THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS
LIBRARY

038
As23
v. 2

CATALOG
DEPARTMENT
REFERENCE
ROOM

28-5-27

ASCHEHOUGS
KONVERSATIONS LEKSIKON

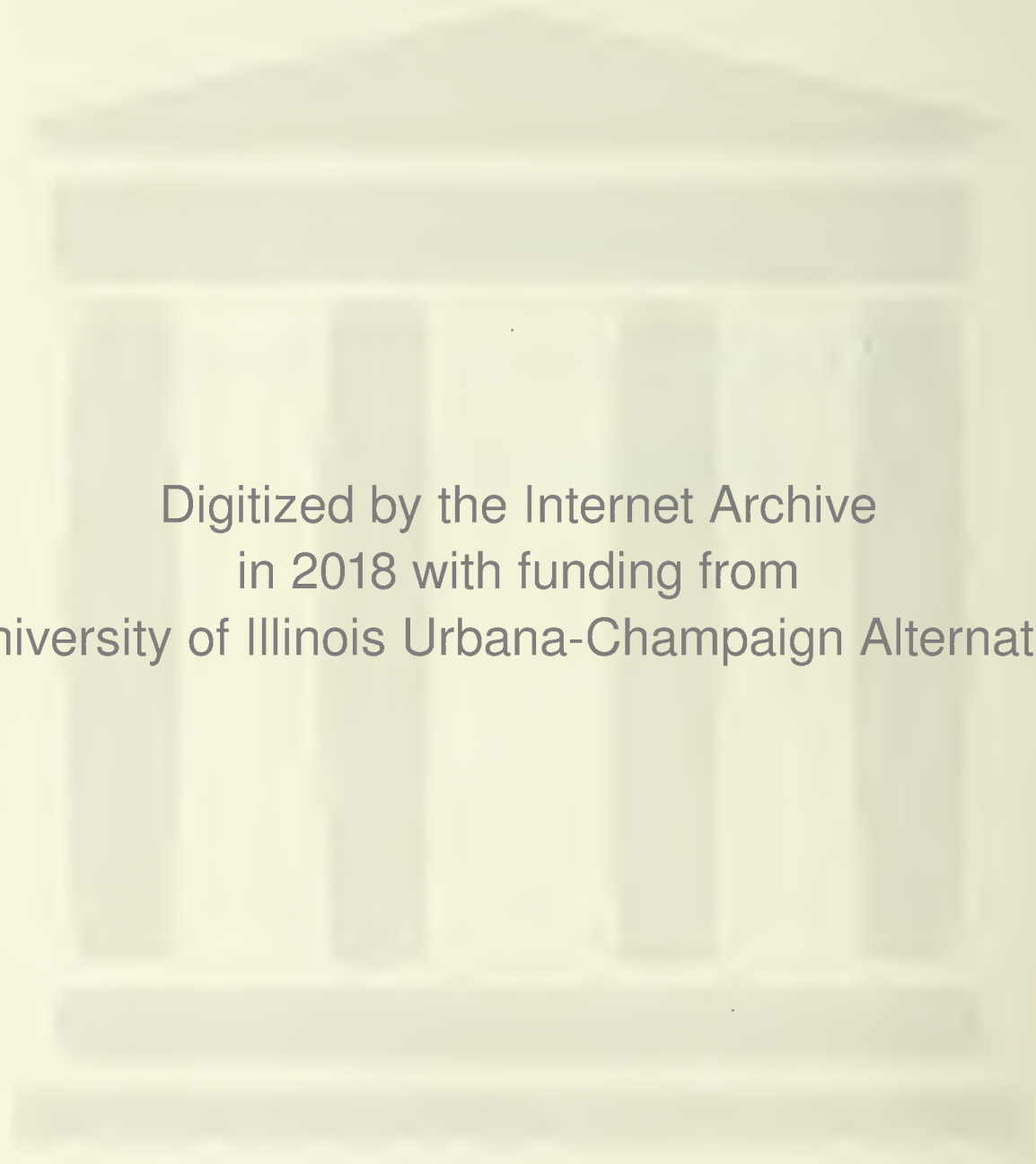

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

https://archive.org/details/aschehougskonver02krog

ASCHEHOUGS KONVERSATIONS LEKSIKON

REDAKTØR

ANDERS KROGVIG

REDAKTIONSSEKRETÆR: TRYGVE AALHEIM

BIND II

Blindeundervisning—Détaille

KRISTIANIA 1920

FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

038
As23
v.2

MEDARBEIDERE

I ASCHEHOUGS KONVERSATIONSLEKSIKON

Rektor Magnus Alfsen (matematik).
Bibliotekar Arne Arnesen (biblioteksvæsen og bibliografi).
Docent Aksel Arstal (geografi: verdensdelene, Europas enkelte lande).
Skogforvalter Agnar Barth (skogbruk).
Ekspeditionschef, dr. jur. Thorvald Boye (international ret).
Antikvar Anders Bugge (kunst og kunstindustri).
Professor, dr. phil. Edvard Bull (historie, socíale spørsmaal).
Sekretær ved Nationalteatret J. P. Bull (teater).
Forsøksleder, dr. phil. Knut Dahl (zoologi: fisker m. m.).
Professor, dr. phil. Hjalmar Falk (sprog).
Arkivar Jakob Friis (historie).
Professor Alf Gjessing (tekniske artikler).
Major K. G. Gleditsch (Norges topografi).
Meteorolog Aage Graarud (meteorologi).
Rektor E. Haffner (geografi: Nordamerika, Asien, Australien).
Professor, dr. phil. B. F. Halvorsen (forskjellige kemiske og tekniske artikler).
Docent Adolf Hoel (geologi).
Redaktionssekretær E. Hoffstad (merkantile fag).
Advokat Lauritz Hofgaard (sjøret).
Bergkonsulent A. Holmsen (mineralogi, bergverk, vasdrag).
Professor, dr. med. Axel Holst (medicin).
Professor, dr. phil. Olaf Holtedahl (palæontologi).
Direktor for Kra. Handelsgymnasium, dr. phil. G. Holtsmark (fysik).
Universitetsstipendiat, dr. phil. J. Holtsmark (fysik, elektroteknik).
Professor H. Isaachsen (husdyrbruk).
Sparebankinspektør Asbjørn Isaksen (Universitetets administration m. m.).
Direktør Gunnar Jahn (statistik).
Dr. phil. Alfred Jensen (slavisk litteratur).
Professor, dr. phil. Oscar Albert Johnsen (Norges historie).
Oberstloitnant O. A. Julsrud (artilleri).
Pastor L. Koren (teologi, kirkehistorie).
Professor, dr. phil. Knut Liestøl (folketradition).
Major Johan L'orange (militære fag).
Professor H. M. P. Misvær (havebruk).
Oberst C. O. Munthe (krigshistorie).
Assessor Finn Nygaard (juridiske artikler).
Carl Nærup (norsk litteratur).
Universitetsstipendiat Orjan Olsen (zoologi: fugler).
Bankbokholder Andreas Paulson (Bergens teater).
Kartograf, lærer Ivar Refsdal (karterne).
Amanuensis, dr. phil. Thekla Resvoll (botanik).
Byfoged C. L. Rolfsen (juridiske artikler).
Lektor O. M. Sandvik (musik).
Cand. med. Alette Schreiner (anatomi, zoologi i alm. og hvirvelløse).
Professor J. F. W. Schroeter (astronomi).
Statsentomolog T. H. Schøyen (insekter).
Professor J. Sebelien (kemi).
Universitetsstipendiat, dr. phil. Ernst W. Selmer (sprog, uttalebetegnelserne).
Rektor, dr. phil. O. J. Skattum (geografi: Afrika, Sydamerika).
Direktør, dr. phil. Olav Johan Sopp (gjæringsfysiologi m. m.).
Bygningschef H. J. Sparre (bygningsvæsen).
Advokat Emil Stang (socíale spørsmaal).
Museumsdirektør F. B. Wallem (arkæologi, etnografi).
Direktør J. Ødegaard (forsikringsvæsen).
Direktør N. Odegaard (jordbruk).
Kommandørkaptein K. Østbye (marinen).

ENKELTE ARTIKLER ER SKREVET AV ANDRE FAGMÆND

Bestyrer H. M. Hauge: Blindeundervisning.
Disponent H. Scheibler og typograf Aug. Mortensen: Boktrykkerkunst.
Professor J. F. W. Schroeter: Tycho Brahe.
Brandchef Bertram Dybwad: Brandvæsen.
Sanitetsmajor I. Reichborn-Kjennerud: Brød.
Professor, dr. phil. Alf Torp: Sophus Bugge.
Juridisk konsulent i Socialdepartementets boligkontor F. G. Nissen: Byggeforeninger, Byggelaan, Byggepligt for industrien.
Sekretær Otto M. Mørstad: Bygningslovgivning, Byplan.
Byfoged C. L. Rolfsen: Civilproces.

625164

FORKLARING TIL LYDSKRIFTEN

Lang vokal betegnes ved ¯, kort ved ˘ over vokalen. Undertiden betegnes længde ogsaa ved dobbelt vokal, og ofte blir kort vokal ubetegnet.

De engelske diftonger *ai* (eller a^i), *ei* (eller e^i), *ou* (eller o^u), *au* (eller a^u) blir uttalt med svak efterklang av *i* (eller *u*).

ɔ: engelsk lyd i h*er*, und*er*, og i norsk g*a*ve (ɔ: ubestemt kvalitet, nærmest mellem æ og ø).

ɒ: engelsk lyd i b*u*t, c*o*me (ɔ: mellem a og o).

Nasalering (næselyd) betegnes ved ˜ over vokalen, f. eks.:

ã som i fransk *en* (nogenlunde som ang)
æ̃ (*ẽ*) » - » *vin* (» » æng)
õ » - » *on* (» » ong)
ĩ » - portug. *sim* (» » ing)

ƛ: engelsk *ll*he.

þ: engelsk *th*ing.

z: tysk *s*ingen, engelsk *z*eal, fransk ro*s*e.

ž: fransk *j*e (tonende eller stemt sj).

š: *sk*illing, tysk *Sch*ande.

ķ: tysk i*ch*, a*ch* (NB! egentlig 2 forskjellige lyd).

ñ: fransk si*gn*e (mouilleret n, omtrent = nj).

ŋ: la*ng* (næselyd med mundlukke for g).

w: engelsk *w*as, fransk *ou*i.

hw: engelsk *wh*en.

Betonet stavelse betegnes ved ′ over eller efter stavelsens vokal.

FORKORTELSER

aarg.	betyder	aargang
aarh.	—	aarhundrede
adj.	—	adjektiv
alm.	—	almindelig
amer.	—	amerikansk
arab.	—	arabisk
art.	—	artikel
aug.	—	august
bd.	—	bind
bl. a.	—	blandt andet
bot.	—	botanisk
C.	—	Celsius
ca.	—	cirka
cg.	—	centigram
cl.	—	centiliter
cm.	—	centimeter
d.	—	dansk, død
d. e.	—	det er
dg.	—	decigram
dl.	—	deciliter
dm.	—	decimeter
dr.	—	doktor
d. s. s.	—	det samme som
d. v. s.	—	det vil si
eg.	—	egentlig.
e. Kr.	—	efter Kristus
el.	—	eller
eng.	—	engelsk
f.	—	født
feb.	—	februar
fem.	—	femininum
ff.	—	og følgende
fig.	—	figur
filos.	—	filosofi(sk)
f. Kr.	—	før Kristus
flg.	—	følgende
fork.	—	forkortet
fr.	—	fransk
frc.	—	francs
frd.	—	forordning
fys.	—	fysisk

g.	betyder	gram
gen.	—	genitiv
geol.	—	geologi(sk)
gl.	—	gammel
gramm.	—	grammatik(alsk)
grl.	—	grundlov
Grw.	—	Greenwich
græ.	—	græsk
ha.	—	hektar
hebr.	—	hebraisk
hg.	—	hektogram
hk.	—	hestekræfter
hl.	—	hektoliter
holl.	—	hollandsk
indb.	—	indbyggere
isl.	—	islandsk
ital.	—	italiensk
jan.	—	januar
jfr.	—	jevnfør
jur.	—	juridisk
kap.	—	kapitel
kat.	—	katolsk
Kbh.	—	Kjøbenhavn
kg.	—	kilogram
kgl.	—	kongelig
km.	—	kilometer
km.²	—	kvadrat-kilometer
kr.	—	kroner
Kra.	—	Kristiania
l.	—	liter
lat.	—	latin(sk)
litt.	—	litteratur
luth.	—	lutheransk
m.	—	meter
m.²	—	kvadratmeter
m.³	—	kubikmeter
mask.	—	maskulinum
mat.	—	matematisk
med.	—	medicinsk
mek.	—	mekanisk

meteor.	betyd.	meteorologi(sk)
mg.	—	milligram
mil.	—	militært
mill.	—	million
min	—	minut(ter)
mm.	—	millimeter
m. o. h.	—	meter over havet
mus.	—	musik(alsk)
m. v.	—	med videre
mytol.	—	mytologi(sk)
n.	—	nord, norsk
n. br.	—	nordlig bredde
neutr.	—	neutrum
n. f.	—	nord for
N. L.	—	Norske løv
nov.	—	november
n.v.	—	nordvest
n.ø.	—	nordøst
o. a.	—	og andre
o. fl.	—	og flere
okt.	—	oktober
o. l.	—	og lignende
ø. m.	—	øg mere
opl.	—	oplag
opr.	—	oprindelig
o. s. v.	—	og saa videre
overs.	—	oversat, oversættelse
pct.	—	procent
pd.	—	pund
plur.	—	pluralis (flertal)
port.	—	portugisisk
preus.	—	preussisk
prof.	—	professor
R.	—	Reaumur
rdl.	—	riksdaler
reskr.	—	reskript
resol.	—	resolution
resp.	—	respektive
Rm.	—	Reichsmark
rom.	—	romersk

russ.	betyder	russisk
s.	—	side, syd
s. a.	—	samme aar
s. br.	—	sydlig bredde
schw.	—	schweizisk
s. d.	—	se denne (dette)
sek.	—	sekund(er)
sept.	—	september
s. f.	—	syd for
sh.	—	shillings
sing.	—	singularis (ent.)
sml.	—	sammenlign
smst.	—	sammesteds
sp.	—	spalte, spansk
sp. v.	—	specifik vegt
St.	—	Saint, Sankt
sv.	—	svensk
s.v.	—	sydvest
s.ø.	—	sydøst
t.	—	tysk
tekn.	—	teknisk
temp.	—	temperatur
teol.	—	teologi(sk)
tsjek.	—	tsjekkisk
tyrk.	—	tyrkisk
ung.	—	ungarsk
utg.	—	utgave, utgit
univ.	—	universitet
v.	—	vest, von
vedk.	—	vedkommende
veter.	—	veterinærvidenskap
v. f.	—	vest for
v. l.	—	vestlig længde
ægyp.	—	ægyptisk
ø.	—	øst
ø. f	—	øst for
ø. l.	—	østlig længde
£	—	pund sterling
$	—	dollar

PLANCHER OG KARTER

SORT-PLANCHER I TEKSTEN

	Ved spalte
Bokbind	68
Boktrykkeri	80
Brandredskaper	208
Bregner	229
Brotyper	268
Bronsealdersaker	280
Bygningskunst:	
Ægyptisk	396
Græsk	400
Romersk	404
Oldkristelig og byzantinsk	408
Romansk	412
Gotisk	416
Renæssansen	420
Det 17 og 18 aarhundrede	424
Klassicisme	428
Moderne	432
Byzantinsk kunst	453
Celler	588
Centralafrikanske folk	604
Chicago	664
Cykle	912
Dakota. Kart	953
Damanlæg	964
Dampkjel	980
Dampmaskiner	984
Dampskibe	974
Danmark. Kart	1000
Dansk natur I—II	1006

TRYKFEIL OG RETTELSER

TIL BIND I:

Aapo. Ordene «I sit nedre lop . . . . i Odda» utgaar.
Agnesi utt. *[añési]*.
A la mode » *[alamå'd]*.
Allingham » *[éliŋəm]*.
Alsace » *[alzás]*.
Alsace-Lorraine utt. *[-lårœ'n]*.
Altringham utt. *[-əm]*.
American Scandinavian Foundation utt. *[-fa^{u}n-de^{i}'šən]*.
Amiel utt. *[amjél]*.
Andrejev, L., dod 1919.
Angleterre utt. *[aŋglətǣ'r]*.
Annonce » *[anå'ŋsə]*.
A point » *[apwǣ']*.
A quatre » *[akátr]*.
Argonne, Forêt d', l. 10: de nordligste, læs: den nordligste.
Ars sur Moselle utt. *[ar-syr-]*.
Astronomi. Sp. 522, l. 14: «jordens avstand fra solen», rettes til: «lysets hastighet».
At home utt. *[æt-ho^{u}'m]*.
Babbitt » *[bæbit]*.
Bagehot » *[bædžəl]*.
Bank of England utt. *[-íŋgland]*.
Barthou utt. *[bartu']*.
Beaumont-en-Argonne utt. *[-ã-nargå'n]*.
Beefeaters utt. *[bī'fītəz]*.
Behrens, Johan Didrik, l. 4, staar: 40 aar, læs: 2 aar.
Berceuse utt. *[bærsö'z]*.
Bergerac » *[bæržrák]*.
Berry » *[bæri']*.
Bierfiedler utt. *[bī'rfīdlər]*.
Birket Smith, S. L. H. C. J., dod 1919.
Blackwater utt. *[blækwåtə]*.
Blane utt. *[ble^{i}n]*.
Blanc manger utt. *[-mãže']*.

TIL BIND II:

Blondel de Néelle utt. *[-nǣl]*.
Bouchardon » *[bušardõ']*.
Bougie » *[bužì']*.
Bracco, Roberto (1862—), ital. forfatter, f. i Neapel, Italiens betydeligste nulevende dramatiker. Han begyndte som elev av Ibsen og Hauptmann, men har senere utviklet sig helt selvstændig. Av hans arbeider skal nævnes kunstnerdramaet «La piccola fonte» (d. e. «det lille kildevæld»; 1905) og «I fantasmi» (1906), et kjærlighetsdrama med originalt motiv og av stor seenisk virkning. B. ynder i sine skuespil undtagelsesmennesker og undtagelsesforhold; grundtonen er en resigneret pessimisme; i teknisk henseende staar han meget høit.
Bungalow utt. *[bʊ'ŋgəlo^{u}]*.
Bussy » *[bysi']*.
Charmant » *[šarmáŋt]*.
Charon. I underskriften under billedet staar: sølvflaske, læs: salveflaske.
Chevaleresk utt. *[šəvalære'sk]*.
Chevreau » *[šəvrå']*.
China » *[tša^{i}'nə]*.
Christie, W. F. K., l. 1, staar: 1788, læs: 1778.
Churchill utt. *[lšəə'lšil]*.
Côtes-du-Nord utt. *[-nå'r]*.
Coyet » *[kåje'l]*.
Crosby, Great » *[gre^{i}t-]*.
Cugnot, » *[kyñå']*.

(Forts. av **B** fra bd. I.)

Blindeundervisning i særegne skoler begyndte med Valentin Haüys skole for 12 blinde barn i Paris 1784. Det blev straks fra første færd av slaat fast at den mundtlige fortælling og foredraget maatte være princippet for barneskolen, og at haandgjerning, haandverk og musik maatte bli de fag hvori de ældre blinde oplærtes. Maalet, som ialfald for de bedst begavede blinde skulde naaes, maatte være selvstændighet ved eget arbeide og dermed tilintetgjorelse av tiggeriets forbandelse, der hittil hadde hvilt som en, som man trodde, uavvendelig skjæbne over de blinde. Som hjælp ved undervisningen for at kunne sætte de blinde istand til at læse paa egen haand opfandt allerede Haüy en reliefskrift som de blinde kunde læse ved at føle bokstaverne (ophøiede latinske bokstaver), men senere opfandt Louis Braille (s. d.) et alfabet i ophøiede punkter; efter dette system kan bokstaverne, tallene samt alle noter og musiktegn fremstilles ved kombinationer av følgende 6 punkter: ⁘.

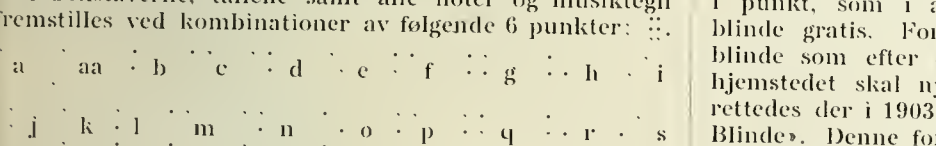

Denne blindeskrift brukes nu næsten overalt. — For at kunne skrive almindelig skrift (med blyant) bruker de blinde forskjellige apparater hvori bokstavformernes konturer dannes ved hjælp av forskyvelige smaafigurer i linjalramme; et saadant er det av cand. theol. Guldberg opfundne blyantskriftapparat. — Begyndelsen til en organisert omsorg for Norges blinde skedde i 1858, da der stiftedes en «Forening for Blinde», som straks vandt saa stor tilslutning at den ved hjælp av de indkomne bidrag og med nogen offentlig støtte saa sig istand til allerede i 1861 at oprette et blindeinstitut i Kra. beregnet paa 40 elever, først i leiet lokale, men fra 1867 i en for øiemedet opført bygning. Elevantallet vokste raskt, især efterat det ved abnormskoleloven av 8 juni 1881 var fastsat skoletvang for alle landets blinde i alderen 9—21 aar. Ved denne lovs ikrafttræden i 1886 oprettedes ogsaa en blindeskole i Trondhjem. Denne skole, som i 1893 midlertidig overflyttedes til den da nylig nedlagte lærerskoles lokaler i Klæbu, flyttet 1912 til den nyopførte skole paa Dalen ved Trondhjem. Begge skoler har tilsammen ca. 140 elever og 24 lærere og lærerinder; de drives helt for statens regning og staar under offentlig kontrol. Undervisningen omfatter foruten folkeskolens sedvanlige fag ogsaa musik og forskjellige haandverk som kurvmakeri, skomakeri, snekkeri, dreining, rorsæte- og mattefletning, madrasstopning og pianostemning samt for de kvindelige elever strikning, vævning, som og listeskoarbeide samt et kursus i matlagning. Kursets varighet er ordinært 11 aar, hvorav 7 i barneskolen, og omkostningerne ved elevernes skolegang fordeles saaledes at staten bestrider de egentlige undervisningsutgifter, mens vedkommende hjemstavnskommune og fylke bekoster deres underhold og beklædning, naar forældrene ikke kan overta forsørgelsen. I henhold til en av Stortinget i 1905 fattet beslutning er der ved blindeskolen i Trondhjem oprettet en arbeidsskole for voksne blinde mænd fra det hele land, mens en tilsvarende skole for voksne blinde piker drives i forbindelse med blindemissionen «Il» i Kra. Her trykkes og indbindes boker i punktskrift, likesom blindemissionen utgir et tidsskrift i punkt, som i almindelighet utdeles og tilsendes de blinde gratis. For paa forskjellig maate at støtte de blinde som efter endt kursus forlater skolerne og paa hjemstedet skal nyttiggjore sig hvad de har lært, oprettedes der i 1903 en «Forening til Selvhjælp for Norges Blinde». Denne forening er senere gaat ind i det av de blinde selv stiftede «Norges Blindeforbund» (N. B. F.). Dette forbund, som har tre selvstændige underavdelinger: Nordenfjeldske Blindeforbund (N. B.), Vestlandske Blindeforbund (V. B.) og Ostlandske Blindeforbund (O. B.), har i Bergen oprettet et trykkeri for punktskrift, hvor forbundets ukeblad, «Norges Blinde», utkommer, likesom der ogsaa trykkes boker. Til denne virksomhet har forbundet et statstilskud paa 3 200 kr. om aaret. Forbundet utgir ogsaa et maanedsskrift for seende blindevenner, «Blindesaken». Baade V. B. og O. B. driver begge henholdsvis i Bergen og Kra. utsalg av blindes arbeider, likesom alle tre lokalforbund har biblioteker i punktskrift. Den private offervillighet er i stor maalestok kommet vore blinde tilgode, idet der i de ca. 50 aar som er forløpet siden Blindeforeningen stiftedes, er skjænket dem til skoler, fripladser og hjælp til selvhjælp større og mindre legater, som tilsammen repræsenterer en kapital paa vel 1 mill. kr.

Blindhet. Praktisk kalder man den for blind som ikke har gangsyn, d. e. ikke ser nok til at kunne gaa uten at føle sig for, mens fra videnskabelig standpunkt kun den betragtes som blind der ikke har lyssans, d. e. ikke kan skjelne mellem lys og mørke med noget av øinene. Aarsakerne til b. er dels medfødt, dels, og i langt overveiende grad, erhvervet. Blandt disse sidste er de hyppigste «nyfødtes øienbetændelse», som skyldes smitte av spædbarnets øine under selve fødselen med

Trykt april 1920.

infiserende sekret fra morens kjønsorganer, og senere i barnealderen skrofuløse hornhindelidelser; i den ældre alder læsioner av begge øine eller av det ene, naar derefter utvikles sympatisk betændelse av det andet; endvidere synsnervelidelser fremkaldt ved hjerne og rygmarvssygdomme; hos gamle folk graa stær (d. e. fordunkling av øiets linse) og glaukom. I visse lande spiller trakom (ægyptisk øiensyke) og kopper en overordentlig stor rolle som b.s-aarsak. Da adskillige av netop de hyppigste b.s-aarsaker lar sig fjerne ved hygieniske, forebyggende forholdsregler eller rettidig sakkyndig behandling, blir antallet av blinde i et land et nogenlunde uttryk for høiden av dets kultur. — Ifølge blindestatistikken fandtes ved aaret 1890 blandt 100 000 indb. i Europa 80—100 blinde. Tallet varierer betydelig i de forskjellige lande; det er størst i lande med store, tyndtbefolkede, fattige distrikter med mange infektionssygdomme og faa læger (Rusland har saaledes tallet 210), mindst i lande med velhavende befolkning og gode forbindelsesmidler (Holland 44). For Skandinaviens vedkommende er paavist en betydelig avtagen i den senere tid; saaledes var antallet av blinde blandt 100 000 indb.:

	i 1890	i 1900
I Norge . . .	128	87
- Danmark . .	53	44
- Sverige . .	83	67
- Finland . .	153	119

Blindheim (Blenheim), se Höchstädt.

Blindheimsætten, n. lendermandsæt fra Søndmør, hvor en av de to Blindheimsgaarder, sandsynligvis Blindheim paa Oksenøen indenfor Borgund, var dens hovedsæte. Ættens ældste historie er dunkel; men i det 12 aarh., da den var beslegtet med Reinsætten, spillet den en stor rolle. Et av dens medlemmer, Hallkell Huuk, bragte Harald Gille til Norge, og hans to sønner, Simon Skaalp og Jon, giftedes hver med sin datter av denne konge. Under de senere politiske stridigheter tok ættens medlemmer forskjellig parti. Den utdøde i 13 aarh.

Blinding, se Kleg.

Blinding, skjult nagle som forbinder to fjæler, f. eks. i et langbord eller stavene i et kar.

Blindmus *(spalax)*, muldvarpagtige, blinde eller halvblinde gnavere; gnaver ganger i jorden og lever av plantefode. En art *(spalax typhlus)*, som er 20 cm. lang, har hjemme i det sydostlige Europa; andre arter lever i Asien og Afrika.

Blind passager kaldes en person som uten at ha løst billet holder sig skjult ombord paa et skib ved dettes avreise, enten for at slippe at betale eller fordi han vil undgaa at komme paa passagerlisten. Naar skibet er kommet i rum sjø, melder den b. p. sig i almindelighet til skibsføreren og faar da ofte forpleining ombord mot at delta i arbeidet. Ved fremkomsten overlates han til myndigheterne.

Blindramme. Naar et oljemaleri skal utføres paa lerret, maa dette først utspændes paa en b., d. e. en ramme av træ, som ved kiler i hjørnerne kan utvides noget, hvorved lerretet strammes. B. med det derpaa sittende maleri indsættes i den eg. (synlige) rammes fals.

Blindskjær, skjær under vandflaten.

Blindtarm *(cæcum)* er egentlig det første stykke av tyktarmen indtil stedet hvor tyndtarmen utmunder i den. Paa b. sitter en liten tarmagtig utvekst, omtrent saa tyk som en tynd blyant og saa lang som en lillefinger, og denne, den saakaldte *appendix vermicularis* el. *processus vermiformis*, er det som til daglig kaldes b. og som blir sætet for b.-betændelsen *(appendicitis)*. Aarsaken til b.-betændelse er en infektion hvis foranledning ofte ikke kan paavises. I mange tilfælde er den forplantet fra en betændelse i *cæcum*, hvorfor den ofte optræder som komplikation til en tarmkatarr. I andre tilfælde synes det som om en i *appendix* dannet haard ekskrementklump («fækalsten») har git anledning til retention i *appendix* og dermed fremkaldt anfaldet. Den almindelige følketro at fremmedlegemer, som f. eks. frugtkjerner, kan sætte sig fast i *appendix* og foranledige b.-betændelse, er derimot urigtig. — Sygdommen begynder ofte pludselig, i regelen med sterke smerter i høire side av underlivets nederste del samt feber og i mange tilfælde brækning. Ofte forløper anfaldet let og helbredes i faa dage, men efterlater disposition til nye anfald. Hvis betændelsen breder sig utenfor b., eller hvis der gaar hul paa appendix og dens infiserende indhold flyter ut i bukhulen, kommer der bukhindebetændelse. Særlig av denne grund er sygdommen ofte farlig. Behandlingen er mere og mere blit kirurgisk, navnlig for alvorlige tilfælde og for tilbakefald.

Blindtarmbetændelse, se Blindtarm.

Blindtarmsforstoppelse (blindtarmkolik), langvarigere forstoppelse især hos ældre hester. Kan bl. a. opstaa ved tilstopning (emboli, s. d.) i tarmens pulsaarer ved losrevne smaadele av blodkoagler i tarmkanalens hovedpulsaare (forreste krøspulsaare), fremkaldt ved «larven» av den som fuldt utviklet i hestens tyktarm levende palissadeorm, *strongylus armatus*, hørende til de egte rundormer *(nematoda)*.

Blindtryk kaldes den forsiringsmaate av skind paa bokbind, hvorved ornamenterne presses ind i skindet uten guld eller farve. Ved fremstillingen fugtes skindet, og monsteret indpresses med opvarmede stempler av messing eller jern. Som følge av opvarmningen av det fugtede skind faar stedet, hvor stemplet er sat, noget mørkere farve end skindet og som følge av trykket glans.

Blindtræ, det træ, der i finere møbler dækkes av fineren.

Blingsen, skjelen *(strabismus)*. Ved b. skjærer ikke øinenes synsakser hverandre i det punkt som fikseres, slik at billedet av dette kun i det ene, ikke blingsete øie falder paa det normale sted paa øiets nethinde, hvorfra det skal opfattes. Den hyppigste aarsak til b. er svakt syn paa grund av brytningsfeil i øiet. Ofte er aarsaken lamhet av en eller flere av øiemusklerne, f. eks. efter difteri, hvor b. dog næsten altid er et forbigaaende symptom.

Blinke (tommer), kjendemerke de til hugst bestemte træer. Sker alm. med en «b.-øks», hvis hammer bærer et for vedkommende skogeier særskilt stempelmerke, som slaaes ind i stammen efterat en barkflake er borthugget. Der sættes alm. to «b.-merker» paa træet, ett i ca. 1.3 m.s høide og ett «kontrolmerke» saa langt ned paa stubben som mulig. Undertiden blinkes trærne ved maling eller et grundtgaaende korsrids i barken ved hjælp av en «barkridser».

Blinken, kortvarig tillukning av øiet ved sammentrækning av øielokkenes ringmuskel. Tjener til beskyttelse for og rensning av øiet og til befordring av taarernes avledning til næsen.

Blinkfyr, se Fyrvæsen.

Blinkhinden *(membrana nictitans)*, en hudfold i den indre øiekrok, indenfor de egentlige øielok, hos krybdyr, fugler og mange pattedyr. Hos de to førstnævnte hvirveldyrklasser er b. vel utviklet og kan trækkes frem foran hornhinden, hos pattedyrene er den derimot mindre utviklet, hos mennesket kun tilstede som en liten slimhindefold *(plica semilunaris)*.

Blinning, se Kleg.

Blisgaas, se Gaaseslegten.

Blishøne, sothøne, rørhøne *(fulica atra)*, eneste hos os levende repræsentant for den til sumphønsene hørende b.-slegt *(fulica)*. Hodet og halsen sorte, farven

forøvrig mørk skifergraa. Armfjærene i spidsen hvite. Øiets regnbuehinde sterkt rød. Nebbet blaahvitt, kraftig; nebryggen fortsætter sig over paa panden, hvor den danner en noken ujevn flate. Føtterne blaagraa, kraftige, sitter langt tilbake, er nøkne til kort ovenfor hælleddet; fortærne lange, paa begge sider kantet med en bred, ved leddene indsnoret hudfold. Kjønnene like. Længde omkr. 400 mm. — B. findes over størstedelen av Europa, Asien og det nordlige Afrika. Hækker hos os paa Jæderen og Listerlandet, træffes dog ogsaa, særlig om vaaren, langs hele kysten. B. er en trækfugl, kommer til os i slutten av april og forlater os i okt. Dens levevis ligner mere en svømmefugls end en vaders. Den holder til i stillestaaende ferskvand med rik vegetation; svømmer godt og nærer sig av vandplanter og smaa vanddyr. Sit rede bygger den flytende paa vandet eller paa stranden, tæt nede ved vandet. Eggene, omkr. 10 i antal, er graagule med talrike smaa sorte pletter, vel 50 mm. lange. B.s kjøt er litet velsmakende, seigt og tranholdig.

Blister (d.) er betegnelsen for et i veterinærmedicinen anvendt trækmiddel *(linimentum irritans cum euphorbio)* hvis virksomste bestanddel er pulverisert spanskflue.

Blix, Elias (1836—1902), n. teolog og salmedigter, bondesøn fra Gildeskaal i Nordland. Han gjennemgik først Tromso seminar, men begyndte saa at læse til artium og blev student 1860, teologisk kandidat 1866.

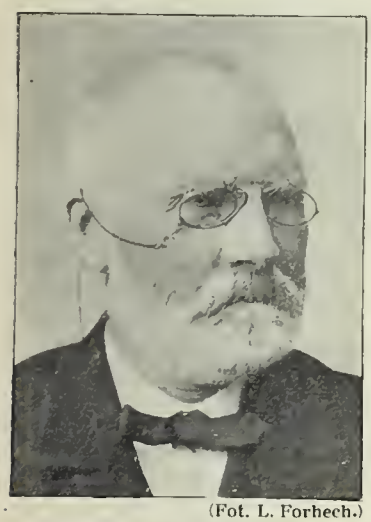

(Fot. L. Forbech.)
Elias Blix.

Efterat han i 1871—72 med offentlig stipendium hadde opholdt sig i Tyskland for at studere semitiske sprog og gammeltestamentlig teologi, blev han i 1873 universitetsstipendiat i disse fag, tok i 1876 den filosofiske doktorgrad med en avhandling om «De vigtigste uttryk for herre og fyrste i de semitiske sprog» og blev i 1879 utnævnt til ekstraordinær professor i hebraisk. Som politisk interessert venstremand traadte han i 1884 som kirkestatsraad ind i det Sverdrupske ministerium, men vendte 1889 atter tilbake til sin stilling ved Universitetet, hvor han efter prof. Casparis død ogsaa blev overdraget forelæsningerne i gammeltestamentlig eksegese. I teologisk henseende indtok B. et avgjort konservativt standpunkt. Større betydning har han dog hat som salmedigter og bibeloversætter paa landsmaalet. I 1869—75 utkom hans «Nokre salmar, gamle og nye», dels originale, dels oversatte (2 forøkede utgave 1883), og i 1892 blev hans salmesamling autorisert til bruk ved siden av de ældre salmeboker, hvor menigheten vedtar det. Desuten har B. arbeidet med at oversætte Bibelen paa landsmaal, og i den 1890 utkomne oversættelse av det nye testamente har han hat den væsentligste andel. I B.s salmer «smelter trosvarme, inderlighet og sproglig uttryk sammen i en ofte sublim form».

Blix, Peter Andreas (1831—1901), n. arkitekt og ingeniør, f. i Fredriksværn, har særlig som arkitekt paa flere omraader ydet fremragende arbeide, og hans virksomhet til bevaring og gjenreisning av middelalderlige bygverk vil for alle tider sikre ham et fortjent navn. I 1880 overtok han ledelsen av Haakonshallens og Bergens domkirkes restauration efter arkitekt Christies planer. Størst betydning hadde dog hans selvstændige arbeider for at undersøke og bevare vore fortidsmindesmerker. Saaledes har han paa eget initiativ og bekostning restaurert Hopperstad (Hoprekstad) samt Hove kirker i Sogn, der nu staar som perler blandt vore middelalderlige bygverk, i enhver henseende behandlet med sjelden pietet og forstaaelse. I sine senere leveaar ofret B. sig særlig for en grundlæggende undersøkelse av Akershus slot, for hvis gjenreisning han utarbeidet omfattende planer i flere alternativer. Disse er offentliggjort i et pragtverk, som han utgav paa egen bekostning. Ogsaa ruinerne paa Valdisholm i Glommen samt Stensholmen i Mjøsen har han undersokt og beskrevet i et eget litet verk. B. viste altid en varm interesse for sin stands interesser; han er saaledes stifter av den «Norske Ingeniør- og Arkitektforening» og ledet utgivelsen av foreningens første tidsskrift.

Blix, Ragnvald (1882—), n. karikaturtegner, son av prof. E. Blix. Har tegnet for «Tyrihans», bosatte sig senere i Paris, hvor han tegnet for franske blade («Le Journal», «Le Rire», «La Vie Parisienne» o. fl.), blev derefter knyttet til bladet «Simplicissimus» i München og er siden 1919 redaktor av det nordiske vittighetsblad «Exlex». Har utgit hefterne «Karikaturer» (Kbh. 1904), «Broderfolkenes farvel» (Kra. 1905) og «Le voile tombe» (Paris 1907).

Blixen-Finecke, Carl Fredrik Axel Bror (1822—73), d. politiker. 1850 gjorde han sin indtrædelse i politikken som konservativ helstatsmand og sat et par aar i folketinget. B.-F. egtet 1854 prinsesse Augusta av Hessen, en søster av den senere dronning Luise. 1857 foreslog B.-F. i en piece «Skandinavismen praktisk» en gjensidig adoption av de to nordiske kongehuse; han nærmet sig samtidig stedse mere bondevennerne. I bondevenne-ministeriet Rottwitt 1859—60 gik han ind som utenriksminister. I 1863, da B.-F. saa de farer, som truet, sokte han, men uten resultat, ved et brev til Bismarck at avverge konflikten. I 1864 trak B.-F. sig tilbake fra politikken.

Blizzard *[bli'zəd]*, i Nordamerika, navnlig vest for Mississippi, navn paa nordlige snestorme med sterk kulde; norther, som er sterkt frygtet i Texas, er en fortsættelse av denne, der synes at utgaa fra de arktiske egne.

Bloch, Andreas (1860—1917), n. maler og tegner. Blev i 17-aars alderen elev av Knut Bergsliens tegneskole og fik samtidig ansættelse som tegner i et vittighetsblad. I begyndelsen av 1880-aarene studerte han i Düsseldorf under prof. Jansen. B. har illustrert en række norske boker, især historiske og krigshistoriske arbeider, og utført tegninger til vittighetsbladene «Vikingen» og «Korsaren». Som kostymetegner ved Nationalteatret bidrog han meget til stilfuldt og korrekt utstyr ved opsætningen av historiske stykker.

Bloch, Anna Kristine, f. Lindemann (1868—), d. skuespillerinde, fra 1885 knyttet til Det Kgl. Teater i Kbh., blandt hvis bedste støtter hun regnes. Hendes specialitet er de ganske unge piker, hendes glansrolle Trine Rar i «Aprilsnarrene»; optræder ogsaa i karakterroller.

Bloch, Carl Heinrich (1834—90), d. maler, la sig i begyndelsen efter folkelivsbilleder og viste her baade lune og elskværdig opfattelse. Fra 1859 levet han en række av aar i utlandet, paavirket navnlig av Italiens store mestre, og sendte 1863 hjem «Samson i trædemøllen» (Kunstmuseet i Kbh.), som skaffet ham megen anseelse. 1865 malte han det store billede «Kristus opvækker Jairus' datter» (Kunstmuseet i Kbh.) og kort efter for kong Georg av Grækenland sit ypperste verk «Den befriede Prometheus», hvis alvorlige, skjønne foredrag med dets symbol overalt gjorde et sterkt ind-

tryk. B. blev medlem av akademiet og fik talrike bestillinger, bl. a. paa 23 bibelske billeder til bedestolen paa Frederiksborg; de fuldførtes fra 1866—80. 1871 utstilte han et av sine berømteste billeder «Kristian II i fængsel». B. har ogsaa malet genrebilleder og portrætter.

Bloch, Jan (1836—1902), polsk finansmand og fredsven. Ved industriforetagender, bankforretninger og jernbanespekulationer erhvervet B. en betydelig formue, men fik ved siden av tid til økonomiske og politiske studier. Overordentlig opsigt vakte hans vældige kompilation «Fremtidens krig fra teknisk, økonomisk og politisk synspunkt» (6 bd., russ., t. og fr. utg. 1898—99); han blev en av fredsbevægelsens internationalt mest bemerkede personligheter, ikke mindst derved at hans forfatterskap antages at ha medvirket til Nikolai II's beslutning om at indbyde til fredskongressen i Haag 1899.

Bloch, Oscar Thorvald 1847—), d. kirurg, overkirurg ved det kgl. Frederiks hospital i Kbh. til 1904 og indla sig stor fortjeneste ved sine kliniske forelæsninger, der fra 1905 utkommer som et stort verk, «Chirurgien». 1904—13 prof. i operativ kirurgi ved Kbh.s universitet. Hans populærvidenskabelige verk «Om døden» (1903) vakte stor opsigt.

Bloch, William Edvard (1845—), d. forfatter og sceneinstruktør, til 1893 ansat ved Det Kgl. Teater i Kbh. Har dels alene, dels i samarbeide med andre skrevet en del studenterkomedier og skuespil. Professor B., hvis specialitet som instruktør er Holberg'ske stykker, assisterte i 1906 Nationalteatret ved instuderingen av «Gert Westphaler».

Blocksberg kaldes i Tyskland flere fjelde hvor heksene møtes for at holde fest, især Valborgs-natten. Berømtest er det i Goethes «Faust» omtalte Broeken (s. d.) i Harzen. Disse fjelde er næsten alle gamle hedenske offersteder. Da kristendommen var trængt ind, ansaaes B. som det sted hvor man hemmelig ofret til de gamle guder. Allerede i 15 aarh. optræder B. som heksenes forsamlingssted, men troen paa hekseridtet til B. var særlig almindelig i det 16 og 17 aarh. Jfr. Blakulla.

Blod (zool.), en hos alle høiere dyr forekommende transportvæske, som for det meste cirkulerer indenfor et lukket kanalsystem, og som har til opgave at fornye den vævssaft som omgir cellerne, og formidle deres stofskifte. B. blir paa sin side fornyet i legemets fælles stofskifteorganer, som dels forsyner det med de nye stoffer cellerne trænger (surstof og næringsstoffer), dels befrier det for deres stofskifteprodukter (kulsyre, vand, urinbestanddele). I sit grundlag bestaar b. av en eggehviteholdig saltoplosning lik vævssaften. Hertil kommer hos alle dyr frie celler (lymfeceller, farveløse blodlegemer) og hos høiere utviklede dyr med livligere forbrænding et eiendommelig, jernholdig farvestof som har evne til at opta betydelige mængder surstof i los binding. Dette b.-farvestof (hæmoglobin) er i de enkleste tilfælde oplost i b.-væsken (plasmaet), men hos alle hvirveldyr med undtagelse av lancetfisken bundet til egne celler, som er fordelt i plasmaet og kaldes røde b.-legemer. Mens disse hos fisker, padder, krybdyr og fugler er kjernehøldige, mister de hos pattedyrene under utviklingen sine kjerner og omdannes til bikonkave, som regel runde skiver. Deres indhold av farvestof økes derved. Evnen til at opta og avgi surstof er proportional med deres samlede overflate i en viss b.-mængde, og blir derved større eftersom det virksomme farvestof fordeles paa flere mindre legemer. Baade antal og storrelse er forskjellig hos de forskjellige former. Hæmoglobinet er et sammensat eggehvitestof som er oplosel ig i vand, og kan danne krystaller som har karakteristisk form hos de enkelte dyrearter. De enkelte røde b.-legemer lever bare 3—4 uker. De gaar særlig tilgrunde i milten og leveren samt delvis i det strømmende b. og nydannes i den røde benmarv, hos fosteret ogsaa i milten og leveren. Disse organer kan efter svære b.-tap gjenopta sin gamle virksomhet, likesom den gule benmarv da atter kan bli rød. B. har evne til at koagulere eller løpe sammen (levre sig), naar det tømmes ut av aarerne eller her kommer i berøring med karvægger som ved sygdom har mistet sin glathet (sml. Blodprop). Koaguleringen skyldes at et eiendommelig eggehvitestof, fibrinogen, som er oplost i plasmaet, omdannes til fibrin, som danner et lint net av traader. Under vanlige forhold kommer dette til at indeslutte alle b.-legemer og med dem danne en geléagtig «b.-kake», som svømmer i en klar, gulagtig væske, b.-serumet (d. e. plasma − fibrin). Naar mindre aarer gjennemskjæres, bevirker koagulationen at blødningen snart stanser av sig selv. Piskes friskt blod med en visp, vil fibrinet avsætte sig paa dette og b. tape evnen til at løpe sammen (defibrinert b.). — Hos mennesket utgjør b.-mængden omtrent 7 pct. av legemsvegten. B.s egenvegt er 1,055. Litt over halvparten utgjøres av plasma, resten av b.-legemer. Plasmaet indeholder 9 pct. faste bestanddele, nemlig 7—8 pct. eggehvitestoffer, 0.9 pct. salter (mest klornatrium, dernæst kulsurt natron), 0.1 pct. sukker, litt fett og urinbestanddele, flere enzymer og smaa mængder av talrike andre organiske stoffer. Til disse hører produkter av de indre-sekretoriske kjertler, og efter gjennemgaaelse av smittesygdomme stoffer som beskytter mot lignende smitte (sml. Immunitet). — De røde b.-legemer har et tvermaal paa omkr. 0.007 mm., deres antal er hos mænd omkr. 5 mill., hos kvinder omkr. 4.5 mill. pr. mm.^{3} b. Ved visse sygdomme og efter store b.-tap er antallet nedsat. De indeholder 33 pct. faste bestanddele, hvorav $^9/_{10}$ er hæmoglobin (ved «bleksott» mindre), resten væsentlig salter. Det surstoffrie (reducerte) hæmoglobin er purpurfarvet, det surstofmættede (oksyhæmoglobin) skarlagenrødt. De farveløse b.-legemer eller lymfecellerne utgjør en del av legemets frie celler, som foruten i b. og lymfe forekommer i de forskjellige cellevæv som «vandreceller». De dannes i lymfeknuterne, delvis ogsaa i benmarven. Deres antal i b. er ret vekslende, som regel omkr. 6 000 pr. mm.^{3}, større hos barn. Deres tvermaal er 0.006—0.014 mm. De utmerker sig ved sin amoboide bevægelighet, som tillater dem at vandre ut gjennem haarkarrenes tynde vægger, samt ved evnen til at opta og fordøie fast næring, som bakterier, døde røde b.-legemer og ødelagte vævselementer. De kaldes derfor ogsaa æteceller (fagocyter). De kan ogsaa avgi sine bakteriedræpende stoffer (aleksiner) til plasmaet. Lymfecellerne blir saaledes et virksomt middel i organismens arbeide paa at tilhele skader og ødelægge indtrængte bakterier. Hvor saadanne i større mængder er kommet ind i vævene, samler de sig til kamp og kan herunder selv for en stor del gaa tilgrunde. Derved dannes materie *(pus)*, d. e. vævssaft med talrike døde og døende lymfeceller. — En tredje slags formelementer i b. er de adskillig mindre b.-plater, hvis oprindelse og betydning er uopklaret. — B.s gas-

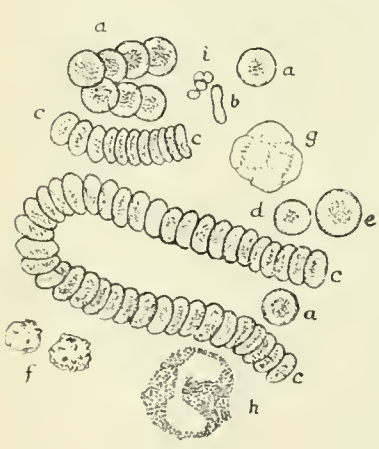

Blod.

a røde blodlegemer set fra flaten, b fra kanten, cc sammenklæbet til «myntruller», d litet, e stort rødt blodlegeme, f skrumpede blodlegemer, g farvelost blodlegeme, h farvelost blodlegeme med kornet cytoplasma, i blodplater.

arter. Surstof forekommer for en mindre del oplost i plasmaet, væsentlig bundet til hæmoglobinet. Det arterielle b., som kommer fra lungerne, indeholder omkr. 22 volum-pct. surstof, det venøse, som kommer fra vævene, vel 7 volum-pct., efter kvælningsdød lindes b. surstoffrit. Kulsyren viser mindre vekslinger, da den for en stor del er fast bundet. $^2/_3$ av den findes i plasmaet, $^1/_3$ i b.-legemerne. Av betydning for gasvekslen er væsentlig det kulsure natron, som i vævene, hvor kulsyrespændingen er høi, optar kulsyre og gaar over til dobbelt (surt) kulsurt natron, i lungerne avgir kulsyre og gaar over til enkelt kulsurt natron. En mindre del kulsyre synes at være lost bundet til de røde b.-legemer paa lignende maate som surstoffet. Det arterielle b. indeholder ialt omkr. 40, det venøse omkr 48, kvælnings-b. nær 70 volum-pct. kulsyre. Hæmoglobinet kan ogsaa forbinde sig med visse andre gasarter. Praktisk vigtig er forbindelsen med kuloksyd, som dannes ved indaanding av kulos eller lysgas. Det er fastere end oksyhæmoglobinet og spaltes derfor ikke i lungerne; surstoftilførselen til vævene kan derved bli saa nedsat at døden indtræder. Alt b. indeholder oplost omkr. 1 volum-pct. kvælstof, som optages fra lungeluften og er uten fysiologisk betydning.

Blod (folklore), baade av mennesker og dyr, har spillet en overordentlig stor rolle i menneskets overtro til alle tider. B. blev anset som bærer av livet og antoges at ha en forsonende, belivende, helbredende og undergjørende virkning. I de forskjellige religioner er b. blit tillagt stor betydning som middel til at avvende gudernes vrede og vinde deres gunst. Nydelse av menneske-b. ved religiøse ceremonier har været almindelig (ogsaa hos enkelte kristne sekter) og har holdt sig til den sidste tid. Homer lar skyggerne fra underverdenen faa liv ved at drikke faare-b.; de gamle nordmænd trodde at kunne overføre paa sig et vildt dyrs mod ved at drikke b. av det. I folkemedicinen er b. blit anvendt som middel mot mange sygdomme (f. eks. epilepsi). For særlig virksomt ansaa man b. av henrettede og menstrual-b. Det omskapte menneske faar sin skikkelse igjen ved at nyde menneske-b.; paa samme maate kan elskov opvækkes. Svarteboker som skrives, og kontrakter med den onde bør undertegnes med b. Fostbrorskap sluttedes ved at blande b. Som retslig bevismiddel blev b. brukt, idet man antok at den dræptes saar begyndte at bløde naar morderen kom ham nær. (Jfr. Baareprøve.)

Blodaarer, tidligere (uheldig) navn paa venerne (se Aarer).

Blodaker, en aker nær Jerusalem som presterne kjøpte for Judas' forræderløn til begravelsesplads for fremmede (Matt. 27, 7). Syd for Hinnoms Dal ved «det onde raads berg» vises endnu en mark, som skal være denne b.

Blodavføring fremkommer naar der fra et sted i mave-tarmkanalen optræder en blødning. Findes denne i mavesækken eller i den øverste del av tarmkanalen, vil blodet dekomponeres og blandes med ekskrementerne, som blir sorte, tjæreagtige. Ved blødning i den nederste del av tarmkanalen findes blodet som blodklumper i avføringen eller som blodstriper utenpaa denne, saaledes som det sees ved hæmorrhoider. — Se ogsaa Blodgang.

Blod, blaat, se Blaat blod.

Blodbrækning *(hæmatemesis)*, opkastning av blod, enten som en mørk, flytende eller klumpet masse (i motsætning til blodet ved blodspytning) eller som mere grumset «kaffegrut», er et symptom paa en alvorlig lidelse i mavesækken (mavesaar eller mavekræft). Den foreløbige behandling er ro og smaa isstykker som nedsvelges, samt absolut diæt.

Blodbyld, lægmandsuttryk for en byld i huden med sterk betændelsesagtig blodoverfyldning omkring («kong», stor furunkel eller absces).

Blodbøk, varietet av den almindelige bøk med dypt mørkerøde blade; tilsvarende varietet haves av flere andre trær, f. eks. hassel; de finder endel anvendelse som prydplanter og frembringer god farvevirkning ved sammenstilling med lyslovede trær.

Blod-Egil, ifølge «Knytlingasaga» en mand av mægtig dansk æt, blev av Knud den hellige utnævnt til høvding paa Bornholm. Efter en kamp med venderne drak han av ollet hvori der var løpet blod, og fik derfor sit navn B.-E. Da han trods kongens forbud ikke skriftede sin synd og tilmed drev vikingefærd, blev han avsat, men levet fremdeles paa Bornholm. Saa forsvandt imidlertid et stort norsk kjøbmandsskib, og da Olav Kyrre bad sin svoger Knud undersøke hvordan dette var gaat til, viste det sig at det var B.-E. som hadde plyndret det og derpaa brændt det med hele mandskapet. Knud lot ham saa hænge.

Blodforgiftning, et lægmandsuttryk for en fra et saar utgaat infektion. Naar der f. eks. fra et stik- eller snitsaar paa haanden sees rødme i omkredsen og røde striper opover armen, et tegn paa at infektionen breder sig med lymfekarrene *(lymfangit)*, tales der om b. Som oftest stanser infektionen ved de nærmeste lymfekjertler (f. eks. i akselhulen), undertiden gaar den videre. Det første tilfælde kan vistnok ledsages av høi feber og svær avkræftelse, men helbredes dog i løpet av forholdsvis kort tid, mens det sidste tilfælde (det populære: sygdommen er gaat over i blodet) er en livsfarlig tilstand.

Blodfuldhet *(plethora)*, en sykelig tilstand som grund til hvilken man tidligere antok en forøkelse av blodmængden. En saadan kan ogsaa forekomme, f. eks. i form av en abnorm forøkelse av de røde blodlegemers antal, men vites ikke at være hyppig. Oftest er vistnok b. kun tilsyneladende, og man har i virkeligheten at gjøre med en abnorm fordeling av blodet, ofte i forbindelse med hjertehypertrofi, med derav følgende lokal blodoverfyldning av visse organer som hjernen, huden o. a. Personer som lider av b., har derfor et særlig utseende, idet huden er svulmende med sterk karfyldning især i ansigtet. Der er i regelen sterkt utviklet fedme. Der er tilboielighet til hjertebanken, svimmelhet, susen for ørene, hæmorrhoider. Tilstanden skyldes i mange tilfælde en for rikelig optagelse av næringsmidler og findes derfor oftest hos sterke spisere.

Blodgang *(dysenteri)* optræder navnlig i de sydlige og tropiske, men leilighetsvis ogsaa i de nordligere lande, hvor den dog for i tiden (f. eks. i 18 aarh.) var meget hyppigere end nu. Den optræder ofte epidemisk, navnlig hvor de hygieniske forhold er slette, som under krige, i fængsler o. s. v. Smitten synes tildels at overføres med drikkevandet, men spredes tillike ofte ved personlig beroring og utbredes ved ekskrementerne. Den har sit sæte i tyktarmen, hvis slimhinde er sæte for sterk betændelse. Hovedsymptomet er en voldsom diarré, ofte 40—50 ganger eller mere i døgnet. Avføringen er blandet med slim og blod og materie og ledsaget av sterke smerter. Almenbefindendet er sterkt lidende. Under epidemier kan dødeligheten være stor. Undertiden blir sygdommen kronisk og kan strække sig over aar. — B. kan dels skyldes amøber (hyppig i troperne), dels forskjellige bakterier.

Blodgjødning, kunstgjødning fremstillet av tørret blod av husdyrene, ofte dog tilsat mindre værdifulde stoffer. Indholdet av plantenæringsstoffer er derfor meget varierende; i regelen er b. dog for kostbar, idet kvælstof, som er det vigtigste værdistof deri, kan faaes i billigere og i lettere oploselig form i andre kunstgjødninger.

Blodhevn er den hevn som en dræpt persons slegtninger utøver ved at dræpe banemanden selv eller nogen av hans paarørende. Den er meget almindelig hos folk

paa lavere kulturtrin og ansaaes hos de gamle nordboer endog som en hellig pligt, en opfatning, som ogsaa fandt uttryk i den ældste lovgivning. Kun langsomt lykkedes det stat og kirke at faa b. avskaffet, saaledes i Norge egentlig først mot slutten av Haakon Haakonssøns regjering. (Se ogsaa Vendetta.)

Blodhoste *(hæmoptyse)*, blodspytning, er som oftest foraarsaket av en blødning i lungerne og i de fleste tilfælde et symptom paa lungetuberkulose. Blodfarvet opspyt kan dog ogsaa forekomme ved andre lungesygdomme (lungebetændelse, lungeinfarkt, hjertesygdomme). I motsætning til det opkastede blod ved blodbrækning (s. d.) er det ophostede blod lyserødt og skummende. Den foreløbige behandling er absolut ro, smaa isstykker i munden, ispose paa brystet og hostestillende midler. Undertiden sees god virkning efter en spiseskefuld kjøkkensalt, som slukes ned med litt vand.

Blodhund, se Hunderaser.

Blodigle *(hirudo officinalis)*. Findes i to arter. Den graa eller tyske b. er paa rygsiden olivengrøn med seks livlig rustrøde, sortplettede striper, paa buksiden gulgrøn med sorte pletter og striper. Den grønne eller ungarske b. er paa rygsiden sortgrøn med seks gulrøde, sortplettede striper, paa buksiden olivengrøn, sortrandet uten pletter eller striper. I begge ender findes sugeskaaler. Den mindste angir hodeenden. Her findes tre smaa skarpe «tænder», hvormed b. kan bite hul i huden. Den kan opsuge en forholdsvis betydelig mængde blod. B. anvendes nu, da man kjender faren for den infektion som kan utgaa fra saaret, meget sjelden. Tidligere anvendtes b. som avledende ved betændelser. Den «kunstige b.» er et nu ikke mere anvendt apparat som skulde erstatte b. Det bestod av en liten kniv og en liten sugepumpe.

Blodkar, se Aarer og Kredsløpet.

Blodkongestion, en sykelig foroket blodoverfyldning til et organ. Findes navnlig som symptom ved hjertesygdomme, men kan ogsaa findes ved visse nervøse lidelser, særlig hos saakaldte «blodfulde» (se Blodfuldhet) individer, og beror da paa en forstyrrelse i virkningen av blodkarrenes nerver.

Blodlegemer, se Blod.

Blodlus *(schizoneura lanigera)*, en bladlusart som suger paa epletrærnes grener og derved frembringer kræftagtige saar og svulster paa disse. Utskiller paa ryggen et hvitt uldlignende vokssekret som bedækker lusene. Meget skadelig, men trives heldigvis ikke her i landet.

Blodlutsalt, se Cyan.

Blodmangel, se Anæmi.

Blodmat. Blandt de eggehvitestofrike næringsmidler er slagtedyrenes blod det billigste, og b. egner sig derfor særlig som folkenæringsmiddel. Størstedelen av eggehviten er blodets røde farvestof (hæmoglobin). Dette indeholder jern i en form som let kommer organismen tilgode. Blod har omtrent samme eggehvitemængde som kjøt (18 pct.), men ikke fett og kulhydrater. Disse tilsættes derfor under tillagningen (nyretalg, mel, gryn og sukker). Svineblod ansees for bedst. De tider er forbi da der hersket fordom mot b. Hos os spises den mest som klub, polse og pudding.

Blodmidder, se Midder.

Blodomløp, se Kredsløpet.

Blodpis. 1. (Med.) *(hæmaturi)*. Uttømmelse av blod sammen med urinen. Aarsaken er en blødning fra nyrerne, blæren eller urinrøret, i regelen foraarsaket av betændelse, sten- eller svulstdannelse paa disse steder, eller av en traumatisk læsion av disse organer. I andre tilfælde indeholder urinen ikke blod som saadant, men kun oplost blodfarvestof *(hæmoglobinuri)*, særlig under indflydelse av visse gifter (klorsurt kali, arsenik o. fl.). I troperne, specielt Ægypten, forekommer endemisk en b.-sygdom som beror paa irritation av urinveiene ved en parasit *(distomum hæmolobium)*. — 2. (Vetr.). Rødsyke, rausott, hæmoglobinuri. En ofte dødelig sygdom hos kvæget med utskillelse av oplost blodfarvestof i urinen. Hyppig i Norge. Skyldes en blodlegemesnylter, protozo (s. d.), *piroplasma bigeminum*, først paavist av Babes 1888. Overforelse av smittestoffet sker ved forskjellige arter av midden *ixodes*, hos os sandsynligvis ved *i. hexagonus* («flaat»). I vort land er der ydet bidrag til sygdommens belysning av dyrlæge A. Kragerud.

Blodplasma, se Blod.

Blodprop, koagulation, d. e. levring av blodet i levende live inde i hjertet eller i et blodkar (hyppigst i en blodaare, sjelden i pulsaarer), kan indtræde hvis der er betændelse i aareveggen (aarebetændelse), eller hvis blodcirkulationen er meget langsom paa grund av svækket hjertevirksomhet. Der avleirer sig da en paa aarens væg fasthængende fast masse av fibrin og blodlegemer, som kan fylde karret helt og fuldstændig hindre blodcirkulationen gjennem det. En saadan fasthængende masse kaldes i medicinen en trombe. — Den samme proces er det som foregaar, naar blødningen fra et snitsaar stanser av sig selv; de overskaarne blodkar lukker sig ved hjælp av en b. — Av en saadan b. kan der f. eks. ved en rask bevægelse losne et stykke, som da vil svømme videre med veneblodet til hjertet og derfra til lungerne. Et saadant losrevet stykke er det som gjerne populært forstaaes ved en «b.»; dets medicinske betegnelse er en embolus. Er stykket stort, kan det tilstoppe en hel lungepulsaare, og døden indtræder da pludselig, mens en liten b. kun gir anledning til en begrænset lidelse *(infarkt)*. — Fra venstre hjertehalvdel kan en b. gaa ut i pulsaarerne og stanse blodtilførselen til vedkommende legemsdel, f. eks. til en del av hjernen. Denne del kan avdø.

Blodpølse, se Blodmat.

Blodregn og blodsne. Med regn eller sne falder undertiden et støv, hvis farve er rød, brun eller rødbrun. Det kommer ofte fra fjerne egne, baaret av de øvre luftstrømme, som fra Nordafrika til Italien og Alperne, til Madeira og Kanarierne. Ansaaes tidligere tildels som et ondt varsel.

Blodrensende midler, i regelen avførende stoffer som ved sin virkning skulde «fortynde og rense» blodet. De anvendtes tidligere meget, navnlig ved bylder og andet utslet; nu kun sjelden. Blodrensende te er en blanding av knuste enebær, blade av bukkeblad og sennesblade.

Blodribs *(ribes sanguineum)*, en til ribsfamilien horende prydbusk som stammer fra Nordamerika.

Blodrot, tepperot, se Mure.

Blodserum («blodvand»), se Serum.

Blodskam, utugt mellem slegtninger i op- og nedstigende linje eller mellem søskende, straffes efter straffelovens § 207.

Blodsne, se Blodregn.

Blodspor. Ved efterforskning i anledning av mord og drap kan undersøkelsen av b., deres form, utbredelse og beliggenhet paa det sted hvor forbrydelsen er begaat, eller paa de gjenstande hvormed gjerningsmanden eller offeret har været i berøring, ofte være av stor betydning, og det er derfor av megen vigtighet at saadanne merker bevares uforandret, indtil den sakkyndige undersøkelse er foretat. Til paavisning av blod har man et fuldstændig sikkert middel i den kemisk-mikroskopiske hæminreaktion. Som et foreløbig, orienterende prøvemiddel er vandstofhyperoksydoplosning meget anvendelig. En saadan oplosning gir i berøring med blod en

meget karakteristisk skumdannelse. For at skille menneskeblod fra dyreblod benytter man en av Uhlenhut og andre utarbeidet metode; denne beror derpaa, at man av kaniner, som i lopet av et visst tidsrum har været indsproitet med blod av en dyreart, erholder et serum som gir et bundfald ved at blandes med blod av samme dyreart. Efter indsprøitning av kaniner med menneskeblod gir altsaa deres serum reaktion med menneskeblod, efter indsprøitning av hundeblod reaktion med hundeblod o. s. v.

Blodspytning, se Blodhoste.

Blodstansning. Naar et saar bløder, sker b. i regelen bedst ved at trykke saaret fast til med ren gaze eller vat og anlægge en fast forbinding paa det (kompression). Dette er altid nok, hvis blødningen kommer fra en blodaare, men ikke altid hvis den kommer fra en pulsaare. Man kan da tillike snøre et (helst elastisk) bind omkring det saarede lem ovenfor saaret, nærmere hjertet, saa at blodtilforselen til det saarede blodkar hindres; en saadan sammensnøring maa dog hoist ligge et par timer. — Undertiden kan man stanse blødning paa hænder eller føtter bare ved at løfte vedkommende legemsdel høit i veiret, hvorved blodtrykket formindskes. — I kirurgien foregaar b. ved at gripe blodkarrene med tænger og ombinde («underbinde») dem med traad. — Endelig anvendes ogsaa blodstillende midler *(styptica, hæmostatica)*, saadanne som enten bevirker koagulation av blodet og thrombedannelse i de blødende kar (klorjern), eller som ved indvirkning paa karvæggens muskulatur bringer karret til at trække sig sammen (adrenalin). Meget varmt (50° C.) eller iskoldt vand har en lignende virkning. Andre stoffer (ergotin, hydrastis o. s. v.) tages ind og frembringer gjennem karnerverne en lignende, men usikker virkning. Den blødende legemsdel skal holdes i absolut ro, hvorved thrombedannelsen i blodkarrene begunstiges.

Blodstensmalm brukes tildels ved jernverkene som benævnelse for jernglansmalm (s. d.).

Blodstigning, se Blodkongestion.

Blodstillende midler, se Blodstansning.

Blodstyrtning, sterk, pludselig optrædende blodning fra lungerne (se Blodhoste) eller mavesækken (se Blodbrækning). Aarsaken er i regelen tuberkulose for lungernes, mavesaar for mavesækkens vedkommende.

Blodsved. 1. (Med.). Hos hysteriske personer kan der paa grund av forstyrrelser i nervesystemet og derav følgende abnorm indvirkning paa blodkarrene sees blodfarvet sved. — 2. (Vetr.). B. er en, navnlig hos ædle hester av og til forekommende eiendommelig form av draapeformige smaablødninger paa huden. Betegnelsen b. er uheldig, da lidelsen, som iovrig er noksaa gaadefuld, intet har med sved at gjore.

Blodtransfusion, indsprøitning av blod fra et menneske i et andet menneskes blodaarer, anvendtes tidligere av og til for at erstatte store blodtap eller for at indføre friske blodlegemer ved visse forgiftninger (kuloksydforgiftning). B. foretages nu forholdsvis sjelden, dels fordi den er besværlig at utføre og kan medføre fare, saaledes fare for hæmolyse, dels fordi nytten er problematisk og den tilstræbte virkning i hvert fald efter blodtap kan opnaaes ved intravenos eller subkutan indsprøitning av en saakaldt «fysiologisk» koksaltopløsning, d. e. en koksaltopløsning paa 0.9 pct., svarende til blodets saltgehalt. — Transfusion av dyreblod i saa stor mængde at det skulde kunne gjøre nogen nytte, medfører livsfare og har aldrig været praktisk anvendt.

Blodtrykket. Ved sammentrækningerne av hjertekamrene blir blodet støtvis presset ut i pulsaarerne, hvis vægger derved utvides. Ved det tryk som derved opstaar, drives blodet ut i haarkarrene, og trykket synker efterhvert i pulsaarerne. Ved næste sammentrækning av hjertekamrene fornyes imidlertid blodmængden i pulsaarerne. Trykket kommer paa denne maate stadig til at veksle, og man kan skille mellem et systolisk og et diastolisk tryk (se Hjertet). B. han maales paa forsoksdyr ved at indlægge en kanyle i et blodkar og forbinde den med et manometer. B. er størst i aorta (det systoliske b. her er hos hesten bestemt til 180 mm. kviksølv og er antagelig hos mennesket omtrent like stort), det avtar utover mot periferien, særlig ved pulsaarernes deling i de smaagrener som opløser sig i haarkarnettet. I de store venestammer er b. under 0 (negativt). Klinisk forstaar man ved b. det sidetryk som det eirkulerende blod øver paa pulsaarevæggen. Størrelsen av det systoliske b. kan nogenlunde bedømmes ved at føle paa pulsen, det kan noiagtig bestemmes ved hjælp av egne apparater (sphygmomanometer). Ved en hul, luftfyldt kautsehukmansjet som spændes rundt armen og som staar i forbindelse med et manometer, kan man maale det tryk som skal til for at trykke armpulsaaren sammen saaledes at pulsen nedenfor forsvinder. Dette tryk er gjennemsnitlig hos voksne sunde mennesker 100—140 mm. Tal over 150 og under 80 er i almindelighet sykelige. Legemsanstrengelser, psykiske affekter og varme øker b. Nyresygdomme, særlig skrumpnyre (s. d.), er den hyppigste aarsak til økning av b.

Bloduttrædning, se Blødning.

Blodvand («blodserum»), se Serum.

Blodvidne, martyr.

Blodøre, hos hunden en bloduttrædning (hæmatom) i det løse bindevæv mellem ørebrusken og huden.

Blodørn. I vikingetiden brukte man som en for en fiende særlig vanærende dødsmaate at «riste b.», d. e. skjære ribbenene løse fra ryggen og trække lungerne ut gjennem aapningen.

Bloem *[blōm]*, Walter (1868—), t. forfatter, har foruten flere dramaer utgit en række romaner, «Das lockende Spiel» (1908), «Das jüngste Gericht» (ny utg. 1911) o. fl. Særlig kjendt er trilogien «Das eiserne Jahr» (1911), «Volk wider Volk» (1912), «Die Schmiede der Zukunft» (1913). B. var 1910—14 dramaturg ved hofteatret i Stuttgart.

Bloemart *[blumārt]*, Abraham (1564—1651), holl. maler og raderer, en av de betydeligste italieniserende hollandske malere. Malte bibelske og mytologiske billeder, landskaper med staffage og portrætter. Av hans fire sonner, som alle var kunstnere, var Cornelius B. (1603—80) den betydeligste.

Bloemfontein *[blū'm-]*, Britisk Sydafrika, hovedstad i Oranjekolonien, før i boer-republikken Oranje Vrystaat, 30 km. syd for Modder River, 1 377 m. o. h., med 26 925 indb. (1911), hvorav 14 720 hvite. Ligger ved jernbanen Port Elizabeth—Pretoria, som fra B. sender en sidelinje mot ost til Ladybrand. Bekjendt for sit varme, torre, særdeles sunde indlandsklima, som har vist sig særlig gunstig for brystsvake.

Blois *[blwa]*, Frankrike, hovedstad i depart. Loir-et-Cher, Orléannais, ved Loire, mellem Orléans og Tours, 76 m. o. h., 24 000 indb. Slottet hører til Frankrikes vakreste historiske mindesmerker. Eddik- og hanskefabrikation. B. (Blesae), hovedstad i grevskapet Blaisois, tilfaldt 1498 kronen.

Blok (politisk), et efter fransk mønster navnlig i Tyskland benyttet uttryk om en midlertidig sammenslutning av forskjellige partier til støtte av en regjering eller gjennemførelse av bestemte maal. Kjendt er navnlig den av Bernh. v. Bülow 1906 skapte konservativ-liberale b. som seiret over centrum og socialdemokratiet («den sortrøde b.») ved valgene jan. 1907, men gik istykker 1909 paa sporsmaalet om arveskatten, og derved styrtet

Bülow. Den blev erstattet av de konservatives og eentrums «sortblaa b.», som led nederlag ved valgene jan. 1912. Ogsaa i de enkelte tyske stater tales der om b., saaledes i Baden om den frisindet-nationalliberale-socialdemokratiske stor-b.

Blok av træ eller jern har en eller flere skiver av pokkenholt eller jern, dreibare om en fast bolt i et b.-hus av træ eller av jernplater, som holdes i rigtig avstand ved stagbolter. Gjennem aapning mellem skive og b.-hus stikkes et taug, og b. betegnes efter antal tauge som er ført gjennem den, som enskaaren, toskaaren o. s. v. Rundt huset av en træ-b. er i en fordypning lagt en taugstrop trædd gjennem en krok, for ophængning av b. Istedenfor taugstrop brukes strop av baandjern. Om jernbolten kan være anbragt kule el. rullelagere i skiverne (patent-b.). Et b.-hus av træ uten skiver, men kun med ett gjennemgaaende hul, kaldes en skjøt-b. el. en jomfru, og en b. hvor tauget kan lægges ind over skiven, kaldes kaste-b.

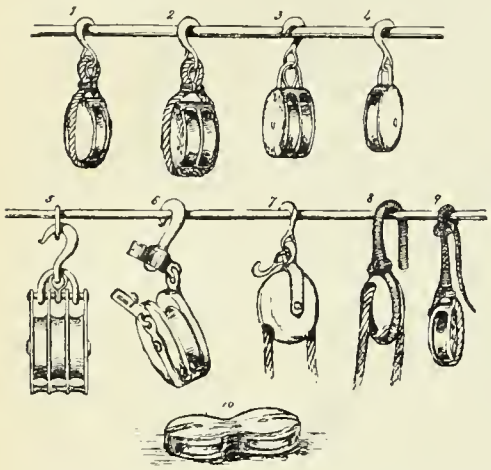

Blok: 1 og 2 enkelt og dobbelt blok med taugstrop; 3 og 4 samme med jernstrop; 5 metalblok; 6 og 7 kasteblok; 8 skjøtblok; 9 stjerteblok; 10 violinblok.

Blokāde kaldes i folkeretten avsperring av en fiendtlig kyststrækning, saaledes at alt almindelig samkvem med utenverdenen stanses. Nøitrale skibe hindres ved b. fra at løpe ut og ind. De skibe som ikke respekterer b., kan tages som god prise. Ifølge Pariserdeklarationen av 16 apr. 1856 maa b. for at være forbindende være effektiv, d. e. tilstrækkelig maritim styrke maa virkelig hindre adkomsten. B. maa notificeres. Der skal utfærdiges en b.-erklæring, som kundgjøres for de nøitrale magter. Nærmere bestemmelser om b. indeholdes i Londondeklarationen av 1909. Denne er imidlertid ikke blit ratifieert og er saaledes ikke folkeretslig bindende. Under den sidste verdenskrig blev hele havområder erklært som «faresoner», hvorved etablertes en slags b. som tidligere ansaaes stridende mot folkeretten. — Ved «freds-b.» forstaaes en avsperring av en havn fra utenverdenen ved at forbyde skibe at løpe ut og ind, uten at der forøvrig er krigstilstand. De særlige pligter som paahviler nøitrale ved b. i krigstid, gjælder ikke ved «freds-b.». Sml. Blokere.

Blokādebryter, skib, almindeligvis hurtiggaaende, som gjennemtrænger eller søker at gjennemtrænge en havns blokade. Hvis saadant lykkes gjentagende, regnes blokaden ikke som effektiv.

Blokbøker kaldes de ved træsnit fremstillede bøker fra tiden før og kort efter de bevægelige typers opfindelse. Da fremgangsmaaten betinget et ensidig tryk, maatte to og to blade klæbes sammen for at skaffe sammenhængende tekst. De opbevarte b. er gjerne av folkelig indhold med talrike illustrationer og kort tekst som «Dødedanser», «Biblia pauperum» (s. d.) o. s. v.

Blokēre. 1. Ved militære midler at avspærre en fremmed magts territorium (fæstning, havn m. v.) fra samkvem med utenverdenen (se Blokade). — 2. At sætte en type omvendt (▪) for at antyde, at det manglende bokstav senere vil bli indsat. — 3. At hindre en arbeidsgiver fra at faa arbeidere for derigjennem at tvinge ham til eftergivenhet. (Sml. Boyeotting.)

Blokformer, større stempler, utskaaret i træ, som brukes til trykning av toi, voksduk og tapeter.

Blokhus, en til vakthus og forsvar opført bygning av træ eller sten; tak og vægger beskyttes mot beskytning ved jorddækning. Moderne b. er indrettet for infanteribesætning, mitraljøser eller smaat skyts og utføres i regelen provisorisk umiddelbart før eller under en krig. De anvendes saavel til selvstændig forsvar som til stotte for andre forskansninger (gravforsvar, se Caponièrer). I ældre tid hadde solid laftede tømmer-b. tilstrækkelig motstandskraft (herav navnet), og de anvendtes da selv ved permanente fæstninger.

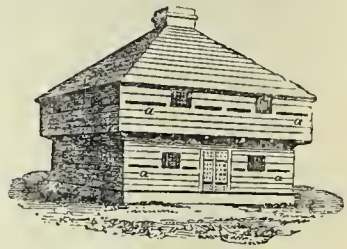

Blokhus: a skytehuller.

Blokkebær, se Skintryte.

Bloksberg, se Bloeksberg.

Blokskib, ældre, avrigget, forankret krigsfartøi, som tidligere anvendtes til forsvar av havner, indløp el. l., altsaa et slags flytende batteri.

Bloksystem (bloksignalsystem), først anvendt i England. Benyttes især paa dobbeltsporede jernbanestrækninger for at muliggjøre avsendelsen av mange tog med korte mellemrum og uten fare for at de paa strækningen mellem to stationer skal indhente og paakjøre hinanden. Banelinjen mellem stationerne deles i to eller flere blokintervaller ved etablering av blokposter, utstyret med signalmaster (bloksignaler) og i indbyrdes telegrafisk forbindelse. Denne forbindelse kan enten blot fremkalde et avertissementssignal, hvorefter blokposten stiller sit mastesignal, eller den medfører en saadan mekanisk avhængighet at mastesignalet ikke kan trækkes til stillingen «fri bane», med mindre det i forveien er utlost (deblokert) ad elektrisk vei av naboblokposten, som derved samtidig blokerer sit eget signal. Saa længe et tog bevæger sig over et blokinterval, er dette sperret ved stopsignal for alle følgende tog, til naboblokposten har meldt toget ute av intervallet. Paa enkeltsporede strækninger hindres paa lignende maate ved b. at togene kjører mot hinanden. De apparater hvorigjennem de elektriske meldinger træder synlig frem for blokposten, kaldes blokapparater; de forekommer i mange forskjellige konstruktioner hvorav hos os særlig er kjendt system Siemens & Halske.

Bloktind, en spids fjeldtop (1 032 m.) syd for Tjongsfjorden i Rødøy herred, Nordland fylke.

Blom, Christian (1782—1861), n. assuransedirektør og skibsreder, har bl. a. skrevet musikken til Bjerregaards «kronede» norske nationalsang «Sønner av Norge» (1820). Tekst og musik blev efter priskonkurranse belønnet med 100 spd. hver. Broren Fredrik B. (1769—1806), død i Vestindien, var en bekjendt violinist.

Blom, Gustav Peter (1785—1869), n. embedsmand, politiker og historiker. B. blev sorenskriver 1810 og sendtes 1814 som 2den repræsentant for Jarlsberg til Eidsvold, hvor han sluttet sig til det Wedel'ske unionsparti. Hans dagbok herfra (offentliggjort i «Historisk Tidsskrift» 3 r., 1 bd., 1888) er interessant. 1826 blev B. byfoged i Drammen og var 1831—57 amtmand i Buskerud. Han repræsenterte Drammen paa alle Storting 1830—48, undtagen 1845. Han hadde her betydelig andel i en række av de vigtigste lovarbeider. B. bidrog meget til at gjøre Norge kjendt i utlandet ved sine verker «Das Königreich Norwegen, statistisch be-

skrieben» (1843) og «Geschichte der Staatsveränderung Norwegens» (1858, n. utg. 1860). Forfatter av den anonyme, kulturhistorisk interessante novelle «Fordum og nu. 1801—38» (1849).

Blom, Hans Ørn (1817—85), foreg.s søn, n. forfatter, en tidlang ekstraskriver i Finansdepartementet, deltok som frivillig i den dansk-tyske krig i 1848. I brochuren «Upartisk betragtning af vor litteratur» (1840) viste han sig som ivrig tilhænger av Wergeland. B.s digte og noveller er uten betydning, derimot spillet hans teaterstykker trods sin ufuldkommenhet en viss rolle i en paa dette omraade fattig tid; han gjorde særlig lykke med vaudevillen «Tordenskjold» (1847). I anledning av hans entusiastiske rimbrev til Vilhelm Wiehe, da denne forlot Christiania theater, skrev Ibsen sit bekjendte digt «Aapent brev. Til digteren H. Ø. Blom» (1859).

Blom, Peter (1828—1912), n. geistlig og forfatter, f. i Drammen, eand. theol. 1854, 1858—64 prest ved den norsk-svenske legation i Konstantinopel, derefter sogneprest til Valle (indtil 1880) og siden til Vardal. Foruten endel andagtsbøker og digte har B. skrevet fængslende skildringer fra Østerland (1870 og 1875) og værdifulde topografiske arbeider om Valle (1895) og Vardal (1899). B. studerte i sin ungdom musik; av hans kompositioner, tildels til egne digte, har en del været offentlig opført.

Blomkaal, se Kaal.

Blomkaalsop *(sparassis crispa)*, tilhørende kollesoppene, en spiselig og meget velsmakende sopart av indtil et menneskehodes storrelse; den ligner av utseende blomkaal, hvorav navnet. B. er hos os kun fundet paa Svanø ved Bergen og paa Haaoen ved Drobak.

Blomkarse *(tropæolum majus)*, av familien *tropæolaceæ* (s. d.), en paa grund av sin lange, klatrende stængel, sine skjoldformede, smukt tegnede blade og store, orangegule blomster meget yndet prydplante som i slutten av det 17 aarh. indfortes til Europa fra Peru. De unge frugter og blomsterknopper, der smaker som karse, brukes som kapers.

Blommaert, Philipp (1809—71), belgisk forfatter, ved siden av J. F. Willems en av de mest fremtrædende forkjæmpere for den flamske bevægelse, har utgit gamle flamske digtninger og i sit verk «Aloude geschiedenis der belgen of nederduitschers» hævdet flamlændernes kulturelle opgave.

Blommenholm, tætbebygget villastrok ved Drammensbanen, vest for Kristiania, Bærum herred.

Blommér, Nils Johan Olsson (1816—53), sv. maler, var en utpræget romantiker som bl. a. søkte at gjengi den svenske naturs eiendommelighet og poesi ved at fremstille landskaperne med de naturvæsener som levet i fantasien hos befolkningen paa stedet; han har desuten malt billeder av mytologisk og historisk indhold; hans vigtigste verker er «Vergil læser «Æneiden» for keiser Augustus», «Alfedansen», «Havfruen», «Nøkken og Ægis dotre», «Loke og Sigyn» og «Barnemordet i Bethlehem».

Blommesæk, fostervedhæng hos hvirveldyrene. Danner hos dyr med blommerike egg oplagsstedet for fosterets næringsblomme, og avtar i størrelse eftersom denne forbrukes. Hos de placentale pattedyr er b. rudimentær. — B. staar altid i kommunikation med tarmen gjennem navleaapningen. Blommen blir dog ikke nyttiggjort ad denne vei, men opsuges gjennem b.s blodkar.

Blomst er et i forplantningens tjeneste omdannet skud eller spids av et skud. En fuldstændig b. bestaar av en aksedel, blomsterbunden (frugtbunden), som bærer 4 slags blade: bæger-, krон-, støv- og frugtblade. Bægerbladene er hyppigst forholdsvis faste, bredere nedentil end oventil, grønne og assimilerende; deres opgave er mest at beskytte de indenfor liggende organer i knoppen. Kronbladene derimot er oftest tynde og fine med livlige, ikke grønne farver, indeholder ofte flygtig olje og kan ved sine iøinefaldende farver eller ved lugten henlede insekternes opmerksomhet paa b.: ved farvelinjer eller haarbremmer veiledes dyrene ofte yderligere til at finde honninggjemmerne. I motsætning til bægerbladene er kronbladene smalest nedentil, og denne smale

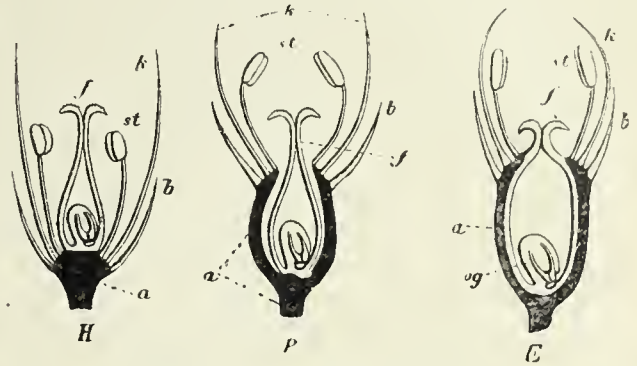

Skematisk fremstilling av undersædig (H), omkringsædig (P) og oversædig (E) blomst.

a blomsterbund; b bægerblade; k kronblade; st støvbærere; f støvvei.

del kaldes negten, mens den brede, øvre del kaldes platen. Bæger- og kronbladene kan hver især vokse sammen, og der dannes da kortere eller længere «ror», som oventil gaar over i en «krave» med i regelen samme antal fliker som der er sammenvoksede blade. Overgangsstedet mellem ror og krave kaldes «svelget». Hos begge bladsæt kan træffes «sporer», kræmmerhusformede utkrængninger, som oftest er gjemmesteder for blomsterhonning. «Bikrone» kaldes indkrængninger av kronbladene; de kan være noksaa store og fremstaaende. Bæger og krone kaldes tilsammen blomsterdække *(perigon)*, og naar de som her beskrevet er forskjellig utformet, tales der om dobbelt blomsterdække, i motsætning til

Undersædig blomst. Omkringsædig blomst. Oversædig blomst.

enkelt blomsterdække, som betegner to ensdannede bladsæt, eller at kun det ene er kommet til utvikling. Mangler en b. blomsterdække, er b. noken. Støvbladene er bladformede kun hos ganske enkelte planter; i regelen er de støvbærere, med en nedre traadformet «støvtraad», som paa sin spids bærer en «støvknap» hvori «støvkornene»; golde støvbærere kaldes «staminodier» (jfr. art. Støvblad). Ogsaa frugtbladene er kun sjelden bladformede, men danner oftest ved sammenvoksning en eller flere støvveier, hver bestaaende av en frugtknute hvori eggene sitter, en eller flere «grifler» og et antal «ar» svarende til tallet av de sammenvoksede blade (jfr. art. Frugtblad). Er baade støvblade og frugtblade tilstede i b., er den «tokjønnet», mangler det ene kjøn, er den «enkjønnet» og da henholdsvis «hun-b.» el. «han-b.». B.s «sædighet» avhæn-

ger av utviklingen av blomsterbunden. Hæver denne sig kegleformig op fra b.s midte, saa blomsterdækket og støvbærerne tilsyneladende er fæstet under blomsterbunden, kaldes b. «undersædig» el. undersittende; sitter blomsterdækket og støvbærerne paa randen av en skive- el. krukkeformet blomsterbund, er b. «omkringsædig» el. omkringsittende, og stovveien sitter da frit i midten av underbægeret, som blomsterbunden i dette tilfælde kaldes. Vokser underbægeret derimot sammen med frugtknuten, fremkommer den «oversædige» el. oversittende b.; blomsterdække og stovblade sitter her over frugtknuten (jfr. figurerne). Bladene i b.s fire bladsæt er hyppigst kransstillet, sjeldnere skruestillet; oftest staar bladene i en krans ut for mellemrummene av nabokredsens. Tallet av blade i den enkelte krans er forskjellig, hos enfrøbladede er 3, hos tofrøbladede 4 og 5 almindeligst, men der forekommer ogsaa andre tal enten i alle eller i enkelte bladkredser, likesom der kan være mere end en kreds av samme bladform (oftest av stovbladene); tallet av frugtblade er derimot ofte reducert. I henseende til bladenes indbyrdes stilling i b. tales om «regelmæssige» og «uregelmæssige» b. Hos de forste er bladene i hver kreds ensdannet og stillet med samme mellemrum; b. blir i dette tilfælde flersymmetrisk; herfra undtages dog saadanne som katost, hvis kronblade hver for sig er skjæve, mens den hele b. dog gjør et regelmæssig indtryk. Uregelmæssige b. er i regelen énsymmetriske (f. eks. erteblomstrede), sjelden ganske usymmetriske (canna).

Blomster, kunstige, efterligninger av naturlige b., er en vigtig gren indenfor modeindustrien og gjenstand for fabrikation i det store i Berlin, Paris, Wien o. fl. steder. Tidligere blev der især fremstillet fantasi-b., men nu søker man at komme de naturlige b. saa nær som mulig. De enkleste kunstige b. fremstilles av papir, de finere av kautschuk, batist, silkeflor, taft, fløiel o. a. toier. Bladene uthugges med særlige jern og gaaes efter med saksen, aarer og ribber frembringes ved stempler som er gravert i den ønskede form, likesom kronbladene boies med varme jern. Stovdragere og grifler lages av silke- el. bomuldstraader, som ved dypning i en limopløsning faar den nødvendige stivhet, stilken av glødet jerntraad overtrukket med papir el. silke. De fineste sorter farves først efterat de er færdige, og den naturlige b.s lugt efterlignes ved hjælp av æteriske oljer.

Blomsterbund, se Blomst.

Blomsterdyr, se Koraldyr.

Blomsterdække, se Blomst.

Blomsterflue, se Anthomyïa.

Blomsterkop, blomsterstanden hos vortemelk, s. d.

Blomsterløk kaldes i daglig tale de underjordiske, vegetative formeringsorganer av en del prydplanter, hvadenten de er virkelige lok, som hos arter av liljefamilien og narcisfamilien, eller de er knolder, som hos arterne av ranunkelfamilien. Dyrkningen av b.-veksterne foregaar i storst maalestok i Holland, især i Haarlem, hvorfra der aarlig utføres store mængder av b.

Blomstermaaned, i den norske almanak fra 1816 og i de svenske fra 1749 navnet paa mai maaned.

Blomstermaleri, som særegen kunstgren, stammer fra Holland, hvor det i det 17 aarh. bragtes til sin største høide av mestere som Jan Brueghel (1568—1625), Jan Davidz de Heem (1606—83), Abraham Mignon (1640—79), Willem van Aelst (1626—70), Rachel Ruyseh (1664—1754) og Jan van Huysum (1682—1749).

Blomsterplanter *(phanerogamæ)*, den ene store hovedgruppe av planterne, nemlig de som har blomster og formerer sig ved fro, i motsætning til de blomsterløse planter *(cryptogamæ)* som mangler blomster og formerer sig ved sporer.

Blomstersivene *(juncaginaceæ)*, en familie av enfrøbladede, hvorav blomstersiv *(scheuzeria)* vokser hist og her i vore myrer, og trehake *(triglochin)* er alm. ved strandbredder og paa sumpige steder.

Blomstersprog kaldes den fra Orienten stammende kunst (selam) at kunne meddele tanker og følelser hemmelig til andre ved hjælp av blomster. Skal være opfundet av haremskvinder. Det østerlandske b. grunder sig paa blomsternes navne, det vesterlandske derimot paa en mere eller mindre vilkaarlig valgt symbolsk betydning som tillægges de forskjellige blomster. Allerede i middelalderen var liljen symbol paa renhet og uskyld, rosen paa kjærlighet og glæde. Farven var især det bestemmende, grønt betydde haab, gult glæde og rigdom, sort sorg o. s. v. Blomster anvendes ogsaa som symbol for et folk, et fyrstehus etc., f. eks. liljen *(fleur de lys)*, Bourbonernes kjendte vaaben.

Blomsterstand, en samling blomster som er saaledes ordnet i forhold til hinanden at de utgjør et avsluttet hele og danner en vel begrænset del av planten. En b. repræsenterer et i forplantningens tjeneste staaende skudsystem, hvis akse har eiendommelige forgreningsformer, og hvis blade er sterkt metamorfosert. Foruten blomstens fire forskjellige slags blade har b. ogsaa høiblade; disse kaldes dækblade hvis de støtter en blomst, men forblade, hvis de sitter paa selve blomsterstilken. I morfologisk henseende er der to hovedgrupper av b.: raceemøse og eymøse. Hos de første grener hovedaksen sig sterkere end sideakserne. Av de raceemøse b.

Kurv av løveland.

Aks av kjæmpe.

Klase av hyrdetaske.

er følgende de vigtigste: 1. Klasen, som har stilkede blomster paa en forlænget hovedakse, f. eks. hyrdetaske. 2. Akset, med sittende blomster paa en forlænget hovedakse, f. eks. kjæmpe. Er aksen tyk og kjøttet, kaldes akset kolbe, f. eks. hos myrkongle *(calla)*, dersom akset efter avblomstringen falder av som et hele, kaldes det rakle, f. eks. bjerk, hassel. 3. Hodet har kort hovedakse og sittende blomster (kløver). Er hodet

Skjerm av primula.

Kvast av arve.

ved basis omgit av en samling høiblade (svøp), kaldes det kurv (løvetand). 4. Skjermen har stilkede blomster som utgaar fra en meget kort hovedakse *(primula)*. Hos de eymøse b. grener sideakserne sig sterkere end de relative hovedakser, som utvikler en endeblomst. Herhen hører f. eks.: 1. Kvast, d. e. hver relative hovedakse frembringer to grener (arve). 2. Enarmede kvaster, d. e. hver relative hovedakse faar kun én gren (forglemmigei). Efter grenens stilling opstaar forskjellige slags kvaster.

Blomsterur (bot.). Hos enkelte planter aapner og lukker blomsterne sig paa en bestemt tid av dagen. Ved sammenstilling av flere saadanne vekster hvis aapning og lukning i forhold til hinanden falder til forskjellig tid paa dagen, er det lykkes at konstruere saakaldte b. Linné er den første som har sammenstillet et saadant.

Blomstrand, Christian Wilhelm (1826—97), sv. kemiker, deltok 1861 i en ekspedition til Spitsbergen, 1862—95 professor i kemi (og mineralogi) i Lund. B. har utført talrike videnskabelige undersøkelser, især over uorganiske emner, og analysert mange, især skandinaviske, mineralier. Nævnes kan hans verk «Chemie der Jetztzeit» (1869), som endnu har betydning for nye generationers forstaaelse av brytningen mellem anskuelserne om de kemiske forbindelsers bygning ved valensbegrepets indførelse, samt den saakaldte «Blomstrand-Jørgensenske teori» om metalammoniakforbindelsernes bygning.

Blond (fr.), lys av haar og hudfarve; blondin, lyshaaret mand; blondine, lyshaaret kvinde.

Blondel de Néslle *[blõdæl də neél]*, fr. digter fra 12 aarh. Efter sagnet vandret han rundt som sanger for at finde den fangne Richard Løvehjerte, indtil han endelig paa slottet Dürrenstein horte ham svare fra brystvernet (operaen «Richard Løvehjerte» av Grétry).

Blonder, simplere sorter kniplinger, oftest av raael. halvsilke; hekles ogsaa av andre raastoffer.

Blondin *[blõdæ']*, Charles (1824—97), fr. linedanser, het egentlig Jean François Gravelet. Gik flere ganger over Niagara paa en line 50 m. over faldet, sidste gang 1860 paa stylter.

Blondīne, se Blond.

Blondlot *[blõlå']*, Prosper René (1849—), fr. fysiker, fra 1886—1910 professor ved det naturvidenskabelige fakultet i Naney, har fornemmelig arbeidet paa elektricitetslærens omraade (Hertz'ske bølger, røntgenstraaler o. s. v.). I 1902 mente han at ha paavist at røntgenstraaler var polariserte, men kom senere til det resultat, at det ikke var røntgenstraaler han hadde arbeidet med, men et nyt slags straaler, som han kaldte N-straaler (efter Naney), og som han mente at kunne paavise derved at de skulde bringe en liten, nogen mm. stor plate belagt med fosforeseerende svovelkalcium til at lyse sterkere. Carpentier mente at kunne paavise, at saadanne N-straaler utsendtes fra mennesker og dyr, idet de opstod ved livsproecsserne. Tyske og engelske fysikere, som forgjæves har søkt at eftergjøre B.s forsøk, stillet sig skeptisk overfor dem, og ogsaa i Frankrike blev de møtt med tvil, mens paa den anden side mange av Frankrikes mest fremragende fysikere har anerkjendt forsøkene, likesom B. i 1904 tildeltes det franske videnskapsakademis pris paa 50 000 frc. for sine fysiske arbeider. De fleste antar vel nu at N-straalerne ikke eksisterer.

Bloomerdragt *[blūmə-]*, kvindedragt, væsentlig som den mandlige, med nogen ændring, indført av Amalia Bloomer (1817—94), som 1850 i Nordamerika forsøkte at avskaffe skjørtet og erstatte det med benklær *(petticoat reform)*. Møter avholdtes, og Bloomerforeninger dannedes i Amerika og England.

Bloomfield *[blūmfīld]*, Mauriee (1855—), amer. indolog, f. i Osterrike. Blev 1881 professor i sanskrit og sammenlignende sprogforskning ved Johns Hopkins' universitet i Baltimore og har utgit indiske tekster i engelske og tyske samlerverker. B. ansees som autoritet navnlig i spørsmaal vedkommende Veda-litteraturen.

Bloomfield *[blūmfīld]*, Forenede Stater, by i staten New Jersey, 19 km. nordvest for New York; 17 000 indb. Uldindustri, skofabrikation.

Bloomington *[blū'miŋtn]*, Forenede Stater, by i Illinois midt imellem Chieago og St. Louis, 27 285 indb. (1916), en driftig industriby med kulgruber, et vigtig jernbanemidtpunkt, (wesleyansk) universitet.

Blōt er hos de germanske folk navnet paa ofring, offerhoitid; at blote betyder dels at ofre til guderne, dels at dyrke dem. — I sagaerne betyder blotmand en hedning som dyrker æserne, jfr. Blot-Sven. — Offerdyrets blod opsamledes i særlige kar, blotboller. — At fælde blotspaan var at spikke træfliser for derigjennem at søke oplysning om fremtiden. [Litt.: R. Keyser, «Samlede afhandlinger», s. 373.]

Blōt-Sven, sv. konge, benyttet sig (omtr. 1080) av sin svoger kong Inges forsøk paa at utrydde hedenskapet blandt svearne til at ta magten, hvorefter han gjenoprettet gudedyrkelsen (derav tilnavnet). Tre aar efter kom Inge tilbake og fældte ham ved hans gaard.

Blouët *[blué]*, Paul (1848—1903), fr. forfatter, pseudonymet Max O'Rell, var med som officer i den fransktyske krig i 1870, tok senere avsked som militær, opholdt sig i længere tid i England, blev beromt ved sine skildringer av engelskmænd og engelske forhold, utvidet sit felt ved reiser til Amerika og engelske kolonier. De mest kjendte av hans bøker er «John Bull et son île», «Jonathan et son continent», «La maison John Bull et cie».

Blōwitz, Heinrieh Stephan Oppert, kaldt de B. (1825—1903), fr.-eng. journalist, f. i Böhmen. B. blev 1874 korrespondent for «Times» i Paris og opnaadde hurtig at bli verdenskjendt som pressemand, navnlig som uforlignelig reporter. Hans styrke var en sjelden evne til at vinde og vedlikeholde forbindelser med ledende personligheter. Hans erindringer, «My memoirs» (1903), hvorav «Mellem fyrster og diplomater» (Kra. 1904) er en forkortet norsk overs., blev nærmest en litterær skuffelse.

Bluff *[blʌf]* (eng.) betyder opr. brat, steil, trodsig; som substantiv ofte figurlig: skalkeskjul, tom undskyldning, komediespil, praleri.

Bluffs *[blʌfs]*, terrasseformige tertiære plataaer langs Mississippi ovenfor dens egentlige delta, begrænser dens oversvommelsesomraade paa ostsiden som en sammenhængende vold, paa vestsiden som skilte høider.

Bluhme, Christian Albreeht (1794—1866), d. politiker. Blev 1848 handelsminister i marsministeriet, men traadte ut i nov. s. a. Som direktør for Oresunds toldkammer (1850—58) ledet B. de forhandlinger som 1857 forte til Oresundstoldens avløsning. Okt. 1851 blev han utenriksminister og forberedte overgangen til helstatspolitikken, idet han med Preussen og Osterrike traf de skjæbnesvangre avtaler av 1851 og 1852 som nødvendiggjorde en fællesforfatning og junigrundlovens indskrænkning til kun at ha gyldighet for kongerikets særlige anliggender. Da B. i 1852 blev førsteminister, gjennemforte han ved bondevennernes hjælp hær- og toldenheten og tildels den fælles arvefølgeordning, men da han ikke vilde gaa med paa helt at utelukke riksdagen fra medvirkning ved fællesforfatningens gjennemførelse, overgav han april 1853 førsteministerposten til A. S. Orsted. Han blev dog staaende som utenriksminister og hævdet Danmarks nøitralitet i Krimkrigen; deebr. 1854 gik hele ministeriet av. Juli 1864 kaldtes B. atter til første- og

utenriksminister, men hadde nu blot at avslutte freden i Wien. Da dernæst forfatningssporsmaalet skulde loses, vek B. nov. 1865 pladsen for ministeriet Frijs.

Bluhme, Johannes Bartholomæus (1681—1753), d. prest, f. i Tønder. Han blev tidlig grepet av pietismen. 1707—28 var B. prest i Sønderjylland, men sidstnævnte aar blev han av Fredrik IV kaldt til Kbh. som tysk slotsprest. Under Kristian VI vandt B. som kongens fortrolige raadgiver avgjorende indflydelse paa de kirkelige anliggender, f. eks. ved konfirmationens indførelse 1736. For eftertiden er B. kommet til at staa som ophavet til alt det bigotteri som kjendetegner Kristian VI's regjering. I virkeligheten ovet han i mange henseender en mildnende indflydelse paa kongen; han motsatte sig saaledes saa længe som mulig at der blev skredet haardt ind mot de separatistiske retninger, da det var uforenelig med hans anskuelser at anvende verdslig magt i aandelige saker. Under Fredrik V beholdt han sin stilling som hofprest, men mistet efterhaanden sin indflydelse.

Blum, Robert (1807—48), t. politisk agitator og skribent, blev 1848 fører for demokratiet i Sachsen, indvalgtes i forparlamentet og siden i riksforsamlingen i Frankfurt, hvor han blev en av venstres førere. I sept. 1848 sendtes han til Wien for at tilkjendegi borgerne venstres bifald. Da han her deltok i barrikadekampen, blev han ved byens overgivelse skutt. Hans død vakte stor forbitrelse i Tyskland.

Blumauer, Aloys (1755—98), osterr. digter, jesuit, senere offentlig censor, bekjendt for sin travesti av Vergils «Æneide» (1784). Han viste i sine digte beroringspunkter med Wieland, men var plumpere end denne.

Blumenau, Sydamerika, distrikt og by i den brasilianske stat Santa Catharina i Itajahy's dal, 6 500 km.², 86 000 indb., den mest blomstrende av de tyske kolonier i Sydbrasilien, grundet av Hermann B. 1850. Utførsel av landbruksprodukter. Byen B. ligger ca. 80 km. op fra mundingen av den farbare Itajahy, 30 m. o. h., under 26° 55′ s. br.

Blumenbach, Johan Friedrich (1752—1840), t. læge og zoolog, har gjort sig fortjent av den komparative anatomi («Handbueh der vergleiehenden Anatomie und Physiologie», 1804). Tilhorte den Albr. v. Hallerske retning og opfattet som denne den komparative anatomi væsentligst som en hjælpevidenskap for fysiologien, som gjennem organernes forskjellige utformning hos rækker av dyr kunde gi vink om disse organers fysiologiske grundeiendommeligheter.

Blumenthal, Leonhard, greve av (1810—1900), t. offieer, deltok som general Bonins stabschef i felttoget mot Danmark 1849. 1864 var han prins Friedrieh Karls stabschef og hadde væsentlig del i ledelsen av stormen paa Dybbol og overgangen til Als. Efter krigen blev han brigadegeneral. 1866 og 1870—71 var han stabschef hos kronprinsen av Preussen, utmerket sig ved Königgrätz og Sedan ved sine kloke dispositioner, blev efter krigen dotert med 450 000 mk., utnævnt til chef for 4de armékorps, blev greve og generalfeltmarskalk.

Blumenthal, Mathias (1719—63), n. maler, f. av tyske forældre som bosatte sig i Norge. B. virket i Bergen, hvor han utførte en række interiordekorationer, bl. a. i Korskirken og paa raadhuset (allegorien «Justitia», nu i Bergens Billedgalleri). Hans arbeider, som viser rokokotidens smak, utmerker sig ved adskillig eleganee og sans for effekt. Dette præger ogsaa den række portrætter som han har malt av bergenske patrieiere (av Jens Kahrs og hustru, et gruppebillede av deres 18 barn, av Hendrieh Fasmer, Nils Griis Alstrup og hustru o. s. v.).

Blumenthal, Oskar (1852—1917), t. forfatter, gjorde sig bemerket ved sine strenge teaterkritikker i «Berliner Tageblatt», var fra 1888—98 direktor for Lessingteatret i Berlin, har vist sig som talentfuld epigramdigter (samlingerne «Aus heiterem Himmel» og «Aufriehtigkeiten»), skrev i 1880-aarene fransk paavirkede skuespil som gjorde lykke ved sikker teknik, god dialog og vittige indfald («Der Probepfeil», «Die grosse Gloeke», «Ein Tropfen Gift».) Senere har han mest laget fareer, bl. a. sammen med Gustav Kadelburg.

Bluntschli, Johann Caspar (1808—81), sehweizisk-tysk retslærd, blev i ung alder professor i sin fødeby Zürieh og deltok meget i Sehweiz' politik. Misfornøiet med den politiske utvikling forlot B. Sehweiz og blev professor ved universiteterne i Münehen og Heidelberg. Ogsaa i Tysklands politik deltok B., men utøvet samtidig en rik og omfattende forfattervirksomhet, som utmerker sig ved aandfuldhet og grundighet. Hans hovedverker angaar folkeret, politik og statsret. Sammen med Brater utgav B. «Deutsches Staatswörterbueh».

Bluse, klædningsstykke som sitter lost om overkroppen. Oprindelig i skjorteform med livbelte (brukes av engelske og franske arbeidere), nu ogsaa om et kortere plag som matros-b. el. dame-b., som kun naar til livet.

Blusse (sjouttr.), gi lyssignal, f. eks. efter lods. Hertil brukes en slags kost eller veke av bomuldsgarn som vætes i terpentin eller parafin.

Bly er et metal (kem. tegn: Pb = 206.4) som har været kjendt allerede i oldtiden. Det forekommer i naturen mest som svovel-b. (b.-glans) og fremstilles av dette ved rostning, eller ved sammensmeltning med jern, hvorved svovelet, som har storre affinitet til jern, forener sig med dette. Ved disse fremgangsmaater faaes det saakaldte verk-b., som er urent og ofte indeholder solv (se Avdrivning). B. raffineres ved en oksydationsproces som fortrinsvis angriper forurensningerne. B. er et graablaat, meget bløtt og seigt metal: smp. 330° C., sp. v. 11.4. I luften taper det sin glans, idet der paa overflaten danner sig et lag b.-suboksyd. Ved samtidig paavirkning av luft og vand dannes giftige b.-karbonater (b.-hvitt). Ved glødning i luften dannes b.-aske, en pulverformig blanding av b. og b.-oksyd. — B. anvendes i form av støpte og derefter valsede plater til taktækning og til beklædning av beholdere som skal være lufttætte eller syrebestandige. B.-rør presses ved hydraulisk tryk gjennem en ringformig aapning og anvendes til avløpsror samt til beklædning av elektriske kabler. B.-hagl fremstilles ved at la smeltet b. (med en liten tilsætning av arsenik) falde gjennem et sold fra en saadan høide at b. stivner under faldet. Naar undtages til plater, traad og rør samt ruteindfatninger og projektiler, anvendes b. sjelden i ren tilstand, men legert med andre metaller (se Legeringer).

Blyacetāt, eddiksurt blyoksyd, blysukker, $Pb(C_2H_3O_2)_2$, $3H_2O$, faaes som et hvitt, krystallinsk, i vand letopløselig stof ved at opløse blyoksyd i en blanding av eddiksyre og vand og inddampe oplosningen til krystallisation. Kan forene sig med forskjellige mængder blyoksyd til «anhydrobasiske» b., av hvis vandige oplosning ved tilledning av kulsyre utskilles blykarbonat (blyhvitt). Den vandige opløsning av et av disse salter kaldes blyeddik. Blyvand er blyeddik fortyndet med noget vand og spiritus. Eddiksyrens blysalter anvendes paa mange maater i kemien, bl. a. ved fremstillingen av visse blysalter (f. eks. blyhvitt) eller eddiksure salter (f. eks. aluminiumaeetat). Blyeddik og blyvand benyttes som lægemidler. Som alle blysalter er ogsaa b. giftig.

Blyant. 1. (Mineral.), d. s. s. grafit (s. d.). — 2. Skrivemiddel. Til skrivning paa tykt papir brukte man oprindelig en legering av bly og tin, nu brukes b., en i træ indlagt blanding av grafit og ler. B.-fabrikationen

falder i tre dele: a. fremstillingen av grafitstifterne, b. træindfatningens fabrikation og c. begges forening og bearbeidelse til færdig produkt. Grafiten blir først malt og slemmet og derefter blandet med ler i forskjellige forhold. Jo mere ler der tilsættes, desto haardere blir b., og desto lysere strek gir den. Den fremkomne plastiske deig presses til traadlignende, bløte staver av rundt, kvadratisk, sekskantet eller flatrektangulært tversnit og skjæres derpaa op i den ønskede længde, rettes ut, tørres og brændes i lufttæt lukkede, ildfaste lerkapsler. Til indfatning benyttes til fineste b. den vellugtende, brune floridaceder, endvidere til middelsfine det vestindiske cedertræ eller saakaldt sukkerkassetræ og til billigere b. løn, asp og hvitbøk. Veden opskjæres i tynde bretter av længde som b. og av bredde svarende til seks enkelte b.; de hovles glatte paa den ene side, hvorpaa der utskjæres seks fordypninger svarende til stifternes enten halve eller hele tversnit. Efterat stifterne er indlagt, lægges der saa et nyt bret med eller uten fordypninger ovenpaa. Baade stifterne og bretterne er i forveien overstrøket med litt lim. Det hele indlægges saa i presser og tørkes. Egne høvl- og fræsemaskiner opskjærer derefter de sammenlagte bretter til enkelte b., som tilsidst poleres, avskjæres glat i enderne og paatrykkes firmamerke. B. betegnes efter stigende haardhet med nummer fra 1—5, hvor høieste nr. er haardest. Fine tegne-b. fremstilles forovrig i en hel række haardhetsnuaneer, f. eks. L. & C. Hartmuths «kohinoor» i HHHH—H, F (midlere haardhet), B—BBBB (bløtere sorter).

Blyanttræ *(juniperus virginiana)*, et fra Nordamerika stammende træ tilhørende samme slegt som eneren. Dets rodbrune, vellugtende ved, som gaar under navn av falskt el, rødt cedertræ, anvendes til blyanter, til cigarkasser o. a. B. dyrkes ogsaa i Europa, især i Tyskland, som prydtræ.

Blyaske, se Bly.

Blücher, Gebhard Lebereecht v., fyrste av Wahlstatt (1742—1819), preus. feltherre, gik tidlig ind i svensk, siden i preussisk tjeneste, men tok avsked 1772, traadte i 1787 paany ind i hæren. I felttoget mot Frankrike utmerket han sig som rytteranfører. I slaget ved Auerstädt førte han det preussiske rytteri, utmerket sig især paa tilbaketoget ved at samle resterne av hæren og føre den mot nord under stadig kamp med den forfølgende Bernadotte, som endelig tvang ham til at overgi sig i Lübeck. I den følgende tid tok B. ivrig del i Preussens bestræbelser for at avryste Napoleons aak. 1813 fik han overkommandoen over den sehlesiske armé som forenet sig med russerne, kjæmpet ved Lützen og Bautzen og vandt seieren ved Haynau. Efter utløpet av vaabenstilstanden slog han Macdonald ved Katzbach og deltok med største hæder i slaget ved Leipzig (16—19 okt. 1813). I januar førte han den forsterkede preussiske armé ind i Frankrike og beseiret sammen med russerne Napoleon, som dog først gav tapt da hans generaler begyndte at svigte ham. B., som efter slaget ved Leipzig var blit feltmarskalk, blev efter krigen ophøiet til fyrste av Wahlstatt. Efter Napoleons tilbakekomst fik B. atter befalingen over den preussiske armé som rykket ind i Belgien for at forene sig med englænderne under Wellington. Napoleon kastet sig over B. og slog ham ved Ligny 16 juni 1815. To dage efter angrep Napoleon Wellington og hadde allerede halvveis beseiret denne, da B., som med utrættelig iver hadde samlet sin halvt ødelagte armé og uten ophold var marsjert til valpladsen, ankom og vendte Napoleons seier til et almindelig nederlag.

G. L. v. Blücher.

Blyeddik, se Blyacetat.

Blyfölie er utvalsede, papirtynde blade av bly; benyttes bl. a. til indpakning av te og tobak.

Blyforgiftning. Den akutte b. er sjelden. Den viser sig som en heftig mave-tarmbetændelse. Motgift er svovelsure alkalier (glaubersalt, engelsk salt), eggehvite eller melk. Den kroniske b. optræder navnlig hos personer som i fabrikker eller paa anden maate (malere, rorlæggere) arbeider med blyforbindelser som blyhvitt, monje. De almindelige symptomer er en blaalig stripe paa tandkjøttet langs tænderne (blyrand), heftige tarmkolikker («malerkolik»), haardt, indtrukket underliv, forstoppelse, nervelidelser med paafolgende muskellamheter, hyppigst i fingrenes strækkemuskler, hjernelidelser med heftig hodepine og kramper. Endelig er der en forbindelse mellem den kroniske b. og gigt samt en form av kronisk nyrebetændelse, likesom drikfældighet foroker mottageligheten for b. Efterat fabrik- og verkstedshygienen er forbedret, og efterat blyarbeiderne har lært aldrig at spise uten først at vaske sig, forekommer sygdommen sjeldnere.

Blyglans, den vigtigste blyerts, bestaar av blysulfid (PbS) med ca. 86 pct. bly, men indeholder desuten ofte litt jern, kobber, sink, antimon o. a. metaller. Vigtigere er det at næsten al b. pleier at indeholde en liten mængde sølv, saa den tillike er en av de vigtigste sølvertser. Sølvgehalten veksler fra nogen hundrededele eller tusendele av en pet. op til 2 pet., i almindelighet dog mellem 0.01 og 0.3 pet. B. er blygraa, ugjennemsigtig, med sterk metalglans og krystalliserer i det regulære system. Den er tung (sp. v. 7.5) og bløt, saa den med lethet ridses av en kniv. Forekommer i drivværdig mængde paa en mængde steder, saaledes ved Sala i Sverige, Harzen, Erzgebirge, Kärnthen, flere steder i England, Frankrike, Spanien, de Forenede Stater, Mexico, Sydamerika o. s. v. I Norge er b. utvundet ved bergverksdrift bl. a. st. ved Konnerud nær Drammen, paa Hadeland og i Svenningdalen i Nordland.

Blyglas, se Glas.

Blyhvitt, malerfarve, kjendt like fra oldtiden. Basisk blykarbonat av noget vekslende sammensætning. 84—87 pet. blyoksyd, 11—14 pet. kulsyre, 1—2 pet. vand. Fremstilles ved paa forskjellig maate at utsætte blyplater for indvirkning av eddiksyredamp, vanddamp og kulsyre. Der dannes basisk blyacetat, som atter omdannes av kulsyren til b. (hollandsk og tysk metode). Fremstilles ogsaa ved fældning av blyoksyd opløst i eddiksyre med kulsyre (fransk metode). Giftig. Sværtes i svovelvandstofholdig luft (sort svovelbly). Derav gamle maleriers mørke tone (se Blekning). Besidder meget stor dækkraft. Forfalskes med tungspat, kridt, gips m. m.

Blykammer kaldes i svovelsyrefabrikationen (se Svovelsyre) de mægtige rum, ofte av flere tusen m^3 rumindhold, som er opbygget av sammenloddede blyplater, og hvori den fortyndede svovelsyre («kammersyren») dannes. Tak og vægger i disse kamre er ved hjælp av paaloddede blylapper ophængt i sterke tommerstillaser, mens bunden med sine opstaaende sider danner et bassæng inde i hvilket det øvrige kammer hænger ned, og hvori kammersyren samler sig. Ogsaa i klorkalkfabrikationen brukes b.

Blykamre (piombi), nu fjernede rum under blytaket paa Dogepaladset i Venedig, sterkt ophetet av solen. De bruktes fra slutningen av 16 aarh. som varetægtsfængsler for politiske forbrydere.

Blyklorid, se Blysalter.

Blümner, Hugo (1844—), t. arkæolog, 1877 professor i klassisk filologi ved universitetet i Zürich, bekjendt ved sine verker om romernes og grækernes kunstindustri: «Technologie u. Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern» (1874—87, 4 bd.), «Das Kunstgewerbe im Alterthum» (1884—85, 2 bd.) etc.

Blynitrat, se Blysalter.

Blyoksyd. De vigtigste b. er: 1. det graagule b. (PbO), blyglette eller «sølverglød», 2. det røde b., mønje (Pb_3O_4), 3. det brune blysuperoksyd (PbO_2). Sølvergløden dannes ved ophetning av bly under luftens adgang, og har faat sit navn av at det erholdes som biprodukt ved utvinding av solv av sølvholdig bly.

Blyplaster fremstilles ved at koke olje med sølverglød (blyoksyd) under stadig tilsætning av vand. Naar forsæpningen er tilendebragt, fjernes den dannede glyserin ved utvaskning med vand, hvorpaa plasteret befries for vand og mulig uopløst solverglød.

Blysalter av de almindelige uorganiske syrer er med undtagelse av nitratet nopløselige i vand. Kloridet ($PbCl_2$) er tungt oploselig i koldt vand, letopløselig i varmt vand. Av b.s opløsninger vil fortyndet svovelsyre utfælde det selv i fortyndet syre uopløselige hvite blysulfat ($PbSO_4$); svovelvandstof vil utfælde sort blysulfid (PbS), som likeledes er uopløselig i fortyndet syre. Av teknisk betydning er foruten silikatet, der indgaar som bestanddel i visse glassorter, navnlig det basiske karbonat blyhvitt, der anvendes som hvit malerfarve. Det fremstilles mest ved bundfældning av en oplosning av blyacetat med en opløsning av soda. Alle b. er giftige.

Blysalve fremstilles av eddiksurt blyoksyd og svinefett. Kjolende salve som brukes paa overfladiske hudsaar.

Blysand, se Kvitmele.

Blysukker, se Blyacetat.

Blysulfat, se Blysalter.

Blysulfid, se Blysalter.

Blyth *[blaip]*, England, havneby i Northumberland ved elven B.s munding i Nordsjøen. 30 000 indb. Betydelig kul- og koksutforsel (i 1916 2 143 816 ton).

Blüthner, Julius Ferdinand (1824—1910), grundla i 1853 i Leipzig en pianofabrik som har vundet verdensanseelse. Tilvirkning indtil jan. 1906 ca. 69 000 instrumenter. En specialitet er «alikvotflygelet», med to sæt strenger, hvorav det overliggende nten at anslaaes alene klinger med for at forsterke klangen.

(Fot. R. Ovesen.)
Axel Gudbrand Blytt.

Blytt. 1. Axel Gudbrand B. (1843—98), n. botaniker, efternævntes søn, f. i Kra. 1880 ekstraordinær professor i botanik. Paa grundlag av de rike samlinger og manuskripter som hans far efterlot, og eget materiale, fortsatte B. dennes paabegyndte verk, «Norges flora», hvorav 2det bind utkom i 1874, 3dje og sidste bind i 1876. B. foretok talrike reiser i de forskjellige egne av Norge og erhvervet sig herunder et enestaaende grundig kjendskap til karplanterne og deres utbredelse i vort land. Paa basis herav og efter flere aars studier over norske torvmyrer utgav han i 1876 «Forsøg til en theori om indvandringen af Norges flora under vexlende regnfulde og tørre tider» («Nyt Magasin for Naturvidenskaben», bind 21), hvilken teori vakte opsigt langt ut over landets grænser. Under disse studier kom han til at streife ind paa det geologiske og ogsaa paa det meteorologiske og rent astronomiske gebet, hvor hans interesser senere kom til at dvæle, og hvor flere av hans arbeider fra denne tid bevæger sig. I 1877—78 foretok B. en videnskabelig studiereise til Göttingen og Strasbourg, hvor han særlig studerte mykologi. Efter tilbakekomsten skrev han flere avhandlinger om utbredelsen av vore soparter. — Av hans øvrige skrifter kan nævnes «Bidrag til kundskaben om karplanternes udbredelse i Norge» (flere, til forskjellig tid utkomne arbeider) og hans lokalbeskrivelser av floraen i endel av landets egne. — 2. Matthias Numsen B. (1789—1862), bekjendt n. botaniker, studerte en tid lovkyndighet, men gik snart over til botanikken, i hvilket fag han blev ordinær profesor 1837. B. foretok mange reiser og studerte ivrig landets planter, over hvilke han ogsaa har levert en række avhandlinger. Han begyndte tillike utgivelsen av «Norges flora», hvorav første bind utkom 1861.

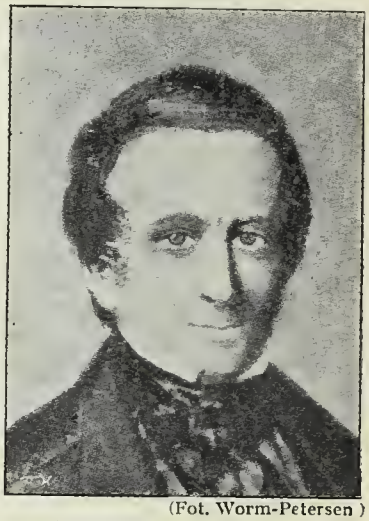

(Fot. Worm-Petersen)
Matthias Numsen Blytt.

Blyvand, vandig-spirituos opløsning av blyeddik; alm. brukt til omslag efter støt, ved overfladiske saar o. l.; se Blyacetat.

Blyvitriōl, se Anglesit.

Blyzinnober, se Mønje.

Blædning, forstlig avvirkningssystem, hvis maal er at frembringe skoger hvor alle aldersklasser forekommer blandet stamme- el. gruppevis om hverandre over hele skogarealet. I dette oiemed koncentreres ikke hugsten paa mindre strækninger, som ved andre systemer, men hele skogen overfares med hugst i korte perioder av 5—20 aar («blædningstid»). Efter utløpet av en periode vender hugsten tilbake til første aars hugststrækning og saa fremdeles. Ved hugsten, der træffer trærne enkeltvis eller i mindre grupper, borttages prineipielt kun sykelige og feilagtige trær samt de hugstmodne stammer og kun saa mange som hensynet til den gjenstaaende skogs utvikling, jordbundens bevarelse eller skogens selvforyngelse paa ethvert sted tilsier det. B. er ingen bestandshusholdning, men en individskjotsel, som tillater en intensiv utnyttelse av trærnes vekstenergi. Den byder mange fordele med hensyn til skogens reproduktion, beskyttelse mot skader av saavel organisk som uorganisk natur, større masseproduktion m. m. Egner sig udmerket for de norske skoger, særlig granskogene. Er den eneste brukbare hugstmaate i fjeldskoger (vernskoger), kystskoger og skoger paa de nordligste breddegrader. — En nyere variation av b. er «Wagners kantblædning», som særlig i Tyskland har vist sig som et udmerket foryngelsessystem. Hugsten foregaar her efter de almindelige blædningsprineipper paa smale parallele belter, hvis længde retter sig efter den modne skogs utstrækning og læforholdene. — Et vigtig moment ved metoden er bel-

ternes beliggenhet i forhold til en bestemt kompasretning. I tørt, solrikt varmt klima (det søndenfjeldske Norge) maa hugsten ledes fra nord mot syd og belternes længderetning lægges østlig—vestlig. I fugtig, kjølig klima bør hugsten derimot ledes fra syd mot nord for at slippe sol ind paa foryngelsesflaten.

Blædningsgalring (t. *Plenterdurchforstung*), et av prof. Borggreve opfundet tyndingshugstsystem. Mens tyndingshugsten (s. d.) i en jevnaldrende skogbestand ellers som regel kun træffer de helt undertrykte og beherskede stammer til gunst for de herskende og dominerende trær, lægger b. omvendt vegten paa at fjerne disse sidste (samt de aldeles undertrykte) for derved at fremhjælpe de hittil beherskede, men endnu utviklingsdygtige stammer. B. er paa samme tid en bestandspleie og en langsom hovedavvirkning. [Litt.: Borggreve, «Die Holzzucht», U. Wallmo, «Rationel skogsafverkning», A. Barth, «Skogbrugslære I».]

Blæk, farvet væske, som benyttes til at frembringe skrifttegn. Kjendt i de ældste kulturlande Ægypten og Kina, bestod mest av sot utrørt med bindemiddel (tusch) og har holdt sig udmerket i de endnu bevarte oldskrifter. Man brukte ogsaa utrørte farvepulvere (zinnober, mønje, okker) eller farvede plante- og dyresafter (sepia, purpur, drageblod, alizarin, orseille o. l.). Likeledes kjendtes g u l d- og s ø l v-b. — I begyndelsen av middelalderen fremkom j e r n g a l l u s-b. Gallussyre danner farveløse, vandopløselige jernoksydulsalter, hvis oplosninger let oksyderes og utskiller sorte bundfald av jernoksydsaltene. Jerngallus-b. bestaar av en saadan farvelos oplosning, fremstillet av gallepleuttræk og jernvitriol, hvortil er sat et eller andet farvestof (det primære) for at gjore skriften synlig, indtil jernoksydsaltene i papiret har oksydert sig til de dypt sorte oksydsalter. Der danner sig altid noget sort bundfald i b., derfor tilsættes litt gummi eller glyserin for at holde det svævende. Likeledes tilsættes litt fri syre, som hemmer oksydationen, samt salicylsyre eller karbol mot mug. A l i z a r i n-b. er jerngallus-b. med indigosulfonsyre som primært farvestof, der tillike hemmer oksydationen. B l a a t r æ-b. fremstilles av jernsalter og blaatræekstrakt, som indeholder farvestoffet hæmatoksylin, der danner sorte jernforbindelser. Talrike vandoploselige tjærefarver brukes til fremstilling av vaskeuegte b.-sorter. Likesaa berlinerblaat. K o p i-b. er særlig koncentrert skrive-b. med sterkere tilsætning av gummi og glyserin. D o k u m e n t- eller s i k k e r h e t s-b. bestaar mest av fint kulstof eller uttræk av brunkul (kasselerbrunt) med skjellak, gummi, boraks og vandglas. H e k t o g r a f-b. er meget koneentrerte anilinfarveopløsninger med glyserin. L i t o g r a f-b. er fettholdige oplosninger av harpiks- og vokssaaper (se L i t o g r a f i). S y m p a t e t i s k b. er opløsning av de mest forskjellige kemikalier, som gir usynlig skrift, der ved en eller anden efterbehandling (med varme, lys eller kemikalier) blir varig eller forbigaaende synlig. M e r k e-b. bestaar mest av sølvsalter (helvedessten) som farvende bestanddel. B.-p u l v e r e er blandinger av kemikalier, som med vand gir færdig b. B.-s t i f t e r bestaar av grafit, kridt, kaolin o. l. med farvestof. — En ideal b.-sort, som flyter let, er uskadelig for pen og papir, taaler lang opbevaring og gir varig skrift, kjendes ikke. Avbleket skrift av jern-b. kan opfriskes med garveuttræk eller ved omdannelse av jernet til berlinerblaat.

Blæksop (*coprinus*), en til familien *agaricaceæ* hørende sopslegt hos hvilken frugtlegemet ved sporernes modning gaar over til en blækagtig masse som er farvet av de sorte sporer. Naar de er unge, er frugtlegemerne lyse, ofte hvite, ten-, valse- eller klokkeformede og hos mange arter beklædt med skjæl. Av de store arter spises de unge frugtlegemer, og enkelte, f. eks. *c. comatus*, er meget velsmakende. B. vokser mest paa gjødsel eller sterkt gjødslet mark.

Blækspruter (*cephalopoda*), den høiest organiserte klasse i bløtdyrenes række. B.s legeme (se fig.) er bilateralt symmetrisk og falder i to avsnit, som er skilt ved en indsnøring, nemlig hodet og kroppen eller indvoldssækken. Hodet bærer mundaapningen, omgit av en krans fangarmer, samt et par store øine. Kroppen er ofte lang og tilspidset mot bakenden. Den er omgit av bløtdyrenes karakteristiske hudfold, kappen, som paa rygsiden er sammenvokset med indvoldssækken, men paa buksiden begrænser den rummelige kappehule; denne staar langs hodets bakre rand i forbindelse med vandet omkring gjennem den saakaldte kappespalte. I bunden av kappehulen ligger to eller fire gjeller. I hulen findes aapningerne for tarmen, nyrerne, kjønskjertlen samt den eiendommelige blækkjertel, hvis brunfarvede avsondringsprodukt, som uttømmes naar dyrene tror sig i fare, har git klassen dens navn. I kappehulens fremste del findes videre et tragtformig, muskuløst rør, den saakaldte tragt, som med sin ene ende munder i kappehulen, mens den anden stikker frem under kapperanden og aapner sig foran denne. — Det vand som tjener aandingen, føres ind i kappehulen gjennem kappespalten og presses ut igjen gjennem tragten. Derved skytes dyret bakover gjennem vandet. — Oprindelig hadde vistnok alle b. likesom sneglene et skal som dækket indvoldssækken. Av de nulevende former har bare ganske faa (*nautilus*) et saadant skal, hos de fleste er det rudimentært og ligger inde i kroppen eller mangler helt. Huden er slimet og viser stor evne til farveveksling, beroende paa underhudens rigdom paa pigmenteeller. Mundaapningen er forsynt med to kraftige hornkjæver, som har form av et omvendt papegøieneb, og med en raspetunge. Der findes en mavesæk, en stor lever, som regel ogsaa spytkjertler. Nervesystemet utmerker sig ved at de store nerveknuter er

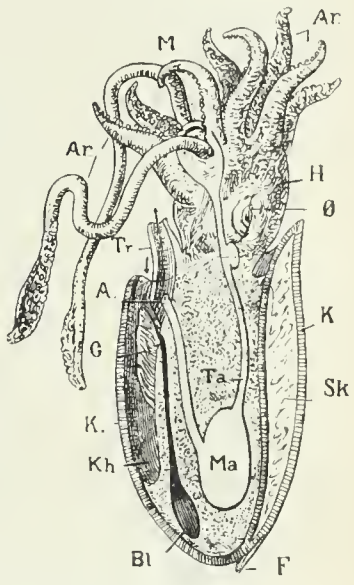

Skematisk fremstilling av en blækspruts bygning.

H hode; Ø øie; Ar armer; M mundaapning; K kappen; Kh kappehulen; F et stykke av en finne; Sk skallet Ta tarmkanal; Ma mavesæk; A analaapning; Bl blæksæk; G gjelle; Tr tragten. Det ind- og utstrømmende vands retning er angit ved piler.

Blækspruter: *Nautilus.*

rykket tæt sammen omkring spiserøret. Øinene opnaar en betydelig storrelse og hos mange former en meget hoi utvikling. Ogsaa lugte og høreorganer er tilstede. Hjertet bestaar av et hjertekammer og saa mange forkamre som der findes gjeller. B. er særkjønnede. Ungerne gjennemløper ingen forvandling. — B. er rovdyr, som tilhører havet. Mange former lever i stim paa det aapne hav, andre ved kysterne. — B. deles i to ordener: 1. Nautilerne el. de fire-gjellede b. *(tetrabranchiata)* repræsenteres nu bare av én slegt, *nautilus*, hvorav der i det Indiske og Stille Ocean findes fire arter. Talrike tentakellignende armer uten sugeskaaler, fire gjeller, et ytre, spiralsnoet, kamret skal, simpelt byggede øine og en tragt som ikke danner ror, men en sammenrullet plate; blæksæk mangler. Gruppen var i tidligere jordperioder repræsentert ved talrike former og naadde i silurtiden høidepunktet av sin utvikling. — 2. Egte b. eller togjellede b. *(dibranchiata)* har 8—10 armer, en rørformet tragt, to gjeller og blæksæk. Skallet indesluttet i kroppen, rudimentært, kan ogsaa mangle. Armene er paa den mot munden vendende flate besat med sugeskaaler og meget kraftige. Hos hannerne er én, sjeldnere to armer, i større eller mindre grad omdannet og traadt i parringens tjeneste. Hos nogen arter blir denne arm før parringen indesluttet i en sæk. Ved parringen løsner den og føres, indesluttende kjønsstoffene, over i hunnens kappehule. Her kan den bevare sin bevægelighet nogen tid og blev derfor oprindelig opfattet som en egen snyltende dyreform *(hectocotylus)*. Efter armenes antal adskilles otte-armede og ti-armede b. *(octopoda, decapoda)*. Av otte-armede b. kan nævnes papirsnekken *(argonauta)* (s. d.). Til de ti-armede b., som er mere langstrakte og dygtigere svømmere, hører bl. a. sjømunkene (slegten *architenthis*), hvis krop blir 6 m. og armene optil 11 m. lange. Videre den i europæiske have alm. *sepia officinalis*, kjendt for sit tykke kalkskal *(os sepiæ)*, samt akkern, *ommatostrephes todarus)*, som er almindelig ved vore kyster og anvendes til agn.

Blækspruter: Akker *(ommatostrephes todarus)* 1/9 naturlig størrelse.

Blænker, forældet betegnelse for soldater i for(efter)patrulje, som av en marsjerende troppeavdeling utsendes nærmest mot fienden (se Avantgarde).

Blære. 1. (Med.). Anatomisk betegnelse for sækformede organer i legemet, som urin-b., galde-b., sæd-b., fiskenes svomme-b. (s. d.). — 2. (Teknol.). Ved støpning av forskjellige metaller danner der sig b. i massen, enten som ved staal, fordi indeholdte urenheter i varmen utvikler gasarter, eller som ved kobber, fordi det smeltede metal formaar at opsuge luftarter, som ved størkningen atter utskilles.

Blærebetændelse *(cystilis)*, betændelse i urinblærens slimhinde. Aarsaken er infektion med betændelsesvækkende bakterier, som enten trænger ind utenfra gjennem urinroret ved betændelse i dette eller ved indførelse av urene instrumenter i blæren, eller indenfra, fra blodet eller nyrerne, i tilslutning til infektiøse processer i andre organer, oftest i svelget, hvorfra bakterierne kan være trængt ind i blodkarrene. Ofte foranlediges b.s utbrud ved fugtighet og kulde, «forkjølelse». En særlig ondartet b. foraarsakes av tuberkelbaciller. — Hovedsymptomet ved b. er hyppig og smertefuld vandlatning. Urinen blir uklar ved tilblanding av materie (se Betændelse), faar ofte alkalisk reaktion og stinkende lugt, især hvis der er nogen hindring for fuldstændig tømning av urinblæren (se Blærehalskjertlen). Behandlingen gaar ut paa at skaane den syke slimhinde ved at fortynde urinen (melkediæt, vanddrikning), samt at hemme bakteriernes utvikling ved utskylling av blæren og ved antiseptiske midler, der dels tages indvendig og utskilles gjennem nyrerne med urinen (balsamica, hexametylentetramin, salol), dels indsprøites i urinblæren (solvnitrat, borsyre).

Blærefistel er en abnorm forbindelse, fistel, mellem urinblæren og legemets overflate eller underlivets hulrum. Aarsaken kan være en læsion, f. eks. et operationssaar efter blæreoperation, der ikke lukker sig fuldstændig. Hos kvinden kan læsionen opstaa under fødselen ved fosterhodets tryk paa blæren; fistelen kommer da til at gaa mellem blæren og moderskeden eller livmoren. Aarsaken kan ogsaa være betændelser omkring blærevæggen, som derved blir gjennembrutt, f. eks. ved blindtarmbetændelse, eller kræftagtige lidelser, som æter sig gjennem blærevæggen enten inde fra blæren eller fra en tarm. Der kommer da fistelgang mellem disse to organer, hvilket har til følge at der uttømmes ekskrementer med urinen. B. kan ogsaa forekomme som medfødt misdannelse.

Blæreføtter *(physopoda)* er en orden av 1—2 mm. lange insekter med smal krop, sugende munddele og føtterne endende i en liten blære. Ufuldstændig forvandling; i fuldkommen tilstand oftest fire klare, frynsede vinger. Flere skadelige arter baade paa korn og græs (hvor de frembringer «hvitaks»), belgplanter etc., samt paa potteplanter i drivhuse. Pæretripsen *(euthrips pyri)* gjør stor skade paa frugttrærnes knopper og blomster enkelte steder paa Vestlandet. Under masseoptræden kan de bli generende ved at slaa sig ned i mængde paa ansigt og hænder, hvor de bevirker ubehagelig kløe. Da dette leilighetsvis har indtruffet under en koleraepidemi, har man med urette sat dem i forbindelse dermed og kaldt dem «koleraflue».

Blærehalskjertlen *(prostata)* har omtrent form og størrelse som en moden kastanje. Den ligger like nedenfor urinblæren; idet urinrøret forlater denne, passerer det gjennem b. Desuten gjennembores den av de to sædkanaler. Den er bygget som en kjertel og har sin utførselsgang til urinrøret. Den avsondrer et tyndt, melkeagtig sekret, som har en karakteristisk lugt og er en ganske uundværlig del av sædvæsken, idet det er en betingelse for sædkimernes liv og bevægelighet. B. er derfor likesaa uundværlig for forplantningen som testiklerne. B. er ofte sætet for sygdomme, dels for betændelsesagtige, især gonorrhoiske, og dels for en slags nydannelse, den hos ældre folk meget utbredte prostatahypertrofi. Denne bestaar i en ofte meget betydelig forstørrelse av kjertlen, som foranlediger vanskelighet for en fuldstændig tømning av blæren og dermed følgende blærelidelser og kræver indgripende eller meget besværlig behandling (kateterisation).

Blærekatarr, se Blærebetændelse.

Blæremaneter *(siphonophora)*, orden tilhørende coelenteraternes dyrerække. Pragtfulde dyrekolonier som minder om blomsterguirlandere og svømmer frit om i havet. De dels glasklare, dels livlig farvede enkelte individer bæres av en fælles stamme. Denne ender øverst i en luftsæk *(l)*, som betinger koloniens lodrette stilling i vandet. Individerne viser en uttalt arbeidsdeling og optræder under følgende hovedformer: 1. Svømmeklokker *(s)*, som har sit leie under luftsækken og ved sin sammentrækning driver kolonien rem gjennem vandet. 2. Ernæringspolyper *(n)*,

rørformede individer, med mundaapning og en meget lang, med talrike nesleceller besat fangtraad *(f)* ved grunden. 3. Følere *(t)*, mundløse individer, rikt besat med nesleceller. 4. Kjønsindivider, som utvikler kjønseceller, samt endelig 5. Dækskjæl *(d)*, sterkt omdannede, platelignende individer, som tjener til at beskytte de andre vigtige individer. — Hos de forskjellige arter av b. kan de forskjellige individers antal og anordning veksle meget, likesom ogsaa enkelte av de nævnte former kan mangle. — B. lever særlig i de varmere have, hos os er enkelte mindre arter almindelige. (Sml. Bidevindsseiler.)

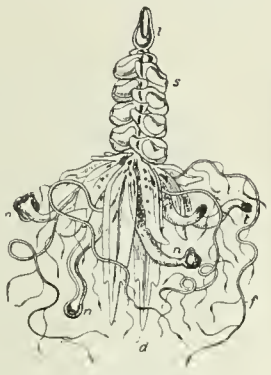

Blæremanetkoloni *(nectalia loligo)*.
l luftsæk; s svømmeklokke; t føler; f fangtraader med nesleceller; n ernæringspolyp; d dækskjæl.

Blæreorm, se Bændelormer.

Blærerotfamilien *(utriculariaceæ)*, en de maskeblomstrede nærstaaende, særlig tropisk familie, som omfatter omkring 250 arter fleraarige, insektætende vand- og sumpplanter, hvorav de fleste hører til slegten blærerot. De fire norske arter av denne slegt er alle rotløse urter, som driver om i myrpytter og ferskvand; de smukke, gule, uregelmæssige blomster hæves op over vandet paa en kort aksedel, bladene er nedsænket, findelte med eiendommelige blærer, hvori optages og fordøies smaa vanddyr, som ved en indgaaende klap i blæren forhindres fra at slippe ut av sit fængsel. — Til familien horer ogsaa slegten tættegræs (s. d.).

Blærerust *(cronartium)*, vertskiftende snyltesopper, som har sit skaalruststadium paa stammer og grener av trær av furuslegten. Skaalrusten er omgit av et stort, blæreformet peridie, hvorefter soppen er opkaldt, og fyldes tilsidst av et sporepulver som smitter planter der er meget forskjellige fra furuarterne. *C. ribicola* har saaledes sine vintersporer paa *ribes*-arter, mens skaalrusten findes paa weymouthfuru. *C. asclepiadeum* har skaalrusten paa *pinus silvestris* og vintersporer paa *vincetoxicum officinale*.

Blæresten. I det storste antal tilfælde dreier det sig om nyresten (s. d.), som er passert ned i urinblæren og ved nye avleiringer blir større og antar den for b. karakteristiske form. Men b. kan ogsaa dannes i selve blæren. Betingelsen er at der findes formede elementer, i regelen celler, om hvilke de i urinen tildels i abnorm mængde tilstedeværende salter kan samle sig. De forskjellige «diateser» (sykelige blodblandinger), navnlig urinsyrediatesen, spiller ogsaa en stor rolle. B. træffes meget hyppigere hos manden end hos kvinden. De findes ikke saa sjelden hos barn. De hyppigste former er uratsten, der væsentligst bestaar av urinsyre og urinsure salter, fosfatsten (forforsur kalk og forforsur ammoniakmagnesia), oksalatsten og cystinsten. Formen av stenen er i regelen rundagtig. Ofte er der flere konkrementer, og formen blir da mere uregelmæssig med gnidningsfacetter. — Saalænge stenen er liten, gir den ofte ingen symptomer. I regelen foranlediger den dog blærebetændelse. Undertiden kan den sætte sig fast i blæreutgangsaapningen og gi sterke smerter, som ofte lokaliseres til den ytterste del av urinrøret. Ved større sten og navnlig naar overflaten er ujevn, kommer der smerter, især ved bevægelse, navnlig ved pludselige stot og rystelser, f. eks. ved kjorsel paa ujevn vei. Der kommer ogsaa hyppig trang til vandlatning om dagen, men ikke om natten, hvis patienten ligger i ro, og nokssaa ofte er urinen om dagen blandet med blod. Behandlingen maa gaa ut paa at fjerne stenen enten ved at knuse den og skylle de smaa stykker ut eller ved en operation, ved hvilken blæren aapnes, i regelen gjennem underlivsvæggen *(sectio alta)*, og stenen fjernes hel.

Blæretang, se Alger (bd. 1, sp. 200).

Blæretræ *(colutea arborescens)*, sydeuropæisk busk av de erteblomstredes familie med store gule blomster og sterkt oppustede belger. Den og etpar mindre arter plantes som prydbusker.

Blæretrækkende midler, stoffer som foraarsaker irritation og betændelse av huden og anvendes som lægemidler for ved hudirritationen at paavirke sygdomme i dypere liggende organer. Man mener at virkningen skyldes det forhold at en irritation av huden forplantes til centralnervesystemet, og fra dette fremkaldes der forandringer i karfylde, hjerteaktion og cirkulation og dermed forøket resorption av en betændelsesansamling. Benyttes særlig ved betændelser i serose hinder, f. eks. lungehindebetændelse. De vigtigste b. m. er sennepsoljer, terpentinoljer og eantharidin, som findes i «spansk flue».

Blæsebelg, et apparat til frembringelse av en luftstrom f. eks. til en smedje-esse, ved hvilket en belg utvides og trykkes sammen, saa den avvekslende suger luft ind og presser den ut i en ledning som forer den til forbruksstedet.

Blæseinstrumenter, fællesnavn for alle orkesterinstrumenter som blæses med munden, hvad enten de er av metal som horn, trompet o. s. v. eller av træ (ben) som fløite, oboe o. s. v.

Blæsemaskine benyttes til befordring av luft eller andre gasarter derved at en bevæget maskindel bevirker en trykforandring. Stempel-b. har frem- og tilbakegaaende stempel og anvendes for lufttilforsel til raajernsovner o. l. De kan være meget store med stempeldiameter over 3 meter, som befordrer 20—40 000 m.³ luft pr. time. De drives ved damp- eller gasmaskiner paa 1 000 hestekræfter og derover. Kapsel-b. har roterende stempler og benyttes for lufttilforsel til støperismelteovner, smedje-esser o. l. Hertil anvendes ogsaa centrifugalvifter (s. d.). Ved en skrue-b. eller skruevifte sættes en aksel med et vingehjul i omdreining, saa vingerne driver luften i aksiel retning gjennem en roraapning. De benyttes særlig til bortskaffelse av forurenset luft gjennem væggen av et rum.

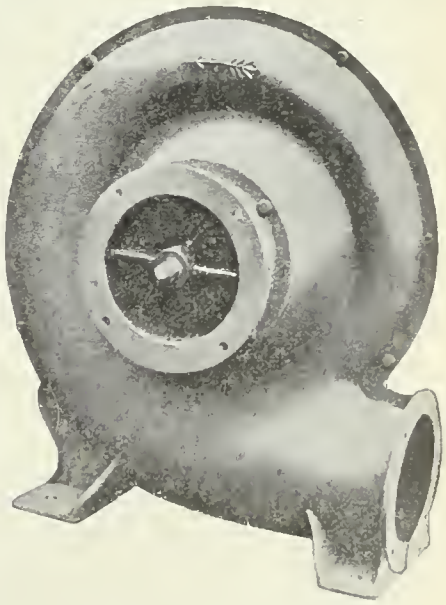

Blæsemaskine: Centrifugalvifte.

Blæsepipe, se Glas.

Blæserør, et rør med et mundstykke og fin spids, benyttes til at blæse en flamme skarpt hen paa det sted som skal opvarmes. B. anvendes f. eks. ved lodning av metalgjenstande med slaglod. Bak loddestedet

Blæserør.

Trykt april 1920.

anbringes et stykke trækul som kommer i glød, hvorved temperaturen forøkes. B.-analysen (utviklet av Berzelius) er en kvalitativ analyse og foregaar ved at utsætte prøven, der anbringes paa et stykke trækul, for en b.-flamme. Paa trækullet vil der da fremkomme et beslag, av hvis utseende man kan slutte sig til prøvens beskaffenhet.

Blæst, se Vind.

Blødere er personer som har en paafaldende stor tilbøielighet til blødning, enten uten paaviselig aarsak eller efter forholdsvis smaa læsioner. De lider av den saakaldte bloder sygdom, hæmofili. Denne lidelse er i regelen medfødt og i de fleste tilfælde arvelig, ofte med merkelige spring. Mænd som stammer fra en bløderfamilie og som selv er b., avler med sunde, ikke til bløderfamilie hørende kvinder i regelen ikke hæmofile barn, og hvis mændene ikke er b., er barnene saagodtsom altid sunde. Kvinder som stammer fra en bløderfamilie, har derimot, ogsaa naar de ikke selv er b., næsten altid nogen hæmofile barn. I det hele træffes hæmofilien hyppigst hos det mandlige kjøn. Aarsaken til sygdommen er ganske ukjendt. Det mest fremtrædende symptom er den sterke blødning fra en forholdsvis ringe læsion. Og da denne trodser alle de sedvanlige blodstansende midler, medfører en liten læsion eller et litet saar f. eks. efter en tands uttrækning ofte døden.

Blødning (hæmorrhagi). 1. (Med.). B. skyldes enten en bristning i karvæggen eller en utvandring av røde blodlegemer gjennem denne. Den første form er den almindeligste og praktisk mest betydningsfulde. Ved b. fra en pulsaare, arteriel b., sprøiter der frem en kraftig straale av lyserødt blod; fra en overskaaret blodaare strømmer det mørke blod jevnt ut uten at sprøite. Hvis b. foregaar i vævet uten at komme gjennem overflaten, dannes der en bloduttrædelse eller blodinfiltration i dette. Blodinfiltrationerne antar, efterhaanden som blodvæsken opsuges, en blaalig, brunlig, grønlig, gullig farve paa grund av hæmoglobinets spaltning. Utbredte mindre, skarpt begrænsede b. i huden kaldes purpura, de ganske smaa ecchymoser eller petekkier. Se iøvrig Blodavføring, Blodbrækning, Blodhoste, Blodstyrtning, Hjerneblødning, Blodstansning o. s. v. — 2. (Bot.). B. kaldes en eiendommelig væskeutskillelse som finder sted hos flere træagtige som urteagtige planter under visse betingelser. Dersom man overskjærer stængelen paa en urt nedenfor bladene, i nærheten av roten, vil man let kunne iagtta at der fra saarflaten kortere eller længere tid flyter væske ut, planten «bloder». Betragter man snitflaten med en lupe, vil man se at væsken kommer ut gjennem karrene. Denne b. kan være meget sterk, f. eks. hos mais, humle og om vaaren, før bladene er utfoldet, hos bjerk, og nogen andre trær. B.s-væsken er i almindelighet en meget tynd opløsning, men kan ogsaa som hos bjerk være rik paa anorganiske som paa opløste organiske stoffer, især sukker, hvilke næringsstoffer er bestemt for de bristende knopper. B. foregaar paa den maate at roten optar væske fra jorden, hvilken væske saa av rotens levende celler presses ind i karrene og gjennem dem op til saaret og videre ut av dette. Den kraft hvormed væskeutpresningen fra roten foregaar, kaldes rottrykket (s. d.).

Bløtbiller *(cantharidæ)*, en familie av biller med ganske mykt og bøielig hudskelet og vingedækker, hvorfor de til gjengjæld beskytter sig mot fiender ved at avsondre en skarp væske. Larverne lever i jorden av rov; viser sig undertiden paa sneen om vinteren. Billerne har ogsaa i almindelighet været anset for at leve hovedsagelig av rov; men specielt en enkelt art, *cantharis obscura*, gjør hos os navnlig paa Vestlandet stor skade paa frugttrærnes blomster (se planche Biller, bd. I, sp. 977–78).

Bløtdyr *(mollusca)*, en av dyrerikets hovedstammer, omfatter dyr med uleddet krop og bløt, slimet, paa nøkne steder som regel flimmerklædt hud. Legemets hovedmasse dannes av den tyndvæggede indvoldssæk, som indeholder tarm, lever, hjerte, nyrer og forplantningsorganer, og som hos de fleste b. fortil gaar over i et tydelig hode, som bærer mundaapningen samt et par øine og følehorn. Paa undersiden er kropsvæggen utviklet til en uparret muskuløs fot, som tjener som bevægelsesorgan. Paa rygsiden danner kropsvæggen som regel en uparret eller parret (muslinger) fold, den saakaldte kappe, som naar den er vel utviklet, omslutter størstedelen av dyret, saaledes at der mellem kroppen og kappen dannes en lommeagtig hulhet, kappehulen; i denne ligger hos de fleste b. gjeller, hos landformer virker den derimot som en slags lunge. Paa sin utvendige side er kappen dækket av et epitel, som hos de fleste b. danner et fast, kalkholdig skal, som tjener de bløte dele til beskyttelse; hvor kappen er parret, er skallet det ogsaa. — Nervesystemet bestaar av tre par ganglier, forbundet ved nervestrenger; det første par eller hjerneganglierne ligger over svelget og sender nerver til øine og følehorn; under tarmen, like mot foten, ligger fotganglierne, som staar i forbindelse med de saakaldte høreblærer, længere bak under tarmen ligger indvoldsganglierne, som sender nerver til indvoldene og til et eiendommelig organ som ligger i kappehulens væg og opfattes som lugteorgan. Alt efter dyrets bygning kan de tre gangliepar ligge langt fra hverandre eller tæt sammen og ogsaa forøvrig vise et vekslende indbyrdes forhold. — Tarmkanalen har mund- og gataapning og viser gjerne et utvidet parti (en mavesæk). Der findes ofte spytkjertler, som uttømmes i mundhulen, samt altid en velutviklet lever, som tømmes i mavesækken. I mundhulens bund findes hos de fleste b. (ikke muslingerne) en eiendommelig raspetunge *(radula)*, beklædt med en tynd, fast hinde, som bærer tverrækker av fine bakøverrettede chitintænder. — Hjertet ligger paa rygsiden og fører renset (arterielt) blod; det bestaar av et hjertekammer og et eller to (sjelden fire) forkamre (eftersom gjellerne er parrede eller ikke). Der findes altid egne arterier og vener, et fuldstændig sluttet kredsløp med haarkarnet findes dog kun hos blækspruterne. Hjertet er omsluttet av en hjertesæk, som er at opfatte som en rest av den forøvrig sterkt tilbakedannede kropshule; den staar i aapen forbindelse med nyrerne og forplantningskjertlernes indre. — Nyrekanalerne (eller *Bojanus'* organer) er som regel tilstede som ett par, sjeldnere som to par, hos sneglene paa grund av ensidig tilbakedannelse bare som én kanal; de munder med en flimmertragt i hjertesækken og aapner sig ved den anden ende i kappehulen. — Forplantningskjertlen er enten parret eller uparret, kan være særkjønnet eller tvekjønnet. Der forekommer ofte indviklet byggede bikjertler og eiendommelige parringsorganer. — Formeringen er hos b. altid kjønnet. Eggene er gjerne blommerike eller omgit av eggehvite, som utskilles i egne kjertler, de avsættes gjerne mange sammen i klumper. — De fleste b. gjennemgaar en forvandling; de forskjellige former har en fælles eiendommelig larveform (den saakaldte veligerlarve), som svømmer frit omkring i vandet og er av stør betydning for b.s utbredelse, da mange av disse fører et fastsittende eller ialfald litet bevægelig liv. B. omfatter en stor mængde former. De findes ogsaa i betydelige mængder i tidligere jordlag og spiller en stor rolle som ledefossiler. De fleste b. lever i havet, en del i ferskvand, færre paa land. B. deles i fire klasser:

1. Urmollusker, 2. Snegler, 3. Muslinger, 4. Blæksprutter (se disse art).

Bløtehjul. Rensning av brukte flasker indledes ved en utbløtning i varmt vand. B. er et langsomt roterende hjul med mange eeller. Flaskerne stikkes ind i eellerne og bevæges med hjulet gjennem vandet, hvorved utbløtningen iverksættes.

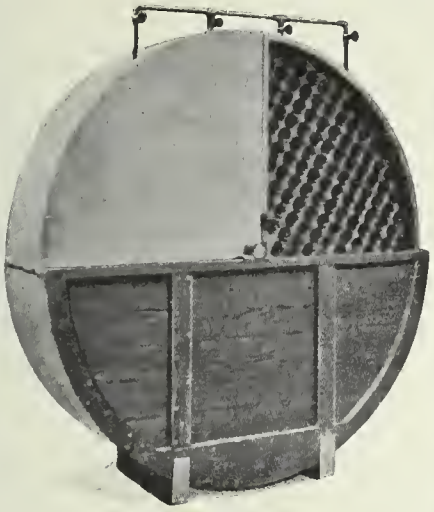

Bløtehjul.

Bløtfinnefisker *(anacanthini)*, underorden av benfisker, med blote, bøielige straaler i ryg-, gat- og bukfinner; svømmeblæren (hvor den findes) uten luftgang, bukfinnerne sittende paa strupen el. brystet. — Til b. hører omkring 400 levende arter, herav tilhører omkring 50 Skandinaviens fauna; eks.: torskefiskene, flyndrene, langen, laken o. s. v.

Bløtraattenhet kaldes den fuldstændige odelæggelse av potetknolden, som betegner et videregaaende stadium end torraattenhet og fremkommer under vedvarende fugtige omgivelser ved forskjellige bakteriers fortæring av eellevæv og stivelse, hvorved poteten blir utjenlig saavel til mat som teknisk bruk og efterhvert forvandles til en grotlignende, stinkende masse.

B-moll, parallel toneart til des-dur, som har 5 ♭'er (for h, e, a, d, g), hvorav ♭ for a ophæves i den harmoniske moll-skala.

Bo brukes juridisk for at betegne et retssubjekts formuesmasse (rettigheter og forpligtelser), saaledes i forbindelserne dødsbo, konkursbo, akkordforhandlingsbo o. s. v. — Boslod brukes nu som betegnelse for den del av fællesboet som eies av hver av egtefællerne i et egteskap med formuesfællesskap.

Boa, slangeformig pelskrave for damer.

Boabdil (Abu Abdallah Muhammed), den sidste emir i Granada. Fordrev (1482) sin far Abul Hasan Ali, men blev selv slaat og fanget av Ferdinand den katolske. B. slap fri mot vasaled og kjæmpet i flere aar mot sin far før han gjenvandt tronen (1487). Under disse kampe maurerne imellem erobret spanierne mere og mere av deres land, og tilsidst hadde B. bare hovedstaden Granada tilbake. Efter et heltemodig forsvar 1491—92 maatte ogsaa denne overgi sig, og B. drog til Fez, hvor han døde antagelig 1518.

Boa constri'ctor, se Kvælerslange.

Boadicēa, rettere Boudicea, dronning over et britisk folk, icenerne, reiste, forbitret over romernes undertrykkelser, aar 62 e. Kr. sit folk til et oprør som grep vidt om sig. London blev erobret og 70 000 romere dræpt. Legaten Suetonius Paullinus undertvang omsider opprørerne, og B. tok sig avdage ved gift.

Boardinghouse *[bå'ədinghau̯s]* (eng.), pensionat; logi- og spisested for sjøfolk.

Board of Trade *[båød-əv-treid]* kaldes i England det departement som nærmest svarer til det norske Handelsdepartement. Det ledes av en præsident som maa være medlem av parlamentet. Under B. of T. sorterer bl. a. den officielle statistik, jernbanevæsen, skibsfart og handelsregistrering. Utenriksdepartementets handelsavdeling og kolonidepartementet har overtat nogen vigtige handelsanliggender. — Under Verdenskrigen hadde B. of T. stor betydning for norske skibsfarts-, import- og eksportinteresser.

Bōas, se Rut.

Bōas, Franz (1858—), t. etnograf, antropolog og lingvist, professor ved Columbia University i New York. Hans omfattende forskninger i det arktiske Nordamerika og i britisk Colombia hører til den moderne amerikanistiks betydeligste arbeider. Han er for tiden den videnskabelige leder av Jesup-ekspeditionen, som ved feltundersokelser og sammenlignende etnografiske studier søker at klarlægge slegtskapsforholdet mellem Nordvestamerikas og Nordøstasiens folk.

Bōas, Johan Erik Vesti (1855—), d. zoolog, professor ved veterinær- og landbrukshoiskolen i Kjobenhavn. Zoologisk læreboksforfatter, navnlig av den store «Lærebok i zoologi for studerende» og av «Dansk forstzoologi». Omfattende videnskabelig produktion, væsentlig av ren komparativ anatomisk art, f. eks. om klodannelsen hos pattedyr, aandedrætsorganer hos padder og lungefisker, eller av mere systematisk morfologisk art, f. eks. om dekapodernes slegtsforhold eller undersøkelserne over vingesneglene.

Boavi'sta, Vestafrika, den østligste av de Kapverdiske Oer (port.), ca. 560 km. vest-nordvest for Kap Verde. 594 km.², sandig, ufrugtbar, vanskelig tilgjængelig paa grund av talrike rev og sandbanker.

Bob el. Bobby, okenavn paa politibetjentene i London.

Bobbio, Italien, by i prov. Pavia, ved Trebbia; 5000 indb. Den hellige Columbanus (s. d.) grundla her 612 et berømt abbedi, hvor der bl. a. fandtes en sjelden samling historiske manuskripter; disse er nu i Vatikanet og i det Ambrosianske Bibliotek i Milano.

Bobé, Louis Theodor Alfred (1867—), d. personal- og kulturhistoriker, har ved sine kulturhistoriske studier, sine utforlige slegtshistorier («Slægten Ahlefeldt») og rike kildesamlinger («Efterladte papirer fra den Reventlowske familiekreds 1770—1814»; «J. C. Lavaters rejse i Danmark 1793»; «Rantzau-Breitenburgs memoirer») bidraget meget til forstaaelse av enevoldstiden. B. var 1898—1905 ansat i det danske riksarkiv og er fra 1919 lektor ved Kbh.s universitet. Blandt nutidens danske forskere indtar han en særstilling ved sit omfattende kjendskap til personer og forhold i Danmark i 18 aarh.

Bober, Schlesien, bielv til Oder, utspringer i Riesengebirge øst for Schneekoppe. Tillop Queis fra venstre. Berygtet for sin leie flom.

Boberg, Gustaf Ferdinand (1860—), sv. arkitekt. Studerte ved Stockholms tekn. hoiskole og kunstakademiets arkitekturavdeling, hvorfra han ved avgangen tilkjendtes den kgl. medalje. Har foretat talrike studiereiser. Sammen med arkitekterne Wickman og Ringström leverte han de originale utkast til riksdagsbygning paa Riddarholmen og riksbankshus paa Helgeandsholmen. Har bygget utstillingsbygninger i Stockholm 1897 og Paris 1900. Av hans ovrige talrike arbeider indtar det nye posthus i Stockholm en fremragende plads. — Hans hustru Anna Katarina B., f. Scholander (1864—), har malt landskaper («Midnatsol», motiv fra Lofoten, i Luxembourg-galleriet, o. fl.), levert tegninger til forskjellig slags kunstindustri og sammen med sin mand kartongen til det store vægteppe «Begravelse i Leksand» (Nationalmuseet i Sthm.).

Bobīne. 1. Det paa en selfaetorspindemaskines spindel i koniske lag opviklede traadlegeme, ogsaa kaldt eop, hvis form ikke ødelægges, naar det avtages spindelen. — 2. Smal spole med traad anbragt i skyttel for bobbinetvævning.

Bo'bbinet el. tyll, lost vævet stof med 4- el. 6-kantede aapninger, fremstillet ved sammenslyngning av 3 sæt traader, særlig av silke eller bomuld. Mønster-b. med monstre paa glat grund anvendes til gardiner.

Bo'brikov, Nikolai Ivanovitsj (1839—1904), russ. general og generalguvernor i Finland. Efter at ha faat sin første utdannelse i et kadetkorps gjennemgik han generalstabsakademiet og tjenstgjorde derefter i flere generalstabsstillinger. Blev i mars 1898 medlem av det øverste krigsraad, hvorefter han i aug. s. a. utnævntes til Finlands generalguvernor. Som saadan fik han til opgave energisk at gjennemføre storfyrstendommets russificering og administrative forening med keiserriket. Herunder foretoges mangt et skridt som stred mot Finlands, av keiseren anerkjendte forfatning. Indledningen var utfærdigelsen av et manifest 15 febr. 1899 som faktisk suspenderte landdagens lovgivende myndighet. Trykkefriheten indskrænkedes ved en streng censur, breve aapnedes, foreningsfriheten ophævedes, idet der til avholdelse endogsaa av videnskabelige forhandlinger krævedes samtykke av B. I senatet, som lot sig laane til gjennemførelsen av B.s «reformer», blev russisk officielt sprog, høiere embedsmænd som ikke talte russisk, blev fjernet og erstattet med russere. Da saa B. i 1903 fik omtrent diktatorisk magt, begyndte utvisninger og deportationer; der indførtes russisk pastvang o. s. v. B.s hensynsløshet vakte indignation over hele den eiviliserte verden. Tilslut blev han 16 juni 1904 skutt av finnen E. Schauman, som derpaa skjot sig selv.

Bo'brinez, Rusland, by i guv. Cherson, ved tillop av samme navn til Bug, 60 km. syd for Jelissawetgrad, 14 000 indb.; tobaksavl, korn- og kvæghandel.

Bobru'isk, Rusland, by og vigtig fæstning i guv. Minsk. ved Beresina, 138 m. o. h., 41 000 indb.; korn- og tommerhandel.

Bocage *[båkáž]*, Frankrike. 1. Skogklædt aaslandskap i Normandi, paa halvoen Cotentin, mellem Caen og Avranches, med hovedstaden Vire og høider paa 360 m. — 2. Landskap i Bretagne, med hovedstaden Vitré, øst for Rennes. — 3. Landskap i Vendée.

Boccaccio *[-kátšå]*, Giovanni (1313—75), ital. forfatter, skaper av den italienske prosa, den første moderne novellist, var fra Firenze, hvor hans far var kjøbmand; hans mor var fransk. Han blev først utdannet for handelen, drog 1330 til Neapel, hvor han opholdt sig i flere aar, opgav handelen, studerte retsvidenskap, men ofret sig endelig helt for sin forfattervirksomhet og sine studier av klassisk litteratur. I Neapel kom han snart til at færdes i de forfinede og frivole hofkredser blandt digtere og lærde og forelsket sig i en gift dame, en uegte datter av kong Robert, Maria, som han har besunget og foreviget i sin digtning under navnet Fiammetta. Fra begyndelsen av 1340-aarene levet han mest i Firenze, hvor han flere ganger blev anvendt i diplomatiske erender, men væsentlig arbeidet med sine skrifter og klassiske studier og viste sig særlig virksom for utbredelsen av kjendskapet til græsk digtning og kultur. Han var en god ven av Petrarca, beundret Dante og fik i sine sidste leveaar det ærefulde hverv at holde offentlige forelæsninger over dennes «Divina commedia». B.s første arbeide, romanen «Filocolo», som er bygget over den gamle franske digtning om Floire et Blanchefleur», er epokegjørende som prosaroman, men betegner begynderstadiet i hans kunst. Med «Ameto», som er skrevet dels i prosa og dels paa vers, blev han forløper for de senere dyrkere av hyrdedigtningen. I sin «Amorosa Fiammetta» skapte han en fin psykologisk kjærlighetsroman. Men det verk som til alle tider har stillet ham blandt verdenslitteraturens mest kjendte mænd, er hans «Deeamerone» (1353). Det er en samling av 100 noveller, indfattet i én, ypperlig fremhævende ramme: endel unge, fornemme damer og herrer flygter fra det av pest hjemsøkte Firenze og slaar sig ned paa en villa i nærheten, hvor de daglig samles (i løpet av 10 dage, derav navnet «Deeamerone») og korter tiden med at fortælle. Emnerne er for en stor del laant, bl. a. fra de franske «fabliaux», men B. har git dem den kunstneriske utformning. Novellerne utmerker sig ved stor frisklet og naturlighet og samtidig ved sin glimrende stil; de er av meget forskjellig art, tragiske, rørende, komiske, djervt sanselige; de gir ypperlige tidsbilleder og menneskeskildringer baade fra de høiere samfundskredser og, i særlig grad, fra folkets brede lag; fremstillingen er ofte gjennemstrømmet av dyp humor eller gjennemskinnet av skarp ironi, som navnlig blotter geistligheten og ubarmhjertig gjør den til gjenstand for spot. B.s poetiske arbeider var heller ikke uten betydning. Hans allegoriske «Amorosa visione» er skrevet i terziner, derimot har han i heltedigtet «La Teseide» saavelsom i den betydeligere digtning «Filostrato» og i det fine, yndefulde hyrdedigt «Il ninfale fiesolano» anvendt den skjønne versform ottave rime, som senere blev optat av de store italienske epikere. Av B.s verker maa forøvrig nævnes hans «Vita di Dante» og «Commento sopra la commedia di Dante». Han skrev desuten flere i sin tid meget ansete haandboker og andre skrifter paa latin.

Giovanni Boccaccio.

Bocca chiusa *[-kiūsa]* eller *con (a) b. ch.* (ital.), med lukket mund, nynnende sang uten ord, især som akkompagnement til et soloparti i korsang, f. eks. Kjerulfs «Solvirkning».

Bo'cca de'lla veritā (ital.), sandhetens mund, navn paa en mægtig antik maske i kirken S. Maria in Cosmedin i Rom. Sagnet fortalte om den at romerne brukte den ved edsavlæggelse. Den svergende stak sin haand i maskens mund, som i tilfælde av mened holdt den fast.

Bocca Tigris, navn paa den brede munding av Kantonelven i Kina. Indenfor mundingen ligger Tigeroen, paa hvilken Kanton er anlagt. Sterke befæstninger. B. T. fører ut til en dyp og bred havbugt, paa hvis vestside ligger den port. by Macao, paa ostsiden Hongkong.

Bocche *[bå'kke]* **di Ca'ttaro,** Cattaro-(s. d.)bugten, sydligst i Dalmatien, vakker, fjordlignende bugt med gode havner, beskyttet av forter. Europas regnrikeste trakt, Krivošije, paa nordsiden av bugten, hvor Crkviee, 1 100 m. o. h., opviser en aarlig gjennemsnitsregnhøide paa 4 500 mm. i aaret 1901 endog 6 135 mm.).

Boccherīni *[bakke-]*, Luigi (1743—1805), meget anset ital. komponist, kammermusiker og hofkapelmester i Madrid, titulær hofkomponist hos Fredrik Vilhelm II av Preussen, ven og beundrer av Haydn, utmerker sig ved friskhet, melodirigdom, opfindelsesevne samt stor harmonisk og teknisk sikkerhet. Han skrev flere hundrede verker. Han er sterkt paavirket av Mannheimerne, særlig Johan Stamitz.

Bo'cchus I av Mauritanien, se Jugurtha.

Boccia *[bå'tša]*, et i Italien og Syd-Frankrike meget utbredt kulespil, som spilles av to partier. En kule *(leggo)*

kastes ut som maal, og spillernes opgave er da at bringe sine kuler saa nær til denne som mulig.

Bochāra, se Buehara.

Boche *[båš]*, fr. økenavn paa tyskerne, særlig kjendt fra Verdenskrigen. Man finder det første gang hos Delvau i hans «Dictionnaire de la langue verte» (1866), hvor ordet betegner «en daarlig kar» som motsætning til *mucke*. Derfra gaar det over til at brukes som betegnelse for de fremmede typografer, specielt de tyske, der 1874 betegnes som særlig langsomme og klodsede, under formen «tête de b.» 1896 er kun b. blit tilbake; og det er da dette ord som fra aarhundredets begyndelse faar betydningen tysker, istedenfor det tidligere klodrian, tykhodet. Endelsen b. er meget almindelig i vulgærsproget. Her kan formen være en omdannelse av *bois* eller av *bête*. Et ved fronten utkommet «Lexique poilu-français» opforer b. under faunaen: «et odelæggende skadedyr som av de indfødte jages bandevis». — Av mange avledes ordet av sydfr. *caboche*, saa at utviklingen skulde være *tête de caboche* > *tête de b.* > *b.*; men denne utvikling synes sprogvidenskabelig utilfredsstillende.

Bochetta *[båkke'tta]*, Italien, pas i de liguriske Apenniner mellem Genua og Novi, 780 m. o. h. De to nævnte byer er nu forbundet med jernbane gjennem tunnelen ved Roneo.

Bo'chnia, Galizien, by, 36 km. sydost for Krakau, 11 000 indb., hvoriblandt mange jøder. Stort stensaltverk.

Bo'cholt, Preussen, by i Westfalen, nær grænsen av Nederlandene, 29 000 indb., som driver bomuldsindustri, jernstøperi og bryggeri.

Bochum, Preussen, by i Westfalen, mellem Ruhr og Lippe, 154 000 indb., hvorav omtrent like mange katolikker og protestanter. Midtpunkt for den westfalske industri, store støpestaalsfabrikker («Bochumer Verein» med 11 000 arbeidere) og kulgruber.

Bock, Carl Alfred (1849—), n. naturforsker og opdagelsesreisende. Kom 1868 til England, hvor han studerte naturvidenskap og flyttet 1875 til London. Drog i 1878 med understøttelse av en eng. rikmand til de ostindiske øer for at studere deres dyreliv. Han besøkte først Sumatra, saa i 1879 Borneo. Som leder for en ekspedition utrustet av den hollandske generalguvernor landet han paa østsiden av øen og reiste i fem maaneder i det ukjendte indre. 1881 foretok han en ny 7 maaneders reise til det næsten ukjendte nordlige Siam og Lao, understøttet av kongen av Siam, som stillet elefanter, elvebaater m. m. til hans raadighet. Blev i 1886 utnævnt til norsk-svensk viceconsul i Sjanghai, i 1893 til generalkonsul sammesteds. Han tok avsked 1902. Den storste del av hans samlinger findes i museer i London, endel ogsaa i det Etnografiske Museum i Kra. (nogen sjeldne Buddhafigurer i bronse). Skrev «Reis in Oost- en Zuid-Borneo», I—II og atlas (Haag 1881—87), «The head-hunters of Borneo» (London 1881, norsk utgave Kra. 1883), «Temples and elephants» (London 1885, ogsaa norsk, tysk, svensk og hollandsk utgave), «Orientalske eventyr» (Kra. 1885). Desuten endel zoolog. og etnograf. avhandlinger i franske og engelske tidsskrifter. Siden 1906 bosat i Bruxelles.

Bockbier, alle slags sterkt indbrygget bayersk øl.

Bocksbeutel. 1. Korthalsede flasker av sammentrykt kuleform for Steinvine. — 2. Navn paa Steinvine.

Bod (pønitense) betegner i almindelighet omvendelse fra synden. I det kirkelige sprog blev ordet efterhaanden indskrænket til at betegne den kristnes anger og sorg over synden. Allerede tidlig trængte den lære igjennem i oldkirken, at der i daaben kun skjænkes tilgivelse for de før denne begaaede synder. Hvis derimot en kristen synder efter daaben, kan han kun vinde syndsforladelse ved b. Forovrig var opfatningen av b. forskjellig. Den almindelige betragtning gik ut paa at kristne som hadde gjort sig skyldig i grove synder, f. eks. avgudsdyrkelse, egteskapsbrud, mord o. l., først efter en længere bodstid, i hvilken de som bodfærdige maatte bevise egtheten av sin anger, kunde gjenoptages i menigheten. I middelalderen blev b. betragtet som et sakrament. Det bestod av tre hovedavsnit: Hjertets sønderknuselse og sorg over synden, den mundtlige bekjendelse av synden, d. e. skriftemaalet (s. d.), og absolutionen (s. d.), som bestod i at presten i kraft av sin embedsmyndighet tilgav syndens skyld og evige straf. Derimot maatte den enkelte selv gjøre fyldest for syndens timelige straffe ved at utføre de forskjellige bodsgjerninger, f. eks. bon, faste og almisser, som paalagdes av presten. Luther forkastet denne lære og hævdet at det avgjørende i b. er troen som griper Guds forjættelse om naade. Det er ikke den menneskelige sønderknuselse over synden, men hjertets tillid til Guds naade som skjænker mennesket fred. Den lutherske lære om b. er nærmere utviklet i «Confes. Aug.», art. XII, i «Apologien for den augsb. konfes.», art. V, og i de «Schmalkaldiske artikler», III, art. III. De saakaldte bods- og bededage er visse av kirken fastsatte dage, paa hvilke kristne særlig skal betænke og sørge over sine synder, f. eks. ved faste (s. d.). Disse var enten aarlig tilbakevendende eller utskreves paa grund av store folkeulykker, f. eks. pest. Bodssalmer er navnet paa syv av de gammeltestamentlige salmer: 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143.

Bod (jur.), se Boter.

Bodden, navn paa strandsjoer og bugter i den vestlige del av Østersjoen, f. eks. Greifswalder B., Jasmunder B. De har for det meste en rundagtig form og er fremkommet ved overskylling av havet.

Boddike el. buddike, liten daase med lok, et nedertysk ord svarende til sv. *burk* (sml. maddike, mark, læddik, (lomme)lerke).

Bodding, Paul Olaf (1865—), n. missionsprest, eand. theol. 1889, reiste samme aars høst til Santalistan. B. har nedlagt et stort arbeide i Bibelens oversættelse til santali og i arbeidet paa en ordbok i dette sprog. Har tilstillet det Etnografiske Museum i Kra. værdifulde samlinger fra Santalistan. Medlem av Videnskapsselsk. i Kra., Asiatic Society of Bengal, æresmedlem av det Britiske og Utenlandske Bibelselskap. Indehaver av kong Osears fortjenstmedalje i guld.

Bode, Johann Elert (1747—1826), t. astronom, direktør for observatoriet i Berlin og stod ved sin enorme forfattervirksomhet som sit lands hovedrepræsentant for astronomien. Hans stjernekarter er nu forældet, men hans «Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels» opnaadde megen utbredelse i talrike nye oplag. B. grundet og utgav den hoist ansete astronomiske «Jahrbuch». Om den av Titius i Wittenberg fundne regel for planetavstandene skrev B. saa meget at regelen sedvanlig kaldes «Bodes lov». Denne talstige ser saaledes ut:

4	4	4	4	4	4	4	4	4
	3	6	12	24	48	96	192	384
4	7	10	16	(28)	52	100	(196)	(388)
☿	♀	♁	♂	☉	♃	♄	♅	♆

Ved at dividere de utkomne summer med 10 faaes temmelig nær planeternes middelavstande fra solen, men regelen brister ved Neptun.

Bode, Wilhelm (1845—), t. kunsthistoriker. Oprindelig jurist staar han som kunsthistoriker i første række blandt de nyere forskere, som ved billedkritik har kastet

nyt lys over den hollandske malerkunsts historie. Især har han store fortjenester som Rembrandt-forsker. Rembrandts kunstneriske utvikling har han paa grundlæggende maate skildret i «Studien zur Geschichte der holländischen Malerei» (1883). Rembrandts kjendte malerier har han sammen med Hofstede de Groot utgit i fotogravurer og med noter i kjæmpeverket «Rembrandt. Beschreibendes Verzeichnis seiner Gemälde» (Paris 1897—1905, 8 bd.). Mere populær er hans smukke bok «Rembrandt und seine Zeitgenossen» (1906). Ogsaa inden den italienske kunst har B. ydet fremragende arbeide, især for den italienske renæssanseplastiks vedkommende («Italienische Bildhauer der Renaissance», 1887, «Florentiner Bildhauer der Renaissance», 1902, «Denkmäler der Renaissanceskulptur Toscanas», 1892—1905). Paa det italienske maleris omraade er dog hans anskuelser blit kraftig angrepet bl. a. av den banebrytende italienske billedkritiker Morelli (Lermolieff). Han har ogsaa behandlet andre forskjelligartede emner som tysk plastik, asiatiske tepper o. s. v. B.s kunsthistoriske skrifter utmerker sig ved stor lærdom og sakkundskap, skarp kritisk sans og alsidig og objektiv betragtningsmaate: hans stil er tor, men rammende. B. er ogsaa en av sin tids forste samlere og museumsledere. Som direktor for Berlins galleri av gamle mestere og derpaa for det i 1904 aapnede Kaiser Friedrich-Museum har han fortjenesten av i kort tid at ha skaffet den tyske rikshovedstad en kunstsamling som kan maale sig med de storste byers langt ældre samlinger.

Bodēga (sp.), kjelder, vinhus; vinhost; varemagasin i sjohavner).

Bodelschwingh, Friedrich von (1831—1910), t. soeial organisator og praktisk filantrop. I sin ungdom var B., som tilhorte en politisk hoitstaaende familie, prest i Paris, virket 1864—72 i Westfalen og deltok i krigene 1864, 1866 og 1870 som feltprest. Dette bevægede liv blev fort ind i et nyt spor, idet han fra 1873 sokte at gjennemfore et stort anlagt redningsverk. Han vilde gjengi samfundet de talrike forkomne og mislykkede individer som hjemlose streifer om som landstrykere og altid er nær ved at bukke under i tilværelseskampen, ved at lære dem arbeide, pligtfolelse, disciplin, selvagtelse. Han blev saaledes skaperen av Tysklands arbeidskolonier, som har faat forbilledlig betydning. Den forste, kaldt Wilhelmsdorf, blev anlagt ved Bielefeld 1882.

Boden, sterk fortfæstning i det nordlige Sverige omkring det sted hvor Norra stambanan passerer Lule elv, vel 30 km. fra dennes utlop i den Botniske Bugt ved Luleå og ca. 110 km. (i ret linje) fra den finske grænse. Eftersom den finske jernbane nærmet sig Sveriges nordgrænse ved Torneå, og russerne derved fik lettere adgang til at sende tropper mot Norrland, meldte kravet paa en fæstning i denne landsdel sig stadig sterkere. De svenske stridskræfter nordpaa er forholdsvis svake og spredt over et stort omraade. Skulde de hindre en invasion, saa at forsterkninger kunde naa frem i ret tid, maatte de kunne støtte sig til befæstninger. Disse maatte ligge ved Norrlands vigtigste forsvarslinje, Lule elv, og det maatte da bli ved B., hvor, bortset fra kystveien, samtlige landeveier og jernbaner løper sammen, og hvor foruten jernbanebroen forefindes den eneste veibro over elvens nedre del. Hertil kom at forholdene ved B. i taktisk henseende er meget heldige. Siden 1901 er her paabegyndt anlæg av et dobbelt brohoved (s. d.) med en række forter paa høiderne rundt brostedet, fornemmelig paa elvens ostside. Forterne, som ligger indtil 6 km. fra hinanden og 4—6 km fra broerne, er nedsprængt i fjeld og har sine kanoner anbragt i pansertaarne. Fæstningen var oprindelig beregnet at skulle koste 8.7 mill. kr., men har kostet over det dobbelte. Sidste bevilgning blev git i 1916. Privatmænd og en kvindeforening har foræret staten fæstningsgrundene. En del grund har ogsaa staten kjopt. Bygning av store kaserner for besætningen er delvis avsluttet. Besætningen skal bestaa av 1 infanteriregiment, 1 fæstningsartilleriregiment omfattende 8 fæstningsartillerikompanier (antal bataljoner endnu ikke fastsat), 3 ingeniorkompanier og 1 ingeniordetaehement (for telegraf-, ballong- og flyvetjeneste), 1 feltkanondivision à 3 batterier samt 1 intendanturkompani. Hertil skulde ifolge hærordningen av 1914 fra 1 jan. 1919 komme 1 kavalerikår. Opsætningen av denne er dog utsat. I krig kommer endelig til reserve- og depottropper. [Jfr. P. H. Castberg, «Ældre og nyere uttalelser vedrorende Sveriges faste forsvar», 1902.]

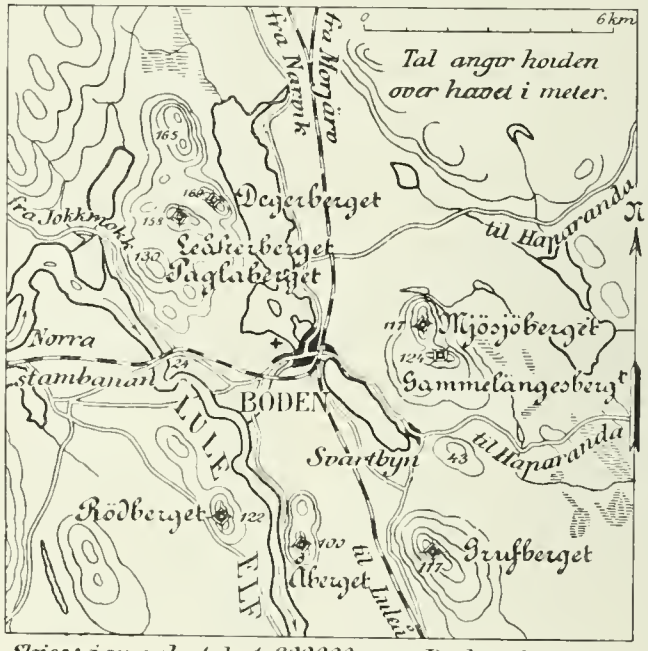

Skisse i maalestok 1:200000 over Boden fæstning.

Boden fæstning.

Bodenbach, Böhmen, by ved Elben, 137 m. o. h., nær grænsen, 13000 (tyske) indb.; vigtig told- og jernbanestation (Dresden—Prag—Wien), fabrikker.

Bodenhoff, Ernst Gotthold Emil (1852—), d. militær og historisk forfatter, oberstloitnant 1901. Han har skrevet en række skisser fra Danmarks kampe for Slesvig og en række udmerkede memoire-verker, utgit paa grundlag av familiepapirer, især bedstefarens, general v. Müllers, saaledes den idylliske «Et lykkelig hjem» (1909) og de for hofhistorien i forste halvdel av 19 aarh. værdifulde «Svundne tider» (1912), «Hofliv under trende konger» (1913), «Kongesorger» (s. a.) og «Den gamle general» (1914).

Bodensjøen (lat. Lacus brigantinus, fr. Lac de Constanee), mellem Schweiz (kantonerne Thurgau og St. Gallen), Vorarlberg, Bayern, Württemberg, Baden, i Rhinvasdraget, hvor dette fra Alperne træder ut i høisletten, 400 m. o. h., 64 km. lang, 12 km. paa det bredeste, 538 km.², 252 m. paa det dypeste, i sydøst. Egent for B. er det saakaldte «Ruhsz», en uregelmæssig uforklarlig opsvulmning av vandet og den svære sjogang under fohnvinden. B. fryser sjelden til i hele sin utstrækning. I vest deler sjoen sig i Überlingersee med oen Mainau og Untersee med oen Reichenau. B. danner en livlig handelsvei. Jernbancendepunkterne ved dens bredder, Romanshorn, Friedrichshafen, Rohrschach, Konstanz, Lindau, Bregenz, er forbundet dels med dampskibe, dampfærger og «trajektskibe», dels ved jernbaner langs bredden. Rikt fiskeri. B. har sit navn efter den keiserlige borg Bodman, som laa ved nordvesthjornet. Talrike «pælebygninger» er fundet ved bredderne.

Bodenstedt, Friedrich Martin von (1819—92), t. digter, opholdt sig som ung nogen aar i Rusland og Kaukasien, blev 1854 professor i slaviske sprog og slavisk litteratur i Münehen og i 1858 professor i gammelengelsk litteratur og ledet fra 1867—69 hofteatret i Meiningen. Hans gratiøse og friske «Lieder des Mirza Schaffy» (1851) har opnaadd en næsten enestaaende popularitet. Hans dramaer og fortællinger er ikke av større betydning. Derimot har han gjort sig bekjendt som udmerket oversætter (Pusjkin, Lermontov og andre russiske digtere, russiske folkeviser, Hafis, Omar, Khajjâm, Shakespeare o. fl.).

Bodes lov, se Bode, Johann Elert.

Bodfærdige, se Bod.

Bodin *[bådæ']*, Jean (1530—96), fr. retslærd og forfatter. Hævdet i sine skrifter (især «Staten», 1577) en sterk, næsten enevældig kongemagts naturlighet og nodvendighet, idet han saa staten som en videre utvikling av familien, hvor faren eller egtemanden er det absolutte overhode. Alt skal bøie sig for staten, ogsaa kirken. B. tilhørte «politikernes» parti, som bekjæmpet den religiøse fanatisme under den franske religionskrig.

Bodin, herred i Nordland fylke, 671 km.² med 5557 indb. (1918); 8.8 pr. km.² Herredet, som svarer til B. prestegjeld med B. og Straumen sogne, omfatter strøket omkring Saltfjorden med utenforliggende øer, øgrupper og vær (hvorihlandt nævnes Landegode, Tennholmerne, Givær, Briksvær, Steinsvær og Helligvær). Paa den flate myrlændte halvø ved Saltfjordens munding, paa fjordens nordside, ligger kjøpstaden Bodø, Rønvik sindssykeasyl, B. hovedkirke og Haalogaland bispedømmes landbruksskole. Nordøst for Bodø paa Løpsfjeldet og Rønvikfjeldet er turisthytter, hvorfra glimrende rundskue. Mellem de i Saltfjorden liggende øer (Strømøen og Godoen) og fastlandet er flere sterke tidevandsstrømme (Sundstrømmen og Godøstrommen og den berygtede Saltstrøm). Paa Knaplundø (el. Godo) ved Saltstrømmen er en granitsoile til minde om Oscar II's besøk i 1873. Terrænget omkring fjorden er smaakupert og myret og sparsomt klædt med smaabjerk (enkelte steder furu). Mot nordøst og syd hæver landet sig til mægtige fjeldpartier med vakre tinder (Borvastinderne (s. d.), 1 180 m., i syd, og Steigtind, 796 m., i nord). I disse partier ligger de store vande (Hegmovand, Vatnevand og Soløivand). Av arealet opgives 26 km.² at være aker og eng, 72 km.² skog, 39 km.² ferskvand; resten (534 km.²) er myr, utmark og snaufjeld. Der opgives at være 12 217 maal uopdyrket til dyrkning skikket jord; 1901—07 opdyrkedes 1398 maal. Inden herredet foregaar som regel et godt sildefiske, særlig er Hopen (en liten arm av Saltfjorden) en god sildefjord. Ved værene, som tillike er dun- og eggvær, drives et godt hjemmefiske. Jordbruket (specielt fædriften) er i god fremgang, og der findes inden herredet flere meierier. (Jfr. Bodomyren.) Paa Hopsfjeldet, nord for Saltfjorden, har i flere aar været drevet prøvedrift paa kobber (kobberkis og magnetkis). Inden herredet ligger flere fabrikker, hvorblandt nævnes B. teglverk, 1 møbelfabrik, 1 mølle og 1 elektricitetsverk, Bertnes uldvarefabrik (anlagt 1900). Antagen indtægt 1917 kr. 2 263 000 kr., formue 7 673 000 kr.

Bodley *[bå'dli]*, Sir Thomas (1545—1613), eng. stats- og videnskapsmand, benyttedes av dronning Elisabeth til forskjellige sendelser til europæiske hoffer, ogsaa til Danmark. 1597 forlot han statstjenesten og viet derefter sit liv til utvidelsen av universitetsbiblioteket i Oxford, som efter ham kaldes det Bodleyanske Bibliotek.

Bodmer, Johann Jakob (1698—1783), schweizisk-tysk forfatter, professor i helvetisk historie i Zürieh. Sammen med Breitinger og nogen andre venner grundla han 1721 efter forbillede av Addisons «Speetator» ukeskriftet «Die Discourse der Mahler», hvormed den egentlige litterære kritik i Tyskland tok sin begyndelse, og fortsatte med æstetiske og kritiske skrifter, la sig efter engelsk litteratur, særlig Milton, og blev ved siden av Breitinger sjælen i züriehernes bekjendte strid med Gottsehed og leipzigerne, som endte med züriehernes seier. I motsætning til Gottsehed, som mest stottet sig til fransk digtning og doeerte det forstandsmæssige og formelt regelbundne i poesien, hævdet B. fantasien og indholdet. Som digter var han uten betydning.

Bodmeri er et laan som kun skibsføreren kan opta naar visse i sjoloven bestemte betingelser foreligger. Det maa oprettes i visse i sjoloven bestemte former og er tillagt visse forrettigheter fremfor andre av skibsføreren optagne laan. Skibsføreren kan kun opta b., naar skibet er kommet i nød paa en reise. Det maa benyttes til reisens fortsættelse eller ladningens bevarelse eller viderebefordring. Skibsføreren har ret til at forbodme ladningen sammen med skib og fragt, derimot kan han ikke forbodme ladningen alene utenfor utgifter som alene vedkommer denne. — B.-laanet er en sjøpantefordring. Det er uttrykkelig sagt i loven at hvis kreditor har betinget sig et personlig ansvar, ansees kravet ikke som b.-krav. Forinden skibsføreren optar laan paa b., skal han noiagtig oplyse om alle de omstændigheter som nødsager ham til at opta laanet. Der maa oprettes et dokument som tydelig maa tilkjendegi at laanet optages som b., og forøvrig indeholde forskjellige i loven nævnte punkter. B.-laanet forfalder til hetaling paa det sted hvor reisen, ender ukedagen efter skibets ankomst, men fordringshaveren har ret til straks skibet er ankommet at gjøre arrest i de forbodmede gjenstande. Denne arrest behover ikke som arrest ellers at forfølges til stadfæstelse, men den bortfalder av sig selv 8 dage efter forfaldstiden. B.-kreditor har ret til straks uten forliksmægling, lovmaal og dom at la gjøre utlæg for forfalden b.-gjæld i det forbodmede for sit tilgodehavende og derefter la det sælge ved offentlig auktion. B.-laan blir mindre og mindre anvendt som folge av kommunikationernes, bankvæsenets og assuransevæsenets utvikling. Skibsforeren vil som folge herav som regel ha anledning til at opta laan i billigere former end b.-laanet.

Bodom, Erik (1829—79), n. landskapsmaler, f. i Vestby. Utdannet under Gude, hvem han i 1850 fulgte til Düsseldorf. Malte i 1852 sit forste storre billede, «Motiv fra Bondhusdalen», som blev kjøpt av en engelskmand og nu er i Bridgewater Gallery i Londen. B. tilhorer den ældre kreds av norske Düsseldorfere, hans opfatning er romantisk, hans motiver oftest fra Ostlandets dystre skogtrakter. Repræsentert i Kunstmuseet i Kra. ved «Fra Nordmarken». Hovedverker: «Bautastener ved stranden» (1866), «Hoifjeldsbillede» (1866), «Ode og tomt efter sortedøden» (1870).

Bodōni, Giambattista (1740—1813), ital. boktrykker og stempelskjærer. Som bestyrer av hertugen av Parmas hofboktrykkeri og selvstændig haandverker utsendte han en række fremragende typografiske arbeider, hvorav især nogen klassikerutgaver staar paa høide med boktrykkerkunstens bedste frembringelser.

Bodsdage, se Bod.

Bodsfængslet, som er opfort i aarene 1844—51 i Kristiania, er cellefængsel med plads til omtrent 240 fanger. Det er bygget panoptisk, d. v. s. at man fra fængslets centralhal har oversigt over samtlige tre cellefloiers midtganger og gjennem alle tre etager, idet de to øverste etager har gallerier istedenfor tætte koridorgulv. Det optar mandsfanger som er ilagt straf av fængsel i seks maaneder eller derover, og som er under 24 aar, samt i visse tilfælde ogsaa ældre mandsfanger (regler av 1 juni 1911 og 31 decbr. 1914).

Bodssalmer, se Bod.

Bodvar Bjarke, se Bjarkemaal.

Bodø, kjøpstad i Nordland fylke med 4 913 indb. (1918), ligger paa en fra den ytre del av Saltfjordens nordlige bredd mot sydvest utstikkende flat og myrlændt halvø. Flateindholdet er 1.03 km.², derav 0.25 km.² oer. Længdegaterne følger parallelt kysten i retning sydvest—nordøst; tvergaterne er nærmest sjoen bratte. Nærmest kaien forretningskontorer med torv, hoteller, banker, apotek m. v. I den øvre bydel kirken, museet og skolerne. Væsentlig træbebyggelse. I de senere aar er dog opført en del murhuse. Utsigten sydostover mot Skjerstads og Beiarns fjelde er vakker. Allerede i begyndelsen av det 19 aarh. fandtes her paa den nu landfaste lille ø Hundholmen en samling mindre huse og et av kjobmænd i Trondhjem oprettet fiskeri- og handelsetablissement («Trondhjemske Faktori»). I 1816 fik stedet handelsrettigheter som kjøpstad; men det er dog først i de sidste aartier at byen har tat et større opsving, særlig foranlediget ved de rike sommersildfiskerier som har fundet sted utenfor B. Endnu saa sent som i 1865 hadde saaledes B. blot 519 indb. Til beskyttelse av havnen er i de sidste aar opført en stor molo i forbindelse med kaianlæg. I B. findes foruten folkeskolen en høiere offentlig almenskole med realgymnasium, en handelsskole, fiskeriskole og teknisk aftenskole. Flere banker (en avdeling av Norges Bank, oprettet 1875; Bodø Sparebank, oprettet 1859, og Nordlands Privatbank, oprettet 1893), amtssykehus, fiskerimuseum m. v. Byen, som er sæte for Saltens Dampskibsselskap, staar i livlig dampskibsforbindelse saavel med de nærliggende fjorder som med de fjernere egne av landet. — Havnekassens indtægter var i 1914/15 30 470 kr. I 1916 ankom 16 og avgik 41 fartøier med last fra og til utlandet. I 1917 var indførelsværdien 7 728 700 kr., utførselsværdien 9 801 300 kr. Toldindtraderne, som i 1905 beløp sig til 278 920 kr., var i 1917 152 548 kr. I 1915 var 3 dampskibe paa tilsammen 1 783 nettoton beskjæftiget i utenriks sjofart. Pr. 31 deebr. 1916 var i B. hjemmehørende 25 dampskibe med en samlet nettotonage paa 3 241 ton, 22 motorskibe paa 535 ton, 64 seilskibe paa 3 520 ton. Utforselen bestaar væsentlig av fisk og fiskeprodukter. I 1915 utførtes der 1 918 800 kg. saltet fisk, 880 150 kg. klipfisk, 403 290 kg. tørfisk, 91 710 kg. sardiner, 25 241 hl. sild. I B. findes et skibsverft med mekanisk verksted og en del fabrikker, hvoriblandt 2 fiskehermetikfabrikker, nogen mineralvandfabrikker, en blikemballagefabrik, en sildoljefabrik, en oljeklædefabrik. Assuransesummen for bygninger var i 1916 8 601 000 kr. Antagen indtægt 1918 6 174 000 kr., formue 14 428 000 kr. B. har et folkebibliotek, og der utkommer flere aviser. B. har eget vandverk og elektricitetsverk. Den er den sydligste av de nord for polareirkelen liggende norske byer, midnatsolen sees i over en maaned (juni—juli), og mørketiden varer i ca. 14 dage (deebr.). B., som er sæte for fylkesmanden i Nordland fylke, er eget prestegjeld; den vælger stortingsmand sammen med Narvik.

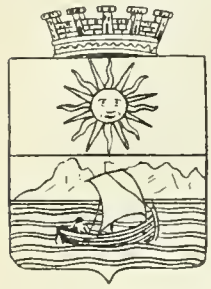

Bodøs byvaaben.

Solen, fjeldene, bolgelinjerne og kronen: guld; baaten, seilet og øverste halvpart av bakgrunden: rød; nederste halvpart av bakgrunden: blaa.

(Fot. Laura Engen, Bodø)

Bodø.

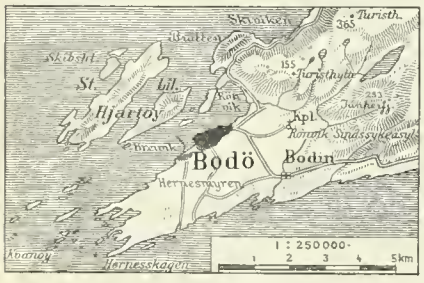

Bodøs omegn.

Bodøgaard, en stor gaard, et par km. øst for Bodø, der fra det 17 aarh. av var bopæl for lensherren i Nordland. Paa gaarden som nu er i Bernhoft-slegtens eie, findes mange oldtidslevninger.

Bodømyren (Hernesmyren), en stor dyrkbar myrstrækning straks sydøst for Bodø, som i de senere aar er tat under opdyrkning, specielt av Haalogaland bispedømmes landbruksskole og Ronvik asyl, der begge ligger tæt ved.

Bodøsaken indlededes med at en finlænder, I. C. Gerss, angivelig repræsentant for et londonsk firma, Everth & Son, i 1815 med regjeringens tilladelse nedsatte sig paa Hundholmen og Nyholmen ved Bodø for at drive handel paa Nordland. Forretningen syntes til en begyndelse lovende; men hans konkurrent, det trondhjemske handelsetablissement, eieren av Hundholmen, forstod at lægge ham hindringer iveien og medvirket til at han i 1818 blev utkastet av statens huse paa Nyholmen. Gerss forenet sig derefter med John Everth, medlem av det førnævnte handelshus, og gav sig sammen med ham til at drive smugleri i stor stil i Lofoten og ved Bodø. Da øvrigheten paa det sidstnævnte sted skred ind, gjorde Everth væbnet motstand. Han blev da grepet og arrestert, men snart igjen løslatt mot kaution. Siden lokket han nogen av vaktmandskapet ombord paa sit skib, sperret dem inde, brøt op pakhusene, bemægtiget sig endel av de beslaglagte varer og seilte til England. Vaktfolkene satte han ombord i en elendig baat, saa de saavidt reddet sig iland. — I England hadde hans venner allerede skaffet ham en forslagen advokat i F. G. Denowan. Denne henvendte sig til den britiske gesandt i Stoekholm, Lord Strangford, som straks i en note til den svensk-norske utenriksminister, grev Engeström, krævet forklaringer angaaende den engelske kjøbmands arrestation. Engeström henvendte sig til den norske statsraadsavdeling, men fik først et halvt aar senere de nødvendige oplysninger, som han da straks lot forelægge for den engelske regjering med paastand paa at Everth skulde bli straffet og tilpligtes at gi fuld erstatning for sine meritter i Norge. Nu krævet man imidlertid fra

engelsk side beskyttelse for de av Everth i Norge efterlatte varer under paaskud av at de ikke tilhørte ham, men forskjellige andre eiere, særlig en londonsk kjøbmand Stead, som i den anledning kom til Bodø. Samtidig indfandt Denowan sig i Kra. for at kræve varerne utlevert. Her lykkedes det ham at faa en departementsembedsmand til at bringe ham alle i departementet værende papirer til sakens oplysning, hvilke han ekseerperte og benyttet til omfattende dokumentforfalskninger. Imidlertid støttet den engelske regjering kravet om varernes utlevering med den paastand at deres beslaglæggelse var aldeles «stridende mot folkerettens principper», og fremkom med voldsomme beskyldninger mot norske embedsmænd i Nordland. Man trodde nu at burde komme motparten imøte, og i kombinert statsraad i Stockholm 25 okt. 1819 resolvertes at varerne skulde utleveres mot garanti. Men neppe var denne indrømmelse git, før der fra engelsk side fremsattes vidtgaaende krav paa skadeserstatning ikke alene for Stead, men ogsaa for Everth & Son, og disse krav gjordes med den største skarphet gjældende av to nye gesandter i Stockholm, St. George og Fitzgerald. Bak det hele stod Denowan, som med sine falske dokumenter vildledte baade gesandterne og den engelske regjering. Denne, som frygtet et angrep i parlamentet for forsømmelighet med hensyn til varetagelsen av engelske undersaatters interesser, truet tilsidst baade Norge og Sverige med repressalier, hvis man ikke straks gik ind paa de fremsatte fordringer. Den vilde i tilfælde av fortsat vægring utestænge begge rikers trælasthandel fra det Britiske Rike ved høie toldsatser. Herfor fandt utenriksministeren at maatte bøie sig, og paa hans indstilling resolverte Kongen, at der skulde aapnes underhandlinger for at faa saken bilagt med det gode. Det paalagdes derpaa den norske statssekretær Holst at forhandle med Denowan. Holst kjæmpet kraftig mot de engelske krav; men det var allerede forsent, og skjønt han ikke kunde bevæges til at indrømme englændernes ret, maatte han paa regjeringens befaling 21 juni 1821 indgaa paa følgende overenskomst med Denowan: at tiltale mot de skyldige skulde bortfalde, beslaglæggelsen av varerne ophæves, et kontant beløp av 2 500 £ straks utbetales og toldfrihet tilstaaes i 4 aar indtil et beløp av 15 500 £. Til den retslige undersøkelse av vedkommende embedsmænds forhold (hvilke alle frifandtes) medgik desuten mindst 120 000 kr. — Sakens uheldige utfald vakte med rette stor opsigt og harme rundt om i Norge, og uviljen vendte sig især mot utenriksministeren, grev Engeström. Hovedfeilen var at saken i det hele toges op til diplomatisk behandling istedenfor straks at henvise til domstolene. — Den nævnte kjøbmand Stead søkte senere at bevise sin udelagtighet i Everths og Denowans forbrydelser, og da en del av disse herrers brevveksling faldt i hans haand, reiste han til Kra. dermed for at godtgjøre sin uskyldighet, uten at man her vilde befatte sig nærmere med ham. Der blev dog indledet underhandlinger med den engelske regjering om en fornyet undersøkelse; men skjønt den syntes at erkjende at der var begaat uredeligheter, avslog den dog tilsidst sakens gjenoptagelse, vel av hensyn til de ansete mænd inden det engelske diplomati som var indviklet i den. [Litt.: «Bodøsagen», utg. efter Stortingets beslutning av P. Holst (Kra. 1827), Yngvar Nielsen, Bodøsagen» (Kra. 1897), «Aktstykker om Bodøsagen», utg. av Y. Nielsen («Hist. saml.», I—II, 1900—07).]

Boeck, Carl Wilhelm (1808—75), n. læge, blev 1851 professor i medicin i Kra. Hans studier over spedalskheten sammen med Danielssen (s. d.) (1847 norsk og 1848 fransk utg.) danner det klassiske grundlag for ethvert senere studium av denne sygdom og har opnaadd verdensberømmelse. I 1850-aarene optraadte B. som en ivrig tilhænger av den av Auzias-Turenne i Frankrike og Sperino i Italien indførte behandling av syfilis med «syfilisation». Uagtet metoden var basert paa den feilagtige «unistiske» anskuelse, d. e. at den blote og haarde chankers smittestoffer skulde være variationer av samme virus, medførte B.s autoritet og den overbevisning samt overlegne dygtighet hvormed han forfegtet sine anskuelser, at hans arbeider herom vakte stor opsigt over hele Europa. Hans hovedarbeide «Recherches sur la syphilis» (Kra. 1862) og «Undersøkelser angaaende syfilis» (Kra. 1875) blev utgit paa den norske stats bekostning. Utenfor Norge vandt dog syfilisationsbehandlingen ikke saa mange tilhængere. Som fuldt overbevist om dens nytte var B. en motstander av at behandle syfilis med kviksolv.

Carl Wilhelm Boeck.
(Efter maleri av Wilhelm Holter.)

Boeck, Christian Peter Bianco (1798—1877), n. læge og naturforsker, 1828 lektor i veterinærmedicin ved den paatænkte norske veterinærskole; da denne ikke blev oprettet, ansattes han i 1840 som professor i fysiologi, komparativ anatomi og veterinærmedicin i Kra. B. har været en av den norske medicinske videnskaps fremskutte mænd, hvis viden med rette blev betegnet som encyklopædisk. Han var bl. a. den første som undersøkte organisk væv i polarisert lys, likesom han i 1855 blev belønnet med Pariserutstillingens guldmedalje for sine fysiologiske apparater, særlig den meget benyttede blodtryksmaaler (kymografion). Har ogsaa grundlagt Kristiania Universitets zootomiske museum og fysiologiske samling. B. var endvidere den første norske videnskapsmand som foretok plantefysiologiske forsøk (om planternes «indsugning og utdunstning av vand»), likesom han ogsaa utgav avhandlinger om forskjellige algers utviklingshistorie. — Sammen med geologen Keilhau henledet han i 1820 samtidens opmerksomhet paa Jotunheimen.

Boeck, Cæsar Peter Møller (1845—1917), n. læge, var fra 1889 ansat som overlæge og fra 1889—1915 professor i medicin og forestod i disse stillinger Rikshospitalets hudsykeavdeling i Kristiania. Han har baade som lærer og som videnskapsmand indtat en særdeles fremskutt stilling; bl. a. har hans undersøkelser om tuberkulosens utsletsformer (eksantemer) vakt megen opmerksomhet (Kra. 1897; senere paa tysk). For avhandlingen om «Sjeldnere hudsygdomme i Norge» fik B. en belønning av Boeck-Danielssens legat. Han har ogsaa været en av de første læger som har erkjendt den hyppige sammenhæng mellem betændelser i halsen (angina) og reumatiske lidelser. Var en av grundlæggerne av «Tidsskrift for Praktisk Medicin» (1880—88). — Som et bevis paa hans anseelse blev der i 1911 tilegnet ham et festskrift med avhandlinger av videnskapsmænd fra et stort antal nationer.

Boeck, Jonas Axel (1833—73), n. naturforsker, studerte specielt zoologi, universitetsstipendiat fra 1864. Erholdt en kgl. guldmedalje for en fremstilling av de indenlandske amfipoder og deres naturhistorie; jurymand ved flere fiskeriutstillinger; forfattet flere arbeider vedkommende vore fiskerier, særlig om silden.

Boeck, Thorvald Olaf (1835—1901), kgl. fuldmægtig, bibliofil og eier av det største norske privatbibliotek i det 19 aarh. I 1899 solgte B. sit bibliotek til Videnskapsselskapet i Trondhjem. Biblioteket talte da over 30 000 bd., væsentlig norsk og dansk historie, haandskrifter og breve av stor interesse for norsk litteraturhistorie. B. har bl. a. utgit «Efterretninger om geistlige embeder» (1870—71), «Beretning om hans majestæt kong Oscar II's regjeringsjubilæum i Norge» (1899).

Boen el. Buen, herregaard i Tveit herred ved Kristiansand, som gjennem flere generationer har tilhort familien Hegermann. Gaarden, som har et herregaardsmæssig præg, er opført 1808—12 av konsul Daniel Isaachsen. Til gaarden hører et bekjendt laksefiske, særskilt skyldsat for 60.22 mark, hvor der i gamle dage aarlig kunde fanges 4 000 laks.

Boenfoss, vandfald i Tovdalselven mellem Flakksvand og Tovdalsfjord; faldhøide 13.2 m. Opgives at repræsentere 600 ef. hk., som ved utbygning vil kunne bringes op i 3500.

Boere'scu, Basilio (1830—83), rumænsk statsmand. Studerte jus i Paris, deltok som journalist i revolutionen i 1848. Efter sin tilbakekomst til Bukarest grundet han avisen «National». En tid professor i handelsret. Var gjentagne ganger medlem av ministeriet og arbeidet ivrig for Donaufyrstendommernes forening og anerkjendelse som selvstændig stat.

Boerhaave *[bū'rhāfə]*, Hermann (1668—1738), hollandsk læge, botaniker og kemiker. B. er blit verdensberømt ved sine to arbeider: «Institutiones etc.» og «Aphorismi etc.». Hans forelæsninger blev sterkt søkt, ikke mindst av fremmede. Hans system er nærmest iatromekanisk: fordoielsen er resultat av mekaniske kræfter, betændelse en følge av gnidning i de fineste arterier etc. Forbedret den kliniske undervisning. Nøie iagttagelse ved sykesengen nodvendig; man burde følge naturens helbredelsesbestræbelser ved at fjerne hvad der hindret; rigtig diæt og motion vigtig. Tok sig sterkt av Linné under dennes ungdomsophold i Holland.

Boerkrigen kaldes den krig, som boerstaterne den Sydafrikanske Republik (Transvaal) og Oranjefristaten forte med det Britiske Rike 1899—1902. Den umiddelbare foranledning til krigen skyldtes spørsmaalet om de saakaldte uitlænderes stilling (stemmerets- og skatteforhold), som blev aktuelt i sydafrikansk politik mellem 1896 og 1899. Endnu saa sent som vaaren 1899 ansaa det overveiende flertal av det engelske folk krig utelukket paa dette spørsmaal; imidlertid tilspidsedes konflikten snart i den grad, at der 1 juni 1899 blev aapnet underhandlinger mellem det Britiske Rikes repræsentant Sir Alfred Milner og præsident Krüger. Under disse underhandlinger, som i første række angik stemmeretsspørsmaalet, lykkedes det at faa Krüger med paa Englands krav om at uitlænderne skulde ha stemmeret efter fem aars ophold i landet; men da England derefter stillet nye, svævende fordringer, som Krüger fandt indebar farlige konsekvenser for republikkens sikkerhet, og der samtidig avsendtes betydelige troppemasser til Sydafrika, forlangte Transvaals regjering i en note av 9 okt. at England skulde formulere sine krav bestemt og indstille videre troppeforsendelser til Sydafrika; hvis ikke vilde avslaget bli opfattet som en krigserklæring. — Den krig, som nu begyndte, var i begyndelsen overordentlig gunstig for boerne. I løpet av høsten 1899 gik de med undtagelse av nederlaget ved Elandslaagte, som imidlertid ikke fik nogen betydning for deres fremrykning i Natal, praktisk talt fra seier til seier. Under sine fremragende førere Joubert, Botha, De Wet, Cronje og Delarey m. fl. slog de engelskmændene under general White ved Lombards Kop og Nicholsons Nek (30 okt.), Gataere ved Stormberg (10 decbr.), Lord Methuen ved Magersfontein (11 decbr.), hvor bl. a. «det skandinaviske korps» utmerket sig paa boernes side, og endelig general Buller ved Colenso (15 decbr.). De tre sidstnævnte slag, som alle blev levert i løpet av en eneste uke *(the black week,* d. e. «den sorte uke»), gjorde England klar over krigens art og rækkevidde, og over hele linjen merkedes dette gjennembrud i den offentlige mening. I virkeligheten blev hele krigen organisert fra nyt av og ledelsen lagt over i nye hænder. Buller, som hittil hadde været overgeneral, maatte vike pladsen for Lord Roberts med Lord Kitchener som stabschef. Den nye overgeneral, som begyndte sin fremrykning 10 febr. 1900, indførte en fuldstændig ny taktik, hvorved han overrasket og omringet Cronje, som hadde ventet sig et av de gamle frontangrep som engelskmændene hittil hadde fortsat med paa trods av al erfaring. Denne begivenhet, som fandt sted ved Paardeberg 27 febr., hvor Cronje blev tat tilfange med 4 000 mand, loste floken. Allerede 15 febr. hadde Lord Roberts' fremrykning sat engelskmændene istand til at undsætte Kimberley: i dagene omkring 1 mars fulgte undsætningen av Ladysmith og endelig 17 mai undsætningen av Mafeking. Alle disse byer var blit indesluttet i oktober 1899, og speeielt hadde Ladysmith kostet engelskmændene blodige tap, sidst ved Spion Kop 22 jan., boernes sidste betydelige seier i denne krig. — Imidlertid fortsatte Lord Roberts veien nordover fra Paardeberg og holdt 13 mars sit indtog i Bloemfontein, Oranjefristatens hovedstad. Opholdet her varte henved seks uker, hvorunder Lord Roberts blev alvorlig foruroliget av De Wet, som efter en større seierrik træfning ved Sannahs Port (31 mars) satte sig i besiddelse av vandledningen til Bloemfontein, som han avskar med den følge at der utbrot en enterisk feber i den britiske okkupationshær, som kostet over 1 000 mand livet av vel 8 000 syke. 1 mai brøt Lord Roberts op fra Bloemfontein og holdt, efter underveis at ha erklæret Oranjefristaten annektert under navn av «Oranjeflodkolonien», efter en marsj paa 330 km., hvorunder han praktisk talt ikke stotte paa nogen motstand, sit indtog i Pretoria (5 juni). Den Sydafrikanske Republik annektertes under navnet Transvaal, mens præsident Krüger, som efter hovedstadens fald ledet regjeringen fra et jernbanetog som stadig stod med dampen oppe, noget senere maatte søke ut av landet, hvorefter han over Delagoa Bay indskibet sig til Europa ombord paa et hollandsk krigsskib. — Med indtagelsen av Pretoria gaar krigen over fra en regulær krig til en guerillakrig, som hele tiden blev fort med den mest beundringsværdige utholdenhet fra boernes side, og hvorunder navnlig De Wet flere ganger tilfoiet briterne alvorlige tap. I deebr. 1900 traadte Lord Roberts tilbake og overlot resten av arbeidet til Lord Kitchener, og utpaa vaaren 1901 blev der indledet fredsunderhandlinger mellem denne og general Botha. Da imidlertid den engelske regjering paa en uklok maate strammet Englands fordringer, gik forhandlingerne istykker, og krigen blev atter gjenoptat. I dette krigens sidste aar (mars 1901—02) hadde den karakter av en fuldstændig utryddelseskrig, hvori navnlig «koncentrationsleirene» (s. d.) med sin dødelighetsprocent av optil 400 pr. 1 000 (av barn døde 14 000 i disse leire, av kvinder 8 000) og «farmbrændingerne» slog samtiden med forfærdelse og vakte levende protest ogsaa i England. Under disse omstændigheter kom freden i Vereeniging 15 mai 1902 som en befrielse for begge parter. Boerrepublikkerne gik med paa at opgi sin nationale uavhængighet og la sig indlemme i det britiske verdensrike, mot at England sikret dem bl. a. indre selvstyre og like ret for det hollandske som for det britiske sprog.

Boers el. b u'e r (holl., «bønder») kaldes den del av Sydafrikas indfødte hvite befolkning som siden 1652 har utviklet sig av holl. kolonister med tilsætning av nordtyskere (27 pct.) og franske hugenotter (17 pct.). Allerede 1602 kom de første hollændere til Kap, hvor Jan van Riebeek 1652 fordrev portugiserne og ved Tafelbugten grundet den første holl. koloni som en gjennemgangsstation til Indien. Men kvægavlen nødvendiggjorde landutvidelse, som opnaaddes 1659 ved den første krig med hottentotterne, der litt efter litt blev undertvunget og absorbert i det vestlige Kapland, mens buskmændene (bosjemans) blev utryddet eller forjaget derfra. Imidlertid hadde stigende misnøie med det hollandsk-ostindiske kompani drevet stadig flere b. til vandring («trek») mot ost, hvor disse «trek-b.» (1688) motte en ny og farligere fiende i kafferne, med hvem de første kampe begyndte 1737. Efter flere opstande hadde b. 1795 proklamert Kap som en av kompaniet uavhængig republik; men da kolonisterne (dengang kun ca. 20 000) samtidig truedes med en utryddelseskrig fra de indfødtes side, motte den første britiske anneksion samme aar ingen nævneværdig motstand. Efter Kaplandets endelige avstaaelse 1806 hadde England gjennemfort endel reformer, men samtidig paalagt b. skat. Dette vakte misnøie, som tiltok sterkt ved den overilede og hensynsløse maate hvorpaa parlamentets beslutning om slaveriets ophævelse gjennemførtes likeoverfor b. 1834. Da iverksatte b., som med forkjærlighet kaldte sig «afrikaander», sit første store «trek» 1834—36 for paa denne maate at unddrage sig britisk herredomme. Men 1836 vedtok parlamentet «The Cap of Good Hope punishment act», ifolge hvilken ogsaa trekboerne fremdeles var at betragte som britiske undersaatter og de nye av dem besatte landomraader som britisk territorium. Denne forskjel i opfatning præger og forklarer Sydafrikas nyere historie. Paa grund av kaffernes motstand i ost var b. i store skarer vandret mot nord over Oranjeelvens midtre og ovre løp. Her fandt de et efter afrikanske forhold noksaa velordnet statssamfund i de østlige, med hollandske elementer allerede sterkt opblandede Griqua-hottentotters land. Derfra drog andre skarer videre mot nord til landet mellem Vaal og Limpopo, hvor de efter haarde kampe med matabelehovdingen Mosilikatse 1837 fik sin første landerhvervelse. En anden flok b. hadde 1838 beseiret zuluhøvdingen Dingan og stiftet republikken Natal, som imidlertid blev erklært for britisk kronkoloni 1843. Samme skjæbne rammet 1847 det av b. besatte land mellem Oranje og Vaal. Dette førte til en opstand under Pretorius; men efter Kap-guvernoren Harry Smiths seier ved Boomplats 29 aug. 1848 forte Pretorius den storste del av b. over Vaal, hvor England ved Sand River konventionen 17 jan. 1852 indrømmet ham ret til at grundlægge en uavhængig stat, som styrkedes ved indvandring av Natal-b. og nye skarer fra syd. Den nye stat, som kaldtes «Transvaal Republik» el. «De Zuid-Afrikaansche Republik», blev forst 1858 forfatningsmæssig ordnet efter sammenslutning av alt land mellem Vaal og Limpopo. Da England netop paa denne tid blev indviklet i langvarige og farlige krige med kafferne, saa det sig nodt til ogsaa at rømme landet mellem Vaal og Oranje, hvor den anden b.-republik proklamertes 1854 under navnet «Oranje Vrystaat». I de følgende 50 aar falder b.s historie sammen med de to b.-staters (s. d.), fra 1900, efter disses anneksion, med britisk Sydafrikas. — B. er først og fremst bønder, hvis vigtigste eiendom er hjorder av storfæ og sauer; de fører som regel et noksaa prosaisk liv i primitive omgivelser paa Sydafrikas ensformige steppeplataaer. De har ikke alene bevaret de særlig hollandske folketræk, disse har snarere utviklet sig endnu skarpere under de forhold som har skapt b.-typen. Denne karakteriseres ved en ubetvingelig uavhængighetsfølelse, ved seig utholdenhet, ved tapperhet og snarraadighet i fare, ved streng religiositet og puritansk enkelhet i seder, ved en utpræget konservatisme og sterk vedhængen ved hus og hjem, paa den anden side ved stivsind, paastaaelighet og en viss træghet. — Ved Boerkrigens utbrud (11 okt. 1899) var b.s antal i Sydafrika (ifolge Langhans) ca. 645 000 mot ca. 245 000 av britisk nationalitet og ca. 70 000 andre hvite. Paa faa undtagelser nær (i portugisisk Vestafrika og tysk Sydvestafrika) tilhører nu samtlige b. britisk Sydafrika, hvor de fremdeles utgjør hovedmassen av den hvite befolkning. B.s nuværende antal i Sydafrika fremgaar bedst av konfessionsstatistikken, da samtlige b., men næsten ingen andre hvite, bekjender sig til den holl.-reformerte kirke. Denne statistik gir for 1917 ca. 900 000 b. Sterke sammenslutninger blandt b. virket før krigen for b.s politiske herredomme over hele Sydafrika («Afrikaanderbond») og efter krigen for det hollandske skriftsprogs indførelse i skole og administration («Zuidafrikaansche Taalbond»). Efter krigen har den britiske regjering paa enhver maate sokt at tilveiebringe en utsoning mellem de to hvite befolkningselementer i Sydafrika. Allerede 1906 fik Transvaal Colony selvstyre, aaret efter Orange River Colony, og flere av de mest fremtrædende b.-førere under krigen, som Botha, Smuts, Fischer, Hertzog, De Wet, blev medlemmer av de to tidligere fristaters regjeringer. Det var dristig gjort av England; men b.s lojalitet stod sin prove. 20 sept. 1909 besluttet parlamentet oprettelsen av «The Union of South Afriea», bestaaende av fire provinser: Kaplandet, Natal, Transvaal, Orange Free State. 31 mai 1916 traadte unionen i virksomhet. Under Verdenskrigen fandt der her og der mindre opstande sted blandt b.; men i det store og hele bevarte de sin troskap mot England. Under Botha's anførsel erobret de tysk Sydvestafrika og under Smuts's anførsel bidrog b. væsentlig til erobringen av tysk Ostafrika.

Boëthius, A n i c i u s M a n l i u s T o r q u a t u s S e v e r i n u s (omtr. 475—525), rom. statsmand og filosof, f. i Rom; studerte som ung i Athen (filosofi og matematik), 510 konsul i Rom, skattet av østgoternes konge Theoderik (s. d.), men senere mistænkt for sammensvergelse mot ham, indesperret og senere henrettet i Pavia. I fængslet skrev han «Om filosofiens trost», hvor han stottet sig til den antikke filosofi; desuten har han oversat og bearbeidet græske matematiske og filosofiske skrifter (navnlig av Aristoteles) og fik derved stor betydning for middelalderens videnskap.

Boëthius, S i m o n J o h a n n e s (1850—), sv. historiker og universitetslærer, dr. phil. og docent i Upsala 1877, prof. extraord. 1889. Studerte 1885—86 som stipendiat i Frankrike, et ophold som senere avfødte hans verk om den franske revolution. Fra 1891 medlem av andet kammer, hvor han sluttet sig til landtmannapartiet; beskyttelses- og forsvarsvenlig, samt ivrig for folkeoplysning. B. har bl. a. studert Sveriges historie i slutningen av 16 aarh. og sammen med Tengberg skrevet om tiden 1718—1809 i «Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar».

Boēthos fra K a l c h e d o n, græ. billedhugger og bronsestøper (fra Karthago?), 3 el. 2 aarh. f. Kr. Hans mest berømte verk er «Gutten som griper gaasen om halsen» (marmorkopi i Paris og München), en av oldtidens ypperligste genrefremstillinger. Ogsaa «Tornuttrækkeren» (bedste kopi paa Kapitolium i Rom) tillægges ham.

Boeuf *[bøf]* (fr.), okse.

Bofors, sv. jern- og staalverk med mekaniske verksteder, beliggende ved Timsälfvens utløp i sjøen Möckeln, Värmland. Verket, hvis ældste privilegier daterer sig

fra 1646, blev 1873 overtat av aktiebolaget B.-Gullspång, hvis navn 1918 forandredes til Aktiebolaget B. Det har gjennem aarene været gjenstand for en sterk utvikling, og har skapt sig et velkjendt navn ved fremstilling særlig av specialstaal og krigsmateriel. Beskjæftiger normalt ca. 1 800 mand.

Bog (slavisk, Gud), forekommer ofte i navne, f. eks. Bogdan, Teodor, Bjelbog, den hvite Gud, o. s. v.

Bōg, betegnelse for husdyrenes skulder.

Bogardusmølle, skivemølle til finmaling av tyktflytende stoffer, mineraler, farvestoffer o. s. v. med ribbede jernskiver istedenfor stener.

Bogatyr, i russiske sagn betegnelse for en kjæk, ung, kraftig og behændig kriger. Ordet, som antagelig er av tatarisk oprindelse, kan oversættes med: helt.

Bogbinder, Ambrosius, son av nedenn. Hans B., hvis kjøbmandsforretning han fortsatte, blev tidlig og sterkt grepet av den lutherske lære, dertil stedse mere en bitter fiende av den adelsreaktion som hadde magten under Fredrik I. 1529 blev han borgermester i Kjøbenhavn og indledet nu som forer for det demokratisk-lutherske parti, hvis tal under indflydelse av Hans Tausens prækener stedse okedes, en række angrep paa katolikkerne, som kulminerte med billedstormen i Frue kirke tredje juledag 1530. 1531 blev A. B. fjernet fra raadet, mistænkt for forbindelse med Kristian II, som var landet i Norge, og som A. B. allerede 1526 hadde besøkt i Nederlandene. Fredrik I's død bragte aapen kamp: sammen med den malmoske borgermester Jørgen Koch utkastet A. B. planen om Kristian II's gjenindsættelse og Kjøbenhavns og Malmøs optagelse i Hanseforbundet som frie riksstæder. Under Kjøbenhavns beleiring viste A. B. en jernhaard utholdenhet; da byen 1536 blev overgit, fik han vistnok Kristian III's tilgivelse, men gjorde faa dage efter ende paa sit liv.

Bogbinder, Hans Meissenheim (d. 1515?), d. kjøbmand, var 1503—11 borgermester i Kjøbenhavn. Saa stor pris satte kong Hans paa denne dygtige borger og hans hustru, at han endogsaa mot al sedvane ønsket sin søn, den unge prins Kristian (senere Kristian II), anbragt i deres hus; prinsens ophold her blev vistnok paa grund av hans vanskelige natur av meget kort varighet, men har dog formentlig ikke været uten indflydelse paa utviklingen av hans karakter og anskuelser.

Bo'gdo-Lama, se Dalai-Lama.

Bo'gdo-Ola', en del av fjeldkjeden Tiansjan i det midtre Asien nord for byen Turfan. De høieste topper er over 4 000 m., og ret i syd (ved Turfan) er der en «depression» som ligger 130 m. lavere end havflaten.

Bogense, kjøpstad paa Fyn, 2 647 indb. (1911). Den ligger paa en lav, frugtbar strandslette og er omgit av sumper og inddæmmet eng med kanaler og pumpemøller. 1882 aapnedes Odense—B.-banen. Handel med korn og landbruksartikler.

Bogesund, Sverige, det nuværende Ulricehamn. Ved B. og paa den islagte sjø Åsunden stod 19 jan. 1521 et slag, hvor danskerne seiret under anførsel av Otto Krumpen, og Sten Sture d. y. blev dødelig saaret i begyndelsen av slaget. Veien til det indre av Sverige var dermed aapnet.

Bogheadkul *[bå'ghed-],* en morkebrun stenkulsort som er meget bituminøs og let brændbar, hvorfor den anvendes til fremstilling av lysgas og lysoljer. Ved den tørre destillation giver b. litet koks. Utvindes i Skotland, paa Hebriderne m. fl. st.

Bogie *[båggi]* kaldes en understilling hvori aksler paa jernbanevogner og lokomotiver fæstes, og som kan dreie sig om en tap i forhold til vognens øvrige understilling, saaledes at hjulene gjør mindre motstand i kurverne; man opnaar herved at der gaar mindre slit baade av hjul og skinner. Mens de alm. jernbanevogner med 4 el. 6 hjul kun kan ha en begrænset længde, idet avstanden mellem akslerne ikke maa være for stor, forat ikke motstanden i kurverne skal bli for stor, kan man i b.-vogner naa en betydelig større længde. Hjulene samles i grupper paa 2 el. 3 par ved hver ende av vognen. Akslerne er stivt forbundet med b., som atter er forbundet med den faste understilling ved en tap; ved en kurve kan hver akselgruppe saaledes indstille sig for sig. B. anvendes især til salon-, spise- og sovevogner, men vinder forøvrig stadig større indgang, fordi vognen løper langt behageligere og især støter mindre end de alm. vogner. — B.-lokomotiverne har i regelen kun en b. foran, mens de bakerste hjul har sine akselleier i den faste ramme.

Bogievogner *[båggi-],* se Bogie.

Bōgislav (Bugislav), hertuger av Pommern av slavisk æt. 1. B. I fik hertugværdigheten av Fredrik Barbarossa, som siden egget ham til at angripe Knut VI av Danmark. Absalon overrasket hans flaate ved Rügen og tilføiet ham et nederlag (2den pinsedag 1184), og B. maatte derefter hylde Knut som sin lensherre. — 2. B. IX var fætter til Erik av Pommern, som forgjæves søkte at sikre ham tronfølgen i de tre nordiske riker. — 3. B. X (hertug 1474—1523) var en dygtig regent som gjorde ende paa adelens selvraadighet. — 4. B. XIV var Pommerns sidste hertug. Wallenstein herjet hans land og tvang ham til at delta i Stralsunds beleiring 1628. Senere maatte B. slutte forbund med Gustaf Adolf, som tvang ham til at gi Sverige arveret til Pommern, skjønt Brandenburg ifølge ældre avtaler hadde arveret til landet naar B.s slegt utdode. B. dode 1637.

Boglamhet, en halthet hos hester av forskjellige aarsaker: reumatisme, lammelse av visse nerver til skulderens muskler, trombose (blodprop) i forlemmets stampulsaare ete.

Bognor, England, badested ved Kanalen paa den vestlige del av Sussex' kyst, 10 km. øst for Selsea Bill, 8 200 indb.

Bogodu'chov, Rusland, by i guv. Charkov ved Merla, 50 km. nordvest for Charkov, 12 000 indb. Garverier, lærhandel.

Bogomīler (gudsvennerne), kirkelig sekt i Bulgarien. Dens første spor gaar tilbake til begyndelsen av 12 aarh. Læren var manikæisk: Gud frembragte to principper, Satanael og Logos. Den første gjorde oprør mot ham og skapte den materielle verden i motsætning til den oprindelige aandelige verden. Skjønt mennesket mottok aanden fra Gud, holdtes det dog i trældom av Satanael, indtil Logos (Jesus) virket befrielse. B.s sedelære gik ut paa at indskjærpe kamp mot verden. De krævet streng askese, forkastet egteskap, nydelsen av kjøt, billeder og kirkens sakramenter. Optagelsen i samfundet skedde ved en særlig hemmelighetsfuld indvielse. Trods mange forfølgelser holdt denne sekt sig dog til 15 og 16 aarh.

Bogorodsk (-dizk), Rusland, by i Moskvas industriomraade, ved Kljasma, 55 km. sydost for Tula. 14 000 indb.

Bogorodzica *[-si'tsa]* (d. e. Guds moder), polsk Mariahymne fra middelalderen som bruktes som et slags nationalsang.

Bogos, hamitisk stamme paa høilandet nord for Abessinien, under italiensk overhøihet. Endel har bevaret den abessinske kristendom, endel er muhammedanere.

Bogotá (Santa Fé de B.), Sydamerika, hovedstad i republikken Colombia, depart. Cundinamarca, 140 000 indb. (1916). B. ligger i Ostkordiljerne, paa en høislette 2 610 m. o. h., $4^1/_2°$ nord for ækvator. B. er en av Syd-

amerikas vakreste byer, har et sundt, behagelig klima, nedbørmængde omtrent som Bergen. Hjemsøkt av jordskjælv (næsten ødelagt 1827), hvorfor husene har høist to etager. Talrike kirker, universitet, observatorium. Jernbaneforbindelse med Magdalenaelven (Jirardot), paatænkt fortsat til havnen Bahia del Choco ved Stillehavet. B. er anlagt 1538 av den spanske erobrer Quesada og var fra 1598 residens for Ny-Granadas spanske vicekonge. Befriet 10 aug. 1819 av Bolivar, hvis bronsestatue staar paa B.s torv.

Bogskjærene (Bogskären), Ostersjøen, omtr. 50 km. syd for Ålands-øerne, til hvilken øgruppe de regnes. Paa Vestre eller Lille B. er der et fyr.

Bogstad, gaard i Vestre Aker ved Kra. Oprindelig krongods, som i 1649 sammen med Vækkerø og nogen andre gaarder ved Bogstadvandet blev overdraget sorenskriveren i Aker Morten Lauritzen som vederlag for pengelaan i krigens tid. Senere erhvervet han paa lignende maate en række andre eiendomme i Aker og Bærum, saa at han ved sin død 1665 eiet omtrent hele Sørkedalen. Hans svigersøn, raadmand i Kra. Peder Leuch, overtok hans vidtløftige eiendomme, som han yderligere forøket ved indkjøp av store skogstrækninger

Bogstad.

paa Krokskogen og i Bærum. Efter Peder Leuchs død i 1693 eiedes B. av hans son stadskaptein Morten Leuch (d. 1717), og dennes driftige enke Karen Müller (d. 1756) utvidet skogarealet, idet hun erhvervet den østlige del av Nordmarken. Hendes søn Morten Leuch overtok nu godset, som han yderligere utvidet ved kjøp av Asker, Tanum og Haslum kirkers gods, men hans enke, Mathia Collett, som senere egtet Bernt Anker, solgte 1775 den hele eiendom for 90 000 rdl. til Peder Anker, den senere statsminister. Efter ham fik hans svigersøn grev Herman Wedel Jarlsberg B., og ved skiftet efter ham og grevinden i 1849 overtok yngste søn baron Herman W. J. B. gaard; den nuværende eier er P. Westye Egeberg. Den herskabelige bebyggelse av B. skriver sig væsentlig fra Peder Ankers tid, likesom mesteparten av de værdifulde kunstgjenstande og malerier av italienske mestere som pryder gaardens mange smukt utstyrte værelser.

Bogtind, 1 236 m. høi, vakker tind med liten snebræ, sydvest for Misværfjorden, paa grænsen mellem Beiarn, Bodin og Skjerstad herreder, Nordland.

Bogtræ, den forreste del av en hestesæle. Norsk folkekunst utstyrer b. med en eiendommelig, rik ornamentik. Acanthus-motivet forekommer ofte, variert med forskjellige stilarter. (Se ill. næste sp.)

Bo'gutschütz, Preussen, by i prov. Schlesien, 23 000 indb.; kulgruber og sinkhytter.

Bogø, Danmark, ø syd for Sjælland, skilt fra Moen ved det grunde farvand «Letten», fra Falster ved Gronsund, er ca. 14 km.² med 1 194 indb. 1916). 1/4 av befolkningen lever av skibsfart.

Bohain *[båæ']*, Frankrike, by i depart. Aisne, 20 km. nordøst for St. Quentin. 6 800 indb. Sjalfabrikker.

Bohême *[båæm]* er et fransk ord for en zigøinerbande (eg. Böhmen). Betydningen «kreds av personer uten fast sysselsættelse og av et uregelmæssig levesæt» fik ordet gjennem Murgers «Scènes de la vie de B.» (1848). Hos os brukes det ogsaa om personer enkeltvis, svarende til fr. *bohémien* (eg. en böhmer eller zigøiner).

Bohēmia, lat. navn for Böhmen.

Bōhemund (omtr. 1060—1111), hertug av Tarent, Robert Guiscards ældste son, en av hovedførerne i det første korstog (1096—99). Antiochias erobring 1098 skyldtes B., og ved sin snedighet erhvervet han byen som selvstændig fyrstendømme. Med stor tapperhet, men litet held bekjæmpet han tyrkerne, var deres krigsfange i flere aar, drog saa til Rom og Frankrike for at samle en ny korstogshær, med hvilken han forgjæves beleiret Durazzo (1108) for at hevne sig paa den byzantinske keiser. — Hans efterkommere bar navnet B. og hersket over Antiochia, indtil mameluksultanen Bibars i 1268 erobret den fra B. VI.

Bogtræ og hovre.

Bohnstedt, Ludwig (1822—85), t. arkitekt. Studerte i Berlin, men blev tidlig kaldt til Rusland, hvor han opførte raadhuset i Petrograd samt talrike palæer og blev utnævnt til professor ved kunstakademiet. Vandt i 1872 1ste præmie ved konkurransen til riksdagsbygning i Berlin, som dog ikke blev opført efter hans planer.

Bohōl, ø blandt Filippinerne, Asien, mellem Cebu og Mindanao, 3 250 km.² med omtr. 270 000 indb. Øen er opfyldt av lave fjelde, har megen skog og producerer ris samt noget guld.

Bohr, Christian Frederik Gottfried (1773—1832), n. skolemand, d. av fodsel. B. kom 1790 fra Danmark og slog sig frem som musiker og lærer først paa Fredrikshald, senere i Fredrikstad, hvor han var organist. 1797 flyttet han til Bergen. Her kom han til at spille en betydningsfuld rolle som pædagog; 1802 stiftet han den første norske søndagsskole for læregutter, 1806, sammen med L. Sagen, Bergens realskole, 1826 en paa «Lancastermetoden» basert «almueskole» for gutter og 1827 en haandgjerningsskole for piker. Fra 1825 var han overlærer ved byens katedralskole; tillike virket han som musiker, amatorastronom og observator. Foruten en mængde lærebøker i regning og aritmetik skrev B. endel astronomiske avhandlinger.

Bohr, Christian Harald Lauritz Peter Emil (1855—1911), d. fysiolog, 1890 professor i fysiologi ved Kjøbenhavns universitet. B. har foretat dyptgaaende undersøkelser over blodets og aandedrættets fysiologi, og har utgit talrike værdifulde avhandlinger herom.

Bohr, Harald August (1887—), d. matematiker, søn av foreg., dr. phil. 1910 («Bidrag til de Dirichletske rækkers theori»), 1910 docent i matematik ved Kjøben-

havns universitet, 1915 professor ved Polyteknisk Læreanstalt. Har offentliggjort fremragende arbeider bl. a. over analytisk talteori og rækker.

Bohr, Niels Henrik David (1885—), d. fysiker, bror av foreg., dr. phil. 1911 («Studier over metallernes elektrontheori»), docent i fysik ved Kjobenhavns universitet 1913, docent i fysik ved universitetet i Manchester (1914—16) og fra 1916 professor i fysik ved Kjobenhavns universitet. Foruten tidligere arbeider har B. væsentlig fra 1913 arbeidet med atomteorien, hans teori for vandstofatomet, hvor Planeks kvantenteori blev indfort, er fundamental for al senere forskning. B. bryter her fuldstændig med den klassiske fysik, idet han indforer helt nye, dristige betingelser for et atoms likevegt. (Se Kvanteteori.)

Bohus (opr. Bagahus, Bahus), gammel n. grænsefæstning paa en holme (Bagaholmen, gammel tingplads) i Götaelvens nordlige arm (Nordre-elv), hvor denne gaar ut fra hovedelven. B. blev anlagt 1308 av Haakon V Magnusson som en træborg, efterat den længere nede i elven liggende borg, Ragnhildsholmen (s. d.), var faldt i den svenske hertug Eriks hænder. Stedet var heldig valgt, da man herfra kunde beherske seilasen paa Götaelv. Istedenfor træborgen kom der snart et slot av sten, som senere utvidedes, indtil det i 15 aarh. var Norges sterkeste fæstning. Den blev beleiret av Kristian II 1531 og gjentagne ganger av de svenske under Syvaarskrigen (1563—70) saavelsom under Hannibalsfeiden (1645), men altid forgjæves. Overhodet er B. aldrig blit indtat av fiender; men paa grund av Danmarks nederlag i krigen med Karl Gustaf avstodes fæstningen tillikemed lenet ved Roskildefreden 1658 og overlevertes 18 mars 1658. Under den skaanske krig blev den beleiret av nordmændene under Gyldenlove, blev derpaa yderligere forsterket og var 1680—1700 landshovdingesæte; men derefter tapte den hurtig sin betydning og nedlagdes 1786. Under krigen 1788 sokte nordmændene at sætte sig fast i den, hvorfor det senere tillotes Kungelfs borgere at bryte sten av slottet, hvis ruiner dog blev fredet av Karl Johan. En stor del av de borttagne stener er i den allersidste tid opsokt og lagt tilbake, og ruinen frembyder derfor nu et endnu mere imponerende skue end for nogen aar siden. — B. län, nu svensk, tidligere norsk grænselandskap, strækker sig fra Svinesund og Iddefjord til Götaelvens munding, 150 km. langt, mot vest begrænset av Skagerak, mot ost av Dalsland samt mot ost og syd av Västergötland, fra hvilket det skilles ved Götaelven. Storrelsen er ca. 4 500 km.^{2}, dets nuværende indbyggerantal ca. 225 000. Landskapet bestaar av en stor, nøken og sterkt sonderrevet skjærgaard og det indre noget skogbevokste bergland, hvis fjelde dog intetsteds naar hoiere end 180 m. o. h. De storste og vigtigste oer er Oroust, Tjörn og Hisingen. Forovrig karakteriseres landskapet ved dypt indtrængende havbugter (Dynekilen, Gullmaren, Hakefjord o. s. v.), en mængde sjoer og foruten Götaelv flere mindre vasdrag (Qvistrum elv m. fl.). De vigtigste næringsveier er fiskeri, sjofart og akerbruk. Foruten de gamle byer Kungelf, Marstrand og Uddevalla har nu ogsaa Strömstad og Lysekil kjopstadrettigheter. Hertil kommer en række bymæssig bebyggede strandsteder. — B. län hører til de ældste bebyggede landskaper i Norden og het oprindelig Ragnariki. Man finder her en mængde interessante levninger fra den forhistoriske tid, sten-, bronse- og jernaldergraver i stort antal, helleristninger, bygdeborger m. m. I senere historisk tid kaldes de tre sydlige fogderier (Hisingen, Oroust og Tjörn samt Indland) Elvesyssel, de to nordlige (Nord- og Sönderviken) Ranrike. I slutningen av middelalderen avloses dog det sidste navn av Viken, mens Elvesyssel efterhaanden ombyttedes med «Bahus len», som endnu i det 16 aarh. kun betegner de tre sondre fogderier og forst senere utstrækkes til hele landskapet. Dettes historie er rik og vekslende. Vore ældste konger opholdt sig ofte her. Paa Götaelv var der en livlig færdsel, og langs den anlagdes paa norsk side efterhaanden en række borge: Lindholmen paa Hisingen, Kastellet i Konghelle, Ragnhildsholmen tæt ved og endelig B. I middelalderen var B. län sætet for flere klostre (Kastelle og Dragsmark samt to minoriterklostre i Konghelle og Marstrand). Flere ansete lendermænd bodde her, bl. a. under Magnus Barfot den mægtige Sveinke Steinarsson og den fra borgerkrigene bekjendte Asbjorn Jonsson av Tjörn. I 16 og 17 aarh. hadde B. län en række, tildels betydelige adelige sætegaarder, særlig Moland (nu Morlanda), Vrem, Sundsby, Aaby, Strom, Blomesholm m. fl. Landskapet led meget under Syvaarskrigen og Kalmarkrigen, da store dele derav brændtes av svenskerne, samt under Hannibalsfeiden; men dets befolkning forblev altid Norge tro, om den end efter avstaaelsen villig sluttet sig til Sverige. Dets historie har fra svensk side været gjort til gjenstand for en særdeles indgaaende granskning, se især «Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohus läns forntidsminnen och historia». Fra norsk side er fremkommet: Ose. Alb. Johnsen, «Bohuslens eiendomsforhold» (Kra. 1905), og en avhandling i «Hist. Tidsskr.» 4 r. III m. m.

(Kungelfs Fotografiatelje.)

Ruiner av Bohus fæstning.

Boi (boy, bai), en slags grovt, løstvævet flanel. Det oprues efter vævningen som oftest uten at valkes, og presses derefter varmt. Det benyttes til forskjellige beklædningsgjenstande, portierer o. a.

Boiardo, Matteo Maria, greve av Seandiano (ca. 1434—94), ital. digter, statsmand, knyttet til hertugfamilien d'Este i Ferrara. Hans hovedverk er det store, ridderlige epos «Orlando innamorato», hvortil emnet er hentet fra sagnene om Karl den store og hans paladiner.

Digtet er en række fantasifulde og paa poetiske skjønheter rike billeder og beretninger; det motiv som har git det navn, er Orlandos (Rolands) kjærlighet til den skjønne, hedenske prinsesse Angelica. Det var ikke avsluttet, da B. dode; traaden blev tat op av Ariosto i hans «Orlando furioso»; det blev omarbeidet av Francesco Berni, og denne omarbeidelse fortrængte i lang tid originalen. B. var ogsaa betydelig som lyriker, «Sonetti e canzoni», og har skrevet komedien «Timone» efter Lukians dialog.

Boieldieu *[bwajældjø']*, François Adrien (1775—1834), fr. komponist, begyndte som korsanger ved domkirken i Rouen og studerte musik under organisten, Broche. Var i syv aar hofkapelmester i Petrograd, senere prof. ved Pariserkonservatoriet, elev av Cherubini, blev i Paris optat i pianofabrikant Erards hus og vandt efterhaanden et anset navn som komponist, særlig ved operaerne «Kalifen av Bagdad» og «Den lille Rodhætte». Verdensberomt blev han ved den paa skotske motiver byggede opera «Den hvite dame», der ogsaa danner den hoieste blomstring for den franske opéra comique, hvis særegne stil han her ypperlig forener med en let teknik og formens renhet hos Cherubini og tyske klassikere som Mozart, aandrik og ridderlig samtidig. «Den hvite dame» gik i Paris 1876 for 1367de gang. B. dode av strupetæring.

Boileau-Despréaux *[bwalå'-depreå']*, Nicolas (1636—1711), fr. digter, en kritisk, forstandsklar aand, hævdet at kun det sande er skjont. Som sin forgjænger Malherbe la han sterk vegt paa versets formelle korrekthet og formet og fastslog i sin beromte «L'art poétique» (1674) de regler som allerede dengang blev praktisert i fransk digtning, og som fra nu av blev rettesnor gjennem hele den franske klassicisme, deriblandt regelen om handlingens, stedets og tidens enhet i dramaet. B. stod hoffet nær og øvet stor indflydelse i litterære sporsmaal ved sin frimodighet og ærlighet; han forsvarte Molière kraftig og djervt mot de angrep som denne var utsat for. Han var litet produktiv; baade i «L'art poétique» og i sine «Satires» og «Epîtres» tok han Horats til monster; han har desuten skrevet det komiske heltedigt «Le lutrin» og nogen kritiske og satiriske skrifter i prosa.

Boilly *[bwaji']*, Louis Léopold (1761—1845), fr. maler. Hans oljemalerier, akvareller og tegninger fra hverdagslivet under revolutionstiden og keiserdommet har større kulturhistorisk end kunstnerisk værd. Hans portrætter av Robespierre og Camille Desmoulins findes i «Musée Carnavalet» i Paris.

Boiōtia (Bøotien), landskap i oldtidens Grækenland (omtr. 2 600 km.²), begrænset mot nord av det opuntiske Lokris og Evboiasundet, mot sydost av Attika, mot syd av Megaris og den Korinthiske Bugt, mot vest av Fokis. Landet er væsentlig et lavland omgit av randfjelde (mot sydvest Helikon, mot sydøst Kithairon). Talrike elver gjennemstrommer B., blandt dem Kefissos og Asopos; den forste av disse danner sjoen Kopaïs (s. d.), som man allerede i forhistorisk tid skaffet avlop til Evboiasundet. B.s klima er barskt om vinteren, usundt og feberbringende om sommeren. Jorden var (og er) frugtbar og gav i oldtiden frugt, grønsaker, vin og hvete; andre produkter: marmor, salt, bygningstømmer, udmerket kvæg, fortræffelige hester. Vigtigste byer: Theben, Thespiai, Plataiai (Platææ) og Tanagra. — Som urbefolkning nævnes minyerne; Theben sies at være grundet av fønikiske nybyggere (se Kadmos). Omtr. 1 100 f. Kr. indvandret fra Thessalien de æoliske boioter, som underkastet sig landet og gav det navn. Stæderne i B. dannet et forbund hvis enkelte byer var meget selvstændige; forfatningen i de fleste byer var aristokratisk. I perserkrigene sluttet B. sig til perserne (se dog Plataiai), i den peloponnesiske krig kjæmpet B. mot Athen. Sin glansperiode hadde B. under Epameinondas og Pelopidas (s. d.). 171 f. Kr. blev forbundet oplost av romerne. Boioterne regnedes i oldtiden for plumpe og uciviliserte («molboer»). Født i B. var Hesiodos, Pindar og Plutarch, men ingen betydelig kunstner (om boiotisk kunstindustri se Tanagra).

Bois-Brulés *[bwa-brylé]* (Half-Breeds), efterkommere av fr. canadiere og indianske kvinder, navnlig i Dominion of Canada og i de nordvestlige egne av de Forenede Stater. Deres antal er nu ca. 35 000.

Bois de Boulogne *[bwa-də-bulå'ñ]*, Boulogne-skogen, Frankrike, stor, vakker park umiddelbart vest for Paris, nord for byen Boulogne-sur-Seine. Den indeslutter en botanisk-zoologisk have (Jardin d'Acclimatation) og to veddelopsbaner (Hippodrome de Longehamp og H. d'Auteuil).

Boisdeffre *[bwadæ'fr]*, Raoul François Ch. le Mouton de (1839—), fr. officer. Blev 1894 chef for den store generalstab og var i denne stilling Dreyfus' og Dreyfusardernes hensynslose motstander. Motsatte sig Dreyfus-processens revision forst underhaanden (1896) og senere officielt under Esterhazy- og Zola-processen (1897—98); da oberst Henrys falsknerier kom for dagen i aug. 1898, blev hans stilling uholdbar. Han fik sin avsked 1 sept. 1898.

Boisé *[båⁱs]*, Forenede Stater, hovedstad i staten Idaho, ved B.-elven, 34 000 indb. (1916). Militærstat. I nærheten rike guldgruber. Varme kilder, hvis vand anvendes i husene.

Boisen, F. E., se Bojsen, F. E.

Boisguillebert *[bwagijbæ̃r]*, Pierre le Pesant de (1646—1714), fr. okonomisk forfatter, var embedsmand i sin fødeby Rouen. Anonymt skrev han bl. a. de to for hans fædrelands okonomiske historie overordentlig vigtige verker «Detail de la France» (1695) og «Factum de la France» (1707), lidenskabelige anklageskrifter mot det herskende finanssystem og navnlig mot de for statens okonomi saa ruinerende skatteforpagtere. B.s maal var en retfærdigere skattefordeling; alvorlig advarte han mot at utsuge bondestanden. Han skrev ogsaa teoretiske avhandlinger om nationalvelstandens kilder og viser sig heri ved sin betoning av jordbrukets betydning som en forloper for fysiokraterne. B.s lære betegner en kraftig reaktion mot merkantilismens ensidige handelspolitik.

Boissy d'Anglas *[bwasi' dãglá]*, François Antoine, greve av (1756—1826), fr. politiker og forfatter. Medlem av riksstænderne 1789 og tilhorte der de konstitutionelles gruppe. I konventet var han talsmand for maatehold. Som medlem av de yngres raad beskyldtes han for monarkiske meninger og blev landsforvist 1797. Flygtet til England. Kaldt hjem av Napoleon. 1814 i Ludvig XVIII's tjeneste. Sluttet sig i de 100 dage til Napoleon. Derefter paany til Ludvig XVIII.

Boito, Arrigo (1842—1918), ital. komponist og forf. Hans beromte opera «Mefistofeles» til egen tekst efter Goethes «Faust» faldt i 1868 fuldstændig igjennem i Milano, men vandt efter en omarbeidelse 1875 verdensry ved sin egenartede melodiske og harmoniske rigdom (Kra. 1883 og 1893). Andre verker er «Orestiade» og «Nero». B. er i sit hjemland ogsaa meget anset som novellist, kritiker og forfatter av operatekster, f. eks. til «Gioconda» og til Verdis «Falstaff» og «Othello»; den sidste regnes som en av verdens ypperste librettoer.

Bojado'r, Kap, Vestafrika, bekjendt, 20 m. hoit sandstens-forbjerg paa Sahara's kyst ved den spanske koloni Rio de Oro's nordgrænse under 26° 7′ nordlig bredde. B., som er omgit av brede sandbanker og talrike undervandsskjær med frygtelig brænding og sterk strom, gjaldt længe for jordens vestligste punkt og ansaaes

som en uovervindelig hindring for skibsfartens fortsættelse. Vistnok omseilet allerede i 13 og 14 aarh. av genuesere, kataloniere og franske normanner. Først 1432 lykkedes det portugiserne (Gil Eannes) at omseile det farlige forbjerg.

Bojār (av slav. *boi*, kamp; derfor d. s. s. kriger). Bojarerne i Rusland indehadde i ældre tider de høieste embeder og utgjorde de regjerende fyrsters nærmeste omgivelser. De var altsaa rikets stormænd. I Moskvariket dannet de et eget raad, bojardumaen. Efterhaanden blev standens magt mindre og forsvandt helt i Peter den stores tid. Ordet bojarin i forkortet form barin brukes i samme betydning som vort herre.

Bojer, Johan (1872—), n. forf., f. paa Orkedalsøren, debuterte i midten av 1890-aarene med et par dramatiske studier og en bondelivsskildring i den gjængse realistiske manér. Han vakte betydelig opmerksomhet med den store satiriske samfundsroman «Et folketog» (1896), hvor han i brede træk og med grel tendensiøs understrekning gir et mørkt billede av det norske bondesamfund. Sociale romaner i lignende aand og med samme moraliserende tendens er de følgende «Den evige krig» og «Moder Lea». Med den gripende fortælling «En pilgrimsgang» vinder B. frem til en mere digterisk beaandet og psykologisk fremstilling, og i romanen «Troens magt» (1903) har han ydet sit bedste verk. Hans skuespil «Theodora» og «Brutus» indeholder effektfulde scener, men i sin abstrakte og ideologiske utformning virker de litet overbevisende. Ogsaa som eventyrdigter har B. forsøkt sig, men uten synderlig held. Av B.s øvrige arbeider kan nævnes romanerne «Vort rige» (1911), «Liv» (1913), «Den store hunger» (1916), hvor han behandler det religiøse problem, «Verdens ansigt» (1917), «Dyrendal» (1919) samt novellesamlingen «Fangen som sang», skuespillene «Kjærlighetens øine» og «Sigurd Braa» (1916). [Litt.: C. Gad, «Joh. Bojer».]

(Fot Rude)
Johan Bojer.

Bojer, en gammel keltisk stamme; utgik ifølge Livius fra Mellemgallien og bosatte sig i Böhmen, oprindelig Boihaemum; en del naadde helt til Lilleasien (se Galater). Navnet arvedes av bairerne, opr. boivarii, hvilke avløste b. i Böhmen, for de besatte Bayern.

Bojesen, Ernst Severin Jens (1849—), d. forlagsbokhandler, begyndte 1889 selvstændig forlagsvirksomhet, som senere (1 jan. 1896) overgik til aktieselskap under navn av det Nordiske Forlag, som endelig 1903 sluttedes sammen med Gyldendalske Boghandel, hvor B. var meddirektor indtil 1914. B. har vist sig som en ualmindelig foretagsom mand, i besiddelse av gode idéer og evne til at finde folk til at utføre dem. Blandt de mange foretagender som skyldes hans initiativ, kan nævnes «jubelutgaven» av Holbergs komedier (1883 o. f.) og «Juleroser» (aarlig siden 1881).

Bojobæske, ubebodd stue (oprindelig poststue) ca. 40 km. i sydost for Alta ved sommerveien (den tidligere postvei) mellem Alta og Karasjok, paa grænsen mellem Karasjok og Kistrand herreder i Finnmark fylke.

Bo Jonsson (Grip) (d. 1386), sv. stormand. Spillet en rolle ved Albrecht av Mecklenburgs indkaldelse som motkonge mot Magnus Erikssøn og hans søn Haakon og blev sjælen i stormændenes politik. Da disse 1371 tvang Albrecht og Haakon til forlik, fik de frit spil med den svake konge. B. J. blev drost 1375, lagmand i Finland 1378, og hans forleninger vokste. Ofte laa han i strid med kongen, og grisk og toilesløs øket han sine besiddelser ved vold og mord. Kong Albrecht forsøkte at optræde som formynder for B. J.s enke og barn for at komme i besiddelse av det rike bo. Men hans planer krydsedes av de mægtige stormænd, som B. J. hadde indsat til formyndere. Dette overgrep fik stor betydning. Det bragte endelig baandet mellem Albrecht og stormændene til at briste, og disse indkaldte dronning Margrete.

Bojsen, Frede(rik) Engelhart (1841—), d. politiker, grundla 1865 folkehøiskolen paa Rødkilde ved Stege paa Møen. Valgtes 1869 ind i folketinget og blev siden bestandig gjenvalgt, til han 1901 trak sig tilbake. B. tilhorte først det «nationale venstre», siden «det forenede venstre». 1870 kom han ind i finansutvalget, var fra 1872 dets formand i en lang aarrække og har som saadan øvet stor indflydelse paa finanslovene. Som fører for den moderate gruppe lykkedes det ham 1881 at gjennemføre hærlovsreformen og den militære straffelov. Da Horup og Berg skiltes 1884, blev Berg og B. førerne for «det danske venstre», og B. blev 1887 folketingets første viceformand. Fra 1890 gjennemførte han ved overenskomst med landsting og regjering en række reformer: ol- og sukkerloven, alderdomsunderstøttelsesloven o. fl., og ved forliket 1894 gjennemførte han den første regelmæssige finanslov siden 1884. Har levert flere bidrag til Møens historie.

Bok er samme ord som oldn. *bók*, bok; oprindelig betegnedes herved en tavle av boketræ, hvorpaa runerne indridsedes. Nu betegner b. en samling av trykte, beskrevne eller rene blade, sammenheftet langs den ene kant. Adskiller sig ved sit omfang fra et dokument (diplom, brev) og en piece («smaatryk»). B. brukes ogsaa overført som betegnelse paa et avsnit av et verk og i handelssproget (24 ark skrivpapir eller 25 ark trykpapir og 12—25 ark bladguld eller bladsølv). Den ældste kjendte litteratur findes optegnet paa sammenrullede papyrusblade (Ægypten, Grækenland, Rom) og paa lertavler (Assyrien). Pergament, tilberedt av huder, kjendes ogsaa meget tidlig som skrivemateriale hos israeliterne og grækerne og fortrængte fra det 3—4 aarh. til middelalderens slutning de øvrige stoffer til at skrive paa. Paa grund av sin kostbarhet anvendtes det hyppig to ganger, idet den ældre skrift radertes væk (se Palimpsest). Til breve og mindre optegnelser anvendtes i oldtid og middelalder træplater betrukket med voks. Endog enkelte boker av saadanne plater er bevaret, saaledes en notisbok fra ca. 1300 fundet 1885 i en kirke i Sogn. Mangfoldiggjørelsen av bøker besørgedes i oldtiden av slaver og i middelalderen væsentlig av munker, men kom i et nyt stadium ved boktrykkerkunstens opfindelse i det 15 aarh. (se Boktrykkerkunst). Noget for denne tid var pergament traadt i bakgrunden for det nye og billigere stof klutepapir, hvis tilvirkning Europa hadde lært fra Kina gjennem araberne. Med papirets anvendelse kom de endnu brukelige formatbetegnelser: patent, naar arkene ikke er sammenfoldet, folio (f°), kvart (4°), oktav (8°), duodez (12°), sedez (16°), naar de er sammenfoldet henholdsvis 1, 2, 4, 6 og 8 ganger. I begyndelsen var folio det hyppigst anvendte format for senere periodevis at vike plads for de mindre formater. I vore dage er oktav det sedvanlige, som kun fravikes i specielle tilfælde (aviser, atlaser, luksusutgaver, plancheverker o. l.).

Bokbinderi. Historie. Bokbindet er i sin form utgaat fra de romerske konsulers notisboker, som var

dannet av utskaarne elfenbensplater, hvis inderside var forsynt med et vokslag hvori skriften ridsedes *(diplycha consularia)*. Teknisk nedstammer det fra de romerske *codices*, som bestod av sammenheftede pergamentblade. Tidligere badde man som boker anvendt papyrusruller, som blev opbevaret i cylinderformede kapsler. Som bind paa de gamle codices anvendtes træplater, hvorpaa diptychernes elfenbensplater anbragtes. Gjennem middelalderen ødsledes der med pragtfuldt utstyr særlig paa biblers og messebøkers bind: i midten anbragtes gjerne en utskaaren elfenbensplate, deromkring guld- og sølvplater besat med ædelstener og bergkrystaller *(diplycha ecclesiastica)*. Hertil kom siden drevet guldsmedarbeide emaljearbeide og pergamentmalerier. Disse bind, som gaar under navn av munkebind, var indtil det 10 aarh. holdt i byzantinsk stil, men gik fra den tid over i romansk stil. Til enklere bind bruktes skindbind, som allerede omtales i det 9 aarh. Til kirkelig bruk forsyntes de gjerne med store metalbeslag. Deres utsmykning bestod ellers oftest i gotiske ornamenter i blindtryk utført med stempler, senere med rulle *(roulette)*. Da bøker efter boktrykkerkunstens opfindelse blev almindeligere, blev bindene tarveligere. Dog har der ogsaa efter denne tid været utført pragtfuldt utstyrte bind. Stotet bertil blev git i Venedig av bokfirmaet Aldi, hvis bind viser orientalsk paavirkning. Det samme gjør de eiendommelige bokbind som utfortes for den pragtelskende ungarske konge Mathias Corvinus, de saakaldte «corviner». I renæssansetiden utførtes særlig i Italien og Frankrike pragtfulde bind, dekorert med baandverksornamenter i haandforgyldning og indlægning av forskjelligfarvet lær. Særlig berømt er de bind av denne slags, som blev utført for den franske boksamler Grolier (Grolier-bind) og for de italienske boksamlere Maioli (Maioli-bind) og Canivarius. Fra det 16 aarh. findes bokbindere som er blit berømte, saaledes i Frankrike Tory, hvis bind er i Maioli-genren, og brødrene Nicolas og Clovis Eve, Henrik III's og hans efterfølgeres bokbindere. Karakteristisk for Eve-bindene er deres dekoration med strømønstre. I det 17de aarh. utmerker sig bokbinderen Le Gascons kniplingslignende dekorationer og i det 17 og 18 aarh. familien Le Monier, hvis blomsterdekorationer viser paavirkning av kinesisk ornamentik. I England benyttedes fra renæssansetiden ved siden av blindtrykte lærbind ofte bind trukket med floil, brokade og broderier, med hjørner og beslag av ædelt metal. I nutiden utfores kunstneriske bokbind især i Frankrike og England. — Den forste bokbinder, som nævnes hertillands, var Stéffen Bokbinder, som ved kongebrev (1575) blev antat som bokfører for kapitlet i Oslo. 1632 tillot kapitlet bokbinder Anders Pedersen i Kra. «fremfor nogen anden at holde danske bøker for den gemene mand», dog med forpligtelse at indbinde boker for «Trivialskolen». En bemerkelsesværdig mand av faget var Hans Hoff, som foruten at være bokfører og bokbinder (bevilling av 7 mars 1654) tillike aapnet trykkeri og forlagsbokhandel. Hans virksomhet fortsattes av enken og svigersonnen W. Wedemann. I Bergen erholdt bokbinder Fredrik Richter 29 mai 1622 bevilling til at holde offentlig boklade. 1627—28 var han bosat i Stavanger. Joachim Thønne (Tune) erholdt 20 mai 1668 bevilling som eneste bokhandler og bokbinder i Trondhjem. Kristiania og Bergen hadde i midten av det 17 aarh. 3 bokbindere hver, Trondhjem 2. B. var længe forbundet med bokhandel, hvortil ret meddeltes ved kgl. bevilling. Dette forhold holdt sig ut gjennem 18 aarh. (Ved reskript av 30 jan. 1686 blev monopol paa bokhandel ophævet, men det forhindret ikke at regjeringen senere bevilget privilegium paa bokhandel og b.) I slutningen av det 18 og begyndelsen av det 19 aarh. blev bokhandelen utskilt; dog beholdt bokbinderne fremdeles længe retten til salg av salmeboker, andagtsboker o. l. I det 18 aarh. erboldt en bokbinder tilladelse til at anlægge en spændefabrik i Kristiania. Ogsaa enkelte boktrykkerier drev b. Presten Niels Wulfsberg, som i 1808 oprettet trykkeri i Kristiania, hadde ved siden herav et b., hvorfra han bl. a. leverte fine saffians bind. I 1830-aarene var der i Kristiania 9 bokbindere (som alle tillike hadde salg av bøker) med ca. 35 svender. «Bogbindersvendenes Syge- og Hjælpefond i Christiania» oprettedes 1832. Fondet administrertes av mestre og svender i forening og bestod like til 1880-aarene. Noget senere oprettedes særskilte foreninger for mestre og svender. — Teknik. Naar bokens ark fra trykkeriet er bragt til bokbinderen, blir de ved falsning sammenbrettet: ved én gangs sammenbretning til 4-sidet folio, ved to gangers til 8-sidet kvart, ved tre gangers til 16-sidet oktav. Efterat arkene er ordnet i rækkefolge (kollationert) og sammenpresset, folger den for bokens soliditet vigtige heftning. Heftetraadene slynges om heftebindene, snorer eller baand som ligger tvers over ryggen og holder arkene sammen. Heftebindene anbragtes tidligere som ophøiede tverbaand utenpaa ryggen; paa nyere boker er de som regel anbragt i furer, som er saget paa tvers av ryggen. Den ældre fremgangsmaate er som vanlig den solideste. Hvor ophoiede bind forekommer paa moderne boker, er de som regel falske og tjener bare til pynt. De gamle heftebind gjordes av pergament, lærstrimer eller sener (derav paa fransk betegnelsen *nerfs*, sener, for heftebind); de gjores nu gjerne av hampesnorer. Bindenes ender fæstes til bokbindets sider enten ved at drages igjennem disse eller bare ved fastliming av de opfiltrede ender. Til at fæste boken til bokbindet tjener desuten forsatsen, som ogsaa bar til opgave at danne en overgang fra bokens bind til dens blade. Efter heftningen overpensles ryggen med lim og rundes ved ombankning eller lates flat som paa gamle bind. Ved presning av bokens sider, men ikke av ryggen, frembringes den fals, hvori bindets stive sider passer ind, saa de i bredden ikke rager frem foran ryggen. Derpaa folger beskjæringen, som utføres ved en egen maskine. Til bindets sider anvendes papplater, som ved orientalsk indflydelse kom i bruk i Europa ved renæssansen, mens man tidligere hadde anvendt træplater. Tidligere klæbedes rygskindet til den heftede ryg (fast ryg), hvad der som regel ikke er tilfælde paa nyere boker (løs ryg). De faste rygger er de solideste; med los ryg kan boken lettere slaaes op. Overst og nederst paa ryggen anbringes en kapital, som oprindelig hadde konstruktiv betydning, idet heftetraadene slyngedes om den. Den skal helst være flettet for haand av farvede silketraader, men vanlig anvendes nu hertil kun daarlig fabrikarbeide. Bokens snit lates enten hvitt eller farves med pensel og glættes med glættand. Farven kan ogsaa stænkes eller sprænges paa med en borste. Mere arbeide medforer snittets marmorering, som utfores ved en oplosning av karagenmose, hvori er dryppet oksegalde tilsat med farve. Farveoplosningerne svommer paa overflaten og breder sig i flekker som olje paa vand. Dyppet mot dette farvelag viser snittet monstre av farveflekker. Farverne kan ved kunst ordnes regelmæssig: ved at fore en marmorérkam henover oplosningens overflate faar man saaledes kammarmoret. Andre monstre er paafuglmarmor, buketmarmor o. s. v. Ved at overstryke snit eller forsats- og overtrækpapir med klister tilsat med farve og heri ridse figurer erholdes klistermarmor. Ved forgyldning av snittet overstryges det først med en blanding av eggehvite og bolus og blankes derpaa med borste. Derpaa paaklæbes bladguld ved hjælp av tynd eggehvite og glættes. Praktisk er det ialfald at la topsnittet forgylde, da støv

Trykt mai 1920.

ikke hefter ved guld. Guldsnittet kan forsires med monstre ved puntsering og farver. Ved ilærgjøringen overtrækkes bokbindets yttersider enten helt med skind (helbind), eller skind anbringes kun paa ryggen og, om man vil, paa hjørnerne (halvbind). I sidste tilfælde dækkes den ovrige del av bindets yttersider med et overtræk av papir eller shirting. Titeltrykningen utføres som regel i guld ved hjælp av bladguld, som klæbes ved gelatin og eggehvite og trykkes ved opvarmede metaltyper. Til dekoration av skindbind brukes mest blindtryk eller trykning i guld, som utføres med fileter til linjer og stempler til figurer. Der kan ogsaa indlægges mønstre av forskjelligfarvet skind (lærmosaik). — De lærsorter som mest brukes til bokbind, er: gjetelær, som efter sine oprindelsessteder gaar under forskjellige navne som marroquin (fra Marokko), korduan (fra Cordova), saffian (fra havnestaden Safi i Persien); kalvelær, som præparert med bjerkeolje gaar under navn av ruslær; faarelær, svinelær, sælskind. Hertil kommer pergament, som er ugarvet dyrehud, som er skavet, indrevet med kridt og slepet med pimpesten. Chagrin (av det persiske ord *sâgâri*, lær) er lær som ved behandling er git en kunstig ru overflate (narv). Ved kunstig præparation (f. eks. presning) gives daarligere skindsorter som faareskind ofte utseende av kostbarere og solidere skind. Efterligningerne kan være saa skuffende, at egtheten kun lar sig avgjøre ved mikroskopets hjælp. Det meste av det lær som efter 1830 er fremstillet til bokbind, er uholdbart, hvad der dels skyldes garvningsmetoderne, dels den odelæggende behandling med svovelsyre ved farvningen, dels spaltning og presning, hvorved lærets fibrer ødelægges. Mens godt lær yder stor motstand mot slitage, har shirting den fordel at den ikke som læret angripes av gasarter og rokfyldt luft, som indeholder svovelsyrling. I de sidste aar har man i England begyndt med rationel behandling ved fremstilling av lær til bokbind. (Se planche Bokbind.)

Bokelsohn, Johann, se Johan av Leyden.

Bokfink, se Finkeslegten.

Bokførsel, se Bokholderi.

Bokguld, se Bladguld.

Bokhaandverk. Heri indgaar alt haandverksmæssig arbeide som kræves til fremstillingen av en bok: papirfabrikation, tegning og støpning av skrift, fremstilling av kliehéer og plater, trykning, heftning og indbinding.

Bokhandel, handel med litterære arbeider. Allerede i oldtiden kjendtes b. I slutningen av 6 aarh. f. Kr. blomstret b. i Grækenland og fandt derfra veien til de græske kolonier. Fra Grækenland bredte græsk kultur sig til Romerriket, hvor bøkernes utbredelse lettedes gjennem de talrike embedsmænds brevbud, som samtidig var en art kommissionærer for bokhandlerne. Mangfoldiggjørelse av skriftlige arbeider skedde i oldtiden paa den maate at forfatteren lot slaver ta kopier av de verker man ønsket mangfoldiggjort, ofte dikterte man til 100 slaver paa én gang. Bokrullerne blev saa bragt til torvs, hvor de utroptes, eller man stillet dem frem paa gaterne til beskuelse. Endnu kjendes enkelte bokhandler- og forlæggernavne fra den tidligste tid, f. eks. brodrene Sosii, som var Horats' «forlæggere», og Atticus, Ciceros ven og «forlægger». Priserne varierte efter verkenes utstyr og avskrivningens noiagtighet, og de egentlige utgifter ved fremstillingen bestod hovedsagelig i anskaffelsen av papyrus, paa hvilken der var høi told. Forfatterhonorar kjendtes saagodtsom ikke, man skrev for at vinde ære og berømmelse, og avskriverne, slaverne, var ulonnet. I middelalderen optræder istedenfor slaver lonnede avskrivere, og i klostrene begynder munkene at beskjæftige sig med avskrivningsarbeide, som de dyrket meget ivrig, og ved bytte av haandskrifter skapte de en berikende vekselvirkning. Omkring aaret 1275 blev forhandlerne stillet under kontrol av universiteterne og de lærde anstalter for at fremme en ensartet avskrivning og større paalidelighet; derved blev bokhandlerne nærmest mellemhandlere, og der blev nu sat faste priser for utleien av de originale skrifter. Boktrykkerkunsten indvarslet en hel ny tid for b. Det varte noget længe inden de trykte boker fortrængte de haandskrevne, det var blit en forfængelighetssak at samle paa haandskrifter. Men det varte selvfølgelig kun en tid. Med de trykte bokers fremkomst følger større salg, og derav fremgaar kolportagehandelen, som navnlig, somme steder udelukkende, dreves ved kirke- og markedsfester og ved de store aarlige messer. Tyskland blev tidlig foregangslandet og Leipzig midtpunktet for hele Nordeuropas b. — B.s organisation følger i hovedsaken to systemer: det tyske (som er det raadende ogsaa i Skandinavien) og det fransk-engelske. I følge det tyske system gir forlæggeren sortiments-bokhandlerne sine artikler i kommission (à condition) paa aarskredit, og avregningen finder sted paa en fastsat dag (hos os 11 mars). De franske og engelske forlæggere leverer bøkerne i fast regning og med kortere betalingsfrist. Sml. art. Antikvar-b., Barsortiment, Forlags-b. og Sortiments-b. — B. i Norge. Av trykte boker blev der under foreningen med Danmark kun frembragt faa i vort land. Sansen for studier og læsning var ringe og vanskelig at tilfredsstille: høiere skoler og biblioteker savnedes, samfærdselen var yderst tungvint. De kundskapssøkende og frembringende aander gik til Danmark, landet fik sit videnskabelige og litterære eentrum i Kjøbenhavn, og sammen med boksproget blev litteraturen fælles med Danmark. Byerne flest var for smaa til at kunne bære nogen fast og selvstændig b., og de bøker som allikevel spredtes, fandt sin vei til læserne gjennem omreisende «bokførere» eller kommissionærer, som drev boksalg ved siden av anden virksomhet. At saadanne folk ikke desto mindre kunde opnaa en efter omstændigheterne merkelig stor avsætning, bevidnes f. eks. av Holberg, som gir Trondhjem lovord for at være «den bedste by efter proportion i Danmark og Norge at kjøbe bøger». Den første faste b. i Norge oprettedes 1771 i Bergen av F. Beyer, hvis firma endnu bestaar. I slutningen av foreningstiden opstaar i en række byer bokhandlere, som dog for at klare sig som regel drev boktrykkerivirksomhet ved siden av; et levedygtig foretagende av denne art blev i 1812 grundlagt av Christopher Grøndahl, det nuværende firma Grøndahl & Søn i Kra. Ved Universitetets oprettelse 1811 og adskillelsen fra Danmark var forutsætningerne for at b. kunde utvikle sig paa hjemlig grund givet; men forholdene var endnu længe saa fattige og smaa at foretagsomheten paa dette omraade blev staaende i stampe. Først da det nyvakte nationale liv fik sit avgjørende gjennembrud i den kamp- og gjæringstid som Wergeland og Welhaven indleder, blev der grojord ogsaa for b. Efter forholdenes medfør blev denne ganske overveiende knyttet til hovedstaden. Her oprettedes efterhaanden en række, tildels endnu bestaaende firmaer, saaledes 1829 J. W. Cappelen, 1832 Johan Dahl (s. d.), Wergelands og Welhavens forlægger, 1839 P. T. Malling, 1840 Steenske Forlag, 1843 M. W. Feilberg, 1845 den stort anlagte foregangsmand Chr. Tonsberg (s. d.), 1852 J. Dybwad, for blot at nævne de mere fremtrædende av de ældre navne som herefter kom til at spille en rolle. Ved aarh.s midte var der saaledes opstaat en fagmæssig utdannet norsk bokhandlerstand. Dens repræsentanter i Kristiania grundla 1851 den «Norske Bokhandlerforening», som efterhaanden fik tilslutning over det hele land, og som blev av stor betydning ved at indføre faste og betryggende regler for bokhandlervirksomheten. Den økonomiske avmattelse

BOKBIND

Ægyptisk bind. 6 aarh.

Bind fra Samarkand. 15 aarh.

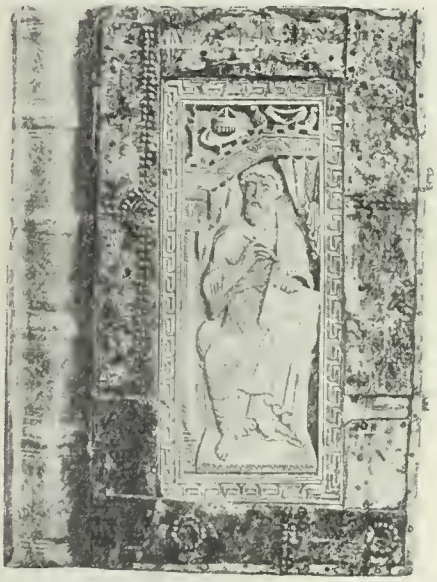

Tysk bind. 10 aarh.

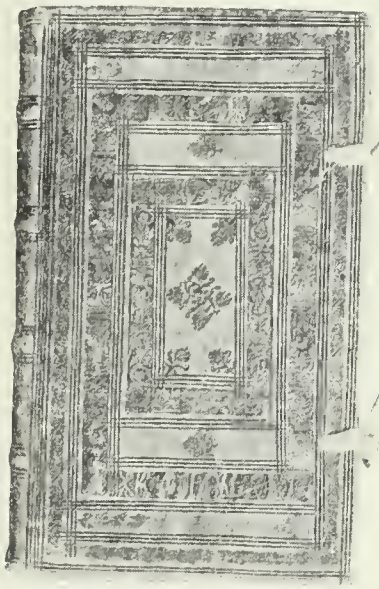

Svensk bind. Omkr. 1615.

Bind utført for Matthias Corvinus. Budapest 1490.

Bind utført for Tho. Maioli. 1536.

Bind utført for Jean Grolier. 1545.

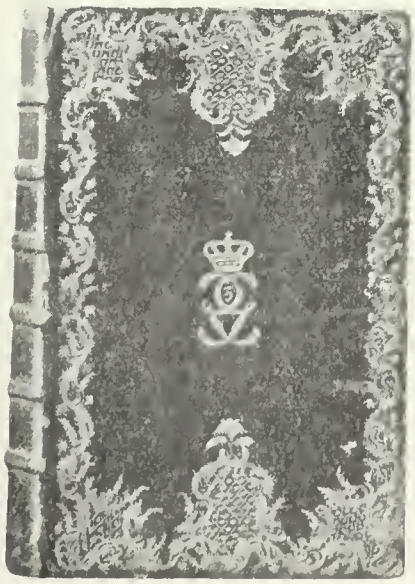

Svensk rokokobind. Stockholm 1779.

i 1860-aarene medførte for den norske forlags-b. en tilbakegang, hvis eftervirkninger endnu er merkbare. Den fik utslag i at en flerhet av de skjønlitterære forfattere som fremtraadte i den følgende menneskealder, deriblandt de største med Bjornson og Ibsen i spidsen, tyet til dansk forlag. Norske tiltak paa dette omraade fik derved længe uovervindelige vanskeligheter at kjæmpe med. Imidlertid grundla 1867 Albert Cammermeyer en snart meget omfangsrik sortiments- og forlags-b.; 1906 solgtes forlaget til Gyldendalske B., Nordiske Forlag, Kbh., men utskiltes igjen fra dette 1916. 1872 oprettedes firmaet H. Aschehoug & Co., som især fra omkr. 1890 har faat stor betydning. Landsmaalslitteraturens forlæggere har især været Mons Litleré i Bergen og Olaf Norli. Fra 1890-aarene er der kommet ny fart i norsk forlagsvirksomhet, som støttes av en i landets samtlige byer og de vigtigste knutepunkter paa landet repræsentert, vel organisert sortiments-b., og som tar vekst av den nationale strømning i sprogutvikling og kultur forøvrig. Med utviklingen fulgte at interesserne inden de to arter av b. ikke altid kunde forbli ensartet; for at vareta sine særopgaver har landets forlæggere inden den regulære b. 1895 stiftet den «Norske Forlæggerforening». Ved siden av den regulære b. drives der en betydelig kolportage-b. For en særlig organisert antikvar-b. er der i vort land ikke hittil et tilstrækkelig omfattende marked.

Bokhara, se Buchara.

Bokholderi (bokforsel), den planmæssige, efter visse regler utforte regnskapsførsel i en forretning. Det tjener til naarsomhelst at skaffe et hurtig og paalidelig overblik over forretningens gang, midlernes anvendelse, regnskapsforholdet til andre og forretningsformuens tilstand og stilling, samt gir forretningens leder de oplysninger han trænger for at træffe sine dispositioner. Oprindelig bestod b. kun av én bok, hvori forretningsmanden for at støtte sin hukommelse nedskrev alle forandringer med formuen efterhvert som de fandt sted. Med handelens utvikling steg fordringerne til b., og den berømte franciskanermunk og matematiker Luca Paciolo utgav i 1494 i Venedig en matematisk avhandling som indeholder en klar fremstilling av det siden den tid og indtil vore dage alm. anvendte saakaldte dobbelte eller italienske b.-system. Efter dette oprettes for hver eiendel i forretningen et regnskap (konto) i hovedboken, og hver forandring med formuen bokføres to ganger (dobbelt), en gang paa gjælds-(debet-)siden av den konto som mottar noget eller for hvilken der er gjort utlæg, og en gang paa fordrings-(kredit-)siden av den konto som leverer noget. Kontierne inddeles i konti for personer (personlige konti) og i upersonlige konti, der igjen inddeles i gjenstands-, gjælds-, gevinst- og taps-konti og hjælpe-konti. Personlige konti er f. eks. de konti man opretter for chefen, saasom kapitalkonto, husholdningskonto, konti for kunder og banker man arbeider med, eller den for alle forretningsforbindelser oprettede fælles konto pro diverse. Gjenstandskonti er f. eks. kassa-, veksel-, vare-konto o. s. v. Som gjældskonti kan nævnes akcept- og pantegjælds-konto og som gevinst- og taps-konti rente-, provisions-, agio-konto. De i det dobbelte b. brukte bøker inddeles i hoved- og bibøker. Hovedbøkerne er uundværlige dels av praktiske grunde og dels fordi loven kræver at de skal føres. Hertil hører memorial eller dagbok, hvori indføres alle forandringer med formuen, forsaavidt de ikke vedkommer kontante penger, kassabok, som paa venstre (debet-) side viser alle indgaaede og paa høire (kredit-) side alle utgaaede kontante beløp, samt hovedbok, som viser paa de der oprettede forskjellige konti værdiomsætningen av de forskjellige eiendele og de ved omsætningen opnaadde resultater (fortjeneste eller tap). Kassabok og memorial føres daglig, men indførsel i hovedboken fra disse bøker sker hos os i regelen én gang om maaneden, hvorved der benyttes en journal, i hvilken memorialens og kassabokens poster samles og sammentrækkes. Av bibøker kan nævnes reskontro, som indeholder regnskaperne med alle personer, lagerbok, en sammenstilling av de forskjellige varers kvantitative omsætning, vekselbok, som viser omsætningen av de veksler forretningen eier eller har eiet, tratte- el. akceptbok, som gir en oversigt over de veksler som forretningen er forpligtet til at betale o. s. v. Hvert aar skal forretningsmanden opta sin status, d. e. en fortegnelse over sine eiendele (aktiva) og sin gjæld (passiva) og indføre den med sin underskrift i hovedboken eller i en særskilt statusbok. Det dobbelte b. har som kontrolindretninger den saakaldte summationsprove (kassabokens debet- og kreditsum, tillagt memorialens sum gir journalens sum) og den saakaldte raabalanse (summen av alle hovedbokens debetsummer maa være lik samme boks kreditsummer samt journalens sum). Desuten viser det dobbelte b. paa hovedbokens forskjellige konti de enkelte eiendeles omsætning og de derved opnaadde resultater (fortjeneste eller tap), som samles paa en egen gevinst- og tapskonto, samt tillike den oprindelige forretningsformues forandringer, dens forøkelse eller formindskelse (brutto-fortjeneste eller -tap). Da det dobbelte b. kræver meget arbeide, brukes i mindre forretninger, som let overskues, det for saadanne fuldtut betryggende, saakaldte enkelte b.-system, hvorved der ikke benyttes upersonlige konti. Det dobbelte b.s reskontro er det enkelte b.s hovedbok, som viser andres gjæld til og deres fordringer hos forretningen samt den med dem hatte omsætning. Det dobbelte b.s journal findes ikke i det enkelte, idet posterne føres umiddelbart fra kassabok og memorial i hovedboken. Bibøker kan her føres i samme utstrækning som ved det dobbelte b., kun at disse i regelen ved siden av de enkelte eiendeles kvantitative omsætning tillike viser værdiomsætningen og i dette oiemed forsynes med pengekolonner for delvis at erstatte det dobbelte b.s upersonlige konti. Dette er f. eks. tilfældet i lager-, veksel-, akceptboken o. s. v. Dette system er enklere, mere tids- og arbeidsbesparende (der kræves kun én postering ved hver formuesforandring) end det dobbelte, men er til gjengjæld omtrent uten kontrolindretninger og viser ved avslutningen ikke samlet fortjeneste og tap ved de enkelte eiendeles omsætning samt forretningens rene (netto-) fortjeneste eller tap som i det dobbelte b. fremkommer som forskjel mellem gevinst- og tapskontos debet- og kreditside. — Dette er b.s to hovedarter. Alle andre saakaldte nye b.-systemer er kun avarter eller kombinationer av disse hovedsystemer, tildels med en anden anordning av konti, bøker eller poster. Saaledes er det saakaldte amerikanske b.- eller rubriksystem et tabellarisk arrangement av det dobbelte b.s journal, hvorved hovedboken blir overflødig, og som naarsomhelst viser hovedbokens raabalanse. Det franske og engelske b. forer posterne fra den hos os benyttede memorial, som ogsaa indeholder kassaposterne, hver dag like ind i hovedboken. Boken kaldes i England «*journal*», mens man i Frankrike ofte benytter særskilte journaler (kassa-, kjøps-, salgs-, vekseljournal o. s. v.). — Ved de forskjellige næringsgrener har b. for disse særlig nødvendige og vigtige konti og bibøker, og der skjelnes derfor mellem f. eks. b. i bank-, vare-, trælast-, assuranseforretninger o. l., b. for fabrik, landbruk, haandverk, bergverk, skibsrederi o. l. — I den nyere tid har man forsokt at avpasse det dobbelte b. paa statsregnskapsvæsenet ved det saakaldte kameralistiske el. kameral- og det konstante b., hvorved statsbudgettet, statens indtægter, utgifter og formuen

bokføres efter doppikens (det dobbelte b.s) regler. — Bestemmelserne om b. indeholdes i lov av 3 juni 1874 og i lov om handelsnæring av 16 juli 1907, som fastsætter hvad der kræves av bokførsel inden forskjellige bedrifter. — Utviklingen gaar i retning av utvidet bokførselspligt og fuldstændigere bokførsel. [Litt.: G. Polaczek, «Det dobbelte bokholderi» (5 opl. 1919). Endvidere lærebøker av E. Dahl, J. E. Fladset, K. Frang, A. Johannesen, L. Lea, Hørven m. fl.]

Bokhvete *(fagopyrum)*, slegt av skedeknæfamilien, etaarige urter med opret, ofte rødlig stængel, hjerte- eller pil-formede blade og klaselignende blomsterstand. Blomsterdækket er fem-bladet, der er otte støvdragere, og frugten er en trekantet nøtt. Frøhviten er stor og melrik. Flere arter, alle hjemmehørende i Asien, hvor der fra gammel tid av har været drevet b.-kultur. To arter av b. er især gjenstand for dyrkning, almindelig b. *(f. esculentum)* og tartarisk b. *(f. tartaricum)*. Japansk kjæmpe-b. *(f. elatum)* er især dyrket som grønfôr. Dyrkningsbetingelserne er ens for alle arter, alle kræver varm, let, sandblandet jord, alle er nøisomme med hensyn til gjødsling, ømtaalige overfor frost. B. er vistnok prøvet i Norge som kulturplante, men har som saadan ingen betydning.

Bokhveteutslet *(fagopyrismus)*, hudutslet i form av erytem (hyperæmi i huden), ofte med erytematøs betændelse samt blæreutslet paa de angrepne partier. B. skyldes optagelse av bokhvete *(polygonum fagopyrum)* og andre *polygonum*-arter; angriper de ufarvede hudpartier, dog kun under solens paavirkning. Aarsaken synes at være et eiendommelig kemisk stof, som øker de nævnte hudpartiers sensibilitet for lyset. Angriper hyppigst faar og svin. B. ytrer sig ved kløe, hævelse i huden, undertiden nervetilfælde.

Bokkunst. Bokhaandverket kan som det meste haandverk hæves til kunst. Bokhaandverkeren kan enten selv være kunstner eller til sit arbeide benytte kunstneres medvirken, dels til arbeidstegninger for boktryk (typer, initialer og andre bokforsiringer) og bokbind med dertil hørende utstyr, dels til tegninger, som direkte reproduceres (illustrationer, vignetter, bokomslag o. s. v.). Til reproduktionen benyttes nu mest fotografisk-mekanisk fremgangsmaate, mens man tidligere anvendte træsnit, kobberstik, raderinger, litografier o. s. v. De gamle venetianske træsnit, som næsten helt er utført i konturtegning, utmerker sig ved dekorativ enkelhet og kraft, det 18 aarh.s franske stukne og raderte illustrationer og vignetter av Eisen, Moreau le jeune, Cochin, Gravelot, Saint-Aubin, Gillot o. a. ved sin finhet og ynde. Før boktrykkerkunstens opfindelse anvendtes megen kunst paa de haandskrevne bøkers utstyr. Bokstaverne tegnedes sirlig paa pergament, initialerne utførtes i farve og guld med rike ornamenter. Hertil kom ofte fint malte illustrationer (se Miniaturer), som dreves til en høit utviklet kunst, hvorav senere staffeli-maleriet fremgik. (For kunstnerisk utstyrte bokbind se Bokbinderi.) Stor fortjeneste av moderne bøkers utstyr har især englænderen William Morris hat (se Morris). Til fremme av norsk b. stiftedes i 1900 «Foreningen for Norsk Bokkunst», som virker ved utgivelse av kunstnerisk utstyrte boker og et tidsskrift «Norsk Bokkunst» (1917 o. f.), møter, foredrag, utstillinger, konkurranser o. s. v. Som foreningens første publikation utkom i 1904 «Draumkvæde», hvortil saavel illustrationer som skrift, bind, forsats o. s. v. er utført efter tegninger av Gerh. Munthe. I Danmark blev «Forening for Boghaandverk» stiftet 1888 efter F. Hendriksens initiativ, og i Sverige 1900 «Föreningen för Bokhandverk». Begge foreninger har utgit en lang række smakfulde og værdifulde publikationer.

Boklus *(atropos pulsatoria* og *troctes divinatorius)* er henholdsvis 2 og 1 mm. lange, graahvite, vingeløse og luslignende insekter med bitende munddele og ufuldstændig forvandling. De lever blandt støv og smuds, gamle papirer, insektsamlinger, herbarier o. s. v. Regnes av enkelte forfattere som egen orden, av andre som tilhørende de uegte retvinger *(archiptera)*.

Bókmentafélag, Hið islenzka bókmentafélag, Hið.

Bokn, herred i Rogaland fylke (Stavanger amt), 47 km.² med 748 indb. (1918); 17 pr. km.² Herredet, som svarer til B. sogn av Tysvær prestegjeld, ligger paa nordsiden av B.-fjorden i dennes ytre del og bestaar udelukkende av øer, hvoriblandt Store og Lille B. Øerne er trædbare og bestaar væsentlig av snaufjeld med smaa dyrkede aker- og myrflekker indimellem. Store B. er 39 km.² stor og paa den bor 590 av herredets indb.; dens høieste top er det kjendte sjømerke B. (Boeh van See), 279 m. o. h., som sees viden om. Paa denne ø ved sundet mellem Store og Lille B. (Boknesundet) ligger det gamle handelssted Føresvik, dampskibsanløpssted og postaapneri; her er ogsaa sognets kirke og et fyr. Befolkningen lever av jordbruk (faareavl) og fiskeri. 1 hermetikfabrik. Av arealet opgives 4 km.² at være aker og eng, 0.08 km.² er skog, 2 km.² ferskvand; resten (41 km.²) er lyngheier, fjeld og myr. Der opgives at være 1 217 maal udyrket til dyrkning skikket jord; 1901—07 opdyrkedes 221 maal. Utbyttet av fiskerierne opgives for 1915 ialt til 318 565 kr., derav falder 293 000 kr. for vaarsild og 10 000 kr. for brisling. B. sparebank, oprettet 1916. Herredets antagne indtægt i 1917 var 381 000 kr., formuen 1 475 000 kr.

Boknfjorden, den sydligste av Norges store vestlandske fjorder, gaar som en bred og dyp havarm ind mellem Karmøen og Tungenes (nordvest for Stavanger). I sit ytre parti er den opfyldt av store øer, hvorav i den sydlige del kan nævnes Mosterø, Renneso, Finnø og Ombo m. fl., og i den nordlige Store og Lille Bokn. Fjorden har forskjellige navne i de forskjellige strøk; den egentlige B. er saaledes fjordstykket mellem øerne Renneso og Bokn. Længer inde forgrener fjorden sig sterkt og sender armer i flere retninger tildels meget langt ind i landet, særlig kan nævnes Sandsfjorden med Saude- og Hylsfjorden i nord, og Høgs- og Lysefjorden i syd.

Bokseropstanden kaldes den nationale og fremmedfiendtlige reisning som brøt ut i Kina sommeren 1900. Bevægelsen hadde sin rot i det nordlige av landet, og 1898—99 organisertes her et forbund «Den frivillige Nationale Forening», som hadde de fremmedes fordrivelse som maal. Fremkomsten av et saadant forbund begunstigedes i høi grad av missionærernes ofte uheldige optræden og de europæiske stormagters krav paa koncessioner. Enkekeiserinden Tse-Hsi og det mandsjuriske parti ved hoffet ledet av prins Tuan støttet hemmelig bevægelsen, og flere missionærer blev dræpt; 20 juli blev den tyske gesandt v. Ketteler myrdet, hvorefter de europæiske legationer i Peking blev angrepet og beleiret i 8 uker. Stormagterne enedes om at sende et fælles ekspeditionskorps paa omtr. 20 000 mand, som efter haarde kampe befriet de omtr. 600 indesluttede europæere (14 aug. 1900). Peking blev derpaa holdt besat til freden undertegnedes 7 sept. 1901, hvorved Kina bl. a. forpligtet sig til en skadeserstatning paa 64 000 000 £.

Boksjø (søndre), indsjø i Østfold fylke paa grænsen mot Sverige, 183 m. o. h., 2.2 km.² eller omtrent halvparten ligger i Norge, den anden halvpart i Sverige. Paa smaaøer i sjøen er to riksgrænseroser. B. har avløp (grænseelv) til Kornsjø. Straks nordvest for Søndre B. ligger den lille indsjø Nordre B.

Bokskorpion *(chelifer cancroides)*, den mest kjendte mosskorpion (s. d.); 3 mm. lang. Da kroppen er sterkt

flattrykt, kan b. leve mellem bladene i gamle boker, hvor den nærer sig av midder og boklus.

Boksleie, leie av avlaaste rum (bokser) i en banks sikkerhetskjelder til opbevaring av værdigjenstande o. a. Til boksen hører to nøkler, hvorav banken og leieren har hver sin.

Boksning, nævekamp, stammer fra England, hvor «selvforsvarets ædle kunst» *(the noble art of selfdefence)* er blit øvet i adskillige hundrede aar. En engelsk adelsmand, markien av Queensbury, som levet omkr. 1800, fik fastslaat bestemte regler for b., og hans lovutkast danner grundlaget for de regler som gjælder den dag idag (1920). Der kjæmpes i omganger paa 2 el. 3 minutter med mellemrum paa $^1/_2$ el. 1 minut. Beseiret er den som selv erklærer sig overvundet eller, efter at være slaat i gulvet, ikke formaar at reise sig efter 10 sekunders forløp. Er der ikke naadd noget avgjørende resultat efter et i forveien avtalt bestemt antal omganger (10, 15, 20 el. 25), avgjør dommerne hvem seieren skal tilkjendes. I engelsk b. er det kun tillatt at støte eller slaa med knyttet haand; spark eller slag med hodet er forbudt. Paa hænderne bæres utstoppede hansker, som skal ha en bestemt vegt. Ved professionelle kampe er hanskerne lettere end ved amatørkampene. Slagene eller stotene rettes fortrinsvis mot siden av underkjæven eller hjertekulen, da man derved har mest utsigt til at slaa motstanderen bevisstlos. Alle slag under beltestedet er forbudt. Det hænder sjelden at boksere som er slaat bevisstløse ved slag ovenfor beltet, har mén av det utover nogen faa minutter. I b. spiller styrken ikke saa stor rolle som utholdenheten og hurtigheten; navnlig gjælder det at være let tilbens for at undvike motstanderens slag. «Den bedste danser er den bedste bokser», sier et gammelt engelsk ord. B. har fra England bredt sig til alle lande hvor de ovrige engelske idrætter, navnlig ballspillene, har vundet indpas. I Frankrike oves fransk b. *(la savate)*, i hvilken spark er tillatt. Da den franske b. ifølge sakens natur er langt farligere end den engelske, har den kun ringe utbredelse og øves mere som en slags gymnastik. — I Norge har interessen for b. i de senere aar været i sterkt stigende, og der holdes aarlig kampe om mesterskapet i b. Deltagerne er efter sin vegt delt i forskjellige klasser: fluevegt (indtil 50 kg.), bantam (53 kg.), fjærvegt (57 kg.), letvegt (61 kg.), weltervegt (66 kg.), mellemvegt (72 kg.), let sværvegt (79 kg.), sværvegt (over 79 kg.), saa at man er sikker paa at kun boksere av nogenlunde samme vegt kommer til at staa mot hverandre, og hver vegtklasse faar sin mester.

Bokstav er en fællesgermansk betegnelse for det lat. alfabets tegn. «Staver» kaldes runetegnene paa grund av sin rette form.

Bokstavregning, regning med storrelser (tal, rumstørrelser, funktioner o. s. v.), som betegnes med bokstaver. Disses talværdi kan være ganske vilkaarlig eller underkastet visse betingelser. B. blev opfundet av franskmanden Viète (Vieta) i det 16 aarh. og er nu et uundværlig hjælpemiddel i den høiere matematik.

Bokstavrim (alliteration) kaldes rim som opstaar ved at samme (el. lignende) lyd gjentages i begyndelsen av betonede stavelser; ved medlyd kræves s a m m e lyd, mens derimot alle selvlyd danner b. B. anvendes som metrisk princip i den oldgermanske (oldn.-islandske) digtning; i senere poesi benyttes det navnlig for at forøke versets musikalske velklang. B. findes i en række ældgamle folkelige vendinger og ordsprog.

Boktrykkerfarve (-sværte) bestaar væsentlig av gammel, længe kokt linolje, hvori for sort farves vedkommende er revet kjønrøk og tilsat indigo eller berlinerblaat. Andre farver fremstilles ved tilsætning av mineral- og tjærefarver. God b. er en av hovedbetingelserne for et vellykket tryk.

Boktrykkerkunst. Langt tilbake i tiden, adskillige aarhundreder før boktrykkerkunstens opfindelse, kan man spore dens forlopere: utskjæring av figurer og inskriptioner i trætavler og trykning med disse tavler paa tøi og andre stoffer; allerede nogen av oldtidens kulturfolk, f. eks. ægyptere og kinesere, anvendte denne fremgangsmaate. Men selve boktrykkerkunsten, kunsten at støpe typerne enkeltvis av metal, samle de enkelte typer til ord, linjer og sider, trykke disse i en presse og efter endt trykning igjen bruke de samme typer til andre ord, linjer o. s. v., den er ikke ældre end fra omkring midten av 15 aarh. Som allerede antydet, er boktrykkerkunsten ikke en enkelt, men en hel kjede av opfindelser, og naar man vet hvilken stor noiagtighet hver enkelt type maa ha for at svare til sit bruk, forstaar man at der foruten den geniale tanke som kunde fostre selve opfindelsen, tillike maatte et mekanisk geni til for at bringe den til utforelse. Med fuldkommen historisk sikkerhet kan det ikke sies hvor og av hvem opfindelsen er gjort, saa meget mindre som de forste trykte bøker man kjender ikke bærer noget trykkested. Endnu den dag idag strides Holland og Tyskland om æren av at ha fostret opfinderen; hollænderne kjæmper i saa henseende for sin landsmand Coster, mens tyskerne hævder at opfindelsen skyldes Gutenberg. Næsten alle nyere forskere helder til den sidste opfatning, og det synes i hvert fald uimotsigelig bevist at Gutenberg har opfundet støpeinstrumentet for metaltyperne, en opfindelse uten hvilken man neppe kan tale om b. Der foreligger fra aarene 1454 og 1455 bøker som man med sikkerhet tror at kunne henføre til Gutenbergs trykkeri, og allerede ved 1460 har han trykt et saa omfattende arbeide som Bibelen i stort tospaltet folioformat, et smukt og omhyggelig trykarbeide, som viser hvor fuldkommen kunsten allerede dengang var, hvor omhyggelig stemplerne til typerne var skaaret, hvor udmerket farven var tilberedt, og hvor godt man var herre over arbeidet i den primitive træpresse som bruktes til trykningen. Hurtig, efter datidens forhold, trængte den betydningsfulde opfindelse rundt i sit hjemland og ut over dets grænser. Allerede 1464 begyndte man at trykke boker i Italien, hvor en senere berømt Venezia-boktrykker, Nicolas Jenson, lot skjære en fortrinlig antikvatype. Til Frankrike naadde b., saavidt man vet, 1468, og nogen faa aar senere begyndte man at trykke bøker i England. — I b.s forste tid var det ikke ualmindelig at dens utovere flyttet med sit trykkeri fra sted til sted, hvor der var bruk for deres virksomhet. Sverige fik sin første boktrykker omtrent samtidig med Danmark 1482. — B. i N o r g e. Presten og forfatteren Christen Stephensen Bang (s. d.) gav støtet til oprettelsen av det første trykkeri i Norge. Han overtalte en dansk boktrykker Tyge Nielsen til at flytte til Kristiania, væsentlig for at trykke «Postilla catechetica». I 1643 trykte han tre mindre arbeider: «Encke-suck», «En merkelig vjse» og «En ny allmanach». Overenskomsten med Bang opfyldtes ikke, hvorfor denne i 1644 satte sig i besiddelse av trykkeriet. Bang tilbod domkapitlet trykkeriet, men dette satte sig i forbindelse med universitetsboktrykker Melchior Martzan i Kjobenhavn som i 1647 sendte et trykkeri med to svender til Kristiania. I mai 1650 avhændet Martzan trykkeriet til Valentin Kuhn, som fortsatte arbeidet med postillen til sin død 1654. Paa biskop Stockfleths initiativ kom i 1656 en ny boktrykker, Michel Thomesen, fra Kjøbenhavn til Kristiania. Han avsluttet trykningen av Bangs verk 1665. Det utgjør ca. 9000 sider og er et av de største trykverker som er utfort i Norge. — Indtil 1809 hadde Kristiania kun et eneste boktrykkeri, hvis forskjellige

eiere, foruten de for nævnte, optræder i følgende orden: Wilh. Wedemann, 1688—1718, W.s enke til 1745 (trykkeriet laa i Raadhusgaten 20, nuv. 22), Jens Andersen Berg, 1751—58, Samuel Conrad Schwach (kom fra Pommern, blev gift med Bergs enke og erholdt privilegium 8 sept. 1758), til 1781, Jens Ørbek Berg, til 1802, Bergs enke, til 1806, og N. J. Berg, som i 1815 solgte trykkeriet til Waisenhuset. I Bergen erholdt Peter Poulsen Nørvig privilegium 21 febr. 1721. Han begyndte at trykke en ukentlig avis «Ridende Mercurius», som blev stanset av myndigheterne, da den ord til andet var en gjengivelse av Wielandts «Relationer» i Kbh. I Trondhjem erholdt J. Chr. Winding privilegium 13 febr. 1739. I Kristiansand fik Andr. Swane privilegium 2 juni 1779. Boktrykkerne paa den tid hadde meget vanskelig for at slaa sig igjennem. Det var derfor intet under at boktrykker S. C. Schwach i Kristiania forsokte at konkurrere med de danske forlæggere som drev god forretning med aviser i Norge. I 1763 begyndte han utgivelsen av «Norske Intelligenz-seddeler». Snart fulgte de andre byer efter (jfr. Adresseavisen). — Trykningen utfortes med træhaandpresser og var meget primitiv, da der kun kunde trykkes én side ad gangen. «Christianssandske Ugeblade»s forste nummer blev, efter sigende, trykt paa en tobakspresse. Sværten paasmurtes trykformen ved hjælp av baller (tamponer). Haandvalsen kom ikke i bruk i Kra. før ca. 1825. Boktrykkerne forskrev da en tysker for at lære dem valsestopning. En boktrykker maatte ogsaa kunne lage sværte. Mange av vore ældre bøker vidner om at dette ofte mislykkedes, idet overflødig linolje ved daarlig sammenblanding fløt ut over papiret og gjorde skriften ulæselig. Fra det 18 aarh.s begyndelse benyttedes delvis norsk papir fra fabrikker ved Akerselven. — Den forste jernhaandpresse kom hit i 1830 fra Hoffmann i Hamburg. I 1840 kom den forste hurtigpresse fra Hüttemeier i Kbh. I smaabyerne bruktes haandpresser langt op i 1880-aarene. En snekker Hansen i Kra., «Boktrykkersnekkeren», bygget i 1830—40 en hel del træhaandpresser, som spredtes ut over landet. De første aarganger av «Skillingsmagazinet» blev trykt paa en saadan presse. Kun én side kunde trykkes ad gangen, og da oplaget var over 2 000, blev der saaledes 16 000 tryk. Hurtigpressen blev væsentlig drevet med haandkraft; enkelte steder med vandkraft, saaledes «Adresseavisen» i Trondhjem og Monsens trykkeri i Kragerø. — I 1906 indfortes til Norge skriftmateriel for 156 700 kr. (1905: 109 500 kr.), kliehéer etc.: 34 338 kr. (1905: 18 300 kr.), trykfarver: 96 000 kr. (1905: 91 800 kr.); hertil kommer told etc. 11 okt. 1906 vedtoges (ifolge lov av 29 juni 1894) svendeprover for boktrykkerfaget. Av den i Norge utg. typogr. litteratur merkes Devold, «Haandbog i b.» (Bergen 1863), H. Scheibler, «Om bogtryk og korrekturlæsning» (1888), «Lære- og mønsterbog for typografer» (1886), «Haandbog i det moderne reklamevæsen» (1898) og F. P. Schulze, «Hjælpebog for verks- og avissættere» (1906). 1892 utg. Chr. Thorvaldsen det forste grafiske fagblad i Norge: «Nordisk Trykkeritidende», som nu utgives av den «Norske Boktrykkerforening» i Kra. Fra 1917 er aarlig utkommet «Norsk Boktrykkalender», utgit av Den Typografiske Forenings Fagkomité. Den første foreningsdannelse av typografer i Kra. fandt sted 19 sept. 1819, da «Boktrykkernes Sykekasse» stiftedes. Den gik i nov. 1893 over til «Kra. Typografiske Forening». Efterat «Norsk Centralforening for Boktrykkere»s sykekasse fra 1 juli 1911 blev godkjendt som refusionsberettiget av det offentlige, ophævedes «Boktrykkernes Sykekasse» som obligatorisk understøttelseskasse. Høsten 1882 stiftedes landsforeningen «Norsk Centralreisekasse for Boktrykkere» med det formaal at yde understøttelse til sine medlemmer paa reise. 1885 overtok «Norsk Centralforening for Boktrykkere» utgivelsen av «Typografiske Meddelelser», som siden 22 april 1876 hadde været utgit av «Kra. Typ. Forening». Likeledes oprettedes samme aar en syke- og begravelseskasse for det hele land, og den saaledes rekonstruerte forening fik nu navn av «Norsk Centralforening for Boktrykkere». Senere har «N. C. f. B.» ogsaa oprettet arbeidsledighets-, forsikrings- og invalidekasse, samt et tuberkulosefond for sine medlemmer. Ved utgangen av decbr. 1919 hadde «N. C. f. B.» et medlemstal av 3 586 i 52 avdelinger over det hele land. Den ældste avdeling inden «N. C. f. B.» er «Kra. Typ. Forening», som stiftedes 23 juli 1872. Denne avdeling hadde ved utgangen av decbr. 1919 et medlemstal av 1 832. 6 januar 1884 traadte prineipalerne i Kra. sammen og stiftet «Den Norske Boktrykkerforening», og den 17 sept. 1906 dannedes landsforeningen av samme navn, best. av 7 distriktsforeninger. Den 11 juni 1901 stiftedes Kra. Faktorforening». 1862 begyndte utdannelsen av de første kvindelige sættere i Kra. 1830 hadde Kra. 15 boktrykkerier, 35 haandpresser og 95 arbeidere. Decbr. 1919 hadde Norge 415 trykkerier (Kra. 110), 700 rotations- og hurtigpresser, 795 digeltrykpresser, 220 sættemaskiner og 4 000 arbeidere (Kra. 2 110). — Boktrykkets teknik. Boktrykkerens forste arbeide ved fremstillingen av en bok er satsen, der enten kan utfores som haandarbeide eller ved hjælp av sættemaskine. Ved haandsats er typerne anbragt i en kasse med mange

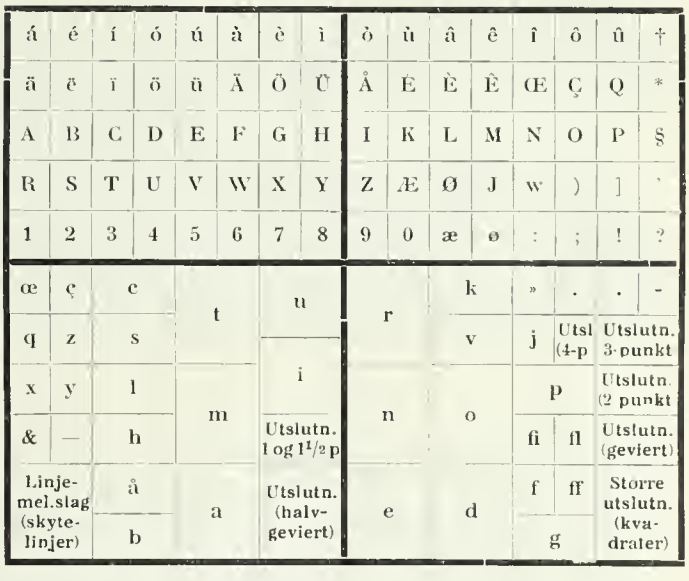

Sættekassens inddeling.

smaa rum (fag), et til hvert forekommende bokstav eller tegn. Kassen stilles paa en skraa pult (reolen), manuskriptet anbringes paa kassen ved hjælp av tenaklen og fastholdes med en klemme (devisoren). I venstre haand holder sætteren vinkelhaken, et instrument som kan indstilles efter den længde bokens linjer skal ha. Sætteren tar nu de enkelte typer én for én og samler dem i vinkelhaken til ord og linjer. Typerne er ca. 2½ em. lange metallegemer, paa enden av hvilke bokstavbilledet staar i relief med omvendt tegning. Paa hver type er et eller flere smaa indsnit (signaturen) som merke for hvorledes typen skal vendes for at staa rigtig i satsen. Den tekniske benævnelse for typerne er skrift, og alle typer av ensartet snit og størrelse kaldes en skrift. — Naar et ord i satsen er sluttet, sættes en type som ikke bærer noget bokstavbillede og tillike er kortere end de andre, derved fremkommer det aapne rum (spatium) mellem ordene. Dette saakaldte blindmateriel, som

forefindes i forskjellige tykkelser, kaldes utslutninger, og ved hjælp av dem avpasses (utsluttes) alle fulde linjer til éns længde, likesom alle ikke fulde linjer (utganger) ved hjælp av storre utslutninger utfyldes til samme længde som de øvrige linjer. Det blindmateriel som sættes mellem linjer i skutt sats, kaldes skytelinjer. Sats uten saadant mellemrum kaldes kompres. Naar vinkelhaken er fyldt, flyttes linjerne derfra over i en ramme (skibet), og naar her er samlet en side (en kolumne), ombindes denne stramt med en snor; den kan da flyttes bort for at gi plads for den næste; paa denne maate fortsættes, indtil et ark er sat færdig; saa gaar arket til korrekturpressen, hvor det forste avtryk tages for at sendes til forfatteren eller korrekturlæseren.

Tenakel med devisor.

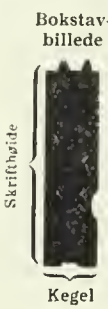

Type.

Vinkelhake.

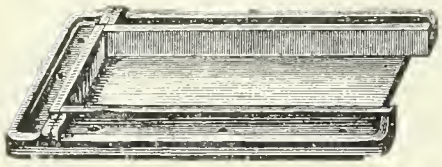

Skib.

De feil som findes ved korrekturlæsningen, rettes av sætteren, som med et syllignende instrument (aalen) eller en pineet utpiller de feilagtige bokstaver eller ord av satsen og erstatter dem med andre; foretar forfatteren større ændringer i korrekturen, saa at satsen maa forskyves gjennem flere linjer eller endog fra den ene side til den anden, maa sætteren igjen ta linjerne op i vinkelhaken for at ordne og tilpasse dem i ny skikkelse, et brysomt og dyrt arbeide. Har arket passert saa mange korrekturer som forfatteren ønsker, og av ham erklært færdig til trykning, foregaar denne, og derefter folger avlægningen, d. e. sætteren lægger igjen typerne tilbake i kassens forskjellige rum for at bruke dem til et andet arbeide. Satsen til aviser, tidsskrifter o. l. sættes ikke straks sammen til færdige sider, men avleveres fra sætteren i lose stykker (spalter) som senere ordnes i sider av en dertil bestemt arbeider. Denne ordning kaldes ombrækning. — Sættemaskiner. Fra begyndelsen av det 19 aarh. og indtil vore dage, altsaa henved 100 aar, er der ofret et stort aandelig arbeide fra talrike opfinderes side og i millionvis av kroner paa at fremstille en sættemaskine som med besparelse i tid og arbeidsutgifter kunde opta sætterens moisommelige arbeide. Forst i de sidste snes aar er problemet lost paa en nogenlunde fuldkommen maate, idet en tysk urmakersvend, Ottmar Mergenthaler, fandt paa at forene stopningen av typerne og sætningen i én maskines virksomhet; i aaret 1884 blev hans sætte-stopemaskine, som fik navnet «Linotype», færdig til at tages i bruk, efterat han hadde ofret flere aars ihærdig arbeide paa dens konstruktion. Da denne form for sættemaskine nu er den raadende, skal dens virkemaate kort omtales her. Som navnet «Linotype» angir, støpes der paa maskinen ikke enkelte typer, men hele sammenhængende linjer, og til sætning brukes ikke selve typerne, men deres stopeform (matrieerne); disse er anbragt i smaa rum øverst i maskinen, og efterhaanden som sætteren, der sitter foran et klaviatur som det der brukes paa en skrivemaskine, berører klaviaturets forskjellige tangenter, utløses de paagjældende matrieer én for én, loper ned gjennem render som utmunder omtrent paa samme sted, og føres ved hjælp av en roterende rem til vinkelhaken; her dannes da av matrieerne de ord som sætteren avlæser paa det foran ham anbragte manuskript. Vinkelhaken kan likesom haandsætterens vinkelhake indstilles til enhver ønskelig linjebredde, og naar en linje næsten er fyldt, lyder en liten alarmklokke; sætteren maa da enten fuldende det begyndte ord, hvis der er plads dertil, eller avbryte med en bindestrek. Naar linjen er fyldt, trykker sætteren paa et haandtak, hvorved den sindrike stopemekanisme sættes igang; linjen fores nu hen til stopeapparatet, hvor den ved hjælp av et tryk paa nogen smaa kileformede utslutninger, som under sætningen er anbragt mellem hvert ord, utspændes til sin fulde noiagtige længde. Fra en beholder med smeltet metal sprøites det nodvendige kvantum av dette gjennem en liten aapning (stopemunden) ind mot matrieen, og linjen er stopt færdig; støpemunden er nøiagtig justert efter den tykkelse linjens kegel skal ha. Den støpte linje størkner næsten oieblikkelig, et par kniver høvler de smaa ujevnheter fra støpningen bort, og linjen skyves ved hjælp av et litet stempel ut i «skibet», hvor de efter hverandre støpte linjer samles, flyttes væk av en medhjælper og ordnes til sider eller spalter. Saasnart stopningen er tilendebragt, gripes matrieerne av en loftestang og fores op til maskinens top, hvor avlæggerstangen ligger. En endeløs skrue fører matrieerne, som hver er forsynt med sine særegne indsnit, omtrent som paa en yale-laas, henad avlæggerstangen, og saa snart en matriee naar ut for nedløpsrenden til det rum hvor den hører hjemme, finder den paa avlæggerstangen utsnit, som svarer til dens tænder, falder ned paa sin plads og er igjen færdig til et nyt kredsløp. Sætteren har imidlertid sat videre, uavhængig av støpeproeessen, og den ene linje efter den anden vandrer i hurtig rækkefølge den beskrevne vei til skibet. — Paa samme maate som her beskrevet virker ogsaa de to andre kjendte linjestopemaskiner: «Typograph», konstruert 1888 av amerikanerne Rogers og Bright, og «Monoline», konstruert 1893 av amerikaneren Scudder; derimot ligger et noget andet prineip til grund for de nyere satsstøpemaskiner, av hvilke man til dato kjender tre: «Monotype», konstruert av amerikaneren Goodson, samt den av ungarerne Meray og Rozár konstruerte «Elektrotypograph». Der foregaar ved disse maskiner ikke nogen egentlig sats, hverken av typer eller matrieer; men idet klaviaturets tangenter anslaaes, stempler en liten staalstift huller (forskjellige for hver type) i en tynd papirstrimmel, som derefter oprulles paa en liten akse eller spole. Den saaledes oprullede strimmel danner altsaa en art manuskript, i hvilket linjerne ved en sindrik mekanisme er ordnet i den ønskede længde, og naar manuskriptrullen er færdig, spændes den paa stopemaskinen, som da ved at gripe ind i papirstrimlens huller mekanisk støper de paagjældende typer i ordnede linjer, dog ikke hver linje i et sammenhængende stykke, men hver enkelt type for sig, saa at typerne efter endt trykning kan brukes til alm. haandsats. For endel aar siden bruktes sættemaskinerne væsentlig bare ved aviserne, i den sidste tid er de ogsaa blit almindelige i boktrykkerierne. — Trykning. Naar et ark sats er færdig, d. e. baade sat og korrigert, kan det «utskytes» i pressen. Hvad der paa én gang trykkes i en presse, kaldes en «form», og formens utskytning bestaar i at arkets forskjellige sider anbringes i pressen i den orden som er nodvendig, forat de kan

BOKTRYKKERI

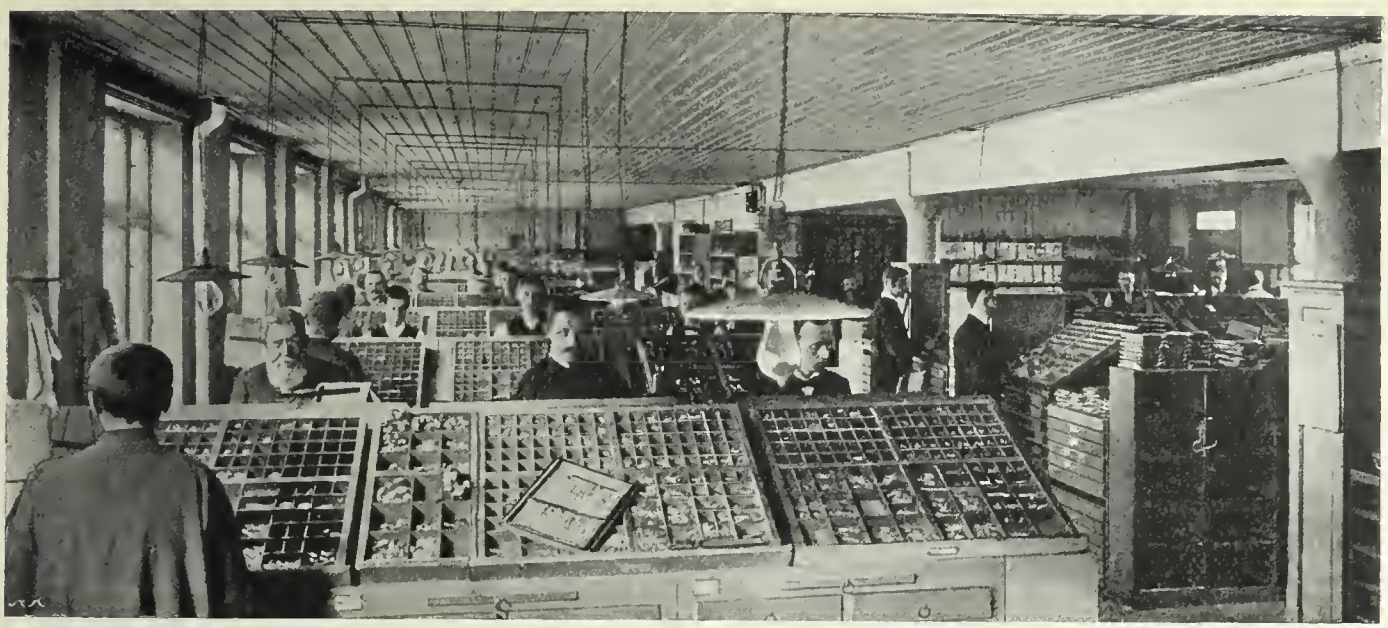

Sættersal.

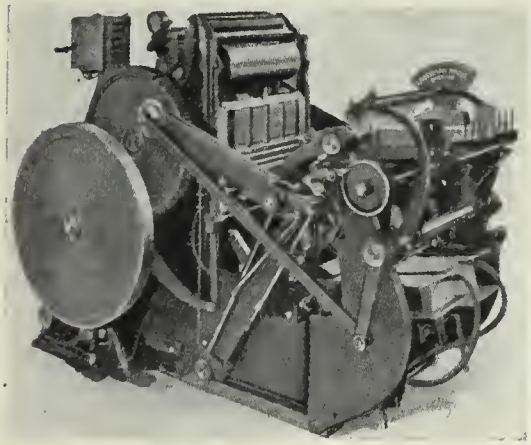

Hel-automatisk digeltrykpresse.

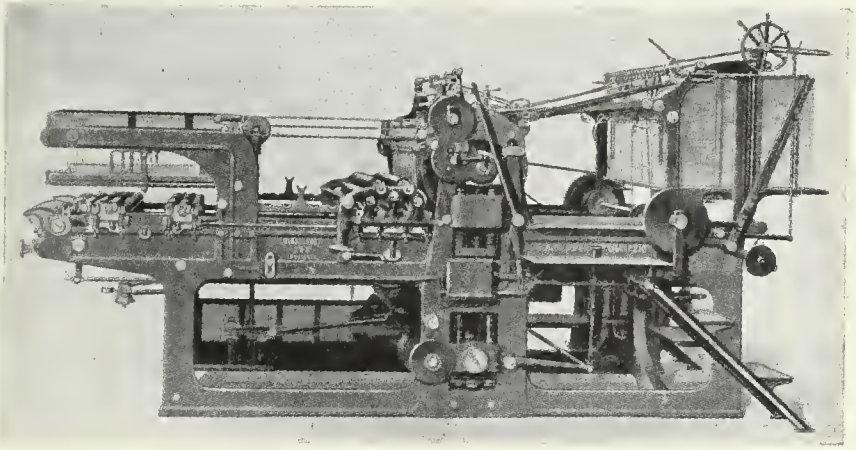

Totur hurtigpresse med automatisk paalæggerapparat.

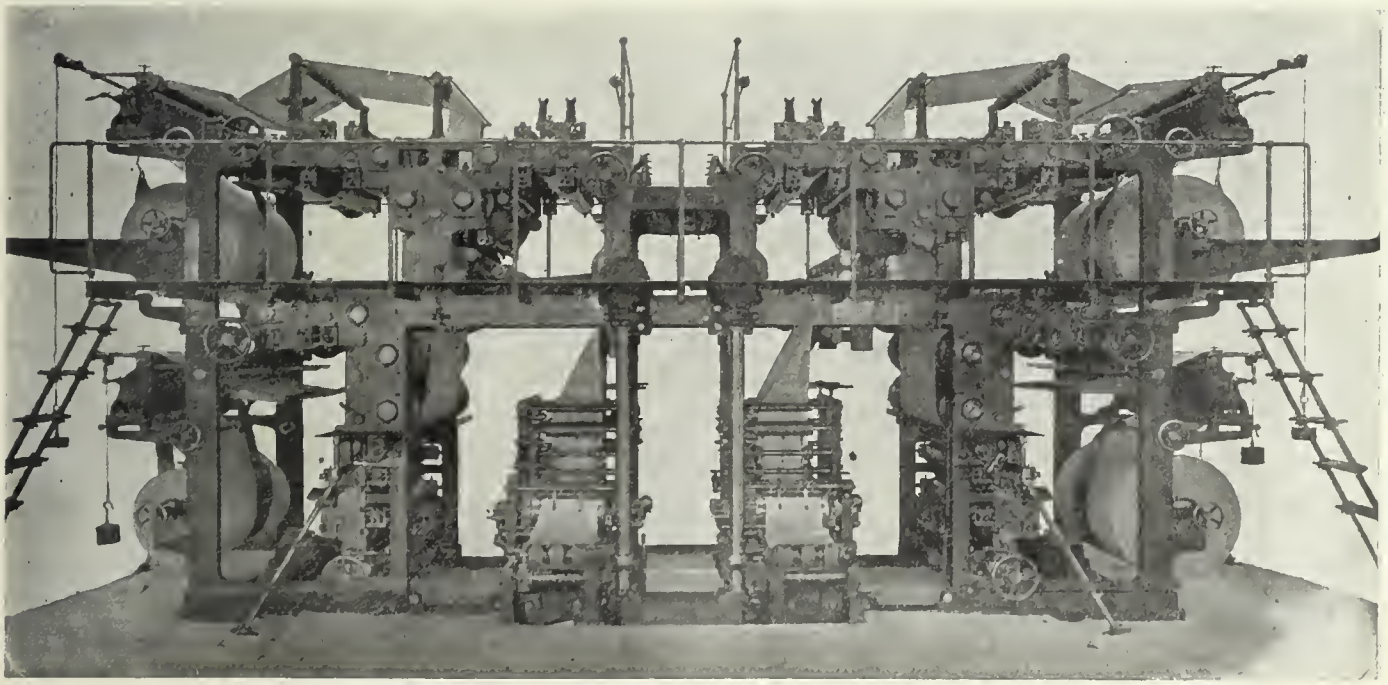

64-sidig dobbeltbred firerulle-rotationsmaskine med 2 falseapparater.

komme til at indta sin rette plads paa det trykte ark. Naar siderne er anbragt i pressen, lægges om hele formen en ramme, mellem siderne lægges utfyldningsmateriel (steger), svarende til den aapning som paa det trykte ark skal være mellem siderne for at danne margen i boken. Snorene fjernes derefter fra siderne, som nu kan skyves tæt og nøiagtig ind til stegerne, formen fastskrues i rammen, og derpaa tages det første avtryk, revisionen, som omhyggelig gjennemsees for at kontrollere om alle rettelser i forfatterens sidste korrektur er rigtig utført, om siderne staar i den rette orden, samt om intet har forskutt sig eller er faldt ut ved utskytningen. Er alt dette efterset og mulige mangler avhjulpet, kan trykkerens egentlige arbeide begynde. — I over halvfjerde hundrede aar efter b.s opfindelse foregik al trykning paa den saakaldte haandpresse, og selv om der i tidernes lop indførtes forskjellige forbedringer saavel ved pressens konstruktion som ved arbeidets utførelse, saa staar hele denne trykmaate for nutidens betragtning som altfor primitiv og langsom. Det var først indførelsen av eylinder-hurtigpressen, opfundet av tyskeren Friedrich König i begyndelsen av forrige aarh., som bragte en rivende fremgang i trykningens teknik, og dette maskinsystem anvendes endnu den dag idag til den aldeles overveiende del av det egentlige boktryk, mens de senere opfundne digeltrykpresser brukes til mindre arbeider. Paa en eylinderpresse kan trykkes 1000—1500 ark i timen, mens man paa haandpressen neppe naadde saa mange tryk om dagen. Ved digeltrykpresserne sker trykningen paa hele formens flate samtidig likesom ved haandpressen, og disse presser kan derfor, trods sin sterke bygning, kun anvendes til former i mindre formater. — Med hensyn til hurtighet overgaaes den omtalte eylinderpresse langt av rotationsmaskinerne, av hvilke den første konstruertes av en englænder ved navn Walter og toges i bruk av londonerbladet «Times» omkring 1870; nu trykkes saa godt som alle aviser med stort oplag paa lignende maskiner. Naar satsen skal trykkes paa en rotationspresse, maa den først stereotyperes (d. e. avstøpes i bly), og de støpte plater spændes paa valser, som ved rotationen føres mot andre valser, beklædt med papir eller filt, og mellem disse valser løper papiret, som avhaspes av en under maskinen anbragt rulle. Idet papirstrimlen i susende fart passerer mellem valserne, sker trykket, maskinen besørger overskjæringen og falsningen, og bladet kommer ut færdig til omdeling. En rotationsmaskine gjør 15—20 000 tryk i timen, og da den ofte virker som dobbeltmaskine (med dobbelt form), præsterer den 30—40 000 færdigtrykte aviser i timen. (Se planche Boktrykkeri.)

Bol *[bål]*, Ferdinand (1616—80), holl. maler og radérer. En av Rembrandts betydeligste elever og efterlignere, særlig i sine portrætter paavirket av Rembrandts ungdomsarbeider. Hans historiske billeder viser undertiden en lignende paavirkning, men nærmer sig ofte mere den herskende akademisk-italieniserende retning. Ogsaa hans raderinger er paavirket av Rembrandt.

Bōl el. bole (n.), bolig, gaard paa landet: men ogsaa rede, f. eks. hvepse-b., humle-b., muse-b.

Bolag (sv.), enhver paa avtale grundet sammenslutning for at drive økonomisk virksomhet. Aktie-b., aktieselskap; i handels-b. er alle deltagerne personlig ansvarlige.

Bolama, hovedstad i portugisisk Guinea. Jfr. Bissagosoerne.

Bolan, fjeldpas i det nordlige Belutsjistan, i Halafjeldene, forer fra Dadar til Quetta (1710 m.). Gjennem passet gaar en jernbane som kommer fra Indien, og en vei som ved Quetta deler sig i to, en til Kandahar og en til Kelat.

Bolbec *[bålbæ'k]*, Frankrike, by i depart. Seine inférieure, nord for mundingen av Seine, 11 000 indb. Bomuldsindustri.

Bolbjerg, Danmark, forbjerg paa nordvestkysten av Jylland, ved Vesterhavet. B. er bygget op av den saakaldte limsten, en temmelig haard kalksten. Det steile fald skyldes havet; 120 m. ute i havet kneiser en kalkklippe (Skareklit), som viser at kysten har ligget betydelig længer ute.

Bo'lchov, Rusland, by i guv. Orel, ved Nugr, bielv (vest) til Oka, 23 000 indb. Hampavl og industri.

Bolder-aa, Livland, landsby med havn ved Dünas utlop i Rigabugten.

Boldīni, Giovanni (1845—), ital. maler, studerte i Firenze og London og bosatte sig 1872 i Paris. Hans psykologiske skarpsyn, hans raffinement og elegante, virtuosmæssige malemaate har gjort ham til en blendende fremstiller av den aristokratiske verden, særlig portrætter av damer og barn.

Boldkaster *(pilobolus crystallinus)*, en mugsop av familien *mucoraceæ*, meget liten, men dog synlig for det blotte oie. Dens traadfine myeelium findes i gjødsel, og fra det vokser sporehusene frem, som paa stilker rager op over underlaget. Sporehuset ser ut som en liten flat hat paa spidsen av den kuleformede frugtbærer. Som følge av en stadig safttilstrømning til frugtbæreren blir trykket paa væggen mellem denne og sporehuset saa stort at dette tilsidst sprænges av, hvilket sker saa voldsomt at sporehuset kan slynges bort i en høide indtil 300 ganger saa stor som plantens. Sporerne overføres derved paa de omvoksende planter og bringes, naar disse spises av et dyr, ned i dettes fordøielseskanal for senere at «utsaaes» med ekskrementerne.

Boldspil, se Ballspil.

Bolēro, fællesbenævnelse for de spanske nationaldanser: eachueha, jota aragonesa, el ole, fandango, la saguidilla o. fl. andre. Danses av ett el. flere par, el ole av en enkelt danserinde. Takten, mest $^3/_4$, slaaes av de dansende med kastagnetter til akkompagnement av guitarer og tamburiner. — B. benyttes ogsaa som betegnelse for damehat og jakke av spansk snit.

Bōleslav, konger av Polen. 1. B. I Chrobry (den tapre), den eg. grundlægger av det polske rike. 1002 erobret han Lausitz og Meissen samt indehadde Böhmen en kort tid. Hans vælde naadde Ostersjøen, hvor han, sagaernes Burislav, kom i berøring med Svein Tjugeskjeg og Olav Trygvesson. Han var ivrig kristen; døde som konge 1025. — 2. B. II Smialy (den dristige), 1058—81, var meget krigersk. Han unddrog Polen fra Tysklands overhoihet og lot sig krone som konge 1076; men hans grusomhet gjorde ham forhatt, og han blev forjaget og døde i landflygtighet 1083. — 3. B. III Krzywousty (skjævmund), 1102—39, utvidet riket med Pommern som han indtok og lot kristne. Derimot fandt han sig i Tysklands overhøihet.

Bolētus, se Poresopper.

Boleyn *[bu'lin]*, Anna, se Anna Boleyn.

Bolga'ry (Bulgary, Bolgar), Rusland, landsby nær Volga mellem Kasan Simbirsk, noget nedenfor Kamas utløp i Volga. B. var engang hovedstaden i det gamle bulgariske rike i det ostlige Rusland. Merkelige ruiner.

Bolgen, en 2.4 km.^{2} stor o med en spids, skarp, 339 m. hoi fjeldtop ved dampskibsleden i Meløy herred, Nordland. Paa oen, som er dampskibsanlopssted med postaapneri, bor 103 mennesker i 14 huse (1900).

Bolgrad, Rusland, by i det sydligste av Bessarabien, ved Jalpuehs utlop i Jalpueh-sjøen, 12 000 indb.

Bōli (farm.), store piller av indtil 5 grams vegt.

Bōli, by i Lilleasien, 220 km. ost for Konstantinopel og 50 km. indenfor Sortehavskysten, 11 000 indb. Oldtidens Bithynium el. Claudiopolis.

Bolide, se Ildkule.

Bolig. De første menneskelige b. har været huler gravet ut i jorden eller hytter, flettet sammen av grener og tækket med mos, græstorv eller blade, som de vilde folkestammer endnu bruker dem. Med den tiltagende civilisation har kunsten at opføre bekvem b. utviklet sig i de forskjellige egne og himmelstrøk, avpasset efter klimaet og beboernes kulturstandpunkt og hele levevis. I de sydlige lande er b. mere aapne og luftige, forsynt med indvendige skyggefulde gaardsrum. I de nordlige lande er de mere lukkede og indrettet med lune rum som lettere kan holdes varme. Som typer paa den første art kan nævnes de gamle græske og romerske huse, som hadde en enkel og næsten vinduslos side utad, men indad ofte utfoldet stor rigdom med de forskjellige værelser gruppert om pragtfulde aapne gaardsrum og haver. Lignende anlæg benyttes endnu i hele Orienten og delvis i de sydlige europæiske lande. I de nordlige lande har der paa grundlag av de gamle bjelkehuse utviklet sig en anden b.-type med talrike vinduer som vender utad, mens bare de underordnede rum er anbragt indad mot de smaa og tarvelige gaardsrum. Forøvrig har den stigende kultur med de forskjelligartede forhold medført at b.-typerne har utviklet sig paa den mangfoldigste maate i by og paa land og indenfor de forskjellige stænder. — I den senere tid har b.-forholdene overalt været omfattet med megen interesse, se Boligspørsmaalet. [Litt.: K. Visted: «Boligen» i «Kulturens historie», utg. av K. Visted, bd. I.]

Boligbanken, se Norske Stats Smaabruk- og Boligbank.

Boligforsikring, ogsaa kaldt bolignodforsikring, er en ny forsikringsart fremsprunget av den for tiden herskende bolignød. I sin enkleste form yder b. erstatning for det økonomiske tap som en leieboer vil kunne lide derved at en brand tvinger ham til at skaffe sig husrum til en høiere leie end den han betalte for. Erstatningen er dog begrænset til differensen mellem den gamle leie og leien for en leilighet av tilsvarende størrelse i nybygget hus med samme beliggenhet. Erstatningen er likeledes begrænset til en viss paa forhaand avtalt ansvarstid. Foruten i Norge er b. ogsaa indført i Sverige, men utenfor disse lande kjendes den ikke for tiden.

Boliglaan, se Byggelaan.

Bolignød, se Boligspørsmaalet.

Boligpolitik, se Boligspørsmaalet.

Boligraad, se Boligspørsmaalet.

Boligrationering, se Husleieregulering.

Boligspørsmaalet. De fordringer som maa stilles til en god bolig, er følgende: i sanitær henseende at den er tør, beskyttet mot kulde og fugtighet, har tilstrækkelig lys (direkte sollys) og er saa rummelig at der paa hver voksen beboer falder mindst 3—4 m.² gulvplads og 15—20 m.³ luftrum. Den maa kunne utluftes til det frie og helst gjennemluftes samt kunne opvarmes. Der skal være let adgang til rent og tilstrækkelig vand og lukket avløp for spildvand. Der bør være eget kokerum, privet og nødvendige ydre rum. Boligen bør desuten være praktisk indrettet, saa det huslige arbeide kan foregaa lettest mulig, og endelig bør de æstetiske krav ikke overses, boligen bør være hyggelig og tiltalende, saa den kan skape hjemfølelse. Det er og har ogsaa ned gjennem tiderne bare været den mindste del av de menneskelige boliger som opfylder disse fordringer. Mangelen paa tilstrækkelig og godt husrum er ikke noget eiendommelig for vor tid, og b. er for saa vidt ikke av ny datum. Til alle tider har de daarligst stillede bodd i usunde, overbefolkede og uhensigtsmæssige boliger. Som et særskilt socialt problem meldte b. sig imidlertid først i midten av 19 aarh. efter en periode med et sterkt industrielt opsving. Det blev derfor til en begyndelse opfattet som en sak som næsten udelukkende vedkom byerne. Her sprang det lettest i øinene. Boligernes mangler var mere iøinefaldende, hvor flere daarlige boliger var samlet paa et forholdsvis litet område. Manglerne blev ogsaa størst hvor der i løpet av kort tid indvandret et større antal individer end det husrum som var for haanden, kunde opta. Men b. er likevel ikke bare et byspørsmaal, paa landsbygden i Norge f. eks. er boligforholdene for de daarligst stillede gjennemgaaende mindst likesaa slette som i byerne, om end de skadelige følger av husnøden her i nogen grad motvirkes ved at arbeidet paa landet for en stor del foregaar utendørs. Undersøkelser av boligforholdene paa bygderne og arbeidet med at forbedre boligerne der er dog endnu i sin begyndelse. (Se Einar Andersen, «Boliginspektion paa landsbygden i Norge», Kra. 1917.) — Manglerne ved de ubemidlede klassers boliger skyldes dels overbefolkning, dels at disse klasser i stor utstrækning er henvist til fugtige, kolde, trækfulde leiligheter som vender ut mot sollose gaardsrum og trange gater eller ligger i kjeldere. De skadelige følger er baade av etisk og hygienisk art. Overbefolkningen virker ødelæggende paa familielivet; i en leilighet, som allerede er sterkt overbefolket ved familiens egne medlemmer, indtages der ofte én eller flere fremmede «logerende». Av de moralske farer ved overbefolkningen gir nedenstaaende tabel et klart indtryk:

	Beboere pr. hus	Ægte fødsler pr. 100.
London	8	4
Stavanger	10	5
Bergen	16	8
Trondhjem	17	14
Berlin	32	16
Kristiania	36	17
Paris	36	20
Petrograd	52	26
Wien	55	51

Hvad de sanitære forhold angaar, er det især de smitsomme sygdomme som anretter de værste ødelæggelser i de overbefolkede boliger. Det intime samliv befordrer smitteoverførelsen, og det er her de farlige kroniske smittebærere faar leilighet til at gjøre mest skade. Det er fremfor alt to farsotter som hver paa sin maate staar i et direkte forhold til boligen: spædbarnsdiarréen og tuberkulosen. Av den førstnævnte sygdom indtraf 1912 i Bergen 46 pct. av alle dødsfald i leiligheter paa 1 værelse og 44 pct. i leiligheter paa to værelser. For tuberkulosens vedkommende har ogsaa opfatningen i aarenes løp utviklet sig derhen at man nu betragter den som en utpræget boligsygdom. De sakkyndige anser det for ugjørlig at faa bugt med denne sygdom uten ved en gjennemgripende forbedring av boligforholdene. Statistik som beviser dette, er optat i de fleste lande, overalt viser det sig at dødeligheten av tuberkulose staar i et direkte og parallelt forhold til beboelsestætheten, til overbefolkningens grad. Dødeligheten av lungetuberkulose pr. 1000 levende stiller sig f. eks. saaledes indenfor Kristianias forskjellige sogne:

Frogner	0.81 pct.	Paulus	2.43 pct.
Uranienborg	1.22 »	Kampen	2.54 »
Fagerborg	1.61 »	Vaalerengen	2.60 »
Gamle Aker	1.73 »	Sagene	2.65 »
Trefoldighet	1.88 »	Petrus	2.76 »
Johannes	1.91 »	Jakob	2.79 »
Oslo	2.05 »	Grønland	2.89 »
Vor Frelser	2.21 »		

Dodeligheten er størst hvor beboelsestætheten er storst. Omvendt viser statistikken at overalt hvor boligforholdene bedres, der avtar tuberkulosen. Det bedste eksempel herpaa er den engelske statistik, som viser hvordan tuberkulosedodeligheten, takket være forbedrede boliger, var begyndt at synke længe før tuberkelbacillen var opdaget og den systematiske isolation og desinfektion iverksat. Mest ioinefaldende er den sterke avtagen, saavel av dodeligheten i det hele som av tuberkulosen i særdeleshet, naar man sammenligner de ældre dele av en by med de nyere og mere sanitært anlagte strøk og fremforalt med den mest ideelle form for bebyggelse, den moderne haveby. (Jfr. for de hygieniske forholds vedk. især stadsfysikus M. Geirsvolds forskjellige artikler i tidsskriftet «Boligsak i By og Bygd», hvorfra de fleste angivelser i ovenstaaende fremstilling er hentet.) — I økonomisk henseende vil boligerne som andre varer følge loven om forholdet mellem tilbud og efterspørsel, saa de blir dyrest, naar der under sterk indvandring er færre av dem end behovet kræver. Naar leiligheterne rives bort, hvor store saa deres mangler end er, blir ogsaa priserne derefter og faar let utseende av en slags «aager» («Wohnungswucher»). Med et opsving i næringslivet, med saakaldte «gode tider», vil ogsaa en stigende bolignød paa andre maater hænge sammen. Hos dem som har hat størst fordel av opgangen og hos de økonomisk sterkeste klasser vil der melde sig krav paa bedre og mere husrum, beboelsesleiligheter blir ogsaa i stor utstrækning omdannet til forretningslokaler, og det underskud som herved opstaar, lar sig ikke dække med én gang og er det i det hele vanskelig at faa oparbeidet, baade fordi det falder urimelig dyrt at bygge i «gode tider», og fordi utvidelsen av industrielle anlæg og luksusbygning lægger beslag paa en uforholdsmæssig stor del av arbeidskraften. Som følge av disse forhold har der i vort land og i flere andre i de sidste aar hersket en absolut bolignød, d. v. s. det har ikke været mulig at opdrive hus. Ved utgangen av 1918 regnet man saaledes at der i Kristiania var et underskud paa omkr. 6000 leiligheter, og i en række av landets andre byer var forholdet et lignende. For at hindre spekulation i husnøden blev der 1916 oprettet husleienævnder (se Husleieregulering). — Som et forelobig botemiddel har man ogsaa foreslaat boligrationering, d. v. s. tvungen avstaaelse av overflødig husrum til husvilde; en lov herom er f. t. (1920) under forberedelse (se Husleieregulering). — Som allerede nævnt var det først ved midten av det 19 aarh. b. fremtraadte som et særskilt socialt problem, og der begyndte et maalbevisst arbeide for at løse dette samfundsspørsmaal, som efterhaanden er kommet til at staa som et av de vigtigste. De første foretagender var væsentlig av filantropisk karakter, saaledes f. eks. de arbeiderboliger som «Selskapet til Anskaffelse av Arbeiderboliger i Kra.» opførte fra 1851 og utover. Leilighetene i disse var bare paa 1 værelse og kjokken, og kan ikke i nogen henseende motsvare nutidens krav. Det land som paa dette omraade er gaat i spidsen, er England. En herhen hørende lov, hvis ophavsmand var Lord Shaftesbury, fik England allerede 1851, og ved senere lovgivning er det git de lokale myndigheter ret til at rive ned usunde boliger, og til at gi eieren paalæg om at opføre nye, brukbare huse eller ogsaa efter ekspropriation selv at bygge saadanne. En betydningsfuld virksomhet utfoldedes fra 1864 av Oetavia Hill. Med stotte av private indkjopte hun daarlige boliger i Londons fattigkvarterer, lot dem omhyggelig istandsætte og leiet dem saa ut til billig pris, et foretagende som baade i økonomisk og andre henseender bragte udmerkede resultater. Et storartet tiltak blev ogsaa gjort av filantropen Peabody, som i sin levetid skjænket 40 mill. kr. til dette formaal og ved sit testamente oprettet et fond til virksomhetens fortsættelse. For tiden findes der i «Peabody-buildings» over 5000 boliger med hjem for over 20 000 mennesker. Et betydningsfuldt arbeide blev tidlig saavel her i landet som andetsteds gjort av private byggeforeninger (s. d.), hvis maal det oftest var at gjore beboerne til eiere av sit eget hus. Denne form for kooperativ byggevirksomhet finder fremdeles stor anvendelse. Industrielle bedrifter har ogsaa i ikke liten utstrækning opført boliger for sine arbeidere og funktionærer. Det vigtigste tiltak av denne art hos os er Norsk Hydros anlæg paa Rjukan, hvis hele beboelsesomraade er regulert og bebygget som haveby. (Jfr. Byggepligt.) — Hvor betydningsfulde og fortjenstfulde disse og lignende private foretagender end har været og fremdeles er, har dog den stigende bolignød skapt erkjendelsen av, at b. ikke kan løses ved privat initiativ alene, saaledes at stat og kommune alene kan indskrænke sig til at virke regulerende ved love og kontrol. Det er blit klart at det ledende initiativ her tilkommer det offentlige, og baade staten og en række storre by- og landkommuner har derfor i de senere aar optat arbeidet med b.s løsning. Det er skedd delvis ved at oprette administrative organer med hensyn paa denne sak, dels ved direkte at fremme byggevirksomheten paa forskjellig maate. Av statens forføininger kan nævnes oprettelsen av et boligkontor i Socialdepartementet. Under dette kontor hører saker angaaende lovgivningen om kommunal regulering av husleie, smaabruk- og boliglaan, boligformidling, byggepligt for arbeidsgivere, boligfondet for statens tjenestemænd, bevilgninger til fremme av samfundsnyttig boligbygning, praktiske forsøk med byggematerialer og forberedelse av nye lovforslag og øvrige tiltak paa boligvæsenets omraade. I kommunerne laa tilsynet med boligerne oprindelig under sundhetskommissionen. Bevilgningerne til kommunal byggevirksomhet og til stotte av den private, som bolignøden fremtvang i en række kommuner, gjorde imidlertid oprettelsen av kommunale boligraad med alsidig sammensætning nødvendig. Slike er nu oprettet ikke bare i flere byer, men ogsaa i enkelte større landskommuner. Under disse raad er henlagt indkjøp av byggetomter, reguleringsspørsmaal, boliganvisning, bolighygiene, boligstatistik, byggevirksomhet, husleieregulering, øieblikkelige foranstaltninger til avhjælpelse av bolignoden o. s. v. Raadene har leilighet til i fornoden utstrækning at anta lonnet teknisk og anden assistance; flere steder er der oprettet faste boligkontorer, som ledes av raadets sekretær, i Kra. av en direktor. De kommunale foranstaltninger til løsning av b. har delvis bestaat i selvstændig byggevirksomhet, dels i støtte av den private. Den kommunale boligbygning har i de senere aar næsten helt samlet sig om anlæg av havebyer med smaa huse for én eller et par familier. Store huse er især opført for ensligstillede personer, som her kan samles i en større, billig og god husholdning. Enkelte steder har ogsaa bolignoden tvunget kommunerne til at opføre mere eller mindre midlertidige barakker. Den private byggevirksomhet har kommunerne især søkt at fremme ved at yde enkeltpersoner eller byggeselskaper garanti for byggelaan; garantien har været paa optil 90 pct. av byggesummen. Endvidere ved regulering av skikkede arealer, ved gratis gateoparbeidelser, ved billige laan, ved avskrivningsbidrag o. s. v. I det hele tat har staten og kommunerne i de senere aar med kraft tat op arbeidet for at løse dette vigtige samfundsspørsmaal. Et stort oplysnings- og organisationsarbeide er hos os utført av «Norsk Forening for Boligreformer» (s. d.). (Sammenlign de forskjellige specialartikler vedkommende b.: Bygge-

foreninger, Byggclaan, Byplaner, Havebyer, Husbygning, Husleieregulering o. s. v.) [Litt.: «Boligsak i By og Bygd», tidsskrift utg. av «Norsk Forening for Boligreformer» 1916 o. fl.; Chr. Gierløff og Chr. Morgenstierne, «Forslag til løsning av landets bolignød» (1916); H. Hals, «Leiegaard eller smaahus» (1916); Chr. Gierløff, «Byer og boliger» (1916); samme forf., «Naar byerne vokser. Vort lands industrielle utvikling og folkets boligforhold i by og bygd» (1917).]

Boligtilsyn, se Boligspørsmaalet.

Boli'nder, Jean (1813—99), sv. fabrikeier, anla 1845 sammen med broren Karl Gerhard B. «B.s Mekaniska Verkstad» i Stockholm, som 1873 gik over til et aktieselskap. 1917 sysselsatte det omkr. 1 600 arbeidere. Der fabrikeres maskiner til forarbeidelse av træ, petroleumsmotorer, dampkjeler og dampmaskiner, komfyrer og kakkelovner. Fabrikationsværdi ca. 20 mill. kr. pr. aar.

Bolingbroke *[bå'liŋbrouk],* Henry St. John, viscount av (1678—1751), eng. statsmand og forfatter. Som moderat tory sluttet B. sig til Marlborough, som 1704 gjorde ham til krigsminister. Da whiggerne fik magten (1708), trak B. sig tilbake og hengav sig til sine studier, men blev 1710 utenriksminister i et nyt toryministerium. Ved løfte om at ville utsone ham med toryerne fik han Marlborough til at holde sig uvirksom, mens han selv hemmelig drev fredsunderhandlinger med Ludvig XIV. 1712 blev Marlborough kaldt hjem og anklaget for underslæp. Ved troløst brud paa alle avtaler lot B. forbundsfællerne i stikken og sluttet med Frankrike freden i Utrecht 1713, som var meget fordelagtig for England. Til lon for hans virksomhet gjorde dronning Anna ham til viscount av B. 1714 blev han førsteminister; men da han efter dronningens død indlot sig i underhandlinger med prætendenten Jakob III, blev han anklaget for høiforræderi og maatte flygte til Frankrike, hvor han levet som privatmand i 9 aar. Walpole gav ham lov til at vende tilbake; men han fik ikke sæte i overhuset igjen. Som forfatter var B. forløper for eneyklopædisterne. Mest kjendt er hans «Letters on the study of history»; hans «Correspondence» er vigtig for tidsalderens historie.

Boline (sjøuttr.), et taug hvormed den forreste kant av et raaseil strækkes forover under bidevindsseilas, saa at seilet staar saa flatt som mulig. Før skrevet (som i dansk) «bugline». — Bolinsproit (d. buglinsprude) forbinder b. med seilet.

Bolīvar, Simon (1783—1830), Sydamerikas befrier, deltok under Miranda i opstanden i Venezuela 1810, men blev slaat av Monteverde og flygtet til Curaçao. 1812 utbrøt oprøret paany, B. forjog Monteverde og blev diktator i Venezuela 1814. I juni blev han igjen forjaget, men vendte snart tilbake og befriet Venezuela gjennem flere aars kampe. 1819 utnævnte en kongres B. til diktator i Venezuela, og med dette forenedes Ny-Granada under det fælles navn Colombia. Efter seieren ved Carabobo 1821 var Colombia fuldstændig uavhængig, og B.s general, Suere, kunde nu forjage spanierne fra Peru, som valgte B. til diktator og opkaldte den østlige del av landet (Bolivia) efter befrieren. 1826 sammenkaldte B. en sydamerikansk kongres til Panama; hans store plan var at danne en union for hele Sydamerika, men kun et forsvarsforbund blev sluttet. Som præsident styrte B. med stor kraft og uegennytte, men beskyldtes for monarkiske planer; Peru og Bolivia avsatte ham 1827, og general Paez gjorde sig uavhængig i Venezuela. April 1830 nedla han derfor magten og døde kort efter.

Bolīvar, Sydamerika. 1. Depart. i republikken Colombia, mellem det Karibiske Hav og Magdalenaelven, 57 760 km.² med 420 730 indb., 7 pr. km.² Kakao- og maisavl. De vigtigste byer er havnene Cartagena (hovedstad) og Barranquilla. — 2. Stat i den midtre del av republikken Venezuela, fra vest til ost, søndenfor Orinoco og dens tilløp Apure, 238 000 km.² med 70 000 indb. (1917), 0.25 pr. km.² Staten het for Suere. Hovedstad Ciudad B. ved Orinoco med 20 000 indb. (1917). — 3. Provins i republikken Ecuador, paa Andesbergenes vestskraaning (en av de saakaldte «hoilandsprovinser»), med 43 000 indb. (1903), hovedstaden Guaranda vest for Chimborazo.

Bolīvar, myntenhet i republikken Venezuela, av nominel værdi 1 frane (72 øre) og delt i 100 centimos. Der præges ikke mindre kurantmynt end stykker paa 5 bolivares (tidligere kaldt en venezolano).

Bolīvia (Repúbliea Boliviana), stat i Sydamerika, 1 333 050 km.², 2 889 970 indb. (1915), 2.2 pr. km.² B. er som nabostaten Paraguay uten kyst. — Natur. B. bestaar av to meget forskjellige dele, høilandet i Andesbergene i vest og lavlandet i ost. Hoilandet er den mindste, men vigtigste av de to dele, lavlandet, som er den storste del, er endnu litet utnyttet og litet befolket. I B. ligger Andesbergenes centrale og bredeste del. Hovedfjeldet danner her høisletter paa 4—5 000 m.s høide. De begrænses i vest av Vestkordiljerne, i hvilke en rad store vulkaner ligger indenfor B.s grænse, deriblandt Vestkordiljernes høieste fjeld: Sajama, 6 415 m., Isluga, 5 200 m., Lirima, 5 830 m., Oyagua, 5 860 m., Licancaur (i sydvesthjornet), 6 000 m. Huallatiri, 6 000 m., mellem Sajama og Isluga, er ikke vulkansk. Forbi Isluga gaar veien fra høisletten ned til Stillehavet (ved Pisagua) gjennem Pichuta-passet, og nordenom Oyagua jernbanelinjen Oruro—Ascotan—Antofagasta. Den ene høislette er det store bolivianske plataa, Puna de B. el. P. de Oruro, mellem Vest- og Ostkordiljerne, et bølgeformet land med høidedrag fra nord til syd. Det begynder i nord ved Titicaca-sjøen og fortsætter i syd over i det nordvestlige Argentina. Det er 3—5 000 m. høit, har talrike sjøer, saltleier og sumper, men intet vasdrag av betydning. Titicaca-sjøen (200 km. lang, 60 km. bred, 8 331 km.², 3 812 m. o. h.), hvis ostre del falder indenfor B., har gjennem Desaguadero-elven avløp til Aullagas (Laguna Pampa A., s. d.) el. Poopó (L. P. de P.). Ostkordiljerne kaldes i nord Cordillera Real og bærer de vældige topper Sorata, 6 617 m. (øst for Titicacasjøen), og Illimani, 6 405 m. I disse bolivianske Østkordiljer ligger en anden høislette, mellem 18 og 22 ° s. br., 200—350 km. bred, sænkende sig fra vest (3 000 m.) mot øst (2 000 m.), begrænset i nord av Sierra de Cochabamba, i syd av Sierra de Vietoria og andre høidedrag. Denne østlige høislette, Media Yunga, gjennemskaaret av frugtbare daler, utgjor statens kjerne og samler størstedelen av dens befolkning (Potosi, Suere). Her utspringer en mængde elver, som enten løper til Pileomayo mot sydøst eller til Madeiraelvens kildeelver Rio Grande, Mamoré og Beni i nord. Ostskraaningen av Anderne, nedenfor 1 600 m., er den egentlige Yunga, som i ett og alt ligner Brasiliens indre. — Klimaet er paa punaen koldt og raat høiest oppe, temperaturen naar om sommeren ikke over 20 ° og synker om vinteren til ÷ 10 °; men i de lavere fjeldegne er luften tør og ren, dog raser her heftige storme, og selv her vokser intet træ. Men de store malmrigdomme har trukket en forholdsvis talrik befolkning hitop. Allerede i de høiere dalforer træffes et mildere klima og et rikere planteliv, i de lavere dalforer vokser alle den tempererte sones kulturplanter; her findes store skoger, rike paa *cinchona*-arter. — Av befolkningen er 50 pet. indianere, 12 pet. hvite, 27 pet. mestiser, 0.2 pet. negre. De hvite, kreolerne, stammer fra de spanske erobrere; de utgjor bybefolkningen. Indianerne er dels civiliserte, for en stor del kristne,

fastboende smaabønder, hovedsagelig hørende til de gamle inkafolk kitsjua og aimara, dels lever de som jægere og fiskere, ehiquitos, moxos o. a. i nord, tupiguarani i syd. De talrike mestiser (eholos) er særlig det politisk urolige element i dette av borgerkrige hjemsøkte land. Oplysningen staar meget lavt, om der end i den senere tid er paaviselige fremskridt. Av den optalte befolkning i 1900 (1 633 610) hadde 1 086 559 personer i alderen over syv aar ikke mottat nogen undervisning. Der findes flere universiteter, men de har liten betydning. Ingen nævneværdig litteratur. Dagspressen er under det middelmaadige. Befolkningen er væsentlig katolsk, 100 000 hedninger. — N æ r i n g s v e i e r. Landet har mange naturlige hjælpekilder, men driftsmaate og utnyttelse lar meget tilbake at ønske. Punaen frembringer byg, poteter og quinoa (av hvis frø bakes brød), lavere nede modnes hvete, mais og europæiske havevekster. Den boliv. kautsehuk, hvis utvinding nu er landets vigtigste indtægtskilde, regnes til den fineste som frembringes; den utskibes fra den brasilianske by Pará. Kvægholdet er utilstrækkelig, kvæg indføres fra Argentina. Landets rigdomskilde er bergverksdriften. Utenfor Nordamerika og Australien er B. jordens største sølvproducerende omraade (1904: 190 000 kg.). Minerne ved Potosi, som opdagedes 1545 og gjorde Peru til en saa værdifuld besiddelse for spanierne, hører til B. Men hverken sølv- eller (endnu mindre) guldproduktionen kan maale sig med hvad den har været. En væsentlig del av sølvet kommer nu fra minerne ved Huanchaca (sydvest for Potosi, i Ostkordiljernes rand). For tiden er tin den vigtigste eksportvare; som tinproducerende land kommer B. efter Malaka og leverer nu ¼ av verdensproduktionen. Andre forekomster er kobber, vismut, bly, kviksølv, salt, petroleum. B.s handelsomsætning opgives for 1915 til ca. 190 mill. bolivianos (utførsel 157 mill., indførsel 33 mill.). 1913 utfortes tin for 68 mill. bolivianos, kautsehuk for 15 mill. bolivianos, sølv for 3 mill. bolivianos. — F æ r d s e l s v æ s e n e t er litet utviklet; i 1917 var 2 418 km. jernbaner i drift. Ovenfor er nævnt jernbanelinjen Oruro—Aseotan, en fortsættelse av linjen Antofagasta—Aseotan i Chile. Andre linjer er dels under bygning, dels projektert. Utforselen gaar væsentlig denne vei, altsaa til den ehilenske havn Antofagasta, tildels ogsaa over havnene Arica (Chile) og Mollendo (Peru), i den senere tid dog ogsaa elveveien ostover (Amazonelven, Parana). De vigtigste byer er La Paz (1915: 100 097 indb.), Coehaehamba (31 000 indb.), Potosi (30 000 indb.), Suere, Oruro, Tarija, Santa Cruz, Trinidad, elvehavnene Puerto Suarez og Villa Bella. I 1899 aapnedes en ny havn, Puerto Alonso, nu kaldt Acré, ved elven Aeré, tilløp til Purus (Amazonelven). — F o r f a t n i n g. B. er en demokratisk fristat med 8 departementer, 1 koloniomraade og 1 territorium (Chaco). Forfatningen blev git 6 aug. 1825, ændret 28 okt. 1880, ophævet 10 april 1898 og gjenindført 23 okt. 1899. Præsidenten og 2 vicepræsidenter vælges for fire aar ved direkte folke-valg. Den lovgivende myndighet har en kongres i to kamre, senatet og deputeretkammeret. De 16 senatorer vælges for seks aar, de 75 deputerede for fire aar. Diæt 500 bolivianos maanedlig, session høist 3 maaneder, overordentlige sessioner for særlige anliggender. For stemmeret kræves at man kan læse og skrive. Hovedstaden, som skifter med de politiske partiers magt, er nu Suere. — H i s t o r i e. Det nuværende B., hvis vestlige del opr. hørte til det gamle Inkarike, blev 1538 erobret av spanierne og underlagt vicekongeriket Peru. Fra 1780 dannet B. (under navnet C h a c a s) sammen med Argentina vicekongeriket La Plata (el. Buenos Aires). Spaniernes styre var som i de øvrige kolonier, de indfødte blev undertrykt, og deres antal formindskedes. 1809 kom oproret mot spanierne; det endte med general Sueres seier 9 decbr. 1824, og 6 aug. 1825 samledes en nationalforsamling i Chuquisaca; Bolivar (s. d.), som staten blev opkaldt efter, gav forfatningen. Suere blev den første præsident (1825—28); han avløstes av general Santa Cruz (1829—39), som 1835 angrep Peru; freden sluttedes 1842 under Ballivian (1839—48). Tiden indtil ca. 1884 var optat av indre partikampe mellem rivaliserende militærpartier, politiske revolutioner av samme art som i de fleste andre sydamerikanske stillehavsstater. Mellem B. og Chile utbrøt grænsestridigheter, som blev bilagt 1866 med indrømmelser til Chile. Efterat general Daza ved en militærrevolution hadde tat magten 1876, kom det atter til rivninger; da han la utførselstold paa salpeter, blokerte Chile Antofagasta, og straks efter erklærte B. Chile krig 1879 («Salpeter-» el. «Stillehavskrigen»). Bistaat av Peru, som kom til at bære hele krigsbyrden, vandt Daza frem, men efter en revolution i La Paz blev han styrtet (1879), og da Perus flaate var blit beseiret, kom der istand en vaabenstilstand 1884; først 1905 ratifieertes fredstraktaten: B. maatte avstaa hele kysten med Antofagasta, men fik ret til at transitere varer til kystbyerne ad en jernbane som Chile forpligtet sig til at bygge fra La Paz til Arica. Ogsaa med Brasilien fik B. grænsestridigheter ang. Aeré-distriktet; tvisten blev bilagt 1903 under præsident Pando (1899—1904), hvorved B. mot skadeserstatning og løfte om jernbane til Madeirafloden maatte avstaa største delen av provinsen til Brasilien. Pandos efterfølger Ismael Montes (1904—09 og 1913—17) bila konflikten med Chile (1905). Vaaren 1917 avbrøt B., likesom flere sydamer. stater, den diplomatiske forbindelse med Tyskland, især paa grund av sænkningen av bolivianske statsborgere ombord paa «Tubantia». Den nuv. (1920) præsident José Gutierrez Guerra er valgt for perioden aug. 1917—21.

Boliviansk indianer.

Boliviāno (eg. p e s o b.), myntenhet i Bolivia. B., som præges i sølv, svarte oprindelig til en værdi av 5 fre. (kr. 3.60), men dens kurs har været vaklende, undertiden under det halve av den paalydende værdi. En b. deles i 100 eentavos.

Bolk (balk), i ældre nordisk retssprog betegnelse for lovavsnit, hvor indbyrdes sammenhængende emner er behandlet. Balk brukes i Sverige endnu som betegnelse for landslovens forskjellige hovedavsnit.

Bolkesjø, sanatorium ved et litet vand av samme navn paa veien mellem Kongsberg og Tinnoset (Tinnsjøen), Gransherad, Telemark fylke (Bratsberg amt). Fra sanatoriet vid utsigt, bl. a. sees Gausta, Lifjeld og Blefjeld.

Boll, R e i n h o l d t F r e d r i k (1825—97), n. marinemaler, f. i Fredriksværn, utdannet ved Kjøbenhavns kunstakademi og fra 1850 under veiledning av Vilhelm Melby. Hans besøk i Düsseldorf i 1855 har ikke hat nogen indflydelse paa hans kunst. Han har med forkjærlighet skildret havet og den norske kyst.

Bollandi'ster er et efter Joh. Bolland (1596—1665) opkaldt jesuitisk selskap som utgir «Aeta sanctorum», d. e. biografier av helgenerne. I aarene 1643—1794 utkom 53 bind. En ny serie begyndte 1837.

Bolmen, Sverige, største indsjø i Småland, i sydvest, 183½ km.², avløp Bolmån (tilløp til Lagan). I B. ligger

en av Sveriges storste indsjø-oer, den vakre Bolmsön, 15 km. lang og 4 km. bred, med mange oldfund.

Bologna *[bålå'ña]*, Giovanni da, eg. Jean Boulogne fra Douai i Flandern (1524—1608), flamsk-ital. billedhugger. Utdannet i Flandern kom han 25 aar gammel til Italien og bosatte sig 1553 i Firenze. Han er paavirket av Michelangelo, men er dog den av hans efterfolgere som holdt sig mest fri for manér. Hans bronsefigurer utmerker sig ved sin dekorative silhouettevirkning, som navnlig lar dem ta sig smukt ut i friluft. Hovedverker av ham er «Sabbinerindernes rov» i Loggia de' Lanzi i Firenze og «Merkur» i Museo Nazionale sammesteds. Bedst er hans fontæner: «Neptunfontænen» i Bologna (1563—67) og de to fontæner i Bobolihaven i Firenze (1576 og 1585).

Bologna *[bålå'ña]*, Italien. 1. Provins i landskapet Emilia i (den tidligere provins) Romagna, 3 752 km.^{2} med 600 000 indb., 160 pr. km.^{2}, i nord slette, gjennemstrømmet av tillop til Po, i syd fjeld (Apenninerne). Silke- og kvægavl, hamp av fineste kvalitet. — 2. Provinsens hovedstad (det ældgamle Felsina, efter erobringen av de keltiske boier kaldt Bononia), ved foten av Apenninerne, mellem Reno, Aposa og Savena, 180 000 indb. B. betegner et overordentlig vigtig veikryds, hvor (før Genua blev forbundet med Posletten ved jernbanetunnel) alle veier fra syd samledes, for atter at grene sig ut mot syd, dels over Apenninerne til Toscana, dels langs Adriaterhavet. I den senere tid var B., som altid har været et strategisk vigtig punkt, yderligere styrket ved flere i vid omkreds liggende forter. B. er et hovedsæte for silkespinding og -vævning, for tilvirkning av kunstige blomster, straahatter og glas. Byens midtpunkt er de to store aapne pladser: Piazza Vittorio Emanuele og Piazza del Nettuno med Neptunsbronden (av Giovanni da Bologna) fra midten av det 16 aarh. Hovedkirken er San Petronio. I den vakre gotiske Mercanzia har handelskammeret sit sæte. De mest paafaldende bygverker i B. er de to skjæve taarne, bygget i begyndelsen av det 12 aarh. Byens værdifulde malerisamling indeholder bl. a. billeder av Guido Reni, Rafael («Den hellige Cecilie») og Francesco Francia. Men særlig beromt er B. for sit universitet, det ældste av alle, som fører sin grundlæggelse helt tilbake til Theodosius den store (425), men som dets egentlige stiftelsesaar regnes enten 1088 eller 1158. Det hadde i middelalderen tusener av studerende. Aar 189 f. Kr. blev B. romersk koloni. Under de tysk-romerske keisere blev B. fristad og kjæmpet sammen med guelferne og paven mot keiser Fredrik II, hvis son Enzio (Heinz) efter slaget ved Fossalta 1249 holdtes fangen i B. til sin død. Fra 1506 horte B. til Kirkestaten, indtil det i 1860 sluttet sig til Sardinien og det nye kongerike Italien.

Bologneserflaske *[bålånjēsər-]*, flaske av tykt glas, som efter blæsningen er hurtig avkjølet. Den taaler sterke stot, men springer itu i smaabeter, naar den ridses, f. eks. med et skarpt sandkorn.

Bologneserhund *[bålånjēsər-]*, se Hunderaeer.

Bologneserspat *[bålanjēsər-]*, en straalig varietet av mineralet tungspat (s. d.); forekommer i Monte Paterno ved Bologna.

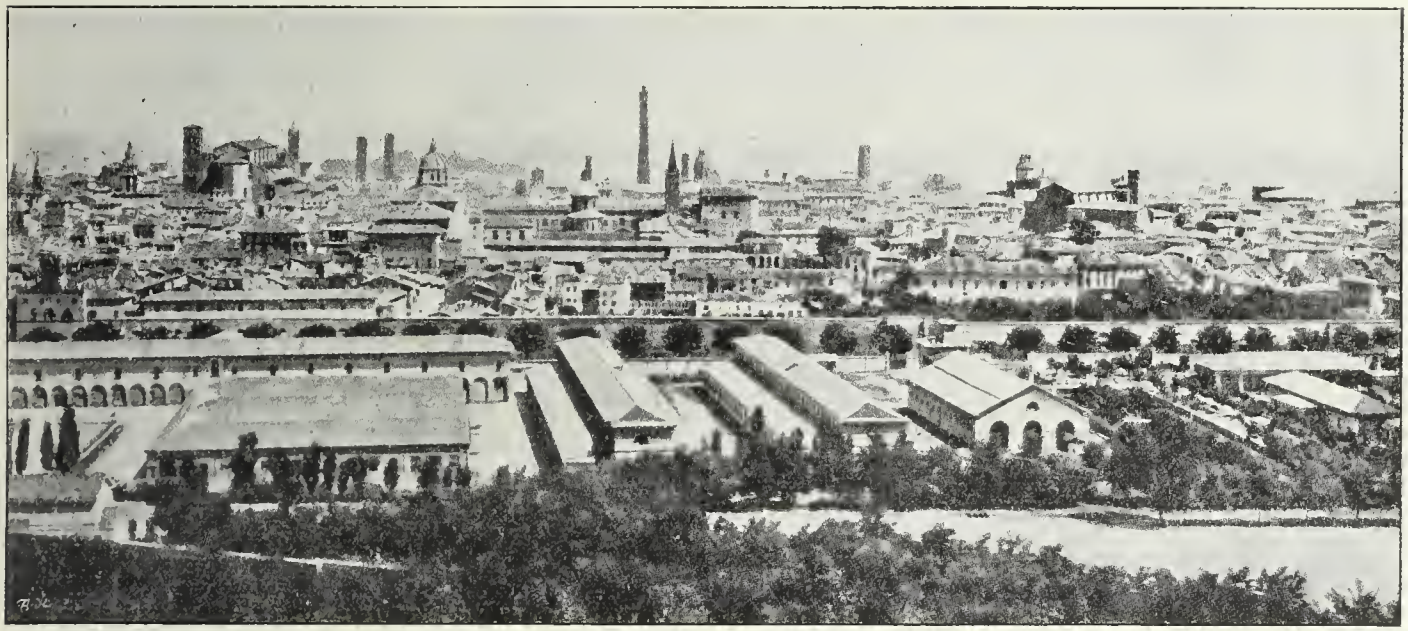

Bologna set fra S. Michele in Bosco.

Bolognesisk *[bålånjēsisk]* (el. bononisk) **lyssten,** et fosforescerende stof, som væsentlig bestaar av svovelbarium. Dets fosforescerende egenskap skal være opdaget 1602 av en skomaker i Bologna (lat. Bononia). Se Fosforeseens.

Bolomēter, et av Langley 1881 opfundet apparat til maaling av varmestraalers intensitet. Straalerne falder paa en metaltraad, opvarmer den og forandrer derved dens elektriske ledningsmotstand. Motstandsforandringen maales ved galvanometer. Med de fineste instrumenter kan man iagtta temperaturforandringer paa nogen timilliontedels grad Celsius. B. har bl. a. været benyttet til at maale solstraalernes intensitet.

Bolor-tag var før navnet paa den vældige fjeldkjede, som ligger mellem Pamir og det sydvestlige av Vest-Turkestan. Hoieste top Mustagata, 7 860 m.

Bolsēna, Italien, by i den nordligste del av provinsen Roma ved nordenden av B.-sjoen (omtr. hvor de to ældre byer Volsinii laa), 3 400 indb. Vinavl. Etruskiske oldtidslevninger. B.-sjøen, som ligger 300 m. o. h., er 115 km.^{2}, den vakreste og storste av indsjøerne i denne egn, sandsynligvis en kratersjo. Oerne Bisentina og Martana. Avløp Marta forbi Corneto i det Tyrrhenske Hav. Til minde om «underet ved B.», den «blødende» hostie, 1263, indstiftet pave Urban IV «Kristi legems fest».

Bolsjeviker er navnet paa den radikale, strengt marxistiske flertalsgruppe av de russiske socialister; i motsætning til dem stod de mere moderate «mensjeviker», mindretallet, som i 1903 skilte sig ut. De fleste av de gamle socialistiske ledere, først og fremst Pleehanow, sluttet sig til mindretallet (mensjevikerne), mens N. Lenin alt fra først av spillet den betydeligste rolle blandt bolsjevikerne. Den vigtigste forskjel mellem de to fløier indenfor den marxistiske socialisme var den at mensjevikerne mente at kunne samarbeide med det liberale bourgeoisi, mens bolsjevikerne alt i tsarismens tid ansaa dette for en motstander av den sociale revolution. Tiaaret mellem revolutionen i 1905 og Verdenskrigen bragte en vældig vekst for den russiske industri og dermed ogsaa for industriproletariatet og socialismen; men først efter marsrevolutionen 1917 blev det klart hvor sterkt masserne, særlig naturligvis i Moskva og Petrograd, var blit grepet av de socialistiske idéer. Bolsjevikernes ledere hadde, som saa mange andre russiske revolutionære, under tsarismen dels sittet i fængsel eller i Sibirien, dels været nødt til at opholde sig i utlandet; men i løpet av sommeren 1917 kom de allerfleste av dem tilbake til Petrograd og Moskva og tok op en vældig propaganda for sine idéer; ved siden av Lenin traadte nu navnlig Leon Trotzki frem i første række. Den stigende fredslængsel over hele Rusland gav socialisterne og da navnlig den hensynsløseste, mest radikale gruppe øket vind i seilene, og denne stemning utnyttet bolsjevikernes ledere med stor dygtighet. Efter Kerenskis mislykkede sommeroffensiv, som bragte hæren i fuldstændig opløsning og førte tyskerne stadig længere ind i landet, var det bare et tidsspørsmaal, naar den borgerlig-radikale regjering maatte falde og avløses av en socialistisk, og i begyndelsen av november 1917 blev Kerenski da ogsaa styrtet av bolsjevikerne. Imidlertid hadde der, for størstedelen rent spontant og tildels med rot i ældre russiske organisationsidéer, ved de fleste hæravdelinger og større industrielle bedrifter dannet sig saakaldte sovjets, arbeider- og soldatraad, delvis ogsaa bonderaad, som tiltok sig magten baade i hæren og i industrien, men foreløbig uten nogen eentral ledelse. Disse nye organisationer utnyttet nu bolsjevikerne — vistnok efter Lenins initiativ — som organ for det «proletariatets diktatur» som de ansaa nodvendig for at gjennemføre socialismen. Sovjets fik sig tillagt ikke bare økonomiske og sociale, men ogsaa politiske opgaver, de enkelte raad organisertes i distrikts- og guvernementsraad, som igjen blev sammenkaldt til alrussiske raadskongresser, som blev bærere av den høieste myndighet i landet, og paa dette grundlag blev der bygget en forfatning som traadte i kraft 19 juli 1918. Jevnsides med denne politiske organisering gik socialiseringen baade i industri og jordbruk; samtidig maatte bolsjevikerne kjæmpe med alle andre partier i landet, baade de rent kontrarevolutionære og tidligere revolutionære partier som mensjeviker og social-revolutionære. Store dele av riket rev sig los fra Stor-Rusland, Tyskland tvang bolsjevikerne til en meget ufordelagtig fred i Brest-Litovsk, og Ruslands tidligere allierte, ententemagterne, stottet deres forskjellige fiender militært og økonomisk samtidig med at de blokerte landet for tilforsel. Under disse overordentlig vanskelige forhold har bolsjevikregjeringen utfoldet en vældig energi: motstanden hjemme er slaat ned med haard haand, tildels med terroristiske midler, en ny «rod» armé er organisert, de kontrarevolutionære arméer er slaat over hele linjen, og en utstrakt motpropaganda sat igang mot de borgerlige partiers antibolsjevikiske pressevirksomhet over hele den eiviliserte verden. Bolsjevikernes idéer — den marxistiske socialisme gjennemført ved hjælp av proletariatets diktatur gjennem arbeiderraad og sovjetforfatning — har spredt sig i de fleste europæiske lande. En saakaldt «tredje internationale», bygget paa disse idéer, er dannet og har faat tilslutning fra de socialistiske hovedpartier i Italien og Norge og fra socialistiske mindretalspartier i de fleste andre lande. I Ungarn var et styre paa «bolsjevikisk» grundlag ved magten gjennem adskillige maaneder indtil aug. 1919, og i Tyskland har en række «kommunistiske» reisninger fundet sted, hittil dog uten at ha hat varig held med sig. Den sidste fase i utviklingen er at ententemagternes blokade av Rusland i navnet er ophævet, og at der forhandles om at gjenopta den økonomiske og politiske forbindelse. I Rusland selv synes den økonomiske organisation at være blit væsentlig bedre; men endnu har dog «raadsregjeringen» betydelige vanskeligheter at kjæmpe med, navnlig i transportvæsenet. Den strenge avspærring har imidlertid ført til at man endnu (april 1920) ingen klar oversigt kan ha over situationen i Rusland eller over utviklingens forløp i de sidste tre aar.

Bolsōn de Mapīmi, Mexico, en av saltsjøer og myrer opfyldt 20 000 km.² stor sænkning (1 000 m. o. h.) i den nordlige del av høilandet.

Bolsover *[bå'lsəvər* el. *bau'zər]*, England, by i Derbyshire, 10 km. ost for Chesterfield, 11 200 indb. I omegnen kulminer og stenbrud.

Bolster, et tætvævet, diagonalvævet tøi av bomuld, lin eller jute eller blandinger herav; har ofte blaa eller røde striper og benyttes til træk paa underdyner, puter og madrasser, hvilke derfor ogsaa selv ofte betegnes som «bolstre». Fint b. kan ogsaa være jaequardvævet, særlig med blomstermønster.

Bolsward, Nederlandene, indlandsby i provinsen Friesland, sydøst for Harlingen, 7 500 indb. Engang medlem av Hansaforbundet og en meget betydelig by. Lin- og uldindustri, kvæghandel. Sjelden vakker gotisk kirke.

Bolsøy, herred i Møre fylke (Romsdals amt), 273 km.², med 4 290 indb. (1918); 15.7 pr. km.² Herredet, som svarer til B. prestegjeld med B., Røvik og Kleive sogne, ligger omkring Molde- og Fanefjorden. Hovedkirken laa indtil for nogen aar siden paa den lille ø Bolsø (derav herredets navn); ny kirke er nu opført paa fastlandet, straks øst for Molde. Moldes omegn, særlig partiet langs Fanefjorden (Fanestranden), er kjendt for sin naturskjonhet. Her ligger en række vakre villaer i frodige omgivelser. Utsigten sydover med Moldefjorden i forgrunden og Romsdals og Søndmørs alper i bakgrunden er storslagen. Langs Fanestranden fører hovedvei gjennem veldyrkede strøk til gaarden Hjellset, hvor den deler sig i en gren over Battenfjordseidet og en gjennem Osdalen. Straks vest for Molde ligger det store Reknes sanatorium for tuberkulose, i øst fylkets nye sindssykeasyl paa gaarden Opdøl. Jordbruk og fiskeri er de vigtigste næringsveier; der drives ogsaa en del baatbyggeri, en del istrafik, og nær Molde findes et par fabrikker. Av arealet opgives 24 km.² at være aker og eng, 106 km.² skog, 7 km.² ferskvand; resten (136 km.²) er utmark, snaufjeld og myr. Der opgives at være 5 507 maal udyrket til dyrkning skikket jord; 1901—07 opdyrkedes 604 maal. B. sparebank, oprettet 1863. Antagen indtægt 1917 1 337 000 kr., formue 6 604 000 kr.

Bolt, n. adelsslegt fra den senere middelalder, fik først i det 14 og 15 aarh. nogen større betydning. Agmund Bergthorssøn B. var riksraad og dronning Margretas betrodde mand. Om Amund Sigurdssøn B., se Amund S. — Aslak Hartvigssøn B., n. erkebiskop, blev i 1407 biskop i Oslo, aaret efter i Bergen. I 1428 «postulertes» han til erkebiskop i Nidaros, mottok 1430 pavens konfirmation herpaa og fik titelen «det pavelige sætes legat». A. B. istandbragte et register

over erkestolens eiendomme og indtægter, den bekjendte «Aslak Bolts jordebok», et vigtig historisk kildeskrift. Av hensyn til sin betydelige handel stillet han sig venlig til Hanseaterne i Bergen og vilde ikke gaa med paa energiske forholdsregler mot disse. Sin myndighet over de øvrige bisper hævdet han ved avholdelse av provincialsynoder. A. B. spilte ved flere leiligheter en vigtig politisk rolle. Efter Kristoffer av Bayerns død var han først med paa at vælge Kristian I til n. konge, men erklærte straks efter, at han var blit tvunget dertil, og sluttet sig til Karl Knutsson, som han endog kronet i Trondhjems domkirke (nov. 1449). Han var da en meget gammel mand og døde kort efter. [Litt.: L. Daae, «Christian I's norske historie» (1879) og «En kronike om erkebiskopperne» (1897).]

Bolt (tekn.), en cylindrisk maskindel av metal med hode i den ene ende og stængsel i den anden. Stængselet kan være en løs skive og en gjennem b. gaaende pinde el. kile. Skrue-b. har skruegjænger og skruemor (møtrik), ved hvis dreining fastspændingen av de stykker som skal holdes sammen ved b., foregaar. B. er glat (uten gjænger) paa den del som gaar gjennem b.-hullerne.

Bolt (sjøuttr.), fordobling til styrkelse av seilet hvor dette særlig trænges, i hjorner, ved kanterne, ved revene (skjøt-b., nok-b., fot-b. o. s v.).

Bolton (B. le Moors *[bo^{u}'ltn-lə-mūəz]*), England, by i Lancashire, 184 000 indb. B., som ligger paa det store kulfelt vest for de Penninske Aaser, er en av de vigtigste av de her liggende fabrikbyer for bomuldsvarer, med (1900) 5 mill. spindler. Ogsaa tilvirkning av spinde- og vævemaskiner.

Bo'ltzius, Fredrik August (1836—), sv. prædikant og helbreder. Efter at ha oplevet et religiøst gjennembrud optraadte han som prædikant og mente tillike at kunne helbrede syke som hadde troen, ved bon og salvning med olje (jfr. Jak. 5, 14—15). Hans virksomhet gjorde hans navn berømt i vide kredser og fremkaldte en ivrig drøftelse. [Se herom C. H. N. Steffen, «Vittnesbörd om helbregdagörelse genom tron», 2 utg. 1895; E. Thorelius, «Boltzianismen, skandinavisk kulturbild», Karlstad 1888.]

Boltzmann, Ludwig (1844—1906), østerr. fysiker, efterhaanden professor ved universiteterne i Graz (1869), Wien (1873), Graz (1876), München (1889), Wien (1894), Leipzig (1900) og Wien (1902). Sine arbeider over kinetisk gasteori samlet han i to bind, som regnes for et standardverk paa sit omraade. Forovrig har han arbeidet med den Maxwell'ske elektrodynamik, samt mekanik. Efter Helmholtz regnedes han for Tysklands mest fremragende teoretiske fysiker. Hans «Populäre Sehriften» (1905) er høist originale og aandfulde. Han endte frivillig sit liv under et ophold i Duino ved Görz.

Bolungarvík, Island, vigtig fiskerleie nær Isafjörður. Foruten den faste befolknings huse findes en stor mængde boder, hvor de tilreisende fiskere bor i fisketiden. Til B. søker fiskere fra hele egnen om den store fjord Isafjarðardjúp (s. d.).

Bolus, en jernholdig, finkornet lerart som har været kjendt og benyttet siden oldtiden. Efter farven og finhetsgraden har b. hat forskjellige anvendelser. Hvit b., som især findes i Tyskland og Böhmen, brukes f. eks. til bortfjerning av fettflekker, til kit og de simplere sorter som pipeler. Rød b. brukes som polermiddel. Gul b., navnlig fra Frankrike, brukes som pudsemiddel. Ved glødning blir farven rød, og stoffet gaar da under navn av polerrødt. En brun b. er terra di Siena fra Italien; den har anvendelse som malerfarve. I oldtiden kaldtes b. tildels terra lemnia. Terra sigillata var smaa b.-stykker med signetavtryk, som mentes at ha medicinske egenskaper.

Bolverk betegner i havnebygningen en konstruktion til stotte av terrænget langs havnelinjen. Materialet er som oftest træ. B. bygges som en væg, der avsluttes oventil av en hammer og forankres mot land til nedrammede pæler. B. av træ er ikke særlig holdbart, navnlig hvor der findes pæleorm, og man anvender derfor undertiden b. av jernbetong.

Bolviks el. Volds jernverk ligger ved Voldsfjorden i Solum herred i Nedre Telemarken. Det blev optat 1692 av assessor Halvor Borse, som s. a. fik privilegier med 1 mils cirkumferenee, og var i drift til 1865. Efter Borse indehaddes verket av hans svigerson, konferensraad Herman Leopoldus Lovenskiold, i hvis familie det forblev til midten av 1840-aarene, da det gik over til familien Flood, i hvis eie det var til slutten av 1860-aarene. Verket, som hadde betydelige skoger, har senere været eiet av flere interessentselskaper. Den herskabelige bebyggelse skriver sig delvis fra Halvor Borses tid.

Bolærne, en gruppe mindre oer i den vestlige del av Kristianiafjorden utenfor Notterø. Paa oerne, der er bevokset med naaleskog, er der gode græsganger; der bor en del lodser og fiskere.

Bom. 1. (Sjøuttr.). En rund spire til at utspænde seil eller anden rig med; brukes mest under et seil: mesan-b., stor-b., læseil-b. o. s. v. B. brukes særlig ofte om b. under storseilet paa en jagt, seilbaat m. m.; paa skibe mest om klyverbommen, baugsprydets fortsættelse. B.-seil, seil med b. under. B.-lofter, taug fra masten til (mesan)bommens agterende, som b. kan loftes op med. B.-talje, talje, som stotter en stor-b. eller mesan-b. forover under lens, naar bommen er meget avfiret. — B. er laant fra nedert. og holl. *bòm (boom)*, træ, træstang, sml. t. *Baum*. — 2. (Gymn.). Kort b., en planke paa høikant, avrundet oventil. Lang b., to sammenlimte planker, fæstet i rænder; flyttes med haand eller ved balansevegter. Benyttes til hævbevægelser, sprang, balansering og mange andre ovelser. — 3. Valse i vævstolen, hvorpaa rendingstraadene (rendings-b.) eller det vævede stof (tøi-b.) er opviklet. — 4. (Veivæsen.) Til anlæg eller vedlikehold av enkelte veier og især broer opkræves der en avgift av de trafikerende. Der er da i almindelighet anbragt et stængsel (b.); den avgift, som erlægges for passagen, kaldes som regel b.-penger. I utlandet blev b. tidligere anvendt meget og brukes paa enkelte steder endnu. I Norge var der tidligere tillagt enkelte personer ret til at opkræve saadan avgift ved bestemte offentlige broer. Disse privilegier er nu bortfaldt, og den gjældende veilovgivning gir ikke adgang til at paalægge nogen avgift. Der findes eksempler paa at b.-penger endnu opkræves i Norge.

Boma, Sydvestafrika, hovedstad i distriktet av samme navn i Belgisk Kongo, paa nordsiden av Kongos brede munding, ca. 75 km. fra havet. Da Kongo her er seilbar for de største skibe, er B. ved siden av Banana Kongostatens vigtigste handelsby og tillike sæte for dens regjering. Hadde i 1903 379 hvite indb.

Bomarsund, russ. fæstning paa Ålandsoerne; blev under Krimkrigen angrepet av en engelsk flaate (som medforte fransk landgangsmandskap) og indtat efter 6 dages beskytning. Ved Pariserfreden 1856 maatte Rusland gaa ind paa ikke mere at ha befæstede anlæg paa Alandsøerne.

Bomba, kong, et spottenavn, som kong Ferdinand II av Begge Sicilier paadrog sig, da han for at kue det sicilianske oprør lot Messina bombardere 7—9 sept. 1848.

Bombacēæ, silkebomuldstræerne, tropisk, især sydamerikansk familie omfattende litt over 100 arter, der alle er træer. Familien er nærbeslegtet med katostfamilien, hvorunder den ogsaa henføres av nogen forfattere.

Trykt mai 1920.

Mange av dens arter er store trær med mægtige, tondeformet fortykkede stammer, men meget let ved. Blomsterne er store og smukke, lignende katostens, frugten oftest en kapsel, der indvendig er sterkt haaret, mens frøene er glatte. Av de herhenhørende arter skal kun nævnes boababtræet (se Adansonia).

Bomba'rde, navn paa de ældste kanoner, som var av smijern og opbygget av sammensveisede eller (og)

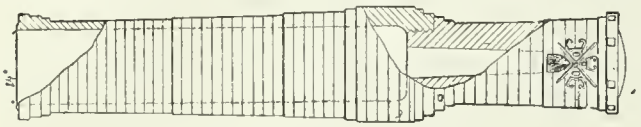

Bombarden fra Gent (15 aarh.).

opkveilede jernstænger, med et paaskruet bakstykke som optok krudtkammeret. Dette var mindre end løpet, som i regelen utvidet sig konisk fremover.

Bombardement *[-mang].* Herved forstaaes egentlig heftig beskytning av en fæstning, hvorved man søker at faa kommandanten til at overgi sig. Benævnelsen b. har i den senere tid faat en mere almindelig betydning og anvendes om heftig beskytning i sin almindelighet av fiendens anlæg av forskjellig slags. Ifølge de paa Haag-konferansen i 1907 vedtagne konventioner er det som almindelig regel forbudt at bombardere steder som ikke forsvares. Det avgjørende er altsaa ikke netop om stedet er befæstet, naar det kun er forsvaret. Flere magter har negtet at tiltræde konventionen, hvorfor denne under Verdenskrigen 1914—18 blev uten større betydning.

Bombardēr, oprindelig betjeningsmandskapet ved en bombarde, senere det samme som overkonstabel (korporal) ved artilleriet. Navnet gik av bruk i midten av forrige aarh.

Bombardōn, tuba i Es (og F).

Bombasin *[-sæng],* et glat eller diagonalvævet stof, oftest av faareuld eller som tidligere ogsaa av silke.

Bomba'st (av middelalderlig lat. *bombax*, bomuld), ordskvalder, svulstige fraser uten indhold. Bombastisk, høitravende, svulstig.

Bomba'stus, se Paraeelsus.

Bo'mbax, slegt av *bombaceæ,* med ca. 50 væsentlig i Sydamerika hjemmehørende arter. Av enkelte av disse, f. eks. *b. malabaricum*, brukes frugternes indvendige haarbeklædning som utstopningsmateriale, «bombaxuld, silkebomuld».

Bombay *[bå'mbe'],* by i Forindien, ligger paa en ø ved vestkysten. Næst Kalkutta det brit. Indiens største by med 979 000 indb. (1911), hvorav 70 pet. er hinduer, 20 pet. muhammedanere, resten kristne (europæere og blandinger), parser ete. B. har en pragtfuld europæisk bydel med store bygninger og vakre aapne pladser, men den indfødte bydel (Blaek town) har trange, skidne gater og er meget usund, netop et arnested for pest. Siden aapningen av Suezkanalen er B.s betydning som handelsstad vokset sterkt, men den staar dog endnu tilbake for Kalkutta. En hel del dampskibslinjer forbinder B. med de vigtigste havner i Europa og Asien, og flere av de største jernbanelinjer i Indien begynder her. Av utførselsvarer maa først og fremst nævnes bomuld, dernæst hvete, ris ete; den samlede værdi av utførselen og indførselen var i 1917 over $1^1/_2$ milliard kr. B. er sæte for en guvernør, og her ligger ogsaa et av Indiens største universiteter. Der utkommer mange aviser i byen, deriblandt Indiens mest utbredte dagblad. Norsk konsulat. — B. er hovedstad i en provins av samme navn. Denne omfatter Indiens vestkyst fra Belutsjistans grænse og sydover og har et flateindhold av ca. 320 000 km.^{2} med $19^1/_2$ mill. indb. (1911). Folketallet avtok omkring aarhundredskiftet sterkt paa grund av pestens herjinger; mange mennesker er ogsaa omkommet av hungersnød, da høsten ofte har slaat feil paa grund av tørke. I de senere aar er det dog begyndt at tilta igjen. I religiøs henseende er hovedmassen av indb. hinduer (15 mill.), dernæst muhammedanere (4 mill.), kristne (233 000), parser (81 000) ete. Den nordlige del av landet omkring Indus' delta er et flatt, tort og ufrugtbart land. Længere syd ligger der langs kysten en stripe med meget frugtbart land, som ind mot land begrænses av de vestlige Ghatsfjelde; indenfor disse danner landet en tor høislette. Det er mange steder nødvendig at bruke kunstig vanding paa markerne. Der dyrkes korn (hvete og ris), bomuld, indigo, sukkerror ete. Der er temmelig megen bomuldsindustri; de fleste fabrikker findes i byen B.

Bombe. 1. B. var tidligere som artilleriprojektil brukt i form av en rund jernkule fyldt med krudt, og bragt til at eksplodere ved lunte eller brandror. B. er atter under Verdenskrigen kommet til stor anvendelse i forskjellige former og øiemed: a. som projektiler der kan utskytes fra skyts, nedslippes fra luftfartoi eller kastes med maskine eller haandkraft, b. som en i æske, boks eller hylster av forskjellig form og materiale (blik, pap o. s. v.) anbragt sprængstofmængde, større eller mindre, som kan plaeeres paa steder hvor en ødelæggende virkning straks eller efter en viss tid ønskes opnaadd. B. kan bringes til at virke ved brandrør (s. d.), mekanisk eller kemisk detonator eller ved lunte. Brandrør og mekanisk detonator anvendes gjerne ved utskytnings- eller kaste-b., mens der ved plaeerings-b. anvendes kemiske og mekaniske detonatorer eller lunte. Disse sidste kan være saaledes indrettet at de bevirker b.s virkning efter ganske kort tid og op til 14 dage, hvad der især er kommet til anvendelse ved spræng- og brand-b., anbragt i fartøier som ønskes ødelagt. — B. kan være spræng-b., fyldt med sprængstof op til 500 kg. (til nedslipning fra luftskibe), brand-b., fyldt f. eks. med blanding av klorsurt kali og sukker, termit o. l., rok-b. (f. eks. fosfor), lys-b. (magnesium), gas-b., fyldt med stoffer som ved b.s sprængning utvikler gasarter som virker kvælende, nervedeprimerende, fremkalder taarer eller nysing o. s. v. For spræng-b.s vedkommende gaar benævnelsen b. og miner ofte om hinanden. Se forøvrig Granat, Mine, Projektil. Til utskytning av b. bruktes tidligere de glatlopede b.-kanoner; nu anvendes som regel b.-kastere. — 2. (Geol.). Vulkanske b. er rundagtige, draape- eller eggformede, næve- til hodestore lavaklumper. De opstaar ved at lava i halvtflytende tilstand rives med av de fra krateret voldsomt undvikende dampe og storkner i luften.

Bombesikkert kaldes et hulrum, hvis overdække er saa sterkt at det ikke kan gjennemslaaes av granater eller ødelægges ved disses sprængvirkning. De sværeste rum bygges av armert betong og panserplater. Skudsikkerhet kan ogsaa tilveiebringes ved tykke jorddækninger. Før Verdenskrigen regnet man at 3 m. uarmert betong eller 10 m. jord gav dækning mot de sværeste projektiler. Under krigen blev rummene ofte lagt 20—30 m. eller mere under jordoverflaten for at bli bombesikre.

Bo'mbyx, se Spindere.

Bomerke, eiendomsmerke, en av simple geometriske tegn sammensat figur, som i tidligere dage anbragtes paa huse, arbeidsredskaper og husgeraad og ofte tillike tjente som navnunderskrift og blev anbragt i underskriverens sigil. Hvorvidt b. fulgte gaarden (buen), slegten eller personen, er endnu ikke tilstrækkelig utredet, men man synes nærmest at anta at merket har fulgt gaarden og dens eier. [Litt.: «Foreningen til Norske Fortids-

mindesmerkers Bevaring» (1901). Peder Asmundstad, «Bumerker» (1902), Fred. B. Wallem, «En indledning i studiet av nordiske bomerker».] — Ogsaa andre ger-

Segl med bomerke fra 1366. Oslo.

Segl med bomerke fra 1420. Sande, Vestfold.

manske folk kjender b., se Homeyer, «Die Haus- und Hofmarken» (1870), hovedverket om emnet.

Bomhoff, Karl Gether (1842—), n. bankmand, utdannet sig som farmaceut og industrikemiker, og blev som saadan 1868 knyttet til en fabrik i Dresden. Efter nogen aars ophold her og reiser i forskjellige lande vendte B. tilbake til Norge og anla i begyndelsen av 1870-aarene en fabrik for fremstilling av jod og kalisalter, dengang en ny industri hos os. Han deltok efterhaanden i flere andre industrielle foretagender, bl. a. nogen aar som direktør for Trondhjems mekaniske verksted. Blev 1884 av Stortinget valgt til direktør for Norges Bank i Trondhjem; ved overflytningen av hovedsætet til Kra. direktionens formand. I Trondhjem deltok B. i byens kommunale anliggender og var 1895—97 en av dens repræsentanter paa Stortinget. B. har oftere ydet bidrag til belysning av socialøkonomiske og finansielle spørsmaal. Formand i bestyrelsen for Carnegies heltefond i Norge 1912, 1918 formand i statens raadgivende finansraad, 1920 formand i valutaraadet.

(Fot. Karl Anderson.)
Karl Gether Bomhoff.

Bommel eller Zalt B., Nederlandene, by i Gelderland, ved sydbredden av Waal, paa den av Waal og Maas dannede ø Bommeler Waard, 4000 indb.

Bommesī, diagonalvævet bomuldstoi som ved opkradsning er gjort loddent.

Bomolje, se Olivenolje.

Bompenger, se Bom 4.

Bomseil, se Bom 1.

Bomuld er haar paa bomuldsplantens frø. Haarene er 20—50 mm. lange, 0.02 mm. brede, éncellede. Cellevæggen bestaar av ren cellulose og er utvendig beklædt med en hud. Haaret har flatt hulrum og en vreden form, hvorved det under mikroskopet let kjendes fra andre spindefibrer. Ved merceerisering, behandling med sterk natronlut, mister b. overhuden og antar et silkelignende utseende. Et enkelt haar taaler en belastning av 2.5—4.5 g. og har en brudlængde (s. d.) av 27 km. for de bedste sorter, men kun 7.5 km. for ostindisk. De teknisk vigtigste sorter er: Nordamerikansk b., deriblandt de bedste sorter Sea-Island el. lang Georgia, kort Georgia, Louissiana, Virginia o. s. v.; sydamerikansk b. er i almindelighet meget god, særlig brasiliansk, tildels ogsaa middels god; vestindisk b. er næsten likesaa god som de forannævnte, men slet renset; ostindisk b. mindre god, kort og uren; bengalsk b. er den mindst gode av alle sorter; levantiner b. fra europæisk og asiatisk Tyrki er middelsgod; afrikansk b. er av forskjellig kvalitet. — B.s-hostens utbytte angit i mill. baller à 200—300 kg. sees av folgende tabel:

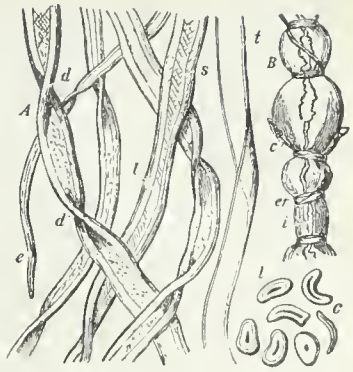

Bomuld set gjenn. mikroskop
A bomuldshaar; d vredne partier; l hulrum; s tyk kant; c spids, t umoden (død) bomuld. — B med kobberoksydammoniak behandlet bomuld med sprængt overhud, c. C tversnit av bomuldshaar.

Aar.	Nord amerika.	Ost-indien.	Egypten.	Brasilien og andre.	Samlet utbytte.
1880	6	2	0.4	0.2	9
1890	8	3	0.5	0.3	12
1900	10	3	0.7	0.9	15
1910	12.1	4.6	1	3	20.7

B. er en av verdensmarkedets hovedartikler og omsættes især gjennem b.-borserne i New York og Manchester. — Indforselen til Norge har været i stadig stigende fra 2.66 mill. kg. i 1895 til 3.03 mill. kg. i 1905, men prisen pr. kg. har været meget varierende, fra kr. 0.66 pr. kg. i 1895 til kr. 1.12 pr. kg. i 1904, da den samlede indforsel utgjorde 2.8 mill. kg. til en værdi av 3.2 mill. kr. I 1905 var værdien blot 2.66 mill. kr. trods den større indforselsmængde. — B.s behandling for fremstilling av traad. Allerede paa dyrkningsstedet skilles b. (haarene) fra froene ved at b. i en egrenermaskine rives av froene, som holdes tilbake av en rist eller et valsepar. Froene utgjor ca. 70 pet. efter vegt. B. sammenpresses til baller, saa at 100 kg. ved amerikansk b. indtar et rum av 0.3 $m.^3$, ved ostindisk b. alene 0.14 $m.^3$ Behandlingen i fabrikken foregaar saaledes: 1. Losgjøring utføres ved at ballen opdeles lagvis og behandles mellem riflede valser i en ballebryter. 2. Lagring av de enkelte sorter for sig og blanding av de sorter som skal sammenarbeides. 3. Rensning for frorester, blade etc. foregaar i en aapner, hvori b. slaaes av jernpinder mot en rist, som frodelene passerer, mens b. føres videre av en luftstrom. Denne fjerner samtidig støvet ut gjennem en roterende trommel, hvorpaa b. avlagres for at aftages som et vatlag. 4. Opdeling. Hertil benyttes en slagmaskine el. batteur, hvori b. tilføres mellem to valser, som samtidig holder vatlaget fast saa den ut mellem valserne forte del kan bearbeides av en slagvinde, som har et omdreiningstal av 12—1500 pr. min. Herved utsættes b. for slag av jernlinjaler; langhaaret b. gives 6—8 slag pr. fremmatet cm. vatlag, korthaaret indtil 24 slag pr. cm. Herved opdeles b. jevnt og befries ved luftutsugning for støv. 5. Karding (s. d.). Denne bevirker adskillelse av de enkelte b.-haar og parallellægning av disse. B.-vatlaget omdannes paa kardemaskinen til et tyndt flor som omformes til et baand og avlagres i en blikkande. 6. Strækning og sammenlægning. Flere b.-baand føres mellem valsepar som roterer med forskjellig hastighet, saa baandene strækkes og haarene lægges parallele, samtidig med at en utjevning foregaar

ved foreningen av flere baand til ett. 7. Spinding (s. d.). For b. benyttes saavel forspindemaskiner som finspindemaskiner. — I Norge findes 9 b.-spinderier, tildels med væverier. Det storste spinderi har 37 000 spindler. Antal b.s-spindler i verden antoges 1877 at utgjore 70 mill., 1895 ca. 94 mill., 1901 111 mill., 1914 over 136 mill. Av disse hadde Spanien 2.2, Japan 2.4, Italien 4,6, Osterrike-Ungarn 4.9, Indien 6.4, Frankrike 7.4, Rusland 9.1, Tyskland 11.4, de Forenede Stater 31.5, England 56.0 mill. — Nummereringen av b.-traad er sedvanlig engelsk. Nummeret angir hvormange hæspler à 840 yards tilsammen veier et engelsk pund, el. hvormange længder à 1690 m. tilsammen veier 1 kg. Nr. 60 betegner saaledes at 60 × 1690 = ca. 100 000 m. traad veier 1 kg.

Bomuldsfløil, se Floil.

Bomuldsfrøkaker er et biprodukt ved oljeutpresningen av bomuldsfrø, det er rester av dette frø i kakeform. Kakerne brukes som fôr, helst findelt som mel. De betegnes enten som avskallede el. uavskallede, eftersom frøet for presningen var berovet sit skal eller ikke. Skallene ikke alene forringer kakernes næringsindhold, men kan endog gjøre dem farlige at benytte, navnlig ved at fremkalde forstoppelse hos dyret. — Avskallede b. er et kvælstofrikt, sundt og godt kraftfôr, som i stor utstrækning især anvendes til melkekjor, mindre til andre husdyr, ikke til kalver.

Bomuldsfrøolje, eottonolje, vindes ved utpresning av de avskallede bomuldsfrø og paafølgende rensning. Det er en straagul olje, hvis smak ligner olivenoljens, som derfor forfalskes med den; forøvrig brukes bomuldsoljen til fremstilling av saape og til forskjellig teknisk bruk. Ved avkjøling utskilles «bomuldsstearin».

Bomuldsgarn, se Garn.

Bomuldsplanten, forskjellige arter av slegten *gossypium,* som hører til katostfamilien og særlig adskiller sig fra katost ved at ha kapsel med talrike frø, hvis overflate er tæt besat med lange, hvite haar. De arter gossypium som især dyrkes for bomuldsutvindingens skyld, er *g. herbaceum, barbadense* og *arboreum* med sine forskjellige kulturformer. *G. herbaceum* har været dyrket i Ostindien og Arabien i over halvtredje tusen aar og overfortes 1774 til Nordamerika; en av dens varieteter *(g. religiosum)* har gul frould («nanking»). Bomuldsdyrkning finder sted overalt i troperne. Kapselen er tre- el. femrummet, og naar den springer op, danner alle de til samme rum horende frø en ved de lange sammenfiltrede haar sammenhængende masse. De næsten kulerunde frø indeholder megen fet olje, som utvindes av de avskallede frø ved presning og gaar i handelen under navn av bomuldsfrø- el. eottonolje. Resterne efter oljeutpresningen formes til bomuldsfrokaker der brukes som kreaturfôr.

Bomuldskapsel.

Bomuldsspinding, se Bomuld og Spinding.

Bomuldstøier brukes meget til beklædning. Av beklædningsgjenstandene i hele verden lages 74 pct. av bomuld, 20 pct. av uld og bare 6 pct. av andre stoffer. B. fremstilles i en mængde arter og kvaliteter. Om vævningen se Vævning. Benyttes bomuld sammen med uld el. silke, kaldes toiet halv uldent og halv silke toi. Lerretsvævede b. kan være tætte, halvaapne eller klare. Til tætte b. hører lerret, kjoletøier og forklædetøier (flerfarvede), sirts (med paatrykt farve), kambrik el. kammerduk av traad nr. 36—96 og 2 400—5 500 traader pr. 1 m. bredde, shirting av traad nr. 16—60 og 1 800—3 200 traader pr. 0.7 m. bredde. Halvaapne el. klare b. er muselin, mull, linon, batist. Gazevævede b. er tarlatan, tyll, bobbinet og canevas. Diagonalvævede b. er bommesi, eroisé, drill, mug og satin (s. d.). Floilsvævet b. (se Fløil) kaldes manchesterfløil eller velveteen. Jaquardvævede b. er damask og piké. Efterbehandling av b. efter vævningen se Appretur.

Bon *[bō]* (fr.; fl. bons), anvisning (eg. bon pour, god for et visst belop), særlig paa statskassen el. statsbank. I Frankrike kom 1824 i bruk bons du trésor, skatkammeranvisninger, utstedt av regjeringen med 3, 6 el. 12 maaneders betalingsfrist i tilfælde av forbigaaende pengemangel, for at kunne dække statens forpligtelser; de var rentebærende og kunde endosseres. Lignende gjældsforskrivninger kjendes ogsaa fra andre lande.

Bon, Kap (arab. Ras Addar), Tunis' nordøstligste forbjerg, paa halvoen mellem Tunis-bugten og Hammamet-bugten, under 37° n. br.

Bōna (lat., flertal av *bonum*), gods, formue. B. aequisita, erhvervet gods; b. adventitia, tilkommet gods; b. dotalia, medgift; b. hereditaria, arvegods; b. immobilia, urørlig gods; b. mobilia, rørlig gods, losøre; b. paraphernalia, gods som hustruen besidder ut over hvad hun medbragte i egteskapet; b. vacantia, herreløst gods.

Bona, se Bône.

Bōna Dēa (lat., «gode gudinde»), hos romerne en frugtbarhetsgudinde, gift med (el. datter av) Faunus; hendes tempel i Rom laa paa Aventinerhoien; hendes hovedfest feiredes i konsuls el. prætors hus under vestalindernes medvirken; ingen mand maatte være tilstede.

Bōna fīde, lat., i god tro, ærlig og oprigtig; bona fides, god tro.

Bonaire *[bånæ̈r]*, o i Vestindien, en av de smaa Antiller, ost for Curaçao, utenfor Venezuelas kyst, 335 km.², 6 000 indb. Kvægavl og saltutvinding. Tilhører Holland.

Bona'ld, Louis Gabriel Ambroise, vieomte de B. (1754—1840), fr. rom.-kat. filosof. Under revolutionen flygtet han til Heidelberg, hvor han skrev sit forste betydelige verk: «Théorie du pouvoir politique et religieux» (3 bd. 1796). Under Napoleon vendte han tilbake til Frankrike og ledet en tid sammen med Chateaubriand utgivelsen av det royalistiske tidsskrift «Mereure de Franee». Under Bourbonerne blev han betrodd vigtige embeder og blev pair og vieomte. 1830 vægret han sig ved at avlægge ed til det nye dynasti og trak sig tilbake til sit gods, hvor han døde. B. er en av de betydeligste repræsentanter for den kirkelige og politiske reaktion. Hans samlede skrifter utkom i Paris 1859 (3 bd.). [Se Vietor de Bonald, «De la vie et des écrits du vieomte de B.», 2 utg. 1853. G. Brandes: «Reaktionen i Frankrike».]

Bōna officĭa kaldes i folkeretten en mægling som en eller flere utenforstaaende stater foretar i en opstaat strid mellem to magter. Ved flere anledninger er i den nyere tid tvistigheter mellem stater blit bilagt ved utenforstaaende magters venskabelige raad og forestillinger. Mæglingen kan ogsaa gaa ut paa at faa en krig mellem to stater til at ophore. Eksempel præsident Roosevelts b. o. som fremkaldte fredstraktaten i Portsmouth 1905. Spørsmaalet om internationale stridigheters bilæggelse ved mægling var gjenstand for drøftelser paa Haagkonferanserne i 1899 og 1907. Resultatet herav findes i overenskomst om fredelig bilæggelse av internationale stridigheter, tiltraadt av de fleste stater (hvoriblandt og-

saa Norge). Retten til at tilbyde b. o. skal tilkomme de utenfor striden staaende parter endog under fiendtligheternes gang, og utovelsen av denne ret kan aldrig av en av de tvistende parter betragtes som en litet venligsindet handling. — Hvor omstændigheterne tillater det, har signaturmagterne vedtat at anbefale anvendelse av en særlig form av mægling. I tilfælde av en alvorlig uenighet som truer freden, vælger de stridende parter hver en magt, som skal træde i forbindelse med den paa den anden side valgte i hensigt at hindre et brud paa det fredelige forhold. «Saalænge dette opdrag, hvis tidsutstrækning i mangel av motsat bestemmelse ikke kan overskride 30 dage, varer, skal de tvistende stater ophøre med enhver direkte forbindelse angaaende striden, og denne betragtes som udelukkende henskutt under de mæglende parter» (art. 8).

Bonaparte (ital. Buonaparte). 1. Carlo Maria (1746–85), corsikansk adelsmand og sakforer. Efter i nogen tid at ha tilhørt det corsikanske uavhængighetsparti (Paoli) anerkjendte han 1769 det franske herredømme. Virket utrættelig for at skaffe sine barn stipendier og stillinger i Frankrike og støttedes heri av sin energiske hustru — 2. Maria Letizia B., f. Ramolino (1750—1836, gift 1764), som tilhorte en gammel, ganske velhavende corsikansk adelsslegt. Hun var en dygtig kvinde som satte alt ind paa at sikre sine mange (8) barns fremtid. Revolutionen aapnet dem uventede utsigter, men en tid saa det allikevel meget mørkt ut. 1793 maatte hun flygte fra Corsica, fordi familien hadde svigtet uavhængighetspartiet. En tid levet hun i den yderste fattigdom i Toulon og Marseille, indtil den næstældste sons glimrende karrière skapte hende gode livsvilkaar. 1796 flyttet hun til Paris og levet her i 18 aar som interessert, men aldrig blendet iagttagerske av sonnens eventyrlige livsløp. Omgit av al mulig pragt («Madame Mère», keisermoder) bevarte hun selv sine gamle tarvelige livsvaner og sparte hvad hun kunde av sine store indtægter. «Hvem vet om jeg ikke en gang blir nødt til at gi alle disse konger brodet.» 1814 drog hun til Rom, derfra til Elba, hvor Napoleon drøftet sine undvikelsesplaner med hende. Efter Waterloo drog hun igjen til Rom. Hendes sidste aar var triste. Flere av hendes barn og barnebarn døde, hun selv blev lam og næsten blind inden hun døde, over 85 aar gl. [Litt.: C. Tschudi, «Napoleons moder».] Barn: — 3. Joseph B. (1768—1844). Gik paa skole i Autun og tænkte paa at bli officer, da farens død i 1785 nodte ham, den ældste søn, til at vende hjem til Corsica for at hjælpe moren og de mange søskende. I en fart fik han en juridisk eksamen og nedsatte sig som sakforer i Bastia. 1793 maatte hele familien paa grund av brud med patrioterne og deres leder Paoli flygte til Frankrike, hvor de i nogen tid led nød, indtil forbindelser med ledende mænd i Frankrike (f. eks. Robespierres bror) bragte dem bedre kaar. Napoleon blev general. Joseph egtet i 1794 Julie Clary, datter av en rik kjøbmand i Marseille. Robespierres fald bragte Napoleon i nød saa han maatte ty til sin rikt gifte bror, «det heldige bæst». Snart vendtes forholdet dog om; Joseph mottok støtte og stillinger av sin yngre bror. Han blev medlem av de yngres raad, men spillet i begyndelsen ingen rolle, levet helst paa et gods han hadde kjopt nær ved Paris, men fulgte omhyggelig begivenheterne og underholdt en fortrolig og hemmelig brevveksling med Napoleon, mens denne var i Ægypten. Brumaire-statskupets heldige utfald skyldtes for en stor del Joseph. I de følgende aar deltok han i flere diplomatiske arbeider (freden i Luneville, konkordatet, freden i Amiens). Han utnævntes til tronarving for det tilfælde at Napoleon skulde dø barnlos. 1806 blev han konge i Neapel, hvor han tildels vandt aristokratiet ved sin elskværdighet og sin gavmildhet, men hvor hans stilling dog stadig var utryg, og hvor der næsten uophorlig kjæmpedes mellem de franske tropper og de indfodte, saa landet led, uten at Josephs mange liberale og humane love hjalp videre. 1808 kaldte Napoleon ham til konge i Spanien; Neapel overlotes Murat, og franske soldater banet Joseph vei til Madrid. Han var dog kun skyggekonge; de franske generaler lystret bare Napoleons ordrer, og uten den franske hær vilde hans stilling ha været ganske uholdbar. Overalt reiste den av prester og munker opfanatiserte befolkning sig mot det franske herredømme, og da de franske tropper i 1813 fik andet at gjore, maatte Joseph forlate Spanien. Efter Waterloo drog Joseph til Nordamerika, hvor han, formuende som han var, tok ophold paa Moreaus tidligere eiendom i Delaware. Efter hertugen av Reichstadts (Napoleon II) død 1832 optraadte han som prætendent og opholdt sig nogen aar i England. De sidste aar av sit liv bodde han i Italien. 1862 blev hans lik fort til Invalidekirken i Paris. Memoirer. — 4. Napoleon B., se Napoleon. — 5. Lucien B. (1775—1840). Skolegang i Autun og Brienne. 1795 ved Napoleons hjælp krigskommissær i Nederlandene og paa Corsica. 1798 medlem av de yngres raad. Han og Joseph B. arbeidet her for Napoleons planer. 1799 formand for forsamlingen. 18 brumaire var det L. B.s koldblodige og snarraadige optræden som avgjorde statskupets heldige forløp. Da han ikke kunde bringe den oprorte og forbitrede forsamling til ro, forlot han salen, ilte hen til de utenfor forsamlede soldater og opfordret dem til at komme sin general (Napoleon), som man vilde myrde, til hjælp. Ved denne overrumpling opnaadde han soldaternes indgripen og statskupets gjennemforelse. Var senere ivrig for Æreslegionens oprettelse og for konkordatet med paven, men vakte Napoleons vrede, da han 1802 efter sin første hustrus

Joseph Bonaparte.

Maria Letizia Bonaparte.

Lucien Bonaparte.

dod avslog at egte en ham av førstekonsulen foreslaat fyrstinde og i stedet giftet sig med en borgerlig født kvinde. I 1807 avslog han tilbudet om at bli konge i Spanien, da dette forutsatte at han lot sig skille fra sin hustru, og forholdet til keiseren blev efterhaanden saa spændt at L. B. 1810 besluttet at flygte til Amerika. Paa flugten blev han opsnappet av en engelsk krydser og fort i engelsk krigsfangenskap. Han blev først fri 1814, og efter et kort ophold i Rom drog han, efter Napoleons flugt fra Elba, til Paris, hvor han blev medlem av pairskammeret. Efter Waterloo raadet han forgjæves Napoleon til at opløse kamrene og gripe diktaturet og forsøkte efter Napoleons tronfrasigelse at faa kongen av Rom utropt til keiser og selv at bli formynder og regent. Paa tilbaketuren til Rom 1815 blev han i Turin fængslet av en østerriksk general, men blev paa pavens bon snart igjen loslatt. Levet senere mest i Italien. Arkæolog og forfatter. Memoirer. — 6. Marie Anne Elisa B. (1777—1820). Opdraget i Saint-Cyr. Under familiens trængselsaar i Sydfrankrike blev hun forlovet med en fattig og evnelos corsikansk officer, Felice Baccioehi, som hun, imot Napoleons ønske, ogsaa giftet sig med 1797. Samlet under konsulatet en kreds av forfattere og kunstnere i sit hjem. 1805 fyrstinde av Lucca og Piombino, som hun styrte med dygtighet. Hendes evner og hendes lette seder skaffet hende tilnavnet Luccas Semiramis. 1809 storhertuginde av Toscana. Levet efter 1814 i Bologna og Triest. — 7. Louis (Ludvig) B. (1778—1846). Kom 1793 til Frankrike og blev utdannet til officer. Tidlige utsvævelser undergravet hans helbred og handlekraft. Kun ugjerne mottok han 1806 den hollandske kongekrone. Med ikke ringe iver og dygtighet søkte han at gjennemføre praktiske reformer (kriminal- og civillovbok, vegt og maal efter fransk mønster), men fastlandssperringen ødela landets velstand, og Napoleons krav paa store rustninger forværret yderligere tilstanden.

Louis Bonaparte.

Ludvig blev mere og mere utilfreds med forholdene, og Napoleon mere og mere forbitret over lempelser i fastlandssperringen. 1810 nedla Ludvig regjeringen, indsatte sin hustru Hortense, f. Beauharnais, Napoleons steddatter, til regentinde i sin umyndige sons navn og forlot saa landet. Levet senere mest i Italien optat av historisk forfattervirksomhet. Negtet 1815 at motta pairsværdigheten av Napoleon. Hans egteskap med Hortense var ulykkelig. Skilsmisse 1815. Blandt hans historiske arbeider maa især fremhæves et verk om Hollands historie og statsforfatning i 3 bind, som utkom 1820, og flere skrifter om Napoleons historie (bl. a. et møtskrift mot Walter Scott). Hortense fødte Ludvig 3 sønner, av hvilke den yngste var Napoleon III (s. d.). — 8. (Carlotta) Marie Pauline B. (1780—1825) forlot med den øvrige familie Corsica 1793. Hun egtet i Paris i 1801 general Leclerc, som døde allerede 1802. 1803 egtet hun Camillo Borghese, av gammel romersk adel, men egteskapet opløstes snart. Hun var Napoleons yndlingssøster, men voldte ham meget bryderi ved alle sine letsindigheter. 1814 stillet hun alt hvad hun eiet til hans raadighet og fulgte ham til Elba. Før Waterloo gav hun ham sine juveler, som man bakefter fandt i hans vogn. Hun døde i Firenze. (Billede, se Canova, A.). — 9. Marie Annunziata Caroline B. (1782—1839). Egtet i 1800 general Murat, som i 1806 blev storhertug av Berg-Cleve og i 1808 konge av Neapel. Hun var sin mand fuldstændig overlegen. Den østerrikske minister Metternich, som 1806—09 var gesandt i Paris, var meget indtat i hende og forsøkte paa Wienerkongressen at frelse Murats kongestilling, men forgjæves. Efter 1815 levet Caroline i omegnen av Triest. — 10. Jérôme B. (1784—1860). Utdannet i Frankrike til sjøofficer. Deltok i flere sjøtogter og 1806—07 i krigen mot Preussen. 1807 konge av Westfalen. Lot sig efter Napoleons ønske 1806 skille fra sin hustru Elisabeth, f. Patterson, datter av en nordamerikansk kjøbmand, og egtet 1807 en württembergsk prinsesse. Som regent var han makelig, uten interesse for stort andet end sine fornøielser. Deltok uten hæder i felttogene 1809 og 1812—13. Efter 1815 levet J. B. dels i Osterrike, dels i Italien og længtes efter at faa komme tilbake til Frankrike. Ludvig Filips regjering tillot det endelig i 1847. Efter Februarrevolutionen blev han guvernør for Invalidepaladset. J. B.s son var Joseph Charles Paul B., kaldt prins Napoleon (s. d.), og dennes son er Victor Napoleon (1862—, som nu er slegtens overhoved. — 11. Roland B. (1858—) tok avsked som officer 1883; har senere foretat forskjellige forskningsreiser bl. a. til Finmarken, hvor han har studert lappernes seder og skikke øg skildret sine indtryk paa engelsk i «Notes on the Lapps of Finmark» (1886).

Jérôme Bonaparte.

Bonaparti'ster, det parti som ønsker dynastiet Bonaparte i spidsen for Frankrikes styrelse. Dets virksomhet, som sporedes straks efter 1814, muliggjorde Napoleons triumftog gjennem Frankrike efter flugten fra Elba 1815 og senere Napoleon III's keiserdømme. Efter keiserprinsens død (1879) blev prins Napoleon (søn av Jérôme Bonaparte) B.s chef. Republikkens voksende fasthet og styrke har trængt hele den bonapartistiske bevægelse sterkt tilbake, og siden Boulangers dage har den ingen betydning hat.

Bonar Law, se Law.

Bonaventūra (1221—74), Franciskanerordenens ypperste teolog. Blev lærer ved høiskolen i Paris og 1257 sin ordens general, 1273 kardinal og biskop av Albano 1274 var han tilstede paa unionskoncilet i Lyon, men

døde under dette. 1482 blev han kanonisert som helgen og 1587 optat i de store kirkelæreres tal. Eftertiden hædret ham med tilnavnet *doctor seraphicus*. I sin teologi forener B. skolastisk lærdom med mystisk fromhet og asketisk iver. Blandt hans skrifter er, foruten hans dogmatik, «Breviloquium», navnlig en levnetsbeskrivelse av den hellige Frans blit beromt.

Bond *[bånd]*. 1. George Phillips B. (1826—65), amer. astronom, søn av nedenst., opdaget 1848 paa observatoriet i Cambridge (Mass.) Saturns 7de maane (Hyperion) og 1850 den mørke Saturn-ring (Crêpe-ringen), likesom det her første gang lykkedes at fotografere en dobbeltstjerne. — 2. William Cranch B. (1790—1859), likeledes bekjendt amer. astronom, var første direktør ved ovennævnte observatorium, kaldt Harvard College Observatory.

Bondalen, et vakkert dalføre, hvorigjennem der fører offentlig kjørevei, som forbinder Hjørundfjord med Volda og Ørsta i Søndmør. Pashøiden er 271 m.

Bonde, sv. adelsslegt — 1. Tord B. (d. 1329), riksraad. — 2. Karl Knutsson B., Sveriges konge (s. d.). Slegten deltes senere i en friherrelig og en grevelig gren. — 3. Gustaf B. d. æ. (1620—67), statsmand. Riksraad 1653, var fredelig sindet og mot Karl X's polske krig. Hans finansielle evner kom dog denne til stor nytte. 1655 medlem av reduktionskollegiet, med hvis formand Klas Fleming han dog var i strid. 1660 riksskatmester og medlem av formynderstyrelsen. Hans stræben gik ut paa fortsat reduktion, orden og sparsomhet samt ophjælp av landets næringsliv. Han vilde gjøre Sverige uavhængig av utlandets subsidier og bevare freden. Snart ødela imidlertid regjeringens ødsle, høiadelige tendenser resultaterne av hans virksomhet. Hele hans husholdningsplan omstyrtedes. — 4. Gustaf B. d. y. (1682—1764), lærd, riksraad, sønnesøn av ovenn.; rikt dannet, bekjendt for sin uegennyttighet og hæderlighet steg han hurtig. 1721 præsident i bergkollegiet, 1727 riksraad. Han støttet trofast A. Horn og delte hans fald 1739. I den første halvdel av 1740-aarene, da hatternes magt vaklet, var der utsigt til en politisk rolle for G., men han bøiet av. 1761 medlem av huernes raad. Han har efterlatt en række historiske verker, hvoriblandt en skildring av Sveriges historie under Ulrika Eleonora og Fredrik I. — 5. Gustaf Trolle-B. (1773—1855), hofmand og mæcen, sønnesøn av ovenn., 1823 «öfverstekammarjunkare». Som indehaver av Trolleholm i Skåne føiet han navnet Trolle til sit eget. Ivrig kunstven som paa Säfstaholm i Södermanland skapte rike bok- og kunstsamlinger og gavmildt støttet videnskap og kunst. — 6. Karl B. (1648—99), son av Gustaf B. d. æ., 1674—78 sv. minister i Paris, medlem av reduktionskommissionen, 1695 kgl. raad. Deltok i Ryswijkkongressen. Avsluttet før sin død forbundet mellem Sverige og England. — 7. Karl Karlson B. (1850—1913), friherre, hofmand, politiker. Kom 1888 ind i andet kammer. Var frihandler og medlem av det liberale samlingsparti. Har utgit flere historiske skrifter, bl. a. Hedvig Elisabet Charlottas bekjendte «Dagbok».

Bonde (eg. den boende) betegner nu den almindelige gaardbruker i motsætning til godseieren, kjøpstadsmanden eller husmanden. I oldtiden tilhørte gaardbrukeren bysamfundet, og først i den romerske keisertid, da al jord samledes paa store godseieres hænder, utviklet der sig en egen akerdyrkende landbostand, de halvfrie eller endog helt ufrie coloni. Efter folkevandringen laa ogsaa de frie germanske bønder under for stormændene, blev disses fæstere og kom efterhaanden i et personlig og arvelig avhængighetsforhold til sine herrer, som de maatte yde vilkaarlige avgifter og hoveri. I korstogstiden (11—13 aarh.) fæstnedes avgifterne dog ved sedvanen og sank i værdi paa grund av prisstigningen. Hoveriet erstattedes ofte av en pengeavgift, og de ufrie akerdyrkere kjøpte sig friheten; men allerede i middelalderens slutning stanset fremgangen. Staten og godseierne la i forening stedse større byrder paa bønderne, og da disse gjorde oprør (i Frankrike 1358, i England 1381, i Tyskland omkr. 1500, særlig 1525), laa de overalt under for fyrster og adel. Derefter begyndte en virkelig underkuelse. I det ostlige Tyskland og i de slaviske lande indførtes endog livegenskapet, en ny avhængighetsform som lignet den gamle trældom. Først anden halvdel av det 18 aarh. bragte atter nogen fremgang. Fysiokraterne i Frankrike (ved 1750) fremholdt akerbrukets store økonomiske betydning, og det oplyste enevælde sokte at skaffe bønderne større personlig frihet og utbrede selveiendom. Utenfor Danmark lykkedes dette dog kun daarlig paa grund av godseiernes motstand. Først den store revolution frigjorde helt bondestanden i Frankrike; i Preussen skedde det samme under Stein 1808, i de ovrige tyske lande efter 1848. I Rusland ophævedes livegenskapet 1861 av Alexander II. En fra den almindelige avvikende utvikling foregik i England, hvor jorden dreves av frie forpagtere, samt i Italien, hvor den eiedes av byernes borgere. En fri selveiende bondestand holdt sig kun i Schweiz, Tyrol, Holland, Ditmarsken samt i Norge og Sverige. [Litt.: Sugenheim, «Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa» (1861); W. G. Simkhowitsh, «Die Feldgemeinschaft in Rusland» (1898).] — I Norden var b. i oldtiden et hædersnavn for enhver fri mand. Over ham stod konger og hovdinger, dypt under ham trællene. B. var paa en gang kriger og jorddyrker. Ogsaa leilændingerne var personlig frie. I alle tre nordiske lande bidrog dog bl. a. trællenes frigjorelse til at trykke bondestanden ned fra dens tidligere ansete stilling, mens det kirkelige og verdslige storgods's utvikling i middelalderen forøket antallet av leilændinger i Norge, navnlig vesten- og nordenfjelds, hvor aristokratiet var sterkest. De store godseieres forsøk paa at skape nye, større avgifter end den almindelige landskyld motarbeidedes dog virksomt av lovgivningen. Samtidig med denne ophopning av landets jord paa godseiernes hænder skedde en endnu sterkere under konge og kirke. Ved den sorte død indtraadte i disse forhold forsaavidt en forandring, som det voldsomt formindskede antal av b. gjorde efterspørselen efter leiejord liten, men omvendt efter leilændinger stor. Skjønt lovene ikke kjendte livsfæste, blev dette nu i praksis almindelig, da saavel jorddrotten som leilændingen i regelen var bedst tjent dermed. Ved de nye stænders utvikling i det 16 aarh. økedes dog atter trykket paa bondestanden, der klaget høilydt over de nye stigende avgifter, som nu paalagdes den. Men ogsaa dennegang traadte lovgivningen hjælpende til, og omsider naadde man til at opstille faste jordleieregler, som var litet gunstige for jorddrotterne (forordning av 5 febr. 1685). Disse begyndte derfor at avhænde sit leilændingsgods, samtidig med at krongodssalget skapte en mængde nye selveiere. Mens der saaledes endnu ved 1650 kun var ca. 10—12 000 odelsbønder mot 25—30 000 leilændinger, var ved 1750 selveierne i flertal. I vore dage er knapt $^1/_{20}$ av Norges jord dyrket av leilændinger. Denne eiendommelige utvikling har vedlikeholdt den n. b.s selvfølelse og betydning i samfundet. I det 17 aarh. deltok han i stændermøterne. Ved Eidsvoldsforfatningen fik han den politiske magt. Bevisstheten herom traadte fra 1833 stedse sterkere frem i Stortingets sammensætning og holdning. 1836 avskaffedes «landskatten» (en grundbyrde); 1837 organisertes det kommunale selvstyre. Endelig har den almindelige vernepligts indførelse 1851 og andre love utslettet de sidste spor av særbyrder for b.-

standen. Paa Norges senere politiske utvikling har b. hat en bestemmende indflydelse. Venstrepartiet har i sin kjerne været et b.-parti. [Litt.: Osc. Alb. Johnsen, «Norges bønder» (1919).] — Ogsaa i Danmark laa bonden allerede i middelalderen tildels under for aristokratiet, men bevarte dog en taalelig stilling indtil henimot tidsrummets slutning. Vornedskapet indførtes i det 15 aarh. paa Sjælland og smaaoerne. Kristian II's reformer avskaffedes ved hans fald, og bøndernes egne forsøk paa at frigjøre sig med vaabenmagt blev slaat til jorden under grevefeiden. I det 16—18 aarh. blev bondens kaar stadig værre. Selveiendommen forsvandt næsten helt, og stavnsbaandet, som omfattet hele kongeriket, indførtes 1733. Hoveriet økedes vilkaarlig, og godseieren hadde ret til at tiltale og straffe bonden, endog korporlig (træhest m. m.). Men efter Guldbergs fald indførtes store reformer. Stavnsbaandet ophævedes 1788; hoveriet bortfaldt; landsbyfællesskapet utskiftedes, og bønderne flyttet ut til egne gaarder. Siden gik bondestanden raskt fremad. Ved den alm. værnepligts og den fri forfatnings indførelse (1848 og 1849) ophævedes ogsaa her al standsforskjel. [Litt.: Johs. Steenstrup, «Den danske bonde og friheden» (1912).] — I Sverige formaadde aristokratiet trods flere forsøk ikke at undertrykke bønderne, som efter reisningen under Engelbrekt Engelbrektson mot Erik av Pommern og unionen med Danmark kom til at spille en vigtig politisk rolle. Saavel Sturerne som Gustaf Vasa støttet sig til den svenske bondealmue, der altid var rede til at kjæmpe mot de fremmede undertrykkere. Ogsaa paa riksdagen, hvor den møtte som rikets fjerde stand, avgjorde dens stemme ofte landets skjæbne. Ved forøkelsen av adelsgodset i det 17 aarh. syntes faren for at bonden skulde tape sin frihet, vel ogsaa i Sverige nær, men forsvandt fuldstændig ved Karl XI's reduktion. Repræsentationsreformen 1866 ophævet endelig standsadskillelsen og forøket bøndernes politiske indflydelse.

Bondefanger brukes som betegnelse for personer som misbruker uerfarne og godtroende menneskers fortrolighet til at narre penger av dem, ofte ved falske foregivender og under skin av at ville hjælpe dem.

Bondefred kaldes de overenskomster som særlig under krigene i det 16 og 17 aarh. sluttedes mellem bønderne i de nordiske rikers grænselandskaper, og hvorved de gjensidig sikret hinanden fred og venskabelig samfærdsel trods krigstilstanden. Saadanne overenskomster blev oprettet mellem norske og svenske bønder saavel under Kristian II (1519) som senere under Syvaarskrigen (1563—70) og krigen 1643—45, maaske ogsaa under Kalmarkrigen (1611—13). Mellem Skåne og Halland sluttedes en bondefred endnu saa sent som i 1676. [Litt.: Halvdan Koht, «Freds-tanken i Noregs-soga» (1906).]

Bondehelgen (benævnelsen skyldes L. L. Daae) er en hellig mand som ikke har vundet historisk betydning, men som av almuen i en enkelt eller i flere bygder er blit anset for hellig, og hvis dage maaske endog er ihukommet ved messe i en og anden kirke. De av disse helgener som nu kjendes, synes alle at høre hjemme i Telemarken (se Besse paa Knaben).

Bondekrig kaldes alm. den store tyske bondeopstand 1525. I Tyskland hadde der siden korstogstiden været en jevn opgang i bøndernes kaar, men henimot slutningen av 15 aarh. indtraadte en stansning. Adelen forøket sine fordringer, og den voksende fyrstemagt forsterket skattetrykket. Dette fremkaldte overalt en voksende gjæring, som gav sig luft i spredte opstande. Luthers fremtræden forøket gjæringen, bønderne læste i Bibelen og forlangte, idet de stottet sig til den hellige skrift, at behandles som frie; ved deltagelsen i krigene hadde mange bønder som landsknegter lært vaabenbruk og egget, naar de vendte hjem, sine standsfæller til at avkaste sit aak. 1525 utbrøt hovedopstanden i Allgau i Sydbayern. Adskillige adelsmænd og de mindre stæder gjorde fælles sak med bønderne, som opstillet sine fordringer i 12 artikler. Opstanden bredte sig hurtig til hele Sydtyskland, og da den fanatiske sværmer Thomas Münzer blev bøndernes leder, antok den en voldsommere karakter. Han prækt utryddelse av adelen og fór frem med mord og brand mot enhver som ikke vilde lyde ham. I denne skikkelse maatte bevægelsen fremkalde rædsel og avsky. Luther, som først hadde raadet til at imøtekomme bøndernes fordringer, blev bange for at reformationen skulde faa skyld for bøndernes utskeielser, og opfordret fyrsterne til at «slaa bønderne ned som gale hunder». Fyrsterne behøvet ingen opfordring. Kurfyrst Johan av Saelisen, landgrev Filip av Hessen o. a. hadde samlet en hær av krigsvante landsknegter, med hvilken de 15 mai 1525 angrep Münzer ved Frankenhausen og vandt en let seier. Münzer selv blev fanget, lagt paa pinebænken og henrettet. Ogsaa i Elsass og Schwaben bukket bønderne under for fysterne, og overalt tok disse en frygtelig hevn. Henrettelser, piskning, utredelse av svære brandskatter blev de overvundne bønders lod. [Litt.: Zimmermann, «Allg. Geschichte des grossen Bauernkrieges».]

Bondeparagrafen, et i den politiske diskussion ofte anvendt navn paa grundlovens § 57, som bestemmer at «antallet av stortingsrepræsentanter fra kjøpstæderne skal stedse forholde sig til antallet av stortingsrepræsentanter fra landet som én til to», altsaa f. t. (1920) 50 byrepræsentanter og 100 repræsentanter fra landdistrikterne. Da byerne f. t. har ikke fuldt 30 pct. av landets befolkning, begunstiger b. i virkeligheten byerne, idet de mindre byer faar en uforholdsmæssig sterk repræsentation; b. har derfor ogsaa av motstanderne været kaldt «smaabyparagrafen». Under den diskussion som gik forut for den nye valgordning (1919), blev b. sterkt angrepet av dem som ønsket en valgordning som gav de enkelte kredser et antal repræsentanter som nøiagtig svarte til deres folketal. B. blev likevel opretholdt.

Bondepraktika, i de gamle almanakker rimede eller urimede raad og anvisninger for bonden, med tilføielse av veirtegn, merkedage i denne henseende, veir- og høstspaadomme, f. eks.: «Thorres tø gir frossent korn og raattent hø», «Mathis (24 febr.) byr is; er der ingen is, gjør han is», «Vettnætt (17 okt.) maa du vente mig (sneen), fyribod (28 okt.) kommer jeg visst; kommer jeg ikke før helgemes (1 nov.), da bøier jeg bar og kvist» o. s. v. [Litt.: O. Nordgaard, «Folkemeteorologi eller gamle merker for veir og vekst», Trondhjem 1912.]

Bonderet er betegnelsen for den norske landbefolknings sedvaneret overhodet, og desuten for den nye selvstændige gren av retsvidenskapen, som har disse retsregler til grundlag. Professor Absalon Taranger er den første som har begyndt et systematisk studium av vore bønders eiendommelige retsliv, og han har fastslaat navnet b. Bønderne selv bruker paa flere steder navnet «heimerett». (Se ogsaa Leiekreaturer, Lotbruk og Skaplag.)

Bondeson, August Leonard (1854—1907), sv. forfatter, læge i Göteborg, har skrevet viser, især i sin hjembygds dialekt (hallandsk), og forfattet flere fortællinger, som viser humor og en betydelig evne til «at træffe sømmet paa hødet». Høiest naar han i «Skollärare John Chronschougs memoarer» (2 bd., 1897, 1904), hvor han med kostelig naivitet lar denne fortælle sine oplevelser.

Bondevenbevægelsen i Norge indlededes av Jaabæk ved stiftelsen av organisationen «Bondevennerne» (1865) med hovedsæte i Mandal og talrike forgreninger utover det hele land. Jaabæk var selv formand. Bevægelsen gik

især ut paa at utjevne klasseforskjellen, at motarbeide embedsmandsstyret og «pengearistokratiet». Dens slagord var «sparsomhet i statshusholdningen»: embedernes antal skulde forringes, gagerne sættes ned o. s. v. I politisk henseende krævedes en sterkt utvidet, omend ingen almindelig stemmeret. Bevægelsens organ var Jaabæks blad «Folketidende», hvis nærgaaende kritik var meget frygtet. Efterhaanden gik bondevennerne op i venstrepartiet, hvis leder var Johan Sverdrup.

Bondevennernes Selskab, d. selskap, stiftet 1846 med det formaal at virke for bondestandens emancipation og borgerlige likestillethet med de andre samfundsklasser. Fik i den grundlovgivende riksforsamling (1849) stor indflydelse paa grundlovens karakter og spilte i 1850-aarene en stor rolle paa riksdagen, men oplostes litt efter litt i slutningen av 1860-aarene.

Bondhusbræen, en vakker arm av Folgefonnen paa dennes vestside op for Sundal ved Maurangerfjorden.

Bondone, Giotto di, se Giotto.

Bone *[bo^{u}n]*, Muirhead (1876—), eng. raderer, f. i Glasgow. I en lang række ypperlige blade har han fremstillet de moderne storbyers arkitektur. Han har utgit flere mapper med raderinger, bl. a. «Portfolio of etchings of Glasgow» (1899) og «Ten dry-points» (1904).

Bône el. Bona (Hippona). 1. Nordvestafrika, vigtig sjøhandelsstad i Algerie, depart. Constantine, ved bugten av samme navn, med 42 039 indb. (1911). Er Algeries venligste og mest europæiske by, omgit av velstelte haver og vinberge. Har en av Middelhavets bedste havner med utforsel av produkter fra det ostlige Constantine, hvortil jernbane. 2 km. i sydvest ruiner av den fønikiske by Hippo, senere Numider-kongen Masinissa's residens Hippo Regius, i den romerske keisertid sæte for prokonsul og biskop (Augustin). Ødelagt i 7 aarh. Fransk 1832. Norsk vieekonsulat.

Bōne er at gi træ en politur med voks. Anvendes især ved de saakaldte parketgulv, som efter at være renskuret og godt tørret indgnides med bonevoks (blanding av smeltet voks og terpentinolje) eller voks-saape. Glansen frembringes med en borste.

Boner, Ulrich (i det 14 aarh.), sehweizisk forfatter, munk, har skrevet en samling klare og muntre fabler, «Der Edelstein», som blev trykt i Bamberg 1461 og er den første trykte tyske bok.

Bonghi *[bå'ŋgi]*, Ruggero (1828—95), ital. videnskapsmand og politiker. 1848 i diplomatisk tjeneste i Rom og derefter i Firenze, men landsforvist som liberal 1849. I Sardinien i beroring med Manzoni og optat av græske studier. 1859 professor i Milano; fra nu av næsten uavbrutt til 1890 sæte i deputeretkammeret. 1871 til Neapel, redaktor av «Unita Nazionale». Tilhørte det gammelliberale parti; 1874—76 undervisningsminister. 1891 forsæte paa fredskongressen i Rom. Av hans store, forskjelligartede forfatterskap kan nævnes «Storia di Roma».

Bonheur *[bånö'r]*, Rosa (1822—99), fr. dyremalerinde. Hendes dyr i landskaper er malt med mandig kraft. Som de øvrige efterfølgere av dyremaleren Troyon naar hun dog ikke op mot denne. Hendes billeder har vundet et stort publikum og har særlig fundet kjøpere i Amerika.

Bonifacio *[-fa'tšå]*, Corsica, kystby nær oens sydspids, 3 000 indb. God, men ikke let tilgjængelig havn. Osters- og koralfangst. Anlagt 830 av Bonifacius fra Pisa. — B.-stræ det (Boeche di B.), sundet mellem Corsica og Sardinien (i oldtiden Fretum Gallicum). Paa det smaleste 11 km. bredt. Flere øer og mange skjær i farvandet.

Bonifācius, paver. B. I, 418—22. — B. II, 530—32. — B. III, 607. — B. IV, 608—15. — B. V, 619—25. — B. VI, 896. — B. VII, 974; 984—85. — B. VIII, 1294—1303, het oprindelig Benedikt Gaetani. Som pave grep han med myndig haand ind i de politiske stridigheter ikke blot i Italien, men i hele Europa. Hans strid med Filip den smukke av Frankrike fik skjæbnesvangre følger. Trods pavens protest hadde kongen begyndt at paalægge geistligheten skat. Tilsidst besluttet B. at lyse kongen i ban, men blev forinden 7 sept. 1303 overfaldt i Anagni av kongens partifæller og i to dage holdt fangen paa sit slot. Faa uker efter døde han av græmmelse herover. Denne strid blev vendepunktet i den staaende middelalderske rivalisation mellem pavemagt og fyrstemagt. For den kanoniske rets utvikling har B. hat betydning ved at utarbeide den saakaldte *liber sextus*. — B. IX, 1389—1404, het oprindelig Peter Tomacelli. Samtidig med ham var Clemens VII pave i Avignon, og B. IX forsokte forgjæves at faa skismaet hævet. Ved sin havesyke, nepotisme og handel med jubilæumsavlad bevirket han, at uviljen mot pavedømmet steg i vide kredser.

Bonifātius, Tysklands apostel, oprindelig Winfred el. Wynfrith, f. i en angelsaehsisk slegt mellem 675 og 683. B. blev tidlig munk og aabenbarte snart sine store evner som prædikant og praktisk kirkeleder. Efter et mislykket forsøk paa at missionere blandt friserne, arbeidet han som pavelig missionær i Thüringen, blandt friserne og i Hessen. 722 blev han bispeviet i Rom, og optok derefter paany sin gjerning i Hessen, Thüringen og Bayern. Overalt bygget han kirker og klostre og sokte samtidig at føre de bestaaende kirker til lydighet mot Rom. 732 blev han under et ophold i Rom erkebiskop. Det lykkedes ham i hovedsaken at organisere den tyske kirke. I slutningen av sit liv gjorde han to missionsreiser til friserne. Paa den sidste av disse blev han dræpt av hedningerne 5 juni 755.

Bonifazio dei Pitati, kaldt B. Veronese (1487—1553), ital. maler av den venetianske skole. Utdannet under paavirkning av Palmas og Giorgiones verker. Han er blit kaldt den venetianske skoles mest «glimrende» kolorist (Morelli). Hans billeder med bibelske motiver er i virkeligheten genrebilleder, som fremstiller det samtidige rike venetianske liv. Hans bedste billeder findes i akademiet i Venedig (f. eks. «Den rike mand og Lazarus»). Et andet hovedverk er «Moses optages av vandet» i Brera i Milano.

Bonificēre (lat.), godtgjøre; bonifikatiōn, godtgjørelse.

Bonington *[bå'ningtn]*, Richard Parkes (1801—28), eng. maler. I sine landskapsakvareller fra Normandie, Picardie og senere fra Venedig, hvori hans iagttagelse av lys, luft og himmel er gjengit i lyse, lette toner, viser han sig som en fin kunstner. Hans historiske scener kan i farvens lyskraft sidestilles med Delacroix'. Saavel ved sin egen kunst som navnlig ved at foranledige Constable og andre engelske malere til at utstille paa Salonen i Paris har han i kunsthistorien fortjenesten av at ha foraarsaket den paavirkning av engelsk malerkunst paa den franske, som blev spiren til den vigtige maleriske retning som har faat navn av «le paysage intime» (Corot, Rousseau, Dupré o. s. v.).

Boninøerne, en liten vulkansk ørække i Stillehavet syd for Japan, mellem 26° 30′ og 27° 45′ n. br., ialt ca. 20 øer av en samlet storrelse paa 70 km.^{2} og med 2 000 indb. Frugtbare, sukkerror, indigo og sago er hovedprodukterne. Av vilde landdyr findes der ikke andre end flaggermus og nogen fugler. — Japanerne brukte øerne fra slutten av 16 aarh. som forbryderkoloni, men opgav dem senere igjen. Hollænderne Tasman og Quast var de første europæere som besøkte dem. De blev senere annektert først av England, saa av Rusland, men engelskmændene opgav sine rettigheter i 1861,

da japanerne begyndte at sende kolonister dit, og fra 1876 er administrationen japansk.

Bōnis āvibus (lat.), «med gode fugler», under gunstige varsler.

Boni't *(orcynopsis pelamis)*, makrelfisk, i slegt med tunfisken, findes hyppig i det Stille og det Indiske Hav samt i Atlanterhavets varme strok; er undtagelsesvis truffet i Kattegat. Rovfisk som særlig jager efter flyvefiskene og springer op av vandet efter disse. Blir 70—80 cm. lang.

Bonitēring. 1. (Landbruk.) Bedommelse av jordbundens godhet, dens bonitet. At bonitere er altsaa at domme om godheten. Et jordstykkes værdi bestemmes av dets bonitet og utstrækning, beliggenhet m. m. Bedommelsen av værdien kaldes vurdering (taksation), og jordvurdering finder ofte sted og har fundet sted fra de ældste tider. Saaledes hyppig ved salg eller overdragelse av jordeiendom, likeledes altid ved fastsættelse av jordens skatteevne, som har fundet sit uttryk ved dens skyldsætning. Men navnlig ved utskiftning av jord finder en omhyggelig b. sted, idet ethvert bestemt stykke jord som er gjenstand for utskiftningen, av de dertil opnævnte skjønsmænd hensættes til en bestemt klasse eller grad. Bedste slags jord henregnes til første klasse eller grad 1, de mindre gode gives graden 1.1, 1.2, 1.3 o. s. v. op til 100. Faktorer hvortil der nu tages hensyn ved b., er: matjordens beskaffenhet og dybde, undergrunden, heldningsforholdene, beliggenheten m. m. — 2. (Skogbruk.) Ved b. av skoggrund, der indgaar som led i forarbeiderne til enhver forstlig driftsplan eller som grundlag for skøgeiendommes værdsættelse (ved kjøp og salg, i beskatnings- og ekspropriationsoiemed), benyttes i regelen en b.s-skala omfattende fem (undtagelsesvis ti) bonitetsklasser: I—II—III—IV—V eller 1—(0.9)—0.8—(0.7)—0.6—(0.5)—0.4—(0.3)—0.2—(0.1). Den sidste betegnelse i tiendedele har den fordel at den let tillater en reduktion av de forskjellige bonitetsklassers arealer til normalboniteten (1). Ved den praktiske utførelse av b. klassificeres de forskjellige skoggrundavdelinger enten helt skjønsmæssig under hensyntagen til de forhaandenværende vekstfaktorer: humuslagets tykkelse, undergrundens næringsbeskaffenhet, det løse jordlags mægtighet, fugtighetsforholdene, jordbundens plantedække, ekspositionen og terrængforholdene m. m., eller ogsaa benyttes den paa grunden staaende skog, som inden visse grænser kan betragtes som vekstfaktorernes resultant, som maalestok for b. Bonitetsklassen angives da efter forholdet mellem bestokningens alder og gjennemsnitshøide eller normalkubikmasse pr. flateenhet. Denne sidste metode, som maa stottes til særskilte, for vedkommende landomraade paa resultatet av undersokelser opstillede b.s-tabeller, emaneiperer sig vistnok fra det individuelle skjøns subjektivitet, men har den mangel at bestokningens vekstforhold slet ikke altid er et kørrekt uttryk for grundens produktionsevne (f. eks. ved forutgaaende feilagtig skogbehandling, ved tilstedeværelse av en for jordarten uskikket træart m. m.). Paa grund herav og vanskeligheten ved at opstille brukbare b.s-tabeller benyttes i praksis mest den skjønsmæssige metode. Man skiller ved skoggrunds-b. undertiden mellem normal og konkret bonitet, ved hvilken sidste forstaaes den bonitet jordbunden for øieblikket besidder. Denne kan, som til eks. ved forhaandenværende forsumpning, jordbundsforvildning m. m., være betydelig ringere end grundens normalbonitet. For praktiske øiemed angives alm. kun den konkrete bonitet.

Bonitēt (lat.), eg. god beskaffenhet (jfr. Bonitering), dernæst omtrent d. s. s. kvalitet, uten hensyn til om den er god eller ei.

Bonivard *[bånivā'r]*, François de (1496—1570), schweiz. statsmand, berømt for sit forsvar for Genfs frihet møt hertugerne av Savoyen. Sat 1530—36 fangen i et underjordisk fængsel i borgen Chillon, men blev tilslut befriet av bernerne. Besunget av Byron (fangen paa Chillon).

Bon marché *[bōmarshé]* (fr.), godt kjøp, billig pris; navn paa stormagasiner, f. eks. Au B. M. i Paris.

Bon mot *[bōmå']* (fr.), et godt ord, ɔ: et træffende og vittig indfald.

Bonn, Preussen, by i prov. Rhinland, ved Rhinens vestlige bredd (bro 1898), 93 000 indb., for det meste katolikker. B. er særlig kjendt for sit universitet, som i antal lærere og studerende kun staar tilbake for Berlins blandt Preussens universiteter. Det er grundet 1818, og universitetsbygningen er det gamle slot hvor kurbiskopen av Köln residerte. Universitetets naturhistoriske museum og det med universitetet forenede landbruksakademi ligger i det lille Poppelsdorf straks syd for B. B. har jernstøperi og maskinfabrik, jutespinderi og -væveri, kemisk industri. Münsterkirken, bygget i det 11—13 aarh., er en av de prægtigste kirker fra den senromanske tid. — Bonna el. Castra Bonnensia er en av de ældste romerske borge ved Rhinen. B. fik dog først betydning efterat kurerkebiskopen av Köln opslog sin residens her. I B. er Beethoven født (1770). Beethovenmuseum.

Bonnat *[båna']*, Léon Joseph Florentin (1833—), fr. maler. Hans læreaar under F. Madrazo i Madrid blev avgjørende for hans kunstneriske utvikling; senere studerte han i Paris under Cogniet og i Rom. I emner, modeller, i sin næsten brutale naturalisme og de voldsomme motsætninger mellem lys og skygge staar han spanieren Ribera og neapolitaneren Caravaggio nær, likesom han ogsaa har lært av Velasquez. I sine nøkterne, ærlige portrætter viser han større sans for mandig kraft end kvindelig ynde. Han har portrættert en række av sin samtids berømte mænd, som f. eks. Taine, Renan, Hugo, Dumas, Thiers, Pasteur, Puvis de Chavannes o. fl.

Bonne *[bån]* (fr.), «den gode», barnepike, barnefrøken.

Bonnesen, Carl Johan (1868—), d. billedhugger. Hans emner er snart eksotiske menneske- og dyretyper («Ilunerne til hest», «Indianeren», «Malayen og hans bøffel»), snart dyrebilleder og rytterportrætter.

Bonnet *[bånè]*, Charles de (1720—93), schweiz. naturforsker og filosof. Har git et meget væsentlig bidrag til læren om formering gjennem avvekslende generationer, idet han 1745 fandt at der hos bladlus forekommer to slags hunner, av hvilke den ene forplanter sig ad kjønnet, den anden ad ukjønnet vei. Forøvrig er B. mest kjendt for sin anskuelse om at alle dyr dannet en sammenhængende utviklingsrække (den enradede ordning i motsætning til den moderne, træagtig grenede ordning), hvad der i sin tid fandt megen tilslutning og tydelig kan spores i den senere embryologiske teori om gjennemgangsstadierne, men nu er ganske forlatt. B. søkte at forene den kristelige aabenbaring og den empiriske forsknings resultater («Palingénésie philosophique», 2 bd., Genf 1769) og blev derfor angrepet av Voltaire.

Bonne't kaldes i befæstningskunsten en paa brystvernet dannet forhøining av sandsækker, jord, torv, sten el. l. som skiller skyteskaarene fra hinanden, og som skaffer nogen beskyttelse for mandskapernes hode og skuldre. Disse maa nemlig under ildgivningen vise sig over brystvernet.

Bonnet(te) (sjøuttr.), del av seilet som er fæstet til paa underkant, og som kan loses fra naar man vil formindske seilet. Nu litet brukt.

Bonneval *[bånva'l]*, Claude Alexandre, greve av (1675—1747), fr. offieer, dygtig, tapper, men ustadig.

Gik under den spanske arvefolgekrig fra fransk over i østerriksk krigstjeneste og kjæmpet under prins Eugen mot Frankrike. Maatte 1729 forlate Osterrike og gik nu til Tyrkiet, hvor han 1730 gik over til islam. Organiserte det tyrkiske artilleri, blev pasja og indflydelsesrik politisk raadgiver. Ledet med dygtighet kampen mot Osterrike og Rusland 1736 og blev berømt under navnet Achmed pasja.

Bonnevie, Jaeob Aall (1838—1904), n. skolemand, forsikringskyndig og politiker, f. i Kra., blev 1872 skoledirektør for Trondhjems stift. Han repræsenterte 1880—89 og 1891 Trondhjem, 1892—94 Fredrikstad og 1895—97 Nedenes amt paa Stortinget. 1889—91 var han medlem av Emil Stangs første regjering og chef for Kirkedepartementet. B. gik ind i det politiske liv som utpræget konservativ, men blev efterhvert mere moderat. Valgt som motstander av forslaget om statsraadernes adgang til Stortinget, endte han som tilhænger av denne reform og av parlamentarismens indforelse. Efterat Stortingets høire, moderate og en storre del av venstre ved dagsordenen av 7 juni 1895 hadde samlet sig om at aapne underhandlinger med Sverige angaaende oprettelse av eget norsk konsulatvæsen og en reform av utenriksstyret, blev B. overdraget at danne den nye regjering som skulde avløse den anden Stang'ske. Hans forsok herpaa mislykkedes imidlertid. 1894 blev B. direktør for Enkekassen, hvis virksomhet under hans ledelse blev reorganisert og betydelig utvidet.

Bonnevie, Kristine Elisabeth Heueh (1872—), n. zoolog, student 1892. Studerte zoologi og tilgrænsende fag ved Universitetet i Kra., i Zürieh og senere ogsaa i Würzburg, Neapel og New York. Tok 1906 doktorgraden ved Kra. universitet. Ansattes i 1900 som konservator ved zoologisk laboratorium, Kra. universitet, hvor hun underviste i zoologi til matematisk-naturvidenskabelig embedseksamen. 1912 professor i zoologi og bestyrer av zoologisk laboratorium. Siden 1916 formand i styret for institut for arvelighetsforskning. Har skrevet en række videnskabelige avhandlinger, dels over rent zoologiske eller embryologiske emner, dels over arvelighetsundersokelser paa mennesker. Har deltat adskillig i det offentlige liv. Siden 1907 dels suppleant dels medlem av Kra. bys repræsentantskap og medlem av formandskapet 1914—16. Valgtes for perioden 1916—18 som varamand til Stortinget som repræsentant for Kra. frisindede venstre. Under Verdenskrigen formand i den akademiske dyrtidskomité og administrator av de forskjellige dyrtidsforanstaltninger for studerende ved Universitetet.

Bonnevillesjøen *[bånvil-]* er navnet paa en stor indsjø som under istiden fandtes i orkenen mellem Sierra Nevada og Klippebergene i Nordamerika. Den store Saltsjø er en liten rest av den. Dens hoieste vandstand er markert ved vel utviklede terrasser i en høide av 330 m. over Saltsjøens nuværende overflate.

Bonnier *[bånje'*, alm. utt. *bå'njər]*, Adolf (1806—67), sv. bokhandler, grundla en sortiments- og forlagsbokhandel i Göteborg, senere i Stoekholm. Hans son og efterfølger Isidor Adolf B. solgte sortimentsavdelingen (1875), men drev forlaget videre til 1904, da det ved kjop gik ind i det av Adolf B.s bror, Albert B. (1820—1900), grundlagte firma. Dette blev startet 1842 under navn av «Förlagsbyrån», men fra 1858 drev Albert B. det under sit eget navn. 1886 blev hans søn Karl Otto B. (1856—) optat som kompagnon, og ved farens død blev han eneeier av forlaget, som nu i lang tid har været Sveriges største. Størsteparten av de sidste 50 aars svenske skjønlitteratur er utkommet her. K. O. B. har oprettet flere storre legater til fremme av svensk litteratur.

Bonny, Vestafrika. 1. Bred elvemunding paa Ovre Guineakysten i brit. Syd-Nigeria, staar i forbindelse med Nigers ostlige delta-arm. — 2. Distrikt og by ved 1. i en sumpig og usund egn, hovedmarkedet for Vestafrikas handel med palmeolje.

Bononcini *[-tšī'ni]*, Giovanni Battista (ca. 1660—1750), beromt ital. opera-komponist, som virket flere steder rundt i Europa, Wien, Rom, Berlin, Paris, Venedig og London, hvor han ved den ital. opera rivaliserte med Händel.

Bonōnisk fosfor, se Bolognesisk lyssten.

Bonōrum ce'ssio (lat.), i romerretten skyldnerens frivillige opgiven av sit bo til konkurs. — B. possessio (lat.), i romerretten den ved prætors virksomhet formidlede utvidede arveret efter *jus honorarium* i motsætning til hereditas (arveret efter *jus civile*).

Bonpland *[bōplā']*, Aimé (1773—1858), fr. botaniker, ledsaget A. v. Humboldt paa reiser i Spanien og Amerika, hvorfra han medbragte store samlinger av planter, deriblandt over 3 000 nye arter. Ved hjemkomsten i 1804 fik han av Napoleon I ledelsen av de keiserlige botaniske haver i Navarra og Malmaison. Efter Napoleons fald reiste han atter til Amerika, hvor han tilbragte resten av sit liv. B. foretok to studiereiser til Paraguay, hvor han 1820 anla en koloni. Denne blev dog snart odelagt av diktatoren dr. Franeia, og B. holdtes i fængsel i 8 aar.

Bonstetten, Karl Victor von (1745—1832), sehweizisk-tysk forfatter, en meget bereist og studert mand, har bl. a. skrevet «Briefe über ein sehweizerisches Hirtenland» (1782), «Über Nationalbildung» (1802), endel filosofiske arbeider i populær form samt breve til den tysk-danske digterinde F. Bruun og den tyske digter Matthisson.

Bon ton *[bōtō']* (fr.), god tone.

Bōnum (lat.), det gode, gods. Summum b., det hoieste gode; b. publieum, statseiendom, statens vel; eui bono? til gavn for hvem? i hvilket øiemed? Flertal bona (s. d.).

Bonus er et fællesuttryk for en delvis utbetaling av en virksomhets overskud til forretningskunder. Ved livsforsikring er b. de forsikredes andel i den gevinst som selskapet har hat paa rente og dodelighet. B. kan enten utbetales for hvert aar el. for flere aar ad gangen; utbetalingen kan ske i form av kontanter el. i form av avdrag paa præmien el. i form av forhoielse av forsikringssummen. I kooperative (andels-, samvirke-) forretninger anvendes b. meget; medlemmerne som gjor sine indkjop el. salg gjennem forretningen til dagens priser, faar ved aarsopgjoret en rimelig andel i utbyttet.

Bonvalot *[bōvalå']*, Pierre Gabriel Edouard (1853—), fr. opdagelsesreisende i Asien, gik vinteren 1887 sammen med sin landsmand Capers over Pamir, en aldrig tidligere tilbakelagt vei fra russisk Turkestan til Indien. 1889—90 ledet B. prins Henrik av Orléans' ekspedition i Centralasien og trængte fra Kuldsja frem over Tiensjan til Lop Nor, besteg Altyn-Tag, drog midtvinters gjennem Tibet til Tengri Nor, uten dog at faa adgang til Lhassa, og naadde høsten 1890 Hanoi i Tongkin. B. har i flere arbeider skildret sine reiser.

Bonvicino *[-vitšī'nå]*, Alessandro, kaldt Moretto da Breseia (ca. 1498—1554), ital. maler av skolen i Brescia. Han staar den venetianske skole nær og utviklet sig under paavirkning av Romanino, Tizian og Rafael. Eiendommelig for hans kolorit er en sølvgraa tone, som i hans senere aar blir noget kjolig, likesom det ofte skorter hans vemodigstille figurer noget paa livsvarme. Som Palma fremstiller han med forkjærlighet skjonne kvinder i rike dragter. Hans smukkeste arbeider findes i Brescia. Særlig maa fremhæves hans «Hellige Justina» i Wien.

Bonvivant *[bōvivā']* (fr.), levemand.

Bonze (portug. *bonso*, kines. *fan-sang*), europæernes betegnelse for buddhistiske geistlige i Ostasien.

Booby-øen *[bū'bi-]*, en liten ubebodd ø ved det vestlige indløp til Torres-strædet (mellem Australien og Ny-Guinea), alm. kjendt blandt sjofolk som et slags internationalt postaapneri, idet der i en hule ved stranden nedlægges og avhentes breve av de skibe som gaar gjennem strædet.

Bookmaker *[búkmeⁱkə]*, en person som soker sin fortjeneste paa veddeløpsbanen ved at holde tildels store summer i veddemaal.

Book of common prayer *[būk əv kå'mən prēə]*, se Anglikanske kirke.

Boom *[bōm]*. Belgien, landsby i prov. Antwerpen, 15 km. syd for Antwerpen, ved Rupel. 18 000 indb. Foruten megen anden industri betydelig skibsbyggeri.

Boom *[būm]*, (eng.) betegnelse navnlig paa spekulationsmarkedet om en pludselig og sterk kurs- og prisstigning; ogsaa brukt om svindel, humbug.

Boomerang, se Bumerang.

Boötes, stjernebillede paa nordhimmelen nær Karlsvognen, som engang kaldtes «de 7 okser», hvorav navnet B., som betyder «oksedriver»; kaldes ogsaa «Bjørnevogter» efter stjernen Areturus (s. d.) som Karlsvognens stang peker mot. B. staar som en tro vogter op (i øst) og gaar sent ned (i vest).

Booth *[būþ]*, Charles (1840—), eng. demograf, statistiker og socialpolitiker. Englands og navnlig Londons fattigbefolkning, dennes økonomiske, sociale og religiøse forhold har B. skildret med beundringsværdig grundighet i det mægtige verk «Life and labour of the people in London», som utkom i 17 bd. 1889—1903. Ved sine undersøkelser fik han fastslaat at en tredjedel av verdensbyens indvaanere lever i fattigdom eller nød. B. er levende interessert for indførelse av fri og almindelig alderdomsforsikring og har fremsat sine anskuelser herom i «Pauperism and endowment of old age» (1892), «The aged poor» (1894) og «Old age pensions» (1899). Han har ogsaa været politisk virksom for Chamberlains imperialistiske handelspolitik.

Booth *[būþ]*, Edwin Thomas (1833—93), nordamer. skuespiller, son av skuespilleren Junius Brutus B. (1796—1853), spillet 18 aar gammel med held titelrollen i «Richard III» og utmerket sig ogsaa senere som Shakespeare-tolker. Efter turnéer i Australien og Europa grundet han i New York sit eget teater, som særlig dyrket Shakespeare. — Hans bror John Wilkes B. (1839—65), som likeledes var en betydelig skuespiller, har vundet herostratisk ry ved mordet paa Lincoln 14 april 1865. B. blev skutt i Virginia 26 april s. a.

Booth *[būþ]*, William (1829—1912), eng. religiøs folkevækker og socialreformator, Frelsesarméens grundlægger, var oprindelig metodist, virket fra 1846 som lægprædikant, blev presteviet 1853. Tidlig begyndte han at vække opmerksomhet ved sin ekscentriske religiøse optræden og forkyndelsesmaate, og da man forsøkte at lægge ham hindringer iveien, traadte han ut av metodistsamfundet og begyndte, bistaat av sin hustru (1829—90), at «evangelisere» paa egen haand, fra 1865 i Londons Whitechapel blandt verdensbyens dypest sunkne befolkning. Her fremtraadte 1877 Frelsesarméen (s. d.) som selvstændig religiøs og socialpolitisk organisation med B. som selvskreven leder eller, som han kaldte sig, «general». Hans forkyndelse og sociale virksomhet har været fulgt av en storartet fremgang; med genialt blik har han forstaat at utnytte netop de midler som appellerer til fantasi og følelse hos masserne. De er grovkornet enkle, men likeoverfor deres praktiske virkningsfuldhet har enhver kritik prellet av. Hvorledes han har tænkt sig det sociale redningsverk organisert med asyler, arbeidsanvisning, jordbrukskolonier, utvandringsformidling m. v., utvikler han mere livfuldt end overbevisende i et større verk, «In darkest England and the way out» (London 1890). For at kunne lede og styrke sin verdensomspændende organisation foretok han talrike reiser og var bl. a. ofte i Norge.

William Booth.

Booth *[būþ]*, William Bramwell (1856—), foreg.s søn, begyndte sit sociale virke 1874, chef for Frelsesarméens stab 1880—1912, fra sidstnævnte aar arméens general. B., som gjentagne ganger har besøkt Norge, har utgit en række skrifter og broehurer om religiøse og sociale emner.

Boothia Felix *[būþiə fīliks]*, Nordamerika, halvø paa nordkysten, ved et smalt eid, B.-eidet, forbundet med fastlandet mellem B. Golf i øst, Franklinstrædet i vest, skilt fra den nordenfor liggende ø Somerset ved Bellotstrædet. Halvøen blev opdaget og undersøkt i 1829—33 av John Ross og James Clarke Ross; navnet er efter Felix Booth som hadde bekostet ekspeditionen. Paa vestkysten fandt James Ross i 1831 den magnetiske nordpol (s. d. og Amundsen, Roald).

Bootle *[butl]*, England, by i Lancashire, ved mundingen av Mersey, 5 km. nedenfor Liverpool, indenfor Liverpools havneområde, 70 000 indb. Skibsfart, industri.

Bopal, se Bhopal.

Bopp, Franz (1791—1867), t. sprogforsker, grundlæggeren av den indoeuropæiske sammenlignende sprogvidenskap. 1822—64 professor i Berlin. Hans hovedverk «Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen» (1833—52) er den første sammenhængende fremstilling av disse sprogs indbyrdes slegtskapsforhold med forklaring av de forskjellige formers oprindelse og utvikling. Et forarbeide dertil er hans epokegjørende avhandling om konjugationen i de samme sprog (1816). Desuten bidrog han ved flere arbeider betydelig til sanskritstudiets fremme.

Boppard *[bå'part]*, Preussen, by i Rhinprovinsen, ved Rhinens venstre bredd ovenfor Koblenz, 6 500 indb. I nærheten Marienberg, en av Tysklands ældste vandkuranstalter, engang et benediktinerkloster.

Bopæl. En persons b. har i juridisk henseende i mange tilfælde betydning, f. eks. for erhvervelse av statsborgerret, for spørsmaalet om verneting, for utøvelsen av offentlige rettigheter, navnlig stemmeret, for beskatning o. s. v. Spørsmaalet hvor en person har b., avgjøres efter en konkret bedømmelse av hvert enkelt tilfælde under hensyntagen til det retsforhold for hvilket det har betydning.

Bor er et grundstof (kem. tegn B, 11.0) som regnes til metalloiderne. Det findes ikke frit i naturen, men som b.-syre, H_3BO_3, eller som borsure salter, borater. B. fremstilles ved ophetning av b.-syreanhydrid med magnesiumpulver, $B_2O_3 + 3Mg = 2B + 3MgO$; saaledes fremstillet er b. et amorft, grønligbrunt pulver av sp. v. 2.45. Ved smeltning av dette amorfe b. med aluminium i en grafitdigel og med et lag av kulpulver til beskyttelse mot luftens paavirkning oploses b. i det smeltede aluminium og utskiller sig ved avkjolingen krystallinsk; oploses nu aluminiumet i en syre, faaes b.-krystaller

tilbake, under visse omstændigheter i diamantlignende former, b.-diamanter. Disse sidste bestaar dog ikke av rent b., men indeholder altid tillike aluminium og kulstof. B. kan ophetes i den elektriske ovn uten at smelte; ophetes det i luften, antændes det ved 700° og brænder til b.-syreanhydrid eller bortrioksyd (B_2O_3); i surstof antændes det allerede ved lavere temperatur, og forbrændingen er her ledsaget av et blendende lysfænomen. B. er et av de faa grundstoffer som direkte kan forene sig med kvælstof, idet det ved ophetning i kvælstof danner b.-kvælstof, BN.

Bor og boremaskiner. Ved boring fremstilles et cylindrisk hul, idet b., som i enden har en skjærende egg, dreies rundt og samtidig trykkes mot arbeidsstykket. B. er indrettet saaledes at der blir plads til spaanerne, undertiden saaledes at disse ved selve omdreiningen føres ut av hullet. — Til boring i metal benyttes nu omtrent udelukkende spiral-b. Et saadant fremstilles av en cylindrisk staalstang hvori er fræset to steile dype skruegjænger og hvis undre ende er tilslepet efter kegleflater. Herved opstaar to skraatstillede skjærende egger og en kort tveregg. Ved de skruegjængede spor føres spaan ut av borhullet og ved slipning av de smaa endeflater er b. let at holde skarpt. Ved den cylindriske form faar b. god styring i det borede cylindriske hul. Til utboring av cylindere brukes en borstang med indstilbare løse staal. Smaa b. fastgjores under bruken i en dril, d. e. en slank skrue som oventil er dreielig fæstet i et haandtak, hvorved b. trykkes ind mot arbeidsstykket, og som dreies rundt ved at bevæge et andet haandtak, der som skruemor slutter om den slanke skrue. Større b. anbringes i en borvinde el. i en haandboremaskine med tandhjulsutveksling. Ofte anvendes en borskralde, et apparat med sperhjul og sperhake, hvorved b. dreies periodisk ved at svinge et haandtak frem og tilbake. I verksteder anvendes fortrinsvis boremaskiner, hvor b. fæstes til. Hertil benyttes enten en borpatron, eller b. er forsynt med en konus (Morse-konus) og fæstet ved at denne skyves ind i en konisk utboring i enden av borspindelen, som er lagret i stativet. B.-spindelens omdreiende bevægelse overføres fra et remhjul, som ogsaa kan bevirke b.s aksielle forskyvning mot arbeidsstykket. Dette anbringes paa et vertikalt stilbart bord. Aksialforskyvningen kan ogsaa foregaa ved haandkraft ved hjælp av haandhjul eller arm. Omdreiningshastigheten kan forandres efter b.s diameter. — Ved boring i de fleste metaller undtagen støpejern og messing er det nodvendig at smore b. med olje eller saapevand, dels for at avkjole det, dels for at hindre spaanerne i at sætte sig fast. — Til boring i træ anvendes mest centrums.-b. og spiral-b. Centrums-b. til træ har en central spids eller en konisk skrue og til den ene side en lodret kniv som renskjærer hullets omkreds, til den anden side en vandret egg som utskjærer spaanerne. Man har ogsaa indstilbare centrums-b., hvorved hullets diameter kan forandres. Spiral-b. til træ tildannes av en vredet rektangulær staalstang. Lange saadanne kaldes tømmermands-b. el. naver. Centrums-b. anbringes i en borvinde. Spiral-b. ender oventil med en tap til indsætning i en borvinde el. en boremaskine, eller de har et øie, hvorigjennem stikkes en tverstok. (Jfr. Boring.)

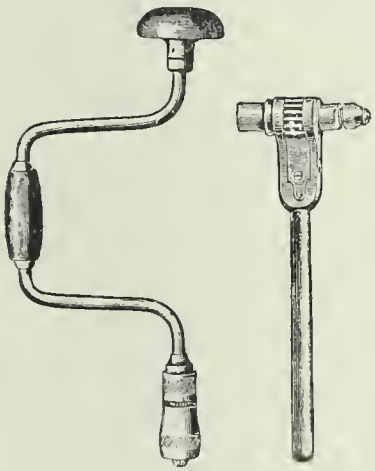

Borvinde. Borskralde.

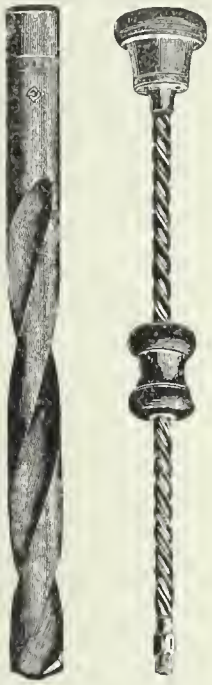

Spiralbor for metal. Bordril.

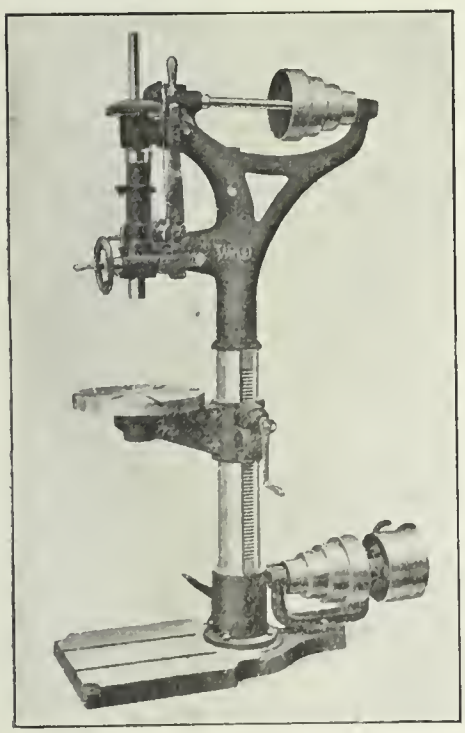

Boremaskine.

Bor med stilbar tand for træ. Tømmermandsbor.

Bora, Katharina von (1499—1552), Luthers hustru, blev 10 aar gammel sendt til cistereienserklosteret Nimtzsch og 16 aar gammel indviet til nonne. Grepet av reformationens tanker flygtet hun sammen med 8 andre nonner natten mellem 4 og 5 april 1523 til Wittenberg, hvor hun kom i huset hos byskriveren Filip Reichenbach. 13 juni 1525 egtet hun Luther, med hvem hun levet et lykkelig egteskap.

Katharina von Bora.

Bora, kold nordenvind paa kysten av den nordøstlige del av Adriaterhavet (Triest, ogsaa paa østkysten av Sortehavet). Er en kastevind som ofte blæser i sterke byger, tildels som storm. Den har

sin opprindelse fra de indenfor kysten liggende høilande, som i tilfælde av B. er forholdsvis sterkt avkjølet.

Borå's, Sverige, by i Västergötland, Älfsborgs län, ved Viskan, jernbanekryds. 23 000 indb. Teknisk skole med vævningsavdeling, haandverksskole. Hovedkvarter for Älfsborg regiment. Midtpunkt tidligere for omegnens betydelige husflid, nu for en stor fabrikvirksomhet, særlig i lin-, uld- og bomuldsvarer («B.-varer», som ogsaa avsættes i Norge, især tidligere ved omvankende handelskarer), ogsaa farvning, garvning og bryggerivirksomhet.

Boraci't, et mineral som bestaar av magnesiumborat med magnesiumklorid. Danner smaa farveløse, regulære krystaller. Ofte er den litt forurenset av andre stoffer og er da graafarvet. Mineralet er haardt, saa det ikke kan ridses av kniven. Forekommer sammen med gips flere steder i Tyskland.

Borāk, den «skinnende» (b.) hvite eventyrhest paa hvilken Muhammed skal ha foretat sit natlige ridt gjennem luften fra Mekka til Jerusalems tempel og gjennem de syv himler. Ifølge traditionen hadde den kvindeansigt, hestekrop og paafuglhale.

Bōraks. 1. Et natriumsalt av borsyren ($Na_2B_4O_7 + 10H_2O$). Findes dels naturlig, f. eks. i Kalifornien og paa Ceylon, dels vindes det av naturlig borsyre eller av forskjellige mineraler, b o r o n a t r o k a l e i t, b o r o k a l e i t og b o r a e i t, ved kokning med kulsurt natrium. Anvendes til a. letsmeltelige glassorter, emalje, glassur og porselænsfarver, b. ved smeltning og lodning av metaller, idet smeltet b. opløser metaloksyder og derved fremkalder rene metalflater og beskytter dem mot oksydation, e. som tilsætning til glansstivelse og saape, samt d. i fernis- og lakindustrien, idet vandig b.-oplosning oploser skjellak, e. likesom borsyre i medicinen. — 2. Se S t o r a k s.

Bora'ssus, slegt av palmefamilien. *B. flabelliformis,* alm. viftepalme, palmyra-, vinpalme, er en indtil 20 m. høi palme som spiller en meget vigtig rolle for Ostindiens folk. Frugterne, som ligner kokosnotter, er et uundværlig næringsmiddel i disse egne; frugtstandens stilk gir ved indsnit en saft, der tjener som vin, av saften utvindes desuten ogsaa sukker, det saakaldte jaggara- el. lontarsukker. Av stammens marv faaes sago. De gamle stammer leverer en sort, haard ved, hvorav opføres huse og lages bruksgjenstande. Bladene brukes til taktækning og forskjellig slags kurv- og fletarbeide. Paa Malabarkysten har de unge blade, som er hvitagtige, anvendelse som skrivepapir, hvorpaa der skrives med jerngrifler.

Borbeck, Preussen, by i prov. Rhinland, 4 km. nordvest for Essen, 71 000 indb. Rike stenkulsgruber, jernverk.

Borch, C h r i s t o p h e r (1817—96), n. billedhugger, studerte som ornament- og billedskjærer ved kunstakademiet i Kjøbenhavn, gjorde studiereiser til Wien, München, Paris og Köln og var en tid elev av den ældre Bissen i Kbh. Utstillet sine første arbeider i Kristiania kunstforening 1849. Han utførte derefter (1849—52) relieffer av «Fridtjofs saga» og dekorative høder for Oscarshal samt ornamenter for Universitetet og Vor Frelsers kirke. Utførte Christie-statuen i bronse for Bergen. Løverne foran Stortinget er hugget av strafarbeidere under B.s veiledning. I Kunstmuseet i Kra. er han repræsentert ved «Jeftas datter» i marmor.

Borch, E l n a (1869—), d. billedhuggerinde, f. i Roskilde, elev av Saabye og Kbh.-akademiet. Hendes betydeligste arbeide er gruppen «Døden og den unge kvinde» (Glyptoteket, Kbh.). Desuten bronsestatuetter «Mikadoen» og byster Olaf Poulsen som Oldfux.

Borch, G a s t o n (1871—), n. komponist og cellist, elev av Massenet og Johan Svendsen, har virket som orkesterdirigent, bl. a. for «Kra. Filharmoniske Selskap» og musikforeningen i Bergen og har skrevet sange, kantater, et enakts musikdrama «Silvia», eventyr-operaen «Ostenfor sol» m. m.

Borch, O l e (Oluf) (1626—90), d. læge og filolog, 1659 professor i filologi, botanik og kemi. 1660—66 reiste han i utlandet, blev 1667 *medicus regius,* 1681 universitetsbibliotekar og 1686 høiesteretsassessor. B. anvendte sin formue til oprettelsen av B.s K o l l e g i u m, en fribolig for 16 studerende. Desuten efterlot han hertil sine samlinger og sit bibliotek, som senere er brændt. — B. har forfattet en hel del filologiske verker paa latin og har fortjeneste av kemiens historie og medicinen. [Litt.: E. F. Koch, «Oluf Borch», Kbh. 1866.]

Borchgrevink, A x e l (1830—1902), n. overingeniør, studerte ved den polytekniske skole i Karlsruhe, ansattes 1860 ved Skienskanalens anlæg, blev i 1861 kanalens driftsbestyrer og senere flotningsinspektor i Skiensvasdraget, hvilke stillinger han indehadde til sin død, og i hvilke han indla sig store fortjenester. Bidrog desuten væsentlig til anlægget av Bandak—Norsjøkanalen og Drammen—Skiensbanen.

Borchgrevink, C a r s t e n E g e b e r g (1864—), n. sydpolarreisende, f. i Kra. Han utvandret 1888 til Australien, hvor han arbeidet som landmaaler og lærer i naturfag. 1894—95 fulgte han den norske hvalfanger «Antaretie» til sydpolarlandet. Resultaterne av denne reise fremla han paa den 6te internationale geografiske kongres i London 1895, og fik herefter i England penger til utrustning av en sydpolarekspedition. Denne, som gik under engelsk flag, blev foretat med «Southern Cross», bygget av Colin Archer. Ogsaa mandskapet var for største delen norsk. Juni 1898 forlot ekspeditionen Kra., og 17 feb. 1899 kastet skibet anker i Robertson-bugten vest for Kap Adare. Her tok B. vinterkvarter, mens skibet vendte tilbake til Australien. Dette var den første overvintring paa det antarktiske fastland. I feb. 1900 gik han igjen ombord, og skibet naadde nu frem til 78° 34′ s. br.—længer syd end noget andet skib dengang hadde været. Ledsaget av to lapper foretok B. selv en slædefærd indover landet og trængte frem til 78° 50′; saa langt syd var ingen tidligere kommet. April 1900 var «Southern Cross» tilbake til Ny Seeland. Færden har B. beskrevet i «First on the Antaretie continent 1898—1900» (1901; norsk utg. «Nærmest sydpolen», 1905). 1902 blev B. av det geogr. selsk. i Washington sendt til Martinique for at undersøke de vulkanske egne der.

Borchgrevink, C h r i s t i a n D o d e r l e i n (1841—1919), n. missionsprest, reiste 1869 ut i det Norske Missionsselskaps tjeneste til Madagaskar. Virket først som lægemissionær i Tananarivo. Overtok samtidig en del av undervisningen ved det teologiske seminar samt tok virksom del i utarbeidelsen av lære- og læsebøker og i overs. av et utvalg kirkesalmer. I 1888 valgtes B. til tilsynsmand for den store indlandsmission, hvortil senere ogsaa ostkystmissionen er henlagt. Denne stilling indehadde han til 1912, da han vendte hjem til Norge. B. har utgit «Kortfattet oversigt over Madagaskar, dets folk og mission» (1885), «Fire foredrag om de sidste begivenheder paa Madagaskar og missionens nærværende udsigter» (1900), «Hedningemissionens opgave og udsigter i det 20 aarh.» (1901). — Hans hustru, J o h a n n a B., f. Wang (1836—), er stifter av og ledet indtil sin hjemreise 1912 et stort pikeasyl i Tananarivo. Har utgit «Fra pigeasylet i Antananarivo» (1885).

Borchsenius, O t t o F r e d e r i k C h r i s t i a n W i l h e l m (1844—), d. forfatter, oprindelig paavirket av G. Brandes; senere, som redaktor av «Morgenbladet» og medredaktor av «Dannebrog», en ivrig motstander av den Brandes'ske bevægelse. — B. har virket for utbredelsen av kjendskapet til svensk litteratur og har for-

uten «Fra fyrrerne» (2 bd., 1878—80), en række værdifulde avhandlinger, utgit flere bind litteraturhistoriske avhandlinger.

Bord (sjouttr.), skibsside; b. om b., om to skibe, side om side. Derav i borde, ute i siden av skibet eller baaten; roret ligger i borde, roret (rorpinden) er dreiet til den ene side; hardt i borde, sml. «hardt i læ». Gaa fra borde, forlate skibet.

Bord, skaaren trælast av mindre dimensioner (sedvanlig fra $^1/_2$—$1^1/_2$ eng. tomme tykke (1.3—4 em.) og 4—9 eng. tommer brede (10—23 em.)).

Borda *[bårda']*, Jean Charles de (1733—99), fr. matematiker og officer, var først ingenior, men gik over til marinen. B. maa regnes for grundlægger av den franske skibsbygningsskole. Desuten gjorde han sig bekjendt ved en række videnskabelige arbeider og blev tidlig medlem av akademiet. Han har bestemt længden av sekundpendelen ved en ny og nøiagtig metode og deltok sammen med andre franske lærde i grundlæggelsen av metersystemet.

Bordalen. 1. Et trangt høitliggende dalfore med bratte sider som fra østre ende av Vangsvandet, Voss, skjærer sydover. Gjennem den ganske tæt bebyggede dal forer kjorevei til den sydligste gaard (Rogn), derfra er fjeldvei over til Folkedal i Granvin, Hardanger. — 2. Et sæterdalføre i Vinje herred, Telemarken, nord for Haukeliveien, parallelt med denne og adskilt fra den ved en fjeldryg. Dalforet har tidligere været bebodd.

Borddans. Allerede i oldtiden visste man (i Kina, Indien o. a. st.) at et bord kunde sættes i en eiendommelig dreiende, samtidig fremadskridende bevægelse, naar flere personer tok plads om det, la hænderne paa det saaledes at deres fingerspidser berørte hinanden, og med en viss spænding ventet paa at det skulde sætte sig igang. Omkr. 1850 blev b. atter moderne (fra Nordamerika); spiritisterne optok b. eller rettere bordbanking i sit system som et meddelelsesmiddel for de avdødes aander til de efterlevende. En tid blev b. en meget yndet selskapslek; men den alm. interesse for den tapte sig hurtig; hos spiritisterne nyder b. dog endnu stor anseelse, og den spiritistiske litteratur derom er rik. Den videnskabelige forklaring av fænomenet er den at det skyldes ubevisste muskelsammentrækninger hos de assisterende. [Litt.: A. Lehmann, «Overtro og trolddom», 4 del.]

Borde. 1. Av «bord», skibsside, og er ensbetydende med dette: det andet borde. Se Bord. — 2. Man border et skib ved at lægge sin egen farkost langs siden og gaa ombord.

Bordeaux *[bårdå']*, Henry (1870—), fr. forf., virket først som advokat, blev kritiker ved forskj. tidsskrifter i Paris og utgav bl. a. «Pélerinages littéraires» (1900), «Les écrivains et les mœurs» (1902). B. er især kjendt ved en række meget læste romaner med moraliserende og konservativ tendens («Le pays natal» (1900), «Les Roquevillard» (1906), «Les yeux qui s'ouvrent» (1908), La neige sur les pas» (1910), m. fl.).

Bordeaux *[bårdå']*, Frankrike, by (hovedstad) i depart. Gi- onde i Guyenne), paa Garonnes vestlige bredd, 100 m. fra mundingen, 20 km. ovenfor Dordognes iløp og Girondea- stuariets begyndelse, 262 000 indb. B. har længe v- eret hovedpladsen for Frankrikes vineksport. Navigatio- nsforholdene er vanskelige for store skibe, som kun kan naa op under høivande, de storste losser i forhavnen P- auillac. Byen er bygget paa flatt terræng. I en længde av 7 km. strækker prægtige kaier sig langs elven, over- hvilken bro til forstaden La Bastide. I den nordlige de- l av elvehavnen er anlagt Bassin à Flot, dok med slusev- erk og hoivandsnivaa. Byens forretningsliv samler sig især om den centrale Rue Judaïque. I den nordligste del av byen ligger de vældige vinlagere. Gjennem B. forsendes nyfundlandsklipfisken til Spanien og Italien. Betydelig nedlægning av sardiner. Eksport av osters fra Areaehonbugten (s. d.), hvor Europas storste ostersbanker (s. d.), hvorfra fangsten bringes paa jernbane til B. Andre vigtige artikler i B.s handel er huder, tømmer, kolonialvarer, grønsaker, frugter. Betydelig industri. Norsk konsulat. Norges skibsfart paa B. var i 1913 betydelig hoiere (233 skibe, 186 000 ton) end nogensinde tidligere. Den samlede skibsfart paa B., kystfart ikke medregnet, utgjorde i samme aar 2 421 skibe, over $2^1/_2$ mill. ton, ogsaa betydelig mere end de foregaaende aar. — Det romerske Burdigala er opvokset paa stedet for et ældre keltisk anlæg. Hjemsokt under folkevandringerne av vandaler, goter, franker, senere av normannerne, er det først under Ludvig XI, men fornemmelig Frans I, byen naar sin gamle glans igjen. Under revolutionen led B. meget som girondisternes hovedplads, og Napoleons behandling av B. gjorde at B. var den første større by som sluttet sig til «restaurationen». 1871 møtte her den nationalforsamling som vedtok fredsavslutningen med Tyskland. — B. er en vakker by med mange prægtige kirker o. a. bygninger. I sin tid gjaldt «det store teater» i B. for at være Europas vakreste. Fra romertiden er der kun bevaret en del av et amfiteater. Universitet av 1441. Sjomandsskole, hoiere fagskole for handel og industri.

Bordeaux *[bårdå']*, rodt azofarvestof (s. d.).

Bordeauxvine *[bårdå'-]*, udmerkede, fuldt utgjærede og meget holdbare, hvite eller røde franske vine, som faaes fra depart. Gironde og enkelte tilstøtende egne; de utskibes gjerne over Bordeaux. B. indeholder gjennemsnitlig 8 (vegt)pet. alkohol og 2.4 pct. ekstrakt. Bekjendte sorter røde B. er Château Lafite, Château Latour, Château Margaux, Château Haut-Brion, Palmer, Pontet-Canet etc. Gode sorter hvite B. er Sauterne-vine. Har ofte navn efter de enkelte kommuner.

Bordeauxvæske *[bårdå'-]*, en sproitevæske mot sopsygdomme paa frugttrær og andre planter. Lages av kobbervitriol (blaasten), kalk og vand; kaldes derfor ogsaa kobberkalkvæske eller, naar ogsaa sukker tilsættes, kobbersukkerkalkvæske. Kom først i bruk i Frankrike mot sopsygdom paa vinranken, og benyttes nu meget mot forskjellige snyltesopper baade i mark og have.

Borde'l, se Prostitution.

Borden *[båədn]*, Robert Laird (1854—), canadisk politiker. Blev sakfører 1878, var 1896—1916 medlem av Canadas underhus, hvor han hele tiden spillet en fremtrædende rolle og siden 1901 var de konservatives fører. 1911 blev han Canadas førsteminister. Som saadan blev det hans opgave at organisere Canadas deltagelse i Verdenskrigen. Allerede juli 1915 blev han som den første oversjøiske minister tilkaldt til den britiske regjering, og fra 1917 repræsenterte han sit land i krigskabinettet.

Bordereau *[bårdrå']*, betegnelse for en liste som indeholder en specificert fortegnelse over dokumenter og papirer som følger med en sak (se ogsaa Dreyfus).

Border states *[bå'ədə ste'its]*, Nordmerika, «grænsestater», i sin tid navn paa de nordlige slavestater Delaware, Maryland, Kentucky, Missouri og Virginia, som imidlertid alle undtagen den sidstnævnte sluttet sig til Nordstaterne under borgerkrigen.

Borðeyri, Island, liten handelsplads ved Hrútafjörður paa Nordlandet.

Bordgang, bord, bordhoide i en baat. En baat med seks bordganger, d. e. med seks bord paa hver side.

Bordighēra, Italien, kystby i prov. Porto Maurizio, i den vestlige del av Riviera di Ponente, nær græn-

sen mot Frankrike, 4 700 indb. Vakker beliggenhet, lunt klima, prægtige palmelunde.

Bording, Anders Christensen (1619—77), d. digter, fortsætter den av Arrebo begyndte kunstdigtning, likesom han optar hyrdedigtningen, hvis betydeligste danske repræsentant han er. Storst betydning har han som leilighetsdigter. 1666 begyndte han utgivelsen av den første danske avis «Den danske Mereurius», som han skrev paa vers og rim.

Bordone, Paris (1500—71), venetiansk maler. Malte mytologiske, allegoriske og bibelske emner, men er gjennemgaaende bedst i sine idealportrætter av smukke damer, hvor han fortsætter Tizians og Palmas kunst. B. arbeidet mest i Venedig, men ogsaa i Augsburg, hvorhen han blev kaldt av Fugger, og i Paris, hvor han ved Frans I's hof skulde male dets smukke damer (ingen av disse billeder kjendes). Hans hovedverk er «Fiskeren overrækker S. Marcus' ring til dogen» i akademiet i Venedig. Dette billede, som gjengir en folkelegende, er blit kaldt «det skjønneste ceremonibillede som er malt». Det ypperlig komponerte og konserverte billede er et koloristisk mesterverk bl. a. i sammenstillingen og behandlingen av de forskjellige røde toner i dogens og senatorernes dragter. Et «musikerportræt» i Chr. Langaards samling i Kra.

P. Bordone: «Fiskeren overrækker St. Marcus' ring til dogen».

Bordūn, en dækket orgelstemme av svak, hul klang.

Bordø, Færøerne, den storste av Norderøerne, 95 km.² med 871 indb. (1916); paa vestkysten ligger handelspladsen Klaksvik.

Bŏreas, hos grækerne (og romerne) nordenvinden som bragte dem klar himmel og kulde; dyrket som gud, son av Astraios og Eos; bortførte kong Erechtheus' datter Oreithyia, som fodte ham sønnerne Zetes og Kalais (s. d.), kaldt Boreaderne; dyrkedes i Athen som den der hadde odelagt Xerxes' flaate.

Borebiller *(anobiidæ)*, smaa valseformige biller som ligner barkbillerne, og hvis hvitagtige, krumbøiede, med 6 fotter forsynte larver borer ganger i tørt træ, saasom vægger og møbler, hvorved veden ofte smuldres istykker, og træverkets overflate blir gjennemboret av billernes «flyvehuller», som ligner merker efter haglskud. En art *(anobium pertinax)* frembringer den eiendommelige tikkende lyd i gamle huse som har git anledning til navnene «væggesmed» og «dødningur» (se planche Biller, fig. 17).

Borel *[bårél]*, Émile (1871—), fr. matematiker, fra 1897 lærer ved Éeole normale i Paris, har gjort sig bekjendt ved arbeider i funktionslæren, utgit haandbøker i høiere matematik og virket for reform av den elementære undervisning i matematik i skolerne bl. a. ved at utgi lærebøker, hvis anlæg avviker sterkt fra det traditionelle.

Borel d'Hauterive *[bårél dålrîv]*, Joseph Petrus (1809—59), fr. digter, en av romantikerne, lidenskabelig, utfordrende, republikansk- og frihetssindet; han slog aldrig igjennem og led ofte nød. Merkes kan digtsamlingen «Rhapsodies», de grelle noveller «Champavert, eontes immoraux» og den store roman «Madame Putiphar», hvor han har behandlet Madame de Pompadour og hendes tid.

Boremaskiner, se Bor.

Boremuslinger, muslinger som utmerker sig ved at de forenede sifoner (se Muslinger) overgaar kroppen i længde, saa dyrene faar ormform; skalklapperne er rudimentære, men dyrene er ofte indesluttet i kalkrør som er utskilt fra overhuden og ligner rørormenes skaller. Borer ganger i træ og sten. Vigtigst er den saakaldte pæleorm *(teredo navalis)*, s. d. art.

Boresvamper *(viōa)*, smaa kiselsvamper som borer forgrenede ganger i kalksten, koraller og muslingskaller. Gangene aapner sig paa overflaten med fine hul og er utfyldt av svampens bløte dele. — En art *(v. typica)* er almindelig i østersskaller.

Borg, Oscar (1851—), dirigent for 1ste akershusiske infanteribrigades musikkorps i Fredrikshald og for flere andre korpser og foreninger der, utdannet ved musikakademiet i Stoekholm, tidligere medlem av forskjellige orkestre i Sverige og Danmark; har skrevet en række populære kompositioner for militærmusik, endvidere fortræffelige korsaker.

Borg. 1. Per Aron B. (1776—1839), sv. døvstum- og blindelærer. 1807 begyndte han at undervise en blind kvinde, og 1809 oprettet han i sit eget hjem en skole for døvstumme og blinde, hvortil han snart fik statsunderstøttelse, og herav vokset «Öfre Ma[illa]» og «Manhem» frem. B.s store dygtighet tvang al[motstand] til at gi efter, og hans ry bredte sig over hel[e Europa], saa at han endog maatte paata sig at indre[tte et lig]nende institut i Lissabon. — 2. Ossian Ed[mund B.] (1812—92), son av ovennævnte, studerte me[dicin, men] blev ved farens død hans efterfølger som [direktør og] forstelærer ved institutet. Han opnaadde at [faa blinde]- og døvstumundervisningen adskilt og har st[ore fortjene]ster av svensk døvstumundervisning.

Borg. Den ældste form for en middelal[derlersk b. var] et taarn omgit av en ringmur, og dette enk[elle anlæg var]

oprindelig ikke meget forskjellig fra mange av de forhistoriske bygde-b. (s. d.). Efterhaanden som b.-anlæggene utvikledes, samledes indenfor murene bygninger til forskjellig bruk, beboelsesrum, oplagsrum, verksteder, kapel o. s. v., oftest omkring en b.-gaard. Hovedtaarnet var b.s centrale bygning, dens sterkeste del (derfor ofte kaldt «kjernen»). Dets grundplan var dels rund, dels fire- el. flersidig; ofte hadde taarnet mange stokverk med trappeforbindelse, som delvis kunde avbrytes, naar taarnet blev stormet, og forsvarerne efterhaanden trak sig tilbake til taarnets øverste del. Porten var næst efter hovedtaarnet b.-anlæggets vigtigste led og blev gjerne derfor befæstet ved et eget porttaarn; portaapningen blev beskyttet ved faldgitter. Murene kunde forsterkes ved murtaarne, og paa murkronen løp en vægtergang hvorfra besætningen bak en brystning med skyteskaar kunde forsvare b. B. blev i almindelighet anlagt paa steder som av naturen var vel skikket til forsvar, saaledes særlig paa bratte knauser, paa fjeldspidser, høie nes, øer og holmer. Tilgangen sperredes ved mindre forsvarsanlæg, ved volder og ved graver med broer som kunde kastes av eller heises op (vindebroer). Terrængforholdene fremtvang ofte betydelige uregelmæssigheter i anlægget, særlig ved b., anlagt paa høider; mere regelmæssige typer forekommer f. eks. ved mange av de danske b., som er anlagt paa øer, i sumper eller myrer. I Norge var de ældste b. av træ; kong Sverre bygget flere træ-b. ved Nidaros og Bergen (Zion, Sverresborg). Senere anvendtes undertiden teglsten, som paa Slotsfjeldet ved Tonsberg, men det vanligste materiale i vort land, som i utlandet, var fra Haakon Haakonssøns tid sten. De vigtigste b.-anlæg i Norge er Akershus (s. d.), Bergenhus, Bohus (s. d.) og Steinvikholm (s. d.), sidstnævnte er den yngste norske b. Mot middelalderens slutning tapte b. mere og mere sin betydning i forsvarsøiemed og avløstes av rene fæstningsanlæg.

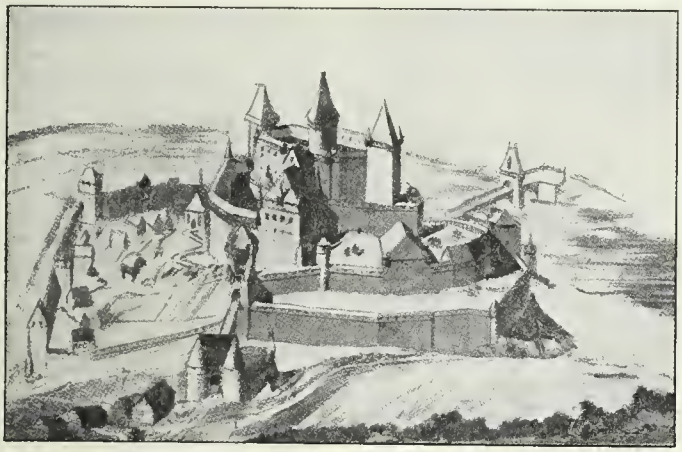

Borg ved Rhinen. 15 aarh.

Borg, nu Sarpsborg, blev anlagt av Olav den hellige paa tangen straks nordenfor fossen Sarpen (i Glommen). Av B. kommer navnene Borgarsyssel (s. d.) og Borgarting (s. d.).

Borg (utt. borj), sjøuttr., et stykke smekkert taug som bændes paa et andet taug (f. eks. et lik) der er brækket eller skamfilet (helt eller delvis avslitt), for at styrke dette. I dansk brukes b. om den kjetting som en underraa hænger i (norsk: længe).

Borgå, Finland (finsk Porvoo), by i Nylands län, ved mundingen av elven av samme navn i en vik av den Finske Bugt, 5 500 indb. Industri, utførsel av trævarer, tidligere et betydelig skibsrederi. B. er anlagt i den sidste halvdel av middelalderen, har gjennemgaat mange herjinger i krigene med Rusland. I B. møtte landdagen 1809, hvor tsar Alexander I stadfæstet Finlands politiske rettigheter. I B. virket Runeberg, som var lektor ved B. gymnasium.

Borgaard, Carl Peter (1801—68), d. forfatter, virket navnlig som journalist. 1851—63 var han direktør for Christiania theater, for hvilket han oversatte og bearbeidet en række skuespil.

Borgarfjörður *[-ør]*, Island, ca. 25 km. lang og fra 4 til 7 km. bred fjord paa Vestlandet. Det indre av fjorden er efterhaanden blit opfyldt av grus og ler fra elven Hvitá, som falder ut i den. Paa nordvestsiden handelspladsen Borgarnes.

Borgarsyssel (av Borg) indbefattet i middelalderen det nuværende Østfold fylke (Smaalenenes amt) undtagen Enningdalen, som tilhørte Ranrike syssel, og Morsudal (nu Hobøl herred), som tilhorte Oslo syssel. B. deltes i 16 skibreder, som nogenlunde svarte til de nuværende herreder, men ofte bar andre navne. Det hørte juridisk under Borgarting, kirkelig under Oslo bispedomme (Sarpsborg og Eidsberg provsti). Paa Borg og Valdinsholmen i Glommen var der befæstninger. Navnet B. fortrængtes i det 16 og 17 aarh. av Smaalenene.

Borgarting, det yngste av Norges fire lagting (B., Eidsivating, Gulating, Frostating), hadde sit navn efter tingstedet i kjøpstaden Borg (nu Sarpsborg) og indbefattet kystdistrikterne fra landets ostgrænse omtrent til det nuværende Risor. I juryloven optoges B. som navn paa et av de oprettede lagdømmer (senere B. og Agder). — B.s-loven, de i B. gjældende retsregler. Av B.-l. er alene kristenretten bevaret i tre tildels defekte haandskrifter fra begyndelsen av det 14 aarh.

Borgartings og Agders lagdømme omfatter følgende lagsogn: Østfold, Hedmark og Opland, Buskerud, Telemark, Aust-Agder og Vest-Agder. Jfr. Lagdømme.

Borgbjerg, Frederik Hedegaard Jeppesen (1866—), d. politiker og journalist, student 1884, begyndte at studere teologi, men en religios gjæringstid forte til frigjørelse fra de religiøse læresætninger. Samtidig utviklet han sig fra patriotisk forsvarsven til republikaner og videre til socialist, særlig under paavirkning av andelsbevægelsen paa landet. Han begyndte 1890 at skrive i «Socíal-Demokraten», og var siden medarbeider, til han 1911 avloste Wiinblad som redaktør. 1892 blev B. valgt ind i socialdemokratiets hovedstyre; han blev snart en av lederne i partiets politiske felttog og valgtes 1898 til folketingsmand for Kbh.s 5te kreds, som han siden har holdt. Paa riksdagen har han været partiets ordfører i næsten alle vigtige saker siden 1901, og i politiske debatter har han spillet en fremragende rolle, likesom hans taktik har været partiet til megen nytte. B. besidder en utrættelig arbeidsevne og en kraftig veltalenhet baade som agitator og som polemiker.

Borge, herred i Østfold fylke (Smaalenenes amt), 40 km.² med 6 768 indb. (1918), hvorav 839 svensker; 169 pr. km.² Herredet, som er et av fylkets tættest befolkede, svarer til B. prestegjeld og sogn, ligger paa østsiden av Glommen syd for Sarpsborg og øst for Fredrikstad. Herredet bestaar væsentlig av veldyrkede bakkestrøk med lave skogaaser, av hvilke den høieste er Borgevarde (116 m.), ost for B. kirke. Opgaver over fordelingen av aker og eng foreligger ikke efterat Torsnes herred blev utskilt fra B. Paa strækningen langs Glommens østre bredd er der adskillige fabrikker med tæt bebygning (Sellebak, Torp, Moumstranden og Gretnes). Inden herredet er en betydelig fabrikdrift og stenindustri (flere teglverker og granitbrud, en storre belgisk fabrik for utvinding og fremstilling av metaller m. fl.). Jordbruket staar høit. B. sparebank, oprettet 1900. Antagen indtægt 1917 6 059 000 kr., formue 14 052 000 kr.

Trykt juni 1920.

Borge, herred i Nordland fylke, 257 km.^{2} med 4 607 indb. (1918); 19 pr. km.^{2} Herredet, som svarer til B. prestegjeld med B. og Valberg sogne, omfatter den nordvestlige del av Vestvaagø i Lofoten med utenforliggende øer og holmer. Av arealet er 3.5 km.^{2} aker og eng, 0.4 km.^{2} skog, 11 km.^{2} ferskvand og resten (253 km.^{2}) snaufjeld, utmark og myr. Der opgives at være 15 396 maal udyrket til dyrkning skikket jord; 1901—07 opdyrkedes 179 maal. Den midtre del av herredet er flat, tildels myrlændt og opfyldt av store vande og grunde havbugter (poller); den vestlige del, som vender ut mot havet, bestaar av steile fjeldpartier med høider optil 752 m.; den østlige del, som vender ut mot Vestfjorden, har likeledes steile fjeldsider mot fjorden. Der er gode græsganger, litt løvskog og adskillig dyrkbar myr. 2 meierier. Forøvrig er hovednæringsveien fiskeri. Der opfiskedes i 1903 av 523 fiskere 248 000 stykker skrei til en værdi av 60 890 kr., samme aar gav fetsildfisket et utbytte av 3 870 kr. Utbyttet av fiskerierne opgives for 1915 til 62 110 kr., derav falder 12 000 kr. paa fetsild- og 23 000 kr. paa skreifisket. Inden herredet findes flere fiskevær (tillike dun- og eggvær), hvoriblandt nævnes: Borgvær (med Kalvær), Eggum, Sando og Høines, Kvalnes. Ved Smorten er jerngruber. B. sparebank, oprettet 1909. Antagen formue 1917 1 803 000 kr., indtægt 889 000 kr.

Borgejorde, Tormod Knudsen, se Knudsen, T.

Borgen, Hans Fredrik Henriksen (1852—1907), n. maler, f. i Ullensaker, utdannet under Morten Müller og Bergslien og senere i Paris. Sluttet sig i 1880-aarene til friluftsmalerne. Hans hostlandskaper fra østlandsbygder er et bidrag til karakteristik av norsk landskap, men vidner ikke om nogen særlig personlig opfatning.

Borgen, retsuttryk for sikkerhetsstillelse (s. d.), brukes navnlig om sikkerhetsstillelse for at avværge varetægtsfængsel (se straffeprocesloven §§ 246 ff.).

Borgenfjorden (Borgen), en mot nord gaaende arm av Trondhjemsfjorden mellem Inderøen og Sparbu. Fjorden, som er ca. 10 km. lang, staar ved et ca. 100 m. bredt sund (Strømmen), hvorover forer veibro, i forbindelse med Trondhjemsfjorden.

Borger kaldes med et fra tysk optat ord, som opr. betegnet det enkelte medlem av besætningen paa en borg og først sent har fortrængt det danske «kjøbstadmand», bymanden i motsætning til landboen. Mens nu enhver ved indflytning i byen blir b. der, d. e. fuldtberettiget medlem av bysamfundet, krævedes i ældre tid særlig erhvervelse av b.-ret. — Forat byer og en bybefolkning skal danne sig, kræves en viss fremskreden samfundsutvikling. Klarest kommer dette til syne hos de nordeuropæiske folk, som allerede træder ind i historien paa overgangen til fast bositten og akerdyrkning. Paa dette primitive trin danner hver husholdning en økonomisk enhet for sig; i hver husstand brygges og bakes, slagtes og væves o. s. v. til eget behov; med de ringe fordringer som stilles til livet, behøves ingen sterk tilførsel av varer utenfra. Efterhaanden utløses dog en del av disse virksomheter som særlige erhverv. Blandt nordgermanerne, likesom blandt grækerne i oldtiden, iagttages dette tidligst for smedehaandverkets vedkommende. Men størst betydning fik uldvæveriet, som blev grundlaget for de engelske, nordfranske og flanderske byers opblomstren i den tidlige middelalder. Ved siden av haandverkerne (uldvævere, farvere, valkere) dannet der sig i disse byer en klasse av kjøbmænd som reiste og solgte varen. Til den saaledes opstaaede bybefolkning sluttet sig bakere og slagtere, skomakere og bryggere; jo mere byen utvidet sig, des mere overtok den ogsaa forsyningen av det omgivende landdistrikt, som til gjengjæld forsynte borgerne med de nødvendige akerbruksprodukter. Sammen kom byen og dens landdistrikt til at danne en økonomisk enhet som ved handelsvirksomhetens utvikling og bymændenes energi snart kom i kommercielforbindelse ogsaa med fjernere egne. Under middelalderens primitive tendens til at tildele hvert befolkningselement sin bestemt avgrænsede virksomhet, førte denne naturlige utvikling til at bybefolkningen, borgerne, for sig krævet eneret til handel og haandverk, og at bybefolkningen, eftersom dette krav vandt anerkjendelse, utsondret sig som en særskilt b.-stand. I de tidligere romerske dele av Europa fremskyndedes denne utvikling væsentlig ved at handelen og haandverket i de romerske byer ingensinde helt var stanset. Venedig og andre italienske byer stod i ret livlig handelsforbindelse med det østromerske rike og senere med de arabiske riker i Nordafrika. Under korstogene skaffet de sig nye markeder paa den syriske kyst, hvor karavaneveiene fra Indien utmundet. Like til det 16 aarh. stod dog dette sydeuropæiske handelsomraade skarpt adskilt fra det nordeuropæiske, om end siden 1318 Brügge og i det indre Tyskland Augsburg dannet fælles markeder. Denne bybefolknings stilling indenfor det omgivende samfund blev under den videre utvikling ret forskjellig. I de lande hvor statsmagten var meget svak, som i Italien og Tyskland, blev byerne ganske uavhængige under egen valgt øvrighet (riksstæder), i Italien undertvang byerne endog det omliggende land og dannet ganske frie republikker, hvor magten dog efterhaanden gled bort fra b. selv og over til tyranslegter, saa at republikken blev et fyrstendomme. Hvor statsmagten var sterkere, indtraadte b. derimot som en stand jevnsides adel og geistlighet og opnaadde snart som saadan ogsaa betydelige politiske rettigheter. I England tilkaldtes i 1265 utsendinger fra byerne sammen med utsendinger fra grevskaperne til parlamentet, og disse utgjorde fra nu av underhuset i motsætning til det høiadelige overhus. I alle lande bevaredes i riksforsamlingerne stænderinddelingen. 1302 sammenkaldtes i Frankrike første gang riksstænderne, og i det 14 aarh. var b.-standens indflydelse her meget stor; senere svækkedes den under den fremvoksende kongemagt, som, efterat den hadde faat sig bevilget en fast skat, snart ophørte med at indkalde stænderforsamlingen. Ogsaa i Spanien, i de tyske enkeltstater og i de nordiske riker dannet b.-standen en særskilt avdeling av riksforsamlingerne, indtil de overalt fortrængtes av enevældet. Med dettes seier tapte b.-standen ganske vist sin politiske betydning; men socialt og økonomisk vedblev den at gaa frem, og selv i staternes styrelse vinder borgerlige indflydelse og magt ved siden av adelige. I det 17 og i begyndelsen av det 18 aarh. bøiet b.-standen sig villig for absolutismen; men derpaa vaktes dens misnøie med denne regjeringsform; oplysningslitteraturens angrep paa enevældet fandt bedst gjenklang i b.-klassen, og i den franske revolution var det den som gik i spidsen. Skjønt revolutionen ophævet den gamle stænderinddeling og utvidet begrepet b. til at omfatte ikke blot den egentlige bybefolkning, men alle samfundets politisk berettigede medlemmer, kom den dog til at aapne veien til en ny politisk indflydelse netop for b.-standen. Dette viser sig bedst i tiden nærmest efter Julirevolutionen 1830, da den velhavende b.-stand (bourgeoisiet faar magten i Vesteuropa, særlig i Frankrike. Siden har den efterhaanden maattet dele den, dels med bønderne, dels med arbeiderne. [Litt.: Cunningham, «An essay on western civilization in its economic aspects» (1900); E. Arup, «Studier i engelsk og tysk handelshistorie med litteraturfortegnelse».] — I Norden naadde b.-standen ikke i middelalderen frem til en saadan betydning som i Syd- og Mellemeuropas lande. Hanseaterne satte sig tidlig fast i alle de større byer og bemægtiget sig uten-

rikshandelen, og da deres overmægtige stilling tilsidst blev brutt, især som en følge av de store opdagelser som flyttet centret for storhandelen til Europas vestkyst, maatte den indfødte b.-stand i Norden kjæmpe først med hollænderne og derpaa med englænderne. Den utviklet sig derfor sent, og skjønt den deltok som rikstand i stændermøterne, opnaadde den ikke nogen synderlig politisk indflydelse, ikke engang i Sverige, hvor stænderforsamlingen dog spillet en større rolle end i noget andet av de nordiske lande. [Litt.; D. Schäfer, «Die Hanse» (1903) i «Monographien zur Weltgeschichte» XIX.] I Danmark vaaknet b.-standens politiske interesse først kort før 1660; men dens hat til adelen gjorde den til et villig redskap i kongens haand til indførelsen av enevældet. Først i det 19 aarh. kom b.-standen atter til at spille en politisk rolle, særlig ved den frie forfatnings og de første frisindede reformers indførelse, idet de liberale idéer fandt sine fleste tilhængere blandt den oplyste befolkning i byerne. — I Norge kaldtes byernes indvaanere i middelalderen *bæjarmenn* (d. e. bymænd, av oldn. *bær*, gaard, by). For at bli medlem av bysamfundet maatte man fra omkr. 1300 sverge byen troskapsed og la sit navn indføre i «stadens bymænds bok». B. utøvet et visst selvstyre, dels gjennem bymøtet *(bæjarmót)*, hvor alle borgere hadde ret til at møte, dels gjennem raadet, som repræsenterte b.-skapet og fik sin formand i b.-mesteren. Denne ordning holdt sig i det væsentlige like til enevældets indførelse. — Byernes betydning var i den første del av middelalderen i vekst; gjennem nyere undersøkelser er det godtgjort at de i det 13 aarh. har kunnet opvise tilsprang til en professionel handelsstand som drev handel paa utlandet, særlig England. Men allerede i anden halvdel av det nævnte aarh. grundedes Lübeeks handelsvælde i Bergen og Rostocks i Tønsberg og Oslo, og i løpet av det 14—15 aarh. laa den norske b.-stand helt under for de fremmede, som efterhaanden samlet al utenrikshandelen under sig og endog tiltok sig en væsentlig del av detaljhandelen med bønderne. Til at knække den norske bybefolknings motstandskraft bidrog i høi grad den økonomiske nedgang som fulgte paa den store mandedod, og de første unionskongers forsømmelse av at hævde de norske b.s ret og interesser likeoverfor Hanseaterne. Først omkr. 1500 spores atter nogen fremgang, som fortsætter sig i den følgende tid. Efter grevefeiden trængtes Hanseaterne tilbake; fiskehandelen paa Nordland gled ut av deres hænder til fordel særlig for det norske b.-skap i Bergen. Samtidig faar trælasthandelens fremgang den største betydning for utviklingen av Østlandets b.-stand, særlig efter 1662, da den ved lov koneentrertes i byerne. Ved samme tid lukket navigationsaktens oprettelse (1651) de engelske havner for hollændernes fragtfart og aapnet til gjengjæld et nyt stort felt for den norske trælasteksport paa England. I løpet av det 18 aarh. gik den norske b.-stand sterkt frem saavel i antal som i velstand og dannelse. Bylivet paavirkedes, foruten fra Danmark, især fra Holland og England. Den velstaaende del av b.-klassen følte sig nær knyttet til embedsmændene. Det var inden den at kravene paa en større selvstændighet for Norge først reistes, og det var den som ydet de største ofre ved oprettelsen av det norske universitet. Sammen med embedsstanden deltok den i frigjørelsesverket i 1814 og gik senere i spidsen for flere vigtige økonomiske reformer; men nogen stor eller varig politisk rolle kom den ikke til at spille, idet grundloven la den politiske magt i landet hos bønderne. [Litt.: A. Bugge, «Studier over de norske byers selvstyre og handel» (1899); Osc. Alb. Johnsen i «De norske stænder» s. 42—47 og i «Norges historie» V.]

Borger, Akademisk, d. e. student.

Borgerbrev, se Borgerskap.

Borgerdaadsmedaljen er stiftet ved kgl. resol. av 10 april 1819, oprindelig bestemt for udmerket flid og duelighet ved forliksvæsenet og andre lignende ombud samt for borgerlige fortjenester av riket, ved kgl. resol. av 13 april 1844 ogsaa bestemt for nidkjær embedsforelse og anden fortjenstlig virksomhet av hvilkensomhelst art, saavel som for enkelt udmerket daad. B. bar Carl Johans brystbillede, indtil dette ved kgl. resol. av 11 febr. 1907 blev ombyttet med Haakon VII's. B. har to klasser, 1ste av guld, 2den av sølv.

Borgerdaadsmedaljen

Borgered, den ed som tidligere avfordredes den som erholdt kjøpstadsborgerskap (ophævet ved lov av 22 mai 1875).

Borgerhout, Belgien, østlig forstad til Antwerpen, 51 000 indb. Tobaksfabrikker og farverier.

Borgerkrans (lat. *corona civica*), en krans av ekeløv som gaves den romer der i et slag reddet en medborgers liv; med b. var forskjellige æresrettigheter forbundet (sæte i nærheten av senatorerne ved offentlige leker).

Borgerlig brukes i retssproget i forskjellige betydninger. Dels brukes det i motsætning til militær (saaledes i uttrykket «almindelig b. straffelov»), dels i samme betydning som eivil i motsætning til kriminel (se f. eks. straffelovens § 449, «borgerlige saker»), dels ogsaa omtrent i samme betydning som privatretlig («b. retskrav» i samme lovs 32 kap.). Sml. Borgerlig egteskap.

Borgerlig begravelse, se Begravelse.

Borgerlig død. I Frankrike ansaaes efter Code pénal art. 18 den som var dømt til livsvarig strafarbeide eller deportation, som b. d. med den følge at hans formue fordeltes mellem hans arvinger eller blev beslaglagt, og han selv blev berøvet juridisk handledygtighet. Den b. d. blev ophævet 1854. Jfr. Fredloshet.

Borgerlig egteskap. Lov av 31 mai 1918, som er resultat av et skandinavisk samarbeide, aapner fri adgang til at vælge mellem vigsel egteskap) paa kirkelig eller borgerlig (verdslig) maate. Dog kan prest i statskirken negte at foreta vigsel, hvis en av brudefolkene ikke tilhører statskirken eller hvis ingen av dem hører til hans menighet.

Borgermester, en fra Tyskland overført betegnelse for borgerskapets administrative chef (svarende til fr. *maire*, eng. *mayor*). Oprindelig valgt av borgerne selv, gik han mangesteds, saaledes ogsaa i Danmark og Norge, efterhaanden over til en kongelig ansat embedsmand («magistrat»). Magistratsforretningerne utøves i Fredrikshald, Sarpsborg, Fredrikstad, Moss, Hamar, Drammen, Horten, Tønsberg, Larvik, Skien, Arendal, Kristiansand, Stavanger, Haugesund, Aalesund, Kristiansund og Tromsø av én, i Trondhjem av to, hvorav en adjungeret, i Kristiania og Bergen av fire, hvorav en er første b. og en adjungeret. I de andre byer og i ladestederne er b.s forretninger henlagt til forskjellige embedsmænd, likesom b. i flere byer ogsaa besørger andre end magistratsforretningerne. Ved lov av 15 april 1893 bestemtes at til amtmænd og b. som ikke er tillagt dømmende myndighet, kan utnævnes mænd uten juridisk eksamen. Lov av 9 mars 1917 bestemmer at magistratsembederne skal ophæves, naar særskilt lov derom beslutter. Deres embedsforretninger henlægges under en række andre embedsmænd. Naar loven er traadt i kraft,

vil b. alene bli kommunale funktionærer; denne ordning er allerede indført i flere mindre byer.

Borgersen, Borger (1836—1916), n. træskjærer, f. i Bø, Telemarken, flyttet 1853 til Kra., hvor han skar en række ølkrus, daaser, skrin, dolker. Han var en av de første som med sine fint utskaarne arbeider henledet opmerksomheten paa den merkelige kunstsans som endnu var levende blandt vore bønder.

Borgerskap. 1. Betegnelse for en bys borgere som samlet enhet. — 2. En av ovrigheten meddelt bemyndigelse til at drive visse næringer som ikke er fri for alle og enhver. Man kjender hos os handels-, haandverks- og skipper-b. B. meddeles av magistraten, og betingelserne er i almindelighet at vedkommende er indvaaner av riket, myndig og ikke er dømt for vanærende forbrydelser eller fradømt retten til at øve vedkommende næring (straffel.s § 29 nr. 5). Ansøkning om næringsbrev paa handel (handelsbrev) maa ledsages enten av vidnesbyrd om at ansøkeren i mindst 3 aar har været fuldmægtig, reisende, handelsbetjent eller kontorist ved en kommereiel eller industriel virksomhet, eller av avgangsvidnesbyrd fra en skole med bokholderi som fag, eller av vidnesbyrd fra 2 troværdige personer som driver handel eller industri, om at ansøkeren har fornøden kyndighet i bokholderi (lov av 16 juli 1907). Ansøkning om næringsbrev paa haandverk (haandverksbrev) maa være ledsaget av vidnesbyrd 1. om bestaat prøve i vedkommende haandverk, 2. fra 2 troværdige mænd om at ansøkeren har arbeidet i faget efter bestaat prøve i mindst 2 aar eller for prøven har arbeidet i faget i 6 aar eller tilsammenlagt 6 aar før og efter svendeprøven, 3. om en viss færdighet i bokførsel og kalkulation (lov av 25 juli 1913). For skipper-b. kræves besiddelse av skippereertifikat. Utøvelse av næring hvortil b. er nødvendig, uten saadant straffes efter straffel.s § 332.

Borgerskole. Under indflydelse av oplysningstidens idéer opkom der i det 18 aarh. krav paa at skaffe byernes borgerstand en for dens behov mere passende høiere skolegang end latinskolerne. Der oprettedes da i de forskjellige lande, saaledes ogsaa her i Norge, saakaldte b., i hvilke praktiske fag som skrivning, regning, bokholderi samt nyere sprog og naturkundskap viedes særlig opmerksomhet. Efter byernes storrelse var b.s organisation meget forskjellig, nogen var høiere realskoler som i Kristiania og Trondhjem, andre snarest kun høiere almuskoler. Ved omordningen av vort høiere skolevæsen ifølge lov av 1869 gik disse skoler efterhaanden over til at bli kommunale eller kommunestøttede middelskoler.

Borgerstand, se Borger.

Borgervæbning. I mange europæiske lande har kjøpstædernes borgerskap, særlig i forrige aarh., hat forpligtelse til at danne væbnede avdelinger til ordensvern og forsvar for byen. I Norge og Danmark fandtes b. forholdsvis tidlig. Borgernes deltagelse i Kjøbenhavns forsvar 1658—60 er berømt. Bergens borgere deltok med hæder i Trondhjems befrielse 1564 og undsætningen av Akershus 1567 samt i kampen paa Bergens vaag 1665. Fredrikshalds borgerskap har gjort sig udødelig i grænsekrigene mellem 1658 og 1814. Ved den norske hærs oprettelse 1628 var der tilsammen 14 kjøpstadskompanier i 9 norske byer; siden økedes antallet. I krigstid, specielt 1808 og 1814, oprettet flere byer desuten frivillige korpser. B. blev i Norge ophævet 1881.

Borgestad, stor herskabelig bebygget gaard i Gjerpen herred, nord for Porsgrund ved Skiensbanen med jernbanestoppested av samme navn. Gaarden hørte oprindelig til Gjerpen provstigods, men kjøptes av en Skiensmand (Gjert Klausen) i 1648. I 1788 fik gaarden indskibningsrettigheter i likhet med Porsgrund; den eiedes dengang av Jacob Aall. Til gaarden, som nu eies av statsminister Gunnar Knudsen, er knyttet en betydelig fabrikdrift: B. teglverk og chamottefabrik og Borgestadholmens sagbruk og høvleri. I 1904 opførtes B. kapel. B. er det første sted i Norge, hvor der gjordes forsøk med tobaksdyrkning.

Borgesyssel, betegnelse i middelalderen paa distriktet omkring Borg (Sarpsborg), omtrent svarende til det nuværende Østfold fylke (Smaalenenes amt). Betegnelsen brukes endnu i geistlig inddeling (Øvre og Nedre B. provsti).

Borgfred, i middelalderen den særlige retsbeskyttelse som gjaldt en borg eller en befæstet by; forbrydelser blev her særlig strengt straffet. — I moderne tid har man brukt ordet b. om politiske partiers midlertidige indstilling av kampen av hensyn til store fælles farer, saaledes i Tyskland under Verdenskrigen.

Borggreve, i middelalderen i Tyskland navnet paa den som førte kommandoen og hadde den øverste retsmyndighet i en riksborg og dertil hørende landdistrikt. Ofte, f. eks. i Nürnberg, gik embedet som b. over til at bli et arvelig fyrstendømme.

Borghēse, fornem ital. slegt, knyttet til Siena og derefter til Rom. — Camillo B., 1605—21 pave (Paul V). — Franceseo B., foreg.s bror, 1607 pavens overgeneral. — Mare Antonio B., deres brorsøn, fik 1605 fyrstendømmet Sulmona. — Paolo B., foreg.s søn, fik Rossano med sin hustru Olympia Aldobrandini, hvorefter slegtens anden søn bar titel av Aldobrandini. — Camillo Filippo Ludovieo B. (1775—1832), foreg.s søn, gift med Napoleons søster, Pauline, fr. prins og general, 1808 generalguvernør i Nordvestitalien. Skilt fra Pauline efter svogerens fald. — Paolo B. (1845—), foreg.s sønneson, odela slegtens formue og maatte sælge dens berømte kunstsamlinger. Pave Leo XIII kjøpte familiearkivet og den italienske stat Villa B. med kunstsamlingerne, som blev overdraget byen Rom.

Borghēse, Palazzo B., et av de pragtfuldeste renæssansepaladser i Rom. Opført (1590—1610) for familien B. av Martino Lunghi den ældre og fortsat av Flaminio Ponzio. Særlig smuk er buegangen i den indre gaard. (Se planche Bygningskunst. Renæssansen.) Den berømte malerisamling, hvori fandtes bl. a. Rafaels «Gravlægning», Correggios «Danaë» og Tizians «Himmelske og jordiske kjærlighet», blev 1891 overflyttet til Villa B., familien B.s lystslot, utenfor Porta del Popolo i Rom, bygget i det 17 aarh. av kardinal Scipio B. Bekjendt for sin samling av antikke marmorstatuer. De vigtigste av disse blev i 1806 av Napoleon I bragt til Paris, hvor de fleste endnu findes, idet kun en mindre del, trods bestemmelsen i 1815, blev tilbakelevert til familien. Mest berømt av disse er den «Borghesiske fegter» (nu i Louvre) i utfaldsstilling, formodentlig mot en rytter. Den realistiske, ypperlig modellerte figur er

Palazzo Borghese.

merket med kunstneren efesieren Agasias' navn og skriver sig sandsynligvis fra ca. aar 100 f. Kr.

Borghēsiske fegter, se Agasias og Borghese, villaen.

Borgholm, Sverige, by i Kalmar län, paa vestkysten av Öland, 1 219 indb. (1917). B. er grundet 1816, men her laa tidligere en «köping» Borgehamn. B. utskiber korn, kreaturer og kalk. Det er et meget søkt sundhetssted. B.s slot, nu i ruiner, men under restaurering, ligger paa høiderne over byen; det omtales allerede 1280 og var i hine tider et stridens eple mellem svensker og dansker.

Borghorst. Prenssen, by i Westfalen, 8 572 indb. (1910). B. ligger ved jernbanen Münster—Gronau; bomuldsspinderier.

Borght, Richard van der (1861—), t. socialøkonom, 1892 professor ved den tekniske hoiskole i Aachen, 1904 direktør for det Tyske Rikes statistiske centralbyraa i Berlin. Hans videnskabelige verker behandler mest handels- og finanspolitik: «Über den Einfluss des Zwischenhandels auf die Preise» (1888), «Das Verkehrswesen» (1894), «Handel und Handelspolitik» (1900), «Finanzwissenschaft» (1902), «Volkswirtschaftspolitik» (1903) o. fl.

Borgia *[bå'rdža]*, spansk-ital. adelsslegt. 1. Rodrigo B., se Alexander VI. — 2. Cesare B. (1476—1507), foreg.s søn, blev biskop og kardinal, værdigheter han 1498 frasa sig. Han egtet Charlotte d'Albret av Navarra, fik av Ludvig XII hertugdommet Valentinois 1499. C. B.s store plan var underkuelsen av Mellemitaliens smaa fyrster og dannelse av et hertugdømme der. For at naa dette skyet han intet. Tidligere hadde han fordrevet sin søsters mand Sforza; broren Juan B.s lik fandtes i Tiberen, og C. B. gik for at være morderen; 1500 lot han sin sosters anden mand kvæle. Med samme grusomhet, men med stor begavelse arbeidet han for sin yndlingsplan, og by efter by faldt i hans vold, han blev hertug av Romagna, og maalet var næsten naadd, da alt styrtet sammen. Alexander VI døde (aug. 1503), C. B. blev syk, og kort efter besteg slegtens fiende Julius II pavestolen. C. B. flygtet til Neapel, fortes derfra som fange til Spanien, men undslap 1506 til Navarra og faldt der i sin svogers tjeneste. C. B. er forbilledet for Machiavellis «Il prineipe». — 3. Lucrezia B. (1480—1519), foreg.s søster, glimret ved sin ynde og aand. Gift første gang med Gian Francesco Sforza, skilt 1497, gift 1498 med Alfons II av Neapels uegte søn, Alfons av Bisceglie, som 1500 kvaltes paa Cesare B.s bud. L. B. egtet 1501 Alfons av Este, som 1505 arvet Ferrara, hvor hun levet resten av sit liv omgit av kunstnere og digtere. Har hun end ikke helt undgaat smitte fra sine ryggesløse omgivelser, er dog hendes bakvaskeres billede av hende sterkt forvansket. [Litt.: F. Gregorovius, «Lucrezia B.», 1874.] — 4. Stefano B. (1731—1804), 1789 kardinal, 1797 diktator i Rom, men forvist av franskmændene. Kom med Pius VII tilbake til Rom. Død paa veien til Napoleons kroning. Bekjendt som arkæolog og mæcen.

Cesare Borgia.

Bo'rgis (Bourgeois) kaldes i boktrykkerkunsten en skriftart, som staar mellem petit og korpus.

Borglum, Solon Hannibal (1866—), amer. billedhugger. Dansk av fødsel, opvokset paa prærien, forsøkte sig som maler, studerte ved akademiet i Cincinnati og hos Frémiet i Paris, bosat i New York. Hans specialitet er hester, som han fra barndommen har studert i frihet og fremstiller med stor umiddelbarhet og meget liv. Til utstillingen i St. Louis 1904 leverte han fire monumentale fontænegrupper. Har ogsaa fremstillet bofler, kjæmpende okser ete.

Borgo, navn paa flere steder i Tirol og Italien. 1. B. San Donnino, Italien, by i prov. Parma, ved Stirone, 20 km. vest for Parma, 13 500 indb.; med en vakker katedralkirke. — 2. B. San Dalmazzo, prov. Cuneo, 10 km. syd for Cuneo. — 3. B. San Sepolero, prov. Arezzo (Toskana), ved Tiber, 9 000 indb., o. fl.

Borgognone *[-gåñå'ne]*, Ambrogio di Stefano da Fossano, kaldt B. (ca. 1440—1523), ital. maler av den lombardiske skole. Hovedmanden for dekorationerne i Certosa di Pavia, utført 1490—94. Han danner overgangen fra den ældre lombardiske kunst til Leonardo. I sine andagtsbilleder viser han mere følelse end kraft og liv.

Borgstrøm, Hjalmar (1864—), n. komponist, f. i Kra., elev av Svendsen, Lindeman og Ole Olsen, senere studieophold i Leipzig og Berlin, har skrevet symfoni (opført i Musikforeningen i Kra. 1890), musik til Bjornsons salme «Hvem er du med tusen navn», operaerne «Thora paa Rimol» og «Fiskeren» til egne tekster, en symfonisk digtning «Hamlet» (opført første gang i Musikforeningen 1903), «Jesus i Gethsemane» (smst. 1904), «Symfonisk indledning til Henrik Ibsens skuespil John Gabriel Borkman», 1905 (Nationalteatret), sørgemarsj over Selmer (1910), pianokonsert C-dur (1910), symfoni d-moll (1912), symfonidigtningen «Tanken» (1917), reformationskantate (1917), orkesterdigtningen «November» (1917), — verker som oftere har været fremført og som for hver gang har gjort sterkere virkning ved sin egenartede og indtrængende orkestration. Videre kan nævnes pianostykker, violinkonsert, sonate for piano og violin o. s. v. Endelig er B. en vokalkomponist av rang. Hans sange til tekster av Collett Vogt, Cally Monrad og fra «Buch der Liebe», utmerker sig ved rytmisk folsomhet og kraftig karakterisering.

Lucrezia Borgia.

Borgu, Vestafrika, Bariba el. barbarnegrenes land vest for Niger under 9—11° n. br., ca. 16 000 km.² For en del av Fellata-riket Gando, nu delt mellem fransk Dahome i vest og britisk Nord-Nigeria i øst, hvor rikets tidligere hovedstad Bussang el. Bussa ved Niger.

Borgund, herred i Sogn og Fjordane fylke (N. Bergenhus amt), 578 km.², med 687 indb. (1918); 1.2 pr. km.² Herredet, som svarer til B. sogn av Lærdal prestegjeld, er et indlandsdistrikt, som ligger omkring det trange B.-dalfore (Lærdalens øverste del) og strækker sig opover mot Filefjeld og Hemsedalsfjeldene paa grænsen mot

Opland og Buskerud fylker. Dalen, som i sit nederste parti er trang og vild med steile, mægtige fjeldsider, blir længer oppe bredere med slakere sider og tættere bebygning; den gjennemstrommes av den fiskerike Lærdalselv. Fra hoveddalføret gaar flere trange fjelddaler, gjennemstrommet av rivende fjeldbækker, i forskjellige retninger ind i de vilde hoifjeldstrakter som utgjør herredets største del. Den høieste top, Jokeleggen, grænsepunkt mellem 3 fylker (Sogn og Fjordane, Buskerud og Opland), naar op til en høide av 1 914 m. 9.8 km.² av arealet er dækket av evig sne og is; forovrig er 3.2 km.² aker og eng, 32 km.² skog (væsentlig bjerk), 17 km.² ferskvand, og resten 516 km.² utmark, snaufjeld og myr. Gjennem dalføret gaar den lærdalske hovedvei, som ved Borlo (omtrent midt i herredet) deler sig i en gren der følger hoveddalføret forbi Maristuen skyss-station og sanatorium over Filefjeld (pashøide 1 004 m.) til Valdres, og en vei, gjennem Morkedalen, forbi Breistølen skyss-station, gjennem Hemsedal til Hallingdal (pashøide 1 155 m.). Gjennem begge dalfører ruteautomobiler i sommertiden. Den vigtigste næringsvei er fædrift; der drives ogsaa tamrenavl. Inden herredet er gjort adskillige oldtidsfund (fra stenalderen og den ældre og yngre jernalder). Antagen formue 1918 991 000 kr., indtægt 163 000 kr.

Borgund, herred paa Søndmør i Møre fylke (Romsdals amt), 184 km.², med 7 521 indb. (1918); 43 pr. km.² Herredet, som svarer til B. prestegjeld og sogn, omfatter strøket omkring Aalesund. Kun 42 km.² er fastland, resten er øer, blandt hvilke Ellingsø, Nørve, Hissen og dele av Sula og Yksenø. Omtrent der hvor nu B. kirke ligger, var der i middelalderen et meget besøkt handelssted. (Den gamle stenkirke brændte 13 april 1904.) Av herredet er 30 km.² aker og eng, 10 km.² skog, 10 km.² ferskvand, resten utmark, snaufjeld og myr. Der findes ikke faa torvmyrer. Der opgives at være 7 000 maal udyrket til dyrkning skikket jord; 1901—07 opdyrkedes 997 maal. Fjeldene naar op til en høide av 780 m. Paa Valderø findes flere fjeldhuler, hvoriblandt den 140 m. lange Skjonghule. De vigtigste næringsveier er jordbruk (fædrift) og fiskeri. Flere meierier. I 1903 opfiskedes inden herredet av 1029 fiskere i 173 baater 362 000 stykker skrei til en værdi av 138 660 kr. I 1915 var utbyttet av fiskerierne for B. og Giske 1 743 650 kr. Desuten drives et betydelig bankfiske og sildefiske. Ved Solesvaag er en osterspark. Der er en del tranbrænderier og nogen fabrikdrift i nærheten av Aalesund (trikotagefabrik, motorfabrik, flere uldvarefabrikker, mekanisk verksted, herreklædefabrik og not-, garn- og snorefabrikker). B. sparebank, oprettet 1916. Antagen indtægt 1918 5 573 000 kr., formue 17 026 000 kr.

Borgund (Borgundøen), en 11 km.² stor ø i Fjelberg herred, Hordaland fylke (S. Bergenhus amt). Paa øen, som ved et trangt sund er skilt fra Fjelbergøen, bor der 277 mennesker i 53 huse (1900).

Borgund stavkirke i Borgund herred (Lærdal), Sogn og Fjordane fylke, bevares som en antikvitet efter at være blit befriet for nyere tilsætninger. Den antages efter karakteren av en runeindskrift i vestre svalgangsfremspring at domme opført litt for 1150 og var indviet til apostelen Andreas. Den indkjøptes i 1868 av staten for 6 400 kr. og overdroges til «Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Bevaring» med forpligtelse til at holde den vedlike.

Borgund stavkirke.

Borgund kirke (før branden).

Borgvær, et av de største vær paa Lofotens utside, ligger paa nogen mindre øer utenfor Vestvaagos nordvestlige kyst, Borge herred. Der opfiskedes i 1903 47 000 stykker skrei av 105 fiskere. Været er ogsaa et godt fuglevær, hvor der f. eks. i 1896 samledes 85 kg. dun (urenset), 3 010 maakeegg, 2 350 skarvegg m. m. Stedet er dampskibsanløpssted med postaapneri og telegrafstation.

Borhaug, en tæt husklynge (53 huse, 254 indb. 1900) ved havet i den vestlige del av det flate Lister, Vanse herred. Til stedet hører baathavn med moloanlæg.

Boring i jord og sten foretages i forskjellige øiemed, dels for at danne huller for sprængning og dels for at naa ned til større dybder i berglagene. Den sidstnævnte slags b. gjøres enten av rent videnskabelige hensyn eller ogsaa av mere praktiske, som f. eks. forundersøkelser i anledning av bygningsarbeider, undersøkelse av nyttige stenarter (f. eks. kulleier) eller for at skaffe tilveie drikkevand (artesisk brønd-b.), utvinde petroleum el. l. — Det

enkleste og almindeligste redskap som anvendes ved sten-b., er bergbor. Dette forarbeides av godt staal til en eylindrisk stang som nedentil har en meiselformig tilspidsning og i den øvre ende ofte er fire- eller ottekantet, forat den skal falde bedre i haanden. Paa boret slaaes med en hammer som av bergmændene kaldes feisel. Ved den saakaldte enkeltmands-b. er det samme mand som fører saavel boret som hammeren, mens ved tomands-b. én holder boret og en anden fører hammeren. Enkeltmands-b. anvendes for det meste i gruberne, mens tomands-b. er den sedvanlige metode i aapne skjæringer og ved anden minering i dagen. Med stigende arbeidspriser fremkom spørsmaalet om konstruktion av særegne maskiner for b. Den første praktisk anvendbare bergboremaskine var den som i 1861 konstruertes av Sommeiller, og som bruktes i Mont Cenis-tunnelen. Senere er der fremkommet en mængde forskjellige konstruktioner av boremaskiner. Drivkraften ved disse kan være damp el. vandkraft, men almindeligst komprimert luft eller elektricitet. I gruber og tunneler foretrækkes ofte komprimert luft, idet man herved har den fordel samtidig at faa tilførsel av frisk luft til arbeidsstederne. Med hensyn til maaten hvorpaa boremaskinerne arbeider, er der to systemer: maskiner som virker ved støt, og maskiner med dreiende bor. Den væsentligste bestanddel av stotmaskinerne, som er de almindeligst benyttede, er en eylinder hvori der bevæger sig et stempel, hvortil selve boret er fæstet. Ved at komprimert luft, som i almindelighet har et tryk av 4—6 atmosfærer, slippes til og avvekslende faar virke paa den ene og anden side av stemplet, sættes dette og boret i en frem- og tilbakegaaende bevægelse. For hver saadan bevægelse vrides boret en liten vinkel om sin akse, saa meiseleggen skifter stilling. Av støtmaskiner med komprimert luft som drivkraft haves bl. a. konstruktioner Ferroux' (anvendtes ved Gotthard-tunnelen), Dubois-François', Darlingtons m. fl. Av maskiner med dreiende bor har en som er konstruert av tyskeren Brandt, og som drives ved vandtryk, adskillig utbredelse. En enkel og god boremaskine som har faat indpas i Amerika, er Ingersolls. Av de elektriske boremaskiner merkes særlig to typer: Siemens & Halskes, hvori boret gives en frem- og tilbakegaaende bevægelse derved at det ved sterke spiralfjærer er fæstet til en veiv som bevæges ved en elektromotor, samt Union Elektricitäts Gesellschafts, hvori en til boret fæstet jernkjerne bevæges i to solenoider. Den hovedsageligste fordring til konstruktionen av boremaskiner er at disse maa bestaa av forholdsvis faa og enkle maskindele, som gjøres saa solide, at man mindst mulig utsættes for at maatte foreta reparationer paa arbeidsstederne. Desuten maa maskinerne, særlig naar de skal anvendes i gruber, være let transportable, idet arbeidsstederne her stadig flyttes. I Norge er boremaskiner anvendt ved flere av vore bergverker samt i enkelte av de største jernbanetunneler. — Til b. i fast berg har man i den senere tid med fordel anvendt det saakaldte diamantbor. Herved forstaaes en hul eylinder som nederst ender i en staalring, hvortil er fæstet en krans av diamanter. Til dette bruk er anvendt sorte diamanter, som findes i Brasilien. Ved dreining av boret fremkommer et ringformig hul, og indenfor blir staaende igjen en stenkjerne som efterhvert brækkes av og loftes op. Diamantbor anvendes væsentlig til dype b., hvortil man ogsaa har konstruert forskjellige andre apparater og maskiner. En av de enkleste dypboringsmetoder er den saakaldte kinesiske taug-b. Apparatet er her en meiselformig tilspidset jernstang som er fæstet til et taug. Eftersom tauget heises op og falder ned, frembringes ved borets støt litt efter litt et hul. Paa denne maate har kineserne naadd ned til dybder av ca. 1 000 m. Dyp-b. med taug er ogsaa meget anvendt i Amerika ved b. efter petroleum. I Europa anvendes sedvanligvis istedenfor taug et system av sammenkoblede jernstænger, som bringes i en op- og nedadgaaende bevægelse ved hjælp av en vegtstang som i almindelighet drives med dampkraft. Til manovrering av apparaterne maa bygges høie stillaser og endog taarne. Renskningen av hullet for borslammet sker almindelig ved særegne hertil konstruerte pumpeindretninger eller ved utspyling med en vandstrom som under sterkt tryk presses ned gjennem den rorformige borstang. — Ved dyp-b. er man ved Speerenberg syd for Berlin naadd ned til 1 272 m.s dybde. Hos os har man foretat dyp-b. til over 100 m.s dybde paa Jæderen. Videre er der til undersokelse av kulleierne utfort dyp-b. paa Andoen, samt ogsaa foretat ganske dype b. i Værdalen, Stjordalen og Guldalen m. fl. st. for at bringe rede paa undergrundens beskaffenhet.

Boris III (1894—), konge av Bulgarien 3 okt. 1918, ældste son av kong Ferdinand, dopt romersk-katolsk, men 1896 av hensyn til Rusland optat i den græske kirke. Efter de bulgarske nederlag mot Franehet d'Esperey og vaabenstilstanden 28 sept. 1918 abdicerte Ferdinand, og B. besteg tronen med Malinoff som premierminister; B. erklærte at ville styre strengt konstitutionelt og demobiliserte straks. Nov. s. a. sokte en saakaldt bonderegjering i Tirnovo at fjerne ham, men B. overvandt vanskeligheterne og tok et nyt ministerium med general Teodoroff som premier- og utenriksminister. Som militær vandt B. anerkjendelse hos Ludendorff.

Boris Gleb.

Boris Gleb, russ. kapel og prestegaard paa et landstykke i Sor-Varanger, vestenfor Pasvikelven, altsaa paa den

forøvrig norske side av elven, kort ovenfor Elvenes. Nær kapellet, i hvilket der holdes græsk-rus. gudstjeneste, ligger den egentlige helligdom, en liten uanselig hytte, som forhen benyttedes til gudstjenesten. Hit skal Boris og Gleb (s. d.) ha flygtet, og ved grænseoverenskomsten av 1826 forbeholdt Rusland sig landstykket med hytten, som var blit et sokt valfartssted. Presten i B. G. tjenstgjør ogsaa i det rus. «kapel» ved Neidenfossen.

Bori's Godunov Fedorovitsj (1552–1605), rus. tsar. Vandt stor indflydelse under Ivan IV og blev under dennes svake søn tsar Fedor, med hvem han formælet sin søster, næsten eneraadende. Med sosterens bistand valgtes han efter Fedors død 1598 til tsar. Han hadde betydelige herskergaver og arbeidet ihærdig paa at utbrede eivilisation i sit rike. Dode under et opror.

Borisogle'bsk, Rusland, by i det sydlige av guv. Tambov, ved Voronas iløp i Choper, 230 km. vest for Saratov, 25 000 indb. Markeder, kornhandel.

Bori'sov, Rusland, by i guv. Minsk ved Beresina, 70 km. nordost for Minsk; 15 000 indb. 15 km. ovenfor B., ved Studjenka, gik den store franske hær 1812 over elven.

Boriso'vka, Rusland, navn paa flere byer, saaledes en i guv. Kursk, ved Vorsskla, 130 km. syd for Kursk, 16 000 indb. Tilvirkning av helgenbilleder.

Borkenstein, Karl Frederik (1779—1839), f. i Hannover, var først i hannoveransk krigstjeneste, men traadte 1804 ind i den danske armé som løitnant i artilleriet. 1811 forflyttedes han til Norge hvor han døde som oberst. Som lærer i artilleri m. v. ved krigsskolen (landkadetkorpset) og den militære høiskole samt ved sin omfattende militærvidenskabelige forfattervirksomhet fik han her sterk indflydelse saavel paa den teoretiske som praktiske militære utvikling. «Versuch zu einem Lehrgebäude der theoret.-prakt. Artillerie-Wissensehaft» (Berlin 1822) maa betegnes som hans litterære hovedverk.

Borneo: Dajak-pike som spinder.

Borku, frugtbar oasegruppe i det østlige Sahara paa sydskraaningen av Tibestifjeldene under 17—18° n. br., indenfor den franske interessesfære. Bebodd av tibbu. Hovedstaden Jin (190 m. o. h.) er et knutepunkt for karavanveiene til Fezzan, Wadai, Kufra og Sudan.

Borkum, Preussen, ø i Nordsjøen, den vestligste av de østfrisiske øer, provins Hannover, utenfor Dollartbugten, mellem Wester- og Oster-Ems, av hvilke den sidste 1170 har delt B. i to dele, det nuværende B., 30 km.², 8 km. langt, 4 km. bredt, og Bant, av hvilket nu kun øen Juist er tilbake. B. har over 2500 indb. B. er den eneste av øerne som har gammelt marskjordsmon og derfor aker og eng. Har været sterkt befæstet til vern for Ems-mundingerne. Meget besokt sjøbadested, redningsstation, to fyre.

Bo'rmio, Italien, by (tysk Worms) ved elven Adda og den alpevei som over Stelviopasset (Stilfser Joch) forer over til Tirol (Vintsehgau). 2100 indb. I nærheten flere alt i romertiden berømte varme kilder (34—39°). Meget besøkt bad (reumatisme og hudsygdomme).

Born, Bertran de, se Bertran de Born.

Borna, Tyskland, by i Sachsen, s.ø. f. Leipzig, ved sammenlopet av Wyhra og Pleisse. 9 000 indb. Megen industri.

Bo'rneo, Ostindien, den største av Sundaøerne og (efter Gronland og Ny Guinea) jordens tredje største ø, 750 000 km.² (med omliggende smaaøer = den Skandinaviske Halvø) med ea. 2 400 000 indb. B. er ved en undersjøisk sokkel i vest og syd forbundet med Bakindien, Sumatra og Java, hvorfra den skilles ved grunde farvande: det Sydkinesiske Hav (ea. 520 km. paa det smaleste), Karimatastrædet (ea. 200 km.) og Javasjøen (ea. 320 km.). Undersjøiske rygger forer ogsaa mot nord og øst over til Filippinerne og Celebes; B. skilles fra disse øer ved Sulu- og Celebes-sjøen, som begge er meget dype (optil 5 000 m.), og det grunde Makassarstræde, som bare er 110 km. bredt paa det smaleste. B., som halveres av ækvator, danner en uregelmæssig femkant med noget større meridional end vest-østlig utstrækning (mellem Kap Sampanmangio under 7° 3′ n. br. og Kap Selatan under 4° 10′ s. br. er en avstand av ea. 1 250 km.). I motsætning til de fleste andre ostindiske øer danner B. en kompakt landmasse med forholdsvis liten kystutvikling, mere utilgjængelig og derfor mindre kjendt end de andre øer. B. bestaar av et fjeldskelet, som danner en orografisk analogi til Celebes og Halmahera, og av store frugtbare, ofte sumpige lavsletter som utbreder sig mellem dets grener (Kapoewas-, Müller-, Selwaner-, Meratusbergene). Det centrale fjeldparti. som naar sin største høide i nord (Kini Balu 4 175 m.), bestaar av krystallinske skifere fra de ældste geologiske perioder, mens lavsletterne stammer fra tertiærtiden eller er alluvial-land, som fremdeles dannes. Disse lavsletter gjennemstrømmes av vandrike elver, som fra det centrale vandskjel straaler ut i alle retninger (Mahakam mot øst, Barito syd, Kapoewas og Rejang vest, ea. 800 à 1 000 km. lange). — B. har et egte tropeklima med jevn høi temperatur (26—27° aarlig middelvarme) og rikelig nedbør (2 à 4 000 mm.). Som følge herav har B. et rikt plante- og dyreliv, som ved siden av adskillige eiendommelige former dog i det store og hele viser overensstemmelse med Syd-Asien hvormed B. i en tidligere geologisk periode har været sammenhængende. Fra kystens kulturland hvor krydderier, tobak, kaffe, sago, bomuld, sukker, kakao ete. dyrkes, breder sig over hele øen vældige tropiske urskoger med tæt underskog og talrike kjæmpetræer i mange særdeles værdifulde arter, hist og her avbrutt av græsstepper og savanner. Her lever talrike fugler, krybdyr og insekter, men ogsaa ea. 150 forskjellige pattedyr, deriblandt flere av de høiest staaende arter (orang-utang-apen, vilde okser og hjorter, elefant, næsehorn, tapir o. l.). — B.s mineralrigdom er betydelig: kul (paa øen Labuan i nord og i holl. B.), petroleum, jern, kobber, ogsaa guld og diamanter. — Befolkningen (den oprindelige) er delt i en mængde stammer som er temmelig forskjellige i etnografisk henseende, men som dog alle tilhører den malajiske race; ofte brukes dajak som fællesnavn paa alle de vilde stammer i det indre. De fleste av disse stammer er meget uciviliserte, mange av dem er saaledes hovedjægere, men de fleste av dem driver allikevel et primitivt jordbruk; av religion er de alle hvad man kalder hedninger. Ved kysterne bor der mange muhammedanske malajer, ind-

vandret fra de andre Sundaøer; de hadde dannet 30—40 stater som utstrakte sit herredømme langt ind i det indre, men som nu alle er kommet under europæisk styre. I byerne bor der ogsaa endel kinesere og europæere. — I 1521 besøkte to av Magellans skibe byen Brunei (derav navnet Borneo). I 1598 kom hollænderne, og i det 17. aarh. stiftet baade disse og engelskmændene handelsfaktorier paa kysten. Hollænderne erhvervet litt efter litt herredømmet over øst- og sydkysten. Engelskmændene begyndte først i 1846 at skaffe sig politisk indflydelse, men de regner nu hele den vestlige og nordlige del for engelsk; europæernes herredømme i det indre er dog rent nominelt. Britisk Borneo bestaar av Sarawak, Brunei og Br. Nord-B. av et samlet flateindhold paa ca. 200 000 km.^{2} med kanske 840 000 indb. Holl. B. har et flateindhold av ca. 550 000 km.^{2} med over 1½ mill. indb.

Bornērt (fr. *borne* grænse), begrænset i aandelig henseende, snæversynt. Bornerthet, snæversynthet.

Bornholm, d. ø i Østersjøen, 40 km. sydost for Skåne, 587 km.^{2}, 43 445 indb. (1916). I motsætning til det øvrige Danmark er den bygget av granit og gamle geologiske fjeldlag. Størstedelen av det indre, som i Rytterknegten hæver sig til 162 m. o. h., danner en bakket, sanddækket, temmelig ufrugtbar grund, «Høilyngen». I «Sydlandet» gaar der langs kysten en stripe lavere land, bygget av yngre, løse lag, som særlig mot sydøstspidsen slutter med sandklitter. Paa disse og særlig i de indre heder, i «Almindingen», blev der i 19 aarh. foretat store træplantninger, saa øen nu har omkr. 95 km.^{2} skog. Jordbruket er den vigtigste levevei. Brukene er selveiergaarder, ikke som almindelig ellers i Danmark samlet i landsbyer; store herregaarder mangler. Fiskeriet, særlig efter sild, er vigtig og har samlet bebyggelsen ved kysten i mange fiskerleier. Drift paa granit, kaolin, ler, desuten jurakul ved vestkysten, betinger adskillig industri. En række mindre byer, almindelig paa 1—2 000 indb., har utviklet sig, navnlig ved østkystens havner. B.s største by, Rønne, ca. 10 000 indb., ligger paa sydøstspidsen. En jernbane fører herfra tversover øen forbi Aakirkeby til den næststørste by, Nekso. — B.s forhistorie er usedvanlig nøie kjendt gjennem amtmand E. Vedels mangeaarige undersøkelser. Øen viser sig allerede i stenalderen tæt befolket ved kysten, og bosætningen naadde i bronsealderen saa langt ind mot Høilyngen som opdyrkningen gik i forrige aarh. B. har hat en sammenhængende, selvstændig utvikling og synes særlig i begyndelsen av vor tidsregning at ha spillet en fremtrædende rolle. Først sent blev B. nærmere knyttet til det ovrige Danmark. Dialekten er skånsk. B. kom efter kristendommens indførelse efterhaanden helt ind under erkebispestolen i Lund, og først Kristian II bragte det direkte under kronen. Efter hans fordrivelse var B. i 50 aar pantsat til Lübeck, til 1575. B. blev ved Roskildefreden i 1658 avstaat til Sverige, men da freden blev brutt, reiste bornholmerne sig under ledelse av presten Povl Hansen Anker, kaptein Jens Kofod og borgermestrene i Hassel og Rønne, overrasket den svake svenske besætning og overgav igjen sin ø til den danske konge, som beholdt den ved freden 1660.

Bornholmere, «Møllerianerne», er navnet paa en religiøs bevægelse som har sit utspring i den nyevangeliske retning i Sverige og i Danmark utgik fra Bornholm. Den tidligere smed Christian Møller og nordmanden Traasdahl arbeidet for den, og i 1869 stiftedes en «Luthersk Missionsforening til Evangeliets Fremme», som er retningens officielle navn. Den onsker ikke at uttræde av folkekirken, men kun at virke for en renere kristendomsopfatning. Dens lære gaar ut paa at betone Guds ubetingede frie naade. Kristus har en gang for alle fuldbyrdet frelsen, saa at der intet som helst kræves av menneskene. Forskjellen mellem troende og vantro er kun at de første vet at de er Guds barn, mens de sidste er uvidende herom.

Bornhöved, Tyskland, landsby i Holstein, mellem Kiel og Lübeck. I 1227 slag, hvor Valdemar Seier blev overvundet av greverne av Holstein og Schwerin. I 1813 kamp mellem svensker og dansker; begge parter tilskrev sig seieren.

Bornier *[bårnje']*, Henri de (1825—1901), fr. forfatter, produktiv dramatiker. Av hans verker kan nævnes «La fille du Roland» (1875; dansk overs. ved E. v. d. Recke), der gjorde stor lykke, endvidere «Les noces d'Attila», «L'apôtre». Han blev ogsaa paaskjønnet som lyriker.

Bornu, Nordafrika, før uavhængig negerstat i Sudan vest og sydvest for Tsad-sjøen, mellem staterne Sokoto i vest og Bagirmi i øst med ubestemte grænser mot nord og syd. B.s areal angives forskjellig, fra ca. 150 000 til 250 000 km.^{2}, indbyggerantallet i almindelighet til ca. 5 mill. Naar undtages enkelte fjeldstrok i syd og vest, er B. en lavslette som langsomt sænker sig ned mot Tsad, og som gjennemstrommes av denne sjøs to vigtigste tilløp, Schari med Logone fra syd paa grænsen mot Bagirmi og Komadugu fra vest. B. har et egte tropeklima med jevn høi temperatur (28° C. aarlig middelvarme) og en utpræget regntid (juni—sept.). I nord, paa overgangen til Sahara, er B. et tyndt befolket steppeland som længere syd gaar over i vidtstrakte, veldyrkede savanner med tættere befolkning, kun længst i syd har B. urskog. Overalt utfolder sig et rikt dyreliv av de sedvanlige afrikanske arter. Som landene om Tsad i det hele har heller ikke B. en ensartet befolkning; den bestaar av forskjellige stammer: tibbu, fulbe, negre, arabere og blandinger av disse. B. indtar et forholdsvis høit standpunkt, særlig med hensyn til materiel kultur og politisk organisation, og synes en tid endog at ha hat en virkelig folkerepræsentation. B.s historie kan paa en vaate fores tilbake til 9 aarh., da B.s dynasti grundlagdes i det nordøst for Tsad liggende Kanem, som gjennem lange tider var rikets tyngdepunkt, indtil det i slutten av 14 aarh. flyttedes til B. Riket hadde glansperioder i slutten av 15 og 16 aarh., men gik saa tilbake paa grund av stadige angrep av fulbe-stammer, som erobret B.s hovedstad 1809. Fra Kanem reddedes B., som gjenerobredes fra fulbe og fik en ny glanstid i midten av 19 aarh. under sjeik Omar (1847—82), hvis hovedstad blev Kuka ved Tsad. 1894 erobredes B. av en arabisk eventyrer Råbak, som forla sin residens fra Kuka til det sundere Dikoa sydøst for Tsad. Råbak, som fra 1897 var i stadig, ofte seierrik kamp mot de fra forskjellige kanter fremtrængende franskmænd, blev 1899 slaat av Gentil og 1900 av Lamy, som tillikemed Råbak faldt i kampen. B. var indtil 1919 delt mellem Tyskland (Kamerun) i øst, Frankrike (Sudan) i nord og England (Nord-Nigeria), som har den midtre og største del (prov. Nord- og Syd-B.). Nu har Tyskland maattet avstaa sin del til Frankrike og England.

Bornö, Store og Lille B., øer i Gullmarfjorden i Bohuslän; paa Store B. den sv. hydrografisk-biologiske kommissions depot- og undersokelsesstation fra 1902.

Boro-Būdor, monumentalt buddhatempel paa Java fra ca. 1000 e. Kr. B.-B. er pyramideformet i 6 store avsatser, ved grunden 157 m.^{2}, 36 m. høit og prydet med over 400 kolossalstatuer av Buddha og mange relieffer med scener av hans liv. Paa toppen er bygget 72 kapeller (dagop). (Se ill. næste side.)

Borodīn, Alexander (1834—87), russ. komponist, av kaukasisk fyrsteslegt, professor i kemi i Petrograd, var sammen med Cui, Balakirev, Rimski Korsakow og

Moussorgski forer for den ungrussiske tonekunst, som tilstræbte at bringe den dramatiske musik bort baade fra den fransk-italienske opera og Wagner og bygge den paa helt national grund som musik, der ogsaa uten tekst kan virke gjennem fængslende harmonier, kunstrikt kontrapunkt og farverik orkestration. Disse nyrusseres musik er karakteristisk ved sin skarpe motsætning mellem mørkt vemod og barok lystighet, egenartede rytmer og melodier i de gamle tonearter. B. har skrevet to symfonier, en symfonisk digtning, «Steppeskisse fra Mellemasien», to strykekvartetter, klaversuite, sange, operaen «Fyrst Igor» m. fl.

Borodino, liten by i Rusland, 140 km. vest for Moskva. Her stod 7 sept. 1812 et blodig slag mellem russerne under Kutusov og Napoleon. Slaget var i virkeligheten uavgjort, men russerne drog sig tilbake til Moskva, som Napoleon senere rykket ind i.

Boroevic *[-vitš]* **von Bonja,** Svetozar (1856—), osterr. feltherre, var ved Verdenskrigens utbrud chef for 6te armékorps i Kassa i Ungarn og blev aug. 1914 forer for 3dje osterriksk-ungarske armé. Han tok fremragende del i kampene paa ostfronten 1914—15, seiret ved Grodek 2 sept. 1914 og kom Przemysl til undsætning i okt. s. a. Derefter overtok han forsvaret av Karpaterne til øst for Uszok-passet og medvirket ved gjennembruddet av den russiske front mai 1915. Kort efter fik han kommandoen over de osterrikske tropper paa Isonzofronten, en stilling han beholdt til krigens avslutning, og i hvilken han viste betydelig dygtighet.

Boro-Budor.

Bororo′, jægerstamme i Centralbrasilien. I horder streifer de om i skoglandet mellem Parana og Paraguay og viser liten mottagelighet for kulturpaavirkning.

Borough *[bʌ′rou]*, betegner i England oprindelig et befæstet sted («borg»), dernæst et sted med kjøpstadsrettigheter, og endelig de byer som ved den tidligere valgmaate hadde ret til at vælge medlemmer til parlamentet. Rotten boroughs bruktes som navn paa byer som trods sit lille indbyggerantal dog hadde beholdt sin ret til at sende et medlem til parlamentet. Deres valgret bortfaldt ved reformen i 1832.

Borovi′tsji, Rusland, by i guv. Novgorod, mellem Petrograd og Moskva, ved elven Msta, som der danner flere stryk. 10 000 indb. Livlig industri og stor handel med korn og lær. I omegnen kul, kalk og svovelkis. Søkt sommersted for Petrograds indbyggere.

Borre, herred i Vestfold fylke (Jarlsberg og Larvik amt), 64 km.² med 2 905 indb. (1918); 47 pr. km.² Herredet, som svarer til Nykirke sogn og den største del av B. sogn under B. prestegjeld, ligger paa Kristianiafjordens vestside omkring Horten og Aasgaardstrand. I det nordlige parti, vest for Horten, er terrænget smaakupert med skogaaser op til 124 m. Her ligger det 4.5 km. lange, smale Borrevand i en høide av 10 m. o. h. Omkring Borrevandets vestlige bredd det store Sande bruk omfattende en række gaarder indkjøpt av generaldirektor Eyde i hensigt at drive intensivt jord- og havebruk i stor stil. Den sydlige del av herredet bestaar av et temmelig flatt plataa i en høide av 50—60 m., avvekslende dyrket mark og skog. Av arealet opgives 29 km.² at være aker og eng, 25 km.² er skog; resten (10 km.²) er ferskvand (2 km.²), myr og havn. Der opgives at være 3 332 maal udyrket til dyrkning skikket jord; 1901—07 opdyrkedes 316 maal. Herredet gjennemskjæres av Grevskapsbanen med sidegren til Horten. Den vigtigste næringsvei er jordbruk med havebruk (kirsebær); desuten noget fabrikdrift (Ganestad jernstøperi og mekaniske verksted, Falkenberg bruk med uldspinderi, væveri og farveri, 1 brændtorvfabrik, 1 sag- og mollebruk). Ved fjorden vest for Horten ligger den store gaard Falkensten. Til herredet hører oen Bastø i Kristianiafjorden med fyr og skolehjem. Antagen formue 1918 10 172 000 kr., indtægt 2 050 000 kr.

Borre *(lappa)*, slegt av de kurvblomstredes familie, grove, høie urter, let kjendelige paa det kulerunde kurvsvøp, der er besat med lange, i spidsen hakekrummede «pigger», som let fæster sig ved forbigaaende mennesker og dyr. Blomsterne er rode, bladene er store, brede og hele. Hos os 4 arter, alle i det sydlige av landet, kun den ene, *l. minor*, er almindelig. Rotterne er offieinelle. En art, *l. edulis*, spises i Japan og paa Java.

Borreby (d. e. borgby), Danmark, Sjællands merkeligste herregaard, opført 1556 av kansler Johan Friis, nær ved Skelskør, er et interessant eksempel paa renæssansetidens befæstningskunst. Restaurert 1883.

Borrebæk, Johan Henrik (1860—), n. forfatter, juridisk kandidat 1884, overretssakfører, har skrevet fine smaaskisser om dyre- og plantelivet i skog og mark: «Fugl og trær» (1900).

Borregaard, oprindelig en adelig sætegaard, Borgargerdi, opkaldt efter den nærliggende kjøpstad Borg (nu Sarpsborg) ved Sarpsfossen, Tune herred, Østfold fylke (Smaalenenes amt). 1702 fandt her en stor jordutglidning sted (lerfald), hvorved den gamle herregaard med 14 mennesker og mange husdyr fuldstændig forsvandt i dypet; eieren med hustru og barn reddedes. Til stedet, som nu er indlemmet i Sarpsborg by, er knyttet en betydelig fabrikdrift, idet der til B. bruk hører cellulose-, papir-, karbidfabrik, elektricitetsverk, molle, mekanisk verksted og teglverk. Bruket eiedes indtil 1918 av «The Kellner Partington Paper Pulp Co., Ltd.» (s. d.). Det blev da overtat av det norske aktieselskap B. (kapital 50 000 000 kr., senere øket til 75 000 000 kr.). Denne transaktion betegnes som den største nationale opgave Norge har gjennemført under krigen. (Se ill. næste side.) — Til B. hørte tidligere en gammel brændevinsret; efterat Sarpsborg samlag blev nedstemt i 1897, var den stedets eneste brændevinsforhandler med en vældig omsætning. En proces om «B.-retten»s omfang fik 1914 i Høiesteret det utfald, at «retten» blev begrænset til en bevilling til utskjænkning paa stedet. Lov av 13 juli 1917 bestemmer nærmere om

B.-retten, som paa visse betingelser blev frafaldt av selskapet.

Bo'rri, Franceseo Giuseppe (1627—95), ital. alkemist, f. i Milano. Han blev opdraget i jesuiterseminaret i Rom, men maatte som ganske ung flygte fra Italien paa grund av kjetteri. Han slog sig efter nogen omflakken ned i Amsterdam som læge og alkemist; her gjorde han bekjendskap med flere dansker, og 1667 kom han til Kbh. Han vandt stort ry som læge, men det var dog især Fredrik III's interesse for alkemien som skaffet ham en glimrende stilling. Der blev indrettet laboratorier for ham, han blev overøst med naadesbevisninger og utfoldet stor pragt. Ved kongens død 1770 forlot han Danmark. Han vilde drage til Konstantinopel, men blev underveis grepet og ført til Wien. Han blev utlevert til Rom, kjetterprocessen mot ham blev gjenoptat, og han blev dømt til fængsel paa livstid 1772. Han døde i fængslet. I Kbh. utgav han et par medicinske skrifter.

Borromēiske øer, Italien, gruppe av fire øer i Lago Maggiore, ret ut for Pallanza. De er av naturen golde, men blev i 1671 ved tilførsel av jord frugtbargjort og har nu en deilig natur. De største øer er Isola Bella og Isola Madre med prægtig slot og storartede haver. Tilhører familien Borromeo.

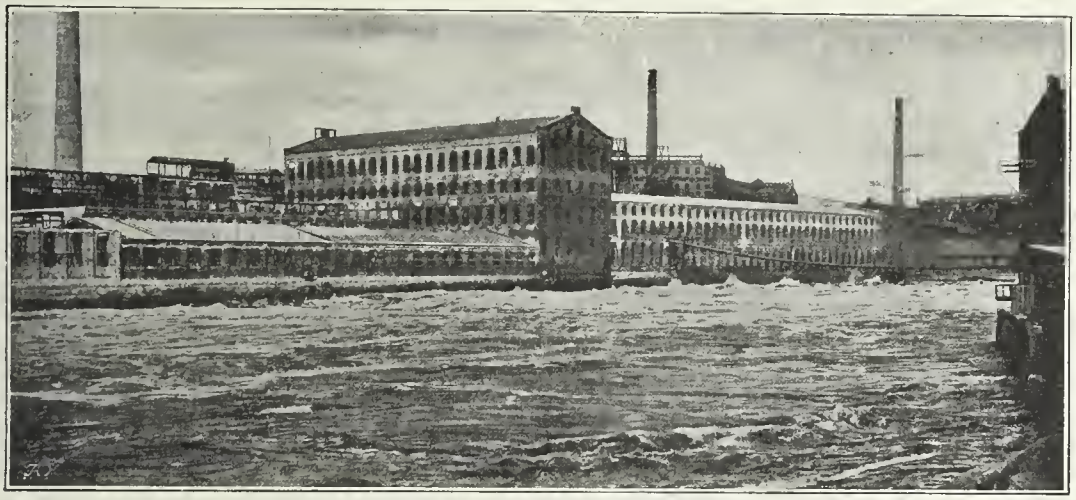

Borregaard: Fra de nyere fabrikanlæg.

Borromēo, Carlo (1538—84), greve, erkebiskop og kardinal. Da hans morbror blev pave (Pius IV), gjorde han B., kun 22 aar gammel, til erkebiskop i Milano og kardinal. Det skyldtes for en stor del ham, at Trientinerkonciliet avsluttet sit arbeide. 1566 drog han fra Rom til Milano og arbeidet nu med kraft og myndighet paa at høine kirkens stilling og gjennemføre en streng kirketugt blandt geistligheten og i klostrene. Ved sin gavmildhet og sit uforfærdede mod f. eks. under pesten 1576 vandt han befolkningens kjærlighet. Med stor iver forfulgte han protestantismen og utdannet særlige prester til at drive propaganda i Sehweiz. 1610 blev han kanonisert; helgendag 4 nov.

Borrowstounness *[bɒrəstoᵘn-ne's]* (alm. forkortet til Boness), Skotland, havneby ved Firth of Forth, vest for Edinburgh, 9 200 indb. Utforsel av kul og jernmalm. Norsk vicekonsulat.

Borsa, Rumænien, by ved elven Visso, bielv til Theiss, helt oppe i Karpaterne, 665 m. o. h. Omtr. 8 000 indb., rumæner og tyskere. Bly- og kobbergruber.

Borsalve fremstilles av borsyre og benzoëfett; brukes til overfladiske saar.

Borsig, Johann Karl Friedrich August (1804—54), t. fabrikeier, oprettet en maskinfabrik i Berlin, hvor der navnlig byggedes lokomotiver. Fabrikken overgik til hans eneste søn Albert B. (1829—78), som fortsatte og utvidet bedriften. 1862 oprettet han Borsigverket i Øvre Schlesien (kulgruber, masovner, valse- og hammerverk). Hans sønner Arnold B. (d. 1897) og Ernst B. overtok ledelsen 1894. 1897 traadte Konrad B. til. 1896—98 byggedes en ny fabrik i Tegel. Her beskjæftiges omkr. 4 500 og i Øvre Schlesien omkr. 7 500 arbeidere.

Borsi'ppa, gl.-babyl. by ved Eufrats vestlige bredd like i nærheten av Babylon. B. var et sæte for lærdom, navnlig astronomi; dets gud Nabu (Nebo), lærdommens gud, dyrkedes i et tempel, hvortil hørte et taarn som nu danner en mægtig ruin, bekjendt under navnet Birs Nimrud (jfr. Babelstaarnet).

Borsna', Ukraine, by i guv. Tsjernigov, 14 000 indb. I omegnen dyrkes tobak.

Borsod, Ungarn, komitat, nordøst for Budapest. 3 576 km.² med 238 500 indb., hvorav 97 pet. magyarer, resten slovaker og en endnu mindre del tyskere. I nord et optil 1 000 m. høit fjeldland, i syd et frugtbart, delvis sumpig sletteland. Hovedstad Miskolez.

Borsyre (H_3BO_3) vindes i Toscana av de berømte «fumaroler», d. e. dampkilder som indeholder b. Dampene ledes i vand, som senere inddampes ved de naturlige dampes varme, hvorved syren utkrystalliserer i smukke blade. Fremstilles ogsaa av boraks og andre mineraler ved spaltning med svovelsyre. Virker antiseptisk og brukes derfor i medicinen (borvand 2—4 pet. oplosning) samt til konservering av levnetsmidler, hvilket dog i de fleste lande er forbudt. Finder ogsaa lignende anvendelse i industrien som boraks. Ved ophetning avgir b. vand og gaar over til bortrioksyd, B_2O_3.

Borthen, Lyder Must (1847—), n. læge, f. i Trondhjem. Har foretat en række specialundersokelser om øiensygdomme, bl. a. om farvesansen (doktoravhandling 1885). Resultaterne av hans med statsbidrag foretagne studier av spedalskes øienlidelser er nedlagt i to større, fortrinlig illustrerte verker, skrevet paa tysk.

Bortnia'nski, Dimitri (1751—1825), keiserlig kapelmester i Rusland, statsraad, gjorde sit kapel til et mønsterkor og skrev for det en mængde salmer, en messe o. a., som ved sin enkle inderlighet og skjønne, klare, gammelrussiske stil indtar en hoi rang.

Boru'ssia, nylat. navn paa Preussen.

Borvand, se Borsyre.

Boryslav, Galizien, by ved foten av Karpaterne sydvest for Lemberg. 15 000 indb. Petroleumskilder.

Bory'sthenes, i oldtiden navn paa Dnjepr (s. d.).

Borøen, en 3.4 km.² stor ø i Dyvaag herred, Aust-Agder fylke (Nedenes amt). Den nordlige del av øen er opfyldt av smaa skogklædte fjeldknauser (69 m.); den sydlige tæt bebyggede del er flat. Ialt bodde der 598 mennesker i 117 huse (1900). Paa øen er der post-, telegraf-, lods- og toldstation. Lokaldampskibet til Tvedestrand korresponderer ved B. med kystbaatene.

Bos *[bɔs]* (lat.), det systematiske slegtsnavn for okserne (se Okser).

Bosboom, Anna Louisa Geertruida, f. Toussaint (1812—86), holl. forfatterinde, gift med maleren Jan B. (1817—91), har skrevet en række noget brede, men iøvrig udmerkede romaner, hvor hun viste grundighet og stor evne til at gripe fjerne tiders mennesker og forhold. Blandt de mest kjendte er «De graaf van Devonshire» (1838), «De Engelschen te Rome» og særlig «Het huis Lauernesse».

Bosch, Hieronymus (ca. 1462—1516), holl. maler; har navn efter sit fødested s'Hertogenbosch. En av de første repræsentanter for en fantastisk-dæmonisk malerkunst, som væsentlig bæres av en barok fantasi, og hvis emner især bestaar i alskens uhyrer, trollpak og djævletøi. Et vanlig sujet er saaledes «Antonius' fristelser» og «Helvedesstraffe». B. er malerisk utgaat fra van Eyek'erne og har paavirket Peeter Brueghel den ældre. Han er bedst repræsentert i Madrid (Filip II samlet ivrig paa hans billeder).

Boscoreāle, Italien, by syd for Vesuv, ved foten av fjeldet, 10 000 indb. Ved utgravning er her gjort flere storartede fund (en sølvskat, nu i Louvre).

Boscorealefundet: Romerske sølvkar.

Boscotrecāse, Italien, by syd for Vesuv og vest for Boscoreale, 11 300 indb. Byen er omgit av store lavamarker, som skyldes et utbrud i 1631, paany tildels ødelagt under utbruddet i april 1906.

Bosekop, se Bossekop.

Bosĭo, François Joseph (1769—1845), fr. billedhugger. Elev av Pajou, paavirket av Canova. Bedst i sine gjengivelser av ungdommelige legemer som nymfen «Salmacis» og den unge «Hyacintos» (begge i Louvre). Han har ogsaa utført relieffet paa Vendômesøilen og firspandet paa Arc du Carrousel i Paris.

Boslitsmand, retsuttryk for at betegne en person som er husvild (av oldn. *slíta bú*, ophæve husholdningen). Eier av bortbygslet gaard kan utsi leilændingen til fraflyttelse, naar han er b. og selv vil bo paa gaarden, og derhos selv har bortfæstet gaarden til leilændingen. I visse tilfælde har en odelsmand som er b., samme ret overfor leilænding paa indløst odelsgods. Bygselsummen maa i begge tilfælde tilbakebetales.

Bosna, Bosnien, elv som landet har navn efter. Utspringer i nærheten av Sarajevo og falder efter et 200 km. langt løp i Save.

Bosnia'ker, indbyggerne i Bosnien. Under Fredrik II av Preussen benævnelse paa det lette, med lanser bevæbnede rytteri.

Bosnien, Balkanhalvøen, landskap omgit av Dalmatien, Kroatien, Slavonien, Serbien og Herzegovina, mot indlandet danner Save og dens tilløp Unna og Drina tildels grænse, 41 908 km.², 1 630 000 indb. — Natur. B. hører ytterst i vest til det saakaldte Karstland (s. d.), nemlig her Kalkfjeldshøilandet fra det Dinariske fjelddrag, som bærer grænsen mot Dalmatien, og et stykke umiddelbart indenfor dette. Dette er en smal trias-jura-kridt-kalksone med høider over 2 000 m. og mægtige platefjeld. Helt anderledes er det endda længer inde liggende saakaldte Bosniske Ertsfjeld (med jernmalm), avrundede fjelde av palæozoiske skifere, hvor rikelig nedbør fremlokker frodig skogvekst. Ved østfoten av Ertsfjelddraget ligger Sarajevo-skaalen, egentlig bunden av en forhenværende (plioeen) indsjø, en paa de tre sider av fjelde omgivet dalkjel av elven Bosna, nu landets kultureentrum. Denne store indsænkning i fjeldmassen hører til en sone av mesozoisk kalksten indenfor Ertsfjeldene, i hvilken blandt andre mægtige kalkfjelde hæver sig f. eks. Vlasie, 1 919 m. Den inderste del av det bosniske fjeldland er en bred sone av foldet eoeen flysj med eruptivberg, et venlig, lavt, skogklædt aasland. Inderst i landet ligger saa sletten langs Save med en større utløper mot syd ind i fjeldlandet, nemlig langs Vrbas helt til Banjaluka. Den største indsænkning (her kaldt polje) i den egentlige karst er forøvrig den 380 km.² store polje ved Livno i den sydlige del av landet. Av landets talrike elver løper de fleste til Save, grænseelven i nord: Una, Vrbas, Ukrina, Bosna og Drina. Av elvene til Adriaterhavet faar bare Narenta større betydning. Og karst-vandet har tildels ikke avløp til havet. Kun faa sjøer, men talrike myrer. Sundt klima, kolde vintre, milde somre, tilstrækkelig nedbør. De høieste fjeldtopper bærer evig sne. Især i vest blæser ofte Bora'en (s. d.) og Scirocco'en (jug). — Befolkningen, bosniakerne, er mest av serbisk nationalitet og taler serbisk. Der findes endel (6 000) saakaldte spanjoler (fra Spanien), 16 000 zigøinere, 12 000 joder samt grupper av albanesere og, især i byerne, tyrkere. Efter trosbekjendelsen er 43 pct. (825 000) græsk-ortodokse, 32 pct. (612 000) muhammedanere og 23 pct. (442 000) katolikker, 6 000 protestanter. Efter tyrkernes erobring av landet gik adelen over til islam for at faa beholde sine godser; det samme gjorde byboerne, hvorfor vi her træffer de vestligste moskéer i Europa, smaabønderne (rajaerne) forblev kristne, men indtok en underkuet stilling som forpagtere hos de muhammedanske godseiere. I den nyere tid er deres stilling forbedret. I det hele har landet og folket vundet betydelig ved at underlægges østerriksk styre. Saaledes ogsaa folkeundervisningen, skjønt endnu ikke 90 pct. av folket kan læse. — Næringsveier. Næsten halvdelen av landet er skogbedækket. De store statsskoger er rene urskoger. Jordsmonet er meget frugtbart, men landbruket litet fremskredet. 88 pct. av befolkningen tilhører den akerdyrkende stand. Av kornsorterne er mais og byg hovedproduktet. I nyere tid er indført dyrkning av sukkerroer. Der dyrkes tobak, der høstes og utføres en mængde frugt, især plommer. Vidtstrakte beiter begunstiger fædriften, som yder en stor del av landets utførsel (hester, kjør, sauer, saueskind, tarmer). Bergverksdrift, hovedsagelig for statens regning, har tat sig op i det mineralrike land (jern- og kobbermalmer, brunkul). Industrien er endnu væsentlig indskrænket til hjemmearbeide og haandverk for det nødvendigste behov. Der utføres dog tepper, særlig uldtepper. Der er i den sidste tid gjort en begyndelse med fabrikanlæg i papir-, tobakstilvirkning, ølbryggerier o. a. Handelsomsætningen med Østerrike-Ungarn hadde i 1911 en værdi av henimot 200 mill. østerr. kr., summen omtr. like fordelt paa ind- og utførsel. Landet har (1913) 1 956 km. jernveier, hovedlinjen, forbindende Ungarn og

Kroatien med Adriaterhavet, gaar fra Brod over Sarajevo til Ragusa, hovedsagelig i Bosnas og Narentas dalfører. Byer: Sarajevo, hovedstad, Travnik, Jaice, engang residens for kongen av B., Banjaluka, Bihač, Donja, Tuzla, samtlige, undtagen Jaice, hovedbyerne i distrikterne av samme navn. Historie. I oldtiden var B. bebodd av de indoeuropæiske illyrer. Som romersk provins fra Augustus' tid hørte B. først til Illyrien, senere til Pannonien og Dalmatien. Ved Romerrikets deling fulgte B. med det østromerske rike og blev efter folkevandringens slutning (626—640) oversvømmet av slaviske stammer, serber og kroater. Fra ca. 1100 var B. ofte under ungarsk overhøihet, samtidig grep bogomilernes (s. d.) lære sterkt om sig, navnlig i overklassen. I 14 aarh. vandt B. større uavhængighet, og Stefan Tvrtko (d. 1391) tok kongenavn 1376. Riket blev snart ved indre splid svækket, fra ca. 1400 kom tyrkerne, krævet aarlig tribut og erobret 1463 det meste av B. og resten 1528. Største delen av den grundeiende adel, bogomilerne, antok islam. En del av underklassen fulgte dem, men ellers kom bønderne (*kmeter*) under den indfødte lensadels aak og led haardt ved de talrike tyrkisk-østerrikske krige. Med Tyrkiets nedgang i magt vaaknet motstanden mot dets styre. Mahmud II's reformer i administrationen fremkaldte hyppige reisninger blandt de muhammedanske bosniaker (1821—51), indtil de kraftig kuedes av Omar pasja, der som guvernør (*vali*) 1851—60 brot lensadelens magt og reorganiserte styret, navnlig skatteværesenet. De nye skatteavgifter til staten trykket kmeterne svært, især de kristne. 1875 utbrøt opstand i Herzegovina, snart ogsaa i B. Tyrkerne kunde ikke kue oprøret, som blev medvirkende aarsak til den russisk-tyrkiske krig 1877—78. Berlinertraktaten av 13 juli 1878 gav Østerrike ret til militær besættelse og forvaltning av B., men den østerrikske hær møtte voldsom motstand, for okkupationen blev fuldbyrdet okt. 1878. B. blev underlagt den østerrikske finansforvaltning, men dennes byraakratiske styre fremkaldte opror (1881—82). 1882—1903 bragte finansminister v. Kallays despotiske, men administrativt dygtige styre og 1903—11 baron Burian (s. d.) orden og velstand i hele B. Dets hjælpekilder utnyttedes, retsvæsen, undervisning og religiose forhold blev ordnet under hensyn til muhammedansk ret og tro. Allikevel holdt muhammedanernes motstand mot det østerrikske tvangsstyre sig, og de kristne serbo-kroater haabet fra Serbien en redning fra det forhatte Østerrike. Efter den ungtyrkiske revolution proklamerte Østerrike annektion av B.-Herzegovina 7 okt. 1908. Dette brud paa Berlinertraktaten vakte den største harme i Tyrkiet, Serbien og Rusland. Tyrkerne boycottet østerrikske varer, og Østerrike gav ca. 40 mill. kr. i erstatning for de tyrkiske statsgodser. Serbiens og Ruslands motstand blev brutt ved Tysklands hjælp. Men i Serbien blev der dannet hemmelige selskaper og sammensvergelser i storserbisk aand. Fra disse kredser utgik mordet paa den østerrikske tronfølger Frans Ferdinand 28 juni 1914, hvorefter Verdenskrigen fulgte. Under krigen holdtes enhver national bevægelse nede med haard haand. Efter Østerrikes sammenbrud proklamerte en nationalforsamling i Agram (Zagreb) den jugoslaviske stats uavhængighet med dr. Korosetz som forsteminister 30 okt. 1918. Sterke kræfter arbeidet for en forening av serber og jugoslaver (s. d.), og deebr. samme aar erklærtes den serbo-kroato-slovenske stat for oprettet. Ved freden i St. Germain-en-Laye 10 sept. 1919 (endnu ikke ratificert) avstod Østerrike B. og sine ovrige sydslaviske provinser til den nye storserbiske stat. (Se iovrig Jugoslaver og Serbien.)

Bosporus ved Kandlisja.

Bosporānske rike, i oldtiden navnet paa endel landskaper ved det kimmeriske Bosporus (nu strædet ved Kertseh i Sydrusland), oprindelig anlagt av grækerne. Fra 438 f. Kr. til 365 e. Kr. stod B. r. under egne fyrster, som dog siden 63 f. Kr. var halvt avhængige av Rom.

Bospŏrus (græ. Bosporos, tyrk. Boghas) eller strædet ved Konstantinopel, sundet mellem Balkanhalvøen og Lilleasien, forbinder Marmarasjoen med Sortehavet, er 30 km. langt, $^1/_2$—$2^1/_2$ km. bredt, 20—50, hoist 66 m. dypt. B. er i tertiærtiden, da Europa endnu var landfast med Asien, dannet som en elveerosionsdal, som saa senere er sunket under hav. Strømmen i strædet er næsten bestandig utgaaende fra Sortehavet til Marmarasjoen. Det nordre indløp er forsynt med fyrene Rumeli og Anadoli Fenér og beskyttet av talrike forter og batterier. De maleriske bredder med steile, op til 250 m. hoie skrenter, bærer en næsten sammenhængende bebyggelse av byer og borge, slotte (f. eks. Dolma-Bagtsje, Jildiskiosk, sultanens residensslot) og landsteder. B. er kaldt Konstantinopels «hovedgate». Indenfor den sydlige indgang danner B. en vik, det «Gyldne Horn»; paa begge sider av denne ligger Konstantinopel med sine forstæder. Likeoverfor ligger paa den asiatiske side Skutari og havnen og jernbanestationen Haidar-Pasja, utgangspunktet for jernbanen gjennem Lilleasien (Bagdadbanen). Hvor nu ruinerne Rumeli-Hisar og Anadoli-Hisar ligger, gik Dareios paa sit tog mot skyterne 513 f. Kr. over med 800 000 persere, paa en skibsbro. I Therapia har flere av stormagternes utsendinger sine sommerboliger. — B., det Kimmiriske B., var i oldtiden ogsaa navn paa det nuværende Kaffastræde eller strædet ved Kertseh og Jenikale, mellem Krim og fastlandet, mellem Sortehavet og det Asovske Hav.

Bosra (Bostra), by i Hauran, paa ostsiden av Jordan, ca. 120 km. syd for Damaskus; var engang hovedstad i den romerske provins Arabia (blomstret navnlig under Trajan), blev senere erkebispesæte; paa korstogenes tid fandtes her en overordentlig sterk fæstning.

Boss, Lewis (1846—1912), amer. astronom, fra 1876 direktør for Dudley-observatoriet. Har ved meridianinstrumentet bestemt pladser for en mængde stjerner og bl. a. utgit stjernekatalogen «Preliminary general catalogue of 6 188 stars».

Bossage *[båsåž]* (fr.), murverk av huggen sten, hvor hver kvader springer frem med en ru bearbeidet overflate.

Bosse, Harriet Sofie (1878—), n., senere sv. skuespillerinde, f. i Kristiania, debuterte 1896 paa Fahlstrøms Centralteater i Kra. og hørte til dette teaters bedste

Harriet Sofie Bosse.

kræfter. Fra 1899 har hun været knyttet til betydelige stoekholmske scener, hvor hun med stort held spillet Hedvig i «Vildanden», Puk i «En sommernatsdrom», Julie i «Romeo og Julie», blomsterpiken i «Pygmalion», «Elektra» i Hofmannsthals bearbeidelse, flere skikkelser i Strindbergs stykker, o. m. a. roller. B. er Sveriges betydeligste kunstnerinde: hun eier intelligens, temperament og en overmaade klar diktion. Erotisk dragende roller er hendes særlige omraade; hun forlener disse med gratie og har uttryk for vid og lune. I 1901 blev hun gift med August Strindberg, men egteskapet oplostes 1904.

Bossekop (opr. Bossogoppe, Hvalbugten), ved bunden av Altenfjorden og like ved Alta kirke, med 44 beboelseshuse og 289 indb. (1900); det vigtigste handelssted ved Altenfjorden, Alta herred, Finnmark fylke. Her holdes fra gammel tid av aarlig 2 markeder, et i december og et i mars, hvor der foregaar en betydelig omsætning av vildt (ryper og renkjøt) samt av renskind, skaller og pæsker, som fores hit fra Kautokeino og Karasjok og fra de tilstotende bygder i Finland og Sverige. Værdien av omsætningen opgives i de senere aar for marsmarkedet til ca. 50 000 kr. og for decembermarkedet til ca. 64 000 kr. Dette er det eneste av Finmarkens markeder som endnu har nogen betydning. Stedet, som har isfri havn, er dampskibsanlopssted med post og telegraf. Her findes sykehus, fylkesskole og sparebank; og sorenskriver, prest, distriktslæge, lensmand, fylkesagronom og skogforvalter bor paa stedet. Der er gode torkepladser for klipfisk. Fra B. utgaar fjeldveien (postveien) til Kautokeino.

Bossekop.

Bossēre, at forme i voks el. lign. blott stof. Bosseringen utfores enten med hænderne eller ved «bossergrifler». Renæssansekunstnerne benyttet den særlig til modeller for billedhuggerarbeider og medaljer.

Bo'ssi, Enrieo (1861—), ital. musiker, direktor for konservatoriet i Bologna, en av Italiens mest fremragende komponister, mest bekjendt for sine store kor- og orkesterverker «Det tapte paradis» og «Cantieum eantieorum» (hoisangen).

Bossmo Gruber ved bunden av Ranenfjorden paa dennes nordside, Mo herred, Nordland fylke. Eies av Norske Svovelkisgruber A/S, Bergen. Produeerer aarlig ca. 22 000 ton svovelkis med arbeiderantal ca. 200 mand. Driften optat i 1897. Dampskibsanløpssted med post og telefon.

Bossuet *[båsyé]*, Jaeques Bénigne (1627—1704), fr. katolsk-teologisk filosof og biskop av Meaux, var tidlig moden og studerte Bibelen og kirkens historie. Protestantismen bekjæmpet han ivrig og hævdet paa alle punkter traditionens og autoritetens ret, endog overfor paven, da denne var i strid med Ludvig XIV. B. støttet ogsaa det absolutte kongedommes autoritet, og som lærer for kronprinsen (dauphinen) foranlediget han klassikerutgaver «in usum delphini» (er blit et staaende uttryk for tillempede skoleutg.). Om kongedommet skrev han i «La politique tirée des propres paroles de l'Eeriture sainte». Andre bekjendte verker av ham er «De la connaissance de Dieu et de soi-même» og «Discours sur l'histoire universelle» samt hans sidste verk «Elevations à Dieu sur les mystères de la religion chretienne», et av den katolske teologis hovedverker. Stor berommelse vandt han ved sine gravtaler: «Sermons et oraisons funèbres» (1672—1708).

Jacques Bénigne Bossuet.

Bostedsbaand. Efter grundloven maa den som fra en valgkreds skal vælges til stortingsmand, være stemmeberettiget i det valgdistrikt hvortil valgkredsen hører. Undtagelse gjælder alene for forhenværende statsministre og statsraader, som kan vælges fra hvilkensomhelst valgkreds.

Bostkast, et litet hængeskap hoit oppe paa væggen. Det hadde istedenfor dør en eirkelrund aapning; i dette skap hadde borsten sin faste plads. Like under b.s bund var anbragt en liten rul hvorover langhaandklædet var hængt. B. kaldtes derfor ogsaa haandklædekast. B. hadde sin faste plads mellem stuedøren og klevevæggen. Gudbrandsdalen. (Se ill. næste side.)

Boston *[båstn]*. 1. Forenede Stater, hovedstad og største by i staten Massachusetts, ved det inderste av Massachusettsbugten, 768 000 indb. (1917; i 1822 50 000, i 1900 561 000). B. bestaar egentlig av flere byer omkring B. Harbour og langs Charles River: Gamle B. (det eg. B.), Øst-B. paa Noddle's o paa den anden side av havnen, Syd-B., Charlestown (med mindestøtten paa Bunker Hill, skuepladsen for det første sammenstøt, eg. paa Breed's Hill, i frihetskrigen 17 juni 1775) samt forstæderne Brighton i vest, Roxbury og Vest Roxbury i sydvest og Dorchester i syd. Av parkerne kan nævnes Common Park i Gamle B. og Franklin Park i Vest Roxbury. B. har en av staternes vakreste biblioteksbygninger. Udmerket teknisk skole, Harvard universitets medicinske avdeling og B. universitet, det romersk-katolske B. College, og mange andre kulturinstitutioner («Amerikas Athen»). B. er forbundet med byen Cambridge ved flere broer over Charles River. Blandt forretningsgaterne er Washington Street en av de følksomste gater i nogen by i Europa og Amerika. En pryd for B.s villastrøk er det rike vildvin- og efeiløv som dækker husene. B. har en udmerket havn, og av de talrike byer i det omliggende land er over tyve ikke længere borte end en times jernbanefart. B. er Nyenglands hovedmarked for uld, utfører fødevarer til Europa og har en utstrakt kysthandel med New York, Savannah og Vestindien. B. er Nyenglands pengeeentrum og den vigtigste utførselsby i de Forenede Stater for lær og lærvarer. B. har ikke saa bekvem forbindelse med indlandet som New York, selv ikke efterat der, i 1875, er ført jernbane gjennem Hoosac-fjeldene i det vestlige av Massachusetts. B. er derfor overfløiet som handelsby av New York, i de sidste aar ogsaa av Philadelphia; av staternes samlede handelsomsætning falder (1917—18) omtr. 5 pet. paa B. B.s vigtigste industrielle speeialiteter er sukker og klæde. Norsk vieekonsulat under generalkonsulatet i New York. — Historie. Efter forskjellige kolonianlæg (Plymouth, Salem, Charlestown) vandret de puritanske «pilegrimsfædre» den 17 sept. 1630 over til halvoen Trimountain (de tre høider), senere Tremont, indianernes Shawmutt. Her opstod B., som fik sit navn efter den by i England hvorfra flere av kolonisterne, blandt dem guvernør Winthrop og deres første mand Isaac Johnston, skrev sig. Under frihetskrigen spillet B. en vigtig rolle. Allerede 1770 var der et blodig folkeopløp mot de engelske soldater (B.-massakren). 16 deebr. 1773 foregik den berømte utkastning av de engelske teladninger paa B.s havn. 17 mars 1776 tok Washington B. tilbake fra englænderne. B. er Franklins fødeby (1706). — 2. England, by i Lincolnshire, ved elven Witham, 6 km. ovenfor dens munding, 17 000 indb. Byen har i ældre tider været kongedømmets hovedhavn, i sin tid meget sokt av hanseatiske skibe, ogsaa norske skibe drev handel her i gammel tid. B. driver dyphavsfiske med en flaate paa 40 trawlere, skibsbyggeri. Adskillig industri. Indførsel av trælast, granit, utførsel av kul og landbruksredskaper. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i London.

Bostkast.

Boston er et spil som alm. spilles av fire personer med 13 kort hver. Der trækkes et kort som blir bedste farve. Den anden søsterkulør blir næstbedst og de andre simpel, og farverne slaar hinanden. Hver spiller sætter en stambet, som skrives i en rubrik hvor senere beter tilføies eller utslettes. Meldingerne er pas eller 1. b.; 5 stik skal gjøres; 2. petite misère; ingen stik; spilleren kan lægge bort et kort; 3. seks; 4. grande misère, 0 stik; intet kort kan lægges bort; 5. syv; 6. grande misère; 7. otte; 8. ni; 9. petite misère ouverte, 0 stik; et kort lægges bort, og kortene lægges aapent; 10. ti; 11. grande misère ouverte, 0 stik, intet kort kan lægges bort, og kortene lægges aapent; 12. elleve; 13. grande misère ouverte; 14. tolv; 15. tretten. I misèrespil er der ingen trumf. I alle trumfspil kan der vælges «grandissimo» istedenfor trumf. I trumfspil kan melderen forlange hjælp («whist») hos en anden spiller. I b. skal da de to sammen gjøre 8 stik (5 + 3), i seks 10 stik (6 + 4) o. s. v. Hver spiller er ansvarlig før sine stik hvis der tapes. Spilleren bestemmer selv farven hvori der skal spilles. Dersom ingen vil være whist, kan whistsokeren lægge sig paa en bet eller spille alene. Betalingen sker efter en tabel.

Bostoni't, en væsentlig av feltspat (natronfeltspat) bestaaende gangbergart. Findes oftest sammen med kamptonit, bl. a. paa Gran.

Boström, Erik Gustaf Bernhard (1842—1907), sv. statsmand, utgik fra gødseierklassen og beholdt altid et præg av dens livssyn og interesser. 1863 arvet han fideikommisset Östanä i Södre Roslag, hvor han snart blev overlæsset med kommunale og politiske hverv. 1875—93 var han valgkredsens repræsentant i riksdagens andet kammer. Her sluttet han sig til eentrum, men kom samtidig i kraft av sine agrarinteresser paa en god fot med landtmannapartiet. Da dette 1888 splittedes, gik han ind i det «nye» landtmannaparti som dettes største pølitiske kraft. Sit navn vandt han i 1880-aarenes toldstrid som utpræget beskyttelsesmand og sterkt benyttet deltager i riksdagens komitéarbeide. 1891 blev han regjeringschef og blev med en kort avbrytelse sittende som saadan indtil 1905. Han blev imidlertid ikke den protektionistiske og doktrinært konservative herre man hadde ventet at finde i ham. Han løt sig ikke hefte av sine grundsætninger; hans kundskaper var sterkt begrænset, og hans syn rak ikke vidt, men hos ham var fordomsfrihet parret med et sundt, praktisk omdomme, megen verdensklokskap og politisk erfaring, en fin tæft, en djervhet som aldrig svigtet, og evnen til at utnytte enhver situation. Han skiftet standpunkt, ikke overbevisning. Han kom som bevisst realpolitiker og opportunist til at bane vei for den moderne liberalisme i svensk politik og blev selv ikke uberort av dens første luftninger. Hans toldpolitik vekslet med de politiske konjunkturer; 1892 satte han korntolden ned, 1895 drev han den atter i veiret. Forsvarssporsmaalet fik han 1892 løst ved at drive igjennem en ny hærordning med utvidet tjenestetid, «de nittiø dagarne», og den længe ønskede avskrivning av grundskatterne. 1899 opnaadde han en effektiv utvidelse av flaaten og 1900 anlægget av Bodenbefæstningerne. Unionspolitikken blev provestenen for hans statsmandsevne. Men her led han sit nederlag. Hans tanke var sikkerlig at komme til et opgjør og en varig ordning med Norge. Det syntes en tidlang at skulle lykkes. Nordmændene slog atter ind paa forhandlingsveien. Men samtidig opstod der i Sverige en

E. G. B. Boström.

sterk bevægelse for en «uopholdelig og fuldstændig revision av unionsbestemmelserne»(«tvangsrevisionismen»), hvilket satte ondt blod i Norge. Flaglovens endelige vedtagelse var folgen, og i erkjendelse av at yderligere motstand mot dens gjennemførelse vilde være frugtesløs, ofret B. sin utenriksminister Douglas, forstekammerets kraftigste repræsentant i regjeringen, for selv at overta utenriksministerportefoljen og kundgjore Norges beslutning om unionsmerkets fjernelse av handelsflaget. 12 sept. 1900 gik B. av, men allerede i juli 1902 blev magten igjen lagt i hans haand med fuld frihet til selv at vælge sine kolleger. Den merkelig liberale liste han bød, virket som en overraskelse. Hans vigtigste indrepolitiske bedrifter denne gang var en betydningsfuld reform av landets skolevæsen (1904) og bestræbelser for stemmeretsspørsmaalets løsning. Men av storst betydning var ogsaa i disse aar unionspolitikken. B.s nølen med at efterkomme de lofter som laa i kommunikéet av 24 mars 1903 angaaende de enslydende love, fremkaldte i Norge tvil om oprigtigheten av hans gode vilje. Disse tvil blev bestyrket da Lagerheim 7 nov. 1904, ikke frivillig, traadte tilbake som utenriksminister, og fuld visshet om at B. hadde opgit tanken om at vise Norge imotekommenhet, fik man da han 9 decbr. s. a. fremla sit forslag til saadanne love. Det indeholdt Sveriges for Norge uantagelige betingelser i de 6 «lydrikepunkter». Norge blev herved drevet ind paa den bane som førte til 7 juni 1905. B.s politiske stilling blev uholdbar, og allerede 13 april trak han sig tilbake som ministerchef, dagen før valgt til kansler for rikets universiteter. Efter unionens opløsning uttalte han sig for et hurtig og betingelsesfrit opgjør med Norge. [Litt.: V. Spångberg, «E. G. Boström til Östanå», Stockholm 1905; H. Haralds, «E. G. Boström» i serien «Svenskar».]

Boström, Kristofer Jacob (1797—1866), sv. filosof. Allerede i skoletiden var B.s interesse for filosofi blit vakt, og ved universitetet i Upsala studerte han først filosofi og efter endt magisterkonferens ogsaa teologi. 1827 blev han docent i filosofi og ovet som saadan en sterk indflydelse paa sine tilhorere. Efter en tid at ha været lærer for de kongelige barn blev han atter universitetslærer og utnævntes 1842 til ordinær professor, en stilling som han beklædte til 1863. Sin betydning i Sveriges aandsliv har han især hat ved sine mundtlige foredrag, mindre ved sine skrifter, som for en stor del er skrevet paa latin. Boströmianismen er en idealistisk personlighetsfilosofi som indtar en selvstændig stilling i den spekulative filosofis historie, idet B. endnu mere end Hegel soker at hæve sig over begreper som er hentet fra den endelige erfaringsverden. Hans lære, som ikke let kan fremstilles i faa ord, er i Norge skildret av W. Dons, «Om boströmianismen» (Kra. 1874), en fremstilling som dog er blit skarpt tilbakevist av utgiveren av B.s verker, H. Edfeldt i Upsala.

Boswell *[bå'zwəl]*, James (1740—95), eng. forfatter, ven og beundrer av Samuel Johnson, over hvem han har skrevet den utførlige biografi «Life of Samuel Johnson», som er hans hovedverk og det som har bevaret hans navn.

Bosworth *[bå'zwəþ]*, England, en liten by i Leicestershire, omtr. 20 km. vest for Leicester. I nærheten stod i 1845 et slag, hvor Richard III blev beseiret av Henrik VII.

Bot, se Bøter.

Bot (bott), sjouttr., er det holl., nedert. *bot,* som betyder ende av taug; at gi bot, lang bot, f. eks. om at stikke ut paa et ankertaug, drægtaug.

Botanik er videnskapen om planterne. — Eftersom studiet av planterne er skredet frem, er b. i tidernes lop blit spaltet i et antal grener som har faat specielle navne. Av dem skal her nævnes: Plantemorfologien, som behandler planternes bygning, den ydre (eg. plantemorfologi) saa vel som den indre (planteanatomi), plantefysiologien, læren om planternes ernæring, vekst og formering, samt ydre faktorers, f. eks. tyngdekraftens, lysets indflydelse paa plantelegemet, endvidere plantebiologien, som soker at utrede forholdet mellem planterne og deres omgivelser. Andre grener av b. er plantesystematikken, som beskriver de enkelte arter og deres indbyrdes slegtskap og paa basis av det naturlige slegtskap ordner dem og forener dem i et system. Plantegeografien handler om planternes fordeling paa jorden og lovene herfor, plantepatologien behandler planternes sygdomme. Plantepaleontologi er læren om de fossile planter og deres optræden under de forskjellige geologiske tidsrum. — Det botaniske studium blev dyrket allerede i oldtiden, av Aristoteles, hvis botaniske skrifter dog er gaat tapt, og av dennes elev Theofrast (ca. 300 f. Kr.), som beskrev 500 plantearter, ledsaget av filosofiske betragtninger over planternes natur og opstaaen. I det første aarh. e. Kr. levet Dioskorides og Plinius den ældre, hvis verker især beskjæftiger sig med planternes medicinske egenskaper og deres undergjorende virkninger. Fra denne tid av og helt indtil det 16 aarh. er det næsten udelukkende arabiske lærde som gir sig av med plantebeskrivelser, mens man ellers nøiet sig med at filosofere over det materiale som forelaa i de gamle forfatteres skrifter. Ved midten av det 16 aarh. blev der brutt nye veier for det botaniske studium. Der fremstod paa denne tid flere forskere, især tyskere, schweizere og nederlændere, som frigjorde sig fra den gamle skoles autoritet og vendte tilbake til naturen selv som den egentlige læremester. Blandt disse kan nævnes Hieronymus Boek (1498—1554) og Kaspar Bauhin (1560—1624), der er den første som klart har utskilt fra hinanden begreperne slegt og art. — Som grundlægger av den videnskabelige plantesystematik ansees Andrea Cæsalpino (1519—1603), som grundet sit system paa frugternes og frøenes bygning og inddelte planteriket i trær og urter. Carl v. Linné (1707—78) er egentlig den som har bragt orden og klarhet i plantesystematikken. Han har indført den saakaldte «binominære nomenklatur», d. e. hver art faar to navne, hvorav det første betegner slegten. Dernæst formet han skarpe diagnoser saavel for slegterne som for hver eneste indtil da bekjendt planteart og opstillet (1751) et naturlig system indeholdende 64 familier av de høiere planter. Dog er det ikke Linné, men A. de Jussieu, som i 1789 beskrev 100 plantefamilier, der almindelig gjælder som grundlæggeren av det naturlige system. Linné opstillet desuten ogsaa et kunstig system med klasser og ordener efter støvbærernes og støvveienes forhold i blomsten, «Linnés system», som fremdeles er meget anvendt som hjælpemiddel ved plantebestemmelser. De betydeligste plantesystematikere i den seneste tid er for blomsterplanternes vedkommende tyskerne J. Hanstein, A. W. Eichler og A. Engler og av engelskmænd J. D. Hooker og G. Bentham og endelig hollænderen H. de Vries, hvilken sidste i vore dage er særlig bekjendt for sine eksperimentelle undersøkelser over arternes op-

staaen. — Planteanatomien grundlagdes i slutningen av det 17 aarh., da italieneren Malpighi og engelskmanden Grew, begge i 1671, utgav sine første arbeider herover. I løpet av det 18 aarh. blev imidlertid disse forskeres verker næsten glemt, og planteanatomien hadde ingen dyrkere, da den væsentligste interesse samlet sig om den opblomstrende plantesystematik. Omkr. 1830 gjenoptoges studiet av planternes indre bygning av Hugo von Mohl (1805—72), og senere er der opstaat mange store forskere som i høi grad har fremmet denne gren av den botaniske videnskap, saaledes, for kun at nævne nogen faa av disse, C. Nägeli (d. 1891), Schwendener, Haberlandt og Strasburger. Den sidste har levert banebrytende arbeider over planteeellens bygning og utvikling og i særdeleshet over eellekjernens forhold under celledelingen og ved kjonseellernes dannelse som ved befrugtningen. — Den første videnskabelige plantefysiolog var engelskmanden Stephan Hales (d. 1761). Plantefysiologien kunde imidlertid ikke naa større fremskridt før man gjennem kemien hadde lært at kjende de stoffer som opbygger planten. Sammen med den kemiske videnskap begyndte plantefysiologien at utvikles i slutningen av det 18 aarh., da hollænderen Ingen-Houss i 1779 ved forsok paaviste at planterne aandet, og at deres grønne dele assimilerte luftens kulsyre under utskillelse av surstof. Den paafølgende tid var dog atter en gold tid, indtil ved det 19 aarh.s midte en blomstringstid for plantefysiologien indlededes med Liebig og Saehs. — Plantegeografien er grundlagt av Alexander v. Humboldt i begyndelsen av forrige aarh. (1804). Av senere, større plantegeografer skal særlig nævnes schweizeren A. de Candolle og tyskeren A. Grisebaeh. En egen gren er den økologiske plantegeografi eller læren om plantesamfundenes utvikling i forhold til omgivelserne; denne er grundet av en av nutidens største botanikere, E. Warming i Kjøbenhavn. Det samme felt er ogsaa bearbeidet av tyskeren Schimper.

Botaniske haver, haver som anlægges væsentlig for det videnskabelige botaniske studiums skyld eller for at skaffe materiale til den botaniske undervisning. De b. h. er oftest knyttet til universiteterne eller til større læreindretninger. I de b. h. er planterne ordnet efter et eller andet videnskabelig system; i vor tid lægges mest et naturlig system til grund, hvorved beslegtede arter grupperes sammen. Men i moderne haver er der gjerne ogsaa ved siden herav særlige avdelinger hvor planterne er ordnet efter andre principper; saaledes kan der være «biologiske», «geografiske» eller andre plantegrupper, bestaaende av arter som i biologisk henseende staar hinanden nær, eller som stammer fra samme egne av jorden. Til de fleste b. h. hører ogsaa veksthuse, hvor især tropernes ømtaalige planter opelskes. De ældste b. h. er de italienske, som anlagdes udelukkende til hjælp ved universitetsundervisningen. Allerede i begyndelsen av det 14 aarh. er den b. h. i Salerno anlagt. Den ældste have utenfor Italien er den i Leiden i Holland fra 1577, hvorefter fulgte Montpellier i Frankrike og Heidelberg i Tyskland, begge fra 1593. I Norden er Kjobenhavns b. h. ældst, anlagt i første halvdel av det 17 aarh. I vort land er der kun én større b. h., nemlig Universitetets, beliggende paa Tøien. Denne, som er grundlagt 1815 av gartner Siebke, er i de sidste aar under omordning efter nyere tiders metoder. Mindre, nye haveanlæg er der i Bergen og ved Landbrukshøiskolen i Aas (1901). De største og mest monstergyldige b. h. i Europa er for tiden anlæggene i Kew, nær London, og i Berlin. I de tropiske egne findes der ogsaa flere b. h., av hvilke særlig den i Buitenzorg paa Java er berømt.

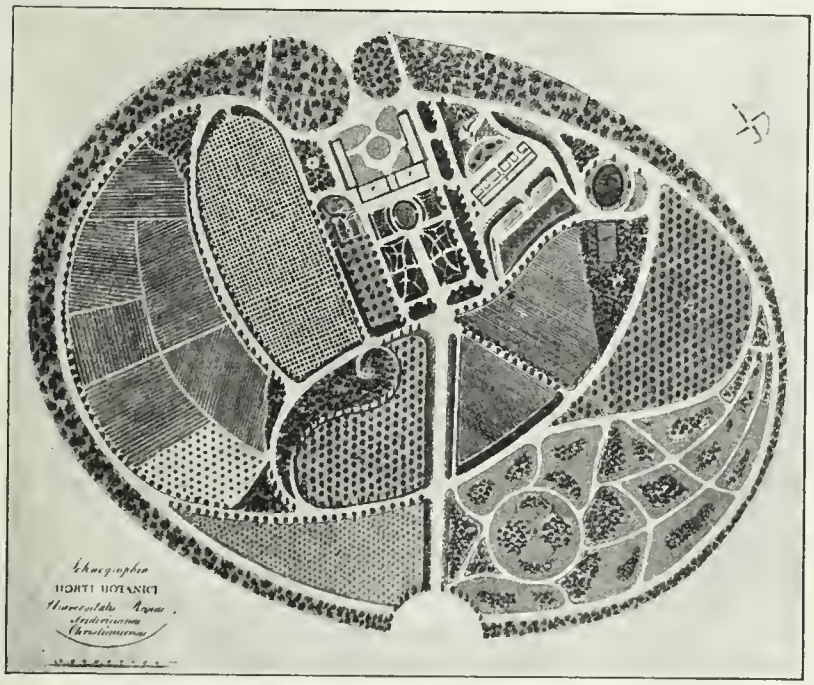

Tøienhaven. Efter kobberstik av H. A. Grosch fra 1820-aarene.

Botaniske laboratorier, videnskabelige indretninger for studiet av botanikkens forskjellige grener, især anatomi og fysiologi. B. l. er gjerne knyttet til universiteterne eller andre høiere læreanstalter. Hos os er der to b. l., begge av ny datum: Universitetets b. l. oprettet 1895 og det b. l. ved Norges Landbrukshøiskole, anlagt 1901, og indrettet særlig for plantefysiologiske arbeider.

Botaniske museer, videnskabelige institutioner til opbevaring av botaniske samlinger. Disse bestaar mest av pressede planter i herbarier, av tørrede plantedele som frø, træstammer ete. eller av planter, konservert paa spiritus. I Norge er der flere b. m., hvorav det største er Universitetets, som indeholder mange værdifulde samlinger, saaledes prof. M. N. Blytts herbarium paa ca. 40 000 arter og prof. Schübelers samlinger, flere tusen planter, opstillet paa glas og visende især disses medicinske og tekniske anvendelse. Mindre b. m. er der ogsaa i Bergen, Trondhjem, Tromsø og ved Norges Landbrukshøiskole.

Botany Bay *[bå'təni bei']*, bugt paa østkysten av Australien, med den lille by Botany, 8 km. syd for Sydney, opdaget 1770 av Cook og opkaldt efter sin planterigdom. Oprindelig utset som forbryderkoloni; denne blev dog anlagt litt længer mot nord.

Both, Jan (ca. 1610—52), holl. maler og raderer. En dygtig og produktiv kunstner, som tilhører den av ital. kunst paavirkede retning i holl. landskapsmaleri. Elev av Abraham Bloemaert, studerte senere i Rom, hvor han blev sterkt paavirket av Claude Lorrain. Har fortrinsvis malt landskaper fra Italien med smukke belysninger, især i solnedgangens rødgyldne lys. Av hans 15 raderinger er ogsaa de fleste landskaper.

Botha, Louis (1863—1919), sydafrikansk statsmand og militærleder, f. i Natal, medlem av det første Volksraad i Transvaal, hvor han repræsenterte Vryheid. Tjenstgjorde som feltkornet fra dette distrikt ved begyndelsen av Boerkrigen (s. d.), deltok i kampene ved Talana Hill (okt. 1899), og overtok efter Joubert stillingen som overgeneral for boernes stridskræfter. Disse ledet B. resten

Trykt mai 1920.

av krigen, saaledes bl. a. i slaget ved Colenso. Arbeidet efter freden for forstaaelse mellem boere og englændere. 1907—10 premierminister i Transvaal og ved dannelsen av den sydafrikanske union (mai 1910) dennes førsteminister. Under Verdenskrigen ledet B. med overlegen dygtighet kolonikrigen mot tyskerne i Sydafrika 1914—15.

Louis Botha.

Bothne. 1. Thrond Jonson B. (1835—1907), f. i Vikør, utgav «Fredrikshalds Tilskuer» 1867—75, utvandret, var 1875—82 lærer ved Luther College, Decorah, Ia., og virket senere som redaktør for «Norden», «Scandinaven» og «Decorahposten». — 2. Gisle B. (1860—), søn av foreg., n.-amer. filolog, utvandret 1876, blev 1881 lærer i norsk og græsk ved Luther College. 1907 ansat i den norske professorpost ved Minnesotas statsuniversitet.

Bothner, Harald (1850—), n. embedsmand og politiker, f. i Fredrikshald, tilhører slegten Botner (s. d.), blev efter at ha været sakfører først i Sarpsborg 1878—80, senere i Fredrikshald, 1889 statsadvokat i Stavanger, 1896 sorenskriver i Stjør- og Værdalen. B. indvalgtes som 1ste repræsentant for Nordre Trondhjems amt paa Stortinget for 1903—06 og tilhørte her det radikale venstre; som dettes repræsentant gik han ind i det Michelsen-Lovlandske ministerium av 11 mars 1905; han var først medlem av statsraadsavdelingen i Sthm. og senere chef for Justisdepartementet. 28 okt. 1907 tok han avsked og blev utnævnt til stiftamtmand (fylkesmand) i Søndre Trondhjems amt.

Bothwell *[bå'þwəl]*, James Hepburn, jarl av (1537—78), skotsk adelsmand, bekjendt ved sit forhold til Maria Stuart. B., som var en stridbar herre, blev av sine fiender flere ganger fordrevet fra Skotland, var bl. a. i Danmark, hvor han trolovet sig med en norsk adelsdame, Anna Rustung («Skottefruen»), som han siden forlot. Maria Stuart kaldte ham tilbake 1565. Efter drapet paa Riccio sluttet hun sig nær til B., som hadde gjort indtryk paa hende ved sin tapperhet. Da hendes mand Darnley blev sprængt i luften, utpekte rygtet B. som drapsmand. Da Maria Stuart allikevel kort efter egtet B., som hadde bortført hende til et av sine slotte, rimeligvis med hendes samtykke, blev skotterne harme; hendes motstandere reiste et opror, og Maria Stuart maatte flygte til England. B., som Maria Stuart hadde gjort til jarl av Orknoerne, begav sig dit, men blev fordrevet. Stormen førte hans skib til Norge, hvor han efter sin i Bergen levende trolovedes forlangende blev arrestert og ført til Danmark, hvor Fredrik II holdt ham fangen paa Dragsholm slot til hans død. [Litt.: F. Schiern, «Nyere hist. studier I» (1875).]

Bothwell *[bå'þwəl]*, Skotland, by i Lanarkshire, ved Clyde, 10 km. sydøst for Glasgow, 3 000 indb. Store ruiner efter slottet B., hvortil Bothwell bortførte Maria Stuart. Ved B.-broen over Clyde seiret hertugen av Monmouth 1679 over de skotske puritanere.

Botn, en i fast fjeld utgravet kort dal, hvis indre ende har et halveirkelformet horisontalsnit med steile, ofte lodrette sider. Bunden er dypest længst inde og her findes derfor som oftest en liten sjø el. en bræ. B. er dannet av bræer, idet disse har gravet b. ut, dels virket som transportmiddel for det materiale som er løssprængt av frosten. B. findes især i de høieste fjeldegne. Sækkedaler ender paa samme maate som b., men er længere.

Botne, herred i Vestfold fylke (Jarlsberg og Larvik amt), 86 km.² med 2 674 indb. (1918); 31 pr. km.² Herredet, som svarer til B. prestegjeld med B. og Hillestad sogne, ligger omkring Holmestrand. Terrænget, som falder steilt ned mot fjorden, danner et forholdsvis flatt veldyrket plataa (100—120 m. o. h.) vest for byen. Av arealet opgives 27.75 km.² at være aker og eng, 49.36 km.² er skog; resten (9 km.²) er snaufjeld, myr, vand. Gjennem dette strøk gaar Holmestrand—Vittingfossbanen og hovedveien til Sandsvær og Kongsberg. Ved Hillestad jernbanestation kommer Tønsberg—Eidsfossbanen ind paa førstnævnte bane. Terrænget forøvrig bestaar av skogklædte aaser, som naar op i en høide av 604 m. Ved siden av jordbruk (med havebruk) er der adskillig fabrikdrif (De Norske Melkefabrikker m. fl.). Langs kysten fører jernbanelinjen Drammen—Skien. Herredet har egen sparebank, oprettet 1854. Antagen formue 1918 11 340 400 kr., indtægt 1 947 975 kr.

Botnen, Isak Nilsen (1669—1759), n. felemaker, fra Vikør i Hardanger; han arbeidet fortræffelige instrumenter som solgtes videnom, ogsaa utenfor Norge. Formodentlig har han da særlig gjort almindelige europæiske feler («flat-feler»). Sønnen Trond var kjendt for sine hardangerfeler, men hverken han eller faren er opfinder av denne instrumentform (se Hardangerfele).

Botner, n. slegt fra gaarden B. i Holand, som efter traditionen skal ha været av gammel adel. Slegtsgaarden B. var i 500 aar (fra 1329) gjennem 21 led i B.-familens eie. 28 juni 1765 blev gaardens daværende eier, generaladjutant Andreas Gudbrandsen B., efter indgiven ansøkning optat i adelsstanden. Da han imidlertid døde ugift i 1784, utdøde den nyadlede slegt med ham. Den nulevende slegt B., hvortil bl. a. statsraad Harald Bothner hører, nedstammer paa spindesiden fra den adelige slegt.

Botniske Bugt, den nordligste del av Østersjøen, skiller Sverige fra Finland, strækker sig fra Ålandsoerne nordover i en længde av omtr. 650 km. og med en bredde fra 100—250 km. Den nordlige del kaldes Bottenviken, den sydlige Bottenhavet; disse to dele forbindes ved Kvarken. Vandet i den B. B. er meget litet salt, da en mængde store svenske og finske elver rinder ut i den. Dybden er liten og seilasen vanskeliggjøres ved en mængde øer og skjær. Om vinteren ophører skibsfarten for ishindringer.

Botokūder (aymores), gesstamme i de skogdækkede klippeegne ved Rio Doce i Ostbrasilien, paa opdagelsernes tid bosat nærmere kysten. B. er lavtstaaende samlere, paa stadig vandring. De undgaar berøring med brasilianerne, med hvem de tidligere levet i dødelig fiendskap. Menneskeæteri var kjendt blandt dem. Benævnelsen b. fik de efter sit eiendommeligste smykke, en stor spunslignende læbeskive *(botoque)*.

Botokudkvinde.

Botryomykōse, en hos hesten temmelig hyppig forekommende kronisk forløpende saar-

infektionssygdom, hvorved der utvikler sig svulstagtige bindevævsnydannelser med bylder og fistler (botryomykomer). Aarsaken er en bestemt bakterie *(micrococcus ascoformans)*, ogsaa kaldt botryomyceesoppen. Lidelsen utgaar ofte fra kastrationssaar, «sædstrengsvulster», eller fra smaasaar fremkaldt av sæletøiet, «bringebylder».

Botrȳtis, se Drueskimmel.

Botsáris, Marko (1788–1823), græ. frihetshelt av en berømt suliotslegt, forsvarte tappert Mesolonghi (1822—23), blev av nationalforsamlingen utnævnt til militærguvernør i Vestgrækenland og erobret Lepanto. Med 350 sulioter overfaldt han en tyrkisk avdeling paa 4500 og faldt efter et frygtelig blodbad.

Botsvandet, et 6.2 km.² stort, langt og smalt fjeldvand, vest for hoveddalføret, Bykle, Setesdalen. Langsvandet (540 m. o. h.) ligger flere fjeldgaarder og sætre, hvoriblandt Bratteli ved vestenden, som er utgangspunkt for fjeldoverganger til Suldal, Aardal og Lyse i Rogaland fylke (Stavanger amt).

Botticelli: Venus' fødsel.

Botten-Hansen, Paul (1824—69), n. bibliograf og litterat. Opvokset i smaa kaar i Sell i Gudbrandsdalen blev han student 1847, assistent ved Riksarkivet 1856, amanuensis ved Universitetsbiblioteket 1860 og bibliotekar sammesteds 1864. Redigerte 1851 sammen med Ibsen og Vinje det merkelige blad «Andhrimner» og derefter 1851—66 «Illustreret Nyhedsblad», som indeholder meget stof av blivende værd, ikke mindst B.-H.s fortrinlige bokanmeldelser. B.-H. har iøvrig skrevet ikke faa biografier og en udmerket bibliografisk oversigt over den norske litteratur 1800—67: «La Norvège littéraire». B.-H.s private hjem, hvor hans rikholdige bibliotek fyldte alle vægger, var en aarrække samlingsstedet for en kreds av litterært eller videnskabelig fremtrædende mænd («Hollænderne», Ibsen, Asbjørnsen, Ludv. Daae o. fl. [Litt.: L. Daae, «P. B.-H.» i «Vidar» (1888).]

Paul Botten-Hansen.

Botticelli *[-tšelli]*, Sandro di Mariano di Vanni Filipepi, kaldt B. (omkr. 1446—1510), florentinsk maler, elev av Fra Filippo Lippi; utdannet ved paavirkning av Antonio Pollajuolo og Verrocchio; arbeidet væsentlig i Firenze, 1481—82 i Rom. Den eiendommelige stemning og charme ved B.s kunst ligger væsentlig i hans figurers egne type, i deres ynde og uttryksfulde bevægelser, i hans naive, kyske opfatning, i hans intense følelse og rike, poetiske fantasi. Hans uttryksmiddel er væsentlig linjen, som han gir rikt liv, bevægelse og uttryksfuldhet (f. eks. i hænder). Farven spiller derimot en underordnet rolle; den tjener i høiden til at forhøie linjespillet. Han er kanske endnu mindre egentlig kolorist end de fleste andre florentinske malere. Av religiose billeder har han malt en række stille, tungsindige ungpikeagtige madonnaer, tronende mellem kjerter og roser og omgit av yndefulde halvvoksne engler (i Uffizierne, Pitti-galleriet, Berlin, London o. s. v.). Han var blandt de første renæssansekunstnere, som under indflydelse av humanismen ogsaa malte verdslige allegoriske og mytologiske motiver; de vigtigste av disse er allegorien av vaaren («Primavera»; akademiet i Firenze), hvis eventyrstemning forhøies ved dets blaaliggrønne maaneskinstone, og «Venus' fødsel» (Uffizierne), begge malt for Lorenzo di Medicis Villa di Castello efter motiver fra et festdigt. B. overdriver undertiden den heftige bevægelse i linjerne, saa den blir til en ubehagelig uro; dette er tilfælde med freskerne i det Sixtinske kapel i Rom og delvis i «Bakvaskelsen» (Uffizierne). En beundringsværdig prøve paa hans portrætkunst har man i «Kongernes tilbedelse» (Uffizierne), hvor medlemmer av familien Medici er avbildet. Savonarolas optræden og død gjorde et dypt indtryk paa B.s følsomme natur. Han henfaldt efter den tid til religiose grublerier, malte litet og syslet væsentlig med sine illustrationer til Dantes «Divina commedia», hvorav de fleste (84 pennetegninger) findes i kobberstiksamlingen i Berlin (utgit av Lipmann). Tidens store konflikt mellem humanisme og kristendom har sat sit dype præg i B.s liv og kunst. Den av Medicæerne tidligere saa begunstigede kunstner skal være død syk og fattig. Hans kunst er særlig blit høit beundret i anden halvdel av det 19 aarh., navnlig i England hvor han ogsaa fik indflydelse paa tidens malerkunst, især paa «Præraffaeliterne».

Bottlenose *[bå'llnoʊs]*, eng. navn paa nebhvalen (døglingen), se Hvaler.

Botulisme (pølseforgiftning) fremkaldes ved giftstoffer dannet under utviklingen av en anaërob bakterie, *bacillus botulinus*. Betingelsen for dens utvikling er uhensigtsmæssig behandling av kjøttet og utilstrækkelig opvarmning av pølserne, før de spises. Symptomerne væsentligst av nervøs art.

Botusanĭ, Rumænien. 1. Distrikt i Moldau, mellem Sereth og Pruth. — 2. Distriktets hovedstad, 33 000 indb., ved jernbanen Lemberg—Czernovitz—Jassy.

Botvid, sv. helgen, levet i 11 eller 12 aarh. Legenden beretter hvorledes han blev kristen i England og derefter vendte tilbake til Sverige for at vidne om kristendommen baade med mund og liv. Han blev dræpt paa Rogö i Södermannaskären av en vendisk fange som han hadde loskjopt for at sende ham til sit hjem. Han blev siden ofte kaldt Södermanlands anden apostel.

Botzaris, se Botsaris.

Boucaniers *[bukanjé]*, ogsaa kaldt Flibustiers, et sjoroverforbund paa Haïti i 17 aarh. De forste b. var franskmænd, som sluttet sig sammen for at drive kaperi. Deres væsentligste organisation bestod i gjensidig bistand mot den fælles fiende spanierne, og støttet av Frankrike og England blev de en frygtet sjomagt, som plyndret hele byer som 1683 Vera Cruz og 1697 Cartagena. Omkr. aar 1700 opgav England at støtte dem, og derefter gik det tilbake med dem.

Bouchain *[bušæ̃']*, Frankrike, by og fæstning i dept. Nord, ved Nordbanen, 2 200 indb.; industri og handel. Oldtidens Bueeinium.

Bouchardon *[bušarõ']*. 1. Edme B. (1698—1762), fr. billedhugger, studerte i Rom 1723—32 og dode som professor ved kunstakademiet i Paris. Han utforte bl. a. Clemens XII's byste, «Amor som spikker en bue av Herakles' kolle», en fontæne i Rue de Grenelle i Paris og en rytterstatue av Ludvig XV; det sidstnævnte arbeide blev indsmeltet 1792. — 2. Jaeques Philippe B. (1711—53), fr. billedhugger, foreg.s bror, studerte i Rom under broren og blev 1741 sv. hofbilledhugger. I Sthm. utforte han en mængde dekorative arbeider for slottet og en alterdekoration og prækestolen i slotskirken samt flere fortræffelige byster, bl. a. en av Karl XII. Dod i Sthm.

Boucher: Venus' triumf.

Boucher *[bušé]*, François (1703—70), fr. maler. Studerte i tre aar i Rom efter Guido Reni og Franceseo Albani. Vendte 1731 tilbake til Paris, blev direktør for kunstakademiet og efter Vanloo's dod første hofmaler. B. er malerkunstens mest typiske repræsentant for rokokoen, for dens gratie og lethet som for dens overfladiskhet og unatur. Hans mangesidighet i emnevalg og hans uhyre produktion tjente heller ikke til at disciplinere hans lette og flotte behandling av form og farve. Som saa helt barn av sin tid vil derfor hans malerier med amoriner og smaa buttede franske nymfer, gudinder og hyrdinder bevare sin interesse som stil og dekoration, ikke som lodig malerkunst. Hans fleste og bedste arbeider er i Louvre; hovedverker av ham ogsaa i nationalmuseet i Stockholm.

Boucher de Crèvecoeur de Perthes *[bušé də krævkõ'r də pært]*, Jacques (1788—1868), fr. videnskapsmand og alsidig forfatter, grundla studiet av den palæolitiske stenalder ved sine undersøkelser av betydningsfulde fund av stenredskaper og andre kulturlevninger i tertiære og tidlig kvartære diluviallag i Sommedalen.

Bouches-du-Rhône *[buš-dy-rå'n]* («Rhônes mundinger»), Frankrike, depart. langs Middelhavet og omkring Rhône, 5 248 km.² med 806 000 indb. (1911); av dem er 100 000 italienere. Vest for Rhône ligger Ile de la Camargue, en lav, sumpig og usund slette, ost for Rhône er la Crau, en stenet slette; længer ost er landet opfyldt av lave aaser; ute ved kysten er der store strandsjoer («étangs»). Klimaet er tort og varmt, nedbøren liten, og landet er derfor blot frugtbart langs elvene eller paa steder hvor der vandes kunstig. Her dyrkes der vin, olje, sydfrugter, silke ete. Der holdes hester og sauer i store mængder. I fjeldene er der kul, kalk, gips m. m. Flere bekjendte mineralkilder (Aix); strandsjoerne gir salt. Vigtigste by er Marseille.

Bouchor *[bušå'r]*, Mauriee (1855—), fr. digter, gjorde sig allerede ganske ung bemerket ved sine vers. Han har bevæget sig fra de glade, muntre toner til religiøs mystik, har bl. a. utgit «Les chansons joyeuses», «Les poèmes de l'amour et de la mer», «Le Faust moderne», «Contes parisiens en vers», «L'aurore», «Les symboles». Han har desuten gjort forsøk med at gjenoplive middelalderens mysterier og skrevet dramatiske arbeider.

Boudoir *[budwā'r]* (fr., eg. surmulekrok), værelse hvor man kan trække sig tilbake i fred, især om husfruens (elegante) kabinet.

Boufflers *[buflæ̃'r]*, Stanislas, chevalier de (1738—1815), fr. digter, feltmarskalk, statholder i Senegal, gjorde sig bemerket ved sin aandrikhet og sine letfærdige elskovsdigte, glimret i selskapslivet som damernes helt. Han var medlem av nationalforsamlingen 1789, emigrerte 1792 til Preussen, men vendte tilbake under Napoleon. Fortællingen «Aline, reine de Golconde» er mest kjendt av det han har skrevet.

Bougainville *[bugæ̃vi'l]*, den storste av Salomonsøerne, nordost for Australien. Frugtbar, vulkansk, fjelde av indtil 3 100 m. o. h. Indbyggertallet er omkr. 15 000, derav bare nogen faa hvite. Tilhorte for krigen Tyskland.

Bougie *[buži']* (arab. Budsjajah), Nordvestafrika, befæstet hovedstad i distrikt av samme navn i Algerie, depart. Constantine, med en udmerket havn i en smuk egn, omtrent midt mellem Alger og Philippeville, med (1901) 14 522 indb. (4 100 europæere). Jerngruber i nærheten. Havneby for det ostlige kabylerland, hvormed B. er forbundet med jernbane til Beni Mansur. Utførsel av fosfat, olje, grønsaker, frugt og vin. Norsk vieekonsulat.

Bougie *[buž'i]*, kirurgisk instrument, som anvendes til undersøkelse av urinroret og til behandling av forsnævringer i dette. Almindeligst er elastiske b., laget av et fletverk av silke overtrukket med lak og tilspidset i den ene ende. Metal-b. er forarbeidet av staal eller nysolv. Begge slags b. forefindes i forskjellig storrelse med jevnt tiltagende tykkelse. Til behandling av forsnævringer i spiseroret brukes store elastiske b.

Bouguer *[bugé]*, Pierre (1698—1758), fr. matematiker og fysiker, deltok 1735—44 i gradmaalinger i Peru, skrev et beromt verk «La figure de la terre», opfandt heliometret, studerte metallers utvidelse ved varme, lysbrytning, lysmaaling o.s.v.

Bouilhet *[bujæ']*, Louis Hyacinthe (1822—69), fr. digter, blev kjendt ved sit digt «Melaenis» (1851), hvis emne er hentet fra den romerske keisertid, og utgav derefter «Les fossiles», en fantasifuld poetisk skildring fra den forhistoriske tid, samt de fine digte «Festons et astragales». B. har ogsaa skrevet dramaer paa vers, «Madame de Montarey», «Hélène Peyron», «La conjuration d'Amboise» o. fl., som utmerker sig ved sin glimrende verskunst.

Bouillon *[bujõ']*, Belgien, et litet fjeld- og skoglandskap i Ardennerne, oprindelig len for Gotfred av B. Skiftet flere ganger herrer og blev belgisk 1830. Hovedstaden B. ligger 13 km. nordost for Sedan; 2 764 indb. (1913).

Bouillon *[fr. bujõ, n. buljån]*, kjotsuppe, indeholder litet av næringsværdi, men har sin betydning ved at virke appetitvækkende, stimulerende. B.-terninger faaes ved at koke kjot med en limgivende substans; efter inddampning og avkjøling stivner den frasilte suppe. De anvendes til lagning av b. ved oploesning i vand og tilsætning av grønsaker o. a.

Boulainvilliers *[bulävilje]*, Henri, greve av (1658—1722), fr. historiker, som i sit hovedverk «Om Frankrikes gamle styrelsesformer» hævdet den franske adels nedstamning fra de frie franker og dens historiske ret til at lede landets styrelse. Boken er rettet baade mot enevælde og demokrati.

Boulanger *[bulåžé]*, Georges Ernest Jean Marie (1837—91), fr. officer. Deltok med hæder i Frankrikes forskjellige krige fra 1857 til 1870—71; blev 1884 divisionsgeneral og 1886 krigsminister i Freyeinets ministerium. Her hævdet han energisk sin autoritet overfor officererne og gjorde sig yndet av de menige paa grund av mange smaa praktiske reformer i forpleining og tjeneste; virket ogsaa ivrig for hele forsvarsvæsenets utvikling og for at vække og fæstne franskmændenes tillid til hæren. Ved Freyeinets avgang 2 dec. 1886 gik han over i Goblets kabinet. Det daværende spændte forhold til Tyskland foraarsaket ved den saakaldte Schnäbele-affære (s. d.) skjøv B. i forgrunden paa en maate som i mai 1887 hitførte ministeriets fald. I 1888, efterat han paa grund av sine politiske manøvrer hadde været nødt til at ta avsked som officer, dannedes med B. som chef et parti (Boulangister), oprindelig bestaaende av radikale venstremænd som var misfornøiet med den bestaaende forfatning, og av Patriotligaens folk. Gjentagne valgseire vidnet om hans uhyre popularitet, og regjeringen reiste endelig 4 april 1889 anklage mot ham for «sammensvergelse og attentat mot statens sikkerhet». I dette avgjorende øieblik svigtet B. alle tilhængeres og hjælperes forventninger: Istedenfor at vove statskup flygtet han til Bruxelles, hvor han to aar senere, trykket av økonomiske vanskeligheter, endte sit liv ved selvmord paa sin elskerindes grav.

Boulangister *[bulanʒistər]*, se Boulanger, G. E. J. M.

Boulay de la Meurthe *[bulædlamø'rt]*, Antoine Jacques Claude Joseph, greve av (1761—1840), liberal fr. statsmand. Hjalp, kjed av direktorialregjeringens vilkaarlighet, Napoleon ved brumaire-statskupet 1799. Deltok ivrig i utarbeidelsen av code civil og andre organisationsarbeider. Høit skattet av Napoleon og trofast mot ham. Memoirer og hist. verker, særlig om England.

Boulder *[bo^{w}ldə]*, Forenede Stater, by i staten Colorado, 40 km. nord for Denver, ved en gren av Union pacific-banen; 11 669 indb. (1910). 30 km. vestligere gaar jernbanen i B.-passet (3 535 m.) gjennem Colorado-el. Front-fjeldene.

Boulevard *[buləvá:d]* (fr.), opr. befæstningsanlæg for en by, nu brukt om brede, beplantede gater. Bekjendt er b. i Paris.

Boulle *[būl]*, André Charles (1642—1752), beromt fr. møbelkunstner, Ludvig XIV's hofsnekker. B.s møbler er i barok stil. Karakteristisk for dem er den utstrakte anvendelse av indlagt arbeide (marketeri) av

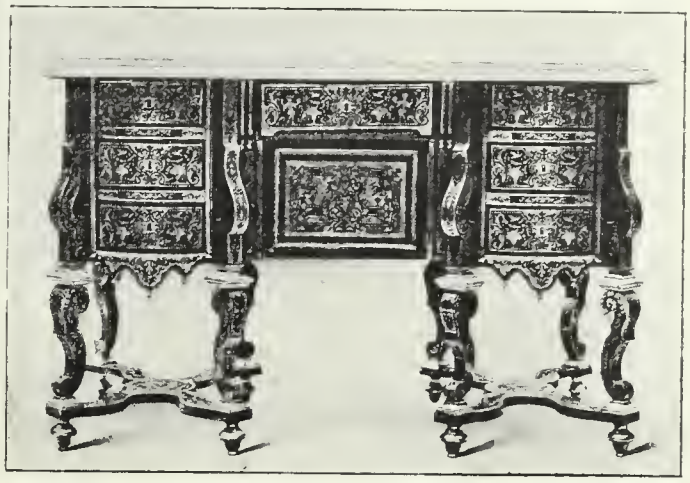

Boulle-arbeide.

forskjellige slags træsorter, skildpadde, metal, elfenben o. s. v.; hertil kommer ofte forgyldte bronsebeslag. Den møbelstil som herved skal være grundet av B., fortsattes av hans 4 sønner. Møbler av denne art gaar under navn av «Boulle-arbeider».

Boulogne (-sur-mer) *[bulå'ñ syr-mæ̃r]*, Frankrike, by i Normandie, ved Lianes munding i Calais-strædet, 53 000 indb. (1911). B. er en av de vigtigste franske sjobyer. Elvemundingen er omdannet til en havn, som ved sluser staar i forbindelse med havet, og desuten er der bygget store moloer. Med hensyn til utenriksk skibsfart er B. nr. 4 av Frankrikes byer; norske skibe deltar dog blot litet i skibsfarten her, i 1911 besøktes byen av 69 norske skibe, halvdelen med trælast og tøndestav og halvdelen med is. Skibsbesøket lop ialt op til over $2^1/_2$ mill. ton. B. er desuten hovedstation for det franske fiskeri ved Island og New Foundland, og likeledes er det et besøkt badested. En av de korteste overfartsveier til England forer over B. ($2^1/_2$ times sjotur til Folkestone). I B. er der navigationsskole, offentlig bibliotek, museum etc. Norsk viceconsulat. Omtrent 3 km. nord for byen staar La colonne de la grande armée, en 53 m. høi marmorstotte med Napoleons statue til minde om den av Napoleon oprettede Boulogne-leir (1803—05) i anledning av den projekterte landgang i England.

Boulogne (-sur-Seine) *[bulåñ-syr-sæ̃n]*, forstad til Paris, men egen kommune, ved Seine vest for Paris, 57 000 indb. (1911). Nord for B. ligger Boulogne-skogen mellem Seine og Paris (bymuren). I byen B. er der mange fabrikker og mange vakre villaer.

Bouquet, se Buket.

Bourbaki *[burbaki]*, Charles Denis Sauter (1816—97), fr. officer. Utmerket sig i krigene i Afrika og i Krimkrigen, især ved stormen paa Malakov-fortet 1855. 1857 divisionsgeneral og deltok med hæder i den italienske krig 1859 (Solferino). Deltok i 1870 i slagene ved Metz; her blev han indesluttet; han fik tilladelse til at forlate fæstningen for at forhandle med keiserinde

Eugénie. Derefter stillet han sig til raadighet for regjeringen og tok siden med iver, men uten held del i flere forsøk paa at bryte tyskernes overmagt. De fortvilede forhold i krigens sidste uker, som tilslut tvang den av ham kommanderte franske ostarmé over paa sehweizisk grund, gik B. saa nær til hjerte, at han begik et selvmordsforsøk, som en tidlang lot ham svæve mellem liv og død.

Bourbon *[burbõ']*. gammel fr. adelsslegt, som kan følges tilbake til 10 aarh. I 13 aarh. gik navnet ved egteskap mellem Beatrice av B. og en søn av Ludvig IX over paa en yngre gren av den kapetingiske kongeslegt, som var arveberettiget til Frankrikes krone næst efter den med kongehuset nærmere beslegtede sidelinje Valois, som regjerte 1328—1589. Av den vidtforgrenede slegt skal her kun omtales to hovedlinjer: en ældre, som blomstret i 14 og 15 aarh.; denne slegts sidste ætling, Susanne, egtet 1505 sin fætter, Karl, greve av Montpensier, senere connétable av Frankrike, ved hvis død 1527 linjen utdode (se Karl av B. 1), og en yngre linje, B.-Vendôme. Anton av B., hertug av Vendôme, egtet 1548 Jeanne d'Albret og blev ved dette egteskap konge av Navarra. Hans yngre bror var Karl, kardinal av B. (se Karl av B. 2). Anton av B.'s søn Henrik (IV) blev, da slegten Valois døde ut (1589), konge i Frankrike og stamfar til de franske, spanske, neapolitanske og parmesiske Bourboner. — a. I Frankrike regjerte slegten 1589 (1593)—1792, i 1814 og 1815—30, linjen utdøde 1883 med greven av Chambord (s. d.). — b. I Spanien regjerer slegten endnu. I kraft av den barnløse Habsburger Karl II's testamente blev Ludvig XIV's sønneson Filip (V) konge av Spanien 1700. To ganger har slegten været fordrevet, først i Napoleonstiden (Joseph), senere 1868—75. — c. 1735 fik Filip V's yngre son Don Carlos Neapel og Sicilien, og slegten regjerte her til 1860. — d. I Parma regjerte slegten 1731—38 og 1748—1859.

Bourbon *[burbõ']*. 1. Karl av B. (1490—1527), greve av Montpensier. Egtet 1505 Susanne av B. og blev ved dette giftermaal den største fyrstelige godsbesidder i Europa. Barndomsven av Frans I, som ved sin tronbestigelse 1515 gjorde ham til connétable. Bidrog væsentlig til seiren ved Marignano 1515 og forblev derefter som vicekonge i Milano, hvor han kjæmpet heldig med keiser Maximilian. Mens han opholdt sig i Italien, kjølnet Frans I's venskap for ham, især ved moren, Louise av Savoyens intriger. Ved Susanne av B.s død 1521 gjorde Louise av Savoyen krav paa hendes tidligere gods. En proces mellem hende og Karl av B. gik denne imot, og krænket og forbitret knyttet han forræderske forbindelser med keiser Karl V: Frankrike skulde deles mellem Karl V, Henrik VIII av England og Karl av B. Planerne robedes og blev til intet. Karl gik i Karl V's tjeneste og seiret ved Pavia 1525 over sin konge og sine landsmænd. Faldt 6 mai 1527 under stormen paa Rom. — 2. Karl av B. (1523—90), kaldt kardinalen av B. Ivrig katolik. Blev, efterat Henrik III i 1589 var blit myrdet, av Guisernes parti utropt til konge («Karl X»), men fik ingen betydning.

Bourbon *[burbõ']*, o, se Réunion.

Bourbonnais *[burbånæ']*, eg. Borbonensis Ager, Bourbonernes stamland i Midtfrankrike, ca. 8000 km.². Hovedstaden var Bourbon d'Archambault, senere Moulins. Opstaat gjennem lenstidens godskampe blev det hertugdømme 1327, men inddroges 1523 under kronen som straf for Karl av Bourbons forræderi. 1661 git til Ludvig av B., fyrste av Condé. Ved departementsinddelingen 1790 gik det meste til Allier, noget til Puy-de-Dôme.

Bourbonne-les-Bains *[burbå'n-læ-bæ']*, Frankrike, by i depart. Haute-Marne, 15 km. ostnordøst for Langres, 272 m. o. h., 4000 indb. Berømt badested med 50—60° varme saltkilder.

Bourdon *[burdõ']*, Sébastien (1616—71), fr. maler, der har utført historie-, landskaps-, genrebilleder, portrætter og kobberstik. Utdannet sig i Rom under Claude Lorrain og studerte Carracci og Nic. Poussin. Var med at grunde det franske kunstakademi i 1648. Fulgte i 1652 dronning Kristinas kaldelse til Sverige, hvor han utforte hendes og andres portrætter. Hans farve er frisk, men hans tegning mangelfuld. Bedst repræsentert i Louvre.

Bourgelat *[burželá]*, Claude (1712—79), fr. dyrlæge, var oprindelig militær, men fik som chef for rytterskolen i Lyon interesse for hestens sygdomme og studerte veterinærvæsen. Oprettet 1762 en veterinærskole i Lyon, den første i Europa, hvor den danske dyrlæge P. Chr. Abildgaard fik sin første utdannelse. B. blev senere direktor for veterinærskolen i Alfort ved Paris.

Bourg-en-Bresse *[burk-ã-brés]*, Frankrike, hovedstad i depart. Ain, det gamle landskap Bresse, ved Reyssouse, 21000 indb. Filip den smukkes berømte mausoleum. Mineralvandfabrik, handel med korn, vin, kvæg.

Bourgeois *[buržwa']*, Léon Victor Auguste (1851—), fr. politiker og jurist. Han blev allerede 1882 præfekt i Tarn og var 1887 politipræfekt i Paris i den kritiske tid, da Grévy gik av som præsident. 1888 valgt som Boulangers motkandidat (radikal) for departementet Marne. Som kultusminister 1890 gjennemforte han de meget vigtige folkeskolelove og reiste 1893 som justisminister anklagen i Panamaaffæren. Han var forsteminister 1895—96, Sarriens utenriksminister mars—okt. 1906, medlem av Poincarés «store ministerium» 1912—13, første- og undervisningsminister 1913, 1915—16 medlem av Briands regjering, 1917 arbeidsminister under Ribot. I lang tid deputeretkammerets formand. Han repræsenterte Frankrike paa de to Haagkonferanser, er leder av det franske selskap for Folkenes Forbund, og spillet en betydelig rolle ved dettes tilblivelse 1919. Er kjendt som en klok og yderst forsigtig politiker.

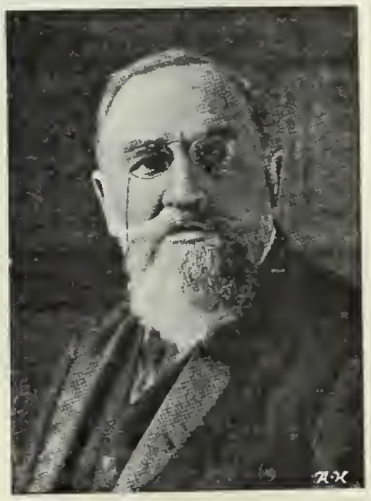

L. V. A. Bourgeois.

Bourgeois, se Borgis.

Bourgeoisie *[buržwasí]* (fr.), eg. borgerstanden, navnlig under «borgerkongedømmet» i Frankrike 1830—48. Senere benyttes ordet især av socialisterne og gjerne med litt odios bibetydning som betegnelse for den velhavende og velnærede del av befolkningen fra middelstanden og opover.

Bourges *[burž]*, Frankrike, hovedstad i depart. Cher, i den fordums prov. Berry, ved Aurons og Yèvres aamot, 46000 indb. Tilvirkning av klæde og kniver. B., som ligger paa et plataa ikke langt fra Frankrikes geometriske midtpunkt, er efter krigen 1870—71 utset til Frankrikes arsenal og midtpunkt for nationalforsvaret og har derfor faat store militærtekniske anstalter: kanonstøperi, artilleriskole, magasiner. Byen har kornmøller, bryggerier, tilvirker klæde, lær, kniver. Nær byen ligger de store metallurgiske verker ved Mazières. Handel med korn,

vin, uld, hamp. — B. er det keltiske Avaricum (efter elven Avara, nu Auron), som blev ødelagt av Cæsar, men av Augustus gjort til Aquitaniens hovedstad og kaldt Biturieæ (efter biturigerne, i hvis land det laa, av hvilket navn baade navnet Berry og B. har utviklet sig). Dets centrale beliggenhet har skaffet det æren av ikke mindre end 17 kongresser; mest kjendt er motet 1438 som utstedte den «pragmatiske sanktion» (om den gallikanske kirkes uavhængighet). Her findes levninger i baade av de gallo-romanske og middelalderske mure. Den gotiske katedral St. Etienne (bygget 1190—1324) er en av Frankrikes vakreste kirker. Finansmanden Jaeques Coeurs hus (fra det 15 aarh.) er nu raadhus.

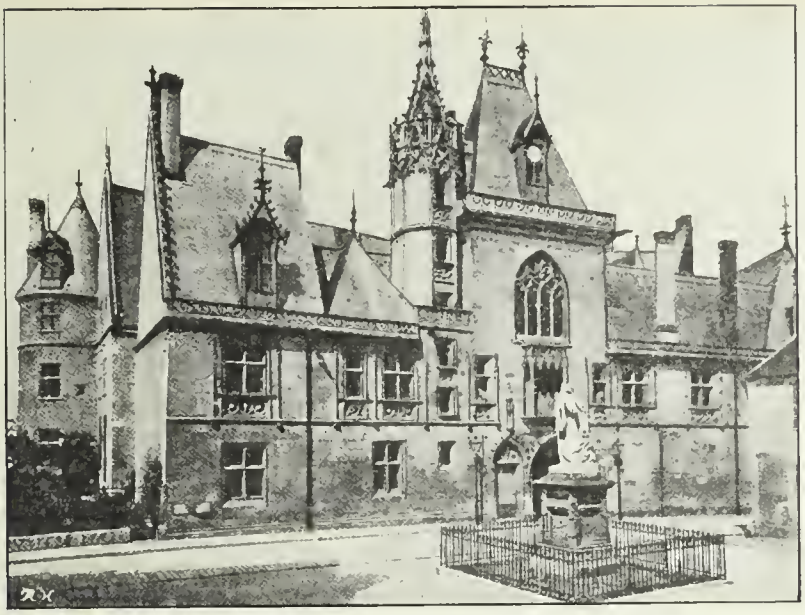

Bourges: Jaeques Coeurs hus.

Bourget *[buržæ']*, Paul (1852—), fr. forfatter, utgav først flere samlinger digte, optraadte derefter som essayist med den bekjendte bok «Essais de psychologie contemporaine» (1883). Omtrent samtidig utkom romanen «L'irréparable», som med ganske korte mellemrum efterfulgtes av «Cruelle énigme», «Un crime d'amour», «André Cornélis», «Mensonges» (n. overs.), «Le disciple», «Notre coeur», «La terre promise» (n. overs.), «Cosmopolis» o. fl. Med disse verker var B. blit en av de mest fremtrædende ledere for den psykologiske retning inden den moderne franske roman. Han viste sig som en indgaaende gransker av tidens kulturmenneskers sjælstilstande og som en fin kunstner, hvis pessimisme, sentimentalitet og sensualisme var typisk for tiden. Senere er moralisten i ham traadt mere frem, han har behandlet tidens soeiale og religiøse sporsmaal i reaktionær og katolsk retning: «L'étape» (1902), «Un divoree». Av B.s senere romaner kan nævnes «La démon de midi», den dyptfølte roman fra krigen «Le sens de la mort» (1915, n. overs.), og fra de sidste aar «Lazarine», «Némésis» og «Laurence Albani». Endvidere har B. ogsaa skrevet en række noveller samt de to bøker fra Italien og Nordamerika, «Sensations d'Italie» og «Outre-Mer».

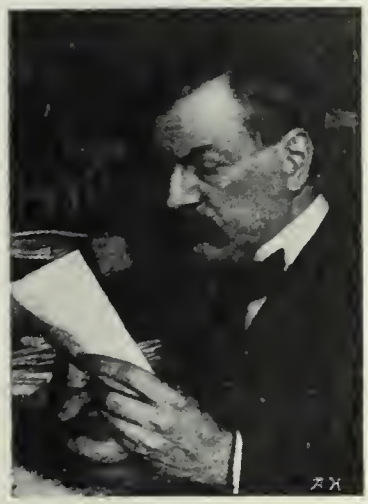

Paul Bourget.

Bourget, Lac du *[lak-dy-buržæ']*, Frankrike, indsjø i Savoyen, syd for Genfersjoen, 238 m. o. h., 17 km. lang, 2—3 km. bred, omtrent 45 km.², ved den korte Savièrekanal forbundet med Rhône. Det er en vakker sjø omgit av høie fjelde. Ved nordenden ligger slottet Chatillon, like øst for sjoen badestedet Aix-les-Bains, ved sydenden landsbyen Bourget, hvorav navnet.

Bourget, Le *[lə buržæ']*, Frankrike, by i depart. Seine, 11 km. nordost for Paris, 4 000 indb. Under Paris' beleiring 1870 skueplads for flere blodige kampe, særlig 30 okt. og 21 decbr.

Bourgogne *[burgā'ñ]*, fr. hertugdomme, se Burgund.

Bourgognevine, se Burgunder.

Bourgoin *[burgwæ']*, Frankrike, by i depart. Isère, ved Rhônes bielv Bourbre. 5 000 indb. Silkeavl, silke- o. a. industri. Til B. støter umiddelbart landsbyen Jallieu, 4 000 indb., med silkevæveri, papirfabrik. Langsmed Bourbre strækker sig de nu tildels torlagte B.-myrer, 6 500 ha.

Bourguignon, J., se Courtois, J.

Bourignon *[buriñõ']*, Antoinette (1616—80), fr. religios svermerske. Allerede tidlig mente hun at se syner og motta aabenbaringer som kaldte hende til at fornye evangeliets rene aand i kirken. 20 aar gammel flygtet hun fra sit hjem for at undgaa et egteskap. Største delen av sit liv flakket hun om i forskjellige lande, Frankrike, Nederlandene, Tyskland og Sønderjylland, for at virke for sine religiøse idéer.

Bourke *[bōōk]*, Edmund (1761—1821), d. diplomat, son av en irsk plantageeier paa St. Croix. 1789 kom han ind i det danske diplomati og var efterhaanden gesandt i Polen, Neapel, Sverige og Spanien. Hans navn er især knyttet til avsluttelsen av Kielertraktaten 14 jan. 1814. Han førte forhandlingerne fra dansk side og viste under de vanskelige forhold dygtighet og bestemthet i varetagelsen av de danske interesser. Han opnaadde at en del av den dansk-norske statsgjæld blev overført paa Norge, og at Island, Færoerne og Grønland blev danske. Det sidste faldt ham forresten ikke saa vanskelig, da den svenske underhandler ikke hadde nogen anelse om at det var gamle norske lande. Senere var B. gesandt i England og Frankrike.

Bourke *[bəək]*, Richard Southwell, jarl av Mayo, se Mayo.

Bourmont *[burmõ']*, Louis Auguste Victor de Ghaisnes, greve av (1773—1846), fr. officer. Oprindelig royalist, men gik 1810 ind i den franske hær og deltok med dygtighet i felttogene 1812—14. Gik 1814 over til Bourbonerne; men da Ludvig XVIII ikke paaskjønnet ham, sluttet han sig paany til Napoleon. Deltok i krigsraadet ved Ligny, hvor han fik kundskap om Napoleons planer, og forlot ham 14 juni og sluttet sig til Ludvig XVIII. 1823 og 1824 fr. overgeneral i Spanien, 1829 krigsminister. 1830 ledet han felttoget mot Alger. Julirevolutionen avbrøt hans karrière i Frankrike. Virket senere for Dom Miguel i Portugal og Carlisterne i Spanien.

Bournemouth *[bōō'nməþ]*, England, by i Hampshire, ved Kanalen, utenfor (vest) Poole Harbour, 79 000 indb. (1911; 1861: 1 900, 1881: 17 000, 1901: 60 000). Først i midten av 19 aarh. naadde B. sit ry som sundhetssted.

Bournoni't, et mineral som er et sammensat sulfid av bly, kobber og antimon. Krystalliserer rombisk i smukke former. Farven er staalgraa og glansen sterkt metallisk. Forekommer sammen med andre bly- og kobberertser flere steder, f. eks. i Harzen, Nassau, Böhmen, Cornwall, Ungarn, Mexico og Sydamerika. Til b. slutter sig endel sjeldnere mineraler, som sammenfattes under benævnelsen b.-gruppens mineraler.

Bournonville *[burnôvi'l]*, Antoine Auguste (1805—79), d. balletmester og balletkomponist, debuterte 8 aar gl. paa det Kgl. Teater i Kbh. i balletten «Lagertha», blev kgl. danser 1823, men reiste 1824 til Paris, hvor han 1826 debuterte paa den store opera og engagertes som solodanser. 1830 knyttedes han paany til det Kgl. Teater som solodanser og balletmester. I denne stilling virket han helt til 1877, fraregnet 6 aar i fremmede teatres tjeneste (Stockholm og Wien). Som danser var B. i besiddelse av udmerkede egenskaper baade i mimisk og koreografisk henseende, men det var dog navnlig som balletkomponist at han blev teatret til uvurderlig nytte. B. har komponert 42 balletter ete. Mange av hans verker, «Valdemar», «Et folkesagn», «Valkyrien», «Thrymskviden», «Napoli», «Brudefærden i Hardanger» o. s. v., vil leve som vidnesbyrd om en betydelig og for den danske scene eiendommelig kunstart. I tre bind: «Mit teaterliv» har han git et udmerket bidrag til teaterhistorien i midten av forrige aarh. [Litt.: E. Brandes, «Dansk skuespilkunst», 1880.]

Bourrée *[buré]*, gammel fransk dans (3/4 takt), ligner gavotten, men har et hurtigere tempo; skal stamme fra Auvergne og findes hyppig i dansesuiterne, f. eks. Bachs.

Bourrier *[burjé]*, André (1852—), fr. prest, blev 1875 prest i den romersk-kat. kirke, men forlot 1895 denne av samvittighetsgrunde og gik over til protestantismen. Han er en av de ledende mænd i arbeidet paa den franske kirkes reformation. 1897—1906 var han prest for den evangeliske menighet i Sèvres utenfor Paris. Siden 1897 er han utgiver av bladet «Le Chrétien Français».

Bourtanger Moor *[bau'rtaŋər-må'r]*, el. B.-heide, en stor myrstrækning paa grænsen mellem Nederlandene (Drente, Groningen) og Preussen (Hannover), i tidligere dage utilgjængelig og uanvendelig, nu for en stor del tørlagt eng.

Boussingault *[busæ̃gå']*, Jean Baptiste Joseph Dieudonné (1802—87), fr. kemiker, professor i Lyon og Paris, statens tilsynshavende med landbruket, Frankrikes betydeligste akerdyrkningsfysiolog og -kemiker i det 19 aarh. Paa sit gods Bechelbronn i Alsace indrettet han det ældste forsokslaboratorium, hvor han arbeidet med saavel plante- og dyrefysiologiske som agrikulturelle opgaver: husdyrenes og planternes ernæring, fôrstoffers næringsværdi, kilderne til planternes kvælstof ete. Han skrev bl. a. «Agronomie, chimie agricole et physiologie» i 8 bind (Paris 1860—91).

Boussu *[busý]*, Belgien, by i prov. Hainaut, sydvest for Mons. 11 700 indb. Stor industri, sukker- og glasfabrikker, jern- og kobberverk. I omegnen kul- og kalkgruber.

Boutmy *[bumi']*, Émile (1835—1906), fr. forfatter, oprettet efter krigen 1870—71 Ecole libre des Sciences politiques efter samraad med H. Taine. Her undervistes i finansvidenskap, nationalokonomi, diplomatiens historie o. s. v. Skolen utviklet sig hurtig og har hat indflydelse paa universitetsundervisningen baade i og utenfor Frankrike. B. har bl. a. skrevet «Essai d'une psychologie politique des peuple anglais au XIX siècle» (1901) og «Elements d'une psychologie politique du peuple americain» (1902).

Boutroux *[butrû]*, Emile (1845—), fr. filosof, tok 1868 doktorgraden, blev 1874 professor i Montpellier og 1888 ved Sorbonne. Hans vigtigste arbeider er: «De la contingence des lois de la nature» (1875), «De l'idée de la loi naturelle dans la science et dans la philosophie contemporaine» (1895), «La psychologie du mysticisme» (1902) samt «Science et réligion» (1908). For B. er aarsakssætningen en abstrakt lov, som ikke helt gjælder den reale verden, i hvilken der findes diskontinuitet og uforutsete forandringer eller «tilfældigheter», som kan tydes som «frihet».

Bouts, Dieriek (ca. 1415—75), nederlandsk maler. Paavirket av Roger van der Weyden. Utmerker sig ved en fin karakteristik og omhyggelig utforelse, ved en lysende klarhet og dyp glod i farven. Hans hovedverker er to altertavler i St. Pierre i Louvain, forestillende «St. Erasmi martyrdod» (1463) og «Nadveren» (1467); floiene til sidstnævnte arbeider findes i Berlin og München.

Bouts-rimés *[bu-rimé]*, opgivne enderim hvorpaa der lages vers. Yndet underholdning, især blandt précieuses (s. d.) i 17 aarh.

Bouvines *[buvi'n]*. Frankrike, landsby i depart. Nord, 13 km. sydost for Lille. 27 juli 1214 slog Filip August av Frankrike her den tyske keiser Otto IV, den eng. konge Johan uten land, greven av Flandern og flere andre fyrster i et rytterslag som befæstet Frankrikes magt i disse egne og gav welferne et haardt stot. Besunget av Guillaume le Breton i «La Philippide». Mindesmerke 1863.

Bov, Danmark, landsby, 7 1/2 km. nord for Flensborg. Her seiret den danske hær under Hedemann 9 april 1848 over de slesvig-holstenske oprørere.

Bovbjerg, Danmark, en 46 m. høi banke ved Vesterhavet mellem Limfjord og Nissumfjord. Paa B. siden 1878 et fyr (26 m. høit).

Boven-, sjouttr., betyder ovre (holl., nedert. *boven*, sml. eng. *above*) og brukes i forskjellige sammensætninger. B.-bramseil, paa b.-bramraaen, er seilet over bramseilet og er det femte raaseil fra dækket. B.-bramseil kaldes ogsaa ofte røil (eng. *royal*). B.-bramstangen er fortsættelsen av bramstangen eller den øverste del av den. B.-læseil, merselæseil, læseil, ut for mersseilet; nu litet brukelig.

Bovīno, Italien, by i prov. Foggia, 30 km. sydvest for Foggia, 8 000 indb. Slag 1734.

Bowiekniv *[bo'i-]*, særegen jagtkniv, opkaldt efter oberst Tim Bowie (d. 1836), en bekjendt jæger og fegter i Nordamerikas sydstater. Bæres oftest i en skede paa brystet.

Bowle *[bōlə]*. 1. Fat («bolle») til punsj el. l., ogsaa benævnelse for vedkommende drik. Vin-b. lages især av rodvin el. hvitvin med tilsætning av jordbær, ferskener, ananas og krydderier. Lages ogsaa av porter, ale og champagne. — 2. Se Crieket.

Bowling *[bo'liŋ]*, eng. kulespil; ballspil; se ogsaa Crieket. — Bowling-green *[bō'liŋgrīn]*, græsplæn til ballspil.

Bowman *[bo'mən]*, Sir William (1816—92), eng. læge, 1848—56 professor i fysiologi og almindelig og patologisk anatomi, 1877 eonsulting surgeon og vicepræsident ved London ophtalmic hospital (hospital for øiensygdomme). 1880 præsident for de forenede kongerikers oftalmologiske selskap. 1884 baronet. Berømt for arbeider i mikroskopisk anatomi (eiliærmusklerne, nyrerne, tverstripede muskler) og øienlægevidenskap (losning av nethinden, stær, taareflod).

Bowring *[ba'riŋ]*, John (1792—1872), eng. diplomat og forfatter, kjøbmandsson fra Exeter, oprindelig bestemt til handelen, var et stort sprogtalent og fik ved reiser i Europa stor indsigt i de forskjellige landes litteratur, som han gjorde sine landsmænd kjendt med gjennem ypperlige oversættelser fra nordisk, tysk og slavisk digt-

ning (især folkeviser). Han stod tænkeren Bentham nær og har utgit hans verker i 10 bind. Regjeringen gav ham det hverv at undersøke flere fremmede landes regnskapsvæsen, og hans indberetninger dannet grundlaget for omordningen av det dengang forældede engelske statsregnskapsvæsen; siden fik han det hverv at undersøke handelsforholdene i Frankrike, Schweiz og Italien. 1835—37 og 1841—48 var han medlem av parlamentet og ivrig forkjæmper for frihandelen. 1849 blev han konsul i Kanton og 1854 guvernor i Hongkong; som saadan lot han 1856 paa egen haand Kanton bombardere. Dette skridt vakte nogen uvilje hjemme, men Palmerston billiget hans færd, og han blev først hjemkaldt 1859. 1877 utkom hans «Autobiographieal recollections».

Box, firskaaret tommer, væsentlig av mindre dimensioner.

Box calf *[båks kāf]*, et slags kromgarvet overlær.

Boxhagen-Rummelsburg, Preussen, forstadsmæssig bebygget kommune øst for Berlin, ved Sprees nordre bredd, 51 985 indb. (1910).

Boxtel, Nederlandene, by i Nordbrabant, ved Dommel, 11 km. syd for s'Hertogenbosch, 8 300 indb. Her slog 1794 franskmændene de forbundne englændere og hollændere.

Boyacá, Sydamerika, depart. i Colombia mellem Magdalenaelven og Meta, 42 467 km.², 586 499 indb. (1912). Befolkningen driver landbruk og bergverksdrift. Hovedstad Tunja. Sydøst for denne ligger byen B., hvor Bolivar 1819 besteiret den sp. general Morillo.

Boycotting, boyeotte (eng.) er opkaldt efter en engelsk kaptein Boycott som i 1880-aarene paa grund av haardhet mot sine irske forpagtere blev lyst utlæg. Ingen maatte handle med ham, arbeide for ham eller ha anden økonomisk forbindelse med ham. Som magtmiddel anvendes b. av vor tids økonomiske organisationer. B. er et nodvendig led i enhver streik, idet vedk. arbeidsgiver blokeres for organisert arbeidskraft. Arbeidsgiverforeningen forpligter i visse tilfælde sine medlemmer til at avbryte al forbindelse med bedrift som handler imot dens interesser. Fabrikanters og handlendes prisoverenskomster er ofte ledsaget av bestemmelse om b. mot medlem som bryter overenskomsten. Detaljhandlere har anvendt b. overfor grossister som har solgt til kooperative foreninger. B. ansees i norsk ret ikke retsstridig, medmindre den sokes fremmet ved ulovlige midler, som løgnagtige meddelelser el. l.

Boye, Birgitte Cathrine (1742—1824), d. forfatterinde. I Guldbergs salmebok 1778 blev der optat 146 salmer av hende. Hendes stil er nærmest Klopstoeks, stundom Gellerts, men indholdet er sjelden sterkt nok til at bære den pompose form.

Boye, Caspar Johannes (1791—1853), d. prest og digter, f. paa Kongsberg, digtet som student et harmglødende digt i anledning av Norges avstaaelse. Han utfoldet en stor dramatisk produktion uten virkelig værd. Likeledes optraadte han med romaneer: «Kirkeklokken i Farum» og hans «Sang for danske» (i tragedien «Svend Grathe»), «Der er et land» er de eneste endnu kjendte. Han var i sin tid en meget yndet salmedigter.

Boye, Thorvald (1871—), n. jurist, cand. jur. 1894, byraaechef 1911, 1917 ekspeditionschef i Departementet for Sociale Saker. Med stipendium studerte B. international privatret og folkeret ved universiteterne i Berlin, Paris og London, og fik 1901 Universitetets guldmedalje for en avhandling om den internationale privatrets grundprincipper. Tok 1912 doktorgraden med et større verk, «De væbnede neutralitetsforbund», og er siden 1913 lærer i stats- og folkeret ved den Militære Høiskole. B. har endvidere offentliggjort en række avhandlinger i fagtidsskrifter og utgit love med henvisninger. Medlem av forskjellige departementale komitéer.

Boy-Ed, Ida (1853—), t. forfatterinde, har vundet et anset navn ved en række velskrevne romaner («Eine reine Seele», «Die Flucht», «Nur ein Mensch», «Fast ein Adler» o. m. fl.). Byen Lübeek har skjænket hende en æresbolig.

Boyer *[bwajé]*, Jean Pierre (1776—1850), præsident paa Haïti, var mulat og blev forjaget av Toussaint Louverture (s. d.), men kom tilbake med Leeleres ekspedition 1802. B. hjalp Pétion at grundlægge en mulatrepublik paa den sydlige del av oen, blev præsident efter ham 1818, og 1822 over hele oen. Han ordnet finansvæsen og forvaltning med stor dygtighet, men despotisk, og opnaadde 1825 Frankrikes anerkjendelse av Haïtis uavhængighet. 1843 blev han fordrevet og drog til Frankrike.

Boyesen, Hjalmar Hjorth (1848—95), nordamer. forfatter, f. i Fredriksværn, student fra Kra. universitet, utvandret 1869 til Amerika, blev i 1881 professor i tysk og senere i germanske sprog og litteraturer ved Columbia College i New York. Han har gjort sig bemerket som forfatter av fortællinger og litterære avhandlinger. Hans første fortælling «Gunnar» (1874) foregaar i Norge og er paavirket av Bjornsons bondefortællinger; «Falconberg» skildrer forhold i et norsk nybygge i Amerika; «Social strugglers» behandler likeledes amerikanske forhold. Blandt hans samlinger av mindre fortællinger er «Tales from two hemispheres», «Ilka on the hill-top and other tales», «Norseland tales» og blandt hans kritiske arbeider «Goethe and Schiller, with a commentary on Faust», «Essay on German literature», «A commentary on the works of Henrik Ibsen» og «Essays on Scandinavian literature». Han har ogsaa skrevet en «History of Norway» (1885).

Boykotting, se Boyeotting.

Boyle *[bå'l]*, Robert (1627—91), eng. naturforsker, gik paa skolen i Eton, reiste fra sit 12te til 18de aar i Frankrike, Sehweiz og Italien, studerte i Firenze Galileis verker og apparater. Han var en av de første medlemmer av «Royal Society». 1662 utgav han en bok. «Den skeptiske kemiker», hvori han drog tilfelts mot guldmakernes teorier og hævdet kemien som en ren erfaringsvidenskap. Han gav den moderne definition av det kemiske begrep grundstof eller element, likesom han skjelnet mellem mekanisk blanding og kemisk forbindelse; ved sindrige eksperimenter sokte han at forklare forbrændingen, men tydet ikke sine iagttagelser rigtig. 1660 opdaget han den beromte lov som almindelig bærer navn efter Mariotte, der uavhængig av B. fandt loven 16 aar senere, og som kan uttales saaledes: en luftmasses volum formindskes i samme forhold som dens tryk forøkes. — B. dyrket ogsaa sproglige, historiske og teologiske studier.

Boyles lov *[bå'l]*, se Boyle, Robert.

Boz, pseudonym for Diekens, Charles.

Bozen, Tirol, by ved høire bredd av Eisaek, kort ovenfor Etseh (Adige), 265 m. o. h., 23 821 indb. (1910) Jernbaneknutepunkt. Sydtirols vigtigste handelsplads for vin, frugt, gronsaker. Paa den anden side av Talfer ligger forstaden Cries, meget sokt kursted.

Br, kem. tegn for brom (s. d.).

Bra, Italien, by i prov. Cuneo, Piemont, ved Stura, mellem Cuneo og Asti, 17 000 indb. Vin-, silke- og korn avl. Kirken Santa Chiara i prægtig barokstil bygget 1742.

Braad (paa insekter), se Brod.

Braak, braakning, se Lin.

Braanaastad (Gudbrandsdalen), av oldn. *bruni*, brand: det sted i peisen hvor veden forbrænder, og som begrænses av omnkinnerne og aaren, hvorved den danner

en skjæv firkant. Den er i regelen muret av smaa stener, med mæsket ler.

Braasott, bradsott, sprængen, snaresyke *(gastromycosis ovis)*, en smitsom, dræpende, hæmorrhagisk betændelse i lopen hos faar, ikke litet utbredt paa Vestlandet. Studert av C. O. Jensen, Kbh., og dyrlæge I. Nielsen, Bergen, som har paavist en bakterie, *bacillus gastromycosis ovis,* som den sandsynlige aarsak, og fremstillet en beskyttende vakcine. B. hører til vor husdyrlovs «ondartede smitsomme sygdomme».

Braate, ældre fællesnordisk betegnelse for en dynge fældte trær, en forhugning f. eks. i militært øiemed; nu benævnelse paa en rydning i skogen, oprindelig gjerne fremkommet ved b.-brænding. I daglig tale («en hel b.») nærmest mængde.

Braatebrænding er en gammel maate at rydde jord paa. I mange skogbygder blev den helt til ned i 1850-aarene meget brukt i forbindelse med rugavl. Braatelandet valgtes i det tætteste og frodigste granholt paa tor mark. Midtsommers blev her al skog fældt, og trærnes storste grener avkvistedes. Næste sommer satte man ild paa. Træstammerne brændte ikke helt op; de tyndeste tok man til gjærde omkring braaten, de sværeste stokker anvendtes til ved («sotved»). Dagen efter brændingen, mens asken endnu var los, saadde man gjerne rugen. Kom der nu en god regnskur, trængtes intet mere arbeide; holdt derimot tørveiret sig, karret man rugen ned i asken med en kroket trægren. Braaterugen «bolet» sig svært ut, saa der av et frokorn blev en hel krans av rugstraa. Om høsten lot man hester beite paa ruglisten. Den tredje sommer blev rugen skaaret med skjyru. Senere vokste der godt høi paa braaten; den benyttedes først som slaattemark, senere som havnehage. Især før potetdyrkning blev almindelig, avledes der ogsaa næper i braaterne; braatenæperne var store og flate. Naar der nu tales om at brænde braate, menes dermed kun opbrænding av skogavfald paa almindelig rydningsland.

Braaten, Oskar (1881—), n. forfatter, f. i Kristiania, hvor han en tid var ansat i en bokhandel. Han fremtraadte 1910 med en liten novellesamling «Kring fabrikken», der som hans nærmest følgende bøker var skrevet paa landsmaal. Han fandt med en gang sit særlige omraade: fabrikarbeidernes liv paa østkanten av Kra., som han ut fra et intimt kjendskap skildrer med sund og kraftig realisme og dyp medfølelse. Stor lykke gjorde skuespillet «Ungen» (1911, opført paa Nationalteatret). Svakere er de dramatiske arbeider «Stor-Anders» (1912) og «Borgen» (1915). Som fortæller er B. hittil naadd høiest i sine smaafortællinger: «Lilje-Gunda» (1913), «Sorgenfri» (1914; de to sidstnævnte er senere likesom debutsamlingen utk. paa riksmaal) og «Mens hjulene staar» (1916). Denne bok er likesom romanerne «Kammerset» (1917), «Bak hokerens disk» (1918) og «Ulvehiet» (1919) skrevet paa riksmaal. B. har ogsaa skrevet et par smaastykker, som nærmest er beregnet paa at spilles i ungdomslagene («Dei kvinnfolka» og «Arven»).

(Fot. Rude.)
Oskar Braaten.

Braatt, Marius (1886—1909), n. forf., f. i Kra. Han vokste op i fattige kaar og var desuten saa helsesvak, at han aldrig dudde til legemlig arbeide. Under de vanskeligste forhold arbeidet han derimot rastløst paa sin aandelige utvikling og sluttet sig med begeistring til den opdukkende «ungsocialistiske» bevægelse. 1908 utkom hans første og eneste bok «Fra dybet», en samling skisser, som i formel henseende er ufærdige, men som er baaret av en intens, ofte likefrem besættende stemning, og som rober en betydelig sjælegranskende evne. Som en sterk understrøm gaar en uboielig trods mot samfundsuretten og skjæbnens uavvendelighet. Av en stor roman «Det røde had» rak han bare at faa brudstykker færdig; de viste et stort fremskridt i kunstnerisk modenhet.

Braavallaslaget skal ifølge sagnhistorien ha staat mellem den danske konge Harald Hildetand og den svenske konge Ring paa Braavellir (Braavallahede), vistnok landskapet indenfor Bråviken ved Östergötlands kyst. Harald begynder kampen (egget dertil av Brune, d. e. Odin) for ikke at do straadød, og der opstaar et slag hvortil Norden aldrig saa maken; det endes først da Harald ved et kolleslag blir dræpt av sin kjøresvend Brune. Harald blir hauglagt av Ring.

Bråviken, Sverige, vik av Østersjøen, 45 km. lang, mellem Östergötland og Södermanland, optar Motala Strøm, ved hvis munding ligger Norrköping.

Brabançonne *[brabāsâ'n]*, belg. revolutionssang fra 1830, musik av sangeren Campenhout, tekst av skuespilleren Déchet.

Braba'nt, landskap, av hvilket den ene del, Nord-B., ligger i Nederlandene, den anden, Syd-B. (el. kun kaldt B.), i Belgien. 1. Syd-(Zuid-)B., prov. midt i Belgien (idet den nordlige del av det belgiske B. nu danner prov. Antwerpen), 3 283 km.², 1 523 000 indb. (1912), 464 pr. km.², Belgiens tættest befolkede prov. Flatt, frugtbart land, hvor baade landbruk og mangeartet fabrikdrift blomstrer. Elvene Dyle og Senne. Hovedstad Brüssel (flamsk Brussel, fransk Bruxelles). Indb. er katolikker, i nord flamlændere, i syd valloner. — 2. Nord-(Noord-)B., prov. ved Nederlandenes sydgrænse, 5 098 km.², 658 000 indb. (1913), 129 pr. km.² Flatt land, dels frugtbart, dels hede og myr, gjennemskjæres av Maas, Dommel og Aa og talrike kanaler. Udmerket jordbruk og kvægstel. Betydelig industri i bomuld, huder, lervarer. Hovedby s'Hertogenbosch. — Historie. B. horte til Gallia Belgica og var bebodd av kelter og gotogermaner; erobret av frankerne i 5 aarh. Efter Karolingerrikets deling var det en del av Nedre-Lothringen, stod under Tyskland, men splittedes i en mængde smaastater. Greverne av Louvain samlet ca. 1100 disse under sig og skapte en sterk fyrstemagt; kaldte sig fra ca. 1200 hertuger av B. Johan I føiet Limburg til B. 1288, Johan II oprettet en stænderforfatning 1312 og landets privilegier bekræftedes; Johan III foroket og samlet dem i den gyldne bulle 1349. Med ham utdøde 1355 ætten paa mandssiden. Datteren Johanna egtet hertugen av Luxembourg, men derefter tilfaldt B. først en side-, dernæst hovedlinjen av huset Burgund. Marias giftermaal med Maximilian (1477) knyttet landet til Osterrike, og B. spillet under Habsburgerne en betydelig rolle som Nederlandenes kulturmidtpunkt med Bruxelles som Hovedstad. 1556 gik Nederlandene fra Osterrike over til Spanien; en nedgangsperiode begyndte, og frihetskrigen sprængte B. i Nord- og Syd-B. Det første kom under de nordlige Nederlande (1648). Osterrike fik de spanske Nederlande 1713. 1745—48 holdt Frankrike dem besat, men erhvervet dem først 1794 (formelt 1797) og delte dem i departementer. Kongeriket Holland (1810—14) forenet B. igjen. 1815 deltes det i tre dele: Nord-B., Syd-B. og

Antwerpen, hvorav de to sidste ved oproret 1830 kom ind under Belgien. Derimot bevaret Holland Nord-B. B. er altsaa endnu delt efter frihetskrigens skillelinjer.

Bracciano *[bratša'nå]*, Italien, by i prov. Roma, ved B.-sjoen, henved 6 000 indb. Prægtig slot fra 1480. B.-sjøen (oldtidens Lacus Sabatinus), 56 km.², 164 m. o. h., en kratersjø, 290 m. dyp, har avløp mot syd gjennem Arrone.

Brace *[brēⁱs]*, Charles Loring (1826—90), amer. menneskeven og forfatter, kom under studium av fængselsvæsen og socialt redningsarbeide til erkjendelse av at det først og fremst gjaldt at slaa vern om barnene, i hvilket øiemed han 1853 grundla «Children's Aid Society» til at virke ved herberger, hjem, søndagsskoler, læsestuer, sparekasser o. s. v. Hans foretagender antok efterhaanden et storartet omfang. 1856 besøkte B. Norge og Sverige og utgav herom de fængslende skildringer «The Norsefolk» (1857).

Brachiopōda, se Armfotter.

Brachy ... *[-ky]* (græ.), kort ... (alm. i sammensætninger).

Brachycefāl, se Kortskalle og Indekser.

Brachypōdium, slegt av græsfamilien, høie græs med haarede, flate blade og akslignende blomsterstand. Begge vore arter, *b. pinnatum* og *b. silvaticum*, holder sig udelukkende paa forholdsvis varme og tørre steder i de sydlige dele av landet.

Brachystokron(isk) kurve, se Cykloide.

Brackwede, Preussen, by i Westfalen, 4 km. syd for Bielefeld, paa sydskraaningen av Osning (Teutoburgerskogen), 8 300 indb. Industri i lin o. a.

Bracōnidæ, en familie av snyltehvepser (s. d.) med kun én tilbakeløpende nerve paa forvingerne. Herhen hører bl. a. slegten *microgaster*, hvorav en art, *m. glomeratus*, snylter i kaalsommerfuglens larve, en anden, *m. nemorum*, i furuspinderlarven. De voksne snyltelarver borer sig ut gjennem huden paa sit dræpte offer og spinder sig ind i hvite eller gulagtige kokoner, i almindelighet i stort antal utenpaa samme.

Bradbænk (sjøv.), et sted hvor skibe kjølhales og istandsættes.

Braddock *[bræ'dɔk]*, Forenede Stater, by i Pennsylvania, ved Monongahela-elven, 15 km. ost for Pittsburg, 20 000 indb. (1911). Jern- og staalindustri.

Braddon *[brædn]*, Mary Elisabeth, fru Maxwell (1837—1915), eng. forfatterinde, har skrevet en mængde meget læste, sensationelle underholdningsromaner: «Lady Audley's secret», «Aurora Floyd», «Eleanor's victory», «John Marchmont's legacy», «Henry Dunbar» o. s. v.

Bradford *[brædfɔd]*. 1. England, by i West Riding, Yorkshire, midt inde i Nordengland mellem aaserne vest for Leeds, ved Bradford Beek, tilløp til den litt nordenfor B. løpende Aireelv, ved en gren av Airekanalen (Leeds—Preston), 288 500 indb. (1911; 1801: 13 300). B. er midtpunktet for alslags tilvirkning av kamgarn. Store silke-, fløils- og plyshfabrikker (i Manningham). Fra 1891 har B. hat en konditionerings(prøvnings)anstalt for uldvarer. Jerngruber og jernverk, maskinverksteder, kulgruber i og omkring byen, jernverkene saaledes ved Bowley og Low Moor. Tæt ved B. ved Aire ligger mønsterbyen Saltaire med de av Titus Salt anlagte store alpakafabrikker.

Bradford *[brædfɔd]*, Forenede Stater, by i staten Pennsylvania nær nordgrænsen, 20 000 indb. Rikt oljedistrikt. Kemiske fabrikker.

Bradford-on-Avon *[brædfɔd-ån-eⁱ'vɔn]*, England, by i Wiltshire, ved Avon, 10 km. sydøst for Bath; 4 500 indb. Merkelig angelsachsisk St. Lawrence-kirke, bygget av Aldhelm i det 8 aarh. Tidligere betydelig klædefabrikation.

Bradlaugh *[bræ'dlå]*, Charles (1833—91), eng. fritænker og politiker, først kontorist hos en kulhandler, siden en tid hvervet dragon, indtil han 1854 fik en liten arv. B. var tidlig begyndt at tvile om kristendommens sandhet og utgav allerede 1850 sit første flyveskrift mot kristendommen og fortsatte nu sin fritænkerske agitation som taler paa folkemøter og ved skrifter (under merke Ikonoklastes, d. e. billedstormeren); bl. a. merkes: «Heresy, its utility and morality» (1870), «The freethinker's textbook» (1876) og «Fruits of philosophy» (1877). B. optraadte tillike som radikal politiker; blev 1880 valgt som parlamentsmedlem for Northampton. Da han ikke vilde avlægge den forlangte ed, men kun avgi en erklæring, negtet huset at godkjende hans valg; da han siden tilbød eden, blev han avvist som ateist. Striden varte i 8 aar, da han stadig blev gjenvalgt, og først i 1886 fik han adgang til at avlægge eden. 1888 vedtok begge huse B.s forslag om at tillate medlemmer som enten som fritænkere eller av religiøse grunde ikke vilde avlægge ed, at avgi et løfte.

Bradley *[bræ'dli]*, Francis Herbert (1846—), eng. filosof. B., som er paavirket av tyske tænkere som Hegel og Lotze, vender sig mot den tidligere engelske associationsfilosofi, som under sin analyse av bevissthetsindholdet mangler forstaaelse av bevissthetens enhet. Hans hovedverk er den metafysiske avhandling «Appearance and reality» (1893). Desuten maa nævnes «Ethical studies» (1876), «Principles of logic» (1883) og «Truth and reality» (1914). En karakteristik av grundtankerne i hans skarpsindige, noget spekulative og dialektiske filosofi findes i Hoffdings «Moderne filosofer».

Bradley *[bræ'dli]*, James (1692—1762), sin tids største astronomiske observator, var først prest, studerte senere astronomi, blev 1721 professor ved universitetet i Oxford og 1742 kgl. astronom i Greenwich. B. opdaget aberrationen og nutationen, men har vundet størst navn ved sine fikssstjerneobservationer.

Bradylalī, et ved visse hjernesygdomme optrædende symptom som viser sig ved langsom, vanskelig artikulation av stemmen.

Braekeleer, Ferdinand de (1792—1883), belg. maler. Efter først at ha efterlignet de gamle malere Terboreh, Pieter de Hoogh og Vermeer van Delft overførte B. deres intime genre paa moderne emner og gjengav de samme fine lys- og farvevirkninger i en teknik som efterhaanden kom pointillisternes nærmere og nærmere.

Brága, Joaquim Theophilo Fernandes (1843—1919), portug. forfatter og statsmand, f. paa Azorerne. 1868 dr. jur., 1872 professor i portug. litteratur ved universitetet i Lissabon. Har uten større originalitet utfoldet en umaadelig poetisk og litteraturhistorisk produktivitet. Første verker: digtsamlingen «Folhas verdes» (1859) og det aandfulde epos «Stella matutina» (1863). Derefter fulgte en række filosofiske digtninger om menneskeslegtens historie og utvikling: «Visão dos tempos» (1864), «Torrentes» (1869) og «Miragens seculares» (1884), sterkt præget av Aug. Comtes positivistiske filosofi. Denne spores ogsaa i hans litteraturhistoriske, æstetiske og historiske verker: «Historia da litteratura portugueza» (16 bd. 1870—80), «Historia universal» (2 bd. 1879), «Systema da sociologia» (1884) og «Modernas ideias na litteratura portugueza» (2 bd. 1892) foruten talrike mindre arbeider. B. dyrket ogsaa med iver folkloristiske studier og samlet og utgav flere samlinger av folkesange og folkeeventyr. Endnu 1907 utgav han «Camões, vida e epoca». — Som politiker har B. altid været en av førerne for det republikanske parti i Portugal og nød stor anseelse overalt, ogsaa i utlandet. Efter oprøret mot kong Manuel (s. d.) blev B. portugals første, provisoriske præsident

okt. 1910—aug. 1911 og valgtes atter til præsident mai —aug. 1915, da Arriaga (s. d.) nedla regjeringen. Som præsident formaadde han ikke at gjøre nogen særlig indflydelse gjældende.

Bra'ga, Portugal. 1. Distrikt i prov. Entre Minho-e-Douro, 2 693 km.², 382 000 indb. (1911), 142 pr. km.² — 2. Distriktets hovedstad, 45 km. nordost for Porto, 30 000 indb. B., det gamle Braeara Augusta, er en gammeldags utseende by, omgit av volde, med stor fæstning, maleriske gamle huse, en statelig domkirke, erkebiskoppelig slot. Erkebiskopen av B. gjor sin kolega i Toledo rangen stridig som «spaniernes primas». B. var hovedstad i svevernes rike og har engang ogsaa været residens for kongerne av Portugal. Tilvirkning av kniver, skytevaaben og smykkesaker. Nær B. kirken Bom Jesus do Monte, et berømt valfartssted.

Braga'nça, regjerende dynasti i Portugal 1640—1853 og i Brasilien indtil 1889. Stamfaren til dynastiet B. er Alfons, hertug av B. (d. 1461), en naturlig søn av kong Johan I av Portugal. Da det burgundiske hus utdode med Henrik II (1580), gjorde Johan av B., gift med Katarina av Guimaraens, Henrik II's brordatter, fordring paa tronen, men avvistes av Filip II, og Spanien annekterte Portugal 1580—1640. Forst hans sonnesøn, Johan IV, lykkedes det at avkaste det spanske aak ved opstanden 1640 og grunde det nye kongehus. Den regjerende mandslinje utdøde 1853 med Maria II da Gloria, gift med Ferdinand av Sachsen-Koburg. Hendes sønnesøn Karl blev myrdet 1908, og 1910 blev republikken kundgjort, hvorefter kong Manuel maatte forlate landet. — I Brasilien blev Johan VI's søn Pedro I keiser 1822, men allerede hans søn Pedro II blev forjaget 1389.

Braga'nça. 1. Portugal, distrikt i prov. Traz-os-Montes, 6 510 km.², 192 000 indb. (1911), 29 pr. km.² — 2. Hovedstad i prov. Traz-os-Montes, i den nordostlige del av prov., 3 500 indb. Over byen hæver sig en fæstning, huset B.s stamborg. — 3. Brasilien, to byer, den ene i staten Para, henimot nordkysten øst for Toeantins, 18 000 indb., den anden i staten S. Paulo, 80 km. nord for S. Paulo, 10 000 indb. Sukkerfabrikker.

Brage, en av æserne, søn av Odin, gift med Idun, er sandsynligvis alt i den hedenske tid opfattet som skaldeguden, men dette skyldes sikkert ogsaa sammenblanding med skalden Brage. B. har ingen selvstændig virksomhet som gud, idet Odin allerede er skaldegud. I «Grímnismál» kaldes B. «bedst av alle skalder».

Brage Boddason, den gamle, er den ældste norske skald, av hvem der er overlevert kvad. At han maa ha været en historisk person, fremgaar av hans kvad, som er knyttet til historiske hovdinger (hans Ragnarsdrapa beskriver et skjold som Ragnar Lodbrok hadde skjænket ham), og han maa saa ha levet i begyndelsen av det 9 aarh. Der har været reist tvil om saavel hans historiskhet som om hans kvads egthet (bl. a. av S. Bugge), men under alle omstændigheter tyder kvadenes formelle egenskaper paa at de maa være forfattet for noget andet nu opbevaret kvad.

Bragebæger (oldn. *bragarfull),* det høitidelige bæger som man tømte samtidig med avlæggelsen av et løfte om en stordaad, ved de gilder (især arveøl) man feiret til minde om berømte avdode, idet man la haanden paa en guden Froy helliget galt.

Bragernes og Bragernesaasen, se Drammen.

Bragg *[bræg].* 1. William Henry B. (1862—), eng. fysiker, professor ved universitetet i Adelaide 1886—1908, ved Leeds universitet 1909—15; 1916 professor ved Londons universitet. Fik 1915 (sammen med sin søn W. L. B.) Nobelprisen for sit arbeide med x-straaler og krystallernes struktur, og er ellers flere ganger (ogsaa sammen med sin søn) tildelt de høieste videnskabelige utmerkelser. Har skrevet «Studies in radio-aetivity», «X-rays and erystals» og talrike artikler, væsentlig om radioaktivitet. — 2. William John B. (1890—), eng. fysiker, foreg.s søn, har deltat i dennes videnskabelige arbeide. 1919 professor ved Vietoria universitet i Manchester.

Bragstad, Ole Sivert (1868—), n. elektroingeniør. Diplomingeniør fra tekn. høiskole i Dresden 1894. Ingeniørvirksomhet i Kra. 1895, Königsberg 1896, Pittsburg 1908. Assistent, senere docent, ved tekn. høiskole i Karlsruhe 1897—1904 og professor sammesteds 1905—1908. Fra 1909 professor i elektroteknik ved Norges Tekn. Høiskole. Forfatter av «Beitrag zur Theorie und Untersuchung der asyneronen Mehrphasenmotoren», «Schaltungen und Konstruktionen aus dem Gebiete der elektrisehen Bahnen» og «Weehselstrohm-Teehnik», bind I. Bl. a. indehaver av patent paa en kaskadeomformer som har faat betydelig utbredelse.

Brahe, sv. adelsslegt og Riddarhusets ældste greveslegt, nedstammer fra væbneren Magnus Laurensson til Tärna i Södermanland (d. før 1456). — 1. Per B. den ældre (1520—90) søn av Gustaf Vasas svoger Joakim som halshuggedes 1520. Som barn delte han morens danske fangenskap og ophold i utlandet, men hjemkaldtes 1537. 1539 statholder i Stoekhølm, 1544 riksraad og lagmand i Upland. 1546 ridder, 1561 rikshofmester, øverste geheimeraad, greve. Varetok flere diplomatiske hverv og var en av landets styrere under Erik XIV's sindssygdom. Forlot dog denne og blev hertugernes mand. 1569 riksdrost og statholder i Norrland, men faldt senere i unaade baade hos hertug Karl og kong Johan. Han har efterlatt et interessant skrift: «Huushølde-book för ungt adelsfolk». — 2. Erik B. (1552—1614), ovenn.s søn, var knyttet til Sigismund; virket s. a. for hans valg i Polen. 1594 riksraad og statholder i Stoekholm, men avsat av hertug Karl. Deltok ved Stångebro, men utsonet sig 1599 med hertugen. Drog 1603 til utlandet. — 3. Magnus B. (1564—1633), ovenn.s bror. 1590 kammerherre hos Sigismund, men fra 1594 i Karls tjeneste. 1598 mellemmand mellem hertugen og Sigismund, 1600 medlem av undersokelseskommissionen i Linköping, 1602 riksmarsk. 1611 riksdrost. — 4. Abraham B. (1570—1630), ovenn.s bror. Først i Karls tjeneste, dernæst hos Sigismund, hvis banner han bar ved Stångebro. Utsonedes med hertugen, 1599 gesandt i Danmark, 1600 statholder i Nørrland, 1602 riksraad, 1614 medlem av Svea hofret. En slags dagbok, «Abraham B.s tidebok», er bevaret fra hans haand. — 5. Per B. den yngre (1602—80), ovenn.s son. Knyttet til Gustaf Adolf, til hvis nærmeste kreds han hørte. Han viste baade indsigt og tapperhet i Gustaf Adolfs og Karl X's krige, men især i fredens sysler utfoldet hans evner sig. 1630 riksraad. Ledet fredsforhandlingerne med Polen 1635. Generalguvernor over Finland 1637—40, 1648—54, og dette saa længe tilbake til «grevens tid» som et lyspunkt. Utrættelig virket han for landets materielle opkomst og folkets aandelige utvikling. Åbo universitet reistes 1640 paa hans initiativ, og han blev dets kansler. 1641 riksdrost og medlem av den første formynderregjering, likesom 1660 av den anden. Hans indflydelse og anseelse var stor. Han var en utpræget aristokrat som paa Visingborg førte et prægtig hof, men tillike en virksom og hæderlig natur. — 6. Ebba B. (1596—1674), datter av Magnus B. Da hun som ung pike var ved dronningens hof, fattet Gustaf Adolf en heftig kjærlighet til hende; men det lykkedes enkedronning Kristina og A. Oxenstjerna at forpurre et giftermaal, og hun egtet Jakob de la Gardie. Gustaf Adolfs breve til hende er bevaret. — 7. Nils B. (1633—99), deltok i krigen 1657. 1660 generalloitnant, oberst ved garden, viee-

admiral, admiralitetsraad og riksraad. Karl XI's reduktion rammet ham haardt (slegten B. tilhører overhodet fra dette tidspunkt ikke kredsen av de rikeste svenske adelsætter), og 1682 mistet han sæte i riksraadet. — 8. Erik B. (1722—56), foreg.s sønnesons søn, militær. Under riksdagen 1756 tok han del i hofpartiets sammensvergelse til fordel for kongemagten. Planen blev røbet, og B. blev henrettet paa Riddarholmen. — 9. Magnus B. (1790—1844), 1822 sousehef ved hestgarden, 1830 generalloitnant, 1834 riksmarskalk. Som en av hoffets spidser og særlig yndet av Karl XIV Johan, til hvem han straks ved hans ankomst til Sverige hadde sluttet sig, blev han angrepet av de liberale, skjont han fuldt ut var en hædersmand.

Brahe, Karen (1657—1736), d. adelsdame, viste tidlig sans for boklig syssel og begyndte at samle bøker. 1681 arvet hun sin mors faster Anne Gjøes store boksamling, som hun betydelig forøket. 1716 oprettet hun et frokenkloster i Odense og skjænket til dette sit bibliotek, rikt paa sjeldne gamle danske bøker og haandskrifter.

Brahe, Tyge (Tyeho) (1546—1601), d. astronom, skulde bli diplomat, men begyndte at studere astronomi. For at faa ham væk fra dette for en adelsmand mindre passende studium sendtes han til Leipzig. B. fortsatte imidlertid sine astronomiske studier og hadde allerede da paa det rene at skulde man faa vite enten den gamle ptolemaios'ske verdensanskuelse eller den nye kopernikanske var den rette, maatte man ikke bare læse de gamles bøker, men først og fremst grundig studere himlen. Da dette maatte ske ved hjælp av mangelfulde instrumenter, var det nødvendig at faa vite hvilke feil de var beheftet med; kun derved kunde man opnaa brukbare resultater. Herved blev B. den reformator i astronomien man saa høilig trængte til. Og til dette sit store kald forberedte han sig under sit utenlandsophold, saa at han, da den nye stjerne viste sig i 1572, stod fuldt rustet til at bestemme alt fra nyt av: at gjøre op igjen det hele arbeide som Hippareh og Ptolemaios hadde gjort: d. v. s. at bringe orden i astronomien. Den nye stjernes plads blev bestemt med en av samtiden uanet nøiagtighet. B. paaviste at den var en fiksstjerne, og da den ikke viste spor av parallakse, maatte den befinde sig langt utenfor maanens bane. Disse banebrytende resultater meddeler han i sin bok «De nova stella» (1573). Næste vinter holdt han ved universitetet talrikt besøkte forelæsninger over astronomi; men saa vilde han, for at faa arbeidsro, vende Danmark ryggen. Hans ry var allerede da saa stort at noget maatte gjøres for at knytte ham fast til fædrelandet. Kong Fredrik II gav ham øen Hveen, og her virket B. fra 1576 til 1597, bygget sit prægtige Uranienborg (1576—80) og sit underjordiske Stjerneborg (1584—85), utstyrte disse to observatorier med i alt 28 av ham selv konstruerte og av ham selv paa det mest omhyggelige undersøkte mægtige instrumenter. Fra alle lande strømmet virkelystne mænd til for at være hans assistenter. Og da det hele arbeide var saa omtænksomt arrangert, produeertes der i disse aar B. hersket paa Hveen som en «konge blandt astronomerne», en saadan masse planmæssig utførte observationer, at noget lignende først blev gjort igjen om et par hundrede aar. Men herligheten varte kun i 20 aar; saa drog B. bort fra Danmark og bosatte sig i Böhmen. Da B. forlot Danmark, var hans livsverk fuldendt, og da han tok med sig sine observationer og hadde det held i Kepler at finde en efterfølger som var denne mægtige opgave voksen, blev alle de rike frugter av arbeidet paa Hveen eftertidens eie. Noget fik B. selv bearbeidet og har meddelt sine resultater i «Astronomiæ instauratæ progymnasmata», I—II (1598, 1603) og i «Epistolæ astronomieæ» (1596); sine instrumenter har han beskrevet i «Astronomiæ instauratæ mechaniea» (1598); men det meste og det betydeligste blev utført av Kepler. B. har levert banebrytende arbeider i alle dele av astronomien. I fysisk astronomi er han opdager av maanens variation, dens aarlige ligning, foranderligheten av dens banes heldning og uregelmæssigheten i knutelinjens bevægelse. I sfærisk astronomi er han den første systematiske undersøker av refraktionen og paaviste vildfarelsen om præcessionens foranderlighet og om en uregelmæssig avtagen av ekliptikens heldning mot ækvator. I teoretisk astronomi beviste han at kometerne er himmellegemer og ikke fænomener i vor atmosfære. I praktisk astronomi er han den første som lærte at behandle et instrument som et ufuldkomment redskap, hvis uundgaaelige feil man maa bestemme, derfor er hans stjernekatalog den noiagtigste i den førteleskopiske tid. B. opstillet et nyt verdenssystem, som er et sindrig kompromis mellem det gamle og det nye og dannet et naturlig overgangstrin til det kopernikanske, som først fik sin videnskabelige begrundelse, da Kepler av B.s Marsobservationer hadde fundet lovene for planeternes bevægelse, og Newton hadde vist at disse love er en naturlig følge av gravitationsloven. — B. vil til alle tider nævnes som en av de storste astronomer; hans plads er ved siden av Hippareh, Ptolemaios, Kopernikus og Bessel. Selv kaldte han sig kun Tyeho Brahe Danus, d. e. T. B. hin danske.

Tyge Brahe.

Brahe, vestre tilløp til Weichsel, fra smaasjoegnen paa grænsen mellem Vestpreussen og Pommern, forbi Bromberg, hvor den blir farbar, ut i Weichsel ved dennes vestligste hjorne. Brombergkanalen forbinder B. med Netze-Oder.

Brahestad (finsk Raahe), Finland, by i Österbotten, Uleåborgs län, 60 km. syd for Uleåborg, 3400 indb. B. anlagdes med navnet Salo av Per Brahe 1649. Avsætningsmarked for landbruks- og skogprodukter fra et vidtstrakt omraade. En tidlang Finlands første skibsrederiby. Men den britiske flaates herjing 1854 gav byen et knæk, av hvilket den først begyndte at hæve sig efter jernveisforbindelsen med landsnettet (1902).

Brahm, Otto (1856—1912), t. litteraturhistoriker og teaterleder, deltok 1889 i grundlæggelsen av Freie Bühne i Berlin, blev 1894 leder av Deutsches Theater og 1897 Blumenthals efterfølger som leder av Lessingteatret i Berlin. Har bl. a. skrevet «H. v. Kleist» (1884, 3 opl. 1892), «H. Ibsen» (1887) og «Schiller» (1—2 bd. 1888—92). Et utvalg av hans kritiske skrifter blev utg. i 2 bd. 1913—14.

Brahma var oprindelig i det gamle Indien betegnelse for en hellig potens, en mystisk tryllekraft som «brahmanerne» mentes at sitte inde med, og ved hvis hjælp de kunde vinde magt endog over guderne. Herfra naadde man videre til forestillingen om b. som det absolutte, den centrale altbelivende verdenskraft eller verdenssjæl. Dette abstrakte, spekulative begrep personificertes i folkereligionen til en høieste gud B., verdens skaper og styrer; han fremstilles med fire ansigter og fire armer.

Brahmāner (braminer, sanskrit *brāhmana*) kaldes medlemmerne av den indiske kaste som ved siden av den adelige krigerkaste har høiest rang. Som eneste indehavere av den mystiske kraft brahma (s. d.), hvorved man sattes istand til at overvinde farerne ved samkvem med guder og aander, var de selvskrevne som prester og uundværlige ved offerhandlingerne. De har endvidere utmerket sig som digtere og som lærde; de har optraadt som astrologer og læger og derigjennem vundet betydelig indflydelse. De formaadde ogsaa at overvinde den fare som en stund truet dem fra buddhismen; denne maatte sluttelig fortrække fra Forindien. Derimot rokkedes deres magtstilling under det muhammedanske og senere under det engelske herredømme. Nutildags (da man anslaar deres antal til $10^1/_2$ mill.) er en hel del av dem tiggere; andre finder beskjæftigelse som jordarbeidere; nogen har lært sig engelsk og fundet anvendelse som lærere og underordnede embedsmænd.

Brahmani'sme kaldes den anden store fase av den religiose utvikling i Indien; dens røtter kan følges tilbake til det foregaaende trin, Vedareligionen. Allerede i Rigveda viser sig spor av at tænkningen har begyndt at frigjøre sig fra traditionen; de gamle gudenavne Indra og Varuna strækker ikke længer til, man taler om væren og ikkeværen. I b. føres spekulationen videre; den rækker frem til forestillingen om brahma (s. d.), som tænkes som en substans der befinder sig i evig ro; alt utgaar fra den, den er i alle ting (der sies at den ligner saltklumpen som har oplost sig i vand), og alt stræber sluttelig tilbake til den; verden er alene et skinbillede som kun tilsyneladende eksisterer ved siden av brahma. Ogsaa mennesket er efter sit inderste væsen identisk med brahma (*ātman*, jeg, selv, d. e. brahma): *tat tvam asi*, det er dig. Den som er trængt frem til denne erkjendelse, er frigjort, forløst. De andre holdes fængslet til verden gjennem sjælevandringen: efter døden gjenfødes mennesket stadig paany til en tilværelse hvis kvalitet avhænger av vedkommendes tidligere gode eller onde gjerninger (hans «Karman»). Ogsaa denne lære er ældgammel i Indien, men har vel først fra 8 aarh. f. Kr. av (men altsaa dog allerede længe før Buddha) faat sin fulde utformning. B., som ved siden av sin spekulative filosofi omfattet troen paa de mange guder og tilmed gjorde offertjenesten rikere og mere kompliceret end før, saa en tid sin magtstilling truet av buddhismen. Sluttelig blev dog b. den seirende, men i en noget ændret form: ny-b. eller hinduismen (med ca. 150 mill. tilhængere). Ogsaa i denne form møtes vi av forestillingen om den mystiske opgaaen i alvæsenet. Men blandt de mange guddommelige væsener, som man dog fremdeles tror paa, træder nu de to, Vishnu inkarneret i Krishna (den indiske Herakles) og Siva (den indiske Dionysos), i forgrunden og overstraaler den gud Brahma som allerede før Buddha's tid var fremgaat av det abstrakte begrep brahma. Med sine talløse religiose kaster og sekter er ny-b. et tro speilbillede av hinduracen med dens mange avskygninger og nuancer. — En reformation indenfor b. forsøktes av Ram Mahun Roy; i 1814 optraadte han i Kalkutta og stiftet foreningen «Brāhma-samādsj», i hvilken en spekulativ filosofisk retning søker nærmere at utvikle de moralske og deistiske bestanddele indenfor religionen; herunder har man ogsaa vist sig mottagelig for paavirkning av kristelige idéer.

Brahmaputra, elv i Asien, begynder i det vestlige Tibet i egnen om Manasarovars sjoer, flyter i ostlig retning nord for Hamalaja under navnet Sangpo eller Yarra Sangpo. Efter et løp paa ca. 1 700 km. bøier den mot sydost og gjennembryter under navnet Dihong-fjeldene i en kløft som aldrig har været betraadt av europæere. Saa gaar den i sydvestlig retning gjennem Assam og derpaa ind i den bengalske slette, hvor den forener sig med Ganges. De to forenede elver danner ved sit utløp et vældig delta. B. er likesom Ganges en for hinduerne hellig elv. Dens længde er ca. 3 000 km., og den har en meget betydelig vandføring. Det nedre løp er seilbart indtil fjeldene.

Brāhma-samādsj, se Brahmanisme.

Brahminer, se Brahmaner.

Brahms, Johannes (1833—97), t. komponist, f. i Hamburg, virket fra 1869 til sin død i Wien. Av hans talrike kompositioner (120 op.) kan fremhæves: fire symfonier, akademisk festouverture; korverker med orkester: «Nänie», «Pareernes sang», «Triumfsang», «Rinaldo» og «Ein deutsches Requiem»; pianokonserter, violinkonsert; videre en mængde kammermusik: sekstetter, kvintet, kvartetter; pianokompositionerne: rapsodier, intermezzi, sonater, ungarske danse og variationer; korverker uten orkester og sange for solostemme. — B.s pianoverker hører til litteraturens perler, hans sange trænger stadig videre utover; korverkerne eier en særegen eharme ved den liflige melodi og merkelige klangfarve; «Requiem», skrevet ved morens død, har en vælde og inderlighet som stiller det paa høide med de ypperste kirkelige verker. Som orkestermand har B. været omstridt, nogen frakjender ham enhver sans for orkesterbehandling, andre hæver ham til skyerne. Det synes dog som om han ogsaa her skal vinde terræng for sine idéer. Almindelig anerkjendt er B.s dype poesi, tankefylde og overlegne tekniske mesterskap. — B. var medlem av musikakademiet i Berlin og det franske institut, æresdoktor i Breslau og Cambridge, æresborger av Hamburg.

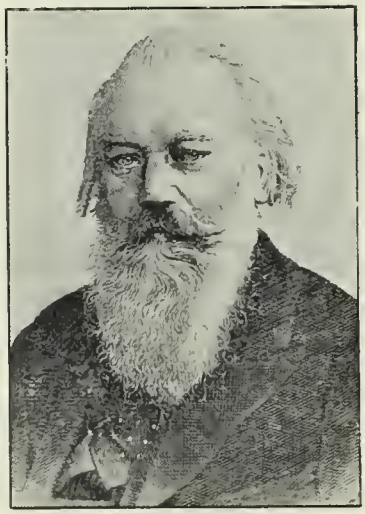

Johannes Brahms.

Brahui, nomadefolk i det østlige Belutsjistan og i de tilgrænsende egne av Forindien. Dets sproglige og antropologiske stilling uklar; det opfattes sedvanlig som den dravidiske folkestammes ytterste forpost mot nordvest. B. er overveiende sjiiter og delt i et stort antal stammer. Herskerfamilien i Belutsjistan hører til b.

Braid *[bre'd]*, James (1795—1860), eng. læge, er grundlægger av den videnskabelige forklaring av hypnotismen, i sin tid kaldt braidisme.

Brai'la, Rumænien, by ved Donaus vestlige bredd. 15 km. ovenfor dens sidste knæ ved Galatz, 65 000 indb. Betydelig utførsel av hvete, talg, kjøt og uld. Før 1883 var B. frihavn. Fra enden av det 16 til enden av det 18 aarh. tilhørte byen tyrkerne.

Braille *[braj]*, Louis (1806—52), fr. blindelærer og selv blind, opfandt den efter ham opkaldte blindeskrift (se Blindeundervisning) som de blinde kan læse ved beføling; den har vundet almindelig indgang. Der er nu endogsaa bygget skrivemaskiner til denne skrift, og der er opfundet et stenografisk system for den.

Braine-l'Alleud *[bræn-lalø']*, Belgien, liten fabrikby i Brabant, 18 km. syd for Brüssel, ved jernbanen mellem denne by og Nivelles. 9 750 indb.

Braine-le-Comte *[bræn-lø-kō't]*, flamsk s'Graven-Brakel, Belgien, by i prov. Hainaut (Hennegau) ved

Senne, mellem Mons og Brüssel, 9 500 indb. Stenbrud; smørhandel.

Brak (av t. *brechen*, at bryte) betegner at jorden brytes eller arbeides om sommeren uten at bære grøde (sumarploie, oiaaker, træde). Helt er dette dog kun tilfælde ved ren b., ikke ved benyttet eller halv b., hvor jorden bærer grønfôr el. l. samme aar den b.-behandles. Den rene b.s hovedformaal er at renske akeren for ugræs, hvad der jo er lettest at gjøre naar den ingen grøde bærer; desuten kan forskjellige grundforbedringsarbeider som grøftning, dypgravning og stenrenskning foretages. Ugræsset utryddes paa b.-akeren ved gjentagne ploininger og harvninger, derpaa gjodsles og saaes hostsæd (rug el. hvete). En særegen form for b. er kam- eller dril-b., hvor jorden lægges op i kammer eller driller. I toppen av disse torker ugræsset let ut, og det ugræs som skyter frem i drilfuren, er let at kvæle ved at drillerne av og til kløves med en plog. Ved benyttet b. tages først en grønfôravling, før jorden b.-arbeides og tilsaaes med høstsæd. Ren b. passer bedst hvor der er store akervidder og mindre let tilgang paa gjodsel. Den søkes ogsaa undgaat ved at dyrke «rotrensende» rotvekster.

Brake, ener, s. d.

Brakmark, se Brak.

Brakteāt (av lat. *bractea*, tyndt blik) er i numismatikken betegnelse for en mynt av solvblik med præg bare paa den ene side; saadanne b. tilhører middelalderen; bruktes ogsaa i Norge. — I den nordiske forhistoriske arkæologi betegner b. efterligninger i guldblik av byzantinske mynter fra 4—5 aarh. De bruktes som smykker og er blandt de mest karakteristiske oldsaker fra Nordens mellemjernalder. Paa b. sees plumpe og forvanskede efterligninger av mynternes keiserbilleder og indskrifter, andre figurer antages at forestille nordiske gudeskikkelser med attributter og symbolske tegn. Runer forekommer hyppig, hele den ældre runerække saaledes paa den vakre b. fra Vadstena.

Brakteat fra Vadstena.

Brakvand, vand av liten saltgehalt, dannes ved blanding mellem ferskvand (elve-, regn-) og det salte oceanvand. B. findes i vekslende mængder i overflaten av fjordene og langs kysten. Hele Østersjoen bestaar av b. (saltgehalt 0—1 pet.).

Bram- (sjøuttr.), kun i sammensætninger. B.-seilet, paa b.-raaen, er det fjerde raaseil fra dækket, nærmest over mersseilene. Til b.-seilet hører b.-fald, b.-skjot o. s. v. B.-stang er det tredje (øverste) led av en mast; undermasten fortsættes av mersestangen, og denne igjen av b.-stangen; der hvor disse to sidste er fæstet sammen, er b.-salingen, av krydslagte eketræstykker (se Saling). B.-stangen støttes av b.-staget, b.-vantet, b.-bardunen. — B.-seil (holl. *bramzeil*) betyder vistnok eg. «prunkseil»; sml. eng. *top-gallant*. B.-seilsbris (b.-seilskuling), saa sterk vind at et skib kan føre b.-seil. B.-riggen er b.-stangen og riggen paa den. — Bovenbramseil, se Boven.

Bramah *[bræmə]*, Joseph (1749—1814), eng. mekaniker og ingeniør, opfandt 1786 vandklosettet og 1796 den hydrauliske presse m. m.

Brama'nte, eg. Donato Lazzari (omkr. 1444—1514), berømt ital. bygmester. Kom 1476 til Milano, hvor han for Ludovico il Moro utførte forskjellige bygverker, bl. a. det vakre kor og tverskib til St. Maria della Grazie. Drog 1499 til Rom, hvor pave Julius II benyttet ham meget, saaledes til ombygning av Peterskirken, til opførelse av de lange forbindelsesbygninger mellem Vatikanet og Belvedere samt til bygningen av det smukke gaardsrum i Vatikanet, «Cortile di S. Damaso», hvis overste arkaderække Rafael smykket med bibelske billeder. Har ogsaa bygget paladset La Cancellaria og kirken S. Pietro in Montorio. B. regnes til sin tids storste mestere. Hans arbeider er utført i enkle, rene stilformer i antik aand.

Brama'rbas (fr. *bramer*, sp. *bramar*, skrike), storskryter, praler.

Bramgaas, se Gaasefamilien.

Bramīner, se Brahmaner.

Bramraa, bramseil, se Bram-

Bramsen, Alfred (1851—), d. tandlæge, tok tandlægeeksamen i 1869, studerte i Amerika og nedsatte sig i Kbh. 1872. Studerte ernæringsfysiologi og har især paa dette omraade utfoldet en betydelig forfattervirksomhet: «Vore borns tænder» (1887), «Tændernes bevaring» (1890), «Kunsten at blive gammel» (1904), «Kunsten at spise (1906), «Alkoholtrang» (1910) og «Den virkelige fare» (1911) o. fl. a.

Bramsen, Henry (1875—1919), betydelig d. cellist, kgl. kammermusikus, gift med den norske konsertsangerinde Martha Sandal (s. d.).

Bramsen, Ludvig Ernest (1847—), d. forsikringsmand, politiker og socialokonom, utgav i 1880-aarene forskjellige verker om sociallovgivning. I 1889 var han en av Danmarks 3 repræsentanter ved arbeiderkonferansen i Berlin. Som folketingsmand i 1892—98 virket han bl. a. for ulykkesforsikringsloven av 1898. I 1900—01 var han indenriksminister i Horrings og Schesteds konservative regjeringer og gjennemforte da fabrikloven av 1901. 1906 var han medstifter av og blev formand for «Dansk Forening for Arbeiderbeskyttelse». 1906 medlem av landstinget.

Branchiosau'rus, den mest oprindelige av de til stegocefalerne (s. d.) horende slegter. Lignet av utseende de nulevende salamandre og gjennemgik likesom disse en forvandling. Men b. minder i flere henseender om krybdyrene og er visselig en mellemform mellem disse og padderne. Findes i kultidens og den permiske tids lag i Tyskland, Frankrike og England.

Branchio'stoma, se Lancetfisk.

Branchipus, se Bladfotter.

Brand, Jan Hendrik (1823—88), præsident i Oranjefristaten (1863—88), en karakterfast og fremsynt politiker. B. forte en heldig krig mot basutoerne 1865—69, avslog 1871 præsidiet i den sydafrikanske republik for ikke at utæske England og kunde som folge av sin strenge nøitralitet mægle mellem England og Transvaal 1881.

Brand. 1. (Med., veter.), se Gangræn. — 2. (Bot.). Plantesygdomme som fremkaldes ved angrep av brandsop (s. d.). — 3. (Arkit.). Se Brandr.

Brandaarsaker. Av beretningerne om Norges Brandkasses virksomhet for aarene 1910—18 fremgaar det at aarsaken til de ildebrande som i løpet av disse aar har rammet Brandkassen, ialt 9 275, i 9.4 pet. av tilfældene skyldes uagtsomhet med fyrstikker og i 11.1 pet. forskjellig uagtsomhet av voksne og barn. Uagtsomhetstilfældene utgjor altsaa 20.5 pet. 17.3 pet. skriver sig fra gnister og 2.1 pet. er elektriske skader, mens aarsaken i 26.8 pet. av tilfældende er uopklaret.

Brandalarm, se Brandvæsen.

Brandānus (Brandan), irsk abbed, d. omtr. 576, vandt stort ry for sin fromhet. Et senere sagn tilla ham en eventyrlig reise mot vest for at finde paradiset. Han seilte rundt i flere aar og oplevet mange vidunderlige ting, indtil han endelig fandt paradisets o. Dette sagn,

som rummer mange forskjellige baade keltiske og fremmede motiver, blev behandlet i et latinsk digt som i 12 aarh. blev oversat til fransk og flere andre sprog.

Brandassuranse, se Brandforsikring.

Brandbu, herred i Opland fylke (Kristians amt), 476 km.² med 5 310 indb. (1918); 11.1 pr. km.² Herredet, som svarer til B. prestegjeld med B. (Nes) og Tingelstad sogne, ligger omkring Randsfjorden i dens midtre del og er et skogdistrikt med et veldyrket bakkeparti i ost for Randsfjorden, omkring Røikenviken og ved B. kirke. Paa Randsfjordens vestside er kun en strimmel langs fjorden opdyrket. Av arealet opgives 40 km.² at være aker og eng, 290 km.² skog, 75 km.² ferskvand; 71 km.² snaufjeld og myr. Gjøvikbanen passerer gjennem herredet. Det høieste fjeld er Kvitingen (721 m.); B.-kampen (514 m.) er et glimrende utsigtspunkt. Ved B. jernbanestation er Vestuppland folkehogskule og B. middelskole, meieri med meieriskole, apotek, hotel m. m. I nærheten Grinaker pleiehjem. I Røikenviken er bebyggelsen tæt. Inden herredet findes flere meierier og sag- og mollebruk. De vigtigste næringsveier er jordbruk og skogdrift. Egen sparebank oprettet 1857 og elektricitetsverk (Hadelands elektricitetsverk). Antagen indtægt 1918 2 618 750 kr., formue 17 642 160 kr.

Brandbyld. 1. (Med.). Stor byld eller gruppe av saadanne (karbunkel; kaldtes tidligere ogsaa anthraks, hvilket ord dog nu kun brukes til at betegne sygdommen miltbrand, s. d.). Begynder som en stor, fast, rød infiltration i huden og underhudsvævet, oftest i nakken eller paa ryggen; efterhaanden kommer der smaa huller i huden, hvorav der uttommes pus og henfaldende vævmasser, undertiden i stor utstrækning, saa at der kommer betydelig substanstap (derav navnet). Sygdommen kan helbredes i løpet av en maaneds tids; men undertiden, især hos ældre folk, hos patienter med sukkersyke eller andre svækkende sygdomme, indtræder der en almindelig infektion, som kan medføre døden. — 2. (Veter.). B. er hos husdyrene den sedvanlige betegnelse for den av en bestemt bakterie (nekrosebacillen) fremkaldte vævsbetændelse med bortdøen av større eller mindre hudpartier paa den nederste del av lemmerne. Sees hyppigst hos hesten, hvor lidelsen ofte utgaar fra hudsprækker i kodebøiningen (muk-b.), hos kvæget fra saar og sprækker mellem klovene (klov-b.). B. er meget smertefuld og kan, naar den gaar i dybden og angriper led eller seneskeder, bli meget alvorlig for dyrets liv. Behandlingen, som bestaar i fugtigvarme, desinficerende omslag, tilstræber en hurtig utskillelse av det bortdøde væv (ægten). Nekrosebacillen er paavist av Bang og Loeffler (uavhængig av hinanden).

Branddug *(fumago vagans),* en til ascomyceterne hørende sop, der ofte indfinder sig som et sotagtig belæg paa bladene av baade trær, busker og urtagtige planter, naar disse er gjort klæbrige av den fra bladlusene utsondrede «honningdug», hvori soppens sporer spirer. Den lever ikke parasitisk, men skader dog planterne, specielt humlen, ved at berøve dem lys og luft og derved hindre dannelsen av bladgront. Alm. især paa pil, bjerk, lind og plommetrær.

Brandenburg, Friedrich Wilhelm, greve av (1792—1850), preus. general og statsmand, uegte søn av kong Fredrik Vilhelm II, utmerket sig i felttoget 1812—15; blev 1839 general. 1848 blev han chef for det preussiske ministerium og var et villig redskap for reaktionen. Siden arbeidet han ivrig paa at styrke Preussens magtstilling. 1850 underhandlet han paa Preussens vegne med keiser Nikolaus I i Warschau for at undgaa en truende krig med Osterrike. B. døde efter sigende av græmmelse over Preussens diplomatiske nederlag. Den virkelige sammenhæng fremgaar av Sybels «Graf B. in Warschau» («Hist. Zeitschr.», 1887).

Brandenburg, Preussen, provins, mellem Oders og Elbens midtre løp, mellem Meeklenburg og Saxhsen, omkring Spree, 39 842 km.², 4 100 000 indb. (1910), 103 pr. km.² Sandig jordsmon, derfor for en stor del furuskog. Den sydlige flate del, Spreewald, har prægtige eketrær og fortræffelige græsganger for storfæ (Spreewaldsmor). Her bor endnu lausitzer-vender, med sit gamle sprog og sin gamle dragt. Den nordvestlige del, die Mark el. Mark B. el. Mittelmark, er preusserrikets kjerne, hvor Albrecht der Bär grundet det tyske herredømme midt iblandt slaverne, efter hvis herskersæte ved Havel, Brennabor (av *Bor,* fruruskog) navnet B. dannedes. B. deles i regjeringsdistrikterne Frankfurt og Potsdam. Byer: Berlin, hvor provinsiallanddagen møter, og Potsdam, hvor provinsial-overpræsidenten har sit sæte, samt Frankfurt a. d. Oder. — Historie. Efter folkevandringen trængte slaviske stammer som vilzer og vender frem fra øst og bosatte sig i det nuværende B. Henrik Fuglefænger erobret en del av landet, og hans søn Otto I oprettet bispedømmerne Havelberg og B. Venderne reiste sig imidlertid, fordrev de kristne og var herrer i landet, indtil Lothar II 1134 forlenet Albrecht der Bär, stamfaren til det askaniske hus, med B., som da bar navnet Nordmark, siden Mark B.; han undertvang slaverne, grundla byer og indkaldte kolonister fra Holland og Vesttyskland, saa at landet blev sterkt germanisert. Slaverne blev livegne. Under hans efterkommere blomstret landet, men da huset Askanius utdøde, blev landet herjet av krig og adelsfeider. 1356 blev det ophøiet til kurfyrstendømme. 1415 gav keiser Sigismund kurværdigheten over B. til borggreven av Nürnberg, Fredrik av Hohenzollern (d. 1440), som blev stamfar til det senere preussiske kongehus. Han var en dygtig regent som kuet adelen og bragte orden til veie; han delte landet mellem sine sønner, men det blev igjen forenet under den ene av dem, Albrecht Achilles (d. 1486). Da Luther fremstod, sluttet kurfyrst Joachim II (d. 1571) sig hurtig til reformationen; det samme gjorde hans slegtning, Albrecht av B., som var stormester for de tyske ridderes orden, og skapte sig derved av ordenens lande et arvelig hertugdømme, Preussen, som han tok i len av Polen. 1618 utdode Albrechts slegt, og Preussen forenedes med B. Johan Sigismund (1608—20) vandt 1614 Kleve og Ravenstein, og B. bestod derefter av tre indbyrdes adskilte landsdele. At forene disse og reise landet til Tysklands førende magt var forbeholdt Johan Sigismunds sønnesøn Fredrik Vilhelm, den «store kurfyrste» (1640—88). Ved klok politik og militær styrke vandt han ved den westfalske fred 1648 Bakpommern, Magdeburg, Halberstadt og Minden, og 1660 fik han Preussen fritat for lensforholdet til Polen. Ved at indkalde fremmede haandverkere og aapne sit land for de fordrevne hugenotter ophjalp han desuten B. paa mange maater. Hans søn Fredrik antok 1701 navnet konge av Preussen, og fra nu av falder B.s historie sammen med Preussens, av hvilket rike det nu utgjor prov. B. [Litt.: Koser, «Geschichte der brandenb. Politik bis 1648» (1913).]

Brandenburg, Preussen, by i prov. B., paa begge sider av Havel, 35 km. vest for Potsdam, 56 000 indb. (1915). Tilvirkning av kamgarn, uldtøier m. m. B. skal være grundet av de slaviske vilzer og kaldtes av dem Brennaborskogsberget. 928 indtoges B. av den tyske konge Henrik I, men skiftet gjentagne ganger herskere, indtil Albrecht der Bär 1161 opslog sin residens der.

Brander, en vittighet, i regelen beroende paa et ordspil, en ordfordreining eller ordavledning som let kan

opfattes. Egentlig skib fyldt med brændstof til at antænde fiendtlige skibe.

Brandes, Carl Edvard Cohen (1847—), d. forfatter og politiker. Studerte i sin ungdom østerlandsk filologi (han blev dr. phil. 1879), men ofret sig snart ganske for litteraturen. I tilslutning til den av broren G. B. reiste litterære bevægelse skrev han i 1870-aarene mest teaterartikler, hvori for første gang i nordisk litteratur den moderne kritiks sjælegranskning anvendes paa skuespilkunsten. Artiklerne er samlet i «Dansk skuespilkunst» (1880) og «Fremmed skuespilkunst» (1881). Et senere dramaturgisk arbeide fra hans haand er «Holberg og hans scene» (1898), som behandler en række Holbergforestillinger og holbergskuespillere fra Det Kgl. Teater i Kbh. B.s politiske løpebane begyndte da han i 1878 ved en fest som frisindede danske mænd gav for Bjørnson, holdt en tale hvori han foreslog samarbeide mellem «det litterære venstre» og det store politiske venstreparti. Allianceen kom istand, og B. valgtes i 1880 ind i folketinget. Samtidig blev han medredaktør i partiets hovedorgan «Morgenbladet». Da alliancen i 1884 sprængtes, stiftet han sammen med Horup «Politiken» og har gjennem dette blad øvet en betydelig indflydelse paa dansk litteratur og teater. Litteratur og politik er for ham nøie forbundne aandsmagter, og dette i forbindelse med hans utprægede partifølelse har gjort hans av grundige kundskaper og ubestridelig talent baarne kritiske virksomhet noget ensidig. 1894 nedla han sit mandat som folketingsmand, gik i 1904 ut av «Politiken»s redaktion og blev 1906 kongevalgt landstingsmand. 1909 blev han finansminister i Zahles første regjering, og 1913—20 sat han i samme egenskap i Zahles andet ministerium. Under de vanskelige forhold Verdenskrigen fremkaldte, har han fyldt denne stilling paa en udmerket maate. — Som skjønlitterær forfatter har B. især virket som dramatiker. Hans skuespil «Et besøg» (1882), «En forlovelse» (1884), «Under loven» (1891) o. fl. henter sine emner fra det kjøbenhavnske borgerskaps liv, som han skildrer med indtrængende forstaaelse og usvigelig sanddruhet. Han har ogsaa, skjont med ringere held, dyrket romanen, f. eks. «Lykkens blændverk» (1898) og «Det unge blod» (1899). I de senere aar har han levert nogen kunstnerisk formede oversættelser av gammeltestamentlige skrifter: «Jesaja» (1902), «Salmerne» (1905) og «Job og prædikeren» (1906). [Litt.: E. Henriehsen, «Mændene fra forfatningskampen», bd. 1.]

C. E. C. Brandes.

Brandes, Georg Morris Cohen (1842—), d. forfatter, av jødisk slegt. Hans tidligste utvikling bestemtes av de to magter som dengang var eneraadende i dansk aandsliv: Hegelsk—Kierkegaardsk spekulation og Heibergsk æstetik. Under paavirkning av den selvstændige tænker H. Bröchner (s. d.) kom han dog snart i motsætning til den herskende ortodoksi. Længere holdt han fast ved den Heibergske æstetik. Ut fra denne finder han f. eks. ikke Ibsens «Peer Gynt» saa harmonisk, skjøn og opløftende som et sandt digterverk maa være. I de artikler han i 1860-aarene skrev (samlet i «Æsthetiske studier», 1868, og «Kritiker og portrætter», 1870), merkes dog en stadig stigende misnoie med de hjemlige litterære tilstande, og samtidig blir paavirkningen fra engelsk og fransk aandsliv sterkere og sterkere. — Et fuldstændig gjennembrud foregik under hans første pariseropphold 1866—67. Han tilegnet sig da Taines av den moderne naturforskning utsprungne syn paa kritikken som en videnskap der rent naturhistorisk behandler kunstverket, paa samme maate som botanikeren behandler en plante. Overalt efterspores aarsakssammenhængen, kunstverket sees som produkt av race og samfundsforhold, og kunstnerens herskende evne utledes av de iagttagne kjendsgjerninger. B. disputerte for doktorgraden (1870) med «Den franske æsthetik i vore dage. En afhandling om H. Taine». Samtidig lærte han engelsk positivistisk filosofi at kjende. Istedenfor golde spekulationer bød denne praktisk arbeide og kamp for menneskelig fremskridt. Han oversatte (1869) Mills bok «Kvindens underkuelse» og et par aar senere samme forfatters bok om nytte- og lykkemoralen. Sociale interesser vaktes hos ham, og fra nu av ser han kampen for litteraturens og aandslivets frigjorelse som et uadskillelig led i arbeidet for det hele samfunds utvikling. — B.s store utenlandsreise 1870—71 førte ham midt ut i det aandelige rore i Europa og sammen med saa betydelige mænd som Mill, Taine og Renan. Al hans ulmende kritik over hjemlige forhold og tilstande slaar ut. Straks efter hjemkomsten begyndte han 3 nov. 1871 paa sine forelæsninger over hovedstromninger i det 19 aarh.s litteratur. Planen er at fremstille «reaktionen mot det 18 aarh.s tanker og folelsesliv og fremskridtsidéernes tilbakevenden i stedse hoiere stigende bolger». Den danske litteratur var blit staaende ved reaktionen, og «hovedarbeidet vil da bli gjennem en mangfoldighet av kanaler at lede de strømninger som har sit utspring i revolutionen og fremskridtet, herind og stanse reaktionen paa de punkter hvor dens opgave historisk er endt». Under behandlingen av den europæiske litteratur er blikket stadig vendt mot nordiske forhold, som belyses og angripes uten skaansel. Dogmetro, protestantisk moral og det samfundsmæssige egteskap fremstilles som produkt av race og klima, men frakjendes absolut værdi. Politisk og social ufrihet avslores og bekjæmpes. Det er let forstaaelig at forelæsningerne vakte forbitret motsigelse, men til gjengjæld sluttet en række betydelige litterære kræfter sig med begeistring om den unge kritiker. Bevægelsen forplantet sig til de andre nordiske lande, ældre forfattere som Bjørnson og Ibsen mottok sterke impulser fra den, yngre som Kielland, Elster og Garborg og i Sverige Strindberg skyldte den sine første sterke indtryk. — 1872 var «Emigrantlitteraturen» utkommet, 1873 «Romantiken i Tyskland», 1874 «Reaktionen i Frankrige», 1875 «Naturalismen i England». Først 1882 utkom «Den romantiske skole i Frankrige» og 1890 «Det unge Tyskland». 1877 hadde B. forlatt landet og bosat sig i Berlin. Efterhaanden var diskussionen fra sakerne glidd over paa personerne, og disse forfulgtes med en blanding av smaalighet og fanatisme av magthaverne. De negtet saaledes B. haardnakket et professorat i æste-

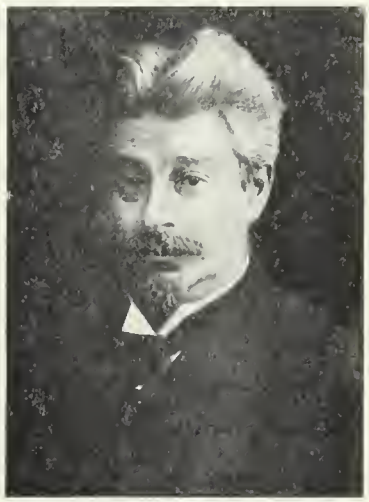

G. M. C. Brandes.

Trykt mai 1920.

tik. En række monografier fra disse aar: «Soren Kierkegaard», de pietetsfulde i «Danske digtere» (1877), «Esaias Tegnér» (1878), «Disraëli» og «Lassalle» (1881) viser mindre polemikeren end den forening av en kritiker, en psykolog og en digter, som kjendetegner B. i hans bedste verker. I 1883 vendte B. tilbake. En kreds venner sikret ham en aarlig sum som svarte til en professorgage. Forholdene var nu ikke saa litet forandret. En rik litteratur hadde hans virksomhet fremkaldt, der var sluttet forbund mellem «det litterære venstre» og det politiske venstreparti, og der tilfaldt ham saaledes med én gang en betydelig magtstilling som han siden har befæstet og utvidet. Foruten talrike indlæg i dagens spørsmaal og anmeldelser av nordisk og fremmed litteratur kom der i aarene efter hjemkomsten en lang række boker: «Det moderne gjennembruds mænd», «Mennesker og verker» (1883), «Ludvig Holberg, et festskrift» (1884), «Indtryk fra Rusland», «Indtryk fra Polen» (1888), flere samlinger «Essays» og endelig det store trebinds verk om Shakespeare (1895), maaske hans betydeligste litterære bedrift. Efter Shakespeare-boken varte det mange aar før B. igjen samlet sig til et storre verk. 1898 utkom den vakre bok om ungdomsvennen Julius Lange, s. a. en liten samling «Ungdomsvers», 1897 en bok om Heine og 1898 en om Ibsen, de to sidste sammenarbeidelser av ældre avhandlinger. 1899—1902 utgav og delvis omarbeidet han sine «Samlede skrifter» i 12 bd., hvortil senere blev føiet 6 supplementsbd., deriblandt artikelsamlingerne «Skikkelser og tanker» (3 bd. 1905—06) og «Fra mange tider og lande» (1910). Senere samlinger av artikler er «Fugleperspektiv» (1913) og «Napoleon og Garibaldi. Medaljer og rids» (1917). 1905 kom første bind av hans erindringer «Barndom og ungdom», efterfulgt av «Et tiaar» (1907) og «Snævringer og horizonter» (1908). 1915 kom et stort verk om Goethe (2 bd.), 1916 et om Voltaire (2 bd.) og 1918 et om Cæsar (2 bd.). — Hvad B.s utvikling angaar, er han med aarene kommet mere og mere bort fra 1870-aarenes nytte- og lykkefilosofi og henimot en gjennemført individualisme som ser maalet i personlighetens frieste utfoldelse. Overfor demokratiske likhetsbestræbelser har han med Nietzsche hævdet det store menneske som kulturens maal og kilde. B.s frihetstrang og retssans har git sig et varmhjertet uttryk i hans agitation i tale og skrift til fordel for undertrykte folkeslag, sønderjyder (sml. art. om dette spørsmaal i «Sønderjylland», 1918), polakker, finner o. s. v. Under Verdenskrigen og fredsforhandlingerne hævdet han med overlegen kritik et selvstændig standpunkt med front mot begge parter, hvad der førte til brud med tidligere venner, f. eks. Clemenceau. Hans indlæg er samlet i «Verdenskrigen» (1916, senere flere ganger forøket) og «Tragediens anden del» (1919). — B.s hyppige reiser, hans bekjendtskap med tidens betydeligste mænd har skapt ham en stilling som en slags mellemmand mellem Norden og Europa. B.s personlighet har været likesaa omstridt som hans tanker. Han kan baade henrive og frastøte i like høi grad. Endnu staar han som et motsigelsens tegn, hvis liv og gjerning ikke helt kan vurderes og overskues, og som heller ikke er fyldestgjørende behandlet. 1902 blev B. av det første venstreministerium utnævnt til professor. — B. har gjentagne ganger besokt Norge. Vinteren 1876 holdt han i Studentersamfundet foredrag om Kierkegaard. Universitetet hadde ved denne anledning negtet ham lokale. Da han næste gang kom igjen i 1880, læste han over den franske poesis historie 1830—40, denne gang paa Universitetet. Siden har han oftere holdt foredrag i Kristiania, likesom han har levert talrike bidrag til den norske dagspresse. I slutten av 1870- og begyndelsen av 1880-aarene skrev han i «Dagbladet», senere i «Verdens Gang». [Litt.: En tilfredsstillende biografi av G. B. er endnu ikke skrevet. Vigtige bidrag til hans karakteristik findes i det festskrift som «Tilskueren» utgav til hans 70-aarsdag 1912.]

Brandfeber, ofte dødelig febersygdom hos hester med blødninger (petechier) i næseslimhinden og hævelser (ødemer) især paa hode og lemmer. Aarsaksforholdene uklare; lidelsen antages dog at skyldes en streptokok.

Brandforsikring er den gren av forsikringsvirksomheten som har til formaal at yde erstatning for økonomisk skade som følge av brand, ildebrand, herunder tillike indbefattet skade og omkostninger ved slukningsforanstaltninger og redning. B. gjælder ogsaa i regelen for skade opstaat ved lynnedslag, selv om dette ikke tænder, samt ved eksplosion av gas fra offentlig gasverk. Grundlaget for forsikringsavtalen er uttrykt i de for forsikringsgiveren — selskapet, foreningen — gjældende eller almindelige forsikringsvilkaar, som for de private institutioners vedkommende i regelen vil være trykt paa selve forsikringsdokumentet, policen. For den offentlige b. — repræsentert ved Norges Brandkasse (s. d.) — vil forsikringsvilkaarene fremgaa av love og vedtægter. For de gjensidige foreninger er der av Arbeidsdepartementet utarbeidet saakaldte «normalstatutter», hvis vedtagelse blir gjort til betingelse for at opnaa kgl. approbation. Hvad der skal forstaaes ved begrepet brand i b.s forstand, er der delte meninger om. Prof. Fredrik Stang har i sine «Forelæsninger over forsikringsret» definert brand saaledes: «Først naar ilden er sluppet los, saa den for kortere eller længere tid unddrager sig menneskenes herredømme, er det en brand.» Fra forsikringsgivernes hold hævdes det at under dette begrep indgaar ikke saadanne bagatelmæssige skader som let kan indtræffe i en husholdning uten at omgivelserne trues med antændelse, f. eks. skade paa klær ved tobaksrøkning eller ved gnister fra ildsted. Forøvrig indeholder gjerne policen en bestemmelse om at gjenstande som med vilje utsættes for ildens eller varmens paavirkning og derunder tar skade, f. eks. tøi under torring, sengklær under paavirkning av elektriske varmeputer o. l., ikke erstattes, men vel den skade som sker paa andre gjenstande. B. omfatter alle gjenstande som henhører under de i policen anvendte bet gnelser og som befinder sig paa forsikringsstedet. Dog vil der ved forsikring av indbo og losøre ogsaa være adgang til uten særskilt avtale at faa erstatning for skade som inden landets grænser sker paa gjenstande utenfor forsikringsstedet, naar de midlertidig er bragt bort derfra, f. eks. tøi medtat paa reise eller gjenstande sendt til reparation. Erstatning for saadan skade er begrænset til 20 pet. av den samlede forsikringssum, dog ikke ut over 1000 kr. Undtat fra forsikring er penger, værdipapirer, gjældsbeviser eller andre dokumenter. Kunstsaker, smykker og andre kostbarheter, videnskabelige samlinger, frimerkesamlinger o. l. vil som regel ikke bli erstattet med mere end 500 kr. med mindre de er opført i policen med en høiere sum. Om b. av skog se Skogbrandforsikring, og om b. av husleie se Husleieforsikring. — B. gjælder kun tingene selv, ikke eierens interesse i tingenes besiddelse. Denne interesse, f. eks. tap av fortjeneste ved en bedrifts stansning paa grund av brand, kan dog forsikres gjennem ehomageforsikring (s. d.). Det følger herav at erstatningen i b. er begrænset til tingenes egenværdi, som igjen retter sig efter værdien paa det tidspunkt da skaden indtræffer. En grundregel ved erstatningens beregning er at den ikke skal føre til vinding for forsikringstageren, men kun til dækning av det virkelig lidte tap. En kjøbmands varer vil derfor ikke bli erstattet med utsalgsprisen, fordi denne indbefatter kjobmandens handels-

avanse, men med dagens indkjopspris plus paalopne nødvendige omkostninger. For gjenstande, hvis værdi undergaar forringelse paa grund av slitage eller ælde, vil der av samme grund ske et passende fradrag i deres gjenskaffelsesværdi. Om b. paa grundlag av forhaandstakst, almindelig for bygninger, se Brandtakst. Er værdien av de forsikrede gjenstande storre end forsikringssummen, betragtes forsikringstageren som sin egen assurandør for forskjellen, og han maa i brandtilfælde bære en tilsvarende del av skaden. Eks.: værdi 30 000, forsikringssum 20 000, brandskade 9 000 kr. Selvassuranee 10 000 kr. eller $^1/_3$ av værdien. Erstatning $^2/_3$ av skaden eller 6 000 kr. — B. hører til de aller ældste forsikringsgrener. Dens spor kan føres tilbake til middelalderens «gilder» (s. d.), hvis statutter bl. a. paala medlemmerne at træde hjælpende til, naar en «gildebror» uforskyldt rammedes av en brandulykke. Den islandske lovbok fra begyndelsen av det 11 aarh. bestemte at enkelte kommuner skulde danne gjensidige forsikringsforeninger, som ogsaa tok sigte paa brandulykker. Noget lignende kan paavises i de gamle svenske landskapslove. Av gilderne utviklet der sig særegne «brandgilder», som er direkte forløpere for nutidens gjensidige b.s-foreninger. I Danmark blev det ved D. L. 3—13—10 paabudt at der skulde søkes sognehjælp til opførelse av nedbrændte gaarder, naar eieren ikke selv hadde midler dertil. Noget saadant paabud er ikke blit utfærdiget for Norges vedkommende, men der er meget som tyder paa at praksis har utviklet sig omtrent paa samme maate. Ved N. L. 2—11—14 blev det saaledes forbudt presterne at utstede saakaldte «brandstød eller tryglebreve», som hjemlet brandlidte ret til at bede om hjælp, men som hyppig blev misbrukt. Ved reskript av 15 decbr. 1724 anordnedes der en gjensidig b. for landets kirker; den ophævedes igjen i 1863. Ihvorvel der allerede i slutningen av det 17 aarh. i England var oprettet almindelige private b.s-indretninger, fremtvunget av den store brandulykke som overgik London i 1666, blev der hos os ikke før i 1735 gjort forsok paa at skaffe Norge en almindelig b.s-indretning. Enhver stiftsbefalingsmand fik dette aar anmodning om at fremkomme med forslag til en saadan. Forsøket førte imidlertid ikke til noget resultat. Den første norske b.s-indretning efter mere moderne prineipper var Christiania Brandassuraneekasse, oprettet efter initiativ av magistraten og byens «12 mænd» ved fundats av 10 decbr. 1753; opløst i 1827. Den forsikret imidlertid kun bygninger i hovedstaden. En almindelig bygningsforsikring for det hele land fik vi først gjennem Den Almindelige Brandforsikringsanstalt som stiftedes ved kgl. forordning av 18 aug. 1767. Denne paa gjensidighet grundede indretning, den samme som nu bærer navnet Norges Brandkasse, indførte tvungen forsikring for bygninger i samtlige kjøpstæder med undtagelse av Kristiania, som hadde sin egen kasse, mens forsikringen paa landet var fri. Ved lov av 19 aug. 1845 blev den tvungne forsikring ophævet. For løsøreforsikringens vedkommende var man henvist til utlandet eller til det i 1798 i Kjøbenhavn stiftede «Det Almindelige Brandassuranee Compagni for Varer og Effekter for Danmark, Norge og Hertugdømmerne», som indtil rikernes adskillelse i 1814 ogsaa arbeidet i Norge. Der blev gjort flere forsøk paa at avhjælpe trangen til et norsk løsøreforsikringsselskap. Forslag i denne retning var fremme paa Stortinget i 1821 og 1824 uten at komme til behandling. Et i 1827 av repræsentanten byfoged Wulfsberg fremsat forslag om «octroi» for et saadant selskap førte vistnok til en anmodning til regjeringen om at være behjælpelig med istandbringelse av et aktieselskap for oiemedet, men aktietegningen mislykkedes ganske. Saa hvilte tanken, indtil nogen fremstaaende mænd i Bergen i 1838 fandt at burde gjøre et forsok, og resultatet herav blev stiftelsen av aktieselskapet Det norske Brandassuranceselskab i 1839, opløst i 1909. Derefter gik det slag i slag med oprettelsen av b.s-selskaper, hvorav enkelte igjen ophørte efter kort tids forløp. — Foruten av Norges Brandkasse drives b. for tiden i vort land av henved 300 gjensidige foreninger, hvis virksomhet for de aller flestes vedkommende er av ren lokal natur og begrænset til landsbygden, 44 norske aktieselskaper og av 31 utenlandske aktieselskaper. Samtlige aktieselskaper er tilsluttet en tarifforening, hvis formaal det er gjennem bindende avtaler at forhindre usund konkurranse som kan rokke selskapernes soliditet. De norske aktieselskaper driver ved siden av b. i almindelighet andre braneher. Deres virksomhet er ogsaa for manges vedkommende utvidet til andre lande. Til belysning av b.s utvikling hitsættes følgende opgaver over den aarlige bruttopræmieindtægt i norske aktieselskaper:

1874 . . .	1.6 mill. kr.	1911 . . .	6.4 mill. kr.
1881 . . .	2.2 » »	1914 . . .	10.4 » »
1891 . . .	2.2 » »	1917 . . .	37.6 » »
1901 . . .	3.0 » »		

Bruttopræmien for direkte b. avsluttet i Norge stiller sig for de norske selskaper saaledes for femaarsperioden 1912—17:

1912 . . .	4.5 mill. kr.	1915 . . .	5.5 mill. kr.
1913 . . .	4.9 » »	1916 . . .	8.1 » »
1914 . . .	5.3 » »	1917 . . .	13.4 » »

De utenlandske selskapers bruttopræmie av norsk b. var i 1917 5.9 mill. kr. Brutto erstatninger i de utenlandske selskaper utgjorde for femaarsperioden 1913—17 95.9 pct. av bruttopræmieindtægten. For de norske aktieselskaper utgjorde brutto-erstatningerne for nævnte femaarsperiode 63.7 pct. av bruttopræmien. Det maa bemerkes at den store Bergensbrand i 1916 falder i denne periode. De norske aktieselskapers bruttotap i dette aar gik op til 24.2 mill. kr., 122.2 pct. av præmien, og de utenlandskes til 8.9 mill. kr., 206.6 pct. av præmien. Om Norges Brandkasses præmie og tap s. d. Anslaaes de private gjensidige b.s-foreningers aarlige præmieindtægt til 1.5 mill. kr., skulde det beløp som i 1917 betaltes i præmie for norsk b. i runde tal bli:

Norges Brandkasse		
bygningsforsikring . . .	kr. 4 386 000	
løsoreforsikring	» 140 000	
		kr. 4 526 000
Norske aktieselskaper		» 12 788 000
Utenlandske aktieselskaper		» 5 963 000
Gjensidige foreninger		» 1 500 000
		Tilsammen kr. 24 777 000

Om brandkatastrofer og brandaarsaker s. d. [Litt.: «Udredning af brandforsikringsvæsenets udvikling i Norge», utarbeidet av den ved kgl. res. av 20 feb. 1897 nedsatte kommission; «Norsk Forsikringsaarbok», Forsikringsraadets beretninger; T. Odegaard, «Kortfattet norsk forsikringsleksikon».]

Brandfrie stoffer anvendes dels som beskyttende overtræk for brændbare eller mindre ildfaste meterialer, dels som selvstændig konstruktionsmateriale. Teaterdekorationer gjøres nogenlunde brandfrie ved overstrykning med en opløsning av fosforsur ammoniak. Virkningen av saadanne overstrykninger beror enten paa at der ved ophetning dannes inerte gasarter, eller paa dannelsen av en sammenhængende smeltet hinde. Jernkonstruktioner beskyttes ved et isolerende lag av murverk, mørtel el. l. Pengeskap utføres med dobbelte vægger, hvis mellemrum utfyldes med asbest eller kiselgulr.

Træ har man hittil ikke ved impregnering el. l. kunnet gjøre helt brandfrit. Brændt sten, puds, betong og armert betong hører til de forholdsvis brandfrie bygningsmaterialer, hvorimot granit, gips og jern er mindre motstandsdygtige. En jernbygning er rigtignok uantændelig, men langtfra brandsikker, naar den indeholder ting som kan brænde. Ved varmen vil nemlig smijern bli blott, mens støpejern er tilboielig til at springe, især hvis der paasproites vand.

Brandgavl (og brandmur) opføres mot nabobygning eller som avdeling i større bygninger av 1½ stens (35 cm.) mur, uten aapninger; skal rage 30 cm. over takflaten. Avhænger av en mindste lovlig avstand fra nabo (i alm. 4 m.) eller av bygningens størrelse og art.

Brandgods (sjouttr.), d., om mindre skibmandsgods utslitt, kassert taugverk).

Brandgranater, særlig konstruerte, med en brandsats fyldte artilleriprojektiler, som før anvendtes for at skyte trækbygninger o. l. i brand. Nutidens almindelige granater og granatkardætsker benyttes ogsaa med ganske god brandvirkning. Se Bombe.

Brandkassen, se Norges Brandkasse.

Brandkatastrofer. Av b. indtrufiet i de senere aarh. i Europa er branden i London i 1666 den største. Den ødela i løpet av 60 timer 100 kirker, 13 200 andre bygninger, gjorde 20 000 mennesker husvilde og foraarsaket materielt tap paa ca. 10 mill. pund sterling. Dernæst kommer branden i Hamburg i mai 1842, som la 1 100 vaaningshuse og 102 lagerbygninger i aske. Den samlede skade utgjorde 45.4 mill. mark. Siden 1871 er der i Amerika indtruffet følgende b.:

1871.	Chicago,	18 000	bygninger, skade	165 mill. dollar.
1872.	Boston,	748	— »	70 —»—
1904.	Baltimore,	2500	— »	70 —»—
1906.	San Francisko,		»	350 —»—

En skogbrand i Nordveststaterne i 1910 ødela værdier for ca. 100 mill. dollar. — Av norske bybrande skal her nævnes dem som siden 1855 har medført et større tap paa bygninger — efter Brandkassens erstatning — end ½ mill. kr. Aarstallet nævnes først og Brandkassens erstatning i en rund sum: 1855 Bergen 562 000, 1858 Kristiania 1 296 000, 1858 Moss 509 000, 1860 Stavanger 888 000, 1861 Risør 548 000, 1863 Arendal 560 000, 1866 Drammen 3 986 000, 1868 Arendal 926 000, 1870 Drammen 1 340 000, 1877 Levanger 808 000, 1884 Larvik 922 000, 1886 Kragerø 616 000, 1886 Skien 2 422 000, 1890 Hammerfest 1 352 000, 1892 Kristiansand 3 750 000, 1897 Levanger 1 155 000, 1897 Namsos 1 400 000, 1900 Sandefjord 1 145 000, 1900 Stenkjær 742 000, 1901 Farsund 840 000, 1901 Bergen 646 000, 1902 Larvik 1 158 000, 1904 Aalesund 9 422 000, 1908 Fredrikstad 538 000, 1916 Bergen 11 646 000, 1916 Molde 1 108 000. [Litt.: Ing. Nagel, «Brandkatastrophen und Brandsehäden in den Ver. Staaten», Hannover 1912; J. Ødegaard, «Kortfattet norsk forsikringsleksikon».]

Brandkorps, se Brandvæsen.

Brandlinjer kaldes de 10—20 m. brede belter som i naaleskog snauhugges med passende avstand for at hindre utbredelsen av skogbrand. De beplantes ofte med løvtrær (bjerk), som i belovet tilstand yder et godt vern mot fremtrængende ild. Marken holdes i b. sommertiden fri for kvist og andre brændbare emner. Naar jernbanen føres gjennem naaleskog, renhugges ofte b. paa begge sider av linjen, og marken ploies av og til for at holdes vegetationsfri. B. kan ogsaa hensigtsmæssig tilsaaes med fleraarige fôrvekster. Naar b. lates ubevokset, gjør de tillike nytte som veier, og under drivjagter opstilles skytterkjeden i dem.

Brandloven. Lov om brandvæsenet av 15 aug. 1908 indeholder bestemmelser om brandstyre (s. d.), brandsyn (s. d.), feiervæsen (s. d.), brandredskaper (s. d.) og brandvæsen (s. d.), samt huseieres og andres pligter til forebyggelse av ildsfare og i brandtilfælde. Loven traadte i kraft 1 jan. 1909.

Brandmaleri el. pyrografi vil si kunsten at tegne med glødende metalinstrumenter fornemmelig paa træ. Den er almindelig utbredt blandt primitive folkeslag og gjør sig sterkt gjældende i folkekunsten, bl. a. hos os, hvor det har været en utbredt skik at «svi» ornamenter paa træsker o. l. I den senere tid har den faat et sterkt opsving, især i den hjemlige kunstindustri, da utførelsen er blit lettet ved et for saadanne arbeider særlig konstruert apparat, bestaaende av en platinaspids som ved en slange er forbundet med et besinapparat og en indretning som holder den stadig og jevnt glødende. B. anvendes gjerne til dekoration av trægjenstande enten udelukkende med indbrændte ornamenter eller figurer eller til konturer for malerier.

Brandmur, se Brandgavl.

Brandmus, se Mus.

Brandon *[brændn]*. 1. England, by i Durham, 5 km. sydvest for Durham, 18 000 indb. Kulgruber, jernverk. — 2. Canada, by i Manitoba, paa høire bredd av Assiniboina, hvor denne overskjæres av den canadiske pacifikbane som byen skylder sin opkomst (anlagt 1881, 16 000 indb. Kornhandel.

Brandpil, et projektil som før skytevaabnenes opfindelse anvendtes til at frembringe brand i bygninger, skibe eller krigsmateriel. B. utkastedes av en kastemaskine; bak spidsen hadde den en fordypning som var fyldt med brændbar sats.

Brandpletter, en art graver fra den ældre jernalder (omkr. aar 400 f. Kr. til 500 e. Kr.). De kjendes særlig fra Bornholm, hvor over 3 000 er undersøkt, men ogsaa fra det øvrige Danmark, og bestaar av en liten fordypning i jorden, ofte omkr. ⅔ m. dyp, hvori er henlagt resterne fra likbaalet.

Brandr kaldes paa oldn. den ytterste utsmykning av skibenes stavner og husenes takgavler. I sagaerne omtales en række b., rikt utstyrt med dragehode, tyrehode, «en yngling holdende en spændt bue og pil» o. s. v. især maa dragehoderne ha git skibenes stavner og husenes gavler et ganske fantastisk utseende. Paa stavkirker og norske relikvieskrin ser man disse b., likesom denne utsmykningsskik endnu lever igjen paa bondegaarder.

Brandraketter, se Raketter.

Brandredskaper omfatter slukknings- og redningsmateriel av enhver art til bekjæmpelse av skadeild samt redning av liv og eiendom ved saadan: slanger med straalerør og kuplinger, direkte fra brandkummer eller hydranter paa trykledninger eller fra sprøiter for dampel. bensindrift, kemiske sprøiter med kulsyretryk eller haandkraftpumper. Transportable eller stationære redningsstiger, redningsapparater, røkmasker med luftpumpe eller komprimert surstof. Vandtaarne for meget høie bygninger sættes i forbindelse med en eller flere dampsprøiter, rettes vertikalt til en betydelig høide og dirigeres nedenfra gaten. Sjødampsprøiter før brand paa havnen. (Se pl. Brandredskaper.)

Brandr Jónsson (d. 1264), isl. lærd og geistlig, abbed i Þykkvibær 1247, 1263 biskop i Hole, oversatte et fransk heltedigt om Alexander, paa islandsk «Alexanderssaga» og «Gyðingasögur» (jødernes historie); B. J. nød stor anseelse baade for sin lærdom og for sine egenskaper som høvding og var meget avholdt.

Brandrud, Andreas (1868—), n. kirkehistoriker, f. i Sondre Fron, blev teologisk kandidat 1892, assistent ved Riksarkivet 1896 og utnævntes 1897 efter offentlig konkurranse bl. a. med dr. A. Aall (s. d.) til professor i teologi med særlig forpligtelse til at foredrage kirke- og

dogmehistorie. Av hans publikationer kan nævnes en monografi over den norske jesuit «Kloster-Lasse» (1896), en «Kirkehistorie for gymnasier og høiere skoler» (1904), hans hovedverk «Den kristne kirkes historie» (1915) og en fortræffelig biografisk indledning i Jens Nilssøns «32 prædikener», utgit som festskrift til reformationsjubilæet 1917. B. var medredaktør av «Norsk Kirkeblad» 1907—13.

Brandrøk (Enno Rustung), se Rustung.

Brandrør tjener til at antænde sprængladningen i sprængfyldte kanonprojektiler, enten naar disse støter an mot marken eller en gjenstand (i terrænget, paa sjøen), nedslagssprængning, eller mens projektilet befinder sig i luften, luftsprængning. B. til nedslagssprængning kaldes perkussionsrør og brukes i sprænggranater, i almindelighet indskruet i disses spids, og i (halv)pansergranater, indskruet i granatens bakre ende

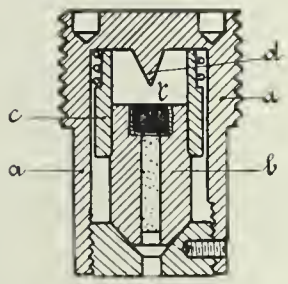

Fig. 1.

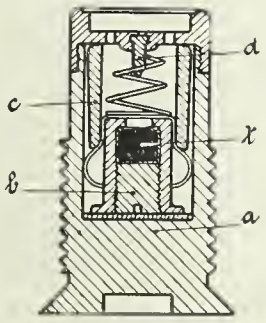

Fig. 2.

(bund-perkussionsrør). Fig 1 viser et alm. perkussionsrør og fig. 2 et bundperkussionsrør, i bruk hos os. Det alm. princip for saadanne b. er at der inde i et rørformig legeme (a) findes en med tændsats (t) forsynt løper (b), som holdes fast for skudlosningen (av en opsplittet ring (e) el. ring og fjær), men som ved denne blir fri, idet ringen farer tilbake over løperen (roret armeres) og ved projektilets anslag slaar mot en tændspids (d.). For brisantprojektiler (s. d.) maa der i regelen foruten den alm. perkussionsindretning være en særlig anordning med kraftigere tændsats (detonator). For projektiler som skal bevirke størst mulig ødelæggelse av døde maal, og som derfor først bør springe efter indtrængelsen, gives perkussionsrøret en retardert antændelse (enten ved mekanisk anordning eller en indskutt særskilt sats, som bruker en viss beregnet tid til forbrænding). B. til luftsprængning kaldes tids-b., som dog nu er gaat av bruk og er erstattet av det dobbeltvirkende b. (ogsaa kaldt enhetsrøret), som kan bevirke projektilets sprængning i et bestemt punkt i banen eller ved anslaget. I fig. 3 og 4 vises vort 19 sek. dobbeltvirkende b. for feltkanoner. Paa lignende maate som ved perkussionsrorets armering er her anordnet en konkussionsindretning (1) som tænder b. ved skudlosningen (ved mundladningskanoner blev b. direkte antændt av den fra kanonens ladning forbi projektilet strømmende krudtgas). Fra konkussionsindretningen slaar ilden gjennem kanaler ned til satsskivernes (2) satsriller (3), som er fyldt med en komprimert sortkrudtsats, hvis brændetid man kjender. Den ene satsskive er stilbar, saaledes at dens satsrille brænder den indstillede tid, før ilden slaar ned i b.s krudtkammer (4), hvorfra den gaar videre til projektilets sprængladning. Den stilbare satsskive har inddeling i sekunder (ved kasteskyts) eller oftest i meter, avstandsinddeling, beregnet efter projektilets flyvetid paa de forskjellige avstande. Perkussionsindretningen (5) bevirker antændelse ved anslaget, hvis projektilet ikke har sprunget i luften. Denne slags b. er i de senere aar utviklet derhen at de har flere satsskiver, hvorved opnaaes længere brændetid, og har anordninger saa at de kan indstilles for én eller to sprængninger i luften (særskilt for projektilets bakdel og hodet) eller for sprængning ved anslaget. For brisante projektiler maa ogsaa disse b. være forsynt med særskilt anordning med kraftigere tændsats-detonator for detonation av sprængladningen. B. blir da noget længere end fig. viser. At indstille den stilbare satsskive paa et bestemt tal kaldes at tempere b. Hertil brukes hos os en ganske enkel temperingsstift eller i den sidste tid automatisk temperingsnøkkel, der er et apparat som selv er forsynt med temperingsinddeling, og som én gang for alle kan indstilles for temperingen, hvad der er av betydning under skytning i mørket og under hurtigskytning. Endvidere er der mekaniske b., som eksempelvis kan grunde sig paa et urverk, sat i gang ved projektilets rotation eller ved fjærer som utløses ved skudlosningen, eller ogsaa paa væskers utstrømningshastighet (hydrauliske rør) eller ved en syres indvirkning paa en metaltraad som holder tændspidsen, og som efter en viss tids forløp bevirker projektilets sprængning.

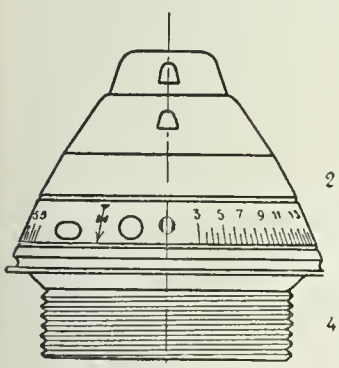

Fig. 3.

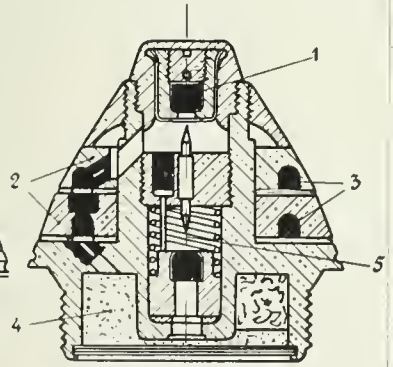

Fig. 4.

Brandsaar, se Forbrænding.

Brandseggfoss, vandfald (5 m.) i Ogna, Ogndal herred, Nord-Trondelag fylke (Nordre Trondhjems amt).

Brandskat, den ydelse som en i landet indtrængende fiende lar befolkningen utrede under trusel om ellers at avbrænde og ødelægge byer og gaarder.

Brandskorpe, se Forbrænding.

Brandslange, se Brandvæsen.

Brandsop *(ustilaginaceæ)* er navnet paa en familie av basidiesoppene. Alle b. er snyltere og foraarsaker sygdomme eller ødelæggelser hos verten, som, naar undtages én art, altid er en urtagtig plante. Sopsporerne angriper vertplanten i dens unge alder og danner et traadet sopmyeelium, som vokser med verten og breder sig i den, indtil blomsterne anlægges; da stanser soppen sin vegetative utvikling og gaar i stedet over til at danne formeringsorganer, der som oftest opstaar i vertens blomsterdele. Disse sporer, som utvikles inde i myeeliets hyfer, kaldes brandsporer eller basidiefrugter og er tykvæggede og mørkfarvede. Sporemasserne ser ved modningen ut som et sort pulver, der blir synlig ved at de av vertplantens eeller som omgir sporerne, sprænges. Flere b. hører til vore skadeligste snyltesopper, saaledes først og fremst de arter som angriper kornsorterne og frembringer de sorte aks («brandaks», «sotaks» el. «kulaks») paa byg og havre (særlig *ustilago*) og hvete *(ustilago* og *tilletia)*. Kornene forvandles til et brunsort sotlignende pulver bestaaende av soppens talløse sporer. Eksempelvis anrettet b. i Sverige i 1889 skade for ca. 15 mill. kr. (Bekjæmpes ved avsopning (s. d.) av saakornet.) En del b. angriper blomsterdelene eller de vegetative dele av fôrgræssene eller andre urter; av

de sidstnævnte kan nævnes *ustilago tragopogonis*, som hos os er meget alm. paa gjeteskjeg, hvis blomster den ødelægger og istedet fylder kurvdækket med sit sorte sporepulver.

Brandsprøite, brandstige, se Brandvæsen.

Brandstiftelse. Den som forsætlig forvolder ildebrand, hvorved tap av menneskeliv eller utstrakt ødelæggelse av fremmed eiendom let kan foraarsages, straffes med fængsel fra 2 aar indtil paa livstid. Er ildebranden voldt ved uagtsomhet, straffes den skyldige med bøter eller fængsel indtil 3 aar. Den som forsætlig fremkalder fare for saadan ildebrand ved at undlate at utføre nogen ham paahvilende særlig pligt, straffes med fængsel indtil 6 aar. Med fængsel indtil 1 aar straffes den som under ildebrand søker at hindre dens forebyggelse eller bekjæmpelse (straffel.s § 148, 149, 150 og 151).

Brandsyn. Ifølge brandloven (s. d.) skal b. avholdes regelmæssig én gang aarlig i løpet av sommeren efter brandchefens nærmere bestemmelse og ellers saa ofte som det findes fornødent. B. som utføres av feiermesteren i vedkommende distrikt, skal ha sin opmerksomhet henvendt paa alt som kan ha betydning for ildsikkerheten eller som vidner om uforsigtighet i omgang med ild.

Brandsøen, en 12 km.² stor ø med 1 344 indb. (1900) i Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt). Øen er ved en nordsydgaaende bugt opdelt i en østlig og en vestlig del. Paa nordsiden av den vestlige del ligger ladestedet Florø hvis indbyggerantal er iberegnet ovenstaaende opgave.

Brandt, Carl Joakim (1817—89), d. prest, 1856 forstander for Grundtvigs høiskole paa Marienlyst, 1872 efter Grundtvig prest ved Vartov. B. har indlagt sig stor fortjeneste som utgiver av dansk litteratur fra middelalderen og er Danmarks betydeligste salmehistoriker (hovedverk: «Den danske psalmedigtning» I—II, 1846—47, sammen med L. Helveg). I «Psalmebog for kirke og hjem» har han utført et betydningsfuldt arbeide med at restaurere gamle salmer.

Brandt, Enevold (1738—72), d. adelsmand, hofmand, blev 1764 utnævnt til assessor i høiesteret, efterat han allerede i 1760 var blit kammerjunker. Snart opgav han ganske embedsveien for hofkarrièren. Et ubesindig angrep paa Kristian VII's yndling, grev Holck, bragte ham en kort landsforvisning; men Struensee skaffet ham paany adgang til hoffet og utnævnte ham (nov. 1771) til grand maître de la garderobe med det hverv at føre et stadig opsyn med kongen under dennes tiltagende sindssygdom. B. belønnedes desuten med 60 000 rdl. og grevetitelen, men var allikevel misfornøiet og næret til sidst planer om at styrte Struensee. 17 jan. 1772 blev han fængslet sammen med Struensee; at han engang hadde prylt kongen, blev gjort til en frygtelig forbrydelse, og 28 april fuldbyrdedes hans dodsdom paa en barbarisk maate.

Brandt, Fredrik Oscar (1860—), n. offiecr, kaptein 1893, oberst 1911, 1912 chef for hærens offiecrsskoler, generalmajor 1919. B. var 1907—11 redaktor av «Norsk Militært Tidsskrift», og fik 1887 tidsskriftets prismedalje i guld.

Brandt, Fredrik Peter (1825—91), n. retshistoriker, 1849 universitetsstipendiat, 1862—90 professor i lovkyndighet. B.s retshistoriske arbeider, først i en del spredte avhandlinger i tidsskrifter, efterhaanden stedse mere utdypet i en originalt præget og frisk mundtlig universitetsundervisning, sluttelig samlet i hans hovedverk «Forelæsninger over den norske retshistorie» (2 bd., Kra. 1880—83) gir en klar og indgaaende oversigt over den norske retsutvikling. Et betydningsfuldt verk var ogsaa «Tingsretten» (1866, 2 utg. 1878). B. hadde en hovedandel i vasdragsloven av 1 juli 1887. 1855—63 utgav han det rikholdige «Repertorium for praktisk lovkyndighed» (3 bd.).

Brandt, Kristian Kornelius Hagemann (1859—), n. læge, cand. med. 1884, dr. med. 1893 («Det ektopiske svangerskab»), 1896—99 reservelæge ved Fødselsstiftelsen, 1900—05 universitetsstipendiat i gynækologi. Efterfulgte i 1906 Sehønberg som bestyrer av Fødselsstiftelsen og professor i fødselsvidenskap og kvindesygdomme, paa hvilket felt han i en aarrække har utfoldet en alsidig, klar og vaabenfor virksomhet som forsker. B.s videnskabelige arbeider findes for størstedelen i «Norsk Magasin for Lægevidenskaben». B. har planlagt opførelsen av og ledet den store nye kvindeklinik i Kra., som blev indviet 1914.

Brandt, Peter Andreas (1792—1862), n. litterat, tegner og naturforsker, drog 1834 til Brasilien, som han bereiste sammen med den danske zoolog P. W. Lund, til hvis verk «Brasiliens dyreverden før sidste jordomveltning» (Kbh. 1841—43) han leverte bidrag, navnlig tegninger. B. vendte aldrig tilbake til Norge. For sin avreise hadde han 1834 grundlagt det ill. ukeblad «Skilling-Magazinet» (s. d.), som dog først begyndte at utkomme fra det følgende aar (1835—91).

Brandt, Thure Emil (1819—95), sv. massør, opr. officer. Begyndte 1861 at behandle kvindelige underlivslidelser med massage og gymnastik. Metoden er fremstillet i hans «Behandlung weiblicher Geschlechtskrankheiten» (1891).

Brandt, Wilhelmine Andresine (1827—1915), n. slegtskyndig og personalhistoriker, har med stor flid samlet og utgit et større antal stamtavler over norske slegter, bl. a. Lossius og B. (1863), Ellerhusen og Gorbitz (1866), Sundt (1867), Meyer (1871), Brueneeh og Stabell (1872), Ameln (1884), Benkestok (1904).

Brandtakst kaldes i brandforsikring en vurdering utført av dertil opnævnte sakkyndige i den hensigt at lægges til grund for forsikringen. Der skjelnes mellem b. og brandskadetakst. Den sidste utføres efter at brand er indtruffet for at fastsætte skaden. I privat brandforsikring utredes omkostningerne ved b. i regelen av forsikringstageren. Ved brandskadetakster er det almindelig at omkostningerne deles mellem forsikringsgiver og forsikringstager. Om b. og brandskadetakst ved forsikring i Norges Brandkasse s. d.

Brandtelegraf, se Brandvæsen.

Brandt-Rantzau, Rolf (1882—), n. pianist, f. i Sarpsborg, studerte 1895—99 i New York, kom 17 aar gammel tilbake til Norge, hvor han blev fru Grøndahls elev, tok senere undervisning i Berlin hos Scharwenka og Busoni. Konserter i hjemlandet, Berlin og New York, skandinavisk tourné. B.-R's spil utmerker sig særlig ved en delikat, poetisk klangbehandling og glimrende teknisk lethet; han er bl. a. en fuldendt Chopin-spiller.

Brandval, herred i Hedmark fylke (Hedemarkens amt), 510 km.² med 4 130 indb. (1918); 8 pr. km.² Sværer til B. prestegjeld og sogn. Herredet, som ligger nord for Kongsvinger paa begge sider av Glommen, strækker sig mot øst helt ind til grænsen mot Sverige (B. Finskog). Paa begge sider av Glommen og ved indsjøen Nuguren er terrænget forholdsvis flatt og vel bebygget og dyrket, forøvrig er bebyggelsen meget spredt indover Finskogene. Glommen danner flere fosser, hvoriblandt Norsfossen; dens bredder er sterkt utsat for elvebrud og oversvommelser; til forebyggelse herav er store forbygninger flere steder utført. Av arealet er 25 km.² aker og eng, 360 km.² skog (naaleskog), 37 km.² ferskvand, resten snaufjeld og myr. Herredet er en skogbygd med veksterlig, men tildels sterkt hugget skog; omtrent $^1/_3$ av skogen eies utenfor herredet (f. eks.

Lillestrøm dampsag og hovleri med skogeiendomme, 41.10 skyldmark). Av større eiendomme forøvrig kan nævnes skoggaarden Hofoss (101.43 skyldmark), forstkandidat Løvenskiolds skogeiendomme (40.38 skyldmark) m. fl. Her findes flere, tildels store, sag- og mollebruk. Gjennem herredet gaar Kongsvinger—Flisenbanen og hovedvei til Värmland i Sverige. Ramsø gruber, som tilhørte Odalens jernverk, ligger inden dette herred. Gruberne har ikke været drevet siden 1877. Herredet har egen sparebank, oprettet 1890. Elektricitetsverk. Kommunalt pleiehjem. Antagen indtægt 1918 2 550 223 kr., formue 29 882 000 kr.

Brandventil kaldes en i forbindelse med vandledning anbragt ventil, udelukkende bestemt til dæmpning av ildebrand og derfor forsynt med kupling el. l., hvorpaa en brandslange med straalerør kan anbringes. B. til anbringelse i en bygnings indre er i regelen bygget som en almindelig stoppekran og hyppigst forsynt med paaskrudd slange og kan da benyttes av hvem som helst. En anden og mere sammensat konstruktion har de paa gaterne med en viss indbyrdes avstand paa byens vandledningsnet anbragte b., som er bestemt til kun at benyttes av brandvæsenet. De kan enten være helt forsænket under gatens nivaa (brandkum) eller rage frem over dette (hydrant). Fælles for begge b.-typer er, av hensyn til faren for frysning, selve ventilens anbringelse i frostfri dybde. Den overjordiske b. vinder ved sin tilgjængelighet i den nyere tid mere og mere indpas. B. kan i en bygning være indrettet til automatisk at træde i virksomhet ved en utbrytende brand (se S p r i n k l e r).

Brandvæsen. Til b. regnes alt hvad der paa forhaand organiseres eller skaffes ad offentlig eller privat vei for at skjerme liv og eiendom mot ildsvaade, altsaa slukнings- og redningsvæsen. En likesaa vigtig opgave har b. deri at det maa søke at f o r e b y g g e skadeild. Dette sker: 1. ved eftersyn og kontrol av hvorledes de i saadant øiemed givne love og bestemmelser overholdes (brandpoliti), 2. ved at arbeide for almindelig ildsikkerhet, saavel for den enkelte bygning som for samlinger av saadanne. B. knyttes saaledes nøie til politi- og bygningsvæsen. — Det varte længe inden man lærte metodisk at kjæmpe mot skadeildens herjinger. Forholdsregler og slukningsredskaper var yderst tarvelige like til midten av forrige aarhundrede. Folgen vai at ilden ødela med næsten ubunden magt, selvfolgelig mest i byerne. Eftersom disse vokste og blev rikere, blev tapene større og frygteligere. For at raade bot herpaa utstedtes de saakaldte brandanordninger, og det er fra disses fremkomst man kan begynde at regne med en mere planmæssig organisation av byernes b. og bygningsforhold. Allerede aar 1619 utstedtes for Norge en forordning, hvorefter alle byer paalagdes at ansætte borgermester og raad, som bl. a. ogsaa hadde at sørge for et b.; men der blev ikke ofret meget penger eller arbeide derpaa. Trondhjem fik en særskilt brandanordning 30 nov. 1689, ifølge hvilken der opsattes et brandkorps paa 64 mand under en branddirektør. En lignende forordning fulgte for Bergen 16 mai 1707 og endelig for Kra. 14 feb. 1714. En almindelig brandanordning av 18 aug. 1767 fastsatte at hver by i landet skulde organisere et b. under en branddirektør samt anskaffe forskjellige slukningsredskaper o. a. De gamle brandanordninger har i mangt og meget gjældt like til vore dage. De er nu avløst av en almindelig brandlov av 15 aug. 1908. Ifølge brandanordningerne utskrives de saakaldte «borgerlige» brandkorps. Disse korps dannedes av haandverksborgere og deres svender. Da man hadde liten tilførsel paa vand og kun var henvist til haandkraftsprøiter, maatte korpsene gjøres meget mandsterke. De inddeltes i «sprøitekorps», «nedbryterkorps» og «vandlangerkorps», i sig selv meget betegnende navne. Kra. borgerlige brandkorps blev ophævet ved lov av 30 mai 1894; de eksisterer fremdeles i flere byer, dog væsentlig paa papiret. — De utskrevne brandkorps var tunge apparater at arbeide med og sene at tromme sammen. Paa samme tid som tjenesten var byrdefuld for mandskaperne, fik de selvfølgelig ogsaa liten ovelse som brandmænd. Man blev mere og mere klar over at disse brandkorps ikke var tilstrækkelige for byernes sikkerhet, og gik over til at holde fastlonnede og stadig tjenstgjorende korps, organisert efter militært monster. Kristiania fik sit faste brandkorps 1861, Bergen og Trondhjem 1863. De faste brandkorps' befal og mandskap fordeles paa flere brandstationer, hvis utstyr og beliggenhet avhænger av de stedlige forhold. Inden hver station deles besætningen i vaktskifter, saaledes at omtr. $^1/_3$ kan ha fri ad gangen. Paa stationerne er alt indrettet med øieblikkelig utrykning for oie. Man bor gaa ut fra at den forste hjælp skal være fremme paa hvert punkt senest 5 minutter efter mottagen melding, mens forsterkning kommer efterhvert fra de nærmeste stationer. Av den allerstorste vigtighet er et godt telegraf- og alarmeringssystem, det er brandvæsenets hovednerve, idet hurtig hjælp er mangedobbelt hjælp. Oieblikkelig, sikkert og uten hindringer skal brand kunde meldes. Samtidig skal brandstedets beliggenhet angives, altsammen uten unodig foruroligelse av byens indvaanere. Alle disse fordele er opnaadd ved den elektriske telegraf. Grundlaget for nutidens brandtelegraf skyldes Siemens & Hallske, som i 1865 tok morseapparatets i brandtelegrafens tjeneste. Fra forskjellige punkter inden et omraade forbindes meldestationer (brandalarm) med et eller flere morseapparater paa brandstationen. Hver meldestation har sit eget telegraftegn bestaaende av streker og punkter. Telegraferingen foregaar ved hjælp av et urverk, som kan sættes igang av hvemsomhelst. Brandsignalet, der samtidig hores som ringning ved meldestationen og paa brandstationen, gjentages i regelen automatisk 6 ganger. Straks det er forstaat paa brandstationen, telegraferes meldingen derfra til samtlige eller enkelte stationer, hvorefter utrykning foregaar efter fastsat reglement. — Samtidig med oprettelse av faste brandkorps lagdes stort arbeide i forbedring av vandverkene. Byerne blev forsynt med et net av trykledninger i jernrør, nedlagt efter videnskabelige principper. Derefter har byernes slukningsvæsen fuldstændig skiftet karakter. De gamle tungvinte haandkraftsproiter er for det meste avløst av slanger som forbindes direkte med vandledningen i brandkummer eller i overjordiske brandstændere (hydranter). Paa steder hvor forholdene ikke gir angang til anlæg av ledninger med tilstrækkelig stort tryk, maa man ty til dampsproiter eller fremdeles beholde haandkraftpumperne, mens vandledningsnettet ialfald i storre byer maa forbindes med pumpeverk og vandtaarne. Dampkraften blev ikke tat i b.s tjeneste før 1829. Dette aar konstruerte Braithwaites i London den forste dampsprøite. 1858 fulgte Shand Mason & Co. sammesteds eksemplet. Fra denne tid er disse maskiner blit almindelige og konstrueres nu i de fleste industrilande. Vanskeligheten laa væsentlig i kjelkonstruktionen, idet der forlanges hurtigst mulig og sterk damputvikling, mens samtidig maskinens totalvegt bor være mindst mulig. Kra. fik sin forste dampsproite (sjødampsproite) 1870 og landdampsproiter 1875. — I de senere aar har man gjort sig navhængig av dampkjelen, idet man som drivkraft for pumpeverket bruker en bensinmotor, som ved nyere konstruktioner tillike gir drivkraft for transportbil for mandskap og materiel. Overgang fra transport til pumpeverk sker ved en enkel omkupling. Man har ogsaa brukt elektrisk motor, men en

saadan kan kun sættes igang hvor man har en elektrisk sterkstrøm (sporveisledninger o. l. eller hvor pumpeverket er stationært). Kemiske sproiter medfører en vandbeholder paa indtil 500 l., som drives i veiret med komprimert kulsyre. De kan være nyttige til at indlede slukningsarbeidet, mens dampsproiterne gjøres klar, og vil i mange mindre brandtilfælde strække til, saaledes av megen nytte hvor vandtrykket i ledningerne ikke er høit nok. Foruten de almindelig brukte smaa trykpumper («assuransesproiter») gives der en mangfoldighet av smaa kemiske sproiter (ekstinktorer) beregnet for husbruk. Siden 1902 har man indført automobildrift, ogsaa i enkelte av norske byer. I Kra. arbeider for øieblikket en komité med forslag til modernisering av byens b., bl. a. ogsaa almindelig overgang til automobildrift. Slangerne, som nu spiller en hovedrolle i slukningsvæsenet, og uten hvilke man ikke vilde kunne utrette meget, skal være opfundet av van der Heyde, d. i Amsterdam omkr. 1712. De første slanger var sydd sammen av seilduk. 1720 opfandt væveren Beek i Leipzig de vævede slanger. 1847 forfærdiget Beuringer i Hannover de første fuldkommen tætte slanger med gummibelæg indvendig. Til sammenføining av slangerne bruktes for skruekuplinger, nu næsten overalt de moderne «øieblikskuplinger», der tættes av selve vandtrykket ved hjælp av indvendige gummipakninger. Av en moderne kupling forlanges at den skal kunne sættes sammen med ett grep og være lik for begge ender av slangen. — Av redningsmateriel maa fortrinsvis nævnes de transportable stiger. Ogsaa disse er i de senere aar kombinert med automobil og kan derved gjøres betydelig sværere, altsaa høiere end de som kjøres med hester hvis trækkraft er mere begrænset. Stigernes reisning foregaar enten med haandkraft eller med komprimert kulsyre, luft, elektrisk kraft eller fjærkraft. De nyeste stiger er forsynt med dreiemekanisme i horisontalplanet, hvorved opnaaes stor manoverdygtighet. Foruten de transportable stiger medfører b. flere lettere smaastiger, særlig hakestiger, der hænges op i vinduskarmene, og hvorved man litt efter litt kan række op i de høiereliggende etager. Av de mange forskjellige andre redningsapparater kan nævnes liner, redningssækker, redningsseil, rokmasker med luftpumpe eller surstofbeholder, forbindingssaker og enkle medikamenter til første hjælp i ulykkestilfælde. — En meget væsentlig spore til den gjennemgripende forbedring av vore byers b. har oprettelsen og den senere utvikling av landets Almindelige Brandkasse nu «Norges Brandkasse» været. Gjennem lovbestemmelser har Brandkassen faat magt til at nedsætte brandkontingenten indtil 50 pct. som vederlag for særegne foranstaltninger til forebyggelse eller formindskelse av brandfare, eller i motsat fald forhøielse av kontingenten. Hermed har man gjort det til et klart økonomisk spørsmaal, hvorledes en by ordner sit b. — Angaaende b. i vore byer henvises til: «Beskrivelse over vandverkerne og brandvæsenet i de forskjellige norske kjøbstæder og ladesteder m. v.», separatavtryk av «Norsk Teknisk Tidsskrift» 1885, samt «Oversigt over norske byers og ladesteders vandverks- og slukningsvæsen», utarbeidet av direktør J. Odegaard (1906). — Paa landet findes kun undtagelsesvis et ordnet b. Vistnok paabyder de fleste private assuranseselskaper at der skal holdes brandspand, stiger og assuransesproite, og kredsvis findes stationert 2- eller 4-mands haandsproiter, som skal rykke ut i brandtilfælde inden kredsen. Men dette slukningsvæsen er litet effektivt. Paa bymæssig bebyggede steder paa landet er b. derimot oftest organisert nogenlunde tilfredsstillende, forsaavidt der paa stedet findes vandverk. I regelen har man dog kun frivillige brandkorps. (Se planche Brandredskaper.)

Brandywine Creek *[brændiwaⁱn krīk]*, Forenede Stater, elv i Pennsylvania, munder i Delaware-elven. Ved bredderne av B. slog Howe Washington 1777.

Brangwyn *[brænwin]*, Frank William (1867—), eng. maler, f. i Brügge (Belgien), kom i ung alder til England, hvor han tiltrak sig William Morris' opmerksomhet og fik arbeide i hans atelier. Hans kunst kom dog først til gjennembrud efter hans reiser i Orienten, hvis gamle kunst gjorde et sterkt indtryk paa ham. Hans malerier, som er sterkt dekorative og viser forkjærlighet for sterke, mætte farver og flatevirkninger, har man saaledes med adskillig berettigelse sagt minder om persiske tepper. I sine raderinger viser han en utpræget sans for fast og klar form og motsætningen mellem lys og skygge. Utpræget artistisk som han er, gjælder det for ham først og fremst om farvernes og massernes virkning. Haand i haand hermed gaar der dog et sterkt realistisk drag, som har faat uttryk i hans forkjærlighet for at skildre industriens og haandverkets arbeidere og hylde dem gjennem en lignende idealisering av fysisk sundhet og kraft som er eiendommelig for Meunier. B. har ogsaa gjort en række tegninger til tepper, møbler, metalarbeider o. l. Av hans verker, som findes rundt om i forskjellige landes museer, kan nævnes: «Simon Stylites», «Sjøroverne», «Døperen Johannes», «Assisi» og «Den moderne handel» (dekorative malerier i Londons bors) samt hans illustrationer til «Tusen og en nat».

Branicki, Jan Klemens, greve av (1688—1771), polsk statsmand, hadde stor indflydelse under August III og var efter hans død (1763) endog opstillet som kongsemne, men ved russiske troppers hjælp seiret Czartoryskierne paa riksdagen 1764 og fik B. landsforvist. Han flygtet til Ungarn, men vendte hjem igjen, da hans svoger St. Poniatowski kort efter valgtes til konge (1764).

Branly *[brânlí]*, Edouard (1844—), fr. fysiker, fra 1876 professor ved det katolske universitet i Paris, mest bekjendt ved undersøkelser av metalpulveres elektriske ledningsevne, hvilket førte til opfindelsen av den saakaldte «kohærer», som var den første detektor (s. d.) som blev benyttet i radiotelegrafien.

Brant, Sebastian (1457—1521), t. digter, retslærd, knyttet til universitetet i Basel, senere byskriver i sin fødeby Strasbourg. Det verk som har gjort hans navn berømt, er den satiriske, moraliserende digtning «Das Narrenschiff», hvor han i djerv, folkelig fremstilling med stor menneskekundskap og klart blik for det liv som bevægede sig omkring ham, har tat fat paa alle tidens forhold.

Brantford *[brǽntfød]*, Canada, by i Ontario, ved Grand River, tillop til Eriesjøen, 30 km. vest for Hamilton, 16 600 indb. Maskintilvirkning, stor handel. Navn efter indianerhøvdingen Josef Brant.

Branting, Agnes Margareta Matilda (1862—), sv. tekstilkunstnerinde, ledet 1891—1904 foreningen «Handarbetets Vänner» og indla sig i denne stilling store fortjenester av svensk husflid og kunstindustri. Senere har hun ledet et verksted «Licium», som især har leveret kirkelige tekstilarbeider. 1908 stiftet hun foreningen «Pieta», som har til opgave at redde gamle arbeider av denne art fra undergang. Av hendes litterære arbeider kan nævnes hendes beskrivende katalog over Uppsala domkirkes «klädkammare» og en bok om «Das goldne Gewand der Königinn Margaretha».

Branting, Karl Hjalmar (1860—), sv. socialdemokratisk patiforer, studerte først matematik og astronomi for at bli videnskapsmand, men avbrøt disse studier og kastet sig over arbeidersporsmaal og socialpolitik. 1887—92, 1896—1908 og 1911—17 var han redaktør av «Social-

BRANDREDSKAPER

Automobil-dampsprøite.

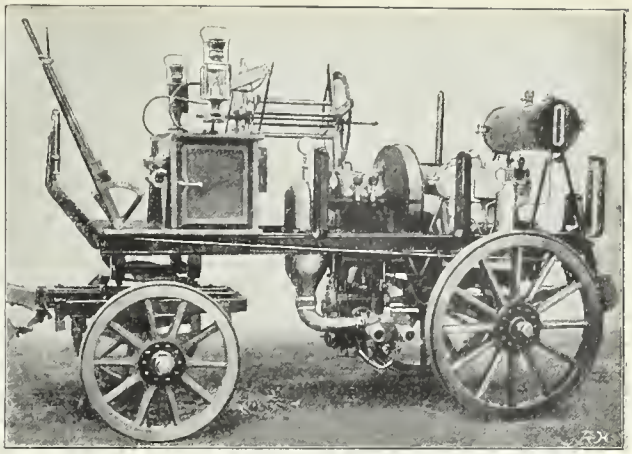

Bensinmotor-sprøite.

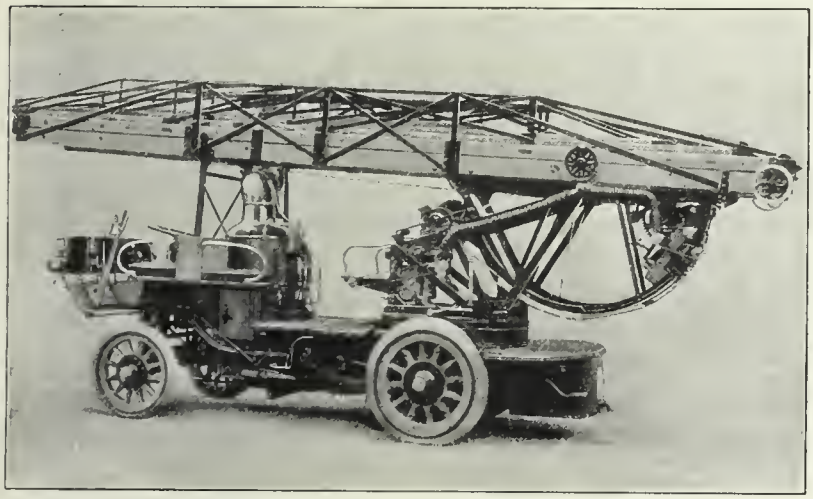

Automobil-stige med kulsyrebeholder.

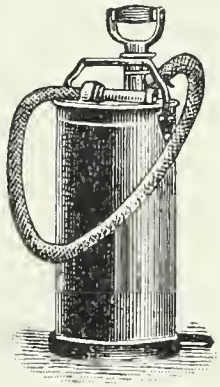

Assuransesprøite.

Hakestige.

Røkhjelm med surstofbeholder.

Materiel til brandvæsen fra Vereinigte Feuerwehrgeräte-Fabriken, Berlin.

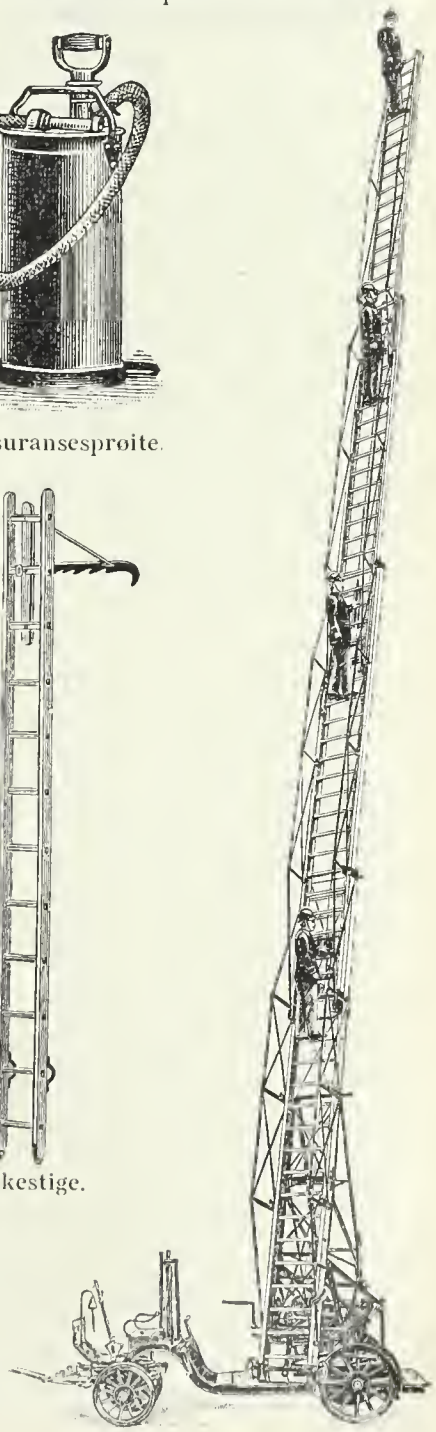

Stige i opreist stand.

Karl Hjalmar Branting.

demokraten», som under ham har opnaadd megen utbredelse og indflydelse. 1896 blev han indvalgt i riksdagen som en av Stockholms repræsentanter, og han har her, stadig gjenvalgt, med kraft og fremgang kjæmpet for sine idéer. B. er en udmerket taler og agitator, behersket og smidig som debattant, klar i uttryk og varmt begeistret. Han har ydet værdifuld medvirkning til gjennemførelsen av de senere aars socialpolitiske lovgivningsarbeider og til stemmeretsreformen 1907, og været medlem av talrike riksdagsutvalg. Megen betydning fik hans personlige holdning under unionsavviklingen 1905. Under Verdenskrigen var han en ivrig tilhænger av Sveriges absolutte nøitralitet og bekjæmpet kraftig de svenske «aktivistiske» grupper. Sommeren 1917 stillet han sig i spidsen for sammenkaldelsen av en international fredskonferanse paa socialistisk grundlag; denne førte vel ikke til noget, men B. vandt stort ry ved sin ledelse av den. Efter den store radikal-socialistiske valgseier høsten 1917 blev han 19 okt. finansminister, men allerede 15 jan. 1918 nedla han sit hverv og blev riksdagsvalgt «fuldmægtig» i Riksbanken. 9 mars 1920 chef for et socialdemokratisk ministerium efter Edéns avgang. B. er uomstridt det svenske socialdemokratis mest fremragende personlighet; han har tat bestemt avstand fra den syndikalistiske bevægelse, som allerede før Verdenskrigen var begyndt at faa indpas i Sverige, og staar som fører for sit partis hoire fløi. — B.s hustru, Anna Matilda Charlotta B., f. Jäderin (1855—), har under forfatternavnet René utgit en række fortællinger, som fængsler ved sin kraftige kolorit og sunde realisme.

Brantôme *[brãtå'm]*, Pierre de Bourdeilles de (ca. 1527—1614), fr. forf., opdraget ved hoffet hos dronning Margarete av Navarra, Frans I's søster, deltok i kampene mot hugenotter og tyrker, blev kammerherre, trak sig som ældre tilbake til det abbedi som han hadde faat efter en bror. Hans berømte «Mémoires», som først utkom længe efter hans død, gir en livfuld og utilhyllet fremstilling av samtidens liv: «Vies des hommes illustres et grands capitaines français et étrangers», «Vies des dames illustres», «Vies des dames galantes» o. s. v.

Bras (sjouttr.), taug hvormed rærne i et skib hales fra den ene side til den anden i horisontal retning. I hver raanok (raa-ende) er en b. fastgjort; den har taljer for at kunne hales lettere (se Rig). B. paa fokkemasten kaldes for-b., paa stormasten agter-b. (og paa krydsmasten (kryds-b.). Forøvrig har hver b. navn efter sin raa: stor-b., fokke-b., storebram-b. o. s. v. — At brase er at svinge rærne ved at hale i b. paa den ene side og slakke b. paa den anden; «brase fuldt», «b. bak» (s. d.). «Brase firkant», gammeldags, stille rærne tvers over skibet (kaldes nu at «skvære», av eng. *square*, firkantet, tverskibs). At brase op, brase an, lægge rærne saa meget langskibs som mulig, til bidevindsseilas.

Brase, at. se Bras.

Brasen, Hans Ole (1849—), d. maler, elev av Kjobenhavnakademiet, har i Paris studert under Bonnat. Har malet dyr, genrebilleder, portrætter og landskaper, de sidste ofte med motiver fra Sørup ved Esrom sjø.

Brasen *(abramis brama)*, en av de største og værdifuldeste av de til karpefamilien hørende norske fiskearter, adskiller sig fra de ovrige arter navnlig ved sin lange analfinne og meget høie, fra siderne sterkt sammentrykte legemsform. Er alm. utbredt over Mellemeuropa og store dele av Sverige; men er hos os indskrænket til elver og vande i landets sydøstlige, lavtliggende egne, hvor den paa sine steder er talrik. Den gaar mot vest til Jarlsberg, mod nord til henimot Elverum. B. opnaar hos os en vegt av omkring 4 kg., i andre lande adskillig mere.

Brasēro, sp. metalbækken, som fyldt med glødende kul benyttedes til at opvarme værelser. Stilledes ofte paa en trefot. Brukes nu kun i Spanien og Italien.

Braset, Karl (1880—), n. digter og folkemindesamler, f. i Sparbu. Han har utgit tre digtsamlinger: «Fjellbekkjen» (1906), «Annvakkjin» (1907) og «Aastasaangan» (1908), alle paa sparbumaal. I 1910 utgav han to store og værdifulde samlinger av folkeminder fra Trondelagen: «Hollraøventyra, svanøventyra» og «Øventyr, sagn». B. har ogsaa utgit et skrift om «Sparbumaalet» (1903).

Brasilianske nøtter, se Paranøtter.

Brasilien (Republica dos estados unidos do Brazil), Sydamerika, 8 528 218 (efter en ny planimetrisk beregning 8 497 540) km.² med 27 473 579 indb. (1917); 2.8 pr. km.² B., som er den største stat i Sydamerika, næsten likesaa stor som alle de øvrige tilsammen, grænser til dem alle undtagen Chile. Nordgrænsen mot Guayana og Venezuela følger vandskjellet som dannes av en række lavere bergrygger, Serra Paearaima, Serra da Lua, Serra Aearahý, Tumue Humae o. fl. Grænserne mot Peru, Bolivia og Colombia, som delvis er elvegrænser, er ikke opgaat, men skal rette sig efter overenskomsterne av 1904. B. omfatter: 1. Amazonsletten (undtagen bremmen ved Andesbergenes fot) og 2. det brasilianske bergland. Amazonsletten, B.s nordligste del, strækker sig fra Andesbergenes østlige fot uten avbrytelse til havet, en næsten horisontal flate paa 3—4 000 km. Med en høide ved Pongo de Manseriche av 180 m. o. h. og en længde i luftlinjen derfra til havet paa 3 500 km. faar sletten en gjennemsnitlig heldning av 1 : 20 000. Sletten er bredest i vest, hvorfor ogsaa Amazonelvens bielver her er seilbare længer opover end i øst, hvor sletten er smalere. Sletten dækkes av en sammenhængende tropisk urskog med palmer og lianer (træagtige slyngvekster), hvorfor den ogsaa kaldes Selvas (s. d.), d. v. s. skogene. Det brasilianske bergland, B.s sydlige del, 3 mill. km.² stort, er 300—1 000 m. o. h. Det er opbygget av granit, gneis, syenit og glimmerskifer, med overdækning hovedsagelig av sandsten. Nær kysten løper hen over plataaet fjelddrag parallele med denne, mot nord ender de i en avstand av 200 km. fra Amazonelven, mot vest naar de til Guaporé (grænsen av Bolivia), mot syd til Parana. Mot kysten sænker høilandet sig i terrasser, som fra øst tar sig ut som fjeldkjeder. Som berglandets kystrande kan nævnes Serra do Mar (like ved kysten, mellem Rio og Santos, Orgelfjeldet 2 230 m.), længere syd og fjernere fra kysten Serra do Paranapiaeaba og atter nærmere Serra Geral. Parahyba do Suls frugtbare dal skiller, i nordvest for Rio de Janeiro, Serra do Mar fra Serra da Mantiqueira, hvor B.s høieste punkt Itatiaya (2 712 m.); den nordlige fortsættelse sammenfattes som Serra do Espinhaeo (Rygrad-fjeldet). Kystfjeldene skilles fra det egentlige plataa, de saakaldte Campos, ved Rio São Franeiseo. I syd rækker B. ogsaa ind over Pampas. — B. hører hovedsagelig til 4 vanddistrikter: 1. Amazonelvens (s. d.) i nord. Amazonelven tilhører i en længde av 3 000

km. B. og mottar inden dets grænser nogen av sine største tilløp, f. eks. Rio Negro, Madeira og Toeantins. 2. Rio Paranahyba, den vigtigste av de elver som løper fra nordheldet av det brasilianske høiland, 1 040 km., 670 km. farbar, med tilløpene Gurgueia og Pianhy. 3. Rio S. Franeiseo, den største elv i det østlige B., 2 900 km. lang. 4. Parana-Paraguay i syd. Foruten disse er der endel kortere elver som løper like ut i Atlanterhavet. Amazonelvens vanddistrikt utmerker sig ved store sjøer, som egentlig er utvidelser av elveleierne. — Klima. B. falder indenfor to klimatstrøk, det tropiske i nord og det subtropiske i syd. Det tropiske regn og passatregnet utgyder sig rikelig over hele slettelandet i nord (Para 2 200 mm., Manaos 2 120 mm.). Kystfjeldene tar derimot av for sydostpassatens regntilførsel, saaledes at høilandet indenfor paa mange steder kun dækkes av savanner, d. v. s. stepper med spredte trær. I Para har den kjøligste maaned, februar, en middeltemperatur av + 25° C., den varmeste, november, + 26.5° C., og først i den sydlige, tempererte del av landet optræder væsentlig lavere temperaturer, hvilket dog ogsaa kan være tilfælde i de indre dele av landet syd for Amazonelven, hvor der en enkelt gang kan forekomme kuldegrader. Nord- og Midt-B. hjemsøkes i den første del av aaret av epidemiske sygdomme, til hvilke efter 1849 ogsaa hører den gule feber, som da overførtes fra Vestindien. — Plantelivet er overordentlig rikt. De mægtige urskoger, som danner et formelig fletverk, indeholder 120 slags anvendelige trær, blandt hvilke f. eks. jakaranda og mahogni er vel kjendte. Av seringueiraen faaes kautsehuk, av braza-træet farvestof. Særlig er earnauba-palmen nyttig. Talrike medicinplanter. — Dyreverdenen utmerker sig ved en mængde fuglearter med pragtfuldt farvet fjærbedækning; egne for B. er tukan og kolibri. B.s største pattedyr er tapirsvinet, der likesom dovendyret hører hjemme i tropetykningen. Blandt krybdyrene møter vi alligator, boa constrictor og skildpadder; desuten lever her talrike fisker (i Amazonelven 2 000 arter), men fremfor alt er insektverdenen rik. — Befolkningen er meget blandet. 36 pet. er kreoler (d. e. europæere, mest portugisere), 19 pct. negre, 9 pet. indianere og 36 pet. blandinger (mestiser); ca. $^1/_2$ mill. vilde indianere (indios bravos): tupi, ges, kariber, nu-aruak-folk. I de nordlige provinser er indianerne særlig talrike, i de midtre kystprovinser (Pernambueo—Minos) negrene, i kystbyerne folk av europæisk byrd. Sproget er det portugisiske, i syd dog likesaa meget tysk. Befolkningen er tættest i kystlandet, særlig i prov. Rio de Janeiro (19 pr. km.^{2}), Alagoas, Pernambueo, Sergipe, Ceara og S. Paulo, meget glissen i Goyaz, Matto Grosso og Amazonas (i de to sidste kun 0.02 pr. km.^{2}), i det hele i Amazonstaterne. 1820—1915 er indvandret ca. $3^1/_2$ mill. mennesker, hvorav $1^1/_3$ mill. italienere, 1 mill. portugisere, $^1/_2$ mill. spaniere og 120 000 tyskere, som fornemmelig har slaat sig ned i sydprovinsen Rio Grande do Sul. — Under keiserdømmet var den romersk-katolske religion statsreligion, men efter republikkens indførelse er stat og kirke skilt, og fuldstændig religionslikhet erklæret. Der tælles omtr. 150 000 protestanter. Nogen statistik over oplysningsforholdene foreligger ikke. 1888 ophævedes slaveriet. — Næringsveier. B. er en landbruksstat, skjønt endnu kun en liten del av det store land er under dyrkning. Hovedproduktet er kaffe, dernæst sukker, tobak, bomuld, maté, kautsehuk, tømmer, kakao. B. frembringer $^3/_4$ av jordens hele kaffehøst, idet det i de forløpne aar av dette aarh. har levert fra 10—15 mill. sækker à 60 kg. aarlig. Staten São Paulo frembringer likesaa meget som hele det øvrige B. Utførselen, for hvilken Santos, dernæst Rio er hovedbyerne, løper op i en værdi av 3—400 mill. kr. aarlig. Tobak produceeres især i Bahia, kautsehuk kommer fra Amazondalen. I Rio Grande do Sul er kvægstellet vigtig, med store slagterier i Pelotas. Der utføres tørket kjøt, talg, huder. Rike fund av kul bl. a. i Rio Grande do Sul, av guld i Minas Geraes, hvis gruber ved Ouro Prato drives av engelske selskaper (en av et fransk), ogsaa av andre metaller og mineraler, diamanter (i Minas Geraes, utførsel avtagende) og andre smykkestener. I ældre tider var bergverksdriften B.s vigtigste næringsgren, og guldet fra B. Portugals store rigdomskilde. Tekstilindustri og garverier i Rio og andre byer. Tysk bryggerivirksomhet. Storhandelen er mest i fremmedes hænder. Kun brasilianske skibe faar delta i kyst- og elvetrafikken. Indførselens værdi (bomuldsstoffer, metalvarer, kul, korn o. a.) utgjorde i 1918 næsten 1 000 mill. kr., utførselen 1 400 mill. kr. I handelen paa B. deltar fornemmelig de Forenede Stater og England, dernæst Tyskland, Frankrike, Argentina og Portugal. Hovedhavner er Santos, Rio de Janeiro, Para, Bahia, Pernambueo. Andre vigtige havner er Porto Alegre, Maceio, Cuyaba. Jernbanerne har (1917) en længde av 41 300 km., de vigtigste er Central-banen fra Rio de Janeiro til Minas Geraes og S. Paulo, Mogyana-banen (Minas Geraes), Leopoldina og Bahia Central. Hovedstad er Rio de Janeiro (ca. 1 mill. indb.); en ny forbundshovedstad er utset i staten Goyaz. — Forfatningen. B.s kyst opdagedes 1500 av portugiseren Cabral, og B. tilhørte i den følgende tid hovedsagelig Portugal. I 1807 flygtet den portugisiske kongefamilie til B. I 1813 erklærtes kolonien for et kongedomme, og da hoffet i 1821 var vendt tilbake til Europa, utropte 1822 en nationalforsamling kong Johan av Portugals ældste søn Dom Pedro til keiser av B. 1889 omstyrtedes keiserdømmet, og B. erklærtes for republik under titelen Brasiliens forenede Stater. Ifølge forfatningen av 24 febr. 1891 er B. en forbundsrepublik av 20 stater, 1 forbundsdistrikt og 1 territorium (Aeré). Hver av de ældre provinser danner en stat som styrer de fleste anliggender temmelig uavhængig av eentralregjeringen. Den lovgivende og bevilgende myndighet er hos en nationalkongres i to kamre. Den sammentræder hver 3 mai. De deputeredes kammer tæller 212 medlemmer, valgte for 3 aar direkte, 1 for hver 70 000 indb. Senatet tæller 63 medlemmer som vælges direkte, 3 for hver stat, for 9 aar. Præsidenten vælges hvert 4de aars 1 mars direkte av folket, likesaa vicepræsidenten, som tillike blir senatets præsident. — Myntenheten er milreis (à 1 000 reis), à pari = kr. 2.04. — Sit navn fik B. efter rodfarvetræet, som allerede i 1503 bragtes til Europa, og som av de indfødte kaldtes *ibiripitanga*, rødtræ, av portugiserne *braza*, glød. — Litteratur. B.s litteratur faldt i lang tid sammen med den portugisiske og blev først mere selvstændig i løpet av 19 aarh. Blandt 17 aarh.s digtere var den urolige, skarpe, hensynsløse satiriker Gregorio de Mattos Guerra (1623—96) og lyrikeren Manoel Botelho de Oliveira (1636—1711), som var paavirket av de spanske gongoristor. I første halvdel av 18 aarh. levet den begavede komediedigter, joden Antonio José da Silva (1705—39). Hos hans samtidige, epikeren Manoel de Santa Maria Itapariea (1704—69), var der en stromning mot det nationale. Denne tendens blev dog først tydelig hos digterne i sidste halvdel av 18 aarh. Denne tids mest fremtrædende digtere var fra provinsen Minas Geraes, som særlig var arnestedet for uavhængighetsidéen. De utgjorde en national digterskole poetas mineiros: epikerne José de Santa Rita Durao (1737—84) og José Basilio da Gama (1740—85), som begge behandlet emner fra europæernes erobringer i Sydamerika, endvidere den tanke- og stemningsfine elegiske lyriker Thomás Antonio Gonzaga (1744—1807), og den erotiske lyriker Ignacio da Silva Alvarenga (1749—1814). I begyndelsen av 19 aarh.

spillet det religiose element en fremtrædende rolle gjennem de to digtere Antonio Pereira de Sousa Caldas (1762—1814) og Frei Francisco de Sao Carlos (1763—1829). Den nationale tendens gjorde sig gjældende i de patriotiske digte av José da Natividade Saldanha (1796—1830) og José Bonifacio de Andrade e Silva (1763—1838) samt hos Francisco Vilella Barbosa (1769—1746). En ny retning, den national-romantiske skole, blev indledet av den mangesidige Domingos José Gonçalves de Magalhaes (1811—82), B.s mest kjendte digter; den fortsattes bl. a. av Manoel de Araujo Porto-Alegre og den særlig talentfulde Antonio Gonçalves Dias samt senere av Tobias Bareto de Menezes. I 1870-aarene trængte som i Europa den realistiske retning igjennem. Det betydeligste navn er her digteren og litteraturhistorikeren Sylvio Romero (1851—). Blandt de ovrige talrike forfattere og kritikere som sluttet sig til denne retning, maa særlig nævnes romanforfatteren José de Alencar (1829—77). — Historie. Opdageren av B. er portugiseren Cabral, som paa en reise til Indien landet i den nuv. stat Bahia og tok landet i besiddelse for kongen av Portugal, idet han gav det navnet Ilha da Vera Cruz; dette ændredes snart til B. paa grund av den mængde farvetræ (brazil) som fandtes i det nye land. I begyndelsen anvendtes B. mest som deportationssted for forbrydere, men efterhaanden grundedes mange kolonier langs kysten, og indforselen av negerslaver tok fart. 1549 anla generalguvernoren Thomé de Souza Bahia, hovedstad indtil 1762. Paa hans tid indvandret en del jesuiter, hvis mission bidrog meget til kolonisationen, bl. a. anla de 1554 Sao Paulo. Midt i 16 aarh. sokte franskmændene at nedsætte sig omkring elven Rio de Janeiro, men 1567 fordrev generalguv. Mem de Sá dem og grundet byen Rio de Janeiro. Under Portugals forening med Spanien (1580—1640) erobret hollænderne Bahia 1624 og Pernambuco 1630, hvor de fik en blomstrende koloni, som Portugal først gjenvandt 1654 ved Englands hjælp. Ved freden 1661 opgav Holland helt B. mot Ceylon og Celebes. Efter 1640 fortsattes koloniseringen; navnlig av paulisterne (Sao Paulos indbyggere). Disse kom i strid med jesuiterne, som motarbeidet slaveriet og hadde store indianerkolonier i Paraguay og omkring Paraná. Ved jesuiternes fordrivelse 1759 delte Spanien og Portugal sine «missiones» imellem sig; men først ved San Ildefonso-traktaten 1777 fastsattes B. grænser mot syd, idet Portugal beholdt provinserne Sta. Catharina og Rio Grande do Sul, og Spanien fik Uruguay. Overfor B. anvendte Portugal det sedvanlige merkantilistiske princip: størst mulig utbytning av de koloniale rigdomme, især guld- og diamantgruber, mens enhver selvstændighet i aandelig og kommerciel henseende blev undertrykt og al handel forbeholdt moderlandet. Følgen av dette utsugningssystem blev ogsaa at da B. sidst i 18 aarh. gik betydelig frem i aandelig kultur, vaaknet nationalfølelsen, og en sterk uavhængighetstrang gjorde sig gjældende. Da Johan VI blev forjaget fra Portugal av Napoleon 1807 og forla residensen til Rio de Janeiro, blev havnene aapnet for fri handel med andre nationer, og B. fik titel av kongerike. 1816 vendte Johan VI tilbake til Portugal og efterlot sin son Dom Pedro i B. De potugisiske cortes vilde nu igjen styre B. paa samme maate som før, men nationalbevægelsen blev for sterk. Dom Pedro erklærte B.s uavhængighet og blev utropt til keiser 1822. Han blev dog som portugiser aldrig populær trods en meget fri forfatning han gav 1824, og heller ikke lykkedes det ham at faa gjennemført en ordnet og fast forvaltning, tvertimot viste der sig en tydelig tendens til at oplose landet i smaastater. Han forlot derfor B. og blev efterfulgt av sin 6-aarige son, Dom Pedro II (1831—89). Under formynderregjeringen ændredes forfatningen 1834; hver provins fik lovgivende forsamlinger og utstrakt selvstyre, saa at B. blev et føderativt keiserdømme av 20 stater og rikets enhet bevaredes. I perioden 1850—89 skedde der betydelige fremskridt paa alle omraader, handelen utvikledes og finanserne kom i orden trods en blodig krig med Paraguay 1865—70, hvorved B. sikret sig fri skibsfart paa La Platafloden. 1850 blev al indforsel av slaver forbudt og en række love begrænset gradvis slaveriet. Pedro II regjerte i det hele dygtig og gjorde meget for at ophjælpe sit land. Under hans fraværr paa en reise i Europa 1888 fik hans datter Isabella pludselig slaveriet helt ophævet uten nogen erstatning til eierne. Dette vakte stort misnoie blandt mange, navnlig planterne; hertil kom utilfredsheten med den strengt centraliserende forvaltning av provinserne samt en stadig voksende revolutionær propaganda. En revolution ledet av Deodoro da Fonseca utbrot, Dom Pedro blev landsforvist og Fonseca blev præsident (1889—91). Stat og kirke blev adskilt 1890 og en ny forfatning git 24 februar 1891, men Fonsecas vanstyre av finanserne og hans militaristiske diktatur vakte opstande mot ham, saa han maatte fratræde og avlostes av Floriano Peixoto (1891—94). Denne fortsatte det vilkaarlige regimente, hvorfor de sydlige stater og flaaten under admiral da Melho gjorde oprør og beleiret Rio de Janeiro $^1/_2$ aar. Peixoto blev ganske vist herre over opstanden 1894, men maatte gaa av s. a. Prudente de Moraës Barros (1894—98) bekjæmpet militarismen, korruptionen og følgerne av den daarlige administration siden 1889, men hindredes meget av den store Jagunços opstand i Bahia, ledet av en religios fanatiker, Antomo Maciel, kaldet «Conselheiro». Dr. Campos Salles (1898—1902) stræbte likeledes at reorganisere finanser og forvaltning, hvilket arbeide fortsattes av hans efterfølgere Rodrigues Alves (1902—06 og 1918—19) og Affonso Moreira Penna (1906—09), saa at statens finanser blev betydelig forbedret. Utenrikspolitisk sokte B. tilnærmelse til Argentina og Chile, og ved personlige møter mellem præsidenterne dannedes et slags forbund mellem de tre magter, A-B-C-staterne, til varetagelse av Sydamerikas særlige politiske interesser og med avtale om voldgift i grænsestridigheter. 1903 ordnedes grænsetvisten med Bolivia (s. d.) om Acrédistriktet, som blev indlemmet i B. som territorium, og 1907 og 1909 ordnedes grænserne med Peru og Uruguay. B.s sterkt protektionistiske toldpolitik gav sig utslag i den saakaldte Tanbatéoverenskomst (febr. 1906) mellem de kaffedyrkende enkeltstater, hvorved regjeringen garanterte kaffedyrkerne en mindstepris. Under den følgende præsident Hermes da Fonseca (1910—14) indtraadte paa grund av et prisfald paa kaffe og gummi en alvorlig handelskrise, som ogsaa medførte indre uroligheter. Finansnedgangen fortsatte under Verdenskrigen, som hindret avsætningen av B.s vigtigste raaprodukt, kaffen. Trods energiske opfordringer fra ententen motsatte præsidenten Wenceslao Pereira Gomez Braz (1914—18) sig længe bruddet med Tyskland, men da brasilianske skibe («Paraná» bl. a.) blev sænket av tyske u-baater, avbrot B. den diplomatiske forbindelse (mai 1917), beslagla $^1/_4$ mill. ton tyske skibe (juni s. a.) og erklærte krig (okt. s. a.). Under krigen sokte B. nært samarbeide med de Forenede Stater og deltok i bekjæmpelsen av u-baatene i Atlanterhavet. Nov. 1918 avlostes Braz av Rodrigues Alves, men denne dode allerede jan. 1919, og i hans sted valgtes 13 april 1919 dr. Epitacio Pessoa. B.s hoveddelegerte paa fredskonferansen i Paris. [Litt.: Akers, «History of South America», 1904; G. J. Bruce, «B. and the Branzilians», 1915; «Times hist. of war», XV, 1918.]

Brasiltræ, se Rødtræ.

Brask, Hans (1464—1538), sv. biskop, en kraftig og klok mand, der som overbevist katolik blev reformationens betydeligste motstander i Sverige. Gjennem sit boktrykkeri bekjæmpet han lutheranerne litterært. Betegnende er hans utbrud overfor nogen upplandske degne: «Bättre hade Paulus blifvit bränder, än han skulle varda af hvar man känder.» Den bekjendte historie om at B. som medlem av riksraadet skulde ha stukket en lap under sit segl med paaskrift: «Till denna besegling (Gustaf Trolles avsættelse) är jag nödd oeh tvungen» og derved frelste sit liv under Stockholms blodbad, er neppe historisk. Efter riksdagen i Västerås 1527 drog han til Danzig. Dode i et eistercienserkloster i Polen.

Braskerudfoss, vandfald 7.6 m. i Glommen, Vaaler herred, Hedmark fylke (Hedemarkens amt). Repræsenterer i utbygget stand 8 800 ef. hk., indkjopt av staten 1901.

Brasmer, lokalnavn for brasen.

Brassey *[bræsi, bräsi]*, Thomas (1836—), eng. lord, politiker og økonomisk forfatter, sat 1865—86 som liberal i underhuset, autoritet i jernbane-, skibsfarts- og arbeiderspørsmaal, 1880 admiralitetslord i Gladstones ministerium, 1886 ophoiet til peer, 1895—1900 guvernor i Victoria, Australien. Paa grundlag av optegnelser av faren T. B. (1805—70), som var fremragende ingenior og entreprenor, utgav han flere værdifulde skrifter om arbeiderspørsmaal, og har selv bl. a. forfattet det store verk «The British navy, its strength and resources» (5 bd., 1882—89). — Hans hustru Annie B. (1840—87) har vundet et godt navn som forfatterinde av en række fængslende og underholdende skildringer fra reiser foretat sammen med manden paa hans yacht «Sunbeam».

Brassica, se Kaal.

Bratberg, Sivert Paulsen (1780—1816), skolelærer og gaardbruker i Beitstaden, var i 1814 medlem av riksforsamlingen paa Eidsvold som tredje repræsentant for Nordre Trondhjems amt.

Bratbost, Karl Mikael (1862—1904), n. tenorsanger, debuterte 1886 paa operaen i «Wilhelm Tell», ved Lindbergs selskap i Göteborg og Kgl. teatern, Stockholm. Roller: José i Carmen, titelrollerne i «Fra Diavolo», «Faust» m. fl., har flere ganger optraadt i Kra. i «La favorita», «Pajazzo» m. fl.

Brate, Erik (1857—), sv. sprogmand, dr. og docent i germanske sprog i Upsala 1884, lektor i Stockholm 1887. B.s arbeider har væsentlig dreiet sig om runologi (disputatsen «Runverser» sammen med Bugge 1887, «Ölands og Östergötlands runeindskrifter», avhandlinger bl. a. Rök-stenen og Peiraieus-løven) og eddadigtene.

Bratiānu. 1. Dimitri B. (1818—92), rumænsk statsmand, deltok i den rumænske revolution 1848, flygtet til England og vendte 1857 tilbake. B. var minister 1867—68, derpaa gesandt i Konstantinopel og 1881 ministerpræsident. — 2. Joan B. (1822—91), rumænsk statsmand, bror av forann., en av lederne av den rumænske revolution 1848, flygtet til Paris og vendte hjem 1857. B. virket for Moldaus og Valakiets forening 1859, var førsteminister 1876—88 (undtagen 1881) og fik Rumænien ophøiet til kongerike 1881. Han arbeidet for en forbedring av bøndernes kaar, utvidelse av stemmeretten og bygning av jernbaner. — 3. Joan B. (1864—), rumænsk politiker, var forsteminister 1910—11 og 1914—18 og utenriksminister 1916 - 18.

Bratland, Jacob (1859—1906), n. maler, f. i Bergen. Studerte fra 1883 av i München ved akademiet og under professor Löfftz og fra 1887 av i Paris under Bouguereau og Robert Fleury. Hans første større billede «Lang venten» utstilledes paa Salonen 1888. «En vaakenat» fik medalje paa verdensutstillingen i Paris 1889. Under et ophold paa Vestlandet malte han «Kirkefolk» og «En ligningskommission» (begge utstillet paa Chicagoutstillingen 1893). «Søndag» (1891) findes i Kunstmuseet. Meget populært blev «Ung mor» (utstillet 1894).

Bratlandsdalen, et trangt og vildt dalføre mellem Røldal i Hordland fylke (Søndre Bergenhus) og Suldal i Rogaland fylke (Stavanger amt) med storartet veianlæg. Dalen gjennemstrømmes av Bratlandselven, som kommer fra Roldalsvand og falder i Suldalsvand og har en nytbar faldhoide paa 300 m., repræsenterende 80 000 ef. hk.

Bratlie, Jens Kristian Meinich (1856—), n. militær og politiker, f. i Nordre Land, tok hoiskolens avgangseksamen 1880, juridisk embedseksamen 1885 og blev 1889 utnævnt til ekspeditionschef i Forsvarsdepartementet. 1898 blev han generalkrigskommissær, og til embedet som saadan fik han 1906 tillagt stillingen som generaladvokat for arméens retsvæsen. 1900—12 og 1916—18 sat B. paa Stortinget som repræsentant for Kra.; han var formand i militærkomitéen og hadde som saadan avgjorende indflydelse paa hærordningen av 1909, medlem av Specialkomitéen i 1905 og 1906—09 odelstingspræsident. Da W. Konow var kommet i uoverensstemmelse med sit parti, hoire og frisindede, og maatte træde tilbake 19 febr. 1912, blev regjeringen rekonstruert under B.s ledelse, og han blev statsminister og chef for Forsvarsdepartementet, men da valgene s. a. gik hans regjering imot, maatte han 30 jan. 1913 vike pladsen for en venstreregjering under G. Knudsen. — Uten at være nogen doktrinær partimand er han utpræget konservativ i sin grundanskuelse. B. er forfatter av en del militærvidenskabelige avhandlinger.

J. K. M. Bratlie.

Bratsberg amt, se Telemark fylke.

Bratsberg gaard i Gjerpen herred, Telemark fylke, tilhorte i det 12 aarh. Gregorius Dagsson og hans æt. 1156 overfaldt kong Eystein ham her og brændte gaarden. 1398 laa B. under det nærliggende Gimsø kloster og var senere efter klosterets braud i 1546 sæte for lensherrerne i Bratsberg len. I 1662 solgtes gaarden sammen med klosterets ovrige eiendomme til Jens Bjelke og henlaa under dette indtil 1828, da den ved Didrik von Cappelens dod gik over til hans svigerson konsul Christopher Blom, i hvis families eie B. nu var, indtil gaarden 1904 blev solgt til amtmand Viggo Ullmann. I 1783 opdagedes vestenfor gaarden paa det saakaldte Kapitelsberg ruinerne av et gammelt kapel, som rimeligvis hadde ligget i ruiner siden B. brændte i 1156. Ruinerne er nu skjænket «Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Bevaring».

Bratsch, *viola da braccio* (armviolin) i motsætning til *v. d. gamba* (benviolin), litt større og stemt en kvint dypere end violinen, oktaven over celloen c, g, d, a. Stemmen skrives med altnøkkel.

Bratspil (sjouttr.), indretning til at hive op ankeret med. Forut i skibet, tverskibs, i agterkant av bakken, ligger en svær rund valse av eketræ, kubben, som i begge ender er fæstet i beitingen (s. d.), hvor den kan svinge sig om en tap. Paler (s. d.) hindrer kubben i

at bevæge sig den gale vei. Akerkjettingen gaar ind gjennem klysset (s. d.) og et par ganger rundt om kubben, og naar kubben dreies rundt, hales kjettingen ind. Paa jagter og andre mindre fartøier kan man dreie kubben rundt ved at stikke en spak (sterk træstang) ind i nogen huller i kubben og bende (trykke) spaken ned, saa skifte spaken til et andet hul o. s. v. Paa større skibe har man et eget apparat med tandhjul og mekanisk utveksling og dreier kubben rundt ved hjælp av to store vegtstænger, en til hver side, som avvekslende trykkes ned (pumpespil). Undertiden kan b. bevæges ved hjælp av en egen indretning paa gangspillet. Paa dampskibe og store seilskibe med donkeymaskine (hjælpe-dampmaskine) brukes dampkraft. — Navnet b., neder-t. *brâtspil,* holl. *braadspil,* stammer egentlig fra ældre holl. *braadspit,* stekespid (kubben sammenlignet med en stek paa spid som vendes).

Bratt, en gammel, oprindelig adelig n. familie, maaske en gren av en endnu levende sv. familie av samme navn. Den har fra først av levet i Bergen, hvorfra den tidlig i 15 aarh. er indflyttet til Nordre Gudbrandsdalen med Bjølstad (s. d.) som ættegaard. Førte adelig vaaben til omkr. midten av det 16 aarh. og er siden gaat over i bondestanden. Meget utbredt til storgaarder i Gudbrandsdalen og for en del paa Hedemarken, Toten og Land.

Bratt, Ivan (1878—), sv. læge, eand. med. 1899 og har siden 1906 været praktiserende læge i Stockholm, av hvis kommunestyre han var medlem 1908—19. Hans navn er især knyttet til en reform av brændevinshandelen, det saakaldte Stockholmssystem (s. d.), som gaar ut paa rationering og individuel kontrol. 1913 blev brændevinshandelen i Stockholm overtat av aktieselskapet Stockholmssystemet, hvis direktor B. hele tiden har været.

Bratterudfoss, vandfald (21.3 m.) i Numedalslaagens bielv Verja i grænsen mellem Rollag og Nore herreder, Buskerud fylke.

Brattske system, se Stockholmssystemet.

Brattvær, herred i More fylke (Romsdals amt), 73 km.² med 1 462 indb. (1918); 26.3 pr. km.²; svarer til B. sogn av Edøy prestegjeld. Herredet bestaar av den nordvestlige del av den flate, skogbare og myrlændte o Smølen nordost for Kristiansund. Kysten er dypt indskaaret av trange, grunde vaager og bugter. Talrike større og mindre øer og holmer. Spredt bebyggelse langs kysten og paa øerne. Paa en mindre ø nordvest for Smølen fiskeværet B. Opgave over akerareal m. v. foreligger ikke. Den vigtigste næringsvei er fiskeri. Utbyttet av fiskerierne for B. sammen med Edøy var i 1915 54 303 kr. Et motorverksted med slip. Smølen sparebank, oprettet 1903, ligger inden herredet. Antagen formue 1918 1 374 500 kr., indtægt 597 082 kr.

Brattværhavet kaldes havstykket vest for den store flate ø Smølen nord for Kristiansund. More fylke (Romsdals amt).

Braun, Alexander (1805—77), t. botaniker, f. i Regensburg, professor i botanik, først i Freiburg, saa i Giessen og endelig fra 1851 indtil sin død i Berlin, hvor han tillike var direktør for den botaniske have. B. var især plantemorfolog og systematiker, og hans arbeider paa begge disse omraader har tildels været banebrytende. Hans naturlige plantesystem (offentliggjort 1864) er grundlaget for de i vor tid mest anvendte systemer.

Braun, Karl (1822—93), t. politiker og forfatter, valgtes 1849 ind i landdagen i Nassau, hvor han arbeidet for en tilnærmelse til Preussen. Var i 1866 efter Nassaus erobring virksom ved ordningen av landets indlemmelse i Preussen. Han blev medlem av den preussiske landdag og siden av den første riksdag; tilhørte det nationalliberale parti, men var en motstander av Bismareks toldpolitik. B. var tillike en frugtbar forfatter av reiseskildringer, noveller og skildringer av det tyske «Kleinstaaterei».

Braun, Karl Ferdinand (1850—1918), t. fysiker, fra 1895 professor i fysik i Strasbourg. «B.s rør», som er et vigtig instrument for undersøkelse av elektriske vekselstrømme, beror paa katodestraalers (s. d.) avboining i vekselstrømmens magnetfelt. Forøvrig er B. blit berømt for epokegjørende arbeider til fremme av radiotelegrafien (s. d.), hvorfor han 1909 tildeltes Nobelprisen.

Braun, Lily (1865—1916), t. forfatterinde, datter av general v. Kretschman, gift først med G. v. Gizycki, derefter med socialpolitikeren H. B., er kjendt ved forskjellige socialpolitiske skrifter med socialistisk tendens. Har desuten skrevet «Im Schatten der Titanen» (1908), paa grundlag av slegtserindringer fra Goethe-tiden, samt den opsigtsvækkende «Memoiren einer Sozialistin» (2 bd., 1909—11).

Braun, Wilhelm August Detlof v. (1813—60), sv. digter, debuterte 1837 med «Dikter», som vandt bifald, og utgav senere nogen andre digtsamlinger samt en række kalendere med digte, fortællinger og dramatiske utkast og et par bind fortællinger og reiseerindringer. Hans forfatterskap utmerker sig ved en ofte noget grovkornet spøk, bak hvilken der dog ligger dypt alvor. B. var en fortræffelig leilighetsdigter, som i sjelden grad forstod at gi sig selv i sine digte.

Braunau, Østerrike. 1. By i Böhmen, nær grænsen mot Schlesien, øst for Henschenerfjeld, 8 025 indb. (1910), næsten alle tyske. Industri. Lukningen av protestanternes kirke i B. (decbr. 1617) gav den nærmeste foranledning til Trediveaarskrigen. — 2. By i Øvre Østerrike, ved Inn, nedenfor iløpet av Salzach, 4 000 indb. Klokkestoperi. Her lot Napoleon bokhandleren Palm skyte 1806.

Brauni't, et mørkt mineral som overveiende bestaar av manganoksyd. Krystalliserer tetragonalt og forekommer sammen med andre manganmineraler. Hos os f. eks. i Botnedal i Telemarken.

Braunsberg, Preussen, by i prov. Østpreussen, ved den farbare Passarge, ovenfor dens munding i Frisches Haff, mellem Königsberg og Elbing, 14 000 indb., hvorav 4 000 protestanter. Det herværende katolske akademi (lyceum hosianum) er egentlig en gjenoplivelse av den av biskop Hosius 1568 oprettede presteskole, hvis opgave skulde være at utdanne missionærer til Nordens tilbakeerobring for den katolske kirke. B. var i sin tid svensk besiddelse.

Braunschweig, tysk stat mellem Aller og Weser, i omegnen av Harz, utstykket i tre større og fem smaa omraader, tilsammen 3 672 km.², ½ mill. indb. (mest lutheranere), 135 pr. km.² Den nordlige frugtbare del, tildels et bølgeformet land, gaar over i Lüneburgerheden nord for Aller. De to sydlige dele hører til Harz (Wurmberg 968 m.) og Weserfjeldene. Elver: Oker og Leine, tilløp til Aller. Hovednæringerne er landbruk, særlig kvægstel og frugtavl, grubedrift i Harz (brunkul, asfalt, jernmalm o. a.) og en del industri (sukkerfabrikker, olbryggerier, brænderier). Store skoger. Hovedstad B. — Historie. Det nuværende B. var en del av saehsernes land. Da Henrik Löve 1181 mistet Saehsen, beholdt han B.; 1257 deltes landet, og der opstod to linjer, den ældre braunsehweigske og den ældre lüneburgske linje; den første deltes atter i tre linjer: Grubenhagen, Göttingen og Wolfenbüttel. Den ældre lüneburgske linje og linjerne Grubenhagen og Göttingen utdøde 1369, 1596 og 1463, og linjen Wolfenbüttel arvet den ældre lüneburgske linjes land 1369. Ved deling av disse sammenbragte lande opstod igjen den mellemste linje B. og den mellemste linje B.-Lüneburg. Omsider forenedes alle landene undtagen Wolfenbüttel ved arv, men deltes igjen 1569, hvorved der opstod to nye linjer: den nye linje

B.-Lüneburg, hvorfra de hannoveranske kurfyrster og det engelske kongehus nedstammer, og linjen B.-Lüneburg-Dannenberg. Den forste antok navnet Hannover, den sidste, efter at ha arvet Wolfenbüttel, navnet B.-Wolfenbüttel, hvis hovedlinje utdøde 1735, en sidelinje 1884. Av regenterne i B.-Wolfenbüttel merkes Ferdinand Albrecht (d. 1735), far til Fredrik V av Danmarks (Juliane Marie) og Fredrik II av Preussens dronninger. Hans søn, Ferdinand av B., utmerket sig i Syvaarskrigen, anførte den preussiske hær som 1792 brøt ind i Frankrike, men blev drevet tilbake med stort tap, og anførte igjen den preussiske hær i slaget ved Auerstädt, hvor han blev dodelig saaret. Napoleon indlemmet B. i kongeriket Westfalen, men efter slaget ved Leipzig gjenoprettedes hertugdømmet. 1830 utbrøt der opstand i B., og hertugen maatte flygte, 1832 fik landet en mere frisindet forfatning, og 1844 tiltraadte det den tyske toldunion. 1866 sluttet regjeringen sig helt til Preussen, og de braunsehweigske tropper deltok i krigen 1870—71, bl. a. ved Metz. Da hertugen, Vilhelm, var ugift, skulde B. efter hans død tilfalde Hannover, men da hertugen av Cumberland ikke vilde gi avkald paa sin ret til Hannover, blev denne arvefølge umulig av hensyn til Preussen. Der blev da ved en grundlovsændring vedtat en lov om et regentskap, som traadte i kraft 1884 ved hertug Vilhelms død. Til regent valgte man prins Albrecht av Preussen. Da denne høde 1906, søkte hertugen av Cumberland at skaffe sin næstældste søn tronen i B. ved at la ham for sit vedkommende gi avkald paa al ret til Hannover. Men da keiser Wilhelm II ikke vilde gi sit samtykke til denne ordning, valgte landdagen 1907 hertug Johann Albrecht av Meeklenburg-Sehwerin til B.s regent. Da hertugen av Cumberlands søn Ernst August 1913 blev gift med Wilhelm II's datter Viktoria Louise, blev der sluttet et forlik, hvorefter Ernst August samme aar besteg tronen som hertug. Nov. 1918 tvang revolutionen ham til at abdieere, hvorefter der dannedes en regjering av uavhængige soeialister og spartakister under ledelse av lappeskrædder Merges. Styrelsen hadde fra begyndelsen et sterkt radikalt, terroristisk præg med front mot riksregjeringen; da der under indtrykket av den bayerske revolution i apr. 1919 dannedes en raadsrepublik, grep riksregjeringen ind, og general Merker besatte B. En ny regjering sammensattes av 2 flertalssoeialister, 2 uavhængige og 1 borgerlig. [Litt.: v. Heinemann, «Gesehiehte von B. und Hannover» (3 hd., 1882—92).]

Braunschweig, hovedstad i staten B., ved Oker, 150 000 indb. Den gamle by, bygget i typisk tysk stil, er omgit av parker, de gamle fæstningsvolder. I katedralen (av 1172) Henrik Löves grav. Residensslottet med sjeldne samlinger av kunstgjenstande. I B. er musikeren Spohr (1784) og matematikeren Gauss (1777) født og Lessing død (1781). Vigtig jutespinderi og anden industri. B. ligger hvor handelsveien fra Hamburg til Leipzig krydset veien fra Rhinen til Elben, og det var en av hovedpladsene i Hanseforbundet.

Brau'sewetter, Ernst (1863—1904), t. oversætter og essayist, har særlig interessert sig for de skandinaviske landes moderne litteratur, utgav «Nordisehe Meisternovellen» (1896) og «Finland im Bilde seiner Dichtung und seine Dichter» (1899). Blandt norske forfattere har han levert oversættelser av Ibsen, Lie, Garborg o. fl.

Brava, Afrika. 1. Kystby (ogsaa kaldt Barava) i den italienske koloni Somalia Italiana Meridionale og hovedstad i distriktet Basso Shebeli, under ca. 44° ø. l., 8 000 indb., mest somaliere. B. hørte efter overenskomsten av 1886 til de stationer som forbeholdtes sultanen av Sansibar, som tidligere hadde holdt besætning der. Men i 1892—93 overdroges det sammen med nogen av de øvrige pladser til Italien. Handel med Indien og Arabien. — 2. Den sydvestligste av de Kapverdiske Øer, 56.5 km.², ca. 10 000 indb. Vulkansk. Frugtbart aasland, de Kapverdiske Øers «paradis». Hovedby São-João-Batista, vigtigste havn Furna.

Bravāde (fr.), skryteri, stortalenhet.

Brave vestenvinde kaldes de stadige, friske til sterke vinde fra sydvest, vest til nordvest som blæser rundt jorden paa havet omkring den 40de sydlige breddegrad og længere syd indtil 60° eller pakisen. Av stor betydning for seilskibsfarten.

Bravo. 1. (Ital.). Fortrinlig, udmerket, hifaldsrop; forsterket bravissimo. — 2. (Flertal *bravi*), betegnelse i Italien for dem som lar sig leie til utførelse av dumdristige handlinger, forbrydelser (d. s. s. bandit). Hos muhammedanerne de frivillige som før kampen beruste sig med opium og derpaa blindt styrtet sig i enhver fare.

Bravur, betegner i musikken overlegen kunstfærdighet. *Con bravura,* med ild og fyrighet i foredraget. B.-stykke, b.-arie er nummer som nærmest er anlagt for ydre teknisk færdighet.

Braya, slegt av de korsblomstredes familie. I de nordligste egne av vort land vokser, især i urer, den lille art *b. alpina,* med lyserøde blomster i halvskjermlignende klase og rødfiolette skulper.

Brazza, Pierre Savorgnan de, greve (1852—1905), fr. afrikareisende, grundlægger av Frankrikes herredømme ved Kongo. Undersøkte 1876—78 Ogowe-elvens betydning for handelen med det indre land. B. fulgte Ogowe saalænge den var seilbar, og trængte derpaa frem til flere elver med østlig og sydøstlig lop, som viste sig at være bielver til den av Stanley netop opdagede Kongo. Av handelspolitiske hensyn blev B. allerede 1879 utsendt av Frankrikes regjering for ved anlæg av stationer at istandbringe en forbindelse mellem Ogowes øvre løp (hvor Franeeville anlagdes) og Kongo, som B. naadde ved Stanley Pool sept. 1880 straks før Stanley, som efter opdrag av Leopold II var underveis i lignende hensigt. Ved en traktat med høvdingen Makoko av okt. 1880 avstod denne Stanley Pools nordlige bredd, hvor stationen Brazzaville anlagdes, til Frankrike, hvis herredomme ved Kongos nedre lop derved var sikret. B. utsendtes atter 1883 og var 1888—94 generalguvernør i fransk Kongo.

Brazza (i middelalderen Brattia, slavisk Brae), den største av de dalmatiske øer i Adriaterhavet, skilt fra fastlandet ved Canale della B., 394 km.², 23 000 indb., mest serb.-kroater. Hovedby San Pietro, 3 000 indb., paa nordkysten. Havnebyen Milna, 5 000 iudb., paa sydkysten. Der avles frugt, som oliven, fiken, og vin; der brytes marmor.

Brazzaville *[brazavi'l],* Sydvestafrika, station i fransk Kongo ved Stanley Pools nordvestre bredd, 330 m. o. h. med ca. 7 000 indb., hovedstad i kolonien Fransk Centralafrika. Norsk konsulat for fransk Kongo og Kongostaten.

Brčka *[brlška],* Bosnien, by ved Save, mellem Bosna og Drina, 97 m. o. h., 7 000 indb., vigtig handelsplads for Posavina-landskapet.

Breakwater *[bre'kwåtə]* (eng.), bølgebryter, se Molo.

Bréal *[breál],* Michel (1832—1915), fr. sprogforsker, studerte i Berlin hos Bopp, hvis «Vergl. Grammatik» han senere (1866—74) oversatte paa fransk med fortrinlige indledninger, og blev 1866 ansat ved Collège de France som professor i sammenlignende sprogvidenskap. Av hans mange forskjellige arbeider, der omfatter saavel indoeuropæisk mytologi og religionsvidenskap som lingvistik, specielt de italiske sprog, kan fremhæves hans hovedverk: «Les tables eugubines» (1875), den første grundige behandling av det cimbriske sprog, og hans aandfulde «Essai de sémantique» (3 utg. 1904).

Breasted *[brésted]*, James Henry (1865—), amer. ægyptolog. Studerte i Chicago, ved Yale universitet og i Berlin. 1898 professor i ægyptologi og semitiske sprog ved Chicago universitet og 1905—07 leder av dettes ægyptiske ekspedition. Hans «History of Egypt» (1905; tysk, russisk og fransk ov rs.) er den bedste foreliggende skildring av det gamle Ægyptens politiske historie, overalt bygget paa kildestudier, klar, overskuelig og letfattelig. B. har desuten utgit og oversat den ypperlige kildesamling: «Ancient records of Egypt, historical documents» (5 bd., 1906—07) og forfattet «Development of religion and thought in ancient Egypt» (1912).

Breccier *[bretsiər]*, se Bergarter.

Breche *[brešə]*, se Bresche.

Brèche de Roland, La *[brœš də rôlã']*, Rolandspasset, et 2 800 m. hoit fjeldskar i Pyrenæerne, 40 m. bredt, 1 km. langt, omgit av høie klippevægger, mellem Gavarnie-dalen i Frankrike og Broto-dalen i Spanien, vest for Mont Perdu.

Brecke, Hans Thorvald (1847—75), n. studenterforfatter, 1873 edsvoren fuldmægtig hos byfogden i sin fødeby Drammen. Skrev, oftest i fællesskap med andre, foruten enkelte kvikke viser og sange, en række i Studentersamfundet opforte komedier og smaa fareer, som alt utmerket sig ved spillende, men eleveret vid og lune (den fornøieligste var ubetinget «Naar pressen forer krig», 1868). Bjørnson viet ham i sine «Digte og sange» et mindedigt.

Breckinridge *[brékinridž]*, John Cabell (1821—75), nordamer. general, studerte jus, blev medlem av kongressen og 1856 vicepræsident i de Forenede Stater. Som saadan arbeidet han med den kommende krig for øie paa at væbne Sydstaterne, mens han lot Nordstaternes krigsmateriel forfalde. Indtraadte ved borgerkrigens utbrud som brigadegeneral i de konfoderertes hær og vandt en seier ved Newmarket i Virginia. Flygtet efter Richmonds indtagelse til Europa, men vendte tilbake 1868.

Brecknock *[bréknåk]* Brecon), England, by i det indre av det sydlige Wales, ved Usk, 6 000 indb. Flanel- og hattefabrikation. Hovedstad i B.-shire, vest for Glamorgan og Monmouth, 1 862 km.^{2}, 66 000 indb.

Breda, Karl Fredrik von (1759—1818), sv. maler. Fremragende kolorist som repræsenterer engelsk skole i svensk portrætkunst; elev av Reynolds, hvis portræt han har malt, men endnu sterkere paavirket av Gainsborough. Opholdt sig i England fra 1787 til 1796. Til hans mest typiske billeder hører portrætterne av hans far, av hans søstersønner de Ron og av skuespillerinden Teresa Vandoni (Nationalmuseum i Stockholm).

Breda', Nederlandene, by og tidligere fæstning i prov. Nordbrabant, ved Mark, ved jernbanen Vlissingen—Wesel, 27 000 indb. Den omkringliggende B.-hede er nu tildels opdyrket. Tøi- og teppeværeier. 1566 undertegnedes i B. det saakaldte «kompromis», som blev grundlaget for den nederlandske frihetskamp. 1667 fredsslutningen i B. under svensk mægling mellem England paa den ene side og Holland samt dettes forbundne Frankrike og Danmark-Norge paa den anden. Forgjæves gjorde her den sidstnævnte magt forsøk paa at faa tilbake til Norge Orkn- og Shetlandsøerne.

Bredahl, Christian Hviid (1784—1860), d. digter, studerte først teologi, men opgav det og utgav i 1819 første del av sine «Dramatiske scener». Handlingen er henlagt til et keiserdømme paa maanen; den herskende lidenskap i disse scener er kampen mot uretten, og B. hudfletter i dem menneskenes usselhet og smaalighet. Boken gjorde ingen lykke. Den av Shakespeare paavirkede form og det trodsige frisind som fylder scenerne, faldt ikke i den tids smak. B. utgav senere 2—6 del (1820—33). 1824 kjopte han en gaard ved Sorø, men levet hele sit liv i stor fattigdom. I 1849 opforte Det Kgl. Teater hans sørgespil «Knud Svendson» (endnu utrykt), men det gjorde ingen lykke, og i 1892 spillet det danske studentersamfunds frie teater hans «Dramatiske scener». Den steile og stridbare digter var, ifølge en ytring til G. Brandes, den eneste danske digter Ibsen følte sig tiltrukket av. [Litt.: G. Brandes, «Saml. skr.» bd. I; O. Borchsenius, «To digtere» (1886); O. Thyregod, «C. B.» (1918).]

Bredal, Iver Frederik (1800—64), d. musiker av norsk herkomst, elev av Kuhlau, 1843 konsertmester, 1850 syngemester ved det Kgl. Teater. Av hans kompositioner, som en tid var meget yndet, kan nævnes syngestykket «Bruden fra Lammermoor» til tekst av H. C. Andersen.

Bredal, Johan Olaf (1862—), n. jurist, f. i Larvik, eand. jur. 1885; var sakfører i Sandefjord 1887—94, og har senere drevet advokatforretning i Kra. 1906 blev han formand i den departementale komité til utarbeidelse av lov om erhvervelse av vandfald, bergverk og skog, et arbeide som indledet den senere koneessionslovgivning. 28 okt. 1907—19 mars 1908 var B. medlem av den Løvlandske regjering og chef for Justisdepartementet; han repræsenterte her det frisindede venstre. Han var medlem av den komité som utarbeidet forslag til lov om krigsforsikring 1914.

Bredal, Niels Krog (1733—78), n. forfatter, f. i Trondhjem. Med et par syngestykker banet B. sig vei til at bli borgermester i Trondhjem, men opgav 1770 embedet og blev 1771 direktør for Det Kgl. Teater i Kjøbenhavn. Han skrev selv syngestykket «Tronfølgen i Sidon» (musik av Sarti), som ved opførelsen gjorde lykke, men blev haardt medtat i P. Rosenstand-Goiskes «Dramatiske Journal». Til hevn skrev B. et «efterspil», «Den Dramatiske Journal», ved hvis opførelse det kom til slagsmaal mellem offiecrerne, som holdt med B., og studenterne, som holdt med R.-Goiske, hvilket gav anledning til stiftelsen av «Norske Selskab», da nordmændene mente at det hele skyldtes national uvilje.

Bredde. 1. (Astron.). En stjernes nordlige el. sydlige vinkelavstand fra ekliptiken. For en planet eller komet kan b. være geocentrisk eller heliocentrisk, eftersom den gjælder for en tænkt iagttager i jordens eller i solens midtpunkt. —. 2. (Geogr.). Et steds avstand fra ækvator, maalt paa meridianen gjennem stedet, altsaa uttrykt ved meridianbuen mellem ækvator og stedets b.- eller parallelcirkel, eller ved vinkelen mellem stedets vertikallinje og ækvators plan, uttrykt i grader, b.-grader, fra 0—90°. En b.- eller paralleleirkel er en paa jordkulen tænkt med ækvator parallel eirkel mellem ækvator og et av polpunkterne. — Uttrykket b. i denne betydning skriver sig fra oldtiden, for hvis indskrænkede kjendskap ialfald den bebodde jordflate fortonet sig som en skive med længdeutstrækning vest—øst, b. nord—syd. Se forovrig Stedsbestemmelse.

Breddeindeks (antrop.), se Indekser.

Brederō, Gerbrant Adriaenszoon (1585—1618), nederlandsk forfatter, særlig bekjendt for sine lystspil «Het Moortje», som er bygget over «Eunuchus» av Terents, og «Jerolimo, de spaansche Brabander» (1618), hvis stof er hentet fra den spanske roman «Lazarillo de Tormes» av Mendoza, men omsat paa nederlandsk grund. B. var i besiddelse av humor, utpræget sans for det folkelige og evne til god og komisk karaktertegning. Mindre heldig var han med sine tragikomedier. Som lyriker har han skrevet «Het boertigh-liedtboeck», «De groote bron der minnen», «Andachtigh liedt-boeck».

Brederode, Henrik van, greve (1531—68), nederlænder, en av lederne i de adeliges forbund, det saakaldte kompromis (nov. 1565), og overbringeren av deres

adresse til den spanske statholderinde, Margreta av Parma (5 april 1566).

Bredesen, John Collett (1808—80), n. brukseier, f. i Brandval. B. var først gaardbruker i Nes paa Romerike og blev 1842 eier av Odals verk. Han var desuten stor skogeier. Under den voldsomme spekulation i tømmer og skogeiendomme omkr. 1860 blev han indviklet i vanskeligheter, og 1864—65 var hans bo under konkursbehandling. Hans betalingsindstilling var indledningen til en økonomisk krise som merkedes langt utenfor de oplandske storbygder, og som bl. a. bragte den nystiftede Creditbank i Kra., som lededes av A. B. Stabell, i en kritisk stilling. B. repræsenterte Hedemarkens amt paa Stortinget 1848 og 1851.

Bredevandet, se Stavanger.

Bredflab, se Marulk.

Bredfok, se Breifok.

Brēdius, Abraham (1855—), holl. kunsthistoriker. Oprindelig utdannet som musiker bestemte han sig paa en rekreationsreise i Italien til at studere kunsthistorie og studerte særlig under A. Fiseher og W. Bode. Blev underdirektør ved Rijksmuseet i Amsterdam og 1889 direktor for billedgalleriet i Mauritshuis i Haag. Ved sin billedkritik og især ved sine arkivstudier har han kastet nyt lys over den hollandske malerkunsts historie, hvis bedste kjender han tor ansees at være. Han har utgit saavel videnskabelige kataloger som store pragtverker over gallerierne i Amsterdam og Haag («Die Meisterwerke des Rijksmuseums in Amsterdam», München 1887—89, og «Die Meisterwerke der kgl. Gemäldegalerie im Haag», smst. 1890). Han er medutgiver av tidsskriftet «Oud Holland», som er hovedorganet for den hollandske kunstforskning.

Bredow, Preussen, by som i 1900 blev indlemmet i Stettin. Her ligger det store mekaniske verksted og skibsbyggeri «Vulean».

Bredsdorff, Axel (1883—), d. maler, utdannet sig under Zahrtmann og Chr. Krohg og utstillet 1908 første gang paa Charlottenborg. For «Drengs og Moas første møde» (1914) fik han den store guldmedalje. Som portrætmaler har B. ogsaa vundet anerkjendelse.

Bredsdorff, Jacob Hornemann (1790—1841), d. natur- og sprogforsker. Han har gjort ypperlige lydundersokelser av det danske sprog og skrevet forstandig om runeskriftens oprindelse og om den germanske sprogstammes grener. Hans opfatning av sproghistorie er merkelig litet forældet (se særlig «Om aarsagerne til sprogenes forandringer», Roskilde 1821, ny utgave ved Vilh. Thomsen 1886, og hans avhandling «Om sproget paa de danske øer i beg. av det 12 aarh.» fra 1831).

Bredside, sjøuttr., et skibs sider i motsætning til baug og agterende. — Artilleristisk uttryk for det antal kanoner i et krigsskibs batteri som kan skyte til samme side.

Bredsted, Hans Christian (1829—95), d. gartner, drev i sit gartneri ved Odense en omfattende forsøksvirksomhet med nyere, uprøvede frugtsorter. Hovedsummen av sit livs erfaringer nedla han i «Haandbog i dansk pomologi», 1890—96, som for træfrugtsorternes vedkommende er hovedverket i dansk litteratur.

Bregendahl, Marie Sørensen (1867—), d. forfatterinde, debuterte 1902 med «Ved Lars skrædders sygeseng». «Hendrik i bakken» (1904) vakte opmerksomhet ved sin kunstneriske modenhet og sin indtrængende psykologi. Endnu mere helstopt var den næste fortælling «En dodsnat» (1912). 1914 kom «Alvilda», 1917 «Peter guldgraver og hans eneste ven», 1918 «Tre gamle kvinder» og 1919 «Blandt de unge», alle fire med undertitelen «Billeder af Sødalsfolkenes liv». Fru B. holder sig til sin hjemstavns natur og mennesker, som hun formaar at gi liv, varme og dybde i skildringen. 1893 gift med Jeppe Aakjær (s. d.), men egteskapet er opløst.

Bregenz (rom. Brigantium), Osterrike, hovedstaden i Vorarlberg, ved Bodensjoens sydøstre hjørne, 400 m. o. h., 8 500 indb. Sæte for Vorarlbergs landdag. — Bregenzer Wald, fjeldbygd i Algäueralperne, gjennemstrømmet av B. Aeh. Hovedplads Bezan.

Bregner *(filicinæ)*, klasse av karsporeplanterne. De nulevende former har mest underjordisk og litet forgrenet stamme. Kun i troperne findes der arter med overjordisk stamme, «bregnetrær», indtil over 10 m. høie og med en krans av store blade i toppen. Bladene utgaar fra stængelens spids og er i ung tilstand spiralformig indrullet; hos mange b. trænger bladene lang tid til sin utvikling, indtil flere aar. I almindelighet er b.s blade smukt indsnittet med grovere eller finere, ofte særdeles vakkert formede smaa-avsnit. Paa bladene, oftest paa nerverne, dannes formeringsorganerne, sporerne, i sporehuse (sporangier), der sitter sammen i mere eller mindre adskilte hoper, «sori», paa hver sin lille forhøining; hos de fleste b. er sori dækket av en hinde, «sløret». Dettes forhold til sorus danner i systematisk henseende et vigtig skjelnemerke mellem slegterne. Ikke alle b.s blade bærer dog sporer, nogen er sterile, og som oftest skiller disse sig ikke særlig ut fra de sporebærende. Kun hos forholdsvis faa arter er der en tydelig forskjel paa de to slags blade, saaledes blandt vore arter hos strudsevingen, hestespreng og kam-b. B. har saakaldt generationsveksel, d. e. deres utvikling falder i to avsnit som regelmæssig avløser hinanden. Den første del bestaar av den saakaldte forkim *(prothallium)*, som vokser op ved sporens spiring. Denne kan naa en forskjellig utvikling, men er dog altid liten, i hoiden neglstor, og er bærer av forplantningsorganer, antheridier og archegonier (s. d.), som indeholder resp. spermatozoider og eggeeller. Efterat eggeellen har forenet sig med et spermatozoid, som overføres til den ved vandets hjælp (dug, regn), spirer den og danner plantens anden generation, den med stamme, rotter og blade utstyrte b.-plante; denne repræsenterer da den ukjønnede generation, mens forkimen med sine forplantningsceller er kjønnet. — B. deles i 1. egentlige b. og 2. vand-b. Hos den første orden, som er den talrikste, er alle sporer ens (isospore b.), mens vand-b. (heterospore b.) har to slags sporehuse, makrosporangier med én makrospore og meget mindre mikrosporangier med mange mikrosporer. Sløret er hos disse sidste helt lukket om sporehopen, som endog kan være indesluttet i en «frugt», dannet av en sammenvokset bladflik. Av vand-b. har vi i vort land kun en eneste art, den lille uanselige *pilularia globulifera*, som har traadformig krypende stængel og traadformede blade, ved hvis grund der sitter sorte, ertlignende sporefrugter. Av egentlige b. er der hos os adskillige arter, hvorav de fleste tilhører sisselrotfamilien *(polypodiaceæ)*; de øvrige familier er mos-b. *(hymenophyllaceæ)* med én art og slangetungefamilien *(ophioglossaceæ)* med i Norge to slegter og fire arter. Forøvrig har b. sit egentlige hjem i troperne, hvor de endog kan danne skoger. — De talrike fossile rester i kulminer vidner om at b. i ældre tider (særlig i kulperioden) har hat en meget stor utbredelse og har optraadt under mange forskjellige former. For det smukke løvs skyld dyrkes et stort antal b. Blandt dem, som oftere sees i vore stuer, hører gulerot-b. *(asplenium bulbiferum)* samt arter av *adiantum, gymnogramme, lomaria, pteris* og *nephrolepis*. Offieinel er ormetelg *(aspidium filix mas)*, hvis rotstok benyttes mot bændelorm. (Se plancbe Bregner)

Bregnerot *(rhizoma filicis)*, den tørrede rotstok med paasittende bladrester av ormetelg *(aspidium filix mas)*.

Trykt juni 1920.

BREGNER

1. *Aspidium filix mas.* 2. Sori med slør. 3. En sorus gjennemskaaret; b slør, c sporehus. 4. Bregneforkim. 5. Forkim med ung bregneplante. 6. Hjortetunge *(scolopendrium vulgare).* 7. Taggbregne *(aspidium lonchitis).* 8. Tropisk bregnetræ. 9. Marinøkkel *(botrychium lunaria).* 10. Sisselrot *(polypodium vulgare).*

Av den tørrede rotstok tilberedes b.-ekstrakt, der brukes som middel mot hændelorm. B. indeholder filiksyre, filicin o. fl. a. isolerte stoffer samt æterisk olje. Roten viser i frisk tilstand en grøn snitflate, som efterhaanden blir brun, idet der dannes filiksrodt. I den senere tid synes ekstraktet av brodtelg *(polystichum spinulosum)* at vinde indpas i terapien paa filiksekstraktets bekostning.

Brehm. 1. Alfred Edmund B. (1829—84), t. naturforsker; søn av nedenn., meget bereist, en tid lang bestyrer for Hamburgs zool. have. Grundlægger av Berliner-akvariet. Hovedverk: «Illustrirtes Tierleben», 10 bd. (sidste utg. 1890—93); men desuten forfatter av talrike andre skrifter om forskjellige landes natur og dyreliv. — 2. Christian Ludwig B. (1787—1864), t. prest, forfatter av talrike skrifter om europæiske vilde fuglers utseende og levevis, om hus- og stuefuglers behandling og om utstopning m. m.

Breidablik, den vidt skinnende, guden Balders bolig.

Breidablik, smukt beliggende sanatorium i Bagn, Sør-Aurdal herred, Valdres, ikke langt fra Tonsaasen jernhanestation. Høiden opgives til ca. 600 m.

Breiðamerkurjökull *(brœiðamœrkørjøkødl)*, Island, bræ paa den sydøstlige side av Vatnajökull, ca. 250 km.², 8—15 km. bred, ca. 25 km. lang. Ved sin bevægelse har den virket meget ødelæggende.

Breiðifjörður *[brœiðifjørdør]* (Breifjorden), Island, meget stor og bred bugt paa vestkysten, er ved mundingen ca. 74 km. bred og ca. 124 km. lang. B.s indre del er fuld av øer og skjær. B. deler sig i to fjorder, den dype Hvammsfjörður mot syd og den grunde Gilsfjörður mot nord.

Breifok, raaseil som brukes paa jagter, galeaser og andre mindre fartøier som ellers er rigget med sneiseil (gaffelseil m. m.); anvendes bare i rum vind. Over b. kan ogsaa brukes et topseil med egen raa («skværtopseil»).

Breifonn hotel, bekjendt hotel i Røldal, hvor veien gjennem Bratlandsdalen tar av fra veien Odda—Dalen. Paa den anden (østlige) side av Roldalsvandet ligger det smukke snefjeld Breifonn.

Breifoss m. fl. fald i Ustaelven, Hol herred, Buskerud fylke, eies av staten. Utnytbar faldhoide 223 m., repræsenterer i utbygget stand 26 000 ef. hk.

Breilofoss m. fl. fald i Sira, utnytbar faldhoide 115 m., opgives at repræsentere 31 000 ef. hk. i utbygget stand, Tonstad herred, Vest-Agder fylke (Lister og Mandal amt).

Breim, herred i Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt), 358 km.² med 1 921 indb. (1918); 5.8 pr. km.² Svarer til B. sogn under Gloppen prestegjeld. Herredet, som ligger syd for den midtre del av Nordfjorden, er opdelt i 3 nord-sydgaaende trange dalfører mellem høie, snedækte fjelde; det vestlige er opfyldt av det store Breimsvand (23.6 km.²), og gjennem det midtre (Vaatedalen) gaar hovedveien som forbinder Nordfjord (Gloppen, Utviken) med Søndfjord (Førde) og Sogn (Vadheim). En stor del av Indviksbræen (en gren av Jostedalsbræen) ligger inden herredet. Av arealet er ialt 37 km.² evig is og sne, 27.8 km.² ferskvand, 12 km.² aker og eng og 94 km.² skog (20 km.² furu, 74 km.² lovskog). Det høieste fjeld er Snenipa (Indviksbræen), 1 848 m. Jordbruk er den vigtigste næringsvei, kornavl avtar, og kvægavl tiltar, beiterne er gode, og der findes store partier uopdyrket, men dyrkbar jord. 3 meierier, 2 ysterier, flere sagbruk, 2 elektricitetsverker. Fra den yngre jernalder er der fundet mange oldtidslevninger. Antagen indtægt 1918 384 856 kr., formue 1 820 300 kr.

Breimsvandet, Breim herred, Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt), 23.6 km.², ligger i en høide av 56 m. o. h. og har en største dybde paa 273 m. Det har gjennem Breimselven, som danner flere fosser, avløp til Gloppefjorden, en arm av Nordfjorden. Elven repræsenterer ialt 25 350 ef. hk., hvorav 1 000 er uthygget i 1919.

Breisach (Alt-B.), Baden, by ved Rhinen, vest for Freiburg, 225 m. o. h., 4 700 indb. Tapetfabrik, olbryggeri, vin-, trælast- og kvæghandel, skibsfart.

Breisgau, Baden, sydligste landsdel, frugtbart landskap, omkr. 1650 km.², omfattende det sydlige Schwarzwald. B. tilhorte fra 1097 hertugerne av Zähringen, senere Habsburgerne, fra 1805 Baden.

Breisundet. 1. Søndmor, det aapne havstykke mellem Godoen og Hareidlandet, sydvest for Aalesund. B. danner indløpet til Storfjorden (Sondmørsfjordene). — 2. Finmarken, sundet mellem Hjelmsø og Havo i Maasoy herred.

Breitenfeld, landsby, 7 km. nord for Leipzig, under Trediveaarskrigen skueplads for to svenske seire. Tillys indfald i Sachsen bevæget kurfyrsten til at paakalde Gustaf Adolfs hjælp, og 7 sept. 1631 stod slaget ved B. I begyndelsen syntes Tilly at ha overtaket, kl. 2 gik han over til angrep. Svenskernes høire fløi seiret under kongen, men sachserne paa den motsatte fløi bukket under. Truet fra to sider holdt svenskernes venstre kjækt stand, takket være Gustaf Adolfs nye taktik, og forsterkning fra høire fløi avgjorde slaget. Tilly vek med tap av alle kanoner og 7500 mand. Protestantismens sak var reddet. 23 okt. 1642 slog svenskerne under Torstensson ved B. de keiserlige under Piccolomini. «Folkeslaget» ved Leipzig 16—19 okt. 1813 mellem Napoleon og de allierte blev delvis utkjæmpet ved B.

Breithaupt, Johann August Friedrich (1791—1873), t. mineralog. Ansattes i 1813 som lærer i mineralogi ved bergakademiet i Freiberg og overtok samtidig fuldforelsen av Hoffmanns «Handbuch der Mineralogie». B. har indlagt sig store fortjenester av mineralogien og paavist en mængde nye mineraler, men desuten ogsaa hat betydning for den praktiske bergverksdrift. Hans hovedverker er «Ueber die Echtheit der Krystalle» (1813), «Paragenesis der Mineralien» (1849) og «Vollständiges Handbuch der Mineralogie» (3 bd. 1836—47).

Breithaupt, Rudolph Maria (1873 —), t. musikforfatter, særlig bekjendt ved sine skrifter om klaverteknikken («Die natürliche Klavierteehnik» og «Die Grundlagen der Klavierteehnik»).

Breitinger, Johann Jakob (1701—76), schweiz.-t. forfatter, æstetiker, teolog og filolog, professor i Zürich. Hans litterære virksomhet stod i nær forbindelse med Bodmers (s. d.). Hans «Kritische Dichtkunst» (1740) gav signalet til striden mellem schweizerne og Gottscheds leir.

Breitkopf (& Härtel), betydelig musikforlag i Leipzig, hvis virksomhet kan føres tilbake til 1719, opr. boktrykkeri og skriftstoperi, grundlagt av familien B., fra hvem bedriften i 1795 gik over til Gottfried Christoph Härtel (1763—1827), som utvidet den betydelig. Her utkom den første musikavis, «Allgm. mus. Zeitung». I nogen tid omfattet bedriften ogsaa pianofabrik. Blandt forlagsnumrene monumentale kritiske utgaver av de største mesteres samlede verker (Bach, Händel, Mozart, Beethoven o. fl.).

Breivik, fiskevær og handelssted med post, telefon og dampskibsanløp ved Breivikbotn paa vestsiden av Sorø, Hasvik herred, Finnmark fylke (Finmarkens amt). I været bor seks fast bosittende familier; der er 20 rorboder med plads for 240 fiskere. Et tranbrænderi. Der opfiskedes i 1900 700 000 stkr. loddetorsk av 518 fiskere, i 1910 224 000 av 817 fiskere.

Breivik (Breive), fjeldgaard med turiststation overst i Bykle, Setesdalen. Herfra utgaar fjeldveier over Meienfjeld til Blekestadmoen og Roaldkvam ved Suldalsvandets østbredd.

Brekelenkam, Quirijn Gerritsz van (ca. 1620—68), holl. maler. Hans figurbilleder med smaaborgerlige interiører, som er paavirket av Gerhard Dou, er meget ujevne.

Brekke, Knud Olai (1855—), n. skølemand, f. i Hero paa Sondmor, siden 1898 rektor ved Bergens katedralskole, s. a. medlem av undervisningsraadet. Hans udmerkede lærebøker i engelsk for middelskolen og gymnasiet har faat stor utbredelse ogsaa utenfør Norge.

Brekke, herred i Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt), 186 km.² med 969 indb. (1918); 5 pr. km.² Svarer til B. sogn under Lavik prestegjeld. Herredet, som ligger paa sydsiden av Sognefjorden, nær dennes munding, er indskaaret av flere smaa nord-sydgaaende fjorder som fortsætter i smaa dalfører. Bebyggelsen er spredt langs kysten. Fjeldene, som er litet karakteristiske, naar op til en høide av 640 m. Herredet har kun en ca. 11 km. lang offentlig vei ved B. kirke. Næringsveiene er fiskeri og jordbruk. Utbyttet av fiskerierne opgives for 1915 til 6 000 kr. Laviks sparebank, oprettet 1882. Antagen indtægt 1918 266 180 kr., formue 1 212 100 kr.

Bremen: Raadhuset.

Bremanger, herred i Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt), 347 km.² med 2665 indb. (1918); 7.9 pr. km.² Svarer til B. prestegjeld med B. og Midtgulen sogne. Herredet, som ligger paa begge sider av Froisjoen ved indløpet til Nordfjorden, bestaar dels av fastland (226.8 km.²) dels av øer (120.2 km.²), hvoriblandt Frøien og omtrent halvdelen av Bremangerland. Av arealet er 7.6 km.² aker og eng, 50 km.² skog (furu 23 km.², bjerk 27 km.²), 289.4 km.² utmark, snaufjeld, myr og indsjøer (13.6 km.² ferskvand). Fastlandet er sterkt indskaaret av fjorder med spredt bebygning langs bredderne. Fjeldene er steile og naar op til 1 359 m. (Kjeipen). Fiskeri (skrei, fetsild, vaarsild) er den vigtigste næringsvei. I 1899 var det samlede utbytte av fiskerierne 275 564 kr., derav faldt 115 176 kr. paa skreifisket, 22 400 kr. paa fetsildfisket og 157 265 kr. paa vaarsildfisket. I 1915 var utbyttet av fiskerierne 726 404 kr., derav falder 701 870 kr. paa skreifisket. B. sparebank oprettet 1898. I Kalvaag paa øen Frøien er god havn. Herredet har ingen offentlige veier. Paa gaarden Grotle ved Bremangerpollen laa Grátl kirke omtalt i 1345; i nærheten er gjort flere stenaldersfund. Antagen indtægt 1918 1 418 310 kr., formue 5 889 700 kr.

Bremangerland Bremanger, en 153 km.² stor ø i mundingen av Nordfjorden. Øen, som har 1 439 indb. (1900), tilhører Bremanger og Davik herreder, med omtr. en halvpart paa hvert herred, Sogn og Fjordane fylke Nordre Bergenhus amt. Den væsentlige bebygning grupperer sig om de store bugter Bremangerpollen og Berlepollen. Forøvrig er kysterne steile og øen bergrik; i ost ved Skatestrømmen ligger det bekjendte fjeld Hornelen (s. d.). B. er ved Frøisjoen skilt fra fastlandet.

Bremen. 1. Tysk fristat, Freie Hansestadt B., ved Weser, 256 km.², 300 000 indb. (1910), omfatter byerne B., Vegesack og Bremerhaven samt det omkring byen B. liggende land. Landet er mest marskland, omhyggelig drænert og anvendt til jordbruk og kvægavl. Landbefolkningen er for det meste nedersachsere og taler plattysk. Staten B. er en republik. Den tiltraadte det Nordtyske Forbund 1866 og utgjør nu en av staterne i det Tyske Rike. Staten B. dannet indtil 1888 et frihavnsomraade, men indlemmedes nævnte aar i det tyske toldomraade. De nugjældende forfatningsbestemmelser er revidert 1919: den høieste magt har «borgerskapet» paa 200 medlemmer, valgt ved direkte valg; den utøvende magt har det av borgerskapet valgte «senat» paa 18 medlemmer. I spidsen for senatet staar 2 av senatet blandt dets medlemmer valgte borgermestre, valgt paa 4 aar, hver et aar om gangen senatspræsident og kommunestyrets leder. — 2. B. by, utgjørende den væsentligste del av og hovedstaden i staten B., 60 km. ovenfor Wesers munding, paa begge sider av elven, 261 000 indb. (1915). B. bestaar av Altstadt, som ligger paa elvens høire bredd, omgit av de gamle voldanlæg, og av de nye forstæder, endvidere likeoverfor paa venstre elvebredd Neustadt og Südervorstadt, fabrik- og arbeiderstrøket. Blandt bygninger kan nævnes Dom St. Petri fra det 11 aarh., restaurert 1888, med blykjelderen, hvor likene ikke gaar i forraadnelse, raadhuset fra det 15 aarh. og børsen. Midtpunktet for bylivet er tørvet, ved siden av hvilket Domshof og Domshaide er byens hovedpladser. — B.s industri omfatter skibsbyggeri, jernstøperi, maskinbyggeri, møller for avskalling av ris, petroleumsraffinering, cigarfabrikker øg ølbryggerier. Men først og fremst er B. handels- og skibsfartsby. B. var en av den tyske Hansa's tre hovedstæder. Som elvehavn er B. avhængig av Wesers farbarhet; nedre Weser er regulert til et dypgaaende av 5.5 m. Men da dette er utilstrækkelig for nutidens store skibe, kjøpte B. allerede 1827 land av Hannover ved elvens munding og anla forhavnen Bremerhaven. Blandt havneanlæggene utmerker sig frihavnen i den nordvestlige del av byen, anlagt ved B.s indtrædelse i det tyske toldomraade 1888. B. er Tysklands næst vigtigste handelsby, særlig vigtig som indførselshavn, med en handelsomsætning 1913 til værdi ¼ milliard kr. for indførselen og 100 mill. kr. mindre for utførselen. Der indføres især bomuld, indigo, uld, tobak, ris, korn, kaffe, petroleum, sukker. B. er særlig vigtig som utvandringshavn, likesom i det hele forbindelserne med Amerikas Forenede Stater er de vigtigste i B.s utenrikske handel og skibsfart. Hermed hænger sammen B.s store betydning som tobaksmarked. Men B. har ogsaa spillet en foregangsrolle i tysk forretningsvirk-

Bremen: Rolandstatuen.

somhet paa Vestafrika. Forbindelser med Sydamerika har gjort B. til stapelplads for uld. «Sjælen» i B.s rederi var det store dampskibsselskap «Norddeutscher Lloyd» (s. d.). Andre store rederier er «Hansa», «Neptun», «Argo», «Roland», «Hamburg-Bremer Afrika Linie». 1 jan. 1914 eiet det bremenske rederi 595 skibe, 1.4 mill. netto reg.ton. 1912 utgjorde skibsbesøket ind- og utgaaende tonnage omtr. ens 2 mill. ton og derav i utenriksk fart 1½ mill. Norsk konsulat under generalkonsulatet i Berlin. Norsk skibsbesøk 1911: ankommende skibe 71, drægtighet 25 000 ton. — Historie. Naar B. er anlagt, vites ikke. 787 blev det bispesæte; ca. 850 erkebispesæte. Som medlem av Hansaen fra 13 aarh. indtok byen ofte en oppositionel holdning. I 15 aarh. begyndte den at betragtes som fri rikssstad. 1532 tiltraadte B. reformationen. 1648 kom bispesætet under Sverige, men B. hævdet en slags uavhængighet, og da Sverige hadde avstaat sine rettigheter til Hannover, anerkjendtes B.s riksumiddelbarhet 1741. 1815 traadte B. ind i det Tyske Forbund som fri Hansestad, 1866 i det Nordtyske Forbund. Efter revolutionen nov. 1918 var B. stedet for store uroligheter. Jan. 1919 dannet spartakisterne en kommunistisk republik, og tilstanden blev mere og mere uholdbar, hvorefter riksregjeringen grep ind, og divisionen Gerstenberg besatte byen 4 feb. efter heftige gatekampe. En ny regjering dannedes av flertalssocialister, men forholdene har siden stadig været usikre, og streiker og uroligheter har hort til dagens orden.

Bremen, tidligere t. hertugdomme ved Elben og Nordsjøen, vest for byen Bremen, nu en del av preussisk Hannover, opstod 1648 ved sekulariseringen av erkebispedømmet B. og blev overdraget Sverige. 1712 besatte Danmark det og solgte det 1715 til Hannover. 1805—06 stod landet under Frankrike, hørte derefter til Preussen og til kongeriket Westfalen, 1810—14 til Frankrike og 1814—66 til Hannover, siden til Preussen.

Bremer, Fredrika (1801—65), sv. forfatterinde, f. i Finland, opvokset i Sverige, levet som ung i et rikt, men stivt og glædeløst hjem. 1828 utgav hun anonymt sin forste bok «Teckningar ur hvardagslifvet», som blev møtt med bifald, og hun fortsatte da med andre bøker under samme hovedtitel: «Presidentens döttrar», «Grannarne», «Hemmet» o. fl. Hendes betydning ligger i at hun paa en tid, da romantikken var herskende, med dyp følelse og en inderlig forstaaelse av de smaa tings betydning skildrer det virkelige liv med dets glæder og sorger. Efter et religiøst gjennembrud vilde hun lære menneskeheten at kjende og foretok omfattende reiser i Europa og Nordamerika. Fra midten av 1840-aarene viet hun sig til kampen for sociale spørsmaal, især kvindesaken (i «Herta eller en själs historia» (1856) oplofter hun i sit kjons navn «förtrytelsens revolutionsskri» mot samfundet), og hun har ved sin virksomhet bragt kvindesaken i Norden et langt stykke frem. B. er en av Sveriges mest talentfulde forfatterinder og sikkert den mest varmhjertede og opofrende av dem alle. — 1844 tildelte akademiet hende sin store guldmedalje. [Litt.: R. Petersen, «F. B.», Kbh. 1892. «Brev», I—III, utg. av K. Johanson og E. Kleman, Sthm. 1915—17.]

Fredrika Bremer.

Bremerhaven, Tyskland, by i fristaten Bremen, forhavn til byen Bremen, ved Wesers munding, 24 000 indb. 1827 kjøpte Bremen av Hannover B.s nuværende omraade. B. gaar i ett med den hannoveranske landsby Lehe. B. har tre store havneanlæg, som ogsaa danner et frihavnsomraade og særlig er optat av Norddeutscher Lloyd's lagerhuse, tordokker o. s. v. I 1912 ankom og avgik omtr. 2⅕ mill. ton (1904 ankom og avgik 19 norske skibe, 10 434 ton). Norsk vicekonsulat.

Bremerholm, ældre navn paa Gammelholm i Kjøbenhavn, sigter vistnok til at bremerkjobmænd hadde boder her. Paa B. fandtes i lang tid flaatens verksteder og magasiner, hvor bl. a. grove forbrydere maatte arbeide i jern, indtil 1741 hele verftets arbeidsstyrke blev frigit.

Bremnes, herred i Hordaland fylke (S. Bergenhus amt), 120 km.² med 3 378 indb. (1918); 28 pr. km.²; svarer til B. sogn av Finnaas prestegjeld. Herredet, som utgjor den nordlige del av Bømmeløen (Bomlo) med utenforliggende talrike øer og holmer, ligger vest for Stord og skilt fra denne ø ved Stokksundet. Terrænget er smaaknauset og skogbart med mindre, forholdsvis flate myr- og engstykker. Kysten er sterkt indskaaret. En del skogplantning i den sydlige del av herredet. Opgave over akerareal m. v. foreligger ikke. Bebyggelsen spredt. Den vigtigste næringsvei er fiskeri, særlig spiller vaarsildfisket stor rolle. Utbyttet av fiskerierne for B. sammen med naboherrederne Fitjar og Bomlo var i 1915 1 639 957 kr., hvorav 1 500 000 kr. falder paa sildefisket. 1 hermetikfabrik, 1 rokeri, flere granitbrud. B. sparebank, oprettet 1866. Antagen formue 1918 4 967 700 kr., indtægt 1 885 470 kr.

Bremse, et apparat til at frembringe friktion, hvormed en bevægelse kan hemmes og reguleres. B. brukes paa vogner for hurtig at kunne stanse dem eller regulere deres fart nedad bakke. Hertil benyttes en b. med en klods av træ el. jern som presses ind mot hjulet ved et vegtstangsystem. Dette kan enten bevæges direkte, som paa arbeidsvogner, eller ved en kjetting som vikles om en sveivaksel, som paa sporvogner, eller ved en skruespindel, som paa jernbanevogner. Endelig kan stangsystemet bevæges ved et ved lufttryk bevæget stempel i en cylinder. Sidstnævnte anordning benyttes til bremsning av persontog, og bremsningen sker da samtidig paa alle vogner i toget, idet en fælles luftledning forbinder alle b.-cylinderne. Eftersom der i ledningen holdes overtryk el. vakuum, taler man om lufttryk-b. el. vakuum-b. Bremsning indtræder straks der frembringes en aapning paa ledningen, f. eks. ved aapningen av en kran. Fordelen herved er at om ledningen brytes derved at forbindelsen mellem to vogner ophører, vil samtlige vogner straks bremses. Det nodvendige overtryk el. vakuum tilveiebringes ved en luftpumpe paa lokomotivet, inden toget sættes igang. — Spil bremses under lastens firing mest ved en baand-b., d. e. et staalbaand som strammes om et paa spillets aksel sittende hjul. — Det antal effektive hestekræfter en motor kan levere, kan bestemmes ved bremsning, idet man lar motoren arbeide uten anden belastning end den friktion som frembringes av den brukte b. Denne hindres i at rotere med det hjul, hvorpaa den virker, ved en vegt som motsvarer friktionskraften. B. tilspændes saa meget at vegten, ved normalt omdreiningstal av akselen, netop holder friktionskraften i likevegt. Virker vegten *(P)* paa en armlængde *(r)* paa b., er de effektive hestekræfter som kan avledes fra motorakselen, $Ne = \frac{2 \cdot \pi \cdot r \cdot P \cdot n}{75 \cdot 60}$, naar *(n)* er akselens antal omdreininger pr.

minut. — Oftest onsker man at bestemme det maksimale antal effektive hestekræfter motoren kan levere. Vegten *(P)* okes da indtil den grænse at motoren ikke formaar at holde det normale omdreiningstal.

Bremse kaldes et apparat som anbringes paa overlæben av urolige hester, naar de gjor motstand, naar de skal skoes eller paa anden maate behandles. B. bestaar av en snor som ved en pinde snores fast om overlæben. Smerten avleder dyrets opmerksomhet.

Bremser *(oestridæ)*, en familie av fluer, der som larver lever snyltende inde i kroppen hos forskjellige pattedyr. Fluerne selv har rudimentære munddele og

Oksebremse (forstørret). Egg av oksebremse. Larve av oksebremse.

tar ingen næring til sig. De flyver omkring med en summende lyd og lægger sine egg paa dyrene. Man skjelner mellem hud-b., næse-b. og mave-b., alt efter som larverne lever under huden, i næse- og pandehulen eller i maven hos vedk. dyr. Til de forste horer okse- eller ko-b. *(oedemagena bovis)*, hvis larver lever under huden langs rygraden hos kjør, hvor den frembringer de bekjendte «værrer» el. «bremsebylder». For hver «værre» fremkommer der et hul i huden, hvis værdi derved forringes. Desuten indvirker værredannelsen betydelig paa kjorenes huld og melkeproduktion. Man taler om at kjorene «skjener» av frygt for de summende b. Her i landet findes larven ogsaa av og til under huden hos mennesker. Ren-b. *(o. tarandi)* utvikles likeledes under huden hos renen. — Til næse-b. horer faare-b. *(cephenomyia ovis)* og renens næse-b. *(c. trompe)*, som lever i næse- og pandehulerne henholdsvis hos faaret og renen. — Til mave-b. horer heste-b. *(gastrus* el. *gastrophilus equi)*, hvis larver findes i maven hos hesten. — B.-eggene avsættes i almindelighet paa dyrenes haar, og larverne vandrer ind under huden. De fuldvoksne larver forlater igjen dyrene og forpupper sig i jorden.

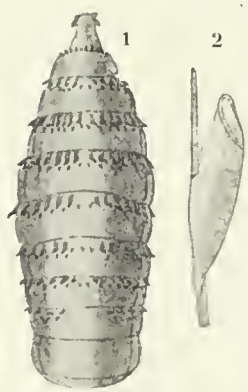

1. Hestebremselarve. 2. Egg av hestebremselarve paa et haar. (Forstorret.)

Bremsevogn, jernbanevogn, hvis bremseapparat fortrinsvis anvendes for bremsning av jernebanetog som ikke er utstyret med saakaldte kontinuerlige bremser. Da b. som regel tillike indeholder et storre bagagerum, benævnes den ogsaa bagagevogn; den kaldes ogsaa undertiden stoppevogn. — I Tyskland kalder man den almindelig Gepäckwagen. Den engelske betegnelse er *brake-van*. Herfra stammer ordet brækvogn, som er en forvansket overlevering fra den engelske betjening som kom hit, da Hovedbanens drift skulde iverksættes i 1854.

Bremsnes, herred i Møre fylke (Romsdals amt), 120 km.² med 4 174 indb.; 34.8 pr. km.²; svarer til B. sogn under Kvernes prestegjeld. Herredet, som ligger omkring Kristiansund, bestaar udelukkende av oer (den nordostlige del av Averoen, den nordlige del av Frei, den ostlige del av Nordlandet, samt av mange mindre oer). I den nordlige del av Averøen er store dyrkbare myrstrækninger. Ved B. kirke og gaard er fjeldet B.-hatten (116 m.) med fjeldhuler, av hvilke den mest kjendte er B.-hulen. Inden herredet findes nogen fabrikker (mekanisk verksted, flere sagbruk, tønde- og kassefabrikker m. fl.). Fiskeri er den vigtigste næringsvei. Paa nordvestspidsen av Averoen er Sveggesund fiskevær. Der opfiskedes i 1915 1 050 500 kg. fisk til en værdi av 189 920 kr. Inden herredet er flere fyre (Hesteskjær, Stavenes og Kvitnes). Privat landbruksskole. B. sparebank, oprettet 1909. Antagen indtægt 1918 2 137 874 kr., formue 5 239 500 kr.

Bremsneshulen, se Bremsnes herred.

Brend'amour *[brādamūr]*, Franz Robert Richard (1831—1915), t. xylograf som har levert en stor mængde træsnit, dels enkeltblade, dels illustrationer. B. oprettet i Düsseldorf et xylografisk atelier som samarbeidet med Düsseldorfer-malerne, og anla filialer i andre tyske byer. I sin behandling av træsnittet fulgte han sin tid, som i træsnittet tilstræbte en lignende detaljert form- og skyggegivning som i kobberstikket.

Brendekilde, Hans Andersen (1857—), d. maler. Hans emner er hentet fra landbefolkningens liv og er i sin naturlige fortællemaate ofte av gripende virkning. Kunstmuseet i Kbh. eier hans «Landevei».

Brendel, Franz (1811—68), t. musikforfatter, professor ved Leipzigerkonservatoriet, redaktor av Schumanns «Neue Zeitschrift für Musik» og sammen med Liszt stifter av den alm. tyske musikforening; forfatter av ansete musikhist. verker, bl. a. «Geseh. der Musik in Deutschland, Italien und Frankreich».

Brenner, Osterrike—Italien, pas i Tirol, mellem Adige(Etsch)-Eisack-dalen og Inn-Wipp-(el. Sill-)dalen og mellem Stubaier og Zillerthaler-Alperne. B.-passet danner en 1 370 m. hoi indsækning, som fra gammel tid har dannet en baade merkantilt og militært meget vigtig forbindelseslinje mellem Tyskland og Italien. 1772 anlagdes vei, 1867 jernvei. I passet ligger landsbyen B. paa vandskjellet mellem Donau (Inn) og Adige (Eisack).

Brennus (kelt., konge). 1. Hovding for de gallere som faldt ind i Italien og slog romerne ved Allia 390 f. Kr. og indtok Rom. Da romerne skulde loskjøpe sig, brukte han efter traditionen falsk vegt ved tilveiningen av guldet. Da der blev gjort indsigelser herimot, kastet han sit sverd i vegtskaalen med de ord: Væ victis! (ve de overvundne). Han blev da slaat og dræpt av diktatoren Camillus. I virkeligheten drog han bort mot en stor losesum. — 2. Hovding for en gallisk hær som 279 f. Kr. trængte ind i Grækenland, men blev slaat av grækerne ved Delfi, hvor efter sagnet Apollon hjalp grækerne med lyn og torden.

Brenta, Italien, elv, kommer fra Caldonazzo-sjøen i Tirol, loper gjennem Val Sugana og den venezianske slette og mundet efter et 160 km. langt lop, hvorav 8 km. farbart, opr. i den venezianske lagune indenfor Venedig, men er nu ledet langs med og søndenom denne til Brondolo ved Chioggia ved det Adriatiske Hav.

Brentāno, Clemens (1778—1842), t. digter av indvandret ital. slegt, bror av Bettina von Arnim. Han var blandt de mest fremtrædende romantikere, rik paa fantasi, lune, stemning, men ustadig og holdningslos; i kunstnerisk henseende er han dels formløs, dels kunstlet og dels i hoi grad sikker, bevisst. Romanen «Godwi» har faat farve av hans forhold til fru Sophie Mereau,

med hvem han blev gift 1803, men som allerede døde 1806. Sammen med sin svoger Achim von Arnim (s. d.) utgav han den bekjendte samling av tyske folkeviser «Des Knaben Wunderhorn» (3 bd. 1806—08). Blandt hans senere mest vellykkede arbeider er det friske eventyr «Goekel, Hinkel und Gaekeleia» og den bekjendte fortælling «Geschichte vom braven Kasperl und schönen Annerl», som er bygget over et folkevisemotiv. I 1817 gik han over til katolicismen, blev from, mirakeldyrker, sluttet sig til den paa legeme og sjæl syke nonne Anna Catharina Emmerich; hans bok «Leben der heiligen Jungfrau Maria» indeholder hendes visioner. Han døde sindssyk.

Breslau.

Brentāno, Lujo (1844—), t. soeialokonom, siden 1891 professor i Münehen. B. har navnlig skrevet om arbeiderspørsmaal og agrarpolitik. Det banebrytende verk om fagforeningerne «Die Arbeitergilden der Gegenwart» (2 bd. 1871—72) gjorde hans navn berømt. Blandt hans talrike særavhandlinger har især den «Om arbeidsydelsens forhold til arbeidslon og arbeidstid» (1876, ny utg. 1893, dansk overs. 1894) fundet utbredelse. Hans «Agrarpolitik» utkom 1897, «Gesammelte Aufsätze», 1 bd., 1899. B. stod i sin ungdom den katetersoeialistiske retning nær, senere er hans standpunkt blit liberalismens med opposition mot statsformynderi og agrarbeskyttelse likesom mot socialismen. B. er en udmerket skribent.

Brentford *[bre'ntfød]*, England, by i Middlesexshire vest for London, ved Brents utlop i Themsen, 16 600 indb., tilberedning av malt og olbryggeri. Vandverk for det vestlige London. 1016 Edmund Jernsides seier over Knut den store. Navnet B. møtes ofte i eng. litteratur.

Brenz, Johann (1499—1570), t. reformator, sluttet sig allerede som student til Luthers tanker og blev siden en av hans trofasteste diseipler. Efter 1522 at være blit prest i Hall i Sehwaben virket han ivrig for kirkens reformation og deltok i flere religionssamtaler og riksdage, f. eks. i Augsburg 1530. 1535 blev han av hertug Ulrich kaldet til at reformere Württembergs kirke- og skolevæsen. Da han motsatte sig Karl V's interim, mistet han sit embede, men blev 1553 provst i Stuttgart og døde som saadan.

Bresche kaldes den aapning som angriperen av en fæstning som regel maa tilveiebringe saavel i kontreeskarpens som i eskarpens beklædningsmure for at kunne trænge frem over fæstningsgraven. B. ansees praktikabel naar den er 16—25 m. bred, og naar den nedstyrtede jord og betongmasse danner en gangbar, nogenlunde jevn skraaning. B.-skytning utføres som regel med kasteskytset. Naar angriperen med sine sappe- (lopegravs-)arbeider er naadd frem til graven, foretages stormen paa fæstningen gjennem b.

Brescia, Arnold av, se Arnold.

Brescia *[bre'ša]*, Italien, hovedstad i prov. B. (4 679 km.², 620 000 indb., 132 pr. km.² (1915)), ved foten av Alperne mellem Lago di Garda og L. d'Iseo, 139 m.o.h., ved jernbanen Milano—Venezia, 90 000 indb. (i kommunen), næst Milano Lombardiets vigtigste by. Interessante kirker, kunstmuseer. — B. er oldtidens Brixia.

Breslau (polsk Wraclaw), Preussen, hovedstad i prov. Schlesien, paa begge sider av den farbare Oder, Preussens næststorste by, 510 000 indb. (1915), over halvdelen protestanter, over ⅓ katolikker, 5 pet. joder. Kun nogen faa pet. taler polsk. B. er en meget vigtig industriby, har jernstøperier, maskinfabrikker, jernbaneverksteder, lær, lærvarer, mobelfabrikker, bryggerier, brænderier, moller. I omegnen betydelig have- og jordbruk, samt teglverker. Midtpunkt for handelen i Schlesien, stort jernveisknutepunkt (8 linjer). Omsætningen omfatter korn, uld, lin, stenkul, jern m. m. Skibsfarten paa Oder er oket ved regulering og ved anlægget av Oder—Spreekanalen. B. utmerker sig ved talrike velgjorenhetsindretninger. Universitet (allerede 1702 det katolske «Leopoldina»), optok 1811 i sig fra Frankfurt a. d. O. det der 1506 grundede universitet (1914/15: 107 lærere, 2 700 studerende). — B. skal være grundet av böhmerkongen Wratislaw. Efter i tidernes løp at ha tilhort Polen, hertugdommet Schlesien, Böhmen, Ungarn og Østerrike har B. fra 1742 tilhort Preussen.

Brest, Frankrike, by i depart. Finistère (Bretagne), ved en bugt av Atlanterhavet (Rade de Brest), 91 000 indb. B. er Frankrikes vigtigste krigshavn. Den dannes av mundingen av elven Penfeld fra reden av opover i en længde av 3 km. Paa den anden side av elven ligger B.s forstad Reeouvranee. Reden staar i forbindelse med havet gjennem et 5 km. langt, 1½ km. bredt sund, Goulet de B. B. har sjokrigsskoler, et arsenal med 10 000 arbeidere, og hospitaler. Ved siden av forskjellig industri driver B. fiskeri av makrel og sardiner. 1911 besokt av 22 norske skibe (damp-), 12 000 ton. Norsk vieekonsulat. Kabel B. til St. Pierre ved New Foundland. — B. var i engelsk eie 1342—97. Sjøslag ved B. 1512, 1513, 1594, 1694, 1794.

Brest-Litovsk (polsk Brzesc), by i guv. Grodno (Hviterusland), ved Bug og grænsen av Polen, før Verdenskrigen en av Ruslands fire hovedfæstninger, knutepunkt i banen Warschau—Moskva, 55 000 indb., hvorav halvdelen jøder. 26 aug. 1915 erobret av tyskerne og østerrikerne.

Brest-Litovskfreden. Freden i B.-L. mellem Sovjet-Rusland paa den ene side og Tyskland, Østerrike-Ungarn og deres forbundsfæller paa den anden blev undertegnet 3 mars 1918 efter en meget bevæget forhistorie. Efter den russiske novemberrevolution 1917 forsokte sovjetregjeringen forst at faa en almindelig fred istand, og da dette strandet paa ententemagternes motstand, indledet den separatfredsforhandlinger med eentralmagterne. 3 deebr. 1917 begyndte vaabenstilstandsforhandlingerne i B.-L. — det tyske hovedkvarter — og blev fort paa en tidligere ukjendt maate, idet russerne hele tiden offentliggjorde protokollen; 17 deebr. blev vaabenstilstand sluttet for fire uker, og 22 deebr. blev de egentlige fredsforhandlinger optat. Ved siden av Leo Trotski for Rusland og utenriksministrene v. Kühlmann for Tyskland og grev Czernin for Osterrike-Ungarn spillet ogsaa den øverste tyske hærledelses repræsentant general v. Hoffmann en stor rolle; senere blev der ogsaa i B.-L. fort parallelforhandlinger mellem eentralmagterne og den nye republik Ukraine. Den alvorlige uoverensstemmelse som gjentagne ganger viste sig mellem eentralmagternes politiske og militære ledelse, hindret ikke at freden mellem eentralmagterne og Ukraine kunde

avsluttes 9 febr. 1918; den sikret Østerrike-Ungarn 1 mill. ton korn inden 1 aug. 1918 og anerkjendte den nye republik indenfor grænser som bl. a. indbefattet guvernementet Cholm, som ogsaa Polen mente at ha krav paa. Den prineipielle motsætning mellem tyskerne og de russiske bolsjeviker viste sig imidlertid at være saa dyp at virkelige forhandlinger var omtrent umulige, og 10 febr. avbrot Trotski forhandlingerne uten at være kommet til noget resultat; men samtidig erklærte sovjetregjeringen krigstilstanden for avsluttet og gav befaling til almindelig demobilisering paa alle fronter. Den tyske hærledelse opfattet imidlertid dette som en opsigelse av vaabenstilstanden, og 17 febr. begyndte de tyske tropper at marsjere videre ind i Livland, Estland og Volhynien. Sovjetregjeringen saa sig da nødt til at bede om en virkelig fred, som nu blev bestemt ved et tysk ultimatum og undertegnet av de russiske representanter uten nærmere forhandling, idet de stemplet den som en voldsfred de var tvunget til. Det vigtigste resultat av freden var at Ruslands vestlige randbefolkninger ved den blev revet los fra det russiske rike og konstituert som «selvstændige» stater, foreløbig under tysk hegemoni. Selve fredsforhandlingerne endte vistnok som et nederlag for bolsjevikerne; men den propaganda de hadde git anledning til, viste sig nogen faa maaneder senere at bli av den største betydning for Tysklands indre utvikling i en av bolsjevikerne ønsket retning. [Litt.: Karl Helfferich, «Der Weltkrieg» III; Leo Trotski, «Den russiske arbeiderrevolution»]

Bretagne *[brəta'ñ]*, Frankrike, nordvesthalvoen, en av de ældre provinser, 35 309 km.², 3¼ mill. indb., omfattende de nuværende depart. Loire inférieure, Morbihan, Ille-et-Vilaine, Côtes-du-Nord, Finistère. B., delt i Øvre- og Nedre-B., danner lave plataaer, med aaser (Montagne d'Arrée, 391 m., Montagne Noire o. a.) fra øst til vest, som ikke rager synderlig høit op over sine omgivelser. Det er et ensformig landskap som hæver sig i lave bolger, over store strækninger strøet med store stener og dækket av hede og krat. Elvene er Vilaine, Blavet, Aune. Taake og storm karakteriserer klimaet. Jordsmonet er magert, kysten furet, med gode havner. Vinavl lykkes ikke, der dyrkes rug og hvete, høit utviklet er hesteavlen. Vigtig sardinfiske. B.s hovedstad var Rennes, andre store byer er Nantes, Brest, Lorient. Bretagnerne (bretonerne) har i sterk grad bevaret sit oprindelige, keltiske racepræg. Det er et kraftig, tappert og seigt folkefærd, strengt religiost, nøisomt, dog litet nokternt. Dygtige bønder, sjømænd, fiskere. — Historie. Den fjerne halvo blev vistnok mindre romanisert end det øvrige Gallien, og det keltiske folkeelement styrkedes ved indvandring fra Britannien i 5 og 6 aarh. (kymrer fra Cornwall). Landskapet kaldes da ogsaa Britannia minor (det lille Britannien). Heller ikke frankerne lykkedes det at vinde fast herredomme over B. De normanniske hertuger søkte med større eller mindre held i 10—12 aarh. at hævde lenshøihet over landet. Ved giftermaal mellem B.s arving, Claude, og den senere konge Frans I 1514 blev landet indlemmet i Frankrike, men det beholdt sin egen landdag og mange eiendommelige rets- og andre samfundsforhold like til revolutionen. Under revolutionen blodige kampe mellem bretagnerne og den republikanske regjering (Vendée), 1832 atter legitimistisk reisning. Endnu taler 1½ mill. bretonsk og derav ca. ¾ mill. kun bretonsk, mens resten ogsaa forstaar fransk.

Breteuil *[brøtø'j]*, Louis Auguste le Tonnelier, baron av (1730—1807), fr. diplomat, gesandt i Petrograd og i Stockholm, hvor han virket ivrig for det franske parti. Senere gesandt i Holland, Neapel og Wien. 1783—87 minister i Frankrike, reformvenlig, men strengt absolutistisk. Medvirket 1789 til Neckers fald og blev en kort tid paany minister. Emigrerte. Forhandlet paa Ludvig XVI's vegne med fremmede magter om optræden mot revolutionen. 1802 tilbake til Frankrike.

Bret Harte *[bret hāət]*, se Harte.

Bretigny *[brətiñi']*, Frankrike, landsby i depart. Eure-et-Loir, bekjendt fra freden mellem Frankrike og England 1360, 4 aar efter Johan d. godes nederlag og tilfangetagelse ved Poitiers. Edvard III opgav sine krav paa Frankrike og Normandiet, men fik til gjengjæld hele Aquitanien (s. d.) uten noget lensbaand, og Johan gik ind paa at betale den uhyre sum av 3 mill. guldaler i løsepenger.

Bretland, et i oldn.-isl. skrifter sedv. navn paa Wales.

Breton *[brətõ']*, Jules Adolphe Aimé Louis (1827—1906), fr. maler. Malte idealiserte billeder fra landlivet, helst i solfaldsbelysning. Typisk er «La glaneuse» (d. e. aksplukkersken, 1877; Luxembourgmuseet). Har ogsaa optraadt som forfatter og digter, skrevet en selvbiografi og om moderne kunst.

Bretón de los Herrēros, Manuel (1796—1873), sp. digter, politisk frisindet, overbibliotekar ved nationalbiblioteket i Madrid. Han var en av sin tids mest fremtrædende spanske dramatikere, i besiddelse av humor og fantasi, overmaade produktiv. Hans dramaer bevæger sig paa de forskjelligste felter, lystspil og karakterkomedier med emner fra samtiden, historiske skuespil: «Marcela», «Muérete y verás», «La escuela del matrimonio» bl. a. Han var ogsaa en fremtrædende lyriker og satiriker.

Bretōner, indbyggerne i Bretagne (s. d.).

Bretōnsk sprog og litteratur. Det bretonske sprog hører til de keltiske sprog (s. d.). Det er dog ikke nogen fortsættelse av det gamle keltiske sprog i Gallien, men indført fra England i 5—7 aarh., og som følge derav nærmest beslegtet med den britiske gren av disse sprog. Sproget, som av franskmændene kaldes «*basbreton*», tales nu av omkr. 1½ mill. mennesker, hvorav omkr. halvdelen ogsaa kan tale fransk; i tidens løp er det blit betydelig paavirket av fransk. — De ældste sprogmindesmerker er nogen bretonske ord i gamle latinske tekster, fra det 8 aarh. Sammenhængende litteraturmindesmerker haves først fra omkr. det 14 aarh., nemlig religiøse skuespil av samme art som de franske middelalderlige mysterier; i motsætning til disse er de blit opført langt ned mot vor tid. I nyere tid findes paa bretonsk oversættelser av Bibelen og forskjellige religiose skrifter. Av vigtighet er folkelitteraturen, eventyr, sagn og folkeviser, som er utgit i forskjellige samlinger.

Bretten, Baden, by øst for Karlsruhe, ved Saalbach, 6 000 indb. Melanchtons fødeby.

Brettesnes, fiskevær (post, telegraf og damskibsanløpssted) med 122 indb. (1900) paa sydsiden av øen Store Molla i Vestfjorden, Vaagan herred, Nordland fylke. Ved været opfiskedes i 1904 2 275 000 stykker skrei. B. fabrikker (guano, sildemel, sildolje, tran).

Breughel, se Brueghel.

Breum, Sophie Margrethe Juliane (1870—), d. farfatterinde. Fra sit fødested Fyn har hun ofte tat motiv til sine fortællinger, enkelte av dem er ogsaa i fynsk dialekt, saaledes hendes første samling «Hyld og humle» (1900). Et par historiske fortællinger «Fuldtro sind» (fra Fredrik II's tid) og «Kongeborn» (fra Kristian II's tid) er solid underbygget, men mangler umiddelbart liv. Mellem 1908 og 1914 kom nutidsromaner med problemdiskussion og alvorlig tendens, bl. a. «De vandrende» og «Skjulte traade» (imot fornuftgiftermaal). Ved siden herav er gaat en række fortællinger og romaner, hvor det hyggelige, rørende og morsomme er blandet paa en elskværdig, let og underholdende

maate: «Julegæster», «Hjemligt», «Jul i kjøbmandsgaarden», «En herregaardsfrue» (1918).

Brev (av lat. *brevis* el. *breve*, kort sendelse). 1. (Hist.). I den ældste tid skedde en saadan henvendelse ved indridsning i træ-, sten- eller lertavler. Hos ægypterne blev b. skrevet paa papyrus eller potteskaar. Inderne og kineserne skrev paa palmeblade. Hos grækerne og romerne skrev man i regelen paa trætavler som kunde foldes sammen, og hvis indre sider var beklædt med et vokslag; man skrev med en spids metalgriffel. — Hos romerne begyndte b. i regelen med en staaende formel, f. eks. Cicero Attico S(alutem) D(at) S(i) V(ales) B(ene) E(st) E(go) V(aleo), «Cicero sender Attieus sin hilsen. Hvis du har det godt, er det godt, jeg har det godt». Naar b. var skrevet, blev tavlen foldet sammen og ombundet med en snor, paa hvis knuter der sattes segljord fra Kreta. Til hemmelige skrivelser brukte lakedæmonerne følgende fremgangsmaate: om en stok av særlig art vikledes en lærrem; paa denne skreves meddelelsen paa langs; kun den, hvis stok var maken til avsenderens, kunde læse meddelelsen. Romerne brukte ogsaa eifferskrift. Omkring aar 0 anvendtes ogsaa papyrus i Rom, fra det 3 aarh. e. Kr. anvendtes pergament, fra det 14 aarh. papir. Segljorden avløstes av voks, dette igjen av det fra Kina indførte lak. 1624 opfandtes oblater. I ældre tider foldet man b. sammen, saa en ubeskrevet side vendte ut, og forseglet det; nu anvendes den 1820 i England opfundne konvolut. Den nyeste form for b. er b.-kortet, som opfandtes av den tyske generalpostdirektør H. v. Stephan omkring 1870. — Betegnelsen b. bruktes i middelalderen om mindre vigtige skrivelser (motsat bullen) som utstedtes av paven. De var lukket og forseglet med fiskeringen (s. d.), undtagen naar b. henvendtes til alle eller til jøder. Om en lignende særlig betydning av ordet b. har vi spor i uttrykkene adelsb., b.-adel, veksel-b., fragt-b. o. l. — 2. (Æstet.). Helt fra grækernes og romernes dage har b.-formen været anvendt i litteraturen, dels i prosa og dels paa vers. Den har været brukt til at fremsætte livsbetragtninger eller tanker og meninger i anledning av tidsforeteelser paa forskjellige omraader, til moraliseren, kritik, satire, til lyrik, fortællinger, romaner o. s. v. Inden romersk litteratur kan bl. a. merkes Ciceros og Seneeas prosa-b., Horats' «Epistolae» samt Ovids «Heroides», «Tristia» og «Epistolae ex Ponto», som er skrevet paa vers. I fransk litteratur har b.-formen fundet en række dyrkere, saaledes Paseal, Madame de Sévigné, Montesquieu («Lettres persanes»), Voltaire, Diderot, Rousseau («La nouvelle Héloïse») o. fl. Blandt engelske forfattere kan nævnes Swift, Pope, Addison, Richardson, Sterne. Av tysk litteratur i b.-form er Goethes «Die Leiden des jungen Werthers» mest berømt, endvidere maa nævnes Börnes «Briefe aus Paris». I Danmark har bl. a. rim-b. og den poetiske epistel hat en ypperlig dyrker i Baggesen. I svensk digtning er f. eks. b.-formen anvendt med mesterskap i flere av Almquists beretninger. I Norge har bl. a. baade Ibsen og Bjørnson skrevet rim-b., og prosabrevformen har været brukt av Garborg.

Brev, se Post.

Brevbok indeholder opskrifter for de i det daglige liv hyppigst forekommende breve og dokumenter. Av norske b. kan nævnes Riksmaalforeningens «Brev- og formularbog» ved I. Almæs (1902) og Koht's «Norsk brevbok» (1898).

Brevduer, se Duefugler.

Breveté *[brøvté]* (fr.), patenteret.

Brevhemmelighet. Indtil et brev er avlevert til adressaten, tilkommer det brevskriveren selv at bestemme om andre maa bryte brevet. Postforsendelser, hvis adressater ikke findes, er det dog poststyrelsen tillatt at aapne for at komme til kundskap om hvem avsenderne eller adressaterne er (l. 22 juni 1917 § 44). Beslaglagte breve kan aapnes av dommeren i to retsvidners overvær (straffeproeesl.s § 218). Den som uberettiget bryter brev eller medvirker hertil, straffes med bøter eller med fængsel indtil 6 maaneder, i visse tilfælde indtil 2 aar. Offentlig paatale finder ikke sted uten den fornærmedes begjæring. Har en offentlig tjenestemand ulovlig aapnet et ham i tjenestens medfør betrodd brev, straffes han med tjenestens tap eller med fængsel indtil 3 aar, i visse tilfælde indtil 6 aar (straffel.s §§ 145 og 122). Ved lov av 24 juni 1915, jfr. kgl. res. av 27 aug. s. a., er truffet nærmere bestemmelser om undersøkelse og tilbakeholdelse av postforsendelser og telegrammer, naar dette antages paakrævet av hensyn til rikets sikkerhet. Loven opstiller dog den begrænsning for saadan kontrol at den ikke maa strækkes videre end til forsendelser til og fra personer som mistænkes for nogen forbrydelse mot loven om forsvarshemmeligheter av 18 aug. 1914 eller mot statens selvstændighet og sikkerhet eller mot Norges statsforfatning og statsoverhode. Der paahviler de tjenestemænd som utfører kontrollen, taushetspligt, og overtrædelse derav straffes.

Breviārium er i den romerske kirke navnet paa en bok som indeholder de bønner og andagter som ialfald presterne skal forrette til de av kirken fastsatte tider (se Tidebøn). Navnet b. (av det lat. *brevis*, kort) betegner egentlig et uttog av en større samling av bønner (plenarium). I ældre tid fandtes flere forskjellige b.; det nuværende er utgit av Pius V 1568. Revisioner har fundet sted 1602, 1631 og 1886. Det bestaar av 4 dele efter aarstiderne, hvorav hver indeholder 4 hovedavsnit: *Psalterium* (salmer og bønner for de kanoniske tider til de almindelige ukedage); *Proprium de tempore* (til kirkens fester for Kristus); *Proprium de sanctis* (til helgenfesterne) og *Commune sanctorum* (til fester uten særlige bønneformularer); desuten findes der en del tillæg for særlige forhold og fester.

Breviarium (lat.). 1. Kort oversigt. — 2. Kort uttog; B. imperii, en av Augustus forfattet oversigt over Romerrikets hære og hjælpemidler, fortsat av de senere keisere; B. Alarieianum (d. e. *lex romana visigothorum*), en samling retsbestemmelser foranstaltet paa Alarik II's befaling (omtr. 506 e. Kr.).

Brevik, kjøpstad i Telemark fylke (Bratsberg amt) med 2 150 indb. (1918), ligger ytterst (sydligst) paa den halvø som dannes av Langesundsfjordens armer, Frierfjorden (Frier) og Eidangerfjorden, samt paa den lille ø Sylteroen, som er skilt fra fastlandet ved et smalt (20—50 m. bredt) og grundt sund, Kanalen, hvorover fører bro. Ved Frierfjordens trange munding (ca. 300 m.) «Strømmen» (Brevikstrømmen) er B. adskilt fra ladestedet Stathelle. Over strømmen er offentlig færgeforbindelse. Byens centrale strøk er partiet omkring Kanalen. Bebyggelsen er uregelmæssig og gaterne trange og for det meste steile. I byens vestkant ligger jernbanestationen endepunkt for B.—Eidangerbanen) med havnespor ned til Strømmen. Paa nordsiden av Sylteroen, mellem denne og fastlandet, er byens havn (5—13 favner). Siden 1896 utgangspunktet for den saakaldte B.-rute til Kristiansand S kombinert med hurtigtog fra Kra. — B. er et gammelt handelssted; det findes saaledes nævnt i en toldforordning av 1691, men først i 1845 fik stedet kjøpstadsrettigheter. I 1761 nedbrændte B. totalt, kun kirken (opført 1670) stod igjen. B. fik eget vandverk i 1860. I 1880—90-aarene gik folkemængden tilbake (i 1891 var der 174 indb. færre end i 1875); i slutten av forrige aarh. gik den noget frem, men er i de senere aar atter i tilbakegang. B., som tidligere var anneks under Eidanger, er nu eget prestegjeld med ny

kirke (opfort 1878) paa Sylterøen, den har kommunal høiere almenskole (middelskole) og folkeskole. De vigtigste næringsveier har fra gammel tid av været og er fremdeles skibsfart og trælasthandel, hvortil i nyere tid er kommet iseksport. Handelsflaaten, som i 1901 bestod av 48 seilskibe (15 130 ton) og 6 dampskibe (578 ton), opgives i 1918 at bestaa av 8 dampskibe paa 8 193 ton, 4 seilskibe paa 1 692 ton og 1 motorfartøi. Toldindtraderne belop sig i 1916 til 37 088 kr. Antagen indtægt 1918 2 186 000 kr., formue 3 340 000 kr. Bygningernes assurancesum opgives pr. 1 jan. 1918 at være 2 324 000 kr. B. hadde tidligere egen stortingsrepræsentant; ifølge stortingsbeslutning av 1907 vælger den stortingsrepræsentant sammen med Holmestrand. B. har egen sparebank, oprettet 1846, en privatbank (B. Kreditbank), 1 mekanisk verksted, 1 blikvarefabrik, 1 staalpresningsverk.

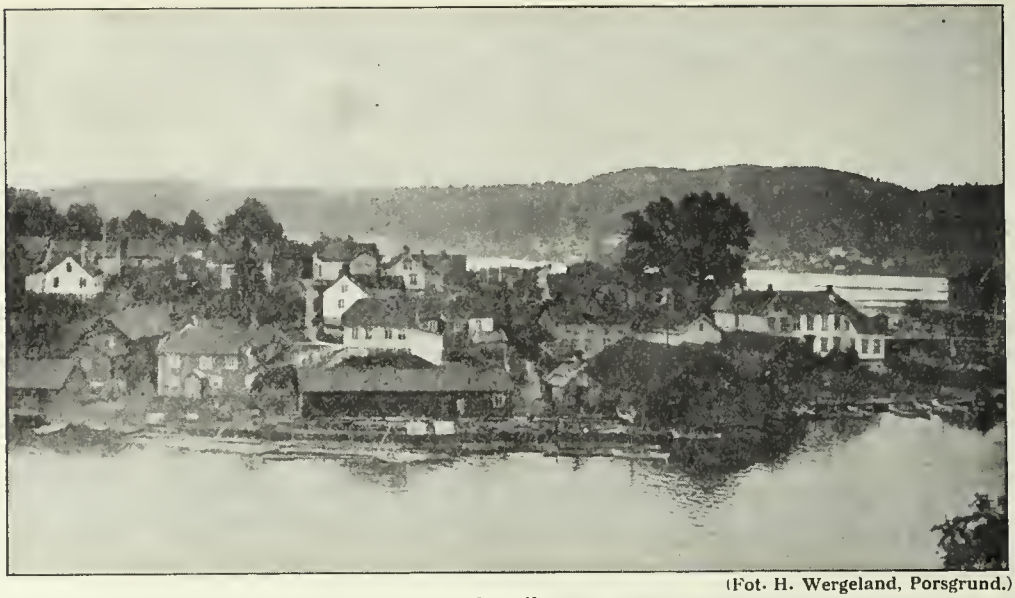

Brevik. (Fot. H. Wergeland, Porsgrund.)

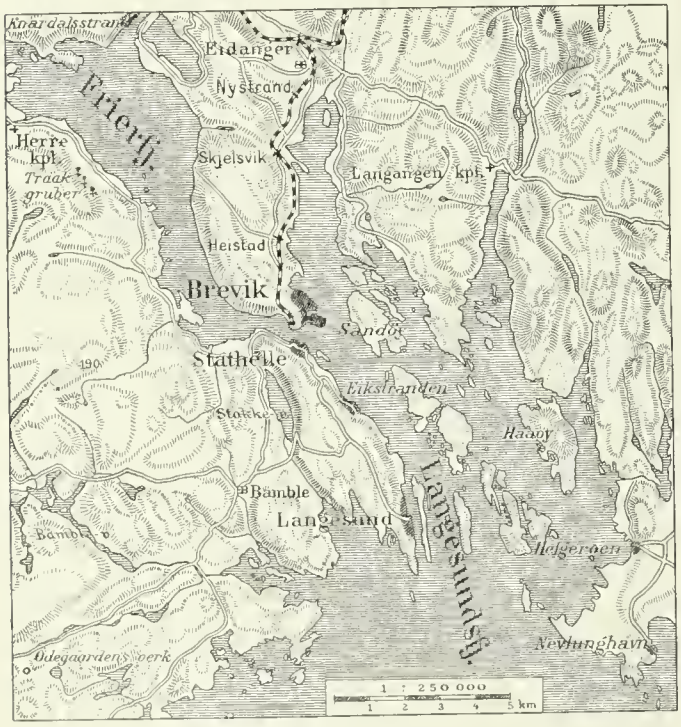

Breviks omegn.

Brevkort, se Post.

Brewster *[brū'stə]*, Sir David (1781—1868), skotsk fysiker, overtok 1808 redaktionen av «Edinburgh Encyclopædia», hvori han selv skrev mange artikler. 1817 grundet han sammen med Jameson «Edinburgh Philosophical Journal», som han fortsatte i «Edinburgh Journal of Science». Han studerte lysets polarisation, skrev «Treatise on opties» (1831) og biografiske verker («Life of Newton», «Martyrs of science»). 1816 opfandt han kaleidoskopet og 1849 det dioptriske stereoskop. Især paa grund av sine talrike optiske opdagelser har han stor betydning for lyslærens utvikling.

Brialmont *[brialmõ']*, Henri Alexis (1821—1903), belgisk general og militærforfatter, vakte allerede som ung officer opmerksomhet ved sit utkast til Antwerpens befæstning, som kom til utførelse under hans ledelse, tiltrods for at hans plan var mot det av regjeringen opstillede og almindelig herskende bastionære system. B. utarbeidet efter opfordring fra Rumænien en plan for dette lands forsvar og utførte i de senere aar befæstningen av Maaslinjen. Han har utviklet det polygonale grundrids paa virksomste maate og hævder anvendelsen av panserkonstruktioner i stor utstrækning.

Brianchon *[briãšõ']*, Charles Julien (1783—1864), fr. officer og matematiker. Han bidrog meget til grundlæggelse og utvikling av den nyere geometri (syntetisk) ved en række tidsskriftsartikler. En vigtig sætning kaldes den B.ske sætning: «Naar en sekskant er omskrevet et keglesnit, gaar de motstaaende vinkelspidsers forbindelseslinjer gjennem samme punkt».

Briançon *[briãsõ']*, Frankrike, by og sterk fæstning i depart. Hautes Alpes (Dauphiné), ved Durance og Lyonbanen. 1 321 m. o. h., 8 000 indb. Herfra utgaar veien over Mont Genèvre (1 854 m.) til Italien og over Col du l'Autaret (2 058 m.) til Grenoble. Silke- og bomuldsindustri, hattefabrikation. Utvinding av talkjord, B.-kridt. — B. er det keltiske og romerske Brigantium (d. v. s. «bergstad»).

Briand *[briã']*, Aristide (1862—), fr. politiker, f. i Nantes, son av en fattig vertshusholder. B. var et lys paa skolen, blev derfor sat til boken og blev praktiserende jurist i sin fødeby. Efter et forgjæves forsøk paa en politisk karrière som boulangist i 1889 sluttet han sig til fagforeningsbevægelsen i dens begyndende syndikalistiske periode, talte for direkte aktion og generalstreik, men gled efterhvert over i mere moderate baner. Da hans socialistiske partifælle Millerand i 1899 gik ind i en borgerlig regjering, forsvarte B. dette, og da han i 1902 blev valgt ind i deputeretkammeret, sluttet han sig til blokdannelsen mellem socialister og radikale. I kammeret kunde hans særlige retoriske begavelse gjøre sig bedre gjældende end fra folketalertribunen; hans praktiske og taktiske sans, hans slagfærdighet, hans opportunistiske evne til at naa frem til resultater, hans mangel paa betænkeligheter, hans raskhet til at fire paa principperne førte ham snart frem i første række, og navnlig blev det han som utformet og gjennemførte lovene om skilsmissen mellem stat og kirke i 1905—06.

Aristide Briand.

Han var derfor selvskreven til at bli kultus- og undervisningsminister i ministeriet Sarrien (mars—okt. 1906) og blev ogsaa sittende i Clemenceaus regjering (1906—09), fra jan. 1908 av som justisminister. Utviklingen førte ham længer og længer over til høire og til stadig skarpere motsætning overfor arbeiderne; en række streikbevægelser var han med paa at slaa ned med haard haand, og da han var blit forsteminister (juli 1909—febr. 1911), blev han hoitidelig utstøtt av det socialistiske parti. I Poincarés national-konservative samlingsregjering av jan. 1912 blev B. igjen justisminister, og da Poincaré blev præsident (jan. 1913), blev han ministerchef. Alt efter seks ukers forløp faldt hans regjering imidlertid paa en votering i senatet, og i de følgende maaneder arbeidet B. sammen med Barthou paa dannelsen av et stort, moderat-konservativt samlingsparti. Da Viviani efter krigsutbruddet i aug. 1914 dannet sin store nationale forsvarsregjering, tok han B. til justisminister, og ved rekonstruktionen i okt. 1915 blev B. for tredje gang ministerchef. I denne stilling holdt han sig i to aar, indtil han i nov. 1917 blev styrtet av sin gamle motstander Clemenceau; siden den tid har B. holdt sig sterkt tilbake og bare en sjelden gang bragt sig i erindring ved en stor tale.

Bria'nza, Italien, landskap nordenfor Milano, mellem Como-sjoens to sydlige armer, «Lombardiets have», med aaser, sjøer og skoger, og mildt klima, med milanoboernes landsteder, omtr. 200 000 indb. i henimot 200 sogne.

Bricka, Carl Frederik (1845—1903), d. historisk forsker, eand. mag. 1870, assistent ved det kgl. bibliotek, senere i geheimearkivet, blev arkivsekretær 1885, arkivar 1889 og ved A. D. Jørgensens død 1897 riksarkivar. Det betydeligste av B.s historiske skrifter er hans lille fine ungdomsarbeide, «Frederik II's ungdomskjærlighed». Iøvrig har han skrevet en række avhandlinger som vidner om hans kritiske sans og videnskabelige redelighet. Størst fortjeneste har B. dog indlagt sig som utgiver («Christian IV's egenhændige breve», sammen med Fridericia; «Kancelliets brevboger 1551—60») og fremforalt som redaktør av det store og fortrinlige verk «Dansk biografisk lexikon» (1887—1905). Ved hans død stod kun utgivelsen av de to sidste bind tilbake. I dettes sidste bind er indtat en længere biografi av B., forfattet av Joh. Steenstrup.

Bridge *[bridž]* spilles av 4 personer som whist med blindemand. Likesom i whist kaldes hvert stik over 6 et træk. Der gives ett kort ad gangen. Giveren har spillet og vælger efter sine kort trumf eller kan melde «grand». Har han daarlige kort, kan han overdrage meldingen til sin makker, men beholder spillet. Efterat der er meldt, kan motparten fordoble trækkenes værdi («dublere»), hvorefter spilleren eller hans makker yderligere kan «redublere» o. s. v. til en bestemt grænse (alm. 100). 1ste haand har utspillet, og efter første utspil lægger giverens makker sine kort op og deltar ikke i spillet. — Hvert træk har en bestemt værdi: naar spar er trumf, 2 points, klover 4, ruter 6, hjerter 8 og i grand 12 points. Et parti gaar til 30 points, og en rubber er 2 vundne partier. For vunden rubber lægges der til 100 points. Honnorer er es, konge, dame, knegt og ti i trumf; de tælles hos begge makkere tilsammen og hos begge parter, men noteres kun for den part som har flest: 3 h. regnes for 2 ganger værdien av trumffarven, 4 h. = 4 ganger værdien, 3 h. paa én haand + 2 hos makker = 5 ganger værdien, 4 h. paa én haand = 8 ganger værdien, 4 h. + 1 h. = 9 ganger værdien, 5 h. paa én haand = 10 ganger værdien. Værdien av honnorerne bestemmes saaledes av farven og svarer til trækkenes værdi i hver farve, f. eks. 4 h. i hjerter = 32 points. «Chicane» (d. e. renonce i trumf paa én haand) = 2 honnorer. For 3 es i grand 30 points, for 4 es 40, for 4 es paa én haand 100 points. Storeslem = 40 points, lilleslem = 20 points. Honnorer, slemmer og chicane lægges til efter rubberens slutning. — Av b. findes talrike variationer. Den almindeligst spillede er auktions-b. Her melder kortgiveren baade farve (el. grand) og hvor mange stik han og makkeren forpligter sig til at gjøre. Spilleren til venstre kan melde pas, han kan dublere, han kan melde det samme som den forste, men i en farve av større værdi, eller komme med en høiere melding. Meldingen gaar videre rundt efter tur indtil der er meldt pas fra 3 spillere. Der er bestemte regler for dublering, og det makkerpar som hadde høieste melding, har spillet, som fores av den av dem som forst gav melding i farven (el. grand). Trumfværdien er for kløver 6, ruter 7, hjerter 8, spar 9, og grand tæller 10 pr. træk. For tapt træk faar motstanderne 50 points hver, der likesom points ved dublering og redublering regnes med ved opgjøret. Storeslem og lilleslem tæller henholdsvis 100 og 50 points. For en vunden rubber faar makkerne hver 250 points.

Bridgeport *[bri'džpåət]*, Forenede Stater, by i Connectieut, ved mundingen av Pequonnok i en vik av Long Island Sound, 121 579 indb. (1916). Daglig dampskibsforbindelse med New York. Midtpunkt for stor fabrikvirksomhet (symaskiner, kjøretoier, geværer). Kysthandel, hvalfangst.

Bridges *[bridžis]*, Robert Seymour (1844—), eng. forfatter, studerte en tid medicin og virket som læge i London, før han helt viet sit liv til digtningen. Hans skuespil, blandt hvilke kan nævnes «Prometheus the firegiver», «The return of Ulysses» og «Demeter», er nærmest eksperimenter i forskjellige stilarter. Originalere er han som lyriker. «The growth of love» (en samling sonetter), «Eros and Psyche» og «Shorter poems in five books» viser ham som en forfinet og eiendommelig, men ikke helt umiddelbar digter. Han er en ypperlig metriker og har skrevet en bok om Miltons verskunst: «Milton's prosody».

Bridgeton *[bri'džtn]*, Forenede Stater, by i New Jersey, 50 km. syd for Filadelfia, 13 611 indb. (1915); adskillig handel.

Bridgetown *[bri'džta^{u}n]*, Vestindien, hovedstaden paa den britiske ø Barbados, ved Carlislebugten, udmerket havn, vigtig dampskibsanlopssted. 16 648 indb. (1916). Utforsel av sukker o. a.

Bridgewaterkanalen *[bri'džwåtə-]*, Englands ældste større kanal, bygget av hertugen av Bridgewater 1760 flg. efter Brindleys plan, fra Worsleygruberne nordvest for Manchester til Kuncorn ved Mersey, med sidegren til Manchester, 68 km. Gaar over elven Irwel i «Bartonakvædukten», 12 m. høit. Nu avløst av Manchesterkanalen.

Bridgman *[bri'džmæn]*, Laura Dewey (1829—89), f. i Hannover, New Hampshire, mistet fuldstændig horsel og syn inden hun hadde fyldt 3 aar. I 1837 blev hun optat i Perkins' blindeinstitut i Boston, hvor bestyreren, Samuel G. Howe, løste den opgave som ingen anden

hadde formaadd at løse, at føre en som baade var døv og blind fra den spæde alder, ind i den almenmenneskelige tankeverden. Hertil brukte han tegn, haandalfabet, ophøiede bokstaver og sluttelig skrivning med det for de blinde konstruerte apparat. Charles Dickens, som saa L. B. paa sin amerikareise i 1840, har levert en berømt skildring av hende i «American notes».

Bridgwater *[bri'džwåtə]*, England, by i Somersetshire, ved Parret, 15 km. ovenfor dens munding i B. Bay i Bristolkanalen, 17 000 indb. Utførsel av «bath bricks», et slags mursten av elveleren.

Bridlington *[bri'dlingtn]* el. Burlington, England, by i Yorkshire, 14 300 indb. Kort østenfor, ved B. Bay, havnen og badestedet B. Quay, kort syd for Flamborough Head. B. er den eneste helt sikre ankerplads paa østkysten mellem Harwich og Leith.

Bridon *[bridō']*, det almindelig tynde trinsebid som benyttes i forbindelse med stangbiddet i hestens mund. Det er bevægelig ved et led i midten og har to ringer, en til hver b.-toile.

Brie *[bri]*, Frankrike, landskap i Champagne, depart. Seine-et-Marne, mellem Seine og Marne, falder i B. champenoise med skoger og dammer og B. française med kornavl. Det oprindelige grevskap B. tilfaldt 1328 den franske krone. Den bekjendte ost fromage de B., en meget blød fløteost, er opkaldt efter B.

Brieg *[brīg]*. 1. Preussen, by i prov. Schlesien, ved Oder, ovenfor Breslau, 30 000 indb. Maskin-, cigar-, sukkerfabrikation. — 2. Schweiz, by (ogsaa skrevet Brig, fr. Brigue) i kant. Wallis, ved Rhône, 684 m. o. h., 2 700 indb. Her forlater Simplonveien Rhônedalen, og her er nordindgangen til Simplontunnelen.

Brielle (den Briel), Nederlandene, by i prov. Sydholland, kort ovenfor mundingen av Maas (Nieuwe M.), 4 000 indb., god havn, skibsbyggeri og handel. B. blev erobret av geuserne (s. d.) i 1572; denne begivenhet ansees som indledningen til Nederlandenes frihetskamp.

Briem, Eiríkur (1846—), isl. politiker, docent i filosofi ved presteskolen i Reykjavik. Dygtig matematiker. Har fremmet flere nyttige formaal (sparekasser etc.). Altingsmand siden 1880, kongevalgt medlem av Altinget 1901—15.

Briem, Valdimar (1848—), isl. prest, sat 1878—86 i den islandske salmebokskomité. I den nye islandske salmebok (1886) findes der ca. 100 originale salmer av B., udmerkede baade av form og indhold.

Brienne *[brién]* (B.-le-Château), Frankrike, by i depart. Aube (Champagne), nær Aube, 1 750 indb. Slottet var 1776—90 krigsskole, hvor Napoleon var kadet i 5 aar. Stort slag 1814.

Brie'nz, Schweiz, by i kant. Bern, ved nordbredden av Brienzersjøen, 600 m. o. h., 2 500 indb. Turiststation, hovedsæte for træskjæreriet i Bern. Tandhjulsbane paa Brienzer Rothhorn (2 351 m.). — Brienzersjøen, 29 km.², 566 m. o. h., 262 m. dyp, forbindes ved Aar med Thunersjøen. I sydbredden munder Giesbach, idet den i 7 trin styrter fra en høide paa 270 m.

Brierley Hill *[braiə'li-hil]*, England, by i Staffordshire, ved Stour, mellem Stourbridge og Dudley, 12 300 indb. Tilvirkning av ildfast ler og glasvarer; kulgruber.

Brieux, Eugène (1858—), fr. forfatter, dramatiker, satirisk, tendensiøs, har vundet stor popularitet. Han debuterte i begyndelsen av 1880-aarene, men slog først igjennem i 1890-aarene. I en række skuespil har han rettet skarpe angrep mot mangler og misbruk i det moderne samfund. Blandt hans stykker er: «L'évasion» (1897), «Résultat des courses» (1898), «La robe rouge» (1900), «Les remplaçantes», «Les avariés» (forbudt av censuren), «Petite amie», «Maternité», «La couvée», «La naissance d'une âme», «La française», «La plus forte» og «Suzette».

Brig, (mindre) seilskib med to master, begge med rær og mers; den agterste kaldes stormast. (Sml. pl. Seilskibstyper.) B. brukes litet nu, da den bl. a. kræver forholdsvis stort mandskap. — B.-seil, gaffelseil paa en b.s stormast.

Brigāde betegner i almindelighet en større, av en enkelt vaabenart bestaaende troppeavdeling. B.-inddeling fandtes før Verdenskrigen i de fleste hære. B. bestod i almindelighet av 2 regimenter infanteri, kavaleri eller artilleri, og kommandertes av en generalmajor. 2—3 b. infanteri eller kavaleri dannet sammen med andre vaabenarter en division (kavaleridivision). Under og efter Verdenskrigen er ved infanteriet b.-inddelingen flere steder bortfaldt, idet divisionens infanteri deles direkte i 3 regimenter (under en inf.kommandør) uten noget b.-forband. Enkelte steder har der været opsat saakaldte kombinerte b., omfattende alle vaabenarter. Dette var saaledes tilfældet i Norge med de efter hærorganisationen av 1911 opsatte 6 kombinerte b. Benævnelsen blev i 1916 ændret til division.

Brigands *[brigã']* (fr.), banditter, urostiftere; anvendtes først som benævnelse paa de berygtede leietropper i Paris under kong Johans fangenskap (1358) og er senere gaat over til i det hele at betegne friskarer som dukker op i urolige tider og dyrker det rene røveri ved siden av krigen.

Briga'nter, gammelt britisk folkefærd som bebodde størstedelen av Yorkshire, Lancashire, Durham, Westmoreland og Cumberland. Beseiredes under Domitian av Agricola og kom under romersk herredomme.

Brigantīn(e), skib med to master, den forreste med rær og mers (som fokkemasten paa en brig), den agterste med gaffelseil m. m., uten mers. Den ligner en skonner, og kaldes ofte saa.

Briggs *[brigz]*, Henry (1556—1630), eng. matematiker, lærer i Cambridge og London, indtil han i 1619 blev professor i geometri i Oxford. Hans navn er knyttet til logaritmerne, idet han er den første som har beregnet disse med grundtallet 10, hvorfor de kaldes de Briggsske logaritmer. Ved hans død var den trigonometriske del næsten færdig.

Brigham Young, se Mormoner.

Brighouse *[bri'ghau̯z]*, England, by i Yorkshire, West Riding, ved Calder, øst for Halifax, nord for Huddersfield. Uld- og bomuldsfabrikker, møller, stenbrud. 21 000 indb.

Bright *[brait]*, Sir Charles Tilston (1832—88), eng. telegrafingenior, utla den første kabel mellem Skotland og Irland (1853). Som ingeniør for «Atlantic Cable Company» planla B. den telegrafiske forbindelse mellem Europa og Amerika og utla 1857—58 kablerne. Senere har han utført kabellægninger i Middelhavet, den Persiske Bugt og Vestindien. Adlet 1858.

Bright *[brait]*, John (1811—89), eng. statsmand, tok tidlig del i agitationen for valgreformen og vandt stort ry som taler; B. var et av de virksomste medlemmer av «Anticornlaw league»en, og da han 1843 blev medlem av underhuset, kjæmpet han for fuldstændig frihandel og var tillikemed Cobden ivrig talsmand for manchesterskolens lære: frihandel, fri konkurranse og ikke-indblandingsprincippet i utenrikspolitikken. Han misbilliget krigen med Rusland 1854 og med Kina 1856 og hævdet 1861 i motsætning til sine landsmænd unionens ret overfor Sydstaterne. 1866—67 støttet han Gladstone i kampen for utvidelsen av stemmeretten og blev 1868 handelsminister i Gladstones ministerium. Den irske statskirkes avskaffelse, de nye irske landbolove, stemmeretsutvidelsen 1884 gjennemførtes tildels ved B.s utrættelige kamp for disse reformer. 1880 blev han medlem av Gladstones andet kabinet, men gik av, da han mis-

billiget Alexandrias bombardement, og skilte sig helt fra Gladstone da denne krævet eget irsk parlament.

Bright *[brait]*, Richard (1788—1858), eng. læge. Hans navn er særlig knyttet til den saakaldte Brightske sygdom, en form av kronisk nyrebetændelse (s. d.).

Brighton *[braitn]* (for Brighthelmstone), England, by i Sussex ved den Britiske Kanal, 80 km. ret syd for London, 130 000 indb. Sjelden vakker beliggenhet, en av Englands vakrest bebyggede byer. Meget søkt badested aarlig over 50 000 badegjester. Herlige mot sjøen beskyttede spaserveier langs havet. Det store akvarium er omdannet til musikhal. I ett med B. gaar Hove el. Vest-B., likesom ogsaa Preston i nord er indlemmet i B. B. har altid været en vigtig fiskeplads (sild, makrel), sin betydning som moderne badested skylder det lægen Richard Russell (18 aarh.).

Brightske sygdom, se Nyrebetændelse.

Brigsdalsbræen, vakker isbræ paa Jostedalsbræens nordside, litt søndenfor Oldenvandet, fra hvis sydende kjørevei fører op til Brigsdal hotel; derfra fotsti opunder bræen. Bræelven danner den vakre Brigsdalsfoss.

Brigseil (sjouttr.), se Brig.

Brike'tter bestaar av pulverformige eller ialfald smaat opdelte stoffer som enten med eller uten bindemidler er formet som en større eller mindre teglsten (fr. *brique*). Den ældste fabrikation av b. gjaldt tilgodegjørelsen av avfald av brændsel (stenkul, koks, brunkul, trækul og i en senere tid torv). Trods vigtigheten av at disse avfald kommer til nytte, og uagtet den betydelige tilvirkning av denne slags b. tør for Norges vedk. briketteringen av knust ved separering forbedret beriket jernmalm være av større interesse. Metoden er brukt i Dunderlandsdalen og i Sydvaranger. Foruten disse jern-b. og b. av torv vil sikkerlig fabrikationen av sagflis-b. hertillands, i Sverige og i Finland kunne bli en sak av stor rækkevidde. Presning av sagflis-b. uten tilsætning av noget bindemiddel utenfor materialets eget harpiksindhold, som blir klæbrig ved den under presningen anvendte maatelige ophetning, er opfundet i Tyskland. Sagflis-b. som brændsel utmerker sig fremfor de forskjellige kulsorter især ved den absolutte frihet for svovelsyrling og sit ubetydelige askeindhold, omtrent 0.4 pct. mot endog like til 18 pct. ved stenkul (fra Deister). De tændes let, frembringer en intens hete, sterk flamme med kun ringe røk.

Briksvær, fiskevær i Bodin herred vest for Bodø utenfor indseilingen til Saltfjorden. Øen av samme navn, hvorpaa været ligger, er flat og myrlændt og sterkt indskaaret av trange, grunde vaager.

Bril, Paulus (1554—1626), flamsk landskapsmaler. Arbeidet fra 1574 til sin død i Rom, hvor han utviklet sig under paavirkning av Carracci'erne og Elshèimer. Forløper for Claude Lorrain.

Brillant *[brilja'nt]* eg. fr.), er betegnelse for en bestemt form som man ved slipning gir ædelstener, særlig diamant, forat stenen skal faa et smukt farvespil. Almindeligvis er formen to avstumpede pyramider som stoter sammen, saa de faar fælles grundflate.

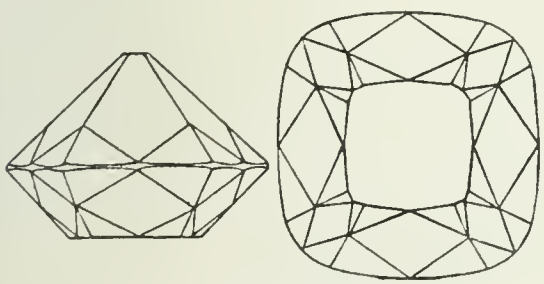

Brillant: Regentdiamanten (1/1 størrelse).

Brillante *[brilánte]* (ital.), med glansfuldt musikalsk foredrag.

Brillantine *[briljantīnə]*. 1. Et fint, smaamønstret, damaskvævet tøi av silke, bomuld eller uld. — 2. Forskjellige polérmidler for metaller og glas. — 3. Et kosmetisk middel for haar og skjeg indeholdende glyserin, olivenolje o. s. v. med alkohol og forskjellige parfymer.

Brillantsort *[brilja'nt-]* (naftolsort), det første teknisk egte sorte tetrazofarvestof, opdaget i 1885 av Hoffmann og Weinberg (se Azofarvestoffer). Farver uld temmelig lysegte sort, men er kun litet vaskeegte.

Brillat-Savarin *[brijá-savarɛ̃']*, Anthelme (1755—1826), fr. forfatter, bekjendt paa grund av sin «Physiologie du goût», en lærebok i gastronomien.

Brille. Ved bearbeidelse av lange gjenstande, f. eks. aksler, i en dreierbænk tiltrænges ofte en særlig understøttelse, b., et lager hvori stykket kan rotere. B. kan forskyves langs bænkens vanger og fastspændes til disse eller folge staalet, fæstet til vangeslæden (supportslæden).

Briller er glaslinser som benyttes ved brytningsfeil i øiet for at forbedre synet. De gjøres oftest av erozonglas med brytningskoefficient 1.52. Er øiets akselængde for liten, blir dets brytningskraft utilstrækkelig (hypermetropi, overlangsynthet), en feil som kan avhjælpes ved konvekse sfæriske glas (samlelinser), mens ved for stor akselængde øiets brytningskraft blir for stor (nærsynthet, myopi), hvilket korrigeres ved konkave sfæriske glas (spredelinser). Naar hornhindens krumning er forskjellig i to paa hinanden lodrette retninger (astigmatisme), benyttes glas hvis ene flate dannes av en cylinderflate, som igjen kan være konveks eller konkav. Tidligere benyttedes altid sfæriske eller cylindriske glas. Svensken Gullstrand indførte ikkesfæriske glas, som tillater at se skarpt under en langt større vinkel til siden; disse er særlig vigtige for folk som behøver sterke b., idet de da faar et meget stort synsfelt mens de med almindelige glas kun kan se skarpt ret fremover. — Det normale øie er i de yngre aar istand til at se skarpt i alle avstande. Denne evne til at «indstille» skarpt (akkommodationen), som beror ogsaa for kort avstand paa evne til at forandre linsens tykkelse, begynder omtrent fra 45-aarsalderen av merkbart at avta og maa erstattes ved benyttelsen av konvekse b. — Til beskyttelse mot sterkt lys brukes farvede glas, oftest rokfarvede eller blaa; ved meget intenst lys, som indeholder mange ultrafiolette straaler, brukes rubinrødt glas. B. kom i bruk i begyndelsen av 14 aarh.

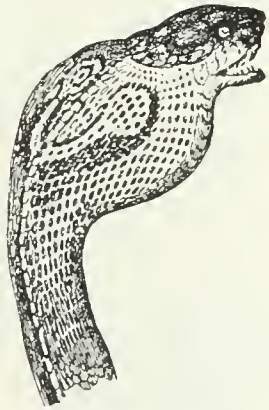

Brilleslange: Hode med den utspilte del av forkroppen.

Brilleslange *(naja tripudians)*, giftsnog (se Slanger); kan brede huden bak hodet ut til en skive ved at rette de forreste ribben ut til siden; paa skiven sees da en brillelignende tegning (derav navnet). Længde optil 2 m. Lever i Indien.

Brilon, Preussen, by i prov. Westfalen, ved Möhne, paa B.-plataaet 755 m., mellem Arnsberg og Arolsen, 5 100 indb. En av Tysklands ældste byer, blomstret især som medlem av Hanseforbundet; Karl den store opholdt sig ofte her; en tid hovedstad i hertugdømmet Westfalen.

Brinchmann, Christopher (1864—), norsk arkivmand og historiker, blev cand. mag. i 1889, assistent i Riksarkivet 1895 og arkivar 1896. I arkivet har han hele tiden bestyret den ældre, historiske avdeling, hvis

indhold han kjender bedre end nogen anden; han har tat del i utgivelsen av vore vigtigste kildepublikationer som «Diplomatarium Norvegicum», utgit kilder fra nyere tid («Niels Aalls erindringer fra 1814»), skildret P. A. Munchs liv og virksomhet og paa mangfoldige maater hjulpet og bistaat forskerne. Desuten har han utfoldet en rik virksomhet som kritiker og populærvidenskabelig forfatter, dels i dagspressen, dels som medarbeider i og tilslut (1898—1907) som redaktør av «Kringsjaa».

Brinchmann, Nils Arvesehoug (1867—), n. jurist, cand. jur. 1891, byraachef 1902, skattefoged i Kra. 1908, 1917 generalsekretær i statens brændselsstyre. B. indehadde 1914 den vanskelige stilling som generalsekretær ved Jubilæumsutstillingen.

Brinck, Iver (1665—1728), 1689 d. feltprest i Irland, 1691 d. prest i London, senere prest i Kbh. Har som kristelig digter gjort sig bekjendt ved den ofte optrykte «En kristens tanketojle», hvorav enkelte salmer endnu brukes. Han tjente sit fædreland ved at forsyne William King (s. d.) med materiale til skriftet mot Molesworth (s. d.).

Brinckman, John (1814—70), t. forfatter i meeklenburgsk dialekt, den betydeligste ved siden av Fritz Reuter; lærer. Hans mest kjendte bok er den udmerkede roman «Kaspar-Ohm und iek» (1855).

Brinckmann, Justus (1843—1915), t. kunstforsker. Utdannet som jurist. Fra 1877 direktor for Hamburgiseh es Museum für Kunst und Gewerbe. Som forsker og museumsmand var B. en av Tysklands første foregangsmænd paa kunsthaandverkets omraade. Museet i Hamburg blev under hans ledelse et av de bedste i Tyskland saavel paa grund av sine rike samlinger som deres videnskabelige bearbeidelse. Hans «Führer» gjennem museet (1894, 2 bd.) er grundlæggende som haandbok i kunsthaandverkets historie. B. har med forkjærlighet samlet japansk kunsthaandverk og bondekunst fra Vierlanden (ved Hamburg). Et av hans hovedverker er «Kunst und Handwerk in Japan» (bd. I 1889).

Brindaban, Forindien, by i Nordvestprovinserne, ved elven Jumna, 140 km. syd for Delhi; omtr. 22 000 indb. Et av hinduernes helligste valfartssteder med en mængde templer.

Bri'ndisi, Italien, by i prov. Leece (Apulien), ved Adriaterhavet, 28 200 indb. B. har den eneste gode naturlige havn paa Italiens ostkyst. Efter aapningen av Suezkanalen og alpetunnelerne blev B. en hovedstation i samfærdselen mellem Europa og Orienten, særlig England—Indien, idet B., indtil Saloniki avløste det, var den Suezkanalen nærmeste jernbanestation i det sammenhængende europæiske net som samtidig tilfredsstillet kravene til en førsteklasses havn. Den egentlige godstrafik er ubetydelig. B., i romertiden Brundisium, var i oldtiden vigtig som overfartssted til Grækenland. I det 13 aarh. tællet B. 60 000 indb., men ødelagdes aldeles ved jordskjælvet 1456 og er først kommet sig op igjen i den nyeste tid.

Brindley *[-li]*, James (1716—72), eng. ingeniør, planla 1758 og utførte Bridgewaterkanalen, et for sin tid imponerende vandbygningsarbeide.

Brine'll, Johan August (1849—), sv. jernmetallurg. 1875 ingenior ved Lesjöfors Bruk, 1882 overingeniør ved Fagersta jernverk og i 1903 overingeniør ved «Järnkontoret» i Stockholm. Ved en mængde avhandlinger og artikler i svenske og utenlandske fagblade har B. gjort sig bemerket som en av samtidens bedste kjendere av staal og dettes tilvirkning. Hans verk fra 1885 «Om stålS texturförandringar under uppvärming och afkylning» har i visse retninger været av grundlæggende betydning. En av B. opfunden metode for bestemmelsen av staals haardhet, brudfasthet m. v. (den Brinellske kuleprøve) belønnedes av den svenske teknologforening med dennes Polhemsmedalje, og i 1907 tildeltes B. av det engelske «Iron and Steel Institute» aarets Bessemermedalje.

Bringe, hos hesten det forreste flate parti av brystet, under halsen, mellem begge bogspidser.

Bringebyld, hos hester bindevævssvulst med smaa pushuler i, utgaaende fra lymfeknuterne og bindevævet under fællesmuskelen *(m. sternocleidomastoideus)* paa bogspidsen. Skyldes en bakterie, *micrococcus botryogenes* (se Botryomycees).

Bringebær *(rubus idæus)*, art av slegten *rubus*, tilhørende rosefamilien, busk av forskjellig hoide, hos os mest omkr. 1 meter høi med oftest glatte aarsskud som bærer ulikefinnede av fem smaablade bestaaende blade og faa og svake torner. Fra disse skud vokser næste aar de blomstrende side-skud frem; disses blade har kun tre smaablade. Blomsterne er hvite, frugterne røde. B. vokser vild over storstedelen av Europa og er hos os alm. paa torre bakker og berg. Dyrkningen av b. begyndte allerede i det 16 aarh.; i vore dage dyrkes b. i mange varieteter med røde, gule eller hvite bær.

Bringebær.

Bringekobbel, kjetting eller rem fra vognstang til den del av sælen hvori hesten trækker vognen (bogtræet, kumten, bringetoiet).

Bringesæle, hestesæle, ved hvilken trækket utføres ved en bred rem anlagt paa hestens bringe (s. d.), ikke paa bogen.

Brink, Bernhard ten (1841—92), t. germanist og romanist, professor i Strasbourg fra 1873. Hans hovedverk er «Geschichte der englischen Literatur» (1877—89, ufuldendt). Desuten vandt han et navn som Chaucerforsker ved sine «Chaucer-Studien» (1870) og særlig «Chaucers Sprache und Verskunst» (1884).

Brink, Jan ten (1834—1901), nederlandsk forfatter, litteraturhistoriker, professor i nederlandsk litteraturhistorie i Leyden. Han har bl. a. levert studier over Brederoo, Vondel, den hollandske eventyrroman i det 17 aarh., og har av fremmede forfattere behandlet Bulwer, Zola samt skrevet «Schets eener geschiedenis der nederlandsche letterkunde», «Onze hedendaagsche letterkundigen», «Causerien over moderne romans», «De roman in brieven» m. v. Han har desuten forfattet en række romaner og noveller.

Brinkmann, Martin Ceeilius August (1878—), dansk zoolog, assistent ved den zool. station i Neapel 1900—1902, prosektor i anatomi ved den kgl. danske veterinærskole 1905—1911, doktor phil. ved Kjøbenhavns universitet 1911, bestyrer av Bergens Museums zoologiske avdeling og indehaver av den Sundtske zoologiske lærestol 1911, professor 1914. B.s arbeider behandler hovedsagelig komparativ anatomi, biologi og raceestudier. Hans videnskabelige hovedverker er: «Studier over Danmarks rhabdoeole og aeole turbellarier», 1905 (Kjøbenhavns universitets guldmedalje), «Bidrag til kundskaben om drøvtyggernes hudkirtelorganer» (disputas 1911), «Die pelagischen Nemertinen», 1917. Desuten har han offentliggjort et antal mindre avhandlinger væsentlig av histologisk, anatomisk og biologisk art.

Brint (d.), se Vandstof.

Brinvilliers *[brɛ̃vilje']*, Marie Madeleine, markise av, berygtet giftblanderske i 17 aarh. Forgav sin

far, sine brødre og søstre for at kunne bruke familiens formue til sit utsvævende liv. Henrettet 1676.

Brīo (ital.), *con b., brioso*, med livfuldt, fyrig mus. foredrag.

Brion *[briõ']*, Friederike Elisabeth (1752—1813). Hendes far var prest i Sesenheim ved Strasbourg, og her lærte hun 1770 den 21-aarige Goethe at kjende. I sine erindringer «Diehtung und Wahrheit» har han fortalt om sin kjærlighet til F. B. Efter knapt et aars forlop forlot Goethe Strasbourg, og de gjensaa hinanden bare en eneste gang 1779. F. B. dode ugift.

Briōniske Øer, øgruppe, tolv i tallet, i Adriaterhavet, paa vestkysten av Istrien. Marmorbrud.

Briōso, se Brio.

Briot *[briå']*, François (ca. 1550—1616), berømt fr. tinstøper. De rike, plastiske dekorationer paa hans stopte krus og fater viser samme stil som guldsmedarbeiderne fra Henrik II's tid. Mønstrene tyder paa italienske forbilleder, men behandlingen viser selvstændig formsans.

Bris (sjøuttr.), om svak og middelssterk vind (den sterkeste kaldes kuling, storm); løi, laber, frisk, stiv b. Naar et skib kan føre bramseilene, kan vinden kaldes b. (bramseils-b.).

Brisa'nte sprængstoffer har den egenskap at de eksploderer i overordentlig kort tid (detonerer), betydelig kortere end f. eks. almindelig krudt. Mens gasutviklingen ved krudt sker forholdsvis langsomt, saaledes at det rum hvori det indesluttes, faar tid til at utvide sig litt efter litt, foregaar gasutviklingen ved b. s. saa voldsomt at rummets vægger sprænges, desto sterkere, jo mere brisant sprængstoffet er. Et saadant er derfor ubrukbart som drivkraft i skytevaaben, men egner sig ypperlig som sprængmiddel i artilleriprojektiler som skal anvendes mot befæstninger, de saakaldte b.-granater el. minegranater. B. s. er i almindelighet præparater av salpetersyre el. pikrinsyre og har forskjellige navne: dynamit, skytebomuld (pyroksylin), nitroglyserin, lyddit, melinit, eerasit, roburit, bellit, seeurit, trinol (trinitrotoluol). B.-granater, som først kom i bruk i tiden 1885—90, indgaar nu i ammunitionsutrustningen i de fleste arméer. Hos os er indført trinol.

Brisa'ntgranat, se foreg. art.

Brisbane *[bri'zbe^{i}n]*, by i Australien, hovedstaden i Queensland, 173 500 indb. (1917). B. ligger ved elven av samme navn, et stykke fra havet, og dens havn er dyp nok for meget store skibe. Den er Queenslands vigtigste handelsby og har som hovedstad flere vakre offentlige bygninger, parlamentsbygning, opera, mange kirker, bibliotek ete. Men ellers bestaar dens huse mest av smaa enetages bygninger av træ eller mursten. Norsk konsulat for Queensland. — B. blev anlagt i 1825 som straffekoloni og i 1842 aapnet for frie kolonister.

Brisēis, datter av Briseus, faldt i hænderne paa Aehilleus, hvis yndlingsslavinde hun var. Agamemnon tok hende fra Aehilleus, hvilket gav anledning til spliden mellem de to, men senere maatte han gi hende tilbake (se Aehilleus).

Brīsinga, familie av sjøstjerner (s. d.). Omkr. 10 til 40 em. lange armer som er skarpt avsat fra den lille skive, saaledes at dyrene frembyder adskillig ydre likhet med slangestjernerne (s. d.). Familien omfatter bare én slegt med to arter som lever paa de store havdyp ved vor kyst og i Atlanterhavet. Den ene art *(b. endecacnemos)* fandtes først av P. Chr. Asbjørnsen i 1853 i Hardangerfjorden paa en dybde av 400 m. Han gav familien dens navn efter Frøyjas smykke, som Loke stjal og gjemte paa havets bund. Senere (1868) fandtes en anden art *(b. coronata)* av G. O. Sars ved Skraaven i Lofoten paa en dybde av 600 m. (Se ill. næste spalte.)

Brīsingamen, gudinden Frøyjas halssmykke. I gudesagnene fortælles hvorledes dvergene smeder det til hende, Loke raner det, men Heimdal bringer det tilbake.

Brisk (for kanoner) er en av træstokker, planker eller jern sammenbygget lem eller platform som danner underlag for kanonens affutage. Den kan være i én eller to dele (for-b. og bak-b.), fast nedlagt (nedstopt eller boltet) i grunden (for positionsskyts) eller bevægelig paa hjul (hjul-b.), som gaar paa skinner (for mindre fæstningsskyts som skal kunne trækkes i dækning). Der gives ogsaa kjørbare hjul-b. Bevægelige b. fæstes til brystvernet eller marken ved forskjellige forankringsanordninger.

Brisk, norsk navn for *juniperus* eller ener (s. d.).

Brisling, en av vore almindeligste sildearter, ligner meget den alm. sild, men har til forskjel fra denne skarptakket buk. Gjenstand for indbringende fiskeri

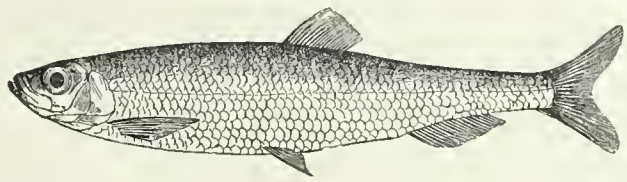

Brisling.

paa vor sydlige og vestlige kyst op til Trondhjemsfjorden; paatræffes sjelden længere nord (se under Fiskeri og Sild).

Brissel *(glandula thymus)*, en kjertel uten utførselsgang, som ligger bak brystbenets overste del. B. er sterkest utviklet i slutningen av fosterlivet og i barndommen, mens den senere svinder ind, saa man hos ældre individer normalt kun finder sparsomme rester av den. B.s funktion er ikke noiere kjendt, men den synes bl. a. at spille en rolle i knoklernes vekst. Ved visse sykelige tilstande findes b. forstørret.

Brisson *[brisõ']*, Eugène Henri (1835—1912), fr. politiker. 1871 medlem (ytterste venstre) av nationalforsamlingen og siden 1876 av deputeretkammeret, hvis formand han blev efter Gambetta i 1881. 1885 dannet han et ministerium, som dog faldt (paa kolonialpolitikken) efter $^{3}/_{4}$ aars forløp. 1887, 1894 og 1895 opstillet som de radikales kandidat til præsidentværdigheten, men opnaadde ikke valg. Formand for deputeretkammeret fra 1894—98. Dannet 1898 (efter Mélines avgang) et radikalt ministerium som foranlediget revision av Dreyfusproeessen. Gik av s. a. 1904 paany formand for deputeretkammeret.

Brissot *[briså']*, Jean Pierre (1754—93), fr. politiker og revolutionsmand. Tidlig grepet av 18 aarh.s humane idéer. I Bastillen 1784. Stiftet i Paris 1788 «Negervennernes Selskap». Redaktor av en revolutionær avis («Den Franske Fædrelandsven»). Medlem av nationalforsamlingen. Forer for en gruppe, les bressotins, som stod girondisterne nær. Under rædselsregjeringen fængslet og guillotineret. Vigtige memoirer.

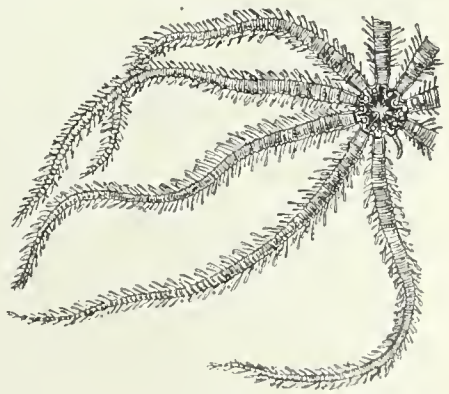

Brisinga coronata, set ovenfra, sterkt formindsket; fire armer avskaaret. Istedenfor en avbrukket arm holder der paa at danne sig en ny, som endnu er meget liten.

Bristol *[bri'stl]* England, by og eget county i Gloucester og Somerset, 10 km.

ovenfor Avons munding i Severn, 360 000 indb. Det egentlige B. ligger paa Avons hoire bredd, paa venstre forstæderne Redcliff og Clifton. Den vigtigste handelsby i det sydvestlige England. Det vældige hoivande i Bristolkanalen (ved Avons munding 12 m.) gjør Avon tilgjængelig for de største skibe op til B. Uthavner med dokker er Avonmouth og Portishead. Engang var B. Englands største havn næst London, og i 1838 gik det første dampskib fra Europa til Amerika ut fra B. Nu staar B. langt nede i rækken av de vigtigere skibsfartsbyer. Dette gjælder ogsaa dets betydning for norsk skibsfart. B. er særlig vigtig som indførselshavn. Det har livlig handel med Irland, New Foundland, Vestindien, Amerikas Forenede Stater, Spanien og Portugal. Skibsverfter, jernverk o. a. industri. Norsk vicekonsulat. Universitet. B., av det keltiske Caer Brito, d. e. briterby, i angelsachsisk omformet til Briegstow, d. e. broby, har mange minder baade fra den keltiske og romerske tid. Fra B. utgik de Cabotske opdagelsesfærder i det 16 aarh. B. deltok ivrig i handelen med negerslaver. Først i det 18 aarh. overfløiedes B. av Liverpool.

Bristol *[bri'stl]*, Forenede Stater, navn paa flere byer, bl. a. 1. By i staten Connecticut, 25 km. sydvest for Hartford, 10 000 indb. Stoperier, maskinverksteder. — 2. By paa grænsen mellem staterne Tennessee og Virginia, 13 395 indb. (1910). Tobak, tømmerhandel. King og Sullins Colleges og S. W. Virginia Institute.

Bristol Bay *[bri'stl bei']*, Nordamerika, stor bugt av Beringshavet nordenom den egentlige Alaska-halvø.

Bristolkanalen *[bri'stl-]*, England, bugt av Atlanterhavet mellem Wales i nord og Devon i syd, gaar inderst over i Severns vide munding, 128 km. lang, 8—69 km. bred. I nord omfatter B. Carmarthen Bay og Swansea Bay, i syd Barnstaple Bay og Bridgwater Bay. B., som skjærer dypt ind i landet, er meget gunstig for skibsfartens utvikling i den sydvestlige del av England, men danner en hindring for forbindelsen mellem det kul- og jernrike Sydwales og London, hvad der er bøtet paa ved den i 1885 anlagte 7 km. lange Severn tunnel mellem Portskewet og Northwick. Tidevandet stiger i B. til betydelig høide, 6—9 m., ja mere.

Brita'nnia, romernes navn for øen England-Skotland (d. s. s. Albion). Briterne hørte til den keltiske stamme og var nær beslegtet med gallerne, men stod paa et lavere kulturtrin end disse; de malte sig med blaa farve naar de gik i kamp, og brukte stridsvogner. Fønikerne (?) og grækerne lærte tidlig B. at kjende (se Pytheas), romerne først sent. 55 og 54 f. Kr. gjorde Cæsar tog til B. fra Gallien uten dog at gjøre varige erobringer; men fra den tid var der handelsforbindelse mellem Rom og B. 43 e. Kr. under Claudius blev den sydlige del erobret, 78—85 erobret Agricola (s. d.) B. til Clyde og Forth. Hadrian opgav den nordlige del av erobringerne og sikret den provins han beholdt, ved en 120 km. lang vold («the Roman wall») fra Newcastle til Carlisle. Efter Konstantin den stores død (337) begyndte indfald i provinsen nord fra av pikter og skoter; under keiser Honorius opgaves B. Briterne kaldte saa angler og sachser til hjælp, men disse erobret selv landet, mens briterne dels trak sig tilbake til vestsiden av øen, dels grundet et nyt B. paa Frankrikes kyst, Bretagne.

Brita'nniabroen, bekjendt jernbanebro i England (Wales) over Menaistrædet mellem øen Anglesey og fastlandet. Broen, som har sit navn efter den midt i strædet beliggende Britanniaklippe, har 4 aapninger, hvorav de 2 største paa 140 m.s spændvidde. Den bestaar av 2 ved siden av hinanden liggende kasseformede ror, hvilende paa stenpillarer, og hvorigjennem togene passerer som gjennem en tunnel. Disse ror bestaar i det væsentlige av avstivede og indbyrdes forbundne jernplater. Bygningen av denne bro betegner begyndelsen til et nyt avsnit i brobygningens historie, idet man her for første gang i større utstrækning anvendte smijern til broer (se Broer).

Brita'nniametal, en legering av tin med 2—10 pct. antimon. Undertiden tillike en ganske ringe mængde kobber.

Brita'nnicus, Claudius Tiberius B. Caesar (41—55), søn av keiser Claudius (som selv førte tilnavnet B. fra 47 e. Kr. som følge av Britanniens erobring) og Messalina; tilsidesat av sin stedmor Agrippina (og Claudius) til fordel for Nero; forgit av denne.

Briter heter siden oldtiden indbyggerne av de Britiske Øer, men tilhører egentlig dets forangelsaehsiske, keltiske befolkning. Navnet indskrænkes undertiden til kymrerne i Wales, utvides stundom til samtlige borgere i det engelske verdensrike. Av b. avledes bretonerne i Frankrike.

British Museum *[bri'tiš mjuzī'əm]*, den engelske nationalsamling i London, er grundlagt av Sir Hans Sloane, som 1753 testamenterte sit bibliotek (50 000 bd.) og sine store samlinger til staten for et vederlag av kun 20 000 £. Parlamentet mottok tilbudet og kjøpte Montague House, hvor samlingerne 1759 aapnedes for publikum under navn av B. M. Museet forøkedes hurtig saa sterkt at en ny bygning i græsk stil paabegyndtes 1823, og Montague House nedreves 1847, hvorefter man (1855—57) overhvælvet gaarden med en mægtig kuppelsal som rummer læsesal og gallerier. 1873—80 flyttedes de naturhistoriske samlinger til en særskilt bygning, B. M. of Natural History, som er en av de rikeste og kostbareste samlinger i verden. B. M. deles i flere departementer. Først biblioteket, som har over 2 000 000 bd. B. M. har ret til fire ekspl. av hver bok trykt i England, men først efter 1850 er dette blit overholdt strengt. Av haandskrifter haves over 60 000, derav 9 000 orientalske. Fremdeles den ægyptiske samling med Rosettestenen, fundet 1799, nøklen til hieroglyferne, samt en mængde mumier og papyrushaandskrifter. Den assyriske avdeling er den rikeste i verden, indeholdende statuer og alabastplater med basrelieffer fra kongepaladserne i Nimrud og Ninive foruten Assurbanipals store arkiv og bibliotek av lertavler med kileskrift. De græske og romerske oldsakssamlinger er likeledes uvurderlige, f. eks. «The Elgin marbles», hvoriblandt Feidias' berømte Partenonfrise. B. M.s øvrige samlinger, f. eks. av vaser, gemmer, mynter, kobberstik o. s. v. og av alle mulige oldsaker, er likesaa rikholdige og uerstattelige. B. M. styres av en kommission paa 50 medlemmer; omkr. 400 personer tjenstgjør ved det; dets aarlige budget er 162 000 £, og det besøkes aarlig av henved 1 mill. mennesker. Der er utgit en lang række værdifulde kataloger og verker om B. M.s samlinger. (Billede av museets bygning se pl. Bygningskunst. Klassicisme.)

British Museum of Natural History *[bri'tiš mjūzī'əm əv nætšərəl hi'stəri]* er den del av British Museum som omfatter de naturhistoriske samlinger, der er delt efter grupperne zoologi, botanik, geologi, mineralogi, og tilsammen danner jordens største naturhistoriske museum. Overført fra B. M. til en i South Kensington, Cromwellroad liggende, paladslignende bygning, opført 1880—82. Hver av de fire avdelinger er efter moderne museers skik delt i to hovedpartier, et offentlig tilgjængelig utvalg av saker som har interesse for det store publikum, og et langt større parti som kun de studerende har adgang til. Til veiledning i forstnævnte avdeling tjener en række kortfattede, illustrerte «forere», som hver især behandler et enkelt parti, hvorimot de videnskabelige

«kataloger», som likeledes danner en lang, stadig fortsat række, paa grund av stoffets rigdom fremtræder som monografier over vedkommende emne. Ved museet virker en stab av videnskapsmænd. Der er aapen adgang flere timer hver dag; kun langfredag og juledag holdes lukket.

British South Africa Company *[bri'tiš sa^{u}p æfrikə kv'mpəni]*, alm. kaldt Chartered Company, er navnet paa et kolonisationsselskap, stiftet av Ceeil Rhodes (s. d.). Ved statuter *(charters)* av 1889, 1899 og 1900 har selskapet nu administrationen av hele det efter C. R. opkaldte landomraade Rhodesia (s. d.). Selskapets autoriserte aktiekapital er 6 mill. £.

British Central Africa var indtil 1907 navnet paa det nuværende Nyasaland Proteetorate (s. d.).

Britisk Columbia, Nordamerika, provins i Canada, mellem Stillehavet og Roeky Mountains. I nord følger grænsen den 60de breddecirkel; grænsen mot Alaska fastsattes endelig 1903. Størrelsen er omtr. 920 000 km.^{2} Folketallet stiger raskt. Det var i 1901 omtr. 180 000 og var i 1917 vokset til næsten 400 000, uagtet 45 000 mand var ved fronten; av indianere er der ca. 30 000. Herunder er indbefattet Vaneouverøen, som tidligere var egen koloni, men i 1866 forenedes med B. C., som 1871 gik ind i det canadiske kolonirike. Et bergrikt land, indesluttende nogen av de prægtigste fjeldpartier i Nordamerika. Kysten, mellem Alaska og Washington, er gjennemskaaret av lange fjorder og oplost i en række av oer. Nær kysten løper Kaskadefjeldene, en bred fjeldmasse hvis hovedkam naar 1 500 m., men næsten aldeles savner topper. Skraaningerne mot vest bærer paa grund av det fugtige, milde klima prægtige skoger av kjæmpestore naaletrær. Mellem Kaskadefjeldene og de dermed likeløpende Rocky Mountains ligger et plataaland. Roeky Mountains har her i syd en middelhoide av 2 000—2 600 m. og bærer flere snebelagte topper, av hvilke Robson Peak 119° v. l., 4 167 m.) er den hoieste. Mange let farbare pas, blandt hvilke kan nævnes Kicking Horse Pass (1 614 m.), hvor den canadiske paeifikbane gaar. Hovedelvene er Columbia og Fraser. Klimaet er mildere end under de tilsvarende bredder paa Amerikas østside. Det indre lider under tørke og store temperaturmotsætninger. Der er gode betingelser for jordbruk og kvægavl, men de vigtigste næringskilder er bergdrift, fiskeri og tommerdrift. Skogene dækker 400 000 km.^{2} Der er store kulleier (i 1917 utvundet 2^1/$_2$ mill. ton); videre utvindes guld (for 11 mill. kr. i 1917), kobber (for 60 mill. kr.), bly, sølv, sink o. m. Fiskerierne indbragte i 1917 omtr. 80 mill. kr., særlig av laks, som findes overalt i de store elver (en mængde hermetikfabrikker). B. C. har i det sydlige et ganske stort jernbanenet, ialt omtr. 5 500 km.; to paeifikbaner gjennemskjærer provinsen, som ogsaa ved flere baner staar i forbindelse med banerne i de Forenede Stater. Hovedbyerne er Vietoria, hovedstaden, paa Vaneouverøen, Vancouver, New Westminster, hovedstad for foreningen med Vancouver, Nanaimo. I grubedistrikterne er der nylig opstaat byer som f. eks. Nelson, Sloean City, Rossland. — B. C. omfatter de oprindelige territorier Ny Kaledonien, Ny Georgien, Ny Norfolk, Ny Cornwall, Vaneouver og Skikine-(Stakeen-)territoriet, som alle stod under Hudsonbay-kompaniet. Da 1850 guld opdagedes ved Fraser, foranlediget dette oprettelsen av en kolonistyrelse. 1858 ordnedes B. C. som britisk koloni.

Britiske Rike, Det (the British Empire), utgjorde før Verdenskrigen 30.4 mill. km.^{2}, fordelt over alle verdensdele, med 426 mill. mennesker: I Europa foruten de Britiske Oer Gibraltar og Malta, i Asien ialt 5^1/$_4$ mill. km.^{2} med 325 mill. mennesker, først og fremst Indien (the Indian Empire) med 316 mill. indb., i Afrika 6.2 mill. km.^{2} med 37 mill. mennesker, derav over 6 mill. i den Sydafrikanske Union, i Amerika 10^1/$_3$ mill. km.^{2} med 10^1/$_2$ mill. mennesker, derav 8 mill. i Dominion of Canada, og i Australien 8^1/$_4$ mill. km.^{2} med 6.7 mill. mennesker, derav 5 mill. paa Australfastlandet med Tasmania (the Commonwealth of Australia). Se forøvrig Storbritannien og Irland og de enkelte riksdele. Fredstraktaten i Versailles av 10 jan. 1920 anerkjender endvidere det B. R.s protektorat over Ægypten, likesom de tyske kolonier i Sydvest- og Ostafrika, de tyske Samoaøer, Tysk Nyguinea er tildelt det B. R.

Britiske Øer, De, Europa, en gruppe av to store og over tusen smaa oer som ligger i vest, midt foran det europæiske fastland. De nordligste oer ligger paa høide med Bergen, de sydligste paa høide med Nordfrankrike. De to store øer er Storbritannien og Irland, sidstnævnte i vest foran det midterste av Storbritannien. Storbritannien deles i en mindre nordlig del, Skotland, og en dobbelt saa stor sydlig del, England og Wales. De vigtigste mindre øer er de engang norske øer Hebriderne (dengang Suderoerne), Orknoerne og Shetlandsoerne, endvidere Man i den Irske Sjø, Seillyøerne og Kanaløerne, forresten enkelte kystøer som f. eks. Wight. Oernes flateindhold er 314 443 km.^{2}, 46^1/$_2$ mill. indb., 146 pr. km.^{2}

Britisk Honduras, Mellemamerika, britisk koloni, utgjørende den sydøstlige del av halvøen Yueatan, ved det Karibiske Hav, mellem Mexico og Guatemala (republikken Honduras ligger paa den anden side av Hondurasbugten), 22 270 km.^{2} med omtr. 43 000 indb. (1917). I nord lavt, sumpig med strandsjøer, i syd Coekscombfjeldene (1 100 m.) og aasland. Klimaet er fugtig og hett, noget mildnet av passaten. Befolkningen bestaar hovedsagelig av indianere (kariber), kun nogen hundrede europæere. Hovednæringsveien er tommerdriften. Hovedutforsel mahogni, logwood, bananer, alder, kokosnøtter. Desuten dyrkes kaffe, ananas o. a. Der fiskes skildpadder. Hovedstad er Belize. Kysten opdagedes av Columbus, men først i det 17 aarh. blev den tat i besiddelse av europæiske sjørovere og smuglere som skaffet sig Englands hjælp mot Spanien. 1853 blev Honduras erklæret for koloni, men først 1884 skiltes det fra Jamaiea.

Britisk Somāli-land (Somaliland Proteetorate), Ostafrika, britisk koloni paa Somalihalvøens nordkyst ved Aden-bugten, mellem fransk Somali-land i vest, abessinske vasal-lande i syd og italiensk Somaliland i syd og øst, dog saaledes at sydgrænsen endnu er vaklende. 176 000 km.^{2} med ca. 360 000 indb. (somali- og gallafolk). B. S. er en høislette med randberge langs nordkysten (Djebel Serut 2 180 m. og Tavarur 2 076 m.); som følge herav er det indre et tørt, ofte ufrugtbart steppeland, i øst endog en fuldstændig stenørken. Derfor kan der bare paa den smale kyststrimmel drives noget akerbruk, mens det indre land kun i nogen grad er skikket for fædrift, likesom jagten endnu gir godt utbytte. Gjennem B. S. fører mange karavanveier ut til kysten, 4 til Berbera, 2 til Zeila. Fra disse havner utføres fremdeles likesom i oldtiden rokelse, krydderier, gummi, nu ogsaa kaffe, mineraler o. a. Hovedstad er Berbera, i hvis havn findes bevaret landets antikke navn Barbaria, med 30 000 indb., i nordvest Zeila med 15 000 indb. 1875 ægyptisk kom B. S. 1884 i britisk besiddelse og ordnedes som protektorat 13 dec. 1889. 1897 grænsetraktat med Abessinien, som fik tilbake den vigtige indlandsby Harrar. 1899—1905 opstand ledet av «den gale Mullah» hadsji Muhammed ben Abdullah. For England har B. S. væsentlig betydning paa grund av sin beliggenhet ved hovedveien til Indien.

Britisk Sydafrika omfatter følgende dele: A. Kronkolonier og protektorater: 1. Basutoland, 2. Betsjuanaland, 3. Rhodesia, delt i Nord- og Syd-Rhodesia.

Trykt juni 1920.

4. Swasiland. B. Den Sydafrikanske Union, som bestaar av følgende provinser: 1. Kapkolonien, 2. Natal, 3. Transvaal, 4. Oranje Fristat, 5. Sydvestafrika (ty. sk.). Se de enkelte dele.

Britisk Vestafrika omfatter følgende dele: 1. Nigeria, 2. Gambia, 3. Guldkysten, 4. Sierra Leone, 5. Hertil kommer Englands del av de tidligere tyske kolonier Togoland og Kamerun. Se de enkelte dele.

Britisk Vestindien, se Vestindien.

Britisk Østafrika omfatter følgende dele: 1. Britisk Ostafrika protektorat, 2. Uganda protektorat, 3. Sansibar protektorat, 4. Det tidligere Tysk Ostafrika (undtagen landskaperne Ruanda og Urundi, som er tillagt Belgisk Kongo).

Britisk Østafrika protektorat (The East African Protectorate), britisk protektorat nord for Sansibarkysten mellem tidligere tysk Ostafrika i syd (grænsen gaar fra Umba-elvens munding nordenom Kilimandsjaro til Victoria Njansas østkyst) og ital. Somali-land i nordøst (grænse-elv Djuba); i nord er grænsen mot Abessinien endnu ikke fastsat, vestgrænsen mot Uganda protektorat gaar fra Victoria Njansas nordostlige bredd (Sios munding) over det 4 230 m. høie Elgon-fjeld i nordøstlig retning til Rudolf-sjøens sydside. Ca. 640 000 km.² med ca. 4 mill. indb. (galla-stammer og i syd massai-folk), ca. 6 pr. km.² B. O. er et særlig i nordøst litet kjendt land som tilhører det østafrikanske plataa og i vest gjennemskjæres av den ostafrikanske grav, en vældig meridional spalte, hvori mange avløpslose saltsjøer (Stefanie-, Rudolf-, Sugota-, Baringo-, Naivasha-sjø o. fl.), og paa hvis kanter en sterk vulkansk virksomhet har dannet mange fjeldkjeder med høie vulkan-kegler (den høieste er Kenia, 5 600 m., under ækvator), hvor der hist og her endnu er vulkaner i virksomhet (særlig ved Rudolf-sjøens sydside). Med undtagelse av frugtbarere strøk henimot de vestlige fjelde og paa østkysten er B. O. for storstedelen et væsentlig kun for kvægavl skikket steppeland, som enkelte steder er temmelig ørkenagtig. B. O. har for England sin største betydning som gjennemgangsland fra Ægypten og Sudan (Nil-veien) til Indien, i tilfælde av at veien gjennem Suez-kanalen og Rødehavet skulde bli spærret. I den hensigt har England i den korte tid av 3½ aar fuldført anlægget av en 940 km. lang jernbane tvers gjennem B. O. fra Mombasa til Port Florence ved Victoria Njansa, hvor dampskibsfart begyndte 1897. Langs denne bane, som ogsaa har den største betydning for B. O.s og det indenfor liggende Ugandas opkomst, foregaar en engelsk-indisk indvandring. B. O. er delt i 7 provinser: Seyidieh, Tana-land, Juba-land, Ukamba, Kenya, Naivasha, Nyanza; hovedstad er Nairobi (i Ukamba) med ca. 14 000 indb.; den største by og vigtigste havn er Mombasa med 30 000 indb.; andre vigtige kystbyer er Malindi, Witu, Kisimayu, hvorfra utførsel av elfenben, kaffe, kautsehuk, skind o. m. 1886 britisk besiddelse kom B. O. først under forvaltning av «Imperial British East Africa Company», som 1888 fik sit charter, men allerede 1895 avstod alle sine rettigheter i B. O. til den engelske stat. 31 aug. 1896 fik «British East African Protectorate» sin nuværende ordning.

Britoma'rtis, en gudinde som dyrkedes av de gamle kretere (for jagt og fiskeri, senere indentifieert med Artemis); efter en anden tradition nymfe, datter av Zeus og Karme; forfulgt av Minos, styrtet hun sig i havet, men reddedes i et fiskegarn, derefter dyrket som Diktynna «netgudinden».

Brive *[brīv]* (B. la Gaillarde), Frankrike, by i depart. Corrèze (Limousin), ved Corrèze, 21 500 indb. Møllestens- og skiferbrud.

Brix, Hans Nicolaus (1870—), d. litteraturhistoriker. Cand. mag. 1894 og virket som lærer til han 1919 blev docent i nordisk litteratur ved universitetet. 1907 blev han dr. phil. paa en avhandling om «H. C. Andersen og hans eventyr», som til de mindste enkeltheter søker at efterspore de personlige og aktuelle forutsætninger for eventyrene. «Fagre ord» (1908) gav en række fine analyser av berømte danske digte, og «Gudernes tungemaal» (1911) en mængde smaabidrag til en undersøkelse over digterisk teknik illustrert ved eksempler fra dansk litteratur. «Tonen fra himlen» (1912) søker at karakterisere de store danske salmister, særlig i deres forhold til de kirkelige høitider. I disse arbeider er den æstetisk-psykologiske analyse overveiende. I «Johannes Ewald» (1913), «Blicher-studier» (1916) og «Vers fra gamle dage» (1918, om folkeviser og Dagvisen) har opgaven snarere været en tekstkritisk gjennemgaaelse med historisk tidsfæstelse og opklaring av dunkelheter. — B. er en skarpsindig læser med megen videnskabelig sporsans. Han har et sjelden fint og mottagelig poetisk gemyt og formaar med fremragende sprogkunst at gjengi et stemningsuttryk eller forme en prægnant karakteristik.

Brixlegg, Osterrike, by i Tirol, nedre Inndalen, 30 km. nedenfor Innsbruck, 535 m. o. h., 900 indb. Yndet sommeropholdssted. Kobbergruber. Passionsskuespil.

Brixton *[brikstn]*, England, bydel i London, syd for Themsen. B.-fængslet, det første med trædemølle, oprindelig for kvinder, nu militærfængsel.

Briza, planteslegt av græsfamilien. Hos os kun 1 art, *b. media*, «bævregræs», «bævende hjerter», paa grund av sine hjerteformede, paa fine stilker skjælvende, brunfiolette smaaaks, et av vore smukkeste og mest kjendte græs, som ofte samles til vinterbuketter. En anden art, *b. maxima*, med meget større aks, dyrkes som prydplante i haver.

Brjansk, byer i Rusland. 1. I guv. Orel, ved Desna og krydspunktet mellem jernbanerne Orel—Riga og Moskva—Kiev, en av Ruslands ældste bergverksbyer, 31 000 indb. Store skoger i nabolaget. — 2. I guv. Grodno ved Narez, nær Polens grænse.

Brjuso'v, Valerij Jakovlevitsj (1873—), russ. digter, f. i Moskva, fremtraadte med digtsamlingen «Russiske symbolister» (1894). Hans næste digtsamling bar den fordringsfulde titel «Chefs d'oeuvre», og derpaa fulgte «Me eum esse», «Tertia vigilia», «Urbi et orbi», «Veier og korsveier» m. fl. samt oversættelser av Verhaeren, Wilde, Materlinck, d'Annunzio o. a. Heri fremtraadte han som den betydeligste repræsentant for den russiske «dekadense» og er en original, men ofte bizar tankelyriker. Uten at naa Balmont i følelse og fantasi kappes han med ham i virtuositet og selvovervurdering. Som Balmont henter han sit poetiske stof fra forskjellige tidsaldre og lande, endog fra den nordiske eventyrverden. Et sublimt, men mislykket forsøk paa at skildre verdensundergangen er det fantastiske idédrama «Jorden». Større poetisk værd har den fra tysk middelalder hentede historiske fortælling «Ildengelen».

Bro (sjøuttr.), forskj. opbygning paa skibe: gang-b. forbinder overbygning midtskibs med agter, kommando-b., til benyttelse under skibets navigering, utkiks-b., hvorfra man holder utkik.

Broach, Forindien, by i prov. Bombay, ved elven Narbada, et stykke fra mundingen, ca. 45 000 indb. Store damaskvæverier. B. blev indtat av engelskmændene i 1772.

Broadhurst *[brå'dhɔst]*, Henry (1840—1911), eng. socialpolitiker, var oprindelig murer, indvalgtes 1872 i fagforeningernes parlamentskomité, hvis sekretær han var 1875—90; parlamentsmedlem 1880—92 og 1900—06; jan.—aug. 1886 var han medlem av Gladstones ministerium, den første arbeider i denne stilling. B. har navnlig fortjeneste av alderdomsforsikringens fremme i England.

Broadway *[brå'dwei]*, d. e. den brede gaten, hovedgaten i New York.

Broadwood *[brå'dwud]* **and sons,** stort pianofabrikantfirma i London, grundlagt 1732 av schweizeren Tschudi, tok navn efter hans medhjælper, senere svigerson og arving John B.

Broager, sønderjysk landsby (1 100 indb.) paa Broagerland, et høit, smukt landskap med talrike teglverker ved kysten. Eiendommelig kirke fra 12 aarh. med svært taarn.

Broca, Paul (1824—80), fr. læge, professor i klinisk kirurgi. Stiftet 1860 Soeiété d'Anthropologie og 1876 det Antropologiske Institut. Bekjendt for sine kraniometriske undersøkelser og studier over hjernens funktion (talecentret). Livsvarig medlem av senatet.

Broch, Hjalmar (1882—), n. zoolog, bror av nedennævnte professor Olaf Broch, student 1900, dr. phil. 1910, universitetsstipendiat 1909. Blev fra høsten 1910 samlingsbestyrer og kasserer ved Det kgl. Norske Videnskapers Selskap i Trondhjem, hvor han fungerte indtil han i 1920 ansattes som doeent i zoologi ved Universitetet i Kristiania. Har utgit flere fiskeribiologiske arbeider, særlig om silden. Hans vigtigste studiefelt er imidlertid de lavere sjødyrs systematik, særlig hydroidernes og eirrepediernes, og har herom utgit en række specialavhandlinger, eksempelvis: «Fauna aretica», «Deutsche Tiefseeexpedition», «Den danske Ingolfekspedition», «Meeresfauna von Westafrika», «Kükenthals Handbuch der Zoologi», m. fl. a.

Broch, Lars Marius Bing (1826—82), detaljør ved den Geografiske Opmaaling 1847 og 1848, trigonometrist 1861, topografofficer fra 1863. I 1863—66 var han trigonometrist ved den europæiske gradmaaling og utforte i 1865 en 1ste ordens triangelrække Dovre—Romsdalen. Fra 1866 oberstløitnant i generalstaben og (kontor)chef ved den Geografiske Opmaaling, av hvis utvikling han har indlagt sig stor fortjeneste. I 1875 Norges kommissær ved den geografiske kongres i Paris. Utnævntes 1878 til oberst og chef for 1ste akershusiske brigade og kommandant paa Fredriksten, i hvilken stilling han forblev til sin død.

Broch, Olaf (1867—), professor i slaviske sprog ved Kristiania Universitet. Har gjennem gjentagne besøk i Rusland og andre slaviske lande erhvervet sig et, ialfald hos os, enestaaende kjendskap til slaviske sprog og samfundsforhold. Hans studier av slaviske dialekter (lillerussiske, østslovakiske, makedonsk-serbiske, nord- og sydstorrussisk) har blandt utlandets forskere vundet saa megen anerkjendelse, at B. gjentagne ganger har mottat kaldelse bl. a. til det nordøstlige Rusland og Steyermark for at drive videregaaende dialektstudier. Gjennem en række letlæste artikler i dagspressen har han ivrig arbeidet for utbredelse av kjendskap til russ. forhold blandt vort folk. Har utgit «Studien von der slovak.-kleinruss. Sprachgrenze im østl. Ungarn», I—II, 1897—99; «Slavisehe Phonetik» (Heidelberg 1911), en oversættelse av den russiske originalutgave utarbeidet for videnskapsakademiet i Petrograd; «Litt om rytmenormen i vor dagligtale (i «Festskrift for prof. A. Torp», 1913). Desuten en række længere og kortere artikler og indlæg i forskjellige aktuelle samfundspørsmaal i aviser og tidsskrifter.

Broch, Ole Jacob (1818—89), n. videnskapsmand og politiker. Efter eksamen artium 1835 studerte han hovedsagelig matematik, 1840—42 i Paris, Berlin og Königsberg, oprettet efter hjemkomsten sammen med Hartvig Nissen den senere Nissens skole (1843), fratraadte denne bestyrerpost 1847, blev 1848 lektor i ren matematik ved Universitetet, 1858 professor og har ved sin vækkende undervisning og som den strenge eksaminator ved eksamen artium ikke litet fremmet det matematiske studium i vore høiere skoler. 1847 tok han doktorgraden med en avhandling om lysets forplantning i enaksige krystaller. Foruten flere matematiske og fysiske avhandlinger har han utgit en række lærebøker i elementær og høiere matematik samt mekanik. B.s videnskabelige arbeider vidner om en sjelden skarpsindighet og en overordentlig energi. Men ved siden av disse egenskaper besad han praktisk skjøn, vidt syn og en evne til at omgaaes mennesker, som gjorde ham fortrinlig skikket for offentlige hverv, som medlem av kommissioner, direktioner o. l. Sjelden har vel en mand været betrodd saa mange offentlige og halvoffentlige hverv som B. Han var efterhaanden jernbanedirektor, administrerende direktor i Creditbanken, bankadministrator, medlem av kgl. kommissioner for telegrafanlæg, skattevæsen, fotfolkets organisation, maal og vegt o. s. v. Var stortingsmand fra Kristiania 1862—69 og statsraad (chef for Marinedepartementet) 1869—72, da han gik av, fordi han var uenig med sine kolleger i spørsmaalet om statsraaders adgang til Stortinget. Paa norsk og fransk utgav han sin fortrinlige statistiske aarbok for Norge 1867—71. Ved flere internationale kongresser repræsenterte han vort land. Hvor høit han var anset i utlandet, viste sig da han 1879 efter Govi blev bestyrer for det internationale byraa for maal og vegt i Sèvres, med den opgave at grundlægge et fælles videnskabelig maal- og vegtsystem for alle lande. Dette vidtløftige arbeide optok resten av hans liv, ved hans død gjenstod kun et par maaneders arbeide for det hadde kunnet avsluttes.

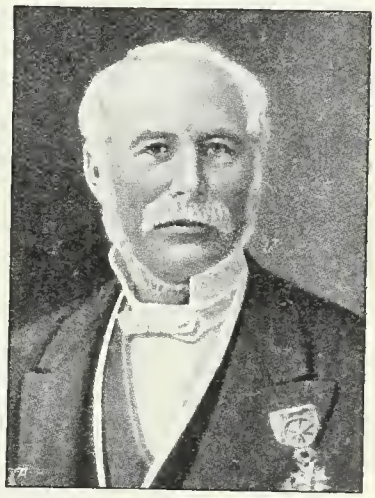

Ole Jacob Broch.
(Efter litografi av Joh. Nordhagen.)

Arbeidet blev kun en gang avbrutt, da han i 1884 efter aprilministeriets fald hjemkaldtes av kongen for at danne ny regjering. Da hans forsok derpaa efter et par ukers forgjæves anstrengelser maatte opgives, vendte han tilbake til Paris. [Biografi ved C. A. Bjerknes i «Videnskapsselskapets forhandlinger» 1889.]

Broch, Theodor Christian (Anton) (1796—1863), n. offieer, søn av dragonløitnant Ole Jacob B., blev 5 aug. 1814 som premierløitnant haardt saaret ved Matrand. Senere ingeniør- og generalstabsoffieer, trigonometrist ved den Geografiske Opmaaling, lærer i fortifikation m. v. ved den Militære Høiskole, 1861 generalmajor og chef for ingeniorbrigaden. Medlem av flere inden- og utenlandske videnskapsselskaper, direktionsmedlem i flere foreninger til fremme av dramatisk og bildende kunst. Ydet gode bidrag til fagskriftslitteraturen, redigerte «Hermoder» og «Polyteknisk Tidsskrift», optraadte oftere som leilighetspoet.

Broche *[fr. bråš, n. bråšə]*, brystsmykke for kvinder. B. har været i bruk fra umindelige tider og findes i de forskjelligste former; opr. var b. brukt til at holde dragten sammen, men tjener nu oftest bare til pryd. Paa baksiden fæstes b. til dragten med en naal som en sikkerhetsnaal.

Brochēret tøi, en vævning hvor der foruten den egentlige islæt optræder en anden som danner figurer. Gaar denne islæt helt igjennem toiets bredde, vil den ligge løst paa vrangen utenfor figurerne, og toiet kaldes da laneert.

Brochmand, Jesper Rasmussen (1585—1652), d. teolog, professor ved universitetet, 1639 Sjællands biskop. B. forer den danske kirke ind i et strengt luthersk spor. Hans hovedverk er hans «Systema universae theologiae», 1633, en omfangsrik dogmatik av strengt konfessionel art. Av stor betydning for menigmand var hans postille «Sabbati sanctificatio», 1635—38. Den gir en grundig og vidtloftig tekstforklaring.

Brochmann, Jorgen Henrik Hegermann (1850—), n. prest, f. i Kvinesdal, blev 1875 cand. theol., 1877 personelkapellan til Grue, 1883 til Gamle Aker, 1884 sogneprest til Rodenes, 1894 residerende kapellan til domkirken i Kristiansand og 1904 stiftsprovst sammesteds, 1908 sogneprest til Ringsaker. B., som tildels med offentlige stipendier har foretat studiereiser til Tyskland, har ogsaa optraadt som teologisk og kirkelig forf. Hans hovedskrift er «Lov og naade» (1894); ved siden herav bor nævnes hans overs. av 40 latinske salmer (1901).

Brock, Ludvig Fredrik (1774—1853), n. offieer, f. paa Biri glasverk, utarbeidet som sekondloitnant en plan om at gjøre Gudenaa farbar fra Randers til Silkeborg, blev adjutant hos kronprins Fredrik og i 1809 stabschef under prins Kristian Fredrik, hvem han 1813 fulgte til Norge. Under begivenheterne i 1814 var han denne en trofast raadgiver, utforte flere vigtige hverv og opnaadde ved sin faste holdning likeoverfor Karl Johan at denne ratifieerte Mossekonventionen uten at fastholde sine fordringer om at demarkationslinjen skulde lægges nærmere Kristiania. Efter freden fulgte B. Kristian Fredrik til Danmark, hvor han blev Fredrik VI's adjutant og toldinspektor i Randers. Fra 1829 var han blind, men spillet allikevel som kommunemand og stænderdeputeret en rolle i det offentlige liv. Han har skrevet «Anmerkninger til Jacob Aall's erindringer» (dansk «Historisk Tidsskr.» V række, 3 bd.). Utdrag av hans optegnelser i C. Flood: «For otti aar siden».

Brock *[bråk]*, Thomas (1847—), eng. billedhugger, begyndte som elev av Foley, blev siden sterkt paavirket av den romantiske retning; utforte under indflydelse av denne symbolske grupper som «Poesiens genius» o. a. og vandt efterhaanden ry som det moderne Englands storste portrætbilledhugger, hvis mange arbeider findes paa pladser og i offentlige bygninger rundt om i det britiske verdensrikes byer, saavel gravmonumenter, f. eks. Lord Leightons i St. Paul-kathedralen i London, som byster og statuer, hvorav det store mindesmerke over dronning Victoria foran Buckinghampaladset i London er det mest fremtrædende.

Brocken lat. Mons Brueterus, Blocksberg, Tyskland, høieste top i Harz (s. d.), 1 142 m., 850 m. over sletten, granitfjeld, for det meste oplost i svære blokker. B., som ligger indenfor grevskapet Stolberg-Wernigerode, i prov. Sachsen, er det mellemtyske aaslands forpost ute i det nordtyske sletteland. Megen nedbor og taake. Snedækket fra nov. til juni. Træbart overste 30 m. En egen flora *(anemone alpina* m. m.). Hotel, utsigtstaarn, meteorologisk observatorium. Folkesagnet lar heksene holde sammenkomst paa Blocksberg Valborgsnatten (30 april—1 mai).

Brockenhuus, d. adelsslegt, av hvilken der endnu eksisterer to linjer, B.-Lovenhjelm og B.-Schack. Slegtens mest berømte mand, Frands B. til Egeskov og Bramstrup (1518—69), blev 1545 efter sin far lensmand paa Nyborg slot, og hertil knyttedes andre fynske forleninger, saa at snart tre fjerdedele av Fyns stift stod under hans befaling. I Syvaarskrigen viste han saavel tilsjos som tillands stor tapperhet og dygtighet; sammen med Daniel Rantzau bor han ha æren for de seire som blev vundet, og de heldige plyndringstogter; begge faldt i krigens sidste aar ved Varbergs beleiring. 1567 undsatte F. B. Akershus, som var beleiret av svenskerne. — I det 16 og 17 aarh. levet en linje av slegten B. i Norge, hvor den bl. a. har eiet Hovinsholm og godser paa Hedemarken og i Smaalenene.

Brockenspøkelse, fænomen, som oftest kan iagttages paa hoie fjeldtopper, naar man staar mellem solen og en taakevæg; man ser skyggen av sin egen person paa taakevæggen, hodet omgit av en glorie (s. d.), som kan bestaa av flere farvede ringer. Glorien skyldes lysets brytning og refleksion i vanddraaperne. Beskrevet av Silberschlag (1780) i beretning om en Harzreise.

Brockhaus, Friedrich Arnold (1772—1823), t. bokhandler. Efter at ha drevet forretning i Amsterdam og Altenburg, grundla han 1814 det senere berømte firma «F. A. B.». Dets ry grundlagdes ved det store leksikon (av Löbel og Francke), begyndt 1796, kjøpt av B. 1808, og som siden er utkommet i mange oplag. Desuten dreves alm. forlagshandel. Firmaet fortsattes av sonnerne Friedrich (1800—65) og Heinrich (1804—74), senere av dennes sonner Rudolph og Edvard og disses sønner. Firmaet er et av Tysklands største og mest ansete forlag.

Brockton *[bråkln]*, Forenede Stater, by i Massachusetts, 30 km. syd for Boston. Skotilvirkning. 67 449 indb. (1916).

Brod, et hos forskjellige insekters hunner forekommende chitinror, beliggende ved kjønsaapningen og sammensat av flere naale- eller knivformede utvekster fra bakkroppens segmenter. B. tjener dels som utforselsvei for eggene, saaledes at dyrene ved hjælp av b. kan anbringe disse paa hensigtsmæssige steder, lægge-b. (bl. a. flere aarevingede, som bladhvepser, gallhvepser og snyltehvepser), dels tjener b. som forsvars- og angrepsvaaben og staar da i forbindelse med en giftkjertel, hvis sekret uttommes gjennem b.s kanal, gift-b. (bl. a. bier og de almindelige hvepser).

Brod (ungarsk B., Slavonien, by ved Save, 7 500 indb. Livlig handel med Bosnien. — I lang tid et stridens eple mellem Tyrkiet og Ungarn blev B. 1688 fravristet tyrkerne og sterkt befæstet. — Likeoverfor paa den anden elvebredd ligger bosnisk el. tyrk. B., 2 000 indb.

Brod, spirer av korn paa en nylig tilsaadd aker.

Broderfolkenes Vel, et selskap av nordmænd og svensker med avdelinger i de to lande, oprettet 1903 efter initiativ av konservator Albert J. Lange og opkaldt efter kong Oscar II's valgsprog. Dets formaal var «inden hvert av broderfolkene at virke for nærmere kjendskap til det andet og forovrig for gjensidig forstaaelse mellem Sveriges og Norges folk», hvorfor medlemmerne skulde «samles til aarsmøte og høitidsdag vekselvis i Sverige og Norge». Juni 1904 holdtes i Stockholm det forste alm. aarsmøte. Det blev det eneste, idet unionens oplosning stanset foreningens virksomhet. Den svenske avdeling oplostes 31 okt. 1906; den norske 15 decbr. s. a. Den norske avdelings midler besluttedes avsat til et fond som skal anvendes til fremme av forstaaelse og samkvem mellem folkene paa den Skandinaviske Halvø». Forbundet talte omkr. 3500 medlemmer, omtrent likelig fordelt i Sverige og Norge.

Broderi, utsmykning av vævet tøi ved gjennemsyning med traad ved hjælp av naal, enten for haanden eller ved hjælp av maskine (se Brodermaskine). Traaden blir liggende mere eller mindre lost paa overflaten, og stingene utføres paa forskjellig maate. Hvitt b. paa lin- eller bomuldslerret med hvitt lin- eller bomuldsgarn. Kulørt b. med alle slags farvet traad, tildels med perler, tidligere mest paa kanevas, nu paa alle sorter vævning.

Broderkredsen paa Havet er en forening av norske religiost interesserte skibsforere, stiftet 1885 ved pastor

B. Hall. Fællesmerke: Dueflaget (blaat med hvit due). En underavdeling stiftet i Danmark 1900. Fælles organ maanedsbladet «Brevduen».

Broderlod betegner det efter den ældre ret gjældende forhold at mand arvet dobbelt saa stor lod som kvinde (Chr. V's Norske lov 5—2—29). Dette forandredes ved arveloven av 31 juli 1854 § 8, hvorefter kjonsforskjellen ingen indflydelsen faar paa arvelodderne storrelse.

Brodērmaskine. Der brukes meget en forbedret form av Heilmann's maskine (1829), naar samme mønster skal utfores mange steder tvers over toiet. Broderingen foregaar samtidig ved 50—75 naaler, som er spidse i begge ender og har øie paa midten, saaledes at naalene kan fores helt gjennem toiet fra begge sider ved hjælp av maskinstyrte gripere. Mellem hver gjennemføring flyttes toiet, som er utspændt over to bommer. overensstemmende med monsteret, idet bevægelsen foregaar ved en pantograf (s. d., hvis stift av arbeideren flyttes paa en mønstertegning. B. utfores ogsaa med lignende form som symaskiner, hvor toiet føres med haanden.

Broderparten, om den større del («lovens part»), eg. d. s. s. broderlod (s. d.).

Broderskap, kirkelig, *(confraternitas, confratria, sodalitium, congregatio)*, er i den romerske kirke navn paa kirkelige foreninger, oprettet av den kirkelige øvrighet (pave, biskop, ordensoverhode), hvis medlemmer befliter sig paa særlige, ikke alm. paahudte fromhetsovelser. Saadanne b. kjendes fra den tidlige middelalder. Tiggerordenerne fremkaldte andre former for b., som tillike samlet sig om at vise en eller anden helgen særlig ærefrygt. Jesuiterordenen har med stort held virket for oprettelsen av Mariakongregationer. Blandt de mest bekjendte b. kan nævnes: «B. for Marias Hjerte», «B. for Marias syv Smerter», «B. for Jesu allerhelligste Hjerte», «Allerhelligste Treenighets B.», «Rosenkrans-b.».

Brodtelg, se Telg.

Brody, by i Galizien, paa den podoliske vidde, 234 m. o. h., ved banen Lemberg—Kiev, 18 000 indb. (1910), for det meste jøder. Livlig handel med Rusland. Indtil 1879 fri handelsstad, siden har det mistet sin betydning.

Brodzi'nski, Kazimierz (1791—1835), polsk digter, deltok i Napoleons felttog i Rusland 1812, fanget i slaget ved Leipzig 1813, professor i æstetik ved universitetet i Warschau. Bidrog gjennem sine digte og kritiske avhandlinger væsentlig til den romantiske retnings gjennembrud i Polen. Henlevet sine sidste aar i Dresden, hvor hans hjem blev møtested for talrike polske emigranter.

Broer er bygverker som tjener til at føre en færdselsvei, vandledning e. l. over vandlop, sjo, dal eller over en anden færdselsvei. Man taler saaledes om vei-, jernbane-, kanal-b., aquædukter, viadukter (dal-b.), veiunderganger og veiovergangs-b. (hvor en vei fores under eller over en jernbane) o. s. v. Til en b.s hovedbestanddele hører underbygning (fundamenter, vederlag, landkar og eventuelt pillarer) og overbygning (bærende konstruktionsdele, brobane og vindavstivning). Overbygningen gir i almindelighet en b. dens karakter og benævnelse. Som materiale til b. benyttes træ, jern og sten. — **a.** Træ-b. er de ældste og har været benyttet til alle tider og blandt alle folkeslag. Ilos os har vistnok træ været det eneste b.-materiale (for overbygningen) helt til begyndelsen av 19 aarh. De enkleste træ-b. som benyttes for smaa spændvidder, er de saakaldte maste-b., hvor de bærende konstruktionsdele bestaar av master av rundt- eller firkanttommer, dels enkelte ved siden av hinanden, dels dobbelte ovenpaa hinanden, forbundet med dibler og bolter (fordiblede master. Maste-b. anvendes tildels i form av utkrage-b. (se hosst. fig.). For større spændvidder benyttes sprængverk eller hængverk (fig. 1 og 2). Sprængverks-b., som er de almindeligste, anvendes for spændvidder op til 40 m. eller mere, idet strævernes antal forøkes. En kombination av hængverk og sprængverk har endog ved en b. i Schweiz været anvendt for en spændvidde paa ca. 120 m. Ved siden av sprængverk anvendes

Svennesund bro.

Træbro i Gausdal.

for de større spændvidder fagverk og buer, de sidste dog kun i sjeldnere tilfælde. Av fagverk er Howes system almindeligst anvendt (fig. 3). Gurter og diagonaler bestaar her av træ, vertikaler av jernbolter. Gurtstokkene skjotes

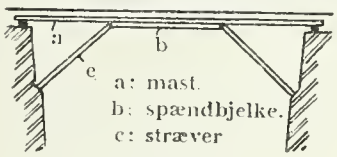

Fig. 1. Alm dobbelt sprængverk.

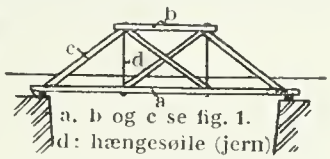

Fig. 2. Alm. dobbelt hængverk.

om fornodent ved lasker av træ eller jern. Ved bue-b. av træ utfores i almindelighet buerne av ovenpaa hinanden lagte, boiede tømmerstokker eller planker, forbundet med jernbolter, eller ogsaa benyttes fagverks-

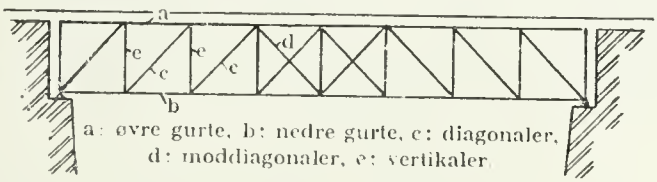

Fig. 3. Fagverk (Howes system).

buer. Tversnits- og brobaneanordningen ved en træ-b. er noget forskjellig efter som b. er vei-b. eller jernbane-b., eller om brobanen ligger ovenpaa eller mellem bærevæggene (fig. 4 og 5). Sidstnævnte anordning

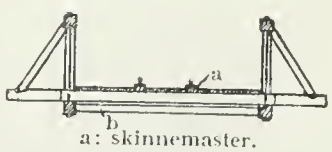

Fig. 4. Jernbanebro med mellemliggende brobane (tversnit).

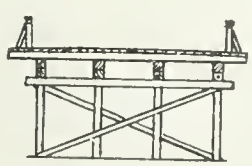

Fig. 5. Veibro med overliggende brobane (tversnit).

benyttes ved begrænset konstruktionshoide. I sideretningen avstives de storre b. ved et vindforband (horisontalt liggende fagverksvæg) samt ved tverkryds eller utvendige strævere (ved mellemliggende brobane). Som underbygning ved træ-b. anvendes foruten murede brokar (se jern-b.) i stor utstrækning de saakaldte pæleaak, som bestaar av nedrammede, indbyrdes forbundne og avstivede pæler (pæle-b.). Pælene indklædes ofte over vand med planker til beskyttelse mot tømmer og isgang. Pæle-b. har i Norge faat en utstrakt anvendelse baade som vei- og jernbane-b. og er fremdeles den almindeligste type for stillas-b. Hvor bunden er fast, anvendes ogsaa istedenfor nedrammede bundpæler murfundamenter, hvorpaa aaket er anbragt. Taarnpillarer av træ forekommer ogsaa, særlig ved høie viadukter (se pl. Brotyper, Droja viadukt). Træ-b.s kostende regnes i almindelighet at være $^1/_4$—$^1/_2$ av jern-b.s kostende. Av hensyn til det kostbare vedlikehold, vanskeligheten ved tilveiebringelse av de fornodne tømmerdimensioner samt ringere driftssikkerhet end ved jern- og sten-b. er træ-b.s anvendelse i de fleste lande i Europa nu for tiden væsentlig begrænset til provisoriske b. og stillas-b. I Amerika, hvor godt og stort tømmer endnu kan skaffes, og hvor hensynet til en hurtig opførelse ofte spiller en stor rolle, anvendes endnu hyppig træ-b. ogsaa som permanente konstruktioner. I vort land tor anvendelse av træ-b., særlig som vei-b., endnu ha sin berettigelse. — **b.** Jern-b. Anvendelse av jern til b. daterer sig fra slutningen av 18 aarh. De forste jern-b. utfortes i England, i almindelighet som bue-b. av stopejern. Senere (fra 1850- til begyndelsen av 1890-aarene) anvendtes sveisjern; nu for tiden benyttes omtrent udelukkende flussjern (blott staal) med en brudfasthet av ca. 40 kg. pr. mm.^{2} (staaltraadkabler til hænge-b. dog indtil 150 kg. pr. mm.^{2}). Jernbrobygningen har siden 1850 gjort store fremskridt i retning av forbedrede systemer og anordninger. Det er særlig Tyskland og tildels Amerika som har gaat i spidsen paa dette omraade. Jern-b. inddeles i almindelighet i bjelke-b., hvor der kun utoves vertikalt tryk paa oplageret, bue-b. og hænge-b. — **1.** Bjelke-b. er de mest benyttede og kan være fritliggende eller kontinuerlige (flere spænd sammenhængende). De sidste anvendes dog nu kun i sjeldnere tilfælde (se pl. Brotyper, Nordalsenden viadukt). For spændvidder indtil ca. 10 m. bestaar bærebjelkerne av helvalsede, indbyrdes avstivede I-jerns bjelker, hvorpaa brobanen er anbragt (ved jernbane-b. ofte fire bjelker, to under hver skinne, tvillingbjelker). For spændvidder fra 5 m. til ca. 25 m. anvendes i almindelighet saakaldte plate-b. med to eller flere bærevægger, bestaaende av indtil ca. 3 m. høie, avstivede, vertikalt staaende jernplater, hvortil oventil og nedentil (ovre og nedre gurte) er klinket vinkeljern og en eller flere dæklameller (horisontalplater). For de storre spændvidder fra ca. 20 til ca. 120 m. benyttes fagverks-b., bestaaende av led (gurter, vertikaler, diagonaler, se træ-b. fig. 3), som sammensættes av valsede jernstænger av forskjellige slags profiler. Nævnte led støter sammen i saakaldte knutepunkter og forbindes her i almindelighet med hverandre ved hjælp av knuteplater eller ved bolter (én i hvert knutepunkt) som stikker igjennem samtlige sammenstotende led (bolte-b., anvendes særlig i Amerika). Efter gurternes form skjelnes mellem parallelfagverk, hvor ovre og nedre gurte er parallele (se fig. 6), parabelfagverk, hvor ovre eller nedre gurte har form av en parabel (se pl. Brotyper, Lysedals viadukt), Pauli-fagverk, hvor saavel ovre som nedre gurte er krumme (se pl. Brotyper, Sarpsfoss bro), halvparabelfagverk se pl. Brotyper, Rena bro) m. fl. Efter mellemleddenes anordning skjelnes likeledes mellem flere systemer, hvorav almindeligst benyttet er enkelt eller dobbelt stræverfagverk (ogsaa kaldt triangelsystem, se Rena bro), hvor diagonalernes heldning veksler fra felt til felt, og enkelt eller dobbelt stænderfagverk (fig. 6). Et system av nyere datum er det saakaldte K-fagverk (Häseler-fagverk), hvor vertikaler og diagonaler dan-

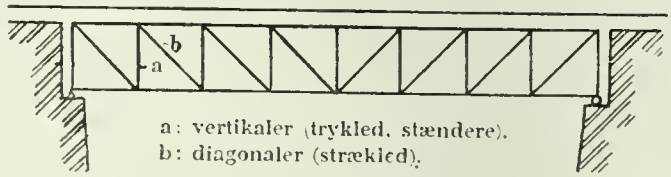

Fig. 6. Enkelt stænderfagverk.

ner efter hinanden folgende K'er. For de største spændvidder over ca. 100 m. benyttes saakaldte utligger-b. Cantilever-b., Gerberbærere, hvor der paa de frie ender av to utliggere, konstruert som fagverk, er oplagt et fritliggende fagverkspænd (fig. 7). Den mest bekjendte b., utført efter dette system, er den omkring 1890 byggede Forth-b. ved Edinburgh. Den største

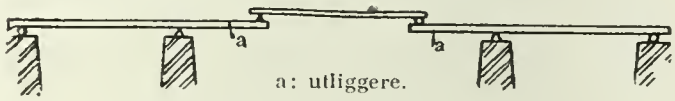

Fig. 7. Utliggerbro (skematisk fremstillet).

spændvidde er her 521 m. En anden utligger-b. over St. Lawreneeelven i Canada, som blev fuldfort i 1918, kan opvise den største for tiden forekommende spændvidde for b., nemlig 549 m. Foruten de nævnte systemer for bjelke-b. forefindes ogsaa andre mere komplieerte, f. eks. de saakaldte bue-b. med strækgurte (fig. 8), hvilket system er meget anvendt i Tyskland for

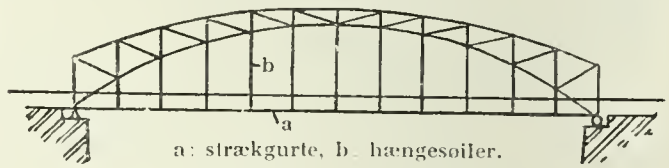

Fig. 8. Buebro med strækgurte.

spændvidder over 100 m. Tversnits- og brobåneanordningen ved bjelke-b. av jern og ved jern-b. i det hele tat er høist forskjellig og avhænger av om b. er vei-b. eller jernbane-b. enkelt eller dobbeltsporet, om brobanen ligger over eller mellem bærevæggene, om b. er aapen eller lukket, om der anvendes brosviller av træ eller grusballast paa jernplater av en eller anden form eller brolægningssten i betong paa Zoresjern m. v. Fig. 9 angir tversnitsanordningen ved en storre jernbane-b. med mellemliggende brobane (lukket b.) og fig. 10 anordningen ved en storre gate-b. med overliggende brobane. I tverretningen avstives jern-b. ved vindforband og tveravstivning paa lignende maate som ved træ-b. Bjelke-b. av jern oplægges i almindelighet paa lagere av støpestaal. Ved den ene ende av b. ligger lagerne fast paa murverket, ved den anden anordnes ruller, saaledes at b. nogenlunde frit kan bevæge sig i længderetningen ved temperaturforandringer, naar jernet utvider sig el. trækker sig sammen.

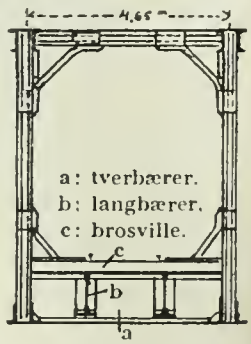

Fig. 9. Jernbanebro over Stenkjær-elven (endeportal).

BROTYPER

Bro over Keiser Wilhelms Kanal ved Grünthal. Buens spændvidde 156.5 m., høide over vandspeilet 42 m.

Sarpsfoss vei- og jernbanebro. Storste spændvidde 53 m.

Rena bro over Glommen. Spændvidde 105 m.

Gutach bro, Baden. Spændvidde 64 m.

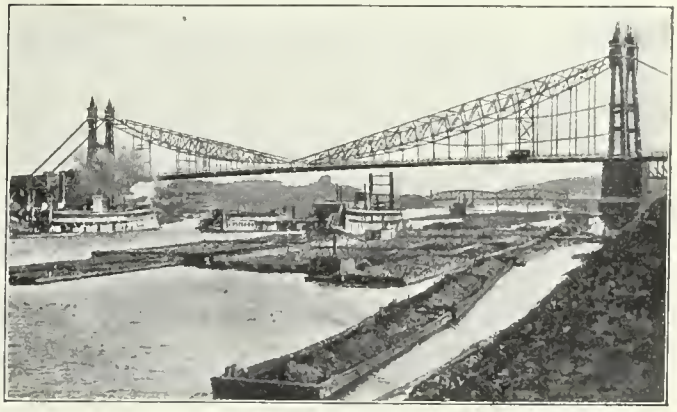

Point bro over Monongahela, Pittsburgh. Spændvidde 214 m

Droja viadukt, Rorosbanen. Træbro. Høide over dalbunden 43 m.

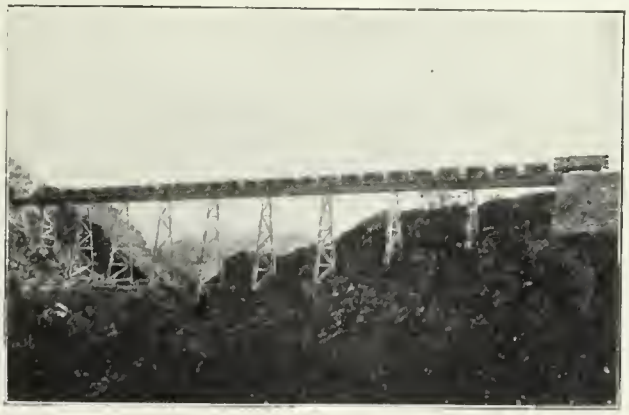

Nordalsenden viadukt, Ofotbanen. Verdens nordligste jernbanebro, $68^1/_2{}^0$ n. br., længde 180 m. Høide over dalbunden 40 m.

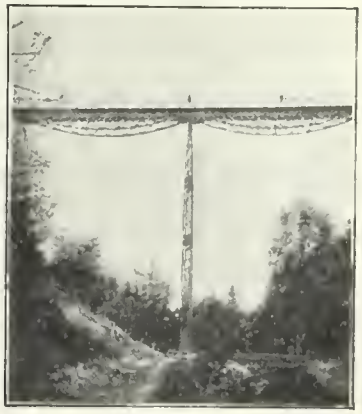

Lysedal viadukt, Smaalensbanen. Høide over dalbunden 32 m.

Underbygningen ved bjelke-b. bestaar i almindelighet av murede brokar (fig. 11), landkar og fritstaaende pillarer ute i brolopet. De utfores i regelen av naturlig sten med eller uten anvendelse av cementmortel. Tørmur (uten mortel) anvendes meget hos os, særlig for landkar. Pillarerne gives undertiden under hoivandslinjen en mot strømmen tilspidset form (isbrytere). Desuten anvendes hyppig, særlig ved hoie viadukter,

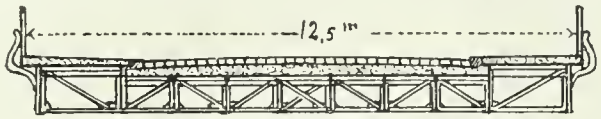

Fig. 10. Oslo gatebro (tversnitsanordning).

som underbygning jernpillarer, som kan være taarnpillarer (benyttet ved Lians viadukt i nærheten av Kristiania), stillaspillarer (aak av jern) eller pendelpillarer (se pl. Brotyper, Lysedal og Nordalsenden viadukter). Sidstnævnte har i begge ender led (charnièrer), hvorved en liten dreining (pendling) av pillarerne i b.s længderetning kan finde sted under over-

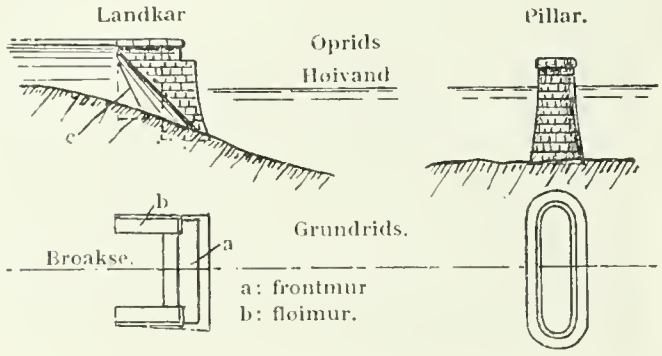

Fig. 11. Brokar av sten.

bygningens bevægelse ved temperaturforandringer. Pendelpillarer blev først bragt i anvendelse av den nu avdøde b.-konstruktør ved de norske statsbaner Petersson og har senere været adskillig anvendt saavel herhjemme som i utlandet. — **2.** Bue-b. av jern er tre slags, nemlig bue-b. uten charnièrer (fig. 12), med to charnièrer (se pl. Brotyper, B. over Keiser Wilhelms

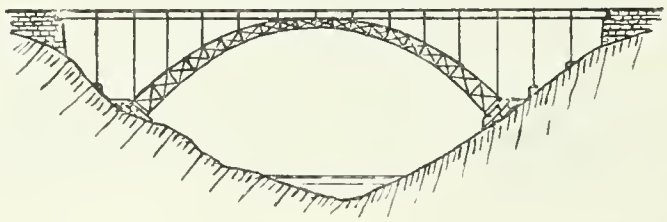

Fig. 12. Buebro uten charnièrer.

Kanal) og med tre charnièrer (fig. 13). Charnièrer tjener til at gi buen en viss bevægelighet, saaledes at ekstraspændinger, særlig paa grund av temperaturforandringer, helt eller delvis ophæves. Buerne, hvorav i almindelighet to stykker, utfores som plate- eller fagverksbuer og spænder imot et vederlag (fjeld eller vel fundamentert murverk). Dette vederlag maa ved bue-b. være absolut fast, saa ingen horisontal forskyvelse kan finde sted. Ovenpaa buerne anbringes ved de to forstnævnte slags bue-b. jernpillarer, hvorpaa overbygningen (fagverks- eller platespænd) hviler. Overbygningen kan ogsaa delvis ophænges i buen som ved b. over Keiser Wilhelms Kanal. Ved bue-b. med tre charnièrer formes i almindelighet buen saaledes at b.-banen kan anbringes direkte paa buekonstruktionen uten anvendelse av fritstaaende pillarer (se fig. 13). Bue-b. egner sig fortrinlig, naar brede og samtidig dype daler skal overspændes i ett spænd, samt i de tilfælde hvor man lægger særlig vegt paa et vakkert utseende, f. eks. i eller ved storre byer. Av mere bekjendte bue-b. nævnes: Viaur viadukt, Frankrike, utliggerbue-b., sp.-v. 220 m.,

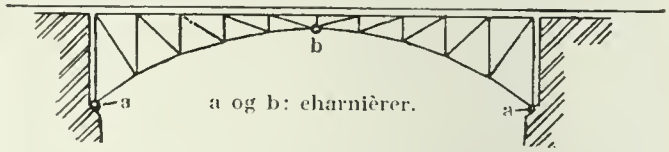

Fig. 13. Buebro med tre charnièrer.

Müngsten bro, Tyskland, ca. 170 m. sp.-v., 106 m. høi, Garabit viadukt, Frankrike, 165 m. sp.-v., 122 m. hoi, bro over Niagara, 168 m. sp.-v. I Norge er ogsaa i de sidste aar utført flere bue-b., deriblandt Hjuksa-b. paa Bratsbergbanen med ca. 84 m. sp.-v. og ca. 64 m. hoide over dalbunden. — **3.** Hænge-b. Ved disse b. bestaar de bærende konstruktionsdele av i regelen 2 stkr. staaltraadkabler, som kan være sammensat av flere mindre kabler, eller av kjeder, hvor de enkelte led bestaar av flere flattjernslameller, forbundet med hinanden ved bolter (kfr. bolte-b.). Kablerne eller kjederne er oplagt paa 2 pillarer av jern eller sten (én paa hver side av brolopet) og fores paa landsiderne paa skraa ned til terrænget, hvor de forankres til en solid murklods, fjeld el. l. (fig. 14). Til disse kabler eller kjeder er brobanen ophængt ved jernstænger. Forat ikke en saadan hænge-b. skal gi for stor «svigt» under belastning, anordnes avstivningsfagverk, anbragt nede ved brobanen, ett for hver bærekabel (se fig. 14). Avstivning kan ogsaa tilveiebringes paa anden maate, f. eks. saaledes som ved b. over Monongahela (se pl. Brotyper) oventil i forbindelse med selve kablerne (kjederne). Med hænge-b. kan meget betydelige elvelop eller havarmer overspændes i ett spænd. Som jernbane-b. har de hittil ikke været videre anvendt (for store svingninger under togets passage), men derimot i stor utstrækning som vei- og gate-b. baade i Europa og især i Amerika, hvor hænge-b. med spændvidder over 100 m. ikke er sjeldne. Storste forekommende spændvidde har den nye East River bro i New York, nemlig 488 m. En ny hænge-b. over Hudsonelven ved New York er endog projektert med en sp.-v. av 945 m. Den største i Norge byggede

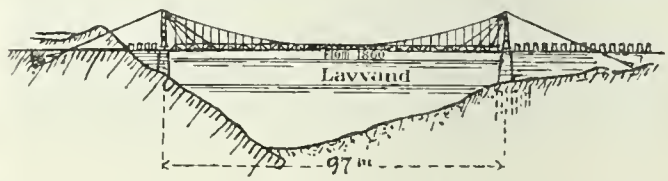

Fig. 14. Gulsvik hængebro (veibro).

hænge-b. er den i 1905 fuldførte vei-b. over Hallingdalselven ved Gulsvik (fig. 14) med en sp.-v. av 97 m. Kablerne beskyttes her mot forrustning ved en tæt jernhylse. Til gang-b. o. l. er i den senere tid hos os benyttet en slags hænge-b., utført i det væsentlige av staaltraad med et par tynde bærekabler (Rosings gang-b.). Kan neppe anbefales uten som provisoriske b. — **c.** Sten-b. De første b. av sten utfortes i oldtiden (Ægypten, Grækenland) som stenbjelke-b. Hvælvede sten-b. anvendtes først i storre utstrækning av romerne, som bygget mange saadanne med ganske store spændvidder (op til 25 m.). Enkelte av disse, f. eks. en av b. over Tiberen i Rom, staar den dag idag. Ogsaa i middelalderen og i den nyere tid (indtil omkr. 1850)

var sten-b. meget benyttet. I Norge forefindes enkelte sten-b. fra denne periodes slutning. Fra 1850 og til slutningen av aarh. fortrænges sten-b. næsten ganske av jern-b. I den senere tid er derimot sten-b. atter kommet i agt og ære. Hos os er siden 1900 bygget et betydelig antal sten-b., saavel vei- som jernbane-b., med spændvidder op til 60 m. (Orkla b. paa Dovrebanen). De enkleste sten.b. bestaar av stenbjelker eller stenheller, oplagt paa forholdsvis lave mure (v a n g e r). De benyttes for ganske smaa spændvidder (op til ca. 1 m.) væsentlig som stikrender under vei- og jernbanefyldinger. En hvælvet sten-b. (fig. 15) bestaar av v e d e r l a g s m u r, h v æ l v m u r og o v e r m u r, hvortil kommer, naar b. er inddelt i flere spænd, stenpillarer. Istedenfor kompakt overmur anvendes ofte saakaldte s p a r e b u e r eller a v l a s t n i n g s b u e r ovenpaa hvælvet (se pl. B r o t y p e r, Gutaeh bro). Likesom ved bue-b. av jern er det ogsaa ved hvælvede sten-b. av storste betydning at vederlaget er fast. Hvælvmuren, som i alm. utføres i god eementmørtel efter forskjellige metoder, beskyttes mot nedtrængende regnvand ved et vandtæt a v d æ k n i n g s s k i k t av asfaltfilt el. l. Istedenfor naturlig sten anvendes ogsaa saavel til hvælv som til overmur b e t o n g med eller uten jernindlæg. Av nutidens sten-b. er flere utført med spændvidder omkr. 100 m. Under gunstige forhold kan sten-b. være likesaa billige i anlægsomkostninger som jern-b. Vedlikeholdsutgifter er ved sten-b.

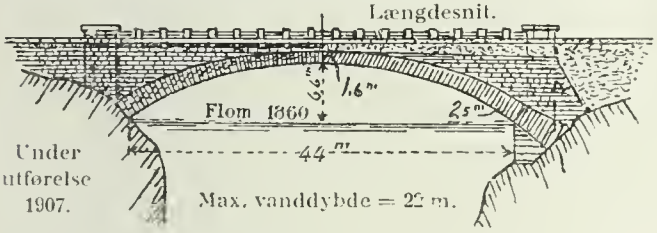

Fig. 15. Svenkerud hvælvbro (jernbanebro).

meget smaa i sammenligning med jern-b. Hos os skulde sten-b. være saa meget mere at foretrække som der i almindelighet haves brukbar bygningssten forhaanden, mens alt jern til b. maa skaffes fra utlandet. — **d.** B e v æ g e l i g e b. benyttes i saadanne tilfælde hvor en b. maa anbringes over et skibslop, f. eks over en kanal, og man ikke kan lægge den saa hoit at skibene kan gaa under. Av saadanne bevægelige b. forefindes mange slags. V i p p e-b. (fig. 16) bestaar sedvanlig av 2 dele som støter sammen i midten av løpet, og som hver for sig kan dreies om en horisontal aksel. De benyttes kun for mindre aapninger og kan utføres av træ eller jern. Hos os forefindes flere av træ. R u l l e- el. s k y v e-b. benyttes ogsaa kun for mindre spændvidder. De ligger paa ruller eller hjul og kan forskyves i sin længderetning (bort fra eller ut over skibslopet) ved hjælp av en tandstangmekanisme. En saadan rulle-b. forefindes bl. a. i Trondhjem. S v i n g-b. er de almindeligst benyttede bevægelige b. De bevæges ved at dreies om en vertikal aksel, som enten kan være anbragt paa en cirkelrund pillar ute i broløpet eller paa landkarret (fig. 17). I forstnævnte tilfælde er sving-b. l i k e a r m e t (like lange armer paa hver side av svingpillaren), i sidstnævnte tilfælde i alm. ulikearmet, idet den fornodne balanse tilveiebringes ved kontravegter. Undertiden benyttes to svingtapper, én paa hvert landkar med to utliggende broender som, naar b. er lukket, støter sammen i løpets midte. En saadan anordning er anvendt ved den storste forekommende sving-b., nemlig sving-b. i Brest, som har en spændvidde av 106 m. Hos os forefindes flere sving-b., særlig jernbane-b., utført av jern. Ved sving-b. der benyttes som jernbane-b., maa der til forebyggelse av ulykker under b.s aapning og lukning træffes særlige sikkerhetsforanstaltninger. Endvidere kan nævnes k l a p p e-b. og andre dermed beslegtede typer som i den senere tid har faat stor anvendelse. Til de bevægelige b. hører ogsaa de saakaldte p o n t o n g-b., hvor brobanen er anbragt paa en række indbyrdes forbundne og forankrede prammer (pontonger). Som permanente b. benyttes disse kun til vei-b. og da kun i saadanne tilfælde hvor anlægget av en fast b. vilde bli uforholdsmæssig vanskelig og kostbart. Som provisoriske b., særlig i krigsoiemed, er derimot pontong-b. meget benyttet. Endelig kan nævnes de saakaldte f l y v e n d e b., som helt enkelt bestaar av en kabel, spændt over et elvelop, hvilken kabel tjener til ledning av en pram, som ved at stilles paa skraa mot strømmen fores over av denne, altsaa en slags færge.

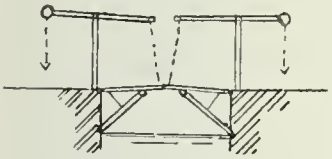

Fig. 16. Vippebro.

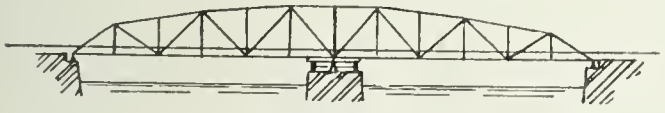

Fig. 17. Likearmet svingbro.

Brofeldt, J o h a n (forfatternavn: J u h a n i A h o) (1861—), finsk forfatter. Efter en ivrig politisk virksomhet for det rent finske parti debuterte han 1884 med «Jernbanen», en skildring fra hjembygden. Han utgav senere novellerne «Spaaner» (fra 1891; flere samlinger) med politiske, men skjulte angrep, «Prestens datter» (1892), «Prestens hustru» (1893), «Panu» (1897), en hist. roman fra kristendommens indførelse, «Juha» (1911) og «Samvittigheten» (1914). B. har hævet finsk til et kultursprog og har ved optagelsen av gamle ord og dialektuttryk gjort sproget rikt. Har reist meget; var 1889 med at stifte det ungfinske blad «Päivälehti».

Brofoss (Brufoss). 1. Vandfald (38.2 m.) i Frafjordelven, Fossan herred, Rogaland fylke (Stavanger amt). — 2. Vandfald (6.0 m.) i Numedalslaagen, straks syd for Vittingfoss, Lardal herred, Vestfold fylke (Jarlsberg og Larvik amt), 4 000 ef. hk. i utbygget stand. — 3. Vandfald (10 m.) i Tovdalselven, Herefoss herred, Aust-Agder fylke (Nedenes amt), 700 ef. hk.

Brofoss—Tronrudfoss, 5 vandfald i Numedalslaagen straks nedenfor Tunhovdfjord. Se N o r e f a l d e n e.

Brogetkobber, bornit, mineral som bestaar av en jern-kobber-svovelforbindelse. En frisk brudflate av mineralet har en metalglinsende, brungul farve, men i luften blir overflaten let anlopen, og mineralet faar en blaalig, broget farve. B. krystalliserer regulært, den sp.vegt = 5, haardheten = 3, som kalkspatens. Anvendes som kobbermalm og forekommer sammen med andre kobberertser, hos os f. eks. paa flere steder i Telemarken.

Brogetsandsten (geol.) er den nederste avdeling av triasformationen. Navnet kommer av at der i denne avdeling væsentligst træffes sandstener av forskjellige farver, mest rode og rødbrune, eller ogsaa gule, grønagtige og hvite. Ved siden av sandstener forekommer dog ogsaa konglomerater og skiferbergarter og tildels kalkstener. B. findes paa flere steder i Mellemeuropa samt i England. Slottet i Heidelberg samt domkirkerne i Strasbourg og Worms er bygget av b.

Broglie *[bråj* el. *bralji']*, fr. adelsslegt av piemontesisk oprindelse (opr. Broglio el. Broglia). 1. F r a n ç o i s M a r i e, hertug av B. (1671—1745), fr. feltherre, deltok bl. a. i den østerr. arvefølgekrig. — 2. V i c t o r F r a n ç o i s, hertug av B. (1718—1804), foreg.s son, deltok 1734

i den polske tronfølgekrig og senere i den osterr. arvefølgekrig og den preus. syvaarskrig. 1759, efter seieren ved Bergen, av den tyske keiser utnævnt til t. riksfyrste; s. a. marskalk av Frankrike. Ved den franske revolutions utbrud blev han av Ludvig XVI utnævnt til krigsminister, men kunde paa grund av parisertroppernes frafald intet utrette. Emigrerte, traadte 1794 i eng., 1797 i russ. tjeneste. — 3. Claude Victor, prins av B. 1757—94), foreg.s søn, deltok i den nordamerikanske frihetskrig, var medlem av nationalforsamlingen og talsmand for frisindede og folkelige idéer. Gik efter forsamlingens oplosning til Rhinhæren; brot kort efter med den jakobinske retning og blev guillotinert. — 4. Achille Charles Léonee Victor, hertug av B. (1785—1870), foreg.s søn, hadde under Napoleon I forskjellige diplomatiske hverv. 1814 medlem av pairskammeret, stemte mot Neys domfældelse og undtagelseslovene. Efter Julirevolutionen blev han av den provisoriske regjering utnævnt til indenriksminister og var under Ludvig Filip flere ganger minister. 1849 medlem av nationalforsamlingen (høire) indtil 1851 da han trak sig tilbake fra det offentlige liv. Medlem av akademiet. Gift med fru de Staëls datter Albertine (d. 1838), kjendt som religiøs forfatterinde. Memoirer. — 5. Jaeques Victor Albert, hertug av B. (1821—1901), foreg.s son, statsmand og historiker, deltok som katolik og orléanist ivrig i den offentlige debat i 1850- og 60-aarene. Medlem av akademiet. 1871 medlem av nationalforsamlingen (høire centrum). Tilveiebragte 1873 en sammensmeltning av alle monarkistiske partier og styrtet Thiers. Var derfor i en aarrække de klerikales og overhodet de reaktionæres betydeligste forer. Omfattende forfatterskap. Utgav sin fars og Talleyrands memoirer.

Brohan *[brɑå']*. 1. Augustine B. (1824—93), fr. skuespillerinde, debuterte 1841 paa Théâtre français og blev 1842 fast ansat (sociétaire). Hun utmerket sig især i Molière's og Beaumarchais' soubretteroller. — 2. Madeleine B. (1833—1900), søster av ovenst., debuterte 1850 paa Théâtre français og gjorde især lykke i det moderne skuespil, først som elskerinde, senere som verdensdame. Hun trak sig tilbake 1885.

Brohode kaldes befæstninger som har til hensigt at sikre egne tropper fri benyttelse av en bro, et pas eller en anden overgang over et iovrig vanskelig fremkommelig terræng. Befæstningsverkerne lægges hovedsagelig foran overgangsstedet paa den «fiendtlige» bredd, saaledes at overgangsstedet er sikret mot artilleribeskytning. Er hensigten fortrinsvis offensiv, anlægges flere langt fremskutte verker, saa den fornødne troppestyrke mellem disse og overgangsstedet finder dækket opstilling og plads til at ordne sig for fremrykning. Er hensigten defensiv, væsentlig direkte dækning av selve overgangsstedet, lægges befæstningerne i kortere avstand fra dette; et saadant b. bestaar undertiden av et enkelt verk («broskanse»).

Brōk (sjouttr.), om en strop (av taugverk) til forskjellig bruk. Saaledes om stroppen omkring en baat, som hænger i daviderne (se Baat-b.), om en stor taugstrop, som lægges omkring en større baat naar den hales paa land; i ældre tid om en taugstrop som fæstet kanonen til skibssiden og stanset dens tilbakeslag efter skuddet.

Brok *(hernia)* fremkommer ved, at et stykke tarm trænger sig ut av bukhulen igjennem en ved de anatomiske forhold dannet kanal eller aapning. Ved medfødt b. er der paa forhaand en aapen kanal som utklædes av bukhinden, mens ved erhvervet b. tarmen ved sit tryk litt efter litt selv baner sig vei gjennem et eller andet svakt sted i bukvæggen og presser bukhinden ut foran sig. Herved dannes b.-sækken som fyldes av tarm. Efterhaanden som b. blir større, hvælver de dækkende bløtdele sig frem, og præsenterer sig som en knute. Hos manden er b. hyppigst et lyske-b., som under visse forhold kan træde ned i pungen (pung-b.). Hos kvinden træffes hyppigst laar-b., sittende i den øverste indvendige del av laaret. Ofte gir b. ingen symptomer eller kun ubetydelige smerter. Det kan i de fleste tilfælde trykkes ind igjen og holdes inde ved hjælp av et b.-bind, hvis utpolstrede ende ved en fjær trykker b.-kanalen sammen. Undertiden, og som regel hos smaa barn, kan der herved opnaaes helbredelse. Kan b. ikke trykkes ind, kan det bli indeklemt b., en meget farlig lidelse, som i regelen kun kan hæves ved operation (herniotomi), ved hvilken tarmen bringes tilbake i bukhulen, efterat den indsnævrede aapning (b.-porten) er utvidet. Navnlig hos smaa barn sees hyppig navle-b. paa grund av mangelfuld tillukning paa navlestedet. Ved passende behandling helbredes dette oftest. Ved bristning av bukvæggens muskulatur ved læsioner eller i ar efter underlivsoperationer kan der fremtræde b.

Brokāde, et silketoi hvor grunden eller monstret helt eller delvis bestaar av guld- eller sølvtraader.

Brokāt, se Bronsefarver.

Broken Hill *[broᵘ'kən hil]* (Willyama), by i Australien, staten Ny Syd-Wales, nær grænsen av Vest-Australien, 32° s. br. B. H., som er forbundet ved jernbane baade med Adelaide og Sydney, er vokset op om de rike sølvgruber som blev opdaget 1885, og har 27 000 indb., hvorav 7 000 grubearbeidere.

Brokfugler *(charadridæ)*, en til vadernes orden hørende familie, som utmerker sig ved at nebbet (i motsætning til trappernes) ikke er indskaaret bak spidsen og (i motsætning til bekkasinernes) er haardt, hornet, litet folsomt, kun sjelden er det længere end hodet. Vingerne, med undtagelse av hos viberne, lange og spidse. — B. loper hurtig paa marken, og flugten er rask. Deres fode bestaar av insekter, larver og andre smaa dyr. De lever i éngifte. Eggene, 3—4 i antal, er graabrune, flekkede, pæreformede, lægges paa marken el. i det meget primitive rede. Ungerne følger forældrene straks de er utklækket. Familien omfatter over 100 arter, fordelt over næsten hele jorden. Hos os følgende 4 slegter: brokfugl-sl. *(charadrius)*, stenvelter-sl. *(strepsilas)*, kjeld-sl. *(haematopus)* og vibe-sl. *(vanellus)*, se disse art.

Brokfuglslegten *(charadrius)* omfatter mindre fugler hvis kropsform avviker ikke ubetydelig fra vadefuglenes almindelige. De har nemlig kort hals, stort hode med hoi, hvælvet pande, store øine, kort, ret og spidst neb, spidse vinger og temmelig hoie ben, som enten mangler baktaa eller kun besidder en ganske liten saadan. — De herhen hørende fugler lever fornemmelig ved kysterne, paa elvers og sjøers sandede strande, paa myrer og paa hoifjeldet; her træffes de om sommeren parvis, mens de under trækket ofte sees i flokker ogsaa paa dyrket mark. — Av denne slegt forekommer hos os følgende 6 arter: Heilo, helo, helun, akerlo, fjeldjerpe, fjeldplistra *(c. apricarius)*, paa oversiden sort, bestrodd med talrike gule og hvite flekker, halen sort, med gule og gulhvite tverbaand. Over oiet et hvitt baand, som fortsætter langs halsens, brystets og bukens sider til haleroten. Partiet mellem begge siders baand sort. Nebbet sort, fotterne brungraa, uten baktaa. Længde omkr. 280 mm. — Heiloen hækker fra Island og Irland i vest til Sibiriens vestlige dele i øst. Hos os alm. over hele landet, dog talrikst i de nordlige dele. Kommer i april; ungfuglene færdes om høsten, ofte hele oktober, paa akrene i flokker, for de trækker sydover. — Kystbrokfugl, strandlo, spansk helun *(c. helveticus)*, ligner meget foregaaende art, skilles dog let fra denne

ved at den besidder en liten baktaa, samt ved at den sorte buk paa siderne ikke er kantet av noget hvitt baand. — Kystbrokfuglen hækker i Europas, Asiens og Amerikas nordligste dele. Paatræffes av og til under trækket hos os ved vestkysten og de store indsjøer. — Strandryle, sandmyla, prest, prestekrave *(c. hiaticula)*; oversiden graabrun, undersiden hvit med et sort baand fra nebroten langs hodets sider og et bredt sort belte over forbrystet. Nebbet gult med sort spids, fotterne gule. Længde omkr. 180 mm. — Alm. langs hele vor kyst fra Hvaloerne op til den russiske grænse, forekommer ogsaa paa fjeldet ved indsjøer. — Liten strandryle *(c. curonicus)* ligner meget foregaaende art, men er mindre end denne, fra hvilken den ogsaa skilles bl. a. ved nebbets og fotternes farve. Nebbet er sort, undernebbet med gul rot, fotterne kjøtfarvet. Forekommer over hele Europa og store dele av Asien og Afrika, gaar dog ikke saa langt mot nord som foregaaende art. Hos os omkr. Kristianiafjorden og ved indsjøer i landets sydostlige del. — Sortbenet sandryle, hvitbrystet ryle *(c. alexandrinus)*. Oversiden brungraa, undersiden hvit. Isse og nakke rustgule, en sort plet i panden; hodets sider hvite med et sort baand fra nebroten under øiet mot nakken. Nebbet sort, føtterne graasorte. Længde omkr. 170 mm. Alm. ved Syd- og Mellemeuropas kyster. Hækker hos os paa Jæderen. — Pomeransfugl, rundfugl, pehrlo, liten fjeldplistra, boldtite *(c. morinellus)*. Ryggen graabrun med rustrøde fjærkanter, et hvitt baand over øiet. Strupen hvit. Halsens sider og brystet brungraa. Brystet begrænses bakut av et sort og et hvitt halvmaaneformet baand. Buken rustfarvet, i midten sort. Neb og fotter brunagtige. Længde 230—250 mm. Hækker i Nordeuropa og Sibirien. Alm. hos os helt op til Nordkap.

Brokompani kaldes hos os en militær avdeling som omfatter personel og materiel for at slaa broer eller bygge færger til passage av vasdrag. Der opsættes sondenfjelds 4 b., indordnet i en brobataljon. I felt fordeles b. efter tilfældig behov til hærens høiere enheter. B. bestaar av en pontongavdeling tilfots og en kjørende (ridende) parkavdeling. Pontongavdelingens opgave er at utføre selve brolagningen eller færgebygningen. Den kan ogsaa i nogen grad utføre almindelige forskansningsarbeider, sprængningsarbeider m. m. Den deles i 3 pelotonger; mandskaperne er bevæbnet med gevær. Parkavdelingens opgave er at fremføre det færdig forarbeidede bromateriel, ɔ: pontonger, brobukker, plankedække m. m. Dette materiel føres paa 4-spændte pontongvogner, bukkevogner og plankevogner. Desuten medføres 2-spændte verktøisvogner, pakvogner m. m. Parkavdelingen deles i 2 broekvipager. Hver broekvipage omfatter et bestemt antal vogner som fører bromateriel for en bro av viss længde. Parkavdelingens mandskaper er bevæbnet med karabin. Broekvipagens materiel kan anvendes til at bygge indtil 70 m. svær normalbro, beregnet paa at bære menneskemængsel, d. e. den storste belastning, 90 m. let normalbro beregnet paa at bære infanteri, kavaleri og let feltartilleri i ordnede kolonner, og 100 m. løpebro for infanteri i marsjkolonne med 2 og kavaleri i fil med 1. Der skjelnes mellem ro-, træk-, løpe- og svingfærger (se Færger).

Brolægning kaldes det øverste dække av veier, gater, fortaug, pladser o. l. naar dækket er utført av naturlig el. kunstig sten, tildannet i regelmæssige blokker (b.sten). Betegnelsen b. brukes ogsaa naar dækket er utført av træklodser (træ-b.). Se forøvrig Gate.

Brom er et metalloid (kem. tegn Br) som ikke forekommer i fri tilstand i naturen, derimot i forbindelser med metaller, navnlig som natriumbromid (NaBr) og magnesiumbromid ($MgBr_2$), som begge findes i havvandet. B. fremstilles av disse forbindelser ved behandling med klor, som utdriver b. ($MgBr_2 + Cl_2 = MgCl_2 + Br_2$), der derpaa renses ved destillation. B. er en brunrød væske som utsender stinkende brune dampe der angriper slimhinderne næsten like sterkt som klor, av sp. v. 3.2 og kp. 63°: 1 del b. oploses i 25 dele vand (b.-vand). B. ligner i kemisk henseende i høi grad klor, det forener sig saaledes let direkte med metallerne til metalbromider og virker iøvrig som et sterkt etsende stof. Med vandstof danner det forbindelsen b.-vandstof (HBr), en farvelos gas, hvis vandige oplosning er en sterk syre, b.-vandstofsyre. B.-vandstof fremstilles i regelen ved at dryppe b. til en blanding av rødt fosfor og litt vand ($P + 3H_2O + 3Br = H_3PO_3 + 3HBr$).

Bromāl, kem. forbindelse av kulstof, vandstof, surstof og brom (C_2HOBr_3), er et med kloral analogt aldehyd, væske med kp. 172—173°. Forener sig med vand til bromalhydrat ($C_2H_3O_2Br_3$) som er fast.

Bromāter, bromsure salter, ligner i alt væsentlig de tilsvarende klorater; de spaltes saaledes under surstofutvikling og gir ved ophetning med brændbare stoffer anledning til mere eller mindre livlige forbrændinger.

Bromberg (polsk Bydgošč), Polen, by i den forrige preussiske prov. Posen, ved Brahe, nær ilopet i Weichsel, og Bromberger-kanalen, banen Berlin—Thorn, 62 000 indb. (16 000 katolikker, 1 500 joder). Livlig industri (møller, maskinbyggeri) og handel (tømmer, korn, kvæg). Bromberger-kanalen, som forbinder Brahe (Weichsel) med Netze (Oder), anlagdes 1774 av Fredrik den store. — B., vigtig handelsby i Polen. Kom under Preussen ved Polens første deling (1772), tilbake under den nye stat Polen ved freden i Versailles 1920.

Brombær (d.), bjørnebær (s. d.).

Bromeliāceæ, ananasfamilien (s. d.).

Bromīder er betegnelsen for grundstoffenes forbindelser med brom, f. eks. fosfortribromid (PBr_3), natriumbromid (NaBr) o. s. v. Almindeligvis tænkes derved paa metallernes b., brommetallerne, der maa opfattes som salter av bromvandstof (se Brom). B. ligner i høi grad de tilsvarende klorider.

Bromidforstørrelse, se Fotografi.

Bromipīn, en forbindelse av brom og sesamolje, som indeholder 10—33 pct. brom. Skal mangle de alm. brompræparaters ubehagelige bivirkninger.

Bromi'sme, en ved længere, overdreven bruk av brompræparater, i regelen bromkalium, optrædende forgiftning der viser sig som mathet, slovhet, hukommelsessvækkelse, hudutslæt, undertiden saardannelse.

Bromkālium, et meget anvendt brompræparat som virker beroligende paa centralnervesystemet og derfor benyttes ved talrike nervelidelser, navnlig, i store doser, ved epilepsi. For at undgaa kalisaltets indvirkning paa hjertet, foretrækker mange i de senere aar bromnatrium, der forøvrig virker som b.

Bromley *[brå'mli]*, England, by i Kent, sydost for London, 34 000 indb. I nærheten Chislehurst.

Bromofo'rm, en vandklar væske, av behagelig lugt, tungt oploselig i vand. Den virker bedovende som kloroform. Anvendes mest mot kikhoste.

Brompton *[brø'mtn]*, England, bydel av London, i vest, syd for Hyde Park, med South Kensington museum.

Bromsyre er en kemisk forbindelse av vandstof, brom og surstof ($HBrO_3$); dens salter kaldes bromater (s. d.).

Bromsølvpapir, se Fotografi.

Brōmus, planteslegt av græsfamilien, temmelig høie arter med forholdsvis store aks. Av vore 9 arter, hvorav de fleste er ugræsplanter med ringe utbredelse, tør den i akrer og paa tørre bergknauser sydpaa voksende bløt-

haarede *b. mollis*, «lodden faks», være den bedst kjendte. Et par utenlandske arter anvendes paa grund av sine vakre aks i makartbuketter, saaledes *b. brizæformis* og *b. macrostachys*. *B. inermis*, svingelfaks, høit, stift, bladrikt græs, meget godt skikket til varig eng paa tør jord.

Bronce, se Bronse.

Bronch . . ., se Bronk . . .

Brongniart *[brōñár]*, Adolphe Théodore (1801—76), nedennævntes son, en av plantepalæontologiens grundlæggere, 1833 professor ved «Jardin des Plantes». Av hans talrike arbeider er «Histoire des végétaux fossiles» (2 bd., 1828—37) med bl. a. beskrivelser og avbildninger av ca. 300 fossile sporeplanter, skjønt ufuldendt, at regne som hans hovedverk.

Brongniart *[brōñár]*, Alexandre (1770—1847), fr. geolog. Har utgit en mængde geologiske, mineralogiske og palæontologiske arbeider og foretat talrike reiser i videnskabelig øiemed saavel i Nord- som Sydeuropa. Sammen med Cuvier utgav han 1835 en geologisk beskrivelse av Paris' omegn, et arbeide som i høi grad har fremmet kjendskapet til tertiærformationens lag. Var tillike direktør for porselænsfabrikken i Sèvres.

Bronkiālkrampe, en ved visse former av astma optrædende krampe i de fine bronkiegreners muskulatur.

Bronkiālkrup, en difterisk betændelse av bronkierne, i regelen forplantet fra difteri i strupen og luftrøret (se Krup).

Bronkiāl respiratīon, den abnorme aandedrætslyd, som ved auskultation høres ved visse sygdomme i lungen, som tegn paa at lungevævet er sæte for en fortætning (f. eks. ved tuberkulose, lungebetændelse) eller er lufttomt paa grund av sammentrykning (f. eks. ved vand eller materie i lungesækken og ved svulster), eller naar der er hulrum i lungevævet. Utaandingslyden høres forlænget og er saavel som indaandingslyden skarp og blæsende.

Brónkier, luftveiene fra luftrørets gaffeldeling til de respiratoriske endegrener i lungerne (se nærmere Luftroret og Lungerne).

Bronki't, brystkatarr, er en betændelse av bronkiernes slimhinde. Den akute b. træffes ofte som saakaldt forkjolelsessygdom. Hyppigst sees b. under forløpet av akute infektionssygdomme som f. eks. mæslinger, kikhoste og influenza. Aarsaken kan ogsaa være indaanding av irriterende luftarter f. eks. klor. De væsentligste symptomer er hoste og opspytning av en slimet, tildels mere eller mindre materieholdig væske. Ved de lettere former er der ikke feber, mens denne findes ved de sværere b. Her optræder tillike kortpustenhet. Under disse forhold kan sygdommen bli alvorlig, navnlig hos smaa barn og ældre folk. Den kroniske b. utvikler sig litt efter litt; ikke sjelden optræder den hos folk som er utsat for vedvarende indaanding av støv, træffes derfor hyppig hos mollere, bakere, sten- og kularbeidere. Ofte optræder den kroniske b. som komplikation til andre kroniske sygdomme som hjertesygdom, nyresygdom, lungetuberkulose o. a. Ogsaa her er hovedsymptomerne hoste og opspyt og navnlig ved samtidig lungeemfysem sterk kortpustenhet. Ved visse former av kronisk b. kan opspyttet bli meget rikelig og undertiden stinkende, saaledes ved bronkiektasi, en sykelig tilstand hvor bronkiegrenene er sterkt utvidet. Behandlingen er væsentlig forebyggende, navnlig ved hærdning mot forkjolelsestilboielighet ved hjælp av kolde avvaskninger, bad o. s. v. Av medikamenter anvendes hostemidler og midler som letter opspytningen.

Bronkofonī, en ved auskultation merkbar forsterkelse av aandedrætslyden, der skyldes fortætning eller tilstedeværelse av et lufttomt rum i lungen el. l.

Bronkoskopī (med.), undersøkelse av luftrøret og dets forgreninger, særlig for at fjerne fremmedlegemer.

Bronn, Heinrich Georg (1800—62), beromt t. zoolog og geolog, professor i Heidelberg (1828), hvor han bl. a. foredrog palæontologi, som dengang var en ganske ny videnskap, av hvilken B. har store fortjenester. Av hans talrike litterære arbeider skal blot nævnes «Lethæa geognostica», «Untersuchungen über die Entwickelungsgesetze der organischen Welt» (prisskrift 1858) og «Die Klassen und Ordnungen des Thierreiches». Fra 1830 var han medutgiver av «Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie und Petrefaktenkunde».

Bronse (bronce) er en legering som bestaar av kobber og tin, undertiden med tilsætning av smaa mængder andre metaller eller metalloider. Jo større tinindhold, desto lettere kan legeringen støpes; men den blir saameget haardere. Medalje-b. med 3—6 pct. tin er av rødbrun farve, er let at præge og er haardere end rent kobber. De norske b.-mynter bestaar likesom de tyske og osterrikske av 95 pct. kobber, 4 pct. tin og 1 pct. sink. Kanonmetal har gjennemsnitlig 9 pct. tin. Det har stor seighet, haardhet og kemisk motstandsevne. Lignende sammensætning har ogsaa uchatiusstaal el. staal-b. (indeholder ikke staal), der i Osterrike benyttes til feltkanoner og bl. a. til frugtkniver. Statue-b. har gjerne et tinindhold av 10—18 pct. og ofte smaa tilsætninger av sink og bly, har gulrød farve og er i smeltet tilstand meget tyndtflytende. Ved avkjøling utvider legeringen sig, hvorfor den er særlig skikket til støpning, hvor det gjælder at faa skarpe konturer, og benyttes av denne grund til støpning av statuer, byster, pyntegjenstande o. s. v. Klokkemetal indeholder gjennemsnitlig 22 pct. tin (ofte ogsaa litt sink). Det er graaliggult, er meget haardt og av vakker klang. Fosfor-b. er b. renset ved fosfor tilsat som fosfortin el. fosforkobber, hvorved surstof fjernes. Den er særdeles skikket til stopning, er fast og elastisk, anvendes saavel til kanoner som til klokker og forskjellige kunstgjenstande. Lignende anvendelse har ogsaa mangan-b. Siliciu m-b. (med 9 pct. tin og 0.5—0.8 pct. silicium) har en meget stor elektrisk ledningsevne forbundet med stor fasthet og anvendes av denne grund til elektriske ledninger. Aluminium-b. bestaar av kobber med en tilsætning av indtil 10 pct. aluminium, har farve som guld og holder sig udmerket i luften; benyttes meget til smykkegjenstande, frugtkniver ete.

Bronsealder. Det første metal som menneskene lærte sig at bruke til vaaben og verktoi, var kobberet. Tilsat litt tin (1 del til 9 dele kobber) blev kobberet haardere og bedre skikket som materiale for egg-redskaper; denne legering kaldes «egte bronse», og den periode i kulturutviklingen da de almindeligste redskaper blev forfærdiget herav, kaldes b. (se Nordiske treperiodesystem). Ved begyndelsen av det andet aartusen f. Kr. indførtes bronsen til de nordiske lande, og samtidig som b. i Ægypten avlostes av jernalderen, gled man nu i Norden over fra stenalder til b. Kulturcentret for de nordiske lande laa dengang ved Ostersjoens sydvestlige egne, hvor man i bytte for den indførte bronse kunde gi det i syden saa høit skattede kostbare rav. Norges tættest bebyggede egne i b. var Jæderen og Smaalenene; ogsaa bygderne omkring Kristianiafjordens indre del, det sydlige Jarlsberg, Lister og Karmoen samt Indretrøndelagens fjordbygder hadde en forholdsvis talrik befolkning. Mere sparsomt bebygget var Mjøsegnene, Ringerike, Valdres, Telemarken, Sondhordland, Romsdalen; men bosætningen spredte sig ogsaa over andre dele av landet, nordover helt til Helgeland. Ved siden av hovednæringsveiene jagt og fiskeri drev befolkningen ogsaa akerbruk og var dygtige sjømænd.

BRONSEALDERS-SAKER

VAABEN, VERKTØI, REDSKAPER OG SMYKKER (nr. 15 av sten, nr. 18 av guld, de øvrige av bronse).

1. Sverd, 1/9. 2. Sverdhaandtak, 1/4. 3. Øks, 1/4. 4. Spydspids, 1/6. 5–6. Økser, 1/3–1/4. 7. Kniv, 1/3. 8. Spænde, 1/3. 9. Halskrave, 1/4. 10 Belteprydelse, 1/5 (9 og 10 smykker til kvindedragten). 11–12. Halsringer, 1/4. 13. Lur, 1/11. 14. Pincet. 1/3. 15. Stopeform, 1/6, til øks nr. 6). 16. Smykkenaal, 1/6. 17. Spænde, 1/4. 18. Osekar av guld, 1/7. 19. Kar av bronse, 1/9. (Brøktallene angir reduktionen av den virkelige størrelse.)

Bronsesakernes udmerkede utførelse, deres vakre ornamentik med de karakteristiske spiraler vidner om befolkningens store tekniske færdighet og utviklede skjønhetssans (se planche Bronsealders-saker). Av gravenes rike utstyr med bruksgjenstande sluttes til troen paa et liv efter døden. Under b.s ældre tid indførtes likbrændingsskikken; de brændte ben nedlagdes i gravkister eller lerkar, gravene dækkedes av jordhauger eller stenrøser, oftest av rund form. Gravpladsen var hyppig et høit, fritliggende sted, i kystegnene ofte nær havet. B.s former for de almindeligste vaaben og verktøi som økser, kniver, dolker o. s. v. var i begyndelsen de samme som i stenalderen, senere fremkaldte det nye materiale ogsaa nye former. Mest karakteristisk for b. er sverdet, med den korte klinge og det rikt forsirede haandtak, oprindelig et stikvaaben, som er utgaat som en utviklingsform av dolken. Eiendommelig for b. er endvidere bronselurene, hvorav der i Norge er fundet to par (Jæderen, Oplandene), og som synes altid at ha været benyttet parvis. Desuten de pragtfulde hængekar, hvis bestemmelse er uviss. B.-sakerne er utført ved omhyggelig stopning, derimot kjendtes ikke lodningskunsten. Klædedragten bestod av dyreskind eller av uldtøi, holdt sammen ved naaler, knapper og spænder. De sidstes rikt vekslende former danner et vigtig middel til kronologiske bestemmelser. Smykker var meget almindelige, ofte av rav eller guld, det eneste metal foruten bronse som kjendtes i b.; særlig hyppige er de prægtige vredne eller spiralformede ringer til hode, hals og armer og de brede halskraver. Belterne smykkedes med plateformede prydelser med fremskytende spidser. Tatovering og barbering var almindelig. Blandt mindesmerkerne fra b. er helleristningerne (s. d.). B. avlostes i Norden av jernalderen ved midten av det første aartusen f. Kr.

Bronzino: Portræt av Ugolino Martelli.

Bronsefarver, bronsering. Ved pulverisering (rivning) av fine metalblade faar man et farvepulver av god dækkraft. Det er nødvendig at sonderdelingen foregaar paa denne maate, da man ellers faar runde korn som ikke dækker saa godt. Ved ophetning (anløpning) kan man gi pulveret forskjellige farvenuaneer. Gjenstanden, som skal bronseres, males eller lakeres først, og naar den er næsten tør, paafores bronsen, hvorefter man kan gi den en yderligere overstrykning med klart lak eller fernis.

Bronsērmaskine. Naar etiketter o. l. tryksaker skal dekoreres ved bronsering, paatrykker man dem først et klæbemiddel, hvorefter arkene sammen med bronsepulveret indføres i en b. som besørger pulverets jevne fordeling over de paagjældende flater.

Bronsesygdom, se Addisons sygdom.

Brontë *[bra'nti]*, Charlotte, fru Nicholls (1816—55), eng. forfatterinde, pseudonymet Currer Bell, hadde en trist barndom og ungdom, blev guvernante, opholdt sig en tid i Brüssel for sin videre utdannelse, utgav 1846 en samling digte sammen med sine søstre Emily (1818—48) og Anne (1820—49), pseudonymerne Ellis og Acton Bell. Charlotte B. vendte sig derefter til romanen og blev paa dette felt en av Englands mere fremtrædende forfatterinder. I den bekjendte «Jane Eyre» (1848) leverte hun en varm og sterk kvindeskildring; den gjorde stor opsigt, og hendes anseelse steg med de efterfølgende romaner «Shirley» og «Villette». Hendes ældste fortælling «The professor» utkom først efter hendes død. Emily og Anne B. har ogsaa skrevet romaner. [Litt.: Sigrid Undset, «Tre søstre» i «Samtiden» 1918.]

Bronte, Italien, by paa Sicilien, prov. Messina, ved Etnas vestre fot, omgit av lavamarker. 18 000 indb. Vinavl. Nelson blev 1799 utnævnt til hertug av B.

Brontei'on (græ.), «tordenmaskine», som bruktes i de græske teatre.

Brontosau'rus, se Dinosauria.

Brontotherīdæ, utdøde kjæmpemæssige, næshornlignende pattedyr tilhørende de laveste mioeene lag paa Rocky Mountains' østskraaning.

Bronze, se Bronse.

Bronzīno, Angelo di Cosimo di Mariano, kaldt B. (1503—72), ital. maler, elev av R. del Garbo og J. da Pontormo. Videre utdannet ved studiet av Michelangelos verker. Arbeidet i Firenze. Hans historiske billeder er manierte, men hans portrætter er ypperlige. Noget haarde er de uovertrufne i eleganse og karakteristik og blev toneangivende for tidens hofportrætter. Bedst repræsentert i Uffizierne, Palazzo Pitti, Galleria Doria-Panfili i Rom, Louvre og Frankfurt a. Main.

Bronzi't, et rombisk pyroksenmineral som i kemisk henseende er et magnesium-jernsilikat. B. har en grønlig eller brunagtig farve. Mineralet forekommer ofte sammen med olivin som indeslutninger i basalt og er blandt de bergartdannende mineraler i hyperiter og b.-diabaser. En bergart, som udelukkende bestaar av b., er bronzitit, som er fundet i Piemont og Pyrenæerne.

Brooke *[bruk]*, Sir James (1803—68), rajah av Saravak. Kom 1839 til Borneo, hvor sultanen av Brunei gjorde ham til rajah av Saravak. Han undertrykte sjøroveriet og fremmet handelen. 1846 fik B. sultanen til at avstaa øen Labuan til englænderne, og 1863 anerkjendtes han av disse som uavhængig fyrste. Kort efter reiste han til England og overdrog styret til sin nevø, Sir Charles Johnson B.

Brooke *[bruk]*, Stopford Augustus (1832—1916), eng. prest og forfatter, meget beundret for sin aandfulde veltalenhet; uttraadte 1880 av statskirken da han ikke mere trodde paa miraklerne. Hans prækener er utg. («Sermons», 1868—88, 6 bd.). Med fin litterær forstaaelse skrev han «History of early English littera-

ture» (2 bd.) foruten en større bok om Tennyson (1894) og et bind «Poems».

Brookline *[brúkla¹n]*, Forenede Stater, by i Massachusetts, 6 km. sydvest for Boston, for hvilken den er en villaforstad, 30 000 indb. Reservoirer for Bostons vandledning.

Brooklyn *[brúklin]*, For. Stater, for 1895 selvstændig by, nu bydel av New York, optar hele vesthjørnet av øen Long Island og skilles fra det egentlige New York ved East River; over denne fører 3 vældige broer. Indbyggertal ca. 2 mill. (1917). Midt i byen ligger den store Prospect Park, og derfra fører en vældig aveny ut til forlystelsesstedet Coney Island ute ved sjøen. Store dokker, endepunkt for den Norske Amerikalinjes ruter. — B. (Breuckelen, senere Brookland) anlagdes 1623 av nederlændere. De mest fremtrædende begivenheter i dens historie er slaget paa Long Island 1776 paa høiderne bak byen. Ordnet som by 1788, da den kun hadde 1 500 indb., fik B. byrettigheter først i 1834 (30 000 indb.).

Broqueville *[bråkvi'l]*, Charles Marie Pierre Albert de, baron (1860—), belg. politiker, dannet juni 1911 et klerikalt ministerium, hvor han selv overtok jernbaner, post og telegraf. Han hadde det første aar kun et litet flertal i kammeret, men seiret ved valgene i 1912, hvorefter ministeriet rekonstruertes og B. overtok krigsministeriet. I de følgende par aar førte kampen om stemmeretsreformen til store streiker uten at dog de radikale naadde noget synderlig resultat. 1913 gjennemførtes hærreformen, tildels under fransk paatryk. Aug. 1914 mottok B. det tyske ultimatum, kort efter rekonstruertes ministeriet ved optagelse av repræsentanter for alle partier; efter Belgiens rømning hadde det sit sæte i Le Havre. Juli 1918 avgik B.; han indtraadte s. a. som indenriksminister i ministeriet Delacroix, men gik av efter valgene i nov. 1919.

Brorson, Hans Adolf (1694—1764), d. biskop, salmedigter, var en prestesøn fra Nordvestslesvig. 1737 stiftsprovst i Ribe, 1741 biskop smst. B. er en av den danske pietismes betydeligste mænd, navnlig dens betydeligste salmedigter. B.s salmer, som er direkte utsprunget av hans prestegjerning, eier uttryk for alle en kristen sjæls oplevelser. De findes samlet i «Troens rare klenodie» (1739) og «Svanesang» (1765), utgit efter B.s død. Det er væsentlig sange til tidens ariemelodier, meget melodiøse, stundom litt kunstige paa grund av melodiernes art. «Klenodiet» indeholder 274 nummer av B., «Svanesang» 70. En meget stor del av de egentlige salmer er oversættelser fra tysk. B. er banebrytende i den danske litteratur i retning av at gi tanker og følelser et fint, inderlig, naturlig uttryk uden den slags «poetiske» omskrivninger som Kingo og hans samtidige var saa tilbøielige til. [Litt.: Den bedste utgave av B.s «Psalmer og aandelige sange» er P. A. Arlauds, Kbh. 1867; A. D. Jørgensen, «H. A. B.», 1887.]

Hans Adolf Brorson.

Brosbøll, Johan Carl Christian (1816—1900), d. forfatter, skrev under merket Carit Etlar. B.s styrke som fortæller, hans evne til at opfinde de eventyrligste hændelser, gjorde ham tidlig til en meget folkekjær skribent. Efterhaanden tilegnet han sig ogsaa mere litterær kultur: hans historiske milieu blev noget solidere opbygget («Gøngehøvdingen», 1853), hans sprog blev renere, og hans naturskildringer, navnlig hvor det gjælder jyske egne, egtere og finere; til nogen betydelig selvkritik naadde han dog aldrig. Av hans arbeider kan forøvrig fremhæves: «Madsalune» (1841), «Dronningens vagtmester» (1855), skuespillet «I Dynekilen» samt den kvikke novelle «Bliehers hat». Ogsaa som dramatiker gjorde B. lykke, særlig med de historiske folkeskuespil «I Dynekilen» og «Tordenskjold i Marstrand».

Brosche, se Broehe.

Broschi *[brå'ski]*, Carlo, se Farinelli.

Brōsimum, planteslegt av morbærfamilien med et par ved sit næringsindhold meget vigtige arter, saaledes *b. galactodendron*, kaldt kotræet paa grund av en i stammen værende melkagtig saft, som utgjør en vigtig del av næringen for indbyggerne i Venezuela, træets hjemstavn. *B. alicastrum*, «brodnott-træet», gjør lignende nytte for beboerne i Central-Amerika og Jamaica; frøene, der smaker som hasselnøtter, er likeledes der et meget anvendt næringsmiddel.

Brosme *(brosmius brosme)*, tilhører torskefamilien; har blot 1 lang rygfinne (alle vore øvrige arter tilhørende samme familie har 2 eller 3 rygfinner); langstrakt kropsform, uflekket (ældre eksemplarer) eller med 5—6 utydelig begrænsede, lyse flekker paa hver side (yngre eksemplarer); ryg og sider lysegraa eller brunlige, under graahvit. Ryg-, hale- og analfinne kantet med et hvitt baand, indenfor dette et sort baand; blir omtr. 1 m. lang. Fiskes i stort antal (med liner) paa bankerne utenfor Romsdalen, Nordland og Finmarken; forekommer forøvrig langs hele Norges kyst. Tilberedes som tørfisk; eksporteres. (Se plancne Fisker I, fig. 4.)

Broström, Daniel (Dan) (1870—), sv. skibsreder og politiker. Efter endt handelsutdannelse gik han 1891 ind i farens forretning, blev 1898 medindehaver av det nystiftede firma «Axel Broström & Son» og eneindehaver av dette 1905. B. har deltat i grundlæggelsen av den svenske Mexicolinje og den svenske Amerikalinje, er direktør for Svenska Östasiatiska Kompaniet og fl. a. selskaper og medlem av Nordisk Skibsrederforenings styre. 1906—11 var han medlem av andetkammer, hvor han sluttet sig til de frisindede, og 1914—17 statsraad og chef for marinedepartementet i Hammarskiölds ministerium.

Brot, sjø som bryter, topper sig og falder ned med stor magt; især paa grundt vand. Brukes ogsaa om grunden selv. sml. Baae, Flu.

Brotræn kaldes i almindelighet de specielle trænavdelinger som hæren medfører i felt for at kunne slaa broer eller bygge færger til passage av vasdrag. Den tilsvarende benævnelse hos os er brokompani (s. d.). B. omfatter som regel 4- eller 6-spændte vogner, hvorpaa det færdig forarbeidede bromateriel kjøres, samt det til betjeningen fornødne personel. Man skjelner ofte mellem let b., hovedsagelig bestemt til at følge kavaleriet, og svært b., som skal kunne slaa broer sterke nok til at bære hærens sværeste kjøretøier. B. deles i almindelighet i broekvipager. En saadan omfatter et visst antal vogner som fører bromateriel for en bro av bestemt længde. B. er i almindelighet i utlandet tilknyttet hærens høiere enheter som divisions-b., korps-b., armé-b.

Brouckère *[brukǣ'r]*. 1. Charles Marie Joseph Ghislain de B. (1796—1860), belg. statsmand, tilhørte før 1830, som medlem av generalstaterne, oppositionen og arbeidet for Belgiens uavhængighet. Efter revolu-

tionen 1830 blev han medlem av den konstituerende forsamling. Leopold I utnævnte ham til indenriksminister, siden til krigsminister. 1832 gik han av og blev direktør for mynten. 1835 grundet B. Belgiens nationalbank og blev dens direktør til 1839. Som borgermester i Brüssel (1848—56) utmerket han sig særlig i koleraaaret 1849. — 2. Henri M. J. G. de B. (1801—91), belg. statsmand, bror av forann., medlem av den konstituerende forsamling 1830 og av andet kammer 1833—48 og 1857—70. 1852 ministerchef og utenriksminister i et saak. «forsoningsministerium» til 1855. Efter den tid bekjæmpet han i kamret ivrig de indrommelser hans efterfølgere gjorde katolikkerne, indtil han 1870 blev blind og trak sig tilbake til privatlivet.

Brougham *[brū'əm]*, Henry, baron B. and Vaux (1778—1868), eng. statsmand, f. i Edinburgh, optraadte som 18 aars gut med en fremragende avhandling om lysets brytning, blev 1800 sakfører og grundla 1802 det endnu eksisterende tidsskrift «Edinburgh Review». Efter en betydningsfuld advokatvirksomhet i løpet av de følgende aar kom han i 1810 ind i underhuset og leverte i skilsmissesaken mellem Georg IV og dronning Caroline et glimrende forsvar for dronningen. Fra 1816—30 var han en av det liberale partis mest fremragende talere i underhuset, hvor han især virket for en forbedret straffelov, for en valgreform og for folkeoplysningens fremme. Ved det liberale partis seier 1830 blev han lordkansler og ophøiet til baron B. and Vaux og har foruten fortjenesten av en række betydelige og nødvendige reformer inden rikets høiesteret æren av at være en av overhusets mest energiske forkjæmpere for valgreformen av 1832. Sammen med de andre liberale ministre gik B. av i nov. 1834, og senere lykkedes det ham ikke at bli medlem av nogen liberal regjering; men ved sin uavhængige, frygtløse optræden og sin levende interesse for alle politiske og sociale spørsmaal og endelig ved sit betydningsfulde forfatterskap var han gjennem sit lange liv en mand med stor indflydelse i det offentlige liv. Av hans skr. skal nævnes hans taler for skranken og i parlamentet (4 bd. 1838—44) og «Historical sketches of statesmen on the time of George III» (1839—43).

Adriaen Brouwer: I vertshuset.

Brougham *[brū'əm]*, liten lukket énspændervogn med kun ett sæte inde i vognen: kaldes ogsaa kupé.

Broughtonbugten *[brå'tn-]* el. Koreabugten, stor bugt av det Japanske Hav paa østsiden av Korea.

Broughtonstrædet *[brå'tn-]*, strædet mellem Korea og Tsusjimaoerne, forbinder det Østkinesiske og det Japanske Hav.

Broughty Ferry *[brå'ti féri]*, Skotland, by i Forfar, ved mundingen av Firth of Tay, 5 km. øst for Dundee, 5 250 indb. Dampfærgeforbindelse med det likeoverfor liggende Tayport (Ferry port on Craig). Fiskeplads, badested, havn.

Broussonētia, planteslegt av morbærfamilien. Herhen *b. papyrifera*, «papirmorbærtræet», et over 10 m. høit træ, av hvis bast, «tapatrevler», tilberedes papir. Hører hjemme i Østasien, men plantes ogsaa andetsteds, f. eks. i Middelhavslandene.

Brouwer *[brau'ər]*, Adriaen (1605 ell. 06—38), flamsk genremaler og raderer. Elev av Frans Hals, senere paavirket av Rubens. Arbeidet i Haarlem, Amsterdam og Antwerpen. B. er den klassiske repræsentant for de nederlandske folkelivsbilleder, som skildrer vertshuslivet med spil, drik og slagsmaal. Hans billeder utmerker sig ved sine høie kunstneriske, ikke mindst sine koloristiske egenskaper. I hans tidligere billeder hersker en varm tone med clairobscur-virkning, røde og gule lokalfarver, i hans senere en kjølig graalig totaltone med fremherskende emaljeagtig glatte, lyse, blaagrønne lokalfarver. Kun ca. 50 billeder av ham kjendes, de bedste i Paris, Petrograd, Wien, Dresden og München.

Browa'llius, Johan (1707—55), sv. biskop, politiker og videnskapsmand. 1737 professor i Åbo, først i fysik, senere i teologi, 1749 biskop smst. Optraadte paa riksdagen 1746—47 og 1751—52 som hattepartiets erklærte tilhænger, hævdet kraftig ständernes suverænitet (skriftet «Om irriga begrepp rörande fundamentallagen»). Ved siden herav utgav B. en række tidsskrifter av økonomisk el. moraliserende art og utfoldet en i høi grad mangesidig forfattervirksomhet, som spændte over teologi, filosofi, pædagogik samt sprog- og naturforskning.

Brown *[brau'n]*, Charles Brockden (1771—1810), amer. forfatter, vandt anseelse ved sine talentfulde, fantasirike fortællinger: «Wieland», «Ormond», «Arthur Mervyn», «Edgar Huntley», «Clara Howard», «Jane Talbot».

Brown *[brau'n]*, Ford Madox (1821—93), eng. maler. Utdannet i Belgien, Italien og Paris. Skjønt han ikke tilhørte «prærafaeliternes» kreds, er han dog mere end de fleste repræsentant for deres kunstprincipper; han gaar i motsat retning av tidens akademiske maleri, tilstræber saavel i tegning som kolorit en samvittighetsfuld naturtroskap. Mange av hans billeder har motiver fra Shakespeares og anden digtning. Senere malte han ogsaa nutidsemner. Hans populæreste billede er «The last of England», et emigrantpar som fra skibsdækket sidste gang ser Englands kyst. Hans kjæmpebillede «Work», som forestiller nedlægningen av en rørledning i en gate, er en forherligelse av arbeidet. Det tok ham 13 aar og fuldfortes 1865. Se ill. sp. 291—292.

Brown *[brau'n]*, John (1800—59), amer. abolitionist, begyndte 1855 sammen med sine sønner og nogen faa tilhængere i Kansas en guerillakrig mot tilhængere av slaveriet og bemægtiget sig 1859 med 16 hvite og 5 negre arsenalet i Harpers Ferry i Virginia i den hensigt at væbne denne stats negre og begynde en borger-

krig mot slaveriets tilhængere. Negrene besvarte imidlertid ikke hans opfordring om at slutte sig til ham, og B. blev fanget og hængt. Hans død gjorde et pinlig indtryk overalt i Nordstaterne og bidrog til at øke uviljen mot slaveriet. Sangen om ham, digtet 1861, blev Nordstaternes krigssang.

Brown *[braun]*, Robert 1783—1858, eng. botaniker. B. deltok i 1801 i kaptein Flinders videnskabelige ekspedition til Australien; medbragte herfra ca. 4000, for storste delen før ukjendte plantearter. Efter sin tilbakekomst til England 1805 bearbeidet han sit materiale og utgav herover meget betydelige systematiske og morfologiske arbeider. B. var desuten ogsaa fysiolog og er den første som klart har utredet frøemnets bygning og utvikling.

Brown *[braun]*, Thomas 1778—1820, skotsk filosof, 1910 professor i Edinburgh; indtar i sin filosofi et mellemstandpunkt mellem den saakaldte skotske skole, som han tilhørte, og Hume. Hans hovedverker er «Observations on the Zoonomia of Erasmus Darwin», «Inquiry into the relations of cause and effect» og «Lectures on the philosophy of the human mind».

Browne *[braun]*, Charles Farrar (1834—67), amer. forfatter, pseudonymet Artemus Ward, beromt humorist, grotesk, satirisk, fuld av indfald. Han var typograf, begyndte med at levere humoristiske bidrag til aviser, blev redaktør av et vittighetsblad, optraadte derefter som humoristisk forelæser og vandt hermed først egentlig sit ry baade i Amerika og England. «Artemus Ward, his book» (1862), «A. W., his panorama», «A. W. among the mormons», «A. W. in London».

Browne *[braun]*, Hablot Knight (1815—82), eng. tegner og illustrator, mest kjendt for sine Dickens-illustrationer, som begynder i 1836 med «Pickwick papers», og som han undertegnet med pseudonymet Phiz.

Browne *[braun]*, Robert omtr. 1550—omtr. 1633, eng. kongregationalist, begyndte som lærer og prest en række heftige angrep paa statskirken. Dannet senere den første separatistmenighet i England i Norwich, flygtet 1581 tillikemed flere av sine tilhængere til Middelburg i Holland, vendte 1584 tilbake til England, utsonet sig med statskirken og overtok et presteembede i denne. Senere fornyet han striden og døde i fængsel. Hans opr. tilhængere, brownisterne, vedblev en tid at eksistere som en særlig sekt, i Holland, England og senere i Amerika. De betragtes med rette som oprindelsen til den senere independentisme og kongregationalisme.

Brownhills *[braun'hilz]*, England, by i Staffordshire, 8 km. nordnordost for Walsall, 16 856 indb. (1911). Kulgruber.

Brownie *[brau'ni]*, d. v. s. den lille brune, kaldes i den skotske og shetlandske folketro et overnaturlig væsen som tænkes at holde til i husene. B. har et ragget ydre, men er venlig og hjælpsom mot menneskene. Svarer til nissen.

Browning *[brau'niŋ]*, Elisabeth Barrett, f. Barrett (1806—61), eng. digterinde; var som barn meget syk og vedblev at være svakelig; i aandelig henseende var hun meget tidlig utviklet, lærte latin, græsk, italiensk, spansk, fransk, tysk, blev hjemme baade i engelsk og fremmed litteratur, fattet særlig kjærlighet til de græske tragikere og til Shakespeare. Hun optraadte først anonymt, senere under eget navn, blev anerkjendt og gjorde opsigt med samlingen «Poems» (1844, hvori digtet «The cry of the children», hvor hun talte fabrikbarns sak. I 1845 blev hun kjendt med digteren Robert B. (s. d.); deres venskap blev snart til kjærlighet, i 1846 blev de hemmelig viet og reiste til Italien, hvor de slog sig ned i Firenze, Casa Guidi. I den bekjendte samling «Sonnets from the Portuguese» (1850) nedla hun sine kjærlighetsbekjendelser, i «Casa Guidis windows» (1851) er motivet Italiens kamp for sin selvstændighet, og i «Aurora Leigh» (1856) leverte hun en stor samtidsroman paa vers om liv og digtning, mindre merkelig ved idéernes originalitet end ved den varme følelse hvormed de er fremsat. Gjennem hendes digtning gaar et sterkt krav om kjærlighet, livsskjønhet og livsstyrke, en høit baaret idealisme, som bl. a. gav sig utslag i frihetsbegeistring og indignation over al undertrykkelse; hendes vers er uttryk baade for hjerteglød og kvindelig, nervøs sjælsfinhet; hvad hun manglet, var kunstnerisk koncentration og sikker formsans.

Elisabeth Barrett Browning.

Browning *[brau'niŋ]*, Robert 1812—89, eng. digter, en original, mandig, lidenskabelig kraft, en kosmopolitisk aand, selvstændig og personlig, rik paa fantasi og tanker, fremforalt psykolog, indtrængende og fin, men stundom vanskelig og anstrengt i sin digteriske uttrykksmaate. Han røbet sine anlæg allerede som gut, var til en begyndelse paavirket av Shelley, utgav 1835 digtet «Paracelsus», som er forfattet i dialogform, skrev digte og dramaer, hvoriblandt det fine og friske «Pippa passes» (1841), og fandt sin særegne form i den dramatiske monolog: «Men and women», «Dramatis personae». Til det betydeligste av hvad han har skrevet, hører den store, sjæleskildrende digtning «The ring and the book». B. blev 1846 gift med digterinden Elisabeth Barrett B. (s. d.). Et utvalg av B.s digtninge er overs. til dansk av N. Møller under titelen «Granatæbler».

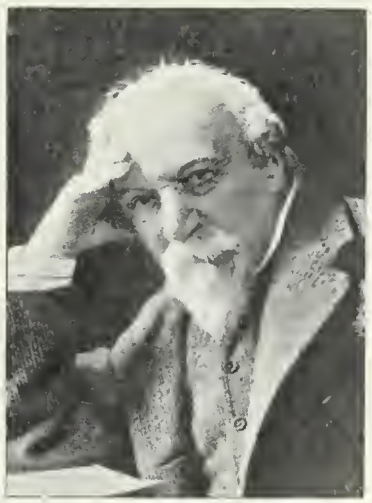

Robert Browning.

Browni'ster, se Browne, Robert.

Brown-Sequard *[brånsøkár]*, Charles Edouard (1817—94), fr. fysiolog. Eksperimentelle fysiologiske undersøkelser av blodet, den animalske varme, rygmarvssygdomme, muskel-, nerve- og ganglie-systemet. 1864—69 professor i fysiologi ved Harvards universitet. 1878 Claude Bernards efterfølger ved Collège de France. Grundlægger av behandling med organsaft ved prøver med indsprøitning av kjønskjertelsaft mot alderdom.

Brownske bevægelser. Betragter man en væske som indeholder et fast stof i meget fint fordelt tilstand, gjennem et mikroskop ved sterk forstørrelse, vil man se at de smaa partikler av det faste stof befinder sig i stadig uregelmæssig bevægelse, selv om væsken er absolut rolig. Bevægelserne er kraftigere jo mindre partiklerne er, de observeres ogsaa ved smaa partikler i luft som f. eks. tobaksrøk. Fænomenet blev opdaget 1827 av botanikeren Robert Brown (s. d.), men først helt forklaret av

Trykt juni 1920.

Smoluchowski (s. d.) i en række arbeider omkr. 1910. B. b. skyldes stot fra molekylerne i væsken, idet disse antages at ha en egen molekylarbevægelse (se Kinetisk gasteori). Fænomenet anvendtes av Perrin til bestemmelse av molekylantallet i et gram væske (1912).

Brownsville *[bra^{u}'nzvil]*, Forenede Stater, by i staten Texas, ved Rio Grande, 32 km. fra den Mexikanske Golf, 10 517 indb. (1910). Betydelig handel med Mexico.

Brúará, Island, bielv til Ölfusá; smukke omgivelser, ofte beskrevet av turister.

Bruay *[bryé]*, Frankrike, by i depart. Pas-de-Calais, ved Lave, nordvest for Arras. 18 000 indb. Stenkulsgruber.

Bruce *[brūs]*, skotsk slegt. 1. Robert B. (1210—95), gjorde efter Aleksander III's død 1286 krav paa Skotlands krone; men Edvard I av England avgjorde striden til fordel for Roberts medbeiler, John Baliol. — 2. Robert B. (1274—1329), sønneson av ovenn., kjæmpet først paa englændernes side, men efter Wallaces (s. d.) henrettelse besluttet han at gjøre fordring paa Skotlands krone, og da han under en ordstrid med det eng. partis fører, John Comyn, i kirken i Dumfries «kom til» at dræpe denne, reiste han fanen for Skotlands uavhængighet. En tid maatte han søke tilflugt i fjeldene i det vestlige Skotland, men fra 1307—13 lykkedes det ham at erobre alle skotske slotte undtagen Stirling, som han beleiret, da Edvard II nærmet sig med 10 000 mand. Med en langt ringere styrke seiret B. ved Bannockburn 24 juni 1314 over Edvard, og fra nu av sat han fast paa tronen. Krigen begyndte vistnok paany 1322 og 1327, men ved freden 1328 anerkjendte England Skotlands uavhængighet. Død av spedalskhet. Han var en tapper kriger, en vis lovgiver og en for den tid sjelden retsindig og human mand. Fra hans datter Majory nedstammet Stuarterne. — 3. David B. (1324—71), søn av ovenn., blev 1341 konge i Skotland ved Frankrikes hjælp; siden indlot han sig i krig med England og blev 1346 fanget, løslatt 1357 og paany konge til sin død.

Madox Brown: The last of England.

Bruce *[brūs]*, James og Thomas, jarler av Elgin og Kincardine, se Elgin og Kincardine.

Bruce *[brūs]*, James (1730—94), skotsk afrikareisende, blev 1762 brit. konsul i Algerie, hvorfra han bereiste store dele av Nordafrika. B. kom 1768 over Cypern til Ægypten, drog opover Nilen til Assuan og saa med en karavane til Kosseïr ved det Røde Hav. Under store farer og strabaser naadde B. herfra Abessiniens daværende hovedstad Gondar og fandt den Blaa Nils kildesjø Tana, som forresten allerede i 17 aarh. var opdaget av Paez og Lobo. B. mente at ha fundet Nilens kilder og fremstillet derfor Nilens hovedarm, den hvite Nil, som en ubetydelig elv. Efter 11 aars fravær naadde B. gjennem Nubien over Alexandria tilbake til England 1773. Han har skrevet: «Travels to discover the sources of the Nile», 1790.

Bruch, Max (1838—), t. komponist og dirigent, professor ved akademiet i Berlin, leder av dets mesterskole; reiste i sin ungdom urolig omkring i Europa, slog igjennem med korverket «Frithjof». Har skrevet violinkonserter, orkesterstykker, operaer, men er særlig fremragende i kompositioner for kor med orkester. «Sehön Ellen», «Odysseus», «Arminius», «Das Lied von der Glocke», «Salamis», «Achilles», «Die Flucht der heiligen Familie» o. a. De utmerker sig ved en bred klangskjøn sats, vakker melodik, klart anlæg, instrumental og dramatisk effekt.

Bruchsal, Tyskland, by i Baden, nordøst for Karlsruhe, ved Saalbach, 16 000 indb. Maskin-, tobaks- o. a. industri. Engang residens for biskoperne av Speier.

Brucīn, alkaloid (s. d.) i nær familie med stryknin (s. d.), sammen med hvilket det forekommer i forskjellige plantefrø (rævekaker, ignatiusbønner m. fl.). Fremkalder likesom stryknin stivkrampe, men er mindre giftig. Brukes av og til i medicinen istedenfor stryknin og som utryddelsesgift.

Bruck, Karl Ludwig, friherre av (1798—1860), østerr. statsmand, grundet i Triest det berømte rederi Lloyd, var Østerrikes utsending paa nationalforsamlingen i Frankfurt og blev derefter handelsminister; som saadan gjorde han sig fortjent ved omordningen og forbedringen av trafik-, post-, telegraf- og konsulatvæsenet. 1855 finansminister. Krigen med Italien hindret ham i at gjennemføre sine planer til finansernes forbedring. Hans fiender satte hans navn i forbindelse med feltmarskalk Eynatteus underslæp, og B. tok sig selv av dage. Hans uskyldighet blev klargjort efter hans død.

Bruckner, Anton (1824—96), komponist og orgelvirtuos, lektor i musik og æresdoktor ved Wieneruniversitetet, møtte i sin levetid forbitret motstand fra antiwagnerianerne med Hanslick i spidsen. B. har dog væsentlig i orkesterbehandlingen lært av Wagner, og maa nærmest karakteriseres som tonedigter i Beethovens forstand. Hans verker, særlig de 9 symfonier, vinder da ogsaa stadig mere anerkjendelse. Hans øvrige verker er tre messer, ave verum, og flere mandskor med orkester, strykekvintet, mandskvartetter og blandet kor.

Brud. I nordiske sprog anvendes ordet kun om den forlovede kvinde paa hendes bryllupsdag, mens tyskerne betegner hende som *Braut* like fra forlovelsen. Hos jøder, grækere og andre østlige folk var b. efter ældgammel osterlandsk skik helt tilsløret. Ogsaa den oldnord. b. bar et slags slør, en sid hodeprydelse av hvitt lin *(bruðarlin)*. Gjennem middelalderen frem til den nyere tid smykkedes b., efter kirkens Maria-billeder, med farvede klædebon, guld- og sølvsmykker. Hos flere landes bondebefolkning har denne brudedragt efterhaanden faat et stedlig, nationalt præg. Nutidens hvite brudedragt med myrtekrans og hvitt slør er fransk mode fra ca. 1750. — Brudebelte betegnet dels jomfru-

beltet, som b. nu bar for sidste gang, dels b.s kommende husmorværdighet. Ved beltet hang ofte lænke til nøkleknippet, kniv og ske. Ofte bestod brudebeltet av fløiel med paasydd metalbeslag: glatte plater eller «søljer». Bønderne brukte gjerne sølvbelte. Hos adelen og rike borgere var beltet hyppig av forgyldt sølv eller guld. Brudeblus: tyristikker eller vokslys, omvundet med silkebaand, som tændtes for at verge b. mot onde magter. Brudedans, første dans efter bryllupsmaaltidet. Den blev danset med tændte fakler: brudeblus. Ved de engelske fyrstebrylluper danses endnu «fakkeldansen». I Sondfjord opholdt brudefølget sig før og efter vielsen i kirkestuen eller prestegaardens borgstue. Enhver som her «danset med brura», fik ved at betale kr. 1—1.20 «fri dans» og «fri fortæring». Brudgommen bokførte indtægten. «Bruredans-penger» maatte ved given leilighet gjenbetales, selv om beløpet først gjenkrævedes efter 20—30 aars forløp. Brudegaver er i videre forstand alt hvad b. faar til foræring av slegt og venner i anledning av sit bryllup, i snævrere forstand hvad hun til personlig bruk faar av brudgommen. Oprindelsen til den skik at utrede brudegaver er at søke i det utstyr faren paatok sig at gi hende ved hendes avsked fra fædrenehjemmet, og som hos en række folkeslag, bl. a. de nordiske, ansaaes at burde gjengjældes ved en like eller halvt saa stor gave fra brudgommen (i Norge henholdsvis kaldt *heimanfylgja* og *gagngjald, priðjungsauki* el. *tilgjøf*). I den senere middelalder utvikledes dette gaveveæsen stedse mere. Morgenen efter bryllupet overrakte saaledes brudgommen sin hustru, naar hun hadde baaret línklædet (s. d.) med rette, det saakaldte *linfé;* egtet han en enke, fik denne derimot «bænkegave» *(bekkjargjøf)*. Efterhaanden blandedes disse forskjellige gaver sammen (ogsaa med den saakaldte «mund», s. d.) saavelsom med hvad det blev skik at fjernere slegtninger og venner medbragte, «la i brudeskaalen», mens brudeparret sat paa «brudebænken». Gjesterne drak én for én brudeparrets skaal og la derpaa sin brudegave i den tømte øl- el. vinskaal efter det gamle ord: «en tærepenge, ærepenge og nodskilling». I Sondfjord blev skaalen drukket like efter «brudegrauten». Kjøgemesteren mottok skaalgaverne paa «skaalpengefatet». Forældres gave var altid «fri», mens søskendes skaalgaver blev gjenkrævet. Der findes eksempler paa at gamle barnløse folk gjorde «pengebryllup» for at faa sine «skaalgaver» tilbake. Efter fransk mode ca. 1715 blev mottagelse av brudegave efterhaanden anset som en tarvelig skik (Holberg, «Barselstuen», I, 1, 1723). Omkr. 1830 blev brudegave igjen moderne. — Brudekjøp: det oldn. *brúðkaup,* d. e. kontrakten mellem brudgommen og b.s giftermaalsmand (i regelen hendes far), bruktes ofte enstydig med bryllup. Paa den anden side har ordet git anledning til den misforstaaelse at b. oprindelig «kjøptes» af brudgommen mot kontant betaling i den saakaldte «mund» (s. d.); men en saadan tankegang var nordboerne fremmed. — Brude-koner: de to kvinder (gjerne b.s og brudgommens mødre) som «klær» b. I Telemarken «klædtes» b. og brudgom av hver sin brudekone (Wille, «Beskr. av Sillejords prgd.», 1786). — Brudekrone nævnes hos sydligere folk 400 aar e. Kr. Den sattes paa b.s utslaatte haar som tegn paa hendes jomfrueelighet. Utslaat haar synes dog ogsaa hos de germanske folk at ha været kjendemerke paa møen. Den b. som med urette bar krone og utslaat haar, idømtes strenge bøter. — Brudelad, flat sølvbesat hodeprydelse for b. (Telemarken). — Brudelin, brudeslør, av tyndt lintøi som bares av b. som tegn paa at hun var uberørt mø og hadde sedvanens ret til av brudgommen at motta *linfé* (se Brudegaver). — Brudenat: Efter gammelnordisk retsbegrep var egteskapet ikke gyldig, for brudesengen i vidners overvær var besteget. Skikken forsvandt med tiltagende skrivekyndighet, idet skrevne attester blev foretrukket for mundtlig vidneforsel. — Brudepike: Efter det 16 aarh.s sprogbruk: b.s tjenestepike. «Foregangspiken» hadde at lede b. til og fra kirke, samt at sørge for opvartningen. Nutidens brudepike er en forvansket levning av disse skikke. —

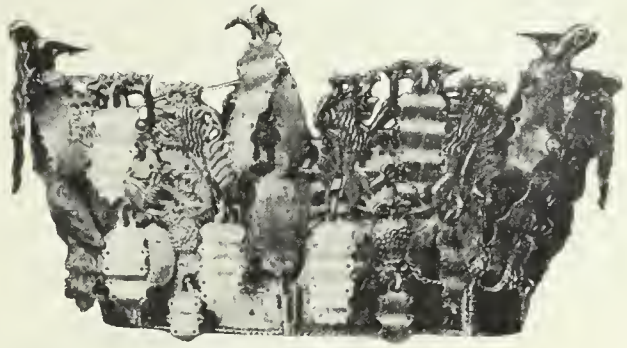

Brud. Middelaldersk brudekrone fra Sogn.

Brudering, d. e. trolovelsesring, er av ældgammel sydlandsk oprindelse. Den katolske kirke la en særlig vegt paa overrækkelsen av b.s trolovelsesring. Skikken med to ringer kom til Norden i slutningen av det 17 aarh. — Bruderov: hos oldtidens primitive folk fandtes ogsaa den skik at brudgommen rovet b. (Indien, Sparta). Efter nordgermansk ret kunde brudgommen rove b., hvis hendes forlover efter brudekjøpet negtet at overgi hende.

Brudesmykke.

— Brudesmykke, d. e. sølvkjeder med forgyldte skuemynter, søljer, spænder etc., fæstedes i det 16 aarh. paa en art smække (dolslag) som dækket b.s bryst og skuldre.

Brud (miner.). Naar mineraler slaaes istykker, er ofte brudflatens utseende (bruddet) eiendommelig for vedkommende mineral. Dels fremkommer ved b. plane spalteflater (f. eks. kalkspat) eller ogsaa ujevne flater. Det krumflatede b. betegnes som muslig. Hos seige og smidige mineraler er der et takket b. Forøvrig kan b. være kornet, bladet, traadet el. splintet m. v.

Brud (med.), se Benbrud.

Brudefoss, vandfald (23.2 m.) i Rauma, Grytten herred, Møre fylke (Romsdals amt).

Brudes livbaat, opfundet 1903 av den norske skibsfører Ole Brude, er tøggformet med største dimen-

sioner i fot: 18 × 8 × 8. Den bygges av galvaniserte staalplater, er helt overdækket, har dobbelt bund, mast og seil. Paa toppen agter er anbragt et styre- eller utkikstaarn, og rundt toppen er rækverk. Adgangen til baatens indre, hvorfra kan styres og manovreres, sker gjennem to luker som kan tillukkes vandtæt. Rundt baaten over vandgangen gaar en solid fenderlist av ek.

Brueghel *[bro'kəl]*, flamsk malerfamilie. 1. Peter B. den ældre, kaldt «Bonde-B.» ca. 1525—69, elev av sin svigerfar Peeter Coek van Aelst, den betydeligste av det 16 aarh.s nederlandske genremalere. Er helt national paa en tid da hans landsmænd var paavirket fra Italien. Fra hans ældste tid kjendes kun tegninger til kobberstik, dels satiriske, dels fantastiske i Bosch's stil, dels landskapsstudier fra turer i Alperne og Antwerpens omegn. Første daterte billede fra 1559. Hans malerier, som bestaar av figurrike landskaper og genrebilleder med fantastiske, bibelske og samtidige emner, viser utvikling fra en miniaturagtig brogethet til større enhet og stil. Den største samling av hans billeder findes i Wien. Det berømteste er temperabilledet De blinde i Neapel. Uten at danne skole fik B. stor indflydelse paa utviklingen av det nationale landskaps- og genremaleri. [Se Karl Madsen, «Hollandsk malerkunst», Kbh. 1891.] — 2. Peter B. den yngre, kaldt «Helvedes-B.» 1564—1638, son av foreg., kopierte mere eller mindre frit sin far. — 3. Jan B. den ældre, kaldt «Floils-B.» 1568—1625, bror av foreg.; opholdt sig flere aar i Italien 1593—96 og arbeidet i Antwerpen. Har malt talrike smaa landskaper i blaagrøn tone rikt befolket med smaa figurer og dyr og med bibelske, mytologiske eller samtidige emner. Var ogsaa en dygtig blomstermaler og samarbeidet ofte med Rubens, som malte figurerne, mens B. malte landskap og blomster i samme billede.

Peter Brueghel d. æ.: «De blinde».

Brugde, se Brygde.

Brugdebænk.

Brugdebænk, bænk fra Setesdalen, hvis ryg har en opadboiet brugd, d. e. kant el. list. B.s rygstykke er gjerne rikt utskaaret.

Bruges *[brÿž]*, se Brygge.

Brugmann, Friedrich Karl 1849—, t. sprogforsker, siden 1887 professor i sammenlignende sprogvidenskap i Leipzig. Ved sit hovedverk «Grundriss der vergleich. Grammatik der indogerm. Sprachen» og talrike specialavhandlinger (særlig «Nasalis sonans», 1876) har han øvet en avgjørende indflydelse paa den indoeuropæiske sprogvidenskaps utvikling i den sidste menneskealder.

Bruhn, Johannes (1868—), n. skibsbygningsingenior, f. i Danmark, uteksaminert fra Polyteknisk Læreanstalt i Kbh. 1886, studerte ved Glasgow universitet 1889—93, doctor of science smst. 1902, teknisk sakkyndig ved Lloyds Register 1895—1909, direktør i Norske Veritas 1909. B. har offentliggjort flere videnskabelige verker i «The Transactions of the Institution of Naval Architects» og i skrifter utg. av «The Institution of Engineers and Shipbuilders of Scotland», og er belønnet med forstnævnte institutions guldmedalje.

Bruk i betydningen verk, fabrik: Aadals bruk har utviklet sig av forbindelser som jordb., sag-b., vistnok under indflydelse fra svensk sprogbruk.

Brukelig pant. Den som er panthaver i fast gods, kan foruten gjennem salg ogsaa søke sig fyldestgjort i pantet ved at ta pantet til brukelighet. Han kan da ta sig betalt i avkastningens overskud, men er herunder indskrænket til saadan benyttelse av pantet som den regelmæssige frugtoppebørsel medfører. Se forøvrig Pant.

Brukseierforening er en sammenslutning av eiere av vandfald eller bruk (industrielle anlæg) ved et vasdrag med det formaal at vareta grundeiernes fælles interesser, forsaavidt angaar vasdragets vandforsyning eller regulering. Under kontrol av generalforsamlingen repræsenteres en b. ved en valgt bestyrelse, til hvilken der som regel er knyttet en fast lønnet sekretær som varetar de løpende forretninger. Utgifterne utlignes aarlig efter antallet av effektive hestekræfter i vedkommende vandfald.

Bruksret, se Bygsel, Forpagtning, Fæste, Leie, Servitut.

Brukstyveri anvendes som betegnelse paa det forhold at nogen retsstridig bruker eller forføier over losøregjenstand som tilhører en anden, saaledes at den berettigede derved paafores tap eller ulelighet. Efter straffelovens § 393 straffes med bøter saavel den som gjør sig skyldig i denne forseelse, som den der medvirker hertil. Forseelsen paatales ikke av det offentlige, medmindre det begjæres av nogen fornærmet og findes paakrævet av almene hensyn.

Brulandsfoss, vandfald 15 m.) i Fordeelven (Jolstra), Forde herred, Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt). Repræsenterer 5 000 ef. hk. i utbygget stand.

Brumaire *[brymæ'r]* d. e. taakemaaned, i den første franske republiks kalender tiden fra 22, 23 eller 24 okt. til 20, 21 eller 22 nov. 18 b. aar VIII styrtet Bonaparte direktorialregjeringen (d. e. 9 nov. 1799).

Brummell *[brʊ'məl]*, George Bryan, ogsaa kaldt Beau B. 1778—1840, eng. toneangivende modeherre, ven av prinsregenten Georg IV, maatte 1816 paa grund av tap i spil flygte til Calais, hvor han fortsatte sin vanlige levevis og derfor kom i gjældsfængsel i Caen. Efter at være kommet paa fri fot blev han konsul i Caen 1830—32 og dode senere sammesteds paa en sindssykeanstalt. B. var ogsaa kjendt for sine vittige svar.

Brummer, broler (risser), nymfoman (stadig brunstig) ko. Tilstanden skyldes forskjellige lidelser i eggestok eller bor.

Brumunddalen, jernbanestation med omliggende tæt bebyggelse 412 indb., 1900 ved Gudbrandsdalsbanen, 14 km. nordvest for Hamar, Furnes herred, Hedmark fylke (Hedemarkens amt). Omkring jernbanestationen, langs Brumundelven (Brumunda) med en beregnet kraftmængde paa 1000 ef. hk., er adskillig fabrikdrift Nerkvern bruk med brænderi, bryggeri, høvleri og sag, frorenseri, shoddyfabrik, potetesmel- og stivelsefabrik.

Brun, Christen 1828—1905, n. maler. Utdannet i Düsseldorf. Var i mange aar Nationalgalleriets konservator. Har især malt altertavler. I Kunstmuseet repræsentert ved «Barneportræt».

Brun, Christen 1847—1917, n. biskop, f. i Bergen, blev cand. theol. 1870, var derefter bestyrer av lærerskolen i Balestrand, utnævntes 1877 til sogneprest til Vaaler (Solør), 1887—1906 sogneprest i Bergen, og blev 1906, efter allerede at ha faat de fleste stemmer ved bispevalget i Trondhjem 1905, utnævnt til biskop i Hamar stift. Ved siden av en fremtrædende geistlig virksomhet utfoldet han ogsaa et anselig teologisk forfatterskap, idet han har skrevet en række kirkehistoriske monografier over de protestantiske retninger: Pietismens begreb og væsen 1876, Rationalismen i dens historiske sammenhæng med det 18 aarh.s oplysning 1891 og sekter: Metodismens oprindelse og væsen 1895, Baptismens historie 1902, Den Lammers'ske bevægelse 1905. Efter hans død utkom «Religionsfrihetens historie» 1917. Han har ogsaa behandlet dogmatiske spørsmaal: «Nadverens betydning for kristenlivet» 1905, Inspirationen 1911 og «Jesu Kristi opstandelse» 1912. Under ledigheten i det kirkehistoriske professorat efter Johnsons død holdt B. forelæsninger i kirkehistorie 1894—95.

Brun, Hans Jacob 1661—1739, n. offiecr, f. i Kra. B. kom som ung i fransk krigstjeneste, var major, da han 1709 blev kommandant paa Fredriksten, forsvarte 4 juli 1716 denne fæstning mot Karl XII's overfald, som endte med svenskernes retræt, efterat borgerne hadde ofret sin by til luerne. Uenighet mellem B. og Fredrikshalds borgerskap gjorde hans forflyttelse ønskelig for alle parter, hvorfor han vaaren 1718 fratraadte kommandantskapet for at bli oberst og regimentschef. 1733 generalmajor, avsked 1734. Han dode paa Bjertnes i Værdalen. B. har skrevet en reisejournal for generalloitnant Chr. Gyldenløves inspektionsreise i Norge 1695, som er trykt i Chr. C. A. Langes «Norske samlinger», II.

Brun, Hans Salvesen 1834—1901, n. sanger og skuespiller, f. i Bergen; debuterte i Bergen 1855, gik i 1861 over til Chra. theater, hvor han bl. a. sang Max i «Friskytten», Don Ottavio i «Don Juan», Faust, Lionel i «Martha» og desuten var meget benyttet som skuespiller.

Brun, Harald (1873—), n. maler, f. i Kra., elev av Harriet Backer, Kroyer og Zahrtmann. Han har malt portrætter (Arne Kavli, Hans E. Kinck, interiører, blomstermalerier («Røde pæoner» i Nationalgalleriet i Kra.) og enkelte landskaper. Siden 1905 er han konservator ved Nationalgalleriet.

Brun, Johan Lyder 1870—, n. teolog, f. i Kra., blev cand. theol. 1892 og universitetsstipendiat 1894. Som saadan blev han 1895—97 overdraget avholdelsen av de kirkehistoriske forelæsninger, indtil han 1897 utnævntes til professor i teologi med særlig forpligtelse for nytestamentlig eksegese. Av hans skrifter kan nævnes «Paulus' lære om loven» 1897, «Av Guds ord» (prækener, 1902), «Fra Jesu tid og fra apostletiden» 1903, «Jesu billede» 1904, «Jesus og det gml. testamente» 1908, «Troens verden» 1914 og «Paulus' kristelige tanker. En studiebok» (1919). I de sidste aartiers religiøse diskussion har B. tat fremtrædende del som en av den liberale teologis førere. Sammen med prof. Michelet (s. d.) utgir han «Norsk Theol. Tidsskrift».

(Fot. Metz Parsberg.)
Johan Lyder Brun.

Brun, Johannes Finne 1832—90, n. skuespiller, f. i Værdalen, debuterte paa det første norske teater i Bergen ved dets aapningsforestilling 2 jan. 1850 som Henrik i Holbergs «Den vægelsindede», var derefter knyttet til denne scene indtil 1857, da han gik over til Christiania theater, hvor han blev til sin død. B. var sin tids betydeligste norske skuespiller, hans begavelse gik i utpræget komisk retning, han var overmaade jovial og hadde fremforalt et eiendommelig varmt humor, som gav hans karakterfremstilling en dyp, inderlig farve. Han opnaadde og bevaret en enestaaende popularitet, og hans geniale evne blev ogsaa høit skattet i Danmark, Sverige og Finland. Av hans roller i Holbergs komedier maa særlig nævnes Jeppe, Jacob von Thyboe, Per degn. I Ibsens og Bjornsons skuespil skapte han ypperlige skikkelser av presten Straamand i «Kjærlighedens komedie», Daniel Hejre i «De unges forbund», skibsbygger Aune i «Samfundets støtter», gamle Ekdal i «Vildanden», bryggermester Jakobsen i «En fallit», Kampe i «Det ny system». Av shakespearske figurer gav han bl. a. Falstaff, og av roller i Molières komedier spillet han Sganarelle i «Doktoren mot sin vilje», Argan i «Den indbildte syke» og Jourdain i «Den adelsgale borger». Til hans mest populære figurer hørte desuten en række komiske skikkelser i danske vaudeviller og i franske og andre fremmede komedier. En statue av B., modellert 1895 av Br. Bergslien, blev reist utenfor Nationalteatret i Kristiania 1902.

Johannes Finne Brun.

Brun, Johan Nordahl 1745—1816, n. biskop og digter, f. i Byneset, teologisk kandidat 1767, residerende kapellan i Byneset 1772, sogneprest ved Korskirken i Bergen 1774, biskop i Bergen 1804. Under et ophold i Kjøbenhavn som sekretær for biskop Gunnerus skrev B., efterat teaterdirektør N. K. Bredal hadde avertert efter

Johan Nordahl Brun.

en original dansk tragedie, sin «Zarine», en efterligning av datidens franske tragedier; den blev opført 1772, gjorde lykke, men blev ogsaa en av foranledningerne til Wessels «Kierlighed uden stromper». I B.s næste tragedie «Einer Tambeskielver» 1772 og i den friske fædrelandssang «For Norge, kjæmpers fødeland» gjorde hans norske patriotisme sig sterkt gjældende. B. var en livfuld, myndig, bred personlighet, skapt til at herske og lede, han ovet ogsaa i sin geistlige stilling meget stor indflydelse; i religios henseende var han strengt rettroende, i politisk patriot og lojal borger. Det betydeligste i hans litterære virksomhet var hans naturfriske folkesange, hans malmfulde salmer og hans kraftige taler: «Evangeliske sange» (1786), «Samling af Johan Nordahl Bruns mindre digte» (1791), Hellige taler» (1797—98 og 1805). De dramatiske arbeider «Endres og Sigrids bryllup» og «Republiken paa oen» samt det episke digt «Jonathan» er uten værd. Begivenheterne i 1814 gjorde et sterkt indtryk paa den gamle biskop, han hørte til Kristian Fredriks og selvstændighetspartiets ivrigste talsmænd. Den uheldige krig og konventionen til Moss beredte ham derfor dyp skuffelse, og selv efterat unionen med Sverige var blit uundgaaelig, utvirket han at Bergens repræsentanter paa det overordentlige Storting av sine vælgere blev forpligtet til at stemme mot foreningens indgaaelse. Han forsonet sig dog snart med den nye tingenes tilstand. [Litt.: J. N. Brun, «Gammelt og nyt om og av biskop J. N. B.» (Kra. 1877); D. Thrap, «Bidrag til den norske kirkes historie i 19 aarh.», bd. 1; A. H. Winsnes, «J. N. B.» (Kra. 1919).]

Brun, Louise, f. Gulbrandsen (1831—66), n. skuespillerinde, f. i Bergen, gift med skuespiller Johannes B., debuterte samtidig med denne paa det første norske teater i Bergen ved dets aapningsforestilling i 1850 og gik sammen med sin mand i 1857 over til Christiania theater. Hun var en dygtig, intelligent skuespillerinde, nærmest i lyrisk, romantisk retning, optraadte ogsaa i vaudeviller og i franske konversationsskuespil. Blandt hendes roller var Fru Inger i Ibsens «Fru Inger til Østraat». Besunget i et mindedigt av Bjørnson.

Brun, Michael Wallem (1819—91), d. teaterdirektør, f. i Bergen, kom 1843 til Kbh., ledet i 1850-aarene Odense teater og senere Kasino (1861—63, Chra. theater 1869—72), Folketeatret 1873—76 og Dagmarteatret 1883—84. B.s folkekomedier «Gongehovdingen», «Ridderen av Randers bro» o. fl. gjorde stor lykke. Han utgav et par selvbiografiske arbeider.

Brun, Sophie Christiane Friederike, f. Münter (1765—1835), d.-t. forfatterinde. Hendes far var tysk prest i Kbh.; hun vokste op i den tyske koloni og var i sine verker sterkt paavirket av tyske digtere. Hun reiste meget og stod i venskapsforbindelse med bl. a. Klopstoek, Herder, Wieland, Mme de Staël. Sine indtryk har hun skildret i en række reiseberetninger. Hendes hjem, som var samlingssted for en mængde digtere og skjønaander, var saagodtsom tidens eneste æstetiske salon.

Brun, Sven (1812—94), n. prest, blev 1841 personelkapellan til Domkirken i Bergen, 1849 residerende kapellan til Nes (Romerike), 1851 tredjeprest ved Vor Frelsers kirke i Kristiania og 1858 sogneprest til den nyoprettede Trefoldighets menighet sammesteds, hvor han forblev til sin død. Han tok en fremtrædende del i de kirkelige forhandlinger og møter og var en udmerket geistlig taler, hvorfor han flere ganger var paa tale som biskop; men han avslog denne stilling.

Brunalger, se Alger.

Brunchorst, Jørgen (1862—1917), n. naturforsker, politiker og diplomat. Efter at ha studert naturvidenskaper, navnlig botanik, og erhvervet doktorgraden i Tyskland, blev B. 1886 knyttet som konservator til Bergens Museum, hvor han indtil 1906, fra 1901 som direktør, utfoldet en for institutionens fremgang særdeles betydningsfuld administrativ virksomhet. B. sat paa Stortinget, hvor han tilhørte venstre (og senere samlingspartiet), 1895—97 og 1903—06; var 1905 medlem av Specialkomitéen. 1906 blev han utnævnt til generalkonsul og ministerresident i Havana, 28 sept. 1907—18 mars 1908 var han medlem av Michelsens og senere av Løvlands regjering og chef for Arbeidsdepartementet, gik efter regjeringens avgang tilbake til sin post i Havana, var 1910—16 minister i Sthm. og fra 1916 til sin død minister i Rom. Hans store arbeidskraft, praktiske mangesidighet og initiativ fandt ogsaa anvendelse ved utstillingsarbeide i Sthm. 1897, i Bergen (som formand i fiskerikomitéen) 1898 og i Paris 1900. B. er forfatter av en række videnskabelige (botaniske) og populærvidenskabelige arbeider («De vigtigste plantesygdomme» (1887), «Tolv populære foredrag om udvikling, liv og formering i planteriget» (1900) og «Om arternes oprindelse» (1901)) og redigerte Bergens Museums aarbok og maanedsskriftet «Naturen». [Litt.: G. Gran, «Norsk aandsliv», 3dje samling.]

Brundi'sium, se Brindisi.

Brune *[bryn]*, Guillaume Marie Anne (1763—1815), fr. revolutionsgeneral. Ved revolutionens utbrud boktrykker og skribent. 1793 oberst i republikkens hær. 1796 i Italien (Rivoli), 1798 i Sehweiz (den Helvetiske Republik), 1806—07 generalguvernor over Hansestæderne, 1804 marskalk. Gik 1814 over til Ludvig XVIII, 1815 igjen over til Napoleon. Myrdet i Avignon.

Bruneau *[bryno']*, Alfred (1857—), fr. komponist, har særlig gjort sig bekjendt ved sine operaer til tekster av og efter Zola, som «Le rêve» (1891), «L'attaque au moulin» (1893), Messidor» (1897), «L'ouragan» (1901). Desuten symfoniske digtninger og requiem. Fremstaaende musikforfatter («La musique française» o. fl.).

Brunehild, datter av vestgoterkongen Athanagild i Spanien, gift 566 kong Sigebert av Austrasien. Hans bror Chilperik av Neustrien gift 567 B.s søster, myrdet hende straks, gift sin frille Fredegund, myrdet 576 Sigebert og fængslet B., som dog senere kom paa fri fot og blev formynderske for sin søn Childebert d. 595 og hans sønner. Fredegund og hendes son Chlotar forfulgte senere B., som vel en tid hadde overtaket og endog fik magten i Burgund, men senere blev forraadt av sin egen adel og dømt for mord paa 10 fyrster, deriblandt Sigebert; hun blev slæpt ihjel av en hest. B. skildres som skjøn, kysk og storsindet og maa ha været en betydelig regent. Men de seierrike fiender bakvasket hende som den av Sibylle varslede «morderske fra Spanien». Flere forskere opfatter B. som original til Volsungsagnets Brynhild (s. d.).

Brunel *[brynæ'l]*. 1. Sir Mare Isambard B. 1769—1849, fr. ingeniør, tjente 1786—92 i den franske marine, kom 1799 til London, hvor han 1819 projekterte og 1825—42 bygget Themsentunnelen. — 2. Isambard Kingdom B. 1806—59, son av ovenn., bygget

Great-Western-jernbanen og en mængde broer, hvorav bør nævnes kjedebroen ved Hungerford, likesom han ogsaa gjorde sig fortjent ved dokanlæggene i Cardiff og Sunderland og bygget flere store dampskibe (f. eks. «Great Eastern»).

Brunelle'schi *[-le'ski]*, Filippo (1377—1446), den italienske renæssanses første banebrytende arkitekt; virksom i Firenze. Hans livsverk er den mægtige kuppel paa domkirken i Firenze. Vigtigere for renæssansearkitekturen er andre av hans verker, som kirkerne San Lorenzo og det sirlige Capella Pazzi. Palazzo Pitti, som er utført efter B.s utkast, blev det typiske forbillede for den florentinske paladsstil. Hans videnskabelige behandling av perspektivlæren har hat stor betydning for malerkunsten.

Brune't (ogsaa uttalt *bryne't*) er fr. *brunet [brynè]*, brunladen. Derav brunette om en kvinde av mork haarfarve (motsat blondine).

Brunetière *[bryntjär]*, Ferdinand (1849—1906), fr. litteraturhistoriker og kritiker, redaktor av «Revue des Deux Mondes». Han beskjæftiget sig baade med ældre og nyere litteratur, hævdet den ældre franske digtning i motsætning til den nyere, stillet sig i opposition til naturalismen og symbolismen, var i det hele som kritiker noget doktrinær, men baade grundig og ivrig, dertil en dygtig stilist. Blandt hans verker er «Études critiques sur l'histoire de la littérature française» (1880—1903); «Le roman naturaliste» (1883), «L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature», «Essais sur la littérature contemporaine», «Les époques du théâtre français», «L'évolution de la poésie lyrique en France au dixneuvième siècle» (1894), «Histoire de la littérature française classique 1515—1830»; desuten kan nævnes hans «Manuel de l'histoire de la littérature française».

Brune'tto Latīni (1210—94), ital. lærd, digter, statsmand fra Firenze, levet en tid som landflygtig i Frankrike, blev siden statssekretær i sin fødeby og Dantes lærer. Hans store encyklopædi «Tesoro» var oprindelig skrevet paa fransk. Med sit allegoriske, filosofiske og naturvidenskabelige digt «Tesoretto», som er skrevet paa italienske vers, er han en av de ældste italienske digtere.

Brunhilde, se Brunehild.

Brunius, August Georg (1879—), sv. forfatter og kritiker, f. i Stockholm. B. var 1902—18 knyttet til «Svenska Dagbladet» som teater- og kunstanmelder og er fra 1919 medarbeider i «Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning». B. har som kritiker været en begeistret forkjæmper for de moderne kunstretninger og har saavel overfor publikum som overfor kunstnerne ovet en vækkende indflydelse. Av hans arbeider skal nævnes: «Hus och hem» (1911), «Färg och form» (1913), «Engelska profiler» (1914), «Shakespeare och scenen» (1916), «Elaka dialoger om teater och verklighet» (1917) og «Engelska bilder i fred, och krig» (1918). B. har ogsaa skrevet nogen skuespil, som har været opført paa «Intima teatern» og «Svenska teatern».

Brunius, Emma Maria Pauline (1881—), sv. skuespillerinde, f. i Sthm., debuterte paa Olympiateateret i Sthm. 1902, var 1904—06 ved Dramatiska teatern, og har senere med en kort avbrytelse været knyttet til Svenska teatern, til hvis høiest skattede kunstnere hun hører. Fru B. har gjennem aarene spillet en lang række høist forskjellige roller: i klassisk komedie (Celimène i Molières «Le misanthrope»), i moderne komedie (frk. Sperling i Kjærs «Det lykkelige valg»), i historiske tragedier (Jeanne d'Are i Schillers «Jomfruen av Orleans») og i moderne borgerlige skuespil (den kvindelige hovedrolle i Strindbergs «Dødsdansen» og Karen Bornemann i stykket av samme navn). Vaaren 1920 optraadte hun i Kra. — Hendes mand John B. (1884—) debuterte paa Dramatiska teatern 1905 og har siden 1907 været knyttet til Svenska teatern, hvor han blev regissor 1918.

Brunjernsten (limonit) er et mineral, som bestaar av et vandholdig jernoksyd ($H_6\ Fe_2\ O_9$). Optræder under forskjellige former, mest i traadet krystallinske el. tætte jordagtige masser, ofte forurenset av andre stoffer. De tætte og mere kompakte varieteter anvendes som jernmalm, f. eks. bonnemalm (s. d.), myrmalm (s. d.).

Brunkeberg, hoide nord for Stockholm, det nuværende Norrmalm. Bærer navn efter drost Brunke, som henrettedes her 1319. Stedet er kjendt efter slaget den 10 okt. 1471. Kristian I's hær paa B. blev angrepet fra vest av Sten Stures bondehær, fra syd av Stockholms besætning. Efter haard kamp maatte den danske hær flygte. Dannebrog gik tapt og kongen selv saaredes.

Brunketofte, se Bunketofte.

Brunkul, en kulart fra tertiærformationen. Farven er brun eller brunsort, streken brun. I Danmark findes b.-lag mange steder i Jylland. I Tyskland benyttes b. i stor utstrækning dels som brændsel, dels til fremstilling av tjæreoljer ved tor destillation. B.s værdi som brændsel er meget forskjellig, men er i regelen større end torvens og ringere end jurakullenes.

Brunla el. Brunlaug, herregaard i Tanum sogn, Vestfold fylke (Jarlsberg og Larvik amt), har gjennem tiderne git lenet, fylket, fogderiet og herredet sit navn. Gaarden, som nu har en skyld av 55.70 skyldmark, eiedes i begyndelsen av det 15 aarh. av slegten Galde og kom derefter gjennem giftermaal over i Krummedigeslegten. 1529 arvet den bekjendte Eske Bille gaarden, som derpaa i lange tider hadde samme eier som det nærliggende Fritzø, nemlig slegterne Jernskjeg (Baden), Brockenhuus og Lange. 1670 avstod Ove Lange efter kgl. paatryk B. og en mængde andre gaarder til Ulrik Fredrik Gyldenløve, som indlemmet den i grevskapet Lauervigen, og gaarden tilhørte grevskapsgodset indtil 1835, da den blev solgt til amtmand F. W. Wedel Jarlsberg.

Brunlaag bro heter den bro over Laagen i nærheten av Faaberg jernbanestation, paa hvilken hovedveien fører fra Gudbrandsdalen over i dennes sidedalføre Gausdal. I nærheten Brunlaag skyss-station og hotel.

Brunlanes, herred i Vestfold fylke (Jarlsberg og Larvik amt), 190 km.² med 4 735 indb. (1918); 25 pr. km.²; Herredet svarer til B. prestegjeld med Tanum, Berg og Kjose sogne. (Det gamle navn var Nesjar, bekjendt ved sjøslaget 1016 mellem Olav Haraldsson og Svein Haakonsson jarl). Herredet, som ligger mellem Larviksfjorden i øst og den ytre del av Langesundsfjorden i vest, strækker sig nordover til henimot den øvre ende av Farrisvand, som for den største del hører til dette herred. Mot kysten (i syd) er terrænget forholdsvis flatt; her ligger strandstederne Nevlunghavn og Helgeroen med told- og lodsstationer. Ved Larvikfjordens munding ligger den gamle orlogsstation Fredriksværn (nu sommerleirplads for landkadetterne) med det nærliggende kysthospital for skrofuløse. Den største del av herredet er skogdækket og opdelt i smaa lave aaser (240 m.). Av arealet er 36 km.² aker og eng, 100 km.² skog og 54 km.² utmark m. m. Inden herredet ligger de store gaarder Fritzø med Fritzohus og Brunla. De vigtigste næringsveier er jordbruk og skogdrift. Der er ogsaa nogen fabrikdrift, hvoriblandt nævnes Agnes Tændstikfabrik, en del stenindustri og istrafik. Fiskerierne (makrel og hummer) er av ret stor betydning. I 1915 var utbyttet av fiskerierne 126 250 kr., derav falder 98 000 kr. paa makrel og 11 500 kr. paa hummerfangst. Antagen indtægt 1918 3 311 775 kr., formue 22 093 000 kr. [Litt.: Lorens Berg, «Brunlanes. En bygdebok», Kra. 1911.]

Brunlanes jernverk, ogsaa kaldt Nes verk, oprettet av Georg Orse 1662. Eiedes senere bl. a. av lagmand og assessor Claus Andersen, hvis enke og arvinger 1691 blev tvunget til at sælge verket til statholder Gyldenlove. Verket fulgte senere Fritzø jernverk. Der producertes stangjern og stopegods. En rikt utstyrt ovn fra dette verk har det ældste kjendte jernverks signatur med aarstal 1674.

Brunn, Heinrich von 1822—94, t. kunstarkæolog, professor i arkæologi, senere direktor for glyptoteket i München. Som forfatter av talrike arbeider over klassisk kunst er han en av banebryterne for den moderne kunstarkæologi, som bygger paa den stilistiske analyse av kunstverkerne, i motsætning til den ældre skole som væsentlig bygget kunsthistorien paa litterære kilder.

Brunnakke, se Andeslegten.

Brunnen, Schweiz, by i kanton Schwyz, ved Vierwaldstättersjøen, 440 m. o. h. Sokt turiststed. Her dannedes 1315 efter slaget ved Morgarten det schweiziske edsforbund.

Bruno omkr. 925—65, yngste søn av Henrik I og bror av keiser Otto I, blev allerede 940 rikskansler, senere erkekapellan, 953 erkebiskop av Köln. Den oplyste og fromme mand var sjælen i datidens betydelige forsøk paa at høine og reformere geistligheten.

Bruno, den hellige omkr. 1030—1101, f. i Köln, var i en aarrække leder av domskolen i Reims. Trak sig 1086 som eneboer tilbake til den vilde bergkloft Chartreuse ved Grenoble. Av eneboer-samfundet der fremstod Chartreuser-ordenen (t. *Kartäuser*). B. kaldtes av paven til Italien, hvor han dannet et nyt eneboersamfund i Kalabrien. Hans festdag er 6 okt.

Bruno, Giordano 1548—1600, ital. filosof. B. gik tidlig i kloster, men hans ivrige erkjendelsestrang paadrog ham snart anklage for kjetteri, og han flygtet fra klosteret, først til Rom og efter at ha avlagt dominikanerdragten til Norditalien. Heller ikke her fandt han ro; drog saa til Genf, hvis universitet var kalvinistisk og hvor han stemtes ugunstig mot protestantismen, opholdt sig derefter i Frankrike, England og Tyskland. I alle tre lande optraadte han som lærer ved universiteterne, saaledes ogsaa i Wittenberg, hvor han talte anerkjendende om Luthers kamp med pavekirken. 1591 drog han tilbake til Italien efter opfordring av en ung venetianer som vilde undervises av ham, men overgav ham i inkvisitionens hænder. Efter at være holdt i fængsel i flere aar blev han dødsdømt og brændt paa Campo di Fiore i Rom. — B.s skrifter er avfattet dels paa latin, dels paa italiensk; det mest bekjendte er «De la causa, principio et uno» Om aarsaken, princippet og enheten. Han fremstiller den nye verdensopfatning, ifølge hvilken jorden ikke er verdens centrum, men rummet uendelig; ti hvor vi end tænker os en grænse, nødes vi til at tænke os noget utenfor denne grænse. Verden er likesom Gud uendelig, en eneste substans, som B. dog i sine sidste skrifter tænker sig bestaaende av monader (atomer). Imot verdens begrænsning og en fast krystalhimmel anfører han Tycho Brahes beregninger om kometerne, hvis baner gik tvers gjennem de formentlige faste sfærer. For B. følger ogsaa verdens uendelighet av Guds uendelighet. En uendelig Gud kan kun utfolde sig i et ubegrænset univers, i en uendelighet av væsener og verdener; ti som ubegrænset magt har han en mulighet derfor, og kun for endelige væsener eksisterer motsætningen mellem mulighet og virkelighet. Gud er ikke en aand som utenfra sætter verden i bevægelse, men er verdenssjælen som forbinder alt i naturen og rører sig i alle helhetens enkelte dele. — Da B. selv flere ganger hadde søkt forsoning med den katolske kirke og mente at kunne fortolke dens dogmer i overensstemmelse med sin verdensopfatning, vilde han ikke indromme at han var skyldig i kjetteri eller hadde noget at tilbakekalde, men forfattet et forsvarsskrift for sin opfatning av religionen og gik med fasthet døden imøte. — 1899 reistes der ham et mindesmerke paa det sted hvor han blev brændt. [Litt.: H. Höffding, «Den nyere filosofis hist.», bd. 1.]

Brunrot, lungerot *(scrophularia nodosa)*, planteart av de maskeblomstredes familie, en i de lavere og sydligere egne av vort land ikke sjelden urt med motsatte blade og smaa, skjævt krukkeformede gulbrune blomster med mørkebrun overlæbe. Den knoldformede rotstok blev likesom ogsaa de ubehagelig lugtende overjordiske dele tidligere anvendt som lægemiddel mot kjertelsyke.

Brunrot.

Brunsbüttel, Preussen, by i Slesvig-Holsten, ved mundingen av Elben og den vestlige indgang til Nordsjø—Ostersjøkanalen. 2 350 indb.

Brunsmand, Johan 1637—1707, d. prest og forfatter, f. i Trondhjem, rektor paa Herlufsholm, senere prest ved Vartov. B. var en flittig skribent og oversætter. Mest kjendt er «Kjøge-huskors» 1674 og hans polemik mot Niels Stensen. Mere fortjener B. at mindes som en ikke ubetydelige salmedigter.

Brunspat, mineral som er væsentlig en isomorf blanding av kalcium, magnesium og jernkarbonat. B. optræder i romboedriske krystaller, den sp. vegt er 2.9 og haardheten omkring 4. Farven er lysegul, brun eller graaagtig. Mineralet forekommer hyppig paa ertsganger f. eks. i Erzgebirge, Schwarzwald, Ungarn og fl. a. st.

Brunst, kjønsdrift hos dyrene. Optræder hos husdyrenes hunner med regelmæssige mellemrum.

Brunsten *(pyrolusit)*, mineral som kemisk bestaar av manganhyperoksyd (MnO_2), men optræder sjelden ganske rent. B. er intet oprindelig mineral, men et omvandlingsprodukt av andre manganmineraler. Farven er graasort, streken sort, og mineralet forekommer i alm. i krystallinske masser. — B. anvendes meget i den kemiske storindustri til fremstilling av klor, klorkalk og surstof samt i glasfabrikationen m. v. B. findes paa adskillige steder i saadanne mængder at mineralet er gjenstand for utvinding ved bergverksdrift.

Brunswick *[brø'nzwik]*, Nordamerika. 1. Kystby i Georgia. Udmerket havn, handel med bomuld og træ-last. 9 000 indb. — 2. By i Maine, et stykke ovenfor mundingen av Androscognia, 50 km. nordøst for Portland. 7 000 indb.

Brunt er ingen særegen spektralfarve, men lyssvakt rødt eller gult. Som brune farvestoffer benyttes bolus, sienna, forskjellige slags umbra, casseler-b., wad, Hatchetts b., catechu m. fl.

Brurskanken, 1442 m. høit mot nord steilt fjeld vest for Rosvandet i Vefsn herred, Nordland fylke.

Bruse, norsk navn for ener *(juniperus)*; ogsaa: bukk med haardusk i panden (bukken Bruse).

Brushanen *(machetes pugnax)*, eneste repræsentant for den til vadefuglene hørende slegt av samme navn. Ryggen sort, ofte med metallisk glans, eller spraglet sort, hvit og rustgul, undersiden sort og hvit; nebbet brunt, fødderne som regel gulagtige. Længde, hannen omkr. 320

mm. og hunnen omkr. 250 mm. Hannen i vaardragt med en bred, broget farvet krave av forlængede fjær over bryst og nakke og gule ansigtsvorter. Kraven vokser ut i mai og fældes atter i juli, da ogsaa ansigtsvorterne forsvinder, saa at hannen kommer til at ligne hunnen. — B. hækker i Nord- og Mellemeuropa samt Asien paa sumpige steder i nærheten av indsjoer eller havet. Hos os findes den over hele landet. Trækfugl; lever i mangegifte. Naar hannernes bryllupsdragt er utviklet om vaaren, kjæmper de dagevis med hverandre paa aapne pladser: de springer mot hverandre som hanekyllinger, bruser kraven op og anvender nebbet som spyd. Kampene fortsættes ogsaa efter parringen og egglægningen. B.s levevis ligner meget bekkasinernes (s. d.). Hunnen lægger fire egg som hun ruger alene; hannen bekymrer sig hverken om eggene eller ungerne.

Brushanen.

Brusk (bruskvæv) horer likesom bindevæv og benvæv s. d.) til stotte- og bindevævenes gruppe. B. bestaar av celler og intercellularsubstans. Cellerne er som regel store og runde eller avlange og ligger, ofte to eller flere sammen, i smaa hulrum i intercellularsubstansen, de saakaldte bruskhuler. Intercellularsubstansen er mere eller mindre homogen og kompakt og gir ved kokning brusklim eller kondrin. Nærmest omkring cellerne er den noget tættere og danner bruskkapsler. Hos lavere hvirveldyr bestaar skelettet gjennem hele livet væsentlig av b. Hos de hoiere (og mennesket) erstattes det oprindelige b.-skelet senere for det meste av ben. — Efter intercellularsubstansens bygning adskilles tre slags b.: a. Hyalin b. eller glas-b. er almindeligst. Den er blaahvit, halvt gjennemskinnelig og av fast konsistens. Danner led-b. i de fleste led, ribben-b. og storste delen av skelettet i den ytre næse, strupehodet, luftroret og bronkierne. Blir med alderen ofte forkalket og taper derved sin elasticitet. b. Elastisk b. er gulhvit og mindre gjennemskinnelig. Intercellularsubstansen indeholder talrike elastiske fibrer, som danner net (derav ogsaa navnet net-b.). Findes hos mennesket i det ytre øre og visse dele av strupehodet. c. Fibre-b. eller bindevævs-b. danner overgang mellem hyalin b. og bindevæv. Talrike limgivende fibrer i intercellularsubstansen og mere spredte celler. Forekommer hos mennesket i flere baand og baandskiver mellem knokler, saaledes i mellemhvirvelskiverne. Al b., undtagen led-b., er paa overflaten klædt med en blodrik b.-hinde, som ligner benhinden.

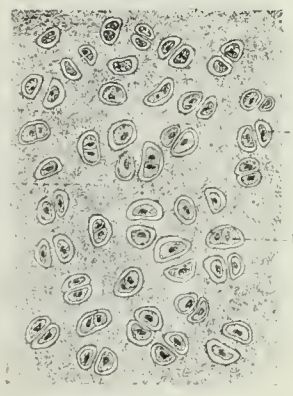

Brusk.
Hyalin brusk fra laarbenet av et foster; forstørret. bc bruskcelle; bh bruskhule; is intercellularsubstans.

Brusk.
Fibrebrusk fra mellemhvirvelskive; forstørret. bf bindevævsfibrer; ls homogen intercellularsubstans omkring bruskcellerne.

Bruskball (*scleroderma*), en slags sopper, nær beslegtet med roksop, hvem de meget ligner. Frugtlegemerne er halvt underjordiske, med en tyk, grenet, rotformet forlængelse nederst; ved modningen fyldes frugtlegemets indre av store, pulverformede sporemasser, som frigjores gjennem en uregelmæssig aapning i frugtlegemets top. Findes paa jord, helst i skoger.

Bruskfisker. Man har populært delt fiskene i to store avdelinger, benfisker og b., eftersom deres skelet overveiende bestaar av ben eller brusk. Til b. regnes da foruten selachierne (haifiskene) og bruskganoiderne ogsaa cyklostomerne (rundmundede), som nu opstilles som en egen hvirveldyrklasse, sideordnet med fiskene. Inddelingen har ingen synderlig videnskabelig betydning.

Bruskgopler, se Rorgopler.

Bruskigler (*clepsine*), slegt av igler (s. d.). Smaa, indtil omkr. 20 mm. lange, flattrykte, næsten bruskhaarde igler, alm. i ferskvand, bærer sine egg og unger omkring med sig paa buksiden av kroppen. Lever særlig av snegler, som de utsuger.

Brusksvulst (*chondroma, enchondroma*), svulst som bestaar av bruskvæv. Utvikler sig paa steder hvor der normalt findes brusk, f. eks. fra ledbruskene, men optræder undertiden ogsaa i andre organer, særlig i spytkjertlerne, testiklerne o. s. v. Er haarde, vel begrænsede svulster; bestaar oftest av hyalin brusk, men ofte ogsaa av andre former av bruskvæv og indeholder ofte tillike benvæv. Kan undertiden bli meget store. Er i regelen godartede svulster.

Bruskvæv, se Brusk.

Bruspulver, dobbelt kulsurt natron og vinsyre (el. citronsyre), begge i pulverform og avveiet hver for sig. Det dobbelt kulsure natron oploses først i vand, hvorpaa syren tilsættes, eller pulverne kan oploses i vand i en mugge, «seltersmugge», som ved en tvervæg er delt i to avdelinger. Herved dannes vinsurt natron og kulsyre; denne sidste gir anledning til en sterk opbrusning.

Brussa (tyrk. Bursa), by i Lilleasien, 100 km. syd for Konstantinopel, 20 km. fra Marmarasjøen, ved foten av det bithyniske 2 530 m. høie Olymp Kasjisj Dag), ca. 100 000 indb., foruten tyrker ogsaa mange grækere, armeniere og joder. Vigtig silkeindustri, frugt- og vinavl. I nærheten svovel- og jernkilder. Ved jernbane forbundet med havnen Mudania ved Marmarasjoen. — B. er oldtidens Prusa, hovedstaden i Bithynien. 1326—65 var det de osmaniske tyrkers residensstad. 1855 blev det næsten odelagt av jordskjælv.

Brussilov, Aleksej (1853—, russ. officer, deltok i krigen mot Tyrkiet 1877. Ved Verdenskrigens utbrud 1914 blev han chef for 8de armé i Karpatherne, deltok med stor dygtighet i operationerne i krigens første aar og ledet tilbaketoget 1915 med sikkerhet. April 1916 efterfulgte han Ivanov som overstbefalende paa sydfronten og rettet i juni—juli et vel forberedt og med stor kraft fort offensivstøt mot de tysk-osterrikske linjer; angrepet veltet paa en bred front de østerrikske tropper overende og truet med at bli skjæbnesvangert for Osterrike, indtil tyskerne gjenoprettet situationen. Efter revolutionen var B. juni—aug. 1917 russisk overgeneral. B. er en av de mange zaristiske generaler som har stillet sig til bolsjevikernes tjeneste, og har hele tiden spillet en ledende rolle under forsvaret av Sovjet-Rusland. For tiden (mai 1920) nævnes han som planlæggeren av et felttog mot Polen.

Brutāl (fr., lat. *brutus*), dyrisk, raa, hensynsløs. Brutalitēt, raahet, hensynsløshet (i tale el. handling).

Brutt akkord, se Arpeggio.

Bruttierne er navnet paa den folkestamme som i oldtiden bebodde sydvestspidsen av Italien, den sydlige del av det nuværende Kalabrien. Landet kaldtes av romerne Bruttius (senere Bruttium); jorden var i oldtiden vel dyrket (korn, vin, oliven; kvægavl). B., som bodde inde i landet, sagdes at stamme fra lukanerne, fra hvem de hadde losrevet sig; kystlandet var besat med talrike græske kolonier. B. sluttet sig til kong Pyrrhos (s. d.) mot romerne, men blev undertvunget av disse 272 f. Kr.; senere gjorde de opror mot romerne og hjalp Hannibal, men blev igjen slaat ned; det sidste endelige knæk fik de i slavekrigen (73—71 f. Kr.).

Bru'tto (ital., raa, uren). B.-beløp, beløp som indbefatter omkostninger, f. eks. provision, kurtage, fragt o. l. B.-formue (aktiva), den hele formue for passiverne er fratrukket. B.-gevinst, fortjeneste uten fradrag av tap eller omkostninger. B.-pris, pris uten fradrag av rabat eller omkostninger. B.-pris, pris uten fradrag av rabat eller omkostninger. B.-indtægt, indtægt for erhvervsomkostninger er fratrukket. B.-vegt, vegten av varen og indpakningen tilsammen. B.-tonnage, rumindhold av samtlige benyttede rum i et skib.

Brutus. 1. Decimus Junius B. (omtr. 84—43 f. Kr.), tjente i Gallien med stor dygtighet som officer under Cæsar, som gjorde ham til statholder over Gallien. Allikevel deltok han i sammensvergelsen mot Cæsar, maatte kjæmpe mot Antonius, som senere fik stotte av Lepidus; forlatt av sine legioner blev han fanget og dræpt. — 2. Lucius Junius B., ifølge overleveringen Roms befrier fra kongedømmet; da Tarquinius Superbus dræpte enhver han ansaa for farlig, anstillet L. B. sig fjollet for at redde livet (*brutus*, idiotisk); senere fordrev han 510 Tarquinius og hans slegt og blev selv konsul; da B.s sonner forsokte at fore kongefamilien tilbake, blev de dodsdomt og henrettet i B.s paasyn. 509 faldt han i kamp mot Tarquiniernes hær. — 3. Marcus Junius B. (85—42 f. Kr.) (av plebeiisk slegt, ikke beslegtet med L. B.), nevo av Cato den yngre; sluttet sig til Pompeius, men fik efter dennes nederlag fuld tilgivelse av Cæsar, som gjorde ham til prætor og lovet ham Makedonien til provins. Dog deltok han i mordet paa Cæsar i det haab at faa gjenoprettet republikken. Han gik saa til Makedonien, hvor Cassius (s. d.) stotte til ham. I forening kjæmpet de ved Filippi (s. d.) mot Octavian og Antonius; efter det avgjorende nederlag der dræpte B. sig selv. — B. forfattet flere filosofiske skrifter, som er gaat tapt; derimot er en del av hans brevveksling med Cicero bevaret.

Bruun, Christian Walter (1831—1906), d. biblioteksmand og forfatter, overbibliotekar ved det kgl. bibliotek 1863. Hans biblioteksvirksomhet avfødte flere bibliografiske arbeider: beskrivelsen av danske palæotyper indtil 1550, i «Aarsberetninger fra det store kgl. bibliotek» (1865 ff.), og han ledet utgivelsen av «Bibliotheca Danica» (begyndt 1877), fortegnelse over danske bøker indtil 1830, alt med nøiagtighet og store kundskaper. B. syslet med dansk historie og har skrevet en række avhandlinger om danske sjøhelter (f. eks. Adelaer) og om episoder fra enevældet («Rostgaard», «Enevældets indførelse»). Han har utgit Holbergs «Epistler» med anmerkninger (1865—72).

Bruun, Christoffer Arndt (1839—), n. prest, f. i Kra., blev cand. theol. 1862, opholdt sig derefter i utlandet og deltok i 1864 som frivillig i den dansk-tyske krig. Efter sin hjemkomst oprettet han 1867 en folkehøiskole i Sell; 1871 blev skolen flyttet til Fykse i Gausdal og 1875 til B.s gaard Vonheim. 1893 blev B. utnævnt til res. kap. ved Johanneskirken i Kra. og var sogneprest ved samme kirke 1898—1918. B., som tidlig blev grepet av det grundtvigske livssyn, har tat livlig del i den kirkelige og politiske diskussion og med mund og pen kjæmpet for en mere folkelig og human kristendomsform likeoverfor den pietistiske isolation av det kristelige, og han har herunder tildels skarpt angrepet geistligheten og det vakte lægfolk. Sin livsanskuelse har han nedlagt i «Folkelige grundtanker» (1878) og i de av ham utg. tidsskrifter «For Frisindet Kristendom» (1884—88) og «For Kirke og Kultur» (1894—1908), det sidste redigert i forening med Thv. Klaveness. Som ivrig skandinav var han en av de faa nordmænd som optraadte mot selvstændighetspolitikken 1905. (Slgn. brochuren «Til det norske folk», som blev trykt i Danmark.) [Litt.: «Festskrift» til hans 70-aarige fodselsdag. A. Uhrskov, «C. B.» i serien «Folkets forere», 1916.]

Christoffer Arndt Bruun.

Bruun, Constance (1864—94), n. skuespillerinde, f. i Stavanger, debuterte paa Christiania theater 1882, vakte straks opmerksomhet. Efter en tid at ha spillet ingenueroller aabenbarte hun helt sit fine og store talent i sin fremstilling av en række kvindeskikkelser i Ibsens og Bjørnsons dramaer. Hendes kunst var præget av intelligens og sjælsfinhet, hendes menneskefremstilling var egte og karakterfuld. Blandt hendes roller var Bolette i «Fruen fra havet» og Hedda Gabler i Ibsens stykke av samme navn, Karen Riis i «Det ny system», Svava i «En handske». Forlot scenen 1892.

Bruun, Johan Nicolay (1832—91), n. forretningsmand, grundlægger av det bekjendte trondhjemske pelsvarefirma, som for tiden er et av de største i sit slags i Nordeuropa. Firmaet blev grundlagt i Skien i 1852 som en almindelig buntmakerforretning og flyttet i 1861 til Trondhjem, hvortil hele utviklingen av den nuværende specialforretning er knyttet.

Bruun, Laurids Valdemar (1864—), d. forfatter. Tok 1887 statsvidenskabelig eksamen og var 1887—97 ansat i Statistisk Bureau. Som skjønlitterær forfatter debuterte han 1886 med «Historier», men vakte først opmerksomhet ved den psykologiske roman «Kronen» (1902), som skildrer en moderne konges tilværelse. De to næste aar utgav han de historiske romaner «Alle synderes konge» (d: prins Otto) og «Absalons saga». De er rike paa levende og maleriske scener og vidner om en kraftig fantasi, men den overordentlig moderne psykologi i karakteristikken har møtt indsigelse fra historisk side. Fra 1905 har B. vendt sig til sin samtid, dels med en meget bred tidsskildring «Den evige», dels med sterkt koncentrerte fortællinger «Pan» og «Midnatssolen». «Af Bygernes slægt» I—VI (1909) er baade et tidsbillede og en personlig skildring. 1904—11 har B. for det meste færdes paa lange reiser, baade i Europa og Osten. Herfra har han faat motiv til sine tre bøker om Van Zantens oplevelser blandt naturfolkene paa den eksotiske ø (1908—14). Ogsaa den sidste serie romaner «Den ukendte Gud», «Under livets træ» og «Oanda» (1913—19) foregaar delvis i Osten og har et internationalt præg over personer og diskussioner.

Bruun, Malthe Conrad (1775—1826), d. forfatter, begyndte sit polemiske liberale forfatterskap med bladet Vækkeren (1794) samt noget senere Jerusalems sko-

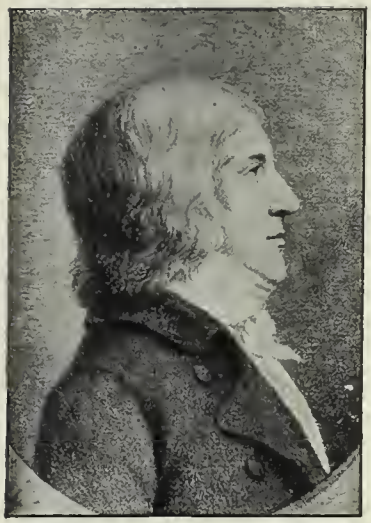

Malthe Conrad Bruun.

magers reise til maanen», hvis allusioner paa danske forhold er meget tydelige, og som hurtig fremkaldte et saksanlæg; ved at erklære forskjellige navne for trykfeil opnaadde han at bli frikjendt. 1796 utgav B. en satire over adel, enevælde og ortodoksi, «Aristokraternes katekismus», hvis form i det væsentlige falder sammen med Luthers katekismus, og hvortil der er knyttet en række «aristokratiske salmer» i den dengang saa yndede ironiske fremstillingsform. Boken blev angit for kanecelliet som statsfarlig, og B. selv flygtet til Hven. Efter hans tilbakekomst fulgte nye agitatoriske skrifter som B.s betydeligste satire, «En besynderlig trykkefrihedslov i keiserdommet Abessinien», som hurtig fremkaldte nye saksanlæg, og B. flygtet paany, først til Sverige og derfra til Paris. Efter en ny og strengere presseforordning (av 1799) dømtes B. deebr. 1800 til at «forvises kongens riger og lande». Resten av sit liv tilbragte han i Paris, hvor han vandt sig et berømt navn som geograf og næsten likesaa stort ry som politisk veirhane. [Litt.: Fr. Birkedal-Barfod, «M. C. B.», 1871.]

Bruun, Peter Daniel (1856—), d. officer og historiker, har især studert de gamle nordboers bygningsskik og har i dette oiemed foretat reiser til Grønland, Færøerne, Island og Norge. Resultatet av sine forskninger har han nedlagt i avhandlinger i «Meddelelser fra Grønland» og i den norske Fortidsmindesmerkeforenings aarbok. B. har ogsaa offentliggjort skildringer fra fremmede lande: «Sahara» (1893), «Afrika» (1901) o. fl. og desuten behandlet militære emner: «Krigen gjennem aartusinder» (1908 o. fl.).

Bruusgaard, Johan Gustav Edvin (1869—), n. læge, embedse'.samen 1894, siden 1915 professor i hudsygdomme ved Kra. universitet. Har utfoldet en fremragende lærervirksomhet og har offentliggjort talrike videnskabelige avhandlinger; bl. a. har hans undersokelser om de leukæmiske og pseudoleukæmiske hudlidelser vakt megen opmerksomhet.

Bruvik, herred i Hordaland fylke (Søndre Bergenhus amt), 392 km.² med 4 028 indb. (1918); 11 pr. km.²; svarer til B. prestegjeld med B. og Stamnes sogne. Herredet, som ligger nordøst for Bergen omkring Sørfjorden og dens armer Bolstadfjorden og Eidsfjorden, bestaar dels av fastland (276 km.²), dels av øer (en del av den store ø Osterø, 116 km.²). Naar undtages ved de store fabrikker og kirkestedet B., er bebyggelsen spredt langs de steile fjordbredder, hvor der kun findes litet jord egnet for opdyrkning. Beiterne er gode. Fjeldene er især i den sydlige del hoie og steile (1 098 m.). Av arealet opgives 9 km.² at være aker og eng, 89 km.² skog (hvorav 57 km.² lovskog) og resten, 294 km.², utmark, myr, snaufjeld og indsjoer (ferskvand ialt 7 km.²). Inden herredet er der en betydelig fabrikvirksomhet (Dale fabrikker, Vaksdal mølle, Boge mølle, Vestlandske kalkbrud, Stamnes stenbrud m. fl.). Fiskerierne har ikke væsentlig betydning. I 1915 var utbyttet av fiskerierne 57 310 kr., derav for laks 27 840 kr., og for brisling 28 000 kr. Paa en liten ø, Olsnesoen (Ulfsnesoen), i Sørfjorden, nær hovedkirken, ligger Ulfsnesoen skolehjem for vanartede barn. Vossebanen passerer herredet og har i dette parti 20 tunneler med samlet længde 3 132 m. Herredet har egen sparebank, oprettet 1903. Antagen indtægt 1918 3 350 805 kr., formue 8 668 400 kr.

Bruxelles, se Brüssel.

Bruyèretræ *[bryjær-]*, se Erica.

Bryan *[braiən]*, William Jennings (1860—), amer. statsmand, f. i Illinois. Studerte i Chicago, blev sakforer 1883, 1891—94 medlem av kongressen, kjæmpet for frihandel, bimetallisme (fri sølvutmyntning) og for statskontrol med jernbaner og truster. Blev opstillet ved præsidentvalgene 1896 og 1900 som kandidat for demokraterne, folkepartiet og solvmændene, men blev slaat av MacKinley (s. d.), navnlig paa grund av sin myntpolitik og sin motstand mot utvidelsen av det amerikanske kolonivælde. Ved præsidentvalget 1904 blev han ikke stillet, da demokraterne ikke vilde opgi guldmyntfoten. Istedet stottet han Parker mot Roosevelt, hvis seier atter samlet demokraterne om B.s energiske personlighet. 1908 var han igjen demokraternes kandidat ved præsidentvalget, men laa under for Taft (s. d.). Ved valget 1912 stottet han Wilson (s. d.) og forte samtidig en voldsom kamp mot trusterne. Til tak for hans virksomhet tok Wilson ham til utenriksminister mars 1913—juni 1915. Med stor energi, idealisme og uklarhet virket han i denne stilling for freds- og voldgiftstanken. Særlig interesserte han sig for avslnttelsen av en række traktater (ca. 30) om voldgift (dog ikke tvungen) og forpligtelse til forutgaaende undersøkelse av alle stridigheter parterne imellem. Under Verdenskrigen erklærte B. sig for en absolut noitralitetspolitik og forbeholdt sig ved given leilighet at forsoke fredsmægling. Efter sænkningen av «Lusitania» (s. d.) tok han sin avsked, da han som følge av sine fredsprincipper var imot at stille ultimatum til Tyskland om at respektere de Forenede Staters rettigheter. Som taler er B. vistnok for tiden sit lands ypperste.

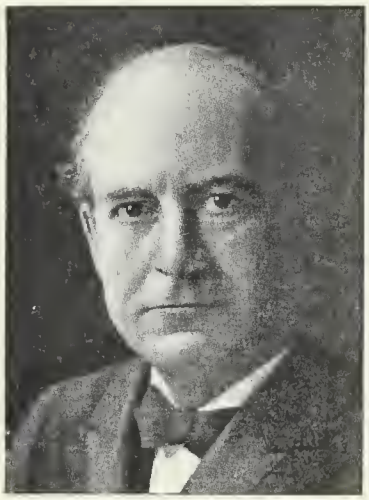

William Jennings Bryan

Bryanske traktater *[braiən-]*. I 1913 sendte de Forenede Stater i Nordamerika ved utenriksminister Bryan opfordring til en række stater om at indgaa traktater om at tvistigheter som maatte opstaa, skulde forelægges en permanent international kommission paa 5 medlemmer til upartisk undersokelse og betænkning, forsaavidt saken ikke blev at avgjøre ved voldgift. De Forenede Stater har sluttet traktater om oprettelse av saadanne undersokelseskommissioner med amerikanske republikker og forskjellige europæiske stater, saaledes med Norge, Sverige, Danmark, Storbritannien, Frankrike, Italien, Portugal, Rusland og Spanien. [Litt.: Chr. L. Lange, «The American peace treaties», Kra. 1915.]

Bryant *[braiənt]*, William Cullen (1794—1878), nordamer. digter, politiker, journalist, taler, optraadte 1817 med sit bekjendte digt om doden, «Thanatopsis», blev redaktør av «Evening Post», og utgav med længere mellemrum en række digtsamlinger og reisebreve. B. var en alvorlig, varmtfølende personlighet, et patriotisk og demokratisk sind. Som digter var han ikke særlig

original, han var paavirket av Wordsworth og er bedst kjendt for sin skildring av amerikanske naturscener. Som taler var han meget anset (Orations and addresses).

Bryce *[brais]*, Lord James, viscount B. av Dechmount (1838—), eng. statsmand og historiker, f. i Belfast. Studerte i Glasgow og Oxford, senere i Heidelberg, blev 1867 sakfører og var 1870—93 professor i civilret i Oxford. 1880 medlem av underhuset (liberal), 1886 understatssekretær i utenriksministeriet, 1894—95 handelsminister i Roseberys kabinet. Som ivrig tilhænger av home-rule støttet han Gladstones irske politik og blev efter de liberales valgseier minister for Irland 1905—07. Som historisk-politisk forfatter vandt B. stort ry, navnlig ved «The American commonwealth» (3 bd. 1888, ny bearbeidelse 1910, 2 bd.), som for første gang undersøkte de Forenede Staters forfatning og forvaltning ut fra historiske og statsretslige synspunkter. Ogsaa paa anden maate virket B. for et godt forhold mellem England og Amerika, særlig som ambassador i Washington 1907—13. Under Verdenskrigen ledet B. som komitéformand (decbr. 1915) undersøkelsen av de tyske troppers overgrep i Belgien. 1916 samlet og utgav han «The treatment of Armenians 1915—16», en stor dokumentsamling om det tyrkiske forsøk paa at utrydde armenierne. — Av B.s øvrige politisk-historiske verker kan nævnes: «Irlands historie» (1888), biografiske studier (1903, bl. a. Beaconsfield og Gladstone) samt «Essays and addresses in war time» (1918).

Brücke, Ernst Wilhelm, Ritter von (1819—92), t. læge, 1849—90 professor i fysiologi i Wien. Talrike arbeider paa fysiologiens, den rene fysiks, kemiens, morfologiens og botanikkens omraade. Banebrytende ved sine studier angaaende cellens væsen. Paa grundlag av hans optiske arbeide konstruerte Helmholtz øiespeilet. Utgav en bok om talens fysiologi og «Neue Methode der phonet. Transcript».

Bryde, Godtfred Mauritz (1865—), n. skibsreder, f. i Sandefjord, oprindelig skibsfører, nedsatte sig 1903 som skibsreder i Kra. Grundla den første linje paa Galveston—Mexico, som 1907 gik over til det nuværende «A/S Norge-Mexico Gulflinjen». B. er direktør i en række større og mindre skibsaktieselskaper som er startet under krigen. Siden 1910 medlem av styret for Norges Rederforbund og er endvidere direktionsmedlem av en række andre institutioner. 1917 generalkonsul for Mexico.

Bryde, Johan (1858—), n. skibsreder, f. i Tjølling, skibsfører fra 1880 og skibsreder i Sandefjord siden 1910. Deltok sterkt i denne bys hvalfangst og startet bl. a. et selskap for hvalfangst paa Sydafrika.

Bryde, forældet betegnelse for en slags gaardsbestyrer (oldn. *bryti*).

Brygde (brugde) *(selache maxima)*, den største av alle haier og tillike av alle nulevende fisker, blir ca. 15

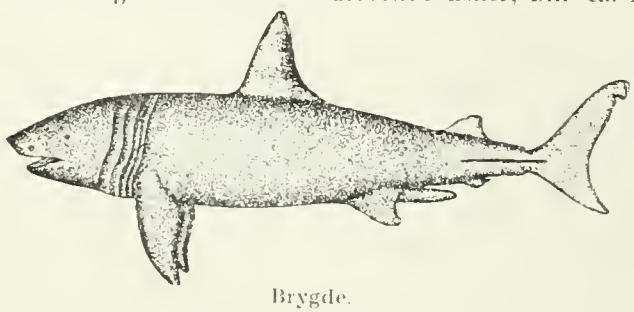

Brygde.

(undertiden over 20) m. lang. Sammenlignet med de øvrige haiarter har b. særdeles store gjellespalter, som strækker sig tvers over hele kropssiden; tænderne meget smaa; farven oventil mørk staalgraa, under hvit. Utbredningsområde: nordlige Atlanterhav (Golfstrømmen). Likesom flere hvaler lever b. av «aate» (fritdrivende smaa krebsdyr etc.). — B. var fra midten av det 18 aarh. indtil 1820—30 gjenstand for regelmæssig fangst ved Norges vestlige og nordlige kyster, specielt utenfor Stad og Helgeland; fangedes for leverens skyld; store eksemplarer gav over 20 tønder lever. B. harpunertes fra 10—12 m. lange, aapne baater; fangsten begyndte ved midtsommer og varte til ut i september. Fra midten av forrige aarh. har b. kun sjelden været paatruffet.

Brügge (fr. Bruges), Belgien, hovedstaden i prov. Vest-Flandern, 13 km. fra Nordsjøen, 54 000 indb. 1912). B.,

Brügge: Det gamle kancelli.

som nævnes alt i 7 aarh., var i 12—16 aarh. den vigtigste sjøhandelsby i Nordeuropa, midtpunktet for den engelske og skandinaviske handel og likeledes vigtig for de hanseatiske og italienske kjøbmænd; paa høidepunktet av sin magt hadde den 200 000 indb. Nu er den en stille liten by med trange gater og stillestaaende kanaler, med smaa gammeldagse huse, som vender gavlen ut mot gaten, og hist og her vakre bygninger fra storhetstiden: et gotisk raadhus, en storartet hall med høit taarn se billede under Beffroi, justispalads, vakre kirker etc. B. er sæte for en biskop og er den belg. klerikalismes hovedborg. Her er ogsaa forskjellige museer, akademier og domstoler etc. Nu er byen igjen i opkomst. Dens tilbakegang skyldtes dels dens havns og kanalers stadige tilsanding, dels Antwerpens opblomstring, opdagelsen av sjøveien til Indien og av Amerika etc. Nu er der med vældige omkostninger bygget en ny havn ute ved Nordsjøen,

og herfra forer en kanal, tilgjængelig for de storste skibe, til byen; ute ved Nordsjoen er der opkommet en ny by, Zee-Brügge. B. kan bli en farlig konkurrent for Antwerpen, da rimeligvis utforselen av hele Vestbelgiens varer vil gaa over den. Industrien er ogsaa i opblomstring. Der findes skibsbyggerier og maskinfabrikker, jern- og kobberstoperier, bryggerier og brænderier etc. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Antwerpen. Under Verdenskrigen var B. okkupert av tyskerne fra 14 okt. 1914—17 okt. 1918.

Bryggen, dampskibsanløpssted og gammelt handelssted i den ytre del av Nordfjord paa fjordens nordside. Fra B. forer kjorevei over til Aaheim s. d. ved Vannelvsfjorden.

Bryggeri, se Eddike, Gjæring, Gjæringsindustri, Øl.

Bryggesaa, Aasulv Olsen (1856—), n. politiker, f. i Eiken sogn i Hægebostad, uteksaminert fra Holt seminar 1877, fra 1878 lærer i hjembygden og gaardbruker paa sin fædrenegaard. Han blev meget benyttet til alslags kommunale og amtskommunale gjoremaal og var fra 1889 herredets ordfører. Stortingsmand fra Lister og Mandal amt 1900—15. B. var paa Stortinget medlem av en række vigtige komitéer, bl. a. av dem som forberedte koncessionslovgivningen, og ovet bestemmende indflydelse paa løsningen av denne betydningsfulde sak. Det skyldtes saaledes i forste række hans fremragende parlamentariske evner at venstres linje blev den seirende ved lovene av 1909, tiltrods for at partiet paa denne tid var i mindretal. Jan. 1913 blev han medlem av Gunnar Knudsens anden regjering (chef for Kirke- og Undervisningsdepartementet), men gik av allerede okt. 1915 paa grund av svækket helbred. Siden har han ikke deltat i det politiske liv. B.s politik har altid været en utpræget bondepolitik. De saker han ved siden av den ovennævnte især har viet interesse, er kirkereformerne, avholdssaken og maalsaken.

Brühl, Heinrich von (1700—63), saehsisk forsteminister, blev page hos August II av Saehsen og Polen og hurtig hans yndling. Under sonnen August III blev han inspektør over alle statskasserne og tilsidst forsteminister. Han forstod at fastholde sin fyrstes ubetingede tillid og gunst ved at skaffe ham penger, likegyldig ved hvilke midler, til hoffet og dets fester. Keiseren gjorde ham til riksgreve. Sine uhyre indtægter brukte han til pragtbygninger (det Brühlske palads og den Brühlske terrasse i Dresden), til kostbare mobler og et stort bibliotek. Hans hat til Fredrik II av Preussen bragte i Syvaarskrigen svære ulykker over Saehsen.

Brühl. 1. Preussen, by i Rhinprovinsen, syd for Köln, 8 400 indb. Brunkulsgruber, jernverker. — 2. Osterrike, romantisk fjelddal vest for Mödling ved Wien.

Bryhn, Nils (1854—1916), n. læge og botaniker, 1883 kommunelæge paa Tjømø, var fra 1887 til sin dod praktiserende læge paa Honefoss. Var allerede som student botanisk interessert, var saaledes 1877—78 konservator ved Universitetets botan. museum og utgav 1877 «Bidrag til Jæderens flora». Hans fleste arbeider omhandler dog moserne, paa hvilket omraade han var en fremragende og verdenskjendt specialist. Hans mange avhandlinger over norske moser er trykt dels i «Nyt Magasin for Naturvidenskaberne», dels i Videnskapsselskapets skrifter i Trondhjem. B. har ogsaa bearbeidet det mosmateriale som norske og tildels utenlandske forskere hadde medbragt fra videnskabelige ekspeditioner til fremmede lande. Det storste av disse arbeider er: «Bryophyta in itinere polari Norvagorum secundo collecta», som behandler Sverdrup-ekspeditionens moser.

Brüll, Ignaz (1846—1907), osterr. komponist, særlig bekjendt ved sin friske, elskværdige komiske opera «Det gyldne kors».

Bryllup (oldn. *brúðlaup*) betegnet oprindelig brudens utfærd fra sit gamle til sit nye hjem (ogsaa kaldt brudefærd, oldn. *brúðfǫr*) med de dertil knyttede festligheter, som særlig hadde til hensigt at gjore egteskapets indgaaelse vitterlig for alle. Festen blev efterhaanden mere og mere storartet og feiredes i den senere middelalder i otte dage, hvilken skik paa landet i Norge saavel som andetsteds holdt sig langt ned mot vor tid. Efter reformationen blev det i Danmarks og Norges byer skik at velstaaende folks b. feiredes paa raadhuset, som tjente som byens festivitetslokale. Til b.s-dag valgtes da gjerne sondagen. Ved siden av b.s-maaltidet utgjorde b.s-toget, som ledsaget bruden til og fra vielsen i kirken, et hovedled i hoitideligheterne. Det foregik under salutskud og larmende musik (piper, trompeter, giger, pauker, trommer o. s. v.), hvis hensigt ikke alene var at uttrykke festglæden, men ogsaa at skræmme væk de onde aander (egteskapsdjævelen Asmodæus o. m. a.) som frygtedes at kunne paafore de nygifte ulykke. En kort oversigt over bryllupsskikkene paa landet i Norge findes i K. Visted: «Vor gamle bondekultur». B.s-reise er en fra England *(weddingtrip)* i nyere tid indkommet skik, navnlig i de hoiere samfundslag: brudeparret forlater i stilhet b.s-festen og begir sig paa en kortere eller længere reise for i hinandens selskap og ubesværet av slegt og venner at tilbringe hvetebrødsdagene.

Brülov, Karl Pavlovitsj (1799—1852), russ. maler, indforte i Rusland det koloristiske historiemaleri i Delaroche's og belgiernes genre. Hans kjæmpebillede «Pompejis undergang» vakte europæisk opsigt.

Bryn, Halfdan (1864—), n. militærlæge. Har foretat flere utenlandsreiser, bl. a. for at studere arbeiderboligsporsmaal og renovationsvæsenets utvikling i andre lande. Har ogsaa publicert antropologiske og botaniske avhandlinger.

Bryn, Helmer Halvorsen (1865—), n. diplomat. Gik efter at ha faat merkantil utdannelse og juridisk embedseksamen (1889) departementsveien, tjenstgjorde 1893—94 som konsulatstipendiat i Buenos Ayres, var 1895 vicekonsul i Bordeaux og blev 1896 ansat i det daværende konsulatkontor, hvor han blev byraachef 1899, ekspeditionschef 1902. Han var formand i konsulatkomitéen av 1904. I nov. 1905 forte han som befuldmægtiget utsending forhandlingerne i Stockholm om det økonomiske opgjor med Sverige og blev mars 1906 utnævnt til legationsraad i Paris, efter i nogen tid at ha bestyret legationen i Kjobenhavn. 1910 blev han minister i Washington.

Bryn, Knud Orn (1855—), n. ingenior, f. i Trondhjem, utseksaminert fra Trondhjems tekniske skole 1874 og fra Münehen Polytechnikum 1876. 1877—83 var B. knyttet til Trondhjems stadsingeniorkontor, drev senere egen forretning, var 1886—96 telefondirektor i Kra., blev medeier og chefdirektor for A/S Hafslund og i 1897 direktor for Kykkelsrud- og Vammaselskaperne. B. har indehat en række tillidsstillinger paa næringslivets omraade, saaledes som formand i Polyteknisk Forening, Kra. Haandverks- og Industriforening m. m. B. er stifter av Glommens Brukseierforening og har endvidere deltat i det politiske liv.

Bryn, Thomas (1782—1827), eidsvoldsmand, blev 1810 sorenskriver i Ostre Robygdelaget, 1816 byfoged i Larvik og sorenbirkeskriver i Larvik grevskap; repræsenterte Robygdelaget paa riksforsamlingen 1814 og paa Stortingene 1814—16, samt Larvik og Sandefjord 1827.

Bryn, jernbanestation med omliggende tæt bebyggelse (904 indb., 1900) ved Eidsvoldsbanen, 4 km. ost for Kristiania, Aker herred, Akershus fylke. Omkring jernbanestationen Bryn & Haldens tændstikfabrikker, Nitte-

dals tændstikfabrik, flere drevfabrikker, Helsfyr jernstoperi, flere teglverker, B. væveri, B. jernstoperi, en blyhvittfabrik, en skoddy- og takpapfabrik m. fl.

Bryne (hein, hvæssesten) er en sten som brukes til at hvæsse kniver, okser, ljaaer el. andre egg-redskaper med. Til b. anvendes især forskjellige slags sandstener el. kvartsholdige skifere. I Norge brytes b. ved Eidsberg i Telemarken. Til finere b. foretrækkes i alm. kunststen, hvor smergel, carborundum el. andre haarde substanser er sammenkittet ved hjælp av cement el. andre bindemidler.

Brynhild (t. Brünhild), navnkundig skjoldmo i Vølsungsagnet (se Brunehilde, Volsungerne).

Brünig, Schweiz. alpepasvei fra Sarnen Unterwalden sydover til Brienz, 1 004 m., nu gjennemskaaret av jernbanen Luzern—Meiringen—Brienz.

Brynildsen, Johan (1852—), n. leksikograf, fra 1876 docent i nyere sprog ved sjokrigsskolen paa Horten. Har utgit flere fortræffelige engelske ordboker og en utforlig tysk-norsk. Foruten ved en fylde av nye iagttagelser utmerker disse arbeider sig ved sine træffende oversættelser, hvor det sær-norske ordforraad er kommet til sin fulde ret.

Brynje er den nordiske betegnelse for den del av rustningen som tjente til overkroppens beskyttelse. Ring-b. er en skjorte av sammenflettede smaa jernringer; spange-b. bestaar av jernplater (platerustning).

Brünn (tsjek. Brno), Tsjekkoslovakiet, hovedstad i Mähren, mellem Zwittawa og Schwarzawa, 227 m. o. h., knutepunktet i den osterr.-ung. statsbane, 133 000 indb., hvorav $^1/_3$ tsjekker. I nordvest og i ost for den indre gammeldagse by ligger de nyere bydele. Vigtig industri- og handelsby. Især stor klædesfabrikation. Endvidere sukker-, bomuld-, maskinfabrikker, ølbryggerier. Sæte for statholder og landdag. Med B. er sammenvokset den tsjekkiske industriby Königsfeld med 10 000 indb. — B. hadde sin glanstid i det 14 aarh.

Brünnich, Morten Thrane (1737—1827), d. zoolog og mineralog, ekstraordinær professor i zoologi og mineralogi i Kjobenhavn, en av grundlæggerne av dansk entomologi. Efter en mangesidig videnskabelig virksomhet blev B. valgt ind i en kommission som sendtes til Norge for at undersøke forholdene ved Kongsberg solvverk. Fra 1784 til 1814 opholdt han sig næsten stadig her i landet, blev direktor ved Kongsberg (1791) og overberghauptmand. Skrev bl. a. «Historiske efterretninger om Norges bjergværker 1516—23» (1819) og «Kongsberg solvværk 1623—1723» (1826).

Brynnilen, en lav liten ø, skilt fra fastlandet ved et trangt sund paa nordsiden av Kvænangsfjordens munding. Øen, hvorover grænsen mellem Troms og Finnmark fylker gaar, er det vestligste punkt i Finnmark fylke (10° 27′ 45″ ost for Kristiania observatorium).

Bryologī, læren om moserne; bryolog, en som studerer moserne.

Bryōnia, slegt av græskarfamilien, ved ranker klatrende urter med uanselige gulgrønne og enkjønnede blomster og bærfrugter. *B. alba* og *b. dioica*, hvis blade i form minder om vinløv, er prydvekster som ofte plantes ved verandaer og lysthuse. Den første er ogsaa fundet forvildet i det sydlige Norge. Giftplanter.

Bryophy′ta el. museineæ kaldes i planteriket mosernes store række.

Bryozōa, se Mosdyr.

Brüssel (fr. Bruxelles, flamsk Brussel), Belgiens hovedstad, noget nær midt i landet, i prov. Brabant, ved Senne, tillop til Schelde, 177 000 indb., med forstæderne, som danner 13 særskilte kommuner, 756 000 indb. (1912). Forstæderne, «faubourgs», nemlig Schaerbeck, St. Josseten-Noode, Etterbeck, Ixelles, St. Gilles, Anderlecht, Molenbeek-St. Jean, Laeken, Uccle, Forest, Jette St. Pierre, Koekelberg og Woluwe-St.-Lambert, skilles fra hovedbyen ved et belte av særdeles brede boulevarder. B. ligger i en frugtbar, tæt befolket egn, og er en av Europas vakreste byer. Den nordvestlige del av byen er den ældste del, lavestliggende, bebodd mest av flamlændere og gjennemskaaret av kanaler, hvorav en forer til Rupel og sætter B. i forbindelse med Antwerpen, og en anden til Sambre (Charleroi). Den sydostlige bydel ligger paa en høide og er bebodd mest av fødsels- og pengearistokratiet. Av bygninger kan nævnes det vældige nye justispalads,

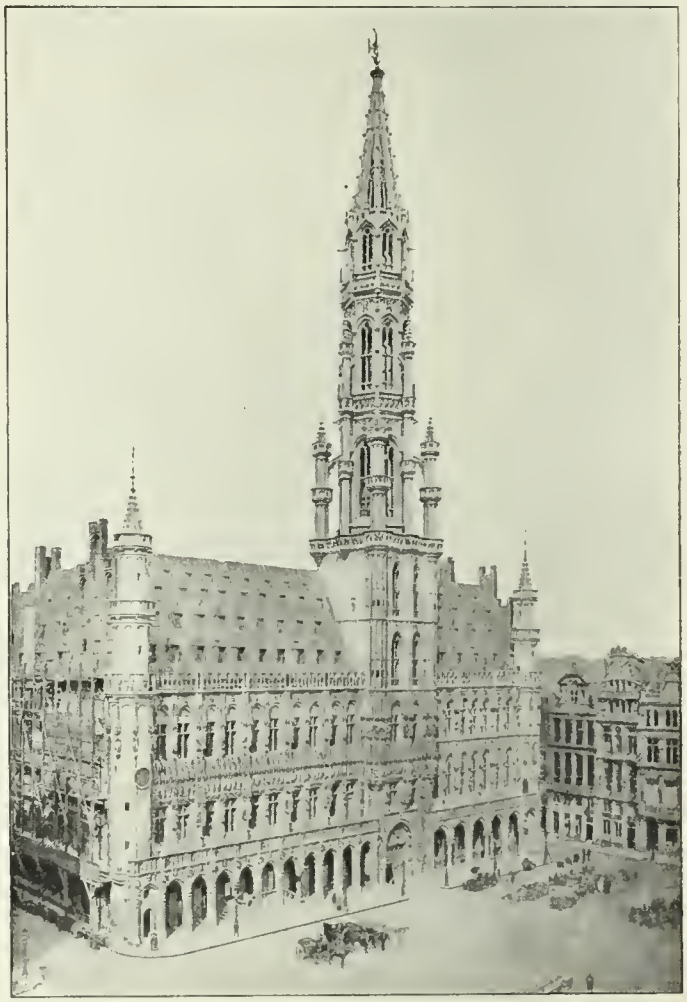

Brüssel: Hôtel de ville.

den største bygning fra forr. aarh. I den nedre bydel, hvor industri og handel har sit sæte, er det interessanteste parti torvet, med byens merkeligste bygning, Hôtel de ville, bygget i første halvdel av det 15 aarh., og andre sjeldne bygninger. Her henrettedes Egmont og Hoorn 1568. Kirken St. Gudule er berømt for sine statuer, glasmalerier og træutskjæringer. Kunstsamlinger med sjeldenheter av de store flamske mestere. Det «frie» universitet grundet 1834. B. og dets forstæder er sætet for en betydelig industri, særlig i kniplinger, utstyrsartikler, bronse, uld, bomuld, kjøretøier, og en betydelig handel, hovedsagelig utforsel av industrivarer. Foruten de forannævnte kanaler er der ogsaa kanalforbindelse med havet ved Ostende. B. har en betydelig skibsfart, væsentlig smaafartøier. Der er i de sidste aar anlagt en stor havn i nord ved Laeken. Norge repræsenteres ved sin minister i Stockholm. — B. nævnes først i det 7 aarh. Det hadde en gunstig beliggenhet

ved den store handelsvei mellem Brügge og Köln. Det var residensstad for hertugerne av Brabant og senere for de spanske statholdere. Da det efter sin deltagelse i den nederlandske opstand mot Spanien var erobret 1585, gik dets velstand tilbake, og først under det østerrikske herredømme i det 18 aarh. begyndte ny opkomst. Mellem 1815 og 1830 var det skiftende med Haag de forenede Nederlandes hovedstad. Opløpet i B. 25 aug. 1830 gav signalet til den belg. revolution (gatekampene i B. 23—26 sept. 1830). Siden har B. været Belgiens hovedstad. Under Verdenskrigen rykket tyskerne ind i B. den 20 aug. 1914 og holdt byen besat indtil efter vaabenstilstanden høsten 1918.

Brüsselerkniplinger, se Kniplinger.

Brüsselertepper væves som floiel, men med uopskaarne poltraadløkker av uld. Grundvævningen er av hampegarn. Ved egte b. anvendes sæt av poltraader (3—8), med likesaa mange traader som mønstret har farver. Hver enkelt farvet traad kan da danne løkke efter mønstret som derved blir rent. Ved uegte b. erstattes hvert sæt poltraader av en ved paatrykning stykkevis forskjelligfarvet traad, mønstret derfor forvisket.

Brystbenet *(sternum)* er en lang, flat knokkel, som hos mennesket danner den forreste (ventrale) del av brystkassen og til siderne staar i ledforbindelse med de 7 øverste par ribben. Føles let under huden. Bestaar av tre dele, som er forbundet ved brusk, hos ældre oftest benet sammenvokset. Haandtaket *(manubrium)* er bredest og tykkest, har ledstraaler for kravebenet og 1ste ribbenpar. Den øverste rand er indskaaret og begrænser halsgropen nedad. Klingen *(corpus)* danner en let fremstaaende vinkel med haandtaket, svarende til leddene for 2det ribbenpar. Sverdspidsen *(processus xiphoideus)* bærer ingen ribben, men stikker frit ned mellem de to ribbenbuer.

Brystbyld, se Bryster.

Bryster *(mammæ)*, betegnelse for de to fremhvælvninger paa brystet hos kvinder (sjeldnere ogsaa i lettere grad hos mænd, særlig hos visse menneskeraceer). B. er dannet av de to melkekjertler og av fett som omslutter og dækker disse. I barndommen er melkekjertlerne tilstede som anlæg, ens hos begge kjøn, hos piker begynder de at utvikle sig videre i pubertetsalderen. Dog bestaar b. hos kvinder som ikke har født, væsentlig av bindevæv og fett. Sin fulde utvikling naar kjertlerne først under svangerskapet. Den utviklede kjertel strækker sig fra 3dje til 7de ribben. Den er halvkuleformet og sammensat av 15—20 kegleformige enkelte kjertler eller lapper, som er radiært ordnet omkring den fremspringende brystvorte *(papilla mammæ)* og munder paa denne med hver sin utførselsgang. Papillen er omgit av en mørkere hudsone *(areola)*, som viser en krans av knuter, dannet av store svedkjertler. Ogsaa disse kan under diegivningen avsondre en melkelignende væske. Sonen blir tydeligere under svangerskapet. B. blir let sæte for sygdomme og irritationstilstande. Hos nyfødte kan de svulme og avsondre «heksemelk». En lettere hævelse med ømhet kan ogsaa indtræde hos begge kjøn i pubertetsalderen og hos kvinder under menstruationen. Under diegivningen kommer det ikke sjelden, oftest i tredje eller fjerde uke efter fødselen, til betændelse *(mastit)*, som følge av smitte gjennem smaa sprækker i papillen. Den kan gaa tilbake ved behandling med omslag og uttapning av melken, eller utvikle sig til brystbyld, som maa opereres. Den er meget smertefuld. De kvindelige b. blir ogsaa forholdsvis ofte sæte for svulster, saavel godartede som kræftsvulster. De sidste kan begynde som en begrænset, haard knute, som længe holder sig uomfindtlig. Ved tidlig operation er utsigten til helbredelse god, derimot ikke hvis sygdommen har bredt sig til lymfeknuterne i akselhulen.

Brysthindebetændelse (plevrit) kan være en egen sygdom av reumatisk natur eller optræde sammen med gigtfeber (s. d.), men ledsager oftest lungesygdomme, særlig lungetuberkulose. Er ikke sjelden det første symptom paa en saadan. Dette kan skyldes at en avgrænset og tidligere ubemerket lungetuberkulose bryter gjennem til plevrahulen, eller smitten kan stamme fra en tuberkulos lymfeknute nær lungeroten og først senere fra plevra brede sig ind i lungen. B. begynder undertiden pludselig med frostanfald og kan da forveksles med lungebetændelse. Oftere utvikler den sig mere snikende. Forløpet er som regel langtrukkent. Den betændte del av brysthinden blir ru og glidningen av plevrabladene mot hverandre derved vanskeliggjort (tør plevrit). Patienten føler et pinlig hold, aander overfladisk og er ofte plaget av hoste. Ved langvarig forløp dannes der som regel væskeansamling (ekssudat) i plevrahulen (vaat plevrit). Er denne sparsom, kan den opsuges av organismen, er den meget rikelig (til 2 l. eller mere), maa den fjernes ved hjælp av en hulnaal som stikkes ind gjennem brystvæggen. Er betændelsesbakterier kommet med, kan ekssudatet bli mere eller mindre materieagtig (purulent plevrit, *empyem*). Denne tilstand følger oftest paa lungebetændelse. Den kræver operation med drænering av plevrahulen til betændelsen er helbredet.

Brysthinden *(pleura)*, den tynde bindevævshinde som dækker lungernes overflate og omkring lungerotterne slaar sig over paa mediastinum (se Brysthulen) og utklær yttervæggen av lungerummene. B. faar saaledes et lungeblad og et vægblad. De to blade ligger tæt op til hverandre og omslutter den trange, lufttomme og lufttætte plevrahule el. lungesæk, som omgir hele lungen. Plevra-bladene er paa indsiden speilglatte og holdes fugtige av en sparsom serøs væske. Derved lettes lungernes bevægelser under aandingen.

Brysthulen, den øverste del av den oprindelig fælles kropshule som er adskilt fra bukhulen ved mellemgulvet. Den er ved en skillevæg, *mediastinum*, som gaar fra hvirvelsoilen til brystbenet, delt i de to lungerum. Mediastinum indeholder hjertet med de store aarestammer, luftrøret med dets to grener, brislen eller dens rester og spiserøret. I lungerummene er lungerne frit ophængt til mediastinum ved sine aarer og luftrørsgrener, til alle sider omsluttet av brysthinden (s. d.). Indaanding bevirkes ved utvidelse av b., dels ved at ribbenene hæves (brystkassen utvides), dels ved at mellemgulvet sænkes. Da lungerne hos den levende altid er sterkt utspilt, slik at de falder sammen ved aapning av b., og derfor øver et elastisk drag indover, hersker der i b. et undertryk eller negativt tryk, som virker sugende paa omgivelserne. Derved befordres saavel utaandingen som særlig tilstrømningen av blodet i legemets vener til de store venestammer og disses tømning i høire hjertekammer. Undertrykket øker ved indaandingen og avtar ved utaandingen uten dog at kunne gaa over i positivt tryk saalænge luftveiene staar aapne.

Brysthvirvler, de hvirvler som bærer ribben, hos mennesket 12.

Brysthøide, eg. 1.3 m. over høieste rot, det alm. sted for maaling av tykkelsen paa staaende trær. Den uregelmæssighet i stammeformen som er foraarsaket av «rotutsvællingen», er her som regel oplørt.

Brystkassen *(thorax)*, skelettet i kroppens brystdel. Bestaar av de 12 brysthvirvler, de 12 par ribben og brystbenet (se pl. Menneskets anatomi I, A og B). Omslutter brystrummet, hvori lungerne, hjertet med de store aarestammer, spiserøret og størstedelen av

mavesækken og leveren er beliggende. B. er meget elastisk, den kan utvides ved hævning av ribbenene (sml. Brysthulen). B. er forholdsvis rummeligere hos mænd end hos kvinder og viser i bygning store individuelle forskjeller. En lang, flat b. med hængende ribben og fremstaaende brystbensvinkel (se art. Brystben) ansees som tegn paa svak konstitution med særlig disposition for tæring.

Brystkrampe, se Angina pectoris.

Brystkræft, se Bryster.

Brystmusklerne, musklerne paa forsiden av brystkassen og mellem ribbenene. Specielt den store b. *(musculus pectoralis major)*, som utspringer fra brystbenet og kravebenet, gaar utover like under huden og fæster sig paa overarmsbenet (se planche Menneskets anatomi I, C), og den lille b. *(m. p. minor)*, som gaar dækket av foregaaende fra fremre del av 2det til 5te ribben til skulderbladets ravneneb.

Brystning, et lavere vern om en terrasse, balkon, trappe o. l. Kan være hel eller gjennembrutt eller prydet med balustrer og ornamenter. Betegner særlig den del av væggen som ligger mellem gulvet og vinduets underkant.

Brystskjold, rygsiden av insekters første brystring (se Biller og Insekter).

Brystsyke, se Lungetuberkulose.

Brysttap, en tapforbindelse, hvor befæstigelsens fasthet og stohet er sikret ved et fra tappen fremspringende led (bryst), som griper ind i en tilsvarende fordypning.

Brystte *(species pectorales)* indeholder væsentlig lakris- og altæarot; brukes endnu tildels som husraad mot hoste.

Brystvattersott *(hydrothorax)*, ansamling av blodvand, seros væske i lungesækken, symptom ved den almindelige paa grund av hjerte- og nyresygdomme optrædende vattersott. I motsætning til lungehindebetændelsen, som i regelen optræder ensidig, er b. hyppigst dobbeltsidig.

Brystvernet ved en befæstning skal gi forsvareren anledning til bedst mulig at utnytte sine skytevaaben, samtidig med at det tjener til direkte dækning for den aktive del av besætningen. B.s tykkelse bestemmes ved den beskytning hvorfor det kan bli utsat, og det materiale hvorav det utføres: jord, sten, betong, fast fjeld o. s. v. Mens b. ved en skyttergrav av jord likeoverfor infanteriild kan indskrænkes til 1—3 m., kan det ved permanente sjofæstninger gaa op til 30—40 m. B.s overste, paa det nærmeste horisontale flate kaldes kronen; denne gaar fortil over i ytre og baktil i indre brystvernsskraaning. Denne sidste gjøres ved hjælp av beklædning saa steil som mulig, dels for at øke det dækkede rum bak b., dels for at gi skytterne en bekvem anlægsstilling. Kronens høieste, indre rand benævnes ildlinjen.

Brystvorte, se Bryster.

Brytekamp blev allerede av oldtidens folk dyrket som idræt efter bestemt fastsatte regler. Beromt er saaledes den av Homer i «Iliaden»s 23 sang besungne b. mellem Aias og Odysseus, og ved grækernes olympiske og istmiske leke spillet b. en stor rolle, bl. a. som den sidste og avgjørende øvelse i femkampen (pentathlon). Hos romerne dyrkedes ogsaa b., dog mindre som legemlig opdragelsesmiddel, snarere, i hvert fald i keisertiden, som professionel sport, der utøvedes av slaver eller frigivne. Nordboerne dyrket b. sammen med andre idrætter (Tors kamp med den gamle kvinde under besøket hos Utgarðaloki). — I middelalderen dyrkedes b. i Tyskland, delvis som et led i fegtekamp; en fegtehaandbok med talrike illustrationer, som Albrecht Dürer utgav 1512, og «Die Ringerkunst» av Fabian von Auerswald med 85 træsnit av Lucas Cranach viser at b. stod i blomst i Tyskland paa reformationstiden. Den moderne b., som almindelig gaar under navn av græsk-romersk, har sit hjemsted i Sydfrankrike, fra hvis markeder og folkefester den fra midten av 19 aarh. utbredte sig over hele det øvrige Europa som en almindelig yndet idræt. I denne er det kun tillatt at utføre grep med flat haand og kun fra issen til hoften; slag, stot, benspænding, spark, strangulering (kvælergrep) o. s. v. er forbudt. Beseiret er den som berører jorden (underlaget) med begge skuldre paa samme tid. De almindelige vegtklasser er nu: bantam (indtil 55 kg.), fjærvegt (55—60), letvegt (60—67½), mellemvegt A (67½—75), mellemvegt B (75—82½), sværvegt (over 82½ kg.). I Schweiz øves en særlig art av b., «la lutte au caleçon», hvor motstanderne er ifort lærbukser av snit som svømmebukser og ved kampens begyndelse har tak i hinanden med en haand i bukselinningen ved hoften og med den anden paa den opbrettede del av bukserne paa det ene laar. I Tyrkiet er b. en national idræt; der kjæmpes med noken overkrop, som er indgnedet med olje. Jfr. ogsaa Jiu-jitsu.

Brytning betegner i nordisk sproghistorie det fænomen at kort *e* forandres til *ja*, som i oldn. *bjarg*, berg, ved siden av *berg*, eller oldsv. *jak*, jeg, ved siden av oldn. *ek*, naar der i den følgende stavelse stod (eller hadde staat) en *a*. Foran en (oprindelig) *u* gik *e* over til *io* (sml. n. *jord* med t. *Erde*). Efter sin oprindelse kaldes begge disse sorter b. for *a*-b. og *u*-b. — Efter tysk lingvistisk sprogbruk betegner b. delvis andre vokalforandringer, f. eks. *ich spreche*, men *du sprichst*.

Brytning (refraktion), den retningsforandring som en bølgestraale (se Bølgebevægelse) erholder ved skilleflaten mellem to medier, naar bølgen gaar fra det ene medium ind i det andet. Lettest iagttages brytningen ved lysstraaler. Hvis *SC* er en lysstraale i luft som træffer vandspeilet *AB*, vil en del av lyset reflekteres og en anden del gaa ind i vandet langs *CD*. En perpendikulær paa skilleflaten kaldes indfaldsloddet, vinkelen mellem dette og den indfaldende straale indfaldsvinkel *(i)* og vinkelen mellem den brutte straale og indfaldsloddet b.s-vinkel *(b)*. Er det brytende medium isotropt, d. v. s. i optisk henseende ens i alle retninger, saa gjælder følgende av hollænderen W. Snell (Snellius) i 1621 opdagede love: Den brutte og den indfaldende straale ligger i hvert sit medium paa hver sin side av indfaldsloddet og i indfaldsplanet (d. e. et plan gjennem den indfaldende straale lodret paa skilleflaten). Og: Forholdet mellem sinus til indfaldsvinkel og sinus til b.s-vinkel er konstant for de samme to medier. Dette forhold kaldes b.s-forhold el. b.s-indeks og er lik forholdet mellem bølgens forplantningshastigheter i første og andet medium. B.s-forholdet for lys mellem det tomme rum og et medium kaldes dettes absolutte b.s-forhold. Det er for luft ved normal-tryk og -temperatur 1.00029, for vand 1.333, kronglas 1.515 til 1.615, flintglas 1.609 til 1.752, diamant 2.487. Disse tal gjælder det gule natriumlys (se Dispersion). Mens de egentlig gjennemsigtige stoffers absolutte b.-s-forhold altid er større end 1, kan det ved metaller være mindre end 1, f. eks. ved sølv 0.18. Elektromagnetiske bølger (s. d.) og lydbølger brytes ogsaa efter Snellius' love, men b.s-indeks er naturligvis da forskjellig. — Se forøvrig under Linse.

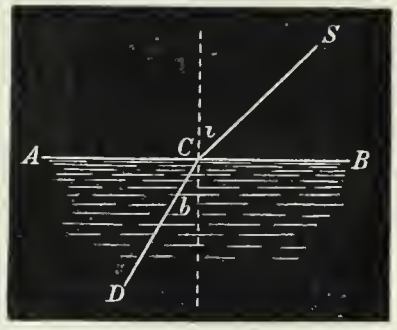

Brytning (refraktion).

Prisme, Oie, Totalrefleksion, Regnbue, Fata morgana, Bisol, Hildring, Stjerners funklen, Dobbeltbrytning.

Brüx, Böhmen, by ved Biela, mellem Mittelgebirge og Erzgebirge, sydvest for Teplitz, 238 m. o. h., 27 000 indb., hvorav 1/5 tsjekker. Midtpunkt for det nordvestlige böhmiske brunkulbækken. Fabrikation av og handel med sukker, spiritus o. a. I syd landsbyerne Püllna og Saidschütz med bittervandkilder. 1895 en jordindstyrtning, hvorved en mængde huse pludselig sank ned i jorden.

Brzezany *[brzæžány]*, by i Galizien, ved Zlota Lipa, bielv til Dnjestr, 82 km. sydøst for Lemberg, 13 000 indb., for det meste polakker.

Brzeziny *[brzežíny]*, Polen, by i guv. Petrokov, ost for Lodz, 8 000 indb. Uld- og lærfabrikation.

Bræ, bræelver. Ved en b. forstaaes en ismasse som paa heldende underlag under tyngdens paavirkning langsomt bevæger sig nedover som en seig væske som

Bræ: Okstindernes brædække.

bek eller lak. Den nedbør som falder ovenfor snelinjen (s. d.) (for det meste i form av sne), vil ikke smelte bort i sommerens løp. Her vil derfor ophopes sne. Den del av b. hvor dette sker, kaldes b.s firnomraade eller næringsomraade (fr. *nevé*). Paa grund av trykket vil firnomraadets sne i dypet gaa over til is, idet man som mellemtilstand har grovkornet sne (t. *Firn*). Denne is vil, fordi den er plastisk, bevæge sig nedover mot lavere egne, hvor den efterhaanden smelter. Den del av b. hvor smeltningen foregaar, avsmeltningsomraadet, har sedvanlig form av en tunge og kaldes is-b. Man har 4 hovedtyper av b.: 1. Indlandsistypen, hvor man har et storre, sedvanlig konvekst firnomraade, hvorfra der gaar ut flere b.-tunger. Den skjuler helt og bevæger sig uavhængig av det underliggende terrængs former, saaledes at bræskjel og vandskjel ofte er forskjellige. Enkelte fjeldtopper kan dog rage op av indlandsisen (nunatakker). Mest utviklet findes denne type paa Gronland, mindre paa Island og i Norge (f. eks. Jostedalsbræen). 2. Spitsbergentypen. Storre sammenhængende b.-omraader, hvis bevægelse er helt avhængig av det underliggende fjelds former, som gir sig tydelig til kjende i b.s overflate. 3. Forlandstypen. Flere b.-tunger forener sig med hinanden og danner en stor jevn ismasse paa et flatere land. 4. Den alpine type, hvor der fra hvert firnomraade som er skaalformet, gaar ut én b.-tunge, og vel begrænset av isfrie

Bræ: Bodalsbræen i Loen, Nordfjord.

fjeldrygger. — En b.s bevægelse er fuldstændig overensstemmende med bevægelsen hos en elv. Hastigheten er storre i midten end langs kanterne, storre i overflaten end langs bunden. Den er meget liten. Den er størst hos de store b. (ved de grønlandske optil ca. 30 m. pr. dogn), mindst hos de smaa (nogen dm. pr. dogn hos de norske b. og Alpe-b.). Er der ujevnheter i b.-tungens leie, opstaar sprækker i b., længdesprækker og tversprækker. Gaar b. utover et brat stup, vil ismasserne styrte utover og knuses; men efterpaa vil de igjen forenes og danne en ny, fuldstændig sammenhængende b., f. eks. Suphellebræen og Frostisen. To b. kan forene sig til én akkurat som to elver. Det paa b.s overflate fremkomne smeltevand rinder gjennem sprækkerne ned til bunden av b., hvor det forener sig med smeltevandet fra b.s underside. Alt dette vand kommer som en grumset elv, b.-elven, frem av en aapning, b.-porten, i b.s nedre ende. Paa b. falder ofte ned sten og grus fra de omliggende fjelde. Dette losmateriale ordner sig paa grund av b.s bevægelse i lange volder parallele med b. langs dennes rand (sidemoræner og midtmoræner). Forener to b. sig med hinanden, vil to av sidemorænerne gaa sammen, og paa denne maate vil ogsaa en midtmoræne kunne opstaa. Ogsaa paa bunden av b. og i b. findes stenmateriale, som losrives fra bunden og forhoininger paa denne (indre moræner og bundmoræner). Stener som er frosset fast til b.s underside, skurer og polerer fjeldgrunden og frembringer striper i den parallele med b.-bevægelsen. Disse striper kaldes skuringsstriper. Stenene selv faar ogsaa stri-

Bræ: Lilliehöökbræen, Spitsbergen.

Trykt juni 1920.

per (skurestener). Alle forhøininger i b.s leie avrundes paa den side som vender mot b.-bevægelsen (stotsiden), derimot ikke paa den anden side (læsiden). Disse faar derved et eiendommelig utseende, jevn stigning paa den ene side og ofte brat avheld paa den anden: de kaldes hvalskrotfjelde *(roches moutonnées)*. Der hvor b. ender, vil alt losmateriale avsætte sig i form av en vold (endemoræne). En særlig betydning har skuringsstriper, hvalskrotfjelde, skurestener og endemoræner derved at de tjener som vidnesbyrd om hvor langt b. har gaat, og det er ved hjælp av disse vidnesbyrd at man har kunnet paavise at b. i en nær geologisk fortid (istiden) hadde en langt større utbredelse end nu. B. er størst og talrikst i de om polerne liggende lande som berores av kolde havstrømme, Grønland, Spitsbergen, sydpolarlandene. Desuten findes b. paa de høieste fjelde i alle verdensdele. I Norge er de største b. Jostedalsbræen, Folgefonnen og Svartisen.

Brækjern er en staalstang med kiledannet spids og brukes f. eks. til opbrytning av pakkasser, nedrivningsarbeider o. l. Undertiden er b. spaltet og bøiet i den ene ende.

Brække (sjøuttr.); b. et anker fra grunden: faa det til at slippe sit tak i grunden, saa det kan hales op. — B. brukes ogsaa (intransitivt) om taug: gaa av, ryke.

Brækmiddel, se Brækning.

Brækmo, Sivert (1853—), n. fangstskipper. Har som fangstmand paa Ishavet opholdt sig nordpaa, dels i Vardø, dels i Tromsø, siden 1870-aarene. B. overvintret meget eventyrlig i Isfjorden, Spitsbergen, vinteren 1893—94. Hadde sommeren 1906 to ganger fuld fangst, hvilket især skyldtes en under fangsten anvendt liten motorbaat, som for første gang anvendtes til dette øiemed.

Brækning, opkastning *(vomitus)* er en pludselig, stotvis uttommelse gjennem munden av maveindholdet paa grund av en krampagtig sammentrækning av mavesækkens muskulatur og navnlig av mellemgulvet og bukmusklerne. B., forut for hvilken der i regelen føles kvalme og ildebefindende, fremkaldes først og fremst ved direkte paavirkning paa maveslimhinden og er derfor et symptom ved forskjellige mavesygdomme (mavekatarr, -kræft o. s. v.) og ved forgiftninger, hvor der sker en irritation av maveslimhinden (ætsende gifter, bedærvet mat). B. optræder ogsaa ved andre sygdomme i underlivsorganerne, navnlig naar disse gir anledning til irritation av bukhinden (saaledes ogsaa ved svangerskap), samt ved irritation av svelget. Ved bukhindebetændelse er b. et fremtrædende symptom, likeledes naar passagen i tarmen er hindret, f. eks. ved tarmslyng eller brok; der kan da endog opbrækkes ekskrementlugtende tarmindhold. — Endvidere kan b. fremkaldes ved paavirkning av hjernen enten ved betændelsesprocesser (hjernebetændelse, -rystelse, -svulster) eller ved indvirkning av gifter paa hjernen (tobak, alkohol, apomorfin). B. optræder ogsaa ved forskjellige andre nervøse lidelser: hysteri, sjøsyke o. s. v. — Som brækmidler anvendes brækrot, brækvinsten, kobbersulfat, saapevand o. s. v., som fremkalder b. ved at irritere maveslimhinden, samt apomorfin, som virker paa hjernen: de anvendes dog nu sjelden undtagen ved visse forgiftninger. Behandlingen av b. bestaar i ro, hoffmannsdraaper, sodavand, smaa isstykker, ismelk; naar b. er et symptom paa en alvorligere lidelse, maa behandlingen rettes herimot.

Brækning av lin, hamp, jute o. l. utføres for at lette adskillelsen av basten fra stænglernes trægtige bestanddele, som ved b. opdeles i smaastykker. B. foregaar derved at materialet føres mellem riflede valser, tildels med periodisk vekslende omdreining, saa det brækkes flere ganger ved én gjennemgang. Sml. Lin.

Brækknøtt, se Rævekaker.

Brækrotsplanten *(uragoga ipecacuanha)*, giftplante, beslegtet med kaffeplanten, en liten busk, hjemmehørende i Brasiliens og Bolivias skoger, hvor rotterne, brækrot *(radix ipecacuanhæ)* indsamles av de indfødte og sendes til Rio de Janeiro. Brækrot anvendes i medicinen især til at fremkalde brækning eller sammen med opium som middel mot diarré, dels som te mot hoste.

Brækstad, Hans Lien (1845—1915), n. konsulatembedsmand og eng. publicist, f. i Trondhjem. Fra sin fødeby, hvor han 1866—77 drev en bok- og papirhandel, flyttet B. til London hvor han efterhaanden utfoldet en omfangsrik virksomhet som litterat. Han skrev i talrike engelske dagblade og tidsskrifter og overførte en række nordiske verker til engelsk, bl. a. av Asbjørnsen, Bjørnson, Lie og H. C. Andersen, hvorhos han arbeidet for at indføre Ibsen paa den engelske skueplads. 1902—04 bereiste han store dele av Europa for at forberede utgivelsen av en række store reproduktionsverker («Great masters» m. fl., 1904 flg.). Under unionsstridigheterne deltok han ivrig i arbeidet for at retlede den offentlige mening i England angaaende Norges sak, bl. a. ved brochuren «The constitution of Norway» (London 1905). 1906 blev han utnævnt til Norges vicekonsul i London, en stilling han indehadde til kort tid før sin død.

Brækvinsten, vinsurt antimonoksyd-kali,

$$C_2H_4O_2 < \begin{matrix} COO\,SbO \\ COOK \end{matrix} + {}^1{}_2H_2O.$$

Hvitt, krystallinsk pulver. Det tidligst kjendte vandopløselige antimonsalt. Brukes i bomuldsfarveriet, idet man ved dypning først i garveuttræk og derefter i b.-oplosning impregnerer taverne med garvesurt antimonoksyd, der tjener som beis (se Beisning). I medicinen brukes det som brækmiddel.

Brækvogn, se Bremsevogn.

Brændefeiden kaldte den norske almue svenskernes herjetog i Bohuslen vinteren febr. 1612 under Jesper Mattsson Cruus. Ved denne leilighet blev store dele av lenet brændt, saaledes Konghelle og hele Hisingen, 450 gaarder i Indland fogderi, 31 gaarder paa Oroust og Tjörn samt 92 gaarder paa Hisingen. Se «Historisk Tidsskrift» 4 række, 3 bd., side 218 ff.

Brændemerke var i ældre tider, da de barbariske straffe stod høit i kurs, en almindelig anvendt straf, navnlig overfor den slags forbrydere som i særlig grad foragtedes de uærlige, tyver o. l. Der brændtes da med et glødende jern et merke ind paa forbrydernes ryg eller pande, forat man kunde ta sig iagt for dem og gjenkjende dem hvis de paany blev grepet i en forbrydelse.

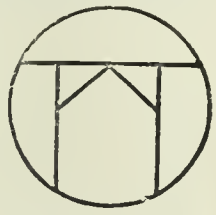

Brændemerke forestillende en galge. (Kra. politimuseum.)

Brændenesle, se Neslefamilien.

Brænder, den del av en lampe el. et kokeapparat som begrænser flammen, jfr. Auer-b., Lamper o. s. v.

Brænderi, se Spiritus.

Brændevin er en alm. betegnelse for sterkere (oftest 30 à 60 pct. alkoholholdige) ved destillation erholdte alkoholiske drikke. De vigtigste b. er: 1. potetes-b. (spiritus); 2. korn-b. av hvete, byg eller rug; 3. melassesprit av den fra runkelroesukker-fabrikationen faldne sidste sirup; disse indeholder like indtil 96 pct. alkohol; 4. konjak (fransk b. eller vinsprit), destillert av vin; lignende produkter er: armagnak og tenaréze; 5. rum, destillert av gjæret melasse fra sukkerrøret; 6. arak, utvundet av ris; ved tilsætning av sukker faaes arakpunsch; 7. likører, som er blandinger av fuselfri sprit med æteriske oljer og mere eller mindre sukker,

f. eks. rataffia (ofte av kirsebær), erême samt maraschino; den sidste indeholder uttræk av kjerner av vildtvoksende kirsebær og er derfor litt blaasyreholdig; absinth med uttræk av malurt og anis; bitter, som indeholder forskjellige bitterstoffer etc.; 8. egentlig toddy, av gjæret palmesaft; 9. whisky, som er et slags raa-b. av roket kornmalt; 10. genever, av rug med tilsætning av enebær; 11. akevit, som er potetes- eller hvetesprit med tilsætning av karve eller andre essenser; til samme klasse kan regnes den svenske «renad», pomerans o. fl. (Se forovrig de enkelte specialart. samt Alkohol, Alkoholbeskatning, Avholdssaken, Brændevinsbeskatning, Destillation, Spiritus.)

Brændevinsbeskatning. Brænderierne betaler av sin tilvirkning en avgift til staten, for tiden (1919) kr. 2.53 pr. l. à 100 pct.s alkoholstyrke. Brændevinsavgiften utgjorde for budgetaaret 1915—16 6 328 291 kr., for 1916—17 4 430 667 kr. og for 1917—18 1 130 397 kr. Ved indforsel fra utlandet betales for tiden (1919) i told for brændevin paa flasker og i anden emballage med mindre indhold end 50 l. uten hensyn til styrken kr. 2.65 pr. l.; paa storre emballage pr. l. beregnet til 100 pct. alkoholstyrke kr. 2.80. Er varen tilsat med sukker eller andet, hvorved styrken angives urigtig paa alkoholometeret (s. d.), betales i told kr. 3.45 pr. kg. — Tolden paa brændevin indbragte i 1914 3 701 000 kr., 1915 4 931 000 kr., 1916 4 468 000 kr. og 1917 881 000 kr. Senere er toldintraderne paa denne post steget noget. Sml. Alkoholbeskatning.

Brændevinslovgivning, se Avholdssaken.

Brændflate, brændlinje, brændpunkt. Lysstraaler som falder paa et krumt speil eller en linse parallelt med deres optiske akse (se Akse), vil efter refleksion eller brytning skjære hverandre i et punkt, enten virkelig eller naar de tænkes forlænget bak speilet (linsen). Dette punkt kaldes brændpunktet. Brændplan er et plan lodret paa aksen gjennem brændpunktet. Hvis de brytende eller speilende flater utgjor en betydelig del av en hel kuleflate, dannes intet brændpunkt, men en brændflate, og et snit gjennem denne danner en brændlinje.

Brændglas, en ikke for liten samlelinse (se Linse); holdes den mot solen, samles solstraalerne i brændpunktet, og anbringes en brændbar gjenstand her, kan den fatte ild.

Brænding, bolge som bryter. Jo grundere vandet er, desto langsommere gaar bolgerne. Kommer bolger fra dypet ind paa grundere vand, trænges de derfor sammen, blir høiere og brytes i toppen. Gaar bolgerne mot en steil strand, blir de kastet tilbake, de tilbakekastede bolger interfererer (se Interferens med de indfaldende, og der opstaar en skvulpen med høie bolgetopper, som kan bryte. B. blir især stor omkring skjær og smaa øer; her utskiller storbolgen en mindre bolge som skyller ind over øen fra alle sider. Det har hændt at b. har gaat over det 41 m. høie fyrtaarn paa Eddystone ved Plymouth. Paa det frie hav brytes bolgetoppene, fordi de er mere utsat for vindtrykket end de lavere dele av bolgen. B. kan der ha en betydelig energi; man har maalt et tryk av 3 kg. pr. $cm.^2$

Brændoffer (hebr. *olāh*), et jodisk offer. Offerdyret skulde være et lytefrit, mandlig dyr. Efter haandspaalæggelsen blev dyret slagtet og skindet flaadd av, hvorefter hele dyret brændtes paa alteret.

Brændpunkt, se Brændflate.

Brændsel el. brændematerialier er i omfattende forstand stoffer som ved sin forbrænding (s. d.) frigjør varme og avgir den til gjenstande som skal ophetes, i økonomisk henseende dog kun saadanne som forekommer i store mængder og ved forbrændingen ikke indvirker skadelig paa det som ophetes eller paa omgivelserne. Et b.s varmeevne avhænger av den varmemængde et bestemt kvantum derav ved sin forbrænding utvikler. Varmeeffekten angives i varmeenheter (kalorier, s. d.), som er den varmemængde som behoves for at opvarme 1 kg. vand fra 0° til 1° C. De egentlige b. indeholder blot to nyttige brændbare bestanddele, kulstof og vandstof, mens tilstedeværende svovel og fosfor, som ogsaa er brændbare legemer, er skadelige, og andre bestanddele, saasom surstof, kvælstof, kiselsyre, lerjord, kali, jernoksyd o. s. v., er indifferente og danner aske, hvorav ønskes mindst mulig. Man har faste, flytende og gasformige b. Forstnævnte anvendes i størst mængde. De flytende b. (s. d.) har imidlertid flere fortrin, nemlig foruten renslighet og letvinthet ved benyttelsen især det at de, fordi de saagodtsom udelukkende bestaar av kulstof og vandstof, optar liten plads i forhold til sin varmeværdi og derfor egner sig til bruk for dampskibe og motorer. De gasformige er derimot voluminøse; men da de benyttes paa produktionsstedet, somoftest er billige og forovrig i flere henseende er fordelagtige, saa er de i mange tilfælde av stor vigtighet. Av faste b. har man forskjellige slags stenkul og de av samme fremstillede koks, desuten træ og trækul, samt torv og torvkul eller torvkoks. Av flytende b. har man spiritus, petroleum og bensin. Av gasformig b. har man lysgas, som blandes med luft før forbrændingen, gas som fremstrommer av jordens indre, «vandgas», «generatorgas», Dowson-gas, sugegas og høiovnsgas.

Brændspeil, et stort hulspeil (se Speil); naar det rettes mot en varmekilde (solen), frembringer det sterk opvarmning omkring brændpunktet.

Brænne, Bernhard Cornelius (1854—), n. fabrikeier og politiker, f. i Trondhjem, overtok 1878 farens farveri og grundla siden et uldspinderi og et mekanisk verksted. Han var stortingsrepræsentant fra Trondhjem 1903—06, 1910—12 og 1916—18. B. sluttet sig til det frisindede venstre og gik febr. 1910 ind i Konows regjering (chef for Arbeidsdepartementet). Han var ogsaa medlem av Bratlies ministerium, men tok avsked allerede aug. 1912.

Brännkyrka, sv. sogn omtr. 6 km. s. f. Stockholm. Sten Stures bondehær, som skulde undsætte hovedstaden, stotte 23 juli 1518 ved B. sammen med Kristian II's hær. Denne seiret først, men bonderne brot atter frem og slog danskerne paa flugt. Den unge Gustaf Vasa bar det svenske banner. 1913 er sognet indlemmet i Stockholm.

Brøchner, Hans (1820—75), d. filosof, studerte teologi, men fik paa grund av sit uttalte fritænkeri ikke lov til at ta teologisk embedseksamen, tok 1845 doktorgraden om et emne av den jodiske historie. 1857 docent og 1870 professor i filosofi. Foruten et stridsskrift mot biskop Martensen om daaben har han utgit en bok om Spinoza (1857), «Problemet om tro og viden» 1868, rettet mot Martensens, Søren Kierkegaards og Rasmus Nielsens behandlinger av problemet, «Det religiose i dets enhed med det humane» (1869), «Bidrag til opfattelsen af udviklingsgangen i filosofiens historie» (1869) og «Filosofiens historie i grundrids» (2 bd. 1873—71). Om de to emner: det religiose problem (forholdet mellem religion og videnskap) og filosofiens historiske utvikling samler alle hans arbeider sig. Hans fremstilling er meget tung og abstrakt og for almindelige læsere nutildags neppe til at forstaa, da den benytter den filosofiske terminologi fra Hegels tid. Paa mange av sine tilhørere har B. ikke desto mindre øvet stor indflydelse baade

ved sin tænkning og ved sin noble person, saaledes paa H. Hoffding og G. Brandes, som i en essay har git en sympatetisk skildring av sin filosofiske lærers personlighet. En overordentlig interessant brevveksling med ungdomsvennen Chr. K. F. Molbech blev utgit av Hoffding 1902. [Litt.: H. Hoffding, «Danske filosofer».]

Brød. Saalænge mennesket har været fastboende og jorddyrkende, har b. været dets hovednæringsmiddel. Kornarternes frugt, malet til mel, blandet med vand og stekt i asken uten først at ha gjæret, var det oprindelige b. Saadan var israeliternes usyrede b.: nutidens joder bruker den dag idag et lignende b. *(matzes)*. Flat-b. og lefse er ogsaa ugjærede b.-sorter av den oprindelige type. Naar den engelske nybygger er paa reise, baker han av hvetemel og vand sin *damper,* som han omvikler med lov og steker i et jordhul i den glohete aske. Paa samme maate baker setesdolen sin «oskestomp», naar han er paa arbeide langt fra folk oppe i heien. Allerede tidlig lærte man at la deigen gjære. Melet indeholder i naturlig tilstand gjæringsvirkende bakterier, som ved sit stofskifte utvikler gasser. Man gjemte litt deig fra den ene bakning til den anden (surdeig). Fra Bibelen vet vi at gjæret b. var i bruk hos joderne. Til minde om utgangen av Ægypten skulde der dog spises usyret b. Ved utgravninger i Ægypten har man fundet gjæret b. fra omkr. 2500 aar f. Kr. og billedlige fremstillinger av kornets maling og b.s bakning. Det oprindelige b.-korn har hos de fleste folkeslag været byg. Nu brukes mest hvete. I Skandinavien, Nordtyskland og det nordlige Rusland er rug det almindelige b.-korn. Havre kan ikke brukes alene til mykt b. Melets bakeevne beror paa dets indhold av g l u t e n (norsk: kleim), et slags plantelim. Dette blir seigt og toielig ved tilsætning av vand, og findes i størst mængde i hvete, som gir det mest letbakte og lettest fordoielige b. (se G l u t e n). B.s fordoielighet og næringsværdi er ogsaa avhængig av melet (s. d.). Grov-b., som under Verdenskrigen fik stor utbredelse hos os under navn av lands-b., har størst næringsindhold. Det utnyttes dog ikke altid saa godt, like til 20 pet. kan gaa ufordoiet bort, men det har diætetisk værdi og fremmer tarmbevægelsen. B. av finsigtet mel har mindre næringsindhold, men utnyttes forholdsvis bedre. Ferskt b. har man anset for usundt. Dette er forsaavidt rigtig, som man er tilboielig til at nedsvelge det ferske b. ufuldstændig tygget, mens det gamle b. maa tygges. Ved ordentlig tygning er der ingen forskjel. — B.-b a k n i n g e n falder i 4 avsnit: deiglægning, hævning, b.s formning og stekning. Deiglægningen kaldes av bakerne vækgjøring; herved blandes melet med vand (eller melk), salt og et hævningsmiddel. Vandtilsætningen retter sig efter melets naturlige vandindhold. Som regel gir 100 g. mel 150 g. deig, som ved stekningen svinder til omtr. 135 g. b. Som hævningsmiddel brukes enten surdeig eller gjær (s. d.) eller begge dele. Alt knades godt sammen, saa hævningsmidlet kan spredes til alle deigens dele. Melstoffet gaar for en del over til sukker. Enten der brukes gjær eller surdeig, foregaar der en alkoholisk gjæring; sukkeret gaar over til kulsyre og alkohol. Kulsyren søker under varmeutviklingen at undvike, men holdes tilbake i deigen, som er blit seig og toielig ved vandets indvirkning paa glutenet. Alkoholen fordamper delvis. Ferskt b. kan dog indeholde op til $^1/_2$ volum-pet. eller omtr. 5 cm.^{3} pr. b. à 1 000 g. Halvdelen svinder efter nogen dages forløp. Der dannes ogsaa syrer i deigen, navnlig eddiksyre og melkesyre. Disse kommer især naar man bruker surdeig, men ogsaa ved gjær, naar gjæringen ledes paa urigtig maate. Herved kan brodet faa en altfor sur smak. Istedenfor gjær eller surdeig brukes undertiden bakepulver (s. d.). B.s formning kaldes av bakerne opslag og kan delvis ske ved maskiner. Stekningen sker ved temmelig høi temperatur, 200° C. eller mere efter b.s storrelse. Ved den sterke varme stanser al gjæring. Skorpen faar en brun farve, fordi sukkeret her gaar over til karamel. I Norge har f l a t-b. været landsfolkets almindelige b. i aarhundreder, indtil by-b. begyndte at bane sig vei opigjennem bygderne i sidste tredjedel av forrige aarh. Det bakes uten gjæring av sammalt mel, byg, rug eller havre, undertiden av ertemel. Oftest en blanding av flere melsorter. Deigen kjevles ut og stekes i peisen paa en jerntakke. Det er meget let fordoielig. Det norske h u s h o l d n i n g s-b. er bakt av finsigtet rugmel. Vestlandets sammenskjøvne husholdnings-b. og Bergens lang-b. er mere firkantet, har bare stekeskorpe paa over- og undersiden likesom det danske rug-b. Paa Ostlandet og i Trondelagen bakes det rundstekt, med skorpe helt rundt og grislet. Det grislede b. kaldes ogsaa Kristiania-b. For den egentlige stekning begynder, utsættes det for direkte straalevarme fra gloderne. Herved faar det en tynd grislehud, som snittes paatvers av b. for at hindre bristning under stekningen. Vort m i l i t æ r-b. er ogsaa rundstekt likesom det hjemmebakte landsens b. (kake), men ugrislet og bakt av noget finere mel. Norsk s k i b s-b. eller skonrok er et slags haardt b., bakt av samme slags mel som husholdnings-b. og gjæret, mens den engelske skibskjeks *(biscuit)* er ugjæret og bakt av hvetemel. K n æ k k e-b., Sveriges nationale b.-sort, er gjæret rug-b. av sammalt rugmel med eller uten tilsætning av krydderier. — Bakerhaandverket blev længe drevet paa gammel vis. Først i slutten av forrige aarh. blev der tale om en mere fabrikmæssig tilvirkning av b. De gamle bakerovner, som endnu brukes meget, opvarmes ved direkte fyring; man lar veden brænde inde i selve ovnsrummet, hvor b. senere stekes, efterat gloder og aske er feiet ut. Denne tidsspildende fremgangsmaate er nu i de største bakerier avlost av den direkte fyring. Varmen ledes her i et rørsystem rundt bakerovnen fra et ilæg utenfor denne. Bakningen kan derfor foregaa uavbrutt og paa en mere renslig maate. Nyere bakerier er saaledes indrettet at b. under tilvirkningen kommer saa litet som mulig i beroring med arbeidernes hænder. Deigens knadning og formning til b. sker for en stor del ved hjælp av maskiner.

Brødfrugttrær, arter av slegten *artocarpus*, tilhorende morbærfamilien. B. er hoie trær med to slags blomsterstande: hanblomsterne danner kolber, og ved siden av dem sitter hunblomsterne i hodeformede samlinger. Av hunblomsternes kjottede blomsterblade i forbindelse med blomsterstandens akse opstaar efter avblomstringen «brodfrugten», som er kulerund, kjottet og utvendig klædt av et vortet, gult skal. Brodfrugten, som kan veie over 2 kg. og gjerne har en diameter av opimot $^1/_2$ m., indeholder for modningen et hvitt, melet stof, som utgjor det bekjendte vigtige næringsmiddel for tropebeboerne. Til et menneskes ernæring behoves kun 2 à 3 b. Det egte b. *(a. incisa)* findes i Polynesien og paa Sundaoerne, mens det saa-

Gren av brodfrugttræ med frugt.

kaldte jaektræ *(a. integrifolia)* dyrkes overalt i det sydlige Asien. Den sidstnævnte art har de storste frugter.

Brødkort, se Rationering.

Brødre av det fælles liv, en kirkelig forening som fremkom i Nederlandene i anden halvdel av 14 aarh., stiftet av Gerriet de Groote (d. 1384), borger i Deventer, og hans disciepel Florentius Radewijn. 1391 oprettet denne det forste broderhus. I dette søkte man at efterligne de forste kristnes fællesliv. Brødrene skulde leve i ugift stand, under en husfars styrelse, optaget av studier og avskrivning av bøker. Ved opbyggelige møter og gjensidig syndsbekjendelse skulde de hjælpe hverandre til et oplyst og inderlig religiost liv. Desuten strækte de ved undervisning av ungdommen og præken paa morsmaalet at missionere blandt sine omgivelser. Der krævedes ikke noget livsvarig løfte. Brødrene skulde leve av sine hænders gjerning, og alt tiggeri var strengt forbudt. En undtagelse herfra dannet Windesheimerkongregationen, som organiserte sig som en særlig orden og fik stor betydning for klosterlivets reformation. Bevægelsen utbredte sig snart i Nederlandene og Tyskland, hvor de fleste byer fik sine egne brodrehuse. Mange av tidens bedste mænd som Thomas av Kempten og Johan Wessel tilhørte denne retning. Ogsaa Erasmus fik sin forste utdannelse hos brødrene. Paa den anden side møtte de ogsaa megen motstand, særlig fra tiggermunkenes side. Efter reformationen mistet de sin betydning.

Brødremenigheten (Herrnhuterne) er utgaat fra de böhmisk-mähriske brodre (s. d.). Da disse stadig var gjenstand for forfolgelser, utvandret de i storre og mindre tal fra Osterrike. 1722 kom en flok til Saehsen og fik av grev Zinzendorf (s. d.) tilladelse til at bosætte sig paa hans gods Berthelsdorf. Her bygget de byen Herrnhut. Efterhaanden sluttet mange baade lutherske og reformerte sig til menigheten. Herved opstod der forskjellige lærestridigheter, men det lykkedes Zinzendorf at stifte enighet, hvorefter 13 aug. 1727 feires som menighetens fodselsdag. Den fik en særlig forfatning med et menighetsraad og 12 ældste. Formaalet var at skape en «filadelfisk» menighet, hvor hjertelig kristentro og praktisk menighetstugt kunde forene alle kristne uanset konfessionelle forskjeller. Det kunde imidlertid ikke undgaaes at spændingen mellem menigheten og den sachsiske folkekirke stadig vokste. 1736 blev Zinzendorf forvist fra Sachsen. Senere fik menigheten sin egen biskop og utviklet sig mere og mere til kirkelig selvstændighet. Styrelsen gjennemgik forskjellige skiftende former. Først efter Zinzendorfs dod blev der under Spangenbergs ledelse vedtat en fast forfatning paa synoderne 1764, 1769 og 1775. Med hensyn til læren findes der intet eiendommelig; den tidligere bruk av lodkastning som middel til at kjende Guds vilje er nu officielt og praktisk opgit. Gudstjenesten er utpræget evangelisk og indeholder flere smukke oldkirkelige skikke f. eks. kjærlighetsmaaltiderne). — I Norge dannedes et societet i Kra. 1737, i Bergen 1740 og i Drammen 1746. I Danmark stiftedes 1739 et societet av b. i Kbh. 1772 oprettedes menigheten i Kristiansfeld. Kirkehistorisk har menigheten navnlig hat betydning ved sit arbeide for hedningemissionen. (Litt.: G. Burkhardt, «Die Brüdergemeine» I—II, Gnadau 1893—97; Schulze, «Abriss einer Geschichte der Brüdermission», Herrnhut 1901; J. Lundbye, «Herrnhutismen i Danmark», Kbh. 1903.)

Brødre og søstre av den frie aand, en fællesbetegnelse for forskjellige sekter fra den sidste halvdel av middelalderen. De hyldet en panteistisk mystik, ofte forbundet med kvietistisk fromhet. I regelen forkastet de det ydre kirkevæsen og navnlig det kirkelige embedes autoritet. Deres motstandere anklager dem tillike ofte for sedelige utskeielser.

Brødstudium, det studium som skaffer den som dyrker det, underhold, «brodet».

Brøgger, Anton Wilhelm (1884—), n. arkæolog, utgav alt i 1905, 21 aar gammel, sit forste arkæologiske arbeide «Oxer af Nøstvettypen», fortsatte aaret efter med en storre bok, «Studier over Norges stenalder», og tok i 1909 doktorgraden paa et betydelig arbeide om «Den arktiske stenalder i Norge». 1909—13 var han konservator ved Stavanger Museum og derefter ved Universitetets oldsakssamling, indtil han i 1915 efterfulgte professor Gustafson som professor i arkæologi. Han har utfoldet en overmaade rik og omfattende produktivitet, som foruten om stenalderen særlig har samlet sig om vikingetiden («Osebergfundet», «Borrefundet og vestfoldkongernes graver»); han har utgit det rent historiske arbeide «Stavangers historie i middelalderen» (1915) og redigert tidsskrifterne «Oldtiden» og «St. Hallvard» (sammen med Edv. Bull). Det praktiske museums- og utgravningsarbeide ved Universitetets oldsakssamling er under hans ledelse blit betydelig utvidet, og ogsaa i andet organisations- og administrationsarbeide paa tilgrænsende omraader, saaledes i Fortidsmindesmerkeforeningen, har han tat virksom del.

Brøgger, Waldemar Christopher (1851—), n. videnskapsmand, studerte forst en kort tid zoologi, men gik snart over til studiet av mineralogi og geologi, blev 1875 assistent ved Norges geologiske undersokelse og kort efter amanuensis ved Universitetets mineralogiske samling. I 1878 blev han universitetsstipendiat og kaldtes i 1881 til professor ved Stoekholms Högskola. Her utfoldet han en utstrakt virksomhet som videnskapsmand og lærer, til han i 1890 utnævntes til professor i mineralogi og geologi ved Kristiania universitet, efterat Stortinget hadde bevilget hoieste professorgage til ham. Han tok avsked i 1916. — B. har levert en mængde utforlige og tildels banebrytende videnskabelige arbeider inden fagets mest forskjelligartede grener, nemlig i mineralogi, petrografi, stratigrafi, palæontologi og glaeialgeologi. Ogsaa i grænsegebetet mellem geologi og arkæologi har han levert et betydelig arbeide. De væsentligste av hans videnskabelige arbeider omhandler forholdene inden «Kristianiafeltet», som i mineralogisk og geologisk henseende er et av de interessanteste og ved B.s undersokelser bedst studerte omraader paa jorden. — Hans forste videnskabelige produktion er en zoologisk avhandling fra 1872 over mollusker i Kristianiafjorden. Dernæst utgav han sammen med H. Reuseh i 1874 en avhandling om jettegryter ved Kristiania og fremkom i 1876 med sit forste mineralogiske arbeide: «Ueber grosse Enstatitkrystalle». Av hans senere videnskabelige arbeider skal nævnes: «Om Trondhjemsfeltets midlere avdeling mellem Guldalen og Meldalen» (1877), «Om Paradoxidesskifrene ved Krekling» (1878), «Die silurischen Etagen 2 und 3 im Kristianiagebiet und auf Eker» (1882), «Die Mineralien der Syenitpegmatitgänge der südnorwegischen Augit und Nephelinsyenit» (1890), «Lagfolgen paa Hardangervidda» (1893), «Die Eruptivgesteine des Kristianiagebietes» (1894 flg.), «Om de senglaciale og postglaciale

W. C. Brøgger.

niveauforandringer i Kristianiafeltet (1900—01). Strandliniens beliggenhed under stenalderen i det sydostlige Norge» (1905), «Die Mineralien der südnorwegischen Granitpegmatitgänge» (1906). — Ved siden av de rent videnskabelige arbeider har B. ogsaa skrevet en mængde populærvidenskabelige artikler for dagspressen. B. er indvalgt som medlem av en mængde utenlandske videnskabelige selskaper, ved siden av at han ogsaa paa andre maater har nydt stor paaskjønnelse blandt fagmænd. Da Kristiania universitet høsten 1906 for første gang skulde vælge rektor, blev B. med overveiende antal stemmer valgt hertil og fungerte i aarene 1907—11. — Foruten som videnskapsmand har B. ogsaa hat betydning som administrator og politiker. Saaledes skyldes det væsentlig hans initiativ at Nansenfondet (s. d.) oprettedes i 1896. I 1906 valgtes han som samlingspartiets kandidat til stortingsmand for Akers kreds og var i denne stortingssession blandt de mere fremskutte repræsentanter.

Brøggeri't, et regulært uranmineral som først blev fundet i nærheten av Moss, og som er opkaldt efter professor W. C. Brøgger. B. bestaar i kemisk henseende væsentlig av en forbindelse av uran, thorium og bly. Mineralet indeholder desuten en liten mængde helium og har i de sidste aar især tiltrukket sig opmerksomhet ved et litet indhold av radium.

Brøk er et visst antal av enhetens like store dele. B.s nævner angir hvor mange dele enheten er delt i, tælleren angir hvor mange av disse der findes i b., f. eks. $^5/_8$ (fem ottendedele), hvor 5 er tælleren og 8 nævneren. En b. kaldes egte naar tælleren er mindre end nævneren og dens værdi altsaa mindre end enheten, f. eks. $^7/_9$; b. er uegte naar tælleren er større end nævneren og dens værdi altsaa større end enheten; den kan omgjøres til et blandet tal, d. e. en sum av et helt tal og en egte b., f. eks. $^{13}/_4 = 3^1/_4$; b. er uegentlig naar dens værdi er et helt tal, f. eks. $^7/_7 = 1$, $^{15}/_3 = 5$. En brudden b. er en b. hvis tæller og nævner er sammensat av b., f. eks. $\frac{^7/_9}{^3/_5}$, $\frac{2+^4/_5}{^3/_4-^2/_3}$, en saadan gjøres om til en alm. b. ved at multiplisere tæller og nævner med det mindste tal hvori de enkelte b.s nævnere gaar op (deres generalnævner).

Brølaper *(mycetes)*, sydamer. slegt av brednæsede aper (se Aper). Plumpt byggede dyr med stort hode, fremstaaende snute og en meget lang muskulos gripehale, hvis spids paa undersiden er noken og meget folsom; ved hjælp av denne kan dyrene saavel hænge i trærnes grener som gripe sit bytte. B.s kraftige stemme (hvorefter navnet) skyldes det forhold at tungebenslegemet er omdannet til en stor, tyndvægget bentromme, hvis hulhet staar i forbindelse med strupehodets. Det er særlig om morgenen og aftenen at de opfører sine frygtelige konserter, som høres i flere km.s avstand. — B. er meget alm. i Sydamerikas tætte urskoger; de er alvorlige, noget langsomme, uskadelige dyr, som nærer sig av plantedele, egg og fugleunger. Kjøttet velsmakende, skindet leverer et godt pelsverk. — Den røde b. *(m. seniculus)*, omkr. 80 cm. lang med noget kortere hale, rødbrun med blaasort ansigt; lever i store flokker i Brasilien, Guayana og Colombia. Den sorte b. *(m. niger)*, 65 cm. lang med like lang hale, glinsende sort; lever i Paraguay.

Brömel, August Theodor (1799—1851), n. skolemand. B. var født i Thüringen, studerte teologi i Halle og Jena, men maatte romme Tyskland av politiske grunde og kom 1824 eller 1825 til Bergen. Her levet han til en begyndelse under navnet Bremer og opholdt livet ved at gi sprogundervisning. Senere blev han lærer ved realskolen, dennes bestyrer og 1835 adjunkt ved katedralskolen; desuten medlem av Bergens Museums direktion. Han har bl. a. skrevet et stort, for sin tid meget fortjenstfuldt verk: «Die freie Verfassung Norwegens in ihrer geschichtlichen Entstehung», hvorav første og eneste bd. utk. 1842.

Brömsebro forer over Brömsebäck, mellem Småland og Blekinge, som indtil 1658 var grænse mellem Danmark og Sverige. En liten holme som laa her, var et noitralt punkt hvor grænsemøter ofte fandt sted. Freden i B. sluttedes her 13 aug. 1645. Norge tapte Herjedalen og Jemteland, Danmark Gotland, Ösel, Halland paa 30 aar og maatte gi svenskerne toldfrihet i Øresund.

Brønder tjener i regelen til at skaffe vand fra dypereliggende jordlag (grundvand, s. d.) op til jordoverflaten. Almindelige b. sprænges eller graves ned til passende dybde under grundvandet, som derpaa øses, heises eller pumpes op. I lost terræng (jord, lere, sand) maa b. avstøttes (utføres) med murverk eller en ramme av træ eller jern. Dypere b. utføres i lost terræng ved nedsænkning, idet jorden ved haandkraft eller mekaniske midler graves væk inde i b. og under den nederste del av utføringen, som kaldes b.-kransen. Denne er utført av træ eller jern og er tildannet kileformig nedad for at lette nedsænkningen. Efterhvert som utføringen bygges op paa b.-kransen og jorden fjernes under denne, synker utføringen paa grund av sin egen vegt, der om nødvendig økes ved ekstrabelastning. Mindre b. utføres ofte som rør-b., især naar grundvandet ligger dypt. De anvendes baade i jord og i fjeld, idet rørene sænkes ved boring (s. d.) og efterhvert skrues sammen. I Lofoten er forsøksvis boret rør-b. i fast fjeld ned til betydelige dybder (kfr. Helland, «Nordlands amt» I, 644 ff.). De saakaldte artesiske b. (s. d.) er altid rør-b. Nedsænkede b. (sænk-b.) utfyldt med murverk, betong el. l. anvendes ofte til fundament for større bygverk hvor der er dypt til fast byggegrund (se Fundamentering). — B. kaldes ofte det aapne, noget lavereliggende rum paa mindre dampskibe mellem bakken og kommandobroen. Fiskerbaater har ofte et særskilt rum fyldt med vand, hvor fisken kan leve under transporten til avsætningsstedet. Dette rum kaldes b. (fiske-b.).

Brøndkur. Adskillige kilders vand indeholder mineralske stoffer som paavirker de forskjellige organer, navnlig fordøielsesorganerne, saasom dobbelt kulsurt natron, koksalt, svovelsurt natron (glaubersalt), svovelsurt magnesia (engelsk salt) o. a. Omkring saadanne kilder (brønder) reiser der sig kur- og badesteder, hvor der ved siden av nydelsen av det naturlige mineralvand, der som regel skjænkes like fra kilden, tillike anvendes diætetisk og anden behandling (se Mineralvand).

Brøndsaks, brondsle, *(bidens)*, slegt av de kurvblomstrede, urter med motsatte blade og gule eller brunlige blomsterkurver, oftest kun bestaaende av rørformede blomster. De flate frugter *(fr)* ender oventil i 1—5 stive borster, tæt besat med smaa, nedboiede pigger, ved hvis hjælp frugterne let fæster sig til forbigaaende og saaledes spredes. Hos vor almindelige art, *b. tripartitus*, har frugterne kun to borster (se fig.) og minder i formen om en saks, hvorav vistnok navnet.

Brøndsaks.

Brøndsle, se Brondsaks.

Brøndsted, Peter Oluf døpt Ole 1780—1842), d. arkæolog og filolog. Efter avsluttet studium tiltraadte han 1806 en lang utenlandsreise til Paris, Italien, Grækenland og deltok bl. a. i utgravninger paa Kos og paa Aigina og av Apollontemplet i Bassai. Ved sin hjemkomst blev han ekstraordinær professor i klassisk filologi. 1818 drog han paany til Rom som det danske hofs agent ved pavestolen, med den plan at bearbeide sine samlinger fra reisen; 1825 begyndte verket at utkomme: «Voyage dans la Grèce», som i den videnskabelige verden sikret ham et anset navn som arkæolog. 1832 ordinær professor ved Kbh.s universitet.

Brønnøy, herred i Nordland fylke, 150 km.^{2} (derav 2.5 km.^{2} ferskvand) med 3 630 indb. (1918): 24.2 pr. km.^{2}; svarer til B. prestegjeld og sogn. Herredet, som ligger i den sydlige del av amtet, bestaar dels av øer (46 km.^{2}), dels av fastland (104 km.^{2}). Blandt øerne kan nævnes Torgøen (Torget) med det bekjendte fjeld Torghatten og den store gamle ættegaard Torget. Paa fastlandet, omkring kirken, ligger det tæt bebyggede handelssted Brønnøsund med nye kaianlæg, et knutepunkt for handel og lokaltrafikken i den sydlige del av fylket; 297 indb. i 37 huse (1900). Flere fabrikker (brændtorv-, snekkeri-, tønde- og blikvarefabrik). Elektricitetsverk. Herredet er skogfattig og myrlændt. Fjeldene er bratte, men ikke synderlig høie (Trælneshatten 565 m.). Jordbruket gaar frem, og her findes flere meierier. Utbyttet av fiskerierne (1910) var 51 565 kr. Paa øerne er dunvær. I Brønnøsund er sparebank, oprettet 1894. Inden herredet ligger B. barnehjem. Antagen indtægt 1918 1 300 914 kr., formue 4 276 537 kr.

Bu er den egte norske form for «bo». Det brukes mangesteds ogsaa i betydningen «kvægbesætning», hvorfor dog sammensætningen buskap er mere gjængs. Til denne betydning knytter sig ordet budeie, hvis sidste led er oldn. *deigja*, tjenestepike sv. *deja*, budeie).

Bu, japansk maal. enten = $\frac{1}{100}$ kane shaku = 3.036 mm. eller (for manufakturvarer) = $\frac{1}{100}$ kudshira shaku = 3.796 mm.

Buarbræen, vakker isbræ paa ostsiden av Folgefonnen, i nærheten av Odda i Hardanger. Opunder bræen ligger Buar hotel.

Būbalus, se Bøffel.

Būbastis. 1. Det græske navn paa den ægyptiske gudinde Bast. — 2. En i oldtiden efter hende opkaldt og med hendes skjønne og sterkt besøkte tempel smykket by i deltaet, paa østsiden av den pelusiske Nil-arm. De nuværende ruiner Tell Basta er undersøkt av Ed. Naville.

Būbo, se Bergugleslegten.

Bubon, svulst av lyskekjertlerne. B. anvendes navnlig som betegnelse for den kjertelsvulst som optræder i tilslutning til veneriske sygdomme. Den gir ofte anledning til dannelsen av en byld. — B.-pest, byldepest, er navnet paa en meget smitsom epidemisk sygdom som undertiden optræder i Rusland og Orienten, meget sjelden i Vesteuropa, under hvilken der kommer bylder paa kroppen og svulst av lyskekjertlerne, som falder hen og danner koldbrandagtige saar.

Bucarama'nga, Sydamerika, by i Colombia, hovedstad i depart. Santander, i Andesbergene, 930 m. o. h., 20 000 indb. Kaffehandel.

Buccaneers *[bʊkənĭəz]*, se Boueaniers.

Buccīnidæ, familie av forgjellesnegler (se Snegler). Skallets munding vid, ved randen forsynt med en rendeformet indskjæring for aanderøret. Kjøtædende havsnegler. — Meget almindelig ved vore kyster er *buccinum undatum*, kong; skallet 7—9 cm. høit, graagult; vindingerne hvælvet med brede længdefurer og smale tverfurer. Det tomme skal beboes ofte av eremitkrebs. Anvendes paa mange steder som agn.

Bucco, en av maskerne i atellanerne, s. d.

Buccoblade faaes av en til orangefamilien hørende planteslegt, *barosma*, især *b. betulina*, som vokser paa det Gode Haabs Forbjerg. B. lugter som kamfer og peppermynte, hvilket kommer av den flygtige olje som findes i de talrike oljekjertler rundt om i bladet. Kjendskapet til bladenes medicinske virkning har europæerne faat fra hottentotterne, hos hvem de er et anset lægemiddel. Anvendes som vanddrivende middel.

Bucentōro el. Bucentaur het en veneziansk pragtgalei, fordi den bar billedet av en b. halvt tyr og halvt menneske). Fra dette skib foretok dogen hver Kristi himmelfartsdag ved at utkaste en ring stadens formæling med havet.

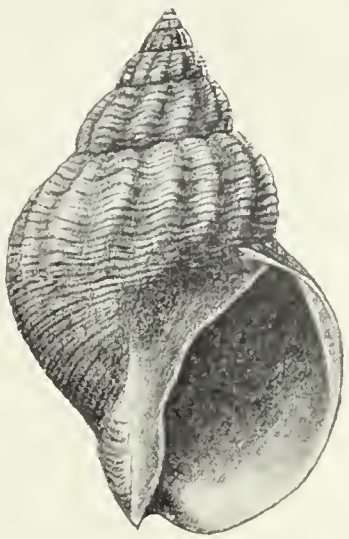

Buccinidæ: Skal av den almindelige kong (*buccinum undatum*).

Bucephalus, se Bukefalos.

Bucer, Martin, se Butzer.

Bucerotīdæ, se Næsehornsfugler.

Buch, Christian Leopold v. (1774—1853), t. geolog. Han har beskjæftiget sig med de fleste av geologiens forskjellige grener; saaledes har han undersøkt de virksomme vulkaner i Italien og de utslukte i Auvergne og utført fremragende palæontologiske undersøkelser; ved gjentagne fleraarige besøk i Skandinavien hadde han leilighet til at studere Skandinaviens hævning. Av hans verker kan nævnes: «Reise durch Norwegen und Lappland» 2 bd., 1810), en av de bedste reisebeskrivelser om vort land.

Buch, Sophus Andreas (1854—94), n. fiskerikyndig, tok farmaceutisk eksamen 1876, studerte et aars tid zoologi og kemi ved Kra. universitet og overtok derefter stillingen som konservator ved det nyoprettede museum i Stavanger. Fra 1882 indtil sin død virket B. som sekretær i «Selskabet for de Norske Fiskeriers Fremme» og utførte som saadan et betydelig arbeide for ophjælp speeielt av vor rokeri- og hermetikbedrift.

Buchan *[bʉ́kən]*, Alexander (1829—), skotsk meteorolog, fra 1860 sekretær i det skotske meteorologiske selskap. Epokegjørende arbeider over lufttrykkets fordeling og de herskende vinde paa jordkloden. Talrike klimatologiske avhandlinger.

Buchan *[bʊ'kən]*, Skotland, Aberdeenshire, ytterste del av halvøen syd for Moray Firth, et lavt, bakket land med fine græsganger, endende i B.-ness, Skotlands østligste pynt, kort syd for Peterhead.

Buchanan *[bəkæ'nən]*, George (1506—82), skotsk humanist, drog til Paris hvor han blev lærer ved kollegiet St. Barbara. 1534 vendte han tilbake til Skotland og blev lærer for Jakob V's uegte søn. Ved tre satirer over munkenes dovenskap og usedelighet vakte han geistlighetens raseri og blev fængslet, men undslap og drog til Frankrike, hvor han blev lærer i latin ved universitetet i Bordeaux. Siden fik han en professorplads i Paris som han ombyttet med en lignende post i Coimbra i Portugal. Her bragte hans protestantiske anskuelser ham igjen paa kant med geistligheten, og inkvisitionen lot ham indesperre i et kloster. Da han

senere kom tilbake til Skotland, hadde Calvins lære vundet indgang der, og B. blev lærer i latin for Maria Stuart, som lønnet ham med høie stillinger. Allikevel gjorde hans protestantisme ham til dronningens fiende, og efter hendes flugt skrev han et tendentiøst og delvis løgnagtig skrift imot hende. Siden blev B. en av den lille konges lærere, var en tid riksraadets formand og seglbevarer, men nedla sine embeder for at fuldføre sit berømteste verk, «Rerum Scoticarum historia» (Skotlands historie), som utkom kort før hans død.

Buchanan *[bøkæ'nən]*, Sir George William (1854—), eng. diplomat, f. i Kbh. Legationssekretær 1878, chargé d'affaires i Baden 1893—1900, gesandt i Sofia 1903—08, i Haag 1909—10 og ambassadør i Petrograd 1910—18. Man mener at han hemmelig støttet revolutionen i Rusland mars 1917, men han kom senere i et spændt forhold til den bolsjevikiske regjering. Han forlot Petrograd januar 1918, hvorefter forholdet mellem England og Lenins regjering stadig forværret sig. Decbr. 1919 blev B. ambassador i Rom.

Buchanan *[bøkæ'nən]*, James (1791—1868), præsident i de Forenede Stater. Som gesandt i St. Petersburg avsluttet han 1832 den første handelstraktat mellem Rusland og de Forenede Stater, var 1853—56 gesandt i London. 1856 blev han opstillet som demokratiets kandidat til præsidentværdigheten og valgt. Paa den tid var spændingen mellem sydstater og nordstater paa det høieste. B., som selv var tilhænger av slaveriet, beskyldtes for i høi grad at se gjennem fingre med sydstatspartiets foranstaltninger. Han vilde dog ikke indrømme sydstaterne ret til at oplose unionen, men ansaa sig heller ikke berettiget til at gripe ind for at forhindre et brud. B.s eftermand blev Lincoln.

Buchāra (Bokhara, Bukara), før krigen russ. vasalstat (emirat) i Vest-Turkestan, Central-Asien. I nord og øst grænser det til de tidligere russ. provinser Syrdarja, Samarkand og Fergana, i syd og vest til Afghanistan, den tidligere russ. Transkaspiske prov. samt Chiva. Grænsen mot Afghanistan dannes av Amudarja, men vestenfor Afghanistan eier B. ogsaa en smal strimmel land paa elvens sydside. Flateindholdet er omtr. 215 000 km.² og folketallet er maaske 1¼ mill., d. e. 6 pr. km.² Landet har sin største længde i retning ost-vest; i den anden retning er bredden aldrig mere end høist 300 km. — Natur. Den østlige halvdel er meget bergfuld. Landet strækker sig like til Pamir, og herfra utgaar mange fjeldkjeder, deriblandt Peter I-kjeden, som naar en høide av 7 600 m. Mellem fjeldkjederne er der frugtbare daler hvis elver alle rinder til Amu. Den vestlige del derimot er et sletteland av 100—300 m. h. og mest opfyldt av stepper og ørkener. Blot én elv, Seravsjan, flyter et stykke gjennem dette land, men den naar ikke Amu, idet den taper sig i sandet. Blot om denne elv og Amu findes der her i vest dyrket land. — Klima. Skjønt landet ligger paa samme bredde som Syd-Italien, er vinteren kold. Det nærliggende Samarkand har en januartemp. ÷ 0.4°; julitemp. er derimot høi, 26.1°, mens aarets middeltemp. er 13.8°. Nedboren, som paa steppen er meget liten, knapt 250 mm., falder mest om vaaren; om sommeren regner det ikke. — Folket. Der findes mange folkeslag i landet, men den overveiende del av befolkningen tilhører 4 stammer: usbekerne, hvortil emiren hører, sarterne, tarantjerne og tadsjikerne. De tre første tilhører den tyrkiske folkestamme, mens tadsjikerne rimeligvis er indoeuropæere. Alle disse folk er fast bosittende. Men desuten findes der ogsaa endel nomader i ørkenen i nord og vest, mest kirgiser. Saa træffes der joder, afghaner, persere, arabere etc. og endvidere nogen tusen russere. Alle disse folk (undtagen joder og russere) er av religion muhammedanere (sunniter). Næsten hele befolkningen bor paa slettelandet; i fjeldene lever bare etpar hundrede tusen mennesker. — Næringsveier. De fleste folk lever av at dyrke jorden. Da nedboren er saa liten, maa der kunstig vanding til, og alle elvene brukes til dette formaal. Der dyrkes hvete, hamp, lin, tobak og bomuld; den russ. regjering har gjort store anstrengelser for at ophjælpe bomuldsdyrkningen i Central-Asien, og denne er derfor øket sterkt i de senere aar. Ogsaa av frugt, vin og silke dyrkes ikke litet. Der holdes mange sauer, og der blir meget uld og huder tilovers til utførsel. Av jorden og fjeldene tages op salt, svovel og guld. Industrien er mest husflid; der tilvirkes tøier, vaaben, metalvarer etc. Handelen er livligst med Rusland, dernæst med Indien og Afghanistan. Landets vestlige del gjennemskjæres av den Transkaspiske jernbane, som fører fra det Kaspiske Hav gjennem Vest-Turkestan. — Fyrsten (som kaldes emir) har uindskrænket magt; hæren er ca. 10 000 mand. — Hovedstaden heter som landet Buchara. Den ligger i en frugtbar oase paa sletten i vest ved jernbanen og skal ha ca. 70 000 indb. B. er en av Asiens merkeligste byer. Her krydser en hel del karavaneveier hverandre, og handelsmænd fra alle lande møtes i byen. B. er videre et av de vigtigste centrer for muhammedansk lærdom og har 3—400 moskéer, 140 skoler og en stor høiskole for utdannelse av prester. — Historie. B., oldtidens Sogdiana eller Transoxanien, beboddes fra forhistorisk tid av iranske folk, erobredes av perserne, kom senere under Alexander den store og Selevkiderne. Fra ca. 250 f. Kr. hørte B. til Baktrien, fra ca. 135 f. Kr. under indoskyterne (s. d.), senere under Sassaniderne (s. d.), og spillet i dette tidsrum en stor kulturhistorisk rolle som forbindelsesled mellem Vest- og Ostasiens og Indiens kulturer. I 7 aarh. e. Kr. erobredes B. av araberne, som skapte en rik kultur i B., særlig i byerne Samarkand og B., midtpunkterne for handelen mellem Vestasien og Kina. Sin høieste blomstring naadde B. under dynastiet Samaniderne 874—1004, men blev derefter grundig ødelagt ved mongolernes herjinger. 1004 erobret av Seldsjukerne, 1219 av Djingiskhan, og stod under dennes efterkommere til 1363, da B. erobredes av Timur Lenk. Denne tok Samarkand til hovedstad, og B. oplevet en kortvarig blomstring. Efter Timurs død 1405 forfaldt B. hurtig under hans efterkommere, Timuriderne. 1499 fik et nyt dynasti magten, de usbekiske Sjeibanider, hvis betydeligste hersker var Abdullah khan 1557—98. B.s magtstilling svandt i endelose krige med nabostaterne under Asjtarkhaniderne 1597—1737 og det nu regjerende dynasti Mangit (fra 1784). Den fanatiske og overmodige emir Nasrullah 1826—60 avviste energisk russernes og englændernes forsøk paa at faa indpas i B. Sønnen Muzaffar-ed-dîn 1860—85 kom i strid med russerne, som slog ham og erobret Samarkand 1868. Ved freden beholdt russerne den nordlige del av B. med Samarkand, resten av B. vedblev formelt at være uavhængig, men i virkeligheten russisk vasalstat. Under emiren Sajjid Abdul Akad (1885—1911) var russernes indflydelse stadig stigende (jernbane 1887, telegraf etc.), og grænsen mot indisk Pamir blev regulert 1895. Abdul Akads søn Sajjid Mir Alim khan, emir siden 1911, er opdraget i Rusland. Ved revolutionen i Rusland april 1917 lovet emiren at indføre en demokratisk forfatning, og jan. 1918 erklærtes B. uavhængig samtidig med Khiva. Gjennem republikken Turkestan (s. d., dannet jan. 1918, søker den russiske sovjetregjering at vinde indpas i B.

Buchariet, gammelt navn paa landene øst for det Kaspiske Hav. Store B. var landene til og med Pamir, Lille B. var Ost-Turkestan.

Bucher, Lothar (1817—92), t. politiker, blev 1848 medlem av den preussiske nationalforsamling, siden medlem av andet kammer. Da han foreslog skattenegtelse, blev han dømt til fængsel, men flygtet til England. Vendte 1860 tilbake til Tyskland og blev Bismarcks privatsekretær. 1870 blev han sendt til Spanien for at fremme Hohenzollerens valg til spansk konge.

Bucher, Ole Johan Samuel (1828—95), n. skuespiller, f. i Bergen, debuterte paa Bergens nationale scene 1851, gik 1852 over til Christiania norske teater og 1863 til Christiania theater. Han hadde god stemme, et livlig humor, var i sin tid meget anvendt i komedier og syngestykker. Av hans roller kan nævnes Finberg i «Fjeldeventyret», skoleholderen i «Til sæters», Bastian Monsen i «De unges forbund», Bjerkebæk i «En eapriee».

Buchez *[byšé]*, Philippe Benjamin Joseph (1796—1865), fr. socialokonom og forfatter. I 1820-aarene medarbeider ved det Saint-Simonistiske ukeblad «Le Produeteur». 1831 fik han sit eget tidsskrift, «L'Européen», organ for «buchezismen», et katolsk-soeialt system, hvori bl. a. idéen om kooperative produktionsforetagender som middel til arbeiderklassens frigjorelse. Efter Februarrevolutionen en kort tid formand for nationalforsamlingen.

Buchholm, Magdalene Sophie (1758—1825), n. forfatterinde, blev 1777 gift med studiosus Peder Leganger Castberg, som kort efter drog ut som skibsprest. Senere levet hun nogen aar i Kjøbenhavn, hvor hun kom i nær forbindelse med det Norske Selskabs mest fremtrædende medlemmer. Efter dette ophold utgav hun en heroide betitlet «Adelus til Torkel Trondeson», som skaffet hende navnet «Nordens Sappho» og belonnedes med Norske Selskabs prisring. Hendes senere poetiske arbeider røber en sterk mangel paa sprogsans og selvkritik. Efter sin første mands død egtet hun 1785 Joachim Fredrik Buchholm.

Buchholtz, Johannes (1882—), d. forfatter. Vokste op paa Fyn, tok præliminæreksamen, blev derefter ansat ved statsbanerne. Først 1915 debuterte han med fortællingen «Egholms Gud», hvis personer gaar igjen i «Clara van Haags mirakler» (1916) og delvis i «Urolige hjerte» (1919). B. vakte straks opmerksomhet og har gjort lykke ved sit, ikke omfattende, men eiendommelige talent. Han skildrer vor tids provinsmennesker, men tilsigter ikke en virkelighetstro gjengivelse. Situationer og figurer er forlænget ut i det fantastiske og barokke, men gjennemført og fastholdt med stor sikkerhet.

Buchholz før St. Katharinenberg im B., Sachsen, by sydvest for Annaberg, ved foten av Erzgebirge, 557 m. o. h., 10 000 indb., før utvinding av solv, nu tilvirkning av possementvarer og kniplinger.

Bu'chloë, slegt av græsfamilien med en eneste art, *b. dactyloides*, de nordamer. præriers vigtigste førart.

Buchner, Eduard (1860—), t. kemiker, professor i Kiel 1893, i Tübingen 1898, ved Landwirtschaftliche Hochschule i Berlin 1898. Har dels arbeidet med organisk syntese, men især gjort sig fortjent ved undersøkelser over gjæringsprocessernes kemi, idet han har vist at gjæringen ikke skyldes en «livsvirksomhet», men er en kemisk virkning av et i gjær værende enzym som kaldes zymase. Fik Nobelprisen 1907.

Buchner, Hans (1850—1902), t. læge, f. i München, 1894 professor i hygiene der Pettenkofers efterfølger. Demonstrerte desinfektion ved lysets indvirkning. Berømt ved bakteriologiske arbeider navnlig om den naturlige immunitet: det er blodets serum som virker bakteriedidt, de hvite blodlegemer avsondrer de bacildræpende aleksiner.

Buckie *[bŭki]*, Skotland, havneby i Banffshire, 8 897 indb. (1911). Vigtig sildefiske.

Buckingham *[bŭkiŋəm]*, eng. greve- og hertugtitel som i tidens løp har været tildelt flere ætter. 1. George Villiers, hertug av B. (1592—1628), yngre son av en adelsmand i Leicestershire, blev geheimesekretær hos Jakob I av England, greve av B. og storadmiral. Han behersket fuldstændig kongen og ledet hans politik. B.s indflydelse vedvarte under Karl I. Han tilskyndet kongen til at trodse parlamentet og skaffet penger ved tvangslaan og salg av monopoler. Da hatet til kongen og hans yndling vokste i betænkelig grad, vilde B. vinde folket ved en populær krig. Richelieu beleiret La Rochelle, og B. foretok i spidsen for en stor flaate et forsøk paa at undsætte de beleirede, men toget mislykkedes. Det forbitrede parlament med Wentworth i spidsen tvang kongen til at motta en «petition of rights»; men Karl vilde ikke ofre B., som utrustet en ny undsætningsekspedition. Da han vilde indskibe sig i Portsmouth, blev han snikmyrdet. — 2. George Villiers, hertug av B. (1627—87), søn av forann., sluttet sig i borgerkrigen til Karl I, fulgte Karl II til Skotland og undslap efter slaget ved Worcester til Frankrike. Siden vendte han tilbake til England, men blev av Cromwell sat i Tower. Efter 1660 gav Karl II ham farens godser tilbake, og B. blev medlem av geheimeraadet. Han er ogsaa kjendt som forfatteren av «The rehearsal» (1671), en parodi paa det heroiske drama, hvori enkelte har villet se et forbillede for Wessels «Kierlighed uden stromper». Med ham utdode slegten Villiers. — 3. Richard Plantagenet Temple Grenville, hertug av B. (1797—1861, 1839 peer, 1841 seglbevarer i Peels kabinet, tilhænger av kornlovene, har skrevet flere memoireverker fra Georg III's, Georg IV's, Vilhelm IV's og Victorias hoffer.

Buckingham *[bŭkiŋəm]*, England, liten by ved Ouse, mellem Oxford og Northampton. B.-shire, grevskap nordvest for Chiltern Hills, 1 925 km.², 219 000 indb., frugtbart, med eke- og bokeskoger; kvægavl.

Buckingham palace *[bŭkiŋəm-]*, kongebolig i London.

Buckle *[bŭkl]*, Henry Thomas (1821—62), eng. historiker, en av hovedmændene for den realistiske retning i historiens filosofi. Pekuniært uavhængig kastet han sig tidlig over utarbeidelsen av sit hovedverk, «History of civilisation in England» (2 bd. 1857—61; n. overs. ved Th. Blakstad med indledning av J. E. Sars (3 bd.) i «Bibl. for 1000 hjem». For verket blev færdig, døde B. paa en reise til Orienten i Damaskus. Boken vakte stor opsigt og strid i hele Europa. B.s hensigt var at finde almindelige love for den historiske utvikling, love av samme nødvendige karakter som naturlovene. Han underkjender derved menneskets fri vilje og finder naturforholdene som en hovedfaktor i historien, navnlig i ældre tider, før menneskeaanden hadde lært at beherske naturen. B.s ensidighet er stor, og hans «love» er ofte baade feilagtige og altfor almindelige, saa at de intet oplyser; men trods historikernes kritik har B. dog øvet en betydelig indflydelse.

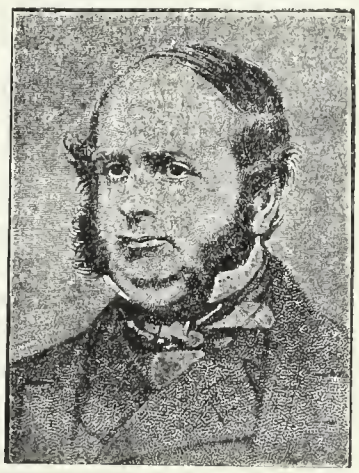

Henry Thomas Buckle.

Buckskin, et tætvævet slags klæde som navnlig brukes til benklær. I de lettere varer er ofte indblandet bomuld.

Bucuresci, det rumænske navn paa Bukarest (s. d.).

Buczacz *[bŭtšatš]*, by i Galizien, ved Strypa, 14 000 indb., mest polske jøder.

Bud, fiskevær (post, damskibsanløp, telefon) med 548 indb. i 108 bebodde huse (1900) ved det sydlige indløp fra havstykket Hustadviken, Bud herred, Møre fylke (Romsdals amt). Ved fiskeværet opfiskedes i 1910 68 000 stkr. skrei av 234 fiskere.

Bud, herred i Møre fylke (Romsdals amt), 153 km.² (herav 3.6 km.² oer) med 3 411 indb. (1918); 22,3 pr. km.². Svarer til B. prestegjeld med B. og Hustad sogne. Herredet, som ligger nord for Molde, har en lang kyst mot havet (Hustadviken) med indenforliggende flatt og myrlændt forland. I syd og øst hæver landet sig til skogklædte, ikke synderlig høie fjelde (Stemshesten 546 m., Skolten 700 m.). Av arealet er 13.4 km.² aker og eng, 5 km.² skog, 134 km.² utmark, myr, indsjøer og snaufjeld (samlet areal ferskvand 3.4 km.²). Fiskeri er hovednæringsvei. I 1915 var det samlede utbytte av fiskerierne 325 587 kr., herav falder 237 576 kr. paa skreifisket. Flere trandamperier. Herredet har egen sparebank (Hustad), oprettet 1903. Antagen indtægt 1918 367 040 kr., formue 1 504 000 kr.

Búð, fl. búðir oldn., n. bod, skur opført av let trævirke og anvendt til midlertidig ophold, til opbevaring eller salg av varer el. l.; saaledes hadde bønderne b. paa de faste tingsteder, handelsmænd og haandverkere i byerne, jægerne i skog og mark o. s. v. Paa Island var b. paa Altinget opført av sten og torv og var overtrukket med vadmel. Goden skulde sørge for b.-plads til sine tingmænd, som til vederlag skulde medbringe et stykke vadmel saa stort at det kunde spænde over b. Ogsaa indvendig blev b. draget med vadmel.

Budapest: Parlamentsbygningen.

Budal, Hans 1830—79, n. billedhugger, f. i Budalen, utdannet sig i Kjøbenhavn, væsentlig under Jerichau, opholdt sig 1861—71 i Rom og levet siden hjemme under fattige forhold. Hans bedste arbeider er «Kristus paa korset», «Liten pike med en kat», «Liten pike med en død fugl». I Kunstmuseet er portrætbyster av Karl XV og dronning Lovise.

Budal, herred i Sør-Trøndelag fylke (Søndre Trondhjems amt), 335 km.² med 581 indb. 1918; 1.8 pr. km.². Herredet, som svarer til B. sogn under Støren prestegjeld, ligger syd for Guldalen omkring Gulas bielv Bua med Ena og strækker sig sydover til grænsen mot Hedmark fylke (Hedemarkens amt). Dalsiderne er steile med smale, bratte strimler opdyrket land og sparsom bebygning. Dalbunden, som ligger i en høide av 500—700 m. o. h., er meget trang; ovenfor 700 m. sæterbebyggelse. Herredet staar ved bygdeveier i forbindelse med Kotsøien og Rognes jernbanestationer (Rørosbanen). Av arealet er 9.5 km.² aker og eng, 126 km.² skog (væsentlig bjerk) og 200 km.² utmark, snaufjeld, myr og indsjøer (ferskvand ialt 3 km.²). Forelhogna (1359 m.) paa grænsen mot Tolga er herredets høieste fjeld. Den vigtigste næringsvei er fædrift. Husfliden (træskjæring og snekkeri staar høit; B. husflidsforening (1900). Flere sagbruk, et par mindre dreie- og snekkerfabrikker. I Endalen (Enas dalføre) var tidligere (1673—1725) et kobberverk, som senere ikke har været i drift. B. sparebank oprettet 1892. Antagen indtægt 1918 230 196 kr., formue 939 560 kr.

Budapest, Ungarn, hovedstad i komitatet Pest, paa begge sider av Donau, 25 km. s. f. Donau-knæet ved Waitzen, 880 000 indb., for det meste madjarer, over 14 pct. tyskere, 2—3 pct. slovaker, 60 pct. rom.-katolske, 14 pct. lutheranere og reformerte, 23 pct. jøder. B. bestaar av Buda (t. *Ofen*) paa elvens høire aasbredd og den større bydel Pest paa den venstre slettebredd, hvilke to dele samt Gamle Buda og Köbanya 1873 forenedes til én by. Donau, som indenfor byen har en bredde fra 300—800 m. (omkr. 100 m. o. h.), følges av 16 km. lange kaier paa begge sider, forbundet med 6 broer. Tyrkerherredømmet har ødelagt de fleste av byens gamle bygverker. Paa den høire elvebredd hæver sig indenfor selve byen en række høie aaser, av hvilke Johannisberg (529 m.) er den høieste. Syd for byen paa denne side ligger en sumpig slette med mineralske kilder, av hvilke bl. a. faaes det bekjendte Hunyadi János. B. har en betydelig industri, især en storartet molleindustri, maskin- og skibsbyggeri, elektrotekniske fabrikker, ølbryggerier o. a. Handel med korn og kvæg. Midtpunkt saavel for et stort jernbanenet som for en betydelig skibsfart paa Donau og for hele Ungarns handel, især kornhandelen. Universitetet (429 professorer, omtr. 8 000 studenter), teknisk høiskole og talrike institutioner for videnskap, kunst og undervisning. Prægtige badeanstalter. Sæte for Ungarns regjering og for dets riksdag, i det hele for dets øverste geistlige, civile og militære myndigheter. — Pest, hvis oprindelse er ukjendt, hadde indtil tatarherjingen 1241 væsentlig tysk befolkning. Ofen, oprindelig bebodd av kelter, het i romertiden Aquineum. I 16 og 17 aarh. en længere tid i tyrkernes hænder blev B. befriet 1686. Siden i sterk fremgang, kun forstyrret av enkelte ødelæggende Donauflomme, saaledes særlig oversvømmelsen i 1838. «Buda» betyder sandsynligvis «ovn» (t. *Ofen*), hvilket navn søkes forklaret dels ved der engang liggende kalkovner, dels ved de dampende varme kilder. «Pest» avledes av et slavisk ord for «hule», «grotte». Huler og grotter, hvilke muligvis ogsaa kan ha foranlediget navnet «ovn», er der mange av paa den høire elvebredd, i «Fæstningsberget», og navnet «Pest» har oprindelig strukket sig over begge elvebredder.

Budaun, by i det nordvestlige Indien, 150 km. nordost for Agra, ca. 36 000 indb.; ruiner av et vældig fort. I byen har den amerikanske metodistmission oprettet flere skoler.

Budde, Carl Christian Leopold Gether 1836—1902, d. forfatter, hvis fortællingers blide folsomhet og moraliserende tendens gjør dem til god og yndet folkelæsning («Smaahistorier», «Julefortællinger» o. fl.).

Budde, Oluf Kristoffersen 1682—1744, n. sjøofficer, f. i Kristiansund, student 1700, blev sjømand,

avancerte til officer og blev kommandørkaptein; deltok med hæder i den store nordiske krig og var fra 1719 Tordenskjolds flagkaptein paa linjeskibet «Laaland»; B. ledet det heldige angrep paa den svenske flotille i Göteborg s. a. Fra 1722 var B. ansat ved indrulleringen i Norge, hvor han senere blev overlods i det sønden-fjeldske distrikt.

Budde, Vincents 1660—1729, n. offiser, f. paa Fredrikshald, var i sin ungdom i utenlandsk krigstjeneste og blev 1703 ansat i den norske hær, hvor han 1710 avancerte til oberst og chef for det trondhjemske regiment. B. tok virksom del i angrepet paa Sverige 1711, deltok med sit regiment i felttogene i Holsten og Pommern og utmerket sig ved Rügens og Stralsunds erobring 1715. Vendte 1716 tilbake til Norge, hvor han slog den svenske besætning paa Moss. Dette tap bragte Karl XII i en saa uheldig stilling at han trak sig tilbake til grænsen. Samme aar blev B. generalmajor og kommandant i Fredrikstad, men utnævntes aaret efter til kommanderende general nordenfjelds. Ved sit dygtige forsvar av Trondhjems stift mot general Armfelt 1718 viste han sig ogsaa denne vigtige stilling voksen. Efter Armfelts ulykkelige tilbaketog foretok han sommeren 1719 med det vingerske korps et tog ind i Värmland.

Buddha.

Buddha. B.s liv er selvfolgelig, i likhet med de øvrige religionsstifteres, i tidens løp blit omspundet av sagn og legende. Folgende turde dog ansees for historisk. Hans egentlige navn var Siddhartha, og han blev født ca. 560 f. Kr. i Lumbini (i Nepal, ved foten av Himalaja). Han tilhørte familien Gautama av den adelige slegt Sakya, og han findes derfor ogsaa kaldt Sramano Gautamah, «Asketen Gautama (el. Gotama)» eller Sakyamuni, «den vise av Sakyaslegten». Hans mor, Maya, døde snart efter hans fødsel; hans far, Suddhodana, giftet sig senere med sin svigerinde, og denne blev da barnet i mors sted. Han vokste op i rike og lykkelige omgivelser, blev gift og fik en søn, som kaldtes Rahula. Men da han var 29 aar gammel, følte han lede ved det liv han indtil da hadde ført, forlot alt og begav sig som tigger ut i verden for at vinde frelse. De han søkte sig til lærere, kunde imidlertid ikke stille ham tilfreds; han prøvet da at naa maalet gjennem askese og selvpinsel, men opgav det omsider. Endelig en nat mens han sat under et fikentræ (en avlægger omplantedes i 3. aarh. f. Kr. paa Ceylon, og dette træ eksisterer endnu), blev den rette oplysning, den frelsende, fuldkomne erkjendelse (sambodhi) ham tildel. I den nat blev han til B., «den oplyste» (B. er altsaa intet egennavn, men betegnelse for en egenskap). Selv betegnet han sig gjerne med ordet Tathagata, «den fuldendte» (betydningen usikker). Som tiggermunk drog han nu omkring, navnlig i det østlige Gangesland og præket ofte i lignelser, eller lot sig utspørge. Den første præken holdt han i en park ved byen Benares (de her senere opforte store klostre og stupaer, d: runde bygninger av sten eller teglsten, oftest indeholdende relikvier, holder man nu paa at utgrave). Under disse vandringer, som dog hvert aar maatte avbrytes i regnperioden, vandt han sig disciples (mest tilhørende de dannede klasser), som han sendte ut for at missionere, og velyndere (f. eks. kong Bimbisara), som overlot ham sine parker til opholdssted. Saaledes forløp B.s liv i almindelighet ganske ensformig, indtil han ca. 80 aar gl., efter 44 aars lærervirksomhet, blev syk; i en park utenfor byen Kusinagara døde han (ca. 477 f. Kr.): hans lik blev brændt under store æresbevisninger, og levningerne fordeltes blandt forskjellige fyrster og adelige. Sakyaslegten opbevarte sin del av relikvierne i en stupa, som 1898 av W. C. Peppé blev opdaget og aapnet ved Piprava i Tarai. Man fandt der en kiste av sandsten indeholdende bl. a. en steatiturne med en indskrift som betegner den som en «beholder av relikvier efter den ophoiede B. av Sakyaslegten»; disse relikviers egthet ansees for utvilsom. — B.s lære er i sin filosofiske bestanddel helt avhængig av tidligere indiske filosofiske skoler (Sankhya-Yoga). B. er ikke stor som original tænker, men som overbringer av et frelsesbudskap. Ti det er det han vil: vise menneskene (uten hensyn til forskjel i klasser eller nationalitet) hvordan de kan frelses. Nemlig fra sjælevandringen (en meget gammel forestilling i Indien, jfr. Brahmanisme). Mennesket maa frelse sig selv: buddhismen er ateistisk, der gives ingen Gud, man kan rette sin bon til; B. var blot et menneske. Gjennem sjælevandringen (samsara) lænkes man til tilværelsen, og alt som eksisterer er underkastet lidelse (fordi det er underkastet forandring og forgjængelighet; der gives intet fast holdepunkt); buddhismen er dypt pessimistisk. Dette utsies i den første av de fire saakaldte «hellige (el. ædle) sandheter» hvori læren er sammentrængt. Sjælevandringen har sin kilde i menneskets livstorst (tanha el. trishna), dets vilje til liv, som leder det til at fuldbringe gjerninger (karman, fl. karmani), som igjen bevirker nye eksistenser (anden sandhet). Denne tørst og derav følgende gripen (upadana) efter liv gjælder det derfor at tilintetgjøre, saafremt man vil undgaa at fødes igjen, og saaledes frelses ut av den lidelsesfulde tilværelse tredje sandhet. I den saakaldte «kausalneksus»-formel (pratityasamutpada) forfølges livstørsten gjennem flere overgangsled tilbake til den første aarsak, som viser sig at være uvidenhet (avidya), nemlig om B.s lære. Fra denne uvidenhet befries man gjennem den rette tro, den intuitive viden, efterat man har forberedt sig hertil gjennem et retskaffent liv og visse ekstatiske ovelser (dhyanas). Denne fjerde sandhet omfatter saaledes bl. a. buddhismens etik, som er merkelig ved den fremtrædende rolle som den, i likhet med kristendommen, indrommer kjærlig-

heten (maitri, metta: et øiebliks kjærlighet er mere værd end de rikeste gaver. De fem bud, som er bindende for alle buddhister, byder at man ikke skal dræpe (end ikke det mindste kryp) eller stjæle eller leve ukysk eller lyve eller beruse sig. Dog har den buddhistiske moral ikke sit formaal i sig selv, men er et middel til at naa det høieste maal som ligger hinsides godt og ondt. Dette maal, som betegnes som nirvana (pali: nibbana), betyder en tilstand hvori livstørsten er «slukket», den livsgnist som skulde tænde den næste tilværelse, «utblæst», og hvori man følgelig er befriet fra sjælevandringen. Denne tilstand kan naaes allerede i levende live; ved døden blir man saa helt frelst: parinirvana. Mens dette oprindelig var identisk med fuldstændig ophør av enhver eksistens, har man senere herved tildels tænkt sig et paradis, en salighetstilstand o. l. — Gotama B. betragtes ikke som noget enkeltstaaende fænomen; der har eksistert mangfoldige B. før ham; den næste B. heter Maitreya, han er nu, i likhet med flere andre, kandidat til B.-værdigheten (bodhisattva). — Kjernen i den buddhistiske menighet utgjøres av munkene (ogsaa nonner findes), som har forlatt sine paarørende, gir avkald paa alt, og nu i gul kappe og med raket hode vandrer om som «bhikkhu» (tigger). Den geistlige orden omgives av lægfolket, som «har tat sin tilflugt til det tredobbelte klenodium triratna», nemlig til B., til læren (dhamma) og til menigheten (samgha)». — Buddhisternes kanon, av størrelse omtrent som Bibelen, fører navn av tripitaka, «den tredobbelte kurv»: disse «kurver», d: samlinger, er: Vinayapitaka (etikken, ordensreglerne og ceremoniellet), Suttapitaka (dogmatikken og Abhidhammapitaka (metafysikken). — Buddhismen, som i Indien hadde sin blomstringstid under keiser Açoka (s. d.), blev efterhaanden (fra ca. 7 aarh. e. Kr.) mere og mere rokket i sin stilling i dette sit hjemland og holdt sig tilsidst kun i det ytterste syden (Ceylon) og norden (Nepal). Dette skyldtes vistnok især de mange sektdannelser (navnlig spliden mellem de to retninger Mahayana og Hinayana: det store og det lille «fartøi», det vil omtrent si «frelsesvei»). Men imidlertid utbredtes læren gjennem missionering til andre lande. Den «sydlige» buddhisme (som i almindelighet staar den oprindelige lære nærmest) gjenfindes, foruten paa Ceylon, i Bakindien (Birma, Siam, Annam, Kambodsja); den «nordlige» buddhisme (som i meget har lempet sig efter og nærmet sig de forskjellige folkereligioner, men som derved ogsaa i høi grad har kunnet bidrage til Asiens religiøse civilisering) møter os, foruten i Nepal, navnlig i Kina (fra begyndelsen av vor tidsregning), Korea, Japan (fra midten av 6 aarh. e. Kr.), Mongoliet og Tibet («lamaisme»; fra omtrent midten av 7 aarh. e. Kr.); til denne gren regnes ogsaa buddhismen paa Java og Sumatra. De sydlige buddhisters tal finder man anslaat til 31 mill., de nordliges til 479 mill. (tallene er dog ikke sikre). — I den senere tid har buddhisterne indledet en ihærdig propaganda. I dette øiemed stiftedes 1891 i Colombo paa Ceylon det saakaldte Mahabodhi (d: B.s «store oplysning», under fikentræet, se ovenfor) Society, hvis hovedkvarter senere er forlagt til Kalkutta, og som har filialer bl. a. i Birma og Chicago. Et andet selskap, som vil utbrede kjendskap til B.s lære og fremme studiet av pali, de sydlige buddhisters hellige sprog, er 1903 dannet i Rangun i Birma; her har det ogsaa grundlagt en missionsskole, hvorfra missionærer sendes ut til alle verdens egne. Dette «International Buddhist Society» tæller allerede medlemmer i Tyskland, England og Amerika. Der er dog ikke større utsigt til, at denne religionsform vil kunne vinde indpas i nogen større grad i Europa. Bedre utsigter tør der være for de bestræbelser som i vore dages Japan søker at avløse den forældede shintoisme med en statsreligion som skal repræsentere en forening av buddhisme og konfucianisme.

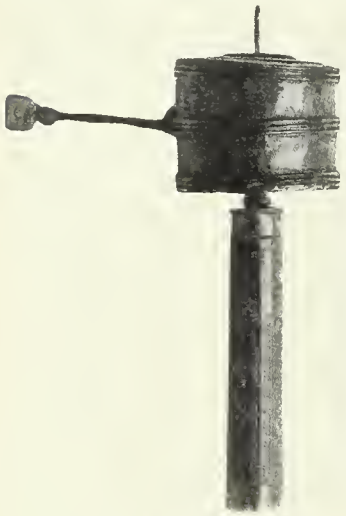

Buddhistisk bedehjul

Buddhisme, se Buddha.

Budé *[bydé]* Budæus, Guillaume (1467—1540), fr. lærd og humanist. Det skyldes ham at Frans I stiftet Collège de France og tillot boktrykkerkunstens utøvelse trods Sorbonnens oplysningsfiendtlige motstand. B. var selv hemmelig calvinist. Hans hustru og sønner gik aapenlyst over til calvinismen og maatte utvandre, dels til Schweiz, dels til Pommern.

Budeie, se Bu.

Budejovice (Budweis), Böhmen, by i syd ved mundingen av Maltsj i Moldau. 384 m. o. h., 47 000 indb. (60 pet. tsjekker). B., som ligger paa en frugtbar slette, driver industri (Hardtmuths blyantfabrik, ølbryggerier), tømmer- og kornhandel. Herfra er Moldau farbar. I nærheten mineralbadesteder og slottet Frauenberg.

Budget av fr. *bougette*, en lærpung betød oprindelig en sæk eller pose, senere i almindelighet den samling regnskapsdokumenter som den engelske skatkammerlord fremla i parlamentet som bilag til statsregnskapet for det forløpne og overslaget for indtægter og utgifter gjældende det kommende aar. Ved b. forstaaes i den moderne statshusholdning den aarlige ved finansministeren for nationalforsamlingen foreslaaede opstilling av samtlige statens forutseelige utgifter og indtægter i det kommende b.-aar, med, som regel, en motivert redegjørelse for hvorledes disse sidste skal søkes tilveiebragt. B. danner saaledes grundlaget for statens hele finans- og skattevæsen og benyttes nu i alle moderne stater. Et systematisk opstillet stats-b. kom først i bruk i det 16 og 17 aarh. B. er forskjellig i opstillingsmaate efter landenes forvaltningssystem; dets betydning er ingenlunde den samme i en absolutistisk styret og i en konstitutionel stat. I den første er b.s poster nærmest kun et ønskemaal, i den sidste er regjeringen under ansvar bundet til de av nationalforsamlingen givne og i sin anvendelse kontrollerte bevilgninger og dermed til det fastsatte b. For de fleste posters vedkommende vil det være mulig at bestemme de fremtidige indtægter og utgifter med tilnærmelsesvis nøiagtighet, fordi de erfaringsmæssig hvert aar utgjør omtrent samme beløp, f. eks. matrikelskat, statsgjældens forrentning, embedsmændenes løn o. s. v. Undertiden maa imidlertid overslaget bero paa et blot skjøn over det paagjældende finansielle resultat. I tidligere dage fandtes ofte sær-b. for enkelte forvaltningsgrener; efterhaanden som staten er blit mere centralisert, har man stedse mere tilstrækt et samlet b. omfattende alle statsformaal. Der skjelnes mellem brutto- og netto-b. I det første opføres alle statens indtægter og utgifter, derunder ogsaa oppebørsels- og administrationsutgifter, i deres helhet. I det sidste opføres kun nettosummen av utgifts- og indtægtsposterne; selvfølgelig kan dette ikke gi nogen fuld oversigt over disse posters indbyrdes forhold. I de fleste lande forekommer de to systemer for nogen del blandet. I Norge hadde vi tidligere netto-b. i stor utstrækning, men stedse mere er man gaat over til at anvende brutto-b. I enkelte lande tilstedes overførelse av midler, opført under én post, til

anvendelse under en anden post inden samme forvaltningsgren, saafremt den samlede sum ikke overskrides. Regelen er dog at den administrerende myndighet er bundet til anvendelse av hver enkelt post for det paa forhaand bestemte øiemed. Ordet b. benyttes ogsaa om kommuners, de enkelte forvaltningsgreners og private regnskapsoverslag. Et b. er i almindelighet opstillet for ett aar, men b.-aaret behøver ingenlunde at falde sammen med kalenderaaret: gjør saaledes ikke dette i Norge, hvor b.-terminen b.-aaret for tiden 1920 gaar fra 1 juli til 30 juni det følgende aar.

Budrum, by paa sydvestkysten av Lilleasien, like overfor øen Kos. Omkr. 6 000 indb. B. er det gamle Halikarnassos. Ruiner av et stort amfiteater og av et mausoleum, bygget av dronning Artemisia 352 f. Kr.

Budsj, se Bhuj.

Budskap anvendes undertiden i det officielle sprog om meddelelse fra statsoverhodet til folkerepræsentationen.

Budstikke anvendtes i Norden fra gammel tid av for at samle almuen til tinge, til forsvar mot fienden o. s. v. Den bestod av et stykke træ av egen form som omsendtes fra gaard til gaard, og som det var enhvers pligt at bringe til nærmeste nabo. B. hadde form av en pil (hærpil naar den varslet ufred og skulde samle mandskap; skulde almuen samles i anledning av en kirkelig sak, utsendte presten en b. i form av et kors. Videresendelsen av b. var en pligt for hver opsitter, og den rute som skulde følges, var nøiagtig foreskrevet; forsømmelse blev straffet med boter. Endnu Kristian V's Norske lov har regler for ombringelse av b. I nyere tid bestod b. av et hylster av træ eller metal, hvori det skrevne budskap nedlagdes, og den var forsynt med en sterk jernpig, saa den kunde hugges fast ved døren i det hus hvor bæreren ikke traf folk hjemme. I Sverige kaldtes b. budkafle.

Budstikke fra 1689. (Skrivelsen fæstedes til den lille ring øventil.)

Budstikken er navnet paa flere norske presseforetagender i det 19 aarh. Det ældste og mest betydningsfulde blandt dem utkom, med avbrytelser, 1808—34 og var grundlagt av E. de Falsen s. d.. Dette var i sin ældste række fra 1809 av organ for Selskabet for Norges Vel, avgir derhos en rik kilde til vort Universitets grundlæggelseshistorie; det stanset 1814. En anden række paa 7 bind utkom som ukeblad 1817—29 og er overveiende av økonomisk og historisk indhold; man finder her bl. a. talrike videnskabelige avhandlinger av den lærde justitiarius J. C. Berg s. d.. Begge disse rækker er nu meget sjeldne. Tredje række blev utgit av Selskabet for Norges Vel med 3 bind, 1830—34, væsentlig som et organ for landbruksnæringen. Disse interesser tjente ogsaa den fjerde og sidste række 1859—61 3 bind, som utgik som maanedsskrift, redigert av P. C. Asbjørnsen og F. C. Schübeler. — Et politisk blad B. utkom 1881—87 3 ganger ukentlig i Kristiania som organ for den gruppe av det daværende høire som hadde sin kjerne inden selskapet Novemberforeningen s. d., og som kjæmpet for en sterk unionel kongemagt og agrarinteresser.

Būdua (Budva), by i Dalmatien, distrikt Cattaro, 9 000 indb. God havn for store skibe. Handel med sjøsalt.

Budweis, se Budejovice.

Budæus, Guillaume, se Budé.

Bue. 1. Geom.. Del av en krum linje. — 2. Mus.. Det redskap hvormed et strykeinstruments strenger bringes til at tone. Det bestaar av en stok som fra «hodet» til «frosehen» er forsynt med en bred streng av løse hestehaar. Denne streng kan strammes ved at skrue paa b.s haandtak. B.s størrelse veksler for de forskjellige instrumenter. — 3. Skytevaaben hvis kraftvirkning beror paa materialets elasticitet. I sin simpleste form er b. en stav av haardt, tørt træ, jevnt avtagende i tykkelse fra midten og utover. Den holdes i svak bøining av b.-strengen, en snor av plantefibrer el. dyresener, som stramt forbinder dens ender og er noget kortere end b.-staven. Fjernes strengens midte fra staven, spændes b. Slappes den atter pludselig, vil et mot strengen stemmet projektil, pil eller kule, forlate b. med en flugthastighet som staar i forhold til stavens styrke og spændingens høide. B. var før krudtets opfindelse almindelig utbredt som jagt- og krigsvaaben; dog kjendtes den paa opdagelsernes tid ikke i Australien, likesom dens bruk var opgit paa de fleste polynesiske øer. Den foran beskrevne form, den enkelt bøiede b., var den oprindelige i Europa, findes endnu i det centrale og sudanesiske Afrika, i enkelte strøk av Sydasien, i det ostindiske arkipel og Melanesien, likeledes i Syd- og Centralamerika og det østlige Nordamerika. Den dobbeltbøiede el. svungne b. hører hjemme i Asien og er derfra til forskjellig tid utbredt til Nordeuropa, Middelhavslandene og til det nordlige og vestlige Nordamerika. Den svungne b. er som regel sammensat av flere lag som grupperer sig om en kjerne av træ og forøker b.s styrke; en beslegtet form er eskimoernes av ben og rensdyrhorn sammensatte b. Se Armbrost. — 4. Bygningsv.. Betegnelsen for de krummede linjer, hvorefter en aapning overdækkes. De sedvanligste former herfor er følgende: 1. Rund-b., som dannes av en større eller mindre del av en cirkelbue. Herav har man: a. Den romerske rund-b., bestaaende av en halv cirkel-b.; b. stik-b. og segment-b., mindre end en halvcirkel; c. den runde hestesko-b., større end en halvcirkel; d. den overbøiede rund-b., hvis sidegren har en lodret forlængelse. 2. Spids-b., som oventil ender i en spids og slaaes ved to cirkelbuer. Herav har man: a. den likesidede spids-b., hvis spids danner en vinkel paa 60°; b. den lancetformede spids-b., hvor vinkelen er mindre end 60°; c. den trykkede spids-b., hvor vinkelen er større end 60°; d. den overbøiede spids-b., hvor sidegrenen har en lodret forlængelse; e. den spidse hestesko-b.; f. den omvendte spids-b. 3. Den sammensatte b., som er sammensat av flere b.-linjer. Herav haves: a. Kurv-b.; b. kjol-b., sadel-b., æselryg-b.; en trykket form av den sidste er tudor-b.; c. karnis-b. Foruten disse regulære former har man ogsaa talrike uregulære former, kloverblads-b. etc. I de nyere konstruktioner benyttes ogsaa hyppig elliptiske og paraboliske b., som konstrueres efter en ellipse eller parabel. Se ogsaa Bygningskunst. — 5. (Elektr.). Det lysende rum mellem en buelampes to kulspidser. Lysbuen brukes ikke bare til belysning, men har ogsaa fundet anvendelse ved traadløs telegrafering og telefonering.

Bueckelaer *[bøkəlār]*, Joachim 1530—efter 1575, flamsk maler, elev av Peter Aertsen. Malte væsentlig store genrebilleder i sin lærers smak («kjøkkenbilleder»).

Bue digre, jomsviking, son av jarlen Vesete paa Bornholm, deltok i slaget ved Hjørungavaag 986, hvor han fik begge hænder avhugget. Med armstumperne tok han derpaa sine to guldkister og sprang overbord. Ifølge sagnet laa han siden paa havets bund som en drage, rugende over guldet.

Bueføring, se Bue 2.

Buegang, en overdækket gang, aapen paa en eller begge sider. Siderne dannes ved buer som hviler paa soiler.

Bueklavēr, b u e f l y g e l, fællesbetegnelse for de instrumenter av forskjellige navne, gjennem hvilke man har forsøkt at opnaa strykeinstrumenternes virkninger ved hjælp av et klaviatur. Disse forsøk, som allerede begyndte omtr. 1600. har hittil ikke fort til noget avgjørende resultat.

Buelampe, elektrisk. Lyset frembringes ved den elektriske stroms overgang mellem to kulstykker. Disse b.-kul er runde stænger av kunstig fremstillet haardt kul, enten ens helt igjennem, homogenkul, eller med en kanal i midten som er utfyldt med et losere stof, vekekul. I alm. l i k e s t r o m s-b. anbringes de to kul lodret over hinanden, strømmen gaar ind i det øverste, positive kul, som er et vekekul, og gaar gjennem luftrummet til det nederste, negative kul, som er et homogenkul. Begge kul brænder til paa en bestemt maate, det positive som en avstumpet kegle med en fordypning, krateret, det negative som en avstumpet kegle med tilfoielse av en imot krateret vendende spids. Krateret er den egentlige lysgiver; dets temperatur er omkr. 4 000 ° C. Buen mellem kullene og spidsen paa det negative kul gir hver kun nogen faa procent av den hele lysmængde. Lysstyrken er forskjellig i forskjellige retninger, størst i en skraat nedadgaaende retning, liten i nedad- og opadgaaende retninger. Middellysstyrken for alle nedadgaaende retninger kaldes den hemisfæriske lysstyrke. — Spændingsforskjellen mellem kullene er omtr. 40 volt med tillæg av et par volt for hver millimeter buelængde; man anvender derfor som oftest to lamper i serie i anlæg med 110 volts spænding og fire eller fem lamper i serie i anlæg med 220 volts spænding. Foruden selve lamperne indskytes en metaltraadsmotstand, beroligelsesmotstanden, i hvilken overskuddet av spænding tapes som varme. Ved ændring i denne motstand kan stromstyrken forandres. — Lysstyrken vokser sterkere end stromstyrken, saa at f. eks. en 10 ampères lampe gir mere end dobbelt saa meget lys som en 5 ampères lampe. Kullene brænder efterhaanden bort. Det positive fortæres sterkere end det negative og vælges derfor saa meget tykkere, at der brænder like store længder bort av begge. Det positive kuls tykkelse vælges efter stromstyrken, saaledes at der gaar omtr. $3^1/_3$ ampère gjennem hver kvadratcentimeter av tversnittet. — I v e k s e l s t r o m s-b. brænder og lyser begge kul ens. Spændingen er omtr. 30 volt (effektiv). Periodetallet skal mindst være 50 pr. sekund, forat lyset skal synes rolig. Økonomien, det vil si lampens watt-forbruk pr. Hefner-lys, er omkr. 30 pet. daarligere end ved likestromslamper. — R e g u l e r i n g s m e k a n i s m e n, der er indesluttet i lampens overdel, skal ved tændingen bringe lysbuen istand samt derefter i løpet av hele brændetiden holde kullene i rigtig avstand. Hertil anvendes elektromagneter, som enten har en bevikling av tynd traad i mange vindinger, hvorigjennem sendes en grenstrom (shuntstrøm), hvis styrke er proportional med lampespændingen, eller en bevikling av tyk traad i faa vindinger, hvorigjennem selve lampestrømmen gaar. En lampe med den forstnævnte slags regulermagnet kaldes en s h u n t l a m p e (t. *Nebenschlusslampe*); den holder spændingen konstant, idet en forøkelse eller formindskelse av spændingen foranlediger, at kullene nærmes til eller fjernes fra hinanden, indtil spændingen atter er blit normal. En lampe med den sidstnævnte slags regulermagnet kaldes en h o v e d s t r ø m s l a m p e; den holder stromstyrken konstant, idet en forøkelse eller formindskelse av stromstyrken foranlediger, at kullene fjernes fra eller nærmes til hinanden, indtil strømstyrken atter er blit normal. Lamper med begge slags regulermagneter virkende mot hinanden kaldes d i f f e r e n t i a l l a m p e r; de holder forholdet mellem spænding og strøm konstant. Da spændingen i alle tilfælde skal ha en omtrent konstant værdi, forat lampen skal lyse godt, kan hovedstroms- og differentiallamper kun benyttes ved den for dem bestemte stromstyrke, mens en shuntlampe uten videre kan benyttes ved en hvilkensomhelst strømstyrke indenfor visse grænser. — I almindelighet omgives b. av en mat kuppel. Til i n d i r e k t e b e l y s n i n g anbringer man derimot under lampen en reflektor, som kaster lyset op mot taket, der isaafald bør være hvitt. Det belyste tak gir da et behagelig jevnt lys i hele lokalet. I lokaler, hvor taket

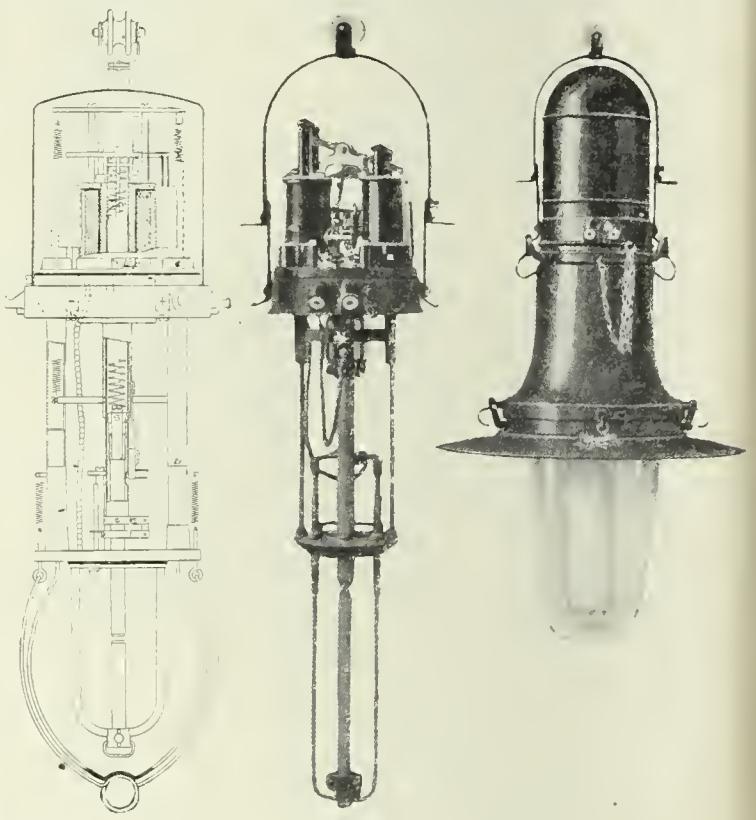

Buelamper.

ikke kan benyttes paa denne maate, kan man ved indirekte belysning benytte en stor skjerm over hver lampe. L a m p e r m e d i n d e l u k k e t b u e (janduslamper, reginalamper o. a. brænder med begrænset lufttilforsel. Buen er meget lang (10—20 mm.), lampespændingen er derfor stor (100—200 volt). Kullene fortæres kun meget langsomt, lyset sterkt fiolet, da den lange lysbue gir et væsentlig bidrag til den hele lysmængde. Anvendes enkeltvis ved 110 samt to i serie ved 220 volts spænding. Økonomi noget daarligere end alm. b.s. Anvendes til alm. belysning og til lyskopiering. — E f f e k t-b., opfundet 1900 av Bremer, senere fabrikert av mange fabrikker, anvender kul med stort indhold av metalsalter, f. eks. flusspat, hvorved lysutbyttet forøkes til det to- à tredobbelte for samme strømforbruk. Farven efter tilsætningen gullig, rødlig eller hvitgraa. Brænder noget urolig. I visse lampekonstruktioner er begge kullene skraat nedadvendende. Lysbuen bringes da til at brænde nedad ved indvirkning av en elektromagnet. Anvendes ved utvendig belysning. En særlig art lamper er k v i k s ø l v l a m p e r, hvorav finnes to slags, glaslamper og kvartslamper. De første bestaar av et ca. 1 m. langt lufttomt glasrør med en positiv elektrode av jern og en

negativ elektrode av kviksølv. Naar en elektrisk strøm passerer roret, lyser det i hele sin længde. Lyset er grønlig og indeholder kun bestemte spektrallinjer, hvorfor de belyste gjenstande fremtræder i andre farver end de sedvanlige. Ansigt og hænder faar et hæslig utseende. Til belysning er kviksølvlamper først anvendt av amerikaneren Hewitt; de anvendes paa tegnestuer og i fabrikker, endvidere specielt til lyskopiering, hvortil de egner sig godt paa grund av lysets rigdom paa blaa, fiolette og ultrafiolette straaler. I medicinen anvendes kvarts-kviksølvlamper til lysbehandling; kvartslamper bestaar av et ca. 5—10 cm. langt lufttomt kvartsrør med to siderør som indeholder kviksølv og som tjener som elektroder. Naar strømmen passerer gjennem roret, blir det rødglødende og fyldt med kviksølvdamp av flere atmosfærers tryk. Ved saa høit tryk lyser den næsten hvitt, dog med blaagrønt skjær, lyset er derfor mere tjenlig til almindelig bruk. Økonomien er flere ganger større hos kvartslamperne end hos glaslamperne. Da kvarts slipper igjennem det ultrafiolette lys i straalingen og dette er meget skadelig for øinene, kan de kun benyttes med en kuppel av almindelig glas.

Buelængde (elektrisk), avstand mellem kullene i en buelampe (s. d.).

Buen, Anders Johnsen (1864—), n. politiker, f. i Gransherred i Telemarken. B. er utdannet som typograf, men gik over i journalistikken, og blev 1898 redaktionssekretær i «Social-Demokraten», hvis redaktør han var 1900—03. Sidstnævnte aar overtok han stillingen som redaktør av «Ny Tid» i Trondhjem og blev staaende som saadan til 1912. Siden 1906 har han været stortingsrepræsentant fra Trondhjem og har i de sidste valgperioder været socialdemokraternes parlamentariske fører. 1919 blev han stortingspræsident. B. tilhører sit partis «parlamentariske» fløi, og har ved flere leiligheter optraadt skarpt mot det radikale, «bolsjevikiske» flertal som f. t. (1920) behersker partiets centralstyre og presse. I Stortinget har han især gjort sig gjældende som slagfærdig debattant og behændig taktiker. 1915 blev han medlem av styret for Norges Banks avdeling i Trondhjem.

Buenos Ayres: Plaza de Mayo.

Buēnos Ayres, Sydamerika. 1. Provins i Argentina, ved La Plata-elvens nedre løp, 305 121 km.² med 2 066 165 indb. (1914), 7 pr. km.² Landet er flatt og trædbart, uten større elver og sjøer i det indre, klimaet temperert. Næringsveiene er jordbruk og kvægavl. Hovedstad er La Plata med 137 400 indb. — 2. Forbundsdistrikt (186 km.²), hvor — 3. Argentinas hovedstad B. A. paa den høire (sydlige) bred av Rio de La Plata, 300 km. fra havet, 20 m. o. h. med 1 597 000 indb. (1916). La Plata-elven er her saa bred, at det blotte øie ikke kan se bredden likeoverfor, men saa grund, at skibe med større dypgaaende end 5.5 m. ikke kan gaa op til byen. B. A. ligger under 34° 36′ s. br. og 58° 21.5′ v. l. Klimaet regnes ikke for at være sundt (B. A., d. e. «god luft», bærer altsaa sit navn med urette), middeltemperatur 17°, regnmængden 846 mm. Kolera og den gule feber har ofte optraadt herjende. B. A. er en i det hele regelmæssig anlagt by. Universitet. Befolkningstilveksten er meget stor. Befolkningen utgjorde i midten av forrige aarh. kun 100 000. Indvandringen har været betydelig. Over en tredjedel av byens befolkning er utlændinger, saaledes ca. 200 000 italienere, 80 000 spaniere, 30 000 franskmænd o. s. v. Betydelig industri: jernstøperier, dampsager, møller, brænderier, bryggerier, garverier, skofabrikker, og i forstaden Barracas store slagterier og kjøtfryserier. B. A. er det naturlige midtpunkt for Argentinas handel. Rikets indførsel gaar hovedsagelig gjennem B. A. Dets betydning vil økes sterkt ved den direkte jernbaneforbindelse med Sydamerikas vestkyst. Direkte dampskibslinjer forbinder B. A. med flere av Europas vigtigste rutehavner, bl. a. Kjøbenhavn, Göteborg og Kra. Den norske Sydamerikalinje). Tre telegrafkabler til Europa. Ved siden av produkter av kvægstellet er i den sidste menneskealder eksporten av hvete og mais blit av stor vigtighet. Norsk generalkonsul, som tillike er Norges diplomatiske utsending (minister) til de sydamerikanske regjeringer. B. A. anlagdes 1535 av Pedro de Mendoza, men ødelagdes snart efter av indianerne, hvorpaa Juan de Garay fornyet anlægget paa byens nuværende plads. 1776—1810 hovedstad i vicekongedømmet La Plata, 1816 i Rio de la Platas forenede stater, 1882 i den Argentinske republik, efterat det var skilt ut fra prov. B. A.

Buēn Retīro (sp., godt tilflugtssted), Spanien, slot, nu artillerimuseum, øst for Madrid, med stor park. Bygget i begyndelsen av det 17 aarh. av hertugen av Olivarez.

Buenfoss (Boenfoss), vandfald (14 m.) i Tovdalselven, Tveit herred, Vest-Agder fylke (Lister og Mandal amt). Opgives at repræsentere 3 500 ef. hk., hvorav 1 100 er utbygget i 1919.

Buer, Preussen, industriby i prov. Westfalen, ved jernbanen Bismarck—Winterswijk, 61 537 indb. (1910). Kulgruber og teglverker.

Bueskytter, se Bue 3.

Buet *[byé]*, Mont, Frankrike, fjeldtop i de franske kalkalper, depart. Haute Savoie, grænsen av Schweiz (Wallis), nord for Mt. Blanc, 3 109 m. Besteget 1770.

Bufarik (Boufarik), Nordafrika, by i den franske koloni Algerie, ca. 30 km. sydvest for Alger ved jernbanen til Oran, midt paa den frugtbare Metidja-slette. For berygtet for sin usundhet, men nu sundt beliggende, efterat slettens myrer er uttørret. 11 085 indb. (1911).

Bu'ffa, se Buffo.

Buffalo *[bʌ́fəlou]*, se Bison.

Buffalo *[bʌ'fəlōu]*, by i de Forenede stater, staten New York, ved østenden av Eriesjøen, ikke langt fra Niagara

og forbundet med New York ved Erie-kanalen. B. har hat en sterk vekst. Den blev anlagt i 1805 under navnet Ny-Amsterdam av et hollandsk selskap og fik sit nuværende navn i 1810; i 1840 var indbyggertallet ca. 18 000, i 1900 var det 350 000, i 1917 ca. 476 000 nr. 11 i rækkefølgen av Unionens byer. B. har brede gater og mange parker. Vældig industri; jernstoperier og maskinfabrikker, slagterier, bryggerier, skofabrikker, garverier, kemiske fabrikker etc. er de vigtigste bedrifter; en stor del drives med elektrisk kraft fra Niagara. B. er knutepunkt for 17 jernbanelinjer og flere kanaler og har derfor en stor handel, især med korn og mel, kul og trævarer. Katolsk universitet, lærerseminar, bibliotek, kunstskole, museum, flere «colleges» etc. — Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i New York.

Buffalo *[bʌ'fəlo^{u}]* **Bill,** se Cody.

Buffer puffer, stotputer som anbringes for enderne av jernbane- og sporvogner o. a., og tjener til at opta støt under rangering og bremsning av vognene. Paa almindelige jernbanevogner brukes fire b., nemlig to i hver ende. Hver b. bestaar av en rund jernskive, som sitter paa en stilk, der ved en sterk fjær holdes presset ut efter. Av de to b. for enden av en vogn er den høire flat og den venstre hvælvet, hvorved motstanden i sporets krumninger formindskes.

Buffet *[byfé]* (fr.), skjænkebord, skjænk.

Bu'ffo ital., fem. *buffa*), komisk. Brukes i forskjellige sammensætninger som *aria buffa, opera buffa*. B. er ogsaa substantiv og har samme betydning som buffone, en spilopmaker, en nar, f. eks. b.-bas, en bassanger som synger komiske partier etc.

Buffon *[byfõ']*, George Louis Leclerc, greve av 1707—88, fr. naturforsker. Var Linnés samtidige, men mens denne først og fremst var den strengt videnskabelige, klassificerende systematiker, var det de enkelte dyrs biologi som interesserte B., og den dannede lægmand han henvendte sig til gjennem sine skrifter, som var utarbeidet med stilistisk færdighet. Ved siden av biologiske studier drev han ogsaa palæontologiske og fik gjennem disse øie for at adskillige jordfundne fortidsdyr adskilte sig fra nutidsdyrene. Men han saa intet andet heri end at saadanne former i tidens løp var utdøde eller mulig endnu levet paa jorden, men paa skjulte steder, og det vakte ingen forestilling hos ham om dyreformernes vekslen og fremadskridende utvikling gjennem forskjellige jordperioder. Likesom Linné ansaa han dyr- og plantearterne som uforanderlige. — B.s hovedverk er «Histoire naturelle, générale et particulière», 36 bd., 1749—88.

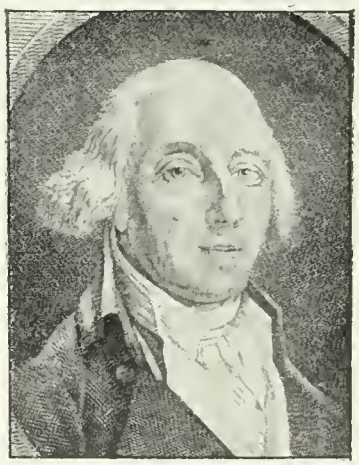

G. L. L. Buffon.

Buffonerī fr., narrestreker, loier, jfr. Buffo.

Bufoss. 1. Vandfald (9 m.) i Nidelvens bielv Gjov Gjevedalselv), Aamli herred, Aust-Agder fylke (Nedenes amt). — 2. Vandfald (8 m.) i Nidelven i nærheten av Arendal, Oyestad herred, Aust-Agder fylke Nedenes amt. Opgives f. t. at repræsentere 1 800 ef. hk., som ved utbygning vil kunne bringes op i 5 000.

Bufær buferd kaldes den kreturflok som er paa vei til eller fra sæteren. I spidsen rider eller gaar budeien, hele husdyrflokken efter, fulgt av gjætergutten. Dagen dette sker, kaldes bufarsdagen; den er for hver gaard eller grænd gjerne fastsat efter gammel vedtægt. Da skal der bl. a. trakteres med bufarsgrøt, d. v. s. en kraftig rommegrøt.

Bug. 1. Elv i Sydrusland, utspringer i Volhynien, nær grænsen av Galizien og falder efter et 750 km. langt løp ut i Sortehavet. — 2. Bielv til Weichsel, utspringer i Galizien og gaar paa grænsen av Polen og Rusland. Efter et 750 km. langt løp falder den ut i Weichsels østre bredd.

Buga'jev, Boris Nikolajevitsj (1880—), russ. digter, pseudonym Andrej Bjelyj, en av «det unge» Ruslands mest fremragende symbolister med mystisk anstrøk. Hans produktion som lyriker og essayist har været meget stor, men ujevn og endnu ikke fuldt moden. I det apokalyptiske mysterium «Den forventede» har han git et storslagent, men dunkelt uttryk for den kiliastiske tro paa verdensforløsning, et nyt rike. Hans roman «Sølvduen» (1910), som i stilen minder noget om Gogol, indeholder karakteristiske træk fra det religiøse liv i Rusland i senere tid og det underlige sektvæsen. Enkelte partier er av stor lyrisk skjønhet.

Bugeaud *[byžõ']*, Thomas Robert, marquis de La Piconnerie, hertug av Isly (1784—1849), fr. officer. Utmerket sig i Napoleonskrigene. 1815—30 ute av tjeneste. Under julikongedømmet ivrig talsmand for regjeringen. 1836—38 i Afrika, hvor han kjæmpet heldig mot Abd-el-Kader. 1840—47 generalguvernør over Algerie, som han organiserte og styrte fortrinlig. For seieren ved Isly over marokkanerne 1844 blev han marskalk og hertug av Isly. Hadde natten mellem 23 og 24 febr. 1848 kommandoen over tropperne i Paris.

Bugenhagen, Johannes 1485—1558, t. geistlig, 1517 lektor i klosteret Belbuk. Grepen av Luther drog han 1521 til Wittenberg, hvor han 1523 blev sogneprest. Fra 1535 var han tillike professor ved universitetet. Med rolig grundighet og stor praktisk arbeidskraft stod han ved Luthers side. Størst betydning fik han ved sin kirkeordnende virksomhet. 1528 ordnet han kirkeforfatningen i Braunschweig, 1529 i Hamburg, 1530—31 i Lübeck, 1535 i Pommern. 1537 kaldtes han av Kristian III til likeledes at ordne den danske kirkeforfatning. B. blev her i to aar og utrettet meget for kirke og universitet, betragtedes ogsaa som en slags overbiskop. 1542 deltok han i ordningen av hertugdømmernes kirkevæsen.

Johannes Bugenhagen.

Bugge, Alexander (1870—), n. historiker, f. i Kra., søn av sprogforskeren Sophus B., student 1889, cand. mag. 1893, offentliggjorde i 1896 i «Historisk Tidsskrift» en avhandling, «Handelen mellem Norge og England indtil begyndelsen av det 15 aarh.», og erhvervet derpaa i 1899 doktorgraden med et nyt arbeide. «Studier over de norske byers selvstyre og handel». I 1904 utkom «Vikingerne» og i 1905 det betydelige og lærde arbeide Vesterlandenes indflydelse paa nordboerne, især nordmændene i vikingetiden» (utg. av Videnskapsselskapet). B. virker ogsaa som utgiver av historiske kildeskrifter («Diplomatarium Norvegicum» m. m.) og er en yndet populærvidenskabelig forfatter i boker, blade og tids-

skrifter. Ved Gustav Storms dod 1903 blev han utnævnt til professor i historie ved Kra. universitet, men tok i 1913 avsked av helbredshensyn og har siden været bosat i Telemarken. Hans produktion flyter stadig like rik; ved siden av handelshistorien har han i den senere tid særlig koncentrert sig om Norges bebyggelseshistorie, og har desuten fortsat sit populære forfatterskap: saaledes utgir han for tiden en illustrert verdenshistorie, beregnet paa otte bind, forfattet av ham selv alene.

Bugge, Anders Ragnar (1889—), n. antikvar, f. i Sandsvær, cand. theol. 1914. B. var 1912—18 konservator ved Kra. Kunstindustrimuseum og overtok sidstnævnte aar en stilling som assistent hos riksantikvaren. Foruten talrike artikler om kunst og kunstindustri i blade og tidsskrifter har han i «Kulturens historie», utg. av K. Visted, skrevet avsnittet «Billedkunst». I de senere aar har hans studier især samlet sig om vor kirkelige arkæologi («Kirkerne i Asker provsti» o. fl. avhandlinger). 1919 utk. «Gamle norske prestegaarde».

Bugge, Andreas Fredrik (1859—), n. arkitekt, f. i Larvik, var bygningsleder ved flere store offentlige byggeforetagender og blev 1910 professor i bygningslære ved hoiskolen i Trondhjem. Har utgit «Husbygningslære» (1920).

Bugge, Christian August (1853—), n. teolog, f. i Mandal, blev 1879 pers. kap. til Petri menighet i Stavanger, 1887 res. kap. til Sandsvær, 1893 kaldskap. til Kongsberg og var 1903—19 prest ved Bodsfængslet i Kra. 1895 tok han den teologiske doktorgrad. Han har med offentlige stipendier opholdt sig meget i Tyskland og utfoldet et rikt og selvstændig forfatterskap, særlig paa det nytestamentlige omraade. Av hans herhenhorende skrifter, som især vedrører Jesu læreforms forhold til den rabbinske, kan merkes: «Parablerne om Guds riges hemmeligheder», «Paradoxerne i Jesu Kristi læreform», «Die Hauptparabeln Jesu». Hans senere forskning har især dreiet sig om kristendommens forhold til de filosofiske og religiose retninger i tiden nærmest før dens fremkomst. Herhen hører: «Christus und das Gesetz im Evangelium» (1903), «Über d. Messiasgeheimniss» (1906), «De tre religionsretninger i Israel paa Kristi tid og deres stilling i Israels historie» (1908), «Mysterievidnesbyrd i det Nye testamente» (1911), «Zum Essäerproblem» (1913) og endelig hans hovedverk: «Das Christus-Mysterium. Studien zur Geschichte des Urchristentums» (1914—15). Sine erfaringer som fængselsprest har han nedlagt i avhandlingen «Vore forbryderes moralske fortid. En moralstatistisk studie» i «Nord. Tidsskr. for Fængselsvidenskap» (1909) og i «Fra min fængselstid» (1916), likesom han har tat fremtrædende del i arbeidet for fangeforsorgen. B. har ogsaa deltat i den soeiale og filosoliske diskussion: «Tidens mest brændende spørsmaal» (1893) og «Udviklingslærens moral».

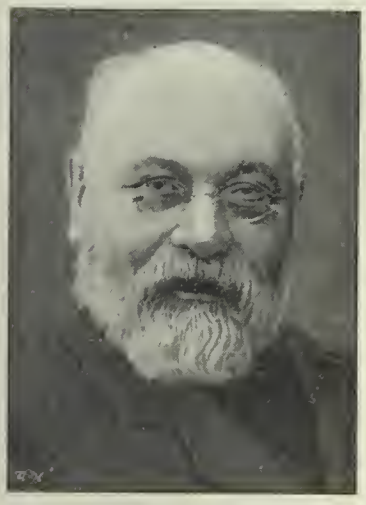

Christian August Bugge.

Bugge, Elseus Sophus (1833—1907), n. sprogforsker, f. i Larvik av forældre kjobmand Alexander B. og hustru Maren Karoline, f. Sartz. Han gjennemgik Larviks skole og blev privat dimittert 1848. I 1857 tok han filologisk eksamen. Sin overordentlige begavelse for videnskabelig forskning la han tidlig for dagen; hans interesse samledes efterhaanden om sammenlignende sprogforskning, en dengang endnu temmelig ung videnskap, og om det gamle norske sprog og dets historie. Endnu for sin embedseksamen var han optraadt som videnskabelig forfatter og hadde faat flere avhandlinger trykt i tyske tidsskrifter. Opmerksomheten henlededes saaledes tidlig paa ham, og efterat han allerede i 1856 (fortsat de følgende aar) med stipendium hadde bereist Telemarken for at samle folkeviser og sagn, fik han i 1858 et ekstraordinært utenlandsstipendium. Han opholdt sig nu en længere tid i Kjobenhavn, hvor han studerte sanskrit under Westergaard og klassisk filologi under Madvig og desuten avskrev gamle islandske haandskrifter. Derefter studerte han en tid i Berlin germansk filologi under Moritz Haupt og sanskrit under Weber. I 1860 blev han universitetsstipendiat og i 1864 ekstraordinær lektor i sammenlignende sprogvidenskap, i 1866 ekstraordinær professor i samme fag og tillike i oldnorsk. Den forste frugt av B.s arkivstudier i Kjobenhavn var hans ypperlige utgave av Sæmunds Edda (1867) og av enkelte sagaer. Sin storste berommelse vandt B. ved sin runeforskning og ved sine studier over eddadigtningens tilblivelse. I runetolkningen tok han en ledende del og staar sammen med L. Wimmer som denne forskningsgrens ypperste repræsentant; ved sine studier paa dette omraade har han lagt 4—5 aarhundreder til vor stammes historie. Hans arbeide her foreligger i mange avhandlinger og nu ogsaa i hans store verk «Norges indskrifter med de ældre runer» (1 bd., 1891—1903, 2 bd., under medvirkning av Magnus Olsen, ved forfatterens dod ikke avsluttet). I 1880 fremsatte han sin berømte teori om eddamyternes tilblivelse (antydet allerede i 1876). Hans mening finder vistnok endnu stadig adskillig motstand, men mindre og mindre, og synes sikkert at skulle hitfore en fuldstændig forandring i det syn man hittil har hat paa disse digte. B. beviser av sprogformen at intet av dem i sin foreliggende form kan være ældre end 9 aarh., og soker saa i det enkelte at eftervise at en stor del av det sagn- og mytestof som her er poetisk behandlet, ikke skriver sig fra nogen germansk urtid, men stammer hovedsagelig fra antikke og kristelige kilder som er naadd til vikingerne gjennem irer og tildels angelsachser. Dette er B.s bekjendte «Studier over de nordiske gude- og heltesagn», 1 række 1881—89. Den samme tanke har han videre forfulgt i «Bidrag til den ældste skaldedigtnings historie» (1894), «Helgedigtene» (1896) og «Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland» (1901). Foruten paa disse to hovedfelter fordelte B.s arbeide sig paa en mængde andre, uten at en tiltagende øiensvakhet hindret ham synderlig. Han var en av de sidste vidtfavnende filologer, som spænder over hele sin store videnskap. Han har utgit norske folkeviser 1858 og 1859 og efterforsket deres og andre nordiske visers historie (foruten i særskilte avhandlinger i en lang række bidrag til S. Grundtvigs «Danmarks gamle

(Fot. L. Forbech.)

Sophus Bugge.

Trykt juni 1920.

folkeviser», han har i talrike avhandlinger git bidrag til oldnorsken og andre germanske sprogs etymologi og lydhistorie, han har skrevet om norske og svenske nutidsbygdemaal, om runeskriftens oprindelse, om germansk heltedigtning og gammellatinske komedier, om latinske middelalderskroniker og angelsachsiske og oldtyske digte, om nordiske person- og stedsnavne og om keltisk tradition og aandskultur. Paa den sammenlignende sprogforsknings felt virket han som en sjelden skarpsindig etymolog; han har behandlet olditaliske sprog og gammel latin og git vigtige bidrag til etymologisk forklaring av armenisk. Han har ogsaa deltat i det etruskiske studium; her hævdet han den hele tid sprogets indoeuropæiske karakter, om end paa skiftende grundlag, idet han først antok nært slegtskap med italiske sprog, senere søkte slegtskapet i armenisk. Ogsaa et andet utdød sprog, lykisk, har han efterforsket og likeledes hævdet dette som indoeuropæisk. En samling av hans «Populær-videnskabelige foredrag» utkom 1907. Ogsaa i den norske sprogstrid deltok B. et par ganger. Hans sympati heldet i begyndelsen mot Ivar Aasens landsmaal (han har endog selv dannet en fra denne litt avvikende normalform for utgivelse av folkeviser: Barfods «Folke», 1859), men i sine senere aar traadte han flere ganger avgjort ind for det dansk-norske skriftsprogs ret. Saa overordentlig omfattende B.s forfatterskap var, samlet det sig dog med sin hovedtyngde om Norge og Norden. Ved sin 60-aarige fødselsdag uttalte han selv: «Jeg har arbeidet først og fremst med tanken paa mit elskede fædreland, men med bevisstheten om at jeg, hvis jeg kunde utrette noget, tillike arbeidet for hele Norden.» Nerven i B.s begavelse var en digterisk fantasi, som sammen med lærdom skjænket ham en kombinationsevne som ofte kunde virke som et seerblik. B.s personlighet hadde en ridderlighet, en stille varme og en eiendommelig harmoni som tildrog alle, ikke mindst hans elever. B. var medlem av en mængde utenlandske akademier og videnskr. institutter og mottok i aarenes løp talrike andre æresbevisninger. I anledning av B.s 70-aars fødselsdag (5 jan. 1903) blev efter indbydelse av en del av hans kolleger og elever samlet en kapital paa 8 000 kr., som under navn av «Sophus Bugges legat» anvendes til stipendier for unge lovende filologiske studerende eller kandidater, fortrinsvis til studium av nordisk filologi, historie eller oldtidsvidenskap ved andre nordiske universiteter. [Litt.: A. Torp i «Nordmænd i det 19 aarh.».]

Bugge, Frederik Moltke (1806—53), n. skolemand, søn av eftern. biskop P. O. B., var fra 1833—51 rektor ved Trondhjems katedralskole. Foretok med offentlig understøttelse i 1836—37 en reise til Tyskland og Frankrike for at studere skolevæsen, hvorom han har skrevet en læseværdig indberetning. Var nogen aar præses for Videnskapernes Selskap i Trondhjem.

Bugge, Fredrik Wilhelm Klumpp (1838—96), n. teolog, søn av rektor F. M. B., f. i Trondhjem, blev efter at ha tat alle sine eksamener med utmerkelse 1863 universitetsstipendiat i teologi, 1867 sogneprest til Holmestrand, 1870 professor i teologi (nytestamentlig eksegese), 1894 biskop i Kra. B. var en udmerket universitetslærer, som bidrog meget til at hæve studiet av det nye testamente ved vort Universitet, saavel som hos den større almenhet baade i Norge, Sverige og Danmark, som han naadde ved sine klare populærvidenskabelige fortolkninger av de fleste nytestamentlige skrifter: Pauli breve, Peters og Judas' breve, Apostlernes gjerninger, Lukas- og Johannesevangeliet. Særlig fortjeneste har han ogsaa indlagt sig ved sine forarbeider og proveutkast til den nye norske oversættelse av det nye testamente. I den kirkelige diskussion deltok han paa konservativ side som redaktør av «Luthersk Ugeskrift» til 1890). B. var stortingsmand fra Kra. 1883—85.

Bugge, Jens Daae (1865—), n. læge i Kra., tok i 1897 doktorgraden paa en avhandling om lungetuberkulosen, hvori han godtgjorde at denne forekommer og helbredes langt hyppigere end dengang var bevist. Har tillike været en av de første som har godtgjort forekomsten av medfødt tuberkulose hos mennesket.

Bugge, Niels, jysk stormand i 14 aarh. Da Valdemar Atterdag begyndte at samle riket, hørte B. til hans raadgivere, men hans egenraadighet kunde daarlig forenes med den unge konges myndige fremfærd, og B. gik over til holstenernes parti. Tilslut dræptes B. og to andre jyske stormænd i Middelfart; kongen frala sig al del i drapet.

Bugge, Peter Olivarius (1764—1849), n. biskop, f. i Holt sogn i Nedenes, student 1782, teol. eks. 1786, magistergraden 1787. Han var først (1787—90) sogneprest til Skuldelev i Sjælland, utnævntes derpaa til sin fars eftermand i Vanse sognekald, hvor han forblev til 1799, da han utnævntes til prest i Fredericia, blev endelig 1803 mot sit ønske biskop i Trondhjems stift. Som prest i Vanse deltok B. med iver i den hernhutiske bevægelse paa disse kanter; men i sine senere skrifter viser han en fuldstændig rationalistisk opfatning av kristendommen. Som biskop stod B. i et uvenlig forhold til den danske regjering paa grund av sin frimodige og skarpe kritik av dens handlinger; derimot var kan en ven av Kristian Fredrik og opholdt sig hos prinsen paa Eidsvold som hans raadgiver uten at være medlem av riksforsamlingen. Han utarbeidet ogsaa et grundlovsutkast, trykt i «Riksforsamlingens forhandlinger», 3 del, Kra. 1916. Med grundloven var han utilfreds paa grund av dens demokratiske karakter. Paa Stortinget 1815—16 møtte B. som repræsentant for Trondhjem og valgtes til odelstingspræsident. Hans forhold til Karl Johan var til at begynde med meget spændt, men der indtraadte snart en forsoning, som fik uttryk i B.s overstrømmende tale ved kroningen 1818, en tale som mishaget tronderne i den grad at de paa selve kroningsdagen slog hans vinduer ind. Han trak sig tilbake fra politikken, og 1842 gik han av som biskop. Som ældre vendte han tilbake til hernhutismen og brændte sine rationalistiske skrifter. Han var et skarpt hode, lærd og sprudlende vittig; som biskop tok han sig iøvrig av skolevæsenet. [Litt.: D. Thrap, «Fra biskop B.s haand» (1886); heri den nævnte kroningstale; samme forf., «Bidrag til den norske kirkes historie i 19 aarh.», bd. 2 (1890).]

Peter Olivarius Bugge.

Bugge, Søren Brun (1798—1886), n. geistlig og forfatter, var fra 1820—33 lektor, senere professor i latin, fra 1833—47 rektor ved Kristiania katedralskole, fra 1847—78 sogneprest til Gran. Han besad en sjelden færdighet i at tale og skrive latin og har ogsaa utgit en række latinske avhandlinger og læreboker.

Bugge, Thomas (1740—1815), d. astronom, iagttok i Trondhjem vemispassagen 1761, blev 1762 ansat av videnskapsselskapet i Kbh. som geografisk landmaaler.

1777 professor i astronomi og matematik ved Kbh.s universitet. B. var en frugtbar forfatter, utgav fortrinlige karter over Danmark og underviste mange, især unge officerer, i den høiere landmaaling.

Bugge-Wicksell, Anna Kristine Margrete (1862—), sv. forkjæmperinde for kvindesaken, f. i Norge, student 1885, flere aar medlem av Norsk Kvindesaksforenings bestyrelse, indgik 1889 egteskap med den senere professor Knut Wicksell, 1911 cand. jur. i Lund. Fru B.-W. har ivrig deltat i kvindesaks- og fredsbevægelsen og har utgit flere skrifter herom.

Bugi el. buginesere, malajisk folkestamme i det sydostlige Celebes. Regelmæssig skibsfart førte tidlig b. til nabooernes havnepladser; paa Borneos ostkyst har de grundet en række smaa kolonier. De er høiere av vekst og lysere i huden end de omboende malajer, er ogsaa i besiddelse av en høiere kultur end disse. De taler et eiendommelig, nuancert sprog og eier en national litteratur.

Bugislav, se Bogislav.

Bugsēre, slæpe et fartøi efter et andet ved hjælp av en sterk trosse av taugverk eller staal. Bugsering utføres undertiden paa den maate at det bugserende skib fortøies langsmed det som bugseres. Om lanterners bruk under slæpning, se Lanterne.

Bugt, havbugt, kaldes en arm av havet som skjærer sig ind i landet, saa at den paa flere sider er begrænset av land. Er den lang og smal, kaldes den fjord (s. d.). En liten b. kaldes en vik (s. d.).

Bugten, handelssted med telefon og dampskibsanløp i bunden av Altenfjorden med 102 indb. (1900), i nærheten av Altengaard, Alta herred, Finnmark fylke. Herfra kjørevei til Bossekop.

Buguruslan, Rusland, by i guv. Samara, 150 km. nordøst for denne by, 12 000 indb. (1897). I nærheten svovel- og asfaltkilder.

Bugønes, fiskevær med handelssted, telefon, post, dampskibsanløpssted, 311 indb., 50 beboelseshuse (1900), paa sydsiden av Varangerfjorden, Sør-Varanger herred, Finnmark fylke. Været har en rummelig havn, som dog ikke yder synderlig beskyttelse mot sydostlige vinde. Tranbrænderi.

Bu-Hamāra, eg. Omar Zarhuni (d. 1909), marokkansk oprørsfører, kaldt Rogi, vistnok efter en oprører Djelîl er-Rogi (1862), eller B. (arab., manden med æslet). B. utgav sig okt. 1902 for sultan Abdul-Asis' ældre, fangne bror Mulei Muhammed, vakte oprør blandt berberne, som var misfornøiet med sultanens reformer, slog regjeringstropperne og organiserte eget styre i det nordøstlige Marokko. Led nederlag sommeren 1905, men holdt sig uavhængig til han efter en fremrykning mot Fez i mars 1909 blev endelig slaat og forlatt av sine tilhængere aug. s. a. Han blev i et jernbur bragt til Fez og skutt 12 sept.; flere av hans tilhængere pintes tildøde.

Buhl, Frants Peter William (1850—), d. teolog og orientalist, cand. theol. 1874, studerte gammeltestamentlig og semitisk filologi i Leipzig og Wien 1876—78, dr. phil. 1878, 1880 docent og 1882 professor i teologi i Kbh., 1890 professor i gammeltestamentlig teologi i Leipzig efter Fr. Delitzsch, 1898 professor i Kbh. i semitisk-østerlandsk filologi. Indenfor sine hovedstudier, det gamle testamente og islam, har B. med sin enestaaende filologiske og kulturhistoriske viden og sin klare og nøkterne forstand ydet talrike kritiske arbeider av høi værdi. Paa det gammeltestamentlige studiums omraade var B. blandt de første til at indføre den historisk-kritiske metode i Danmark baade ved strengt videnskabelige verker og mere populære smaaskrifter og avhandlinger. Hovedarbeider i denne retning: «De messianske forjættelser i det gamle testamente» (1894); «Til vejledning i de gammeltestamentlige undersøgelser» (1895); endvidere arbeider om Prædikerens bok (1886), Jobs bok (1887), Jesaja (1889—94), Salmerne (1900), Tobias og Judith (1919) samt den meget benyttede lærebok «Det israelitiske folks historie» (1903, 5 utg. 1915). Et filologisk hovedverk av høi rang er B.s utgaver av Gesenius' hebraisk-tyske leksikon (12—16 utg. 1895–1915), standardverket for det moderne studium av det gamle testamente. Endelig har han git betydningsfulde bidrag til en forbedret oversættelse av det gamle testamente, utg. 1910 under hans ledelse. Av B.s øvrige verker kan nævnes hans alsidige skildring av de vestsemitiske folks kultur i oldtiden («Verdenskulturen» bd. I, 1907) og «Muhammeds liv» (1903), en udmerket fremstilling av islams ældste utvikling.

Buhl, Peter (1789—1812), d. sjøoffiicer; deltok allerede 1807 som kadet i Kjøbenhavns forsvar mot englænderne. 1812 ansattes han paa fregatten «Najaden» og faldt her 6 juli i kampen ved Lyngør, hvor «Najaden» fuldstændig ødelagdes av et engelsk linjeskib.

Buhund, langs vestkysten den almindelige betegnelse for kong'en, *buccinum undatum* (se Buccinidae). Ogsaa enkelte andre større skalbærende havsnegler (som *neptunea despecta*) benævnes ofte av fiskerne b.

Buijs-Ballot *[bøysbalåt']*, se Buys-Ballot.

Buitenzorg *[bøy'tnzarg]* (d. e. uten sorg), by paa Java, 60 km. syd for Batavia og forbundet med denne by ved jernbane; ca. 25 000 indb. Byen ligger i en sund og vakker egn, 260 m. o. h., ved foten av vulkanerne Gede og Salak. Den hollandske generalguvernør over hollandsk Asien har her sin residens; han opholder sig i Batavia bare et par dage om maaneden. I byen er en berømt botanisk have, hvor en hel del europæiske videnskapsmænd har studert, da der findes et materiale som ikke kan skaffes i Europa.

Bujalance *[wuɣala'nθe]*, Spanien, by i prov. Cordoba, 40 km. ost for Cordoba, 10 800 indb., med maurisk slot, tilvirkning av tøi og lervarer.

Buk (sjøuttr.), det midterste av et raaseil.

Buk (aarbuk, *leuciscus cephalus*), ferskvandsfisk av karpefamilien, adskiller sig fra de øvrige til mortslegten hørende arter navnlig ved sin avrundede analfinne. Kan opnaa en vegt av et par kg. eller noget derover. Er almindelig utbredt i Mellem- og Sydeuropa, men forekommer hos os meget sparsomt i Glommensvasdragets nedre dele samt i Iddefjordens og den tilstøtende kyststrækning brakvand. Navnet b. anvendes paa sine steder, antagelig ved forveksling, paa dens nære slegtning iden.

Bukarest (rum. Bucuresci), Rumæniens hovedstad, 338 000 indb. (1913, jan. 1917: 309 000), hvorav $^2/_3$ græskkatolikker, $^1/_{10}$ rom.-katolikker og protestanter og $^1/_{10}$ joder. B. ligger paa en stor, tor slette paa begge sider av Dambovita, en bielv til Donau. I forhold til folketallet er byens omraade meget stort, omtr. 30 km.^{2} (sml. Kristiania ca. 17 km.^{2}). Utseendet var for ganske orientalsk, men byen ligner nu mere andre store moderne byer, maaske mest franske, da fransk indflydelse er meget sterk; saaledes taler de høiere klasser altid fransk, og i butikkerne forstaaes overalt fransk. I de midtre bydele finder man store boulevarder med pragtfulde, moderne huse, men i de ytre dele er husene smaa og lave, omgit overalt av haver, mens gaterne er brede og græsbevokset. De vigtigste gater heter Calea Victoriei, Strada Lipscanie og Strada Carolu. Midt i byen er den store vakre park Cismegin. Av bygninger kan nævnes det kgl. slot, nationalbanken, regjeringsbygningerne, nationalteatret, Metropolitankirken og den nye katolske domkirke. Industrien og handelen er livlig og vokser stadig;

Bukarest: Nationalbanken.

der er mange store banker. I byen er der mange sporvogner og en mængde droscher, mest kjort av russere. Der findes en hel del dannelsesanstalter, deriblandt et universitet med 120 lærere og 3400 studenter, landbruksskole, kunstakademi, musikakademi etc. samt mange hospitaler, som har stor formue. Som hovedstad er B. kongens residens og sæte for regjering og nationalforsamling, høiesteret, den rumænske kirkes primas o. s. v. Norsk generalkonsulat. — B. nævnes alt i det 14 aarh., men blev først omkr. 1700 residens for fyrsten av Valakiet. Dens største fremgang falder i det 19. aarh., særlig efter at den blev Rumæniens hovedstad. Paa grund av sin utsatte beliggenhet er byen sterkt befæstet ved en række av ca. 36 forter, som omgir byen i 6—9 km.s avstand. Erobret av Centralmagterne 6 decbr. 1916.

Bukarest-freden 1913, se Balkankrigene. B.-freden 1918, se Verdenskrigen.

Bukefāla, i oldtiden by i Indien nu Djalalpur hinsides Indus ved Hydaspes (s. d.), grundet av Alexander den store efter hans seier over inderkongen Poros, og opkaldt efter hans yndlingshest Bukefalos (s. d.).

Bukefalos, Alexander den stores stridshingst. Den var av thessalisk race, hadde derfor som indbrændt merke et oksehode, og fik derav navnet B., d. e. oksehode. B. blev dræpt i slaget mot Poros. Alexander opkaldte efter den byen Bukefala (s. d.).

Bukejevske horde, se Kirgisere.

Buke't, fr. *bouquet*. 1. Blomsterbundt, knippeformet sammenstillede blomster. — 2. Overført om vinens krydrede duft.

Bukhara, se Buchara.

Bukhindebetændelse, se Bukhinden.

Bukhinden *(peritoneum)*, den tynde bindevævshinde som klær bukhulens væg og herfra slaar sig over paa bukindvoldene og danner ophængningsbaand for dem. Man adskiller et vægblad og et indvoldsblad. B. kan bli sæte for betændelse, b.-betændelse *(peritonitis)*, som næsten altid skyldes en forplantelse av sygdomme fra de omliggende organer. Dette kan ske derved at disses væg eller beklædning brister, saa at indholdet uttømmes i bukhulen, særlig ved bristning av blindtarmen ved betændelse i denne eller ved bristning av et mavesaar ut gjennem mavesækkens væg. Ofte vil da hele b. bli sætet for en betændelse; der danner sig materie i bukhulen, og der utvikler sig en meget farlig, i de fleste tilfælde dodelig sygdom. Under andre forhold kan b.-betændelsen bli mere begrænset («lokal»), enten derved at der i forveien er skedd sammenvoksninger omkring det lidende organ, f. eks. omkring blindtarmen, eller derved at betændelsen er mindre intens og kun breder sig til organets overflate eller nærmeste omgivelser, f. eks. omkring den betændte livmor eller eggleder. Ved de meget utbredte b.-betændelser, navnlig ved de forstnævnte bristninger (perforationsperitoniter), er symptomerne meget stormende. Der opstaar smerter i underlivet, dette blir omt, og der kommer kvalme, hikke og opkastning, stundom av ekskrementlugtende masser. Ofte er der hoi feber. Utseendet blir lidende og sløvt *(facies abdominalis* eller *hippocratica)*. Undertiden kan patienten reddes ved operation. Ved den lokale b.-betændelse er der smerter, undertiden opkastning; stundom kan betændelsen fordeles, eller der kan danne sig en byld som maa opereres, da den ellers kan aapne sig ind i underlivet og gi den alvorlige universelle b.-betændelse. — B.-betændelse kan anta et mere kronisk forlop, saaledes som det f. eks. sees ved tuberkuløs b.-betændelse.

Bukhulen, den del av kropshulen som ligger nedenfor mellemgulvet.

Bukhulesvangerskap, se Ekstrauterinsvangerskap.

Bukhvirvler eller lendehvirvler, de hvirvler som ligger mellem brystkassen og bækkenet (korsbenet) og alene danner skelettet i kroppens midtre del. Hos mennesket 5.

Bukk brukes overført om stillas (f. eks. sagbukk), likesom italiensk herom anvender ordet *capra* (gjet). Hertil horer ogsaa betydningen «kuskesæte». Likesom romerne kaldte en murbrækker *aries* (væer), saaledes vi storm-b. Her har man selvfolgelig tænkt paa bukkens stangen, likesaa ved ram-b. om brolæggerjomfru. Endelig brukes b. (i overensstemmelse med tysk *Bock)* om en bommert, hvilken betydning utgaar fra t. *Bock = Purzelbock,* kolbøtte, eg. bukkespring.

Bukkeben kaldes en eiendommelig form av krumknæede forben hos hesten, hvis gang derved blir meget usikker, saa den navnlig ikke kan brukes til ridning.

Bukkeblad *(menyanthes trifoliata)*, av soterotfamilien, en over hele landet alm. sumpplante med trekoblede, tykke og saftige blade og lyserode, indvendig frynsede blomster. Bladene anvendes i medicinen.

Bukkeblad.

Bukkebruse, rosenrot (s. d.).

Bukkehorn *(trigonella)*, slegt av de erteblomstredes familie, omfattende ca. 70 arter, hjemmehorende især i Middelhavslandene. B. har trekoblede blade og forskjelligfarvede (blaa, gule el. hvite) blomster, samt belgfrugter med talrike fro. Hos en art, *t. foenum graecum*, er belgene trinde og forsynt med en lang snabel og er krumme som bukkehorn; den dyrkes, væsentlig for froenes skyld, nogen steder i Europa samt i Forindien og Nordafrika. B.-frø er firkantede og brungule, av bitter smak og med aromatisk lugt; de er et gammelt lægemiddel, som imidlertid nu væsentlig har teknisk anvendelse, som f. eks. ved toitilvirkning. Paa enkelte steder, som i Indien, brukes b.-fro ogsaa som næringsmiddel. — Indeholder alkaloiderne trigonellin og kolin.

Bukkehø, en 2367 m. hoi fjeldtop i Jotunheimen, sydvest for Galdhopiggen.

Bukkesprang, en hests bukkelignende hop paa stedet under samtidig sterk spænden og opadhvælvning av ryggen og sænkning av hals og hode. Bevægelsen utfores ofte for at fri sig fra rytteren, som bedst klarer situationen ved at sitte saa myk og elastisk som mulig.

Bukketorn *(lycium)*, slegt av søtviderfamilien, busker med tragtformige eller flatkravede blomsterkroner, som hos den undertiden til hegn plantede *l. barbarum* er rodfiolette.

Bukmuskler, de muskler som danner grundlaget for bukhulens væg fremtil og til siderne (se planche Menneskets anatomi). Man har tre brede b., en indre, hvis fibre gaar paa tvers, og to skraamuskler med krydsende fibreretning. De er med sine bakre dele fæstet til brystkassen, bukhvirvlerne og hoftekammen og gaar fremtil over i brede senebladе, som smelter sammen med dem fra den anden side i bukens hvite linje *(linea alba)*, som strækker sig fra brystbensspidsen til symfysen. Til siderne for denne danner senebladene skeder for den rette b. *(musculus rectus abdominis)*, som gaar fra bruskene av 5te til 7de ribben til underlivsbenet (skambenet). Den har 3—4 tversgaaende senestriper og tegner sig hos kraftige, ikke for fete personer tydelig paa legemets overflate. B. tar virksom del i alle kroppens bevægelser og øver et alsidig tryk paa bukindvoldene. Naar dette tryk øker og mellemgulvet samtidig sænkes, fremkommer «bukpressen», som bevirker tomning av urinblære og endetarm, for en væsentlig del ogsaa utdrivningen av fosteret under fødselen.

Bukōba, brit. Østafrika, frugtbart, tæt befolket distrikt ved Victoria Njansa's sydvestside syd for Uganda, gjennemstrommes i vest og nord av Kageraelven, Victoriasjøens hovedtilløp. Synes særlig skikket for dyrkning av kaffe. I nordost ved kysten hovedstaden B., grundlagt 1890 av Emin pasja; staar i dampskibsforbindelse med Port Florence (brit.) paa Victoria-sjoens ostside og har traadløs telegrafstation. Var før 1919 en del av tysk Østafrika.

Bukōler, et hyrdefolk i oldtiden som bodde i Nildeltaet. Romerne bekjæmpet deres røverier, men først Dioeletian utryddet dem helt.

Bukōlikere var i 1870- og 80-aarenes politiske kampe i Norge et økenavn paa det faatal som repræsenterte mellemstandpunkterne og prækt fordragelighet og forsonlighet. Eftersom kampen tilspidset sig, blev de trængt helt i bakgrunden.

Bukōlisk (græ.), som angaar en hyrde, hyrdeliv; b. digtning: en digtning som opstod paa Sicilien og i Grækenland og dels i fortællende, dels i dramatisk form gav billeder fra hyrdelandlivet (se Theokrit og Idyl).

Bukovīna (d.e. Bøkeland) var et av de østerrikske kronlande, 10 441 km.² med 800 000 indb. (1910); 77 pr. km.² B. omgives av Galizien i nord, Rusland (Ukraine) i ost og Ungarn i vest. Den vestlige og sydlige del er et fjeldland, opfyldt av Karpaterne og utlopere fra disse fjelde; den høieste top er Giumalaul, 1 857 m., paa grænsen. Den østlige og nordlige del, som ligger paa den podoliske platte, er et bakket land av 300—500 m.s høide, gjennemfuret av en hel del elver, som alle kommer fra Karpaterne: Dnjestr (paa nordgrænsen), Pruth, Sereth, Suczawa etc. Om sommeren er elvene næsten torre, om vaaren derimot flommer de over sine bredder. Klimaet et temmelig kjølig med sterk vinterkulde og stor sommervarme. Czernowitz, som ligger paa 48° 17′ n. br., har en aarlig middelvarme av 7.6° C., en januar-temperatur av −5.4° og julitemperatur 19.7° (sml. Kra. 59° 55′ n. br., de tilsvarende temp. 5.5°, −4.5°, 17°); den aarlige nedbør er 600—700 mm. — Indbyggerne er av meget blandet nationalitet: 38.4 pct. rutenere, mest i den nordlige del, 34.4 pct. rumænere, i syd, 20 pct. tyskere (spredt omkring, dog i tæt sluttede grænder), polakker og (i noget mindre tal) magyarer. Resten er slovaker, tsjekker, storrussere, armeniere, zigøinere. I religiøs henseende er næsten 70 pct. græsk-katolikker, mens 12 pct. er romersk-katolikker og 13 pct. er joder (omtrent halvdelen av de tysktalende). Folkeoplysningen er meget daarlig, 87 pct. av befolkningen kan hverken læse eller skrive (analfabeter). Der er ca. 400 folkeskoler i landet, en del middelskoler og gymnasier, fagskoler etc. samt et universitet i Czernowitz, oprettet 1875 (hittil tysk undervisningssprog og for krigen ca. 400 studenter, 67 lærere). — Den vigtigste næringsvei er landbruk. Av korn dyrkes der mest mais og havre, videre dyrkes meget poteter, sukkerroer og frugt; litt vin trives i syd. Der holdes temmelig mange husdyr, især kjør, sauer og svin, storartet biavl (voksproduktion til kirkebruk). Skogen dækker over 40 pct. av overflaten; særlig er fjeldene skogrike; i lavlandet er det mest bøk (hvorav navnet) som danner skogen, i fjeldene gran og furu. Av fjeldene utvindes jern og litt salt. Industrien er ubetydelig. Den vigtigste industrigren er brændevinsbrænderier, videre er der en del sagbruk og møller. Handelen er mest i hænderne paa joder og armeniere. — B. var i oldtiden en del av Dacien. I den senere middelalder var det tyngdepunktet i det rumænske fyrstendomme Moldau. I 1774 blev B. okkupert av osterrikerne, i 1849 blev det hævet til kronland med titelen hertugdømme. Under Verdenskrigen var B. besat av russerne sept.—okt. 1914, nov. 1914—febr. 1915 og juni 1916—sept. 1917. Blev 1919 avstaat til Rumænien (sml. art. om dette land og om Verdenskrigen).

Bukpressen, se Bukmuskler.

Buks-Berit, lappekone fra Ædfjorden (Nordland), død i høi alder, ca. 1860. Navnet B.-B. fik hun fordi hun gik i mandsklær. Robust, uforfærdet, noget glad i sterk drik, men grei og paalidelig. Drev som hovedsmand lofotfiske, var bjørnejægerske og fragtekar. — Lapperne nævner hende som bevis for sin nations evne til at hævde sin plads paa sjø og land jevngodt med nordmænd.

Buksbom *(buxus sempervirens)*, busk med læragtige, myrtlignende og vintergrønne blade. B. stammer fra Middelhavsegnene og plantes alm. i haver, mest som hæk. Særlig stor anvendelse hadde b. i haver som var anlagt efter den gamle franske stil. Den gullige, meget haarde og tunge ved, som ogsaa har hat nogen anvendelse i medicinen (mot gigt, koliksmerter etc.), passer udmerket til dreierarbeider og er det bedste materiale for billedskjæring.

Buksnes, herred i Nordland fylke, 169 km.² med 5492 indb. (1918); 32 pr. km.²; svarer til B. prestegjeld med B. og Hole sogne. Herredet, som omfatter den sydvestlige del av Vestvaago i Lofoten, bestaar udelukkende av øer. Den del av herredet som ligger paa Vestvaago, utgjør 164 km.²; de øvrige 5 km.² er fordelt paa 246 smaa øer, hvortil kommer 955 baaer og skjær. Herredet, som er adskilt fra Flakstadøen ved den smale og stride Nappstrøm, er sterkt indskaaret av trange, grunde fjorder og bugter (poller). Det midtre parti er flatt, myrlændt, opfyldt av vande (108 vande med samlet areal 6.2 km.²) og forholdsvis veldyrket med gode beiter og noget løvskog. Her findes flere meierier og mange gaarder langs et forgrenet veinet. Mot kysten er der steile, nøkne fjelde (Himmeltinderne 965 m.). Paa sydøstkysten ligger en række fiskevær (Balstad, Mortsund, Ure, Steine og Stamsund) med tæt bebygning. Steine kapel nedblæste 1905; ved en anden anledning bortfeiedes ved dette vær under 1 neskred tre rorboder med 18 mand. Fiskeri er hovednæringsvei. I 1900 opfiskedes 5 796 000 stkr. skrei til en værdi av 1 804 494 kr.; utbyttet av fetsildfisket

samme aar var 157 760 kr. I 1915 opfiskedes ialt 5 278 400 kg. til en værdi av 855 232 kr., hvorav for fetsild 26 520 kr. og for skrei 804 814 kr. Inden herredet findes flere trandamperier, 1 olje- og guanofabrik, 1 hermetikfabrik, 1 kemisk fabrik og 2 meierier m. m. 2 sparebanker, B. sparebank, oprettet 1899, Stamsund sparebank, oprettet 1891. 1 apotek. Antagen indtægt 1918 1 448 945 kr., formue 5 276 430 kr.

Buksnit, se Laparotomi.

Buksop *(gastromycetes)* (bot.), orden av basidiesoppenes klasse. Det oftest store og rundagtige frugtlegeme har ytterst et fastere lag, peridiet, som omslutter det indre væv, gleba; i dette sidste er der et antal kamre, hvori sporerne opstaar. Sporerne frigjores enten først ved peridiets forraadnelse eller derved at dette aapner sig. B. horer fortrinsvis hjemme i tropiske egne, endel arter findes dog ogsaa i skogbunden hos os, saaledes f. eks. roksop, bruskball og jordstjerne.

Bukspyt er en vandklar, klæbrig væske av alkalisk reaktion. Den avsondres av b.-kjertelen (*pancreas*, se Menneskets anatomi), hvis utmundingsgang fører ind i tyndtarmen et kort stykke fra dennes avgang fra mavesækken, i samme høide som galdegangen. B. spiller en væsentlig rolle ved fordøielsen, idet dens saft omdanner eggehvitestoffene til peptoner og stivelse til sukker samt spalter fett (se Fordøielsen). Desuten har b.-kjertelen en stor betydning for det hele stofskifte, idet det har vist sig at der ved dens ødelæggelse (ikke ved at forhindre b.s adgang til tarmen), f. eks. ved kræftdannelse i eller ved fjernelse av den, optræder sukker i urinen (se Sukkersyke).

Bukspytkjertelen *(pankreas)*, den største fordøielseskjertel næst leveren (se Menneskets anatomi, planche II, B, 3). Ligger horisontalt i bukhulen foran 1ste bukhvirvel, bak mavesækken og bakre vægblad av bukhinden. Omtr. 20 cm. lang og 70 g. tung. Den bredere del, hodet, ligger mot høire, og omfattes av den hesteskoformede tolvfingertarm i den munder utførselsgangen. B. spiller en vigtig rolle i den indre stoffforvaltning. Svigter denne funktion, indtræder sukkersyke s. d.). Bukspyttet er det vigtigste fordøielsessekret, indeholder enzymer som virker fordøiende paa alle de tre store grupper av næringsstoffer. Den er en seigtflytende væske av alkalisk reaktion (sml. Fordøielsen).

Buksøm (bot.), de sammenvoksede bladrande i de kun av ett frugtblad dannede stovveier.

Buktaler, ventrilokvist, kaldes en som uten synlig bevægelse av munden formaar at tale eller synge paa en saadan maate at det synes som om lyden kommer fra et fjernere sted. B.-stemmens klang er forskjellig fra den naturlige stemmes som følge av b.s eiendommelige bruk av taleorganerne, og tilhørerne vildledes av b., idet han skiftevis (ved spørsmaal og svar) bruker sin naturlige og kunstige stemme. Allerede de gamle grækere kjendte kunsten, og den træffes ogsaa hos naturfolkene.

Buk van Raa, et i gamle dage av nordtyske og hollandske sjømænd benyttet navn paa den lille ø Bokn i leden syd for Bergen, i motsætning til Buk van See, som var deres navn paa øen Bokn mellem Haugesund og Stavanger (Boknfjorden).

Bukvattersott *(ascites)*, ansamling av seros væske i bukhulen. Er ofte et symptom paa den alm. vattersott ved hjerte- og nyresygdomme, men kan ogsaa optræde ved lidelser av bukhinden (tuberkulose og kræft), i leveren (kræft og cirrose) eller ved andre kræftagtige svulster i underlivet. Der kan undertiden samle sig flere liter væske som kan uttommes ved tapning, men let kommer igjen.

Bukvrid, ældre betegnelse for de heftige smerter som optræder ved forskjellige tarmaffektioner. Nu alm. kaldt kolik.

Bula'k, Ægypten, Kairos havn og forstad, paa høire Nil-bredd, kun skilt fra hovedstaden ved Ismailia-kanalen. Livlig handel med delta-landet, Øvreægypten og Sudan. Flere store fabrikker. Det av kediven 1858 i B. grundede museum for ægypt. oldsaker flyttedes 1891 til Giseh. Ret overfor B. i Nilen en ø av samme navn.

Bulama, se Bissagosøerne.

Bulawayo el. Buluwayo, Sydafrika, by og distrikt av samme navn i brit. Sydrhodesia under 20° 8′ s. br. ved jernbanen Kap—Salisbury, der hvor sidelinjer boier av mot sydøst og mot nordvest over Victoriafaldene ind i Nordvestrhodesia. Guldleier i nærheten. For matabelehøvdingen Lobengulas hovedstad, grundlagt 1838 av hans far Mosilikatse; erobredes av englænderne 1893, men maatte 1896 utholde en haard beleiring av matabelerne. B. er nu en moderne by med brede gater og mange vakre bygninger. Har en statue av Ceeil Rhodes, som ligger begravet paa Matoppo Hills i B.s nærhet. B. hadde i 1911 ca. 14 000 indb., hvorav ca. 8 000 hvite.

Bulbiller, benævnelse for yngleknopper, s. d.

Bulbærparalyse, en nervesygdom som optræder ved lidelser i den forlængede marv. Dens mest karakteristiske symptomer er vanskelighet ved talen og svelgningen paa grund av lammelse av forskjellige tunge-, læbe-, ansigts-, svelg- og strupemuskler. Sygdommen forløper oftest kronisk.

Bulē (græ.), raad; særlig navnet paa raadet i Athen (fra Solons tid 400, fra Kleisthenes' 500 aarlig skiftende medlemmer) som ledet statens administration.

Bule, bloduttrædning under huden; naar denne er nogenlunde fastheftet til underlaget, som f. eks. paa kraniet, opstaar der en begrænset fremhvælvning. Behandlingen er tryk, f. eks. med en ske, og kolde omslag.

Bulevard, se Boulevard.

Bulgārer, i middelalderen ofte benævnelse for katarerne (s. d.), fordi disse mentes at stamme fra Bulgarien og staa i forbindelse med dette lands sekter.

Bulgārer er oprindelig navnet paa en sandsynligvis tyrkisk stamme som paa folkevandringernes tid og senere optræder i det sydøstlige Europa. En avdeling av dem, Volga-b., stiftet ved Volgas øvre løp et rike som bestod til mongolernes fremtrængen. En anden trængte i slutningen av 7 aarh. ind i det gamle Mosien, betvang de der boende slaver og stiftet et stort rike, men gik hurtig op i den slaviske befolkning, paa hvem navnet b. blev overført. Fra det 9—10 aarh. forstaaes derfor ved Donau-b. det slaviske folk som den dag idag bor i Bulgarien, Ostrumelien og Makedonien.

Bulgarien, stat (tsarrike) paa Balkanhalvøen, fra 1908 helt uavhængig av Tyrkiet. 114 000 km.², 4¾ mill. indb.; 42 pr. km.² B. bestaar av det eg. B. (Nord-B.), 63 751 km.² med 3 100 000 indb. (1910), og Ostrumelien (Syd-B.), 32 594 km.² med 1 240 000 indb. (1910). Efter den sidste Balkankrig (1912/13) var B. tildelt kystlandet ved Ægæerhavet, mellem mundingerne av Maritsa og Mesta med havnen Dedeagatsj, endvidere et stykke av Makedonien (vest for Rhodope), ialt kanske 18 000 km.², 400 000 indb. — B. grænser i nord til Rumænien, fra hvilket land det skilles ved Donau, i vest til Serbien, i syd til Grækenland, Ægæerhavet og Tyrkiet og i ost til Sortehavet. Midt gjennem landet, paa grænsen av det eg. B. og Ostrumelien, gaar den høie fjeldkjede Balkan (s. d.), hvis høieste top er henimot 2 400 m. I sydgrænsen ligger den vilde fjeldgruppe Rhodope, og her ligger i fjeldkjeden i Rila Planina den høieste top i B., nemlig Mus-Alla, 2 930 m. Nord for Balkan skraaner landet jevnt ned mot Donau, og her gjennemfures

det (den bulgarske kridtskive) av en mængde bielver til Donau; de vigtigste av disse er (fra vest til øst) Isker, som kommer fra Rila Planina og gjennembryter Balkan, Vid, Osma og Jantra, som alle kommer fra Balkans nordside. Disse elver har skaaret sine daler dypt ind i det omgivende land til stor hinder for samfærdselen. Slettelandet har en brat strand mot Donau av 100—200 m. høide over elvens speil; saa meget høiere ligger de bulgariske byer end de rumænske paa den motsatte bredd. Syd for Balkan ligger Østrumeliens store slette, gjennemstrommet av elven Maritsa og dens bielv Tundsja. — K l i m a e t utmerker sig ved kort, het sommer og kort, kold vinter, mens vaar og høst er lange og nedborrike: Sofia (540 m. o. h.) har aarstemp. av 10.3 °, mens januar- og julitemp. er henholdsvis ÷ 2.1 ° og 21.9 °. Østrumeliens klima er varmt, da Balkan verner mot kolde nordlige vinde. — F o l k e t. Indbyggertallet, som ved utgangen av 1910 var $4^1/_3$ mill., og med nyutvidelserne blev anslaat til $5^1/_2$ mill. i 1917, har i de senere aar steget hurtigere end i noget andet europæisk land med undtagelse av Rumænien. Folket er av meget blandet nationalitet. Efter tællingen i 1910 var $3^1/_{10}$ mill. bulgarere, henimot $^1/_2$ mill. tyrkere, 76 000 rumænere, 63 500 grækere, 100 000 zigøinere, 377 000 jøder, 4 000 tyskere, 3 000 russere og 61 700 av andre nationaliteter. Efter religionen var 3.6 mill. ortodokse (græsk-katolske), 600 000 muhammedanere, 40 000 jøder, 32 000 romerskkatolikker, 12 000 gregorianske armeniere, 6 000 protestanter. Folkeoplysningen er som i de fleste Balkanstater meget daarlig; paa papiret er alle barn skolepligtige, men allikevel forsømmes skolen av over halvparten av de skolepligtige barn. Med den høiere oplysning staar det ogsaa daarlig til. Der findes endel middelskoler og gymnasier, tekniske skoler og landbruksskoler og desuten 5 lærerseminarier. Der er i Sofia en høiskole, som knapt kan kaldes universitet, med juridisk, historisk-filosofisk, naturvidenskabelig og fra 1918 medicinsk fakultet. — N æ r i n g s v e i e r. Landbruket er vigtigste næringsvei. Sletterne nord og syd for Balkan er meget frugtbare, men særlig den nordlige er tør og kræver ofte kunstig vanding. Av hele landets omraade er omtr. tredjeparten opdyrket. Jorden er meget opdelt i smaaeiendomme. Den bulgariske bonde gjælder for at være halvøens flittigste og vindskibeligste jordbruker. Mest dyrkes hvete, dernæst mais, rug, byg og havre. Der produceres meget mere end til eget behov; korn er den vigtigste utførselsartikel. Stor frugtavl (ved Kustendil i sydvest), likesaa rosinavl (i Tundsjadalen ved sydfoten av Balkan). Av vin avles ikke litet. Husdyrholdet er meget stort, især holdes der mange sauer, i 1910, altsaa rigtignok før de store krigsaar, næsten 9 mill., hvilket i forhold til indbyggertallet er mere end i noget andet europæisk land. Skogene, som især findes i fjeldene og er stygt uthugget, dækker omtr. 30 pct. av overflaten. I fjeldene findes jern, og salt utvindes ved kysten. Men B. er den fattigste del av Balkanhalvoen hvad mineralske rigdomme angaar, da det for en stor del er opbygget av unge sedimentære bergslag. Fabrikindustrien er i opkomst, og husflid og haandverk blomstrer. Utførselen, som før nævnt mest korn, hadde i aarene 1909—14 en aarlig gjennemsnitsværdi av 120 mill. kr. Indførselen, som særlig bestaar av fabrikvarer og kolonialvarer, hadde i de samme aar en gjennemsnitsværdi av 140 mill. kr. Der handledes mest med Tyrkiet, England, Tyskland, Østerrike-Ungarn og Frankrike. Med Norge er praktisk talt ingen handelsomsætning; det hænder at der utføres litt korn til Norge. Landets handelsflaate er høist ubetydelig, men der er ikke ringe trafik i de større sjøhavner (Varna og Burgas). Norske skibe har omtrent ingen andel i skibsfarten. Jernbanerne hadde i 1913 en længde av 2 428 km. (første bane aapnet 1866). B. er i det hele den færdselsmæssig længst fremskredne stat paa halvøen. De største byer er hovedstaden Sofia med 103 000 indb., Filippopel 48 000 indb., Varna 44 000 indb., Rustsjuk 36 000 indb. etc., ialt 26 med over 10 000 indb. — F o r f a t n i n g o g f o r v a l t n i n g. B. er et konstitutionelt kongedømme; regenten kaldes tsar. Nationalforsamlingen kaldes *sobranje* og vælges ved alm. stemmeret efter forholdet 1 for hver 20 000 indb.; i visse tilfælde (forfatningsændring, fyrstevalg etc.) sammentræder den store sobranje, som har dobbelt saa mange medlemmer. Landet har 8 ministre; det deltes for 1913 i 12 distrikter. Der hersker religionsfrihet, men den græskkatolske kirke er landets officielle religion. Budgettet viste 1913 med en utgift paa omtr. 900 mill. kr. et overskud paa 20 mill. kr. Allerede aaret efter var det næsten fordoblet og balanserte saavidt. De mange krigsaar (helt fra 1912 av temmelig uavbrutt til 1918) har oket budgettet sterkt. Statsgjælden 1 decbr. 1917 var øket til $2—2^1/_2$ milliard kr. Metrisk maal og vegt, mynt 1 lev = 1 franc. — H æ r. B. har alm. vernepligt som begynder med det 20 aar. Tjenestetiden er 18 aar i linjen, 4 aar i 1ste ban og 2 aar i 2det ban av landvernet. Ovelsestiden er 2 aar i infanteriet og 3 aar i de andre vaaben. Hærens samlede krigsstyrke blev 1914 opgit til 211 000 mand og 1 204 kanoner. — F l a a t e n bestod 1917 av 1 kanonbaat og 6 torpedobaater paa ca. 90 ton depl. foruten nogen mindre dampere til særlig bruk. — S p r o g. Det bulgariske sprog, som tilhører den sydlige gren av den slaviske sprogstamme, bestaar i en temmelig rik mangfoldighet av dialekter, som grupperer sig i en større østlig og en større vestlig gruppe. Det vestbulgariske fortsætter med mindre nuanceringer utover B.s grænser ind i Syd-Serbien og navnlig Makedonien. — Det bulg. skriftsprog, som er under rask utvikling, har sine hovedtræk fra vestbulg. med nogen ostbulg. farvning i uttalen. Skrives med kyrillisk alfabet. Betydelig forskjellig fra det moderne bulg. er det saakaldte gammelbulg. (kirkeslavisk), som har været talt over store dele av Balkanhalvoen i den tidligere middelalder, og som gjennem den hellige skrift er blit det ældre litterære sprog over store dele av den slaviske verden. Mens det gammelbulg. endnu fuldt ut bevarer den oprindelige formrigdom, har det nybulg., særlig paa kasusomraadet, men ogsaa i andre henseender, opgit den gamle bygning og utviklet sig til en form, som byder slaaende likhet med andre balkansprog (tap av infinitiv og kasus, utvikling av bestemt artikel). — L i t t e r a t u r. Den bulgariske litteratur er grundlagt av de slaviske apostler Kyrills og Methodius' disciples og hadde en blomstringsperiode i 10 aarh. Den var næsten udelukkende av religiøs og didaktisk art og bestod for størstedelen av bearbeidelser av byzantinsk litteratur. En verdslig litteratur opstod ved optagelsen av middelalderlig sagnstof (Alexander den store, Barlaam og Josafat). Et virkelig nationalt præg fik denne legendelitteratur ved bogomilernes (s. d.) frikirkelige sekt. Ellers indskrænker den folkelige litteratur sig til folkeviser og eventyr, som er optegnet i nyere tid. De viser slegtskap med serbernes og sterk paavirkning fra tyrker og grækere. Tyrkernes erobring av landet kvalte alle spirer til national dannelse, bulgarisk talesprog blev fortrængt til de fjernestliggende bygder, og hele undervisningsvæsenet kom i hænderne paa grækere, som endnu kraftigere end tyrkerne undertvang de nationale elementer. Det første verk i nybulgarisk litteratur er athos-munken Paisi's populære

Bulgariens vaaben.

og nationale «Historie om bulgariske tsarer, folk og helgener», skrevet i slutningen av 18 aarh. Det var dog først under den nationale vækkelse i 1860-aarene, folket reiste sig mot den græske skoletvang og evnet grundlægge en folkelig litteratur paa bulgarisk. Lederen blev Petko Slaveikov (1827—95), fremragende baade som digter, publicist og politiker. Han oversatte ogsaa dele av Bibelen til bulgarisk. Revolutionstidens betydeligste lyriker var Christo Botjov (1848—76), en bulgarisk Petöfi, som fandt heltedoden i befrielseskrigen. En forfatter med vesteuropæisk præg er Ivan Vazov (1850—), der staar høit som naturskildrende lyriker, og som ogsaa er optraadt som dramatiker og novellist («Under tykernes aag» er overs. til norsk). Betydelige forfattere fra denne tid er ogsaa Aleko Konstantinov (1864—97) og Konstantin Veličov (1856—). Det bulgariske drama blev grundlagt av Vasil Drumev (1841—1901), i historien kjendt som metropoliten Klement av Trnova. Hans historiske skuespil «Ivanku, Asen I's morder» (1871) er endnu B.s hyppigst opførte drama. Ved aarhundredskiftet gjør nye stromninger sig gjældende. En betydelig litterær begavelse var Pentjo Slaveikov (1866—1912), den ovenfor nævnte S.s son. Hans dannelse var vesterlandsk, særlig tysk; han forener tankedybde og filosofisk skolethet med egte slavisk følelsesrigdom. Han har bl. a. gjendigtet gammelbulgariske folkeviser og skrevet et stort epos «Sangen om blodet» med emne fra befrielseskrigen. En dypsindig refleksionslyriker, som er sterkt paavirket av Ibsen, er Petka Todorov (1879—1916); i hans symbolske nationale idédramaer er hovedvegten lagt paa sjælegranskningen og karakterskildringen. Den nyeste bulgariske litteratur staar temmelig fremmed overfor sociale og politiske problemer, den er sterkt individualistisk: symbolisten Kiril Christov (1875—) og den dypt pessimistiske Peju Javorov (1877—1916). Endelig har Verdenskrigen kaldt frem en realistisk slagmaler i Jordan Jovkov. — Historie. I oldtiden kaldtes B. Moesia efter en thrakisk stamme. Efter folkevandringen bosatte slaviske folk sig om nedre Donau og erobret hele Møsien. Ca. 680 gik bulgarerne, et mongolsk folk, over Donau, betvang slaverne og truet det østromerske rike. 864 antok bulgarkhanen Boris den græsk-katolske tro, og efterhaanden antok bulgarerne slavernes skikke og sprog. Boris' son Symeon (d. 927) kaldte sig tsar og behersket det meste av Balkanhalvøen; det østromerske rike og Serbien betalte tribut til ham. Nu fulgte en sterk tilbakegang; 963 utskilte de vestlige dele av B. sig som et eget rike og det østlige blev 971 erobret av keiser Johannes Tzimiskes. 1018 erobret Basilios II det vestbulgariske rike, og B. stod under Byzans, til det rev sig løs 1186 anført av brødrene Peter og Asen. Det nye rike bredte sig under tsarerne Kalojoannes (1196—1207) og Asen II (1218—41) omtrent til det gamles grænser; men 1360 blev den sidste tsar, Sjisjman III, skatskyldig til sultan Murad I, og 1393 erobret Bajaset I Trnova og tok hele B. Derefter forfaldt B. fuldstændig baade i aandelig og materiel henseende i 4—500 aar. Først henimot aar 1800 vaaknet et nyt nationalt og aandelig liv. Denne nybulgarske bevægelse fremskyndedes meget av de seierrike russiske felttog 1806—12 og 1828—29. En egen litteratur utviklet sig, især folkelig, og der fremkom en sterk religios bevægelse, som førte til at sultanen efter lang strid indrømmet B. selvstændig kirke med egen erkebiskop. Hertil kom fordringerne om politisk frihet; men oproret 1875 blev slaat ned, og ca. 12 000 blev myrdet av den ophidsede muhammedanske befolkning og tyrkiske irregulære tropper, basji-bosuker (1876). Panslavisterne i Rusland fik keiseren til at angripe Tyrkiet, og ved freden i San Stefano (mars 1878) oprettedes et selvstyrende, skatskyldig fyrstendømme B., tillike omfattende storstedelen av Thrakien og Makedonien. Stormagterne, især England, vilde dog ikke finde sig heri, og paa Berlinerkongressen (juni 1878) indskrænkedes B. til landet mellem Donau og Balkankjeden, mens Østrumelien blev en selvstyrende provins med en av sultanen valgt kristen guvernør. April 1879 blev en meget liberal forfatning vedtat, og prins Alexander av Battenberg valgtes til fyrste. Paa grund av partistridigheter suspenderte Alexander forfatningen ved et statskup 1881, men gjenindførte den allerede 1883 for at frigjøre sig fra den trykkende russiske indflydelse. Efter Østrumeliens opstand mot Tyrkiet (sept. 1885) besatte Alexander det; men stormagterne motsatte sig Østrumeliens indlemmelse i B., og Serbien erklærte krig for at erobre Gammelserbien. Serberne blev dog slaat ved Slivnitza og Pirot og sluttet fred, og Østrumelien indlemmedes ved en folkeavstemning i B. (juli 1886). Det russisksindede parti fjernet nu fyrst Alexander med vold (august) og indsatte en provisorisk regjering; men en motrevolution ledet av Stambulov utbrot, og Alexander blev mottat med begeistring i Sofia. Da den russiske keiser ikke vilde tillate Alexanders forbliven i B., frasa han sig tronen (sept.) og indsatte et regentskap med Stambulov i spidsen. Juli 1887 valgtes prins Ferdinand av Koburg til fyrste, foreløbig hverken anerkjendt av sultanen eller stormagterne; men ministerpræsidenten Stambulov ordnet styrelsen med fasthet og energi: finanserne bedredes, jernbaner blev bygget, hæren blev organisert og handelstraktater avsluttet med fremmede magter. Stambulov frigjorde B. for avhængigheten av Rusland og stottet sig til Tyrkiet; han gik derfor av (mai 1894), da fyrst Ferdinand begyndte at nærme sig Rusland. Juli 1895 blev Stambulov myrdet i Sofia, uten at drapet blev opklaret, og 1896 anerkjendte Rusland og dermed de andre magter formelt fyrst Ferdinand. B.s indre forhold, især finanserne, var imidlertid ikke gode. Samarbeidet mellem regjering og parlament var daarlig, og sobranjen anklaget hyppig de avgaaede ministre. Overfor Tyrkiet blev forholdet yderst spændt paa grund av den revolutionærnationale bevægelse i Makedonien, som stottedes fra bulgarisk side. Efter den russisk-østerrikske Mürzstegoverenskomst 1903 blev Makedonien stillet under international kontrol, men bandekampene mellem de indbyrdes stridende nationaliteter fortsatte. Efter den ungtyrkiske revolution erklærte B. sig uavhængig 5 okt. 1908, samtidig med Østerrikes annektion av Bosnien og Herzegovina. Tyrkiet protesterte, men anerkjendte tilsidst uavhængigheten mot en mindre skadeserstatning. Den storbulgariske bevægelse sigtet nu mot erhvervelsen av Makedonien. I et hemmelig forbund med Serbien, Montenegro og Grækenland avtaltes et fælles angrep paa Tyrkiet og delingen av Makedonien. 18 okt. 1912 begyndte krigen. Under ledelse av generalerne Savov, Fitsjev, Ivanov og Dimitriev vandt bulgarerne store seire ved Kirkkilisse 23—24 okt., Lule Burgas 29—30 okt., Bunar Hissar 31 okt. og Tsjorlu 2—5 nov., saa at tyrkerne maatte romme hele Thrakien og falde tilbake paa Tsjataldjalinjen foran Konstantinopel. En vaabenhvile decbr. 1912—febr. 1913 gav intet resultat, krigen blev gjenoptat, og bulgarerne stormet Adrianopel 26 mars. Ved den paafølgende præliminærfred i London 30 mai avstod Tyrkiet alle europæiske provinser undtagen Konstantinopel med omegn. Byttets deling bragte B. i strid med Serbien og Grækenland; B. tok offensiven, men blev slaat, mens samtidig en rumænsk hær gik over Donau, og tyrkerne gjenerobret Adrianopel. Ved freden i Bukarest 10 aug. 1913 avstod B. Silistria med 7 525 km.² til Rumænien og overlot Serbien og Grækenland de omstridte egne om Vardarelven og ost for Saloniki om Kavala. Ved freden med Tyrkiet 29 sept. beholdt dette Adrianopel

og Kirkkilisse med omegn. B. vandt ved krigen 23 000 km.² nyt land med 400 000 indb., et daarlig resultat i forhold til ofrene av blod og penger. Skuffelsen var stor og harmen ikke mindre over at talrike bulgarere nu kom under græsk og serbisk aak. Aaret efter utbrot Verdenskrigen, og B., som haabet paa revanche, forholdt sig avventende, idet kong Ferdinand ikke betænkte sig paa at gaa til den side hvor byttet vilde falde. Ententens mislykkede Dardanellertog og Ruslands nederlag i Galizien sommeren 1915 forte B. over paa centralmagternes side. Ved tysk bistand fik B. banestrækningen gjennem Adrianopel til Dedeagatsj tilbake av Tyrkiet sept. 1915, og efterat Mackensens tysk-østerrikske hær hadde overskredet Donau, angrep B. Serbien østfra 14 okt. I løpet av 3 maaneder blev hele Serbien erobret, og den bulgariske hær tok stilling langs Grækenlands nordgrænse mot den fransk-engelske Salonikihær. Efter Rumæniens indtræden i krigen erklærte B. det krig 1 sept. 1916 og erobret med tysk hjælp Silistria tilbake og hele Dobrudja sept.—okt. s. a. Ved den anden fred i Bukarest 7 mai 1918 gjenerhvervet B. det i 1913 avstaaede omraade. Tilsyneladende hadde B. faat opfyldt sine nationale onsker, ogsaa Kavala hadde det besat 12 sept. 1916, men den langvarige blokade opslet dets og centralmagternes kræfter. Baade land og hær var grundig demoralisert, da Franchet d'Esperey's Salonikihær aapnet den avgjørende offensiv 15 sept. 1918. Hæren brot fuldstændig sammen, og B. maatte overgi sig paa naade og unaade ved vaabenstilstanden 29 sept. 1918. Kong Ferdinand frasa sig tronen til fordel for sønnen Boris (s. d.), som tiltraadte regjeringen 4 okt. Forholdene i B. var efter krigen yderst daarlige, med dyrtid og trykkende finansnod. En bonderevolte nov. 1918 vilde gjøre B. til republik, men den kraftige forsteminister Todoroff og den smidige Danev, finansminister, støttet kongen og hindret voldsomme omveltninger. Den endelige fred lot dog vente paa sig; sept. 1919 mottok B. de alliertes fredsforslag, og 27 nov. s. a. blev freden undertegnet i Neuilly-sur-Seine. Bukarestfreden av 1918 blev annullert, B. maatte avstaa mindre grænseomraader til Serbien og Grækenland og avstod sit landomraade ved Ægæerhavet til ententen, som senere skal bestemme over det. B. maatte indskrænke sin hær til 20 000 med tilsvarende materiel, blev forpligtet til at betale 2¼ milliard kr.? i løpet av 37 aar med renter, til at avgi kvæg og kul til nabostaterne og til at utlevere personer som har gjort sig skyldig i overtrædelser mot krigens love. Samme dag sluttet B. traktat med Grækenland om befordring av emigration av gjensidige minoriteter. Uroen i landet er stadig voksende, og bolsjevikisk agitation vinder tilhængere. B.s skjæbne siden 1913 har ikke været god, men dets forere kan ikke sies at ha været uten skyld heri. (Kart: se Balkanhalvøen.) [Litt.: «Bulgarerne» («Nationernes bibliotek» I) Kbh. 1918.]

Bu'lgaris, Demetrios (1801—78), græ. statsmand, deltok i frihetskrigen og i at forjage den yngre Kapodistrias 1832. Var 1855—59 premierminister, men ledet siden oppositionen mot kong Otto. Hadde del i grev Sponneeks fjernelse 1865; var fem ganger premierminister under kong Georg og styrte 1874—75 uten finanslov, blev sat under tiltale, men frikjendt av riksretten

Buljong, se Bouillon.

Bull er navnet paa to temmelig utbredte n. slegter. Den søndenfjeldske el. tønsbergske slegt B. som fra Holsten kom til Norge i slutningen av det 17 aarh., hvor den bosatte sig i Tønsberg og omegn, og hvor den endnu lever; et par av denne grens medlemmer har repræsentert Tønsberg paa Stortinget. Den nordenfjeldske el. trønderske slegt B., som efter traditionen var av engelsk oprindelse, kom til Norge med Jens Andersen B., som 1580 blev sogneprest til Støren. Til denne linje, hvorav ogsaa en gren lever i Danmark, horer den beromte violinvirtuos Ole Bornemann B., statsraad E. Hagerup B., stadskonduktor i Kra. Georg Andreas B., den forste justitiarius i Norges høiesteret Johan Randulf B. (1749—1829) og hans søn, likeledes justitiarius i Høiesteret, Georg Jacob B. (1785—1854), generalkrigskommissær Anders Sandoe Orsted B. (1817—1906), doktor Edvard B. (1845—) og mange andre. [Litt.: N. R. Bull, «Stamtavle over den tronderske slegt Bull», Kra. 1886.]

Bull, Edvard (1881—), n. historiker, f. i Kra., cand. mag. 1906, universitetsstipendiat 1910, docent 1913, professor i historie 1917. B. har i sine videnskabelige arbeider især behandlet Norges historie i middelalderen. 1912 blev han dr. phil. paa en avhandling «Folk og kirke i middelalderen. Studier til Norges historie», et betydelig arbeide som ut fra et originalt og sterkt personlig syn paa det norske folks religiositet kaster nyt lys over sit emne. Nye synsmaater til vor ældre historie har han ogsaa gjort gjældende i en række avhandlinger i «Historisk Tidsskrift», bl. a. «Borgerkrigene i Norge og Haakon Haakonsons kongstanke» (1918), «Studier over Norges administrative inddeling i middelalderen» (s. a.) og «Sagaernes beretning om Harald Haarfagres tilegnelse av odelen» (1920). Av hans andre arbeider over norsk historie skal nævnes: «Akers historie» (1914—18), «Den pavelige legat Stephanus i Norge 1163» (Videnskapsselsk. skr. 1915), «Vineens Lunge» (1917) og en fremstilling av «Norsk historisk forskning 1869—1919» i «Norsk historisk videnskap i 50 aar», utg. av den Historiske Forening 1920. Siden 1915 redigerer han sammen med A. W. Brogger «St. Hallvard. Tidsskr. for Oslos og Kristianias historie». Et arbeide med emne fra moderne europæisk historie er hans biografi av Karl Marx (1918). B.s mest fremtrædende egenskap som historiker er hans fremragende kritiske evne; i formel henseende utmerker hans arbeider sig ved sin livfulde fremstilling og sin greie og klare sprogforing. — B., som tilhorer det socialdemokratiske partis venstre fløi, har i de senere aar ved talrike foredrag og indlæg i pressen deltat i den politiske og sociale diskussion. 1918 overtok han redaktionen av partiets tidsskrift «Det tyvende Aarhundrede».

(Fot. L. Forbech)
Edvard Bull.

Bull, Edvard Hagerup (1855—), n. jurist, finansmand og politiker, f. i Bergen, blev 1879 ansat i Indredepartementet, men gik aaret efter over i Finansdepartementet, hvor han 1888 forfremmedes til ekspeditionssekretær. 1893 blev han ekstraordinær og 1895 fast høiesteretsassessor. For perioden 1903—06 valgtes han til femte repræsentant for Akershus amt paa Stortinget (ordforer i budgetkomitéen), men gik 11 mars 1905 ind i det Michelsenske ministerium og sat som justis- og finansminister i dette indtil 7 nov. 1906, hvorefter han fra 15 febr. 1907 atter blev utnævnt til høiesteretsassessor. Fra dette embede tok han avsked 1918. 1920 finansminister i O. B. Halvorsens regjering. 1910—18 repræsenterte han

(Fot. Karl Anderson.)
Edvard Hagerup Bull.

Aker paa Stortinget, hvor han i de to sidste valgperioder var høires parlamentariske fører. B.s fremragende fagkyndighet inden finansvæsen og skattepolitik er oftere blit anvendt for kommissionsvirksomhet (han har en hovedandel i en lang række betydningsfulde love, bl. a. eivilprocesloven og loven om rettergangsmaaten i tvistemaal) og har desuten avsat frugt, foruten i en række brochurer, ogsaa i talrike bidrag til dagspressen. B. er forfatter av librettoen til Cath. Ellings opera «Kosakkerne».

Bull, Edvard Isak Hambro (1845—), n. læge, f. i Bergen. Blev i 1880 ansat som overlæge og lærer i indre medicin ved Rikshospitalet i Kra. efter at ha avslaat en kaldelse til professor i samme fag ved Upsala universitet. I 1887 opgav han sin vækkende lærervirksomhet og har senere indtat en hoit anset stilling som privatpraktiserende læge i Kra. B. har utfoldet en meget betydelig litterær virksomhet. Særlig har hans undersøkelser om nyresygdomme (*morbus brightii*, 1875) og om kirurgisk behandling av visse lungesygdomme vakt megen opmerksomhet. Sine utpræget kunstneriske og litterære interesser har B. bl. a. ogsaa git avlop gjennem talrike avisartikler («Breve fra en ældre herre» (1900), «Fra Alperne og Provence» (1901) etc.).

Bull, Francis (1887—), n. litteraturhistoriker, f. i Kra., cand. mag. 1911, universitetsstipendiat 1913, professor i nordisk litteratur 1920. Hans første større arbeider var «Conrad Nicolai Schwach» (1908) og «Bjørnson og Sverige» (i «Bjørnsonstudier» utg. av G. Gran 1911). B. vandt 1913 kongens guldmedalje med en fremragende studie over «Holberg som historiker» og blev 1916 dr. phil. paa en avhandling «Fra Holberg til Nordal Brun. Studier i norsk aandshistorie». Av hans andre arbeider skal nævnes «Lyriske drag hos Holberg» (i «Edda» 1915), «Tegnér og Wergeland» (i «Festskr. til G. Gran», 1916), «Kristiania i litteraturen» (i «Kristiania», 1918), en biografisk indledning i J. H. Wessels skr. (1918) og «Romantikkens forberedelse» (i «Samtiden», 1919). Et stort arbeide har han nedlagt i den nye kritiske utgave av Bjørnsons verker (9 bd. 1920).

Bull, Georg Andreas (1829—1917), n. arkitekt, f. i Bergen, utdannet ved den tekniske høiskole i Hannover. Arbeidet først en tid som praktiserende arkitekt, indtil han ansattes som stadskonduktør og senere som bygningschef i Kra. Fra denne post tok han avsked i 1903. Har utført en række private og offentlige bygninger, hvoriblandt Johanneskirken, Ostbanestationen og Vestbanestationen i Kra. hører til de mest fremtrædende. Han har ogsaa paa en fortjenstfuld maate virket for vor gamle nationale kunst.

Bull, Henrik (1864—), n. arkitekt, f. i Kra., utdannet ved Kra. tekniske skole og den tekniske høiskole i Berlin. Hans betydeligste arbeider er Mogens Thorsens Stiftelse, Nationalteatret, Historisk Museum og Regjeringsbygningen i Kra. Særlig den sidste er karakteristisk for hans stilopfatning, som bearbeider gamle nationale motiver i moderne aand. Den arkitektoniske plan for Jubilæumsutstillingen 1914 skyldtes B., som ogsaa var bygningsarbeidets ledende arkitekt; flere av bygningerne var ogsaa tegnet av ham. B. har ogsaa været virksom som møbelarkitekt og har ogsaa tegnet andre kunstindustrielle gjenstande. Siden 1912 er han direktør for Statens Haandverks- og Kunstindustriskole i Kra.

Bull, Henrik Johan (1844—), n. skibsreder, f. i Stokke, utrustet 1884—85 en ekspedition til torskeliske under Island, som imidlertid mislykkedes paa grund av uveir. Viste 1893 stor iver for «Antarctic»s utsendelse (s. d.), deltok selv i reisen, beskrev den i «Sydover» (1898) og utrustet endelig selv i 1906 «Cathrine» til fangst i Sydishavet. Skibet strandet paa en av Crozet-oerne, hvorfra B. med ekspeditionen efter to maaneders ophold blev optat av et forbiseilende skib. Efter hjemkomsten stiftet han et selskap for hvalfangst i sydhavet, og blev herved en av grundlæggerne for denne næringsvei, som siden har tat stort opsving.

Bull, Jacob Breda (1853—), n. forfatter, f. i Rendalen, cand. theol. 1876. B. grundla nyhetsbladet «Dagen», senere vittighetsbladet «Krydseren» samt det illustrerte fjortendaglige «Folkebladet». Samtlige disse foretagender opgav han i begyndelsen av 1890-aarene for helt at ofre sig for skjønlitterært forfatterskap. Hans første arbeider paa dette omraade var etpar hidsige polemiske skuespil, «Alvorsmænd» og «Uden ansvar», hvis tendens var rettet mot Ibsen og «bohêmen». Omtrent samtidig kom et bind eventyr som i forening med hans følgende bind folkelivsskildringer: «Skizzer», «Fra skog og fjeld», «Mellem fjeldene», «Folk fra dalen», «Fjeldfolk», «Jagthistorier», «Morosamme kropper» o. fl. samt de større fortællinger «Fonnaasfolket» (1902), «Eline Vangen» (1906), «Osterdalskongen» (1907), «Glomdalsbruden» (1908), «Jutulskaret» (1909) og «Knut Veum» (1910) gir klare og ypperlige billeder av naturen og bondens liv i Osterdalen. Som lyriker slog B. igjennem med den i 1897 utkomne «Af Norges frihedssaga», en række varmtfølte, av en høistemt fædrelandskjærlighet beaandede digte. I sammenhæng med dette verk kan nævnes B.s historiske romaner, utgit under fællestitelen «Morke aarhundreder». Et par historiske skuespil, «Tordenskjold» og «Christian Frederik», har været opført paa Nationalteatret. I romanerne «Livets triumf» (1911), «Lys hævn» (1913) og «Den nye gud» (1917) polemiserer han mot forskjellige strømninger i tidens aandsliv; den samme tendens gjenfindes ogsaa i hans eventyrdigtning «Veslefrikk» (1907). B.s sidste verk er en stor, meget værdifuld beskrivelse av hans hjembygd Rendalen (2 bd. 1919).

Jacob Breda Bull.

Bull, Johan Randulf (1749—1829), n. embedsmand, f. i Stod. Student fra Trondhjems katedralskole 1770, juridisk eksamen 1779. I sin studentertid var han medlem av «Det Norske Selskab» i Kbh. (det var om ham Wessel skrev det bekjendte rim «En gang en ret forvoven jyde med hagel paa en tronder vilde skyde» o. s. v.), og han deltok 1818 i selskapets reorganisation i Kra. 1782 blev B. justissekretær ved overhofretten i Norge, 1791 assessor i samme ret, 1794 justitiarius, fra 1791 desuten lagmand i Tønsbergs og Fredrikstads lagdømme, 1797 justitiarius i den nyoprettede Akershus

stiftsoverret, 1902 amtmand i Sondre Bergenhus. 1814 blev han utnævnt til justitiarius i Norges høiesteret, som begyndte sin virksomhet 1815. I denne stilling blev han staaende til 1827, da han fik avsked med bevidnelse av Kongens særdeles tilfredshet med hans embedsvirksomhet. Han dode i Larvik.

Bull *[bul]*, John (1563—1628), eng. musiker, regnes som den første virkelige orgel- og klavervirtuos og den første som foretok virtuosreiser for at gjøre sin kunst alm. bekjendt. B. var ogsaa en fremragende komponist, hvis verker betegner høidepunktet av den typisk engelske homofont-instrumentale stil.

Bull *[bul]*, John, økenavn paa englænderne, skal stamme fra Arbuthnot's satire «John Bulls historie».

Bull, Karl Sigwald Johannes (1860—), n. officer, f. i Kra., offieer 1880, oberstloitnant 1905, s. a. militær sakkyndig under Karlstadforhandlingerne, 1910—12 statsraad og chef for Forsvarsdepartementet i W. Konows regjering. Som saadan blev det hans opgave at sætte ut i livet den nye hærordning som traadte i kraft 1 jan. 1911. B. blev 1915 generalmajor og chef for 2den division, 1919 generalinspektor for infanteriet. Han har ogsaa optraadt som militærpolitisk forfatter.

Bull, Mette Marie, f. Wang (1876—), n. skuespillerinde, f. i Kra., var knyttet til Nationalteatret fra dets aapning i 1899 indtil 1918. Hun har spillet en række ungpikeroller med lyst sind og godt humør, f. eks. Signe i «En Fallit» og Käthie i «Gamle Heidelberg». Av hendes senere betydeligere roller kan nævnes Elina i «Ved rigets port», Milja i «Ungen» og Pernille i «Den stundeslose».

Bull, Olaf Martin Luther Breda (1882—), n. forf., f. i Kra. Var 1907—08 knyttet til «Dagbladets» redaktion. Utsendte til julen 1909 sin første samling digte, som av kritikken og publikum blev mottat med enstemmig begeistret og beundrende anerkjendelse. B.s vers utmerker sig ved sin skjønne og ædle, sin fantasifulde og suggestive, sin raffinert subtile, ofte dunkle og vanskelige form; der er noget i hans beruste sværmerier, hans straalende henrykkelser som kan minde om Wergeland. I 1913 kom «Nye digte», i 1915 «Digte og noveller», «Samlede digte» 1919.

(Fot. L. Forbech.)
Olaf Bull.

Bull, Ole Bornemann (1810—80), n. violinvirtuos, en av det forrige aarh.s berømteste. Studerte først jus og teologi, men opgav snart begge for musikken, var i nogen tid teaterkapelmester i Kra., optraadte efter en konsert i Paris med stor fremgang i Italien og steg ved reiser i Frankrike og England til berømmelsens høider. Var 1844 i Amerika, som siden blev hans hjem, og hvor han hentet sin anden hustru. 1850 grundla han Bergens nationale scene; forsøkte 1852 at grunde den norske koloni Oleana i Pennsylvania, hvad der kostet ham en formue; arbeidet i 1863 forgjæves paa at faa oprettet et musikakademi i Kra., gjorde konsertreiser den halve verden over, i Kra. senest 1875. B. levet sine sidste 10 aar i Amerika, hvor han var æresborger av New York, men tilbragte oftest sommeren i sin smukke villa paa Lysøen ved sin fodeby Bergen, hvor han døde. Han var ved siden av sit store forbillede Paganini et særsyn i en romantisk virtuostid, hvori det væsentlig kom an paa en blendende ydre form, men blev ogsaa likesom sit repertoire uberørt av utviklingen, fordi hans kunst allerede hadde faat sin faststøpte form efter de idealer som raadet verden i hans ungdoms- og manddomstid. Av hans kompositioner er «Sæterjentens søndag» blit en udødelig norsk folkevise. Øvrige verker er «Polacca guerriera», «Sicilliana», «Adagio religioso», «Sæterbesøket», «En moders bøn», mandskvartetten «I ensomme stunder». Mindesmerker over ham findes i Bergen (se plancbe Bergen) og i Minneapolis. B. var en av de merkeligste violinbegavelser som har levet; han kjendte violinens hemmeligheter som ingen anden, og ikke bare hans kunstgrep, men endmere hans varme, om menneskestemmen mindende tone, var et særsyn. Han var en overlegen personlighet, som av Bjørnson er karakterisert bl. a. i de ord: «Hans indtræden i et værelse slaar alt til jorden.» Han var en ekseentrisk genial kunstnernatur, hvis vandreliv efterhaanden bragte adskillig av sagn og legende om hans navn. Med ham brøt dog den nationale tone i den norske musik seierrikt frem, den tone av dyp vemod og egenartet naturstemning, som utviklet sig videre gjennem Kjerulf og Nordraak og hos Grieg har faat sin ædleste og skjønneste klang. Mens utenverdenen i ham nærmest saa den merkelige virtuos, som paa samme tid imponerte ved sin ranke nordiske høvdingskikkelse og glimret ved sin tændende og blendende bravur, stod han omtrent paa samme maate som Verdi i Italien i sine landsmænds øine tillike som en national heros. Hans glodende patriotiske fantasi omfattet med samme styrke og begeistring Norges scenekunst paa nationale scener og dets musik som dets øvrige kunst samlet i et nationalmuseum. Baade Bjørnson og Grieg fandt sin sterke støtte i ham, og overalt hvor han grep ind med kraftig haand, følte man hans sterke nationalfølelse, som aldrig forlot ham, selv under hans lange fravær fra hjemlandet. Ogsaa i sin kunst hadde han adskillig av den store folketalers tændstof. [Litt.: «Breve i uddrag, udg. af hans son A. Bull, med en biografisk skitse af Jonas Lie» (Kbh. 1881), og biografier av Wergeland, Kr. Winterhjelm, O. Vik og Cath. Elling («Nordmænd i det nittende aarhundrede»); «Festskrift» [ved Jøhn Lund] (Bergen 1901); O. M. Sandvik i «Vore Høvdinger».]

Ole Bull.

Bull, Ole Bornemann (1842—1916), øien- og ørenlæge i Kristiania. Har paa øiensygdommenes omraade offentliggjort vigtige undersøkelser (om spedalske øienlidelser, sammen med dr. Armauer Hansen; om syfilitiske øienlidelser, doktoravhandling; om nethindekarrenes sygdomme; om synsfeltsanomalier). Disse arbeider har paa grund av B.s skarpe iagttagelsesevne og det kunstneriske talent hvormed han har illustrert dem, vundet høi anseelse. Hans tavle til bestemmelse av farvesansen har været meget anvendt.

Bull, Peter Nicolay (1869—), n. læge, dr. med. 1905 (svulster i ovarierne o. a. st.), 1912 professor i kirurgi ved Kra. universitet. Hans klare undervisning

har været forbundet med en omfattende videnskabelig produktion; bl. a. har hans omfattende virksomhet paa lungekirurgens omraade tiltrukket sig stor opmerksomhet.

Bull, Sehaek August Steenberg (1858—), n. arkitekt, f. i Aarstad. B. har siden 1881 virket i Bergen, hvor han har opfort en mængde private og offentlige bygninger og har restaurert Korskirken. Han har forovrig været med i ledelsen av de fleste bergenske institutioner til fremme av arkitekturens og kunstindustriens utvikling.

Bulla (lat.), betegnelse for en amuletkapsel som i oldtiden anvendtes hos etruskerne og romerne. Den var ganske liten, av flat, cylindrisk form og kunde bæres i et baand om halsen. Baade amuletten og kapselen tænktes at verne mot det «onde oie». Hos romerne blev den baaret mest av bornene og avlagdes av gutterne naar de traadte ind i den voksne alder. B. kunde være av metal, mest bronse, sjeldnere solv eller guld; hos fattigfolk var den av lær.

Bulla, slegt av skalbærende bakgjellesnegler (se Snegler). Alm. i varme have.

Bu'llaren-sjøerne, Sverige, to lange og meget smale indsjoer i Bohuslän. Den ene er 9 km., den anden 20 km. lang, mens det samlede flateindhold er 18 km.^{2} De ligger efter hverandre strækkende sig fra syd til nord til temmelig nær henimot norskegrænsen, er indbyrdes forbundet ved en kort elv og har gjennem Enningdalselven avlop til Iddefjord.

Bullārium, se Bulle.

Bulldog, se Hunderaeer.

Bulle, betyder opr. det ved dokumenter hængende metalsegl, derefter seglets metalkapsel, endelig selve dokumentet. Denne betegnelse er især knyttet til pavebreve. Seglet var av bly (sjeldnere guld), stoffet papyrus, fra 11 aarh. pergament. Sproget latin, formularerne faste. Pavens kaneelli utvikledes især under Urban II og Innocens III. Blyseglet er prydet med kors og pavens navn, fra omkr. 1100 desuten med Peters og Paulus' hoder, men fra 16 aarh. med pavens vaaben. Der skjelnes mellem store b., høitidelige i utstyr og form, og smaa b.; de sidste efterhaanden overveiende. B. opkaldtes efter indledningsordene, f. eks. «Unam sanetam» mot Filip den smukke, «In eoena domini» mot kjettere. En b.-samling kaldes bullarium. Blandt de bekjendte utgaver kan nævnes: «Bullarium magnum a Leone magno usque ad Benedietum XIII», 1727 f. (19 bd.), Coquelines, «Bullarium etc. eolleetio», 1733 (14 bd., ny utg. 1857) og «Magnum bullarium Romanum», 1835 f. (19 bd.).

Bullen *[búlən]*, Frank Thomas (1857—1915), eng. forf., fór i sin ungdom til sjos som hvalfanger og utgav i sine senere aar flere boker med emner fra sjomandslivet, bl. a. «The eruise of the «Caehalot»» (1898, d. overs.), «The log of a sea waif» (1899), «Creatures of the sea» (1905).

Buller *[bu'lə]*, Sir Redvers Henry (1839—1908), eng. general. Deltok i krigene mot Kina 1860, Ashanti 1874, mot kaffer og zuluer 1878—79 og Transvaal 1881; utmerket sig i Ægypten 1882 og i Sudan 1884—85. Blev efter Wolseley generaladjudant for hæren 1890—97. Var i begyndelsen av Boerkrigen overstbefalende i Sydafrika, men avlostes deebr. 1899 av Lord Roberts og beholdt bare kommandoen i Natal, hvor han undsatte Ladysmith 27 febr. 1900 efter 4 maaneders forlop og 3 alvorlige nederlag ved Colenso, Spion Kop og Vaalkranz. 1901 blev han fjernet fra Sydafrika og s. a. avsat paa grund av en uforsigtig tale.

Bulletin *[bylte]* fr., lat. *bulla*) kaldes meddelelser som i et vist tidsrum jevnlig utstedes om et anliggende av alm. interesse, f. eks. generalens til offentliggjorelse bestemte beretning om et slag, lægens daglige erklæring om en kjendt persons sygdoms forlop. meddelelser om vedtagne love, om lærde selskapers møter o. s. v.

Bullinger, Heinrieh (1504—75), schweizisk reformator, virket 1523—29 som lærer ved klosterskolen i Kappel og blev senere Zwingli's efterfolger i Zürieh. Ved sine betydelige evner og sin modenhet fik han efterhaanden ogsaa sin stilling som reformationens aandelige leder. De reformerte bekjendelsesskrifter: «Den første helvetiske konfession» (1536) og «Den anden helvetiske konfession» (1564) er for en væsentlig del hans verk.

Bullion *[bu'ljən]* (eng.), klump, benyttes som betegnelse for umyntet guld eller solv i blokker, barrer el. stænger.

Bull Run *[bul rvn]*, Forenede Stater, bielv til Potomae sydvest for Washington, kjendt fra to store kampe under borgerkrigen. 21 juli 1861 angrep unionisterne under M'Dowell sydstatsarméen, men blev fuldstændig slaat av denne under Beauregard. 29 og 30 aug. 1862 slog Lee og Jaekson smst. sydstatsarméen paa flugt.

Bulmeurt.

Bulmeurt *(hyoscyamus niger)*, art av sotviderfamilien, med flikede, sterkt haarede blade, der har en bred midtribbe og som yngre er klæbrige; de grongule kroner har fiolette aarer, kronroret dypt morkfiolet; frugten er en kapsel, som aapnes med et lok og indeholder talrike, nyreformede, graagrønne fro. Planten har en vammel, bedovende lugt; den indeholder alkaloidet hyoseyamin og er meget giftig. Ugræs nær bebodde steder.

Buluwayo, se Bulawayo.

Bulwer-Lytton *[búlwə-lítn]*, se Lytton.

Bumand kaldes i det nordlige Norge den fastboende bonde i motsætning til de omvankende fjeldfinner.

Bumerang, ca. 1/2 m. langt, flatt. nær midten vinkelbøiet kastetræ, navnlig i Australien anvendt som jagt- og krigsvaaben. Særlig i kamp brukes b. som er vredet, og hvis armer derfor ligger i forskjellig plan. De vredne b. viser den eiendommelighet at de vender tilbake til utgangspunktet, hvis maalet forfeiles. Efterat være kastet vender de sig horisontalt, hvirvler snurrende paa skraa opad gjennem luften og skruer sig i en elliptisk kurve mot venstre tilbake mot den kastende. B. kjendes ogsaa fra Forindien, det sydvestlige Nordamerika og enkelte andre egne. (Se ill. næste side.)

Bumīa, tunes. guldmynt = 100 piaster, omtr. 44 kr.

Bundefjorden, arm av Kristianiafjorden, gaar fra Kra. ea. 20 km. i sydlig retning. Den skilles ved Nesodden fra hovedfjorden. B., som i nord er bred og dyp, smalner efterhvert av og ender i syd i en ganske smal, grund kile.

Bundehesh (bun-dahislın, «den oprindelige skabelse»), det mest kjendte av de i middelalderens persiske sprog (pehlevi) avfattede verker, stammer rimeligvis fra 9 el. 10 aarh.; dets hensigt var at gi en beskrivelse av alle verdens omraader (geografi, zoologi, astronomi o. s. v.) og av alle verdenslopets perioder. Blandt de bevarte brudstykker er læren om de sidste ting, som i sine hovedtræk hoist sandsynlig gaar tilbake til den sassanidiske Avesta (hvorav for dette vigtige punkts vedkommende kun litet er levnet).

Bundelkhand, landskap i det nordlige Indien, omfatter en hel del indfodte stater, derav 9 større, med

et samlet flateindhold av ca. 25 500 km.² og med omtr. 1½ mill. indb.

Bunden stil betegner i litteraturen det av rytmer bundne og efter metriske regler formede sprog (poesi, motsat ubunden stil prosa).

Bunden varme, se Latent varme.

Bundesrat (t.), forbundsraad, i det Tyske Rike repræsentation for forbundsstaternes regjeringer. B. er hverken at opfatte som et overhus eller som et statsraad; det er ikke nogen parlamentarisk forsamling og heller ikke et statsoverhodes raad, men det er selv bærer av en del av regjeringsmagten, selvstændig ved siden av riksdag og keiser. Det er en for det Tyske Rike eiendommelig statsretslig dannelse. Ved novemberrevolutionen 1918 forsvandt b.; endel av dets opgaver tilfalder i det nye Tyske Rike riksraadet.

Bundgaard, Anders Jensen (1864—), d. billedhugger, utførte 1890 gruppen over Kbh.s Tivolis façadebygning og fik et springvandsutkast «Gefion» præmiert; 1908 blev det opsat ved Langlinje. B. har endvidere bl. a. været en virksom deltager i utsmykningen av Kbh.s nye raadhus.

Australneger med bumeranger.

Bundgarn, et i Norge (og kun i de østlige dele) mindre benyttet redskap til fangst av torsk o. a. fisk. B. bestaar av et i polygonform utsat garn fæstet til lange i bunden nedrammede pæler. Enderne (eller blot den ene) av garnet er boiet indad latende en aapning til-

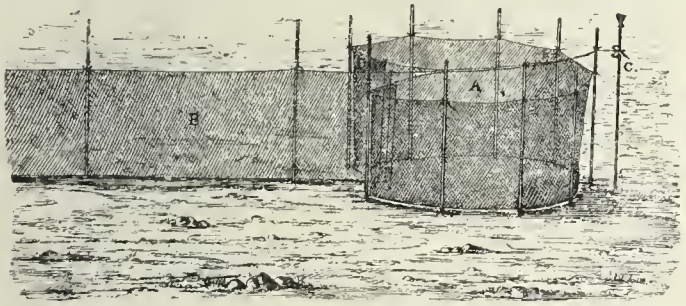

Bundgarn.

bake, hvorigjennem fisken kan komme ind i polygonen. For at lede fisken derind er der fra indgangen ind mot kysten utsat et likeledes til pæler fastgjort garn. Ved hjælp av et garn, som danner bunden i «polygonen» (herav navnet b.), opsamles fangsten.

Bundi, brit. vasalstat i Rajputana, nordvestlige Indien, omtr. 5 800 km.² med 219 000 indb. (1911). Hovedstad av samme navn, ca. 25 000 indb., mange vakre hindutempler.

Bundskrape, redskap til fangst av osters, skjæl etc.; bestaar av en med to armer forsynt jernramme, hvortil er fæstet en pose av tyktraadet net. Til armene fastgjøres et taug, hvormed redskapet hales langs bunden. B. anvendes ogsaa i stor utstrækning i videnskabelige øiemed til indsamling av dyr fra havbunden. (Se ill. næste sp.)

Bundstof el. kobberstof, et slags maling som brukes under vandet paa træskibe for at holde bunden ren for græs og andet som ellers vil sætte sig fast der; det er det giftige kobber som virker.

Bundstok, det tommer i et træskibs spanter som kommer tvers over kjolen og saaledes tjener til at forbinde skibsbundens sider med hverandre.

Bundstykke, bakstykket av en kanon.

Bundt. Garn ophesples i bestemte længder til «b.» el. «hespe». Disse forsendes i pakker à 10, 5 eller 2 eng. pund. Saadanne b. deles ved indlagte traader i flere «fed». Betegnelsen «b.» brukes mest om snorer og taug, «hespe» mest for garn.

Bundtilje, bundlem av træ i bunden av en baat.

Bundventil, ventil i et dampskibs bund, gjennem hvilken vand kan stromme ind eller ut. Se Dampskib.

Bungalow *[bʊ'ngəlo^{u}]*, eng. betegnelse paa et bengalsk hus. Med en b. menes oftest et fritstaaende, lavt enetages hus, forsynt med luftige verandaer.

Bu'ngert, August (1846—1915), t. komponist, mest bekjendt ved sin musik-dramatiske tetralogi «Homerische Welt».

Bu'nias orientālis, en art av de korsblomstrede, der som ugræs har spredt sig flere steder i det sydlige Norge. B. er en høi og stiv urt med lange, smale blade og gule, sotlig lugtende blomster i top; skulperne, som er korte, eggdannede og noget skjæve, er ru av smaa vorter. Er paa grund av sine ofte meterlange rotter besværlig at utrydde.

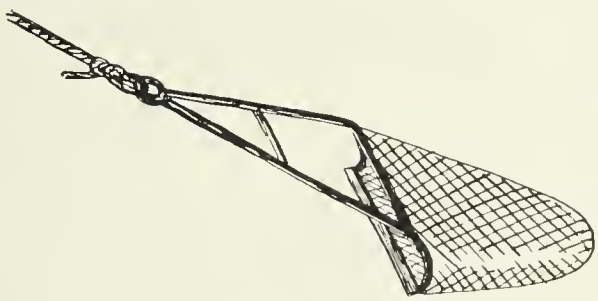

Bundskrape.

Bu'nin, Ivan Aleksejevitsj (1870—), russ. forfatter, tilhørte opr. Gorkijs kreds, men indtar en særskilt plads, idet han hverken har skattet til den krasse realisme eller til den moderne effektjagende symbolisme. Baade som prosaist og som verskunstner utmerker B. sig ved en enkel, klar stil og en varm følelse. Som digter kan han betragtes som en av Pusjkins sidste efterfølgere gjennem sin fornemme form og sin sandt menneskelige følelse, som landskapsmaler kappes han med Turgenjev. Hans største fortælling «Landsbyen» er en lyrisk skildring paa prosa av det gamle idylliske landliv i Rusland som nu er domt til undergang. Han har ikke mange strenger paa sin lyre og savner dristig digterisk flugt, men er i sin dæmpede resignation en av det nye Ruslands mest sympatiske personligheter.

Bunke *(aira)*, slegt av græsfamilien, indbefattende fleraarige og tueformede arter med oftest sterkt glinsende, stilkede og to-blomstrede smaaaks, der tilsammen danner en top. Hos os 4 arter, hvorav solv-b. (*a.*

cæspitosa) og smyle-b. *(a. flexuosa)* hører til landets og forøvrig til hele Nordeuropas almindeligste græs. Den første kjendes let paa de tætte og faste tuer og paa de ru og ribbede blade. Paa fjeldene vokser *a. alpina* og i de allersydligste kystegne den sjeldne *a. setacea.*

Bunkeaare, stor aare, som før bruktes paa mindre skibe; lægteraare; nu gammeldags.

Bunker *[bʊ'ŋkə]* (eng.), kulkasse i et dampskib. Bunkers kaldes de kul som tages ombord for udelukkende at brukes til skibets fart i motsætning til kullast.

Bunker Hill *[bʊ'ŋkəhil']*, en 35 m. høi bakke paa halvøen Charlestown, nu en del av Boston; her stod 17 juni 1775 den første haarde kamp i den nordamerikanske frihetskrig. Englænderne under general Gage beseiret amerikanerne. Til minde om kampen er høien prydet med en 67 m. høi granitobelisk.

Bunketofte lund, skog i Skåne, 7 km. fra Landskrona, hvor Johan Rantzau 4 mai 1525 overvandt de skånske bønder, som under Otte Stigsens ledelse vilde understøtte Søren Norby i hans oprørskamp for Kristian II.

Bunsen, Christian Karl Josias, friherre av (1791—1860), t. diplomat og videnskapsmand, studerte teologi og filologi i Marburg og Göttingen og blev efter at ha opholdt sig i forskjellige lande paa Niebuhrs anbefaling gesandtskapssekretær i Rom, hvor Fredrik Vilhelm III av Preussen fattet interesse for ham og 1827 gjorde ham til sin gesandt ved pavehoffet. Herfra forflyttedes han til Bern og endelig til London. 1854 søkte B. uten held at drage Preussen over paa vestmagternes side; derimot fik han tilveiebragt enighet mellem den eng. og preus. kirke om at oprette en protestantisk bispestol i Jerusalem. Under sit ophold i Rom utgav han «Beschreibung der Stadt Rom»; hans største verk er «Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte» (1845—57, 5 bd.). Liberal av tænkemaate forsøkte han i sit skrift «Gott in der Geschichte» at forene kristendommens idé med den moderne videns synspunkter, og han har utgit en god bibeloversættelse forsynt med forklaringer. Deres gode hensigt til trods er hans skrifter hurtig blit forældet.

Bunsen, Robert Wilhelm (1811—99), t. kemiker, blev 1836 professor i kemi i Kassel, 1838 i Marburg, 1851 i Breslau, 1852 i Heidelberg, hvor B. virket, indtil han i 1889 trak sig tilbake. B. har git betydningsfulde bidrag til kjendskapet til cyanforbindelserne og især til de meget giftige kakocylforbindelser; nævnes maa ogsaa B.s arbeider over luftarternes analyse og hans fotokemiske undersøkelser. Men videst kjendt er B. gjennem den av ham og Kirchhoff 1860 skapte spektralanalyse («Chemische Analyse durch Spektralbeobachtung», Wien 1861). Foretok i 1846 en reise til Island for at gjøre geologisk-kemiske undersøkelser over vulkanske forhold.

Bunsenbrænder er en gasbrænder saaledes konstruert at lysgassen blandes med luft før antændelsen, hvorved man opnaar fuldstændig forbrænding med stor varme uten lysende flamme. — En b. har et gasrør ført ind i en cylinder, som er aapen i den øvre ende og har aapninger ved den nedre. Naar der tilføres gas, river gassen luften med sig, men kun saa meget at gassen først tænder ved rørets øvre aapning. B. er opfundet av R. W. Bunsen 1855. Princippet benyttes ved alle Auer-brændere, gas-kokeapparater etc.

Bunsens element, se Galvaniske elementer.

Buntmaker (d. e. pelsverksskrædder), et fra det tidligere skinderhaandverk utskilt fag. «Skinderne» (oldn. *skinnari*) var nemlig foruten b. tillike beredere av pelsverk og skind (hvitgarvere). «Skinnari» var blandt de haandverkere som av kong Magnus Haakonsøn anvistes boplads i Bergen ved byloven og var saaledes fag allerede i det 13 aarh. og et fuldt utviklet byhaandverk. Kontorets tyske haandverkere *(de fif Amten)* hadde ogsaa kun betegnelsen «skinder». Herved er imidlertid ikke utelukket at en fagavdeling allerede var begyndt saavel blandt de tyske som norske haandverkere. Sikkert er det nemlig at betegnelsen b. var kjendt og benyttet ved utgangen av det 16 aarh. B. og garverne fik imidlertid sent laug, neppe før begyndelsen av 18 aarh. B. led et væsentlig avbræk ved fagets deling, dog holdt standen sig anset og talrik i 16 og 17 aarh., men gik sterkt tilbake i 18 aarh. I vore dage har b. litt meget ved handelens indgrep, og neppe mere end halvparten av pelsverkshandelen er paa haandverkeres hænder. Bedriften er nemlig, efterat beredning av skind og pelsverk bortfaldt, mere av merkantil end av faglig natur og kræver desuten en driftskapital, som kun faa haandverkere er i besiddelse av. En del av de eg. b. er derfor gaat over til konfektionshaandverkere, som arbeider for de store pelsverksforretninger.

Bunyan *[bʊ'njən]*, John (1628—88), eng. nonkonformist, av profession kjelflikker, tjenstgjorde som ung i parlamentshæren og sluttet sig senere til den nonkonformistiske menighet. Han begyndte selv at prædike og vandt ved sin folkelige veltalenhet og dype fromhet stor tilslutning. Restaurationen medførte at det blev nonkonformisterne forbudt at prædike; da B. trodset dette forbud, blev han fængslet. I denne periode utfoldet han en rik forfattervirksomhet baade paa prosa og vers. Da Karl II 1672 ophævet alle straffe mot dissenterne, kunde B. atter opta sin forkyndergjerning. Han blev præst for den nonkonformistiske menighet i Bedford. Blandt hans 59 skrifter er det allegoriske digt «The pilgrims progress» (1678) det berømteste.

Bunzlau. 1. Preussen, by i Schlesien, ved Bober, 17 000 indb. (1915). Glas- og jernindustri samt pottemakerier (det saakaldte bunzlauergods). Mindesmerke over den russiske general Kutusov, som døde her i 1813. Ved B. blev franskmændene slaat 30 aug. 1813. — 2. Jung B., by i Böhmen, ved Iser, 17 000 indb. (1914). Stor handel og industri. Det er en gammel by, grundlagt 995. — 3. Alt-B., gammel by i Böhmen, ved Elben.

Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand, greve av (1797—1865), østerr. diplomat, gesandt i Karlsruhe, Stuttgart, Turin og Petrograd (1848). Det skyldtes hans bestræbelser at tsar Nikolai 1849 lot sin hær rykke ind i Ungarn. Siden var han Østerrikes ministerchef og utenriksminister under Krimkrigen og repræsenterte sit land paa kongressen i Paris 1856.

Buonacco'rsi, se Vaga, Perino del.

Buonarroti, se Michelangelo.

Buoninsegna *[-séña]*, se Duccio.

Buonvicino *[vitšína]*, se Bonvicino.

Bunoncini, se Bononcini.

Bupre'stis, se Pragtbiller.

Bur, fælles betegnelse for en av de vigtigste bygninger ved det gammelgermanske gaardsanlæg. Selve ordet synes at tyde hen paa beboelseshus, og det har ogsaa i de ældste germanske sprog betydning av familiehus i motsætning til hallen, repræsentationshuset. B. var ogsaa særlig kvindernes hus, mens mændene spiste, drak og sov i hallen. Det blir middelalderens og folkevisernes høienloft, hvor de unge jomfruer holdt til. Tidlig har det ogsaa været benyttet til opbevaringssted for de forraad som gaardens kvinder særlig hadde at styre med og ta vare paa, som mat, klær, smykker o. s. v. Til belysning av denne gamle bygningsskik findes intet materiale saa rikt som det norske. Der findes en række middelalderske b. som Finneloftet paa Voss, Stave i Hallingdal, Rolstad fra Gudbrandsdalen, nu paa Bygdø.

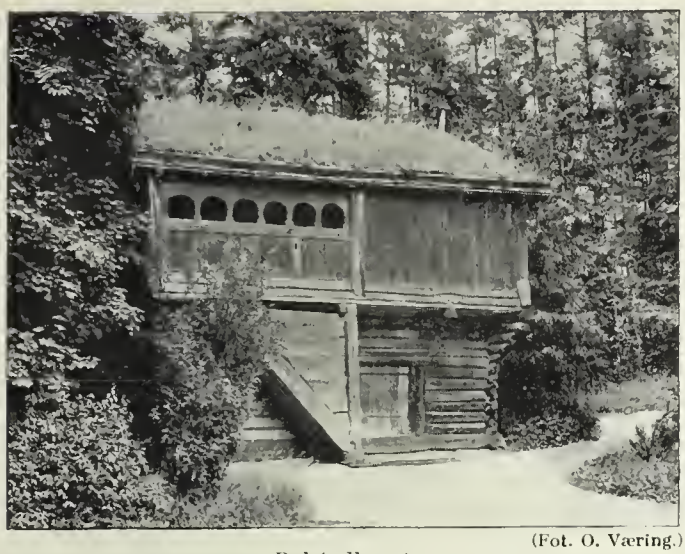

(Fot. O. Væring.)

Rolstadburet.

De setesdalske b. er ofte meget store, enkelte hæver sig i «tri høgd», de telemarkske mere variert med de konstruktive dele rikt utskaaret. Den senere type, som sikkert ogsaa gaar tilbake til middelalderen kaldes stabbur, d. e. ved stabber hævet fra jorden.

Bura'n kaldes de torre og kolde nordlige storme i Hoiasien (Tibet), som raser i flere dage og er meget frygtet paa grund av sin voldsomhet.

Burāno, Italien, by i prov. Venezia, 8 km. nordvest for Venedig paa en ø i lagunen, 8 700 indb. Tilvirkning av kniplinger.

Burbank, Luther (1849—), amer. gartner, verdensberomt for sine planteforædlingsforsøk. Ved krydsning og selektion av plantearter er det lykkes ham at frembringe et stort antal nye og forbedrede kulturformer av de før kjendte frugt- og blomstersorter, ofte av stor praktisk-økonomisk betydning. Saaledes skal den potetsort som bærer hans navn, og som har faat utbredelse langt utenfor Amerikas grænser, aarlig ha indbragt de Forenede Stater 17 mill. dollars. Som en av de merkeligste blandt hans talrike frembringelser kan nævnes den tornfrie kaktus *(opuntia)*, hvis stamform er en orkenplante, tæt besat med skarpe torner. I tornfri tilstand vil denne plante som udmerket kreaturfôr kunne gjore ørkenegne beboelige for mennesker. Bekjendt er ogsaa B.s mange nye plommevarieteter, især den stenfrie plomme, hvor kjernen ligger uten skal i frugtkjøttet. B.s forsøksfelter ved Santa Rosa og Sebastopol i Kalifornien besøkes hvert aar av talrike plantedyrkere; ogsaa videnskabelige arvelighetsforskere (som f. eks. Hugo de Vries) har studert B.s resultater med interesse. [Litt.: W. S. Harwood, «New creations in plant life» (New York 1905); H. de Vries, 1. «Die Neuzüchtungen Luther Burbank's» i «Biol. Centralblatt», bd. 26, 1906, og 2. «Plant-breeding» (Chicago 1907).]

Burckhardt, Jacob (1818—97), t. kultur- og kunsthistoriker, f. i Basel, studerte i Basel og Berlin teologi, litteratur og litteraturhistorie. Han blev professor i kunsthistorie i Basel, senere i Zürich, saa igjen i Basel indtil 1893. Han utgav «Kunstwerke der belgischen Städte» (1842), «Der Cicerone . . . der Kunstwerke Italiens» (1855), «Die Kultur der Renaissance in Italien» (1860; paa dansk 1903) og «Geschichte der Renaissance in Italien» (1867). Efter hans død er utgit «Rubens» 1898), «Griechische Kulturgeschichte» (1898—1900) o. fl. B. var en kundskapsrik, original og forstaaelsesfuld forsker, hans sprog er klart og letfattelig.

Burckhardt, Johann Ludwig (1784—1817), schweiz. orientreisende, f. i Lausanne, studerte, navnlig arabisk, i Tyskland og England; foretok mellem 1809—16 flere reiser i Syrien, Ægypten, Arabien og Nubien. Han døde i Kairo av overanstrengelse, netop som han skulde ta fat paa sin oprindelige opgave, overdraget ham av det afrikanske selskap i London: en reise tvers igjennem Sahara. Hans dagboker, som senere er utgit, er av hoi videnskabelig interesse.

Burda (arab.), kappe eller teppe av uld. 1. Den kappe hvormed Muhammed lonnet Kâb ibn Zuhair for et digt til hans ære. Denne b. var siden i de omaijadiske og abbasidiske kalifers eie, indtil den blev brændt ved mongolernes erobring av Bagdad. Ifolge et sagn reddedes den og menes at være den b. *(burde-isjerîfe)* som i fastemaaneden Ramadan utstilles i Konstantinopel og tilbedes. — 2. Et beromt arab. hyldestdigt til profeten, forfattet av al-Busîri (1213—ca. 95), en ægyptisk digter av berberæt Digtet er kommentert utallige ganger, og versene brukes som amuletter.

Burdett-Coutts *[bɔ́détkûts]*, Angela Georgina (1814—1907), eng. filantrop, yngste datter av den liberale politiker Sir Francis Burdett (1770—1844). Efter sin bedstefar, bankieren Thomas Coutts, arvet hun 1837 over 20 mill. kr. i penger foruten en hovedandel i arvelaterens betydelige bankforretning. Som Englands rikeste arving fik hun mange egteskapstilbud, deriblandt fra den senere Napoleon III, men hun avslog dem alle for at vie sine midler og sin tid til velgjorenhetsvirke i stor maalestok: hun grundla skoler, asyler og forbedringsanstalter, bygget og utstyrte kirker, arbeiderboliger og salgshaller, lindret nod efter princippet hjælp til selvhjælp. Hendes virksomhet omfattet ikke blot hjemlandet og kolonierne, men ogsaa fremmede lande. Som en offentlig anerkjendelse herfor blev hun 1871 adlet som baronesse B.-C. 67 aar gammel giftet hun sig med sin sekretær, W. L. A. Bartlett (1851—), som antok hendes navn, og som siden 1885 har været parlamentsmedlem.

Burdur (Buldur) by i det sydvestlige Lilleasien, like ved en saltsjo av samme navn, 1 000 m. o. h., omtr. 12 000 indb. Frugtbar omegn. B. er ved en jernbane forbundet med Smyrna.

Burdwan, se Bardwan.

Bure (Bureus), Anders (1571—1646), den sv. kartografis far, utgav 1611 et kart over Sveriges nordligste del. Hans hovedverk er et stort kart over Skandinavien (omtr. 160 cm. bredt og 150 cm. hoit), som utkom 1626 og gjennem hele det 17 aarh. var hovedkilden for alle senere utkomne karter over Sverige.

Bure, i nordisk mytologi æsernes stamfar, fremkom av stenen som Audhumbla (s. d.) slikket.

Bureau, Bureauehef og Bureaukrati, se Byraa . . .

Bureau international permanent de la paix *[byrå'-ẽternasjana'l-permanã'-dla-pǽ]*, se Fredssaken.

Bureau Veritas *[byrå'-verita's]*, et internationalt registrerings- og klassificeringsselskap for skibe. Hovedsætet er i Paris og avdelinger og agenter findes i alle større havnestæder. B. V. kontrollerer og klassificerer alle skibe som onskes optat, og utforer et arbeide av den største betydning for alle som har med skibsfart at gjore. Se ogsaa Norske Veritas.

Bure'ja, bielv fra n. til Amur, Ostsibirien, falder efter et omtr. 800 km. langt lop i Amur. I sit nedre lop er den seilbar.

Burette *[byre't]*, se Byrette.

Bureus, A., se Bure.

Burēus, Johan (1568—1652), sv. oldforsker, riksarkivar og riksantikvar, en eiendommelig type paa renæssansetidens polyhistorisk utdannede videnskapsmænd.

Grundla ved sin indsamling av haandskrifter og sine tegninger av runestener den antikvariske forskning i Sverige.

Burg, navn paa flere byer i Tyskland. 1. Den største (B. a. Ihle) ligger øst for Elben, 20 km. nordøst for Magdeburg i prov. Sachsen, har 25 000 indb. Livlig industri. toifabrikker, farverier, uldspinderier, jernstoperi, maskinfabrikker etc. — 2. Havneby paa sydsiden av øen Femern (i Østersjøen), 3 000 indb.; sjøbad.

Burga's, Bulgarien, havneby i Østrumelien, ved Sortehavet, med 15 000 indb. (1910). En av Bulgariens vigtigste sjøhandelsstæder. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Sofia.

Burgdorf (fr. Berthoud), Schweiz, by i kant. Bern, ved elven Emme, 8 400 indb. (1900). Her oprettet Pestalozzi i 1800 en opdragelsesanstalt. Ostehandel (Emmenthalerost).

Burger *[by'rgər]*, Schalk Willem (1852—), den sidste præsident i Transvaal (1900—02). Var indtil Jamesons «Raid» 1895) en av de faa fremskridtsvenlige i regjeringsraadet. Deltok i Boerkrigen som general, særlig i kampene om Tugelafloden. Blev præsident efter Krügers flugt og var med og underskrev fredsbetingelserne i Vereeniging (15 mai 1902). Har siden holdt sig utenfor politisk virksomhet.

Burgkmair, Hans (1473—1531), t. maler og træsnittegner. Søn og elev av Thoman B., arbeidet i sine yngre aar muligvis under Schongauer, videre utdannet under indflydelse av venetiansk malerkunst. Arbeidet i Augsburg, hvor hans bedste billeder findes. Hovedverk: «Kristus paa korset», i Augsburgs gall. Gjorde sammen med Dürer o. a. tegningerne til træsnittene av keiser Maximilians «Triumftog» (67 blade), desuten til «Weisskunig» (keiserens levnetsbeskrivelse; over 100 blade), til keiserens genealogi o. m.

Bu'rgos, Spanien, gammel by i landsk. Gammel-Kastilien, 31 000 indb. (1910). B. ligger paa en høislette, 851 m. o. h., ved elven Arlanza, og har mange gamle vakre bygninger, en vakker gotisk domkirke, raadhus, triumfbue etc. Byen er sæte for en erkebiskop, en appelret og for en generalkaptein, da det er en av Spaniens vigtigste militærbyer; dens befæstninger er dog nu forældet. Bekjendt som fodested for nationalhelten Cid, hvis ben ligger begravet i raadhuset. Byen er omgit av flere store forstæder, La Vega, Las Huelgas og San Pedro. I nærheten ligger det berømte nonnekloster Santa Maria de las Huelgas, hvis abbedisse har biskoppelig værdighet. — Ved B. slog marskalk Soult spanierne i 1808, og 1812 blev byen forgjæves beleiret av Wellington. — B. er hovedstad i en provins av samme navn med flateindhold 14 196 km.^{2} og 349 000 indb., 25 pr. km.^{2} (1910).

Burgteäter, det tidligere keiserlige teater i Wien, aapnedes 1741 som hofteater av Maria Theresia, blev 1776 av Josef II ophøiet til «Hof- og nationalteater», antok 1814 navnet B. 1888 aapnedes dets nuværende prægtfulde bygning. B. ansees for Østerrikes ypperste scene.

Burgund (fr. Bourgogne), Frankrike, gammel provins i øst omkring elvene Seine, Loire og Saône, omtr. 30 000 km.^{2} Det egentlige B. omfattet før landskaperne Auxois, Montagne, Auxerrois, Dijonnais, Autunais, Chalonnais, Charolais, Maçonnais, Dombes o. s. v. og er nu delt i depart. Côte-d'Or, Yonne, Saône-et-Loire og Ain. Altsaa med Saônes dal som midtparti strækkende sig fra det sydligste Jura over Côte-d'Or til Yonne's nedre løp. I B. fin vinavl, finest paa østskraaningen av de burgundiske plataaer (Côte-d'Or), se Burgunder. — Historie. Navnet B. bruktes tidligere om et langt større omraade end nu, da det kun betegner det tidligere hertugdømme B. Navnet hitrører fra en t. stamme, burgunderne, der ca. 400 e. Kr., anført av hovdingen Gibika, trængte frem mot sydvest og ca. 410 gik over Rhinen. Under Gundikar (Nibelungendigtets Günther) blev de 437 slaat av hunerne, hvorefter de av romerkeiseren fik jord (mot vernepligt) i Sabandia (Savoyen). Under det vestromerske rikes oplosning erobret de herfra et stort omraade omkring Rhône med hovedbyerne Genève, Lyon og Vienne. Ca. 500 blev deres land skatskyldig under frankernes konge Chlodvig, som var gift med den burg. prinsesse Chlotilde. Under riksoplosningen i 9 aarh. stiftet en frankisk greve, Boso av Vienne, 879 et kongerike, sedvanlig kaldt det Cisjuranske B. (ɔ: B. paa denne side av Jura) bestaaende av landskaperne Lyonnais, Dauphiné og Provence, og 888 stiftet hertug Rudolf et andet kongerike, det Transjuranske B. (B. hinsides Jura), omfattende Savoyen, Franche-Comté og det sydvestlige Schweiz. Disse to riker forenedes 933 av Rudolf II til kongeriket Arelat (efter hovedstaden Arles). Efter mandsstammens utdoen 1032 reiste den tyske keiser Konrad II arve- og lensherrekrav paa riket, og 1038 blev hans søn, Henrik III, valgt og kronet til konge av B. Forbindelsen med det tyske rike blev dog aldrig fast. Keiser Karl IV var den sidste konge som lot sig krone (1364) til konge av B. Landet splittedes i en mængde smaadele, som med undtagelse av de schweiziske dele efterhaanden knyttedes til Frankrike. Kun frigrevskapet B. eller Franche-Comté var som rikslen længe knyttet til Tyskland, indtil det ved freden i Nijmegen 1678 knyttedes til Frankrike. — En særegen historie fik den del av B. som kaldes hertugdømmet B. eller paa fransk Bourgogne. Det kom 1032 under hertug Robert av den capetingiske kongeslegt, og stod under capetingiske lenshertuger indtil 1361, da hertug Filip døde uten at efterlate sig hverken barn eller soskende. Den franske konge Johan d. gode, som var gift med hertug Filips mor, krævet som nærmeste arving og som lensherre hertugdømmet og inddrog det under kronen, men overdrog det 1363 til sin yngre son Filip d. dristige, dog saaledes at det skulde falde tilbake til kronen naar mandsstammen utdode. Under Filip d. dristige (1364—1404), Johan d. uforfærdede (1404—19), Filip d. godmodige (1419—67) og Karl d. dristige (1467—77) hadde B. i mange maater en glimrende tid baade økonomisk og politisk. Hertugdømmet utvidedes efterhaanden ved arv, erobring, kjøp eller giftermaal med Nederlandene, Franche-Comté o. s. v. Forholdet til de franske konger var oftest slet (se Frankrike, historie, og art. om de enkelte hertuger). Karl d. dristige, som faldt mot schweizerne i slaget ved Nancy 1477, efterlot sig kun en datter, Maria. Ludvig XI av Frankrike inddrog da B. (som mandslen) under den franske krone.

Burgu'nder, vine fra det franske landskap Bourgogne (Burgund), mere ildfulde end Bordeaux-vinene, men tillike tungere og mere aromatiske. De er dels røde, dels hvite. Til de mest bekjendte hører Romanée Conti, Clos Vougeot, Chambertin, Nuits, Volnay (røde), Montrachet, Meursault, Chablis (hvite). Øvre Burgund leverer den fineste vin, men Nedre Burgund har større utbytte. Hovedpladsen for B. er Beaune.

Burgundiske kreds, en av de ti kredser hvori Maximilian I delte Tyskland 1512. Den omfattet frigrevskapet Burgund og Nederlandene og indtok en særstilling i riket. 1555 tilfaldt B. k. de spanske Habsburgere, 1579 løsrev de nordlige provinser sig, Ludvig XIV erobret 1674 Burgund, som blev avstaat ved freden i Nijmegen 1679; resten tilfaldt senere Østerrike, som 1801 maatte avstaa det til Frankrike; de sydlige Nederlande forenedes paa Wienerkongressen med de nordlige, men løsrev sig 1830 (se Belgien, historie).

Burgundiske lovbøker er en av kong Gundobad (ca. 500 e. Kr.) paa grundlag av burgundiske og romerske retskilder utarbeidet lovsamling for Burgund (lex Burgundionum el. lex Gundobada). En særlov utgav kong Gundobad for de romere som bodde i Burgund (lex romana Burgundionum).

Burhanpur, by i Indien, inde i landet ved elven Tapti, 330 km. nordøst for Bombay; ca. 30 000 indb. For en betydelig by med mange minder (i form av forfaldne store bygninger) om tidligere storhet.

Buriāl sebīli, tunesisk solvmynt = 62.6 fr. centimes (45.1 øre).

Burian von Rajecz *[rajéts]*, Stephan 1851—, greve, osterr.-ung. diplomat av ungarsk adel, var 1886—95 generalkonsul i Sofia, 1896—97 gesandt i Stuttgart, 1897—1903 i Athen og blev 1903 riksfinansminister i Osterrike-Ungarn. Han ledet som saadan Bosniens forvaltning og fik 1909 oprettet en landdag, men begunstiget serberne paa kroaternes bekostning. 1905 benyttedes han av keiseren som mægler i den indre ungarske politik, men uten held. 1911 blev han ungarsk minister ved hoffet i Wien og overtok jan. 1915 utenriksministeriet efter Berchtold. Det lykkedes ikke den energiske og myndige diplomat at hindre Italiens fredsbrud, og like saa litet held hadde hans fredsnote til de allierte sept. 1916. Efter Franz Josefs død erstattedes han dec. s. a. av Czernin (s. d.) og overtok atter finansministeriet, indtil han april 1918 igjen blev utenriksminister efter avsløringen av de Czernin'ske fredsplaner. B., hvem tanken om en forstaaelsesfred hele tiden synes at ha ligget nær, avgik 23 okt. s. a. med ministeriet Wekerle, da Osterrikes kapitulation stod for døren.

Buridan *[byridā']*, Jean, fr. filosof i det 14 aarh., var tilhænger av nominalismen og er især kjendt for sin behandling av spørsmaalet om viljens frihet: jeget er frit, men viljen avhængig av forestillinger. Hans navn er (uvisst av hvem) blit knyttet til eksemplet om æslet som stillet midt imellem to knipper høi maatte sulte ihjel (hvis determinismen var gyldig), fordi der ingen aarsak var til at foretrække det ene knippe for det andet.

Buris, av en sidegren av den danske kongeæt, var en av kong Valdemars mænd som ydet ham store tjenester, særlig ved i 1157 at bevæge den sjællandske flaate til at falde fra Svend Grade. Han blev da ogaa rikt belønnet av Valdemar. Men 1165 var B. uvillig til at hylde den lille prins Knut som kongens efterfølger, og lot sig først bevæge dertil, da han hadde faat et meget stort len i Jylland; to aar senere indlot han sig i forræderiske forbindelser med Erling Skakke i Norge og blev fra da av holdt i fangenskap paa Søborg.

Būrislav, se Boleslav.

Burjæter russ. bratskije, mongolsk folk i det sydlige Irkutsk og Transbaikalien indtil den kinesiske grænse, omkring Baikalsjøens sydlige halvdel. B. er fortrinsvis nomader, som flytter fra sted til sted med sine jurter (filttelte) og store hjorder av hester og hornkvæg. Under russisk paavirkning har jordbruk i nogen grad vundet indpas, jagt og fiske yder likeledes, omend nu sparsommere end i tidligere tid, bidrag til livets ophold. Deres smedearbeider i jern og sølv, deres vævede stoffer og lærvarer spredes over store dele av Sibirien. B. var sjamanistiske naturdyrkere som sine nordlige og vestlige naboer indtil slutten av det 17 aarh., da buddhismen, for endel ogsaa græsk katolicisme, trængte ind; men den gamle overtro levet endnu ved siden av den nye religion.

Burjæt.

Burke *[bɔ̄k]*, Edmund (1729—97), eng. politiker og skribent, vakte 1756 opmerksomhet ved et skrift «Om det sublime og det skjønne» og begyndte 1759 utgivelsen av «The Annual Register». Hans skrifter skaffet ham flere betydelige mænds venskap, og 1761—64 var han privatsekretær hos statssekretæren for Irland, Hamilton, og lærte herved tilgavns Irlands ulykkelige forhold at kjende. 1765 blev han medlem av underhuset. B. blev oppositionens bedste kraft, han bekjæmpet hoffets indflydelse og søkte at forsone England og de nordamerikanske kolonier. Skjønt det kostet ham hans mandat, tok han frimodig parti for kolonierne; han kjæmpet for at ophæve lovene mot katolikkerne og for Irlands frie handel paa England, skjønt hans arbeide for Irland kostet ham hans nye mandat for Bristol. Han utarbeidet Fox' lovforslag om Indiens styrelse og bragte ved en glimrende tale Warring Hastings paa anklagebænken. B. vakte hele Europas opmerksomhet ved sit glødende hat til den franske revolution. Hans skrifter mot Frankrike («Reflections on the revolution» o. s. v.) delte England i to leire og bidrog til hans landsmænds senere uforsonlighet mot Napoleon. Den bedste biografi av B. er J. Priors, London 1854.

Burke *[bɔ̄k]*, Robert O'Hara (1820—61), eng. opdagelsesreisende, f. i Irland. Han utvandret til Australien og blev i 1860 leder av en ekspedition som skulde utforske det indre. Han drog ut fra Melbourne, og ved hjælp av kameler, ført over fra Afrika, lykkedes det ham at komme gjennem ørkenen til Karpentariabugten i nord. Men paa tilbakeveien omkom han av sult i Sydaustraliens ørken. Efter ham kaldes landet syd for Karpentariabugten for B.s Land.

Burkne. 1. Norsk navn paa bregne. — 2. I vore floraer er b. brukt som særnavn for bregneslegten *asplenium*, hvorav der hos os findes syv arter. De almindeligste av disse er sort-b. *(a. trichomanes)*, en liten art med smale enkeltfinnede blade med sortagtig midtnerve, grøn-b. *(a. viride)*, meget lik foregaaende, men med grøn midtnerve, og olavsskjeg *(a. septentrionale)* med meget smal, stilklignende, 2—3-delt bladskive paa langt skaft. Skog-b. regnes nu til slegten *athyrium*, se Skogburkne.

Burleigh *[bɔ̄'li]*, William Cecil, lord (1520—98), eng. statsmand, tjente under Henrik VIII, blev statssekretær og 1572 under Elisabeth storskatmester og lord. B., som var ivrig protestant, hadde stor indflydelse paa Elisabeth. Hun forstod selv at hun maatte søke sin støtte hos den protestantiske del av folket, og B. tilskyndet hende til at gjøre skridtet fuldt ut; paa hans raad støttet hun skotterne mot Maria Stuart; han fik hende til at holde Maria fængslet da hun søkte tilflugt i England, og efter opdagelsen av Babingtons sammensvergelse bevæget han Elisabeth til at underskrive Marias dødsdom. B. har stor fortjeneste av Englands indre utvikling under Elisabeth. Fra B.s søn Thomas nedstammer markierne av Exeter, fra hans søn Robert markierne av Salisbury.

Burle'sk (ital. *burla*, spøk), spøkefuld, latterlig, med bibetydning av det grovkornede, f. eks. karikerende overdrivelse av ydre eller indre misdannelser.

Burlington *[bɔ̄'liŋtn]*, flere byer i de Forenede Stater. 1. B. i Vermont ved Champlainsjøen, nær grænsen av Canada, 21 617 indb. (1916), med Vermonts statsuni-

Trykt juli 1920.

versitet. Stor handel med canadisk tommer og megen industri. — 2. B. i Iowa ved Mississippi, 24 261 indb. (1915), med et baptistisk college. Vigtig jernbaneknutepunkt, bro over elven, stor handel med landbruksprodukter. — 3. B. i New Jersey, ved elven Delaware, 8 500 indb., skofabrikker; en av de ældste byer i de Forenede Stater.

Burma *[bɔ̄'mə]*, se Birma.

Burmeister & Wain, d. firma, hvis virksomhet omfatter fabrikation av maskiner, navnlig dampmaskiner og separatorer, samt skibsbygning. 1910 blev separatoravdelingen solgt og virksomheten koncentrert om fabrikation av dieselmotorer og dieselmotorskibe. Det første av disse blev færdig 1912 og vakte stor opsigt. 1915 fuldførtes den første dieselmotor til bruk i undervandsbaater. Et datterselskap, B. & W.s Eksportkompagni fabrikerer transportspande for melk. B. & W., som har talrike filialer i utlandet, har en aktiekapital paa 10 mill. kr. og beskjæftiger 3 à 4 000 arbeidere.

Burmester, Willy (1869—), beromt t. violinmester med glimrende teknik, kaldt Paganini redivivus. Paa sine omfattende konsertreiser har han flere ganger optraadt i Kra.

Burne-Jones *[bɔ̄n-džo^{u}nz]*, Sir Edward (1833—98), eng. maler. Under sit teologiske studium i Oxford gjorde B.-J. Will. Morris' bekjendtskap. Deres romantiske kunstinteresser fik sin retning efter utgivelsen av Ruskins «The nature of Gothic» i «Stones of Venice» og prærafaeliternes tidsskrift «The Germ» (1850). Efter en studiereise i Nordfrankrike 1855 opgav B.-J. teologien for kunsten. I 1856 blev han elev av Rossetti, hvis kunst særlig har paavirket hans ungdomsbilleder. — Motiverne i B.-J.s sværmeriske og blodløse kunst er mest hentet fra den middelalderske poesis fantasiverden. Hans overdrevent slanke og æteriske kvindetyper er i slegt med Botticellis og har bragt denne kvindetype paa moden. B.-J.s kunst har mere værd ved sit eiendommelige poetiske stemningsindhold end sine maleriske egenskaper. Den har dog megen dekorativ holdning, som bestemmes av den sterke betoning av lodrette linjer (paa gotisk vis), av de klare farvers samklang, av den vel avveiede komposition i det hele og ved et blott linjespil i de sarte legemer. B.-J. deltok ogsaa i fornyelsen av det engelske kunsthaandverk, og samarbeidet heri med Morris, til hvis bøker han leverte træsnit. Hans kartonger til kirkevinduer og vægtepper hører til den nyere dekorationskunsts smukkeste frembringelser.

E. Burne-Jones: Kong Copethua og tiggersken.

Burnett *[bɔ̄'nət]*, Frances Hodgson (1849—), eng. forfatterinde. Utvandret 1865 til Amerika og fremtraadte i 1877 med romanen «That lass o'lowrie's», der likesom hendes næste bok «Haworth's» skildrer arbeiderliv i England. Av hendes bøker er «Louisiana» og den mest berømte av dem, «Little Lord Fauntleroy», overs. til norsk.

Burney *[bɔ̄'ni]*, Charles (1726—1814), eng. musikhistoriker og komponist, senest organist i London, æresdoktor fra Oxford, særlig bekjendt ved sin almindelige musikhistorie, specialverker om fransk, italiensk og germansk musik, biografier over Händel og Metastasio. Hans utgave av sangene fra paaskeuken i det Sixtinske kapel gav støtet til en fornyelse av interessen for Palestrina-tidens musik.

Burney *[bɔ̄'ni]*, Frances (Fanny) (1752—1840), eng. romanforfatterinde, datter av musikhistorikeren C. B. og gift med den franske emigrant d'Arblay. Hendes romaner «Evelina, or the history of a young ladys entrance into the world» (1778) o. fl., samt hendes efterlatte dagbøker (7 bd.) skildrer med forstaaelse og kritik den tids høiere selskap. (Jfr. Macaulay's «Essays».)

Burnley *[bɔ̄nli]*, England, by i Lancashire, ved Leeds-Liverpool kanalen, 30 km. nord for Manchester, 106 000 indb. Stor fabrikby, særlig bomuldsindustri, maskinfabrikker og tilvirkning av sanitære lervarer. I omegnen kulgruber og stenbrud.

Burns *[bɔ̄nz]*, John (1858—), eng. politiker og arbeiderleder, f. i London, vokset op under fattige forhold og kom 10 aar gammel ut i livet som læregut i en maskinfabrik. Ved selvstudium erhvervet han sig mange kundskaper, blev socialist og sluttet sig 1883 til det socialdemokratiske forbund, hvor han snart fik en ledende stilling i kraft av sin organisationsevne, slagfærdige veltalenhet og kraftige politik; han spillet saaledes en stor rolle under den store dokarbeiderstreik 1889, som dannet indledningen til de ikke-faglærte arbeideres fagforeningsbevægelse. Ogsaa denne lededes av ham. Samtidig kastet B. sig ind i kommunalpolitikken og blev medlem for Battersea av Londons byraad fra dettes oprettelse 1889. Endnu større indflydelse fik han efterat han 1892 var blit parlamentsmedlem for Battersea. B. nærmet sig efterhaanden sterkt de liberale og blev decbr. 1905 optat i Campbell-Bannermanns regjering som minister for kommunalforvaltningen, hvilken stilling han beholdt til febr. 1914, da han overtok handelsministeriet. Ved Verdenskrigens utbrud nedla han av principielle grunde sit hverv. B. er den første engelske arbeider som har opnaadd sæte i kabinettet. Mere end nogen anden politiker har B. ved sit kloke maatehold og praktiske grep ved de socialе reformers gjennemførelse bidraget til at forbedre arbeidernes økonomiske kaar og høine de lavere samfundsklassers sociale nivaa. (Se bill. næste side.)

Burns *[bɔ̄nz]*. Robert (1759—96), skotsk digter, f. i Ayrshire, søn av en fattig bonde, vokste op under haardt

John Burns.

arbeide med jorden og strid for utkommet. Av det han læste, satte han særlig pris paa gamle skotske folkeviser. Efter farens død maatte B. og en av hans brødre sørge for den talrike familie. Samtidig gjorde hans forviklede kjærlighetsforhold ham det hett, han kom i strid med presterne, besluttet at opgi det hele og drage til Vestindien, og for at faa penger hertil utgav han sin første samling vers «Poems chiefly in the Scottish dialect» (1786). De gjorde opsigt, og B. drog til Edinburgh, hvor han blev feiret i de fornemme kredser, foranstaltet en ny utgave av sine digte, som indbragte ham et stort honorar, og opgav at utvandre. Det følgende aar foretok han en reise gjennem Skotland, forlot hovedstaden, hvor beundringen var slaat om til kjølighet, forpagtet en gaard ved Dumfries og giftet sig med en av sine mange kjærester, murerdatteren Jean Armour. Hans stræv med jorden kronedes heller ikke nu med held, han satte til hvad han hadde tjent paa sine vers, opgav gaardsbruket, blev toldbetjent i Dumfries og døde som saadan. B. var en klar, oprigtig aand, selvbevisst, sikker, en djerv og modig mand, frihetselskende, var saaledes begeistret for den franske revolution. Han var et utpræget følelses- og stemningsmenneske; med sprudlende lystighet og friskt livsmod slog han sig gjennem livets motgang. Han forstod tilfulde at vurdere muntre drikkelag og unge kvinders ynde, hans varmblodige, erotiske sind var snart til at blusse op i lidenskap; paa den anden side var der hos ham en eiendommelig fin og øm ømhet. Han er Skotlands største digter og en av verdens mest oprindelige sangere; verset var det naturlige uttryksmiddel for hans følelser og tanker. Han har skrevet friske og djerve epistler, gjort modige polemiske og satiriske utfald, git ypperlige folkelivsbilleder, festlige ved sin kraft og sit humor, og først og sidst digtet viser, som er stemt i forskjellige tonearter, fra det overgivent lystige til det følsomme, og som bevæger sig paa forskjellige felter, fra de av digterens stemning helt fyldte billeder av steder han elsket, til kjække, trodsige, selvhævdende vers, eller til kjærlighetsvisens snart elegiske, snart friske, seiersikre toner. B.s digtning er i sjelden grad naturlig og oprigtig og rummer dyp naturfølelse og sans for det menneskelige; den viser i disse henseender ny vei i engelsk-skotsk litteratur og har hævdet sig til alle tider. Den bedste biografi er Lockhart's «Life of Robert Burns» (1828); nyere arbeider av Shairp og Lowe.

Robert Burns.

Burnside *[bø̄'nsa'd]*, Ambrose Everett (1824—81), nordamer. general, blev, da borgerkrigen utbrøt 1861, chef for et av Nordstaternes regimenter, utmerket sig ved Bull Run og blev overstkommanderende for Potomaearméen. Han angrep Lee ved Friedrichsburg, men blev slaat tilbake med uhyre tap; efter et nyt mislykket angrep maatte han avgi overkommandoen til general Hooker og kjæmpet siden under general Grant. Efter krigen blev han guvernør for Rhode Island, opholdt sig 1870—71 i Versailles, hvor han forgjæves forsøkte at mægle mellem Tyskland og Frankrike. Siden blev han senator for staten Rhode Island.

Burntisland *[bø̄'nt-aï'lənd]*, Skotland, sjøstad ved Firth of Forth, 5 300 indb. Skibsbyggeri, kuleksport. Fortrinlig havn.

Bu'rnus (arab.), en med hætte forsynt kappe, oftest av hvitt uldtøi; fra araberne er betegnelsen overført til europæiske sprog.

Buro, se Buru.

Burot *(artemisia vulgaris)*, høi plante, der næsten overalt i vort land kan træffes som ugræs paa tørrere steder, ved husene, paa bakkeskraaninger etc. De smaa brunlige blomsterkurver danner en lang, pyramideformig top, de finnede blade er mørkegrønne ovenpaa, hvitfiltede paa undersiden. Planten lugter sterkt og har en bitter smak. Officinel. Var i ældre tider tryllemiddel mot trætthet og blev som saadant lagt paa foten; herfra skriver sig plantens tyske navn *Beifuss*. Se ogsaa Artemisia.

Burot.

Burritt *[bø'rit]*, Elihu (1810—79), amer. fredsagitator, var først smed, men dyrket ved siden herav frie studier. Fra 1839 begyndte han gjennem et litet maanedsskrift at virke for fredssaken og filantropiske bestræbelser; 1846 reiste han i disse øiemed til Europa, deltok 1848—50 i flere fredskongresser og utsendte 1850 sine veltalende «Oljeblade», som fandt stor utbredelse. Desuten begyndte han en vidtstrakt propaganda som foredragsholder. Senere utgav han en fængslende selvbiografi (1874).

Bursa, middelalderlig lat. ord, pengepung, «bors», kaldtes i middelalderen en fælles kasse, især til underhold av studerende eller haandverkere; senere blev det navnet paa stiftelser til fattige studerendes underhold; disse kaldtes bursārii (derav t. *Bursch*).

Bursa, by, se Brussa.

Bursaer eller slimposer (anat.) findes paa steder hvor sener, muskelbuker eller fascier, endog huden, glider over fremstikkende dele av skelettet og tjener til at nedsætte gnidningsmotstanden ved bevægelser. Den ene væg i posen er nemlig sammenvokset med den dypere, den anden med den mere overfladiske del, slik at gnidningen finder sted mellem posens to vægger. Disse er paa indersiden speilglatte og fugtige. B. kan bli sæte for betændelse (bursit). Oftest blir de b. som ligger i 3 lag mellem knæskjællet og huden, angrepet hos skurekoner o. a. som ligger meget paa knæ.

Burschenschaft, navnet paa de studenterforeninger som blev stiftet rundt om ved de tyske universiteter under indflydelsen av den nationale begeistring som befrielseskrigen mot Napoleon hadde skapt. Den første

av disse foreninger stiftedes 12 juni 1815 i Jena og hadde til formaal at samle alle tyske studenter til fælles arbeide for Tysklands enhet og frihet; til valgsprog valgte man «ære, frihet og fædreland», til fanemerke de gamle riksfarver sort-rødt-gyldent. Man skulde lægge vegt paa legemsøvelser og en «kristelig-tysk» utvikling av sin aand. Ved næsten alle tyske universiteter dannedes der nu b., og ved reformationsfesten paa Wartburg 18 okt. 1817 blev man enig om at danne en alm. forening som skulde omfatte alle tyske studenter. Men da nogen studenter ved Wartburgfesten aaret efter moret sig med at brænde et officerssnorliv, en haarpisk og en korporalstok (symboler paa den gamle tid), blev regjeringerne urolige, og da en ung overspændt student, Ludwig Sand, 1819 myrdet «Ruslands spion» Kotzebue, grep reaktionen leiligheten til at oplose b., og der begyndte en smaalig forfølgelse av den frisindede ungdom. Der dannet sig nu hemmelige foreninger (saaledes et «Jünglingsbund» med utpræget politisk tendens. Efter 1830 begyndte adskillige av dem at ta aktiv del i den politiske agitation, hvad der hitførte nye tvangsforholdsregler. Mange av foreningernes forere tok virksom del i bevægelserne 1848. Siden har b. tapt sin politiske betydning.

Burserāceæ, se Balsamtræerne.

Burslem *[bɔ̈'zləm]*, England, by i Staffordshire, omkr. 40 km. syd for Manchester, 41 600 indb. B. ligger i «the Potteries» og kaldes selv «the mother of the Potteries». Her blev pottemakerindustrien grundet i 1644. Store fabrikker for porselæn, stentøi og glas. I nærheten er der kulgruber. I B. blev Wedgwood (s. d.) født 1735.

Bursprog, borgersprog, middelalderlig d.-t. betegnelse for en vedtægt som offentlig kundgjores, dernæst for det møte paa hvilket kundgjørelsen finder sted, endelig for det sted, f. eks. en altan, hvorfra kundgjørelsen sker.

Burt *[bɔ̈t]*, Thomas (1837—), eng. arbeiderforer, maatte 10 aar gammel begynde at arbeide i en kulgrube og fortsatte i 18 aar med forskj. grubearbeide, idet han samtidig utdannet sig ved ihærdig læsning. 1865—1913 sekretær i Northumberlands grubearbeideres forening, 1882 formand i grubearbeidernes union, 1891 præsident ved fagforeningskongressen i Newcastle, 1890 utsending til arbeiderbeskyttelseskonferansen i Berlin. 1874 valgt ind i underhuset som arbeidernes kandidat og stadig gjenvalgt til han traadte tilbake 1918. 1892—95 parlamentssekretær i Board of Trade, og fik 1906 sæte i geheimeraadet.

Burton *[bɔ̈tn]*, Sir Richard Franeis 1821—90), eng. opdagelsesreisende, har gjort sig fortjent ved sine beskrivelser av de vidtstrakte reiser han foretok i Indien, Arabien, Øst- og Vestafrika, Amerika (navnlig Brasilien), Syrien, Island og Midian. Mest kjendt er hans arabiske reise i 1853, da det lykkedes ham, forklædt som afghansk sjeik, at slippe ind i selve Mekka. B. stod fra 1842 som militær i det britisk-ostindiske kompanis tjeneste, fra 1861 var han engelsk konsulatembedsmand. Særlig bekjendt er hans overs. av «1001 nat» i en monumental utg. i 16 bd. 1885—88.

Burton-on-Trent *[bɔ̈'tn-ån-tre'nt]*, England, by i Staffordshire, ved elven Trent, 18 km. sydvest for Derby, 50 000 indb. B. er paa grund av sit gipsholdige vand blit hovedsætet for Englands olbrygning (det eng. «*ale*»). Der er ca. 30 bryggerier med 7 000 arbeidere, det storste er Bass og Allsopp's. Desuten har byen ogsaa flere andre fabrikker, især maskinfabrikker.

Burtscheid, Tyskland, for selvstændig by, nu forenet med Aachen (s. d.). Her findes berømte mineralkilder, hvorav én er blandt de varmeste i hele Europa (74 °).

Buru. 1. Kap. B. (malajisk Tanjong-Bulus), sydspidsen av Asiens fastland, paa Malakka, 1 ° 16′ n. br. og 103 ° 31′ o. l. — 2. B. (Boeroe), o blandt Molukkerne, 8 584 km.² med ca. 15 000 indb. Høie fjelde; den høieste top omkr. 2 600 m. Indbyggerne bestaar dels av muhammedanske malajer, dels av alfurer (s. d.).

Buru'dsjird, Persien, hovedstad i prov. Luristan, ca. 25 000 indb. B. ligger 1 655 m. o. h. i en frugtbar og godt vandet egn hvor der avles hvete og ris. Livlig industri: bomuldsgarn, hatter, matter ete.

Bury *[be'ri]*, England, by i Lancashire, 16 km. nordvest for Manchester, 59 000 indb. Det var engang et centrum for uldvarefabrikation, men har nu storartet bomuldsindustri; i omegnen findes kulgruber og stenbrud. Mindesmerke over Robert Peel, f. 1788 i nærheten av B.

Bury St. Edmunds *[be'ri sənt e'dməndz]*, England, gammel by i Suffolk, 30 km. ost for Cambridge, 16 800 indb. Den skal være romernes Villa Faustina, men dens nuværende navn kommer av at den myrdede og senere kanoniserte kong Edmund er begravet her (870). Dens mange gamle kirker stammer fra 1000—1200. Den har en mangfoldig industri og stor handel med korn og kvæg.

Burzev, Vladimir Lvevitsj (ca. 1865—), russ. publicist, sluttet sig som student til de revolutionære, blev sendt til Sibirien, flygtet derfra og slog sig 1888 ned i London, hvor han var utgiver av forskjellige tidsskrifter og begyndte at utgi en fremstilling av den russiske revolutionsbevægelses historie. Sine studier paa dette omraade har han siden utrættelig fortsat. 1905 vendte han tilbake til Rusland, men maatte utvandre igjen allerede 1906. Stor opsigt vakte hans avsløringer av det russiske politi og dets arbeidsmetoder («Matin» 1907). Ved Verdenskrigens begyndelse fik han tilladelse til at vende hjem, men blev ved hjemkomsten grepet og sendt til Sibirien. Han fik dog snart efter vende tilbake til Rusland, hvor han gjenoptok sin forfattervirksomhet.

Buræter, se Burjæter.

Bu-sāāda, Nordafrika, by i Algerie ved en wadi av samme navn paa den nordlige skraaning av Sahara-Atlas, 190 km. sydøst for Alger. Erobret av franskmændene 1849. B. hadde 1911 ca. 8 000 indb.

Busch, Wilhelm (1832—1908), t. karikaturtegner: tegnet fra 1850 for «Fliegende Blätter». Han har ogsaa forfattet en række versificerte humoristiske historier, undertiden av politisk-satirisk indhold, ledsaget av humoristiske billeder (samlet i «Wilhelm Busch-Album», 1884 ff.) samt ypperlige børnebøker, f. eks. «Max und Moritz».

Buscheir, Buschīr, se Abusehehr.

Busento, elv i Syditalien, utmunder i bugten ved Taranto. I B.s leie blev vestgoterkongen Alarik I (s. d.) begravet.

Bushel *[búšəl]*, maal for tørre varer i England = 8 imp. gallons = 36.3487 liter. Den ældre Winchester b. = 35.2381 liter brukes endnu som kornmaal i de Forenede Stater, hvor man regner 1 b. hvete = 60 eng. pund = 27.22 kg.

Bushido (jap., «krigerens vei»), de etiske love for en samurai (s. d.). Særlig høit anset var tapperhet, sanddruhet, selvbeherskelse (jfr. Harakiri), høflighet, troskap. B.s moralske betydning har været og er endnu meget stor i Japan.

Busi, liten ø i Adriaterhavet (Dalmatien), vest for øen Lissa. Har en mængde grotter, hvorav én, den blaa grotte, ligner den tilsvarende paa Capri.

Busiris, græ. omdannelse av ægypt. *Pe-Osiri*, Osiris' hus, navn paa en Osiris helliget by ved den østlige

Nilarm, nu Abusir. I B. var et beromt tempel for Osiris, og dyrkelsen av Osiris og Isis stammer muligens fra egnen om B.

Busk er benævnelse for en egen veksttype i planteriket. For at kaldes b. maa planten være fleraarig og ha forvedede, overjordiske stammer, som grener sig straks ved grunden. Eksempel paa b.: vidjer, ener og dvergbjerk. Blir stammen ugrenet som under gunstige vilkaar hos de to førstnævnte, gaar b. over til træ.

Buskerud fylke strækker sig fra Filtvet ved Kristianiafjorden i syd til henimot Filefjeld i nordvest. Flateindholdet er 14 817 km.², hvorav 71 km.² falder paa byerne. Det samlede indbyggerantal i 1917 er 134 894, hvorav 97 952 falder paa landdistriktet og resten, 36 942, paa byerne (Drammen, Kongsberg, Honefoss og Holmsbu). Befolkningstæthet i landdistriktet er 6.6 pr. km.² (amtets tættest befolkede herred er Nedre Eiker med 53 pr. km.² og det tyndest befolkede er Opdal med 0.63 pr. km.²). Av arealet opgives 186 km.² at være aker, 493 km.² eng, 5 484 km.² skog, resten, 8 854 km.², er utmark, snaufjeld, myr, indsjøer, is og sne (av ferskvand ialt 810 km.²). Den nordvestlige (øvre) del av fylket bestaar av de store paralleltlopende dalforer Hallingdal og Numedal med Sigdal og Eggedal samt tilgrænsende vidtstrakte fjeldstrækninger (Hemsedalsfjeldene og Hardangervidda). Sydost for disse er de forholdsvis veldyrkede strok omkring Krøderen, Sperillen og Tyrifjorden (Ringerike). Og sydligst den lange skogdækkede halvø mellem Kristiania- og Dramsfjorden (Hurumlandet). Som fylkets natur rummer store motsætninger, saa er og befolkningens levesæt og livsvilkaar yderst forskjellige. Fra Hallingskarvets (1 960 m.) og Hemsedalsfjeldenes vilde partier til Tyrifjordens smilende bredder, fra Hardangerviddas ødemarker til Lierdalens frugthaver er overgangene overordentlige i natur som levesæt for befolkningen. De vigtigste næringsveier er jordbruk (fædrift), skogdrift og fabrikvirksomhet. I 1917 avledes der ialt 531 926 hl. korn, derav 309 495 hl. havre og 117 750 hl. byg, og 712 137 hl. poteter. Opefter de store dalfører er fædrift med hesteavl og skogdrift vigtigst; langs de store vasdrag, særlig langs Dramselven og Begna, er der en livlig fabrikvirksomhet med tilvirkning av træmasse, eellulose og papir (Embretsfoss, Skotselven, Mjøndalen, Vestfossen m. m. fl.). I 1916 beskjæftigedes der 3 878 arbeidere i papir- og træmasseindustrien, 1 043 ved træindustrien og 1768 ved metalindustrien. Av fylkets mandlige befolkning over 15 aar opgives (1900) 16 171 at være beskjæftiget med landbonæring (jordbruk og skogdrift), 1 025 med bergverks- og fabrikdrift, 98 med fiskeri og 232 i sjofart. I hele fylket fandtes (1915) 36 meierier, der sysselsatte 112 personer og mottok ca. 11 mill. kg. melk. Skogdriften har en overordentlig betydning; skogen opgives at gaa tilbake i Numedal og frem i Hallingdal. I tidsrummet 1911—15 nedfløtedes der gjennem Dramsvasdraget aarlig 560 867 tylvter gjennemsnitlig, derav antages ca. 56 pet. at komme fra Buskerud fylke. Størstedelen gaar til tilvirkning av træmasse, eellulose m. v. ved de i disse distrikter liggende store fabrikker. Ogsaa bergverksdriften har adskillig betydning; særlig nævnes Kongsberg sølvverk. Forøvrig er der flere mineral- og metalforekomster, hvorav dog ingen for tiden har særlig betydning; i 1916 var der ialt 303 industrielle bedrifter (berg- og stenindustri iberegnet, som beskjæftiget 10 566 arbeidere. Havebruket har en voksende betydning (særlig i Lierdalen), og jordbruket gaar i det hele frem. Herrederne Hemsedal, Hol og Gol i Hallingdal og Flesberg og Opdal i Numedal hører til de herreder som opgives at ha nydyrket meget i aarene 1911—15. Av landbefolkningen opgaves (1900) 962 mænd og 477 kvinder at være svenske, 13 og 4 danske, 26 og 10 tyskere. Antal skyldsatte eiendomme var i 1915 23 240 med en samlet matrikelskyld av 36 101 skyldmark; den samlede værdi av landeiendommene efter gjennemsnitlig salgsværdi i tidsrummet 1912—16 opgives til 118 950 000 kr. Fylkets utnytbare vandfald opgives at repræsentere 908 000 ef. hk., hvorav 75 000 er utbygget. Statens vandfald inden fylket opgives at repræsentere 280 000 ef. hk. Der fandtes i 1915 26 sparebanker. Bergensbanen gaar i sin storste længde (fra Haugastol under Hallingskarvet til Honefoss) gjennem dette fylke. Retslig er fylket delt i 3 politimesterdistrikter (tidligere 4 fogderier), 5 sorenskriverier, 24 landkommuner og 3 bykommuner (Drammen, Kongsberg, Honefoss) og 28 lensmandsdistrikter. I geistlig henseeende hører fylket under Oslo bispedomme, og det omfatter 3 provstier og dele av et fjerde med tilsammen 19 prestegjeld og 4 bymenigheter. Militært er fylket distrikt for Numedal og Drammens bataljoner under Vestre Akershus infanteriregiment nr. 2 (1ste division) med ekserserplads paa Helgelandsmoen, samt for Hallingdal bataljon under Vestoplandene infanteriregiment nr. 6 (2den division) med ekserserplads paa Trandum (Gardermoen). Fra fylkets landdistrikter vælges 4 stortingsmænd. Fylkets navn skriver sig fra gaarden B. (s. d.). — Bygdemaal. Dialekterne i det forhenværende B. fogderi har i det hele de for de vikske maal karakteristiske hovedtræk (se Norsk sprog: dialekter); kun i Sigdal er der endel vigtige avvikelser, hvorved maalforet nærmer sig fjeldbygdemaalene, især i boining. Denne er andre steder noget vaklende mellem den i Jarlsberg og den omkring Kristianiafjordens bund. Helt nede ved fjorden har man gjerne f. eks. ubestemt flertal *hester*, bestemt *hestane* og præs. *kaster*, impf. *kasta*, men tildels findes ogsaa mere oplandske former. Et *a* i endelsen er gjerne her mindre likt *æ* end i Jarlsberg. Oldn. *hv* blir overst til *gv*, nedover avtar eksemplernes tal. I Modums dialekt uttaltes for *aa* som *ao;* nu er det gammeldags. I Sigdal uttales gjerne *y* som *i*.

Buskerud, stor gaard i nærheten av Aamot jernbanestation, Modum herred. Gaarden blev i ældre dage skrevet Biscopsrud, d. e. Biskopsrydningen. Til gaarden hørte Kongssagenes bruk indtil 1842 med Djupvikfossen, som hadde et værdifuldt lakseliske.

Buskgjellede, se Naalefisker.

Buskmænd (San), lavtstaaende stamme i Sydafrikas indre, sedvanlig betragtet som landets urindvaanere. B. er smaa, næsten dvergagtige av vekst og magre, men smidige og overordentlig utholdende; huden er lys gulbrun og blir tidlig finrynket, haaret er sort og uldent. De lever i faatallige horder, som befinder sig paa stadig vandring i ørkenstrækningerne mellem hottentotternes og betsjuanstammernes gebeter og ernærer sig som samlere og jægere. De gaar i almindelighet næsten nøkne, søker om natten ly i huler, naar de ikke (sjeldnere) bygger tarvelige hytter av græs. Deres sprog, som falder i flere dialekter, staar paa et gammelt utviklingstrin; karakteristiske er smæklydene, som de dog har fælles med hottentotterne. En viss grad av naturlig kunstnerisk opfattelsesevne viser b.s helleristninger og farvelagte tegninger av dyr, som findes spredt i huler og paa fjeldvægger over den største del av Brit. Sydafrika syd

Kvinde av buskmænd stammen.

for Ngami. Som det ogsaa fremgaar av disse tegninger, var b. tidligere, ved den hollandske kolonisations begyndelse, utbredt mot syd over det nordlige Kapland, men dødelig hatet av naboerne før sine kvægtyverier, og forfulgt gjennem aarhundreder av hottentotter, kaffere og betsjuanere uten forskjel har de maattet trække sig tilbake, altid længere mot nord, og gaar i vor tid med sterke skridt sin undergang imøte. Jfr. pl. Folkeraceer 1.

Buskskvætte, se Skvætteslegten.

Busōni, Ferueeio (1866—), ital. pianist, bosat i Tyskland, med glimrende teknik og improvisationskunst, har paa sine omfattende konsertreiser besøkt Kra. i 1895 og i 1896. Har komponert strykekvartetter, symfonisk digtning, orkestersuite, pianoverker m. v. og levert fortræffelige utgaver av Bach's «Wohltemperiertes Klavier» og Liszts klaververker. For en ny musikæstetik har han tat ordet i «Entwurf einer neuen Ästhetik der Tonkunst», hvor han bl. a. kræver kvarttønerne anvendt.

Busseronne, se Busserul.

Busserul bluse er forvansket av d. *busserunne busseronne*, som gjennem nedertysk stammer fra fr. *bergeron*.

Bussesundet, et trangt sund paa det smaleste 1 400 m., som adskiller Vardøen med Vardø by og Vardøhus fæstning fra fastlandet, Vardøy herred, Finnmark fylke Finmarkens amt.

Bussing (sjouttr.), ror av metal som sættes ind i et hul, forat træet ikke skal slites, f. eks. om naglen i en blokskive, i et busgat; at busse er at føre paa denne maate.

Bussōle, se Kompas.

Bussy-Rabutin *[bysī-rabylǣ']*, Roger, greve av (1618—93), deltok med utmerkelse i Frondekrigen og skaffet sig desuten ved sit elegante vid ry som skjønaand, men blev en maaned efter sit valg til akademiet forvist fra Paris paa grund av sin respektløse tunge og blev siden ikke tat til naade. Han tok en ondskapsfuld hevn ved i sin ryggesløse roman «Histoire amoureuse des Gaules» at utlevere det gode selskap med dets laster og lyter. Ogsaa hans memoirer og breve er av betydning.

Bussæus, Andreas (Anders Buss) (1679—1735), n. videnskapsmand, kom 1694 ind paa Bergens skole, tok teol. eksamen i Kbh., studerte derpaa filologi, historie og løvkyndighet. I 1710 blev han høiesteretsadvokat og nogen aar efter, uten at ha ansøkt derom, borgermester i Helsingør. B. var en meget grundig og alsidig dannet mand; han har oversat Are Frode til latin; blandt hans talrike andre arbeider er «Frederik IV's dagregister», et vigtig kildeskrift, det mest bekjendte.

Bust, monekam (s. d.).

Bustadsundet (el. Renosundet) kaldes sundet mellem Renøen og fastlandet nordøst for Hammerfest, Maasøy herred, Finnmark fylke Finmarkens amt.

Buste *[bjystə]* (av ital. *busto*), brystbillede, plastisk fremstilling av menneskeskikkelsens høde, skuldre og endel av brystet.

Bustekone, bustemand, trolovede folk som til sit bryllup «ber om buste», d. e. bryllupsgave. Skikken var især utbredt i det vestenfjeldske Norge. «Bustegang» blev 1730 avskaffet paa Søndmør. I Kristiansands stift blev «bustegang» forbudt 1786. (Litt.: Daae, «Norske bygdesagn», I (1881); N. Strøm, «Beskrivelse af Søndmør» 1762.)

Bustein, efter folketraditionen et lægemiddel for kreaturer. Naar ormene kives om hvem av dem som skal bli drage, blæser de b.: en orm tvinges til at lægge sig i ring; de andre ormer lægger sig utenom den, «blæser» og spyr edder. Den inderste ringlagte orm «kvitner» efterhvert og blir til b. De andre ormer blir da tørste og «søker vand». Den orm som først faar drikke og kommer tilbake, blir drage og ligger paa guld. Det hændte ofte at folk søkte at liste b. til sig mens ormene «søkte vand». Dette var livsfarlig, idet ormene da satte efter ransmændene; hvis de naadde dem, blev de dræpt. B. regnes for øvermaade nyttig; naar kalvefosteret skrumper ind i koen og blir til sten, loser b. op igjen, og koen blir frisk igjen. B. var et klenødie som gik i arv fra far til søn.

Bu'sto-Arsi'zio, Italien, by i prov. Milano, 30 km. nordvest for Milano, 20 000 indb. Vakker kuppelkirke. Bomuldspinderier.

Bustyvel, n. navn paa pindsvinet, fra oldn. *burstigull* (*igull*, t. *Igel*, pindsvin).

Busulu'k, Rusland, by i guv. Samara ved elven B. og Samaras aamot (mellem Volga og Uralelv), 110 km. sydøst for Samara, med 14 000 indb., kosakker og tatarer. Akerbruk, biavl, handel med trævarer.

Butan, se Bhutan.

Butān. Der kjendes to isomere kulvandstoffer av dette navn. De er begge sammensatte C_4H_{10} og kan begge fremstilles kunstig. De er farveløse gasarter. Den ene, normal b., køker ved + 1° og findes oplost i raa petroleum. Den anden, iso-b., fortættes først ved ÷ 17°.

Butāre, se Alger.

Bute *[bjūt]*, Skotland, county (shire) med øen av samme navn, ved mundingen av Clyde. Grevskapet har 18 200 indb. (1911), øen er 122 km.² Store fiskerier. Øen tilhørte sammen med nabooerne Norge indtil 1263, da den blev erobret av den skotske konge Alexander III.

Butēa, slegt av de ertebløstredes familie. Herhen trær eller høie busker med trekøblede blade og store gule eller røde blomster. Dhak- el. palassatræet i Indien er indtil 15 m. høit, og utskiller fra barken en rød saft som stivner i luften til en gummiart, den saakaldte bengalske kino.

Butenschøn Andresen, Hanna, f. Doderlein (1851—), n. forfatterinde. Utgav nogen kritisk-polemiske brochurer og derefter under pseudonymet Helene Diekmar en større fortælling «Ud i livet» (1890). Siden fulgte fortællingerne «Ellen», «Psyche», «Det gyldne bæger» og «Danserinden» samt skuespillene «Korsvei», «September» og «Som vi nu engang er —». Hendes arbeider har alle en moraliserende tendens.

Butēo, se Vaakeslegten.

Buti'k (fr. *boutique*, av lat. *apotheca*), salgssted, handelsløkale.

Butjādingen, Tyskland, landskap i Oldenburg, mellem Wesers munding og Jadebugten, et frugtbart, men sumpig marskland, beskyttet ved diker; korndyrkning og havebruk og opdræt av kjør og hester. I middelalderen fristat.

Butler *[bv'tlə]*, Benjamin Franklin (1818—93), amer. advokat, general og politiker, blev ved borgerkrigens utbrud brigadegeneral i Nordstaternes armé, utmerket sig ved flere leiligheter, negtet at utlevere de negerslaver som flygtet til ham de var efter hans mening «krigskontrabande», besatte 1862 New Orleans, hvor han et halvt aar var guvernør. Efter krigen blev han valgt ind paa kongressen, valgtes 1882 til guvernør i Massachusetts og var 1884 kandidat til præsidentværdigheten.

Butler *[bv'tlə]*, Joseph (1692—1752), eng. teolog og biskop. Hans navn er særlig knyttet til hans berømte apologetiske verk mot deisterne, «The analogy of religion, natural and revealed» (1736), ny utgave ved W. E. Gladstone (1896). Denne bok betragtes stadig som et av den engelske teologis hovedverker.

Butler *[bv'tlə]*, Josephine, f. Grey (1828—1906), eng. samfundsreformatør. Fra 1864 av kastet J. B. sig

ÆGYPTISK BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 415 o. f.)

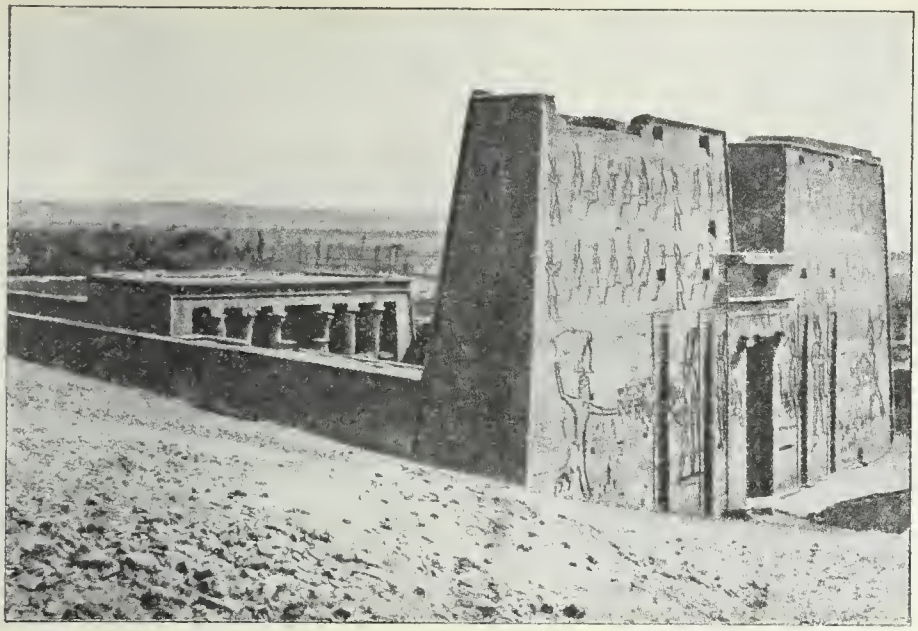

Horustemplet i Edfu.

Deir el Bahri. Søilehal i Anubis-templet.

Horustemplet i Edfu. Gaarden.

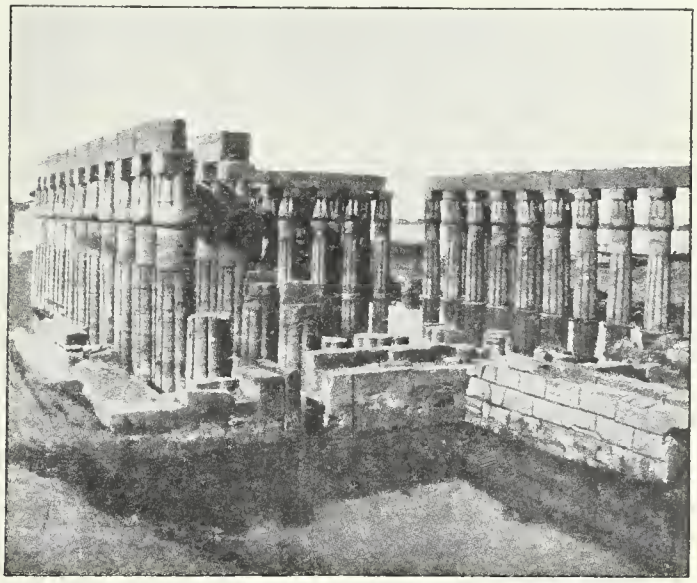

Templet i Luksor. Søilehal.

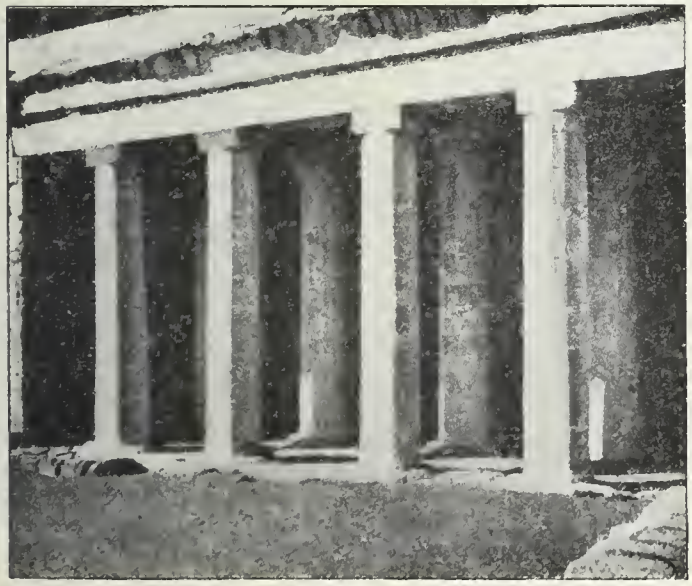

Abydos. Søilehal.

Karnak. Søilehal.

ind i et omfangsrikt arbeide før at redde kvinder som var kommet paa avveie. Hun talte, skrev, reiste, organiserte. 1870 oprettedes «Kvindernes Nationale Forening». En frugt herav var grundlæggelsen av det «Britiske og Kontinentale Forbund for den lovhjemlede Prostitutions Avskaffelse», 1875. Hun fik 1879 trafikken med salg av unge kvinder til utugtshuse i fremmede lande («den hvite slavehandel») trukket frem. Det skyldtes hendes agitation at loven om prostitutionen 1886 blev ophævet i England, 1888 ogsaa i Indien og kolonierne. Gift kvindes eiendomsret hadde i hende en begeistret forkjæmperinde. I det hele var hun en banebryter paa kvindesakens forskjellige omraader.

Butler *[bʌ tlə]*, Samuel (1612—80), eng. digter, har skrevet det bekjendte satiriske, groteskkomiske heltedigt «Hudibras» (1663—78), hvor han med grov og vittig spot karikerte og latterliggjorde puritanerne. Digtet er særlig interessant som tids- og kulturbillede.

Butler *[bʌtlə]*, Forenede Stater, by i Pennsylvania, 50 km. nord for Pittsburg, 30 000 indb. (1917). Ligger i petroleumsdistriktet og har stor industri.

Buto, græ. navn paa en by i Ægypten med et berømt tempel for gudinden B. og et orakel. Gudinden B. er rimeligvis en form av Isis og beskytter Horos i Osirismyten.

Bu'tomus umbellatus, en pragtfuld, ofte over meterhøi sumpplante med smale, trekantede blade ved grunden av den i en stor blomsterskjerm endende stængel. Blomsterne er lyserøde. Rotstokken er rik paa stivelse og spiselig. B. u. er hos os kun fundet ved Store Le i Ostfold.

Buton el. Butung, holl. Ostindien, fjeldrik ø ved sydøstkysten av Celebes, 8 800 km.^{2} med ca. 100 000 indb., muhammedanske malaier, som for var frygtede sjørøvere.

Butt *[bʌt]*, eng. maal for flytende varer, for ol = 490.71 l., for vin og alle andre flytende varer = 572.49 l.

Butte *[bʌt]*, Forenede Stater, by i staten Montana, statens største by, men ikke hovedstad, 43 425 indb. (1916), 1 770 m. o. h. Centrum for et stort kobbergrubedistrikt, desuten ogsaa guld- og sølvgruber.

Bu'tti, Enrico Annibale (1868—1912), ital. forf. Hans skuespil, f. eks. trilogien «Gli atei» (ateisterne), 1899—1901, utmerker sig ved betydelig teknisk færdighet, sanddru virkelighetsskildring og alvorlig behandling av samfundsspørsmaal. Ogsaa romanforfatter og kritiker.

Butung, hybrid av laks og ørret, skiller sig fra laksen navnlig ved den butte, tvert avskaarne hale.

Buturli'novka (Petrovsk), Rusland, by i guv. Voronesj, mellem Don og Choper, 24 000 indb. Handel med saueskind og huder.

Butyl, C_4H_9, b.-alkoholens radikal.

Butylalkohol, kemisk forbindelse av kulstof, vandstof og surstof, $C_4H_{10}O$. Der kjendes 4 forskjellige isomere former av b., nemlig 1. Normal b., som opstaar ved særlig gjæring av glyserin og har sp. v. 0.82 og kokep. 117.5°. — 2. Iso-b. (gjærings-b.), som blev fundet 1852 i fuselolje og især findes i potetes-fuselolje, har sp. v. 0.8168, kokep. 108.4° og kan oploses i 10.5 dele vand ved 18°. — 3. Sekundær b. og — 4. Trimetylkarbinol.

Butyrometer (lat. *butyrum*, smør), apparat til hurtig bestemmelse av fettindholdet i melk.

Butzer (Bucer), Martin (1491—1551), sydtysk reformator, dominikanermunk, blev grepet av reformationen og forlot 1521 sin orden, kom 1523 til Strasbourg og gjennemforte her med kraft og dygtighet kirkens reformation. I teologisk henseende arbeidet han energisk, men forgjæves paa at bringe enighet tilveie mellem den lutherske og reformerte kirke. Da han haardnakket motsatte sig Augsburger-interimet av 1548 (s. d.), maatte han forlate Strasbourg og drog 1549 efter indbydelse av erkebiskop Cranmer til England. Her øvet han som lærer ved universitetet i Cambridge en ikke ringe indflydelse paa den engelske kirkes reformation.

Buvik, herred i Sør-Trondelag fylke (S. Trondhjems amt), 32 km.^{2} med 777 indb. (1918); 24 pr. km.^{2} Herredet, som svarer til B. sogn under Byneset prestegjeld, ligger paa sydsiden av Gulosen omkring elven Vigda. Den nedre (nordlige) del av B.-dalen (Vigdas dalføre) er forholdsvis bred med terrasser og jevnt skraanende, veldyrkede bakker; sydover, op mot det store Aanoivand, er dalen trangere med skogaaser optil ca. 400 m. Ved kysten er bebyggelsen tildels tæt (Saltnesstranden); her ligger ogsaa Hammerstrands møllebruk. Av arealet er 7.8 km.^{2} aker og eng, 10 km.^{2} skog og 14.2 km.^{2} utmark m. v. (ferskvand ialt 0.5 km.^{2}). Fædrift er den vigtigste næringsvei ved siden av skogdrift og akerbruk. 1 meieri, flere sagbruk. Herredet staar ved offentlige veier i let forbindelse med Trondhjemsbanen (Melhus, Nypan, Heimdal stationer). Antagen indtægt 1918 812 050 kr., formue 2 208 900 kr.

Buxar (Baxar), Forindien, by ved Ganges, 120 km. vest for Patna, omtr. 15 000 indb. Her vandt den engelske general Monro i 1764 en stor seier over 40 000 indfødte; hans egen hær bestod av knapt 900 europæere og litt over 6 000 seapoys.

Bu'xtehude, Dietrich (1637—1707), organist i Lübeek, i sin tid vidt berømt som orgelvirtuos, den største mester mellem Scheidt og Bach, ogsaa hoit anset ved verker for orgel, kantater, arier, sonater, skaperen av den tyske orgeltoccata.

Bu'xtehude, Preussen, by i prov. Hannover, ved elven Este, bielv til Elben, 3 800 indb. Gotisk kirke fra det 12 aarh. Før en livlig hansestad.

Buxton *[bʌ'kstn]*, Sydney Charles (1853—), eng. politiker, medlem av parlamentet siden 1883, liberal; 1892—95 understatssekretær for kolonierne under Gladstone og Rosebery; har særlig interessert sig for sociale spørsmaal og var 1889 med paa at bilægge den store dokarbeiderstreik. Har bl. a. utg. «Handbook to political questions of the day» (1880, 11 opl. 1903).

Buxton *[bʌ'kstn]*, Sir Thomas Fowell (1786—1845), eng. filantrop, tjente sig rik paa en bryggeriforretning og satte sig til maal at forbedre de fattiges og undertryktes stilling. 1818 fik han oprettet det betydningsfulde eng. «Selskap til Fængselsvæsenets Forbedring»; 1818—37 sat han som medlem av parlamentet, hvor han særlig knyttet sit navn til beslutningen om negerslaveriets ophævelse i de britiske kolonier (1834).

Buxton *[bʌ'kstn]*, England, by i Derbyshire, 45 km. nordvest for Derby, 10 000 indb., 300 m. o. h. Kjendt badested, har et sundt klima og flere varme kilder. Omkring byen er der kulgruber. Stort hestemarked.

Buxus, se Buksbom.

Buys-Ballot *[bœysbalɔ't]*, Christoph Heinrich Diedrich (1817—90), holl. fysiker og meteorolog, professor ved universitetet i Utrecht. Hans undersøkelser av samtidige tilstande av atmosfæren gjorde ham til en av banebryterne for den nyere dynamiske meteorologi. B.-B.s lov om forholdet mellem lufttrykkets fordeling og vindens retning og styrke (den dynamiske vind-lov).

Buysse *[bœy-]*, Cyriel (1859—), flamsk forf., har skrevet romanerne «Het reeht van den sterkste» (1893), «Sehoppenboer» (1898), «n'Leeuw van Vlaanderen» (1901) og flere saml. av noveller. Nogen av hans dramaer har været opført av det socialistiske Multatuli-selskap i Gent.

Buzeu, Rumænien, by ved elven av samme navn, bielv til Sereth, 29 000 indb. (1913), biskopsæte, han-

GRÆSK BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 420 o. f.)

Parthenon (dorisk), Athen.

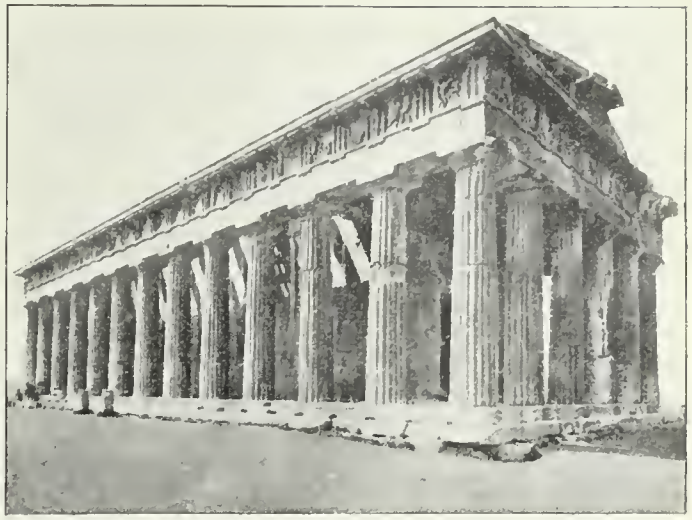

Theseus-templet (dorisk), Athen.

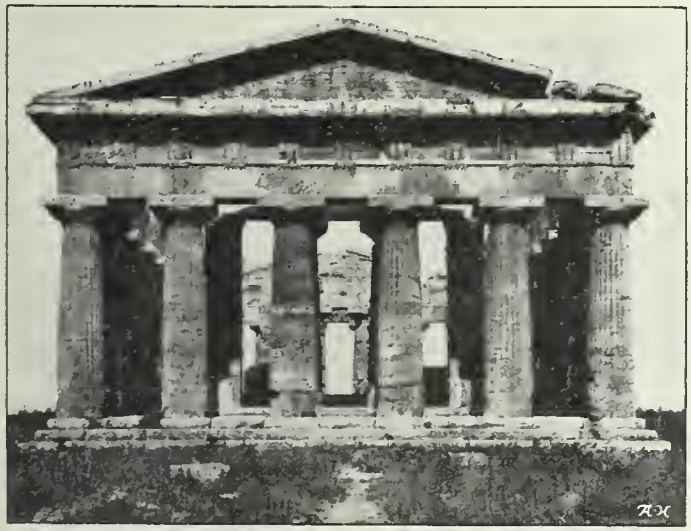

Poseidon-templet (dorisk), Pæstum.

Erechteion (jonisk), Athen.

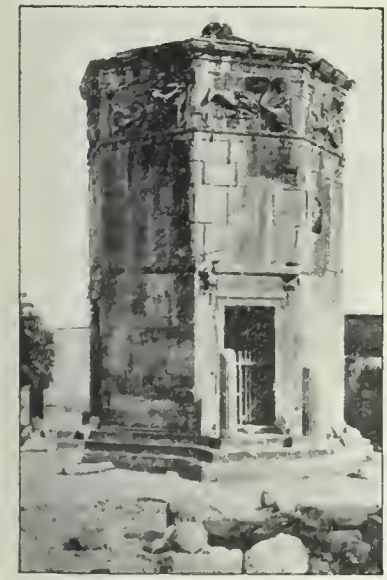

Vindenes taarn, Athen.

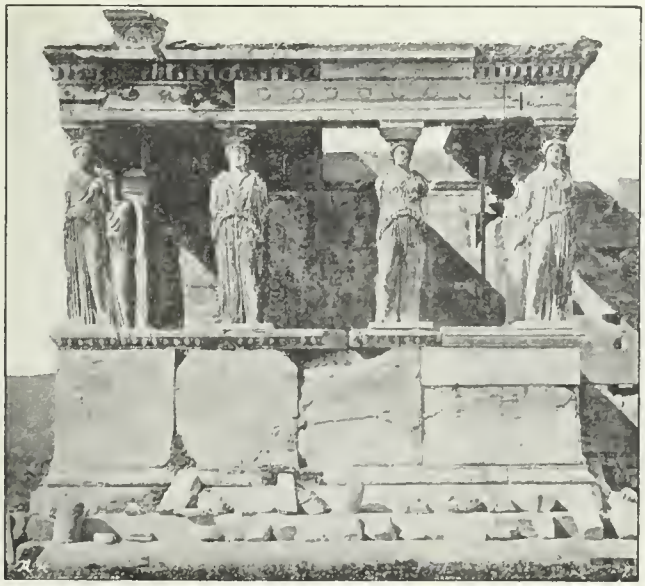

Erechteion. Karyatiderne.

Lysikrates-monumentet (korinthisk), Athen.

delskammer, klassisk gymnasium o. s. v. Var til alt i 1350.

Buzot *[byzâ']*, François Léonard Nicolas (1760—94), fr. politiker. 1789 medlem av nationalforsamlingen, 1792 av nationalkonventet. Ivrig girondist og motstander av terrorismen. 1793 dødsdømt, men flygtet til Sydfrankrike, hvor han ledet den girondistiske opstand. Døde vistnok ved selvmord. Memoirer. Hans intime forhold til madame Roland er bekjendt gjennem en række breve hun skrev til ham fra sit fængsel.

By (oldn. *bær, býr*) betegner oprindelig en samling av bebodde huse med tilliggende jordeiendom, dernæst kjøpstad (s. d.). I Danmark og de sydlige dele av Sverige, hvor den første bebyggelse foregik paa den maate at flere familier sluttet sig sammen om at indta og utnytte en for dem passende strækning jord og opsatte sine huse ved siden av hinanden for i paakommende tilfælde at kunne staa sammen mot en fælles fiende, blev b. den almindelige betegnelse for lands-b., hvis medlemmer dyrket sin jord i fællesskap, et forhold hvorav spor har holdt sig helt til den nyeste tid. Ogsaa i Norge tør den oprindelige bebyggelse ialfald tildels ha været landsbymæssig, idet jordfællesskap ogsaa her har været almindelig utbredt; men landets naturlige beskaffenhet maa dog ha vanskeliggjort denne bebyggelsesmaate og især hindret landsbyvæsenets videre utvikling, og saaledes er b. i Norge blit en betegnelse ikke alene for «lands-b.», men ogsaa for den enkelte med husebygninger forsynte gaard («bøen»); jfr. Bœr.

Byafossen, jernbanestation med post og telegraf paa Hell—Sunnan-banen, 5 km. øst for Stenkjær. Jernbanestationen har navn efter den 12.5 m. høie Byafoss i elven som kommer fra Snaasenvandet (Reinsvandet) og falder i Stenkjærfjorden. Ved fossen, som i uutbygget stand opgives at repræsentere 2 160 ef. hk., ligger Helge Rein-By bruk, aktieselskap som driver trælastforretning, træsliperi, mølle. Til bruket hører ogsaa et større gaardsbruk.

Byam Martin-Sundet *[baiəm-mâətin-]*, mellem øerne Bathurst og Melville, i Parryøgruppen, Nordishavet, nord for Nordamerika. I sundet en ø av samme navn.

Bybefolkning. Den «industrielle revolution» fra slutningen av det 18 aarh. av betegnes ved at den av dampkraften understøttede maskinteknik efterhaanden og i stigende utstrækning avløser det gamle haandverk og den som husindustri organiserte frembringelse av varerne. Hermed er forutsætningen for den moderne storindustri og verdenshandel git. Baaret av den kapitalisme som skapes ved de nye tekniske kræfters hjælp, omlægges produktionen, utvides med kjæmpeskridt eftersom verdensmarkedet i det 19 aarh. aapner stadig nye avsætningsmuligheter, og koncentreres samtidig til stordrift paa steder som avgir de gunstigste betingelser for teknisk og kommerciel nyttevirkning og dermed for den størst mulige lønsomhet under den frie konkurranses kampforhold. Denne økonomiske utvikling har bevirket en dyperegaaende omformning av samfundene end nogen politisk revolution. Bl. a. har en overordentlig omfattende forskyvning av de moderne industristaters befolkning fundet sted, idet en stedse stigende del av kulturlandenes samlede indbyggertal er blit byboere. Store befolkningslag er løsrykket fra den jord til hvilken de med sin eiendom og sit arbeide var knyttet, og er indvandret til byerne, hvor det langt overveiende flertal av denne byernes indvandringsbefolkning er blit lontagere i industriens og omsætningsvirksomhetens tjeneste eller, som besiddelsesløst proletariat, er blit de stadig paany rekrutterte reservetropper for byernes arbeiderhære. Denne proces har hat mange onder i sit følge, skapt sociale spørsmaal og mangesteds fremkaldt bekymring. I vort land har denne utvikling indtil det 20 aarh.s begyndelse foregaat langsommere end i de fleste kulturstater. Vore byers befolkning utgjorde i 1815 95 000 individer eller omkr. 11 pct. av landets samlede befolkning; den var i 1917 steget til 782 748 individer eller 29.74 pct. av befolkningen. I Storbritannien og Irland utgjør b. ca. 70 pct., i Holland og Belgien 60 pct., i Italien 55 pct., i Tyskland 47 pct. og i Frankrike, Schweiz og i Danmark 40 pct., mens den i Sverige var 27 pct. og i Rusland blot 14 pct. Den statistiske grænse mellem by og land er dog ikke allesteds draget paa samme maate. Den avfolkning av landdistrikterne, som indvandringen til byerne fremkalder, har mangesteds foraarsaket mangel paa arbeidskraft for landbruket. Klagerne herover har atter fremkaldt bestræbelser for at fastholde befolkningen ved jorden eller bevirke en tilbakevandring til den, f. eks. ved at lette adgangen til at erhverve eiendomsret til dyrkningsjord eller ved at henlægge fabrikkerne til landet eller saakaldte havebyer (s. d.). Kan man end beklage de ulemper og misforhold, som har ledsaget byernes sterke vekst, maa man paa den anden side indrømme at denne utvikling er fremgaat av en økonomisk nødvendighet, likesom den har medført værdifulde kulturfremskridt.

Bybud findes i de fleste større byer til transport av gods, til forskjellige erender, ombæring av pakker, breve o. a. De bærer oftest en slags uniform med et nummermerke, har sin bestemte holdeplads og arbeider efter en fastsat takst.

Bücher, Karl (1847—), t. socialøkonom, siden 1892 professor i Leipzig. Hans mest bekjendte verk er «Die Entstehung der Volkswirtschaft» (1893). Et sociologisk interessant og aandfuldt verk er hans «Arbeit und Rhytmus» (1896). Siden 1904 er han redaktør av det ansete «Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft», som utkommer fjerdingaarlig i Tübingen.

Büchner, Georg (1813—37), t. digter, studerte naturvidenskap og medicin i Strasbourg og Giessen, men kastet sig samtidig ind i tidens politiske bevægelser. I 1835 maatte han fra Tyskland flygte til Strasbourg, hvor han studerte filosofi. Blev 1836 privatdocent ved universitetet i Zürich. Foruten politiske flyveskrifter har B. skrevet det dramatiske digt «Dantons død», en række kraftige og gripende billeder fra rædselstiden. Stykket blev under Bjørn Bjørnsons ledelse opført paa Nationalteatret i Kra. høsten 1919.

Büchner, Ludwig (1824—99), t. filosof og læge, var en ivrig forfegter av den materialistiske verdensopfatning. Hans berømteste verk, «Kraft und Stoff», utkom 1855. B. hævder at det aandelige kun er en egenskap ved materien. Den fysiske organisme frembringer de virkninger vi kalder sjælelige, likesom en dampmaskine fremkalder bevægelse.

Byfjorden kaldes fjorden utenfor Bergen, indenfor Askøen. Den staar gjennem Herløfjorden nordenfor og Hjeltefjorden søndenfor den nævnte ø i forbindelse med havet. B.s største bugter er Puddefjorden og Vaagen, begge at betragte som havn for Bergens by. B. kaldes ogsaa indløpet til Stavanger fra Tungenes fyr.

Byfogd er en i 24 av Norges kjøbstæder ansat embedsmand. Han er i de fleste av disse byer underdommer, skifteforvalter, auktionsforvalter, byskriver, notarius publicus, eksekutionsmyndighet samt statens oppebørsels- og kassebetjent. I de største byer (Kristiania, Drammen, Kristiansand, Stavanger, Bergen og Trondhjem) er en eller flere av disse forretninger lagt under andre embedsmænd; saaledes er der i disse byer undtagen i Drammen og Kristiansand for dommerforretningerne oprettet særskilte kollegiale retter (byretter).

ROMERSK BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 423.)

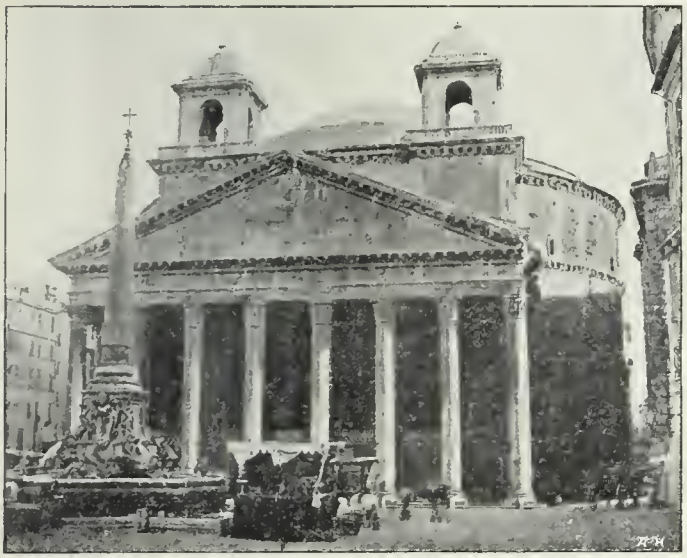

Pantheon, Rom.

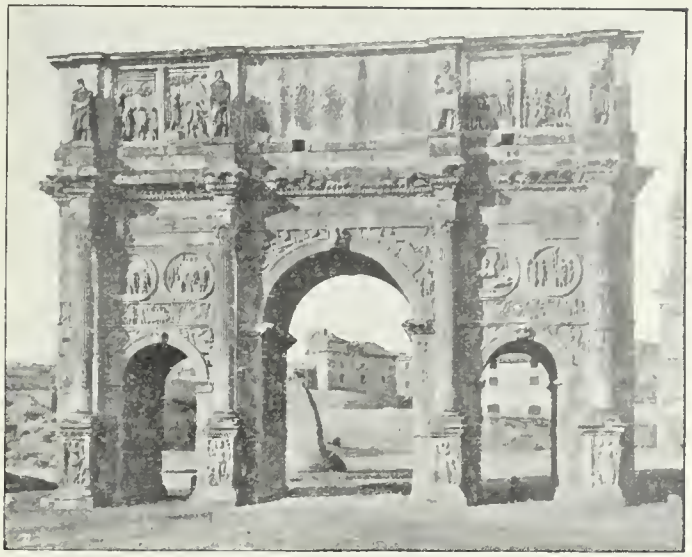

Konstantins triumfbue, Rom.

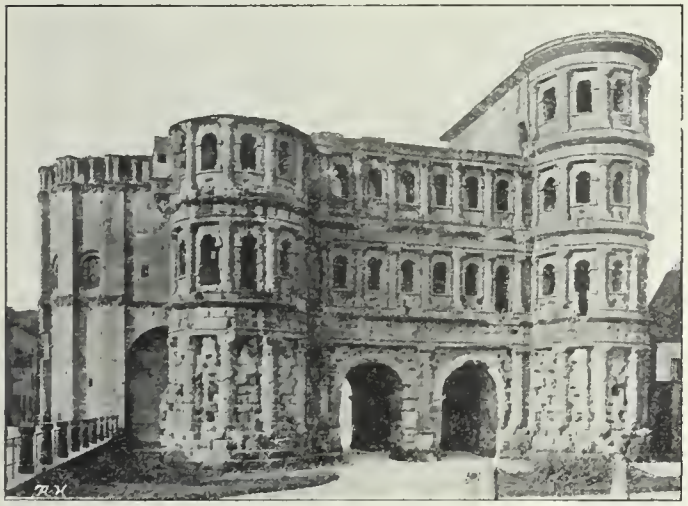

Porta Nigra, Trier.

Tempel i Nîmes («Maison carrée»).

Sibyllatemplet, Tivoli.

Gravmæle ved Igel, Preussen.

Vestatemplet, Tivoli.

I Kristiania er b. alene eksekutionsmyndighet og notarius publicus. I endel av de mindre byer er b. tillike magistrat. I et par byer er ogsaa politimesterforretninger tillagt b., men ikke i samme jurisdiktion hvor han er tillagt dommermyndighet i straffesaker, jfr. kgl. res. av 14 febr. 1919.

Byg *(hordeum)*, slegt av græsfamilien, av hvis arter den dyrkede med sine forskjellige former har særlig interesse. B.-akset har sittende smaaaks som sitter i knipper paa tre i to rader paa aksstilken, hvorved denne faar seks rader av smaaaks. I hvert av smaaaksene er der én blomst, hvis nederste inderagne bærer en lang, ru snerp. B.-kornet er vokset fast til inderagnerne. Der er et stort antal b.-sorter, som dog kan henføres til to grundformer: toradet b. og seksradet b. Det toradede b. *(h. distichum)* har de største korn; hos dette er det kun den midterste blomst i hvert knippe som frembringer korn, mens hos det seksradede b. *(h. polystichum)* alle blomster sætter frugt. — B. er en gammel kulturplante. At det har været dyrket allerede i stenalderen, viser pælebygningerne i Schweiz, og i Ægypten er der fundet b.-korn i den antagelig fra det 4 aartusen f. Kr. stammende Dashurpyramide. I Norden er b. dyrket i den yngre stenalder. Stamplanten for b. kjendes ikke med sikkerhet; man antar dog at det toradede b. nedstammer fra *h. spontaneum*, en art som nu vokser vildt i det nordostlige Afrika og nærliggende egne i Asien. — I vore dage dyrkes b. over store dele av jorden, saavel paa den nordlige som sydlige halvkule, i vort land er b. den kornsort som dyrkes længst mot nord, nemlig til noget over den 70de breddegrad. I Europa er Rusland, Tyskland, Osterrike, Ungarn, England og Frankrike de lande hvor der dyrkes mest b. B.s anvendelse er foruten som brødkorn og til gryn og kreaturfôr især til malt ved ølbrygningen. — Omtrent fjerdeparten av det korn som dyrkes i Norge, er b. Men i enkelte bygder (særlig fjeldbygderne) er b. omtrent det eneste korn som dyrkes; det kaldes her (likesom i Sverige) ofte kun «korn». Mest dyrkes *h. vulgare*, i mindre utstrækning *h. erectum* eller en anden toradet sort. B. vil ha god jord, hverken utpræget sand- el. ler- el. muldjord, men et jordsmon hvor disse jordbestanddele er tilstede i passende blandingsforhold. Det stiller ganske store krav til jordens bearbeidelse og gjødsling. Bearbeidelsen maa gaa ut paa at finsmuldre jorden uten at uttorke den formeget; gjødslingen utføres helst med brændt dyregjødsel eller kunstgjødsel. B.s bedste plads i omløpet er efter velgjødslede rotvekster. Saafrøet tages av sidste eller næstsidste aars avl, saamængden 25—35 l. pr. 10 ar. Nedmuldningsdybden 5—6 cm. Veksttiden er 90—100 dage, kortest for de seksradede sorter. B. høstes i gulmodningsstadiet og tørkes helst paa staur. Almindelig avl er 2—300 kg. kjerne og 3—400 kg. halm pr. 10 ar. Hektolitervegt 65—70 kg.

Byg.

Bygaalen, se Anguillulider.

Bygbrand, se Brandsop.

Bygdeborg kaldes et befæstet sted hvor bygdens befolkning kunde søke tilflugt under et fiendtlig overfald. Borgene blev lagt paa steder som var saapas vanskelig tilgjængelige at de let lot sig forsvare, naar adgangen blev sperret ved en mur. Undertiden befæstedes naturlige huler, men som oftest valgtes dertil en fjeldkolle med bratte sider, men nogenlunde flat ovenpaa. Indenfor borgens omkreds blev undertiden bygget et eller flere huse, og var der ikke paa stedet nogen kilde, blev en vandbeholder utgravet. Saadanne borge findes overalt i Norge, hvor der har været fast befolkning i forhistorisk tid; de omtales ikke i sagalitteraturen, tilhører vistnok vikingetiden eller en endnu fjernere fortid. Mange norske gaardnavne paa Slot eller Borg er knyttet til saadanne befæstninger. [Litt.: O. Rygh, «Gamle b. i Norge» i Aarsberetning 1882 fra Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Bevaring.]

Bygdemaal, se Dialekter og Norge: sprog, dialekter.

Bygdemagasiner blev oprettet i Norge i det 18 aarh. for at sikre bygdernes befolkning mot kornnød. Det første b. blev oprettet i Ulvik i Hardanger 1775 av Kristofer Hjeltnes. 1789 blev der fra rentekammeret utsendt en «Plan for bøigdemagaziners oprettelse i Norge», og i de følgende aar blev b. grundlagt i mange bygder, saa der 1833 fandtes 250 magasiner. Snart efter begyndte man imidlertid at nedlægge b., og de penger som kom ind ved salget av kornet, blev anvendt til grundfond for sparebanker eller til andre almennyttige bygdeformaal. [Litt.: O. A. Overlands ufuldendte bok om «De norske b.», Kra. 1913.]

Bygdemagasinfondet. Ved kgl. res. av 28 mai 1788 bestemtes den ved salget av en statsalmenning utbragte kjøpesum avsat til et fond til bygdemagasiners indretning og andet almennyttig bruk. Fondet, som senere er øket ved renter og ved gaver fra et par privatmænd, eiet 1 juli 1918 1 818 216 kr. Midlerne utlaanes til kommuner for at avhjælpe korntrang eller, forsaavidt de ikke anvendes paa denne maate, til kommuner eller private mot kommunegaranti til næringsveienes fremme i landdistrikterne. En lignende opgave har det «Osterhaus'ske legat til sædekornmagasiners oprettelse». Dettes kapital var 1 juli 1918 605 506 kr. Fondene bestyres av Landbruksdepartementet.

Bygdesagn, se Sagn.

Bygdetønde el. hjemtønde bruktes for mangesteds som maaleenhet ved kjøp, salg o. l. indenbygds. Ifølge gammel sedvane var den gjerne større end det lovbestemte tondemaal.

Bygdin, indsjø (1 062 m. o. h., 47 km.² og 215 m. dyp) i den sydlige del av Jotunheimen, har avløp gjennem Vinstervandene til Vinstra og Gudbrandsdalslaagen. Utbygning er projektert (1919).

Bygdø (Ladegaardsøen), en forholdsvis flat skogkledt halvø vest for Kra. med frodig vegetation. Fra middelalderen av tilhørende krongodset; utgjorde saaledes en del av dronning Eufemias livgeding. Her ligger Norsk Folkemuseum og Oscar II's samlinger, B. kongsgaard, som benyttes til sommeropholdssted av kongefamilien, og endvidere det lille slot Oscarshal og mange villaer. Ved

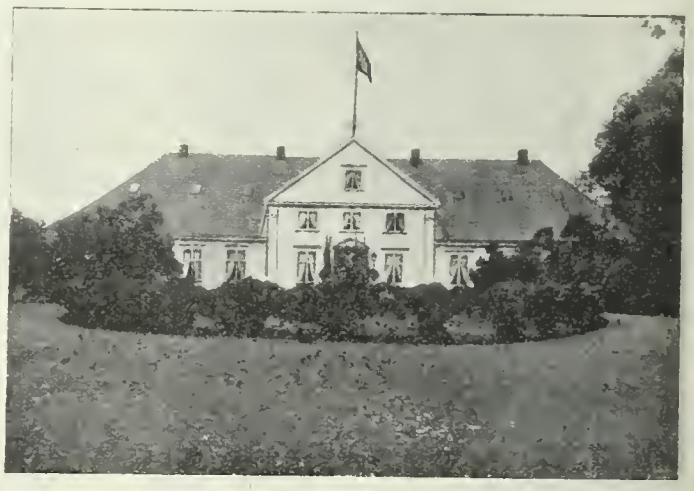

Bygdø kongsgaard.

OLDKRISTELIG OG BYZANTINSK BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 424.)

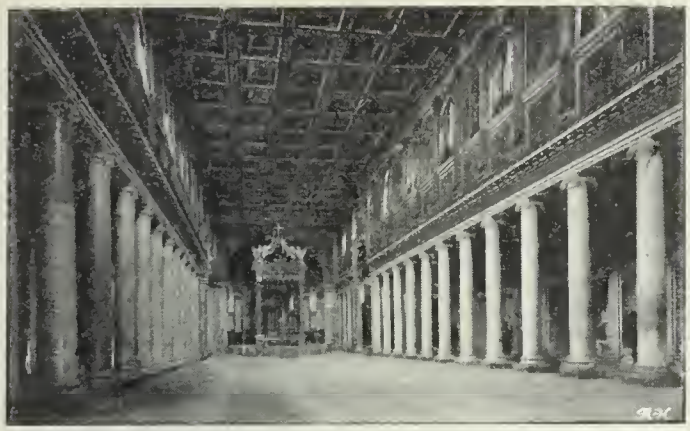

Basiliea di Sta. Maria Maggiore, Rom.

Katedralen i Monreale.

S. Apollinare in elasse fuori, Ravenna.

S. Apollinare in elasse fuori, Ravenna. Interior.

Theodoriks gravmæle. Ravenna.

Armenisk kirke.

Sofiakirken i Konstantinopel.

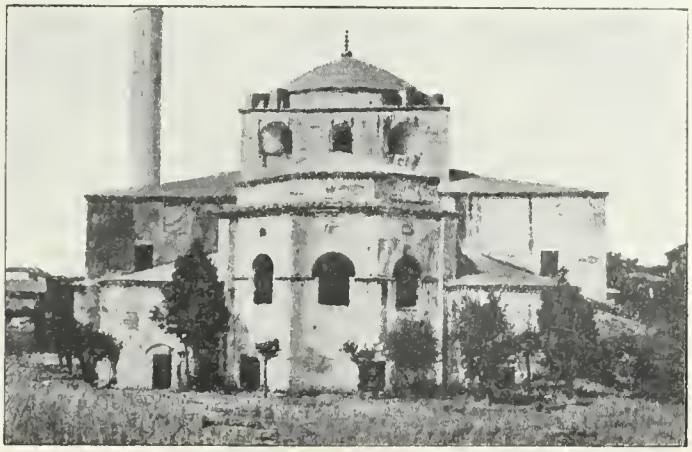

Sofiakirken i Saloniki.

den smale landtunge, som forbinder B. med fastlandet, ligger Skoyen (for kaldt B.) jernbanestation, 3 km. fra Kristiania.

Byge. I meteorologisk forstand kortvarige fænomener, tildels med utpræget styrke: regn-b., sne-b., hagel-b., vind-b., storm-b., orkan-b., torden-b.

Bygflue, se Kornfluer.

Byggebelte, se Bygningslovgivning.

Byggeforeninger eller byggeselskaper brukes gjerne i det daglige som betegnelse for sammenslutninger med formaal at bygge boliger enten for sine egne medlemmer eller for smaakaarsfolk i det hele. — Den retslige form for slike sammenslutninger er endnu litet fæstnet hos os. Som oftest er de dannet som aktieselskaper efter aktielovens regler. Denne form brukes vistnok næsten altid naar formaalet er at bygge hus for andre end selskapets egne medlemmer. Særlig i de sidste aar er man imidlertid, naar selskapets formaal er at bygge hus for sine egne medlemmer, tildels begyndt at ordne b. som samvirkelag (kooperative selskaper, selskaper med vekslende medlemsantal og kapital). Denne form er mere elastisk end aktieselskapet, og byder desuten den fordel at de medlemmer som faar bolig av selskapet, ofte vil slippe med et noget mindre indskud end i et aktieselskap, idet man som regel kan regne med at en del kapital altid vil være skutt ind av medlemmer som endnu ikke er blit tildelt hus. Medlemmerne yder hverandre med andre ord en viss gjensidig økonomisk stotte. — I utlandet, særlig England og Danmark, er der fort op mange boliger av b. Hos os er bevægelsen endnu i sin vorden. Der er i de senere aar stiftet adskillige b. rundt i landet, men de høie byggeomkostninger har vanskeliggjort deres virksomhet, medmindre kommunerne har ydet kraftig økonomisk stotte. Fordelene ved b. skulde være at de bygger billigere samt mere hensigtsmæssig og vakkert end enkeltpersoner. Desuten sparer de sine medlemmer for det arbeide og bryderi som er forbundet med selve bygningen. Enkelte b. avhænder husene til sine medlemmer efterhvert som de blir færdige. Andre bare leier dem bort. Det sidste er gjerne tilfælde med de b. som er samvirkelag.

Byggelaan kalder man i daglig tale laan som gives til opførelse av hus, naar det betales ut efterhvert som byggearbeidet skrider frem. Det er i dette punkt det skiller sig fra pantelaanet. Ellers kræves der som ved dette tinglig sikkerhet i tomten og huset. B. er en mere risikabel laaneform end pantelaan. Der kan for det første være fare for at pengene ikke anvendes til bygget. Dernæst kan overslaget svigte, saa laangiveren blir nødt til at gi tillægslaan, forat huset i det hele skal bli færdig og yde nødvendig pantesikkerhet. Laangiveren maa derfor føre indgaaende kontrol under byggearbeidet, likesom der regelmæssig kræves at laantageren først skal anbringe ikke saa litet av egne midler i eiendommen. Første utbetaling av b. finder saaledes ofte ikke sted, før første bjelkelag er lagt. Der kræves ogsaa ofte kautionister ved siden av den tinglige sikkerhet. Av vore offentlige banker gir Norske Stats Smaabruk- og Boligbank (s. d.) b. Desuten er flere kommuner under de sidste aars boligmangel tildels begyndt at garantere for b. for byggeselskaper og private som vil avhjælpe bolignoden ved nybyg. Av private banker er Trondhjems Realkreditbank samt Kra. Hypotek- og Realkreditbank særlig indrettet med b. for øie.

Byggepligt for industrien. En av de vigtigste aarsaker til bolignoden er den økende industri og omsætning, som fremkalder stor befolkningstæthet i byerne og de bymæssig bebyggede strok. For at rette paa dette forhold og beskytte saavel arbeidere som den øvrige befolkning mot yderligere boligmangel, er der ved kap. III i lov om boligforholdene av 12 juli 1918 aapnet adgang for Kongen til, efter andragende fra kommunestyret, at paalægge arbeidsgivere som herefter anlægger nye eller utvider ældre virksomheter, at føre op boliger for alle eller en del av virksomhetens arbeidere og funktionærer. Tanken herom er ikke ny, idet koneessionslovene gir anvisning paa at ta ind et saadant paabud i koneessionsbetingelserne. — Forat kommunen, fra hvem der som nævnt i tilfælde maa fremkomme andragende om utfærdigelse av paalæg om byggepligt, skal faa kjendskap til de nyanlæg og utvidelser som finder sted, er det overlatt kommunestyret at paabyde melding herom til kommunen. Forat arbeidsgiverne ikke skal bli holdt i uvisshet, er det videre foreskrevet at kommunestyret skal ha fattet beslutning om at andrage om byggepligt inden en viss frist, som i almindelighet er 3 maaneder, efterat meldingen er indkommet. Byggepligt paalægges, naar Kongen finder grund til at frygte for at anlæg av vedkommende virksomhet eller utvidelse av denne vil medføre boligmangel i kommunen, og virksomheten ikke frivillig har ordnet boligforholdene for sine folk paa en tilfredsstillende maate. I forbindelse med paalæg om byggepligt kan Kongen eller departementet gi nærmere forskrifter om opførelsen og indretningen av de boliger det gjælder. Reglerne for boligernes bortleie eller overdragelse til eie til arbeidere eller funktionærer godkjendes av det offentlige. Herunder paasees at leieforholdet ikke benyttes som kampmiddel i arbeidstvister. Loven er gjort gjældende i flere kommuner, saaledes i Kristiania og Bergen, men den har hittil faat liten praktisk anvendelse.

Bygherre, den person eller i tilfælde ogsaa den autoritet eller det selskap som eier eller repræsenterer eierne av et under opførelse værende bygverk.

Bygkorn, kveise paa randen av øielokket *(hordeolum)*.

Bygland, herred i Aust-Agder fylke (Nedenes amt), 1 357 km.² med 2 363 indb. (1918); 1.7 pr. km.²; svarer til B. prestegjeld med B., Sandnes, Austad og Aardal sogne. Herredet omfatter den sydlige del av Setesdalen omkring Byglandsfjorden og Araksfjorden med vidtstrakte heistrækninger i øst og især i vest for dalen. Dalen er trang med steile sider; omkring de store vande Araks- og B.s-fjorden er bredderne noget slakere og bedre opdyrket. Ved sydenden av B.-fjord er jernbanestationen av samme navn, endestation for Setesdalsbanen. Av arealet er 6.9 km.² aker og eng, 280 km.² skog (væsentlig furu), 1 070 km.² utmark, snaufjeld, myr og indsjøer (ferskvand ialt 124 km.², derav falder ca. 37 km.² paa B.-fjord og Araksfjorden). Paa heierne, som er opfyldt av gode fiskevande, er udmerkede beiter og fjeldslaatter. Fjeldene (heierne naar op i 1 070 m. Jordbruk, især fædrift, er den vigtigste næringsvei. B. landbruksskole. Desuten drives en del skogbruk, og der findes flere sagbruk, hvoriblandt A S. Byglandsfjord Dampsag og Høvleri, oprettet 1898. Opefter dalen er flere hoteller, hvoriblandt Setesdalens sommerhjem ved hovedkirken. Paa Byglandsfjordens østbredd Landeskogen sanatorium for brystsvake. Paa Vestheierne er Gaukheien turisthytte, hvorfra fjeldoverganger til Sirdal, Aaseral og Lyse. Herredet har egen sparebank, oprettet 1868. Husmorskole. Antagen indtægt 1918 1 000 313 kr., formue 7 280 930 kr.

Byglandsfjorden, se Aardalsfjorden.

Bygmester. Ordet b. betegnet tidligere nærmest den kunstneriske leder av et bygverk; nu betegner det i almindelighet den haandverksmester som forestaar opførelsen av bygninger.

Bygningsinspektør. 1. I de forskjellige bygningslove er det dels paabudt, dels tillatt magistrat og for-

ROMANSK BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 424 o. f.)

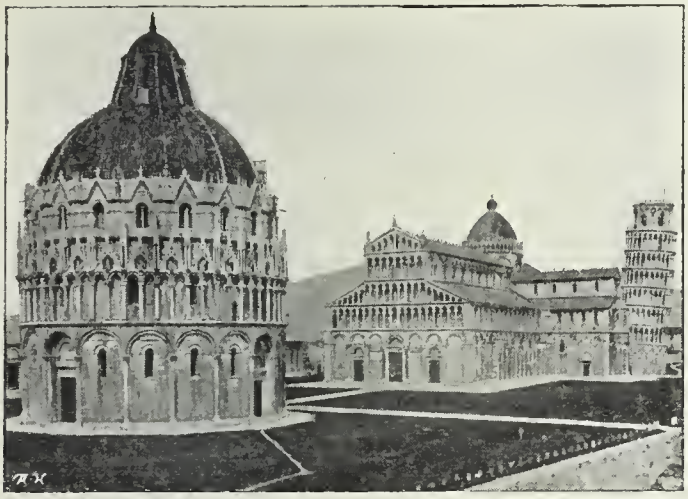

Baptisteriet og domkirken i Pisa.
(Længst til høire det skjæve taarn.)

Trefoldighetskirken i Caen.

La Manécanterie, Lyon.

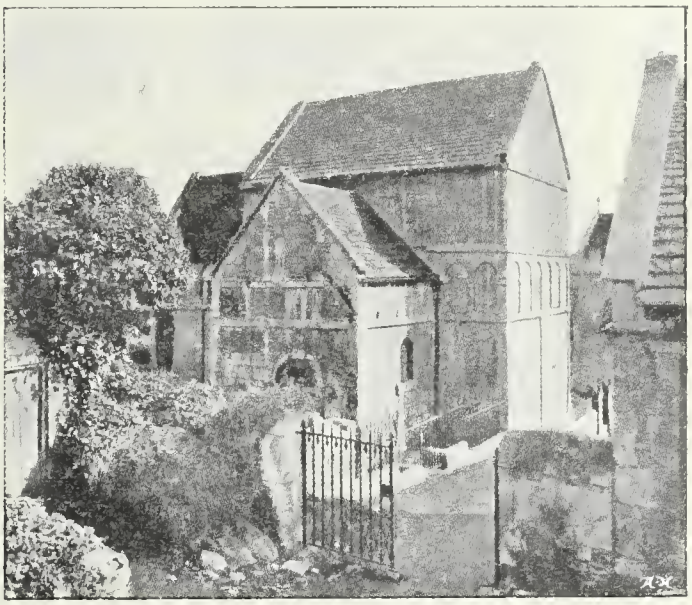

St. Laurence-kapellet, Bradford-on-Avon.

Klosterkirken ved Maria Laach.

Krypten under domkirken i Quedlinburg.

mandskap at ansætte en eller flere b. til at bistaa bygningskommissionen med at føre kontrol med byggearbeider. — 2. B. for statens bygninger i og ved Kra. («statens b.») beskikkes av Kongen uten bestalling som embedsmand. Han er tillike konsulent for regjeringens departementer i byggesaker.

Bygningskonduktør kaldes den som under arkitektens overopsyn leder det daglige arbeide ved bygningers opførelse.

Bygningskunst. De første bygninger som mennesket lærte sig at opføre, var primitive boliger til beskyttelse mot veiret. (Sml. art. Bolig.) Saalænge boligen bare opfyldte de allernodvendigste betingelser for et saadant vern, var opførelsen et haandverk, ingen kunst. Men fra den tid mennesket gir sin bolig en bestemt form, hvori dens opgave er klart uttrykt, og mennesket samtidig finder en glæde ved og en trang til at forskjønne dette sine hænders arbeide, glider byggehaandverket over i b., den kunst at opføre bygninger i overensstemmelse med love for proportion og symmetri, saa bygverket i konstruktion og utsmykning fremstaar som et organisk hele. De første opgaver for b. blev at skape boliger, større og skjønnere end de vanlige, til bruk for høvdinger og til bruk for gudsdyrkelsen. Losningen av disse opgaver, at skape slot og tempel, er det første trin i b.s utviklingshistorie. I de forskjellige verdensstrøk, hvor mennesket skridtvis naar frem til det kulturtrin at en b. opstaar, vil klimatiske eiendommeligheter sammen med arten av det lettest tilgjængelige byggemateriale (som træ, sten, tørret ler) bestemme bygningernes karakter og form, samtidig som de vil bli præget av de livsvilkaar, de politiske og religiose forhold under hvilke mennesket der lever. — Ægyptisk b. I Ægypten kræver naturforholdene (navnlig av hensyn til reguleringen av vandet) at de mange slutter sig sammen til fælles arbeide under en planmæssig organisation. Dette har i tidens løp sat sit præg paa folket og derigjennem paa kunsten. Sjelden møter man i det gamle Ægypten kunstneriske individualiteter (som i Grækenland); oftest er det en masseutvikling man blir vidne til. Denne utvikling gjennemløper forskjellige epoker, hver med sit kunsteentrum. Efter (I) en forhistorisk tid, hvori de ægyptiske huse formodentlig maa ha set ut omtr. som de nuværende centralafrikanske folks hytter, følger (II) den «ældste periode» (1—3 dynasti, ca. 3300—2800 f. Kr., eentrum rimeligvis Abydos); allerede i denne tid har man i b. anvendt ikke alene teglsten (baade lufttorret, brændt og glassert), men ogsaa huggen sten (kalksten og granit); det betydeligste mindesmerke fra denne periode er den nylig fundne grav efter kong Menes, den første hersker av 1 dyn.: et gravkammer forbundet med 4 proviantrum, det hele forsynt med en pilaster-façade og omgit av en mur. Dette gravanlæg danner utgangspunktet for den videre utvikling, som i (III) det «gamle rike» navnlig 4 og 5 dyn., ca. 2800—2500 f. Kr., eentrum Memfis) især gir sig utslag først i de fornemmes graver (som efter sin form kaldes mastaba, arab., bænk) og dernæst i kongegravene: pyramiderne. Overgangsformen repræsenteres av kong Zoser's (3 dyn.) trinpyramide i Sakkara; den egentlige pyramidetypus møter os i gravene fra det 4 dyn.s konger, først i Snofru's pyramide i Medum og dernæst i fuldendt form i pyramiderne efter Cheops, Chefren og Mykerinos ved Gise (i nærheten av Memfis). Ogsaa i (IV) det saakaldte «mellemrike» (navnlig 12 dyn., ca. 2000—1800 f. Kr., eentrum Fajum) gjenfindes pyramideformen, omend ikke i saa kolossale dimensioner som tidligere. Av mindre solid materiale var disse ældre epokers templer opført; og av dem er derfor ikke meget bevaret. Et soltempel i Abusir, fra 5 dyn., hadde form av en aapen, av tildækkede rum omgit plads, i hvis vestlige halvdel der hævet sig en vældig obelisk; foran denne stod et svært alabasteralter. Et av kong Amenemhet III «Labares» (12 dyn.) i Fajum opført tempel, som i tidernes løp fik en mængde tilbygninger, er blit berømt under den græ. betegnelse «labyrint». Grundskemaet for templerne var det samme som for privathusene og paladserne (templet betragtedes som «guds hus»): først kom en aapen, avlang forsamlingsplads, omgit av søilerader (peristyl), dernæst en hal, ofte i form av en treskibet basilika, hvis tak bares av søiler (hypostyl), og hvori gudstjenesten avholdtes, og endelig fulgte det allerhelligste, hvori gud eller den hellige treenige familie (fader, søn og gudsmoder) «begir sig til hvile». Templet hadde karakter av fæstning, for at komme ind maatte man passere gjennem en vældig portbygning (pylon), flankert av to mægtige taarne, og det hele indesluttedes av en mur. Forøvrig yndet ægypteren at forestille sig templet i likhet med enhver anden bygning, som et miniaturbillede av Nildalen; gulvet var jorden av hvilken søilerne skjøt op som planter (papyrus eller lotus); taket tænktes derfor heller ikke at hvile paa disse, men repræsenterende himlen (og derfor dekorert med gule stjerner paa blaa bund) at svæve frit derover. Ved siden av denne hovedtypus findes ogsaa kapellet, svarende til det ægyptiske landhus eller kiosk. Dette kapel, en retvinklet, avlang eelle, omgit av en søilegang og mindende om det græ. *naos peripteros*, møter os i (V) det «nye rike» (18—20 dyn., ca. 1600—1100 f. Kr., eentrum Theben). Paa denne tid traadte Ægypten gjennem erobringer og handelsforbindelser ut av sin tidligere isolerte stilling og blev et verdensrike. Den vestasiatiske kultur strømmet ind fra Syrien og Palæstina (fra ca. 1460 ægyptisk provins), og jevnsides med den virket den «mykeniske» middelhavskultur befrugtende. Følgen var for Ægypten en ny blomstringsperiode, som bl. a. kom til uttryk i en livlig byggevirksomhet, navnlig i rikshovedstaden Theben (hvor nu landsbyerne Karnak og Luxor ligger). Amon-templet i Theben (grundlagt, efter hovedtypen, under 12 dyn.) naadde efterhaanden et uhyre omfang. Sine graver gav kongerne i Theben ikke længer form av pyramider, men drev dem dypt ind i fjeldet, efter et skema som skulde avbilde underverdenen, hvorigjennem efter denne tids forestilling den døde farao om natten seiler sammen med solguden. Et forsøk av den merkelige kong Amenofis IV (18 dyn., ca. 1400 f. Kr.) paa at revolutionere, ikke alene religionen, men ogsaa kunsten, mislykkedes; der paafulgte en restaureringsperiode under Sethos I (19 dyn.); og det var derfor den gamle aand som fyldte den ægyptiske kunst, da hans son Ramses II gjennem utstrakt byggevirksomhet førherliget sit seierrike regimente; denne tids kunst har bl. a. sat sig merker i den store søilehal i Karnak og i det vældige klippetempel i Abu-simbel. — Dog har allerede denne tid i sig spirerne til den nedgang i kunsten som skjøt sterk fart under det følgende fremmedherredomme i Ægypten. En (VI) renæssanseperiode (26 dyn., 663—525 f. Kr., eentrum Sais) indtraadte da det lykkedes Psammetik at fordrive assyrerne; utenom Ramses-tiden med dens noget kosmopolitiske karakter sokte man nu tilknytning helt tilbake i det «gamle rike», som man dog ikke slavisk efterlignet, men hvorfra man søkte impulser til at frembringe ny kunst. Men atter kom fremmedherredømmet (perserne), kun avbrutt av en kort æra under et hjemlig dynasti, hvortil horte kong Nektanebus, som utfoldet en betydelig byggevirksomhet, om hvis høie nivaa i arkitektonisk henseende det skjonne tempelanlæg paa oen Philae bærer vidnesbyrd. I (VII) den græsk-romerske epoke (fra 332 f. Kr. av, centrum Alexan-

GOTISK BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 427 o. f.)

Notre Dame, Paris.

Domkirken i Ulm.

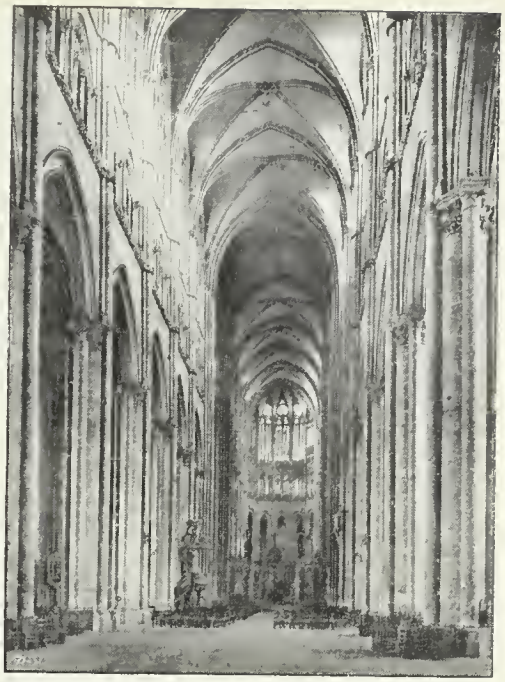

Domkirken i Amiens. Interior.

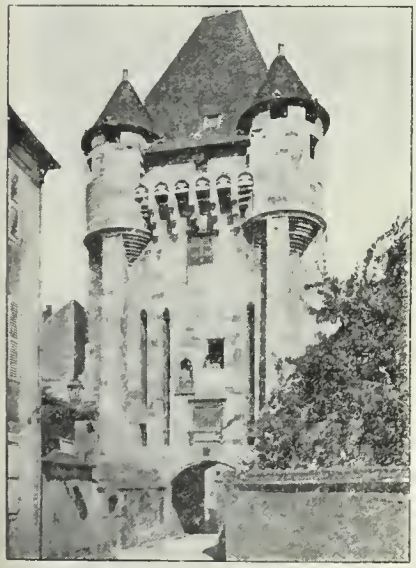

Porte de Croux. Nevers.

Domkirken i York.

Dogepaladset i Venedig.

Domkirken i Milano.

Trykt juli 1920.

dria, sat den ægypt. kultur ikke længere inde med nogen skapende kraft. De ptolemaiiske templer har paa anerkjendelsesværdig maate gjenoptat de gamle traditioner, men ikke evnet at fore dem videre gjennem nye former. (Se pl. Ægyptisk bygningskunst ved sp. 396). — I det andet store vestorientalske kulturcentrum, landene omkring Eufrats og Tigris' nedre lop, hadde den sumeriske urbefolkning allerede i det 4 aartusen f. Kr. utviklet en hoi kultur med en eiendommelig b. De lerholdige og træfattige egne hadde fremkaldt en original teglstensarkitektur, hvori der spores reminiscenser av en forhistorisk træ-b. Da de indvandrende semiter omkr. 3000 f. Kr. underlægger sig landet og grunder riket i Babylon, optar de den sumeriske kultur og utvikler teglstensarkitekturen videre. De babyloniske kongepaladser, f. eks. i Tello, var terrasseformet opbygget med talrike, temmelig smale rum ordnet omkring aapne gaardspladser; murene opfortes av soltorrede eller brændte tegl, takene dannedes av palmestammer; væggene var tildels bemalt, men synes derimot ikke oprindelig at ha været dækket av glasserte tegl, saaledes som senere saa almindelig var tilfældet; façaderne smykkedes med sammenstillede halvkolonner, mindende om en træhyttes palmestammer, og maaske en overførelse i tegl av denne gamle byggeform. — En rikere utviklingsform av den babyloniske b. finder vi hos assyrerne. Særlig de mest fremragende herskere under storhetstiden, fra det 9 aarh. av, som Assurbanipal og senere Sargon og hans efterfolgere, opforte i sine forskjellige residensbyer mægtige paladsanlæg, hvor flere saavel konstruktive som dekorative eiendommeligheter er originalt assyriske. En nyskapning er saaledes hvælvbuen, anvendt i mange tondehvælv over paladsrummene. Typisk for de assyriske paladser er vægbeklædningen, mægtige relief-friser i kalksten og alabast med hoist interessante billedfremstillinger av den kongelige bygherres regjeringshistorie, og desuten friser av glasserte tegl med rik planteornamentik, hvori foruten originalt assyriske motiver ogsaa enkelte ægyptiske, som lotusblomst og lotusknop, forekommer. — Den persiske b., som vi kjender den fra ruinerne av Persepolis, Susa, Ekbatana og Pasargade, er en pragtfuld blandingsstil av ægyptiske, babylonisk-assyriske, lilleasiatiske og gamle mediske elementer, uten særlig utpræget originalitet. Mest egenartet virker det persiske kapitæl i sin enklere form bestaaende av to fra hinanden vendte forkropper av tyrer eller enhjørninger som bærer overliggeren paa sine nakker; en mere sammensat form av kapitælet forekommer ogsaa, hvor der under de bærende dyrekropper er stillet et slags volutkapitæl paa hoikant, derunder igjen et slags kalkkapitæl, saaledes altsaa tre forskjellige kapitæler stablet ovenpaa hinanden uten organisk sammenhæng, et eiendommelig utslag av den persiske blandingskunst. I de pragtfulde kongepaladser var soilehaller meget anvendt, særlig berømt var Xerxessalen i Persepolis; av gravbygninger er mest bekjendt Kyros' grav ved Pasargade. — Fonikernes b., hvorav forresten kun kjendes sparsomme levninger, væsentlig gravbygninger, er likesom deres hele kultur sammensat av elementer fra de kulturfolk med hvilke de kom i forbindelse som handelsmænd eller kolonister; ægyptisk og assyrisk paavirkning er fremherskende. Salomos tempel og palads i Jerusalem fra begyndelsen av det 1 aartusen var bygget av fonikere. Men ikke blot Fonikien, ogsaa Lilleasien og særlig Cypern var sætet for en merkelig kulturblanding; man kan næsten betegne den som international, hvor der dog paa mange felter skimtes gamle nationale former. Paa Lilleasiens kyst og paa de græske oer og fastland fremstod i det 2 aartusen f. Kr. paa denne vis en av oldtidens eiendommeligste kulturer, den mykeniske, av stor betydning for den senere utvikling, idet den i meget danner grundlaget for den græske kunst. — Den mykeniske b. er væsentlig knyttet til de karakteristiske, indbyrdes litet avvikende borganlæg ved de forskjellige smaarikers hovedbyer, som Mykene, Tiryns, Troja, Athen, Argos, med deres kongelige privatbygninger og graver. Murene er opbygget av større og mindre utilhugne, mangekantede stener uten bindemiddel, de saakaldte kyklopiske mure, og deres tykkelse er gjerne meget betydelig. De indre murvægger bestaar av soltorret tegl; soilernes baser er av sten, men skaftet av træ. Egte hvælvkonstruktioner forekommer ikke, derimot saakaldte «falske hvælv», bestaaende av utkragede stener, anvendt bl. a. steder i de underjordiske kuppelgraver som det saakaldte Atreus' skatkammer. I borgens kongebolig bestaar hovedbygningen av en aapen forhal med to soiler mellem de fremskytende sidemure (anter), derindenfor et mindre forrum (prodomos og inderst det større rum, mændenes forsamlingssal (megaron) med et tak baaret av lire soiler og ildstedet midt paa gulvet mellem soilerne. Av denne hustype er antagelig grundformen for det græske tempel fremgaat. Det allerede i oldtiden, mest bekjendte mykeniske bygverk er borgmuren i Mykene med «løveporten», hvor den trekantede overligger er smykket med en relief-fremstilling av to motvendte løver med en soile stillet imellem dem. — Græsk b. Ved hellenernes indvandring blev de mykeniske folk fuldstændig undertrykt. Men deres kultur gik dog ikke helt tilgrunde. De kulturelt lavere staaende erobrere optok til en viss grad de undertvungnes hoiere kultur og fik derved et grundlag paa hvilket den græske kunst er utviklet. I de forste aarh. efter indvandringen synes hellenernes b. væsentlig at ha bestaat av trækonstruktioner; efterhaanden kom huggen sten mere og mere til anvendelse. Fra overgangstiden er Heratemplet i Olympia, med soiler oprindelig av træ, men efterhaanden erstattet med soiler av sten; soilekapitælerne fremviser de forskjellige utviklingsformer av det doriske kapitæl. I tempelbygningen finder vi den græske b. klarest uttrykt. Templet laa paa en trinvis opstigende underbygning og bestod av en rektangulær bygning som i sin enkleste form bare indeholdt et hovedrum (naos, cella) for gudebilledet og en aapen forhal (pronaos); i mere utviklede tempelformer fandtes en lignende hal som forhallen ogsaa bak cellaen (posticum) og indenfor denne hal et skatkammer (opisthodomos). Tempelarkitekturen er udelukkende knyttet til bygningens ydre, og efter antallet og anordningen av soiler og soilerækker foran og omkring cellaen inddeles tempelformerne. Det græske tempel er et genialt gjennemfort organisk hele, hvor hvert arkitektonisk led og hver dekorativ detalj ned til de mindst betydelige foier sig harmonisk ind i helhetsvirkningen. Et saa fuldendt kunstverk som det græske tempel synes b. aldrig tidligere eller senere at ha frembragt. I den græske b. adskiller sig to hovedstilarter, den doriske og den joniske, let kjendelige ved forskjellige soileformer og kapitæler. Begge synes at fremtræde omtrent samtidig, men mens den doriske stil var utbredt over hele det græske kulturområde, var den joniske mere lokalt begrænset. Den doriske stil karakteriseres gjerne som utpræget mandlig, streng og noktern, mens den joniske er mere kvindelig, friere og yppigere i formerne. Som den tredje stilart nævnes den korinthiske, en dekorativ utformning av den joniske stil. Den forste periode i den græske b.s historie strækker sig til den perikleiske tidsalder ved midten av 5 aarh. f. Kr. og er karakteristisk ved stilens strenghet. Typisk doriske templer fra denne tid er Apollontemplet i Delli, Posei-

RENÆSSANSENS BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 428 o. f.)

Palazzo Strozzi. Firenze.

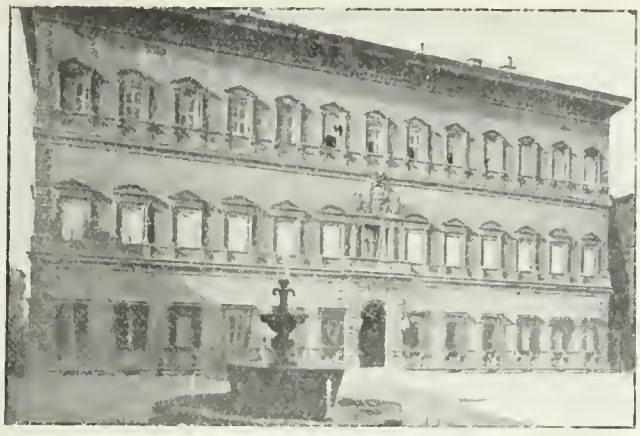

Palazzo Farnese. Rom.

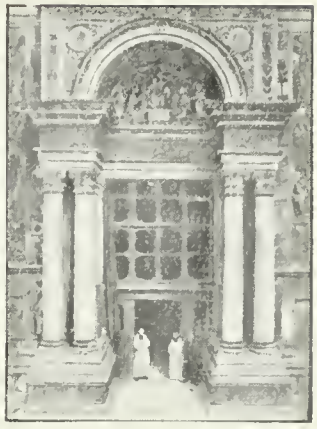

Certosa di Pavia. Portal.

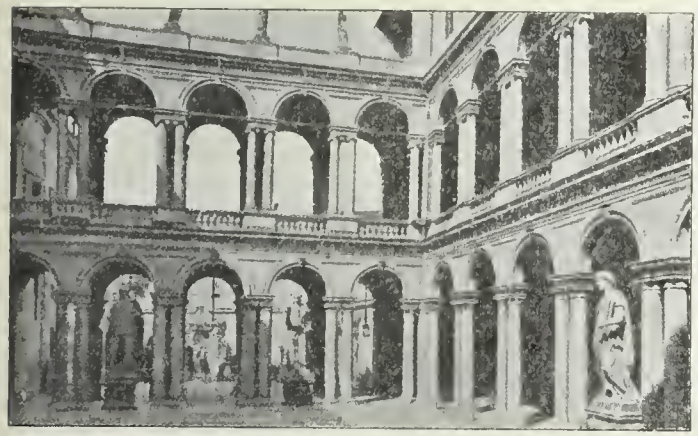

Gaarden i Palazzo Borghese. Rom.

Peterskirken i Rom.

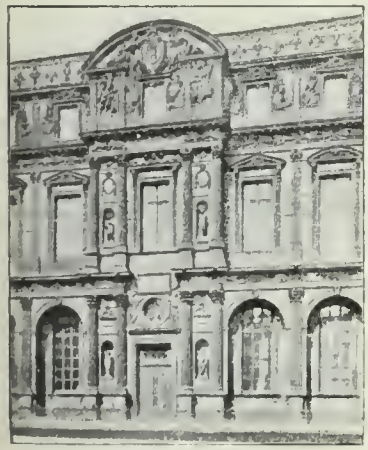

Pavillon Sully, Louvre. Paris.

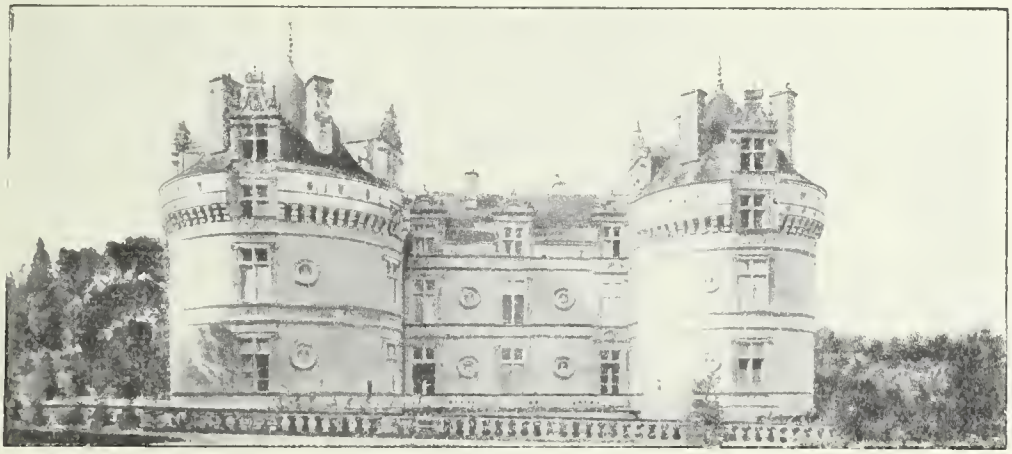

Slottet Le Lude. Loire.

Rainham Hall. Norfolk.

Børsen i Kjøbenhavn.

dontemplet i Pæstum. Den anden periode rækker fra Perikles til Alexander den store og er den græske kunsts blomstringstid, guldalderen. Paa Athens Akropolis bygges kanske de mest fuldendte kunstverker, som den doriske saavel som den joniske stil har skapt, Parthenon, Propylæerne og Erechtheion. Den tredje periode, fra den alexandrinske tid til Grækenlands erobring av romerne, er nedgangens tid, profanbygningernes hovedperiode: den græske profan-b. er væsentlig knyttet til offentlige bygninger som teatre, kaplopningsbaner (stadier og hippodromer) og gymnastiksaler (gymnasier), mens privathusene gjennemgaaende var tarvelige. Den græske b. er et av de merkeligste og skjønneste utslag av de høitbegavede helleneres skjønhetsglæde, av deres klare, harmoniske og logiske aand og utprægede formsans. For de følgende aartuseners utvikling har den hat en grundlæggende betydning: den græske b. har skjænket verden et rikere fond av arkitektoniske former end alle andre folkeslags b. tilsammen tat, og antikkens former, forplantet gjennem den romerske b., har fra de først fremstod og indtil denne dag aldrig ophørt at være grundelementet i vesterlandenes b. (se pl. Græsk bygningskunst ved sp. 400). — Etruskisk b., som bedst kjendes fra gravbygninger, er sterkt paavirket av den joniske stil fra de græske kolonier i Italien, men opblandet med orientalske elementer. Tidligere antoges etruskerne feilagtig for hvælv-b.s opfindere. — Romersk b. fremgik av den etruskiske ved en rikere optagelse av græske former, ved en forening av hvælv-b. med græsk b., og utmerker sig mere ved omdannelse og anvendelse av tidligere skapte arkitektoniske former end ved selvstændig nyskapning. Med forkjærlighet anvendte romerne den korinthiske stil. I konstruktiv henseende særkjendes den romerske b. ved den utstrakte bruk av hvælv. De vældige dimensioner og den pragtfulde utsmykning er karakteristisk for det mægtige verdensrikes bygverker, særlig da i keisertiden. Materialet var oprindelig mest huggen sten, senere anvendtes tegl i stor utstrækning, men Augustus indførte en overdaadig bruk av marmor. I de romerske byanlæg samledes omkring torvet (forum) de vigtigste offentlige bygninger, templerne, hallerne for rettergang og handelsforretninger (basilikaer), de offentlige forlystelsessteder (teatre, amfiteatre) og badeanlæg (thermer). Til byerne førtes drikkevand ved store vandledninger, tildels anbragt paa arkader, langveis fra, og landet gjennemkrydsedes av fortrinlige militærveier som forbandt de vigtigere byer. Det romerske privathus var utviklet av det italiske bondehus, oprindelig bestaaende bare av ett rum (atrium), senere tilbygget en række siderum til et stort husanlæg. Av Roms bygverker fra den ældste tid, kongetiden, kan foruten det kapitolinske Jupitertempel ogsaa nævnes cloaca maxima, som endnu er i bruk. I republikkens tid anlagdes hovedsagelig nyttebygverker som basilikaer, veier og vandledninger; av tempelbygninger det skjønne rundtempel for Vesta i Tivoli, og Fortuna Virilis-templet, av gravbygninger Cecilia Metellas grav ved Via Appia. Den romerske b.s glanstid under de første cæsarer indledes av Julius Cæsar, som anlægger et nyt forum og opfører Basilika Julia. Augustus bygger likeledes et nyt forum; Marcellusteatret og Augustus' mausoleum er blandt tidens merkeligste bygverker. Den vældige kuppelbygning Pantheon, en av verdens mest storartede bygninger, er fuldført av Agrippa. Fra de flaviske keiseres tid er Colosseum, det kjæmpemæssige amfiteater til 87 000 tilskuere. Av eiendommelige romerske bygverker kan desuten nævnes triumfbuerne som Titusbuen og Konstantinsbuen, Trajans og Marc Aurels søiler, Hadrians mausoleum, Titus', Caracallas og Diocletians thermer. Utenfor Rom er romersk b. særlig rikt repræsentert i Sydfrankrike: Autun, Orange, Nîmes (se pl. Romersk bygningskunst ved sp. 404). — Den oldkristelige b. er fremgaat av den romerske. Man har tidligere saagodtsom udelukkende fæstet sig ved Roms indflydelse paa den oldkristelige kunsts utvikling, men efter de seneste undersøkelser synes det som om den orientalske indflydelse fra Vestasiens b. under romertiden ogsaa har været meget betydelig. Det kristelige gudshus, kirken, er utgaat fra den oldkristelige basilika, hvis forbillede man har søkt dels i den hedenske basilika forensis, dels i det romerske privathus' atrium. Den kristelige basilika er en rektangulær bygning, som ved søilerækker deles i tre eller fem, sjeldnere syv skibe, hvorav det midterste er bredere og hæver sig høiere end sideskibene. Paa basilikaens bakre tværvæg er en halvrund utvidelse (apsis) dækket av en halvkuppel, med plads for bispestolen og altaret foran denne: mellem apsis og langskibet blev ogsaa lagt et tverskib. Ved siden av basilikaer forekommer ogsaa rundkirker som gravkapeller og døpekirker (baptisterier). Den oldkristelige ornamentik er oprindelig romersk, efterhaanden faar den et eget præg ved den utstrakte anvendelse av symbolske figurfremstillinger: i utsmykningen er mosaikarbeider hyppig anvendt. Rikt repræsentert er den oldkristelige kunst i Rom og Ravenna samt i Syrien og Palæstina (se pl. Oldkristelig og byzantinsk bygningskunst ved sp. 408). — Byzantinsk b. utvikler sig fra det 5 aarh. av selvstændig fra den oldkristelige og findes utbredt væsentlig i den orientalske kirke, hvor den kan sies at ha fortsat til vore dage i græsk-russisk kirke-b. Karakteristisk for byzantinske kirkebygninger er centralanlæg med kuppelhvælv. St. Sofia i Konstantinopel (se pl. Oldkristelig og byzantinsk bygningskunst ved sp. 408). — Muhammedansk b. (arabisk eller maurisk b.) slutter sig nær til den byzantinske, idet muhammedanerne i de erobrede lande optar de konstruktive former fra den byzantinske b., men i ornamentikken utvikler en selvstændig stil, i almindelighet kaldt den mauriske, av utpræget lineær karakter (arabesker), da islam forbød avbildning av levende skabninger. Det muhammedanske tempel, moskéen, har altid en kvadratisk forgaard med brønd, en stor, oftest overhvælvet hal for de bedende og slanke taarne (minareter). Av konstruktive eiendommeligheter maa merkes stalaktithvælvet. Av profanbygninger er mest bekjendt slottet Alhambra, det mest pragtfulde eksempel paa maurisk b. — Ostasiatisk b. Den indiske b. er særlig knyttet til de buddhistiske tempelbygninger av forskjellig art, som de pyramideformig opstigende pagoder, de kuppelformede toper (stupa, dagob) og de i fast fjeld indhugne klippetempler. Deres utsmykning er overdaadig pragtfuld, ornamentikken straalende i formrigdom og farveglød. Den kinesiske b. har faat impulser fra den indiske gjennem buddhismen, men har ikke naadd nogen monumental utfoldelse i tempelbygningen. Mest karakteristisk for de kinesiske tempelbygninger er de svungne tak, som springer langt frem over de forskjellige stokverk. — Middelalderske b. i Europa. Den romanske b.s fremvekst av den romerske og oldkristelige b. ved de germanske folks tilegnelse av kristendommen er ikke videnskabelig helt klarlagt. Utvilsomt har dog den saakaldte «karolingiske renæssanse» under Karl den store skapt grundlaget for den romanske kunsts utvikling, og rimeligvis maa Rhinegnene betegnes som utgangspunktet for den romanske b. som i den ældre middelalder utbredtes til alle vestens lande. Denne b.s typiske kirkebygning er en direkte utvikling av den oldkristelige basilika, som utformedes til en korskirke, idet der mel-

DET 17 OG 18 AARH.S BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 431.)

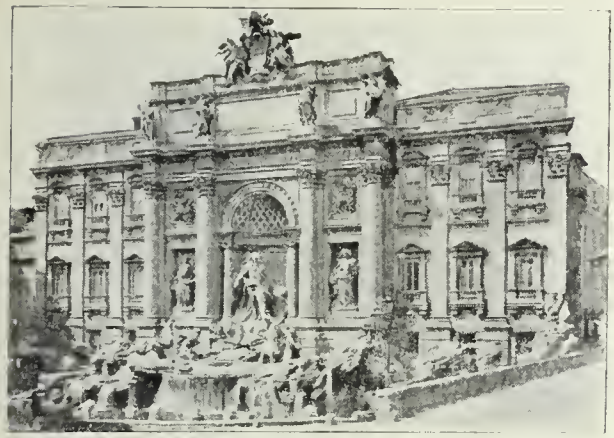

Fontana di Trevi. Rom.

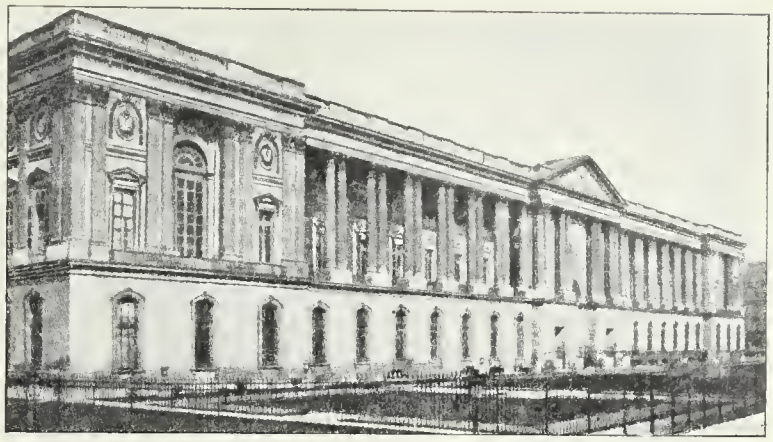

Louvre-kolonnaden. Paris.

Speilgalleriet. Versailles.

Houghton Hall. Norfolk.

Czernins palæ. Prag.

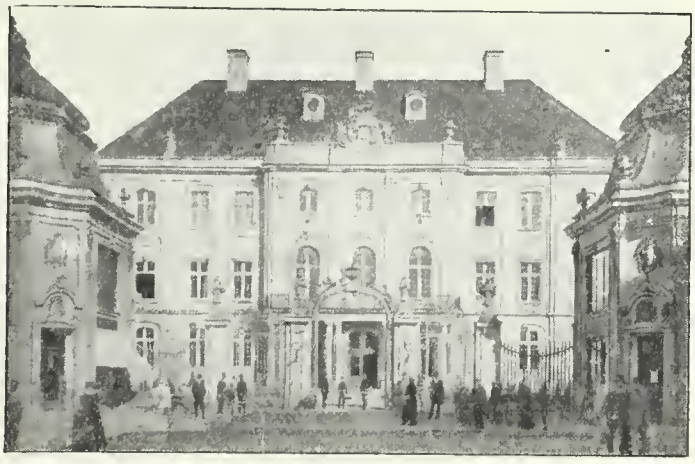

Schimmelmanns palæ. Kjøbenhavn.

Hôtel de Soubise. Interior. Paris.

Petit Trianon. Versailles.

lem tverskib og apsis blev indskutt et kvadrat, hvorved spiren til de store koranlæg blev lagt. Dette kor hæver sig gjerne noget over den ovrige del av kirken, fordi der under koret var en krypte (s. d.), en gravkirke. Det indre tak var enten et flatt trætak eller korshvælv, sjeldnere tondehvælv; undertiden findes sideskibene overhvælvede, midtskibet derimot forsynt med trætak. Av kapitælformer er terningkapitælet det vanligste. Karakteristisk for romansk b. er de rundbuede hvælv, hvorfor stilen gjerne kaldes rundbuestil. I kirkernes ydre træder sterkt frem de to massive taarne, som gjerne flankerer fronten. Utsmykningen er hovedsagelig samlet omkring portalerne med deres rigdom av relieffer; i det indre opliver kalkmalerier de svære vægflater. Den romanske ornamentik har fra den klassiske kunst arvet plantemotiver, som aeanthusranken og palmetten, fra den oldkristelige kunst optat og videre utviklet symbolske dyrefremstillinger, hvormed germanske motiver blandes, og endelig er de lineære motiver som baandslyngninger og siksaklinjer o. a. meget anvendt. Inden de forskjellige lande træder der i den romanske b. frem nationale og lokale grupper med markerte særegenheter i anlægget; disse skolers indflydelsessfærer er ofte ganske utstrakt, og særlig har de forskjellige munkeordener (som eistercienserne) fremmet paavirkninger mellem geografisk vidt adskilte strok. Av de forskjellige landes kirkelige bygverker, hvor den romanske stil træder særlig typisk frem enten i hele anlægget eller kun i enkelte dele, skal her nævnes: Tyskland: domkirkerne i Speier, Mainz, Worms, Limburg, Bamberg og St. Godehard i Hildesheim; Frankrike: domkirkerne i Angoulême, Tournay og Avignon, Notre Dame i Clermont, kuppelkirken St. Front i Périgueux, St. Etienne i Caen; Italien: domkirkerne i Modena, Pisa, Palermo, Monreale, St. Zeno i Verona, baptisteriet i Pisa; Spanien: Santiago de Compostela; England: domkirkerne i Durham, Peterborough, Rochester og Norwich; Danmark: domkirkerne i Roskilde, Ribe, Viborg og Aarhus; Sverige: domkirken i Lund, Varnhems kirke; Norge: domkirkerne i Trondhjem (de ældre dele), Hamar, Stavanger og Mariakirken i Bergen, samt stavkirkerne (se videre under Norge: Bygningskunst og Stavkirke) (se pl. Romansk bygningskunst ved sp. 412). — Gotisk b. I Frankrike fødtes i det 11 aarh. under korstogstidens gjæring den merkelige stil, som renæssansens italienere med et okenavn kaldte gotisk, d. v. s. barbarisk, fordi dens himmelstræbende karakter, dens dristige og fantasifulde former var saa fjern fra den klassiske, antikke aand, som for dem stod som kunstens høieste og ædleste utviklingsform. Maaske er spiren til den gotiske kunst virkelig at finde hos vestgoterne i Sydfrankrike, hvor enkelte av stilens typiske træk meget tidlig fremtræder. Men gotikkens utformning foregik ikke i Sydfrankrike, men i det nordlige Frankrike, særlig i Ile-de-France, hvor St. Denis klosterkirke over de franske kongegraver er det første verk i den nye stil. Spidsbuestil er en vanlig betegnelse for gotik, men spidsbuen er ikke stilens vigtigste karaktertræk; det er derimot det konstruktive stræbesystem (s. d.) med stræbebuer som overfører de høie mures sidetryk til stræbepillerne, hvorved murenes masse kan formindskes, og vægflaterne oploses i store vindusaapninger, hvad der gir de gotiske kirkebygninger dette lette, frigjorte præg, som saa sterkt avviker fra de romanske kirkers tunge massevirkning. Korets sterke utvidelse i gotiske kirker skyldtes nødvendigheten av at skaffe plads for den voksende skare geistlige som utførte kirketjenesten; almindelig omgives koret av en koromgang med smaakapeller, mens kryptanlæg under koret blir sjeldne. I ornamentikken træder nye, naturalistiske planteformer kraftig frem, samtidig som de fantastiske dyrefigurer til en viss grad losriver sig fra den traditionelle symbolik. I kirkernes indre møtter sindet et mægtig indtryk av rummets høide, av hvælvenes dristighet, søilernes ranke eleganse og av rigdommen i vinduernes masverk, hvor lyset brytes i glasmaleriernes farveglød. Gotikken er en utpræget «tidsstil», et fuldtonende uttryk for høimiddelalderens aand og kultur. Saa langt vestens kultur strækker sig, saa langt favner ogsaa gotikken, men i de forskjellige lande træder frem lokale eiendommeligheter, saaledes som tilfældet var med den romanske b., men her kanske i end sterkere grad. I Frankrike er katedralen i Noyon (ca. 1100) det første større gotiske anlæg efter stilens første frembrud i St. Denis, men her er endnu adskillige romanske træk bevaret. Ren gotik i rik utfoldelse fremviser den mægtige Notre Dame i Paris og katedralen i Laon. Fra begyndelsen av det 13 aarh. er de storslagne, imponerende katedralanlæg i Chartres, Amiens, Beauvais, Reims og Bourges, og fra aarh.s midte perlen av fransk gotik, Sainte Chapelle i justispaladset i Paris. Med det 14 aarh. løper den franske gotik ut i den saakaldte flamboyantstil, av en utpræget dekorativ karakter, St. Maelou i Rouen. Til England overførtes gotikken fra Normandiet ved gjenopbygningen av katedralen i Canterbury efter branden i 1174; herfra er gotikken igjen overført til Norge (se Trondhjems domkirke). Den engelske gotik utvikler sig fra den ældste saakaldte «early English» til «decorated style» og senere videre til den yngste og mest nationalt engelske utformning av gotikken, «perpendicular style». Eiendommelig for de store engelske katedralanlæg er den retvinklede koravslutning med det bakenfor anbragte Mariakapel, likeledes retvinklet avsluttet; aapne sperretak forekommer hyppig. Typiske bygverker er domkirkerne i Salisbury, Lincoln, Wells, Worcester, York, Exeter, Lichfield, Ely og Westminster abbediet. I Skotland utvikler sengotikken sig temmelig uavhængig av den engelske; eksempel paa rik, dekorativ gotik er Rosslinkapellet. Mens gotikken tidlig vandt indpas i England, fulgte den nye stils utbredelse til Frankrikes kontinentale nabolande adskillig senere. I Tyskland bygges de første, større gotiske anlæg i første halvdel av 13 aarh. under sterk fransk paavirkning; mere selvstændig tysk gotik viser Kölnerdomen, begyndt ved aarh.s midte, et av stilens mest storslagne bygverker, om end ikke av de mest kunstnerisk fuldendte. Til den tyske gotiks mesterverker maa regnes mynsterne i Strasbourg og Freiburg. I Østerrike er St. Stefan i Wien det fornemste gotiske mindesmerke. Av betydning for b. i Danmark og Sverige blev den nordtyske teglstensgotik, hvis prægtigste eksempel er Mariakirken i Lübeck; den danske gotik er bedst repræsentert ved St. Knud i Odense, den svenske ved domkirken i Upsala. Ogsaa i Holland er tegl det almindelige materiale for de gotiske kirkebygninger, mens Belgiens er av huggen sten og viser slegtskap til den senere franske gotik. I Spanien, hvor gotikken mottok paavirkning fra maurisk b., opførtes mægtige og pragtfulde katedraler i Burgos, Toledo o. a. steder; Italien er derimot fattigere paa gotiske kirkebygninger, det mest imponerende anlæg er domen i Milano. Profanarkitekturen var under gotikken rik og interessant. Den er i England, Frankrike og Tyskland særlig repræsentert ved borgbygninger, slotte og borgerlige hjem, i Flandern ved prægtige raadhuse og gildehuse, i Italien ved bypaladser særlig i Firenze og Venedig (Dogepaladset). Nordens merkeligste gotiske profanbygning er Haakonshallen i Bergen (se pl. Gotisk bygningskunst ved sp. 416). — Renæssansens b. Det eneste av Vestens lande, hvor gotikken mot middelalderens slutning ikke helt behersket b., var Italien. I

KLASSICISMENS BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 432.)

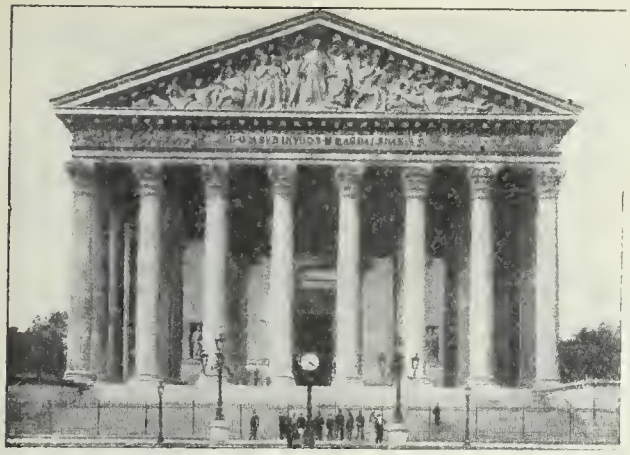

Barthélemy Vignon: Madeleine-kirken i Paris.

Rob. Smirkes: British Museum. London.

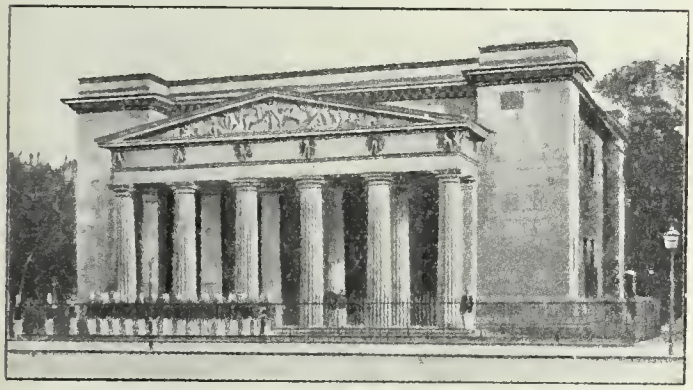

K. Fr. Schinkel: Hovedvakten i Berlin.

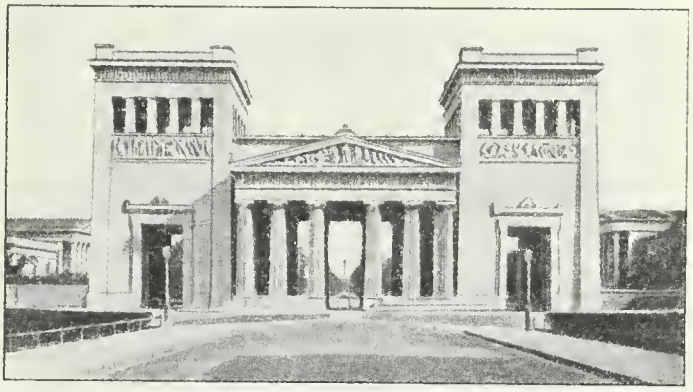

L. v. Klenze: Propylæerne i München.

K. Fr. Harsdorff: Kolonnaden paa Amalienborg, Kbh.

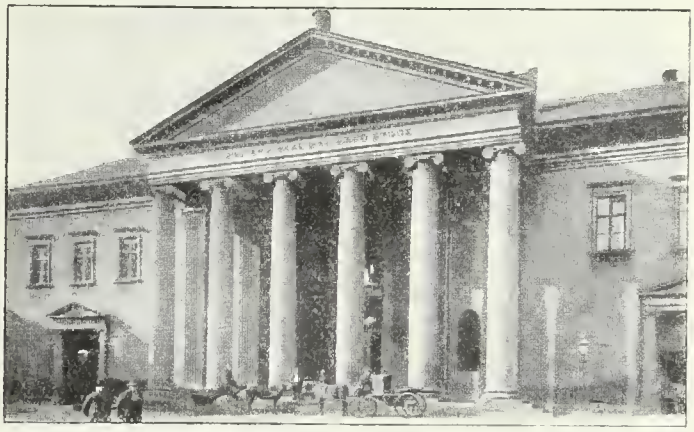

C. F. Hansen: Raad- og Domhuset, Kbh.

C. H. Grosch: Børsen i Kra.

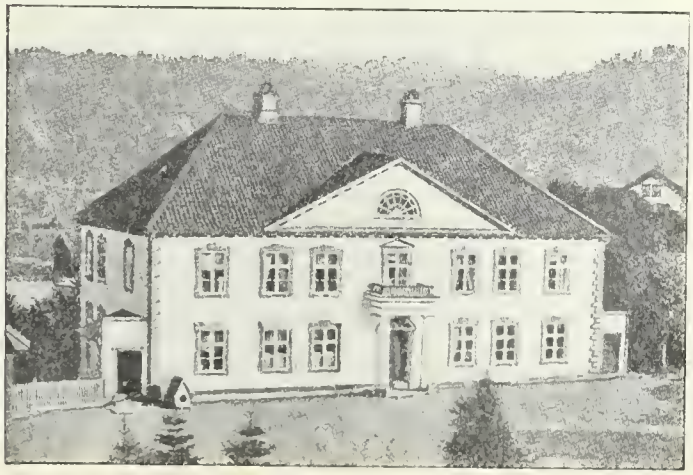

Strømsbo ved Arendal.

dette land var antikkens aand aldrig helt utslukket, og her brot leilighetsvis klassiske former frem i den middelalderske b., indtil der ved begyndelsen av 15 aarh. fremstod en bevisst stræben efter at gjenopta den antikke og særlig den romerske b.s konstruktive og dekorative former, idealisert og fantasifuldt omdannet. Den nye stil, ungrenæssansen, skaptes i Firenze, hvor Brunelleschi er dens første kunstner og kuppelen over koret i Firenzedomen hans første verk, begyndt 1420. I konstruktiv henseende karakteriseres renæssansen ved en forkjærlighet for kuppelhvælv og tøndehvælv, i kirkeplanerne anvendes fortrinsvis centralanlæg, i ornamentikken optages en mængde klassiske motiver. Renæssansen er dog allerede fra sit første frembrud mindre knyttet til kirkelige end til profane bygverk og faar sit uttryk særlig i de talrike adelige paladser. Ungrenæssansens paladstype skapes i Firenze (Brunelleschis Palazzo Pitti, Michelozzos Palazzo Riccardi, Palazzo Strozzi, Palazzo Rucellai o. a.), hvorfra den forplantes til Siena og de øvrige italienske byer. I det 16 aarh. blir Rom centret for den anden periode i renæssansens b., hoirenæssansen, en utvikling mot enklere og kraftigere former, av mere streng klassisk og mindre dekorativ karakter end ungrenæssansen. Bramante er her stilens første mester, og hans storverk er planlæggelsen av den vældige Peterskirke. Av hans paladsbygninger kan nævnes Palazzo Cancelleria. I Venedig bygger Sansovino det herlige St. Marcusbibliotek. Rafael opfører i Rom Villa Farnesina. Senrenæssansen er den lærde, teoretiske, skematiske dekadence som løper ut i barokstilen, den pompøse, pragtlystne og maleriske stil, som Michelangelo grundlægger og Bernini utvikler. Michelangelo bygger Peterskirkens kuppel, Bernini Petersspladsens kolonnader. Utenfor Italien møter vi renæssanse-b. først i det 16 aarh., i begyndelsen enten direkte indført fra Italien ved italienske kunstnere eller sterkt opblandet med gotik, men efterhaanden utvikler der sig av denne blandingsstil i flere lande en national renæssansestil, som danner grundlaget for de følgende aarh.s stilistiske utvikling mot moderne b. I Frankrike er renæssansen særlig knyttet til de store slotsanlæg (Berry, Blois, Chambord, Fontainebleau, Louvre, Luxembourg), hvor en fransk slotsstil utvikledes, eiendommelig bl. a. ved de av middelalderens borgtaarne fremgaaede paviljonger og ved rik plastisk utsmykning av façaderne. Tysklands renæssanse-b. utmerker sig ved dekorativ detaljrigdom, særlig utformet i portaler og gavler, mindre klassisk end den franske; foruten talrike raadhuse kan av slotsbygninger merkes Heidelberg. I Hollands teglstensarkitektur faar renæssansen en egen karakter, mest beslegtet med den tyske; begge har sterkt paavirket den senere utviklede nationale danske renæssanse, Kristian IV's stil (Frederiksborg, Rosenborg, Børsen i Kjøbenhavn). En overdaadig ornamental renæssanse utformes i Spanien, opblandet saavel med gotiske som med mauriske elementer, ofte i høi grad elegant og gratios. I England vinder renæssansen sent indpas; opblandet med gotik fremstaar her Elisabethstilen, særlig repræsentert ved adelsslotte, senere kommer den mere klassiske renæssanse frem i Whitehall og St. Paulskatedralen (se pl. Renæssansens og Det 17 og 18 aarhundredes bygningskunst ved sp. 420 og 424). — Den nyere tids b. Den store byggevirksomhet som utfoldedes i Frankrike i det 17 aarh. under Ludvig XIV, har reist sig imponerende monumenter som Louvre, slottet i Versailles, Invalidedomen og en talrik mængde andre saavel profane som kirkelige bygninger. Under Ludvig XV utvikledes av barokken den elegante, gratiøst lekende rokoko, en yppig dekorationskunst, mot hvilken der under Ludvig XVI kom en reaktion, som kulminerer i keisertidens empirestil, med gjenoptagelse av antikke former. Helt klassisk er Madeleinekirken. Tysklands b. fulgte i meget den franske stilveksling; særlig avgav Versailles et yndet forbillede for tyske fyrsters slotsanlæg; tysk yppig barokstil er repræsentert i slottet Zwinger i Dresden, rokokostilen i Fredrik II's Sanssouci. Sveriges storhetstid markeres paa b.s omraade ved store bygverker som Riddarhuset, Drottningholm og Stockholms slot, i det 18 aarh. utformes en national svensk rokoko, den gustavianske stil. — Gjennem hele det 19 aarh. forsøkte man sig med efterligning av de forskjellige historiske stilarter. I begyndelsen av aarh. arbeides der i nær tilslutning til den antikke b., rigtignok endnu med en viss selvstændighet. Denne retnings betydeligste kunstner er Schinckel, hvis virksomhet især er knyttet til Berlin («Hovedvakten» o. fl. bygninger i denne by). En lignende rolle spilte v. Klenze i München. I Danmark fik nyklassicismen tidlig en fremragende repræsentant i Harsdorff (kolonnaden paa Amalienborg) og i den litt yngre C. F. Hansen (Christiansborg slot og Domhuset i Kbh.). I Norge behersker denne stilretning helt Karl Johanstidens b. (Slottet i Kra. ved Linstow, Universitetsbygningerne, Børsen o. fl. bygninger ved Grosch (se pl. Klassicismens bygningskunst ved sp. 428). Omkring midten av 19 aarh. gjør en sterk nationalromantisk strømning sig gjældende indenfor arkitekturen og kunsthaandverket. Man begyndte i de forskjellige lande med iver at studere de ældre tiders mindesmerker og stillet sig som maal at efterligne disse med den størst mulige troskap. Samtidig hermed begyndte ogsaa arbeidet for at restaurere de gamle bygninger med den størst mulige «stilrigtighet». Man søkte i hvert land at finde den stil som skulde være mest eiendommelig for landets fortid. I England blev det gotikken (eks.: parlamentsbygningen i London), i Tyskland renæssansen, i Danmark Kristian IV's stil (eks.: Kbh.s nye raadhus), i Norge den gamle trækbygningskunst, især som den fremtraadte i stavkirkerne («dragestilen»). Resultatet av denne stilefterligning blev imidlertid meget litet tilfredsstillende. De svundne tiders formsprog, som var fremsprunget av sine særlige forutsætninger, lykkedes det ikke at kalde til live igjen, det blev tor, livløs rekonstruktion, og dertil kom at den nye tids behov og den nye ingeniørvidenskaps virkemidler ikke kunde indpasses i former som var laant fra gotik eller renæssanse. Mot slutningen av 19 aarh. begynder derfor arbeidet for at skape en ny stil, som har rot i vor egen tid. Det første stot hertil kommer fra England omkring 1895 (den saakaldte «Studio-stil», som paa fastlandet og især i Tyskland utvikles mere konsekvent i den saakaldte «Jugend-stil»). Denne nye retnings talsmand var fremfor alle belgieren H. v. d. Velde, som virket i Tyskland. Han hævder med styrke at det arkitektoniske kunstverk maa være underkastet de love som sættes av materialets egenart og av fordringen til solid og hensigtsmæssig konstruktion. Det første monumentale verk av denne «saklige» b. blev skapt av A. Messel: stormagasinet Wertheim i Berlin. Med endnu strengere konsekvens følger P. Behrens disse kunstneriske teorier, især i sine fabrik- og utstillingsbygninger. I det hele tat har Tyskland i det nye aarhundrede været det forende land paa dette omraade; de andre store kulturlande har mere forsigtig holdt sig til de overleverte former. En særstilling indtar de amerikanske «skyskrapere», som imidlertid snarere maa regnes til ingeniørarbeide end til b. (se pl. Moderne bygningskunst). Om den moderne b. i de skandinaviske lande se art. om disse landes b. samt om de enkelte arkitekter. [Litt.: De lettest tilgjængelige oversigtsverker over b.s historie er, foruten vedkommende

MODERNE BYGNINGSKUNST

(Se tekst spalte 432.)

A. Messel: Varemagasinet Wertheim, Berlin.

P. Behrens: Den tyske gesandtskapsbygning i Petrograd.

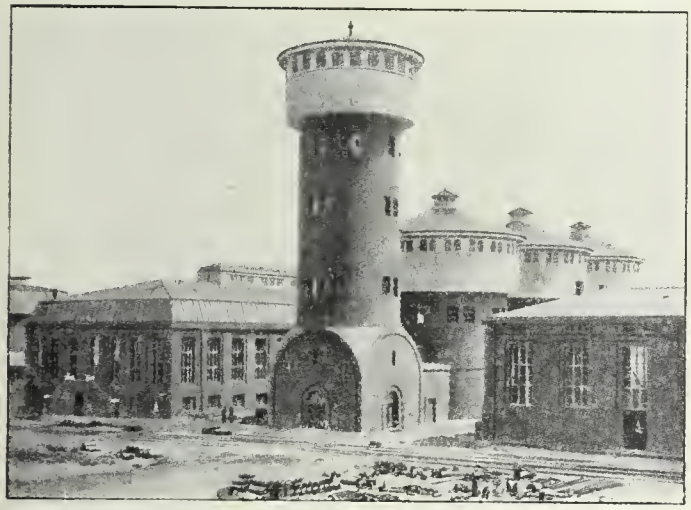

P. Behrens: Gasverk i Frankfurt a. M.

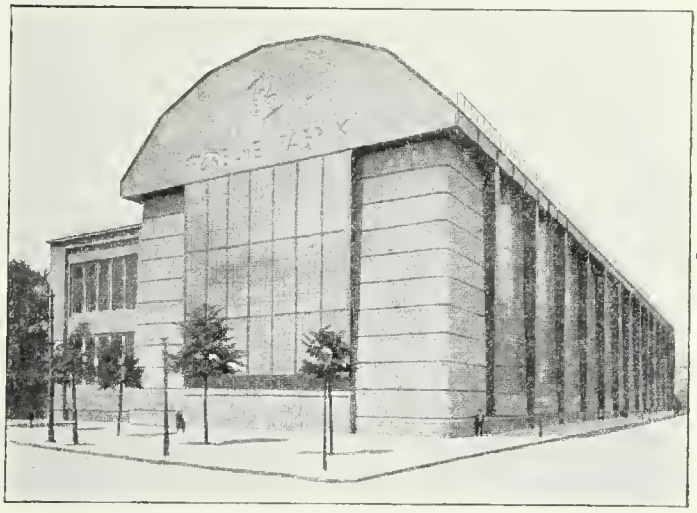

P. Behrens: A. E. G.s turbinfabrik, Berlin.

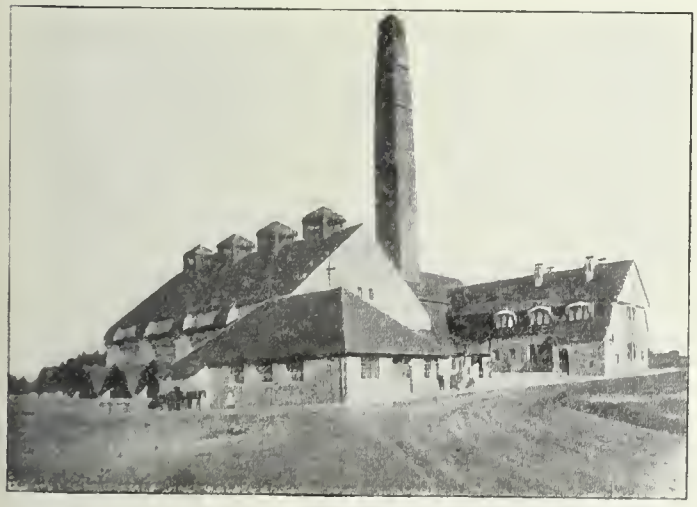

A. Marx: Maskinhuset ved Bad Nauheim.

K. Rehorst: Lagerhus i Köln.

dele av det store samlingsverk «Handbuch der Arehitektur», W. Lübke, «Gesehiehte der Arehitektur» (2 bd., 6 utg. 1884—86) og D. Joseph, «Gesehichte der Baukunst» (3 bd. 1902—09). For bygningsstilerne er der redegjort i C. A. Jensen og E. Rondahl, «Stilarternes historie» (1912) og i E. Lexow, «Stilfolelse og stilformer» (1915).]

Bygningslovgivning er den gren av lovgivningen som omhandler opforelse og indredning av husebygninger med hvad dertil horer. Ikke alene i byerne, men ogsaa paa steder paa landets grund hvor der opstaar en tættere, bymæssig bebyggelse, er det av vigtighet at denne foregaar i henhold til en paa forhaand opgjort reguleringsplan, og med iagttagelse av de fordringer som maa stilles til betryggelse mot ildsfare og mot at boligerne skal lide under mangel paa lys og luft eller andre mislige sanitære forhold m. v. De fornødne bestemmelser i saa henseende er det b.s opgave at fastsætte. I de storre byer, hvor de hoie tomtepriser medforer en særlig fristelse for de enkelte grundeiere til at utnytte grunden til bebyggelse i storre utstrækning end hensynet til almene interesser tilsteder, vil en hensigtsmæssig bygningslov være av overordentlig betydning for tilveiebringelse av sunde og betryggende boligforhold og for en heldig utvikling av bebyggelsesforholdene i det hele. I regelen har ogsaa de storre byer sine egne speeielle bygningslove, mens der forovrig gjælder en fælles bygningslov for de mindre byer eller for vedkommende land (almindelig b.). Allerede i de i det 18 aarh. utkomne brandanordninger for Norges kjopstæder indeholdtes der forskjellige bestemmelser angaaende bygningers opforelse til betryggelse av ildsikkerheten. Den forste egentlige bygningslov her i landet var dog bygningsloven for Kra. av 1827. Den nu gjældende bygningslov for Kra. er av 26 mai 1899, Bergens bygningslov av 19 april 1899, Trondhjems av 11 juni 1906. For de mindre byer (utenfor Kra., Bergen og Trondhjem) utkom der en almindelig bygningslov av 6 sept. 1845. Denne er senere avlost av den nugjældende almindelige bygningslov av 27 juli 1896. Loven gjælder ikke alene for byernes eget omraade, men ogsaa for en strækning av 200 m. utenfor dette («byggebeltet»). Den kan endvidere av Kongen gjores gjældende for strok paa landet som har betingelser for en tættere bebyggelse. De fleste av disse er i henhold til lov av 17 juni 1869 tillike overgaat til særskilte kommuner med eget styre og selvstændig beskatningsmyndighet i bygningsvæsenets (og brandvæsenets anliggender. Forovrig gjælder der ikke i vort land nogen b. for landdistrikterne. Dog indeholdes der i sundhetsforskrifterne for mange herreder bestemmelser til betryggelse av de sanitære forhold ved bygningers opforelse, saaledes bl. a. angaaende hoiden i beboelsesrum, anbringelse av vinduer, opforelse av lokumer o. l. Likeledes kan der i henhold til lov av 6 juni 1891 for hoteller, sanatorier o. l. av politiet gives bestemmelser angaaende husets indredning og fornodne sikkerhetsforanstaltninger til betryggelse av gjesternes liv i ildebrandstilfælde. Endvidere kan der av brandvisitationen eller, hvor saadan ikke findes, av lensmanden i henhold til lov av 8 juni 1895 gives paabud om anbringelse av brandredningsapparater i storre vaaningsbygninger som har beboelsesrum i mere end 2 etager, og hvor der ikke er sorget for betryggende utgang i ildebrandstilfælde for beboerne av de ovre etager. Alt hvad der angaar utforelse av byggearbeider, henhører paa steder hvor b. er gjældende, under en b y g n i n g s k o m m i s s i o n, mens omsorgen for reguleringsvæsenet henhører under en r e g u l e r i n g s k o m m i s s i o n. Allerede i brandanordningen for Kra. av 1714 blev det forbudt at opfore bygninger av træ i byen, hvilket forbud motivertes ved at træbebyggelsen var «alene den rette aarsak til saa mange ulykker, som tid efter anden denne by er overgaaede og i saa maade hoiligen var at onske, at alle saadanne træhuse kunde vorde afskaffede». Naar undtages at der i et mindre antal byer ved beslutning av kommunestyret med kgl. stadfæstelse i løpet av de sidste aartier blev paabudt murtvang for de mest centrale bydele, vedblev dog træ indtil den seneste tid at være det sedvanlige byggemateriale i de mindre byer. Den almindelige bygningslov av 1845 hadde endog gaat ut fra dette som en saa given forutsætning, at loven, naar enkelte særlig ildsfarlige anlæg undtages, savnet enhver bestemmelse om opforelse av murbygninger. Folgen av denne byggemaate var en lang række av bybrande. For et tidsrum av 50 aar, nemlig fra 1854 til 1904, var det nationaltap som herved var lidt, anslaat til et belop av ca. 70 mill. kr., heri iberegnet tapet ved Aalesunds brand i det sidstnævnte aar. Efter denne brand, som voldte den offentlige brandkasse et tap av $9^1/_2$ mill. kr. og de private brandforsikringsselskaper et tap av henved $5^1/_2$ mill. kr., blev der utfærdiget en lov av 19 mai 1904, hvorefter træbygninger ikke længer maa opfores i landets byer (murtvangsloven). Dog kan der i henhold til beslutning av kommunestyret med Kongens stadfæstelse utenfor de eentrale strok av byen opfores mindre enetages træbygninger paa ikke over 6 m.s hoide til gesimsens overkant og paa visse nærmere betingelser med hensyn til areal og avstande. Samtidig blev der vedtat en del skjærpelser i bestemmelserne i den almindelige bygningslov av 27 juli 1896 angaaende opforelse av murbygninger, saaledes at ingen bygning maa opfores til storre hoide end 15 m. eller indredes til beboelse i mere end 4 etager, beboelsesrum paa loft og i kjelder heri medregnet. [Litt.: Carlsen, «Den almindelige bygningslovgivning», 1915.] — En komité til revision av b. har i april 1919 avgit et utkast til: 1. Lov om bygningsvæsenet og 2. Lov om herredsbyer. Utkastet er nu (1920) under behandling i Arbeidsdepartementet. Komitéen foreslaar at der utfærdiges én bygningslov for alle landets byer. Byggebeltet faar en utstrækning av 500 m. utenfor bygrænsen og kan utvides eller indskrænkes efter bestemmelse av vedkommende regjeringsdepartement. Loven kan av departementet gjores gjældende paa landets grund forovrig. Hvor stedlige forhold kræver forandringer i eller tillæg til loven, fastsættes disse ved v e d t æ k t, som vedtages av kommunestyret og stadfæstes av departementet. Til supplering av loven blir i visse tilfælde at utfærdige f o r s k r i f t e r av departementet. Dette gjælder især forskrifter om de almindelig forekommende materialer og konstruktioner med hensyn til deres holdbarhet, styrke, isolationsevne og ildsikkerhet. Bygningsmyndigheterne blir en bygningsehef og et bygningsraad. — Utkastets bestemmelse om byplaner (s. d.), gateoparbeidelse, omlægning av tomter, tvangserhvervelse, refusion, bygningsavgifter, byggeforetagender, sikkerhetsforanstaltninger ved byggearbeider, kontrol med byggearbeider, tilsyn med ældre bygninger avviker tildels meget sterkt fra de nu gjældende bestemmelser. — Komitéens utkast til l o v o m h e r r e d s b y e r forutsættes at skulle avlose den foran nævnte lov av 17 juni 1869 med tillægslov av 20 aug. 1915. Herredsbyen faar et styre paa 5 (eller efter departementets bestemmelse flere) medlemmer, som vælges av de i herredsbyen bosatte personer som opfylder betingelserne for kommunal stemmeret. Styret kan utligne utgifter som paaløper i medhold av bygningsloven, til belysning, anlæg av kloak, vandverk, elektricitetsverk og brygge. Med departementets samtykke kan utlignes utgifter ogsaa i andre kommunale oiemed end de nævnte.

Bygsel er den sedvanlige norske form for jordleie ved siden av forpagtning, lotbruk og husmandsforhold. Parternes retstekniske navne er jorddrot og leilænding. Allerede de ældste norske love hadde en række regler for dette forhold; men disse kom kun til anvendelse hvor parterne intet andet hadde avtalt; der gjaldt nemlig fuld kontraktsfrihet. Leietiden var oprindelig ett, senere gjerne tre aar; i løpet av det 16 aarh. synes det at være blit almindelig at kontrakten blev indgaat paa leilændingens levetid. Det aarlige leiebeløp kaldes fra gammel tid landskyld. Da denne i det 13 aarh. kom til at danne maalestokken for utligningen av den eneste faste skat, ledingen (krigsskat), sokte jorddrotterne at undgaa at forhøie den; men eftersom jordværdien steg, fandt de paa at betinge sig en hel del andre ydelser ved siden av. Disse tillæg blev temmelig vilkaarlige og efterhaanden meget trykkende. Leilændingerne klaget, og regjeringen prøvde at hjælpe dem ved at gi ufravikelige lovregler om vederlaget. Det endnu gjældende leilændingskapitel i Kristian V's lovbok (3—14) er ogsaa git som ufravikelig lov. Men sedvanen har sat sig utover dette: parternes avtale gaar foran, og lovbokens regler tjener kun til utfyldning. Naar ikke anderledes er avtalt, ansees leieforholdet indgaat paa leilændingens og hans eventuelle enkes livstid; dog kan leilændingen naarsomhelst uttræde av forholdet efter lovlig opsigelse. Leilændingens bruksret omfatter samtlige eiendommens herligheter, saaledes bruksret i almenning, jagt- og fiskeret. I skogen kan han hugge til husbehov, men kun efter utvisning. Brænde braate kan han ikke gjøre paa egen haand. Til fremleie er han ikke berettiget; dog kan han sætte bort husmandspladser som blir ledige i hans leietid. Ved b. paa livstid har leilændingen forkjøpsret til eiendommen; samme ret har ogsaa hans livsarvinger naar det gjælder offentlig gods. Leieavgifterne bestaar i b.-penger, som erlægges ved forholdets stiftelse, samt landskyld, der er en aarlig ydelse. Paa enkelte steder ydes derhos tredjeaarstage, skyssfærd, gjerne omsat i penger, og noget pligtarbeide. I 1879 blev der nedsat en kommission som tænktes at skulle forberede en gjennemgripende reform av leilændingslovgivningen. Efter dens forslag utkom lov av 23 juni 1888 angaaende stamhuses leilændingsgods; den gaar ut paa at lette overgangen til selveiendom. Kommissionens forslag til lov om jordleie i almindelighet blev derimot ikke vedtat. — Forøvrig bruktes ordet b. i ældre tid ogsaa i den avledede betydning av ret til at bortbygsle eiendommen; denne ret tilkom nemlig i tilfælde av sameie den som eiet den største del.

Bygsuppe er et middel som lægerne siden oldtiden daglig har anvendt under fordøielses- o. a. sygdomme som nødvendiggjør en særlig let føde.

Bykle, herred i Aust-Agder fylke (Nedenes amt), 1 152 km.² med 436 indb. (1918); 0.3 pr. km.²; svarer til B. sogn under Valle prestegjeld. Herredet, som ligger omkring den øverste trange, spredt bebyggede del av Setesdalen med omliggende vidtstrakte heistrækninger, er det tyndest befolkede i det sydlige Norge kun nogen herreder i Finnmark fylke er tyndere befolket. Av arealet er kun 2 km.² aker og eng, 70 km.² skog, resten, 1 481 km.², er utmark, snaufjeld, myr, indsjøer (73 km.²) og evig is og sne (14 km.²). Ottra, som har sine kilder inden dette herreds grænser, danner i sit løp flere vakre fosser, hvoriblandt Sarvfossen (32 m.). Vandene (hvoriblandt Botsvand, Vatndalsvand, Ormsavand m. fl.) er fiskerike. I vestheierne mange store for det meste fisketomme vande. Fjeldene naar op til henimot 1 500 m. Der er meget gode fjeldbeiter og fjeldslaatter, og fædrift er hovednæringsvei. Flere mindre meierier. Paa heierne er gode rensdyrtrakter. 1 tamrenkompani. Molybdænforekomster. For hadde man ingen anden vei ind i herredet end over den berygtede B.-stige; nu er der god kjørevei langs elven. Fra Hovdebruhytten turisthytte i dalens øvre del fører fjeldveier over til Suldal og Haukeli. Antagen indtægt 1918 212 250 kr., formue 1 756 212 kr.

Byklestigen, et brat veistykke, ved den gamle Setesdalsvei, tildels i trappetrin, med styrtning ned mot Ottra i Bykle herred, Setesdalen. Veien er nu omlagt paa dette stykke.

Byld *(absces)*, en avgrænset betændelse, almindeligst i bindevævet under huden. Aarsaken er indvandring av betændelsesvækkende bakterier, oftest gjennem hudlæsioner (rifter, stik o. l.). Betændelsens første symptomer er svulst, rødme, hete og smerter omkring infektionsstedet. Derpaa danner der sig ved henfald av vævet og utvandring av hvite blodlegemer fra blodkarrene materie, b. blir «moden». Huden blir tynd; materien sees under den og gjennembryter den. B.s utvikling er ofte ledsaget av feber, og i regelen kommer der om svulst av de nærliggende kjertler. — En særegen form danner furunklen («kong»), en betændelse i haarrotskjertlerne. Her falder vævet hen og utstøtes som en klump, vaagmoren. Furunklen findes især i nakken, ansigtet og paa sætet.

Bylïner, episke gjengivelser av russ. heltesagn. I disse spiller det eventyrlige en fremtrædende rolle. Hver b. omhandler en enkelt episode av vedkommende bogatyr's (helt's) liv og utgjør intet avsluttet hele; ofte forekommer flere varianter av en og samme b. De vrimler av sammenligninger og poetiske vendinger. Foredrages reciterende uten akkompagnement; deres utbredelse er foregaat gjennem omvandrende haandverkere. Skjønt b. for tiden omtrent udelukkende kjendes i Nordrusland, særlig trakten om Onega, er de oprindelig opstaat sydpaa.

Bülow, Bernhard Ernst von (1815—79), d. og t. diplomat, ansattes 1851 som dansk forbundsgesandt i Frankfurt, var senere flere ganger i Berlin og Wien for at underhandle om det danske monarkis ordning efter treaarskrigen. Da han misbilliget Halls Eider-politik, tok han 1862 sin avsked av dansk tjeneste, blev derefter statsminister i Meeklenburg-Strelitz, blev 1873 paa Bismarcks anbefaling preussisk statssekretær og 1876 statsminister.

Bülow, Bernhard Heinrich Martin Karl v., fyrste (1849—), t. statsmand, søn av foreg., studerte jus i Lausanne, Leipzig og Berlin, deltok i krigen 1870—71 og traadte 1874 i diplomatiets tjeneste. Efter at ha været ansat i Rom, Paris og Petrograd blev han 1888 gesandt i Bukarest, 1893 i Rom., 1897 utnævntes han til statssekretær i utenriksministeriet og avsluttet 1899 traktaten med Spanien om Marianerne og Karolinerne. Okt. 1900 efterfulgte han fyrst Hohenlohe som rikskansler, preuss. ministerpræsident og utenriksminister og beholdt disse stillinger til juli 1909. B. er en fint dannet og belæst hofmand, en slepen diplomat med en pointert og flytende veltalenhet (en samling av hans taler utkom 1907—08). Utad fulgte han i Bismarcks spor,

Bernhard v. Bülow.

holdt fast ved Rusland og fornyet 1902 treforbundet, men da Rusland efter den ostasiatiske krig igjen vendte sig mot den nære Orient og derved fik Østerrike til første motstander, støttet B. dette og isolerte saaledes Tyskland, som ved flaatepolitikken hadde lagt sig ut med England. Indad regjerte B. først med de konservative og eentrum, gjennemførte toldloven av 1902 og en række handelstraktater 1904—05, men da han paa spørsmaalet om oprøret i tysk Sydvestafrika kom i konflikt med centrum, dannet han 1906 den borgerlige «blok» mot dette og socialdemokratiet og seiret ved valgene 1907. Nogen dypere politisk tanke laa likevel ikke heri, og blokkens sprængning medførte allerede 1909 B.s fald. Forholdet til keiseren hadde længe været vanskelig, skjønt B. med stor smidighet forstod at føie og dække ham; nov. 1908 avtvang B. keiseren et løfte om større tilbakeholdenhet i sine uttalelser. Efter Verdenskrigens utbrud blev B., som er gift med en italiensk dame, dec. 1914 utnævnt til gesandt i Rom og fik den opgave at bevare Italien for treforbundet. Det lykkedes ham at bevæge Franz Josef til vidtgaaende imøtekommenhet, men Italien var allerede bundet til ententen, og efter krigsutbruddet mai 1915 reiste B. hjem. 1916 utgav han «Deutsche Politik», et forsvar for hans ydre politik og utblik i fremtiden. Som hovedkvarterets og altyskernes kandidat var han 1917 paa tale som rikskansler.

Bülow, Frederik Rubeck Henrik von (1791—1858), d. general, gjorde sig allerede bemerket under Kjøbenhavns beleiring 1807 og spillet en fremskutt rolle i 1848, og træffende blev det sagt: «naar Læssø var armeens sjæl, var B. i ikke mindre grad dens sverd». B. utnævntes i 1849 til overgeneral, og det faldt i hans lod at føre den danske hær til seieren ved Fredericia, hvorved felttogets skjæbne blev avgjort. Til belønning for denne bedrift utnævntes han til generalløitnant. Ikke længe efter tvang sygdom ham til at nedlægge kommandoen.

Bülow, Friedrich Wilhelm von, friherre, greve av Dennewitz (1755—1816), preus. general, deltok 1813 i slaget ved Möckern, stormet Halle, seiret over Oudinot ved Luckau, og stillet under kronprinsen av Sveriges overbefaling leverte han mot dennes vilje slagene ved Grossbeeren og Dennewitz, deltok i slaget ved Leipzig, trængte over Holland og Belgien ind i Frankrike og forenet sig med Blücher. 1815 førte han i slaget ved Waterloo 4de preus. armékorps og fuldendte i forening med Blücher Napoleons nederlag.

Bülow, Hans Guido von (1830—94), t. pianist, dirigent og komponist og forfatter, elev av Liszt, med hvis datter han var gift, og av Wagner, som senere giftet sig med hende, æresdoktor fra Jena, kapelmester og dirigent rundt omkring i Europa, dels fast, dels forbigaaende, en tid hofkapelmester hos kong Ludvig II i München, hvor han satte op de wagnerske musikdramaer, hofkapelmester i Meiningen, hvor han arrangerte monsterkonserter, vidt bekjendt ved sin begeistring, aandfulde opfatning, glimrende hukommelse og store energi under indstuderingen, samtidig selvraadig og inspirerende. Som pianist hadde han et plastisk foredrag og utformet selv de mindste enkeltheter. Hans kompositioner er «Des Sängers Fluch» og «Nirwana» for orkester, sange og klaverstykker. Udmerkede kritiske utgaver av de store komponisters verker. Flittig skribent med stor viden, bitende og paradoksal sarkasme; besøkte Kra. 1882.

Bülow, Johan (1751—1828), var oprindelig bestemt til officer, men valgte i stedet et 3-aars studieophold ved Sorø akademi, hvad der gav ham en dyp kjærlighet til og interesse for videnskap og litteratur. 1773 blev han kammerjunker hos den unge kronprins Fredrik, og steg nu hurtig til hofmarskalk. Hans forhold til kronprinsen var meget fortrolig, B. var meget virksom ved regjeringsforandringen 1784, og han benyttet sin store indflydelse paa den hæderligste maate. Efterhaanden følte den stedse mere selvraadige kronprins sig dog sterkt besværet av B. og grep endelig 1793 en leilighet til under et ganske grundløst paaskud at avskedige ham fra hans embeder. B. trak sig tilbake til Sanderumgaard i Fyn, som han s. a. hadde kjøpt, og levet her agtet og æret som godseier; med stor rundhaandethet støttet han en række litterære foretagender. B. førte en omfangsrik brevveksling, og av hans manuskriptsamling, som nu opbevares i Sorø, er der gjennem tiderne fremdraget mange interessante dokumenter til tidens historie, f. eks. C. D. Biehls politiske breve, L. Daae: «Af geheimeraad J. v. B.s papirer», som angaar norske forhold, og et bind breve til ham «Fra hoffet og byen» i «Memoirer og breve» utg. av J. Clausen og P. F. Rist.

Bülow, Karl Wilhelm Paul (1846—), t. general, deltok i krigene 1866 og 1870—71 og gjorde siden i mange aar tjeneste i generalstaben og krigsministeriet, blev 1897 generalmajor, 1900 generalløitnant, 1902 generalkvartermester og 1903 chef for 3dje armékorps i Berlin. 1912 blev han generaloberst og generalinspektor for 3dje arméinspektion i Hannover, 1914 generalfeltmarskalk. Ved Verdenskrigens utbrud blev han chef for 2den tyske armé, som rykket frem gjennem Belgien og efter Marneslaget og tilbaketoget til Aisne sattes ind ved Somme. 1916 traadte han tilbake paa grund av alder.

Bymaal, se Dialekter og Norge: Sprog. Dialekter.

Bymaalslaget utgjør den ene avdeling av Det Norske Samlaget (s. d.). Det er stiftet 1903 og har til opgave at utgi skrifter paa norsk-dansk bokmaal, eller paa bymaal, at støtte norskheten i by- og bokmaal og fremme granskningen av dem, og i det hele tat at fremhjælpe det som norsk er med bymaalene som utgangspunkt. B. raader over «Overlærer Knud Knudsens stiftelse til fremme av det dansk-norske maalstræv», hvis renteavkastning er ca. 1 200 kr. om aaret. Desuten har laget i de sidste aarene hat statstilskud. Foruten en række smaaskrifter (bl. dem Moltke Moe's betydningsfulde indlæg i retskrivningssaken) utgir B. siden 1909 tidsskriftet «Maal og Minne», hvis redaktør professor Magnus Olsen hele tiden har været. Foruten at arbeide direkte i den av lovene foreskrevne retning, har tidsskriftet ogsaa behandlet ældre norsk aandsliv, særlig folkloristiske emner. Laget har endvidere sat igang forarbeider til en stor, litterær norsk ordbok.

Byneset, herred i Sør-Trondelag fylke (Søndre Trondhjems amt), 78 km.² med 1 718 indb.; 22 pr. km.²; svarer til B. prestegjeld og sogn. Herredet, som ligger vest og sydvest for Trondhjem, bestaar av den vestlige del av halvøen mellem Trondhjemsfjorden (Flakfjorden) og Gulosen. Den vestlige del av herredet bestaar av en forholdsvis flat, tildels myrlændt Røstadmyren, av smaabækker gjennemfuret terrasse ca. 100 m. o. h., som i veldyrkede bakker skraaner mot kysten; den østlige del er et sterkt kupert, skogdækket aasparti med høider op til 564 m. Graakallen paa grænsen mot Trondhjems bymark er 556 m.). Av arealet er 18.8 km.² aker og eng, 20 km.² skog, 39.2 km.² utmark m. m. (ferskvand ialt 0.4 km.²). Jordbunden er grund og skogen litet veksterlig. Jordbruk melkeproduktion er den vigtigste næringsvei. Der findes flere meierier; desuten nogen sag og mølebruk. B. sparebank oprettet 1865. Antagen indtægt 1918 684 665 kr., formue 4 060 800 kr.

Byng *[bin]*. 1. George B., viscount Torrington (1663—1733), eng. admiral, deltok som kontreadmiral i

Gibraltars erobring, blev 1707 admiral og chef for eskadren i Nordsjøen, hvor han slog franskmændene ved Firth. 1717—21 chef for middelhavsflaaten, vandt en stor seier over spanierne ved Kap Passaro; til belønning baron av Southill og viscount av Torrington. Fra 1725 til sin død første admiralitetslord. — 2. John B. (1704—57), eng. admiral, søn av forann., blev 1755 chef for en flaate som skulde undsætte Minorca. Da han efter en uheldig kamp med den franske flaate opgav at naa Minorca, blev han ved hjemkomsten stillet for krigsret og skutt.

Byng *[bin]*. Sir Julian Hedworth George (1862—), eng. feltherre, blev major 1898, deltok i Boerkrigen og blev oberst 1901. 1912—14 var han i Ægypten og blev ved Verdenskrigens utbrud chef for 3dje kavaleridivision, mai—aug. 1915 for kavalerikorpset. Aug. 1915—febr. 1916 var han chef for 12te korps paa Gallipoli, febr.—april 1916 for 17de korps, endelig kom han i spidsen for den canadiske hær i Nordfrankrike, som særlig utmerket sig ved Tiepval og Vimy-høiderne samt ved Cambrai i nov. 1917. 1918 førte han 3dje armé, som stod mellem Gavrelle og Gouzeaucourt vest for Cambrai, da de tyske angrep brøt løs. 27—28 sept. seiret han over Below og Marwitz ved Cambrai og erobret denne by og St. Quentin. Adlet 1919 som baron B. of Vimy.

Byplan. De nu gjældende bygningslove kræver at der for hver by og for alle de steder paa landets grund hvor bygningsloven er gjort gjældende, skal utarbeides en reguleringsplan. Reguleringsplanen utarbeides av reguleringskommissionen, vedtages av kommunestyret (i bygningskommuner av bygningsrepræsentantskapet) og approberes av Kongen. Bygningslovene bestemmer at gaterne skal anlægges med tilborlig hensyn til tralikkens, ildsikkerhetens og sundhetens fordringer, samt at der paa passende steder skal anlægges offentlige pladser. Der er fastsat et maksimumsareal for kvartalerne og en mindste bredde for gaterne, som skal være «saa vidt mulig rette» og «aapne i begge ender». Ved siden herav er der aapnet adgang til at fastsætte saakaldte tilbaketrukne byggelinjer (saaledes at der blir en forhave mellem gaten og huset) og til at regulere villastrøk. Visse anlæg av industriel art maa kun anlægges paa steder hvor vedkommende myndigheter tillater det. I henhold til disse bestemmelser er reguleringsplaner utarbeidet for de fleste av landets byer og de steder paa landets grund hvor bygningsloven er gjort gjældende. De ældre reguleringsplaner lider ofte av den feil at der ikke er tat tilstrækkelig hensyn til terrænget, saaledes at gaterne faar uheldige stigningsforhold, paa samme tid som terrængets naturlige betingelser for en praktisk, vakker og harmonisk bebyggelse ikke er utnyttet. I bygningslovkomitéens utkast til ny bygningslov (se Bygningslovgivning) kræves at der for ethvert sted hvor loven gjælder, inden en viss frist skal utarbeides en b. for ethvert sted hvor loven er gjort gjældende. B. skal omfatte et saa stort omraade at den antages tilstrækkelig for stedets utvikling i 20 aar. Den skal optages til revision hvert 10de aar. Ved b. skal der træffes bestemmelse om gaters og offentlige pladsers beliggenhet, bredde og høideforhold samt i tilfælde det for kaier og kanaler avholdte omraade, bebyggelsens karakter (aapen eller sluttet), byggelinjer, bygningernes avstand fra nabogrænse, og i hvilken utstrækning den indre del av kvartalerne skal kunne bebygges, bygningshøiden for de forskjellige strøk, bygningsgrupper eller enkelte bygninger, om og i tilfælde i hvilke strøk træbebyggelse kan finde

Moderne engelsk byplan. Husene gruppert omkring aapne pladser.

sted, strøk for industrielle bedrifter samt plads for anlæg som kan volde ulemper (som f. eks. renovationsanlæg, slagtehuse, gasverk), og kloakanlæg (hovedledninger). B. skal ledsages av tegninger som viser hvorledes bebyggelsen er tænkt utformet. Disse tegninger er dog ikke bindende; de er kun projekter som viser hvorledes forholdet kan løses. — Ved planens utarbeidelse skal haves for øie den paaregnelige færdsel, ildsikkerhetens og sundhetens krav, at der opnaaes tilfredsstillende kloakavløp, stedets eller strøkets beliggenhet og utvikling og det til forholdene svarende behov for bebolsesrum. Bebyggelsen skal anordnes paa en arkitektonisk tiltalende maate og saaledes at den nye og den gamle bebyggelse kommer i harmoni med hinanden.

Ældre rektangulær byplan. (Det gamle Kristiansand.)

Byraa (av fr. *bureau [byrå']*), kontor, særlig et offentlig kontor. Paa fransk ogsaa: skrivepult, skrivebord.

Byraachef betegner i Norge chefen for hvert av de kontorer hvori regjeringsdepartementerne er delt. Han leder kontorets forretninger og behandler som regel i anden haand alle kontorets saker som av ham forelægges for avdelingschefen (ekspeditionschef), jfr. reglem. 4 febr. 1905 § 13. B. er embedsmand, men kan avskediges uten foregaaende dom (grundl. § 22).

Byraakrati (av fr. *bureau*, skrivepult, kontor, og græ. *kratein*, at herske), embedskontorstyre, embedsvælde. Utvikles især hvor en sterkt centralisert, suverænt regjerende herskermagt utøver sin almene og lokale administration og jurisdiktion gjennem herfor

særskilt organiserte embeder og institutioner, ofte indrettet som kollegier og i regelen overlatt til særskilt utdannede, fast- eller sportellonnede personer, som tillike av suverænen overdrages en begrænset del av avgjørelsesmyndigheten, navnlig i mere kurante saker. Den herav betingede samfundstype fremtraadte allerede utpræget i visse av oldtidens storstater, ikke mindst i det romerske keiserrike, men har i nyere tider især kunnet utfolde sig i Kina og de europæiske enevoldsstater (Rusland, Tyskland, Frankrike, Danmark-Norge o. s. v.), hvor den i væsentlig grad har formaadd at holde sig ogsaa efter indførelsen av konstitutionelle forfatninger. Den staar derimot i skarp motsætning til det engelsk(-amerikanske) «selfgovernment», hvis eiendommelighet netop ligger deri at statsmagten til utførelsen av sine funktioner mest mulig betjener sig av ansete, ulonnede samfundsmedlemmer og korporationer (saaledes for jurisdiktionens vedk. av jury o. s. v.; jfr. herom især R. Gneists verker over engelsk statsskik). Norges politiske historie i det 19 aarh. bestaar i stor utstrækning i en overgang fra det byraakratiske system til selvstyresystemet. B., hvis hovedstyrke er ordenssans, fasthet og regelmæssighet i styrelsen samt en navnlig i formel henseende vel utviklet lovgivning og retshaandhævelse, medfører paa den anden side overhaandtagende skriftlighet, langsomhet og stivbenet rutinemæssighet i alle avgjørelser og utarter desuten under iøvrig uheldige samfundsvilkaar let til smaalig regjereri, partiskhet, bestikkelighet og hovmodig likegladhet likeoverfor stillingens pligter.

Byret. Mens underretten i alm. beklædes av en enkeltdommer (sorenskriver, byfoged), er den i Kristiania, Bergen, Trondhjem og Stavanger organisert som en kollegial ret (b.), som foruten justitiarius bestaar av henholdsvis 15, 4, 3 og 3 faste assessorer (1920). Retsskriverforretningerne er tillagt særskilte tjenestemænd. Fra b. sker paaanke direkte til Høiesteret.

Byre'tte er et apparat som særlig finder anvendelse i titreranalysen (s. d.) til nøiagtig at avmaale rumfanget av de væskemængder som tilsættes under analysens gang.

Bürger, Gottfried August (1747—94), t. digter, begyndte først at studere teologi, men kastet sig derpaa over litterære studier og sluttet sig en tid til den digterkreds som med Voss som midtpunkt levet i Göttingen. Hans private liv var uregelmæssig og oprevet. Sin tjeneste som retsembedsmand i Altengleichen utførte han med saa stor likegyldighet at han maatte ta avsked, og hans huslige liv var meget ulykkelig, idet han levet under tak med to søstre, hvorav den ene var hans hustru, mens han elsket den anden. Efter hustruens død bosatte han sig i Göttingen og egtet søsteren, men denne døde straks efter. Et tredje egteskap med Elise Hahn, som senere optraadte som digterinde og skuespillerinde, blev ogsaa meget ulykkelig. En opmuntring fik B., da universitetet i Göttingen i 1789 utnævnte ham til overordentlig professor, en stilling som dog ikke var lønnet. Under alt dette utfoldet B. en betydelig virksomhet som digter. Hans lyriske digte utmerker sig ved stor varme og inderlighet, men navnlig naadde han høit i sine episke digte i folketone. Under indflydelse av den engelske forfatter Percys balladesamling, Herders og Goethes skrifter skrev han bl. a. den berømte ballade «Lenore» (1774).

Byrgi (el. Bürgi), Joost (1552—1632), schweizisk matematiker, forfærdiget pendelure og astronomiske instrumenter. Opfandt selvstændig logaritmerne og beregnet en tabel derover (se Napier).

Byrkelange, se Blaalange.

Byron *[bai'rən].* George Noel Gordon, lord (1788—1824), eng. digter, arvet i 1798 efter sin grandonkel peersværdigheten og Newstead Abbey i Nothinghamshire i England. Fra 1801—05 gik han paa den bekjendte skole i Harrow og levet derpaa et par aar i Cambridge mere optat av idræt og fornøielser end av studier. Han var en ualmindelig vakker ung mand med et straalende blik og en jernsterk konstitution, tiltrods for at han var noget halt, ædelmodig og god, men lidenskabelig, hensynslos, ødsel og forfængelig; overalt hvor han kom, øvet hans personlighet en vidunderlig magt paa venner og paa fiender, og hans eventyrlige liv ikke mindre end den lyriske kraft og skjønhet i hans digtning har gjort ham til en av aarh.s interessanteste skikkelser. Allerede i Cambridge gjorde B. sine første poetiske forsøk, men det var først efter hans første store reise hans digtergenius brøt igjennem. Fra 1809—11 besøkte han Spanien, Malta, Grækenland, Albanien, Konstantinopel og Lilleasien. Disse reiser med sine nye og sterke indtryk, sine eventyrlige oplevelser, sine elskovshistorier gav hans fantasi en rigdom av forestillinger, oplevelser og stemninger, som fandt uttryk i hans første store digt «Childe Harold's pilgrimage» (1812) et lyrisk-episk digt med digteren selv som midtfigur, fuldt av glødende lyrik, av melankoli, av spot, av oprør mot de konventionelle engelske samfundsidéer, den samme aand som gaar igjen i al B.s senere digtning. «Childe Harold» gjorde B. til londonerselskapets løve. «Jeg vaaknet en morgen og fandt mig berømt,» skrev han. Han kastet sig med lidenskap ind i selskapslivets hvirvel, men samtidig utfoldet han en overordentlig digterisk produktion. En række romantiske fortællinger med pragtfulde skildringer fra Middelhavslandene fulgte slag i slag, av hvilke de mest kjendte er «The giaour», «The bride of Abydos», «The corsair», «Lara», «The siege of Corinth». I 1815 egtet B. Miss Milbanke. Dette egteskap blev meget ulykkelig. De stemte ikke sammen. Efter at ha født ham en datter forlot hans hustru ham, og de blev senere skilt. Den almindelige opinion gav B. skylden for bruddet; han gav næring til uviljen ved sit hensynsløse liv, som ødela hans formue og hans borgerlige anseelse. Tilsidst besluttet han igjen at forlate England. I 1816 reiste han over Brüssel op Rhinen til Schweiz og slog sig derpaa ned i Genf. Her mødte han digteren Shelley, som ogsaa var landflygtig. Siden reiste han til Italien, hvor han særlig opholdt sig i Venedig, og hvor han kastet sig ind i et vildt nydelsesliv. Indtrykkene fra denne anden reise danner emnet for tredje og fjerde sang i «Childe Harold», hvor B.s poesi ved siden av sin farverigdom og følelsesfuldhet har faat en dybde og kraft som ingensinde før. Under indflydelse av sine reiser i Sehweiz skrev han ogsaa den romantiske fortælling «The prisoner of Chillon» og det dramatiske digt «Manfred», som ved sin mystisk-filosofiske aand minder om Goethes «Faust». I Venedig skrev han det satiriske digt «Beppo», «Mazeppa» og begyndte paa den store samfundssatire «Don Juan». Under indflydelse av grevinde Theresa Guiccioli, i hvis selskap han levet i Ravenna, blev B. trukket ind i de italienske

G. N. G. Byron.

karbonariers arbeide paa at frigjøre Italien fra det østerrikske herredømme. Han maatte som en følge herav flygte til Genua. I Ravenna skrev han det dramatiske digt «Kain», i hvilket han gav uttryk for sine religiøse idéer, dramaerne «Marino Faliero» og «Sardanapal» samt «The vision of judgment», en bitende travesti av den engelske digter Southeys sorgedigt over Georg III. I Genua endte han «Don Juan», det fuldeste uttryk for hans sammensatte personlighets liv, digtet uten bestemt plan, snart med Grækenland, snart med Rusland, snart med England som bakgrund, fuldt av herlig lyrik, av bitende spot over tidens politiske og religiøse fænomener, over russisk lastefuldhet og engelsk hykleri, av glodende natur- og frihetskjærlighet og kynisk menneskeforagt. Dette digt henledet det frisindede Europas opmerksomhet paa den geniale og frygtløse digter. Han blev den naturlige fører for deres bestræbelser. Grækenland førte just sin seige frihetskrig mot tyrkerne. B., som længtet efter handling og bedrifter, begav sig i 1823 efter opfordring av Londons grækervenner til Missolonghi, hvor han hilsedes som landets frelser. Han utfoldet her en rastløs virksomhet og en stor klokskap i ordningen av forsvaret. Men midt under sit arbeide blev han febersyk og døde. Den græske regjering paabod landesorg over ham og lot hans hjerte opbevare i Grækenland, mens hans legeme blev bisat i landsbykirken Hucknall nær Newstead Abbey, da geistligheten ikke vilde indromme ham plads i Westminsterabbediet, hvor saa mange av Englands store mænd hviler. «Udv. dramatiske digte og fortællinger» overs. av E. Lembeke (2 bd. 1873—76), «Childe Harold» er overs. av Ad. Hansen (1880), «Don Juan» av Draehmann (Kbh. 1891—1902, 2 bd.). [Litt.: Biografier av Moore, Jeaffreson, Niehol, Elze (ogsaa i dansk overs.) og Weddigen. Se ogsaa G. Brandes, «Naturalismen i England».]

Byron *[baⁱ'rən]*, Henry James (1834—84), eng. skuespiller og forfatter av omkring 150 fareer og komedier, av hvilke flere som «Fra Diavølo» (1858), «Cyrill's sueees» (1868) og «Our boys» (1876) gjorde stor lykke.

Byron *[baⁱ'rən]*, John (1723—86), eng. admiral, foretok 1764—66 en verdensomseiling, under hvilken han bl. a. tok Falklandsoerne i besiddelse. Hans reiser gav stødet til Cooks berømte opdagelsesreiser.

Byrso'nima crassifōlia, en liten amerikansk busk av malpighiaceernes familie med gule, kirsebærstore frugter av litt syrlig smak. Disse benyttes i stor mængde i Mexico og nydes raa eller benyttes paa forskjellig vis i husholdningen.

Byskriver er i Norge den embedsmand som utforer retsskriverforretningerne ved byernes underretter, d.v.s. utforer det ved retten forefaldende skriveri og bestyrer pante- og tinglæsningsvæsenet. Som regel er b.s forretninger tillagt byfogden (s. d.). I Kristiansand og Trondhjem er de dog tillagt særskilte b., mens de i Kristiania og Bergen er delt mellem en justissekretær og i Bergen én, i Kristiania to b., hvorav b. er overdraget pante- og tinglæsningsvæsenet. Denne del av b.s forretninger utføres i Haugesund av skifteforvalteren.

Bysse el. kabysse, sjouttr., komfyr i kjøkkenet ombord; ogsaa om kjøkkenet selv.

By'ssus, en bundt sterke silke- el. hornagtige traader, som hos en række muslinger (f. eks. blaaskjællet) utskilles fra den ved grunden av foten liggende b.-kjertel. B. tjener hos de fleste til at forankre dyrene for kortere eller længere tid til stener o. l. Enkelte tyndskallede muslinger opbygger ved hjælp av b. samt forskjellige smaadele som stener o. s. v. hylstre, hvori de kan trække sig tilbake.

Byste, se Buste.

Byström, Johan Niklas (1783—1848), sv. billedhugger. Studerte ved Stockholms akademi og fra 1810 i Rom, hvor han opholdt sig mere end i Sverige. Hans kunst tilhører den antikiserende retning. Han arbeidet mere efter antikken end efter naturen. Hans verker har en abstrakt formskjønhet og en ydre, dekorativ virkning. Han er bedre i gjengivelsen av kvindelig ynde og barnslig skjelmeri end av mandlig karakter. Av hans verker skal nævnes: «Juno med Herkulesbarnet» (Stockholms slot), «Oskulden» (Nationalmuseet), Bellmans byste paa Djurgården, alterdekoration med «Tron, Hoppet og Kärleken» i Linköpings domkirke.

Bysælger, en slags agent (s. d.) som arbeider paa samme sted hvor det repræsenterte firma befinder sig.

Byting er i Norge navnet paa de retsmøter som i byerne holdes av den alm. underret, se Byfogd, Byret.

Bytte (i socialøkonomien). Saasnart produktionen begynder at ta sigte paa omsætning, opstaar b., først som utveksling av vare mot vare, senere av vare mot penger. B. fremgaar av arbeidets deling og er handelens mor, næringslivets grundlag. B.-økonomien er resultatet av en forholdsvis fremskreden kulturutvikling; det primitive menneske kan ikke tænke sig at frembringe for andre, for markedet. Al handel skjuler et b., men den oprindelige vurdering av gjenstand mot gjenstand blir stedse mindre haandgripelig, indtil den egentlig til grund liggende økonomiske proces er saa at si forflygtiget for den umiddelbare iagttagelse i det moderne internationale omsætningsliv, hvor varerne byttes mot fordringsrepræsentativer (veksler, anvisninger, cheeks), som avregnes gjennem banker og clearing-virksomhet. B. av fast gods kaldes makeskifte (s. d.).

Bytting (d. skifting, t. *Wechselbalg)* kaldes i den nordiske folketro et underjordisk væsen i barneskikkelse som de underjordiske antages at lægge istedenfor det nyfødte menneskebarn de har bortsnappet. En b. troedes at være styg, vantreven, graadig og dum. Vanskapte eller idiotiske barn blev gjerne anset for b. For at hindre forbytning satte man et kors paa vuggen eller la staal i den. Var et barn blit forbyttet, kunde man faa de underjordiske til at bringe det rette tilbake ved at plage og true b. paa forskjellig vis (f. eks. rise den paa sopledyngen hver torsdagskveld) eller ved at narre den til at tale eller le. Historier om b. findes bl. a. st. i Asbjørnsens «En signekjærring» i «Norske huldreeventyr».

Byzantini'sme. 1. Det prineip at staten er kirkens beskytter og herre baade i administrativ henseende og i dogmatiske trosspørsmaal (se Cæsareopapisme). — 2. Byzantinsk væsen, sedelig fordærvelse, fremkaldt ved overdreven luksus, især indviklet ceremonivæsen og uværdig krypen og smigren for fyrstelige personer.

Byzantinske mynter er pengestykker av bronse, guld eller sølv, som prægedes i det østromerske rike og spænder over tiden fra keiser Areadius til rikets undergang ved tyrkernes erobring av Konstantinopel (395—1453). Under betegnelsen indbefattes ogsaa de under det Latinske Keiserdomme (1204—61) prægede mynter. Mest utgik de fra Konstantinopel (Byzants), ofte ogsaa fra de større provinsbyer, som Antiochia og Alexandria, efter det vestromerske rikes undergang ogsaa fra Rom og i de tider da det byzantinske keiserdømme skaffet sig store utvidelser, fra byer som Kartago, Ravenna og Mediolanum (Milano). Mynterne naadde ved handel viden om, selv til Norden.

Byzantīnske Rike (østromerske rike, græske keiserdømme), dannedes 395 e. Kr., da Theodosius den store delte det Romerske Rike mellem sine to sønner, Arcadius og Honorius. Den ældste, Areadius (395—408), fik alle asiatiske provinser, Ægypten og Kyrenaika, størstedelen

av Illyrien, Daeien, Mosien, Thrakien, Makedonien og Achaia. Han lot sig helt lede først av sine formyndere, senere av sin rænkefulde hustru Eudoxia. Under hans søn Theodosius II (408—50) styrte dennes udygtige søster Pulcheria, som efter brorens død blev keiserinde og egtet den gamle senator Marcianus (450—57), som med held hindret Attilas angrep. I den følgende tid blev slaver og bulgarer rikets værste fiender, og Anastasios I (491—518) bygget en mur fra Propontis til Sortehavet for at dække Konstantinopel mot deres plyndringstog. Krigen mot romernes gamle fiender perserne begynder nu igjen og fortsættes stadig av Justinus I (518—27) og hans brorsøn Justinian I (527—65), som bragte riket en ny glansperiode. Han gjennemførte enevældet og den strenge ortodoksi og lot utarbeide «Corpus juris civilis» under ledelse av juristen Tribonian. Nordgrænsen blev dækket av en række fæstninger, Vandalerriket blev tilintetgjort av Belisar 533—34. Italien erobredes 553 og en kyststrækning av Spanien. Kampen mot perserne avsluttedes ved en fred 562, som kjøptes mot en aarlig tribut. Under Justinians efterfølgere gik det sterkt tilbake igjen. Langobarderne erobret det meste av Italien 568, slaverne gjorde hyppige indfald, og perserne erobret baade Mesopotamien og Syrien; men den kraftige Heraklios (610—41) drev igjen avarer og slaver tilbake og gik 622 mot perserne, som ved freden 628 maatte tilbakegi alle erobringer. Til gjengjæld erobret araberne Syrien 633—40, Ægypten 639—42, Tripolis 668 og Kartago 698. Efter Heraklios' død syntes riket i fuld opløsning, svækket av pøbelopror og soldateropstande. Slaverne oversvømmer Balkanhalvøen, bulgarerne bosætter sig mellem Donau og Balkan, og Konstantin IV Pogonatos (668—85) maa utholde en langvarig beleiring av araberne i Konstantinopel 672—77. — En ny herskerslegt, den *syriske*, bringer igjen det B. R. paa fote. Leo III Isaureren (717—41) avslog en arabisk beleiring av hovedstaden 717—18 og reddet derved Europa fra arabernes indfald; likeledes hævdet han Donaulinjen mot slaverne. Det 8 aarh. fyldes hovedsagelig av billedstriden. 726 forbød Leo den avgudiske billeddyrkelse (s. d.), og der dannet sig to partier, billedtjenere (ikonoduler) og billedstormere (ikonoklaster). Presterne og keiserinderne hørte som regel til de første, mens keiserne søkte at sætte en skranke for prestestandens og munkenes voksende magt. Leos søn Konstantin V (741—75), kaldt Kopronymos (besudleren) paa grund av sin kamp mot billederne, kjæmpet heldig mot araberne og bulgarerne. Efter hans søn Leo IV (775—80) regjerte dennes enke Irene for sønnen Konstantin VI Porfyrogennetos (780—97); hun fik igjen indført billeddyrkelsen paa den anden synode i Nikæa 787, sønnen lot hun blinde og regjerte selv, til hun blev myrdet 802. Efter et par uduelige keisere fulgte den dygtige Leo V Armenieren (813—20), som tvang bulgarerne til en ydmygende fred 817 og ophævet beslutningen i Nikæa, hvorfor prestestanden lot ham rydde av veien. Under de næste keisere tok saracenerne Kreta, hvorfra de foretok talrike plyndringstog, og de erobret likeledes Sicilien 827. Derefter blev billedstriden bragt til ende under Michael III (842—67) av hans mor Theodora, idet en synode i Konstantinopel fordømte ikonoklasterne 842. Samtidig gik det imidlertid sterkt tilbake med det B. R.s ydre magt: araberne erobrer en stor del av Lilleasien, Bulgarriket utvider sig stadig, og russerne begynder ogsaa at angripe Konstantinopel fra sjøsiden 865. — Det nye, *makedoniske*, dynastis første hersker, Basilius I (867—86) regjerte kraftig og forstod at avverge barbarernes mange angrep, men hans efterfølger Leo VI Filosofen (866—911) og den lærde historiker Konstantin VII Porfyrogennetos (912—59) overlot styret til andre, og alene kalifatets samtidige oplosning og bulgarernes omvendelse hindret rikets undergang. Derpaa fulgte flere dygtige soldaterkeisere, som igjen utvidet rikets magtomraade. Nikeforos II Fokas (963—69) gjenvandt Kreta og slog araberne i Lilleasien, Johannes Tzimisces (969—76) erobret Østbulgarien 971, og makedonieren Basilius II (976—1025) hævdet endnu engang rikets gamle grænse Donau efter at ha erobret det vestbulgariske rike (1018), som saa hørte til det B. R. indtil 1186. Under hans brordatter Zoe (1028—54) indtræder en kortere forfaldsperiode; i hendes tjeneste stod Harald Haardraade som anfører for den nordiske livgarde (væringerne). — Hæren indsatte derpaa den dygtige feltherre Isaak I Komnenos (1056—59), med hvem en ny slegt, Komnenerne, besteg tronen. Hans fasthet bragte orden i de forvirrede forhold, men de følgende keisere formaadde ikke at klare de ydre vanskeligheter. Robert Guiscard bemægtiget sig 1071 alle de græske besiddelser i Syditalien, og Romanos IV (1068—71) blir slaat og fanget 1071 ved Manzikert av seldjukfyrsten Alp Arslan, som derefter erobrer hele Lilleasien. Først den næste Komnen, Isaaks brorsøn Alexios I (1081—1118), en klok og energisk hersker, trænger fienderne tilbake. Han avverget et normannisk angrep paa Balkanhalvøen, og under det første korstog (1096—99) utnyttet han efter bedste evne korsfarernes indre splid. Hans søn Johannes II (1118—43) og sonneson Manuel I (1143—80) var dygtige krigere, som gjenerobret det meste av Lilleasien og med held tilbakeslog slavernes angrep. Men efter Manuels død indtræder den vildeste forvirring med blodige paladsrevolutioner og grusomme mord. Isaak II Angelos (1185—95) blir blindet og avsat av sin bror Alexios III (1195—1203), men hans søn Alexios bevæger venetianerne og de franske riddere til at rette det fjerde korstog mot Konstantinopel. Alexios IV blev keiser, men avsattes ved en folkeopstand, hvorefter korsfarerne stormet og plyndret det hittil uovervindelige Konstantinopel. At det B. R. i saa mange hundrede aar motstod talrike beleiringer av arabere og slaver, skyldtes i første række Konstantinopels udmerkede beliggenhet og sterke fæstningsanlæg, men dernæst ogsaa dets velunderrettede diplomati og snedige statskunst, den gjennemførte centralisation, det fornuftige embeds- og finansstyre og den talrike velovede hær. — Efter Konstantinopels erobring deltes det B. R. mellem venetianerne, som fik $^3/_8$, og de franske riddere, som oprettet det Latinske Keiserdomme (s. d.) og valgte grev Balduin av Flandern til keiser. I Lilleasien opstod keiserdømmer i Trapezunt under Alexios Komnenos og i Nikæa under Theodor Laskaris. En efterfølger av denne sidste, Michael VIII Palæologos (1261—82), erobret 1261 i forbund med genueserne Konstantinopel og gjenoprettet det B. R. Dets magt var dog yderst ringe; franske lensfyrster holdt sig uavhængige, især i Grækenland; bulgarer og serber angrep nordfra og osmanerne østfra. De uduelige Palæologer var ikke disse farer voksne, men kjæmpet indbyrdes og med idelig opdukkende tronprætendenter. I begyndelsen av 14 aarh. tok osmanerne alle besiddelser i Lilleasien, 1354 besatte de Gallipoli, 1361 Adrianopel, og underkastet sig Serbien og Bulgarien. Manuel II (1391—1425) beleiredes i flere aar i Konstantinopel, hans eneste faktiske besiddelse, og bad forgjæves Europa om hjælp; kun Timur Lenks seier over sultan Bajesid ved Angora (1402) forhalet det B. R.s dødskamp. Manuels søn, Johannes VIII (1425—48), søkte forgjæves hjælp fra vesten, og under dennes bror, Konstantin XI Palæologos, erobret sultan Muhammed II Konstantinopel 29 mai 1453 efter et heltemodig forsvar, hvori keiseren selv faldt. [Litt.: Gibbon, «Decline and fall of the

Roman Empire» (ny utg. 1903); Finlay, «Hist. of the Byzantine and Greek Empires» (2 bd. 1853—54); G. F. Hertzberg, «Gesch. der Byzantiner und des Osmannischen Reiches» (1883 i Onckens «Allgem. Gesch.»).]

Byzantinsk kunst. Efterat Konstantin den store hadde gjort Byzants til Romerrikets hovedstad (330) og endnu mere efter rikets deling (395), blev Byzants midtpunktet for en egen kultur og kunst, hvori kristelige og romerske elementer var blandet med hellenistiske og orientalske. Den orientalske indflydelse gjorde sig gjældende fra Alexandria, Syrien, Lilleasien og især fra det Sassanidiske Rike. Allerede i det 5 og 6 aarh. hadde den b. k. sit særpræg: under Justinian (527—65) naadde den sin første blomstring. Efterat islamiternes spot over de kristne gudebilleder hadde fort til billedstormene (726—842; se Billeddyrkelse), indtraadte et forfald. Under det makedoniske dynasti (867—1057) fulgte den b. k.s renæssanse. Byzants var paa den tid verdens rikeste og mægtigste by, hvis kostelige silkestoffer og guldsmedarbeider eksportertes verden over. Under Komnenernes dynasti (1143—85) fulgte endelig en efterblomstring, da den b. k. forbenedes, men bibeholdt sin tekniske overlegenhet. Ved korstogene og Konstantinopels erobring (1204) var det denne sene b. k. som fik europæisk indllydelse, og som derfor i efterverdenens oine blev staaende som typisk, hvad der har fort til en undervurdering av den b. k. — Ved den sterke paavirkning fra Orienten blev det væsentlig i bygningskunst og dekorativ kunst (ikke i skulptur og maleri) at den fik sin styrke. I kirkebygningerne benyttedes i den ældste tid endnu delvis den romerske basilikatype med enkelte variationer. Den fortrængtes dog efterhaanden av centralanlæg med kupler. Utviklingen av kuppelbygningen er den byzantinske arkitekturs største daad. Istedenfor de romerske krydshvælvinger utviklet den fra det 6 aarh. hængekuplen over et kvadratisk grundrids med hængekapper som overganger og mindre kupler over siderummene. Fra det 9 aarh. blir centralbygning med grundrids i form av et græsk kors og med tambur (cylindrisk eller polygonalt mellemled) under kuplen det vanlige. Karakteristisk for søilekapitælernes ornamentik er den spidsbladede acanthus, med dype, skarpe, taggede indsnit: en form som synes opstaat i Ægypten, og som betegner det første skridt henimot ornamenternes geometrisering under orientalsk paavirkning. Denne acanthusform optræder i b. k. allerede paa Theodosius' «Gyldne port» 388—91). Mellem kapitælerne og buerne de bærer, indskytes allerede i den ældste tid de terningformede mellemled med skraa sider («kjæmper»), som likeledes er karakteristiske for b. k. og dens utlopere (f. eks. i Ravenna). Av kirkebygninger i Konstantinopel fra Justinians tid er de vigtigste S. Sergius og S. Bacchus' kirke (527) og Sofiakirken (Hagia Sophia; 532—37), den b. k.s mægtigste verk, bygget av Anthemios fra Tralles og Isodoros fra Milet; noget senere er Irenekirken (8 aarh.), hvis ydre prydelse med vandrette striper av forskjelligfarvet sten senere blev vanlig (rød teglsten vekslende med gullig huggen sten). Fra det makedoniske dynastis tid er Lukas av Stiris' klosterkirke i Fokis (11 aarh.) og klosterkirken i Daphni ved Athen, Nikodemoskirken i Athen (1045), Nea Moni paa Kios (ca. 1050) og den sirlige Hagia Theotokos Guds moders kirke, 9 aarh.) i Konstantinopel. Fra komnenertiden er moskeen Mone tes Choras og Pantokratorkirken i Konstantinopel samt kirkerne paa Athos. Indvendig prydedes kirkernes vægger og kupler med pragtfulde mosaiker paa guldgrund, av stor farvepragt og dekorativ virkning. Den byzantinske mosaikkunst studeres bedst i Ravenna. Den byzantinske malerkunsts vigtigste frembringelser er miniaturbilleder i manuskripter. Den byzantinske skulptur bestaar væsentlig i utskaarne elfenbensrelieffer paa skrin, plater og diptycha. Meget høit stod guldsmedkunsten, hvortil i stor utstrækning som forsiring anvendtes celleemalje (se Emalje), en teknik som sandsynligvis er opfundet i det sassanidiske Persien og i Byzants utvikledes til en høi kunst. De vigtigste bevarede byzantinske guldsmedarbeider er: Pala d'oro (altertavle i guld med 83 emaljebilleder i Markuskirken i Venedig (bestilt i Konstantinopel 976), Konstantin VII Porphyrogennetos' 912—59) relikvieskrin i Limburg an der Lahn og Stefanskronen i Budapest (ca. 1075). Verdensberomte er ogsaa de byzantinske bronsearbeider med nielloagtige forsiringer, ofte anvendt paa kirkedorer (i Amalfi, Gargano, Troja, Altrami, Salerno, og S. Paolo fuori le mura i Rom). Hertil maa føies de pragtfulde guldindvirkede byzantinske silkestoffer. — Den b. k. har særlig hat stor indflydelse i Rusland og græsk-katolske lande i det hele. Dens indflydelse i vesten har været bestridt væsentlig av romersk-katolske forfattere (f. eks. F. X. Kraus) og overdrevet av andre; særlig har den paavirket vesterlandsk kunst i Ravenna, Nedreitalien, paa Sicilien, i Venedig og i Sydfrankrike over Marseille. De nyeste betydeligere forfattere, som har behandlet «det byzantinske spørsmaal», fremhæver at den b. k. har bevaret den græske kunst traditioner og er sterkt præget av orientalsk paavirkning (se pl. Byzantinsk kunst næste side).

Byzantinsk litteratur kaldes den græske litteratur i middelalderen 330—1453 (ɔ: fra Konstantin den store til Konstantinopels fald). I sine forutsætninger hviler den b. l. paa antikken, den gr.-rom. kultur i keisertiden, men har i sin videre utvikling mottat sterke paavirkninger fra kristendommen og den orientalske kultur. Fra antikken arvedes en rent formel dannelse og det litterære fællessprog fra den hellenistiske tid (det saakaldte «koinè»), men ved siden av dette i sine bestemte former stivnede litteratursprog utviklet folkesproget sig ad sine egne veier og skapte en ikke ringe folkelig litteratur. Det imponerende ved den b. l. er dens uhyre rikholdighet; den er beskyldt for at være uoriginal og værdiløs; men efter de nyeste forskninger er dette i llere henseender uretfærdig. Dens fortjeneste er at ha baaret den hellenske litteratur og litterære dannelse gjennem middelalderens barbari og derefter overgit den til renæssansen. Dens særpræg er dens formalistiske forstandstørhet, dogmestridigheterne og det orientalske anstrøk. — Det græske folks historiske sans har altid været høit utviklet; vi træffer derfor ogsaa en sammenhængende byzantinsk historieskrivning like fra Konstantin til rikets undergang. De betydeligste forfattere er: i 5 aarh. Zósimos, som skrev i hedensk aand; i 6 aarh. Prokopios (s. d.) og Agathias; i 7 aarh. Theophylaktos Simokáttes; i 10 aarh. Konstantin VII Porfyrogennetos (s. d.); i 11 aarh. Niképhoros Bryennios, hans hustru Anna Komnena (s. d.) og Michaél Pséllos, som skrev tidens historie 976—1077; i 12 aarh. Zonaras og Kinnamos; i 13 aarh. Niketas Akominátos, som beretter om det 4 korstog. Memoireverker skrives av Dukas og Johannes Cantacuzenos (i 14 aarh.), som selv hadde deltat i begivenheterne. De fleste historieskrivere er utgit i «Corpus scriptorum historiæ Byzantinæ», 50 bd. 1829—97. Foruten denne historieskrivning efter klassiske forbilleder (Herodot og Thukydides) findes ogsaa folkelige krønikeforfattere som Theophanes, hvis kroniker skrives paa folkesproget og begynder med verdens skabelse. — I overgangstiden 4—5 aarh., hvor den b. l. omformedes til kristelig livssyn, dominerer de store kirkefædre: Athanasios, Eusebios, Basileios, Gregorios fra Nazianz og den veltalende Johannes Chrysóstomos

Trykt juli 1920.

Fra S. Apollinare Nuovo, Ravenna. 6 aarh.

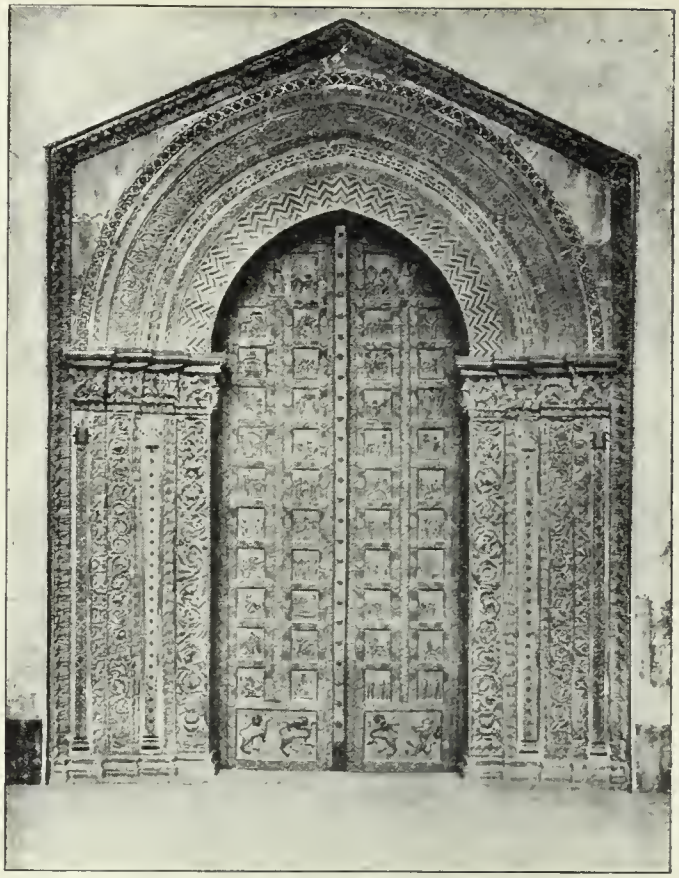

Port fra katedralen i Monreale; omkr. 1186.

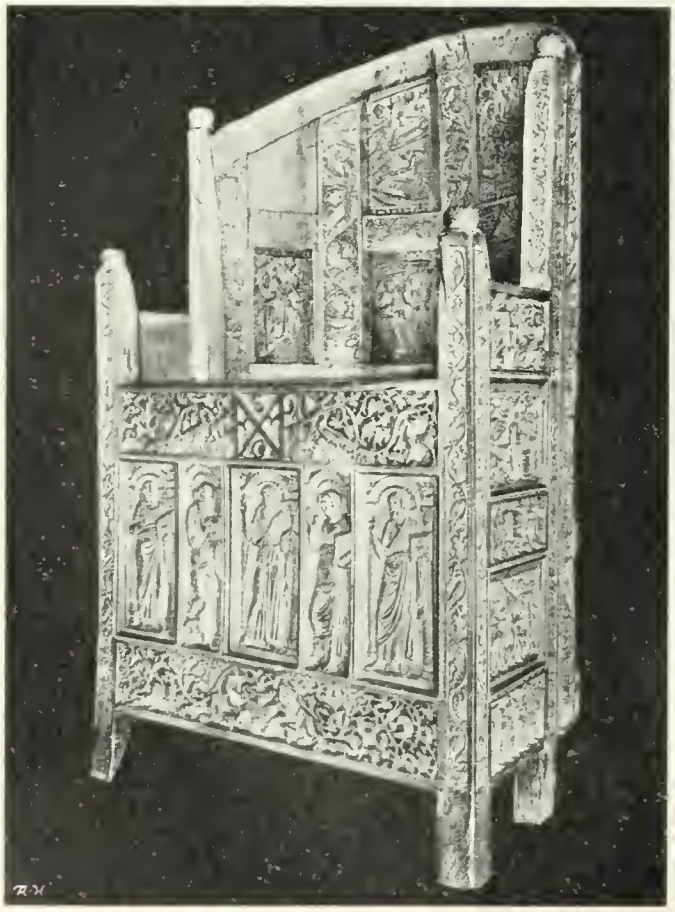

Erkebiskopstol; omkr. 500.

Keiserinde Theodora frembærer offer. Mosaik i S. Vitale, Ravenna; omkr. 540.

Kapitæl fra Basilica di S. Marco, Venedig.

(ɔ: Guldmund). De følgende aarh.s teologiske litteratur er hovedsagelig spidsfindige dogmestridigheter med et utal av stridsskrifter. Johannes fra Damaskus' (8 aarh.) dogmatik «Erkjendelseskilden» er endnu den gr. teologis hovedverk. Desuten forfattedes en mængde bibelkommentarer og prækener, samt paa folkesproget en del munkehistorier og helgenlegender (f. eks. «Barlaam og Josafat»), datidens romanlitteratur. — Indenfor aandsvidenskaperne studertes alt mulig: filosofi, grammatik og retorik; men selvstændigheten blev aldrig stor, det meste var ekseerptsamlinger, ordboker og store encyklopædier som Suidas' leksikon. Av de betydeligste polyhistorer kan nævnes Fotios (9 aarh.), hvis «Myriobiblon» indeholdt utdrag av 280 skrifter; Michaél Pséllos (1018—78), en humanistisk renæssanseskikkelse, begeistret for Homer og Platon, forløperen for den humanistiske retning i 13—15 aarh., under hvis paavirkning den vesteuropæiske renæssanse fremkom. Repræsentanter for denne retning er Nikephóros Gregorás (i 14 aarh.) med en kolossal omfattende viden og filosofen Gemistós Plethon (i 15 aarh.). — Mens den verdslige digtning med dens masser av epigrammer (Theodóros Pródromos), store versromaner og læredigte mangler enhver originalitet og poetisk evne, skapes der i den kristelige hymnedigtning en original poesi av fremragende skjønhet og kunstfærdighet. Allerede i 6 aarh. er denne kirkepoesi fuldt utviklet av Romanós, blandt hvis formskjønne og storslaaede hymner den mest bekjendte er en julehymne («Dies iræ»). — Av litteraturen paa folkesproget kan nævnes, foruten en mængde kjærlighetssange og eventyr, det store nationale epos om helten Basileios Digénis Akrítas, den byzantinske Cid i kampene mot muhammedanerne i 10 aarh., samt prosafortællingen om filosofen Syntipas (identisk med de syv vise mestre) og «Kalilah og Dimnah», hvilke to sidste begge stammer fra Indien.

Byzantinsk musik, den græsk-katolske kirkes gamle musik, som synes at ha sine rotter i jødisk tradition, samtidig med at den har hat stor indflydelse paa musikkens utvikling i Syd- og Vesteuropa. Først i nyeste tid er studiet av b. m. begyndt, men da det maa bygge paa et vidtloftig haandskriftmateriale, der er spredt i Østens klostre, har det store vanskeligheter at overvinde. De betydeligste forskere er Oskar Fleischer og H. Riemann.

Byza'nts (græ. Byzantion), det gamle navn for det senere Konstantinopel; græ. koloni ved det thrakiske Bosporos, grundet 667 f. Kr. av folk fra Megara, til hvem senere korinthiere sluttet sig. B. utmerket sig ved sin glimrende beliggenhet og sin havn (det «Gyldne Horn»), som skaffet byen rik handel. Dareios Hystaspes' son la den under perserne; den deltok senere i opstanden omkr. 500, men blev igjen erobret av perserne. Pausanias befriet byen 478, og den sluttet sig til Athens sjøforbund. 355 fik B. fuld selvstændighet, stod en kort tid under Alexander den store, men blev saa igjen fri. Romerne behandlet B. med skaansel. Omkr. 200 e. Kr. blev B. ødelagt av Septimius Severus, men blev snart gjenopbygget. En ny glimrende tid begyndte for B., da Konstantin den store 330 e. Kr. gjorde den til rikets hovedstad under navn av Konstantinopel (s. d.).

Bäckaskog, bekjendt landeiendom i Skane, øst for byen Kristianstad. Har en lang historie. 1805 blev her avsluttet en subsidietraktat mellem Sverige og England. Eiendommen blev overtat av Oscar I i 1845 og gik senere over til Karl XV. Fredrik VIII av Danmark overtok den i 1885, men overdrog den i 1900 til kammerherre Stjernswärd.

Bäckström, Per Johan Edvard (1841—86), sv. forfatter og redaktør, skrev vakre elegiske digte, nogen skuespil og var en smakfuld oversætter.

Bädecker (Bædeker), Karl (1801—59), bokhandler i Koblenz, bekjendt som utgiver av reisehaandboker. Han har utgit saadanne over næsten alle lande, paa tysk, engelsk og fransk. Paa grund av sin paalidelighet er de blit de mest ansete av alle lignende bøker og utkommer i stadig nye oplag. Firmaet blev 1872 flyttet til Leipzig.

Bæger, et drikkekar, hvis munding oventil er avskaaret som en cirkel. Denne form for drikkekar har været i bruk fra de ældste tider. B. har altid været en yndet gjenstand for kunstindustrielle arbeider. De fineste overleverte eksempler paa oldtidens malerkunst findes i dekorationerne paa gammelgræske drikkekar. Man malte morke figurer paa rødgul bund eller omvendt. Renæssansen skapte en storartet guldsmedkunst, og særlig yndet den smukt forarbeidede b.

Bæger skaaret i elfenben av Magnus Berg (Rosenborg).

Bæger, b.-blade kaldes de ytterste, grønne blade i blomsten; de kan enten være indbyrdes frie, «fribladet b.», som hos pæon, eller sammenvokset, «sambladet b.» som hos smelle og nellik.

Bægerapparat, se Galvanisk batteri.

Bægerkoraller, en til stjernekorallerne (s. d.) hørende gruppe.

Bægerlav, se Cladonia.

Bægersop, se Peziza.

Bægna, se Begna.

Bækkeblomst, soleihov *(caltha palustris)*, art av soleiefamilien, en paa fugtige steder meget almindelig vaarplante, let kjendelig paa de saftige, glatte og bredt nyreformede blade og de store gule blomster med enkelt blomsterdække. De unge blade kan spises som salat og blomsterknopperne som kapers.

Bækkeblomst.

Bækkekarse *(cardamine amara)*, art av de korsblomstredes familie, slank og glat urt med finnede blade opover stængelen og hvite blomster med fiolette støvknapper; vokser paa fugtige steder. Smaker bittert.

Bækkelaget, jernbanestation ved Smaalensbanen med omliggende villabebyggelse, 1 072 indb. (1900), 4 km. syd for Kristiania, Aker herred, Akershus fylke.

Bækken kaldes i den fysiske geografi en bred, paa alle sider av fjelde omgit fordypning av jordoverflaten. Ligger et b. lavt i forhold til omgivelserne, er det ofte fyldt av en indsjø eller hav (hav-b.). Eksempel paa saadanne er Middelhavet, den Mexikanske Golf og de nordamer. sjøer. Eksempel paa land-b. er det ungarske og det böhmiske b. B. uten avløp indeholder altid

en saltsjø. — B. i geologisk betydning har man, naar lagdelte bergarter helder skaalformig mot samme punkt. Der behøver ikke at være nogen fordypning i overflaten, idet denne kan være utfyldt. De geologiske b. kan fremkomme dels ved en sænkning av forhaandenværende bergarter, dels ved at sedimenter har avsat sig i en fordypning med lagflaterne parallele med dennes overflate. Eksempler er de av tertiære bergarter bestaaende Pariser-b., Londoner-b. og Wiener-b.

Bækken. (Mus.) To messingskiver *(piatti cinelli)*, som alm. forbindes med stortrommen og slaaes mot hinanden.

Bækkenet *(pelvis)*, skelettet i den nederste (kaudale) del av kroppen. En kraftig benring, som forbinder den bevægelige del av hvirvelsøilen med de frie underlemmers skelet og overfører overkroppens vegt paa disse (se Menneskets anatomi, planche I, A og B). B. bestaar av korsbenet (s. d. og Hvirvelsøilen) med halebenet og de to hofteben (s. d.). Det falder i to dele, det store b., som støtter underlivsvæggen baktil og til siderne, og det lille b., som omslutter bækkenkanalen. I denne ligger de indre kjønsorganer, særlig de kvindelige, og det nederste av urinblæren. De to dele er skilt fra hverandre ved grænselinjen, som begynder baktil ved forbjerget (se Hvirvelsøilen) og strækker sig fremover til symfysen. Den danner den hjerteformede bækken-indgang. Kanalens nedre aapning kaldes bækken-utgangen og har uregelmæssig form. Hos mennesket danner et plan gjennem bækkenindgangen en vinkel paa omkr. 60° med horisontalen (bækken-heldningen, noget større hos kvinder end hos mænd. Svarende til bækken-kanalens betydning som fødselsport viser b. en uttalt kjønsforskjel. Det kvindelige b. er lavere og pasilere, men adskillig bredere og rummeligere end det mandlige, forbjerget springer mindre frem, saa bækken-indgangen blir jevnere avrundet, bækken-utgangen er betydelig videre, avstanden mellem de to hofteleddsskaaler større.

Bækkenforsnævring, en formindskelse av det kvindelige bækkens rumforhold, hvorved der optræder vanskelighet ved barnets passage gjennem bækkenet under fødselen, likesom tilstanden ofte gir anledning til uregelmæssigheter ved fosterets leie og stilling. B. kan være likelig fordelt paa bækkenets forskjellige dimensioner eller foraarsaket ved formindskelse av enkelte av disse. Den hyppigste form er det flate, forsnævrede bækken, hvor avstanden fra skambenet til den mest fremstaaende del av bækkenets bakvæg er formindsket. Den almindeligste aarsak til b. er engelsk syke i barnealderen. Undertiden kan der som følge av sygdom i hofteleddet, f. eks. efter den tuberkulose hoftebetændelse, opstaa snæverhet og deformitet av bækkenet. Ved b. blir fødselen ofte meget besværlig og kan hyppig ikke fuldendes uten hjælp. Det er navnlig under disse omstændigheter at kunstig forløsning ved tang, vending, keisersnit, sønderdeling av fosteret finder anvendelse.

Bækkenmaaling. Ved bækkenforsnævring (s. d.) er det av stor betydning at kunne maale forskjellige avstande i det kvindelige bækken for at danne sig en forestilling om bækkenets rumforhold og form, forinden fødselen indtræder. Dette sker dels ved utvendig maaling med forskjellige apparater, dels ved indvendig undersøkelse, ved hvilken man f. eks. kan bestemme den korteste avstand mellem skambensbuen og bækkenets bakvæg.

Bækkerøie, Amerikansk *(salvelinus fontinalis)*, ogsaa kaldt amerikansk ørret, er en i Nordamerika østenfor Klippebergene navnlig i mindre og kjølige elver og bækker almindelig utbredt og skattet røieart. I det ydre adskiller den sig fra vor røie navnlig ved talrike slyngede blaa eller grønagtige og sorte striper paa den øvre del av legemets sider, mindende om tegningerne paa makrellen. Den opnaar undtagelsesvis en vegt av 4 kg. og derover, men er oftest under 1.5 kg. B. er indført i en mængde lande i Europa. I Norge indførtes den i 1882—83 og er nu akklimatisert paa flere steder, men fisket av den spiller ialfald hittil ingen rolle hos os.

Bækørret, se Ørret.

Bænd, sjøuttr., et slags stik el. knute hvorved et tau fæstes til et andet tau eller til en anden gjenstand. — Bænde, fæste et tau paa saadan maate; at bænde et seil er at fæste dets ene kant til raa, gaffel o. s. v. — Bændsel, et stykke skibmandsgarn eller tynd line som brukes til at bænde med.

Bændel, b.-baand, smale baand, fremstilles ofte ved særlige maskiner; jfr. Baand.

Bændelormer *(cestoda)*, snyltende flatormer som mangler tarmkanal og opsuger sin næring gjennem hele kropsoverflaten. Mest karakteristisk for de fleste b. er deres leddeling og eiendommelige utviklingshistorie. — Den utviklede b., som i likhet med de fleste tarmsnyltere er hvit av farve og uten øine, lever i forskjellige hvirveldyrs tarmkanal, til hvis væg den sitter fæstet ved eiendommelige fastheftningsorganer, sugeskaaler (ofte tillike haker) paa den forreste del, hodet *(scolex)*. Til hodet, som er ganske litet, slutter sig en kjede av flate led *(proglottider)*, som ved indsnoringer er skilt fra hverandre; deres antal kan hos de forskjellige b. variere fra et par til flere tusen. Leddene dannes ved avsnøring fra hodets bakre del; de som ligger nærmest hodet, er saaledes de yngste og mindste, de bakerste de ældste og største. Hvert led indeholder et fuldstændig kjønsapparat, som ikke staar i forbindelse med naboleddenes. Kjønsorganet, som er hermafroditisk, har en meget indviklet bygning. Leddene indeholder tillike nervestrenger og ekskretionsorganer, som staar i forbindelse med naboleddenes. — Naar de ældste leds kjønsveier er fulde av egg, løsner de fra hovedkjeden, enten ett for ett el. nogen sammen, og uttømmes med «vertens» ekskrementer (hos den brede b. kan ogsaa enkelte egg uttømmes). Kommet ut i det fri, kryper leddene en tid omkring, men gaar saa tilgrunde. De i leddene indesluttede talrike egg (man har beregnet at et modent led skal kunne indeholde op til 50 000) blir nu fri. Da de er omgit av et sterkt skal, er de meget motstandsdygtige saavel mot indtørring som mot kulde og hete. Forat disse egg skal kunne utvikle sig videre, maa de som regel optages i tarmen, ikke av den «vert» som huser b. selv, men av et andet slags dyr, en saakaldt «mellemvert». Sker dette, oploses eggskallet av vedkommende dyrs mavesaft, og den lille b.-larve, som skallet har omsluttet, blir fri og kommer fra mavesækken ind i tarmen. Den er forsynt med tre par bevægelige, skarpe haker, hvormed den borer sig gjennem tarmvæggen, kommer saa ind i blodstrømmen og sætter sig fast i en muskels eller andet organs bindevæv. De nu overflødige haker kastes av, og larven vokser ut til en blære, den saakaldte blæreorm, tinte el. finne. Fra blærens væg vokser der ind en hul tap, og i bunden av denne dannes sugeskaalene og, hvor saadanne er tilstede hos

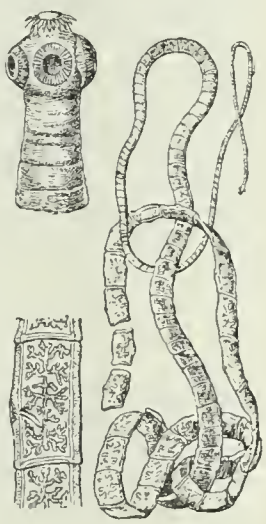

Bændelorm.

den voksne b., hakerne. Videre gaar ikke utviklingen, saalænge blæreormen er indesluttet i mellemvertens organer. Den kan dog bevare sin levedygtighet i aarevis. Forat blæreormen skal kunne utvikle sig til en ny b., maa den sammen med den legemsdel, hvori den befinder sig, bli spist av et individ av den art i hvis tarmkanal den utvoksede b. lever. Sker dette, oploses blæren av mavesaften, og hultappen, som nu blir fri, krænger sig ut og blir til et b.-hode, som fæster sig paa et passende sted i tarmvæggen, hvorpaa utviklingen av led ved avsnoring fra hodets bakre del begynder, og der dannes en ny b. — De hos pattedyr og fugler forekommende b. hører for største delen til slegterne *tænia* og *bothriocephatus*, hos fiskene flere andre slegter. — Hos slegten *tænia* er hodet forsynt med fire sugeskaaler, som sitter i en kreds; mellem disse, paa en fremspringende forhoining, har flere arter en hakekrans. Eggbeholderen blindt endende, forgrenet. Kjonsaapningen som regel paa leddenes side. Hertil horer bl. a.: *t. saginata* el. *mediocanellata*, lever i menneskets tyndtarm, den almindeligste b. hos os. Hodet knappenaalshodestort med kraftige sugeskaaler, men uten haker. Længde op til 7 m. Leddenes antal op til over 1 000. De kjonsmodne led 18—20 mm. lange og 5—7 mm. brede, kjendes let ved eggbeholderens form: fra en stamme utgaar op til 20 fine, gjerne to-delte grener til hver side. Blæreormen lever i kjørnes muskulatur, og mennesket faar denne b. ved at spise utilstrækkelig kokt eller stekt oksekjøt. *T. solium* er mindre end foregaaende art, op til 3—3.5 m. lang, leddenes antal op til 8—900. De kjønsmodne led omkr. 10 mm. lange, 6—7 mm. brede, eggbeholderen med omkr. 8 plumpe grener paa hver side. Hodet bærer foruten sugeskaaler tillike en dobbelt hakekrans. B. lever i menneskets tyndtarm, dens blæreorm *(cysticercus cellulosæ)* hovedsagelig i det intermuskulære bindevæv hos det tamme svin. Eiendommelig for denne b. er at blæreormen ogsaa kan utvikle sig i forskjellige indre organer hos mennesket. Hos os er *t. solium* sjelden, forekommer derimot hyppig saavel i Tyskland som i Sverige. Mennesket faar denne b. ved at nyde utilstrækkelig ophetet svinekjøt. Sjeldnere findes i menneskets tarm *t. cucumerina*, 15—35 cm. lang, som er almindelig hos hunden og katten, samt *t. nana*, som kun er 10—20 mm. lang, men bestaar av optil 150 led. To meget farlige b. lever i tarmen hos hunden. Den ene, *t. echinococcus* el. den **treladdede** b., er kun 0.5 cm. lang og bestaar av 3—4 led. Den kan findes i store mængder i hundens tyndtarm, uten at hunden derved generes det mindste. Av langt større betydning er denne b.s blæreorm eller echinokok, som kan findes hos forskjellige pattedyr samt hos mennesket, særlig i leveren, og som kan opnaa et barnehodes storrelse. Fra blærernes vægger dannes saakaldte **ynglekapsler**, og i disse vokser der frem talrike b.-hoder, saaledes at der av ett egg kan utvikles flere tusen dyr. Den av echinokokken fremkaldte leversyke forekommer særlig blandt hyrdefolk, som lever sammen med sine hunder; meget almindelig paa Island. Den anden b. fra hundens tarm er *t. coenurus*, kvæse-b., som blir indtil 1 m. lang. Dens finne, **kvæsen** *(coenurus cerebratis)*, lever i drøvtyggernes, særlig faarets hjerne og fremkalder den dødelig forløpende dreiesyke. Finnen blir hønseeggstor; fra dens væg vokser der frem talrike b.-hoder, som alle, naar de kommer over i hundens tarmkanal, vokser ut til b. — Slegten *bothriocephatus* adskiller sig fra tænierne ved at hodet er kølleformet, forsynt med en dyp rende eller sugegrube paa hver side, altid uten haker; eggbeholderen et bugtet, ugrenet rør, som munder i midtlinjen paa bukside av leddene. Disse er korte og brede. Herhen hører *b. latus*, den **brede** b., som lever i tyndtarmen hos mennesket og hunden. Almindelig i Finland, de russiske Østersjøprovinser og Schweiz, sjelden hos os. Finnen lever i kjøttet av forskjellige ferskvandsfisker som gjedden, aborren, harren o. s. v., den er avlang, uten blære. Hvordan fiskene faar finnen, er endnu ikke opklaret. Eiendommelig er at denne b.s tilstedeværelse i tarmen, skjønt den ikke er nogen blodsuger, kan fremkalde betydelig nedsættelse av de røde blodlegemers antal (se **Anæmi**).

Bændeltang *(zostera)*, aalegræs, slegt av vandaksfamilien. Saltvandsplanter med krypende rotstok, som ved rotter er fæstet i bundslammet; fra rotstokkens overside utgaar de baandformede blade, som ved grunden har en lang og lukket skede, samt de blomstrende skud som rager frit op i vandet. Blomsterstanden er et flatt aks, omgit av et hylsterlignende blad; paa den ene side av akset, som vender mot dette blads aapning, sitter blomsterne i to længderækker og saaledes at én støvvei og én støvbærer staar like overfor hinanden i samme høide; disse opfattes som hørende sammen, saa at hver blomst kun kommer til at bestaa av én støvbærer og én støvvei; blomsterdække mangler. I Norge er der to arter, *z. marina*, med indtil næsten 2 m. lange stængler og 1 m. lange blade, alm. i havbugterne, og den lille *z. nana*, i alle dele spædere end foregaaende; den er kun fundet ved Brondoen ved Kra. — B. har faat anvendelse som stopmateriale til madrasser etc.

Bænk. De faste b. langs den nordiske stues langvægger nævnes allerede i oldtiden som **lang-b.** Høisætet var i oldtiden reist midt paa lang-b., ret overfor aare-ilden. Da ildstedet senere blev opmuret ved stuens væghjørner, blev høisætet i den vestenfjeldske rokovnstue flyttet til den korte tver-b., nær ovn og vindu. I Gudbrandsdalen er høisæte-b. nær indgangsdøren. Ildstedet ligger her skraat overfor høisæte-b. Endnu i begyndelsen av det 17 aarh. utstyres saler og øvrige rum i de nordiske slotte med **faste** b. B. gjennemgaar en rik utvikling. Kirke-b. (d. e. brude-, kor- og væg-b.) samt «kiste-b.» har ofte høie, opbyggede rygger, med rik ornamentik, romansk, sengotisk eller tidlig renæssanse. De faste b. smykkes med b.-**dynen**, sagaens pallklæde, palldyne. Dens længde var fra 3—11 alen, dens overtræk var meget kostbart. Ved b.-**hynde** forstodes opr. b.s rygputer. Nu betegner «hynden» b.s utstoppede løse sæte. I Norge var især de gudbrandsdalske b.-hynder bekjendt for sin smukke vævning.

Bænkebitere *(oniscus)*, ogsaa kaldt «munkelus», landkrebsdyr av isopodernes orden (s. d.), holder til i kjeldere o. a. fugtige og mørke, skyggefulde steder. De er graa av farve med flattrykt, oval krop og mange fötter. Lever mest av forraatnende plantedele, men gjør ofte skade paa opbevaret frugt, poteter, kaal etc. samt paa potteplanter i drivhuse, især unge kimplanter. Disse kan beskyttes ved dækning med glasskiver, likesom b. kan samles i utlagt lokkemat av opskaarne rotfrugter el. l.

Bænkeforslag kaldes i det parlamentariske sprog de forslag en repræsentant fremsætter under selve forhandlingerne. Et b. gaar i almindelighet ut paa ændringer eller tillæg til de forslag som er under behandling og som er fremsat og komitébehandlet paa sedvanlig maate.

Bær (bot.), oftest farvet og saftig, uopspringende frugt med i regelen mange, gjerne haardskallede frø. Hos de fleste b. er der ytterst et fastere lag, som hos kalebassen (græskarfamilien) endog er haardt som ben. Eksempler paa b. er vindrue, appelsin, ribs.

Bær. I daglig tale betegnes enhver saftig frugt som b., ikke blot de virkelige b., f. eks. stikkels-b., sol-b., blaa-b. og tytte-b., men stenfrugter som kirse-b., b.-kongler som ene-b. o. s. v. Der skjelnes mellem **vilde**

b. og have-b. Av de vilde b. er tytte-b., multer og blaa-b. de vigtigste hos os, dernæst jord-b., bringe-b., hegge-b., bjørne-b., trane-b., teie-b., ene-b., kreklinger, hylde-b., rogne-b. o. fl. I utnyttelsen av vore vilde b. ligger der en stor nationalformue. B. er en sund og god spise, særlig hører multer og markjord-b. til de delikateste retter. B. lar sig let opbevare og tilberede til syltetøier, geléer, marmelader o. s. v., likesom saftning og vinlægning av b. i de senere aar er blit ganske almindelig over det hele land. Av enkelte b.-sorter, særlig tytte-b., utføres ikke saa litet til utlandet. Men en hel del av de vilde b. blir desværre ikke benyttet, de raatner i skogen. Nogen av de vilde b.-sorter, f. eks. ene b., benyttes til medicinsk bruk. Av have-b. er jord-b., bringe-b., stikkels-b., sol-b. og ribs de vigtigste. De vekster, hvorpaa disse frembringes, kaldes med fællesnavnet b.-busker. Hvor frugttrær ikke trives, enten fordi jorden er for daarlig eller beliggenheten for høi, kan b.-busker ofte dyrkes med fordel. Have-b.s anvendelse er den samme som de vilde b.s. Alleslags b. bør plukkes i tort veir og behandles renslig og forsigtig; kun hele og ubeskadigede b. kan hente høi pris. De bør ikke komme i berøring med jern, blik eller andet metal. Spaankurver og trækopper er bedst for indsamlingen, emaljerte kokekar for kokning og syltning.

Bære, b. av, sjouttr., falde av, forandre kurs og seile med vinden; b. rundt, vende et fartøi med vinden («kuvende», det motsatte av stagvende, gaa baut, s. d.); b. ned paa et fartøi, seile med vinden henimot det.

Bæreevne er en konstruktions evne til at motstaa ydre paavirkninger (belastninger). Egenvegten og den ydre belastning fremkalder spændinger i konstruktionsdelene, som da maa avpasses med hensyn til disse spændingers størrelse og art. Det spiller f. eks. en rolle om spændingerne er vedvarende eller vekslende, eller om paavirkningerne optræder som støt. De spændinger man byder materialet, maa kun utgjøre en viss brøkdel av dettes brudstyrke. Jernbanegodsvogners b., eller rettere deres tilladelige belastning, angives som regel paa vognen. For skibe beregnes b. i ton og bestemmes saaledes at skibet ikke synker dypere end til en bestemt vandlinje som er avmerket paa skibet.

Bærentzen, Emilius Ditlev (1799—1868), d. portrætmaler og litograf, har malt over 2 000 portrætter, men hans produktion staar kvalitativt ikke i forhold hertil. 1837—45 indehadde han det store stentrykkeri «Em. B. & Co.».

Bærkongle kaldes den bærlignende, av sammenvoksede frugtblade dannede kongle hos ener (s. d.).

Bærtæge *(dolycoris baccarum)*, en 10—12 mm. lang, oventil rødfiolet, under gulhvit og sortprikket tæge av ubehagelig væggelusagtig lugt, som den ogsaa meddeler jordbær, bringebær o. s. v., naar den besøker disse for at suge av dem. Kan ogsaa skade unge skud paa frugttrær, syrener m. m. ved at utsuge dem, saa at de visner.

Bærum, herred i Akershus fylke, 188 km.² med 17 219 indb. (1918); 91.6 pr. km.²; svarer til prestegjeldene Østre B. og Vestre B. Herredet ligger vest for Kra. og strækker sig fra Kristianiafjorden med nærliggende øer nordover til Krokskogen og Nordmarken. Forlandet mot Kristianiafjorden og terrænget langs Sandvikselven og dens bielver (Isielven og Lomma) er frugtbart og veldyrket. Ovenfor er skogaaser, hvoriblandt Kolsaas (380 m.) med glimrende utsigt. Langs Drammensbanen ved Stabæk, Høvik, Blommenholm, Sandviken og Slependen samt paa Fornebolandet med nærliggende øer er adskillig og stadig voksende villabebyggelse, som enkelte steder er gaat over til tætbebyggelse. Paa gaarden Nadderud (Stabæk) er en arbeiderkoloni av smaahuse (Typografbyen). Langs Lysakerelven (grænse mot Aker) er adskillig fabrikdrift (Fossum Bruk, Granfoss Bruk, Lysaker Trævarefabrik, betongskibsbyggeri, Norsk Plüsch og Teppefabrik m. fl.), likesaa ved Sandviken (Sandvikens Blikvarefabrik, en alun- og limfabrik, en linoleumsfabrik, Hamang Papirfabrik, Lokeberg Lervarefabrik m. fl.). Ved kysten (Høvik) er Høvik glasverk (Kristiania Glasmagasin), og ved Lomma (Bærumselven) Bærums verk (s. d.). Flere høvlerier, teglverk og mekaniske verksteder, kemisk fabrik m. fl. Av store gaarder kan nævnes Kjørbu nær Sandviken. Paa gaarden Tokerud er pleiehjem for aandsvake, og paa gaarden Donski er kommunalt syke- og pleiehjem og tæringshospitalet «Frøken Marie Plathes Minde». Paa Solberg er pleiehjem for epileptikere. B.s sparebank oprettet 1878, Stabæk sparebank 1919. Av arealet er 38.4 km.² aker og eng, 110 km.² skog, 38.6 km.² utmark m. m. Havebruket har voksende betydning. Inden herredet er flere skoler, hvoriblandt nævnes: Statens lærerindeskole i husstel ved Stabæk, B. kom. høiere almenskole og B. skolehjem i Sandviken, guttehjemmet A. H. Franeke, flere pensionatskoler. I Sandviken og ved Lysaker er der apotek. B. har eget vandverk, kommunalt bad. To aviser («Asker og B.s Budstikke», «B. Blad»). Langs Sandvikselven fører chaussé over til Tyrifjorden og Ringerike. Mellem Kristiania og Sandviken er jernbanen dobbeltsporet. Antagen indtægt 1918 27 270 400 kr., formue 93 122 600 kr.

Bærums verk ved Bærumselven (Lomma nord for Sandviken, Bærum herred, Akershus fylke, er et av landets ældste jernverk; det hadde i 1825 394 til stedet knyttede indbyggere. I 1874 nedlagdes jernverket, og verket omdannedes til et ovnstøperi med dertil hørende mekanisk verksted. I 1898 blev det omdannet til et interessentskap bestaaende av baron Harald Wedel Jarlsbergs arvinger med en aktiekapital paa 1 mill. kroner under statsminister Carl Lovenskiolds bestyrelse. Verket, som foruten ovnstøperi og mekanisk verksted omfatter store skog- og landeiendomme, sagbruk og elektricitetsverk, eies nu av frøken Harriet Wedel Jarlsberg og godseier Harald Lovenskiold, hvilken sidste er verkets disponent. Dets jernstøperi og mekaniske verksted vil nu (1920) bli nedlagt.

Bæskades, fjeld (632 m.) paa vestsiden av Altenelven, paa grænsen mellem Alta og Kautokeino herreder, Finnmark fylke (Finmarkens amt). Over dette fjeld gaar veien fra Alta til Kautokeino. Omtrent paa det høieste (625 m.) ligger poststuen Lodiken.

Bætylier, se Baityler.

Bætzmann, Samuel Frederik (1841—1913), n. pressemand, f. i Trondhjem. B. begyndte som æstetiker og studerte i flere aar sprog, litteratur og kunst i Italien, 1864 blev han amanuensis ved Universitetsbiblioteket, hvor han arbeidet til 1869. 1867—71 var han medlem av «Aftenbladets» redaktion og 1871—78 sammen med H. E. Berner (s. d.) redaktør av «Dagbladet». 1878 flyttet han til Paris og var korrespondent til nordiske blade. Ved nytaarstid 1883 blev han kaldt hjem for paany at overta «Dagbladets» redaktion, men han uttraadte allerede efter en maaneds forløp, da han var uenig i venstrepartiets riksretsaktion. Han gik ind som medarbeider i «Aftenposten», og hans virksomhet tilhører fra nu av høire. Efter et nyt ophold i Paris overtok han 1892 den politiske ledelse av «Aftenposten» og blev staaende i denne stilling til 1908, da han bosatte sig i Rom, hvor han døde. Ogsaa utenfor den daglige journalistik utfoldet B. en betydelig virksomhet som forfatter bl. a. av de historiske utredninger «Det norske statsraad 1814—84» (Kbh. 1884) og (anon.) «Unionens oplosning; en dagbog» (særtryk av «Aftenposten», Kra. 1905), som bidragsyder til tidsskrifter i ind- og

utland, som rapportør ved en række kommissioner, ved det grundlæggende arbeide for Norges tilslutning til Bernerkonventionen og med forberedelsen av den herhenhørende lovgivning: «Udkast til lov om forfatterret» (1891). Hans sidste arbeide var en fremstilling av «Italiens frihedskamp» (1911). B. var en av stifterne av den «Norske Journalistforening» av 1883 og var Norges generalkommissær ved verdensutstillingen i Paris 1889.

Bævende hjerter, se Briza.

Bæver *(castor fiber)*, den eneste nulevende representant for den til gnaverne hørende b.-familie *(castoridæ)*. Legemet undersætsig, noget plumt paa grund av bakkroppens kraftige utvikling; længde vel 1 m. Halsen kort, hodet forholdsvis litet. Snuten stump, øinene smaa, ørene næsten skjult i pelsen, kan under dykningen lukkes. Eiendommelig er b.s hale, som ved roten er rund og haarklædt, men derefter flattrykt med skarpe kanter og dækket av hornagtige overhudsskjæl, mellem hvilke sparsomme haar. Baklemmerne sterkere utviklet end forlemmerne og med svømmehud mellem tærne,

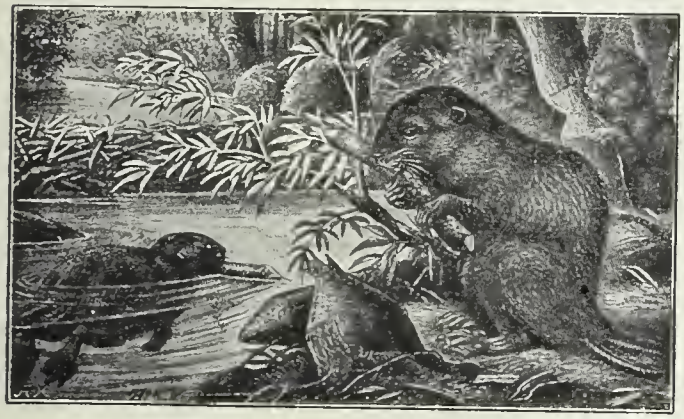

Bæver.

forlemmerne har kraftige klor. Pelsen næsten ensfarvet brunrød. — B. var tidligere utbredt over storste delen av Europa, det nordlige og mellemste Asien samt Nordamerika. Sterkt efterstrævet paa grund av sin pels, sit velsmakende kjøt (halen ansaaes som en delikatesse) samt bævergjellen har b. i de sidste menneskealdre avtat betydelig i antal, og dens forekomst er nu i Europa indskrænket til spredte lokaliteter i Tyskland, Sydfrankrike, Rusland samt det sydlige Norge. Hos os findes kolonier ved Nisserelven i Aamli og i Drangedal ved Kragerøelven; enkelte familier paatræffes ogsaa paa andre steder i Kristiansands bispedømme. I større antal forekommer b. endnu i Sibirien og i Canada. — B. er et fredelig og forsigtig dyr; den skyr de trakter hvor mennesker bor, og færdes for det meste ute om natten; forfølges den, søker den sin redning ved flugt. Paa land galopperer den tungt, men i vandet bevæger den sig med stor lethet. B. lever i ėngifte. Om vaaren føder hunnen omtr. 5 blinde unger; disse er først i 3dje aar forplantningsdygtige. — B.s næring bestaar av barken og de unge grener av forskjellige lovtrær, særlig asp, bjerk, ek, alm og pil. Da den ikke kan klatre, maa den for at skaffe sig sin føde fælde trærne. Herunder tjener dens mægtig utviklede gnavetænder den som øks. Med disse avgnaver den, sittende paa baklemmerne og støttende sig paa halen, stammerne et stykke over jorden. Paa $^1/_4$ time formaar en b. at fælde et træ av 15—20 cm.s diameter. — Merkeligst ved b. er dens eiendommelige bygverker. Paa steder hvor den ofte blir forstyrret, graver den sig kun huler, som ved ganger munder under vandflaten. Hvor den kan leve uforstyrret, opforer den derimot runde eller avlange hytter, som kan være optil et par m. høie og flere m. lange og brede. Disse hytter er bygget av stammer, kvister, jord og enkelte stener, væggene er ofte fottykke; paa gulvet, som er jevnt og slet, reder b. sin seng av tørt græs. Undertiden er hytten delt i 2 rum, den er ogsaa forsynt med 2 utganger. Hytten beboes kun av én familie. Foruten disse hytter bygger b., hvor den lever i store kolonier, dæmninger, hvorved den kan regulere vandstanden i de vasdrag hvor den holder til, samt graver kanaler fra skogene til vasdragene for lettere at kunne transportere tommeret. — Paa grund av sin hele levevis er b., hvor den optræder i større antal, et skadedyr for løvskogen. B. er hos os helt fredet.

Bævergjel *(castoreum)* kaldes de tørrede kjertelpunger som findes hos bæveren mellem kjønsorganerne og tarmaapningen. De er pæreformede, parvis forenet ved sin bakre ende, indtil 12 cm. lange og 4 cm. brede. Indholdet, som i frisk tilstand er flytende, er efter tørringen sprødt, harpiksagtig, av brun farve og av bitter smak. Anvendtes tidligere i medicinen som middel mot kramper, nu litet brukt.

Bæverrotte, nordamer. *(fiber zibethicus)*, se Bisamrotte, sydamer. *(myopotamus coypu)*, gnaver av en oters størrelse, forekommer særlig i sumpene ved La Plata og dens bielver. Dens fine pels har en smuk brun farve og gaar i handelen under navnet «amerikansk oterskind». Halen lang, ligner en rottes; hodet flatt, fortil avstumpet. De korte føtter er forsynt med svømmehud mellem tærne. B. lever parvis i huler ved elvebredderne, svømmer godt, men dykker daarlig. Jages for pelsens skyld.

Bævregræs, se Briza.

Bævrerust *(gymnosporangium)*, en slags rustsop, som til sin fulde utvikling kræver to forskjellige vertplanter. Det stadium som kaldes b., er at finde paa enerarter som store, gule, geléagtige masser, hvori de saakaldte hvilesporer dannes. Det andet utviklingstrin, skaalrusten, viser sig paa arter av eplefamilien (eple, pære, rogn o. a.) i form av flekker paa undersiden av bladene. Til de almindeligste arter hører *g. juniperinum*, hvis skaalrust findes paa rogn som rødgule, gruppevis ordnede hornlignende dannelser paa bladenes underside.

Bævresop *(tremellaceæ)*, sopfamilie med som oftest geléagtig, skjælvende og uregelmæssig formet frugtlegeme, som kan ha forskjellig farve. I ældre tilstand blir frugtlegemet, eftersom det torrer ind, fast og hornagtig.

Bø (n.), gaard paa landet (samme ord som by, s. d.; oldn. *bær*, paa islandsk skrevet *bær)*; jfr. Bær.

Bø (Telemarken), herred i Telemark fylke (Bratsberg amt), 288 km.^{2} med 2875 indb. (1918); 10 pr. km.^{2}; svarer til B. prestegjeld og sogn. Herredet, som ligger mellem Seljordvand og Norsjø omkring Eriksteinelven eller B.-)elven, er et indlandsdistrikt med frugtbare og veldyrkede bakkeskraaninger paa begge sider av Eriksteinelvens dalføre, samt opefter sidedalføret Aamotsdalen. Av fjelde kan nævnes det ca. 1550 m. høie Lifjeld med Lifjeld sanatorium i den sydøstre skraaning. Av arealet er 20.1 km.^{2} aker og eng, 162 km.^{2} skog (væsentlig naaleskog) og 105.9 km.^{2} utmark, snaufjeld, myr og indsjøer (ialt 1.9 km.^{2} ferskvand). Flere sag- og mølle-bruk. Jordbruk, specielt fædrift er hovednæringsveien. Kvæget er av telemarkracens bedste. B. meieri oprettet 1895. Skogen er temmelig uthugget, men veksterlig. Inden herredet er flere steder fundet levninger av gamle bygdeborge (befæstninger). Paa gaarden Bø, ved kirken, som eiedes av slegten Rye, er Olaf Rye født og har tilbragt sin barndom. Herredet har egen sparebank, oprettet 1852. Sørlandsbanen, som

passerer gjennem dette herred, er for tiden (1920) under bygning. Antagen indtægt 1918 1 326 578 kr., formue 12 117 572 kr.

Bø (Vesteraalen), herred i Nordland fylke, 212 km.² med 4 604 indb. (1918; 21.7 pr. km.²; svarer til B. prestegjeld med B. og Malnes sogne. Herredet, som ligger ut mot havet paa vestsiden av Langoen, er dypt indskaaret av fjorder mellem steile (indtil 700 m. høie) fjelde; mellem fjordbundene forer smale, lave, tildels myrlændte eid. Av arealet er 6.7 km.² aker og eng, 4 km.² skog (bjerk), 201.3 km.² utmark m. m. (av ferskvand ialt 2 km.²). Den dyrkbare, men uopdyrkede jord er anslaat til ca. 30 km.² eller $^1/_6$—$^1/_7$ av det samlede areal. Havnegangene er gode. Inden herredet ligger fiskeværene Nykvaag og Hovden m. fl. Fiskeri er hovednæringsveien; samlet utbytte av fiskerierne (1904) 247 385 kr. I 1904 deltok 1 225 fiskere i skreifisket med et samlet utbytte av 185 215 kr. I 1915 opfiskedes ialt 36 442 kg. til en samlet værdi av 262 815 kr., hvorav 145 171 kr. for fetsild. (I 1894 var utbyttet av fetsildfiskerierne 319 200 kr.) 1 hermetikfabrik. 1 trandamperi. Jernforekomster. Paa oer og holmer er egg- og dunvær. B. sparebank oprettet 1887. Antagen indtægt (1918) 1 019 825 kr., formue 3 346 900 kr.

Bøchers banke, undervandsbanke (24 m. vand i Kattegat, omkr. 11 km. nordost for Læso.

Bö'cklin, Arnold (1827—1901), selweiz.-t. maler, f. i Basel. Studerte først under den klassicistisk-romantiske Schirmer i Düsseldorf, paavirkedes i Paris av Poussins og Corots idealiserende kunst, hvorefter en reise til Italien i 1850 yderligere utviklet hans interesse for den ideale landskapskunst. B. er det motsatte av en naturalistisk maler. Tyngdepunktet i hans kunst ligger i hans mægtige skapende fantasi, i dens urkraftige oprindelighet og mytedannende evne. Ved ikke at arbeide direkte efter naturen, men med opsamlede indtryk, ved forenkling og kontrastvirkninger stræber han efter i koncentrert form at gjengi et landskaps karakter og stemning og opnaar derved ogsaa den intenseste virkning. Sine landskaper befolker han med mytiske naturvæsener: fauner, nymfer, tritoner, najader o. s. v., som i kraft av hans mytedannende fantasi blir troværdige levende naturpersonifikationer. Malerisk staar hans tidlige naturstudier, hvor de smaa figurer nærmer sig staffagen, høiere end hans senere billeder. B. opholdt sig likesaa meget i Italien som nord for Alperne. Hans kunst fandt længe kun paaskjønnelse hos et mindretal, f. eks. münchenermæcenen grev Schaek. Denne og Baseler-galleriet har de største samlinger av B.s billeder. Først som gammel mand slog han igjennem i den offentlige mening, hvad der skyldtes tidens hele omslag fra naturalisme til idealisme. Til hans mest yndede og karakteristiske billeder hører hans mange idyller fra havfolkets, tritonernes og najadernes verden; desuten «Villa am Meer» (1864; Schack; i to ekspl., det ene med aften-, det andet med dagbelysning) og «Toteninsel» (1880: i Leipzig). Meget populære er fremdeles «Gefilde der Seligen» (1878; Berlin) og «Heiliger Hain» (1883; Hamburg). [Litt.: F. v. Ostini, «B.» i Knackfusz' Künstlermonografien; O. Levertin i «Diktare och drömmare».]

Arnold Böcklin (selvportræt).

Böckman, Marius Frimann Dahl (1846—), n. læge. Embedseksamen med «indstilling» 1871. Bosat i Trondhjem, hvor han paa grund av sine usedvanlige egenskaper som læge og administrator indtar en fremskutt stilling. Han har beklædt en række kommunale hverv og var fra 1892—94 stortingsrepræsentant for Trondhjems by. 1890 stadsfysikus. Som lægevidenskabelig forfatter har han optraadt med en del tidsskriftartikler.

Bøckman, Peter Wilhelm Kreydahl (1851—), n. biskop, f. i Haaland, blev efter at ha tat teologisk embedseksamen 1873 bestyrer av Voldens lærerskole. 1877 stiftskapellan i Bergens stift, 1879 sogneprest til Skaanevik, 1890 stiftsprovst i Tromso, valgtes 1893 til biskop i Tromso stift og er siden 1909 biskop i Nidaros bispedomme. B. har levert vegtige bidrag til dagens diskussion i den kirkelige presse og har som skattet prædikant ogsaa utgit en prækensamling («Tolv prækener», 1891).

Bøckmann, Edvard (1849—), n.-amer. læge, f. paa Toten, bosat i Bergen 1874—86, senere i Nordamerika (St. Paul), hvor han nyder stor anseelse som øienlæge og kirurg. Hans doktoravhandling, «Om hornhindelidelsernes væsen og aarsager» (1882), var et betydelig arbeide.

Böckmann, Frans (1669—1741), kjøbmand i Flensborg, som under Stenbocks indfald i Holsten og Slesvig 1713 ydet den danske regjering og sin by store tjenester. Med stor dristighet utspeidet han Stenbocks marsj, med list frelste han Flensborg fra at bli brandskattet, og han var den første som bragte efterretning om at Stenbock vilde kaste sig ind i Tonningen, og som indsaa at den hertugelige regjering stod i ledtog med ham.

Bødalsbræen, vakker isbræ som fra Jostedalsbræens nordende kommer ned i Bødalen paa ostsiden av Loenvandet i en høide over havet av ca. 600 m.

Bøddel (skarpretter) er et nedertysk ord, svarende til høitysk *Büttel*, retsbetjent. Se Skarpretter.

Bödiker, Tonio (1843—1907), t. forsikringsmatematiker, blev 1881 ansat i Preussens indenriksministerium, hvor han fik det hverv at føre den 1884 vedtagne ulykkesforsikringslov ut i livet, hvad han gjorde med stor dygtighet. 1897 tok B. avsked og blev generaldirektor i firmaet «Siemens & Halske». B. har utgit flere verker om forsikringsvæsenet.

Bødker, en haandverker som arbeider tønder og kar av træstaver sammenholdt av baand (gjorder) av ener, pil eller jern. B. er et gammelt haandverk, som, knyttet til vore fiskerier, særlig i kystbyerne har hat talrike utøvere. I Bergen var i 1559 alene paa Tyskebryggen sysselsat saa mange b. at Valkendorf i sin relation, hvori han gir opgave over Kontorets haandverkere (jf Amten), uttaler «at af b. er saa mange baade i tjeneste og i dagløn, at jeg ikke med al den flid jeg lagde mig derefter, kunde faa sandhed derom at vide». B. var blandt de fag som tidligst oprettet laug, antagelig allerede før 1682; de var ogsaa blandt de 16 haandverk som i Bergen hadde bevaret sit laug, indtil de gjenværende laug ved loven av 1839 efterhaanden bortfaldt. B. vedblev at være en talrik haandverksstand, kun skomakerne overgik dem i antal. I den senere tid er b.-mestrenes antal formindsket, idet bryggerier, salterier o. l. har etablert sine egne til bedrifterne knyttede verksteder. Desuten har vel ogsaa blikemballagefabrikkerne for en del fortrængt tøndeemballagen og derved redueert b.s produktion.

Bødtcher, Ludvig Adolph (1793—1874), d. digter, tilbragte en stor del av sit liv i Italien, nydende i fulde drag det skjønne lands natur og folkeliv og i intim omgang med skandinaviske kunstnere, navnlig Thorvaldsen; det skyldtes i væsentlig grad B. at denne skjænket sine verker til fædrelandet. Først 1856 debuterte han med en liten samling «Digte, ældre og nyere», som tillike med de faa «Sidste digte» som blev utgit like efter hans død, utgjør hele hans produktion. — B. er i sin uttryksmaate avdæmpet, hans billeder er plastiske og klare, hans farver er rene, sarte og uten nogen glod. Høiest naar han i sine digte over italienske emner. [Litt.: A. Schumacher, «L. B.» (1875); G. Brandes, «Saml. skr.» (bd. 1); V. Andersen, «Litteraturbilleder».]

Bødtker, Adam Fredrik Trampe (1866—), n. filolog, f. i Inderøy, eand. mag. 1890, dr. phil. 1904, prof. i engelsk filologi 1914. Har sammen med Sigurd Høst utgit lærebøker i fransk. Har skrevet avhandlinger av sproglig og litterært indhold, hvorav særlig kan nævnes hans arbeide for doktorgraden «Parténopeus de Blois. Étude comparative des [versions islandaise et danoise» (1904).

Bødtker, Bernt Anker (1831—1916), n. og sv. konsulatembedsmand, f. i Bergen, blev 1857 konsulatsekretær og 1863 chancelier i Konstantinopel, 1871 generalkonsul i Alexandria, 1891—1905 generalkonsul i Hamburg. Under sin virksomhet i Konstantinopel og Alexandria var han medlem av flere internationale kommissioner til ordning av skibsfartsforhold, sundhetsvæsen og jurisdiktion i Orienten. Av B.s talrike konsulære rapporter og studier foreligger endel trykt, deriblandt som brochure den i sin tid meget diskuterte betænkning om «Vore næringsveie og midlerne til deres fremme» (2 opl. Kra. 1891).

Bødtker, Eyvind (1867—), n. kemiker, f. i Trondhjem, eand. pharm. 1887; studerte kemi i Leipzig, hvor dr. philos. for en avhandling «Über die Darstellung und Oxydation der Sebacinsäure, sowie über einige neue Derivate der Glutarsäure». Var derefter en tid assistent ved Fresenius' laboratorium i Wiesbaden. Har senere gjentagne ganger opholdt sig kortere tid i Paris i studieøiemed, navnlig av organisk kemi. Har siden 1892 været amanuensis dels ved Universitetets fysiologiske institut, dels ved det kemiske laboratorium. I 1918 professor i kemi ved Kra. universitet. Hans arbeider ligger paa alle kemiens omraader, især dog i den organiske kemi. Prisbelønnet blev i 1892 en avhandling: «Beitrag zur Kenntniss des Eiweissabbaues im menschlichen Organismus».

Bødtker, Sigurd (1866—, n. kritiker, f. i Trondhjem, juridisk kandidat 1891, var derefter en tid konsulatsekretær i Hamburg og 1897—1903 sekretær i Landbruksdepartementet. B. optraadte først med digtsamlingen «Elskov» (1888), har senere virket som teaterkritiker (S. B.) i «Verdens Gang» 1897—1901 og 1902—08 og fra 1910 i «Tidens Tegn», og har som saadan lagt for dagen en skarp kritisk evne, selvstændighet og paagaaenhet og særlig utmerket sig ved en fængslende, pointrik stil. Han er uimotsigelig den norske presses betydeligste mand paa sit omraade og har i samme grad paavirket skuespillerne og publikum.

Sigurd Bødtker.

Bøe, Frants Diderik (1820—91), n. maler, f. i Bergen. Utdannet i Kjøbenhavn og Paris. Malte stilleben, blomster og dyrebilleder, deriblandt fuglebilleder fra Lofoten. I Kunstmuseet tre billeder av ham.

Bøffel *(búbalus)*, fællesbetegnelse for en gruppe okseaarter, som adskiller sig fra det tamme kvæg ved sin plumpere legemsbygning, sin stive, som regel tynde haarbeklædning, sin brede pande og sine kraftige, ved roten flattrykte, mot spidsen avrundede horn. Alle b. lever helst i sumpige egne og er udmerkede svømmere; de græsser helst om natten, mens de om dagen holder sig skjult i skogens skygge eller i timevis ligger i vandet, alene med næseborene og øinene over vandflaten. De er kraftige dyr som i sine horn har farlige vaaben. Den indiske el. asiatiske b. *(b. búffelus)* utmerker sig ved sin sterkt hvælvede pande og sine mægtige, indtil 2 m. lange horn. Skulderhøide indtil 1.9 m. Farven sortgraa el. sort med brunlig anstrok. Denne arts forskjellige racer lever i vild, halvtæmmet og tæmmet tilstand i det sydøstlige Asien og er herfra spredt som husdyr over Arabien, Ægypten og det sydostlige Europa; fandtes tæmmet i Persien allerede paa Alexander den stores tid. Godmodige og noisomme dyr, fortrinlige som trækdyr, leverer en fet melk og et fortrinlig smør, kalvenes kjøt meget velsmakende. I Afrika to vilde b.: kaffer-b. *(b. caffer)* og rød-b. *(b. pumilus)*, av disse forekommer den første fra Kap til Abyssinien, den sidste i det vestlige Afrika mellem begge vendekredser. Den afrikanske b. skiller sig fra den indiske ved sin kortere skalle og kortere horn, disse faar med alderen en saa sterk utbredning ved roten at de næsten møter hinanden; de har desuten større,

Kaffer-bøffel *(búbalus caffer)*.

med haarfrynser utstyrte ører. Den første er den største, 1.5—1.8 m. høi, sortagtig; lever gjerne i flokker paa 30—50 stykker, hvor den lever i fred før menneskene endog i hjorder paa flere hundreder. Den sidste er noget mindre, 1.2—1.5 m. høi, med svakere horn, er gulagtig eller rødbrun av farve. Ingen av disse arter kan tæmmes. Anoa-b. *(anoa depressicornis)* fra Celebes, den mest opr. og antiløpelignende okse, 1.3 m. høi med korte, like opad rettede horn; haarklædningen tynd, brunfarvet.

Bøgestrømmen, seilløp mellem halvøen Jungshoved og øen Nyord, har efter at være utdypet avløst det grunde Ulvshaleløp (mellem Nyord og halvøen Ulvshale paa Møen) som indløp til Stege fra nord.

Bøgh, Albert Vilhelm (1843—), n. skuespiller, f. i Bergen, debuterte 1871 paa Christiania theater som Georg Bernard i «En brud ved erobring», var en sæson her, 4 aar ved Møllergatens teater og gik ved Bergens nationale scenes gjenreisning i 1876 over til denne, hvor han siden har virket. B. har spillet flere hundrede roller, unge elskere, karakterroller og værdige fædre. Til hans bedste roller hører Knut i «Genbøerne», grev Bodouløt i «Den sidste nat», Karl Berg i «Seenens børn», Hammer i «Nei», Lindahl i «Apekatten», konsul Bernick, Tjelde, Guldstad, advokat Helmer, kammerherre Bratsberg, de Prunelles i «Lad os skilles», junker Klaus i «Ambrosius». Hans præstationer er altid præget av solid kultur og alvorlig studium.

Bøgh, Erik (1822—99), d. forfatter. Efter at ha gjennemgaat Jonstrup seminarium, blev B. skolelærer, men opgav hurtig denne virksomhet. Efter et eventyrlig omstreiferliv (som skuespiller, portrættegner o. s.v.) navnlig i Sverige kom han til Kristiania. Her opholdt han sig 1848—49 og skrev for teatret sin tryllefarce «Nytaarsaften», som gav anledning til en pipekonsert og en avisfeide. Han reiste derpaa til Kjobenhavn, blev direktør for Kasinoteateret og senere redaktør av «Folkets Avis». Han har skrevet en mængde vaudeviller, som i sin tid gjorde megen lykke, føljetoner, utgit senere under titelen «Dit og dat», viser og en humoristisk roman «Jonas Tværmøses ærgrelser». B. digtet ypperlige viser, som har vundet stor utbredelse ogsaa i Norge. I sine livserindringer har han git fornoielige bidrag til tidens karakteristik.

Bøgh, Johan Wallace Hagelsteen (1848—), n. kunstforfatter og museumsdirektør, f. i Bergen. Hans interesse for kunsthistoriske studier vaktes ved en reise i Italien og Tyskland i 1872. Tok efter hjemkomsten initiativet til den nationale scenes gjenoprettelse i Bergen, var efter dens gjenaapning i 1875 formand i direktionen og fra 1881—84 sceneinstruktor. Har været redaktør og medarbeider av forskjellige blade og som saadan særlig skrevet talrike artikler om kunst og litteratur. Utgav i 1888 en novellesamling «Fra Bergenskanten». Hadde fra begyndelsen av 1880-aarene med opmerksomhet fulgt den kunstindustrielle bevægelse og tok initiativet til oprettelsen av «Vestlandske Kunstindustrimuseum» i Bergen, som blev aapnet 1889, og hvis direktør han siden den tid har været (ny bygning 1897).

J. W. H. Bøgh.

Har i denne egenskap utgit en række artikler og skrifter om kunst og kunstindustri og med forkjærlighet behandlet den bergenske haandverkshistorie («Bergens Haandverkerforening 1845—95», «Bergenske kandestøbere», «Bergenske guldsmedmerker», forskjellige avhandlinger vedk. de gamle bergenske laug m. m.). 1888 utg. han «Bergens Kunstforening i femti aar» og 1907 «Oldtids kunst og nutids fund». Paa sin 70 aars fødselsdag blev han av nordiske fagfæller hædret med et stort festskrift «Kunst og kultur. Nordiske studier».

Bøgh, Nikolaj Seidelin (1843—1905), d. biografisk forfatter, har skrevet en række biografier og avhandlinger om danske litterære og kunstneriske personligheter (f. eks. Chr. Winther, Kaalund o. a.).

Bøgh, Vilhelm Frimann Christie (1817—88), f. i Bergen; utrustet med meget av sin slegts og fødebys humor og scenetalent kom han 1854 som stiftsarkivar til Trondhjem, hvor han ogsaa blev instruktør for det nationale teater som i 1860-aarene søktes grundlagt der.

Bøgildgaard, d. opdragelsesanstalt for forsømte og forkomne barn, mellem Silkeborg og Viborg, med plads for ca. 60 gutter. Oprettet 1830, eies av staten og ledes av en forstander under tilsyn av en komité som vælges av undervisningsministeriet.

Böhm, Joseph (1831—96), østerr. botaniker, tilsidst professor i Wien, skrev betydningsfulde avhandlinger om plantefysiologiske emner (stivelsesdannelsen, trærnes saftstigning, aandedrættet hos planterne, belysningens indflydelse o. s. v.) og kom ved sin paa flere punkter selvstændige opfatning, hvis rigtighet nu tildels er bevist, i strid med den dengang herskende vidensk. bøt. retning, den «Sachs'ske skole».

Böhm, Sir Joseph Edgar (1834—90), eng. billedhugger, f. av ungarske forældre i Wien. Har modellert en række portrætstatuer av berømte englændere.

Böhme (Böhm), Jacob (1575—1624), t. teosof, skomaker i Görlitz. Ivrig bibellæser, fordypet sig ogsaa i mystiske skrifter. Tid efter anden hadde han ekstatiske syner, som gav ham indblik i tilværelsens inderste principper og dypeste grund. Herved førtes han til at utgi sit første skrift: «Aurora el. morgenrøden i opgang» (1612). Skjønt øvrigheten forbød ham at utgi flere boker, har han ialt utgit 28 skrifter (samlet utg. ved Schiebler, bd. I—VII 1831—47, 2 utg. 1861 ff.). I disse fremstiller han sine tanker om Guds væsens dyp og dets selvutfoldelse i forskjellige principper, hvorved motsætningen lægges ind i den oprindelige guddommelige enhet. I lys herav søker han videre at forklare verdens oprindelse og maal, det ondes væsen og menneskets evige bestemmelse. Gjennem sine skrifter har han øvet en vidtstrakt indflydelse. Ogsaa den romantiske filosofi staar i flere henseender i gjæld til hans tanker. [Litt.: H. Scharling, «J. B.s teosofi» (Kbh. 1879); H. Martensen, «J. B. Teosofiske studier» (Kbh. 1881).]

Böhmen (tsjek. Čechy) er kjernen i den efter Verdenskrigen opstaaede nye stat Tsjekkoslovakiet (s. d.), dens nordvestlige del. B. er omgit av de tyske lande Bayern, Sachsen og Preussen (Schlesien) i vest og nord, av den tsjekkoslovakiske landsdel Mähren og de egentlige østerrikske lande i øst og syd, og er 51 947 km.² med 6 779 000 indb. (1910); 130 pr. km.² B. er et stykke urgammelt kjernefjeld av granit og krystallinske skifere, som ialfald siden devontiden næsten uavbrutt har hævet sig som en ø over sine omgivelser, utsat for forvitring og erosion som har efterlatt en avslepet søkkel med jevnt bølgende overflate. Her og der en forhøining av haardere bergart. Det hele er blit en flat skaal, som sænker sig mot nord, og som er omgit av høiere kanter, og hvis vande samler sig i Moldau. Til forskjellige tider

har indsjoer avsat sine avleiringer over den gamle masse. Saaledes er f. eks. stenkulsformationen repræsentert bl. a. i kulfeltet ost for Pilsen, likesom ogsaa tertiære brunkulsfelter. En eneste gang, i kridtperioden, avleiret et fra nord indtrængende hav mergel og kvadersandsten. Foran nordfoten av Erzgebirge og Sudeterne er i tertiærtiden den böhmiske masse sunket ind, og kridtavleiringer, tertiære og vulkanske masser utgjor overflaten i dette nordböhmiske indsok, som ligger lavere end den sydlige gamle skaal. Det er Elbens og Egers vandomraade. Om fjeldrammerne, Böhmerwald, Fichtelgebirge, Erzgebirge, Elbsandsteingebirge, Riesengebirge, Sudeterne, den Mähriske Landryg, s. d. Den indre skaal, med aaser og dalrundinger, har en høide over havet fra 120 til 400 m., og falder nærmest i tre hoidetrin fra syd til nord. Fra den nordligste, laveste landfure stiger op et basaltisk berg- og aaslandskap nord for Eger, det Böhmiske Mittelgebirge (Donnersberg, Mileschauer, 840 m.), hvis vulkanske forvitringsmuld er overordentlig frugtbar. Om Elben, Moldau, Eger s. d. — B. indenfor sine hoie randfjelde i ly for kolde vinde har et mildt, men ogsaa tørt klima. Prag har en aarsmiddeltemp. + 8.8 ° C., aarlig amplitude 20.5 °. Nedbør over landet i det hele gjennemsnitlig 640 mm. — Dyre- og planteverdenen svarer i alt væsentlig til det ovrige Mellemeuropas. I skogene i bergegnene lever storvildt saasom krondyr, dog stadig sjeldnere, vildsvin, raadyr og tiur, jerpe og fasan. Bjorn og ulv er nu sjeldne gjester. I Elbomraadets vande findes fredede bæverkolonier og en rigdom av fisk, laks, ørret, stor samt karper i kunstige dammer. Træveksten bestaar saavel av naale- som løvtrær, men i hele Midt-B. er skogene sterkt ryddet til fordel for et indbringende landbruk og havebruk med frugtavl samt i sydlandet vinavl. — Befolkning. Navnet B., oprindelig Bojoheim, minder om landets ældste beboere, de senere utvandrede keltiske bojer. Senere rykket de germanske markomanner og tilslut de slaviske tsjekker ind i landet. I det 13 aarh. begynder tyskheten at skyte vekst i grænseskogbeltet. B. er med sine 6¾ mill. indb. paa et omraade omtrent av storrelse som de to oplandske fylker i Norge, et meget tætbefolket land. Bortset fra joderne utgjordes befolkningen næsten bare av slaver (63.2 pct., altsaa 5 mill.) og tyskere (36.8 pct., 1¾ mill.). Slaverne, her kaldt tsjekker (čekker, ezekker), bor samlet i midten av landet og ut over den mähriske grænse. Deres hovednæringsvei er jordbruk. De rager op over andre slaviske folk i aandelig begavelse, ogsaa i anlæg for haandverk (metal- og træarbeide). Tyskerne har sit hovedomraade i de bergige grænselandskaper, især mot Sachsen, de er fornemmelig industrielle. Den tyske grænsesone er paa fire steder gjennembrutt av utløpere av den tsjekkiske folkemasse. Fredstraktaten i Versailles 1920 har trukket B.s (Tsjekkoslovakiets) grænse efter de rent geografiske, ikke efter de etnografiske (sproglige) grænser her. — Næringsliv. B. er rikt paa alleslags naturfrembringelser, og befolkningen har ogsaa utviklet en høi industri. Rike kornakrer og frugthaver, fine, om ikke netop mange, vinplantninger (f. eks. omkring Melnik), ypperlige humlehaver (omkring Saaz); der dyrkes lin i stor mængde. Store skoger, store torvleier. Rike malmfelter (sølv, jern, bly m. m., store brun- og stenkulleier, talrike mineralkilder ved foten av Erzgebirge. Rikelig vandkraft. Den böhmiske industri omfatter væveri, jernvarer, berømt er glas- og porselænfabrikationen, stor roesukkerproduktion, brændevinsbrænderi og ølbryggeri (Pilsen). — Samfærdselen har hat den store fjeldomramning at overvinde. Til Wien fører tre hovedlinjer. Fra Eger en linje over Leipzig, gjennem fjeldsøkkene paa begge sider av Riesengebirge soker linjer frem til Schlesien, langs Moldau og Elben linjer henholdsvis til Bodenbach og Tetschen, for herfra gjennem Elbens gjennembrudsdal at naa frem til Dresden, Leipzig o. s. v. Prag er et overordentlig vigtig jernbaneknutepunkt. Moldau er farbar op til Budweis, Elben til Pardubic, for storre skibe op til Melnik. — Kulturelle forhold. 6½ mill. er katolikker, bare 175 000 protestanter (i Johann Huss's land!), 86 000 joder (1910). Der er to universiteter i Prag, et tysk (1914: 4 713 studenter, 249 lærere), et tysk (878 studenter, 174 lærere). Det oprindelige universitet i Prag av 1348 er det ældste (dengang) tyske universitet. I Prag ogsaa to tekniske hoiskoler (en tsjekkisk, 2 871 studenter, 151 lærere, en tysk); i Prag ogsaa et kunstakademi, i Přibram en bergskole o. s. v. — Litteratur og sprog, se Tsjekkisk litteratur og sprog. — Historie. Opr. beboddes B. av keltiske bojer (derav navnet Bohemia), men paa Augustus' tid maatte disse vike for de germanske markomanner. I 5 og 6 aarh. blev B. besat av slaviske stammer, som fik fællesnavnet tsjekker. En tid stod de under avarerne, men frankeren Samo gjorde (omkr. 620) B. frit og samlet. Enheten opløstes dog mere og mere i de folgende aarh., og en række stammehertuger fremtræder, blandt disse Przemysl, som blev stamfar til B.s kongeæt (Przemysliderne). Gjennem Methodios' og Konstantins missionsvirksomhet kom kristendommen til landet i begyndelsen av 9 aarh. og befæstedes yderligere gjennem forbindelsen med Tyskland. Hertugerne anerkjendte tysk overhoihet, men var i regelen uavhængige. Baade Henrik I (929) og Otto I (950) betvang B., som dog i aarh.s slutning vandt nye kræfter ved foreningen med Mähren; imidlertid var den tyske indvandring sterk. Efterhaanden antok hertugerne kongenavn, ofte skjænket av de tyske keisere. Ottokar II (1253—78) utstrakte sit herredomme over Østerrike, Steiermark, Kärnthen og Krain, men efter et sammenstot med Rudolf av Habsburg mistet han atter disse lande og faldt under et nyt forsøk paa at gjenvinde dem. Veneeslaus II (1283—1303) knyttet B. og Polen sammen i en kortvarig personalunion, og med Veneeslaus III utdode den nationale kongeslegt 1306. 1310 tilfaldt B. det luxembourgske hus, idet Johan den blinde blev konge (d. 1346). Hans søn Karl blev ogsaa tysk keiser (Karl IV), og under ham oprandt en blomstringstid for B. Næringsveiene fremmedes, love og retssikkerhet hævdedes og den nationale kultur steg (universitet i Prag 1348), idet Karl holdt landet skarpt ute fra sine tyske besiddelser. Venceslaus IV (til 1419) og Sigismund (d. 1437) var ogsaa tyske keisere; under dem falder Johann Huss' optræden, og en voldsom religios bevægelse grep folket. Hussiterkrigen, som satte hele Tyskland i uro, var ikke blot en religiøs, men ogsaa en national-tsjekkisk bevægelse, rettet mot tyskhetens indtrængen i landet. 1436 endte kampen, og først nu anerkjendtes Sigismund som B.s konge. Hans svigerson, Albrecht av Østerrike, fulgte ham 1437—39, derefter kom dennes søn Vladislav Postumus paa tronen (1457). Det nationale parti gjennemførte imidlertid at dets fører, Georg Podiebrad, blev riksforstander og derefter konge (1457—71). Under ham oprandt igjen en kort glansperiode. De folgende konger soktes i Polen: Vladislav II (1471—1516), under hvem den religiose strid endelig bilagdes, og Ludvig II, som 1526 faldt mot tyrkerne. Habsburgeren Ferdinand, som var gift med Ludvigs soster, blev nu konge i B., som fra nu av knyttedes til det østerrikske hus. Ferdinand gjennemførte 1547 sin slegts arveret til B. Under ham og hans efterfølger Maximilian II (1564—76) blev B. grepet av reformationskampene, og der lagdes spirer til nye religiose stridigheter. Rudolf II bekjæmpet protestantismen, men maatte 1609 ved «Majestætsbrevet» anerkjende B.s religiose og politiske rettig-

heter. De stadige krænkelser fremkaldte opposition, og under Matthias (1612—19) utbrot striden, da tsjekkerne hadde kastet tre keiserlige raadsherrer ut av vinduet paa Hradschin i Prag (mai 1618). Trediveaarskrigen begyndte. Da Matthias dode, valgtes Fredrik av Pfalz til B.s konge. Men fienderne trængte ind over grænsen, og Tillys seier paa det Hvite Berg ved Prag (nov. 1620) blev et vendepunkt i B.s historie. Jesuiter og munker oversvømmet nu landet, mens tusener av protestanter maatte forlate det; den böhmiske adel mistet for en stor del sine godser, som kom i indvandrede tyskeres hænder, og tysk banet sig vei paa tsjekkisks bekostning. B. var lammet, og der gik et par aarhundreder for det slagne folk atter lot høre fra sig. Men da det 19 aarh.s nationalitetsbevægelse vaaknet rundt om, fænget den ogsaa i B. I mars 1848 krævet folkemøter i Prag en særstilling for de böhmiske kronlande (B., Schlesien og Mähren) og større selvstændighet for det slaviske element, og regjeringen i Wien gav løfter (april). For at pointere B.s særstilling negtet tsjekkerne, fort av historikeren Palacky, at delta i valgene til det nye tyske parlament, men søkte i steden støtte i en panslavisk kongres i Prag (juni). Da hoffet gjorde mine til at ta løfterne tilbake, utbrot der uroligheter i Prag, hvorpaa Windischgrätz bombarderte og indtok byen (17 juni). Nu tok hoffet sine indrømmelser helt tilbake, men tsjekkerne blev dog i den østerrikske riksdag, idet de haabet paa en føderalistisk forfatning. Den centraliserende politik som avfødte oktoberdiplomet 1860 og februarforfatningen 1861, drev tsjekkerne over i skarp opposition. 1865 blev Belcredi minister, og samtidig vandt slaverne flertal i B.s landdag, hvor de gjennemførte sit sprogs likestilling med det tyske i høiere skoler (jan. 1866). Det venligsindede ministerium faldt imidlertid 1867 efter krigen med Preussen og blev avløst av Beust. Den dualisme som 1867 skilte monarkiet i to halvdele, skuffet böhmerne, da det tyske element blev aldeles overveiende i den østerrikske halvdel, hvorunder de hørte. 81 tsjekkiske medlemmer av landdagen indgav da den saakaldte «Deklaration» og forlot forsamlingen 1868. Regjeringen grep til tvangsforanstaltninger, og i 1868—69 var B. halvt i beleiringstilstand. 1870 kom tsjekkerne efter en opløsning av landdagen i flertal. Forgjæves søkte flere ministerier at skape et forlik, tsjekkerne stillet for store krav («fundamentalsætninger») og holdt sig borte fra riksraadet. 1873 vedtoges en ny, for slaverne uheldig valglov, og nationalitetsstriden vedblev. Først 1878 tok tsjekkerne igjen sæte i landdag og riksraad, og 1882 deltes Prags universitet i en tysk og en tsjekkisk halvdel. Det slaviske parti var i sterk fremvekst og støttedes av mange medlemmer av den oprindelige tyske høiadel; tyskerne holdt sig forbitrede tilbake fra landdagen og søkte gjennem en skoleforening at motvirke tsjekkiseringen. 1890 sluttedes endelig under Taaffe et forlik med gjensidige indrømmelser, men det gik snart i stykker. De radikale ungtsjekker, som i 1890-aarene helt vandt overhaand over de mere moderate gammeltsjekker, agiterte mot forliket, og striden begyndte paany. 1893 forefaldt store spetakkelscener, og landdagen opløstes. Badenis sprogforordninger 1897 mishaget tyskerne, de drev obstruktion og truet med aapent oprør, hvorefter Badeni gik av og Clary (1899) ophævet forordningerne. Tyskerne formulerte sine krav i pinseprogrammet s. a.: Tvedeling av B. og Mähren i en tysk og tsjekkisk del, nationale kurier i landdagen med gjensidig veto i nationale spørsmaal. Koerbers mæglingsforslag 1900—1902 vandt ikke bifald hos nogen av parterne, og under Bienerth kom det 1908 til aapent oprør. Heller ikke v. Thun hadde held med sig (1911—12), og 1913 opløstes landdagen, og en keiserlig kommission blev indsat. Forholdene ved Verdenskrigens utbrud var sterkt spændt, og tsjekkerne var heftige motstandere av Østerrikes Balkanpolitik. Nogen paalidelig støtte blev de heller ikke for monarkiet; hele regimenter gik over til russerne og italienerne, og de tsjekkiske tropper maatte fordeles rundt om i andre enheter. Tsjekkiske og slovakiske fanger i Rusland kjæmpet for russerne og marsjerte efter Brest-Litovsk-freden østover i forbund med ententen mot bolsjevikhærene. En tsjekkisk regjering under Massaryk dannedes i Paris, og 13 aug. 1918 anerkjendte engelskmændene Tsjekkoslovakiet som selvstændig nation. I B., navnlig Prag, forefaldt under krigen store uroligheter som blev strengt underkuet; centralmagternes begyndende sammenbrud gav bevægelsen vinger, og i sept. 1918 dannedes et tsjekkoslovakisk nationalraad i Prag. 14 okt. s. a. proklamertes den tsjekkoslovakiske republik, og Habsburgerne erklærtes for avsat. Ministeriet Kramarcz og præsident Massaryk organiserte den nye stat med dygtighet, men maatte kjæmpe med mange vanskeligheter; bolsjevikiske uroligheter i Prag tvang i juli 1919 Kramarcz til at vike for den radikalere Tusar, og med Ungarn kom det til gjentagne stridigheter. Freden i St. Germain 10 sept. 1919 fastslog den nye stats grænser. (Sml. Tsjekkoslovakiet.) [Litt.: Palacky, «Geschichte B.s bis 1526», 1836—67; Bachmann, «Geschichte B.s», 1899; Bretholz, «Geschichte B.s», 1912.]

Böhmer, Johann Friedrich (1795—1863), t. historiker, sværmet for middelalderen, hatet Preussen og protestantismen; har i Tysklands, Italiens, Frankrikes og Nederlandenes biblioteker og arkiver gjennemsøkt kilderne til Tysklands historie i middelalderen og utgit mange av disse. Blandt hans arbeider kan nævnes: «Die Regesten des Kaiserreichs 1246—1313» (Stuttgart 1844), «Die Regesten des Kaiserreichs 1198—1254» (Stuttgart 1847—49) og «Fontes rerum germanicarum» (Stuttgart 1843—68).

Böhm-Ermolli, Eduard v. (1856—), østerr. feltherre, var ved Verdenskrigens utbrud general i kavaleriet og chef for 1ste korpskommando i Krakau; aug. 1914 blev han fører for 2den armé, som fra nov. s. a. tilhørte Woyrschs hærgruppe. Vaaren 1915 stilledes ogsaa 3dje armé under ham, og 22 juni s. a. erobret han Lemberg. I løbet av 1916 maatte han gaa tilbake for Brussilofs offensiv. 1918 blev han feltmarskalk og var til krigens avslutning overstkommanderende i Ukraine.

Böhmert, Karl Victor (1829—), t. statistiker og socialøkonom, blev 1866 professor i Zürich, 1875—95 direktør for Sachsens statistiske centralbyraa og professor ved den tekniske høiskole i Dresden. B. har i utallige avhandlinger, hvorav de fleste i det av ham siden 1873 ledede kvartalskrift «Der Arbeiterfreund» og i mange bøker gir fortræffelige bidrag til utredning av alle samtidens sociale og filantropiske spørsmaal. Hans hovedverk er det grundlæggende «Die Gewinnbeteiligung» (2 bd., Leipzig 1878), som fik betydning for senere reformer i lønningssystemerne.

Böhmerwald (d. e. Böhmerskogen), fjeldkjede paa grænsen av Böhmen og Bayern, strækker sig fra Fichtelberget i nordvest til henimot Donau i sydøst. Den dannes av granit og gneis og er dækket av mægtige skoger, mest gran og bøk. Ved passet ved Furth deles den i to dele, en nordlig lavere del, hvis høieste top er Cerkov (1 039 m.) og en sydlig høiere og vildere del med topper optil 1 500 m.; den høieste er Arber (i Bayern), 1 457 m. Vest for B. ligger i Bayern som en forpost den omtr. 1 000 m. høie Bayerischer Wald.

Böhmisch-Brod (tsjek. Ceský B.), Böhmen, by 30 km. ost for Prag, 4 300 indb. I 1434 stod her et stort slag som gjorde ende paa hussiterkrigen. Et mindesmerke reistes 1881.

Böhmisch Leipa (tsjek. Česká Lípa), Böhmen, by ved elven Polzen (bielv til Elben), 30 km. fra den tyske grænse, 12 000 indb. (1910), mest tyskere. Stor industri, især væverier og spinderier.

Böhmiske brødre (Mähriske brødre), en sekt som fremgik av den hussitiske bevægelse. Medlemmernes stræben gik ut paa at leve som den første menighet i lydighet mot statens love, saavidt samvittigheten tillot det, men forøvrig uten forhold til staten og den offieielle kirke. Bergprækenen var deres høieste lov, ed og krigstjeneste forkastedes, og kirketugt gjennemførtes strengt. 1467 traadte de offieielt ut av kirken og valgte sin egen biskop. Trods mange forfølgelser naadde de en stor utbredelse. De stillet sig venlig til den lutherske reformation uten dog at kunne slutte sig til den, da de fastholdt læren om de 7 sakramenter og krævet en strengere kirketugt. Under Trediveaarskrigen blev menigheten næsten opløst og fortsatte siden kun sit liv i mindre spredte samfund. Fra et av disse er Brødremenigheten (s. d.) utgaat.

Böhm von Bawerk (el. von B.-B.), Eugen (1851—), østerr. politiker og socialøkonom, 1881 professor i Innsbruck, 1895 og flere ganger senere finansminister, fra 1904 professor i Wien. Foruten ved talrike avhandlinger har B. opnaadd verdensry ved sit verk «Kapital und Kapitalzins» (2 bd. 1884, 1889). B. indtar en central stilling inden den «østerrikske skole». Kjernen i skolens lære er teorien om den saakaldte grænsenytte, hvorigjennem nyttens og dermed værdiens subjektive og foranderlige karakter fastslaaes. B. søker gjennem rammende kritik og mesterlig opbyggende deduktion at paavise, hvorledes kapitaldannelsen og den produktive anvendelse av kapitalen er at opfatte som et bytte, en utveksling mellem nutidige og fremtidige goder eller fornødenheter paa den av grænsenytten normerte subjektive værdiansættelses grund.

Bøhn, Albert (1836—1913), n. politiker, f. i Nes, Romerike. Efter at ha været handelsmand og gaardbruker blev B. 1891 lensmand i sin fødebygd, hvor han i en lang aarrække var ordfører. Han repræsenterte Akershus amt paa Stortinget 1877—79 og uten avbrytelse 1889—1909; 1903 blev han lagtingspræsident. B. var medlem av repræsentantskapet for Norges Bank og av civilproceslovkommissionen. Tilhørte høire.

Bøhn, Gudbrand (1839—1906), n. fiolinist, elev av N. og Fr. Ursin, senere av Leonard i Brüssel og Lauterbach i Dresden, mangeaarig konsertmester ved Christiania theater og «Musikforeningen», medlem av «Kunstnerkvartetten», som i flere aar gav soiréer for kammermusik. B. var vistnok vort lands ypperste violinlærer.

Böhtlingk, Otto v. (1815—1904), t.-russ. orientalist, særlig sanskritist, studerte i Petrograd, Berlin og Bonn; bodde indtil 1868 i Petrograd, indtil 1885 i Jena og siden i Leipzig. Hans utgave av Panini's grammatik (1840 var epokegjørende. En prøve paa et indisk drama fik man gjennem hans utgave og oversættelse av Kalidāsa's «Çakuntala» (1842). Av størst betydning blev dog den sanskrit-ordbok som han (sammen med Roth) utarbeidet i 7 bd. (1853—75).

Bøi (vindstøt) er egentlig et nedertysk ord. Formen byge er falsk.

Bøi (bend) kaldes et rørstykke hvis centerlinje (akse) danner en større eller mindre del av en cirkel. (Jfr. Rør.)

Bøiabræen (Bøiumbræen), smuk isbræ som kommer fra Jostedalsbræens sydlige del ca. 8 km. indenfor bunden av Fjærlandsfjorden i Sogn.

Bøier, legemer bestemt til at flyte paa vandet i forskjellige øiemed. Man har: 1. fortøinings-b., som forankres i havner til fortøining av skibe; 2. merke-b., som er forankret og viser beliggenheten av grunder, vrak eller andre farer for navigeringen. De er undertiden forsynt med et fyrapparat (lys-b.) eller lydapparat (klokke eller fløite) som gir lyd ved boiens bevægelse i sjogang; 3. anker-b., som med et taug (b.-rep) fæstes til krydset av et skibs anker for at faa det op, om kjettingen skulde være sprængt; 4. fiske-b., som med et taug fæstes til utsatte fiskeredskaper; 5. rednings-b.,

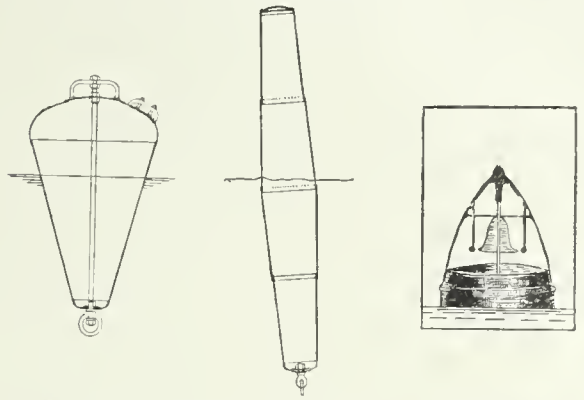

Fortøinings-bøie. Stake-bøie. Klokke-bøie.

som er bestemt til at kastes ut for at redde mennesker som er faldt overbord. Fortøinings-b. og anker-b. er i regelen av jernplater, merke-b. av jernplater eller træ, fiske-b. av træ eller glas og rednings-b. av malet seilduk fyldt med et let stof saasom kork eller renhaar.

Bøiestraffen. Militær straffelov av 23 mars 1866 bestemte at simpel arrest ombord i krigsfartøier av menige mandskaper skulde utholdes som «arrest i bøie». Arrestanten blev fængslet til dækket ved føtterne, dog saaledes at han kunde staa, sitte eller ligge. Korteste tid for arrest i bøie var 12 timer, længste tid 8 dage. Ved lov av 14 juli 1894 blev denne straffemaate ophævet, og simpel arrest utsones nu ombord i arrestlugar.

Bøigen (eg. «den bøiede») kaldes en jotun i slangehamn. Den forekommer i sagnet om Per Gynt i Asbjørnsens huldreeventyr (benyttet av Ibsen i hans «Peer Gynt»). Forestillingen om b. synes at høre til et ældre, nu for det meste bortglemt lag i folketroen.

Bøilefoss, vandfald (60 m.) i Nitelven, Froland herred, Aust-Agder fylke (Nedenes amt). Repræsenterer 31 200 ef. hk.; utbygget 1918.

Bøining. 1. (Mek.). En bjelke som er understøttet, er utsat for b., naar den paavirkes av kræfter som virker lodret paa dens længderetning. Derved forandres dens form; den største avvikelse fra dens stilling naar den er ubelastet, kaldes b.s-pilen. Denne avhænger bl. a. av tversnittets form. — 2. (Gram.). B. kalder man en saadan ændring av et ords form, som nærmere bestemmer ordets forhold til andre ord i sætningen (kasus-b., adjektivernes kongruens med hovedordet, verbernes tal- og person-b.) eller ændrer dets brukbarhet (genitiv, vokativ, infinitiv, participium), eller endelig avgrænser dets betydning (substantivers tal- og bestemthets-b., adjektivernes og adverbiernes grad-b.; og hertil snarest verbernes tids- og maates-b., som dog mere avgrænser hele sætningens end verbets betydning). — 3. (Lysets b., diffraktion). Umiddelbart faar vi det indtryk at lyset i et ensartet (homogent) medium forplanter sig i rette linjer, de saakaldte lysstraaler. Grimaldi viste imidlertid (1665) at lyset kan bøie om randen av en skyggende skjerm og frembringe belysning indenfor den geometriske skygge. Dette fænomen kaldes bøining. Det lys, som trænger ind i skyggen, er saa svakt at det i almindelighet er vanskelig at se, men i visse tilfælde

kan det iagttages, saaledes naar man ser paa en meget smal lysstripe og holder en meget smal stang mellem øiet og lysstripen parallelt med denne. Man ser da lyse striper parallele med stangen i den geometriske skygge, og ikke det alene, men ogsaa lyse striper ved siden av skyggen. Fresnel forklarte (1826) fænomenet ved lysets bølgeteori, idet han gik ut fra en betragtningsmaate som skyldes Huygens: Hvert punkt i en bølge kan betragtes som utgangspunkt for nye bølger; naar en bølge træffer en gjenstand som delvis hindrer dens videre gang, vil de dele av bølgen som skrider videre frem, sende nye bølger ind i rummet bak hindringen. Disse vil interferere (se Bølgebevægelse og Interferens), og saaledes opstaar de omtalte striper. Er lyset homogent (av kun én bølgelængde), er striperne mørke og lyse. Er lyset blandet, f. eks. hvitt, dannes spektre, fordi bøiningen avhænger av bølgelængden. Av stor teoretisk vigtighet er b. ved gittere. Fraunhofer laget saadanne ved at spænde metaltraader mellem to skruer, senere ved at ridse linjer i en glasplate med diamant. Rowland har ridset gittere paa speilmetal, indtil 1 700 linjer paa 1 mm. Ved saadanne gittere fremstilles spektre av stor fuldkommenhet, og de brukes bl. a. til utmaaling av lysets bølgelængder. Myser man med øinene og betragter en helst smal lyskilde gjennem øienhaarene, virker disse som et gitter, og man iagttar tydelige b.-fænomener. Rontgenstraaler er lys med meget liten bølgelængde. Lar man saadanne straaler falde paa en krystal, vil atomerne i krystallen virke som hindringer for straalerne og altsaa frembringe bøiningsfænomener. Da atomerne i en krystal er regelmæssig anordnet i et saakaldt rumgitter (se Krystal), virker de i likhet med det almindelige bøiningsgitter, saa at man faar spektre av rontgenstraalerne. Denne effekt blev først opdaget 1913 av tyskeren v. Laue, den har bragt vort kjendskap til atomerne umaadelig fremover (se Røntgenstraaler, Atom). De smaa farvede ringer, som kan sees som sol og maane naar der er taake i luften, skyldes b. om vanddraaperne. Et tilsvarende fænomen sees naar et gasblus betragtes gjennem en dugget vindusrute. I stor maalestok kan man iagtta b. ved vandbølger som ruller forbi en fremstaaende væg. At lydbølger kan bøie om hjørner, er let at iagtta. Naar lysstraalernes b. er forholdsvis saa liten, beror det paa lysbølgernes litenhet. B. ved randen av en kikkerts objektiv gjør at lysende punkter, f. eks. fiksstjerner, avbildes i objektivets brændplan som skiver istedenfor som punkter. B. bestemmer saaledes den grænse, hvortil man kan gaa med forstørrelsen. Paa lignende maate sætter den grænse for vort øies evne til at skjelne punkter som ligger tæt sammen.

Bøk *(fagus)*, slegt av de skaalbærendes familie, trær med hele, elliptiske blade, som sitter i to rader paa grenen og utvikles samtidig med de enkjønnede blomster. Hanraklerne er kulerunde, hængende paa lange stilker; hunblomsterne, som findes længere oppe paa skuddene, sitter to sammen i en fire-fliket skaal, som med frugternes, bøkenøtternes, modning blir træagtig. — Der er ialt 10 arter av b., men kun én findes vildtvoksende i Europa, nemlig den almindelige b. *(f. silvatica)*. Dennes nøtter er skarpt trekantede, og de oprette skaaler er utvendig beklædt med bløte pigger. Bladene er om vaaren lysegrønne og sterkt randhaarede, senere mørkere og glattere, altid glinsende paa oversiden. Stammen har lysegraa, oftest tynd og glat bark, veden er gullig hvit, tung, tæt og haard. B. begynder at blomstre fra det 40de til 60de aar, men fortsætter saa ikke hvert aar. Naar frøene spirer, følger de store, nyreformede og tykke kimblade, som i frøet er fint sammenfoldede, med op over jorden og blir grønne paa oversiden, mens undersiden er lys. B., som paa flere steder i Europa, ogsaa i Danmark, er det vigtigste skogtræ, har i Norge kun ringe utbredelse og er indskrænket til de sydligste, laveste kystegne. Meget sjelden er den skogdannende, som ved Larvik. Paa grund av den sparsomme optræden, er den heller ikke av nævneværdig betydning som gavntræ. Derimot plantes b. ofte som prydtræ i vore haver og anlæg; en varietet, den purpurfarvede blod-b. *(f. s. purpurea)*, er ogsaa alm. som saadant.

Bøk.

Bøkel, Willem, se Beukelsz.

Bøkenøttolje, faaes av bøkenøtter; den er koldt utpresset, lysegul og klar, av svak, mild og fet smak. Anvendes til forfalskning av andre oljer og i saapefabrikationen.

Bøkling, varmrøket rund (ikke flekket) sild. Navnet b. efter hollænderen Willem Bøkel (Beukelsz), s. d.

Bøkning er behandling av tøi i et «bøkekar», sedvanlig av træ, med kokende vand, som indeholder lut. I fabrikker opvarmes væsken med direkte indført damp, som ogsaa sætter væsken i cirkulation.

Bøle, jernbanestoppested med omliggende tæt bebygning (501 indb., 1900) ved Skiensbanen, 4 km. syd for Skien, Gjerpen herred, Telemark fylke (Bratsberg amt). Adskillig fabrikdrift.

Bølgebevægelse (undulation), bevægelse av et mediums dele, hvorved alle dele langs en linje (bølgestraalen) efter hverandre utfører samme eller ens bevægelse, og saaledes at de enkelte deles bevægelse begynder desto senere, jo længere de befinder sig fra det punkt paa linjen hvor bevægelsen først begyndte. — I transversale bølger bevæger mediets dele sig lodret paa bølgestraalen (vandbølger, snorbølger, lysbølger), i longitudinale bølger parallelt med straalen (lydbølger). Mediets dele utfører svingninger om en likevegtsstilling, mens bevægelses-tilstanden flytter sig i straalens retning, idet stadig nye dele av mediet gripes av bevægelsen og utfører bevægelser som ligner dem, andre dele tidligere har utført. Den tid i hvilken en svingende del utfører en svingning frem og tilbake, kaldes bølgens svingetid el. periode, antallet av svingninger pr. tidsenhet svingetal el. frekvens. I løpet av en svingetid skrider bølgen frem en bølgelængde, og bølgens forplantningshastighet er lik bølgelængde gange svingetal. Længden av en svingende dels bane kaldes amplitude, og dens plads i banen paa et givet tidspunkt kaldes dens fase. To dele som ligger 1 (eller et helt antal bølgelængde(r) fra hinanden paa samme straale, har altid samme fase. Ved vandbølger skyldes delenes bevægelse tyngdekraften. Paa havet er bølgernes forplantningshastighet 15 til 30 m. i sekundet, paa grundt vand mindre end paa dypt, for store bølger større end for smaa. Høiden er meget forskjellig, det hænder at bølger overskyller det 41 m. høie fyrtaarn paa Eddystone. Da vandet er dypere under bølgetoppen end under bølgedalen, vil den første paa grundt vand skride hurtigere frem end den sidste, og toppen velter ned i dalen (brænding). — Lydbølger bæres frem ved mediets elasticitet, bølgen bestaar i en fortætning med paafølgende fortynding (se Lyd). — Efter den nu raadende opfatning er lys bølger i æteren,

men i disse saavelsom i de Hertz'ske elektromagnetiske bølger (traadløs telegrafi) tænker man sig ingen egentlig bevægelse av mediets dele, men «forskyvninger» av elektrisk og magnetisk kraft (se Lys). — Naar en bølge gaar fra et medium ind i et andet, hvor forplantningshastigheten er en anden, vil den i almindelighet klove sig i to, den ene del gaar tilbake i det første medium, den reflekteres, den anden del gaar ind i det andet medium, i regelen i en ny retning, den brytes (se Brytning). — Ved b. forplantes bevægelse og dermed ogsaa energi. Hvis bevægelsen møter friktion i mediet, avtar amplituderne efterhvert, svingningerne dæmpes, og energien absorberes. Hvis et medium gjennemsættes av bølger fra to eller flere «kilder», vil bølgerne interferere, d. v. s. sammensættes til en ny b. (se Interferens). Naar bølger reflekteres, kan de indfaldende og de reflekterte bølger interferere, og der kan dannes staaende bølger. Da forblir de dele som ligger ved den reflekterende væg, samt de som ligger et helt antal halve bølgelængder fra væggen, i ro (knuter), mens de mellemliggende dele svinger (buker). Staaende bolger optræder bl. a. i strenger paa musikinstrumenter, i orgelpiper, i vand (skvulpen ved kaier), de er paavist ved elektromagnetiske bolger av H. Hertz (1888) og ved lysbølger av O. Wiener (1890; sml. Farvefotografi). Bølger som træffer en reflekterende væg, over et tryk mot denne. Dette saakaldte straaletryk er paavist ved lysbølger av Lebedew (1901); det eksisterer ogsaa ved lydbølger.

Bølgeblik, blik som er bøiet efter en bølgeline, hvorved det blir stivere mot bøining, saa det kan taale en betydelig belastning. Det anvendes som takmateriale samt til vægger og som understøttelse (mellem jernbjelker) for gulvmateriale. Mest brukes forsinket jernblik.

Bølgebryter, se Molo.

Bølgedæmper. Oljens evne til at dæmpe sjøgang er først fra 1880-aarene kommet til almindelig anvendelse i skibsfarten; den danner med stor hurtighet et ganske tyndt lag over vandflaten og hindrer bølgerne i at bryte. Animalske og vegetabilske oljer er bedst; de fyldes i dertil indrettede seilduksposer, som almindelig hænges ut forut til luvart.

Bølgeslagsmerker eng. *ripplemarks)* er bølgeformige fordypninger og forhøininger, som fremkommer paa sand- eller lerbund paa grundt vand under svak bølgegang. Dækkes saadanne b. av ny sand eller slam, og hæves og hærdnes havbunden, faaes b. i sten, som kjendes fra sandstener og lerskifere, f. eks. fra vor devoniske sandsten.

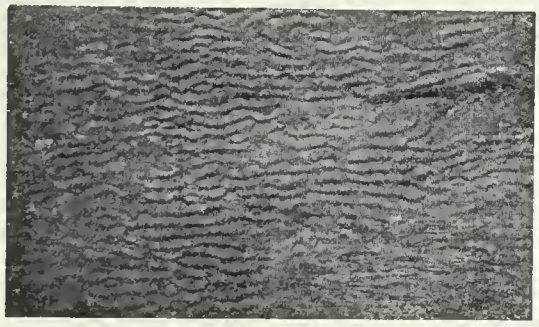

Bølgeslagsmerker.

Bøling (buskap), egentlig det til bolet hørende.

Bølle, Søren Jensen (1714—?), n. sektstifter, blev student fra Aarhus skole og studerte teologi. Stiftet i begyndelsen av 1740-aarene i Drammen en egen menighet, «zioniter»; de forkastet barnedaaben og hadde en sterk tro paa, at Gud aabenbarte sig for dem gjennem syner og paa anden maate. Lederne kom først paa tugthuset og blev senere forvist til Altona, hvorhen en stor del av menigheten fulgte dem. Bevægelsen, som hadde utbredt sig til de omliggende distrikter, døde derefter hen. B. døde i Altona (dødsaar ubekjendt). [Litt.: S. A. Sørensen, «Zioniterne» (Kra. 1904).]

Bølle, d. slanguttryk, voldsmand. Ordet stammer fra 1885, da en forening av kjøbenhavnske læregutter o. l. foretok søndagsutflugter til Bøllemosen og paa hjemveien ofte veltet sig ind paa folk.

Bøllingshavn, dampskibsanløpssted med postaapneri paa vestsiden av Kirkøen, Hvaler herred, Østfold fylke (Smaalenenes amt).

Bømlo, herred i Hordaland fylke (S. Bergenhus amt), 39 km.² med 1 181 indb. (1918); 30 pr. km.²; svarer til B. sogn av Finnaas prestegjeld. Herredet, som udelukkende bestaar av oer, med utenforliggende holmer og skjær, er det sydvestligste herred i Hordaland, skilt fra fastlandet i sydøst ved den brede aapne Bømmelfjord. Den væsentlige del av herredet utgjøres av den sydlige, forholdsvis smale av trange bugter og poller dypt indskaarne Bommelø (Bømlo). Terrænget er smaaknauset og skogbart med flate eng- og myrpartier indimellem fjeldknatterne. Bebyggelsen spredt langs kysten. Vest for Bømmeløens sydspids paa en gruppe smaaoer Espevær fiskevær. Opgaver over akerareal m. v. foreligger ikke. Vigtigste næringsvei er fiskeri. Utbyttet av fiskerierne for B., Finnaas og Bremnes var i 1915 1 639 957 kr., derav for vaarsild 1 500 000 kr. 2 banker: B. sparebank, oprettet 1881 og B. privatbank, oprettet 1908. 1 tranbrænderi. Herredet staar i dampskibsforbindelse med Bergen og Haugesund over Leirvik paa Stord. Antagen formue 1918 2 984 000 kr., indtægt 1 376 680 kr.

Bømmelfjorden (Bomlo) er navnet paa Hardangerfjordens ytre del. Den gaar ind i nordøstlig retning mellem fastlandet og Bømmeløen i Hordaland fylke (Søndre Bergenhus amt). (Se forovrig Hardangerfjorden).

Bømmeløen (Bømlo), 169 km.² med 3 577 indb. (1900), utgjør den største del av Finnaas herred, Hordaland fylke (Søndre Bergenhus amt), ligger nord for Haugesund. Kysten er sterkt indskaaret av bugter og trange vaager. Paa det smaleste, ved Kuleseid, deles oen ved en kanal i 2 dele, av hvilke den nordligste er den største. Terrænget er smaakupert, i den sydlige del tildels sparsomt skogklædt, i den nordlige skogbart og myrlændt. Fjeldet Siggen (470 m.), der rager betydelig op over sine omgivelser, er et meget brukt sjømerke, som sees langt tilhavs, og hvorfra der er en glimrende utsigt. I 1880-aarene dreves flere steder paa øen guldvaskning, dog uten synderlig utbytte.

Bømoen (Bojarmoen), ekserserplads for 10de infanteriregiment ved Raundalselven straks syd for Ygre jernbanestation (Bergensbanen), ca. 5 km. fra Vossevangen. Furumo.

Bøn er en av religionens elementæreste ytringer. Den ubetingede avhængighet av Gud el. det guddommelige gir sig aktivt tilkjende i bønnen. Denne er det menneskelige jegs henvendelse til det guddommelige du. Der gives ingen religion uten b. I kristendommen tillægges b. en central betydning. Den er livsnerven i den kristnes skjulte liv med Gud (Matt. 6, 6—7). Det nye testamente beretter at Jesus Kristus levet i stadig b. til Gud (Mark. 1, 35; 6, 41—46; 8, 6—7; 14, 22—23 o. fl. st.). — Svarende til den betydning som b. hadde i Jesu liv, indeholder hans ord en ofte gjentat opfordring til b. (Matt. 7, 7—8 o. fl. st.; jfr. apostlenes formaninger herom Rom. 12, 12 o. fl. st.). Mønsterbønnen har Jesus git, da han lærte sine apostler Fadervor (Luk. 11, 1—4). Forutsætningen for den rette b. er ved siden av viljens oprigtighet det forsonlige sind (Mark. 11, 25—26; jfr. Matt. 5, 23—24; Efes. 4, 32; Kol. 3, 12—13). Derimot har ydre former ingen betydning; det kommer hverken an paa ordenes form eller mængde (Matt. 6, 7—8). B. i Jesu navn betegner

at mennesket kun tor bede til Gud i tillid til hans naade i Jesus Kristus (Joh. 14, 13—14; 15, 7; 16, 23—27). Med hensyn til indhold er b. i sin almindeligste skikkelse en bede-b., d. e. en begjæring om opfyldelse av et eller andet ønske. Som saadan maa den være uopløselig forbundet med takke-b. (Efes. 5, 20; Kol. 3, 17; 4, 2; 1 Tess. 5, 18). Den kristelige b. omfatter alt like fra det daglige livs mindste ting til Guds rikes betydningsfuldeste opgaver. Specielt indskjærpes ofte forbønnens betydning (1 Tess. 5, 25 o. fl. st.), som efter Jesu forbillede ogsaa maatte strække sig til fiender (Matt. 5, 44 o. fl. st.). Likesom Jesu ord indskjærper b., indeholder de ogsaa en række forjættelser om b.-hørelse (Luk. 11, 5—13 o. fl. st.). Den kristelige forvissning om denne grunder sig paa Guds aabenbaring i Kristus. Som kristendommens formaal er at bringe mennesket i samfund med Gud, som han saaledes har aabenbaret sig, maa al kristelig b. i sidste instans være rettet mot dette formaal og være bestemt herav.

Bønhas (t., av nedert. *bon*, loft, og t. *Hase*, hare), egentlig lofthare, en der ræd som en hare skjuler sig paa et loft; uttryk for den som uten at være laugsmester driver et haandverk i smug; fusker, upaalidelig, udygtig person.

Bønne *(phaseolus)*, slegt av de erteblomstrede, med til venstre slyngende stængel. Bladene er ulikefinnede med 3 smaablade og smaa akselbladlignende dannelser ved grunden av hvert smaablad. Blomsterstanden er gjerne en sammensat klase. Kronens kjol er sammen med støvbærerne og griffelen skruesnoede tilhoire. Av b. dyrkes flere arter, og disse igjen tildels i talrike former. Den vigtigste kulturart er h a v e-b. *(phaseolus vulgaris)*, hvortil horer de 2 grupper, s t a n g-b. og k r y p-b., som begge er meget formrike. De første er høie med store blade, smaa, hvite blomster og lange, flate belger med hvite fro, mens kryp-b. el. dverg-b. er lave og buskede med trindere belger og forskjellig farvede fro. Have-b. er ikke fundet vild, og man kjender ikke dens oprindelse. Dog antar man at den stammer fra Sydamerika, da man har fundet fro meget lik have-b.s i de peruvianske graver. Til Norge kom denne kulturplante i begyndelsen av det 18 aarh. B. dyrkes i de fleste tempererte og varme egne og utgjør paa mange steder et vigtig næringsmiddel. Der fremstilles ogsaa mel, b.-mel, av b. I troperne dyrkes mest andre b.-arter, av disse er især m u n g o-b. el. s a n s i b a r-b., hvis fro ikke er mere end tredjeparten saa store som den almindelige ert, et meget vigtig fodemiddel. Som prydplante dyrkes p r a l-b. *(phaseolus multiflorus)* med skarlagenrøde blomster og flerfarvede fro. H e s t e-b. tilhører en anden slegt *(faba)* end de her nævnte b.

Bønnelycke, E m i l 1893—), d. forfatter. Deputerte 1917 med digtsamlingen «Ild og ungdom», utsendte 1918 3 bøker: digtsamlingerne: «Taarer», «Festerne» og en række stemningsbilleder i prosa, «Asfaltens sange», som 1919 efterfulgtes av «Rosa Luxemburg», «Buer og staal» og prosaarbeidet «Spartanerne». Utpræget moderne talent med særlig evne til at opfatte og gi uttryk for gatens, sporvognens, lokomotivets og flyvemaskinens poesi. B.s kunstneriske fysiognomi har endnu ikke antat saa bestemte træk, at hans karakteristik kan gives og hans horoskop stilles, men adskillig tyder paa at han ved sin samtidig følsomme og realistiske kunst vil gjøre en betydelig indsats i dansk digtning.

Bønnemalm (bohnerz), en jernerts, som bestaar av et vandholdig jernoksyd og forekommer som smaa kuler, store som erter el. bønner, der har en skalformig bygning og ofte er sammenkittet. Findes især i Jurafjeldene, hvor den utvindes og benyttes som jernmalm.

Bøōtien, se B o i o t i e n.

Bør, søn av Bure, var far til Odin, Vile og Ve el. Odin, Honer og Loder).

Bør *(uterus)* kaldes hos dyrene det organ hvori fosteret utvikles, og som hos mennesket benævnes livmor. B. bestaar av et b.-legeme *(corpus uteri)*, som fortil gaar over i et par blindsækformede forlængelser, b.-hornene *(cornu)*, paa spidsen av hvilke eggelederne indmunder, en paa hver side. I løpet av drægtigheten undergaar b. betydelige forandringer, hvorved den blir skikket til dels at tjene som opbevarings- og ernæringssted for fosteret under dets utvikling, dels ved sine sterke sammentrækninger (veer) at besørge utdrivningen av fosteret under fødselen. Efter fødselen avgaar fosterhinderne (efterbyrden) ved de saakaldte efterveer, som i regelen er betydelig svakere end veerne, men dog ogsaa kan være saa voldsomme at hele b. eller en større del av den vrænges ut av fødselsaapningen, og der fremkommer da den sykelige tilstand som benævnes b.-v r æ n g n i n g.

Bør, medvind, gunstig vind; derav m e d-b., m o t-b.

Bær betyr oprindelig bebygget sted, bo eller gaard med de dertil horende huse. I sagatiden bestod b. i Norge foruten uthuse av mindst 3—4 beboelseshuse, som av hensyn til trækbebyggelsens ildsikkerhet var opført i nogen avstand fra hverandre. Opholdsrummet var «stuen», se A a r e s t u e. «Skaalen» var sovehuset med sovepladser paa siderne. «Ildhuset» var kjøkken, og her sat husets folk om aftenen. Almindelig fandtes der ogsaa en badstue, som mindet om den finske, og paa større gaarder en «dynge» el. fruerstue. — Den isl. b., som i motsætning til den norske b. var opført av sten og torv, og hvor husene av hensyn til øens ringe tilgang paa brændematerialer til varmens bedst mulige bevarelse var sammenbygget, har i hovedsaken beholdt sin gamle skikkelse like til nutiden: de enkelte rum er alm. indvendig bordklædt, taket er et torvtækket bordtak. Bak ildhuset er «buret» (forraadskammeret); endog fjøs, redskapshus og smedje er oftest sammenbygget med de andre huse.

Børgefjeldet (Store Børgefjeld) kaldes det mægtige fjeldparti inde ved riksgrænsen omkring grænselinjen mellem Nord-Trøndelag og Nordland fylker. B. danner vandskjel mellem Namsen (Nord-Trøndelag) og Vefsenelven (Nordland). Av topper kan merkes grænsepunktet Jetnamsklumpen (1 514 m. og litt længer mot nordvest den skarpe egg Kvigtind (1 703 m.) med snebræ.

Børglumkloster, d. herregaard i Børglum herred, var først kongsgaard og blev i 12 aarh. kloster for de «Hvite brødre». B. blev meget anset og erhvervet sig et uhyre jordegods i Vendsyssel.

Börjeson, J o h a n L a u r e n t i u s H e l e n u s (1836—1910), sv. billedhugger. Studerte ved Stockholms kunstakademi og fra 1867 i Rom. Han regnedes i sin første periode for romantiker («Keglespilleren», «Havfruer», «Fangen viking»). Med sin kraftige, om franske indtryk vidnende skisse til et Sten Sture-monument slog han ind paa monumentalskulpturen. Han har utført en række statuer, kraftige, djerve, med skarp historisk karakteristisk. Blandt de bedste er rytterstatuen av Karl X Gustaf i Malmö (1896). I 1881 seiret han i konkurransen til Holbergstatuen i Bergen (avsløret 1884). Av idealfigurer kan merkes «Svømmeren».

Börjesson, J o h a n (1790—1866), sv. digter, sluttet sig som student i Upsala til Auroraförbundet, ydet lyriske bidrag til fosforisternes poetiske kalendere indtil ca. 1820. Kort tid efter blev B. prest, og først 1846 optraadte han igjen som digter, men nu som dramatiker, med «Erik XIV», som med rette gjorde lykke trods en del ujevnhet i anlægget. Mindre lykke gjorde hans følgende skuespil, hvor hans mangel paa selvkritik

tydeligere viste sig. Som dramatiker er han paavirket av Shakespeare.

Börne, Ludwig (1786—1837), t. forfatter; var av jødisk herkomst og het egentlig Löb Baruch. Han studerte medicin, men slog derpaa om og studerte jus og statsvidenskap i Giessen og fik derpaa ansættelse i det storhertugelige Frankfurts politidirektorat, en stilling han maatte opgi, da Frankfurt i 1813 blev en fristat. Gik 1818 over til kristendommen og antok da navnet L. B. Han levet nu vekselvis i Paris, Heidelberg, Frankfurt, Berlin og Hamburg, men bosatte sig endelig fast i Paris efter Julirevolutionen, som han begeistret sluttet sig til. Dode her og ligger begravet paa Père Lachaise. B. begyndte tidlig som publicist, skrev saaledes i Frankfurt et skrift til forsvar for joderne; senere redigerte han i oppositionel aand med vid og talent bladet «Die Zeitschwingen» og tidsskriftet «Die Wage». Han var en glodende forkjæmper for politisk og aandelig frihet og skrev lidenskabelig og bittert mot de reaktionære forhold i Tyskland, likesom han angrep Goethe og de ældre tyske digtere, og overhodet var en av «det unge Tyskland»s litterære forere. I sine «Breve fra Paris» hævdet B. med stor skarphet nodvendigheten av at Tyskland vendte sig bort fra romantikkens æstetiske livsidealer for at fremme sin politiske utvikling, mens han i tidsskriftet «La Balance» søkte at mægle mellem fransk og tysk aandsliv. [Litt.: G. Brandes, «Det unge Tyskland».]

Ludwig Börne

Børnehuset, d. opdragelsesanstalt for forsømte barn i Kbh., oprettet 1621 i tilknytning til et tugthus som Kristian IV opførte 1605. Flere epidemier o. a. forte til at B. blev nedlagt 1650. Kbh.s fattigvæsen oprettet 1662 paa Christianshavns torv et B., som senere tillike blev tvangsarbeidsanstalt og strafanstalt for voksne. 1790 blev anstalten omdannet til et tugthus og forbedringshus.

Børnskap, nordlandsk navn for redskaper, særlig fiskeredskaper, sjøredskaper. Første led er «borna» (byrnad), egentlig tilbehør.

Børresen, Hans Peter (1825—1901), d. missionær, lærte efter sin konfirmation smedehaandverket og drog 1852 som svend til Berlin, hvor han arbeidet sig op til civilingeniør. Her oplevet han et kristelig gjennembrud, som bl. a. avfodte en levende kjærlighet til missionen. 1855 egtet han Caroline Hempel, som likeledes tidlig hadde faat en dyp interesse for missionen. I slutningen av 1864 drog de som missionærer til Indien i det Gossnerske missionsselskaps tjeneste. Da navnlig nationale hensyn gjorde samarbeidet med de tyske missionærer vanskelig, og da en henvendelse til det danske missionsselskap viste sig frugtesløs, besluttet B. at ta en gjerning op paa egen haand blandt de undertrykte og sedelig lavtstaaende santaler. 1867 begyndte han i forbindelse med nordmanden L. O. Skrefsrud (s. d.) og englænderen Johnson gjerningen blandt dem. 1869 la de grunden til den første station, Ebenezer, og siden da har missionsarbeidet gjort store fremskridt. Paa et besøk i Danmark 1877 blev han ordinert til prest.

H. P. Børresen.

Børresen, Urban Jacob Rasmus (1857—), n. sjøofficer, f. i Drammen. Blev sekondløitnant 1879, premierløitnant 1882, kaptein 1894 og utnævntes i 1899 til kontreadmiral og chef for den nyoprettede marineus generalstab (senere kaldt admiralstaben). B. var eskadrechef 1905. Angaaende visse dispositioner ved denne leilighet opstod der strid mellem B. og kommanderende admiral C. Sparre. Stortinget nedsatte tilslut en voldgiftsdomstol. Efter dens avgjørelse gik B. ut av aktiv tjeneste og har siden helt ofret sig for industriel virksomhet. Han har deltat i grundlæggelsen og ledelsen av flere av vore største industriforetagender, bl. a. «Norsk Hydro-elektrisk Kvælstofaktieselskap», Vamma fossekompani, Hardanger staalverk, Evje nikkelverk og Kristianssands nikkelraffineringsverk. B. har optraadt som forfatter paa militær-tekniske og andre omraader: «Tordenskiold», 1901, «Den russ.-jap. krig», 1904—05, 3 bd.

Børs, Christian (1823—1905), n. mæcen, f. i Bergen, utvandret til Amerika, hvor han, efter at være blit medeier i et stort eksportfirma i New York, erhvervet en betydelig formue. 1858 blev han norsk og svensk vicekonsul i Boston, 1867 konsul og 1871 generalkonsul i New York. 1878 opgav han sin private virksomhet og flyttet 1889 til Paris. Baade som konsul og senere utfoldet han en omfangsrik virksomhet i velgjørenhets- og veldædighetsøiemed. Særlig var hans fødebys videnskabelige institutioner gjenstand for hans gavmildhet. Hans hustru Anna Catharine Elisabeth, f. Collett (1832—1915), testamenterte størstedelen av sin formue til velgjørende formaal.

Børs (eng. *exchange*, fr. *bourse*, t. *Börse*). Ved b.-forretning forstaaes den art av omsætningsvirksomhet som opstaar derved at kjøpere og sælgere inden et bestemt omraade regelmæssig til fastsat tid træder sammen paa et dertil anordnet sted for, under fri konkurranse hvad tilbud og efterspørsel angaar, at bevirke omsætning av nærmere efter art og beskaffenhet bestemte værdipapirer, saakaldte b.-papirer eller b.-effekter, varer eller arbeidsydelser. Efter formaalets natur taler man om fonds- eller effekt-b. (for statsobligationer og aktier), valuta-b. (for utenlandske penger), vare-b. (korn-, bomuld-, kaffe-, sukker-, petroleum-, kul-b.), arbeids-b. Ogsaa selve den bygning hvori denne virksomhet foregaar, kaldes b. Bs nærmeste opgave er at formidle den store handel; som institution er b. derfor, undtagen for arbeids-bs vedkommende, efter sit væsen kapitalistisk. B.-handelen reguleres ved saakaldte *usancer*: herved forstaaes at kjøps- og salgsforholdets kontrahenter møtes paa sin b. med den forutsætning for øie at deres retshandel avsluttes efter visse fastslaatte sedvaner, eller at gjenstanden for deres forhandlinger er i besiddelse av visse egenskaper som det er unødvendig nærmere at betegne, fordi parterne paa forhaand er paa det rene med at de sedvansmæssig skal være tilstede. Den omforenede pris er som regel gjenstand for offentliggjørelse (notering) til veiledning for bestemmelsen av gjenstandens (objektets) markedsværdi saavel inden b. selv som utenfor samme. Hvor prisen gjælder et værdipapir, kaldes den kurs; denne pris kan være den virkelig opnaadde, den av sælgeren forlangte, eller den av kjøpelystne tilbudte; som regel for-

Trykt juli 1920

staar man ved et papirs kurs den pris hvormed det sidst er betalt. Med kurs paa valuta menes som regel laveste sælgers prisforlangende. — B. opstod først da handelen hadde koncentrert sig i store byer og, understøttet av en høit utviklet samfærdsel, hadde fæstnet sig i regelmæssige former. De kan ikke føres tilbake længere end til det 16 aarh., da man finder dem i Norditalien og Flandern. Betegnelsen b. antages at skrive sig fra Brügge, hvis mæglerhus van der Burse i sit skilt hadde 3 pengepunger (middelaldersk lat. *bursa*, fr. *bourse*). De ældste b. var navnlig omsætningssteder for veksler. I det 17 og 18 aarh. utvikledes b.-handel med aktier, særlig saadanne i de store koloni- og oversjøiske kompanier. I begyndelsen av det 18 aarh. hadde man i Amsterdam, Paris og London vilde spekulations- og kriseperioder (se Handelskriser, Law, Zwiebelsvindelen) som følge av et feberagtig ophidset b.-liv. Inden de nordiske lande er Kjøbenhavns b. den ældste; bygningen er opført 1619—24 av Kristian IV. Kra. fik en b. 1708, Bergen noget senere; egen b.-bygning fik dog Kra. først 1829, Bergen 1861. Stockholms nuværende b.-bygning fuldførtes 1776, Göteborgs 1849. — Foruten i den moderne tids overordentlig raske utvikling av handel og industri maa b.-livets opsving i det 19 aarh. navnlig søkes i omsætningslivets tendens i retning av at tilveiebringe en stedse større ensartethet og prisfasthet for alle varer og værdier som er gjenstand for omsætning efter en betydeligere maalestok. Dette er i første række kommet den offentlige kredit tilgode. Mens staterne i ældre tider maatte henvende sig til den enkelte pengemand for at faa sit laanebehov tilfredsstillet, fandt de i det 19 aarh. efterhaanden i øket maalestok paa b. et altid villig marked for sine rentebærende, paa indehaveren lydende og derfor let overførbare gjældsforskrivninger. Dette eksempel fulgtes snart av kommuner og andre korporationer, og sluttelig blev b. de sedvanlig anvendte omsætningssteder ogsaa for hypotek-(pant-)obligationer, aktier, lodder, gjældsforskrivninger av forskjellig art. B. er dermed blit kapitalomløpets eentrum, dets hjerte og pumpeverk, og dertil midtpunktet for den faglig utviklede spekulation i bevægelige værdier. Hvor omsætningen av saadanne kun i formen er en handelsavtale, men i virkeligheten en hasardkontrakt, idet det bortsees fra evnen til at præstere eller viljen til at motta selve salgsobjektet, og opgjøret parterne mellem udelukkende har hensyn til b.-prisens (kursens) svingninger, taler man om b.-spil (differenseforretning). Den i den nyeste tid videst utbredte form av saadanne forretninger er den saakaldte terminhandel, ved hvilken der avsluttes kontrakt om en fremtidig leveranse av varer eller værdipapirer. Denne handel har som regel til forutsætning en forventning hos sælger og kjøper om naarsomhelst, altsaa ogsaa paa tidspunktet for salgskontraktens fuldbyrdelse, at linde varen i markedet eller personer villige til at overta den indgaaede forpligtelse mot betinget vederlag (præmie). De forskjellige arter av terminhandel har bestemte hovedcentra. Termin-b. for kaffe findes saaledes i Havre og Hamburg, for bomuld i Liverpool og New York, for hvete i Chicago og Budapest, for sukker i Paris og Magdeburg. Terminspekulationen, hvis betydning ligger i at de handlende benytter den til at mindske risikoen ved kjøps- eller salgskontrakter, har ledet til en foruroligende demoralisation og har derfor bragt b. i miskredit. Der er nemlig omkr. sidste aarhundredskifte indtraadt en merkbar reaktion mot b.s utvikling. — En b. er en offentlig indretning. Som regel gir den derfor adgang for enhver uberygtet og solvent person. Undertiden avkræves dog visse garantier: ved Londons fonds-b. maa saaledes et nyt medlem stille tre ældre som gaar i borgen for ham med 500 £ hver. Overalt er b. under tilsyn, enten av en av og blandt stedets handelsborgere opnævnt b.-komité, eller av personer tilforordnet av staten; det sidste er tilfældet i Frankrike og Tyskland. Navnlig i sidstnævnte land har rikslovgivningen i den nyeste tid grepet sterkt ind i b.s selvstyre med sine paatvungne administrative kontrolregler. Dels som følge av saadanne indskrænkninger i b.s tidligere frihet, dels paa grund av bankernes stedse tiltagende herredømme over forretningslivet, telefonens almindelige utbredelse og av den fra videnskabelig økonomisk side fremkomne, ofte socialistisk anstrøkne kritik, er den til b. knyttede forretningsvirksomhet mangesteds i avtagende. B.-væsenet har i de sidste aar undergaat reformer i de fleste lande. — Om b.s virksomhet, funktionærer, og de oppebørsler som er tillagt dem, har vi i Norge en særlov av 8 sept. 1818 med en række senere tillægslove. Ifølge den anførte lov er der til enhver b. knyttet en egen b.- og handelskomité, som har at føre overopsyn med b.s hele virksomhet og dens regnskapsvæsen samt at «avgi de erklæringer og oplysninger som av regjeringen maatte attraaes, handelen betræffende»; bl. a. æskes saaledes disse komitéers uttalelse ved valget av de personer med hvilke konsulaterne besættes. B.-komitéernes medlemmer beskikkes for hvert aar av Kongen. B.s daglige forretningsførsel forestaaes av en fast, lønnet b.-kommissær, som likeledes beskikkes av Kongen efter indstilling fra vedkommende b.-komité. De b. tillagte indtægter, de saakaldte b.-avgifter, er dels en avgift en gang for alle avkrævet personer som løser borgerskap eller skipperbevilling, dels en aarsavgift avkrævet kjøbmænd over en bestemt indtægtsklasse i de byer hvor b. er oprettet, endelig en fast avgift pr. ton paalagt de til utlandet ekspederte skibe. De nu i Norge eksisterende b. er oprettet i hosfølgende aar: Kra. (1818), Drammen (1839), Skien (1895), Kristiansand (1837), Stavanger (1878), Bergen (1837), Aalesund (1905), Kristiansund (1894), Trondhjem (1819), Sandefjord (1912) og Haugesund (1914).

Børsa, herred i Sør-Trøndelag fylke (Søndre Trondhjems amt), 62 km.² med 1 425 indb. (1918); 23 pr. km.² Opgaver over fordelingen av aker m. m. foreligger ikke. Herredet, som ligger sydvest for Trondhjem mellem Gulosen og Orkedalsfjorden, er et kupert skogdistrikt med høider optil 400 m. Mot fjorden og opefter Viggas og B.-elvens dalfører er veldyrkede bakkepartier. Jordbunden er god, og akerbruk og fædrift er de vigtigste næringsveier. Her findes 3 meierier, flere sagbruk. Omkring Viggas og B.-elvens utløp er bebyggelsen tæt. Herredet har egen sparebank. Antagen indtægt 1918 510 764 kr., formue 2 654 272 kr.

Børsavgift, se Børs.

Børseffekter, se Børs.

Børseskogn, herred i Sør-Trøndelag fylke (Søndre Trondhjems amt), 129 km.² med 1 157 indb. (1918); 9.0 pr. km.²; svarer til B. sogn under Børsa prestegjeld. Herredet, som ligger sydøst for Orkedalsøren, mellem Orkedalen og Guldalen, er et sterkt kupert skogdistrikt med et veldyrket, forholdsvis aapent bakkeparti omkring indsjøen Laugen. Vandsystemet er sterkt forgrenet, og her er mange store vande og myrstrækninger. Aaserne naar op i en høide av over 500 m. Jordbunden er god, akerbruk og fædrift er de vigtigste næringsveier ved siden av skogdrift. Flere sagbruk. Inden herredet ligger Lisbetsæter sanatorium (luft- og vandkuranstalt). Herredet har egen sparebank, oprettet 1891. Antagen indtægt 1918 384 994 kr., formue 2 948 650 kr.

Børspapirer, se Børs.

Børskommissær, se Børs.

Børsskat er skat paa en børsomsætning. En b. er altsaa en skat som egentlig blot rammer en paa en bors istandbragt forretning, f. eks. den i den tyske lov om riksstempelskat fastsatte avgift til staten av $^4/_{10}$ pro mille av den solgte varemængdes værdi, og som avgjøres ved et paa slutsedlen paaført stempel, hvorfor ogsaa benyttelsen av slutseddel ved saadanne forretninger er obligatorisk. Som b. betegnes imidlertid ogsaa saadanne skatter som er lagt paa visse omsætninger, uanset om de i det bestemte tilfælde er avsluttet ved en bors, naar de blot sedvansmæssig er gjenstand for børsforretninger. En saadan uegentlig b. er stempelavgifterne for omsætning av værdipapirer. I Norge svarer kjøper og sælger 5 pro mille hver av omsatte aktiers værdi. Den norske stempelavgift er f. t. (juni 1920) Europas høieste.

Børsspil, se Børs.

Børstemaskine. 1. I tekstilindustrien maskine med roterende børster til at børste luven op paa klæde o. l. — 2. Ved kornmøller en maskine sedvanlig med parvise, stillestaaende og roterende, skaalformede børster, hvorimellem kornet passerer før at glattes og renses for smuds, samtidig med at støv bortsuges.

Børsteormer *(chætopoda)*, orden av ledormenes klasse (s. d.). Kroppen er ved tydelige tverfurer delt i et større antal led el. segmenter, som bærer parrede børsteknipper. Børsterne, som har git ordenen navn, er indplantet i dype indposninger av huden, saakaldte børstesækker, og kan bevæges ved egne muskler. Børsterne kan hos de forskjellige former være meget forskjellig utviklet, lange og haarlignende eller korte og tykke, de kan være tilstede i meget stort antal el. som ganske faa; ofte viser en av børsterne i et knippe sig

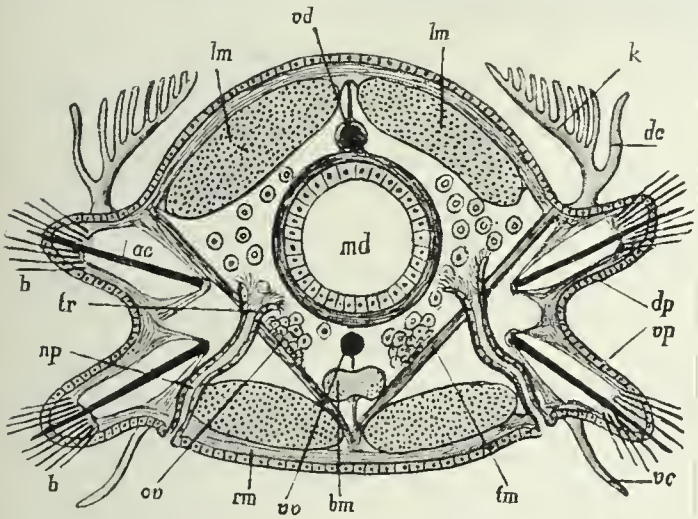

Skematisk tversnit gjennem en børsteorm.

ac stottenaal i et børsteknippe; b børster; bm nervestreng; dc og vc ryg- og bukcirre; dp og vp øvre og nedre børstefot; k gjelle; lm og rm længde- og ringmuskellaget; tm skraat forløpende muskler; cv kjønskjertel; md tarmkanal; np og tr ekskretionsorgan; vd og vv den dorsale og ventrale karstamme.

særlig utviklet (støttenaalen). Børsteknipperne sitter enten indleiret direkte paa legemets overflate eller bæres av korte, uleddede fremstaaenheter av kropsvæggen, de saakaldte børstefødder el. parapodier; av saadanne kan der enten være to par i hvert segment, et dorsalt og et ventralt par, el. kun ett par, idet samme sides to fødder er sammenvokset med hinanden. Børstefødderne bærer ofte vedhæng, cirrer og gjeller. — B.s overflate er dækket av en sammenhængende cuticula, som er dannet av hudens celler; tæt op til disse ligger et ytre ringmuskellag og et indre længdemuskellag, som sammen med huden danner den saakaldte hudmuskelsæk; denne omgir den rummelige kropshule, som ved tynde, mere eller mindre fuldstændige skillevægger er opdelt i et til de ytre led svarende antal kamre. Disse skillevægger gjennembores av 1. tarmen, som fra mundaapningen ved dyrets forende strækker sig til den i bakenden liggende gataapning, 2. den paa tarmens ventralside liggende nervestreng, 3. de paa tarmens dorsal- og ventralside forløpende karstammer, 4. ekskretionsorganerne el. de saakaldte segmentalorganer. — Tarmens forreste del danner hos mange b. et muskulost svelg, som kan krænges ut som en snabel, og ofte bærer chitintænder. Den egentlige tarm er enten rørformet eller i hvert segment forsynt med blindsækker paa siderne. — Nervesystemet, karsystemet og ekskretionsorganerne viser samme bygning som hos ledormene i sin almindelighet (s. d.). — B. er enten særkjønnede el. hermafroditiske. Larverne gjennemløper oftest en forvandling. Ved siden av den kjønnede formering kan ogsaa forekomme en kjønslos formering ved deling el. knopskytning. — De fleste b. lever i havet, hvor de kryper omkring paa bunden eller holder sig nedgravet i mudderet eller sanden; nogen svømmer frit omkring i vandet, atter andre er fastsittende og omgir sig med et rør av fremmede smaadele som sand, stener o. l. el. utsondrer selv et rør av chitin el. kalk. Et mindre antal b. lever i ferskvand el. i fugtig jord. — B. deles i to underordener: 1. Polychæter *(polychæta)* med børsterne som regel sittende paa børstefødder, som ogsaa ofte bærer cirrer og gjeller; hodet oftest med særegne vedhæng; øine hyppig tilstede; paa faa undtagelser nær særkjønnede, gjennemløper en forvandling; lever i havet. — Hertil hører talrike former f. eks. nereiderne, sandormen, skjælryggene, guldmusen, rørormene og flere (se disse art.). 2. Oligochæter *(oligochæta)* mangler børstefødder, cirrer og gjeller, har faa børster i hvert knippe; hodet som regel uten vedhæng; hermafroditer, gjennemløper ingen forvandling; lever i ferskvand eller i jorden. — Vigtigste repræsentant er metemarken (s. d.).

Børster og børsteindustri. I børstenbinderiet anvendes som raamateriale navnlig svineborster, hestehaar, piassava og kokosfibrer samt jern- og messingtraad. Svineborster, navnlig rygborster av russiske svin, er det bedste og kostbareste av disse materialer. Børsterne maa inden anvendelsen hegles, sorteres, vaskes og undertiden blekes el. farves. Børstetræet har huller, hvori børsterne fastgjøres med bek el. trækkes ind med seilgarn el. metaltraad. Garnet føres som en lokke gjennem hullet og om midten av børsteknippet. Naar løkken strammes, føres børsterne sammenbøiet ind i træet.

Børstesvin, gnaverpindsvin *(hystricidæ)*, familie tilhørende gnavernes orden. Op til 1 m. lange, tætbyggede dyr, hvis krop delvis er dækket av pigger el. børster (omdannede haar); hodet plumpt formet med smaa øine og ører; fotsaalerne nøkne. Talrike hithørende arter lever saavel i den nye som gamle verden; de er dels gravende, dels klatrende dyr, de første har en kort hale, de sidste, som næsten alle hører hjemme i Sydamerika, en lang gripehale. — Den mest kjendte art er hulepindsvinet el. det alm. b. *(hystrix cristata)* fra Sydeuropa og Nordafrika, jorddyr, omkr. 75 cm. langt, derav halen 10 cm.

Børting, Peter (1626—1702), n. godseier. B. var en opkomling av bondeæt; ved hensynsløshet, svig, kryperi og bruk av alle midler forøvrig slog han sig frem i Danmark, hvor han 1655—61 var gaardsfoged hos Cai Lykke, som ved hans intriger blev tvunget i landflygtighet, hvorefter kongen lot den mægtige adelsmands godser inddrage under kronen og indsatte B. som generalinspektør over dem. 1665 blev B. raadmand i Odense. 1669

er han tilbake i Norge; ti i det aar kjopte han Fossum jernverk av Preben von Ahnen, noget senere ogsaa Nes jernverk og drev dem med stor dygtighet.

Børup, Morten (d. 1526), d. skolemand, overtok 45 aar gl. ledelsen av domskolen i Aarhus. Om hans iver for at gjore skolegangen kjær for de unge vidner hans vaarsang «In vernalis temporis». Det samstemmige vidnesbyrd om B. fra de mange betydelige folk som hadde været hans disciples, viser ham som en ualmindelig lærd, dygtig og elsket lærer. [Litt.: V. Andersen, «Tider og typer» I, hvor der ogsaa findes en ypperlig overs. av hans vaarvise.]

Børvasstinderne er fællesbetegnelsen for to rækker vakre spidse tinder (1 180 m.) paa Saltfjordens sydside, Bodin herred, Nordland fylke. Den vestlige tinderække benævnes Falkflaagtinderne, den østlige Aaselitinderne.

Børve (Berven), vakkert beliggende dampskibsanlopssted med post og telefon paa Sørfjordens østbredd, Ullensvang, Hardanger.

Bøsse, avledet av t. *Büchse*, det oprindelige navn paa skytevaaben, saavel kanoner som haandvaaben. Er senere blit folkelig navn for et gevær. (Jfr. Haandskytevaaben.)

Bøssemaker, militær haandverker med kommandersersjants (menigs) rang; efterser og reparerer avdelingens haandvaaben. Utdannes ved Kongsberg vaabenfabrik. Hver infanteribataljon (mitraljosekompani, dragonkorps) har i fred 1 b.

Børvasstinderne.

Bøssing, en kort utdreiet hylse, som f. eks. brukes til utforing av et hul, hvori skal lagres en aksel. Jfr. Bussing.)

Böszörmény *[bø'sørmenj]* (Hajdu B.), Ungarn, by 15 km. nord for Debreezen, 28 000 indb., mest magyarer. Store markeder.

Bøter anvendes i straffesystemerne som straf saavel for forbrydelser som for forseelser. I første tilfælde kan de efter norsk ret idommes fra 3 til 10 000 kr., i sidste tilfælde fra 1 til 5 000 kr. Ved fastsættelse av botens størrelse bør der tages særlig hensyn til den dømtes formuesforhold, og hvad han efter sine livsforhold antages at kunne utrede. Boten tilfalder statskassen. Den kan tilstedes betalt avdragsvis eller optjent i statens eller kommunens tjeneste. Hvis den ikke betales eller optjenes, blir den at inddrive, medmindre domfældtes formuesomstændigheter eller livserhverv derved lindes at ville lide følelig skaar. I dommen skal fastsættes en fængselsstraf fra 1 dag til 3 maaneder eller i visse tilfælde 4½ maaned, som indtræder saafremt boten ikke erlægges paa nogen av de nævnte maater (straffeloven 22 mai 1902 §§ 27—28). Forsætlig overtrædelse av lov om regulering av varepriserne kan straffes med bøter indtil 100 000 kr., se lov av 17 juli 1918 § 4.

Bøttepapir, haandformet papir, se Papir.

Böttger, Johann Friedrich (1682—1719), t. kemiker. Opfinderen av det europæiske porselæn og den første leder av porselænsfabrikken i Meissen.

Böttiger, Carl Vilhelm (1807—78), sv. digter, litteraturhistoriker og sprogmand, professor i æstetik og moderne litteratur, senere i moderne lingvistik i Upsala. Som digter debuterte B. 1830 med «Ungdomsminnen», som vandt stort bifald, men ogsaa blev angrepet som sentimentale; hans «Lyriska stycken» (1837—39) er friskere; 1845 fik han akademiets pris for en «Sång öfver Carl XIV Johan» og blev 1847 medlem av akademiet. Betydeligst er han som forfatter av mindeskrifter (Tegnér, Ödmann, Kellgren, Stagnelius o. a.).

Böttiger, Johan Fredrik (1853—), sv. kunstforsker. Som intendant for de kongelige samlinger har B. indlagt sig store fortjenester av disse samlingers ordning og beskrivelse. Særlig har han viet de værdifulde gobelinsamlinger sin interesse. Av hans arbeider skal fremhæves pragtverket «Svenska statens samling av väfda tapeter» (3 bd., 1894—98).

Bøtø Nor, Danmark, sjo paa Sydfalster, 2 m. under havflaten, skilt fra Østersjoen ved en rand av klitter. Resten av en efter 1860 inddæmmet bugt av Østersjoen.

Bøverdalen, et dalføre vest og nord for den egentlige Jotunheim. Dalen gjennemstrommes av elven Bøvra, som har sine kilder fra Fanaraakens og Smørstabbræens snemasser og falder i Ottavand nær Lom kirke. Øverst i dalen ligger Bøvertun sæter (s. d., omtr. midt i ligger Bøvertun annekskirke og Roisheim skyss-station, utgangspunkt for bestigning av Galdhøpiggen.

Bøvertun, sæter med turiststation i Jotunheimen, ved vestenden av Bovertunvand. Herfra overgang over Sognefjeld til Turtegrø, gjennem Bøverdalen til Skogadalsboen og til Norstedalssæteren i Fortundalen.

Böök, Martin Fredrik (1883—), sv. litteraturhistoriker, f. i Kristianstad, docent i Lund 1907, dr. phil. 1908, professor i Lund 1920. B.s første større arbeide var doktoravhandlingen «Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809», som blev efterfulgt av de bredt anlagte biografier av Tegnér (1 bd. 1917) og Stagnelius (1919), en skildring av «Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur» (1918) samt de to samlinger av litteraturpsykologiske studier «Stridsmän och sångare» (1910) og «Svenska studier» (1913). B. har i disse bøker aabenbaret megen psykologisk sans og en fremragende kombinationsevne, han har fremlagt adskillig nyt stof og set verker og personligheter ut fra nye synspunkter, men hans resultater har ikke sjelden møtt sterk motsigelse. Han har ogsaa besørget kritiske utgaver av ældre svenske forfattere (Saml. skr. av Stagnelius og Tegnér, Geijers «Minnen»). B. var 1907—16 litterær redaktør av «Svenska Dagbladet» og har siden været knyttet til «Stockholms Dagblad». Hans artikler i dagspressen er samlet i «Studier och Ströftag» (1911) og i 4 bd. «Essayer och kritiker» (1913, 15, 17, 19). Som kritiker forfegter han overveiende konservative synsmaater. Sine indtryk fra de krigførende lande har han meddelt i «Resa till Frankrike» (1915) og i «Resa till Tyskland och Polen» (1916).

C.

(Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.)

C er det tredje bokstav i det latinske alfabet og er opr. det samme tegn som græ. Γ γ *(gamma)*, hvis plads i rækken det ogsaa har. Allerede de ældste romerske indskrifter har opgit regelmæssig bruk av *K* og bruker *C* baade for *k* og *g*; senere dannes *g*-tegnet ved en ubetydelig ændring av *C*. I oldtiden betegner ellers *C* altid *k*-lyden (undt. i Caius og Cnæus, som uttales Gaius og Gnæus), f. eks. Cæsar, utt. Kæsar. Senere svækkedes lyden foran de bløte selvlyd, hvor *C* i italiensk uttales *ts*, i fransk som et sterkt *s*, i tysk som *ts(z)*. I de nordiske sprog forekommer *C* kun i fremmedord og uttales foran *e*, *i*, *y*, *æ* og *ø* som *s*, ellers som *k*. — Som forkortelse betyder *C* almindelig Caius (se ovenfor); paa romerske indskrifter og mynter betyder *C* Claudius, Cæsar, consul, censor m. fl. Som romersk taltegn er *C centum* (100). — Ved temperaturangivelser er *C* Celsius, i kemien kulstof *(carboneum)*, ved naturvidenskabelige navne Cuvier; paa ældre preussisk mynt betegner *C* myntstedet Cleve, efter 1866 og paa tysk riksmynt efter 1872 Frankfurt a. M.; paa østerriksk mynt Prag; paa fransk mynt i ældre tid St. Lô, senere Caen, nu Lille. — I musikken er *C* første trin i den diatoniske skala og utgangspunktet for tonesystemet. = $^4_4$ takt. = $^2_2$ takt *(alla breve)*. *C*-nøklen foran paa et av notesystemets linjer angir pladsen for det enstrøkne *C*. *C.* brukes ogsaa som forkortelse for con, canto, capo.

Ca., forkortelse for lat. *circa*, omkring, omtrent.

Ca, kem. tegn for kalcium.

Cab, eng. forkortelse for kabriolet (s. d.).

Cabagan, by paa Filippinerne, øen Luzon, omtr. 11 000 indb.

Caballero *[-ljæ'ro]* (sp.; av lat. *caballus*, hest), ridder, kavaler.

Cabal-ministeriet *[kəbæ'l-]*, navn paa et ministerium under Karl II av England. Det var ved magten 1670—74; dets vigtigste medlemmer var Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley og Lauderdal. C. var forhatt, fordi det gjennem allehaande intriger («cabaler») begunstiget katolicismen og kongens absolutisme.

Cabane'l, Alexandre (1823—89), fr. maler. Fulgte i begyndelsen (i 1850-aarene) som elev av Pieot Davids klassicistiske retning, men gik derpaa over til det moderne genrebillede. Bekjendt for sine raffinerte, men noget flaue fremstillinger av det nøkne menneskelegeme, f. eks. «Venus' fodsel» (1863, i Luxembourgmuseet). Bedre er hans rent dekorative malerier (f. eks. takmaleriet «Floras triumf» i Louvre, 1873). I Luxembourg den teatralske komposition «Francesca da Riminis og Malatestas død» (1897).

Cabanis *[kabanis]*, Jean Louis 1816—1906), t. ornitolog, indehadde fra 1849 i en længere aarrække en ledende stilling ved Berlins zoologiske museum. C. gav sig især av med systematiske arbeider og har opstillet et naturlig fuglesystem. Stiftet 1853 «Journal für Ornithologie».

Cabani's, Pierre Jean George (1757—1808), fr. læge og filosof, var Mirabeaus raadgiver i medicinske og hygieniske anliggender, f. eks. ang. hospitalsvæsenet. Som filosof har han særlig betydning ved at ha fremhævet forbindelsen mellem psykologi og fysiologi. Uten egentlig at være materialist mente han at sjælen var materiel, men dog besad en viss selvstændighet i forhold til det øvrige legeme, som den ved doden lostes fra, og hvis livsfunktioner derved ophorte.

Cabaret *[kabaræ']* (fr.), bevertningssted, restauration med musikalsk o. a. underholdning. — Bakke el. opsats med smaafater til paalæg o. l.

Cabat *[kaba']*, Nicolas Louis (1812—93), fr. maler. En av grundlæggerne av det naturalistiske stemningslandskap *(le paysage intime)* og forløper for Dupré og Rousseau. I midten av 1830-aarene bragte en reise i Italien ham til at forlate sin tidligere retning og slaa ind paa en idealiserende, mindre frisk og personlig retning. Billeder fra hans første periode er: «Dam i Ville d'Avray» (1834) og «Hostaften», i Luxembourgmuseet.

Cabes, havn i Tunis, se Gabes.

Cabet *[kabé]*, Étienne (1788—1856), fr. kommunist. Som ung advokat med stor praksis kastet C. sig med glodende iver ind i den carbonariske bevægelse. Efter Julirevolutionen var han en tid statsadvokat paa Corsica, men blev 1834 dømt for en presseforseelse og flygtet til London. Under sit ophold her indtil 1839 blev han kommunist. Sin nye sociale og politiske trosbekjendelse fremstillet han i romanen «Reise i Ikarien» (1840), i hvilken han skildrer et opdigtet samfund, hvor alle er lykkelige, fordi den private eiendomsret er ophævet, og staten har overtat ledelsen av alt arbeide og av indbyggernes livsforelse. Sine forholdsvis moderate teorier forsøkte C. 1848 praktisk at gjennemføre i en «ikarisk» koloni i Texas. Dette første forsøk mislykkedes, men et nyt, grundlagt 1850 i Illinois under C.s personlige ledelse, lykkedes det efter mange indre rivninger at redde fra undergang, og det bestaar endnu.

Cabinet noir *[kabinæ' nwār]* (det sorte kammer) er det populære navn paa en institution som har til opgave at aapne breve for at skaffe regjeringen politiske oplysninger. Blev først oprettet av Ludvig XIV og bestod i Frankrike indtil 1830. Fandtes ogsaa i andre lande med enevældig styre, f. eks. i Rusland like op mot nutiden.

Ca'bo (sp.), forbjerg, kap.

Cabochiens *[kabâšiæ']*, Les, navn paa et demokratisk parti i Frankrike, som 1411—13 hadde stor magt i Paris. En slagtersvend, Caboche, var dets fører.

Caboto (Cabot), berømte sjofarere og opdagelsesreisende. 1. Giovanni, i England kaldt John C. (ca. 1425—98), f. i Genua, kom til England 1491, hvor han av kong Henrik VII fik et skib til at utforske og ta i besiddelse alle ukjendte lande han maatte opdage. I juni 1497 opdaget han kysten av New Foundland eller Labrador, hvilken kyst han fulgte flere hundrede km. 1498 seilte han ut fra Bristol paa en ny reise med 5 skibe, men vendte aldrig tilbake, og man kjender ikke mere om ekspeditionen. — 2. Sebastiano C. (ca. 1474—1557), ovenn.s søn. Nogen mener at han 1517 opdaget Hudsonstrædet og Hudsonbugten; men dette er usikkert. Han gik saa i spansk tjeneste og blev 1526 sendt avsted for at opdage Ofir og det østlige Cathay (Kina). Han seilte langs kysten av Sydamerika, utforsket elven Paraguay, men vendte saa tilbake til Spanien. Senere gik han i engelsk tjeneste og aapnet handelen med Rusland.

Cabra, Spanien, by i Andalusien, 55 km. sydøst for Cordoba, 13 127 indb. (1900), med vakker slotsruin. I omegnen vinavl.

Cabral (el. Cabrera), Pedro Alvarez (omtr. 1460—1526), var admiral for en flaate som efter Vasco da Gamas hjemkomst blev sendt til Indien. For at undgaa vindstille valgte han en mere vestlig kurs og blev tilslut drevet over til det da ukjendte Brasilien, som han tok i besiddelse for Portugal 1500.

Cabrēra, Don Ramon, greve av Morella (1810—77), sp. karlistgeneral og en av karlisternes dygtigste og tapreste guerillahøvdinger, men tillike hevngjerrig og grusom. C. tilføiet ehristinerne flere nederlag, men medanforernes og hofkamarillaens uenighet hindret ham meget. Han blev slaat av Espartero i Katalonien og trak sig ind i Frankrike (1840). Forsøkte 1848 opror paany for greven av Montemolin, blev slaat og levet siden i London.

Cabrēra, ø i Middelhavet blandt de Baleariske Øer, syd for Mallorca, 16 km.², men med faa indb. God havn.

Ca'canny *[kakáni]* (eng.) betegner en tilsigtet nedsættelse av arbeidsydelsen fra arbeidernes side for at ramme arbeidsgiveren økonomisk og derved søke at faa ham til at imøtekomme de opstillede krav. Jfr. Sabotage.

Cacātum non est pi'ctum, lat. ordsprog: smøreri er ikke maleri. Den som ikke er virkelig maler, bare besudler lerretet eller væggen.

Caccia *[katša]* (ital.), jagt, jagtmusik *(musica di caccia).*

Caccini *[katšīni],* Giulio (ant. 1558—1618), ital. musiker, beromt sanger, tilhørte en kreds av florentinske skjønaander og kunstnere, som med Bardi, Peri, Galilei m. fl. i spidsen arbeidet paa den antikke musiks gjenfødelse ved at bygge paa enkeltstemmen istedenfor den eneherskende flerstemmige, kontrapunktistisk formede sang. C.s betydeligste verk er «Le nuove musiche», en samling av arier og madrigaler for én stemme med en besifret basstemme som akkompagnement; blev av den største betydning for den nye monodiske stil (s. d.).

Cáceres *[káperes],* Spanien. 1. Prov. i den nordlige del av Estremadura, omkr. Tajo, ved grænsen av Portugal, 19 863 km.² med 415 000 indb. (1913), 21 pr. km.² Der avles korn, frugt, vin og olje, og der holdes mange husdyr. Maaske den mest gammeldagse og mindst fremskredne av alle spanske provinser. — 2. Hovedstad i prov., syd for Tajo, 18 000 indb. (1910). Meget gammeldags, bratte og trange gater, vakker gotisk domkirke og gamle befæstninger. Endel industri, garverier og tøifabrik. — C. er grundet av romerne 74 f. Kr. og kaldtes da Castra Cæcilia.

Cachar (C. plains) *[katšáə pleiⁱnz],* distrikt i Assam, det nordøstlige Forindien, 5 200 km.² med omtr. 415 000 indb. C. er i de senere aar blit midtpunktet for dyrkningen av te i Indien.

Cacheo, Vestafrika, fæstning og havneby i portugisisk Senegambia, ved elven C., 15 km. fra havet. Havnen er god, men tilgjængelig kun for mindre skibe. Ca. 15 000 indb. Grundlagt 1588 var C. for portugisernes vigtigste fæstning paa denne kyst.

Cachi *[kátši],* Nevādos de, Sydamerika, fjeldkjede i Argentina, prov. Salta, under ca. 25° s. br., paa grænsen mot Chile. Den høieste top er ca. 6 000 m. og dækket med sne, et pas i vest har en høide av 4 320 m. C. tilhører Andernes system.

Cachoeira *[kašwaⁱra],* Sydamerika, by i Brasilien, staten Bahia, ved den seilbare elv Paraguassu, 80 km. nordvest for byen Bahia. Folkemængden angives fra 20 000 til 50 000 indb. Har store cigar- og tobaksfabrikker (tyske eiere), utfører desuten ogsaa bomuld og frugt. — C. er ogsaa navnet paa en by i den brasilianske stat Rio Grande do Sul, ved Rio Jacuhy med ca. 4 500 indb.

Cachou *[kašuⁱ],* forsølvede piller som anvendes mot ildelugtende aande. Indholdet er forskjellige aromatiske stoffer, f. eks. violrot, moskus, vanilje, flygtige oljer, mastiks o. s. v.

Cachucha *[katšuⁱtša].* sp. dans i ³⁄₄ takt for et enkelt par, i almindelighet med kastagnetter, især gjort beromt av danserinder som Fanny Elsler og Pepita d'Oliva.

Cācus i de romerske sagn en røver som Herkules (se Herakles) dræpte. Da Herakles hadde fanget Geryones' okser og drev dem gjennem Italien, stjal C. nogen av dem og gjemte dem i en hule ved foten av Aventinerberget. Herakles dræpte til straf C. og hyldedes av de omkringboende; til minde om begivenheten indviet Herakles et alter (ara maxima mellem Palatiner- og Aventinerberget).

Cadamo'sto (el. Cada Mosto), Alvise (1432—77), ital. afrikareisende. Foretok 1455 paa opfordring av Henrik Sjøfareren en reise til Senegal, det Grønne Forbjerg (Cabo verde) og Gambias munding. Opdaget de Kapverdiske Øer og undersøkte Gambias løp paa en strækning av over 400 km. C.s reiseberetning (1507 og 1519) utmerker sig ved klarhet og nøiagtighet og ved sine malende skildringer, f. eks. av Cabo verde's skjønhet, den første skildring av et tropelandskap.

Cadena'bbia, Norditalien, vakkert beliggende by og kursted ved den vestlige bredd av Comosjøen. I nærheten Villa Carlotta med flere bekjendte kunstverker, deriblandt Thorvaldsens «Alexandertoget».

Cadence *[kadáŋsə]* fr.), eg. fald, en harmonisk vending som byder et hvilepunkt, en avslutning (paa et tonestykke eller en musikalsk periode. I en «konsert» el. «fantasi» betyder en c. den ofte bravurmæssige tilsætning eller forsiring, i slutningen av første sats (se f. eks. Griegs a-moll-konsert for piano med orkester). Denne frie fantasi for solostemmen alene blev i 18 aarh. altid improvisert, og det stod enhver virtuos frit for at vise sin færdighet paa denne maate. Beethoven skrev særskilte c. til enkelte av sine konserter, hos Schumann danner de uadskillelige, nøie foreskrevne led av kompositionen.

Cadiz (fr. Cadix), Spanien, by ved Atlanterhavet, ca. 75 km. nordvest for Gibraltarstrædet, 66 000 indb. (1917). C. ligger paa den nordligste spids av en halvø som skyter ut mot nordvest fra øen Leon, utenfor Cadizbugten. Den er sterkt befæstet, men fæstningen er nu forældet. Den er regelmæssig bygget og har rene huse; klimaet er hett og usundt. Der er faa merkelige bygninger, et par store kirker kan nævnes. Videre er der et arkæologisk museum, kunst- og videnskapsakademi, kunst- og handelsskole, presteseminar ete. Folkemæng-

Cadiz: Plaza de Isabel II.

den er stillestaaende, da handelen avtar, og det er vanskelig at faa industri istand paa den sterkt begrænsede grund. Skjønt byen er en av Spaniens vigtigste sjøhavner, avtar dog skibsfarten, da havnen tilsandes. Vigtigste utførselsartikel er vin (sherry), dernæst salt, oliven og olivenolje, sølverts. Fra Norge indføres fisk og trælast. Den norske skibsfart paa C. er noksaa livlig, i 1912 ankom der saaledes 65 norske skibe, drægtig 46 726 ton, av en total skibsfart paa 2 878 skibe, 2 173 262 ton. Norsk konsulat. — C. er en av Europas ældste byer. Den blev grundet av fønikerne ca. 1100 f. Kr. og kaldtes da Gadir, kom senere i kartagernes, derefter i romernes besiddelse (206 f. Kr.), kaldtes da Gades. 711 blev den erobret av araberne, men blev tilbakeerobret i 1262. I det 16 aarh. var C. utgangspunktet for Spaniens handel med sine kolonier. Under krigen med Frankrike 1808—12 var C. sæte for regjeringen og eortes, og i 1868 begyndte her revolutionen mot Isabella II. — C. er hovedstad i provinsen av samme navn, den sydligste i Spanien, ved Gibraltarstrædet, flateindhold 7 342 km.² og folkemængde 475 000 (1913); 65 pr. km.²; deri er ogsaa indbefattet det ret overfor i Afrika liggende distrikt Ceuta.

Cadórna, Luigi, greve (1850—), ital. general, kom 10 aar gammel paa militærskolen i Milano og blev loitnant av generalstaben paa sin 18-aarige fødselsdag. Fortsatte de militære studier med iver og dygtighet og blev kaptein 1875, oberst og chef for 10de bersagliéreregiment 1892 og general 1902. Allerede 1911 var C. utset til at føre den italienske hær i krig; men først 30 aug. 1914 blev han utnævnt til chef for generalstaben og dermed til overgeneral. Hans navn vil være knyttet til erobringen av Gorizia (Görz) 9 aug. 1916. Triest, som var maalet for de operationer som C. hadde planlagt, blev aldrig naadd, og efter det tysk-østerrikske gjennembrud av den italienske front (okt. 1917) maatte C. fratræde kommandoen.

Cadoudal *[kadudál]*, Georges (1771—1804), fr. partigjænger, anførte fra 1793 chouanerne i Bretagne i kampene mot den franske republiks tropper. Indgik 1803 en sammensvergelse med Piehegru (s. d.) om at dræpe forstekonsulen Napoleon Bonaparte. Blev fanget i mars 1804 og dødsdømt. Henrettet 25 juni 1804.

Caduceus.

Cadūceus (lat.), heroldstav, en stav, smykket med to slanger, som vender hodet mot hinanden; særlig Hermes' stav, hvormed han dysser i søvn og forvandler; i senere tid ogsaa symbol paa kjøbmandsstanden.

Cae . . . Artikler som ikke findes herunder, maa søkes under Cæ . . .

Caen *[kã]*, Frankrike, by i Normandie, hovedstad i depart. Calvados, ved elven Orne, 45 km. sydvest for Havre og 12 km. fra havet, 47 000 indb. (1911). C. har en god havn, tilgjængelig for noksaa store skibe. Den er regelmæssig bygget og har flere gamle interessante bygninger, deriblandt to kirker, Trinité (fra 11 aarh., se pl. Bygningskunst, Romansk) og St. Etienne, hvor Vilhelm Erobreren (byens grundlægger) ligger begravet sammen med sin hustru. I byen er der et universitet, stiftet 1432 av den engelske konge Henrik VII; det har juridisk, matematisk-naturvidenskabelig og humanistisk fakultet samt medicinsk-farmaceutisk skole med 650 studerende (1912—13). Ved universitetet er der stadig kurser for utlændinger som vil studere fransk sprog og historie. Videre er der i C. bibliotek, botanisk have, naturhistorisk museum, billedgalleri etc. Noksaa betydelig industri; der fabrikeres kniplinger, uld- og bomuldsvarer, maskiner og skibe. Handelen er ogsaa ganske stor. Til England utføres frugt, smør og egg. Norsk vicekonsulat.

Caen-sten *[kã-]*, en til juraformationen hørende gulagtig, oolitisk kalksten fra Caen i Normandie. Er anvendt til baldakiner og figurer i Kölnerdomen, Westminster abbey, den engelske parlamentsbygning samt en mængde kirker i Normandie.

Caerleon *[kalīən]*, England, by i Monmouthshire, nord for Newport paa nordsiden av Bristolkanalen, 2 000 indb. Under romerne kaldt Silurum. Talrike romerske ruiner er fundet, deriblandt et stort amfiteater, kaldt «kong Arthurs runde bord».

Caermarthen *[kamā́əþən]*, se Carmarthen.

Caernarvon *[kanā́əvən]*, se Carnarvon.

Caerphilly *[kafíli]*, England (Wales), by i Glamorganshire, 10 km. nord for Cardiff, 33 000 indb. (1911). Store kulgruber; jernverk og uldvarefabrikker.

Café (fr.), kaffe, kaffehus. C. au lait, sterk kaffe med varm melk i; c. noir (ital. *nero*), sort kaffe uten melk eller fløte; c. chantant eller c. consert, kafé, hvor der musiceres og synges; c. restaurant, kafé med gjestgiveri.

Caffagiolo *[-džå'lå]*, en liten by i Toscana, hvor der i det 16. aarh. var en berømt fajansefabrik. Farverne er som regel orange paa blaa grund. Fatenes rand er smykket med renæssanseornamenter, midten har et kvindehode, en scene fra dagliglivet eller blot ornamenter.

Cagli *[kálji]*, Italien, by i prov. Pesaro e Urbino, syd for Urbino, 12 000 indb. Silkeindustri.

Cagliari, Paolo, se Veronese.

Cagliari *[kaljári]*, Italien, by paa sydkysten av Sardinien, øens største og vigtigste by, 61 000 indb. (1911). Byen blev grundet av fønikiske kolonister i det 6 aarh. f. Kr. og kom senere i kartagernes hænder, hvorefter den blev erobret av romerne. Fra disses tid er der ruiner av et amfiteater. Fra senere tider kan merkes et citadel, en domkirke og et universitet, stiftet 1596. Byen har en god naturlig havn, som nylig er forbedret ved bygning av to moloer. Industrien er ikke stor. Der er bomuld-, uldvare- og saapefabrikker, og av havet vindes salt. I omegnen avles store mængder vin. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Genua. — C. er ogsaa navnet paa en provins paa Sardinien, som omfatter øens sydlige halvdel, 13 431 km.², og har 532 000 indb.

Cagliostro *[kaljå'strå]*, Alessandro (1743—95), ital. eventyrer (eg. navn Giuseppe Balsamo), f. i Palermo i fattige kaar, var 15 aar gl. allerede saa berygtet at han maatte flygte. Streifet 1768—70 om i Tyrkiet, Ægypten, Asien og kom endelig til Malta, hvor han forestillet sig for stormesteren som grev C. Med glimrende anbefalinger fra stormesteren drog han saa til Italien, hvor han giftet sig med den skjønne Lorenza Feliciana, en gjørtlerdatter fra Rom. 1771 drog de begge, han som preussisk officer, paa eventyr til Tyskland, London, Paris, Sicilien, Spanien, og tjente mange penger, hun ved at sælge sin skjønhet, han ved eliksir- og guldmakeri, mystik, aandemaning o. l. I London søkte han at grunde et nyt frimurersamfund. En mængde fornemme da-

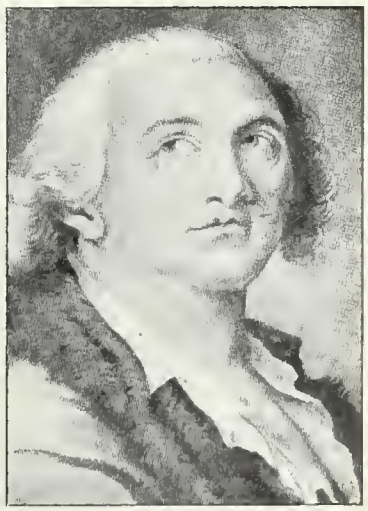
Alessandro Cagliostro.

Ord som ikke findes under C, maa sokes under K.

mer Europa rundt trodde paa ham. I Paris kom han 1785 i forbindelse med kardinal Rohan og spillet en hovedrolle ved «halsbaandshistorien». Efterhaanden blev den offentlige mening ham dog for ugunstig. 1789 blev C. paa pavens bud arrestert i Rom, blev dømt til døden 1791, men benaadet og døde i fængslet. (Sml. Schillers «Geisterseher» og Goethes «Der Grosskophta».)

Cagni *[kánï]*, Umberto (1864—), ital. kommandør (i marinen), deltok i hertugen av Abruzzernes polarekspedition 1899—1900 og naadde 86° 34′ n. br. Deltok likeledes i hertugens ekspedition til Ruvensori 1906.

Cagniard Latour *[kañár-latűr]*, Charles, baron (1777—1859), fr. fysiker, opfandt den første akustiske sirene (s. d.). Ved sine klassiske forsøk (1822) over mættede dampes tryk opdaget han at væsker over en viss temperatur ikke kan bestaa i flytende form, men kun som dampe. Dette forhold blev nærmere belyst av Andrews 1869 (kritisk temperatur).

Cagots *[kagå']*, en foragtet kaste eller folkestamme i de vestlige Pyrenæer, av ukjendt oprindelse; maaske efterkommere av spanske flygtninger av iberisk, vestgotisk eller arabisk herkomst, men etymologien cagots av lat. *canis gothicus*, d. v. s. gotiske hunder, er mere end tvilsom. Likesom joderne og de spedalske maatte e. i middelalderen bo i egne strok utenfor byerne, var andetsteds omtrent fredløse og fik først borgerrettigheter i Frankrike ved revolutionen. De betragtes endnu med uvilje, og navnet er et skjeldsord.

Cahier *[kajé]*, Sara Jane (madame Charles), f. i Tennessee, Amerika, bekjendt sangerinde. Studerte i Tyskland, Frankrike og Italien, foretok kunstreiser omkring i Europas storbyer, blev kammersangerinde ved hofoperaen i Wien. Fra 1915 talrike konserter i Skandinavien, eier en villa i Norge, hvor hun gjerne bor om sommeren.

Cahors *[kaå'r]*, Frankrike, hovedstad i depart. Lot, 100 km. nord for Toulouse, 14 000 indb. I omegnen stor vinavl. C. er biskopsæte, har flere gamle bygninger, deriblandt en domkirke i romansk-byzantinsk stil. I det 13 og 14 aarh. kaldtes de utenlandske aagerkarler i Vesteuropa for caorsini (d. e. folk fra C.), da C. var hovedsætet for de sydfranske pengevekslere.

Caicos-øerne (Keysøerne), den østligste gruppe av Bahamaøerne, Vestindien, tilhører England; 430 km.² med ca. 5 600 indb. Bestaar sammen med de tilstotende Turksoer av mere end 30 oer, hvorav bare 8 er bebodd. Svamper og salt produceres.

Caillaux *[kajå']*, Joseph (1863—), fr. politiker, f. i Maus, var først finansinspektør, derefter professor ved École des sciences politiques og blev 1898 valgt ind i deputeretkammeret. 1899—1902 var han finansminister i Waldeck-Rousseaus regjering, 1906—09 i Clemeneeaus og 1911 i Monis. 1911—12 var han forsteminister og blev 1913 paany finansminister, men maatte træde tilbake allerede mars 1914 som følge av hans hustrus revolverattentat paa «Figaro»s direktør Calmette. Under Marokko-krisen 1911, som indtraf i hans forsteministertid, viste han sig meget eftergivende overfor de tyske fordringer, og tapte ved denne leilighet sin popularitet. Under Verdenskrigen hørte han til den lille gruppe som ved en viss imotekommenhet vilde faa slut paa krigen; hans bestræbelser var dog saa langt fra at vinde anklang, at han endog 1918 blev fængslet og tiltalt for landsforræderi, en beskyldning som dog efter en langvarig retssak viste sig at være urigtig. Helt frikjendt blev han dog ikke, han blev dømt til en kortere fængselsstraf for défaitisme (s. d.); straffen blev anset som utsonet ved varetægtsfængslet.

Caillié (el. Caillé) *[kajé]*, René (1799—1839), fr. afrikareisende. Da det geograliske selskap i Paris opsatte en belønning paa 10 000 fres. for den som kunde naa Timbuktu ved Niger, besluttet C. at vinde denne. Han lærte sig arabisk, anla maurisk klædedragt og utgav sig for ægypter. Drog saa vaaren 1827 tilfots fra Sierra Leone til Niger og naadde 1828 Timbuktu. Efter et kort ophold i Timbuktu lykkedes det C. under en yderst besværlig og farefuld marsj tvers gjennem det vestlige Sahara med en karavane til Marokko at naa Tanger. Naar C. netop i vor tid sættes saa høit av sine landsmænd, sker dette ogsaa av den grund at C. viste Frankrike veien for dets koloniale magtutfoldelse i Nordvestafrika, som saa at si kan dateres fra C.s besøk i Timbuktu.

Cain, Auguste Nicolas (1822—94), fr. dyrebilledhugger. Han har med stor naturtroskap fremstillet fugler og rovdyr, baade fredelige og i kamp. I Luxembourg-haven i Paris en løve (1874), i Tuilerierne en tigerfamilie (1867) og rhinoceros anfaldt av tigre (1884), paa Champs Élysées et hundekobbel i marmor og paa Monthalonpladsen «Kamp mellem en orm og en grib om en død bjørn».

Caine *[ke'n]*, Thomas Henry Hall (1853—), eng. romanforfatter. Hans familie er fra oen Man, og han har i sine bøker «The little Manx nation», «The deemster» og «The Manxman» behandlet emner fra oen. Han sluttet et fortrolig venskap med den prærafaelitiske retnings leder i engelsk litteratur, D. G. Rossetti, og med romanforfatteren W. Collins. Foruten fra sit eget land har han ogsaa hentet stof til sine romaner fra Island og Marokko. Av hans øvrige verker kan nævnes «The bondman», «The shadow of a crime», «The Christian», den mest populære av dem alle, «The eternal city», «The prodigal son», «The white prophet», «The woman thou gavest me». De fleste av C.s romaner er dramatisert, og flere av dem oversat til dansk.

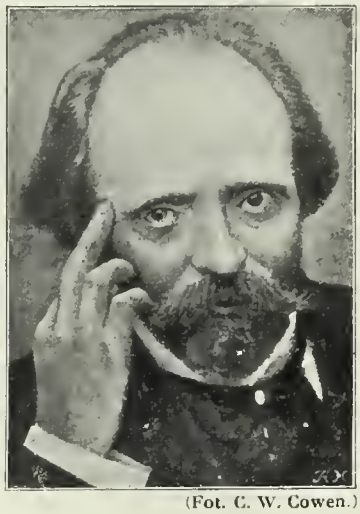

(Fot. C. W. Cowen.)
Hall Caine.

Ça ira (det skal gaa), med omkvæd «Ah! ça ira, ça ira! Les aristoerats à la lanterne!», fr. revolutionssang, tekst av gatesangeren Ladré, melodi av trommeslageren Bécourt.

Cairn *[kæən]*, keltisk fornlevning paa de Britiske Øer fra sten- og bronsealderen, en stenros opkastet over en grav eller som et historisk minde eller i religiøst øiemed. Til den avdødes ære lagdes stadig nye stener paa hans c., en skik som kan spores helt til vor tid.

Cairnes *[kæənz]*, John Elliot (1823—75), eng. nationaløkonom, utgav 1857 en række forelæsninger over «The character and logical method of political economy» (2 utg. 1875), og 1862 den fortrælfelige utredning av slaveriet som økonomisk organisationsform, «The slave power», som fik betydning for de amerikanske Nordstaters politik i de følgende kampaar. 1874 utkom hans hovedverk, «Some leading principles of political economy», en undersøkelse av grundprincipperne i værdilæren, i forholdet mellem kapital og arbeide og i den internationale handel. C. var 1866—72 prof. i London.

Cairngorm *[kéəngaəm]*, fjeldgruppe i Skotland, tilhører Grampiansfjeldene. Den høieste top er 1 309 m.

Cāiro, by i Ægypten, se Kairo.

Cairo *[kē'roᵘ]*, Forenede Stater, by i staten Illinois, ved sammenløpet av Ohio og Mississippi, 15 794 indb. (1916). Stor bro over Ohio. Korn- og bomuldshandel.

Cairoli *[kai'råli]*, Benedetto (1826—89), ital. statsmand. Deltok i Garibaldis tog 1848, 1859, 1860 og 1867. Fra 1860 uavbrutt medlem av deputeretkammeret, til hvis venstre floi han horte, 1878 blev han dets formand og s. a. ministerchef og utenriksminister. Nov. 1878 blev han saaret ved et attentat mot kongen, som han søkte at dække. Kort efter gik han av. Fra juli 1879 til mai 1881 var han atter ved roret; men de vanskeligheter som den franske besættelse av Tunis voldte, tvang ham til at gaa. Fra nu av i opposition, men hoit agtet av alle. Mindesmerke i Verona 1890.

Caithness *[ke'ipnəs]*, Skotland, det nordostligste grevskap, 1 776 km.² med 32 000 indb., 18 pr. km.² Kysten er noken og brat, det indre ofte sumpig. Hovednæringsvei er fiskeri; mange stenbrud. Der er talrike minder her om nordmændenes kampe og herredomme.

Caivāno, Italien, by i prov. Neapel, 10 km. nord for byen Neapel, 12 766 indb. (1911). Jordbruk, kalkbrænderier, glasfabrikker.

Cajal, Santiago Ramon y, se Ramon y Cajal, S.

Cajama'rca, Sydamerika. 1. Depart. i republikken Peru mellem Vest-Kordiljerne og Amazonas' ovre løp, 32 482 km.² med 442 412 indb. (1896). Opfyldt av fjeld og hoisletter med klima og produkter som veksler efter hoiden (mais, hvete, tobak, poteter); kvægavl, især sauer (3 mill. kg. uld aarlig); solv, kobber og jern utvindes. — 2. Hovedstad i depart. C., 2 736 m. o. h., ved Amazonas' bielv Criznejas. Ruiner av det Inka-slot, hvor Pizarro holdt Atahualpa fanget 1532—33. Nær C. ruiner av Inkaernes berømte svovelbad (54 °). Fra C. jernbane til Paeasmayu ved Stillehavet.

Cajān, Johan Fredrik (1815—87), finsk historiker. Deltok i Elias Lönnrots berømte vandring i Finland og offentliggjorde derefter 1838 - 40) den forste Finlandshistorie paa finsk. Forfatternavn: Kajaani.

Cajane'llo, Anne Charlotte, hertuginde av, se Leffler, Anne Charlotte.

Cajeputolje, flygtig, æterisk olje, som faaes av et par til myrtefamilien horende planter, *melaleuca minor* og *m. leucadendron*. Brukes i medicinen.

Cajetānus, Thomas de Vio (1469—1534), kardinal, biskop i Gaëta, blev 1518 sendt til Tyskland for at motarbeide reformationen. Hans forhandling med Luther paa riksdagen i Augsburg førte ikke til noget resultat. Senere skrev han forskjellige skrifter mot Luther.

Cakchiquél *[kaktšikēl]*, en indianerstamme i Guatemala, beslegtet med mayaerne i Yucatan; tidligere av stor betydning.

Cakes *[ke'ks]*, se Kjæks.

Cake walk *[ke'k wåk]* (eng., «kakedans»), stammer fra de sydlige Forenede Stater, blev oprindelig danset av negrene som en veddedans, hvor prisen var en mægtig kake. Karakteristisk ved sine latterlige bevægelser; en tid yndet modedans.

Çakuntalā, i det indiske epos «Mahābhārata» datter av kong Viçvāmitra og nymfen Menakā; egtedes av kong Dushyanta og blev mor til Bharataslegtens stamfar Bharata. Hovedperson i dramaet «C.» av Kālidāsa (s. d.).

Cal., forkortelse for Kalifornien (s. d.), kalorie (s. d.), calando (s. d.) og calendæ (s. d.).

Calabar, Vestafrika, navn paa to brede elvemundinger og to byer ved disse med omliggende distrikter i britisk Syd-Nigeria ved Biafrabugten, den inderste del av Guineabugten. Den storste og ostligste, som kaldes Gammel-(Old-)C., optar den betydelige Cross River, som er seilbar til grænsen av Kamerun, hvor den har sine kilder. Ca. 140 km. længer mot vest er Ny-(New-)C., hvis smaaelver staar i forbindelse med Nigerdeltaets armer. C.-kysten, som er flat og sumpig, i hoi grad usund og derfor næsten ubeboelig for europæere, kaldes ogsaa Oljeelvenes (Oil Rivers) distrikt paa grund av den store produktion av palmeolje. Britisk 1885. Byen C. (Old-C.) har ca. 15 000 indb.

Calabōzo, Sydamerika, by i Venezuela, hovedstad i staten Guárico ved elven Guárico i en het, myrlændt og usund egn med ca. 6 000 indb. Her vandt Bolivar 24 juni 1821 en avgjørende seier over spanierne.

Calābria, se Kalabrien.

Calādium, en artrik, tropisk slegt av *araceæ* (s. d.) med langstilkede, flekkede og skjoldformede blade, og med spiselige, knoldformede rotstokker. Nogen arter dyrkes paa grund av de skjønne blade som stueplanter. Ved krydsninger er der i den senere tid dannet en mængde former med rike farvetegninger paa bladene.

Calagu'rris, se Calahorra.

Calaho'rra, Spanien, by i prov. Logrono, Gammel-Kastilien, litt syd for Logrono, 10 000 indb. Omegnen frugtbar, stor vinavl. En av Spaniens ældste byer, romernes Calagurris; ved indtagelsen av denne by endte Pompeius krigen mot Sertorius.

Calais *[kalé]*, Frankrike, by i depart. Pas-de-Calais, ved det smaleste sted av strædet ved C., 72 000 indb. (1911). C. bestaar av to dele, en gammel, uregelmæssig bygget by med trange gater, og en ny regelmæssig by; begge er omsluttet av en fælles fæstningsmur. I den gamle by ligger den rummelige havn. C. er en av Frankrikes vigtigste handels- og sjofartsbyer, nr. 7 i rækkefølgen. I 1912 var drægtigheten av de ankomne og avgaaede skibe naadd op til over 2 mill. ton, derav norsk 74 645 ton paa 118 skibe; norske skibe deltar ikke meget i handelen paa C., som forøvrig i hele Frankrike. C. er den forste importhavn i Frankrike for grubetommer og træmasse. I den nye by er der mange fabrikker, automobil-, eykle-, maskin-, kabel-, telefontraadfabrikker samt bomulds- og silkefabrikker. C. ligger 40 km. sydost for Dover og er derfor det vigtigste overfartssted til England. Hver dag avgaar 3—4 dampskibe til Dover, og disse besorger aarlig 300 000 passagerer. Norsk vieekonsulat. — C. skriver sig fra det 9 aarh. Den var med i Hansaforbundet, men blev erobret av engelskmændene i 1347; efter indtagelsen maatte de fornemste borgere gaa til den engelske konge Henrik III iført bodsdragt og med rep om halsen. Denne begivenhet er foreviget i Rodins «Borgerne i C.»; en kopi av en av borgerne er opstillet i Kra. C. var

Calais: Det gamle vakttaarn og raadhuset.

eng. til 1558. Utenfor C. ødela engelskmændene i 1588 den store spanske armada. Fra 1595—98 var C. spansk. Under Verdenskrigen utsat for flyverangrep, saaledes 11 juli 1916.

Calamagro'stis, rørhvein, græsslegt, høie og stive, mest bredbladede arter med utsperret top av smaaaks. I Norge 11 arter, hvorav *c. purpurea* er alm. over hele landet.

Calame *[kalám]*, Alexandre (1810—64), schweiz. landskapsmaler og raderer. Bekjendt for sine poetiske og farvefriske alpelandskaper.

Calamiānerne, liten øgruppe, tilhørende Filippinerne, mellem Palawan og Mindoro, ca. 1 600 km.² med omkr. 17 000 indb. Befolkningen er blandet, malaiere, tagaler, kinesere etc. Ris, kaffe, sukker, tobak og kokosnøtter er hovedprodukterne. Største ø Busuanga.

Calami'ntha, slegt av de læbeblomstrede, urter med sterk og behagelig duft, hvorfor de har været benyttet som lægemiddel. *C. alpina* anvendes saaledes av alpebeboerne mot brystsygdom og utgjør ogsaa en av bestanddelene av «schweizerte». I Norge kun to arter, *c. acinos*, bakkemynte, med smaa, blaa blomster i kranser i den øverste del av stængelen, og *c. clinopodium*, kransbørste, med røde blomster i tætte kranser, som ved grunden har talrike sylformede forblade.

Calamītes, en utdød planteslegt tilhørende sneldernes orden *(equisetales)*. Den findes i devontidens, kultidens og den permiske tids lag. Den er almindeligst i de produktive stenkullags mellemste og øvre avdeling, hvor mange lag bestaar udelukkende av denne plantes stamme, grener og blade. Stammen kunde bli 30 m. høi; den var tynd og i regelen riflet. Den var leddet og fra leddene utgik grenene. Mellem leddene var den hul, ved disse kompakt. Den hadde tykkelsestilvekst. Bladene var smale og kransstillede. Grenene med blade kaldes *asterophyllites* eller *annularia*. Sporangierne var likesom hos *equisetum* samlet i aks.

Calamites ramosus.

Ca'lamus (græ.-lat.), ror, navn paa et slags pen (med holder) som man brukte i oldtiden til at skrive med paa papyrus og pergament; forarbeidedes av en art ægyptisk siv; blækket dertil var sammensat av sot og gummi.

Ca'lamus, palmeslegt, som skiller sig fra de øvrige palmer derved at bladene, som er tørnede, ikke danner en krone i stængelens top, men er fordelt langs denne. Stammerne, som er meget lange (indtil 160 m.) og kun litt mere end fingertykke og som derfor slynger sig mellem andre trær, brukes, efterat bladene er fjernet, som spanskrørstokker eller forarbeides til kurver, kufferter, stolsæter el. l. Se ogsaa Rotang.

Calamus.

Cala'ndo (ital.), synkende, hendøende, avtagende baade i styrke og hurtighet (mus.).

Cala'ndra, se Kornsnutebille.

Calandre'lli, Alexander (1834—1903), t. billedhugger. Hans monumentalstatuer har klassicistisk holdning og livfuld portrætlikhet. Verker: Fredrik Vilhelm IV's rytterstatue utenfor Berlins nationalgalleri og relief paa østsiden av Siegessäule.

Calanīder, smaakrebs, tilhørende køpepodernes orden (s. d.). Forekommer saavel i ferskvand som i havet. Talrike arter, hvorav en del optræder i enormt individantal og spiller en overordentlig vigtig rolle som hovednæring for mange planktonspisende dyr. — Vigtigste art, *calanus finmarchicus*, først beskrevet av biskop Gunnerus, findes i store mængder over hele Nordhavet og i alle vore fjorder. Omtr. 4 mm. lang, bevæger sig rykvis gjennem vandet ved sine lange, røde antenner. Kroppen farveløs med røde flekker, paa overkroppen et litet sort pandeøie.

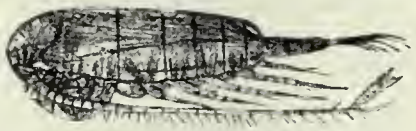

Calanus finmarchicus.
(Omtr. 10 ganger forstørret.)

Calas *[kalás]*, Jean (1698—1762), kjobmand i Toulouse, calvinist. Da 1761 hans ældste søn, en halvt sindssyk døgenigt, blev fundet hængt i farens lagerrum, beskyldte munker og almue denne før at ha dræpt sin søn for at forebygge hans formødede overgang til katolicismen. Efter vidneutsagn av en mængde ophidsede og vistnok tildels bestukne mennesker blev han av parlamentet i Toulouse domt til døden (med 8 stemmer mot 5) og henrettet (radbrækket). Hans enke fik Voltaire til at interessere sig for saken. Denues skrift «Sur la tolérance» paaviste at C. var blit et offer før religiøs fanatisme. Efter en revision av processen erklærte pariserparlamentet 1765 C. for uskyldig.

Calascibe'tta *[-šibe'lla]*, by paa Sicilien, prov. Caltanissetta, paa en isolert høide, næsten 700 m. o. h., 10 000 indb. Avler vin, olivenolje og silke.

Calatafīmi, Sicilien, by i prov. Trapani, 12 000 indb. Her seiret Garibaldi over neapolitanerne 1860. I nærheten ruiner av det gamle Segesta.

Calatayud, Spanien, by i prov. Saragossa, 90 km. sydvest for byen Saragossa, 11 526 indb. (1901). Silke- og lærfabrikker. Gammel by fra arabernes tid med interessante bygninger, deriblandt ruiner av en arabisk fæstning.

Calatrāvaordenen, sp. geistlig ridderørden, stiftet 1158 av abbed Raimund til forsvar for den kastilianske borg Calatrava, erobret 1146 fra maurerne. C. fik 1164 pavelig stadfæstelse; mistet borgen til Almohaderne 1197—1212. Ferdinand d. katolske blev 1498 stormester for C., og 1523 forenet pave Hadrian VI for stedse stormesterværdigheten med den spanske krone. Ordenstegn: rødt liljekors i sølvfelt.

Calceolaria, se Tøffelblomst.

Ca'lculus (lat.), liten sten, særlig om stener brukt til spil («brikker») el. avstemning el. beregninger; av den sidste betydning har utviklet sig gjennem fr. *calcul* vort kalkyle (s. d.). C. Minervæ, den stemmesten som, naar stemmerne staar like, redder den anklagede.

Caldārium (lat.), svedebadstuen i de gl.-romerske bad.

Ca'ldas, navn paa flere port. og sp. badesteder. 1. C. da Rainha, 75 km. nord for Lissabon, 4 000 indb., Portugals mest besøkte badested (svovel-koksaltkilder). — 2. C. de Montbuy, ca. 30 km. nord for Barcelona, 4 000 indb. (svovelkilder 67°, det berømteste badested i Spanien). — 3. C. de Reyes, i prov. Pontevedra, Galicien (i det nordvestlige Spanien), 5 500 indb. — C. er ogsaa navnet

paa et badested i det sydlige Brasilien, staten Minas Geraës, 8 000 indb.

Caldecott *[kâ'ldkɔt]*, Randolph (1846—86), eng. humoristisk tegner og illustrator. Tegnet for «Puneh», illustrerte Washington Irvings «Sketches» og andre verker av ham. Særlig bekjendte er hans kolorerte tegninger i «The Graphic» (R. C., «Graphic pictures», 3 bd. 1882—86/87) og hans illustrerte barneboker.

Caldēra, se Barranco.

Calderāri (d. e. kjelflikkere), et hemmelig politisk samfund i Syditalien, stiftet 1813 for at motarbeide carbonarierne og andre liberale frimurersamfund. Ledelsen var en tid hos den neapolitanske politichef. Oplost 1816.

Calderón, Serafin Estebánez (1799—1867), sp. digter, prof. i poesi og græsk i Granada, bosatte sig 1830 i Madrid, hvor han studerte arabisk og ældre spansk litteratur. Han var en ivrig boksamler, og hans kostbare bibliotek blev kjopt av den spanske stat som grundstamme for nationalbiblioteket i Madrid. Foruten digte og fortællinger (folkelivsskildringer fra Andalusien) har han skrevet historiske verker over de spanske morisker og Spaniens erobring av Portugal.

Calderón de la Barca, Pedro (1600—81), sp. digter. Han fik sin opdragelse i jesuiterskolen i Madrid og studerte derpaa teologi og jurisprudens ved universitetet i Salamanca. Kom derpaa til hoffet, hvor hans tiltalende personlighet vandt ham mægtige beskyttere. Han kastet sig nu over digtekunsten og vandt prisen i to poetiske veddekampe til ære for den hellige Isidor av Sevilla. Selv av gammel adelig asturisk slegt valgte han derpaa adelens virksomhet, gik i krigstjeneste og kjæmpet i de spanske krige baade i Italien og Flandern. Men under dette bevægede liv fik han allikevel tid til at dyrke poesien. Da den store dramatiker Lope de Vega dode i 1635, stod C. som hans værdige arvtager. Han blev hofdigter hos Filip IV med forpligtelse til at skrive dramaer for de kongelige teatre og lede de kongelige festligheter. Han overøstes med naadesbevisninger, blev ridder av St. Jago-ordenen, fik en aarlig digtergage og forte i det hele et liv i livsnydelse og glæde. Men da ungdommens kræfter begyndte at svigte, kastet C. sig træt av dette liv over i religios mysticisme. I 1650 traadte han ind i den geistlige stand, blev prest ved domkirken i Toledo og viet sig fra nu av til religios digtning, hvorved han vandt endnu storre ry end for. Han regnes som en av de største av Spaniens digtere. C. var en digter av en vidunderlig skaperkraft. Hans verker er utallige og alle fyldt av en sydlandsk fantasis farveglød, som regel ogsaa sterkt farvet av hans kat. religiøsitet. Han har skrevet utallige dramaer, tragedier, komedier, romantiske skuespil med en alsidig produktivitet, som minder om Shakespeare. Lik denne utgav han heller ikke selv sine skuespil; ved hans dod var dog over hundrede av dem trykt. Det beromteste av dem er «La vida es sueño» (Livet en drøm). Sine religiose digte, «Autos saeramentales», utgav han derimot selv, da han tilla disse et langt betydeligere værd. C.s fornemste skuespil er oversat til en mængde sprog, og enkelte hører fremdeles til de store teatres faste repertoire. Til dansk er seks av hans verdslige skuespil og to autos oversat av A. Riehter, 1881—89.

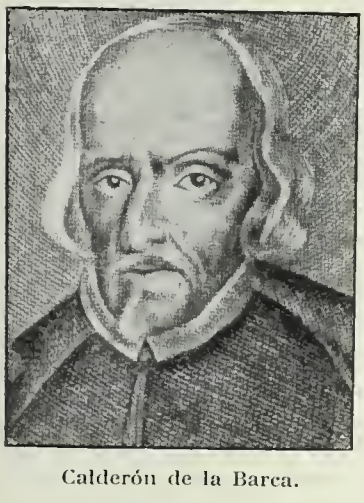

Calderón de la Barca.

Caldiēro, Italien, liten by i prov. Verona, nær byen Verona. Her vandt osterrikerne i 1796 en seier over Bonaparte, som dog straks efter vandt slaget ved Arcole, og i 1805 seiret her erkehertug Karl over Massena.

Caledon *[kæ'lədən]*, britisk Sydafrika. 1. Hovedstad i distrikt av samme navn i Kaplandets sydvestlige del, ca. 140 km. østsydøst for Kapstaden, hvortil jernbane. Ca. 3 500 indb. Varme bad. Stort uld- og hestemarked. — 2. Bielv til Oranje-elven fra nord. Utspringer vest for Mt. aux Sources, flyter mot sydvest paa grænsen av Oranjekolonien og Basutoland og falder i Oranje litt øst for Bethulie.

Caledōnia var i oldtiden navn paa det nordlige av det nuværende Skotland, som ikke blev erobret av romerne (se Britannia); indbyggerne omtales som raa og vilde (hustrufællesskap, tatovering; menneskeæteri?); senere kaldtes beboerne i C. pikter.

Calembourg *[kalâbū'r]*, fr. ordspil, vits, brander, kan fremkomme ved forskjellige ords lydlikhet, uten hensyn til skrivemaaten, el. ved at samme ord har forskjellige betydninger. Navnet e.s oprindelse er usikker, opkom i 2 halvdel av 18 aarh. i Frankrike, hvor navnlig marki de Biévre blev bekjendt for sine c.

Cale'ndula, se Ringblomst.

Cale'ndæ (kalendæ) (lat.), hos romerne den første dag i hver maaned. Navnet avledes av *calare* (græ. *kaleï'n*), kalde, utrope, fordi maanedsdagenes tal oprindelig bekjendtgjordes den første dag i hver maaned for det forsamlede folk. Jfr. Ad ealendas græeas.

Calentūra (sp.), feberdelirier ved solstik i troperne. C. amarilla, gul feber.

Calgary *[kælgæ'ri]*, Canada, by i Alberta, nær foten av Rocky Mountains, 1 032 m. o. h. Hadde i 1901 ca. 4 000 indb., men i 1916 56 514 indb. C. er den vigtigste by i Alberta; den ligger ved den canadiske pacifikbane, som her sender en gren mot nord og en mot syd. Utstrakt kvæghandel.

Calhoun *[kəhū'n]*, John Caldwell (1782—1850), nordamer. politiker, blev populær ved sin agitation for krigen med England (1812), 1817—25 krigsminister, derefter vicepræsident. Fra 1828 gjorde han sig til glodende talsmand for Sydstaternes interesser: frihandel og negerslaveriets bevarelse, gjorde gjældende at enkeltstaterne kunde negte at boie sig for forbundslovene (nullifikation). Clays kompromistoldlov avverget dog et aapent brud med Sydstaterne. 1844—45 var C. statssekretær, virket for anneksionen av Texas og vedblev siden ivrig at bekjæmpe kongressens ret til at forbyde slaveriet.

Cali, Sydamerika, by i Colombia, dept. Cauca, ved elven Cauca, 1 014 m. o. h. Folkemængden angives fra 10 000 til 35 000 indb. Anlagt 1556 har C. flere gamle kirker og klostre. Kul- og kobbergruber i nærheten. Livlig trafik. Jernbane til Buenaventura ved Stillehavet.

Caliāri, Paolo, se Veronese.

Caliban *[kæ'libən]*, i Shakespeares «Stormen» en vanskapt mellemting mellem et menneske og en sæl, hvis motstykke er Ariel (s. d.). I alm. et vildt uhyre. Ordet er dannet ved omsætning av bokst. i «kannibal».

Calicot *[kalikâ']* (fr.), et slags kattun (s. d.). Fransk spottenavn i betydningen «diskenspringer».

Ca'liga (lat.), soldaterstovle.

Cali'gula, Gajus Cæsar (12—41 e. Kr.), romersk keiser 37—41, son av Germanicus og Agrippina den ældre; opholdt sig som barn i hæren ved Rhinen, hvor soldaterne kaldte ham C., den lille soldaterstovle, hvilket navn han beholdt. I begyndelsen av sin regjering her-

sket han forsigtig og klokt, avskaffet flere skatter, gjeninførte folkevalg av flere embedsmænd o. l., men efter en sygdom viste sig hans rette karakter («Cæsar-vanvid»): han bortødslet statens rigdomme, paala nye trykkende skatter, hengav sig til de laveste utsvævelser, foretok massehenrettelser og lot sig dyrke som gud. Foretok et par resultatløse tog til Germanien og mot Britannien; men holdt dog en pragtfuld triumf. Kort efter blev han myrdet av en offiser, Cassius Chærea, som han hadde fornærmet.

Calīna, varmt, tørt og disig veir i Spanien om sommeren. Disigheten væsentlig virkning av støv.

Calisthenics *[kælisθéniks]* (eng.), en slags kvindelig gymnastik, som ved fritstaaende øvelser søker at styrke og utvikle legemets muskler, samtidig som bevægelserne skal være smukke og naturlige.

Cali'xtus, paver. 1. C. I (eg. Kallistos), biskop i Rom 217—22, var efter Hippolyts beretning opr. slave og blev for sine forbrydelser sendt som fange til bergverkene paa Sardinien. Trods dette vandt han senere den romerske biskops tillid og blev tilsynsmand ved menighetens kirkegaard. En av Roms bekjendteste katakomber bærer endnu hans navn. Som biskop i Rom kom han i strid med Hippolyt angaaende treenighetslæren og kirketugten. — 2. C. II, pave 1119—24. Sluttet som pave konkordatet i Worms med keiseren, hvorved den lange investiturstrid endte 1122). — 3. C. III, pave 1455—58 (opr. navn Alonso de Borja), f. i Spanien, søkte som pave at bevæge kristenheten til en alm. krig mot tyrkerne, men forgjæves.

J. Callot: «Krigens rædsler».

Cali'xtus, Georgius, se Callisen, Jorgen.

Calla, se Araceæ.

Callao *[kaljåå]*, Sydamerika. 1. Provins i republikken Peru under ca. 12° s. br., ved Stillehavet, 37 km.² med 48 118 indb. (1896), væsentlig omfattende — 2. byen C. (34 436 indb.), Perus vigtigste sjøby og havn for hovedstaden Lima (12 km. inde i landet), hvorfra jernbane og elektrisk bane til C. Byens havn er kunsthavn, men den beskyttes av utenforliggende øer mot de her hyppige syd- og sydvestvinde. Byens handel er livlig; den besøktes i 1917 av 493 skibe paa 1 070 885 ton. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Lima. — C. blev anlagt i 1537, men paa et litt andet sted. I 1630 og 1746 blev den ødelagt av jordskjælv og dermed følgende flodbølger. I 1881 blev den erobret av chilenerne.

Calle *[-lj-]* (ital.), sti, vei, smug.

Calle *[kall]*, se La Calle.

Ca'llisen, Heinrich 1740—1824), d. læge, f. i Holsten, blev efter en grundig utdannelse 1794 generaldirektør for kirurgien og meddirektør for Frederiks hospital. Fremragende kirurg baade teoretisk og praktisk, udmerket lærer. Bl. a. forfatter av en lærebok i kirurgi som blev benyttet overalt i Europa.

Ca'llisen, Jorgen Georgius Calixtus) (1586—1656), t. teolog, lærte paa reiser i Frankrike og England katolikker og reformerte at kjende paa nært hold og fik en forstaaelse av det fælleskristelige som var ukjendt hos den tids lutheranere. 1614 blev han teologisk professor i Helmstädt og døde i dette embede. Mot tidens forkjetrelsessyke hævdet han det fælleskristelige, som han fandt uttrykt i den apostoliske trosbekjendelse. Istedenfor at opfinde stadig nye stridsemner skulde man vende tilbake til de 5 første aarhundreders fælles lære. Denne anskuelse kaldtes av hans motstandere synkretisme (s. d.), og der førtes endnu længe efter ophavsmandens død en voldsom strid derom.

Calli'stephus, se Aster.

Ca'llitris, slegt av cypresfamilien. Av *c. quadrivalvis* (og nogen andre arter) faaes sandarak, et slags harpiks, som sveder ut fra barken.

Callot *[kalå']*, Jacques 1592—1635), fr. raderer, en av Frankrikes største kunstnere i det 17 aarh. Rikmandsson, bestemt for teologien, rømte han to ganger hjemmefra, engang sammen med en zigoinertrup og kom begge ganger til Italien. Studerte under Thomassin i Rom og Parigi i Firenze. Arbeidet bl. a. i Firenze og i Paris hos Ludvig XIII. Førte et omflakkende liv og blev høit æret av sin samtid. C. brøt nye baner for raderkunsten: han er den første som ved planmæssig «dækning» gjengav luftperspektiv i radering, og som indsaa at raderingen ved sine fine linjer har sin styrke som antydningskunst og deri en egen suggestiv magt over fantasien. Hans 1500 blade omfatter de forskjelligste emner: religiøse, genre, landskaper, fester, kostumer o. s. v. De er ofte meget rike paa figurer, som mesterlig er anbragt paa de ganske smaa blade. C. var ogsaa en fremragende karikaturtegner og tok som saadan gjerne motiver fra den italienske maskekomedie. Hans raderinger har likesaa stor kulturhistorisk som kunstnerisk interesse. Til hans hovedverker hører «Misères de la guerre» (1633) og prospekterne fra Paris. [Litt.: O. Levertin, «J. C.».]

Calluna, se Røslyng.

Callus, se Benbrud.

Calmeier, Jacob Mathias (1802—84), n. maler, f. paa Fredrikshald, studerte ved Stockholms kunstakademi og under Eckersberg og Dahl. Har efterlatt sig et ungdomsportræt av Welhaven. I Kunstmuseet i Kristiania repræsentert ved «En fos».

Calōnius, Matthias (1737—1817), finsk jurist og statsmand, professor i Åbo 1778—1815 med undtagelse av aarene 1793—1800, da han var medlem av Sveriges høieste domstol. Hans betydningsfulde juridiske forfatterskap spænder over retshistorie, strafferet, eivilret og proces. Størst betydning har han dog hat som politiker. Med dyp sorg saa han sit fædreland bli erobret av russerne, og ved nedlæggelsen av rektoratet som-

meren 1808, da størsteparten av landet allerede var i fiendens hænder, protesterte han i sit rektorats-program mot erobrerens fordring paa at anerkjendes som Finlands regent. Efter freden (1809) og efterat stænderne hadde svoret Alexander I troskap, stillet han lojalt sine evner i den nye storfyrstes tjeneste. Av landdagen i Borgå fik han i opdrag at fremlægge forslag til organisation av en ny regjering (senatet); paa tre uker hadde han sit forslag færdig, og det blev i alt væsentlig fulgt. Selv blev han den nye regjerings «prokurator», sikkert det vigtigste embede i landet. Som saadan hadde han at vaake over at lov og orden blev fulgt i landet, han hadde at overvære senatets moter og at paase at alt her skedde i overensstemmelse med forfatningen, endvidere at granske domstolenes virksomhet og utøve den høieste anklagemyndighet. Dette vanskelige hverv røgtet C. til fuldkommenhet. Der var ikke faa finske embedsmænd som prøvde at utnytte den nye tingenes tilstand til egen fordel; mot dem grep han ind med strenghet. Likesaa vaaken og fast i sin optræden var han overfor russiske forsøk paa overgrep. C.s mandige karakter og usvikelige retfærdighetssans vandt ham alles agtelse. Da der ved hans død blev sat igang en nationalsubskription til et mindesmerke over ham, bidrog keiser Alexander personlig med en større sum.

Calonne *[kalå'n]*, Charles Alexandre (1734—1802), fr. minister og finansmand. Blev 1783 generalskattekontrollør og skaffet ved laan og forskjellig svindel penger til hoffets luksus. 1786 maatte han imidlertid slaa om, talte for sparsomhet, for standsprivilegiernes ophævelse o. l. Avskediget 1787. Under hans ministertid (41 maaneder) forokedes statsgjælden med 650 mill. livres. Hans letsindige finanspolitik bidrog i høi grad til at fremskynde revolutionen. Under revolutionen emigrant.

Calophy'llum, bot. slegt av den tefamilien nærstaaende *clusiaceæ*. Av et par arter utvindes ved indsnit en gummiharpiks, taeamahae, saaledes av *c. tacamahaca* fra Madagaskar og *c. inophyllum* fra Ostindien. Av den sidstes frø presses ogsaa olje.

Calpe, i oldtiden navn paa Gibraltarklippen; denne og Abyla, som ligger overfor den paa afrikansk side, kaldes tilsammen Herakles' (Herkules') støtter.

Calpu'rnia, gift med Cæsar, s. d.

Caltagirone *[-džirå'ne]*, Italien, by paa Sicilien, prov. Catania, 609 m. o. h., 43 000 indb. (1911). C. ligger paa to høider, forbundet med en bro, har en gammel borg og mange paladser, da den er et yndlingsopholdssted for øens adel. Mange skoler, biskopsæte. Tilvirkning av terrakottavarer.

Caltanisse'tta, Italien, by og prov. paa Sicilien. Byen ligger omtrent midt paa øen, 588 m. o. h. paa en frugtbar høislette og har 41 000 indb. (1911). Slot, domkirke, teater, mange skoler etc. Store aarlige markeder. Prov. er 3 273 km.² med 349 000 indb., 107 pr. km.² Frugtbar; der dyrkes hvete, vin og frugt, og der utvindes salt og svovel.

Ca'ltha, se Bækkeblomst.

Caluire-et-Cuire *[kalyïrækyïr]*, Frankrike, by ved elven Saône, litt i nordvest for Lyon, 11 000 indb. (1911). Pottemakerier og kobbervarefabrikker.

Calumet *[kalymæ']* (fr.), eg. et rør som brukes til piper; indianernes fredspipe.

Calu'mnia (lat.), bakvaskelse, særlig bevisst logn-agtig anklage, som hos romerne straffedes med at vedkommende, *calumniātor*, mistet retten til at anklage mere.

Calvado's, Frankrike, depart. i Normandie, ved den Britiske Kanal, 5 693 km.² med 396 000 indb., 70 pr. km.² C. er opkaldt efter en rad av skjær og øer som ligger utenfor (Rochers du C.). Jorden er frugtbar; der dyrkes meget korn og frugt (eider), og der holdes en mængde hester og kvæg. Til England utføres smør og ost. Hovedstad Caen (s. d.).

Calvaert *[kálfärt]*, Denijs, kaldt Dionisio Fiammingo (1540—1619), nederlandsk landskapsmaler. Grundla i Bologna en malerskole, hvorav elever som Guido Reni, Domeniehino o. a. utgik. Hans billeder er ikke fri for manér, men korrekte i tegningen og varme i farven.

Calvāria (lat., hjerneskalle. C.-berget, Golgata.

Calvert *[kálvøt]*, George, se Baltimore.

Calvi, liten by paa nordvestkysten av Corsica, 2 000 indb. Nogen corsikanske prester paastod i 1880-aarene uten nogen grund at C. var Columbus' fødeby, og fik endogsaa den franske regjering til at utstede et dekret om at reise en statue her for Columbus.

Calvīn, Johannes (Jean Cauvin) (1509—64), reformator, f. i Noyon i Picardie. Efter at ha faat en omhyggelig opdragelse studerte han efter farens ønske jus, og i disse aar blev han sterkt paavirket av humanismen. Senere oplevet han et religiøst gjennembrud, som gjorde ham til reformationens begeistrede tilhænger. Paa grund av de usikre forhold som de evangeliske levet under i Frankrike, maatte C. stadig færdes paa reiser. Bl. a. opholdt han sig en tid i Basel, hvor han fuldendte sit navnkundige dogmatiske hovedverk: «Institutio religionis christianæ», som utkom 1536. Samme aar kom han til Genf. Skjønt det kun var hans hensigt at overnatte i byen, lykkedes det dog de evangeliske prester at bevæge ham til at bli der og staa dem bi i det kirkelige arbeide. — I Genf fik C. sin livsgjerning. Han begyndte straks med kraft og iver at arbeide for reformationens gjennemforelse; forfattet en katekisme og trosbekjendelse og tok sig særlig av kirketugten. Den myndighet hvormed han fordret kristendommens krav gjennemført ogsaa i det borgerlige liv, vakte imidlertid megen motstand. Da hans fiender fik magten, blev han 1538 forvist fra byen. Efter et kortere ophold i Basel blev han prest for en flygtningemenighet i Strasbourg. I Genf kom man imidlertid snart til at savne C.s faste haand, og da hans venner paany kom til roret, kaldte de straks C. tilbake (1541). Nu kunde han uhindret gjennemføre sine planer med hensyn til kirkens og samfundets ordning. Disse gik ut paa at virkeliggjøre Guds rike i menighetens liv. Der oprettedes et kollegium av prester og lægfolk, som skulde vaake over kirketugten og hver enkelts liv. Ved strenge love sokte han at stanse alle former for luksus og forlystelser. 1542 fik Genf en ny liturgi. Hovedpunktet i gudstjenesten er prækenen, og ved siden av denne bønner, en fælles syndsbekjendelse og salmer, som næsten udelukkende hentedes fra det gamle testamente. Alt skulde foregaa saa simpelt og enkelt som mulig, forat opmerksomheten ikke ved de ydre ceremonier skulde avledes fra det væsentlige. Daaben maatte kun foretages i kirken og kun ved en prest. Kun fire ganger

Johannes Calvin.

om aaret holdtes nadver. Overtrædelsen av de kirkelige bud fik ogsaa borgerlige følger. Øvrigheten skulde verge Guds ære og straffe alt som var i strid med Guds bud eller rokket ved den rene lære. Saaledes blev Michel Servet brændt 1553 paa grund av sine antitrinitariske anskuelser. Den sedelige rigorisme som i det hele betegner calvinismen, er atter en følge av dens dogmatiske grundbetragtning. Kjernen i denne er læren om forutbestemmelsen. Ved en evig beslutning har Gud forutbestemt nogen til evig frelse, andre til evig fortapelse. Et menneske kan kun faa vissheten om at høre til de frelstes tal ved at opdage utvælgelsens kjendetegn i sit liv. Disse er iveren for hellighet, renhet o. s. v. Den sedelige iver er derfor likesaa nødvendig for den enkelte som for menigheten. C.s teologi er forøvrig i mange henseender mere beslegtet med Luthers end med Zwinglis. Ved sin overlegne begavelse, kraftige vilje og uopslitelige arbeidskraft fik C. betydning langt ut over Genfs grænser. De fleste av de reformerte kirkeordninger skyldes hans disciples og er præget av hans aand. Hans skrifter som omfatter dogmatiske og eksegetiske arbeider, over 2 000 prækener og en stor brevsamling, foreligger i «Corpus reformatorum», Braunschweig, 1863 ff. [Litt.: E. Doumergue, «Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps», I—IV, Lausanne 1899—1910.]

Calx (lat.), kalk; c. chlorāta, klorkalk; c. usta el. vīva, brændt kalk (kalciumoksyd); c. zinci, sinkoksyd.

Calyca'nthus, en laurbærfamilien nærstaaende slegt. *C. floridus* og *occidentalis* er prydplanter, indtil over 2 m. høie med mørkebrune blomster, der likesom barken og roten er vellugtende. Barken brukes i Nordamerika som lægemiddel og ogsaa som kanelsurrogat.

Calystegĭa, se Vindelfamilien.

Camaïeu *[kamajø']*, fr. betegnelse for maleri utført i avskygninger av kun én farve, f. eks. graat i graat (grisaille).

Camail *[kama'j]* (fr.). 1. Tilknappet, let skulderkrave av sort eller fiolet silke eller uld, forsynt med hætte, som bæres av høiere katolske geistlige. — 2. Ringflettet krave, som i det 14 aarh. anbragtes paa hjelmen, hvorfra den hang beskyttende ned over hals og skuldre. — 3. Let dameoverstykke.

Camajore, Italien, by 20 km. nordvest for Lucca, 18 750 indb. (1911). Dyrker oliven.

Cama'ldoli. 1. Kloster i den ital. provins Arezzo (se næste artikel). — 2. Kloster nordvest for Neapel, berømt for den vakre utsigt over byen og Vesuv.

Camaldule'nsere var navnet paa de kongregationer som stod i forbindelse med eneboerlag som blev stiftet av den hellige Romualdo, som 1018 grundla det berømte samfund Camaldoli i en dal i Apenninerne. Det eiendommelige for c. er den strenghet hvormed klosterlivet gjennemføres.

Camargue *[kamárg]*, Ile de la, Frankrike, ø i Rhône, mellem dens to mundingsarmer. Den er ganske lav og flat og vokser stadig ut mot havet. Størrelsen er nu 740 km.², og herav er bare femteparten dyrket, resten bestaar av myrer, græsganger etc., hvor der græsser en mængde kvæg, mens der ikke findes et træ. Klimaet er paa grund av mistralen sundere end ventelig. Blot faa indb.

Camarilla *[-i'lja]* kaldte man 1814 i Spanien en liten gruppe av geistlige og andre som hadde forstaat at skaffe sig indflydelse hos den svake og uvidende kong Ferdinand VII; siden bruker man ordet som betegnelse for en klik som bak de egentlige ansvarlige raadgiveres ryg søker at paavirke fyrsten i en viss retning til fordel for sig selv eller et bestemt parti.

Ca'mauro (ital.), rød floiels pavehue.

Cambacérès *[kābaserés]*, Jean Jacques Régis de (1753—1824), fr. statsmand. Medlem av konventet, hvor han stod «bjerget» nær. Efter Robespierres fald en tid formand for konventet. 1796 formand for de yngres raad. Efter brumaire-statskupet 1799 anden konsul. Deltok som saadan ivrig og dygtig i det lovgivnings- og lovordningsarbeide som senere blev grundlaget for Code Napoléon. Under keiserdømmet rikets storkansler og hertug av Parma. I de 100 dage justisminister, 1816 forvist som «kongemorder». Tilbake 1818. Forfatter av betydelige juridiske verker.

Cambay *[kámbei']*, brit. vasalstat i Forindien, præsidentskapet Bombay, ved bugten av samme navn, ca. 900 km.² med 75 122 indb. (1901). Hovedstaden heter ogsaa C. Det var for en mægtig handelsby med 200 000 indb., men nu er havnen tilsandet, og byen har bare litt over 30 000 indb. Endnu bekjendt for sine agat-, onyks- og karneolsliperier.

Cambert *[kābær]*, Robert (1628—77), fr. komponist, musikintendant hos Ludvig XIV's mor Anna av Østerrike. Ia ved «La pastorale, première comédie française en musique», som opførtes i 1659 under stor tilslutning i nærheten av Paris, og den senere «Pomone» grunden til den franske opera. Hans tekstforfatter og kompagnon, digteren Perrin, fik av kongen et operaprivilegium, som Lully senere tilvendte sig, hvorpaa C. reiste til London og blev kapelmester hos Karl II.

Camberwell *[kámbəwel]*, England, bydel i det sydlige London, syd for Themsen, 259 339 indb. (1901).

Ca'mbi, Ulisse (1807—95), ital. billedhugger. I Firenze flere monumenter av ham (over Giuseppe Sabatelli, Cellini, Luigi Tempi, Goldoni). Særlig er hans statuetter og mindre terrakotta-arbeider yndet.

Cambiāso, Luca (1527—85), ital. maler, dygtig kunstner med realistisk sans og koloristiske anlæg, av sin samtid regnet blandt de bedste kunstnere. De fleste av hans billeder findes i hans fødeby Genua og i Madrid, hvor han arbeidet for Filip II.

Ca'mbio, Arnolfo di, se Arnolfo di C.

Ca'mbio (ital.), veksel, vekselbrev; nu lettera di c. C. proprio, den egne veksel, solaveksel, hvori utstederen forpligter sig til selv at betale beløpet. C.-conto, vekselkonto, hos os konto for utenlandske veksler.

Cambo *[kābō']*, Frankrike, badested i depart. Basses-Pyrénées, ved Adours bielv Nive og Sydbanen, 62 m. o. h., 2 000 indb. Svovelkilder som især brukes mot bronkit, kjertelsyke og hudsygdomme.

Cambodia, se Kambodsja.

Cambon *[kābō']*, Pierre Joseph (1754—1820), fr. revolutionsmand, medlem av den lovgivende forsamling 1791—92, virket derefter for emigrantgodsets inddragelse. I konventet stemte han for kongens død, men motarbeidet «bjergets» slette finansstyre, angrep med voldsomhet Robespierre og bidrog til hans fald, kom derefter paa kant med thermidorianerne, blev dømt til deportation, flygtet og kom først tilbake 1795. Motstander av Napoleon, men protesterte dog 1815 mot Bourbonernes gjenindsættelse.

Cambon *[kābō']*. 1. Pierre Paul C. (1843—), fr. diplomat og advokat. Blev nov. 1870 sekretær hos Jules Ferry, som da var præfekt for Seine. Efter selv at ha været præfekt i 10 aar blev C. 1882 fr. minister i Tunis, hvor han med overlegen dygtighet organiserte og administrerte det franske protektorat. 1866 blev han avsat av Boulanger, men blev s. a. gesandt i Madrid, kom 1891 til Konstantinopel og 1898 til London. Her virket han i nøie overensstemmelse med Delcassé (s. d.) og i samklang med Edvard VII for den fransk-engelske entente, til hvis fædre han hører. Virket under Verdenskrigen utrættelig for at utjevne alle vanskeligheter mel-

lem England og Frankrike. 1917 utnævntes han til «conseiller des affaires américains en France». — 2. Jules Martin C. (1845—), fr. diolomat, bror til ovenn., blev 1866 advokat, deltok i den fransk-tyske krig, blev 1878 præfekt og kom 1891 som generalguvernor til Alger. Som gesandt i Washington fra 1897 indledet han 1898, paa opfordring av den spanske regjering, de fredsforhandlinger som førte til avslutningen av den spansk-amerikanske krig. 1901 blev han forflyttet til Madrid og 1907 til Berlin, hvorfra han i sine indberetninger gjorde opmerksom paa den preussiske militarismes voldsomme utvikling. 1915 blev han generalsekretær i utenriksdepartementet under Briand og var 1919 en av Frankrikes delegerte under fredskonferansen i Paris.

Camborne *[kæmbâən]*, England, by i Cornwall, blot ea. 30 km. fra Englands sydvestspids, 16 000 indb. (1911). Har tin-, kobber- og blygruber.

Cambrai *[kâbré]*, Frankrike, by i depart. Nord, ved Schelde, 50 km. syd for Lille, 28 000 indb. (1911). C. er sæte for en erkebiskop og har en domkirke (ødelagt ved ildebrand, igjen opført 1860—70), et stort bibliotek med mange værdifulde haandskrifter, et museum, musikskole etc. Der er adskillig industri, sukkerfabrikker, garverier, bryggerier o. m., men mest berømt er fabrikkerne for batist, tyll, bomuldskniplinger etc. (de saakaldte «cambrais»). C. har befæstninger, mure og eitadeller, opført i tiden fra det 13 til 17 aarh., men er nu ikke vigtig som fæstning. — C. var romernes Camaracum, som var en av de vigtigste stæder i den av nervierne bebodde prov. Gallia belgica. I middelalderen tilhørte C. det Tyske Rike og kom i 1678 til Frankrike. Her blev i 1508 avsluttet en liga rettet mot Venedig, og i 1529 kom her freden mellem Frankrike og Spanien, «damefreden», istand.

Cambridge: King's College Chapel.

Ca'mbria, gammelt navn for Wales. (Jfr. Kambrisk formation.)

Cambridge *[kei'mbridž]*. 1. Adolfus Frederick, hertug av C. (1774—1850), 7de søn av Georg III, eng. general, fik 1802 den opgave at forsvare Hannover mot franskmændene, hvad der fuldstændig mislykkedes for ham, blev siden medlem av overhuset, gjorde sig her bemerket ved sit hat til Napoleon. Som vicekonge i Hannover (1816—37) styrte C. dygtig og liberalt. — 2. George Frederick William Charles, hertug av C. (1819—1904), søn av førstn., eng. general, utmerket sig paa Krim 1854, blev 1862 feltmarskalk, 1856—95 chef for den eng. armé. Som peer tilhørte han det liberale parti. Som hærchef virket han for humane reformer i arméen.

Cambridge *[kei'mbridž]*, England, hovedstad i grevskapet av samme navn (C.-shire, 1 275 km.², 128 000 indb., 100 pr. km.²), ved elven Cam, 75 km. nord for London, 40 000 indb. (1911). Byen har mange smukke parker og en mængde gamle, vakre bygninger som gir den et middelalderlig præg. Der findes omtrent ikke nogen industri, idet byen næsten udelukkende lever av sit universitet. Dette, et av de mest berømte i Europa, er først omtalt 1229. Det har en meget gammeldags organisation (likesom Oxfords), aldeles forskjellig fra de andre europæiske universiteters. Det er en av byen fuldt uavhængig institution, hvilket bl. a. viser sig i at det sender 2 repræsentanter til parlamentet, mens byen for sig sender 1. Studenterne bor i saakaldte «eolleges», av hvilke der er 17 (hvorav 2 for kvinder). De fleste eolleges er meget rike og har pragtfulde bygninger. Hvert eollege har sine lærere, og desuten er der en hel del fælles for alle. Til universitetet er ogsaa knyttet et bibliotek (næsten 600 000 bd.), forskjellige museer, en botanisk have, et astronomisk observatorium etc. I C. drives særlig naturvidenskabelige og matematiske studier, og her har Newton studert. — C. er en av Englands ældste byer, romernes Camboritum.

Cambridge *[kei'mbridž]*, Forenede Stater, by i Massachusetts, tæt ved Boston, saa at den nærmest er forstad til denne by, 114 000 indb. (1917). C. er sæte for Harvard universitet, maaske det mest ansete universitet i de Forenede Stater (s. d.).

Cambridgebugten *[kei'mbridž-]*, stor bugt paa nordvestkysten av Australien, ca. 15° s. br. og 128° o. l.

Cambric, se Batist.

Cambrium, se Kambrisk formation.

Cambronne *[kâbrå'n]*, Pierre Jacques Étienne, greve av (1770—1842), fr. general. Fulgte 1814 Napoleon til Elba som kommandant over de 400 mand av den gamle garde. Deltok med heltemod i kampen ved Waterloo. Man tillægger ham, med urette, ordene «garden dor, men overgir sig ikke». (Efter en anden beretning skal han ha besvaret en opfordring om overgivelse med en haanlig bevægelse og ordet «merde» — «le mot de Cambronne».)

Cambuslang, Skotland, by i Lanarkshire, ved Clydes sydlige bredd like i ost for Glasgow, 15 000 indb. (1911). Kulgruber og jernverker.

Camden *[kæmdn]*, William (1551—1623), eng. oldforsker og historiker, blev 1597 utnævnt til vaabenkonge hos dronning Elisabeth, har gjort sig meget fortjent ved sine flittige studier av Englands historie. Hovedverk: «Britannia, sive florentissimorum regnorum Angliæ, Scotiæ, Hiberniæ et insularum adjacentium ex intima antiquitate chorographica descriptio» med kobbere og kart, London 1586 og siden i mange utgaver, oversat paa engelsk 1610 og senere; desuten avhandlinger om de gamle briters og sachsers skikke og Elisabeths historie, «Annales rerum anglicarum et hibernicarum regnante Elisabetha». Efter ham er C. Society opkaldt.

Camden *[kæmdn]*, navn paa flere byer i de Forenede Stater. 1. C. i New Jersey, ved elven Delaware, ret overfor Philadelphia, 102 215 indb. (1915). Skibsbyggeri vigtigste industri, jernbanecentrum, mange jernverker. — 2. C. i Syd-Carolina. Her led amerikanerne i 1780 nederlag mot engelskmændene.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Camelīna, slegt av de korsblomstredes familie, slanke ugræsplanter med oftest helrandede, pilformig omfattende blade, smaa hvitgule blomster og pæreformede skulper. Herhen bl. a. linsoster *(c. sativa)*, som oftest optræder i linakrer, og av hvilken der flere steder presses olje. Den findes ogsaa hist og her hos os.

Came'llia, se Kamelia.

Camelopa'rdalis, se Giraffen.

Camembert *[kamābær]* (fr.), fet ost fra C., en landsby i depart. Orne, Normandie, Frankrike.

Camēnæ, hos romerne vistnok opr. gudinder for kilder, dyrket utenfor Porta Capena i Rom; de dyrkedes tillike som spaadoms- og sanggudinder og likestilledes ofte av digterne med de græske Muser (s. d.).

Cāmera (lat.), kammer, det sted hvor en fyrstes privatformue opbevartes, og de embedsmænd som bestyrte den. C. apostoliea, det pavelige rentekammer. C. imperialis, den keiserlige kammerret. C. paramentorum, kirkens sakristi. Alla c. (mus.), efter kammertonen.

Cāmera lūcida (lat., «lyst kammer»), et av W. Wollaston 1809 opfundet apparat som tjener til at lette rigtig avbildning av gjenstande ved tegning, fornemmelig ved avtegning av mikroskopiske billeder. Bestaar i det væsentlige av et firkantet glasprisme, hvis vinkler er henholdsvis 90°, 67½°, 135° og 67½°. Fig. viser hvorledes det virker. Lysstraalen fra et punkt paa gjenstanden AB gaar ubrutt gjennem prismets første flate, reflekteres totalt fra de to følgende, gaar ubrutt ut av den fjerde og opfanges av et oie ved C. Det samme øie ser forbi kanten av prismet mot papiret D. Betragteren ser saaledes billedet av gjenstanden paa papiret, hvor det kan tegnes med en blyant eller pen.

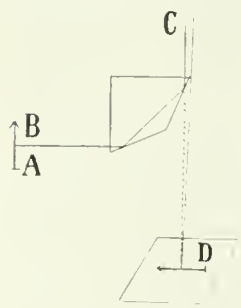

Camera lucida.

Cāmera obscūra (lat., «mørkt kammer»), apparat, bestaaende av en lystæt kasse, i hvis ene væg er indsat en konveks linse, som kan stilles i saadan avstand fra den motsatte væg at den gir et skarpt billede paa denne av en gjenstand utenfor kassen. Danner man den væg hvorpaa billedet opfanges, av en mat glasplate, kan billedet iagttages utenfra. Saaledes ved fotografiapparatet. Fig. viser et transportabelt c. o. indrettet til tegning; i kassens indre staar et speil i vinkel 45° med linsens akse og kaster billedet op paa en glasplate i kassens tak. Øiet er i princippet et c. o.

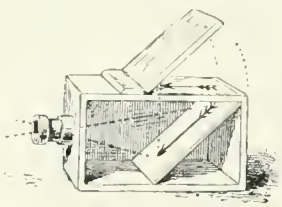
Transportabelt camera obscura.

Camerārius, Rudolf Jakob (1665—1721), t. botaniker, fra 1687 professor i medicin og direktør for den botaniske have i Tübingen. Særlig bekjendt ved sin paa eksperimenter grundede teori om planternes kjøn.

Camerīno, Italien, by i prov. Macerata, ca. 60 km. sydvest for Ancona, 12 000 indb. Erkebispesæte. Har et saakaldt «frit» universitet, stiftet 1727 og underholdt av 21 kommuner; omtrent 400 studenter. Bibliotek (45 000 bd.).

Camerle'ngo (camerarius er navnet paa flere høie embedsmænd ved den pavelige kurie. Den hellige rom. kirkes c. hadde tidligere stor indflydelse som bestyrer av det pavelige pengevæsen. Nu er hans vigtigste hverv at ordne konklavet efter en paves død. — Det hellige kollegiums c. er et slags næstformand i kardinalkollegiet.

Cameron *[kæmərən]*, David Young (1865–), eng. maler og raderer, elev av akademiet i sin fødeby Glasgow. Har malt portrætter og landskaper, men har især vundet berømmelse ved sine raderinger, som er utkommet i flere mapper: «The Clyde set» (1890), «North Holland» (1892), «North Italy» (1896), «The London set» (1900), «Paris Etchings» (1904), «Etchings in Belgium» (1907) og «Etchings to illustrate The compleat angler» (1902).

Cameron *[kæmərən]*, Richard (d. 1680), skotsk prest. Da Karl II sokte at utstrække det kgl. supremati ogsaa over den skotske kirke, vakte dette megen motstand, som for en stor del lededes av C. og hans ven Donald Cargill. Tilsidst utbrot aapent oprør, i hvilket C. faldt i et slag med de kgl. tropper. Hans tilhængere, cameronianerne, blev derefter haardt forfulgt. Efter revolutionen stillet de sig avvisende overfor den av Vilhelm III gjenoprettede presbyterianske kirke og dannet en frikirke som 1743 blev anerkjendt av staten under navn av «det reformerte presbyteriums kirke». Denne kirke, som betragter sig selv som egte efterkommer av de gamle «covenanters», er i tidens løp svundet meget ind; navnlig sluttet 1876 en stor del sig til den skotske frikirke.

Cameron *[kæmərən]*, Verney Lovett (1844—94), brit. afrikareisende. Leder av den ekspedition som 1873 fra Afrikas ostkyst skulde bringe den av Stanley gjenfundne Livingstone nye hjælpemidler, men mødte allerede aug. s. a. i Tabora (Unjanjembé) Livingstones folk, som var paa vei til Sansibar med hans lik. C. omseilte dernæst Tanganjikasjoen og fandt at denne sjo midt paa den vestlige bredd gjennem elven Lukuga hadde et avløp mot vest til den store, av Livingstone opdagede, nordgaaende Lualabaelv, som Livingstone var tilbøielig til at betragte som Nilens sydlige kildeelv. Denne elv naadde C. ved den fra Livingstones reiser bekjendte by Nyangwe. Ved nøiagtig bestemmelse av Nyangwes høide over havet, som viste sig betydelig mindre end Nilsjøernes, gjorde C. det sandsynlig at Lualaba ikke kunde tilhøre Nilsystemet, men Kongos elvesystem. Dette sidste lykkedes det senere Stanley at bevise. C. drog fra Nyangwe mot sydvest til landet Urua og herfra med en karavane gjennem Bihé ut til vestkysten. C. var den første europæer som hadde gjennemreist Afrika fra øst til vest. Han hadde tilbakelagt 4 751 km. gjennem helt eller delvis ukjendte egne, hadde tat 87 astronomiske stedsbestemmelser og bestemt høiden av 3 718 punkter. Utgav «Across Africa» (2 bd. 1876—77).

Cameroniānere, se Cameron, Richard.

Cami'llus, Marcus Furius, rom. feltherre, erobret 396 f. Kr. Veji og senere Falerii; kort efter blev han jaget i landflygtighet, men kaldtes tilbake og ledet staten efter nederlaget mot gallerne (390, ved Allia) og gjorde sig saa fortjent at han kaldtes Roms anden grundlægger.

Cami'llus og Cami'lla (lat.), fribaaren gut og pike i det gamle Rom, navnlig anvendt som offertjenere.

Cammermeyer, Albert Frederik (1838—93), n. bokhandler, f. i Indviken i Nordfjord. Utdannet hos Lyche i Drammen og Dybwad i Kra. aapnet han 1867 i Kra. egen forretning, som han drev op til en av Skandinaviens første. 1888 solgte han sortimentsbokhandelen til tre mangeaarige medarbeidere G. Gulbrandsen, Sigurd Pedersen og E. Raabe og 1890 tillike forlagsavdelingen til dr. phil. Knudtzon og L. Swanstrom. 1906 blev C.s forlag solgt til Gyldendalske bokhandel, Kjøbenhavn, som 1916 igjen solgte det til L. Swanstrom.

Camisol fr., formindskelsesord av lat. *camisia*, skjorte, var i ældre tid betegnelse for en slags vest eller undertroie. *Camisole de force*, tvangstroie.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Camões *[kamõ'ïš]* (ogsaa skrevet Camoens), Luis Vaz de (ca. 1524—80), portug. digter, av anset, men fattig familie, født i Lissabon, studerte nogen aar ved universitetet i Coimbra, opholdt sig derefter i hovedstaden, kom i berørelse med hoffet og forelsket sig i en av hofdamerne, Catharina de Ataïde. Han møtte imidlertid motstand hos hendes familie, og det endte med at den heftige, uforsigtige unge digter blev forvist til Santarem. Under sit ophold her skildret han i «Rimas» og «Sonnets» sit hjertes sorg og sin triste stilling. Han gik derefter i krigstjeneste, var med og kjæmpet ved Ceuta, hvor han mistet sit høire øie, som blev rammet av en kulesplint. Da han efter dette kom tilbake til Lissabon, hadde han fremdeles ikke lykken med sig, forlot Portugal og drog til Indien (1553), hvor han slog sig ned i Goa og deltok i flere felttog. I sin satire «Disparatas da India» angrep han den daværende vicekonge og hans kreds og blev forvist til Macao. Her skrev han en stor del av sit berømte hovedverk «Os Lusiadas». I 1561 drog han tilbake til Goa, led skibbrud underveis, men reddet sig iland, idet han, som det fortælles, svømmet med den ene arm, mens han med den anden holdt manuskriptet til sit digt over vandet. I Indien var han atter utsat for mange vanskeligheter, blev saaledes bl. a. sat i gjældsfængsel, men fik endelig anledning til at forlate landet og vende tilbake til Portugal (1570). I 1572 utkom hans store digtning; den gjorde megen opsigt, men bidrog kun i ringe grad til at gjøre hans liv lettere og lysere, han led virkelig nød og døde i stor fattigdom. C. er den største av Portugals digtere og den eneste av dem som er verdensberømt. «Os Lusiadas» (lusiaderne, lusitanerne, efterkommere av Lusus, d. e. portugiserne) skildrer Vasco da Gamas tog til Indien, men digtets helt er ikke den berømte sjofarer, men hele det portugisiske folk. Det er saaledes i særlig grad et nationalepos, baaret og gjennemglødet av begeistret fædrelandskjærlighet. C. staar ogsaa høit blandt Portugals forfattere som lyriker. Ogsaa som dramatiker var han betydelig.

Luis Vaz de Camões.

Camõnica, Val, Norditalien, elven Oglios dal. Gjennem dalen vei til Tyrol over Tonalepasset. Indbyggerne, ca. 60 000, lever av fædrift, silkeavl og bergverksdrift.

Camo'rra, hemmelig samfund i Syditalien, som ved pengeutpresning og forbrydelser indjog almindelig skræk. Under Ferdinand II gik det saa vidt at de høiere samfundslag, ja selv ministre var medlemmer. Frans II søkte at kvæle ondet, men c. blev derved drevet til at støtte Garibaldi. Efter Italiens samling blev c. forkjæmper for de fordrevne Bourboner. Victor Emanuel bekjæmpet den, men først 1874 lykkedes det ved massedeportation i Neapel nogenlunde at komme c. tillivs. (Jfr. Mafia.)

Camouflage: Camoufleret dampskib. Bergenske D/S's «Jupiter».

Camouflage *[kamuflā'ž]*, et fransk ord som under Verdenskrigen vandt utbredelse som betegnelse for forklædning og maskering. Krigsskibe og koffardiskibe blev malt over med merkelige, tilsyneladende meningsløse figurer i flere farver. Man opnaadde derved at deres silhouetter blev vanskelige at opfatte paa litt større avstand. Kanoner og batterier «camouflertes» med maling og traadnet, hvori man anbragte toi- eller papirstumper, eller med store lerreter som var malt efter omgivelserne. Lange veistrækninger blev maskert ved at man anbragte traadnet med toi eller papir paa den side som vendte mot fienden, slik at al færdsel av tropper og kjøretøier kunde foregaa skjult o. s. v.

Campagna di Roma *[-áña]*, Italien, Roms omegn, strækker sig, tat i videste forstand, langs det Toscanske Hav fra Civitavecchia i nord til Terracina i syd, ind mot land begrænset av Sabiner- og Albanerfjeldene og Apenninernes utløpere og omfattende størstedelen av det gamle Latium; den største længde er 150 km., mens bredden er knapt 70 km., og flateindholdet er 2—3 000 km.^{2} C. er gammel havbund, dækket av tuf fra undersjøiske vulkaner; den gjennemstrømmes av Tiber og dens bielver og er bølgeformig eller ganske flat av overflate. I oldtiden var C. et rikt og frugtbart land, hvor de romerske stormænd hadde villaer, og der fandtes ogsaa flere byer. Men i det 5—8 aarh. blev den herjet av indtrængende barbarer, goter, vandaler, senere ogsaa normanner og saracener, og derved gik landet litt efter litt over til ørken og sump, hvor malariaen stadig hersker. Nu findes der blot ruiner igjen av de store vandledninger og veier, paladser og gravmæler o. s. v. Om sommeren er C. næsten ubebodd, blot endel halvvilde kjør og hester vandrer da omkring vogtet av sine gjætere. Men om vinteren kommer der ned fra fjeldene en mængde bønder med store saueflokker, og da er det livligere. Der er nu gjort forsøk med at opdyrke C., og aker- og englandet vokser stadig i utstrækning. En stor del av C. tilhører kirken eller store godseiere som forpagter jorden bort. Man søker ogsaa nu at tørlægge myrerne for derved at faa bort malariaen.

Campane'lla, Thomas (1568—1639), ital. renæssansefilosof. C. gik 14 aar gammel ind i Dominikanerordenen, studerte teologi, filosofi og oldtidsvidenskap, men formaadde ikke at mætte sin erkjendelsestrang. Hans urolige, higende aand fandt ingen ro i den dogmebundne klostertænkning; hans kritik vakte mistanke, og 1591 blev han dømt til at avsverge kjetterlæren. Ensom

Trykt juli 1920.

og forfulgt flakket han om i Syditalien. 1599 indvikledes han i en politisk sammensvergelse mot det spanske herredømme som dengang raadet i Neapel. Her underkastedes han flere ganger den mest grusomme tortur, og i 27 samfulde aar blev han holdt i fangenskap. Pave Urban VIII, som hadde sympati med den merkelige munk, fik ham 1626 befriet fra det spanske statsfængsel ved at kræve hans utlevering til inkvisitionsdomstolen i Rom, hvor han i tre aar sat i et mildere fangenskap. 1634 lykkedes det ham at flygte til Paris, hvor Richelieu tok sig av ham og gav ham en pension. Ogsaa kongen lyttet gjerne til den djerve drømmer. Endelig fik C. ro til at arbeide; her redigerte han sine skrifter, og her døde han. C. repræsenterer sin samtids høieste bestræbelser; hos ham er antik hedensk livsbegjær forenet med vilje til at bøie sig for kirkens autoritet, hvor blot ikke denne kommer i strid med hans videnskabelige erkjendelse. Hans aandssmidighet og skaperevne er imponerende: 88 skrifter foreligger fra hans pen, og de omhandler alle emner og problemer samtiden kjendte. C. er drømmer og verdensforbedrer, hans merkeligste verk er en efter forbillede av Platon digtet utopi (s. d.), «Solstaten» («Civitas solis»), et kommunistisk ordnet idealsamfund, hvor privateiendom og familie er ophævet og arbeidet sat i høisætet, mens presteskap og aristokrati er banlyst.

Campa'nia, se Kampanien.

Campanīle (ital.), klokketaarn (oldn. *stöpull*). Særlig betegnes hermed de italienske klokketaarne fra den romanske periode. De var ofte ganske fritstaaende, stillet ved siden av kirken.

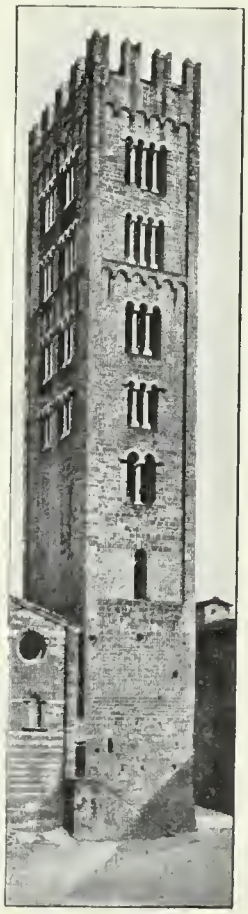

Campanilen i Lucca.

Campānula, se Klokkefamilien.

Campanulāria, slegt av hydroider (s. d.). Ved vore kyster repræsentert ved flere meget alm. forekommende arter.

Campbell *[kæmbəl]*, Alexander, se Campbelliter.

Campbell *[kæmbəl]*, Sir Colin, Lord Clyde (1792—1863), eng. feltmarskalk, utmerket sig som ung officer under kampene i Spanien, tjente derefter i kolonierne, deltok i krigen mot Kina 1841 og i Pandsjab 1848—49, utmerket sig som brigadegeneral paa Krim, blev 1856 generalloitnant. Ved efterretningen om den indiske opstand fik han overkommandoen og dæmpet oproret med stor energi. Til belønning blev han peer med titelen baron Clyde.

Campbell *[kæmbəl]*, John, lord (1779—1861), eng. retslærd og statsmand, blev 1830 liberalt parlamentsmedlem, 1832 solicitor general, 1834 attorney general, 1841 lordkansler for Irland og peer, 1850 lord-overdommer ved Queens Bench og 1859 lordkansler. C. har indlagt sig store fortjenester av den engelske retspleie. Han har bl. a. skrevet: «Lives of the lord chancellors of England» (7 bd., 1845—47) og «Lives of the chief-justices of England» (3 bd., 1849—57).

Campbell *[kæmbəl]*, Thomas (1777—1844), skotsk digter, skrev 1799 sit digt «The pleasures of hope», i hvilket han forherliger Polen. Senere reiste han til Tyskland, besøkte Klopstoek, hvis indflydelse er merkbar i hans stil, og bosatte sig i München. Her skildret han slaget ved Hohenlinden i et digt av samme navn. I Hamburg skrev han sit berømte digt «Ye mariners of England», og om slaget paa Kjøbenhavns red «The battle of the Baltic». C. utfoldet ogsaa senere en stor litterær virksomhet som digter, essayist, reiseskildrer og biograf.

Campbell-Bannermann *[kæmbəl-]*, Sir Henry (1836—1908), eng. politiker, blev medlem av underhuset 1868, blev finanssekretær i krigsministeriet i Gladstones ministerium (1870—74), var paany finanssekretær 1880—82, 1884—85 statssekretær for Irland; 1886 blev han krigsminister, hvilken post han atter overtok 1892, da Gladstone paany blev premierminister. I 1899 blev han enstemmig valgt til det liberale partis fører, og var under Boerkrigen en avgjort motstander av regjeringens politik. I 1901 blev han atter valgt til det liberale partis leder og stod i denne stilling, indtil han i slutten av 1905 blev ministerchef. Ved de derefter følgende valg i jan. 1906 fik C. (populært kaldt «C-B») en tilslutning til sin politik som vakte alm. opmerksomhet verden over. Overhusets motstand voldte imidlertid at det ikke lykkedes ham at gjennemføre vigtige poster paa sit program. Han indledet derfor kampen mot overhuset, men paa grund av sygdom maatte han trække sig tilbake allerede april 1908.

Campbellerslaget. Da Kristiania nye teater paa Bankpladsen skulde indvies i 1837, utsatte direktionen en præmie for det bedste nationale stykke. A. Munchs «Kong Sverres ungdom» vandt prisen, mens H. Wergelands syngespil «Campbellerne» blev kjendt værdig til at opføres senere. Dette skedde det følgende aar. Forestillingen gav anledning til en voldsom demonstration av Wergelands motstandere, som møttes av en motdemonstration av hans venner. Det utartet til et slagsmaal, i hvilket Wergelands parti gik av med seieren.

Campbelliter, en baptistisk sekt, opkaldt efter den amerikanske prest Alexander Campbell (1788—1866). Efter en tid at ha været prest i den presbyterianske kirke gik han 1812 over til baptistsamfundet. Men da han i sit tidsskrift «The Christian Baptist» utviklet avvikende meninger, utstøtte synoden 1827 ham og hans tilhængere av dette. De dannet derefter et eget samfund under navn av «Kristi disciples».

Campbeltown *[kæmbəlta^{u}n]*, Skotland, havneby paa halvøen Kintyre, vest for Clydebugten, Argyllshire, 9498 indb. (1911). Har en udmerket havn, skibsbyggeri, whiskydestillation (stor utførsel), kulgruber etc.

Campe, Joachim Heinrich (1746—1818), t. skolemand og pædagogisk forfatter, var en ivrig tilhænger av Basedows opdragelsestanker og virket en kort tid ved hans skole i Dessau. C. har mest betydning som forfatter av børnebøker, som skulde være belærende, samtidig med at de moret barnene. Mest bekjendt av disse er «Robinson Crusoe» og «Amerikas opdagelse».

Campeche *[kampétše]*. 1. Stat i Mexico, den sydvestlige del av halvøen Yucatan, 46 855 km.^{2} med 86 700 indb. (1912), mest majaindianere. C. er et sletteland dækket av store skoger; der dyrkes mais, ris og sukkerror. — 2. Hovedstad i staten, ved den Mexikanske Golf paa vestsiden av Yucatan, 18 730 indb. (1900). Daarlig havn, bare smaaskibe kan anløpe den, derfor liten handel. — 3. Campechebugten, sydligste del av den Mexikanske Golf.

Campeche-træ *[kampétše-]*. se Kampeche.

Camper, Pieter (1722—89), nederl. anatom, 1755 professor i anatomi i Amsterdam. 1773 trak han sig tilbake for udelukkende at studere. Stor og alsidig videnskapsmand, særlig i sammenlignende anatomi. Opdaget fugleskelettets luftholdighet. Grundla kraniometrien.

Ord som ikke findes under C, maa sokes under K.

Camphausen. 1. Ludolf C. (1803—90), t. politiker, var bankier i Köln, blev 1842 medlem av provinslanddagen, hvor han fordret pressefrihet og en riksforsamling; 29 mars 1848 blev han preussisk førsteminister, gik av i juni og blev i juli Preussens utsending i Frankfurt; her var C. en motstander av et tysk keiserdomme, tok i april sin avsked og blev paany bankier i Köln. 1849—50 var han medlem av Preussens andet kammer; i Erfurt-parlamentet var han ordfører for forfatningsutvalget, blev 1860 medlem av herrehuset og 1867 medlem av den nordtyske riksdag. — 2. Otto von C. (1812—96), t. politiker, bror av ovenn., blev preussisk embedsmand og 1845 geheimefinansraad, var 1849—52 medlem av andet kammer, 1860 livsvarig medlem av herrehuset, valgtes 1867 ind i den nordtyske riksdag og blev 1869 preussisk finansminister, gjennemførte konverteringen av statsgjælden og vigtige skattereformer. Som ivrig frihandelsmand misbilliget han Bismarcks finanspolitik og gik av 1878.

Camphausen, Wilhelm (1818—85), t. slagmaler. Har særlig behandlet motiver fra Trediveaarskrigen, Cromwells og Fredrik II's tid. Malte ogsaa billeder fra den slesvig-holstenske, tysk-osterrikske, fransk-tyske krig. Optraadte ogsaa som humoristisk tegner og utgav en dagbok fra den danske krig, «Der Maler auf dem Kriegsfeld» (1865).

Campinas, Sydamerika, by i Brasilien, staten São Paulo, 150 km. fra kysten, nordvest for Santos, omtr. 30 000 indb. Jernbaneknutepunkt, midtpunkt for kaffehandelen i det indre av staten.

Campine *[kāpi'n]* (flamsk Kempen), Belgien, et landskap i prov. Antwerpen og Limburg. C., som har en storrelse av 4—5 000 km.², bestaar for en del av barskog, men mest av heder. En stor kanal er fort gjennem C., og ved overrisling er en betydelig del blit gjort til frugtbart land.

Campinere, se Høns.

Campion *[kámpiən]*, Thomas (mellem 1570/80—1619), eng. læge, digter og musiker, utgav i 1595 en samling latinske elegier og epigrammer under titelen «Poemata», skrev maskespil for hoffet og sange med melodier. Han var ogsaa litterær kritiker, forkastet de antikke versformer, men vilde paa den anden side heller ikke anerkjende det moderne rim.

Ca'mpi Rau'dii (lat.), de Raudiske Sletter ved Vercellæ i Norditalien; her slog Marius cimbrerne 101 f. Kr.

Campo (ital. og sp.), mark, slagmark, leir.

Campoamór y Campoosõrio, Ramon de (1817—1901), sp. digter av gammel asturisk familie. Han kastet sig ind i det politiske liv, blev ved sin veltalenhet et indflydelsesrikt medlem av eortes og var en tid minister. Som lyriker fandt C. sin egen form i de knappe, sammentrængte digte som han kaldte «Doloras», snart filosofiske, snart mystiske, snart melankolske, snart humoristiske fantasier over livsfænomenerne. Han var de fornemme kredsers yndlingsdigter og foredrog ofte selv sine sange. Har ogsaa skrevet dramatiske arbeider, noveller, filosofiske og poetiske avhandlinger.

Campoba'sso, Italien. 1. Prov., som landskap kaldt Molise, 4 381 km.² med 352 000 indb. (1913), 80 pr. km.² Ligger paa Apenninernes østskraaning ned mot Adriaterhavet. I fjeldene holdes sauer og kjør, i lavlandet dyrkes hvete, mais, vin, oliven og silke. — 2. C., hovedstad i prov. C., 730 m. o. h., 14 400 indb. (1911). Ligger østenfor Apenninerne litt i sydost for Rom. Fabrikerer staalvarer.

Campobe'llo, Italien, byer paa Sicilien. Den største er C. di Licata, i prov. Girgenti, 14 200 indb. (1911). I omegnen svovelgruber og dyrkning av vin, korn og olje.

Ca'mpo Bisenzio, Italien, by i prov. Firenze, 10 km. nordvest for byen Firenze, 14 000 indb. Jernverker.

Ca'mpo Fo'rmio (Campoformido), Italien, landsby i prov. Udine. Her sluttedes 17 okt 1797 en fred mellem Østerrike og Frankrike, ved hvilken Østerrike avstod Nederlandene (Belgien), Milano og Mantua og til gjengjæld fik det meste av Venezias statsomraade.

Ca'mpos, Sydamerika. 1. Ordet, som eg. betyder sletter, er i Brasilien navnet paa de umaadelige, ensformige høisletter som i landets sydvestlige del utbreder sig vest for de brasilianske kystfjelde indtil ca. 2 000 km. henimot Andernes østlige fot. C. er for det meste tørre græsstepper, hist og her avbrutt av enkelte tafelfjelde eller klipper; undertiden er c. rene (salt)ørkener, i syd mest savanner med enkeltstaaende palmer, busker eller smaaskog, som væsentlig bestaar av araukarier. — 2. By i Brasilien, prov. Rio de Janeiro, 250 km. nordøst for hovedstaden, nær Parahyba's munding, med ca. 30 000 indb. Har næst Pernambuco de fleste sukkerfabrikker.

Ca'mpo sa'nto, ital. kirkegaardsanlæg. De er i regelen omgit av soilehaller, hvori de fæstede familiegravsteder er anbragt. Undertiden anbringes kisterne rækkevis over hinanden indmuret i hallens vægger og forsynt med tavler med indskrifter. Et av de smukkeste gamle anlæg er C. s. i Pisa, fuldendt 1283 av Gio. Pisano.

Campulung, Rumænien, by paa sydskraaningen av Karpaterne, 13 000 indb. (1900). Romerske ruiner. Valakiets første hovedstad i det 14 aarh.

Ca'mpus Ma'rtius, en til krigsguden Mars indviet plads utenfor det gamle Roms mure mellem Tiberen, Monte Pincio, Quirinalet og Kapitolium (se Rom).

Camwood *[kámwud]*, angolatræ, barwood, rødtræ av *baphia nitida* fra det vestlige Afrika; ogsaa veden av nogen vestafrikanske arter av den til katostfamilien hørende slegt *thespesia*.

Canada *[kánədə]* (Kanada) eller med fuldstændig politisk betegnelse Dominion of C., den største av de britiske kolonier, omfatter den nordlige del av Nordamerika med undtagelse av Alaska (som tilhører de Forenede Stater), samt Labradors kyst mot Atlanterhavet, som sammen med New-Foundland danner en egen britisk koloni. Grænsen mot de Forenede Stater gaar fra Fundybugten syd for St. Lorenselven til vest for Montreal, følger saa elven og de store sjøer til vestkysten av Øvresjø (paa 48° n. br.), gaar et stykke nordvestover og følger saa den 49 parallel til San Juan de Fucastrædet ved Stillehavet; det sydligste punkt i landet er en ø i Eriesjøen, litt syd for 42° n. br. Grænsen mot Alaska gaar fra Ishavet langs den 141 meridian indtil Eliasfjeldet; derfra holder den sig indenfor kysten med alle dens fjorder, saa at C. først ved ca. 55° n. br. naar frem til Stillehavet. Storrelsen er, iberegnet de arktiske øer, ca. 9 660 000 km.², d. e. omtr. som hele Europa. — Natur. Vestkysten ligner den norske, den er høi og steil, og dype fjorder skjærer sig langt ind i landet. Indenfor kysten er landet fyldt av et fjeldsystem, hvis kjeder gaar omtr. parallel med kysten og hvis bredde er optil 700 km. I ost avsluttes systemet av Rocky Mountains, som naar en høide av over 4 000 m.; men systemets høieste top ligger i nord ved Alaskas grænse og like ved havet: Mount Logan, 5 948 m. Ost for Rocky Mountains utbreder der sig en stor slette, som ved foten av fjeldene ligger 1000 m. høit, men som synker jevnt østover. Sletten naar igrunden like til Atlanterhavet, men overflaten blir i det østligste mere bakket, hist og her kan der ogsaa træffes høiere aaser. Isen har engang ligget over den store slette, og den har efterlatt et tykt dække av morænegrus. Store og smaa sjøer ligger spredt utover landet i utallig mængde, og vandrike elver fører vandet ut til havet. De største sjøer er i nord Store Slavesjø, Bjørnesjø og Athabascasjø, som alle har avløp til den mægtige elv Mackenzie (flyter ut i Ishavet), i

midten Winnipegsjøen o. a. sjoer, som har avlop til Nelson, der gaar ut i Hudsonbugten, og endelig i syd den store gruppe av de saakaldte Canadiske Sjoer, den største ferskvandssamling paa jorden, som gjennem St. Lorens-(Lawrence-)elven har avlop til Atlanterhavet. — K l i m a. Vestkysten har kystklima som det vestlige Norge. De store sletter i det indre har lav aarlig middelvarme (Winnipeg, ca. 50 ° n. br., d. e. som Prag, har ÷ 0.4 °), med sterk vinterkulde jan. i Winnipeg ÷ 20.5 °), men sommervarmen er høi (juli i Winnipeg 19.1 °), saa der kan dyrkes korn langt mot nord. Nedboren er ogsaa tilstrækkelig. Klimaet ligner Sibiriens, men er gunstigere. Paa ostkysten frembringer kolde havstromme en lav sommertemperatur, og her ligger derfor korngrænsen nærmere ækvator end paa noget andet sted av den nordlige halvkule. — P l a n t e v e r d e n e n er karakteristisk ved de mægtige skoger, som dækker ca. 1/3 av landet og særlig mot nord overveiende sammensættes av naaletrær, saaledes balsam-, douglas-, hvit- og kjæmpegran, *pinus baksiana*, amerikansk lerketræ, *tynga canadensis* o. a. Av lovtrær merkes canadisk poppel, sapirbjerk, mot syd tulipantræ, sort valnott og platan. Paa de vest for skogbeltet liggende utstrakte myrer, heder og lavmarker træffes vekstliv svarende til det europæiske, men dog bestaaende av særlig amerikanske slegter. I korndistriktet er mange europæiske ukrudtarter kommet ind. — D y r e v e r d e n e n utmerker sig i skogbeltet ved en vrimmel av pattedyr, saavel av storvildt, som ren og elg, mot syd ogsaa wapitihjorten, som av pelsdyr, bjørn, ulv (mot nord i den hvite polarrace), los, ræv, vaskebjørn, maar, ekorn o. a. Særlig i sommertiden er fuglelivet rikt. Av kolibrier findes baade en østlig og vestlig art, høiest mot nord gaar *selaphorus rufus*, som træffes ca. 55 ° n. br. Fiskerierne kappes i betydning med pelsdyrjagten. C.s dyreverden har fundet glimrende fremstillere bl. a. i C. Roberts og W. J. Long, hvis skildringer delvis foreligger i danske oversættelser. — B e f o l k n i n g o g i n d d e l i n g. I 1801 blev indbyggertallet anslaat til 240 000. Det steg raskt i første halvdel av det 19 aarh., men senere langsomt, indtil aarhundredskiftet, da det ved folketællingen i 1901 viste sig at være ca. 5 370 000. I det 20 aarh. er folketallet igjen steget meget hurtig paa grund av den store indvandring, og det blev i 1917 anslaat til ca. 8 360 000. I 1902 kom der vel 67 000 indvandrere, i 1911 derimot 311 000, de fleste fra de Britiske Oer og de Forenede Stater. Indvandringen fra Norge har ikke været stor, av hele befolkningen er vel 20 000 født i Norge. Under Verdenskrigen avtok indvandringen betydelig, men var allikevel i 1917—18 oppe i 79 000 (derav 71 000 fra de Forenede Stater alene). Indvandrerne bosætter sig ikke i de østlige provinser, men drager vestover, og derfor er de store prærier nu i stor utstrækning blit opdyrket; de vestlige provinser og byer vokser i folketal, mens de østlige staar omtr. stille. De første indvandrere til C. var franskmænd, som i motsætning til sine landsmænd i Europa formerer sig meget hurtig. Der er henimot 2 mill. fransktalende canadiere; de bor særlig i prov. Quebec, hvor der er steder hvor engelsk ikke forstaaes; fransk er likestillet med engelsk i parlamentet. Av indianere er der (i 1917 omtr. 106 000, som mest bor spredt i reservationer. Ved kysten av Nordishavet lever endel eskimoer (ialt ca. 3 300), som er blit studert bl. a. av Roald Amundsen. — Bybefolkningen er tiltat sterkt. De største byer var (i 1911) Montreal, 470 000 indb., Toronto, 377 000 indb., Winnipeg, 136 000 indb. (i 1916 omtr. 163 000), Vancouver, 100 000 indb., Ottawa, 87 000 indb., Hamilton, 82 000 indb., Quebec, 79 000 indb.; ved folketællingen i 1901 var denne sidste by nr. 3. Landets inddeling sees av følgende tabel:

Provinser.	Km.²	Folketal. 1911.	Pr. km.²
Prins Edwards o. . .	5 650	93 728	16
Nova Scotia	55 500	492 338	9
New Brunswiek . . .	72 500	351 889	5
Quebec	1 830 600	2 003 232	2.1
Ontario	1 054 800	2 523 274	4
Manitoba	652 200	455 614	0.7
Saskatchewan	651 900	492 432	0.8
Alberta	661 200	374 663	0.6
Britisk Columbia . .	921 600	392 480	0.4
Yukon	536 300	8 512	—
Nordvest-territorierne .	3 217 200	18 481	—
Tilsammen	9 659 450	7 206 643	0.7

N æ r i n g s v e i e r. L a n d b r u k. Korngrænsen (byg), som i ost ved Atlanterhavet er ved 52 ° n. br., gaar jevnt mot nord indover landet, og overskrider længst i nordvest polarcirkelen. Næsten halvparten av landet ligger syd for korngrænsen, og et omraade paa 1 1/2 mill. km.² ligger syd for hvetegrænsen. Mest dyrkes der av havre og hvete, i 1918 blev der av havre avlet 457 mill. bushels (1 bushel = 36 l.), av hvete 210 mill. bushels; desuten dyrkes rug, byg og poteter, i det sydlige Ontario ogsaa tobak, vin, frugt og mais. Husdyrholdet er meget stort; det omfattet i 1918 omtr. 3 1/2 mill. hester, 10 mill. hornkvæg, 3 mill. sauer og næsten 4 1/2 mill. svin; værdien av melkeprodukter i form av smor, ost, kondensert melk etc. var i 1917 omtr. 93 mill. doll. — S k o g e n e er mægtige. Skoggrænsen er i ost ved Atlanterhavet paa 58 ° n. br., men naar i nordvest 69 ° n. br.; omtr. tredjeparten av C. er skogklædt; utførselen var før Verdenskrigen meget stor baade av trælast, træmasse og cellulose, men nogen tal kan ikke nu opgives. — F i s k e r i e r n e er ogsaa meget betydelige. I 1917 hadde produkterne en værdi av 52 mill. doll. Paa Stillehavskysten fiskes laks (for 17 1/2 mill. doll.), paa Atlanterhavskysten torsk (for 8 mill. doll.) og hummer (for 5 1/2 mill. doll.). Utførselen av hermetiske fiskeprodukter er meget betydelig. — B e r g v e r k s p r o d u k t i o n e n er meget stor. Den hadde i 1917 en værdi av 193 mill. doll., derav kul 47 1/2 mill., nikkel 34 mill., kobber 29 1/2 mill., jern 25 mill., solv 18 mill., guld 15 1/2 mill. Kul findes særlig i Nova Scotia, Alberta og Britisk Columbia, kobber i Britisk Columbia, nikkel i Ontario, guld og solv i Ontario og Yukon. — I n d u s t r i e n er steget sterkt i det senere, og det ostlige C. er nu paa god vei til at bli et industriland. De vigtigste industrigrener er hermetik-, trævare-, tekstil- og maskinfabrikker. — H a n d e l e n med utlandet er vokset sterkt i de senere aar og hadde i 1917—18 en værdi av 2 1/2 milliard doll., derav utførsel 1 1/2 milliard, indførsel 1 milliard. Utførselen bestaar særlig av landbruksprodukter, først og fremst hvete; indførselen av industrivarer, kolonialvarer etc. Det er værd at lægge merke til at indførselen fra de Forenede Stater er meget større end fra England, mens omvendt utførselen til dette land er meget større end til det første. — S k i b s f a r t. De vigtigste havner er Montreal, Quebec, Halifax, Sydney (Cape Breton), Toronto bare for skibsfarten paa sjoerne). Handelsflaaten er av storrelse som Sveriges, men den vokser ikke hurtig; den bestod ved utgangen av 1917 av ca. 4 900 seilskibe og 4 250 dampskibe paa tils. omtr. 970 000 ton; den største del av flaaten brukes paa de store sjoer, bare en liten del av den utenrikske skibsfart besørges av canadiske skibe. For Verdenskrigen hadde Norge i C. et av sine bedste fragtmarkeder. — S a m f æ r d s e l e n. Jernbanenettet hadde i 1917 en længde av omtr. 62 000 km. Der er

to pacifiklinjer, den Can. Pacifikbane som blev bygget i aarene 1880—85 og fører fra Montreal til Vancouver, og Grand Trunk Pacifikbanen, som gaar længer nord og ender ved Prince Rupert ved Stillehavet; den første av disse baner er særlig vigtig, idet store dampskibslinjer utgaar fra dens endepunkter og sætter C. i forbindelse med Asien og Europa. — Kultur. Der er ingen statskirke. Av befolkningen i 1911 (omtr. 7 200 000) var 2 833 000 el. omtr. 40 pct. katolikker (mest i Quebec blandt franskmændene her), resten mest protestanter av forskjellige sekter, 1 100 000 presbyterianere, 1 080 000 metodister, 1 050 000 anglikanere, 380 000 baptister etc. Folkeskolerne er utenfor de katolske provinser konfessionsløse; de hadde i 1917 omtr. 1 350 000 elever. Hver provins har et eller flere universiteter, i 1917 ialt 22 med 16 000 studenter, og mange colleges. Statsforfatningen er fra 1867; den er dannet efter monster fra moderlandets og de Forenede Staters. Den utøvende magt er hos en generalguvernør som ved sin side har et raad paa 18 medlemmer (King's privy council). Den lovgivende magt er hos parlamentet, som bestaar av et senat paa 96 medlemmer, utnævnt av generalguvernøren, og et underhus paa 235 medlemmer. De forskjellige provinser har et forskjellig antal senatorer og underhusmedlemmer efter sin størrelse. Forbundshovedstaden er Ottawa. — Finanser. Under Verdenskrigen er baade indtægter, utgifter og gjæld steget meget sterkt; den sidste er næsten 2 milliarder doll. Myntfoten er den samme som i de Forenede Stater, men ogsaa den engelske er lovlig mynt. — Forsvar (før Verdenskrigen). Halifax og Esquimault (paa øen Vancouver, Britisk Columbia) er sterkt befæstet med garnison av canadiske tropper. England har ingen tropper i C. Landet er delt i 12 militærdistrikter med en permanent milis paa 1 066 mand og en saakaldt fast milis paa ca. 58 000 mand; dertil kommer saa reserven. Alle voksne mænd mellem 18 og 60 aar er i tilfælde krig pligtige at gjøre tjeneste. Landet har ingen flaate, forsvaret av dets kyster overtages i krigstilfælde av England. — Under Verdenskrigen er hele hærordningen blit forandret, og mægtige styrker er ført over til Frankrike (alt i alt 420 000 mand). — Historie. Nordmændenes opdagelse av disse egne fik ingen betydning, da seilasen snart ophørte. Heller ikke Cabots reise hit 1497 blev efterfulgt av nogen kolonisation. Den egentlige opdager, franskmanden Jacques Cartier, knyttet paa sine fire reiser 1534—43 venskapsforbindelser med de indfødte og trængte frem til Montreal (Mont royal). Virkelig kolonisation skedde først da Samuel de Champlain blev guvernør (1603—24) over det saakaldte Nouvelle France; under nye opdagelsesreiser anla han Quebec 1608. 1627 overdrog Richelieu styrelsen til et nyoprettet handelskompani, som ogsaa fik monopol paa koloniens handel. Bistaat av jesuitiske missionærer kjæmpet kolonisterne mot indianerne og søkte samtidig at holde de engelske kjøbmænd borte fra kysterne. 1663 erklærte Colbert C. for en kongelig koloni med selvstændig regjering; det utstykkedes som len til fattige adelsmænd og kirkelige ordener; det vestindiske handelskompani fik monopol paa handelen. Besiddelserne utvidedes mot vest, og kolonisterne traadte i handelsforbindelse med de indfødte (især opkjøp av pelsverk). Med England, som 1670 hadde grundet Hudson-Bay-Kompaniet, førtes fra ca. 1690 hyppige smaakrige, som sluttedes ved Utrechtfreden 1713; Frankrike avstod Hudson-Bay-landene, største delen av Acadia og New Foundland (undtagen retten til fiskeriet) til England. Striden blusset op igjen 1739, men bilagdes ved freden i Aachen 1748. Avgjørende blev kolonikrigen 1756—63; 1758 erobret englænderne resten av Acadia, 1759 seiret Wolfe over Montealm, og Quebec maatte kapitulere; ved freden (Paris 1763) fik England hele C. og det franske Acadia. Skjønt England anerkjendte franskmændenes religion og privatlovgivning (Quebec act 1774), vedblev misfornøielsen, som man søkte at dæmpe ved 1791 at inddele C. i to provinser: Øvre C. eller Ontario (mest engelske indbyggere) og Nedre C. eller Quebec (mest franske indbyggere); regjeringen blev ledet av en guvernør samt en folkerepræsentation og et overhus. Den daarlige administration gav anledning til et oprør 1837 i Nedre C.; de to dele forenedes derfor atter 1840 under én generalguvernør og fik parlamentarisk styre (Union act). De tidligere planer om tilslutning til de Forenede Stater døde nu hen; hertil bidrog den europæiske indvandring, som ved Lord Elgins (generalguvernør 1847—54) foranstaltninger tok et sterkt opsving. Det skyldes ogsaa ham at C. 1854 avsluttet en gjensidig toldkontrakt med de Forenede Stater, som blev til avgjort fordel for C. som her fandt let avsætning for sine raaprodukter. Handelen og akerbruket blev fremmet herved; hertil kom senere jernbaneanlæg, hvor regjeringen dog i begyndelsen ikke var heldig («Pacific-skandalen» 1873); 1886 var Pacifikbanen færdigbygget. 1867 forenedes Øvre og Nedre C., New-Brunswiek og New Scotland til et konfoderativ forbund «Dominion of C.» (British North America act 1 juli 1867); 1869 erhvervet forbundet Hudson-Bay-Kompaniets territorier, og 1871 har Britisk Columbia, 1873 Prince Edward Island sluttet sig til forbundet (endnu staar New Foundland utenfor). To oprør av den fransk-indianske befolkning i den nordvestlige del av landet 1869 og 1885 («Nordvestopstandene», ledet av Louis Riel) blev hurtig dæmpet. Det utstrakte landområde er utnyttet ved at opdyrke de vestlige prærier; indvandringen er tiltat, især siden guldfundene i Klondyke 1896. Siden 1886 hadde der været konflikter med de Forenede Stater angaaende sælfangsten i Beringshavet; 1893 blev saken avgjort ved voldgift i Paris til C.s fordel; spørsmaalet om grænsen ved Alaska blev ordnet 1903. Likeledes opnaaddes 1904 en fransk-engelsk overenskomst om franskmændenes adgang til at fiske ved New Foundland. Spørsmaalet om toldpolitikken har været sterkt fremme, især da Chamberlains (s. d.) imperialisme vandt indflydelse; en ny kurs blev lagt 1896 av den liberale førsteminister W. Laurier (s. d.); han efterfulgtes 1911 av den konservative Robert Borden (s. d.). Da England 4 aug. 1914 hadde erklært Tyskland krig, indtraadte store masser som frivillige i hæren; lov om tvungen vernepligt vedtoges 1917. [Litt.: H. P. Steensby, «The Norsemen's route from Greenland to Wineland», 1918; Garneau, «Histoire du C. depuis sa déeouverte jusqu'â nos jours», Paris 1914; Munro, «C. and British North America», Philadelphia 1905.]

Canadian Pacific Railway *[kəneiˈdiənp əsifik reiˈlwei]*, nordamer. jernbane hvis første koncessioner daterer sig fra 1881. Hovedlinjen fra Montreal til Vancouver er 4 671 km. lang, med sidelinjer til Quebec, St. John, Toronto, Niagara, forskjellige Atlanterhavsjernbaner o. a. C. P. R. nyder en række begunstigelser; den fører kontrol med flere andre nordamer. jernbaner og er fri for beskatning; den har eget telegrafsystem, egne hoteller og er eier av uhyre værdifulde strækninger (12 000 000 acres). Ved hjælp av en række stillehavsdampere med bidrag av det offentlige tar det 18 dage at komme til Yokohama fra Montreal. Aktiekapitalen beløper sig til ialt 620 000 000 dollars; banens samlede utstrækning i Canada er 21 400 km.

Canadian River *[kəneiˈdiən riˈvə]*, elv i de Forenede Stater, utspringer paa Rocky Mountains i Ny Mexico og falder efter et ca. 1 400 km. langt løp i Arkansas, en bielv til Mississippi.

Canādiske Sjøer, de 5 store ferskvandssjøer mellem Canada og de Forenede Stater: Øvresjø (Lake Superior), 182 m. o. h., 81 000 km.²; ved St. Maryelven staar den i forbindelse med Huronsjø, 176 m. o. h., 61 600 km.², og denne er igjen sammenhængende med Michigansjø, 176 m. o. h., 58 000 km.² Ved St. Clairelven, St. Clairsjøen og Detroitelven staar Huronsjø i forbindelse med Eriesjø, 172 m. o. h., 25 800 km.², og fra Eriesjø fører Niagaraelven (med fossen av samme navn) ut i Ontariosjø, 71 m. o. h., 18 750 km.² Fra Ontariosjø flyter St. Lorens-(Lawrence-)elven ut i bugten av samme navn. Tilsammen er altsaa sjøerne omkr. 250 000 km.², hvilket er den største ferskvandssamling paa jorden.

Canadōl, petroleumsæter, se Petroleum.

Canaigre *[kanégr]*, den til garvning benyttede bark av knolderne av *rumex hymenocephalus*. C. indeholder indtil 33 pct. garvesyre.

Canaille *[kanā'j]* fr., «kanalje»; slyngel, pak, pøbel.

Canal de Bourgogne (Burgundiske Kanal), Frankrike, forbinder Seine og Rhône. Den begynder ved Laroche ved Seines bielv Yonne (77 m. o. h.), overskrider Côte-d'Or ved en 3⅓ km. lang tunnel gjennem terskelen ved Dijon og næsten 200 sluser (høieste punkt 378 m.) og naar ved St. Jean de Losne Rhônes bielv Saône (178 m. o. h.). Længden er 242 km. Den blev paabegyndt 1775 og fuldført 1832.

Canal-de-l'Ést *[-dø-lest]* (Østkanalen), i det østlige Frankrike, utgaar fra Givet ved Meuse (Maas) ved Belgiens grænse, følger denne elv til Void, gaar saa over til Mosel, følger denne elv til Epinal og gaar derfra over til Saône. Bygget 1875—80 med en bekostning av 50 mill. kr.

Canal-du-centre *[-dy sātr]* (Midtkanalen), kanal i det midtre Frankrike, forbinder Loire og Saône. Den gaar gjennem en sænkning i fjeldene, som følges av en bielv til hver av de nævnte elver. Bygget i 1793, men ombygget omkr. 1880.

Canal-du-midi *[-dy-]*, se Languedoe-kanalen.

Canal-du-nord *[-når]*, Frankrike, kanal i det nordøstlige av landet, paabegyndt 1907, søker at fremme samfærdselen mellem Paris og det nordostlige Frankrike og med Belgien. Længden er 95 km. med en dybde av 2.5 m. Anlægget er kostbart, men antages at faa stor betydning.

Canalejas *[-léḳas]*, José (1854—1912), sp. statsmand. Studerte jus, blev professor ved universitetet i Madrid. 1883 medlem av cortes, 1887—90, 1894—95, 1901—02 medlem av Sagastas liberale ministerier, virket som minister for offentlige arbeider og handel med dygtighet og energi paa at hæve Spanien økonomisk. Som fører for de liberale styrtet han Maura paa Ferrer-saken og blev selv førsteminister febr. 1910—nov. 1912. Inspirert av engelsk liberal reformpolitik vilde C. «europæisere Spanien», begrænse kirkens magt og indføre sociale reformer. Han erklærte samvittighetsfrihet, tillot ikke-katolske religioner offentlig bruk av ydre tegn og stillet ved foreningsloven 1911 kongregationerne under den alm. lovgivning. Med kirken og paven kom han i heftig strid. Iøvrig styrte C. med stor fasthet og besindighet, mot de store streikebevægelser i 1911 opbød han store styrker for at sikre ordenen. I Marokko hævdet han med held Spaniens interesser overfor Frankrike og lot nordkysten besætte. C. er den betydeligste spanske statsmand i nyeste tid. Nov. 1912 blev han myrdet i Madrid av en anarkist.

Canalétto. 1. Antonio da Canale, kaldt C. (1697—1768), ital. maler av den venetianske skole. Ved studier i Rom utviklet han sig til sin tids ypperste maler av byprospekter, hvori undertiden Tiepolo har malt figurer. Arbeidet væsentlig i Venedig, 1746—47 i London. Rikest repræsentert i Windsor castle. Har radert 31 billeder fra Venedig. — 2. Bernardo Belotto, kaldt C. (1720—80), ital. maler av den venetianske skole. Nevø og elev av foreg., efter hvem han antok navnet C. Landskaps- og arkitekturmaler, mest av sjøprospekter, ogsaa raderer. Virksom i Venedig, Rom, Øvreitalien, München, Dresden, Wien og Warschau (1762 og fra 1768 som hofmaler for Stanislaus II Poniatowski av Polen). Hans ogsaa historisk interessante billeder utmerker sig ved sikker tegning og sine fine og sande farve- og lufttoner. 37 av hans billeder i Dresden. Hans 37 raderinger utmerker sig ved aandfuld behandling og rigtige tonværdier.

Cana'nga odorata, træ av anonaceernes (s. d.) familie, vokser i det østasiatisk-malajiske tropeomraade. C. o. har store, vellugtende blomster, og av disse utvindes ved destillation den bekjendte parfyme ylang-ylang samt kanangaolje, som ogsaa brukes til parfyme.

Cañar *[kanjár]*, Sydamerika, prov. i Ecuador, med ca. 64 000 indb. (1903). Hovedstad Azogues. Ved byen C. er der merkelige bygninger fra Inkaernes tid. I omegnen sølv- og guldgruber.

Canāriske Øer (Islas Canarias), øgruppe paa vestkysten av Afrika, tilhører Spanien, ligger mellem 27° 30′ og 29° 30′ n. br. og 13° 17′ og 18° 10′ v. l. f. Grw. De strækker sig i en 556 km. lang bue, den nærmeste, Fuerteventura, ligger 90 km. og den fjerneste, Palma, 300 km. fjernet fra kysten; de bestaar av fem ubebodde klippeøer: Graciosa, Alegranza, Santa Clara, Lobos, Rocca, og syv større: Hierro el Ferro, Palma, Gomera, Tenerife, Gran Canaria, Fuerteventura og Lanzarote. 7 242 km.² med 498 000 indb. (1916). Øerne hæver sig steilt op fra havet, som mellem enkelte øer kan være indtil 1 000 m. dypt. De som ligger vest for 15° (Gran Canaria, Tenerife, Gomera, Palma og Ferro), er av yngre vulkansk oprindelse og naar i Pico de Teyde paa Tenerife 3 730 m. og i Pico de la Cruz paa Palma 2 358 m.s høide; de er godt vandet, opfyldt av tæt skog, og i erosionsdalene er vegetationen tropisk yppig og frugtbarheten stor. De østlige øer (Fuerteventura og Lanzarote) er derimot tørre, træløse og dækket av flyvesand; dog er øerne vel skikket for kvægavl. Disse er langt lavere, Fuerteventura naar kun 844 m. og Lanzarote 684 m. Lavaen er for det meste av basaltisk, andesitisk og fonolitisk natur; de veksler med tuflag, som let forvitrer og danner interessante huler. Vulkanske utbrud og jordskjælv er nu blit sjeldnere. — Klimaet er sundt og mildt, aarstemperaturen 22—24° C., og er meget velgjørende for bryst- og nervelidende. Sommer og høst er tør og skyfri, om vinteren falder 500 mm. regn (Tenerife). For vinterregnen raser ofte de fra Sahara kommende vinde, som bringer tæt taake. — Planteverdenen har en vesteuropæisk og afrikansk karakter; der findes daddelpalmer, kaktuser, laurbærtræer og det karakteristiske dragetræ *(dracoena draco)*. — Dyreverdenen er sterkt europæisk. — Befolkningen bestaar av blandinger av spaniere og de oprindelige beboere, guancher, opblandet med normanniske, flanderske og arabiske elementer. Indbyggerne er ærlige, dygtige og meget gjestfrie; de er katolikker; folkeoplysningen er ringe. Der dyrkes vin, poteter, tobak, korn, sydfrugter og bananer. Cochenilleavlen er i tilbakegang, industrien liten. Handelen er nu betydelig, efterat øerne er blit frihavner, og engelske, tyske, norske, spanske og italienske dampskibe anløper regelmæssig hovedhavnene Las Palmas og Santa Cruz de Tenerife. Her er der norsk konsul og viceconsul. Mellem øerne er der livlig kystfart. Telegrafkabel fører fra Cadiz og St. Louis. Jernbane forbinder Santa Cruz med Orotava. Foruten garnison findes en milis. Santa Cruz og Las Palmas er fæstninger. —

C. Ø. var sandsynligvis allerede kjendt av fønikerne. De omtales av græske digtere som «de lykkelige øer». 1402 indtoges øerne av normanneren Johann v. Bethencourt, men først 1497 kom de under det spanske herredømme.

Cancan *[kãkã']* (fr.), støi, larm; især en kaat, støiende, utfordrende og uanstændig dans fra Algerie; efter 1830 alm. paa danseboderne i Paris.

Ca'ncer. 1. (Zool.), se Krabber. — 2. (Med.), se Kræft. — 3. (Astr.), se Krebsen.

Canciōn *[kanþiå'n]* (sp., av *cantare*, synge), i spansk poesi i middelalderen en lyrisk digtform, som senere i det 16 aarh. ved paavirkning fra Italien blev aldeles lik den ital. canzone (s. d.).

Cancionēro *[kanþiånē'rå]* (sp., port. *cancioneiro*), en samling lyriske digte, oftest av flere forfattere, især «visebøker» fra det 15 aarh., hvori alle mulige digte samledes i broget blanding, navnlig den galante poesi ved de kastilianske og portugisiske hoffer. Den ældste kastilianske hofpoesisamling er Juan Alfonso de Baenas (omkr. 1450), den berømteste Hernando del Castillos «C. general» (1511), indeholdende kunstpoesi av over 100 digtere, mest fra det 15 aarh. Av portugisiske c. findes den ældste i et vatikanerhaandskrift, utg. 1875, endvidere «C. da Ajuda», utg. 1880, og visesamlingen fra kongerne Johan II's og Emanuels hof: «C. geral de Gareia de Resende», Lissabon 1516.

Cancroīd, kræft utgaat fra plateepitelet paa hud, mund, spiserør og kjønsorganerne. Den overfladiske flate form paa huden, som ogsaa kaldes *ulcus rodens*, er alm. godartet; man opnaar ofte gode resultater ved behandling med røntgenstraaler, radium eller operation. Jfr. Kræft.

Cand., forkortelse for candidatus (s. d.).

Candarīn (el. -reen), guldvegt i Padang = 0.38 g. I Kina er e. el. candorin de fremmedes betegnelse for kinesernes fen (s. d.).

Ca'ndia, Grækenland. 1. Italiensk navn paa Kreta. — 2. By paa Kreta (paa græsk kaldt Megalokastron el. Herakleion), midt paa nordkysten, 25 000 indb. (1913). Havnen er tilsandet, men handelen er allikevel meget livlig; der utføres oliven og vin. Indbyggerne er græske, men der er bare to græske kirker i byen, derimot 14 moskéer.

Candidātus (lat.), opr. ansøker til en av den romerske republiks embeder (eg. «hvitklædt», idet ansøkerne bar en hvit toga), dernæst i alm. 1. embedsansøker; 2. en som fremstiller sig til en eksamen; 3. en som har bestaat en embedseksamen. C. theologiæ, teologisk kandidat; c. juris, juridisk k.; c. medicinæ, medicinsk k.; c. magisteriæ (el. philologiæ), filologisk k.; c. realium, k. i realfag; c. mineralogiæ, berg-k.; c. œconomiæ, k. i statsøkonomi, c. philosophiæ, k. i filosofi; c. pharmaciæ, k. i farmakologi.

Ca'ndido, Pietro, se Witte, P. de.

Candolle *[kãdå'l]*, se De Candolle.

Candy *[kændi]*, ostindisk handelsvegt, oftest 20, 21 el. 22 maunds, svarende til 254 à 279 kg., men ogsaa større el. mindre.

Canea, se Kreta.

Canelōnes, Uruguay, depart., 4751 km.² med 114 600 indb. (1917), d. e. 22 pr. km.² Meget utviklet landbruk, mange sauer. Ilovedstaden Guadalupe de C. ligger nord for Montevideo og har ca. 20 000 indb.

Ca'ngas de Ti'neo, Spanien, by i prov. Oviedo, 45 km. fra den Biscayiske Bugt, 23 000 indb. Uld- og lin-industri.

Canicatti, Italien, by paa Sicilien, prov. Girgenti, 30 000 indb. (1911). Svovelgruber. Vin-, olje- og sydfrugtdyrkning.

Cani'cula, hundestjernen, se Sirius.

Canigou *[kanigū]*, Frankrike, fjeld i de østlige Pyrenæer, mellem elvene Têt og Tech, 2 785 m. Paa nordsiden ruiner av et kloster, grundet i det 11 aarh.

Canīno, Italien, by i prov. Roma, 80 km. nordvest for Rom, med 3 000 indb. Av pave Pius VII blev C. i 1814 gjort til fyrstendømme for Napoleons bror Lucien Bonaparte.

Cānis (lat.), hund; ogsaa et stjernebillede (den Store Hund).

Canīsius, Peter (1521—97), t. rom.-kat. teolog, traadte 1543 som den første tysker ind i Jesuiterordenen. Hans livsgjerning bestod i at fortrænge protestantismen fra Bayern, Wien og Böhmen og at styrke den romerske kirke ved at oprette jesuiter-kollegier. Desuten skrev han flere polemiske skrifter mot protestanterne. Særlig betydning fik hans to katekismer, den store «Summa doctrinæ christianæ s. catheehismus major» (1554) og den lille «Parvus catheehismus catholicorum» (1559).

Canna *[kæ'nə]*, Skotland, liten ø tilhørende Hebriderne, syd for Skye, 15 km.² med ca. 60 indb. Ved nordspidsen det bekjendte «kompasfjeld», som dreier magnetnaalen 90° mot vest.

Canna, slegt av den væsentlig amerikanske familie *cannaceæ*, med endestillet aks av usymmetriske blomster. De bonnestore, sorte frø av *c. indica* brukes til rosenkranser og halskjeder. Denne og andre arter er prydplanter. Av rotstokken av nogen arter faaes australsk arrow-root.

Cannabīn, brunt pulver som fremstilles av indisk hamp og er let oploselig i kloroform, vinaand og æter. Har anvendelse som sovemiddel.

Ca'nnabis, se Hamp.

Cannanore (Kananur), by i Forindien, paa Malabarkysten, præsidentskapet Madras, omtr. 28 000 indb.

Cannes *[kan]*, Frankrike, by i depart. Alpes-Maritimes, ved kysten av Middelhavet, 30 000 indb. (1911). Paa grund av sin beliggenhet ved havet, beskyttet av Alperne mot kolde nordenvinde, har C. et mildt vinterklima (en vintermiddeltemperatur av $10^1/_4$°) og besøkes derfor av en mængde rike folk, særlig englændere, som opholder sig her om vinteren. Livlig handel med sardeller, sydfrugter, olje, saape ete. Utenfor ligger de Lerinske Øer, og like i øst Jouan-bugten, hvor Napoleon landet 1815 efter sin tilbakekomst fra Elba.

Canning *[kæ'niŋ]*, George (1770—1827), eng. statsmand. Farløs, da han ikke var mere end aarsgammel, og opdraget fra sit ottende aar hos en rik onkel med utpræget liberale sympatier og intime forbindelser med oppositionens forere Fox og Sheridan, skulde det synes som om C. naturlig hørte hjemme i denne leir. Til alm. overraskelse sluttet han sig dog til det konservative parti og traadte 1793 ind i parlamentet. I 1796 blev han understatssekretær i utenriksdepartementet under Pitts regjering og ydet i de nærmest følgende aar sin chef en værdifuld støtte som leder av det i samtiden bekjendte blad «Anti-Jacobin», hvis titel tydelig angav dets fransk-fiendtlige politik. C. fulgte Pitt, da han traadte av

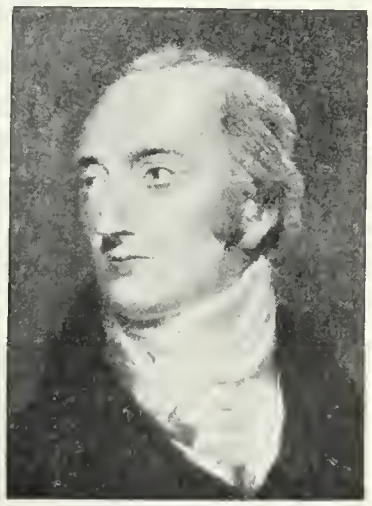

George Canning.

1801, og da han atter tiltraadte 1804; ved denne leilighet blev C. skatmester for flaaten. Efter Pitts død blev C. utenriksminister i Portlands ministerium og har i denne egenskap hovedansvaret for overfaldet paa Danmark-Norge 1807, baade hvad planen og hovedtrækkene i utforelsen angaar. Anden gang hans optræden har interesse for Norge, er i 1814, da han som medlem av parlamentet under fuld anerkjendelse av Norges ret til at avvise Kielertraktaten (s. d.) bestemt hævdet at England var forpligtet til at hjælpe Sverige at sætte Kielertraktaten igjennem, naar den engelske regjering engang hadde git dette lofte. Fra 1822, da han igjen blev utenriksminister, var han til sin død de smaa nationers ubrodelige ven og tok sig av baade de sydamerikanske fristater, Portugal og Grækenland, likesom han ogsaa optok flere liberale programsaker hjemme, da han var blit forsteminister 1827. C. var en mand med lunefulde motsætninger og ubefæstede principper: men hans fremragende evner og betydningsfulde deltagelse i Englands offentlige liv boter paa meget, og hans personlighet har baade psykologisk og politisk set betydelig interesse. C. var en av parlamentets ypperste talere. Hans taler utkom 1828 i 6 bd.

Canning *[kæ'ning]*, Stratford, se Stratford de Redcliffe.

Canno'bio, Nord-Italien, by paa vestsiden av Lago Maggiore, henved 3 000 indb. Henrivende beliggenhet og derfor meget sokt som vinterkursted; adskillig handel.

Cannock *[kæ'nok]*, England, by i Staffordshire, 25 km. nord for Birmingham, 28 600 indb. (1911). Kul- og jerngruber.

Cannstadt, se Stuttgart.

Cannæ, by i oldtidens Apulien ved Aufidus (nu Ofanto). Ved C. led romerne 216 f. Kr. et stort nederlag mot Hannibal. Romerne hadde omkr. 80 000 mand fotfolk, Hannibal kun omkr. halvdelen, mens han hadde 10 000 ryttere og romerne kun 6 000. Kampen indledes med at Hannibals ryttere slog romernes; til fotfolkskampen hadde Hannibal stillet sine kjernetropper paa fløiene, og da romerne saa trængte ind mot hans centrum, som vek, blev de angrepet fra begge sider av hans fløie og nedhugget. Dette slag bevirket at de vigtigste byer i Syditalien forlot romernes parti og sluttet sig til Hannibal.

Cano, Alonso (1601—67), sp. maler og billedhugger. Hans farvede træskulptur er uten sidestykke i uttrykkets styrke og holdningens ædelhet. Hans malerier er litet individuelle, men yndet i Spanien ved den milde karakter, som adskiller dem fra den ellers gjennemgaaende noget dystre sp. malerkunst i det 16 aarh.

Cano, Juan Sebastian del, sp. opdagelsesreisende, var med Magelhaen paa hans verdensomseiling (1519). Efter Magelhaens død 1521 overtok han kommandoen, men blev med sit skib skilt fra den øvrige del av flaaten. Han førte skibet heldig over Stillehavet, passerte Kap det Gode Haab og kom i 1522 tilbake til Spanien, hvor han av Karl V blev mottat med store æresbevisninger som den første der hadde omseilet jorden. Han døde 1526 paa en senere reise til Stillehavet.

Cañon: Marble Cañon, Colorado.

Cañon *[kañå'n]* er i det spanske Amerika og den vestlige del av de Forenede Stater navnet paa de dypt indskaarne elveleier med næsten lodrette sider. Det anvendes nu i den fysiske geografi som navn paa lignende dannelser. Særlig storartet er Colorados Grand C. Den er 383 km. lang med 800—1800 m. høie, næsten lodrette vægger, som bestaar av flattliggende sandstenslag. Ogsaa hos os findes e., f. eks. Jutulhugget (s. d.).

Canon, se Kanon.

Cano'nicus, se Kannik.

Canōpus (α Argus), stjerne i Argo paa den sydlige stjernehimmel, næst Sirius den klareste av alle: sees kun i sydligere egne.

Canōsa di Puglia *[-púlja]*, Italien, by i prov. Bari, 26 000 indb. Vin- og olivendyrkning. Det er det gamle Canusium, og i omegnen har man fundet mange romerske antikviteter.

Cano'ssa, forfaldent slot paa en fjeldtop i den italienske provins Reggio nell' Emilia, hvor dronning Adelheid sokte ly mot Berengar II, som ikke kunde erobre det. Senere blev det i de tuscíske markgrevers eie navnkundig under Gregor VII's besøk her hos markgrevinde Mathilde i jan. 1077, da keiser Henrik IV i bodsdragt maatte tigge paven om at løse ham av bannet. (Herav uttrykket «at gaa til C.» om en dyp ydmygelse. Bismareks uttalelse i den tyske riksdag 14 mai 1872: «Til C. gaar vi aldrig», er blit slagord.) Med Mathildes øvrige lande kom C. 1209 under pavestolen.

Antonio Canova: Pauline Borghese.

Canōva, Antonio (1757—1822), ital. billedhugger. Tilhører den «nyklassicistiske» retning, som fra slutningen av det 18 aarh. fremstod som en reaktion mot rokokoens letlivede unatur, og som tok sit forbillede i antikken med dens værdige alvor og ro. Andre billedhuggere kom dog «nyklassicismens» maal nærmere end C.: han frigjorde sig aldrig helt fra rokokoens kokette over-

fladiskhet. I behandlingen av marmoret var han en virtuos. C. arbeidet som ung i Venedig, utdannet sig efter 1779 videre i Rom, opholdt sig derpaa i Wien, Rom, Paris og tilslut i sit hjemsted Possagno. Av hans verker er de bedst, som skildrer kvindelig ynde, mens hans guders og heroers vekhet forgjæves er søkt skjult under overdreven modellering av muskulaturen. C.s populæreste verk er vistnok «Amor og Psyche» i Louvre.

Cánovas del Castillo, *[-sti'ljå]*, Antonio (1826—97), sp. politiker og forfatter, medlem av cortes 1854, flere ganger minister. Var efter Isabellas tronfrasigelse 1868 hodet for det alfonsistiske parti; 1875—81 konservativ premierminister, og fik undertvunget den anden karlistkrig og oprøret paa Cuba. C. avløstes av Sagasta, ledet den konservative opposition mot denne og var oftere premierminister; myrdet av en anarkist. Skrev flere udmerkede historiske arbeider: «Estudios del reinado de Filipe IV» (2 bd., 1888—90) og ledet utgivelsen av den store «Historia general de España» (1890 ff.).

Canrobert *[kåråbæ'r]*, François Certain (1809—95), fr. officer. Tjente i 1830- og 40-aarene i Afrika. 1850 brigadegeneral. Var ved statskupet 2 dec. 1851 Napoleons adjutant. Deltok i Krimkrigen og den ital. krig. 1856 marskalk. I 1860-aarene ivrig for en hærreform og støttet krigsminister Niels arbeide derfor. Deltok 1870 i kampene ved Metz (Saint Privat). Optraadte 1873 som vidne mot Bazaine. Medl. av senatet 1879—94 (bonapartist).

Canso, Gut of *[kénso^{u}]*, strædet mellem Nova Scotia og Cape Breton-øen, Nordamerika. Det er 27 km. langt, men paa det smaleste bare ca. 1.5 km. bredt.

Cant *[kænt]* (eng.), betyder dels jargon, dels skinhellige talemaater, hykleri. C. skal stamme fra lat. *cantus*, sang, og opr. være brukt om tiggernes klynkende maate at tale paa.

Cantābile (ital.), sangbart, med uttryksfuldt foredrag, melodiøst. Cantando, syngende.

Cantābria (Kantabrien), i oldtiden en del av den romerske provins Hispania Tarraconensis i Spanien langs sydsiden av den Biscayiske Bugt.

Cantal *[kåta'l]*, Frankrike, depart. i landskapet Auvergne, 5 579 km.^{2} med 223 000 indb. (1911), d. e. 39 pr. km.^{2} Det er opfyldt av fjeldene av samme navn og har et raat klima. Fædrift er hovednæringsvei. Mange av indbyggerne utvandrer til andre steder for at tjene sit livsophold. Hovedstad Aurillac.

Cantalfjeldene (Montagne du C.), Frankrike, fjeldgruppe i depart. Cantal, av vulkansk natur, dækker 600 km.^{2} og danner en fuldstændig regelmæssig kegle, hvis høieste top, Plomb du Cantal, er 1 787 m. Fra toppen gaar der straaleformet daler ut til alle sider; elvene rinder til Garonne og Allier.

Cantāro el. cantajo (d. e. centner), ældre handelsvegt i Italien og andre lande, oftest = 100 rotoli av forskjellig vegt, saaledes i Neapel = 89.1, i Rom 33.9, i Ancona 49.4 kg. o. s. v.

Canterbury *[kéntəbəri]*, England by sydøst for London i grevskapet Kent, ca. 25 km. nordvest for Dover, 24 600 indb. (1911). C., som danner et eget grevskap, er en av Englands ældste og mest interessante byer. Helt siden den normanniske erobring (1066) har C. været sæte for den engelske kirkes primas, erkebiskopen av C., som dog nu mest residerer i London. Den berømte domkirke er bygget i aarene 1174—82, men blev først færdig i 1517. — C. skal være anlagt 900 f. Kr. og var alt ved romernes ankomst til England en betydelig stad.

Canterbury katedral.

Canth, Vilhelmina (Minna), f. Johnsson (1844—97), finsk forfatterinde, utfoldet under fattige kaar et omfattende forfatterskap, hvorav skal nævnes dramaerne «Murtovarkaus» (indbrudstyveriet, 1881, «Työmiehen vaimo» (arbeiderens hustru, 1885, «Papin perke» (prestens familie), 1891, «Anna Liisa», 1895, foruten en del digte og noveller. Hun har megen realistisk sans og et skarpt blik, men savner fantasi og smak. [Litt.: W. Söderhjelm, «M. C.» i «Festskrift til Gerhard Gran» 1916.]

Canthare'llus, sopslegt av familien *agaricineæ*, utpræget ved nedlopende, gaffelgrenede lameller. Herhen hører en av vore bedste spiselige soparter, c. *cibarius*, som er lysegul av farve, ovenpaa glat og med tykke lameller, mens den nærstaaende art, c. *aurantiacus*, som ikke spises hos os, er lodden paa hatten og brandgul.

Cantharidīn, det virksomme stof i spansk flue (s. d.).

Cantha'ris, Spansk flue (s. d.).

Ca'nticum, opr. en gammelromersk sangmonolog, nu lovsang, hymne. C. canticorum, «Sangenes sang», Salomos høisang.

Cantilēna (ital.), i middelalderen betegnelse for en folkeviscartet melodi; senere en melodisats i motsætning til et recitativ.

Cantilever *[kéntilīvər]* (eng.; fr. *modillon*), utliggende bjelkeende (f. eks. utskaaret taksperrehode). C.-broer, utliggerbroer, se Broer.

Canton *[kéntn]*, John (1718—72), eng. fysiker, forelæste 1750 for Royal Society om en «metode til at frembringe kunstige magneter uten hjælp av naturlige» og var den første englænder som gjentok Franklins berømte forsøk over luftelektriciteten. Han konstruerte et elektroskop og et elektrometer, opfandt «C.s amalgam» til bruk paa elektricermaskinens puter og «C.s fosfor», en fosforescerende blanding av ostersskaller og svovel.

Canton *[kéntn]*, navn paa flere byer i de Forenede Stater, bl. a. 1. C. i Ohio, 80 km. syd for Cleveland, 60 852 indb. (1916), med kulgruber og maskinfabrikker. — 2. C. i Illinois, 38 km. sydvest for Peoria, tobak, jordbruksredskaper, 10 453 indb. (1910).

Canton, by i Kina, se Kanton.

Cantor, Georg (1845—1918), t. matematiker, blev 1872 docent og 1879 ekstraordinær prof. i Halle. Hans matematiske arbeider angaar væsentlig talteori og rækker.

Cantor, Moritz (1829—), t. matematiker, fra 1863 professor i Heidelberg. Hans hovedverk er «Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik», hvorav hittil er utk. 4 bd. (1882 ff.).

Cantù, Cesare (1807—95), ital. forfatter og historiker. Opr. bestemt til geistlig, brot han av og kastet sig ind i en rik forfattervirksomhet. «Margherita Pusterla» (1838) vandt stort

ry, og en række historiske verker fulgte efter hinanden. Fra 1836 utgav han sit hovedverk, den mægtige «Storia universale» i 35 bd., oversat til en række sprog (sterkt forkortet paa dansk ved Holm og Weilbach, 7 bd., 1871—78). Emnet er behandlet fra katolsk standpunkt.

Ca'ntus ital. *canto*), sang, melodi, hovedmelodien i den flerstemmige sang. C. firmus, oprindelig hovedstemmen i den gregorianske kirke- og koralsang, senere den melodiførende stemme i en kontrapunktistisk formet komposition i det hele. C. planus, den enstemmige gregorianske koralsang med like noteværdier.

Canule, se Kanyle.

Canule'jus, Cajus, rom. almuetribun, som 445 f. Kr. stillet og gjennemførte et lovforslag om at plebeiere og patriciere kunde indgaa retsgyldige egteskaper.

Canzōne ital.), en kort melodios strofe med el. uten ord. Diminutiv canzonetta.

Capabla'nca, José Raoul (1888—), cubansk skakspiller, har i talrike matcher og turneringer git beviser paa sit grundige og elegante spil; seierherre bl. a. i den vigtige turnering i St. Sebastian 1911. Verdensmesteren i schak E. Lasker (s. d.) har (1920) git avkald paa sit mesterskap til fordel for C.

Cape, eng.; forbjerg, kap.

Cape Breton *[kei'p bretn]*, ø i Nordamerika ved indgangen til St. Lorenshugten, skilt fra Nova Scotia ved Gut of Canso, 10 400 km.^{2} med 97 625 indh. (1901). Ved hugten Bras d'Or er den delt i to dele, som bare hænger sammen ved et smalt eid. Øen er bergfuld og skogrik; i fjeldene findes kul. Der dyrkes havre, hyg og poteter; kvægavl, fiskeri og skogdrift er ogsaa vigtige. En jernbane gaar gjennem hele øen; stor traadlos telegrafstation med en rækkevidde av 3 000 sjømil. — Fra først av fransk blev øen 1758 britisk og i 1820 forenet med Nova Scotia.

Cape Coast Castle *[kei'p-kou'st-kāsl]*, Vestafrika, sterkt befæstet kystby i den britiske koloni Guldkysten med 11 364 indh. (1911). C. har livlig handel med det indre, hvormed telegrafforbindelse. Anlagt av portugiserne, som opdaget denne kyst 1471, blev C. hollandsk 1641, men erobredes av England 1664; overtoges først 1844 av den britiske regjering.

Cape Cod *[kei'p kåd]*, Forenede Stater, staten Massachusetts, danner nordspidsen av en lang, smal halvø, som omslutter C. C.-bugten. Fyrtaarn.

Cape Colony *[kei'p kå'lǝni]*, se Kaplandet.

Cape Division *[kei'p divižn]*, se Kaplandet.

Cape'lla α Aurigæ), klareste stjerne i stjernebilledet Auriga (Kusken) paa den nordlige himmel. Størrelse 0.2.

Capélle, Eduard Karl Ernst v. (1855—), t. admiral og marineminister, f. i Celle, avancerte gjennem graderne i flaaten, blev direktør for marineministeriets forvaltningsdepartement 1904 og viceadmiral 1909; adledes 1912. Han gjaldt for v. Tirpitz' høire haand, men traadte som admiral utenfor tjeneste, kort før spørsmaalet om den uindskrænkede u-baatskrig mars 1916 styrtet denne. Han utnævntes derefter selv til marineminister og gjennemførte fra okt. s. a. krydser-u-baatkrigen og fra febr. 1917 den uindskrænkede u-baatkrig. Ansvaret for det mangelfulde antal u-baater har han siden søkt at velte over paa hærledelsen. Han gik av okt. 1917 efter uroligheterne paa flaaten, for hvilke han i en ubehændig tale i riksdagen 9 okt. gav de ledende uavhængige socialister skylden, uten at regjeringen vovet at skride ind mot disse.

Cape'lle, Jan van de, se Cappelle.

Capellen, Georg (1869—), t. musikteoretiker, som gjennem forskjellige skrifter har virket for en reform av harmonilæren. Et av hans skrifter «Die Freiheit od. Unfreiheit der Töne» indeholder interessante Grieg-analyser.

Cape Nome *[kei'p nou'mi]*, forbjerg paa vestkysten av Alaska, litt syd for Beringstrædet. I nærheten et i 1898 opdaget gulddistrikt.

Capet *[kapæ']*, Hugo, se Hugo Capet og Kapetingerne.

Capetinger, se Kapetingerne.

Cape Town *[kei'p tau'n]*, Kapstaden (s. d.).

Cap Haïti, by i republikken Haïti, paa øen Haïtis nordkyst, kanske 15 000 indh. Stor utførsel av kaffe. Anlagdes i 1670, var hovedstad i en fransk koloni, men blev forlatt av franskmændene i 1803. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Havana.

Capĭo brukes i romerretten i enkelte forbindelser for at betegne visse erhvervsmaater, saaledes usu c. (hævd), mortis causa c. (dødsgaver og ydelser til nogen, som ikke opfattedes som arving eller legatar), pignoris c., en slags eksekution i visse tilfælde.

Capistrānus, Johannes (1388—1456), ital. munk og prædikant, traadte 1416 ind i et franciskanerkloster av den strenge observans og vandt snart navn som en mægtig prædikant og streng asket. Gjentagende anvendte kirken ham som inkvisitor bl. a. overfor joderne og senere hussiterne. 1456 deltok han i det ungarske korstog, som tvang Muhammed II til at hæve beleiringen av Belgrad. 1690 blev han kanonisert.

Capitāno (ital.), kaptein, staaende figur i den ital. maskekomedie, en storpralende, løgnagtig og feig soldat. — Capitani, flert. av ovenst., het i middelalderen de ital. biskopers høiere lensmænd.

Ca'pite ce'nsi (lat. «de kun efter hode(r) paa censuslisten opførte») kaldtes de romerske borgere hvis formue var ubetydelig; de betalte ikke skat og gjorde til Marius' tid ikke krigstjeneste.

Ca'pitis deminūtio betegner i romerretten tilintetgjørelse el. ændring av en romers retslige personlighet *(caput)*. Man sondrer mellem c. d. maxima, som stillet vedkommende utenfor samfundet og indtraadte naar en romersk borger mistet friheten, f. eks. ved at bli slave eller krigsfange, c. d. media eller magna, tap av de statsborgerlige rettigheter, f. eks. paa grund av deportation eller utvandring, og c. d. minima, tap av ens stilling som medlem av en familie, f. eks. ved døtres giftermaal, ved adoption og mancipation.

Capitolīnus mons, en av Roms syv høie med Kapitolium (s. d.).

Capi'tulum (anat.), litet ledhode.

Cāpo (ital.), eg. hode, begyndelsen av et musikstykke. Da c. betegner at stykket skal gjentages til det med fine (ende) betegnede sted.

Capo di Monte, ital. porselænsfabrik ved Neapel, grundlagt 1736; 1759 flyttet til Neapel; nedlagt 1821. Kunstig porselæn *(pâte tendre)*. Eiendommelig dekoration med motiver fra havets verden: muslinger, nereideoptog o. s. v. Merke: kronet N (d. e. Neapel) og fra ca. 1780 R. F. (d. e. Rex Ferdinandus). Eftergjøres meget.

Capodi'stria, by i Istrien, paa en liten ø i Adriaterhavet, 12 km. syd for Triest, 12 000 indb. (1910), mest italienere. Byen, som er forbundet med fastlandet ved en bro, har store saltverker, en god havn og livlig handel. Tilhørte Venedig i aarene 1278—1797 og var da hovedstad i det venetianske Istrien.

Capo d'I'strias, Johannes Antonio, greve (1776—1831), græ. statsmand, minister i republikken de Joniske Øer 1803—07, gik i russisk tjeneste og deltok som diplomat i Wienerkongressen 1815. C. kom i stor gunst hos Alexander I og var hans utenriksminister 1816—22; men arbeidet dog samtidig ivrig for sit folks vel. 1827—31 præsident i Grækenland, styrte kraftig og enevældig for at faa ordnet forvaltningen, men hans russiske

sympatier gjorde ham forhatt; en opstand utbrøt, og han blev myrdet.

Caponnière *[kapånjæ'r]*, en muret, kasematteret, eventuelt pansret bygning som er sikret mot enhver slags artilleriild, og som anlægges i fæstningsgraven saaledes at denne kan bestrykes paa langs.

Caporal *[kaparál]* (fr.), korporal. Le petit c., den lille korporal, soldaternes kjælenavn paa Napoleon. C. kaldes ogsaa i Frankrike en meget sterk røketobak.

Capo-ta'sto (ital.), en metalklods til at sætte over strengene paa guitaren for at forhoie tonearten.

Capoverdiske Øer, se Kapverdiske Øer.

Ca'pparis, se Kapersfamilien.

Cappelen, Von, n. slegt som fra Nordtyskland ved midten av det 17 aarh. kom til Bragernes, hvor slegten som formaaende handelsmænd bodde i flere generationer. En søn av den indvandrede bosatte sig i Skien, i hvis omegn denne gren av slegten snart erhvervet vidtstrakte skogeiendomme. I 1835 erhvervet Diderik von C. (1795—1866), søn av nedenn. D. v. C., Holden el. Ulefoss jernverk, som nu eies av hans sønnesøn, kammerherre Diderik C. (1856—). [Litt.: E. A. Thomle, «Familien v. C.», Kra. 1896.]

H. A. Cappelen: Fos i Nedre Telemarken.

Cappelen, Christian (1845—1916), n. musiker, utdannet i Leipzig, i mange aar organist i Drammen, av hvis musikliv han har indlagt sig store fortjenester, senere organist ved Vor Frelsers kirke i Kra. og lærer ved det praktisk-teologiske seminar. Han var Norges fornemste orgelspiller efter Lindeman, og hans kompositioner, sange, pianostykker, orgelpræludier, to store kantater m. v., er vakre og smakfulde.

Cappelen, Diderik v. (1761—1828), kjøbmand i Skien, eier av Gimsø kloster, borgerrepræsentant, motte som repræsentant for Skien paa riksforsamlingen paa Eidsvold, var under krigen et virksomt medlem av amtets provideringskommission.

Cappelen, Herman August (1827—52), n. landskapsmaler, f. i Skien. Elev av Sehirmer og Gude i Düsseldorf. Utpræget romantiker. Malte især ode skogtrakter (mest fra Telemarken) i patetisk tungsindig stemning, med bred pensel og av koloristisk virkning. Tre karakteristiske hovedverker fra hans sidste leveaar i Kunstmuseet i Kra.: «Skogtjern fra Nedre Telemarken», «Fos i Nedre Telemarken», «Utdoende urskog», desuten en stor samling friske naturstudier og tegninger. [Litt.: Rolf Thommessen, «C. og hans samtid», Kra. 1906.]

Cappelen, Jørgen Wright (1805—78), n. bokhandler, f. i Porsgrund. C. oprettet 1829 i Kra. en bokhandel, som snart blev en av de første i landet. Hans forlagsbokhandel omfattet især religiøse bøker og skoleboker. C. var en av stifterne av den «Norske Bokhandlerforening». Ved hans dod blev firmaet overtat av hans søn Jørgen Wright C. (1857—), som fremdeles er dets indehaver.

Cappe'lle, Jan van de (1625—79), holl. maler. Elev av Simon de Vlieger. Væsentlig marine- og vinterlandskaper. Mesterlig skildrer av stille havn- og strandpartier i dæmpet tone med høi, skyrik himmel.

Cappe'llo, Bianca (1548—87), en venetianerinde av fornem æt, som 1563 flygtet med en florentinsk handelsmand, Pietro Buonaventuri. Sterkt forfulgt fandt parret fristed i Firenze, hvor de giftet sig. Franeesco av Mediei, som blev heftig forelsket i C., tok hende med mandens samtykke til elskerinde. 1572 blev Buonaventuri myrdet, og da Franeeseo, som 1574 blev storhertug, var blit enkemand, egtet han hemmelig C. 1578. Det følgende aar holdtes bryllupet offentlig, og C., som nu forsonedes med sin slegt, hædredes av sin fødeby som «republikkens datter». Da C. og hendes mand døde pludselig efter et forsoningsmøte med den eventuelle tronarving, kardinal Fernando, vandt rygtet om giftmord indpas, en beskyldning som sikkert savner hjemmel.

Capra, se Gjeter.

Caprara, Giambattista (1733—1810), ital. kardinal og diplomat, avverget 1785 et brud mellem Josef II og paven, blev 1792 kardinal og forestod 1801 ordningen av de franske kirkeforhold efter konkordatet, et hverv han løste baade til pavens og Bonapartes tilfredshet. Han var nær knyttet til denne, bevæget paven til at drage til kroningen i Paris og blev selv av keiseren gjort til erkebiskop i Milano.

Caprēra, Isola di, Italien, o i Middelhavet, ost for nordspidsen av Sardinien, 15.7 km.² med 100 indb. (1901). Her bodde Garibaldi fra 1854, her dode han 1882, og her er han begravet.

Cāpri, Italien, o i Middelhavet, ved den sydlige indgang til bugten ved Neapel, 10.4 km.² med 6 800 indb. (1911). Kysten er brat og temmelig utilgjængelig; det indre stiger i Moute Solaro til 585 m. o. h. Ved kysten er der flere huler, av hvilke den mest kjendte er den Blaa Grotte (s. d.). Klimaet er mildt og sundt, og øen besokes derfor av en mængde fremmede. Der dyrkes vin, oliven og sydfrugter, og desuten fanges der vagtler og fisk. Der er to byer, C. i ost, med landingspladsen Marina, og Anaeapri i det indre, næsten 300 m. o. h. Der findes en mængde ruiner fra romertiden, da flere av keiserne, særlig Tiberius, opholdt sig meget her. Tiberius skal ha opført 12 paladser paa øen. — Dampskibsforbindelse med Neapel.

Capriccio *[kapri'ttšå]* (ital.), et musikstykke i fri form. A e. (eaprieeioso *[kaprittšå'så]*), med lune, omtrent d. s. s. scherzo.

Capricornus, stjernebilledet Stenbukken (s. d.).

Caprifīcus, det vilde fikentræ, se Fikentræ og Kaprifikation.

Caprifoliāceæ, caprifolium, se Kaprifoliumfamilien.

Caprimu'lgus, se Natravnfamilien.

Caprīvi (de Caprara de Montecuculi), Georg Leo, greve av (1831—99), t. statsmand, gjennemforte som chef for admiralitetet flaatens nyorganisation og forøket ved hyppige ovelser dens manovredygtighet. 1888 blev han chef for 10de armékorps og ved Bismareks avgang 20 mars 1890 rikskansler og indtil mars 1892 preussisk ministerpræsident. Han gjennemforte 1892—93 en ny hærlov, indgik 1890 en avtale med England om grænserne i Østafrika og vandt ved samme leilighet Helgoland for Tyskland; avsluttet handelstraktater med Osterrike-Ungarn, Italien, Belgien og Rusland, den sidste især til de konservatives misfornøielse. 1894 vokste angrepene paa hans politik, og C. tok sin avsked 26 okt. s. a.

Capse'lla, se Hyrdetaske.

Ca'psicum, slegt av sotviderfamilien, tropiske urter eller busker med hele blade, i hvis hjorner de uanselige gulhvite blomster sitter. Frugten er et ved modningen tort bær, som i frugtskallet indeholder et stof, capsicin, der gir frugterne en brændende skarp smak. Herhen hører spansk pepper, paprika, cayennepepper (s. d.).

Ca'pua, Italien. 1. By i prov. Caserta, ved elven Volturno, 30 km. nord for Neapel, 14 000 indb. C. er sæte for en erkebiskop og har en domkirke som skriver sig fra det 11 aarh. Byen ligger i et meget frugtbart og veldyrket landskap og driver handel. Det er en stor garnisonsby og har betydning som en hovedfæstning for det sydlige Italien. Det nuværende C. anlagdes 856. — 2. I oldtiden Kampaniens vigtigste by; laa der hvor nu S. Maria Capua Vetera ligger, 4 km. sydost for det nuværende C. — C. blev grundlagt av etruskere omkr. 600 f. Kr., omkr. 420 besat av samnitere; 343 sluttet C. sig til romerne for at faa hjælp mot samniterne, men 216 efter slaget ved Cannæ løsrev det sig igjen og sluttet sig til Hannibal. Da det gjenerobredes av romerne 211, straffedes det strengt og mistet sin kommunale selvstændighet. Cæsar sendte kolonister til byen 59 f. Kr., og den blomstret nu op paany og blev snart Italiens næstrikeste by. Den blev omtrent fuldstændig ødelagt 840 e. Kr. av araberne. Vigtigste ruin et stort amfiteater (kun litet mindre end Colosseum).

Capus *[kapy's]*, Alfred (1858—), fr. forfatter, var oprindelig ingeniør, men blev derpaa journalist og forfatter. Har i bladet «Figaro» skrevet en række vittige politiske satirer, men har særlig vundet ry som en av de betydeligste av de nyere franske dramatiske forfattere, som skildrer det moderne livs tragiske og komiske konflikter. Hans mest kjendte skuespil er «La bourse ou la vie» (1900), «La veine» (1901), «Les deux écoles» (1902), «Les deux jeunes hommes» (1908) og «Les favorites» (1912). Medlem av akademiet 1914.

Ca'put (lat., flert. capita), hode, hovedsak, avsnit, kapitel. Brukes i anatomien om hodet, om ledhoder (se Led) og om utspringsdelen av muskler (s. d.). C. jejunii, fastens begyndelse, d. e. askeonsdag; c. obstipum, skjæv hals; c. meducæ, ringformet aaresvulst ved navlen. Jfr. Capitis deminutio.

Ca'put mo'rtuum, farvestof (engelskrodt), se Jernforbindelser.

Caquetá *[kaketa']*, Sydamerika. 1. Elv i republikken Colombias sydlige del, utspringer i Anderne og danner det øvre løp av Japura, en bielv til Amazonelven. Utforsket av Crevaux 1878—79. — 2. Kommissariat i Colombia, for kaldt Mocoa og utgjorde den største del av staten Cauca, med 24 534 indb. (1912), mest indianere. Kvægavl.

Carabīdæ, se Løpebiller.

Carabōbo, Sydamerika, stat i republikken Venezuela, ved det Karibiske Hav, 4650 km.² med 193 234 indb. (1917), 36 pr. km.², Venezuelas folketætteste stat. Den nordlige del er bergfuld, den sydlige del flat og frugtbar, særlig om hovedstaden Valencia, som ved jernbane er forbundet med havnen Puerto Cabello. Der dyrkes kaffe, sukker og kakao. Navnet er fra den lille by C., hvor Bolivar to ganger slog spanierne.

Carabus, se Løpebiller.

Caraca'lla, M. Aurelius Antoninus Bassianus, rom. keiser 211—17, son av Septimius Severus; hadde først sin bror Geta til medkeiser, men dræpte ham og mange av hans venner, deriblandt Papinianus. Han hersket ødselt og grusomt, støttende sig til hæren. 212 gav han alle frie beboere av riket romersk borgerret (av finansielle hensyn, for at fordele skattebyrden paa alle). Han førte krig ved Rhinen og i Orienten; der blev han myrdet av sin prætorianerefhef Macrinus. I Rom bygget han en berømt pragtfuld badeanstalt, hvis ruiner endnu staar.

Caracálu, Rumænien, by i Valakiet, 150 km. vestsydvest for Bukarest; 12 000 indb.

Carácas, Sydamerika, hovedstaden i Venezuela, ca. 15 km. fra det Karibiske Hav, med 73 000 indb. (1917). C. ligger ved foten av de 2800 m. høie fjelde Silla de C. i en høide av 674 m. o. h. Gaterne er brede og regelmæssige, men husene er ensformige, gjerne 1-etages. Den pragtfuldeste bygning er det store Guzman Blanco teater; videre merkes præsidentens hus, parlamentsbygningen, domkirken etc.; byen har ogsaa universitet og teknisk skole. Gaterne er belyst med gas el. elektricitet, og der findes vandledning og sporveier. Statuer av Bolivar, Washington og Guzman Blanco. Livlig industri, pottemakerier, saapefabrikker, eigar- og tobaksfabrikker. Dens havn er La Guaira, hvortil der forer jernbane. Norsk generalkonsulat for Venezuela. Landet omkring danner forbundsdistriktet C. (1930 km.² med 136 648 indb. (1917)). C. stammer fra 1570.

Caracci *[kara'tši]*, se Carracci.

Caraccioli *[kara'ttšåli]*, berømt neapolitansk adelsslegt. 1. Gianni C. (d. 1432), stod i høi gunst hos Johanna II av Neapel, blev konnetabel, storsenechal o. s. v. og styrte haardt (1416—32), indtil han fældedes av en sammensvergelse. — 2. Francesco C. (1752—99), neapolitansk sjøhelt, vakte ved sit ry Nelsons skinsyke. C. forlot den neapolitanske konges tjeneste og gik i den Partenopæiske Republiks. Efter Neapels fald blev han utlevert, og Nelson gjorde sig skyldig i den skjendselsdaad at la ham hænge i en raa paa hans egen fregat og la liket kaste i havet.

Cara'fa, Michele Enrico (1787—1872), ital. komponist, adjutant hos Murat under Napoleons russiske felttog, senere professor ved musikkonservatoriet i Paris, medlem av det franske akademi. Har særlig komponert operaer som «Masaniello», «Le valet de chambre» m. v.

Caragāna, slegt av de erteblomstredes familie, trær eller busker med enlige, stilkede, gule blomster i de finnede blades hjørner. Herhen *c. arborescens*, en i vore haver og anlæg oftest som hæk plantet busk, som gjerne gaar under navnet sibirisk ert. Av bladene kan utvindes et blaat farvestof.

Caran d'Ache *[karā-dáš]*, eg. Emmanuel Poiré (1859—1909), fr. karikaturtegner. Han var særlig en ypperlig tegner av soldater og hester. Talrike tegninger i franske aviser (f. eks. «Le Figaro») og vittighetsblade, samt i særlige hefter.

Carāpa guyane'nsis, et sydamerikansk træ av hvis frø faaes karapafett, som især har faat anvendelse ved saapefabrikationen.

Cara'ssius, se Karuds.

Carava'ca, Spanien, by i prov. Murcia, ved elven C., 16 000 indb. (1900). Forskjellig industri, jern- og kobberverker.

Caravaggio *[karava'ddžå]*, Michelangelo Amerighi el. Merisi da, kaldt C. efter byen av samme navn (ca. 1569—1609), ital. maler av den romerske skole. Virksom i Milano (for 1592), især i Rom (1592—1606), derpaa i Neapel, Malta og Sicilien. En søn av folket, en vild og raa natur blev C. grundlæggeren av det 16 aarh.s naturalisme i Rom, Neapel og paa Sicilien og frelste herved den italienske malerkunst fra at gaa tilgrunde i manierisme. I sin forkjærlighet for det lidenskabelige, for det hverdagslige og vulgære blir denne retning i sin behandling av bibelske emner undertiden av kraftig virkning («Gravlægningen» i Vatikanet), oftere frastotende brutal. Heldigere er den ved behandlingen av samtidige genremotiver («Lutspillersken», Gall. Lichtenstein i Wien), som den med forkjærlighet vælger fra gate- og soldaterlivet («Falskspillerne» i Dresden og Palazzo Sciarra i Rom). C.s tidlige billeder viser gjenskin av den gyldne venetianske tone, hans senere har derimot de karakteristiske grelle lysvirkninger med sterkt belyste partier og sorte skygger. Dette ugjennemsigtige «kjelderlys» er vidt forskjellig fra Rembrandts clair-obscur, som skyldes varmt solskin eller er fyldt av gyldne reflekser med rike skalaer av farvetoner. C.s clair-obscur er som hans billeder uten poesi; den forhøier deres grelle og uhyggelige virkning.

M. A. Caravaggio: Falskspillerne.

Caravaggio *[k r.-va' dža]*, Italien, by i prov. Bergamo, 35 km. øst for Milano, 10 000 indb. (1911). Fabrikation av silke og hatter. Valfartskirke.

Caravarre, et av de høieste fjelde i det indre av Finmarken, 881 m. Ligger i Kautokeino herred omtrent midtveis mellem bunden av Altenfjorden og grænsen mot Finland.

Caravellas *[-éljas]*, Sydamerika, by i Brasilien, stat Bahia, 8 km. ovenfor mundingen av elven C. Udmerket havn, livlig utførsel av kaffe, kokosnotter og fisk.

Carballo *[-áljå]*, Spanien, by i prov. Coruna, 30 km. sydvest for byen La Coruna, 13 000 indb. (1900). Varme kilder.

Carbonāri d. e. kulsviere, et hemmelig politisk samfund i Syditalien, dannet 1808—10 mot franskmændene, efter 1814 rettet mot Østerrike og kjæmpende for Italiens enhet og frihet. 1820—21 forsøktes et opror i Neapel, men det blev slaat ned. C. var utbredt over hele Italien og støttedes av de dannede klasser. Medlemmerne var delt i klasser og maatte lystre blindt. En mængde ceremonier, mystik og uklarhet kjendetegnet dette frimurerselskap, hvis indretninger bar navne fra kulsviersproget; men trods alt fantasteri bidrog c. dog i høi grad til at vække frihetssansen og fædrelandskjærligheten. De italienske c., som styrtes av et øverste hemmelig raad, stod en tid i forbindelse med de franske, som var dannet efter deres forbillede, men snart skiltes deres veier, og hver gren fulgte sine maal.

Carbondale *[kå'bøndeil]*, navn paa flere byer i de Forenede Stater. Den største er C. i Pennsylvania, 17 040 indb. 1910. I omegnen store stenkulgruber.

Carboru'ndum, siliciumkarbid, faaes ved at glode en blanding av koks og sand i den elektriske smelteovn ($SiO_2 + 3C = SiC + 2CO$). Det danner blaalige og graagrønlige krystaller, haardhet 9.5, benyttes mere og mere istedenfor smergel som slipepulver, til c.-stener og -papir.

Carbu'nculus, se Brandbyld.

Carcagente *[-kénte]*, Spanien, by i prov. Valencia, paa en frugtbar slette omkr. elven Juear, 40 km. syd for byen Valencia. 12 262 indb. (1900). Dyrker appelsiner, silke og ris. I omegnen palmeplantninger.

Ca'rcano, Giulio (1812—84), ital. digter, skapte i Italien familieromanen ved sin fortælling «Angiola Maria», som utkom 1839, og som fulgtes av «Racconti sempliei» og romanen «Damiano». Har ogsaa skrevet lyriske digte. Efter opstanden i 1848 maatte C. flygte til Schweiz, men kom senere tilbake og blev professor ved akademiet for de skjønne kunster i Milano og senator. Blandt hans andre arbeider kan merkes hans oversættelse av Shakespeares dramaer.

Carcassonne *[-så'n]*, Frankrike, hovedstad i depart. Aude, ved Canal-du-midi og elven Aude, 31 000 indb. (1911). Byen deles av elven i en gammel, middelalderlig del, trang og mork, omsluttet av mure med mange taarne, og en ny del med boulevarder og brede gater. I den gamle by kirken St. Nazaire (fra det 11 aarh.), i den nye domkirken St. Michel. Toifabrikation, vin- og kornhandel. Biskopsæte. — C. er romernes Carcaso og var alt paa Cæsars tid en vigtig by.

Carcassonnes *[-så'n]* er navnet paa forskjellige fine, især lyse klædessorter fra byen Carcassonne.

Ca'rcer (lat.), fængsel, især skole- og undervisningsfængsel, hvor tidligere grovere forseelser mot ordensreglerne avsonedes. Carcerarius, slutter.

Carcharius, se Blaahai.

Ca'rcinus, se Krabber.

Cardāmine, se Springklap.

Cardāno, Hieronimo (1501—76), ital. matematiker og læge, virket dels som professor i medicin, dels som professor i matematik i forskjellige italienske byer til 1570; de sidste aar levet han i Rom av en pension fra paven. I matematikken er han mest kjendt ved den «cardanske formel» 1545 til løsning av tredje grads ligninger, men som først er fundet av S. Ferro og derpaa av Tartaglia.

Cardanske formel, se Cardano, H.

Cardānske ophængning, en av Cardano opfunden maate at ophænge et legeme paa, saaledes at visse bevægelser undgaaes; anvendes især tilsjos ved kompasser, lamper, barometre o. l. Legemet er ophængt ved en vandret akse, som bæres av en ring; denne ring kan atter dreie sig om en anden vandret akse anbragt i ret vinkel med den første.

Cárdenas, havneby paa nordkysten av Cuba, 120 km. o. f. Havana, 32 513 indb. (1916). Stor utførsel av sukker; tobak, kjær. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Havana.

Cardi, Lodovico, se Cigoli.

Ca'rdia, mavemunden, se Mave.

Cardi'aca, hjertestyrkende midler. f. eks. spiritus og æter, jfr. Analeptica.

Cardiff *[kā'ədif]*, Wales, by i Glamorganshire ved nordkysten av Bristolkanalen, 182 250 indb. (1911). C. ligger i et vældig kuldistrikt og er Englands (og verdens) største kulutforselshavn; i 1913 utfortes 20 mill. ton (d. e. 1/3 av hele utførselen fra de Britiske Øer) til en værdi av omkr. 300 mill. kr. Byens havn er av uhyre utstrækning, og desuten anlægges der stadig utenfor byen dokker som staar i forbindelse med den. Regnet efter skibstrafikken i havnen var C. i 1913 nr. 7 av alle verdens sjøbyer og nr. 3 av de britiske; i 1913 var tonnagen av den utenrikske skibsfart (ankomne og avgaaede skibe) 18 mill. ton. Norske skibe har her et vigtig fragtmarked; av de i 1912 til C. (med de til konsulatdistriktet hørende havnebyer Penarth og Barry) fra utlandet ankomne 4 678 skibe, 6 681 491 ton netto kom 754 skibe, 658 987 reg.-ton under norsk flag. C. har et universitet, kunstskole, museum ete. Norsk utsendt konsul under generalkonsulatet i London. Norsk sjømandskirke.

Cardigan *[kā'ədigən]*, James Thomas Brudenell, jarl av (1797—1868), eng. general, førte det mislykkede angrep av det engelske lette rytteri ved Balaklava 1854, hvilket almindelig kaldes «dødsridtet». Blev senere generalinspektør for kavaleriet.

Cardigan *[kā'ədigən]*, Wales, grevskap paa vestkysten, 1 794 km.² med 53 700 indb. (1917). C. er opfyldt av fjelde av en høide indtil 750 m. og er et fattig landskap. Hovedstaden C. ligger et stykke fra mundingen av elven Teifi og har 3 600 indb. Maskinfabrikker, teglverk, fiskeri. I nærheten ruiner av et gammelt kloster og et slot.

Ca'rdium, se Hjertemuslinger.

Cardon *(cynara cardunculus, var. altilis)*, en fra Middelhavslandene stammende art av de kurvblomstredes familie, hvis blekede blade, især de tykke bladribber, brukes som grønsaker. C. er en meget gammel kulturplante, som dyrkedes allerede av romerne.

Cardōna, Spanien, gammel by i prov. Barcelona, 75 km. nordvest for Barcelona, 4 000 indb. Er berømt ved et 80 m. høit fjeld av rent stensalt, anslaat til at indeholde 300 mill. m.³

Carducci *[-dúttši]*, Giosuè (1836—1907), ital. digter, studerte ved universitetet i Pisa og blev i 1860 professor i litteratur ved universitetet i Bologna, er den nyere tids betydeligste italienske digter, sund, kraftig og original, enkel og klassisk i sin form, med en dyp kjærlighet til naturen og en kraftig realisme. Sine første digte, «Rime», utgav han under navnet Enotrio Romano, likeledes sin merkelige hymne «Inno a Satana» (1865), i hvilken han hævder fornuftens og naturens oprorsaand som den drivende kraft i menneskelivet og verdenshistorien. I sine «Odi barbare» som, utkom i 1877, fornyer han de Horatsiske versemaal. C. var desuten en betydelig italiensk filolog og litteraturhistoriker, utgav en række studier og avhandlinger om ældre italienske digtere, kommenterte disses verker, saaledes Petrareas, og utgav dem paany. I 1850 utgav han den litterære revy «Il Poliziano», som førte en kort, men glimrende tilværelse. C. utmerkedes av det italienske parlament med en aarlig nationalbelønning paa 12 000 lire og fik i 1906 den litterære Nobelpris. C. er blit karakterisert som det ordnende geni i Italiens poesi- og aandsliv. Han var ingen nyskaper, men han smeltet sammen det som fandtes før. [Litt.: H. E. Kinck, «Gammel jord», 1907, optrykt i «Stammens røst», 1919.]

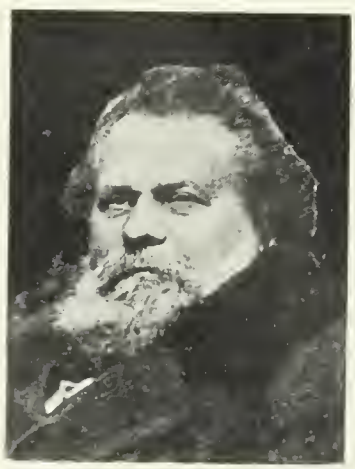

Giosuè Carducci.

Carducho (Carducci). 1. Bartolommeo C. (1560—1608), ital. maler. Utdannet i Rom under F. Zucearo, med hvem han drog til Spanien, hvor han blev hofmaler og grundet en talrik skole. Hans hovedbilleder i Prado i Madrid. — 2. Vieente C. (1578—1638), ital. maler, bror av foreg. Fulgte sin bror til Spanien, hvor han efter dennes død blev hofmaler. Billeder av ham i Prado.

Ca'rduus, slegt av de kurvblomstrede, tornede urter med vinget stængel og finnede blade og som oftest røde blomster. Herhen den paa dyrkede steder almindelige krusetistel *(c. crispus)*, hvis blade er hvitfiltede paa undersiden, desuten den sterkt pigget tornede *c. acanthoides* og en art med store, nikkende, gjerne enlige kurver, *c. nutans*. Begge de sidste er dog meget sjeldne i Norge.

Carenage *[karnáž]*, se Port Castries.

Cārex, se Star.

Carey *[kæ'ri]*, Henry (omtr. 1690—1743), eng. digter og komponist, særlig bekjendt ved en samling ballader, og muligens melodien til «God save the king», som dog ogsaa tillægges andre som John Bull, Pureell, Lully.

Carey *[kæ'ri]*, Henry Charles (1793—1879), amer. økonomisk forfatter. C. trak sig 1835 tilbake fra en med stort utbytte dreven bokhandel og levet resten av sine dage for socialvidenskabelige studier og forfatterskap. Hans mest bekjendte verker er «Prineiples of politieal economy» (1837—40), «The past, the present, and the future» (1848) og «Prineiples of social science» (1858—59). C. er dilettant; hans viden er mangelfuld, hans slutninger ofte forhastet eller slet begrundet; men hans opfatning er selvstændig og interessant. For C. er arbeidet værdiens eneste maalestok; han bekjæmper Rieardos pessimistiske jordrenteteori, og likeoverfor Malthus gjør han gjældende at næringsmidlernes mængde tiltar sterkere end befolkningen, hvorfor frygten for overbefolkning og hungersnød er en ørkesløs ond drøm. Av uvilje mot England var han ivrig agitator for beskyttelsessystemet og kom som saadan til at øve en betydningsfuld indflydelse paa Amerikas toldpolitik.

Carey *[kæ'ri]*, William (1761—1834), eng. missionær og indolog og den egentlige grundlægger av det 19 aarh.s missionsvirksomhet. Var oprindelig skomaker, men studerte i sin fritid og lærte paa egen haand flere fremmede sprog. Han blev baptistprest, virket ivrig for at faa begyndt missionsarbeide blandt hedningerne og reiste 1793 som missionær til Indien. Her vandt han ved sit sprogtalent grundig indsigt i mange nyindiske sprog og i sanskrit. C. oversatte Bibelen paa 7 indiske sprog og det nye testamente paa 21, utgav grammatikker og ordbøker samt forskjellige sanskrittekster.

Ca'rgo (sp.). 1. Ladning, skibsladning. — 2. Fortegnelse over ladningen. Cargador (sp.), cargador, en funktionær som følger med et skib for at føre tilsyn med ladningen under reisen samt for at sælge den paa bestemmelsesstedet, undertiden ogsaa for at indkjøpe returladning. Ved større utskibninger medfulgte undertiden over- og undereargador (super-c. og under-c.).

Cārica papaya, se Melontræ.

Caries. 1. Kronisk benbetændelse, se Benbetændelse. — 2. Tandsygdom, se under Tænder.

Carihuairāzo, Sydamerika, utslukket vulkan i Ecuador, nord for Chimborazo, 5 106 m. C., hvis top er dækket av sne og is, blev ødelagt ved jordskjælv 29 juni 1699 og utgjod da en uhyre mængde slam over Ambatosletten.

Carillon *[karijõ']* (fr.), klokkespil, et system av stemte klokker med urverk til utforelse av musikstykker, især fra kirketaarne. Ogsaa formet som smaa haandinstrumenter med taster av glas eller metal og hammer.

Carīni, Italien, by paa Sicilien, prov. Palermo, 15 km. vest for byen Palermo, 13 600 indb. (1911). 6 km. længer nord laa det gamle Hykkara.

Cari'ssimi, Giacomo (omtr. 1604—74), ital. musiker, kapelmester i Rom, en meget betydningsfuld repræsentant for den nye monodiske stil, bidrog avgjorende til utvikling av de saakaldte kammerkantater, som indeholdt en betydelig utvidelse i dramatisk retning. Ogsaa i sine 14 oratorier («Jephta», «Salomos dom», «Beltzasar» m. fl.) har han ved sin storstilede behandling av korene og deres dramatiske forening med solostemmerne løftet denne kunstform betydelig frem.

Carità (ital.), lat. *caritas*, barmhjertighet (kristelig), næstekjærlighet. Personificeres hyppig som en mor med (diende) barn og er en yndet gjenstand for fremstilling i billedkunsten.

Carit Etlar, pseudonym for Brosboll, J. C. C., s. d.

Carl Bernhard, pseudonym for Saint Aubain, A. N. de.

Carlén. 1. Emilie Flygare C., f. Smith (1807—92), sv. forfatterinde, vokste op i den bohuslenske skjærgaard, hvor hun mottok blivende indtryk av natur og folkeliv. Hun blev gift med lægen A. Flygare og efter hans død med J. G. Carlén. 1838 utkom hendes første roman «Valdemar Klein», som blev efterfulgt av en mængde andre romaner, hvorav maa nævnes «Skjutsgossen» (1841), «Rosen på Tistelön» (1842), hvor hun tar motivet fra skjærgaarden, «Ett köpmanshus i skärgården» (1859); de vandt stor utbredelse og blev oversat paa mange sprog. 1862 fik hun akademiets guldmedalje. [Litt.: K. Warburg, «E. F. C.» i «Nordisk Tidskrift», 1892.] — 2. Johan Gabriel C. (1814—75), sv. litterat, gift med ovenst., optraadte ogsaa som forfatter, bl. a. av digte som hadde et folkelig præg og derfor vandt en del utbredelse. Har besørget utgaver av Bellman, fru Lenngren o. fl. — 3. Rosaura (Rosa) Katarina C. (1836—83), datter av 1., gift med R. Th. C., bror til 2., skrev bl. a. «Agnes Tell» (1861), som gjorde lykke. To aar efter kom hendes bedste roman «Tatarnas son».

Carleton *[kā'ltn]*, William (1794—1869), irsk forfatter, har i sine fortællinger og romaner fortrinsvis skildret de irske bønders liv, ofte med stort humor, men ogsaa deres lidelser med rystende realisme, saaledes i «The black prophet» (1847).

Carlīna, slegt av de kurvblomstrede, tistellignende urter med tætsittende blade og én til faa gule, glinsende blomsterkurver. De inderste svøpblade i kurven er straagule og hygroskopiske, saa at de i tørt veir er straaleformig utbredt og tar sig ut som glinsende stjerner. Herhen hører den i sydligere egne almindelige stjernetistel *(c. vulgaris)*, som ogsaa findes hist og her hos os søndenfor Mjøsen. Av den i Grækenland og Nordafrika hjemmehørende mastikstistel *(c. gummifera)* faaes en harpiks som sveder ut av blomsterkurvene og sælges som et billig surrogat for den egte mastiks.

Carlisle *[kala'l]*. 1. By i England, Cumberland, ved elven Eden, ikke langt fra den skotske grænse, 52 650 indb. (1914). Jernbaneknutepunkt. Protestantisk biskop. Vakker domkirke fra ca. 1100 og et gammelt slot, hvor Maria Stuart sat fangen en tid. I omegnen jern og kul. Stor bomulds- og lærvareindustri. — 2. C., by i de Forenede Stater, Pennsylvania, 10 500 indb. Metodistisk college og indianerskole.

Carlitte *[karli't]*, Pic de, fjeld i Pyrenæerne, paa den franske side syd for Carcassonne, 2 923 m.

Carlofo'rte, Sardinien, by paa øen San Pietro, 8 000 indb. (1901). C. driver skibsfart; det er et centrum for det italienske tunfiskeri og var for centrum for koralfisket. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Genua.

Carlos I (1863—1908), konge av Portugal 1889—1908, søn av Luis I, 1886 gift med Marie Amélie av Orléans, datter av greven av Paris; C. tok ikke synderlig del i landets politik og var litet populær. 1893 forovedes et attentat mot ham. Han regjerte fra 1907 ved sin premierminister Franco efter at ha oplost riksdagen og suspendert forfatningen. Til gjengjæld lik han rikelige forskud av statskassen til at dække sin gjæld. Dræptes 1 febr. 1908 paa aapen gate i Lissabon sammen med sin son Luis. En yngre son, Manuel (s. d.), blev konge.

Ca'rlos, Don (1545—68), infant av Spanien, son av Filip II og Maria av Portugal; viste allerede som barn daarlige evner og blev senere sindssyk. Da Filip ikke vilde gaa ind paa hans vilde idéer, fattet han mordplaner mot faren, blev derfor fængslet 1568 og døde (officielt) av en sygdom. Schillers Don C. er idealisert og uhistorisk.

Ca'rlos. 1. C., Luis Maria Fernando, Don (1818—61), sp. tronprætendent, son av 3; fik 1845 overdraget farens arvekrav og kaldte sig greve av Montemolin (el. Karl VI). 1848—49 forsokte Cabrera en reisning for ham i Katalonien. 1860 blev C. fanget ved et oprorsforsok i Tortosa og gav avkald paa alle rettigheter mot at faa friheten. — 2. C., Maria de los Dolores, Don (1848—1909), ældste son av Juan Carlos Maria Isidoro (1822—87), yngre bror av forann.; efter Isabellas forjagelse 1868 tronprætendent under navn av Karl VII. 1873 forsøkte C. opror og holdt sig $2^1/_2$ aar i det nordlige Spanien ved en blodig og grusom krig. Egtet 1867 Margrete av Parma; har en son Jaime (f. 1870), som nu er tronprætendent. — 3. C., Maria José Isidoro, Don (1788—1855), næstældste son av Karl IV; gift 1816 med Maria Franeisca av Portugal. Da Ferdinand VII ingen barn hadde, blev C., bigot og fanatisk som han var, midtpunktet for den absolutistisk-klerikale reaktion; men 1830 forandret Ferdinand arveloven til fordel for datteren Isabella (f. 1830). Ved Ferdinands død 1833 gjorde derfor karlisterne opror og utropte Don C. til konge som Karl V. Med vekslende held raste borgerkrigen, til C. 1839 maatte flygte til Frankrike, hvorfra han senere drog til Østerrike.

Carlow *[kā'lo^u]*, Irland. 1. Grevskap i prov. Leinster, 896 km.^{2} med 36 250 indb. (1911). Et bakket, frugtbart land. — 2. Hovedstad i grevskapet, ved elven Barrow, 6 500 indb. (1911). Sæte for en katolsk biskop. Har en vakker domkirke og ruiner av et slot fra det 12 aarh. I nærheten et kulgrubedistrikt.

Carlsberg-bryggerierne grundlagdes 1847 av kaptein, dr. phil. J. C. Jacobsen (s. d.) og omfatter saavel det opr. C., senere kaldet Gamle C., som Ny C., som blev bygget av sønnen dr. phil. Carl Jacobsen (s. d.). Begge bryggerier eies av Carlsbergfondet (s. d.), Gamle C. siden 1888 efter kaptein Jacobsens død og ifølge hans testamentariske bestemmelse, Ny C. siden 1901 ifølge gavebrev fra Carl Jacobsen og hustru. C., som staar som det største og mest fuldkomne industrielle foretagende i sin art inden Europas grænser, har i overensstemmelse med den tradition bryggeriernes grundlægger skapte, hævdet stillingen som monsterbryggerier paa alle omraader og har saavel videnskabelig som teknisk set altid været ledende paa olbryggeriets omraade.

Av de mangfoldige forbedringer og nye konstruktioner indenfor bryggeriteknikken som C. har indført, kan nævnes dampkokning i lukkede cylindriske kjeler, endvidere anlæg av pneumatisk malteri, indførelse av rørkjeler, ismaskiner, skiferkar o. s. v., men fremfor alt indførelsen av den rene gjær. Denne epokegjørende opfindelse, som skyldes forstanderen for Carlsberglaboratoriets fysiologiske avdeling, prof., dr. phil. Emil Chr. Hansen (s. d.), har fuldstændig revolutionert olteknikken, gjort det mulig at gjennemføre en sikker og rationel drift, hvor man tidligere arbeidet i blinde, og været grundlæggende for den gjæringsfysiologiske videnskap. Omsætningen var i 1917 525 839 hl.

Carlsbergfondet, oprettet 1876 av kaptein, brygger, dr. phil. J. C. Jacobsen med et grundfond av 1 mill. kr., som giveren 1887 forøket med 1 mill. Efter Jacobsens død (1887) er C. fra 1 okt. 1888 eier av bryggeriet Gl. Carlsberg i Valby. C.s indtægter skal anvendes til driften av Carlsberglaboratoriet (s. d.), samt til at fremme studiet av naturvidenskaperne, matematik, filosofi, historie og sprogvidenskap, f. eks. til utgivelse av videnskabelige verker, til videnskabelige studier og reiser og understøttelse av «frie videnskapsmænd». C. styres av en direktion paa fem medlemmer, valgt av det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab blandt dettes egne medlemmer. Oversigt over de utdelte understøttelser findes i «J. C. Jacobsen. Et mindeskrift» (1911). C.s formue, opr. ca. 4 mill. kr., anslaaes nu til ca. 18 mill., hvorav ca. 6 mill. er anbragt i bryggeriet. — 1902 kom hertil Ny C., skjænket av Carl Jacobsen, med formaal at virke i kunstens tjeneste i Danmark.

Carlsberglaboratoriet i Kjøbenhavn er en videnskabelig institution som blev stiftet 1875 av brygger, dr. phil. J. C. Jacobsen. Laboratoriets formaal er gjennem kemiske og gjæringsfysiologiske undersøkelser at skape et videnskabelig grundlag for bryggerivirksomheten. Med dette for øie er laboratoriet delt i to avdelinger, og ved hver av disse arbeider en forstander og flere assistenter med videnskabelige undersøkelser, mens laboratoriet normalt ikke har forbindelse med Carlsberg-bryggeriernes drift. Av forstanderne har de avdøde prof. Kjeldahl og E. Chr. Hansen opnaadd verdensberømmelse. Ved Carlsbergfondets stiftelse stilledes laboratoriet under en av det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab valgt bestyrelse.

Carlsen, Elling (1819—1900), n. ishavsfarer, f. paa Tromsø, gjorde sin første ishavstur i 1843 og førte senere fangstfartøi. 1863 utførte C. den første omseiling av Spitsbergen, og 1871 fandt han paa Novaja Semlja levningerne efter Willem Barents' ekspedition 1596—97. C. deltok som islods paa den av Payer og Weyprecht ledede polarekspedition 1872—74, hvorunder Frans Josefs land opdagedes. Utgav «Optegnelser fra den østerriksk-ungarske polarekspedition» (1875).

Elling Carlsen.

Carlson. 1. Fredrik Ferdinand C. (1811—87), sv. historiker og politiker. Efter at ha været docent i historie i Upsala blev han 1846 ekstraordinær, 1849—77 ordinær professor i historie smst. 1850—66 sat han paa stænderriksdagen og var 1873—87 medlem av første kammer, hvor hans arbeidskraft især fandt rik anvendelse i alle spørsmaal vedrørende undervisningsvæsenet. 1863—70 og 1875—78 var C. statsraad og chef for ekklesiastikdepartementet. I statholderstriden tilhørte C. det mindretal som vilde imøtekomme de norske fordringer. Han var ivrig frihandelsven. Hans videnskabelige storverk er «Sveriges historia under konungarna af pfalziska huset» (7 bd., 1855—85). Medlem av akademiet. — 2. Carl Fredrik Ernst C. (1854—1909), sv. historiker og skolemand, søn av førstn., virket som lærer, var 1890—93 professor i Göteborg, sat 1897—1905 i andet kammer, hvor han lik stor indflydelse paa den svenske skolereform (1904), og blev derpaa overdirektør for de svenske «almänna läroverk». Han har bl. a. forfattet «Karl XII's ryska fälttågsplan 1707—09».

Carlsund, Otto Edvard (1809—84), sv. mekaniker, var 1843—70 leder av Motalas mek. verksted, som under ham tok et sterkt opsving. Han opfandt den direkte virkende dampmaskine, konstruerte talrike dampskibe (ogsaa kanonbaater), broer o. m. a. C. var riksdagsmand i andet kammer 1870—72 (liberal), i førstekammer 1879—81.

Carlton *[kâ'ltn]*, England, by i Nottinghamshire, 5 km. nordøst for byen Nottingham, 15 585 indb. (1911). Strømpe- og kniplingfabrikker.

Carlyle *[kala'l* el. *kā'əla'il]*, Thomas (1795—1881), skotsk folkeopdrager og historiker. C. utgik fra bondeæt: faren var smaabonde og haandverker, en frikirkelig religiøs, steil og indesluttet, kraftig personlighet, moren blot, gemytfuld, nervøs, hjemmet fattig, behersket av puritansk strenghet. Arv og paavirkning satte et uutslettelig præg paa den sære, litet omgjængelige gut, der som ældste søn blev holdt til boken. Han skulde bli prest. Men han blev grubler, tviler, tænker; haarde aandelige kampe bragte ham efter en indre religiøs krise 1821 til at havne i en positiv, men dogmefri tro paa en guddommelig verdensorden. 1814—21 førte C. en timelærers bekymringsfulde tilværelse. Saa bedredes hans kaar noget, og han kunde studere friere og begynde at skrive. Han kastet sig over tysk litteratur og filosofi; det gav hans aand et islæt av mystisk idealisme. Gjennem en række fortrinlige oversættelser (1824—27) og en Schiller-biografi (1825) blev han banebryter for tysk aandsliv i England. 1826 giftet han sig med den intelligente, forfinede og kritisk overlegne Jane Welsh. De flyttet til en øde beliggende gaard, hun eiet; her stængte han sig inde i sin egen tankeverden og skrev den originale, halvt selvbekjendende, humoristisk-ironiserende verdensbetragtning «Sartor resartus» (den lappede lappeskrædder). Boken var færdig 1831, blev offentliggjort i «Fraser's Magazine» 1833—34, men utkom først 1838 som bok. Dens tendens var billedlig at vise hvorledes samfundsformer, dogmer og meninger slites ut og maa omsyes som brukte klær. Verket er blit et av den engelske sprogverdens mest læste. 1834 flyttet C. til London, hvor han blev boende for resten av livet. Efter omfattende forstudier utgav han 1837 «The Freneh revolution», en malerisk levende og storslaat, men i høi grad personlig farvet skildring av den store revolution, fuld av dyp psykologi og rammende, historisk karakteristik. Med ett slag var C. hermed en berømthet, og han kunde for alvor faa sin samtid i tale. Han hadde set sig arg paa den økonomiske liberalisme med dens hensynsløse utnytten av arbeiderbefolkningen og dens mammonstrældom. Med flammende veltalenhet holder han opgjøret i de socialpolitiske skrifter «Chartism» (1839) og «Past and present» (1843), hvis indignation bidrog til at fremskynde reformer i eng.

socialpolitik. Samtidig fremhæver han den store personlighets avgjørende historiske betydning i «Heroes, heroworship, and the heroic in history» (1841) og belægger sin opfatning med et i stor stil gjennemført eksempel i «Oliver Cromwell's letters and speeches» (2 bd. 1845), som virket som en æresopreisning for den litet forstaaede protektor. Efter endnu engang at ha rusket op i samvittigheterne ved de bitre «Latter-day pamphlets» (1850), som ubønhørlig bryter staven over Manchester-opfatningens la-skure-system, slaar han sig til ro med forarbeiderne til sit mest omfangsrike verk, «The history of Friedrich II» (6 bd. 1858—65), litt ujevnt, men med mange livfulde karakterskildringer og merkelig anskuelige slagbilleder. 1865 blev C. paa høiden av sit ry æresdoktor ved Edinburghs universitet. 1870 utgav han sine samlede skrifter i 34 bd. (folkeutg. 1872 i 37 bd.). Hans sidste arbeide var avhandlingen «Early kings of Norway» (1875). I sit livs aften nedskrev han sine fængslende erindringer, «Reminiscenees», som utkom posthumt 1881. — C. er et av de sterkest særprægede karakterfysiognomier i moderne litteratur. Hans indflydelse var i samtiden vældig, avtok endel efter offentliggjørelsen av hans hustrus efterlatte breve og optegnelser, som avslørte den mot hjemmet vendte side av hans særhet og ubevisste mangel paa personlig elskværdighet i huslig omgang, men den er atter i stigende. Han blev halvhetens, principloshetens og hykleriets tugtemester; for ham blev det et kald at egge til selvtænkning og maalbevissthet, at vække viljekraften, anspore til etisk idealisme. Alt skulde tjene moralske prineipper; kunsten for dens egen skyld var ham en vederstyggelighet. Han var en religiøs fritænker, en prædikant utenfor kirken, like brændende av hat til gold ateisme og geistlig skinvæsen. I politikken gaar hans haan like meget ut over konservative og radikale. Hans forkyndelses krav er: Sanddruhet, retfærdighet, pligtopfyldelse, diseiplin. Ved sin hævden av personlighetens betydning er han individualist, men han betoner samtidig sterkt den soeiale ansvarsfølelse. Hans bud er: Kjend dig selv, behersk dig selv, reis dig selv, men gjør godt mot andre. Hans stil er utpræget eiendommelig; dens tilstræbte vilkaarlighet, dens patetiske forkyndertone og dens fantastiske billedpragt kan ikke efterlignes. [Blandt biografierne over C. er de vigtigste: Froude (4 bd., 1882 og 84), Garnett (1887), Nichol (1892), Maepherson (1896). Paa norsk en fortræffelig biografi av V. Troye (Bergen 1889). Desuten S. G. Dal, «En gammel kjærlighetshistorie» (1913 og «To mennesker» (1915), som begge behandler forholdet til hustruen. Dette er ogsaa skildret i J. Kure, «T. C. og hans hustru» (Kbh. 1912). Sidstnævnte forfatter har ogsaa i «Tro og arbeide» git en fremstilling av C.s tanker. C.s hovedverker foreligger i norsk, dansk og svensk overs.]

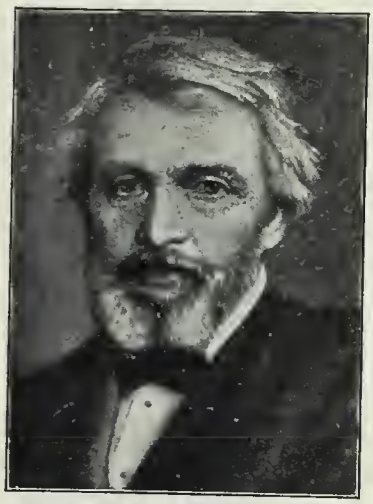

Thomas Carlyle.
(Efter maleri av E. Hader.)

Carmagnola *[-añå'la]*, Francesco di Bartolommeo Bussone (d. 1432), ital. feltherre, bondesøn fra C. ved Saluzzo. 1412 i hertug Filip Maria Viseonti av Milanos tjeneste, hvor han kjæmpet glimrende og erobret en række byer. Til løn fik C. en uegte datter av hertugen tilegte, men senere fortrængte misundere ham av hertugens gunst. Fornærmet drog C. til Venedig og anforte dettes hær mot Milano, i begyndelsen med held, men senere temmelig slapt. Mistænkt for forræderi og pint til tilstaaelse blev C. henrettet.

Carmagnola *[-añå'la]*, Italien, by i Piemont, 25 km. ret syd for Torino, 12 250 indb. (1910). Silkeindustri.

Carmagnole *[-añå'l]*, under den franske revolution navnet paa: 1. en republikansk sang og dans, som skal være opstaat ved indtagelsen av byen Carmagnola i Piemont 1792 (omkvæd: «Dansons la Carmagnole! Vive le son du eanon!»). — 2. En kort troie i revolutionstiden. — 3. De ivrigste jakobinere, fordi de gik med dette folkelige klædningsstykke.

Carmarthen *[kamâ'þən]*, Wales. 1. Grevskap i syd paa nordkysten av Bristolkanalen, 2382 km.² med 167 000 indb. (1917). Et bakket land, gjennemskaaret av elven Towys store dal. Store kul- og jerngruber. — 2. Hovedstad i grevskapet, 15 km. ovenfor mundingen av Towy, 10 200 indb. (1911), har en gotisk kirke fra det 14 aarh., to eolleges etc. Jern- og tinverker, laksefiske, noksaa stor handel.

Carmaux *[karmå']*, Frankrike, by i depart. Tarn, 75 km. nordost for Toulouse, 8 600 indb. Kulgruber (½ mill. ton aarlig) og glasfabrikker.

Ca'rmen (lat., flert. *carmina*), digt, sang, især festdigt. C. sæculare, digt ved en hundredaarsfest.

Carmen Sylva, pseudonym for den rumænske dronning Elisabeth (s. d.).

Carme'nta, i den rom. mytologi vistnok opr. en kildegudinde, dernæst dyrket som gudinde for forutsigelser og fødsler; hun hadde et alter ved Porta Carmentalis i Rom (fest: Carmentalia 11 og 15 jan.); ifølge senere sagn mor til Euander (s. d.).

Ca'rmina burana (lat.), «Sangene fra Beuern», navn paa en samling latinske (og tyske) sange, forfattet av omreisende studenter («vaganter») i 12 og 13 aarh. Haandskriftet fandtes opr. i klosteret Benediktbeuern, nu i München; utgit av Schmeller; indholdet meget broget; drikke- og elskovsviser, naturbeskrivende digte; ogsaa aandelige sange, nærmest salmer, findes derimellem. [Litt.: F. Moth, «Vagantviserne» (1913) med talrike overs.]

Carnac.

Carminativa, lægemidler, som forhindrer luftutspiling av tarmene, som kamillete, karve, vismutforbindelse o. a.

Carmōna, Spanien, by i prov. Sevilla (Andalusien), 30 km. nordvest for Sevilla, 17 215 indb. (1900). Vin- og olivenhandel. Ruiner av romerske og arab. bygninger.

Carna'c, landsby i Bretagne. I nærheten findes et

Trykt august 1920.

av de mest bekjendte «megalitiske mindesmerker», antagelig hitrørende fra en tidlig del av den yngre stenalder, nemlig en mængde (i 1750 stod ca. 4 000, endnu staar 2 730) opreiste stener av fra 1—4 m.s høide i lange rækker. De staar i 3 grupper med mellemrum, i den ene 11, den anden 10 og den tredje 13 rækker stener. Det er uvisst i hvilket øiemed stenene er reist, i religiost øiemed eller som mindestener.

Carnarvon *[kanâ'vən]*, Henry Howard Herbert (1831—90), eng. konservativ statsmand, gjentagne ganger koloniminister og 1885—86 vicekonge i Irland. Arbeidet for de canadiske provinsers samling til Dominion of Canada, stemte for den irske statskirkes avskaffelse og ivret for at gi Irland begrænset selvstyre.

Carnarvon *[kanâ'vən]*, Wales. 1. Grevskap i nordvest ved kysten av C.-bugten, skilt fra øen Anglesey ved Menaistrædet, 1481 km.² med 125 000 indb. (1911). Det er meget bergfuldt, her er saaledes den høieste top i Wales, Snowdon 1 085 m. Der findes skifer, kobber og bly. — 2. Hovedstad i grevskapet, ved Menaistrædet, 9 100 indb. (1911). Livlig badested; utførsel av skifer. Historisk bekjendt sted med et mægtig slot, bygget av Edvard I.

Carnaubapalme *(copernica cerifera)*, en indtil 30 m. høi palme, som vokser i Brasilien, særlig ved elvebrederne, og som er av stor og mangeartet betydning for befolkningen. De hasselnøttstore, fiolette frugter spises, og av kjernerne tilberedes en nærende drik. Av stammens marv faaes palmemel, bladknopperne brukes som kaal. De friske blade tjener til tækning av hytterne og av deres basttrevler forarbeides de hængematter, som i disse egne brukes istenfor senger. Ogsaa stammerne har forskjellig anvendelse, til bygning av huse, pæleverk ete. Og endelig er c. en meget vigtig plante for utvinding av voks; dette findes som et tyndt overtræk over de unge blade; efter bladenes tørring og barkning falder det av som et graahvitt pulver. Dette smeltes saa sammen til store kaker. Carnaubavokset utføres i stor mængde til Europa, hvor det bl. a. anvendes ved blanksværtefabrikationen og til skomakervoks.

Carnegie *[kane'gi* el. *ka'negi]*, Andrew (1837—1919), nordamer. fabrikant og filantrop, f. i Dunfermline i Skotland, utvandret 1848 med sin familie til Pittsburg, Forenede Stater, hvor han først arbeidet paa et bomuldsvæveri, blev 1851 bud i Pennsylvania-jernbanens telegrafavdeling, men blev forfremmet ved T. A. Scotts hjælp til driftsleder. Med Woodruf startet han et selskap for jernbanesovevogner (senere overtat av Pullmann (s. d.)), hvorved han tjente sin første kapital: kjøpte 1864 de pennsylvanske oljekilder (snart efter solgt til Rockefeller) og grundet Keystone broverker. Efter borgerkrigen anla han i forskjellige byer jernfabrikker, hvor han 1868 indførte Bessemerproeessen (s. d.) paa staalfabrikationen, blev faa aar senere eier av «Homestead & Edgar Thomsen Steel Works» og opkjøpte flere store fabrikker som alle blev forenet i «C. Steel Co.», som omfattet jernbaner, kulgruber, jernverker og dampskibe m. m. 1901 kjøpte den amerikanske staaltrust, organisert av J. Pierpont Morgan (United States Steel Corporation), C. ut for 250 mill. doll., hvorefter han trak sig tilbake til privatlivet. Av sin kjæmpeformue har C. bortgit til almennyttige formaal over 300 mill. doll., væsentlig til folkebiblioteker, universiteter ete., baade i de Forenede Stater, Storbritannien o. a. st., har f. eks. skjænket bygning i Washington til Pan-Amerikansk Union, oprettet «C.-institutter» i Pittsburg og Washington, ydet tilskud til opførelse av fredspaladset i Haag; 125 mill. doll. har han skjænket til «Life Trustee C. Corporation of New York» til fremme for de erhverv han selv har været beskjæftiget ved; til understøttelse for sin fødeegns arbeidere har han grundet et fond (Dunfermline Trust). Av internationale institutioner er C. stifter av «C.s heltefond» (s. d.) og fondet for international fred («C. Endowment for International Peaee», grundet 14 decbr. 1910), som virker ved publieering av bøker og pieeer væsentlig vedrørende nationaløkonomi, folkeret og historie (bl. a. udmerkede utgaver av internationale traktater, utg. av J. B. Scott). Er forfatter til «Triumphant democracy» (1886), «The gospel of wealth» (1900), «The empire of business» (1902) m. fl. Hans «Pengenes A. B. C» er oversat til norsk av G. Heiberg og «For fred og voldgift» av M. B. og Chr. L. Lange.

Andrew Carnegie.

Carnegie, sv. familie av skotsk oprindelse. 1. George C. (fødsels- og dødsaar ukjendt) var født i Skotland. Under oprøret 1745 sluttet han sig til prætendenten Karl Edvards parti og deltok i slaget ved Culloden 1746. Det lykkedes ham at undkomme efter Stuarternes nederlag, og efter mange farer kom han 1746 til Göteborg, hvor han grundla en handel. Efter 20 aars forløp vendte han tilbake til Skotland som en velstaaende mand. Forretningen overdrog han til en landsmand, Th. Erskine, som igjen solgte den til C.s søn. — 2. David C. (1813—90), foreg.s sønneson, f. i London, blev 1830 ansat i sin farbrors forretning i Göteborg og blev 6 aar efter optat i firmaet. 1836 kjøpte han sammen med en landsmand sukkerraffinaderiet og porterbryggeriet paa «Klippan» ved Göteborg, som han drev op, saa han inden faa aar hadde tjent en formue. Allerede 1841 bosatte C. sig i Skotland. Til Göteborgs högskola skjænket han ½ mil. kr.

Carnegie *[kāne'gi]*, Forenede Stater, by i staten Pennsylvania, 13 km. sydvest for Pittsburg, 10 009 indb. (1910); grundlagt 1894. Støre staal- og jernverk; akerbruksredskaper. Opkaldt efter Andrew C. (s. d.).

Carnegies heltefond *[kāne'gi-]* er skjænket av A. Carnegie (s. d.) med forskjellige beløp til forskjellige lande. C. h. for Norge har en grundkapital av 125 000 dollars og søker bl. a. at hjælpe dem som i fredelig bedrift er blit skadet under frivillige, heltemodige bestræbelser for at redde menneskeliv, saa de kan være bedre økonomisk stillet til de igjen blir arbeidsdygtige. Endvidere kan der av fondet ydes støtte til enker og barn efter personer som er omkommet under saadanne bestræbelser, og der kan utdeles en medalje istedenfor eller ved siden av pengegave. C. h. f. N. bestyres av en komité i Kra., og bestaar av den derværende minister for de Forenede Stater sammen med to av Kongen opnævnte norske borgere.

Carnivora, se Rovdyr.

Carnot *[karnå']*. 1. Lazare Nicolas Marguerite C. (1753—1823), fr. ingeniøroffieer. Medlem av konventet, jakobiner, medlem av velfærdsutvalget og leder av krigsvæsenet. «Hærenes og seirenes organisator». 1795 medlem av direktoriet. 1797 brud med kollegerne; deportert; flygtet til Tyskland. Avslørte de øvrige direktorers uduelighet og uredelighet og bidrog derved til deres fald i juni 1799. 1800 krigsminister, men trak sig s. a. tilbake, utilfreds med Napoleons politiske holdning. 1802 medlem av tribunatet, men

L. N. M. Carnot.

motarbeidet jevnlig Napoleons planer (stemte mot oprettelsen av Æreslegionen og keiserdømmet). I de 100 dage paanødte Napoleon ham indenriksministeriet, som han ogsaa styrte med sin sedvanlige dygtighet og redelighet. 1815 landsforvist av Bourbonerne. Død i Magdeburg. 1889 overførtes hans kiste til Panthéon i Paris. C. var en redelig republikaner, som kun motstræbende og altid med forbehold av menings- og handlefrihet mottok stillinger under Napoleon. C. har skrevet adskillig om matematiske og krigsvidenskabelige emner. C. er en av de betydeligste av grundlæggerne av den rene eller nyere geometri. Hans arbeider støtter sig til metoder som er overlevert fra grækerne og har hat stor indflydelse paa videnskapens utvikling, idet deres smukke resultater gav de lærde smak for denne art undersøkelser, som var blit tilsidesat ved den analytiske geometris fremkomst, men som siden har tat et saa stort opsving at hele den nyere geometri er grundlagt derpaa. — 2. Lazare Hippolyte C. (1801—88), ovenn.s søn, sluttet sig i 1820-aarene til saintsimonismen. 1839 deputeret, yderste venstre. 1848 en kort tid undervisningsminister. Motstander av bonapartismen og Napoleon III. 1871 medlem av nationalforsamlingen, republikaner. 1875 livsvarig senator. Utgav 1830 et verk om Saint-Simons lære. — 3. Marie François Sadi C. (1837—94), foreg.s søn, var civilingeniør, men kom 1871 ind i politikken. I 1870- og 80-aarene flere ganger minister (moderat republikaner, motstander av Ferrys skolelove). Ved præsident Grévys avgang valgt til republikkens præsident 3 dec. 1887 (med 616 av 827 stemmer) og røgtet dette embede redelig og værdig i en for republikken saare vanskelig tid (Boulanger, Panama). Dødelig saaret i Lyon 24 juni 1894 av en italiensk anarkist, Caserio. Død 25 juni, bisat 1 juli i Panthéon. — 4. Nicolas Léonard Sadi C. (1796—1832), fr. fysiker, søn av ovennævnte L. N. M. C., utdannedes til officer, tok 1828 avsked som kaptein og levet siden for videnskap, musik og poesi. 1824 utgav han en bok «Réflexions sur la puissance motrice du feu» (betragtninger over varmens bevægende kraft), hvori han undersøkte hvilke betingelser dampmaskinens arbeidsydelse avhang av, og fremla opdagelsen av det efter ham opkaldte princip, at varmen for at utføre et arbeide maa gaa fra et legeme med høiere til et med lavere temperatur, ganske som naar vand for at levere arbeide maa falde fra et høiere til et lavere sted; arbeidets størrelse avhænger ikke av hvilket stof der overfører varmen, men kun av temperaturerne. C. gik ved denne undersøkelse ut fra den, som det senere viste sig, feilagtige forutsætning, at varmen var som saadan uforgjængelig, som et stof; hans princip har imidlertid bevaret sin gyldighet, ogsaa efterat den nyere opfatning av varmen som en energiform (bevægelse) trængte igjennem. Da hans efterlatte arbeider 1878 blev utgit av hans bror, viste det sig endog at C. selv senere var kommet til en rigtigere opfatning. C.s princip utgjør kjernen i varmelærens saakaldte anden hovedsætning, som formulertes av Clausius 1850, og som er en av alle tiders største videnskabelige bedrifter (se Termodynamik).

M. F. S. Carnot.

Carnoustie *[kanaʊ'sti]*, Skotland, by i Forfarshire, ved Nordsjoen, 16 km. ost for Dundee, 5 400 indb. Sjohandelsby og sjobadested. Berømte golfspilpladser.

Caro, Annibale (1507—66), ital. digter, var sekretær først hos kardinal Gaddi, senere hos kardinal Allessandro Farnese, og kunde som indehaver av indbringende præbender frit dyrke sine litterære interesser. Han var en betydelig digter, men de fleste av hans verker utkom først efter hans død, saaledes hans oversættelse av «Æneiden», hans komiske lystspil og hans ypperlig skrevne breve.

Carol I, konge av Rumænien (1839—1914), yngre søn av Karl Anton, fyrste av Hohenzollern. 1857 løitnant i den preus. hær, 1866 valgt til arvefyrste i Rumænien ved alm. folkeavstemning. I de første 10 aar hadde han megen uro og partistrid at bekjæmpe, især fra de radikales side. 1877 sluttet han sig til Rusland mot Tyrkiet og erklærte Rumænien for uavhængig. Han fik overanførselen over den russ.-rumænske hær og bidrog væsentlig til Plevnas overgivelse. Valgt til konge 26 mars 1881. Av harme over tapet av Bessarabien sluttet han sig 1884 til det tysk-østerrikske forbund. Under den anden Balkankrig (1913) stillet han sig paa Grækenlands og Serbiens side mot Bulgarien, og ved freden i Bukarest fik Rumænien Silistria og Tutrakan samt Dobrudsja til Batsjik. 1869 gift med Elisabeth, fyrstinde av Wied (Carmen Sylva); egteskapet var barnløst, hvorfor han blev efterfulgt av sin brorson Ferdinand.

Carolīna, se Constitutio crimimalis Carolina.

Carolina *[kærəla'nə]*, landskap i Nordamerika, ved Atlanterhavet, opdaget av Sebastian Cabot 1497. I 1512 blev det tat i besiddelse av spanierne, som gjorde flere mislykkede koloniseringsforsøk; ogsaa franske hugenotter kom ind i landet, og det blev da opkaldt efter den franske konge Karl IX. I 1729 kjøpte den engelske regjering landet og delte det i to kolonier, Nord-C. og Syd-C., som nu er selvstændige stater i den nordamerikanske union. Se Nord-C. og Syd-C.

Carolīna, La, Spanien, by i prov. Jaen, 10 000 indb. Karl III anla her i 1769 en del kolonier for at bidrage til opdyrkningen av Sierra Morena.

Carolīnerne, ogruppe i Stillehavet nord for Ny Guinea, mellem 137 og 164° ø. l. og 1 og 10° n. br. C. bestaar av mange hundrede øer spredt utover en uhyre flate, men tilsammen av bare 1 000 km.² flateindhold. Der er en 3—4 høie øer (optil 900 m.), resten er ganske lave koraløer. Klimaet er fugtig, plante- og dyrelivet som paa de andre øer i Stillehavet. Indbyggerne, omtr. 40 000, hører til mikronesierne. — C. blev opdaget 1527 av portugiseren Diego da Rocha, men fik først i 1686 sit nuværende navn (efter den spanske konge Karl II). Nominelt var øgruppen spansk besiddelse indtil 1899, da Tyskland kjøpte den for 25 mill. pesetas. I september 1914 blev øerne besat av en australsk flaateavdeling og har senere været under britisk militærokkupation.

Carolīni libri, se Karolinske bøker.

Carolus-Duran *[karalÿs-dyrã']*, pseud. for Charles Aug. Émile Durand 1838—1917), fr. maler. Studerte i

sin fødeby Lille, Paris og Italien. Hans første billeder (som «Den myrdede», 1865) er av en djerv, kraftig naturalisme, hans senere er glatte og rutinerte. Paa hans portrætter og kvindelige akter staar gjerne hudfarven kraftig lysende mot dype vinrøde eller sorte stoffer.

Carolus Magnus, se Karl den store.

Carōni, Sydamerika, bielv til Orinoco, utspringer paa Serra Pacaraima paa grænsen av Brasilien og falder efter et ca. 800 km. langt løp ut i høire bredd av Orinoco.

Carōtis, halspulsaaren, se Kredsløpet.

Carouge *[karúž]*, by i Schweiz, kant. Genf, ved elven Arve, like syd for byen Genf, 7 890 indb. (1910). Fabrikforstad til Genf; betydelig industri.

Carpaccio *[-pa'ttša]*. Vittore (omkr. 1500), ital. maler av den venetianske skole. Daterte billeder fra 1489—1522. Formodentlig elev av Lazzaro Bastiani, hvis haardhet og kantethet i figurer og foldekast er mærkbar i hans ældste billeder. Hans store vægmalerier for Venedigs scuola'er (laug) skildrer scener fra Venedigs fest- og folkeliv og er i virkeligheten pompøse genremalerier. Malerisk viser de en sans for fine lysvirkninger, som sætter dem i række med hollanske genremalere som Vermeer van Delft og Pieter de Hoogh. Et hovedverk er billedserien «Den hellige Ursulas legende» (i akademiet i Venedig), som kan sammenlignes med Memlings samtidige behandling av samme emne paa Ursulaskrinet i St. Johanneshospitalet i Brügge. Som hans mesterverk regnes «Fremstillingen i templet» med de musicerende engler ved billedets fot (1510; akademiet i Venedig).

Vittore Carpaccio: Kong Agrippinus mottar gesandter.

Carpeaux *[karpå']*. Jean Baptiste (1827—75), fr. billedhugger. C. har ved siden av Rude og Barye ført den franske skulptur tilbake til de nationale naturalistiske traditioner. Hans kompositioner og formbehandling har et sterkt «pittoresk» præg. I hans bedste verker er figurerne intenst livfulde. Hans overflatebehandling gir legemerne karakter av livfuldt kjøt og blod. C. kjæmpet sig først langsomt frem til dette mesterskap. Det betydeligste av hans tidlige verker er «Ugolino og hans sønner» (1862; i Tuileri-haven). Hans hovedverk er den berømte lidenskabelig bevægede marmorgruppe «Dansen» (1869) utenfor den store opera i Paris. Andre av hans bedste verker er: relieffet «Flora» paa Tuileriernes Florapaviljon (1866), fontænen med de fire verdensdele som bærer jordkloden, ved observatoriet i Paris (1872, hestene er av Frémiet). Av hans mange livfulde portrætbyster skal fremhæves den av hertuginden av Mouchy og den av frk. E. Fiocre.

J. B. Carpeaux: Dansen.

Ca'rpe diem (lat.), citat av Horats, «pluk dagen», d. e. nyd dagen, før den svinder.

Ca'rpelan, Wilhelm Maximilian (1787—1830), sv. officer og kartograf, f. i Finland. Han deltok med utmerkelse i den finske krig 1808—09, var med paa felttoget i Pommeren 1813 og mot Norge 1814. C. var adjutant hos de svenske statholdere i Norge 1819—24 og bereiste i denne tid flere av vort lands fjeldtrakter. Han utførte under disse reiser en mængde tegninger av norsk natur, som han utgav i sine kobberstikverker: «Voyage pittoresque aux alpes Norvégiennes» (Sthm. 1821—22), «Vues Norvégiennes» og «Pittoresk resa till norska fjällen» (1821). Han utgav desuten et kart over det sydlige Norge og foretok en mængde barometerobservationer og høidemaalinger. Efter sin hjemkomst blev han oberstløitnant og chef for ingeniørkorpsets graveringskontor og indla sig i denne stilling store fortjenester som kartograf.

Carpenedŏlo, Italien, by i prov. Brescia, 15 km. syd for Lago di Garda, 6 300 indb. Her seiret 1797 franskmændene over østerrikerne.

Carpentariabugten, stor bugt i det nordlige Australien, begrænset av Yorkhalvøen (Queensland) i øst og Arnhemland (Nordaustralien) i vest. Ute i bugten er der flere store øer, Groote Eylandt, Wellesleyøerne etc.

Carpenter *[kā'pentə]*, Edward (1844—), eng. forfatter, f. i Brighton, studerte i Cambridge, virket en tid som prest, men opgav dette kald og forlot Cambridge 1874. I de følgende aar indtil 1881 deltok han i university extension-bevægelsen og holdt i en række av de nordlige engelske byer forelæsninger over naturvidenskabelige emner, musik o. a. Under denne sin virksomhet blev han mere og mere draget mot sociale studier. 1883 slog han sig ned paa en liten gaard ved Sheffield, hvor han senere stadig har bodd beskjæftiget med jord- og havebruk og litterære sysler; blev tidlig interessert for den socialistiske bevægelse, agiterte paa gatehjørnerne o. a. Det mest bekjendte av C.s verker er det eiendommelige, halvt religiøs-filosofiske digt «Towards democracy», som vinder stadig større anerkjendelse. Hans produktion forøvrig behandler bl. a. filosofi («The art of creation», som viser hans opfatning av bevisstlhetslivets vekst, «The drama of love and death», samfundsspørsmaal («Civilization, its cause and cure», d. overs., «England's ideal», m.fl., kunst («Angels' wings», en række grundige avhandlinger), udmerkede skildringer fra hans reise 1884 til Amerika, hvor han besøkte Walt Whitman, 1890 fra Indien («From Adam's Peak to Elephanta», fra Verdenskrigen («The healing of nations») o. a. 1916 utkom hans livserindringer «My days and dreams».

Carpenter *[kā'pentə]*, Mary (1807—77), eng. forfat-

terinde og filantrop. 16 aar gammel begyndte hun i Bristol at utfolde et kjærlighetsverk, som snart fik et storartet omfang og megen betydning ved sin pædagogisk forbilledlige organisation. Hun oprettet efterhaanden en hel række særskoler for samfundets mest ulykkelig stillede barn, 1836 den første «ragged school» (for fillete barn), 1852 for mindreaarige forbrydergutter, 1854 for straffede smaapiker, 1858 for vanartede gutter, 1866 for vanartede pikebarn, 1872 en fællesskole for vanvyrdede og moralsk forkomne barn. 1866—75 besøkte hun 4 ganger Indien for at arbeide for reformer i den hinduiske kvinnes opdragelse og sociale stilling. Sine idéer og resultaterne av sin virksomhet fremla hun i talrike bøker og avhandlinger.

Carpenter *[kâ'pəntə]*, William Benjamin (1813—85), eng. biolog. 1849 professor i medicinallovkyndighet ved University College i London. 1868 paabegyndte han sammen med Wyville Thomson fysiske og biologiske undersøkelser av havbunden. Resultaterne modificerte mange gjængse geologiske og zoologiske anskuelser og gav stotet til den berømte Challenger-ekspedition (s. d.). Har bl. a. skrevet «Principles of general and comparative physiology» (4 utg. 1854), «Manual of physiology» (4 utg. 1865), «Principles of human physiology» (9 utg. 1882), «Principles of mental physiology» (6 utg. 1881) o. fl.

Carpenterbremse *[kâ'pəntə-]*, en lufttrykbremse til bremsning av jernbanetog. C. har en større luftbeholder fælles for hele toget og en mindre hjælpebeholder bak bremsecylinderen for hver enkelt vogn eller bremse. Et overtryk av ca. 3 atm. i hjælpebeholderen bevirker bremsningen ved ledningsbrud. C. anvendes ved de norske smalsporede baner.

Carpentras *[karpâtrás]*. Frankrike, by i depart. Vaucluse, smukt beliggende ved elven Auzon, ca. 25 km. nordost for Avignon. 11 400 indb. (1911), hvorav over 2 000 jøder. Byen er omgit av gamle fæstningsverker, hvis merkeligste levning er den 37 m. høie Orangeport, har et bibliotek paa 52 000 bd., betydelig handel med vin, sydfrugter, safran og driver industri i silke, alkohol, saape og olje.

Carpet-bagger *[kâ'pətbæ'gə]* (av eng. *carpet-bag*, reisevæske), betegnelse for dem som efter den nordamer. borgerkrig utvandret fra Nordstaterne til Sydstaterne for at skaffe sig embeder ved bestikkelser o. l.

Carpinus, se Avnbøk.

Cārpzov, Benedikt (1595—1666), t. retslærd, dommer i Leipzig og professor ved det derværende universitet, i nogen aar medlem av geheimeraadskollegiet i Dresden. C. utfoldet en omfattende og i flere henseender banebrytende forfattervirksomhet, navnlig indenfor strafferetten og den protestantiske kirkeret. Hans videnskabelige metode er, i motsætning til fortidens skolastiske retning, utpræget empirisk. Iøvrig er hans synsmaate som strafferetslærer sterkt præget av datidens barbariske opfatning.

Carracci *[karrâttši]*, ital. malerfamilie av den bolognesiske skole, som mot slutningen av det 16 aarh. i Bologna stiftet «Accademmia degli Incamminati» (de som er bragt paa rigtig vei) og grundet den «eklektiske» skole, hvis maal var at bekjæmpe manieristerne og ved gjenoptagelse av de store mesteres principper og naturstudium at gi den hensygnende italienske malerkunst nyt liv. 1. Lodovico C. (1555—1619), elev av Prospero Fontana. Dannet sin stil ved studier i Firenze, Venedig og særlig i Parma efter Correggio. Han har hat større betydning ved sin organisation og sin lærervirksomhet end ved sine billeder. — 2. Agostino C. (1557—1602), elev av manieristerne i Bologna og av sin fætter Lodovico C., derpaa videre utdannet ved studier især av venetianerne og Correggio. Arbeidet i Bologna, Parma, Venedig og Rom. Har hat mere indflydelse ved sine kobberstik (ialt 270 blade) end ved sine malerier. — 3. Annibale C. (1560—1609), elev av sin fætter Lodovico C. Utdannet ved studier efter Correggio i Parma, efter venetianerne, især Paolo Veronese, endelig i Rom efter Michelangelo og Rafael. Arbeidet i Bologna og senere i Rom (1596—1609). Det er væsentlig ved ham at den nye stil vandt utbredelse i Italien. I billeder som bacchantinden der sitter med ryggen til beskueren (i Uffizierne), kommer der frem en modernitet som indvarsler Velasquez og nyere fransk malerkunst. Interessante landskaper i Galleri Doria i Rom, i Berlin, London og Louvre. Har ogsaa stukket og radert.

Carrage'n er det tørrede og blekede «løv» av *chondrus crispus* og *gigartina mamillosa*, to rodalger som vokser ved kysterne av det nordlige Atlanterhav. C. svulmer geléagtig op naar det kokes, og har av denne grund faat anvendelse i medicinen. Desuten brukes det, foruten i tekniske øiemed, til at klare øl med og er i Irland, som er et av de steder hvor det samles i størst mængde, ogsaa anvendt som næringsmiddel.

Carránza, C. Venustiano, mexikansk general og præsident (fra 1917). Efter præsident Maderos mord 23 febr. 1913 tok general Huerta magten, men blev ikke anerkjendt av de Forenede Stater, og bekrigedes heftig av generalerne C., Villa og andre bandeførere. Huerta nedla magten juli 1914, og under indbyrdes kampe indsattes forskjellige præsidenter. C. erobret hovedstaden Mexico juli 1915 og anerkjendtes decbr. s. a. av de Forenede Stater som faktisk magthaver. General Villa fortsatte motstanden i Nordmexico og bragte ved sine røvertog ind i de Forenede Stater disse i spændt forhold til C.s regjering. Mai 1917 valgtes C. til præsident paa lovformelig vis, de indre uroligheter ophørte, og handel og industri kom atter i gang. Under Verdenskrigen virket Tyskland ivrig for Mexicos deltagelse paa tysk side, især efter de Forenede Staters indblanding april 1917. C. hævdet at ville overholde en streng nøitralitet, men erklærte samtidig den uindskrænkede tyske u-baatskrig fra febr. 1917 for «retfærdiggjort ved omstændigheterne». Under et oprør av general Obregon blev C. dræpt mai 1920, og general Adolfo Huerta valgt til midlertidig præsident.

Carrāra, Italien, by i prov. Massa e C. i en dyp kløft i de Apuanske Alper, ca. 7 km. fra bugten ved Genua; 20 000 (i kommunen 50 000) indb. I nærheten ligger de bekjendte marmorbrud, hvorfra man faar det carrariske marmor, som snart er hvitt, snart har gule, grønlige el. sorte aarer. Man tæller i stenbruddene ved Massa og C. ca. 8 000 arbeidere, uten at regne stenhuggerne og stensliperne i de to byer. C.s havn er Avenza.

Carrārisk marmor, se Carrara og Marmor.

Carrel *[karæ'l]*, Alexis (1873—), fr. læge, dr. med. 1900, begyndte tidlig studier over sammensyning av blodkar; efter 1904 at være reist til Chicago gik han over til forsøk paa transplantation av organer, som nærmer sig til det mirakulose (overflytning av lemmer fra et dyr til et andet), men fortsatte stadig sine studier over blodkarrene, som han har utvidet til forsøk paa hjertet. Hans epokegjørende arbeider belønnedes 1912 med Nobelprisen.

Carrel *[karæ'l]*, Armand (1800—36), fr. journalist og politiker. Utgav 1830 sammen med Thiers bladet «National», som 26 juli bragte journalisternes protest mot juliordonnanserne. Blev snart det republikanske partis leder. Dødelig saaret i en duel med Émile de Girardin. Avisartikler utgit i 5 bd. av Littré. [Litt.: G. Brandes, «A. C.», Kbh. 1911.]

Carreño *[-éñå]*, Teresa (1853—1917), verdensberømt pianistinde, f. i Venezuela. Har ogsaa optraadt som sangerinde, operaleder, dirigent og komponist, bl. a. av

Venezuelas nationalhymne. Optraadte første gang i Kra. 1891. Har efterhaanden været gift med violinisten Sauret, sangeren Tagliapetra og pianisten d'Albert.

Carreño *[-éña]* **de Miranda,** Don Juan (1614—85), sp. maler. Arbeidet i Madrid og delvis i Toledo. Paavirket især av van Dyck, ogsaa av Rubens og Velasquez, hvis efterfølger som hofmaler han i 1669 blev. Hans bibelske billeder er mindre gode end hans portrætter.

Carrier *[karjé]*, Jean Baptiste (1756—94), fr. revolutionsmand. Medlem av konventet, terrorist, talsmand for brutal og grusom adfærd mot moderate og royalister («republikanske egteskaper», «republikanske drukninger», «republikanske bad»; 15 nov. 1793 lot han saaledes 94 prester drukne paa én gang). Efter Robespierres fald blev han guillotinert.

Carriēra, Rosalba (1675—1757), ital. malerinde. Hendes portrætter i pastel i rokokoens lyse toner var høit skattet av hendes samtid. Hun malte i Paris, i 1723 ved hoffet i Modena, senere ved hoffet i Wien og portrætterte en stor del av sin samtids fyrster og adelsfolk.

Carrière *[karjär]*, Eugène (1849—1906), fr. maler, elev av Cabanel. Drømmer og psykolog. Hans billeder er malt i graa og sorte toner med utflytende konturer, saa figurerne faar utseende som av taakebilleder eller aandesyner. Denne utflytende, farvesky form tjener ham til i forsterket grad at gjengi det oversanselige, det sjælelige. I kysset moren gir sit barn, er der en nervos, intens lidenskabelig hengivenhet («Maternité» i Luxembourgmuseet). I de karakteristiske portrætter av Verlaine, Rodin, Alphonse Daudet, Dumas fils og Edmond de Goncourt «har han ikke malt de store mænds legemer, men deres aand — det billede man gjør sig av dem, naar man lukker øinene og tænker paa deres verker». C. har ofte benyttet sig av litografi, hvis blote toner i sort og hvitt egner sig fortræffelig som uttryksmiddel for hans kunst.

E. Carrière: Kysset (Le baiser).

Ca'rrionske sygdom, en smitsom kronisk febersygdom som specielt optræder i Andesdistrikterne i Peru. C. s. er ledsaget av anæmi, og der fremkommer eiendommelige, vortelignende svulster paa huden. Den er meget farlig og var tidligere sterkt utbredt.

Carroccio *[karå'ttša]*, fanevogn som brukte av de ital. kommuner i middelalderen og betragtedes som byens palladium. Paa fire hjul, trukket av røde eller hvite okser og bærende byens bannere, fortes den med i slag.

Carron *[kä'rən]*, Skotland, by i Stirlingshire ved elven C. Her findes et av Skotlands største jernverker og maskinverksteder. Efter C. er de smaa skibskanoner «carronader» opkaldt. 2 000 indb.

Carson *[kä'əsn]*, Sir Edward Henry (1854—), eng. statsmand, f. i Dublin. Utdannet som jurist, irsk advokat 1889, engelsk 1894, solicitor general for Irland 1892, i det engelske kabinet 1900—06. Blev medlem av underhuset 1892 og har altid været en ivrig talsmand for den engelske befolknings særinteresser i Irland. Da loven om home rule blev endelig vedtat i underhuset 25 mai 1914, truet Ulster med borgerkrig, og C. organiserte englænderne i Ulster som en virkelig hær av frivillige paa over 100 000. C.s hensynslose energi skræmte regjeringen (Asquith), som søkte at finde utveier. En konferanse efter kongens initiativ 21—24 juli) gav dog intet resultat, da krigsutbruddet aug. 1914 stanset den indre partistrid. Da ministeriet Asquith utvidedes til et koalitionsministerium 11 juni 1915, indtraadte C. som attorney general, men nedla sit hverv 12 okt. s. a. som protest mot regjeringens svingende Balkan-politik. I ministeriet Lloyd George blev han efter Balfour 1ste admiralitetslord (marineminister) 11 decbr. 1916—17 juli 1917 og var derefter medlem av det snævrere krigskabinet uten portefølje (til jan. 1918). C. er en overordentlig kraftig og maalbevisst personlighet, under Verdenskrigen en av Englands sterke mænd. Indenfor de konservative er han en av forerne ved siden av Bonar Law (s. d.) og har siden koalitionen mellem konservative og liberale samarbeidet meget med Lloyd George, som allerede decbr. 1916 ved Asquiths fald vilde opta C. i det egentlige krigskabinet paa 4—5 medlemmer.

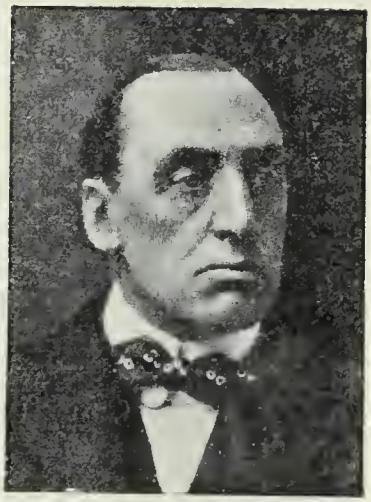

E. H. Carson.

Carson City *[kä'əsn sïti]*, Forenede Stater, hovedstad i staten Nevada, paa den østre skraaning av Sierra Nevada. Den opstod 1849 som følge av guldfund, men efter de rike solvfund længer mot nord er nu folkemængden minket til 2 466 indb. (1910).

Carso-plataaet, et egenartet kalkfjeldsomraade (se Karstlandskaper) ved sydostfoten av Alperne, mellem disse og Balkanhalvøens vestfjelde. Navnet hører oprindelig til det lave fjelddrag mellem Triest og Laibach, i vest begrænset av Isonzo, altsaa indenfor de tidligere østerrikske landskaper Krain og Kystlandet. Men samme præg har hele landet i en 100—150 km.s bredde indenfor Adriaterhavet helt fra foten av Triglav (Saves kilde) til Montenegro, saaledes altsaa størstedelen av halvøen Istrien. Av de for karsten eiendommelige huler er den mest berømte Adelsbergergrotten (s. d.), gjennemstrømmet av den snart under jorden, snart i dagen løpende Poik-Unz-Laibach-elv, 15 km. østligere træffes den merkelige Zirknitzersjø. Ved en storstilet skogplantning søker man at skaffe Carsoen sit oprindelige skogdække igjen. Kyststederne er bebodd mest av italienere, det indre av serbokroater og slovener. Hovedbyerne i det indre, paa det snævrere C., er, i Krain, Laibach (med mest slovensk befolkning), Idria, Adelsberg, Zirknitz, Gottschee (tysk befolkning midt i det slaviske folkeomraade), i Görz-Gradisca, som ogsaa griper

ind over den norditalienske slette, og har ved siden av slovensk flertal ogsaa ladinsk og tysk befolkning, er hovedstaden Görz. Se forøvrig Karstlandskaper, Isonzoslagene.

Carstens, Asmus Jacob (1754—98), d. maler, begyndte sin kunstnerbane som tegner av rødkridtsportrætter. Senere tok han efter forskjellige reiser fast ophold i Rom og skapte der, sterkt paavirket av antikkens og renæssansens mestere, en række arbeider over antikke emner, utført i langt enklere og renere stil end den foregaaende tids malerier. Hans mangelfulde utdannelse hemmet vistnok hans arbeide, men han har uvisnelig fortjeneste av at ha ført utviklingen ind i den retning hvor hans elever (f. eks. Thorvaldsen) skulde naa saa langt frem. Han ligger begravet i Rom.

Carstensen, Georg Johan Bernhard (1812—57), d. publicist, utgav tidsskrifterne «Portefeuillen» og «Figaro» og oprettet 1843 Kjøbenhavns sommertivoli. Opførte Kasino som et tilsvarende vinterforlystelsessted.

Carstensen, Henrik (1753—1835), eidsvoldsmand, fra Risøen i Dybvaag prestegjeld i Nedenes amt, skibsreder og kjøbmand i Østerrisør, eier av Egeland jernverk i Gjerstad. I 1814 repræsenterte han Østerrisør paa riksforsamlingen paa Eidsvold, hvor han først hørte til foreningspartiet, men siden sluttet sig til Christian Fredriks parti.

Cartagēna, Spanien, by i prov. Murcia, krigshavn og fæstning av første rang, ligger paa nordsiden av en 6 km.² stor av høider omgiven bugt, som danner en av de bedste havner ved Middelhavet; indløpet fra syd dannes av en ca. 700 m. bred kanal mellem to med forter besatte klipper; byen er regelmæssig og godt bebygget og har 103 000 indb. (1910). I byen findes en forfalden katedral fra 13 aarh., militærhospital og marineetablissementer samt fabrikker for seilduk, papir, glas og lervarer. I 1912 ankom 1 733 skibe paa over 2 mill. ton. Der indføres kul, træ, korn, maskiner og utføres bly, sølv, sink, jern, manganerts, sydfrugter og espartogræs. — Byen, som av romerne kaldtes Carthago nova, grundlagdes av Hasdrubal 228 f. Kr. og vokset sterkt paa grund av de rike sølvminer. I februar 1844 gjorde C. opror mot dronning Isabella, men maatte allerede kapitulere i mars. I 1873 utbrøt en kommunistisk opstand paa flaaten, oprørerne bemægtiget sig byen, men blev ½ aar efter tvunget til at overgi sig ved bombardement 12 jan. 1874.

Cartagēna, Sydamerika, sjøby i republikken Colombia, depart. Bolivar, paa østkysten av den Dariske Bugt, med 36 632 indb. (1911). C. har trange gater og høie huse, men er godt bygget og har flere kirker og klostre, utfører især kvæg, huder, tobak og ædle metaller. C. anlagdes 1533, den nedbrændtes av Francis Drake 1585, men gjenopbyggedes.

Cartāgo. 1. Mellemamerika, by i republikken Costa Rica, 1417 m. o. h., paa en høislette syd for den altid rykende vulkan Irazu (3 417 m.). Byen har lidt meget ved jordskjælv (1723, 1825, 1841) og har nu kun 12 905 indb. (1916), mens den i 1820 hadde 30 000 indb. I omegnen dyrkes væsentlig kaffe. — 2. Sydamerika, by i republikken Colombia, depart. Cauca ved Rio Viejo, ca. 10 000 indb. Dyrkning av kaffe, tobak og kakao.

Carte *[kart]* (fr.), kort, spiseseddel. C. blanche *[-blâ'š]*, blanket som ikke er utfyldt); uindskrænket fuldmagt, fri raadighet.

Cartēsius, se Descartes.

Carthage *[kâ'əþədž]*, Forenede Stater, by i den sydvestlige del av staten Missouri, 9 483 indb. (1910). I nærheten rike bly- og sinkgruber, marmor- og kalkbrud.

Ca'rthamus, se Saflortistel.

Cartwright *[kâ'ətra'it]*, Edmund (1743—1823), eng. prest og opfinder, begyndte med akerdyrkningseksperimenter. 1784 opfandt han dampvæven efter et besøk hos Rich. Arkwright (s. d.); senere opfandt han en uldkardemaskine, hvorfor han 1809 fik en belønning av regjeringen paa 10 000 £.

Cartwright *[kâ'ətra'it]*, John (1740—1824), eng. politiker, sjøofficer 1758—70, erklærte 1775 i et flyveskrift at Nordamerikas uavhængighet vilde være til Englands ære og gavn. 1780 stiftet C. et selskap som skulde virke for en valgreform med alm. stemmeret, kjæmpet ogsaa mot slaveriet og fik tilnavnet parlamentsreformens far.

Cārum, se Karve.

Caru'ncula (lat., litet stykke kjøt), anat. betegnelse for smaa slimhudforhøininger omkring aapninger, væsentlig kjertelmundinger. Eks.: c. sublingvalis under tungen, hvor undertunge- og underkjævespytkjertlerne munder, c. myrtiformis, resterne av den iturevne hymen.

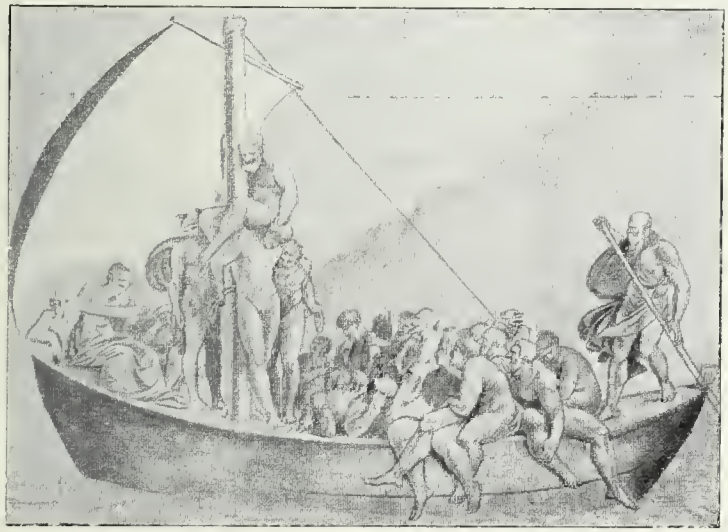

A. J. Carstens: Overfarten over Megapenthes.

Caru'pano, Sydamerika, sjøby i staten Bermudez i Venezuela paa nordkysten av halvøen Paria i en frugtbar egn.

Cārus, Carl Gustav (1789—1868), t. læge, professor i fødselshjælp og direktør for jordmorskolen i Dresden. 1827 kgl. livlæge. C. har stor betydning for den sammenlignende anatomi, for kranioskopi og psykologi. C. forsøkte sig ogsaa med ikke litet held som landskapsmaler, og skrev en endnu læseværdig bok: «Briefe über Landschaftsmalerei» (Dresden 1831). Han indtok i det hele en ledende stilling i Dresdens kunstliv, stod J. C. C. Dahl nær og hadde ikke liten indflydelse paa hans utvikling.

Cārus, Mareus Aurelius, rom. keiser 282—83, valgt til keiser av livvakten, hvis fører han hadde været: førte flere heldige krige, bl. a. i Orienten, hvor han fandt sin død (dræpt av lynet el. myrdet?).

Carūso, Enrico (1873—), ital. tenorsanger, søn av en fattig bonde i Neapel med 24 barn, opr. mekanisk arbeider. C. er en efter den gamle ital. skoles bel canto glimrende formet natursanger.

Carvin *[karvæ']* (C. Epinay), Frankrike, by i depart. Pas-de-Calais, 11 846 indb. (1911). Stenkulsgruber, brænderier, støperier. Valfartssted.

Cary *[kâri]*, Alice (1820—71) og søsteren Phœbe C. (1824—71), amer. forfatterinder, har begge skrevet lyriske digte, den første tillike reiseskildringer. Deres hus i New York var i en række av aar et samlingssted for byens litterære og kunstneriske verden. Deres digte utkom i en fælles utgave i 1882 under titelen «Poetical works».

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Carya, se Hickory.

Caryophyllāceæ, se Nellikfamilien.

Carøe, Kristian Frederik (1851—), d. læge. C. har utført et grundlæggende arbeide for dansk medicinalhistorie, særlig dens personalhistoriske del. Sine omfattende samlinger paa dette omraade har han sammenarbeidet i det store verk «Den danske lægestand» (4 bd. 1904—09); det omfatter tiden 1479—1900 og indeholder ogsaa vigtige bidrag til den norske lægestands historie. Av hans andre skrifter skal nævnes: «Bøddel og kirurg» (1912) og «Studier til dansk medicinalhistorie» (s. a.). Har grundlagt det danske «Medicinsk-historisk Museum» (1908).

Cāsa, Giovanni della (1503—56), ital. forfatter, tilhørte den geistlige stand, blev erkebiskop, nuntius og pavelig sekretær. Han har skrevet digte, breve og oversættelser av den græske historiker Thukydids taler. Hans hovedverk er det filosofisk-etiske skrift «Galateo, trattato de' costumi».

Cāsa (lat., ital., sp., portug.), hus, hytte; slegt. C. santa, jomfru Marias hellige hus i Loreto.

Casabla'nca (arab. Dar el-Beïda), Nordvestafrika, sjoby ved Atlanterhavet i det franske protektorat Marokko. Som alle marokkanske havner ved Atlanterhavet er C.s havn en aapen red, hvor skibene maa losse og laste ved lægtere. Ødelagt ved jordskjælvet 1755, senere gjenopbygget. Utførsel av uld, mais, bønner, erter, skind. For næsten ukjendt, blev C. pludselig beromt som scenen for den marokkanske krise 1907. Et fransk-spansk syndikat hadde faat koncession paa et jernbaneanlæg øst for C.; men da dette, uten hensyn til de indfødtes protest, skulde lægges gjennem en stor, gammel maurisk kirkegaard, brot uroligheter ut i C. 30 juli 1907. Under disse dræptes 9 europ. arbeidere, derav 6 franske, og i henhold til Algeciras-traktaten av 7 april 1906 sendtes en fransk krydser til C., som ved bombardement forvandledes til en ruinhop 7 aug. Derpaa landsattes 6 000 franske soldater, senere 4 000 til. Senere gjenopbygget er C. nu Marokko's vigtigste sjoby og tredje største by med 82 500 indb. (1914).

Casa Mira'nda, Kristina, se Nilsson, K.

Casāle Monferrāto, Italien, by i prov. Alessandria, ved Poelvens høire bredd, ca. 30 km. nordnordvest for Alessandria, 34 000 indb. (kommunen 1911). C. har en i 1107 færdigbygget domkirke, en renæssansekirke og har strategisk betydning som det første overgangssted over Po nedenfor Turin og derfor sterkt befæstet. C. var tidligere residens for markgreverne av Monferrato og kom 1703 til Savoyen.

Casalis *[kazali']*, Eugène (1812—91), fr. protestantisk missionær, blev 1832 sammen med to andre unge mænd utsendt til Sydafrika. Her tok de et missionsarbeide op blandt basutofolket. 1833 oprettedes den første missionsstation i Morija og kort efter en anden i residensbyen Thaba Bosiu. Herfra utfoldet C., understøttet av sin ædle hustru, Sara Dyke, en rik virksomhet som evangelist, kirkeleder og bibeloversætter. Efter sin hustrus død 1854 kaldtes han tilbake for at overta ledelsen av missionsskolen i Paris. Han har skrevet: «Les Bassoutes» (Paris 1859) og «Mes souvenirs» (4 utg. Paris 1886, sv. overs. Stockholm 1885).

Casalmaggiore *[-maddžå're]*, Italien, by i prov. Cremona, ved Po, 35 km. sydøst for Cremona; store dæmninger beskytter den mot Pos hyppige oversvømmelser. 4 000 indb. (kommunen 17 200 (1911)). Tilvirkning av lervarer, glas og lær.

Casanōva, Gian Giacome Geronimo, chevalier de Seingalt (1725—98), en høit begavet ital. eventyrer, som i anden halvdel av det 18 aarh. var en av Europas mest bereiste og mest omtalte mænd. Studerte i sin ungdom jus og teologi, men blev paa grund av kjærlighetshistorier jaget bort fra presteseminaret. Førte fra da av et omflakkende liv, snart rik, snart fattig. Et ubændig temperament og et sterkt hang til sarkasme umuliggjorde ethvert varig forhold. 1755—56 sat han fangen i Venedigs blykamre, undkom ved en dumdristig flugt og drog til Paris, derfra til Sydtyskland, Schweiz, Neapel, atter til Paris, London, Berlin (samtaler med Fredrik II), Petrograd, Warschau, Dresden, Prag, Wien, Paris (1767), Madrid, Venedig. Han vandt følk av alle slags, men stotte de fleste fra sig igjen. Sin idérigdom og kundskapsfylde utnyttet han ofte paa betænkelig maate og narret uten skrupler rike narrer og taapelige kvinder ved magi og andet gjøgl. 1785—98 opholdt han sig som bibliotekar paa slottet Dux i Böhmen hos grev Waldstein, som ved hans hjælp vilde drive alkymi o. l. Overordentlig interessante memoirer, hvorav kun to utgaver, en fransk i 12 bd., utg. 1826—38, og en tysk i 18 bd., utg. av L. Buhl 1850—51, er paalidelige.

G. G. Casanova.

Casas, Bartolommeo de las, se Las Casas.

Cāsas gra'ndes (sp. store huse). Med dette navn betegnes flere av de mere kjendte ruiner i Arizona og Mexico. 1. Den største nu fredede bygning i en pueblo-ruinby (se Amerikanske fornlevninger) ved Gila River, Arizona. Den er opført av mægtige, soltørrede stener, som indvendig er avpudset, og maaler ca. 13 × 18 m. med 5 rum. Yttermurene staar nu i 6—7½ m.s høide, svarende til 2 stokverk, mens det taarnlignende inderparti er 1 etage høiere; ved den første omtale i slutningen av 17 aarh. angives den til fire stokverk uten tak. — 2. Pueblo-ruin i Arizona, litt nedenfor sammenløpet av Verde River og Salt River. — 3. Ruingruppe i den mexikanske stat Chihuahua, 200 km. sydvest for El Paso, undersøkt 1891 av C. Lumholtz («Blandt Mexicos indianere», Kra. 1903). — Til 1. og 3. knytter sig sagn om deres anlæggelse av aztekerne under indvandringen til Mexico; 1. har saaledes baaret navnet Montezumas hus. Sandsynligvis er de opført av forfædre til de nuværende hopi- og zuñi-indianere.

Cascade Range *[kæske'd re'ndž]*, se Kaskadebergene.

Cascarillebark, den hvitgraa, haarde, aromatiske, bitre bark av det til vortemelkfamilien hørende træ *croton eluteria*, som vokser paa Bahamaøerne og Cuba. C. indeholder bitterstoffet cascarillin, flygtig olje og harpiks; brukes som lægemiddel, mest i form av draaper.

Casement *[ke'sment]*, Sir Roger (1864—1916), irsk uavhængighetsfører. Reiste i forretningsanliggender til Vestafrika, blev konsul i Lorenzo Marques 1895—98, i Kongostaten 1898—1904, i Santos i Brasilien 1906—08 og generalkonsul i Rio de Janeiro 1909—13, da han forlot utenriksministeriets tjeneste av helbredshensyn. Deltok derpaa i irsk politisk virksomhet og agiterte ved Verdenskrigens utbrud i de Forenede Stater for at irerne ikke skulde delta i krigen mot Tyskland. Kom nov. 1914 til Tyskland, hvor han fik adgang til de engelske fangeleire og søkte at danne en irsk brigade til kamp mot England. Et tysk rygte paastod at den engelske

gesandt i Kristiania (Finlay) hadde planlagt et mordforsøk mot ham under hans ophold i Kra. 20 mai 1916 blev C. landsat paa Irlands vestkyst fra en tysk u-baat, men hans vaabenskib, s/s «Aud», blev opbragt og han selv fanget, mens oprøret i Dublin 24 april hurtig blev undertrykt. C. blev anklaget for høiforræderi, domt og efter forgjæves appel hængt 4 aug. [Litt.: «Times history of war», VIII, 402 ff., 1916.]

Casentīno, navnet paa den øvre Arnodal i Italien, er 36 km. lang og bekjendt for sine skoger, sin rigdom paa vand og sine maleriske gamle byer.

Case'rta. Italien. 1. Provins i landskapet Campanien, indtil 1871 kaldt Terra di Lavoro; 5 268 km.² med 804 000 indb. (1913), 153 pr. km.² Den gjennemstrømmes av flere elver, er frugtbar og vel dyrket. — 2. Hovedstad i samme provins, ligger 24 km. nordnordøst for Neapel; 18 751 indb. (kommunen 33 000 (1911)). Har et av de største og prægtigste slotte i Europa, opført 1752 av Karl III med herlige haveanlæg og en mægtig akvædukt, silkespinderier og væverier.

Cash *[kæš]* eng., eg. penger, kontanter), er i Kina og Japan de fremmedes betegnelse for en liten, i disse lande brukelig mynt- el. vegtenhet. Man skjelner her mellem forskjellige sorter c., og erholder ved pengeomsætninger gjerne denne tilmaalt efter vegt. Den kinesiske mynt c. (kin. li) fremstilles av en messinglignende legering og har i midten et firkantet hul, gjennem hvilket den trædes paa snorer eller pinder; den japanske c. (sen) har siden 1873 været utmyntet i bronse og uten hul.

Casimir-Périer *[kazimir perje']*, se Périer.

Casino (ital.), formindskelsesform av *casa*, hus; opr. betydning litet landsted, nu: sluttet selskap, adels- eller offiersklub, forlystelsesanstalt, spillehus (f. eks. i Monte Carlo).

Casīnomøterne. I det kjøbenhavnske teaters store sal er til forskjellige tider holdt politiske møter; med navnet C. betegnes især tre 1848, 11, 20 og 27 mars og et 1863, 28 mars. Paa C. 20 mars 1848 vedtoges en henvendelse til kongen, hvori forekom den bekjendte anropelse om ikke at «drive nationen til fortvilelsens selvhjælp», samt en erklæring i 5 punkter som krævet Slesvigs nøie forbindelse med Danmark. Man bestemte likeledes her næste dag at ledsage borgerrepræsentanterne til slottet, hvad ogsaa skedde. C. var sterkt nationalliberalt præget.

Casiquiare, Sydamerika, republ. Venezuela, en elvearm som Orinoco sender mot syd til Amazonas' bielv Rio Negros øvre løp, Guainia, det mest berømte eksempel paa bifurkation (s. d.). Litt ovenfor byen Buenaguardia styrter Orinoco gjennem en smal kloft mot de løse jordlag paa sin venstre bredd. Sandsynligvis opstod her først en bugt, saa et gjennembrud, endelig et nyt elveleie, og delingsstedet arbeider sig stadig nedover nogen centimeter aarlig. Ved delingen er C. bare 40 m. bred, længere syd 300, senere 1 000 m. bred. Den optar 2 store bielver paa sit løp og berøver Orinoco $^1/_3$ av dens vandmasse. Opdaget av jesuitpateren Manuel Roman 1744.

Caso'ria, Italien, by i prov. Neapel; 14 400 indb. Har flere kirker, vin-, frugt- og morbæravl.

Caspāri, Carl Paul (1814—92), n. teolog, var f. i Dessau av jødiske forældre. Som student kom han til Leipzig, hvor han først kastet sig over studiet av østerlandske sprog, men da han av en ven blev henvist til det nye testamente og ved læsningen derav overbevistes om kristendommens sandhet, lot han sig 1838 døpe og gik over til teologien. Efterat han i Berlin hadde studert gammeltestamentlig eksegese under Hengstenberg, slog han sig ned i Leipzig, hvor han tok de akademiske grader og levet som manuduktor, indtil han i 1847 paa opfordring av sin norske ven Gisle Johnson søkte og fik det ledige lektorembede i teologi i Kra. (konst. 1847, fast ansat 1848). I 1857 utnævntes han til professor, og han følte sig siden saa fast knyttet til sit nye fædreland at han gjentagende avslog kaldelser til tyske universiteter. Hans semitiske og gammeltestamentlige studier har avsat frugt i en række gedigne arbeider, hvoriblandt en arabisk grammatik, som er oversat paa flere sprog. Større betydning fik allikevel hans kirkehistoriske forskninger over daabssymbolet, hvortil han foranledigedes ved Grundtvigs paastand om det apostoliske symbols ælde og betydning. C. foretok i den anledning talrike reiser til europæiske biblioteker og klostre og fremdrog et rikt kildemateriale, som han har utgit og bearbeidet dels i egne verker (navnlig «Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel», I—III, Kra. 1866—75), dels i det av ham og G. Johnson utgivne «Teologisk Tidsskrift». Ved siden av disse videnskabelige arbeider har C. ogsaa ved en række mere populære, for hele den kirkelige almenhet beregnede arbeider gjort sin lærdom frugtbar for vor kirke, idet han foruten skrifter over bibelske emner som «Abrahams kaldelse», «Jakobs kamp med Gud», «Populære foredrag over profeten Daniel» o. fl. ogsaa sammen med G. Johnson oversatte og utgav den lutherske kirkes bekjendelsesskrifter («Konkordiebogen») og fremfor alt deltok i arbeidet med den nye kirkelige oversættelse av det gamle testamente, hvori han har en hovedandel. Ved siden av sin ven Johnson, til hvem han paa en gang dannet et pendant og en motsætning, har C. ved sin store lærdom, livlige aand og barnlige fromhet øvet den største indflydelse paa de teologiske studenter og derigjennem paa hele vor kirke i over en menneskealder, idet han søkte at indplante dens prester den kjærlighet til Bibelen og den lutherske bekjendelse som var ham selv egen.

Carl Paul Caspari.

Caspari, Carl Theodor (1853—), n. forfatter, søn av foreg., debuterte i begyndelsen av 1880-aarene med et par digtsamlinger av væsentlig polemisk indhold. I en tredje samling «Lyrik og satire» (1887) maa polemikken dele plads med en række lintformede stemningsøkende vers, og i den følgende samling «Digte af Peer Gynt» (1891) har satiren maattet vike for den rene lyrik. C.s verskunst er her og i «Norsk høifjeld» og «Vintereventyr», viet den naturskildrende og naturforherligende poesi. 1914 utkom en samling «Nyere digte». Et utvalg av hans «Høifjeldsdigte» blev utgit til hans sekstiaarsdag 1913. C. er som lyriker i besiddelse av en utviklet formsans, en smidig og indsmigrende rytmik. I «Norsk høifjeld» findes ogsaa skildringer i ubunden stil. En hel bok paa prosa om høifjeldet gav C. i «Vildren» (1905), som gjorde megen lykke. 1917 utgav han en bok om «Norsk naturfølelse i det 19 aarh.». C. har gjennem mange aar været knyttet til «Aftenposten» som litterær medarbeider.

Ca'ssa (ital.), kasse, se Kassa.

Cassagnac *[kasañák]*. 1. Bernard Adolphe Granier de C. (1808—80), fr. journalist og politiker.

Før 1848 ivrig orléanist, men sluttet sig siden nær til Napoleon III. Forlot efter keiserdømmets fald 1870 Frankrike og utgav i Belgien bladet «Le Drapeau» (fanen). Vendte 1871 tilbake til Paris og virket til sin død for bonapartismen, dels i pressen, dels i deputeretkammeret. C.s journalistik var lidenskabelig og utfordrende, hans øvrige forfattervirksomhet like saa mangfoldig som overfladisk. — 2. Paul Adolphe Marie Prosper Granier de C. (1843—1904), foreg.s søn, lignet i meninger og arbeidsmaate faren. Ivrig bonapartist, men skadet ved sin lidenskabelighet ofte partiet. Ivrig boulangist (i deputeretkammeret «kandidat for hatet til republikken»), utgav bladet «Autorité».

Cassãno d'Adda, Italien, by i prov. Milano; 9 160 indb. (1911). Her blev østerrikerne under prins Eugen 16 aug. 1705 overvundet av franskmændene under Vendôme og 27 april 1799 franskmændene under Moreau av russerne og østerrikerne under Suvarov.

Cassaziõne (ital.), avsked, avslutningen av et større musikverk el. en musikaften. Ogsaa en instrumental aftenserenade i friluft.

Cassel, Karl Gustaf (1866—), sv. nationalokonom, studerte først matematik og blev 1902 docent, 1904 professor i socialøkonomi og finansvidenskap ved Stockholms høiskole. Foruten mange, ved skarp tænkning udmerkede tidsskriftavhandlinger har han skrevet «Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag» (1900), «Socialpolitik» (1902) og «The nature and necessity of interest» (1903). C. hylder i socialpolitiske spørsmaal fremskredent radikale anskuelser. 1916 blev han av den tyske riksregjering indbudt for at studere Tysklands økonomiske motstandskraft; et verk herom utkom s. a. De av Verdenskrigen fremkaldte økonomiske problemer har han behandlet i «Dyrtid och sedelöfverllöd» (1917) og «Penningevärdets förändring under kriget» (1918). — Broren Hjalmar C. (1868—), socialøkonomisk pressemand, har vakt opmerksomhet ved livlige reiseskildringer fra Nordamerika og Østasien samt ved talrike bidrag i dagspressen til samtidens økonomiske historie.

Ca'ssia, belgplanter, som paa forskjellig maate er nyttiggjort av mennesket. *C. fistula* dyrkes i troperne, de 60 cm. lange og 25 cm. tykke, cylindriske belger har en klæbrig og blot marv, som smaker meget sødt og tildels brukes som avføringsmiddel. Av de træagtige arter *c. angustifolia* og *acutifolia* faaes de i medicinen anvendte sennesblade og sennesbelger, s. d. art.

Cassini. 1. Giovanni Domenico C. (1625—1712), ital. astronom, f. i Perinaldo i grevskapet Nizza, 1650 professor i Bologna, opdaget planeten Jupiters flathed og bestemte rotationstiderne for Jupiter, Mars og Venus. 1669 kaldte Ludvig XIV C. til Paris, og her blev han direktør for det nyopførte observatorium fra 1676 til sin død. C. opdaget fire Saturnmaaner (nr. 3, 4, 5, 8), utledet ved sine Mars-iagttagelser den for solparallaksen omtrent rigtige værdi 9.5″ samt paabegyndte den store franske gradmaaling. — 2. Hans søn Jacques C. (1677—1756) fulgte ham i direktoratet, fuldførte gradmaalingen, men drog feilagtige slutninger derav om jordens form, fordi graden syntes mindre i det nordlige end i det sydlige Frankrike. — 3. Hans søn César François C. de Thury (1714—84), og sidstnævntes søn — 4. Jacques Dominique C., greve av Thury (1748—1845) indtok begge den samme stilling, utførte kartografiske arbeider og skrev astronomiske, nu tildels forældede avhandlinger.

Cassīno (tidligere San Germano), Italien, by i prov. Caserta ved den lille elv Rapido; 14 000 indb. 5 km. vest for C. ligger høit oppe paa et fjeld det berømte kloster Monte C. (s. d.).

Cassiodōrus, Flavius Magnus Aurelius (omkr. 480—omkr. 580), rom. senator, politiker og forfatter, nød stor anseelse hos Theodorik og hans efterfølgere og beklædte høie embeder; arbeidet paa at forsone romere og goter. Omkr. 540 trak han sig tilbake til et kloster i Syditalien, Vivarium, hvor han studerte og skrev. Hans hovedverk er en goternes historie, kun bevaret i Jordanis' uttog; bevaret er derimot bl. a. en (mager) verdenskronike og en eneyklopædi («Institutiones litterarum»).

Cassiquiare *[kasikiãre]*, se Casiquiare.

Cassiterīdes i'nsulæ, Tinøerne, fra hvilke fønikerne hentet tin; nogen har ment at det var de britiske Øer, andre at det var nogen smaaøer ved Spaniens nordvestkyst (neppe Scillyøerne).

Ca'ssius. 1. Cajus C. Longinus, en av Cæsars mordere; 54 f. Kr. kvæstor under Crassus og reddet en del av hans hær efter nederlaget ved Carrhæ; kjæmpet i borgerkrigen for Pompeius, blev benaadet av Cæsar og endogsaa gjort til prætor, men var dog hovedanstifteren av Cæsars mord, væsentlig bevæget av privat uvilje mot Cæsar; samlet derpaa en hær i Syrien, forenet sig med Brutus, kjæmpet ved Filippi 42, hvor han blev overvundet av Antonius; lot sig dræpe av en frigiven, da han ikke visste at Brutus hadde seiret paa sin fløi over Octavian. — 2. Spurius C. Viscellinus, flere ganger konsul i den romerske republiks første tid; 486 f. Kr. i sit tredje konsulat foreslog han den første akerlov (se Ager publicus), som ikke gik igjennem. Aaret efter blev han anklaget for at tragte efter kongeværdigheten, dømt og henrettet. — 3. C. Parmensis, en av Cæsars mordere, kjæmpet senere under Sextus Pompeius, tjente derefter som officer under Antonius; 31 lot Octavian ham henrette. Han skrev elegier, tragedier og satirer, som dog ikke er bevaret.

Castagno *[-áña]*, Andrea del (ca. 1390—1457), ital. maler av den florentinske skole. Den ældste av den kunstnergeneration som er paavirket av Masaccios realisme og Donatellos naturalisme, og som fremmet malerkunsten ved naturstudium, indgaaende detaljbehandling, plastisk avrunding, perspektiv, korrekt tegning og tekniske eksperimenter. I domen i Firenze findes hans rytterbillede av Niccolò da Tolentino (1456). De fleste av hans fresker er samlet i Museo di S. Apollonia i Firenze. Her findes hans hovedverk «Nadveren» og de i over legemsstørrelse utførte billeder av ital. digtere og helter.

Casta'ldi, Pamfilio (1398—efter 1472), ital. humanist, som ifølge italienske kilder skal være den virkelige opfinder av kunsten at trykke med bevægelige typer.

Castānea, se Kastanje.

Castaños, Don Francisco Xaver, hertug av Bailén (1756—1852), sp. general; tvang 1808 den franske general Dupont til at overgi sin hær ved Bailén, blev s. a. slaat ved Tudela av Lannes og derpaa avsat. 1813 gjorde C. utslaget i seiren ved Vittoria og anførte 1815 den spanske hær som rykket ind i Frankrike. Blev 1825 statsraad og forsvarte de maateholdne synspunkter mot den klerikale reaktion. 1833 grande av Spanien og 1843—45 formynder for Isabella.

Castberg, Johan (1862—), n. politiker og embedsmand, f. i Brevik, søn av nedenn. J. C. T. C. Efter at ha tat juridisk embedseksamen 1884 var C. 1885—87 ansat i Finansdepartementet; 1888 nedsatte han sig paa Gjøvik som praktiserende sakfører. 1902 blev han statsadvokat i Hedemarkens og Kristians lagsogne og 1906 sorenskriver i Toten, Vardal og Biri. Tidlig hadde C. med liv og sjæl interessert sig for politik og sociale spørsmaal og deltat i den offentlige diskussion herom. 1891—92 reiste han med stipendium i Tyskland, Øster-

rike, Schweiz og England for at studere sociallovgivning. Utbyttet av sine iagttagelser nedla han i et par indberetninger, trykt som stortingsdokumenter. 1899—1900 sat han som formand i den departementale komité til utredelse av spørsmaalet om oprettelse av smaa selveierbruk og deltok saaledes fra første færd i utarbeidelsen av loven om Arbeiderbruk- og Boligbanken av 1903. Allerede 1900 blev C. indvalgt paa Stortinget som repræsentant for Kristians amt og har senere været gjenvalgt med undtagelse av perioden 1910—12. Paa Stortinget sluttet han sig til det radikale venstre og blev snart ved sine omfattende kundskaper og sine fremragende evner som debattant en av tingets mest fremskutte mænd. Han blev fører for en gruppe av det radikale venstre: arbeiderdemokraterne (s. d.) og vedkjendte sig aapent sin vilje til at samarbeide med socialisterne, hvis antimilitaristiske politik han dog var en bestemt motstander av. Han var hovedmanden i oppositionen mot «samlingspolitikken» av 1903. Da Michelsen 1905 skulde danne sit ministerium, tilbød han ham at indtræde i dette, men C. avslog, da ikke hans meningsfælle oberst Georg Stang blev forsvarsminister. Under unionskrisen forfegtet han ved flere leiligheter andre synsmaater og linjer end de som blev de seirende; han var saaledes en forbitret motstander av Karlstad-forliket og arbeidet ogsaa for indførelse av republik. Sin politiske virksomhet i dette aar har han gjort rede for i broehuren «Om begivenheterne i 1905». C. hadde ogsaa den væsentligste andel i konsolideringen av det rene venstre og i det efterfølgende parlamentariske felttog mot «samlingspolitikken», som førte til at Lovlands samlingsregjering gik av mars 1908. I Gunnar Knudsens første regjering gik C. ind som justisminister og blev staaende i denne stilling til hele regjeringen efter valgene gik av 1 feb. 1910. I Gunnar Knudsens anden regjering var han social- og handelsminister 30 jan. 1913 til 22 april 1914. I denne tid forberedte han bl. a. de betydningsfulde «barnelove», som han 10 april 1915 fik vedtat i Stortinget efter en voldsom kamp i pressen og i tinget (sml. art. Farskap). — Den sak C. i den indre politik især har ofret interesse og arbeide er forbedringen av jordarbeidernes kaar. Han har villet reise en selveiende, økonomisk betrygget smaabrukerstand til avløsning av det eiendomsløse proletariat. I skatte- og toldspørsmaal falder hans standpunkt i det store og hele sammen med socialdemokraternes, som han ogsaa paa det sidste i andre henseender har nærmet sig, især efterat forsvarsspørsmaalet efter Verdenskrigen er kommet i en ny stilling. Hans politik er dog fremdeles sterkt nationalt farvet, hvad der især kommer frem i hans stilling til sprogstriden. Det viste sig ogsaa, da han under Verdenskrigen gjentagne ganger tok ordet for en utenrikspolitik som tok større hensyn til nationens værdighet. — C. er ogsaa en av avholdssakens ivrigste og videst gaaende forkjæmpere og er for tiden 1920 avholdsgruppens parlamentariske leder. Skjønt C. aldrig formelt har indtat nogen ledende politisk stilling, er der dog ingen politiker som i det 20 aarh. har øvet større indflydelse paa norsk politik. Dette skyldes ikke bare hans store indsigt paa samfundslivets forskjellige omraader og hans overordentlige arbeidskraft, men fremforalt at han i sin politik med et aapent øie for samtidens krav forbinder evnen til at arbeide for langsigtige maal, for den kommende tid. Intet steds har dette vist sig klarere end i koncessionspolitikken, som han fra første stund var med om at kjæmpe frem, og av hvis videre utvikling ingen har større fortjenester end han.

Johan Castberg.

Castberg, Johan Christian Tandberg (1827—99), n. politiker, f. i Fredrikstad, var fra 1856 av undertoldbetjent, fra 1866 overtoldbetjent i Brevik, senere i Skien, hvis stortingsrepræsentant han var 1877—88; 1887 blev han utnævnt til toldinspektør i Trondhjem. C. var radikal demokrat. Sine ofte høist originale synsmaater fremførte han, foruten i Stortinget, ogsaa som anonym redaktør av bladet «Varden» i Skien 1875—84.

Castberg, Peter Harboe (1844—), n. bankmand og militær forfatter. Efter i nogen tid at ha studert jus, fik C. 1869 ansættelse hos Ths. Joh.s Heftye & Søn, 1879—84 var han bankchef i Stavanger Privatbank, 1886 chef for Chra. Bank- og Kreditkasse. C. har gjort sig bemerket ved et par militærpolitiske avhandlinger, «Vil Ofoten—Luleåbanen blive av nogen særegen betydning for de forenede rigers militære forhold?» (1886) og «Sveriges faste forsvar» (Kra. 1902, se Boden), samt ved en større socialøkonomisk monografi, «Produktion» (Kbh. og Kra. 1906).

Castberg, Torgrim (1874—), n. violinist og musikpædagog, elev av G. Bohn, professor Geloso (Paris), Markels og Kahn (Berlin), fra 1900 konsertmester ved «Harmonien» i Bergen, startet Musikakademiet i Bergen 1905; dette har fra 1913 egen bygning, 400 elever og 16 lærere.

Castelăr y Ripoll, Emilio (1832—99), sp. politiker, forfatter og taler; blev 1857 prof. i Madrid; hans aandfulde foredrag var sterkt søkt. Stiftet 1864 bladet «Democracia» og kjæmpet i cortes for sine republikanske idéer; forvistes 1866. Efter revolutionen 1868 forsvarte C. i cortes den foderative republik med glødende veltalenhet. Foderativrepublikken mislykkedes, og C. maatte selv som premierminister med diktatorisk magt (1873—74) underkue anarkiet med strenghet og kraft. Da kongedømmet oprettedes, bekjæmpet C. som fører for possibilisterne den nye forfatning og krævet den frisindede forfatning av 1869 indført. C. var en glimrende taler og har forfattet mange romaner, litterær- og kulturhistoriske skrifter: «Historia del movimiento republicano en Europa» (2 bd. 1875); «Cuestiones politicas» (3 bd. 1870). Hans parlamentariske taler er samlet i «Discursos parlamentarios» (4 bd. 1886).

E. Castelar y Ripoll.

Castelbuōno, Italien, by paa Sicilien, prov. Palermo; 10 000 indb. (1911). Tidligere benediktinerkloster med et værdifuldt bibliotek.

Castelfida'rdo, Italien, landsby i prov. Ancona, 7 000 indb. Her seiret den sardinske hær under Cialdini den

18 sept. 1860 over de pavelige tropper under Lamoriciére.

Castelfra'nco dell Emilia, Italien, by i prov. Bologna, ansees for at være det Forum gallorum, hvor Hirtius 43 f. Kr. slog Antonius.

Castelgando'lfo, Italien, landsby ved Rom ved Albanersjoen med et pavelig lystslot; i nærheten ligger villaerne Barberini, Ludovisi o. fl. 2 300 indb.

Castellamāre, Italien. 1. C. del Golfo, by paa Sicilien, prov. Trapani vest for Palermo; 16 200 indb. (1911). Har stor handel med vin, korn, olje, fiskeri av ansjos og tunfisk. — 2. C. di Stabia, by i prov. Neapel, 24 km. sydsydost for Neapel ved den inderste del av Neapelbugten; 34 000 indb. Har en smuk domkirke, en god, av batterier forsvaret havn. C. er meget besokt for sit herlige kjolige klima, sin vakre beliggenhet og sine svovelkilder. C. er bygget paa ruinerne av Stabiæ, som tillikemed Pompeji og Herculanum odelagdes aar 79 ved Vesuvs utbrud. Sydost for C. ligger det kongelige lystslot Quisiana med sin herlige utsigt.

Castellāna, Italien, by i prov. Bari i Apulien, 11 500 indb. (1911). Har bomuldsspinderier.

Castellanēta, Italien, by i prov. Lecce i Apulien med 11 000 indb. (1911).

Castellānis forsøk brukes i visse tilfælde til identificering av bakterier. Man sætter vedkommende bakterie til det specifikke serum og prover derefter med renkultur av en sikker stamme av den formodede slags om alle antistoffene er fjernet ved binding til den forste bakterie. Er dette skedd, er de to bakterier av samme art.

Caste'llio, Sebastian (1515—63), fr. humanist, blev av Calvin vundet for reformationen. Derefter virket han en tid i Genf som rektor og prest, men maatte senere paa grund av teologiske divergenser opgi sit embede. Han levet derefter i Basel i trange kaar, indtil han 1552 blev professor i græsk litteratur. C. har i flere skrifter med stor varme talt trosfrihetens sak.

Caste'llo Bra'nco, Portugal, by i prov. Beira, sydost for Coimbra, 472 m. o. h.; 7 292 indb. (1900). Betydelig vin- og oljehandel. Talrike oldtidslevninger.

Castellón *[-elja'n]*, Spanien. 1. Prov. i den nordre del av det tidligere kongerike Valencia; 6 465 km.² med 323 000 indb. (1913); 50 pr. km.² — 2. C. de la Plana, hovedstad i samme prov. ikke langt fra Middelhavet, 33 000 indb. Har linvæverier, sukker- og papirfabrikker og driver livlig handel med vin og sydfrugter. Byens lille havn er Gráo de C.

Castelnau *[-nå']*, Francis, greve av (1812—80), fr. opdagelsesreisende og naturforsker, bereiste 1837—41 Nordamerika; 1843—47 ledet han en av Frankrike utsendt videnskabelig ekspedition til det ækvatoriale Sydamerika. Beskrivelsen av denne interessante reise findes i «Expédition dans les parties centrales de l'Amérique du Syd, de Rio de Janeiro á Lima et de Lima au Para».

Castelnau *[-nå']*, Noel Marie Joseph Edouard de Curriéres de (1851—, fr. general. Deltok i krigen 1870—71 som loitnant, blev kaptein 1876 og gjennemgik «École superieure de guerre» (1878—79). 1896—1900 var han tjenstgjørende som oberstloitnant i generalstaben, blev derpaa oberst og chef for 37te regiment i Nancy, brigadegeneral 1906 og divisionsgeneral 1909. Fra 1911 var han ansat som souschef i generalstaben i Paris og fra 1913 medlem av det overste krigsraad og saaledes designert armechef. Aug. 1914 utnævntes han til fører for 2den armé i Lorraine og kom derefter til centrum i Marneslaget. 1 okt. s. a. overtok han en kort tid foringen mellem Somme og Oise, ledet i sept. 1915 den store offensiv i Champagne. Decbr. 1915 var han utsendt til Saloniki. 25 febr. 1916 indtraf han i Verdun og tok den mandige og betydningsfulde beslutning at fæstningen skulde holdes for enhver pris. Var siden en tid chef for den franske generalstab og senere armégruppechef.

Castelnaudary *[-nadari']*, Frankrike, by i depart. Aude, ved Canal-du-midi, 185 m. o. h.; 9 500 indb. (1911). Tilvirkning av lervarer og grovere tøier, skibsbyggeri, handel med mel og trævarer. 1 sept. 1632 seiret marskalk Schomberg her over hertugen av Orléans.

Castelnuōvo, Enrico (1839—1915), ital. romanforfatter, var en tid redaktor, blev derpaa professor ved handelsakademiet i Venedig. Her skrev han et bind fortællinger og derefter en række romaner og noveller. De bedste av hans arbeider er «Filippo Bussini juniore», hvori han skildrer et gammelt handelshus' fald, og «Due convinzioni» (to livsanskuelser, med emne fra begivenheterne i 1859.

Castel San Giovanni, Italien, landsby i prov. Piacenza, ved Po; 9 500 indb. Her seiret 17—19 juni 1799 osterrikerne og russerne under Melas og Suvarov over franskmændene under Macdonald.

Castel San Piētro dell Emilia, Italien, by i prov. Bologna; 14 000 indb. Har et sterkt besøkt aarsmarked.

Casteltermini, Italien, by paa Sicilien, prov. Girgenti; 15 000 indb. (1911). Er høit beliggende og har en smuk kirke med to billeder av Velasquez; svovelgruber.

Castelvetrāno, Italien, by paa Sicilien, prov. Trapani, ligger i en frugtbar egn; 25 000 indb. (1911). Olje- og vinavl; silke-, bomulds- og linvæverier. Syd for C. ligger de storartede ruiner av Selinunt.

Castiglione *[-ilja'ne]*, Baldassare, greve av (1478—1529), ital. statsmand og forfatter, f. i Toledo i Spanien. Han var hertug Guidobaldo av Urbino's gesandt ved den engelske konge Henrik VII's og den franske konge Ludvig XII's hof, senere ved det spanske hof. Stod i stor gunst hos keiser Karl V. Hans hovedverk er «Libro del cortegiano», hvor han i dialogens form skildrer en hofmands ideal.

Castiglione *[-ilja'ne]*, Giovanni Benedetto (1616—70), ital. maler av den genuesiske skole. Oprindelig elev av Giov. Batt. Paggi og en kort tid av van Dyck i Genua utviklet han sig senere selvstændig. I hans bibelske, historiske og karavane-billeder spiller dyrene hovedrollen.

Castiglione *[-ilja'ne]*, Italien. 1. C. della Stiviere, by i prov. Mantua, 30 km. nordvest for Mantua og 10 km. syd for Gardasjoen; 3 500 indb. (1911). Særlig bekjendt fra Bonapartes seier 5 aug. 1796 over osterrikerne under Wurmser. — 2. C. di Sicilia, by paa Sicilien, prov. Catania, nord for Etna. 14 000 indb. (1911).

Castilho *[-i'ljo]*, Antonio Feliciano (1800—75), portug. digter, blev i 6-aarsalderen blind, men studerte ikke desto mindre med stort utbytte retsvidenskap, naturvidenskap og litteratur. Under Don Miguels styre flygtet han til Azorerne, men kom senere tilbake, fik en ledende stilling inden folkeskolens administration og blev adlet. Han har skrevet lyriske digte, som utmerker sig ved en elegisk folelsesfuldhet og fin naturopfatning; har ogsaa oversat Ovid og Vergil og av nyere forfattere Shakespeare, Molière og Goethe.

Castilla *[-i'lja]*, det sp. navn paa Kastilien (s. d.).

Castillōa elastica, av morbærfamilien, den vigtigste kautschukplante i Mexico, Centralamerika, Ecuador og Peru. Paa grund av voldsom medfart er bestanden i den senere tid gaat sterkt tilbake.

Castillon *[-ijô']*, Frankrike, by i depart. Gironde, ved Dordogne; ca. 3 000 indb. Her vandt 13 juni 1453 Karl VII av Frankrike over engelskmændene under Talbot. Dette var det sidste slag i Hundredaarskrigen.

Castleford *[kâslfød]*, England, by i Yorkshire, ca.

15 km. sydøst for Leeds, ved Aire; 23 000 indb. (1911). Glashytter, kulgruber og lervarefabrikker.

Castlereagh *[kā'slrē', -rī']*, Henry Robert Stewart, viseount, marki av Londonderry (1769—1822), eng. statsmand, blev allerede 1790 valgt ind i det irske underhus, horte som lord forst til oppositionen, var talsmand for katolikkernes likestilling og Irlands ret, sluttet sig derpaa til regjeringen og blev irsk seglbevarer og undersekretær hos vieekongen, tok fremragende del i undertrykkelsen av den irske opstand og i gjennemforelsen av unionen med England 1800. Under Addington blev C. minister for Indien, var 1805 og fra april 1807 krigsminister, lot Kjobenhavn bombardere og sendte en hær til Portugal. Efter det uheldige tog til Walcheren blev C. utfordret av Canning og saaret ham i duellen. De uttraadte nu begge av ministeriet, men 1812 blev C. utenriksminister og regjeringens egentlige leder. Han var sjælen i koalitionen mot Napoleon, deltok i kongressen i Chatillon og fredsslutningen i Paris. Paa kongressen i Wien viste C. for stor eftergivenhet mot de andre stormagter, og paavirket av Metternich lot han den hellige alliance tilrive sig den overveiende indflydelse paa Europas politik. C. var en fuldblods tory og motsatte sig indadtil ethvert demokratisk fremskridt. Han blev derfor forhatt av almuen, som han altid behandlet med storste foragt. De mange angrep paa hans styrelse, overanstrengelse og sorg over Englands sunkne anseelse gjorde ham tungsindig, og tilsidst skar han halsen over paa sig med en pennekniv.

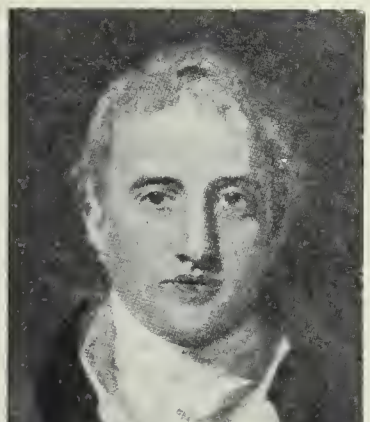

H. R. S Castlereagh.

Castleton *[kā'sltn]*, England, by i Derbyshire, 20 km. vest for Sheffield, i den vildeste del av Peakfjeldet; ca. 600 indb. Er kjendt for sine tre drypstenshuler.

Ca'stor, se Bæver.

Ca'stor og Po'llux. 1. (Myt.) se Dioskurerne. — 2. (Astron.) se Tvillingerne.

Castrén, Jonas (1850—), finsk advokat og politiker, indtraadte 1885 som medlem av bondestanden i den finske landdag, hvor han tilhorte det ungfinske parti, som traadte i skranken for en mere paagaaende sprogpolitik, stillet sig skarpt mot gammelfennomanerne og fik betydelig indflydelse, indtil det omsider lykkedes disse at umuliggjøre hans gjenvalg. Han deltok i deputationen til tsaren 1899, uttalte efter hjemkomsten de berømte ord: «Ett sinne fastän två språk». C. var landsforvist 1903—05 og var i denne tid bosat i Stockholm. 1905 vendte han hjem og blev medlem av den nye folkerepræsentation. Indla sig især fortjenester ved utarbeidelsen av den nye finske straffelov.

Castrén. 1. Mathias Alexander C. (1813—52), finsk sprogforsker. Foretok vidtløftige videnskabelige reiser, besøkte flere ganger lapperne (finnerne), bereiste hele det vestlige Sibirien og indsamlet et overordentlig rikt og værdifuldt sproglig og etnologisk materiale fra mange forskjellige finsk-ugriske, samojediske og mongolske stammer. Efter hans hjemkomst oprettedes for ham 1851 det første professorat i finsk sprog ved Helsingfors universitet, men hans helbred var da undergravet, saa han ikke naadde langt med bearbeidelsen av det indsamlede stof. Efter hans død utkom «Nordiska resor och forskningar». — 2. Robert C. (1851—83), finsk forfatter, foregs son, medarbeider ved, senere redaktor av «Helsingfors Dagblad», utgav flere avhandlinger om Finlands nyere historie og deltok ogsaa i det politiske liv, hvor han indtok en mæglende stilling mellem fennomaner og svekomaner.

Castres *[kastr]*, Frankrike, by i depart. Tarn, ca. 65 km. ost for Toulouse, ved Agout; 28 000 indb. Meget betydelig industri i klæde, bomuld og silke samt i papir og pergament.

Ca'stro, Cipriano (1858—), præsident i Venezuela, er halvblodsindianer (andino). Forjog 1899 præsident Andrade og blev selv præsident 1901; gjenvalgt 1905, men styrtet 1909, mens han var paa en rekreationsreise i Europa. Han styrte despotisk og vilkaarlig. Indviklet Venezuela i strid med England og Tyskland, som blokerte havnene. Kom 1907 paany i strid med Tyskland og kjæmpet hele tiden med indre uroligheter og oprør.

Ca'stro, Ines de, sp. adelsdame, kom 1328 til Portugal som hofdame hos Costança, infanten Dom Pedros gemalinde. C. blev Pedros elskerinde og efter Costanças død (1345) hemmelig viet til ham. Hans far lot hende dræpe av tre av rikets fornemste mænd (1355). Pedro gjorde i sin harme oprør, men blev dog forsonet med faren. Da Pedro 1357 blev konge, hevnet han sig grusomt paa morderne, erklærte C. for sin retmæssige hustru og lot hende bisætte i det kgl. kapel. C.s skjæbne er behandlet i flere tragedier og i Camões' «Os Lusiadas».

Ca'stro del Rio, Spanien, by i prov. Cordoba, ligger ved Guadalquivirs bielv Guadajoz; 12 000 indb. (1911). Saltverk, gibs- og kalkstensbrud.

Castrogiovanni *[kastrådžåvánni]*, Italien, by paa Sicilien, prov. Caltanissetta, 997 m. o. h.; 28 000 indb. (1901). Er bygget paa ruinerne av det gamle Enna, midtpunktet for Ceresdyrkelsen.

Castroreāle, Italien, by paa Sicilien, prov. Messina, 32 km. sydvest for Messina; ca. 10 000 indb. Vinavl, mineralske kilder.

Ca'stro Urdiāles, Spanien, by i prov. Santander, ved den Biscayiske Bugt; 14 200 indb. (1901). Fiskeri; utforsel av jernmalm.

Ca'stro y Belvis, Guillén de (1569—1631), sp. digter, var en tid i stor gunst hos den spanske statsmand Olivarez og skrev skuespil for det kgl. teater. Senere drev hans eventyrlyst ham til Neapel. C. hørte til Lope de Végas skole. Av hans talrike dramaer er «Las moeedades del Cid» (Cids ungdomsbedrifter), som ligger til grund for Corneilles «Cid», det mest kjendte.

Castruccio *[-stru'ttša]* **Castracāni,** hertug av Lucca (1281—1328), berømt ghibellin. Efter at ha vundet krigerry i utlandet, blev C. Luccas hærfører og slog guelferne 1315 ved Monteeatini. Nu tok C. selv magten i Lucca, foroket dets omraade og slog 1325 Firenze ved Altopascio. Ludvig av Bayern oprettet 1327 et hertugdømme for C., som dog svigtet ham. C.s liv er skildret av Machiavelli.

Ca'strum (lat.), skanse, borg, flert. castra, leir; navn paa mange byer i de romerske provinser, som skrev sig fra leire: C. vetera (ved Xanten), C. batava (Passau) o. fl. — C. dolōris (sorgeforhoining, lit de parade (s. d.).

Casuarināceæ, familie av træagtige planter, væsentlig utbredt i Australien og i de sydostligste egne av Asien. Blomsterne er litet ioinefaldende, enkjonnede og med utydelig blomsterdække. Frugtsamlingerne ligner smaa kongler. Herhen slegten *casuarina*. *C. equisetifolia* danner i Australien ofte flere mil lange skoger og gir ved sit sneldelignende ydre landskapet et eiendommelig præg. Av veden, den saakaldte jernved, som er

meget haard, tung og tæt, forarbeides verktoi. Ogsaa andre arter gir nyttige træsorter.

Cāsus lat.). 1. Tilfælde, tildragelse. C. necessitātis, nødsfald; c. reservātus, i den katolske kirke en synd, for hvilken kun paven eller biskopen kan gi absolution; casu, ved et tilfælde, tilfældig; in cāsu, hoc cāsu, in præserti cāsu, i det foreliggende tilfælde; in casum, for det tilfælde. — 2. Jur.). C. brukes i retssproget væsentlig for at betegne en hændelse, som i forholdet mellem de interesserte parter maa betegnes som tilfældig og uberegnelig og derfor ikke kan tilregnes nogen av dem. Man kan ikke gi nogen alm. regel for hvem der bærer følgerne av c. De derom formulerte almensatser *(casum sentit dominus* og *c. a nullo præstantur)* har ikke gyldighet hos os. Efter lov om kjop og salg av 24 mai 1907 § 17 gjælder ved kjop og salg av løsøre, naar intet andet er avtalt eller forutsat, at sælgeren bærer vaagnaden (risikoen) for salgsgjenstandens tilfældige undergang eller forringelse, indtil levering er skedd. Angaar imidlertid kjopet en bestemt gjenstand som skal hentes av kjøperen, bærer denne vaagnaden, naar den avtalte hentningstid er kommet, og sælgeren er færdig til at levere. Ved leie og forvaring (depositum) svarer leietageren og depositaren ikke for c.; derimot er hovedregelen ved laan av løsøre at laantageren ogsaa skal erstatte tap ved den laante tings tilfældige undergang eller forringelse. Om ulykkelig hændelse i sjofartsforhold se sjølovens § 142. — Se ogsaa Vis major. — 3. (Gram.), se Nomen.

Cāsus be'lli (lat.), krigstilfælde, begivenhet som fremkalder krig mellem to stater. Mens i gamle dage tvist angaaende en ubetydelighet kunde gi anledning til krig, er i nutiden tvistemaal mellem stater ofte blit gjenstand for voldgift (s. d.). I Haag-overenskomsten av 1907 III om fiendtligheters aapning har de kontraherende magter erkjendt at fiendtligheter mellem dem ikke skal begynde uten et forutgaaende utvetydig varsel som skal ha form enten av krigserklæring ledsaget av grunde eller av et ultimatum med betinget krigserklæring. Den efter Verdenskrigen sluttede pakt for Folkenes Forbund (s. d.) har forskjellige bestemmelser som tilsigter at forebygge krig.

Catalau'niske marker, slette i Frankrike, syd for Châlons sur Marne. Her eller snarere litt sydligere paa de Mauriacensiske marker (nu Méry sur Seine) slog Aëtius med romerske og gotogermanske tropper 451 Attila, som var trængt frem til Orléans, og stanset derved hans fremrykning i Gallien. Under Verdenskrigen trængte i sept. 1914 3dje og 4de tyske hær frem til disse egne og gik tilbake under Marneslaget.

Cata'lpa, se Bignoniaceæ.

Cataluña, det spanske navn for Katalonien (s. d.).

Catama'rca, Sydamerika. 1. Provins i den nordvestlige del av republikken Argentina; 123 138 km.² med 100 391 indb. (1914). Den storste del av landet er bergland med daler fyldt av saltholdige laguner. Av den store malmrigdom tilgodegjores kun noget kobbermalm; opdyrket er kun 45 000 ha., vinplantagerne indtar ca. 2 000 ha., og kvægavl er hovednæringsvei. — 2. San Fernando de C., hovedstad i samme provins, ligger 525 m. o. h. ved foten av det 3 320 m. høie fjeld Ambato, er grundlagt 1683 og har ca. 9 000 indb.

Catānia (Catanea), Italien. 1. Prov. paa Sicilien, grænser mot nord til prov. Messina, mot vest til Palermo og Caltanissetta, mot syd til Siracusa og mot ost til det Joniske Hav; er 4 966 km.² med 820 000 indb. (1915). Den nordlige del opfyldes av Etna; sondenfor Etna strækker sig Siciliens storste slette (Piana di C.), som er 300 km.² og er et frugtbart akerland. Der dyrkes meget korn og sydfrugter, produceres hvit vin og olivenolje; findes desuten marmor, soda og svovel. Handel og skibsfart er ogsaa av vigtighet. Provinsen deles i 4 kredser (circondarii): Acireale, Caltagirone, Nicosia og C. — 2. C. la bella, hovedstad i samme provins, ligger sydost for Etna ved det Joniske Hav, er Siciliens vakreste og efter Palermo oens storste by; 217 389 indb. (1915). C. har lange, rette gater, for en del brolagte med lava. Av pladser merkes Domtorvet med Elefantbronden og haven Villa Bellini; av bygninger domkirken (fra 1094), universitetet, raadhuset, benediktinerklosteret. I 1912 2,4 (derav utenlandsk 1,4) mill. ton ankommet skibstonnage. C. tidligere Catana er flere ganger odelagt av jordskjælv (1169, 1669, 1693 og 1819).

Catanzāro, Italien. 1. C. (tidligere Calabria ulteriore II), prov. paa halvoen Calabrien; 5258 km.² med 498 000 indb.; 95 pr. km.² Der dyrkes korn, vin, oliven og sydfrugter; av mineraler findes brunkul, grafit og marmor. C. er delt i 4 kredser (circondarii): C., Cotrone, Monteleone og Nicostro. — 2. Hovedstad i samme prov., 9 km. fra Squilacebugten, 34 300 indb. C. anlagdes 963; har lidt meget ved jordskjælv i 1783 og 1905.

Catara'cta, øiensygdom, graa stær, se Stær.

Catargiu, Lasear 1823—99), rumænsk statsmand, var 1859 tronkandidat, medvirket 1866 til at styrte Cusa og blev medlem av den forelobige regjering. 1866 og 1871—76 konservativ premierminister, siden forer for den konservative opposition i senatet mot Bratianu og var med paa at styrte denne 1888. Premierminister 1889 og paany 1891—95 i et liberalt-konservativt ministerium.

Catarrhini, smalnæsede aper, se Aper og Ostaper.

Catch *[kæts]* (eng.), en særlig engelsk form for flerstemmighet, fuld av musikalske vanskeligheter (f. eks. de enkelte ord, ja endog de enkelte stavelser kan være fordelt paa forskjellige stemmer) og med komisk tekst. Blomstret paa Karl II's tid; 1761 stiftedes den endnu (1920) bestaaende London Catchclub.

Cateau-Cambrésis *[katåkåbresi']* el. Le Cateau, Frankrike, by i depart. Nord, ved Selle; 10 200 indb. Har et raadhus fra renæssansetiden, et hospital og et «collége». Stor industri især i uld, bomuld, silke, sukker og oljetilvirkning. C. er historisk bekjendt for freden i C. 2 og 3 april 1559 mellem Frankrike paa den ene side og England, Spanien og Savoyen paa den anden.

Catél, Charles Simon (1773—1830), fr. komponist og musikteoretiker, særlig bekjendt ved sit hovedverk «Traité d'harmonie», som i en række av aar utgjorde grundlaget for undervisningen ved Pariserkonservatoriet, hvor han var inspektor.

Catgut *[kætgut]*, traad som lages av tarmer, navnlig faaretarmer. C. anvendes ved operationer til underbinding og syning og utmerker sig i motsætning til silke og andre stoffer ved at kunne opsuges av organismen.

Cātha edūlis, busk av celastraceernes familie, hjemmehorende i Abyssinien. De torrede blade brukes av befolkningen dels som te («abyssinsk te»), dels til tygning.

Cathcart *[kæpkāt]*, William Shaw, jarl (1755—1843), eng. general og diplomat, tjente i krigen i Amerika (1777—80), i Flandern og Tyskland, blev 1803 chef for hæren i Irland og 1807 overstbefalende for landgangshæren som bombarderte Kjobenhavn. Til lon for denne bedrift blev C. peer.

Cathēdra (lat.), talerstol, bispestol. C. Petri, pavestolen. Ex c., se under Ex. Cathedrāticum, en avgift som presterne og kirketiendeeierne i Danmark og Norge fra gammel tid har betalt til bisperne og universitetet i Kjobenhavn. Avskaffet i Norge.

Cathelineau *[katlina']*, Jacques (1759—93), anforer for Vendées royalister mot de republikanske tropper under den franske revolution. Stod sommeren 1793 i

spidsen for en hær paa over 100 000 mand. Dødelig saaret under et mislykket angrep paa Nantes 29 juni 1793.

Catilīna, Lucius Sergius (omkr. 108—62 f. Kr.), hovedmand for en bekjendt sammensvergelse i Rom; tilbragte sin ungdom i utsvævelser, beriket sig ved Sullas proskriptioner. 68 var han prætor og styrte derefter Afrika. Hjemkommen til Rom blev han anklaget for utsugelser og kunde derfor ikke søke konsulatet. Han stiftet da en sammensvergelse for at tilrive sig konsulatet for 65, men planen kom ikke til utførelse. Frifundet for anklagen stiftet han nu en ny omfattende sammensvergelse, i hvilken mange forgjældede unge fornemme mænd og ikke faa av Sullas veteraner deltok. C. lovet sine tilhængere gjældfrihet og leilighet til utsugelser og vilde vistnok gjøre sig selv til eneherre. Hverken for 63 eller 62 blev han trods anstrengelser valgt til konsul, og Cicero, den ene konsul i 63, som var vel underrettet om hans planer, angrep ham i senatet (første catilinariske tale) 63 saa heftig at han fra Rom begav sig til sin hær i Etrurien. Mens flere av hans tilhængere i Rom blev fængslet og henrettet, blev han selv overvundet i Etrurien og faldt 62. I nyere tid er C. fremstillet som leder av ideelle motiver (f. eks. av Ibsen og G. Bang). [Kildeskrift: Sallustius, «Catilina».]

Catinat *[katina']*, Nicolas (1637—1712), fr. hærfører. Ledet i 1680-aarene undertrykkelsen av valdenserne. Vandt flere betydelige seire i den pfalziske krig. 1692 marskalk av Frankrike. Deltok ogsaa i den spanske arvefølgekrig, men uten videre held. Memoirer.

Catlin *[kætlin]*, George (1796—1872), amer. etnograf og maler, en udmerket kjender av indianernes kultur. I 8 aar opholdt han sig blandt de nordamer. indianerstammer, foretok senere omfattende reiser i Nord- og Sydamerika. Blandt hans rikt illustrerte arbeider merkes: «Letters and notes on the manners, eustoms and conditions of the North Ameriean Indians», «Life amongst the Indians», «Last rambles in the Rocky Mountains and Andes». Hans malerier med motiver fra indianerlivet utgjør en egen samling i nationalmuseet i Washington.

Cāto. 1. Marcus Porcius C. den ældre el. Censorius (234—149 f. Kr.), rom. statsmand og første latinske prosaforfatter, f. i Tusculum, deltok i den anden puniske krig med dygtighet, kjæmpet som konsul 195 i Spanien med held, 191 avgjorde han slaget ved Thermopylai mot Antiochos den store til romernes fordel. Hjemvendt optraadte han i senatet og 184 som censor med stor kraft mot den moderne græske aands indtrængen i Rom; han saa kun skyggesiderne derved, forstod ikke den græske kulturs overlegenhet; han bekjæmpet strengt overdaadighet og utsvævelser, renset som eensor senat og ridderstand for uværdige medlemmer. I sine sidste aar ophidset han sterkt til krig mot Karthago. C. skrev en, desværre tapt, Italiens historie («Origines»), den første paa lat. prosa; bevaret er et skrift av ham om landvæsen. — 2. M. Porcius C. den yngre el. Uticensis (d. e. som døde i Utica) (95—46 f. Kr.), foreg.s sønnesønsson, studerte i sin ungdom ivrig filosofi og blev selv stoiker. 63 støttet han som almuetribun Cicero mot Catilina, bekjæmpet i den følgende tid Cæsar, Pompeius og Crassus; i borgerkrigen fulgte han Pompeius mot Cæsar, drog efter nederlaget ved Farsalos til Afrika; da han og hans parti var slaat ved Thapsus 46, dræpte han sig selv, da han kun vilde leve i en fri stat.

Catorce (Alamos de C.), Mexico, by i staten San Luis Potosi, 2 678 m. o. h.; 10 000 indb. Jernbaneknutepunkt; sølv- og tingruber.

Cats, Jacob (1577—1660), holl. digter, studerte retsvidenskap i Leyden og Paris og blev senere «pensionær» (borgermester) i Middelburg og Dordrecht, gesandt i London, medlem av staten Hollands raad og storseglbevarer. Hans digte, som utmerker sig ved en bred folkelighet og religios grundtone, har altid været meget populære. «Het boek van Vader Cats» (fader C.s bok) var længe ved siden av Bibelen en familiebok i Holland.

Catskill mountains *[kætskil mauntənz]*, Forenede Stater, fjeldgruppe i staten New York, tilhørende de Appalachiske fjelde. Naar i Slide Mountain en høide av 1 282 m.

Ca'ttaro. 1. Distrikt i Dalmatien, 678 km.² med 35 854 indb. (1900). — 2. Hovedstad i samme distrikt, 70 km. sydøst for Ragusa i bugten Bocche di C., nær den montenegrinske grænse; 3 000 indb. Er en udmerket krigshavn; i C. klarertes i 1913 omtr. 670 000 ton (ind- og utgaaende skibe, intet norsk). Under vicekonsulatet i Spalato. C. var tidligere republik, sluttet sig 1420 til Venedig, men blev 1797 osterriksk. Ved freden i Saint Germain 1919 tilfaldt C. Jugoslavien. I 1563 og 1667 ødelagdes C. næsten aldeles av jordskjælv (se Bocche di C.).

Cattle'ya, epifytiske orkideer fra Mellemamerika og de nordlige egne av Sydamerika, almindelig dyrket i drivhuse paa grund av sine store pragtfulde blomster, som ogsaa er meget holdbare. Disses diameter kan naa optil 20 cm. (som hos *c. gigas*). Av c. findes en stor mængde arter og varieteter, likesom der ved kunstig krydsning fremelskes bastarder, hvis antal er i stadig stigende.

Catty *[kæti]*, flert. catties, de fremmedes navn paa det kinesiske *kin* eller pund, i handel med fremmede, svarer oftest til 604.79 g. I Ostindien er værdien forskjellig paa forskjellige steder.

Catu'llus, Gajus Valerius (omkr. 87—omkr. 54 f. Kr.), rom. lyriker, f. i Verona, ven av Cicero, Hortensius og Cornelius Nepos; hans elskovsforhold til Lesbia (hendes virkelige navn maaske Clodia, søster av Clodius), en gift kone, optok ham sterkt, men tilsidst maatte han bryte med hende. Han foretok en reise til Bitynien for at bringe sine formuesforhold paafote. Vi har av ham dels oversættelser og bearbeidelser av græske digte, dels originale smaadigte til venner og kjærlighetsdigte (til Lesbia); deres kraftige følelse og smukke naturlige uttryksform berettiger os til at regne C. blandt de allerypperste romerske digtere.

Ca'tulus. 1. Gajus Lutatius C., rom. feltherre, slog 241 f. Kr. den karthagiske flaate ved de Ægadiske Øer og endte den første puniske krig. — 2. Quintus Lutatius C. (d. 87 f. Kr.), rom. konsul 102 f. Kr. sammen med Marius, med hvem han 101 slog cimbrerne i nærheten av Vercellæ. Senere sluttet han sig til det aristokratiske (Sullas) parti, og da han var blit proskribert av Marius, dræpte han sig selv; var ogsaa digter, taler og historiker (intet bevaret). — 3. Quintus Lutatius C. (d. 61 f. Kr.), foreg.s søn, fører for det aristokratiske parti efter Sullas død, skattet ogsaa av folket for sin redelighet; motsatte sig Pompeius og Cæsar.

Cauca, Sydamerika, republikken Colombia. 1. Elv, som har sit utspring i de colombiske Anders midtre kjede sydvest for vulkanen Pan de Azucar. Med sydnordlig hovedretning gjennemstrømmer C. Andernes vestlige længdedal og forener sig med Magdalenaelven nær Tacaloa, ca. 880 km. i ret linje fra dens utspring. C. er seilbar i sit nedre løp op til Cáceres og i sit øvre løp mellem Carthago og Popayán. — 2. Colombias vestlige depart., fra Atlanterhavet (bugten ved Darien) i nord langs Stillehavskysten til Ecuador's nordgrænse i syd, 52 830 km.² med 211 756 indb. 1911); 4 pr. km.²

C. er i vest et usundt, tyndt befolket lavland langs Stillehavet, hvor endel negre og indianerstammer (cunas, chocoes, noanamas) bor; i midten og i syd har C. sundere og tættere befolkede landskaper i den vestlige Andeskjede og i C.-elvens frugtbare, for sin naturskjønhet og mineralrigdom bekjendte dal. Der utvindes guld (særlig ved Barbacoas i syd og Choco), kobber, salt og sink. Hovedstad er Popayán i syd ved C.s overste lop. 1 741 m. o. h.

Cauchy *[kåši']*, Augustin Louis (1789—1857), fr. matematiker, blev allerede 1816 medlem av akademiet og senere ansat ved École polytechnique. Efter Julirevolutionen opholdt han sig forst i utlandet, men vendte tilbake som lærer for jesuiterne, 1848 blev han professor i matematisk astronomi. Han er den egentlige grundlægger av determinantteorien og har ydet vigtige bidrag til lysets bølgeteori og til læren om rækkeutviklinger.

Caucus *[kåkəs]*, betegnelse for politiske partimøter, hvor partipolitikken fastslaaes, og for vælgermøter, hvor kandidaten utpekes, ofte av et ringe antal indviede. Betegnelsen som skal komme av *calkers*, skibskalfatrerne, som 1770 holdt møter i Boston, er nordamerikansk, men brukes nu ogsaa i England.

Cau'da lat., hale. C. equīna (anat.), «hestehale», den fra den nederste del av rygmarven utgaaende kvastformede bundt av store nerver. C. pancre'atis, den tilspidsede venstre ende av bukspytkjertelen.

Caudebec les Elbeuf *[kådbæk læz-ælbø'f]*, Frankrike, by i depart. Seine Inférieure; 9 080 indb. Uldfabrikker.

Caudéran *[kådərã']*, Frankrike, forstad til Bordeaux; 13 800 indb. Fabrikker for chokolade og kemikalier.

Caudīnske passer, Italien, i nærheten av byen Caudium i de gamle samniters land; i disse indesluttet den samnitiske feltherre Pontius en romersk hær under konsulerne Postumius og Veturius. Romerne sluttet fred mot at slippe fri; men denne fred erklærtes ugyldig i Rom, og konsulerne sendtes tilbake for at sone sin brøde. Pontius vilde imidlertid ikke motta dem.

Caudry *[kådri']*, Frankrike, by i depart. Nord; 13 400 indb. Betydelige tyll- og musselinfabrikker.

Caulaincourt *[kålækū'r]*, Armand Augustin Louis de (1773—1827), fr. diplomat. Som diplomatisk agent fra 1801 og gesandt fra 1807 i Petrograd vandt han keiser Alexanders yndest. 1808 hertug av Vicenza. Sokte at hindre brud mellem Napoleon og Alexander og tok, da det mislykkedes, sin avsked 1811. Det skyldtes hans indflydelse paa Alexander at Napoleon 1814 beholdt Elba. I de 100 dage utenriksminister. Ludvig XVIII's regjering satte 1815 hans navn paa proskriptionslisten, men Alexander fik det stroket.

Caulōnia (tidligere Castelvetere), Italien, by i prov. Reggio di Calabria; ca. 10 000 indb. Handel med frugt. C. har faat navn efter det antikke Kaulonia som laa 7 km. østligere ved kysten.

Caupolicān, Sydamerika, landskap i det nordvestlige Bolivia ved grænsen mot Peru mellem elvene Amaru-May i vest og Beni i ost. C. er i nordost lavslette, i sydvest opfyldt av Andernes ostlige grener. Paa grund av sin rigdom paa kautsehukholdige trær har C. i den sidste tid mottat talrike indvandrere.

Cauquenes, Sydamerika, republ. Chile, hovedstad i prov. Maule, ved Kystkordiljernes ostskraaning, omtr. midt i prov., med 10 609 indb. (1916). Ved jernbane til Parral i prov. Linares forbundet med den indre hovedlinje.

Caus *[kå]*, Salomon de (1576—ca. 1630), fr. ingenior, skrev 1615 en bok om «bevægende kræfter», hvori han forklarer, hvorledes vand kan loftes med dampkraft. Dette skrift gav Arago («Annuaire» 1829 og 1837) anledning til uten tilstrækkelig grund at hævde æren for dampmaskinens opfindelse for Frankrike. Et sagn om at C. paa Richelieus foranledning som sindssyk blev indesperret i hospitalet Bicêtre og døde der, er behandlet av A. Munch i tragedien «Salomon de C.» (Kra. 1854). C. har ledet anlægget av slotshaven i Heidelberg, hvor hans billede endnu skal findes i antikvitetssamlingen.

Cau'sa (lat.), grund, aarsak; retsgrund. C. co'gnita, efter foregaaende undersokelse; c. inco'gnita, uten foregaaende undersokelse; causæ cognītio, retslig prøvelse av en sak; c. efficiens, bevirkende aarsak; c. finalis, sidste aarsak; c. pia, fromt, veldædig øiemed; c. proxima, nærmeste aarsak. I katolsk kirkeret er causæ majores (graviores) anliggender som kun paven kan avgjore, motsat c. minores, som avgjores av en provinsialsynode.

Cause célèbre *[kåz-selæbr]* (fr.), opsigtsvækkende retssak.

Causerie *[kazri']* (fr.), snak, passiar, let og vittig (især improvisert) foredrag eller avisartikel. Causeur *[kazø'r]*, snakkesalig person, forfatter av et c. Causeuse *[kazø'z]*, liten sofa med sæte til to personer.

Causses *[kås]*, Plateaux des C., Frankrike, nogen høie vidder i det midtre, særlig i depart. Aveyron og Lozère, over 5 000 km.² De er litet kultivert og temmelig tyndt befolket. De ligger i en høide av 700—1 100 m. o. h., bestaar av flattliggende lag av jurakalk og ligner karstlandskaperne med sine huler og underjordiske vandløp. De er fattige paa vegetation og egner sig bedst til kvægavl. De deles ved elvenes dype erosionsdaler i flere adskilte flater. Den største er Causse Méjean el. Grand Causse mellem Tarn og dens tilløp Tarnon og Jonte, som er 400 km.²

Cau'sticum (lat., flert. caustica), etsmiddel. C. lunare, helvedessten; c. antimoniale, klorantimon.

Cauterets *[kåtre']*, Frankrike, sterkt besokt badested i depart. Hautes-Pyrénées, 1 600 indb., 925 m. o. h., har 12 svovelkilder (14 °—58 °; 1.6 mill. l. om dagen); kursted for reumatiske lidelser, skrofulose og kvindesygdomme.

Cautīn, Sydamerika, Chile. 1. Elv som utspringer paa vulkanen Llaimas nordside og med øst-vestlig hovedretning under ca. 39 ° s. br. loper ut i Stillehavet; den kaldes da Rio Imperial. Længde ca. 290 km. — 2. Prov. mellem Malleco i nord og Valdivia i syd, 16 524 km.² med 164 463 indb. (1917); 10 pr. km.² Hovedstad Temuco midt i C. ved den indre hovedjernbane med 29 557 indb. (1916).

Cauvery el. Coleroon, elv i Forindien, kommer fra Ghats og gaar mot sydost ut i den Bengalske Bugt. C. er 765 km. lang og er det sydlige Indiens hellige elv; er av betydning til vanding av det omliggende land.

Caux *[kå]*, Frankrike, landskap i depart. Seine-Inférieure; utmerker sig ved sin rigdom paa frugttrær. Hovedstad er Caudebec en C., 2 500 indb.

Cava dēi Tirrēni, Italien, by i prov. Salerno, i en malerisk og frugtbar dal; beromt benediktinerabbedi; 25 000 indb.

Cavaignac *[kavæña'k]*. 1. Louis Eugène C. (1802—57), fr. general og politiker, søn av revolutionsmanden Jean Baptiste C. (1762—1829). I 1830—40-aarene tjeneste i Afrika. 1848 divisionsgeneral. Under juliopstanden 1848 overdrog nationalforsamlingen ham militærdiktatur, og i løpet av 4 dage nedslog han med koldblodig haardhet opstanden. Blev derefter enstemmig valgt til chef for den utøvende magt, men opnaadde ved præsidentvalget kun omtr. 1½ mill. stemmer mot Louis Napoleons omtr. 5½ mill. Efter statskupet

2 dec. 1851 fængslet, men snart loslatt. Som medlem av den lovgivende forsamling negtet han at avlægge ed paa den nye forfatning. Trak sig tilbake fra det offentlige liv. C. var en helt uegennyttig mand, en pligttro soldat og en ærlig republikaner. — 2. Eugène Godefroy C. (1853—1905), son av foreg., kom 1882 ind i deputeretkammeret som moderat republikaner. I 1890-aarene flere ganger minister, krigsminister i Bourgeois' ministerium 1895 og i Brissons ministerium 1898. Efter opdagelsen av oberst Henrys falskneri i Dreyfus-saken høsten s. a. blev han imidlertid nødt til at gaa av og fik aldrig senere nogen indflydelse. C. var ogsaa en frugtbar historisk forfatter.

Cavaillon *[kavajō']*, Frankrike, by i depart. Vaucluse, 20 km. sydost for Avignon; 9 400 indb. Har en domkirke fra 1251 og et smukt raadhus. Omegnen, som er meget frugtbar, kaldes Provenees have; her dyrkes især meloner.

Cavalca'nti, Guido (1255—1300), ital. digter, av florentinsk slegt, en fortrolig ven av Dante, og efter denne den betydeligste digter av den florentinske skole. Hans digte utmerker sig ved følelsesfuldhet og dypsind.

Cavale't (av ital. cavaletto, liten hest), det dreibare fotstykke som billedhuggeren, naar han utarbeider en figur i ler, under utarbeidelsen stiller denne op paa.

Cavaliēre (ital.), ridder, kavaler. C. servente, tjenende ridder, i Italien en gift kvindes ledsager eller beskytter, husven, jfr. Cicisbeo.

Cavaliēri, Bonaventura (1598—1647), ital. matematiker, f. i Bologna, professor i matematik smst. Han blev en av forløperne for differential- og integralregningens opfinder ved sine undersøkelser over arealer, begrænset av krumme linjer, og volumener, begrænset av krumme flater, idet de førte ham til begrepet «uendelig liten». Endvidere er han den første som lærer at bestemme brændvidden av glaslinser.

Cavallerīa (ital.), ridderskap, ridderlighet.

Cava'lli, Francesco (omtr. 1600—76), anset ital. operakomponist, senest kapelmester ved Markuskirken i Venedig. C., hvis «Xerxes» opførtes ved festforestillingen i Paris til Ludvig XIV's bryllup, virket likesom Carissimi for at skape en friere og naturligere arie og utvikle solosangen yderligere.

Cavallius, Gunnar Olof Hyltén- (1818—89), sv. historiker og arkæolog, var en tid i diplomatisk tjeneste, (1860—64) og chef for det kgl. teater i Stockholm. Han var en alsidig interessert mand og bl. a. en av stifterne av «Svenska fornminnesföreningen». Hans mest bekjendte arbeider er «Svenska folksagor och äfventyr» som han utgav sammen med G. Stephens (1844—49) og «Värend och Virdarne; ett försök i svensk ethnologi» (1863—68).

Cavallo'tti, Feliee Carlo Emanuele (1842—98), ital. digter, deltok med Garibaldi i befrielseskrigen i 1860 og bekjæmpet derpaa i pressen Victor Emanuels kongedomme. I 1873—98 var han med avbrytelser medlem av det italienske deputeretkammer, hvor han optraadte med lidenskabelig heftighet som republikaner og forkjæmper for tanken om at indlemme Østerrikes italienske provinser i Italien. Han blev dræpt i en politisk duel. Hans første digt var «Germania e Italia», rettet mot Tyskland. Senere skrev han en række dramaer: «Pezzenti», «Guido», «Alcibiade» o. fl. Han har desuten skrevet en række kritiske og historiske arbeider og redigerte avisen «Secolo».

Cavan *[kávən]*, Irland. 1. Grevskap i prov. Ulster, 1 932 km.² med 91 173 indb. (1911). — 2. Hovedstad i samme grevskap, ca. 3 000 indb.; baade katolsk og protestantisk bispesæte.

Cavarzēre, Italien, by i prov. Venezia, ved Adige; 18 600 indb.

Cavatine, et syngestykke i en opera, av mindre omfang og enklere form end arien, en mellemting mellem denne og romaneen.

Cavazzōla, Paolo, se Morando.

Cāvea (lat.), i de romerske teatre betegnelse for tilskuerpladsen.

Ca've ca'nem (lat.), «vogt dig for hunden», stod i de romerske huse ved lænkehundens plads.

Cavell *[kæ'vəl]*, Edith (1872—1915), eng. sykepleierske. Prestedatter fra Norfolk, utdannedes som sykepleierske i London og var som ung nogen aar i Brüssel. Da der siden skulde oprettes en skole for sykepleiersker her, blev E. C. 1906 leder av den og virket med stor energi og menneskelig forstaaelse. Ved Verdenskrigens utbrud 1914 omdannedes skolen til lazaret, hvor saarede av alle nationer blev pleiet. Da E. C. hjalp helbredede engelske og belgiske soldater og civile med at slippe over grænsen, blev hun 5 aug. 1915 arrestert av den tyske militærledelse. Paa Lord Greys foranledning grep det amerikanske gesandtskap 31 aug. ind i saken, men til ingen nytte. 11 okt. blev hun dømt til døden og skutt 12 okt. En appel til generalguvernøren v. Bissing var frugteslos. E. C. var utvilsomt skyldig efter militærlovene, men hendes hele personlighet og hendes hjælpsomhet overfor tyske soldater kunde ha berettiget en mindre haard fremgangsmaate, likesom de tyske autoriteters optræden under retssaken var litet aapen. Henrettelsen vakte overalt den største forbitrelse, E. C. ansaaes som martyr for menneskeligheten, og efter Belgiens frigjørelse førtes hendes lik i mai 1919 under store æresbevisninger til England.

Edith Cavell.

Cavendish *[kévəndiš]*, eng. adelsslegt, se ogsaa Devonshire.

Cavendish *[kévəndiš]*, Frederick Charles, lord (1836—82), eng. statsmand, 1865—82 medlem av underhuset (liberal), 1873—74 skatkammerlord. April 1882 blev han minister for Irland, men 6 mai s. a. myrdet av fenierne i Foniksparken i Dublin, hvor han spaserte med understatssekretæren, Mr. Burke, mot hvem mordplanen egentlig var rettet.

Cavendish *[kévəndiš]*, Henry (1731—1810), eng. kemiker. Arbeidet som velhavende privatmand med naturvidenskabelige, især fysiske og kemiske undersøkelser. C. maa sies at ha grundlagt gasarternes kemi. Han erkjendte vandstoffet som en særlig gasart, og viste at vand bestaar av vandstof og surstof, samt at luften er en konstant sammensat blanding av kvælstof og surstof, og endelig at kvælstof og surstof kan forenes direkte med hinanden. Skjønt C.s eksperimentelle arbeider væsentlig har bidraget til den saakaldte Flogistonteoris fald, var han selv en ivrig tilhænger av denne.

Cavendish *[kévəndiš]*, Thomas (1555—92), eng. admiral og opdagelsesreisende, drog 1586 ut med 3 skibe og vendte 1588 tilbake efter at ha omseilet Amerikas sydspids. Foretok 1591 en reise til Brasilien sammen

Trykt august 1920.

med den arktiske opdager John Davis, men togtet mislykkedes, og C. dode under forsøk paa at naa Ascension.

Caveri, se Cauvery.

Cavīni, Giovanni (1499—1570), ital. stempelskjærer og diamantarbeider i Padua, kjendt for sine ypperlige efterligninger av antikke mynter, som næsten ikke kan skjelnes fra egte. Derefter har man i det hele kaldt falske antikke mynter «paduanere».

Cavīte, Filippinerne, provins paa oen Luzon, 1316 km.² med 135 000 indb. Hovedstaden av samme navn ligger 13 km. sydvest for Manila; vigtig amerikansk flaatestation. Her blev 1 mai 1898 den spanske flaate ødelagt av amerikanerne under admiral Dewey.

Cavling, Paulus Henrik (1858—), d. journalist og forfatter, utdannet som smed og maskinist, tok senere folkeskolelærereksamen, og blev saa efter at ha virket ved forskjellige blade 1885 knyttet til «Politiken». Var i flere aar flyvende korrespondent for dette blad og for «Verdens Gang», deltok som korrespondent i det cubanske oprør og i krigen mellem Tyrkiet og Grækenland. Blev 1905 redaktør av «Politiken». Har bl. a. skrevet «Fra de dybe dale» (roman, 1894), «Fra Amerika» (1897), «Paris» (1899), «Osten» (1901) og «London» (1904).

Cavour *[kavūr]*, Camillo Benso di (1810—61), ital. statsmand, f. i Turin, utdannet som militær, blev ingeniørløitnant, men avbrot allerede 1831 sin militære lopebane. 1842 var han med paa at stifte Assosiazione Agraria, som ogsaa arbeidet for politiske reformer. Mars 1848 blev der git en forfatning, og i juni fik C. sæte i kammeret, hvor han tilhørte hoire. Gjenvalgt 1849 regnedes han for dettes fører, aug. 1850 blev han handels- og marine-, april 1851 tillike finansminister og nærmet sig nu venstre eentrum, med hvis forer Rattazzi han sluttet det saakaldte «connubio». Avskediget i mai 1852. C. drog saa til England og Frankrike, hvor han vandt Louis Napoleon for sig. Nov. 1852 blev han premierminister og leder av handel, akerbruk og finanser. En reformperiode oprandt med en frisindet handelslovgivning og forbedrede kommunikationer. Geistlige ordener blev ophævet, og staten inddrog delvis deres godser. Samtidig spændtes forholdet til Osterrike, og man rustet sterkt. I motsætning til Mazzini (s. d.) og hans partifæller, som mente at Italiens nationale enhet kunde og burde gjennemfores ved nationen selv, hævdet C. at utlandets og specielt Frankrikes hjælp var uomgjængelig nodvendig til opnaaelsen av dette maal. I den anledning lot C. Sardinien delta i Krimkrigen paa vestmagternes side 1855 og aapnet det derved adgang til Pariserkongressen, hvor han protesterte mot Osterrikes optræden. C. sikret sig Napoleons hjælp ved Plombièresmotet, og krigen utbrøt (april 1859). Osterrike maatte avstaa Lombardiet (juli). C., som hadde nedlagt sin magt en kort tid, traadte i jan. 1860 atter til som uten- og indenriksminister. Emilia og Toscana inddroges, mens Savoyen og Nizza meget mot C.s og alle italieneres ønske maatte overlates til Frankrike. Stotet til det øvrige Italiens frigjorelse utgik fra Garibaldi, hvem C. hemmelig støttet. For at drage fordel av Neapels erobring og hindre den konflikt med Frankrike et angrep av Garibaldi paa Rom vilde fremkalde, opnaadde C. av Napoleon tilladelse til at besætte storstedelen av Kirkestaten (undtagen Rom). Garibaldi nedla sin magt i Victor Emanuels haand; med undtagelse av Rom og Venezia var Italien nu samlet. Doden avbrot C. inden verket var fuldbragt, men hans fædrelandskjærlighet, klare, sterke aand og glimrende diplomatiske evner hadde grundlagt Italiens enhet, og den mangel paa forstaaelse som fra folkets side ofte var blit vist ham under kampen, svinget nu over i almindelig beundring og taknemmelighet.

C. B. di Cavour

Cavourkanalen *[kavūr-]*, Italien, en 82 km. lang kanal i Piemont, fra Turin ved Po over Dora Baltea og andre tillop indtil Galliate ved Ticino.

Cawdor *[kå'dɔ]*, Skotland, landsby i nord, 7 km. fra Nairn, med et slot fra 15 aarh., bygget paa det sted hvor Macbeth skal ha myrdet kong Dunean.

Cawnpore *[kå'npuɔ]*, eng. navn for Khanpur.

Caxias *[kaʃīas]*, Luis Alvez de Lima, hertug av (1803—80), brasiliansk general; anforte 1851 hæren mot præsident Rosas i Argentina og vandt en glimrende seier ved Cazeros 3 febr. 1852; blev derefter marskalk. 1857 og 1861—62 premier- og krigsminister. Kommanderte de forbundne hære i krigen mot Paraguay, erobret Asuncion 1869, men tok derpaa sin avsked av helbredshensyn. 1875—78 paany premier- og krigsminister. 1873 hertug.

Caxias *[kaʃīas]*, Sydamerika, Brasilien, by i den østlige del av staten Maranhão ved elven Itapicurus øvre lop, ca. 270 km. fra kysten, med ca. 10 000 indb. Betydelig bomuldsavl. Fra C. jernbane mot sydøst til Therezina ved elven Parnahyba i staten Piauhy.

Caxoeira, se Caehoeira.

Caxton *[kækstn]*, William (omkr. 1421—91), eng. boktrykker, tilbragte over 30 aar av sit liv som forretningsmand i Brügge, hvor han i forening med Colard Mansion besorget trykningen av «Recuyell of the historyes of Troye» (1474) o. fl. engelske bøker. 1476 vendte C. tilbake til sit fødeland og grundla i Westminster Englands første boktrykkeri. Av de henved 100 skrifter som C. her lot trykke, er mange oversat eller bearbeidet av ham selv.

William Caxtons boktrykkermerke
W. C. er C.s forbokstaver. Tallet 74 i midten betyder sandsynligvis 1474 (det aar da C. begyndte at trykke); S. C. betyder enten Sigillum Caxtonii el. Sancta Colonia, det hellige Köln, hvor C. hadde lært kunsten.

Cayambe, Sydamerika, snedækket vulkan i Ecuador paa den indre Andes-kjede ved grænsen av Colombia, ca. 60 km. ostnordost for Quito, 5 840 m. o. h.

Cayenne *[kajén]*, nordøstlige Sydamerika, kaldes i almindelighet efter hovedstaden C., den ostl. og mindste, Frankrike tilhorende del av landskapet Guayana, mellem Atlanterhavet i nord, Surináme el. holl. Guayana i vest og Brasilien i syd og ost, 88 200 km.² med 49 000 indb. (1911); 0.6 pr. km.² C. er gjennemskaaret av lave aaser og bergrygger, som forst ved sydgrænsen naar en hoide av 800 m. C. har et endog for de indfødte usundt tropeklima, særlig paa kysten, men er et frugtbart land med urskog nærmest kysten og savanner i det indre land. C., som i 18 aarh. hadde en rik blomstring, er for tiden den mindst værdifulde europæiske besiddelse i Guayana og Frankrikes daarligste og tyndest befolkede koloni, skjønt guldfund fra 1886 har bragt nyt liv, men paa samme tid trukket mange arbeidere bort fra plantagerne. C., som blev fransk koloni 1664, har siden 1852 været anvendt som straffekoloni. Byen C. (anlagt 1604, hovedstad fra 1877) med 13 527 indb. (1911). Litt i vest straffekolonien lles du Salut, hvor Dreyfus sat fangen paa lle du Diable.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Cayennepepper er de smaa, rødgule, tørre bær av den til søtviderfamilien hørende sydamerikanske *capsicum frutescens* og andre arter av samme slegt. C. har en meget brændende smak.

Cayes *[kæ]*, Les, by paa sydvestkysten av Haïti, ca. 12 000 indb. God havn, livlig skibsfart, stor utførsel av kaffe. Norsk vicekonsul.

Cayley *[kei'li]*, Arthur (1821—95), eng. matematiker, studerte i London og Cambridge, hvor han blev professor i matematik fra 1849—63. Han var senere præsident for det matematiske selskap og for British Association. Han har skrevet mange vigtige arbeider over høiere matematik, speeielt om elliptiske funktioner.

Caymans *[kaimænz]* (C. Islands), tre oer i Vestindien, 310 km. fra Jamaica, 584 km.² med 5 564 indb. (1911). Betydelig avl av kokosnøtter; skildpaddefangst.

Cazalès *[kazalæ's]*, Jaeques Antoine Marie de (1752—1805), fr. politiker. I nationalforsamlingen talsmand for et konstitutionelt monarki. Emigrerte. Deltok som emigrant i toget til Toulon 1793.

Cazin *[kazæ̃']*, Jean Charles (1841—1901), fr. maler. Efterat friluftsmaleriet hadde erobret det blendende sollys, fulgte en reaktion, da man fordypet sig i studiet av dæmringstimernes halvlys. Det var C. som begyndte at skildre poesien i disse «heures du Cazin». Han befolker undertiden sine landskaper med bibelske figurer. Verker: «Flugten til Ægypten» (1877), «Hagar og Ismael» (1880). Senere næsten udelukkende landskaper.

Cazotte *[kazå't]*, Jaeques (1720—92), fr. digter, var ansat i marineforvaltningen, gik senere ind i Martinistordenen, blev fængslet 1792 og kort efter henrettet. Hans hovedarbeider er «Ollivier», et ridderdigt i Ariostos stil, og eventyret «Le diable amoureux». Men mest populær blev han ved sin vakre vuggesang: «Tout au beau milieu des Ardennes», som blev skrevet for hertugen av Burgunds amme.

Cd, kemisk tegn for kadmium.

C-dur er grundtypen for nutidens 12 durtonearter og har intet fortegn.

Ce, kemisk tegn for eerium.

C. E. *[sī ī]*, eng. forkortelse for eivil engineer, eivilingeniør.

Ceanōthus americanus og **azureus,** to fra Nordamerika stammende prydbusker, tilhørende familien *rhamnaeeæ*. Blomsterne, som er smaa, men samlet i tætte topper i spidsen av grenene, er hos den første art hvite, hos e. *azureus* derimot vakkert lyseblaa.

Ceara', Sydamerika, stat i nordøstlige Brasilien mellem staterne Piauhy i vest, Pernambueo i syd, Parahyba og Rio Grande do Norte i øst og Atlanterhavet i nord. 104 220 km.² (som Island) med 1 291 574 indb. (1917); 11 pr. km.² Gjennemskaaret av lavere (indtil ca. 1000 m. høie) vestøstlige fjeldrygger og korte, litet seilbare nordgaaende kystelver. C. er frugtbart og en av Brasiliens folketætteste stater med stor produktion av bomuld, tobak, kaffe, sukker, kakao og værdifulde træsorter, likesom der findes ypperlige græsganger, særlig i ost i den største elv, Rio Jagnarybas og dens bielvers dalforer. Hovedstad er Fortaleza el. C. ved kysten med 70 000 indb. (1917). Herfra en jernbane til Caehoeira i det indre; en anden længer mot vest fører fra kystbyen Camoein til Ipú. I Fortaleza norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Rio de Janeiro.

Cebrá, Filippinerne, by paa øen av samme navn. 46 000 indb. (1914). Erkebispesæte, stor sjøhandel, god havn.

Ceccano *[tšekkánå]*, Italien, by i prov. Rom; 11 400 ndb. I nærheten laa det gamle Fabrateria.

Čech *[tšek]*, Svatopluk (1846—1908), en av det slaviske Böhmens største digtere. Tok juridisk eksamen 1869 og arbeidet derefter en tid paa et advokatkontor, men ofret sig fra 1879 helt for litteraturen. Var i flere aar medarbeider i forskjellige böhmiske tidsskrifter og dagblade, hvorpaa han 1879 sammen med et par andre grundla det belletristiske tidsskrift «Kvèty» (blomster). C.s rike poetiske produktion er overveiende episk-lyrisk i national aand. Som hans vigtigste verker nævnes «Adamiterne» med emne fra hussiterkrigen, «Vaelav av Miehalovie», «Europa» og «I lindenes skygge». — Paa prosa har han bl. a. skrevet 4 bind fortællinger, arabesker og humoresker samt romanen «Udodelighetens kandidat». C. nød den største popularitet i det slaviske Böhmen, var æresborger i Prag og medlem av det böhmiske Keiser Frans Josefs Akademi.

Cechy *[tšéki]*, det tsjekkiske navn paa Böhmen.

Cecīdier, se Galler.

Cecidomy'ia, se Gallmyg.

Cecil *[sésil]*, eng. æt, se Burleigh og Salisbury.

Cecil *[sésil]*, Edgar Algernon Robert, lord (1864—), eng. statsmand, 3dje søn av 3dje marki av Salisbury (s. d.). Opdraget paa Eton, utdannet som jurist. Blev kjendt som jurist, utgav 1895 «Prineiples of eommereial law». Kom sent ind i politik; 1906—10 og siden 1912 medlem av underhuset som konservativ. C. indtok hurtig en førende politisk stilling i kraft av saklig dygtighet og retlinjet karakter. I Asquiths koalitionsministerium mai 1915 blev C. parlamentarisk understatssekretær i utenriksministeriet, og da umaadelige varemængder paastodes at naa Tyskland over noitrale lande, oprettedes et blokadeministerium med C. som chef (febr. 1916—juli 1918). I ministeriet Lloyd George (decbr. 1916) bevarte C. sin post, men ophørte at være understatssekretær. C.s hovedopgave blev nu at begrænse noitrale landes indførsel til det mindst mulige, især efter de Forenede Staters indtræden i krigen (april 1917), da næsten al oversjoisk tilforsel blev stanset. I denne vanskelige stilling viste han udmerket politisk og økonomisk talent forbundet med store organisationsevner og behandlet de noitrale landes vanskeligheter med megen retsindighet skjønt ofte haardt angrepet i presse og parlament paa basis av overdrevne forestillinger om noitral varetransit til Tyskland. Juli 1918 avløstes C. i blokadeministeriet av Sir L. Worthington Evans og blev viee-utenriksminister for at støtte Balfour, men gik av nov. s. a. paa grund av regjeringens kirkepolitik i Wales. Efter Verdenskrigens slutning virket C. med stor iver og interesse for Folkenes Forbund, især avrustningstanken, og har ogsaa derunder vist forstaaelse for de smaa landes stilling indenfor forbundet.

Cecil *[sésil]*, Evelyn (1865—), eng. politiker, foreg.s fætter, var 1891—92 og 1895—1902 privatsekretær hos sin farbror markisen av Salisbury, og forte som saadan 1899 de sidste underhandlinger med de sydafrikanske præsidenter Krüger og Steijn før Boerkrigens utbrud. Jfr. hans bok: «Was the last Englishman to eonfer with presidents Krüger and Steijn before the Transvaal war». Siden 1898 medlem av underhuset, hvor han hører til det konservative parti.

Cecil *[sésil]*, Hugh Riehard Heatheote, lord (1869—), eng. politiker, bror til E. A. R. C. 1895—1906 og siden 1910 medlem av underhuset, særlig interessert i kirke- og skolesaker. Fik 1903 forkastet loven om tilladelse til giftermaal med en avdod hustrus søster og motsatte sig energisk dens vedtagelse (aug. 1907). Ivrig høikirkelig, men samtidig frihandelsmand og motstander av Chamberlains protektionistiske toldpolitik. Er en udmerket taler, men ofte steil, sterkt konservativ i sine

anskuelser. Aug. 1916 medlem av kommissionen til undersøkelse av nederlagene i Mesopotamien.

Cecīlia, den hellige, kirkemusikkens beskytterinde. Efter legenden var C. en fornem romersk jomfru som overtalte sin brudgom Valerius, med hvem hun senere levet i et jomfruelig egteskap, til at bli kristen. Under en forfølgelse (under Alexander Severus, Marcus Aurelius el. Diocletian) blev begge martyrer. C.s lik blev bisat i Calixt-katakomben ved Via Appia. I 821 skal pave Paschalis I ha ført hendes ben til den efter hende opkaldte kirke i Rom (S. Cecilia in Trastevere), hvor man mente at ha gjenfundet hendes sarkofag i 16 aarh. Opfatningen av C. som musikkens helgeninde skyldes vistnok oprindelig en misforstaaelse av nogen ord i hendes martyrakter.

Cecīlia, kong Sigurd Munds datter, blev av Erling Skakke overgit til Folkvid lagmand i Värmland som frille og fødte ham sønnen Haakon Galen. Da Sverre vandt fremgang i Norge, flygtet hun til ham og blev gift med hans tro mand Baard Guttormsson av Rein. Med Baard blev hun mor til kong Inge (konge 1204—17).

Cecīlia, uegte datter av kong Haakon Haakonsson, blev gift første gang med den ansete gamle baglerhovding Gregorius Andresson og efter hans død med kong Harald av Man, men druknet paa reisen fra Norge sammen med sin husbond og hele sit følge (1248).

Cecīlia (1540—1627), sv. prinsesse, datter av Gustaf Vasa og Margrete Leijonhufvud, prises for sin sjeldne skjønhet. Som ung pike indlot hun sig 1559 i et elskovsforhold med grev Johan av Ostfriesland, som da var paa besøk i Sverige. C.s bror Erik (XIV) fik nys herom og fremkaldte en offentlig skandale ved at overraske parret om natten. Den forbitrede far lot greven fængsle. 1564 egtet C. markgrev Kristoffer av Baden-Rodemacher, med hvem hun levet et ulykkelig 11-aarig egteskap. Siden førte hun et omflakkende liv, gik over til den katolske kirke og var, maaske især paa grund av dette skridt, gjenstand for mange bakvaskelser, som dog vistnok er meget overdrevne. Hun døde i Brüssel.

Cecīliaforeningerne, som har sit navn efter musikkens skytshelgen den hellige Cecilia, har i almindelighet til opgave at dyrke ældre kirkelig kormusik. Oprindelig feiredes hendes dødsdag med kormusik, derav navnet. Den ældste forening med dette formaal er Le Puy de Musique i Evreux (1571), Palestrina stiftet en lignende i Rom 1584. Nu findes disse foreninger i flere lande og byer. En i 1867 i Regensburg stiftet omfatter saaledes alle tysktalende folkeslag. Kjøbenhavn fik sin C. i 1851, Stockholm sin i 1903. Den tilsvarende forening i Kra. er stiftet i 1902 av Thorvald Lammers som en fortsættelse av hans i 1879 grundede korforening, der under sin 23-aarige virksomhet bistod ved 70 konserter til opførelse av større verker av Bach, Händel, Mozart, Beethoven, Mendelssohn m. fl.

Cecrōpia peltāta, art av morbærfamilien: et høit træ fra Sydamerika og Vestindien, paa grund av den ofte hule stamme almindelig kaldt trompettræ. C. er særlig interessant derved at stammens marv er delt i kamre, som beboes av myrer, der lokkes til træet ved smaa, næringsrike dannelser ved bladstilkenes grund. Bladene og frugterne utgjør dovendyrets vigtigste føde.

Cēdant a'rma togæ, consedant laurea laudi (lat.), vaabnene maa vike for togaen, (krigerens) laurbær for (statsmandens) fortjenester; citat efter Cicero.

Cedar Creek *[sīdə krīk]* Forenede Stater, bielv til Shenandoah i Virginia. De konfoderérte under Early led her et alvorlig nederlag 19 okt. 1864 mot general Sheridan.

Cedar Rapids *[sīdə ræ'pidz]*, Forenede Stater, by i staten Iowa ved Red Cedar River, 40 667 indb. (1915). Jernbaneknutepunkt, store vandfald, betydelig handel og industri.

Cēde majōri (lat.), vik for den mægtigere, gi efter.

Ceder *(cedrus)*, naaletræer, nær beslegtet med lerketræer, men de fælder ikke som disse sine naaler om vinteren. «C. fra Libanon» *(c. libani)* danner skoger i Lilleasien og paa Cypern. Av de fordums store skoger paa Libanon er endnu en liten rest tilbake, og blandt disse 2 000—3 000 aar gamle træer kan træffes stammer av indtil 12 m. i omfang. I Jardin des Plantes i Paris staar der en c. som i 1734 av Tournefort blev medbragt fra Libanon. Atlas-c. *(c. atlantica)*, som horer hjemme i Nordafrika, kan ogsaa ha mægtige dimensioner, og likeledes himalaja-c. *(c. deodara)*. Samtlige arter dyrkes i Europa som parktræer og kan vokse saa langt mot nord som i Danmark. Ved Stavanger er der plantet en himalaja-c., som har holdt sig i flere aar. — C.s ved er meget holdbar og letspaltelig, er hvitere og mindre harpiksholdig end andre naaletræers. Libanon-c.s ved benyttedes i ældre tid som skibstømmer, desuten er flere av Orientens kirker bygget av c.-træ, saaledes keiserinde Helenas kirke i Jerusalem. Det egte c.-træ er nu saa godt som ute av handelen; nutidens c.-træ stammer fra andre naaletræer, som arter av cypres, tuja og ener.

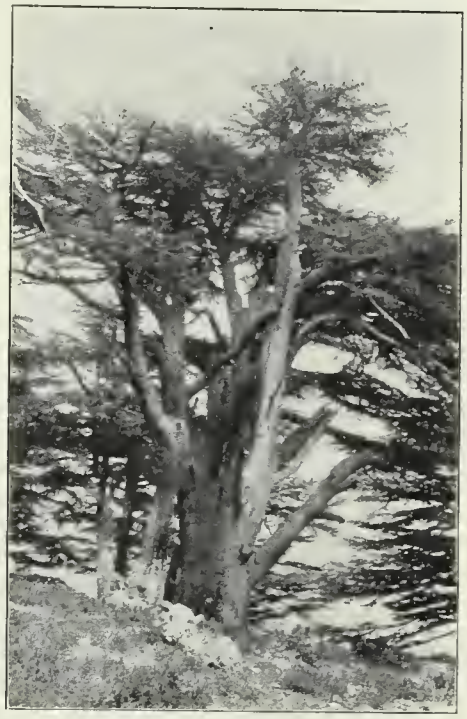

Ceder.

Cederborgh, Fredrik (1784—1835), sv. forfatter, utgav i Stockholm tidsskriftet «Anmärkaren» (1816—23) og har skrevet en del romaner, hvorved han har betydning for svensk prosadigtning. Mest kjendt og oftere optrykt er «Uno von Trasenberg» (1809—10), «Ottar Tralling» (1810—18) og «Något litet om grefve Jacques Pancroce von himmel och jord» (1818). Hans samlede skrifter utkom 1834 under titelen «Ungdoms tidsfördrif».

Cedēre (lat.), avstaa, overdrage, vike.

Cedergren, Henrik Tore Torsten (1853—1909), sv. telefontekniker, var oprindelig guldsmed, men slog sig fra 1883 helt paa telefonvæsenet og fik stiftet «Allmänna telefonbolaget i Stockholm», som under hans ledelse har hat en enorm utvikling. 1900 erhvervet C. eneret paa telefondrift i Moskva og Warschau. Han er i høi grad fortjent av telefonindustrien og telefonteknikken.

Cederhielm, Josias (1673—1729), sv. diplomat og politiker som under Karl XII's felttog hadde vist stor dygtighet. Ved Poltava blev C. fanget og slap først fri 1722. 1723 blev han riksraad og forer for det holstenske parti, som ønsket Karl Fredrik paa tronen. Ved tronskiftet i Rusland 1725 blev C. sendt til Petrograd for at vareta Sveriges tarv, men han arbeidet vel saa meget

i Gottorpernes interesse og næret fantastiske planer om gjenerhvervelsen av Østersjøprovinserne. Et svensk-russisk forbund avvergedes dog av A. Horn, og Sverige sluttet sig til Ruslands fiender. C.s politik var strandet, og truet av retslig undersøkelse trak han sig 1727 ut av politikken.

Cederhielm, Josias Carl (1734—95), sv. politiker og nationalokonom. Paa riksdagen sluttet C. sig oprindelig til huerne, men nærmet sig efterhaanden hatterne, da hans hensynsloshet skapte ham mange fiender. Paavirket av fysiokraterne skrev han bl. a. «Tankar om spannemåls brist oeh dyrhet» (1757), «Tankar om handtverkerierna i Sverige» (1794) og utgav det oppositionelle ukeblad «Sanning och Nöje» (1779—80).

Cederolje, en tyktflytende olje som fremstilles av eedertræ og anvendes som immersionsvæske ved mikroskopiske undersøkelser (sml. Mikroskopi).

Cederschiöld, Johan Gustaf Christoffer (1849—), sv. sprogmand og pædagog, docent i Lund 1875, professor i Göteborg 1893—1914. Vakte først opmerksomhet ved sine utgaver og studier av indvandrede sagn i den gamle nordiske litteratur («Fornsögar suðrlanda», 1877—84 o. fl.), blev knyttet til Svenska Akademiens store ordboksarbeide og har i senere tid virket for en rikere opfatning av morsmaalet (især «Om svenskan som skriftspråk», 1897) og en forbedret undervisning i dette fag. Av hans andre bøker kan nævnes «Rytmens trollmakt» (1905), «Om ordlekar» (1910) og «Fresta duger» (1914).

Cederström, Gustaf Olof (1845—), sv. maler. Har studert under Winge og Malmström i Stockholm, under Fagerlin i Düsseldorf og under Léon Bonnat i Paris. Indtil 1887 bosat i Paris, fra den tid professor ved akademiet i Stockholm. Av hans historiske billeder er det mest bekjendte «Karl XII's lik bæres over de norske fjelde» (1878 kjøpt av storfyrst Konstantin av Rusland, gjentat for Nationalmuseum i 1883). Av hans billeder som behandler samtidens liv, er «Frelsesarméen» (1886) i Göteborgs museum.

Cederström, Olof Rudolf (1764—1833), sv. generaladmiral og statsraad. Vernet 1796 og 1798 handelsskibene i Nordsjøen mot engelske kapere. Forte 1801—03 en heldig ekspedition mot Tripolis, tilbakeerobret 1808 Gotland fra russerne og kommanderte tilsjos 1813—14. 1819 greve, 1823 generaladmiral. Han delte Karl Johans absolutistiske statssyn og paadrog sig en anklage for riksretten, men frikjendtes (1818). C.s ansvar for den saakaldte «skibshandel», som voldte Sverige en diplomatisk ydmygelse, tvang ham 1828 til at gaa av som statsraad.

Cedertræ, se Ceder.

Cédille *[sedij']*, eg. liten z (sp.), skrives under c for at angi uttalen ç. Brukes ikke mere i spansk, men derimot fra 17 aarh. i fransk (f. eks. façon).

Cedrāl, by i Mexico, staten San Luis Potosi paa vestsiden av Sierra de Catoree, ca. 6 000 indb. Stort amalgamationsverk.

Cedrāttræ *(cedrato,* ital. navn for eitron), et slags eitrontræ, hvis kuleformede frugter benyttes til sukat.

Cedrēla odorāta, træ, beslegtet med mahognitræet, med meget let, rødbrun og vellugtende ved som brukes til eigarkasser.

Cefalù *[tšcfalú]*, Italien, by paa Sicilien, prov. Palermo, 12 700 indb. Har en i 12 aarh. bygget domkirke. Handel med olje, manna og sardeller.

Ceglie Messāpica *[tšc'lje-]*, Italien, by i prov. Leeee (Apulien), 17 500 indb. Stenbrud; olje og vinhandel.

Ceïba pentandra, se Kapoktræ.

Celadūsiske øer, en samling av ca. 60 smaa klippeøer i Adriaterhavet ved Dalmatien (utenfor Sebenico); frembringer olje og sydfrugter.

Čelakovsky *[tše-]*, František Ladislav (1799—1852), tsjek. digter, d. som professor i Prag. Č. har skrevet digte, slaviske folkesange, filosofiske og politiske digte, har desuten utgit verker over slavisk sprog og litteratur. Han var en av førerne for tsjekkernes nationale bestræbelser i den tid.

Celano *[tšelā'nå]*, Thomas fra, se Thomas fra Celano.

Celano *[tšclánå]*, Italien, by i prov. Aquila, 9 800 indb. Har en smuk domkirke, papirfabrikker og garverier, handel med olje og sardeller. — C.-sjøen el. Lago Fusino, 4 km. syd for C., hadde i oldtiden intet naturlig avløp, hvorfor keiser Claudius (44—54) lot bygge en tunnel, som imidlertid snart tilstoppedes. Fyrst Torlonio bygget en ny (1352—62), hvorved den 158 km.² store sjø er tørlagt.

Celastrāceæ, tofrøbladet plantefamilie med fire- eller femtallige, frikronede blomster, ofte i klase, kapselfrugt og frø med frøkappe. Omfatter trær og busker med størst utbredelse i de varme og tempererte soner. Av de ca. 40 slegter kan nævnes *catha, celastrus. evonymus* og *staphylea.*

Cela'strus, slegt av familien *celastraceæ*, busker, hvorav nogen er slyngende og av den grund dyrkes til beklædning av mure, træstammer el. l., saaledes *c. articulatus* fra Kina og Japan og *c. scandens* fra Nordamerika. Den sidste, som trives godt i det sydlige Norge, har eggformede blade og orangefarvede kapsler; blomsterne er dog meget uanselige.

Celāya, Mexico, by i staten Guanajuato, 1830 m. o. h., ved Rio Laja; 23 062 indb. (1910). Adskillig industri i uld og bomuld.

Cele'bes, ø i det ostindiske arkipel, den tredje største av Sundaøerne, ligger mellem 1° 45' n. br. og 5° 37' s. br. og 118° 49' og 125° 5' l. øst for Grw. Skilles i vest ved Makassarstrædet fra Borneo, i syd ved Floresog Sundahavet fra de smaa Sundaøer, i øst ved Molukkerstrædet fra Molukkerne og i nord ved det dype C.-hav fra Filippinerne. Øen har en eiendommelig form; fra en midtkjerne skyter fire halvøer ut i havet, mot syd, sydøst, nordøst og en fjerde først mot nord, siden mot øst og saa nordøst. Disse landtunger adskilles av 3 dype bugter: Tominibugten mellem de to nordøstlige, Tomori- el. Tolobugten mellem den sydøstlige og nordøstlige og Bonibugten mellem den sydøstlige og sydlige halvø. Fra Kap Polisan længst mot nordøst til Kap Laikan i syd maaler øen i like linje 1050 km. Størrelsen er med tilliggende smaaøer omkr. 217 000 km.² C. hører til de mindst kjendte av de Ostindiske Øer. Lange parallele fjeldkjeder følger halvøernes længderetning. Den nordre halvø er rik paa vulkanske bergarter, og her træffer man virksomme vulkaner som Kalabat, 2030 m., Sudara, 1373 m. Paa den sydlige halvø har man øens vistnok høieste top, Latemodjong, 3300 m. Elvene er smaa, og av sjøer har man Pososjøen og Tafoetisjøen. C. har et egte tropeklima med middeltemperatur 26—27° C., men varmen dæmpes av de friske havvinde. Regnmængden er i nord 2550 mm. og i syd 3950 mm. Som følge herav har øen en rik plantevekst, som i hovedtrækkene ligner de øvrige Sundaøers, men ogsaa viser tilslutning baade til Ny Guinea og Molukkerne. Fjeldene er dækket av prægtige skoger med palmer og træagtige bregner. Av egentlige kulturplanter maa nævnes sago- og kokospalmer, banan, pepertræ, teak- og sandeltræ, bambus og mangotræ; der dyrkes ris, mais, tobak, kaffe, kakao, indigo, sukkerrør, muskatnøtt. Dyreverdenen hører nærmest til den australske region, om man end ogsaa finder ostindiske arter, saa at C. danner et overgangsland mellem begge faunaer. Av de 16 pattedyrarter er de fleste saa avvikende,

at de ikke har nogen nær slegtning nogetsteds i verden; dette gjælder hjortesvinet, boffelantilopen og en stor sort ape. Av landfugler haves 164 slegter, hvorav 13 slegter med 94 arter er eiendommelige for C. alene. Krybdyrene er talrike og insektlivet utmerker sig ved sine smukke sommerfugler og biller. Av husdyr holdes okser, bøfler og smaa, men fortrinlige hester. Av mineraler findes jern, kobber og litt tin, desuten svovel og brunkul. — Befolkningen, ca. 3 mill., tilhører den malajiske race. Som urbefolkning har man antat alfurerne (s. d.), som bebor det indre av øen. — C. opdagedes 1512 av portugiserne, men disse blev omkring 1600 efter en række kampe fordrevet av hollænderne, hvis overherredømme de indfødte maatte anerkjende. I administrativ henseende deles C. i: 1. Guvernementet C., som omfatter den vestlige og sydlige del, 129 000 km.² med 2 350 000 indb.; hovedstad er Makassar, 2. residentskapet Menado, 57 000 km.² med 740 000 indb., i nord og 3. residentskapet Ternate i øst, ca. 30 000 km.² med kanske 30 000 indb.

Celebes: Mand fra Syd-Celebes.

Cele'bessjøen kaldes havet mellem Celebes, Borneo, Suluøerne, Mindanao og Sangiøerne. Den største dybde er 5 111 m.

Celesia *[tšelē'sia]*, Emanuele (1821—99), ital. forfatter og historiker, spillet en fremtrædende rolle under oprøret 1848. Blev siden universitetsbibliotekar og professor i litteraturhistorie i Genua. Foruten flere digtsamlinger har C. skrevet en ital. litteraturhistorie og en række skrifter om Genuas topografi og historie.

Celestīna, navnet paa en spansk dramatisk roman i 21 optrin; fra slutningen av 15 aarh. Hovedfiguren er en ryggesløs koblerske av romanens navn. Efter hende er C. blit et fællesnavn for enhver koblerske.

Celle, Preussen, by i prov. Hannover, regjeringsdistrikt Lüneburg, ved den seilbare Aller, syd for Lüneburger hede; 26 000 indb. I det gamle slot levet den danske dronning Karoline Mathilde efter sin forvisning 1772—75 og ligger begravet her. — C., som anlagdes 1292, var indtil 1705 residens for hertugerne av Braunschweig-Lüneburg.

Celle. Bortset fra de laveste former viser alle organismer sig ved undersøkelse under mikroskopet sammensat av talrike smaa legemer el. elementærdele, som kaldes e. Trods mange forskjelligheter viser alle e. en ganske bestemt og karakteristisk fælles bygningstype; de bestaar av en klump saakaldt protoplasma, som indeslutter én el. flere kjerner, og er ofte utad begrænset av en væg el. membran. — Man lærte først at kjende e. hos planterne, hvor de allerede blev iagttat i slutten av det 17 aarh. De fik sit navn e. (av lat. *cellula*, et litet avlukke el. kammer), fordi man først blev opmerksom paa den hos planterne tydelig fremtrædende e.-væg; man tænkte sig disse smaa kamre fyldt med vand el. luft. Endnu i første halvdel av det 19 aarh., da man var naadd til den rigtige erkjendelse av e.s betydning som morfologisk og fysiologisk enhet saavel i plante- som dyreriket (den Schleiden-Schwannske e.-teori), antok man at væggen var e.s anatomisk og fysiologisk vigtigste del. Først omkr. midten av forrige aarh. gjennemgik denne opfatning en ændring. Man hadde da lært at kjende talrike væglose e., og man hadde viet e.-indholdet et mere indgaaende studium og hadde (fornemmelig i plante-e.) kunnet forfølge dettes bevægelser. Videre hadde man under visse lavere algers formering set e.-indholdet forlate sin gamle væg og danne en ny, mens den forlatte væg ikke mere viste noget livstegn. Disse iagttagelser førte til at den gamle opfatning at væggen var e.s vigtigste del, blev opgit, og istedet blev alle livsfunktioner henlagt til e.-indholdet. C. bestaar av to hoveddele, e.-legemet og kjernen. C.-legemets substans el. protoplasmaet, som det først kaldtes av Hugo von Mohl, nu gjerne kaldt cytoplasma, danner hovedmassen av de fleste dyriske e. (se pl., fig. 1) og av unge plante-e., mens det i ældre plante-e., hvor den største del av e.-rummet er optat av cellesaft, ofte kun danner et tyndt lag indenfor e.-membranen. Indesluttet i protoplasmaet findes en vekslende mængde legemer, som farvelegemer, pigmentkorn, fra kjernen uttraadte dele, saakaldte kromidier, optagne næringskorn, saftrum el. vakuoler, ekskretionsprodukter o. s. v. I e.-substansen findes hos dyr og lavere planter som regel ogsaa ett el. to smaa korn, de saakaldte centrallegemer, som er omgit av en noget tættere protoplasmasone, den saakaldte sfære. Utad omgives e.-substansen i plante-e. (se fig. 4) av en, som regel vel utviklet og ofte meget komplieert bygget e.-membran, som væsentlig bestaar av cellulose; hos de fleste dyriske e. er derimot e.-membranen litet utviklet eller mangler helt; i sidste tilfælde sies e. at være nøken. Det egentlige protoplasma er et seigtflytende, slimlignende legeme, som svæller ved optagelse av vand. Det danner intet kemisk skarpt definerbart legeme og er under e.s liv underkastet vekslinger i sin sammensætning. Som konstante bestanddele av alle e.s protoplasma findes dog eggehvitestoffer og vand, hertil kommer organiske fosforforbindelser, kulhydrater og ofte fett. Angaaende protoplasmaets finere struktur hersker endnu ingen enighet. Nogen mener at det opbygges av fine traader, som krydser hverandre eller danner et sammenhængende fletverk, og av en grundsubstans, som fylder maskerummene, mens andre antar at protaplasmaet har en skumlignende bygning. — C.s anden hovedbestanddel, kjernen el. *nucleus* (se fig. 1), ligger oftest i nærheten av e.s midtpunkt og er sfærisk el. ovoid, den kan ogsaa være stavformet, lappet eller forgrenet. I almindelighet findes der kun én kjerne i hver e., visse store e. kan dog være flerkjernet, og hos mange éneellede organismer findes konstant to kjerner, en stor og en liten (se Infusionsdyr). I almindelighet er kjernen synlig allerede i den levende e., men blir tydeligere ved tilsætning av forskjellige reagenser og ved anvendelse av visse farvestoffer, som karmin eller hæmatoksylin. Kjernen begrænses utad mot cytoplasmaet av kjernehinden el. kjernemembranen, som omslutter kjerneindholdet, det saakaldte *karyoplasma*. Dette bestaar igjen av kjernenettet, det saakaldte *karyomitom*, og av kjernesaften, en flytende substans som fylder maskerummene i nettet, samt endelig av et eller flere i kjernenettet liggende, runde eller noget uregelmæssig formede legemer, som farves sterkt av flere farvestoffer og kaldes kjernelegemer eller nukleoler. Kjernenettet, som utgjør kjernens vigtigste del, bestaar av to meget forskjellige dele. Den ene, som danner kjernens protoplasmatiske grundlag, kaldes *linin*. Den er, saalænge kjernen lever, usynlig, men viser efter behandling med reagenser en finkornet bygning og farves paa samme maate som cytoplasmaet. Den anden bestanddel av kjernenettet kaldes paa grund av sin affinitet til en række farvestoffer *kromatin*. De to bestanddele er som regel inderlig forenet med hverandre. De fleste e. er mikroskopiske.

CELLER

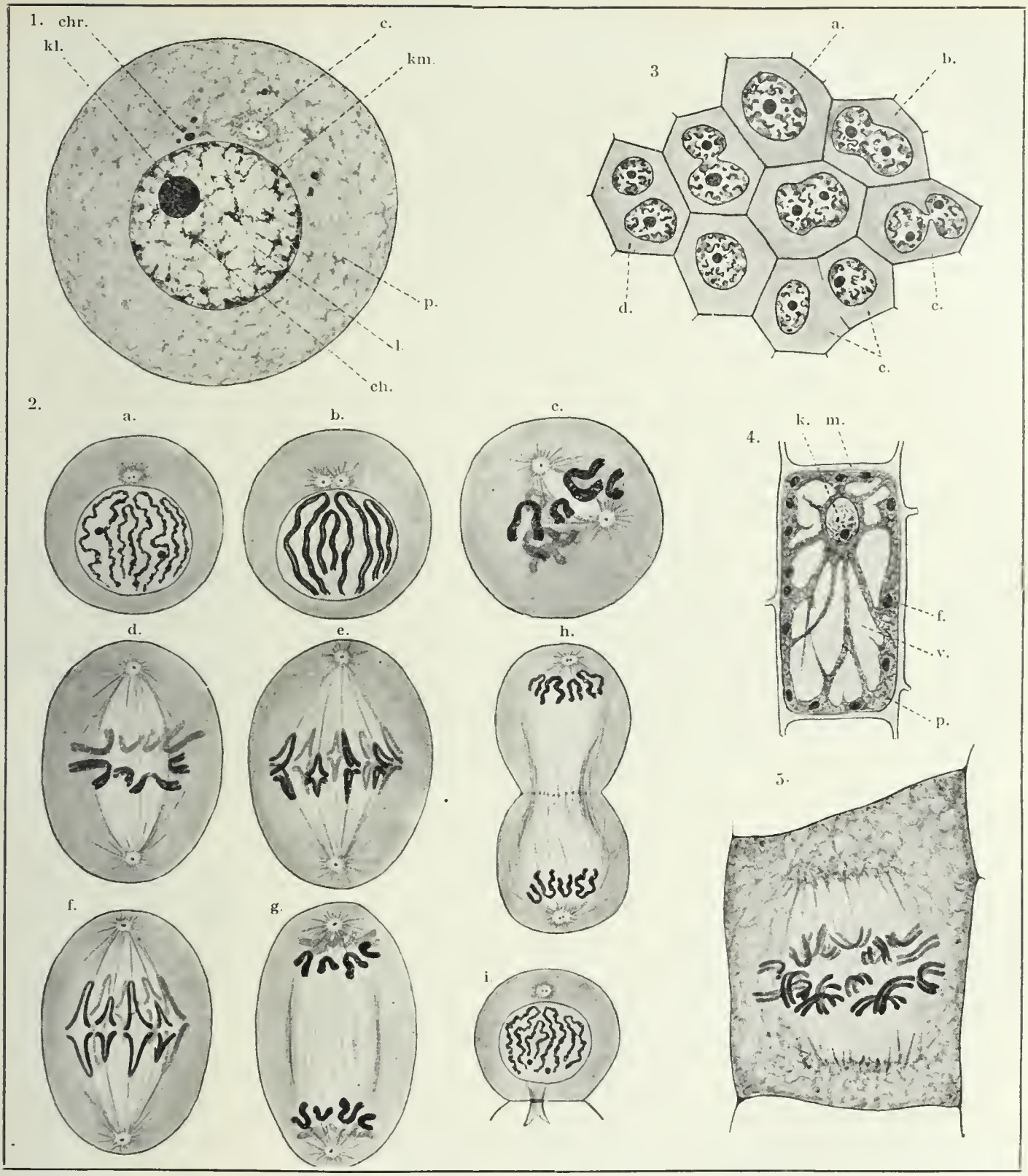

1. Skema av en dyrisk celle. c. centrallegemer, omgit av sfæren, ch. kromatin, chr. kromidier, kl. kjernelegeme, km. kjernemembran, l. linin, p. cytoplasma.
2. Skematisk fremstilling av den indirekte celledeling eller karyokinesen (av kjernens 8 kromosomer er i a, b, h og i kun de 4 mot iagttageren vendende indtegnet). a. kromosomerne netop dannet som lange sløifer. b. kromosomerne har trukket sig nogel sammen og viser sig nu længdedelt; centrallegemerne, omgit av cytoplasmastraalinger, er begyndt at vike fra hinanden. c. kjernemembranen opløst, de forkortede kromosomer samlet om den unge centralspindel. d. kromosomerne indstillet i spindelens ækvatorialplan. e.—f. kromosomernes længdedele trækkes fra hinanden. g.—h. datterkromosomerne samler sig om de to poler, samtidig sker der en deling av hver av de to centrallegemer, og cytoplasmael begynder at indsnøres. i. cytoplasmaets avsnøring tilendebragt; datterkromosomerne er begyndt at vokse i længden for snart at danne et kjernenet, kjernemembran dannet, straalingen om centrallegemerne forsvinder.
3. Gruppe av celler i forskjellige stadier av direkte celledeling. a.—e. betegner fortløpende stadier.
4. Skema av plantecelle. f. assimilerende farvelegeme, k. kjerne med kjernelegeme, m. celemembran, p. cytoplasma, v. saftrum el. vakuole.
5. Indirekte deling av plantecelle (fra en rotspids); de længdespaltede kromosomer indstillet i spindelens ækvatorialplan, spindelen selv tondeformet; ingen centrallegemer synlige.

De største c., egg-c., opnaar imidlertid hos visse dyr en størrelse av flere cm. i gjennemsnit (blommen i fuglegg). — C.s form er meget vekslende. Fritliggende unge c. har gjerne sfærisk el. ovoid form, som f. eks. blodets c., egg-c. o. s. v. Utvikles fra c. utløpere i forskjellig retning, faar c. stjerneform, som mange nerve-c. Presses c., saaledes som i c.-vævene, op mot hverandre, antar de polygonal form (se fig. 3) og blir kubiske, cylindrisk-prismatiske eller plateformede, eller de trækkes ut i længden og blir ten- el. stjerneformede. — C. er sætet for alle de virksomheter som vi sammenfatter under begrepet liv. Enhver organismes livsvirksomhet er sammensat av de enkelte c.s virksomhet. Alle c. forer til en viss grad et selvstændig liv, og der findes talrike dyr og planter som bare bestaar av én c., de saakaldte protister. I enhver c. finder en stadig vekselvirkning sted mellem dens cytoplasma og kjerne, begge disse dele er derfor like nødvendige for c.s liv. Ved de til c.s funktion og stofskifte knyttede forandringer av protoplasmaet synes kjernen at spille en ledende og regulerende rolle. I en c.s livsvirksomhet kan vi sondre mellem følgende elementræfunktioner: a. Følsomhet el. irritabilitet og bevægelse. Utsættes c. for visse mekaniske, kemiske eller fysikalske indvirkninger, som let beroring, ændring av temperaturen, paavirkning av syrer eller alkalier o. s. v., indtræder en bevægelse av c.s cytoplasma, som enten bare gir sig tilkjende ved en forskyvning av dettes smaadele eller tillike ved en forandring av c.s ydre form (amoboid bevægelse). — b. Stofveksel og vekst. Ved c.s bevægelse foregaar en spaltning og forbrænding av protoplasmaet, og dettes masse vilde efterhaanden svinde og c. tilslut dø, hvis der ikke tilførtes den nyt stof, hvorav den kunde erstatte det tapte. Denne erstatning foregaar ved at protoplasmaet optar næring, hvorav det opbygger nyt protoplasma (assimilation). De uforbrukelige dele av næringen og de ved protoplasmaets spaltning dannede faste, flytende el. gasformede avfaldsprodukter utskilles atter av c. (ekskretion). Forat der skal kunne foregaa forbrænding i protoplasmaet, maa c. opta surstof. Denne surstofoptagelse og utskillelsen av kulsyre kaldes med et fælles navn c.s aanding el. respiration. — Naar i en c. assimilationen overgaar spaltningerne, dannes der stadig mere protoplasma, og c. tiltar i størrelse, den vokser. — c. Formering. Naar veksten har naadd en viss, for de forskjellige c. karakteristisk grænse, indtræder en deling av c. Paa denne maate opstaar altid nye c. av tidligere eksisterende c. Enhver c.-deling indledes med deling av kjernen. Den typiske form av c.- og kjernedeling er den saakaldte karyokinese el. mitose, ogsaa kaldt den indirekte deling. En tid for delingen viser kjernenettet eiendommelige forandringer. Det samler sig til et for vedkommende dyre- eller planteart karakteristisk og konstant antal vel begrænsede bøiler eller staver, kjernestaverne eller kromosomerne (se fig. 2, a, b). Samtidig blir utenfor kjernen centrallegemet delt, hvis det ikke allerede var dobbelt, de to dele begynder at vike fra hverandre og omgives hver av en straalingsfigur, som breder sig mere og mere ut gjennem c. og danner en centralspindel mellem de to centrallegemer (fig. 2, c). Tilslut blir disse staaende ret overfor hverandre paa hver sin side av kjernen, kjernemembranen opløses og kromosomerne blir liggende frit inde i c. Fra de to straalinger fæster der sig fine traader paa hvert kromosom, og kjernestaverne indstilles til en ækvatorialplate i planet midt mellem de to «poler» (fig. 2, d). De viser sig nu, ofte allerede tidligere, delt efter længden; to noiagtig like dele, som under det følgende fjerner sig fra hverandre henimot hver sin pol (fig. 2, e—g).

De to datterplater krummer sig snart sammen, omgives av hver sin kjernemembran og begynder at løse sig op i et kjernenet (fig. 2, h—i). Imidlertid har cytoplasmaet snøret sig av efter ækvatorialplanet omkring de to unge kjerner, delingen er dermed fuldbyrdet og de unge c. vokser efter hvert ut til mor-c.s størrelse. I c. som er i rask deling (f. eks. foster-c.), blir de unge c.s centrallegeme meget tidlig todelt. Hos høiere planter er der ikke paavist centrallegemer i c. Delingsspindelen er her ofte tøndeformet, idet polerne er trukket ut i bredden, eller disse løper ut i flere spidser (fig. 5). Man opstiller ogsaa en anden c.-delingstype, den direkte eller amitotiske. Kjernen synes ved denne at avsnøres rent kvantitativt, uten dannelse av kromosomer, i to eller flere dele. Ikke sjelden deles bare kjernen, og c. blir da to- eller flerkjernet. Denne delingsform ansaaes oprindelig for den typiske, men forekommer i virkeligheten bare enten under sykelige forhold eller hos c. som normalt ikke skal dele sig videre, men lever sig ut i intens virksomhet, særlig farveløse blod-c. og visse epitel-c. Vi finder da ofte overganger mellem flerkjernede c. og c. med lappede kjerner. (Se pl. Celler.)

Cellebroer el. intercellularbroer, de cytoplasmatiske forbindelsestraader mellem naboceller.

Celledannelse sker i planteriket ved celleformering eller ved sammensmeltning av celler, i sidste tilfælde ved befrugtning (s. d.) og kopulation (s. d.). C. er altid knyttet til levende celler, av andet organisk stof eller av uorganiske emner kan nye celler ikke opstaa. Cellerne formeres ved 1. todeling, 2. celleavsnøring, 3. fri c. og 4. mangedeling. Hos énkjernede celler er todelingen forbundet med indviklede omleiringsprocesser i kjernen, hvorved dennes indhold blir delt i to like dele. Om de forskjellige faser i denne saakaldte indirekte kjernedeling eller mitose, karyokinese, se art. Celle. Mitosen kan foregaa meget hurtig. I levende stovtraadhaar av *tradescantia virginica* tar saaledes processen, som kan forfølges under mikroskopet, 1½ à 2 timer. Naar mitosen er naadd saa langt som til dannelsen av de mellem de to nye kjerner, «datterkjernerne», utspændte støttetraader, tar vægdannelsen sin begyndelse. I det ækvatoriale plan mellem datterkjernerne samler der sig nemlig talrike smaa korn, som danner et tyndt lag, celleplaten, som, efter at ha opnaadd den fornødne tæthet, utvikler sig til cellevæg (se figuren ovenf.). Ved den nye cellevæg er ogsaa protoplasmaets masse blit delt og derved celledelingen

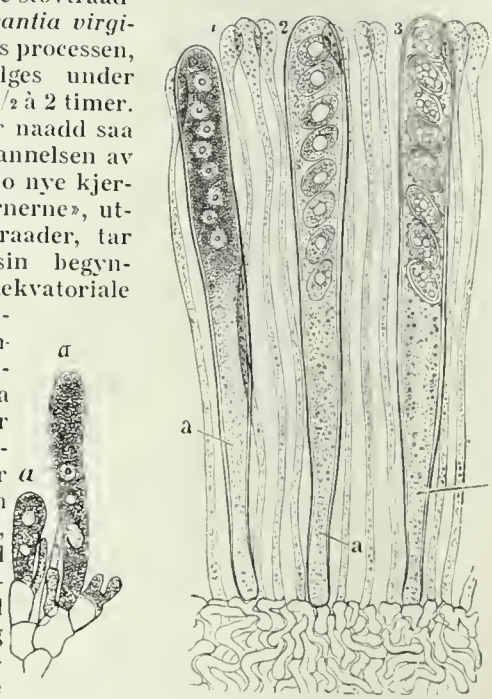

Fri celledannelse:
Ascus sporer i utvikling. a sporesækker (asci).

fuldbyrdet. Ogsaa ved de andre former av c. spiller kjernen en vigtig rolle. Ved celleavsnoring opstaar der paa morcellen en eller flere utposninger, som ved en trang aapning staar i forbindelse med denne. Utposningerne vokser ved at opta i sig av morcellens protoplasma og skilles tilsidst ved en væg fra den oprindelige celle. Ved celleavsnoring dannes konidier og basidiesporer hos soppene, og gjærsoppens eeller formerer sig ogsaa paa samme maate. Ved fri c. opstaar der inde i morcellen et antal nye, selvstændige eeller. Morcellens kjerne todeler sig en eller flere ganger, hvorved der dannes et antal nye kjerner. Hver av disse omgives derpaa med noget av morcellens protoplasma, og faar tilslut en væg. Denne c. er mest typisk ved sporedannelsen hos *ascomycetes* (se fig.) — Ved mangedeling dannes der paa samme maate som ved den fri c. flere kjerner i en morcelle. Frohvitedannelsen hos blomsterplanterne foregaar ved mangedeling. I embryosækken deler centralkjernen sig i et stort antal datterkjerner, som grupperes temmelig regelmæssig i protoplasmaet. Paa et bestemt utviklingstrin dannes der saa paa meget kort tid støttetraader og eellevægger mellem kjernerne, hvorved der opstaar et sammenhængende væv, ikke frie eeller som ved fri c.

Cellemellemrum eller intereellularrum, smaa rum som findes mellem eellerne i utvokset plantevæv, og som spiller en vigtig rolle ved sit luftindhold. I sjeldne tilfælde fører de vand eller andre stoffer som harpiks, æteriske oljer ete. C. opstaar derved at cellerne, der fra først av, i det unge væv, var polygonale og derfor fast forbundne med hverandre, avrunder sig, saaledes at hjørnerne forsvinder.

Celleskifter, det samme som elementveksler, se Akkumulatorbatteri.

Cellesystem, se Fængselsvæsen.

Cellevæggen (eellemembranen) er hos planterne en uundværlig bestanddel av de aller fleste eeller. Kun et litet faatal planteeeller mangler eellevæg, saaledes er kjønseeller, sværmesporer og slimsoppenes eeller «nøkne». Hos unge eeller er e. som en ganske tynd hud, som begrænser eellen utadtil. Senere kan den vokse saavel i flate som i tykkelse, og likesom den fra begyndelsen av er anlagt av protoplasmaet, sker ogsaa dens vekst fra dette. Av e.s flatevekst avhænger eellens form. C.s tykkelsestilvekst foregaar ikke jevnt over hele flaten, men der blir tilbake visse ufortykkede partier som kaldes porer, eller hvis væggen er meget tyk, som f. eks. i steneeller, opstaar porekanaler. Undertiden kan de ufortykkede dele være meget store og præge væggens utseende som f. eks. i væggene paa ring- og skruekar. C. kan tilta saa sterkt i tykkelse at eellerummet næsten ganske forsvinder, som i styrkevævets eeller. Ogsaa i kemisk henseende kan eellevæggen undergaa forandringer. De vigtigste bestanddele av eellevæggen er eellulose og pektinstoffer. Men ogsaa andre stoffer kan træde til og delvis eller helt erstatte disse. Saaledes bestaar karrenes vægger overveiende av lignin, i korkeellernes vægger indgaar fettlignende stoffer, suberin. Forslimede vægger findes hos overhudcellerne av en del frø, desuten kan der optræde mineralske stoffer i e., som kiselsyre, f. eks. hos kiselalger, og kulsur kalk som hos kalkalger. — Celletyper. Da eellens form og indhold, e.s tykkelse og kemiske bestanddele altsammen er faktorer som er underkastet en sterk variation, fremkommer der en stor mængde celletyper. Disse kan dog henføres under følgende tre hovedformer: 1. Parenkymeellen (fig. 1) er omtrent like stor i alle retninger og har oftest tynde, av cellulose bestaaende vægger med runde porer. Den findes i vekstpunkterne, i marv og bark, i bladkjøttet etc. 2. Prosenkymcellen (fig. 2) er mange ganger saa lang som bred og er tilspidset i begge ender; væggen er tyk og ofte forvedet, og eellerummet er trangt og oftest fyldt med luft eller vand, idet protoplasmaet er forsvundet. 3. Hyfen (fig. 3) er en tynd, sterkt grenet celle, som kun vokser i spidserne. Findes væsentlig hos soppene.

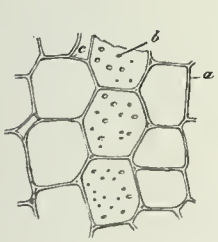

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Cellevæv, en samling av celler som er ordnet i et bestemt forhold til hverandre og omdannet eller differentiert for samme funktion. — I de dyriske organismer adskilles 4 slags c.: 1. epitelvæv, 2. muskelvæv, 3. nervevæv, 4. støtte- og bindevæv (se disse art.). — For planternes vedkommende inddeles c. almindelig i: 1. dannelsesvæv, 2. hudvæv, 3. stottevæv, 4. ledningsvæv og 5. grundvæv (se disse art.).

Cellini *[tšælíni]*, Benvenuto (1500—72, ital. guldsmed og billedhugger, av florentinsk skole, paavirket av Michelangelo. Har ved sin selvbiografi vundet en berømmelse som er større end hans verker fortjener. Av de mange guldsmedarbeider i Cellini-stil kan intet med bestemthet tillægges ham (det berømteste er saltkarret med Neptun og Ceres i Wien). Som billedhugger viser han i fremstilling av det nøkne i sine portrætbyster alvor i naturstudiet og formbehandlingen og dertil ofte adskillig ynde. C.s hovedverk er Perseus med det avhuggede Medusa-hode i Loggia de'Lanzi i Firenze. I Cosimo I's kolossalbyste i Bargello stikker guldsmeden for sterkt frem i den overdrevne eiselering. Et krucifiks i Escurial viser ogsaa smuk behandling av det nøkne. C.s selvbiografi er oversat til dansk. (Se ill. næste side.)

Cello *[tšællå]*, forkortelse for violoncello (s. d.).

Cellulārpatologi, en teori om sygdommenes forklaring som i midten av 19 aarh. opstilledes av den berømte tyske patologiske anatom Virchow. I motsætning til den indtil da gjældende teori, ifølge hvilken de sykelige proeesser hadde sin oprindelige aarsak i en feilagtig sammensætning av legemets væsker (humoralpatologien), antar c. at den oprindelige aarsak maa søkes i sykelige forandringer i organismens celler. Senere er teorien blit modificert paa forskjellig vis. Saaledes kan eellernes forandringer under de infektiose sygdomme paavises at skyldes smittestoffene, henholdsvis de av disse i legemsvæskerne utskilte kemiske gifter. Endvidere kan sykelige forandringer av eellerne i skjoldbruskkjertelen (s. d.) paa den ene side medføre at de producerer visse normale stoffer i saa store mængder at deres overgang i legemsvæskerne fremkalder en forgiftning (se Basedows sygdom); paa den anden side kan cellerne i andre tilfælde omvendt produeere for litet av visse stoffer, hvorav legemsvæskerne maa indeholde en viss mængde, forat helbreden ikke skal lide (se Myxodem). Se ogsaa Bukspyt og Endokrine sygdomme.

Celluli't, celluloidlignende stof som fremstilles av sterkt malet cellulose ved at forme den vaate masse og tørke den; i regelen tilsættes mineralfarver o. lign. Har fremfor celluloid den fordel ikke at være brændbar, men finder langt mindre anvendelse end denne.

Celluloïd, et hornagtig elastisk og meget brændbart stof, egenvegt 1.7. C. fremstilles av kolodiumuld (nitrocellulose) og kamfer, som gelatineres ved hjælp av alkohol. Massen knades og opvarmes, hvorved de flygtige bestanddele utdrives, og nitrocellulosen og kamferet forener sig til en gjennemsigtig masse, som utvalses mellem varme valser. C. tilsættes ofte med forskjellige mineralske stoffer og farves gjerne med tjærefarver. Ved 125 ° er c. meget plastisk og kan sveises, ved 130 ° begynder den at dekomponeres, og ved 240 ° brænder den livlig under sterk røkutvikling. C. anvendes som erstatning for elfenben klavertangenter), rav (pipespidser), skildpaddeskal (kammer), glas (fotografiske plater), lerret (mansjetter, snipper) o. s. v. — C. angripes ikke av vand og holder sig meget godt i luften, men dekomponeres av varm salpetersyre, svovelsyre, saltsyre og lut. C.-gjenstande er let kjendelige paa den tydelige kamferlugt som fremkommer ved gnidning. De er ildfarlige.

Cellulōse som kemisk betegnelse er et stof, tilhørende kulhydraternes (s. d.) gruppe av sammensætning $n(C_{12}H_{20}O_{10})$. Molekylets størrelse ubekjendt. Den er det stof som utgjør planteecellernes vægger og danner derfor den væsentlige og værdifulde bestanddel av de til spinding og vævning anvendte plantefibrer; jo renere c., des smidigere, mere holdbare fibrer. Bomuld er næsten ren c. I lin, hamp og jute findes c. sammen med «inkrusterende» stoffer (f. eks. lignin). Dette er endnu i langt sterkere grad tilfældet i trærnes ved, som indeholder ca. 50—60 pct. C. er et hvitt, amorft stof, uoploselig i de almindelige oplosningsmidler. Ophetes c. under tryk med fortyndet svovel- eller saltsyre, omdannes den for en del til gjæringsdygtig sukker (se Alkohol). Ved kort indvirkning av sterk svovelsyre svulmer c.-fibrene op og ømdannes til hydro-c. (amyloid). Paa denne maate fabrikeres pergamentpapir av filtrerpapir som er næsten ren c., derved at fibrene paa overflaten delvis forandres til hydro-c. Klorsink har lignende virkning. Sterk natronlut omdanner c. til alkalihydro-c. (mercerisering). Behandles denne med svovelkulstof, faar man en slimet, i vand oploselig, klæbrig masse, viskøid og viskose (s. d.). En ammoniakalsk kobberoksydoplosning oploser c. og utskiller den igjen med syrer. Behandles c. med en blanding av sterk salpetersyre og svovelsyre, dannes alt efter syreblandingens styrke forskjellige nitro-c., forbindelser av salpetersyre og c. Nogen er oploselige i æter-alkohol og anvendes som kollodium og derigjennem til kunstsilke, celluloid o. s. v., andre med større salpetersyreindhold som skytebomuld, røksvakt krudt, sprænggelatin o. s. v. (se disse artikler). — C. som teknisk benævnelse betegner i papirindustrien et raastof (halvstof), fremstillet ved kemisk behandling av træ. Træet, hovedsagelig gran, opsages i længder av 0.6 m., befries for bark og omdannes ved ophugning paa tvers til kort flis, som kokes i en lukket kjel under hoitryk ved tilledning av damp. Herved oploses harpikser og de inkrusterende bestanddele i træet, og man faar tilbake cellulose, som dog tildels maa blekes for benyttelsen til papir. Den kokte masse opdeles i enkelte fibrer i en slagmolle og fordeles i vand, som senere frasiles. Efter kokevæskens beskaffenhet skjelner man mellem natron- eller sulfat-c. og sulfit-c. Ved fremstillingen av den forste sort benyttes en oplosning av soda, som gjores etsende ved tilsætning av kalk. Man koker 2 à 3 timer under et tryk av 6—10 atmosfærer. Kemikalierne kan tilbakevindes ved inddampning av den brukte lut og bortbrænding av de optagne organiske stoffer. Som erstatning for det tap som altid lides, tilsættes istedenfor soda det billigere natriumsulfat, derav navnet. Kjelen er av stopejern. Ved inddampning av den brukte lut («svartluten») og ved residuets glodning dannes der av det tilsatte sulfat ved reduktion natriumsulfid. Kokeluten ved denne metode kommer derfor til at bestaa av: etsnatron, natriumhydrosulfid og litt natriumkarbonat. Ved sulfidets indvirkning paa de organiske substanser i træet dannes der organiske svøvelforbindelser. Det er disse som er aarsak til den ubehagelige lugt som saadanne fabrikker utsender. Sulfit-c. kokes i 12—14 timer under et tryk av 4—6 atmosfærer. Kjelerne er av staalplater og foredes tidligere med bly, nu med syrebestandig sten. Kokevæsken er en oplosning av svovelsyrlinggas og kalciumbisulfit. Gassen fremstilles ved brænding av svovel eller billigere ved røstning av svovelkis. Den brukte lut kan her ikke gjenvindes, men man kan dog nyttiggjøre den f. eks. til fremstilling av alkohol, til sulfitkul, garvemidler ete. Sulfit-c. trænger som regel ikke blekning. Den fremstillede c. omdannes i begge tilfælde til pap, som nu mest forsendes i torret tilstand. Sulfit-c. gir et fint produkt, særlig egnet til finere, hvite papirsorter som skrive- og trykpapir. Sulfat-c. gir sterke fibrer særlig skikket til pakpapir, kouverts ete. Sulfat-c.-fabrikationen byder den fordel, at man som raastof ogsaa kan anvende furu og de forskjellige slags træavfald, som man før alene kunde anvende som brændeved. — C.-fremstillingen blev opfundet i Amerika 1866 av Tilghmann. Den forste fabrik i Norge byggedes 1874 av ingeniør Størmer. Sulfitmetoden bragtes til praktisk anvendelse (1880) av svensken Ekman og tyskeren Mitscherlich. Fra norske c.-fabrikker utfortes i 1886 kun 3 656 ton av værdi 766 000 kr., mens der i sidste aar for krigen (1913) produceerte ca. 100 000 ton bleket sulfit, ca. 125 000 ton ubleket sulfit og ca. 25 000 ton sulfat i 19 fabrikker. Heri ikke medregnet de fabrikker som er tilknyttet papirfabrikker, og som derfor selv forbruker hele sin produktion.

Benvenuto Cellini: Frans I's saltkar; nu i Wien.

Cellulose-fôr, se Fôr.

Celōsia cristata, hanekam *(amarantaceæ)*, en i Kina hjemmehorende plante med rode, gule eller hvite hanekamlignende blomsterstande. Dyrkes som prydplante, væsentlig i drivhus.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Ce'lsius, Anders (1701—44, sv. astronom, prof. i astronomi i Upsala 1730, utgav 1733 i Nürnberg sine «Observationes de lumine boreali» (nordlysobservationer), hvori han bekjæmper Mairans hypotese om at nordlys hitrorer fra zodiakallyset; i Rom maalte han sollysets intensitet, som han fandt 320 000 ganger sterkere end maanelysets. I Paris, hvor der netop forberedtes en gradmaalingsekspedition til Peru, foreslog C. at utføre lignende maalinger i Norden, hvilket under C.s medvirkning fandt sted i Lappland, og hvorved det bevistes at jorden er flattrykt ved polerne. Paa foranledning av C. byggedes 1740 observatoriet i Upsala, det første i Sverige. Her fortsatte han sine iagttagelser over planeter, kometer, Jupiters maaner, aberrationen o. s. v., bestemte magnetnaalens misvisning, anstillet talrike meteorologiske iagttagelser samt gjorde forarbeider til paavisning av Skandinaviens hævning. Navnet C. blev dog vidst kjendt ved den hundreddelte termometerskala, som imidlertid var avvikende fra den nu kjendte C.-skala, idet han hadde sat vandets kokepunkt til 0°, dets frysepunkt til 100°; C.-skalaen i sin nu brukte form er foreslaat av Martin Strömer.

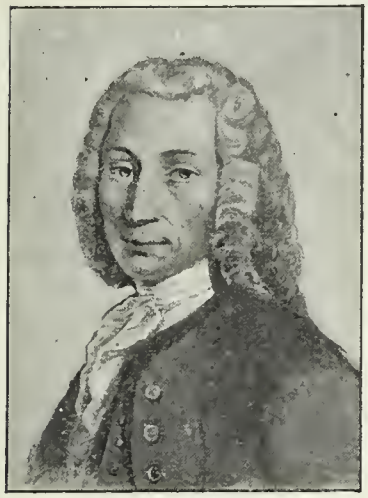

Anders Celsius.

Ce'lsius, Olof, den yngre (1716—94, sv. lærd, prof. i Upsala og 1777 biskop i Lund. Han tilhorte først huerne, men gik siden over til hattepartiet. Blandt hans mange skrifter er især «Konung Gustaf I's historia», I—II, 1746, 1753, og «Konung Erik XIV's historia», 1774, meget fortjenstfulde.

Ce'lsus, Aulus Cornelius, rom. forfatter paa Tiberius' tid, skrev en eneyklopædi omfattende landbruk, lægevidenskap, krigsvæsen, retorik og filosofi; bevaret er kun avsnittet om lægevidenskapen, vigtig især for kirurgiens historie.

Ce'lsus, antik filosof fra 2 aarh. e. Kr., skrev et angrep paa kristendommen, «Den sande tale»; kun brudstykker derav bevaret i et motskrift av Origenes. C. bebreider de kristne deres uvidenskabelighet, hidsighet i partikampe og deres selvgodhet.

Celt, betegnelse for en egen art smaa okser fra bronsealderen, baktil hule til optagelse av et vinkelbøiet skaft. Det var vistnok arbeidsredskaper; i gravene forekommer de ikke. Fra den ældre bronsealder kjendes bare et mindre antal; i den yngre bronsealder var de meget almindelig forekommende (se pl. Bronsealderssaker, fig. 6).

Celtis (-es), Conradus (1459—1508, t. humanist, studerte i Köln og Heidelberg; i flere aar reiste han fra universitet til universitet og holdt forelæsninger; derefter professor i Ingolstadt og fra 1497 til sin død i Wien; stiftet en række vigtige lærde selskaper, skrev paa latin elegante digte, nærmest i antik hedensk aand.

Ce'ltis, slegt av almefamilien, indbefattende trær og busker med utbredelse i varme og tempererte lande. *C. australis* fra Sydeuropa og *c. occidentalis* fra Nordamerika dyrkes i haver og anlæg, dog neppe hos os. De har begge skjæve, ru blade, meget uanselige blomster og smaa, haarde stenfrugter. Ilos enkelte arter er frugterne spiselige. Veden av *c. australis* anvendes til blæseinstrumenter, snekkerarbeider etc.

Cembalo *[tšæ'mbalå]*, hakkebret, forgjænger for klaveret. Cembal d'amour, Silbermann's forsøk (fra begyndelsen av 18 aarh.) var et forsøk paa ved et klavikord med strenger av dobbelt længde at virke baade med forte og piano.

Ceme'nt er i almindelighet et mineralsk bindemiddel som har den egenskap at hærdne stenhaardt naar det i pulverisert tilstand utrores med vand uten tilførsel av kulsyre, og c. er derfor den virksomme bestanddel i hydrauliske mørteler, d. v. s. mortel som kan stivne under vand. Den ældste c. er vulkanske produkter som trass, puzzolaner og santorinjord, som for at hærdne trænger kalktilsætning. Senere opdaget Parker 1796 roman-c., som fremstilledes ved brænding og findeling av sheppysten, en kalkmergel. Bornholmsk c. fremstilledes av mager lerholdig kalk. Disse og lignende c.-arter er nu næsten fortrængt av den av Aspdin i 1824 opfundne portland-c., som fremstilles ved brænding av en kunstig bestemt blanding av ler og kalk eller kridt og derfor er av mere ensartet beskaffenhet end den naturlige hydrauliske kalk. Godheten avhænger av raastoffenes, særlig lerets kvalitet, deres fuldkomne blanding, brændingstemperaturen og finmalingen. Portland-c. er et graaagtig, meget fint pulver, sp. v. 3.1, av sammensætning ikke under 1.7 dele kalk paa 1 del lere. Raamaterialerne renses ofte ved slemning, males, blandes og fugtes derefter litt og presses til «briketter», som brændes i ringovner eller skaktovner eller nu oftest uten formning direkte i roterovner paa 30 helt til 100 m.s længde. Den brændte c. («klinkerne») finmales ved hjælp av rørmøller og sigtes meget fint. Hvad der særlig kræves av c., er at den er «volumbestandig», d. e. den maa under bindingen og hærdningen ikke i mindste maate forandre sit volum, faa sprækker eller vise utvidelser eller krumning. Saadan «drivende» c. er absolut ubrukelig. C.-bygverker vinder i styrke med tiden. (Jfr. art. Betong.) — C.-fabrikationen har i de sidste aartier overalt i verden tat et ganske overordentlig opsving, hvilket dels skyldes de forbedrede fabrikationsmetoder, dels det forokede forbruk. Norge har 3 færdige cementfabrikker ved Slemmestad i Roken, i Lier og ved Brevik. Alle med roterovner.

Cementēring, økning av kulindholdet i sveisjern eller blott staal ved glodning i trækulpulver 8—10 dage og langsom avkjoling. Der anvendes særlig kul av organisk oprindelse (forkullet lær). Kulstoffet optages sterkest i de ytre lag. Det erholdte staal kaldes cementstaal eller blære- eller blemmestaal. Staalgjenstande (geværdele) kan ved c. bibringes storre haardhet paa enkelte flater, idet de øvrige dækkes med lere under glodningen.

Cementit er en av de hyppigst forekommende strukturbestanddele i staal eller støpejern; paa polerte og etsede jernstykker fremtræder den i regelen som ophøiede, blanke lameller eller aarer. Det er en kemisk forbindelse av kulstof og jern med formelen Fe_3C, kulstofindholdet er 6.67 pct.

Cementkobber er metallisk kobber som avsættes av en kobberoplosning (cementvand) paa blanke jerngjenstande som neddyppes deri. Metoden finder anvendelse i det store ved kobberfremstilling, idet malmenes kobberindhold overføres til en oploselig form; av den vandige opløsning utfældes kobberet med jernblikavfald som en pulverformet masse, som sammensmeltes og stopes i blokker.

Cementstaal, se Cementering.

Cementsten, en kunstig bygningssten fremstillet av cementmørtel eller betong i form av teglsten, taksten eller kvadre. C. utføres ofte som hulsten dels med

gjennemgaaende, dels med lukkede huller. Undertiden med 3 hulrækker i tykkelsen. Endeflaterne formes saaledes at stenene griper ind i hinanden, saa de ikke let kan forskyves.

Cementvand, se Cementkobber.

Cénacle (fr.), oprindelig spisestue, særlig om den hvor Jesus indstiftet nadveren; senere litterær kreds, f. eks. de franske romantikeres i 1820—30-aarene.

Cenci *[tšæ'ntši]*, Beatrice (1577—99), rom. adelsdame av en rik, men raa og ukultivert slegt. Faren, Francesco, var en bundfordærvet person, hvis laster gik i arv til barnene av hans to egteskaper. B. C.s usedelighet bevirket at faren forviste hende til en borg i Abruzzerne, og av hevntørst la hun i forbindelse med et par av sine brødre planer om at myrde ham. 1598 fuldførtes dette ved gift i B. C.s nærvær. Familien blev fængslet, og under processen gik B. C. til bekjendelse, hvorpaa hun, to brødre og hendes stedmor blev henrettet. Begivenheten gjorde et sterkt indtryk, sagndannelsen tok fart, og snart blev B. C. i folkets bevissthet et uskyldig offer. Emnet har flere ganger fristet digterne, f. eks. Shelley i tragedien «The Cenci». Et brystbillede av en ung pike, som tillægges Guido Reni, har gaat for at være et portræt av B. C., men forestiller ikke hende.

Cendré *[sãdré]* (fr.), askefarvet, askeblond.

Cendrillon *[sãdrijõ']* (av fr. *cendre*, aske), en fransk eventyrskikkelse som nærmest svarer til den nordiske Askepot (s. d.).

Cenere (-ri) *[tšénere]*, Monte, Sehweiz, en bergryg i kanton Ticino. Herover gaar veien mellem Bellinzona og Lugano (høieste punkt 553 m.). I 1880—81 gjennemboredes C. av en 1 673 m. lang tunnel.

Cenis, Mont *[mõ-sœni']*, pas i Vestalperne, hovedvei mellem Frankrike og Italien. Den 2 098 m. høie pasvei er anlagt av Napoleon I (1802—10), men benyttes ikke mere nu, efterat jernbanen er bygget. Denne fører fra Chambéry til Turin, er anlagt 1857—70 og gjennemskjærer Col de Fréjus 22 km. sydvest for C. med en 12.2 km. lang tunnel; det høieste punkt, 1 294 m. o. h., ligger midt i tunnelen; foruten denne har banen 37 mindre tunneler og beskyttes paa begge sider av forter.

Cennini *[tšen-]*, Cennino (14—15 aarh.), ital. maler, elev av Agnolo Gaddi, berømt ved sit skrift om maleriets teknik «Trattato della pittura» (utg. 1821 og 1859).

Ce'nsor brukes dels om de sakkyndige som ved eksamener bedømmer kandidatens præstationer, dels om en av myndigheterne ansat person som ut fra moralske og politiske synspunkter skal gi tilladelse til offentliggjørelser av forskjellig art. Se Censur.

Censōrer, to rom. embedsmænd som besørget folketællingen, census, og de dermed sammenhørende forretninger. Valgtes første gang 443 f. Kr. og i regelen senere hvert 5te aar. Deres opgaver var: 1. folketællingen, hvormed forbandtes fastsættelse av skatteindtægten, indordning av folket i de forskjellige avdelinger (klasser, centurier), prøvelse av ridder- og senatorlisten (utstøtelse eller optagelse i ridder- og senatorstanden); 2. tilsyn med den offentlige sedelighet (straffe for ting som lovene ikke rammet, f. eks. overdreven luksus, utsvævende liv, fjernelse av senat eller ridderstand, berøvelse av stemmeret, ansættelse til høiere skat); 3. bortforpagtning av statens indtægter og bortleitering av større statsopgaver (byggeforetagender o. l.). Til utøvelsen av census krævedes positiv enighet av begge c. I rang stod c. mellem prætorer og ædiler (de hadde ikke imperium), men faktisk var de de mest ansete embedsmænd, og til c. valgtes mest forhenværende konsuler. — I keisertiden overtok keiseren den censoriske myndighet.

Censūr (lat. *censura*), eg. prøvelse, undersøkelse, bedømmelse, var i Rom den embedsmyndighet censorerne (s. d., sml. Census 1) utøvet. I middelalderen hadde biskoperne i kraft av sin *censura ecclesiastica* ret til at ilægge straffe for forseelser mot kirken. I moderne tid betyder c. sedvanligvis kun den granskning en dertil bemyndiget autoritet utøver likeoverfor tryksaker eller verker bestemt for scenisk opførelse, altsaa bok-, avis- eller skuespil-c. C. i denne betydning er omtrent likesaa gammel som boktrykkerkunsten. Den utgik fra den katolske kirke og blev første gang bragt i anvendelse av kurfyrst Berthold av Mainz i 1486. Eksemplet blev snart fulgt av andre fyrster og navnlig av paverne. Kirkemøtet i Trident (1545) forbød under trusel om strenge straffe ikke blot at utgi, men ogsaa at trykke og læse «kjetterske» skrifter og gav stødet til istandbringelse av den fortegnelse over forbudte bøker, *index librorum prohibitorum*, som er blit supplert like til vore dage. Ved siden av denne kirkelige c. blev der snart ogsaa indført og har der i de fleste kulturstater indtil den nyeste tid bestaat en av statsmyndigheterne utøvet og av politiske hensyn opretholdt c. Denne verdslige c. vakte imidlertid tidlig sterk motstand og er efterhvert i næsten alle lande blit først mildnet og tilslut ophævet. Dette skedde i det Britiske Rike allerede 1695. I de Forenede Stater blev trykkefriheten fastslaat i menneskerettigheternes erklæring av 1776. I Frankrike var c. i Ludvig XV's tid mildnet, og den forsvandt ganske i forfatningen av 1791, gjenindførtes 1814 og var i den følgende tid snart i fuld utøvelse; ophævet 1827. I videst utstrækning har c. været utøvet i det Russiske Rike, hvor den var i virksomhet like til keiserdømmets fald. I Tyskland blev c. i ældre tid utøvet av et riks-bokkommissariat i Frankfurt, men keiserne i det Romerske Rike formaadde likevel daarlig at haandhæve institutionen. Efter det Tyske Forbunds oprettelse blev c., særlig for at mestre dagspressen, i 1819 paabudt for dettes omraade, en ordning som ialfald i navnet stod ved magt indtil 1848. I Sverige blev c. avskaffet 1765, undtagen for religiøse skrifter og kritik av grundlovene, men indførtes atter under Gustaf III, som navnlig la baand paa pressen ved 1785 at bestemme at intet avisforetagende maatte sættes igang uten efter kgl. privilegium; i regjeringsformen av 1809 fik dog trykkefriheten atter hjemmel, hvilket stadfæstedes i den endnu gjældende presselov av 1812. I Danmark, og under foreningstiden ogsaa i Norge indtil 1814, blev c. utøvet av universitetet med hjemmel i kirkeordinansen av 14 juni 1539 «for Danmark og Norges riker». Den her længe meget strenge c. slappedes noget i enevældets senere tid; betydeligere videnskapsmænd fik tilladelse til at utgi sine bøker uten c. Den av Struensee ved forordningen av 14 sept. 1770 indførte fuldstændige trykkefrihet begrænsedes atter noget allerede aaret efter og ophævedes i alt væsentlig 1799. Trykkefrihet under ansvar for domstolene fik Danmark først 1849, og endnu bibeholdes c. likeoverfor teateropførelser, varieténummer og kinematografbilleder. Norge fik en usedvanlig utstrakt trykkefrihet ved grundloven 1814 § 100, som ophævet al c. Forbrydelser i trykt skrift har senere kun været underlagt straffeloven. For tiden (1920) øves der i Norge alene c. overfor kinematografteatrenes repertoire. (Se Filmcensur.) — Under Verdenskrigen blev brev-, telegram- og presse-c. gjenindført i alle de krigførende lande, især overfor alle meddelelser til utlandet. C. haandhævedes med megen strenghet og var flere steder lagt i hænderne paa de militære myndigheter. Denne krigstidens c. er efterhaanden ophævet igjen, undtagen i enkelte lande, hvor der ikke endnu er indtraadt ordnede forhold, f. eks. Rusland. Ogsaa de nøitrale lande saa sig under

krigen nødt til at oprette c. overfor meddelelser til utlandet; i Norge dog bare overfor telegrammer. (Jfr. Trykkefrihet.)

Ce'nsus (lat.). 1. Se Censorer. — 2. Ogsaa i nyere tid har utøvelsen av borgerlige rettigheter været bundet til c., d. v. s. til iligning av en viss formue eller indtægt. Se Stemmeret. — I England og Nordamerika er c. ogsaa den officielle betegnelse for den hvert 10de aar foretagne folketælling (s. d.).

Cent (av lat. *centum*, hundrede), forkort. c., ct., fl. cts. 1. Amer. skillemynt = 1/100 dollar = 3.7 øre; 2. Nederl. skillemynt = 1/100 gulden = 1.5 øre.

Cental *[séntl]*, eng. vegt = 100 pund avoirdupois (s. d.), svarende til 45.359 kg.

Centau'r, se Kentaur.

Centaurēa, knopurt, slegt av de kurvblomstrede, urter med store, av tokjønnede, rørformede blomster dannede kurver, fra hvis rand langt større, gulde blomster utstraaler. Hos os 6 arter, hvorav *c. scabiosa* og *jacea* har sin væsentlige utbredelse paa Østlandet, *c. nigra* derimot i kystegnene i det sondenfjeldske; samtlige har fioletrøde blomster. Herhen hører ogsaa den blaa kornblomst, *c. cyanus*, der forekommer som ugræs i akrene og desuten almindelig dyrkes i haver under flere former med forskjellige farver. Andre dyrkede arter av denne slegt er f. eks. *c. americana* med røde, *c. babylonica* med morkegule og *c. moschata* med vellugtende blomster; *c. candidissima* dyrkes mest paa grund av de smukke, sølvhvite blade.

Centaurea: Kornblomst.

Centau'ren, stjernebillede paa den sydlige halvkule. Den klareste av stjernerne i C. er α *Centauri*, størrelse 0.3, som av alle fiksstjerner er jorden nærmest. Er paa grund av den store sydlige deklination ikke synlig hos os. Avstanden fra α Centauri til jorden er 4.3 lysaar.

Centāvo el. centesimo (sml. Cent), skillemynt i forskjellige sydamerikanske stater = 1/100 peso.

Centerbord, eng. *centerboard*, «sænkekjøl», bredt bord av træ eller (oftest) metal, som fires ned gjennem en aapning i midten av baatens bund; c. tjener til at hindre baatens avdrift og brukes særlig paa mindre, grunde lyst seilbaater; litet brukt i Norge.

Centesimāl betegner en deling i 100 dele. Ved c. eirkeldeling deles eirkelkvadranten i 100 grader á 100 minutter à 100 sekunder, altsaa hele eirkelen i 400 grader. — C.-vegt, brovegt, hvor lodderne veier 1/100 av lasten. Se Vegt.

Centesimo *[tšen-]* (av lat. *centesimus*, den hundrede), ital. skillemynt = 1/100 lire = omkr. 0.7 øre. Sml. Centavo.

Cent-gardes *[sã ga'rd]*, Les, navnet paa en livgardeavdeling paa 100 mand som de franske konger fra Ludvig XI til Ludvig XV og senere keiser Napoleon III holdt.

Centi- (av lat. *centum*, hundrede) brukes i metersystemet (s. d.) for at danne navn paa enheten = 1/100 av grundenheten, f. eks. centigram = 1/100 gram.

Centime *[sãtím]* (av lat. *centum*, hundrede), skillemynt i Frankrike og Belgien = 1/100 franc = omkr. 0.7 øre.

Centimo, sp. skillemynt = 1/100 peséta = omkr. 0.7 øre. Sml. Centime.

Ce'ntner, vegt i mange lande, oftest lik 100 av landets pund. Den danske, tyske og schweiziske c. er 50 kg. Den osterrikske (meter-c.) 100 kg.

Cento (lat., dragt, sammensydd av pjalter) kaldte man en art digte som dannedes av vers eller versstumper av kjendte digte, saa der fremkom nyt indhold; opstaat hos grækerne og romerne i slutningen av oldtiden; græske centoner navnlig efter Homer, latinske efter Vergil.

Cento novelle antiche *[tšénto novæ'lle anti'ke]* el. «Il novellino» er en ital. novellesamling fra omkr. 1300, vistnok av flere forfattere. Det er et av de ældste ital. prosaverker og har betydning som forløper for Boccaccio og de senere novellister.

Centor'bi *[tše-]*, se Centuripe.

Centovalli *[tše-]*, Sehweiz, en dal i Kanton Tessin; berømt for sin naturskjønhet.

Centrāl (lat.), hvad der ligger i, hører til midten, danner midtpunktet; det væsentligste, overste. — Centralisere, forene i samme midtpunkt; jfr. Koncentrere.

Centrāladministrationen utøves i Norge av Kongen gjennem regjeringen. Hvert av dennes medlemmer (statsminister og statsraader) styrer ett eller undertiden to av følgende 9 departementer: Utenriksdepartementet, Kirke- og Undervisningsdepartementet, Justis- og Politidepartementet, Departementet for Soeiale Saker, Departementet for Handel, Sjofart, Industri og Fiskeri, Landbruksdepartementet, Departementet for de Offentlige Arbeider, Finans- og Tolddepartementet og Forsvarsdepartementet. Under Verdenskrigen blev der desuten oprettet to midlertidige departementer: «Provianteringsdepartementet» (1916, bestaar endnu, 1920) og «Departementet for den Industrielle Forsyning» (oprettet 1917, ophævet 1920). Hvert departement bestaar av én eller flere avdelinger, som ledes av hver sin ekspeditionschef. Denne har igjen under sig én eller flere byraachefer i spidsen for hvert sit kontor, hvis underordnede tjenestemænd i almindelighet er sekretærer og assistenter.

Centralafrikanske folk taler bantusprog (se Bantu), men i kultur skiller de sig meget fra de sydlige bantufolk, kafferne, især paa grund av naturforholdene ved ækvator: den giftige tsetseflue gjør det umulig her at drive kvægavl, som er kaffernes hovederhverv, mens rigdommen paa elver og skoger gjor landet vel skikket til akerbruk, jagt og fiskeri. Akerbruket, som utføres med hakke, er som hovedregel kvindens, jagt og fiskeri mandens arbeide. Skinddragten viker samtidig for plantematerialet (basttøier og vævede stoffer av palmebladsfibrer eller bomuld); beklædningen er dog oftest sparsom, hvorimot man pryder sig sterkt med smykker, tatovering (s. d.), maling og kunstige haarsætninger (fig. 2—3); paa sine steder har man særlige kniver til fjernelse av hoved- og øienhaar (fig. 22—23). I disse metalrike egne er smedekunsten gammel og hoit utviklet (fig. 12—24), og dens utovere gjerne ansete mænd. Vaabnene er mangeartede og ofte av merkelige former (kastekniven fig. 21); undertiden er de kun værdighetstegn eller paradevaaben (fig. 13, 17, 18, 20). Træskjærerarbeidet drives som kunsthaandverk særlig i det sydlige Kongo (fig. 3—5) og i Kamerun (fig. 1), hvorimot keramikken er ringere, om der end gives undtagelser (fig. 2). Elfenben er et yndet materiale (fig. 7). I Kassaiegnene, hos bakuba- eller busjongofolket, tilvirkes vævede og broderte plyschlignende tøier. Mot nord og vest lever stammerne adskilt under mindre hovdinger, hvorimot de i syd og øst har sluttet sig sammen til storre riker. Religionen er hovedsagelig fetisjdyrkelse (fig. 9—11); i visse tilfælde gir man sine onsker økt vegt ved at slaa som i fetisjfiguren (fig. 11). Dans under maske (fig. 1) utgjør et væsentlig led i gudsdyrkelsen. — Det central-

afrikanske kulturområdes sydgrænse kan drages omtr. fra Mossamedes i vest til Zambesis nedre løp i ost; mot nord er skjellet folkegrænsen mellem bantufolkene og negre, fulber og massaier (se pl. Centralafrikanske folk).

Centrālalper kaldtes tidligere den ostligste del av Vestalperne; de mest bekjendte av disse var Adula-, Tessiner-, Glarneralperne.

Centrālamerika, se Mellemamerika.

Centralantændelse har patroner, hvor tændmidlet, i regelen en fænghætte, sitter midt i hylsterets bund, i motsætning til randantændelse, hvor tændsatsen er anbragt i omkredsen.

Centrālasien, et til forskjellige tider meget forskjellig opfattet geografisk begrep. Efter F. v. Richthofen defineres C. nu som en del av det ostasiatiske høiland, der i den sidste geologiske periode ikke har hat avløp til havet. Grænserne blir da mot nord Altaï, mot ost Chinganfjeldene og vandskjellet for de kinesiske elver Jang-tse-kiang og Hoangho, mot syd Tibets høiland og mot vest Pamir. Det indre av C. bestaar av talrike saltsjøer, som periodisk uttorres, og paa grund av det torre klima er steppe- og ørkennaturen næsten overalt fremherskende.

Centralbanken for Norge, aktieselskap, konstituert 20 nov. 1899 efter initiativ av bankchef N. Kielland-Torkildsen (s. d.) som en sammenslutning av et større antal utenbys banker til oprettelse av et sterkt og selvstændig pengeinstitut i Kristiania. I dette indgik ogsaa straks efter bankfirmaerne Tho. Joh. Heftye & Søn og Sev. Chr. Andersen, som likvidertes som selvstændige forretninger, og hvis chefer indtraadte i den nye banks direktion. I C. f. N. blev som aktiekapital av 44 norske og 6 utenlandske banker og de 2 nævnte Kristianiahuse indskutt tilsammen 10½ mill. kr. Banken begyndte sin virksomhet 15 feb. 1900 og fik en overordentlig rask vekst. Aktiekapitalen er efterhaanden steget til 21 mill. kr., hvorav kontant indbetalt 6 mill. kr., mens der for de resterende 15 mill. kr. i Norges Bank er deponert let realisable værdipapirer til en kursværdi av dette beløp. Desuten har banken foroket sin kapital ved utstedelse av 30 mill. kr. i certifikater, som gir en fast rente, for tiden 6 pct. Den samlede omsætning utgjorde i 1900 686 mill., i 1910 2 618 mill., i 1919 20 212 mill. kr., nettofortjeneste henholdsvis 487 000, 868 000, 6 453 000 kr. Administrerende direktører er f. t. S. E. Dahl, N. Martens og A. Petterson. I banken er beskjæftiget ca. 450 funktionærer.

Centrālbevægelse kaldes den bevægelse et legeme vil utføre, naar det paavirkes av en kraft (centralkraft) som altid virker i retning mot et fast centrum, og legemet fra først av har en hastighet som ikke falder i denne linje. Den rette linje fra dette centrum til legemet kaldes radiusvektor. For c. gjælder følgende lov: det av radiusvektor beskrevne flaterum er proportionalt med tiden, og i like lange tider beskrives like store flaterum (eks.: planeternes bevægelse omkring solen).

Central Falls *[se'ntrəl fålz]* (C. F. City), Forenede Stater, by i staten Rode Island, 25 171 indb. (1915). Vigtig jernbaneknutepunkt; stor industri.

Centralforeningen for Utbredelse av Idræt blev stiftet 15 mars 1861 som «Centralforeningen for Udbredelse av Legemsøvelser og Vaabenbrug» og arbeidet fra først av for skyttersaken og for indførelse av gymnastik i skolerne. Overgik 1892—93 til centralorganisation for idrætssaken og virket for denne ved at organisere idrætsforeninger over hele landet og ved at faa idræt ind paa ungdomsforeningernes program, utdele præmier, holde foredrag o. s. v., utsendelse av brochurer og aarbok. Den har i aarenes løp utført et overordentlig betydningsfuldt arbeide for idrættens fremme i Norge. Ved oprettelsen av «Norges Landsforbund for Idræt» (s. d.) var det forutsætningen at C.s virksomhet skulde overgaa til dette.

Centralforvaltningen, se Centraladministrationen.

Centrālindien Central India Ageney) omfatter omtr. 150 indfodte skattepligtige smaastater i den midtre del av Forindien mellem Rajputana og Centralprovinserne. Arealet er 204 000 km.² med 9 400 000 indb. (1911). I administrativ henseende har englænderne delt landet i flere «agentskaper», som styres av indfodte fyrster, alle under opsyn av en fælles agent, «agent to the governor-general for Central India», som residerer i Indore, og hvis styrelse stottes av en sterk militærmagt. C. er i det hele frugtbart, men ikke veldyrket, der avles en del opium. Ogsaa handelen er ringe, dog gjennemskjæres landet nu av to jernbaner, den vestlige Agra—Bombay- og den ostlige Allahabad—Bombay-linje.

Centralisatiōn av forvaltningen betegner det forhold at forvaltningen samles hos nogen faa administrative myndigheter. Dette vil som regel i særlig grad være tilfælde under enevældig styre. I lande med frie forvaltningssystemer vil derimot regelmæssig kræves en større eller mindre decentralisation, hvorved lokale forvaltningsmyndigheter faar avgjørelsen i flere eller færre saker. Men ogsaa her vil det i nogen utstrækning være nødvendig at centralisere forvaltningen.

Centrālkommissionen for Norges befæstningsvæsen eller — som den ofte for korthets skyld benævnes — c. av 1836 var vor første egentlige forsvarskommission efter 1814. Kommissionen nedsattes i 1836 og avgav sin betænkning 28 mai 1838. Kommissionens formand var general, senere statsraad Fleischer. Kommissionen omfattet oprindelig 5, senere 8 (9) medlemmer. Dens opdrag var at utarbeide en fuldstændig plan for Norges befæstningsvæsen; likeledes skulde den avgi betænkning om et fremkommet forslag til indredning av Akershus som hoveddepotfæstning for landet. Kommissionens forslag gaar ut paa anlæg av 11 større land- og sjøfæstninger og 17 «permanente støttepunkter» paa steder hvor felthæren kunde forutsættes at maatte kjæmpe. Forslaget blev fra første stund anset som altfor omfattende og kostbart: dets fremkomst efterfulgtes ikke av forcert fæstningsbygning, og tiden medforte efterhaanden store modifikationer i de av c. fremholdte tanker og meninger. Disse har dog delvis faat uttryk ved senere fortifikatoriske anlæg.

Centrālkraft, se Centralbevægelse.

Centralmagterne, en i nyere tid, særlig under Verdenskrigen 1914—18, alm. betegnelse for de to mellemeuropæiske stormagter Tyskland og Østerrike-Ungarn.

Centralnervesystemet, en fællesbetegnelse for hjerne og rygmarv.

Centrālopvarmning, se Opvarmningsanlæg.

Centrālprovinserne (eng. Central Provinces and Berar), provins i det midtre Indien, syd for Centralindien mellem elvene Narbada i nord og Godavari i syd. Storrelsen er ca. 250 000 km.², folketallet ca. 14 mill., væsentlig hinduer; dertil kommer saa vasalstater, som har et flateindhold av omtr. 80 000 km.² og et folketal av 2 120 000 (1911). C. er i det hele en bølgeformet, bakket høislette, hvis høieste parti danner hovedvandskjellet for Centralindien; i nord er den opfyldt av Vindhyafjeldenes ostre skraaninger og længere mot syd findes Satpurakjeden, som er 1 200 m. høi. Hovedelvene er Narbada mot vest, Mahanadi mot ost, og Godavarys bielver vander den sydlige del av provinsen. Klimaet utmerker sig ved regelmæssighet i regnmængden (1—1.5 m.), middeltemp. er + 25 ° C. Indbyggerne er morkere

CENTRALAFRIKANSKE FOLK

Fra Nationalmuseets etnografiske samling, Kbh.

1. Dansemaske av træ. 2. Lerkar. 3–4. Træbægere. 5. Trææske. 6. Kalebas med indridsede figurer. 7. Elfenbensfigur. 8. Træprydelser over indgangen til en høvdingehytte (hvite mænd bærer en sort). 9–11. Fetisjfigurer. 12–16. Spyd og spydspidser. 17–18. Økser. 19–20. Dolker. 21. Kasteknív. 22–23. Rakekniver. 24. Ankelring med bjelde. (1 fra Kamerun. 2. 6–11, Nedre Kongo og Loango. 3–5, 13, 17–18, 20, Sydkongo. 12, 19, 21, Nordkongo. 14–16, 22–24, Ekvatorialdistriktet.)

av farve end folkene længere mot nord. Sproget er i nord og ost hindi, i syd telugu og i vest maratti. C. styres av en overkommissær (chief commissioner) under generalguvernoren.

Centrālsol, den ukjendte klode, om hvilken man tidligere antok at alle Melkeveiens solsystemer, vort eget medregnet, skulde kredse. Lambert antok tilværelsen av flere morke c. Fra forestillingen om en c. gik man over til at anta et fælles tyngdepunkt for samtlige til melkeveisystemet horende kloder.

Centralstyret for vanføres forsorg i fred og krig, se Vanføre.

Centralteateret, se Norge, Teater, og Otto, H.

Centra'nthus, slegt av baldrianfamilien. Urter med meget usymmetriske blomster, hvor støvbærernes antal er reducert til 1, kronen er forsynt med spore. *C. macrosiphon* fra Spanien dyrkes i rosa, kjøtrode og hvite varieteter i haverne.

Centrifugāl (lat.), flygtende fra eller bevægende sig fra et midtpunkt; motsat centripetal.

Centrifugālkraft er det tryk eller drag som et legeme som bevæger sig i en krum bane, utover paa et andet legeme, som tvinger det første til at følge den krumme bane istedenfor at bevæge sig i ret linje, som det efter træghetsprincippet (se Bevægelse) vilde gjøre om det var frit. Naar en jernbanevogn loper i en kurve, øver den et tryk mot skinnerne utad; svinges en sten rundt med en snor, strammer den snoren. Vognens tryk og stenens drag er c. Det andet legeme (jernbaneskinnerne, snoren eller den haand som holder snoren) øver et tryk eller drag paa det første legeme, som er rettet ind mot krumningscentret; denne kraft kaldes centripetalkraft. C. og centripetalkraft er like store (Newtons tredje lov, se Bevægelse). C. er lik legemets masse (m) gange kvadratet av dets hastighet (v) dividert med banens krumningsradius (r): $c = mv^2/r$ dyn, naar C.-G.-S.-systemet anvendes. — Den praktiske anvendelse av c. i melkeseparatorer, centrifugaltørremaskiner o. l. beror paa at man gir et legeme en saa stor omdreiningshastighet at forbindelsen mellem dets bestanddele ikke formaar at yde tilstrækkelig centripetalkraft til at holde de tyngre bestanddele med deres større c. forenede med de lettere, hvis c. er mindre; skummetmelken skiller sig fra floten i separatoren (s. d.), vandet fra tøiet i tørremaskinen.

Centrifugālpumper, se Pumper.

Centrifugālsigt el. c.-saald har sigteflaten i form av en trommel mot hvis inderside sigtegodset drives ved centrifugalkraften, idet sigtegodset paavirkes av en roterende slagvinde. Ved c. fordeles sigtegodset over hele sigteflaten, som derved utnyttes bedre end ved trommelsigter. (Se Sigt, Mel, Træmasse.)

Centrifugālvifter har et hjul med radieltstillede skovler, fæstet paa en aksel som sættes i hurtig rotation. Hjulet er indesluttet i en kapsel. De benyttes til befordring av luft el. gasser som tilledes omkring akselen og faar avløp langs hjulets omkreds, hvor de opfanges og bortledes av kapselen. C. konstrueres lettere (tyndere end pumper (s. d.). God virkning opnaar ingenior Elling ved at anvende stilbare fangskovler. (Jfr. Blæsemaskine.)

Centrifūge, en maskine til at adskille forskjellige flytende stoffer eller faste fra flytende under benyttelse av centrifugalkraften. C. benyttes til at fjerne vand fra uld, tøi o. l. Den har da en cylindrisk beholder med gjennemhullet væg anbragt paa en aksel, som sættes i hurtig omdreining (800 pr. min.). De faste dele holdes tilbake av beholderen, mens væsken av centrifugalkraften drives ut i en omsluttende, stillestaaende beholder, hvorfra den bortledes. Stor anvendelse har c. faat til skumning av melk. Ved de første i praksis anvendelige melke-c. eller separatorer tilføres melken til et cylindrisk kar, som dreies hurtig rundt om en lodret aksel. Ved centrifugalkraften drives melken utad og oppdeles i skummet melk og fløte, idet den tungere skummetmelk samler sig ytterst langs karrets væg, og den lettere fløte samler sig som et næsten cylindrisk indvendig lag. Karret har oventil en rand som hindrer indholdet i at flyte over. Ved en ringformet «skilleplate» hindres fløten i at naa karrets øverste del, hvor der derfor findes skummetmelk i hele lagets tykkelse. Melken og fløten fjernes gjennem to stillestaaende rør som er bøiet over kanten av den roterende beholder, hvorav det ene stikker ind i melkelaget over skilleplaten og det andet i fløtelaget under samme. Den uskummede melk tilføres nedentil under den saakaldte bundkrave og kommer saaledes ikke til at forstyrre det avsatte fløtelag. Karrets omdreiningstal er 2000—3000 pr. minut, og melken tvinges ved lodrette «medbringerplater» til at delta i denne rotation. Ved senere konstruktioner er det roterende kar forsynt med et konisk lok, som i midten har en cylindrisk del. Melken tilføres ovenfra gjennem et rør i midten av karret, og utenom dette rør samler fløten sig og undviker gjennem et kort rør fra et ringformet rum oventil, efterhaanden som sotmelken føres til. Ved at skrue det korte rør længere ind eller ut reguleres skummingsen.

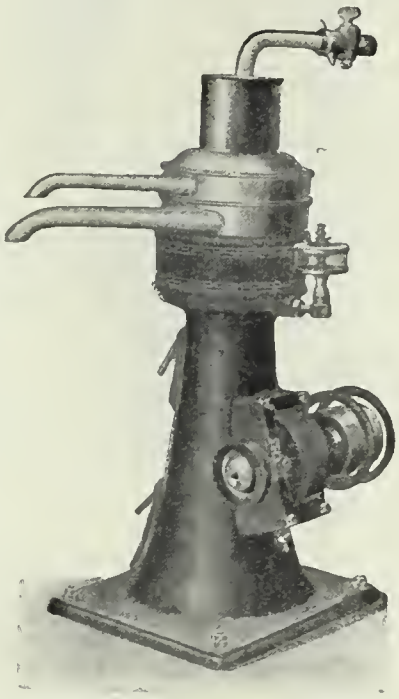

Alfa P. V.; skummer 1000 l. pr. time.

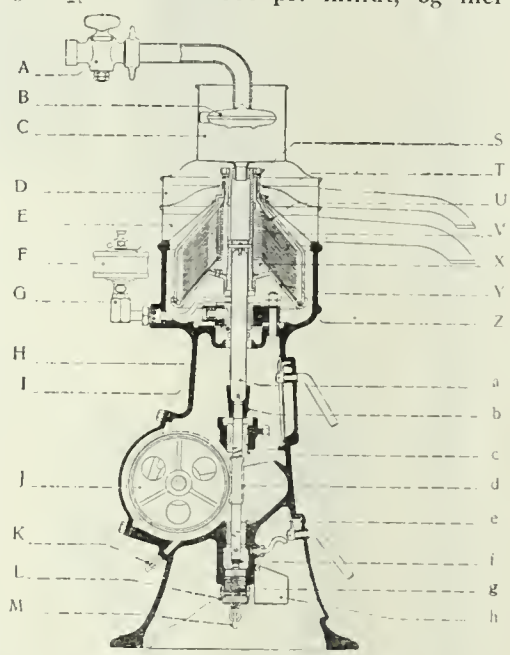

Centrifuge: Snit gjennem Alfa P. V.

A melkekran komplet, B flyter, C regulatorlok, D flotelok, E skummetmelkslok, F drypsmørekop, G smørekopfæste for halslager, komplet med smøreror, H fjærhus til halslager, I halslagermetal, J snekkehjul, K avtapningskran for snekkehus, L spildoljekop for underdup, M avtapningskran for spildoljekop, S kulemutter, T kulelok, U Alfa overtallerken og floteskrue, V Alfa mellemtallerken og undertallerken, X fordelingskors, Y kulebund (med centrumsrør), Z gummiring til separatorkule, a kulespindel, b kone, c overbussing, d snekkeskrue, e underbussing, f dupspids og fjærbrikker, g underdup, h spildoljebeholder.

graden. Fløten opfanges av en omsluttende blikring med bøiet avløpsrør. Skummetmelken samler sig ytterst i karret og presses op gjennem rør fra dets yttervæg til lokkets cylindriske del, hvorfra den faar avløp til en lignende blikring som den der optar og bortleder fløten. Beholderen roterer med 5000—9000 omdreininger pr. minut. Et betydelig fremskridt gjordes 1890 av tysk friherre v. Bechtolsheim, som ved i c.-beholderen at indsætte en stabel omvendte dype bliktallerkener uten bund delte melken i et stort antal tynde lag. Ved denne anordning vindes en kraftbesparelse og større renskumningsevne, antagelig fordi fløte- og melkepartiklerne uten at krydse hverandres vei kan bevæge sig henholdsvis opad langs tallerkenernes overside og nedad langs deres underside. Forbedringen optoges straks av de Laval (i de saakaldte «Alfa-separatorer»), senere, efter patentets utløp, av Burmeister & Wain og flere andre c.-fabrikker. Maskinerne forbedres stadig og har efterhaanden avløst haandskumningen paa meierierne, de fleste gaarder og sætre. Separatorindustrien har sit tyngdepunkt i Sverige. Mindre c. med skummeevne av indtil 40—500 liter pr. time drives ved haandkraft, større ved maskinkraft. — Mens uskummet melk indeholder omkr. 3.5 pct. eggehvitestoffer, omkr. 3.5 pct. smørfett og omkr. 4.5 pct. melkesukker, indeholder c.-melk kun 0.1 pct. smørfett og haandskummet melk 0.6 pct. smørfett.

Centripetāl, rettet mot et midtpunkt, se Centrifugalkraft.

Ce'ntrum. 1. (Mat.). C., d. e. midtpunkt, er i matematikken det punkt indenfor en kurve eller flate som halverer alle linjer gjennem punktet; disse linjer kaldes diametre. Til kurver med c. hører cirkel, ellipse og hyperbel, til flaterne kulen og ellipsoiden. — 2. (Mil.). C. kaldes den midterste del av en troppeopstilling i motsætning til fløiene. I nutiden er der for det meste ingen skarp adskillelse mellem c. og fløiene som i ældre tider, da c. oftest bestod av det svære fotfolk, mens fløiene dannedes av det lette fotfolk og rytteriet. — 3. (Politisk). Som navn paa et politisk mellemparti mellem høire og venstre benyttedes c. allerede i Frankrike 1789 og i den tyske nationalforsamling 1848. Der er ogsaa tale om et høire c. og et venstre c., som i den franske nationalforsamling 1871—75 og i den danske grundlovgivende riksforsamling 1848—49. I Sverige brukte ordet fra 1873 om motstanderne av landtmannapartiet, som efterhaanden gik op i de liberale. I Norge er betegnelsen c. ikke blit anvendt i nogen større utstrækning. Jfr. forøvrig Moderate. Mest kjendt er ordet som betegnelse for det klerikale parti i Tyskland siden 1871. Det har sin styrke dels i Rhinprovinsen og er politisk oprindelig lítet ensartet, men holdes sammen av det religiøse fællesskap og har som regel vist sig lydhørt overfor sociale krav. Det vokset sig sterkt sidst i 1870-aarene under kulturkampen; det lededes indtil 1891 av Windthorst, der som welfer gav det et partikularistisk, riksfiendsk anstrøk, mens hans efterfølger Lieber (1891—1902) gav de demokratiske tendenser videre spillerum. I lang tid talte c. henved 100 av riksdagens medlemmer og var tungen paa vegtskaalen mellem de konservative og demokratiske grupper, 1895—1906 sat det inde med riksdagspræsidiet. Sidstnævnte aar kom det til et brud med regjeringen, og c. maatte avgi magten til Bülows blok, som det dog lykkedes partiet at sprænge. Under Verdenskrigen indtok c. under førere som Spahn (d. 1917), Groeber (d. 1918) og Erzberger et decidert nationalt, men gjennemgaaende forsonlig standpunkt; efter revolutionen antok det navnet det kristelige folkeparti og deltok sammen med flertalssocialisterne og de tidligere liberale partier i regjeringsblokken.

Ce'ntum (lat.), hundrede.

Centūrie (lat., avdeling paa 100). 1. I den romerske hær $^1/_{60}$ av legionen, i regelen ikke 100 mand sterk; hver c. førtes av sin centurion; centurionerne var underofficerer, som aldrig kunde avancere til officerer, men kun fra post nr. 60 til nr. 1 ved hver legion. — 2. En av de 193 avdelinger av det romerske folk i Servius Tullius' inddeling (se Roms historie); denne inddeling laa til grund for hærordningen og folkeforsamlingen *(comitia centuriata)*, paa hvilken hver c. hadde én (kollektiv)stemme, mens man indenfor c. stemte efter hoder.

Centurion, se Centurie.

Centurīpe *[tšen-]*, tidligere Centorbi, Italien, by paa Sicilien, prov. Catania, paa en høide ved Simeto, 733 m. o. h., sydvest for Etna; 13 000 indb. Svovelgruber.

Cephalothōrax, forreste kropsavsnit hos forskjellige leddyr, dannet ved sammensmeltning av hodets og brystets led.

Cēpheus, eirkumpolart stjernebillede mellem himmelens nordpol og en aapning eller o i Melkeveien. Den klareste stjerne, α *Cephei*, er av størrelse 2.6.

Cer, se Cerium.

Cēra (lat.), voks.

Ceram (Serang), den største av de sydlige Molukker med tilhørende kystøer, 17 153 km.² med ca. 200 000 indb., er 350 km. lang og har fjeldtopper indtil 2 960 m. Regnmængden er rikelig, 2—3 000 mm., saa hele øen er beklædt med yppig tropisk plantevekst. Indbyggerne er ved kysten malaier, i det indre alfurer. Der dyrkes sago, pepper, kaffe, tobak og kakao. C. eies av hollænderne, som har en liten garnison i Savai paa nordkysten.

Cerambȳcidæ, se Træbukker.

Cera'stium, slegt av nellikfamilien, med dypt delte kronblade og cylindrisk, i spidsen krum kapsel. I Norge 9 arter, alle smaa med nedliggende stængler og hvite blomster. Av disse er *c. vulgare*, almindelig arve, utbredt over hele landet (se fig. bd. I, sp. 476). Et par arter dyrkes i haver paa grund av sine smukt hvitfiltede blade og stængler, saaledes *c. tomentosum* og *biebersteinii*.

Ceratōdus, se Lungefisk.

Ceratōnia, se Johannesbrødtræ.

Ceratopȳge er en trilobitslegt som kjendes paa en krum tagg paa hver side av halen. Tilhører Norges og Sveriges laveste undersiluriske lag. Findes i kalk og skifer (c.-kalk og c.-skifer).

Cērberus, se Kerberos.

Cercārier, se Ikter.

Ce'rcis, slegt av *cæsalpiniaceæ*, trær eller busker med rundagtig hjerteformede blade og røde eller hvite blomster, som kommer frem før løvsprættet. Av de dyrkede arter kan nævnes *c. siliquastrum* fra Sydeuropa og *c. canadensis* fra Nordamerika, begge for omtaalige for vinterkulden til at trives hos os. Den første kaldes ogsaa judastræ efter et gammelt sagn som fortæller at Judas Iskariot skal ha hængt sig i dette træ.

Cercopithēcus, se Marekatter.

Cercottes *[særkå't]*, Frankrike, landsby nær Orléans. Her stod en heftig kamp mellem franske og tyske soldater 4 dec. 1870.

Cerdagne *[særdáñ]*, sp. La Cerdaña, dal i Østpyrenæerne, hører dels til det franske departement Pyrenées-Orientales og dels til de spanske provinser Gerona og Lerida. Bekjendt for sin kvægavl.

Cerebe'llum (lat.), den lille hjerne.

Cerebrāl, hvad der hører til eller har at gjøre med hjernen *(cerebrum)*.

Cerebrāler (cerebrallyd), kakuminaler, se Lyd.

Trykt august 1920

Cerebrospināl, hvad der hører til hjernen og rygmarven. C. meningitis, en epidemisk optrædende betændelse i hjernens og rygmarvens hinder, se Meningitis.

Ce'rebrum (lat.), den store hjerne.

Ceremonī (lat.), skik, høflighetsskik, hofskik (jfr. Etikette), enhver høitidelig skik, ogsaa kirkeskik, gudstjenestens hele ydre form. C.-mester, den som ved høitidelige leiligheter paaser at de foreskrevne c. overholdes.

Ceremonie'l, indbegrepet av de ved offentlige høitideligheter brukelige skikke. Stats-c. omfatter de regler som er avtalt for formerne i det parlamentariske liv, for forhandlingerne mellem to stater, for behandlingen av gesandter, for fyrsternes titulaturer og rang o.l. Her lægger man særlig merke til den i forveien noie bestemte maate hvorpaa æresbevisninger ydes en fyrste under ophold i fremmed land, «velkomstkysset» fra den mottagende fyrstes side, salutering (som fra først av skulde vise at byen nu var ute av stand til et eventuelt forsvar) og fyrstens eksterritorialitetsret. Fyrsternes indbyrdes rang er noie fastsat, i regelen saaledes at alderen er det avgjørende mellem konger og keisere, konger er indbyrdes «brødre», fyrster «fættere», majestætsnavnet gives konger, prinser av det kgl. hus samt storhertuger er «kgl. høiheter», og hertuger er «høiheter». — Hof-c. (hofetiketten) foreskriver ordningen av de ved hoffet stedfindende høitideligheter (daab, bryllup, tronbestigelse o. l.) og formerne for det daglige liv der (audienser); i sin nuværende form er det bygget paa Ludvig XIV's c., og dette er atter en mildere form av den stive spanske etikette.

Cēres, en rom. gudinde for kornavl (navnet er beslegtet med *creo*, avler, og *cresco*, vokser); C. smeltet tidlig saa fuldstændig sammen med den græske gudinde Demeter (s. d.), hvis dyrkelse indførtes i Rom 496 f. Kr., at C.s prestinder i Rom skulde være græske, og ceremonierne ved dyrkelsen var græske. C. dyrkedes særlig av plebeierne, og i hendes tempel hadde de plebeiiske ædiler sit embedslokale.

Cēres, den først fundne planetoïde, opdaget av Piazzi i Palermo. C. er den største av planetoïderne (diameter ca. 770 km.) og dens middelavstand fra solen er ca. 2.8 gange jordens. Den lyser som en stjerne av 7—8 størrelse.

Cēreus, «søilekaktus», slegt av kaktusfamilien. Omfatter over 100 arter, de fleste med lange, riflede stængler som er søileformede, krypende eller rankende. Mange arter har pragtfulde, store blomster og dyrkes av den grund som prydvekster, saaledes *c. flagelliformis*, slangekaktus el. paradisorm fra Mexico, med lange og tynde, hængende grener og rosenrøde blomster, som i mængde kommer frem om vaaren. Mest kjendt for sin skjønhet er *c. grandiflorus*, nattens dronning, fra Vestindien; dennes vellugtende, snehvite blomster kan bli over 20 cm. brede. De aapner sig om aftenen, og hver blomst varer kun èn nat. Endnu større blomster har *c. mac. donaldiæ* fra Honduras. Til de almindelig dyrkede arter hører ogsaa *c. speciosissimus* med oprette, oftest 4-ribbede grener med stive torner og store, røde, indvendig fiolette blomster. Enkelte arter kan bli meget høie, saaledes *c. giganteus*, kjæmpekaktus, hvis oprette, sparsomt grenede stamme kan naa en høide av optil 20 m. Denne art vokser paa klippefulde, ufrugtbare steder i Kalifornien, hvor den paa grund av sine spiselige, fikenlignende frugter er av stor betydning for befolkningen. Ogsaa av andre arter, som *c. triangularis*, anvendes bærene, som er store som en knyttet haand, til menneskefode. I visse egne av Mexico, hvor de fleste c.-arter hører hjemme, er, efter hvad der berettes, hver hytte omgit av en hæk av *c. pruinosus*, der likesom de to sidstnævnte arter har spiselige bær.

Cereus giganteus.

Cerignola *[tšeriñå'la]*, Italien, by i prov. Foggia, 7 km. fra Ofanto i en kornrik egn; 40 000 indb. (1901). Her seiret spanierne under Gonsalvo av Cordoba 28 april 1503 over franskmændene under hertugen av Nemours, hvorved Neapels skjæbne blev avgjort.

Cerīgo *[tše-]*, oldtidens Kythēra, den sydligste av de Joniske Øer, ved indgangen til Marathonisibugten, 285 km.² med 13 000 indb. paa øen med tilhørende distrikt; for størstedelen grækere. Øen, som har et mildt, men temmelig usundt klima, har betydelig kvægavl og frembringer vin, korinter, korn, honning; utfører især olivenolje og fikener til Østerrike. Hovedstaden er Kapsalion. Fra oldtiden er kun tilbake nogen rester av Kythera's bymure og ruiner av Afrodite Urania's tempel.

Ceri't, mineral, som bestaar av et vandholdig cerium-, lantan- og didymsilikat. Mineralet forekommer bl. a. ved Riddarhyttan i Vestmanland län i Sverige.

Cērium (Cer, kem. tegn Ce = 140.25) er et til metallerne hørende grundstof som især optræder i mineralerne cerit og monazit. Det salpetersure salt, ceronitrat ($Ce(NO_3)_3$, $6H_2O$), finder anvendelse ved fremstillingen av glodenet, idet det ved glødningen av saltet dannede oksyd, cerioksyd (CeO_2), skjønt det kun anvendes i ringe mængde (se Thorium), bidrager væsentlig til forøkelse av lysstyrken. Andre salter, især det oksalsure og det svovelsure salt, finder anvendelse til fremstilling av gule farver i porselænsfabrikationen.

Cerna *[tšérna]* («den sorte»). 1. Tillop til Donau i Sydkarpaterne. Utspringer i Retyezatfjeldene, hvor der er et bare 511 m. høit vandskjel mellem C. og Temes (Porta Orientalis eller Teregovapasset), hvorover en ældgammel hovedvei, nu vigtigste jernbane mellem Ungarn og Rumænien. Løper gjennem Banatfjeldene og munder ved Orsova. — 2. Tillop til Oltetu-Olt i Lille Valaki, overskredes av østerrikske tropper i nov. 1916 i retning mot Dragasani ved Oltu. — 3. Cerna Reka, tillop til Vardar i Makedonien. I Cernatrien (Oehrida, Monastir o. a. st.) kampe høsten 1916 og sommeren 1917.

Cernagora, urigtig form for Crnagora, d. e. Montenegro.

Cernēring av en fæstning er den fuldstændige indeslutning som angriperen maa iverksætte, for han kan skride til den egentlige beleiring. C. har til hensigt helt at avskjære fæstningen fra forbindelse med den øvrige del av landet for at hindre tilførsel av levnetsmidler og krigsfornødenheter, at den civile befolkning slipper ut, samt at tropper rykker ind eller ut. En moderne fortfæstning med detacherte forter fremskutt 8—10 km. — i fremtiden antagelig betydelig mere — indtar et meget stort omraade. C.s-arméen kan derfor ikke fordeles jevnt utenom fortlinjen, men maa ordnes i grupper, som hurtig og let kan understøtte hinanden. Hver av disse grupper fremskyter avantgarder med forpostkompanier og feltvakter som saavidt mulig danner en sammenhængende ring omkring fæstningen. Naar der gjennem telefon, telegraf o. l. fra luftballonger, flyvere og faste observationsposter indløper melding om utfald fra fæstningen, yder forposterne den første motstand mot utfaldstropperne. Dækket herav koncentreres de bakenforværende større led i retning av det truede sted for at kunne møte utfaldstropperne med overlegne kræfter. Først naar c. er fuldstændig, kan der sættes fuld kraft paa den egentlige beleiring.

Cernuschi *[tšernúski]*, Enrico (1821—96), ital.-fr. socialøkonom og bankmand, deltok i 1840-aarene i den nationale bevægelse i Italien og blev 1848 medlem av det revolutionære Romas forfatningsgivende forsamling. Under den paafølgende reaktion flygtet C. til Frankrike, hvor han ved industrielle og finansielle foretagender tjente en stor formue og vandt en anset stilling. Han blev saaledes en av Banque de France's tre direktører. 1871—73 reiste han i Orienten, hvorfra han hjemførte rike etnografiske samlinger, som han 1882 testamenterte til byen Paris. C.s skrifter omhandler overveiende mynt-, bank- og finansspørsmaal.

Ceroma, vokshud, den nøkne, ofte sterkt farvede hud, som omgir nebbet hos visse fugler, f. eks. rovfuglene.

Cero'xylon andicola, fjærpalme fra Andesbergene, kjendt som en av de bedste voksplanter. Vokset danner skorper paa stammen og kan skrapes av uten nævneværdig beskadigelse av planten.

Cerquozzi *[tšerkwåtsi]*, Michelangelo, kaldt Michelangelo delle Battaglie (1602—60), ital. maler, nyder især anseelse for sine livlige slagbilleder. Ogsaa folkelivsbilleder.

Ce'rro (sp.), høide, fjeld, hyppig i navne paa fjelde, pas o. lign.

Ce'rro de Pa'sco *[pæ-]*, Sydamerika, Peru, hovedstad i depart. Junin, Perus og Andernes høiest beliggende by, paa en øde og ufrugtbar høislette indenfor Andernes vestlige kjede, 4 302 m. o. h., ca. 20 km. nord for Juninsjøen og ca. 160 km. i ret linje nordost for Lima, hvormed C. d. P. er forbundet ved en jernbane, som i Paso de San Mateo overskrider Anderne i en høide av 4 834 m. Beromt for sine i 1630 opdagede sølvminer, som tidligere, under det spanske herredomme, gav et enormt utbytte, men nu er delvis uttømt. Indbyggerantallet, som veksler med sølvproduktionen, anslaaes for tiden til ca. 14 000 (mest indianere og mestitser).

Ce'rro La'rgo *[pæ-]*, Sydamerika, depart. i republ. Uruguay, ved grænsen av Brasilien, 14 929 km.² med 57 271 indb. (1916), d. e. bare 4 pr. km.²; blot to depart. (Artigas og Tacuarembo) er endnu tyndere befolket.

Certeparti (eng. *charter-party*) er den skriftlig opprettede kontrakt hvorved bortfragteren paatar sig ved hjælp av skibet at bringe varer for befragteren fra et sted til et andet. C. kaldes ogsaa den kontrakt hvorved eieren av et skib utleier det til en anden, der med samme da kan drive befragtning (tids-c., time-charterparty). C. brukes som regel kun ved bortfragtning av helt skib. Gjælder det transport av en enkelt ting eller et enkelt vareparti, brukes kun konnossement som bevis for den indgaatte kontrakt, eller man nøier sig med et «følgebrev» eller «kvittering» (i indenriks rutefart), hvorpaa er trykt skibets betingelser for transporten. Man har arbeidet paa at faa istand ensartede c., men er hittil ikke kommet synderlig langt hermed. Man har faat istand saadanne for visse farter (Ruseon-c. for korn fra Sortehavet, Balteon-c. for kul til Østersjøen, Skandinavien og Hvitehavet m. fl.).

Ce'rthia, se Trækrypere.

Certificēre, bekræfte, bevidne.

Certifikāt er i mange sprog en betegnelse for et offentlig troværdig vidnesbyrd eller en attest av forskjellig slags; et c. er altsaa et bevisdokument, og ordet benyttes oftest sammen med andre ord som nærmere angir den særlige betydning. Saaledes tales der om deklarations-c., som er en bevidnelse fra en utenlandsk eller konsulær myndighet om markedspriser for varer, av hvilke værditold beregnes. Oprindelses-c. er en til bruk for toldvæsenet utfærdiget attest om hvor visse varer er produceert eller hvor de kommer fra. Rente-c. (fr. *rentes*) er statsobligationer som er uopsigelige fra kreditors side. Et skibs c. er et av skibsregistreringsmyndigheterne utstedt bevis for at skibet er optat i vedkommende lands skibsregister. Navnlig i internationale retsforhold tales der om civilstands-c., som er bevidnelser fra offentlig myndighet ang. en persons fødsel, død, egteskap.

Certōsa *[tšer-]*, en kirke for Karteuserordenen. Den beromteste av dem er C. di Pavia mellem Pavia og Milano. Det her beliggende kloster grundedes 1396 av Viseonti, og bygningerne fuldførtes 1542. Klosteret er nu ophævet, og anlægget er nationaleiendom. Selve kirkens hovedanlæg med skibene, apsiderne og kapellerne er opført i en overgangsstil mellem romansk og gotisk, paabegyndt av Bernardo da Venezia og Campione. Den indeholder talrike kunstverker og gravmæler. (Se pl. Bygningskunst. Renæssansen.)

Cerūmen, orevoks.

Cerussi't, se Hvitblyerts.

Cerva'ntes Saavedra *[pærwántes sawéðra]*, Miguel de (1547—1616), sp. digter, av fornem slegt, født i Alcala de Henares, studerte i Salamanca og la tidlig sin poetiske begavelse for dagen. Ganske ung fulgte han med kardinal Acquaviva paa en reise gjennem Spanien og til Italien, hvor han snart gik ind i den derværende spanske hær. Han var soldat med liv og sjæl, deltok bl. a. med stor utmerkelse i slaget ved Lepanto (1571), hvor han blev farlig saaret og fik sin venstre haand ødelagt. I 1575 tok han avsked for at vende tilbake til Spanien, men blev paa overreisen tat tilfange av sjørøvere og ført til Alger, hvor han henlevet en lidelsesfuld tid snart i fængsel og snart under de mest eventyrlige flugtforsøk, indtil han endelig blev løskjøpt (1580). I Spanien gik han atter i krigstjeneste og var med i Portugal, men opgav derefter militærlivet og begyndte sin egentlige forfattervirksomhet. I 1584 giftet han sig og slog sig ned i Esquivias i nærheten av Madrid. De indtægter hans litterære arbeide skaffet ham, var imidlertid for knappe, og han maatte for at klare sig overta smaa levebrødsstillinger paa forskjellige steder i landet; han var herunder flere ganger utsat for ubehageligheter og trakasserier, blev saaledes beskyldt for underskæp, men, som det viste sig, uten grund. Fra 1606 bodde han i Madrid; hans livsvilkaar bedret sig noget, men han levet dog altid i smaa kaar. Han begyndte som forfatter med hyrderomanen «Galatea» (1585) og fortsatte med en række dramaer, hvorav kun to er bevaret: «El trato de Argel», hvis motiv er hentet fra hans trængselsaar under fangenskapet i Alger, men som iøvrig er et værdiløst stykke, og det langt betydeligere nationale drama «La Numancia». Først i 1605 utkom første del av den roman som skulde bli hans hovedverk og stille ham blandt verdenslitteraturens største mænd: «El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha». Anden del utkom, efterat der av en viss Avellaneda, vistnok et pseudonym, i 1614 var blit utsendt en fortsættelse av romanen. C.s geniale digterverk rummer først en satire paa de mere og mere utartede spanske ridderromaner. Den ædle, høisindede Don Quijote er blit forvirret av disse romaners eventyrlige historier,

Cervantes Saavedra.

saa han ikke kan skjelne digt fra virkelighet, og han beslutter at drage ut som de vandrende riddere i romanerne for at øve store og gode gjerninger. Paa denne sin omvankende ridderfærd blir han fulgt av den praktiske, beregnende, snusfornuftige bonde Sancho Panza som væbner. Don Quijotes fantasiopfyldte hjerne og mangel paa sans for livets realiteter (han tar veirmøller for kjæmper, saueflokker for hedningehære, bondejenter for prinsesser) leder dem ind i en række av forviklinger som virker med stor komik ved motsætningen mellem den ædle ridders hoitsvævende syner og de virkelige forholds plumpe hverdagslighet, som fremtræder i en række ypperlige tids- og folkelivsbilleder. Satiren paa den forskruede ridderromantik og de fortræffelige humoristiske skildringer er imidlertid kun romanens overflate; i virkeligheten blir verket den store menneskelige tragikomedie. Ti Don Quijote og Sancho Panza, den upraktiske, selvopofrende idealist og den praktiske, beregnende materialist, som dog haabet om at vinde gods og guld kan gjøre til fantast, har altid vandret omkring side om side paa menneskenes grønne jord. Og fordi romanen saaledes griper dypt ind i det evig menneskelige, har den fængslet sindene hele verden over. Ogsaa i sine «Novelas ejemplares» (1613) viste C. sig som den store forfatter; av novellerne kan særlig nævnes «Rinconete y Cortadillo», «Coloquio de los perros», «El casamiento engañoso», «Licenciado Vidriera». I det satiriske digt «Viaje del Parnaso» angrep han samtidige digtere. I sine senere aar skrev han ogsaa komedier i Lope de Vegas stil og endel mellemspil, hvoriblandt «Pedro de Urdemalas» og «El retablo de los maravillas». Hans sidste arbeide var ridderromanen «Los trabajos de Persiles y Sigismunda». [«Don Quijote» er oversat til dansk av Charlotte D. Biehl, til svensk av E. Lidforss, til norsk av Nils Kjær og M. Grønvold, 2 bd. 1916—18. — J. Fitzmaurice-Kelly, «Miguel de C. S.», Oxford 1913.]

Cervelātpølse (av lat. *cerebellum*, den lille hjerne), pølser, hvis indmat oprindelig var hjernemasse, nu altid finhakket svinekjøt, røkte.

Cervin, Mont *[mō-servæ̃']*, se Matterhorn.

Ce'rvus, se Hjorter.

Ces er det med ♭ fordypede c. Ces-dur toneart har 7 ♭ til fortegn.

Cesēna *[tše̯s-]*, Italien, by i prov. Forli, 8 000 indb. C., som er bispesæte, har en domkirke og et stort bibliotek med værdifulde haandskrifter. Forøvrig svovelgruber, vin- og silkeavl.

Ce'ssio bonōrum (lat.), en skyldners opbud efter romersk ret eller frivillig overdragelse av sin formue til sine kreditorer. C. b. medførte enkelte fordele, særlig befrielse for gjældsfængsel og undgaaelse av infami. Det var derfor et beneficium som bare tilstodes debitorer som uten egen skyld var kommet i betalingsvanskeligheter.

Ce'ssio lēgis (romerret), overdragelse ifølge loven, anvendes nu ofte i retssproget om den overdragelse av en fordring som finder sted ifølge lovens bestemmelse uten at nogen egentlig overdragelse fra den tidligere kreditors side til den nye finder sted, f. eks. en forlover som indfrier sit forløfte, indtræder i kravet paa hovedskyldneren, en forsikrer som betaler skaden, indtræder derved i den forsikredes erstatningskrav.

Cession (transport), overdragelse av en fordring fra en kreditor til en anden. Mens regelen utenfor universalsukcession (arv o. l.) er at forpligtelser ikke kan overføres paa en ny person uten kreditors samtykke, kan kreditor i almindelighet uten debitors samtykke overdrage sin ret, medmindre forholdet er av en saa strengt personlig karakter at forpligtelsen vilde undergaa en væsentlig forandring, hvis den skulde opfyldes likeoverfor en anden end den med hvem forholdet er indgaat. Adgangen til at overdrage obligatoriske krav har ikke altid været anerkjendt, idet den oprindelige opfatning baade i den romerske og germanske ret har været at fordringer aldrig kunde skilles fra den berettigedes person. Overdrageren av en fordring kaldes cedent, den til hvem fordringen overdrages, cessionar og skyldneren paa hvem en fordring overdrages, debitor cessus. Med hensyn til virkningerne av c. er hovedprincippet at man ikke kan overdrage større ret end man selv har, og at derfor alle de indsigelser som debitor kunde gjøre gjældende mot cedenten, ogsaa kan fremsættes mot cessionaren. For gjældsbreve (ɔ: en skriftlig erklæring om at der paahviler utstederen en ubetinget forpligtelse til at betale en viss sum penger) har imidlertid lovgivningen (forordn. 9 febr. 1798) brutt med dette princip, forsaavidt som betalingsindsigelsen ikke kan gjøres gjældende mot en godtroende cessionar, hvis ikke kvittering er paategnet gjældsbrevet. Denne regel utvides ogsaa analogisk til at omfatte andre beslegtede indsigelser og er tillike gjort anvendelig paa en række andre saakaldte negotiable dokumenter: ihændehaver- og ordrepapirer. C. kan ske baade ved en mundtlig og skriftlig overdragelseserklæring fra cedenten til cessionaren, dog vil skriftlig transport ofte være nødvendig til legitimation, hvis fordringen stotter sig paa haandskrift. Ved veksler og konnossementer sker overdragelse til ihændehaveren bare ved at dokumentets eier tegner sit navn paa dettes bakside.

Cestius' pyramide, et pyramideformet, 37 m. hoit gravminde i Rom over en prætor Cestius (Augustus' tid); den ligger tæt ved Porta S. Paolo i Aurelians mur; utført av mursten med marmorbelæg; gravkammeret er dækket av et tøndehvælv. Like i nærheten Roms protestantiske kirkegaard.

C'est la guerre *[se-la-gær']* (fr.), «det er krigen», saadan er nu krigens gang, det hører med til krigen.

C'est le premier pas qui coute *[se-l-prømje-paki-kút]* (fr.), «det er det første skridt som koster», begyndelsen volder mest besvær.

Cestōdes, se Bændelormer.

Ce'stus (lat., græ. *kestos*), belte, brystbaand, især Afrodites belte, som hadde en hemmelighetsfuld magt til at bedaare mænd (hos Homer laaner Afrodite det til Hera). — C. kaldes ogsaa de haandviklinger som oldtidens nævekjæmpere brukte.

Cetāceæ, se Hvaler.

Cēteris pāribus (lat.), under forøvrig like forhold.

Ce'terum ce'nseo (el. **præterea censeo Cartha'ginem esse dele'ndam** (lat.), «forøvrig mener jeg at Karthago bør ødelægges», den stadige slutning paa den ældre Catos senatstaler i hans ålderdom (se Cato 1.

C. & f. *(cost and freight) [kåst-ɔn-fre̯it]*, fragtfrit.

Ceteway'o (omtr. 1836—84), zulukonge, avsatte sin far Panda 1856 og blev 1873 ved Englands hjælp konge over alle zulustammer. Slog 1879 englænderne ved Isandhlwana, men blev selv slaat og fanget ved Ulundi s. a. Gjenindsat 1883, men under forsøk paa at hævde sin magt blev han overvundet av en av zulustammerne.

Cetinje *[tšeti'ñe]*, Montenegro, hovedstad, ligger 638 m. o. h. i en 6 km. lang og 930 m. bred fjelddal og er ved en landevei forbundet med havnen Cattaro; 5 500 indb. C. har et sterkt befæstet kloster, et nyt tarvelig palads, et teater som tillike indeholder statens bibliotek samt et museum. C. er ogsaa sæte for archimandriten og høiesteret («veliki sud»). 13 jan. 1916 besat av osterriksk-ungarske tropper, efterat disse hadde erobret de beherskende høider og efterat kong Nikita allerede en uke tidligere hadde rømmet sin residens.

Cetonīa, se Guldtorbist.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Cetrāria, slegt av laver. De fleste arter har et opret, grenet thallus. Dette kan være forskjellig farvet, fra graahvitt, olivenbrunt og gront til livlig gult som hos den lille *c. juniperina.* Den almindeligste art hos os er *c. islandica,* islandsk lav. Paa vore hoifjelde er denne en hyppig bestanddel av den væsentlig av rensdyrlaven dannede tætte vegetation. — Den islandske lav har været anvendt i medieinen og likeledes som næringsmiddel, saaledes paa Island, hvor den har tjent som et slags brodplante.

Cetraria islandica: Islandsk lav.

Cette *[set],* Frankrike, vigtig havneby og fæstning i depart. Hérault, 30 km. sydvest for Montpellier, ved foten av et 180 m. hoit fjeld paa en landtange som skiller sjøen Thau fra Middelhavet, samt ved mundingen av den med Canal-du-midi forbundne Canal-du-C.; 33 000 indb. Utforer vin, salt og jernvarer. Besokt badested.

Cētus (astron.), se Hvalfisken.

Ceulen *[kō'lən],* Cornelis Janssens van (1593—1664), holl. portrætmaler. Opholdt sig 1618—43 i England, hvor han paavirkedes av van Dyek.

Ceulen *[kō'lən],* Ludolf van (1540—1610), t. matematiker, professor i krigsbygningskunst i Leyden, efterat han først badde været lærer i matematik i forskjellige byer, f. eks. Antwerpen. Han har beregnet værdien av forholdet mellem cirkelperiferiens længde og diameteren (i alm. betegnet ved det græske bokstav π) med 35 deeimaler).

Céuta, Nordvestafrika, spansk by og fæstning paa en mot ost fremspringende halvo paa Marokkos nordkyst ved Gibraltarstrædet, ca. 22 km. ret i syd for Gibraltarklippen, med 23 907 indb. Byen selv ligger paa en smal landtange som ender i en storre halvø, hvor der indenfor Punta de la Almina hæver sig en 194 m. høi befæstet klippe, Monte del Acho. Ogsaa mot landsiden er C. beskyttet ved en række befæstninger, hvorav den vigtigste er fortet O'Donnell. Under romersk og arabisk herredømme var C. en livlig handels- og industriby, men skjont frihavn spiller den ikke længer nogen rolle i denne henseende. C. har nu væsentlig kun militær betydning for Spanien ved sin beliggenhet ret overfor den uindtagelige britiske fæstning; i den anledning er det 1905 besluttet at gjore C. til en forsterangs fæstning som en motvegt mot Gibraltar. C.s navn kommer av Sebta, en middelalderlig form av lat. *septem (fratres),* eg. 7 (brødre), saa kaldtes en romersk koloni her ved foten av berget Abyla efter 7 likeformede fjeldrygger i nærheten. Portugisisk 1415 kom C. med Portugal til Spanien 1580.

Cevedāle *[tše-],* Monte (Zufall-Spitze), fjeld i Ortleralperne, 3 762 m. Nord for M. C. forer C.-passet (3 267 m.) fra Martell til Fornodalen.

Cevennerne (Les Cévennes), Frankrike, fjeldsystem i det sydlige, strækker sig fra Canal-du-midi i nordostlig retning og danner vandskjellet mellem Atlanterhavet og Middelhavet. Fællesnavnet C., som ikke kjendes av beboerne, omfatter en hel del kjeder som strækker sig like til St. Etienne ca. 250 km. og opfylder helt eller delvis depart. Haut-Garonne, Aude, Tarn, Hérault, Lozère, Gard, Ardèche og Haut-Loire. De vigtigste elver som utspringer paa C., er Tarn og Lot med bielver, som sender sit vand til Garonne, samt Allier og Loire, alle til Atlanterhavet, mens elvene paa ostsiden, Ardèche, Gard, Hérault og Orb, sender sit vand til Rhône eller Middelhavet. C.s ostlige skraaning er steil med dype, torre, varme daler med sjeldne, men heftige regnskyl, den vestlige er jevnere, mere fugtig, men mindre varm. Vegetationen er derfor forskjellig; mens man i ost har oliven, vin og kastanje, har man i vest skoger, marker og mellemeuropæisk flora. Gjennemsnitshoiden av C. er over 1 000 m., og det høieste punkt er Mont Mézene, 1 754 m.

Ceylon *[silā'n],* eng. ø i det Indiske Oecan ved Forindiens sydspids, hvorfra den skilles ved Manarbugten og Palkstrædet, som paa det smaleste kun er 96 km. bredt. Tvers over Palkstrædet strækker sig en række smaa oer og sandbanker og danner den saakaldte Adamsbro. C. er 433 km. lang, 160—250 km. bred og er 66 000 km.^{2} stor; ligger mellem 5 ° 55 ′ og 9 ° 51 ′ n. br. Øens nordlige tredjedel er skogbevokset og flat, den sydlige bergfuld med foranliggende flatland; her har man toppene Pedrotallagalla, 2538 m., og Adams Peak, 2241 m. Kysten er steil, men har gode havner. Den storste elv er Mahavili, 330 km. lang. Klimaet er tropisk øklima, med rikelig regnmængde paa vestkysten (Colombo 2250 mm.). Floraen er overmaade yppig, især i vest og syd, og slutter sig til det sydvestlige Forindiens; C. har ibenholt og teaktræ, det egte kaneltræ har sit hjem her, kaffetræet, tebusken og kinatræet findes ogsaa. Dyrelivet staar ogsaa det sydlige Forindiens nær. Tigeren mangler paa C. En for C. karakteristisk dyreform og de reisendes plageaand er den lille landblodigle. I Manarbugten findes perler. Av mineraler findes grafit og ædelstener som safirer, rubiner og granater. Befolkningen anslaaes i 1917 til 4 632 000. Derav er 2 950 000 singhalesere, 1 390 000 tamiler, 277 000 «morer» (d. e. efterkommere av muhammedanske eventyrere fra Arabien), 28 000 eurasier (d. e. blanding av europæere og singhalesere), 14 000 malaiere, 16 000 arabere og veddaer og 7 000 europæere. Singhaleserne er buddhister, tamilerne brahmaner og «morerne» muhammedanere. — Den ældste befolkning paa oen er veddaerne, en dravidastamme som i tidens lop er blit trængt sterkt tilbake; de staar paa et lavt kulturtrin, drager om i det indre som halvvilde flokker og lever av jagt. Singhaleserne er sandsynligvis en blandingsrace av hinduer og veddaer; de er spinkle og spædlemmede, men meget smukke og livlige folk, er buddhister, og deres prester staar hoit i anseelse og nyder den ære ved sin død at bli hoitidelig brændt, mens almindelige mennesker blir begravet. Singhaleserne lever av akerbruk og fiskeri. Singhalesisk er C.s hovedsprog. Tamilerne, som har en morkere hudfarve og er kraftigere bygget, staar i et fiendtlig forhold til singhaleserne; deres sprog er tamil. — Hovednæringsveien paa C. er akerbruket. Der dyrkes te, ris, mais, hirse, kanel og gummi. Av te blev i 1917 utført for 115 mill. kr., av gummi for 160 mill. kr. 1·1917 hadde oen 1½ mill. kjor, men ellers er husdyrholdet litet, saaledes er der bare 4 000 hester. — Til fremme av samfærdselen har englænderne anlagt fortrinlige landeveier og i 1917 var der 1 200 km. jernbane og 11 000 km. telegraflinjer. — C. er et engelsk kronland og danner en koloni for sig selv; i spidsen staar en av den engelske konge utnævnt guvernor, som bor i Colombo og støtter sig til et lovgivende og et eksekutivt raad. I administrativ henseende er C. delt i 9 provinser, som styres av engelske guvernementsagenter, mens skatteopkrævning og politiopsigt er betrodd til indfodte embedsmænd. — C. var fra tidligere tider kjendt av grækere og romere for sin rigdom paa ædelstener og krydderier. I 1505 tok portugiserne en del av oen, men blev fordrevet av hollænderne i 1602. Ved freden til Amiens 1802 blev det engelske herredomme anerkjendt, men først 1815 blev England herre over oen, da de indfodte fyrster ophorte at regjere.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Cézanne *[sezán]*, Paul (1839—1906), fr. maler, f. og d. i Aix i Provence. Han studerte først jus, men gik saa over til malerkunsten, og var i sine første billeder sterkt paavirket av Daumier. C. sluttet sig imidlertid snart til impressionismen (s. d.) og blev en av denne retnings djerveste, mest konsekvente og selvstændigste kunstnere. (Det er han som er forbilledet for maleren Claude Lantier i Zolas roman «L'œuvre».) Den motstand impressionismen møtte saavel hos kunstautoriteterne som hos det store publikum, fik ingen føle haardere end C., ingen blev mere haanet og latterliggjort, han slap bare en eneste gang ind paa Salonen, og hverken offentlige samlinger eller private vilde kjøpe hans billeder. Som søn av en rik bankier var C. økonomisk uavhængig, og 1879 forlot han saa Paris og drog til sin fødeby, hvor han levet resten av sine dage som en ensom, forglemt særling. Men i sin ensomhet arbeidet han utrættelig videre; da impressionismen slog igjennem, hadde han arbeidet sig ut over den frem til nye kunstneriske værdier, hans kunst, hvor farven er det alt beherskende, fik et sterkt dekorativt drag, større enkelhet, strengere stil. C. har malt landskaper, stilleben, figurbilleder og portrætter, men hele hans mægtige produktion var ved hans død saa godt som ukjendt. Først i de nærmest følgende aar kom berømmelsen, som i kort tid steg til dyrkelse. De nye retninger i malerkunsten: neo-impressionismen, ekspressionismen o. s. v., fandt et utgangspunkt i hans verker, og som neppe nogen anden maler har C. paavirket og bestemt retningen i det 20 aarh.s malerkunst; dette gjælder i særlig grad Skandinaviens og fremfor alt Norges kunst. C. er repræsentert i Nationalgalleriet i Kra. [Litt.: F. Burger, «C. und Hodler» (1913); J. Meier Graefe, «P. C.» (1913); E. Werenskiold, «Kunst, kamp, kultur» (1917).]

Paul Cézanne. (Selvportræt.)

Cezimbra, Portugal, by i prov. Estremadura, 30 km. sydøst for Lissabon, ved foten av en brat skrænt; 9 000 indb. God havn.

Cf., cfr., d. e. confer (lat.), jevnfør, sammenlign, eller eonferatur, man sammenligne.

Cg., forkort. for centigram.

C.-G.-S.-systemet, se Absolut maal.

Ch . . ., artikler, som ikke findes herunder, søkes under K . . . el. Kh . . .

Chabaro'vsk (før 1893 Chabarovka), by i Sibirien ved Amurs og Ussuris sammenløp. C. var før krigen i rask opkomst og hadde i 1913 omtr. 51 000 indb. Den var et midtpunkt for dampskibsfarten paa Amur og var vigtig for handelen mellem Rusland og Kina.

Chabas *[šabá]*, François (1817—82), fr. ægyptolog og vinhandler!, utgav bl. a. et verk om «Le papyrus magique Harris», samt en række overmaade betydningsfulde avhandlinger, samlet under betegnelsen «Mélanges égyptologiques». Specielt studerte han ivrig hieratiske tekster, utgav en fortolkning av «Les maximes du scribe Ani», og (sammen med Goodwin) «Voyage d'un Égyptien en Syrie, en Phénicie etc. au XIVe siècle avant notre ère». Ogsaa med arkæologiske undersøkelser har C. beskjæftiget sig.

Chablais *[šablæ']*, Frankrike, landskap i det østlige, syd for Genfersjøen; 820 km.² med 62 000 indb. Det er et frugtbart, paa græsganger og kastanjeskoger rikt alpeland. I 1860 indlemmedes det med Savoyen i Frankrike.

Chablis *[šabli']*, Frankrike, by i depart. Yonne, 2 000 indb. Bekjendt for sin hvite bourgognevin (ca. 9—10 pct. alkohol).

Chablon *[šablõ']*, se Skablonering.

Chabot *[šabå']*, François (1759—94), fr. revolutionsmand. Oprindelig munk, men brøt under revolutionen sit munkeløfte og giftet sig. Som medlem av nationalkonventet ivrig og voldsom forfølger av aristokraterne. Medlem av Cordelier-klubben. Virket for Notre-Dames omdannelse til tempel for fornuftdyrkelsen. Forøvrig egennyttig og uredelig. Robespierre fik ham guillotinert april 1794.

Chabrias *[kå-]*, atheniensisk feltherre i første halvdel av 4 aarh. f. Kr.; 378 kjæmpet han heldig mot Agesilaos tillands, 376 slog han en spartansk flaate ved Naxos og sikret derved Athen herredømmet over det Ægæiske Hav; faldt 357 ved et angrep paa Chios.

Chabrier *[šabrie']*, Alexis Emmanuel (1841—94), fr. komponist, bekjendt for operaer som «Gwendoline», med motiv fra nordiske vikingers tog til Bretagne, «Briseis» m. fl. Desuten operette, komisk opera, klaverstykker og orkestermusik. Opfindsom instrumentator og harmoniker.

Chacabuco *[tšakawu'kå]*, Sydamerika, Chile, by i depart. Aconcagua, 81 km. nordøst for Santiago, bekjendt fra den sydamerikanske frihetskamps historie. Her vandt nemlig general San Martin 12 febr. 1817 en avgjørende seier over spanierne, hvorved Chiles frihet sikredes.

Chaco *[tša'kå]*, Sydamerika. 1. C., sedvanlig kaldt El gran C., «det store jagtfelt», er et fællesnavn for de store sletter som strækker sig mellem 19 og 29° s. br. og 58 og 64° v. l. f. Grw. og anslaaes til 537 000 km.², hvorav 325 000 km.² ansees for at tilhøre Argentina, 120 000 km.² Bolivia og 92 000 km.² Paraguay. Den store slette gjennemstrømmes av Paraguays bielver Pilcomayo og Bermejo og blir i regntiden for en stor del oversvømmet. Klimaet viser pludselige forandringer; maksimum om sommeren er 45° C. og minimum om vinteren 9° C. For jordbruk egner landet sig mindre, men derimot er det fortræffelig for kvægavl. C., som beboes av 30—40 000 temmelig vilde indianere, deles i C. boreale, nord for Pilcomayo, C. centrale, mellem Pilcomayo og Bermejo, og C. australe. — 2. Territorium i den nordre del av Argentina, 136 000 km.² med 46 274 indb. (1914), er et sletteland og optar størstedelen av C. australe. Hovedstad Resistencia med 23 096 indb. (1914).

Chaconne *[šakå'n]* (fr.), opr. en gammel dans, senere et musikstykke med variationer over en *easso continuo*. Særlig berømt er Bachs c. av violinsonaten i d-moll.

Chacun (a) son goût *[šakæ̃ (na) sõ gú]* (fr.), enhver (har) sin smak.

Chadderton *[tšædətn]*, England, fabrikgrænd i Lancashire, like ved Oldham, 28 300 indb. Uld- og bomuldsindustri.

Chadīdsja (d. 619), en rik arabisk kjøbmandsenke som giftet sig med den 15 aar yngre Muhammed, den senere profet, med hvem hun levet i et lykkelig egteskap, hvori hun fødte ham to sønner (som begge døde tidlig) og 4 døtre (deriblandt den bekjendte Fatime, som i sit egteskap med den senere kalif Ali var den eneste som forplantet slegten). C. trodde fast paa sin mands religiøse mission.

Chadwick *[tšædwik]*, Sir Edwin (1800—90), eng. socialreformator. Indvalgtes 1832 som medlem av komitéen til reform av fattiglovgivningen, og hans virksomhet her blev av epokegjørende betydning for Englands sociale

utvikling. Han blev sekretær i det 1834 oprettede eentrale embedsverk for fattigpleie, *poor law commission*. Han hadde en hovedandel i lovgivningen om barns arbeide i fabrikker. Et frugtbart arbeide viet han ogsaa den offentlige sundhetspleie og utviklingen av en paalidelig socialstatistik.

Chafarīnas (arab. Dsjafaran), Nordvestafrika, 3 smaaoer paa Marokkos kyst i Melillabugten (736 indb.), den ostligste av de 6 spanske besiddelser (presidios) her. Spansk 1848.

Chagosøerne, en gruppe koraløer i det Indiske Hav syd for Malediverne (tilhører administrativt Mauritius), tilsammen ea. 110 km.^{2} Den største ø er Diego Garcia; her bor der 517 mennesker (1911), mest negre fra Mauritius, som dyrker kokos; i 1917 blev der eksportert omtr. 1 mill. l. kokosnottolje. God havn, kuldepot.

Chagres *[tšā'gres]*, elv paa Panamaeidet, falder ut i Kariberhavet; dens leie er delvis anvendt av Panamakanalen. Ved mundingen byen C., som har tapt sin betydning efter aapningen av kanalen, idet al trafik er flyttet til Colon.

Chagrin *[šagrē']* (fr., av tyrk. *saghir*, ryg) er eg. et sterkt lær med særlig narv som fremstilles av ryggen paa æsel- el. hestehuder, især i Astraehan, Persien og Lilleasien. De utblotte huder bestrøes med frø av melde *(chenopodium album)*, som presses ned og bakefter utbankes; derpaa bortskrapes de dannede forhøininger, hvorefter huderne atter opblødes. De steder som er sammentrykket av kornene, vil saa bli sterkt opsvulmet, hvorved fremkommer de eiendommelige ujevnheter som holder sig ved den efterfølgende garvning. Det færdige lær farves saa oftest grønt. Hvad der gaar i handelen under navnet c., er imidlertid hyppigst gjeteskind eller faareskind som er behandlet ved hjælp av monstrede presser eller valser.

Chain *[tše^{i}n]*, eng. længdemaal = 4 rods = 22 yards = 20.117 m.; i Amerika = 20 yards.

Chaironei'a (Chæronea), liten by i den vestlige del av det gamle Boiotien; her seiret Filip av Makedonien 338 over de forenede tebanere og athenere; et monument med en kolossal løve reistes paa valpladsen til minde om de faldne; det blev ødelagt i frihetskrigen omtr. 1820; gjenreist 1902—03. Levninger av den gamle bys mure m. m.

Chaiselongue *[šēzlõ'g]* (fr., av *chaise*, stol), eg. «lang stol», en slags sofa til at ligge paa, med en eller to armlæner, men uten ryg.

Chaki, Rusland, stor saltsjø i guv. Astraehan, midt paa Volgasteppen, øst for sidste elveknæ; jordbunden omkring C. er tør med saltblandet ler og kun bevokset med saltplanter.

Chakot *[šakå']* (ung.), hoi militærlue, gjerne av filt; kan være like bred øventil og nedentil, men ogsaa bredere i pullen end nedentil eller omvendt. Tilhørte egentlig husaruniformen, senere adoptert av andre vaaben. Forlængst forlatt hos os.

Chala'zion, en sygdom i øienlokkene der viser sig som en gulagtig, avgrænset svulst under den fremhvælvede slimhinde; opstaat ved rentention i der liggende kjertler. De smaa e. generer ikke, de større fjernes let ved en ubetydelig operation.

Chalcidĭdæ, en familie av smaa og i almindelighet vakkert metallisk farvede snyltehvepser (s. d.), hvorav flere spiller en vigtig rolle ved at ødelægge skadelige insektarter. Mange snylter i larverne av barkbiller og snutebiller, andre i egg, larver eller pupper av sommerfugler (furuspinderen f. eks.), i bladlus og skjoldlus, mange ogsaa i gallhvepser eller i andre snyltehvepser. Nogen utvikles ogsaa i plantedele, f. eks. den sydeuropæiske *blastophaga psenes*, som formidler befrugtningen eller «kaprifikationen» av fikener.

Chaldron *[tšål'drən]*, eng. maal for tørre varer = 256 imp. gallons = 1163.157 l. Ogsaa kulvegt, i Canada = 30 ewt. = 1 524 kg., i England: London c. = 24 ewt. = 1 219 kg., Newcastle c. = 53 ewt. = 2 693 kg.

Chaleurbugten *[šalõ'r]* (Bay of Chaleurs), Nordamerika, bugt paa vestsiden av St. Lawreneebugten, med fiskerbyerne Bathurst, Carleton og Dalhousie.

Chalgrin *[šagrē']*, Jean François Thérèse (1739—1811), fr. arkitekt tilhørende sin periodes strenge antikiserende retning. Har restaurert Luxembourgpaladset og planlagt kirken St. Philippe du Roule. Hans hovedverk er triumfbuen i Paris (Arc de l'étoile), det mægtige og virkningsfulde monument til ære for det første keiserdømme.

Chālid ibn al-Walīd (d. 642), berømt arab. feltherre, kjæmpet ved Uhud (624) mot Muhammed, men gik senere over til ham og fik hædersnavnet Saif Allah, Guds sverd. Han beseiret perserne, indtok Damaskus (635), slog den byzantinske hær (636) og erobret Palæstina og Syrien.

Chalkēdon, se Kalehedon.

Chalkīdiske Halvø el. Chalkidike, navnet paa den halvø som fra Makedonien strækker sig ut i det Ægæiske Hav, og som ender i tre landtunger, Kassandra (i oldtiden Pallene), Longos (i oldtiden Sithonia) og Athos (i oldtiden Akte). Den oprindelige befolkning var trakere; omkr. 700 f. Kr. kolonisertes halvøen av folk fra Chalkis (derav dens navn) og Eretria; senere anlagdes ogsaa nybygder fra andre byer, bl. a. Korinth. I 5 aarh. blev Olynthos hovedbyen; den horte oprindelig med til det attiske sjøforbund, men blev uavhængig i den peloponnesiske krig og dannet et forbund av halvøens byer, som dog kun bestod til 341, da Filip av Makedonien erobret og ødela Olynthos.

Cha'lkis, i oldtiden betydelig by midt paa Evboias vestside ved det smaleste sted av sundet Evripos, som den behersket, saa den laa godt til for handel. Befolkningen var jonere, som allerede i 8 og 7 aarh. utbredte sit herredømme over omliggende egne og drev vigtig handel og industri (sverd og lervarer); desuten anlagdes mange kolonier herfra, bl. a. paa den Chalkidiske Halvø og Kyme (Cumæ) i Campanien. Henimot 500 begynder det at gaa tilbake med C., som blev erobret av athenerne. 411 løsrev byen sig fra Athen og bygget en bro over Evripos; senere sluttet den sig paany til Athen, kom derefter under makedonerne, endelig under romerne. I det moderne C. er der kun ubetydelige ruiner av oldtidsbyen.

Challemel-Lacour *[šalmél-lakū'r]*, Paul Amand (1827—96), fr. politiker. Efter statskupet 1851 landsforvist paa grund av republikanske meninger. 1859 tilbake til Frankrike. 1872 medlem av nationalforsamlingen (yderste venstre), Gambettas ven og partifælle. 1883 utenriksminister i Ferrys ministerium, men traadte ut s. a. 1893—96 formand for senatet.

Challenger-ekspeditionen *[tšælən'džə-]* (1872—76), eng. ekspedition med korvetten «Challenger» for videnskabelige havundersøkelser under ledelse av Wyville Thompson. C. seilte fra Portsmouth syd om Afrika, ind i det antarktiske polaromraade, syd om Australien op til Filippinerne, forbi Honolulu til Valparaiso, gjennem Magellan-strædet, om Aseension og Azorerne tilbake til England. Paa ialt 360 stationer gjordes talrike undersøkelser av havbundens beskaffenhet og dyreliv, temperaturmaalinger ete. Det rikholdige materiale er bearbeidet av talrike specialister, bl. a. G. O. Sars *(schizopoda)* og publiceert i 41 store kvartbind; herav omhandler 32 bind zoologi, 2 botanik, 2 fysik og kemi, 2 reiseberet-

ning, 1 bundavleiringer og 2 bd. resumé. Sidste bind utkom i 1895. Foranledningen til denne, den største videnskabelige ekspedition som hittil er foretat, var dels M. og G. O. Sars' undersøkelser av de dype norske fjorder, hvorunder det lykkedes at paavise endnu levende arter, som man forlængst ansaa som utdøde, og dels de nærmest foregaaende mindre, engelske o. a. ekspeditioners fund av dyreliv paa store havdyp. Det antoges nemlig tidligere at alt dyreliv ophørte ved ca. 600 m.s dybde.

Chalmers *[tšælməz]*, James (1782—1853), skotsk bokhandler, opfinderen av frimerket, idet han 1834 foreslog at anvende dette som betalingsmiddel for postforsendelser. Hans son Patriek C. beviste i en række flyveskrifter at C. og ikke Rowland Hill var opfinderen av frimerket.

Chalmers *[tšælməz]*, Thomas (1780—1847), skotsk prest, kastet sig over naturvidenskabelige, matematiske og nationaløkonomiske studier. Han hyldet som prest først den gjængse kirkelige forstandsretning, men naadde gjennem en alvorlig sjælekamp 1809—10 til en inderlig tro. Som prest i Glasgow gjorde C. sig særlig bekjendt ved den iver hvormed han arbeidet for en praktisk ordning av fattigvæsenet. Flere betydelige skrifter herom foreligger fra hans haand, av hvilke maa nævnes: «On the Christian and eivie eeonomy of large towns» (1819). 1823 blev han professor ved universitetet i Glasgow i moralfilosofi og 1828 i Edinburgh i teologi. I de kampe om prestevalget som førte til dannelsen av den skotske frikirke (s. d.), var C. de uttraadtes anerkjendte fører og leder. Da han efter uttrædelsen maatte opgi sit professorat, blev han forstander for frikirkens første presteskole i Edinburgh.

Chalmers *[tšælməz]*, William (1748—1811), sv. kjøbmand, tjente sig en formue i Kina, testamenterte midler til en sløidskole i Göteborg, som senere gik over til Chalmers' Tekniska Läroanstalt. Ved denne tekniske skole har mange norske ingeniører faat sin utdannelse, særlig i 1870-aarene.

Chalon *[šalõ']*, et let diagonalvævet uldstof av haardt kamgarn, gjort glinsende paa retsiden ved presning.

Chalons-sur-Marne *[šalõ'-syr-marn']*, Frankrike, by i depart. Marne, ligger i en smuk egn ved Rhin—Marnekanalen og elven Marne, som her deler sig i to armer, over hvilke fører 22 broer; 31 000 indb. C. er biskopsæte, har en domkirke, et raadhus, et bibliotek paa 70 000 bd., en sindssykeanstalt og flere velgjørenhetsanstalter. Den har en del industri især i lær og uldvarer og handel med korn, uld, men især champagnevine, omtr. 1 mill. flasker aarlig. 8 km. nordøst ligger den pragtfulde valfartskirke Notre-Dame-de-l'Épine, bygget 1420—1529, med statue av den hellige jomfru. C. er en meget gammel by og kaldtes i oldtiden Catalaunum eller Durocatalaunum. 273 e. Kr. slog her keiser Aurelianus Tetrieus og i 366 beseiret Jovinus alamannerne; derimot stod slaget paa de Catalauniske marker, hvor Attila blev overvundet 451, længere borte, nærmere Troyes. Fra 1857—70 var C. ovelsesleir. Et av hærens vigtigste samlingssteder. Under Verdenskrigen naadde det 3dje tyske armékorps 5 sept. 1914 Marne ved C. Dagen efter begyndte «Marneslaget».

Chalon-sur-Saône *[šalõ'-syr-sån]*, Frankrike, by i depart. Saône-et-Loire, i en frugtbar, men paa grund av oversvømmelse usund egn, ved høire bredd av Saône, hvor Canal-du-eentre utmunder i denne elv; 32 000 indb. C. er uregelmæssig bebygget, har et justispalads, et bibliotek paa 22 000 bd. og en bekjendt tegneskole. Dens udmerkede beliggenhet gjør den til en vigtig landhandelsstad især for vin, lær og træ; betydelig er ogsaa handelen med glasvarer, kniplinger, ol, eddik og kemikalier. Den staar i dampskibsforbindelse med Lyon. — C., som er oldtidens Cabillonum, var allerede en betydelig handelsstad under det romerske keiserdømme. Her led den hellige Marcellus og Valerianus martyrdoden 179.

Chalotais *[šalotæ']*, Louis René de Caradeue de la (1701—85), fr. jurist, utgav 1761—62 skarpe skrifter mot jesuiterne og bidrog væsentlig til deres fordrivelse fra Frankrike. Skrev derefter et verk om ungdommens opdragelse (rettet mot jesuiternes praksis). Angrep som generalprokurør ved Bretagnes parlament Bretagnes guvernør for forskjellige overgrep, men blev anklaget for to majestætsfornærmende anonyme skrifter 1765. Langvarig proces. Ved tronskiftet 1774 fik C. sin stilling tilbake og skadeserstatning.

Chaloupe *[šalu'p]* (fr.), aapen baat av mellemstørrelse (7—9 m.); brukes paa orlogsskibe og ved sjøbefæstningen, alm. til offieersbefordring.

Châly *[šali']*, vævet stof som ligner uldmusselin, men har rending av silke og islæt av kamuld.

Cham (Ham), Noas yngste søn og efter hebraisk tradition (1 Mos. 10) stamfar til de sydlige folkeslag, særlig de afrikanske.

Cham *[kam]*, eg. Amédée de Noé (1819—79), fr. karikaturtegner. Hans karikaturer av det lystige pariserliv utkom i litografi og træsnit, væsentlig i bladet «Charivari» og i særlige hefter.

Chamade *[šama'd]* (fr.) bruktes tidligere om de horn- el. trommesignaler som blev git for at tilkjendegi fienden at man ønsket underhandlinger.

Chamberlain *[tše^{i}'mbələn]*, Houston Stewart (1855—), eng.-t. filosofisk forfatter, f. i Portsmouth, bosat i Tyskland. I et stort verk: «Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts» (1899—1901) behandler han hele samtidens tænkning og kultur. C. prøver at fastslaa den germanske kulturs overlegenhet paa grundlag av Gobineaus og Wagners teorier. Det er efter hans mening germanerne (inkl. kelter og slaver) som har skapt den moderne kultur. C. er ingen jødeven; han forsøker saaledes at bevise at Kristus ikke var jøde. Verket har fremkaldt baade beundring og skarp kritik. Han er en begeistret beundrer av Wagner, har utgit «Das Drama R. Wagners» (1892), Wagners biografi (1896) og «Die ersten 20 Jahre der Bayreuther Bühnenfestspiele» (1896). Endvidere har han skrevet et verk om Kant, et om Goethe, samt 1919 et større selvbiografisk arbeide. Under Verdenskrigen optraadte han som en fanatisk forsvarer av de tyske krigsmaal og de tyske krigsmetoder. [Litt.: W. Dons, «En moderne tænker» i «Samtiden» 1908.]

Chamberlain *[tše^{i}'mbələn]*, eng. statsmænd. 1. Joseph C. (1836—1914), f. i London, son av en unitarisk kjøbmand; gik 1852 ind i farens forretning, flyttet 1854 til Birmingham som medeier av en skruefabrik. C. var en driftig forretningsmand, deltok ivrig i byens kommunale liv, var mayor 1873—76 og blev 1876 valgt til underhuset. C. gjennemførte et stort kommunalt reformprogram (gas-, vandverk m. m.), som satte et sterkt præg paa byen, og vandt stor lokal indflydelse. 1874 opgav han sin forretning. I underhuset blev C. snart en av den radikale liberalismes ledere og skilte sig fra Manchesterskolen i sit friere syn paa arbeiderspørsmaalet og sin interesse for kolonierne. C.s program var fri kirke, frie skoler, fri jord og frit arbeide. Efter det liberale valgnederlag 1874 krævet C. liberalismen omdannet i demokratisk retning bort fra de gamle whigtraditioner og var ledende ved dannelsen av den nye partiorganisation 1877 (se Caueus), som væsentlig bidrog til Gladstones store seier 1880. Med Charles Dilke (s. d.) blev C. leder av det liberale partis radikale fløi med progressiv arbeiderlovgivning og kirkens adskillelse fra staten som hovedpunkter. Gladstone tok nu C. til

handelsminister 1880—85 og minister for lokalforvaltningen febr.—mars 1886. C. gjennemførte love om konkurs og beskyttelse av patenter og varemerker. I det irske spørsmaal var han imot tvangsforholdsregler, men for selvstyre uten sprængning av riksenheten, og medvirket til den hemmelige Gladstone-Parnell-overenskomst 1882. 1883—85 agiterte han for en stemmeretsutvidelse med voldsomme utfald mot overhusets «trods mot folkets vilje». Da han misbilliget Gladstones forslag om et uavhængig irsk parlament, forlot han ministeriet mars 1886 og gik med Lord Hartington (senere hertug av Devonshire) i spidsen for et nyt parti, de liberale unionister. Da han ikke kunde forsone disse med Gladstone, støttet han de konservative under Salisbury, særlig mot Gladstones home rule-politik. I Salisburys 3dje ministerium fik C. koloniministeriet, hvis betydning han forstod at hæve i høi grad ved sin energi og sin kraftige agitation for baade i kolonier og moderland at vække følelsen av samhorighet indenfor det mægtige engelske verdensrike (imperialismen). Hans maal var at utvikle de længe forsømte kronkolonier, f. eks. i Vestindien sukkerdyrkningen, og forbinde de selvstyrende indbyrdes og med moderlandet. I begge retninger blev hans virksomhet epokegjørende. 1897 og 1902 avholdtes betydningsfulde kolonikonferanser, og 1900 sammensluttedes de australske kolonier i en fælles commonwealth. I Sydafrika støttet C. uitlanders krav om borgerret (se Boerkrigen). Boerne beskyldte ham for at staa bak dr. Jamesons tog 1896, men en 1897 nedsat parlamentarisk kommission frikjendte ham. C.s krav om overherredømmet i Sydafrika, fremsat i forhandlingerne med præsident Krüger, førte til Boerkrigen, men efter denne reiste C. til Sydafrika 1903 og virket for at avbøte krigens ulykker. — C.s imperialistiske stræben førte ham ind paa tanken om en ændring av Englands toldpolitik. 15 mai 1903 fremsatte han i en stor tale i Birmingham sit program om beskyttelsestold utad og free trade within the empire, hvorved den økonomiske sammenhæng i riket skulde styrkes. Forsøket strandet paa frihandelspolitikkens hævdvundne stilling, og C. forlot sept. 1903 Balfours ministerium for helt at vie sig til agitation for sin kongstanke. 1906 blev han syk og aldrig siden arbeidsdygtig. — C. vakte som statsmand sine venners begeistring, sine fienders harme, hans patriotisme var ubestridelig, hans parlamentariske evner enestaaende, og han var en fængende folketaler, en mester i den politiske debat; men hans personlige tone skjærpet baade den indre og ydre politiske strid. Hans hovedmaal var arbeiderklassens hoinelse og den britiske rikstankes vekst; mot sine fiender, indrepolitiske eller boerne, var han haard og ubarmhjertig. [Litt.: S. H. Jeyes, «Mr. C., his life and public career» (1903), A. Mackintosh, «The story of Mr. C.s life» (1914).] — 2. Joseph Austin C. (1863—), søn av foreg. Blev 1892 medlem av underhuset, liberal unionist, 1895—1900 civil admiralitetslord, 1900—02 finanssekretær i skatkammeret, 1902 generalpostmester og 1903—05 finansminister. C. delte fuldtut farens toldpolitiske anskuelser, uten dog at la dem faa virkning paa budgetforslagene, som lojalt fulgte regjeringens frihandelspolitik. Efter de liberales valgseier 1906 blev han en av oppositionens hovedledere; er en dygtig debattant og administrator. I koalitionsministeriet Asquith minister for Indien mai 1915—juli 1916 og ansaaes for sterkt reaktionær av de indiske selvstyrepartier.

(Fot. av Draycott, London.)
Joseph Chamberlain.

Chamberlen *[tše[i]'mbələn]*, Peter (1, den ældre) (for 1588—1631), eng. læge, f. i Paris. Opfinder av fødselstangen, som i lange tider bevartes av familien som en hemmelighet. [Jfr. Scharffenberg, «Bidrag til familien C.s historie» (1902).]

Chambers *[tše[i]'mbəz]*, Ephraim (omtr. 1680—1740), utgiver av det første eng. konversationsleksikon, «Cyclopædia, or universal dictionary» (2 bd. i folio). En fransk utgave gav Diderot og d'Alembert idéen til deres «Encyclopédie».

Chambers *[tše[i]'mbəz]*, Robert William (1865—), amer. forfatter, opr. maler, studerte kunst i Paris, men har siden 1893 væsentlig beskjæftiget sig med litterære sysler. Blandt hans talrike, meget læste romaner kan nævnes «The fighting chance» (1907), «The firing line» (1908), «The hidden children» (1914), «The better man» (1916).

Chambers *[tše[i]'mbəz]*, William (1800—83) og Robert (1802—71), skotske forlagsbokhandlere og forfattere, brødre. De etablerte meget tidlig hver sin lille bokhandel i Edinburgh, men sluttet sig sammen og dannet firmaet W. & R. C., efterat de 1832 i fællesskap hadde startet det billige ukeskrift «Cambers's Journal», som blev en glimrende sukees. Forretningen tok et stort opsving gjennem utgivelsen av en række folkelige haandbøker som «Chambers's information for the people» (1833), «Cyclopædia of English literature» (1844), «Chambers's encyclopædia» (1859—68) o. s. v.

Chambers *[tše[i]'mbəz]*, Sir William (1726—96), eng. arkitekt og havekunstner, født i Sverige av engelske forældre, opholdt sig længe i Indien og Kina, hvor han studerte bygningskunst og haveanlæg. Besøkte derefter Frankrike og Italien og blev senere tegnelærer for prinsen av Wales, den senere kong Georg III. Har bl. a. opført paladset Somersethouse og forestaat de mægtige haveanlæg i Kew. Som havekunstner skapte han den saakaldte engelske stil. Har utgit talrike rike pragtverker i sit fag.

Chambersburg *[tše[i]'mbəzbəg]*, Forenede Stater, by i staten Pennsylvania; 12 000 indb. Jernbaneverksteder.

Chambertin *[šãbærtæ̃']*, rød Burgundervin fra Gerry-C. (depart. Côte-d'Or). Indeholder omkr. 11 pct. alkohol.

Chambéry *[šãberi]*, Frankrike, by i depart Savoie, ligger mellem haver og villaer i en bred fjelddal, 269 m. o. h., 9 km. syd for Bourgetsjøen, ved elvene Loisse og Albane, som i nærheten danner en 71 m. høi fos; 23 000 indb. C. er erkebispesæte, har flere læreanstalter og et bibliotek paa 25 000 bd. Den har en del industri i silke, klær, papir og saape. 2 km. fra C. ligger det fra Rousseaus historie bekjendte landsted Les Charmettes. C. utgjorde i lang tid et eget grevskap, indtil det i 1232 blev erobret av Savoyen. 1792 indlemmedes det i den franske republik. 1815 kom det tilbake til kongeriket Sardinien. 1860 blev C. sammen med Savoyen atter fransk.

Chambon-Feugerolles, Le *[lə-šãbõ-føžrå'l]*, Frankrike, by i depart. Loire, 13 000 indb. Har et gammelt slot, kulgruber og jernfabrikker.

Chambord *[šãbå'r]*, Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné, greve av (1820—83), sidste mand av de franske Bourboners slegt, født 7 maaneder efter farens, hertugen av Berrys mord. Fik titelen hertug av Bordeaux. Paa hans daabsdag skjænket en kreds av

legitimister ham slottet og godset Chambord. Efter Julirevolutionen forsøkte Karl X forgjæves at redde Bourbonernes trone ved at abdicere til fordel for C. og proklamere ham som konge under navnet Henrik V (2 aug. 1830); men Ludvig Filips valg til konge tilintetgjorde hans utsigter. Misstemning baade mot Ludvig Filip personlig og slegten Orléans i det hele og mot dette dynastis liberale politik fjernet den i ultrakatolske og legitimistiske grundsætninger opdragne greve av C. fra Orléanserne. Forsok paa at forsone de to beslegtede huse mislykkedes 1848 efter revolutionen. 1871 og følgende aar arbeidet baade orléanistiske og legitimistiske deputerte atter paa en utsoning, og de orléanske prinser anerkjendte greven av C. som den hele kongelige families overhoved og eneste prætendent til kronen. Men alle forsøk strandet paa grevens vægring ved at anerkjende tricoloren og ved paa forhaand at avgi bindende forfatningstilsagn.

Chambord *[šãbå'r]*, beromt fr. slot, beliggende i en stor park ved en bielv til Loire. Anlagt av Frans 1 i begyndelsen av det 16 aarh. og utvidet av Ludvig XIV. Bygget i en rik renæssansestil med 4 mægtige runde hjornetaarne og talrike mindre taarne, karnapper og gavler. Ogsaa indvendig rikt utstyrt, bl. a. kan nævnes en kunstfærdig dobbelt vindeltrappe. Blev 1792 plyndret og solgtes som nationaleiendom, men blev senere indkjopt og foræret til greven av C.

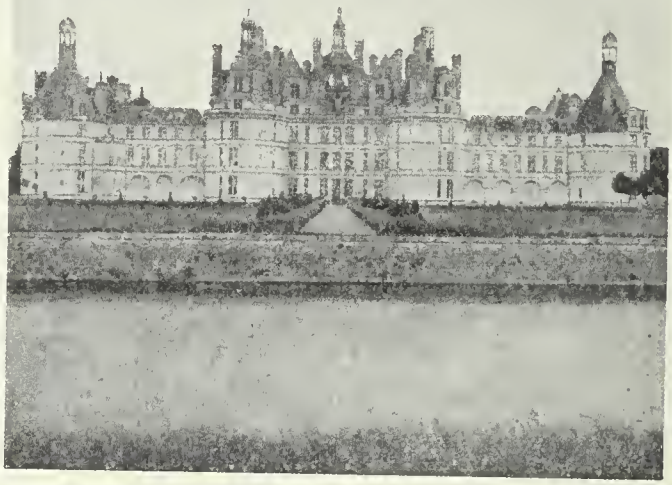

Chambord slot.

Chambre *[šãbr]* (fr.), kammer, værelse; dernæst domstol, embedslokale, avdeling av en folkerepræsentation. C. ardente *[šãbr-ardã't]* («Branddomstolen»), en ekstraordinær fransk domstol som i 16 aarh. især anvendtes mot hugenotter, og hvis domme var meget haarde (ofte baal). 1679—82 opretted es en domstol av samme navn til undersøkelse av de mange rygter om forgivelse som var i omlop efter markien av Brinvilliers proces (s. d.). — C. des députés *[-dedepyté]*, det franske andet-kammer, nu valgt ved almindelig stemmeret og ved direkte valg. — C. garnie *[-garni']*, moblert værelse til utleie.

Chambrière *[šãbriér]*, en med lang snert forsynt pisk som anvendes i eirkus og ved longering (s. d.) under hestens forste utdannelse til ridebruk.

Chamfort *[šãfa'r]*, Sébastien Roch (Nicolas) (1741—94), fr. forfatter, sluttet sig til den franske revolution, var en ven av Sieyès og Mirabeau og bibliotekar under Roland. Men han blev snart mistænk, fængslet og dode som følge av et selvmordsforsøk. C. var en aandfuld og vittig mand, men en kynisk libertiner. 1781 blev han medlem av det franske akademi. Han har skrevet en tragedie: «Mustapha et Zéangir», samt en række «Pensées», «Maximes» o. l., som utkom efter hans død. [Et utvalg av hans maksimer er oversat i Reidar Oksnevads antologi «Fransk livsvisdom», Kra. 1918.]

Chaminade *[šamina'd]*, Céeile (1861—), fr. komponist, har foruten mindre klaverstykker komponert korverket «Amazonerne» og baletten «Kallirhoe». Ogsaa orkestermusik.

Chamisso *[šami'så]*, Adalbert, eg. Louis Charles Adelaide de C. de Boneourt (1781—1838), t. digter og naturforsker, f. i Champagne, d. i Berlin. Han utvandret fra Frankrike med sine forældre i 1790, blev page ved det preussiske hof og derpaa offieer, men vilde ikke tjene mot Frankrike. Han forblev dog i Berlin, viet sig til poesien, samtidig som han studerte græsk og naturkundskap. I 1806 traadte han ut av militærtjenesten og drog til Frankrike. Herfra drog han til Genf, hvor han gjorde bekjendtskap med fru v. Staël, men vendte atter 1812 tilbake til Berlin. I 1815 fulgte han med russeren Kotzebue, digterens son, paa en verdensomseiling. Hans beretning om denne utkom i 1836 i forste og andet bind av hans samlede verker. Efter sin tilbakekomst blev han ansat ved den kongelige botaniske have og blev medlem av videnskapernes akademi. Foruten naturvidenskabelige arbeider har C. skrevet lyriske digte av stor inderlighet. Mest berømt er han blit ved romanen «Peter Sehlemihl», manden som hadde tapt sin skygge; romanen er skrevet 1813 i den oprevne sindstilstand i hvilken han blev hensat ved krigen mellem hans gamle og nye fædreland.

Adalbert Chamisso.

Chamois *[šamwa']*. 1. Rodgult semsgarvet gjete-, faare- eller gemseskind. — 2. Rodgul farve.

Chamonix eller Chamouny *[šamåni']*, Frankrike, en romantisk landsby og meget besokt alpedal (Val de C.) i Savoyen (Faucigny), gjennemstrommet av Arve, langs nordvestfoten av Mont Blanc. Har et gammelt slot, fabrik for papir

Chamonix: Jernbanestation og Montblanc.

og cellulose og kondensert melk (Anglo-Swiss Condensed Milk Co.).

Chamo'rro, beboerne av Marianerne (s. d.).

Chamotte *[šamå't]*, et knust og brændt ildfast ler, hvorav man fremstiller e.-sten til ovner og andre lervarer.

Champagne *[šãpa'ñ]*, Frankrike, landskap og tidligere provins, strækker sig fra grænsen mot Belgien i nord og sydover til Armançon (Canal du Bourgogne), i ost grænser det til Lorraine og i vest til Ile-de-France. Det var paa revolutionens tid 15 900 km.² med 1 200 000 indb. og deltes i det egentlige C. med hovedstaden Troyes, Basse-C., Haute-C. og Brie Champenoise. C. gjennemstrommes av Meuse (Maas), Marne, Aube, Seine, som bryter gjennem de koncentriske aasdrag som kjendetegner Paris-bassænget mot øst. Ved disse gjennembrudssteder, tilgangene til Paris, berømte slagmarker. Om begivenheter under Verdenskrigen 1914—18 mindes navnene Marne, Chateau-Thierry, Reims o. a., «Vinterslaget» i C. m. m. Det er den vestlige del av C., som paa skraaningerne av sine kalk- og kridtaaser bærer de rike vinhaver (vinlagere i Reims, Epernay o. a.). I 1911 førte striden mellem Aube- og Marinedepartementerne om den rette avgrænsning av det distrikt som turde kalde sit produkt C.-vin, til tumulter av vingaardsbønderne. — C. var i romertiden en del av Gallia Lugdunensis og Belgica. Fra det 10 aarh. styrtes det av grever under fransk overhøihet, indtil det i 1284 kom til Frankrike ved kong Filip IV's giftermaal med Johanna, arving til Navarra.

Champagne *[šampánjə]*, vine (baade røde og hvite) fra den gamle fr. provins C., især depart. Marne. Almindelig tænker man ved navnet c. paa en mousserende vin, idet den ikke-mousserende c. næsten ikke utfores, skjønt der produceres det dobbelte kvantum av den. Den ikke-mousserende c. kræver lang lagring (indtil 10 aar). Den mousserende c. fremstilles almindelig av en blanding av blaa og hvite druer; mosten ligger vinteren over paa fater og tappes saa paa flasker, idet der tilsættes en opløsning av sukker i vin og konjak («likør»), flaskerne korkes omhyggelig, henlægges med korken paaskraa nedad i et lunt rum (19 ° C.) og vendes i længere tid daglig. Naar gjæringen er naadd til et visst punkt, fjernes korken, saa gjær og bundfald slynges ut, flasken efterfyldes med «likør», og en ny kork sættes i. Den «likør» som sættes paa c, er bestemmende for vinens karakter, saa den derefter blir tør, halvtør eller søt. Den vin som spildes ved omkorkningen («degorgeringen») eller ved sprængning av flaskerne, opsamles i fater og benyttes igjen. C. fremstilles i tre mousseringsgrader, *crémant* med svakt skum, *mousseux* med sterkere og *grand mousseux* med meget sterkt, men hurtig faldende skum. — Den tyske sekt (Schaumwein) er hyppigst kun en hvit vin præparert med kulsyre som selters og med tilsætning av sukker og frugtæter; den sælges meget under franske etiketter. Ogsaa i Amerika og Rusland fremstilles c.-lignende vine.

Champagny *[šãpañi']*, Jean Baptiste Nompère, hertug av Cadore (1756—1834), fr. statsmand. Medlem av nationalforsamlingen 1789. I rædselstiden arrestert, men løslatt efter Robespierres fald. 1804 indenriks-, 1807 utenriksminister. Tok ivrig del i underhandlingerne med det spanske hof 1807 og 1808. 1808 av Napoleon utnævnt til hertug av Cadore (by i Italien). Sluttet sig i de 100 dage til Napoleon, derfor efter 1815 længe i unaade hos Bourbonerne.

Champaign *[tšæmpe'n]*, Forenede Stater, by i staten Illinois, 200 km. syd for Chicago, 14 508 indb. (1916). Fabrikdrift.

Champaigne *[šãpæ'ñ]*, Philippe de (1602—74), flamsk-fr. maler. Malte religiøse og historiske billeder, men især portrætter. Til hans bedste arbeider hører portrætterne av kardinal Richelieu, av Ludvig XIII og kunstnerens datter som nonne, alle i Louvre.

Champignon *[šampinjåŋ] (psalliota)*, slegt av skivesoppene. Omfatter flere spiselige arter, hvorav de mest bekjendte er den morke e. *(p. campestris)* og den lyse e. *(p. arvensis)*. De er let kjendelige paa de chokoladebrune lameller paa hattens underside og paa den omkring foten sittende ring. Desuten antager saavel hattens som stokkens hvite kjøt en rødlig farve, naar soppen brækkes over. Som ung, naar lamellerne er lyst kjøtrøde, kan den let forveksles med den giftige, hvite fluesop, men dennes lameller vedblir ogsaa som ældre at være hvite. Begge de nævnte c.-arter findes hos os, den første mest paa enge og marker som har været gjødslet med hestegjødsel, den anden art træffes i skoger og i haver med god jord. I jordens øvre lag lever myceliet i form av hvite, sammenfiltrede, loddent utseende traader og fra disse vokser frugtlegemerne (den spiselige del av soppen) frem; som smaa hvite, kulerunde legemer viser de sig først over jorden, efterhaanden strækker disse sig i veiret, faar stilk og antar efter kort tids forløp sin endelige form. — C.-dyrkning (væsentlig av *p. campestris*) foregaar i flere lande i Europa og i Amerika, i størst maalestok i England og Frankrike Særlig bekjendt er den gjennem aarh. drevne c.-dyrkning i nærheten av Paris. Den foregaar i underjordiske gruber i stenbruddene. Man kan faa et begrep om disse «sophavers» størrelse og labyrintagtige forgrening, naar man hører at eieren av en saadan en gang gik sig vild der og ikke blev fundet igjen før om tre dage. I Frankrike var den samlede produktion av c. i 1901 omtr. 10 mill. pund. C. formeres i kultur ved myceliet, da dette nemlig paa et visst utviklingsstadium kan holde sig levende i tør tilstand gjennem flere aar. Myceliet som formeringsemne kaldes i daglig tale «yngel». Betingelserne for dennes videre utvikling er: jevn temperatur helst noget over 12 ° C.) og fugtighet, morke og vel gjødslet jord.

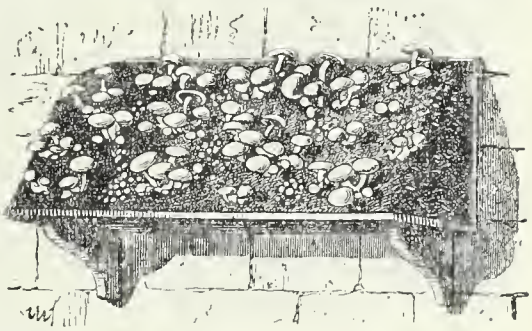
Champignon-dyrkning.

Champigny *[šãpiñi']*, Frankrike, landsby i depart. Seine, nær Paris; 10 426 indb. (1911). Blodige kampe 30 nov. og 2 dec. 1870.

Champion *[tšæ'mpiən]* betyder i middelalderen oprindelig en leiet kjæmpe som traadte i skranken for kvinder eller andre som ikke kunde forsvare sig selv med vaaben i haand. Senere forstaaes ved c. en ridder som paatar sig en vergelos sak. Ved den engelske regents kroning utfordrer endnu en saakaldt c. enhver til kamp som ikke anerkjender regentens lovlige herredomme. I det moderne sportsliv er c. en indehaver av et mesterskap (c.-ship). C. of the world, verdensmester.

Championnet *[šãpjånè]*, Jean Étienne Vachier (1762—1800), fr. officer. Deltok med stor dygtighet i kampene 1793, 1794 og senere som overgeneral, i 1798 i krigen i Italien, erobret Neapel 1799 og proklamerte den Parthenopæiske Republik. Blev senere i Norditalien slaat av russerne og osterrikerne.

Champlain *[šãplæ']*, Samuel de (1567—1635), fr.

sjofarer, grundla Quebec og var dens første guvernor. I 1608 opdaget han den efter ham opkaldte C.-sjø.

Champlainformationen *[šæmpleⁱn-]* er i Nordamerika navnet paa de leravsætninger som er avleiret under sænkningen av landet under og umiddelbart efter avsmeltningen av den store indlandsis.

Champlain Lake *[šæmpleⁱn leⁱk]*, indsjø i Nordamerika paa grænsen mellem New York og Vermont, opdaget 1608 av S. Champlain, er 1982 km.² stor, har en længde av 177 km. og en bredde av 1—24 km.; dybden er 180 m., og den ligger 28 m. o. h. Den har gjennem Richelieu avløp til St. Lawreneeelven og staar ved den 104 km. lange C.-kanal i forbindelse med Hudson.

Champollion *[šāpäljõ']*, Jean François (1790—1832), fr. orientalist, grundlæggeren av ægyptologien. Studerte tidlig orientalske sprog og blev 1809 professor i historie ved universitetet i Grenoble. Dyrket særlig koptisk, utgav 1814 «L'Égypte sous les Pharaons» (2 bd.) efter koptiske kilder og arbeidet paa tydningen av hieroglyfskriften. Ved hjælp av navne paa Rosettestenen (s. d.) og andre indskrifter desifrerte han 1822 flere hieroglyfer. Sine opdagelser bekjendtgjorde han i «Lettre á M. Dacier» (1823) og «Précis du système hiéroglyphique» (1824), hvori han beviser at hieroglyfer delvis er fonetiske og alfabetiske tegn. Utgav 1823 «Panthéon égyptien» med avbildninger av ægyptiske guddomme. C. undersokte derpaa de rike ægyptiske samlinger i Turin, hvorfra han skrev «Lettres rélatives au Musée égyptien de T.» (2 bd., 1824—26) og sendtes av Ludvig XVIII med en videnskabelig ekspedition til Ægypten (1828—30) for at studere indskrifter, som han beskrev og tolket i «Lettres écrites d'Égypte» (1829) med en vidunderlig nøiagtighet og skarpsindighet. I 1830 optoges han i Académie des Inseriptions og blev 1831 professor i ægyptologi ved Collège de France. Hans haandskrifter kjøptes av staten for 50 000 frcs.; efter hans død utgav hans bror «Grammaire égyptienne» (1836—41), «Dictionnaire égyptien en écriture hiéroglyphique» (1842—44) og «Monuments de l'Égypte et de la Nubie» (5 bd., 1829—47).

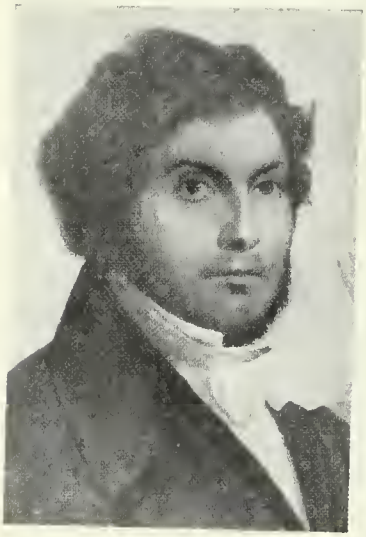
J. F. Champollion.

Champollion-Figeac *[šāpåljõ'-fižak']*, Jean Jacques (1778—1867), fr. arkæolog, ovenn.s bror. 1828 konservator av manuskripter ved det kgl. bibliotek i Paris, professor ved École des Chartes og 1849 bibliotekar i Fontainebleau. Hovedverker: «Annales des Lagides» (2 bd., 1819), «L'Égypte ancienne et moderne» (1840), samt talrike publikationer av franske historiske dokumenter.

Champooing *[šæmpüiŋ]* (eng., hindustansk *tschampua*, trykkes), rensning av haaret og hodehuden ved sterk indgnidning med en spirituos saapeoplosning.

Champs-Elysées *[šāzelizé]*, se Paris.

Chamsin, i Ægypten en varm sondenvind som blæser gjennemsnitlig i 11 dage i et tidsrum av 50 dage efter vaarjevndøgn. Himmelen tilsløres og lufttemperaturen kan stige til over 40 ° C. Begynder nogen timer efter solopgang, er sterkest om efterm. og flauer av om aftenen.

Chamæcy'paris, eypreslignende naaletræer, hvorav nogen hører hjemme i Japan, andre i Amerika. I det vestlige Nordamerika danner den indtil 30 m. høie *c. nutkaensis* skoger, især i Kalifornien vokser den slanke, pyramideformede *c. lawsoniana*. Skogdannende er i Japan *c. obtusa* og *pisifera*. Samtlige her nævnte arter er indført til Europa, hvor de dyrkes i talrike varieteter, forskjellige i farvetone og vekst. Helt saa langt nord som i Danmark trives mange c.-former i parker og haver og kan naa ikke ubetydelig høide, saaledes kan f. eks. *c. lawsoniana* der bli over 13 m. høi. De haardføre former er ogsaa forsøkt hos os og trives bra især langs den sydligere kyst. Som særegne varieteter optræder ogsaa visse fikserede ungdomsformer, der har naaleformede, frie og utstaaende blade, ikke som hovedarterne skjælformede, flate og tiltrykte. Videre om disse ungdomsformer se art. Retinospora.

Chamædo'rea, slanke palmer, med lange, oftest fjærformede blade og tætsittende runde ar paa stammen. Flere arter dyrkes, i stuerne især *c. elegans* fra Mexico.

Chamæleon minerāle, et gammelt navn paa kaliumманganat (s. d.). En vandig oplosning av dette salt er gron, men ved at henstaa i luften skifter den efterhaanden farve, idet den efter at ha antat forskjellige blaa og fiolette mellemfarver tilsidst blir rød.

Chamærops, lave palmer med vifteformede, i omrids halvrunde, stive og dypt spaltede blade i toppen av den av talrike bladrester skjællede stamme. Den oftest mindre end meterhøie *c. humilis*, dvergpalme, er den eneste vildtvoksende palme i Europa, hvor den naar sin nordgrænse ved Nizza. Den er meget nøisom og tar tiltakke selv med stenet eller sandig bund. Baade denne og andre arter, som *c. excelsa* fra Neapel og den blank- og morkbladede *c. fortunei* fra Kina, dyrkes i stuer og drivhuse.

Chañarāl, Sydamerika, depart. i Chile, prov. Atacama, 25 864 km.² med ca. 50 000 indb. Er en fuldstændig orken, men har vigtige bergverker, til hvilke fører en 65 km. lang jernbane. Hovedstad er C. de las Animas med ca. 3 000 indb.

Chance *[šā's]* (fr.), terningspil, derav: mulighet for held eller uheld, sandsynlighet for og imot, utsigt til.

Chancellorsville *[tšā'nsələzvil]*, Forenede Stater, landsby i staten Virginia, 96 km. nordvest for Richmond. Her blev i 1863 potomaehæren under general Hooker slaat av de konfødererte under general Lee.

Chancre *[šankər]*, et saar som optræder ved veneriske sygdomme. Den bløte c. er en lokal lidelse som næsten altid har sit sæte paa kjønsdelene. Den optræder nogen faa dage efter smitten og tilheles forholdsvis sent, men er ufarlig, selv om den tildels komplieeres med smertefulde kjertelbylder i lysken («buboner»). Den haarde c. optræder først et par uker efter smitten og er det første symptom paa syfilis (s. d.).

Chandāla *[tšan-]* (sanskrit *candāla*) var i det gamle Indien betegnelse for «de lavest staaende væsener», en klasse mennesker som sandsynligvis nedstammet fra en overvunden urbefolkning, og som gjaldt for uren og derfor maatte holde sig for sig selv for ikke at besmitte de rene kaster. Det brukes nu gjerne som benævnelse paa en av de laveste hindukaster i Bengalen og Assam (henimot 2 mill., hvorav ikke faa bekjender sig til islam eller til kristendommen).

Chandarnagar, fransk by og distrikt i Forindien, med ca. 274 000 indb. (1917), ligger i Gangesdeltaet ved den høire bredd av Hugli, 26 km. nord for Kalkutta. C. er anlagt av franskmændene i 1676 og har flere ganger været besat av englænderne, senest 1793—1816. Den utfører endel opium.

Chandragupta *[tšan-]* (græ. Sandrokottos), nordindisk konge 322—298 f. Kr., stifter av Maurya-dynastiet i Pâtaliputra (nu Patna) 322—185. C. var en eventyrer av lav æt, styrtet Nanda-dynastiet i riket Magadha (Buddhas fødeland) og fordrev grækerne fra Pandjab. Underla sig hele Nordindien og tilbakeslog 305 et angrep av Seleukos I Nikator, som maatte avstaa et landomraade vest for Indus mot at faa 500 elefanter til krigsbruk. C. er den første stifter av et indisk storrike, hans sønneson var Asoka (s. d.). En beskrivelse av Nordindien paa C.s tid forfattedes av Seleukos' gesandt Megasthenes.

Changaifjeldene, et endnu litet utforsket fjeldstrøk i Asien, utgaar fra Altaï og gaar i sydøstlig retning indtil 105 ° o. l. f. Grw. Ingen av de topper som rager over snegrænsen, er nøiagtig bestemt. Elven Selenga har her sit utspring. Ved den østlige del ligger ruinerne av Karakorum.

Changarnier *[šãgarnjé]*, Nicolas Anne Théodule (1793—1877), fr. general, utmerket sig i aarene 1830—48 gjentagne ganger i Alger. Blev efter Februarrevolutionen kommandant over nationalgarden i Paris, men snart, som orléanist, fjernet av præsidenten. Blev i statskup-natten (2 decbr. 1851) fængslet og senere forvist. Deltok i krigen i 1870. 1875 livsvarig senator.

Changeant *[šãžã']*, vævede stoffer hvor rending og islæt er av forskjellig farve, og som derfor faar et eiendommelig farvespil.

Changere *[šaŋšēr]* kaldes det, naar man under ridning bringer sin hest fra høire galop over i venstre eller omvendt eller fra en sideboining over i den motsatte.

Chankasjøen (Hanka-, Kengka-), indsjø i Østsibirien 150 km. nord for Vladivostok, ca. 4 000 km.^{2} stor, 12 m. dyp. Islagt halvparten av aaret.

Channing *[tšæniŋ]*, William Ellery (1780—1842), nordamer. unitarisk teolog, blev 1830 prest for en kongregationalistisk menighet i Boston. Da striden mellem den konservative og liberale teologi brot ut, stillet C. sig paa den sidstnævnte retnings side og blev snart den nordamerikanske unitarismes egentlige forer. Samtidig tok han virksom del i arbeidet for forskjellige reformer, navnlig i kampen for slaveriets ophævelse.

Cha-no-yu *[tša-no-ju]* (kinesisk-japansk), navn paa den japanske teeceremoni; *cha* er kinesisk ord for te og etymologisk samme ord som dette. C. stammer opr. fra Kina og feiredes av buddhistiske munker som en religiøs akt. Fra 13 aarh. nævnes C. i Japan og fæstnedes ca. 1450 i bestemte ceremonier av munken Shuko, hvorefter den vandt megen utbredelse i den japanske overklasse. C. lindes i flere systemer og bestaar i en række symbolske handlinger som gradvis fører ind i den høiere etik og filosofi i buddhistisk aand. Hvert redskap som anvendes ved e. (porselæn, serviet o. s. v.), har en symbolsk eller rituel betydning. Tepaviljongen *(chano-ma)* ligger i en særlig indrettet liten have *(cha-niwa)*. C. foregaar i tre avdelinger: 1. røkelses-ceremonien, 2. sakédrikning og spisning, 3. tedrikning. C. bidrog sterkt til utdannelsen av det kgl. Japans berømte høflighet og fine ceremonielle manerer, men gav ogsaa anledning til stor luksus og har spillet en rolle for utviklingen av kunst (malte kakemonoer) og kunstindustri. [Litt.: Ida Trotzig, «C., japanernes teeceremoni», Stockholm 1911.]

Chanson *[šãsõ']* (fr., vise, sang, jfr. ital. *canzone)* brukes i den ældste franske digtning baade om episke (c. de gestes, f. eks. Rolandskvadet), lyrisk-episke (f. eks. c. d'histoire, e. de toile, viser som blev sunget av kvinderne ved deres arbeide med væv og naal) og rent lyriske digtninge. C. blev efterhaanden det alm. navn for en folkelig vise. C. har mange ganger øvet stor indflydelse paa folkestemningen i politiske gjæringstider (fronden, revolutionen). Berømte er Bérangers (s. d.) e.s.

Chansonette *[šãsanæ't]* (fr.), liten sang (jfr. Chanson), for det meste av komisk eller slibrig indhold. Ofte ogsaa urigtig brukt om sangerinden som foredrager e.

Chantenay *[šãtnæ']*, Frankrike, by i depart. Loire-Inférieure, forstad til Nantes. Skibsverfter, jernverker, stoperier og betydelige stenbrud.

Chantepie de la Saussaye *[šãtpi'-dla-såsæ']*, Pierre Daniel (1848—), holl. teolog og religionshistoriker, 1878 professor i teologi i Amsterdam, 1899 i Leiden. Hans hovedverk er hans udmerkede «Lehrbuch der Religionsgeschichte» (2 bd., 1887—89; 3 utg. 1905), den første utførlige fremstilling av hele religionshistorien; desuten «The religion of the Teutons» (1902). C. søker at forene positiv kristendom med streng historisk metode, er derfor ogsaa optraadt som prædikant og religiøs forfatter: «Zekerheid en Twijfel» (1893), som omhandler den religiøse visshet.

Chantilly *[šãtiji']*, Frankrike, by i depart. Oise, 41 km. nord for Paris; 4 600 indb. Industri i uld, knapper og naaler. I mai, september og oktober linder der 8 veddeløp sted (bl. a. «Prix du Jockey Club»). Det store slot Condés Versailles blev ødelagt under revolutionen 1793, men er nu restaurert. Hertugen av Aumale testamenterte det i 1886 til Institute de France. Slottet, som indeholder værdifulde kunstsamlinger, er omgit av prægtige parkanlæg.

Chantrey *[tšã'nlri]*, Sir Francis Legatt (1781—1842), eng. billedhugger. Statuer i London av ham er Georg IV's rytterstatue paa Trafalgar Square, William Pitt paa Hannover Square og den kolossale rytterstatue av Wellington foran Englands bank.

Chant royal *[šã-rwaja'l]*, en i 14 og 15 aarh. i Frankrike yndet digtform. Sedvanlig 5 strofer i 11 verslinjer. Første strofes sidste verslinje gjentages som omkvæd efter hver av de senere strofer; sluttes av et «envoi» paa 5 linjer. C. r. er altid alvorlig.

Chanzy *[šãsi']*, Antoine Eugène Alfred (1823—83), fr. general. Gjorde 1843—59 tjeneste i Alger; deltok 1859 i den ital. krig, derpaa atter i Afrika. Den nationale forsvarsregjering overdrog ham i decbr. 1870 kommandoen over vesthæren, som han førte tappert og dygtig, men uten held. Som medlem av nationalforsamlingen stemte han mot freden 1871. Var 1879 Grévys motkandidat til præsidentstillingen. 1880—81 gesandt i Petrograd.

Chaos, i den græske mytologi det tomme uendelige rum hvorav verden opstod. Av c. fremkom Nyx (nat) og Erebos (mørke) som avlet Aither (lys) og Hemera (dag). Se ogsaa Kaos.

Chaperon *[šaprõ']* (fr.), hodeplag, hætte: i arkitekturen: murkrone. — Ogsaa anstandsdame, se Duenna.

Chaplain *[šaplæ']*, Jules Clément (1839—1909), fr. medaljør. Fra 1860-aarene begyndte i Frankrike en

J. C. Chaplain: Gambetta medaljen.

reaktion mot den tørre, klassicistiske medaljestil henimot en friere, naturfrisk, fin og poetisk behandling. En av de ledende kunstnere i denne bevægelse var C. Hans talrike portrætmedaljer, leilighetsmedaljer med allegorier, er kraftige og smukke.

Chaplin *[tšæ'plin]*, Charles Spencer (1888—), amer. filmsskuespiller, f. i London, hvor han flere aar var ansat ved forskjellige vaudevilleteatre, reiste til Amerika og hadde her 1914 sin filmdebut. C. fik snart ansættelse ved de store filmkompanier, han gjorde umaadelig lykke ved sin særegne komik, og C.-filmene har siden med største sukees været forevist jorden rundt. C. opnaadde en svimlende gage; i 1917 underskrev han sin første kontrakt paa 1 mill. dollars med et amerikansk selskap. Har senere startet og leder sit eget selskap.

Chapman *[tja'pman]*, Fredrik Henrik av (1721—1808), sv. admiral og skibskonstruktør. Efter studier i utlandet ansat ved skibsbyggeriet, hvor han ved sin store dygtighet svang sig i veiret. Som chef for orlogsværftet i Karlskrona indførte C. mange forbedringer.

Chappe *[šap]*, Claude (1763—1805), fr. opfinder, abbed, uttænkte et system for optisk telegraf, hvorefter den franske stat 1793—94 bygget en linje mellem Paris og Lille og senere en række andre; regjeringen oprettet en telegrafstyrelse bestaaende av C. og to av hans brodre.

Chapra, by i Indien ved Ganges, 50 km. nordvest for Patna, ca. 42 000 indb. (1911). Vigtig handelsby.

Chaptal *[šapta'l]*, Jean Antoine Claude, greve av Chanteloup (1756—1832), fr. kemiker og politiker, studerte mediein og kemi, blev professor i kemi i Montpellier og praktiserte samtidig som læge; var 1800—04 indenriksminister. Er særlig fortjent av den anvendte kemi; han opfandt den saakaldte chaptalisering, en metode til at formindske syreindhold i vinmost ved tilsætning av kridt og sukker, indførte farvning med tyrkiskrodt og har skrevet flere verker, hvoriblandt «La chimie appliquée aux arts» (4 bd., 1807) og «Chimie appliquée à l'agrieulture» (2 bd., 1823).

Chaptalisēring *[šap-]*, se Chaptal, J. A. C.

Chapu *[šapý]*, Henri Michel Antoine (1833—91), fr. billedhugger. Staar Carpeaux nær, baade som elev sammen med ham av Duret og ved sine figurers naturlighet. Som elev av Pradier lærte han at sætte pris paa ynde og finhet i formen, hvad der ogsaa godt stemte med hans temperament. Hans berømteste verk er Jeanne d'Are (1872), som han, meget betegnende for hans naturel, ikke har fremstillet som amazone, men som gjæterpiken fra Domremy, knælende i bøn (i Luxembourg). Andre hovedverker er «Saamanden» (1865), «Ungdommen» (1875), «Blomsterplukkersken» foruten en lang række byster, monumenter og gravminder.

Chara, kransnaal, se Alger (bd. 1, sp. 199).

Char-à-banc *[šarabã']*, «bænkvogn», aapen, firhjulet vogn med sæter langs siderne og indgang bakfra.

Chara'cter indelēbilis er efter den romersk-katolske kirkelære «det umistelige præg» som gives mennesket ved de tre sakramenter: daab, konfirmation og ordination.

Charadridæ, brokfugler, s. d.

H. M. A. Chapu: Jeanne d'Arc.

Charas, se Hamp.

Charavay *[šaravé]*, Jaeques (1809—67), fr. bibliograf og bokhandler, var en fin kjender av autografer og gav handelen med disse et stort opsving. Han grundla 1862 tidsskriftet «Amateur d'Autographes», fortsat av sonnen Marin Étienne C. (1848—), som foruten mønstergyldige autografkataloger har offentliggjort forskjellige historiske kildesamlinger og selvstændige avhandlinger.

Cha'rbin (Harbin, Kharbin), Mandsjuriet, by ved Sungaris sydlige bredd; folkemængden opgives til over 20 000. C. er knutepunkt paa den mandsjuriske jernbane, idet her linjerne til Vladivostok og det nordlige Kina skilles. Store jernbaneverksteder. C. var i den russ.-jap. krig russernes vigtigste støttepunkt.

Charcot *[šarkå']*, Jean Baptiste Étienne Auguste (1867—), fr. læge og polarforsker, søn av den berømte nervelæge J. M. C. og selv chef for nerveklinikken ved la Salpetrière i Paris 1897—99 samt knyttet til Pasteurinstitutet 1900. C. gjorde 1902 en videnskabelig reise til Island, Færøerne og Jan Mayen. 1903—05 var han chef for den franske antarktiske ekspedition med «Français», og 1908—10 ledet han en ny antarktisk ekspedition med «Pourquoi-pas». Han opdaget paa denne reise Loubets Land og den del av fastlandskysten som blev opkaldt efter ham. Ogsaa i videnskabelig henseende var færdens resultater betydelige.

Charcot *[šarkå']*, Jean Martin (1825—93), fr. læge, blev 1862 læge ved hospitalet Salpetrière i Paris, hvor han holdt forelæsninger over kroniske sygdomme, især av nervesystemet. 1882 oprettet regjeringen et professorat i neurologi for ham ved samme hospital. Stor litterær virksomhet nedlagt i «Arehive de physiologie», «Arehive de neurologie» o. s. v. Vigtigste arbeider: Forelæsninger over nervesygdomme, lokalisation av hjerne- og rygmarvssygdomme. Banebrytende især paa nervesystemets omraade (arbeider over hysteri, hysteroepilepsi, hysterisk katalepsi, *paralysis agilans*, tabes, metalloskopi og metalloterapi o. s. v.).

Charcotske *[šarka'skə]* **krystaller,** spidse oktaedriske krystaller, bestaaende av en organisk bases fosforsure salt. Findes i sæden, i opspyttet ved astma og i forskjellige væv.

Chardin *[šardæ']*, Jean (1643—1713), fr. reisende, reiste i 1665 til Ostindien for at kjøpe diamanter, derefter til Persien. Han vendte 1670 tilbake til Frankrike med rike historiske og antikvariske samlinger. I 1671—81 var han igjen i Persien og Indien og reiste efter sin hjemkomst til London. Av

Jean Martin Charcot.

kong Karl II blev han utnævnt til Englands minister i Holland og til agent for det engelsk-ostindiske kompani.

Chardin *[šardæ']*, Jean Baptiste Siméon (1699—1779), fr. maler, elev av de Cazes og N. N. Coypel. Malte først væsentlig stilleben, senere genremotiver fra det borgerlige liv (sit eget hjem). Saavel ved den ypperlige maleriske behandling av lys og farve som ved motivernes jevnhet og intimitet fortsætter kan de hollandske genremaleres bedste traditioner. Hans farver er dog holdt i rokokoens lyse, kjølige toner, snart pastøst, snart flytende paasat. Som kunstner hører han ved siden av Watteau og Fragonard til Frankrikes første malere i det 18 aarh. Watteaus idealiserende poesi og Fragonards rokoko-pikanteri er hos ham avløst av jevn borgerlighet, uten spor av sentimentalitet, som hos Greuze. Bedst repræsentert i Louvre, Stockholm (9 billeder), Liechtensteingalleriet i Wien og Eremitagen i Petrograd.

J. B. S. Chardin: Bordbønnen.

Chardonnets *[šardåne's]* **silke** eller kollodiumsilke, se Kunstsilke.

Charente *[šarã't]*, Frankrike. 1. Depart. i sydvest med hovedstad Angoulême, 5 792 km.² med 350 000 indb. Er mot nord opfyldt av granit, i syd dannes overflaten av kridt og jurakalk. Gjennemstrommes av elven C. med dens bielver. Klimaet er mildt og sundt, og akerbruk er den vigtigste næringsvei. Bergverksdriften ikke betydelig; derimot er industrien i glas, konjak og papir anseelig. Handelen fremmes ved ca. 310 km. jernbane, seilbare elver og kanaler. — 2. Elv i samme depart., er 361 km. lang og utspringer i Limousinfjeldene, 319 m. o. h. Dalen strækker sig i retning fra det 2 204 m. høie Col de Balme, mellem fjeldkjederne Aiguilles-Rouges og Brévent (2 600—2 900 m.) paa den ene side og Mont Blanc-gruppen med dens 3 200—4 810 m. høie topper paa den anden side. Dalen er 24 km. lang og 1—3 km. bred; dalbunden ligger 1 050 m. o. h. og er opfyldt av enger og græsganger. Klimaet er strengt om vinteren, høst og vaar hersker der voldsomme storme, og sommeren har ofte store temperaturforandringer. Besøkes aarlig av ca. 15 000 turister. Utgangspunkt for trafikken til Mont Blanc etc.

Charente-Inférieure *[šarã't ãferjø'r]*, Frankrike, depart. i vest med hovedstad La Rochelle, 7 232 km.² med 451 000 indb. Hovedelven er den seilbare Charente med dens bielver. Klimaet er i det hele mildt og sundt og C. er en av Frankrikes bedste akerbruksegne; ogsaa kvægavlen er betydelig. Industrien beskjæftiger sig foruten med saltvinding ogsaa med skibs- og maskinbyggerier. C. har ca. 400 km. jernbane og 29 havner.

Charenton-le-Pont *[šarãtõ'-lə-põ']*, Frankrike, by i depart. Seine, 2 km. sydøst for Paris, 19 000 indb. Har en veterinærskole, teglbrænderier, stor handel med vin og tømmer.

Chargē, el (el Chargeh), Nordøstafrika, eg. «den ytre oase», oldtidens «store oase», gammelægyptisk Kenem, den største av Ægyptens 5 oaser. Ligger ca. 150 km. sydvest for Girgeh ved Nilen i en dyp indsænkning i det 4 à 500 m. høie ørkenplataa, kun 68 m. o. h. Tilhører i administrativ henseende prov. Siut i Øvre-ægypten. Oasen, som er 150 km. lang og i gjennemsnit 5 km. bred, har omtr. 220 kilder, hvorav kun 70 brukes. Her bor i en mængde landsbyer ca. 6 à 7 000 indb. (blandinger), som dyrker korn, bomuld, sydfrugter og vin. C.s kulturland vil uten tvil let kunne utvides ved boring av artesiske bronder; sikkert nok er det at oasen var frugtbarere og tættere befolket i oldtiden, derpaa tyder de gammel-ægyptiske, græske og romerske bygverker. Særlig utmerker sig et av Dareios I paabegyndt, av Dareios II fuldført Ammon-tempel ved sin rike arkitektur og sine farvede hieroglyftekster. Besøktes av Poncet 1690, av Caillaud 1818, av Rohlfs og Schweinfurth 1874, av Brugsch 1875.

Charge *[šarž]*, benyttes undertiden militært istedenfor grad.

Chargé d'affaires *[šaržé daffêr]*, se Ambassadør.

Chargere *[šarže'rə]* (fr.), belaste, overlæsse, overdrive; lade (til skytning); beskyte vedholdende; gjøre rytteriangrep med blanke vaaben.

Chargeurs réunis *[šaržø'r reyni']*, fr. dampskibsselskap med 31 skibe (ca. 200 000 ton); har fart paa Brasilien, La Plata, Canada, Vestafrika og Bakindien.

Charing Cross *[tšæ'riŋ krås]*, se London.

Chāris (græ. mytol.), i «Iliaden» Hefaistos' hustru; efter den almindelige forestilling var der tre Chariter: Eufrosyne, Thaleia og Aglaia, gudinder for skjønhet, ynde og glæde, døtre av Zeus; fremstilledes som tre unge piker, oprindelig staaende efter hinanden i lange klædebon, fra 5 aarh. i gruppe holdende hinanden i hænderne, fra det 3 aarh. nøkne. — Romerne optok forestillingen om Chariterne og kaldte dem Gratierne.

Charīsius, Jonas (1571—1619), d. statsmand; 1603 dr. juris. 1599 ledsaget C. Christian IV paa hans reise til Norge, 1600 og 1602 førte han forhandlinger med England om det norske og islandske fiskeri og blev fra nu av like til sin død almindelig anvendt av den dansk-norske regjering, særlig til handelspolitiske forhandlinger med fremmede magter.

Cha'risma, se Naadegave.

Charité *[šarité]* (fr.), barmhjertighet, navn paa milde stiftelser, hospitaler (Paris, Berlin).

Charīter, se Charis.

Charivari *[šarivari']* (fr.). 1. Spektakel, kattemusik, som utførtes for at forhaane f. eks. enker som giftet sig tredje eller fjerde gang. — 2. Fransk vittighetsblad, stiftet 1832, spillet en rolle under Ludvig Filip. — 3. Dingeldangel til at hænge i urkjedet.

Cha'rkov (Karkov), Rusland. 1. Guvernement, utgjør en del av Ukraine (Lillerusland), 54 495 km.² med 3 368 000 indb. C. danner en frugtbar høislette med en middelhøide av 100—150 m. Donets med dens bielver samt Vorskla og Psiol er de største elver. Om vaaren, ved tobruddet, oversvømmer disse landet og gjør det frugtbart ved sit dynd. Jordbunden bestaar av «sort jord» og er meget frugtbar. Klimaet er kontinentalt med strenge vintre og saa varme somre at vin og meloner kan trives i det fri. Akerbruket er hovednæringsvei; der dyrkes især hvete, mais, boghvete og hirse, men ogsaa lin, humle, tobak og hvitbeter. Kvægavlen er vigtig, ypperlig fetekvæg, og faareavlen gjør C. til Ruslands første uldmarked. Hesteavlen fremmes ved 53 stutterier. Industrien er betydelig, især sukkertilvirkningen. I guvernementet holdes 600 aarlige markeder. C. deles i 11 kredser. — 2. Hovedstad i guvernementet, ligger ved Charkovka, 224 000 indb. Har en smuk domkirke, 26 andre kirker, et universitet fra 1805, flere høiere skoler og velgjørende institutter. C. har fabrikation av sukker, saape, øl, brændevin, og handel, særlig paa de 5 store aarlige markeder. C. anlagdes 1653.

Charlatan *[šar-]* (fr., av ital. *ciarlare*, snakke, skrike op), kvaksalver, humbukmaker, som gjør reklame med hemmelige lægemidler, tryllemidler el. lign. og derved søker at blende og bedrage godtroende folk.

Charlemagne *[šarlømaⁱñ]*, fr. navn paa Karl den store (s. d.).

Charleroi *[šarlrwá]*, Belgien, by i prov. Hainaut (Hennegau ved Sambre, 29 000 indb. C. deles i Øvrebyen, Nedrebyen og «Entre deux villes», de to sidste forbundet med en bro over Sambre. De rike kulgruber har fremkaldt en storartet industri, især i glas og jern (kniver, geværer, spiker). I omegnen, som er meget tæt befolket (2000 pr. km.²), ligger grube- og hyttestæderne Gilly, Jumet, Châtelet o. fl. C. er anlagt 1666 under Karl II av Spaniens regjering. Mars 1886 forefaldt her store sociale uroligheter, som maatte dæmpes med vaabenmagt. Under Verdenskrigen gik den tyske hærs 2det armékorps 20—22 aug. 1914 over Sambre efter slaget ved C.

Charles, eng. og fr. navn for Karl (s. d.).

Charles *[šarl]*, Jacques Alexandre César (1746—1823), fr. fysiker, bygget 1783 den første luftballong med vandstoffyldning (charlière) og foretok 3 decbr. s. a. sammen med Robert den første større luftreise med en saadan.

Charles *[tšāəlz]*, James (1851—1906), eng. maler, elev av Royal Academy i London og Atelier Julian i Paris. Ypperlig landskapsmaler og folkelivsskildrer, i vor tid anerkjendt som en av det engelske friluftsmaleris største mestere. Ogsaa portrætter.

Charleston *[tšāəlztn]*, byer i Forenede Stater. 1. By i Syd-Carolina ved en bugt av Atlanterhavet, 60 734 indb. (1916), halvdelen negre. Havnen er stor og god og sterkt befæstet, beskyttet av flere forter. C. er Syd-Carolinas største by og vigtigste handelsstad, den utfører træ, bomuld, ris og tobak. Der er fabrikker for kunstig gjødning (fosfat) og maskiner. Sæte for en katolsk erkebiskop. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i New York. — I borgerkrigen spilte C. en vigtig rolle. Med bombardementet av fort Sumter, efter hvis indtagelse C. overgav sig til de konfødererte, begyndte krigen. Det var saa en av de konføderertes vigtigste vaabenpladser, som i flere aar blev beleiret av unionisterne; den overgav sig først 17 feb. 1865. — 2. Hovedstad i Vest-Virginia, ved en bielv til Ohio, omtr. 30 000 indb. (1916). Rike kul- og jerndistrikter.

Charlestown *[tšāⁱəlztaᵘn]*, Forenede Stater, tidligere by i Massachusetts, nu forstad til Boston (s. d.).

Charlet *[šarlé]*, Nicolas Toussaint (1792—1845), fr. maler og raderer. Elev av Gros. Historie- og genrebilleder. Malte og litograferte især humoristiske scener fra soldaterlivet blandt Napoleons grenaderer. I galleriet i Versailles maleriet «Hjemtoget fra Rusland».

Charleville *[šarlviⁱl]*, Frankrike, by i depart. Ardennes, ved Maas, likeoverfor Mézières, med hvilken den er forbundet ved en bro; 23 000 indb. Tilvirkning av jernvarer og sukker.

Charlier *[šarljeⁱ]*, Carl Vilhelm Ludvig (1862—), sv. astronom, blev 1897 professor ved Lunds universitet. Foruten talrike arbeider, væsentlig i fysisk astronomi, har han behandlet forskjellige statsøkonomiske, sociale og religiøse spørsmaal.

Charlière *[šarljär]*, se Charles, J. A., og Luftballong.

Charlotte (Marie C.) (1840—), fhv. keiserinde av Mexico, datter av Leopold I av Belgien; gift 1857 med erkehertug Maximilian av Østerrike, som 1864 blev keiser av Mexico. 1866 reiste hun til Europa for at bevæge Napoleon III og paven til at hjælpe Maximilian. Da hendes anstrengelser forblev frugtesløse, blev hun sindssyk og har siden juli 1867 levet paa et slot i Belgien.

Charlotte *[šarlàⁱt]*, Forenede Stater, navn paa flere byer. Den største er C. i Nord-Carolina, 40 000 indb. (1916). Jernbaneknutepunkt, maskinfabrikker, handel med bomuld; gulddistrikt.

Charlotte Amalie (1650—1714), d.-n. dronning, datter av landgrev Vilhelm VI av Hessen-Kassel, egtet 1667 Christian V. C. A. var som reformert ikke velset av flere av de ortodokse lutherske bisper. Dog lykkedes det hende, velbegavet og taktfuld som hun var, efterhaanden at vinde megen folkeyndest, ikke mindst ved sin interesse for og kjærlighet til det danske sprog. For sine reformerte trosfæller lykkedes det hende at opnaa forskjellige begunstigelser.

Charlotte Amalie, by paa den tidligere dansk-vestindiske ø St. Thomas (s. d.).

Charlotte Fredrikke (1784—1840), datter av storhertug Friedrik Franz I av Meeklenburg-Schwerin, egtet 1806 sin fætter, prins Christian Fredrik og blev i dette egteskap mor til den senere Fredrik VII. C. F., som var ulykkelig i sit egteskap, indlot sig i et kjærlighetsforhold til sin sanglærer, komponisten J. B. E. Dupuy (s. d.); hendes egteskap blev oplost 1810, og hun selv forvist til Horsens, hvor hun levet i en aarrække. 1829 tok hun ophold i Italien, hvor hun gik over til katolicismen; hun døde i Rom.

Charlottenberg, jernbanestation i Sverige og grænsestation mellem Norge og Sverige, ligger i Värmland, 7 km. fra riksgrænsen. Toldstation. C. ligger 143 km. fra Kra. og 432 km. fra Stockholm.

Charlottenborg slot paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, bygget 1672—83 for U. F. Gyldenløve (s. d.). Allerede 1700 blev det solgt til enkedronning Charlotte Amalie, senere bodde Fredrik V der som kronprins 1743—45. Akademiet og utstillingskomitéen har nu sine lokaler her. Haven var 1777—1874 botanisk have.

Charlottenburg, Tyskland, by i prov. Brandenburg, i det preussiske regjeringsdistrikt Potsdam, ligger umiddelbart vest for Berlin, adskilt fra denne ved Thiergarten og den zoologiske have, og har 320 000 indb. Av bygninger merkes det kgl. slot, som er bygget 1695 for kurfyrstinde Sophie Charlotte, efter hvem byen har faat navn. I slotsparken findes Hohenzollernes berømte mausoleum; her hviler bl. a. dronning Louise, Fredrik Vilhelm III, Vilhelm I og keiserinde Augusta. C. har brede gater, store pladser og mange vakre villaer, 6 kirker og en synagoge, har høiskole for bildende kunst og musik, en teknisk høiskole med 3 000 studerende

(1910). C. er sætet for den fysikalsk-tekniske riksanstalt. Den betydelige industri omfatter jernstøperier og maskinverksteder, Siemens og Halske's store elektrotekniske anstalt, den kgl. porselænsfabrik, glasverk. C. anlagdes 1705 av Fredrik I, den fik byrettigheter 1721 og er navnlig efter 1870 steget meget og vokset mere og mere sammen med Berlin. I 1905 fik C. ret til at sende repræsentant til overhuset.

Charlottenlund, d. statsskog, litt nord for Kjøbenhavn ved Øresund; et hjørne av skogen er forstbotanisk have. I skogen det kgl. slot C. C. er et yndet utflugtssted for kjøbenhavnerne.

Charlottetown *[šā'ətətta^{u}n]*, Canada, hovedstad i prov. Prins Edwards ø, 11 203 indb. (1911). God havn og livlig handel.

Charmant *[šarmánt*, fr. *šarmã']* (fr.), fortryllende, henrivende, yndig. Charme *[šármə]*, ynde; eharmere *[šarmērə]*, fortrylle, henrive.

Charmes *[šarm]*, Marie Joseph Julien Franeis (1848—), fr. journalist og politiker. Skrev gjennem mange aar de utenrikspolitiske oversigter i «Revue des deux Mondes» og den daglige leder i «Journal des Débats», altid sikker paa at bli læst og diskutert. 1880 blev han underdirektør i utenriksministeriet. Som deputeret fra 1881 angrep han Ferrys kolonipolitik paa det voldsomste. Blev 1907 chefredaktør av «Revue des deux Mondes» og 1908 medlem av akademiet.

Charnay-spænden *[šarnæ-]* er den alm. benævnelse paa en sølvspænde fra merovingisk tid, fundet 1857 ved Charnay i Bourgogne. Spænden har stor runologisk interesse, idet der paa dens bakside er indridset den ældre runerække.

Charnwood Forest *[tšāənwud fa'rəst]*, England, tidligere skogbevokset høidedrag i Leicestershire; naar i Bardon Hill en høide av 274 m.

Charolais *[šarálé]*, tidligere grevskap i Frankrike, mellem Loire, Guise, Arroux og Maeonnais, var først en del av Briennais, kom saa til Bourgogne og blev ophøiet til grevskap; 1477 inddroges C. under kronen, men efter freden i Senlis 1493 gik det over til Østerrike, derefter 1556 til Spanien; gjennem Ludvig XIV 1684 til huset Condé, og 1771 forenedes det med den franske krone.

Charon, i den græske mytologi en færgemand i underverdenen, som fører de dødes sjæle over Styx eller Aeheron; han kan først føre sjælen over, naar legemet er blit bedækket med jord; som færgelon faar han en obol (skilling) som lagdes under tungen paa enhver avdød. C. tænktes som en plump gammel mand. I nygrækernes overtro er Charos en aand som tænkes at bortføre sjælene gjennem luften.

Charon fører døde over Styx i sin baat.
(Fra en antik sølvflaske, nu i München.)

Charost *[šará']*, Armand Joseph de Béthune, hertug av (1728—1800), fr. filantrop, gjennemførte paa sine godser i Bretagne store humane og økonomiske reformer før revolutionen (bl. a. fattigkasser, apotek, sykehuse, brandkasser o. l.). I nationalforsamlingen 1789 talsmand for ensartet beskatning. Under rædselsperioden $^{1}/_{2}$ aar fængslet; befriet ved Robespierres fald. Forfatter av landøkonomiske skrifter.

Charpentier *[šarpãtjé]*, Alexandre Louis Marie (1856—1909), fr. billedhugger og medaljør. I medaljørkunsten repræsenterer han en bredere, mere impressionistisk retning end Roty og Chaplain. Hans portrætskulptur, genre- og fantasifigurer utmerker sig ved sin livfuldhet.

Charpentier *[šarpãtjé]*, Gustave (1860—), fr. komponist, bekjendt ved sine «symfonidramaer» og orkesterverker «Les fleurs de mal», «Impressions d'Italie» og «En digters liv», men mest ved sin saakaldte *roman musical* operaen «Louise», som ved sin yndefulde musik og begeistrede hyldest til byen Paris blev den komiske operas store sukces i utstillingsaaret 1900. C. kaldes «den sceniske musiks Zola», han tolker i sine toner folkets liv.

Charpī, et trevlet, blott forbindingsstof (i regelen optrevlet linlerret), som tidligere spilte en stor rolle i kirurgien, men nu kun brukes til paasmoring av salve o. l.

Charput (Kharput), by i Armenien, ligger paa en frugtbar høislette, 1 290 m. o. h.; 30—35 000 indb. (armeniere, kurder og osmaner). C. er bekjendt for sine maleriske borgruiner, sin gamle kirke og sit kloster, som gjemmer en del haandskrifter. I omegnen vokser en mængde frugttrær, især morbærtrær; derfor silkespinderier.

Charque *[ša'rk]* (sp.), lufttorret kjøt.

Charta, eg. et lag av papyrusplantens bast; da denne bruktes til at skrive paa, gik ordet over til at betyde alt, hvorpaa noget var skrevet eller tegnet; i denne betydning er det ogsaa gaat over i vort sprog, ændret til kart (landkart o. s. v.). I middelalderen kaldtes forordninger, haandfæstninger o. l. alm. c. eller diploma. Beromt er den eng. Magna e. av 1215. C. er ogsaa brukt om den skrevne forfatningslov, nu alm. kaldt konstitution; «La charte» kaldtes f. eks. Ludvig XVIII's forfatning for Frankrike 1814.

Chartered Company *[tšā'ətəd kv'mpəni]*, se British South Africa Company.

Charters Towers *[tšā'ətəz ta^{u}əz]*, by i Australien, Queensland, 20 ° s. br., 17 300 indb. (1911), midtpunkt for det i 1872 opdagede gulddistrikt av samme navn.

Chartier *[šartjé]*, Alain, fr. digter, f. omkr. 1390, d. henimot midten av 15 aarh., skrev allegoriske og moraliserende digte, hvorav de mest kjendte digte er «Lay de la belle dame sans mercy». Paa prosa behandlet han politiske og soeiale spørsmaal, saaledes i «Le quadriloge invectif» og «Le eurial».

Charti'smen (av eng. *charter*, d. e. eharta, s. d.) var en demokratisk bevægelse i England 1837—54. Dens maal var at gi folkets store flertal økede politiske og sociale rettigheter. Den tok navn efter programskriftet «The people's eharter», folkets fribrev, som motsætning til den paa *Magna charta* (s. d.) hvilende aristokratiske forfatning. Utvidelsen av stemmeretten ved *Reform act* av 1832 blev en stor skuffelse. Slutten av 1830-aarene bragte sammen med krise- og dyrtid ny gjæring. 1838 formulertes ved William Lovett (s. d.) demokratiets krav. Programmet indeholdt 6 hovedpunkter: almindelig stemmeret, hemmelig stemmeavgivning, ophævelse av census til valgbarhet, valgkredsenes omregulering, aarlige parlamentsvalg, løn for parlamentsmedlemmer. Bevægelsen førte til blodige sammenstøt med ordensmagten 1839. I det følgende aar oprettedes «National Charter Association» med hovedsæte i Manchester, hvorfra ca. 400 underordnede foreninger lededes. Saaledes organisert lik be-

Trykt august 1920.

vægelsen ikke ringe indflydelse. Den blev imidlertid trængt i bakgrunden under den nu voksende agitation for ophævelse av korntolden og for frihandel. 1848 indtræder krisen under paavirkning av Februarrevolutionen og utbredt arbeidsledighet; i Clasgow, Edinburgh og Manchester kommer det til oploø, og i London forberedes vældige demonstrationer, som dog slagberedte tropper og et frivillig politivern paa 170 000 mand holdt stangen. Dermed var bevægelsen brutt. Efterhaanden er flere av c.s krav gjennemført

Charti'ster, et konstitutionelt, moderat parti i Portugal, som holdt paa den av Dom Pedro 1826 givne forfatning (earta de lei). Denne blev ophævet 1827 av Dom Miguel og c. fordrevet. 1834 fik c. atter magten, og earta de lei gjenindfortes, men de maatte idelig kjæmpe med septembristerne (tilhængere av den mere frisindede forfatning av sept. 1822) om magten.

Chartres *[šartr]*, Frankrike, by i depart. Eure-et-Loir sydvest for Paris; 24 000 indb. Paa det høieste punkt staar Frankrikes største og smukkeste domkirke i gotisk stil med 5 skibe; den byggedes 1020 og gjenopfortes efter en brand 1194—1260, er 135 m. lang, har en stor imponerende façade med 3 porter og en mængde statuer og to herlige 106 og 115 m. høie taarne; desuten en krypt, som er den største i landet. I C. findes flere kirker, et lyceum, et bibliotek paa 80 000 bd. og en botanisk have. Byen har en del industri i lær, maskiner og er beromt for sine akerhønsposteier og pepperkaker; tillike er der handel med korn, kvæg, hester, træ og uld. — C. kaldtes i romertiden Autricum og var da karnuternes hovedstad, hvorfor den fik navnet Carnutum. Av Ludvig XIV blev C. og dens omegn ophøiet til hertugdømme for huset Orléans, hvis ældste søn førte titel av hertug av C.

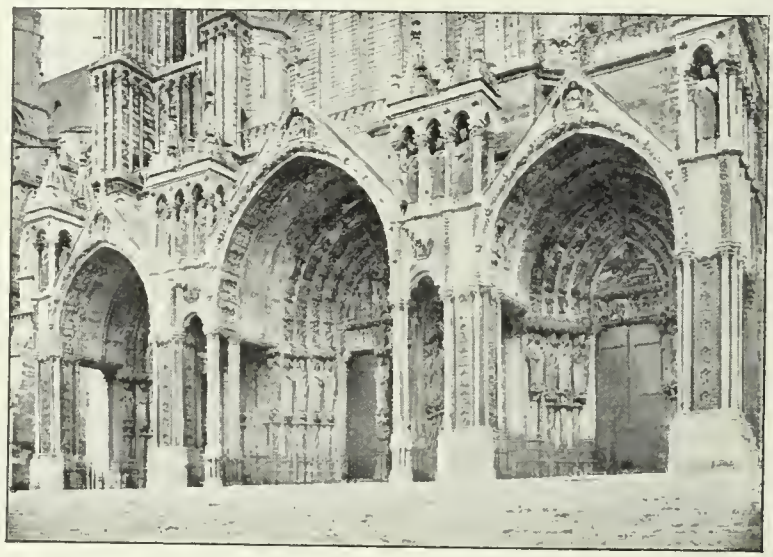

Domkirken i Chartres. Vestportalerne.

Chartreuse *[šartrö'z]*. 1. Urtelikor, indeholdende omkr. 40 pct. alkohol, oprindelig tilberedt av munkene i La grande C. (s. d.). — 2. Bakt form, beklædt med grønsaker og fyldt med kokte eller stekte kjøtvarer; skal være opfundet av munkene i La grande C.

Chartreuse, La grande *[la grât šartrö'z]*, Kartheuserordenens ældste og betydeligste kloster i nærheten av Grenoble. Den store bygning med kirke og bibliotek skriver sig fra 15—17 aarh. Munkene førte et strengt asketisk liv, med hyppig faste og nattevaaken. Dog lagdes der ogsaa vegt paa det legemlige arbeide (haandverk, akerbruk, kvægavl, tilberedelsen av den beromte c.-likør o. s. v.). 1903 blev ordenen utvist av Frankrike.

Chartulāria, bøker hvori klostre, kirker og stiftelser lot optegne avskrifter av sine skjøter, gavebreve o. l.

Chary'bdis, se Skylla.

Chasārer, tyrkisk folk som i middelalderen fra øst trængte ind i Sydrusland, underkastet sig en række slaviske stammer og i det 9 aarh. behersket landet mellem Uralelven, det Sorte Hav, Dnjepr og Bug. Allerede aar 1000 blev deres magt brutt, og de gik efterhvert op i det sydrussiske folk.

Chase *[tše's]*, Salomon Portland (1808—73), nordamer. statsmand av gammel puritansk slegt. Optraadte fra 1837 som de flygtende slavers forsvarer, var 1855 med at stifte det republikanske parti, 1861 finansminister under Lincoln, men maatte 1864 gaa av, da han lot utstede for mange papirpenger; understøttet proklamationen om slaveriets ophævelse 1 jan. 1863, decbr. 1864 formand for Unionens høiesteret, motarbeidet de altfor ivrige republikanere, som vilde utelukke sydstaternes oprørere fra borgerlige rettigheter.

Chasidæer *[kas-]* (chassidim, d.e. «de fromme»), et parti indenfor senjødedommen som dannet sig for at forsvare den fædrene religion mot de seleukidiske kongers forsøk paa at paatvinge folket græsk kultur i 2 aarh. f. Kr.; av disse «pietister» fremgik senere farisæerpartiet. — C. er tillike navnet paa en av Israel ben Eliezer (1698—1760) stiftet nyere jødisk sekt i Rusland, Polen, Rumænien og Ungarn.

Chasköi (Chaskovo), Bulgarien, by i Østrumelien, 30 km. sydvest for sammenløpet av Sazlü-Derè og Maritsa, 15 000 indb.

Chasles *[šāl]*, Michel (1793—1880), fr. matematiker, studerte særlig geometri og blev 1847 den første professor i den høiere geometri i Paris, idet han var den egentlige grundlægger av denne videnskapsgren, som er grundet paa studiet av oldtidens matematikere. Ogsaa paa det matematisk-historiske omraade var han en meget betydelig forsker, likesom hans studier ogsaa utstrakte sig til fysik og astronomi.

Chasmops er en trilobitslegt, som forekommer i kalk og skifer (e.-kalk og -skifer) tilhørende den øvre avdeling av undersilur. Findes i Norge, Sverige og de russiske Østersjøprovinser.

Chassaignac *[šasøña'k]*, Charles Marie Edonard (1805—79), fr. kirurg. Opfandt den efter ham opkaldte ublodige operationsmetode: *écrasement linéaire*. Stor betydning for kirurgien, især efter antiseptikkens indførelse ved den metodiske anvendelse av drænage.

Chassé *[šasé]*, David Hendrik, baron 1765—1849, holl. general, gik i fransk tjeneste, kjæmpet under Pichegru, siden under Dumoneeau og i Spanien, fik tilnavnet «général la baionette»; efter Napoleons abdikation 1814 gik han atter i holl. tjeneste, utmerket sig ved Waterloo, blev især beromt for sit haardnakkede forsvar av citadellet i Antwerpen 1830—32.

Chasse-marée *[šas-maré]*, fiskefartøi med dæk og gjerne med tre master, rigget med luggerseil (skjæve, spidse raaseil); brukes mest i Nordfrankrike.

Chassepot-geværet *[šaspå'-]* utgjorde i krigen 1870—71 det franske infanteris bevæbning; det var det tyske tændnaalsgevær langt overlegent. C. var den franske armés første bakladningsgevær.

Chasseral *[šasra'l]*, Schweiz, fjeldryg mellem kantonerne Bern og Neuchâtel, vest for Bielersjøen; 1609 m. h.

Chassériau *[šaserja']*, Théodore (1819—56), fr. maler. Først elev av Ingres, av hvis klassicistiske kunst hans ældste billeder er præget, senere av Delacroix,

hvis romantiske retning hans senere billeder tilhører. Av hans ypperste portrætter, som i sin fuldkomne tegning staar Ingres' nær, bør fremhæves «Les deux sœurs» (1843). I sine romantiske billeder med emner fra Shakespeare, middelalderen og Orienten viser han sig som en lidenskapens og farvens kunstner. Som fremstiller av kvindelig skjønhet, ved sit koloristiske raffinement og sin mærkelige moderne opfatning er han i sine religiøse og mytologiske billeder en forløper for Gustave Moreau.

Chasseron *[šasrõ']*, fjeldryg i Schweiz, kanton Vaud, 11 km. nordvest for Yverdun ved Neuchâtelsjøen; 1611 m. h.

Chasseurs *[šasõ'r]*, fr. jægere, lette tropper, til fots (c. à pied) eller til hest (c. à cheval). Ogsaa i den belgiske hær.

Chatanga, Sibirien, elv mellem Jenissei og Lena, begynder under polareirkelen og falder ut i bugten av samme navn øst for Taimyrhalvøen. Længde omtrent 750 km.

Chateau *[šatå']* (fr.), slot, borg, herresæte.

Châteaubriand *[šatabriã']*, François René, vicomte de (1768—1848), fr. forfatter og statsmand, f. i St. Malo i Bretagne, d. i Paris. Han var av gammel adelig familie, blev først bestemt for marinen, senere for kirken, men endte med at gaa ind i arméen. Efter farens død flyttet han til Paris, hvor han tilegnet sig tidens filosofiske livsbetragtning. I 1791 reiste han med en fransk ekspedition, som skulde finde Nordvestpassagen, og kom herunder til at reise langt ind i Nordamerikas indre, hvor han gjorde studier av natur og folk, som han senere saa virkningsfuldt skulde benytte i sine fortællinger. Efter sin tilbakekomst sluttet han sig til emigranterne, blev saaret ved Thionville og flygtet til London, hvor han levet i stor fattigdom. Hans mors død i 1798 bevirket et religiøst omslag hos ham som fik sit utryk i det berømte skrift «Génie du christianisme», et poetisk forsvarsskrift for kristendommen, som dog saa litet stemte med den officielle katolicisme at paven satte det paa listen over forbudte bøker. De to fortællinger «Atala» og «René», i hvilke han forherliger naturtilværelsen med Rousseausk lidenskap og farveglød, er dele av dette store verk. «Génie du christianisme» passet saa vel ind i Napoleons daværende kirkepolitik at forfatteren blev utnævnt til gesandt i Rom. Senere brøt han dog med Napoleon, bereiste Orienten, Nordafrika og Spanien og skrev under indtryk fra disse egne «Les martyrs», hvori han stiller oldkirkens kristendom op mot hedendommen og hævder den forstes overlegenhet. Han sluttet sig i 1814 til Bourbonerne og blev medlem av pairskammeret, gesandt i Berlin og London og senere utenriksminister. Han svinget igjen om, sluttet sig til Julirevolutionen og negtet endog at hylde Ludvig Filip. Tilbragte sine sidste aar med litterære og historiske studier og forfatterskap. Hans «Memoires d'outre-tombe» utkom i 12 bd. 1849—50. C. er den første betydelige repræsentant for den franske romantik. [Jfr. G. Brandes, «Hovedstrømninger: Emigrantlitteraturen».]

Th. Chassériau: Søstrene.

F. R. Châteaubriand.

Châteaubriand *[šatabriã']*, se Bif.

Château d'Oex *[šatåde']*, Schweiz, by i kanton Vaud, 994 m. o. h.; 3 500 indb. Bekjendt luftkursted.

Châteaudun *[šatådõ']*, Frankrike, by i depart. Eure-et-Loir, 143 m. o. h.; 7 300 indb. Der drives industri i maskiner, jernvarer, uldtepper. Byen gjorde sig bekjendt i oktober 1870 ved beboernes tapre forsvar mot preusserne.

Château-Lafitte *[šatå-lafi't]*, Frankrike, slot i depart. Gironde, eies av Rothschild. Vindistrikterne indtar et areal av 70 ha. og gir en av de bedste røde Bordeaux-(Medoe-)vine.

Château-Margaux *[šatå-margå']*, Frankrike, slot i depart. Gironde, nord for Bordeaux; leverer gode rødvine (jfr. Bordeauxvine).

Châteauroux *[šatårú]*, Frankrike, by i depart. Indre, ved Indre, 26 000 indb. Tilvirkning av klær og tobak. C. har et museum, lærer- og lærerindeseminar og et bibliotek paa 20 000 bind.

Château-Thierry *[šata-tjæri']*, Frankrike, by i depart. Aisne, ved Marne, med forstaden Marne paa den anden elvebredd, 7 770 indb. Tilvirkning av musikalske og matematiske instrumenter; handel med træ, uld og vin. Her seiret Napoleon 12 febr. 1814 over preusserne og russerne under Saeken. Allerede høsten 1914 i kampsonen (slaget ved Marne 6—9 sept.) er C. atter i ilden sommeren 1918.

Châtelaine *[šatlén]* (fr.). 1. Borgfrue. — 2. Kvindehalsbaand. — 3. Et av metalled sammensat livbelte som kvinderne i slutningen av det 16 aarh. gik med. Ved dette hang nokler, vifter, bønneboker, toiletsaker o. l.

Châtelet *[šatlé]* (eg. fæstning, liten borg, kastel), navn paa to borge (Grand C. og Petit C.) som dækket det gamle Paris (Cité), og hvor kongens domstol

for Paris hadde sit sæte. Châtelet-fængslet var berygtet. Nu navn paa et av Paris' storste teatre (3 400 pladser, grundlagt 1861.

Châtelet *[šallæ']*, Belgien, by i prov. Hainaut (Hennegau), ved Sambre, like overfor Châtelineau, 13 300 indb. Kulgruber, lervarefabrikker, naal- og knivfabrikker.

Châtelet-Lomont *[šallæ-lâmõ']*, Gabrielle Émilie, markise du, se Du Châtelet.

Châtelguyon *[šatælgijõ']*, Frankrike, badested i depart. Puy-de-Dôme, 1 800 indb.; 26 kulsyreholdige jernkilder, to badeanstalter; slotsruiner.

Châtelineau *[šallinâ']*, Belgien, by i prov. Hainaut (Hennegau), ved Sambre, 16 000 indb. Kulgruber, storartet jernindustri.

Châtellerault *[šatelrâ']*, Frankrike, by i depart. Vienne, ved Vienne, 18 000 indb.; er ved en 144 m. lang stenbro forbundet med forstaden Châteauneuf. I C. findes en vaabenfabrik som eies av staten og beskjæftiger ca. 5 000 arbeidere.

Chatham *[tšætəm]*, William Pitt, se Pitt.

Chatham *[tšætəm]*, England, befæstet by i grevskapet Kent, 17 km. fra Medways munding, har 42 000 indb. C. er flaatestation, har dokker som kan opta de storste panserskibe, store skibsverfter og magasiner til krigsskibenes bygning og utrustning, samt et stort marinehospital. C. befæstedes allerede under dronning Elisabeth. I slutningen av forrige aarh. er en del av verkerne blit modernisert, og flere nye befæstninger er anlagt. 1667 odela admiral Ruyter verfterne. — 2. Canada, by i prov. Ontario, paa halvoen mellem Huron- og Eriesjø, 11 000 indb. Vigtig jernbaneknutepunkt.

Chathamøerne *[tšætəm-]*, brit. øgruppe i Stillehavet øst for Ny Seeland, 43 ° 50 ′ s. br. og 117 ° v. l., 971 km.^{2} med 477 indb. (1916), hvorav 219 europæere og resten maorier. Befolkningen lever av fiskeri og fædrift, der findes 66 000 sauer og 450 kjør paa øerne. — Opdaget 1791 av Broughton, derav ofte navnet Broughtonøerne. Efter den storste o Varekauri ofte Varekaurioerne.

Chatīb (arab.), betegnelse for den som ved den muhammedanske fredagsgudstjeneste foredrager den saakaldte chutba (s. d.); det er ikke nodvendig at han er imām (officiel leder av bønnen i en moské).

Chatol, se Skatol.

Chatrian *[šatrjã']*, Alexandre, se Erckmann-C.

Chatsworth *[tšætswəþ]*, herresæte i England, grevskapet Derby, tilhører hertugen av Devonshire. Slottet, som ligger midt i storartede parkanlæg, indeholder kostbare samlinger av malerier og skulptur og en prægtig vinterhave.

Chattahoochee *[tšætəhũtši]*, Forenede Stater, elv i sydøst, begynder paa det sydlige av Alleghanyfjeldene i Georgia, danner grænsen mellem denne stat og Alabama og danner en av armene til Apalchicola (s. d.), som gjennem Florida flyter ut i den Mexikanske Golf. Længde omkr. 800 km.

Chattanooga *[tšætənũga]*, Forenede Stater, by i staten Tennessee, ved elven Tennessee, 60 000 indb. (1916). Universitet, jernbanecentrum, stor industri, jernstøperier, møller, kulminer. Her seiret 23—25 nov. 1863 unionstropperne under Grant over de konfoderer te under Bragg.

Chatterton *[tšætətən]*, Thomas (1752—70), eng. digter, utmerket sig ved ualmindelig tidlig aandsmodenhet, og skrev digte da han var 11 aar gammel. Som skriver hos en advokat i Bristol utgav han endel digte, ballader og andet i gammel stil, som han paastod at ha fundet, og som skulde være forfattet av en munk Rowley i det 15 aarh. De vidnet om en betydelig digterisk evne, og den gamle sprogklædning var efterlignet med stor kunst. Falskneriet blev opdaget, og den overspændte unge mand, som blev avskediget fra sin stilling, reiste til London, hvor han sank ned i stor elendighet og endte sit liv ved gift.

Chatterton-compound *[tšætətən kə'mpaunnd]*, et av guttaperka, harpiks og tjære sammensat isoleringsmiddel for elektriske ledninger. C. anbringes i opvarmet tilstand.

Chaucer *[tšå'sə]*, Geoffrey (1340—1400), eng. digter, var son av en eng. kjobmand, men levet en verdensmands liv. Han fulgte som 19 aars yngling Edvard III i hans krig mot den franske konge, blev tat tilfange og sat i fangenskap et aar. Ved sin tilbakekomst blev han ansat ved hoffet og sendtes 1370—80 ut i diplomatiske erender, flere av stor vigtighet. Til belønning for sine udmerkede tjenester fik han indbringende embeder i toldopkrævningen og de offentlige arbeider, blev medlem av parlamentet og fik senere en aarlig pension. Londons borgere forærte ham et hus, og kongen en krukke vin daglig. Under al denne ydre lykke lærte han dog i sit familieliv at kjende baade motgang og sorg. C.s bevægede og rastløse tilværelse gav hans aand den vidde og rigdom og hans livssyn den frihet og finhet som lyser paa hver side i hans skrifter. Han elsket naturen og kunsten, verdenslivet som arbeidet og ensomheten. C.s første digtning bærer præg av den herskende fransk-romantiske smak, saaledes fortællingen «Troylus and Cryseyde». Men et ophold i Italien gjorde ham fortrolig med den tidlige italienske renæssanse, med Dante og Boccaccio. Det er denne indflydelse som former den overlegne og fine fortællekunst i hans store verk «Canterbury tales», som han arbeidet paa fra 1384 til sin død uten at kunne fuldende det. Av de planlagte 64 fortællinger fuldforte han kun de 24. Den plan som forbinder dem, er følgende: Et selskap, som avspeiler samtidens England i alle dets forskjellige stænder og livsvilkaar, skal paa pilegrimsreise til Thomas à Beekets grav i Canterbury. Selskapet, som fremfores for os i den livfulde «Prologue», reiser ut fra London og blir enig om at korte reisen ved at hvert medlem skal fortælle hver sin fortælling paa frem- og tilbakereisen. Disse fortællinger, som dreier sig om bedrifter, om kjærlighet, om helgeners liv, om komiske hændelser, om religiose emner, gir ypperlige karakteristikker av samtidens engelske samfund. C. har i «Canterbury tales» indviet den engelske poesi, og hans stil og sprog betegner et overordentlig fremskridt fra middelalderens ufærdige form. [Litt.: Fortrinlig utgave av C.s verker ved Skeat (6 bd. og suppl. 1894—97) paa grundlag av Chaucers Society's publikationer. Et brudstykke av «Canterbury tales» er oversat til dansk av Ceffe Birkedal; O. Jespersen, «C.s liv og digtning», Kbh. 1893.]

Geoffrey Chaucer.

Chaudes-Aigues *[šadzæ'g]*, Frankrike, by i depart. Cantal, 1675 indb. (1911), 650 m. o. h.; berømte hete kilder (57—81 °), der indeholder kulsurt natron, og som benyttes til badning (mot reumatisme og neuralgi og til opvarmning av husene.

Chaudet *[šådæ]*, Antoine Denis (1763—1810), fr. billedhugger. Napoleons yndling og fremragende repræsentant for klassicismen under det første keiserdømme. Verker: «Amor med sommerfugl» og «Gjæteren Forbas

med den lille Oidipos», begge i Louvre. Flere statuer av Napoleon I (deriblandt ogsaa den som stod paa Vendôme-søilen og nedstyrtedes i 1814).

Chaudière *[šådjär']*. Canada, sydlig bielv til St. Lorenselven, falder ut ret overfor Quebec. Like for utløpet er der en 30 m. høi fos.

Chauffør *[šofö'r]*, fr. *chauffeur*, fyrbøter, nu almindelig om føreren av en automobil.

Chauker, gammel folkestamme i Nordhannover, tilhørte den angelsachsisk-frisiske dialektgruppe. Stammenavnet, som vistnok betyder «de høie», gjenfindes hos kelterne. C. gaar siden 4 aarh. op i sachserne og angelsachserne.

Chaulmoogra-olje *[tšålmå'gra-]*, et gulagtig eller brunliggult fett av eiendommelig, noget harsk lugt, smelter ved 35—40 ° og er opløselig i kloroform, benzol og svovelkulstof, delvis i alkohol og æter. Det faaes ved presning av frøene av *gynocardia odorata*, som hører hjemme i Bakindien. Saavel frøene som oljen finder stor anvendelse i sydlige Asien som lægemiddel mot hudsygdomme og er i de senere aar ogsaa kommet i bruk i Europa *(oleum gynocardiæ)*. Oljen indeholder ca. 12 pct. gynocardsyre.

Chaumette *[šåmèt]*, Pierre Caspard (1763—94), fr. revolutionsmand, vakte opmerksomhet ved sin fanatisme i septemberdagene 1792, talsmand for oprettelse av revolutionsdomstolen 1793, ivrig for fornuftdyrkelsen, iverksatte festen i Notre-Dame 10 nov. 1793, hvor en boktrykkers unge hustru fremstillet guddommen. Guillotinert i april 1794.

Chaumont *[šåmõ']*, Schweiz, bergryg i Jura, kanton Neuchâtel, 1 172 m. høi. Paa toppen ligger en uhyre stenblok som er kommet fra Mont Blanc.

Chaumont en Bassigny *[šamõ-ã-basiñi']*, Frankrike, by i depart. Haute-Marne, 324 m. o. h.; 15 000 indb. Livlig industri, især i hansker, kniver, uld og jernvarer. 1 mars 1814 sluttet Østerrike, Rusland, England og Preussen her en alliance mod Napoleon I.

Chauny *[šå'ni']*, Frankrike, by i depart. Aisne, nær Oise, mellem La Fère og Noyon; 10 700 indb. Oise optar her St. Quintin-kanalen og blir farbar herfra. Stort speilglassliperi, industri i toier, kemikalier og roesukker; jern- og kobberstoperier. Paa et tidlig tidspunkt av krigen tat av tyskerne, blev C. først i sept. 1918 endelig tilbakeerobret av franskmændene.

Chaussée *[šåsé]* (fr.), egentlig dæmning, dernæst dæmning der tjener som vei, og endelig en kjørebane i almindelighet. Her i landet gaar ordet mere og mere av bruk og anvendes kun om særlig omhyggelig utførte landeveier med god tracé, solid bygningsmaate og specielt et kraftig veidække (se Veier). Betegnelsen c. antages avledet av fr. *chaux*, kalk, idet romerne tildels anvendte kalk som bindemateriale i veidække og sidemure.

Chautauqua *[šåta'kwa]*, Forenede Stater, indsjø sydvest for New York. Ved C. blev der 1874 av J. H. Vincent og L. Miller anlagt en anstalt til undervisning av søndagsskolelærere og unge mennesker; 1878 stiftedes «C. Literary and Scientific Circle», som har et slags «university extension» til formaal og har faat avlæggere omkring i andre stater; den har sit eget organ, «Chautauquan». Omkring anstalten er vokset op en by paa over 3 500 indb.

Chauvinisme *[šåvini'sme]*, utfordrende patriotisme. Skal ha sit navn efter en av Napoleons grenaderer, Chauvin.

Chaux-de-Fonds *[šå-d-fõ']*, La, Schweiz, by i kanton Neuchâtel, 15 km. nordvest for Neuchâtel, nær den franske grænse, i en vild og vandfattig egn, 992 m. o. h.; 39 000 indb. C. er hovedsætet for den schweiziske urfabrikation og den dermed i forbindelse staaende bi-industri som fabrikation av guld-, sølv- og bronsearbeider, emalje-, agat- og krystalsliperier. Byen har en urmakerskole.

Chavannes *[šava'n]*, Pierre Puvis de, se Puvis de Chavannes.

Chaves *[ša'ves]*, Portugal, by og fæstning i prov. Traz os Montes, i en frugtbar dal; 6 500 indb. I nærheten saltholdige og varme kilder.

Chebec (schebek) *[šəbæ'k]*, litet, tomastet fartøi; brukes i det vestlige Middelhav (Spanien og Italien).

Check *[tšek]* (fr. *chèque*, t. *Scheck*) er en anvisning paa penger, som man har tilgode hos en tredjemand, der som regel er en bank eller en bankier, og som indløses ved forevisning (sigt). C. har i nyere tid fundet utbredelse fra England av; denne form av forretningspapir var dog kjendt i Nord-Italiens handelsbyer allerede i det 16 aarh. og noget senere i Amsterdam og Antwerpen. Englænderne har i nyere tid gjort c. til et praktisk, i det daglige liv ogsaa av folk utenfor forretningsverdenen, brukbart betalingsmiddel. Rikfolk flest og mange som har litt mere end fra haanden til munden, deponerer, mot at erholde en lav rente, penger eller let realisable værdipapirer) i en bank eller hos en bankier. Pengehuset aapner kunden en konto og utleverer ham en c.-bok med avrivningsblanketter, ofte i bekvemt lommeformat. Indehaveren af disse kan da spare sig for at gaa omkring med større belop i kontanter, idet han avgjør sine regninger og indkjøp ved at utfærdige en c. Denne er altsaa paa en maate en privat banknote. I og med at utfærdige en c. avgir dens utsteder (trassenten) borgen for at den ogsaa blir indløst. Da misbruk herunder let kan finde sted, har lovgivningen i de fleste lande efterhaanden omgjærdet c.s anvendelse med bestemmelser som ved sin strenge karakter nærmer sig de i vekselretten (s. d.) foreskrevne. Navnlig er dette tilfældet i den engelske c.-lov av 1882. Frankrike og Belgien har ældre og ganske utidsmæssige c.-love. De tre nordiske lande fik omtrent samtidig en i alt væsentlig enslydende og nogenlunde uttømmende c.-lov (den norske er av 3 aug. 1897). Efter denne lov skal en c. indeholde: uttrykkelig benævnelse av c., indført i selve teksten; den pengesum som skal betales; til hvem betalingen skal ske; dens navn som skal indfri c. (trassaten); det sted hvor betalingen skal ske; utbetalingsdagen samt utstederens underskrift. En c. kan kun lyde paa betaling ved forevisning (sigt). Den kan lyde paa betaling til ihændehaveren. Desuten gjælder for en c. de i loven om veksler av 7 mai 1880 givne regler om papirets overdragelse, utstederens og endossenternes ansvar, om betalingen og regres (s. d.) paa grund av manglende betaling samt om fordringens præskription. En c., som er overdraget til trassaten, maa ikke overdrages videre. Akceptpaategning paa en c. er uten retsvirkning. En her i landet paa samme sted utstedt og betalbar c. skal forevises til betaling senest den tredje dag efter utstedelsesdagen. For at paaskynde c.s omløp og yderligere formindske adgangen til misbruk har ogsaa nordisk ret optat den fra engelsk forretningsbruk hentede regel om «krydsning» (eng. *crossing*), d. v. s. at der «mellem to streker tvers over c.s forside lindes anbragt ordene ‚til bank eller bankier' eller anden paategning, som angir det samme» (anført i lovens § 7) som tilkjendegivelse av at betalingen ikke maa ske til nogen anden end en bank eller bankier; et saadant paabud kan gives saavel av utstederen som av enhver c.-eier. Den tyske c.-lov av 1908 stemmer i væsentlige punkter overens med nordisk lovgivning. Trassaten skal være en bank eller bankier (firma), likesom det bestemmer at utlevering av en c. til en avregningsanstalt (*clearing-house*, s. d.) skal regnes like med forevisning

til betaling. Dette er skedd for at fremme en av c.s vigtigste øiemed: at lette omsætningsvirksomheten uten at ty til kontante penger. Ved en saadan avregningsanstalt utlignes nemlig gjældsposterne saa langt gjorlig ved at de forskjellige bankers tilgodehavender bringes til at gaa op i op som en bokføringssak, hvorefter der kun for en restsum blir tale om kontant saldering. Til gjennemforelse av et saadant tids- og myntbesparende *clearing*-system har c. vist sig at være det effektive middel. — C. er i de fleste lande stempelpligtig.

Cheddar-ost *[tšedə-]*, en speciel eng. ost som har faat navn efter landsbyen Cheddar og som fremstilles av fet komelk. Man utskiller kaseïnet ved en lav temperatur og foretar saa en opvarmning for at faa vallen utskilt og hurtig fremkalde gjæringen. Massen saltes, fyldes i former og er en kort tid under sterk presning. C. har form av en cylinder med en vegt av omkr. 30 kg. Produktionen har utbredt sig til mange lande, og den er nu en verdensartikel.

Cheddit *[šedi't]*, sprængstof der som surstofgivende stof indeholder kalium- eller natriumklorat, som brændbar bestanddel trinitrotoluol, nitronaftalin, ricinusolje etc. Opr. fremstillet i Chedde i Frankrike og er et sterkt sprængstof som kan fremstilles til en forholdsvis billig pris, men er ikke helt transportsikkert overfor stot.

Chee-foo, se Tsjifu.

Cheer *[tšīə]* (eng.), opr. ansigtsuttryk (fr. chére), nu mest i flertal: cheers, bifald, hurrarop.

Chefsgaardsfondet er dannet ved salg eller bortforpagtning av de norske embedsgaarder som tidligere av det beneficerte gods anvistes et stort antal militære chefer til bolig. Renterne anvendes væsentlig til godtgjørelse for avsavn av chefsgaarder. Fondet bestyres umiddelbart under Forsvarsdepartementet. Det bestaar av et kapitalfond og et rentefond, som pr. 30 juni 1919 utgjorde henholdsvis kr. 2 844 199.97 og 1 877 549 kr. Se lov 25 aug. 1848 og kgl. res. 22 juni 1857.

Cheiloplasti'k *[keil-]* (græ.), læbedannelse, en form for autoplastik, s. d.

Cheira'nthus, se Gyldenlak.

Chei'ron, i de græ. gudesagn en av kentaurerne (s. d.), men av en ganske anden natur end de andre: mild, vis og retfærdig; han tænktes boende i en klippehule i Pelion og underviste Asklepios i lægekunsten og likesaa Achilleus og Jason (i lyrespil); han saaredes og dræptes av Herakles med hans forgiftede piler og steg ned til Hades. Efter andre sattes han paa himmelen som stjernebilledet «Skytten».

Chelāth, se Aehlath.

Chelčický *[ke'ltšitskī]*, Petr (omtr. 1390—omtr. 1460), tsjekkisk teolog, optraadte paa hussitismens tid som forfatter av en række stridsskrifter og traktater. I disse protesterte han bl. a. mot vold i trossaker og krævet likhet, broderkjærlighet og gjensidig fordragelighet. Navnlig efter taboriternes nederlag slog hans tanker igjennem i store kredser, og flere samfund dannedes, som blev roten til den böhmiske brodremenighet.

Chelidōnium, se Svaleurt.

Chelmsford *[tše'(l)mzfəd]*, Frederick Augustus Thesiger, lord (1827—1905), eng. officer, deltok i Krimkrigen, blev 1877 generalmajor, 1878 guvernor i Kaplandet, hadde overanforselen i Kafferkrigen, fik skylden for nederlaget ved Isandula, hvorfor overkommandoen overdroges general Wolseley, men tok opreisning ved at tilføie kong Cethswayo det avgjorende nederlag ved Ulandi.

Chelmsford *[tšélmzfəd]*, Frederic John Napier Thesiger, 3dje baron C. (1868—), eng. statsmand. Utdannet som jurist, deltok 1900—05 i Londons kommunestyre, 1905—09 guvernør i Queensland, 1909—13 i Ny Syd-Wales, 1913 alderman i Londons byraad. Mars 1916 vicekonge i Indien efter Lord Hardinge (s. d.). Under C.s styre reistes stadig sterkere kravet fra indisk side om utvidet selvstyre. Ministeren for Indien, Montagu, besøkte Indien 1917—18, og juli 1918 utsendtes den store Montagu-C.-rapport om Indiens forhold og styreform. Rapporten tilfredsstillet bare de færreste indiske politikere, men paa den hviler den omfattende reformlov av decbr. 1919 (se Indien, historie). Ved en stor krigskonferanse i Delhi april 1918 samlet C. de ledende indiske maharajaer og andre fyrster til lojalt samarbeide i krigen for England.

Chelmsford *[tše'(l)mzfəd]*, England, by i grevskapet Essex, 48 km. nordøst for London; 18 000 indb. Livlig handel med kvæg, korn og humle; fabrikation av akerbruksmaskiner. Mareoniselskapet har her en fabrik for materiel til traadløs telegrafi.

Chelōne, chelōnidæ, se Skildpadder.

Chelsea *[tše'lsī]*. 1. England, bydel i London, vest for Westminster paa nordsiden av Themsen likeoverfor Battersea, 66 404 indb. 1911). Har et stort invalidehospital, færdigbygget 1702, et «military asylum» for forældreløse soldaterbarn, en botanisk have, anlagt 1673. — 2. Forenede Stater, by i staten Massachusetts, forstad til Boston, 43 426 indb. (1915); stor industri.

Chelsea-porselæn, se Porselæn.

Cheltenham *[tšéltnəm]*, England, by i grevskapet Gloucester, ved foten av Costwolds Hills, 12 km. nordøst for Gloucester, 49 000 indb. Paa grund av C.s milde klima har mange avskedigede indiske embedsmænd bosat sig her. I C. findes mineralske kilder, hvis vand indeholder svovel, jern og kalk. Ved Stowell Park, 14 km. fra C., opdagedes 1864 resterne av en rom. villa og to templer.

Che'lys (græ., skildpadde), i oldtiden betegnelse for lyren, i 16 og 17 aarh. for luthen. Stammer antagelig fra sagnet om Hermes, som av et skildpaddeskal skapte den første lyre.

Chemin des Dames *[šmæ̃-de-dám]*, Frankrike, en vei paa hoisletten («le massif») ved Craonne (s. d.) mellem Craonne og Soissons), heftig omstridt under Verdenskrigen, saaledes jan. 1915, mai 1917.

Chemise (fr.) *[šemīsə*, fr. *šmīz]*, serk. — Chemisette *[šemisæ't*, fr. *šmizæ't]*, krave, kort livstykke.

Chemnitz, Martin (1522—86), luthersk teolog, superintendent i Braunschweig, betragtes med rette som en av sin tids lærdeste og betydeligste teologer. Sammen med Jakob Andreæ er han hovedforfatter av «Konkordieformelen» 1577. Av hans mange skrifter kan nævnes: «De duabus naturis in Christo» 1570), i hvilket han utvikler grundtrækkene av den senere ortodokse kristologi.

Chemnitz, Tyskland, by i Sachsen, ved elven C., 307 m. o. h., er en av Tysklands vigtigste byer og Sachsens største industriby; 319 000 indb. Av ældre bygninger merkes et raadhus med et høit taarn, den gotiske St. Jakobskirke, av nyere et teater, raadhus, handelsinstitut og talrike industrielle læreanstalter. I 1902 var der 90 metalfabrikker med omtr. 20 000 arbeidere, derav 5 000 i Sächsische Maschinenfabrik, antallet av arbeidere i spinderierne var 3 000 og i væverierne 5 000. Av tekstilprodukter er især strompe- og trikotvarer berømte, desuten forekommer tilvirkning av lær, kemikalier, voksduk, tapeter og øl. Byen er knutepunkt for 11 jernbanelinjer. C. opstod under navnet Kaminizi omkring et kloster, som byggedes 1136, fik handelsrettigheter 1143 og kom 1330 til Meisen, hvis fornemste fabrikby den blev. Det er dog først i 19 aarh. at den har tat det store opsving. 1913 indlemmedes Borna og Furth.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Chemōsis (græ.), en opsvulmen av øiets bindehinde; skyldes alm. bylder i øielokket eller bak øiet eller betændelse i bindehinden.

Chemota'xis, se Kemotaksis.

Chemoterapi, se Kemoterapi.

Chemulpo, se Tsjemulpo.

Chenavard *[šnavār]*, Paul Marc Joseph (1807—95), fr. maler. Elev av Hersent, Delacroix og Ingres. Malte store historiske kompositioner i noget tor, farvelos klassicistisk stil. Bedst repræsentert i sin fødeby Lyon. Hovedverk: «Divina tragedia», som forestiller religionens undergang (i Luxembourg-museet).

Chênée *[šæné]*, Belgien, fabrikby i prov. Liège, 9 800 indb.; har store sinkhytter, som tilhører aktieselskapet Vieille Montagne, kobberverker og glasfabrikker.

Chengalpa't (Chingleput), by og distrikt i Forindien, ved den Bengalske Bugt syd for Madras. Byen ligger litt inde i landet 50 km. syd for Madras og var før en vigtig fæstning, en av noklerne til Madras.

Chénier *[šenjé]*. 1. André Marie de C. (1762—94), fr. digter. Hans far var fr. generalkonsul i Konstantinopel, hans mor en fornem grækerinde. C. forsøkte først den militære og senere den diplomatiske bane, men hans kjærlighet til poesi og kunst, som næredes ved en reise i Italien, bragte ham til at vie sig til digtekunsten. I Paris, til hvilken by han vendte tilbake 1790, sluttet han sig til de maateholdne republikanere og angrep heftig jakobinerne i «Journal de Paris». Disses fiendskap tvang ham til at holde sig skjult i Versailles, men da han 1794 vovet sig tilbake til Paris, blev han fængslet og guillotinert 25 juli s. a., tre dage for Robespierre styrtedes. Som digter er C. sterkt paavirket av oldtidens græske og romerske hyrdedigtere og elegikere. Hans skjønneste digte er hans oder til «Fanny», hans elskede i Versailles, til «Charlotte Corday», «La jeune captive». Den dype følelsesfuldhet i disse er i slegt med den kommende romantik. — 2. Marie Joseph de C. (1764—1811), foreg.s bror, dramatisk digter. Hans første tragedie «Charles IX» var fyldt av revolutionær lidenskap og vandt bifald ikke mindst ved den store skuespiller Talmas utførelse av titelrollen. Hans senere tragedier «Henri VIII», «Calas», «Gracchus» o. fl. gjorde mindre lykke. C. var medlem av konventet, senere av de 500's raad og tribunatet. Under Napoleon blev han generalinspektor for undervisningsvæsenet. Han skrev i denne tid flere nye tragedier: «Cyrus», «Tibère», «Oedipe». Enkelte av disse mislaget keiseren, og C. maatte ta avsked fra sit embede. Hans tragedier og oder mangler naturlighet og følelse; derimod var han fortræffelig som satirisk forfatter, saaledes i «Epître á Voltaire». Hans «Chant du départ» er blit en folkesang.

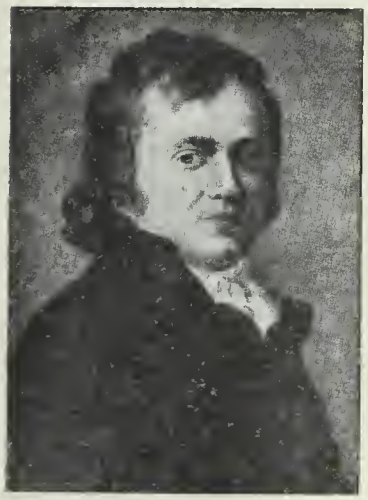

André Marie de Chénier.

Chenille *[šənij']*, blot, lodden snor av silke, uld el. bomuld med lang luv strittende til alle sider. Anvendes til sjaler og possementarbeider. — C. betegner ogsaa en sid kappe med skulderslag og stor opslagskrave; mest til reisebruk eller i senere tid som kuskekappe.

Chenonceaux *[šnōsa']*, slot i renæssansestil i Mellem-Frankrike, paa en liten ø i Cher. Paabegyndtes under Frans I og har tilhørt Diana av Poitiers. Fuldfortes av Katharina av Mediei.

Chenopōdium, se Melde.

Chēops (Chufu), gammel-ægypt. konge, tilhørende det fjerde dynasti (første halvdel av tredje aartusen f. Kr.).

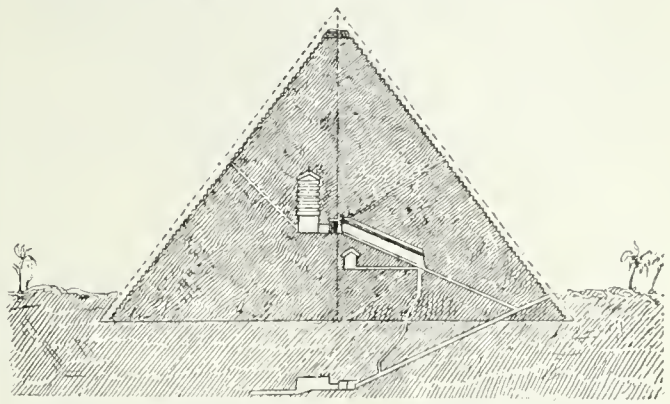

Cheops-pyramiden i gjennemsnit.

Fra ham stammer den største av pyramiderne i nærheten av Kairo, ved landsbyen Gise, paa vestsiden av Nilen. Denne C.-pyramide, 233 m. bred og oprindelig ca. 147 m. høi, er opført av kalkstensblokker (som tilsammen endnu har et volum av 2 352 000 m.^{3}) og var klædt med kvadre av gulagtig kalksten. C.s sarkofag av rød granit findes fremdeles i det ene av pyramidens 3 kamre; mumien er dog fjernet. Jfr. Bygningskunst, Pyramide etc.

Cher *[šær]*, Frankrike. 1. Bielv til Loire, kommer fra Auvergnefjeldene og falder efter et 350 km. langt løp ut i Loire litt nedenfor Tours. C. er meget rik paa fisk; den vil let gaa over sine bredder, hvorfor den ofte anretter ødelæggelse. — 2. Depart., har navn efter elven C., 7 304 km.^{2} med 338 000 indb. C. er en bølgeformig slette med skogbevoksede aaser, mod syd findes lave utløpere av Centralplataaet, den vestlige del vandes av C. med dens bielver. Landet er rikt paa jernmalm, stenkul, porselænsler og bygningssten. Industrien omfatter tilvirkning av glas, porselæn og uldvarer. Depart. er inddelt i 3 arrondissementer. Hovedstad Bourges.

Cherbourg *[šærbūr]*, Frankrike, by og sterkt befæstet krigshavn i depart. Manche, ved en bugt av Kanalen og mundingen av Divette; 44 000 indb. C. bestaar av to dele, den gamle, borgerlige by omkring handelshavnen og Divettes munding, som er omgit av skogbevoksede høider og er gammeldags bebygget, og den nye, militære by, som ligger nordvest for den anden ved krigshavnen, omgit tillands av en grav og en 5 km. lang befæstningslinje. Krigshavnen bestaar av tre hovedbassiner, tilsammen 22 ha., som staar i forbindelse med hverandre ved sluser; de har ved lavvand en dybde av 9 m. og kan rumme 40 av nutidens største skibe. Desuten findes flere mindre bassiner, dokker, verfter, arsenaler, maskinverksteder og etablissementer til skibenes utrustning og proviantering. Handelshavnen bestaar av et 406 m. langt og 127 m. bredt bassin og en ytre havn, som staar i forbindelse med havet ved en kanal som er indfattet av en 600 m. lang granitmolo. I 1913 ankom 39 norske skibe, 37 000 ton. Utenfor krigs- og handelshavnen er en red som mot nord beskyttes mot havet av en 3 638 m. lang molo. Paa moloen findes 3 forter og tre fyrtaarn. Det østre indløp beskyttes av Fort National paa øen Pelée og det vestre av Fort Chavagnac, som er bygget paa et skjær. C. forekommer

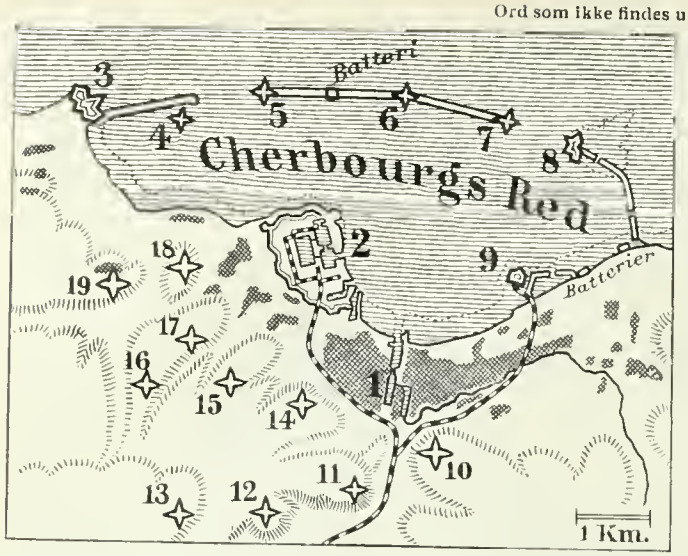

Cherbourg.
1. Byen med handelshavnen. 2. Krigshavnen. 3. Fort Querqueville. 4. Fort Chavagnac. 5. Fort de l'Oust. 6 Fort Central. 7. Fort de l'Est. 8. Fort National. 9. Fort des Flamands. 10. Fort du Roule. 11. Fort de la Faunconnière. 12. Fort de la Prèvalière. 13. Fort d'Octeville. 14. Redoute d'Octeville. 15. Redoute des Fourches. 16. Fort des Varennes. 17. Redoute du Tot. 18. Redoute des Couplets. 19. Fort de Henneville.

i historien under navnet Carusburg først paa Vilhelm Erobrerens tid. Under krigene mellem England og Frankrike var C. stadig utsat for angrep fra englænderne, og fra 1450 har det stadig tilhørt Frankrike. Det var Ludvig XIV som utkastet planen til at befæste C. Napoleon I fortsatte arbeidet, og 1858 kunde Napoleon III under stor høitidelighet i nærvær av dronning Victoria indvie verket.

Cherbuliez *[særbyljé]*, Victor (1829—99), fr. forfatter, f. i Genf, studerte matematik, sprog og filosofi i Genf, Paris, Bonn og Berlin og traadte 1864 ind i redaktionen av «Revue des deux Mondes». Han har skrevet kunstkritiske avhandlinger, men er særlig berømt som romanforfatter. Av hans talrike og meget underholdende romaner kan nævnes: «Le comte Kostia», «Le roman d'une honnête femme», «Noires et Rouges», «Méta Holdenis», «Oliver Maugant». I «Revue des deux Mondes» skrev han ogsaa en række skarpe og aandfulde politiske artikler under pseudonymet G. Valbert. C. lot sig 1880 naturalisere som fransk borger og blev det følgende aar medlem av det franske akademi.

Cherbury *[tšø'børi]*, Edward Herbert av, se Herbert of C.

Cherchel *[šæršél]*, Nordvestafrika, fr. sjøby i Algerie, depart. Alger, ca. 115 km. vest for hovedstaden. Gammel fønikisk by Jōl, som av Mauretanias konge Juba II gjordes til residens og til ære for keiser Augustus kaldtes Cæsarea (derav navnet), som i keisertiden var romernes vigtigste by i Afrika. Av dens mange pragtbygninger findes endel ruiner i C.

Cherībon, by paa nordkysten av Java, 200 km. ost for Batavia, omtr. 20 000 indb.

Cherotsī *[tšé-]*, en med irokeserne beslegtet indianerstamme som ved dens første opdagelse 1540 bebodde Alleghanyfjeldenes sydlige del; den kom saaledes tidlig i berøring med kolonisterne og blev snart civilisert; mission begyndte 1736; 1820 fik den en forfatning efter de Forenede Staters mønster; aaret efter opfandt Sequoya, en c. av blandet herkomst, et alfabet paa 85 tegn, og i løpet av faa aar blev utgit et ukeblad paa c. og engelsk; myter blev nedskrevet, og Bibelen oversat. Guldfund i grænseegnene (Georgia) førte imidlertid til at c. blev tvunget til 1838—39 at flytte til indianerterritorier, hvor de levet under den gamle forfatning til 1906, da landet deltes, og de blev amerikanske borgere. C. er den betydeligste, men ogsaa mest blandede av de 5 «civiliserte nationer». 1902 talte de, alle blandingsgrader medregnet, 28 000.

Cherra Punji, by i Forindien, prov. Assam, paa sydsiden av Khasi Hills, 1398 m. o. h. Berømt ved sin uhyre nedborhoide, den største hittil observerte paa noget sted paa jorden. Gjennemsnitlig er den omtr. 12 000 mm. om aaret (Kristiania 583 mm., Bergen 1 856 mm.), men den veksler meget. I 1861 faldt der 22 990 mm., derav bare i juli 9 300 mm. Paa en dag er der faldt 1 036 mm.! Aarsaken er, at den varme og fugtige sydvest-monsun tvinges over 1 000 m. tilveirs fra lavlandet (blot 30 m.) og derved avkjøles pludselig.

Che'rsifron, berømt græ. arkitekt fra Kreta som med sin son paabegyndte opførelsen av Artemistemplet i Efesos, et av verdens underverker, omtr. 580 f. Kr.

Cherso *[kérsô]*. 1. En til Istrien hørende langstrakt ø i Quarnerobugten, ved en bro forbundet med den tæt i vest beliggende ø Lussin; 410 km.² med 8 500 indb. I nord stiger øen indtil 638 m.; i syd dyrkes vin, olivenolje og sydfrugter, og midt paa øen, 13 m. o. h., ligger Vranasjøen, 56 m. dyp, uten synlige til- eller avløp. — 2. Hovedstad paa øen, ligger paa vestsiden, 4 000 indb.; har en god havn. Fiskeri og skibsbyggeri, handel med vin og sydfrugter.

Cherso'n. 1. Guvernement i det sydlige Rusland, i Ukraine, omgit av Bessarabien, Podolien, Kiev, Poltava, Jekaterinoslav, Taurien og det Sorte Hav; 71 284 km.² med 3 806 900 indb. (efter en beregning for 1 jan. 1915 av det russiske statistiske centralbyraa), 52 pr. km.² C. er for størstedelen steppeland, ufrugtbart ved havet, men meget frugtbart mot «den sorte jord». Gjennemstrømmes av Dnjepr, Dnjestr og Bug med bielver. Klimaet er om sommeren tørt og hett, om vinteren koldt og stormfuldt, den aarlige middeltemperatur er 7.5—12° C. Akerbruket er den vigtigste næringsvei, og C. hører til Ruslands bedste kornegne; de store græssletter er av betydning for kvægavlen, navnlig holdes en mængde faar. Fiskeri i det Sorte Hav og i elvene. Industrien gjør betydelige fremskridt. Befolkningen er stor- og lillerussere, kosakker, polakker, serbere, bulgarer, grækere, tyrkere, de fleste tilhører den græsk-katolske religion. Guvernementet deles i seks kredser. — 2. Hovedstad i guv., ved Dnjepr, 30 km. fra dens munding; 98 540 indb. (1913). Industrien beskjæftiger sig især med uldrensning, fabrikation av cigarer og tobak. C. er anlagt 1778 av Potemkin. Om byens oplevelser under kampene efter Ruslands oplosning se Rusland og Ukraine.

Chersonēsos (Ke-) (græ., halvø), med forskjellige tillæg i oldtiden navn paa flere halvøer: C. Cimbriea, Jylland (efter cimbrerne); C. Tauriea el. Scytiea, Krim; C. el. Herakleia, by paa vestsiden av Krim, nær det nuværende Sebastopol, ødelagt paa Kristi tid, gjenopbygget litt østligere, en ogsaa i den byzantinske tid anseelig by, ødelagt i 14 aarh., betydelige ruiner endnu i slutningen av 18 aarh., ødelagt av russerne ved bygningen av Sebastopol; C. Thraciea el. blot C., Gallipoli-halvøen, bebodd i oldtiden oprindelig av thrakere, men senere delvis av græske kolonister; her grundet omtr. 550 f. Kr. Miltiades den ældre (s. d.) et rike; senere erobredes det av perserne, derefter tilhørte det snart athenerne, snart spartanerne, tilsidst makedonerne og endelig romerne.

Chertsey *[tšø'tsi]*, England, by i Surreyshire, 37 km. sydvest for London, 14 000 indb; har spredte ruiner av et gammelt benediktinerkloster.

Cherubīni, Luigi (1760—1842), berømt komponist, italiener av fødsel, nedsatte sig 1788 i Paris, hvor han

Luigi Cherubini.

komponerte sine bedste verker. I kortere tidsrum virket han ogsaa i Wien, hvor han fik anerkjendelse av mestre som Haydn og Beethoven, samt i London. I hele Napoleonstiden var C. i unaade, men kom efter keiserens fald atter til ære og blev i 1821 direktør for musikkonservatoriet. Han komponerte en række operaer, hvorav de mest bekjendte er «Vandbæreren» og «Ali Baba», 11 store messer, 2 rekviem og meget anden kirkemusik, en mængde kammermusik og romancer, prægtige ouverturer m. m. C. maa, skjønt italiener av fødsel og franskmand av virke, regnes som tilhørende den tyske musik, han er i operaen paavirket av Gluck, i kammermusik, av Haydn og Beethoven, men er allikevel selvstændig. Især i sine sidste leveaar skrev han med forkjærlighet kirkemusik i streng stil.

Cheru'sker, germansk folk, først omtalt av Cæsar, bodde rimeligvis nær Weser, slog under anførsel av Arminius (s. d.) Varus i Teutoburgerskogen (9 e. Kr.) og motstod senere Germanicus (15—16 e. Kr.). I begyndelsen av 4 aarh. forsvinder de og er rimeligvis gaat op i sachserne.

Cherwell *[tšə'wəl]*, bielv til Themsen (s. d.).

Chesapeakebugten *[tše'səpīk-]*, bugt av Atlanterhavet paa østsiden av de Forenede Stater, i staterne Virginia og Maryland, 320 km. lang og indtil 50 km. bred. I bugten munder flere store elver, Susquehanna, Potomac, James etc., og bredderne har gode havner. Hovedsætet for den amerikanske østersfangst. Ved kanaler forbundet med Delawarebugten i ost og Albemarlesund i syd.

Cheselden *[tše'səldn]*, William (1688—1752), berømt eng. anatom og kirurg. Bekjendt for sine blærestensoperationer, men især for en bestemt oieoperation (dannelse av en kunstig pupil), som han var den første der utførte.

Cheshire *[tše'šə]*, eg. Chestershire, England, grevskap i vest, 2 607 km.² med 954 780 indb. C. er en lavslette som gjennemstrommes av Weaver med dens bielver, dens altid saftige græsganger er gunstige for kvægavlen, og ehesterost sendes over hele verden. Av mineraler utvindes kul og ikke litet salt (stensalt ved Northwich og Winsford, men mest sjøsalt foruten ved de to nævnte steder ved Lawton, Wheelock og Middlewich). Industrien har i den senere tid utviklet sig betydelig, navnlig i bomuld- og silkefabrikation og tilvirkning av jern- og staalvarer. Hovedstad Chester (s. d.).

Cheshunt *[tše'šənt]*, England, by i Hertfordshire, 22 km. nord for London, 3 000 indb. Handelsgartnerier. C. teologiske seminar blev grundlagt her i 1792.

Chesney *[tše'zni]*, Franeis Rawdon 1789—1872, eng. general og forskningsreisende. Han undersøkte eidet ved Suez, og viste at det var mulig at bygge en kanal; paa hans undersøkelser støttet senere Lesseps sig. Det var hans livs drøm at forbinde Indien med Europa ved jernbane, og han foretok i den anledning flere reiser, hvorved han bl. a viste at Eufrat er seilbar langt op. Hans plan strandet paa fransk og russisk motstand.

Chester *[tšə'stə]*, England. 1. Grevskap, se Cheshire. — 2. By i grevskapet, ligger 25 km. sydsydøst for Liverpool ved Dee, 13 km. fra dens munding; 39 000 indb. C., som er en av Englands ældste byer, kaldtes av romerne Deva; intetsteds i England findes saa mange spor efter romerne som her. Den gamle romerske mur danner nu en 2.35 km. lang spaservei rundt byen, og selve byens anlæg gjenspeiler den romerske leir, de to gamle, lodret paa hinanden staaende hovedgater er de gamle leirgater; av Vilhelm Erobrerens gamle borg er bare faa rester tilbake. C. er en sjøhavn, men bare smaa kystbaater kan naa byens havn, og selv Ellesmerekanalen, som fører til Ellesmere Port, er bare tilgjængelig for smaa skibe. Handel med chesterost, salt, bly, kul og irsk lerret. Utenfor byen ligger veddelopsbanen Rodee og 6 km. mot syd hertugen av Westminsters store gods, Eaton Hall. Mot øst ligger Hawarden, Gladstones gods.

Chester *[tšəstə]*, Forenede Stater, by i staten Pensylvania, 24 km. sydvest for Philadelphia, 41 856 indb. (1917). Skibsverfter, uldfabrikker.

Chesterfield *[tše'stəfīld]*, Philip Dormer Stanhope, jarl av (1694—1773), eng. politiker, medlem av parlamentet, diplomat, statholder i Irland, statssekretær. Var en udmerket taler og en i alle henseender fuldendt verdensmand med store evner og grundige kundskaper, men uten høiere idealer. Sin livsbetragtning har han fremstillet elegant i den endnu meget læste bok «Letters to his son».

Chesterfield *[tše'stəfīld]*, England, by i grevskapet Derby, 36 km. nord for Derby; 37 400 indb. Har en smuk kirke med et 70 m. høit, snoet taarn; jern- og messingstoperi. I nærheten jern-, kul- og blygruber. I St. Trinity church hviler George Stephenson.

Chesterfieldøerne *[tše'stəfīld-]*, fr. øgruppe i Stillehavet vest for Ny Kaledonien, 20° s. br., omtr. 1 km.² Koraløer, rike paa fugleguano.

Chester-le-Street *[tše'stə-li-strīt]*, England, by i grevskapet Durham, nær Wear; 14 713 indb. (1911). Kulgruber og jernverker.

Chesterost *[tše'stə-]*, eng. ost, laget i Cheshire.

Chesterton *[tšéstətn]*, Gilbert Keith (1874—), eng. journalist og forfatter. Vilde oprindelig være maler, men slog sig paa journalistik og har i en aarrække været medarbeider ved «Daily News». En tid var han nærmest socialist og fritænker, men efter en strid med Blatchford (s. d.) og efter at ha oplevet Boerkrigen, hvor han holdt med boerne, ændredes hans politiske og religiose opfatning, og han er nu konservativ og katolik. I de to bøker «Heretics» og «Orthodoxy» forsvarer han sit nye religiøse livssyn paa glimrende, men paradoksal vis. Om politiske og sociale spørsmaal handler derimot «Napoleon on Notting Hill» og «What is wrong with the world». Rent underholdende er en samling detektivhistorier: «The innocence of father Brown». Endelig har C. skrevet en række betydelige kritiske studier: «Browning», «Watts», «Dickens», «Shaw». [Litt.: H. Nielsen, «En moderne reaktionær», 1911.]

Chesterton *[tše'stətn]*, England, by i Cambridgeshire, forstad til Cambridge, 11 534 indb. (1911).

Chetiter *[ke-]* var et vestasiatisk folk som i 2 aartusen bodde i det østlige Lilleasien og nordlige Syrien; det spillet en rolle i Vestasiens politik og kultur, som vel ikke kan maale sig med Ægyptens, Babyloniens og Assyriens, men allikevel var saa betydningsfuld, at man maa regne c. med blandt de folk som bidrog mest til utformningen av oldtidens orientalske kultur. De omtales saavel av ægypterne som i Vestasien av babylonere, assyrer og hebræer, og de træder os imøte baade paa ægyptiske og paa egne monumenter. Deres type er ikke semitisk; de var kortskallede, hadde en sterkt skraa pande og en fremstaaende, ikke særlig kjøtfuld næse.

Deres sproglige slegtskap er endnu ikke opklaret; i lang tid har e.s hieroglyfiske indskrifter trodset granskernes tydningsforsøk, men forholdet ligger nu i de sidste aar anderledes, idet utgravninger i deres lilleasiatiske hovedstad Bogazköi har bragt dokumenter for dagen, hvor det chetitiske sprog er skrevet med babyloniske kileskrifttegn, som er kjendt, og blandt hvilke der ogsaa findes en slags leksikon, hvori de samme ord er opført baade paa sumerisk (s. d.), babylonisk og chetitisk. Paa denne maate foreligger der nu et sikkert grundlag, hvis utnyttelse da ogsaa er i gang, for studiet av e.s sproglige forhold. — C. er omtalt saa tidlig som ca. 2000 f. Kr. Fra denne tid har vi en gammel-babylonisk, historisk oplysning om at det var c. som ved et indfald i Babylonien gjorde ende paa det beromte, første babyloniske dynasti (Hammurabis); men det kan være tvilsomt, om der med dem menes just det folk hvis monumenter vi nu kjender i Lilleasien og Nordsyrien, eller om det skal forstaaes i videre betydning. I hvert fald er det meget senere at de kommer tilsyne i historien for en længere periode. Omkr. aar 1400, et tidsrum vi kjender noiere gjennem Tell-el-Amarna-brevene (s.d.), holdt c. paa at trænge sydover fra sit hovedland i det østlige Lilleasien ned i Syrien, hvor de kom i strid med landets daværende overherrer, de ægyptiske faraoner. Disse melder selv om kampe i anledning av denne invasion, Ramses II saaledes i mange indskrifter om et stort slag ved Kadesj 1288 f. Kr.). Kampene førte til at Ægypten maatte noies med Palæstina og Sydsyrien. Denne tingenes tilstand fik ca. 1270 stadfæstelse i en traktat mellem Ramses II og e.s konge Chattusil. Den politiske magt i Nordsyrien beholdt c. i skiftende utstrækning, til Sargon av Assyrien 717 f. Kr. gjorde ende paa den og dermed paa deres politiske rolle overhodet, ved indtagelsen av deres derværende hovedstad Karkemisj. — Nedgangen i deres indflydelse er begyndt med indoeuropæiske stammers fremtrængen i Lilleasien vestfra omkring 1200; de drev c. sydover, og her har vi forklaringen paa at det var Karkemisj som blev deres sidste hovedstad. — Av e.s litterære mindesmerker er det interessanteste den nysnævnte traktat, som vi kjender baade i det chetitiske utkast som er bevaret paa Ramses II's monumenter, oversat til ægyptisk efter en fra Chattusil sendt solvtavle, og i det ægyptiske utkast, som vi paa tilsvarende maate kjender fra oversættelsen til chetitisk, som fandtes i arkivet i Bogazköi. Traktaten nævner ingen grænse mellem de ægyptiske og chetitiske territorier, men rummer mere almindelig holdte forsikringer om velvilje og godt naboskap, foruten enkeltbestemmelser om gjensidig militær hjælp, utlevering av desertorer o. l. — Skulptur av chetitisk oprindelse findes like fra den lilleasiatiske hovedstad Bogazköi ned til ruinerne ved Eufrat og Orontso, foruten spredt i det vestlige Lilleasien. En teknisk dygtighet som ægypternes og babylonernes findes ikke hos c., men vi har dog faat kjendskap til virkningsfulde arbeider, baade i form av en storre komposition, som den vældige gudeprocession fra omegnen av Bogazköi, og i form av statuer som et udmerket gudebillede fra byporten sammesteds. — C. hævder sig ikke ved absolut originalitet overfor de omboende. Ægyptisk indflydelse røber sig i fremstillingerne av sfinxen (som er blit kvindelig), av den vingede sol, av de dødes maaltider og muligvis i dannelsen av den chetitiske hieroglyfskrift; babylonisk indflydelse spores paa anvendelsen av kileskriften i stor utstrækning ved siden av den chetitiske skrift. Men paa den anden side har c. efterlatt sig spor rundt omkring i Vestasien og Østeuropa. Det er fra dem at der har utbredt sig symboler som den dobbelte oks og kvindelige guddommes krone med murtinder, likesom forestillingen om guddomme staaende paa dyr, og dyrkelsen av jordens gudinde, «den store mor», som møter os rundt om, ogsaa i den græske kulturkreds.

Chetitisk kunst: Løve fra den indre borgport ved Sendsjirli.

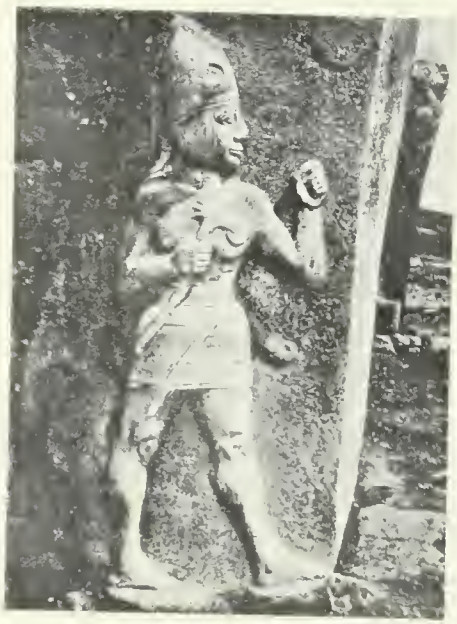

Chetitisk kunst: Relief fra kongeborgen i Bogazköi.

Chevalere'sk *[šealøre'sk]* (fr. *chevaleresque*), ridderlig, kavalermæssig optræden.

Chevalier *[švalje']*, Michel (1806—79), fr. socialokonom og politiker. Som ung ingeniør sluttet C. sig med begeistring til saint-simonismen (s. d.). Disse anskuelser opgav han imidlertid snart og viet sin overlegne dygtighet til mere praktiske opgaver. 1840 blev han professor ved Collège de France. Av hans forelæsninger fremgik det i liberal aand avfattede «Cours d'économie politique» (2 bd. 1842—44). 1845 blev han deputeret, bekjæmpet 1848 Louis Blanc (s. d.) og socialisterne og sluttet sig senere til Napoleon III, blandt hvis mest indflydelsesrike medhjælpere han blev. Paavirket av C. optok keiseren frihandelspolitikken paa sit program, hvilket førte til at C. i forening med Rich. Cobden (s. d.) kunde istandbringe den epokegjørende fransk-engelske handelstraktat av 1860. S. a. blev C. senator. Hans talrike skrifter omhandler navnlig handels- og myntpolitik. Altid ellers optimist saa han mørkt paa Frankrikes skjæbne umiddelbart før krigen 1870, og han var den eneste av senatets medlemmer som stemte mot at indlate sig paa dens vovespil.

Chevalier sans peur et sans reproche *[švalje sã pør æ sã rəpra'š]*, «ridder uten frygt og dadel», tilnavn til den franske ridder Bayard (s. d.).

Cheville. Pas de *[pad'švij']*. Schweiz, bergpas i Freiburgeralperne paa grænsen av kantonerne Waadt

og Wallis. Veien forer fra Bex, naar en hoide av 2049 m. og sænker sig ned i Rhonedalen 5 km. vest for Sitten.

Cheviot *[šéviət]*, diagonalvævet toi av grov uld, ofte med kunstuld, litet valket og med litet markert mønster. Benyttes i forskjellige tykkelser som drestøier for herrer og damer.

Cheviot-Hills *[tšíviət-hilz]* (Cheviots), et 56 km. langt fjeldstrok paa grænsen mellem England og Skotland, gaar fra sydvest til nordøst og naar i Peak Cheviot en hoide av 816 m.

Chevreau *[švrå']*, gjeteskind til fint skotøi, garvet omtrent som glacéskind, men med sterk glans paa narv siden (haarsiden).

Chevreul *[švról* el. *-ö'j]*, Michel Eugène (1786—1889), fr. kemiker, blev 1824 direktor for den kgl. gobelinfabriks farveri og var 1830—79 professor i kemi i Paris. C. blev især berømt for sine udmerkede, baade teoretisk og praktisk betydningsfulde undersøkelser av fettstoffene, som begyndte 1813, og hvis resultater han samlet utgav 1823 under titelen: «Recherches chimiques sur les corps gras». Ogsaa paa andre omraader av kemien har C. indlagt sig stor fortjeneste, især gjælder dette farvekemien.

Chevreuse *[švrö:z]*, Marie de Rohan-Montbazon, hertuginde av (1600—79), fr. adelsdame, tok ivrig del i adelsintrigerne og adelige sammensvergelser mot Richelieu og blev forvist til England. Efter Richelieus dod kom hun tilbake til Frankrike og tok, navnlig sammen med Condé, ivrig del i fronden (s. d.).

Chevrotēre (fr.), synge med skjælvende stemme.

Chevsūrer *[kef-]*, blandingsfolk (ca. 6 000) av georgier, osseter og kister som bebor dalstrokene i Nordkaukasien. De er et oprindelig krigerfolk og utmerker sig ved mange eiendommeligheter av meget gammelt præg. De kalder sig kristne, men deres religion er en blanding av kristendom, jodedom, islam og hedenskap.

Chevsur-kvinde.

Cheyenne.

Cheyenne *[šijén]*, algonkinstamme som for 1700 bebodde en del av Minnesota, men av siouxindianerne trængtes vestpaa til Syd-Dakota, hvor de bodde ca. 1800, og derfra videre mot syd og vest. Midt i 19 aarh. skiltes den i en nordlig og en sydlig gren. Den nordlige er nu bosat paa reservationer i Montana, den sydlige i det vestlige Oklahoma. Disse er nu amerikanske borgere. Det samlede antal av de nordlige og sydlige c. var 1904 ca. 3 300.

Cheyenne *[šijén]*, Forenede Stater, hovedstad i staten Wyoming, ligger ved foten av Rocky Mountains, ved indgangen til Evanspasset, hvorover jernbanen er ført; 9 661 indb. (1915); stor handel med kvæg.

Chiabrēra *[kja-]*, Gabriello (1552—1638), ital. digter. Efter at ha faat en udmerket opdragelse i Rom traadte han i kardinal Cornaros tjeneste, men maatte i 1572 paa grund av en hevnhandling paa en adelsmand flygte til sin fødeby Savona. Her dyrket han videnskap og digtning. C. har forsøkt sig i de forskjelligste digtarter, men det er særlig sine lyriske digte i pindarsk og anakreontisk form som han skylder sit ry. I disse har han git den italienske verskunst nyt liv og ny form.

Chiāna *[kja-]*, Italien, elv i den sydøstlige del av Toscana. Paa grund av sit ringe fald hadde den forvandlet dalen til en usund og ufrugtbar sump, og først 1823 lykkedes det at skaffe avløp mot nord til Arno og mot s. til Tiberens bielv Paglia, saa dalen, Valle di C., nu er forvandlet til en frugtbar, vel dyrket og tæt befolket egn, navnlig bekjendt for sin gode vin.

Chianti *[kja-]*, Italien, fjeldlandskap i prov. Siena, bekjendt for sin oliven- og morbæravl, men fornemmelig for sin vin, der ligner rod Bordeauxvin. Den bedste sort utføres fra Broglio.

Chiapas *[tšápas]*, den sydøstligste stat i Mexico, grænser til Guatemala og Stillehavet, 70 500 km.² med ca. 460 000 indb. (1912). Den nordlige del er et lavland, men den midtre og sydlige del er et fjeldland, som skraaner brat ned til en lav strand ved Stillehavet. Flere av fjeldene er vulkanske, deriblandt den høieste top Tacana, 4 260 m. Indbyggerne er for det meste kristne indianere med eget sprog (majaind. ca. 150 000 o. fl.). I det tropiske klima trives kakao, kaffe, tobak, kautschuk og vanilje. Paa fjeldene meget skog. Ruiner av gamle pragtbygninger vidner om en tidligere kultur. Hovedstad San Cristobal, 2 000 m. o. h. — C. tilhorte Guatemala til 1821, men sluttet sig efter revolutionen til Mexico.

Chiaramonte *[kja-]* **Gulfi,** Italien, by paa Sicilien, prov. Siracusa, 13 200 indb. (1911); vinavl.

Chiari *[kja-]*, Italien, by i prov. Breseia, 12 450 indb. (1911). Silkeindustri. Her beseiret østerrikerne under prins Eugen 1701 franskmændene og spanierne under Villeroi.

Chia'sme (græ.), «stilling overkors», krydsning i ordstillingen av ord som svarer til hinanden, f. eks. manden er dygtig, dygtigere er hustruen.

Chiavari *[kja-]*, Italien, by i prov. Genua, malerisk beliggende ved Rapallobugten; 14 070 indb. (1911). Har flere vakre kirker, en navigationsskole. Tilvirkning av møbler, sardelfiskeri; handel med vin, olje og ost.

Chiavenna *[kja-]*, Italien, by i prov. Sondrio, i en frugtbar av snefjelde omgiven dal; 3 000 (kommunen 5 000) indb. (1901). Industri i bomuld, silke og papir; handel med frugt og vin. Fra C. gaar der alpeveier over Septimer, Splügen og Maloja. 1902 aapnedes elektrisk jernbane til Lecco og Sondrio.

Chibcha *[tšibtša]* el. Muisca, sydamer. folkestamme i Colombia, paa Ostkordiljernes høisletter mellem Tunja og Bogotá. Deres tal antages før den spanske invasion at ha beløpet sig til ca. 1½ mill. I kultur stod de kun tilbake for Perus og Mexicos folk. Grundlaget for deres ernæring var et utviklet jordbruk, tildels med kunstig vanding; ogsaa handel, haandverk og industri indtok en fremtrædende plads. Av metaller utvandtes og forarbeidedes guld, sølv og kobber, især fandt det første utbredt anvendelse til forfærdigelse av smykker, bægere og kultusgjenstande. Derimot var alle redskaper og vaaben av sten, træ og ben. Endnu lever en talrik befolkning av muiscaer paa Colombias østlige høisletter, men deres gamle kultur er forlængst gaat tapt.

Chibuk *[tšibūk]*, tyrk. tobakspipe, med hode av rodt ler eller merskum, langt træror og et kort ravmundstykke.

Chic *[šik]* (fr.), eleganee, flot og sikker optræden; som adjektiv: flot og fiks.

Chica *[tšika]* el. c.-rødt, rødt farvestof, utdraget av *bignonia chica*'s blade.

Chica *[tšika]*, en boliviansk drik, laget av en blanding av tyggede maiskorn, maismel og vand, som har staat til gjæring.

Chicago *[šikā'go^{u}]*, by i de Forenede Stater, staten Illinois, paa vestsiden av Michigansjøen nær dens sydlige ende, ved mundingen av Chicagoelven, 41° 54′ n. br. (som Rom). C. er unionens anden by i storrelse. Den strækker sig langs sjøen i en længde av 40 km. og dækker en flate av omtr. 500 km.^{2}, d. e. 8 ganger saa meget som Berlin med samme indbyggertal (sml. ogsaa Mjøsen 360 km.^{2}). C. er som de fleste amerikanske byer meget regelmæssig bygget, husmasserne er ved gater som skjærer hverandre retvinklet, delt op i rektangulære kvadrater. Gaterne er brede, men synes allikevel ofte smale, ialfald i centrum, hvor de ligger dypt nede mellem uhyre «skyskrapere». I utkanterne er forøvrig mange av husene av træ. VedChicagoelvens to mundingsarmer, North- og South Branch, deles byen i tre dele, nord-, syd- og vestsiden. Sydsiden er forretningsbyen og den fineste bydel, skjønt der ogsaa findes store fattigkvarterer indiblandt. De vigtigste gater her er Michigan Avenue Boulevard, State Street, Drexel og Grand Boulevard etc. Her findes en mængde storartede bygninger, raadhuset (City Hall), posthuset, Auditoriumhotellet (hotel med 500 værelser og teater med 4 000 pladser), bybiblioteket, C. universitets bygninger etc. I den nordvestlige del av byen bor de fleste nordmænd og dansker, i den nordlige del svenskerne. Utenom den indre by gaar en næsten sammenhængende række av storartede parker, deriblandt i nord Lincoln Park, i syd Washington Park og Jackson Park. Forøvrig er naturligvis ikke hele byens uhyre omraade bebygget, men byen utvider sig stadig ut over markerne. Byen hadde før et temmelig daarlig vand- og kloaksystem. Nu hentes drikkevandet 7 km. ute i Michigansjøen, og kloakerne munder ut i en stor kanal, som fører fra C.-elven sydover og tilslut like til Mssissippi. — Befolkning. C.s vekst er uten sidestykke. Byen hadde i 1840 4 470 indb., i 1860 109 260 indb., i 1880 503 185 indb., i 1900 1 698 575 indb., i 1910 2 185 000 indb. og anslaaes nu til at ha 2 550 000 indb. (1917). Befolkningen er kosmopolitisk av fødsel. I 1910 var 783 000 eller 36 pet. født i utlandet og en endnu større del var født i landet av utenlandske forældre; bare femteparten var født av indenlandske forældre. Født i Tyskland var 182 000, i Danmark 11 500, i Sverige 63 000. Født i Norge var 24 000, men desuten var der ca. 41 000 født i Amerika av norske forældre, og regner man videre med ca. 10 000 personer med norsk far el. mor, blir den samlede norske befolkning i 1910 omkr. 75 000, saa at C. altsaa er den 3dje norske by (efter Kristiania og Bergen). — Industri, handel, samfærdsel. C. er en vældig fabrikby. I 1910 var der 9 600 fabrikker med 360 000 arbeidere og en produktionsværdi av ca. 1 300 mill. doll. Den vigtigste industrigren er slagterierne, de største i verden, alt i alt 68 med omtr. 27 000 arbeidere og en produktionsværdi av 317 mill. doll. Der blev i 1905 slagtet næsten 2 mill. hornkvæg og over 6 mill. svin foruten en mængde sauer; dyrene kommer fra alle stater omkring og opstaldes indtil slagtningen i Union Stock Yards, som optar et areal i byens sydvestlige del paa ialt 1 600 maal. Andre vigtige industrigrener er staal- og jernverker, maskinfabrikker og støperier, bryggerier og brænderier, klædesfabrikker, jernbanevognfabrikker, boktrykkerier og litografiske anstalter etc. Byens handel er uhyre. C. er et av Amerikas største, om ikke det største, jernbanecentrer. C. er ogsaa midtpunktet for skibsfarten paa sjøerne, til dens havn ankom i 1910 over 6 000 skibe, drægtige næsten 8 mill. ton. Norsk konsulat under generalkonsulatet i New York. Trafikken i byen besørges av et sporveis- og jernbanenet paa 2500 km., som daglig befordrer over 1½ mill. passagerer, samt av et underjordisk system av smaa smalsporede jernbaner til befordring av gods. Byens pengeomsætning besørges av 60—70 banker. — Skoler, aviser, teatre etc. C.s folkeskoler har ca. 330 000 elever og 7 000 lærere, desuten en mængde høiere skoler. Der er tre universiteter, to i forstæder til byen og et i selve byen, C. University, et av de mest ansete i de Forenede Stater. Dette sidste har faat en mængde store legater, bl. a. av petroleumskongen Rockefeller, og hadde i 1918 400 lærere og over 8 500 studenter, med hensyn til de studerendes antal det største i de Forenede Stater. Byen har flere betydelige biblioteker, C.s offentlige bibliotek, universitetsbiblioteket, Newberrybiblioteket, John Crerarbiblioteket etc. I 1904 utkom der i alt 650 aviser og tidsskrifter paa alle mulige sprog, derav to norske, «Scandinaven» og «Scandia». Der er 40 teatre og varitéer, hvorav det største, Coliseum, rummer 15 000 tilskuere. Der er omtrent 1 000 kirker tilhørende alle konfessioner; byen er sæte for en katolsk erkebiskop. Der er næsten 60 hospitaler, deriblandt to norske; den norske befolkning har grundet en hel del selskaper til gjensidig understøttelse og desuten mange selskabelige klubber og idrætsforeninger. — Historie. Som nævnt er C.s utvikling uten sidestykke. I 1804 nedsatte de første hvite sig her, men endnu i 1830 bodde der i blokhusene omkring det fort som var anlagt til beskyttelse mot indianerne, knapt 100 mennesker. I 1837 fik C. byrettigheter, da hadde den litt over 4 000 indb. Folketallets vekst er for anført. I 1871 blev byen herjet av en frygtelig ildebrand, hvorved 17 000 huse til en værdi av 200 mill. doll. gik op i luer. Men byen opstod igjen i ny og forbedret skikkelse. I 1893 blev til minde om Amerikas opdagelse 1492 avholdt en verdensutstilling, The World's Columbian Exposition. Av senere begivenheter kan merkes Iroquois-teatrets brand (deebr. 1903), hvorved næsten 600 mennesker omkom. (Se pl. Chicago.) [Litt.: P. Daae, «Om Chicago» (Kra. 1903.)]

Chicago: Den Norske synodes kirke (Johanneskirken).

Chichen-Itza, merkelig ruinby i Yucatan, 50 km. ost for Valladolid, med store levninger av gamle indianske bygninger. Byen har været et vigtig religiost centrum; blandt dens pragtfuldeste monumenter er «guvernørens hus».

Chichester *[tši'tšəstə]*, England, by i grevskapet Sussex, 23 km. nordost for Portsmouth, ved Levant; 12 600 indb. C. er en gammeldags by med en vakker

CHICAGO

1. Fra Lincoln Park.
2. The Chicago Federal Building. Indeholder offentlige kontorer, deriblandt postkontoret.
3. Hovedtrappeopgangen i Chicago offentlige bibliotek (Chicago Public Library).

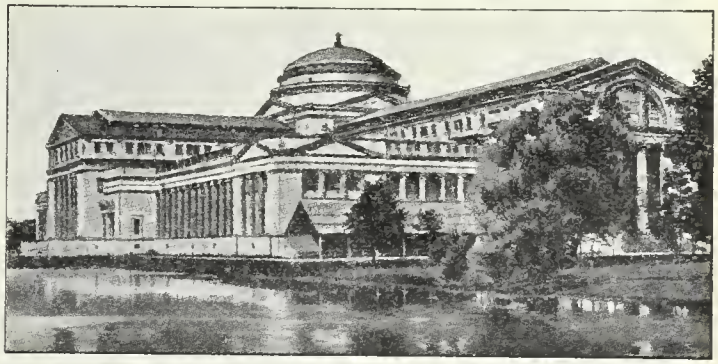

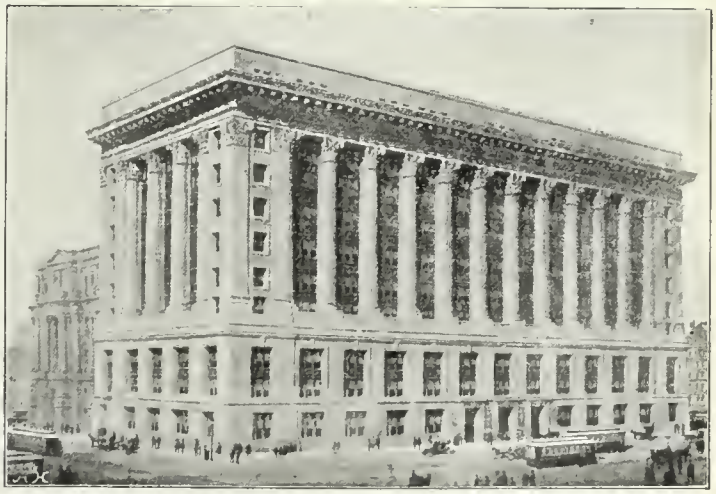

1. Monroe Street mot øst fra La Salle Street. En bankgate.
2. Naturhistorisk museum (Jackson Park).
3. Raadhuset (Cook County Court House).

domkirke. Handel med korn, malt og salt. I nærheten ligger Goodwood Park med hertugen av Richmonds slot med en stor malerisamling.

Chickahominy *[tši'kəhå'mini]*, Forenede Stater, elv i staten Virginia. Her seiret 1 juni 1862 de konfødererte under Johnston over unionisterne under Mac Clellan.

Chickasaw *[tši'kəså]*, nordamer. indianerstamme, bosat i øst for midtre Mississippi indtil det 18 aarh., da de blev indviklet i odelæggende kampe med franskmændene, som fordrev dem fra det gamle stammeland til elvens vestlige bredd. I den første halvdel av det 19 aarhundrede flyttet e. til Indianerterritoriet. Antal 3 å 4 000; de hører til de bedst oplyste indianere.

Chiclāna de la Frontēra, Spanien, by i prov. Cadiz, 22 km. sydvest for Cadiz; 11 000 indb. Udmerket vinavl. Meget besøkte svovelbad (18.5° C.); beromt arena for tyrefegtninger.

Chiclayo *[tši-]*, Sydamerika, Peru, hovedstad i depart. Lambayeque, ca. 10 km. fra kysten, 25 m. o. h., med ca. 13 000 indb. Knutepunkt for kystbanerne fra byerne Lambayeque og Ferreñafe ut til Pimentel og Eten.

Chicopee *[tši'kəpī]*, Forenede Stater, by i staten Massachusetts, 30 138 indb. 1915); maskinindustri; bomuldsvæverier.

Chidher (arab. al-Chidr, den grønne, d. e. altid livsfriske), muhammedansk sagnfigur, vezir hos den eventyrlige verdenserobrer Dsu 'l-Karnain, d. e. «han med de to horn» (efter arab. kommentatorer en samtidig av Abraham, desuten identificert med Alexander den store). C. sammenstilles ogsaa med profeten Elias og med St. Georg. Det lykkedes ham at trænge frem gjennem underverdenen og drikke av livets kilde og derved bevare sig livsfrisk indtil den yderste dag (derav hans navn). Han er istand til at hjælpe al nød og kan meddele hemmelighetsfuld viden (han spiller derfor en stor rolle i sufismen, den mystisk-spekulative muhammedanske retning).

Chief *[tšīf]* (lat., samme ord som chef), i eng. rets- og administrationssprog den som er den ledende og fører forsætet. Lord e.-justice, lord overdommer, er justitiarius i Englands høieste ret. C.-baron kaldtes præsidenten i den nu ophævede ret Court of exchequer.

Chiemsee, den største indsjø i Bayern, derfor kaldt det «Bayerske Hav», ligger i den sydostlige del av Øvre-Bayern ved foten av Alperne, 518 m. o. h., 73 m. dyp og 85 km.² stor. I den sydvestlige del ligger tre øer: Herrenwörth (Herrenchiemsee) med et kgl. slot, bygget av Ludvig II 1878—85 efter forbillede av Versailles, Frauenwörth med et benediktinerindekloster og Krautinsel, som er Frauenwörths kjøkkenhave. C. optar Achen, Prier og Roth og har gjennem Alz avløp til Inn.

Chie'nti *[kjæ-]*, Italien, elv i prov. Maccrata, utspringer ved Monte Femma (1573 m.) i Apenninerne og falder ca. 40 km. sydsydøst f. Ancona i Adriaterhavet; 74 km. lang.

Chiēri *[kjæ-]*, Italien, by i prov. Turin, 16 000 indb. Silke- og bomuldsspinderier, linnetvæverier og vermutfabrik. Smuk gotisk kirke.

Chiers *[šjær]*, Frankrike, elv, utspringer i storhertugdømmet Luxembourg (kaldes her Korn) og munder ut i Meuse sydøst for Sedan. Den er 142 km. lang, men seilbar kun 10 km.

Chiesa *[kjæ-]* **evangelĭca italia'na** (C. libera), «den evangeliske italienske kirke», et ital. kirkesamfund som dannedes i 1870 i Milano, idet 23 italienske menigheter sluttet sig sammen og utarbeidet en trosbekjendelse i 8 hovedartikler. Generalforsamlingen i det følgende aar i Firenze gav en forfatning i 21 hovedartikler. Kirken styres av en evangelisationskomité paa 5 medlemmer. Ved kgl. resol. av 2 juli 1891 blev kirken anerkjendt av staten.

Chiese *[kjæ-]*, Italien, elv i prov. Breseia, kommer fra Ortleralperne og falder i Oglio ved Canneto; 140 km. lang.

Chieti *[kje-]*, Italien. 1. Prov. ved Adriaterhavet, kaldtes før 1871 Abruzzo eiteriore; 2 947 km.² med 357 000 indb. (anslagsvis 1915). I de store ekeskoger holdes en mængde svin, og der dyrkes hvete, ris og belgfrugter. — 2. Hovedstad i prov., ligger ved Peseara, 12 km. fra Adriaterhavet; 26 000 indb. (1913). Fabrikation av hatter, glas, fyrstikker samt handel med vin, korn og olje. C. het i oldtiden Theate Marrucinorum.

Chievitz *[ki-]*, Poul (1817—54), d. forfatter. Hans debutarbeide «Nytaarsgave for forlovede. Saaledes forholder det sig, original fortælling av Annette P . . .» (1845), som er sterkt paavirket av samtidig fransk litteratur (P. de Koek, Musset), er et kraftig angrep paa det kjøbenhavnske selskap, navnlig i moralsk henseende. Likesaa hans følgende fortællinger, «Fra gaden» og «Japhet, der søger sig en hustru». Mot den Hauch-Hostrupske kreds rettet han den fornøielige og rammende satire «Det kedelige drama» (1854).

Chiffer, se Siffer, Code.

Chiffon *[šifå'ŋ]* (fr., klut), navn paa et let, lerretsagtig vævet silkestof, som ogsaa kaldes erêpe de Chine.

Chiffoniere, se Skatol.

Chigi *[kī'dži]*, Agostino (d. 1520), ital. bankier og mæcen, som i Rom bl. a. lot Rafael o. a. smykke Villa Farnesina med fresker. Fra ham stammer C.s rike slegt, av hvilken Fabio blev pave (Alexander VII). C.-paladset i Rom med dets værdifulde kunstsamling er endnu i slegtens eie.

Chignon *[šiñõ']* (fr., nakke, nakkehaar, en særlig opsætning av nakkehaaret i en avlang pung, valk (ofte fremmed haar), som med en kam fastgjøres til issen.

Chihuahua *[tšiwa'wa]*. 1. Stat i Mexico, støter i nord til de Forenede Stater, 233 094 km.² med ca. 425 000 indb. (1912). Den vestlige del er et fjeldland opfyldt av kjeder, som løper fra nordvest til sydost, Sierra Madre og Sierra Tarahumare (henimot 3 000 m. h.). Øst for fjeldene er landet en høislette, 12—1 600 m. o. h., tør og steppeagtig av utseende. Sommeren er het, vinteren er kold og nedbøren ringe, derfor maa der kunstig vanding til. I nord streifer der vilde indianere omkring (apaeher), i fjeldene bor der akerdyrkende indianere (tarahumarer), som i navnet er kristne; de er godt kjendt gjennem Carl Lumholtz's reiser («Blandt Mexicos indianere», Kra. 1903). Den øvrige befolkning dannes av kreoler og mestitser. Der dyrkes hvete, mais, poteter, frugt, vin, bomuld ete. I fjeldene findes guld, sølv, kobber og bly. — 2. Hovedstad i staten, 1 400 m. o. h., ca. 40 000 indb.; domkirke, regjeringsbygning, mynt ete.

Chikāne *[ši-]* (fr.), rænker, lovtrækkeri, smaalig forfølgelse. Chikanere, utøve c.

Chilambaram, by i Forindien, præsidentskapet Madras, nogen km. fra kysten av den Bengalske Bugt, 200 km. syd for Madras, ca. 20 000 indb. Byens templer hører til de helligste og mest berømte i hele Sydindien, og den besøkes hvert aar i dee. av 60 000 pilegrimmer.

Child *[tša'ld]*, Francis James (1825—97), amer. litteraturhistoriker og digter, død som professor ved Harvard universitet. Hans hovedverk er «The English and Scottish popular ballads», et samlerverk av folkeviser efter Grundtvigs eksempel.

Child *[tša'ld]*, Sir Josiah (1630—99), eng. administrator og økonomisk forfatter. Ved kjøbmandskap erhvervet C. i ung alder en stor formue. 1674 blev han direktør i det eng.-ostindiske kompani, hvis øverste

leder han var fra 1681 av. I denne høie stilling støttedes han av broren Sir John C. (d. 1690), som 1686 blev hans efterfølger. Ved brødrene C.s kraftige og kloke, men hensynsløse styre blev Englands magt i Indien grundfæstet. C. var forfatter av en række bidrag til diskussionen av samtidens brændende økonomiske spørsmaal; de forfegter en maateholden merkantilisme.

Chi'ldebert, frankiske konger av Merovinger-ætten. — C. I (d. 558) fik efter sin far Chlodvig aar 511 landet nær Paris, øket siden sin lod ved mord og svik, deltok i Burgunds erobring 532. — C. II (d. 596), søn av Sigebert og Brunehild, hersket i Austrasien efter sin fars mord (576), under stridigheter med sine stormænd og med de merovingiske nabofyrster; arvet 593 Burgund.

Chi'lderik, frankiske konger av Merovinger-ætten. — C. I (d. 481), hedensk konge i Nord-Gallien, hjalp Rom mot vestgoter og saehser og stod i godt forhold til sine romerske undersaatter. Hans grav opdagedes 1653 i Tournai. — C. II (d. 673) hersket først i Austrasien, siden i hele Frankrike, myrdedes av stormænd. — C. III, sidste Merovinger paa tronen, utropt til skyggekonge av Pipin den lille 743, avsat og sendt i kloster 751.

Chile *[tsi'le]* (Republica de Chile), republik paa vestkysten av Sydamerika mellem 17° 47′ og 55° 59′ s. br., er saaledes 4297 km. langt, men har i gjennemsnit kun en bredde av 140 km.; bredest er landet i provinsen Antofagasta, under den sydlige vendekreds, hvor bredden er 400 km. Grænserne er i vest det Stille Hav, i nord Peru, i ost Bolivia og Argentina. Grænsestridigheterne mellem C. og Argentina bilagdes 20 nov. 1902 ved den engelske konges mægling. Det blev bestemt at Ildlandet vest for 68° 34′ v. l., øerne sondenfor dette, kyststrækningen paa begge sider av Magellansstrædet samt Patagonien syd for 52° s. br. og vest for 70° l. vest for Grw. skulde tilhøre C. Til C. hører ogsaa Juan Fernandezøerne, Paaskeøen o. fl. øer i det Stille Hav. Storrelsen er 750 572 km.² med 3 944 035 indb. (1917). C. er et utpræget bergland, der naturlig kan deles i tre parallele soner som med vekslende bredder strækker sig fra nord mot syd, nemlig Andernes høie hovedkjede, en lavere kystkjede og en mellemliggende længdedal. I det nordlige C. gaar langs kysten indtil 27° s. br. en lav bergkjede, Cordillera de la Costa, som bestaar av krystallinske skifere, sandstener og gamle eruptivmasser. Østenfor denne strækker sig C.s længdedal; det er imidlertid kun de nordlige ²/₃ som ligger over havflaten, idet den fra Chaeaokanalen er undersjøisk og danner sundene og fjordene mellem fastlandet og fjeldenes fortsættelse som øer. Andernes hovedkjede gaar i det nordlige langt fra kysten, mellemrummet mellem Anderne og kystfjeldene optages her av ørkenen Atacama (s. d.) og dens fortsættelse Pampa de Tamarugal. Syd for 27° s. br. nærmer Anderne sig mere og mere kysten og efterlater et smalt belte mellem sig og havet. Dette belte er ved forgreninger fra fjeldene opdelt i flere smaa sletter. Sondenfor 42° s. br. gaar en vestlig arm av Anderne ut i havet og gjør denne kyststrækning til en av jordens mest utprægede skjærgaardskyster. Av øer kan nævnes Chiloé, Chonosøerne, Campaña, Wellington. Madre de Dios, Chatham, Hannover, Dronning Adelaides Øer, St. Ines samt de syd for Ildlandet liggende store øer Hoste, Navarin og Wallaston. Anderne har mere end 50 topper som er over 2000 m., Mercenario 6798 m., Tupungato 6710 m., Llullaillaco 6620 m., Antofalla 6370 m., Maipo 5315 m., Descabezado 3888 m. og Villariea 2840 m. Snegrænsen ligger øst for Atacama paa 4500—5000 m., ved Santiago 3300 m., syd for Concepcion 2000 m. og paa Ildlandet 1100 m. Det laveste pas som fører over fjeldene, er Barilochepasset (41° 20′ s. br.), 840 m., andre er Perez Rosalespasset (1980 m.), Planchonpasset (2507 m.), Como Caballa (4356 m.) og Tacorapasset (4170 m.). Mange av Andernes topper er vulkaner, derfor er jordskjælv meget hyppige. 1751 blev den gamle by Concepcion begravet i havet, 1822 ødelagdes Valparaiso delvis, 1835 det nye Concepcion. Heftige jordskjælv hjemsøkte 16—22 aug. 1906 C.s kystland og ødela Valparaiso og flere smaabyer i omegnen. Flere hundrede mennesker omkom. Paa grund av vandskjellets ringe avstand fra kysten er elvene korte. I nord er de vandfattige, i det sydlige vandrike, hurtigstrømmende, danner ofte store fosser og er kun seilbare et par km. De vigtigste er Rio Loa, den betydeligste i det nordlige C., Rio de Copiapo, Choapa og Maipo som gjennemstrømmer Santiagodalen, Biobio, som har en længde av 370 km., utmunder paa 37° s. br. og er landets længste elv, samt Rio de Valdivia med sin udmerkede havn. Sjøerne er uanselige; de største findes i syd, bl. a. Llanquihue, Ranco, Huanhue. — Klima. Der er med hensyn til klima stor forskjel paa de nordlige tropiske og de sydlige tempererte egne og mellem den milde kyst og de evig snedækkede Ander. Landets almindelige struktur tvinger vindene til at anta en nordlig eller sydlig retning. Om vaaren og sommeren er de sydlige, polare vinde fremherskende og bidrager til at formindske heten, om vinteren mildner de nordlige, ækvatoriale vinde temperaturen. Gjennemgaaende er C.s klima sundt og i Mellem-C., landets egentlige kjerne, er det overordentlig gunstig for akerbruket. Fra nord til syd gjennemløper landet følgende faser: I Nord-C. er den største eiendommelighet en stadig herskende regnmangel; at dette ikke altid har været tilfældet, fremgaar av de talrike fund av store træstammer. En overordentlig vigtig rolle for den sparsomme plantevekst spiller den saakaldte garuga, en tæt taake som dannes om morgenen, idet sjøbrisen stryker ind og møter den kolde nattevind. Da taaken ikke naar høiere end ca. 400 m., har de høiere liggende steder en høiere gjennemsnitstemperatur end de lave kystegne. For Copiapo (27° 23′ s. br., 400 m. o. h.) er middeltemperaturen for den varmeste og koldeste maaned, januar og juli, henholdsvis 31° og 7.5° og aarsmiddeltemperaturen 14.6°, regnmængden kan anslaaes til 80 mm., og det regner én, høist to ganger om aaret. I Mellem-C. er klimaet meget behagelig, de varmeste maaneders temperatur er som en mild mellemeuropæisk sommerdags, mens vintertemperaturen ikke synker ned under Syditaliens; uveir og storme er sjeldne, enkelte voldsomme regnskyl kan dog anrette ødelæggelser. For Santiago (33° 26′ s. br., 570 m. o. h.) er aarsmiddeltemperaturen 12.75° og regnmængden 419 mm. fordelt paa 21 dage. I Syd-C. er sommeren kjølig og vinteren mild, men slutfuld og regnet jevnt fordelt over hele aaret. Paa Chiloé er der 3400 mm. nedbør fordelt paa 194 dage. — Plantevekstен staar i nøie sammenhæng med nedbørmængden. I syd er skogene sterkt utviklet, de naar saa langt nord som til Valparaiso, længer mot nord blir de fattigere, og høisletterne mellem Anderne er øde stepper. En eneste palme *(jubaea spectabilis)* naar 35° s. br. — Dyreverdenen er meget rik. Man finder puma, vildkat, stinkdyr, tre hjortearter, sumpbæver, ræv, vicuña, guanaco, lama, alpaka, 135 arter fugler som kondoren, papegøier, kolibrier og sjøfugler; av krybdyr og slanger er der faa arter, og ingen er giftige. Fiskene ligner Ny-Seelands og Australiens. Insekterne er sparsomme. — C.s folkemængde var i 1917 ca. 4 mill. Landets ældste befolkning var i syd ildlændere, i midten araukanere og i nord aymarastammer. En stor del av befolkningen er blandet, efterkommere av hvite og urindvaanerne. De er smeltet sammen med de rene kreoler til én

spansktalende nation. De rene indianeres antal anslaaes nu til 150 000, nord for Biobio er de bosittende og kristne, de syd for Biobio boende deler sig i to grener, kystindianerne *(indianos costinos)* og de krigerske molnches, som bebor Andernes daler. De blandede (mestitser) kaldes i C. eholos (s. d.) og avkom mellem disse og hvite chinos. De vigtigste byer er: Santiago, Valparaiso, Concepcion, Talca, Chillan og Iquique. Norsk generalkonsul i Valparaiso, vicekonsul i Antofagasta, Arica, Coronel, Iquique, Punta Arenas, Talcahuano og Taltal. — A k e r b r u k er landets hovednæringsvei, dog lider dette meget ved at jorden er samlet paa faa hænder. De vigtigste kornsorter er hvete, havre, mais, desuten dyrkes bonner, poteter, tobak, hamp samt en mængde vin og dadler, indigo og laurbær. Av husdyr holdtes i 1916 442 642 hester, 1 869 053 okser, 4½ mill. faar, 385 941 gjeter, ¼ mill. svin. Til melkeproduktion har man begyndt at indføre engelsk kvæg. Soltorket kjøt (charque) er en vigtig eksportartikel, likesaa huder, ben, salt kjøt, rokede tunger og skinker samt konserverte frugter. Skogene i syd leverer tømmer og bark. C. er meget rikt paa nyttige mineraler. Vigtigst er natronsalpeter el. chilisalpeter (s. d., værdi ca. ½ milliard kr. (1917). I forbindelse med produktionen av salpeter staar tilvirkningen av jod, i 1917 utførtes der jod for 15 mill. kr. Størstedelen av kobbermalmen smeltes i landet og eksporteres i form av stænger; i 1917 utførtes for ca. 125 mill. kr. Ogsaa sølv og guld utvindes. Jern forekommer, men ikke sammen med kul. Heldigvis for C.s industri har man fundet ikke ubetydelige kullag, saa C. selv kan smelte sin malm. Rike leier av guano findes paa Lobosoerne, som staar under C.s forvaltning, indtil 1 mill. ton er udført fra oerne, hvorefter de atter gaar tilbake til Peru. — I n d u s t r i e n er ubetydelig, naar man undtar bergverksdriften, ølbryggerier, brændevinsbrænderier, sukker-, tobak-, likørfabrikker. — H a n d e l e n begunstiges av den lange kyst med dens mange havner. De vigtigste er Valparaiso, Talcahuano, Iquique, Pisagua, Antofagasta. Indførselen var i 1917 ca. 480 mill. kr. og utførselen ca. 970 mill. kr. Handelsflaaten bestod i 1917 av 92 dampskibe paa 42 824 ton og 39 seilskibe paa 29 312 ton. Jernbanerne hadde i 1917 en længde av 8 867 km. Bankerne er alle private, nogen med ret til at utstede sedler. Myntenheten er peso, sedvanlig kaldt dollar = omkr. kr. 1.35. Der myntes i guld 20 pesos, som kaldes condor, 10 doblon og 5 escudo. I sølv 20, 10 og 5 centavos og i kobber 2 og 1. I de sidste par aar har der gaat en sterk spekulationsbølge over C., som bl. a. har medført grundlæggelsen av en række private kompanier uten tilstrækkelig kapital. Dette forhold har ved opgangsperiodens avslutning ledet til en økonomisk krise av betydelig rækkevidde. — I C. raader fuldstændig r e l i g i o n s f r i h e t. Romerskkatolsk er dog statskirken, og den øverste ledelse av denne indehaves av en erkebiskop i Santiago; der findes dog mange protestantiske skoler og kirker. For den høiere u n d e r v i s n i n g virker statsuniversitetet i Santiago og et privat katolsk universitet, og i provinsernes hovedstæder findes gymnasier. Nationalmuseet er det største i Sydamerika. Ingen privilegerte klasser findes i C., alle er like for loven, og absolut forsamlings- og trykkefrihet hersker. Der utkommer flere hundrede aviser og tidsskrifter i C.; den ældste avis er «El Mercurio» i Valparaiso. Republikken C.s k o n s t i t u t i o n er av 25 mai 1833. I spidsen for regjeringen staar en præsident, som vælges indirekte av folket paa 5 aar, samt 6 ministre. Kongressen *(el congreso)* er delt i 2 kamre, deputeretkammeret *(cámara de los deputados)* bestaar av 118 medlemmer (1 for hvert 30 000 indb. eller del derav nedtil 15 000 i et depart.), valgte paa 3 aar, og senatet *(cámara de los senadores)* paa 36 medlemmer, valgte for 6 aar hvert tredje aar fornyes det halve). For at ha stemmeret eller for at være valgbar til deputeretkammeret kræves at man har fyldt 21 aar, og for at være valgbar til senatet 36 aar. I administrativ henseende er landet delt i 23 provinser med 74 departementer og 1 territorium. Depart. deles i subdelegationer *(subdelegaciones)* og distrikter *(distrctos)*. Hovedstad er Santiago (s. d.). Efter loven av 5 sept. 1900 er enhver borger mellem 20—45 aar v e r n e p l i g t i g. De faste kadre utgjorde 1916 17 283 mand og 1 020 offiecrer. Flaaten bestod i 1919 av 31 fartoier med 6 284 mand og 515 officerer. — H i s t o r i e. C.s ældste indbyggere var indianerfolk, særlig araukanerne (s. d.). 1535 trængte conquistadoren Almagro (s. d.) ind i Chile fra Peru, og spanierne underla sig snart den nordlige del av landet, som kom til at danne et selvstændig generalkapitanat. 1810 reiste chilenerne sig mot spaniernes trykkende herredomme, og ved hjælp av frihetshelten San Martin (s. d.) fra La Plata tilfoiet de spanierne avgjørende nederlag ved Chacabuco (1817 og Maypu (1818). Hermed var uavhængigheten sikret, og en forfatning av 1833 gav C. en sterkere centralregjering end de andre sydamerikanske stater. Først 1844 anerkjendte Spanien formelt den nye stat. Landets politiske og økonomiske utvikling gik nu raskt fremad, og der blev utrettet meget for landbruk, industri og handel, især under de dygtige præsidenter Bulnes (1841—51) og Manuel Montt (1851—61). Da Peru 1865 kom i krig med Spanien, sluttet C. sig til det, og Valparaiso bombardertes av en spansk flaate, hvorfor spanierne ved fredsslutningen 1871 maatte betale skadeserstatning. 1879 kom C. i krig med Bolivia og Peru om de rike guano- og salpeterleier paa Ataeamakysten. Efter en stor sjøseier 1879 landsatte C. en hær i Peru, vandt en avgjørende seier ved Taena 1880, erobret Arica og besatte derefter Callao og hovedstaden Lima. Ved freden 1884 avstod Peru og Bolivia de omstridte landstrækninger. Efter krigen fortsattes den raske utvikling, indtil indre partistridigheter begyndte at herje landet. Præsident Balmaceda (1886—91) kom i strid med kongressen, regjerte uten finanslov og søkte at opkaste sig til diktator. Kongrespartiet, støttet paa overklassen, fik flaaten med sig under admiral Jerje Montt, og da Balmaceda blev slaat tillands, dræpte han sig selv. Montt blev præsident (1891—96), tok et ministerium av begge partier, reorganiserte hær og flaate, ordnet finanserne og indførte guldmyntfot. Til Argentina kom C. i et meget spændt forhold paa grund av grænsestridigheter, og under den følgende præsident Federigo Errazuriz (1896—1901) blev der foretat store rustninger, indtil striden bilagdes ved voldgift 1899. Præsident Errazuriz tilhørte det klerikalt-konservative parti. Hans regjering var meget urolig med stadige partistridigheter og daarlige pengeforhold. Jerman Rieseo, præsident 1901—06, valgtes av det liberale parti. Under ham bedredes forholdene noget, og den indre uro er tat av. 1905 endtes grænsestriden med Bolivia (s. d.). Under Pedro Montt, præsident 1906—10, og Ramón Barros Luec 1910—15 fortsattes den rolige utvikling, men præsidenten har nu mindre magt end før, da kongressen har tiltat sig meget av den utøvende magt. 1910—12 og især 1918 var forholdet til Peru spændt paa grund av den gamle strid om Tacna-Arica territoriet. Verdenskrigen bragte C. en finanskrise 1915 paa grund av salpetereksportens nedgang. C.s sympatier var tildels

Chiles vaaben.

tyske, og overfor den uindskrænkede tyske u-baatkrig febr. 1917 nøiedes C. med protest i Berlin. Præsidenten dr. J. L. Sanfuentes (1915—20) erklærte stadig at ville hævde streng nøitralitet (likesom Argentina).

Chilecito, Sydamerika, depart. i staten Rioja i forbundsrepublikken Argentinas vestlige del. Kaldes ogsaa Famatina og ligger mellem Sierra Velaseo og Sierra de Famatina. Et frugtbart distrikt, men især rikt paa kobber; hovedbyen er Chilceito eller Villa Argentina (900 m. o. h.).

Chilisalpeter (salpetersurt natrium, natriumnitrat), $NaNO_3$, er et hvitt salt, som krystalliserer i terningliknende romboëdre, smelter ved 318 °, oploses let av vand og tiltrækker langsomt fugtighet av luften. Det brukes i stor mængde i teknikken til fremstilling av salpetersyre og kalisalpeter, men særlig brukes c. i meget stor utstrækning av landbruket som kvælstofgjødning. Trods dets høie pris er dets bruk meget lønsom. Paa grund av sin letoploselighet og energiske virkning brukes c. i smaa mængder, 10—20 kg. pr. maal, enten umiddelbart før saaningen eller som overgjødsling, efterat planterne er kommet op, mest til korn og rotvekster, men ogsaa som overgjødsling paa eng; til belgplanter kun undtagelsesvis. C. er her i landet for storstedelen fortrængt av Norgesalpeter. C. forekommer færdig i naturen, overveiende i Chile (produktion i 1905 1 603 140 ton), i mægtige lag, forurenset med jord og andre salter (ealiche). Rent c. erholdes ved utlutning av jorden med kokende vand og utkrystallisation. I Chile findes ca. 170 fabrikker for salpeter. Sidste aar før den store europæiske krig (1913) eksportertes 2 720 000 ton.

Chilia'sme, se Kiliasme.

Chilka, lagune paa østkysten av Forindien, omtr. 20 ° n. br. Staar i forbindelse med havet ved et smalt sund og er i almindelighet salt, i regntiden dog næsten fersk. Størrelsen veksler efter aarstiden, men er i middeltal omtr. 1 000 km.²; dybden er bare 1 m.

Chilkootpasset *[tši'lkūt-]*, fjeldpas i Nordamerika, forer fra Lynnkanalen (59 ° n. br.) paa vestkysten over fjeldene i 1 070 m. h. til Yukonelvens omraade og var før anlægget av jernbanen over Whitepas den vigtigste adgang til guldlandet Klondike.

Chillán *[tšiljān]*, Sydamerika, midtre Chile. 1. Vulkan paa Andernes hovedkjede i fjeldgruppen Nevados de Chillán under ca. 36 ° 40′ s. br. 2 904 m. Dens sidste utbrud fandt sted 1864. — 2. Hovedstad i prov. Nuble ved elven Nuble, ca. 80 km. nordost for La Concepcion, hvormed C. er forbundet ved jernbane. 39 113 indb. (1916). Tidligere centrum for jesuitmissionen. Litt i sydøst svovelkilder, hvor badestedet Baños de C., 2 217 m. o. h.

Chillicothe *[tši'likət]*, Forenede Stater, by i Ohio, 70 km. syd for Columbus, 15 470 indb. (1916). I nærheten ruiner av indianske fæstningsverker.

Chillon *[šijō']*, beromt slot i Schweiz, kanton Waadt, er bygget paa en klippe i den østre ende av Genfersjøen og er forbundet med fastlandet ved en 20 m. lang bro. I sin nuværende skikkelse er slottet opført i 12—15 aarh. av greverne av Savoyen. Restaurert i 1890-aarene og indrettet til museum. Slottet er mest bekjendt som den schweiziske reformator François de Bonivards (s. d.) fængsel. Byron omhandler dette i sit digt «The prisoner of Chillon».

Slottet Chillon.

Chiloé *[tšilå'e]*, Sydamerika, sydlige Chile. 1. Stor ø som skilles fra fastlandet ved den smale Chaeaokanal i nord og de brede Chaeao- og Coreovadobugter i øst og syd, 9 480 km.² med ca. 80 000 indb. (mest kristne indianere). Skjønt C. med omliggende øer er at betragte som stykker av Chile's kystkordiljer, er C. dog væsentlig et lavland; først i sydost, paa den lille ø San Pedro naaes en høide av 915 m. o. h. C., som har mange elver og flere temmelig store indsjøer, har et utpræget havklima med rikelig nedbør og jevn temperatur, som dog er lavere end man skulde vente efter dets ækvatoravstand (ca. 43 ° s. br.). Øen har en rik vegetation med store naaleskoger (særlig i vest) og løvskoger tildels med eviggrønne trær. Opdaget 1558 erobredes C. 1565 av spanierne, som først 1826 maatte romme øen. — 2. Prov. i Chile omfattende øen C., Chonosøerne og den indenfor liggende del av fastlandet, fra Chaeaokanalen i nord til halvøen Taytaos sydlige forbjerg Tres Montes i syd, 18 074 km.² med 99 044 indb. (1917), 5 pr. km.² Den smale fastlandsdel er et skogdækket fjeldland (høieste top vulkanen St. Valentin 3 870 m.) med steile fjordkyster, kun tyndt befolket av indianere. Provinsens hovedstad er Aneud paa C.-øens nordkyst.

Chilok, Sibirien, bielv til Selenga, seilbar. Omtr. 470 km. lang.

Chilon, spartaner, en av Grækenlands «syv vise»; man tilskrev ham ordet: kjend dig selv.

Chilpancingo *[tšil-]*, by i Mexico, hovedstad i staten Guerrero, 1 380 m. o. h., ca. 8 000 indb. Blev i 1902 og 1907 delvis ødelagt av jordskjælv. Her møttes i 1813 en kongres av repræsentanter fra alle Mexicos dele, som erklærte landet for uavhængig.

Chi'lperik, frankiske konger av Merovinger-ætten. — C. I (d. 584), konge i Neustrien 561, søn av Chlotar I, egtet sin bror Sigeberts svigerinde Gailesvintha, myrdet hende samme aar, siden gift med sin frille Fredegund. C. faldt idelig i ryggen paa sin bror, Sigebert av Austrasien, men hadde stadig uheld, indtil Fredegund 576 fik Sigebert snikmyrdet. Siden angrep C. sin bror Gunthram av Burgund. C. blev myrdet, uvisst av hvem. Han var talentfuld, men liderlig og ryggesløs. — C. II (d. 720), konge i Neustrien 715, uheldige kampe mot hushovmesteren Karl Martel, dog valgt til konge over hele Frankrike 720, men døde samme aar.

Chiltern Hills *[tši'ltən hilz]*, England, et kridthøidedrag som strækker sig gjennem grevskaperne Oxford, Buckingham og Hertford og naar i Wendower Hill sin storste høide, 276 m. Længden er 113 km. og bredden 25—30 km. Var tidligere dækket av skog.

Chiltern hundreds *[tši'ltən hn'ndrədz]*, et embede som oprettedes for at utrydde de røverbander som tidligere hadde tilhold i Chiltern Hills. Embedet bestaar nominelt endnu og benyttes av de parlamentsmedlemmer som vil nedlægge sit mandat, hvilket ikke er tillatt. Da derimot ethvert parlamentsmedlem som faar et statsembede, maa opgi sit sæte i parlamentet, ansøker vedkommende om og faar stedse dette nominelle embede, hvorved han er uttraadt av huset. «To take the c. h.» betyder derfor at nedlægge sit mandat.

Trykt august 1920.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Chimaira (græ. mytol.) omtales hos Homer som et ildspyende uhyre: fortil en love, i midten en gjet, baktil en drage; det ødela Lykien, men nedlagdes av Bellerofon (s. d.); ofte fremstillet i ældre græ. kunst; man tilla vistnok billedet ondtavvergende betydning. Avledet herav k i m æ r e, fantasifoster, indbildning.

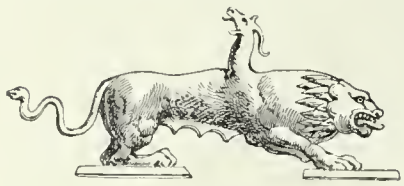

Chimaira.

Chimay *[šimæ]*, Belgien, by i prov. Hainaut, ved Blanche; 3 433 indb. (1911). C. ligger i en bergverksegn, jernverker og marmorbrud og fyrsten av C.s residensslot.

Chimborazo *[tšimbarása]*, Sydamerika, Ecuador. 1. Snedækt, nu utslukt vulkan ved Riobamba-bækkenets nordvestende, 1° 47′ syd for ækvator, ogsaa kaldt Urcurazu, Sydamerikas mest bekjendte fjeld, som paa det 4 000 m. høie grundfjeld hæver sin vulkankegle til en høide av 6 310 m. Mens bestigningen av C., som ikke har været virksom i historisk tid, er forholdsvis let, indtil snegrænsen, er det desto vanskeligere at bestige dets mægtige iskappe, som begynder i en høide av 4 700—5 000 m. Det første forsøk blev gjort av Condamine 1 745. Humboldt og Bonpland naadde 1802 5 917 m., Boussingault og Hall 1831 6 004, Remy 1856 næsten toppen, Reiss og Stübel 1872 5 810 m., endelig 1880 lykkedes det Whymper at naa toppen. — 2. Prov. i Ecuador, omfatter det midtre parti av Ecuadors Ander, 14 360 km.² med 122 000 indb. (8 à 9 pr. km.²). Hovedstad Riobamba, ca. 25 km. sydøst for C. nær jernbanen Guayaquil—Quito, 2 798 m. o. h., med 18 000 indb., Ecuadors fjerde by.

Chimpansen *(troglodytes niger)* hører til de antropomorfe aper (se A p e r, A n t h r o p o m o r p h a og planchen A p e r, fig. 1). C.s legemshøide er omtrent som menneskets, derimot er skulderbredden noget større og forarmene længere og kraftigere; i opreist stilling naar de næsten til anklerne. Underlemmerne er derimot kortere og svakere. Den helt sorte haarklædning er for størstedelen tynd, men i nakken utviklet til en haartop og paa kinderne til stride bakkenbarter. Som hos de øvrige menneskelignende aper er underarmens haar rettet mot albuen. Ansigtet samt hænder og fødder er nøkne; de store utadrettede ører samt størsteparten av ansigtet er skidden kjøtfarvet, mens øienregionen, næseryggen samt hænder og fødder er sortagtige. Mens hos de voksne hanner underansigtet er sterkt utviklet og øienbuerne og issekammene fremspringende, viser hunnerne og i endnu høiere grad ungerne en hovedform som mere stemmer med de laveste menneskeracers. — C. lever likesom gorillaen i det vestlige Afrikas urskoger, træffes dels sammen i familier, bestaaende av far, mor og barn, dels samlet i større flokker, lever av frugter, saftige blade og rødder samt av mindre pattedyr og fugler. Bygger simple boliger i trærne hvor hunnerne føder sine unger. Den er en utmerket klatrer. Forøvrig kjender man litet til dens liv i fri tilstand. De tammeste dyr viser en betydelig intelligens og er let bevægelige og venlige. Som regel bukker de zoologiske havers c. under efter nogen aars fangenskap av sygdom, ofte lungetæring. Da ungernes tandfælding foregaar i det sjette aar, kan c.s levealder antagelig sættes omtrent lik menneskets.

Chimu *[tši'mu]*, høit kultivert, nu næsten forsvundet indiansk folk, som bebodde kysten av Peru mellem den chilenske grænse og Trujillo. I nærheten av denne by laa hovedstaden, G r a n C., hvis ruiner endnu vidner om det gamle folks magt og rigdom, for det beseiredes av Inkaerne.

Chimære, se C h i m a i r a.

Chimæra, se H a v m u s.

China, se K i n a.

China *[ ]*, eng. betegnelse for porselæn.

China'ndega, Mellemamerika, by i Nicaragua paa Stillehavskysten, 10 542 indb. (1914). Hovedstad i et departement av samme navn.

Chincha *[tšintša]*, Sydamerika, Peru. 1. En gruppe av tre større og flere mindre overordentlig tørre og nøkne klippeøer (tilsammen kun 16.2 km.²) i Piscobugten under 13° 38′ s. br., ca. 20 km. fra depart. Ica's kyst. Øerne er bekjendt for sin tidligere, nu uttømte rigdom paa fugleguano, som paa grund av klimaets tørhet har kunnet avleire sig til en høide av indtil 60 m. o. h. Guanoens værd kjendtes allerede i Inka-tiden; men i nyere tid utnyttedes leierne først fra 1840 av. Eksporten av guano erklærtes for statsmonopol og blev snart Perus vigtigste utførselsartikel hvis samlede værdi indtil 1867 androg til ca. 820 mill. kr. Men allerede 1874 var leierne omtrent uttømt. — 2. Et dalføre indenfor 1, hvor to byer av samme navn, C. og C. A l t a.

Chinchilla *[tšintši'lja]* er ca. 30 cm. lange, meget blote skind av *c. eriomys* (se H a r e m u s). De 2—3 cm. lange haar er i den nedre halvdel mørkegraa, længer op solvhvite og i spidsen brune. Imitationer i avskaarne og farvede kaninskind kan kjendes paa mindre smidighet.

Chi'ngan, S t o r e, fjeldkjede i Asien, de østlige randfjelde for det store centralasiatiske fjeldland. Vestover mot ørkenen Gobi er skraaningen langsom, østover mot Nord-Kinas og Mandsjuriets lavland brat. Høiden er omtr. 2 000 m. Længer øst i det nordlige Mandsjuri ligger den meget lavere kjede L i l l e C.

Chingleput *[tši'nglpvt]*, se C h e n g a l p a t.

Chinioidīn, se K i n a b a r k.

Chinon *[tšinõ']*, Frankrike, by i depart. Indre-et-Loire, ved Vienne, 15 km. fra dens utløp i Loire: 5 943 indb. (1911). Handel med vin og tørrede frugter. I C. findes ruinerne av en gammel berømt borg. Her traf Jeanne d'Arc første gang Karl VII 1429.

Chinookvind *[tšinu'k-]*, en faldvind av samme slags som «føhn» (s. d.) paa østsiden (læsiden) av Rocky Mountains i Nordamerika. Den er tør og usedvanlig varm for aarstiden.

Chintreuil *[šætrœj']*, A n t o i n e (1814—73), fr. maler. Tilhører Barbizon-skolen. Som Daubigny har han malt lyse, duftige sommerlandskaper, men ogsaa dystrere stemninger, som minder om Duprés romantik.

Chioggia *[kjå'ddža]*, Italien, by i prov. Venezia paa en laguneø, ca. 25 km. syd for Venedig, 6 km. nord for Brenta's munding, med forstaden Sottomarina 35 000 indb., mest fiskerfolk. Havnen, som er den dypeste i lagunen, forsvares av forterne Coroman og San Felice. Indseilingen i lagunen, Porto di C., litt nordenfor. C. er sætet for biskop, har ikke ubetydelige silkevæverier og fabrikation av kniplinger, skibsbyggerier, skibsfart og betydelige fiskerier. C. er ældre end byen Venedig, hvis herredømme den imidlertid blev underlagt, og som i sjøkampen 1378—80 tilbakeerobret den fra genuserne.

Chionodóxa, løkvekster av liljefamilien. *C. luciliæ* fra Lilleasien er en liten vaarplante som dyrkes i haverne paa grund av de smukke, stjerneformede, blaa, i midten hvite blomster.

Chīos, ø i Ægæerhavet syd for Lesbos ved Lilleasiens vestkyst, adskilt fra halvøen Karaburnu ved det 7 km. brede Chiosstræde; 826 km.² med 64 000 indb., hovedsagelig grækere. Øen er bergfuld (den høieste top, Eliasfjeldet, 1 264 m.), men frugtbar og vel dyrket; der avles vin, olje, bomuld, sydfrugter og mastiks, for hvil-

ken artikel C. er hovedhandelspladsen. Handelen med lær, silke- og bomuldstøier samt med syltede frugter er ogsaa betydelig. — C., som i oldtiden var en av de mest blomstrende joniske kolonier i Lilleasien, kom i 1566 under tyrkerne. Under grækernes frihetskrig 1820—29 reiste C. sig mot tyrkerne; men disse herjet i april 1822 oen paa det forfærdeligste, 23 000 mennesker blev myrdet, 47 000 solgtes til slaver, og kun 5 000 undkom. 3 april 1881 hjemsoktes C. av et frygtelig jordskjælv. Efter fredstraktaten av mai 1920 har Tyrkiet at overgi C. til Grækenland.

Chippendale *[tši'pəndeil]*, Thomas (d. 1779), eng. mobeltegner og snekker. Hans hovedverk «The gentleman and cabinet makers director», en række forskjellige tegninger, offentliggjordes 1754. Han samler alle strømninger som behersker tidens engelske smak, men har dog ogsaa lært adskillig av de store franske ornamenttegnere. Størst interesse har C.s stol, hvis ryg er sterkt særpræget, ofte ved en dobbelt eə og linjeforingen langs overkanten. Han har hat stor indflydelse ogsaa paa norsk møbelkunst i 18 aarh.

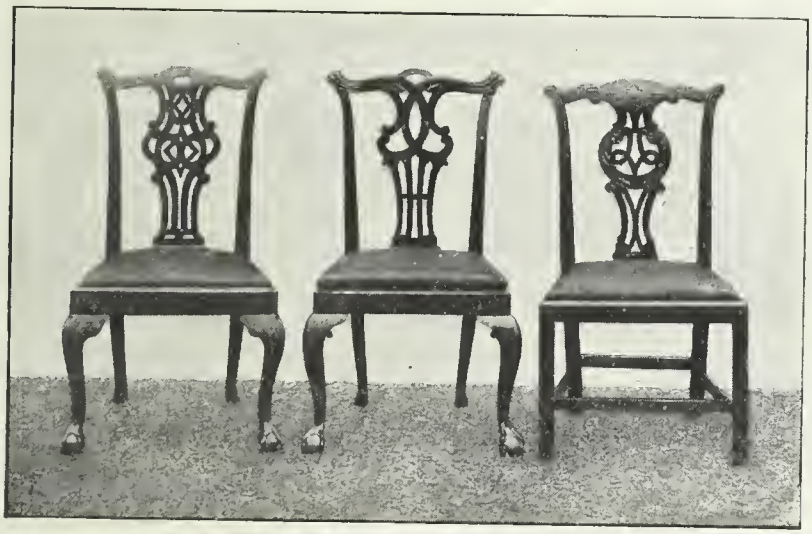

Chippendale-stoler.
Chr. Langaards samling.

Chippewa *[tši'pəwē]*, Forenede Stater, bielv til Mississippi i staten Wisconsin, utspringer syd for Øvresjo, 380 km. lang, mange stryk. Ved elven ligger byen C. Falls *[-fɔ̂lz]*, 9 395 indb. (1916); sagbruk.

Chippeways *[tšipəwēz]*, indianerstamme, se Odjibwa.

Chippewyans *[tšipəwaiənz]*, tinnestamme mellem Athabasca River og Store Slavesjø i vest og Hudsonbugten i øst. Som de øvrige beslegtede indianerstammer i de vestlige Hudsonbugt-egne ernærer de sig udelukkende ved jagt og fiske; de staar som pelsjægere i Hudsonbugtkompaniets tjeneste.

Chipping-Wycombe *[tši'piŋ-wikəm]*, se Wycombe.

Chiquinquira *[tšikinkira']*, Sydamerika, republikken Colombia, by i depart. Boyacá ved Rio Suarez, en bielv til Magdalenaelven, 2 600 m. o. h., ca. 120 km. nord for Bogotá, med ca. 15 000 indb. Paa grund av et undergjørende Mariabillede besøkes C. aarlig av 20—30 tusen pilegrimmer.

Chiquitos *[tšiki'tos]*, indianerstamme paa den sydamerikanske stat Bolivias østlige lavland. Deres sproglige stilling til nabostammerne endnu ukjendt.

Chir . . ., Chiro . . . (græ. *cheir*, haand), ofte første stavelse i sammensatte ord som betyder noget med haand . . . . sml. Kir . . .

Chi'ragra, gigt i fingerleddene, se Arthritis.

Chiriqui *[tširi'ki]*. 1. Bugt paa nordsiden av Panama med gode havner. — 2. Vulkan syd for bugten, 3 439 m.

Chirōmys, aye-aye, se Fingerdyret.

Chiron, se Cheiron.

Chislehurst *[tši'zəlhəst]*, England, landsby i grevskapet Kent, 17 km. sydøst for Londonbroen; 8 668 indb. (1911). I slottet Camden Place døde Napoleon III 9 jan. 1873; hans lik flyttedes 1888 til Farnborough.

Chiswick *[tši'zik]*, England, grevsk. Middlesex, ved Themsen, 15 km. vest for London bro; 39 000 indb. Her findes mange prægtige landsæter, hvoriblandt Chiswick-House, som tilhører hertugen av Devonshire; her døde Fox (1806) og Canning (1827). Bryggerier. Thornycrofts marineetablissementer.

Chitīn, en kvælstofrik, likeoverfor syrer og alkalier meget motstandsdygtig substans, som danner en vigtig del av mange dyrs, ormers og leddyrs cuticulardannelser (hudskelet); i mange tilfælde, f. eks. i de fleste krebsdyrs skal, forekommer c. sammen med kalk, hvorved skallerne faar en betydelig fasthet.

Chīton, skallus, s. d.

Chi'ton (græ.), de gamle grækeres underdragt, omtr. som en ærmeløs skjorte, ofte temmelig aapen i den ene side; om livet bar de et belte, saa c. kunde fæstes op. Mændenes c. og de spartanske kvinders naadde i regelen til knæet, de attiske kvinders til føtterne. C. forfærdigedes mest av uld og var som oftest hvit.

Chitor *[tšitɔ̂'ə]*, Chittor, Tulaiti, by i Forindien, vasalstaten Udaipur, Rajputana, omtr. 7 000 indb. C. er egentlig bare rester av en stor by Tulaiti, som alt eksisterte i det 8 aarh. Av denne by er der en mængde storartede ruiner, fæstninger, citadeller og templer. Ved forskjellige leiligheter blev Tulaiti beleiret, senest i 1557, og derved ødelagt, saa at der nu bare er ruiner igjen.

Chitral *[tši'trəl]*, brit. vasalstat i det nordvestlige Indien, mellem Kashmir og Afghanistan, omtr. 20 000 km.² med ca. 75 000 indb. Det er et vildt fjeldland opfyldt av Hindukusj, som her har en top paa 7 750 m. Befolkningen er av arabisk herkomst, tilhører av religion islam. De lever i fjeldene av fædrift og i dalene av akerbruk; der kan dyrkes korn og frugt. Hovedstaden heter C.; den ligger 1 518 m. o. h. — C. er bare ved en smal stripe av Afghanistan, 20—30 km. bred, skilt fra russ. Pamir, og da desuten de lettest tilgjængelige pas over Hindukusj ligger i landet, har det altid været vigtig for englænderne at ha politisk indflydelse her. I 1876 kom C. under Kashmirs overhøihet (Kashmir er britisk vasalstat). England har hat politisk agent der fra 1886 av. I 1895 døde fyrsten Nisam, som hersket i god forstaaelse med England. Der trængte da flere tronkrævere ind i landet, og de indesluttet den lille eng. garnison i hovedstaden C. Efter et heltemodig forsvar blev fæstningen tilslut undsat av oberst Kelly, som med 400 mand trængte frem fra Gilgit gjennem egne hittil anset som ufarbare. Der blev saa krig, og tronprætendenterne maatte flygte. Siden den tid har C. været sterkt avhængig av England, som bevogter alle pas over Hindukusj.

Chittagong, by i Indien, like øst for Gangesdeltaet, litt ovenfor mundingen av Karnafulielven, ca. 25 000 indb., betydelig havneby; norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Kalkutta.

Chiusa *[kjuza]* (ital.), fjeldpas; navn paa flere ital. byer.

Chiusi *[kjū́zi]*, Italien, by i prov. Siena (Toscana), i Chianadalen; 2 200 (kommunen 6 300) indb. I byens museum findes mange etruskiske og romerske oldsaker

fra omegnen, som er rik paa etruskiske graver (bl. a. den saakaldte Porsenagrav). C. het i oldtiden Clusium.

Chiva (Khiva, Choarizm, Chorazm, d. e. lavlandet, ogsaa kaldt Urgendsj), for krigen russ. vasalstat med titel av kanat (khanat el. chanat) i Vest-Turkestan syd for Aralsjoen og langs vestbredden av Amu-darja; i øst støter det til Buchara, men omgives ellers av direkte russ. besiddelser. Storrelsen er omtr. 60 000 km.², og indbyggerantallet antages at være ca. 650 000. C. er et lavland, som sænker sig mot Aralsjoen. Den største del er orken eller steppe, kun langs Amu-darja ligger en stripe oaseland, som gjøres frugtbart ved kunstig vanding gjennem talrike kanaler fra elven; dette frugtbare land optar bare omtr. tiendeparten av hele landet. Klimaet er utpræget oplandsklima. Den russ. fæstning Fort Peter Alexandrovsk, som ligger paa grænsen av C. omtr. paa samme bredde som hovedstaden C. (41½ ° n. br.), har en aarstemperatur av 12.5 °, mens juli har 28.3 ° (Kristiania 17 °) og januar ÷ 4.7 ° (Kristiania ÷ 4.4 °). Nedbøren er høist ubetydelig, i Peter Alexandrovsk blot 64 mm., som mest falder om vinteren og vaaren. Paa steppen lever der ulver, sjakaler, hjorter, antiloper; plantevekst savnes ikke helt endog i orkenen. Indbyggerne er dels nomader, dels fastboende. Nomaderne dannes av kirgiser, turkmenner og karakalpater, tilsammen kanske 400 000, mens den fastboende befolkning utgjores av nogen tusen russere, usbeker (250 000), perser, sarter, tadsjiker etc. Kanen tilhører usbekerne, som er den herskende stamme. Religionen er islam. Nomaderne lever av fædrift og har som husdyr dromedarer, sauer, kjør og hester. Den fastboende befolkning dyrker jorden. Der avles hvete, byg, ris og hirse, frugt, meloner, druer, silke, tobak etc. samt bomuld, som er det vigtigste produkt. Industrien er ubetydelig, der er litt bomulds- og silkevæveri samt tilvirkning av lervarer. Handelen drives særlig av sarterne. Fyrstens, kanens, magt har været uindskrænket, men i 1917 har han lovet at gi landet en demokratisk forfatning. Han maa efter traktat avsluttet med Rusland 1873 ikke træde i forbindelse med fremmede magter, idet utenrikspolitikken besørges av Rusland. Nogen egentlig hær har landet derfor ikke, blot et gendarmeri paa 2 000 mand. — Hovedstaden heter ogsaa C., den ligger litt syd for Amu-darja midt i et net av vandingskanaler, og skal efter nogen ha 30 000 indb., efter andre (Statesman's «Yearbook») bare 4—5 000. Den bestaar mest av smaa lerhuse, men har stor karavanehandel. — C. har siden 1515 været frit og regjeres av en kanslegt som sies at nedstamme fra Dsjingis-kan. Friheten varte til 1873, da landet som nævnt blev russ. vasalstat. Ogsaa for den tid, saaledes i 1839, hadde russerne søkt at erobre landet, men da mislykkedes forsøket, paa grund av de vanskeligheter som klima og naturforholdene frembød.

Chi *[ki]* **va piāno va sāno** (Ital.), den som gaar langsomt, gaar sikkert; man kommer længst uten hastverk.

Chiva'sso *[ki-]*, Italien, by i prov. Turin, paa venstre bredd av Po; ca. 10 000 indb. Betydelig korn- og kvæghandel.

Chivilcoy *[tši-]*, Sydamerika, Argentina, opblomstrende by i prov. Buenos Ayres, i en usund egn ca. 140 km. sydvest for hovedstaden, hvormed C. er forbundet ved jernbane. Hadde 1914 23 241 indb.

Chizerots *[šizero']* el. burins, en i depart. Saône-et-Loire levende merkelig folkestamme, som har sagn om at nedstamme fra saracenere. De lever sit eget liv uten videre samkvem med de omboende folk, som hater og foragter dem. Lever som landarbeidere, kræmmere og slagtere.

Chla'dni, Ernst Florens Friedrich (1756—1827), t. fysiker, studerte først jus, men hengav sig senere helt til naturvidenskabelige studier, idet han ernærte sig ved undervisningen av sine skrifter og av akustiske forelæsninger. Opdaget de efter ham opkaldte klangfignrer (s. d.) og hævdet først den anskuelse, at meteorstener ikke stammer fra atmosfæren, men fra verdensrummet.

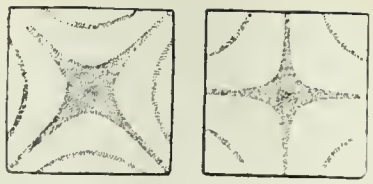
Chladnis klangfigurer.

Chla'mys, hos de gamle grækere en kort mantelkappe til ride- og reisebruk; e. bestod av et avlangt stykke toi, kastet over venstre skulder og sammenholdt over høire med en spænde.

Chledo'wski *[kle-]*, Kasimir (1843—), polsk historiker, f. i Galizien, studerte i Krakau og gik derpaa i osterriksk statstjeneste. Hans specialomraade er italiensk historie, særlig den italienske renæssanses. Av hans arbeider, som utmerker sig ved grundige studier og stor fremstillingskunst, er følgende overs. til svensk av E. Weer: «Renässansmänniskorna i Rom» (1915), «Barocktidsmänniskorna i Rom» (1916), «Rokokomänniskorna i Rom» (1917), «Hofvet i Ferrara» (1918) og «Furstar och folk i Neapel 14—18 sekeln» (1919).

Chloa'sma, leverplet, en forøket pigmentavleiring i huden, som viser sig som gulbrune pletter, oftest symmetrisk i panden og tindingerne eller paa kinderne, overlæben og haken. Sees oftest hos svangre kvinder *(c. uterinum)*; de svinder efter fødselen. Kan ogsaa fremkaldes ved sygdomme i de kvindelige kjønsorganer. En forøket pigmentavleiring i huden optræder ogsaa under den saakaldte Addisonske sygdom (s. d.).

Chlodio (Clodion) (d. omkr. 450), første hist. konge av Merovinger-ætten. Under C. erobret frankerne ut fra Nord-Belgien landet om Cambrai. Aëtius slog ham omtr. 430 og tvang ham under Rom, men knæsatte forøvrig en av frankerfyrsterne, mens dennes bror sokte hjælp hos hunerne. Frankisk overlevering henlægger Merovinger-ættens mytiske ophavssagn til C.s tid. En figur av C.s navn optræder i eng. sagn som Hliðe, i nord. som Hlǫðr. I «Hervararsaga» (s. d.) er han stedbror til Angantyr, goternes konge, mot hvem han forgjæves soker hjælp hos hunerne; heri har man ment at gjenfinde de folkekampe hvori C., Aëtius, goter og huner spiller hovedrollen.

Chlodvig (Chlodovech, fr. Clovis, ældre form for Ludvig) (omkr. 466—511), konge av Merovinger-ætten, det fr. rikes første samler, søn av Childerik. C.s første rikssæte var Tournai. Han erobret 486 Syagrius' rike om Soissons, sidste levning av vestrom. statsomraade; 496 kuet han alamannerne i Østgallien, utdrev 507 vestgoterne fra storstedelen av Sydgallien, men hindredes dog av ostgoterkongen Theoderik den store i at fuldende erobringen. I sine sidste leveaar fik C. ved ryggesløs svik utryddet alle frankerfyrster i nabolaget. 496 avsvor C. hedenskapet og tok i Reims den rom.-kat. tro. Dette valg sikret Frankerriket romerkirkens støtte mot goter, burgunder og longobarder, som dengang alle hyldet arianismen. C.s ry naadde helt til Norden, hvor han i sagn optræder som Hlǫðver, sidestillet med romernes keiser.

Chloë (græ. mytol.), eg. «grøn», tilnavn til Demeter (s. d.) som den der beskytter den grønne sæd.

Chlopicki *[klapi'tski]*, Grzegórz Józef (1771—1854), polsk general. Efter at ha deltat med hæder i krigen 1794 traadte han 1797 i fr. tjeneste og var med i Italien 1799—1801, ved Eylau og Friedland 1807, i Spanien 1811 og 1812 i Rusland. Blendet av Alexander I's løfte om Polens gjenreisning tok han senere tjeneste

i den polske hær som divisionsgeneral, men trak sig, fornærmet av storfyrst Konstantin, paany tilbake. 1830 kaldte Polens oprør atter C. frem paa skuepladsen, og han overtok diktaturet. Da hans bestræbelser for at utvirke en forsoning med tsaren vakte misnøie, nedla han i jan. 1831 sit hverv for som soldat at kjæmpe for sit land. Miskjendt og tilbaketrukken bodde han senere i Krakau.

Chlorophȳceæ, grønalger, se Alger.

Chlorophȳtum, sydafrikansk, til liljefamilien hørende slegt, av hvis arter *c. elatum variegatum,* som har hvitstripede blade, dyrkes som ampelplante.

Chlorōse, bleksott (s. d.).

Chlotar (ældre form for Lothar, Luther, fr. Clotaire), konger av Merovinger-ætten. C. I (d. 561) fik efter sin far Chlodvig landet nær Soissons 511, myrdet sin faldne bror Chlodomers smaa sønner 524, deltok i erobringen av Burgund 532, kjæmpet uheldig mot saehserne 557, samlet hele Frankrike 558. — C. II (d. 628), sønneson av C. I. Efter faren Chilperiks mord 584 hersket C.s mor Fredegund i Neustrien. C. fortsatte hendes kamp mot Sigeberts æt i Austrasien, og efter at ha henrettet Sigeberts enke Brunehild 613 var han herre i hele Frankrike. C.s støtter var biskop Arnulf av Metz og hushovmesteren Pipin, de første fremtrædende medlemmer av Karolinger-ætten. Gav vigtige love. — C. III, frankisk konge 656—70, dode 15 aar gl. Riket styrtes av Ebroin. — C. IV var 717—19 motkonge mot Chilperik II; støttedes av Karl Martel.

Chmielnik *[ḳmjæl-]*, by i Podolien, Ukraine, ved elven Bug, 11 000 indb. Flere fabrikker.

Chmielo'wski *[ḳmjæl]*, Piotr (1848—1904), polsk litteraturhistoriker av ypperste rang. Foruten en mængde bidrag til forskjellige tidsskrifter har han bl. a. skrevet «Polske forfatterinder i 19 aarh.», «Vore romanforfattere», «Kvinderne hos Mickiewitz, Slowacki og Karisinski» og «Skisser fra den polske litteraturs historie». Hele hans rike produktion vidner om grundige kundskaper, skarpt blik og udmerkede stilistiske evner.

Chnum *[ḳnum]* (græ. Knufis, Knef), ægypt. lokalgud i Elefantine, hvor han tænkes at raade for Nilen i dens løp i denne kataraktegn. Han avbildes med væderhode likesom Nilguderne; sammenstilledes senere med solguden og kaldtes da Chnum-Re. Omtales som skaper av mennesket i eventyret «De to brødre». I Ptolemaiernes og den romerske tid fik han større utbredelse, og i keisertiden reistes et prægtig tempel for ham i Esneh.

Chnum.

Choa'spes, se Kercha.

Choc (chok) *[šåk]*, forældet benævnelse for attake (s. d.).

Choctaw *[tšå'ktå]*, indianerstamme, paa opdagelsernes tid øst for nedre Mississippi, syd for de nærbeslegtede chickasaw (s. d.). Likesom for disse blev beroringen med de indtrængende fremmede fordærvelig ogsaa for c., der sammen med sine stammefrænder blev drevet mot vest og omsider maatte slaa sig ned i Indianerterritoriet, hvor de fra det 19 aarh.s midte under rolige forhold er gaat jevnt frem i folketal.

Choczim *[ḳåtši'm]*, se Chotin.

Chodavendikjār, tyrkisk vilajet i Lilleasien, omfatter den nordvestlige del av halvøen syd for Marmarasjøen, er 65 000 km.² og har 1 626 000 indb.; hovedstad Brussa.

Chodowiecki *[ḳådavjæ'tski]*, Daniel Nicolaus (1726—1801), t. maler, kobberstikker og raderer. Begyndte som emaljemaler og gik derefter over til miniaturportrætter. Mest kjendt ved sine stukne og raderte romanillustrationer (over 2 000 blade), som væsentlig har værd som kulturhistoriske skildringer av tysk borgerlig liv. Kunstnerisk staar de meget under hans franske forløperes. Bedst i litet format, hvor den svake tegning ikke kommer saa sterkt frem. Hans malerier er middelmaadige.

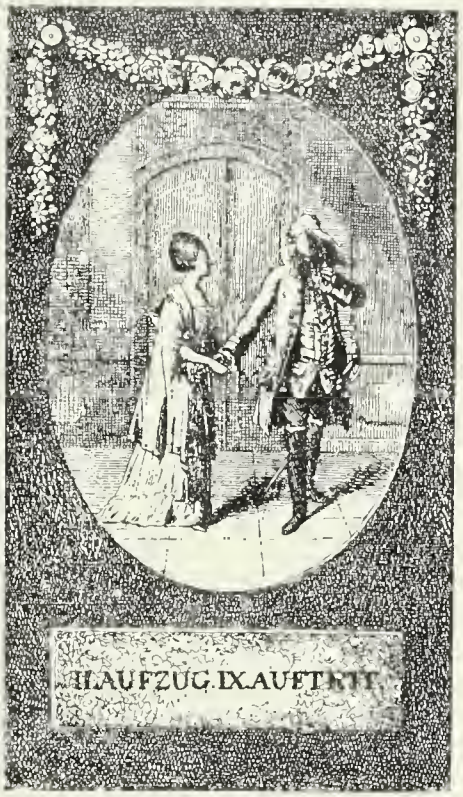

D. Chodowiecki: Illustration til Lessings «Minna v. Barnhelm».

Chodsjent, by i Vest-Turkestan, prov. Samarkand, ved elven Syr-darja, ca. 40 000 indb. C. ligger ved den vestlige indgang til det frugtbare Ferganabækken, hvor der dyrkes bomuld og silke, og har bomulds- og silkeindustri. Den gjælder for den ældste by i det midtre Asien.

Choi, by i det nordvestlige Persien, prov. Aserbeidsjan, nord for Urmiasjoen, omtr. 25 000 indb. Omegnen er frugtbar, og der dyrkes ris, bomuld og frugt.

Choiseul *[šwazø'l]*, Étienne François, greve av Stainville, hertug av C. og Amboise (1719—85), fr. statsmand. Ledende minister i Frankrike 1758—70, først utenriksminister, senere krigs- og marineminister. Hans politik gik ut paa at isolere England. Fik 1761 avsluttet den bourbonske familietraktat, fik dauphinen (Ludvig XVI) gift med den østerrikske prinsesse Marie Antoinette, erhvervet Corsica 1769. C. var en udmerket dygtig, klok, kundskapsrik, fordomsfri og frisindet mand, fremmet efter evne handel og industri, ven av det videnskabelige aandsliv, motstander av jesuiterne. Ludvig XV's mætresse fru Dubarry fik ham styrtet 1770. [Litt.: H. Sehrøder, «Hertugen af C.», Kra. 1917.]

Choisy-le-Roi *[šwazi'-lə-rwa']*, Frankrike, by i depart. Seine, smukt beliggende 11 km. syd for Paris, 35 m. o. h.; 16 000 indb. Industri i porselæn, glas, kemikalier samt handel med vin og kul.

Chokēre *[šo-]* (fr. *choquer)*, støte, mishage.

Chokolade fremstilles ved særlige processer av frøene av det i Amerika hjemmehørende kakaotræ *(theobroma cacao)*. Dette blev allerede tidlig dyrket av indianerne, som av frøene tilberedte en drik «chokolatl», som hadde en meget bitter smak. Europæerne lærte sig dog snart at gjøre drikken mere smakelig, bl. a. ved at tilsætte sukker. De bønnestore frø sitter i længderækker i den agurklignende frugt, og mellem dem er der en saftig,

spiselig masse; det er dog kun frøene som anvendes til c.-fabrikationen. Frøene bringes først i enslags gjæring, tørres derpaa og skibes til forbrukslandene. I c.-fabrikkerne ristes bønnerne svakt, hvorved frøskallet blir sprødt, saa det ved frøenes knusning let blæses bort. Saa males de væsentlig av to tykke kimblade bestaaende kjerner paa maskiner, som er varme nok til at frøenes fettstof smelter, og massen blir flytende. Denne masse utgjør da, tilsat sukker og av kryderi især vanilje, i avkjølet tilstand den til plater dannede faste c. Tilsættes der c. kondensert melk, faaes den saakaldte m e l k e-c. — C. har høi næringsværdi, idet den foruten sukker indeholder meget fettstof, kakaosmør (i kakaobønnerne 40—50 pct.), desuten 10—15 pct. kvælstofholdige stoffer og indtil 13 pct. stivelse; av theobromin er der omtr. $1^1/_2$ pct. — C. fremstilles i alle eiviliserte lande; tidligere fik man den bedste c. fra Frankrike, Schweiz og Holland. Til Norge indførtes i 1913 av kakaobønner 1 203 000 kg. og i 1919 3 507 000 kg.; av c. og c.-pulver indførtes i 1913 124 000 kg. og i 1919 1 060 000 kg. — Der er i Norge 7 c.-fabrikker, hvis interesser varetages av de Norske C.-fabrikanters Forening, og et par utenfor denne. Den samlede aarlige produktion av c. og kakao er ca. 7 mill. kg.

Cholagōga (græ.), galdeavsondrende midler, særlig rabarber ansees for at være et c.

Cholecystektasī, utvidning av galdeblæren paa grund av hindring for galdens uttømmelse ved betændelse, galdesten eller svulster.

Cholecysti′tis, betændelse i galdeblæren ved infektion av galden, ofte sammen med galdesten.

Cholelithi′asis, galdestensygdom (s. d.).

Cholesteatōm, perlesvulst, smaa faste, indtil kirsebærstore, perleglinsende svulster, som bestaar av flate celler og kolesterin. De findes i hjernen, bensystemet, talgkjertler o. a. steder.

Cholesterīn, se K o l e s t e r i n.

Cholet *[šalé]*, Frankrike, by i depart. Maine-et-Loire, 60 km. sydvest for Angers, ved Maine, har 21 000 indb. Betydelig industriby, især i bomulds- og lerretsstoffer; stor handel med slagtekvæg.

Cholia′mbe (græ.), «haltende jambe», ogsaa kaldt skazont, et vers som bestaar av fem jamber og en trokæ el. spondé: — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ×, anvendt av græske og latinske, men ogsaa av moderne digtere.

Cholm, distrikt og by paa grænsen av Polen og Ukraine, ved Uker, bielv til Bug; byen øst for Lublin har 19 236 indb. (1897). C.-distriktet var 1912 skilt ut fra Weichselguvernementet (Polen) som eget guvernement paa grund av den russ. befolkning som var i flertal. Blev ved Brest-Litovsk-freden tilstaat Ukraine. Stor handel med kvæg.

Cholon *[šålõ′]*, by i den franske koloni Kochinkina, Bakindien, like syd for Saigon, omtr. 168 000 indb. C. er den største by i kolonien og er midtpunktet for handel og industri; der findes rismøller, sagbruk og saapefabrikker. En stor del av indbyggerne (76 000) er kinesere, og byen har kinesisk utseende. C. forbindes med Saigon ved kanal og jernbane.

Cholos *[tša′laz]*, farvede blandingsfolk i det vestlige Sydamerika; betegnelsen anvendes navnlig om efterkommere av mestitser og indianske kvinder.

Cholūla *[tša-]*, by i Mexico, staten Pueblo, 90 km. sydost for Mexico, omtr. 7 000 indb. Da spanierne trængte ind i Mexico, var C. en av aztekernes største og mest blomstrende byer med 150 000 indb. og over 400 templer. Endnu staar guden Kvetzakoatls tempel, en uhyre pyramide, 54 m. høi (avstumpet og med en grundflate av 453 m. i kvadrat.

Chomageforsikring *[šåmáž]* (efter fr. *chomage*, stilstand) omfatter i videste betydning forsikring mot tap ved bedriftsavbrytelse ikke bare paa grund av brand, men ogsaa paa grund av andre skadevoldende aarsaker. Den mest almindelige er brand-c., hos os kaldt «a v b r u d s f o r s i k r i n g». A. yder erstatning for det ved branden foraarsakede bedriftstap, som dels kan fremkomme ved at bedriftens omsætning eller produktion helt stanses eller indskrænkes, tap av nettofortjeneste, eller ved at visse faste omkostninger, saasom renter av fremmed kapital, skatter, faste lønninger og avgifter, vedblivende maa utredes og saaledes blir helt eller delvis uproduktive. A. maa tegnes for ett aar ad gangen, men den tid for hvilken forsikringstageren vil være dækket for nævnte tap, ansvarstiden, kan være enten 3, 6, 9 eller 12 mdr. Det er en uttrykkelig forutsætning for erstatningens ydelse at forsikringstageren snarest mulig træffer foranstaltninger til bedriftens fortsættelse i mindst samme utstrækning som for branden. Det er endvidere betinget at branden skal ha medført brandskadeerstatning av en viss størrelse ifølge den paa bedriften løpende brandforsikring, forinden a. kan virke. Som præmie for a. anvendes brandforsikringspræmien med et tillæg som er forskjellig efter ansvarstidens længde. A. i denne form indførtes i vort land i 1911 og tegnes nu av de fleste norske og her arbeidende utenlandske aktieselskaper. En form for a. som udelukkende gjælder tap av husleie paa grund av brand — «husleieforsikring» (s. d.) — er av meget ældre dato. I n d i r e k t e a. er forsikring mot det tap av nettofortjeneste som tredjemand kan lide ved en bedrifts stansning, eksempelvis som en agent der sælger en fabriks produkt, lider, hvis fabrikkens produktion paa grund av brand blir helt stanset eller indskrænket. A.-vilkaarene er for tiden under revision og vil antagelig i en nær fremtid bli ændret i flere vigtige punkter.

Chondrōm, brusksvulst (s. d.).

Cho′ndrus cri′spus, en rødalge, se A l g e r og C a r r a g e n.

Chonos-øerne, Sydamerika, en øgruppe i Syd-Chile, tilhørende prov. Chiloë, mellem øen Chiloé i nord og den store halvø Taytao i syd, bestaar av 45 større øer samt ca. 1 000 holmer og klipper, tilsammen 12 200 km.² med omtr. 800 indb (chonos-indianere). Øerne er høie med snedækkede fjeldtopper, dyrelivet er fattig, klimaet ligner Ildlandets. Her vokser vilde poteter i mængde. Den største ø er Magdalena, 2 225 km.² Øerne kaldes ogsaa Guayteeas-øerne.

Chonsu, d. e. «himmelens gjennemvandrer», ægypt. maanegud (med maanehornene paa hodet), opr. muligens gravgud (avbildes ofte i mumieskikkelse). I «det nye rike» (ca. 1600—1100) optøges han i den thebanske gudetirade som søn av Amon og Mut (har gjerne en haarlok paa siden av hodet, kjendemerke paa barnealderen). C. vandt efterhaanden høi anseelse, især som mirakeldoktor.

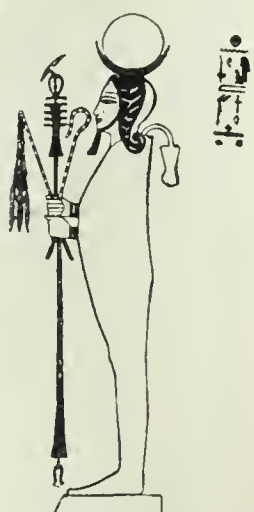
Chonsu.

Chopart *[šapā′r]*, F r a n ç o i s (1743—95), stor fr. kirurg, f. i Paris; en bestemt fotoperation er opkaldt efter ham. Utgav en lærebok i kemi; hans vigtigste arbeider handler om urinveisygdomme.

Choper *[ķapjā′r]*, elv i det sydøstlige Rusland, bielv til Don. C. er en egte steppeelv som om sommeren har litet vand, men om vaaren oversvømmer hele dalen.

Dens høire bredd er steil, dækket av løvskog, den venstre lav og bevokset med busker.

Choperskiske *[kja-]* **steppe,** en landstrækning i Sydrusland. Jordbunden er meget frugtbar og græsmarker avveksler med skogstrækninger og kulturland. Akerbruk og kvægavl.

Chopin *[šåpæ̃']*, Frédérie François (1810—49), beromt komponist, f. i Polen av fr. far og polsk mor, «vidunderbarn» allerede i otte-aars-alderen, reiste i 1828 til Paris, hvor han siden forblev. Her blev han optat i de høieste kredser og kom i venskapsforhold til de ypperste kunstnere og videnskapsmænd. Gjennem baron Rothschild blev han musiklærer i de fornemste pariserfamilier, hvilket ved siden av hans virksomhet som konsertgiver og komponist skaffet ham gode indtægter. Disse aar i Paris var hans lykkeligste, idet han blev forgudet av kvinder og misundt av mænd. Paa en Tysklandsreise kom han i forbindelse med Mendelssohn, Robert og Clara Schumann. I 1837 begyndte hans helbred at svigte og et ulykkebringende forhold til den bekjendte forfatterinde George Sand, ikke mindst et ophold med hende i en klosterruin paa øen Mallorca, la grunden til hans tidlige død. Efter en konsertreise til England og Skotland naadde han saavidt hjem. Han ligger begravet mellem Cherubini og Bellini. Hans kunstnerpersonlighet er tegnet i Heines ord om at Polen gav ham hans sans for det ridderlige og den «historiske smerte», Frankrike hans gratie og Tyskland hans romantiske dybde, men naturen gav ham en slank, smægtende skikkelse, et ædelt hjerte og geniet. Han var som komponist og eksekutør en forfinet aristokrat, som tok sine impulser fra sit fødeland, fra Tyskland, fra Frankrike og Italien, men altid bevarte sin eiendommelige individualitet, en glimrende forening av lyrisk poesi, følsomt sværmeri, national begeistring, ung, stundom patetisk lidenskap, tilbaketrængt smerte og aristokratisk overforfinelse. Ikke mindst træder det polsk nationale sterkt frem i store dele av hans verker, særlig i mazurkaerne. C. skapte en helt ny klaverstil. Han utnytter pianoets klang som neppe nogen anden, hans harmonik er aandfuld og hans melodi inderlig. Naar undtages nogen sange, komponerte han bare for klaver, delvis med orkester: to konserter, tre sonater, ballader, fantasier, polonæser, rondoer, scherzoer, nokturner, mazurkaer, valser, etuder, præludier, impromtuer, bereeuse, barearole m. m. [Biografier av Karasowski, Fr. Niecks, Hoesiek og Liszt.]

F. Chopin.

Chorassān, prov. i det nordlige Persien, grænser i ost til Afghanistan og i nord til den russ. transkaspiske provins. Størrelsen er omtr. 300 000 km.² og folketallet ½—1 mill. Den sydlige del optages av saltørkenen Kevir, hvor der findes mange rovdyr, sjakaler, pantere og tigere, mens den nordlige del er opfyldt av høie fjelde, Irans randfjelde mot nord. Disse fjelde sammenbinder Hindukusj med Elbursfjeldene og naar en høide av over 4 000 m. I fjeldene er der frugtbare daler, og her dyrkes korn, frugt, tobak, bomuld, silke etc. Paa stepperne og ørkenerne i syd lever nomader, som har hester, gjeter og kameler til husdyr. I byerne tilvirkes udmerkede vaaben, især sabler, og der væves silke- og bomuldstøi. Befolkningen bestaar mest av fastboende tadsjiker, mens den nomadiserende befolkning dannes av arabere, kurder og afghaner. Den største by er Mesjed i nordøst, 930 m. o. h., over hvilken flere vigtige karavaneveier fører.

Chorazi'n, liten by i Galilæa (Math. 11, 21; Luk. 10, 13), nu ruinerne Kerâze.

Cho'rda (lat.; ital. *corda*), streng paa et musikinstrument, tone.

Cho'rda dorsālis, ehorda, notoehord, akse-streng, aksestav, rygstreng, en foran medullarrøret liggende stav av brusklignende fasthet, som hos de laveste hvirveldyr (lancetfisken og de rundmundede) gjennem hele livet repræsenterer akseskelettet, og som ogsaa hos alle høiere hvirveldyrs embryoner danner dettes første anlæg, men her under utviklingen mere eller mindre fortrænges av den omkring rygstrengen dannede bruskede eller benede hvirvelsoile (se ogsaa Hvirveldyr).

Chordi'tis, betændelse av stemmebaandene.

Chorēa (sancti Viti), St. Veits dans, en nervesygdom som tildels skyldes arvelige anlæg eller optræder efter forskjellige infektionssygdomme og — ikke mindst — efter gigtfeber, men hvis aarsaksforhold ofte er uklare. Den optræder hyppigst hos barn mellem 5 og 15 aar, oftest hos piker. Hos voksne kvinder undertiden under svangerskap. Den viser sig ved eiendommelige trækninger i forskjellige muskler i ansigtet, armene eller benene. Sygdommen kan vare i længere tid, men ender som regel i helbredelse.

Choregei'on (græ.), det sted hvor koret indovedes; ehoregīa, opførelse av et kor; chorēgos, 1. korfører; 2. mand som bestrider utgifterne til et kor (se Kor).

Chorēus, trokæ, s. d.

Choria'mbe (græ.), sammensat versfot, bestaaende av en trokæ og en jambe: — ⏑ ⏑ — (glædeberust).

Chorioïdea, aarehinden, den mellem oiets senehinde og nethinde liggende pigment- og karrike bindevævshinde som fortil, svarende til grænsen mellem senehinden og hornhinden, gaar over i regnbuehinden (se Øiet).

Chorioidi'tis, aarehindebetændelse, se Oiets sygdomme.

Chorion. 1. Den serøse fosterhinde eller aarehinden, dannes ved begyndelsen av fosterlivet hos de amniote hvirveldyr (s. d.) ved amnionfoldens sammenvoksning og omslutter amnion (s. d.) med fosteret. Av særlig betydning hos de placentale pattedyr (s. d.), hvor de i allantoïsvæggen (s. d.) forløpende navlekar vokser ind i e.s væg, og hvor der fra dennes utside vokser frem lange forgrenede frynser, choriontotterne, som indeholder blodaareslynger og som sænker sig ind i livmorens slimhinde og med den danner morkaken (placenta, s. d.). C. fødes sammen med amnion og morkaken. — 2. De sekundære egghinder, se Egghinder.

Chorioretini'tis, betændelse i oiets aare- og nethinde, se Oiets sygdomme.

Choripe'talæ, se Frikronede.

Chorley *[tšå'əli]*, England, fabrikby i Lancashire, 13 km. syd for Preston, 30 000 indb. Bomuldspinderier og væverier. I nærheten kulgruber.

Choro'l, Ukraine, by i guv. Poltava, ved elven av samme navn; 11 000 indb. Seilduksfabrikker.

Choron *[šårõ']*, Alexandre (1772—1834), en av Frankrikes fornemste musikteoretikere, i nogen tid direktør for den store opera og konservatoriet i Paris, senere leder av et eget konservatorium. Hans fornemste verker

er et leksikon og en stor musikalsk encyklopædi. C. ivret for de gamle mestere, særlig Palestrina, Bach og Händel.

Chorsabād (Khorsabad), liten landsby i Mesopotamien, litt nord for Mosul, i nærheten av det gamle Ninives ruiner, berømt ved Bottas utgravninger (1843) av det gammel-assyriske Dur-Sjarukkin (bygget av Sargon II, 711 f. Kr.), av grundlæggende betydning for assyriologien.

Chorti'tsa, Rusland, o i guver. Jekaterinoslav, i Dnjepr, hovedsætet for efterkommerne av de mennoniter som utvandret til Rusland efter traktaten i Danzig 1789.

Choræus, Michael (1774—1806), sv. digter, finne, har især skrevet læredigte og elegier i oplysningstidens smak, hvorav maa nævnes «Ehrensvärd» (1802) til minde om Sveaborgs grundlægger og «Trollhättan» (1800). Mere poetiske er flere mindre digte, f. eks. «Änkans visa» og «En tanke på min egen graf». Hans samlede digte utgaves 1815 med biografi av Franzén, som egtet hans enke.

Choshen, brystskjoldet, som hørte med til den jødiske ypperstepresis embedsdragt. Det bares i gyldne kjeder og var forsynt med 12 guldindfattede ædelstener med navnene paa Israels 12 stammer (2 Mos. 28, jfr. 3 Mos. 8, 7 ff.).

Chosroes, se Khosru.

Chotan (Khotan), by i Ost-Turkestan, ved elven av samme navn (bielv til Tarim), der hvor elven forlater fjeldene og gaar ind i ørkenen, 1410 m. o. h., omtr. 40 000 indb. C. ligger ved den store sydlige karavanevei fra Kasjgar til Kina og driver livlig handel med guld, moskus etc. Ogsaa nogen industri, væverier og metalstøperier, særlig kobber. C. er en gammel berømt oase og kom i 1758 i kinesisk besiddelse.

Choti'n, by i Bessarabien ved Dnjestrs høire bredd ved den østerrikske grænse; 20 000 indb. Industri; især garverier, lysestøperier, teglverker og bryggerier.

Chouāner *[šu-]* (fr. *chouans*) kaldtes de kongeligsindede oprørere i Bretagne og Maine under den franske revolution; navnet skal stamme fra deres fører Jean Cottereau, kaldt Chouan (av fr. *chat-huant*, natugle, fordi han brukte ugleskrik som signal), som høsten 1793 begyndte guerillakrig mot republikkens tropper («de blaa»). C. blev gjentagne ganger slaat og 29 juli 1794 faldt Cottereau. De senere ledere av bevægelsen var endnu uheldigere; et forsøk som de franske prinser sammen med emigranter gjorde paa at slutte sig til reisningen, mislykkedes, de blev slaat ved Quiberon av Hoche, som hadde gjort ende paa opstanden i Vendée og nu med ild og sverd forfulgte e. — Under direktoriet reiste e. sig paany under anførsel av Cadoudal (s. d.), men blev fuldstændig adsplittet av Brune, og da der blev utstedt almindelig amnesti, underkastet alle sig. Dog vedblev uroligheterne til slaget ved Waterloo.

Chr., fork. for Christus.

Chrestien de Troyes *[kretjē-dø-trwá]*, fr. digter fra slutningen av 12 aarh. Om hans liv vites næsten intet. Han er beromt for sine bearbeidelser av det bretonske sagnstof (se Artus), og hans digte, hvorav de mest bekjendte er «Lancelot», «Yvain, le chevalier au lion» og «Perceval ou le conte du Graal», vandt overordentlig yndest og oversattes paa flere sprog (paa dansk «Ivan Loveridder»; se Eufemiaviserne).

Chrestomatī (græ.), samling av utvalgte forfatterstykker, i regelen til undervisningsbruk.

Chrië (græ.), eg. «bruk, sentens», hos de græske veltalenhetslærere en bestemt form for behandlingen av et oftest filosofisk) utsagn, efter skemaet: quis, quid, cur, contra, simile et paradigmata, testes: «hvem (der har sagt det), hvad (indholdet), hvorfor (begrundelse), motsætning (belysning ved motsætning), sammenligning og eksempler, vidnesbyrd», hvortil kommer slutning. C. anvendes ofte i skolerne.

Chri'sma (græ., salve) er i den romerske kirke navnet paa den indviede salveolje som navnlig anvendes ved konfirmationen, ordinationen, ved indvielse av kirker og de hellige kar. Den græske kirke bruker e. ved daab, konvertiters optagelse i kirken og keiserens kroning.

Christchurch *[kraj'stšətš]*. 1. By i England, Hampshire, litt ovenfor Avons utløp i den Britiske Kanal, vest for oen Wight, 5100 indb. (1911). Gammel berømt kirke. — 2. By paa Ny Seeland, paa ostsiden av sydøen ved elven Avon, 92 700 indb. (1916). Har et universitet (eollege), museum, kunstskole, domkirke etc. Grundet 1850 av den engelske kirke (Canterbury Association). Dens havn er Lyttleton.

Christensen, Arthur Emanuel (1875—), d. orientalist, cand. mag. i fransk 1900, men studerte tidlig orientalske sprog og kulturer, især persisk. 1903 dr. phil. med studie over Omar Khajjâm, reiste i Persien 1914. Hovedverker: «Muhammedanske digtere og tænkere» (1916), «L empire des Sassanides» (1907), «Hinsides det Kaspiske Hav» (1918) og «Contes persanes» (s.a.) foruten talrike artikler og avhandlinger over orientalsk særlig persisk historie, religion, litteratur og sagn. Har ogsaa behandlet alm. folklore («Trebrødre og tobrødrestamsagn», 1916) og folkepsykologi, bl. a. i «Politik og massemoral» (1911, eng. utg. 1915). C. blev 1919 professor i iransk ved Kbh.s universitet.

Christensen, Balthasar Matthias (1802—82), d. politiker, var i yngre aar assistent ved den danske koloniforvaltning i Guinea; blev 1839 overretssakforer i Kjøbenhavn og kastet sig samtidig ind i det politiske liv, var 1839—41 redaktør av «Fædrelandet» og blev 1841 medlem av Roskilde stænderforsamling. C. var demokrat, kjæmpet for bondejordens overgang til selveiendom, liberale skattereformer, alm. vernepligt; deltok 1846 i stiftelsen av «Bondevennernes Selskab». I den grundlovgivende riksforsamling spilte han en fremtrædende rolle og hadde betydelig indflydelse paa utformningen av grundloven av 1849. Var medlem av folketinget indtil 1853, sat 1853—66 i landstinget og senere indtil sin død atter i folketinget. C. hadde ry som en ærlig og uegennyttig mand indtil det sidste.

Christensen, Carl Jørgen (1857—), d. tandlæge, tok 1875 tandlægeeksamen og har siden med stor virkning arbeidet til fremme for tandlægevæsenet i Danmark baade faglig og saglig. Hans avhandling om «Bidproblemet» (1905) har vakt opsigt baade her og i utlandet, han har konstruert nye apparater o. m. a. Av barnetandpleien er han høit fortjent.

Christensen, Christen, eidsvoldsmand, se Kollerud.

Christensen, Christen (1806—45), d. stempelskjærer, gjennemgik akademiet og fik guldmedaljen som billedhugger, la sig efter medaljorkunsten og reiste utenlands, blev efter hjemkomsten akademimedlem som anerkjendelse for den store Thorvaldsen-medalje (endnu i bruk). 1844 professor.

Christensen, Christen (1845—), n. industridrivende, f. i Sandefjord, overtok 1868 farens verft paa Rodstangen ved Sandefjord, fra 1878 kaldt Framnæs mek. verksted (s. d.), og drev det op til et av landets betydeligste. 1898 gik det over til aktieselskap med C. som formand i direktionen.

Christensen, Christian Villads (1864—), d. arkivar og historiker. 1890—96 var han ansat ved Viborg provinsarkiv og blev 1896 raadstuearkivar i Kbh. Han har utfoldet en flittig forfattervirksomhet paa ældre dansk kultur- og stedshistories omraade; foruten sin interessante disputats «Baareproven» (1900) har han

bl. a. utgit «Kbh. i Christian VIII's og Frederik VII's tid 1840—57» (1912) og i «Samlinger til jydske historie og topografi» og de av ham redigerte «Historiske meddelelser om Kbh.» skrevet en lang række lærde avhandlinger.

Christensen, Gyda, f. Andersen (1872—), n. skuespillerinde, f. i Kra., debut paa Christiania theater 15 nov. 1894 i «Cornevilles klokker». Da teatret sluttet i 1899, gik hun over til Nationalteatret, som hun tilhørte til utgangen av sæsonen 1919—20. Paa Nationalteatret har hun bl. a. spillet Anitra i «Peer Gynt», Eliza i Bern. Shaws «Pygmalion», Mimosa i Nils Kjærs «Mimosas hjemkomst» og Alaine i Miehaëlis' «Revolutionsbryllup». Hun har ogsaa været benyttet i opera og operette, f. eks. som Frederik i «Mignon» og Hanna Glawari (titelrollen) i «Den glade enke». Det er dog først og fremst i dansekunsten at hun har skapt sig et navn. Hun har selv bl. a. optraadt som Pierrette i pantomimen «Brudesløret», og begyndte senere et energisk arbeide for at skape en virkelig norsk ballet; hun viste sig i besiddelse av evner til baade at finde unge talenter og oplære dem metodisk, saa det har været mulig at utstyre operaforestillinger med ballet og undertiden gi hele forestillinger, som f. eks. «Dukken» (Coppelia), med balletkræfter. Fru C. har ogsaa iscenesat operaerne «Faust», «Lakmé», «Hoffmanns eventyr» og «Eugen Onegin» paa Nationalteatret. Gift med nedennævnte teaterchef Halfdan Christensen.

Christensen, Halfdan (1873—), n. skuespiller, instruktør og teaterchef, f. i Porsgrund, utdannet som forretningsmand, utgav i 1895 en samling lyriske digte, og gik saa til seenen, hvor han straks viste sig at høre hjemme. Han debuterte paa Bergens teater som Ambrosius 11 sept. 1896 og blev der i 3 sæsoner som en meget benyttet og meget avholdt skuespiller. Fra Nationalteatrets aapning 1899 har han tilhørt dette, først som skuespiller, fra 1907 desuten som seneinstruktor og fra 1911 som chef. Som skuespiller har han vundet smukke seire ved sin lyriske aare, sin intelligente karakteriseringsevne og sin naturlige og nuaneerte replikbehandling. Blandt hans mange roller kan nævnes: Ibsen: Peer Gynt, Osvald, Rosmer, Eilert Løvborg, Falk og Helmer; Bjørnson: Elias og senere Pastor Sang i «Over Ævne I», Darnley i «Maria Stuart», Aksel i «De nygifte» og Sannæs i «En fallit»; Gunnar Heiberg: Erling Kruse i «Kjærlighetens tragedie», Gert i «Gerts have» og Eivind Stabell i «Tante Ulrikke»; videre Hamlet, Franz Moor i Schillers «Røverne», Brachard i Bernsteins «Samson», Tokeramo i Lengyells «Taifun» og Bjærg-Ejvind i Sigurjonssons «Bjærg-Ejvind og hans hustru». Som instruktør har han nedlagt et stort og dygtig arbeide, præget av intelligens, sikker smak og indgaaende kjendskap til teatrets virkemidler. I hans chefstid har den nationale litteratur været møtt med megen forstaaelse og velvilje, og Nationalteatret har paa den anden side bragt adskillige klassiske verker til opførelse i en form som har git dem nytt liv; eksempelvis kan nævnes Schillers «Don Carlos» og Evripides' «Medea». Teatret har under C.s ledelse vaaren 1916 git et 3 ukers gjestespil paa Dramatiska teatern i Stockholm, og har i aarenes løp selv mottat gjestespil av den svenske hovedscene, forskjellige franske selskaper samt Max Reinhardts tyske tourné.

(Fot. av atelier Rude & Hilfling)
Halfdan Christensen.

Christensen, Halvor Olaus (1800—91), n. embedsmand og politiker, byfoged i Stavanger 1832—89, repræsenterte denne by paa Stortingene 1833—73 (undtagen i 1851, 1857, 1859). C., som hørte til Stortingets indflydelsesrikere og mest benyttede medlemmer (ofte præsident i Lagtinget, 1848 i Stortinget), tilhørte den kreds av det gamle embedsmandsparti, som særlig tok sigte paa Norges fulde selvstændighet i unionen med Sverige og tok sig med iver av flere vigtige reformer, særlig statholderpostens ophævelse og indførelsen av aarlige Storting.

Christensen, Hjalmar (1869—), n. forfatter og kritiker, f. i Førde i Søndfjord. Han debuterte 1889 med romanen «En frisindet», som blev efterfulgt av romanen «Bastarder» (1893) og skuespillene «Loths hustru» (1892) og «En seierherre» (1893), som begge blev opført paa Christiania theater, hvor C. var instruktor 1893—98. Av langt større betydning end dette hans tidligste skjønlitterære forfatterskap er dog hans kritiske og litteraturhistoriske. Allerede i «Unge nordmænd» (1893) gjorde han et forsøk paa at karakterisere de nye stromninger som omkr. 1890 gjor sig gjældende i litteraturen; senere har han utgit essaysamlingerne «Nordiske kunstnere» (1895; heri en fortrinlig studie over Kr. Elster d. æ.), «Vort litterære liv» (1902) og «Danske digtere i nutiden» (1904). I sin videnskabelige produktion har C. især behandlet sidste halvdel av 18 og første halvdel av 19 aarhundredes aandsliv: «Streiftog i oplysningstiden» (1899), «Nicolai Wergeland» (s. a.) og «Det nittende aarhundredes kulturkamp i Norge» foruten talrike mindre avhandlinger. Den sidstnævnte bok er noksaa løs og tilfældig i sit anlæg, men er rik paa nye synsmaater og iagttagelser. 1902 blev C. dr. philos. paa en avhandling om Gustave Flaubert. 1905 gjenoptok han sit skjønlitterære forfatterskap med novellesamlingen «I unge aar», den bok hvori han vistnok er naadd høiest som kunstner, men slog først avgjørende igjennem med den interessante selvbiografiske roman «Et liv» (1910). En stor læsekreds vandt han med en række romaner og fortællinger, hvori det kulturhistoriske element er sterkt fremtrædende, og som især staar høit ved sine skildringer av ældre norsk embedsmandskultur: «Fogedgaarden» (1911), «Brodrene» (1912), «Den gamle bygd og den nye» («Den gamle bygd», 1913, «Den nye bygd», 1914), «Far og son» (1915), «Tuntræet» (1917) og «Dæmring» (1918). Fra de senere aar er ogsaa skuespillene «Din egen herre» (1913) og «Professor Marga» (1920). — Ved siden av sin digteriske og videnskabelige produktion har C. utfoldet en stor og mangesidig publicistisk virksomhet; han har behandlet soeiale og økonomiske, indrepolitiske og utenrikspolitiske spørsmaal; han er utpræget konservativ, men hans konservatisme, som snarere synes at bunde

Hjalmar Christensen.

i mistro til det nye end i kjærlighet til det bestaaende, er forbundet med usvikelig fordomsfrihet i undersøkelser og frisind og humanitet i domme. Av bøker som hører hit skal nævnes «Før og nu. Studier og stemninger» (1915), «Den hvide races selvmord» (1916) og «Fædrelandet i Verdenskrigens lys» (s. a.), den sidstnævnte bok skrevet sammen med broren amtmand I. E. Christensen. — En utgave av C.'s utvalgte romaner i 5 bd. utkom 1920.

Christensen, Ingolf Elster (1872—), n. offiœr og embedsmand, f. i Førde i Søndfjord. C. blev offiœr 1893, kaptein 1898, tok 1897 juridisk embedseksamen og blev 1899 ansat i Forsvarsdepartementet, hvor han 1907 blev ekspeditionschef. 1910 blev han fylkesmand i Sogn og Fjordane (Nordre Bergenhus amt). C., som er en interessert og aktiv forsvarsven, utgav 1916 sammen med sin bror dr. Hjalmar Christensen «Fædrelandet i Verdenskrigens lys».

Christensen, Jens Christian (1856—), d. politiker, f. i Hoven sogn mellem Vejle og Ringkjøbing av gaardmandsfolk, kom 1874 paa Grundtvigs høiskole og derefter paa Gedved seminarium, hvor han 1877 tok skolelærereksamen. Han var lærer forskjellige steder, sidst i Stadil ved Ringkjøbing 1886—1901. Fra midten av 1880-aarene kom han ind i politikken paa Bergs side og valgtes 1890 som dennes tilhænger til folketinget i Ringkjøbing, hvor han siden er gjenvalgt. Hans førerevner og det gunstige tidspunkt bragte ham hurtig frem i første række: han forstod at skape tillid om sig og at holde et parti sammen, og hans mægtige flid skaffet ham snart en solid basis av saglig viden. Da Berg dode 1891, var C. hans selvskrevne arvtager. Han motarbeidet forliket 1894, og da dettes motstandere hadde seiret ved valget 1895, blev han fører for det nydannede venstrereformparti. Hans politik, som førtes med stor taktisk sikkerhet, gik ut paa at holde det uensartede parti sammen med front mot de moderate og høire. Samtidig deltok C. med styrke i det saglige arbeide og bidrog saaledes væsentlig til skoleloven av 1899. Da ministeriet Deuntzer dannedes 1901, blev han kultusminister, var regjeringens bærende politiske kraft, vandt ogsaa motstanderes anerkjendelse som administrator og gjennemførte bl. a. de kirkelige love og almenskoleloven. Ved ministeriets sprængning jan. 1905 blev C. førsteminister og overtok forsvarsministeriet; hans uttalelser om forsvarssaken bragte den længe ulmende splid i venstre til utbrud, og det radikale parti dannedes. I forening med de frikonservative gjennemførte C. imidlertid flere vigtige reformer, toldlov, skattelove, retsreform og kommunal valglov, og han stod rede til at løse forsvarsspørsmaalet, da Alberti 1908 rev ham med i sit fald. Han beholdt dog sin ledende stilling i partiet og motsatte sig 1909 Neergaards forsvarsforslag, blev aug. s. a. forsvarsminister under Holstein-Ledreborg, og gjennemførte septbr. forsvarslovene. Kort efter traadte han tilbake og blev av høire, de radikale og socialdemokraterne indstevnet for riksretten. Ved dommen juni 1910 frikjendtes han, men præmisserne betegnet hans handlemaate som uforsvarlig. Septbr. 1916—april 1918 var han kontrolminister i ministeriet Zahle. C. er den fødte taktiker, rik paa utveier, logisk, forhandlingsdygtig. Hans lyse menneskelighet vinder ham tillid, hans lukkethet og seige vilje gjør ham frygtet. Han er blit et partis enemægtige fører i et langt tidsrum, fordi hans taktiske begavelse er sjelden og fordi han altid ærlig søkte og fandt sangbund for sin politik i brede og sterke lag, nogen ny, personlig underbygget politisk tanke vil man derimot vanskelig kunne paavise hos ham.

J. C. Christensen.

Christensen, Odin Tidemand (1851—1914), d. kemiker, fra 1887 lærer, fra 1895 professor i kemi ved den kgl. veterinær- og landbo-høiskole. C. har utført en række grundige, uorganiske undersøkelser, især over manganets forbindelser, og utgit forskjellige lærebøker i kemi.

Christensen, Polycarpus Godfred Benjamin Wildenradt (1845—), d. landskapsmaler, 1888 professor, er mere paavirket av utenlandsk (fransk) kunst end sine jevnaldrende; hans bedste egenskaper som maler er hans farver og hans behandling av lys og luft.

Christensen, Sophus (1848—1919), n. offiœr. Var som frivillig attacheret den finske garde-skytterbataljon i den russisk-tyrkiske krig, blev kaptein 1889, oberstløitnant 1902, avsked 1908. Han tok 1886 initiativet til oprettelsen av Norges Forsvarsforening, hvor han senere spillet en ledende rolle, og virket i det hele utrættelig for gjenreisning av forsvaret. Foruten artikler i dagspressen og i militære tidsskrifter utgav han i denne hensigt flere brochurer: «Nationen og arméen» (1898), «Infanteriets øvelser og sagkyndigheden» (1898), «Om forsvarets gjenreisning» (1901), men fremfor alle den vigtige «Studie over Norges krigspolitiske stilling og dets forsvarsevne 1911—12» (1913), vel det betydeligste indlæg i forsvarsspørsmaalet som er fremkommet i Norge.

Christian, d.-n. konger. 1. C. (Christiern) I (1426—81), konge i Danmark 1448—81, i Norge 1450—81, var søn av grev Didrik den lykkelige av Oldenburg og hertug Adolf VIII's søster og nedstammet paa morens side fra den danske kongeslegt. Morbroren, av hvem han var utset til efterfølger i Holsten og Jylland, henledet ved Christoffer av Bayerns død de danske stormænds opmerksomhet paa C., som valgtes til konge og 1449 egtet Christoffers enke Dorothea. Ogsaa i Norge valgtes C. til konge, men fandt her en medbeiler i Karl Knutsson (s. d.). 1450 sluttedes dog et for C. gunstig forlik, og s. a. blev han kronet i Trondhjem. Da svenskerne nogen aar senere forjog Karl, blev C. konge ogsaa i Sverige (1457). Til de tre riker føiet han efter Adolfs død Sønderjylland og Holsten, idet ridderskapet 1460 valgte ham til herre over begge mot tilsikring av deres privilegier og av begge landes udelelighet. C.s politik hadde hittil været ublandet heldig, men i længden manglet han evner til at holde magten sammen. Erhvervelsen av Sønderjylland og Holsten kostet store summer; der utbrøt opstand i Sverige, og fra 1464

Christian I.
(Efter bronsemedalje av Sperandio Migliolo fra Mantua.)

hersket først Karl Knutsson, siden andre stormænd. Et nyt forsøk paa at indta landet førte til nederlaget ved Brunkeberg 1471. Siden levet C. i fred, trykket av store pengevanskeligheter; men ikke uten ydre glans og anseelse. 1474—75 foretok han to reiser til Tyskland, Italien og Nederlandene, hvor han utfoldet stor pragt og blev vist megen hæder. Paven tillot oprettelsen av Kbh.s universitet. C. var en høi og vakker mand; hans statsmandsevner var ikke store. Norge forsomte han aldeles, brukte rikets indtægter til krigen mot Karl Knutsson og indsatte utlændinger i de høieste embeder. Da han bortgiftet sin datter til den skotske konge Jakob III, pantsatte han Orknoerne og Hjaltland for medgiften. Overfor hanseaterne førte han en svak og vaklende politik, til stor skade for de norske borgere. Med Dorothea hadde C. 5 barn. Begravet i Roskilde. — 2. C. (Christiern) II (1481—1559), konge 1513—23, son av Hans og sønneson av foreg., hyldedes som efterfølger allerede 1487 og anerkjendtes 1489 ogsaa i Norge. Som barn var han en tid i huset hos borgerlige, Hans Bogbinder og Jorgen Hinse, og tilegnet sig overhodet tidlig den sympati for de lavere stænder som siden fulgte ham, mens ogsaa hans lidenskabelige temperament hurtig viste sig. 1502 var han i Norge og gjorde tog ind i Sverige; 1506—12 var han en slags medregent i Norge og hævdet med kraft og haardhet det danske herredomme, men indla sig fortjenester ved sin strenghet overfor hanseaterne. 1513 besteg han tronen ved farens død. Vanskelige forhold bød den høitstræbende mand store opgaver. Sverige skulde vindes, den danske adel, som hadde staat hans far haardt imot, skulde bøies, de nordiske riker skulde løses av Hansaens baand, og først og fremst skulde kongemagten styrkes. Paa disse opgaver tok den kraftige unge mand fat med stor energi, men uten fasthet og overlegenhet. Han forstod ikke at vente og bøie av, og hans rolige overlæg hemmedes av hans temperament som paa engang var grublende og lidenskabelig. Efter sit egteskap med Karl V's søster Elisabeth (1515) fortsatte han sit forhold til Dyveke (s. d.) og lot efter hendes død 1517 Torben Okse henrette, hvorved han gjorde største delen av adelen til sine forbitrede fiender. Han opretholdt forbindelsen med Sigbrit og undlot efterhaanden ganske at sammenkalde riksraadet. Efter mislykkede forsøk 1517—18 indtok han nov. 1520 Sverige og lot sig av motiver som neppe lar sig utrede psykologisk, forlede til det stockholmske blodbad. Svenskerne losrev sig derefter under ledelse av Gustaf Vasa. I sin indre styrelse fulgte C. principper som i mangt og meget peker ut over hans tid. I sine to love fra 1521, loven for kjøpstæderne og loven for landet, og i talrike forordninger forbedret han retspleie, skole- og postvæsen, hævdet bøndernes stilling og skapte kjøpstæderne bedre kaar. Baade i Norge og Danmark inddrog han flere klostre under kronen og støttet kraftig de norske borgere i kampen mot tyskerne. Men hans reformer ikke mindre end hans personlighet skaffet ham mægtige fiender. Decbr. 1522 indgik en del jyske stormænd en sammensvergelse Viborg, og jan. 1523 opsa de C. huldskap og troskap og indkaldte farbroren Fredrik. C. turde ikke appellere til bønders og borgeres sympati, men forlot landet april 1523. Han opholdt sig derefter 1523—31 væsentlig i Lier i Belgien, pint av pengevanskeligheter og uten at kunne opnaa keiserens hjælp. En tid heldte han til lutherdommen, men nærmet sig siden atter katolicismen. 1531 lykkedes det ham at samle en hær, hvormed han drog til Norge, men maatte her kapitulere overfor Knud Gyldenstjerne og blev mot givet leide av Fredrik I og riksraadet sendt til Sonderborg slot, hvor han sat fangen til 1549. Siden førtes han til Kalundborg, hvor han døde. Med Elisabeth hadde han fire barn. Begravet i Odense. — Blandt de oldenborgske konger staar C. som en fremmed ved sin sterktfarvede personlighet og sin tilsyneladende trods mot sin samtid og dens traditioner. Allikevel maa det sies at de idéer han gav uttryk for, laa i tiden, tildels var hans fædrenearv og skulde avgjøres, endnu inden han var død. Ved sine personlige mangler bidrog han væsentlig til at han i sin kamp for dem selv saa hurtig led skibbrud. — 3. C. III (1503—59), konge 1536—59, ældste son av Fredrik I, fik en fuldstændig tysk opdragelse og prægedes tidlig av den sterkt lutherske sympati som siden fulgte ham. Som prins gjennemførte han med haard haand reformationen i Tønning og Haderslev len og lot sig derpaa efter farens død 1533 av holstenerne bevæge til at motta valg i Jylland og Fyn, hyldedes 1535 i Viborg og indtok derefter, med Johan Ranzau som feltherre, hele landet, sidst Kbh. 1536. Derefter sendte han en hær til Norge, som straks underkastet sig, efterat C.s motstander, Olav Engelbrektsson, var flygtet til Nederlandene (1537). Det norske riksraad ophørte at eksistere, og Danmarks riksraad traadte ind i dets sted som kongens raadgiver ogsaa i norske anliggender. Derimot opfyldte C. ikke den bestemmelse i den nye haandfæstning (1536), som gik ut paa at Norge ikke mere skulde være eller hete et kongerike, men «blive under Danmarks krone som Jutland eller Fyen». Den vigtigste følge av C.s seier var reformationens indførelse i begge riker. 12 aug. 1536 hadde han latt de danske bisper fængsle og tat sikringsbreve av riksraaderne. Paa riksdagen i Kbh. s. a. vedtoges den nye kirkeordning, hvorpaa den evangeliske kirke organisertes 1537—39. Det hele var en seier for kongemagten og C.s tyske raadgivere; men C. benyttet den med maatehold. Han utsonet sig efterhaanden med den gamle danske adel, mens de lavere stænders krav, som var kommet tilorde under grevefeiden (s. d.), for lange tider var kvalt. C.s regjering i Norge var, likesom i Danmark, meget maateholden og forstandig; men han gjorde litet for at virkeliggjøre reformationen her i landet, dels av frygt for at ophidse almuen, dels for at undgaa utgifter. Utad optraadte C. meget forsigtig og opnaadde efter mange storme ro ved freden i Speyer 1544. Hertugdømmerne delte han med sine brødre. Gift med Doro-

Christian II.
(Efter maleri paa Rosenborg slot.)

Christian III.
(Efter maleri i Dresden.)

thea av Saehsen-Lauenburg; med hende 5 barn. Begravet i Roskilde. — 4. C. IV (1577—1648), konge 1588—1648, søn av Fredrik II og sønneson av foreg., valgtes til tronfølger 1580, i Norge 1582, hyldedes 1584. Faren gav ham en særdeles omhyggelig opdragelse, og han erhvervet sig gode kundskaper i sprog, matematik, historie og tegning, likesom forkjærlighet for musik fulgte ham hele livet. 1588 besteg han tronen under formynderskap av et regjeringsraad. 1596 blev han erklært myndig i kongerikerne. Den unge konge viste tidlig en overordentlig levende sans for regjeringssakerne baade i stort og smaat. Han hadde stor arbeidsomhet, skarpt og praktisk blik og megen administrationsevne; men hans mange ypperlige egenskaper eiet ikke den harmoniske avstemning som skaper den store regent. Hans saglighet tapte sig i detaljer, hans ærelyst forte ham ind i foretagender som var over evne; hans private liv svækket hans autoritet, og han forstod i sin kamp med adelen ikke at hævde rolig overlegenhet. Hans storslaatte gjerning som byggherre hadde ikke den sikre basis i økonomisk talent. Men C. har ikke desto mindre præget sit navn dypt og uslettelig i Norges og Danmarks historie. Hans utenrikspolitik mindst. Kalmarkrigen 1611—13 sikret ham vistnok Finmarken, men deltagelsen i Trediveaarskrigen 1625—29 var uheldig, og C.s mæglerpolitik efter 1631 forte ulykkerne 1643—45 over landene. Indad merkes først og fremst C.s kraftige indgripen overfor uduelige eller vilkaarlige lensherrer, fogder og lagmænd, hans arbeide for samfærdselen, kjøpstæderne (Kra. 1624, Kristiansand 1641), bergverksdriften (Kongsberg, Røros), handelen, oprettelsen av kompanier, kamp mot laugene. Han lot landsloven oversætte til dansk (C.s lovbok 1604) og en egen norsk kirkeordinans utarbeide (1607). I motsætning til de øvrige oldenborgere besøkte han meget hyppig Norge. Han oprettet en norsk landmilits (1628, gjenoprettet 1641) og sokte at skaffe landet en krigsflaate av skibe som i fredstid kunde brukes som handelsfartøier. Han ombygget Akershus, likesom han i Danmark lot opføre prægtige bygverker (Fredriksborg, Rosenborg, Børsen o. s. v.); men hele denne storartede virksomhet faldt kostbar og tvang i forbindelse med krigene C. til at lægge stedse større byrder paa almuen i begge riker. Pinagtige økonomiske forhold og strid med adel og riksraad formørket hans sidste aar. Hans huslige liv var ulykkelig. Han hadde mange barn i to egteskaper og forskjellige illegitime forbindelser. Med Anna Kathrine av Brandenburg (d. 1612), som han egtet 1597, hadde han seks barn; i sine forbindelser med Kirstine Munk (f. 1598) hadde han ti. Bruddet med hende 1630 hadde skandalens præg. C. efterlot sine riker forarmede og formindskede. Men hans væsens sterke menneskelighet og det folkelige ved hans robuste skikkelse ikke mindre end hans personlige tapperhet gjorde ham populær i samtiden og gir billedet av ham et eiendommelig liv. — 5. C. V (1646—99), konge 1670—99, son av Fredrik III og sønneson av foreg., valgtes til tronfølger 1650 og

Christian IV.
(Efter maleri av D. Bailly.)

hyldedes 1655, i Norge 1656 og derpaa i 1661 som arveberettiget, foretok 1662—63 en reise til utlandet og besøkte bl. a. Ludvig XIV. 1667 egtet han Charlotte Amalie av Hessen-Kassel. 1670 besteg han tronen. Han hadde faat en ganske god opdragelse, men var uten synderlig begavelse og manglet interesse for boklig syssel. Derimot tiltalte alle legemsøvelser ham, og han var især en ivrig jæger. Han var jevn og likefrem og vandt folket ved sin mildhet, men han næret meget høie forestillinger om sin enevældige magt. Teorien om den av Gud utsprungne absolutisme slog fra C.s tid rot i Danmark og Norge. Hermed hang det sammen at C. næret megen mistro til den gamle danske adel. For at skape sin trone et vern og sit hof glans oprettet han 1671 en ny adel av grever og baroner, og i sammenhæng hermed var rangforordningen og stiftelsen av Dannebrogsordenen. Et andet ledende moment var for C. fiendskapet til Sverige og Gottorp, hvem han vilde frata, hvad de hadde vundet under hans far. Den skaanske krig 1675—79, som i Norge kaldes Gyldenlovefeiden, efter overanføreren, blev dog ganske resultatløs, og den gottorpske del av Sønderjylland, som inddroges 1684, maatte 1689 atter opgives. I sine sidste aar beskjæftiget C. sig med planer om en dansk-saehsisk-russisk allianee mot Sverige. C. var en særdeles arbeidsom mand, som tok ivrig del i regjeringsarbeidet, men var samtidig sterkt avhængig av sine raadgivere. Gabel lot han falde straks efter sin tronbestigelse, og Griffenfeld blev i de første fem aar den ledende. Efter hans fall, som ikke mindst skyldtes C.s misnøie med hans arrogante væsen, vilde kongen «være sin egen førsteminister», men evnet det ikke. Mænd som Ahlefeldt, Gyldenløve, Hahn, Knuth, Juel, Jessen, v. Stöeken, Plessen o. fl. arvet Griffenfelds magt, og en frugtbar reformperiode fulgte 1679—85, for Norges vedkommende under Gyldenloves ledelse. Danske og norske lov gaves, administrationen blev bedre regulert, ved en bondevenlig lovgivning sokte man at lette leilændingerne i Norge adgang til at bli selveiere, og forsvaret styrkedes, særlig ved anlæg av en række nye fæstninger som kongen selv inspicerte under sin store reise i Norge 1685. I handel og industri hersket merkantilismen; St. Thomas og St. John erhvervedes. Med sin dronning hadde C. syv barn, med sin frille, Sofie Amalie Moth (s. d.), hadde han fem. — 6. C. VI (1699—1746), konge 1730—46, søn av Fredrik IV og Luise og sønneson av foreg. Han fik en god opdragelse, men i avgjort tysk aand; gjennem nogen av sine lærere tilegnet han sig allerede tidlig den morke religiøsitet, som førte ham over til pietismen, og som tok saa meget mere overhaand som han livet igjennem var svakelig. Han stod ikke i noget godt forhold til faren, hvis egteskap med Anna Sofie han misbilliget. Selv egtet han 1721 Sofie Magdalene av Kulmbach-Bayreuth, hvis tyskhet og trang til pragt og stivt eermoniel ikke paavirket C. heldig. Han næret selv overdrevne forestillinger om sin kongelige høihet, men keitet og sky som han var formaadde han ikke at

Christian V.
(Efter maleri av D'Agar.)

vinde folket. Til Norge kom han bare én gang, i 1733. C. var en overordentlig arbeidsom mand, og hans efterlatte breve viser mægtig flid, men noget overlegent blik hadde han ikke. Han forstod dog at vælge og fastholde dygtige raadgivere som Plessen, Rosenkrantz, Holstein og Schulin, og der skedde i hans tid adskillig til landenes opkomst. I begge riker droges omsorg for skolevæsenet, konfirmationen indførtes (1736). For de civile embedsmænd oprettedes en juridisk eksamen, og en strengere kontrol indfortes. Industrien og handelen soktes fremmet, men efter rent merkantilistiske principper. De norske jernverk fik eneret til salg av jern i Norge og Danmark; men til skade for Norge blev kornloven av 1735, som forbod indførsel av fremmed (ikke dansk) korn til det sondenfjeldske. I Danmark indfortes stavnsbaandet (1733). Kirkelig droges C. mere og mere over i pietismen og lededes her især av sin hofprest Bluhme og av sin fætter grev Stolberg-Wernigerode. Saa morkt som man har skildret det, var hans livssyn dog ikke; 1730 ophævet han sin fars strenge sabbatsforordning, og en ny 1735 var i hvert fald ikke strengere. — Okonomien var slet, og store summer bortodsledes til opforelse av Hirschholm og Christiansborg. Utadtil søkte C. fred. 1743 arbeidet han forgjæves paa at vinde den svenske krone for Danmark. Med Sofie Magdalene hadde han tre barn. — 7. C. VII (1749—1808), konge 1766—1808, son av Fredrik V og foreg.s sonnesøn, viste som barn et vindende væsen, stor lærenemhet og en god hukommelse og forstod at bevæge sig med anstand. Tidlig sporedes dog sterke mangler i hans karakter; han var overfladisk og lunefuld, viste ingen mennesker tillid eller hengivenhet, var ondskapsfuld og sank ofte hen i aandsfraværelse eller viste besynderlige forestillinger, utslag av en frembrytende sindssygdom. Av sin brutale lærer D. Reventlov blev C. behandlet haardt og uforstandig, og Reverdil (s. d.) formaadde ikke at bøte herpaa. Jevnaldrende forledet prinsen til utskeielser, som yderligere svækket hans svake legeme. Efter barneaarenes tvang ønsket han som konge at kunne «rase», og aarene efter tronbestigelsen hengik med vilde orgier av den simpleste art, især i selskap med Holek (s. d.). C.s egteskap 1766 med Karoline Mathilde (s. d.) fremkaldte ingen forandring heri; han viste hende fra begyndelsen likegyldighet og kulde. 1768 foretok han en reise til England, Frankrike og Tyskland og vakte her almindelig opmerksomhet ved sin dialektiske færdighet og anstandsfulde optræden, som dog momentvis blev avbrutt av sindssygdom. Paa reisen traf han Struensee, som forstod at indgyde ham dels tillid, dels frygt og snart gjennem sit forhold til dronningen tilrev sig magten. C., som i sin regjerings første aar hadde forvoldt den største urolighet i styrelsen ved sine ustadige sympatier, traadte nu fuldstændig i bakgrunden og sank mere og mere sammen i sløvsind; han gav sin underskrift naar det forlangtes, saaledes til statskupene 1772 og 1784. Endnu kunde han ved leilighet vise værdig optræden, men som regel var hans aand formørket. Døde i Rendsburg, paavirket ved synet av de indrykkende spanske soldater.

Christian VI.
(Efter maleri av J. S. Wahl.)

Christian, danske konger. 1. C. VIII (1786—1848) konge 1839—48, son av arveprins Fredrik og C. VII's brorsøn, designertes tidlig til tronfølger ved fætteren Fredrik VI's sonners død. 1806 egtet han Charlotte Fredrikke av Mecklenburg-Schwerin, som fodte ham sonnen Fredrik (VII), men egteskapet blev oplost allerede 1809. Om hans virksomhet i Norge som statholder og konge, se under Christian Fredrik. — Vendt tilbake til Danmark efter tronfrasigelsen egtet han 1815 Caroline Amalie av Augustenborg og utnævntes samme aar til guvernor paa Fyn. Fredrik VI holdt ham utenfor statsstyrelsen; i folket ansaaes han almindelig for liberal, og man ventet en fri forfatning ved hans tronbestigelse. I virkeligheten tilhørte han den ældre liberalisme, men tiltaltes ingenlunde av de videregaaende krav, og efter sin tronbestigelse 1839 avviste han talrike adressers fordring om en konstitution; derimot tok han fat paa et omfattende reformarbeide i finansvæsenet, kommunallovgivningen o. s. v. Folkets skuffelse gjorde hans stilling vanskelig, og forholdene i hertugdommerne lettet den ikke. C. hadde for 1839 vist sans for den danske sak i Sonderjylland, og som konge indforte han 1840 dansk retssprog, hvor kirke- og skolesprog var dansk. Avgjorende for hans hele stilling til nationalitetskampen var imidlertid hans ønske om at stille begge nationer like. Han vilde motvirke en tæt forening av Sonderjylland og Holsten, men samtidig vilde han knytte hele monarkiet fast sammen. Hans ængstelige hensyntagen gjorde ham ubeslutsom og hans politik usikker. 1842 utnævnte han prinsen av Nör til statholder i hertugdømmerne og mente derved feilagtig at ha stillet dansk og tysk like. I hans senere aar svinget han over i sterkere dansk politik; han hævdet i det aapne brev 1846 kongelovens arvefolge i Danmark og indsatte Moltke til statholder. Samtidig syslet han med planer til en helstatsforfatning i friere aand, men døde inden iverksættelsen. Om hans gode vilje og sterke retfærdighetsfølelse kan ikke tviles, men han manglet fasthet og praktisk skarpblik. Som konge fortsatte han sit arbeide for kunst og videnskap; kirkelig nærmet han sig Grundtvig og grep med iver hans tanke om en høiskole. — 2. C. IX (1818—1906), konge 1863—1906, son av hertug Vilhelm av Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck (se Glücksburg) og Louise av Hessen-Kassel, nedstammet paa fædrene og modrene side fra det danske kongehus og opdroges efter farens død 1831 i Danmark, hvor Fredrik VII satte megen pris paa ham. 1839—41 studerte han ved Bonns universitet og egtet 1842 Louise av Hessen-Kassel, datterdatter av arveprins Fredrik. Efterhaanden som utsigterne til den gamle kongestammes utdoen voksте, henlededes opmerksomheten paa C., som 1846 og 1848—50 vandt sympati ved avgjort at slutte sig til den danske sak. Efterat hans hustrus soskende hadde avstaat sine arvekrav til hende og hun atter til C., blev C. ved Londonertraktaten 1850 og arvefolge-

Christian VII.
(Efter maleri av Jens Juel.)

Christian VIII.
(Efter maleri av C. Hornemann, 1810.)

loven 1853 erkjendt som tronfølger. 1856 fik han sæte i geheimestatsraadet, men indtok iøvrig under Fredrik VII en tilbaketrukken stilling. Han hadde konservativ-helstatlige sympatier, og de nationalliberale frygtet et omslag i politikken efter hans tronbestigelse. Denne fandt sted 15 nov. 1863 under de vanskeligste forhold. Fredrik VII's død gjorde arvespørsmaalet brændende, og de tyske magter hadde faat en leilighet til indblanding i Danmarks forhold ved den just vedtagne novemberforfatning. C. indsaa det skjæbnesvangre i denne og lot sig kun bevæge til at underskrive den ved den truende folkestemning i Kbh. og frugtesløse forsøk paa at skape en anden regjering. Efter Danevirkes rømning gav man med urette C. skylden, likesom der i disse aar fra mange sider reistes ganske uberettigede tvil om C.s danskhet. Under Londonerkonferansen foretrak C. en personalunion fremfor at opgi Holsten eller dele Slesvig; overfor umuligheten av at faa andre mænd til at overta ledelsen maatte han dog resignere. Tiden efter krigen betegnet paa de fleste omraader en opgang for Danmark, og samtidig blev C.s stilling til folket væsentlig bedre. Ganske vist fremkaldte den politiske strid 1870—94, hvorunder C. gjentagne ganger uttalte sin tillid til det konservative parti, specielt ministeriet Estrup, undertiden misstemning mot ham, men agtelsen for C.s person og hans jevne noblesse var i stigen, likesom hans vidtomfattende familie- og venskapsforbindelser med Europas fyrster ikke kunde andet end fæstne hans popularitet. I sine sidste aar, navnlig efterat han 1901 hadde opgit kampen mot folketinget, omfattedes han av en varm og stilfærdig veneration som ogsaa gav sig utslag ved hans død. Med dronning Louise (s. d.) hadde han barnene Fredrik, Alexandra, Georg (Vilhelm), Dagmar (Maria), Thyra og Valdemar. — 3. C. X (1870—), ældste søn av Fredrik VIII, sønneson av foreg., tok matematisk-naturvidenskabelig artium 1889, men er ellers utdannet som offiser. Blev 1906 kronprins og medlem av statsraadet og besteg tronen ved farens død 14 mai 1912. I aarene 1912—14 foretok han reiser til flere europæiske hoffer og mødtes under krigen flere ganger med den svenske og den norske konge. I indre politik har han nøie fulgt parlamentariske principper, men til tider git sin personlige mening uttryk. 5 juni 1915 stadfæstedes den nye grundlov. 28 mars 1920 fjernet han ved personlig indgripen det radikale ministerium Zahle paa grund av dets sønderjyske politik, og ved de valg som blev avholdt efter den nye valglov av 17 april 1920, viste det sig ogsaa at det avgaaede ministerium ikke hadde hat flertal blandt vælgerne. 10 juli 1920 holdt C. med stor høitidelighet sit indtog i det gjenvundne Nord-Slesvig. Egtet 1898 prinsesse Alexandrine av Meeklenburg-Schwerin, med hvem han har 2 sønner.

Christian IX.

Christian X.

Christian (V) (1603—47), utvalgt prins, næstældste søn av C. IV og Anna Cathrine, blev, da broren Fredrik var død for hans fødsel, 1608 valgt til tronfølger og hyldet 1610 i Danmark og Norge. Han fik en god opdragelse, men viste ingen evner; han kom tidlig ind paa en letsindig og ødsel levemaate. Da han vilde søke helbredelse for en sygdom i Böhmen, dode han underveis i Saehsen før faren. Hans egteskap med Magdalene Sibylle av Saehsen var barnløst.

Christian av Braunschweig (1599—1626), t. hærfører, biskop av Halbertstadt, søn av hertug Henrik Julius av Braunschweig-Wolfenbüttel og Elisabeth av Danmark, Fredrik II's datter; deltok paa Fredrik av Phalz's side i Trediveaarskrigen, kjæmpet i forening med Mansfeld i Elsass, Holland og Nedre-Saehsen og gik tilsidst i C. IV's tjeneste. Han førte krigen paa det hensynsløseste under valgsproget: «Gottes Freund, der Pfaffen Feind».

Christian Albrecht 1641—94) blev 1659 hertug av Holsten-Gottorp, som dengang som Sveriges forbundsfælle var i krig med Danmark, og opnaadde ved freden i Kbh. 1660 fuld suverænitet. Efter en tilnærmelse til Danmark i 1660-aarene, da C. A. egtet Fredrik III's datter (1667), blev han atter Danmarks fiende paa grund av den underfundige politik hvormed Danmark alene erhvervet Oldenburg. Følgen var at Danmark først i 1675, derpaa i 1684 bemægtiget sig den hertugelige del av Slesvig, som dog begge ganger ved stormagternes indblanding maatte leveres tilbake.

Christian August (1673—1729), son av foreg. Christian Albrecht, blev 1705 fyrstbiskop av Lübeek og styrte 1702—16 Holsten-Gottorp som administrator for sin umyndige brorson Karl Fredrik. Under den store nordiske krig gav han, ledet av ministeren Görtz, Danmark forsikringer om nøitralitet, men lot samtidig 1713 fæstningen Tønningen aapne for den svenske hær under Stenboek. Dette forræderi kostet hertugen hans del av Slesvig.

Christian August, se Augustenborg.

Christian August's Minde er en stiftelse i Kra., oprettet til minde om prins C. A. efter en 29 decbr. 1809 utstedt indbydelse. Ved forskjellige gaver (bl. a. fra Karl Johan) blev den sat istand til at begynde sin virksomhet i 1819 efter indkjøp av general Mangelsens gaard («Mangelsgaarden»). Oprindelig tænkt anvendt baade som arbeidshus for frivillige fattige og som tvangsarbeidshus, men efterhaanden gaat omtrent helt over til det sidste. Efter overenskomst med Kra. kommune bruker staten den nu som tvangsarbeidshus.

Christiand'or, d. guldmynt, av 1827 = kr. 14.76, av 1775 = kr. 14.96.

Christiane (1626—?), datter av Christian IV og Kirstine Munk, egtet 1642 Hannibal Sehested og bodde

med ham i Norge til hans fald 1651. Forholdet baade til ham og til hendes søskende var slet, og C. synes at ha været en uelskværdig karakter. 1662 fik hun titel av grevinde, bodde siden paa sine efter moren arvede fynske eiendomme.

Christian Endeavour *[kri'stjən ənde'və]* **Societies** (t. *Entschiedenes Christenthum*) er navnet paa en kristelig ungdomsforening som har til formaal at samle troende unge til virksomt kristelig arbeide i nøie tilslutning til deres kirke. Den første forening dannedes 1881 av den nordamerikanske kongregationsprest dr. F. E. Clark. Senere har denne bevægelse faat stor utbredelse baade i Amerika og Europa.

Christian Fredrik (1786—1848), n. konge, ældste søn av arveprins Fredrik og Sophie Fredrikke av Meeklenburg-Schwerin, arvet morens begavelse og fik en meget god opdragelse, hvorunder hans interesse tidlig vaktes for kunst og videnskap, særlig naturvidenskapen. «Skjøn som Balder, veltalende som Brage» var han fetert i selskapsverdenen, og selv en tilbeder av det smukke kjøn. Længe en taus og uvillig tilskuer til sin fætter Fredrik VI's uheldige utenrikspolitik, som han forutsaa vilde hitfore en sprængning av monarkiet, forlangte og opnaadde han at bli sendt til Norge (mai 1813), hvor han ved sin stilling som «odelsbaaren» tronarving og sin vindende optræden snart opnaadde stor folkeyndest. I tillid til denne og i haab om Englands støtte besluttet han at tilsidesætte Kielertraktaten og fandt begeistret tilslutning, efterat han overbevist paa notabelmotet paa Eidsvold 16 feb. 1814 hadde opgit sin oprindelige tanke at bestige tronen i kraft av sin arveret efter suverænitetsakten og kongeloven. Efter forsamlingens raad beholdt han magten indtil videre som regent; han indkaldte en grundlovgivende forsamling og forordnet i forbindelse med valgene en ekstraordinær bededag, hvorunder menigheterne svor at de med liv og blod vilde hævde Norges selvstændighet. Imidlertid gav regenten staten dens foreløbige organisation, oprettet en riksbank, omgav sig med et regjeringsraad og indrettet departementer. I tiden fra 10 april—17 mai vedtok nationalforsamlingen paa Eidsvold en demokratisk-monarkisk forfatning og valgte den 17 mai C. F. enstemmig til norsk konge, efterat foreningspartiet forgjæves hadde foreslaat utsættelse. To dage efter avla han kongeeden og mottoges under sit straks derpaa følgende indtog i Kra. med stor jubel. C. F.s haab stod til at en eller flere av magterne, navnlig England, vilde ta paaskud av Norges uavhængighetserklæring til at gaa fra de til Sverige givne løfter, og ved overordentlige utsendinger hadde han søkt at paavirke magterne i denne retning; men hans beregninger skuffedes, selv England, hvor Carsten Anker talte Norges sak, stillet sig avvisende, saa C. F. begyndte at tvile paa et heldig utfald av sit foretagende. Overfor stormagternes kommissærer, som, ankommet til Kra. i slutningen av juni, krævet at han skulde nedlægge magten, hævdet han at han som konstitutionel konge og mand av ære intet kunde foreta uten Stortingets samtykke. Da nu kommissærerne hadde overbevist sig om at Norges motstand var en folkesak, og England og Rusland ikke ønsket nogen altfor fast union mellem Norge og Sverige, gik de ind paa prinsens betragtningsmaate og stillet forslag i overensstemmelse hermed til Karl XIII og Karl Johan. Denne stillet sig først avvisende, og der fulgte et kort felttog, hvorunder C. F. viste sig blottet for militære egenskaper. Han dristet sig ikke til at levere et hovedslag, skjønt de enkelte norske avdelinger kjæmpet med stor tapperhet. Imidlertid begyndte Karl Johan at frygte for den legitimistiske stromning i Europa, han opgav Kielertraktatens standpunkt og gik ind paa den norske grundlov, hvorefter C. F. ved konventionen i Moss 14 aug. 1814 lovet at sammenkalde et overordentlig Storting, overdrage regjeringen til statsraadet, nedlægge kronen og forlate landet. C. F.s politiske rolle i Norge var dermed utspillet. Han levet senere tilbaketrukkent paa Bygdø, meddelte 10 okt. dypt bevæget en deputation fra Stortinget sin tronfrasigelse, hvorpaa statsraadet i stilhet bragte ham Stortingets tak for hans omsorg for Norge. Dette var ogsaa vel fortjent. Han handlet vistnok fra først av ut fra dynastiske motiver, men hans optræden hadde samlet folket og derved bidraget væsentlig til at Norge kunde gaa ind i den nye forening som et anerkjendt selvstændig rike. Fra Bygdø begav C. F. sig efter tronfrasigelsen til Fredriksværn og derefter den 28 okt. med en dansk orlogsbrig til Danmark. Om hans senere skjæbne se under Christian, danske konger, 1.

Det nye Christiansborg.

Christiāni, Christoph Johann Rudolph (1761—1841), d. prest og pædagog. Hans «institut» paa Vesterbro i Kbh. var en tid en bekjendt skole som blev ledet efter de nyeste pædagogiske grundsætninger, men C. var ingen betydelig skolemand og «institutet» fik ikke større betydning.

Christiansborg, kongeslottet i Kjøbenhavn, staar paa den plads hvor byens borg like siden Absalons tid har ligget. Christian VI besluttet straks efter sin tronbestigelse at bygge et nyt slot. 1731—32 blev den gamle bygning nedbrutt. Planen til den nye blev hentet fra Italien; ledelsen hadde Häusser og Eigtved. 1740 holdt kongefamilien sit indtog i slottet, men først 1745 var alt færdig. Slottet var opført i en rik rokokostil med sandstensmure og kobbertækte tak. Hovedbygningen var 4-fløiet; hver fløi med 6 stokverk; hovedfaçaden vendte ut mot ridebanen; mot slotspladsen stod det 84 m. høie taarn; hovedbygningen var forbundet med slotskirken og ministerial(kancelli)-bygningen. Ridebanen omgaves av de endnu bevarte bygninger; til bygningen sluttet sig den kostbare «marmorbro». 1794 nedbrændte hovedbygningen til grunden. 1803 begyndte gjenopførelsen under C. F. Hansens ledelse; først 1828 kunde slottet indvies. Bygningen opførtes i en stiv arkaiserende stil. Hovedfaçaden blev nu vendt ut mot slotspladsen. 3 okt. 1884 brændte slottet igjen; malerisam-

lingen blev reddet saavel som slotskirken og Thorvaldsens museum samt bygningerne om ridebanen. — Paa grund av de politiske forhold vilde riksdagen ikke bevilge penger til slottets gjenopbyggelse. Først ved Christian IX's 40-aars jubilæum reistes saken paa ny, og paa jubilæumsdagen 1903 utstedtes loven om opførelsen; slottet skulde rumme lokaler til konge, riksdag og høiesteret. Resultatet av en konkurranse blev at det 1906 overdroges arkitekt Thorvald Jorgensen at opføre det nye slot. For en del benyttedes de staaende yttermure, som beklædtes med granit, hvortil alle landets kommuner indsendte bidrag; bygningen er i renæssansestil med barokke og senere motiver. Vinduerne har svære steninfatninger.

Christiansborg, fort i provinsen Akkra paa Guldkysten (s. d.), anlagt 1659 av en ekspedition utsendt av Fredrik III. C. var hovedfortet og guvernørens sæte; besætningen i 18 aarh. ca 30 mand med 80 kanoner. 1850 solgt til englænderne.

Christian Science *[kri'stjən sai'əns]*, en religiøs-terapeutisk bevægelse som skyldes fru Mary Baker Eddy (1821—1910). Hun mente at være blit befriet fra svære lidelser og sygdomme ved udelukkende at stole paa Guds godhet. 1875 utgav hun en bok herom: «Science and health, with key to the scriptures» (252de oplag, Boston 1903). 1876 dannet hun «Foreningen for C. S.», og 1879 fik denne sin første kirke i Boston. Grundtanken er at alle moralske og fysiske onder kun er indbildning. Dette følger nødvendig av at Gud som den absolut gode er alt i alle. Naar mennesket blir sig dette bevisst, vil alle formentlige lidelser av sig selv forsvinde. Saaledes er den kristelige indsigt i menneskets sande aandelige natur midlet til at overvinde al sygdom og nød. Denne bevægelse, ogsaa kaldt «the mindeure», har vundet stor utbredelse ikke blot i Amerika, men ogsaa i Europa.

Christiansen, Arne Einar (1861—), d. forfatter, f. i Kbh. C. begyndte som skildrer av Kjøbenhavnerbourgeoisiets liv i skuespil som «En egoist» (1882) og «Modne mænd» (1897) og i romanerne «Joppe» (1889) og «Hjarl» (1894). Av en helt anden art er de romantiske skuespil «Broder Rus» (1888) og «Peter Plus» (1890) samt det filosofiske læsedrama «Cosmus» (1897). Stort scenehell hadde han med det patriotiske skuespil «Fædreland» (1916). I sine seneste skuespil «Onkel Stefan» og «Kvartet» er han vendt tilbake til bourgeoisiet. C. var 1899—1909 direktør for Det Kgl. Teater og er siden 1912 meddirektør for Folketeateret i Kbh.

Christiansen, Christian (1843—1917), d. fysiker, prof. i fysik 1886—1912, har som lærer hat vidtrækkende betydning, likesom ogsaa hans eget videnskabelige arbeide paa mange punkter har været banebrytende. Hans teoretiske og eksperimentelle undersøkelser bevæger sig over områder som: Lysbrytning i væsker, anomal dispersion, væskers og luftarters varmeledningsevne («ledningssøilen»), gnidningselektricitet, elektroteorien m. fl. Av større arbeider utenom de videnskabelige avhandlinger kan nævnes: «Lærebog i fysik», «Elemente der theoretischen Physik» 1894; overs. til flere sprog).

Christiansen, Jørgen Ernst (1877—), redaktør av «Flensborg Avis», f. i Vejbæk, Bov sogn, Flensborg amt. 1893 kom han til «Flensborg Avis» og kom trods sin ungdom til at indta en meget fremskutt stilling ved bladet, hvis redaktionssekretær han blev. «Flensborg Avis» hjemsøktes i hin periode av retssaker som medførte langvarige fængselsstraffe for redaktør og medarbeidere. 1906 blev han avisens redaktør og har som saadan ubestridt hævdet den førende stilling indenfor den sønderjyske presse. Han fortsætter i Jessens kraftige aand med ubøielig hævdelse av Sønderjyllands tredobbelte ret, historisk, folkelig, traktatlig. Ved Verdenskrigens utbrud holdtes han som redaktionens øvrige medlemmer arrestert i 5 uker. Under krigen hadde bladet de trangeste kaar med censur og stadige forhør. 1916—18 maatte C. som armeringssoldat delta i krigen paa begge fronter. — Da han i desbr. 1918 vendte tilbake, var den sønderjyske gjenforenings-politik ledet ind i et spor som han skarpt maatte misbillige, og hvis følger han med al kraft søkte at avbøte, idet han med ukuelig mod og brændende glød kjæmpet for den flensborgske og mellemslesvigske danskhets ret til gjenforening med moderlandet.

Christiansen, Poul Simon (1855—), d. maler, f. i Hudevad ved Odense. Utdannet paa «Kunstnernes Studieskole» blev han elev av Zahrtmann, hvis kunst han senere har fortsat. Fra 1895 har han hørt til den frie utstillings mænd. Tungt arbeidende, har han dog forstaat at skape lødig og særpræget kunst. Han er vel det nuværende Danmarks mest monumentale maler. Han har malt landskaper (især italienske), store figurbilleder («Prometheus raner ilden») og portrætter («Selvportræt»).

Christiansen, Rasmus (1863—), d. maler, f. i Bjertrup ved Aarhus, besøkte akademiet og «Kunstnernes Studieskole» under Kroyer og Tuxen. Hans arbeider er hovedsagelig seener fra landet; hans viden om fortidens kulturforhold har avfødt en række kulturhistorisk gjennemførte arbeider; ogsaa en del kraftig virkende landskaper har C. malt. Mest kjendt og yndet er C. dog som illustrations- og karikaturtegner.

Christiansen, Sigurd Wesley (1891—), n. forfatter, f. i Drammen, hvor han siden 1915 har været postekspeditør. Han vakte opmerksomhet med sin debutbok «Seireren» (1915), som blev efterfulgt av «Thomas Hergel» (1917), og slog avgjørende igjennem med «Vort eget liv» (1918), en med stor energi gjennemført psykologisk studie. C. er i de nævnte romaner først og fremst psykolog, i denne henseende vistnok den sterkeste evne i det yngste kuld av norske forfattere. Ogsaa hans skuespil «Offerdøden» (1919) er et meget interessant arbeide.

Christiansfeld, by i Sønderjylland, nær Haderslev, anlagt 1773 av Brødremenigheten. I slutningen av 18 og begyndelsen av 19 aarh. øvet denne menighet en ikke ringe indflydelse paa den danske kirke, hvor rationalismen da for en stor del hersket. Den til menigheten knyttede opdragelsesanstalt blev i første halvdel av 19 aarh. søkt av mange unge norske piker.

Christiansfjeld, nu nedlagt fæstning ved Elverum (Elverums leir). Se Elverum herred.

Christianshaab (grønl. Kasigianguit), Grønland, koloni paa vestkysten ved Diskobugten, anlagt 1734. Distriktet C. har 520 indb. (1913).

Christianshavn, se Kjøbenhavn.

Christianssted, by paa St. Croix, 4 592 indb. (1911). Den er sæte for øens styrelse og har flere store og vakre offentlige bygninger. God havn.

Christie, Edvard (1849—1920), n. embedsmand, gik efter jur. embedseksamen 1871 og en stipendiereise ind i Indredepartementet, hvis ekspeditionssekretær han blev 1883. I 1890 blev han utnævnt til borgermester (1894 første-borgermester) for Kra., en stilling som fuldt ut la beslag paa hans administrative og repræsentative evner, og fra hvilken han 1907 trak sig tilbake for at bli byfoged i Kra.

Christie, Eilert Christian Brodtkorb (1832—1906), n. arkitekt, f. i Bergen. Han studerte arkitektur i Hannover og Karlsruhe, samt paa flere reiser i England, og overtok straks efter sin hjemkomst ledelsen av Trondhjems Domkirkes restaurering. Dette arbeide

blev hans store livsverk, hvori han nedla sin betydelige arbeidskraft, sin utrættelige flid og sin varme begeistring for opgaven. C. naadde for sin død at faa gjenreist det hovedsageligste av anlægget. Hans arbeide ved Domkirken bærer præget av hans fine kunstneriske evne, hans hensynsfulde pietet for det overleverte og hans sjeldne kombinationsevne. Om enkelte dele av arbeidet, særlig midttaarnet og hans planer til vestfronten, har der dog været sterk meningsforskjel, og hans utkast og planer for det videre arbeide er bare delvis blit fulgt. (Se forovrig om restaureringsarbeidet og C.s indsats her art. Trondhjems Domkirke). C. har ogsaa levert planer til restaureringen av Haakonshallen og Mariakirken i Bergen samt til flere landskirker, som Værnes, Vossevangen og Ullensvang kirker. Han har endvidere utført flere nybygninger saasom kirkerne i Borgund, Lærdal, Aardal, Holmedal og Sogndal.

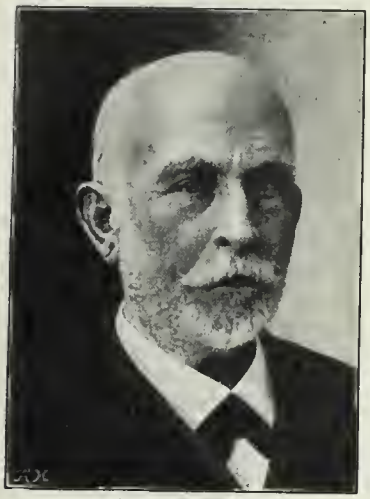

(Fot. av Aune, Trondhjem.)
E. C. B. Christie.

Christie, Hartvig Caspar (1826—73), n. naturvidenskapsmand, utdannet som mineralog, 1859 lektor, 1866 professor i fysik. C. var en mangesidig kundskapsrik og interessert mand. Han arbeidet saaledes ivrig for den tekniske undervisnings fremme som et led i landets industrielle utvikling. C. var en av grundlæggerne av den «Norske Haandverks- og Industriforening» og var meget benyttet som medlem av direktioner og kommissioner.

Christie, Wilhelm Frimann Koren (1788—1849), av en oprindelig fra Skotland indvandret familie, født i Kristiansund, juridisk kandidat 1799, var fra 1801 ansat i det danske kancelli, men droges til hjemlandet og utnævntes i 1808 til sorenskriver i Nordhordland ved Bergen. I 1814 møtte han som første repræsentant for denne by paa riksforsamlingen paa Eidsvold, hvis stadige sekretær han var, og deltok derpaa sammen med Aall i den resultatløse deputation til England. Paa det første overordentlige Storting (1814) repræsenterte han atter Bergen og stemte efter sine vælgeres uttrykkelige mandat mot foreningen. Men som præsident i Stortinget, hvortil han allerede ved dets sammentræden var valgt, og senere som medlem av forhandlingskomitéen blev det netop han som kom til at lede de forhandlinger med Karl Johan og svenskerne som resulterte i unionens oprettelse. Og dette hverv utførte han paa en maate som med rette har skaffet ham et udødelig navn i vort fædrelands historie. Ved sin fasthet og sin overlegne dygtighet visste han at skaffe respekt for grundloven av 17 mai og satte igjennem at der kun foretoges saadanne forandringer i denne som foreningen med Sverige antoges nødvendigvis at maatte medføre. Til alles og ikke mindst sine landsmænds store tilfredshet utførte han det derpaa ingenlunde lette hverv at overbringe Karl XIII Stortingets adresse tillikemed et eksemplar av grundloven. Hans store fortjenester anerkjendtes beredvillig av samtiden; Stortinget skjænket ham en guldpokal og voterte ham en takadresse, og Bergens borgere oprettet et legat til hans ære. Karl Johan tilbød ham plads i regjeringen; men C. avslog og utnævntes derpaa (1815) til stiftamtmand i Bergen. Herfra møtte han paa Stortingene 1815 og 1818. Han var stortingspræsident under hele den første samling og 1818 avvekslende med Sibbern og Sverdrup; til enkelte tider var han ogsaa præsident i Odelsting og Lagting. Naar det lykkedes Stortinget forholdsvis hurtig at overvinde de første parlamentariske vanskeligheter, skyldtes dette først og fremst C., som derfor med rette kan betegnes som grundlæggeren av norsk konstitutionel praksis. Sin store anseelse tiltrods undgik C. ikke miskjendelse. Da han nød stor anseelse hos Karl Johan, mistrodde embedsmandsoppositionen ham for at spille under dække med regjeringen og med bønderne, ja endog for at ville fremme svenske amalgamationsplaner, en mistanke som var helt ugrundet. Imidlertid knækket det uhyre arbeide C. før tiden. Efter 1818 negtet han av hensyn til sin helbred at motta gjenvalg til Stortinget; 1825 tok han avsked fra sit embede med fuld gage; tre aar efter var han dog saa vidt bra at han kunde overta stillingen som toldinspektor i Bergen (1828). Derimot avslog han et tilbud om at bli statsminister i Stockholm. C., som livlig interesserte sig for arkæologi, folketraditioner og norske dialekter, er stifteren og grundlæggeren av Bergens Museum. Der er reist mindesmerker over ham, i hans fødeby (byste) og paa Bergens torv (statue, avsløret 1868). C.s dagbok fra Eidsvold er trykt i «Norske saml.», II; hans dagbok fra 1815 i «Hist. Tidsskr.» 1901.

W. F. K. Christie.
(Efter tegning av Gaertner.)

Christie, Werner Hosevinkel (1877—), n. landbrukskyndig, f. i Hommelvik, blev landbrukskandidat 1901 og dr. phil. 1915. Han arbeidet først i det Statistiske Centralbyraas avdeling for jordbruksstatistik, var 1905—19 forsøksleder paa Hedemarken og blev sidstn. aar utnævnt til prof. i plantekultur ved Landbrukshøiskolen. Hans videnskabelige produktion er nedlagt i fagpressen.

Christie *[kri'sti],* William Henry Mahoney (1845—), eng. astronom, blev 1870 assistent ved og 1881 direktør for Greenwich-observatoriet («astronomer royal»). C. utgir de aarlige Greenwich-observationer og har især beskjæftiget sig med spektrallinjernes forskyvning.

Christiern I og II, danske konger, se Christian.

Christiern Pedersen (ca. 1480—1554), d. humanistisk forfatter, vist f. i Helsingør, omtales 1505 som kannik i Lund, opholdt sig derefter flere aar i Paris, hvor han utfoldet en rik utgivervirksomhet: «Vocabularium ad usum Daeorum» (1510 og senere), «Peder Laale» (1515), «Vor frue tider» (1514), «Jærtegnspostillen» (1515), og fremfor alt har han æren av at ha reddet Saxos verk fra undergangen ved sin utgave 1514. Efter sin hjemkomst blev han 1522 kansler hos erkebispen Johan Veze; da Christian II forlot Danmark, knyttet han sig nøie til hans sak. 1526 sendte Soren Nordby ham til Christian II. Han blev paavirket av reformationen, utgav en fortræffelig oversættelse av det nye testamente og av Davids salmer foruten en række bearbeidelser av smaaskrifter av Luther, bl. a. «Om børn ath holde til seole oeh studium», «Om ceteskaff oc born ath opfode». 1532 fik han tilladelse til at bosætte sig som boktrykker i Malmø, og her utsendte han Karl Magnus' kronike og Holger Danskes kronike. 1541 bosatte han sig i Kbh.,

Trykt septemher 1920.

hvor han arbeidet paa den bibeloversættelse som kom 1550 og bærer Christian III's navn; saa vidt vi kan skjønne har hans arbeide her været av meget stor betydning. I hele hans produktion ser vi hans sjeldne herredomme over sproget, og derved har han hat en enestaaende betydning for den danske litteratur. [Litt.: «Danske skr.», 5 bd. utg. av C. J. Brandt og R. T. Fenger (Kbh. 1850—56); C. J. Brandt, «Om Lunde-kanniken C. P. og hans skr.» (Kbh. 1882).]

Christīna, Augusta (1626—89), sv. dronning (1632—54), datter av Gustaf II Adolf og Maria Eleonora. Formynderregjeringen med Axel Oxenstjerna i spidsen hadde i rikt maal sorget for hendes opdragelse, saa at hun usedvanlig kundskapsrik og hilset med store forhaabninger selv overtok magten 1644. Hendes aand var rik, hendes interesser mange og forskjellige, men jevnsides gik en egen sjælelig uro, lunefuldhet og pragtsyke, som gjorde skaar i hendes gode egenskaper. Skuffelsen kom derfor snart. Vel kastet de store mænd som langveisfra samledes ved hendes hof, lærde som Cartesius, Grotius o. a., glans over landet, men odselheten vokset, yndlinger (M. G. de la Gardie) fik magten, mens A. Oxenstjerna trængtes bort, og i kraft av sin utprægede selvstændighetsfølelse negtet C. at gifte sig. Dog ordnet hun tronfølgesaken ved at faa sin forsmaadde frier, fætteren Karl Gustaf, anerkjendt som efterfølger (1649). Under stigende misfornøielse (Messenierne) i landet trættedes C. mere og mere ved magtens byrde, og da hun, paavirket av sine katolske, utenlandske yndlinger (Bourdelot og Pimetel), nærmet sig katolicismen, blev abdikationen til sidst en nødvendighet. Derefter gik C. aapenlyst over til den gamle tro under navnet C. Alexandra og slog sig ned i utlandet, særlig i Rom, hvor hun levet omgivet av kunstnere og lærde; to ganger besøkte hun Sverige efter sin tronfrasigelse. Begravet i St. Peterskirken.

Christina Augusta.

Christīna, Maria (1806—78), datter av Frans I av Begge Sicilier; gift 1829 med Ferdinand VII av Spanien og ved hans død 1833 regentinde for datteren Isabella (1830—1904). Hun maatte kjæmpe med Karlistoproret indtil 1839, men 1840 tvang en alm. opstand hende til at overdrage regentskapet til Espartero og forlate Spanien; 1844 vendte hun tilbake, hjemkaldt av general Narvaez og ovet siden stor indflydelse paa Spaniens styrelse i reaktionær retning, indtil en opstand 1854 forjog hende. 1833 egtet hun hemmelig en livgardist Fernando Muñoz (1808—73), egteskapet blev offieielt 1844, og Muñoz utnævntes til hertug av Rianzares.

Christīne (1461—1521), d.-n. dronning, datter av kurfyrst Ernst av Sachsen og søster til Fredrik den vise, egtet 1478 kong Hans. Hun er mest kjendt for sit utholdende forsvar av Stockholms slot okt. 1501—mai 1520, efter hvilket hun var et aars tid i svensk fangenskap. Hendes interessante husholdningsregnskaper er utg. 1904 av W. Christensen.

Christīne (1521—90), d. prinsesse, regentinde i Lothringen, yngste datter av Christian II og Elisabeth, hvem hun fulgte i landflygtighet 1523. Efter morens død opdroges hun i Nederlandene og egtet 1534 hertug Frans II av Milano, som døde aaret efter. Efter at adskillige andre egteskaper var opgit, egtet hun 1541 Frans I av Lothringen, som døde 1545, hvorefter hun nogen aar styrte Lothringen for sin søn og senere en tid levet i Nederlandene, indtil hun efter sonnens regjeringstiltrædelse vendte tilbake til Lothringen. Den skjønne og hoit begavede dame glemte aldrig sine krav paa den danske trone, og især under den nordiske Syvaarskrig forte hun et vidtdrevent intrigespil bl. a. med Wilh. v. Grumbaeh og Peder Oxe, for at danne en koalition mot Danmark. Det lykkedes dog ikke, og C. levet sine sidste aar i Italien; død i Alessandria.

Christine de Pisan *[kristi'n də pizã']* (1363—1431), fr. digterinde, f. i Venedig. Hun fulgte sin far, der som berømt astronom blev kaldt til den franske konge Karl V's hof, giftet sig 15 aar gammel, men blev tidlig enke og sokte trost i litteraturen. Har skrevet ballader, et digt om Jeanne d'Arc og en livsskildring av kong Karl V, som er en av de vigtigste kilder til den tids historie.

Christmas *[kri'smәs]* (eng.), «kristmesse», Kristi dag (25 deeember), jul. C.-box, «julekasse», julegave.

Christmas *[kri'smәs]*. 1. Ø i det Indiske Hav, 360 km. sydvest for Java, 15 km. lang, 15 km. bred og 400 m. høi, omgit av koraller, bedækket av tropisk urskog. Et par tusen indb., kinesere, malaiere og nogen europæere, som er beskjæftiget i øens rike kalkfosfatleier. C. tilhorer England. — 2. Ø i Stillehavet, 1° 57′ n. br. og 157° 27′ v. l. Atol, ca. 150 km. i omkreds med en stor lagune i midten. Tilhører England.

Christmas pantomime *[kri'smәs pæntәmai'm]*, julepantomime, engelske teaterstykker, blandinger av opera, ballet og feeri, bygget over eventyr og utstyret med storste pragt; den første opforelse foregaar 26 deebr. C. p. stammer fra 17 aarh.

Christoffer, danske konger. 1. C. I (1219—59), konge 1252—59, yngste søn av Valdemar II og Berengaria, var som ung en tid i fængsel i Sehwerin, fik siden Lolland som len; deltok under Erik Plogpenning i Abels kampe mot ham. Efter Abels død valgtes han til konge, men maatte kjæmpe med Valdemar Abelssøn, som stottedes av de holstenske grever, og laa samtidig i strid med Norge og Sverige. I Kolding 1253 maatte han gi Valdemar Sønderjylland som len, men inddrog det efter hans død 1257. Indre og ydre splid opfyldte C.s regjering; 1256 utbrøt bondeopror, og med erkebispen Jakob Erlandsson laa han i bitter feide. 1259 lot han ham fængsle og hindret det paabudte interdikt. Da han derefter samlet tropper i Jylland mot Jarimar av Rügen (s. d.) o. a. fiender, dode han pludselig i Ribe, efter sigende forgiftet av abbed Arnfast. — 2. C. II (1276—1332), konge 1320—26 og 1329—32, næstældste søn av Erik Klipping, utførte 1294 paa en brutal maate Jens Grands fængsling, laa iovrig tidlig i strid med broren Erik Mændved, som 1303 gav ham Estland og 1306 Halland. 1307 indgik han forbindelse med landets fiender og synes at ha strebt Erik efter livet; maatte derfor en tid opholde sig i utlandet. Mot Eriks advarsel valgte stormændene ham 1320 til konge, efter at ha utstedt en meget haard haandfæstning. Han begyndte med at føre en ikke uheldig utenrikspolitik, men hans odselhet og troloshet stotte stormændene bort, og da C. efter hertug Erik av Sonderjyllands død 1325 kom i strid med de holstenske grever Johan og Gerhard, fandt disse støtte i Danmark. C. maatte flygte, og Valdemar Eriksson valgtes til konge 1326. Ved Johans hjælp vendte C. 1329 tilbake, men han maatte pantsætte saa godt som hele riket til greverne, især efter at han 1331 var blit slaat av Gerhard ved Danevirke. Sit sidste levet han paa Lolland i storste usselhet. Med Eufemia av Pom-

mern hadde han sønnerne Erik, Otto og Valdemar (Atterdag). — 3. C. av Bayern (1418—48), konge i Danmark 1440—48, i Norge 1442—48, i Sverige 1441—48, søn av pfalzgrev Johan av Neunburg-Oberpfalz og Erik av Pommerns søster, indkaldtes av de danske stormænd mot Erik av Pommern, valgtes 1439 til riksforstander, 1440 til konge. Han forenet igjen de tre nordiske lande, men opgav enhetsstaten som Margrete og Erik hadde arbeidet for, og foreningen var nu bare en personalunion. Om C.s korte regjering vites ikke meget. Riksraadets indflydelse synes at ha været bestemmende, om end C. beskyldtes for at ha indført tyskere. Sverige behandledes hensynsfuldt, men almuen gav C. skyld for den herskende hungersnød («barkekongen»). Mot Hansestæderne var C. uvillig stemt, og sammen med det norske riksraad arbeidet han for at indskrænke deres handelsvælde i Norge. Han synes at ha været en livsglad og godmodig mand. I sit egteskap med Dorothea av Brandenburg (s. d.) hadde han ingen barn.

Christoffer (1504—66), greve av Oldenburg. Brorsøns søn av Christian I. Blev opdraget for kirken og blev domherre i Köln, men vendte sig snart til krigersk virksomhet. Han var vel oplært og forenet tidens humanistiske dannelse med middelalderlig landsknegtenatur. Efter at han en tid hadde opholdt sig i Oldenburg, kom han i forbindelse med den fordrevne Christian II og med borgermester Jørgen Kock, og 1534 gjorde han med 3 000 mand et indfald i Holsten og sluttet forbund med Lübeck til gjenindsættelse av Christian II. Efter at være landet ved Skovshoved fik han snart hele Østdanmark i sin magt og optraadte som landets herre, men var ikke de forviklede forhold voksen, og overfor hertug Christian (III) maatte han bukke under (jfr. Grevens feide). 1536 overgav Kbh. sig, og C. levet siden et omflakkende krigerliv i Tyskland.

Christofle *[kristå'fl]*, Charles (1805—63), fr. guldsmed, grundlægger av et endnu bestaaende stort galvanoteknisk etablissement i Paris og Karlsruhe, som fremstiller forgyldte og forsølvede bruksgjenstande og smukt utforte plastiske arbeider.

Christophe, Henri (1767—1820), negerkeiser paa Haïti; var fører for negeropstanden mot Frankrike 1793 og efter Dessalines dod 1806 overanfører. Delte 1808 Haïti med mulathøvdingen Pétion og utroptes 1811 til keiser over den nordlige del av oen. Han hersket ganske dygtig, men var grusom og pragtlysten; der utbrøt derfor opstand 1820, og C. skjot sig selv.

Christophersen. 1. Wilhelm Christopher C. (1832—1913), n. konsulatembedsmand og diplomat, f. i Brevik, blev norsk-svensk konsul i Barcelona 1864, Buenos Ayres 1867, Leith 1878, forflyttedes endelig 1882 som konsul til Antwerpen, hvor han var generalkonsul 1884—1908. Ved siden av sin virksomhet som konsul indehadde C. oftere diplomatiske og andre offieielle missioner, besøkte saaledes 1872 Australien og Ny-Seeland, utsendtes i særlig diplomatisk hverv til Mexico 1884—85, deltok i avslutningen av handelstraktater med Frankrike 1892, Spanien 1893, Schweiz 1894, var formand i komitéen for statskontrol med skibes sjødygtighet 1894—95, formand i konsulatkomitéen av 1891 og medlem av den unionelle konsulatkomité av 1902, var Norges generalkommissær ved verdensutstillingerne i Philadelphia 1876 og i Paris 1900. C. har hat betydningsfuld andel i arbeidet for oprettelse av eget norsk konsulatvæsen. 19 mars 1908—1 feb. 1910 var C. utenriksminister i Gunnar Knudsens første regjering. — 2. Christian Eilert Rasch C. (1840—1900), foreg.s bror, var stor forretningsmand i Kristiania, navnlig inden træmassebranchen. I de opgaaende tider i 1890-aarene antok C.s forretninger et omfang som ikke svaret til de kapitaler han raadet over. Han kom derfor i vanskeligheter og maatte indstille sine betalinger juni 1899. Hermed aapnedes den handelskrise som i de følgende aar lammet Kra.s forretningsliv. Boet, som hadde en uprioritert gjæld av ca. 14 mill. kr., avsluttedes med en dividende av noget over 6 pct. — 3. Peter (Pedro) C. (1845—), n.-argentinsk forretningsmand, f. i Tonsberg, utvandret 1871 til Argentina, hvor han grundla et befragtningsfirma. Ved sin forretningsdygtighet og ved giftermaal blev han en av Argentinas mest formuende mænd; sine vældige jordgodser har han drevet som mønsterbruk. Han har med stor liberalitet stottet videnskabelige og almennyttige formaal, f. eks. Roald Amundsens arktiske ekspeditioner. — 4. Søren Andreas C. (1849—), n. diplomat, foreg.s bror, var 1879—1905 norsk og svensk generalkonsul i Buenos Ayres og blev 1906 utnævnt til norsk minister for Argentina, Paraguay og Uruguay. Fra denne stilling gik han av 1919.

Christophersen, Gerda Amalie Holst (1870—), d. skuespillerinde. 1889 debuterte hun paa Casino som Gervaise i «Faldgruben», men søkte de følgende aar utdannelse ved elevskolen paa det kgl. teater. 1902—11 knyttet til Casino, hvis direktrice hun var 1912—14. Iøvrig har hun optraadt som gjest paa teatrene omkring i de nordiske lande og turnert med sit eget selskap, samt fra 1917—19 været ansat ved Betty Nansen-teatret. C.s repertoire er stort og forskjelligartet; der findes neppe den dramatiske genre hun ikke har dyrket.

Christophōros, den hellige, levet efter sagnet i Samos i Lykien, hvor han led martyrdøden under keiser Decius. Den middelalderlige legendedigtning beskjæftiget sig med forkjærlighet med hans liv. I en bekjendt variation berettes det hvorledes han sokte at tjene den sterkeste herre. En tid tjente han Satan, men forlot denne, da han merket at han frygtet korset. Han levet derefter som eneboer ved en rivende bæk, som han hjalp vandringsmænd over. En nat bar han Kristus over i barneskikkelse. Da han undret sig over hvor tungt barnet var, utbrød dette: «Du bærer ikke alene verden, men ogsaa den som har skapt verden,» og dykket ham derefter under vandet, dopte ham og gav ham navnet C., d. e. «den som bærer Kristus».

Christus, se Jesus.

Chronich, Niels Svendsen (omkr. 1608—166?), n. sekterer, f. i Kolding. Efter teologisk eksamen drog han utenlands paa studiereise og blev i Tyskland paavirket av den mystiske retning, som var utgaat fra J. Böhme. 1640 blev han lektor i teologi ved gymnasiet i Kristiania, hvor han snart kom paa kant med geistligheten, som han angrep i sine prækener, og endnu haardere gik han frem ved de huslige sammenkomster han holdt med en kreds av meningsfæller. Da han 1651 hadde utgit et skrift «Troens erindring og prøvelse», hvor han skildret statskirken som «den store Erzhore», blev han tvunget til at opgi sin stilling i Kristiania, og det blev forbudt ham at opholde sig i Norge. Han drog til Danmark, men da han her fortsatte sin sekteriske virksomhet, blev hele hans sak tat op til ny behandling, han blev dømt til landsforvisning, men dommen blev forandret til fængsel paa Dragsholm, og her sat han i 3 aar, indtil svenskerne, som hadde besat Sjælland, slap ham ut. C. flygtet til Holland, hvor han dode, uvisst naar. Hans «Tre aandelige sange», som utkom i Kristiania 1649, blev efter det eneste bekjendte eksemplar utgit paany av J. C. Tellefsen. Kristiania 1882.

Chronique scandaleuse *[kråni'k skâdalö'z]* (fr.), bysladder, som især gaar ut paa at berette ting som maa nedsætte en persons anseelse og vække forargelse.

Chro'nos (græ.), «tiden», undertiden tænkt som Gud, ogsaa falskelig stillet lik med Kronos (s. d.).

Chro'tta, et av Europas ældste strykeinstrumenter, antagelig av britisk oprindelse, avløstes i det 13 aarh. av violinerne.

Chrūdim, Tsjekkoslovakiet, by i Böhmen, ved Elbens lille bielv Chrudimka, 111 km. ost for Prag, 270 m.o.h.; 13 600 indb. (tsjekker). Betydelig fabrikby med industri: sukker, sprit, møllebruk, bryggerier og store hestemarkeder.

Chrys . . ., Chryso . . . (græ.), i sammensætninger: guld . . .. sml. Krys . . . og Kryso . . .

Chrysa'nder, Friedrich (1826—1901), t. musikforfatter, forfatter av den store Händel-biografi, en av Händel-selskapets stiftere og redaktør av den monumentale tyske Händel-utgave. Han utgav i tiden efter 1860 aarboker for musikalsk videnskap, var senere redaktor av «Allgemeine musikalische Zeitung» og utgiver av Baehs klaververker samt «Denkmäler der Tonkunst».

Chrysanilīn ($C_{19}H_{15}N_2$) er hovedbestanddelen i det gule farvestof fosfin og faaes som biprodukt ved rosaninilfabrikationen.

Chrysanthĕmum, slegt av de kurvblomstrede: urter med hele eller flikede blade og store blomsterkurver med hvite eller gule tungekroner i randen. *C. leucanthemum,* den hvite prestekrave, vokser i Norge paa torre bakker og enger nordover til Nordlands fylkes nordgrænse. Hist og her findes som ugræs ogsaa den gule prestekrave, *c. segetum.* — Av denne slegt er der en stor mængde kulturformer, og hvert aar bringer stadig flere hundrede nye. De fleste forsvinder dog før eller senere igjen, og kun et faatal er i kultur i længere tid. De dyrkede former stammer fra de to i Kina og Japan hjemmehørende arter *c. sinense* og *japonicum*; kan inddeles i tre grupper: 1. storblomstrede, 2. smaablomstrede og 3. enkeltblomstrede, hvilke saa atter deles i klasser. Av de storblomstrede er de saakaldte japanesere de almindeligst dyrkede; disse byder megen avveksling og utgjør i det hele tat den formrikeste av alle klasser. Til de smaablomstrede hører bl. a. klassen pompon, som ogsaa er interessant derved at den er den ældste dyrkede c. De enkeltblomstrede ligner de vildtvoksende arter mest, idet de har tungeformede randkroner og smaa rørformede skivekroner.

Chrysanthemum.

Chrysanthĕmum-ordenen, se Ordener.

Chrysāor (græ. mytol.), et uhyre som sammen med Pegasos sprang frem av Medusas blod bærende et guldsverd i haanden (andre: son av Poseidon og Medusa); far til Geryones og Echidna.

Chrysēis nævnes i «Iliaden» som datter av Apollonpresten Chryses; blev fanget av grækerne og git som bytte til Agamemnon; da Apollon derfor sendte pest over Agamemnons hær ved Troja, gav denne hende fri og sendte hende til hendes far.

Chryselephantīn (græ.), utført av guld og elfenben. Paa e.-statuer fremstilledes klædebonnet av guld, de blottede legemsdele av elfenben; beromte er Feidias' statue av Zeus i Olympia og Athene i Parthenon, Polykleitos' statue av Hera i Argos.

Chrysi'ppos (omkr. 280—205 f. Kr.), græ. stoisk filosof, elev av Zenon, leder av den stoiske skole i Athen fra 232 til sin død. Han skrev talrike skrifter, hvorav vi kun har mindre brudstykker. Han lærte at grundstoffet til alt var ilden, og at alt igjen gik op i ild, fremdeles at sjælen var av legemlig væsen, likesaa guddommen.

Chrysis, se Guldhveps.

Chrysoba'lanus icaco, guldplomme, et 3 m. høit træ med hvite blomster og rundagtige blade (beslegtet med stenfrugtfam.). Hjemmehørende paa Antillerne, men dyrket overalt i det varmere Amerika for frugternes skyld. Disse er søte og ligner noget plommer. Av frøene faaes en fet olje.

Chrysobery'l, et rombisk krystalliserende mineral, som bestaar av beryllium-aluminiumoksyd ($BeAl_2O_4$). Mineralet har stor haardhet og en vakker gjennemsigtig grøn farve. Rene varieteter er værdifulde ædelstener. Findes i Brasilien, Ceylon, Sibirien, Nordamerika m. fl. st.

Chrysoïdīn ($C_{12}H_{12}N_4$), kemisk forbindelse av kulstof, vandstof og kvælstof, et azofarvestof, fremstillet av saltsurt diazobenzol og metafenylendiamin. Gir orangegul farve.

Chrysolōras, Manuel (omkr. 1350—1415), græ. lærd fra Konstantinopel, holdt forelæsninger over græsk 1397—1400 i Firenze og senere i andre italienske byer; fik stor betydning ved at vække interessen for græske studier i Italien; forfattet bl. a. en græsk grammatik.

Chrysomelīdæ, bladbiller, s. d.

Chrysōpa, guldøie, se Florvinger.

Chrysophy'llum, guldblad, av familien *sapotaceæ,* et 16 m. høit, i Vestindien vildtvoksende og dyrket træ, hvis blade er overtrukket med en guldgul filt. De runde, røde, eplestore frugter viser paa tversnit en stjernefigur av 10 mandellignende sorte, meget velsmakende frø. Er i sit hjemland en yndet bordfrugt.

Chryso'rrhoas («guldelven», hebr. Amana, nu Nahr Barada), elv i Syrien, utspringer paa Antilibanon, løper gjennem Damaskus og munder ut ost for byen i en sumpsjø.

Chrysostŏmos, Johannes (omkr. 345/47?—407), græ. kirkefader. Fik av sin fromme mor Anthusa en god opdragelse. Efter en kort juridisk løpebane blev han grepen av kristendommen og døpt omkr. 368. Efter morens død drog han omkr. 374 ut i fjeldene for at leve som eneboer. Senere vendte han tilbake til Antiochia og blev 381 diakon og 386 presbyter. Som saadan fik han en stor gjerning. Hans veltalenhet, som skaffet

ham navnet C., d. e. guldmund, fyldte kirken, og menigheten hang ved ham med trofast kjærlighet. 398 blev han erkebiskop av Konstantinopel. Ved sin store gavmildhet vandt han de fattiges hjerter. Derimot skaffet hans sedvanlige strenghet ham mange fiender baade i geistlighet og blandt stormændene. Da keiserinden sluttet sig til disse, lykkedes det dem at faa C. avsat og forvist (403). Folkets forbitrelse og et jordskjælv, som man utla som en straf over hoffets fremfærd mot C., bevirket at han blev kaldt tilbake; men aaret efter maatte han paany gaa i landflygtighet og døde i Komana i Armenien. C. er en av den græske kirkes største skikkelser. Av hans skrifter er navnlig hans prækener berømte.

Chrzanov *[kršánov]*, by i Galizien, 11 500 indb. Brændevinsbrænderi og likorfabrikation, akerbruk, handel.

Chtho'nios (græ., underjordisk) el. ehthonisk, tilnavn til flere græske guder som hadde forbindelse med underverdenen, f. eks. Hades, Hermes (sjælefører), Dionysos.

Chthon-isote'rmer eller (mere almindelig) geoisotermflater kalder man i den fysiske geografi flater i jordens indre med samme temperatur. C. vil for det meste lope nogenlunde parallele med jordoverflatens relief, saaledes under storre sletter i almindelighet ligge nogenlunde parallele, hvorimot de under fjeldene har et mere ujevnt forløp. Bestemmelsen av e. har været av vigtighet under projekteringen av de store alpetunneler.

Chubut *[tšu-]*, Sydamerika. 1. Elv i Patagonien, utspringer med 3 armer paa Kordiljernes østskraaning og falder ut i Atlanterhavet paa 43° 18′ s. br. Den er ikke seilbar. — 2. Territorium i Argentina, 242 000 km.² med 23 065 indb. (1914), ligger paa begge sider av elven C. og er litet kjendt. De vigtigste byer er Puerte Madryn og Rawson, som er hovedstad og ligger ved C. ea. 5 km. fra dens munding. Rawson hadde i 1914 7 226 indb.

Chufu, se Cheops.

Chulalongkorn, Somdetch Phra Paramindr Maha (1853—1910), Siams konge siden 1868. Blev sterkt engelsk paavirket i sin opdragelse, var mindreaarig til 1873 med Suri-Wongse som regent; begge var ivrige for indførelse av europæsk kultur og bedre utnyttelse av landets hjælpekilder. Store fremskridt fandt sted, men blev hemmet ved kongens og hoffets odselhet. C. lnkket sig i sine sidste aar inde i sit harem og overlot styret til sit ministerium og et lovgivende raad (oprettet 1895). Foretok 1907 en reise til Paris og flere europæske hoffer; besøkte ogsaa Norge.

Chulm, før en selvstændig stat, nu en del av Afghanistan, ligger i den nordlige del av dette land ved grænsen av Buehara. Hovedstaden C., som engang var en mægtig by, ligger nu i ruiner.

Chun *[kūn]*, Karl (1852—1914), t. zoolog, 1883—90 prof. i zoologi i Königsberg, 1891 i Breslau og fra 1898 i Leipzig. Specialist i studiet av manæter, koraldyr og i det hele havets lavere dyreverden som blev skildret i «Bibliotheca Zoologica» o. a. st. Leder av den tyske dyphavsekspedition, 1898 med «Valdivia», som indbragte videnskabelig værdifulde resultater og fik en livfuld, populær fremstilling i «Aus den Tiefen des Weltmeeres» (1900).

Chuquisaca *[tšukisáka]*, Sydamerika, depart. i republikken Bolivia, 83 220 km.², 333 226 indb. (1915). Gjennemstrømmes i nord av Rio Grande og i syd av Pilcomayo. Den vestre del gjennemskjæres av grener fra Kordiljerne, den ostre, som hører til Chacoomraadet, er usund. Akerbruk og fædrift; der findes litt guld, sølv og kobber.

Chur *[kūr]*, Schweiz, by i det sydostlige, kanton Graubünden, nær Plessurs utlop i Rhinen, 596 m. o. h.; 16 000 indb. Byen ligger ved indgangen til alpeveiene over Albula, Julier, Splügen og Bernhardin og var for alpebanernes bygning en betydelig speditions- og stapelplads, nu har den i denne henseende liten betydning.

Church Army *[tšətš á:mi]*, Kirkearméen, en organisation i forbindelse med den engelske statskirke med det formaal at redde losgjængere og landstrykere, stiftet i London av presten W. Carlile 1882. I 1888 begyndte man med en række arbeidshjem for mænd, og dertil er senere kommet hjem for kvinder, gutter og piker, hjemløse, forbrydere, som er straffet første gang, o. s. v. Hertil kommer logihuse o. m. a.

Churchill *[tšə'tšil]*, gammel anset eng. adelsslegt fra Dorsetshire. Av dens mere kjendte medlemmer var Winston C. (ca. 1620—88) en ivrig royalist og tilhænger av Stuarterne. — Hans ældste son John C. blev 1702 hertug av Marlborough (s. d.); men da han døde sønnelos, arvet hans datterson Charles Spencer, 5te jarl av Sunderland, hertugtitelen; en ætling av denne føiet navnet C. til sit familienavn Speneer. Slegtens stamgods er Blendheim House. — Randolph Henry Spencer-C., lord (1849—95), eng. statsmand, blev 1874 medlem av parlamentet for Woodstoek, var konservativ, men dannet 1880 (bl. a. med Balfour) «the fourth party», som paa det voldsomste bekjæmpet Gladstone (Midlothian Molok) og hans liberale politik. C.s fremskridtsvenlige konservatisme gik ut paa at vinde arbeiderne ved politiske og soeiale reformer, likesom han vilde omorganisere det gamle toryparti i demokratisk retning. I Salisburys første toryministerium blev C. minister for Indien (juni 1885—febr. 1886), angrep heftig Gladstones home rule-program under valgene 1886 og foreslog navnet «unionister» som betegnelse for denne plans konservative og liberale motstandere. Gladstone led et knusende nederlag, og i Salisburys paafolgende andet konservative kabinet (1886—92) blev C. skatkammerkansler (juli 1886), samtidig med at han var de konservatives leder i underhuset; men allerede decbr. s. a. gik han av, fordi han ikke vilde gaa med paa det store militærbudget hans kolleger onsket. Efterhaanden trak C. sig nu ut av aktiv politik, foretok av helbredshensyn en reise til Sydafrika 1891—92 og optraadte for sidste gang 1893 mot Gladstones nye home rule-forslag. [Litt.: Escott, «R. S.-C.» (1895); W. Churchill, «R. C.», 2 bd. (1905).] — Winston Leonard Speneer-C. (1874—), søn av ovenn; kjæmpet under Kitchener i Sudanekspeditionen 1899, drog s. a. som krigskorrespondent for «Morning Post» til Sydafrika, blev fanget av boerne 15 nov., men flygtet fra Prætoria og deltok igjen i krigen som kavaleriløitnant. Om sine krigsoperationer skrev C. livlige bøker, bl. a. «The River War, the reconquest of Sudan», 2 bd. (1899), «London to Ladysmith via Pretoria» (1900), samt utgav 1905 ovennævnte udmerkede biografi av faren. Blev 1900 medlem av parlamentet, konservativ unionist; kritiserte sterkt krigsminister Brodricks hærreformer og Chamberlains toldpolitik, gik derfor 1904 over til det liberale parti og blev decbr. 1905 understatssekretær for

R. H. Spencer-Churchill.

W. Churchill.

kolonierne i ministeriet Campbell-Bannermann. I valgkampagnen 1906 var C. en av de liberales hovedtalere. Ved ministeriets omdannelse mars 1908 blev C. handelsminister og 1910 indenriksminister og virket i disse aar for socialt reformarbeide. Efter Marokkokrisen blev C. marineminister, gjennemforte store flaatebevilgninger trods fredsvennernes motstand og utrettet et stort arbeide for nybygninger og for marinens organisation. Flaatens beredskap stod sin prøve ved Verdenskrigens utbrud, og C. nød stor anseelse. Men motsætningen mellem hans store løfter og de daarlige militære resultater svækket tilliden til ham. Særlig blev han angrepet for sendelsen av en marinedivision til Antwerpen og for Dardanellerfelttoget (s. d.). Mai 1915 avløstes han av Balfour og fik en betydningsløs ministerpost og tok sin avsked nov. s. a., da han ikke fik sæte i det snævrere krigskabinet. 15 nov. forklarte han sin uttræden i en stor tale i underhuset. C. gjorde derpaa en tid tjeneste som almindelig officer, blev juli 1917 minister for ammunitionsvæsenet og er siden 1918 krigs- og luftfartsminister. C. er en sterkt ærgjerrig, selvsikker personlighet, noget uberegnelig og ubetænksom, men handlekraftig og rastløs energisk, vanskelig at holde indenfor de snævre partirammer og partiformaal.

Churchill *[tšø'tšil]*, Winston (1871—), amer. romanforfatter, har været redaktør av «Army and Navy Journal of New York» og «Cosmopolitan Magazine». Av hans romaner kan nævnes de udmerket skrevne «Richard Carvel», «The crisis» (1901; norsk overs.: «Fra Lincolns tid», «Coniston» (1906), «A modern chronicle» (1910), «The inside of the cup» (1913), «A far country» (1915).

Churchill *[tšø'tšil]*, elv i Canada. Dens kilde er Metheysjøen, øst for Fort Murray ved Athabasca, hvortil farbar forbindelse, gaar saa i østlig og nordøstlig retning gjennem en mængde sjøer og falder efter et omtr. 1 500 km. langt løp ut i Hudsonbugten ved Fort C. (omtr. 59° n. br.). Den har mange stryk og er derfor bare stykkevis seilbar.

Church Missionary Society *[tšøtš-mi'šənæri-səsai'əti]*, eng. missionsselskap, det største av alle evangeliske missionsselskaper, dannet 12 april 1799 av prester og lægfolk som tilhorte den evangeliske retning i den engelske statskirke. Dets arbeidsfelt er Vestafrika (siden 1804), Ostafrika (1844), Ægypten (1882), Indien (1813), Ceylon (1818), Mauritius (1856), Kina (1845), Japan (1869), Ny-Seeland (1814), Britisk Nordamerika (1823). Dets organ er maanedsskriftet «Church Missionary Intelligencer» og det populære «C. M. Gleaner».

Churfirsten *[kūr-]*, Schweiz, fjeldkjede i kanton St. Gallen, danner en 12 km. lang kam som gaar vest til ost, nord for Wallensjo. Den begrænses i vest av Speer (1 954 m. og i ost av Gonzen (1 833 m.), den høieste del dannes av syv topper (den høieste 2 309 m.) som har git gruppen navnet, som i almindelighet utlægges som «de syv kurfyrster».

Churrus, se Hasjisj.

Chusanøerne, se Tsjusanøerne.

Chusistān el. Arabistan, det gamle Susiana, prov. i Persien ved nordkysten av den Persiske Bugt og ost for Mesopotamien, omtr. 100 000 km.² med kanske ½ mill. indb. Den sydlige del er flat, men den nordlige del er opfyldt av en mængde parllele fjeldkjeder som gaar i retning nordvest til sydøst, og som naar en høide av over 4 000 m. Slettelandet er ved kunstig vanding frugtbart og leverer sukker, tobak, korn og opium. Befolkningen er meget blandet, bestaar av persere, arabere o. fl. Ved byen Disful i nordvest er ruinerne av det gamle Susa.

Chutba (arab., «tale»), en slags præken, som av den saakaldte chatīb (s. d.) i en syngende tone foredrages fra prækestolen (minbar) ved muhammedanernes fredagsgudstjeneste. Den begynder gjerne med formaning og ender med velsignelse og bøn for profeten og hans familie samt sultanen.

Chvaly'nsk, by i østl. Rusland, guvernementet Saratov, ved Volga; 16 000 indb., store markeder.

Chydēnius, Anders (1729—1803), finsk-sv. økon. og polit. forfatter, prest og folkelærer. C. begyndte sin lopebane som sjælesørger i et litet finsk sogn, men forut for sin tid paa mange omraader endte han med at bli sit folks opdrager. Da læger manglet i hans egn, studerte han medicin og indførte vakeinationen i landet. Det var 1761. S. a. begyndte han en forfattervirksomhet som efterhaanden blev banebrytende. I en række avhandlinger, mest djerve stridsskrifter, utvikler han med et for samtiden merkelig frisind i en klar og fortræffelig form et helt økonomisk-politisk program. Ved sine angrep paa tvangsstyre, standsrettigheter, privilegier og monopolvæsen og ved at forfegte fuldstændig nærings-, handels- og arbeidsfrihet indvarsler han det moderne demokrati i det svensk-finske rike. Han kom som den friske havstrøm i en lummer bakevje. 1765—66 sat C. paa riksdagen. Her tilhørte han huepartiets yderste venstre fløi og vakte det voldsomste rore ved sin hvasse kritik over det herskende økonomiske vanstyre. Man avsatte ham som prest og stemplet ham som landsforræder. Det kuede ham ikke, og han fik sit embede tilbake 1770. Av 1778—79 aars riksdag var C. paany et virksomt medlem. Ved sin «Memorial angående religionsfrihet» (1779) utvirket han mot presteskapets energiske protest «Toleranee-ediktet» av 1781. Efter i nogen aar at ha syslet med religiøst forfatterskap vendte han endnu en gang tilbake til de økonomiske og sociale spørsmaal og skrev en række betænkninger som begrundelse for positive, vidtskuende reformforslag.

Chylurī, optræden av fett i urinen. Aarsaken kan være parasitter, navnlig i tropiske egne, hvor en rundorm *(filaria sangvinis)* kan gi e. Lidelsen sees ogsaa ved forskjellige alvorlige sygdomme, som langvarige betændelser o. a.

Chȳlus, den i tarmen og krøsets lymfekar indeholdende fettrike lymfe (s. d.), som under fordøielsen viser en hvitlig farve paa gruud av de talrike fra foden optagne fettkuler som den indeholder.

Chȳmus, den ved fordøielsessafternes indvirkning til en grøtagtig masse omdannede næring.

Ciaconna *[tša-]*, se Chaconne.

Cialdīni, Enrico (1811—92), ital. general, deltok i oprøret 1831, kjæmpet 1833 mot Don Miguel i Portugal, 1835 mot carlisterne i Spanien. 1855 kjæmpet han paa Krim, og i den italienske krig 1859 utmerket han sig ved Palestrø og blev generalløitnant. 1890 førte han de sardinske tropper gjennem Kirkestaten, indtok Gaēta og en række andre fæstninger og blev av Victor Emanuel utnævnt til general, hertug av Gaēta og, for kort tid, statholder i Neapel. 1866 kom C. ikke til at virke synderlig. 1876—81 gesandt i Paris.

Cibber *[si'bə]*, Colley (1671—1757), eng. skuespiller og dramatiker, ansat ved Drury-Lane teatret, hvor han

gjorde stor lykke i naragtige gammelmandsroller. 25 aar gammel skrev han sit første lystspil, som blev indledning til et meget frugtbart dramatisk forfatterskap. Han skrev væsentlig lystspil, ofte med sterk satirisk tentens. En stor selvbiografi: «Apology for the life of C. C.» var hans sidste arbeide.

Cibōrium, se Alter.

Cibrārio *[tši-]*, Giovanni Antonio Luigi, greve (1802—70), ital. statsminister, nationalokonom og historiker, traadte 1824 i sardinsk statstjeneste, tok aug. 1848 i kong Alberts navn Venezien i besiddelse for den sardinske krone. 1852 blev han finans-, dernæst indenriks- og 1855 utenriksminister. 1856 efterfulgtes han av Cavour. Hovedverker: «Della Sehiavitu e del Servaggio e speeialmente dei servi agrieoltori», 2 bd., 1868—69, samt «Storia dell' eeonomia politiea nel medio evo», 3 bd., 1839.

Cicāda, eieadellidæ, se Cikader.

Cicer, slegt av de erteblomstrede; belgene er opblæste med 1—2 store, kantede, ujevne, snabelagtig tilspidsede frø. Den fra Orienten stammende *c. arietinum*, kikerert, bukert, en fothoi, kjertelhaaret plante med takkede smaablade og hvite eller blekblaa blomster, er helt fra de gamle romeres tid dyrket i Sydeuropa helt op til Sydtyskland, mest dog i Spanien, i hvilket land de melrike frø har stor betydning som folkenæringsmiddel. Ellers kan de spises raa, kokte eller ristede. I Tyskland brukes kikererten mest til kaffesurrogat.

Ci'cero. 1. Mareus Tullius C. (106—44 f. Kr.), berømt rom. taler, forfatter og statsmand, f. i Arpinum av ridderstand, fik en udmerket opdragelse og utdannelse, studerte talekunst, filosofi og jus. Aar 80 vandt han allerede navn ved dygtig forsvar av den paa livet anklagede Sextus Roseius, reiste saa til yderligere utdannelse til Grækenland. Efter sin hjemkomst fik han, takket være sin dygtighet, av folket forskjellige embeder overdraget (kvæstur 76, ædilitet 69, prætur 66). Han sluttet sig til folkepartiet, forøket sin anseelse ved den heldige anklage mot Verres (s. d.). og 66 bidrog han til at skaffe Pompeius overkommandoen mot Mithradates. Som konsul 63 undertrykte han Catilinas sammensvergelse, hvorfor han, forfængelig som han var, muligens tilla sig større fortjeneste end fortjent. Nu følte han sig som senatets og konservatismens fører og blev derved farlig for triumvirerne, som derfor ved P. Clodius' hjælp (s. d.) fik ham landsforvist 58. Aaret efter kaldtes han hjem, men hadde nu mistet sin politiske indflydelse. 51—50 bestyrte han redelig og godt Kilikien. I borgerkrigen gik han med Pompeius, men fik tilgivelse av Cæsar og levet derefter stille i Rom. Efter Cæsars mord optraadte han atter i politikken mot Antonius og støttet Octavian mot ham (angrep Antonius i de «filippiske» taler); men da Antonius og Oetavian sluttet det andet triumvirat, var C. en av de forste som proskribertes; henrettet i Formio. — Som politiker viste C. hæderlighet og personlig mod, men savnet klarsyn. Sin hovedbetydning hadde han som taler og forfatter. Foruten omtr. 60 taler har vi av ham en række skrifter, som behandler talerens utdannelse, berømtest skriftet «Om taleren» og «Brutus», som gir en latinsk litteraturhistorie. Fremdeles filosofiske skrifter: C. kaldte sig selv tilhænger av Platons lære, men tok i virkelighcten hvad han mente var rigtig, fra de forskjellige skoler (var eklektiker), men bekjæmpet sterkt epikuræerne. Vigtigste skrifter: «Om staten», «Om lovene», «Om det største gode og det storste onde», «Om pligterne»; intet av disse skrifter gir selvstændige resultater, de bringer græske tænkeres tanker, gjengit i et klart og godt sprog; vigtige for os for kjendskapet til græsk filosofi. Endelig har vi store dele av hans brevveksling, vel 750 breve av ham selv og omtrent 100 av andre til ham; vigtige som kilde til tidens historie og interessante ved det indblik de aapner os i C.s ofte vaklende og usikre karakter og hans tids politiske og soeiale forhold; de har ogsaa foranlediget flere (Drumann, Mommsen) til at fælde haarde domme om C. Ubestridt staar han som den latinske litteraturs første stilist. [Litt.: S. Eitrem, «C. og hans tid. Interiører og portrætter paa grundlag av de efterlatte breve», Kra. 1910.] — 2. Quintus Tullius C. (102—43 f. Kr.), foreg.s bror, prætor 62, var offieer i Cæsars hær i Gallien 54—52, hos sin bror i Kilikien 51, kjæmpet mot Cæsar, benaadet, proskribert av Antonius og Oetavian og henrettet; vi har nogen faa breve av ham; han forfattet ogsaa (tapte) tragedier.

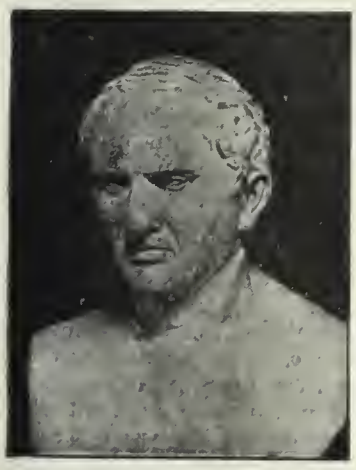

Cicero.

Ci'cero kaldes i boktrykkersproget en skrift mellem korpus og mittel (cicero).

Cicerone *[tšitšerå'ne]*, veiviser, avledet av Cieero og antagelig opstaat ved de ital. veiviseres rike ordforraad. Brukes ogsaa som boktitel (f. eks. Burekhardts «C.»).

Cichorĭum, kurvblomstret planteslegt, store, gjerne grenede urter med oftest flikede blade og i bladhjornerne store, mest blaablomstrede kurver med utstraalende randkroner. *C. intybus*, eikori, vokser hist og her som ugræsplante i de sydligere dele av vort land; i Mellemeuropa, tildels ogsaa i Danmark og Sverige, dyrkes den. Denne fleraarige plante frembringer første sommer en tyk pælerot, som optil er kranset av en bladroset. Det er roten som benyttes; efter at være torret ristes den, hvorved dens stivelse- og sukkerindhold ialfald delvis omdannes til karamel, hvilket stof gir «eikorien» dens brændte og bitre smak. C. har forskjellig anvendelse, væsentlig dog som kaffesurrogat eller kaffetilsætning. Den spiller ogsaa en rolle som farvemiddel ved olfarvning. Bladene gir i bleket tilstand en udmerket salat, som især er yndet i Frankrike. En anden kulturplante av denne slegt er e. *endivia*, endivie, som i Mellem- og Sydeuropa dyrkes i flere varieteter og anvendes til salat. Hos os blev den allerede for 200 aar siden dyrket, saaledes f. eks. i Trondhjem.

Cikori.

Cicignon *[sisiñõ']*, et utenverk til Fredrikstad fæstning (Ostre Fredrikstad), beliggende paa sydspidsen av Rolfsøen og anlagt 1704. Verket («fortressen«) var bygget som et hornverk, bestykket med indtil 8 kanoner og tjente som brohode ved overfartsstedet til hovedfæstningen (byen). Sit navn fik verket efter den fra den store nordiske krig bekjendte generalmajor F. C. Cicignon (d. 1718), som fra 1703 var chef for det regiment som avgav garnison til Fredrikstad. C. tillikemed Fredrikstads øvrige gamle befæstninger blev 1903 av Stortinget besluttet solgt (avhændet til Fredrikstad kommune 1907).

Cicisbeo *[tšitšisbæ'o]*, i Italien en kavaler som ledsager en gift dame. God tone forbød egtemanden at vise sig med sin hustru utenfor hjemmet, og e. var da en familien nærstaaende ven. Skikken florerte for 16 aarh. Nu brukes navnet i regelen kun med nedsættende betydning.

Ciconĭa, storkeslegten (s. d.).

Cicūta, se Selsnæpe.

Cid, Campéador. er navnet paa middelalderens spanske nationalhelt, hovedpersonen i digtene om de kristnes kampe med maurerne. Hans egentlige navn var Rui Diaz de Vivar, og han blev født i nærheten av Burgos omkr. 1050. Hans landsmænd kaldte ham Campéador, krigeren, maurerne Seid, herre, hvorav navnet C. Han kjæmpet for Kastiliens konger Sancho II og Alfons VI, hvis sosterdatter han egtet. I 1094 erobret han Valencia og døde der i 1099. Det første spanske digt i hvilket han feires, «Poëma del Cid», opstod allerede omkring 1150; her prises hans troskap mot kongen; i det 50 aar senere digtede «Crónica rimada del Cid» er han derimot blit til adelens fører mot kongen. Over 200 C.-romaneer er digtet om denne helt; disse er omtrent alle digtet efter 1500, men hviler paa sagn og folkeviser, som endog er ældre end «Poëma». De behandler forskjellige perioder av heltens liv og danner tilsammen et storartet lyrisk-episk heltedigt, hvortil intet andet folk har maken. Fra først av opbevaret gjennem mundtlig tradition blev de i det 16 aarh. samlet i større eller mindre dele, «cancioneros» eller «romaneeros». En fuldstændig samling gjordes først i 1840 af den tyske litteraturforsker Keller. Den første spanske samlede utgave er fra aarene 1849—51. Herder leverte en fri bearbeidelse av nogen av romaneerne. C.-romaneerne har ydet stof til romaner og dramaer av spanske og franske digtere, saaledes av Corneille, Victor Hugo, Casimir Delavigne.

Cider, se Frugtvin.

Ci-devant *[si-dvā']* (fr.), forhen, tidligere, forhenværende. Under den store revolution spottende benævnelse paa fhv. fyrstelige og adelige personer.

Cie (fr.), forkortelse i firmanavne for eompagnie.

Ciechanov *[tšœḳánov]*, Polen, by i guv. Plozk, 75 km. nordvest for Warsehau, ved elven Lidynia; 11 300 indb. Brændevinsbrænderier og bryggerier.

Cienfuēgos, by paa sydkysten av Cuba, 82 000 indb. (1916), Cubas anden sjohavn, stor utførsel av sukker og tobak. Norsk vieekonsulat under generalkonsulatet i Havana.

Ciēza, Spanien, by i prov. Mureia, 40 km. nordvest for Murcia; 14 000 indb. (1900). Romerske ruiner, papirfabrikker.

Cif. Ordet dannes av forbokstaverne i de 3 engelske ord *cost, insurance, freight* (omkostninger ved ombordbringelse, assuranse og fragt). C. ved en prisangivelse for en vare betyder altsaa at de nævnte omkostninger er indbefattet i prisen. Sælgeren har pligt til at besorge varen avsendt og at assurere varen, men denne sendes paa kjøperens risiko, jfr. lov om kjøp av 24 mai 1907 § 65. Naar varen av sælgeren er avlevert til transportoren, gaar risikoen for varen over fra sælger til kjøper. Da fragten, hvor intet andet er avtalt, først forfalder ved varens avleverelse paa bestemmelsesstedet, faktureres varen til c.-prisen med fradrag av fragten. Dette beløp betales mot konnossement eller fragtbrev og policc. Fragten betales av kjøperen ved varens mottagelse. Ved c.-kjøp undgaar importoren fluktuationerne i fragterne og vet saaledes allerede ved handelens avslutning, hvad varen vil komme ham paa ved varens ankomst til bestemmelsesstedet.

Cigārer. Ved Amerikas opdagelse saa spanierne hvorledes de indfødte rokte paa sammenrullede blade av tobaksplanten, og derfra kom fabrikationen av c. i Spaniens hænder. Den første tyske c.-fabrik oprettedes 1788 i Hamburg, men først langt ind i 19 aarh. blev det almindelig skik at roke c. En c. bestaar av indlæg og omblad, som tilsammen utgjør viklen og dækbladet. Indlægget er mindre blade (i simple c. avfald eller knuste bladribber), dækbladet maa derimot være utsøkt og helt. Før anvendelsen fugtes bladene; de som skal brukes til dækblade, glattes og presses omhyggelig; hvad der skal brukes til indlæg, tørres igjen. Derpaa tar man det fornødne indlægsmateriale, vikler ombladet omkring og ruller det paa bordet med flat haand, til viklen er blit tilstrækkelig fast. Saa lægges viklen skraat paa dækbladet, der er tilskaaret som en lang strimmel og nu rulles som en skrue op omkring viklen; spidsen tildannes derpaa og fæstes med tragant. Simplere c. forarbeides ved hjælp av viklemaskiner, dobbelte former med uthulinger, hvori viklerne lægges løst sammenlagt; formerne presses derpaa sammen, og derefter anbringes dækbladet paa viklen, i regelen ogsaa ved maskiner. C. sorteres efter farver *(claro, colorado, maduro, oscuro)*, lagres og tørres, helst ved almindelig temperatur. Se forøvrig Tobak.

Cigaretter forarbeides av finskaaren tobak, omgit av meget fint silke- eller rispapir. C. med mundstykke fabrikeres for haanden, idet man lægger tobakken i et messingrør eller pergamentpapir og skyter den ind i papirhylstret. C. uten mundstykke fabrikeres nu alm. saaledes: Tobakken tildannes i maskinen som en tynd rul, føres derpaa gjennem et rør ut paa et papir som omvikles tobakken; c. avskjæres saa i den ønskede storrelse efter at være gummeret og sammenklæbet.

Cigarrillos *[-iljås]* fremstilles paa lignende maate som cigaretter uten mundstykke, men er omgit av et tobaksblad istedenfor av et papirblad.

Cigarkassetræ, se Cedrela.

Cigliano *[tšilia'no]*, by i Norditalien, prov. Novara, 5 350 indb. (1911). Risavl.

Cignani *[tšiñáni]*, Carlo (1628—1719), ital. maler av skolen i Bologna, utdannet ved studium av Correggio og Carraccierne. Fresker og staffelibilleder med bibelske og antikke mytologiske emner. Sat høit av sin samtid.

Cigoli *[tši'gåli]*, eg. Lodovieo Cardi (1559—1613), ital. maler av den florentinske skole, sterkt paavirket av Baroeeio og Correggio. Gik ikke uten grund for sin tids bedste tegner og kolorist i Firenze. Hans hovedverk «Den hellige Stefans stening» (1597) i akademiet i Firenze er en blanding av brutal naturalisme og falsk sentimentalitet, men har trods grelle motsætninger ved sin farvepragt og dekorative skjønhet bevaret meget av det bedste i den store italienske kunst.

Cikāder *(cicadina)*, en avdeling av nebmundede insekter væsentlig hjemmehørende i troperne. De er temmelig plumpe av bygning med i almindelighet to par hudede vinger, som under hvilen dækker kroppen takformig; forvingerne undertiden læragtige og farvede, ugjennemsigtige. Hodet bredt, saa øinene staar langt fra hinanden, brystskjoldet ofte tykt og hvælvet. Følehornene meget korte. Bakbenene ofte fortykket, indrettet til hopping. Lever av plantesaft, som de suger med dertil indrettet sugesnabel. — I syden findes større arter, sang-c., hvis hanner frembringer høie, gjennemtrængende toner, den saakaldte «sang», ved hjælp av et særeget utviklet hudparti paa hver side av bakbrystet, hvilket sættes i svingninger ved muskelsammentrækninger. I Nordamerika findes den syttenaarige c. *(cicada septendecim)*, hvis utvikling varer i 17 aar. Hos os lever kun mindre arter, hvoriblandt skum- el. spyt-c. *(aphrophora spumaria)* gjør sig bemerket ved det saa-

kaldte «trollkjærringspyt» som den frembringer paa græs og andre planter.

Cikōri, se Ciehorium.

Cilia, øienhaar.

Ciliārlegemet *(corpus ciliare)* den del av øiets mellemste hinde (*choroidea*, s. d.) som ligger mellem regnbuehinden og den egentlige aarehinde og indeholder eiliarmuskelen, øiets akkommodationsmuskel (se Øiet).

Cilicien, se Kilikien.

Cilīcium, se Haarskjorte.

Cilli (slovensk Celje), by i Steiermark ved Sann, bielv til Save; 7 000 indb. $^{7}/_{10}$ av befolkningen er her tysk midt i et forøvrig slovensk folkeomraade. I nærheten findes sinkhytter, bly- og sinkgruber og stenkulsleier. Her findes ogsaa flere badesteder, Neuhaus (36.5 ° C.), Tüffer, Römerbad.

Cima *[tši'ma]*, Giovanni Battista da Conegliano, kaldt (omtr. 1460—1518), ital. maler av den venetianske skole. Fra 1490 paavirket av Giovanni Bellini. Hans religiøse billeder har det venetianske maleris bedste egenskaper: stilfærdig alvor, dyp, lysende kolorit, hvori lokalfarverne av lyset harmonisk sammensmeltes i bløte overganger. Et av hans hovedverker er en tronende madonna med helgener i Parma.

Cima *[tšíma]* (ital.), tinde, betegnelse for talrike fjelde i Alperne og Apenninerne, f. eks. C. Dodiei (s. d.).

Cimabue *[tšimabúe]*, Giovanni, eg. Cenno di Pepo (ca. 1240—1302), ital. maler av den florentinske skole. Har siden Vasaris dage gjældt for grundlæggeren av det moderne maleri, som brøt med de byzantinske formler og gav maleriet fornyet liv. Nyere forskninger har frakjendt ham det ene billede efter det andet, saaledes hovedverket, madonna i S. Maria Novella i Firenze, som nu tillægges sieneseren Duccio. En anden madonna, i akademiet i Firenze, gaar for et verk av C. Om de fresker i S. Franeeseo i Assisi, som tilskrives ham, hersker delte meninger. Johannes-figuren paa apsismosaikken i domen i Pisa er det eneste som sikkert er av ham. Spørsmaalet om hvilke verker der skal tillægges C., hører til de vanskeligste i kunsthistorien. Til dets løsning er der ogsaa fra norsk side levert et indlæg av A. Aubert, «Cimabue-Frage» (1907).

Giovanni Cimabue: Madonna.

Cimarōsa *[tši-]*, Domenico (1749—1801), ital. operakomponist, av fattige forældre, arbeidet sig frem som jevnbyrdig med sin berømte samtidige Paisiello. Han reiste allerede i tidlig alder i triumf gjennem Italien og over Wien til Petrograd. Av hans operaer, som baade var av historisk og bibelsk indhold, har det av italiensk humor sprudlende «Il matrimonio segreto» holdt sig til vore dage. Ved uforsigtighet blev han inddraget i politiske forviklinger og fængslet som revolutionsmand. Hans venner paastod ved hans død at han var forgit, men lægen konstaterte mavekræft.

Cimbrer, Cimbrisk, se Kimbrer, Kimbrisk.

Cimbrishamn, se Simrishamn.

Cimone *[tšimå'ne]*, Monte, Italien, fjeldtop i Apenninerne, prov. Modena, 2 167 m. h.

Cinca, Spanien, elv, utspringer paa Mont Perdu, Pyrenæerne, er 180 km. lang og falder i Segre, bielv til Ebro.

Cinchōna, se Kinabarktrær.

Cincinnati *[sinsinâti]*, by i de Forenede stater, Ohio, ved elven Ohio, 414 250 indb. (1917). C. er en vakker by. Den er i motsætning til de fleste andre amerikanske byer uregelmæssig i sit anlæg. Den deles ved Miamikanalen, som utgaar fra C. og ender ved Toledo ved Eriesjøen, i to dele, av hvilke den østlige kaldes «Little Germany», da den for en stor del beboes av tyskere. Byen har mange vakre parker, hvorav de største er Eden og Burnt Park. Forretningskvarteret ligger lavt og flatt, mens forstæderne ligger i et litt kupert land. Den mest storartede bygning er en unionel regjeringsbygning, videre raadhuset, bybiblioteket, domkirken etc. Byen har et universitet med ca. 2 600 studenter, flere colleges og en skole til utdannelse av jodiske rabbinere, den eneste i Staterne. Der er flere videnskabelige selskaper, kunstskole, museum o. s. v.; det nævnte bibliotek har 300 000 bind. Byen er sæte for en katolsk erkebiskop. C. er en vældig fabrikby. Der findes skofabrikker, vognfabrikker, fabrikker for færdige klær, jernstøperier og mekaniske verksteder, bryggerier og brænderier, garverier og slagterier, særlig svineslagterier; men i denne henseende kan C. dog ikke paa langt nær maale sig med Chicago og andre byer i vesten. I C. mødes en mængde jernbanelinjer, og her er endestationen for de store Mississippi-dampere fra New Orleans; Ohio er her endnu 600 m. bred, men dens vandstand er meget foranderlig, saa at blot mindre skibe gaar længer op. Over elven fører flere broer og talrike færger til byerne Newport og Corington i Kentucky. — C. stammer fra 1788 og er en av de ældste byer vest for Alleghanyfjeldene.

Cincinnātus, Lucius Quinctius, konsul i Rom 460 f. Kr., motstander av plebeierne; reddet 458 som diktator konsulen Minucius, som var indesluttet av ækverne; han mottok meddelelsen om at han var blit valgt til diktator, mens han gik og ploiet, og efter seiren vendte han tilbake til plogen.

Cincinnātus-orden, nordamer. orden, stiftet efter frihetskrigen 1783 av arméens offieerer til opretholdelse av de erhvervede rettigheter og friheter. Der reiste sig snart skarp kritik mot ordenen som stridende mot de republikanske grundsætninger, og den forsvandt derfor snart.

Cinders, som tjener som brændsel i metallurgiske øiemed, fremstilles i likhet med koks ved delvis brænding av stenkul. Til e. brukes stenkul fra de dypere liggende lag.

Cine'ller, smaa bækkener, de store i janitsjarmusik kaldes p i a t t i.

Cinerarĭa, slegt av de kurvblomstrede. *C. hybrida*, hvis blade er hjerteformede og grovt tandede, er paa grund av kurvenes straalende farver (purpur, blaa, fiolette, hvite el. blandede farver) en yndet stueplante. *C. maritima* fra Middelhavslandene anvendes for de fjærsnitdelte, graalig hvitfiltede blades skyld til teppebed.

Cinerārium (lat.), askekrukke. Hos oldtidens romere urne med den avdodes aske, hos de rom.-kat. gjemme for en helgens aske.

Ci'ngulum (lat., belte), en bandage til at fastholde forbindinger eller omslag eller til at indskrænke ribbenenes bevægelighet ved brud av disse. C. dannes av et dobbelt sammenlagt lerretsstykke, omkr. 20 cm. bredt og saa langt at det kan fores halvanden gang rundt omkring bryst eller underliv.

Ci'nna, L u c i u s C o r n e l i u s (d. 84 f. Kr.), fornem romer, som horte til folkepartiet, valgt til konsul 87 med C. Oetavius efter at ha lovet Sulla, at han intet skulde forandre i hans foranstaltninger. Da Sulla var reist til Asien, brot han sit løfte, kaldte Marius tilbake og styrte staten med stor grusomhet; konsul ogsaa 86, 85 og 84; myrdet av sine egne soldater, da han vilde gaa mot den hjemvendende Sulla.

Cinnamōmum, se K a n e l t r æ.

Cinnober, se Z i n n o b e r.

Cino *[tšíno]* **da Pistoja** (1270—1340), ital. digter, studerte retsvidenskap i Bologna, blev dommer i Pistoja, men forte siden et urolig vandreliv. Han sluttet sig til ghibellinernes parti og fulgte den tyske keiser Henrik VII paa hans romertog. Han har kommentert «Codex Justianianus», men blev mest berømt som forfatter av elskovsdigte, i hvilke han besynger den skjønne ghibellinerdame Selvaggia.

Cippus.

Ci'nra, forkortet e a. (lat.), omkring, henved, omtrent.

Circars, for navnet paa den høieste regjeringsmyndighet i Indien, nu navnet paa en del av præsidentskapet Madras langs den Bengalske Bugt.

Circassienne *[-siæn]*, et diagonalvævet, uldent eller halvuldent stof, som brukes til sommerdragter.

Ci'rce, se K i r k e.

Circe'nses el. l u d i c., cirkusleke, ældgamle romerske kampleke, bestaaende av hesteveddelop og veddekjorsel i cirkus (s. d.). Oprindelig feiredes de som dele av en fest til gudernes ære, men mistet senere det meste av sin religiøse betydning. Staten bekostet oprindelig festene, som foranstaltedes av embedsmænd, mest ædilerne; men det blev almindelig at embedsmændene la betydelige summer til for saaledes at vinde det menige folks gunst. Navnlig i keisertiden var det et yndet middel at tilfredsstille folket ved at gi det c. (se P a n e m e t c i r c e n s e s). Først længe efter kristendommens seier forsvandt c. Allerede under republikkens tid kom der til veddekjørslerne andre former for kampe, bl.a. veddelop, nævekamp og brytning; derimot fandt gladiator- og dyrekampe sjelden sted i cirkus. Kuskene ved veddekjørslerne var i regelen slaver; i keisertiden optraadte ofte fornemme mænd, selv keisere (f. eks. Nero og Domitian) som vognstyrere. Prisen var i den ældre tid palmegrener eller palmekranser, senere betydelige pengesummer.

Circeo *[tširtšæ'å]*, M o n t e, el. M o n t e C i r c e l l o, P r o m o n t o r i o C. el. M o n t e S a n F e l i c e, Italien, forbjerg paa vestkysten, 18 km. vest for Terracina, ligger

Cinque Ports *[siŋkpå'ɔts]*, England, 5 havner paa kysten av grevskaperne Kent og Sussex: Hastings, Romney, Hythe, Dover, Sandwich, hvortil senere kom Winchelsea og Rye. C. P. var i middelalderen sterkt befæstet, og borgerne hadde mot at stille skibe til kystforsvar visse privilegier: egen jurisdiktion og overdommer (the lord warden of the C. P.), fra hvis domstol (court of shipway) der var appel til kongens ret. Indtil 1832 besatte hver havn to pladser i underhuset; nu er C. P. uten betydning.

Ci'ntra, Portugal, by i prov. Estremadura, ligger 7 km. nordvest for Lissabon, 329 m. o. h. paa nordskraaningen av Sierra de C.; 6 000 indb. I nærheten av byen ligger «korkklosteret», Santa Cruz, hvis eeller er indhugget i klippen og beklædt med kork for fugtighetens skyld. Ved C. ligger det kgl. lystslot Palacio da Pena.

Cione *[tšå'ne]*, A n d r e a d i, se O r c a g n a.

Ciotat *[siåtá]* el. L a C., Frankrike, by i depart. Bouches-du-Rhône, 10 000 indb. Har en prægtig havn og skibsverfter *(messagéries maritimes)*. Betydelig koralfiskeri og handel med frugt og vin.

Ci'ppus (lat.), en for det meste firkantet søile, som ender i en spids oventil, benyttet av romerne som grænsesten, gravsten og veisten.

Cirage *[siráž]*, fr. betegnelse for maleri utført brunt i brunt og for glasmaleri for toner utført i sølvgult.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

paa 41° 12′ 25″ n. br. og er 540 m. høit. Skraaningerne mot havet er fulde av huler og grotter (stalaktitgrotten Della Maga). Sydost for C. ligger San Felice C., 2 000 indb. Til denne klippe er det gamle sagn om trollkvinden Kirke knyttet.

Circuit *[sə́kil]* (lat. *circuitus*, omkreds) betegner i den engelske retspleie 1. en reise, som assessorerne i «high court of justice» foretar fire ganger om aaret for at administrere eivil- og straffe-jurydomstolene i grevskapshovedstæderne; 2. de 7 store retskredser, hvori England og Wales er delt.

Ci'rculus (lat.), eirkel, kreds. C. meridionālis, middagseirkel; e. parallelus, breddecirkel; e. polāris, polarcirkel (e. aretieus, den nordlige, antarctieus, den sydlige); e. tropieus, vendeeirkel. — C. vitiōsus, falsk eirkelslutning (hvor man forutsætter det der skal bevises, som rigtig).

Cirencester *[si'sistə]*. England, by i grevskapet Gloucester, 25 km. sydøst for Gloucester, ved Churn, en av Themsens kildeelve; 7 600 indb. Betydelig industri i klæde, tepper, kniver. I nærheten findes Royal Agricultural College, et beromt landbruksinstitut, oprettet 1845.

Ci'rka, se Cirea.

Cirka'ssien, se Tsjerkessien.

Cirkel, en plan figur begrænset av en krum linje, c.-linjen el. e.s periferi, med den egenskap at alle dens punkter har samme avstand fra et indvendig punkt, eentrum *(O)*. Denne avstand kaldes radius *(OA)*. En korde *(BC)* er en ret linje mellem to av e.s punkter; en korde gjennem eentrum kaldes en diameter *(AD)*; den er dobbelt saa lang som radius. En sekant *(EF)* er en ret linje som skjærer e. i to punkter *(B* og *C)*. En tangent berører e. i ett punkt *(I)*. En bue *(BIC)* er en del av periferien. Et segment *(BCI)* begrænses av en bue og en korde; sektor *(BOCI)* begrænses av en bue og to radier. — C.s kvadratur er den opgave at bestemme et kvadrat likt e.s areal; denne opgave har beskjæftiget mange matematikere like fra oldtiden, indtil det i det 19 aarh. blev matematisk paavist at losning ved passer og linjal er umulig. Denne opgave har i oldtiden været av betydning for matematikkens utvikling. π (pi) betegner forholdet mellem periferiens længde og diameteren og er ens for alle e. Den ældste bestemmelse skyldes Archimedes, som satte den $= {}^{22}/_{7}$, som i regelen brukes. Bedre er værdien 3.1415926, men nøiagtig kan værdien ikke findes. C.s areal er π gange radiens kvadrat (πr^2), mens e.s længde er π gange diameteren ($2\pi r$).

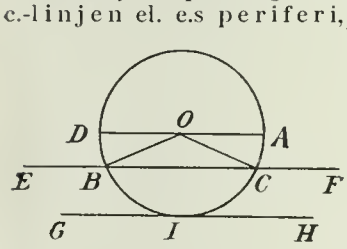

Cirkel.

Cirkelbevis, se Bevis (log.).

Cirkelsag, en tynd eirkelrund staalskive med tænder, som bringes til at rottere om sin akse med f. eks. 800 omdreininger pr. minut. Brukes til opsagning av planker til bord og til kapning av tømmer. C. har den fordel at den virker kontinuerlig, men skaarbredden maa her bli større end ved spændt sagblad (rammesag).

Cirkulatiōn (lat.), kredsløp; eirkulere, være i omløp, gaa fra haand til haand.

Cirkulær, kredsformig.

Cirkulærakkreditiv, se Kreditiv.

Cirkulære, rundskrivelse, omgangsbrev, skrivelse til flere om én og samme sak.

Cirkulærnote, i diplomatisk sprogbruk en rundskrivelse fra et utenriksministerium til dets gesandter for gjennem disse at meddeles en række fremmede regjeringer. Cirkulærdepeehe er en rundskrivelse alene bestemt for egne gesandter.

Cirkumfere'ns (lat.), omkreds, omfang.

Cirkumfle'ks, se Aecent.

Cirkummeridiānhøide, en stjerne- el. solhøide nær meridianen; av flere saadanne kort før og efter kulminationen beregnes sand høide i meridianen; brukes navnlig paa sjøen, hvor man maa undvære faststaaende instrumenter.

Cirkumpolār betegner hvad der ligger omkring himmelpolerne. — C.-stjerne er en stjerne hvis avstand fra himmelpolen er mindre end stedets polhøide, og som derfor stadig er over horisonten; til e.-stjernerne hører i vore egne Polarstjernen, Karlsvognen, Capella m. fl.

Ci'rkus (lat.), hos romerne plads hvor kampleke, navnlig veddekjørsel og hesteveddelop, avholdtes. Oprindelig avholdtes slike fester i Rom vistnok paa Campus Martius; men tidlig henlagdes de til dalen mellem Palatium og Aventinerhøien, saaledes at tilskuerne sat paa skraaningerne, og kampen foregik i dalens bund. Her skal Tarquinius Priseus efter traditionen ha bygget C. maximus; en virkelig bygning kom dog først paa Cæsars tid; utvidelser omtales først under Augustus og Trajan; i sin største skikkelse rummet e. vistnok 200 000 mennesker. Resterne av C. maximus er nu ubetydelige; bedre bevaret er et c., som er bygget av Romulus, Maxentius' søn. I Bovillæ ved foten av Albanerfjeldene er ogsaa betydelige rester av et e.; overhodet fandtes overalt i Romerriket e. Indretning av C. maximus: Arenaen var omtr. 590 m. lang og omtr. 80 m. bred; midt gjennem arenaen paalangs gik en lav mur, *spina*, og omkring den foregik kjørselen; paa enderne av *spina* var anbragt tre kegledannede soiler, *metæ*. Vognene, som deltok i veddekjørselen, stod i avlukker, *carceres*, paa den ene smalside, indtil løpet begyndte. Sitteplassene var ordnet opstigende i tre etager; i den nederste sat senatorerne og senere keiserfamilien. — Det moderne c., som virker ubetydelig sammenlignet med det antikke, har overalt samme arena (manege). Præstationerne indskrænker sig ikke til opvisning i ridning og kjøring, men omfatter ogsaa optræden av akrobater, klovner, danserinder, dresserte dyr etc.

Cirpan, Bulgarien, by i Ostrumelien paa den frugtbare Filippopel-slette; 12 000 indb.

Cirrhōse, kronisk betændelse i bindevævet, som ledsages av en tilgrundegaaen av de karakteristiske vævselementer i de angrepne organer; herved svinder disse ind og formindskes i storrelse samt blir haarde, faste og ujevne paa overflaten. C. optræder hyppigst i leveren og nyrerne («skrumplever» og «skrumpnyre»), i den første ofte paa grund av alkoholmisbruk, tildels ogsaa kræft, i nyrerne tildels paa grund av arthritis (s. d.), blyforgiftning og almindelig aareforkalkning. Men for begge organers vedkommende er aarsaken ofte ukjendt.

Cirro-cu'mulus, e.-stratus, eirrus, se Skyer.

Ci'rsium, tistel, slegt av de kurvblomstrede, oftest temmelig store og tornede urter med fjærflikede blade og røde blomsterkurver, enlige eller flere sammen. Alle kurvens blomster er rørformede. I Norge 6 vildtvoksende arter, hvorav især akertistel *(c. arvense)* og veitistel *(c. lanceolatum)* er almindelige. Paa myrene vokser *c. palustre*, en vakker, slank art, ofte noget mørk i farven, med mange smaa kurver tæt sammen i spidsen av den høie, udelte, vinget tornede stængel. Særlig i fjeldlierne findes hvitbladtistel *(c. helerophyllum)*, hvis oftest hele blade er hvitfiltede paa undersiden. Flere arter dyrkes i haver og parkanlæg, saaledes den nordamerikanske indtil $2^1/_2$ m. høie *c. altissimum* med purpurrosa blomster og den fra Persien stammende meterhøie *c. spectabile*.

Cis (lat.), «paa denne side av», ofte anvendt i sammensætninger: c.-alpinsk, paa denne side (den nærmest Rom liggende) av (syd for) Alperne; c.-padansk, paa denne side av Po; c.-rhenansk, paa denne side av Rhinen; motsat trans.

Cis (mus.) er det med ♯ forhøiede e. Cis-dur toneart har 7, c.-moll 4 ♯ som fortegn.

Cisalpīnske Gallien, hos romerne navnet for Norditalien (Posletten) mot syd indtil Rubicon, bebodd av gallere.

Cisalpīnske Republik (cisalpinsk, se Cis), oprettet juni 1797 av Bonaparte, anerkjendt i Campo Formio okt. 1797. Den bestod av de Cis- og Transpadanske Republikker, omfattende Lombardiet og Mantua, som før var Osterrikes, de venetianske besiddelser Bergamo, Brescia og Cremona, fyrstendømmerne Modena, Massa og Carrara samt de pavelige Bologna, Ferrara, Mesola og Romagna. Hertil kom enkelte dele som hørte under Graubünden. I alt 42 500 km.² med ca. 3.5 mill. indb. Direktorialforfatningen indførtes og nær tilknytning til Frankrike. Omstyrtet 1799, men gjenreist med ny forfatning 1800, omdøpt 1802 til den italienske Republik, Bonaparte præsident, og 1805 kongerike med Napoleon som konge. Med hans vælde faldt denne statsdannelse 1814.

Cis-dur, se Cis og Toneart.

Ciselēring, bearbeidelse av en metalgjenstands overflate med meisel, fil, gravstik, punsel o. s. v. Brukes saavel til at fjerne støperand og andre ujevnheter efter støpning som til utarbeidelse av finere detaljer paa støpt eller drevet (hamret) arbeide.

Cisiojānus (lat.), verssamling, som bruktes som kalender helt ind i 18 aarh., da den fortrængtes av vore almanakker. Versene, et slags lat. heksametre, angav rækkefølgen av fest- og helgendage, idet der var likesaa mange stavelser i verset som dage i maaneden. Navnet kommer av begyndelsesordene, en forkortelse av *circumcisio*, Kristi omskjærelsesfest, 1 januar.

Ciskaukāsien, den del av Kaukasien, som ligger nord for Kaukasus' hovedkjede. Jfr. Transkaukasien, landet syd for Kaukasus.

Cisleithānien, en alm. brukt, men ikke officiel betegnelse paa den del av det tidligere osterr.-ung. monarki, som ligger paa «denne side» (eis) av elven Leitha (regnet fra Wien).

Cis-moll, se Cis og Toneart.

Cispadānske Gallien (se Cis), hos romerne den sydlige del av det cisalpinske Gallien, landet syd for Po.

Cispadānske Republik (jfr. Cis), oprettet 1796 av Bonaparte (i likhet med den Transpadanske nord for Po), omfattende hertugdømmet Modena, samt Reggio, Ferrara og Bologna, pavelige legationer. Direktorialregjering indførtes, men allerede 1797 sluktes republikken av den Cisalpinske Republik (s. d.).

Ci'ssus, klatrende slyngplanter, nær beslegtet med vinranken. *C. discolor*, som hører hjemme paa Java, dyrkes som prydplante paa grund av sine fløielsagtige, mørkerøde, med sølvgraa tegninger prydede blade. En anden dyrket art er den australske *c. antarctica*, hvis blade er eggrunde og blankgrønne.

Ci'sta (lat., kiste), det arkæologiske navn paa mindre skrin av forskjellig art. Smaa cylindriske c. av bronseblik, gjerne med rik figurornamentik, bruktes i Etrurien som toiletskrin. I etruskiske graver findes askeurner av andre former, som likeledes benævnes c., saaledes forsirede lerskrin med figurfremstillinger, som staar i forbindelse med dødskultusen.

Cista: Den ficoroniske cista.

Cistercie'nserordenen, rom.-kat. munkeorden, opkaldt efter det av den hellige Robert fra Champagne 1098 grundede kloster i Citeaux (Cistercium). Større betydning fik ordenen først, da den hellige Bernhard (s. d.) blev abbed i datterklosteret Clairvaux. Streng overholdelse av Benedikts regel, stor tarvelighet og noisomhet i alle livets forhold var i denne tid ordenens kjendemerker. Munkene gik klædt i grove, hvite kutter («de hvite munker»); de maatte ernære sig ved jordbruk og kvægavl og fik derved ofte betydning som foregangsmænd paa landbrukets omraade. Foruten munker optoges lægbrødre, som bestyrte landgaardene utenfor klostrene. Ordenens øverste styrelse blev tillagt generalkapitlet, som hvert aar samledes i Citeaux. I religiøs henseende la man særlig vegt paa ærefrygten for jomfru Maria, ordenens beskytterinde. Cistercienserne («bernhardinerne») hadde sin blomstringstid indtil anden halvdel av 13 aarh. Efter denne tid gik det tilbake med ordenen. Forgjæves forsøkte man at stanse tilbakegangen ved forskjellige reformforsøk. Disse fik kun varige følger for enkelte grener: feuillanterne og trappisterne (s. d.). I 18 og 19 aarh. blev ordenen helt eller delvis ophævet i de fleste rom.-kat. lande. Nu findes der fire kongregationer (en østerriksk-ungarsk, en belgisk, en italiensk og en schweizisk-tysk), som siden 1891 har en fælles ordensgeneral. Ved siden av de mandlige cistercienserne fandtes ogsaa c.-nonner (bernhardinerinder), som var organisert paa lignende maate. De omtales første gang 1120. — Til Norge kom C. fra England omkring 1146 og stiftet Lyse kloster ved Bergen, St. Mariæ kloster paa Hovedøen ved Oslo og nonneklosteret Nunnusetr (Nonnesæter) ved Bergen. Ca. et halvt aarh. senere (1207) grundedes klosteret paa Tautereen i Trondhjemsfjorden av munker fra Lysekloster.

Ciste'rne, et underjordisk, overhvælvet og tætmuret reservoir, som i vandfattige egne tjener til opsamling av regnvand, som ved avledning fra jordoverflaten og fra hustake føres ind i c. gjennem sandfiltre og derved blir skikket til drikkevand.

Cistophōrus, kurvbærer, betegnelse for nogen sølvmynter av omtr. 3 drachmers (franes') sølvværdi, præget i Pergamon i den alexandrinske tid. Navnet hitrører fra at de paa forsiden viser et billede av en rund cylindrisk kurv eller kasse, cista, et gjemme for tempelredskaper, som navnlig i dyrkelsen av Demeter og Dionysos hadde særlig betydning og antoges at gjemme selve guddommens symbol, paa mynterne en slange som viser sig under det aapnede lok.

Cistus, cistrose, slegt av *cistaceæ*, væsentlig hjemmehørende i egnene om Middelhavet. Av de stedsegrønne, buskagtige vekster dyrkes et par arter, saaledes *c. purpureus* med purpurfarvede, store blomster og *c. ladaniferus* med smukke, hvite blomster. Av den sidste og nogen andre arter faaes ladanumgummi, en vellugtende harpiks som tidligere var et berømt lægemiddel, men som nu væsentlig brukes til rokelse.

Citade'l, del av en større fæstning, bestemt til at danne besætningens sidste tilflugtssted eller reduit.

Lagdes før i tiden ofte isolert inde i fæstningen for tillike at tjene til at holde en oprorsk befolkning i tømme.

Cita'nt, den som anlægger en eivil sak (av lat. *citare*, stevne); ordet benyttes almindelig i teori og praksis.

Citāt (lat.), ordret anført sted av et skrift; særlig kjendte og brukte e. kaldes bevingede ord. Samlinger av slike er utkommet paa forskjellige sprog; paa dansk foreligger: O. Arlaud, «Bevingede ord», 2 utg. 1906. Citere, ordret anføre, henvise til.

Cité (fr.) betyder by og brukes gjerne om den ældre del av byen, i motsætning til de senere tilkomne dele (forstæder). Jfr. Città, City, Ciudad og Cività.

Citeaux *[sitå']*, Frankrike, landsby i departementet Côte-d'Or, 300 indb. Ved C. laa et abbedi, oprettet 1098, hvorefter Cistereienserordenen har faat sit navn.

Citēre (lat.), indstevne for retten (se Citant); anføre el. henvise til et eitat (s. d.).

Cither, et strengeinstrument som rimeligvis skriver sig fra den graa oldtid, forekommer nu især i de tyske fjeldegne og i Spanien. Navnet hitrorer fra det græ. *kithara*. C. er i vore dage formet som en flat resonanskasse med et stort antal, indtil 42, strenger, som spilles med begge hænder, idet høire haands tommelfinger ved hjælp av en metalstift fører melodien, akkompagnert av de andre fire fingrer, mens venstre haand paa gripebrettet gir tonehøiden.

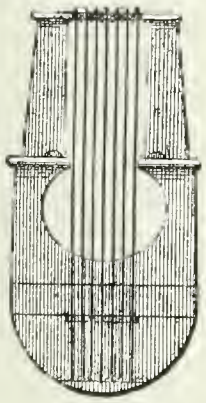
Cither.

Citĭum, by paa Cypern, se Kition.

Ci'to (lat.), hurtig; eitissime, meget hurtig. Bruktes tidligere som paaskrift i betydningen «haster» paa breve, recepter o. l.

Citoyen *[silwajæ̃']* (fr.), borger, oprindelig navnet paa fuldborgeren i en *cité* (by). 1792 fastsatte en lov at e. (i hunkjøn *citoyenne*) skulde brukes i til- og omtale istedenfor *monsieur, madame*. Avskaffet med keiserdømmet. 1848 atter i bruk. I vore dage brukes e. officielt i socialdemokratiske kredser.

Citrāl ($C_{10}H_{16}O$) er en ved 228° C. kokende olje, av lugt som eitroner. C. findes i naturen som bestanddel av eitronolje og især av lemongræsolje. I kemisk henseende er det et aldehyd. Benyttes til fremstilling av det som violer lugtende stof ionon.

Citrāt, citronsurt salt.

Citrōn, frugt av eitrontræ (s. d.).

Citrone'lleolje, en slags andropogonolje, er den sterkt lugtende æteriske olje av den indiske græsart *andropogon nardus;* den gaar ogsaa under navn av indisk melisseolje, har en noget skarp, om eitroner mindende lugt og brukes til parfymer.

Citrōnolje er den æteriske olje av frugtskallerne av *citrus limonum (rutaceæ)*, et træ som stammer fra Centralasien og nu dyrkes specielt i Sydeuropa og forøvrig i næsten alle lande med temperert og varmt klima. Fremstillingen av e. foretages ved utpresning av frugtskallet, hvor e. findes i cellerne i dets ytterste lag. C.s mest karakteristiske bestanddele er citral og eitronellal. C. er svakt gulfarvet, i frisk tilstand noget uklar, senere næsten klar, smaken først aromatisk, derefter noget bitter.

Citrōnsaft faaes ved utpresning av umodne, uskrællede eitroner. Den kan koncentreres ved inddampning i vakuum. Kunstig e. bestaar av citronsyre, spiritus, citronolje, farvet med safran. Anvendes til limonader og i medicinen mot reumatisme, skjørbuk o. s. v.

Citrōnsommerfugl *(rhodocera rhamni)*, en i det sydlige Norge alm. dagsommerfugl med eitrongule eller grønlighvite vinger, hvis rand springer frem i en vinkel. Flyver om høsten og tidlig om vaaren. Larven lever paa *rhamnus*-arter.

Citrōnsyre, en i mange frugter hyppig forekommende organisk syre av formel $C_6H_8O_7, H_2O$. Den findes ogsaa i almindelige engplanter og i komelk. Den kan fremstilles kunstig, men vindes altid av eitronsaft, hvori findes 5—6 pct. av syren, idet saften efter en kort gjæring kokes, filtreres og noitraliseres med kridt. Herved utskilles citronsur kalk, som ved tilsætning av svovelsyre gir gips, som utskilles, og e., som frafiltreres i opløsningen og faaes ved inddampningen herav som store, farveløse krystaller med behagelig, sur smak. Opløses let i vand og alkohol. Anvendes i husholdningen, til fremstilling av limonader o. l. samt i farveriet. C.s salter kaldes eitrater. Magnesiumeitrat (eitronsur magnesia) anvendes i medicinen som erstatning for andre, mere bittertsmakende magnesiumsalter.

Citrōntræ, den hvite og tætte ved av forskjellige *citrus*-arter. Det e. som gaar i handelen, har dog intet med *citrus* at gjøre, men stammer fra en helt anden, vestindisk træart.

Citrōntrær er fællesnavn for et større antal former av *citrus medica* (se Citrus). C. har rødlige blomster, og de lysegule, tyndskallede og syrlige frugter, «eitroner», er gjerne eggformede med en vortelignende utvekst i spidsen. C. stammer fra sydligere egne i Asien og kom allerede paa Alexander den stores tid til Europa, hvor de nu dyrkes i alle Middelhavslande. — Av formerne kan merkes: 1. Det almindelige e. *(c. m. limonum)* med varieteterne bignetter, peretter, rosaliner og de ostindiske limetter. Dettes dyrkning er overmaade utbredt i Sydeuropa; Italien alene produeerer aarlig 2 000 mill. eitroner. Trærne blomstrer omtrent hele aaret, og frugten kan høstes i alle aarets maaneder undtagen jan. og febr. Citronerne indeholder i frugtkjøttet 7—8 pet. eitronsyre. 2. Cedrattræ *(c. m. bajoura)*, hvis kuleformede frugter især benyttes til sukat. 3. *C. m. acida* med mange, mest amerikanske varieteter; herhen de smaa, kulerunde lemoner som dyrkes i Vestindien.

Citru'llus, se Græskarfamilien.

Ci'trum (lat.), hos de gamle romere benævnelse paa den vellugtende, holdbare ved av *thuja occidentalis*, som anvendes til fine træarbeider.

Ci'trus, orangetrærne, slegt av familien *rutaceæ*, indbefattende mindre trær med oftest tornede skud og med læragtige, egg- eller laneetformede blade paa vinget stilk. De temmelig store blomster er hvite eller rødlige og vellugtende. Frugten, som har forskjellig navn efter arterne og varieteterne (appelsin, eitron etc.), er et flerrummet, stort bær, hvis usedvanlige saftrigdom skyldes saftfyldte celler som utgaar fra frugtvæggen. Skallet løsner mere eller mindre let fra frugtkjøttet; det bestaar av et ytre farvet, med talrike aromatiske oljekjertler forsynt lag og et indre hvitt og noget svampet lag. Frøene er store med lyst, blott skal. — Til e.-slegten hører et stort antal kulturformer, som imidlertid grupperer sig om tre hovedarter: appelsintræet *(c. aurantium)*, eitrontræet *(c. medica)* og mandarintræet *(c. nobilis)*, s. d.

Città *[tšitá]* (ital.), i sammensætninger hyppig Cività *[tšivitá]* (av lat. *civitas*), by, begyndelsen av mange ital. bynavne.

Cittadella *[tšitadæ'lla]*, Italien, by i prov. Padua; 4 000 indb. Silke-, klæde- og papirfabrikker. Byen blev anlagt 1220 som grænsefæstning og er endnu omgit av mure.

Cittanōva *[tši'ta-]*, Italien, by i prov. Reggio di Calabria; 15 000 indb. C. ligger paa ruinerne av det av jordskjælv i 1783 ødelagte Casalnuovo og fik sit nuværende navn 1852.

Cittavecchia *[tši'tavæ'kkja]* (slav. Starigrad), by paa nordkysten av den dalmatiske ø Lesina; 3 000 indb. God havn; skibsbyggeri.

Città Vecchia *[tši'tá-væ'kkja]* **nota'bile,** av de indfødte paa arabisk kaldt Medina, gammel hovedstad paa Malta; 4 000 indb. I nærheten store katakomber og Verdala, den engelske guvernørs sommerresidens.

City *[si'ti]* (eng.), by i alm. I England betegnes dermed byer som er eller har været bispesæter; den ældste del av London fører navnet C. I Nordamerika betegnes ved C. enhver by som styres av en *mayor* og *aldermen*. Jfr. Cité, Città, Ciudad og Cività.

Ciudād (sp., av lat. *civitas*), by, benævnelse paa større byer med egen jurisdiktion, i motsætning til Villas, mindre kjøpstæder uten egen jurisdiktion, og Aldeas, handelspladser eller store landsbyer.

Ciudād Bolīvar, Sydamerika, by i forbundsrepublikken Venezuela, hovedstad i staten Bolivar, ved Orinoco's nedre løp, ca. 400 km. fra dens munding, med 20 000 indb. (1917). C. ligger ved en indsnævring av Orinoco og kaldtes derfor før Angostura. Byen er hovedhavn for det store Orinoco-distrikt, da elven til alle aarstider er seilbar hit for middelsstore skibe. Her oprettedes 15 febr. 1819 forbundsrepublikken Colombia efter initiativ av Simon Bolivar, og til hans ære har byen siden baaret hans navn.

Ciudadēla, Spanien, havneby paa øen Menorca (Balearerne); 8 600 indb. Bispesæte og mange gamle adelspaladser. I nærheten den berømte drypstensgrotte Cava Perella.

Ciudād Real, Spanien. 1. Den sydligste og største av Ny-Kastiliens fem provinser, er 19 208 km.^{2} med 400 000 indb., 20 pr. km.^{2} Den er saaledes en av Spaniens daarligst befolkede provinser. Hovedelv Guadiana med dens bielver. De vigtigste næringsveier er akerbruk og kvægavl; av husdyrene har mulæslerne ry som de bedste i Spanien. Av mineraler maa merkes kviksølv og zinnober fra Almaden. Industrien er ringe. — 2. Hovedstad i samme provins, ligger 632 m. o. h., ca. 10 km. syd for Guadiana; 15 000 indb.

Ciudād Rodrigo, Spanien, by i prov. Salamanca, ved Aguedas høire bredd, 27 km. fra den portugisiske grænse; 9 000 indb. Bispesæte; uld-, lerret- og lær-, men især saapeindustri. C. anlagdes i det 13 aarh.; indtoges 30 mai 1706 av englænderne, men erobredes tilbake av franskmændene 4 okt. 1707. 9 juli 1810 erobredes det atter av franskmændene, men blev 19 jan. 1812 tat av Wellington, som av de spanske cortes fik titel av hertug av C.

Çiva (kaldes ogsaa Mahādeva, «den store gud»), ved siden av Vishnu hinduismens største gud, er en arvtager efter den gamle vediske gud Rudra; dog har efterhaanden forskjellige kultuser forenet sig om at forme hans mangesidige skikkelse. Han er «fjeldenes herre» som sammen med sin hustru Parvati troner paa fjeldet Kailāsa i Himalaja. Han er den grusomme, tilintetgjørende og frygtede gud; med et tredje, flammespyende øie midt i panden, slanger og hjerneskaller om halsen; han hengir sig til den forfærdeligste askese o. s. v. Paa den anden side er han den naadige gud (dette er betydningen av hans navn), den fornyende og befrugtende (han dyrkes ofte med fallus som symbol).

Çiva.

Civetta *[tšivétta]*, se Bles, Hendrik met de.

Civiale *[siviat]*, Jean (1792—1867), fr. kirurg, den første som fjernet blæresten ad ublodig vei (1824) ved at knuse stenen ved hjælp av et i blæren indført instrument *(lithotrypsi)*.

Cividāle *[tši-]* **del Friūli,** Italien, by i prov. Udine, ved elven Natizone; 4 000 indb. Adskillig handel; en prægtig domkirke, i hvis arkiv der findes mange merkelige haandskrifter.

Civīl betegner det almindelig borgerlige i motsætning til 1. militær og 2. geistlig. I retssproget brukes det desuten som motsætning til 3. kriminal (eivilret—kriminalret og civilproces—straffeproces). Civilist betegner borgeren i motsætning til militære.

Civīlingeniør var tidligere betegnelsen for ingeniører i motsætning til offiserer, nu tildels anvendt feilagtig om bygningsingeniører i motsætning til maskiningeniører.

Civīlis, Julius el. Claudius, batavernes fører i en opstand mot romerne 69—70 e. Kr. Han indledet opstanden ved at ta parti for Vespasian mot Vitellius, men dannet dernæst et stort rike av hele Gallien, uavhængig av Rom. Det lykkedes dog Vespasian som keiser at slaa opstanden ned. C.s videre skjæbne er ukjendt.

Civilisatiōn (av lat. *civis*, borger), dannelse, forædling, utvikling av tænkesæt og seder, som betinger et ordnet samfund. Civilisere, danne, forædle, oplyse.

Civili'st, se Civil.

Civilliste, apanage (s. d.).

Civīlproces betegner i motsætning til straffeproces de rettergangsskridt hvorved et eivilt retskrav gjennemføres ved domstolene. I de fleste tilfælde er e.s gjenstand et privat retsforhold som parterne har fuld raadighet over: den berettigede kan opgi eller undlate at gjøre gjældende et krav som med rette tilkommer ham; statens retshaandhævende organer skrider aldrig ind ukaldet, og dommeren gir aldrig en saksøker mere end han paastaar. Og den saksøkte kan paa sin side (uttrykkelig eller stiltiende) vedkjende sig en forpligtelse som i virkeligheten ikke tidligere har eksistert. Anderledes derimot i straffeproessen. Anklagede kan aldrig med retsvirkning overta en straffeskyld som dommeren ikke finder begrundet, likesaalitt som paatalemyndigheten vilkaarlig kan frafalde en straf som av samfundshensyn findes paakrævet. Denne principielle motsætning er begrundet i proessens helt forskjellige gjenstand. Og den gjælder derfor i alle moderne processystemer. I nøie sammenhæng hermed staar ogsaa en anden forskjel mellem civil- og straffeproes, nemlig den forskjellige stilling, loven har anvist dommeren med hensyn til fremskaffelsen og vurderingen av det materiale, hvorpaa dommen skal bygges. I straffesaker paala allerede forordningen av 21 mai 1751 § 8 dommeren at sørge for sakens fuldstændige oplysning, det samme princip altsaa som nu er uttalt i vor straffeproeslov av 1 juli 1887 § 331. I vor hittil gjældende e. derimot har dommeren regelmæssig ingensomhelst hverken pligt eller ret til at fremskaffe eller fuldstændiggjøre domsmaterialet; han har kun at dømme paa grundlag av det materiale parterne har fremlagt, og at gi den ret som ifølge dette materiale har retten. Parterne kan forme det faktiske grundlag for dommen efter eget godtykke (forhandlingsprincip i motsætning til undersøkelsesprincippet). Det gjælder ikke alene i den betydning at saksøkte kan indrømme en retsbegrundende kjendsgjerning (f. eks. at en vare er mottat), og at saksøkeren paa sin side kan indrømme en retsophævende kjendsgjerning (f. eks. betaling); dommeren har isaafald ikke at kræve noget bevis; ja, han maa lægge indrømmelserne til grund, selv om han av sakens dokumenter kan se at de er urigtige. Forhandlingsprincippet gjælder ogsaa

beviserne for de retslig bestemmende kjendsgjerninger, saaledes at dommeren maa noie sig med det bevismateriale parterne har samlet. Alene i den juridiske vurdering av de paaberopte kjendsgjerninger staar dommeren ubunden av parternes procedure. Denne uvirksomme stilling som dommeren indtar, staar i forbindelse med den regel at processen er skriftlig (undtagen delvis i Høiesteret) og bevisbedømmelsen middelbar. Dommeren har under hele processens gang regelmæssig intet kjendskap til saken for den er optat til doms. Som følge herav faar dommeren intet herredomme over processen under dens gang. De midler vor gjældende e. har til at motarbeide sakens forhaling, er de processuelle mulkter for vidtløftig procedure samt den saakaldte eventualmaksime, d. v. s. den grundsætning at alle angreps- og forsvarsmidler skal fremføres første gang der var opfordring og anledning til det. Men eventualmaksimen haandhæves ikke av dommeren paa embeds vegne; dertil har han jo ingen adgang, naar han ikke kjender saken. Desuten har lovgivningen gjentagne ganger, senest ved lov av 4 juni 1892, søkt at hindre unødige utsættelser. Men en saadan forskrift er vanskelig at haandhæve i en udelukkende skriftlig proces. Og det har vist sig at intet av disse midler har været tilstrækkelige. — Ved kgl. res. av 3 jan. 1891 blev der nedsat en kommission til at forberede en reform av lovgivningen om den civile retspleie med mundtlighet og bevisumiddelbarhet som princip. Dens formand var oprindelig riksadvokat Getz, senere professor (nu minister) Hagerup og efter ham riksadvokat Smedal, men kommissionen kunde paa grund av forskjellige omstændigheter først paabegynde sit arbeide i 1898. Den avgav i 1902 utkast til lov om domstolene, senere utkast til lov om rettergangsmaaten for tvistemaal og til lov om tvangsfuldbyrdelse. Disse tre utkast har dannet grundlaget for de av regjeringen senere fremsatte lovforslag til reform av den civile retspleie, som i stortingsperioden 1910—12 blev gjennemgaat av Stortingets forsterkede justiskomité. Denne avgav med høiesteretsassessor Hagerup Bull som formand og ordfører indstilling om samtlige tre utkast den 1 juli 1912. Denne indstilling kom dog ikke under behandling av Stortinget for i næste stortingsperiode og efterat der gjennem odelstingsproposition nr. 10 for 1913 var fremsat nyt forslag til lov om domstolene, om rettergangsmaaten for tvistemaal og om tvangsfuldbyrdelse, hvorom justiskomitéen med Hagerup Bull som formand og ordfører avgav ny indstilling. Disse love blev vedtat den 13 aug. 1915, men deres ikrafttrædelse blev samtidig utsat. Til disse love knytter sig eivilprocesreformens bilove, nemlig lov om skifte- og konkurssaker av 21 juli 1916, om vidners og sakkyndiges godtgjørelse av 21 juli 1916, om skjon, ekspropriationsaker og odelsløsning av 1 juni 1917, lov om forandringer i sporteloven av 26 april 1918, lov av 14 aug. 1918 om utdrag av ankesaker i Høiesteret og lov av 14 aug. 1918 om offentlige auktioner og licitationer. Endelig slutter sig hertil en særskilt lov om forandringer i straffeprocesloven og lov av 14 aug. 1918 om tiden for den civile rettergangsordnings ikrafttræden. Denne fikseres her for samtlige ovennævnte love til 1 jan. 1923 og lovens bestemmer videre, hvilke ældre lovbestemmelser samtidig ophæves eller forandres. Naar man skal gi en oversigt over hovedtrækkene i processmaaten efter de nu vedtagne love, gjøres dette bedst ved at gjennemgaa hver av de nye almindelige domstoler og redegjøre for disses organisation. De almindelige domstoler er 1. forliksraadet, 2. herreds- eller byretten, 3. lagmandsretten, 4. Høiesterets kjæremaalsutvalg, 5. Høiesteret. — 1. Forliksraadet. I enhver kommune skal der være et forliksraad, som bestaar av 3 forliksmænd med varamænd og hvis formand vælges av kommunestyret. Forliksmændene vælges for 3 aar av dem som i forliksraadkredsen har stemmeret ved kommunale valg. Amtmænd, embedsmænd ved paatalemyndigheten og praktiserende sakførere kan ikke være forliksmænd, heller ikke embedsmænd i dommende stilling inden sin egen embedskreds. Lensmænd vil derimot kunne vælges til forliksmænd, men vil isaafald ikke kunne fungere som fuldmægtig for nogen av parterne ved inkasso, uttagelse av forliksklage eller møte, da saadan befatning med saken efter loven medfører inhabilitet som dommer. Forliksraadet har en mæglende og en dommende myndighet. — Mæglingen. Den som vil reise soksmaal, maa først indkalde sin motpart til mægling i forliksraadet, hvis loven ikke anderledes bestemmer. Fra nødvendigheten av saadan mægling undtar loven bl. a. vekselsaker, sjøretssaker og saker mellem handlende, naar tvisten gjælder retshandler som for hegge parters vedkommende er foretat i eller for deres bedrift. I de undtagne tilfælde kan altsaa saksøkeren indbringe saken direkte for retten. Han kan imidlertid ogsaa kræve forliksbehandling ved forliksraadet. Foretrækker han dette, gjælder reglerne om dom i forliksraadet ogsaa i saadanne saker. Forliksklagen indgives til raadets formand enten mundtlig ved personlig fremmøte for denne eller skriftlig. Den skal indeholde en kort forklaring av hvad der er sakens gjenstand. Hvis klagen indeholder en bestemt paastand og klageren i uteblivelsestilfælde vil ha dom av forliksraadet, skal det i formandens indkaldelsespaategning uttrykkelig sies at dom i uteblivelsestilfælde kan bli avsagt paa grundlag av klagerens fremstilling av sakens sammenhæng. Møter parterne enten personlig eller ved lovlig fuldmægtig og forliksraadet, efter at ha paahørt forklaringerne, finder at kunne gjøre sig op en bestemt mening om hvad ret eller billighet tilsier, bør det søke at bringe forlik istand. Opnaaes dette, føres det ind i retshoken og underskrives av parterne. Uteblir indklagede, skjønt lovlig varslet, kan klageren forlange saken utsat eller henvist til retten. Hvis betingelserne herfor forøvrig er tilstede, kan han ogsaa kræve at forliksraadet avsier uteblivelsesdom. — Forliksraadet som domstol. Kommer forlik ikke istand, kan forliksraadet i visse tilfælde selv paadømme saken efter mundtlig retsforhandling. Betingelsen for saadan forhandling er dog for det første at nogen av parterne forlanger det. Dette kan enhver av parterne gjøre: 1. i saker som behandles ved fast eiendoms vernetting, det vil si saker om fast eiendoms grænser, om servitut over fast eiendom og om erstatning for skade paa fast eiendom. Dog maa tvistgjenstandens værdi ikke overstige 1000 kroner; 2. i tvistemaal om andre formueskrav, naar værdien ikke er over 250 kroner. Desuten kan i gjældssaker klageren forlange dom helt til en værdi av 1000 kroner, hvis indklagede enten er uteblit uten lovlig forfald eller møter og erkjender sin pligt til at betale hovedstolen, uten at dog forlik kommer istand. I disse tilfælde er altsaa forliksraadet som regel pligtig til paa begjæring at avsi dom. Dette gjælder dog ikke, hvis forliksraadet selv finder at saken er saa vanskelig eller litet oplyst, at den ikke egner sig til domsbehandling i forliksraadet. Da skal den paa begjæring henvises til retten. Er forliksraadet efter mæglingen straks paa det rene hermed, kan det negte at overføre saken til domsforhandling i forliksraadet for at spare unødig procedure her. Uanset værdigrænse kan forliksraadet avsi dom naar begge parter møter og ønsker dom, og forliksraadet samtykker heri. Forlanger ingen av parterne efter mæglingen doms-

behandling, eller er betingelserne herfor ikke tilstede, blir saken paa klagerens begjæring at henvise til retten. Kræves derimot domsforhandling, begynder denne i samme møte hvor mæglingen sluttes. Mens denne sidste foregaar for lukkede dører, er domsforhandlingen offentlig og mundtlig. I retsboken indføres bare det væsentlige, saasom paastande eller erkjendelser av motpartens paastande. Som proœesfuldmægtig eller retslig medhjælper kan en part her benytte enhver fuldmyndig person, som ikke er fradømt stemmeret — undtagen sakførere og deres fuldmægtige og betjente. Den juridiske indsigt vil saaledes regelmæssig ikke være repræsentert i forliksraadet. Raadet kan avhøre parter, vidner og sakkyndige, men ikke motta ed eller forsikring. Pligtig til at møte som vidner for raadet er bare de som bor eller opholder sig i forliksraadkredsen. En begrænsning av raadets domskompetense ligger ogsaa deri at saken som regel ikke kan utsættes uten at begge parter samtykker. Ellers maa domsforhandlingen bringes til ende i det samme møte hvor mæglingen begyndte, medmindre saken behandles paa aastedet, da raadet efter begjæring kan utsætte saken én gang. Dom avsies straks eller senest inden 1 uke. Den kan paaankes inden 2 maaneder til herreds- eller byretten, for hvilken ret ogsaa anken skal erklæres. Lovens regler om ankebehandling faar ellers her tilsvarende anvendelse; dog skal saken ikke hjemvises til ny behandling i forliksraadet, om dettes dom ophæves av herreds- eller byretten paa grund av feil i saksbehandlingen. Nogen værdigrænse gjælder ikke. — Uteblivelsesdomme. Likeoverfor de saakaldte «uteblivelsesdomme», som kan avsies naar en part, skjønt lovlig varslet, er uteblit, uten at det er oplyst eller sandsynlig at han har lovlig forfald, har den nye lov i alle instanser, saaledes ogsaa i forliksraadet, aapnet den uteblevne adgang til et nyt retsmiddel istedenfor anke, nemlig «opfriskning». Han kan kræve ny berammelse og behandling av saken i samme instans. Begjæring om opfriskning maa fremsættes til raadets eller vedkommende rets formand inden 1 maaned. Forat den skal tages tilfølge, maa den uteblevne godtgjøre at han har betalt de saksomkostninger som ved uteblivelsesdommen er ilagt ham, eller at han har deponert disse. Dog kan han fritages herfor, hvis han sandsynliggjør at uteblivelsen skyldes lovlig forfald. Disse omkostninger maa den uteblevne betale, selv om den nye dom forandres til hans fordel. Han blir heller ikke av denne grund fri for at tilsvare omkostningerne ved opfriskningssaken. Er imidlertid uteblivelsesdommen avsagt med urette eller det under opfriskningssaken godtgjøres at den tidligere uteblivelse skyldtes lovlig forfald, som ikke i tide har kunnet oplyses, gjælder de almindelige regler om saksomkostninger ved begge saksbehandlinger. Kommer forliksraadet eller vedkommende ret i opfriskningssaken til samme resultat som uteblivelsesdommen, skal denne stadfæstes. I motsat fald skal der træffes ny avgjørelse, som da erklærer uteblivelsesdommen for ophævet. En betimelig fremsat begjæring om opfriskning, som tages tilfølge, stanser en av den anden part begjæret anke og ankefristens løp. Anke over en uteblivelsesdom kan den uteblevne bare erklære paa grund av feil i retsanvendelsen eller saksbehandlingen. Erklærer han anke, er derved opfriskning frafaldt. Ender ogsaa opfriskningssaken med uteblivelsesdom overfor den part som har forlangt opfriskningen, maa han for at faa ny opfriskning godtgjøre at den nye uteblivelse ikke kan lægges ham tillast. — 2. Herreds- og byretten. Efter nærmere bestemmelse av Kongen skal riket inddeles i domssogn for herreds- og byretterne under væsentlig hensyntagen til den nuværende underretsinddeling. Ethvert domssogn skal efter sin størrelse enten utgjøre en retskreds eller deles i flere, som kaldes tinglag. Herreds- eller byretten skal ha en eller flere faste dommere, som i byerne kaldes bydommer, paa landet herredsdommer. I den enkelte sak gjør dog bare en fast dommer tjeneste, men retten sættes under hovedforhandling med tilkaldelse av domsmænd efter nærmere regler i loven. Efter nærmere bestemmelse av Kongen kan en eller flere av herreds- eller byrettens forretningsgrener, f. eks. sjørets- eller handelsretssaker, i større domssogn styres selvstændig av en av de faste dommere eller henlægges til særskilte embedsmænd, saaledes auktioner eller skifte- og konkurssaker. Derimot kan efter den nye lov ikke nogenslags saker henlægges fra en retskreds til en anden tilstøtende retskreds, saaledes som forholdet nu bl. a. er ordnet for sjøretssaker med jurisdiktion for byernes sjøret ogsaa i tilstøtende landdistrikter. For enhver retskreds (tinglag) skal der være et fast retssted. For større tinglag kan amtmanden ogsaa bestemme flere faste retssteder. Naar det er hensigtsmæssig, kan retten dog ogsaa sættes paa andre steder inden tinglaget. Efter Kongens nærmere bestemmelse skal herreds- og byretterne ogsaa ha faste tingdage, som retten selv fastsætter. I de retskredser hvor der ikke anordnes faste tingdage, sættes ret til de tider som dommeren finder tjenlig. Ogsaa i retskredser med faste tingdage kan ret sættes til andre tider. Dette gjøres uten særskilt utgift for parterne i alle tilfælde hvor særlige hensyn, f. eks. sakens vidtløftighet, gjør det nødvendig. Hvis nogen part ellers ønsker det og overtar utgifterne dermed, kan ekstraret altid kræves. — Stevning. Naar en sak er henvist til retten, maa stevning indgives til den inden et aar fra henvisningsdagen. Ellers maa saken paany indbringes for forliksraadet. Stevningen indgives til retten enten mundtlig eller gjennem proœesskrift. Faar retten en mundtlig henvendelse, skal retten sætte op stevningen som proœesskrift og undertegne den sammen med parten. Benytter parten sakfører, maa denne altid utfærdige proœesskrift. Stevningen maa ikke indeholde utredning av rets- eller bevisspørsmaal i større utstrækning end nødvendig for at forklare sammenhængen. Den maa derimot indeholde en bestemt angivelse av det krav som saksøkeren gjør gjældende, og de omstændigheter som han støtter det paa, samt den paastand han vil nedlægge. Den bør ogsaa nævne de bevis som saksøkeren agter at føre, og det fornødne om tid og sted for hovedforhandling og om tilkaldelse av domsmænd. Finder dommeren at søksmaalsgrunden aabenbart ikke kan hjemle paastanden, bør han gjøre saksøkeren opmerksom herpaa. Finder dommeren at saken paa embeds vegne maa negtes fremme, og mangelen ikke rettes efterat saksøkeren er gjort opmerksom paa den, avvises saken. — Saksforberedelsen. Finder dommeren at saken kan fremmes, sørger han først for en forberedende behandling, enten gjennem personlig møte av parterne eller gjennem skriftveksling, eftersom han synes den ene eller anden fremgangsmaate passer bedst. Saksforberedelsen har til maal saavidt mulig at skaffe tilveie de nødvendige betingelser for at hovedforhandlingen kan føres til ende uten utsættelse. Den skal efter loven finde sted i alle tvistemaal undtagen vekselsaker, hvorom gjælder særskilte paaskyndende regler. Loven gir selv anvisning paa den skriftlige forberedelse i alle tilfælde hvor møte av begge parter paa samme tid og sted vilde være forbundet med uforholdsmæssig ulempe eller bekostning, eller hvor nogen av parterne ikke pligter at møte for retten og heller ikke vedtar at møte frivillig. — Partsavhørelsen. Parternes personlige avhørelse er et vigtig led i forhandlingen og bevisførelsen under det nye system. Parterne har derfor i det væsentlige samme møtepligt som vidner. Indkaldes der til hovedforhand-

ling ved lagmandsret, har parterne møtepligt naar avstanden fra bopæl til retsstedet ikke utgjør mere end 600 km. med jernbane eller 300 km. med dampskib eller 100 km. paa anden maate eller en tilsvarende veilængde enten paa den ene eller anden maate. Indkaldes der til hoveforhandling ved herreds- eller byret, er parten møtepligtig indenfor den halve av disse veilængder. Til retsmøte utenfor hovedforhandling er han bare møtepligtig, hvis møtet holdes indenfor den retskreds eller tinglag hvor han bor, eller avstanden fra bosted til retssted ikke overstiger $^1/_5$ av veilængden ved hovedforhandling for lagmandsret. Bor parten saa langt borte at han ikke har møtepligt for den ret som har saken, eller retten finder at hans møte her vilde være forbundet med uforholdsmæssig besvær eller omkostning, kan parten indkaldes til avhørelse ved en anden ret, hvor han pligter at møte. Uteblir en part som er lovlig indkaldt til retsmøte uten lovlig forfald, kan han vistnok ikke avhentes ved tvang, saaledes som loven under særlige omstændigheter hjemler adgang til likeoverfor vidner. Derimot kan uteblivelsen straffes med bøter, hvis den ikke leder til avsigelse av uteblivelsesdom. Nogen retspligt til at forklare sig, saaledes at negtelse herav medfører bøtestraf, har en møtende part ikke. Men undlater en part at følge en opfordring fra retten til at forklare sig om motpartens anførsler, avgjør retten efter en provelse av samtlige omstændigheter hvilken betydning det skal tillægges. Parternes sandhetspligt er klart uttalt i loven. Enhver av parterne skal gi en fuldstændig og utvetydig fremstilling av saken overensstemmende med sit kjendskap til den. Den møtende part skal selv svare paa de spørsmaal som retten stiller til ham om saksforholdet, uten at han under sin forklaring har adgang til at raadføre sig med nogen. Under saksforberedelsen kan retten dog gi henstand med besvarelsen, naar parten begjærer dette for at indhente nødvendige oplysninger. Selvfølgelig kan baade hans procesfuldmægtig og motparten begjære yderligere spørsmaal forelagt ham. Før en part avgir forklaring om saksforholdet, skal retten foreholde ham det ansvar som følger av urigtig forklaring og av at bekræfte den med forsikring paa ære og samvittighet. Saadan forsikring skal som regel avkræves parten under hovedforhandling eller efter forklaring som det er meningen at oplæse under hovedforhandlingen. Den blir ikke at avkræve naar partens forklaring paa grund av dens indhold eller av andre grunde maa ansees for særlig upaalidelig, og rettens beslutning herom kan ikke angripes ved kjæremaal eller anke. Negter en part, efter at være paalagt forsikring paa ære og samvittighet, at avlægge denne, kan fuldbyrdelse av rettens paalæg ikke fremtvinges under strafansvar. Retten vil da her, likesom hvor en møtende part negter at forklare sig, ha at avgjøre hvilken betydning det skal tillægges at parten ikke efterkommer dens paalæg. — Den mundtlige saksforberedelse. Beslutter dommeren at indkalde parterne til personlig møte, fastsætter han tid og sted for dette og lar indkaldelse hertil forkynde for parterne, samtidig med at han lar stevningen forkynde for saksøkte. Det skal i indkaldelsen til ham uttrykkelig sies, at hvis han uteblir, vil dom kunne avsies paa grundlag av saksøkerens fremstilling. Parterne kan ogsaa møte personlig for dommeren uten indkaldelse. De har ret til at ha med sig procesfuldmægtig. Som saadan kan ved søksmaal for herreds- og byret samt lagmandsret foruten sakførere bare benyttes myndige personer som er fast ansat i partens tjeneste, eller som styrer eller tar del i styret av partens anliggender, samt egtefælle eller visse andre paarørende. Retten kan dog for den enkelte sak av særlige grunde tillate at en anden fuldmyndig person brukes som procesfuldmægtig. Møter begge parter personlig, avgir de sine forklaringer i nærvær av hinanden. Naar begge er færdige, forer dommeren ind i retsboken en kort gjengivelse av hvad hver part har forklart, og den læses op til vedtagelse og forelægges parten til underskrift. Hvis saksøkte godkjender saksøkerens paastand, kan saken straks uten hovedforhandling optages til dom. Er der uoverensstemmelser, men begge parter er enige om at overlate disse til dommerens avgjørelse uten bevisførsel, eller efter en bevisførsel som foregaar straks, kan hovedforhandling fremmes i samme retsmøte uten tilkaldelse av domsmænd, hvis saken ikke er av den art at domsmænd altid skal delta ved hovedforhandling. Uteblir en part fra mundtlig saksforberedelse, og det er oplyst eller sandsynlig at han har lovlig forfald, utsættes som regel saken til yderligere forberedelse, eller hovedforhandling berammes. Dog kan saksforberedelsen fremmes, hvis en saadan utebleven part møter ved procesfuldmægtig, som da kan avgi fremstilling og stille spørsmaal paa sin parts vegne. Begjæres det av motparten, eller retten finder det magtpaaliggende at faa høre partens personlige fremstilling, kan retten utsætte saken i dette øiemed. Den møtende part kan altid straks avgi sin fremstilling, av hvilken da utskrift skal meddeles den uteblevne. Uteblir en part uten at der er grund til at anta at han har lovlig forfald, kan den møtende part forlange at saken fremmes til avsigelse av uteblivelsesdom, om hvilken da gjælder de samme regler om opfriskning som ved uteblivelse i forliksraadet. Er det saksøkeren som uteblir uten lovlig forfald, kan saksøkte ogsaa forlange saken avvist eller stanset. Den møtende part kan dog ogsaa begjære saken utsat til yderligere forberedelse eller hovedforhandling berammet. — Bevistilbud. Skal saken overgaa til ordinær hovedforhandling, opfordrer dommeren dernæst parterne til at tilbyde sine beviser og til at uttale sig om hinandens bevistilbud. Møter en part ved sakfører, skal bevistilbudet altid fremsættes i proceesskrift. Ellers kan parten fremsætte det mundtlig for retten, som derefter opsætter det som proceesskrift. Er parten ikke i det forberedende møte færdig med sin bevisopgave, kan han fuldstændiggjøre denne ved et proceesskrift, som retten derefter meddeler motparten. Efter loven skal bevistilbudet avfattes saaledes at det tydelig fremgaar hvilke omstændigheter parten agter at godtgjøre ved de enkelte bevismidler, og det bør ogsaa oplyse om noget bevis eller granskning bør optages forut for hovedforhandling. Dommeren bør allerede under saksforberedelsen saavidt mulig bl. a. ha sin opmerksomhet henvendt paa at avskjære beviser som ikke kommer saken ved, eller angaar omstændigheter som aabenbart ikke har nogen beviskraft. — Skriftlig saksforberedelse. Beslutter dommeren saadan, gir han i forbindelse med forkyndelse av stevningen saksøkte en frist av som regel høist 3 uker til at gi tilsvar i et forberedende indlæg (processkrift), og tilkjendegir ham at der ellers kan avsies dom paa grundlag av saksøkerens fremstilling. Dette forberedende indlæg skal efter loven indeholde: 1. de paastande som parten under hovedforhandlingen agter at fremsætte, og de omstændigheter hvorpaa de støttes, 2. erklæring om motpartens paastande, søksmaalsgrunde og bevistilbud, og 3. bevisopgave til stotte for egne anførsler eller møt de av ham bestridte anførsler. Indlægget maa ikke indeholde retsutviklinger og utredning av bevisspørsmaal i større utstrækning end det trænges for at forstaa sammenhængen. Ved stevningens forkyndelse skal saksøkte gjøres opmerksom paa at han ogsaa har anledning til at avgi sit tilsvar mundtlig for dommeren, der da paa stedet opsætter det som processkrift og undertegner det sammen med parten. Avgir saksøkte inden fristen til-

Trykt august 1920.

svar og her godkjender saksøkerens paastand, avsies straks dom paa dette grundlag. Bestrides paastanden av saksøkte, skal hans tilsvar meddeles saksøkeren. Gjør særlige omstændigheter det nødvendig at saken yderligere forberedes før hovedforhandling berammes, kan dommeren fatte beslutning herom og paalægge en part eller begge parter at indgi yderligere forberedende indlæg inden en ny frist. Dette kan parten ogsaa gjøre uten saadant paalæg av retten. Disse processkrifter meddeles motparten. Avgir saksøkte inden fristens utløp ikke noget tilsvar, og det ikke er oplyst eller sandsynlig at han er hindret ved gyldig forfald, kan saksøkeren forlange uteblivelsesdom. Forlanges ikke dette, kan retten gi saksøkte ny frist eller beramme hovedforhandling. At parterne er enige om at forlænge fristen, er ikke avgjørende, og rettens negtelse av at forlænge fristen kan ikke angripes ved kjæremaal. — *Stansning av saken.* Loven hjemler imidlertid parterne adgang til at avtale at en sak skal stanses i 6 maaneder eller længer. Denne regel er git for de tilfælde hvor utsættelse eller fristforlængelse ikke kan erholdes, men parterne allikevel finder sine interesser bedst tjent ved at saken ikke fremmes. Retten kan ikke motsætte sig en saadan stansning, men derved at fristen er sat saa lang, vil ulempen for parterne ved en saadan stansning bli saavidt folelig at de ikke let vil bli fristet til at misbruke den. Ved en saadan regel undgaar man paa den anden side spildte retsmøter i stansningstiden. Loven foreskriver ogsaa, at hvis en saadan stansning meldes til retten ved en procesfuldmægtig, skal retten underrette parten selv om stansningen og dennes følger, som er at saken ikke gjenoptages ved retten forinden dette efter stansningsfristens utløp begjæres av nogen av parterne. — *Hovedforhandlingens indledning.* Saasnart dommeren finder at saken er tilstrækkelig forberedt, fastsætter han tid og sted for hovedforhandling og lar indkaldelse forkynde for parterne, ogsaa her under henvisning til følgerne av uteblivelse. Varslet er til byrettens faste retsdag mindst 1 uke, til herredsretten mindst 2 uker, mens det ordinære varsel til ekstraret er 2 uker til byret og 3 uker til herredsret. I visse saker, saaledes bl. a. sjøretssaker og saker mellem husbond og tjener eller arbeidsgiver og arbeider, kan varslet av retten begrænses til 3 dage, i paatrængende tilfælde endog til 1 dag. Dernæst sørger dommeren for at forberede bevisforselen. Hovedregelen er at bevisforsel skal foregaa *umiddelbart* for den dømmende ret. Har *parterne* møtepligt, indkalder dommeren dem til personlig møte ved hovedforhandlingen, hvis han ikke finder det unødvendig eller personlig besværlig for dem. Har parten under saksforberedelsen avgit personlig forklaring, som her er nedtegnet, vil jo en fornyet avhørelse ofte være upaakrævet. Begjærer den ene part at den anden skal indkaldes, bør dog begjæringen tages tilfølge, men den part som har fremsat begjæringen, pligter da ogsaa selv at møte. Har parten ikke møtepligt til det retssted hvor hovedforhandlingen holdes, og han heller ikke møter frivillig, kan retten, som før nævnt, la ham avhøre ved en anden ret efter reglerne om bevisoptagelse utenfor hovedforhandling. Er det magtpaaliggende at en part personlig møter under hovedforhandlingen, kan retten ogsaa efter ansøkning fra en av parterne utvide møtepligten. Skriftlige beviser gir retten parten paalæg om at medbringe til hovedforhandlingen. Den part som begjærer fremlagt et skriftlig bevis som er i motpartens besiddelse, maa opgi indholdet av det. Negtes det utlevert, maa tvisten avgjøres ved rettens kjendelse. Gaar den ut paa utlevering, kan saadan dog ikke fremtvinges likeoverfor en negtende part, men retten avgjør efter en prøvelse av samtlige omstændigheter hvilken betydning negtelsen skal tillægges. Om *vidnernes* møtepligt gjælder med hensyn til veilængden de samme regler som foran er nævnt for parterne. Vidnerne skal efter loven indkaldes av retten, og har da krav paa godtgjørelse for reiseutgifter og for ophold paa retsstedet, naar veilængden er over 20 km. Denne godtgjørelse er nærmere bestemt i særlov, og skal utbetales vidnerne forskudsvis av statskassen mot refusion hos vedkommende part. Fremstilles derimot vidnerne til avhørelse av vedkommende part uten indkaldelse av retten, er godtgjørelse til dem et privat anliggende mellem dem og vedkommende part. Lar det sig ikke gjøre at vidneforselen foregaar umiddelbart for den dømmende ret, maa denne foregaa paa forhaand ved bevisoptagelse utenfor hovedforhandling. Dette kan bare gjøres i de av loven selv opregnede tilfælde, saaledes naar vidnet er syk og maa avhøres i sit hjem, eller naar det maa avhøres paa aastedet, uten at den dømmende ret selv begir sig derhen, eller naar vidnet bor i utlandet, eller saa langt borte fra retsstedet at det ikke pligter at møte for den dømmende ret, eller at det vilde være forbundet med uforholdsmæssig ulempe for vidnet at møte frem. Finder retten det magtpaaliggende at et saadant vidne møter frem til hovedforhandlingen, kan den dog efter ansøkning fra en av parterne utvide møtepligten i den enkelte sak. Ogsaa utenfor de ovennævnte tilfælde har loven av praktiske grunde, fornemmelig av hensyn til omkostningerne, lempet paa kravet til bevisumiddelbarhet ved hovedforhandlingen. Er parterne enige om at føre vidnet utenfor hovedforhandlingen, og saken behandles ved lagmandsretten som ankeinstans, har parterne helt avgjørelsen i sin haand. Beslutning om avhørelse av vidner eller parter utenfor hovedforhandling maa altid træffes ved begrundet kjendelse av den ret som har saken til behandling. Finder denne at saadan avhørelse bør ske, og at lovens betingelser er tilstede, sørger den for at det blir gjort, ved retsanmodning til vedkommende ret med opgave over de omstændigheter som skal bevises eller indhentes forklaring om. Ved saadan bevisoptagelse benyttes da protokollation til senere oplæsning under hovedforhandlingen, hvis berammelse da maa utstaa til bevisoptagelsen er avsluttet. — De av retten opnævnte *sakkyndige* avgir i regelen skriftlig erklæring, som da oplæses ved hovedforhandlingen. De kan dog ogsaa indkaldes av retten til mundtlig forklaring for den dømmende ret enten istedenfor at avgi skriftlig erklæring eller for at utrede den nærmere. Enhver som er pligtig at vidne i saken, er efter opnævnelse av retten pligtig til at gjøre tjeneste som sakkyndig. Ved indkaldelse til hovedforhandling eller til retslig granskning utenfor hovedforhandling har de møtepligt efter samme regler om veilængden som vidner. De sakkyndige tilkommer godtgjørelse for sit arbeide. Størrelsen av denne fastsættes av retten for hver enkelt sak og utbetales forskudsvis av statskassen mot refusion hos vedkommende part. Før opnævnelsen av sakkyndige skal retten gi parterne anledning til at uttale sig. Begjærer begge de samme sakkyndige opnævnt, og disse er villige, skal retten som regel ta begjæringen tilfølge. Før opnævnelsen bør vedkommende selv spørges om han er villig. Erklærer han sig uvillig, bør han ikke opnævnes, hvis der er anledning til at opnævne nogen anden. Mot begge parters ønske kan ikke retten av egen drift beslutte vidneforsel eller bruk av skriftlige bevis som retten for sin del maatte anse nyttige. Derimot kan den av eget tiltak beslutte al anden slags bevisforsel til oplysning i saken, saaledes tilkaldelse av sakkyndige eller granskning. Dette hænger igjen sammen med at den nye lov i alle tvistemaal avskaffer den nuværende skjønsinstitution. Retten skal selv avgjøre ogsaa

den skjønsmæssige del av saken, saaledes f. eks. en skades størrelse, og lægger da til grund for avgjørelsen alle foreliggende oplysninger, saaledes uttalelser av sakkyndige. At retten uten begjæring av nogen av parterne eller endog mot disses ønske opnævner sakkyndige, vil imidlertid ikke gjøres uten særlig nødvendighet. De med ethvert rettergangsskridt forbundne omkostninger utredes av den part som begjærer det, eller i hvis interesse retten beslutter at foreta det. De maa betales forskudsvis eller deponeres i retten med et tilstrækkelig beløp. Hvis retten finder det paakrævet at fremme et rettergangsskridt uten nogen dækning eller utlægger penger til nogen procesutgift for en uformuende part, har statskassen efter opgave fra retten utpantningsret for sit refusionskrav. — Herreds- og byrettens sammensætning ved hovedforhandling. Herom bestemmer loven at 2 domsmænd skal delta 1. i saker som behandles ved fast eiendoms verneting, 2. i saker om retsforhold som hører under sjøfartsloven, 3. i andre saker, naar det begjæres av nogen av parterne eller retten finder det ønskelig. I vekselsaker og saker til stadfæstelse av utenlandske retsavgjørelser tilkaldes dog ikke domsmænd. I ethvert domssogn skal der være et almindelig utvalg av domsmænd for herreds- og byretssaker, fælles for tvistemaal og straffesaker. Utvalgets antal, som avhænger av det aarlige antal retsdage i domssognet, fordeles mellem dettes kommuner efter folkemængden. Ved siden herav skal der for ethvert lagsøgn være et utvalg av domsmænd for tvistemaal ved lagmandsret. Utvalgets antal fordeles mellem lagsognets kommuner efter folkemængden. Hver kommune skal mindst ha 4 domsmænd for herreds- og byretssaker og 1 domsmand for lagmandsretssaker. I de kommuner som Kongen bestemmer, skal der desuten være et særskilt utvalg av domsmænd som har særlig kyndighet i handel, sjøvæsen, haandverk og bygningsvæsen. Av dette uttages domsmænd baade til herreds- og byretssaker og til lagmandsretssaker. Kongen bestemmer nærmere hvilke av disse bedrifter utvalget skal omfatte i de enkelte kommuner, og antallet av domsmænd for hver bedrift efter uttalelse herom fra vedkommende kommunestyre. Disse 3 utvalg vælges av kommunestyret hvert 3dje aar blandt mænd og kvinder som er 25 aar, vederheftige og valgbare til kommunale valg. Loven sier at der bare bør vælges folk som paa grund av sin retsindighet, dygtighet og selvstændighet ansees for særlig skikket til hvervet. Til de særlige utvalg bør desuten bare vælges folk som gjennem sin virksomhet er blit særlig kyndige i en eller flere av de bedrifter som utvalget omfatter, eller som har godtgjort sin kyndighet gjennem en avlagt prove. I byerne kan kommunestyret overdrage valget av disse utvalg til formandskapet i forening med mandtalsføreren. Hovedregelen ved uttagning av domsmænd er at de skal uttages ved lodtrækning av de almindelige utvalg, henholdsvis blandt alle domssognets eller lagsognets kommuners domsmænd. I større domssogn paa landet kan der dog efter Kongens bestemmelse oprettes flere lodtrækningskredser og bestemmes at domsmænd til herredsretten bare skal trækkes fra den kreds retten holdes i. Naar kyndighet i handel, sjøvæsen, haandverk eller bygningsvæsen er av betydning for saken, skal derimot domsmændene uttages av de særlige utvalg i vedkommende retskreds (tinglag eller lagsogn) og opnævnes efter tur av herredseller bydommeren eller lagmanden blandt dem som er særlig kyndige i den bedrift som der i saken spørges om. Lagmandens opnævnelse sker indenfor samtlige særlige utvalg i lagsognets kommuner. For at skaffe retten den fornødne fagindsigt har loven imidlertid ikke indskrænket sig hertil. Av domstollovens § 88 følger nemlig bl. a. at retten i den enkelte sak ved kjendelse kan beslutte at opnævne domsmænd av det almindelige utvalg eller utenfor utvalgene, eller utenfor retskredsen naar det er nødvendig, fordi der trænges særlig kyndighet. Herav følger for det første at naar en sak hører hjemme i en retskreds som ikke har særlig utvalg for nogen av de i loven nævnte 4 bedrifter, men sakens art nødvendiggjør særskilt kyndighet i en av disse bedrifter, kan retten skaffe domstolen den fornødne fagindsigt ved efter kjendelse at opnævne domsmænd som er i besiddelse herav, i eller utenfor det almindelige utvalg. Men dernæst følger det av § 88 at der i alle retskredser er adgang til i eller utenfor utvalgene at faa opnævnt domsmænd med særlig fagindsigt i andre bedrifter end de av loven nævnte 4, naar retten finder det nødvendig for saken og ved kjendelse beslutter dette. Av hensyn til lovens paabud om at der i sjøretssaker altid skal delta domsmænd, maa man anta at der regelmæssig i kystdistrikterne vælges særskilte utvalg av sjøkyndige ogsaa i landkommunerne. Efter den nuværende procesordning er der som bekjendt bare anordnet handels- og haandverksretter for byerne. Efter den nye lov kan der nu efter nærmere bestemmelse av Kongen ogsaa anordnes særskilte utvalg for handels-, haandverks- og bygningskyndighet i landkommuner som har behov derfor. Naar de i loven nævnte særlige utvalg er oprettet indenfor den retskreds hvor saken anlægges, kan enhver av parterne forlange at domsmændene uttages ved opnævnelse av dette utvalg, naar saken er av den art at særlig kyndighet i en av disse bedrifter er av betydning. Selv om ikke parterne forlanger det, kan retten i saadanne retskredser av egen drift gjøre det, hvis den anser det ønskelig, uten at særskilt kjendelse er paakrævet. Retten er ved sin opnævnelse her bundet til utvalget og kan ikke anvende § 88, medmindre det er nødvendig for at skaffe uhildede domsmænd. — Hovedforhandlingen. Retten kan prove mægling mellem parterne paa ethvert trin av saken. Forhandlingen er mundtlig, og dens gang nedtegnes efterhvert i retsboken. Møter begge parter, skal formanden opfordre saksøkeren og dernæst saksokte til at fremstille sin sak mundtlig for retten til begrundelse av sine paastande og opgivelse av sine bevis samt til uttalelse om motpartens anførsler. Møter parten ved sakforer, vil han gi denne fremstilling. Rettens formand kan derefter avhøre parten personlig, naar han er tilstede, og bør som regel gjøre det, for vidner og sakkyndige avhøres. Er der uoverensstemmelser med tidligere anførsler i retsbok eller proeesskrift, bør formanden gjøre parten eller hans sakforer opmerksom herpaa og kan i tilfælde bestemme at saadan tidligere forklaring skal oplæses. Ogsaa de andre dommere kan rette spørsmaal til parterne. Partsforklaring under hovedforhandling nedtegnes ikke i retsboken uten efter særskilt beslutning av retten i visse lovbestemte tilfælde. Derimot indføres i retsboken paastande og bevisopgaver, forsaavidt de ikke indeholdes i tidligere retsbok eller i processkrift, som kan vedlægges og henvises til. Likesaa indføres indsigelser som gjælder fremme av saken og rettens avgjørelser eller paalæg i den anledning. Granskning foretar den dommende ret selv, hvis den kan gjøre det uten særlig ulelilighet, saaledes av ting som let kan bringes frem til retsstedet. Gjælder tvisten fast eiendoms grænser, skal ved hovedforhandling for herreds- og byret hele den dommende ret ogsaa foreta granskning paa aastedet, naar det begjæres av nogen av parterne. Ellers kan den dommende ret ved kjendelse beslutte at overlate granskning av fast eiendom eller ting som maa undersøkes paa stedet, til to av sine medlemmer eller til herreds- eller byretten paa aastedet.

Naar der er fare ved ophold, og i visse andre tilfælde, hjemler loven adgang til at la granskning til bruk for hovedforhandlingen foreta allerede under saksforberedelsen. Kræver granskningen særlig sakkyndighet, opnævner retten eller vedkommende utvalg sakkyndige til hjælp. Gjør gjenstandens art det hensigtsmæssig, kan retten ogsaa ved kjendelse beslutte at overlate granskningen helt eller delvis til de sakkyndige alene, og kan da indkalde dem til senere avhørelse, hvis det er nødvendig. Utføres granskningen utenfor hovedforhandling eller ikke av den dommende ret selv, skal der optages bok over den med fuldstændig redegjørelse for granskningen og de paa grundlag av den gjorte slutninger. Ved granskning under hovedforhandling anvendes derimot ikke protokollation uten i lovbestemte tilfælde, saaledes bl. a. naar hovedforhandlingen maa utsættes saa længe at ellers ny granskning blir nødvendig. Hvad bevisførselen forøvrig angaar, saa avhører parten eller hans sakfører selv de vidner eller sakkyndige som er indkaldt efter hans begjæring. Naar han er færdig, kan motparten avhøre dem videre. Rettens formand kan ogsaa selv rette spørsmaal eller overlate dette til et andet medlem av retten. Formanden kan altid selv overta avhørelsen, naar han finder at den ikke foregaar paa en tilfredsstillende maate, og hans beslutning herom kan ikke angripes ved kjæremaal eller anke. Saavel spørsmaal som svar gives m u n d t l i g. De indføres ikke i retsboken uten i lovbestemte tilfælde efter rettens beslutning, nemlig: 1. naar det viser sig at hovedforhandlingen maa utsættes saa længe at ellers ny avhøring blir nødvendig, 2. naar retten antar at ny forklaring i tilfælde av anke ikke mere vilde kunne erholdes eller maatte foregaa utenfor hovedforhandling, 3. naar den antar at ny avhøring i tilfælde av anke derved kan undgaaes og indførelse kan ske uten væsentlig at forstyrre forhandlingens gang, 4. naar det ellers av særlige grunde findes ønskelig, særlig naar det kommer an paa ordlyden. Med hensyn til vidnernes edfæstelse og adgang til at avlægge forsikring istedenfor ed, er de nugjældende regler i det væsentlige bibeholdt. Frafalder begge parter edfæstelse, kræves som regel ikke ed. Er vidneforklaringen avgit ved bevisoptagelse utenfor hovedforhandling, skal den der bekræftes med ed, naar det er meningen at bruke den under hovedforhandlingen. De av retten opnævnte sakkyndige kan i almindelighet være tilstede saavel under hinandens som under andres forklaringer. De kan ogsaa tillates at raadføre sig med hverandre og selv at rette spørsmaal til parter eller vidner. Under hovedforhandling skal de med ed eller forsikring bekræfte sin der avgivne forklaring, hvis dette ikke frafaldes av parterne. Tar de del i en retslig granskning som senere skal brukes under hovedforhandling, avlægger de eden ved granskningen. Vil parterne fremstille personer til avhørelse som sakkyndige u t e n opnævnelse, avgir de sin forklaring efter samme regler som vidner. Saadanne sakkyndige har intet krav paa godtgjørelse efter loven eller forskudsvis av statskassen, men er henvist til overenskomst med parten. Utenretslige erklæringer, som er avgit i anledning av saken av andre personer end av retten opnævnte sakkyndige, kan bare brukes som bevis naar retslig avhørelse ikke kan foretages eller motparten samtykker. Naar loven kræver at noget skal gjøres sandsynlig, staar dog retten frit og kan ta imot ogsaa utenretslige erklæringer. Skriftlige bevis som paaberopes, skal læses op, eller deres væsentlige indhold gjengives. Oplæsningen foretages av retsskriveren eller en dommer eller med rettens tilladelse av den bevisførende selv. Naar bevisførselen er slut, har enhver av parterne ret til at faa ordet to ganger. Finder retten under hovedforhandlingen det nødvendig at saken m a a u t s æ t t e s, træffer den avgjørelse herom ved kjendelse og saavidt mulig til en bestemt tid. Er en part uteblit med lovlig forfald, skal saken altid utsættes, medmindre den uteblevne har samtykket i at der avsies uteblivelsesdom. Negter retten en begjæring om utsættelse, kan kjendelsen ikke angripes av parten ved kjæremaal. Utsættes saken, skal rettens formand paase at parterne i mellemtiden træffer de forføininger som er nødvendige for at forhandlingen kan føres tilende i det nye retsmøte, og gir i den anledning den fornødne frist. Ved den nye forhandling skal det som er foretat i det tidligere retsmøte, gjentages i saa stor utstrækning som nogen av dommerne finder nødvendig. Maa en ny dommer indtræde, gjentages altid den hele forhandling. Dog kan det som er tilført retsboken, som regel brukes. Saavel parten som hans procesfuldmægtig kan, før saken optages til dom, forlange at retten i dommen i forbindelse med avgjørelse av saksomkostninger ogsaa ansætter størrelsen av procesfuldmægtigens godtgjørelse, naar intet andet er avtalt mellem denne og parten. Begjæring herom kan ogsaa fremsættes inden en maaned efter paadommelsen, og avgjøres da ved særskilt kjendelse av retten. — D o m m e n. Naar retten finder at saken er moden til paadømmelse, erklærer formanden retsforhandlingen sluttet. Dommen bør avsies straks og ialfald inden 1 uke. Iforveien gaar raadslagning og mundtlig stemmegivning, hvorover føres bok, for lukkede døre. Formanden stemmer sidst, ellers bestemmes rækkefølgen ved lodtrækning. Ved dommen er retten bunden til parternes paastande. Dommen skal bestemt og uttømmende angi det saksforhold som retten bygger sin avgjørelse paa. Bevisbedømmelsen er fri, idet loven foreskriver at retten efter en samvittighetsfuld prøvelse av hele forhandlingen og bevisførselen avgjør hvilket saksforhold skal lægges til grund. Dommen skal nævne hvad retten anser for indrømmet, bevist eller ikke bevist, men behøver ikke at redegjøre for de forklaringer eller andre omstændigheter hvorpaa retten grunder sin overbevisning. Er der uenighet mellem dommerne, skal dommen redegjøre for de punkter hvorom der er uenighet, og hvem der er uenig i domsslutningen. Dommen skal avgjøre h e l e det omtvistede retsforhold. Efterfølgende skjøn og partsed er avskaffet. Hvis der sporges eller tvistes om størrelsen av en skade eller forøvrig om en værdsættelse, og bevis for beløpet enten ikke lar sig føre eller vilde være forbundet med uforholdsmæssig vanskelighet, træffer retten avgjørelsen efter eget skjøn. Dette er ikke gjenstand for anke til særskilt overskjøn. Anke til lagmandsret blir det eneste ordinære retsmiddel overfor herreds- og byretternes skjønsmæssige avgjørelse. Er flere krav reist i en sak, og et av dem er modnet til paadømmelse tidligere end de andre, kan det paadømmes særskilt. Paalægger dommen nogen en handling eller en ydelse, skal dommen fastsætte en frist for opfyldelsen. For pengebetalinger skal fristen som regel være 2 uker, men i enkelte saker, saaledes bl. a. sjøfarts- og handelssaker, 3 dage. — 3. L a g m a n d s r e t t e n. A n k e n. En ved herreds- eller byretten avsagt dom kan inden 2 maaneder paaankes til lagmandsretten, naar saken angaar en formuesværdi av over 250 kroner. Denne værdigrænse gjælder dog ikke, naar saken angaar fast eiendom eller servitut. Ved ansøkning til lagmanden kan man ogsaa faa dispensation fra værdigrænsen, men bare i visse av loven særlig nævnte tilfælde. Det ordinære forhold blir saaledes, at saker av mindre værdi end 250 kroner bare behandles ved forliksraadet og herreds- og byretten, mens saker over denne værdigrænse behandles ved herreds- eller byretten og lagmandsretten. Ankeerklæringen indgives til herreds- eller byretten og maa bl. a. indeholde be-

stemt oplysning om hvad der ankes over i dommen, og en kort redegjørelse for de feil ved saksbehandlingen eller avgjørelsen som anken grundes paa. Anken kan omfatte hele saken, altsaa baade saksbehandlingen, det faktiske saksindhold og lovanvendelsen eller bare en eller flere av disse dele av saken. Anken indgives enten ved processkrift, som da maa være underskrevet av eller medundertegnet av en sakfører, eller mundtlig for herreds- eller bydommeren, som da opsætter den skriftlig. Han gir dernæst den ankende attest for at anke er erklært, samt sørger for at erklæringen forkyndes for motparten. Denne gives samtidig en frist til tilsvar. Dette meddeles den ankende part, hvorefter alle sakens akter oversendes lagmandsretten. En sak kan imidlertid ogsaa indbringes direkte til lagmandsretten, med forbigaaelse av herreds- eller byretten, naar begge parter forlanger det og saken angaar en formuesværdi av over 250 kroner. Herfra undtar dog loven saker som skal anlægges ved fast eiendoms verneting. Disse maa altid først behandles ved herreds- eller byretten. Skal en sak behandles ved lagmandsretten som første instans, maa der forut for hovedforhandlingen foregaa saksforberedelse for lagmanden eller en lagdommer, overensstemmende med hvad der gjælder ved paastevning til herreds- og byretten. Rettens organisation og sammensætning. Rikets inddeling i lagdømmer (lagmandsretter) bestemmes av Kongen. Forutsætningen er 5 lagmandsretter, nemlig Oslo, Agder, Gulating, Frostating og Tromsø. Oslo lagmandsret med sæte i Kristiania forutsættes at faa 4 avdelinger — hvorav 1 bare for straffesaker i Oslo lagsogn — med 1 lagmand for hver avdeling, mens de øvrige lagmandsretter hver faar 1 lagmand, Agders med sæte i Kristiansand, Gulatings i Bergen, Frostatings i Trondhjem og Tromsø lagmandsret i Tromsø by. Ved hver lagmandsret skal der foruten lagmanden være meddommere, som regel 2 fast utnævnte lagdommere. Forutsætningen er, at der desuten beskikkes saamange for 1 aar ad gangen opnævnte meddommere som er nødvendig, forat altid et fast medlem av lagmandsretten kan være tilstede ved rettens sæte til forberedelse av nye saker, naar lagmandsting holdes paa andre steder. Lagmandsretten sættes i den enkelte sak med lagmanden og 2 meddommere, enten opnævnte eller faste lagdommere. Ved hovedforhandling i civile saker skal desuten delta 4 domsmænd i de samme tilfælde, hvor domsmænd tilkaldes ved herreds- og byretten, og efter samme regler. Ethvert lagdomme inddeles igjen i lagsogn efter nærmere bestemmelse av Kongen. For ethvert lagsogn fastsætter Kongen et eller flere faste retssteder. Paa disse steder behandles i almindelighet de saker som hører hjemme i den del av lagsognet. Lagmandsretten holder ting til faste av lagmanden bestemte og offentlig kundgjorte tider. Naar det vilde være særlig kostbart eller besværlig at en sak behandles ved tinget, kan den efter begjæring av en part behandles utenfor tinget paa et for parter og vidner bekvemt sted, naar dette er mulig. Forutsætningen er at saa bør forholdes i alle tilfælde hvor det vil være rimeligere at retten reiser til stedet, fremfor at parter og vidner reiser til retten. Det blev under lovens behandling i Stortinget av Justisdepartementets chef sterkt fremholdt at lagmandsretten saavidt mulig burde være «ambulerende», altsaa reise om fra sted til sted for derved at spare parter og vidner for uleilighet og omkostninger. — Ankeforhandlingen. Naar ankeerklæringen og sakens akter er indkommet til lagmandsretten, gjennemgaaes de først av et fast medlem av denne. Lider anken av formelle feil eller den paaankede avgjørelse av ugyldighetsgrunde som retten *ex officio* maa tillægge virkning, kan anken efter indstilling fra vedkommende dommer avgjøres uten ankeforhandling. Er anken formelt lovlig, berammer lagmanden tid og sted for ankeforhandling med en frist av mindst 3 uker. Ved indkaldelsen gjøres parterne opmerksom paa følgerne av uteblivelse. Lagmanden sørger ogsaa for at forberede bevisførslen under hovedforhandlingen ved at indkalde vidner eller opnævne sakkyndige efter de for omtalte regler, likesom han indkalder parterne til personlig avhørelse, hvis han anser det paakrævet. Lovens tanke er i det hele at lagmandsretten med hensyn til bevisbedømmelsen skal om mulig stilles likesaa gunstig eller frit som herreds- eller byretten til betryggelse for at saksforholdet i den høiere instans gjøres til gjenstand for selvstændig overprøvelse. Hvor de av loven foreskrevne betingelser for bevisoptagelse utenfor hovedforhandling ikke er tilstede, kan derfor hver av parterne forlange at vidnerne avhøres paany eller personlig for lagmandsretten, naar dertil er anledning. Dette gjælder selv om vidneprovet undtagelsesvis er protokollert under tidligere hovedforhandling ved herreds- og byretten. Paa selve ankeforhandlingen finder de om hovedforhandling ved herreds- og byretten gjældende regler tilsvarende anvendelse. Anke over saksbehandlingen foretages som regel først og avgjøres særskilt. Ankes der bare herover eller over retsanvendelsen, hjemler loven adgang til skriftlig ankebehandling ved lagmandsretten, naar begge parter begjærer dette. Den ledes da av den dommer som først har gjennemgaat sakens dokumenter. Hver av parterne kan for ham avgi 2 indlæg inden de av ham fastsatte frister. Domsmænd tilkaldes ikke ved skriftlig ankebehandling. Efterat skriftvekslingen er avsluttet, sender rettens formand saken om til de 3 dommere som skal ta del i domsavsigelsen. Kræver ankeforhandlingen granskning, og lagmandsretten ikke selv foretar den, kan den overlate granskningen til 2 eller flere av sine medlemmer, f. eks. til en lagdommer og domsmændene. Ved overprøvelse av herreds- eller byrettens efter granskning der avgivne domme med skjønsmæssige avgjørelser vil det være en praktisk forenkling at den nye granskning, som i den anledning maatte paakræves ved lagmandsretten, henlægges til et saadant utvalg. Den dommer der forretter som formand ved granskningen, fastsætter da tid og sted, indkalder vidner og sakkyndige og varsler parterne. Opstaar der under forretningen spørsmaal som den engere ret ikke selv har myndighet til at avgjøre, henvender den sig til lagmandsretten. Over forretningen føres bok med redegjørelse for granskningen og sakkyndiges svar eller uttalelser, og den oversendes til lagmandsretten, naar forretningen er færdig. Finder denne ret det paakrævet, kan den avkræve nærmere oplysninger eller selv foreta granskning. — Dommen. Lagmandsrettens avgjørelse av anken sker ved dom eller kjendelse. Lider den paaankede avgjørelse av feil som efter loven skal tillægges virkning, skal den — og i tilfælde saksbehandlingen — ophæves ved kjendelse og saken som regel, naar det begjæres av nogen av parterne, hjemvises til ny paadømmelse ved herreds- eller byretten. Loven hjemler dog lagmandsretten adgang til i saadanne tilfælde under visse betingelser selv at avgjøre saken i realiteten uten avvisning eller hjemvisning. Gjælder anken saksbehandlingen, men denne forkastes, sker det ogsaa ved kjendelse. Gjælder anken derimot avgjørelsens indhold, avsies dom, hvorved avgjørelsen enten stadfæstes eller helt eller delvis forandres. Retten kan i sine domsgrunde henvise til den paaankede dom. Forøvrig gjælder med hensyn til domsavsigelse efter mundtlig ankeforhandling ved lagmandsret i det væsentlige samme regler som ved hovedforhandling med flere dommere ved herreds- og byret. Der er ogsaa adgang til at kræve ute-

blivelsesdom eller uteblivelseskjendelse, naar lovens betingelser er tilstede, likesom reglerne om opfriskning faar tilsvarende anvendelse. Visse av herreds- eller byrettens avgjorelser kan bare ved kjæremaal indbringes for lagmandsretten, som da endelig avgjor dem uten mundtlig forhandling ved kjendelse. Saavel parterne som den ret hvis avgjorelse er paakjæret, kan iforveien avgi skriftlige uttalelser til lagmandsretten. Gaar lagmandsrettens avgjorelse ut paa sakens hjemvisning til herreds- eller byretten, skal denne av eget tiltak paany fremme saken og under denne folge den retsopfatning som ligger til grund for lagmandsrettens avgjorelse. — 4. Hoiesteret. Under Hoiesteret horer anke i tvistemaal som er behandlet ved lagmandsretter eller ved overordentlige domstoler med flere retskyndige medlemmer. Loven har imidlertid indskrænket Hoiesterets domsmyndighet til bare at gjælde anke over feil i retsanvendelsen eller saksbehandlingen; utelukker altsaa retten fra overprøvelse av bevisbedommelsen. Dette er en folge av den ved de underordnede instanser gjennemførte bevisumiddelbarhet og mundtlige forhandling. Bevisumiddelbarhet lar sig for det første ikke gjennemføre ved Hoiesteret, som paadømmer saker fra det hele land, uten at ialfald de forskjellige landsdele vilde bli forskjellig stillet med hensyn til adgangen til at faa sin sak prøvet ved Hoiesteret. Dertil kommer hensynet til rettens arbeidsmængde, som vilde bli aldeles uforholdsmæssig, hvis der skulde være adgang til direkte bevisførsel for Hoiesteret. Skulde man da beholde Høiesterets fulde domsmyndighet, maatte man her nøie sig med en overprovelse av bevisbedømmelsen paa grundlag av protokollerte bevisforklaringer i underinstanserne, altsaa en middelbar bevisførsel, saaledes som forholdet nu er ordnet. Loven maatte da ha foreskrevet protokollation av bevisforselen ved de underordnede instanser ogsaa ved hovedforhandling. Denne ordning har imidlertid ikke vundet Stortingets bifald, idet man har antat at ulemperne ved saadan protokollation ikke staar i forhold til fordelene, og at lagmandsretternes sammensætning efter den nye lov ialfald blir saa betryggende, at den endelige avgjorelse av det faktiske saksforhold eller bevisbedømmelsen kan overlates dem. Regelen er altsaa, at provelsen av det faktiske saksforhold er endelig avgjort ved lagmandsretten uten hensyn til sakens størrelse eller betydning. Høiesteret maa ved sin dom lægge lagmandsrettens avgjorelse av det faktiske saksforhold til grund, og prover bare om loven er rigtig anvendt eller i det hele den retsopfatning som ligger til grund for den paaankede dom — og om der er feil ved saksbehandlingen. Fraviker Høiesteret den retsopfatning som der er anket over, skal som regel ny dom avsies, naar de nødvendige forutsætninger er tilstede. Dette sidste vil ikke være tilfældet, hvis det av lagmandsretten fastslaaede faktiske saksforhold ikke indeholder tilstrækkelig materiale for en dom av den retsopfatning som Hoiesteret finder rigtig. Dommen maa da ophæves og hjemvises til ny behandling ved lagmandsretten. Den sondring mellem den retslige og faktiske bestanddel av en sak som er en nødvendig folge av denne ordning, medforer selvfolgelig praktiske vanskeligheter og tvil. For saavidt mulig at avskjære disse bestemmer loven at til retsanvendelsen horer ogsaa fortolkningen av viljeserklæringer og bedommelse av sedvaners tilværelse og indhold, naar en kjendsgjernings retslige betydning avhænger derav. Imidlertid er vanskeligheterne ikke løst hermed, og det vil derfor i betydelig utstrækning komme til at avhænge av Hoiesterets praksis, hvor langt begrepet «retsanvendelse» skal utstrækkes. Det er ialfald ikke sikkert at retten her vil følge samme opfatning, som den i de senere aar har befulgt i straffesaker, idet baade praktiske og teoretiske hensyn her vil kunne trække i en anden retning. En nærmere utredning særskilt av dette spørsmaal tør paaregne almindelig interesse. Angaar saken en formuesværdi som ikke overstiger 1000 kroner, kan den overhodet ikke indbringes for Høiesteret uten med kjæremaalsutvalgets samtykke, som bare gives, naar de i loven herfor særskilt opstillede betingelser foreligger. Det ordinære forhold er saaledes, at saker under en formuesværdi av 1000 kr. er endelig avgjort ved lagmandsrettens dom, og da ikke blot med hensyn til det faktiske saksforhold, men ogsaa med hensyn til retsanvendelsen. Anken maa være indgit inden 3 maaneder. Om ankeerklæringen og dens foreløbige behandling gjælder tilsvarende regler som ved lagmandsretten. Naar ankesakens akter er indkommet til Høiesteret, gjennemgaaes de først av et medlem av rettens kjæremaalsutvalg. Dette utvalg avgjør efter loven selvstændig alle kjæremaal mot lagmandsrettens i tvistemaal avgivne kjendelser og beslutninger. Ogsaa ved anke over lagmandsrettens domme kan utvalget uten ankeforhandling avgjøre saken, hvis det enstemmig findes at anken lider av slike feil, at den maa avvises, eller at den paaankede avgjørelse lider av ugyldighetsgrunde som retten *ex officio* maa tillægge virkning. Ellers henviser utvalget ankesaken til ankeforhandling. Om dennes berammelse og forberedelse gjælder tilsvarende regler som ved lagmandsretten. Paa grund av indskrænkninger i Høiesterets domsmyndighet vil det dog være undtagelsen at der ved denne ret fores bevis. I saadanne tilfælde blir parter og vidner at avhøre samt granskning at foreta paa den maate som er foreskrevet for partsavhørelse og bevisoptagelse utenfor hovedforhandling, altsaa med protokollerte forklaringer, som senere oplæses under ankeforhandlingen. Dog kan sakkyndige avhøres umiddelbart for Høiesteret. Ankeforhandlingen for Hoiesteret er mundtlig, men saken kan efter begjæring av begge parter overgaa til skriftlig ankebehandling efter samme regler som nævnt ved lagmandsretten. Som proœesfuldmægtige ved Høiesteret kan bare benyttes høiesteretssakførere, som dog ikke behøver at bo i Kristiania. I den enkelte saks paadømmelse deltar 7 dommere. Avgjørelsen sker ved dom eller kjendelse efter væsentlig samme regler som ved lagmandsretten. Behandles saken mundtlig, behøver dommeren ikke at gi nogen fremstilling av sakens gjenstand eller avgjørelsesgrundene utover det som er nødvendig for at fastslaa, hvad dommen har avgjort. — Tvangsfuldbyrdelse. Den nye lov om tvangsfuldbyrdelse gir sammenhængende og utførlige regler om eksekution, utpantning, auktion og arrest. Det oprindelige lovutkast om denne lov har under Stortingets bearbeidelse av samme undergaat betydelige forandringer i retning av at opretholde i hovedtrækkene det bestaaende system. Der er imidlertid ogsaa paa dette omraade vedtat mange nye og ganske vidtrækkende regler. Naar der begjæres tvangsauktion over fast eiendom, skal der først forkyndes en underretning for saksøkte om at auktionen ikke vil bli berammet, hvis han inden 1 maaned godtgjor at kravet med renter og omkostninger er avgjort. Har saksøkte betalt omkostningerne og en femtedel av saksøkerens krav med renter, og han forpligter sig til at betale resten i like store maanedlige avdrag, kan auktionens bestyrer, hvis saksøkte forlanger det, ogsaa utsætte auktionsforfølgningen indtil 4 maaneder, hvis omstændigheterne taler for utsættelse. Tvangsfuldbyrdelsen hører under namsmyndighederne. Disse er namsretten herreds- og byretten i vedkommende domssogn, og under den igjen namsmanden, som paa landet er lensmanden, mens i byerne ansættes særskilte namsmænd. Opstaar der tvist under

fuldbyrdelsen, avgjøres den ved kjendelse av namsretten. Denne kan ogsaa beslutte at tvisten skal behandles i de almindelige former for søksmaal ved herreds- og byret, dog uten at mægling i forliksraadet eller saksforberedelse tiltrænges. Namsrettens kjendelse kan paakjæres og i visse tilfælde paaankes til lagmandsret. Ogsaa skifte øg arvebehandling, konkursbehandling og akkordforhandling samt avgjørelse av de retstvister som opstaar herunder, hører under herreds- eller byretten som skifteret (lov av 21 juli 1916). Naar der er tvist, træffer skifteretten sin avgjørelse ved kjendelse. Saafremt det paa grund av retsspørsmaalets art eller de oplysninger som kræves, ansees hensigtsmæssig at tvisten behandles i et søksmaals former, kan dette med rettens samtykke ske, øg skifteretten bestemmer da hvem som skal reise søksmaalet, og fristen herfor. Om skjøn og takst bestemmer lov av 1 juni 1917 at dette kan forlanges, naar det er hjemlet ved lov eller overenskomst. Skjønnet holdes, naar ikke andet er bestemt ved lov, av herreds- eller byretten, som herunder tiltrædes av skjønsmænd som opnævnes av retten og tages av det utvalg som omhandles i domstollovens § 79. Bestemmelserne i lov om rettergangsmaaten for tvistemaal faar tilsvarende anvendelse paa disse skjønssaker. For de under ekspropriationssaker og odelssaker forekommende skjøn gir loven særskilte regler. Loven gir ogsaa særskilte regler om overskjøn. — Det er en opgave av stor social og økonomisk betydning som Stortinget har løst ved at reformere vor civile rettergang. En rask og tidsmæssig retspleie er av stor betydning for alle landets borgere, ikke mindst for det praktiske forretningsliv. Der har hersket adskillig meningsforskjel specielt inden dommerstanden om det nye system. Det har store og paatagelige fordele, men det stiller, som denne oversigt viser, store krav til domstolens medlemmer. Systemets heldige gjennemførelse i det hele vil i betydelig grad avhænge av en tidsmæssig og praktisk organisation av de nye domstoler. Dernæst er det av betydning at der utvises omhyggelighet ved kommunernes valg av domsmænd. De nyere europæiske civilproceslove har ikke noget sidestykke til den ordning med domsmænds deltagelse i civile saker som vor nye lov har indført. I andre europæiske lande har man i større eller mindre utstrækning indskrænket sig til at tilkalde lægmænd i saadanne saker, hvortil de fra sin praktiske virksomhet medbringer særlig indsigt, fornemmelig sjøfarts- og handelssaker. I den retning har som bekjendt ogsaa retsutviklingen gaat i vort land, hvor ogsaa domsmænds deltagelse i tvistigheter om fast eiendom fra gammel tid har hævd i loven. Naar nu den nye lov har tat skridtet fuldt ut og aapnet adgang til domsmænds deltagelse ved hovedforhandling i alle saker, blir det en opgave av stor betydning, at det almindelige utvalg av domsmænd søkes sammensat saa godt og betryggende som mulig. Avsigelse av dom, hvorved træffes en rigtig bedommelse baade av saksforholdet og av retsreglerne, umiddelbart efter en mundtlig forhandling i større civile saker som frembyder tvilsomme faktiske og juridiske spørsmaal, er i og for sig ikke nogen let opgave. De nye domstoler utenfor Høiesteret vil regelmæssig ikke ha noget andet skriftlig eller under saken fastslaat bevisreferat at bygge paa end det som maatte fremgaa av saksforberedelsen. De i andre lande i de senere aar vedtagne civilproceslove har ikke indført denne ordning, som vistnok overhodet er uprøvet i civile saker. I straffesaker er der neppe følt ulemper ved manglende nedtegning av vidneførslen ved hovedforhandling. Men domstolens opgave er her ganske anderledes let og enkel end i civile saker, hvor domstolen skal skifte ret efter gjældende retsopfatning mellem to likestillede parter, av hvilke som regel enten den ene eller den anden ved dommen vil frakjendes sit krav. Naar parterne her skal koncentrere alle sine bevisligheter og sine kommentarer hertil under en helt mundtlig forhandling, vil den rigtige vurdering og prøvelse av bevisligheterne for og imot maaske frembyde den største vanskelighet og stille store krav til rettens medlemmer. At der nu i lovs form er git en samlet og grei fremstilling av alle de proceesregler som skal befølges i civil rettergang, vil avhjælpe et stort og følelig savn i det praktiske liv. Alle er enige i høit at vurdere det store forberedende arbeide som ligger bak denne lov, det største lovverk som vort Storting har vedtat, og i ønsket om at loven maa naa sit maal: en tidsmæssig, rask og betryggende retspleie.

Civilret brukes hos os almindelig om privatretten, hvortil blir at henføre reglerne for borgernes private retsforhold, i motsætning til den offentlige ret, forfatningsret, administrativret, strafferet etc. C. brukes imidlertid ogsaa om den almindelige obligationsret i motsætning enten til handelsretten i sin helhet eller i motsætning til vekselsretten. C. omfatter formueret, arveret, familieret, personret og rettigheter man i den senere tid pleier sammenfatte under navnet autorrettigheter (forfatterret, panteret o. s. v.). Under benævnelsen privatrettens almindelige del pleier man at fremstille endel regler som er fælles for alle eller ialfald for en stor del privatretslige forhold. C. (i videre betydning) er i flere lande samlet (kodificeret) i en enkelt lov. Hos os har vi siden Kristian V's norske lov (1687) ingen samlet civillovbok. Riksforsamlingen paa Eidsvold bestemte i grundlovens § 94, at «en ny civil og kriminel lovbok skal foranstaltes utgit paa første eller, om dette ikke er mulig, paa andet ordentlige Storting». Der blev ogsaa nedsat en lovkomité; men det viste sig umulig at opfylde grundlovens bud paa en tilfredsstillende maate, og fra 1845 opgav man forelobig tanken paa at faa istand en ny civilkodifikation. Man har istedet efterhvert revidert c. ved speciallove (saaledes odelsloven, arveloven, panteloven, vekselloven, sjøfartsloven, loven om kjøp og salg, egteskapsloven og lov om avslutning av avtaler, om fuldmagt og ugyldige viljeserklæringer). Flere av disse love er istandbragt ved samarbeide mellem Norge, Sverige og Danmark og er omtrent enslydende i de tre lande. Lovboken av 1687 gjælder endnu (likesom den danske lovbok av 1683) i vigtige punkter. En ikke ringe del av den norske (og danske) c. hviler paa sedvane.

Civil service *[si'vil sɔ́vis]*, i England og de Forenede Stater betegnelse for det civile embedsvæsen, for de lønnede embeder som er underlagt statsforvaltningen, og gjælder saaledes ikke ansættelser i hær og flaate. Besættelsen av embeder i c. s. foregik længe helt vilkaarlig, idet posternes ledighet ikke blev bekjendtgjort og der ikke blev tat hensyn til om den ansatte kunde fylde sin stilling. Stillingen var avhængig av høierestaaende enkeltmænd, av protektion o. s. v. Heri er der delvis indtraadt en forandring; i England er der bl. a. gjennemført en deling av c. s. i to klasser med forskjellige lønssatser (særskilt for Indien), med bestemte regler for bekjendtgjørelser og ansøkninger. Jfr. ogsaa følgende artikel.

Civil service reform *[si'vil sɔ́vis rifɔ̂'ɔm]* kaldes i de Forenede Stater en bevægelse, hvis program er at ophæve eller i stor utstrækning begrænse den fremgangsmaate at embederne efter hævdvunden skik derover besættes med det ved valgene seirende partis meningsfæller (*the spoils system*, d. e. byttet tilhører de sterkeste), for istedet at indføre systemet med faste, fagdannede embedsmænd. Bevægelsen kom op i 1850-aarene, men fik først rot 1883 ved den saakaldte Pendle-

ton-lov, som bl. a. fastsætter at de vordende embedsmænd har at underkaste sig en eksamen, anordnet av en civil service commission. Loven ledet til at reformen er gjennemfort i stor utstrækning. I 1883 gik 14 000 embeder ind under den nye ordning med saakaldte «klassifieerte» embedsmænd; i 1903 omfattet den allerede 121 000 embeder eller det langt overveiende antal. Mange stater og kommuner har fulgt Unionens eksempel.

Civilstand er et tysk ord for optegnelser om forskjellige personlige forhold som det er av almindelig interesse at kunne faa fastslaat med sikkerhet, særlig navn, fødsel, egteskap og død. I flere lande gives oplysning herom gjennem offentlige, i dette øiemed utarbeidede registre. I Norge findes endnu ikke saadanne, hvorfor de nævnte oplysninger her væsentlig maa søkes i kirkebøkerne.

Civil vernepligt. Efterhaanden som Verdenskrigen trak ut, blev det klart at dens utfald ikke bare avhang av de rent militære faktorer, men at landenes økonomiske liv maatte omformes under hensyn til krigsførelsen. Ved siden av levnetsmiddelproduktionen var det især krigsindustrien som det gjaldt om at holde paa høide med det uhyre forbruk; fremstillingen av krigsmateriel blev industriens vigtigste opgave. Allerede tidlig begyndte man derfor i de forskjellige krigforende lande ad frivillighetens vei at forsøke paa at drage arbeidere fra de unødvendige eller mindre nødvendige industrifag over i krigsindustrien. Da imidlertid den frivillige hvervning ikke viste sig tilstrækkelig, fremkom i Tyskland tanken om tvungen c. v., og en slik blev her efter en hurtig forberedelse indført ved den midlertidige lov av 6 dec. 1916. Efter denne lov var enhver tysker fra det fyldte 17 til det fyldte 60 aar pligtig til at delta i den «fædrelandske hjælpetjeneste», forsaavidt han ikke allerede var indkaldt til militærtjeneste. Forpligtelsen gjaldt ogsaa indbyggerne av de besatte fremmede omraader, saavelsom tyskere i utlandet. Nødvendige institutioner og bedrifter utenfor krigsindustrien fik beholde det strengt nødvendige personale, og fastsættelsen av dette var underlagt bestemte utvalg. Disse skulde altid først tilstille vedkommende en opfordring til at melde sig frivillig; hvis denne ikke blev efterkommet, fik han ordre til inden 14 dage at finde en plads i «hjælpetjenesten», og hvis saa ikke skedde, blev pladsen anvist ham. Ombytning av arbeide eller arbeidssted var tillatt efter visse regler. Ved alle bedrifter hvor der arbeidet mere end 50 civile vernepligtige, skulde der være faste arbeidsutvalg valgt av arbeiderne. Disse utvalg hadde til opgave at sikre et godt forhold mellem arbeiderne og arbeidsledelsen. Den tyske lov bestemte til sidst at den skulde træde ut av kraft en maaned efter at freden med de fiendtlige stormagter var sluttet. — I andre krigforende lande blev ogsaa en lignende «hjælpetjeneste» gjennemfort ved større eller mindre frivillighet, dog ingensteds i saa faste former som i Tyskland. Under de vanskelige produktions- og indforselsforhold som Verdenskrigen medførte, blev tanken om c. v. ogsaa diskuttert i de nøitrale lande.

Cīvis (lat.), borger.

Cività *[tšivitá]*, se Città.

Cività *[tšivitá]* **Castellāna,** Italien, by i prov. Roma, ved Treja, bielv til Tiber; 5 406 indb. (1911). Bispesæte, et citadel bygget under pave Alexander VI. Ved C. blev neapolitanerne beseiret av franskmændene 1798.

Civitale *[tši-]*, Matteo (1436—1501), ital. billedhugger av den florentinske skole. Uten stor eiendommelighet og friskhet utmerker hans marmorarbeider sig ved skjønhetssans, følelsens inderlighet og smak. Hans fleste arbeider findes i hans fødeby Lucca, deriblandt flere store gravmonumenter i domen.

Civitanōva Marche *[tšivitanå'va márke]*, Italien, by i prov. Macerata, 3 km. fra Adriaterhavet; 7 000 indb. Tilvirkning av olje, træ- og lervarer. Dens havneby er Porto di C., nord for Chientis munding; 3 000 indb. Verfter og skibsfart.

Cīvitas (lat.). 1. Borgersamfund. — 2. Borgerret; c. eum suffrāgio, borgerret med stemmeret; c. sine suffrāgio, borgerret uten stemmeret.

Civitavecchia *[tšivitavæ'kkja]*, Italien, by i prov. Roma, i en usund egn ved det Toskanske Hav, 71 km. nordvest for Rom, er denne bys havneplads. 19 000 indb. C.s havn, som i hovedsaken allerede blev anlagt av Trajan, er 87 ha. stor, har 13 stor bassiner, er 6 m. dyp og har to havnearmer paa 170 m. og 250 m.s længde; den er indesluttet av to mægtige moloer og beskyttet av en bølgebryter. Havnen indeholder betydelige skibsverfter, magasiner og et av Bernini bygget arsenal. Den har regelmæssig dampskibsforbindelse med Marseille, Genua, Livorno, Neapel og Cagliari. Norsk viceekonsulat. I 1913 ankom av norske dampskibe 17 paa tilsammen 18 700 ton, og 4 seilskibe paa tilsammen 424 ton. I nærheten meget besøkte svovelbad og sjøbad. 1849—70 var C. besat av franske tropper.

C. l., forkortelse for citato loco (se Loco).

Cl., fork. for Claudius og Clodius; kem. tegn (Cl) for klor.

Clackmannan *[klækmǽnən]*, Skotland, grevskap (shire) i sydøst, nord for det inderste av Forthbugten, det mindste i landet, 141 km.² med 31 000 indb. Der utvindes jern og kul, industrien leverer whisky, stopegods, papir. Hovedstad og største by (15 000 indb.) er Alloa, tidligere C., 1 500 indb., med kun én brolagt gate.

Clacton *[klæktn]*, England, by i grevskapet Essex, 24 km. sydost for Colchester; ca. 10 000 indb.; vigtig badested.

Clade'l, Léon (1835—92), fr. romanforfatter, studerte retsvidenskap i Toulouse, men flyttet derpaa til Paris for at dyrke litteraturen. I sin roman «Les martyrs ridicules» gir han en satirisk skildring av Paris' lavere litterære liv. Han har ogsaa skrevet fortræffelige bondenoveller.

Cladonĭa, en over hele jorden utbredt lav-slegt. Hos c. bestaar thallus av 2 dele: en nedliggende del, tiltrykt underlaget og en frit opragende, hvilken sidste er mest iøinefaldende, idet den bærer formeringsorganerne. Herhen hører ca. 50 arter, de fleste voksende selskabelig paa jord. Flere arter har bægerformig thallus med «frugterne» utgaaende fra bægerets rand. Frugterne kan være mørkebrune, som hos *c. pyxidata*, eller røde, som hos *c. digitata*. Hos *c. rangiferina*, den velkjendte rensdyrlav, er det oprette thallus buskformig grenet. Denne art danner flere steder i kolde egne hovedmassen av vegetationen og er rensdyrenes fornemste føde. Den er ogsaa i vore fjelddaler anvendt som kreaturfôr og har endog været forsøkt som menneskefode, iblandet brodet. Næringsgehalten skal være betydelig, det opgives saaledes, at én vegtdel lav skal ha samme næringsværdi som tre vegtdele poteter.

Rensdyrlav.

Cladospōrium, sotdug, sværtesop, en slegt av de ufuldstændig kjendte sopper, med mange arter, som i almindelighet lever paa døde plantedele, hvorpaa de danner sorte, stovformige overtræk. En av de almindeligste er *c. herbarum*, som især i vaate aar ogsaa indfinder sig paa kornakrene, og vistnok med urette er blit tildelt skylden for at rug og hvete under saadanne omstændigheter undertiden faar giftige egenskaper (se Ørskerug).

Cladōthrix, slegt av traadformede bakterier, hvorav *c. dichotoma* og *c. natans* forekommer almindelig i stillestaaende eller langsomt rindende vand (vandledningsrør) og danner slimede hoper.

Claesz, Pieter (ca. 1590—1660), holl. maler. Av hans stillebensbilleder findes det tidligste og bedste i Dresden.

Claim *[kle'im]* (eng.), fordring, reklamation; i Amerika og Australien specielt andel i guldgraveri. — C. of rights *[- əv raits]*, skotsk statsakt fra april 1689; indeholder de vilkaar paa hvilke kronen blev tilbudt Vilhelm av Oranien. Den uttaler at Jakob VII har forspildt retten til kronen, og fastsætter at ingen papist fremtidig maa herske over Skotland.

Clairault *[klærå']*, Alexis Claude (1713—65), fr. matematiker, grundla den analytiske stereometri allerede i sit 17' aar og blev 18 aar gammel medlem av akademiet. Han deltok i Maupertuis gradmaaling i Lappland 1736, og paa grundlag herav utarbeidet han sin teori om jordens form 1743; ogsaa vigtige astronomiske teorier har han fremsat, saaledes maaneteorien 1752.

Clair-obscur *[klæråpskȳ'r]* (ital. *chiaroscuro*) kaldes paa fransk i malerkunsten en blanding av lys og skygge i de dele av et maleri som hverken har fuldt lys eller hel skygge. Enkelte dele eller det hele billede kan være malt i e. De storste mestere i e.-maleri er Correggio og Rembrandt.

Clairon *[klærõ']*, se Clarinø.

Clairvaux *[klærvå']* (Clara vallis), tidligere fr. cistercienserkloster, grundet av den hellige Bernhard 1115. Efter Cistercienserordenens ophævelse solgtes C. 1792. Kirken blev nogen tid efter nedbrutt, og klosteret er nu omdannet til et av Frankrikes største fængsler.

Clairvoyance *[klærvwajā's]* (eg. «klarsyn») kaldes evnen til at se enten ind i fremtiden (fremsyn) eller hvad der samtidig foregaar paa steder som er skjult for den naturlige synssans (fjernsyn). Om saadanne tilfælde findes der mange beretninger baade i ældre tid og nutildags. At der under visse abnorme sjælstilstande, f. eks. hypnose, forekommer visioner som ikke beror paa bedrag og dog viser overensstemmelse med de virkelige tildragelser, er vistnok utvilsomt. Men hvor stor overensstemmelsen med virkeligheten er, og hvorvidt der maa antages en særlig evne til forklaring av fænomenet, er der strid om. Spiritisterne tar tilfældene som beviser paa aanders indgripen. Videnskapsmænd mener at resultaterne (spaadommene) bygges op av vedkommende individs egen sjælelige erfaring, av erindringer og indtryk, som ikke under sedvanlige forhold staar til bevisstheten raadighet, men som under den eiendommelige tilstand av ekstase eller hypnose gjør sig gjældende og sætter individet istand til at «ane» eller drage uvilkaarlige slutninger med storre held end ellers, jfr. Telepati.

Clamāmus (lat.), «vi skriker», nedsættende uttryk om en længere, i regelen kjedelig uttalelse eller besværing, skriftlig irettesættelse, anmerkning.

Clamart *[klamār]*, Frankrike, landsby i depart. Seine, nær ved parken Meudon paa det 180 m. høie plataa C., 9 km. sydvest f. Paris; 11 400 indb. Under Paris' beleiring besatte fienden C., hvorfra han kunde beskyte de indre forter og byen.

Clam-Gallas, Edouard von, greve (1805—91), østerr. kavalerigeneral, kjæmpet 1848 med utmerkelse i Italien, 1849 i Ungarn, hvor han adsplittet fienden i flere træfninger, og 1859 som forer for 1ste armékorps ved Magenta og Solferino. C. var derimot uheldig i 1866 med samme korps ved Podol, Münchengrätz og Gitschin. Blev stillet for en krigsret, men blev frikjendt.

Clam-Martinic, Heinrich Karl Maria, greve (1863—), østerr. politiker, arvelig medlem av riksraadet, generalmajor. Var 1916 landbruksminister under Stürgh og Körber og dannet dec. 1916 efter keiser Karls tronbestigelse et ministerium, hvis opgave det skulde være at skape lovlige tilstande i rikets indre styre. Det lykkedes ham imidlertid ikke at bringe enighet til veie mellem partierne, og juni 1917 traadte han tilbake og utnævntes til militærguvernor i Montenegro.

Clan, se Klan.

Clan-na-Gael *[klænəge'il]* (irsk), gælernes sonner, hemmelig selskap av irsk-amer. feniere, stiftet i Amerika omkr. 1877 (se Feniere).

Clapham *[klæpəm]*, England, syd f. Themsen og Battersea, forstad til London, 5 km. fra Westminster bro.

Clapperton *[klæpətn]*, Hugh (1788—1827), brit. sjøofficer og Afrika-reisende. Foretok 1822—25 sammen med Denham og Oudney en reise fra Tripolis gjennem orkenen til Bornu, opdaget Tsad-sjøen og trængte mot vest frem til Sokoto. Paa en ny reise 1825—27 lykkedes det C. fra Guineabugten at trænge frem til det indre Sudan, hvor han sammen med Lander undersokte dele av Niger's løp og for anden gang naadde Sokoto. C.s reiser gav de forste sikre, gjennem iagttagelser erhvervede efterretninger om det sydlige Sahara og midtre Sudan.

Claque *[klak]* (fr.), eg. slag med den flate haand. Benævnelse for folk som i teatrene er leiet til ved klappen og bravorop, paa forut angivne steder, at lede publikums stemning i en bestemt retning. Opstod i Paris (1820) og har derfra bredt sig til alle storre teaterbyer. Claqueur *[klakō'r]*, medlem av «klakken».

Clara, den hellige (1194—1253), datter av adelsmanden Favorino Seiffi i Assisi, blev som ganske ung pike grepet av Frans av Assisi's forkyndelse og skal 18 mars 1212 til ham ha avlagt de tre lofter om lydighet, fattigdom og kyskhet. Denne dag betragtes som Clarisserindernes stiftelsesdag. Omkr. aar 1214 tok hun sammen med sin yngre soster Agnes og nogen faa andre bolig i et hus ved St. Damianokirken for at leve i den absolutte fattigdom som Frans forkyndte. Denne tanke holdt hun urokkelig fast ved trods alle forsøk fra den kirkelige øvrigheds side paa at mildne fordringen. To aar efter sin død blev hun kanonisert. I Danmark fik C. et kloster i Roskilde i 13 aarh. og senere klostre i Kbh. og Odense. I Sverige hadde hun et kloster i Stockholm.

Clara Raphael, se Fibiger, Mathilde.

Clare *[klā']*, Irland, grevskap i prov. Munster, kysten mellem Galway Bay og mundingen av Shannon, 3 480 km.² med 104 200 indb.; er i det hele bergfuldt, men med brede daler og smaa, men gode græsmarker. Skog mangler ganske. Fiskeriet er betydelig, og stenkul, jern, bly og mangan findes; der brytes ogsaa skifer, marmor og bygningssten. Hovedstad Ennis.

Clarence *[klæ'rəns]*, Australien, elv i Ny Syd-Wales, kommer fra Maephersonfjeldene og falder efter et omtr. 400 km. langt løp ut i Stillehavet ved ca. 29° s. br. Seilbar for 3—4 m. dypgaaende skibe til Grafton, 80 km. fra mundingen.

Clarencestrædet *[klæ'rəns-]*, mellem Australiens fastland og Melvilleoen (nordvestlige Australien), forbinder Timorhavet med Van Diemensbugten.

Clarendon *[klæ'rəndn]*. 1. Edward Hyde, jarl av C. (1609—74), eng. statsmand og historiker; medlem av det korte parlament (1640); i det lange parlament (1640—53) først motstander av Karl I, men sluttet sig senere til ham. Virket for Karl II's tilbakekomst, blev 1661 greve av C. og var Karls ledende minister, indtil han 1667 anklagedes for høiforræderi og flygtet til Frankrike, hvor han skrev «History of the rebellion» (1702—04), en hovedkilde til tidens historie. — 2. George William Frederiek Villiers, fjerde jarl av C. (1800—70), eng. statsmand, 1833 gesandt i Madrid, 1838 jarl av C. og medlem av overhuset; hjalp Peel med at faa ophævet kornloven 1846. Blev 1847 vicekonge i Irland, hvor han underkuet O'Briens oprørsforsøk. 1852—58 utenriksminister og spillet som saadan en ledende rolle paa Pariserkongressen 1856. Deltok 1864 i Londonkonferansen (s. d.). Utenriksminister paany 1864—66 og 1868—70.

Clarendon Press *[klæ'rəndn pre's]* el. Oxford University Press, gammel engelsk trykkeri- og forlagsanstalt, tilhørende Oxford universitet. Forlaget omfatter særlig videnskabelig litteratur og undervisningsbøker og har sammen med Cambridge universitets Pitt Press privilegium paa fremstilling av bibler og gudstjenstlige bøker for England. C. P., som er verdens største bibeltrykkeri, omfatter flere filialer, eget skriftstøperi, papirfabrik o. s. v.

Clarens *[klarã']*, Schweiz, landsby i kanton Waadt, ved Genfersjøen, nær Montreux. Flere scener av Rousseaus «Heloïse» er henlagt til C.

Claretie *[klarti']*, Jules, eg. Arsène Armand (1840—1913), en av det moderne Frankrikes aandfuldeste og mangesidigste forfattere, dramatiker, romanforf., kritiker, journalist, medl. av det fr. akademi, fortræffelig chef for Théâtre français. Av hans romaner nævnes: «Madeleine Bertin», «Monsieur le ministre», Candidat» og «l'Accusateur». Efter krigen skrev han sit store verk «Histoire de la révolution de 1870—71» samt de patriotiske skrifter «Cinq ans après l'Alsace et Lorraine après l'annexion». Av hans teaterstykker behandler flere den store revolution, som «Les Muscadins» og «Les Mirabeau». I sit verk «Vie à Paris», som utkom fra 1896—1905, har han samlet sine interessante ukekroniker, som han særlig skrev i bladet «Figaro».

Clarīno, en ældre trompet med knap mensur, senere d. s. s. tromba.

Clarisserinder, se Clara, den hellige.

Clark *[klāək]*. 1. Alvan C. (1804—87), amer. optiker, først gravør og portrætmaler, begyndte senere at bygge teleskoper og foretok med mesterhaand slibningen av vor tids største akromatiske linser; fra hans verksted i Boston er utgaat kikkerter til alle verdens egne. — 2. Alvan Graham C. (1832—97), foreg.s søn, arvet farens talent. 1862 opdaget han Sirius's ledsager i den til Chicago bestemte kikkert og har slepet den 1020 mm. kjæmpelinse i Yerkesobservatoriets kikkert ved Chicago.

Clark *[klāək]*, Josiah Latimer (1822—98), eng. elektroingenior, chef for ingeniørfirmaet C., Forde & Comp., forestod som saadan nedlægningen af ca. 50 000 eng. mil undervandskabler i alle verdens egne og skrev bøker om elektriske maalinger, som vandt megen anseelse. Efter C.s forslag blev «ohm», «farad» og «volt» antat som benævnelser for elektriske enheter. Se Clarks element.

Clarke *[klāək]*, Henri Jaeques Guillaume, hertug av Feltre (1765—1818), fr. marskalk. Utmerket sig i revolutionshæren 1792 og 93, men blev dog som adelig mistænkt, avsat og en tid fængslet. Deltok paany i krigen efter 1795. 1796 sendte regjeringen ham til Italien for at holde øie med Bonaparte, men de to generaler sluttet sig nær sammen, og C. benyttedes senere meget av Napoleon baade som minister, som gesandt og paa anden maate (var saaledes 1805 guvernør over Wien, 1806 over Erfurt, senere Berlin). Blev 1809 hertug av Feltre. Stemte dog 1814 for Napoleons avsættelse. Under Ludvig XVIII pair og krigsminister.

Clarke *[klāək]*, Jaeob Augustus Loekhart (1817—80), eng. læge, bekjendt for sine fysiologisk-histologiske arbeider, særlig om nervesystemet. En streng av graa substans i rygmarven, strækkende sig fra 7de hals- til 3dje lændenerve, heter de «C.ske søiler».

Clarke *[klāək]*, Samuel (1675—1729), eng. filosof og prest. I en strid med Leibniz forsvarte C. viljens frihet, i sin naturfilosofi sluttet han sig til Newton, og som moralfilosof var han intellektualist, d. e. han hævder at moralsk vurdering er rent logisk virksomhet. At handle umoralsk er at behandle ting og forhold i motstrid med deres natur og bevislige egenskaper. Moralen behover derfor ikke religiøs begrundelse. Den aabenbarte religion styrker vor etiske stræben ved at gi os visshet for et evig liv med belønning og straf, men den er ikke grundlag for den etiske vurdering.

Clarke's søiler, se Clarke, J. A. L.

Clark's *[klāək]* **element,** et av J. L. Clark konstruert, meget konstant galvanisk element, som er almindelig antat som «normalelement» ved maaling av elektromotorisk kraft. Den positive pol bestaar av kviksølv, det er omgit av en tyk masse av kviksølvoksydulsulfat og sinksulfat. Derpaa kommer en koncentrert opløsning av sinksulfat og som negativ pol amalgamert sink. Den elektromotoriske kraft er ved 18° 1.4292 volt, og den avtar med 0.00123 volt, naar temperaturen stiger 1° C.

Clarté, en international organisation av aandsarbeidere, grundlagt sommeren 1919 av Henri Barbusse (s. d.) og ledet av ham, opkaldt efter hans roman «Clarté» («Klarhet»). C.-bevægelsen har et revolutionært-socialistisk præg og bæres av en sterk sympati for de russiske bolsjeviker; den har faat tilslutning fra fremtrædende navne i fransk aandsliv, og organisationer er dannet i de fleste lande i Vesteuropa. Noget stort medlemstal har de dog ikke faat, men gjennem sine organer, navnlig «Clarté» i Frankrike og «Die Weissen Blätter» i Tyskland, over bevægelsen dog en betydelig aandelig indflydelse.

Clason, Isak Gustaf (1856—), sv. arkitekt, medlem av akademiet (1889), professor i arkitektur ved høiskolen 1890—1904. C. staar som en av førerne for den yngre arkitekturskole, særlig for den retning som vil bygge videre paa det historiske grundlag, likesom han ivrig har kjæmpet for benyttelsen av gode og egte materialer istedenfor pudsarkitektur. Han har opført en række private og offentlige bygverk, fremragende saavel i stilistisk som konstruktiv henseende. Hans hovedverk er Nordiska Museet i Stockholm.

Clason, Samuel (1867—), sv. historiker. Avhandlingen «Till reduktionens förhistoria» skaffet ham 1895 doktorgraden, den Geijer'ske pris og en docentpost i historie i Upsala. 1895—1904 amanuensis i riksarkivet, professor i historie i Lund 1904—16, fra sidstnævnte aar riksarkivar. Av hans historiske arbeider maa nævnes «Sveriges historia 1809—44» (i «Sveriges historia intill 20 seklet»), «För hundra år sen» (3 bd, 1909—11) og «Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon» (1913). C. var sekretær i unionskomitéen 1895—98 og skrev herunder «Historisk redogörelse för unionsfragans tidigare skeden» (1898).

Classen, Johan Frederik (1725—92), d. fabrikant og legatstifter, f. i Kra. Kom under Fredrik V's Norgesreise i forbindelse med norske fabrikanter av krigs-

materiel og blev 1750 statsleverandør. Anla 1756 sammen med Just Fabricius et krudtverk og en vaabenfabrik ved navn Frederiksverk (s. d.). For hans meget betydelige efterlatte midler stiftedes bl. a. det bekjendte Classenske fideikommis, som nu foruten et betydelig jordgods eier en kapital paa ca. 4,5 mill. kr. Renterne brukes i forskjellige velgjørende øiemed, til at opretholde en landbruksskole for og til det Classenske bibliotek som er forenet med universitetsbiblioteket i Kbh.

Claude-Lorrain *[klåd-lårɛ̃']*, se Gellée.

Claudiānus, Claudius (d. omkr. 410 e. Kr.), den betydeligste av de senere rom. digtere, f. i Alexandria, i Rom fra 395. I Rom vandt han sig en beskytter i Stilicho, hvem han forherliget i temmelig svulstige digte, likesom han ogsaa berømmet Honorius; hovedverk: et ufuldendt episk digt om Proserpinas rov; desuten har vi en række naturbeskrivende digte av ham.

Claudius, gammelrom. patricisk familie (gens Claudia), som opr. skal være indvandret til Rom fra Sabinerlandet; opnaadde tilsidst gjennem sin forbindelse med den juliske slegt keiserværdigheten; mest bekjendt er: 1. Appius C., som 451 f. Kr. valgtes som en av decemvirerne (s. d.) for at skrive love; gjenvalgt for 450 viste han sig tyrannisk og gjorde sig forhatt; han fortsatte sit herredømme ind i 449, men blev styrtet (se Virginia) og sat i fængsel, hvor han dræpte sig selv. — 2. Appius C. Cæcus («den blinde»), fremragende rom. statsmand; som censor 312 f. Kr. lot han anlægge en vandledning til Rom samt Via Appia (s. d.); han skal ogsaa ha optat sønner av frigivne i senatet (for at sikre sig indflydelse?). Som gammel mand blev han blind, men kom dog i senatet 280 for at fraraade det at slutte fred med kong Pyrrhos. Han skal ha hat betydning ogsaa som jurist og er den ældste rom. forfatter hvis navn vi kjender. — 3. Publius C. Pulcher, son av foreg.; konsul 249 f. Kr., kommanderte en rom. flaate i første puniske krig ved Drepana og blev fuldstændig slaat av karthagerne. Han blev anklaget i Rom for uduelighet, men undgik at bli domt; han dode kort efter.

Claudius, romerske keisere. 1. Tiberius C. Nero, se Tiberius. — 2. Tiberius C. Nero Drusus Germanicus (10 f. Kr.—54 e. Kr.), f. i Lugdunum (Lyon), son av Drusus; regnedes av Augustus og Tiberius for ubegavet og fik derfor ingen embeder for under Caligula. Efter dennes mord blev C. utropt til keiser 41 e. Kr. Skjønt han før væsentlig hadde syslet med lærde studier (historie o. l.), viste han sig som en dygtig regent: han forbedret retspleien paa flere maater og fremmet handelen ved anlæg av en udmerket havn ved Ostia, lot anlægge den store claudiske vandledning, tok sig av provinserne, navnlig Gallien, og begyndte erobringen av Britannien. I sit privatliv viste han stor svakhet, navnlig overfor sine hustruer Messalina (s. d.) og Agrippina (s. d.); denne sidste forgav ham for at sikre sin søn Nero regjeringen. — 3. Gaius C. Nero, se Nero. — 4. C. II, Mareus C. Goticus, rom. keiser 268—70 e. Kr., f. i Illyrien, utropt til keiser av soldaterne, kjæmpet tappert og heldig mot alamanner og goter, men regjerte for kort til varig at sikre riket.

Claudius, Matthias (1740—1815), t. folkedigter, f. i Holsten. Under navnet «Asmus» skrev han som redaktor av «Wandsbecker Bote» sine kjendte sange: «Der Mond ist aufgegangen», «War einst ein Riese Goliath», «Wenn jemand eine Reise thut» o. fl. Han har ogsaa skrevet om religiøse emner mot rettroenheten paa den ene side og rationalismen paa den anden. Sine samlede verker utgav han under titelen: «Asmus omnia sua secum portans» (Asmus, som bærer alt med sig).

Claudius Clavus, d. kartograf, rimeligvis født 1388, het opr. Claudius Claussøn Swart; han forfattet en beskrivelse over landene omkring det nordlige Atlanterhav og ledsaget den med et kart som for sin tid var meget godt.

Clauren, Heinrich, pseud. for Heun, Karl.

Claus, Carl Friedrich Wilhelm (1835—99), t. zoolog. Kaldtes 1873 til professor i zoologi og sammenlignende anatomi ved universitetet i Wien samt til leder av den biologiske station i Triest. C. hører til den nyere tids betydeligere zoologer. Navnlig bør fremhæves hans undersøkelser over krebsdyrene. Av disse kan igjen nævnes: «Die frei lebenden Kopepoden» (1893), «Untersuchungen zur Erforschung der genealogischen Grundlage des Crustaceensystems» (1876), og talrike andre arbeider.

Claus *[klå]*, Émile (1849—), belg. maler. Fremragende som impressionistisk landskapsmaler.

Clausel *[klåzɛ̈l]*, Bertrand (1772—1842), fr. officer. Deltok i revolutions- og Napoleonskrigene. 1814 i Bourbonernes tjeneste, men sluttet sig 1815 til Napoleon. 1815—20 i Nordamerika. Efter Julirevolutionen 1830 kommando over Algerie; marskalk 1831. 1835—37 generalguvernør over Algerie; kjæmpet heldig mot Abd-el-Kader.

Clausen, Claus Lauritz (1820—92), d.-amer. prest, kom i sin tidlige ungdom under grundtvigiansk paavirkning. Reiste 1841 til Norge, hvor han blev kjendt med Hauges venner. Han blev opfordret til at reise til Amerika for at virke blandt de norske emigranter og utvandret 1843. C. var den første ordinerte prest blandt nordmænd i Amerika. Da disse i 1851 sluttet sig sammen til ett kirkesamfund, blev han valgt til «superintendent», men samfundet opløstes allerede det følgende aar. I 1853 deltok han i dannelsen av den Norske Synode. Han uttraadte i 1868 og var med at stifte den Norsk-danske Konferens. Under borgerkrigen blev han feltprest ved det bekjendte femtende Wisconsin regiment, men maatte allerede 1862 slutte paa grund av svækket helbred.

Clausen *[klåzn]*, George (1852—), eng. maler. Følger den franske naturalistiske og impressionistiske skole. Kraftfulde bondebilleder og engelske landskaper med fint gjengivne luftvirkninger.

Clausen, Hans Vietor (1861—), d. historiker. Tok magisterkonferens i historie 1885 og virker som lærer i Kbh. Foruten flere andre historisk-topografiske arbeider bl. a. «Fra Holbæk amt» (1918), har C. levert en række bøker og avhandlinger om Sønderjylland, av hvis topografi og sprogforhold han er en fremragende kjender. 1910—18 var han utvist av Sønderjylland. Efter Tysklands sammenbrud okt. 1918 uttalte han sig i «Nationaltidende» for en dansk-tysk grænselinje som gik nordenom Flensburg og søndenfor Tønder. Denne, den «C.ske linje», som møtte voksende motstand fra flere sider, blev ved Versaillesfreden 28 juni 1919 fastslaat som grænsen mellem 1 og 2 sone; C. hadde under fredsforhandlingerne opholdt sig i Paris som den danske regjerings særlige repræsentant.

Clausen, Henrik Nikolaj (1793—1877), d. teolog og politiker, professor i teologi. C., som var sterkt paavirket av Schleiermacher, utgav 1825 sin første bok: «Katholicismens og protestantismens kirkeforfatning, lære og ritus», som fremkaldte Grundtvigs motskrift «Kirkens genmæle», og derved gav anledning til en langvarig kirkekamp. Blandt hans øvrige skrifter kan nævnes kommentarerne til de synoptiske evangelier (1847—50), Johannes-evangeliet (1855) og Romerbrevet (1863), «Det nye testaments hermeneutik» (1840), «Udvikling af de kristelige hovedlærdomme» (1843), «Kristelig troslære» (1853) og «Det evangeliske kirkelivs nutid og fremtid» (1859). Ved siden av sit videnskabelige arbeide tok C.

ogsaa levende del i sin tids politiske liv, som en av det nationalliberale partis ypperste førere. Efter hans død utkom hans selvbiografi: «Optegnelser om mit levneds og min tids historie» (1877). «Af min reisedagbog 1818» blev utgit 1918.

Clausen, Jenny Blicher (1865—1907), d. forfatterinde, utgav tyve aar gammel sit første bind «Digte» under merket «John Bentsen»; senere fulgte bind efter bind, som snart skaffet sin forfatter en stor popularitet. De betydeligste av disse senere arbeider er den dramatiske digtning «Violin», 2 dele (1899, 1903) og romanerne «Inga Heine» (1898) og «Farbror Frans» (1902). — C.s smak holder ikke altid maal med hendes fantasi, saa formen i hendes verker altfor ofte er dilettantisk. Hendes motiver og idéer er i høi grad paavirket av Ibsenske arbeider, navnlig «Peer Gynt» og «Brand».

Clausen, Julius Emil Ferdinand (1868—), d. forfatter, cand. mag. 1891 og s. a. ansat ved det kgl. bibliotek, hvor han 1907 blev bibliotekar. Han har bl. a. skrevet «Kulturhistoriske studier over Heibergs vaudeviller» (1891), «Jens Baggesen» (1895), «Frederik Christian, hertug af Augustenborg» og «Chr. Winthers digte til een» (1918), «Skandinavismen» (1900), har utfoldet en betydelig utgivervirksomhet, bl. a. «Memoirer og breve» sammen med P. F. Rist, og har siden 1901 været teater- og litteraturanmelder ved «Berlingske Tidende».

Clausewitz, Karl von (1780—1831), preus. general, kjæmpet 1812 i russ. tjeneste, traadte atter efter freden 1814 i preus. tjeneste og blev 1818 direktør for krigsskolen i Berlin, i hvilken stilling han utfoldet en stor og for de tyske offiecrer betydningsfuld virksomhet som militærforfatter. Han hadde en glimrende fremstillingsevne og utmerket sig ved sin kritiske behandling av krigshistorien. C. skylder sine skrifter en stor del av sin berømmelse.

Claushavn (grønl. Ilimanak), handelssted i Vestgrønland, 69° 5′ n. br., tæt syd for Jacobshavns Isfjord; det hører under kolonien Christianshaab.

Clausholm, d. hovedgaard i Randers amt, bygget av grev Conrad Reventlow, hvis datter Anna Sophie 1712 bortførtes av kong Fredrik IV, som egtet hende. 1718 kjøpte kongen gaarden. Efter kongens død blev dronning Anna Sophie forvist til C., hvor hun døde. Fra dronning Anna Sophies tid har C. et pragtfuldt utstyr med stuklofter, gobeliner og vægmalerier.

Clausīlia, en artrik slegt av smaa landsnegler.

Clausius, Rudolph Julius Emanuel (1822—88), t. fysiker, 1857 professor ved universitetet i Zürich, 1867 i Würzburg og 1869 i Bonn. C. viste (1850), at Carnots princip lot sig forene med Mayers og Helmholtz's opdagelse av ækvivalens mellem varme og arbeide, en bedrift som blev banebrytende i termodynamikken (s. d.). Hans andet hovedverk er grundlæggelsen av den mekaniske gasteori (1857).

Sophus Claussen.

Claussen, Sophus Niels Christen (1865—), d. forfatter, f. paa Langeland. Debuterte 1887 med en digtsamling «Naturborn», som med længere mellemrum er fulgt av digtsamlingerne «Pilefløjter» (1899), «Djævlerier» (1904), «Eroter og fauner» (1910), «Danske vers» (1912) og «Fabler» (1917). Imellem disse er kommet adskillige novellistiske og journalistiske arbeider av forskjellig værdi, saaledes «Unge bander» (1894), «Kitty» (1895), «Antonius i Paris» (1896), «Junker Firkløver» (1900), «Lovetandsfnug» (1918); endvidere skuespillet «Arbejdersken» (1898). — C. har især betydning som lyriker; hans opfatning av dansk natur er indtrængende og fin, han eier et rikt forraad av humor, og hans digtnings form er i høi grad særpræget.

Claussøn (Friis), Peder (1545—1614), n. geistlig, f. i Egersund, blev 1566 prest i Undal efter faren, Claus Friis, og kort tid efter provst i Lister provsti, senere tillike kannik i Stavanger og kapitlets vieeformand. C. arbeidet ivrig for utbredelsen og befæstelsen av den lutherske lære og var herunder den dygtige biskop i Stavanger, Jørgen Eriksson (s. d.), en god medhjælper. Han forstod at skaffe sig indflydelse over almuen, som han bevæget til at opgi sin motstand mot den nye forordning om tienden, som var vedtat paa herredagen i Skien 1576, hvor C. selv hadde været med blandt deltagerne. Mest bekjendt er C. dog som topografisk-historisk forfatter og sagaoversætter. Han har forfattet historiske og topografiske optegnelser om Island, Færoerne og Grønland, en Norges naturhistorie og en beskrivelse av Stavanger stift foruten den bekjendte «Norriges og omliggende oers beskrivelse», som har bidraget til at utbrede kundskapen om vort land og vort folk ogsaa utenfor Norge. Av den største betydning blev endelig C.s store overs. av Snorre Sturlasons kongesagaer, som paany utbredte kjendskapet til Norges oldtids og middelalders historie og mægtig har bidraget til at vække den norske nationalfølelse. Intet av C.s skrifter blev trykt i hans egen levetid; men i 1632 utgav Ole Worm hans Norgesbeskrivelse i latinsk og tysk oversættelse og aaret efter tillike sagaoversættelsen. Hans «Norges naturhistorie» antoges længe at være bortkommet ved en brand hos Thomas Bartholin, men en avskrift derav blev fundet av G. Storm i 1876. [Se «Saml. skrifter av PederClausson Friis», utg. av G. Storm, Kra. 1881.]

Peder Claussøn (Friis).

Clavāria, fingersop (s. d.).

Clavecin *[klavsæ̃']* (fr.), musikinstrument, klavér.

Clāves Sancti Petri (lat.), «den hellige Peters nokler», binde- og losenoklen. Uttryk for kirkelig jurisdiktionsmyndighet, kirkevælde.

Clavicembalo *[klavitše'mbalå]*, forloper for klaveret.

Clāviceps, se Meldroie.

Clavichord, musikinstrument, forloper for klaveret.

Clavico'rnia, kollehornede, en avdeling av billerne, hos hvem folehornene ender i en kølle- eller knapformig fortykkelse. Hertil hører bl. a. aatselbillerne.

Clavi'cula, noklebenet s. d.

Clavijo y Fajardo *[klavi'ĥå i faĥa'rdå]*, José (omkr. 1730—1806), sp. forfatter, kgl. arkivar i Madrid. Mest kjendt er han ved sit forhold til den franske digter Beaumarchais, hvis søster han bortførte. Beaumarchais tvang ham til at gjøre en skriftlig avbigt og fik ham avsat og forvist fra Madrid. Beaumarchais har

skildret dette i skuespillet «Eugénie», og Goethe i «Clavigo».

Clāvis (lat.), nokkel, oprindelig betegnelse for tangenterne paa et orgel (klaviatur), nu det tegn paa linjesystemet som bestemmer den ledende tones plads og dermed alle de andres.

Clāvus (lat.), brem, betegner særlig en (smalere eller bredere) purpurkant, som (henholdsvis) de romerske riddere og senatorer hadde paa sin tunika (s. d.).

Clay *[kle^{i}]*. 1. Cassius Mareellus C. (1810—1903), nordamer. politiker, brorson av H. C. Var ivrig abolitionist og startet 1845 antislaveribladet «The true American». Deltok 1846—47 i den mexikanske krig og var 1861—69 gesandt i Petrograd. — 2. Henry C. (1777—1852), nordamer. statsmand. Blev 1806 medlem av senatet og 1811 av repræsentanternes hus, hvor han var formand til 1823. Opfordret til krigen med England 1812—14 og understøttet den sydamerikanske uavhængighetskrig. I slavespørsmaalet søkte han at mægle mellem Nord- og Sydstater, var saaledes en varm talsmand for «Missourikompromisset» av 1820, som utelukket slaveri nord for 36 ° 30 ′. C. hyldet monroedoktrinen og var den som 1824 satte igjennem det «amerikanske system» med dets høie beskyttelsestold og sterke betoning av de nordamer. fristaters utvikling som selvstændig industriland. Paa dette program kandidat til præsidentværdigheten i 1824, men faldt. Senator paany 1831—42 og præsidentkandidat 1832 og 1844 uten held. Var hovedmand for «The omnibus bill», kompromisset av 1850, som forhalet utbruddet av borgerkrigen i over 10 aar. [Litt.: C. Colton, «Correspondence and speeches of H. C.» (6 bd. 1846—57; ny utg. 1898.]

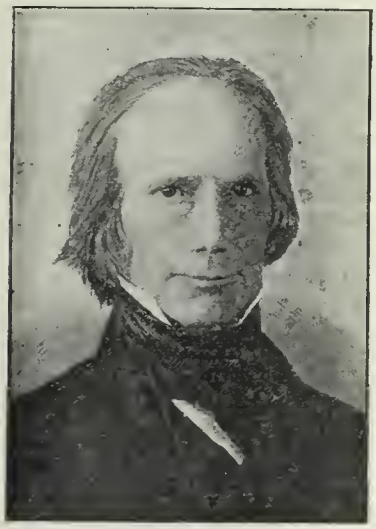

Henry Clay.

Clay Cross *[kle^{i} krås]*, England, by i grevskapet Derby, 8 400 indb., vigtig industriby med talrike kulgruber og jernverker.

Clayton-Bulwer-traktaten *[kle^{i}tn-bu'lwə-]*, opkaldt efter den nordamer. utenriksminister J. M. Clayton og den eng. gesandt i Washington Sir Henry Lytton Bulwer, blev sluttet i 1850 mellem de Forenede Stater og England angaaende landenes stilling til Centralamerika. De kontraherende parter vedtok bl. a., at en projektert kanal mellem Atlanterhavet og det Stille Hav skulde ansees som noitral, og at de ikke skulde erhverve nye kolonier eller anlægge befæstninger i Centralamerika.

Clearing-house *[klīriŋ-ha^{u}s]*, handelsuttryk, er den eng. betegnelse paa et avregningskontor til indbyrdes utveksling og opgjor av bankers, pengeindretningers, fonds- og aktieforretningers samt varehandleres gjensidige fordringer og tilgodehavende. C.-systemet opstod i London omkr. 1775 derved at en kreds av bankbokholdere efter eget initiativ daglig traadte sammen for saaledes at gjøre op sine firmaers poster for hverandre efter prineippet: naar A. skylder B. 100, og B. skylder A. 110, avgjøres det indbyrdes gjældsforhold ved et kantantopgjør av 10, som B. betaler A. Avregningerne blir for en væsentlig del en posteringssak, og anvendelse av kontante pengemidler, værdipapirer eller varer reduceres til et minimum, hvilket medfører store fordele. Heller ikke de ved clearingen fremkomne saldi opgjores nu længer kontant, men utlignes ved giroanvisninger, trukket paa den ledende bank. Denne fremgangsmaate er sat i system navnlig efter de store aktiebankers opstaaen og kreditvæsenets raske utvikling fra midten av forrige aarh. av; og hvor pengeanvisninger i checkens form har vundet almindelig indgang, altsaa navnlig inden den engelsktalende verden, blir c.-systemet et uundværlig led i bankvæsenets daglige virksomhet. 1864 tiltraadte Bank of England kredsen av deltagerne i Londons c. Systemets anvendelse fik derved et sterkt fremstot og fandt utbredelse efterhvert til alle større handels- og bankeentrer. Tyskland fik sit første c. («Abrechnungs-Stelle») 1883, Sverige 1896, og i Norge oprettedes 1898 Kra. Bankavregningskontor. Dette staar under Norges Banks ledelse og har for tiden fem deltagere; dets omsætning var 1918 8 461 mill. kr., i 1919 6 850 mill. kr. Omsætningen i Londons c., som i 1885 var 5 511 mill. pund sterling, var i 1914 steget til 14 665 mill. pund sterling. Under krisen i de Forenede Stater høsten 1907 ovet New York c. betydelig indflydelse. I Kra. paatænkes oprettet et c. for aktie- og fondsomsætning. [Litt.: T. H. Aschehoug, «Socialokonomik»; W. Scharling, «Bankpolitik», 2 utg., Kbh. 1903.]

Clebsch, Rudolf Friedrich Alfred (1833—72), t. matematiker, 1858—63 prof. i Karlsruhe, 1863—68 i Giessen og fra 1868 i Göttingen. Hans hovedarbeider angaar matematisk fysik, geometri og funktionslære. Han grundla tidsskriftet «Mathematische Annalen». Mottok 1869 *Prix Poncelet*, som tildeles den som i de sidste 10 aar har utrettet mest i matematik.

Cleburne, Forenede Stater, by i staten Texas, 88 km. sydvest for Dallas, 11 000 indb. Landbruksprodukter.

Cleckheaton *[kle'khītn]*, England, fabrikby i grevsk. York, 13 000 indb. Har uld- og maskinindustri.

Cleethorpes *[klīpåəps]*, England, meget besokt sjobadested i grevskapet Lindsey, 3 km. sydost for Grimsby; sammen med det nærliggende Thrunscoe 21 500 indb.

Cle'matis, slegt av solciefamilien; mest klatrende, buskagtige planter med motsatte, ofte trekoblede eller fjærdelte blade, som i spidsen ender med en slyngtraad. Blomsterne har gjerne fire kronbladlignende blomsterdækblade. — Av c. er der ialt ca. 170 arter, fordelt i alle tempererte egne; et storre antal av disse dyrkes som prydvekster paa grund av de ofte pragtfulde blomster. Her skal nævnes: *c. niticella* fra Sydeuropa, med enlige, aapent-klokkeformede, rødfiolette eller blaa blomster, *c. patens, lanuginosa* og *florida* fra Japan og Kina, hvilke arter har meget store blomster, indtil mere end 15 cm. i tvermaal. Blomsterbladene varierer fra 4—8 i antal, likeledes har de en rik farvevariation fra rent hvitt, gjennem blaahvitt og grønlighvitt til blaat, fiolet og purpurfiolet. Disse fire arter er de oprindelige stamarter til de «storblomstrede c.», av hvilke der i aarenes lop er fremkommet et stort antal kulturformer. Langt mindre og mere uanselige blomster har *c. vitalba*, som dog til gjengjæld har de gronne dele kraftigere utviklet. Den kan bli 16 m. hoi og vokser hurtig, hvorfor den egner sig godt til dækning av verandaer og lysthuse. Alle c.-arter maa hos os dækkes om vinteren.

Clemenceau *[klømåså']*, Georges Benjamin (1841—), fr. statsmand, f. i Mouilleron-en Pareds i Vendée, av gammel Vendéeslegt. Faren var læge, men maatte forholdsvis ung opgi lægegjerningen paa grund av nervos melankoli. Han var utpræget radikal, og ingen begivenhet fra gutteaarene prentet sig saa dypt i C.s erindring som den dag 1858, da hans far blev arrestert under den

nervose ophidselse som fulgte efter Orsinis (s. d.) attentat mot Napoleon III, og blev stillet i utsigt deportation til Algerie uten foregaaende dom (han kom dog kun til Marseille). Den dag lovet den 17-aarige gut sin far at hevne ham. «Hvis du vil hevne mig, saa arbeid!» var svaret. I sin politiske virksomhet har C. ofte hat dette minde for øie. — 1860 kom C. til Paris som medicinsk student og optraadte som ivrig republikaner. Efter at ha fuldendt sine studier reiste han til de Forenede Stater, var en tid lærer i fransk ved en høiere pikeskole ved New York og egtet senere en av sine elever, Mary Plummer. Efter keiserdommets fald traf C. som Montmartres maire med dygtighet forberedelser til forsvaret av Paris. I hans flammende oprop gjenkjender man seierherren fra 1918. Under kommunen sokte han forgjæves at mægle mellem denne og Thiers, men blev mistænkt i begge leire og maatte endog en tid holde sig skjult i sin hjemtrakt. — Som medlem av nationalforsamlingen stemte C. mot den fred som prisgav Alsace-Lorraine, men nedla kort efter sit mandat, da han faldt ved et kommunalt valg. 1871 satte Montmartre sin gamle maire ind i Paris' kommunalraad, hvis formand han blev 1875. Næste aar blev han Montmartres repræsentant i deputeretkammeret, krævet i sin jomfrutale amnesti for alle av politiske grunde dømte, og fasthold sit krav til det 4 aar efter skedde fyldest. C. blev hurtig frygtet som ypperlig taler og skarp debattant; hans program var en republikansk samling om fuld gjennemførelse av det 1789 begyndte store verk gjennem en omfattende demokratisering av forfatningen. Kun saaledes kunde den nødvendige arbeidsro skaffes. Av hensyn til Tyskland krævet C. landets forsvarsmidler styrket. Ut fra disse synspunkter maatte han med dyp mistillid se paa Gambettas og Ferrys politik, som syntes at glemme landet bak Vogeserne for asiatiske og afrikanske eventyrtogter, og hvis kolonipolitik bare var egnet til at lede tankerne bort fra den indre utvikling, som for C. stod som det forelobig vigtigste. Paa dette tidspunkt synes C. at ha delt den almindelige opfatning, at kolonipolitikken fortes efter Bismareks tilskyndelse. I en storpolitisk tale 10 nov. 1881 brot C. staven over regjeringens politik, kammeret fulgte ham, og Ferry maatte demissionere. Selve Gambetta tok nu ledelsen, men delte efter 71 dage skjæbne med sin ven og forgjænger. «Ministerstormeren» hadde begyndt sin virksomhet. Ofte har man bebreidet C. denne: han har da svaret: «Jeg har bare styrtet ett ministerium; for det var altid det samme.» Juli 1882 angrep C. igjen kolonipolitikken. Fransk-eng. intervention i Ægypten mot den av Arabi pasja (s. d.) reiste nationale bevægelse stod da paa dagsordenen, og C. bekjæmpet den under feltropet «Ægypten for ægypterne» og seiret. — Hans omfattende parlamentariske arbeide medforte ikke sjelden dueller, bl. a. med Jaurès, Deschanel og Déroulède. Panamaskandalen 1892 gav hans parlamentariske virke foreløbig en braa avbrytelse; man fandt ut at Cornelius Herz (s. d.) hadde hat nogen aktier i C.s organ «La Justice», og dette var nok til at beskylde C. for at ha mottat bestikkelse, og ved

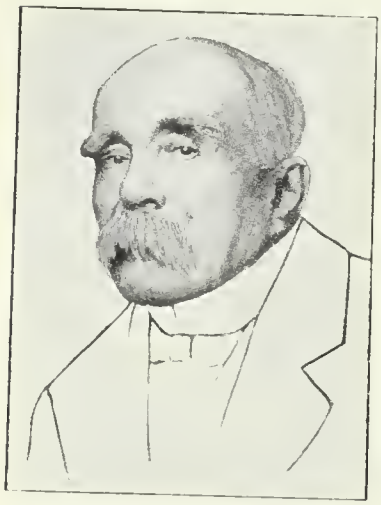

Georges Clemenceau.

valget s. a. blev han kastet. I sit nødtvungne politiske otium dyrket C. sine kunstneriske og litterære interesser ved omgang med mænd som Alph. Daudet, E. de Goncourt, Monet, Rodin, Raffaëli og Carrière. I elegante artikler gav han uttryk for sin paa Darwins lære byggede livsopfatning; i «Le grand Pan» sammenfatter han denne i ordene «der gives intet sandere end at ville, end at gjøre livet større». Sterk vegt lægger han paa handlingen, som han endog kalder livets middel og maal. Med sin darwinisme forbandt han en sterk følelse for den svakeres ret. — C. ansaa oprindelig Dreyfus for landsforræder, men kom snart til den motsatte overbevisning og gav 13 jan. 1898 i sit organ «L'Aurore» plads for Zolas brev til præsidenten: «J'accuse», og han fortsatte i flere aar kampen for Dreyfus. — 1902 blev C. valgt til senator for depart. Var og blev s. a. formand for hærutvalget og utvalget for utenrikske anliggender. 13 mars 1906 blev han indenriksminister under Sarrien, hvem han 19 okt. s. a. avløste (blandt dem som ikke ønsket at fortsætte under C., var R. Poincaré). Til utenriksminister tok han Stephan Pichon, til justisminister Briand, til trafikminister Barthou, til finansminister Caillaux, mens Viviani blev arbeidsminister og Dreyfus' uforfærdede forsvarer Picquart krigsminister. Under C.s ministerium hjemsøktes landet av vældige streiker, som truet med at føre til borgerkrig, likesom gjennemførelsen av Combes' (s. d.) love om statens og kirkens adskillelse tilfaldt ham. Begge dele løste C. med fasthet og klokt maatehold. Ministeriets faste utenrikspolitik tvang Tyskland til diplomatisk tilbaketog i Casablanca (s. d.) 1908, samtidig med at det gode forhold til England, Rusland og Italien yderligere utvikledes. Under en voldsom debat i depuretkammeret 1909 forløp C. sig overfor Deleassé og indgav derpaa sin demission, idet han anviste Briand som efterfølger. Denne erklærte sig villig, hvad der ikke hadde været meningen, og C., som aldrig kunde glemme det, saa nu i Briand en dodsfiende. Da Briand ved præsidentvalget 1912 i forstaaelse med de moderate og konservative grupper opstillet R. Poincaré som kandidat, søkte C. uten held at samle de radikale grupper om Pams, men det lykkedes ham 1913 at styrte Briand, som var blit ministerpræsident efter Poincaré, paa spørsmaalet om forholdstalsvalg, som C. ansaa for uheldig. Han støttet lojalt Briands efterfølger Barthou ved gjennemførelsen av den treaarige tjenestetid. — 1913 var det lykkes C., som like fra studenterdagene hadde utfoldet en omfattende journalistisk virksomhet, at grunde et blad «L' Homme libre». Især fra aarskiftet 1914 pekte han i en række artikler, som ikke med urette er blit sammenstillet med Demosthenes' Philippika, paa den fare som truet fra ost. Og da krigen kom, stod C. som talsmand for den nationale enhet. I anledning av G. Brandes' uttalelser om at Danmark ikke kunde ønske at motta Sønderjylland av et seierrikt Frankrike, svarte C. ham i stolte ord, at hellere end at se en franskmand uttale sig saaledes vilde han se sit fædreland oversvømmet av fiender, ja knust. — C. krævet en fast politik under kamrenes kontrol. Men man frygtet den gamle ministerstormer. Hans artikler undertryktes, hans blad suspendertes, men dagen efter kaldte han det «L' Homme enchaîné», og under det nye navn syntes dets utbredelse dag for dag at stige, ikke mindst ved fronterne. Han kjæmpet voldsomt mot den fredspropaganda som truet med at undergrave de første krigsaars forsvarsaand. I en mesterlig tale fremdrog han 27 juli 1917 Almereydas tyskorienterte agitation i bladet «Bonnet rouge» for senatet og forte ansvaret helt op i regjeringens kontorer, hvorfra opholdstilladelserne til fiendtlige undersaatter utgik. En maaned senere forelaa indenriksminister Malvys demission, faa uker efter hele

kabinettet Ribots. Præsidenten mente ikke at kunne samarbeide med C. og forsokte et ministerium Painlevé, som dog blev sittende bare nogen uker. Da, mens fienden gik frem paa alle fronter og seierstilliden i Frankrike syntes brutt, vendte Poincaré sig til C., som 76 aar gammel overtok magten i det vanskeligste øieblik i Frankrikes historie. Selv overtok han krigsministeriet, Pichon blev utenriksminister, Klotz finansminister; desuten optoges Soueheur, Boret, Nail, Leyges og Pams i ministeriet. Belært av erfaringen fra 1909 sammensatte C. sit kabinet av folk som stod ham personlig nær. Med enestaaende energi og kraft, som skaffet ham tilnavnene «den gamle tiger» og «seirens far», kastet C. sig over organiseringen av seiren. Han blev aldrig træt og aldrig tvilte han. Da den tyske hær i mars 1918 truet Paris, forkyndte han for hele verden sin tro paa en fuldstændig seier og sin vilje til at føre krigen h e l t igjennem. Under indtrykket av den fælles fare lykkedes det ham at overbevise Lloyd George og Sir Douglas Haig om nødvendigheten av enhet i kommandoen, og paa maanedens sidste dag forelaa Foehs utnævnelse til generalissimus. 18 juni begyndte det tyske tilbaketog, som resulterte i vaabenstilstanden 11 nov. 1918. Krigen var vundet, og faa dage efter kunde C. og Poincaré under endeløs begeistring holde indtog i Strasbourg. — 17 jan. 1919 holdt fredskongressen sit første møte i Versailles, og paa Wilsons forslag valgtes C. enstemmig til dens præsident. 19 jan. foretok anarkisten Cottin et attentat paa C., som blev haardt saaret, men hans jernsterke konstitution muliggjorde ham dog at fortsætte arbeidet, og 2 okt. kunde fredstraktaten (se V e r d e n s k r i g e n og F r a n k r i k e) vedtages av parlamentet med 372 stemmer mot 53. Ved parlamentsbeslutning uttaltes at C. og Foeh hadde gjort sig fortjent av fædrelandet, og C. blev medlem av akademiet. Med fast haand var C. skredet ind mot pacifisternes virke; Almereyda og Bolo pasja dømtes til døden, Cailleaux (s. d.) dømtes til fængsel, og C. syntes gjennem sine anklager mot Malvy at ville trække selve Briand for retten. Det var da ikke uten grund, naar parlamentsmedlemmerne ved præsidentvalget, hvor C. lot sig opstille, av frygt for hans diktatoriske tilboieligheter samlet sig om Deschanel (s. d.), som i forste omgang fik de fleste stemmer. C. trak sig da tilbake og reiste faa dage efter paa rekreationsreise til Ægypten. — Fredstraktaten er ofte betegnet som C.s verk. Den synes da ogsaa ofte at være C.s tanker, omsat i Wilsonske formler og modifieert av Lloyd George (støttet av Nitti). C., som ikke trodde paa nogen evig fred, saa det som sin hovedopgave at stille Frankrike saa sterkt som mulig samtidig med, at der skaptes en række nationalstater, som maatte søke tilknytning til Frankrike. Nu da seiren var vundet, ansaa han en utvidelse av det franske kolonirike for fuldt forsvarlig og glemte ikke dette, om end de europæiske spørsmaal for ham stod over de oversjøiske. — Av C.s verker skal nævnes «La melée sociale» 1895), «Le grand Pan» 1896), romanen «Les plus forts» (1898), «L'iniquité» (1899), «Vers la république» 1899, «Au fil des jours» 1900), «Aux embuscades de la vie» 1903), «La honte» 1903, «Dans les champs de pouvoir» 1913), «La France devant l'Allemagne» (1916), og dramaet «Le voile de bonheur» opført 1901), med emne fra Kina, 1919 oversat til og opført paa kinesisk paa foranledning av den kinesiske fredsdelegation. [Litt.: Dueroy, «C.», d. overs. 1918; G. Geffroy, «C.», 1920, S. C. Hammer, «Gambetta og C.», 1918.]

Clemens, p a v e r. 1. C. I el. C. fra Rom (Romanus), ifølge traditionen, omend med urette, nævnt som apostelen Peters anden eller tredje (fjerde) eftermand som biskop i Rom. Det saakaldte første C.-b r e v, avfattet mellem 93—97 i Rom, gir os de eneste paalidelige oplysninger om hans liv. Han har været en ledende personlighet i den rom. menighet, paa hvis vegne han skriver til menigheten i Korinth og irettesætter den paa grund av nogen indbyrdes stridigheter. Den senere tradition beretter snart at han har været Paulus' medarbeider i Filippi (Filip. 4, 3), snart at han var den konsul Titus Flavius C., fætter av Domitian, som skal ha lidt martyrdøden aar 95. Disse beretninger er dog litet sandsynlige. Det er ogsaa med urette at man har tillagt ham skrifterne: andet C.-brev, Clementinerne (s. d.) og de apostoliske konstitutioner. Første C.-brev er derimot utvilsomt egte og henregnes til de saakaldte apostoliske fædre. Det foreligger i norsk oversættelse («Vidnesbyrd fra kirkefædrene», IV, Kra. 1881). — 2. C. II, pave 1046—47, het oprindelig Suidger og var biskop av Bamberg. Som pave søkte han at motarbeide simonien. — 3. C. III, 1080—1100, motpave mot Gregor VII, men aldrig anerkjendt. — 4. C. III, 1187—91, oprindelig Paolo Scolari. Da Jerusalem 1187 faldt i de vantroes hænder, lykkedes det ham at bringe det saakaldte tredje korstog istand. — 5. C. IV, 1265—68, oprindelig Guido Le Gros, franskmand, først advokat og raadsherre ved Ludvig IX's hof, gik av sorg over sin hustrus død i kloster, blev biskop, kardinal og tilsidst pave. Arbeidet paa at tilintetgjøre Hohenstaufernes indflydelse og oplevet denne slegts undergang. — 6. C. V, 1305—14, oprindelig Bertrand de Got, av aquitansk adelsslegt, tok paa Filip den smukkes opfordring bopæl i Avignon i Frankrike, hvorved han indledet pavernes «babyloniske fangenskap». Beskyldtes for gjerrighet, nepotisme, simoni og usedelighet. Ophævet 1312 efter Filips ønske Tempelherrernes orden (s. d.). — 7. C. VI, 1342—52, oprindelig Pierre Roger, fr. benediktinermunk, overvandt den tyske konge Ludvig av Bayern og fik Karl IV valgt til konge. Utskrev 1350 et nyt jubelaar. Førte et pragtfuldt hof i Avignon. — 8. C. VII, 1378—94, motpave. — 9. C. VIII, 1425—29, motpave. — 10. C. VII, 1523—34, oprindelig Giulio Mediei, uegte søn av Giuliano Medici, som blev myrdet i domkirken i Firenze 1478. Sokte at danne et forbund mot Karl V; dette førte til at Rom blev erobret av de keiserlige tropper (6 mai 1527). Paven blev beleiret i Engelsborg og maatte slutte fred paa haarde vilkaar. Derefter kronet han keiseren i Bologna 1530. Hans haab om ved keiserens hjælp at undertrykke reformationen mislykkedes, da han ikke kunde bekvemme sig til at gaa ind paa keiserens ønske om et koneilium. Under hans papat losrev ogsaa England sig fra romerkirken, da C. ikke vilde give Henrik VIII dispensation til at skille sig fra sin dronning. — 11. C. VIII, 1592—1605, oprindelig kardinal Ippolito Aldobrandini, søkte med held ved Frankrikes hjælp at sætte grænser for Spaniens mægtige indflydelse. Holdt 1600 jubelaar i Rom. S. a. blev Giordano Bruno brændt som kjetter. — 12. C. IX, 1667—69, oprindelig Giulio Rospigliosi, søkte forgjæves at bilægge den jansenistiske strid. — 13. C. X, 1670—76, oprindelig Emilio Altieri av Rom, blev pave 80 aar gammel. — 14. C. XI, 1700—21, oprindelig Giovanni Francesco Albani fra Urbino, var en lærd og dygtig pave, som rundhaandet sørget for kunst og videnskap. Stod under den spanske arvefølgekrig paa Bourbonernes side, og kom derved i strid med den osterrikske keiser. Stillet sig paa jesuiternes side overfor jansenismen. — 15. C. XII, 1730—40, oprindelig Lorenzo Corsini fra Firenze. Under hans styrelse led pavestolen en række politiske nederlag. — 16. C. XIII, 1758—69, oprindelig Carlo Rezzonico fra Venedig, var en from, men svak pave. Da flere katolske stater begyndte at utvise jesuiterne, søkte han ved flere edikter at forsvare ordenen. Disse faldt imidlertid magteslose

til jorden overfor fyrsternes og folkenes motstand. — 17. C. XIV, 1769—74, oprindelig Lorenzo Ganganelli, franciskaner, gav omsider efter for magternes forestillinger og ophævet Jesuiterordenen ved det beromte brev «Dominus ac redemptor noster» av 21 juli 1773. Efter hans død gik der forskjellige rygter om at han var blit forgiftet.

Clemens Alexandrīnus, eg. Titus Flavius (d. for 216), en av oldkirkens betydeligste teologer, sokte i sin ungdom paa reiser til Stor-Grækenland, Syrien og Palæstina at vinde det storst mulige kjendskap til kristendommen, hvorefter han blev forstander for kateketskolen i Alexandria. Hans hovedverk er en triologi, som utvikler kristendommens væsen som den sande visdom i motsætning til gnosticismens. Dens første del: «Logos protreptikos» (d. e. formaningstalen (til grækerne)) er en apologi, hvori han paaviser hedenskapets falskhet, men dog samtidig anerkjender sandhetsmomenterne i den græske filosofi, særlig hos Platon. Den anden del: «Pædagogos» (d. e. opdrageren) fremstiller i detaljeret form den kristelige sedelære. Den tredje del: «Stromateis» (d. e. brogede vævede tepper) indeholder i «broget» form en del tanker om den fuldkomne kristelige visdom.

Clemens Bonifacius, pseud. for Asbjørnsen, P. Chr.

Clemens, Johan Frederik (1749—1831), d. kobberstikker, f. ved Stettin. Elev av Preisler. Utforte platerne til «Peder Paars» efter Wiedewelts tegninger. Studerte senere i Paris. Stak 1787 det udmerkede blad «Sokrates» og «Ossian» efter Abildgaard. Samtidig utgav han (i Baggesens overs.) «Niels Klim» med egne stik. Kaldtes 1788 til Berlin for at stikke efter Cunninghams tegning «Fredrik II's revu», et blad som det tok ham fire aar at fuldføre og vandt ham europæisk ry. Reiste 1792 til London for at stikke Trumbulls «Montgomerys død», et arbeide som betaltes med 1050 £. C. har utfort mange gode portrætstik, og han hører i det hele til Danmarks ypperste kunstnere.

Clemens *[kle'mənz]*, Samuel Langhorne (1835—1910), Amerikas berømte humorist «Mark Twain». Han forte som ung et meget bevæget liv, var bokholder, lærer, guldgraver, lods paa Missisippi (herfra stammer navnet Mark Twain, ɔ: «merk to (favner)»), og blev endelig redaktor i Bufallo. De mangeartede oplevelser og indtryk, han hadde under denne eventyrlige tilværelse, gav ham det rikeste stof til hans senere forfatterskap. Efter borgerkrigen reiste han rundt i de Forenede Stater og holdt foredrag og var ogsaa en stund redaktør i San Franciseo. Sin forste store humoristiske bok skrev han efter en reise som han gjorde med et selskap til Europa, og hvis oplevelser han derpaa skildret. Det er den berømte «Innocents abroad» (1869), hvor han med uforlignelig humor satiriserer likemeget over sine landsmænd som over europæerne. Denne bok fulgtes av en lang række andre, alle præget av det samme lune, hvis hovedegenskap er det uforstyrrelige alvor, hvormed de mest barokke situationer skildres og uensartede ting sammenstilles. Men bak hans overgivne og kaate spot merker man en mandig aand, en hater av humbuk og hykleri. Blandt hans senere arbeider kan nævnes: «Life on the Mississippi» (1874), «Tom Sawyer» (1876) og fortsættelsen «Huekleberry Finn» (1884), «A tramp abroad» (1880), «A yankee at king Arthur's court» (1889), hvor han gaar løs paa konventionelle nedarvede fordomme, og «The man that corrupted Hadleyburg» (1900) samt en mængde skizzer og essays. Flere av hans arbeider er oversat til nordiske sprog.

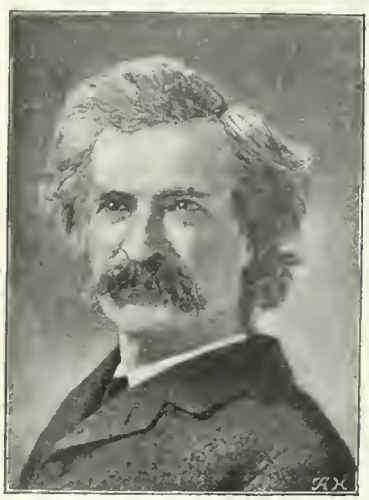

S. L. Clemens.

Clemens Romanus, se Clemens, paver 1.

Clement (d. 1536), d. «skipper», d. e. sjokaptein, kjæmpet efter Christian II's forjagelse paa egen haand mot Fredrik I, hvis skibe han erobret og bortførte. 1531—32 deltok han i Christian II's tog til Norge; 1534 traadte han i grev Christoffers tjeneste, erobret Aalborg og slog den jyske adelshær ved Svenstrup; men 18 dec. erobret Johan Rantzau Aalborg tilbake, og efter to aars fangenskap skal C. være blit henrettet paa Viborg landsting. C.-feiden var de jyske bonders sidste reisning mot adelen.

Clement *[klemã']*, Gad Frederik (1867—), d. maler, f. i Kbh., elev av akademiet 1885—88, utdannedes derefter paa Kunstnernes Studieskole under Krøyer. Hører fra 1893 til den frie utstillings mænd. Foruten nogen figurbilleder («Pastorale» 1902) har C. især malt portrætter, fremragende ved monumental holdning, det kræsne farvevalg og psykologisk rammende uttryk.

Clément *[klemã']*, Jaeques (1565—89), fr. dominikanermunk, som av katolsk fanatisme myrdet Henrik III 31 juli 1589. Blev straks dræpt av kongens tjenere.

Clémentel *[klemãtæ'l]*, Etienne (1864—), fr. politiker. Skrev som notar i sin fødeby Riom en biografi av sit bysbarn general Desaix (s. d.). Valgtes 1900 til deputeretkammeret som uavhængig republikaner av radikal avskygning. Koloniminister under Rouvier 1905—06, landbruksminister under Barthou 1913, 1915—17 handels- og landbruksminister under Briand, Ribot og Painlevé, 1917—19 handelsminister under Clemeneeau.

Cleme'nti, Muzio (1752—1832), ital. pianovirtuos og komponist, romer av fødsel, men virket hovedsagelig i England, hvor han en tid som dirigent for den ital. opera i London har utdannet mænd som Meyerbeer, Moscheles, Kalkbrenner, Field. Han drev ogsaa en pianoforretning. Hans mest bekjendte verk «Gradus ad parnassum» har øvet en betydelig indflydelse paa klaverteknikken, særlig fingersætningen.

Clémentin, Niels Hiersing (1721—76), d. skuespiller, var kommet langt frem i det teologiske studium inden han debuterte paa v. Qvotens teater, hvorfra han 1748 gik over til den nybyggede skueplads paa Kongens Nytorv. I forening med Henriks fremstiller, Gert Londemann, betegner C. den Holbergske komedies gjenfødelse i midten av det 18. aarh. Gammelmandsfigurer som Molières Den Gierrige, Holbergs Stundesløse og Jeronimus var hans egentlige omraade. C. er med rette kaldt «refleksionens første repræsentant» paa det danske teater. Ved sit talent, sin kjærlighet til kunsten og sin store samvittighetsfuldhet blev C. blandt teatrets mange løse eksistenser et mønster for sine efterfølgere, særlig for Fr. Schwarz.

Clementinerne el. den pseudoclementinske litteratur er navnet paa en samling oldkirkelige skrifter som med urette tillægges Clemens Romanus. Av disse er tre skrifter bevaret: «Homili», «Reeognitiones» (gjenkjendelser) og «Epitome». Indholdet er historisk værdiløst. Teologisk set er skrifterne uttryk for en jødekristelig gnostieisme. Avfattelsestiden er usikker; den sættes sedvanlig til anden halvdel av 2 aarh. eller til 3 aarh. — C. er ogsaa navn paa en del

kirkeretslige bestemmelser som stammer fra pave Clemens V.

Cleōme, slegt av kapersfamilien, urter eller halvbusker, oftest med sammensatte blade. Nogen arter dyrkes som prydplanter, saaledes den hvitblomstrede *c. spinosa* og *c. pungens* med morkfiolette blomster. I Arabien voksei *c. ornithopodioides*, hvis frø brukes til «levantinsk sennep».

Clerfait *[klærfæ']*, François Sébastien Charles Joseph de Croix, greve av (1733—98), osterr. feltmarskalk, utmerket sig allerede i Syvaarskrigen og kjæmpet med berommelse mot tyrkerne 1788—89. Deltok i den franske revolutionskrig 1792, i hvilken han overtok anførselen mot Dumouriez, overfaldt de franske ved Aldenhoved 1793 og avgjorde slaget ved Neerwinden; beseiret 1795 Jourdan ved Höchst, stormet Mainzforskansningerne og trængte de fr. tilbake over Rhinen.

Clērica (lat.), tonsur.

Clēricus (lat.), geistlig. C. clericum non decimat lat.), den ene geistlige tar ikke tiende av den anden, d. e. den ene ravn hugger ikke oiet ut paa den anden.

Clerk *[klāək]*, av lat. *clericus*, i middelalderen benævnelse paa geistlige (underordnede) personer. Efterhaanden d. s. s. skriver, kontorbetjent, i denne betydning endnu i Frankrike og tildels i England. Chief-c. (eng.), den som staar i spidsen for personalet i de storre forretninger. C. of parliament og c. of the house of commons, overhusets og underhusets byraaehefer.

Clerkenwell *[klāəkənwel]*, England, bydel av London nord for City (i distriktet Finsbury), hovedsagelig bebodd av urmakere og juvelerer.

Clermont-en-Argonne *[klærmõ'-tã-nargɑ'n]*, Frankrike, by i depart. Meuse, ved Aire, i ostkanten av Argonner-skogen (s. d.), 300 m. o. h., 900 indb. Knutepunkt paa Østbanen, forhen fæstning.

Clermont *[klærmõ']* el. C.-Ferrand, Frankrike, by i depart. Puy-de-Dôme, ligger 407 m. o. h.; 65 000 indb. C. er en livlig by; den er gammeldags bebygget, med krumme, steile gater og har bygninger som er opført av mørk lava. Mot n.v. ligger bydelen Mont Ferrand, som i middelalderen var hovedbyen. I C. findes flere mineralkilder. Byen er bispesæte og har mange institutioner for kunst og videnskap, et meteorologisk observatorium, et bibliotek paa 90 000 bd., en botanisk have. Der fabrikeres lær, kemikalier, lys, maskiner og drives en betydelig handel med kvæg, vin, frugt, smor og ost.

Clesse *[klæs]*, Antoine (1816—89), belg. sangdigter; f. i Haag; var oprindelig vaabensmed, men fik ved læsningen av Boileaus «Art poétique» lyst til at prove sig som digter og begyndte at skrive øder og dramatiske forsøk. Av hans store digte kan nævnes «Godefroi de Bouillon» og «Rubens». Det er dog særlig som folkedigter, han har vundet ry. Hans samlinger av «Chansons», som bæres av en dyp fromhet og fædrelandskjærlighet, er blit det belgiske folks nationaldigtning.

Clēve, Halfdan (1879—), n. musiker, son av organist A. C., elev av Winter-Hjelm og Lindemans konservatorium, senere av professor Raif, v. Eyken og brodrene Scharwenka, har baade som komponist og eksekutor av egne kompositioner vundet anerkjendelse i Norge, Tyskland og andetsteds. Hans kompositioner omfatter væsentlig klavermusik, deriblandt fem store konserter med orkester.

Cleve, Joos v., nederlandsk maler fra forste halvdel av 16 aarh. Malte udmerkede portrætter og arbeidet i Antwerpen, Paris og London. Billeder av ham i Berlin, Münehen og Windsør. Om hans liv er næsten intet bekjendt.

Cleve, Per Teodor (1840—1905), sv. kemiker, geolog, botaniker og hydrograf, fra 1874 prof. i kemi ved universitetet i Upsala. C., som var sjelden alsidig, har utført en række udmerkede og betydningsfulde arbeider paa forskjelligartede omraader; han var dog især en virksom kemiker, som bl. a. arbeidet med metal-ammoniakforbindelser, sjeldne jordarter, forskjellige organiske stoffer, navnlig naftalinforbindelser, og han opdaget grundstoffene holmium og tulium. Men ogsaa hydrografien og geologien skylder ham værdifulde bidrag; saaledes optok han under en reise 1868—69 til Nordamerika og Vestindien geologiske karter over de nordostlige Antiller.

Clevedon *[klĭvdn]*, England, sjøbadested i grevskapet Somerset, ligger paa sydkysten av Bristolkanalen. 6 111 indb. (1911).

Clevei't, et paa sjeldne grundstoffer rikt mineral, som i sine egenskaper ligner broggerit (s. d.). Dog indeholder c. mere ytrium.

Cleveland *[klī'vlənd]*, Grover (1837—1908), nordamer. statsmand. Var advokat, blev 1881 mayor i Buffalo, hvor han reorganiserte forvaltningen. 1882 valgt av demokraterne til guvernør i New York, utmerket sig ved uegennyttighet, energi og stort administrationstalent, gjennemforte orden og sparsommelighet i styrelsen. 1885—89 præsident, valgt av det demokratiske parti, styrte upartisk, forbedret administrationen og søkte at stanse partikorruptionen og det ødsle misbruk av statens midler. Prøvde forgjæves at faa nedsat de hoie toldsatser, men faldt 1888 mot republikaneren Harrison, protektionist og tilhænger av guldmyntfoten. Gjenvalgtes 1892 av demokraterne som bimetallist og frihandelsmand og var præsident 1893—97. Forvaltningen reformertes yderligere, og embederne gjordes delvis uavhængige av regieringsskifter. 1893 gik C. over til guldmyntfoten og fik ophævet den uheldige Shermanbill, som paala staten et maanedlig opkjop av sølv. Derfor svigtet solvfyrsterne ham, og C. opnaadde bare smaa nedsættelser i sin nye toldtarif.

Cleveland *[klĭvlənd]*. England, landskap i grevskapet York, bakket, ufrugtbart, men hovedsætet for den eng. jern- og staalindustri. Var tidligere bekjendt for sine brune hester. Hovedstaden er Middlesborough.

Cleveland *[klĭvlənd]*, by i de Forenede Stater, Ohio, ved Eriesjoens sydlige bredd, anlagt 1796, en av de storste byer i Unionen med 692 260 indb. (1917), i 1840 bare 6 000 indb. C. er en meget vakker by med brede gater, store pladser og en rigdom paa trær («The Forest City», skogbyen). Den vigtigste gate heter Superior Street, som utvider sig til Monumental Park. De vakreste bygninger er raadhuset, den rom.-kat. domkirke og den storartede «Case Hall». C. er en av Unionens største fabrik- og handelsbyer. Der er omtr. 3 000 fabrikker med omtr. 60 000 arbeidere, jern- og staalverker, jernstøperier og mek. verksteder, skibsbyggerier og slagterier. Byen ligger ved endepunktet av Ohio-Eriekanalen og har en udmerket havn. «Standardoil-company» har et vældig petroleumsoplag her, og andre selskaper har store jernoplag, som undertiden kan indeholde over 2 mill. ton. Paa sjøerne driver C. en utstrakt handel, og dens havn er en av de livligste i Unionen; den anløpes aarlig av 8—9000 skibe paa 7—8 mill. ton. I C. er Western Reserve University, et stort bibliotek (næsten 200 000 bind), mange colleges etc. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i New York.

Clichy la Garenne *[kliši'-la-garæ'n]*, Frankrike, by i depart. Seine, nordvest for Paris, 47 000 indb. Betydelig fabrikation av kemikalier, kautsehukvarer og tarmstrenger.

Cliff dwellers *[klĭf-dwe'ləz]*, nordamer. indianere, som i forhistorisk tid befolket talrike, nu i ruiner liggende bosteder i Coloradoplataaets og det nordlige Sierra Madres cañons. I grotter og langs overdækkede avsatser

Trykt september 1920.

i de lodrette cañonvægger, ofte i betydelig høide over dalbunden, er opført landsbyer og enkeltboliger av sten, ofte blot tilgjængelige ad de slitte, i fjeldsiden uthugne trin som ogsaa fordum var boligernes eneste forbindelse med dalen nedenunder. De største grupper av klippeboliger forekommer i det sydvestlige Colorado (Mesa Verde), det sydostlige Utah samt i det nordlige og centrale Arizona (Cañon de Chelly, Rio Verde's og øvre Gila's daler). Som arkitekturen og de fremdragne kulturelle minder forøvrig viser, var klippeboerne nær beslegtet med nutidens puebloindianere og antages almindelig for disses forfædre. [Litt.: G. Nordenskiöld, «Ruiner af klippboningar i Mesa Verde's cañons», Stockh. 1893.]

Clifford *[kli'fɔd]*, John (1836—), eng. kongregationalistprest og politiker. Efter at ha studert teologi ved Baptist College i Nottingham blev han 1858 prest for en baptistmenighet i London. Som saadan har han øvet en utstrakt kirkelig og social virksomhet. 1876—77 bygget hans menighet den anselige Westbourne-Park-church for ham. 1870—83 var han utgiver av «The General Baptist Magazine». Tok forøvrig del i nonkonformisternes angrep paa Balfours skolelov av 1902 og bidrog sin del til den store liberale valgseier januar 1906.

Clinchant *[klɛ̃šã']*, Justin (1820—81), fr. general, deltok i Krimkrigen, hvor han utmerket sig ved stormen paa Malakoff og i felttoget i Italien 1859. Deltok 1870 som brigadechef i kampene ved Metz, undgik fangenskap og fik efter Bourbaki kommandoen over tropperne ved Besançon; men det lykkedes ham ikke at redde hæren, idet han maatte føre den ind paa schweizisk territorium. Deltok senere som chef for femte armékorps i kampen mot kommunen. 1880 militærguvernør i Paris.

Clinch River *[klintš ri'və]*, elv i de Forenede Stater, gaar i sydvestlig retning gjennem Virginia og Tennessee og falder efter et omtr. 400 km. langt løp i elven Tennessee.

Clinton *[klintn]*, Forenede Stater, by i staten Iowa, paa vestbredden av Mississippi, 27 270 indb. (1917). Vigtig jernbaneknutepunkt, stor bro over elven. Sagbruk og jernbaneverksteder.

Clio, se Kleio.

Clique *[klik]*, se Klik.

Cliquot, en champagnevin fra Reims.

Clitheroe *[kli'dəro^{u}]*, England, by i grevskapet Lancaster, ved elven Ribble; 12 500 indb. Spinderier. Ruiner av et gammelt slot. I omegnen rike kalkbrud.

Clitoris, se Kjønsorganer.

Clitu'mnus (nu Clitunno), Italien, bielv til Tiberen, beromt for sit klare vand og sine skjønne omgivelser. Flodguden C. dyrkedes ved elvens kilde i nærheten av det nuværende Spoleto sammen med andre guder; et litet tempel er endnu bevaret som kapel (San Salvatore).

Robert Clive.

Clive *[klaiv]*, Robert, baron C. av Plassey (1725—74), grundlæggeren av det britiske herredømme i Indien. Blev 18 aar gammel skriver i det ostindiske kompanis tjeneste, gik over i hæren og utførte glimrende bedrifter, erobret bl. a. 1751 naboben av Karnatiks hovedstad Arcot og holdt den mot overlegne franske og indfødte fiender. Erobret 1757 Kalkutta fra naboben av Bengalen, Suradj ed-Dowlah, og fik hans minister Mier Jaffier til at forraade ham i slaget ved Plassey 23 juni 1757. Mier Jaffier blev derpaa nabob mot at betale C. 260 000 £, men var fuldstændig avhængig av England. 1760 reiste C. hjem med uhyre rigdomme og blev 1762 baron av Plassey, men drog 1764 paany til Indien med overordentlig fuldmagt for at ordne administration og finansvæsen. Dette utførte han med hensynsløs energi, men blev derved forhatt, og efter sin hjemkomst 1767 anklagedes han 1773 for myndighetsmisbruk og underslæp. C. frikjendtes, men dræpte sig selv. [Litt.: A. J. Arbuthnot, «Lord Clive» (1899).]

Clivia, slegt av *amaryllidaceæ* med kun tre kapske arter, som har kraftige, lange og smale, tilbakekrummede blade og langskaftede samlinger av store klokke- eller tragtformede, røde blomster. C.-arterne er vakre prydplanter.

Cloāca ma'xima lat., «den største kloak», navn paa en stor gammel kloak (s. d.) i oldtidens Rom, oprindelig en bæk, men senere inddæmmet og overdækket (efter traditionen i kongetiden); endnu i bruk.

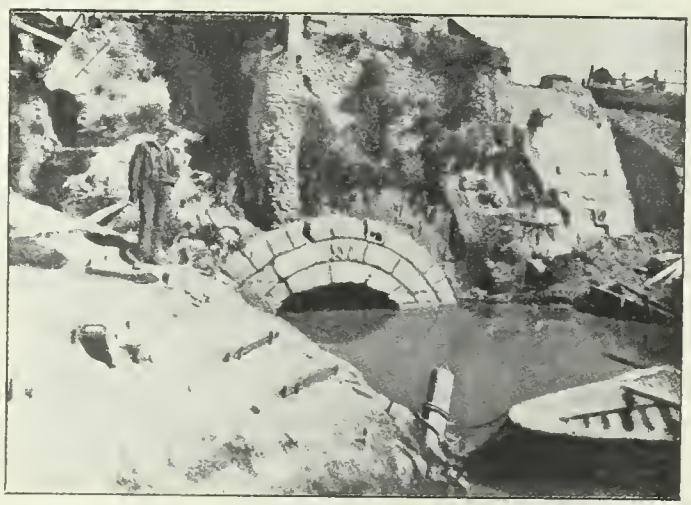

Cloaca maxima.

Clodia, se Clodius.

Clodion *[kladjõ']*, eg. Claude Michel (1738—1814), fr. billedhugger. Elev av sin far T. Michel og L. S. Adam. Den mest fængslende av rokokoens boudoirskulptorer, som bl. a. i sine smaa terraeottaer og biscuitfigurer viser stor sans for kvindelig ynde. I Louvre: marmorstatue av en baechantinde med en liten satyr, paa triumfbuen paa Place du Carrousel et relief med franskmændenes indtog i München.

Clo'dius, Publius C. (d. e. Claudius) Pulcher, medlem av den patriciske familie Claudius, rom. politiker, Ciceros bitre fiende, 59 f. Kr. optat i en plebeiisk familie og valgt til almuetribun; i denne stilling fik han 58 Cicero jaget i landflygtighet under henvisning til at han hadde latt flere av Catilinas tilhængere henrette uten dom. I dette og de følgende aar søkte han at sætte sin vilje igjennem i folkeforsamlingen ved hjælp av en væbnet bande og bruktes av triumvirerne, navnlig Cæsar, til at fremme sine formaal. Hans fornemste motstander var Milo (s. d.); ved et sammenstøt med denne paa Via Appia blev han myrdet 52. — Hans søster Clodia, som var meget smuk, men førte et utsvævende liv (beskyldtes for at ha myrdet sin mand), er rimeligvis den Lesbia som besynges av Catullus (s. d.).

Clodt-Jürgensburg, Peter Karlovitsj, baron von (1805—67), russ. billedhugger. Utmerker sig særlig ved

sin fremstilling av hester. Hovedverker: «Firspandet» paa triumfbuen, «Nikolaus' rytterstatue» og «Hestetæmmerne» paa Anitsjkovskabroen (kopier foran slottet i Berlin), alle i Petrograd.

Cloissonné *[klwasäné]*, i emaljekunsten betegnelse for at glasmassens farver er adskilt ved smale metalstrimler. Paa underlaget loddes først opstaaende metalstrimler, og i de derved fremkomne rum gydes glasmassen.

Clonmel *[klənmē'l]*, Irland, by i grevskapet Tipperary, ved den seilbare Suir, ligger i en vakker dal og er smukt bebygget, har en kunstskole, et hospital og sindssykeanstalt; 10 300 indb.

Clontarf *[klɔntā'əf]*, Irland, forstad til Dublin, ligger nordost ved havet (fiskevær). Her stod langfredag 23 april 1014 et berømt slag mellem irerne og nordiske vikinger. I dette slag («Brianslaget») faldt kong Brian Borumha og orknojarlen Sigurd Lodvesson.

Clootz, Jean Baptiste, baron von (1755—94), fr. revolutionær av tysk herkomst, men opdraget i Paris. Begeistret for det antikke demokrati og for revolutionen, kaldte sig «menneskeslegtens talsmand» og vakte opsigt ved svulstige taler og skrifter og fantastiske idéer. Medlem av konventet, stemte i «menneskeslegtens navn for kongens henrettelse. Mistænkt som rik, utlænding og adelig av Robespierre, henrettet 1794. Ogsaa kjendt under navnet Anacharsis C.

Closure *[klō'uzə]*, se Clôture.

Clotûre *[klōtȳ'r]* (fr.), closure (eng.), eg. lukning, er i det parlamentariske sprog betegnelsen for en debats avslutning, særlig hvor det gjælder at sætte en stopper for at debatten uttværes. I England gav de irske nationalisters obstruktion i begyndelsen av 1880-aarene anledning til det reglement for c. som Gladstone, efter forbillede fra kolonien Victoria, indførte nov. 1882, som skjærpedes 1887, og som nu er avløst av de av Balfour 1902 gjennemdrevne bestemmelser. I Stortinget og dets avdelinger kan c. besluttes efter forslag av præsidenten eller 10 medlemmer. Til beslutning herom utkræves $^2/_3$ av de tilstedeværende medlemmers stemmer. Avstemningen finder sted uten debat, efterat én taler har hat anledning til at ta ordet for og én imot, én hver gang. C. har hittil (1920) ikke været bragt til anvendelse i Stortinget.

Clou *[klu]* (fr.; lat. *clavus*, spiker, nagle; den enkelthet i en forestilling, paa en utstilling o. l. som det hele beror paa, «trækplaster».

Clouet *[klwé]*, François (ca. 1510—72), fr. maler. Ypperlige portrætter. Frans I og hans efterfølgeres hofmaler. Fra hans haand ogsaa en række udmerkede kridttegninger som fremstiller personer ved det franske hof (88 i Howard Castle). Hans stil minder om nederlænderne, men har ogsaa en fornem, egte fransk holdning. Hans billeder er oftere forvekslet med Holbeins.

François Clouet: Elisabeth av Østerrike.

Clouman, Peter Jørgen (1747—1817), eidsvoldsmand, f. i Strandebarm, foged i Øvre Telemarken 1772—1811, justisraad 1783, deltok i riksforsamlingen 1814 som anden repræsentant for Bratsberg amt.

Clovis, fr. navn for Chlodvig.

Clown *[klau'n]*, se Klovn.

Cluniace'nserne, se Cluny.

Cluny *[klyni']*. Efter den franske kirkes sedelige og religiose forfald i det 9 aarh. kom der i det 10 aarh. en ny religios vækkelse; den utgik fra klosteret C. i Sydfrankrike depart. Saône-et-Loire, stiftet 910 av hertug Vilhelm av Aquitanien. Under en række dygtige abbeders ledelse kom livet i dette kloster til at utmerke sig ved streng askese, pragtfuld gudstjeneste, forskjønnet ved alle kunstens midler, og endelig ved en ivrig virksomhet i videnskapens og oplysningens tjeneste. En mængde klostre i Frankrike og Italien blev reformert efter C.s monster og blev stillet under dettes overtilsyn; saaledes dannedes den første klosterkongregation. Bevægelsen bredte sig til Spanien, Tyskland, England og andre lande. Overalt arbeidet eluniacenserne ikke alene for reform av klosterlivet, men ogsaa for sociale og kirkelige reformer. De sokte at avskaffe og indskrænke feidevæsenet ved indførelsen av «gudsfreden» *(treuga dei)*, de hævdet kirkens absolutte uavhængighet av enhver verdslig myndighet, bekjæmpet simoni og forlangte tvungent colibat for hele geistligheten. Pave Gregor VII utgik fra dem. Sin største indflydelse hadde ordenen i det 11 aarh.; fra sidste halvdel av det 12 aarh. gik det tilbake for den; dog holdt den sig like til revolutionen, da staten lot klosteret i C. sælge, mens dets pragtfulde kirke blev nedbrutt. — I de skandinaviske lande fandtes enkelte eluniacenserklostre: St. Mikael ved Slesvig by, Allehelgensklosteret ved Lund og, en kort tid omkr. 1280, Nidarholms kloster i Norge.

Cluny-museet *[klyni'-]* (Musée de Cluny) i Paris grundedes omkr. 1833 av du Sommerard i de eluniacenserske abbeders gamle avtrædelsesbolig i Paris. Det omfatter en stor samling romerske og middelalderlige kunstgjenstande, hvorav en del stammer fra klosteret Cluny. Efter du Sommerards død kjøptes museet 1842 av byen Paris, som derpaa 1843 overdrog det til staten. (Se ill. næste side.)

Cluseret *[klyzræ']*, Gustave Paul 1823—1900), fr. politiker, oprindelig officer, men gik ut av hæren 1858. Deltok i Garibaldis tog til Sicilien og Neapel 1860, senere i den nordamerikanske borgerkrig, 1867 tilbake til Frankrike, medarbeider ved socialistiske blade,

1871 en av førerne for pariserkommunen. Undslap til England og senere til Mexico og blev fraværende dødsdømt av krigsretten i Versailles. Amnestert 1880. Memoirer.

Clūsia, slegt av *guttiferæ;* epifytiske busker eller ogsaa trær med luftrøtter og læragtige blade. Meget rike paa harpiks. Omtrent 80 arter fra urskogene i Amerika. Av enkelte arter, som de vestindiske *c. rosea* og *minor,* anvendes harpiksen i medicinen, dels ogsaa til fremstilling av bek og tjære.

Clūsius, fr. botaniker, se Lecluse.

Clyde *[klaid],* Colin Campbell, lord, se Campbell.

Clyde *[klaid].* Skotlands betydeligste elv, utspringer paa Lanarkfjeldene, gaar i nordvestlig retning forbi byerne Lanark, Hamilton, Glasgow, Renfrew og Clydebank og falder efter et 170 km. langt løp ved Dumbarton i C.-fjorden. Denne fjord er 100 km. lang, 1.6—60 km. bred og mellem 6.7—180 m. dyp. — C.-distriktet kaldes skibsbyggeridistriktet om C.-elven. Det omfatter 49 større og mindre skibsverfter og 73 mekaniske verksteder. C.s-dale er C.-elvens opland i Lanark, bekjendt for sine ypperlige hester og sin rigdom paa frugthaver.

Cluny-museet.

Clydebank *[klai'd-bæŋk],* Skotland, by i grevskapet Dumbarton, ved Clydes høire bredd, 9 km. nordvest for Glasgow; 38 000 indb. Skibsbyggerier.

Clydesdale *[klai'dz-deil],* se Clyde.

Clüver (Cluverius), Philipp (1580—1623), t. geograf, den historiske geografis grundlægger, død som professor i geografi i Leyden. 1607—13 gjennemreiste han størstedelen av Europa. Efter offentliggjørelsen av «Germania antiqua» (1616) fik han titel av *geographus academicus.* Hans hovedverk «Introductio in universam geographiam tam veterum quam novorum» utkom først efter hans død.

Cm., forkortelse for centimeter = 1/100 m. Cm.² betegner kvadrat-cm. og cm.³ kubik-cm.

C-moll, se C. og Toneart.

Cnicus benedi'ctus (de kurvblomstrede), en ca. 1/3 m. høi, grenet urt med vingede stængler, gulblomstrede kurver og tornet-flikede blade. Vildtvoksende paa golde steder i Spanien og Grækenland. Indeholder et bitterstof, korbendikt-bitter, og er av den grund officinel.

Cnidāriæ, nesledyr (s. d.).

Co, kemisk tegn for kobolt.

Co., forkortelse for fr. compagnie (handelsselskap), og eng.-amer. county, grevskap, provins.

C/o, eng. forkortelse for care of, under adresse.

Coahuīla, Mexico, stat inde i landet paa grænsen mot de Forenede Stater og skilt herfra ved Rio Grande del Norte, omtr. 165 000 km.² med 377 000 indb. (1912). Den nordlige og østlige del er opfyldt av de fjeldkjeder, som begrænser det mexikanske høiland i øst, mens resten av landet er en høislette, ofte ørken- eller steppeagtig, tør og kun opdyrket i dalene eller paa de steder hvor der er anledning til kunstig vanding. Der er flere store saltsjøer uten avløp. Klimaet er hett om sommeren og meget koldt om vinteren, i det indre kan det være indtil ÷ 10 °. Der dyrkes hvete, mais og bomuld samt litt vin. I fjeldene findes der sølv og guld, jern og kobber og der vindes ogsaa litt kul og salt. Jernbane fører gjennem staten ind i Texas. Hovedstad Saltillo (i sydøst).

Coalbmejavre (paa n. Klostervand), et 17 km. langt og 3 km. bredt vand i Pasvikelven paa grænsen mot Rusland, Sør-Varanger herred, Finnmark fylke. Brederne er flate og skogklædte (furu). Ved Svanviken, en bugt paa nordvestsiden, hvorfra kjørevei fører over til Langfjordvand og Langfjorden, en norsk nybyggerkoloni.

Coalville *[kou'lvil],* England, by i grevskapet Lancaster, 18 550 indb. Jern- og silkeindustri og kulgruber.

Coast Range *[koust reindž],* d. e. Kystkjeden, fjeldkjede i det vestlige Nordamerika, strækker sig langs kysten av Stillehavet gjennem Britisk Columbia, Washington, Oregon og Kalifornien og danner den ytterste rand av det store fjeldsystem som fylder den vestlige del av Nordamerika. I Britisk Columbia har kjeden en gjennemsnitlig høide av 2 000 m. med enkelte høiere topper. I Kalifornien er der topper av 2 600 m.s h. Kjeden begrænser her i vest den vakre dal som gjennemstrømmes av Sacramento. I sydøst for San Francisco ligger Mt. Hamilton, 1 354 m., med det berømte Lick observatorium.

Coatbridge *[kou'l-bridž],* Skotland, by i grevskapet Lanark, 14 km. øst for Glasgow; 43 000 indb. Stenkulgruber, jernverker, bygning av jernbanevogner.

Coati, o i Titicacasjøen mellem Peru og Bolivia, helliget til maaneguddommen og meget rik paa monumenter fra Inkatiden.

Coating *[kou'liŋ],* vinterfrakketøi, temmelig sterkt valket, med lang luv, ligner kalmuk.

Cobán, by i Guatemala, 110 km. nord for hovedstaden Guatemala, omtr. 31 000 indb. Mange tyske kolonister i omegnen. Udmerket kaffedistrikt.

Cobbett *[kå'bel],* William (1762—1835), eng. politisk forfatter. Tjente 1784—91 i hæren, flygtet 1792 til Amerika, hvor han begyndte en rik forfattervirksomhet under navnet Peter Porcupine (pindsvin) og utgav et tidsskrift «Porcupine Gazette». Idømt en stor mulkt for et smædeskrift vendte han 1801 tilbake til London, hvor han til sin død redigerte «Weekly Political Register», først toryvenlig, men fra 1804 yderlig radikalt. 1810 to aars fængsel for en artikel om prylestraffen i hæren.

Cobbler *[kå'blə],* en kjølende sommerdrik, som tilberedes av is-sukkervand tilsat vin og citronskiver. Opsuges gjennem straa el. hule makaronistænger. Alm. er sherry-e.

Cobden, Richard (1804—65), eng. politiker og nationaløkonomisk agitator, gjennemførte frihandelen i eng. næringsliv. C. vokste op i fattige kaar og blev sin egen

lykkes smed, kom tidlig til velstand som handelsmand og fabrikant av trykte bomuldsvarer, katuner, hvorav enkelte sorter en tid endog blev kaldt C. prints. Allerede 1835—36 skrev han nogen politisk-økonomiske brochurer og var snart midt oppe i en stor radikal bevægelse, hvis traader løp sammen i Manchester, hvor C. bodde, og hvis maal først og fremst var at faa avskaffet den høie korntold, men som i det hele krævet fuld frihet paa det økonomiske livs omraade, saaledes at produktion og handel, saavidt gjørlig uhemmet av statens indgrep, kunde utfolde sig under fri konkurranse; utviklingen skulde alene være betinget av de økonomiske kræfters frie samspil. Opfattet som doktrinær, individualistisk ensidighet kaldes den hele retning efter sit oprindelige hovedsæte «Manchesterskolen». C. var sjælen i den hele frihandelsbevægelse, og den skyldte sin merkelig hurtige fremgang ikke mindst hans altid beredte energi, hans ildfulde veltalenhet og vindende personlighet. 1839 grundlagdes det snart overordentlig mægtige forbund «Anti-corn-law League» (s. d.), hvori kampen mot de av middelklasserne saa forhatte kornlove blev organisert. 1841 kom C. ind i underhuset, hvor han, fra 1843 av stottet av John Bright (s. d.), utrettet underverker; allerede efter et par aar var godseiernes motstand brutt, og da den Peel'ske regjering indsaa at bevægelsen ikke længer var til at motstaa, foreslog den selv 1846 korntoldens ophævelse og fik loven herom vedtat i begge huse. Kampen hadde lagt beslag paa C.s hele arbeidskraft. og han hadde herunder sat til hele sin formue. En nationalsubskription til fordel for ham indbragte 1.4 mill. kr. 1846—47 reiste C. gjennem Europa, feiret overalt som den store forkjæmper for en stor sak. Han indvalgtes 1847 paany i parlamentet, hvor hans arbeide herefter navnlig var viet liberale reformer og fredspolitik. 1859 tilbød Palmerston ham en plads i sit kabinet, men C. avslog; han vilde staa helt uavhængig for at virke for sit livs andet storverk, istandbringelsen av den engelsk-franske handelstraktat av 23 jan. 1860, idet det ved M. Chevalier's hjælp var lykkes ham at vinde Napoleon III for frihandelspolitikken. Traktaten blev epokegjørende ved at avgi forbilledet for en lang række av lignende overenskomster rundt om i Europa og blev derved bestemmende for den hele økonomiske utvikling i den nærmest følgende tid. C.s styrke laa i hans personlige optræden, som var præget av overbevisning, ærlighet, hjertevarme; i den økonomiske videnskap var han en dilettant, men hans skrifter og taler har interesse som historiske dokumenter. De foreligger samlet som «The politieal writings of R. C.» ved Sir Louis Mallet (2 bd. 1867) og «Speeehes on questions of public poliey» ved John Bright og Thorold Rogers (2 bd. 1870), begge i flere utg. [Litt.: L. J. Vogt, «Frihandelens fremgang og seier i Storbritannien og Irland» (Kra. 1864); den bedste biografi er John Morleys «Life of R. C.» (2 bd. 1881).]

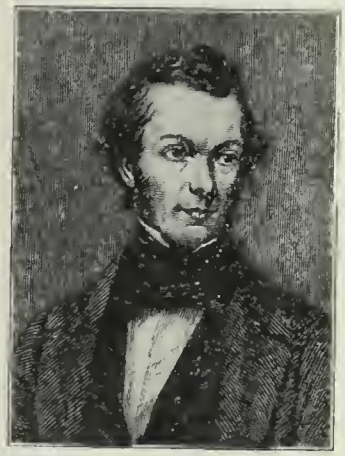
Richard Cobden.

Cobden-klubben (eng. C. Club) er en i London 1866 stiftet forening, hvis formaal er at virke for de av R. Cobden forfegtede idéer: «frihandel, fred og velvilje mellem nationerne». Den spilte længe en ledende rolle inden den internationale frihandelsbevægelse og virket navnlig gjennem utsendelse av brochurer eller større soeial-økonomiske arbeider, foredrag og avholdelse av politiske banketter.

Cobenzl, Johann Ludwig Joseph, greve av (1753—1809), østerr. statsmand, 1774 gesandt i Kjøbenhavn, 1777 i Berlin, 1779—97 i Petrograd, hvor han stod i høi gunst hos Katharina II. 1797 undertegnet han freden i Campo Formio, 1801 freden i Luneville, blev derefter utenriksminister til 1805.

Cobra, brilleslange (s. d.).

Coburg (Tyskland), se Koburg.

Coburg *[ko^{w}'bɔ̄g]*, Australien. 1. By i Victoria, like nord for Melbourne, ca. 9 000 indb. Stort fængsel. — 2. Halvø i det nordvestre Australien, nord for Van Diemens Bugt.

Cobæa scandens (fjeldflokfamilien), en i Mexico hjemmehørende slyngplante med enlige, store, klokkeformede, blaa blomster. Anvendes paa grund av de vakre blade og den hurtige vekst som espalierplante.

Cocabusk *(erythroxylon coca)*, en i de sydamerikanske Andesfjelde vildtvoksende og i hele Sydamerika dyrket busk med smaa ovale eller lansetformige blade og uanselige blomster. Bladene er, tørret og rullet sammen til smaa kuler og tilsat litt læsket kalk, et uundværlig stimulerende middel for indianerne, som tygger dem, som malaierne tygger betel og europæerne tobak. Cocatygningen er meget gammel; der fandtes saaledes allerede ved spaniernes ankomst til Peru store cocaplantager, og der fortælles at de indfødte betragtet c. som en gave fra solguden. — Den aarlige produktion av cocablade i Sydamerika anslaaes til ca. 15 millioner kg. Av c.s blade utvindes alkaloidet kokain.

Cocain, se Kokain.

Cocagna *[-a'ña]* (cucagna), «slaraffenland», brukes især om italienske folkefester med matutdelinger. I Frankrike kjendes *mâts de cocagne*, fettindsmurte klatrestænger, i hvis top der var anbragt lækre saker for den som naadde tiltops.

Cocanada, by i Forindien paa vestkysten av den Bengalske Bugt, i den nordlige del av Godavaris delta, 54 100 indb. (1911). Vigtig havneby, utfører bomuld, ris, sukker og cigarer.

Cocca, Pizzo di, Italien, den høieste top i Bergamasker-alperne (3 052 m.); bestiges fra Bondione i Seriodalen.

Coccejus, Johannes (Jan Coek) (1603—69), reformert teolog, 1650 professor i teologi i Leiden, har utfoldet en rik og meget alsidig forfattervirksomhet. Den centrale idé i hans teologi er pakten (lat. *fœdus*, derav navnet føderalteologi), der fremtræder først som gjerningernes pakt eller naturpakt i Guds forhold til Adam. Efter syndefaldet opretter Gud sin nye pakt, naadens pakt, med menneskeslegten. Den er først proklamert i protevangeliet (1 Mos. 3, 15), og fuldendes i Kristus. C. vandt mange tilhængere (coeceianerne), som snart kom i strid med de ortodokse calvinister.

Coccīdier, se Sporozoer.

Coccine'lla, se Marihøne.

Coccōloba, slegt av syrefamilien. Herhen *c. uvifer*, et vestindisk, 9 m. høit træ med lange, røde frugtklaser. Ved utkokning av veden faaes vestindisk kino, der brukes som egte kino (s. d.). Et par arter dyrkes ogsaa, væsentlig for bladenes skyld, som prydplanter, saaledes *c. obovata* og *pubescens*.

Co'ccus, se Skjoldlus.

Cochabamba *[kalšawa'mba]*, Sydamerika. 1. Fjelde som utgjør en gruppe av Anderne i det mellemste Bolivia; naar en høide av 5 000 m. og kan passeres i et 3 900 m. høit pas. — 2. Depart. i republ. Bolivia, 65 500 km.^{2} med 534 901 indb. (1915); har et temperert, sundt

klima med tilstrækkelig nedbør og er derfor meget frugtbart. Hovednæringsvei: akerbruk og kvægavl. — 3. Hovedstad i ovennævnte depart., anlagt 1565 under navnet Ciudad de Oropesa, 2 560 m. o. h. 31 014 indb. (1915; uld- og bomuldsvæverier, lærfabrikker.

Cochenille *[kaŝeni'ljə]* el. skarlagenlus *(coccus cacti)*, en specielt i Mexico hjemmehørende skjoldlus som lever paa kaktus og paa grund av det prægtige røde farvestof den indeholder cochenillerødt er gjenstand for avl i egne kaktusplantager el. «nopalerier», hvorfra insekterne indsamles, tørres og bringes i handelen. Der gaar ca. 70 000 tørrede insekter paa 1 pund c.-rødt. Den meste c. faaes nu fra de Canariske Øer, hvorfra alene i et enkelt aar utførselen har utgjort 400 000 mill. c. Avlen er dog nu gaat meget tilbake efter opfindelsen av anilinfarverne. Tidligere spilte ogsaa den polske c. *(porphyrophora polonica)*, som lever paa rotterne av forskjellige planter, en stor rolle i Europa som farvemiddel.

Cochin *[kašæ']*, Charles Nicolas, den yngre (1715—90), fr. tegner og raderer. Mest kjendt for sine raderte vignetter og titelblade til bøker i Louis XVI's stil med rammer omvundet med rosenguirlandere, amoriner o. s. v. Vignetter til «Tartufe», Rousseaus «Oeuvres», Hénaulus «Histoire de France».

Cochin *[ka'tšin]*. 1. Engelsk vasalstat i Forindien, paa sydvest-kysten av halvøen Dekan, 3 525 km.² med 918 000 indb. 1911, 260 pr. km.² C. ligger mellem havet og Ghatsfjeldene og har store skoger av teaktræ. Der dyrkes te, kokosnøtter, ris og pepper. Av grunde laguner langs stranden utvindes salt. Hovedstad Ernakolam. — 2. By i Forindien, før hovedstad i C., nu brit. besiddelse, ca. 20 000 indb., hvorav mange kristne. Havnen er daarlig, men er allikevel meget besøkt av skibe. C. var den første by portugiserne erobret i Indien; i 1502 grundet Vasco da Gama her et handelsfaktori.

Cochinkina, fr. besiddelse i Bakindien, syd for Annam, i det væsentligste Mekongs deltaland, omtr. 52 000 km² med 3 050 000 indb. (1914). Det er et flatt og myrlændt land med et hett og fugtig klima. Befolkningen bestaar mest av annamiter, desuten av kambodsjanere, kinesere og nogen tusen franskmænd. Folket lever av jordbruk; landet er frugtbart og yder alle de vanlige tropiske produkter, ris, sukker, te, kaffe, kakao, tobak, indigo, bomuld, ananas, betelnøtter o. s. v.; handelen er næsten fuldstændig i europæernes og kinesernes hænder. Den vigtigste havn er Saigon med omtr. 100 000 indb. C. var før en del av Annam, som i 1867 avstod landet til Frankrike. Se forøvrig Fransk Indokina.

Cochlĕa. 1. Skallet hos sneglene (s. d.). — 2. Sneglehuset, en del av det indre øres benlabyrint, indeslutter det Corti'ske organ, hørenervens vigtigste endeparti (se Øret).

Cochleāria, se Kokleare.

Cochrane *[ka'krən]*, Thomas, jarl av Dundonald (1775—1860), eng. admiral; blev 1800 chef for briggen «Speedy» og erobret med den i løpet av 10 maaneder en spansk fregat og over 50 skibe, men blev 1801 tat av tre franske linjeskibe. 1805 laa C. ved Azorerne, hvor han gjorde talrike priser. Blev 1806 medlem av underhuset. Odela 1809 en del av den franske Atlanterhavsflaate paa reden i Aix, men kom i strid med sin chef Lord Gambier, fordi denne ikke hadde støttet ham nok, og med admiralitetet, som han angrep i parlamentet. Blev 1814 anklaget for børssvindlerier, dømt trods sin uskyldighet og utstøtt av parlamentet og flaaten. C. gik nu 1818 i Chiles tjeneste i befrielseskrigen mot Spanien, erobret fæstningen Valdivia 1820 og Callao. Var 1823—25 i brasiliansk tjeneste og kommanderte 1827—28 den græske flaate, men kunde intet utrette av mangel paa penger og mandskap. Vendte hjem 1828, rehabiliteres og utnævntes til kontreadmiral 1832, blev chef for Vestindieflaaten 1848—51 og rikskontreadmiral 1854. C. var yderst forvoven og koldblodig, glimrende begavet, men en ubændig og voldsom fribytternatur. [Litt.: «Autobiografy of a seaman», 2 bd., 1860.]

Cockerell *[ka'kərəl]*, Charles Robert (1788—1863), eng. arkitekt og arkæolog, tilhørte den internationale vennekreds av kunstnere, som fra 1810 i flere aar drev omfattende og meget betydningsfulde utgravninger i Grækenland (Athenetemplet paa Aigina, Apollotemplet ved Bassæ). Blandt C.s kunsthistoriske og arkæologiske verker kan nævnes hans arbeide over Wellskatedralens vestfronts ikonografi, vigtig for studiet av Trondhjems domkirkes vestfront og spørsmaalet om dennes utsmykning.

Cockerill *[ka'kəril]*, John (1790—1840), belgisk industridrivende, englænder av fødsel, utdannet som mekaniker og maskinbygger, kom 1807 til Liège og grundla 1817 ved det nærliggende Seraing et støperi og vaabenverksted, som efterhaanden antok et storartet omfang. Som fremragende organisator og finansmand fik han snart en ledende stilling i Belgiens industri, blandt hvis banebrytere han regnes. Han eiede anlæg av forskjellig art i flere europæiske lande og plantager i Surinam, men maatte realisere endel av disse, da den belgiske banks betalingsindstilling 1838 bragte ham i pengevanskeligheter. Verkerne i Seraing eies nu av det mægtige Société John C.

Cock-Jensen, Halfdan (1865—), n. skolemand og smaabrukskyndig, har været ansat som amts- og folkeskolebestyrer paa forskjellige steder. Sterkt interessert for landbrukets binæringer, særlig fjærfæavl; redaktør av «For Smaabruk og Egne Hjem». Har skrevet: «Larvik og omegn» (1889), de populære «Fra dyrenes verden» (1894), «Fuglekvidder og fiskeleg» (1900), endvidere «Bok om bier og birøkt» (1909), «Smaabrukerens bok», o. a.

Cockney *[ka'kni]* (eng.), egentlig haneegg: kjæledægge, forkjælet barn. Allerede 1600 brukes c. som spottenavn paa indfødte londonere, derefter ogsaa om det sprog de taler; dette utmerker sig bl. a. ved flere vokalforskyvninger.

Cockpit *[kå'kpit]*, det aapne sitterum agtenfor kahytten i kuttere og dæksbaater.

Cocktail *[ka'kte'l]* (eng., eg. hanehale). 1. Veddeløpshest, som ikke er fuldblod. — 2. Amerik. drik, blanding av forskjellige bittere, konjak, whisky, champagne o. m. a.

Cocolit, et bygningsmateriale som fremstilles av gips med iblandede kokosfibrer, som virker som armering. C. gaar i handelen som plater til væg- og takbeklædning, skillerumsplater o. l.

Cocon *[kakõ']*. 1. Silkeagtig spind, hvormed insekternes pupper ofte omgir sig. — 2. Et av mordyret utskilt kjertelsekret som omslutter flere egg, og som tjener disse til beskyttelse og tillike ofte som næring.

Cocos, se Kokospalmen.

Cocos. 1. Ogruppe i det Indiske Hav sydøst for Sumatra, se Keelingoerne. — 2. Ø i Stillehavet, omtr. 500 km. i vest for Amerika (Costarica), omtr. 5½° n. br. og 87° v. l. Ubebodd, men besøkes av hvalfangere.

C. O. D., eng. *cash on delivery*, betaling ved avlevering.

Coda ital., hale, slæp) betegner i metrikken slutningen av canzonestrofen; brukes ogsaa om verslinjer som i ældre italiensk poesi undertiden knyttes til den regel-

mæssige sonet. — C. (mus.), et avsluttende tillæg til et musikstykke. Ogsaa den frie avslutning paa en kanon.

Cōdan, digterisk navn paa Ostersjoen; fra Plinius' navn paa denne: Sinus codanus, den Codanske Bugt.

Codde, Pieter (1599—1678), holl. maler. Formodentlig utdannet under Frans Hals i Harlem. Arbeidet i Amsterdam. Malte legemsstore portrætter og genrebilleder med festlige sammenkomster av herrer og damer, soldater, bonder o. s. v.

Code *[kōd]* (eng., av lat. *codex*). 1. Lovbok. — 2. Et slags ordbok, indeholdende et system av ord som brukes ved telegrafering for at spare utgifter, idet hvert enkelt ord har betydning av en hel mening. Der findes flere saadanne c.; mest utbredt er ABC-c. (fremkom 1872); to korrespondenter kan ogsaa ha sin private c., og større firmaer har ofte sit specielle tillæg til den almindelige c. Ved den internationale telegrafkonvention er fastsat regler for c.-telegrammer, hvorav her skal nævnes: Telegrammet kan anvende ord av de fleste europæiske sprog om hverandre, men intet ord maa være over 10 bokstaver. I siffertelegrammer maa tal og bokstaver ikke brukes i samme ord. Egennavne maa kun brukes i sin virkelige betydning.

Code *[kād]*, fr. ord for lovbok (av lat. *codex*), brukes ofte som betegnelse for de 5 franske lovboker som blev git i aarene 1804—10 (civillovbok, eivilproces, handelsret, straffeproces og strafferet). Særlig anvendes uttrykket om den første av disse, C. civil. — For at opnaa større retsenhet blev der under konsulatet i 1800 nedsat en kommission av jurister. Dennes forslag blev efter endel omarbeidelser vedtat i 1804 som C. civil. Efter keiserdømmets oprettelse blev navnet ombyttet med C. Napoléon. Denne betegnelse gjaldt ogsaa under det andet keiserdomme, mens det oprindelige navn (C. civil) anvendtes i mellemtiden og gjenoptoges efter republikkens indførelse i 1870. C. civil er bygget paa gammel fransk sevaneret, kongelige forordninger og romerret og omhandler privatrettens forskjellige dele.

Cōdex, flert. codices (lat., eg. træstamme, trætavle, var hos de klassiske folk navnet paa en bok, sammensat av flere skiver av træ eller elfenben. Disse var som regel overtrukket med voks, hvorpaa man skrev med en griffel. Siden benyttet man ogsaa ordet som betegnelse for en bok, skrevet paa pergament (c. membranaceus). Efterat boktrykkerkunsten var opfundet, kom ordet c. væsentlig til at betegne haandskrifter. Bortset fra den specielle sprogbruk, brukes ordet sedvanlig om bibelhaandskrifter. Naar de kun indeholder den græske tekst, benævnes de codices puri (d. e. de rene c.). Hvis de derimot ogsaa indeholder noter, kommentarer og oversættelser, kaldes de codices mixti (d. e. de blandede c.). De saakaldte codices reseripti overskrevne c.) eller palimpsester er navnet paa saadanne haandskrifter som først har været benyttet til den hellige skrift, men hvor senere den oprindelige skrift er vasket av og fjernet, forat andre verker kunde nedskrives. Dog er det ofte lykkes videnskapen atter at gjøre den ældste skrift læselig. — Av de mere bekjendte codices kan nævnes: 1. C. alexandrinus (A) fra 5 aarh. Den indeholder det nye testamente, Clemens' to breve og de to første bind av det gamle testamente i Septuaginta's oversættelse. Den findes nu i British Museum i London. — 2. C. vaticanus (B) fra 4 aarh., indeholder det gamle og nye testamente med enkelte lakuner. Findes nu i Vatikanet. — 3. C. sinaiticus (ℵ) fra 4 aarh. indeholder næsten hele det gamle testamente, hele det nye testamente, Barnabas' brev og fragmenter av Hermas' hyrdebok. Den blev fundet av den bekjendte forsker Tischendorf i St. Katharinaklostret paa Sinai. Findes nu i Petrograd. — 4. C. argenteus sølvboken) fra omkr. 500, indeholder fragmenter av biskop Ulfilas (311—81) oversættelse av evangelierne paa gotisk (mesogotisk). Det er et pragthaandskrift med sølvbokstaver paa purpurfarvet pergament, vistnok oprindelig bestemt for den gotiske kongefamilie. Da svenskerne i Trediveaarskrigen erobret Prag, tok de den med til Sverige. Senere kom den til Holland, men blev atter kjøpt tilbake og findes nu i universitetsbiblioteket i Upsala. — 5. C. aureus (guldboken), et haandskrift i 4° i K.biblioteket i Stockholm, indeholdende de fire evangelier paa latin i en oversættelse som er forskjellig fra Vulgata. Utgit av J. Belsheim (Kra. 1878). — C. (jur.) betegner i det romerske retssprog en samling av love eller forordninger. Blandt de mest bekjendte er C. Theodosianus (fra aar 438) og særlig den paa denne og nogen andre samlinger byggede C. Justinianus fra 529, hvorav en revidert utgave blev offentliggjort i 534. Denne utgjør en væsentlig del av «Corpus juris civilis» (s. d.).

Codex regius, se Edda.

Codigōro, Italien, by i prov. Ferrara, 14 000 indb. C. er anlagt i en sump som holdes tor ved verdens største pumpeverker.

Cod. ms., fork. for codex manuscriptus (lat.), haandskrift.

Codogno *[kadå'ña]*, Italien, by i prov. Milano, 22 km. sydøst for Lodi, 11 000 indb. Silkevæverier og handel med parmesanost.

Codrington *[kå'driŋtn]*. 1. Sir Edward C. (1770—1851), eng. admiral. Utmerket sig i slaget ved Trafalgar 1805 som chef paa linjeskibet «Orion». Blev 1826 chef for Middelhavseskadren, tvang Ibrahim pasja til vaabenstilstand (sept. 1827), men da denne ikke overholdtes, odela han i forening med en fransk-russisk flaate fuldstændig den tyrkisk-ægyptiske ved Navarino (20 okt. 1827). C. desavouertes officielt og gik ut av aktiv tjeneste; først 1831 blev han chef for Kanalflaaten og 1839 overstkommanderende i Portsmouth. — 2. Sir William John C. (1804—84), eng. general, foregaaendes søn, var brigadechef ved Alma og Inkerman 1854, divisionsgeneral juni 1855 og fik (11 nov. s. a.) overkommandoen over den engelske hær paa Krim. 1859—65 guvernør paa Gibraltar.

Cody *[ko^{u}'di]*, William Frederick (1845—1917), almindelig kaldt Buffalo Bill, var speider og forer for unionstroperne i borgerkrigen (1861—65), indgik 1867 kontrakt med Kansas pacifikbaneselskapet om at levere kjøt til dets arbeidere og dræpte i den anledning 4280 bøfler paa 18 maaneder. Tjente fra 1868 paany regjeringen som speider mot sioux- og cheyenneindianerne. Organiserte 1883 et cirkusforetagende «Wild West», hvormed han 1887 bereiste Europa. I sine senere aar var han stor grundeier og interesseret i en hel række grubeforetagender. (Litt. R. Nielsen, «Buffalo Bill», norsk overs. 1918.)

Coehoorn *[kū'hōrn]*. Menno van 1641—1704), holl. ingeniørgeneral, deltok i forsvaret av Maastricht og beleiringen av Grave 1673 og anvendte her de efter ham opkaldte smaa morterer til bekastning av løpegraver o. s. v. Stod som forsvarer av Namur overfor Vauban og vandt dennes høieste anerkjendelse. Deltok i den spanske arvefølgekrig i erobringen av talrike faste pladser. Hans verker om krigsbygningskunsten danner grundlaget for det senere nederlandske befæstningssystem.

Coello *[kae'lja]*, Alonso Sanchez (ca. 1515—90), sp. maler. Elev av Antonis Mor i Madrid. Arbeidet i Lissabon og Madrid. Filip II's hofmaler. Bedst i sine portrætter, f. eks. i Brüssel og Berlin.

Coen *[kūn]*, Jan Pieterszoon (1587—1629), grundlægger av det hollandske kolonivælde i Ostindien.

Traadte 1607 i det ostindiske kompanis tjeneste, blev 1617 generalguvernør, erobret og ødela 1619 fæstningen Djakatra og anla der Batavia. Vendte 1623 hjem, blev 1627 atter generalguvernør og bekjæmpet energisk fyrsterne av Bantam og Mataram. Døde av kolera under den sidstnævntes beleiring av Batavia.

Coeur *[kör]*, Jaeques (ca. 1398—1456), fr. storkjøbmand, bankier og politiker, traadte i 1430-aarene i venskapsforhold til Karl VII, adledes 1440, blev 1442 medlem av kongens raad og var snart rikets mægtigste mand, ikke mindst i kraft av sine umaadelige pengemidler, som satte ham istand til at sætte Frankrikes finanser paa fote baade ved at forstrække kongen med store laan og ved at fremme landets næringsveier. Selv drev han en mængde økonomiske foretagender som gruber, saltverker, klædesvæverier og derhos et omfangsrikt skibsrederi og en betydelig import- og eksporthandel paa Levanten. I sin fødeby Bourges bygget han et slot, som nu tjener som raadhus (se bill. bd. II, sp. 173). Ved sit overmod skaffet han sig mange fiender; de anklaget ham 1451 for at ha ryddet av veien kongens elskerinde Agnes Sorel. Han blev fængslet og 1453 dømt til landsforvisning. Hans formue konfiskertes. Det lykkedes ham at flygte til sin gamle velynder paven, som satte ham i spidsen for en ekspedition mot de vantro. Herunder døde han paa Chios.

Coeur *[kör]*, fr., hjerte.

Co'ffea, se Kaffetræet.

Coffeīn, se Koffein.

Cogalniceanu *[kogølnitšä'nə]*, Mihail (1806—91), rumænsk statsmand og historiker. Utnævntes i ung alder til professor i Jassy og har bl. a. skrevet «Histoire de Moldau et Valachie». 1863 forsteminister for det samlede Rumænien. Da hans utkast til en ny landbolov, som vilde ophæve bøndernes ufrihet og gjøre dem til selveiere, møtte motstand i kamrene, gjorde han 1864 statskup, opløste kamrene, utstedte en ny forfatning med større frihet, gjennemførte landboloven tillikemed en række andre vigtige reformer og lot den hele omveltning stadfæste ved en almindelig avstemning. Han fuldendte ogsaa sammenslutningen av de to rumænske lande.

Cōgito, ergo sum (lat.), «jeg tænker, altsaa er jeg til», Descartes' (s. d.) filosofiske grundsætning.

Cognac *[kaña'k]*, Frankrike, by i depart. Charente, i en vakker egn; 19 000 indb. C. er midtpunktet for tilvirkningen av druebrændevin (se Konjak). Den het i oldtiden Condate, senere Coniacum og efter 12 aarh. Coignac. I den senere middelalder var C. et grevskap og kom i 16 aarh. under kronen. I mai 1526 sluttedes her den hellige ligue mellem Frans I, Henrik VIII av England, pave Clemens VII, hertug Frans av Milano og republikken Venedig mot Karl V.

Cognōmen (lat.), binavn, tilnavn.

Cogolēto el. Cogoletto, Norditalien, landsby i prov. Genua, ved Genuabugten; 4 500 indb. Tilvirkning av blyhvitt, kalk og papir. C. er et av de steder som gjør fordring paa at være Columbus' fødested.

Cohen, Hermann (1842—1918), t. filosof, prof. i filosofi i Marburg, en skarpsindig filosof, den ny-kantiske retnings hovedmand. Foruten en kritisk fremstilling av Kants filosofi i «Kants Theorie der Erfahrung» (1871), «Kants Begründung der Ethik» (1877) og «Kants Begründung der Ästhetik» (1889) utgav han en fremstilling av sin egen filosofi i «System der Philosophie», hvorav utkom 2 bd.: «Logik der reinen Erkenntniss» (1902) og «Ethik des reinen Willens» (1904). Sin logik bringer han i nøie forbindelse med matematik, og sin etik med retsvidenskapen. 1907 utkom grundlag til en religionsfilosofi: «Religion u. Sittlichkeit».

Cohn, Clara Viebig (1860—), t. forfatterinde, utdannet sig først for musik i Berlin, men egtet derpaa forlagsbokhandler Cohn og begyndte en meget omfattende forfattervirksomhet. Flere av hendes bøker behandler emner fra Eifel og Posen, hvor hun opholdt sig længere tid. Av hendes noveller kan nævnes: «Kinder der Eifel», «Vor Tau und Tag», «Naturgewalten», av hendes romaner: «Rheinlandstöchter», «Es lebe die Kunst», «Das Weiberdorf», «Die Waeht am Rhein», «Das schlafende Heer», «Einer Mutter Sohn». Har ogsaa skrevet et par skuespil. C. fortæller med stort liv og anskuelighet og i et kraftig og realistisk sprog.

Cohoes *[kəhou'z]*, Forenede Stater, by i staten New York, 15 km. nord for Albany, ved Hudsons bielv Mohawk River, som der danner en høi fos; 23 433 indb. (1915). Stor fabrikvirksomhet, uld- og bomuldsfabrikker.

Coillard *[kwallár]*, François (1834—1904), fr. missionær, blev 1857 utsendt til Basutomissionen i Sydafrika, hvor han 1858 anla en station, Leribe. Foretok 1877—79 sammen med sin hustru en undersøkelsesreise til Banyaystammen og landet omkr. Zambese og grundet 1880 den franske Zambesemission blandt Barotsefolket.

Coimbatore, by i det sydlige Forindien, inde i landet øst for Kalikut, 47 000 indb. (1911).

Coi'mbra, Portugal. 1. Distrikt i prov. Beira, 3907 km.² med 359 000 indb., 92 pr. km.² Den ostlige del er opfyldt av Serra da Estrella og dens fortsættelse Serra de Lousã. — 2. Hovedstad i nævnte distrikt, ligger vakkert mellem vinhaver, oliven- og orangelunder paa høire bredd av Mondego; 21 000 indb. C. er bispesæte og har Portugals eneste universitet, stiftet 1290 i Lissabon av kong Dionysius og 1308 flyttet til C.; det bestaar av 5 fakulteter med 70 professorer og mere end 1200 studenter. Til universitetet hører et observatorium, etnografiske og naturhistoriske samlinger og en botanisk have. I nærheten, paa den anden side av elven, ligger Quinta das lagrimas («taarernes landsted»), hvor Peter den grusommes dronning, Ines de Castro, holdtes fangen, og klosteret Santa Clara, hvor hun blev myrdet. — C. har faat navn efter den romerske by Conimbrica, som laa litt sydligere; blev 1064 erobret fra maurerne. 1755 led den meget av jordskjælvet.

Coi'n el. Coina, Spanien, by i prov. Malaga, 20 km. sydvest for Malaga, 12 300 indb. C., som er en av Andalusiens vakreste byer med 2000 frugthaver, utforer frugt og hvitt marmor.

Coïr, kokostrevler, 15—30 cm. lange, brune trevler, som faaes av frugtkjøttet i kokosskaller ved at la disse ligge i vand, indtil alle de blotere dele er raatnet bort. C. er meget sterke og holdbare og anvendes til taugverk, matter etc.

Coïra, se Chur.

Cōitus (lat.), samleie, parring. C. illicitus, c. damnātus, blodskam, c. anticipātus, samleie før egteskapet.

Cojutepeque *[kaḳutepéke]*, by i republikken San Salvador, Mellemamerika, en tid landets hovedstad, ca. 10 000 indb.

Coke *[kouk]*, Sir Edward (1552—1634), eng. jurist, speaker i underhuset 1593, attorney general 1594, senere medlem av geheimeraadet. Avskediget av Jakob I og sluttet sig siden til oppositionen. C. nød længe en enestaaende anseelse som jurist, og en stor del av den eng. «common law», som hviler paa præjudikater, kan fores tilbake til ham; dette gjælder særlig hans «Reports» (11 bd. 1600—15, samt endnu to dele, som blev utgit efter hans død). Disse «Reports» er referat av domme, men har gjennem aarhundreder været paaberopt som gjældende lov. Hans andet hovedverk er, «Institutes of the laws of England» 4 bd., 1628—44.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Čokkarašša, en av Finmarkens høieste fjeldtopper, 1131 m., sydvest for Porsangerfjordens bund, Kistrand herred. Det er en av de vestligste topper av den fjeldrække som under fællesnavnet Gaisserne hæver sig i syd for Porsangerfjorden og Lakselfjorden.

Col (fr.), hulvei eller fjeldpas, findes i en mængde navne paa pas i Vestalperne (svarende til norsk «hals»), f. eks. C.-di-Tenda (1873 m. o. h.), C.-de-Traversette (3155 m. o. h.), C.-de-la-Seigne (2538 m. o. h.), C.-de-Balme (2204 m. o. h.). Navnet benyttes ogsaa i Jurafjeldene: C.-de-Travers n. for Neuchâtelsjoen, og i Pyrenæerne som C.-de-la-Perche (1620 m. o. h.) og C.-de-Canfrane (1632 m. o. h.).

Col *(con il)*, coll', colla *(con la)*, collo *(con lo)*, ital. musikuttryk, f. eks. colla destra, med høire haand, colla parte, med hovedstemmen, coll' arco, med buen, colla punto dell' arco, med buespidsen, col legno, med buestokken, coll' ottava, med tilsat oktav.

Colanøtter, se næste art.

Colatræet *(cola acuminata)*, et med kakaotræet beslegtet, tropisk, vestafrikansk træ hvis frø, colanotter, tygges av negrene. Frøene, som er indesluttet i belgkapsler, smaker aromatisk og bittert; de er rike paa næringsstoffer (stivelse) og stimulerende stoffer, koffein og theobromin. Frøene kan tilberedes i likhet med kakaobønner, saaledes f. eks. som chokolade; de har dog endnu faat liten anvendelse i Europa.

Colban, Adolphine Marie (1814—84), n. forfatterinde, f. i Kra., d. i Rom. Gjennem sin mand, adjunkt C., førtes hun til et ivrig og indtrængende studium av fransk sprog og litteratur, og dette kom hende tilgode, da hun efter mandens død begyndte at optræde som oversætter og forfatter. Blandt hendes talrike større og mindre fortællinger kan nævnes: «Tre noveller tilegnet de norske kvinder» (1873), «Tre nye noveller» (1875), «Jeg lever» (1877), «En gammel jomfru» (1879) og «Cleopatra» (1880). 1859 tok hun fast ophold i Paris, hvor hun kom ind i de høieste sociale kredser og hvorfra hun sendte interessante breve til norske blade og tidsskrifter.

Colberg, Johan Wilhelm (1837—), n.-amer. musiker, f. i Kra., kom 15 aar gammel ind i militærmusikken og utvandret 1870 til Amerika. Blev musik- og sanglærer ved Illinois industrielle universitet i Urbana, Ill. Nedsatte sig 1872 i Chicago, hvor han senere har virket. C. er leder av det norske musikkorps og var i 25 aar instruktør for «Nordmændenes Sangforening». Dirigerte ved den store sangerfest under utstill. i Chicago 1893.

Colbert *[kalbæ̀r]*, Jean Baptiste (1619—83), fr. statsmand, son av borgerlige forældre i Reims, kom tidlig ind i krigsministeriet og tiltvang sig her ved sin evnerigdom og arbeidsomhet Mazarins opmerksomhet. Den mægtige kardinal knyttet ham til sin tjeneste, hørte snart hans raad i politiske spørsmaal og anbefalte ham paa sit dødsleie (1661) til den unge Ludvig XIV. Sin administrative magtstilling indviet C. med at faa fjernet den hovmodige og egenmægtige finansminister Fouquet (s. d.), hvis vanstyre han avslørte og erstattet med kongens personlige styre som skjermbret for sin egen ledelse av landets finanser og næringsliv. Som ydre besegling av dette forhold fik han 1665 titelen «contrôleur général des finances», og saaledes blev de franske finansministre benævnt indtil revolutionen 1789. C. blev imidlertid Frankrikes ledende statsmandsvilje paa omtrent alle omraader. Han satte sin første opgave i at bringe landets statshusholdning og næringsliv paa fote. Det lykkedes ham at avlose den forvirring, han forefandt i finanserne, med orden og planmæssighet, og han bygget sin politik paa ophjælp av landets industri og handel. C. var en av alle tiders største næringspolitikere; han hadde den praktiske borgerlige mands sans for utviklingen av landets materielle hjælpekilder: Frankrikes produktionsevne skulde støttes og utvides. Derfor lettet han indførsel av raavarer, indkaldte industriarbeidere andetsteds fra, opmuntret opfindere og tekniske foregangsmænd, støttet industrielle anlæg med monopoler og privilegier og lot staten træde til hvor det private initiativ ikke strak til, anla saaledes bl. a. tepperæveriet Les Gobelins 1667. Paa den anden side søkte han ved toldmure at holde fremmede varer ute, at hindre utvandring av landets kapital og arbeidskraft, at begrænse utenlandsk handel og skibsfart. Han kom saaledes til efterhaanden at utvikle et fuldstændig, meget strengt beskyttelsessystem, som blev av epokegjørende betydning i Frankrikes og den hele verdens økonomiske historie. Hans politik hvilte imidlertid ikke paa nogen bevisst opgjort teori. Ialfald forfulgte han ingenlunde sine maal med doktrinær ensidighet. C. var den mest mangfoldig virksomme og initiativrike administrator Frankrike har hat. Fra 1662 styrte han marinen, 1664 blev han leder av statens og hoffets omfattende byggevirksomhet og utvidet kommunikationsvæsenet i storartet maalestok. Derhos satte han sit præg paa kirkepolitikken, retsforvaltningen og politivæsenet og sokte at befæste Frankrikes ydre magt og kommercielle fremhjælp ved en energisk kolonialpolitik. En række for sin tid udmerkede lovgivningsarbeider skyldtes hans forsorg, bl. a. handelsloven av 1673 og sjøfartsloven av 1681. C.s beskatningsreformer betegner et overordentlig fremskridt; han formindsket den direkte skat, *la taille*, som hvilte særlig trykkende paa de ubemidlede, og omla den til indirekte skatter, som rammet alle. Han nedbrot talrike toldskranker mellem de gamle provinser og stæder og fik samlet en stor del av riket til et fælles toldomraade, og bevirket derved en langt friere samfærdsel inden landet selv. Hans store maal var at sammensveise Frankrikes dengang endnu løst forbundne provinser til en kraftig enhetsstat under den absolutte kongemagts styre, og han tok ikke i betænkning for at opnaa dette maal at undertrykke resterne av det tidligere lokale og feudale selvstyre og provinsparlamenternes magt. Med og under ham fuldbyrdedes rikets endelige samling. Frankrike skylder fremfor alle C. sit centraliserte styresæt, sin kolonialmagt, sin tidlig utviklede storindustri og eksporthandel. Ved siden av saaledes i mange retninger at høine landet materielt var C. en ivrig beskytter av litteratur, videnskap og kunst. C. var bæreren av Ludvig XIV's glansfulde styre. Men hans sidste dage forbitredes av kongens misundelse og utaknemlighet. Han blev fortrængt i kongens gunst av den krigslystne og intrigante Louvois (s. d.), og dette paaskyndet hans død. [Litt.: A. Neymarck, «Colbert et son temps» (2 bd., 1887).]

J. B. Colbert.

Colbjørnsdatter, Anna (omkr. 1665—1736), datter av sogneprest til Sørum hr. Colbjørn Thorstensen (Arneberg), gift 1682 med mag. Jonas Ramus (s. d., som fra 1690 var sogneprest til Norderhov paa Ringerike. Da under krigen 1716 den sv. oberst Löwen med 5—600

Anna Colbjørnsdatter.

mand 28 mars ved 10-tiden om kvelden ankom til Norderhov prestegaard paa vei til Kongsberg, mottok Anna de sv. soldater paa det venligste, lot gjøre op et stort baal i gaardsrummet og bevertet dem, efter hvad der fortælles, rikelig med øl og brændevin. Imidlertid fik hun gjennem sin svigerson, fogden Lars Michelsen, budsendt en avdeling norske soldater (200 mand), som samme aften var ankommet til Stein i Hole, og derefter overrumplet nordmændene de svenske, nedhugget 40 mand og tok Löwen og 130 mand tilfange. Resten flygtet. Anna overlevet sin egtefælle og alle sine barn og døde som en meget formuende gammel kone; hun blev begravet under Norderhov kirke, men hendes lik findes ikke længer der; portræt av hende og Ramus hænger i kirken (dets original i Universitetets oldsamling). A. C.s bedrifter under krigen er blit sterkt utsmykket av traditionen.

Colbjørnsen, Christian (1749—1814), d.-n. jurist, av den bekjendte norske slegt C., f. paa Sorum paa Romerike. 1773 blev han høiesteretsadvokat og vandt tidlig ry for sin ildfulde veltalenhet. 1786 blev han utnævnt til den store landbokommissions sekretær og har sammen med Reventlow æren for den hurtighet og dygtighet hvormed kommissionen forberedte stavnsbaandets løsning 1788 og de andre vigtige landboreformer; hans dype kjærlighet til den personlige frihet og hans tillid til det oplyste enevælde fandt i dette store reformarbeide sit lykkeligste uttryk. 1788 blev han utnævnt til generalprokuror. I 1790-aarene ansaaes han almindelig for frisindets varmeste talsmand, og store lovarbeider som forordningerne om trykkefriheten o. a. befæstet dette hans ry. Men eftersom han ikke kunde dele den begeistring for den franske revolution som nu bredte sig, og navnlig da man med urette gav ham skylden for at den efter pres fra Rusland utstedte trykkefrihetsforordning av 1799 fik en saa reaktionær karakter, fandt der et meget pludselig omslag sted i stemningen overfor C., som efter P. A. Heibergs dom-fældelse endog blev hatefuld. Skuffet herover trak han sig en tid tilbake, men utnævntes 1804 til justitiarius i høiesteret og beklædte denne stilling til sin død. [Litt. L. Daae, «Bidrag til Chr. C.'s levnetsløb» i «Hist. Tidsskr.», 3 række, 1 bd.]

Christian Colbjørnsen.

Colbjørnsen, Hans (omkr. 1680—1754), yngre halvbror av Anna Colbjørnsdatter, bosatte sig paa Fredrikshald, hvor han sammen med broren Peder drev stor handel, særlig med trælast. Under svenskernes indfald 1716 deltok brødrene ivrig i alle foranstaltninger til byens beskyttelse: oprettelse av et frikompani, opførelse av batterier m. v. Efter byens erobring av fienden henvendte de sig til Karl XII med bøn om beskyttelse for indbyggernes gods og for de kvinder og barn som var flygtet og befandt sig i omegnen. Kongen mottok H. C. med trusler og lot ham fængsle; men da byen senere blev stukket i brand av brødrene C.s egne tjenestefolk, og svenskerne trak sig tilbake, førende H. C. o. a. fanger med sig, saa han sit snit til at komme og kom i behold til sin gaard Eskeviken i nærheten av Fredrikshald. Ogsaa i 1718 arbeidet H. C. ivrig for byens og fæstningens forsvar. Som paaskjønnelse hadde han allerede 1717 faat kapteins titel; 1749 hædret Fredrik V ham med et personlig besøk og gav ham titel av oberst.

Hans Colbjørnsen.

Colbjørnsen, Jacob Edvard (1744—1802), d.-n. jurist, f. paa Sorum paa Romerike, bror av C. C. Professor i retsvidenskap ved Kjøbenhavns universitet, senere ekstraordinær assessor i høiesteret, 1799 justitiarius. Skjønt meget litet produktiv var han av samtiden anerkjendt som en fremragende videnskapsmand.

Colbjørnsen, Peder (1683—1738), yngre halvbror av Hans C., bosat paa Fredrikshald, velstaaende handelsmand, blev 1716 valgt til fører for det frikompani som han selv og broren hadde arbeidet for at faa oprettet, og deltok paa energisk og dygtig maate i dettes operationer. Da Karl XII efter indtagelsen av Fredrikshald søkte at faa istand en vaabenstillstand, motsatte C. sig dette: «Fienden er selvbuden kommet ind; vi maa gjøre vort bedste for at faa ham ut igjen.» Han søkte fra fæstningen at skyte byen i brand; men da det ikke lykkedes, lot C. efter forutgaaende avtale sætte ild paa sine og brorens huse. Ilden grep om sig, og svenskerne maatte trække sig ut av byen. Samme aar drog C. paa sine medborgeres vegne til Kjøbenhavn for at søke kongen om hjælp til byens gjenopbyggelse og opnaadde at der hertil blev utlignet en ekstraskat i Norge og Danmark. C. fik titel av kaptein, senere av oberstløitnant.

Peder Colbjørnsen.

Colchagua *[kaltša'gwa]*, Sydamerika, prov. i midtre Chile under ca. 34 ° 30 ′ s. br., tvers over landet, mellem prov. O'Higgins i nord og Curicó i syd, 9 973 km.² med 163 407 indb. (1917). Har et rikt akerland, gode beitemarker og indbringende bergverker. Hovedstad San Fernando, 10 869 indb. (1916).

Colchester *[ko^{u}'llšestə]*, England, by i grevskapet Essex, ved elven Colne, 12 km. ovenfor dens munding; 43 000 indb. C. er beromt for sine ostersbanker og har en stor fiskerflaate til fiskeri i Nordsjoen; har desuten Englands største borgtaarn og ansees for at være det romerske Camulodunum, som keiser Claudius ophøiet til koloni.

Co'lchicum, av giftliljernes familie, løkvekster, som dyrkes for blomsternes skyld. Disse kommer først frem naar bladene allerede er visnet. Av de dyrkede arter kan nævnes: *c. autumnale*, med 1—4 lilla-farvede blomster, den i Orienten hjemmehørende *c. speciosum*, med store purpurrøde, indvendig gulflekkede blomster, og *c. agrippinum* fra Grækenland, med meget lyse, næsten hvite blomster med purpurrøde flekker. Alle c.-arter er giftige, frøene av *c. autumnale* er offieinelle.

Cold-cream *[ko^{u}ldkrīm]*, en bløt salve av hvitt voks, spermaceet, mandelolje og rosenvand. Brukes mot sprukken hud o. lign.

Colding, Ludvig August (1815—88), d. ingenior og fysiker, ledet i 1850-aarene utforelsen av gas- og vandverkerne i Kbh., 1858 stadsingenior i Kbh. og lærer i en lang aarrække ved Polyteknisk Læreanstalt. C. beskjæftiget sig med flere videnskabelige og tekniske emner; betydningsfulde var hans undersøkelser over energimængdens uforanderlighet.

Cold wave *[ko^{u}ld we^{i}v]* (den kolde bølge), en kold nordenvind i Nordamerika, der trænger sig som en flat kile langs jordoverflaten ind under varmere luftlag, som saaledes ved at løftes tilveirs kan avgi nedbør. Der kan være et fald av over 30 ° i luftens temperatur, naar en varm søndenvind avløses av den kolde bølge.

Colenso, John William (1814—83), eng. biskop i Natal i Sydafrika. Her indla han sig store fortjenester av missionen blandt zuluerne, oversatte dele av det gamle testamente og hele det nye testamente (1876) til zulusproget. 1861 utgav han en fortolkning av Romerbrevet, hvori han uttalte sig mot helvedesstraffenes evighet. Senere utkom et større skrift: «The Pentateuch and the Book of Joshua, critieally examined» (7 bd. 1863—79), hvori han hævdet at Moses ikke kunde være forfatter av Mosebøkerne. For disse anskuelser kjendte et møte av biskoper ham i 9 punkter skyldig i avvikelser fra kirkelæren og vedtok hans avsættelse (1863). C. appellerte til kronen, og «The privy council» erklærte avsættelsen ugyldig. C. blev i sit embede, men missionsselskaperne vendte sig fra ham, en motbiskop utnævntes.

Colenso, Sydafrika, by i den eng. koloni Natal paa Tugelaelvens høire bredd. Skueplads for general Bullers nederlag 15 dec. 1899, da han søkte at forcere overgangen over elven, se Boerkrigen.

Coleridge *[ko^{u}'lridž]*, Samuel Taylor (1772—1834), eng. digter. Han var i sin ungdom en lidenskabelig tilhænger av den franske revolutions idéer. Religiost og digterisk var han tilhænger av Milton, hvis poesi han efterlignet i sine første hymner og sonetter. C. førte et urolig og omflakkende liv. Sammen med digteren Southey vilde han grundlægge et kommunistisk brodersamfund i Nordamerika, men planen maatte opgives av mangel paa penger. Ved denne tid møtte han digteren Wordsworth. Fra nu av hører han sammen med denne den engelske romantiks og naturlyriks digter; frugten av deres indbyrdes paavirkning var C.s og Wordsworths berømte «Lyrical ballads», som de utgav anonoymt 1798, og C.s vigtigste bidrag til samlingen var digtet «The rime of the aneient mariner». Sammen med sine venner besøkte han ved aarh.s skifte Tyskland; da han vendte tilbake herfra og bosatte sig i det naturskjønne sjødistrikt sammen med Southey, var han i sine politiske meninger blit yderliggaaende konservativ. De følgende 15 aar led C. fysisk og moralsk under overdreven opiumsnydelse. Men han reiste sig av sin nedværdigelse og utgav sit bekjendte digt «Christabel» og i de følgende aar en række prosaskrifter, «Lay sermons», «Aids to reflection» o. fl., i hvilke vi lærer hans religiose og filosofiske meninger at kjende. C. er ved siden av Wordsworth den saakaldte sjøskoles (den engelske romantiks) betydeligste digter, fantasirik, følelsesfuld og tankedyp, derhos en mester i sprogets og versets kunst.

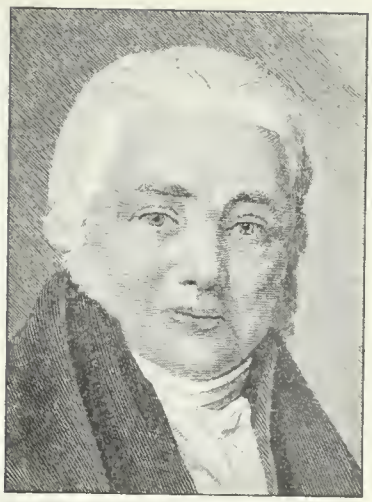

Samuel Taylor Coleridge.

Litt.: E. Bendtsen: «C.'s plads i soskolen» i «Edda» 1919.]

Colesberg, by i Kapkolonien ved jernbanen fra Port Elizabeth til Bloemfontein, ca. 2 000 indb. (1911). I nærheten rike diamantgruber.

Cōleus, slegt av de kurvblomstredes familie. Fra *c. blumei* fra Java og *c. scutellarioides* fra Ostindien stammer de talrike dyrkede krydsningsformer som gaar under fællesnavnet *c. hybridus*. Bladene har ofte vakre farver, men holder sig kun i sterkt lys, hvorfor de gjerne falder av mot vinteren.

Colico, Norditalien, landsby i prov. Como, ved den nordøstlige bredd av Comosjoen, 3 700 indb.; er et vigtig utgangspunkt for alpeveiene over Splügen og Stilfser Joch.

Coligny *[kāliñi']*, François de (1521—69), Gaspard de, herre til Châtillon (1519—72), og Odet de, kaldt kardinalen av Châtillon (1517—71), fr. adelsmænd, brødre, fremragende medlemmer av det protestantiske parti. — 1. François var i 1560-aarene en av hugenotternes dristigste forere i religionskrigen. — 2. Gaspard var likesom François en dygtig feltherre, som i 1550-aarene med hæder førte de franske hære mot Karl V og Filip II. Kom 1557 ved overgivelse av Saint Quentin i spansk fangenskap i 1½ aar. I fængslet blev han calvinist og traadte under kong Frans II aapenlyst frem som saadan. Under Karl IX søkte han at vinde den umyndige konge og hans mor Katharina for calvinismen for derved at sætte Frankrike i spidsen for den europæiske protestantisme mot Habsburgerne. Han fik ogsaa regjeringen til at vise sine trosfæller nogen toleranee, men de katolske guiser (s. d.), som ønsket venskap med Spanien, fik overtaket, og 1562 begyndte katolikkerne borgerkrigen. C. blev hugenotternes dygtigste forer og holdt ved sin sedelige kraft sine trosfællers mod oppe trods nederlag mot de overmægtige katolikker. 1570 sluttedes religionsfreden i St. Germain, som gav hugenotterne næsten fri religionsøvelse, og i 1571 syntes C. atter at nærme sig sit gamle maal. Han kom hoffet

Gaspard Coligny

nær, der knyttedes forbindelser med protestanterne i Europa. og en spanskfiendtlig politik indlededes. 1572 brøt i Nederlandene opstanden los mot Alba; C. sokte at vinde Karl IX for nederlændernes kamp, og det saa ut til at hans plan skulde lykkes. Men enkedronning Katharina var bange for en saa kraftig politik og ængstelig for at C. helt skulde bryte hendes magt over kongen. Under festerne i anledning av Henrik av Navarras bryllup med Marguerite av Valois i aug. 1572 iverksatte hun et mordforsøk imot ham 22 aug., som dog ikke lykkedes, men han blev Bartholomæusnattens (s. d.) første offer. — 3. Odet var oprindelig geistlig. kardinal og biskop, men brøt likesom brødrene med den katolske kirke og var under religionskrigene virksom som diplomat.

Colīma, stat i Mexico, ved Stillehavet, ca. 19° n. br., 5 886 km.² (Mexicos næstmindste stat), med 80 000 indb. (1912). Fra en lav kyststrand hæver landet sig op og er i det indre opfyldt av høie, delvis vulkanske fjelde: ved nordvestgrænsen ligger C.-vulkanen, 3 940 m. Fjeldene er rike paa metaller og klædt med skog. Der dyrkes ris, sukker, bomuld, indigo og tobak, som er vigtigst. Hovedstaden heter ogsaa C.; den har 25 000 indb. (1910), dens havn er Manzanillo, hvortil jernbane.

Coll, Skotland, en av de sydøstligste (indre) Hebrider, grevskabet Argyll, 9 km. nordvest for Mull, 20 km. lang, har 400 indb., som taler gælisk; der drives fiskeri og akerbruk og fabrikeres soda.

Collān, Karl (1828—71), finsk komponist og forfatter. universitetsbibliotekar, redaktør av «Litterært Tidskrift», har komponert en række meget avholdte sange, bl. a. «Vasamarsjen» og «Savolaxernes sang», har oversat Heine og det store Kalevalaepos til svensk. utgit en fortræffelig samling av finske folkeviser og en oversigt over Serbiens folkeviser m. m.

Colla pi'scium lat.). Husblas (s. d.).

Colla'ps, pludselig sammensynken paa grund av hjertesvækkelse. Kan optræde ved sterkt blodtap, efter operationer og under bedøvelse; undertiden forløper for døden. Kjendetegn: blekhet, kold hud, sterk sved.

Collart *[kalâr]*. Claude, f. i Champagne i Frankrike. kom til Sverige, hvor han vandt Erik XIV's yndest og blev anvendt til diplomatiske hverv, navnlig ved kongens frierfærder. Efter Syvaarskrigens utbrud blev han sat til at lede angrepet paa det nordlige Norge. Med en hær paa ca. 4000 mand indtok han Jemteland, gik over fjeldene og fik Steinvikholm i sin magt. Derefter svor Trondhjems kapitel og borgerskap Erik XIV troskapsed, og landsbygderne rundt om faldt fra Fredrik II. C. forstod dog ikke at utnytte sit held. Ved uklok strenghet og tøileslos fremfærd ophidset han befolkningen mot sig, og samtidig svækket han sin stilling ved at sende bort en del av sine tropper. En ekspedition mot Bergen mislykkedes ganske, hvorefter nordmændene under Erik Munk tok Trondhjem tilbake og indesluttet C. paa Steinvikholm, hvor han maatte overgi sig. Han fortes som fange til Danmark, men hans senere skjæbne er ukjendt.

Verrocchio: Bartolomeo Colleoni.

Collé *[kâlé]* (fr., av *coller*, lime), billarduttryk for at en ball ligger like op til bandet; kaldes ogsaa «presse» eller «presse e.». Ballen flyttes fra bandet ved c.-støt.

Collectānea (lat.), samlinger av utdrag av forfatteres skrifter.

Colle di Val d'Elsa, Italien, by i prov. Siena, ved Arnos bielv Elsa, 10 200 indb. (1910); er bispesæte, har en domkirke fra 13 aarh. og betydelige glas-, papir- og jernfabrikker.

College *[ka'lədž]* kaldes ved de engelske universiteter Oxford og Cambridge de enkelte instituter, hvor studenterne bor og faar sin væsentlige undervisning. Saaledes har Oxford universitet 21 og Cambridge 17 c. De enkelte c. har en utstrakt myndighet i forholdet til de fælles universitetsautoriteter. C. er forsaavidt ældre end universiteterne, som enkelte av dem, saaledes University C. i Oxford, sies at skrive sig fra den tidlige middelalder. De er rike institutioner, som bærer sine særskilte navne: Christ Church C., Trinity C. o. s. v. og staar under ledelse av en rektor, som bærer forskjellige navne: principal, master, warden, dean. De raader over store stipendier, *fellowships*, hvis indehavere, *fellows*, derved sættes istand til at drive videnskabelige studier. Undervisningen var tidligere begrænset til de klassiske sprog og matematik. Senere er dog studiekredsen betydelig utvidet. Ved siden av professorerne er der lærere, som kaldes *tutors*, manuduktører, som driver en mere skolemæssig undervisning. Som forskoler for universiteternes C. oprettedes i middelalderen rundt om i England høiere skoler, som ogsaa i begyndelsen bar det samme navn, saaledes Winchester C., Eaton C. o. fl. Nu kaldes disse gjerne «public schools». Der er i England ogsaa andre høiere fagskoler eller institutioner som bærer navnet c., saaledes Royal Military C. i Sandhurst, C. of Preceptors, C. of Physicians. Saadanne findes ogsaa i Skotland og Irland. De amer. universiteter har delvis bevaret navnet c., men dette navn benyttes fortrinsvis av de høiere skoler for gutter og piker.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Collège *[kalɛ̃ž]* benyttes i Frankrike og Belgien som navn paa kommunale høiere skoler, som forbereder enten for universiteter eller for andre høiskoler. De har forsaavidt samme opgave som statsskolerne, de franske «lycées», de belgiske «athénées». C. er baade humanistiske og reale anstalter, men deres kursus er forskjellig, dels svarende til vore middelskoler, dels til vore gymnasier.

Collège de France *[kalɛ̃ž də frãs]*, navnet paa en høiskole i Paris, grundlagt av Frans I i 1518—45 efter opfordring av den store humanist Budé. Oprindelig var det bestemt for græsk og hebraisk filologi og litteratur. Senere oprettedes der lærestoler i andre sprog, i filosofi og i matematik og naturvidenskap. C. d. F. har som universitet indtat en uavhængig stilling og været et hjem for fri vidensk. forskning. Det har altid tællet Frankrikes største videnskapsmænd blandt sine lærere.

Collēgia nationālia el. pontifi'cia er navnet paa romersk-katolske utdannelsesanstalter for prester som skal virke i ikke-katolske kristne lande. Det første, «Collegium germanicum», for Tyskland, blev stiftet 1552 i Rom av Ignatius Loyola. Senere efterfulgtes det av e. for Grækenland, England, Ungarn (som senere forenedes med det tyske) og andre. (Se artikelen Propaganda.

Collēgia pietātis (lat.), fromhetskollegier, kaldtes de opbyggelige forsamlinger, som Ph. J. Spener begyndte i sit hjem 1670. Derfra stammer navnene pietisme og pietist.

F. J. L. B. Collett: Fra Mesnaelven.

Colleōni, Bartolomeo (1400—75), ital. condottiere. Efter at ha lært krigskunsten under Sforza og Braccio da Montone optraadte han snart i Venedigs tjeneste mot Milano, snart omvendt. 100 000 dukater testamenterte C. til milde stiftelser i Venedig, men paa den betingelse at hans statue opstilledes. Ved kirken S. Giovanni e Paolo (og ikke, som C. hadde onsket, paa Mareuspladsen) kneiser nu den storladne rytterstatue, som skyldes Verrocchio. (Se ill. foregaaende side.)

Collett, n. slegt, som ca. 1683 fra England kom til Norge med James C. (1655—1727). Efter at ha egtet Karen Leuch, en rik borgerdatter, nedsatte han sig som trælasthandler i Kra., hvor slegten gjennem flere generationer spillet en fremtrædende rolle i det sociale, kommunale og merkantile liv. Det av stamfaren stiftede handelshus indtok med enkelte forandringer i dets sammensætning (C. & Leuch, C. & Son) en anset stilling inden Kra. handelsstand i over 100 aar, indtil det paa grund av de slette konjunkturer for trælasten i 1821 maatte indstille sine betalinger. James C. blev gjennem sine 9 barn stamfar til en talrik efterslegt, som desuten har skaffet landet en række fremragende embedsmænd og videnskapsmænd. [Litt.: Se næste art.]

Collett, Alf (1844—1919), n. genealog og specialhistoriker, f. paa Eidsvold prestegaard, søn av P. J. C. og Camilla C., 1895 ekspeditionschef i marinestyrelsen. Hans i 1883 utg. «En gammel Christianiaslegt», for hvilket et ældre geneal. verk («Familien Collett», trykt som manuskript 1872) ligger til grund, er et interessant og betydelig arbeide, hvor slegten C.s historie er skildret paa bakgrund av den norske hovedstads hele kommercielle og selskabelige liv. En ny oket og rikt illustrert utgave av dette verk utk. 1915. Av stort kulturhist. værd er hans skildringer av livet paa herregaarden Fladeby i beg. av det 19 aarh. («Fladeby», Kra. 1881), det store illustrerte verk «Gamle Christianiabilleder» (Kra. 1893; ny omarbeidet og forøket utg. 1909) saavelsom enkelte mindre skildringer fra det ældre Kra. Ogsaa de genealogiske arbeider «Familien Elieson» (Kra. 1881) og «Raadmand Peder Müllers efterkommere» (Kra. 1886) behandler Kristiania-forhold. 1911 utgav han sin mors «Camilla C.'s livs historie belyst ved hendes breve og dagboger».

Collett, Frederik Jonas Lucian Bothfield (1839—1914), n. landskapsmaler. Elev av Gude i Düsseldorf. Utstillet første gang 1865. Arbeidet senere flere aar i Kjøbenhavn. I sine tidligere billeder behandlet han væsentlig motiver fra den norske kyst og kystbyerne, i de senere fra Oplandene. Særlig er C. skattet som maler av vinterbilleder fra egnene omkring Lillehammer. Ved disse billeder, med halvt tilisede bækker og den let overskyede vinterdags egne fine graafiolette tone, indtar C. en særstilling i sit lands malerkunst som en personlig skildrer av et stykke eiendommelig norsk natur.

Collett, Jacobine Camilla, f. Wergeland (1813—95), n. forfatterinde, f. i Kristiansand, d. i Kristiania. Sin barndom tilbragte hun paa Eidsvold prestegaard, hvor hun fik en meget ujevn og gammeldags undervisning av forskjellige huslærere, indtil hun 14 aar gammel blev sendt til herrnhutternes opdragelsesanstalt i Christiansfeld. Her blev hun et par aar. Mest lærte hun dog, som hun selv sier, ved omgang med de mange interessante og begavede personligheter som færdedes i 1830-aarenes Kra., og blandt hvem C. vakte opsigt ved sin yndefulde skjønhet og livlige aand. Hun tilhørte nærmest den «danomane» kreds og var i disse aar sværmerisk forelsket i Welhaven. Brutt av hjertesorg og anden motgang giorde hun i 1834 en reise til Paris og Hamburg, hvorfra hun vendte tilbake med nye kræfter og nyt livsmod. I 1841 blev hun gift med daværende lektor ved Universitetet P. J. C.; ogsaa han var en av Henrik Wergelands motstandere, ja maaske hans bitreste og uretfærdigste kritiker. Egteskapet varte ikke mere end 10 aar. Ved mandens død var det som alt brast for hende. Hun hadde da i løpet av faa aar mistet først sin bror Henrik, saa en kjær veninde og derefter begge sine forældre. Men prøvelserne og ensomheten modnet hendes tankeliv. Og dybden og alvoret av hendes refleksioner slog samtiden med forbauselse, ja forfærdelse, da hendes store, anonymt utgivne roman «Amtmandens døtre» kom i 1855. Det var det dristigste og mest moderne arbeide i norsk litteratur: en social roman, hvori selve det hellige egteskap blev underkastet en skarp og skaansellos kritik. At «Amtmandens døtre» forøvrig har holdt sig godt nedigjennem tiderne,

Camilla Collett.
(Efter maleri av Gørbitz.)

beviser de stadig nye oplag. Siden utgav fru C. «Fortællinger» (1861), de mesterlige slegtsbiografiske og autobiografiske skildringer «I de lange nætter» (1863), «Sidste blade» (5 bd., 1868—73), «Fra de stummes leir» (1877), «Mot strømmen», I—II (1879—85). I de to sidste aartier av sit liv stod hun i første række blandt kvindeemancipationens forkjæmpere; hun arbeidet for denne sak ut fra en stridbar, retfærdighetskrævende, moralsk idealisme. — Fru C. er den største kvindelige forfatter i norsk litteratur; den eneste som kan nævnes ved siden av hende, er Amalie Skram, som dog staar tilbake for hende som skribent. Litt.: «Samlede verker», 1—3, utg. ved H. Eitrem (1912—13); C. Bergsoe, «C. C. Et livsbillede» (1902); M. Sehjott, «C. C.» i «Nordmænd i det 19. aarh.», bd. 1; A. Collett, «C. C.s livs historie belyst ved hendes breve og dagboger» (1911); G. Gran, «C. C. En skjæbne og et forfatterskap» i «Norsk aandsliv i 100 aar», 3 række.

Collett, Johan (1775—1827), f. i Præsto paa Sjælland, cand. jur. 1793, foged i Buskerud 1802, amtmand sammesteds 1814, repræsenterte Buskerud paa riksforsamlingen paa Eidsvold, hvor han tilhorte «selvstændighetspartiet», paa det overordentlige Storting 1814 samt paa Stortingene 1818—27. C. var medlem av riksforsamlingens finanskomité og en række andre komitéer, oftere som formand.

Collett, Johan Christian (1817—95), n. embedsmand, amtmand i Kristians amt 1854, i Akershus amt 1859, anset administrator. Sterkt politisk og videnskabelig interessert; tilhorte den Bireb-Motzfeldt'ske fraktion.

Collett, John (1758—1810), n. handelsmand, f. i Kra., drev sammen med nordmanden Andreas Gram 1783—93 et handelshus i London, hvor hans hjem var et samlingssted for nordboere, og hvor han stiftet et «Nordisk Selskap». 1793 indtraadte han i C. & Søn, hvis eneindehaver han blev ved faren James C.s dod (1794). C. blev Kra.s rikeste kjobmand næst efter Bernt Anker (s. d.), navnlig ved trælasthandel, skogdrift og sagbruk. Han var stor jordgodseier og drev sine gaarder, bl. a. Ullevaal i Aker og Fladeby i Enebak, som monsterbruk med talrike forbedringer, som han hadde lært i England, og som han frit lot enhver faa godt av. Flere gode skoler oprettet han ogsaa og var 1809 med om stiftelsen av Selskapet for Norges Vel. Under krigen 1807—08 utfoldet han en frugtbar virksomhet for hærens og landets forsyning med levnetsmidler. I hans omgangskreds fortes datidens sterke selskapsliv, krydret med dramatiske og romantiske jagtpartier (jfr. fru Dunkers «Erindringer»). Med C. utdode familiens ældste gren.

Collett. Jonas (1772—1851), n. statsmand, f. paa Rønnebæksholm paa Sjælland, opdraget i Kbh., var en tid ansat i rentekammeret, men utnævntes 1795 til foged i Numedal og Sandsvær og bodde fra nu av paa Kongsberg, hvis fattigvæsen han efter solvverkets nedlæggelse var med om at ordne. Under trængselsaarene 1807—14 utfoldet C. en storartet virksomhet til hjælp for de nodlidende og vandt herfor offentlig paaskjønnelse. 1813 blev han amtmand i Buskerud, men kaldtes det følgende aar efter motet i februar paa Eidsvolds verk, hvor han deltok, til medlem av Christian Fredriks raad. Som statsraad deltok C. i de forhandlinger som forte til Mosse-konventionens avslutning. Efter foreningens indgaaelse blev han staaende i regjeringen, hvor han indtil 1822 for det meste bestyrte Indredepartementet, 1822 overtok han ledelsen av Finansdepartementet og fortsatte som dettes chef med stor dygtighet sin forgjænger, grev Wedels arbeide med at bringe finansvæsenet paa fote. 1826 anskaffet han for statskassens regning de to første norske dampskibe. Ham skyldtes det ogsaa at Kongsberg solvverk ikke blev solgt trods Stortingets beslutning om at avhænde det for 75 000 rdl. I denne tid var C. dog litet populær, dels paa grund av Bodosakens uheldige utgang, dels fordi han i striden mellem statsmagterne stottet kongen. I 1827 blev han endog av Stortinget tiltalt for Riksretten; rigtignok blev han frikjendt, men for et av anklagepunkternes vedkommende med den begrundelse at hans forseelse maatte antages at være foranlediget ved en undskyldelig misforstaaelse av grundloven. Eftersom de gode resultater av hans finansstyrelse begyndte at vise sig, forandredes dog opinionen. Og da C. efter grev Platens dod blev den norske regjerings leder og som saadan arbeidet for en utvidet selvstændighet for kommunerne, vandt han megen anerkjendelse i Stortinget, men kom til gjengjæld i opposition til kongen og chefen for den norske statsraadsavdeling i Stockholm, Lovenskiold. Da kongen under striden med Stortinget 1836 besluttet at opløse dette, gav C. straks Stortinget underretning herom, hvorved dette fik tid til at anklage Lovenskiold for Riksretten, fordi han ikke hadde protestert mot opløsningen. Kongen blev forbitret herover, og da Lovenskiold blev domt til en bot, fik C. sin avsked. C. var nu meget populær og blev forherliget av Wergeland i et vakkert digt. Karl Johans breve til C. er offentliggjort i «Tidens Tegn» 1920. Litt.: Boeck, «J. C.» (1870); Johanne Vogt, «Statsraad C.s hus og hans samtid» (1903).

Jonas Collett.
(Efter maleri av Gørbitz.)

Collett, Peter Jonas (1813—51), n. retslærd og publicist. Født i Lier, juridisk kandidat 1835; blev i 1841 utnævnt til lektor og i 1848 til professor i lovkyndighet ved Kristiania universitet; var medlem av en i 1846 nedsat kgl. kommission med opdrag at utarbeide et utkast til en lov om arveretten og andre i forbindelse hermed staaende dele av eikilretten. Hans forelæsninger over familie- og personretten er utgit efter hans dod. C. leverte talrike æstetisk-kritiske bidrag bl. a. i bladet «Den Constitutionelle» (1837—40) og skrev i kalenderen «Ydale» (1851) en samling «Breve fra Rom». Han stod Welhaven nær og kritiserte skarpt Wergeland.

Collett, Robert (1842—1912), n. zoolog, son av ovenn. P. J. C. og Camilla C. Var 1871—72 assistent, fra 1874 konservator ved Universitetets zoologiske museum, fik 1875 guldmedalje for et arbeide over Norges *aranear*, blev 1876 universitetsstipendiat i zoologi, 1882 det zoologiske museums bestyrer og 1884 professor i

zoologi. C. utfoldet en rik produktion. Hans videnskabelige arbeider behandlet hovedsagelig hvirveldyrenes forskjellige klasser, særlig Norges hvirveldyr. Ved sine talrike studiereiser indsamlet han et rikt og værdifuldt materiale for Universitetets zoologiske museum og erhvervet sig et enestaaende kjendskap til landets hvirveldyr-fauna. Av C.s videnskabelige arbeider maa særlig fremhæves hans arbeider over Norges fisker og fugler som grundlæggende paa sit felt, bl. a. Norges fiske» (1874), med tre hovedsupplementer (1879—1905), «Den norske Nordhavsekspeditions fiske» (1880), «Fiske fra «Michael Sars»s togter» (1905), «Norges hvirveldyr», hvorav er utkommet I «Pattedyr» (1912) og III «Krybdyr og padder (1918, utg. ved A. Wollebæk), samt talrike arbeider i tidsskrifter. Fremmede videnskabelige ekspeditioners materiale blev overdraget ham til bearbeidelse. Blandt C.s fortræffelige populære arbeider merkes: «Liv i naturen», «Fuglenes husliv», «Fugleliv i det arktiske Norge» (oversat paa tysk og engelsk, ny utg. 1907 med illustr. efter forf.s udmerkede fotografier), «Dyreliv», i «Norge i det 19 aarh.», «Norges præmieværdige rovfugle» og «Dyreliv i det nordlige Norge». C. var en særdeles fortjenstfuld samlingsbestyrer. Det zoologiske museums værdifulde samling av norske hvirveldyr skyldes væsentlig hans personlige samlervirksomhet. C. efterlot ved sin død en større del av sine midler til et legat som bærer navnet Robert Colletts legat og administreres av Universitetet.

Colli, flert. av collo (s. d.).

Collie *[kå'li]*, skotsk faarehund, se Hunderacer.

Collier *[kå'ljə]*, Jeremy (1650—1726), eng. prest og forfatter, vægret sig efter revolutionen 1688 ved at avlægge troskapsed til Vilhelm av Oranien og blev gjentagne ganger fængslet. Vandt særlig berømmelse i sin samtid for et kraftig angrep paa den tiltagende demoralisation i det engelske teater; dette avfødte en livlig litterær strid.

Collier *[kåljé]*, fr., halsbaand, halssmykke.

Collijn *[-lin]*, Gustaf Alfred Gabriel (1880—), sv. forfatter, enedirektør for Intima teatern i Sthm. siden 1914, har skrevet en række skuespil og har sammen med sin bror Per Ludvig C. (1878—) paa mange maater arbeidet for at fremme schakspillet i Sverige. De har utgit «Lärobok i schack» (3. uppl., 2 bd. 1911—16) og har siden 1902 redigert «Tidskrift för Schack».

Collijn *[-lin]*, Isak Gustaf Alfred (1875—), sv. riksbibliotekar og chef for det kgl. bibliotek i Sthm. (1916), fremragende og produktiv inkunabelforsker, grundlægger og redaktør av «Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen» (1914 ff.), som har bragt mange vigtige bidrag til nordisk bibliografi og bibliotekhistorie.

Collīn, Christen Christian Dreyer (1857—), n. litteraturhistoriker og publicist, f. i Trondhjem, cand. mag. med utmerkelse 1887, docent i europæisk litteratur 1895, professor 1914. Vaaren 1895 skrev C. i «Verdens Gang» en række artikler om kunstens forhold til moralen, s. a. optrykt i «Kunsten og moralen. Bidrag til kritik av realismens digtere og kritikere» sammen med et par større avhandlinger. Han hævder her at kunstens vigtigste opgave er at stille sig i det opbyggende arbeides tjeneste, og at den naturalistiske digtning og dens kritikere har svigtet denne opgave. Polemikken fortsættes i «Kampen om kjærlighed og kunst» (1913). En samling essays, «Studier og portrætter» (1901), behandler mest fremmed litteratur. 1902—07 utgav han «Bjørnstjerne Bjørnson. Hans barndom og ungdom», hvor fremstillingen er ført frem til omkr. 1860. Verket, som for en del støtter sig paa meddelelser fra Bjørnson selv, har størst betydning som kildeskrift. En ny periode i C.s forfatterskap indledes med «Leo Tolstoy og nutidens kulturkrise» (1910, 2 økede utg. 1911). De sociologiske synsmaater blir nu helt fremherskende. Senere er utkommet: «Brorskapets religion og den nye livsvidenskap» (1912), «Det geniale menneske» 1914; heri et par Shakespearestudier) og «Vintersolhverv» (1916). I disse verker, som aabenbarer et i vort land enestaaende kjendskap til og overblik over de forskjellige omraader av samtidens forskning og samfundsarbeide, har C. ydet sit bedste, hans aandfulde, begeistrede og dypt personlige fremstilling av moderne kulturarbeide har virket vækkende og befrugtende i vide kredser. Av ringere værd er hans litteraturkritiske virksomhet, som neppe kan sies at ha sat merker i norsk digtning. — Under Verdenskrigen var C. en ivrig talsmand for ententens synsmaater. En del av hans hithørende artikler er samlet i «Verdenskrigen og det store tidsskifte» (1917).

C. C. D. Collin.

Collīn, Edgar (1836—1906), d. teaterhistoriker og journalist, sønneson av Jonas C. En mængde grundige verker, deriblandt «Af Jonas Collins papirer», fuldførelsen av Overskou's «Teaterhistorie», «Holbergske skuespillere til jubelutgaven av Holbergs komedier, skyldes hans flittige pen.

Collīn, Edvard (1808—86), d. embedsmand og samler, har skrevet «Anonymer og pseudonymer i den danske, norske og islandske litteratur» (1869) og «H. C. Andersen og det Collinske hus» (1882).

Collīn, Jonas (1776—1861), d. finansmand og kunstbeskytter, 1816—48 finansdeputeret. C. var en av hovedmændene, da hele Danmarks pengevæsen 1812—13 maatte omordnes ved statsbankerotten; tok ved siden herav virksom del i saagodtsom hvert nyt foretagende av betydning. 1809—55 var han en av Landhusholdningsselskapets præsidenter og arbeidet her for indførelsen av nye redskaper og en omhyggeligere jordbehandling. Kom som medlem av teaterdirektionen o. s. v. i berøring med næsten alle datidens kunstnere og digtere og ydet dem paa forskjellig maate hjælp, sørget saaledes bl. a. for den praktiske gjennemførelse av Thorvaldsens plan om at skjænke Kbh. sine verker og kunstskatte og var H. C. Andersen en virksom støtte og trofast ven.

Collīn, Jonas Sigismund (1840—1905), d. zoolog, forfatter til «Danmarks froer og tudser» (1869), har omarbeidet N. Kjærbølling's «Skandinaviens fugle» (1875—77) og har git talrike mindre bidrag til oplysning om Danmarks fiskeri og østersavl.

Collin *[kalæ̃']*, Louis Joseph Raphaël (1850—1916), fr. maler. Elev av Cabanel. Maler som denne gjerne nøkne kvinder som er anbragt i landskaper holdt i friluftsmaleriets lyse toner.

Collings *[ka'liŋs]*, Jesse 1831—), eng. socialpolitiker, fra 1866 av chef for et stort handelshus i Birmingham, hvor han deltok ivrig i det kommunale liv. Medvirket 1868 til oprettelsen av National Education League, som 1870 drev igjennem loven om tvungen folkeskoleundervisning, og var 1870 medstifter av Agricultural Labourer's Union, hvis maal var at skaffe ubemidlede jord «tre maal (aeres) og en ko», og som opnaadde parlamentets tilslutning 1892. Siden 1880 medlem av parla-

mentet, først som radikal, efter 1886 av misnøie med Gladstones home rule-forslag som liberal unionist. 1895—1902 understatssekretær for indenriksministeriet.

Collingwood *[kå'liŋwud]*, Cuthbert, lord (1750—1810), eng. admiral, kjæmpet tappert ved Bunkers Hill 1775 og utmerket sig under admiral Jervis ved Kap St. Vincent 1797. Et inderlig venskap, først avbrutt ved døden, forbandt C. med Nelson; han var ogsaa dennes næstkommanderende ved Trafalgar 1805 og førte den engelske lælinje som gjennembrøt den fransk-spanske flaates slagorden. Efter Nelsons fald overtok C. kommandoen og fuldførte seiren. Blev til løn herfor lord og var til sin død chef for Middelhavs-eskadren.

Collins *[kå'linz]*, William (1721—59), eng. digter. Et sterkt hang til melankoli nedbrøt hans livskraft. Hans digtsamling «Odes», som utkom 1747, varsler den kommende romantik.

Collins *[kå'linz]*, William Wilkie (1824—89), eng. romanforfatter, skrev sine første fortællinger i Dickens' «Household words» og viste allerede i dem sine ualmindelige evner som sensationsforfatter. Senere utgav han en række særdeles spændende romaner, av hvilke de mest kjendte er «The woman in white», «Armadale», «The moonstone», «The new Magdalen».

Colli'nsia (de maskeblomstrede), mindre, grenede urter, hvorav et par arter dyrkes i haverne. saaledes *c. bicolor* fra Kalifornien; den har lilla og hvite blomster, mens en anden, likeledes nordamerikansk art, *c. verna*, har himmelblaa og hvite blomster.

Collinson *[kå'linsn]*, Sir Richard (1811—83), eng. admiral og nordpolfarer, avseilte 1849 paa «Enterprise» sammen med Mac Clure (s. d.), som under ham førte «Investigator», for gjennem Beringstrædet at komme John Franklin til undsætning. Underveis kom skibene fra hinanden, og C. drog først mot nord og dernæst mot øst til Kap Barrow, men maatte vende om paa grund av ishindring. 1851 drog han atter nordover gjennem Prinsen av Wales Sund, hvor han overvintret paa Prins Alberts Land. 1852—53 overvintret han i Gambridge Bay. Sommeren tiltraadte han tilbakereisen, men maatte endnu en gang overvintre i Camdenbugten vest for Mackenzies munding og kom 1854 tilbake til Europa uten at ha fundet Franklins spor.

Collioure *[kåljū'r]*, Frankrike, by i depart. Pyrénées-Orientales, ved en liten bugt av Middelhavet, 2 500 indb. — C., hvis gamle navn Caucoliberis minder om iberisk oprindelse, hørte til Spanien indtil Pyrenæerfreden 1659.

Co'llo, flert. eolli (ital.), betegner ved transport det enkelte stykke gods, henholdsvis den enkelte indpakning, uanset dens form og indhold.

Collon *[kålõ']* el. Colon, Mont, Schweiz, kanton Wallis, er en av hovedgrupperne i Walliseralperne, vest for Matterhorn og syd for Arolladalen.

Collõquium (lat.), samtale, benyttes nu ofte som betegnelse for en gren av universitetsundervisningen. I reformationstiden og tiden derefter forstod man sedvanlig ved e. religionssamtaler mellem ansete teologer av forskjellige retninger og partier.

Collot d'Herbois *[kålå' dærbwå]*, Jean Marie (1750—96), fr. revolutionsmand, oprindelig skuespiller; i revolutionens første tid gjorde han sig i Paris bekjendt som gate- og folketaler, var med paa at forberede septembermyrderierne 1792, medlem av konventet og velfærdsutvalget, talsmand for den yderste terrorisme (som han sammen med Fouché utøvet med særlig grusomhet i Lyon, hvor han tidligere som skuespiller hadde gjort fiasko). Vakte Robespierres misundelse og dreves derved til at søke Robespierre styrtet hvilket ogsaa lykkedes 27 juli (9 thermidor). Dog blev han nogen tid efter utstøtt av konventet og 1795 deportert. Døde i Cayenne.

Co'llum (lat.), hals. C. uteri, morhalsen, c. femoris, laarhalsen.

Colmar, Øvre Alsace, by ved Ill (Lauch); 42 000 indb., to tredjedele katolikker. Tekstil- o. a. fabrikker.

Colne *[ko^{u}ln]*, England, by i grevskapet Lancaster, nord for Burnley, 25 700 indb.; bomuldsspinderier. I omegnen skifer- og kalkbrud.

Colney Hatch *[ko^{u} lni-hætš]*, England, by i grevskapet Middlesex, 11 km. nordnordvest for Londonbroen; har et sindssykehus som rummer 2 000 syke.

Colocāsia, indiske planter av familien *araceæ*, paa grund av de pragtfulde blade yndede stueplanter. *C. esculenta* har knoldagtig jordstamme, mens *c. odora* efterhaanden faar overjordisk stamme. *C. vendlandii* har olivengrønne blade med lyse striper. Alle de dyrkede c.-arter maa ha rikelig næring og vand for at trives.

Cologna *[kålå'ña]* **Venēta,** Italien, by i prov. Verona, omtr. 3 000 indb. Byen har en gammel ringmur og en kirke med malerier av Paolo Veronese. Silkeavl.

Cologne *[kåla'ñ]*, det franske navn paa Köln.

Colōma, Luis (1851—1915), sp. forfatter, tilhørte Jesuiterordenen. Hans roman «Pequeñeces» («Bagateller») har hat en overordentlig sukces og er oversat paa mange sprog, ogsaa paa dansk. Den er et bitende angrep paa Madrid-societetens liv. Boken vakte hans overordnedes mishag, og C. blev forvist fra Madrid til et jesuiterkloster i Guipuzcoa. Han var ogsaa en skarp og polemisk katolsk journalist og skrev biografier av det 18 aarh.s filosofer og digtere.

Colomb *[kålõ']*, Michel (ca. 1430—ca. 1512), fr. billedhugger, den betydeligste av den ældre generation av fransk renaissance-billedhuggere, som opretholdt den franske tradition imot italiensk indflydelse. Hovedverk: gravmæle av forskjelligfarvet marmor over hertug Frans II av Bretagne og hans gemalinde i domkirken i Nantes (1507) med de rolige, fuldendt utførte fire kardinaldyder som hjørnefigurer, apostler og 16 realistiske smaafigurer *(pleureuses)*.

Colomb *[ka'ləm]*, Philip Howard (1831—99), eng. admiral, opfandt 1861 det overalt antagne C.ske natsignalsystem med blinksignaler og avvekslende korte og lange blink. Omarbeidet 1864—66 signalsystemet i den engelske flaate. Regnedes i hele Europa for autoritet i sjøkampens teori. Den første virkelige sjøstrategi skyldes ogsaa ham, «Naval warfare» (1891).

Colombes *[kålõ'b]*, Frankrike, landsby i depart. Seine, 11 km. nordvest for Paris, 23 000 indb., har en veddeløpsbane, petroleumsraffinaderi og eddikfabrikker.

Colombey-Nouilly *[kålõbænuji']*, en gaard øst for Metz. Her stod 14 aug. 1870 det første av de tre store slag i omegnen av Metz (jfr. Borny og Metz).

Colo'mbia el. Colu'mbia (La república de Colombia), republik i den nordvestlige del av Sydamerika, 1 140 350 km.^{2} med 5 072 613 indb. (1911), 4 pr. km.^{2} C. strækker sig fra 2° 30′ s. br. til Sydamerikas nordligste punkt, Punta Gallinas, 12° 24′ n. br. og grænser mot øst til Venezuela, hvor grænsen paa store strækninger dannes av elver (Rio Savare, Arauca, Meta, Orinoco, Atabapo og Negro), og Brasilien, mot syd til Ecuador, hvor Rio Napo er grænseelv, mot vest til det Stille Hav og republikken Panama, som i 1903 losrev sig fra C., og mot nord til det Karibiske Hav. Det Stille Hav danner en mængde bugter, hvorav de vigtigste er fra syd Rada de Tumaco, Bahia del Choco og Bahia Coqui, og paa nordkysten haves Darienbugten med dens smalere sydlige fortsættelse Urababugten samt den aapne Golfo de Morosquillo. Længere mot nord merkes bugten og strandsjøen Boca di Cienaga og den store halvø Goajira ved Maracaibobugten. — I øst er C. et lavland som dels hører til Orinocoelvens Llanos og dels til

Amazonelvens Selvas. Det optar omtr. halvdelen av landets areal, men er meget daarlig bebygget. I vest er C. et høiland, hvor Kordiljerne er delt i tre kjeder (Cordillera oriental, Cordillera central og Cordillera occidental), som strækker sig gjennem landet fra syd mot nord. Ostkordiljerne danner vandskjellet mellem Magdalenaelven og Amazonelven, er lavere end de øvrige kjeder, men blir bredere, idet de oploser sig i en mængde grener som omslutter daler og høisletter. Mest bekjendt er Bogotás høislette, som ligger 2450—2700 m. o. h. Litt nord for Bogotá findes det høieste parti, Sierra Nevada de Cocui (5300 m.), men saa sænker de sig gjennem Sierra de Perija mot Goajirahalvøen. Vest for denne halvø danner Sierra Nevada de Santa Marta en isolert fjeldkjede, der naar en høide av 5300 m. Fra Ostkordiljerne rinder en mængde elver ned paa sletten, hvor de optages av Orinocos og Amazonelvens bielver. Midtkordiljerne har et regelmæssig forløp uten sidegrener og kan opvise de høieste topper, hvorav merkes Pan de Azucar (4870 m.), den utslukte vulkan Nevada de Huila (5700 m.) og vulkanerne Puraeé (4700 m.), Tolima (5616 m.) og Ruiz 5600 m.). De slutter omtr. ved 8° n. br., hvor Cauca bøier mot nordost for at forene sig med Magdalena. Vestkordiljerne strækker sig fra fjeldknuten Pasto (4264 m.) til 7° n. br., hvor de har en høide av 2000 m. Mellem disse og kysten gaar en mindre kjede, Kystkordiljerne, hvis topper er 800—1800 m. — C.s hovedelv er Magdalena, som løper i dalen mellem Ost- og Midtkordiljerne, og dens bielv Cauca, som har sit leie mellem Midt- og Vestkordiljerne. Paa sletten rinder flere store elver mot øst, Meta og Guaviare til Orinoco, Yapura og Içа til Amazonas. — K l i m a e t avhænger av høiden over havet. I «tierra caliente», som naar til 1000 m., er der egte tropeklima med en aarlig middelvarme av 25.9° (Puerto Berrio ved Magdalena). I «tierra templada», der naar til 2000 m., er middeltemperaturen i den varmeste maaned, februar, 21.7°, og i den koldeste, november, 20.3°; i «tierra fria» er aarsmidlet 14.4° (Bogotá 2645 m.), og kommer man over 3000 m. til «paramo», hæver temperaturen sig, ialfald i de øvre egne, kun litt over frysepunktet. Paramo stiger i det hele til den øverste grænse for menneskelig bebyggelse, og i en høide av 4500—5000 m. har man evig sne. De fremherskende vinde er i den tørre tid (nov.—mars) nordøstpassaten, og i regntiden vestlige vinde. Regnmængden er i Cartagena 1100 mm., i Bogotá 1600 mm. — P l a n t e v e k s t e n er indtil 1300 m. rent tropisk med kokuspalmer, talrike frugttræer, som mango, bananer, appelsiner og oranger. Kommer man høiere, forsvinder palmerne, men man finder træbregner, kinatræ, stedsegrønne eker og en mængde orkideer, og i en høide av 3000 m., hvor paramo begynder, ophører skogen. — D y r e v e r d e n e n avhænger ogsaa av høiden. Like til snegrænsen finder man puma, pungrotten, ræver, bjørner, harer og kondor. Til 1900 m. gaar papegøierne, og til 1400 m. træffer man jaguaren og nogen aper. Lavere nede findes alligatorer, giftslanger, perlemuslinger og skildpadder. — B e f o l k n i n g. De hvite ansees for at utgjøre 11 pct., indianerne 40—45 pct., negrene 5 pct., resten er blandet. Antallet av utlændinger er litet, flest er det av italienere, endel engkendere og tyskere og nogen faa franskmænd. Av indianerstammer haves en hel del, de vigtigste er chibcha paa Bogotás høislette, nutabe og tahimi paa Midtkordiljerne, choeofolket, der er halvvildt, paa Vestkordiljerne og arhuaco paa Goajirahalvøen. R e l i g i o n e n er romersk-katolsk, men andre religioner er tillatt. I landet findes en erkebiskop og 10 biskoper. — U n d e r v i s n i n g s v æ s e n e t har bedret sig og i 1916 var der 5137 folkeskoler med 325 756 elever. Der findes 344 høiere skoler med 29 138 elever (1916), endelig er der flere provinsuniversiteter, kun ett statsuniversitet, i Bogotá, stiftet 1572. — A v n æ r i n g s v e i e r er landbruket den vigtigste, men det er paa langt nær ikke utnyttet som det kunde. Av indenlandske planter dyrkes bananer, mais, poteter, bomuld, tobak, kakao, kokuspalmer og en mængde frugt. Ananas vokser vild, og meloner er et vigtig fødemiddel for de lavere klasser. Av indførte vekster kan merkes kaffe, sukkerrør, ris, hvete. Kvægavlen er liten, og bergverksdriften er gaat betydelig tilbake. For 1720 var C. jordens rikeste guldland. Nu findes en del kul, kobber, bly-, sink- og jernmalm. Smaragdleierne ved Muzu og stensaltleierne ved Zipaquira er berømte. Industri og handel er ubetydelige. De vigtigste utførselsartikler er kaffe, guld, huder, bananer, platina. Handelsflaaten bestod i 1902 av 1 dampskib og 5 seilskibe, og av jernbaner var der 1918 i drift 1200 km. Myntfoten er 1 peso d'oro = 100 centimos = kr. 3.60. Metersystemet indførtes 1857. — F o r f a t n i n g e n er datert 5 aug. 1886, ændret 1905 og 1909. Præsidenten vælges for 4 aar. Den lovgivende myndighet indehaves av et senat paa 34 medlemmer (3 fra hvert departement), valgt for 4 aar, og et repræsentantkammer paa 92 medlemer, valgt paa 4 aar ved direkte valg. For stemmeret kræves fyldt 21 aar, at man kan læse og skrive eller en aarlig indtægt av 500 pesos. Republikken er delt i 14 departementer, 2 intendewzier og 7 kommissariater. Hovedstaden er Bogotá. — C. staar under det norske generalkonsulat i Havana, i Barranquilla og Bogatá er en norsk konsul, og i Cartagena, Santa Marta og Cali er norsk vicekonsul. — H i s t o r i e. C. opdagedes 1499 av Hojeda og Vespucci, og bereistes 1501 av Bastidas. Columbus utforsket en del av landet 1502, og 1513 gik Balboa over Panamatangen og opdaget Stillehavet. Spanierne koloniserte først nordkysten, hvor Bastidas anla kolonien Santa Marta 1525. Statholderen her, Gonzalo Jimenez de Quesada gjorde 1536 et tog til Bogotás høislette, hvor han omstyrtet chibchaernes gamle kulturstater og anla Santa Fé (nu Bogotá), som blev hovedstad i «Ny-Granada». Dette gjordes 1547 til selvstændig generalkapitanat, ogsaa omfattende Venezuela og Ecuador, og 1718 ophøiet til vicekongedomme. Chibchaerne, de indfødte, blev slaver; inkvisitionen indførtes 1571, og C. styrtes usselt av raadet for Indien. Handelen monopoliseres til fordel for Sevilla. 1810 utbrot oprøret mot spanierne, og efter Simon Bolivars seier ved Boyacá 1819 forenedes Ny-Granada med Venezuela til republikken C. under Bolivars præsidiat, hvortil sluttet sig Panama 1821 og Ecuador 1822. Paa grund av indre splid oplostes C. hurtig igjen (se B o l i v a r; 1829 traadte Venezuela og 1830 Ecuador ut av forbundet. Derpaa konstituerte det nuværende C. sig 1831 som republikken Ny-Granada med general Santander til præsident (1833—37). Under den anden præsident, dr. Marquez (1837—41), begyndte Obando borgerkrigen (1839—41), som styrtet landet i dyp elendighet og bevirket at Cartagena og Panama utskilte sig fra C. Præsident Herran (1841—45) forenet atter det skilte, og under ham og hans efterfølger Mosquera 1845—49 gik C. sterkt frem i økonomisk henseende; handel og samfærdsel utvikledes, og oplysningen forbedredes. I den følgende tid gjennemførtes en del demokratiske reformer: under Lopez (1849—53) slaveriets ophævelse 1852 og under Obando 1853—57) forfatningsændringen av 1853. Ved denne blev hver provins suveræn, blot i føderativforbund med Ny-Granada. Følgen herav blev det rene anarki, især i Ospinas præsidiat 1857—61), da separatismen, ledet av den liberale general Mosquera, ved en ny forfatning 1858 fik C. oplost i 8 selvstændige føderativrepublikker. I den føl-

Trykt september 1920.

gende borgerkrig seiret de liberale, erobret Bogotá og dannet et foderativt forbund: C.s forenede stater (sept. 1861) med Mosquera som diktator 1861—63 og præsident 1866—67, hvorefter der i nogen aar hersket forholdsvis fredelige tilstande. Rafael Nuñez (1884—95) indsattes av de liberale, men utilfreds med hans energiske styre gjorde de opror, og en blodig borgerkrig raste 1884—85. Nuñes kuet opstanden og gjennemførte en ny forfatning (1886), som igjen gjorde C. til enhetsstat med en sterkere, centralisert styrelse. Efter Nuñez fulgte Miguel Caro (1894—98) og Sanclemente 1898—1900); denne sidste valgtes av de klerikale og maatte kjæmpe med stadige opror av de liberale, hvis leder Marroquin seiret og blev præsident (1900—04). De indre uroligheter fortsattes, og C. kom i strid med præsident Castro i Venezuela, indtil de Forenede Stater mæglet fred (nov. 1902). 1903 avsluttedes en overenskomst, ifølge hvilken C. mot erstatning skulde avstaa en strimmel land omkring Panamakanalen (s. d. til de Forenede Stater. Da C.s parlament ikke vilde ratificere overenskomsten, utskilte departementet Panama (s. d.) sig som selvstændig republik og anerkjendtes av de Forenede Stater. 1904 valgtes Rafael Reyes til præsident; hans embedstid besluttedes 1905 av repræsentationen forlænget til 10 aar. Reyes har energisk hævdet roen i landet og strævet at ordne finanserne, hvortil oprettelsen av en riksbank (banco central) 1905 har bidraget en del. Reyes efterfulgtes av Restrepo (1910—14), Concha (1914—18) og Suarez 1918. Likesom Venezuela holdt C. sig noitral under Verdenskrigen og undlot paa grund av fiendskapet til de Forenede Stater at bryte med Tyskland. C.s utvikling er nu i et langt roligere spor end tidligere. [Litt.: Seruggs, «The Colombian and Venezuelan Republics», London 1900.]

Colombiāno, en sølvmynt i republikken Colombia til en noget vekslende værdi, indeholder 22.5 gr. fint solv.

Colombīna (Arlecchinetta, ital.), «lille due», kvindelig maske i den ital. commedia dell' arte. Hun er Pantalones datter (el. kammerpike hos denne) og Harlekins elskerinde.

Colón, Cristóbal, se Columbus.

Colo'n, by i republikken Panama, ved det Karibiske Hav, utgangspunkt for jernbanen over eidet og likeledes for kanalen, 26 000 indb. (1915). Livlig dampskibsanlopssted, mange dampskibslinjer til Amerika og Europa. Blev anlagt 1852, da jernbanen paabegyndtes og kaldtes Aspinwall efter den mand, som hadde idéen til jernbanen. Norsk viceekonsulat under generalkonsulatet i Havana.

Cōlon, den eg. tyktarm. Se Tarm.

Colon, Mont, se Collon.

Colonel (fr. *kalanæ'l*, eng. *kō'nəl*) (av lat. *columna*, søile). — 1. Oberst; lieutenant-e., oberstloitnant. — 2. En boktrykskrift mellem nonpareille og petit.

Colōnia (lat.), koloni. Forekommer i en mængde gammelromerske stedsnavne: C. Agrippinensis, Köln; C. Augusta Treverorum, Trier; C. Eboracensis, York; C. Julia Pisana, Pisa; C. Julia Romula, Sevilla, o. m. fl.

Colōnia, Sydamerika, prov. med by av samme navn i det sydlige Uruguay ved La Plata, 5658 km.² med 80 215 indb. (1916). Betydelig kvægavl og vinavl.

Colonial office *[kəlou'njəl å'fis]*, det engelske kolonidepartement, oprettet som selvstændig institution 1854, idet koloniernes anliggender først hadde været underlagt handelsdepartementet, senere krigsdepartementet. C. o. ledes av en egen statssekretær, hvem alle betydningsfulde saker maa forelægges. Dets virksomhetskreds er forskjellig i de forskjellige slags kolonier: i de selvstyrende kolonier utnævner det saaledes alene guvernøren, i kronkolonierne derimot alle de vigtigere embedsmænd.

Colo'nna, ital. slegt, knyttet til Rom og omegn, i hvis historie den fra middelalderen av har sat dype spor, og hvor den findes endnu. Tilhørende ghibellinerne bekjæmpet den de guelfiske Orsinier og spillet en stor rolle ved pavevalgene (Martin V tilhørte denne slegt). I Rom eiet familien det berømte Palazzo C. — 1. Egidio C., kaldt Ægidius Romanus (1247—1316), er kjendt som en lærd forfatter. Han blev 1295 erkebiskop i Bourges, men støttet pave Bonifacius VIII mot den franske konge. — 2. Stefano C., romersk senator, medvirket ved pavens tilfangetagelse 1303 og Ludvig av Bayerns keiserkroning 1328, faldt senere i de kampe Cola di Rienzis optræden 1347 fremkaldte i Rom. — 3. Seiarra C., foregaaendes bror, deltok med sin bror i voldsdaaden mot Bonifacius VIII og i keiserkroningen 1328. — 4. Prospero C. (1452—1523), pavelig feltherre, var oprindelig tilhænger av Karl VIII av Frankrike, hvem han siden bekjæmpet i forening med spanierne. 1515 blev han fanget av franskmændene, men slog dem 1522 ved Bicocca og indtok Genova. — 5. Pompeo C. (1479—1532), kardinal, blev 1530 vicekonge i Neapel. — 6. Marcantonio C. (1536—84), kjæmpet forvist fra Rom i spansk tjeneste, men kom tilbake, sattes i spidsen for den pavelige flaate 1571 og var med ved Lepanto. Blev siden spansk statholder paa Sicilien.

Colo'nna, Giovanni Paolo (1637—95), en av sit aarh.s største kirkekomponister og medstifter av det filharmoniske akademi i Bologna. Salmer, motetter, messer, oratorier m. v.

Colo'nna, Vittoria (1492—1547), ital. digterinde, egtet 17 aar gammel Ferrante d'Avalos, marchese av Pescara, hvem hun elsket høit, men som ikke besvarte hendes kjærlighet. Da han døde, viet hun sin digtning til hans minde. Hun var nær knyttet til tidens lærde, kunstnere og digtere, saaledes til Michelangelo og Ariosto og var ivrig interessert i en reform av den katolske kirke. Hendes religiose følelser avspeiler sig i hendes sonetter, «rime» (utg. 1538). Fra 1544 levet hun i Rom, hvor hun ogsaa døde.

Colo'nna, Palazzo, i Rom ved Kvirinal, opført 15—18 aarh., med berømt malerisamling og herlige haver (levninger av Konstantins termer).

Colōnne *[kalā'n]*, Édouard (1838—1910), violinist og leder av de berømte Châteletkonserter i Paris, som har bidraget til at gjenfode Berlioz og gjøre Wagner, Schumann, Brahms, Grieg, Svendsen, de unge franske komponister og mange andre bekjendt i Frankrike.

Colonsay *[kå'lənsē']* og Oronsay, Skotland, to av de indre Hebrider, adskilt ved et 80 m. bredt sund, som ved lavvand ligger tørt og kan passeres av fotgjængere. C. med 300 indb., O. med 12 indb. (1901), alle gæler, som driver faareavl og utvinding av soda.

Colōnus (lat., kolonist, bonde) betegner i romerretten: 1. forpagter, 2. omtr. fra Konstantin d. stores tid den stavnsbundne, kun halvt frie fæster.

Colorado *[kålərā'dō]*, stat i de Forenede Stater i Amerika (forkortet navn Col.), danner et rektangel mellem 37 ° og 41 ° n. br. og 102 ° og 109 ° v. l. og omgives av Utah, Wyoming, Nebraska, Oklahoma og New-Mexico. Flateindhold 269 269 km.², folketal 1 015 000 (1918). Den vestlige del av staten er et fjeldland, en høislette, oppe paa hvilken hæver sig vilde fjeldkjeder, de høieste dele av Klippebergene (Rocky Mountains). En mængde topper er over 4 000 m., de høieste er Blanca Peak, 4 390 m., og Grays Peak, 3 371 m. Høisletterne mellem fjeldkjederne kaldes «parks». De har en høide av optil 3 000 m., og gjennem dem har elvene gravet sig ned i dype daler, cañons, især Grand River, en av Colorados

kildeelver. «Parkerne» er dels stepper, dels er de klædt med skog, hvorav der ogsaa er endel i fjeldene. Den østlige del av staten øst for fjeldene danner træløse og flate prærier, som skraaner mot øst; ved foten av fjeldene har de en høide av 16—1800 m. Hele staten har en gjennemsnitshøide av over 2 000 m., mere end nogen anden stat. — Klimaet er tørt og sundt. Der er stor forskjel paa sommer og vinter, især oppe paa hoisletterne. Denver (1 584 m. o. h.) har en aarlig middeltemperatur av 9.6 °, jan. ÷ 2.5 °, juli 22.2 °. Luften er tør og nedboren ringe, gjennemsnitlig 380 mm. om aaret; den falder mest om vaaren og sommeren. — Folketallet er steget raskt, i 1860 var det 34 277, i 1880 194 327 og nu altsaa over 1 mill.; der er ikke mange norske her. Den største by er Denver med 270 000 indb. (1916). — Trods landets høide og det tørre klima kan der dog paa prærien og i den lavere del av fjeldene dyrkes korn, da der brukes kunstig vanding. Der dyrkes hvete, mais, havre, poteter samt sukkerroer. Der holdes mange husdyr, særlig sauer (i 1910 2 300 000). Fjeldene er meget rike paa mineraler. I 1916 utvandtes guld for over 19 mill. doll., mere end i nogen anden stat undtagen Kalifornien, videre sølv, 5 mill. doll., kul, næsten 8 mill. ton, petroleum, kobber, bly, jern, sink, cement, granit etc., alt ialt til en værdi av over 64 mill. doll. Industrien er endnu liten; vigtigst er sukkerfabrikationen. Denver er midtpunktet for kvæghandelen i Roeky Mountains. Der er næsten 10 000 km. jernbane. — Indvandringen til C. begyndte 1858. I 1861 blev C. organisert som territorium, i 1876 optat som stat. Hovedstad er Denver. Der er to universiteter, hvorav det i Denver har 200 lærere og over 1 300 studenter. Til staternes fælles kongres sender C. to medlemmer av senatet og fire av repræsentanternes hus.

Colorado. 1. Elv i de Forenede Stater, opstaar ved sammenløpet av de to elver Green og Grand River. Den første kommer fra Wind River-fjeldene paa omtr. 43½ ° n. br. og gaar i sydlig retning, den anden fra Colorado el. Front Range paa omtr. 40½ ° n. br. og flyter vestover. Efter sammenløpet kaldes elven C. Denne løper gjennem Utah og Arizona, og efter at ha optat bielven Gila (fra øst) gaar den ind i Mexieo og falder ut i den Kaliforniske Bugt. Baade C. og dens kildeelver gaar paa store strækninger gjennem uhyre dype og næsten utilgjængelige daler, eañons, indskaaret i det omgivende plataa til en dybde av optil 1 800 m. Længde (fra begyndelsen av Green River) ca. 3 000 km., vanddistrikt ca. 565 000 km.² — 2. Elv i de Forenede Stater, Texas, gaar forbi Austin ut i den Mexikanske Golf. — 3. Elv i Argentina. Utspringer under ca. 34 ° 30′ s. br. ost for vulkanen Tinguiririca paa grænsen mot Chile, rinder under navn av Rio Grande mot syd og sydøst gjennem Andernes østlige forgreninger ut paa Pampas. Nu kaldes den Rio C., og efter et sydøstlig løp gjennem lavsletten munder den syd for Bahia Blanca i Atlanterhavet gjennem to armer (C. nuevo i nord og C. viejo i syd). Ca. 1 300 km. lang, seilbar ca. 500 km.

Colorādo, se Cigarer.

Colorādo-billen, se Potetbillen.

Coloradoplataaet, Forenede Stater, en stor høislette i staten Arizona. Det har en høide av 2 000—2 500 m. og er temmelig flatt ovenpaa. Mot syd har det en uhyre brat styrtning, som strækker sig i mange hundrede km.s længde og er kjendt under navnet Mogollon escarpment.

Colorado Springs *[kålŏrădo˝ spri'ŋz],* Forenede Stater, by i staten Colorado, ved foten av Rocky Mountains, 100 km. syd for Denver, 39 000 indb. (1916). Storartet beliggenhet, utsigt til over 4 000 m. høie fjelde. Har et tørt og sundt klima, og i omegnen findes mange mineralkilder (Manitou), derfor meget søkt av syke, særlig brystsyke. Vigtig jernbaneknutepunkt.

Coloradoørkenen, i den sydlige del av Kalifornien, Nordamerika. Det er en ufrugtbar, sandig strækning, som delvis ligger lavere end havflaten (91 m. under havet). Den Kaliforniske Bugt har rimeligvis engang strakt sig hit. Undertiden gaar endel av elven Colorados vand over i indsænkningen, hvorved er dannet en grund sjø, Salton Lake.

Colossēum (ital. Coliseo), navnet paa det store flaviske amfiteater (s. d.), bygget i Rom av keiser Vespasian og indviet av Titus 80 e. Kr.; det blev anlagt paa det sted hvor Nero hadde hat sit palads. C. rummet omkr. 50 000 mennesker. Yttervæggen var 48½ m. høi, bygningens længdeakse 188 m. og tveraksen 156 m.:

Colosseum.

arenaens længdeakse 86 m. og tveraksen 54 m.; materialet var væsentlig travertin. C. var bestemt for gladiator- og dyrekampe. Mere end halvdelen av bygningen er bevaret, en av verdens vældigste ruiner; i middelalderen benyttedes C. som fæstning av flere romerske adelsfamilier, og senere toges stener derfra til opførelse av paladser.

Colo'strum, se Melk.

Colstrup, Jens (omtr. 1646—1721), n. prest, f. i Marstrand, blev 1669 medhjælper hos sognepresten i Uddevalla, 1672 sv. riksdagsmand. Under den skaanske krig, da Uddevalla blev tat av nordmændene under Gyldenløve, sluttet C. sig til sine landsmænd, blev antat til feltprest og fik 1677 Nes sognekald paa Romerike, men forblev i arméen saa længe krigen varte. Ogsaa under den store nordiske krig tjenstgjorde han i den norske hær som feltprest og efterstræbtes forgjæves av Karl XII. C., som var en anset taler og en praktisk dygtig mand, tok sig ivrig av skole- og fattigvæsenet i sit prestegjeld. [Litt.: L. Daae, «Historiske skildringer», II, 108.]

Colu'bridæ, se Snoger.

Colu'mba (Colum), den hellige 521—97), irsk munkefader. Efter at ha grundet flere munkesamfund i Nordirland drog han 563 til Skotland for at missionere blandt de hedenske pikter. Han grundet her det navnkundige kloster paa klippeøen Iona som utgangspunkt for sin virksomhet. Blev baade av samtid og eftertid æret høit for sin fromhet og lærdom. I Norge dyrkedes han under navnene Kolban og Kolbjørn, hvilke skyldtes en sammenblanding med Columbanus. Hans dag, 9 juni,

betegnes paa primstavene ved en laks («Kolbjørn med laksen»).

Colu'mba, columbidæ, se Duer.

Colu'mba (astron.), se Duen.

Columbānus (543—615), irsk missionær, drog 590 til Frankrike og grundet her flere klostre, bl. a. Luxeuil, som brændpunkter for arbeidet paa at vække kristelig liv i den franske kirke og arbeidet især paa at gjeninføre det private skriftemaal. Det er tvilsomt, om den under hans navn bevarte bodsbok i virkeligheten er av ham. Da han ogsaa irettesatte fyrsterne for deres umoralske liv, maatte han gjentagne ganger flygte. Tilsidst kom han til Italien, hvor han grundet det navnkundige kloster Bobbio, syd for Pavia.

Columbārium (lat., «dueslag») kaldes en eiendommelig art gravanlæg, bestemt for askeurner; de kjendes næsten bare fra Rom og hitrører væsentlig fra den første keiser-

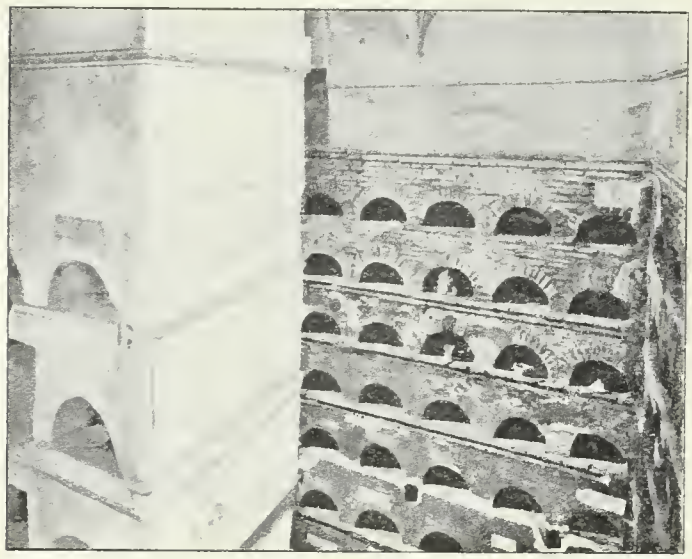

Columbarium.

tid, fra Augustus til Claudius (31 f. Kr.—51 e. Kr.), dog ogsaa fra noget senere tid. Det var temmelig store, hvælvede anlæg med smaa nischer (optil 4—500) i væggene, ordnet i rækker over hverandre og bestemt til at opta i regelen to urner hver. De benyttedes som gravsteder for fattigfolk, frigivne og slaver. Nogen c. er anlagt av rike folk, bl. a. keiserne, for det store antal frigivne og slaver som var knyttet til deres husstand; hertil hørte et i ny tid gjenfundet c. utenfor byen, ved Via Appia, opført av Livia, Augustus' hustru. Andre byggedes av foreninger eller bergavelsesselskaper for deres medlemmer eller av privatspekulanter, til benyttelse mot betaling. Ved de enkelte nischer kunde ogsaa anbringes smaa marmortavler med indskrift.

Colu'mbia republik, se Colombia.

Colu'mbia, Britisk, se Britisk Columbia.

Columbia *[kəlʌm'biə]*, el. Oregon, elv i de Forenede Stater, utspringer i Britisk Columbia paa ca. 50½° n. br., gaar først mot nord, saa mot syd omsluttende Selkirkfjeldene, danner de lange Arrowsjoer og gaar saa ind i de Forenede Stater. Den optar her Snake River, som kommer fra fjeldene vest for Yellowstone-parken. I sit nedre løp danner den grænsen mellem staterne Washington og Oregon. Længde ca. 2 250 km., vandområde ca. 775 000 km.² Farbar til omtr. 300 km. fra mundingen. Bekjendt lakseliske.

Columbia *[kəlʌ'mbiə]*, District of C., de Forenede Staters forbundsdistrikt, sæte for forbundsregjeringen, oprettet 1800 ved to love vedtat 1790 og 1791. Det staar direkte under kongressen og sender ingen representanter til denne. Flateindholdet er 179 km.² og folketallet 353 000 (1915, hvorav 101 000 negre og «farvede». Folketallet er i 1919 anslaat til 450 000, og byen Washington, som er en del av distriktet, har en befolkning som i 1917 anslaaes til 370 000.

Columbia *[kəlʌ'mbiə]*, byer i de Forenede Stater. — 1. Hovedstaden i Syd-Carolina, ved Santee-elven, 200 km. fra Atlanterhavet, 35 000 indb. (1917). Det er en vakker by med brede gater og vakre bygninger. Sæte for Syd-Carolina universitet og en hel del colleges. Jernstøperier og bomuldsfabrikker. — 2. By i Pennsylvania ved Susquehanna, over hvilken elv en stor bro, 110 km. vest for Philadelphia, ca. 12 000 indb.

Columbia *[kəlʌ'mbiə]* **University,** se New York.

Columbi't, mineral bestaaende av jernmetaniobat med større eller mindre blanding av det tilsvarende tantalat. Istedenfor jern kan ogsaa indgaa mangan. C. krystalliserer rombisk, er temmelig haardt og tungt og har oftest en mørk farve. Mineralet hører til de mere karakteristiske mineraler paa granitiske mineralganger og findes bl. a. flere steder i Norge.

Columbium kaldtes opr. det i mineralet columbit forekommende metal; men da det senere viste sig at der i virkeligheten var to metaller, fik disse navnene tantal og niob. C. eksisterer altsaa ikke.

Columbrētes (Slangeøerne), Spanien, øer i Middelhavet i Valenciabugten, 65 km. fra kysten, hører til provinsen Castellon de la Plana. Vulkanske; besøkes bare av fiskere.

Columbus, Christofer, ital. Christoforo Colombo, sp. Christóbal Colón (C. er en lat. form) 1446 el. 47—1506), Amerikas opdager, blev født i Genua. Mange byer strides om æren av at være hans fødested, ikke alene en mængde smaabyer i nærheten av Genua, men ogsaa længere bortliggende byer som Piacenza, ja selv Calvi paa Corsica; men nu kan det ansees som sikkert, at han blev født i Genua. Ogsaa hans fødselsaar har været usikkert, saaledes ser man det ofte angit til 1435 eller 1436, men nu kan 1446 eller 1447 ansees for fastslaat. Hans far var haandverker og ernærte sig som væver. Han hadde en datter og fire sønner, av hvilke C. var den ældste. Man kjender litet til C.s barndoms- og ungdomsaar, men det er rimelig at han har faat meget liten boklig dannelse. Som ung ernærte han sig sandsynligvis som væver likesom sin far, indtil han i 1473 forsvinder fra Genua. Han fór nu tilsjøs i flere aar og gjorde i denne tid lange reiser, bl. a. kom han saa langt syd som til Guinea, og i nord besøkte han England; han sies fra England at ha seilet til Island, men historien herom er vistnok opdigtet. Fra England drog han til Portugal i et av aarene 1477—79. Her blev han i Lissabon gift med en adelig dame, og derved blev hans livsforhold bedret. Fra Portugal utgik paa den tid en mængde opdagelsesekspeditioner mot syd langs Afrikas kyst. C. var med paa flere av disse, og samtidig studerte han flittig reisebeskrivelser og karter. Her blev han ogsaa kjendt med den berømte florentinske fysiker Toscanelli's idéer. Toscanelli mente at den europæisk-asiatiske landmasse optok ⅔ av jordklodens omkreds, og denne opfatning gav han uttryk paa et kart, hvor han indtegnet alt hvad man da trodde at vite. Paa dette kart er den vestlige vei til Indien meget kortere end den østlige, bare halvt saa lang. Tanken om at søke Indien ad vestlig vei grep C., og fra nu av satte han hele sit liv ind paa at gjennemføre den. Men han fik mange skuffelser. Han tilbød i 1484 sin plan til den portugisiske regjering, men blev avvist. Saa reiste han til Spanien, idet han forlot sin familie.

men blev ogsaa her avvist. Her knyttet han en forbindelse med en ugift dame, og frugten herav var sønnen Fernando; denne uegte søn var senere den største hindring for at han kunde bli — helgen! Ogsaa England bød han sin plan, og han tænkte paa at reise til Frankrike. Men da han i 1491 for alvor vilde vende Spanien ryggen, traf han ved et tilfælde indflydelsesrike folk som tok sig av ham, og han fik den besked fra dronning Isabella at han skulde vente til Granada, som blev holdt av maurerne og beleiret av dronningen, var faldt. Dette fandt sted jan. 1492. Snart efter blev der avsluttet en kontrakt mellem C. og kong Ferdinand og dronning Isabella, hvorefter han utnævntes til admiral og til vieekonge over alt det land han maatte opdage, desuten skulde han nyde en hel del andre fordele. Han fik tre smaa skibe, hvorav det største, «Santa Maria», tjente som flagskib, og med disse seilte han fredag 3 aug. 1492 ut fra Palos i det sydlige Spanien. Under reisen vestover maatte han stadig kjæmpe mot mandskapets frygt og overtro. Flere ganger trodde man at se land, men blev skuffet. Endelig, fredag 12 okt. tidlig om morgenen, opdaget en matros en lav strand. Det var en ø, som C. kaldte San Salvador, mens den av de indfødte kaldtes Guanahani; nogen mener at det er den nuværende Watlingø blandt Bahamaøerne. C. tok øen i besiddelse for Kastiliens (Spaniens) regning. Han trodde at være kommet til en ø ved Indien og kaldte derfor de indfødte for indianere. Han hørte tale om en stor ø som de indfødte kaldte Cuba; dette trodde han maatte være Zipangu el. Japan. Han opdaget denne ø, og her lærte spanierne at kjende bruken av tobak. Senere opdaget han Haïti, som han kaldte Espãnola, d. e. den spanske ø (senere paa lat. Hispaniola). Hvor han kom hen, spurte han efter guld, det var hans vigtigste bestræbelse at finde dette metal. 4 jan. 1493 tiltraadte han hjemreisen, og 3 mars seilte han ind i Lissabons havn. Senere drog han til Palos, og derfra til Barcelona, hvor hoffet var. Hans reise gjennem Spanien formet sig som et triumftog, og hans mottagelse i Barcelona var glimrende, fyrstelig; men man trodde jo ogsaa at han hadde været i Indien og Japan. Alle hans rettigheter blev stadfæstet, og han blev adlet. I 1494 seilte han ut paa en ny reise. Nu hadde han 17 skibe, og en mængde adelsmænd, prester, haandverkere etc. fulgte med, alt ialt 1500 mennesker. Han opdaget nu flere av de smaa Antiller og anla paa Espãnola den første spanske by, som han kaldte Ciudad Isabella. Han søkte at befæste Spaniens herredømme i de nye lande, men maatte herunder kjæmpe mot sine folks griskhet og grusomhet. Han indsatte sin yngre bror, Bartolomeo, til guvernør og seilte saa hjem igjen, og efter mange farer og lidelser ankom han 11 juni 1496 til Cadiz. Han blev ogsaa nu naadig mottat, men ikke begeistret, da det viste sig at guldet ikke straks veltet ind over Spanien. Først i 1498 kunde han drage ut paa sin tredje reise. Herunder opdaget han Sydamerikas kyst Orinocodeltaet), men fulgte den ikke, da han vilde til Espãnola. Han fandt kolonien i fuldt oprør. Da han prøvde at dæmpe dette, klaget opprørerne til kongen. Denne sendte en kommissær derover, som lot C. og hans bror fængsle og hjemsende i lænker. Men i Spanien vakte dette raseri, og kongen lot øieblikkelig brødrene lose av sine lænker. Han fik ogsaa skibe til en fjerde reise (1502). Under denne opdaget han Mellemamerika; han landet paa kysten av Nicaragua o. fl. st. og traf her civiliserte indianere og blev derfor bestyrket i sin tro at ha fundet det østlige Asien. Efter mange uheld og megen forfølgelse av sine fiender i de nye lande kom han 1504 tilbake til Spanien. Nu dode hans beskytterinde dronning Isabella, og kongen interesserte sig ikke for de «indiske» foretagender, som kostet mange penger. Han fratok C. hans indtægter og vilde ikke anerkjende hans rettigheter som vieekonge. C. søkte at faa overført sine rettigheter til sin son Diego, men blev ogsaa her skuffet. Overvældet av sorg og skuffelser døde han upaaagtet i Valladolid i den faste tro at han hadde fundet det østlige Asien. Hans lik blev i 1541 bisat i domkirken i S. Domingo (Haïti), senere (1795) overført til domkirken i Havana og i 1899 til Sevilla. Hans son Diego opnaadde senere at faa anerkjendt sine rettigheter som vieekonge over Haïti; hans sønnesøn opgav dem, men fik til gjengjæld titelen hertug av Veragua og marki av Jamaica. Disse titler har efterkommerne senere beholdt. [Litt.: Gustav Storm, «Christofer Columbus og Amerikas opdagelse», Kra. 1893.]

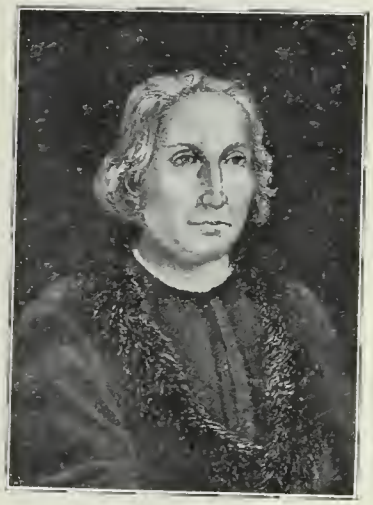

Christofer Columbus.

Colu'mbus, Samuel (1642—79), sv. digter, en intim ven av Georg Stiernhielm, hvis «Hercules» de i fællesskap dramatiserte. C. utgav to lyrisk-religiøse samlinger: «Den bibliske verlden» og «Odæ sveticæ». Han har betydning for svensk poesi paa grund av det musikalske element i hans lyrik. Hans diktion er ogsaa smidigere end samtidens.

Columbus *[kəlʌ'mbəs]*, byer i de Forenede Stater. 1. Hovedstad i Ohio, ved elven Scioto (bielv til Ohio), 220 000 indb. (1917). Det er en pen by med brede gater og flere vakre bygninger, deriblandt et i dorisk stil bygget kapitolium. Stor industri, jern- og staalverker, maskinfabrikker, eigarfabrikker etc. Sæte for Ohios statsuniversitet og det lutherske Capital University, to medicinske skoler og et kunstinstitut. — 2. By i Georgia ved elven Chattahoochee, der her danner stryk som driver store bomuldsfabrikker; ca. 20 000 indb.

Columbus' egg, et billede, overført fra en meget utbredt anekdote, for at betegne hvorledes en opgave kan synes uloselig, men naar geniet først har løst den, finder alle at det er en ganske likefrem sak. Anekdoten tilskrives først 1565 Columbus, men skal stamme fra den ital. arkitekt Brunellesehi, som 1420 i en forsamling av arkitekter, som drøftet, om det kunde la sig gjøre at sætte kuppel paa domkirken i Firenze, skal ha foreslaat at den arkitekt som kunde faa et egg til at staa paa spidsen paa en marmorplate, skulde opføre kuppelen, og derpaa, da de andre ikke hadde kunnet faa egget til at staa, skal ha slaat dets spidse ende mot platen, saa det stod. Da de andre sa at det kunde de ogsaa ha gjort, svarte han at de ogsaa hadde kunnet opføre kuppelen, hvis de hadde set hans tegning.

Colume'lla, Lucius Junius Moderatus, lat. forfatter, f. i Gades (Cadix) i Spanien, skrev i temmelig høi alder et eneste bevaret verk om landvæsenet, «De re rustica», omkr. 60 e. Kr.; avsnittet om havebruk er avfattet paa vers, resten i prosa; C. viser sig som en dygtig landmand, en god fremstiller og en samvittighetsfuld benytter av den ældre (mest tapte) lat. akerbrukslitteratur.

Colu'mna lat., søile, ofte æressøile, f. eks. C. Trajana, Trajansøilen i Rom.

Ord som ikke findes under K, maa søkes under C.

Colu'mna vertebrālis, hvirvelsoilen (s. d.).

Colūtea, se Blæretræ.

Colwyn Bay *[kâlwin-bei']*, England, sjøbadested i Denbighshire, Nord-Wales, 12 630 indb. (1911).

Coma, en sykelig tilstand under hvilken bevisstheten er fuldstændig ophævet. Muskulaturen er slap; urin og ekskrementer avgaar uvilkaarlig; aandedrættet er i regelen snorkende, uregelmæssig. C. er ofte slutstadiet i forskjellige sygdomme, f. eks. sukkersyke og nyrebetændelse. Ved forgiftning med narkotiske gifte, f. eks. alkohol, kloroform og morfin, kan der indtræde en comatos tilstand.

Coma Berenices, se Berenikes hovedhaar.

Comacchio *[kama'kkiå]*, Italien, by i prov. Ferrara, i en usund egn i Valli di C., lagunerne s. f. Pos munding, 5 km. fra Adriaterhavet; 12 200 indb. Bispesæte; driver fiskeri, især av aal. C. het tidligere Comacula.

Coma'ncher, shoshonistamme, fra Wyoming drevet mot syd av fremtrængende dakotaindianere til sletterne i det vestlige Kansas og Texas og ostlige Colorado Ny Mexico. Skjont de altid var faa i tal, levet de gjennem to aarhundreder i stadig krig med spanierne i Mexico og utstrakte sine frygtede streiftog like til Durango, vendte sig ogsaa mot beboerne av Texas som berovet dem deres bedste jagtgrunder, mens de sedvanlig stod paa god fot med amerikanerne forøvrig. Stammen flyttet ca. 1875 til Oklahoma.

Co'marum, se Myrhat.

Comayāgua, Mellemamerika, by i republikken Honduras, ved elven Humuya, omtr. like langt fra Stillehavet som Atlanterhavet. Omtr. 8 000 indb. C. var til 1880 hovedstad i republikken. Mange indianske ruiner.

Combes *[kõb]*, Justin Louis Émile (1835—), fr. politiker, nedsatte sig som læge i byen Pons. Ivrig radikal politiker. 1885 senator. 1895—96 undervisningsminister i Bourgeois' radikale ministerium og virket allerede da for forbud mot de katolske kongregationers skoledrift. Da ministeriet Waldeck-Rousseau gik av 1902, dannet han det nye, radikale ministerium, som stottedes av alle de radikale og socialistiske grupper *(le bloc)*, og som gik kraftig frem mot kongregationerne, hvis skoler lukkedes. Pave Pius X's protest mot præsident Loubets romerreise i april 1904 og egenmægtige fremfærd mot to franske biskoper gav anledning til fuldstændig brud med paven og til opsigelse av konkordatet, til adskillelse av stat og kirke. Da det 1904 kom op at C. og hans krigsminister André ved frimurernes hjælp hadde faat istand et helt angiversystem, som særlig skulde holde oie med offieerernes stilling i kirkelige og politiske sporsmaal, vakte det voldsom forbitrelse, André maatte gaa av 15 nov. 1904, og 18 jan. 1905 maatte C. og hele regjeringen gjøre ham følge. 1915 var han minister uten portefølje i Briands ministerium. Utgav 1905 sine politiske taler («Une campagne laïque»).

Combin *[kõbæ']* el. Grand C., Schweiz, fjeldtop i kanton Wallis, sydost f. St. Pierre, horer til Walliseralperne, 4317 m. h.

Come *[kå'me]* (ital.), som, likesom; c. prima, som for; c. sopra, som ovenfor; c. sta, som det staar.

Come'dia, betegnelse for det sp. nationaldrama fra Lope de Vegas tid, ogsaa kaldt La comedia nueva, et tre-akts versificert skuespil med en meget underholdende handling, hvori det komiske element aldrig savnedes, hvor tragisk dramaet end var. Endnu den dag idag væsentlig det sp. dramas form.

Comédie française *[kamedi' frãsæ':z]*, se Frankrike, Teater.

Co'medo flert. comedoner, smaa fettpropper som dannes i hudens fettkjertler, især paa næsen og i panden hvor de viser sig som smaa sorte eller brune punkter. Ved tryk paa disse utskytes en ormformet masse. De er ofte utgangspunktet for infektioner. Se Aene.

Comēnius (Komensky), Johann Amos (1592—1670), f. i. Mähren. Hans forældre, som tilhørte Brodremenigheten, dode tidlig. C. studerte teologi i Heidelberg og Amsterdam, blev 1612 bekjendt med Ratkes metode, utgav 1616 i Prag sin første bok, en grammatik, og blev s. a. ansat som lærer i Prerau. To aar efter blev han prest i Fulnek; 1621 blev byen plyndret og brændt av spanierne. C. mistet næsten alt, ogsaa sine manuskripter; kort efter dode hustru og barn. 1624 forvistes alle protestantiske prester, C. flygtet til Böhmen, men var stadig menighetens prest og vovet sig ofte over grænsen. Et nyt edikt 1627 forviste alle protestanter, og hele menigheten drog 1628 med C. til Lissa i Polen. 1629 utgav han sin store undervisningslære («Didactica magna») og 1631 «Janua linguarum reserata» («Sprogdøren»). 1641 reiste han til England, tilkaldt av parlamentet i anledning av skolevæsenet, derefter til Sverige, hvor man ogsaa onsket hans raad; en indbydelse til Frankrike hadde han derimot avslaat. 1648 blev han Brodremenighetens biskop i Lissa, og s. a. utgav han sin «Ny sprogmetode». Som leder av en monsterskole i Saros-Patak 1650—54 utarbeidet han sin «Orbis pictus» («Verden i billeder»), en illustrert forkortet utgave av «Janua»; den utkom først 1657 i Nürnberg. 1656 mistet C. paany al sin eiendom ved Lissas brand, bl. a. manuskriptet til et stort latinsk leksikon, som han hadde arbeidet paa i 40 aar, samt sit verk om «Pansophia». Han flakket da gjennem Tyskland og havnet i Amsterdam, hvor han underviste rike folks barn og utgav alle sine skrifter paa latin (1657 i folio), skrev sin sidste bok, «Unum neeessarium» («Det ene fornodne»), og dode næsten 80 aar gammel. C. ansees for pædagogikkens grundlægger. Spiren til næsten alle senere pædagogiske idéer (enhetsskole, barnehave, indbyrdes undervisning, anskuelsesundervisning, selvvirksomhet, skolehygiene, human tugt o. s. v.) findes i hans verker. Alle behover opdragelse til visdom, dyd og fromhet, baade for dette liv og for at bli himmelborgere, og med stadig henvisning til analogier fra den ovrige natur (f. eks. eggets og fuglenes utvikling) fremstiller han «naturens» egen fremgangsmaate som forbillede. Undervisningen skal stemme med den naturlige utvikling (sansning, hukommelse, forstand og dømmekraft); der skal ikke saaes planter, men plantefro. Nyttig viden skal erhverves gjennem selvvirksomhet, sprogundervisning begynde med morsmaalet og aldrig skilles fra sangundervisning (realisme kontra verbalisme og formalisme). Skolerne skal være lyse, rummelige verksteder for arbeide, hvor der hersker humanitet, ikke barbarisk tugt. Lek og legemsovelser skal ha sin plads. Fattige og rike, gutter og piker skal opdrages ens og sammen fra begyndelsen av, idet skolen ordnes som en trindelt enhetsskole. I morskolen (hjemmet) skal barnet til 6 aarsalderen lære maatehold og lydighet gjennem eksemplet og lære at bruke sine sanser. I morsmaalets skole

J. A. Comenius.

(6—12 aar), som skal findes i hver menighet, lære at læse, skrive, regne, synge og maale samt religion, historie, geografi og kjendskap til haandverk og kunster. I latinskolen (12—18 aar): morsmaal og latin, græsk, hebraisk, de syv frie kunster, fysik, historie, moral og teologi. Akademiet er for videregaaende studier (18—24 aar). Til dansk er oversat: «Moderskolen», ved J. Pio (1874). H. Trier utgav 1874 et litet skrift om «Comenius' grundtanker» og Otto Anderssen et mindeskrift om Comenius (Kra. 1893).

Comēnius-selskapet er stiftet 1892 i Berlin. Dets formaal er at virke for utbredelsen av Comenius' tanker. Selskapet utgir periodiske skrifter: «Monatshefte», «Mitteilungen», «Vorträge und Aufsätze».

Comēnius-stiftelsen er oprettet 1871 av en lærerforening i Leipzig, hvor den har sit pædagogiske bibliotek, det største i verden (over 200 000 bd.), idet det lægger an paa at samle al litteratur om opdragelse; stiftelsen har underavdelinger rundt om i Tyskland.

Cōmes (lat.), ledsager, særlig om en rom. statholders ledsagere, som fulgte ham til provinsen; de dannet hans følge: comitatus el. cohors; fra Konstantin den stores tid blev c. en titel for høie hof- og statsembedsmænd: c. sacrarum largitionum, finansminister. I middelalderen betyder c. greve (fr. *comte*). — C. (mus.), se Fuga.

Comines *[kåmi'n]*, Philippe de la Clite de (omkr. 1445—1509, fr. statsmand og historieskriver. Opholdt sig ved Karl den dristiges hof i Burgund og deltok i dennes krig mot Ludvig XI av Frankrike. Gik senere i dennes tjeneste og lønnedes rikt derfor. Efter Ludvig XI's død en tid i unaade, men levet i slutningen av sit liv i høi anseelse. Forfattet berømte memoirer, om Ludvig XI's og Karl VIII's liv og regjering, oversat til dansk av H. Mogensen (2 bd., 1913—15).

Comines *[kami'n]*, by paa grænsen mellem Belgien og Frankrike, deles av elven Lys i to dele, av hvilke den paa høire bredd, 8 600 indb., siden freden i Rastatt (1714) har tilhørt Frankrike, depart. Nord, og den paa venstre bredd, 6 700 indb., tilhører Belgien, prov. Vest-Flandern. C. var indtil 17 aarh. en sterk fæstning.

Comino el. Cumino, eng. o i Middelhavet, hører til Maltagruppen, har et sterkt fort som ligger overfor Castel Rosso paa Malta.

Comīsa, by paa vestkysten av øen Lissa ved kysten av Dalmatien; god havn.

Comiso *[kåmī'sa]*, Italien, by i prov. Siracusa (paa Sicilien); 21 000 indb. Tobaksavl, saape og stentoiindustri.

Comitān, Mexico, by i staten Chiapas, sydost for hovedstaden S. Christobal, 19 613 indb. (1910). Handelseentrum.

Comitātus, se Comes.

Comi'tia (lat.), hos de gamle romere navn paa de folkeforsamlinger hvor der avstemtes, i motsætning til contio (s. d.). Der fandtes 3 arter: 1. C. curiata, som væsentlig hadde betydning i kongetiden; folket optraadte her delt i kurier. — 2. C. centuriata, den efter centurier (s. d.) inddelte folkeforsamling, i republikkens tid den suveræne folkeforsamling, ledet av en embedsmand med imperium (s. d.). Paa c. c. valgtes de høiere embedsmænd: konsuler, prætorer og censorer; fremdeles vedtoges her love (foreslaat av en embedsmand med imperium) bindende for hele folket; endelig dømte c. c. i kriminalsaker, hvilken funktion dog fra 2 aarh. f. Kr. indskrænkedes, idet der dannedes staaende domstoler av edsvorne. — 3. C. tributa, den efter tribus (s. d.) ordnede folkeforsamling, opr. kun forsamling av plebeiere, hvis beslutninger kun var bindende for dem. Paa c. t. valgtes almuetribuner og senere ogsaa kvæstorer og ædiler; fremdeles vedtok c. t. love, opr. kun bindende for plebeierne, men fra 286 f. Kr. bindende for hele folket; endelig kunde c. t. idomme en bot (livsstraf kunde kun idommes av c. centuriata). Augustus lot c. bestaa, men de tapte det meste av sin betydning, især under Tiberius, som henla valget av embedsmænd til senatet.

Comme'dia, ital. lystspil efter de romerske komediedigteres mønster, paa vers eller i prosa; stod særlig høit i det 16 aarh.

Comme'dia dell' a'rte, betegnelsen for en bestemt art av italiensk skuespil fra det 16 aarh., folkelige loier hvor forfatteren kun hadde skissert scenegangen, og hvor det overlotes til skuespillernes rutine og fantasi at fylde de tomme rammer ut ved improvisation. Navnet betyder «haandverkskomedie», fordi det ikke var dilettanter, men folk av faget som utførte disse ofte meget grove og drøie skuespil, som er ganske uten virkelig karakterskildring. Snart dannet da ogsaa denne skuespilart faste masker eller typer, hvis navne stadig gaar igjen: Pantalone, Capitano, Arlecchino, Cassandro, Scapino, Scaramuccia, Brighella, Colombina o. m. a. — I Italien florerte c. d. a. indtil Goldoni i det 18 aarh.s slutning trods Carlo Gozzis motstand seiret i sin kamp mot den. Til Frankrike bragtes den i slutningen av det 16 aarh. og fik en ikke ringe indflydelse paa fransk dramatisk litteratur; Molière (som Holberg hos os) har hentet ikke saa litet derfra.

Comme il faut *[kåm-il-få]*, fr., som det bør være, ulastelig, paa moden.

Commemorātio (lat.), omtale, mindefest i den katolske kirke. C. omnium sanctorum, alle helgens dag (1 nov.); c. omnium fidelium el. defunctorum, alle sjæles dag (2 nov.).

Commensali'sme, et samliv mellem to dyr som ikke er til skade, men kun til gavn for begge parter (motsat parasitisme, s. d.).

Commentry *[kåmātri']*, Frankrike, by i depart. Allier, 12 km. sydost for Montluçon, 10 000 indb. Har betydelige kulleier som i 1900 gav næsten 800 000 ton, samt jernindustri.

Commercy *[kåmærsi']*, Frankrike, by i depart. Meuse, 9 000 indb. C. har et slot som er bygget 1708; her bodde Voltaire og Stanislaus Leczinski. Industri i jern og kortevarer.

Commines *[kami'n]*, se Comines.

Commission *[kåmisjō']* svarer i de franske kamre (deputeretkammer og senat) nærmest til komitéerne i vort Storting. De vælges undertiden i plenum (saaledes Panamakommissionen) eller av de byraaer hvori kamrene er delt. Desuten vælger byraaerne flere e.s spéciales som varer under hele legislaturperioden; de vigtigste av disse er budgetkomitéen (som i deputeretkammeret benævnes c. du budget; i senatet c. des finances).

Commission *[kəmi'šən]* **of inquiry** betegner i den engelske statsret en undersøkelseskommission som nedsættes av kongen efter eget initiativ eller efter uttalelse derom fra parlamentet, særlig for at samle og bearbeide materiale i vigtige lovgivningsspørsmaal. Royal commissions kan regelmæssig ikke (saaledes som de parlamentariske committees) avhøre vidner; til gjengjæld kan de foreta undersøkelser paa stedet, mens parlamentariske kommissioner maa holdes i Westminster.

Commi'ssum brukes dels i betydning av et paalagt hverv, dels i betydning av en begaat strafbar handling i motsætning til omissum, d. e. en ved undladelse bevirket forbrydelse.

Committee *[kəmi'ti]* **of the whole house** betegner i den engelske statsret en særegen forhandlingsmaate i parlamentets huse. Forsamlingen bestaar av samtlige

medlemmer. Men huset forvandler sig til et utvalg». Forhandlingerne ledes ikke av the speaker (eller i overhuset av lordkansleren), men av en chairman. Og regelen om at et medlem ikke kan ha ordet mere end én gang om samme sak, gjælder ikke i komitéforhandlingen. Komitéen gir huset meddelelse om sine beslutninger; det tilkommer dette at træffe den endelige avgjørelse. Select committees er enten komitéer som nedsættes for særegne tilfælde, eller faste komitéer for hele perioden (standing committees) eller undersøkelseskommissioner. En select c. har myndighet at avhøre og edfæste vidner. Den faar derved en blandet karakter av domstol og lovgivningsorgan.

Commodore *[kåmodå'ɔ]*, stilling i den eng. marine. C. er chef for en eskadre av mindre skibe. Der findes 2 grader av c., og titelen brukes bare saa længe vedkommende fører eskadren.

Co'mmodus, Lucius Aurelius, død 192, romersk keiser 180—192, søn og efterfølger av Marcus Aurelius Antoninus; ved sin fars død var han med ham i krigen mot markomannerne; med disse sluttet han en litet ærefuld fred og ilte saa til Rom, hvor han levet ødselt og utsvævende, mens landets saker vanrøgtedes; hans hovedfornøielse var at optræde som gladiator (en bevaret statue viser ham som Herkules); han blev myrdet, og senatet fordømte hans minde.

Como og Comosjøen.

Commoner *[kå'mənə]* betegner i England alle som ikke er peers (s. d.), og som derfor heller ikke har sæte i overhuset. C. omfatter saaledes baade adelige og borgerlige; et medlem av en adelig familie regnes til c., indtil han arver peers-værdigheten.

Common law *[kå'mən lå']* betegner i det engelske retssprog først den strenge ret i motsætning til den billighetsret *(equity)* som er utviklet ved chancerydomstolene. Dernæst den oprindelige, nationale engelske ret i motsætning til den receiperte fremmede, særlig romerske ret, eller den uskrevne ret i motsætning til den skrevne, og endelig brukes c. l. om den i England almindelig gjældende ret i motsætning til lokale særregler.

Common sense *[kå'mən se'ns]*, eng., sund sans, sund fornuft.

Commons, House of *[ha'us-əv-ka'mənz]*, underhuset, se England, forfatning

Commonwealth *[kamənwelþ]* eng., stat, samfund, statsvidenskabelig uttryk brukt omtrent i betydningen av lat. *res publica;* især anvendt om den eng. stat i tiden 1649—60. C. brukes nu i mere indskrænket betydning for at betegne en halvt uavhængig stilling som led av en større statsorganisme, f. eks. C. of Massachusetts, Pennsylvania o. a. De australske kolonier kunde derfor ved sin føderative sammenslutning 1 jan. 1901 kalde sig «The C. of Australia».

Commūne naufrāgium du'lce, lat. ordsprog, fælles skibbrud er behagelig, d. e. ulykken er lettere at bære naar man er flere om den.

Commūnio bonōrum (lat.), formuesfællesskap; se Egteskap.

Como, Italien. 1. Provins omkr. C.-sjøen, 2861 km.² med 630 000 indb. Er i nord bergfuld med mange herlige daler og skraaner mot syd jevnt ned til Polsletten. Hovedprodukterne er vin og silke, især i «Lombardiets have», landskapet Brianza, dernæst korn, oliven, frugter, fisk og jern. Det milde, sunde klima, og den herlige natur hitlokker mange fremmede. — 2. Hovedstad i prov. paa sydsiden av C.-sjøens vestre forgrening, 45 000 indb. C. er bispesæte, har en pragtfuld, gotisk domkirke, et gotisk raadhus fra 13 aarh. Silke og fløielsvæverier, fabrikation av saape, hansker og strømper; livlig handel. Paa en høide syd for byen ligger ruiner av borgen Baradello, og langs den vestlige sjøbredd strækker sig den prægtige Strade Regina forbi talrike villaer til Villa d'Este. — C. het i romertiden Comum og tilhørte oprindelig de keltiske insubrer.

Comonfort, Ygnaeio (1812—63), mexikansk præsident, ledet de liberales revolution mot præsident Paredes 1846. Deltok som oberst i krigen mot de nordamer. fristater 1846—48 og var en udmerket organisator av guerillakrigen. C. styrtet 1855 Santa Anna og blev provisorisk præsident; han støttet sig til de liberale og søkte at bryte hærens og præsteskapets uheldige indflydelse. Gav 1857 en ny forfatning og blev konstitutionel præsident, men svigtet av sine tilhængere flygtet han 1858. Vendte tilbake 1862 og kjæmpet mot den franske invasion, men blev myrdet av en guerillabande.

Comōrerne (Ilhas de Comoro), fransk ogruppe paa Afrikas østkyst under ca. 12 ° s. br. i Mosambik-kanalens nordligste del, mellem Madagaskar og fastlandet. 2 038 km.² med 100 000 indb. C., som danner en nordvest—sydost ca. 250 km. lang række av 4 større øer: Mayotte (Maote, Johanna (Anjouan), Moheli og Stor-Comore (Angasija), er bergfulde, av koralrev omgivne vulkanøer med i vest endnu virksomme vulkaner (St. Kartala 2 598 m. paa Stor-Comore). Øerne, som har et av stadige havvinde temperert tropeklima, er særdeles frugtbare paa alskens tropiske kulturplanter, og indbyggerne, som er en blanding av østafrikanske suahelinegre, arabere og malaier, driver derfor et indbringende jordbruk, tillikemed fædrift og adskillig husflid, likesom øerne har en livlig handel. 1914 blev øerne stillet under generalguvernøren paa Madagaskar.

Comorīn, Kap, sydspidsen av Forindiens halvø, ca. 8 ° n. br.

Comosjøen (ital. Lago di Como), Italien, sjø som strækker sig fra foten av Adula-alperne mot syd og spaltes av landtungen Bellagio i to armer, en sydvestlig, som ender ved byen Como, og en sydøstlig, som kaldes Lago di Lecco; den største længde er 51.1 km., av hvilke 22.9 km. falder paa den nordre del til Bellagio og 28.2 km. paa den sydvestlige arm. Den største bredde er 4.5 km., arealet 145.9 km.², og den ligger 198 m. o. h.: dybden er 410 m., den største i nogen alpesjø. Sjøens vigtigste tilløb er Adda, som forlater den i den sydlige del av Lecosjøen og fører dens vand til Po. Sjøen er rik paa fisk og er omgit av høie fjelde som Le Grigna

(2410 m. og Monte Legnone (2612 m.). Langs stranden ligger en mængde villaer og kirker. Det milde klima og den sydlandske vegetation har gjort C. meget søkt av turister.

Compagni *[kåmpa'ñi]*, Dino (død 1324), florentinsk historiker. Tilhørte de hvite (ghibellinerne). Han vandt ry ved sin «Kronike over begivenheter i hans egen tid», en sterkt personlig fremstilling av Firenzes' historie 1280—1312. Dette verk regnedes for en kilde av rang, indtil P. Fanfani 1858 angrep dets egthet og værd (i «Il Piovano Arlotto»). Det fandt imidlertid en forsvarer i K. Hillebrand («D. C.», Paris 1862), og dermed var en langvarig diskussion indledet. Angriperne har helt villet henføre skriftet til 16 aarh. Sandheten ligger vistnok i midten, nemlig at C. virkelig er ophavsmanden, men at verket i 15 aarh. er forvansket og foroket.

Compagnie Général Transatlantique *[kõpañi' ženerál trãsatlãtik']*, fr. dampskibsselskap (Paris) stiftet 1862, har (1919) 76 skibe paa tilsammen 361 552 ton brutto. C.s storste skib er «Paris», som blev bygget 1917 med 4 turbiner og paa 30 000 ton brutto. Selskapet underholder ruter mellem le Havre og New York, Vestindien, Mellemamerika, Middelhavs- og afrikanske havner.

Compagnonnage *[kõpañanãž]* (fr., av *compagnon*, haandverkssvend) er i Frankrike navnet paa en faglig sammenslutning av haandverkets arbeidere som motsætning og kampmiddel mot mestrenes laug. Dens oprindelse gaar tilbake til tiden for bygningen av de store gotiske katedraler i det 13 aarh. og, i slegt med frimureriet, var ledsaget av en rik symbolik i sine eeremonier og yndet at omgi sin virksomhet med en mystik som samtidig lokket og truet.

Compañia Transatlantica, sp. dampskibsselskap, stiftet 1881, har (1919) 23 skibe paa tilsammen 105 734 ton brutto. Underholder omfattende oversjøiske ruter.

Compartime'nto (ital.), avskilt rum, fag, jernbanekupé; distrikt, landskap.

Compiègne *[kõpjáñ]*, by i det nordlige Frankrike, depart Oise, ved elven Oise, 17 000 indb.; har flere merkelige kirker, et pragtfuldt slot med park, i forbindelse med hvilken den 14.5 km.^{2} store C. skog, fra gammel tid de franske kongers jagtmark. Slottet, bygget av Ludvig XV, bruktes i Napoleon III's tid som keiserhoffets sommerbolig. 14. dec. 1919 blev en mængde kunstverker og bøker tilintetgjort under en stor brand. I C. tilvirkes hampelerret, strømper og linvarer. C. kaldtes for Compendium. 1430 blev jomfruen av Orléans her tat tilfange av englænderne. 1880 er der i C. reist en statue for hende. I nærheten slottet Pierrefonds. 1870—71 var C. hovedkvarteret for den tyske hær. Under Verdenskrigen besat av tyskerne 31 aug.—12 sept. 1914. Under operationerne juni 1918 spillet skogene ved C. en vigtig rolle. 11 nov. 1918 sluttedes vaabenstilstanden i C.

Compitãlia, se Compitum.

Complu'vium (lat.), rektangulær aapning i taket over atrium i det rom. hus; gjennem c. fik huset lys og luft.

Compo-board *[ka'mpo^u-bəød]*, et bygningsmateriale sammensat av to papplater med mellemlagt lag av sammenlimede trælister. C. anvendes til indvendig vægbeklædning, skaper o. a.

Compõsitum (lat.), sammensat, især et sammensat ord. Flert. compõsita, sammensatte lægemidler motsat simplicia (s. d.). Mixtum c., miskmask.

Compõsitæ (bot.), kurvblomstrede (s. d.).

Composte'la, se Santiago de C.

Compound *[ka'mpa^{u}nd]* (eng.), sammensat. En c.-dampmaskine har to cylindre, eller rettere to ekspansionsstadier (totrinsmaskine). En c.-dynamo er en dynamo hvis magneter magnetiseres ved strom gjennem mere end ett sæt traadvindinger eller fra mere end én elektricitetskilde.

Comprador *[-dâ'r]* (portug.) kaldes i Ostasien (især Kina og Japan) etslags mægler som skaffer de utenlandske handelshuse forbindelse med de indfodte handlende og ofte indestaar for disses soliditet. De storre firmaer har hver sin c., som foruten fast løn faar provision. Desuten er der c. som arbeider for egen regning.

Comptroller- and auditor-general *[kəntro^{u}lə-rən-å'ditə-dže'nərəl]*, eng. embedsmand som har at paase at ministrene holder sig indenfor rammen av underhusets bevilgninger, altsaa en art statsrevisor. Han vælges dog ikke av underhuset og maa hverken tilhøre dette eller overhuset, men utnævnes av kongen paa livstid. Hans virkeomraade er dog videre end f. eks. den norske statsrevisions, han skal ikke bare som denne paase at regjeringen ikke har overskredet bevilgningerne eller anvendt dem anderledes end av parlamentet bestemt, han skal ogsaa paa forhaand prove regjeringens anvisninger og kontrollere at de har hjemmel i en bevilgning av parlamentet. Uten hans paategning utbetales derfor ikke belopene av Englands eller Irlands bank.

Comte *[kõt]*, Isidore Auguste Marie François Xavier (1798—1857), fr. tænker. C. hadde gjort grundige studier i matematik og naturvidenskaper og, efterat han 1818 var kommet under paavirkning av Saint-Simon (s. d.), i historie, politik og samfundslære. Tidlig modnedes hos ham tanken om at anvende de eksakte videnskapers metode paa de sociale kjendsgjerninger for derigjennem at utvikle en virkelig videnskabelig samfundslære. I nogen aar var C. Saint-Simons medhjælper, og hans første arbeider blev offentliggjort som dele av lærerens skrifter. 1826 laa C. under for et anfald av sindsforvirring; han kom sig imidlertid snart og fandt omsider en stilling som tarvelig avlønnet lærer ved den polytekniske skole i Paris, hvor han virket 1832—51. Utenom holdt han privatforelæsninger i filosofi, samtidig som han utarbeidet sit berømte «Cours de philosophie positive» (6 bd. 1830—42; 5 utg. 1893—94), en av aarhundredets merkeligste aandelige bedrifter. Fra dette verk utgaar den moderne positivisme (s. d.) og den videnskabelige samfundslære, av C. git navnet sociologi. C. finder at der gives tre maater at opfatte verden og tilværelsen paa. Den første, og i tid ældste, er den teologiske, som antar at verden styres av iboende, levende vilje. Den næste, høiere verdensopfatning er den metafysiske; den skjelner mellem den konkrete naturgjenstand og det «væsen» som ligger bakved de ydre egenskaper; den søker «kræfterne» i naturen, «begreperne» bak de sanselige forestillinger. Disse stadier er forberedelsen til den først av C. konsekvent gjennemførte positive tankeform, som ikke erkjender noget «væsen» bak den sanselige verden. Mennesket maa, mener derfor C., nøie sig med at gripe og forstaa «fænomenerne», tingenes utslag i konkret form, deres konstante forhold og love. Efter at ha optrukket

Auguste Comte.

grundtendenserne i de verdensforklaringer menneskeheten maa gjennemgaa, paaviser C. deres historiske utslag paa forskjellige omraader av samfundslivet. C. er i særegen grad en systematisk konstruktiv aand. Videnskaperne danner for ham en helhet og enhet. Utgangspunktet er de enkleste matematiske forhold, men erkjendelsen omfatter stedse mere sammensatte fænomener. Videnskapernes trinfølge blir derfor: aritmetik, geometri, mekanik, astronomi, fysik, kemi, biologi med sociologien som deres slutsum. Logik og psykologi finder ingen plads i hans system; at forklare de intellektuelle og moralske fænomener overlater han til frenologien. Samfundslæren inddeler C. i den sociale «statik», som undersoker det menneskelige samlivs former og betingelser, og den sociale «dynamik», hvis gjenstand er den lovmæssige, fremadskridende utvikling. — C.s sidste leveaar formorkedes av pinlige økonomiske sorger og av sterke aandelige kriser. En sværmerisk forelskelse i en gift dame, Clotilde de Vaux, bidrog omkr. 1845 til at fore hans spekulation i retning av religion og mystieisme. Saaledes paavirket skrev han sit andet store verk, «Système de politique positive, ou traité de sociologie» (1852—54), hvortil sluttet sig nogen mindre propagandaskrifter. I denne del av sin produktion fremtræder han som religionsstifter. Formaalet for hans forkyndelse blev alle tiders menneskehet opfattet som en enhet, det store væsen *(le grand être)*. At «leve for andre» erklærte han nu at være det høieste sedelige bud, og for bestræbelserne i den retning indførte han benævnelsen «altruisme». Der maa skjelnes mellem de to, fra hinanden meget avvikende stadier i C.s produktion. Begge retninger fandt begeistrede tilhængere. Det er dog udelukkende i kraft av sit «Cours», at han blev en av aarhundredets ledende aander; fra det utstraaler impulser til alle sider. [Litt.: Wald. Dons, «Om positivismen» i «Nyt Norsk Tidsskrift», I og II Kra. 1877—78); A. Nyström, «Positivismen» (Stoekholm 1879) gir med ubetinget tilslutning en fremstilling av C.s samlede tankeverden indbefattet dens religion.]

Comte *[kōt]*, Pierre Charles (1823—95), fr. historiemaler. Har væsentlig malt episoder av fransk historie omkr. Henrik III's tid: Jane Gray (1847), Henrik III og hertugen av Guise (1855, Luxembourgmuseet), Karl IX før Bartholomæusnatten o. s. v.

Comte *[kōt]*, fr., greve.

Comtesse *[kōtæ's]* (fr.), grevinde, en greves hustru. I Danmark o. a. st. især en greves ugifte datter.

Comunēros (sp.), de oprorere, som ledet av byerne reiste sig 1520 mot Karl V. De dannet en junta (s. d.) ledet av Juan de Padilla, men denne blev slaat av adelen ved Villalar 1521 og henrettet, hvorpaa byerne gav efter for Karls fordringer. C. el. Hijos de Padilla («P.'s sønner») var ogsaa navn paa et spansk hemmelig revolutionært selskap, stiftet 1821, men allerede 1823 ophævet av regjeringen.

Comūni, «de 7 og 13 sogne» (ital. Sette og Trediei), kaldes to fjeldlandskaper i Norditalien, hvorav det første ligger i provinsen Vieenza, det andet i Verona. Befolkningen nedstammer antagelig fra sydtyskere som har utvandret i middelalderen. Merkelig seiglivet har det tyske sprog holdt sig her til vore dage; nu er det dog i tilbakegang. Tredici («de 13») dannet til den venetianske republiks undergang en fristat under dennes protektorat. Lignende mindre tyske sprogoer findes i ital. Tirol.

Con (ital.), med, i forbindelse med de forskjellige musikalske foredragsbetegnelser. Se Col.

Con amōre (ital.), «med kjærlighet», av hjertens lyst.

Conc., fork. for coneisus, coneentratus (s. d.).

Co'nca (ital.), skjæl (jfr. Coneha). C. d'oro (det gyldne muslingeskal), se Palermo.

Concarneau *[kōkarnâ']*, Frankrike, by i depart. Finistère, 15 km. sydøst f. Quimper, 7 300 indb. Har betydelig hummer-, makrel- og sardinfiske og en av Coste anlagt fiskeutklækningsanstalt i forbindelse med zoologisk station.

Concēdo (lat.), «jeg indrommer det», tar en fremført paastand tilbake.

Concentrātus (lat.), koncentrert, forsterket, fortættet.

Concepción (eg. «undfangelse»), hyppig anvendt stedsnavn i det romanske Amerika, særlig Sydamerika, fordi stedets anlæg eller opdagelse fandt sted paa Maria bebudelsesdag. 1. Prov. i det midtre Chile under ca. 37° s. br., 8579 km.² med (1917) 271 497 indb. (36 pr. km.²). — 2. Hovedstad i prov. C., nær elven Biobios munding i Stillehavet. Skjont gjentagne ganger odelagt ved jordskjælv og angrep av araukanerne er C. Chiles tredje by med (1916) 70 817 indb. Et knutepunkt for flere jernbanelinjer, som forbinder C. med landets bedste havn, Talcahuano, i nordvest, med sjøbyerne i syd og med det indre land. Livlig handel, men mest paa tyske hænder. — 3. C. del Uruguay, by i den argentinske prov. Entre Rios ved elven Uruguays høire bredd, ca. 240 km. nord for Buenos Ayres. — 4. Villa C., by i Paraguays nordlige del ved elven Paraguay, republikkens 3dje største by med 15 000 indb. (1917). — 5. Laguna de C., indsjo i den bolivianske prov. Santa Cruz, 290 m. o. h., optar fra syd Rio Parapiti og har gjennem Rio San Miguel avlop mot nordvest til Amazonelvens store bielv Madeira.

Conce'ptio (lat.), undfangelse; e. immaculāta, (Marias) ubesmittede undfangelse.

Concerta'ndo, coneertato (ital.), betegner i flerstemmige verker eller solostykker den eller de stemmer som avvekslende med eller sideordnet med hovedstemmen optræder som melodiførende og derved selv blir en slags hovedstemme. F. eks. arie med (obligat) violin, floite o. s. v.

Concetti *[-tš'œtti]* (ital., fler. av *concetto*, begrep, idé) kaldtes i 16—17 aarh., især i Italien og Spanien, i æstetikken og rektorikken en lek med ord som skulde være vittig og elegant og undertiden ogsaa var det, men oftere gik over til affektert manierisme. Maneren bredte sig over hele Europa; i Danmark er Wadskiær dens mest typiske repræsentant.

Concha *[kâ'niša]*. 1. José Gutierrez de la C., marki av Havana (1800—95), sp. general, utmerket sig i karlistkrigen, var generalkaptein i de Baskiske Prov., senere paa Cuba. Stottet som ministerehef Isabella under oproret 1868, men gik senere over til Alfons XII's parti. — 2. Manuel Gutierrez de la C., marki av Duero (1808—74), sp. general, bror av foreg., vandt flere seire i karlistkrigen, giorde oprør 1841 mot Espartero, men maatte flygte ut av landet, indtil Espartero styrtedes ved C.s hjælp. Blev derpaa generalkaptein i Katalonien. I krigen mot Portugal 1847 besatte han Oporto og bila striden ved behændige underhandlinger. Landsforvistes, fordi han 1853 hadde underskrevet en adresse til Isabella om en mere liberal regjering, vendte tilbake 1857, men søkte dog 1868 under militærrevolutionen at bevare tronen for Isabella. Fik 1873 overbefalingen mot karlisterne, undsatte Bilbao, men faldt kort efter i kampen.

Co'ncha (lat.), musling. Conehæ præparātæ, rensede og pulveriserte østersskaller.

Conchiolīn, en med kulsur kalk impregnert, ehitinlignende organisk substans i blotdyrenes skal, danner hos muslingerne skallets ytre hindeagtige lag.

Conchos *[kâ'ntšâs]*, Rio de los C., elv i det nordlige Mexico, gaar nordover gjennem Chihuahuas høislette og falder efter et ca. 560 km. langt lop i Rio Grande ved Presidio del Norte.

Concierge *[kõsjérž]*, fr., portner.

Conciergerie *[kõsjæržri']*, La, paa den store Seine-ø i Paris, var opr. en del av den franske kongeborg; borgfogden (concierge) bodde der. Nu fængsel (for varetægtsarrestanter). Under den første revolution var C. fængsel for politiske «forbrydere».

Consīsus (lat., paa recepter, fork. c o n c.), smaaskaaret (urter, rødder o. l.).

Concōne, G i u s e p p e (1810—61), kgl. organist i Turin, virket 1837—48 i Paris, hvor han blev en meget anset sanglærer, hvis vokaliser endnu er meget benyttet.

Concord *[kâ'ŋkâəd]*, Forenede Stater, hovedstad i New Hampshire, ved elven Merrimack, 100 km. nordvest for Boston, 22 669 indb. (1916). En af Ny-Englands vakreste byer, med brede gater og et statelig kapitolium. Store stenbrud.

Conco'rdia (lat., «enighet»), dyrkedes av romerne som enighetens gudinde fremstilledes med overflødighetshorn og offerskaal).

Concordia. 1. Sydamerika, by i den argentinske prov. Entre Rios ved elven og staten Uruguay, 20 107 indb. (1914). — 2. Sydafrika, missionsstation i britisk Namaqua-land i Kaplandets nordvestre hjørne.

Concordia College *[-kâ'lədž]*, nordamer. læreanstalt i Moorhead, Minn.; tilhører den Norske forenede lutherske kirke.

Conco'rdia pa'rvæ res cre'scunt, disco'rdia ma'ximæ dilabu'ntur (lat.), «ved enighet vokser en stat, ved uenighet falder den største fra hverandre» (staar hos Sallustius i «Jugurtha», kap. 10).

Concours hippique *[kõkúr ipi'k]*, konkurranse i rytterfærdighet og hestedressur, specielt med hensyn paa alt som indgaar under begrepet hinderridning og sprangøvelser.

Concu'rsus el. k o n k u r r e n s, sammenløp, -stød, brukes i det juridiske sprog i flere betydninger: om den særegne soksmaals- og tvangsfuldbyrdelsesform som (under visse betingelser) kommer til anvendelse overfor en skyldner som ikke formaar at tilfredsstille alle sine kreditorer helt ut (se herom nærmere under K o n k u r s). Paa lignende maate brukes ordet om sammenstøt av flere rettigheter, f. eks. panteret, til en enkelt gjenstand; man skjelner her mellem e. (el. k.) og kollision; man betegner sammenstøtet kollision, naar to eller flere rettigheter har samme prioritet, konkurrens, naar de har forskjellig prioritet. I strafferetten brukes ordet e. el. k.: 1. Om flere personers delagtighet i én forbrydelse *(e. ad delictum)*. Visse forbrydelser kræver begrepsnødvendig en anden persons medvirkning; man taler her om *c. necessarius* (se herom under art. M e d v i r k n i n g). 2. C. brukes dernæst om flere forbrydelser begaat av samme person. Man skjelner her mellem r e a l-konkurrens og i d e a l-k. *(c. idealis)*. Realkonkurrens vil kun si at flere (særskilte) forbrydelser kommer til paadømmelse i én sak (jfr. straffeprocesslovens §§ 133—34). Ved idealkonkurrens forstaar man derimot flere forbrydelser begaat i én handling. Det har i teorien (bl. a. av v. Liszt) undertiden været bestridt at man nogensinde kan begaa flere forbrydelser i én handling, det er, sier man, ikke forbrydelseskonkurrens, men kun en l o v konkurrens: én og samme handling rammes av flere straffebestemmelser. Striden skriver sig fra uenighet om selve begrepet forbrydelse. Man kan ved en enkelt handling krænke flere forskjellige retsgoder (overtræde flere retspligter), f. eks. ved at kaste en bombe dræpe et menneske og sprænge et hus i luften, eller en gift mand har samleie med en pike under 16 aar (se straffel. §§ 196 og 209). Hvis man nu ved en forbrydelse forstaar en av loven under straf forbudt (forsætlig eller uagtsom) krænkelse av et retsgode, kan en handling altsaa indeholde flere forbrydelser. Dette er ogsaa den norske straffelovs standpunkt; det heter i § 62 (jfr. § 63): Har nogen i samme eller i forskjellige handlinger forovet flere forbrydelser o. s. v.; og lovens regler for strafutmaalingen er de samme i real- og idealkonkurrens. I enkelte tilfælde har imidlertid loven selv forenet flere retskrænkelser til én (sammensat) forbrydelse, saaledes i § 258 (indbrudstyveri) og § 266 (strafbar tvang og formueskrænkelse), og her blir da selvsagt kun denne enkelte bestemmelse at anvende.

Condé *[kõdé]*, fr. fyrsteslegt, yngre gren av huset Bourbon. Navnet stammer fra byen C. (nær Valenciennes). Den første som optok navnet C., var L u d v i g av C. (1530—69), søn av Karl av Bourbon-Vendôme (s. d.), som var bror til Anton av Navarra. Fiende av guiserne (s. d.) og hugenotternes fører i religionskrigen. I slaget ved Jarnac 1569 blev han sparket halvt fordærvet av en hest og, da han overgav sig til en katolsk adelsmand, av denne dræpt ved et pistolskud i hodet. — Hans ældste søn H e n r i k (1552—88) blev nu sammen med Henrik av Navarra calvinisternes fører. Maatte Bartholomæusnatten avsverge sin tro, men gik 1574 tilbake til calvinismen og arbeidet i utlandet for hjælp til hugenotterne. Skal være død av gift. ½ aar efter hans død fødte hans hustru sønnen H e n r i k (1588—1646), som i Ludvig XIII's mindreaarighet var den farligste av de stormænd som reiste sig mot den voksend ekongemagt. Utsonet sig dog med Richelieu, og hans ældste søn var L u d v i g (1621—86), tillike hertug av Enghien, kaldt «den store C.». Allerede 20 aar gammel ry som feltherre, berømt er hans seier over spanierne ved Rocroi (nær Sedan) 1643. Var som alle Condé'erne forvoven, voldsom og hovmodig; han vandt stort ry som feltherre baade i Trediveaarskrigen og i den fransk-holl. krig 1672—78, i hvilken han efter Turennes død 1675 fik overkommandoen, som han dog kort efter maatte opgi paa grund av gigt. Som politiker var han maatelig. Under det stormandsopror mot kongemagten som kaldes Fronden (s. d.), var hans holdning vaklende og lunefuld: tilsidst overtok han likefrem overkommandoen over den fiendtlige spanske hær og blev derfor 1654 dødsdømt som høiforræder. Forsonet med Ludvig XIV 1659. Levet sine sidste aar verkbrudden, men aandslivlig og omgit av det franske aandslivs fornemste mænd og kvinder paa slottet Chantilly.

Ludvig av Condé, den store Conde.

Condé *[kõdé]*, Frankrike, navn paa flere byer, blandt hvilke de vigtigste er: 1. C.-s u r-l'E s e a u t, depart. Nord, i nærheten av den belgiske grænse, ved elvene Escauts og Haines sammenløp, 5 200 indb.; har militærsykehus, cicori-, saape- og stivelsefabrikker, er stamsæte for familien C. Langs kanalen fra C. østover til Mons tar den første britiske hjælpehær sin opstilling for det store tilbaketog aug. 1914, 8 nov. 1918 er de allierte hære atter i C., nu paa den store fremmarsj. — 2. C.-s u r-N o i r e a u, depart. Calvados, ved Noireaus og Drouanees forening, 5 600 indb., har betydelige bomuldsspinderier, garverier og farverier. — 3. C.-e n-B r i e, mellem Epernay og Chateau Thierry. — 4. C. ved Aisne. Her bro over Aisne, omstridt i septemberslaget 1914.

Co'nde sp., greve. Conde'sa, grevinde.

Condillac *[kõdijāk]*, Etienne Bonnot de Mably de (1715—80), fr. filosof, abbed og medlem av akademiet. Som psykolog bygger han paa John Locke's erfaringspsykologi, men gaar endnu videre i den saakaldte sensualisme, d. e. forsøk paa at forklare alle sjælelivets tildragelser som sansning eller efterbilleder av sansning uten nogen aktiv forstand eller vilje til at gripe ledende ind. Fremstillingen i hans «Traité des sensations» 1754 er klar og rik paa gode iagttagelser. C. var ikke materialist, men forblev troende katolik.

Condi'tio (lat.), betingelse; c. sine qua non, betingelse, uten hvilken noget ikke (kan ske), ufravikelig betingelse.

Condomi'nium (lat.), sameie. Condominat, besiddelse (land) som eies av flere i fællesskap.

Condōr, sydamer. guldmynt, i Chile = 20 pesos, værdi omkr. 27 kr.

Condorcet *[kõdarsæ']*, Marie Jean Antoine Nicolas Caritat, marki av (1743—94), fr. matematiker og filosof, ven av d'Alembert, ivrig medarbeider ved «Encyclopédie». Hilste revolutionen med glæde. Medlem og i feb. 1892 formand for den lovgivende forsamling, medlem av konventet, tilhørte nærmest girondisterne. Blev som de anklaget for konventet og, da han flygtet, domt fredløs. Billedhuggeren Vernets enke skjulte ham i 8 maaneder. Da han i april 1794 vovet sig ut, blev han arrestert, men fandtes dagen efter død i arresten. — Hos madame Vernet skrev han et merkelig verk om «Menneskeaandens fremskridt», hvori han, skjønt selv offer for revolutionen, forkynder en tillidsfuld tro til de demokratiske fremskridtsidéers lykkebringende seier.

Condottiēri (ital., fler. av *condottiere)* kaldtes førerne for de leietropper som i 14—15 aarh. tjente i Italien. Især de velhavende byer anvendte dem meget, da borgerne paa den maate sparte sit eget skind, og c. tjente hvor de fik høiest sold. C. utdannet efterhaanden en betydelig krigskunst; deres væsentligste styrke var ryttériet. Mange ital. herskere var begyndt som c. f. eks. Sforza.

Condroz *[kõdra']*, landskap i Belgien, den østlige del av provinsen Namur og den sydvestlige av provinsen Liège, paa Cæsars tid bebodd av condrusierne, som har git det navn.

Conegliano *[kåneljāna]*, Italien, by i prov. Treviso, 6 000 indb. Har silkeindustri og utfører fortrinlig vin. Marskalk Moncey fik av Napoleon I titelen hertug av C.

Coney Island *[ko'ni ai'lənd]*, en lang sandrevle eller sandø som skyter sig ut fra øen Long Island mot sydvest ved indløpet til New York. Store sjøbad og forlystelsesanlæg for New Yorks befolkning. Tilhører nu Greater New York.

Confédération Générale du Travail *[kõfederasjõ'-ženera'l-dy-travāj]* (forkortet C. G. T., «det almindelige arbeidsforbund», organisationen av de franske arbeidersyndikater. C. G. T. har ved flere leiligheter grepet avgjørende ind i Frankrikes indre politik. Se Arbeidsbørs og Syndikalisme.

Confer lat., forkortet cfr., jevnfør, sammenlign.

Confe'ssio (lat., bekjendelse. C. fidei trosbekjendelse s. d.); C. augustana, Augsburgske konfession s. d..

Confessionārius lat., skriftefar.

Confessōres (lat.), bekjendere, var i oldkirken hædersnavnet for de kristne som under forfølgelserne bekjendte sin tro og negtet at ofre til keiserens billede eller til avguderne.

Confe'tti (ital.), konfekt, sukkerkuler, oversukrede nøttekjerner, korinter o. l., ogsaa smaa gipskuler, som i Italien i karnevalstiden under corsokjørselen kastes fra balkonger og vinduer ned paa kjørende og gaaende. C. av kulørt papir i likhet med den som benyttedes ved «mardi-gras»-løierne i Paris, blev nogen aar anvendt ved 17 mai-festligheterne i Kra.; paa grund av misbruk blev c.-kastning snart igjen forbudt.

Confi'teor (lat.), jeg bekjender, er navnet paa den i romerkirken foreskrevne offentlige syndsbekjendelse, som fremsies av presten ved begyndelsen av messen.

Confrāter (lat.), medbror, protestantiske geistliges indbyrdes titel.

Confūcius, se Kong-fu-tse.

Congleton *[kå'ŋəltn]*, England, by i grevsk. Chester, i en vakker dal ved elven Dane, 11 300 indb. Silke-, bomulds- og lærfabrikker, utfører salt og kul.

Congo, se Fransk Kongo. Kongo og Kongostaten.

Congreve *[kå'ngrīv]*, William (1670—1729), eng. dramatiker. I 1693 skrev han sin første komedie, «The old bachelor», hvis vid og glimrende stil vandt ham Drydens ros og Lord Halifaxs gunst. Han forfulgte sit held med kommedierne «The double dealer», «Love for love» og i 1700 sit ypperste verk, «The way of the world», som regnes for den engelske litteraturs bedste komedie, men som ikke gjorde lykke hos samtiden. C.s senere produktion var ubetydelig.

William Congreve.

Congreve *[kå'ngrīv]*, Sir William (1772—1828), eng. artillerigeneral og ingenior, har indlagt sig fortjeneste paa forskjellige tekniske omraader og organiserte det engelske hærvæsen; C. er særlig bekjendt for sine brandraketter, som bl. a. anvendtes 1807 ved Kjøbenhavns bombardement. En anden opfindelse av ham er c.-tryk, til trykning av to farver paa én gang.

Coni, se Cuneo.

Coni'feræ, naaletrær (s. d.).

Coniīn $C_8H_{17}N$, meget giftig alkaloid, som navnlig findes i skarntyden *(conium maculatum)*. Det er en ildelugtende, farvelos væske med kokepunkt 166°. Det er konstituert som α-propyl-piperidin, og faaes syntetisk ved at gaa ut fra pyridin. C. har særlig interesse derved at det er det første plantealkaloid kemikerne har fremstillet kunstig (1886).

Coning, Jacob (ca. 1650—ca. 1720), holl. maler. Elev av Adriaen van de Velde. Landskaper med figurer og dyr, historiske billeder. Blev av Christian V kaldt til Danmark og 1698 «kgl. hofskildrer». S. a. sendtes han til Norge for at male prospekter. 10 av disse er kjendt (de 9 i Kunstmuseet: 3 av Kristiania med Akershus (1698 og 1699), Akershus 1698, Moss (1699), Kragefoss ved Moss (1699), Sarpsfossen 1701, Sponviken (1701) og 2 av Fredrikshald 1699). Billederne er naturtro og dygtige, men noget rutinemæssige.

Cōnium maculātum, skarntyde (s. d.).

Conjūgium (lat.), egteskap.

Conjunctīva, øiets bindehud, som forener øielokket med selve øiet; conjunctivitis, betændelse i c. (se Øiet).

Connaught *[ka'nāt]*, Irland, prov. i nordvest, 17 773 km.²; befolkningen er i rask avtagende. I 1841 var der 1 418 859, i 1891 719 511, i 1901 646 932 og i 1911

610 984 indb.. 40 pr. km.^{2} Kysterne er meget indskaarne, det indre er flatt, skogrikt, fuldt av myrer, og jorden ikke synderlig frugtbar. Klimaet er temperert og fugtig, akerbruket er den fornemste næringsvei, men drives paa en forældet maate, fiskeri er der litet av, og industri mangler. C. er den mest keltiske, den fattigste og mindst oplyste del av øen. C. omfatter grevskaperne Leitrim, Mayo, Sligo, Galway og Roscommon.

Connecticut *[kəne'tikət]*, en av de Forenede Stater i Nordamerika, 14 534 km.^{2} med 1 300 000 indb. 1918. C. ligger ved nordkysten av Long Island Sund (bugt av Atlanterhavet) og omgives av New York, Massachusetts og Rhode Island. Overflaten er bakket, og der er en mængde smaa sjøer dannet under istiden. Flere elver flyter gjennem landet, deriblandt Connecticut, hvorav statens navn. Indbyggerantallet er vokset forholdsvis langsommere end i de indre og vestlige stater. Av det samlede antal er litt over 15 000 negre, mens omtrent 350 000 er født i utlandet (ikke mange i Norge, men over 18 000 i Sverige). Foruten korn dyrkes der meget tobak. Av fjeldene utvindes litt brunkul, granit, kalk etc. Der er temmelig stor industri. I 1910 var der 4250 fabrikker med omtrent 211 000 arbeidere og en produktionsværdi av over 490 mill. doll. I 1917 hadde staten over 1600 km. jernbane og 1300 km. sporveier og elektriske baner. C. er en av de ældste kolonier i Amerika tilhører de saakaldte Ny-Englandsstater) og er derfor jevnt og tæt befolket. Det er ogsaa en av de oprindelige 13 stater som dannet de Forenede Stater; alt da var indbyggerantallet over 200 000. Foruten flere colleges er der et universitet, Yale universitet i New Haven, et av de største og mest ansete i Amerika med (1918 577 lærere og 2000 studenter. Hovedstaden er Hartford, største by New Haven omtr. 200 000 indb.). Til kongressen sendes to senatorer og fem repræsentanter.

Connellsville *[kə'nəlzvil]*, Forenede Stater, by i Pennsylvania, 64 km. sydøst for Pittsburg, 12 845 indb. (1910). Maskinverksteder, automobilfabrikker, betydelig koksproduktion.

Connemara *[kånimárə]*, se Galway.

Connétable *[kanetá'bl]*, av lat. *comes stabuli*, staldmester (jfr. Konstabel), hos Merovingerne og Karolingerne navnet paa den mand som hadde opsyn med kongens stald. Fra at være et slags tyendestilling blev det efterhaanden et høit riksembede (sml. Stallare og Marskalk). Fra 13 aarh. er c. den første mand i riket næst kongen og har overkommandoen over de kgl. tropper. Værdigheten blev avskaffet av Richelieu.

Connūbium (lat.), 1. egteskap; 2. ret til at slutte retsgyldige egteskaper.

Conques *[kõk]*, i depart. Aveyron, beromt benediktinerkloster fra den tidlige middelalder, med St. Foy's undergjørende helgenskrin, hvortil der valfartedes. Den skjønne, høist interessante romanske kirke har bl. a. en mægtig relieffremstilling av den yderste dom. Den gamle kirkeskat av middelalderske kunstgjenstande er overmaade værdifuld og av stor arkæologisk interesse.

Conquistadores *[kånkistadō'res]* (sp., erobrere) kaldes de spanske krigere, ofte eventyrere, som i 16 aarh. erobret hele det sp. Amerika. (Jfr. Almagro, Cortez, Pizarro.

Conrad, Johannes (1839—1915), t. socialokonom, fra 1870 professor i Halle. Av hans verker skal nævnes: «Untersuchungen über den Einfluss von Lebensstellung und Beruf auf die Mortalitätsverhältnisse» (1878) og «Grundrisz zum Studium der politischen Ökonomie» (4 bd. 1896—1900). Han utgav fra 1872 «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik» («Conrads Jahrb.») og deltok i utgivelsen av «Handwörterbuch der Staatswissenschaften» (3 utg., 8 bd. 1908—10).

Conrad *[kå'nrəd]*, Joseph (1857—), eng. forfatter, f. i Polen. Hans forældre deltok i den polske opstand i 1862 og straffedes, moren med at sendes til Sibirien, faren med fængsel. Sønnen flygtet til England, blev sjømand og flakket som saadan jorden rundt. Sine reiser har han senere skildret i en række av sine arbeider, av hvilke kan nævnes: «Almayer's folly», «An outcast of the islands», «Tales of unrest», «Typhoon», «Nostromo», «Chance», «Victory». C. er en udmerket naturskildrer og en fremragende psykolog.

Conrad, Michael Georg (1846—), t. forfatter, har levet vekselsvis i Genf, Paris og München, hvor han grundet tidsskriftet «Die Gesellschaft». Har i frisindet aand skrevet en række avhandlinger som «Erziehung des Volkes zur Freiheit», «Flammen! Für freie Geister», derhos causerier over litteratur og kunst, naturalistiske noveller og romaner («Was die Isar rauscht» o. fl..

Conradi, Andreas Christian (1809—68), n. læge, f. i Tønsberg, siden 1845 prof. i indre medicin i Kra. Har ved sin skarpe iagttagelsesevne og høit begavede lærerpersonlighet samt ved sin omfattende indgripen i datidens medicinske diskussion øvet en stor indflydelse paa den norske lægestand, uagtet han som videnskabelig forfatter var forholdsvis litet frugtbar. Indførte i 1830-aarene benyttelsen av auskultation og perkussion i Norge. Døde paa Madeira.

Conradi, Johan Gottfried (1820—96), n. musiker, reiste flere aar omkring i Norge for at vække sansen for mandssang og musik i det hele og stiftet herunder flere musikalske foreninger, deriblandt 1843 den første norske mandssangforening, bestaaende av akademikere og haandverkere, 1845 den første haandverkersangforening og samme aar en handelsstandens sangforening. De gik allesammen ind, de sidste for senere at rekonstrueres. Men C. er altsaa mandssangens egentlige far i Norge. Han grundla 1857 sammen med Halfdan Kjerulf de offentlige abonnementskonserter i Kra., var i 1850-aarene en kort tid dirigent ved det nye teater der. Virket senere væsentlig som lærer og leder av forskjellige sangforeninger. C. har skrevet musik til Chr. Monsens drama «Gudbrandsdølerne» med motiv fra skottertoget, kirkekantate, mandskvartetter («Det spredes mer og mer»), «Oversigt over den norske musiks historie» (1878).

Conradsen, Harald 1817—1905, d. billedhugger og medaljør. Hans vigtigste medaljer er «Thorvaldsens minde», «Oehlenschlägers minde», «Collins medalje», «Medaljen til minde om Eckersbergs fødsel». Han har utført stemplerne til flere av de danske mynter fra 1874.

Conrad von Hötzendorf, Franz, greve (1852—), østerr. generalfeltmarskalk, Blev løitnant 1871 og efter at ha gjennemgaat krigsskolen 1876 generalstabsoffiicer ved en kavaleribrigade. Deltok med hæder i operationerne i Bosnien og Herzegovina 1878, blev oberst 1894 og generalmajor 1899, feltmarskalkløitnant 1904 og chef for generalstaben 1906. Han virket en tid som lærer ved krigsskolen og har skrevet en række taktiske avhandlinger, bl. a. «Infanteristische Fragen und die Erscheinungen des Burenkrieges» (1903) og «Die Gefechtsausbildung der Infanterie» (1906). Som chef for generalstaben skapte C. den med en offensiv mot Italien for øie meget sterke grænsefront i Trentino. 1911 trak han sig av politiske grunde tilbake fra den fremskutte stilling som generalstabschef, men overtok den igjen ved Verdenskrigens begyndelse i aug. 1914 og ledet operationerne i Galizien, indtil tyskerne her overtok føringen 1916. 1917 var han armégruppechef paa Trentinofronten mot Italien. 1919 inspirerte han Nowaks bok «Der Weg zum Katastrofe» med interessante avsløringer om indre tysk-østerrikske forhold.

Conring, Hermann (1606—81), t. læge, 1632 professor i filosofi i Helmstädt, 1637 i medicin. 1650 livlæge hos dronning Kristiana i Sverige. Stor litterær virksomhet paa de forskjellige omraader. Ivrig tilhænger av den nyere videnskabelige i motsætning til den gamle mystiske retning i medicinen, sluttet sig til Harveys nye lære om blodomlopet og betonet vigtigheten av kemiske undersokelser.

Consa'lvi, Ercole (1757—1824), ital. kardinal. Vandt ved sit fiendskap mot den franske revolution de fordrevne franske prinsessers yndest og steg hurtig til chef for den pavelige hærforvaltning. Forvistes 1798 av franskmændene. Til tak for sin virken for Pius VII's valg blev han kardinal og statssekretær og avsluttet 1801 konkordatet med Frankrike. Hans ulyst til at bøie sig for Napoleons vilje medforte et brud med denne, og 1810 fortes C. fangen til Paris, hvorfra han forvistes til Reims. 1814 var han pavelig gesandt paa Wienerkongressen, hvor han gjennemforte legationernes og Anconas tilbakegivelse til pavestolen. Derefter atter statssekretær til 1823.

Consangui'neus (lat.), blodsbeslegtet.

Conscience *[kõsjã's]*, Hendrik (1812—83), flamsk romanforfatter, f. i Antwerpen, traadte ind i hæren ved utbruddet av Belgiens frihetskamp i 1830. Han blev en ivrig forkjæmper for det flamske sprog. Hans forste historiske roman «In't wonderjaer 1566» utkom i 1837. Senere fulgte De leeuw van Vlaendern» og en række ypperlige noveller med skildringer av flamsk folkeliv, som gjorde hans navn beromt over hele Europa.

Constable: Salisbury Meadows.

Consecūtio te'mporum, i grammatikken læren om verbets tider ved indbyrdes avhængige sætninger.

Conseil *[kõsæj]* (fr., av lat. consilium, raad, raadsforsamling) brukes i Frankrike om forskjellige offentlige myndigheter, f. eks. *c. de préfecture*, præfekturraad, *c. municipial*, bystyre, *c. du travail*, arbeidsraad, *c. de prudhommes*, arbeidsret o. s. v. *C. d'tal*, s. d. Sml. Konseil.

Conseil d'état *[kõsæj' deta']*, statens raadgivende forsamling, er i Frankrike en institution som uavhængig av regjering og nationalforsamling dels er en domstol i hoieste instans, dels en stotte for den utøvende magt ved at underkaste lovforslag fra regjering eller parlament en provelse. C. opstod under Henrik III som navn paa den avdeling av kongens raad som tidligere het e. privé (hemmelig raad), senere fik det navnlig med finansforvaltningen at gjore. Under Ludvig XIV blev raadet delt i fire avdelinger: for politiske saker, indre forvaltning, finanser og retsutovelse. Senere har e.s organisation været underkastet en række forandringer, indtil det med den tredje republik fik sit nuværende endnu ganske betydelige magtomraade anvist. C. er herefter delt i fem sektioner, en for administrative tvistemaal og fire for den almindelige forvaltning. Det bestaar av justisministeren som præsident, 32 ordinære og 19 ekstraordinære «statsraader» *(conseillers d'état)*, 32 revisionssekretærer *(maîtres de requêtes)*, 40 «auditorer» *(auditeurs)* og en generalsekretær.

Conse'nsus (lat.), overensstemmelse, overenskomst, betegner i det teologiske sprog dogmatiske enighetsformler, hvorom forskjellige teologer og teologiske retninger samler sig. Derfra er c. gaat over til at betegne skrifter, som uttrykker den teologiske enighet.

Conse'nsus ge'ntium (lat.), folkenes fælles retsbevissthet, grundlaget for folkeretten.

Conse'ntes dii (lat.), de 12 vigtigste græsk-romerske guder (eg. «de samværende guder»): Jupiter, Juno, Neptun, Minerva, Mars, Venus, Apollo, Diana, Vulkan, Vesta, Merkur og Ceres.

Consett *[kå'nsət]*, England, by i grevsk. Durham, 11 200 indb. Kulgruber og jerverker.

Considérant *[kõsidərã']*, Prosper Vietor (1808—93), fr. socialistisk forfatter. Tok 1831 avsked som kaptein i artilleriet for helt at ofre sig for det av Charles Fourier (s. d.) utviklede socialistiske system. Han gjorde flere mislykkede forsøk paa at gjennemføre dette praktisk; 1848—49 medlem av nationalforsamlingen, hvor han tilhørte yderste venstre. Efter sin deltagelse i revolutionsforsoket 13 juni 1849 maatte han flygte til Belgien, derfra til Amerika, hvor han i Texas grundla socialkommunen «La Réunion» uten bedre held end for, og vendte 1869 tilbake til Frankrike. C.s hovedverk er «Destinée sociale» («Samfundets bestemmelse», 3 bd., 1834—44), hvor Fourier's idéer, delvis befriet for deres fantastiske paahæng, utvikles i klar og fængslende form.

Consīlia evangēlica (lat.), evangeliske raad. Romerkirkens sedelære skjelner mellem «guddommelige bud», som alle kristne skal opfylde, og «evangeliske raad», som de kristne ikke nødvendig behover at folge, men som naar de folges, gir en høiere grad av hellighet.

Consīlium (lat.), raad, raadsforsamling, raadslagning.

Consīlium abeu'ndi (lat.), raad at man skal gaa bort, en students midlertidige bortvisning fra universitetet eller en hensynsfuld henstilling til en embedsmand om at ta sin avsked.

Consolāto del māre er navnet paa en samling av sjoretslige sedvaner m. v., sandsynligvis utgit i Barcelona omkr. 1370. Sit navn fik den i det 15 aarh. Den benyttedes nemlig av consules maris, d. v. s. sjoretternes dommere.

Consols *[kå'nsålz]* (eng. fork. av *consolidated stocks*), er det hævdvundne navn paa obligationerne i den del av den funderte eng. statsgjæld, som opstod 1751 ved at slaa sammen en række tidligere statslaan, som konvertertes. Renten var 3 pct. indtil 1888 og er siden 1903 $2^1/_2$ pct. Fra 1823 skal regjeringen ha ret til at indlose hele laanet.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Consp. (paa recepter), fork. for lat. *consperge*, bestro, f. eks. piller med et pulver.

Constable *[kɔ'nstəbl]*, John (1776—1837), eng. landskapsmaler. Hans første landskaper i brunlig galleritone er paavirket av de gamle hollandske landskapsbilleder: skoglandskaperne av Ruysdael, hans slettelandsk. av Philipps Koninck. Derefter nærmer han sig Gainsboroughs rokokokunst. Ved aarhundredskiftet bryter hans selvstændighet igjennem. I lyse, friske toner gjengir han i raske skisser sine subjektive, stemningsfulde naturindtryk. Han er ved siden av Crome den første som bryter med Claude Lorrains klassiske kulisselandskaper, og som herved skaper det moderne realistiske landskap, den første «friluftsmaler». Han «opdaget himlen» og gjengav gjenstandene med konturer oplost i lys og luft. Han har paavirket saavel Barbizonskolen *(le paysage intime)* som de moderne impressionister. Denne store nyskaper av landskapsmaleriet døde miskjendt og fattig i Hampstead, hvorfra han har malt sine herligste billeder og skisser. (Se ill. foreg. side.)

Constable *[kɔ'nstəbl]* (eng.) kommer likesom fr. *connétable* av lat. *comes stabuli*, marskalk, har gjennem tiderne hat forskjellige betydninger, men brukes nu bare om politifunktionærer, især av lavere grad. Jfr. Konstabel.

Constans *[kõstã']*, Jean Antoine Ernest (1833—1913), fr. politiker. 1876 deputeret for Toulouse, ivrig republikaner. 1880—81 indenriksminister. Blev en av opportunisternes dygtigste forere. 1886 gesandt i Kina, 1887 generalguvernor over Indokina; gjorde i begge stillinger udmerket fyldest. 1889 indenriksminister i ministeriet Tirard og fik som saadan organiseringen av verdensutstillingen under sig og ledet valgene til deputeretkammeret under den farlige Boulangerkrise, likesom det var han som ved mod og klokt gjorde Boulanger uskadelig. Hans haardhændte politik vakte et voldsomt hat imot ham, baade hos radikale og konservative motstandere. Gik av som minister 1892 og tok siden ikke synderlig del i indre fr. politik. 1899 gesandt i Konstantinopel.

Constant *[kõstã']*, Jean Joseph Benjamin (1845—1902), fr. maler. Elev av Cabanel. Farvelysende, realistiske billeder fra Alger og Marokko.

Constant *[kõstã']*, Paul d'Estournelles de, se Estournelles de C.

Constant de Rebecque *[kõstã' drøbæ'k]*, Henri Benjamin (1767—1830), fr. forfatter og politiker. Hans politiske løpebane meget vekslende. Paa grund av sit intime forhold til Madame de Staël blev han forvist av Napoleon 1802. Arbeidet 1814 for Bourbonerne, men gik dog 1815 over til Napoleon i haab om at denne nu skulde gi Frankrike en konstitutionel forfatning. Virket 1830 for hertugen av Orléans valg til konge. Glimrende taler («Parlamentstaler» utg. 1828 i 2 bd.) og skarp politisk tænker («Den konstitutionelle politik», 1816—20 i 4 bd.). Betydelige religionshist. og -filosofiske arbeider. Hans beromteste arbeide er dog den lille roman «Adolphe» 1816; norsk overs. ved Hj. Christensen, 1894. Hans breve til Madame de Staël, Madame Réeamier o. fl. er utgit, likesaa en dagbok («Journal intime et lettres à sa famille et à ses amis», 1895).

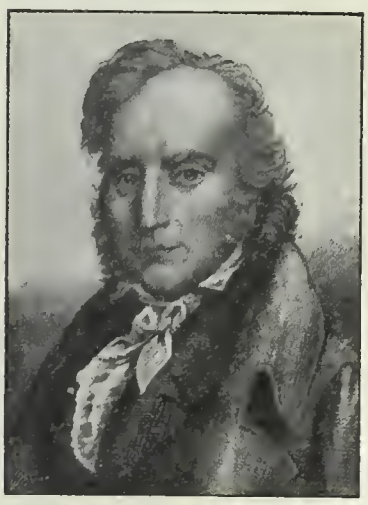

H. B. Constant de Rebecque.

Consta'ntia (lat.), standhaftighet, fasthet, dyrkedes av romerne som gudinde.

Constantia, brit. Sydafrika, navn paa 3 godser ca. 4 km. syd for Kapstaden, hvor de beromte røde og hvite likøragtige C.-vine avles. Vinavlen her begyndte allerede i 17 aarh.; men produktionen har aldrig været stor, nu kun ca. 1 000 hl. aarlig; C.-vinen er derfor dyr.

Constantīna, Spanien, by i prov. Sevilla, 60 km. nordnordost for Sevilla, 10 000 indb., har bly- og sølvminer og handel med vin, brændevin og eddik.

Consta'ntin, rom. keisere. 1. C. I (Flavius Valerius C. (senere kaldt C. Chlorus) (ca. 250—306), C. d. stores far, f. i Illyrien i ringe stand, utmerket sig som feltherre, utnævntes derfor til underkeiser (Cæsar) og styrte (under Dioeletian) Gallien og Britannien (hovedstad Trier); ved Dioeletians død 305 blev han egentlig keiser. Han hersket dygtig og mildt (henrettet under Dioeletians forfølgelser ingen kristne); død i Eboracum (York). — 2. C. II (Flavius Julius C.) (317—61), skulde ved sin far C. d. stores død 337 arve Orienten, men fik efterhaanden (353) hele riket og valgte sin fætter Julianus (Apostata) til tronarving. Han var streng mot hedenskapet (lukket templer og forbød ofringer); i de konfessionelle stridigheter mellem de kristne støttet han mest arianerne, undertiden dog Athanasios.

Constantine *[kõstãti'n]*, fr. Nordvestafrika. 1. Depart. i det østl. Algerie, 87 302 km.^{2} med (1911) 2 118 446 indb. (24 pr. km.^{2}); av disse var 1 954 215 indfødte, 164 231 europæere. — 2. Hovedstad i 1, det østl. Algeries vigtigste by med 65 173 indb. (1911). Ligger 60 km. inde i landet og har en storartet beliggenhet 590 m. o. h. paa en av dype klofter omgiven klippe, som kun i sydvest har naturlig forbindelse med omgivelserne, men særlig i ost og nordøst falder steilt av mot Rumels dal. Over denne førte en gammel romersk bro, som styrtet sammen 1857 og erstattedes med et moderne broverk. C. har livlig handel og adskillig industri og er med jernbaner forbundet med Philippeville i nord og det indre land helt til Biskra i syd. C., oldtidens Cirta, som allerede dengang ansaaes for næsten uindtagelig og derfor tidlig fik stor betydning, blev efter at være ødelagt 311 e. Kr. gjenopført og sterkt befæstet av Konstantin den store, derav navnet. Trodset i længere tid franskmændenes gjentagne angrep; først 1837 lykkedes det dem at erobre byen.

Consta'nza (rum. Constanta, tyrk. Kö- eller Küstendsje), Rumænien, by i landskapet Dobrudsja (s. d.), ved det Sorte Hav, 15 937 indb. (1911). C. har en udmerket havn som blev aapnet 1902; den er 8 m. dyp og har et areal av 80 ha. C. utfører korn, faar og petroleum og indfører jern og kolonialvarer. C. er det romerske Constantia. I nærheten laa Ovids forvisningssted Tomi. Erobret av tyskerne 22 okt. 1916.

Constitucion, Sydamerika, by i den chilenske prov. Maule nær elven Maules munding, ved jernbane forbundet med Talca. Handel med korn og tømmer.

Consti'tuens, bindemiddel, anvendes f. eks. om de stoffer som maa tilsættes for at faa en passende pillemasse. Jfr. Piller.

Constitūtio er i romerretten navn paa keiserlige forordninger.

Constitūtio criminālis Carolīna er en i 1532 vedtat straffeproces- og straffelov for det Tyske Rike. Til grund for den ligger dels gammel tysk strafferet, dels romerretten. Dens straffe var meget strenge og grusomme. Med forskjellige ændringer utgjorde den i 300 aar grundlaget for den tyske strafferet. Den kaldes ogsaa «Die

peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V eller bare Carolina».

Constitutionelle, Den, n. dagblad 1836—47, grundlagt av bokhandler Johan Dahl (s. d.), med C. A. Fougstad, U. A. Motzfeldt og A. M. Schweigaard som første redaktører, som politisk og litterært organ, særlig for den Welhavenske retning. Foruten redaktørernes artikler fandt man her bl. a. æstetisk-kritiske bidrag av P. J. Collett, skjønlitterære av Welhaven og A. Munch. Bladet er den vigtigste kilde for studiet av Dæmringsfeidens skarpe brytninger og for de politiske kampe mellem den 1833 fremtraadte demokratiske opposition og det av «D. C.» forsvarte byraakratiske «intelligenspartі». Redaktionen gik 1841 over til eand. jur. Carl Motzfeldt, som kort efter avløstes av A. Munch. Fra 1 april 1847 blev det slaat sammen med Den Norske Rigstidende» (s. d.).

Constitutionen, det første norske dampskib bygget i England, eiedes av staten. Ankom til Norge dec. 1826. Gik om sommeren i ruten Kristiania—Bergen.

Constitu'tio Valdemariāna kaldes en bestemmelse som ved hertug Valdemars valg til dansk konge 1326 indsattes i hans haandfæstning og lod: Hertugdømmet Sønderjylland skal aldrig forenes med eller indlemmes i Danmarks rike eller krone, saaledes at én og samme blir herre over begge. 1448 fik hertug Adolf den stadfæstet av Christian I inden hans valg til konge; men efter 1460 maa den betragtes som ophævet ved den danske konges valg til hertug av Sønderjylland.

Constri'ctor, anatom. benævnelse for muskler som ved sin sammentrækning kan lukke eller forsnævre en kanal, f. eks. svelget.

Consuālia, se Consus.

Consulāris (lat.), i det gamle Rom betegnelse for de avgaaede konsuler.

Consu'lta (ital., sp., av lat. *consulere*, raadslaa), raadgivende forsamling, statsraad.

Co'nsus, en oldital. høst- og frugtbarhetsgud, som ogsaa dyrkedes hos romerne; C.s fest het Consualia og feiredes i Rom navnlig 15 dec. med veddeløp i Circus maximus; C.s alter i cirkus var nedgravet i jorden og opgravedes kun til hver fest.

Cont., forkortelse for contusus s. knust.

Contāgium (lat.), smitte (s. d.).

Contango (eng.), kaldes i det eng.-amer. børssprog den rentegodtgjørelse som sælgeren erlægger for at opnaa utsættelse med opfyldelsen av sin terminforretning.

Contarīni, venetiansk slegt, hvorav 8 doger utgik. 1. Domenico C., doge 1043—71, bygget den nuværende Markuskirke. — 2. Giacomo C., doge 1275—80, undertvang Ancona og foroket Venedigs omraade i Romagna og hinsides Adriaterhavet. — 3. Andrea C., døge 1367—82, beseiret Genua, som efter en hundredaarig krig maatte anerkjende Venedigs herredomme paa sjøen 1381. A. C.s seiersindtog er foreviget i Dogepaladset av Paolo Veronese.

Conte *[kôt]*, det franske ord for en kortere fortælling. I middelalderen benyttedes det som navn paa smaa rimede berettelser, dels av religiøst dels verdslig indhold, som blev fordraget, ikke sunget. I de religiøse (Contes dévots) forherligedes gjerne jomfru Maria, i de verdslige fortaltes gjerne om riddernes liv, og disse kunde ofte være meget dristige i sine emner.

Contemporary Review *[kəntémpərəri rivjú]* (d. e. samtiden, kringsjaa), et i England 1866 grundlagt maanedsskrift for politik, samfundssporsmaal og litteraturkritik.

Conti *[ka'nti]*, rom. slegt, hvis navn man mener skyldes nedstamning fra greverne *(conti)* av Anagni, Segni og Tuscolo. Slegten, som omtales allerede i 11 aarh., har avgit en række paver, nemlig Innocens III (1198—1216), Gregor IX (1227—41), Alexander IV (1254—61), Innocens XIII (1721—24) og motpaven Victor IV (1138). C. utdøde 1815 med Innocens XIII's brorson. — Av slegtens øvrige medlemmer bør nævnes: Torquato C., hertug av Guadagnuola (d. 1636), ital. feltherre. 1620 deltok han i slaget ved det Hvite Bjerg, kjæmpet dernæst mot Bethlen Gabor og blev efter Wimpfenslaget 1622 utnævnt til oberst og keiserlig krigsraad. 1626—29 kommanderte han i Holsten, og da Gustaf Adolf drog mot Pommern, fik C. den opgave som generalfeltmarskalk at hindre svenskernes landgang. Sep. 1630 tok C. avsked.

Co'nti, Niccolò del, ital. reisende fra 15 aarh., var den første europæer som gjennemreiste halvøen Dekan. Besøkte ogsaa Ceylon, Sumatra, seilte op Ganges og reiste gjennem Arakan til Iravadi. Da han kunde baade arabisk og persisk, er hans reiseberetninger av stor vigtighet. De blev først utgit 1723.

Co'nti, se Konto.

Conti'nuo, Basso c., se Generalbas.

Co'ntio (lat.), sammenkomst, forsamling, hos romerne betegnelse for folkeforsamlinger, hvor folket mottok en meddelelse, hørte taler, men derimot ikke stemte (se Comitia); ogsaa soldaterforsamling i leiren.

Co'nto de reis, i Portugal og Brasilien betegnelsen for 1000 milreis (s. d.) eller 1 million reis, altsaa i Portugal = 4032 kr., i Brasilien = 2039 kr. C. d. r. er kun et regnebeløp.

Contra (lat.), imot, likeoverfor.

Contradi'cto (lat.), motsigelse; c. in adjecto, motsigelse i tillægsordet, d. e. at et til et substantiv føiet adjektiv strider mot substantivets begrep (f. eks. en avlang eirkel).

Contrat social *[kõtrá sasja'l]* (fr., d. e. samfundskontrakten, det av naturretslærerne forutsatte retslige grundlag for en statsdannelse, idet denne tænktes grundet paa en bindende avtale mellem de i statslivet interesserte; i den nærmere utformning av begrepet var dog opfatningerne avvikende; en av de yngste, men tillike mest indflydelsesrike utviklinger av læren findes i Rousseau's (s. d.) socialpolitiske skrift «C. s.».

Contra vim non vālet jus (lat.), overfor magten gjælder retten (faktisk) ikke.

Contre-escarpe *[kõtræska'rp]*, se Kontreskarpe.

Contrefort *[kõtrəfå'r]* (fr.), strøbepille, s. d.

Cogtregarde *[kõtrəga'rd]*, se Kontregarde.

Contrexéville *[kõntræksevi'l]*, Frankrike, badested i depart. Vosges, 900 indb. 3 kilder med jernholdig vand, der ogsaa indeholder svovel og kulsur kalk. Vandet fra den ene kilde drikkes, de to andre brukes kun til bad.

Contube'rnium (lat.). 1. Teltkameratskap (se Kontubernal). — 2. Det ikke lovgyldige samliv mellem en slave og slavinde (motsat egteskap mellem frie).

Contucci *[kántu'tʧi]*, Andrea, se Sansøvino.

Contumācia in contumaciam), ulydighet, bruktes i ældre retssprog (efter romerretslig forbillede) om indstevntes uteblivelse. Contumacialproces, se Uteblivelsesproces.

Contusus (lat.), paa recepter, knust; forkortet: cont.

Convallāria, se Konval.

Convention *[kənve'nʃən]* kaldes i Nordamerika politiske partimoter til fastsættelse av program eller til nominationer. Brukes ogsaa om de sammenkomster, de storre firmaers funktionærer holder for at drøfte salgsmetoder og lign.

Conversāno, Italien, by i prov. Bari, 8 km. fra Adriaterhavet; 15 250 indb. Bispesæte, med en vakker domkirke. Handel med vin, oliven og bomuld.

Conver'si *(fratres conversi)* er i middelalderen sedvanlig navnet paa lægbrodrene i klostrene som besørget de ydre forretninger. Navnlig i Cistereienserordenen fik de stor betydning som bestyrere av klostrenes landeiendomme. Desuten betegnet e. undertiden ogsaa omvendte joder og muhammedanere, for hvis underhold kirken paa særlig maate drog omsorg.

Conveyor *[kənve'ə]*, en mekanisk, oftest kontinuerlig virkende transportindretning (transportskrue, transportør, paternosterverk etc.).

Convīvium (lat.), gjestebud, (middags-)selskap.

Convocation *[kånvoke'šən]* kaldes den eng. kirkes to synoder i erkestifterne Canterbury og York. De bestaar av et overhus (erkebiskop og biskoper), et underhus (dekaner, erkediakoner, delegerte for domkapitler og lavere geistlighet) samt et «House of laymen». C. træder sammen, naar et nyt parlament aapnes, for at forhandle kirkens anliggender. Se Anglikansk kirke.

Convolvulāceæ, vindelfamilien (s. d.).

Convo'lvulus, vindel (s. d.).

Conway *[kå'nwei]*, Sir William Martin (1856—), eng. forskningsreisende, reiste 1889 i Ægypten, Syrien og Lilleasien, utforsket 1892 Karakorum og besteg Pioner Peak (7010 m.), gjennemkrydset 1896 og 97 Spitsbergen og besteg under en reise i 1898 Andernes høie topper Illimani og Aconcagua. Efter hjemkomsten blev han «professor of fine arts» i Cambridge. Har utgit endel kunsthistoriske arbeider og beskrivelser av sine forskningsreiser: «Climbing and exploration in the Karakoram-Himalayas» (1894, 3 bd.), «The Alps» (1904), flere boker om Spitsbergen etc. 1917 direktør for «National War Museum».

Conway *[kå'nwei]*, England, by i Carnarvon, Wales, ved mundingen av elven C., over hvilken Stephensons jernbanebro og Telfords merkelige kjedebro forer; 5242 indb. (1911).

Co'nwentz, Hugo Wilhelm (1855—), t. natur- og oldforsker, f. i Danzig og fra 1880 leder av dettes provinsmuseum. C. er en flittig forfatter av saavel botaniske som arkæologiske skrifter, bl. a. om ravet og ravfloraen, taksens (barlind) forekomst i Tyskland, skogtrærnes utbredelse og billedfremstillinger paa vestpreussiske gravurner. C. er dypt fortrolig med nordiske forhold og en av banebryterne paa naturfredningens omraade.

Conze, Alexander Christian Leopold (1831—1914), t. fremragende klassisk kunstarkæolog, prof. i arkæologi i Wien, senere museumsdirektør i Berlin og generalsekretær i det tyske arkæologiske institut sammesteds. Ledet de betydningsfulde utgravninger paa Samothrake og i Pergamon; har utgit en række fortræffelige kunsthistoriske publikationer.

Cooch Bahar, se Kueh Behar.

Cook *[kuk]*, Frederich Albert (1865—), amer. læge og polarreisende. Deltok i Pearys ekspedition 1891—92, Miranda-ekspeditionen til Grønland 1895 og de Gerlache's ekspedition til Antarktika 1897—99. Besteg 1906 Mae Kinley-fjeldet i Alaska, men naadde ikke den høieste top, som han hadde meddelt. 1907—09 reiste han i Polarhavet og angav at han sammen med to eskimoer hadde naadd nordpolen. Ved ankomsten til Kjøbenhavn sept. 1909 fik han en festlig mottagelse, men da Peary bestred rigtigheten av at C. hadde været ved nordpolen, undersøkte en sakkyndig dansk kommission hans observationer og uttalte 21 deebr. 1909 at materialet ikke indeholdt oplysninger som kunde tjene som bevis for at C. hadde naadd polen.

Cook *[kuk]*, James (1728—79), eng. sjøfarer og opdagelsesreisende. Fra 1755 i brit. marine-tjeneste fik C. under krigen med Frankrike det farefulde hverv at kartlægge St. Lorens-elvens nedre løp. Studerte en tid matematik og astronomi og kartla dele av New Foundland. Foretok tre store opdagelsesreiser tilsjøs. Paa den første (1768—71) ledet han den ekspedition som fra oen Tahiti skulde iagtta Venuspassagen (3 juni 1769), styrte derpaa mot syd uten at finde noget stort sydlig fastland, omseilte Ny-Seeland, som Tasman hadde anset for randen av dette sydland, opdaget det efter C. opkaldte stræde mellem Ny-Seelands to hovedoer, seilte langs Australfastlandets nordostkyst, gjennem Koralhavet og Torresstrædet. Paa sin anden reise (1772—75), da han ledsagedes av to tyske videnskapsmænd, Johann og Georg Forster, foretok C. den første jordomseiling i vestøstlig retning og gjennemseilte det sydlige Ishav paa kryds og tvers indtil 71° 10′ s. br. uten at finde det formodede sydland. C.s tredje reise (1776—79) gjaldt Nordvestpassagen. Efter opdagelsen av talrike oer i Stillehavet, deriblandt Havaji eller Sandwichøerne, som han kaldte dem, utforsket C. Nordamerikas hittil ukjendte nordvestkyst og trængte gjennem Beringsstrædet mot nordvest; men stanset av ishindringer seilte han tilbake til Havaji, hvor han dræptes av de indfodte 14 feb. 1779. C. har bl. a. bevist at der ikke fandtes noget stort antarktisk fastland, som man hadde formodet like siden oldtiden, endvidere at havet har dobbelt saa stor utstrækning som landmassen, som væsentlig er samlet paa to store jordoer, kun adskilt ved Beringsstrædet.

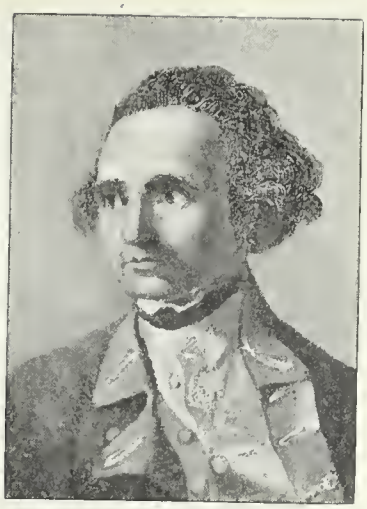

James Cook.

Cook *[kuk]*, Thomas (1808—92), grundlægger av det C.ske reisebyraa i London. 1841 begyndte C. at foranstalte billige selskapsreiser fra Leicester; 1865 flyttedes forretningen til London og vandt efterhaanden enormt terræng. 1878 overtok sønnen John Mason C. (1834—99) ledelsen, og nu ledes byraaet av hans tre sønner. Det har filialer i forskjellige lande (ogsaa i Norge); har ogsaa utgit reisehaandbøker.

Cook *[kuk]*, Mount (indfødt navn Aorangi), det høieste fjeld paa Ny-Seeland, 3766 m., har evig sne og mange bræer, ligger paa sydoen, nær vestkysten. Forste gang besteget 1882.

Cooke *[kuk]*, Sir William Fothergill (1806—79), eng. elektriker, gik 1837 i kompani med Wheatstone (s. d.); de tok patent paa en telegraf med 5 naaler og 5 traader, men deres opfindelse slog først an, da det 1845 lykkedes dem at konstruere enkeltnaalsapparatet.

Cook-strædet *[kuk-]* (C. Strait), mellem nordoen og sydoen, Ny-Seeland, opdaget 1770 av James Cook, opkaldt efter ham. Paa det smaleste omkr. 25 km. bredt.

Cooks-øerne *[kuks-]*, se Hervey-oerne.

Coolgardie *[kulgā'ədi]*, by i Vestaustralien, ligger 571 km. østenfor Perth i en orkenagtig egn; ca. 2500 indb. Byen er daarlig bygget, husene er for det meste av jernplater. C. er av stor betydning som midtpunktet for Yilgarnguldfeierne, Broad Arrowfeltet og Kalgoorliefeltet, som blev opdaget 1892 og for tiden er de rikeste i Australien. For at skaffe byen vand la man en 525 km. lang jernrørledning oppe paa jorden, og for at faa et tilstrækkelig tryk pumpet man vandet først 780 m. op.

Trykt september 1920.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Cooper *[kū́pə]*, eng. adelsslegt, se Shaftesbury.

Cooper *[kū́'pə]*, Sir Astley Paston (1768—1841), eng. kirurg. 1793 professor i anatomi. 1800 kirurg ved Guys hospital. Var den første som foretok underbinding av den store pulsaare, *carotis communis*. Arbeider om brok, benbrud, forvridninger brystet og testiklernes anatomi og sygdomme.

Cooper *[kū́pə]*, James Fenimore (1789—1851), amer. romanforfatter. f. i New Jersey, studerte lovkyndighet ved Yale universitet, blev derpaa sjøofficer. Stoffet til sine romaner hentet han dels fra sjømandslivet, dels fra de vilde indianerstammers jagt- og krigerliv. Han har ialt skrevet 35 bind og vundet læsere hos alle folk ved sin livfulde og spændende fortællekunst. Særlig er han blit en av ungdommens yndlingsforfattere, og hans bøker er utkommet i en mængde oplag saavel i originalsproget som i oversættelser. De mest populære av hans romaner er «The spy», «The pilot», «The pioneers», «The last of the Mohicans», «The pathfinder». Han har ogsaa skrevet reiseskildringer og historiske og politiske skrifter, saaledes «The history of the American navy».

J. F. Cooper.

Cooper *[kū́'pə]*, Peter (1791—1883), nordamer. industridrivende, vokste op i stor armod, uten undervisning; oprettet 1830 et jernverk i Canton ved Baltimore, bygget der det første amerikanske lokomotiv; 1845 grundet han et valseverk i Trenton. 1850 skjænket C. 800 000 $ til oprettelsen av C. Institute i New York; her gives fri undervisning til arbeidere, især i tekniske fag og videnskaper. C. vilde at baade mænd og kvinder derved skulde kunne faa kundskap til det hvorved de tjente det daglige brød.

Cooper *[kū́pə]*, Thomas (1805—92), en av lederne for chartistbevægelsen i England, var efterhaanden skomaker, lærer, metodistprædikant, men kastet troen overbord og var 1836—39 journalist. 1840 blev han grepet av chartismen (s. d.) og var snart en av dennes mest yderliggaaende forere, som saadan 1843 dømt til to aars fængsel. Hermed var hans rolle som agitator utspillet. I fængslet skrev han et stort politisk epos, «The purgatory of suicides» (1845). Ved dette og senere digte opnaadde han tilnavnet *the chartist poet*. Forøvrig virket han mest som forelæser for arbeidere, blev 1856 atter troende, utgav 1872 sin selvbiografi.

Coorg *[kūrg]*, prov. i det sydvestlige Forindien, ved den sydvestlige grænse av vasalstaten Mysore. C. var indtil 1834 et selvstændig fyrstendømme, er omtr. 4100 km.^{2} og har 175 000 indb. (1911). De vestre Ghats sender forgreninger ind i landet og naar i Tadiandamol en høide av 1718 m. Hovedelven er Cauvery med dens bielver Hemavati og Lakchmantirtha. Regnmængden er omtr. 4 m. om aaret. Størstedelen av befolkningen er hinduere, som lever i landsbyer. De vigtigste produkter er ris, tobak, bomuld og i den seneste tid kaffe, hvis dyrkning nu sysselsætter mere end en tredjedel av befolkningen. Hovedstaden er Merkara.

Copaïfera, sydamer. trær, tilhørende belgplanterne. Alle arter (16) gir ved indsnit i barken en terpentinlugtende balsam, «kopaïvabalsam», der har anvendelse i medicinen mot blærebetændelser og teknisk brukes til fremstilling av lakfernis og gjennemsigtig tegnepapir. Til de mest bekjendte arter i Brasilien og Vestindien hører *c. multijuga*, *c. langsdorffii* og *c. coriacea*. Av stammen av en anden art, *c. bracteata*, faaes amaranttræ.

Copaivabalsam, se Copaïfera.

Copa'n, by i distriktet C. i Honduras, Centralamerika, et av de sydligste og yngste av den gamle Maya-kulturs hovedsæter. Betydelige tempelruiner bærer endnu vidne derom. Mens i de ældre kultursæter som Chiapas i Mexico relieffer er den fremtrædende kunstform, træffes her fritstaaende søiler med figurer, som antages for portrætter. Senest i 9 aarh. fortrængtes de fredelige mayaer fra de nordlige stæder av fremtrængende, krigerske nahuafolk. Mulig er C. en station paa deres vei mot syd. Av talangivelser paa de iovrig utydelige indskrifter fremgaar det at C.s kultur i hvert fald har bestaat over 100 aar. Paa erobringens tid var den allerede en forglemt ruinby.

Cope'poda, kopepoder (s. d.).

Copernicia cerifera, carnaubapalme (s. d.).

Cope'rnicus, se Coppernicus.

Cōpia lat., rom. gudinde, personliggjørelse av overflodighet. I sit «overflødighetshorn» tænktes hun at frembære rigdom, frugtbarhet og alle gode gaver.

Copiapó, Sydamerika, hovedstad i den chilenske prov. Ataeama ved elven C., 115 km. vest for vulkanen C. (6072 m.), i en øde egn 395 m. o. h., med 11 056 indb. (1916). Ved jernbane forbundet med sjøbyen Caldera (83 km. i nordvest) og med sølvverksbyen Juan Godoi (79 km. i sydvest). Anlagt 1707 paa grund av omegnens mineralrigdom (kobber, sølv, guld), gjentagne ganger ødelagt av jordskjælv.

Coppée *[kopé]*, François (1842—1908), fr. digter, offentliggjorde sine første digte i tidsskriftet «Parnasse Contemporain», som var organ for den digterkreds som samlet sig om Leconte de Lisle. I 1869 utgav han «Poèmes modernes» med gripende skildringer av arbeidernes liv. Hans ypperlige lille drama «Le passant» gav Sarah Bernhardt den første anledning til at vise sin geniale skuespillerbegavelse. C. utfoldet i den følgende tid en ualmindelig digterisk produktion, som viser ham som en av det moderne Frankrikes fineste og eiendommeligste forfattere. Han har skrevet en række dramaer: «Severo Torelli», Les Jacobites», «Le luthier de Cremone». Endvidere en række fortællinger: «Contes en prose», «Contes rapides»; større romaner: «Les vrais riches» (n. overs. «De sande rikmænd»), «Le coupable», og «La bonne souffrance», i hvilken sidste forfatteren skildrer hvorledes han under en svær sygdom gaar over til den katolske tro. C. har ogsaa skrevet skjønne digte: «Le reliquaire», «Les humbles» o. fl. C. sluttet sig under Dreyfus-saken til det nationalistiske parti og optraadte herunder med stor voldsomhet.

Coppermine River *[ka'pəmaⁱn ri'və]* (ɔ: Kobbergrubeelven), elv i det nordlige Canada, rinder gjennem de saakaldte Barren Grounds, danner mange fosser og falder ut i Coronationbugten (Nordishavet) ret overfor Wollastonland. Omkring kobberforekomster, derav navnet.

Coppe'rnicus, Nicolaus (1473—1543), astronom, opdageren av det heliocentriske verdenssystem, f. i Thorn (det gamle Polen). Under studiet av det gamle sprog, teologi, jus, medicin og astronomi førtes hans tanker ind paa verdensbygningen, og under et længere ophold i Italien opkom hos C. tvil om rigtigheten av det ptolemaiske system. C. blev i 1510 domherre i Frauenburg, og ved tiltrædelsen av sit embede fastsatte han tre leveregler som han trofast fulgte: at forrette sin prestegjerning samvittighetsfuldt, at staa de fattige bi som læge

og at ofre astronomien al sin ovrige tid. Senere blev C. av kapitlet enstemmig valgt til generalvikar og bestyrer av de biskoppelige godser. Observationer var

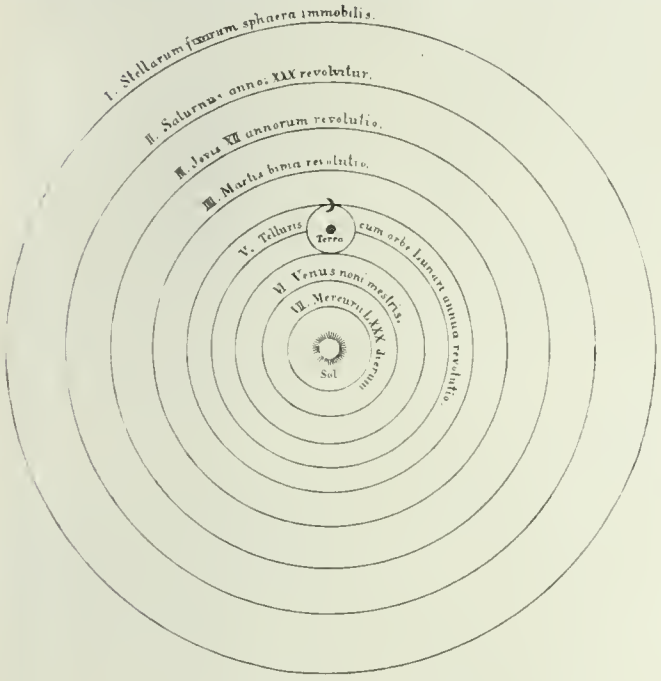

Det coppernikanske system.
(Efter «De revolutionibus orbium coelestium».)

noget som laa den tid fjernt, og C. anforer kun 27 iagttagelser, d. e. vinkelmaalinger, som han i lopet av 30 aar hadde anstillet med selvlagede træapparater; men hans tankearbeide skulde gjøre ham til grundlæggeren av den nyere astronomi, forsaavidt som han ved at indordne jorden i planeternes række og lære at alle planeter omkredser solen, gav os det rette syn paa verdensbygningen. Hans berømte verk «De revolutionibus orbium coelestium», frugten av næsten 36 aars stille, alvorlig eftertanke, maatte hans ven Rheticus likefrem avnode ham for at besørge det trykt, og C. mottok det forste trykte eksemplar paa sit dødsleie. C. døde i Frauenburg og ligger begravet i domkirken der. I Thorn og i Warsehau er der reist monumenter for C.

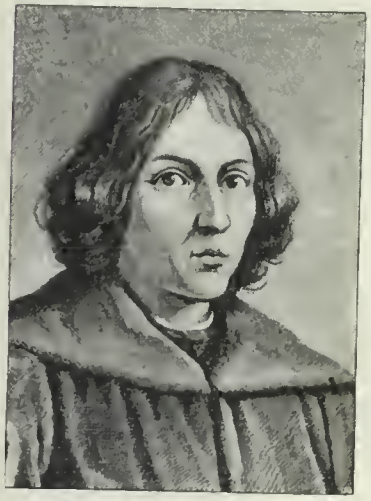

Nicolaus Coppernicus.

Coppet *[kapæ']*, slot i Selnweiz, kanton Waadt, 13 km. nordøst for Genf, ved Genfersjoen, eiedes av finansminister Necker, hvis datter, den franske forfatterinde Madame de Staël, her samlet omkring sig en række fremstaaende mænd.

Copra, de tørrede kjerner av kokosnott. Av c. utpresses den fete olje, kokosolje, -fett el. -smør, som har anvendelse ved margarinfabrikationen og tillike brukes ved tilberedning av saape og i medicinen som salve.

Coprīnus, blæksop (s. d.).

Cōpula (lat.), baand, jfr. Kopula.

Copyhold *[ka'pihould]* (eng.) kaldes i England jord som retslig underligger en anden eiendom, gjerne et storre jordegods *(manor)*, men som faktisk med fuld besiddelsesret tilhorer en forpagter *(copyholder)*, hvis adkomst grunder sig paa en utskrift *(copy)* av matrikelen. C. er stedse blit mindre og mindre forskjellig fra den almindelige selveiers jordeiendomsret *(freehold)*, men er dog fremdeles betynget med visse grundbyrder og avgifter til jorddrotten, hvorfor der siden midten av forrige aarh. har været gjort bestræbelser fra statens side paa at faa disses avlosning gjennemfort.

Copyright *[kå'pirait]* (eng.), forlagsret, se Bernerkonventionen, Forfatterret.

Coquelin *[kåklæ̃']*. 1. Benoît Constant C., kaldt *aîné* (1841—1909), fr. skuespiller, deputerte paa Théâtre français 1860 og blev hurtig indehaver av den klassiske komedies tjeneroller, som han arbeidet sig op til at gi med fuldendt mesterskap. Overtok senere en mængde roller i det moderne skuespil, hvor han i like høi grad mestret de komiske partier, blandingen av det komiske og det rorende, den lette, elegante verdensmandsmæssighet, hvor dog hans ydre var imot ham, og den inderlige følelse. Fra tidligere aar er blandt hans berømteste roller hertugen av Septmonts i Dumas fils «Den fremmede» og den gamle tjener Noïl i «Man dør ikke av glæde», fra senere aar hans Cyrano de Bergerac i Rostands skuespil av samme navn. — C. har turnert verden rundt og ogsaa optraadt i Kristiania. Ogsaa som skribent har han gjort sig bemerket, ikke mindst ved sine teoretiske avhandlinger om skuespilkunst. — 2. Ernst Alexandre Honoré C., kaldt *cadet* (1848—1909), fr. skuespiller, foreg.s yngre bror. Kom 1868 til Théâtre français, til hvis mest benyttede kræfter han en aarrække horte, og hvor han væsentlig gik i brorens fotspor. Vandt særlig yndest som fremsier av monologer.

B. C. Coquelin.

Coques *[kåks]* el. Cocx, Gonzales (Gonzalo) (1618—64), flamsk maler, utdannet under indflydelse av A. van Dyck. Arbeidet i Antwerpen. Borgerlige portrætgrupper og enkeltportrætter med genreagtig anstrok.

Coquimbo *[kåki'mbå]*, Sydamerika, prov. i det midtre Chile under ca. 30° s. br., mellem prov. Atacama i nord og Aconcagua i syd, 36509 km.² med (1917) 191117 indb. (5 pr. km.²). Har indbringende akerbruk og frugtavl, desuten betydelig bergverksdrift, særlig efter kobber (ved Qvalle og Tamaya). Hovedstad La Serena med havnebyen Coquimbo.

Cor, hjerte (s. d.). C. cordium, «hjerternes hjerte», indskrift paa Shelley's grav i Rom.

Coracoid *(os coracoideum)*, ravnenebsbenet, den bakerste av de to ventrale grener av skulderbuen hos hvirveldyrene. Er hos padder, krybdyr, fugler og kloakdyr vel utviklet, hos de øvrige pattedyr sterkt tilbakedannet og danner her bare et fremspring paa skulderbladet, ravnenebbet *(processus coracoideus)*.

Corallīna, rødalger, hvis thallus er fjærformig grenet og indkrustert med kulsur kalk, hvorved planten blir haard og kommer til at ligne koraller.

Corallium, se Koral.

Corāto, Italien, by i prov. Bari, 45 000 indb. Olje- og lærindustri. Paa en høide sydvest for C. ligger det av Fredrik II byggede slot Castel del Monte, hvor Manfreds sønner sat fangne.

Corbeil *[kårbæj']*, Frankrike, by i depart. Seine-et-Oise, ca. 40 km. sydøst for Versailles: 10 750 indb. Bomuldsspinderier, stor molledrift og handel med mel og korn.

Corbie *[karbi']*, Corbey el. Corvey, Frankrike, by i depart. Somme, 3 500 indb. Industri i uld og bomuld. C., som i middelalderen kaldtes Corbeia, er bekjendt for det av dronning Bathilde grundlagte benediktinerkloster.

Corbières *[kårbjär]*, Frankrike, fjelddrag i depart. Aude og Pyrénées-Orientales, med det høieste punkt Puy de Bugaraeh (1 231 m.); utgaar fra de østre Pyrenæer i nordostlig retning.

Co'rbulo, Gnæus Domitius, rom. feltherre under Claudius og Nero, kjæmpet aar 47 mot chaukerne og friserne, men blev av keiseren hindret i at avslutte krigen; 54 ff. gjenvandt han Armenien for romerne; da han vakte Neros mistanke, kaldtes han til Grækenland 67, hvor han domtes til døden og dræpte sig selv.

Co'rchorus, slegt av lindfamilien, med et par i teknisk henseende meget nyttige arter hvis bast gir det hampagtige stof jute (av indisk *choti*). Den vigtigste juteplante er *c. capsularis*, en indisk, en-aarig, 3—5 m. høi urt med gule blomster. Stænglerne avskjæres før frugtmodningen og bringes til at raatne, hvorefter basttrevlerne frigjores ved haandkraft. De finere sorter jute brukes til gardiner, tepper og møbelbetræk, de simplere til paklerret, sækker etc. Jute kan ogsaa, impregnert med antiseptiske midler, brukes til forbinding. Den meste jutetilvirkning foregaar i Indien, hvorfra der i 1900 utførtes 600 mill. kg. jute til en værdi av ca. 200 mill. kr.

Corcovādo, Sydamerika. 1. Volcano del C., vulkan paa Patagoniens vestkyst i Chile, 2289 m. o. h. — 2. Golfo de C., havbugt i det sondre Chile syd og sydøst for øen Chiloé, mellem denne og fastlandet. — 3. Alto do C., høide nær (syd for) Rio de Janeiro, hvortil tandhjulbane for utsigtens skyld (682 m. h.).

Corcȳra, Korfu (s. d.).

Cord, kulvegt i England = $26^1/_2$ ewt. = 1 346 kg. Som maal for brænde 14 × 3 × 3 = 126 cubic feet = 3.5678 $m.^3$, eller = 8 × 4 × 4 = 128 cubic feet = 3.6245 $m.^3$ Sælges brænde efter vegt, er 1 c. = 10 ewt. = 508 kg.

Corda (ital.), streng. Una c. betegner ved strykeinstrumenter at der skal spilles paa én streng (*sul G., D.* o. s. v.), i klavernoter at dæmperpedalen skal brukes, hvilket atter ophæves ved betegnelsen *a due (tre) corde.*

Corday d'Armans, *[kårdé d'armā']*, Marie Anne Charlotte (1768—93), Marats morderske, f. i Normandie. Læste i ung alder Plutark og andre historiske og filosofiske arbeider og dannet sig, uten kjendskap til samtiden og virkeligheten, et idealbillede av et republikansk samfund som hun trodde revolutionen skulde virkeliggjøre. Jakobinernes rædselsherredømme og arrestordren mot girondisterne i juni 1793 vakte hendes harme, og hun beslutte at dræpe Marat, i hvem hun saa revolutionens onde aand. Hun reiste til Paris, opsøkte Marat 13 juli. Han var syk og laa i et badekar. Hun støtte en lang kniv i brystet paa ham, og han dode straks. 17 juli blev hun dødsdømt og henrettet.

Charlotte Corday.

Cordeliers *[kardeljé]* (fr.), eg. navn paa franciskanermunkene (av *corde, cordelle*, et rep, idet disse munker brukte et rep til belte). Under den franske revolution navnet paa en politisk ultraradikal klub, som holdt møter i det nedlagte franciskanerkloster. Klubbens organ var det av Marat redigerte «Folkevennen», senere Camille Desmoulins' «Den Gamle Cordelier».

Co'rdia, slegt av de rubladedes familie, av hvis arter især kan merkes følgende: 1. C. myxa, et 10 m. høit, ostindisk træ, hvis plommestore, slimede og søte frugter tidligere hadde medicinsk anvendelse mot brystsygdomme. — 2. C. sebestena fra Vestindien leverer sammen med et par andre arter det rosenrøde, høit skattede rosen- el. eyperntræ.

Cordier *[kardje']*, Henri Joseph Charles (1827—1905), fr. billedhugger. Elev av Rude. Har med skarp naturiagttagelse modellert eksotiske typer (neger fra Timbuktu, 1851; «Den afrikanske Venus», 1852; kinesisk egtepar o. s. v.). For at opnaa større livagtighet benyttet C. delvis farvet materiale (forskjellige metaller og stenarter). Paa denne maate er ogsaa hans byste av keiserinde Eugénie utført. Desuten fantasifigurer og monumentalskulptur.

Cordieri't, rombisk krystalliserende mineral som væsentlig bestaar av magnesium-aluminiumsilikat ($Mg_2Al_4Si_5O_{18}$). Ved siden av aluminium gaar dog ogsaa jern ind som bestanddel. C. er haardt, glaslignende og gjennemskinnelig til gjennemsigtig. Mineralet har utpræget pleokroisme (s. d.), d. v. s. det viser en forskjellig farve, naar man lar lyset skinne igjennem fra forskjellige sider. Set fra en side er farven blaa, fra en anden gulagtig graa.

Cordilleras *[-di'lj-]* **de los Andes** (Kordiljerne) el. Anderne er navnet paa den store fjeldkjede som gaar langs Sydamerikas vestkyst fra Kap Hoorn til det Karibiske Hav. Grænsen i vest og syd er havet, men i øst er grænsen ikke sikker, idet flere forfattere regner enkelte av Pampas' fjeldkjeder til C. C. dækker et flateindhold av over 1.8 mill. $km.^2$ og er med sine krumninger 7300 km. lange. Den største bredde (vandskjellet mellem Madeira og Pilcomayo, 19—20° s. br.) er 920 km., den mindste (i Chile, 47° s. br.) er 170 km., middelbredden er 500 km. Kamhøiden overstiger i enkelte tilfælde 5000 m., men er alm. 3—3500 m. og synker sjelden under 2000 m. Tophøiden er ogsaa forskjellig, størst er den i Chile og Peru. Snegrænsen ligger i syd 1500 m. o. h., men i nord, mellem Bolivia og Santa Marta, 4500—5000 m. Fra Valdivia og over til Patagoniens øde stepper forer et pas, der neppe ligger 800 m. o. h., litt længere nord haves et pas paa 3960 m. (Uspallatapasset), og i Peru og Bolivia ligger intet pas under 4000 m. Trods den store pashøide forer flere jernbaner over C. Saaledes har Arequipa—Punobanen i Peru, ved Titicacasjøen, en pashøide paa 4580 m. Jernbanen, som forbinder havnestaden Callao med Lima, naar paa sin vei til Oraya en høide av 4769 m. o. h. — Det karakteristiske for C. er den uhyre meridionale længde med forholdsvis ringe bredde, deling i parallele kjeder, de mange indesluttede høilande, den steile side mot vest, de sjeldne og høist besværlige pas, og de mange vulkaner, av hvilke omtr. 60 endnu er i virksomhet. Foruten at C. er Sydamerikas vigtigste vandskjel, deler de ogsaa Sydamerika i klimatisk henseende. Der er stor meteorologisk forskjel paa C.s øst- og vestside, og som følge herav er ogsaa plante- og dyrelivet ulikt paa de

to sider. Man kan dele C. i tre dele, de sydlige C., de midterste C. og de nordlige C. — De sydlige C. regner man fra Ildlandet til Aconcagua. De bestaar av to parallele kjeder, av hvilke den ene tilhører fastlandet, mens den anden danner oerne paa vestkysten. Mellem disse kjeder strækker sig en længdedal. Disse fjelde har mange virksomme vulkaner, og deres sider er gjerne skogkladt. Høiden tiltar fra syd mot nord indtil Aconcagua, som er 7035 m. hoi. — De midterste C. gaar fra Aconcagua til Arequipa, de er i begyndelsen uten vulkaner, men deler sig saa i to hovedkjeder, mellem hvilke ligger et av jordens storste hoideplataaer. Denne del av C. er meget vulkansk, den indre og vestlige del er ørkenagtig, mens den ostlige del, fra 25° s. br. er skogklædt. — De nordlige C. strækker sig helt op til det Karibiske Hav, og man kan dele dem i tre dele: 1. de peruanske, fra Arequipa til 4° s. br., som bestaar av tre hovedkjeder med smale hoisletter uten vulkaner, deres vestside mangler gjerne skog, 2. de ecuadorske, fra 4° s. br. til 1° n. br., som danner to kjeder, begge sterkt vulkanske, og 3. de colombianske, fra 1° til 8° n. br., som har tre kjeder, som kun i det sydlige er vulkanske. — Aldeles for sig selv ligger ved det Karibiske Hav, vest for Goajirahalvoen, Sierra Nevada de Santa Marta, som naar en hoide av 5300 m.

Cordite *[kå'ɔdaⁱt]*, eng. roksvakt krudt som anvendes saavel til kanoner som til geværer. Det fremstilles ved at behandle en blanding av skytebomuld og nitroglyserin i eltemaskiner med aceton, ofte tilsættes nogen faa pct. vaselin og andre stoffer. Den fremkomne gelatinerte masse presses til traader, rør ete. C. er opfundet av Sir Frederiek Abel, vel nærmest paa grundlag av Nobels arbeider, og synes endnu at være den mest anvendte krudtsort i den engelske hær og flaate.

Córdoba. 1. Gonzalo Fernandez de C. y Aguilar (1443—1515), sp. feltherre, en av Ferdinand den katolskes dygtigste hjælpere; underhandlet 1492 med kong Boabdil om Granadas overgivelse. Sendtes 1495 til hjælp for Ferdinand II av Neapel mot Karl VIII av Frankrike som blev fordrevet fra Italien. 1501 drog C. Venedig til hjælp mot tyrkerne og erobret fra disse Zante og Kefalonia, hvorpaa han i forening med franskmændene tok Neapel fra Fredrik av Anjou. I den paafølgende strid om byttet slog C. de franske tropper ved Cerignola og Garigliano 1503 og la hele Syditalien under Spanien. C. blev vieekonge i Neapel, men paa grund av Ferdinand den katolskes mistænksomhet kaldtes han tilbake 1506. C. er grundlæggeren av det frygtede, tunge spanske infanteri, som i over 100 aar var det ypperste i Europa og først ved Trediveaarskrigen tapte sin betydning.

Córdoba (Córdova) Spanien. 1. Prov. i det sydlige Spanien, landskapet Andalusien, 13 727 km.², 506 000 indb., 40 pr. km.² Den største, nordlige del av prov., nord for Guadalquivir, er opfyldt av Sierra Morena og høisletten Los Pedroches, søndenfor Guadalquivir findes et meget frugtbart, hett lavland, Campiña de C. Hovedelven er Guadalquivir med dens mange bielver. Klimaet er hett og for det meste tørt. Akerdyrkningen er meget betydelig, og C. regnes for landets rikeste provins hvad olivenplantning angaar. Bergverksdriften i det nordlige gir en del kul, jern, bly og kobber. Industrien er liten. Prov. deles i 16 distrikter. — 2. Hovedstad i ovennævnte prov., ligger ved Guadalquivir, 104 m. o. h., 67 000 indb. C. har trange krumme gater og en mængde gamle, uanselige, faldefærdige huse. Den fornemste bygning er domkirken, oprindelig en moskée, bygget 786—990 og 1238 forandret til kirke. Desuten findes et biskoppelig palads, to teatre og en tyrefegtningsarena. C. skal være anlagt av fønikerne, som kaldte den

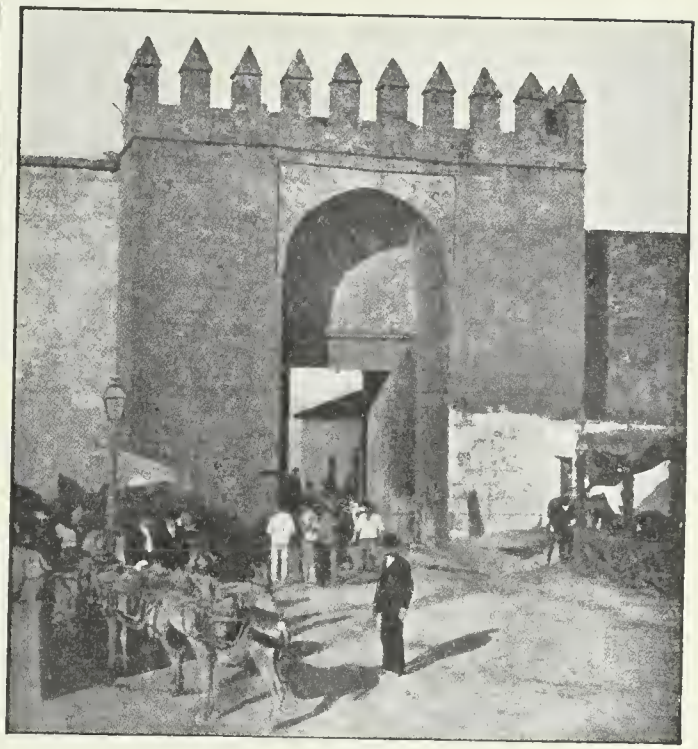

Cordoba: Almodovarporten.

Karta Tuba (den store by); under romerne (Corduba var den halvoens vigtigste by. Efterat maurerne hadde erobret den (711), blev den 755 kalifens residens, og nu begyndte dens glansperiode, som kulminerte i 10 aarh. Den kaldtes «Vestens Mekka» og skal ha været 30 km. i omkreds, ha hat 1 mill. indb., 600 moskéer, 60 000 større bygninger. Efter kalifatets fald 1031 gik det hurtig ned ad bakke. I juni 1808 blev den erobret av frankmændene under Dupont de l'Etang og plyndret.

Córdoba, Sydamerika, prov. i det midtre Argentina mellem ca. 30° og 35° s. br., 161 036 km.² med 735 472 indb. (1914); 5 pr. km.² I vest, hvor Andernes forpost Sierra de C.s parallelkjeder hæver sig til 2 350 m., har C. en anden natur, dens nordlige del med sine saltsjøer (Mar Chiquita, Lagunas de los Porongos) nærmer sig Chaco'en, men i provinsens centrale og sydlige del breder sig trælose græssletter (Pampas), derfor regnes C. til Pampasprovinserne. C. har en betydelig, endnu tildels unyttet mineralrigdom (guld, solv, bly, kobber), og akerbruket gir ved kunstig vanding godt utbytte (luzerne, mais, hvete); dog er kvægavlen den vigtigste næringsvei (sauer, storkvæg, hester, muldyr). Jernbanevæsenets raske utvikling i den sidste tid har medfort anlæg av talrike kolonier. Hovedstad er Córdoba med 134 935 indb. (1914) i nord; i syd er Rio Cuarto den vigtigste by (64 851 indb.). Provinsen deles i 25 departementer og styres av en guvernor, et senat og et deputeretkammer.

Cordoba, Mexico, by i staten Vera Cruz, i en vakker, frugtbar egn, 928 m. o. h., over 10 000 indb. Byen er omgit av kaffeplantager.

Cordonnier *[kårdånje']*, Alphonse Amédée (1848—), fr. billedhugger, har ydet sit bedste i de verker som skildrer arbeiderlivet: «Marche funèbre», «Semeur» o. fl.

Cordouan *[kårdwā']*, klippe ved Girondes munding, sidste rest av en temmelig stor ø; allerede Ludvig den fromme skal her ha bygget et fyrtaarn; det nuværende fyrtaarn byggedes 1555—1611, men er gjentagne ganger ombygget.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Co'rdyceps, kolleformede sopper paa døde insekter. Mens disse er i live, lever soppen i deres indre. Den mest kjendte art er *c. militaris* paa pupper og larver av natsommerfugler.

Cordy'line (konvalfamilien), tropiske trær eller halvbusker med sverddannede eller laneetformede blade og hvite eller lilla blomster. Av arterne kan merkes c. *australis*, *congesta*, *cannæ*, *folia* og *rubra*, alle med grønne, vakkert buede blade, og *c. terminalis* med morkerøde blade; disse arter horer alle hjemme i Ny-Seeland og Australien. Vakre prydplanter for stuer og drivhuse.

Coregōnus, se Sik.

Core'lli, Arcangelo (1653—1713), banebrytende ital. violinist, typen paa den ældste italienske violinstil, som forsmaadde alle heksekunster og fremfor alt la an paa skjøn sangfyldt tone; som komponist skaper av concerti grossi (konsertstykker for flere soloinstrumenter og orkester). Paavirket sterkt bl. a. Händel, og den dag idag lærerik for alle violinister.

Corelli *[kore'li]*, Marie (1864—), eng. romanforfatterinde, av halv skotsk og halv italiensk herkomst, f. i England, adoptert av forfatteren Charles Maekay og opdraget i Frankrike. Hendes første roman, «A romance of two worlds» (1886), gjorde hende med ett til en av Englands populæreste novellister. Av hendes senere boker kan nævnes «The sorrows of Satan», «The master Christian», «Temporal power», hvorpaa hendes indtryk fra Italien har sat sit præg. Hun er en spændende, for ikke at si overspændt fortæller, og hendes menneskeskildringer savner dybde og realisme.

Cōremans, Eduard (1835—1910), belg. politiker, ivrig forkjæmper for det flamske sprogs ret. Som medlem av kammeret (fra 1868) fik han gjennemfort lovene om bruken av det flamske sprog i forvaltningen (1878), i gymnasiet (1883), i hæren (1888) og ved domstolene (1889).

Corentyne *[kārəuti'n]* el. Corantijn, Sydamerika, grænseelv mellem brit. og holl. Guayana. Opstaar av to kildeelver, Aramutau og Cutari, som utspringer paa Wanguwaifjeldene nær den brasilianske grænse. Rinder med mange stryk og fossefald mot nordnordvest ut i Atlanterhavet.

Coreo'psis, slegt av de kurvblomstrede med ca. 70 væsentlig amerikanske og afrikanske arter; en- eller fleraarige urter med store, ofte pragtfuldt farvede blomsterkurver. Flere arter er yndede haveplanter, saaledes de enaarige: c. *cardauuinifolia*, *tinctoria*, *coronata* og *drummondii*, den sidste med 4 cm. brede kurver med mørkegule randblomster og brune skiveblomster. Desuten er der varieteter med fløielsagtige purpurfarver. Der er ogsaa lave dvergformer, som egner sig til indfatning.

Corfīnium, i oldtiden by i pelignernes land i Mellem-Italien; blev 90 f. Kr. hovedstad for forbundsfællerne, som førte krig mot Rom (se Forbundsfællekrigen); den kaldtes den gang Italica.

Corgoṣnjargga *(ujargga*, halvø) kaldes paa finsk den del av den store halvø mellem Laksefjorden og Tanafjorden som ligger nord for det kun 600 m. brede, lave og flate Hopseid. Langs halvøens kyst, som er sterkt indskaaret av fjorder, ligger flere fiskevær, hvoriblandt Kjollefjord, Skjotningberg, Mehavn, Gamvik og Finkongkjeilen. Terrænget er opdelt ved flere smaadaler, og fjeldene naar i syd en høide av 630 m. Halvøens nordligste pynt er Nordkyn (s. d.).

Cori (lat. Cora), Italien, by i prov. Rom, 7 200 indb. Vin, tobak og sydfrugter. Mange ruiner fra oldtiden.

Coria'ndrum, se Koriander.

Coriaria, slegt av familien *rutaceæ*, busker med kantede, undertiden slyngende grener, hele, motsatte blade og smaa, hvite blomster, enlige eller i klaser i grenspidserne. Kun faa arter. *C. myrtifolia*, fra Middelhavsegnene og Ny-Seeland indeholder en mængde garvestoffer i barken og dyrkes av den grund, dog ogsaa som prydbusk.

Corigliano *[koriljā'no]* **Calābro,** Italien, by i prov. Cosenza, 6 km. fra Tarantobugten, 16 100 indb. Vin- og oljedyrkning.

Corinth, Louis (1858—), t. maler, elev av Löfftz i Münehen og Bougerau i Paris har med djerv naturalisme malt bibelske og mytologiske billeder og portrætter. Fremragende som raderer og litograf. C. er ogsaa en aandfuld kunstforfatter: «Das Erlernen der Malerei» (1908), «Legenden aus dem Künstlerleben» (1909) og «Das Leben Walter Leistikows» (1910).

Corinto, by i Nicaragua, paa en liten ø ved Stillehavskysten, omtr. 3 000 indb. Den største havneby i republikken, god havn, men uten nogensomhelst havneindretninger. Stor utforsel av kaffe, mahogni, gummi, kvæg, guld. Norsk vicekonsulat.

Coriolānus, Gnæus Marcius, fornem romer i den ældre republiks tid. Om C. beretter traditionen: Paa grund av sin tapperhet ved erobringen av Corioli, volskernes borg, fik han tilnavnet C. I kampene mellem patricierne og plebeierne var han en av patriciernes forere og vilde benytte en hungersnød til at berøve plebeierne flere rettigheter, bl. a. almuetribunerne; han blev derfor anklaget for tributeomitierne og dømt. Landflygtig drog han til volskerne, som betrodde ham at føre en hær mot Rom, som med nød og neppe motstod hans angrep; først hans mors bøn bevæget ham til at trække sig tilbake. Han skal derefter være blit dræpt av volskerne (efter en anden beretning død som gammel mand i landflygtighet). — Beretningen om C. er helt igjennem sagn: de virkelige træk kan vanskelig bestemt utskilles.

Cori'sco, Bahia de, Vestafrika, bugt paa Nedre Guinea-kysten mellem spansk Guinea og fransk Kongo, hvor grænsen dannes av Muni-elven. I C. ligger C.-øen (spansk) og Elobeyøerne (fransk).

Co'rium, underhuden el. lærhuden, se Hud.

Cork *[kåək]*, Irland. 1. Grevskap i prov. Munster, i syd begrænset av Atlanterhavet, 7 485 km.², 315 400 indb. (1911), av hvilke 93.6 pct. er romersk katolske. Landet er i vest bergfuldt, i ost flatt, frugtbart og rikt paa græsganger. Elvene Blaekwater, Lee og Brandon løper alle mot øst. Kysten er klippefuld og danner dypt indskaarne bugter med mange øer. Kvægavlen er betydelig, og ved kysten drives et rikt fiske. Av mineraler findes jern, kobber og kul. Industrien er ikke betydelig: der findes endel bomuldsspinderier, skibs- og maskinbyggerier. Grevskapet sender sammen med byen C. 9 medlemmer til parlamentet. — 2. By og siden 1898 eget grevskap, 17 km. fra elven Lees munding i den vakre C. Harbour; 76 700 indb. (1911). Byens nye gater er brede og har gode huse, men de ældre er trange og forfaldne. Over elven fører 9 broer. Paa en ø i elven ligger storstedelen av handelsbygningerne, toldbod og børs, paa nordsiden kaserner, den katolske domkirke, paa sydsiden den protestantiske domkirke, undervisningsanstalterne, kornborsen, et sindssykehospital. I C. findes University College, oprettet 1845, siden 1908 en del av det irske National University, hvis andre dele er i Dublin og Galway. C. er hovedoplagspladsen for Sydirlands landbruksprodukter, har uld- og bomuldsspinderier samt fabrikker for lærhansker. Skibe paa indtil 600 ton kan lægge til ved dens kaier, større skibe maa stanse i Queenstown, som er C.s uthavn. Handelen paa England overstiger langt utenrikshandelen. — 3. C. Harbour, en av de sikreste havner paa Irlands sydkyst, er sterkt befæstet og danner en hovedstation for

den engelske flaate. Indløpet er beskyttet av forterne Carlisle og Camden. Paa øen Great Island ligger Queenstown.

Corleōne, Italien, by paa Sicilien, prov. Palermo, 550 m. ø. h., ligger ved foten av Monte Cardellia (1 264 m.); 16 000 indb. I omegnen varme kilder.

Cormenin *[kårmnæ']*, Louis Marie de la Haye, vicomte de (1788—1868), fr. politiker og forfatter. Under julikongedømmet angrep han i voldsomme flyveskrifter den uredelige administration («Breve om civillisten») og julikongedømmets hele politiske system (under navnet Timon, efter den atheniensiske «menneskehater» Timon paa Sokrates' tid). 1848 medlem av nationalforsamlingen. Ivrig republikaner. Gik dog efter 2 dee. 1851 i Napoleons tjeneste.

Cormon *[kårmõ']*, Fernand (1845—), fr. maler, elev av Cabanel og Fromentin, har malt historiske billeder: «Seierherrerne fra Salamis» (1887), bibelske billeder: «Kain» (1880; Luxembourg), billeder med emner fra forhistorisk tid: «Hjem fra bjørnejagten» (1884) og desuten portrætter.

Cormons, by i det tidligere østerrikske, nu italienske kystland, 40 km. nordvest for Triest, ved jernbanen mellem Goriza og Udine, 4 000 indb. Bomulds- og møbelfabrikker; vindyrkning og silkeavl. 22 aug. 1866 sluttedes her vaabenstilstand mellem Østerrike og Italien.

Cornāceæ, kornelfamilien (s. d.).

Cornaro, venetiansk adelsslegt, av hvem flere blev doger. Til den hørte ogsaa Caterina C. (1454—1510), som 1472 blev gift med kong Jakob II av Cypern, som ogsaa var titulærkonge av Jerusalem. Da han døde 1473, blev hun regjerende dronning, men blev av den venetianske regjerings ombudsmænd holdt i en slags bevogtning, indtil hun 1489 vendte tilbake til sin fødeby. Her levet hun siden omgit av digtere og videnskapsmænd. Cypern tilfaldt venetianerne 1473.

Co'rnea, øiets hornhinde, s. d. og Øiet.

Corned beef *[kå'ənd bīf]*, hermetisk kokt oksekjøt, som er svakt saltet og presset.

Corneille *[kårnæ'j]*. 1. Pierre C. (1606—84), fr. dramatisk forfatter. Han opdroges i en jesuiterskole, studerte derpaa retsvidenskap, erhvervet advokattitelen, uten dog at virke som saadan. Sin første komedie «Mélite» skrev han for at faa bruk for en sonet han hadde skrevet til en ung dame. Den fulgtes av en række andre komedier, i hvilke tidens seder behandledes. Det er imidlertid som tragedieforfatter at C. har vundet sin navnkundighet. Richelieu var blit opmerksom paa ham og benyttet ham til at utarbeide de dramatiske utkast som han selv forfattet. Samarbeidet med den store statsmand tor ha vakt C.s opmerksomhet for livets dypere spørsmaal og konflikter og egget ham til at stille sig større opgaver. Den spanske litteratur var dengang den ledende i Europa. Under indflydelse av denne skrev C. i 1636 sin første store tragedie «Le Cid» med den spanske nationalhelt som hovedfigur. Den indviet i en viss forstand det franske klassiske drama, som snart skulde beherske Europas skuepladser, og hilstes med begeistring; men den vakte Richelieus og det franske akademis mishag ved sit brud med de herskende litterære regler. C., som var en mandig og stolt karakter, fortsatte imidlertid sit dramatiske forfatterskap. I de følgende aar skrev han «Horace», «Cinna», «Polyeucte», «La mort de Pompée», «Andromède», hvortil han tok emnerne fra oldtidens historie og mytologi, «Le menteur» og flere. C.s dramaer utmerker sig ved fantasiens og følelsens kraft, de dramatiske konflikters voldsomhet og sprogets patos. Han minder i saa henseende med al forskjel forøvrig om Victor Hugo. C. tiltvang sig efterhaanden anerkjendelse som tidens største tragiker, blev i 1647 medlem av det franske akademi og fik en pension av kongen. Han fortsatte at skrive til en høi alder, men hans senere skuespil mangler de tidligeres kraft og skjønhet. — 2. Thomas C. (1625—1709), bror av føreg. og likesom denne dramatisk forfatter. Av hans tragedier opførte «Timocrate» en mængde opførelser, mens «Ariane» ansees for den bedste.

Pierre Corneille.

Cornēlia, romerinde, datter av Scipio Africanus den ældre, gift med Sempronius Graechus, mor til Gaius Graechus og Tiberius Graechus (s. d.) og 10 andre barn, som hun efter sin mands død opdrog udmerket; berømt ogsaa for sin fine dannelse.

Cornēlisz, Cornelis, van Haarlem (1562—1638), holl. maler. Elev av Pieter Pietersz i Amsterdam og senere av Gillis Coignet i Antwerpen. Arbeidet væsentlig i Haarlem. Historiske, religiøse og allegoriske billeder. Skjønt kold og manierert var han ved sin idealiserende og akademiske retning blandt dem som paavirket den sidste fase i det holl. maleri.

Cornēlius (lat., flert. Cornelii), slegtsnavn for flere gammelromerske familier; se Cinna, Dolabella, Gallus, Lentulus, Seipio, Sulla og Tacitus.

Cornēlius, Lauritz Peter (1865—), d. operasanger, elev av Nyrop og Rosenfeld samt Devilliers i Paris. Debuterte 1892 paa det Kgl. Teater som toreadoren i «Carmen» og optraadte i en del større og mindre partier av det løpende repertoire (Don Juan, kong Erik i «Drot og marsk», Farinelli, Monostatos i «Tryllefløiten» etc., ialt en ca. 30 partier), inden han gled ind i de store Wagnerske musikdramaer. I disse begyndte han med en del smaaroller (Heinrich der Schreiber i «Tannhäuser», Kothner i «Mestersangerne», herolden i «Løhengrin»), men allerede fra 1899 traadte han frem i første række, saaledes i «Den flyvende hollænder» (styrmanden), «Tannhäuser», «Valkyrien» (Siegmund, 1902), «Siegfried» (1903), «Løhengrin» (1904), «Ragnarok» (Siegfried, 1905), «Mestersangerne» (Walther v. Stolzing, 1907). 1906—10 sang han ved de samlede opførelser av «Nibelungen ring» og 1914 i «Tristan og Isolde».

Cornēlius, Peter von (1783—1867), t. maler. Monumentalmalerier i fresko med efterligning av Michelangelo og Rafaels figurer; spekulativt «tankemaleri» med ukorrekt tegning og uten farveglæde. Lot oftest freskerne utføre av andre efter sine kartonger. Sluttet sig til «nazarenerne» (Overbeck, Veit, Schadow) i Rom, hvor han malte fresker i den tyske konsul Bartholdys villa (Josefs historie; nu overflyttet til Berlins nationalgalleri). Fra 1819 direktør for akademiet i Düsseldorf og fra 1825 for akademiet i München, hvor to av hans hovedverker: fresker med græske gude- og heltesagn i Glyptoteket (1820—26) og den kristne trosbekjendelse og dommedag i Ludvigskirkens kor og tverskib (1830—40). Fra 1841 i Berlin, hvor kartongerne utførtes til den kgl. families gravkapel (bl. a. «De apokalyptiske ryttere»), som dog aldrig blev bygget. Faa oljemalerier: i Berlins nationalgalleri «Kristus i de dødes rike». (Se ill. næste side.)

Cornēlius, Peter (1824—74), t. komponist, lærer ved Münchens musikskole, tilhænger av Wagner og Liszt og dennes litterære medarbeider, skrev avhandlinger for den nytyske retning og komponerte operaer i wagnersk

stil, «Cid», «Gunlöd» m. fl., desuten poetiske og varme sange, «Brautlieder», «Weinachtslieder». Mest bekjendt er han ved operaen «Barberen fra Bagdad». Han var ogsaa en meget talentfuld digter og skrev selv sine operatekster.

Cornēlius Ne'pos, rom. historiker i 1 aarh. f. Kr., f. i Norditalien. Bevaret av ham er 23 levnetsbeskrivelser av ikke romerske feltherrer, fremdeles en kortere av den ældre Cato og en utførligere av Attieus. Han viser i disse biografier ringe historisk sans (mange unøiagtigheter), forstaar heller ikke rigtig at skildre sine personer; men hans stil er jevn og naturlig.

Cornell *[kå'ənel]*, Ezra (1807—74), nordamer. filantrop, begyndte som mekaniker, tjente sig senere en uhyre formue ved at bygge telegrafledninger og oprette telegrafselskaper. 1868 stiftet han C. University. [Litt.: A. B. Cornell, «Life of E. C.», 1884.]

Cornell University *[kå'ənel junivə'siti]* i Ithaca, staten New York, grundlagt 1868. Det gir undervisning baade i de almindelige fag og i tekniske og praktiske fag, saaledes undervises der ogsaa i veterinærvidenskap, journalistik o. a. Staten New York har skjænket C. U. store landstrækninger, mot at det til gjengjæld gir fri undervisning til én studerende fra hvert av statens 128 distrikter. C. U. har et bibliotek paa over 400 000 bind, og de studerendes antal i de senere aar har været omkr. 4 000.

Corner *[kå'ənə]*, amer. børsuttryk, eg. hjørne, betegner paa effekt- el. varebørsen en spekulationsform, hvis øiemed er at gjøre spekulanten til herre over alt hvad der utbydes paa markedet av en bestemt vare. Naar den planlagte monopolisering begynder at nærme sig sit maal, vil priserne drives voldsomt i veiret; de som har bundet sig til leveranee av vedkommende vare til en bestemt termin (se Bors), tvinges da «ind i et hjørne» *(in a c.)*, d. v. s. de blir avhængige av den eller dem som behersker markedet. Disse spekulationer medfører en uhyre risiko, mislykkes oftest og kan da virke overordentlig odelæggende ved det pludselige prisfald, som i saa tilfælde let vil indtræde. Det monopolherredømme en c. tilstræber, maa ikke forveksles med de mere langsigtige, men langt sikrere forsok paa at underlægge sig markedet ved hjælp av en trust eller et kartel. En c. forutsætter et sterkt pulserende børsliv.

P. v. Cornelius: De apokalyptiske ryttere.

Cornēto Tarquīnia, Italien, by i prov. Roma, 6 387 indb. (1911), bispesæte med prægtig romansk basilika. Omegnen rik paa graver fra de gamle etruskiske byer Tarquinii, Corioli, Vulci og Graviseæ, hvorfra vigtige arkæologiske fund delvis i byens museum.

Corniche *[kårni'š]*, La, en for sine vakre utsigter verdensberømt vei, som forer langs Rivieraen (s. d.) mellem Sjøalperne og havet, fra Nizza til Genua. Den er anlagt av romerne og forbedret av Napoleon I. Parallelt med den gaar gjennem en mængde tunneler Corniche-jernbanen.

Corning *[kå'əniŋ]*, Forenede Stater, by i staten New York, ved Chemungelven, 120 km. sydsydøst for Rochester. 13 460 indb. (1915). Kulgruber, maskinverksteder og oljefabrikker.

Co'rno (ital.), horninstrument. C. di eaeeia, valdhorn, c. di basetto, basethorn, c. inglese, eng. horn.

Cornouaille *[kårnuaj']*, Frankrike, landskap i det sydvestlige Bretagne, er delt mellem departementerne Finistère, Morbihan og Côtes-du-Nord. Den største by er Quimper.

Co'rnus (kornelfamilien), hoie busker eller urter med hele blade og smaa, oftest hvite blomster i skjermformede samlinger. Frugten er en stenfrugt med benhaarde vægger om de to rum. Flere arter dyrkes som prydbusker, nogen for lovet, andre paa grund av vakre blomster og frugter, atter andre for grenenes skyld, der særlig om vinteren er sterkt røde eller brune. *C. alba*, nordamerikansk art, har smukke, purpurbrune grener, store, elliptiske, paa undersiden lysere blade og kuleformede, blaahvite frugter; av denne art findes varieteter med hvitrandede blade, med gule blade og med gulrandede blade. Andre arter med vakre grener er *c. alternifolia, amomum* (Nordamerika), *sanguinea*, «blodrød kornel» (Europa), og *tatarica* (Sibirien), de to sidste med skinnende røde grener. *C. florida* (Nordamerika) er en pragtfuld busk med rodbrune grener og eggformede, under grønhvite blade samt hodeformede, smaa blomsterskjermer, som paa grund av det 4-bladede, hvite svøp ser ut som enkelte, store blomster. *C. mas*, «kirsebærkornel» (Sydeuropa), paa grund av de ofte store gule blomstermasser, som fremkommer længe før bladene, en dekorativ vaarvekst. De store, ovale, røde frugter kan benyttes til syltning, til saft og endog til vin, likesom de ogsaa spises raa. Kjerner av disse frugter er fundet i italienske og østerrikske pælebygninger. De gamle grækere laget lanser av veden av denne busk, hvilken endnu anvendes til dreierarbeide. — Hos os dyrkes især *c. alba* og *tatarica*. Vildtvoksende i Norge er av de nævnte arter kun *c. sanguinea*, som findes hist og her i de sydligste og laveste egne; derimot er den lille urt skrubbær, *c. suecica*, meget almindelig blandt lyngen gjennem hele landet. Den har i likhet med den ovenfor beskrevne *c. florida* et 4-bladet, hvitt svøp under den lille uanselige morkebrune blomstersamling og røde, tyttebærlignende frugter. — C.-arterne er rike paa garvestoffer og indeholder ogsaa gult farvestof.

Cornwall *[kå'ənwəl]*, England, det sydvestligste grevskap, danner en halvø som i ost grænser til Devonshire, 3 513 km.², 325 315 indb. (1911). Landet er bergfuldt; længst mot sydvest deler det sig i to halvoer, som ender i Lands End og Lizard Head. Til C. hører ogsaa Scilly-øerne. Sydkysten er rik paa havner, som Falmouth, og Plymouth, nordkysten har derimot ingen havner, som er helt tilgjængelige ved ebbe. Av elver utmunder Tamar og Fal i Kanalen, mens Camel falder ut i Atlanterhavet. C.s klima er utpræget kystklima med saa milde vintre, at frost og is er ukjendt langs sydkysten. Halvøen er litet frugtbar, og store strækninger er heder eller dækket av lavt krat, skoger er sjeldne, men græsset holder sig grønt hele aaret rundt, saa kvægavlen er

betydelig; langs kysten drives en del makrelfiske; C.s vigtigste indtægtskilde har like til den sidste tid været bergverksdriften. Allerede fønikerne og romerne hentet tin fra C., og en mængde gruber skriver sig fra den tid; nu findes der ikke saa meget tin som før, hvorimot der er fundet rike leier av porselænsler. Den keltiske befølkning har her holdt sig længer end i andre dele av England. C. er rikt paa mindesmerker fra gammel keltisk tid. Hovedbyen er Bodmin.

Cornwallis *[kåənwå'lis]*, Charles Mann, Lord Brome, marki av (1738—1805), eng. general; tjente under Syvaarskrigen (1756—63) i Tyskland, blev 1775 generalmajor og sendtes til Nordamerika, hvor han 1780 erobret Carlestown og seiret ved Camden og Guildford, men 1781 maatte overgi sig til Washington med 8000 mand ved Yorktown, hvorved Englands magt i Nordamerika var brutt. Sendtes 1786 som generalguvernor til Ostindien, som han styrte med stort organisationstalent. Angrep 1789 Tippo Saïb og fratok ham halvdelen av hans landomraade. Vendte hjem i 1793; underkuet som vieekonge oprøret i Irland 1798 og slog de franske hjælpetropper. Var Englands befuldmægtigede ved fredsunderhandlingerne med Napoleon 1801—02 og underskrev freden i Amiens 1802. Blev 1805 atter generalguvernør i Indien og døde der.

Coro, Sydamerika, by i Venezuela, hovedstad i staten Faleon (før kaldt C.), ved Maracaibobugten. Kysten er her grund og utilgjængelig, derfor har den en havn, La Vela de C., ved det Karibiske Hav, 10 km. børte. C. er grundet 1527, var nogen aar i det 16 aarh. Venezuelas hovedstad.

Corña, navnet paa en portug. guldmynt = 10 000 reis eller 10 milreis. Dens værdi er omtr. kr. 40.32. Sml. Conto de reis.

Coromandel-kysten, navn paa Dekans østkyst.

Corōna (lat., -krans, krone) bruktes hos romerne særlig om utmerkelseskranser, som tildeltes for tapperhet i krig: c. civica, se Borgerkrans; c. muralis, murkrans, av guld, smykket med efterligning av murtinder, fik den som først besteg en fiendtlig bys mure ved en storm; c. navalis el. rostrata, smykket med skibssnabler, fik den som først besteg et fiendtlig skib; c. triumphalis, en laurbærkrans, baaret av triumfatoren; c. graminea, græskrans, fik den feltherre som befriet en indesluttet hær (trods det tarvelige materiale den høieste utmerkelse).

Corōna (astron.), nordlyslignende glorie om solen, kun synlig under totale solformørkelser, dannes av lysstriper, hvis længde oftest er lik solradien. I de aar da der er flest solpletter, gaar de ut i alle retninger, i motsat fald navnlig fra ækvator indtil 5 °—5 °, d. e. 13 mill. km.s avstand fra solen. Spektret av c. er et mat farvebaand med en tydelig grøn linje, tilh. et hittil uopdaget stof (coronium), samt andre lyse linjer. Utallige sværme av glødende smaalegemer antages at omkredse solen og danne dens c., men der maa tillike findes en yderst tynd luft, som hverken byder protuberanser nedenfra eller kometer ovenfra nogen merkbar motstand. Efter professor Birkelands teori dannes c. av elektriske straaler, som enten selv lyser eller bringer den tynde luft til at lyse. Birkeland har kunstig laget sol-c. i sit modelverdensrum ved hjælp av passende elektriske utladninger.

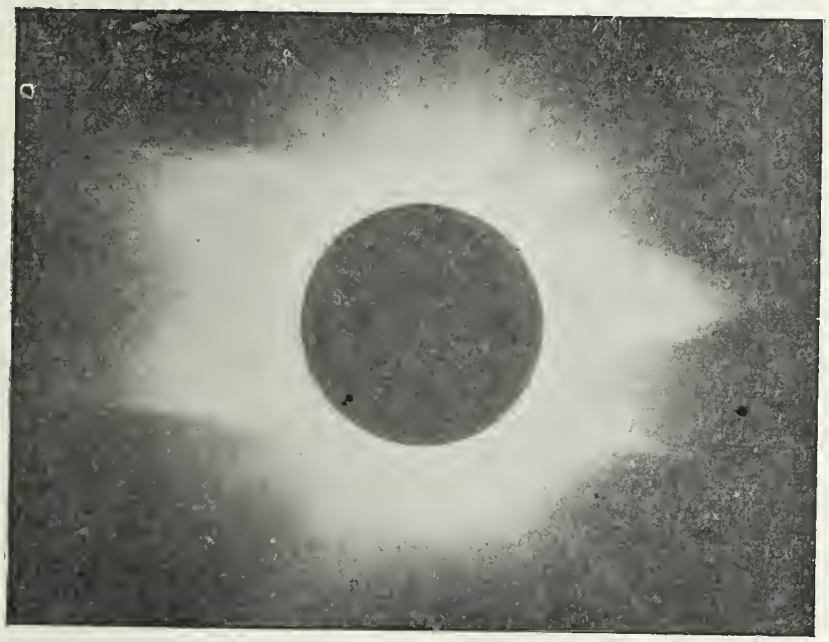

Corona (astron.): Solens corona 1 jan. 1889.

Corōna Vēneris, et i panden langs haargrænsen lokaliseret utbrud av syfilitiske papler.

Coronél, Sydamerika, sjøby i den chilenske prov. Concepcion, ved Arauco-bugten, ca. 20 km. syd for hovedstaden Concepcion, hvormed C. har jernbaneforbindelse, ca. 2 500 indb. Norsk vieekonsulat.

Corone'lla, hasselsnog, se Snoger.

Coroner *[kå'rənə]* (av lat. *coronator*), eng. embedsmand, som i tilfælde av mistænkelige dødsfald har at sammenkalde en undersokelsesjury (e.s jury) paa 12—23 gode mænd og sammen med disse holde liksyn, opta vidneforhør samt derpaa avgi sin kjendelse *(verdict)*. Lyder denne paa mord el. drap *(manslaughter)*. maa vidneprovene protokolleres og bevismaterialet sendes enten til King's beneh eller den nærmeste assiseret, hvor saken paadømmes. Hvis juryen sigter en bestemt person, avsier c. fængslingskjendelse; men verdiktet er ogsaa i dette tilfælde kun en anklage, ikke en dom. C.-embedet kan fores tilbake til Richard I's tid. Der findes 3—7 c.s i hvert grevskap (county). Til e. vælges som regel en sakforer (solicitor) eller læge.

Coroni'lla (de erteblomstredes familie), urter eller busker med ulikefinnede, ofte blaagronne blade og gule, sjeldnere purpurfarvede el. hvite blomster i langstilkede skjermer i bladhjørnerne. Ca. 20 arter, hvorav flere i Middelhavslandene. Dyrkede er *c. montana* og *c. emerus*, begge gulblomstrede. Den sidste er ogsaa fundet vild paa nogen faa steder i det sydligste Norge.

Corot *[kårå']*, Jean Baptiste Camille (1796—1875), fr. maler. Efter at ha staat i en klædeshandel fik han først 25 aar gl. av sine forældre lov at bli maler, og først i 50-aarsalderen slog han igjennem som kunstner med sine stemningsfulde landskaper av fr. natur. Han begyndte som klassieist og styrkedes i denne tendens ved gjentagne ophold i Italien. I hans senere billeder gaar hans klassiske interesser igjen i de nymfer og satyrer, hvormed han ofte befolker sine landskaper. C. var en digternatur; hans billeder, som gjerne maltes i atelieret efter friluftsskisser, utmerker sig (det gjælder figurer som landskaper) ved sin bløte, slørede, sølvgraa tone, isprængt med enkelte kjølige, douce farveflekker og malt med flytende, lette penselstrøk. Med forkjærlighet fremstillet han fredelige naturstemninger med aftenens taakeslør eller den tidlige morgens dugfriskhet, for en stor del fra omegnen av Paris (Ville d'Avray).

Han har tilfælles med den samtidige Barbizon-skole fordypelsen i landskapets lys- og luftvirkninger, men ved sin idealisme adskiller han sig fra denne skoles kunstnere, som er realister. C. er repræsentert i Nationalgalleriet i Kra. Han er desuten repræsentert i flere norske privatsamlinger. [Litt.: E. Moreau-Nélaton, «Histoire de C.», 1905.]

Co′rpora amylācea, smaalegemer av i regelen mikroskopisk størrelse, lignende stivelsekorn. De findes normalt i hjernen og i prostata, især hos ældre folk. Ved visse sygdomme i centralnervesystemet, f. eks. *labes*, dannes de i stor mængde.

Corps *[kår]* (fr., av lat. *corpus*), legeme, samfund, selskap, korps. C. à c., mand mot mand. A c. perdu *[-perdý]*, paa liv og død. C. d'armée, hovedhær, hærkorps. C. de ballet *[- d'ballæ′]*, hele balletpersonalet. C. de bataille *[- d'balaj′]*, i tidligere tid benævnelse paa den midterste og kraftigste del av en slagorden. C. de garde *[- d'gard]*, vakt, vaktmandskap, vaktstue. C. de logis *[- d'låži′]*, hovedbygningen av et slot eller større bygningskompleks (motsat sidefløiene). C. diplomatique *[- diplamati′k]*, samtlige ved et hof ansatte fremmede gesandter og diplomater. C. legislatif *[- ležislati′f]*, et lands lovgivende forsamling. — C. (milit.), se Korps.

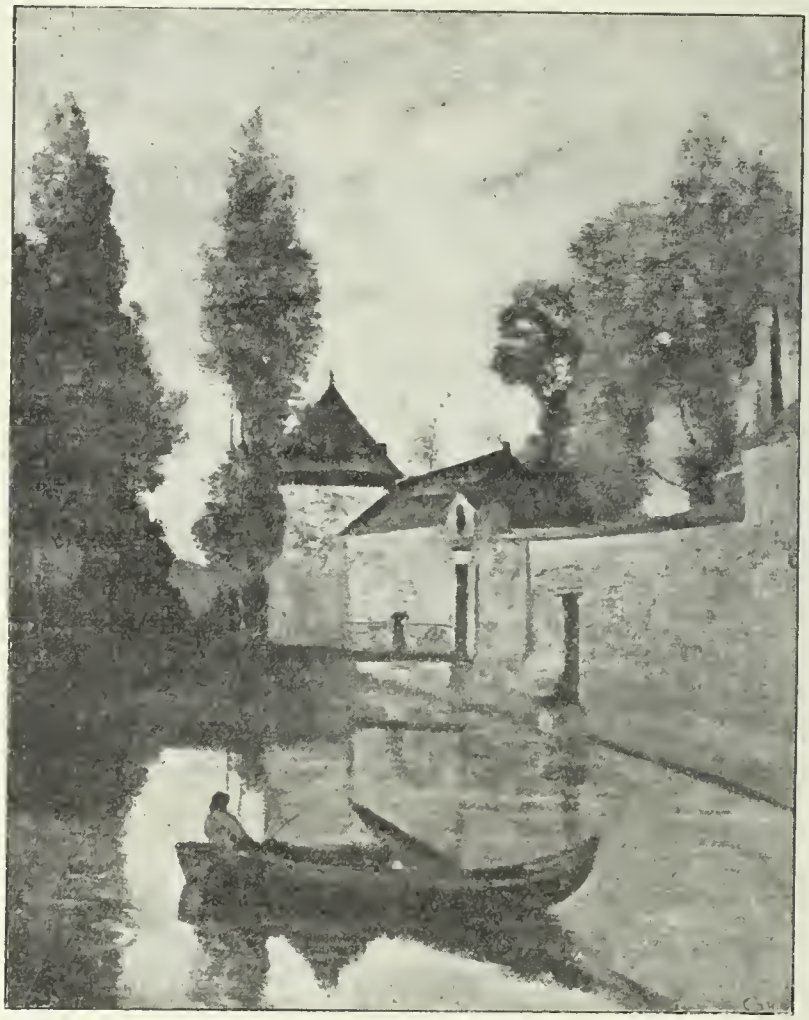

J. B. C. Corot: «Slottet la Motte-Bastille, Beaune-la-Rolande».

Co′rpus (lat.), legeme, anvendes i anatomien ofte som betegnelse for den midterste og største del av en knokkel eller et andet organ, f. eks. *c. vertebræ*, hvirvellegemet, *c. uteri*, den del av livmoren som omslutter livmorhulen, eller som betegnelse for en særegent bygget, avsondret del i det indre av et organ, f. eks. *c. vitreum*, øiets glaslegeme.

Co′rpus catholicōrum og c. evangelicorum er fra midten av 17 til begyndelsen av 19 aarh. navnet paa de tyske henholdsvis katolske og protestantiske riksstænders sammenslutning, en naturlig adskillelse, naar riksdagen forhandlet om religiose og kirkelige saker. Ifølge den westfalske fred skulde disse saker avgjøres ved overenskomst mellem katolikker og protestanter, ikke efter stemmetal. Indenfor c. e. førte kurfyrsten av Mainz forsætet, indenfor c. e. kurfyrsten av Saehsen, til August II (s. d.) blev katolik og hans efterfølger fulgte eksemplet; saa overtok Saehsens repræsentant forsædet i c. e. Da det Tyske Rike gik under 1806, opløstes begge c.

Co′rpus deli′cti bruktes i det ældre retssprog almindelig om en forbrydelses gjerningsindhold, d. v. s. alle de subjektive og objektive momenter, som efter loven kræves til en viss forbrydelse, f. eks. tyveri. Mere almindelig brukes ordet ogsaa om de redskaper, forbryderen har anvendt, eller om det ydre resultat av den forbryderiske handling.

Co′rpus jūris civīlis er en samling love som keiser Justinian i aarene 528—34 e. Kr. utgav for det ostrom. rike. Den bestod av 3 dele: codex, digesterne og institutionerne. — Codex var en samling av de i tidens løp utgivne og endda gjældende keiserlige forordninger *(constitutiones, leges)*. Keiseren lot først en lovkommission paa 10 medlemmer, deriblandt Tribonian, utarbeide en samling, som utkom 7 og blev sat i kraft fra 16 april 529. — Digesterne el. pandekterne er et sammenarbeidet utdrag væsentlig av de rom. autoriserte juristers skrifter (se herom under Romersk ret). Dette arbeide blev utført 530—33 av Tribonian i forening med 16 medarbeidere, som han selv hadde frihet til at vælge. Digesterne indeholder ca. 9000 brudstykker (fragmenter). Det benyttede materiale var 2000 boker *(libri)* med tilsammen 3 mill. linjer av 39 forskjellige forfattere; omfanget er reduceert til $^1/_{20}$: omkr. $^1/_3$ av digesterne er hentet fra Ulpian, $^1/_6$ fra Paulus. Brudstykkerne er gruppert i 50 boker og disse undtagen 30—32 igjen i titler. Hvert brudstykke begynder med en inscriptio, som angir forfatter og verk hvorfra det er hentet. I utgaverne er fragmenterne atter delt i principium og paragrafer; denne inddeling er av senere oprindelse. Efterat digest-kommissionen var færdig med sit arbeide, gav keiseren Tribonian ordre til sammen med retslærerne Theophilus og Dorotheus at utarbeide en lærebok i den saaledes kodificerte ret. Denne lærebok, *Institutiones*, er skrevet efter forbillede av Gajus' institutioner. Ogsaa den blev gitt lovskraft. Verket er delt i 4 boker og disse igjen i titler. Efter publikationen av den første codex *(C. vetus)* var der utkommet flere nye forordninger. Keiseren gav nu 534 Tribonian det opdrag sammen med 4 medhjælpere at utarbeide en ny utgave av codex: heri skulde de nye forordninger optages og de ældre revideres, saa der blev sammenhæng i det hele lovverk. Den reviderte codex *(C. Justinianus repetitæ prælectionis)* er (likesom den ældre) delt i 12 boker og disse i titler. — De keiserlige forordninger som utkom efter 534, benævnes noveller *(novellæ leges)*; de blev ikke utgit i nogen officiel samling. — Efter Italiens

erobring blev den justinianske lovsamling 554 indført ogsaa i det vestrom. rike. Det er digesterne som har den største betydning for eftertidens retskultur, ikke paa grund av kompilatorernes arbeide, men ved det som trods omkalfatringen deri er bevaret av den klassiske rom. jurisprudens.

Correggio *[karæ'ddžå]*, eg. Antonio Allegri da C. (ca. 1494—1534), ital. maler av skolen i Parma, navnlig utdannet ved studium av Andrea Mantegna og skolen i Ferrara. Arbeidet i Parma. — I C. naar den ital. malerkunst sin høieste utvikling i rent malerisk henseende. C. hadde fuldstændig herredømme over midlerne til at gi et illusorisk indtryk av virkelighet. Disse hans uttryksmidler bestod i rum- og lysvirkning. Clair-obscuren er i det 15 aarh. leilighetsvis anvendt til den mest mulig fuldkomne modellering av enkeltfigurer: C. er den første som bruker den som middel til at gjøre kompositionen til et sluttet malerisk hele. Istedenfor den tidligere linjekomposition træder hos ham harmonisk fordeling av lys og skygge, og den klassiske formskjønhet avloses hos ham av ynde. Han var den første som visste at det menneskelige legeme først i halvlys og reflekser viser sig i sin høieste skjønhet. Til opnaaelse av rumillusion bruker han ogsaa sterk forkortning. Alt er ordnet konsekvent perspektivisk fra beskuerens standpunkt. Hans figurer er ofte sterkt bevægede. Denne bevægelse er dog ikke ydre, men gjennemtrængt av indre liv. Ti de nævnte maleriske midler tjener ham som i al høiest utviklet kunst til uttryk for et eiendommelig sjæleliv, hvori det centrale var skjønhetssans og en fin følsomhet for potenseret livsglæde og sanselig henrykkelse. Han kjender nervelivets fineste rørelser; han gir uttryk for livsfølelsen fra stille fred til overstrømmende jubel. — Der er i den senere tid (takket være Morellis studier) paavist en række ungdomsarbeider av C. (de første fra 1512—14), som for en stor del findes i privatsamlinger, og som væsentlig har madonna med barnet til motiv. Det bekjendte billede i Dresden av «Den bodfærdige Magdalena» er en gammel kopi. Kun i Parma faar man det rette indtryk av C.s kunst. Her smykket han i 1518 i nonneklosteret San Paolo abedissens privatværelser med fresker bl. a. forestillende «Dianas jagt». Taket er dekorert som en løvhytte, gjennem hvis ovale aapninger man ser amoriner i Dianas jagtfølge. Fra 1520—24 malte han i kuplen i kirken San Giovanni Evangelista «Kristi himmelfart» og sammesteds «Marias kroning», som nu er overflyttet til biblioteket i Parma. Fra 1526—30 dekorerte han kuplen i domkirken i Parma med «Marias himmelfart» (sterkt medtat). Av hans staffelibilleder findes fire hovedverker i museet i Parma, deriblandt det deilige «Madonna med den hellige Hieronimus» (1527—28). Religiøse og mytologiske billeder av ham findes spredt i museerne i Madrid (Kristus viser sig for Magdalena, ca. 1523), Dresden, London, Louvre (Antiope, 1523—25), Rom (Danaë, 1530—32), Wien (Io, Ganymed, begge ca. 1530) og Berlin. [Litt.: H. Thode, «C.», 1898.]

Correggio: Danaë.

Correggio *[karæ'ddžå]*, Italien, by i prov. Reggio, nordvest f. Modena, 3 000 indb. (som kommune 17 150). I C. fødtes 1494 maleren Antonio Allegri da Correggio.

Corrèze *[kårɛ̃z]*, Frankrike, depart. i sydvest, 5 888 km.² med 310 000 indb. Landet er i ost opfyldt av Auvergnefjeldenes forgreninger, men er i vest et frugtbart lavland; der dyrkes især rug og poteter; faareavlen er stor, og C. er bekjendt for sine udmerkede hester. Ubetydelig industri.

Corrib *[kå'rib]* (Lough C.), Irland, indsjø i prov. Connaught, 40 km. lang og indtil 10 km. bred; har gjennem en bred elv utløp i Galwaybugten.

Corrie'ntes, Sydamerika. 1. Provins i det nordlige Argentina mellem republikken Paraguay i nord og prov. Entre Rios i syd, paa tre sider begrænset av elver, i nord og vest av Parana, i ost av Uruguay, derfor kaldt Argentinas Mesopotamien, 84 402 km.² med 347 055 indb. (1914); 4 pr. km.² Bestaar av lave, flate sletter med mange sjøer og myrer, med skog, krat og stepper. Har en overordentlig frugtbar jord som begunstiger et indbringende akerbruk (tobak, ris, mais, sukker) og betydelig kvægavl. C. blev temmelig tidlig kolonisert, fra 1825 ogsaa av basker, fra 1850 av spaniere og italienere. Deles i 25 departementer. — 2. Hovedstad i prov. C., i det nordvestlige hjørne, ved Parana, 77 m. o. h., med 39 031 indb. Anlagt 1588. Endepunkt for jernbanen tvers gjennem provinsen fra Monte Caseros ved Urugnay. — 3. Elv i prov. C.s sydlige del, rinder i sydvestlig retning til Parana.

Corriger la fortune *[karižé-la-farty'n]* (fr.), «hjælpe paa lykken», spille falsk.

Co'rsica (fr. La Corse) el. Korsika, ø i Middelhavet, tilhører Frankrike og danner et eget departement, ligger mellem 41° 21′ 4″ (Kap Pertusato) og 43° 42′ (Kap Corse) n. br. samt 8° 32′ (Kap Rosso) og 9° 31′ (Torre d'Alistro) l. o. f. Grw. Fra Sardinien skilles den ved det 15 km. brede San Bonifaciostræde. Længden er 183 km., bredden 84 km., kystlinjen ca. 700 km. og arealet 8722 km.² med 289 000 indb., 33 pr. km.² En fjeldkjede gjennemskjærer øen omtrent i dens længderetning og fylder med sine forgreninger den større vestlige del, hvis kyst er indskaaret og furet og har flere havner; de vigtigste er Golfe de St. Florent paa nordkysten, Golfe de Porto, de Sagone, d'Ajaccio og de Valinco. Ostkysten er saagodtsom uten indskjæringer og havner. De høieste topper er Monte Cinto (2710 m.), Monte Rotondo (2625 m.), Monte d'Oro (2391 m.). Av elver kan merkes Golo (82 km.) Tavignano (75 km.) paa østsiden og Gravone (45 km.) og Liamone (40 km.) paa vestsiden, ingen av dem seilbare. Øens største sjø er Rotondo, 7 ha. stor. Klimaet er i det hele tat be-

hagelig, idet heten mildnes av havvindene. Aarets middeltemperatur er 17—18° C., og regnmængden rikelig. Baade plante- og dyreverdenen har Middelhavslandenes almindelige præg. Jordbunden er frugtbar, men slet dyrket. Foruten hvete og rug avles sydfrugter, vin, indigo, bomuld og silke. Kvægavlen er betydelig. Av mineraler findes jern og bly. Tunfiske-, sardel- og ostersfangst er en vigtig indtægtskilde for kystbeboerne. Øens indbyggere, som i oldtiden var en blanding av ligurer og iberer, er senere sterkt blandet og betragtes nu som italienere. Folkeoplysningen staar ikke høit, men er i den senere tid gaat frem. Blodhevnen (vendetta) er endnu ikke fuldt udryddet. Kommunikationsvæsenet er daarlig, der findes kun 296 km. jernbane. C. deles i 5 arrondissementer. Hovedstad Ajaccio. — Historie. C. var oprindelig bebodd av iberer; tidlig anlagdes paa kysten etruskiske og fønikiske handelskolonier. Under Karthago i 5 aarh., under Rom 238 f. Kr. I folkevandringens tid herjedes øen av vandalerne i 5 aarh. Øen kom 754 under Frankerriket, erobredes 850 av saracenerne og omkr. 1000 av Pisa. Ved denne tid grundedes paa C. en slags repræsentativ forfatning i den nordlige del av øen under 15 arvelige caporali. Omkr. 1300 fik genueserne magten over øen. Stadig gjentagne opstande i de følgende aarh. hemmet økonomisk utvikling og forvildet sederne. 1735 utroptes en av førerne i kampen mot Genua, Theodor Neuhoff (s. d.), til konge under navnet Theodor I. Genua søkte Frankrikes hjælp, og en fransk hær tvang 1738 kongen til at flygte. Men da franskmændene drog bort fra øen, utbrøt opstanden paany under ledelse av Pasquale Paoli. 1768 sluttedes saa mellem Genua og Frankrike den overenskomst, at Frankrike skulde undertvinge og regjere over øen, til det fik alle krigsomkostninger erstattet. Paoli fortsatte i haab om engelsk hjælp kampen til 1769, men flygtet saa til England, mens «folkets krig» (guerilla'en) fortsattes. Under den franske revolution syntes der i begyndelsen at være haab om at C. som et fransk departement med delvis selvstyre skulde falde tilro. Paoli vendte tilbake, men det jakobinske demokrati var ham imot, og 1793 begyndte han paany, stottet av England, opstanden. 1794 hyldet en corsikansk nationalforsamling i Corte Englands konge, og øen fik et parlament og en engelsk vicekonge og stod i et lignende forhold til England som Irland. 1796 maatte englænderne dog romme øen, og siden har den været en del av Frankrike. Paoli døde i England 1807.

Corsicana *[kårsikā'nə]*, Forenede Stater, by i staten Texas, 10 000 indb. Handel med bomuld og korn.

Co'rso (ital., løp) betyder en veddelopsbane eller veddelop, men navnet er især knyttet til den lystkjørsel av alle samfundslag som paa festdage finder sted i de store italienske byers hovedgater, som derfor selv fører betegnelsen C. De høiere stænders e. søndag eftermiddag 5—7 begynder nu at gaa av bruk. C. i Rom er en smal, lang gate fra Piazza del Popolo til den Venetianske Plads; lignende C. findes i andre byer, ogsaa i Sydfrankrike.

Cortege *[kårtæ'ž]* fr.), følge, æresfølge.

Co'rtes kaldes de repræsentative forsamlinger i Spanien, Portugal og flere sydamerikanske stater.

Co'rtex (lat.), bark, farmakognostisk betegnelse for droger som bestaar av træagtige planters bark eller dele derav, f. eks. *c. quercus*, ekebark. *c. cinnamomi*, kanel. Mindre korrekt brukes ordet om forskjellige frugters ytterlag, f. eks. *c. fructus aurantii*, pomeransskal.

Cortez *[kortæþ]*, Hernando (Fernando) (1485—1547), Mexicos erobrer, drog 1504 til Hispaniola (Haïti) og blev statholderen Diego Velasquez' sekretær og deltok i dennes tog til Cuba (1511). Efter Grijalvas skildring av Mexicos rigdomme utrustet Valasquez en ekspedition til erobring av Mexico og satte C. i spidsen. 18 feb. 1519 forlot C. Cuba, omseilte ostkysten av Yucatan og landet ved elven Tabaseo, hvor de indfødte underkastet sig, betalte tribut og leverte 20 slavinder. En av disse, Marina, blev C.s elskerinde, lærte spansk og ydet ham senere store tjenester som tolk. Efter en kort seilas i nordvestlig retning landet C. 21 april der hvor nu byen Vera Cruz ligger. De indfødte mottok ham venlig, og keiseren, Montezuma, sendte ham kostbare gaver, forat de skulde vende om, hvilket blot yderligere ophidset spaniernes guldbegjær. Samtidig maatte C. underkue et forsøk paa mytteri av Velasquez' tilhængere i ekspeditionen og avbrøt nu forbindelsen med Velasquez; han efterlot 150 mand som besætning i Vera Cruz og brot 16 aug. 1519 op mot Mexico. De krigerske beboere av Tlaseala blev slaat og forbandt sig derefter med C. mot Mexico. Et planlagt overfald paa spanierne i Cholula, aztekernes hellige stad, opdagedes ved Marinas hjælp og straffedes med et grusomt myrderi. 8 nov. naadde C. hovedstaden Tenochtitlan, blev tilsyneladende venlig mottat, men befæstet sig straks i det ham anviste palads. Paa grund av truende misstemning i befolkningen fængslet C. Montezuma og tvang ham til at anerkjende Karl V's overherredomme. — Imidlertid hadde Velasquez avsendt Narvaez med en hær for at fængsle C. og fuldende erobringen av «Ny-Spanien». C. ilte til kysten, overfaldt og fængslet Narvaez (24 mai 1520), hvorefter de fleste av dennes folk gik over til C. Alvarado, som var efterlatt i Tenochtitlan, hadde imidlertid ved blodbad paa de fornemste azteker ophidset befolkningen, saa at C. ved sin tilbakekomst fandt fæstningen beleiret. Nogen dage efter blev Montezuma dræpt av oprørerne, og C. maatte tiltræde tilbaketoget, som kostet ham store tap. Efter en seier over en stor aztekisk hær ved Otumba naadde C. Tlaseala, og forsterket med nye tropper drog han atter mot Tenochtitlan, hvor Montezumas brorson Guatemozin var blit keiser. C. erobret først rikets anden by, Tezcuco, og efter 75 dages haarde kampe blev Tenochtitlan tat og Guatemozin fanget. — Efter erobringen arbeidet C. med stor dygtighet paa utviklingen av Mexicos naturlige hjælpekilder, bergverksdrift og akerbruk, og paa landets fuldstændige kolonisation. Utnævnt til guvernor og generalkaptein (1522) over Ny-Spanien lot C. Tenochtitlan eller Mexico gjenopbygge og utsendte ekspeditioner som erobret hele Mellemamerika. 1528 vendte C. hjem til Spanien for at forsvare sig mot fienders og misunderes angrep. Karl V utnævnte ham til Marqueso del Valle de Oaxaca og lot ham beholde generalkapitanatet, men forvaltningen av Mexico blev overdraget til et raad og en ny vicekonge, Antonio de Mendoza. 1530 drog C. ut paa nye opdagelsesreiser, konstaterte bl. a. 1536 at Kalifornien var en halvø; men plaget av evindelige anklager og ydmygelser drog han 1540 til Spanien for at forsvare sig. Dette lykkedes ikke, og den dristige og energiske «conquistador» døde i Spanien upaaagtet og tilsidesat. [Litt.: Diaz del Castillo, «Historia verdadera

Hernando Cortez.

de la conquista de la Nueva España» (1632; overs. paa dansk av E. Gigas); Prescott, «History of the conquest of Mexico» (1843 ff.); «Letters and dispatches of C.», ed. by Folsom (1843); A. Helps, «Life of C.» (2 bd. 1871).]

Cortiske organ, se Øret.

Cortland *[kå'ətlənd]*, Forenede Stater, by i staten New York, langt inde i landet, 12 367 indb. (1915); jernbaneknutepunkt.

Cortōna, Italien, by i prov. Arezzo (Toscana), 95 km. sondenfor Firenze, i den herlige Chianadal; 4000 indb. (som kommune 29 300). C. har været bispesæte siden 1325. Mellem C. og den nærliggende Perugiasjø ligger slagfeltet, hvor Hannibal 217 f. Kr. beseiret romerne under Flaminius. C. er en av Etruriens ældste byer.

Coruña, La, Spanien. 1. Provins, 7903 km.² med 676 708 indb. (1910), 85 pr. km.² C. er et fjeldland med tæt befolkede og rikt vandede daler. Aarets middeltemperatur er 15 °, og nedbørmængden er rikelig; i Santiago saaledes 1729 mm. Akerbruk og kvægavl er de vigtigste næringsveier, tillike drives skogbruk og fiskeri. Industrien er ubetydelig. — 2. Hovedstad i ovennævnte provins, paa en halvø ved Ria de la C., 48 000 indb. C. er en av Spaniens første handelsbyer og har en meget god havn. Byen bestaar av to dele, den gamle paa østsiden av halvøen og den nye, som kaldes Peseaderia, paa den smale landtunge, som forbinder halvoen med fastlandet. C. har navigationsskole, cigarfabrik, glasverk og bomuldsvæverier. 2 km. fra byen staar det 23 m. høie Herkulestaarn, som skal stamme fra fønikerne og restaurertes av Trajan. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Bilbao. C. besoktes i 1913 av 34 norske dampskibe paa tils. 27 293 ton. C. er anlagt av fønikerne, kaldtes under romerne Brigantium, senere Coronium. Den indtoges og brændtes av englænderne 1598. Den 22 juli 1805 blev her den spansk-franske flaate slaat av englænderne. 1809 tvang marskalk Soult englænderne under Moore til at rømme byen. Moore selv faldt.

Corvīna, et berømt bibliotek, samlet av den ungarske konge Matthias Corvinus, i Ofen. Det omfattet tilslut 5000 haandskrifter, men gik efter kongens død (1490) tilgrunde ved vanrøgt og tyrkernes plyndringer. De faa levninger som nu er tilbake, er spredt omkring i Europas større biblioteker. (Se pl. Bokbind.)

Corvinie'llo, metalarbeider prydet med skildpadde, perlemor, rav, stener o. s. v., som sammenholdes ved et galvanoplastisk utfældt metallag. Opkaldt efter opfinderen Otto von Corvin og niello (s. d.). Brukes til bordplater, skaaler, mobler, bokbind o. s. v.

Corvīnus. 1. Se Matthias C. — 2. Se Messala C.

Co'rvus, kraakeslegten (s. d.).

Corydalis, lerkespore (s. d.).

Corylāceæ, hasselfamilien (s. d.).

Co'rylus, se Hassel.

Co'rypha, palmeslegt, høie trær med en stor krone av vifteformige, næsten kredsrunde, tæt indskaarne blade paa tornede stilker. Blomsterstanden er en mægtig, sterkt grenet kolbe som er endestillet, hvorfor e. dor efter blomstringen. De duftende blomster er hvite eller gronne, bærene er saftløse. Især utbredt i det tropiske Asien. Av marven lages sago, bladene brukes til fletverk eller som hos den paa Ceylon og i Indien voksende *c. umbraculifera*, hvis blade er 4 m. brede, til solskjermer. Paa blade av sidstnævnte art er ogsaa singhalesernes hellige skrifter optegnet. Saavel denne art som den ostindiske *c. elata* dyrkes i drivhuse.

Co'ryza, se Snue.

Cos., mat. fork. for eosinus, se Trigonometri.

Cōsecans til en vinkel, se Trigonometri.

Cosel (Cossell), Anna Constanze, grevinde av (1680—1765), August II's elskerinde, var datter av en dansk oberst Broekdorff og blev 1699 gift med den saehsiske minister v. Hoymb, fra hvem hun lot sig skille, da August blev forelsket i hende. I 9 aar forstod hun ved sin skjønhet og aand at bevare kongens gunst; hun blev riksgrevinde, og de 4 barn hun fodte kongen blev ophøiet i den polske grevestand. 1712 faldt hun i unaade, og da hun ikke vilde utlevere det dokument hvori kongen anerkjendte hende for sin legitime hustru, blev hun fængslet 1716 og holdt i fangenskap like til sin død.

Coseley *[ko^{u}'zli]*. England, by i grevskapet Stafford, 4.5 km. sondenfor Wolmerhampton, 23 000 indb. Jern- og kulgruber.

Cose'nza, Syditalien. 1. Prov. i Kalabrien, kaldtes indtil 1871 Calabria citeriore, 6653 km.² med 486 000 indb., 73 pr. km.² Landet er bergfuldt baade i øst og vest og har i midten en bred dal, hvori elven Crati flyter. — 2. Hovedstad i ovenn. prov., 256 m. o. h., ligger ved Crati i en usund, men frugtbar dal, 18 km. fra det Toskanske Hav, 24 200 indb. Handel med silke, vin og olje; fabrikation av jern- og staalvarer. C. het under romerne Cosentia. Ved dens beleiring faldt Alarik 410. C. er ofte blit hjemsøkt av jordskjælv, saaledes i 1835, 1854, 1870 og sept. 1905.

Così fan tutte (ital.), «saaledes gjor de alle» (kvinder), titel paa en opera av Mozart (tekst av Daponte). Er blit et ordsprog.

Cosimo, se Piero di Cosimo.

Cōsinus til en vinkel, se Trigonometri.

Cosmāterne, rom. kunstnerfamilie i det 14 aarh., hvis arbeider i stenmosaik har git navnet til den art av denne kunst som gaar under navn av eosmatarbeide og som dyrkedes i Rom i det 13 og 14 aarh. Denne mosaik arbeidet væsentlig med brudstykker av antikke farvede marmorrester. Den bruktes til forsiring av gulve, altere, prækestoler (amboner), søiler o. l.

Cossa, Pietro (1830—81), ital. dramatiker, deltok i Italiens uavhængighetskrige, reiste til Sydamerika, efterat franskmændene hadde besat Rom, men vendte efter nogen tid tilbake og blev professor i italiensk litteratur ved en teknisk skole i Rom. Blandt hans talrike dramaer kan nævnes «Nerone», «Messalina», «Cleopatra», «Cola de Rienzi» og «Guiliano l'Apostata».

Co'ssus benævnes hos den gamle romerske forfatter Plinius en larve, antagelig av en stor træbukk, som spistes som en delikatesse av datidens epikuræere efter at være fetet med mel. Brukes nu som videnskabelig slegtsnavn for en stor graa natsommerfugl, pileboreren eller trædræperen *(c. ligniperda)*, hvis larve lever i stammerne av forskjellige lovtrær, som derved ofte dræpes.

Co'sta, Affonso (fodselsaar ukjendt), portug. statsmand, siden 1911 leder av det demokratiske parti og dannet jan. 1913 den forste partiregjering under republikken. Var selv premier- og finansminister 1913—14, virket under Verdenskrigen for deltagelse paa engelsk side, særlig som premierminister fra nov. 1915. Lot febr. 1916 alle tyske skibe i portugisiske havner rekvisitionere og deltok i en koalitionsregjering av demokrater, unionister og evolutionister *(union sagrada)*. Dannet paany partiregjering april 1917, men styrtedes decbr. s. a. ved dr. Sidonio Paë's revolution. Deltok i fredsforhandlingerne i Paris og undertegnet Versaillesfreden 28 juni 1919.

Co'sta, Isaak da (1798—1860), holl. digter, tilhorte en anset jodisk kjøbmandsfamilie, som stammet fra Portugal. Gik 1822 over til kristendommen og deltok ivrig i tidens politisk-religiose kampe i konservativ retning. Han skrev det historisk-politiske digt «Vijf-entwintig jaren», «Hagar» og «De slag bij Nieuwpoort», hans sidste arbeide.

Co'sta, Lorenzo (1460—1535), ital. maler av skolen i Ferrara. Elev av Cosimo Tura og Ercole Roberti. Realist, som ved samarbeide med Fr. Franeia i Bologna tilegnet sig meget av dennes skjønhetssans og sjæleuttryk uten at gi avkald paa sin sundere følemaate og kraftigere farve.

Co'sta (lat.), ribben.

Co'sta Cabrāl, Antonio Bernardo da, greve av Thomar (1803—89), portug. statsmand; oprindelig liberal, sluttet sig senere til hofpartiet. 1839 justis- og kultusminister, dannet 1842 en revolutionær junta i Oporto og gjenindforte Dom Pedros forfatning av 1826; styrte, fra 1844 som ministerehef, yderst vilkaarlig, kuet al politisk frihet og paala tunge skatter. Styrtedes 1846, men fik allerede magten igjen ved valgene 1847, indtil han 1851 blev fordrevet av Saldanha og flygtet til England. Senere i diplomatisk virksomhet.

Costarīca, republik i Mellemamerika, mellem Stillehavet i vest og det Karibiske Hav i øst, Nicaragua i nord og Panama i syd, flateindhold omtr. 59 000 km.², folketal i 1917 anslaat til 455 000. C. er et bergfuldt land, opfyldt av Kordiljerne, som danner flere parallele kjeder i retning nordvest—sydøst; den høieste top er 3900 m. Flere av de høieste fjelde er vulkaner, som dog ikke har hat mange farlige utbrud. Paa Stillehavssiden er der flere gode havner, men ingen saadanne paa Atlanterhavssiden. Klimaet er hett, langs kysten ofte usundt, i fjeldene derimot sundt. Hovedstaden, S. José, paa omtr. 10° n. br. og 1135 m. o. h., har en aarlig middeltemperatur av 19.6°, mens den varmeste maaned (mai) har 20.4° og den koldeste (dec.) har 18.7°; nede ved kysten er det meget varmere. Ved Atlanterhavskysten regner det meget (optil 3500 mm.), ved Stillehavskysten mindre. Vigtigste næringsvei er landbruk. Mest dyrkes der av kaffe, hvorav der i 1917 blev utført 12½ mill. kg., og bananer, hvorav der utførtes 8½ mill. bundter; bananerne gaar til New York, Boston og New Orleans, før krigen næsten udelukkende paa norske skibe. Videre dyrkes kakao, mais, ris og poteter. Der er ikke megen mineralrigdom, dog findes der litt guld. Indforselens værdi var i 1917 omtr. 22 mill. kr., utforselens omtr. 43 mill. kr., derav bananer for 16 mill. kr. og kaffe for 15 mill. kr. Der er 550 km. jernbane, 1500 km. telegraflinje med 150 stationer og 73 postanstalter. — Av befolkningen er 3500 vilde indianere, nogen tusen «eiviliserte» indianere og et par tusen negre. Resten er blandinger (av spansk blod) eller hvite av ublandet blod, egte spaniere; disse sidste bor især i hovedstaden S. José, som har over 36 000 indb. Religionen er den katolske. Størstedelen av befolkningen kan hverken læse eller skrive. Der er 420 folkeskoler med 35 000 elever, 5 høiere skoler og (i S. José) et medicinsk fakultet, en juridisk skole, tandlægeskole og farmaceutisk institut. Landet, som blev uavhængig 1821, styres av en præsident, valgt paa 4 aar, og et parlament med 43 medlemmer. Budgettet viste i 1917 en indtægt paa omtr. 12½ mill. kr., mens utgiften var dobbelt saa stor. Statsgjælden er (utenlandsk) omtr. 50 mill. kr., indenlandsk 20 mill. kr. Hæren tæller høist 1000 mand, desuten er der en milis paa 50 000 mand. Orlogsflaaten bestaar av to motorkanonbaater. I S. José er der norsk konsul, i to andre byer vicekonsuler. — Historie. C. opdagedes 1502 av Columbus, som kaldte landet C. y Castilla de Oro, fordi de indfødte flere steder forærte ham klumper av rent guld. De forste spanske kolonisationer (fra 1523) blev hurtig opgit, forst Juan Vasques de Coronado erobret virkelig landet (1561—65) og anla 1563 Cartago tæt ved den nuværende by. C. blev del av det spanske generalkapitanat Guatemala, som 1821 erklærte sig uavhængig og dannet republikken «De Forenede Stater i Centralamerika», hvortil C. sluttet sig. C. stod da længst tilbake, men har siden langt overfloiet de andre stater i velstand og kultur. Denne heldige utvikling skyldes, foruten dygtige præsidenter som Juan Mora (1824—32), dels landets rike naturlige hjælpekilder, dels det at befolkningen, som for storste delen bestaar av hvite, er mere arbeidsom og nøktern end ellers i Mellemamerika. Desuten har C. ogsaa lidt mindre av de evige revolutioner og forfatningsændringer som er dagligdags begivenheter i de andre republikker. Som følge av denne forholdsvis raske fremgang løsrev C. sig 1840 fra foderativstaten og erklærte sig uavhængig under den energiske, men despotiske præsident Carillo (1839—42). Rafael Mora, en rik godseier, præsident 1850—59, styrte med stor dygtighet og sluttet et konkordat med paven 1852, hvorved katolicismen blev statskirke; han styrtedes av de liberale 1859 og blev skutt 1860, hvorpaa der fulgte hyppige omveltninger, indtil Thomas Guardia blev præsident (1870—82) og bragte ro ved et diktatorisk styre. Guardia indforte tvungen, gratis undervisning og almindelig vernepligt, men odela finanserne ved sin mangel paa sparsommelighet. Finansforholdene bedredes i høi grad under efterfølgerne P. Fernández (1883—85) og Bernardo Soto (1885—89). Efter nogen aars diktatorstyre (J. Rodriguez 1890—94 og R. Iglesiaz 1894—1902) valgtes A. Esquivel (1902—06). Denne og C. G. Viques (1906—10) styrte konstitutionelt uten revolutioner. 1906 sluttet C. handelstraktat med nabostaterne og deltok med de øvrige mellemamerikanske stater i en konferanse i Washington, som avsluttet de evindelige indbyrdes stridigheter ved en freds- og voldgiftstraktat (20 deebr. 1907). 1910—12 herjedes landet av alvorlige jordskjælv. Under Verdenskrigen holdt C. sig noitralt indtil den uindskrænkede tyske u-baatskrig. April 1917 styrtedes præsidenten Alfredo González (1914—17), som ved haarde skattereformer hadde vakt overklassens uvilje, og krigsministeren Federieo Tinoeo valgtes i stedet. 28 sept. 1917 avbrot C. forbindelsen med Tyskland og erklærte det krig 25 mai 1918. C. deltok ikke i fredskonferansen i Paris og Versaillesfreden 28 juni 1919. Tinoeo avløstes 1919 av præsident Acosta, valgt for 1919—23. [Litt.: Munro, «The 5 republics of Central America». 1918.]

Coster *[kåstæ'r]*, Charles Théodore Henri de (1827—79), fr.-belg. forfatter, f. i München av belgiske forældre. Har bearbeidet en række sagn og skjemtefortællinger fra Brabant og Flandern: «Légendes flamandes» (1858), «Contes brabançons (1861). Kjendt er især «La légende d'Ulenspiegel» (1868). I fortællingen «Le voyage de noee» (1872) er benyttet motiver fra krigen 1870.

Coster, Lourens Janszoon, nævnt som borger i Haarlem 1440, er i Holland længe blit feiret som boktrykkerkunstens opfinder. C.s adkomst til denne hæder kan nu betragtes som videnskabelig gjendrevet.

Costi, se Aeosti.

Costons lys *[kåstō']* er blinkfyr med forskjellig farvet ild og anvendes til signaler.

Cota'ngens til en vinkel, se Trigonometri.

Côte *[kåt]*, La, Schweiz, landskap i kanton Waadt, er en 20 km. lang kyststrækning ved Genfersjoen, bekjendt for sine druer, som leverer en fin hvitvin.

Coteau des Prairies *[kåtō-de-prærī']*, en høislette i den nordamer. prærie i Syd-Dakota, sydvestlige Minnesota og nordlige Iowa. Den har en høide av over 600 m. og hæver sig 2—300 m. over det omliggende land. Længden er omtr. 300 km., bredden 60—70 km. Ovenpaa ligger mange smaa sjøer.

Coteau du Missouri *[kåtō-dy-misurī']*, høislette i den nordamerik. prærie, gaar i en længde av over 1000 km. fra Assiniboia i Canada gjennem Nord-Dakota og

Syd-Dakota øst for Missouri og vest for C. des Prairies; den danner paa en længere strækning vandskjellet mellem Missouri og Hudsonbugten. Den er berygtet for sine vilde vinterstorme. Litet frugtbar, blot egnet til fædrift.

Côte d'Or *[kåtdår']*. Frankrike. 1. Fjelddrag som sammenbinder Cevennerne med Vogeserne og danner vandskjellet mellem Saône og Loire; det høieste punkt ligger 636 m. o. h. Paa østskraaningen dyrkes vindruer, som gir den berømte bourgognevin. — 2. Depart. Bourgogne), 8 787 km.^{2} med 350 000 indb., 40 pr. km.^{2} Den mellemste del er opfyldt av C.-kjeden, i det nordlige rinder Seine og i det sydøstlige Saône, og Bourgognekanalen, som forbinder Seine med Saône, gjennemskjærer landet fra nordvest til sydøst. Vigtigst av næringsveiene er vindyrkningen (bourgognevine og champagne), akerbruket staar ogsaa høit, og i fjeldene findes jern og kul. Industrien omfatter tilvirkning av jernvarer, papir og klæde. Depart. inddeles i 4 arrondissementer. Hovedstaden er Dijon.

Cotentin *[kåtålæ']*, Frankrike, en halvø paa nordvestkysten, hører til landskapet Normandie. Den gjennemskjæres av et høidedrag som i nordvest danner Cap de la Hague. C. utgjør størstedelen av depart. Manche og har byerne Cherbourg, Coutances, St. Lô og Valognes.

Côtes-du-Nord *[kåt-dy-nå'r]*, Frankrike, depart. i nordvest, 7 218 km.^{2} med 606 000 indb., 84 pr. km.^{2} C. er et bergland med mange smaa elver, kysten er rik paa bugter og halvøer, og i fjeldene findes jern, bly og skifer. Akerbruk og kvægavl er de vigtigste næringsveier, ved kysten drives sild-, makrel- og sardinfiske, desuten deltar befolkningen i fisket paa New Foundlandsbanken med flere hundrede skibe og næsten 10 000 mand. Depart. deles i 4 arrondissementer. Hovedstaden er St. Brieuc.

Cotg., mat. forkort. for eotangens, se Trigonometri.

Cotidal lines *[kou^{l}a^{i}dl la^{i}nz]*, se Tidevand.

Co'tinus, se Anacardiaceæ.

Cotone'aster, dvergmispel, slegt av eplefamilien, mest lave busker med udelte, helrandede blade og smaa blomster i oftest faatallige samlinger i bladhjørnerne. De bærlignende røde eller sorte frugter blir sittende paa buskene efter bladfældningen. Vildtvoksende, dog kun i sydligere egne, er hos os *c. vulgaris* med røde og *c. nigra* med blaasorte frugter. — Flere arter er skattede prydbusker, saaledes de rodfrugtede *c. acuminata* (Himalaja), *multiflora* (Sibirien), *pyracantha* og *tomentosa*, de to sidste sydeuropæiske. Av de sortfrugtede c. kan nævnes den sibiriske art *c. lucida* med mørke, glinsende blade. Et par av de dyrkede c. har stedsegrøne blade, saaledes *c. microphylla* (Himalaja), hvis grener kryper langs med jorden, hele vinteren igjennem prydet med de røde frugter og de glinsende, mørke blade.

Cotopaxi *[kåtåpa'ksi]*, Sydamerika, vulkan i Ecuador paa Andernes østlige hovedkjede, ca. 40 km. sydøst for hovedstaden Quito, 5 943 m. C., som fra gammel tid er typisk som en vulkan med fuldkommen utviklet kegleform, er for tiden jordens høieste virksomme vulkan og med sin 2 000 m. høie snekappe en av dens vakreste. Skjønt C.s krater kun har et tversnit av ca. 700 m., har dens utbrud (1532—34, 1742—44, 1803 og oftere i 19 aarh., sidste gang 1886) dog altid anrettet frygtelige ødelæggelser ved lavastrømme og ikke mindst ved voldsomme vandflomme som følge av den pludselige smeltning av vulkankeglens snemasser. Besteget av Reisz 1872, av Stübel 1873, av Meyer 1903.

Cotrone, Italien, by i prov. Catanzaro (Kalabrien), 10 700 indb. C. er bispesæte, har en god havn og handel med vin, olje og sydfrugter. C. er den gamle græske koloni Kroton, anlagt 700 f. Kr. Den naadde sin glansperiode 510 f. Kr. Pythagoras levet her.

Cotswold Hills *[kå'tswou^{l}ld hilz]*, England, høidedrag i grevskapet Gloucester, strækker sig fra Bath mot nordøst til Stratford on Avon, danner vandskjellet mellem Severn og Themsen og naar i Cleeve Hills den største høide (345 m.).

Cotta, t. bokhandlerfamilie. Allerede 1640 oprettet familiens stamfar ved indkjøp av en ældre forretning «Johann Georg Cottasche Buchhandlung», som siden gik i arv i familien og særlig vandt et anset navn under ledelse av Johann Friedrich, friherre C. von Cottendorf (1764—1832), Goethes og Schillers forlægger og utgiver av mange værdifulde litterære publikationer. Han grundla bl. a. «Allgemeine Zeitung» og (Dinglers) «Polytechnisches Journal». Under sønnen Georg, friherre C. von Cottendorf (1796—1863), blev forlaget sterkt utvidet ved indkjøp av beslegtede forretninger, hvorav dog flere senere atter er utskilt. 1889 gik den Cotta'ske bokhandel ved salg ut av familiens besiddelse og fortsættes nu under firmanavn «J. G. Cottasche Buchhandlung Nachfolger».

Cotta, Heinrich v. (1763—1844), t. forstmand, oberforstrat og direktor for forstakademiet i Tharand, Sachsen, som oprettedes under ham i 1811 og hvis ledelse han indehadde til sin død. Bekjendt som forstvidenskapens grundlægger, like anset som fremragende lærer og som forfatter. Av hans verker er særlig «Grundriss der Forstwissenschaft» (1832) bekjendt.

Cottage *[kåtædš*, eng. *kå'tədž]* (eng.), hytte; litet hus, landsted.

Cottage-systemet *[kå'tədž-]* (av eng. *cottage*, hytte, litet hus) tilsigter til beboelseshuse at opføre smaa bygninger for en eller et par familier istedenfor store kaserner. Smaahusene skal helst ogsaa være omgit av haver. Sml. Boligsporsmaalet og Havebyer.

Cottereau *[kåtrå']*, Jean, med tilnavnet Chouan, se Chouaner.

Cottet *[kåtæ']*, Charles (1863—), fr. maler. Elev av Roll og Puvis de Chavannes. Begyndte som friluftsmaler med lysende, funklende farver, gik siden over til dystrere toner, som er anvendt i hans udmerkede skildringer av natur og bondeliv i det alvorlige Bretagne: «Aftensol», «Begravelse i Bretagne».

Cottonolje *[kåtn-]*, se Bomuldsfroolje.

Co'ttus, Cottidæ, se Ulker.

Cotu'rnix, se Vagtelslegten.

Coucheron-Aamot *[kušərång-]*, William (1868—), n. forfatter, f. i Stavanger, blev 1889 sekondløitnant i marinen, drog 1890 til Kina, hvor han i to aar tjenstgjorde paa en kanonbaat og foretok herunder en reise i landets indre til den kinesiske mur og utflugter til andre dele av Østasien. Sine iagttagelser skildret han i breve til «Morgenbladet» og senere i bøkerne «Fra den kinesiske mur til Japans hellige bjerg (1893), «Kineserne og den kristne mission» (1894) og «Gjennem de gules land og krigen i Østasien» (1895). I «Det norske folk paa land og sjø» (1901) gir han paa grundlag av selvstændige forskninger en oversigt over Norges krigshistorie indtil 1814. C. har holdt talrike foredrag rundt omkring i Norge og Danmark. Var 1893—96 sekretær i Indredepartementet og eier nu den historisk bekjendte ø Veo i Romsdalsfjorden.

Coucy-le-Château *[kusi'-lə-šåtå']*, Frankrike, depart. Aisne (Champagne), betydelige levninger av den mægtige middelalderske borg, bygget 1230—40, ødelagt av Mazarin 1652. Den vældige donjon er 31 m. i tversnit, 55 m. høi og er et av Frankrikes mest imponerende middelalderske bygverker.

Couillet *[kujæ']*, Belgien, by i prov. Hennegau, 11 200 indb. Kulgruber og smeltehytter.

Coulage *[kulâž]* (fr.), tap paa flytende varer ved utlækning; ogsaa kaldt lækage. Beregnes i procenter av bruttovegten.

Couleur *[kulö'r]* (fr.), farve. I kortspil den bedste farve, trumf; tendens, politisk farve, f. eks. et dagblads. C. de rose *[- d'roz]*, rosenfarvet, betegnelse for det tilfredse, fornoiede. C. au feu *[- fø']*, i keramikken de farver som frembringes ved en bestemt varmegrad.

Coulomb *[kulõ']*, Charles Augustin (1736—1806), fr. fysiker, utdannedes som ingeniørofficer, opholdt sig som saadan i 9 aar i Vestindien, vandt 1779 akademiets pris for en avhandling om skibskompasset, opfandt 1785 sin torsionsbalanse (vridningsvegt, hvormed han utførte noiagtige maalinger av magnetiske og elektriske tiltrækningskræfter og opdaget loven for disse kræfters avhængighet av avstanden (C.s lov). Da revolutionen utbrøt, flyttet han fra Paris ut paa landet for at kunne studere i ro og vendte først tilbake i republikkens tredje aar. Han har ogsaa gjort grundlæggende undersokelser over friktion.

Coulomb *[kulõ]*, enhet for elektricitetsmængde = 1 ampèresekund eller den elektricitetsmængde som pr. sekund transporteres gjennem et vilkaarlig tversnit av en ledning hvor strømstyrken er 1 ampère. C. er ogsaa = $^1/_{3600}$ ampèretimer = 0.1 absolut elektromagnetisk enhet = 3 000 mill. absolutte elektrostatiske enheter.

Council *[kau'nsəl]* (lat. *consilium*) brukes i den eng. statsret i flere forbindelser: County c. paa landet og town c. i byerne, administrative organer for grevskapet og byen, valgt av de stemmeberettigede borgere. Privy c. (geheimeraadet), kongens raad. Av dette har (særlig siden 1660) det senere engelske ministerium, kabinettet, som nu er det eneste virkelige raad, utviklet sig som et snævrere utvalg. Privy c. er en talrik forsamling av prinser, tidligere og nuværende ministre o. a. samt særlig utnævnte personer; det har ingen politisk betydning og indkaldes bare ved høitidelige begivenheter, f. eks. kongekroninger.

Council Bluffs *[kau'nsəl blʊfs]*, Forenede Stater, by i staten Iowa, 32 000 indb. (1917). Ligger ved Missouri, ret overfor Omaha, vigtig jernbaneknutepunkt, to store broer over elven, hver 8—900 m. lang. Blev anlagt 1846 av en del mormonere.

Counsel *[kau'nsəl]* (eng.), egentlig raadgiver, brukes i England og de Forenede Stater om en sakforer *(barrister)*, naar han optræder i retten som proceesfuldmægtig. King's c., K. C. (eller Queen's c., Q. C.) er en ærestitel som kongen meddeler de mere ansete advokater.

Count *[kau'nt]*, i England titel paa ikke eng. grever (den eng. greve kaldes earl). Countess *[kau'ntes]*, fem. baade av c. og earl.

County *[kau'nti]*, grevskap, er i England med kolonier saavelsom i Nordamerika en administrativ inddeling, omtrent svarende til amt eller fylke. I spidsen for c. staar en lordløitnant og en sherif.

County council *[kau'nti kau'nsəl]*, grevskapsraad, se Counceil.

County court *[kau'nti kåət]* betegner i den nugjældende engelske domstolsorganisation en civildomstol, oprettet 1846, som beklædes av en enkelt dommer; hans jurisdiktionskreds falder nu ikke mere sammen med grevskapet, men med en circuit (s. d.). Den hadde oprindelig kun domsmyndighet i mindre gjældssaker, men har efterhaanden faat en mere utvidet kompetence. Dens domme kan appelleres til the high court of justice, og derfra kan saken med denne rets samtykke indbringes for court of appeal og overhuset.

Coup *[ku]* (fr.), hugg, slag, stik, stot; raskt utført foretagende (ofte i nedsættende mening). — C. d'arehet *[- daršæ']* (mus.), bueføring. — C. d'état *[- deta']*, statskup. — C. de main *[- mæ']* (eg. slag med haanden), overrumpling. — C. de théâtre *[- dteātr]*, teaterkup, overraskende hændelse paa seenen for at frembringe effekt. — C. d'œil *[- dö'j]*, øiekast, blik; hurtig overskuende blik; standpunkt.

Coupé *[kupé]* (fr.), kaldes i fegtning med floret og kaarde den utfaldsbevægelse, under hvilken man fører sin klinge over motstanderens klingespids.

Couperin *[kuprē']*, François (1668—1733), fr. komponist, av en bekjendt musikerslegt, organist ved St. Gervais i Paris og ved Ludvig XIV's hofkapel, hoit anset virtuos paa klavieymbal og lærer. Som klaverkomponist var han fører for en hel tidsperiode og forbillede for den senere slegt. Han komponerte smaa kunstverker og tonemalerier i tidens overlæssede, med triller og forsiringer pyntede stil, og utgav en banebrytende klaverskole.

Couperus *[kupē'rəs]*, Louis (1863—), holl. romanforfatter, tilbragte sin første ungdom i Batavia, men vendte tilbake til Holland og utgav 20 aar gammel sin første digtsamling. Hans første roman, «Eline Vere» (1889), skildrer det høiere selskapsliv i Haag og gjorde megen lykke. Betydeligere er dog «Noodlot», «Majesteit», «Metamorphoze» og «De stille Kraeht». Har ogsaa skrevet et par novellesamlinger og eventyrdigtninger.

Coupon *[kupõ']* (fr.), se Kupon.

Cour *[kūr]*, Janus Andreas Bartholin la (1837—1909), d. landskapsmaler, elev av P. C. Skovgaard; hans arbeider med emner dels fra d. skog- og kystlandskaper, dels fra Italien, rober en kjølig fornem, behersket karakter, forenet med fin naturfølelse.

Cour *[kūr]*, Poul la (1846—1908), d. fysiker, var en kort tid underbestyrer ved det danske meteorologiske institut og fra 1878 lærer i fysik og matematik ved Askov folkehøiskole. Blandt C.s mange opfindelser skal nævnes tonehjulet, et instrument som muliggjør samtidig avsendelse av flere forskjellige telegrammer ad samme linje, spektrotelegrafen, et apparat til telegrafering ad optisk vei over kortere avstande, samt en hel del indretninger i forsøksmøllen i Askov, hvor C. siden 1898 med understottelse av offentlige midler drev omfattende undersøkelser over vindkraftens anvendelse, den hensigtsmæssigste form for vindmøller samt metoder til vindkraftens omdannelse i andre energiformer, navnlig elektricitet. C. har bl. a. skrevet en fortræffelig «Historisk matematik» og (sammen med J. Appel) en «Historisk fysik».

Poul la Cour.

Cour *[kūr]* (fr.), hof, hofpersonale; hoflighetsbevidnelse; domstol. C. d'appel, Frankrikes overretter, hvortil arrondissementstribunalernes domme appelleres; landet er delt i 27 overretsdistrikter. C. d'assises svarer nærmest til vore lagmandsretter; de dommer i saker angaaende større forbrydelser. C. de eassation, Frankrikes høiesteret baade i civile og kriminelle saker. Den avsier ikke ny dom, men enten stadfæster den paaankede avgjørelse eller ophæver den og henviser saken til behandling for en ny ret. Den bestaar av tre kamre: chambre des

requêtes, chambre civile og chambre criminelle. Haute c. de justice, senatet konstituert som riksret, dommer i politiske saker mot republikkens præsident og ministre samt i forbrydelser mot statens sikkerhet. C. de comptes, statsrevision og øverste domstol i finansforvaltningssporsmaal. Den avgir hvert aar indberetning til parlamentet om revisionen og desuten rapport til præsidenten om de reformer som den finder paakrævet i statsforvaltningen.

Courant, se Kurant.

Courante *[kurā't]* (fr., corrente (ital.), en ital. dans i $^3/_4$ takt, i begyndelsen av 17 aarh. den noble hofdans. I dansesuiten har den plads mellem allemanden og sarabanden. Franske og tyske komponister gav den en mere lidenskabelig karakter.

Courbet *[kurbé]*, Amédée Anatole Prosper (1827—85), fr. sjøofficeer. Fik 1883 overkommandoen over den franske flaate ved Tonkins kyst, erobret forterne ved Hué-elven og hadde i nogen maaneder, til febr. 1884, ogsaa overkommandoen over landhæren; indtok Sontaïfæstningen. Aug. 1884 overbefaling over den franske stillehavsflaate, blokerte Formosa og forjog en kinesisk undsætningsflaate.

Courbet *[kurbé]*, Gustave (1819—77), fr. maler, f. i Ornans. Med sin store egenkjærlighet og forfængelighet vilde han gjerne gaa for en voldsom reformator og kaldte sig «tilhænger av enhver revolution». Publikum som ikke forstod at skjelne mellem hans meninger og hans kunst, tok megen forargelse av hans billeder. «Stenhuggerne» (1850) blev endog opfattet som et socialistisk agitationsbillede. Paa verdensutstillingen i 1855 blev han negtet at utstille og holdt da en særutstilling med skiltet «Le réalisme, G. Courbet». C. er en likefrem virkelighetsskildrer, en kraftig og jordbunden natur, hvis maleriske og koloristiske skjønhetssans gjorde hans kunst mere idealiserende end realistisk. Han er en av det 19 aarh.s storste malere saavel i sine landskaps- og marinebilleder som i fremstilling av det nøkne. Hans kolorit er snart holdt i brunlige og grønne toner, f. eks. i de vakre skoginteriører med hjorter, som selv hans motstandere ikke kunde undlate at beundre; snart er den i lyse toner som indvarsler friluftsmaleriet. I sin ungdom kopierte han de spanske mestre i Louvre. I hans egne billeder finder man saavel disses forskjønnende dype skygger som flatterende mildt lys. Til C.s hovedbilleder hører «Atelieret, allégorie réelle», hvor typiske figurer fra hans forskjellige billeder er samlet, «Les eribleuses de blé» (1855, se ill.) og «Begravelsen i Ornans». I 1870—71 sluttet han sig til kommunarderne, men frelste Paris' kunstsamlinger fra at ødelægges. Han anklagedes senere med urette som ophavsmand til Vendôme-søilens omstyrtning, ilagdes omkostningerne, hans verker solgtes, og selv gik han i landflygtighet til Schweiz, hvor han dode fattig og forgræmmet. [Litt.: G. Riat, «Gustave Courbet» (1906).]

Gustave Courbet: Kvinder som sigter korn.

Courbette *[kurbét]*, et av den høiere rideskoles forholdsvis lette sprang. Forbenene hæves samtidig, hvorefter bakbenene kastes frem, inden forbenene berører marken.

Courbevoie *[kurbvoá]*, Frankrike, by i depart. Seine, 38 000 indb. C., som er en forstad til Paris, har mange villaer, fabrikker for jernbanevogner og kemikalier.

Courcelles *[kursél]*, landsby i Lothringen, nær Metz. Her stod 14 aug. 1870 det første av de store slag ved Metz.

Cour d'amour *[kurdamū'r]*, «elskovsdomstol». I den allegoriske middelalderlige digtning undersøkes og defineres elskovens væsen og krav ofte paa den maate at elskovens sak proeederes av en domstol, Amors parlament. Under indflydelse av denne digtning opstod i fornemme kredser en art selskabelig underholdning med efterligning av de allegoriske proeesser. Virkelige elskovsdomstoler har neppe eksistert. [Litt.: Trojel, «Middelalderens elskovshoffer», Kbb. 1888.]

Courier de Méré *[kurje d'meré]*, Paul Louis (1772—1825), fr. lærd og politisk forfatter. Studerte navnlig græsk sprog og litteratur (oversatte bl. a. den græske roman «Daphnis og Chloe»). Deltok en tid i revolutionskrigene, men blev træt av krig og levet senere som landmand i nærheten av Tours. Utgav en række aandfulde og bitende, i et naivt-djervt bondesprog holdte flyveskrifter mot det bourbonske regimente efter 1815, især mot det klerikale hykleri. «Satiriske skr.» overs. til dansk av C. Michelsen (1891). [Litt.: G. Brandes, «Skrifter», V, 251 ff.]

Cournot *[kurnå']*, Antoine Augustin (1801—77), fr. matematiker og socialfilosof. Et grundlæggende arbeide er hans «Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses» (1838), som længe upaaagtet i nyeste tid er kommet til ære og værdighet. C. er en selvstændig teoretiker av høi rang. Uten matematisk apparat fremsatte han sine økonomiske idéer i «Principes de la théorie des richesses» (1863) og i «Revue sommaire des doctrines économiques» (1877). C.s anvendelse av matematiske teoremer paa økonomiske begreper førtsættes av den henimot 19 aarh.s slutning dannede matematiske skole» inden nationalokonomien.

Cour permanente d'arbitrage *[kūr pærmanā't darbitráž]* (fr.) er det officielle navn paa den faste internationale voldgiftsdomstol, som har sit sæte i Haag. Se Haagdomstolen og Voldgift.

Courrières *[kurjæ'r]*, Frankrike, by i depart. Pas-de-Calais, 5 560 indb. C. har kulgruber og sukkerfabrikker. Den 10 mars 1906 indtraf i gruberne en forfærdelig eksplosion, hvorved næsten 1 100 mennesker satte livet til. I C. findes en kirke med et pragtfuldt gravmæle over Jean av Montmorency.

Trykt september 1920.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Court *[kūr]*, Antoine (1695—1760), fr. protestantisk teolog, «den fransk-reformerte kirkes gjenopretter», opsøkte og støttet de efter det nantiske edikts ophævelse splittede evangeliske menigheter, bekjæmpet sværmeriet og reorganiserte kirken. 1729 tok han bolig i Lausanne, hvor et teologisk seminarium var oprettet til utdannelse av prester til «Orkenens kirke». Herfra utfoldet han en stor virksomhet til sin død.

Court *[kūr]*, Pieter de la (omtr. 1618—85), nederlandsk økonomisk forfatter. Var kjøbmand og uldvarefabrikant i Leiden, men flygtet derfra 1672 efter hans ven og partifælle Jan de Witts mord. Slog sig saa paa økonomisk forfatterskap og blev en av sit aarh.s merkeligste økonomer ved sin kritik av det herskende merkantilistiske system.

Court *[kåət]* eng.), hof, domstol. Den ældste høiere domstol er c. of king's bench, oprettet 1178. Ved *magna charta* 1215 oprettedes c. of common pleas og senere skatkammerdomstolen (c. of exchequer). Alle disse domte efter (landets almindelige) retsregler, common law, i motsætning til kanslerretten, c. of chancery, som kunde domme efter equity (billighet). Ved retsreformen i 1873 og 1875 blev disse lire domstoler ophævet som selvstændige institutioner; isteden har man nu supreme c. of judicature med to instanser. Første instans er high c. of justice. Denne bestod oprindelig av fem avdelinger *(divisions)*, nemlig de fire nævnte retter, som nu fik ensartet kompetanse, og av testaments- og egteskapsdomstolen samt sjøretten (c. of admiralty) som femte avdeling. I 1881 blev imidlertid exchequer division og common pleas division ophævet. Anden instans er i civile saker c. of appeal, mens c. for crown cases reserved (i visse tilfælde) er ankedomstol i straffesaker. I mindre civile saker er county c.s første instans med appel til high c. of justice.

Courtage *[kurtāž]*, se Kurtage.

Courteline *[kurtli'n]*, Georges Moinaux (1860—), fr. digter, har skrevet militær-humoresken «Lidoire», flere komedier, hvorav kan nævnes «Les gaîtés de l'escadron», «Le gendarme est sans pitié», «L'article 330» og en forts. av Molières «Misanthrope» «La conversion d'Alceste» (1905).

Courtois *[kurtwá]*, Jacques, kaldt le Bourguignon (1621—75), fr. maler; C. levet i Italien og har mest malet slagbilleder, især rytterkampe. I sin ungdom hadde han været i spansk krigstjeneste. 1657 gik han i kloster og malte efter denne tid også religiøse billeder.

Courtrai *[kurtré]*, Belgien, by i prov. Vestflandern, bare 4 km. fra den franske grænse; 36 000 indb. C. er omgit av gamle mure og har mange kirker, et gotisk raadhus og en børs. Industrien omfatter især vævning av damask, dækketøi og fabrikation av kniplinger og blonder. C. het før Cortoriacum. 11 juli 1302 blev her det franske ridderskap under Robert av Artois slaat av Brügges og Yperns væverе under grev Wilhelm av Julich. De paa slagfeltet fundne gyldne sporer bevares som trofæer. Se Verdenskrigen.

Cousin *[kuzæ̃']*, Victor (1792—1867), fr. filosof, gjorde tidlig overordentlig lykke ved sine veltalende forelæsninger over filosofiens historie. Avsat fra sin lærerstilling 1820 utgav og oversatte han ældre filosofer (Descartes, Platon) og studerte den tyske spekulative filosofi. Efter Julirevolutionen nød han atter officiel anerkjendelse, blev medlem av akademiet, pair av Frankrike og 1840 undervisningsminister og hadde stor politisk indflydelse, saalænge kongedømmet bestod. — Som filosof er C. eklektiker, d. e. han slutter sig ikke til et enkelt system, men utvælger efter et historisk studium av filosofien hvad der findes av formentlig berettiget hos de forskjellige filosofer. Han er saaledes paavirket saavel av den skotske skole som av Hegel og Schelling. Nogen samlet fremstilling av sin egen filosofi har han ikke git, skjønt han har skrevet en stor mængde verker. Som hans hovedverk ansees «Du vrai, du beau et du bien» (1853), som bl. a. øvet stor indflydelse paa Renan.

Cousin-Montauban *[kuzæ̃' mōtåbā']*, Charles, greve av Palikao (1796—1878), fr. officer. Deltok i 1830- og 1840-aarene i kampene i Alger, 1855 divisionsgeneral og guvernør over Oran. 1859 overanfører over ekspeditionen mot Kina, som han ledet kraftig, men brutalt. 1862 greve av Palikao. Efter utbruddet av den fransk-tyske krig 1870 efter keiserinde Eugenies ønske ministerchef og krigsminister. Drev rustninger og forsvarsforanstaltninger meget energisk, men skuffet pariserne og den øvrige befolkning ved lognagtige fremstillinger av krigsbegivenheterne. Revolutionen 4 sep. nødte ham til at flygte ut av landet. Vendte tilbake efter freden.

Coussemaker *[kusmakær]*, Charles Edmond Henri de (1805—76), fr. advokat og dommer, betydelig musikhistorisk forsker, utgav de middelalderske musikteoretikeres skrifter («Scriptores de musica medii ævi»), et banebrytende arbeide, samt en række fortjenstfulde skrifter.

Coutances *[kutā's]*, Frankrike, by i depart. Manche, ved elven Soulle, 10 km. fra kysten; 6 600 indb. (1911). C. er bispesæte og har en gotisk domkirke fra 13 aarh. med to 77 m. høie taarne; uldfabrikker, tilvirkning av orgler, vogner og pergament. I nærheten findes marmorbrud. Handel med kvæg og smør.

Couthon *[kutõ']*, Georges (1756—94), fr. revolutionsmand, opr. sakfører. 1791 medlem av den lovgivende forsamling, 1792 av konventet. Ivrig for republikken og for Ludvig XVI's henrettelse. Sluttet sig 1793 til bjerget mot girondisterne, medlem av velfærdsutvalget. Fanatisk terrorist og tilhænger av Robespierre, imot dantonisterne, til hvis fald han medvirket. Robespierres fald medførte også hans. Sammen med Robespierre og Saint Just guillotinertes han 28 juli 1794.

Coutts *[kūts]*, se Burdett-Coutts.

Coutume *[kutým]*, fr. ord som betyder sedvane, vedtægt. Det anvendes særlig om retslige sedvaner og tillægges ofte megen betydning ved retsavgjørelser.

Couture *[kutýr]*, Thomas (1815—79), fr. maler. Elev av Gros og Delaroche. Historiske billeder, hvorav hans første «Romersk orgie» (1847; i Luxembourgmuseet) vakte særlig opsigt. En studie i Nationalgalleriet i Kra. Han har indlagt sig stor fortjeneste som lærer for franske og utenlandske malere, av norske Olaf Isaachsen.

Couvade *[kuvád]*, eiendommelig skik som ved barnefødsel iagttages navnlig av naturfolk, og som bestaar deri at faren efter barnets fødsel tilbringer en tid i ro, avholder sig fra nydelsen av visse spiser o. s. v., mens moren ofte efter faa timers forløp vender tilbake til det daglige arbeide. Skikken har en vid utbredelse; den kjendes særlig fra Sydamerika, er sjelden forekommende i Afrika, optræder i Europa hos baskerne, fra hvem betegnelsen c. er hentet. Dens oprindelse er gaadefuld; almindelig antages den at bero paa overtroiske forestillinger om en usynlig forbindelse mellem faren og barnet nogen tid efter fødselen.

Covādo, portug. alen, den store (for detaljhandelen) = 0.6806 m., den lille = 0.6600 m.

Cove *[kouv]*, se Queenstown.

Covenant *[kv'vənənt]*, navn paa de forbund som de skotske presbyterianere i 16—17 aarh. indgik for at beskytte sin trosfrihet. Især c. av 1580 med Jakob VI mot katolikkerne og c. av 1638 rettet mot Karl I's for-

søk paa at indføre «The common prayer book» og dermed den episkopale kirke i Skotland.

Covent-garden *[kɔ'vənt-gā́ədən]*, se London.

Covent Garden Theatre *[kɔ'vənt gā́ədən þíətə]*, teaterbygning i London med plads til 3 500 mennesker. Dens historie, som er avbrutt av flere brander, strækker sig tilbake til 1732, men mens den i ældre tid ogsaa blev brukt som skueplads for Englands ypperste dramatiske kunstnere, benyttes den fra 1847 udelukkende som operahus med hyppige gjestespil av sangere fra andre lande.

Coventry *[kɔ'ventri]*, England. 1. By i grevskapet Warwiek, ved Sherbourne, bielv til Avon, 106 400 indb. C. har 20 kirker, hvoriblandt St. Michaelskirken med et 92 m. hoit taarn. Tilvirkning av ure, silkebaand, bieykler og kunststoperier. Sagnet om Lady Godiva (s. d.) feires her aarlig med en folkefest. — 2. By i de Forenede Stater, Rhode Island, 29 km. sydvest for Providence, 6 000 indb. Bomuldsindustri.

Covilhão *[kåviljā'uŋ]*, Portugal, by i prov. Beira, ved den østlige skraaning av Estrellafjeldene, 664 m. o. h.; 16 000 indb. Betydelig klædesfabrikation. I nærheten varme mineralkilder.

Covington *[kɔ'viŋtn]*, Forenede Stater, by i staten Kentucky ved Liekings utlop i Ohio; 60 000 indb. (1917). Katolsk bispesæte. Er ved en hængebro forbundet med Newport, som ligger paa den anden side av Licking, og med Cincinnati, som ligger paa den anden side av Ohio, ved en 685 m. lang hængebro samt ved en jernbanebro.

Co'volo, Italien, pas i prov. Belluno, gjennem hvilket veien forer fra Sydtirol, langs Brenta, ind i det venetianske. Ved passet ligger grænsefæstningen C., som i 1509 blev indtat av keiser Maximilian I.

Cowboys *[kau'båiz]* (eng., kogutter), navn paa kvægdriverne i den vestlige del av de Forenede Stater, utmerkede ryttere som med stor dygtighet og energi vogter sine halvvilde hjorder.

Cowcatcher *[kau'kætšə]*, kofanger, en plogformet skjerm paa forenden av lokomotiver. C. anvendes paa uindhegnede baner og avverger avsporing ved at opfange eller bortslynge kreaturer eller hindringer av anden art som toget støter paa.

Cowen *[kau'ən]*, Joseph (1831—1900), eng. politiker; knyttet i sine unge aar et fortrolig venskap med politiske flygtninger som Garibaldi, Kossuth og Herzen og arbeidet energisk for de underkuede europæiske nationer. 1873—86 medlem av parlamentet, home rulevenlig, demokratisk-radikal, ivrig for folkeoplysning og sociale fremskridt, mens han samtidig i utenrikspolitik var utpræget imperialist.

Cowes *[kauz]*, England, dobbeltby paa nordkysten av øen Wight. Elven Medina deler den i West-C. med 9 600 indb. og East-C. med 4 660 indb. C. har en god havn og et meget besøkt sjobad. Ved indløpet til byen ligger et gammelt slot, som nu er klublokale for den kgl. engelske yachtklub som i august holder sine bekjendte regattaer. I nærheten ligger det kgl. slot Osborne.

Cowley *[kau'li]*, Abraham (1618—67), eng. digter. Allerede som elev av Westminsterskolen utgav han en digtsamling «Poetical blossoms», og som student i Cambridge skrev han engelske og latinske digte. Under borgerkrigene sluttet han sig til kongens parti og angrep puritanerne i satiren «The puritan and the papist». Han blev fanget av Cromwell og først sat i frihet efter dennes død. Efter restaurationen levet han tilbaketrukket, dyrket naturvidenskapen og skrev latinske vers og engelske essays. Hans samlede verker utkom i 1669. C. var en aandfuld og tankedyp digter.

Cowpen *[kau'pən]*, England, by i grevskapet Northumberland, 21 300 indb. Kulgruber, glasfabrikker og skibsverfter.

Cowper *[kau'pə* el. *kū'pə]*, William, jarl (1664—1723), eng. statsmand; 1695 medlem av underhuset; ivrig whig, vandt stort ry som politisk taler. 1705 storseglbevarer («lord keeper»); tok ledende del i forhandlingerne 1706 om den eng.-skotske union og blev ved dennes iverksættelse 1707 den første lordkansler av Storbritannien. Da whigministeriet faldt 1710, gik C. av, men fik samme embede igjen 1714—18.

Cowper *[kau'pə* el. *kū'pə]*, William (1666—1705), eng. læge, udmerket kirurg og anatom. Vigtigste arbeider om legemets muskler. Var den første som beskrev de efter ham opkaldte kjertler i urinrøret, som allerede 1684 var opdaget av Mery.

Cowper *[kau'pə* el. *kū́pə]*, William (1731—1800), eng. digter, elev av Westminsterskolen, led allerede som ung av melankoli, gjorde selvmordsforsøk og maatte anbringes paa en sindssykeanstalt. Han fandt sin midlertidige helbredelse og trost i den sterke religiøse vækkelse som metodismen skapte, fandt et hjem hos en av dennes tilhængere, Mrs. Unwin, og skrev for denne sekt «Hymns of Olney». Senere fik en anden dame, Lady Austen, stor indflydelse over ham. Hun gav ham idéen til den komiske ballade «John Gilpin». Ved digtene «The task» og «Table talk» befæstet han sit digteriske ry. C. betegner ved følelsens naturlighet og uttrykkets enkelhet og kunstløshet en reaktion mot den abstrakte, kolde og kunstige poesi som utmerket Popes skole. Han er forsaavidt en forloper for Wordsworth og den engelske sjoskole.

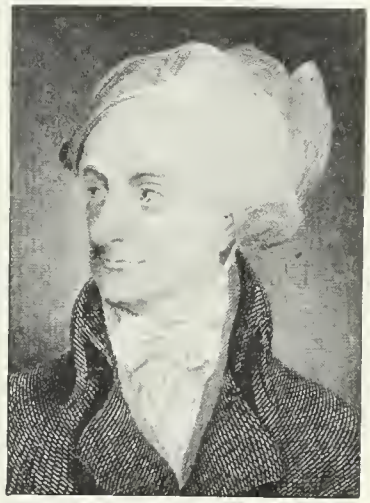

William Cowper.

Cowperske kjertler *[kau-, kū-]*, to omtr. ertstore kjertler som ligger ved den bakerste del av mandens urinror og utmunder i dette. De avsondrer en slimet væske. De kan undertiden, navnlig ved dryppert, bli sæte for betændelse.

Cox *[kaks]*, James M. (1870— , nordamer. politiker. Opdraget paa en farm, arbeidet paa et trykkeri, blev journalist og skrev ledende artikler i «Cincinnati Enquirer». Kjopte 1898 «Dayton Daily News» og 1903 «Springfield Press-Republie». C. vandt efterhanden gjennem sine blade stor indflydelse i det demokratiske parti, blev medlem av kongressen 1909—13 og guvernør i Ohio 1913—15 og 1917—19. Valgtes 6 juli 1920 til demokraternes præsidentkandidat paa Nationalkonventet i San Francisco.

Co'xa (lat.), hofte.

Coyet *[kwaja']*. 1. Peter Julius C. (1618—67), sv. diplomat. Var gesandt i England, dernæst i Holland. Deltok i Roskildefreden og var sammen med Sten Bielke i Kjøbenhavn for at arbeide paa en nærmere forbindelse mellem nabolandene. Hans stive hævden av sin opfatning av fredstraktaten mentes for en del at være skyld i dens stranding og det svenske fredsbrud, hvorfor han efter høiere ordre utgav et latinsk forsvarsskrift. 1659 søkte han i Holland forgjæves at skille dette fra Danmark, og 1666 deltok han i fredskongressen i Breda. — 2. Gustaf Vilhelm C. (1678—1730), sv. officer, foreg.s

sonneson, gjorde tjeneste i det polske felttog, men tok sin avsked 1705. Gjenindtraadt utmerket han sig ved Helsingborg og blev 1719 generalmajor. Uvillig stemt overfor de nye magthavere slog han sig ned i Kjøbenhavn, hvor han forbandt sig med nordmanden Povel Juel, som, avskediget fra sin amtmandspost i Lister og Mandal, hatet Fredrik IV dødelig. De to venner intrigerte nu av al magt mot Fredrik IV og til bedste for hertug Karl Fredrik av Gottorp, idet planen dels gik ut paa at losrive Grønland, dels frarive Danmark Norge ved russisk hjælp. Da imidlertid et kompromitterende brev beslaglagdes, kom deres planer 1723 for dagens lys. Juel blev henrettet som høiforrædder, og C. domt til livsvarig fængsel i kastellet i Kjøbenhavn.

Coypel *[kwapæl]*, fr. malerfamilie. 1. Antoine C. (1661—1722), son og elev av nedenn. N. C. Direktør for akademiet, hofmaler. Dekorative historiske billeder, allegorier og religiøse emner. I det norske Kunstmuseum «Zeus som barn blandt nymfer og kureter». — 2. Charles Antoine C. (1694—1752), son og elev av foreg. A. C. Hofmaler. Utkast til gobelinserien «Don Quijote». — 3. Noël C. (1628—1707). Hofmaler. Paavirket av Poussin og Lebrun. Billeder fra mytologien og romersk historie i de fr. slotte. — 4. Noël Nicolas C. (1692—1734), stedbror av A. C. Viser naturiagttagelse.

Coyzevox *[kwazvaˈ]*, Charles Antoine (1640—1720), fr. billedhugger. Naar han la tilside den allegoriske pomp, har han levert arbeider, som utmerker sig ved smak og formsikker behandling. Bedst er hans malerisk behandlede portrætbyster av statsmænd, lærde og kunstnere under Ludvig XIV.

Cr, kemisk tegn for krom.

Cr., forkortelse for lat. *circiter*, omtrent, og lat. *currentis*, løpende (maaned el. aar).

Crabbe *[kræb]*, George (1754—1832), eng. digter. Politikeren Burke hjalp ham til at bli prest. I sine digte «The village», «The newspaper», «The borough» gav han billeder fra engelsk landsbyliv med kraftig virkelighetssans.

Cracovienne *[krakåvjæn]*, se Krakowiak.

Craesbeeck *[kråsbek]*, Joost van (ca. 1606—ca. 1655), flamsk maler. Ven og elev av Adrian Brouwer. Arbeidet i Antwerpen og Brüssel. Vertshusscener og bondeslagsmaal; vakre i farven.

Lucas Cranach: Hvile paa flugten til Ægypten.

Craiova, Rumænien, by i depart. Dolj, ved Siulelven, 80 km. nordost f. Vidin, 45 780 indb. (1911). Har 32 kirker og 3 synagoger; handel med korn. Var tidligere hovedstad i Lille Valakiet. Erobret av tyskerne 21 nov. 1916.

Crambe, se Strandkaal.

Cramer, Johann Andreas (1723—88), t. teolog, hørte til de betydelige t. forfattere, som Bernstorff indkaldte til Danmark. Ikke blot som prest og universitetslærer, men ogsaa gjennem sit tidsskrift «Der nordische Aufseher» øvet han en ikke ringe indflydelse paa sin tids æstetiske og moralske almenbevissthet.

Cramer, Johann Baptist (1771—1858), tyskfødt pianovirtuos, lærer og komponist i London, hvor han især nod stor anseelse ved sit skjønne, elegante pianospil. Hans klaverskoler og etuder (et utvalg av Bülow) benyttes endnu.

Cran *[kræn]*, eng. maal for fiskevarer, indeholdende 45 imperialgallons el. 204.46 liter fersk, 37½ imperialgallons el. 170.38 liter saltet fisk.

Cranach. 1. Lucas C., den ældre (1472—1553), t. maler, kobberstikker og træsnittegner, kaldt C. efter sin fødeby Kronach. Elev av sin far. Arbeidet væsentlig i Wittenberg, fra 1504 som hofmaler hos kurfyrsten av Sachsen. Holdt stort malerverksted ogsaa for dekorationsarbeider, var samtidig apoteker, bok- og papirhandler og flere ganger borgermester i Wittenberg. Deltok ivrig i reformationen. Hans kunst er mindre betydelig end Dürers og Holbeins; tegningen er uutviklet, men farven frisk og klar. Hans portrætter er spidsborgerlige i sin opfatning (Luther, Melanchton, Fredrik den vise, alle i Münehen), hans alterbilleder præget av tor protestantisme. Ofte viser han dog en egte tysk trohjertethet og romantisk poesi, som i sin stemning er i slegt med eventyret og folkevisen, saaledes i de lyshaarede, blaaøiede madonnaer, i «Jugendbrunnen», de uskyldige Bathseba-billeder, i legender og mytologi, men fremforalt i sine naive, hjemlig opfattede landskaper. Man finder i denne side av hans kunst ikke blot et tro billede av datidens borgerlige liv, men ogsaa et levende uttryk for tysk gemyt og aand. En blanding av hans egen oprindelighet og av humanistisk indflydelse viser de talrike billeder av nøkne kvinder: en karakteristisk type, smallivet med runde, faste former, skraatliggende, skjelmske øine, rød Rembrandt-hat og guldkjeder, forøvrig i Eva-

kostume, optrædende som nymfe eller gudinde, i selskap med reformationstidens pompøse herrer. Signatur: en vinget slange, før 1537 med opstaaende vinger, efter s. a. med liggende. I Kunstmuseet: «Kristus og egteskapsbrytersken» (1529), «St. Sebastian» (1543) og «Kristus velsigner de smaa barn» (efter 1537). — 2. Lucas C., den yngre (1515—86), t. maler, son og elev av foreg., hvis verksted i Wittenberg han fortsatte fra 1553.

Cranbrook *[kræ'nbruk]*, Gathorne Hardy, jarl (1814—1906), eng. statsmand, beseiret 1865 Gladstone i en valgkamp og var en av det konservative partis dygtigste mænd. Gjennemforte som indenriksminister (1867—68) betydelige forbedringer i fattigvæsenets ordning og fabriklovene; 1874—78 krigsminister og 1878—80 minister for Indien under Beaconsfield. Da de konservative atter fik magten, blev C. lordpræsident for geheimeraadet i Salisburys forste og andet kabinet 1885—jan. 86 og juli 1886—92.

Crane *[krei'n]*, Walter (1845—1915), eng. maler og tegner. Studerte først i London, hvor han paavirkedes av prærafaeliterne, siden i Rom, hvor antikken fængslet ham. I hans kunst er ogsaa middelaldersk romantik blandet med antik skjonhetsfølelse. Hans uhyre produktion viser gjennemgaaende litet av naturstudium og meget av manierisme. Den omfatter oljemaleri, akvareller, bokillustrationer, kartonger til glasmaleri, utkast til tapeter, bokbind o. s. v. Til hans betydeligste oljemalerier horer «Amor omnia vincit», «Timernes flugt» og «Livets bro», «Svaneprinsesserne». Bedre er hans dekorative arbeider og mange kolorerte barneboker og illustrationer til egne og andres digte (Echoes of Hellas» og «The first of May»). Har utgit flere ræsonnerende bøker om dekorativ kunst.

Crane: The wedding of the Medway and the Thames. (Illustration fra «Faerie Queene».)

Cranganore *[krængænå'ə]* (Kodungalore), by i Forindien paa vestkysten, nord for Cochin, omtr. 10 000 indb. Efter sagnet begyndte apostelen Thomas der at omvende Indien. I C. fandtes en syrisk kirke før 9 aarh., og joder var bosat der endnu tidligere. Nu sæte for en katolsk biskop, i nærheten et jesuitisk seminarium.

Cra'ngon, se Ræker.

Craniōte hvirveldyr, hvirveldyr, som har hovedskalle, d. e. alle hvirveldyr med undtagelse av lancettfisken.

Cranmer, Thomas (1489—1556), eng. erkebiskop, blev kgl. kapellan ved Henrik VIII's hof og 1533 erkebiskop av Canterbury. Han foiet kongen m. h. t. opløsningen av hans egteskaper, men forsokte at frelse Anna Boleyn og Catharina Howard fra døden. Støttet saaledes kongen, da han losrev den eng. kirke fra pavedømmet. C. stod protestantismen langt nærmere end kongen, og efter Henrik VIII's død gjennemforte han som formynder for Edvard VI reformationen i England. Maria lot C. fængsle og anklage for høiforræderi og kjetteri.

Crannog *[krænəg]*, forhistorisk pælebygning (s. d.) i irske og skotske sjoer.

Cranston *[krænstn]*, Forenede Stater, by i Rhode Island, ved Narragansettbugten sydvest for Providence, 25 200 indb. (1915). Bomulds- og maskinfabrikker.

Craquelé *[kraklé]*, craquelure, fr. betegnelse for keramik, hvis glassur viser et net av grovere og finere masker dannet ved sprang i glassuren. Opr. en feil er det særlig paa kinesisk porselæn med overlæg utnyttet til kunstnerisk virkning. Det frembringes ved hurtig og sterk temperaturveksel.

Cra'ssula, urter eller busker av de tykbladedes familie, med motsatte, ofte parvis sammenvoksede blade og røde eller hvite 5-talsblomster i kvastformede blomsterstande. Over 100 arter, de fleste i Sydafrika. Flere arter er prydvekster, saaledes *c. coccinea* med hoirøde blomster i skjermlignende kvast og *c. falcata*, rødgule blomster.

Cra'ssus (d. e. den tykke), navn i den romerske plebeiiske slegt Licinius. Fremtrædende medlemmer: 1. Lucius Licinius C. (ca. 140—91 f. Kr.), berømt taler, i politisk henseende tilhænger av senatspartiet, men ivrig for en forsoning med folkepartiet. — 2. Marcus Licinius C. (114—53 f. Kr.), triumvir, kjæmpet med dygtighet paa Sullas side aar 83, skaffet sig derpaa ved spekulationer og ved at kjøpe proskribertes eiendomme en stor formue. Nedslog fuldstændig slaveopstanden 71 (se Spartacus), var aar 70 konsul sammen med Pompeius og stottet dennes arbeide for at omstyrte Sullas foranstaltninger, mens han for hadde tilhort stormandspartiet. Sluttet sig senere til Pompeius' motstandere, men forsonedes med ham av Cæsar og deltok i det første triumvirat aar 60. Opnaadde paany konsulatet sammen med Pompeius 55 og fik provinsen Syrien. Her begyndte han straks krig med partherne; narret ind i ørkenen blev han slaat, maatte gaa tilbake og blev endelig ved en sammenkomst med de fiendtlige forere myrdet.

Cratere'llus, se Trompetsop.

Crati, Italien, elv i prov. Cosenza, kommer fra Silafjeldet, optar ved Cosenza Busento, senere Mucone og Coscile og falder ut i bugten ved Tarent. Ved dens munding laa det gamle Sybaris.

Cratægus (bot.), hagtorn, s. d.

Crau, La *[lakrå]*, Frankrike, slette i sydost, depart. Bouches-du-Rhône; er omtr. 200 km.² og dækket av rullesten; den er trælos, men mellem stenene vokser græs, som gir næring til faarehjorder; i den senere tid er man begyndt at opdyrke den.

Crawford *[krå'fəd]*, Francis Marion (1854—1909), amer. romanforfatter, son av Th. C., tilbragte sin ungdom i Italien, gjennemreiste senere Indien og de fleste europæiske lande. Har skrevet en række romaner som med utpræget virkelighetstroskap forbinder en ædel livsopfatning. Av disse kan nævnes «Mr. Isaacs», «Dr. Claudius», «A Roman singer», «Zoroaster», «Marzio's crucifix», «A lady of Rome» (1907) etc.

Crawford *[krå'fəd]*, Thomas (1814—57), nordamer. billedhugger. Elev av Thorvaldsen i Rom. Hovedverker: Washingtons kolossale rytterstatue i Richmond (Virginia) og «Amerikas genius» paa Washingtons kapitol.

Crayon-manèr *[krɛjõ'-]*, kridtmanér, en art kobberstik, som efterligner kridttegning. Opfundet av franskmanden J. F. François 1756 og videre utviklet av G. Demarteau og L. M. Bonnet. Frembringes ved roulette og mattoir, som danner kornede flekker i etsegrunden.

Crēas, linlerret vævet av garn som er bleket for vævningen.

Creātor (lat.), skaper.

Crébillon *[krebijõ']*. 1. Prosper Jolyat de C. 1674—1762), fr. tragedieforfatter, studerte retsvidenskap og var en tid ansat ved pariserparlamentet. Han skrev en række tragedier i tidens klassiske smak, hvorav «Atrée et Thyeste», «Electre», «Zénobie» og «Pyrrhus» gjorde megen lykke. Paa grund av sin forkjærlighet for det rædselsfulde kaldtes han «le terrible» (den frygtelige). — 2. Claude Prosper Jolyat de C. (1707—77), fr. romanforfatter, foreg.s søn, opdroges i en jesuiterskole, men vilde ikke indtræde i ordenen og kastet sig ut i tidens glade og toilesløse liv. Hans talrike romaner søker i letfærdighet sin like. Av disse er «Les égarements du cœur et de l'esprit», «Tanzaï», «Le sopha, conte moral» de bedst kjendte.

Crécy-en-Brie *[kresi-ã-bri']*. Frankrike, by i depar. Seine-et-Marne. Crécy-skogen beskytter den britiske opstilling bak Grand Morin efter det store tilbaketog i august 1914.

Crécy-en-Ponthieu *[kresi-ã-põljø']*, Frankrike, by nær Abbeville. Her seiret englænderne 26 aug. 1346 over den mere end dobbelt saa talrike franske hær.

Credé, Karl Sigismund Franz (1819—92), t. læge, fødselshjælper. 1852 direktor for Berlins jordmorskole og overlæge ved fodselsavdelingen i Charité. 1856—87 en lignende stilling i Leipzig. Opfinder av det efter ham opkaldte haandgrep til fjernelse av efterbyrden. Indførte udmerket forebyggende forholdsregler mot nyfodtes oienbetændelse.

Crēdi, Lorenzo di (1457—1537), ital. maler av den florentinske skole. Elev av Verrocchio og paavirket av sin medelev Leonardo da Vinci, av hvem han lærte en blot, sammensmeltende behandling av sine lyse, godt samstemte farver. Eiendommelig for ham er en egen ynde og følelse for stille andagt; hans kompositions- og opfindsomhetsevne er derimot mager. Hovedverk: tronende madonna i domen i Pistoja (1486); flere billeder i Firenze, bl. a. det smukke «Maria bebudelse» i Uffizierne og det store «Hyrdernes tilbedelse» i akademiet.

Crédit foncier *[kredi' fõsje']* (fr.), kredit (laan) ydet mot sikkerhet i fast eiendom. C. f. de France, Frankrikes hypotekbank, blev oprettet ved dekret av 10 dec. 1852 som et med statstilskud støttet aktieselskap, der opstod ved sammenslutning av flere tidligere hypotekariske laanebanker.

Crédit lyonnais *[kredi' ljanæ']* (den lyon'ske kreditbank), verdenskjendt fr. bankinstitut, grundlagt 1863 i Lyon med 20 mill. frc. grundkapital. Denne har i de seneste aar været 250 mill. frc. Aktierne er paa 500 frc. Banken, hvis filial i Paris forlængst har overfloiet hovedsætet, har avdelingskontorer i en mængde fr. provinsbyer og mangesteds i utlandet. C. l. er en av verdens ledende banker og befatter sig med alslags bankvirksomhet, bl. a. ogsaa formidling av statslaan.

Crédit mobilier *[kredi' mãbilje]* (fr.), bank som driver handel med værdipapirer, yder laan paa saadanne samt medvirker ved emission av aktier og obligationer. Særlig kjendt under dette navn er den 1852 av brødrene Pereire oprettede bank, som i det følgende aarti spillet en betydelig rolle, men som 1867 maatte likvidere som følge av svindelagtige operationer.

Crēdo (lat., «jeg tror») er navnet paa det saakaldte apostoliske symbol. Desuten betegner c. ogsaa den tredje avdeling av den romerske messe, som begynder med dette ord. Herfra er c. gaat over til at betegne trossalmen i den lutherske gudstjeneste («Vi tro og troste paa én Gud»).

Crēdo quīa absu'rdum (lat.), «jeg tror, fordi det strider imot fornuften», et paradoks som fra kirkefædrenes tid til nutiden (f. eks. av S. Kierkegaard) brukes som uttryk for at troen ikke er eller kan være noget som tilegnes ad fornuftens vei. Er senere utformet efter en uttalelse av Tertullian.

Creek *[krīk]* brukes i de Forenede Stater og Australien som navn paa elver og bækker som torker ind i tørketiden.

Creeks *[krīks]*, nordamer. indianere, bosat i det nordlige Alabama og Georgia til 1836 og de nærmest følgende aar, da de overflyttedes til Indianerterritoriet. Under kolonisationsperioden var c. engelskmændenes og amerikanernes allierte mot spanierne, indtil c.-oproret 1813 bragte dem i konflikt med den amerikanske stat, som allerede efter oprorets undertrykkelse la beslag paa den storste del av deres stammeland.

Creighton *[kre'tn]*, Mandell (1843—1901), eng. kirkehistoriker; 1884 professor i kirkehistorie i Cambridge. Var med at grunde tidsskriftet «The English Historical Review», hvis redaktor han var 1886—91. 1891 biskop i Peterborough, 1896 i London. Hovedverk: «History of the papacy during the periods of the reformation» (5 bd., 1882 o. f.).

Creil *[krœj]*, Frankrike, by i depart. Oise, 10 200 indb. Mekaniske verksteder og glasfabrikker. Paa en ø i Oise ligger ruinerne av et slot hvor Karl VI opholdt sig under sin sindssygdom.

Crelle, August Leopold (1780—1855), t. matematiker og bygmester, bekjendt som stifter av «Journal für die reine und angewandte Mathematik», hvis utgiver han var fra 1826 til sin død.

Crema, Italien, by i prov. Cremona, 40 km. sydøst for Milano, 11 208 indb. (1911). Bispesæte, har en gammel domkirke. I omegnen dyrkes ris og silke. Nogen fabrikvirksomhet.

Crémaillère *[kremajæ'r]* er sagdannede indsnit i et brystvern, hvorved opnaaes en god flankering av vedkommende linje, samtidig med at linjens beskytning paalangs vanskeliggjøres.

Crême *[krɛ̃m]* (fr.), flote, i overført betydning: det bedste av noget, f. eks. selskapskredser; c. de la crême, «floten av fløten», d. v. s. det aller bedste.

Crēmer, August Hermann (1834—1903), t. protestantisk teolog, blev 1870 professor i teologi i Greifswald. C. var utpræget skriftteolog, en av den konservative teologis mest fremragende forere. Hans hovedverk er «Biblisch-theologisches Wörterbuch des neutestamentlichen Gräzität» (1866, 9 utg. 1902). Desuten: «Die Fortdauer der Geistesgaben in der Kirche» (1890), «Das Wort vom Kreuz» (prækener), «Zum Kampf um das Apostolikum», «Pastoraltheologie» o. m. a.

Cremer, Jacobus Jan (1827—80), holl. novellist, var først maler. I sin fortræffelige novellesamling «Betuwsche novellen» skildrer han med fin iagttagelse og megen humor sit hjemsted Betuwe. Hans romaner og skuespil er av ringere værd.

Cremer *[krī'mə]*, William Randal (1838—1908), eng. politiker og fredsforkjæmper, begyndte som tømmermand og tok ledende del i arbeiderbevægelsen. Siden 1885 var han som de liberale arbeideres kandidat medlem av underhuset, hvor han ovet stor indflydelse. Allerede 1872 blev han sekretær for International Arbitration League og virket som saadan energisk for at oprette en voldgiftsoverenskomst mellem de Forenede Stater og England og i det hele for fredstankens utbredelse.

Av størst betydning i saa henseende var hans initiativ til istandbringelsen av de internationale parlamentariske konferanser, som tok sin begyndelse 1889 i Paris. 1903 fik C. Nobels fredspris; pengene skjænket han til det internationale freds- og voldgiftsforbund. 1907 blev han baronet.

Crémieux *[kremjø']*, Isaac Moïse, kaldt Adolphe (1796—1880), fr. jurist og politiker av jødisk byrd. I 1830-aarene beromt som advokat for de demokratiske oppositionsmænd som var anklaget for presseforseelser. 1842 medlem av deputeretkammeret; angrep Guizot. Efter Februarrevolutionen en tid justisminister. Ivrig for Napoleons præsidentkandidatur, men misfornøiet med hans senere politik. 4 sept. 1870 atter justisminister (fra 12 sept. i Tours). Satte igjennem at jøderne i Alger fik borgerret. 1875 senator paa livstid. Grundla «Alliance Israélitique Universelle».

Cremōna, Luigi (1830—1903), ital. matematiker, deltok som ung i kampen for Italiens frihet, studerte derpaa matematik, var lærer i flere byer, indtil han 1873 blev kaldt til professor ved universitetet i Rom og direktør for den polytekniske læreanstalt. Han reformerte undervisningen i matematik og har som videnskapsmand særlig arbeidet for den høiere geometri, særlig projektivgeometrien.

Cremōna, Italien, provins og by i Lombardiet. Provinsen C. ligger nord for Po mellem elvene Adda og Oglio; flateindholdet er 1756 km.² og folketallet 353 579 (1911); 199 pr. km.² Byen C. har 41 000 indb. Den ligger ved Pos nordlige bredd; over elven fører en næsten 1 km. lang bro. Den er omgit av gamle ringmure og har mange gamle bygninger, deriblandt en romansk domkirke fra det 12 aarh. med et 121 m. høit taarn. C. er bispesæte, har teknisk skole, gymnasier, bibliotek, to teatre, museum etc. Industrien omfatter fabrikation av maskiner, glas- og lervarer, hatter, silke o. m. I C. blev før de bedste violiner laget (av Amati, Stradivari og Guarneri). — C. anlagdes som romersk koloni 219 f. Kr., blev odelagt i 70 og 605, var i middelalderen en fristat, men blev i 1334 tat av Milano. Senere har byen været under Spanien, Frankrike og Osterrike; av dette land blev C. i 1859 avstaat til Italien.

Cremonēsere, fællesbetegnelse for de gamle violiner fra Cremona, bygget av familierne Amati, Guarnerius, Guadagnini o. s. v., tildels ogsaa fra andre italienske byer.

Crēmor ta'rtari, surt vinsurt kali, se Vinsyre.

Crenothrix polyspora er en traadformet ugrenet sopart som staar bakterierne nær. Den formerer sig ved sporer, som dannes inde i traadene; disse vokser i mængde i brønder eller vandrør som fører jernholdig vand, idet jernet, som ofte avleires i traadene og farver dem brune, betinger deres vekst. Soppen kaldes tildels brøndtraad og forekommer undertiden i saa store mængder at rørene kan tilstoppes.

Creodo'nta er en gruppe av utdøde primitive pattedyr, fundet i ældre tertiære jordlag i Europa og Nordamerika. Av de fleste kjendes kun kjævestykker med tænder. Nogen var udelukkende taagjængere, andre traadte tillike paa den forreste del av mellemfoten. Som det kan sees av de høist forskjellig formede tænder, var de dels plante-, dels kjøtætere, og de maa betragtes som de nulevende rovdyrs stamfædre; men de viser forøvrig ogsaa, navnlig i bækkenets bygning, store overensstemmelser med pungdyr og insektætere. Nogen var saa store som en ræv, andre som en bjørn.

Cre'pis, slegt av de kurvblomstredes familie, urter med bladløs eller mangebladet stængel og oftest gule, kun av tungeformede blomster bestaaende kurver i klaseformede eller kvastformede samlinger. I Norge 5 arter, hvorav dog kun to er almindelige, nemlig *c. paludosa*, som har hjerteformig omfattende stængelblade og sorte kjertelhaarede svopblade, og *c. tectorum*, hvis ovre blade er pilformig omfattende. — Dyrket i haver er *c. barbata*, hvis kurver er svovelgule, i midten brune, og *c. rubra* med rosenrøde kurver.

Crépy-en-Laonnais *[krepi'-ã-lanæ']*, Frankrike, landsby i dept. Oise, nær Laon. Her sluttedes 1544 freden mellem Frans I av Frankrike og keiser Karl V, ved hvilken Frans gav avkald paa Milano, Neapel m. m., Karl paa Bourgogne.

Crescendo *[krešénda]* (ital.), voksende (i tonestyrke; d. s. s. accrescendo), betegnes ogsaa med <, likesom decrescendo (avtagende) med >.

Cresce'ntia, slegt av *bigoniaceæ*, trær med hele eller trekoblede blade og uregelmæssige, klokkeformede blomster. Bærfrugt som er haard utvendig og blot og saftig indvendig. De faa arter er alle hjemmehørende i Amerikas tropeegne. Av *c. cujete*, «kalebastræet», anvendes de haarde frugtskaller, de saakaldte kalebasser, som kar; saften brukes som lægemiddel.

Crescentini *[-šen-]*, Girolamo (1762—1846), ital. sanger, en av de sidste berømte kastratsangere (sopran) som under store æresbevisninger optraadte rundt i Europa og en tid virket i Paris under Napoleon. Han forenet den høieste vokale velklang med fuldkommen virtuositet og dramatisk varme. Han har ogsaa selv komponert, var en meget anset lærer.

Crespi, ital. kunstnere. 1. Daniele C. (1592—1630), maler, billedhugger, arkitekt, har smykket mange kirker i Milano med fresko- og oljemalerier. Paavirket av Tizian, Murillo og Caraccierne. — 2. Giovanni Battista C., kaldt il Cerano (1557—1633), maler, billedhugger og arkitekt. Eklektiker. Fresker, alter- og dyrebilleder. — 3. Giuseppe Maria C., kaldt lo Spagnuolo (efter sin spanske dragt) (1665—1747), maler av skolen i Bologna. Paavirket av Caracciernes eklekticisme og naturalisterne.

Crēta (lat.), kridt.

Crêt-de-la-Neige *[kræ-d'la-næ̃ž]*, den høieste top i de fransk-schweiziske Jurafjelde, nordvest for Genf, 1723 m.

Crête *[kræt]* (d. e. hanekam), topografisk betegnelse for linjen langs den høieste ryg av et høidedrag (d. e. kamlinjen). I befæstningskunsten betegnes i almindelighet ved et verks c. skjæringslinjen mellem dækningsvoldens overflate («kronen») og dens steile, indre skraaning («indre brystvernsskraaning»), d. e. verkets ildlinje.

Cretonne *[krəta'n]*, navn paa et fransk lerret, vævet av lin og hampegarn. Brukes ogsaa som benævnelse paa sværere trykte bomuldstøier, der anvendes som gardin- og møbelstoffer.

Cretzensten blokhus ved Halden (nu Fredrikshald), opførtes 1645 av oberstloitnant Bendix Cretz. Blokhuset, hvortil snart flere mindre verker og bygninger av træ og sten sluttet sig, laa der hvor nu «klokketaarnet» paa Fredriksten staar, og dannet kjernen i Haldens befæstninger under kampene 1658—60. Fæstningen Fredriksten grundlagdes her 1661, hvorefter det oprindelige navn C. forsvinder.

Creus *[kreũdž]*, Cabo de, forbjerg i Spanien, skyter ut i Middelhavet like syd for den franske grænse.

Creuse *[krøz]*, Frankrike. 1. Bielv til Vienne (som igjen gaar i Loire), 250 km. lang. — 2. Depart., opkaldt efter elven, 5 606 km.² med 266 000 indb. (48 pr. km.²), siden 1901 avtat med omtr. 11 700. Det er et noksaa bergrikt landskap, opfyldt av det indre høilands nordvestlige skraaning. C. er et av de fattigste departementer. Befolkningen lever av jordbruk, men en hel del utvandrer om vaaren til andre dele av Frankrike, hvor

de særlig ernærer sig som murere, for at vende tilbake igjen om vinteren.

Creusot *[krøzä']*, Le, Frankrike, by i depart. Saône-et-Loire, 36 000 indb. (som kommune, den egentlige by ca. 20 000 indb.). I omegnen store kulgruber, som har ledet til vældig industri. Her er et av Europas største industrielle anlæg, tilhørende Schneider & Co. Der fabrikeres lokomotiver, skinner, panserplater, jernbroer og kanoner. Paa kanonfabrikationens omraade er Schneider ledende ved siden av Krupp; de saakaldte Schneider-Canet-kanoner er banebrytende. Fabrikkerne beskjæftiger 15—20 000 arbeidere.

Creutz, Gustaf Filip (1731—85), sv. statsmand og digter, greve, finlænder av fødsel, kom 1751 til Stockholm og sluttet sig til G. F. Gyllenborg; de indtraadte i fru Nordenflyehts litterære kreds, «Tankebyggarorden», i hvis «Våra Försök» (1753—55) C.s første digte fremkom. Han viste sig straks som en formens mester i rokokodigtningen; hans farver var avdæmpede, lyse, hans smak fint dannet, hans maal at behage, hans digtning elskværdig og idyllisk. Betydeligst er hans hyrdedigt «Atis och Camilla» (1761) i fem sange i alexandriner; det handler om lovejægeren Atis' elskov til dianaprestinden Camilla og gjorde stor lykke; samtiden kunde det utenad, og det citertes i tide og utide. Efter dette skrev C. kun ubetydelig, men hans ry var slaat fast. 1763 blev han minister i Spanien, 1766—83 i Frankrike, derpaa kancellipræsident i Sverige og kansler for Upsala universitet. C. var en dygtig diplomat og en fint dannet mand med evne til at gjore sig gjældende i enhver kreds. [Litt.: G. Castrén, «G. F. C.», 1917.]

Gustaf Filip Creutz.

Creutz, Lorentz (1615—76), sv. riksraad og admiralgeneral. Mottok 1658 det erobrede Trondhjems len, men blev paa hjemveien fanget i Elverum og var en tid krigsfange paa Akershus. 1660 riksraad, 1673—76 rikskammerraad samt friherre 1654. I den skaanske krig utnævntes C. til admiralgeneral, skjont han savnet de nødvendige forutsætninger for at utfylde posten, og 1 juni 1676 led den svenske flaate et stort nederlag ved Öland. Under kampen omkom C. paa admiralskibet, som sprang i luften med 800 mand.

Crevaux *[krøvå']*, Jules Nicolas (1847—82), fr. sjøofficer og opdagelsesreisende. Paa sine to første reiser (1876—79) undersøkte han Cayennes indland, gik over de hittil ukjendte Tumuc-Humac-fjelde, utforsket Amazonas' bielver Jary og Paru, fulgte Ica til dens kilder i Anderne paa grænsen av Ecuador og Colombia, hvorfra han seilte nedover Ya Pura. Paa sin tredje reise (1881—82) undersøkte han Magdalena-elven i Colombia, gik over Anderne og naadde ad bielven Guaviare Orinoco. Under et forsøk paa at seile nedad Pilcomayo i Gran Chaco blev han april 1882 myrdet av toba-indianerne i Bolivia (fort Crevaux) nær Argentinas grænse.

Crève-cœur *[krævkör]*, fr. honserace, se Hons.

Crevillente *[krevilje'nte]*, Spanien, by i prov. Alicante, 30 km. sydvest for byen Alicante, 11 000 indb. Vindyrkning, espartogræsfletning.

Crewe *[krū]*, Robert Offley Ashburton Crewe-Milnes, første marki av C. (1858—), eng. statsmand. Blev ved farens død 1885 medlem av overhuset, hvor han hurtig blev en av forerne for det liberale parti. 1892—95 vieekonge for Irland. 1905—08 og 1915—16 lordpræsident for geheimeraadet, 1908 overhusets leder, 1908—10 koloniminister, 1910—15 minister for Indien efter Lord Morley og 1916 undervisningsminister.

Crewe *[krū]*, England, by i Cheshire, 45 km. sydøst for Liverpool, 45 000 indb. Ganske ny by, grundet av Nordvestbaneselskapet, som her har store verksteder, hvor over 7 000 mennesker er beskjæftiget.

Crex, se Akerrikse.

Cricētus, se Hamster.

Crichton *[kriktn]*, James f. 1560, død mellem 1585 og 1591), eng. lærd med tilnavnet «den beundringsværdige»; opdraget sammen med Jakob VI av Skotland av den lærde Buchanan. 20 aar gammel kunde C. tale og skrive 20 sprog og var tillike en av de ypperste i alle ridderlige idrætter. I Mantua dræpte han Italiens mest frygtede slagsbror i tvekamp og blev derefter opdrager for hertugens son Vincenzo av Gonzaga, som paastaaes at ha snikmyrdet ham.

Cricket *[kri'kət]*, et særlig i England overordentlig populært ballspil, som drives paa aapen, flat mark, bedst paa særskilt planerte baner. Paa spillepladsen, som maa ha et betydelig omfang, er i ea. 20 m. indbyrdes avstand anbragt to parallele «grinder», hver bestaaende av 70 cm. lange med 7 cm.s mellemrum nedrammede stokker, hvorover der ligger to træpinder (overliggere). Spillerne er delt i to partier, hvert paa 11 mand. Av det ene parti er kun to mand ad gangen i virksomhet; disse stiller sig en ved hver grind, bevæbnet med balltræ. Motpartiet vælger en «kaster», som stiller sig ved et bestemt maal i nærheten av den ene grind. Partiets øvrige spillere fordeler sig over pladsen. Spillets gang er: «kasteren» slynger en haard ball (laget av kork, seilgarn og lær) mot nærmeste grind for at rive ned mindst én av de to overliggere. Dette skal motpartiets mand hindre ved med balltræet at slaa ballen tilbake og længst mulig bortover marken. Lykkes dette, maa de over pladsen fordelte spillere gripe ballen og kaste den tilbake til «kasteren». Den tid som medgaar, inden ballen kommer tilbake, nytter manden med balltræet til at bytte plads en og mulig flere ganger med sin medspiller ved den anden grind. For hver gang de kan skifte plads, faar deres parti 1 point. Naar fem kast er gjort ved en grind, fortsættes spillet ved den anden grind, men med ny kaster fra samme parti. De to partier veksler om at kaste og forsvare, og efter et visst antal omganger summeres hvert partis points (løp). Spillet utvikler i hoi grad kraft og energi.

Crīmen bruktes i det romerske retssprog oprindelig om anklage for en forbrydelse, senere om selve forbrydelsen. Eks.: crimen falsi, falskneri; crimen bestialitatis, omgjængelse mot naturen med dyr; crimen læsæ majestatis, majestætsforbrydelse.

Crinoidĕa, sjøliljer (s. d.).

Cri'spi, Francesco (1819—1901), ital. statsmand, f. paa Sicilien, var advokat i Palermo og dernæst i Neapel og ivrig deltager i politiske sammensvergelser. Under Siciliens opror 1848 blev C. medlem av parlamentet, men blev efter underkuelsen 1849 landsforvist. C. flakket nu om og kom tilslut til London, hvor han sluttet sig til Mazzini. 1859 var han atter i hjemlandet, medvirket ved Siciliens reisning 1860 og utvirket Garibaldis hjælpetog. C. virket nu haand i haand med denne, deltok i Victor Emanuels hyldning, men var dog av forskjellige grunde stemt for en forhaling av oens forening med Norditalien, et standpunkt som vakte en

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

del uvilje mot ham. Jan. 1861 fik han sæte i det ital. deputeretkammer, hvor han, skjont radikal, erklærte kongemagten for enhetens midtpunkt i Italien. Han var ogsaa imot Garibaldis tog mot Rom 1867. 1876 valgtes C. til kammerets formand og foretok 1877 en reise i utlandet, som især fik betydning paa grund av det bekjendtskap han sluttet med Bismarck. Dec. 1877 blev C. utenriksminister, men maatte mars 1878 vike, anklaget for bigami. Selv om domstolene gav ham medhold i at hans første egteskap paa grund av formelle feil ikke kunde være bindende, vendte uviljen sig dog saa sterkt mot C. at han gik av. Som oppositionens forer bekjæmpet han nu regjeringen, indtil han 1887 blev indenriksminister under Depretis og efter dennes død (juli s. a.) tillike ministerchef og utenriksminister. Som saadan ledsaget han 1889 kongen til Berlin. Varm tilhænger av tripelallianeen, hvori han saa en garanti for fredens bevarelse. Endvidere satte C. kraft ind paa skabelsen av en ital. kolonimagt i Øst-Afrika. Indadtil vedtoges 1888 en utvidet stemmeret til provins- og kommuneraad, samt 1890 en lov om milde stiftelsers forvaltning, som unddroges presterne. Jan. 1891 gik C. av, da han motsatte sig hærutgifternes nedsættelse, men den voksende nød og uro bar ham (dec. 1893) atter frem til roret. Med fast haand knuste han oprorsbevægelsen paa Sicilien og arbeidet med energi paa finansernes forbedring. Dog rokkedes hans stilling ved skandalprocessen mot Banca Romanas bestyrelse, av hvilken Giolitti beskyldte C. for at ha mottat penger. C. stevnet Giolitti og opløste kammeret, og de nye valg (juni 1895) gav ham majoritet, saa at han nu næsten indtok en diktators stilling. Med kraft kvaltes uroen, men forbitrelsen mot C. gav sig luft i flere mordforsok mot ham. Kolonipolitikken, som avfødte krigen med Abessinien og italienernes nederlag, hitførte endelig C.s fald mars 1896. C. frifandtes vel av domstolen for oppositionens ærekrænkende beskyldninger mot ham, men der uttaltes dog en misbilligelse av hans forhold (1898). Straks efter dommen nedla C. sit mandat som parlamentsmedlem, men gjenvalgtes med stor majoritet i Palermo. [Litt.: Ibsen, «Mænd og magter» 1894.]

Francesco Crispi.

Crispin *[krispæ̃']*, tjenerskikkelse i den franske komedie; oftest lystig, undertiden dum.

Crispīnus, pseudonym for Riis, C. P.

Crispīnus og **Crispiniānus,** romerske helgener og martyrer, som ifolge legenden under Diocletians forfølgelse flygtet til Soissons, hvor de ernærte sig som skomakere. For at hjælpe de fattige skal de ha stjaalet lær fra velhavende garvere (derav crispinader, d. e. velgjerninger paa andres bekostning); omtr. 287 blev de fængslet og kastet i en kjel med kokende bly. De betragtes som skomakernes særlige helgener, deres helgendag er 25 okt.

Cri'spus, ældste søn av Konstantin den store, utmerket undervist av Lactantius, 317 utnævnt til Cæsar (d. e. medregent), kjæmpet heldig mot franker og alamanner; men 326 lot hans far ham dræpe i Pola i Istrien, maaske efter tilskyndelse av sin hustru Fausta, maaske ogsaa av misundelse.

Crista'llo, Monte, fjeldtop i Alperne, paa grænsen av Tirol og Italien, en av Dolomiternes høieste topper, 3199 m.

Cristīnos, tilhængere av Kristina Maria, dronning av Spanien, i karlistkrigen 1833—40.

Cristus, Petrus (?—1472), nederl. maler. Utdannet under indflydelse av Jan van Eyck; synes senere paavirket av van der Weyden og Bouts. Fra 1443 bosat i Brügge. Portrætter, religiøse emner og de første nederl. genrebilleder.

Crittenden *[kri'tndən]*, John Jordan (1787—1863), nordamer. statsmand, ivrig national, ven av H. Clay, hvem han stottet i hans kompromisbestræbelser i slavespørsmaalet. Var attorney general 1841—42 og 1850—55 samt oftere medlem av senatet. Efter ved mæglingsforslag at ha sokt at hindre borgerkrigen støttet han med kraft Lincoln efter dens utbrud. 1861 blev han medlem av repræsentanternes hus og stillet her sin berømte resolution om at krigens formaal var «at forsvare og opretholde forfatningens supremati og bevare unionen uten formindskelse av staternes rettigheter».

Crive'lli, Carlo (ca. 1430—efter 1493), ital. maler av den venetianske skole. Utdannet under indflydelse av skolen i Parma, særlig Mantegna. Daterte billeder fra 1468 til 1493. Middelaldersk mystik, stille sværmeri, ynde og ømhet i madonnafigurer og helgeninder veksler med rasende smerte og dramatisk, lidenskabelig bevægelse. Hans figurer er i begyndelsen kraftige og kantede, senere slanke og sirlige, næsten sykelig forfinede. Han elsker en besnærende pragt av guldindvirkede stoffer, metalsmykker, ædelstener og farvede marmorarter og gir i sine billeder disse ting en illusorisk virkelighetsvirkning ikke blot ved lysende farver og anvendelse av meget guld, men endog ved at utføre dem i relief. C. har mange berøringspunkter med det 19 aarh., og med rette er han blit sammenlignet med kunstnere som maleren Gustave Moreau og forfatteren Huysmans *(à rebours)*. Hans bedste verker findes i England og i Brera i Milano.

Crnagora *[tšər-]*, «Det sorte fjeld», det serbiske (indfødte) navn paa Montenegro.

Crny *[tšə'rni]*, serbisk slegt, se Kara-Georg, Karageorgevitsj.

Croce *[krå'tše]*, Benedetto (1866—), ital. forfatter, har skrevet en mængde verker om teatervæsen, æstetik, filosofi, Syditaliens politiske historie, neapolitansk litteraturhistorie o. a., deriblandt det meget betydelige verk «Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale. I. Teoria. II. Storia» (1 utg. 1902; fr. overs. 1904; t. overs. 1905). Siden 1903 utgir C. det udmerkede «La critica».

Croce *[krå'tše]*, Giovanni (1560—1609), ital. musiker, en av den venetianske skoles betydeligste komponister, kirkekapelmester i Venedig. Sonater, motetter, madrigaler, cantiones sacræ, messer, salmer, magnifikater.

Cro'cus, i Middelhavsegnene hjemmehørende, ganske lave, liljeblomstrede vekster, hvorav nogen dyrkes og hører til vore vakreste planter i den tidlige vaar eller i de sene høstmaaneder. Tidligblomstrende er *c. aureus* med store, gule og *c. vernus* med blaa og hvite blomster i flere nuancer, mens *c. speciosus*, som er vakkert blaa med mørke aarer, *c. susianus*, som er guldgul med brunt, og den fiolette *c. zonatus* samt den mørkfiolette *c. sativus* først blomstrer fra september av. Den sidstnævnte (eg. en form av denne *c. s.*, *var. autumnalis*, «safranplanten») har en lang, gul griffel som i toppen deles i tre lange, mørkerøde ar av en krydret lugt og smak. Disse ar gir i tørret tilstand safran, som anvendes i medicinen og desuten som farvestof, især til bakverk. Safranplanten dyrkes flere steds i Mellem- og Sydeuropa.

Safran er paa grund av sin store lethet og den ringe mængde i hver blomst en kostbar vare. Til 1 kg. tor safran skal der opimot 80 000 blomster. Varen er derfor ofte forfalsket, saaledes f. eks. med griflerne av samme plante eller med blomster av ringblomst *(calendula)* o. a.

Crocus metallōrum, metalsafran, kaldes hos ældre kemikere forskjellige gule og rode metalforbindelser.

Crofter *[kra'flə]* eng., av angels. *croft*, jordlap) kaldes de smaa leilændinger paa aaremaal i de skotske Hoilande. De var tidligere utbredt over en stor del av Skotland, men er nu trængt tilbake av storre jordegodseiere. Imidlertid utgjor de endnu flertallet av befolkningen bl. a. paa Hebriderne, Orkn- og Shetlandsoerne. Indtil 1745 hadde c. jorden i fælleseie med de gamle klanhovdinger, men da den feudale ordning efter skotternes sidste nationale reisning forsvandt, tok klanhovdingerne jorden til eie og behandlet c. som leilændinger eller fordrev dem fra al god jord, som blev lagt ut til beite for faarene, fordi ulden med storindustriens opkomst kom i høi pris. I begyndelsen av 1880-aarene opstod en bevægelse for at bote paa den overlast og uret c. hadde lidt under, og 1884 grundlagdes «Highland Land Law Reform Association», som snart fik stor indflydelse og satte frugt i en række love om jordens overgang til livsfæste paa billige vilkaar el. til selveie og efter forbilleder i den irske jordlovgivning.

Croisset *[krwasæ']*, Francis de (1877—), fr. dramatiker. C., som er f. i Bruxelles som son av maleren Alex. Wiener, har foruten en digtsamling («Les nuits de quinze ans») skrevet en række skuespil: «Cherubin», «Le paon», «La passerelle» (for Réjane), «Arséne Lupin» o. s. v. De har ofte hat stort teaterheld.

Croix *[krwa]*, Frankrike, by i depart. Nord, forstad til Roubaix (like ved den belgiske grænse), 18 000 indb. Uldvæverier og jernstoperier, kem. fabrikker.

Croizette *[krwazét]*, Sophie Alexandrine (1847—1901), fr. skuespillerinde, f. i Petrograd, deputerte 23 aar gammel paa Théâtre français. Har utført en meget stor del av de kvindelige hovedroller i det moderne franske drama for 20—30 aar siden, særlig i Alexander Dumas fils' skuespil.

Croker *[krou'kə]*, John Wilson (1780—1857), eng. forfatter og politiker; vakte stor opsigt 1804 ved sin teaterkritiske bok «Familiar epistles on the present state of the Irish stage». Blev 1807 medlem av underhuset, var en glimrende taler, sluttet sig til torypartiet, men tilraadet dog katolikkernes emancipation. Var 1809 med at grunde toryernes litterære organ «The Quarterly Review». Samme aar admiralitetssekretær, utviste fremragende dygtighet og øvet stor politisk indflydelse, især ved sit venskap med Peel. C. gik av 1830 sammen med Wellingtons ministerium, bekjæmpet heftig Macaulay i kampen om stemmeretsreformen og vilde efter dennes vedtagelse 1832 ikke længer være i underhuset. C.s digt «The battle of Talavera» og «Stories for children from the history of England» (1817) vakte stort bifald.

Croker *[krou'kə]*, Thomas Crofton (1798—1854), irsk folklorist og forfatter. Hans bekjendteste verk er «Fairy legends and traditions of the South of Ireland» (1824), som i Grimms tyske overs. blev det nærmeste forbillede for P. Chr. Asbjørnsens «Norske huldreeventyr». Har desuten bl. a. utgit «Legends of the lakes» og skrevet endel romaner og historiske verker.

Cro-Magnon *[krâmañõ']*, en hule i nærheten av byen Eyzies i det franske depart. Dordogne. Her fandtes i 1868 spor av en palæolitisk menneskerace, den saakaldte C.-M.-race, som utmerket sig ved høi vekst, kraftig bygning, langstrakt, rummelig kranium, høi og hvælvet pande, bredt ansigt og fremstaaende kjæver. Denne type er gjenfundet paa mange steder like fra Skandinavien til det nordvestre Afrika.

Cro-Magnon-racen. Mandlig skalle.

Cromarty *[kra'məti]*, fjord i det nordostlige Skotland, arm av Morayfjorden. Ved begyndelsen av fjorden ligger den lille by C., badested og fiskerby. Benyttet som støttepunkt for flaaten, med befæstninger og forraad. Landet omkring dannet før grevskapet C., nu forenet med Ross til grevskapet Ross and C.

Crome *[krou'm]*, John (1769—1821), eng. maler, kaldt «Old C.» i motsætning til sonnen John Bernay C. Grunder av Norwich-skolens landskapsmaleri. Paavirket av holl. malere som Hobbema og Ruysdael, men med en kjærlig fordypelse i den hjemlige natur og et personlig syn, hvorved han er enestaaende i sin samtid og blir en forløper for det 19 aarh.s «paysage intime». I sin maate at male luft overgaar han Gainsborough; hans herlige trær minder om Th. Rousseau.

Cromer *[krou'mə]*, Evelyn Baring, jarl C. og viscount Errington (1841—1917), eng. statsmand, av bankierslegten Baring (s. d.). Gik 1858 i militærtjeneste, blev 1861 adjutant hos overkommissæren paa de Ioniske Oer, Sir H. Storks, og 1865 dennes sekretær ved undersokelsen av Jamaica-oproret. Blev 1870 kaptein og 1872—76 sekretær hos sin fætter Lord Northbrooke, Indiens vicekonge. 1876 major og britisk kommissær ved den ægyptiske statsgjælds kontor, hvis drivkraft han snart blev, navnlig i forholdsreglerne mot kediven Ismails odsle styre. 1880—83 var C. den indiske vicekonge Lord Ripons finansielle raadgiver og foretok en grundlæggende ændring i styret av de indiske statsfinanser. 1883 sendtes han som diplomatisk agent og generalkonsul til Ægypten, hvis virkelige styrer han var i 24 aar. C. overtok en forvirret forvaltning og en statskasse paa falittens rand. Det lykkedes paa faa aar hans energi og sunde omdomme at ændre forholdet helt. Ved laan til vandingsanlæg utvidet han det dyrkbare areal, avskaffet tvungent hoveri og andre misbruk, ordnet skatteværsenet og indforte hæderlig retspleie og forvaltning. Allerede 1889 kunde man avdrage paa statsgjæl-

Evelyn Baring Cromer.

den. Ægyptisk utenrikspolitik ledet C. med fast haand. Efter feilgrepet med Gordon (s. d.), hvem han ansaa for den urette mand, tilraadet han Sudans rømning, men var 10 aar efter like saa hurtig til at erkjende øieblikket til handling, og støttet Kitcheners ekspedition, som førte til Nubiens og Ostsudans erobring 1898. C. virket kraftig for Afrikaoverenskomsten med Frankrike 1904, hvorved Englands besættelse av Ægypten sikredes, mens Frankrike fik frie hænder i Marokko. 1906 avviste han energisk tyskernes forsøk paa at besætte Sinaihalvøen, som erklærtes hørende til Ægypten. C. er en av Englands største *empire*-makere i nyere tid. Han var en kraftig og dygtig administrator, av naturen barsk, men klok nok til at undgaa unødig haardhet. Med fasthet, stor menneskekundskap og fin forstaaelse for orientalsk tænkemaate forstod han at holde motsigelser nede, baade fra kediven, de ægyptiske ministre og fra fremmed, især fransk side. Ægypterne forstod at hans styre bragte dem materielt bedre vilkaar end før, men dette forsonet ikke med tanken om fremmedherredømmet. 1907 avlostes C. i Ægypten av Sir Eldon Gorst (s. d.) og fik en nationalgave paa 50 000 £. Han blev 1892 baron, 1899 viscount, 1901 jarl. I overhuset fulgte han det unionistiske frihandelsparti. Juli 1916 blev han formand for undersøkelseskommissionen vedrørende Dardanellertoget. — I et fortrinlig verk, «Modern Egypt» (2 bd. 1908), skildret C. Ægypten og sin virksomhet der og gav en biografi av kediven Abbas II (1915). Utgav ogsaa en række interessante «Political and literary essays» (3 bd. 1915).

Cromlech, eng., opr. keltisk ord (gælisk *crom*, krummet, og *leac*, sten), dannet i nyere engelsk som arkæologisk betegnelse for visse arter av forhistoriske mindesmerker, hvis hoveddel var en kreds, men nu sjelden anvendes, idet det omfattet monumenter som i virkeligheten var forskjellige (saaledes anvendt om Stonehenge og Aveburymindesmerkerne, gravanlæg, reiste stener).

Crompton *[kra'mtən]*, England, by i Lancashire, 4 km. nord for Oldham, forstad til denne by, 15 000 indb. Bomuldsindustri.

Cromwell *[kra'mwəl]*. 1. Oliver C. (1599—1658), den største, mest originale styrer England nogensinde har fostret. Født i Huntingdon av en gammel anset familie som opr. stammet fra Glamorganshire i Wales, vokste han op i strengt puritanske omgivelser og gjennemlevet mere intenst end nogen av sine samtidige den store moralske evolution, som i begyndelsen av det 17 aarh. var i fuld utvikling i England. I denne periode blev Bibelen Englands bok. Sprog, tænkesæt, billeder, ræsonnement, alt tok farve av den; men først med C. blev den en politisk og soeial faktor av gjennemgripende betydning. I motsætning til flere andre av historiens stormænd gjennemgik C. en langsom utvikling. Dyster og tungsindig av naturen følte han sig overvældet av det samme mismod som grep hele det øvrige England under Karl I's tyranni (1629—40), og flere vidnesbyrd om hans triste sindsstemning foreligger fra disse aar. Men i denne daadløshetens tid modnedes hans geni gjennem sjælekampe, prøvelser og ensomme studier, og da begivenheterne i 1640 kaldte ham frem paa skuepladsen, sprang det hurtig ut i fuld blomst. Gjennembruddet skedde i det uavgjørende slag ved Edge Hill 1642, det første som blev levert i borgerkrigen. C. opdaget her med en gang hvad der manglet parlamentets tropper og pekte paa den religiose begeistring som det eneste middel til at reise deres mod og sikre deres seier. Ut fra denne betragtningsmaate gik han igang med at reorganisere arméen, avskaffe uordener og indføre nye regler for befordring efter mod og dygtighet istedenfor som før efter fødsel og rang. Resultaterne uteblev ikke. Slagene ved Marston Moor og Newbury (begge i 1644) godtgjorde rigtigheten av C.s reformer, og ved Naseby i 1645 vandt de sin avgjørende seier. Karl I blev her slaat saa totalt, at han maatte flygte til den skotske leir, hvorfra han i jan. 1647 blev utlevert til det engelske parlament. Imidlertid var der utbrutt en skarp strid mellem arméen og C. paa den ene side og parlamentet paa den anden, en strid som danner utgangspunktet for de senere politiske partier i England. C. og hans folk krævde samvittighetsfrihet og tolerance; parlamentet streng puritansk ensartethet, og for at fremtvinge en avgjørelse bemægtiget C. sig kongens person, da parlamentet ogsaa krævet hæren oplost. Det er forlængst anerkjendt at C. klart forutsaa de vanskeligheter som kongedommets avskaffelse vilde føre med sig, og satte derfor hele sin energi ind paa at opnaa en hæderlig og betryggende ordning for landet: men alt strandet paa kongens troloshet og dobbeltspil, og en dag i nov. 1647 erfarer C. til sin forbauselse at han er narret og kongen rømt. Efterretningen herom vakte hærens raseri, og efter en seier ved Preston i aug. 1648 og nye underhandlinger bemægtiget C. sig kongens person paa Isle of Wight og lot den ulykkelige monark dømme til døden ved en speciel domstol, som C. selv hadde sæte i. De vanskeligheter C. hadde forutset, meldte sig like efter kongens henrettelse (jan. 1649), og de par første aar av republikens historie («The Commonwealth») er derfor en yderst urolig tid. I disse aar falder underkuelsen av Irland og Skotland, som begge hadde tat parti for det fordrevne kongehus; navnlig var underkuelsen av Irland overordentlig blodig og unødig grusom. Seirene ved Dunbar i Skotland (1650) og Worcester i England (1651) gjorde det fuldstændig av med Karl II, den henrettede konges søn, som maatte flygte til Frankrike, hvor han siden opholdt sig helt til «restaurationen» (s. d.). C. vilde nu oplose parlamentet og drev i den anledning igjennem, at det med to stemmers flertal voterte sin egen oplosning paa den betingelse at det skulde sitte sammen i yderligere tre aar. Imidlertid utbrøt krigen med Holland (1652—54), som for en stund bortledet opmerksomheten fra de indre forhold, indtil C. i febr. 1653, træt av de lange stridigheter med parlamentet, lot det oplose med magt. Saa brutal som denne handling var overfor parlamentet, hadde den saa langt fra til hensigt at etablere noget despoti, at den tvertimot tok sigte paa at bevare nationens konstitutionelle rettigheter. Overensstemmende hermed sammen-

Oliver Cromwell.
(Efter maleri av S. Cooper.)

kaldte C. et nyt parlament og forsøkte at skape en ny konstitution, efterat han i forveien av sit regjeringsraad hadde latt sig vælge til «lord protector», men hverken dette parlament (oplost 1655) eller det han lot sammenkalde i 1656 (oplost febr. 1658), var istand til at samarbeide med ham, og størsteparten av hans regjering blev derfor et dispoti som England aldrig hadde været vidne til. Den maate hvorpaa han ledet England indad og utad, forsoner med dette strenge enevælde. Han skapte orden og velstand i riket, sikret samvittighetsfriheten, gjorde Englands navn hædret og frygtet i utlandet og er derigjennem blit grundlæggeren av det britiske verdensrike. C. døde i sept. 1658 og blev lagt til hvile i Westminster Abbey blandt nationens stormænd; men efter «restaurationen» skjændet de nye magthavere hans grav ved at la hans lik kaste ut og nedgrave under galgen. — I næsten to aarh. var C.s historiske personlighet gjenstand for den storste misopfatning, indtil endelig Carlyle i 1845/46 rehabiliterte ham ved en utgave av hans breve og taler («O. C.s letters and speeches»). Senere har en række historikere og politikere optat hans liv og gjerning til drøftelse, og han er nu forlængst sat i hoisætet blandt Englands storste mænd. [Litt.: Firth, C.-bibliografi med art. C. i «Diet. of national biography». De nyeste, mest populære biografier over ham er John Morley's «O. C.» (1900), og Gardiner, «O. C.» (1901).] — 2. Richard C. (1626—1712), søn av ovenn., overtok efter sin fars død protektoratet. Svak og ubegavet som han var og uduelig som kriger, støttet han sig til parlamentet, men han var ilde likt av hæren som ogsaa fremtvang hans fald. Uten motstand nedla han 22 april 1659 sin værdighet og levet resten av sit liv som privatmand, først i Paris og fra 1680 i England.

Cromwell *[krå'mwəl]*, Thomas, jarl av Essex (1485—1540), eng. statsmand, levet i sin ungdom flere aar i Italien hvor han blev en stor beundrer av Machiavelli og hans politik. Blev medlem av parlamentet 1523 og kom i kardinal Wolseys tjeneste, hvem han trofast støttet indtil hans fald 1529. Erhvervet sig Henrik VIII's gunst ved at tilraade skilsmissen med Catharina av Aragonien. Indtraadte 1531 i geheimeraadet, blev 1533 skatkammerkansler og ved suprematsakten 1534 kongens generalvikar i kirkelige saker; i denne stilling gjennemførte C. kongens fuldstændige herredomme over kirken. 1536 blev C. geheimeseglbevarer og ledet nu helt kongens politik, idet han med machiavellistisk statsmandsklokt søkte at befæste det kongelige enevælde baade over stat og kirke. C. fik 1540 Henrik gift med Anna av Kleve, men mistet tildels derved kongens gunst, blev anklaget for høiforræderi og henrettet.

Cro'naca, Simone, eg. S. di Tommaso d'Antonio del Pollajuolo (1457—1508), ital. arkitekt. Hans berømteste verk er soilegaarden og den epokegjørende takgesims paa Palazzo Strozzi i Firenze (paabegyndt 1489 av Benedetto da Majano). Av ham ogsaa Palazzo Guadagni, kirken San Francesco al Monte og den store sal i Palazzo Vecchio i Firenze.

Cronhamn, Johan Peter (1803—75), sv. komponist. Lærer og sekretær ved musikakademiet i Stockholm, virket særlig for fremme av kirke- og skolesang, komponerte meget avholdte sange og utgav samlingen «Sjung».

Cronje, Piet Arnoldus (1835—1911), boergeneral; nedstammer fra en gammel hugenotfamilie; i krigen mellem England og Transvaal beleiret han Potchefstroom og tvang garnisonen til kapitulation (1881) ved at holde den i uvidenhet om en indgaat vaabenstilstand. C. blev senere medlem av Transvaals folkeraad, viste sig meget gammeldags og fremskridtsfiendtlig som politiker. Da dr. Jameson dec. 1895 faldt ind i Transvaal, tok C. ham tilfange ved Krügersdorp (2 jan. 1896). Ved Boerkrigens utbrud 1899 ledet C. først beleiringen av Mafeking, men satte ikke noget større ind paa den og drog senere imot den engelske undsætningshær under Lord Methuen; denne blev slaat i de blodige slag ved Modder River (28 nov.) og Magersfontein (11 dec.), i hvilken stilling C. holdt sig, indtil Lord Roberts uventet omgik hans venstre, ostlige flanke, befriet Kimberley 15 febr. 1900 og avskar ham fra Bloemfontein. C. drog i ilmarsjer mot ø., med omringedes i Modder Rivers elveleie ved Paardeberg, hvor han forsvarte sig haardnakket 8 dage for han overgav sig med 4 100 mand og 6 kanoner. C. fortes til Kapstaden og derfra i april til St. Helena. Efter freden arrangerte han i Amerika cirkusforestillinger med emner fra Boerkrigen.

Cronstedt, Axel Fredrik (1722—65), sv. mineralog og kemiker, studerte først matematik, men gik senere over til mineralogien. C.s fortjeneste er det at ha fastsat den kvalitative kemiske sammensætning av en mængde mineraler, noget hvortil man for hans tid kun hadde et yderst mangelfuldt kjendskap. Desuten opdaget han i 1751 metallet nikkel. Hans betydeligste videnskabelige verk «Försök till mineralogie eller mineralrikets uppställning» (1758) maa ansees som et betydelig fremskridt likeoverfor de tidligere opstillede mineralsystemer. Særlig hadde C.s system den fordel at der heri toges langt mere hensyn til mineralernes kemiske sammensætning end i de tidligere systemer. Han gjennemforte desuten en langt fuldstændigere adskillelse mellem mineraler og organiske naturprodukter, og derved at han skilte bergarterne ut fra de egentlige mineraler, bidrog han ogsaa en væsentlig del til at grundlægge bergartslæren.

Cronstedt, Gabriel (1670—1757), sv. offieer, blev 1718 oberstloitnant og generalkvartermester ved den jemtlandske hærstyrke under Armfelt, anla en faskinevei over fjeldene mot Trondhjem og slog paa en nat bro over byelven. Han utarbeidet karter over Trondhjem og egnen om Røros.

Cronstedt, Karl (1672—1750), sv. offieer, deltok som ganske ung i slaget ved Narva (1700) og fulgte dernæst Karl XII's tog indtil slaget ved Poltava (1709), hvor han blev tat tilfange av russerne. 1710 utvekledes han dog og kjæmpet under Stenbock i slaget ved Helsingborg. En række forbedringer som paa C.s initiativ gjennemførtes i hæren, bidrog i 1712 til seieren ved Gadebusch; 1716 blev han chef for artilleriet, av hvis omordning han hadde store fortjenester.

Cronstedt, Karl Olof (1756—1820), sv. officer, blev 1774 loitnant i marinen, blev 1789 sendt til Stralsund for at utruste en eskadre og støtte 1790 med denne til den svenske flaate, som blev kommandert av Gustaf III selv. I slaget ved Svensksund 9 juli 1790 var C. kongens flagkaptein og den som i virkeligheten hadde kommandoen. Æren for den svenske flaates storste bedrift blir derfor i første række hans. 1801 blev han utnævnt til Sveaborgs kommandant. Under krigen mot Rusland 1808 lot C. sig skræmme, dels av fienden og dels av bestukne undergivne, til at overgi den sterke fæstning med maandskap, skibe og 2000 kanoner til fienden. Dette vakte en storm av forbitrelse som han forgjæves søkte at avverge ved et forsvarsskrift. Han blev stevnet for en krigsret, men uteblev og levet siden, slettet av den sv. hær og berøvet sine utmerkelser, i Finland til sin død.

Crook *[kruk]*, by i England, Durhamshire. 12 308 indb. (1911). Kulgruber.

Crooked Islands *[krukəd ai'ləndz]*, ogruppe nord for Cubas ostende, tilhorende Bahamaøerne.

Crookes *[kruks]*, Sir William (1832—1919), eng. fysiker og kemiker. Efter at ha indehat forskjellige un-

derordnede lærer- og assistentstillinger flyttet han 1859 til London hvor han grundla «Chemical News». Fra 1864 har han utgit «Quarterly Journal of Sciences». C. var blandt de første som studerte elektriske strømme i fortyndede gasarter og utgav 1879 derom en populær avhandling, «Radiant matter» (straalende materie), som vakte opsigt ved de glimrende forsøk den beskriver. 1874 laget han det første radiometer. Hans spektralanalytiske studier ledet ham 1861 til opdagelsen av metallet thallium og senere til paavisning av at den gas som indeholdes i mineralet cleveit, er identisk med helium i solens atmosfære. Senest studerte han radioaktive stoffer. C. var ivrig spiritist.

Crooks *[kruks]*, William (1852—), eng. arbeiderleder, var opr. bodkersvend, deltok ivrig i arbeiderbevægelsen, blev 1892 av dokkvarteret Poplar valgt ind i Londons grevskapsraad og blev mayor i Poplar 1901. Underhusmedlem for Woolwich siden 1903. Medlem av privy council 1916. Hans virksomhet har hat et sterkt folkeopdragende præg, og han har især øvet indflydelse paa fattigpolitikken.

Croquet, et ogsaa i vort land om sommeren under navnet kroket meget yndet selskapsspil. I en bestemt orden nedrammes jerntraadsbøiler i marken tillikemed to træplugger som markerer begyndelses- og slutpunkt. Med langskaftede træklubber gjælder det at slaa smaa trækuler gjennem samtlige bøiler mot sidste træpinde. Det parti som først faar sine kuler frem til og paa denne og derpaa tilbake igjen, har seiret.

Croquis *[kråki']* (fr., n. kroki), en skisse. I landmaalingen et uten større nøiagtighet ved terrængets rekognoscering optegnet kart. C. er av betydning for den senere opmaaling, hvad enten denne skal omfatte hele terrænget eller kun en ved hjælp av C. fastslaat linje deri.

Crore *[krå'ə]* (ind. *karor*) er i brit. Indien en værdibetegnelse paa 100 lakks eller et beløp av 10 mill. rupier (s. d.).

Crosby, Great *[grēt krå'zbi]*, England, by ved mundingen av Mersey, litt nordvest for Liverpool, 12 300 indb. Badested.

Cross, Richard Assheton Cross, viscount (1823—1914), eng. statsmand; medl. av underhuset 1857—62 og 1868—86, efter at ha beseiret selve Gladstone ved valgene 1868. Sluttet sig til torypartiet, hvor han blev en av Lord Derbys nærmeste politiske venner og som en glimrende taler fik stor indflydelse. Var 1874—80 indenriksminister i Beaconsfields kabinet og gjennemførte loven om arbeiderboliger («Cross act») 1875 og en fabriklov 1878. Atter indenriksminister i Salisburys første ministerium (juni 1885—jan. 1886) og minister for Indien i Salisburys andet kabinet (1886—92); ophøiedes samtidig til peer som viscount C. Optoges ogsaa i Salisburys tredje kabinet som storseglbevarer (1895—1900), men traadte ut ved ministeriets rekonstruktion efter valgene høsten 1900.

Crotalāria juncea, art av de erteblomstredes familie, vildtvoksende paa Sundaøerne og dyrket sammesteds og i Forindien paa grund av sine basttrevler, som gir den saakaldte bengalske hamp el. sunhamp. Denne utmerker sig særlig ved sin ringe vandtrækningsevne og anvendes til taugverk, sækker, papir etc.

Croton, elv i den nordamer. stat New York, utspringer paa grænsen av Connecticut og falder i Hudson. Hele C.s vandomraade er ved mægtige reguleringsarbeider utnyttet til vandforsyning for byen New York. Gjennem to vandledninger av imponerende dimensioner føres vandet til et reservoir i Central Park der rummer 4.5 mill. m.^{3}, og fordeles herfra omkring i byen. Den første ledning toges i bruk 1842, den anden 1890. Ledningerne har en længde av henholdsvis ca. 55 og 50 km. og har tilsammen kostet 120 mill. kr. Ovenfor ledningsindtakene er bygget en række meget store reguleringsdammer, av hvilke den største blev færdig 1906 efter at ha været under bygning i 14 aar. Denne dam er for tiden verdens største murdam. Dens længde er 650 m., største høide 91 m. Det ved dammen tilveiebragte reservoir er 30 km. langt og rummer 144 mill. m.^{3}, hvorav 75 mill. er disponibel. Hele anlægget med tilstøtende veier og broer har kostet 57 mill. kr., hvorav selve dammen 28.5 mill. (alle tal avrundet; se art. og planche Dam).

Croton, planteslegt av vortemelkfamilien. *C. tiglium*, ostindisk, 6 m. hoi busk, av hvis fro der presses c.-olje, som er et særdeles kraftig avføringsmiddel. *C. eleutheria*, træagtig busk fra Vestindien, leverer cascarillebark (s. d.). Av *c. draco*, et mexikansk, med en tæt filt beklædt træ, faaes en blodrod harpiks, saakaldt mexikansk drageblod. Gartnernes c.-arter henregnes nu gjerne til slegten *codiæum* (s. d.).

Crotonolje, se Croton.

Crōtonsyre, kemisk forbindelse av kulstof, vandstof og surstof ($C_4H_6O_2$). Av denne formel kjendes 4 forskjellige syrer, hvorav en kaldes α-c. og er fast, en anden β-c. og er flytende. Begge syrer findes i raa «træsyre», men ikke, som tidligere antat, i crotonolje, som indeholder den kun litet kjendte crotonolsyre.

Croup *[krup]* (eng.), se Bronkialkrup og Krup.

Crowe *[kro^u]*, Joseph Arthur (1825—96), eng. kunsthistoriker. Opr. utdannet som maler. Utgav sammen med italieneren Cavalcaselle «The early Flemish painters» (1837) og «A new history of painting in Italy» (5 bd. 1864—72). Disse arbeider, som er de første systematiske verker om malerkunst, har med sit rike materiale været av største betydning for den kunsthistoriske forskning. Samme forfattere har ogsaa skrevet monografier over Tizian (1876) og Rafael (1882—85). C. har desuten været krigskorrespondent og diplomat.

Crown *[kra^{u}n]*, krone, eng. solvmynt = 5 sh. el. ca. kr. 4.50. Ogsaa half-c.s præges.

Crownglass *[kra^u'nglas]*, se Glas.

Crows *[krōz]* el. upsaroka, indianere, dakotastamme, fordum i det nordlige Wyoming, nu paa Crowreservationen i Montana.

Crowther *[kra^u'ðə]*, Samuel Adsjai (1812—91), den første negerbiskop, f. i Oshogun ved Nigerelven i Vest-Afrika, blev 1821 røvet av muhammedanske slavejægere, kom efter mange eventyr til England, blev undervist i kristendommen og dopt 1825. Efter at ha gjennemgaat teol. utdannelse blev han presteviet og grundet 1845 en mission i Joruba. 1857 begyndte han med en stab av negerkristne en mission i Nigerlandet, som hadde stor fremgang. 1864 blev han i Canterbury indviet til missionsbiskop; universitetet i Oxford hædret ham senere med den teol. doktorgrad.

Croydon *[krâi'dən]*, England, by i Surrey, syd for London og næsten forstad til denne, 169 550 indb. Gammel by med flere gamle bygninger, derblandt ruiner av et palads, opført av en erkebiskop i Canterbury. Udmerket offentlig bibliotek. C. er bosted for en mængde forretningsfolk fra London.

Crozet-øerne *[krâzæ'-]*, øgruppe i det Indiske Hav, 46°—47° s. br. og 51° ø. l. De er av vulkansk natur, uten et træ, ubebodd. Den største er Possession-øen. De er rike paa sæler og andre dyr av samme familie; en n. fangstekspedition strandet her i 1906. (Jfr. Bull, Henrik Joh.).

Crozon *[krâzō']*, Frankrike, by i Bretagne, paa nordsiden av Douarnenezbugten, 15 km. syd for Brest, 8 300 indb. Sardinfiske.

Cru *[kry]* fr., vekst, benævnelse som brukes ved inddelingen av franske vine.

Cruciane'lla stylosa *(rubiaceæ)*, en i Persien vildtvoksende, fleraarig liten plante med kransstillede blade og rosenrøde blomster. Dyrkes som prydplante og egner sig især til indfatninger og paa stenhauger.

Crucīferæ, se Korsblomstrede.

Cruikshank *[kru'kšænk]*, George (1792—1878), eng. karikaturtegner. Begyndte med politiske karikaturer, men gik siden mere over til groteske og satiriske fremstillinger av det borgerlige liv og staar i disse paa høide med Hogarth. Tegnet for «Punch» og illustrerte verker av Dickens, Goldsmith og Walter Scott.

Cruiser *[krūzə]* (sjøuttr.; eng.), moderne lystfartøi, hvor der ved bygningen foruten til seileevne ogsaa er tat hensyn til komfort, sjødygtighet og smukt utseende (i mots. til racer, som kun er bestemt til kapseilas, og hvor hurtighet er det eneste formaal). De lystfartøier som bygges efter de nugjældende maaleregler for lystfartøier, kan alle henføres til e.-typen.

Crusebjörn, Jesper Ingevald (1843—1904), sv. militær og politiker. 1893 medlem av riksdagens første kammer, 1896 av andet kammer. 1895 var han medlem av lappekomitéen og 1897—98 formand i befæstningskomitéen, bl. a. for anlæggene ved Boden. 1899 blev C. statsraad og chef for landforsvarsdepartementet; i denne stilling gjennemdrev han Bodenfæstningens anlæg og hærordningen av 1901. S. a. blev han generalløitnant. Nedbrutt av sygdom gik han av som statsraad 1903. Skrev en række militære avhandlinger, hvoribl. «Öfversigt af grannstaternas arméorganisationer» (1873).

Crusell, Bernhard Henrik (1775—1838), finsk komponist og klarinetvirtuos, deltok i felttoget 1788, virket senere i Stockholm, hvor han var medlem av akademiet og korpsdirektør. Som komponist mest bekjendt ved musikken til «Fritiofs saga» (navnlig bekjendt som «Længe var Nordens herlige stamme» og «Afsted, afsted til arbeid vil vi gaa») og sange som «Häll dig, du höga nord» m. fl.

Crusenstolpe, Magnus Jakob (1795—1865), sv. journalist og forfatter, fik sæte paa riddarhuset og optraadte 1828—30 paa riksdagen som oppositionsmand. Da han imidlertid lærte Karl Johan nærmere at kjende, slog han brat om og viet hoffet sin lynsnare pen. Men han fik utak til lon, og mangel paa hjælp fra hoffets side tvang ham efter tre aars forløp til at opgi bladet «Fäderneslandet». Dypt krænket tok C. sin avsked som assessor og blev paa riksdagen 1834—35 regjeringens mest forbitrede motstander. Hans mesterlige «Skildringar ur det inre af dagens historia» betegner omslaget, og en hagl av glimrende artikler i «Ställningar och förhallanden, behandlade i bref» (1838—64) fulgte like efter. En beskyldning mot regjeringen for helligbrøde paa grund av et paa søndag avholdt statsraad paadrog C. en proces og tre aars fængsel paa Vaxholm (1838—41), men den almindelige sympati gav sig utslag i demonstrationer imot dommen og blodige tumulter. Ogsaa i fængslet fortsatte C. sin virksomhet, idet han skapte en række merkelige arbeider, halvt digt og halvt historie («Morianen eller Holstein-Gottorpska huset i Sverige» (1840—44), «Carl Johan och svenskarne» (1845—46), «Huset Tessin etc.», 1847—50). C. var offer for en uhlid skjæbne, som voldsomt kastet ham, den fine, kjolige aristokrat ut i en stilling som i grunden var hans væsen imot. Men som den skarpe aand, den fuldendte stilkunstner, elegant, formsikker og hurtig kom C. til at spille en betydelig rolle.

Magnus Jakob Crusenstolpe.

Cru'sta (lat.), skorpe, er i medicinen betegnelse for indtørret blod, materie eller anden avsondring. *C. phlogistica*, navnet paa den øverste, farveløse del av den blodkake som fremkommer naar uttomt blod henstilles uten at rystes. Utseendet og størrelsen av denne spillet tidligere, da aarelatning anvendtes almindelig, en stor rolle for lægerne i deres bedømmelse av sygdommens natur og behandling.

Crustācea, krebsdyr (s. d.).

Crux (lat.), kors; billedlig: pine, plage, f. eks. c. interpretum (fortolkernes kors), de steder som var vanskelige at fortolke, merkedes med et kors i marginen.

Cruys *[krøys]*, Cornelius (1657—1727), n. sjømand i russisk tjeneste, het opr. Niels Olsen og var utgaat fra et fattig hjem i Ostervaag i Stavanger. Allerede tidlig maa han være kommet til Nederlandene, da han i 1680, kun 23 aar gl., var fører for en hollandsk ostindiefarer. Senere blev han ansat ved admiralitetet i Amsterdam og gjorde her i 1697 bekjendtskap med tsar Peter av Rusland. Paa Peters opfordring traadte han som viceadmiral ind i den russiske marine og indla sig saa stor fortjeneste av dennes utvikling at han endog er blit kaldt «den russiske flaates skaper». Men tiltrods for sin dygtighet og hæderlighet blev C. ofte meget slet behandlet, og efter et uheld under det russiske felttog mot Finland 1713 lykkedes det endog hans uvenner at faa ham dømt til døden. Han blev dog benaadet med landsforvisning til Kasan, og da tsar Peter snart savnet ham, blev han kaldt tilbake, ophøiet til admiral og hædret med en stor pengebelønning. Ogsaa under Katharina I stod han i høi gunst. C. har offentliggjort karter og beskrivelser over Dons sydlige løp, det Asovske Hav m. m. [Litt.: (Norsk) «Hist. Tidsskr.», 2 r., IV, 413, og (Dansk) «Tidsskrift for Søvæsen» for 1899.]

Cruz, Juan de la (1542—91), sp. religiøs forfatter; blev 21 aar gammel karmelitermunk og hjalp ivrig Santa Teresa med at reformere ordenen; stiftet selv 1568 «Barfot-karmeliternes» orden. C.s mystisk-religiøse skrifter er skrevet med en brændende andagt og inderlighet, som skaffet ham tilnavnet «doctor exstático» og et stedse stigende ry, saa at paven 1674 kanoniserte ham. De betydeligste av hans verker er «Sjælens mørke nat» og «Bestigning av Karmels bjerg».

Crwth, se Chrotta.

Crüger, Johann (1598—1662), t. komponist, kantor og musikdirektor i Berlin, bekjendt ved sine inderlige salmemelodier, av hvilke «Nu takker alle Gud», «Jesus du mit haab, min trost», «Fra Gud vil jeg ei vige» m. fl. fremdeles benyttes i Tyskland og Norden. Desuten melodisamlinger, teoretiske verker m. v.

Cryptobra'nchus japōnicus, se Fiskepadder.

Cryptogāmæ, se Kryptogamer.

Cryptomēria japōnica, høit naaletræ med utsperrede grener og tætsittende, ca. 4 cm. lange, opad buede naaler. I sine hjemlande, Japan og Kina, plantes det ogsaa ofte, saaledes til grupper om templerne, likesom det flere steder danner mægtige alléer, undertiden flere hundrede aar gamle. — Indførtes i midten av det 19 aarh. til Europa, hvor det dyrkes som busk eller træ i anlæg og parker.

Crøger, Olea Styhr (1801—55), n. prestedatter, f. i Hitterdal, d. ugift i Seljord, interesserte sig meget for Telemarkens folkeviser og sagn. Sine betydelige samlinger av viser og stev med tilhorende melodier overlot hun til Landstad, som benyttet dem i sine «Norske folkeviser». [Litt.: H. G. Heggtveit og R. Berge, «O. C.», Risør 1918.]

Cs, kemisk tegn for cæsium.

Csaba, se Bekes-Csaba.

Csanád *[tša-]*, komitat i Ungarn, paa nordsiden av elven Maros, øst for Theiss, 1715 km.² med 145 000 indb. (1910), mest magyarer (omtr. 75 pct.), dernæst slovaker og rumæner. Landet danner en stor frugtbar slette, hvor landbruk er omtrent den eneste næringsvei. Største by er Mako.

Csángós *[tša'-]* el. esango-magyarer, d. e. m., bosat i Donaulandene og nedstammende dels fra kumaner, utvandret i reformationstiden, dels fra utflyttede szekler. De er for storste delen katolikker og bor nu ogsaa langs Donau i Sydungarn.

Csányi *[tšani]*, László (1790—1849), ung. frihetsmand. Hadde deltat i felttogene 1809—15, blev derefter underdommer og ivrig tilhænger av den ungarske opposition. Under oproret 1848—49 var C. regjeringskommissær ved de ungarske hære, bl. a. hos Gorgey i Nordungarn. I Transsilvanien optraadte han med haardhet mot alle som viste Osterrike sympati. I mai 1849 blev C. trafikminister, men blev, da han efter overgivelsen i Vilagos ikke flygtet, tat tilfange av russerne og hængt.

Csárdás *[tšardāš]* el. ezardas (av *csarda*, kneipe), en vild zigøinerdans i $^2/_4$ takt av meget vekslende form og indhold. Dens to store hovedbestanddele er *lassu* og *frischka*. Den er en pardans som begynder langsomt og under slag med sporebesatte støvler og stiger til rivende hurtighet.

Csepel *[tša'pel]*, Ungarn, ø i Donau, syd for Budapest, dannet ved at Donau deler sig i to løp. Omtr. 300 km.² med 20—25 000 indb., magyarer, tyskere og serber. For sommeropholdssted for de ungarske konger.

Csik *[tšik]*, komitat i det østlige Siebenbürgen, ved grænsen, 4859 km.² med 146 000 indb., mest magyarer (omtr. 86 pct.), dernæst rumæner. Det er et bergrikt og skogbevokset land, vakkert, men med strengt klima. Hovedby C.-Szereda.

Csiky *[tši'ki]*, Gergely (1842—91), ungarsk skuespildigter, var først professor i teologi ved seminariet i Temesvar, men gik over til protestantismen og bosatte sig i Pest. Hans første lystspil, «A joslat» (oraklet), skaffet ham Teleky-prisen. Med dramaet «Proletarerne» aapnet han rækken av de moderne samfundsdramaer som gjorde ham til Ungarns populæreste dramatiker.

Csokonay *[tšo kkonai]*, Vitez Mihály (1773—1805), ung. digter. Han grundla en ungarsk nationallyrik med folkepoesien som utgangspunkt.

Csoma *[tšo'ma]*, Sándor (1798—1842), ung. reisende, besluttet at opsøke magyarernes hjem i Asien, drog derefter i 1821 til Ladak (i Kasjmir i det nordlige Indien), hvor han i flere aar opholdt sig i et buddhistisk kloster og lærte tibetansk. I mange aar reiste han gjennem landene i det vestlige og indre Asien og hadde faat Dalailamas tilladelse til at besøke Lassa, da han pludselig døde. Han har utgit en grammatik og ordbok over det tibetanske sprog (paa engelsk).

Csongrád *[tša'ngrād]*, Ungarn. 1. Komitat omkring det midtre løp av Theiss, 1967 km.² med 145 000 indb., mest magyarer. Det er et flatt og sumpig land med mange smaa grunde sjøer. Meget frugtbart, akerbruk, fædrift og vindyrkning. Hovedby Szegedin. — 2. By i komitatet ved Theiss, nord for Szegedin, 25 000 indb.

Csorba-sjøen *[tša'rba-]*, Ungarn, indsjø i Tatra-fjeldene, storartet beliggenhet 1 350 m. o. h., midtpunkt for turisttrafikken i den vestl., høieste del av Karpaterne.

Cteno'phora, ribbemanæter (s. d.).

Ctr., forkortelse av centner (s. d.).

Cu, kemisk tegn for kobber (cuprum).

Cuanza (Quanza), elv i portug. Vestafrika, utspringer under ca. 13° 30′ s. br. i det indre Benguella paa et plataa, hvor ogsaa flere andre elver har sine kilder. Rinder først mot nord, saa mot vest gjennem Angola, mottar særlig fra ost flere betydelige bielver (Loanda, Lukalla), danner talrike stryk og fosser (Cambamba-faldene ca. 20 m. hoie). Seilbar i sit nedre løp, men dette er foreløbig av liten betydning, da C.s munding (ca. 50 km. syd for São Paulo de Loanda) sperres av en sandbanke. Længde ca. 900 km.

Cuartilla *[-i'tja]*, kornmaal, i Buenos Ayres = 34.2994 l., Parana 72 l., Cuba 27.272 l., Mexico 22.7037 l., Madrid 13.8350 l., Uruguay 34.3180 l. Ogsaa gammelt vinmaal i Spanien, omtr. 4 l.

Cuba el. Kuba, den storste av de store Antiller og av alle de Vestindiske Oer, ligger mellem omtr. 85° og 74° v. l. og 20° og 23° n. br. Den omgives av Atlanterhavet og den Mexikanske Golf i nord og det Karibiske Hav i syd; den skilles fra Florida ved Florida-strædet og fra Jucatan ved Jucatan-strædet. Flateindholdet er iberegnet de omliggende kystøer 114 000 km.², uten disse omtr. 105 000 km.² (d. e. tredjedelen av Norge). Oens længderetning gaar fra sydost til nordvest, og den storste længde er omtr. 1 250 km. (d. e. Lindesnes—Ofoten), mens bredden bare er 40—200 km. Utenfor kysten er der mange øer, hvorav den storste er Isla de Pinos i syd; forøvrig er kysten i almindelighet lav og havet utenfor opfyldt av koralrev. — Natur. I øst gaar der langs sydkysten en hoi fjeldkjede, Sierra Maestro, hvis høiste top er 2560 m. (d. e. noiagtig som Galdhøpiggen). Nord for disse fjelde ligger en stor dal, gjennemstrømmet av Rio Canto, oens storste elv, over 300 km. lang. Vestenfor denne dal danner landet et sletteland av høide 200—500 m., som omtr. i midten av oen gaar over i et fjeldland. Den vestlige del av C. er for en stør del et lavt og sumpig land, blot længst i vest hæver der sig hoiere aaser. — Klimaet er hett, men sundt og behagelig. Havana paa nordkysten har en aarlig middeltemperatur av 25.1°, mens juli har 27.8° og jan. 21.8°; gjennemsnittet av de laveste iagttagne temperaturer er 12.9°. Sommeren og høsten fra mai til oktober er regntid, mens den øvrige del av aaret er forholdsvis tør; i Havana er den aarlige nedbør 1175 mm. I den storste del av aaret blæser nordøstpassaten, men undertiden opkommer der frygtelige hvirvelstorme, cykloner, som anretter umaadelige odelæggelser. — Plantevekster er tropisk med palmer, store bregnetrær etc., men der findes ogsaa naaleskog, som dog bestaar av ganske andre arter end i Norge. Da europæerne kom til øen, fandt de mange nytteplanter der, bomuld, vanilje, jams, tobak o. fl., og senere er alle slags europæiske nytteplanter blit overflyttet. — Dyreverdenen er forholdsvis fattig, men der findes naturligvis slanger, krokodiller og andre tropiske dyr. — Folket. Folketallet er ifølge tælling 1916 omkr. 2 628 000; derav er 72 pct. hvite og 28 pct. farvede, rene negre og blandinger samt nogen tusen kinesere. Av indianere er der ingen tilbake. Paa opdagelsens tid bodde der kanske $^1/_2$ mill. indfødte der, men disse bukket snart under for spaniernes raa og grusomme behandling. Omkr. 1840 begyndte en indførsel av kinesere, men den ophorte snart, da det viste sig at kineserne ikke taalte klimaet. I de senere aar har der været stor indvandring fra andre lande, særlig Spanien; saaledes indvandret i 1917 omkr. 55 000 men-

nesker, men samtidig var der ogsaa stor utvandring. De største byer er hovedstaden Havana med 361 000 indb., Camaguey, 93 000 indb., Cienfugos, 82 000 indb. (30 000 i 1899), Santiago, 63 000 indb. etc. Med befolkningens oplysning staar det ikke videre rart til, men det gaar dog fremover. Der er skolepligt, men loven er ikke helt gjennemfort, saa at endnu en betydelig del av folket er analfabeter. I 1916 var der 2 700 folkeskoler med 5 000 lærere og 290 000 indskrevne elever. Der er adskillige høiere skoler, og i Havana et universitet. Statens religion er den katolske. — Næringsveier. Jordbruk er praktisk talt landets eneste næringsvei. Der dyrkes først og fremst sukker (rørsukker), dernæst tobak, kaffe, kakao, frugt (bananer, appelsiner), men litet korn og næsten ikke poteter. En stor del av den dyrkede jord er optat av sukkerplantager, og sukkeravlen er økt fra 800 000 ton i 1902 til 4 mill. ton i 1917. Av husdyr holdes kjør ($3^1/_2$ mill.), hester (720 000), muldyr og æsler (60 000). — Der er meget skog paa C. med mange værdifulde træsorter som mahogni, ceder (cigarkassetræ), gummitræer etc. I fjeldene findes der metal, særlig jernmalm, hvorav der aarlig utføres til de Forenede Stater omkr. 600 000 ton; der findes ogsaa litt kobber. Industrien beskjæftiger sig især med tilvirkning av cigarer (Havana-cigarer) og cigaretter, videre sukker og rum. Utenrikshandelen er under Verdenskrigen steget voldsomt i værdi; i 1913 hadde importen en værdi av omkr. 500 mill. kr., i 1917 omkr. 1 000 mill. kr., mens eksporten i 1913 var 600 mill. kr., i 1917 1 320 mill. kr. Over $^2/_3$ av handelen foregaar med de Forenede Stater, dernæst kommer de Britiske Øer. Den vigtigste eksportartikel er sukker (i 1917 for 1 000 mill. kr.), dernæst tobak (for 100 mill. kr.). Der er meget livlig skibsfart i havnene, og norske skibe hadde her før Verdenskrigen et av sine bedste fragtmarkeder. Der er i 1916 omkr. 3 800 km. jernbane; de store sukkerplantager har egne private linjer, som forbinder dem med hovedlinjerne. Der er 658 postkontorer og 226 telegrafkontorer. Metrisk maal og vegt. Fra 1914 er myntenheten 1 peso, hvis guldværdi er lik 1 gulddollar. — Statsforfatning. I 1898 erkjendte Spanien C. som en uavhængig stat, men paa grund av de Forenede Staters intervention i krigen mellem Spanien og C. er landet kommet i en nær forbindelse med de Forenede Stater. Forfatningen er fra 1901. Landet er en republik og styres av en præsident og en nationalforsamling bestaaende av et senat og et repræsentanthus. C. har overfor de Forenede Stater forpligtet sig til ikke med et andet land at indgaa en traktat som kan true dets uavhængighet, og ikke at gjøre nogen gjæld som ikke kan betales av de aarlige indtægter, samt til at avstaa marinestation til de Forenede Stater; endelig har ogsaa de Forenede Stater forbeholdt sig ret til intervention, hvis der skulde opstaa uroligheter. I aug. 1906 utbrøt der oprør, og efter forgjæves forsøk paa at undertrykke det, maatte landets første præsident, Palma, nedlægge sit embede. Ingen efterfølger blev valgt, og saa intervenerte de Forenede Stater. Det amerikanske provisoriske styre varte til 1909, da en ny præsident blev valgt (24 jan.). Landets budget viser (1918—19) en indtægt av omtr. 230 mill. kr., mens utgifterne er omtr. 35 mill. kr. mindre. Hær og flaate er ganske ubetydelige. Norges legation i Mexico er ogsaa legation for C. — Historie. C. blev opdaget 28 okt. 1492 av Columbus. Diego Velasquez ledet den første erobrings- og kolonisationsekspedition 1511, og den første by Baracoa anlagdes 1512. Den spanske regjering hemmet øens opkomst:

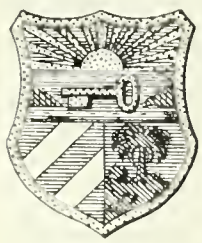
Cubas vaaben.

indianerne blev utryddet, kvægavlen hindredes ved eksportforbud; tobaks- og sukkerdyrkningen medførte indførsel av negerslaver; 1717 gjordes tobaksdyrkningen til statsmonopol; dette fremkaldte flere oprør. England, som ved Utrechtfreden 1713 hadde faat del i importprivilegiet, erobret under kolonikrigen Havana 1762, men tilbakegav den til Spanien ved freden i Paris 1763 mot at faa Florida. 1777 blev C. gjort til et særlig «generalkapitanat», og under dygtige generalkapteiner utviklet øens næringsliv sig sterkt. Ved de spanske forfatninger av 1812 og 1820 fik C. ret til repræsentation i cortes; men efter 1823 merkedes ogsaa reaktionen paa C. Negeroprørene, som var begyndt 1812, fortsattes, og 1845 utbrøt et farlig oprør, hvorunder mange blev henrettet; dette befordret kreolernes planer om tilslutning til de Forenede Stater, saaledes at endog senatet s. a. foreslog underhandlinger om C.s avstaaelse til de Forenede Stater. Uavhængighetsplanerne resulterte ofte i oprør (f. eks. 1849 og 1849—51); som motvegt utstedtes en lov om indskrænkning av slavehandelen 1854. Da revolutionen utbrøt 1868 i Spanien, forplantedes den til C., hvor Manuel Céspedes proklamertes som præsident for C.; først 1878 blev opstanden undertrykt. 1881 indførtes den spanske forfatning; slaveriet blev ophævet fuldstændig ved love 1880 og 1886. Men en økonomisk krise 1894, foraarsaket av de Forenede Staters opsigelse av handelstraktaten med Spanien, hvorved sukkerpriserne dalte, bevirket oprør (24 febr. 1895); provisorisk regjering blev dannet, sukkerplantagerne opbrændtes, den store spanske okkupationshær hadde liten fremgang, og da de Forenede Stater protesterte mot Spaniens overgrep, blev der indrømmet C. et utstrakt selvstyre; forfatningen proklamertes 1 jan. 1898. Da et amerikansk panserskib «Maine», som laa i Havanas havn for at beskytte de Forenede Staters interesser, ødelagdes ved eksplosion av ukjendte aarsaker 15 decbr. 1898, benyttet de Forenede Stater sig herav til at erklære Spanien krig; den spanske flaate ødelagdes, og hæren kapitulerte. Ved freden i Paris 10 decbr. 1898 opgav Spanien suveræniteten over C., som fra 1 jan. 1899 midlertidig blev styret av en amerikansk militærguvernør. 21 febr. 1901 blev forfatningen vedtat, og 20 mai 1902 overdroges regjeringsmyndigheten til præsident Tomas Estrada y Palma. Allikevel er avhængigheten av de Forenede Stater iøinefaldende: amerikanske tropper vedblev en tid at holde C. besat, de Forenede Stater fik ret til at ha kulstationer paa C. (1903), en handelstraktat med de Forenede Stater avsluttedes 27 decbr. 1903. Aug. 1906 utbrot oprør, Palma abdicerte, og præsident Taft (s. d.) utnævnte sig selv til militærguvernør. Den provisoriske regjering varte til 28 jan. 1909, da myndigheten overdroges til præsident José Miguel Gomez (1909—13), som efterfulgtes av Mario G. Menocal (1913—17, gjenvalgt for perioden 1917—21). 7 april 1917 erklærte C. krig mot Tyskland. [Litt.: A. G. Robinson, «C. old and new» (1916); A. Hyatt Verill, «C. past and present» (1914); Leslie's «Official hist. of the Spanish-Amer. war» (1899).]

Cubān, et bronsegult mineral som bestaar av kobber, jern og svovel og er nær beslegtet med brogetkobber (s. d.). Forekommer paa Cuba samt ved Kafveltorp og Tunaberg i Sverige.

Cubēber er frugterne av den til pepperfamilien hørende, indtil 6 m. lange, klatrende, tvebo busk *piper cubeba,* hvis hjem er de store Sundaøer; den dyrkes der, paa Ceylon og Antillerne ofte opad skyggetrærne i kaffeplantagerne. Hunblomsterne sitter i kolber, men under frugtmodningen forlænges frugtknutens nederste del til en omkr. 10 mm. lang stilk. Frugterne, som samles umodne, er næsten kulerunde, graabrune, rynkede og indeholder kun ett frø. Brukes

som lægemiddel og indeholder æterisk olje, c.-syre samt cubebin.

Cubiculārius (lat.), hos de gamle romere: kammertjener.

Cubi'culum (lat.). 1. Værelse, særlig soveværelse. — 2. Martyrgrav og særlig et kapel i en saadan.

Cubit *[kjū́bit]*, ældre længdemaal i England = 18 eng. tommer = 0.4572 m.

Cu'bitum el. -us (lat.). 1. Albue. — 2. Gammelrom. længemaal, længde fra albuen til langfingerens spids (= 6 palmi, 24 digiti) = 0.44 m.

Cucu'jo, det spanske navn paa en i Sydamerika hjemmehørende billeslegt *(pyrophorus)* av smeldernes familie, hvis talrike arter lyser om natten med et sterkt grønlig opaliserende lys fra to blæreformige pletter paa brystskjoldets overside og et parti forrest paa undersiden av bakkroppen. Den mest bekjendte art er den ca. 15 mm. lange *p. noctilucus*, som for spaniernes ankomst til Sydamerika bruktes alm. av indianerne til fakler og lamper baade ute og inde. Senere brukte spanierinderne dem til kjolepynt paa ball.

Cuculīdæ, se Gjøkefamilien.

Cucumāria, slegt av sjøpølser (s. d.).

Cu'cumis, agurk, se Græskarfamilien.

Cucu'rbita, græskar, se Græskarfamilien.

Cu'cuta (San José de C.), Sydamerika, by i republikken Colombia, depart. Santander, nær grænsen av Venezuela, 360 m. o. h. med 20 364 indb. (1911). Er ved jernbane forbundet med Villamizar ved elven Zulia.

Cuddalore, by i Forindien, paa ostkysten av Dekan syd for Pondichéri, 56 500 indb. (1911), derav over 2 000 kristne. Betydelig handel med ris og sukker. Havnen er grund og kan ikke anløpes av store skibe.

Cuddapah, by i Forindien, 220 km. nordvest for Madras med ca. 20 000 indb.; protestantisk og katolsk mission.

Cue'nca, Spanien, prov. og by i Nykastilien. Prov. er 17 193 km.² og har 276 000 indb., 16 pr. km.², den tyndest befolkede av alle Spaniens prov. Den vestre del er flat og frugtbar, men daarlig dyrket, den østre del bergrik. Der er faa veier og jernbaner. Byen C., hovedstad i prov., ligger 130 km. sydøst for Madrid, 902 m. o. h., har 11 000 indb., gotisk domkirke, gamle adelspaladser ete. Var for beromt for sin kunstindustri.

Cue'nca (Santa Ana de C.), Sydamerika, by i republikken Ecuador og hovedstad i prov. Azuay, under ca. 3 ° s. br. i en vakker, frugtbar dal mellem Andeskjederne, 2 355 m. o. h., Ecuadors tredje by med 50 000 indb. (1915).

Cuernavāca, Mexico, hovedstad i staten Morelos, 60 km. syd for Mexico, 1 660 m. o. h. 13 000 indb., sukkerfabrikker, landbruksskole.

Cuesmes *[kyæ'm]*, Belgien, by i prov. Hainaut (Hennegau), 3 km. sydvest for Mons, 9 700 indb., maskinfabrikker, kulgruber.

Cueva, Juan de la (ca. 1550—1609?), sp. digter, reformerte det sp. dramas teknik og stil til større naturlighet og enkelhet. Blandt hans dramaer kan nævnes «El infamador» og «El saco de Roma».

Cue'vas de Vera, Spanien, by i prov. Almeria, ved elven Almanzora, 12 km. fra Middelhavet, 27 000 indb. I nærheten rike sølvgruber.

Cugnot *[kuñå']*, Nicolas Joseph (1725—1804), fr. ingeniørofficeer, var den første som benyttet dampkraft til at drive kjøretøier frem med. 1769 konstruerte C. en trehjulet dampvogn, som med 4 personer i kunde gaa 3.5 km. i timen. Vognen opbevares i Conservatoire des Arts et Métiers i Paris. Et landeveislokomotiv til at trække svært artilleri med (1771) viste sig uhensigtsmæssig, men C. maa dog ansees som lokomotivets første opfinder. Se pl. Automobiltyper I.

Cui *[kyi']*, César (1835—), russ. komponist, ingeniørgeneral og professor i Petrograd, som komponist tilhørende den ungrussiske skole (Borodin, Riniski-Korsakow, Mussorgski, Dargomyzski) med programmusik i tilslutning til Berlioz og Liszt. Operaerne «Fangen i Kaukasus», «Mandarinens søn», «Ratcliff», Le flibustier» m. fl., orkesterverker, kor, romancer, artikler og skrifter, navnlig om musikken i Rusland.

Cui bono? se Bonum.

Cuijp *[kœyp]*, holl. malerfamilie. 1. Aalbert C. (1620—91), elev av sin far Jacob Gerritsz C. (1594—1652); utdannet under indflydelse av Jan van Goijen. Arbeidet væsentlig i Dordrecht. Dyrebilleder, portrætter, stilleben, men især gode landskaper. — 2. Benjamin Gerritsz C. (1612—52), elev av sin onkel Jacob Gerritsz C., videre utviklet under paavirkning av Rembrandt. Arbeidet i Dordrecht. Historie- og genremaler.

Cuivre poli *[kyivrə-pali']* (fr.), messing (legering av kobber og sink), især siden 1870 meget anvendt istedenfor bronse.

Cu'jus re'gio, e'jus reli'gio (lat.), «landsherrens religion skal være undersaatternes», en grundsætning i det saakaldte kirkelige territorialsystem. Paa reformationstiden blev dette ofte gjennemført, saa at undersaatternes religion maatte rette sig efter landets regjerings. I nyere tid er det overalt opgit som stridende med religionsfriheten.

Cul *[ky]* (fr.), bakdel. C. de Paris *[ky-d-pari']*, falsk bakdel, tournure. C. de sac *[ky-d-sák]*, blindgate; vanskelig situation.

Cu'lex, se Myg.

Culiacān, Mexico, hovedstad i staten Sinaloa, 80 km. fra Stillehavskysten, forbundet ved jernbane med sin havn Altata, ca. 14 000 indb. Bispesæte. Sukkerraffinaderier, bomuldsvæverier. Blev anlagt 1532.

Cullen *[kʌ'lən]*, Paul (1803—78), irsk erkebiskop og kardinal, utfoldet et energisk arbeide for at styrke den romerske kirkes stilling i Irland. Han grundet skoler og hospitaler, lot opføre kirker og gjennemførte grundlæggelsen av et katolsk universitet i Dublin. Politisk forsvarte han kronen og forfatningen og optraadte gjentagne ganger mot sine trosfællers lyst til at løsrive sig fra det engelske herredomme.

Cullera *[kuljéra]*, Spanien, by i prov. Valencia, nær mundingen av elven Jucar, syd for Valencia, 12 000 indb. Rester av mauriske bygverker. Dyrker og utforer ris og andet korn samt sydfrugter.

Cullinan-diamanten, verdens største diamant, opkaldt efter direktøren for Premier (Transvaal) Diamond Mining Co., i hvis gruber den blev fundet i jan. 1905. Uslepen veiet den ca. 3 000 karat; den blev av den transvaalske stat skjænket til den engelske konge og slepet til 9 store og 96 mindre brillanter, de to største paa 516 og 309 karat.

Culloden *[kəlo''dn]*, C. Moor, Skotland, slette i grevskapet Nairn, øst for Inverness. Her seiret 16 april 1746 hertugen av Cumberland over prætendenten Karl Edvard Stuart.

Culmann, Karl (1821—81), t. matematiker og ingenior. Efter flere aars praksis ved jernbane- og broanlæg blev han i 1855 professor i ingeniørfag ved den tekniske høiskole i Zürich. Som videnskapsmand har han særlig indlagt sig fortjeneste ved utvikling av grafostatikken, hvor hans navn specielt er knyttet til den saakaldte C.s snitmetode til bestemmelse av kræfterne i fagverkskonstruktioner.

Culpa, skyld, se Erstatning, Uagtsomhet.

Cumacēer *(cumacea)*, smaa rækelignende krebsdyr med avrundet krop og lang, tynd hale. Kun den forreste del av kroppen er dækket av et skjold, de bakerste

Trykt septem.ber 1920.

kropsringer ubedækket. Oinene sittende, smaa, som regel sammensmeltet med hverandre. Lever paa dypt vand, flere arter ved vor kyst.

Cumaná, Sydamerika, by i Venezuela, staten Bermudez, like ved det Karibiske Hav. Nøksaa livlig utførsel av landets produkter, kakao, sukker, tobak etc. Har ofte været herjet av jordskjælv, især i 1853, da en stor del av byen blev ødelagt. Anlagt 1521 av Diego Colon.

Cumba'l, Sydamerika, vulkan i Colombia, nær sydgrænsen, 4 790 m. høi, med et av svovel og slam fyldt krater, hvorfra blaalige svoveldampe stiger op.

Cumberland *[kʌ'mbəlænd]*, Ernst August Wilhelm Adolph Georg Friedrich, hertug av (1845—), prins av Storbritannien, hertug av Braunschweig-Lüneburg, var som eneste son av Hannovers sidste konge Georg V arving til tronen ved farens fordrivelse 1866, har siden 1866 bodd i Osterrike, fra 1878 i Gmunden. Efter farens død 1878 fastholdt han sit arvekrav paa Hannover og Braunschweig og erklærte ved tronledigheten i sidstnævnte land 1884 at ville overta regjeringen, hvad dog hindredes av forbundsraadet og den brauschweigske landdag. 1892 forpligtet han sig overfor keiser Wilhelm II til ikke at forstyrre den bestaaende tilstand i det Tyske Rike og fik derefter renterne av Welferfondet (s. d.) utbetalt. 1906 førtes forhandlinger om C.s næstældste sons tronbestigelse i Braunschweig, men de førte ikke til resultat; først da den yngste søn Ernst August 1913 blev forlovet med Wilhelm II's datter, kom det til forsoning, dog uten formelt avkald fra C.s side. C. er siden 1878 gift med Thyra av Danmark, datter av Christian IX.

Cumberland *[kʌ'mbəlænd]*, Richard (1732—1811), eng. forfatter, var først sekretær hos Lord Halifax, gik derpaa som Englands hemmelige gesandt til hofferne i Madrid og Lissabon. Senere levet han kun for litteraturen. Han har skrevet flere gode komedier som «The brothers», «The West Indian», «The Jew».

Cumberland *[kʌ'mbəlænd]*, William Augustus, hertug av (1721—65), tredje son av Georg II av England; saaredes haardt i slaget ved Dettingen 1743; blev 1745 generalkaptein over den engelske hær i Flandern og led her et nederlag mot franskmændene under marskalk Morits av Sachsen ved Fontenoy. Slog 1746 den stuartske prætendent Karl Edvard ved Culloden og raste saa grusomt mot høilænderne at han fik tilnavnet «slagteren». I Flandern blev C. atter slaat av marskalken av Sachsen ved Laffelt 1747 og 1757 ved Hastenbeck av marskalk d'Estrées; han maatte her slutte en ydmygende overenskomst i Kloster-Zeven, hvorved hæren oplostes og Hannover rommedes.

Cumberland *[kʌ'mbəlænd]*, England, grevskap i nordvest, ved den Irske Sjø og den skotske grænse, 3 938 km.² med 266 000 indb. (siden 1891 blot tiltat med 300). Det er et fjeldland, i nordost opfyldt av de Penninske Fjelde, i sydvest av Cumbrian-fjeldene, begge grupper adskilt ved elven Edens vakre dal. Cumbrian-fjeldene er de høieste fjelde i det egentlige England, den høieste top, Sca Fell, er 978 m. De bestaar av flere kjeder som straaler ut fra et fælles midtpunkt; fjeldsiderne er bratte, og fjeldene har derfor et vildt utseende. Bergbestigerne over sig paa de bratte styrtninger, og ofte finder ulykker sted. Der er mange vakre sjøer, Windermere, Buttermere, Grasmere o. fl. (The Lake District). Klimaet er sundt, men raat, regnmængden (4 300 mm.) er større end paa de fleste steder i Europa. Der holdes mange sauer. Kul og jern produceres i store mængder, likeledes bly, sink, kalksten etc. Store fiskerier, især av laks.

Cumberland *[kʌ'mbəlænd]*, Forenede Stater. 1. By i staten Maryland, ved Potomac, 350 m. o. h. 26 074 indb. (1916). Stenkul- og jerngruber, jern- og staalverker, glasverker etc. — 2. By i staten Rhode Island, nord for Providence, 11 000 indb. Kulgruber.

Cumberland *[kʌ'mbəlænd]*, Forenede Stater, østlig bielv til Ohio, utspringer paa C.-fjeldene og gaar gjennem Kentucky og Tennessee. Seilbar for større dampskibe til Nashville; længde 1 100 km.

Cumberland-dalen *[kʌ'mbəlænd-]* (eng. C. Valley *[-væ'li]*), Forenede Stater, en del av den store længdedal i Alleghany-fjeldene, mellem Harrisburg ved Susquehanna og Williamsport ved Potomac (i Pennsylvania).

Cumberland-fjeldene *[kʌ'mbəlænd-]* (eng. C. Mountains *[-mau'ntənz]*), Forenede Stater, de vestligste kjeder av Alleghany-fjeldene, strækker sig gjennem Kentucky og Tennessee; høieste top 1 170 m. Rike kul- og jernleier.

Cu'mbre el. C. de Uspallata, Sydamerika, pas i Anderne under ca. 33 ° s. br., straks syd for Aconcagua, 3760 m. o. h. Gjennem dette pas fører Sydamerikas eneste Stillehavsbane; den transandinske jernbane fra Buenos Ayres i Argentina til Valparaiso i Chile, 1430 km. lang. Den forkorter den 10—12 døgn lange sjøvei om Kap Hoorn til 1½ døgn; men da sporvidden er forskjellig — paa den egentlige bergbane bare 1 m. — maa der omlastes to ganger. Først efter 30 aars forløp blev det sidste stykke færdig 1909. Banen, som gaar gjennem mange tunneler paa tilsammen 16 km.s længde, naar en høide av 3140 m.

Cumbrian-fjeldene *[kʌ'mbriən-]*, se Cumberland (eng.).

Cum grāno sālis (lat.), med et korn salt. At forstaa noget e. g. s., d. e. med de i sakens natur liggende, underforstaaede modifikationer.

Cum la'ude (lat.), med ros (underforstaat *admissus*, bestaat).

Cumont *[kymõ']*, Franz (1868—), belgisk filolog og religionshistoriker, 1892—1910 prof. ved universitetet i Gent, fra 1899 tillike konservator ved de kgl. museer i Bruxelles, lever for tiden (1920) i Rom. Han er en av de ypperste kjendere av den orientalske hellenisme og har især ved sine forskninger kastet nyt lys over Mithras religionen (s. d.) («Textes et monuments . . .» (1894—99); «Les mystères de mithra» (1900) og manichæismen (s. d.) («Recherches sur le manichéisme», I (1908)). En ypperlig populær fremstilling av hellenismen har han git i «Les religions orientales dans le paganisme romain» (1907), som er oversat paa tysk (1910).

Cu'mulus, se Skyer.

Cūmæ (græ. Kyme), i oldtiden berømt by, maaske ældste græske koloni i Italien, beliggende nord for Misenum, omtr. 15 km. vest for Neapel; anlagt av jonere fra Evboia og æolere fra Kyme (?); moderstad til Neapel; blomstrende handelsby, høidepunkt omkr. 500 f. Kr. Vigtig sted for apollondyrkelsen; i en hule spaadde den cumæiske sibylle. Ruiner: en borg (akropolis) med rester av ringmur, et amfiteater, rester av villaer og graver.

Cunard-linjen *[kunâəd-]*, eng. damskibsselskap, stiftet 1878 som en fortsættelse av et britisk-nordamer. postdamskibsselskap, grundlagt 1839 av Sir Samuel Cunard i forening med to Liverpool-redere. Har (1919) 24 dampskibe paa 300 000 ton, deriblandt «Mauretania» (32 000 ton), som indehar Atlanterhavsrekorden (ca. 4 dage 10 timer) og «Aquitania» (45 000 ton; 1920 ombygget for oljefyring). De største baater er forsynt med traadløs telegraf, egen avis o. s. v. Talrike nye skibe er under bygning. Se ogsaa «Lusitania».

Cunctātor, se Fabius 2.

Cundinama'rca, Sydamerika, depart. i republikken Colombia, 20 840 km.² med 713 968 indb.; 32 pr. km.² C. er en høislette, gjennemskaaret av Andernes østlige

forgreninger, med betydelig jordbruk (mais, hvete, tobak, sukker, kakao) og bergverksdrift (stensalt, solv). Stor utforsel av kinabark som indsamles i de vidtstrakte chinchona-skoger. Hovedstad (tillike hele republikkens) Bogotá (s. d.).

Cunēne, elv i portug. Vestafrika, utspringer i det indre Benguella paa østsiden av randkjeden Andrade Corvo under ca. 12 ° 30 ′ s. br., mottar talrike tillop og rinder mot syd gjennem prov. Mossamedes, bøier derpaa mot vest og danner grænsen mellem denne og tysk Nordvestafrika (Ovambo-land) til sin munding i Atlanterhavet, hvor den ogsaa kaldes Omulonga. C. har en længde av ca. 2000 km., men er ingen vandrik elv.

Cu′neo (Coni), Italien. 1. Provins i Norditalien (Piemont), syd for Turin, 7400 km.² med 666 735 indb. (1915). I vest og i syd er landet opfyldt av Alperne, i midten er der en stor slette. — 2. Provinsens hovedstad, har 29 600 indb. (1915). Den ligger paa en slette ved elven Stura og var tidligere betragtet som nøklen til den øvre Poslette, var derfor sterkt befæstet. Bispesæte, har en gammel gotisk kirke, forskjellige undervisningsanstalter. Betydelig silkeindustri.

Cu′neus (lat.), kile, særlig 1. kileformig slagorden, undertiden lik falanx (s. d.); 2. en av de kileformige avdelinger hvori tilskuerpladsen i det rom. teater og amfiteater deltes ved de straaleformig utgaaende trapper.

Cunningham *[kn′niŋəm]*, Sir Alexander (1814—93), eng. arkæolog, son av Allan C.; kom som adjutant hos generalguvernøren til Indien 1834, utsendtes i særlige ambassader til Kashmir og Tibet og blev 1858 overingeniør i Nordvestprovinserne samt 1870—85 arkæologisk generalinspektor for Indien. Verker: «The Bhilsa topes, or Buddhist monuments of Central India» (1854); «Archæologieal survey of India» (1871 ff.), «Corpus inscriptionum Indicarum» (bd. 1, 1878) samt pragtverket «The stupa of Bharhut» (1879).

Cunningham *[kn′niŋəm]*, Allan (1784—1842), skotsk digter, begyndte som stenhugger, men skaffet sig boker, samlet folkeviser og skrev selv digte, som han tildels utgav som gamle. Han flyttet til London og utgav der «Remains of Nithsdale and Galloway song». Han har skrevet sange i dialekt og forøvrig i sine «Songs of Scotland» og andre digte heldig anslaat folkevisens tone.

Cunningham *[kn′niŋəm]*, John (ca. 1575—1651), skotsk adelsmand. Blev 1605 leder av en av Christian IV utsendt ekspedition paa tre skibe for at gjenopdage Grønland. Med skibene fulgte James Hall som kjendtmand i gronlandske farvande. Med to av skibene, «Trost» og «Katten», kom C. ind til Gronlands vestkyst paa 66½ ° n. br. til kong Christians Fjord og hadde her samkvem med gronlændere. Samme aar kom skibene hjem. C. fik 1619 Vardøhus i forlening.

Cunningham *[kn′niŋəm]*, William (1849—1919), skotsk teolog og økonomisk historiker. Blev 1887 universitetsprest i Cambridge, og virket hele sit senere liv i geistlige stillinger. 1878 begyndte han allerede at holde forelæsninger over Englands økonomiske og sociale historie, og herav opstod det monumentale verk «The growth of English industry and commerce» (1 utg. 1882; 4 betydelig forøkede utg. 1905). Til dette i sit slags inden alle litteraturer enestaaende hovedverk slutter sig de mindre arbeider «Modern civilisation in some of its economie aspects» (1896) og «Western civilisation in its economic aspects» (2 bd. 1898—1900).

Cu′phea (kattehalefamilien), urter eller busker med motsatte, hele blade og uregelmæssige, hvite eller røde blomster i mellemrummene mellem bladene. Ca. 150 arter, utbredt i Amerika. Flere arter er prydplanter, saaledes den sentblomstrende, rødgule *c. eminens*, den orangegule *c. strigulosa* og c. *platycentra*, hvis blomster er skarlagenrøde nedentil, mens kronbladene er hvite med en sortfiolet flek.

Cupīdo (lat.), attraa. Lat. navn paa elskovsguden, se Eros.

Cupre′ssus, cypres, se Cypresfamilien.

Cupri′t, se Rødkobbererts.

Cu′prum (lat.), kobber.

Cu′pula, cupulīferæ, se Skaalbærende.

Cūra (lat.), pleie, forsorg, bekymring, bestyrelse av formue. Se ogsaa Kurator.

Cura, Sydamerika, by i staten Aragua i den nordlige del av republikken Venezuela, nær Tacarigua eller Valenciasjoens sydostlige bredd, med ca. 12 200 indb. (1891). Kaffeproduktion.

Curaçao *[kyrasâ′]* (Curassao), holl. ø i Vestindien, ca. 60 km. fra Venezuelas nordkyst, 550 km.² med 35 000 indb. (1917). C. bestaar av gamle, av en kridtformation dækkede eruptiver og koralkalk (storste hoide, Christoffelberg, 376 m.). Tør og for det meste trælos. Producerer fosfat og sjosalt. Den efter C. opkaldte likor av pomeransskal fabrikeres nu i Amsterdam. Hovedstad Willemstad paa sydkysten.

Curaçao *[kyrasâ′]*, en sterk og sot likor, som bl. a. indeholder den æteriske olje av pomeransskal.

Curāre, indiansk pilegift, hvis fremstilling er forskjellig og utilstrækkelig kjendt, dog synes den i regelen at indeholde saft av *strychnos*-arter blandet med forskjellige andre saker, bl. a. muligvis slangegift. Indført i blodet virker c. lammende, hvorimot den ikke synes at virke naar den optages gjennem fordøielseskanalen. Det virksomme stof curarin kan fremkalde døden allerede i meget smaa mængder.

Curci *[kn′rtši]*, Carlo Maria (1809—91), ital. jesuit; var 1850 med at grunde det jesuitiske organ «Civilità cattolica», som snart fik stor indflydelse. Her kjæmpet C. for paveus ubetingede magt ogsaa over konger og fyrster. Senere hævdet han derimot nødvendigheten av en utsoning mellem paven og kongeriket Italien, samt opgivelsen av pavens verdslige magt. Da han i en skrivelse til paven uttalte samme anskuelse, blev han 1877 utstott av Jesuiterordenen. Flere av hans skrifter med samme tendens blev sat paa index; C. underkastet sig og blev paa sine gamle dage paany optat i Jesuiterordenen.

Cu′rcuma (av familien *zingiberaceæ*), urter med tyk og sterkt grenet rotstok og rotter som er tykke i spidsen. Blomsterne, som sitter i en kongelignende samling, er næsten skjult av de brede dækblade. Kapselfrugt. Ca. 30 arter i det tropiske Asien og Afrika. Av disse kan merkes: c. *longa* (gurkemeie), som dyrkes i Ost- og Sydasien for rotstokkens skyld. Denne indeholder et vakkert gult farvestof, som brukes til farvning. Rotstokken anvendes ogsaa til krydderi og er en væsentlig bestanddel av «curry-powder», en slags karri som er alm. brukt i England. Desuten har rotstokken tidligere været officinel, hvilket ogsaa var tilfælde med rotstokken av den i Indien dyrkede *c. zedoariæ*, som indeholder zittwerolje. Hos nogen arter, som *c. angustifolia* og c. *leucorrhiza*, indeholder de underjordiske dele stivelse. — Prydvekster er f. eks. *c. purpurea*, hvis blomster kommer frem før bladene.

Cūria (lat.). 1. Navn for 30 avdelinger hvori det romerske folk (oprindelig maaske kun patricierne) var inddelt; denne inddeling dannet grundlaget for comitia (s. d.) curiata, paa hvilken der stemtes efter curier. I republikkens tid hadde denne folkeforsamling dog ingen betydning, mens den i kongetiden var den virkelige folkeforsamling, som bl. a. valgte konger. Medlemmerne av c., curiales, hadde en viss forbindelse med hinanden gjennem fælles ofringer, som lededes av n curio i

deres samlingslokale som ogsaa kaldtes c. — 2. Navn for det romerske senats forsamlingslokale(r): C. Hostilia paa Forums nordside, brændt 52 f. Kr., C. Julia, paabegyndt av Cæsar, fuldført av Augustus. — 3. (I middelalderlig og nyere sprogbruk): Hof, særlig anvendt om pavehoffet.

Curicó, Sydamerika, provins i det midtre Chile under ca. 35° s. br., 7 885 km.² med 115 563 indb. (1917); 15 pr. km.² Hovedstad C., med 22 452 indb. (1916), midt i provinsen, 228 m. o. h., ved den chilenske indlandsbane, har livlig handel.

Curie *[kyri']*. 1. Marya C., f. Sklodowska (1867—), fr.-polsk fysiker, datter av en gymnasieprofessor i Warschau, studerte ved universitetet i Paris 1895, g. m. nedenn. Pierre C., men fortsatte sine studier og utgav 1897 et arbeide om de magnetiske egenskaper ved hærdet staal. Derpaa studerte hun de av Becquerel 1896 opdagede og efter ham opkaldte straaler. Hun opdaget 1898, at foruten uran ogsaa elementet thorium utsender lignende straaler og kaldte stoffer med denne egenskap radioaktive. Hun paaviste dernæst at ingen andre hittil bekjendte elementer var radioaktive, men kom til den overbevisning at der i bekblende maate findes et nyt, hittil ukjendt, overordentlig sterkt radioaktivt element. Efter langvarig arbeide i forening med sin mand og Bemont utvandt hun dette element i en ren klorforbindelse. I samme mineral fandt hun endnu et radioaktivt element, som hun kaldte polonium. Radiums atomvegt bestemte hun til 225. For disse glimrende opdagelser tildeltes hun og hendes mand 1903 halvdelen av Nobelprisen for fysik; den anden halvdel fik Becquerel. Samme aar fik hun doktorgraden ved Paris' universitet og utnævntes sammesteds 1906 som sin mands efterfølger til professor. Hun har senere fortsat sine radioaktive studier, og en stor del av vort kjendskap til radioaktiviteten skyldes hende. (Se Radioaktivitet.) — 2. Pierre C. (1859—1906), fr. fysiker, 1878—82 préparateur (hjælpelærer) i fysik ved Paris' universitet, derpaa lærer og senere professor ved skolen for teknisk fysik og kemi, holdt fra 1900 forelæsninger ved universitetet og overtok 1904 sammesteds et for ham særskilt oprettet professorat. Med sin hustru Marya C. deler han æren for den berømmelige opdagelse av radium. — Sammen med broren Jacques C. opdaget og studerte han fænomenet piezoelektricitet (1880). Videre har han gjort teoretiske studier over symmetrien i fysiske fænomener, samt over legemers magnetiske egenskaper ved forskjellige temperaturer (doktoravhandling 1895), konstruerte flere fysiske apparater o. s. v. Han omkom ved et ulykkestilfælde, idet han paa gaten blev overkjørt av en vogn.

Marya Curie.

Curityba, Sydamerika, hovedstad i den sydbrasilianske prov. Paraná, i en sund egn, ca. 60 km. fra Atlanterhavet, med 65 000 indb. (1917). Har jernbaneforbindelser med flere indlandsbyer og med sjøstaten Paranagua i øst.

Cu'rius Dentātus, Manius (d. 270 f. Kr.), berømt rom. feltherre; slog 290 samniterne, 275 kong Pyrrhos ved Beneventum, 274 samniterne, lukanerne og bruttierne. Berømmes som eksempel paa gammelromersk uegennytte og jevnhet i seder.

Cūrman, Karl Peter (1833—1913), sv. læge, 1859 badelæge ved Lysekil og 1872 direktør sammesteds. 1869 professor i plastisk anatomi ved kunstakademiet, 1880 docent i balneologi og klimatologi ved det Karolinska Institut. Gjorde sig fortjent av badevæsenets utvikling i sit hjemland og utgav endel avhandlinger desangaaende.

Curragh *[kv'rag]*, Irland, en stor flat hede, 50 km. sydvest for Dublin. Statens eiendom, brukes til militæretablissement og har plads for 12 000 soldater. Desuten holdes her 4 aarlige hesteveddeløp.

Currency *[kv'rənsi]*, i alm. ensbetydende med penger som værdimaaler og ombytningsmiddel. — C.-teorien kaldes den opfatning som danner grundlaget for den endnu gjældende saak. Peel'ske banklov av 1844 om den eng. banks seddelutstedelsesret. Efter denne teori betragtes pengesedler som c., altsaa som penger, hvorfor en forøkelse av seddelmængden virker paa samme maate som en forøkelse av myntcirkulationen, altsaa til at drive priserne i veiret. Lærens tilhængere mente ogsaa at der teoretisk intet var iveien for at bankerne kunde øke sin seddelmængde i ubegrænset maalestok. For at forebygge en saadan mulighet blev seddelutstedelsesretten 1844 utskilt fra den engelske banks øvrige virksomhet og henlagt til en særlig avdeling av banken, som, borset fra et begrænset beløp, ikke maatte utstede nye sedler uten mot deponering av den tilsvarende sum i guld. Teorien har været meget omstridt.

Curre'nte ca'lamo (lat.), «med løpende pen» (skrive c. c., d. e. nedskrive flytende, uten betænkning).

Currer *[kv'rə]* **Bell,** pseudonym for Brontë, Charlotte.

Curri'culum vītæ (lat.), levnetsløp.

Curry *[kv'ri]*, ogsaa kaldt karri, er en blanding av flere eller færre av efterfølgende krydderier: gurkemeie, pepper, koriander, cayennepepper, muskatblomme, ingefær, kanel, kryddernellik, sennep, kardemomme, kumen m. fl.

Curtatōne, Italien, distrikt i Mantua, vest for byen Mantua. Her seiret 1848 østerrikerne over de neapolitansk-toskanske tropper.

Curtis *[kə'tis]*, George Ticknor (1812—64), nordamer. jurist. Praktiserte som advokat i Boston og har skrevet flere juridiske og historiske bøker. Hans vigtigste verk er et grundig arbeide angaaende de Forenede Staters forfatningshistorie: «History of the origin, formation and adoption of the constitution of the United States» (2 bd., 1855—58, nyt oplag 1888—96).

Curtius, Ernst (1814—96), fremragende t. kunstarkæolog og historiker, professor og museumsdirektør i Berlin. C. gav stotet til og planla de store t. utgravninger i Olympia 1875—80, likesom han tok væsentlig del i utgivelsen av «Die Ausgrabungen zu Olympia». Blandt hans hist. verker kan nævnes «Peloponnesos», «Griechische Geschichte» (i 3 bd.) og «Die Stadtgeschichte von Athen» (1891).

Curtius, Georg (1820—85), t. klassisk filolog, bror av Ernst C., professor i klassisk filologi i Prag, Kiel og Leipzig. Han var den første som i en række arbeider søkte at overføre den sammenlignende sprogvidenskaps principper paa og utnytte dens resultater for græsk og latinsk grammatik: «Griechische Schulgrammatik», «Grundzüge der griechischen Etymologie», «Das Verbum der griechischen Sprache», «Philologie und Sprachwissenschaft»; utgav (med bidrag fra andre) «Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik».

Cur'tius, Marcus (d. 362 f. Kr.), en ung romer, som efter sagnet opofret sig for fædrenebyen. Der

dannet sig paa torvet i Rom et dypt svelg som ikke kunde fyldes. Spaamænd forkyndte nu at staten vilde være i stor fare om det ikke blev fyldt, men at det kun kunde lukkes med Roms kosteligste eie. Da styrtet C. sig i kløften i fuld rustning tilhest med de ord: «Rom eier intet kosteligere end vaaben og mod», og svelget lukket sig.

Cur'tius Rūfus, Quintus, rom. historiker, som under keiser Claudius skrev Alexander d. stores historie i 10 boker, hvorav 8 bevaret. Om C. selv er intet sikkert kjendt. — Hans verk viser mangel paa kritik, unøiagtigheter i tids- og stedsbestemmelser, mangel paa militær forstaaelse; fremstillingen er livlig; personer og situationer søkes jevnlig karakterisert ved indlagte (av ham selv komponerte) taler.

Cu'rzola, ø i Adriaterhavet, tilhorende Dalmatien, 276 km.² med 18 000 indb. Oen er opfyldt av aaser, den hoieste er 573 m. Der var før megen skog, som brukes til skibsbygning. Indbyggerne lever av skibsbygning, skibsfart, fiskeri og litt jordbruk. I nordost byen C. med 2000 indb., har god havn, gammel domkirke og gamle bymure.

Curzon of Kedleston *[kē'zən əv kédlstn]*, George Nathaniel, første jarl (1859—), eng. statsmand; 1886 konservativt medlem av parlamentet; foretok 1888 en politisk studiereise i Centralasien («Russia in Central Asia and the Anglo-Russian question», 1889), var 1889 «Times»s korrespondent i Persien og skrev den bedste bok om persisk politik og historie, «Persia and the Persian question» (2 bd., 1892), reiste derpaa i Ostasien («Problems of the far East, Japan, Chorea, China», 1894). Var 1891—92 understatssekretær for Indien og i Salisburys tredje konservative kabinet understatssekretær for utenrikske anliggender (1895—98). Som vicekonge i Indien 1899—1905 gjennemførte C. med dygtighet og energi betydelige reformer i Indiens forvaltning og arbeidet maalbevisst paa at utvide Englands indflydelse over de tilgrænsende lande, saaledes ved oberst Younghusbands Tibet-ekspedition 1903—04 og ved en ny overenskomst med Afghanistan 1905. C. søkte ogsaa at styrke de indfødte vasalfyrsters lojalitet mot det britisk-indiske herredomme, dels ved personlig paavirkning, dels ved at nærme sig orientalske former i styresættet. Hans reformbestræbelser, navnlig Bengalens deling i to provinser (1905), skaffet ham mange fiender, især i byraakratiske kredser, og da hertil kom en konflikt med den indiske armés chef, Lord Kitchener, og ministeren for Indien, Brodriek, tok han sin avsked og avlostes aug. 1905 av Lord Minto. Jan. 1908 blev han som konservativ indvalgt i de irske peer'ers repræsentation i overhuset og agiterte med mere energi end held mot Asquith's plan om indskrænkning av overhusets magt. 1911 blev han jarl. Under Verdenskrigen blev C. medlem av kabinettet som lord-seglbevarer mai 1915 og fra decbr. 1916 leder av overhuset, medlem av krigskabinettet og formand for luftkrigsraadet. Okt. 1919 avloste han Balfour som utenriksminister. [Litt.: Lipsett, «Lord C. in India» (1903); Th. Raleigh, «Lord C. in India, a selection from his speeches as vieeroy» 1898—1905» (1906).]

G. N. Curzon of Kedleston.

Cusānus, Nicolaus, eg. Nicolaus Chrypffs el. Krebs (1401—64), kardinal, teolog og filosof, f. i Cues ved Trier. Blev 22 aar gl. doktor i den kanoniske ret. Traadte i kirkens tjeneste og deltok i kirkemøtet i Basel. Han forela dette sit store skrift: «De concordantia catholica», hvori han hævder at et alm. kirkemøte staar over paven. Skuffet over kirkemøtets gang sluttet han sig senere til paven, Eugen IV, i hvis tjeneste han utforte flere betydningsfulde hverv. Til løn blev han kardinal og 1450 biskop av Brixen. C. var en betydelig tænker og teolog, han betegner overgangen mellem middelalderen og den nyere tid. Paavirket av Dionysius Areopagita og mystikken lærer han at Gud er den uendelige, i hvem alle motsætninger opløser sig i uendelig harmoni. Derfor er Gud den absolutte virkelighet, i og ved hvem alle enkeltting bestaar. Saaledes er verden kun Guds væsens selvutfoldelse i enkeltheternes mangfoldighet. Mens mennesket empirisk kan erkjende disse, kan det kun erkjende Gud ved negativt at tænke alle ufuldkommenheter bort, som knytter sig til endeligheten, og ved en mystisk opløftelse til Gud som enheten i mangfoldigheten. Disse tanker har C. utviklet i sit hovedskrift: «De docta ignorantia».

Cuscūta, snøketraad (s. d.).

Custine *[kysti'n]*, Adam Philippe, greve av (1740—93), fr. offieer, deltok i Syvaarskrigen og i den amer. frihetskrig. 1789 medlem av riksstænderne; reformivrig. Deltok i krigen med Osterrike og Preussen 1792, erobret Mainz og Frankfurt; overalt ivrig for at gjennemføre de revolutionære frihetsidéer. Efter Dumouriez' forræderi fik C. overbefalingen over nordhæren, hvis slappe disciplin han med held søkte at gjenoprette; vandt trods sin strenghet soldaternes hengivenhet («general Moustache»). Han blev imidlertid gjenstand for velfærdsutvalgets mistanke, under falskt paaskud lokket til Paris, uten grund anklaget for forræderi og guillotinert.

Cu'stos (lat.), vogter (se Kustode).

Custo'zza, Italien, landsby, omtr. 18 km. fra Verona, hvortil mindet om to ital. nederlag mot Østerrike knytter sig. 25 juli 1848 maatte Karl Albert i spidsen for sardinierne vike for Radetzky, og 24 juni 1866 led Lamarmora nederlag overfor erkehertug Albrecht.

Cutch *[kvtš]*, britisk vasalstat i Indien, provinsen Bombay, ved det indiske Hav, øst for mundingen av Indus og nord for bugten ved C., 19 730 km.² med 513 000 indb. (1911). Det er et trælost og ode land med fjelde av et vildt utseende. Blot litt av jorden kan dyrkes, da der hersker stadig tørke, og som følge derav er der ofte hungersnød. I nord ligger den store saltsjø Runn of C.

Cuti'cula (bot.), en tynd hinde som beklæder plantedelenes overhud paa yttersiden. (Se Hudvæv.)

Cuttack, by og distrikt i Indien, Bengalen. Distriktet, som ligger paa vestsiden av den Bengalske Bugt, er omtr. 9400 km.² og har over 2 mill. indb. Byen C. har 52 500 indb. (1911). Den ligger som midtpunkt i det vigtige Orissa-kanalsystem ved indgangen til bakkelandet indenfor kysten og har militær betydning.

Cutter, Charles Ammi (1837—1903), amer. biblioteksmand, utdannet som teolog, bibliotekar ved Boston Athenæum 1869—93, hvis monstergyldige trykte katalog væsentlig skyldes ham, og senere ved Forbes-biblioteket i Northamton, Mass. C.s hovedverk er hans «Expansive classification» (1891 ff.), et av de mest logiske og gjennemarbeidede systemer som er utarbeidet for klassifikation av boker. C. har ogsaa indlagt sig fortjenester ved sine katalogregler (1876), alfabetiseringstabeller og sit arbeide for biblioteksakens vekst i de Forenede Stater.

Cuttings *[kʌ'tiŋz]*, grove paklerreter av jute; plankekap.

Cuvette *[kyvæ't]* (fr.), vaskefat, f. eks. til fotografisk bruk; i lommeure den indre dækplate, som beskytter urverket.

Cuvier *[kyvje']*. Georges Léopold Chrétien Frédérie Dagobert, baron (1769—1832), fr. naturforsker, 1802 professor i anatomi ved Jardin des Plantes, hvor han grundla de zool. samlinger. 1831 pair av Frankrike. C. har utgit en række epokegjørende zoologiske og geologiske arbeider. I «Le règne animal, distribué d'après son organisation» (4 bd. 1817), opstillet han en ny inddeling av dyreriket, grundlagt paa komparativ anatomi, mens man for kun hadde tat hensyn til enkelte, ofte ydre kjendemerker. Han paaviste videre at der hos hvert dyr findes en række sammenhørende («korrelative») bygningsforhold, saa at man av kjendskapet til et eneste organ kan drage slutninger med hensyn til dyrets hele bygning; ved hjælp herav kunde han rekonstruere utdøde dyreformer, av hvilke man kun kjendte enkelte skeletdele. Hans undersøkelser over de fossile hvirveldyr har været banebrytende for vort kjendskap til disse. I «Recherches sur les ossements fossiles des quadrupèdes» (4 bd. 1812—13) viser han at de utdøde dyr er forskjellige fra nutidens, og at de i de ældste jordlag avviker sterkest. Men at de nulevende skulde nedstamme fra fortidens, antok C. ikke. Hver geologisk periode var skilt fra den nærmest foregaaende og nærmest efterfølgende ved naturrevolutioner («kataklysmer»), som tilintetgjorde alt organisk liv, og som nødvendiggjorde en ny skabelse av planter og dyr, forskjellige fra den foregaaende periodes.

Georges Cuvier.

Cuxhaven, se Kuxhaven.

Cuyabá, Sydamerika. 1. Rio C., elv i det midtre Brasilien, løper syd til Paraguays bielv São Loureneo. — 2. Hovedstad i den brasilianske prov. Matto Grosso under 15° 36′ s. br. ved Rio C., 219 m. o. h., med 30000 indb. (1917). Grundlagt 1720 av guldgravere; hovedoplagssted for gummi.

Cuyp, se Cuijp.

Cuyūni, elv i det nordlige Sydamerika, utspsinger paa Sierra de Rincote i sydøstlige Venezuela, rinder nordost, saa ost ind i britisk Guayana, hvor den ved Penal falder i Essequibos æstuarium. Længde 950 km.

Cuzco, Sydamerika. 1. By i det sydlige Peru paa en av de østlige Andes-kjeder, vest for elven Urabambas dal, 3496 m. o. h., den næststørste by i landets indre med 30000 indb. Hovedstad i depart. C. C., i indianernes øine endnu en hellig by, var Inka-rikets midtpunkt og et hovedsæte for ketsjuafolkets kultur med mægtige, pragtfulde templer og paladser, nu i ruiner. I det store soltempel stod i en med guldplater smykket hal solens billede av guld og med ædelstener. Ved siden av laa soljomfruernes kloster og kongeborgen. Erobret av spanierne 1533 blev C. ødelagt ved ildebrand av ketsjuaindianerne 1536, men snart efter gjenopbygget. — 2. Depart. i søndre Peru, 404845 km.² med (1896) 438646 indb. (1 pr. km.²).

Cuzzōni, Francesca (1700—70), ital. operasangerinde, kaldt «den gyldne lyre», vandt især berømmelse ved Händels operaforetagende i London, hvor hun rivaliserte saa sterkt med Faustina Bordini, at de slos for aapen scene. Giftet sig siden med komponisten og klavervirtuosen Sandoni og fristet efter mislykkede kunstreiser tilslut livet med haandarbeide.

Cvijič *[tsvi'jitš]*, Jovan (1865—), serbisk geograf og geolog, 1893 professor i Belgrad. C. har i studieøiemed foretat talrike reiser i Balkanlandene, Østerrike, Italien og Lilleasien; hans arbeider omhandler særlig karst- og glaciale dannelser.

Cwt., fork. betegnelse for eng. hundredweight (s. d.).

Cy, kemisk betegnelse for atomgruppen eyan (CN), som i de forbindelser hvor den optræder, forholder sig som et enkelt enværdig atom («radikal»).

Cy'amus, hvallus (s. d.).

Cyān er en ufarvet, meget giftig gas, sammensat C_2N_2. Ved avkjøling til ÷ 21° C. fortættes den til en ufarvet væske. Den kan oploses baade i vand og i spiritus og brænder med rødlig flamme til kuldioksyd og frit kvælstof. — C. fremstilles ved ophetning av c.-kviksølv, $Hg(CN)_2$. C. forholder sig i flere henseender analogt med grundstoffet klor. Det kan forbinde sig direkte med vandstof til c.-vandstof eller blaasyre, HCN. Denne er selv ufarvet, men har sit navn av at den kan fremstilles av visse blaa farvestoffer (berlinerblaat). Som syre betragtet er blaasyren meget svak, derimot har den overordentlig sterke fysiologiske virkninger og er maaske det mest giftige av alle kjendte stoffer. I koncentrert tilstand frembringer det momentan død ved indaanding.

Cyanamīd, $NCNH_2$, faaes som et krystallinsk legeme, naar klorcyan ledes ind i en æterisk oplosning av ammoniak. Dets vigtigste forbindelse er kalcium-c., $CaCN_2$, ogsaa kaldt blot c. eller kalkkvælstof, som fremstilles teknisk ved at lede kvælstof over kalciumkarbid ved høi temperatur efter ligningen $CaC_2 + N_2 = CaCN_2 + C$. Det synes at ha en stor fremtid som kvælstofholdig gjødningsmiddel og fabrikeres i store mængder i Norge av «The North-Western Cyanamide Co., ltd.» i Odda, Hardanger. Norge er det land som producerer mest av denne vare.

Cyānea, brændmanæt (se Manæter).

Cyanīder el. cyanmetaller er forbindelser av eyan og metaller. C. fremstilles som oftest enten ved metaloksyders oplosning i cyanvandstof eller, naar de er uoploselige, ved at fælde en oplosning av metallets salt med cyankalium. Alkalimetallernes c. er dog oploselige og faaes i regelen av det gule blodlutsalt (se Cyankalium); de spaltes i vandig oplosning langsomt allerede av luftens kulsyre under utvikling av blaasyre. De tunge metallers c. er uoploselige og dekomponeres ved ophetning. Eiendommelig for c. er de mange dobbeltsalter mellem forskjellige c.; saaledes oploses de tunge metallers c. i et overskud av cyankalium under dannelse av et oploselig dobbelt-c.: saadanne finder utstrakt anvendelse i galvanoteknikken.

Cyanit (disthen), et triklint krystalliserende mineral, som bestaar av et aluminiumsilikat (Al_2SiO_2). Krystallerne har i regelen en meget langstrakt form og én god spaltningsretning. Haardheten er forskjellig i de forskjellige retninger, saa mineralet med lethet lar sig ridse med kniv efter én retning, mens det ikke lar sig ridse efter en anden. Alm. er farven blaaagtig eller grønlig, men ogsaa farvelose, hvite og graa varieteter forekommer. C. forekommer især i regional-metamorfoserte bergarter.

Cyankālium, KCN, er blaasyrens eller cyanvandstoffets kaliumsalt, det fremstilles i regelen ved at smelte gult blodlutsalt; det kan ogsaa faaes ved at lede ammoniakgas over en glødende blanding av potaske og

kul. En blanding av c. og cyannatrium, som i de fleste tilfælde kan erstatte c., faaes ved at smelte gult blodlutsalt med natrium eller soda. C. danner en krystallinsk masse som er let opløselig i vand. Denne opløsning reagerer alkalisk og lugter av blaasyre, fordi luftens kulsyre langsomt driver blaasyren ut. Det anvendes i stor utstrækning ved galvanisk forgyldning, forsølvning og fornikling. Store mængder anvendes ogsaa ved eyanidprocessen (s. d.). Det er meget giftig.

Cyanōse, er den medicinske fællesbetegnelse for alle tilstande som forløper med utpræget blaafarvning av huden. Skyldes hjertesvækkelse (klappefeil o. a.) samt lungesygdomme (som lungebetændelse), hvorved det mørkere venøse blod stuves op i huden. Se ogsaa Blaasott.

Cyanotypī, fotografisk kopieringsmetode, basert paa den egenskap ved visse jernoksydsalter at de under lysets paavirkning omdannes til jernoksydulsalter, samt paa gult og rødt cyanjernkaliums evne til med henholdsvis jernoksyd og jernoksydulsalter at gi et morkeblaat uopløselig bundfald. Kopieringen sker ved gjennem originalen at belyse et med f. eks. jernklorid ($FeCl_3$) imprægneit papir, hvorved der under originalens klare partier dannes jernkloryr ($FeCl_2$). Ønsker man nu positiv kopi av en positiv original, f. eks. en tegning, fremkalder man med gult cyanjernkalium, hvorefter kopiens belyste dele kan utvaskes, mens de ubelyste blir staaende. Ønsker man derimot positiv kopi av et fotografisk negativ eller negativ kopi av en tegning, maa man fremkalde med rodt cyanjernkalium, hvorefter de ubelyste dele av kopien kan utvaskes. Under blaakopiering (s. d.) er angit en nemmere proces, hvorved fremkaldelse og kopiering foretages samtidig.

Cyānsyre, NCOH, findes som kaliumsalt, NCOK, ofte sammen med cyankalium i handelsvaren av dette navn. Den dannes ogsaa av cyankalium ved oksydation, f. eks. ved smeltning med monje. Merkelig er c.s ammoniumsalt, $NCONH_4$, som ved ophetning gaar over til urinstof (s. d.).

Cyānanvandstof, se Cyan.

Cyatheāceæ, tropisk bregnefamilie med mange træagtige, ofte meget anselige arter, som likesom palmerne har bladene samlet til en krone i stammens top. Nogen arter er prægtige prydplanter i veksthuse, saaledes *cyathea dealbata* og *c. medullaris,* begge fra Ny-Seeland.

Cycādaceæ, se Konglepalmer.

Cȳcas, slegt av konglepalmernes familie, indbefattende trær med knoldformet eller søileformet, oftest ugrenet stamme med en krone av store, fjærdelte, læragtige og fleraarige blade. I vekst ligner de palmerne, mens bladene i meget minder om bregnerne. Hunplanten mangler egentlig blomst, idet frugtbladene sitter sammen med løvblade og lavblade og fremkommer avvekslende med dem. Frugtbladene ligner lovbladene av form, idet de er fjærflikede, men de er mindre end disse og bærer paa hver side av midtnerven et litet antal frøemner. Hanplanternes blomster ser ut som store kongler; de bestaar av talrike støvblade med et stort antal støvsækker paa undersiden. 16 arter i det tropiske Asien, Australien og Polynesien. *C. revoluta* fra Japan er et par m. høi og har indtil 2 m. lange blade. Av den stivelsesrike marv tilberedes der en slags sago. Paa grund av sit værd som dekorationsplante dyrkes denne art i gartnerierne. De vakre, lange blade brukes meget til kranser ved begravelser og kaldes gjerne «palmegrener». *C. circinalis* fra Ostindien har bredere bladavsnit end foregaaende; den dyrkes sjeldnere.

Cyclāmen, se Alpefiol.

Cycli'tis, betændelse i øiets *corpus ciliare,* se Iritis.

Cy'clops, vandloppe, art av kopepoder (s. d.).

Cyclo'pterus, se Rognkjeks.

Cyclo'stomi, se Rundmundede.

Cydōnia (d. kvæde), slegt av eplefamilien, busker med haarede frugter; froskallet danner slim. *C. vulgaris* er en fra Orienten stammende prydbusk med store, vakre, rosenrode blomster, hvis bladagtige bægerblade blir sittende om de gule, vellugtende frugter. Anvendes ogsaa ved podning som grundstamme for pærer. *C. japonica* fra Japan og Kina dyrkes i mange varieteter med forskjellige nuancer i blomsterfarverne og med enkelte eller fyldte blomster. C.-frø er paa grund av slimdannelsen i skallet officinelle.

Cy'gnus, 1. (zool.), se Svaneslegten; 2. (astron.), se Svanen.

Cygnæus, Fredrik (1807—81), finsk forfatter, blev 1839 docent i historie ved universitetet i Helsingfors og var 1854—67 professor i moderne litteraturhistorie og æstetik sammesteds. Som universitetslærer fik C. stor betydning, ikke mindst ved sin varme fædrelandskjærlighet og sit frisind, men som forfatter kom han ikke til at spille nogen rolle. Hans sprog var tungt og hans form uheldig; størst betydning har hans kritiske arbeider, bl. a. «Om Fänrik Ståls sägner» (1861) og «Om Johan Ludvig Runeberg» (1873).

Cygnæus, Uno (1810—88), bekjendt finsk skolemand. Han virket som lærer i Viborg og Petrograd, studerte fremmede landes skolevæsen paa mange reiser, blev i 1861 overinspektør over Finlands folkeskolevæsen og senere medlem av overstyrelsen for landets hele undervisningsvæsen. Skoleloven av 1866, som har fortjenesten av at ha hævet den almindelige folkeoplysning til et høit standpunkt, er væsentlig hans verk.

Cykle (græ. *kyklos,* kreds, hjul) er den nu gjængse benævnelse for det sidste led i utviklingsrækken: velociped, bieykle, bicyklette (el. «safety»). Idéen til grundtypen for disse kjoretoier med to i linje anbragte hjul skyldes friherre v. Drais (1816). De oprindelige velocipeder hadde som nutidens c. et styre til dreining av forhjulet og en sadel til at bære rytterens vegt, men fremdrivningen skedde ved med taaspidsen at sparke bakut mot jorden (planche, fig. 1). Omtr. aar 1860 forbedredes velocipeden ved anbringelse av forhjulspedaler (fig. 2), omkring 1880 fremkom de høie bicykler (fig. 3) med gummiringer og kulelagere, og fem aar senere bicykletter med kjedeutveksling (fig. 4), som dog først vandt almindelig utbredelse, da de til en begyndelse massive gummiringer omkr. 1890 erstattedes av luftringer (Dunlop pneumatics), hvorved c. i hovedsaken naadde sin nu brukelige og tilsyneladende endelige skikkelse. De senere aars utvikling har ikke bragt nye levedygtige typer, kun forbedringer av detaljerne, samtidig med at salgsprisen er dalet sterkt. — Den moderne c. (fig. 5 og 6) bestaar av et staalrorstativ med sadel, forgaffel og styre, pedaler og utveksling, to hjul (oftest 70 cm. i diameter), undertiden ogsaa bremse. Stativet el. rammen har normalt den i fig. 6 viste form, men ændres for damecykler som vist i fig. 5, idet det øverste vandrette rør er sænket, hvorved opstigningen blir lettere. Forgaflen, hvortil styret er fæstet, gaar gjennem stativets forreste rør og er dreielig om to kulelagere. Forhjulets dreining under kjørselen tjener ikke blot til styring, men muliggjør ogsaa balanseringen. Forgaflen er noget heldende, og gaffelgrenene er boiet fremover; herved opnaaes det at forhjulets stilling blir stabil, saa at man ogsaa kan kjøre uten at røre styret, idet man baade styrer og balanserer ved at boie sig til den ene eller den anden side. I stativets nederste knutepunkt, som gjerne ligger noget lavere end hjulakslerne, er veivlageret anbragt, og dette bærer veivakselen med sine to under 180° fortsatte veivtapper, som drives rundt ved at man træder paa pedalerne (fig. 7). Fra veivakselen overføres bevæ-

gelsen ved kjedehjul og kjede, undertiden ogsaa ved to par koniske tandhjul til bakhjulsakselen. Utvekslingen indrettes altid saaledes, at hjulet kommer til at gjøre flere omdreininger end pedalerne. Hjulene dreier sig om faste aksler i henholdsvis for- og bakhjulsgaffelen. Navene har i hver ende en kuleskaal, hvortil svarer en konus paa hver ende av akselen. Trykket overføres fra konus til kuleskaal gjennem hærdede staalkuler. Ekerne er av staaltraad og stramt utspændt mellem navet og felgen. For stivhetens skyld er ekerne ordnet efter to kegleflater og tangentielt i forhold til navkransene. Felgerne er av træ eller staal og utvendig hule av hensyn til luftringene (fig. 8). Disse bestaar av et indre lufttæt rør av tynd gummi («slangen») og et sværere «dæk», som ytterst har et slitelag av gummi og indvendig et lag seilduk, som dels motvirker gummiens elastieitet, dels yder nogen sikkerhet mot punkteringer (gjennemhulning). Til slangen hører en ventil (fig. 9), som stikker ut gjennem felgen, og hvorigjennem oppumpningen (indtil $2^1/_2$ atm.) finder sted. Luftringene er av stor betydning ikke alene for rytterens behageligheit. men ogsaa for holdbarheten av e. — Bremse anvendes ved kjørsel nedover bakke og anbragtes tidligere paa forhjulets felg el. ring, men nu mest paa bakhjulsakselen i forbindelse med det saakaldte frihjulsnav (fig. 10—11), som er en anordning hvorved bakhjulet, naar pedaltrædningen stanser, automatisk sættes ut av forbindelse med bakhjulstandhjulet. Træder man baklængs paa pedalen, virker bremsen, idet en akselen omsluttende ringformet bremseklods presses ut mot navets inderside, men atter løsnes derfra, naar man paany træder forlængs. Foruten den ovenfor beskrevne hovedtype av e. findes der en del herfra avvikende konstruktioner, f. eks. e. med tre hjul (tri-e.), som mest anvendes til varetransport, e. for to personer (tandem), den enhjulede e. (mono-e.) og endelig e. med mekanisk drivkraft (se Motor-e.). — Der findes neppe nogen fabrik som fremstiller alle de enkelte dele av en e., men derimot mange, især i Amerika, som kun fabrikerer en enkelt saadan del (kjede, nav o. s. v.). Fabrikationen av e. bestaar som oftest kun i bygning av rammen og anbringelsen av de forskjellige smaadele paa denne. Rammen sammenloddes av staalrør og lakeres, de mindre dele tildannes ved presning, dreining, fræsning o. s. v. og beskyttes mot rust ved fornikling. (Se planehe Cykle.)

Cykliske digtere, se Kykliker.

Cykliske forbindelser er i den organiske kemi saadanne kemiske forbindelser hvis molekyler efter de kemiske teorier indeholder et skelet av atomer som indbyrdes er forbundet til en ring, i motsætning til metanderivaterne som indeholder et skelet, bestaaende av atomer forbundet til en aapen kjede. Findes der iblandt leddene som danner den lukkede ring, kun kulstofatomer, taler man om iso-e. f.; hertil hører benzol, naftalin, antracen og deres derivater. Indgaar der ogsaa andre atomer i ringen, faaes hetero-e. f., f. eks. pyridin, indigo, kinolin, som indeholder kvælstof i ringen, tiofen, som indeholder svovel.

Cykliske former betegner de i musikken bundne, sluttede kompositionsformer som suiten, sonaten, konserten, symfonien, strykekvartetten o. s. v.

Cykloīde (græ., hjullinje) er den kurve som et med en cirkel fast forbundet punkt beskriver, naar cirkelen ruller henad en ret linje. Ligger punktet (se figuren) paa cirkelen, faaes den almindelige c., hvis længde for en omdreining er fire ganger diameteren $A—B$. Ligger punktet utenfor eller inde i cirkelen faaes den forlængede eller forkortede e. C. har mange vigtige egenskaper, fundet av matematikerne i det 17 aarh. Den er isokron, hvilket er av betydning ved pendelure. Ruller cirkelen utvendig eller indvendig paa en cirkel, faaes en epi-c. eller hypo-c.

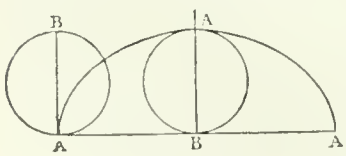

Cykloide.

Cyklōn (græ., d. e. sat i dreiende, hvirvlende bevægelse). Fra først av (omkr. begyndelsen av forrige aarh.) betegnelse for vestindiske huraeanes *(hurricanes,* orkaner). Senere, da kjendskapet til dem var blit noget større, fællesnavn for tropiske hvirvelstorme. De kaldes i Ostasien taifuner. Nu benyttes c. som betegnelse for alle hvirvelcentrer med cyklonisk (cyklonalt) vindsystem (jfr. Antieyklon, som i likhet hermed brukes om vindsystemer med anticyklonisk Levægelse). — I en tropisk e. blæser vinden omkring et minimum av lufttryk i spiraler eller næsten cirkelformede baner med hastigheter av 30 til 50 meter i sekundet eller derover. Paa den nordlige halvkule mot solen, paa den sydlige omvendt. I eentret er der stille. C. opstaar i nærheten av de ækvatoriale stillebelter og flytter sig gjerne mot høiere bredder, idet de samtidig gaar fra øst mot vest, senere fra vest mot øst. Svær sjøgang, oversvømmelser, ødelæggende virkninger av vind og regn ledsager e.

Cy′klus (eirkel) betegner det mindste antal aar efter hvis utløp visse kronologiske tildragelser gjentages i samme orden. Efter utløpet av den 28-aarige soleirkel falder ukedagene, og efter den 19-aarige maaneeirkel falder maanefaserne atter paa de samme datoer. Av disse cykler faaes den victorianske periode (paaskeeyklen), som er $28 \times 19 = 532$ aar. Forbindes denne med indiktionseirkelen paa 15 aar, faaes den vigtige julianske periode paa $28 \times 19 \times 15 = 7980$ aar, hvor hvert aar er bestemt ved sine av de tre nævnte eirkler tagne merketal, likesom hver dag i perioden har sit nummer, hvorved tidsrummet mellem opgivne datoer let findes, selv om der er aarhundreder mellem dem.

Cyli′nder (græ., valse). 1. (Geom.). C. kaldes et legeme som begrænses av to parallele ens krumlinjede figurer (i regelen eirkler), og en flate (e.-flate), som beskrives av en ret linje som bevæger sig parallel med sig selv og stotter sig til de to kurver. De figurer som begrænses av disse, kaldes grundflaterne. Rumindholdet av en e. er produktet av grundflatens areal og avstanden mellem grundflaterne. Hvis e. er en omdreinings-e., d. e. kan beskrives av et rektangel som dreier sig om den ene side, blir den krumme flates areal lik cirkelens omkreds gange e.s høide. — 2. (Tekn.). Se Dampmaskine.

Cyli′ndergang, se Ur.

Cyli′nderspeil, et speil formet som en eylinderflate. Det gir fortrukne billeder, idet billedet forkortes eller forlænges i retning lodret paa eylinderaksen, derimot ikke parallelt med aksen. Ved anamorfose (s. d.) kan et c. avbilde en fortrukken tegning med rigtige forhold.

Cylinderur, se Ur.

Cy′mbal, hakkebret, med oprindelse fra det ældgamle assyriske psalterium, forloper for klavi-c. (med klaviatur) og det senere klaver.

Cymofān, se Chrysoberyl

Cymōl, et kuldvandstof av formelen $C_{10}H_{14}$, er et benzolderivat, som navnlig forekommer i romersk kamilleolje og kan fremstilles ved at ophete kamfer med fosforsyreanhydrid. Dets kemiske konstitution er av svensken Widman i 1871 vist at være p.-metyl-isopropyl-benzol $(CH_3)_2 : CH . C_6H_4 . CH_3$. Det er en sterkt lysbrytende, aromatisk lugtende væske som koker ved 175°.

Cy′nara, se Artiskok og Cardon.

Cynoce′phalus, se Bavianer.

Cynoglo′ssum, se Hundetunge.

CYKLE

1. Dræsine. 1820.

2. Velociped. 1865.

3. Bicykle. 1880.

4. Bicyklette. 1885.

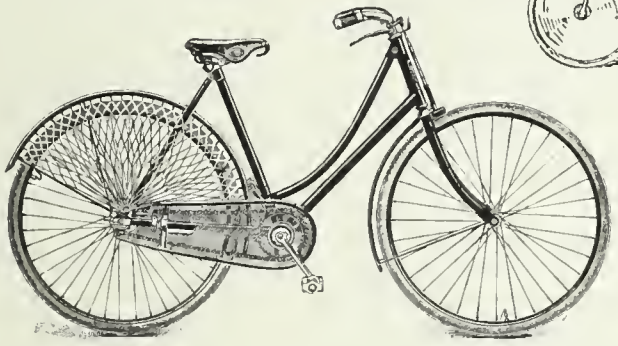

5—6. Dame- og herrecykle. 1908.

9. Dunlopventil.

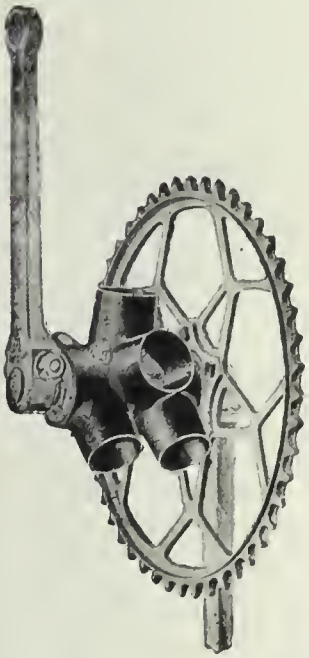

7. Veivparti.

10. Frihjulsnav med bremse.

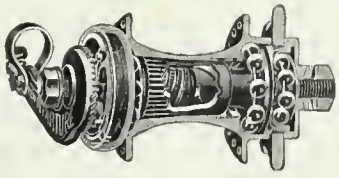

11. Frihjulsnav med bremse (tversnit).

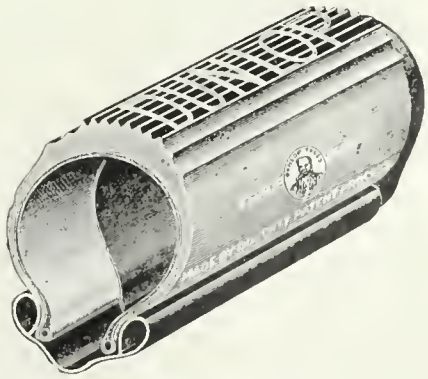

8. Dunlopring.

Cynomōrium coccinēum, en lav, kjotfuld og brunagtig snylteplante av balanophoraceernes familie. Ved korte, rotlignende organer er dens rotstok forbundet med vertplanten, som kan være forskjellige urter eller busker. Fra rotstokken utgaar de overjordiske stængler, tæt bevokset med smaa skjællignende blade, som hurtig falder av. I stængelens top sitter blomsterstanden, en tæt kolbe av smaa, uanselige blomster. C. c. vokser i Middelhavslandene. Den har under navn av maltesersop *(fungus melitensis)* tidligere været brukt i medicinen.

Cynosūrus, se Kamgræs.

Cyperāceæ, halvgræs (s. d.).

Cypern (nygræ. Kypros, tyrk. Kibris, eng. Cyprus), eng. ø i den ostlige del av Middelhavet, i bugten mellem Lilleasien og Syrien, 9 250 km.² (den tredje storste ø i Middelhavet) med ca. 300 000 indb. (1917). Gjennem øen strækker sig i østvestlig retning to parallele fjeldkjeder, av hvilke den sydligste i Troodos stiger til 1 952 m. (øens hoieste fjeld). Mellem begge kjeder ligger Mesoreas slette; gjennem denne flyter mot ost elven Pidias, den storste paa øen og den eneste som ikke torker ut om sommeren. — Klimaet er varmt og tørt om sommeren og kjølig og fugtig om vinteren. Hovedstaden Nicosia, 16 000 indb., 150 m. o. h., har en aarlig middeltemperatur av 18.8°, mens juli har 27.7° og januar 9.4°; men om vinteren kan temperaturen synke ned til 0° og derunder; nedbøren er blot 404 mm. — Befolkningen bestaar mest av grækere; i religios henseende var (1911) 214 480 græsk-katolske, 56 428 muhammedanere, og 3 200 hørte til andre kirkesamfund. Der findes et gymnasium, fem græske hoiere skoler og to muhammedanske, desuten (1916—17) 699 folkeskoler (derav 212 muhammedanske) med 39 576 elever (derav 7 000 muhammedanske). Der utgives 11 aviser paa græsk. — Landbruket er den vigtigste næringsvei. Der dyrkes hvete, byg, havre, oliven, bomuld, olje, johannesbrodtræ og silke. Vinranken trives til en hoide av 1 000 m., og den eypriske vin var for beromt, men er nu ikke mere saa god. Landbruket lider forovrig sterkt under torken. Øen var for dækket med skog, særlig eypresser, men nu er den dels hugget ned, dels odelagt av gjeterne. Av husdyr holdes hester, muldyr, æsler, kjor og især sauer (246 000 i 1916) og gjeter (1916: 185 000). Biavlen er av stor betydning. Der findes gips og marmor, og kobber (som har faat sit navn efter øen) utvindes der en del av. Indførselen hadde (1917) en værdi av 18 mill. kr., utførselen ca. 14½ mill. kr.; der utføres korn, vin, bomuld, rosiner, uld, frugt ete. Den samlede tonnage av ind- og utgaaende skibe var 1913 721 500 ton, i 1916 209 000 ton; den vigtigste havn er Larnaca (paa sydkysten). En jernbane forer fra Famagusta til Evrykhon (122 km.); der er omtr. 1 200 km. god kjørevei og 400 km. telegraflinjer. — Historie. C. blev i oldtiden kolonisert av grækere og fønikere og kom 333 under Alexander den store. Efter hans død kjæmpet Syrien og Ægypten om øen, indtil den i 58 kom under Rom, senere under det ostromerske rike. I 1191 gav Richard Løvehjerte øen til den tidligere konge av Jerusalem. 1570 blev C. erobret av tyrkerne, i 1832—40 stod øen under forvaltning av vicekongen av Ægypten, 1878 avsluttedes en overenskomst mellem sultanen og den eng. regjering om at øen skulde styres av en eng. guvernør; under Verdenskrigen blev C. annektert av England 5 nov. 1914.

Cy'perus, slegt av halvgræssenes familie, som oftest har bladede stængler og mangeblomstrede smaaaks, som atter er forenet til skjerm- el. hodeformede blomsterstander. Der er ialt ca. 400 arter, utbredt i varmere egne, hvor de vokser paa sumpige steder, ofte ved vandbredder. En art, e. *fuscus,* vokser saa langt nord som i Danmark. I Sydeuropa og Afrika dyrkes e. *esculentus,* en fleraarig art med nøttstore knolder paa utløperne, de saakaldte jordmandler. Disse smaker som mandler og er meget nærende, de spises raa eller tilberedt. En berømt art er *c. papyrus,* papyrusplanten, som kan bli indtil 3 m. hoi; av denne blev der i oldtiden tilberedt papyrus, og i vore dage forarbeides den til fletverk. *C. papyrus* findes i landene ved Middelhavet, især i Ægypten og Lilleasien. Den dyrkes undertiden i varmhus, hvilket ogsaa er tilfælde med en anden art, *c. alternifolius* (Madagaskar).

Cypervine er fine saavel bord- som dessertvine fra Cypern. Mest bekjendte er commanderi- el. comthurivine; de er oftest lyse av farve og har fin buket.

Cypre'sfamilien bestaar av stedsegrønne naaletræer med oftest skjælformede blade og gjerne enbo blomster. Hunblomsterne danner smaa kongler i spidsen av korte grener, hanblomsterne er ogsaa smaa og sammensat av skjoldformede stovblade. Konglerne modnes i blomstringsaaret og falder hele av. Hos de arter som har skjælformede blade, har kimplanten ofte naaleformede; saadanne unge planter kan fikseres ved stiklinger, og de av disse fremgaaede former har faat sit eget navn, «retinospora» (s. d.). — De mest kjendte av de 9 slegter er *cupressus* (eypres), *juniperus* (ener), *thuja* (d. livstræ) og *chamæcyparis* (for de tre sidstnævnte slegters vedkommende s. d. art.). Cypresserne har oftest næsten trinde grener, og bladene er skjælformede; konglerne er kulerunde med 5-kantede, mangefrøede kongleskjæl. *C. sempervirens* hører egentlig hjemme i Grækenland og de nærmeste egne i Asien, men dyrkes overalt i Middelhavslandene. Ved sin elegante, slanke og opad langsomt tilspidsede form og sin dypgronne farve er den av storartet virkning i parker og haveanlæg og danner enkeltvis eller i mindre grupper en skjøn ramme om de hvite paladser og villaer. Denne eypres kan bli over 20 m. høi og skal kunne opnaa en alder av 2 000 aar. Blandt de gamle grækere og romere var e. symbol paa sorg. Sorgeeypres *(e. funebris)* stammer fra Kina, men blev ved midten av det 19 aarh. ogsaa overført til Europa, hvor den især plantes paa kirkegaarder, hvortil den med sin brede krone og sine vakkert hængende grener er særlig skikket. I vekshuse og tildels i stuer dyrkes e. *sempervirens* og e. *excelsa.*

Cy'pria (lat., græ. Kypris), tilnavn for Venus (Afrodite), av øen Cypern (Kypros).

Cypriānus, Thaseius Cæcilius (d. 258), biskop i Karthago, utdannet til retor, gik omkr. 245 over til kristendommen og blev snart diakon, presbyter og omkr. 248 biskop. Under den Deciske forfølgelse flygtet C. til orkenen, hvorfra han ved breve søkte at lede og trøste menigheten. De saakaldte confessores (s. d.) krævet ret til at utstede «fredsbreve» for alle som var faldt fra under forfølgelserne. Et strengere parti fastholdt derimot at faldne kun undtagelsesvis maatte gjenoptages. C. sokte at gaa en middelvei. C.s opfatning seiret. C. er en myndig talsmand for bispeembedets betydning, som han utviklet i skriftet: «Om den almindelige kirkes enhed» (overs., Kra. 1880). Bisperne er apostlenes arvtagere, principielt likestillet, den romerske biskop er kun den forste blandt likemænd. Under forfølgelsen under Valerian blev C. martyr. Av hans skrifter kan nævnes: «Ad Donatum», «De mortalitate», «De bono patientiæ» (oversat: «Vidnesbyrd af kirkefædrene», Kra. 1883), «De oratione dominica» (overs., Kra. 1880).

Cypriānus, trolldomsbok, indeholder særlig trylleformularer, ved hvis hjælp man trodde at kunne fremmane aander og tvinge den onde til at lyde sig. C. var ifølge legenden en hedensk trollmand som gik over til kristendommen, blev biskop og led martyrdoden aar

290. Allerede i den tidligste middelalder findes trolldomsbøker av navnet C. bevaret i latinske og græske haandskrifter. De danske og norske C.er er fra det 18 og 19 aarh. og indeholder ved siden av de sedvanlige aande- og djævlebesvergelser meget av middelalderlig heksekunst og levninger av hedenske trylleformularer, ofte i kristelig forklædning. Om oprindelsen til C. fortælles at den blev fundet i Wittenberg, hvor man brukte den paa den «sorte skole». C. er gjerne liten og skrevet med røde bokstaver. Den brænder ikke i ild, og man kan ikke bli av med den uten ved at kaste den i rindende vand eller sælge den for mindre end man selv har git for den. Den som eier C., tilhører den onde og maa gjøre noget ondt hver eneste dag. C. som navn paa trolldomsbok tilhører særlig Danmark; i Norge er det sedvanlige navn «Svarteboka» (s. d.).

Cyprīna-ler, en leravleiring som indeholder skaller av muslingen *cyprina islandica*. Findes paa flere steder omkring den vestlige del av Østersjoen. Morænedannelser overleirer leret, som almindelig antages at være av interglacial alder.

Cyprinīdæ, Cyprinus, se Karpefisker.

Cypripe'dium, se Marisko.

Cy'pris, familie av muslingekrebs (s. d.).

Cypræus, Johan Adolf (1592—, dodsaar ukjendt), f. i Slesvig, blev 1618 prest ved Michaelis kirke i Slesvig, men gik 1633 over til romerkirken. I Köln utgav han 1634 den av hans far Poul C. forfattede slesvigske bispekrønike i katoliserende bearbeidelse, en vigtig kilde til Sønderjyllands historie.

Cy'pselus, se Mursvaleslegten.

Cyrano de Bergerac *[sirano' d'bærzherā'k]*, se Bergerae.

Cyri'llus, se Kyrillos.

Cyrus, se Kyros.

Cyste. 1. (Med.). C. er en blæreagtig el. sækformet svulst som indeholder væske, fett el. l. og hvis væg er dannet av bindevæv. Fremkommer hyppigst ved at en kjertels utforselsgang paa en eller anden vis stoppes igjen, hvorved kjertlen utspiles av sekret, som derefter ofte undergaar en forandring. Saadanne c. findes i huden (se Aterom), spytkjertlerne (se Ranula), brystkjertlerne og nyrerne; tillike forekommer c. i ovarierne. Den egentlige ovarie-c., *cystoma ovarii*, svarer nærmest til adenomerne; den bestaar av indbyrdes kommunicerende, ofte meget store hulrum, fyldt med en væske av forskjellig konsistens og utseende. C. kan ogsaa opstaa ved henfald og omdannelse av avgrænsede blødninger, f. eks. i hjernen efter apopleksi, eller ved henfald av nydannet væv, f. eks. i kræftsvulster. De kan endelig være medfødt, saaledes som de træffes paa halsen ved mangelfuld lukning av halsspalterne. — 2. (Zool.). Mange av de indvoldsormer (f. eks. ikter, bændelormer, trikiner) som gjennemløper sin utvikling ved at opholde sig hos flere vertsdyr, har i enkelte verters legeme en kortere eller længere hvileperiode som de tilbringer indesluttet i en kapsel, en c. Denne c. kan dels være dannet av vertens organer, idet bindevævet i det organ (lever, hjerne, muskler o. s. v.), hvor snylteren har tat ophold, beklæder indersiden av den hulhet som ormen ligger i, med et tæt lag celler som beskytter organet; dels kan c. dannes av snylteren selv, idet denne omgir sig med en kitin- eller kalkkapsel. Naar snylteren overføres til en ny vert, f. eks. ved at de befængte organer av den gamle vert fortæres av den nye, opløses c., og indvoldsormen blir fri.

Cystīdea er en utdød dyreklasse tilhørende de pighudedes række *(echinodermata)*. De hadde som regel et kuleformet eller eggformet legeme der som oftest var forsynt med en kort stilk, hvorfor de sammen med *crinoidea* og *blastoidea*, som ogsaa hadde stilk, danner en egen avdeling *(pelmatozoa)* av de pighudedes række. Legemet hadde en diameter av 10—60 mm. og var beklædt med talrike, for det meste uregelmæssig ordnede plater, som ofte var gjennemsat av fine kanaler. Armene var svakt utviklet, manglet undertiden helt og var aldrig forgrenet. Paa midten av oversiden fandtes en mundaapning og til siden for denne en tarmaapning. Fra munden utstraalte ambulakralfurer som kunde være aapne eller dækket med plater. C. viser enkelte tilknytningspunkter til erinoideerne, men de staar i et langt nærmere slegtskapsforhold til blastoideerne; i mange tilfælde er det endog vanskelig at trække grænsen mellem disse to grupper. C. begynder allerede i kambrium, naar i silur høidepunktet av sin utvikling og forsvinder i karbon. De findes i storst mængde i den undre avdeling av silur i omegnen av Petrograd, i Sverige (Öland og Östergötland), i Wales og Böhmen.

Cystīn, kem. forbindelse av kulstof, vandstof, surstof, kvælstof og svovel ($C_6H_{12}O_4N_2S_2$), er en svovelholdig aminosyre. Farvelose krystaller, uopløselige i vand og spiritus, opløselige i syrer og alkalier. C. utgjør hovedbestanddelen av visse sjeldnere blærestener og findes under visse sygdomme i urinen. Opstaar ved behandling av en mængde proteinstoffer med saltsyre, især av de saakaldte keratiner (s. d.).

Cystī'tis (lat.), se Blærebetændelse.

Cystōma, eystiske svulster, se Cyste.

Cysto'phora, klapmydsen, se Sæler.

Cysto'pteris, lok, bregneslegt med 2—3 ganger fjærdelte, temmelig smaa og fine blade. I Norge 3 arter, hvorav *c. fragilis*, skjørlok, er alm. over hele landet, selv i større høider; *c. montana*, berglok, tilhører især fjeldlierne, *c. sudetica* er kun fundet ved Vinstraelven. Enkelte arter dyrkes, saaledes foruten *c. montana* og *fragilis* ogsaa den nordamerikanske art *c. bulbifera*, som har «lokknopper» i de øverste smaabladhjørner; disse spirer, naar de falder ned paa jorden.

Cy'stopus ca'ndidus, hvitrust, en liten snyltesop som danner hvite, melede flekker paa forskjellige arter av de korsblomstrede, saaledes meget ofte paa hyrdetaske. De angrepne plantedele blir gjerne vredne og misdannede.

Cystoskōp, et kateterformet apparat, som er forsynt med en liten elektrisk lampe, prismer og linser. Det kan indføres i urinblæren, hvorved denne kan undersøkes direkte ved synet, og spiller derfor en stor rolle ved diagnosen av blære- og nyresygdomme.

Cystotomī, aapning av urinblæren. Operationen utføres nu oftest gjennem nederste del av forreste bukvæg *(sectio alta)*. Forvæggen av blæren aapnes paa et parti, som ikke er beklædt med bukhinden, og der kan nu fjernes sten, fremmedlegemer, svulster eller den forstorrede blærehalskjertel. Saaret kan holdes aapent ved drænage eller kateter, hvis urinen er infieert, eller der ikke kan skaffes passage for den ad naturlig vei gjennem urinroret.

Cy'tisus, planteslegt av de erteblomstredes familie; trær eller busker med oftest trekoblede blade og blomster i klaser eller i hoder, belgene er mangefroede. Herhen ca. 30 arter, hvorav flere i Europa. Paa grund av de vakre blomstersamlinger dyrkes nogen arter som prydbusker, saaledes især *c. alpinus* og *laburnum*, guldregn, begge vildtvoksende i Sydeuropa. Disse busker med de pragtfulde, hængende gule blomsterklaser er meget giftige og indeholder i alle sine dele stoffet cytisin. Andre dyrkede arter er *c. purpureus*, en sydeuropæisk lav busk med fiolet-purpurrode blomster, 2—3 sammen i de smaa, trekoblede blades hjørner, *c. nigricans* med smaa gule blomster i oprette klaser,

samt *c. capitatus* og *leucanthus*, som har blomsterne sittende i hoder i grenspidserne. Andre arter dyrkes i veksthuse, som den hvitblomstrede *c. linkii* og den lille, stedsegrønne, vellugtende *c. racemosus*.

Cytolyse, oplosning av celler, kan bl. a. frembringes ved særlige sera fremstillet ved indsproitning av f. eks. levereeller fra et andet dyr paa kaniner. Særlige former av cytolytiske immunstoffer er hæmolysiner.

Cytopla'sma, se Celle.

Cz . . ., slaviske ord som ikke findes herunder, maa sokes under Tsj . . ., ungarske under Cs . . .

Czako, se Chakot.

Czapek *[tša'pek]*, Joseph (1825—1915), komponist og musiker, f. i Böhmen, regiments-musikdirektor i Göteborg, hvor han var den ledende kraft i musiklivet, dirigent, komponist, organist, sanglærer, medlem av Stockholms musikakademi. Symfonier, messer, konsertstykker, kantater o. s. v.

Czapka *[tša'pka]* (polsk lue), opr. de polske uhlaners lue med firkantet pull. Anvendes nu almindelig som hovedbedækning for denne vaabenart.

Czar er polsk form for russisk tsar (s. d.).

Czarniecki *[tšarnjæ'tski]*, Stefan (1599—1665), polsk feltherre, deltok 1648 i undertrykkelsen av kosakoproret og utmerket sig 1655 mot svenskerne. Disses tilbaketog fra Polen skyldtes for en stor del C. 1658 fik C. ordre til at drage Danmark til undsætning; han tilbakeerobret Als, men kaldtes kort efter tilbake til Polen som russerne hadde angrepet. C. seiret i en række slag og nødte Rusland til fred 1661. C. var en av Polens storste hærførere, tapper, men grusom.

Czartoryski *[tšartåry'jski]*, gammel, indflydelsesrik polsk adelsfamilie som 1623 fik tysk riksfyrste- og 1788 ungarsk magnatværdighet. 1. Adam Kazimierz C. (1734—1823), fyrste; var 1763 kandidat til Polens trone, men maatte vike for Stanislaus Poniatowski. Traadte efter Polens første deling i østerriksk tjeneste, men deltok i den polske riksdag 1788—91 og sluttet sig her ivrig til det national-polske parti. 1812—13 polsk riksdagsmarskalk og istandbragte konfoderationen 1812. — 2. Adam Jérzy C. (1770—1861), fyrste, foreg.s søn; deltok i Koseiuszkos frihetskamp og kom som gissel til Petrograd, hvor han vandt storfyrst Alexanders venskap. Efter dennes tronbestigelse utnævntes han til utenriksminister og kurator for de polske læreanstalter. Ved utbruddet av den polske revolution 1830, som han sluttet sig til og ofret over halvdelen av sin formue for, utpektes han til præsident; men 1831, da Kruekovieki blev diktator, trak han sig tilbake og tok tjeneste i hæren som menig soldat. Levet senere i Paris som hoved for de aristokratiske polske emigranter. — 3. Konstantin C. (1773—1860), fyrste, sidstnævntes bror; oprettet 1809 paa egen bekostning et regiment hvormed han deltok i Napoleons tog mot Rusland 1812; utmerket sig i slaget ved Moskva. Grundet senere en kostbar malerisamling i Wien.

Czecher, czechisk sprog, se Tsjekker, Tsjekkisk sprog.

Czegléd *[tšæ'glēd]*, Ungarn, by 50 km. sydost for Budapest, 23 942 indb. (1910), magyarer. Korn, frugt- og vindyrkning.

Czenstochowa *[tšæ̃staka'va]*, Polen, by i guv. Petrokov, ved Warthe, 10 km. fra Schlesiens grænse, 72 000 indb., derav mange joder. C. er polakkernes (og alle katolske slavers) mest berømte valfartssted med et kloster, grundet av kong Vladislav Jagello (omkr. aar 1400). Hvert aar kommer der 300 000 pilegrimmer til byen fra alle det gamle Polens egne. Se Verdenskrigen.

Czeremosz *[tše'remas]*, bielv til Pruth, utspringer i Karpaterne og danner grænsen mellem Galizien og Bukovina. 135 km. lang.

Czernin *[tš-]* von und zu Chudenitz, Ottokar Theobald Otto Maria, greve (1872—), østerr. diplomat, av böhmisk uradel, medlem av herrehuset 1902, stod den 1914 myrdede erkehertug Frans Ferdinand nær og var av ham utset til utenriksminister. Paa hans foranledning blev han 1913 utnævnt til gesandt i Bukarest. Han var motstander av den ungarske utenrikspolitik, som vendte sig mot Rumænien, og vilde binde dette land fast til treforbundet, bl. a. ved en avstaaelse av Siebenbürgen, men kunde intet utrette overfor Tisza og Tyskland. Efter Rumæniens krigserklæring aug. 1916 forlot han Bukarest og utnævntes 22 decbr. s. a. av keiser Karl til utenriksminister. C., som er en karakterfast og maalbevisst mand, et fint dannet kulturmenneske med levende sans for tidens soeiale og politiske rørelser, var tidlig klar over Osterrikes fortvilede stilling og forte hele sin ministertid i forstaaelse med keiseren en haabløs kamp for at lede Tyskland og ungarerne over paa forstaaelsesfredens grund. Vaaren 1917 tilbod han Tyskland at avstaa Galizien til et tyskpræget Polen mot at Tyskland avstod Alsace-Lorraine til Frankrike; i et yderst alvorlig brev til keiser Karl fremstillet han den truende fare for verdensrevolution. Stottet paa et exposé av Hellfferich avviste keiser Wilhelm forslaget, og i aug. s. a. negtet Michaelis overfor C. at opgi Belgien. 2 okt. holdt C. en betydningsfuld tale, hvori han brot staven over militarismen og krævet verden bygget op paa en ny retsbasis. U-baatskrigen var han imot og trodde ikke paa den; derimot haabet han til det sidste paa et gjennembrud paa vestfronten. Som osterriksk underhandler i Brest-Litovsk 1917—18 kjæmpet han sammen med Kühlmann for en forstaaelsesfred, men de tyske generaler vilde ikke, og Osterrike maatte ha Ukraines korn; bedre lykkedes hans bestræbelser i Bukarest. Jan. 1918 grep han Wilsons 14 punkter med begeistring og sokte at indlede en direkte forhandling med præsidenten. Til trods for sit syn paa tysk politik og sine skarpe domme over altyskerne var C. imidlertid klar over Osterrikes politiske og økonomiske avhængighet av Tyskland, og efter vest-offensivens begyndelse uttalte han 2 april 1918 at et brud mellem de to forbundsfæller var utænkelig. Kort efter avskediget av keiser Karl 14 april som syndebukk for keiserens brev til Sixtus av Parma (mars 1917), hvis indhold hadde været hemmeligholdt for C. og med sit direkte tilbud til fienden betod en illojalitet. Efter revolutionen sokte C. 1919 uten held at danne et fællesborgerlig parti. Høsten s. a. utgav han «Im Weltkriege», hvor han i kunstnerisk avrundet form gir en sympatisk skildring av sin frugteslose kamp for at redde Osterrike fra tilintetgjorelsen.

Grev von Czernin.

Czernowitz *[tšær'nåvits]*, Bukovina, hovedstad i nærheten av elven Pruth, 245 m. o. h., 93 000 indb., derav 20—30 000 joder. Sæte for Bukovinas regjering og landdag, en græsk-katolsk erkebiskop ete. Der er et universitet med (1913) 71 lærere og 1 200 studenter, flere hoiere skoler og seminarier, et museum o. s. v. Der findes olbryggerier, møller, sagbruk, maskinfabriker og andre

industrielle anlæg, og handelen med Rusland er meget livlig, men drives mest av armeniere og joder. Under Verdenskrigen i russernes hænder 17 juni 1916—3 aug. 1917.

Czerny *[tšæ'rni]*, Carl (1791—1857), komponist og klaverlærer i Wien, i nogen tid elev av Beethoven og selv lærer for Liszt, Thalberg, Jaëll m. fl. Han har komponert over 1 000 verker av forskjellig slags og skrevet flere instruktive studieverker, saaledes «Schule der Geläufigkeit», hvori han bl. a. har fremstillet de enkle grundsætninger for alt passageverk.

Czuczor *[tsu'tsår]*, Gergely (1800—66), ung. digter og sprogmand. Blev 1824 benediktinermunk og lærer i Raab og Komorn og vakte opmerksomhet ved sine heltedigte «Slaget ved Augsburg», «Riksdagen i Arad» o. fl. 1835 valgtes han til sekretær ved det ungarske videnskapsakademi og blev 1839 professor i Raab. Hans digtes erotiske indhold og uvenners intriger paaførte ham en tid tilbakekaldelse til klosteret og forbud mot at skrive; dette forbud blev senere tat tilbake, og 1844 blev han betrodd utgivelsen av akademiets store ordbok som fuldendtes 1874. C.s ordboksarbeide var forfeilet.

Cæcilia, Cæciliaforeninger, se Cecilia.

Cæcīlius, se Metellus.

Cæcīlius Sta'tius (d. omtr. 168 f. Kr.), rom. komediedigter, f. insubrer, altsaa kelter, slave i Rom, frigit, ven av Ennius (s. d.), skrev og fik opført talrike komedier som gjorde en del lykke, bearbeidelser av græske stykker. Vi har kun ubetydelige brudstykker bevaret av ham.

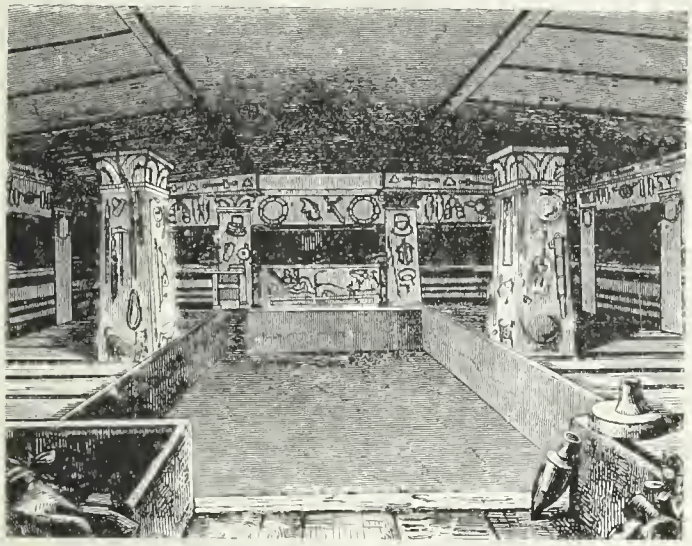

Cære: Gravkammer.

Cære, en gl. by i Sydetrurien, i oldtiden befæstet med svære mure og rik handel (korn, vin); omtr. 350 f. Kr. indtat av romerne og efter den tid uten betydning; nu kun en landsby Cerveteri med faa ruiner. I nærheten av C. paa en bakke er dens begravelsesplads fundet med talrike gravkamre som i form og indretning er efterligninger av de gamle etruskiske boliger; kamrene er i regelen ikke over 4 m. høie (se billedet).

Cæsalpīnia, tropisk planteslegt av familien *cæsalpiniaceæ*. Dens arter utmerker sig særlig derved at deres kjerneved indholder farvestoffer. Den mest kjendte er *c. brasiliensis,* som gir pernambuktræ, ogsaa kaldt rødt brasilietræ, samt *c. echinata,* rodtræ. Av andre arter faaes garvemidler, saaledes dividivi av belgene av *c. coriaria.*

Cæsalpiniāceæ, en plantefamilie som staar meget nær de erteblomstrede, fra hvilke den skiller sig ved blomstens bygning. Denne er nemlig ingen «erteblomst», idet kronbladene, som indbyrdes er helt frie, ikke avviker meget fra hinanden i form. 10 frie stovdragere og opspringende eller uopspringende belgfrugt. Næsten udelukkende tropisk familie med ca. 80 slegter og flere hundrede arter. En mængde nytteplanter hører hit, saaledes *cæsalpinia-, cassia-, copaifera-, hæmaloxylon*-arter, johannesbrod-træet, tamarind og mange flere (s. d. art.).

Cæsar (lat.), opr. familienavn for en gren av den rom. juliske familie; ved Julius C., hans adoptivsøn Augustus og keiserne av den Juliske slegt, som bar navnet, blev det betegnelse for de rom. keisere, saa at de følgende, som ikke horte til denne familie, antok det. Fra Hadrians tid blev det særlig betegnelse ogsaa for keiserens utpekte efterfølger, senere for en slags underkeiser. — Navnet lever endnu i «keiser» og «tsar» (s. d.).

Cæsar, Gaius Julius (100—44 f. Kr.), beromt rom. statsmand, feltherre og forfatter, av den patrieiske Juliske familie som regnet sin herkomst fra Æneas. Som ung vakte han Sullas mistanke som slegtning av Marius og svigerson av Cinna; og da han ikke vilde forstote sin hustru som Sulla forlangte, tilgav denne ham nødig («der bor mange Marius'er i den unge mand», sa Sulla). I den følgende tid drev han studier i Grækenland og Lilleasien. Hjemvendt sluttet han sig til folkepartiet. Aar 71 stottet han Pompeius og gav ham senere sin datter Julia til egte. Hans flothet bragte ham imidlertid i bundløs gjæld som han først slap ut av som statholder i Spanien (aar 61). Aar 60 sluttet han en hemmelig forbindelse med Pompeius og Crassus (første triumvirat) med det formaal at de tre i forening skulde ha magten i staten. C. blev valgt til konsul for aar 59 og skaffet som saadan trods haardnakket motstand av senatspartiet Pompeius' foranstaltninger i Asien anerkjendelse. Derpaa fik han statholderskapet i det cisalpinske Gallien for fem aar (senere forlænget med fem aar til) med ret til at utskrive hære. Senatet gav ham yderligere det nuværende Provence. Aarene 58—50 benyttet han til i Gallien at utdanne sig en slagfærdig, paalidelig, hengiven hær som han kunde bruke til sine planer; for Romerriket sikret han ikke blot besiddelsen av Provence, men erobret hele det øvrige Gallien mellem Pyrenæerne og Rhinen. Derved sperredes veien for de gjennem Gallien indtrængende germanske stammer, som ellers kunde være blit farlige for Rom; der dannedes en stotpute for Italien, og den allerede paabegyndte germanske folkevandring blev utsat i flere aarhundreder, i løpet av hvilke hele Gallien og Rhinegnen blev romanisert. Det erobrede forstod C. glimrende at organisere og lot gallerne beholde sine eiendommeligheter saavidt gjørlig; skatteforholdene ordnet han lempelig. I aar 55 foretok han et resultatløst tog over Rhinen for at skræmme germanerne og et tog til Britannien, hvor han heller ikke fik fotfæste; aar 54 nyt tog til Britannien, aar 53 nyt tog over Rhinen, aar 52 haard kamp og tilsidst avgjørende seier over det samlede av Vereingetorix til oprør ledede Gallien, aar 51—50 organisering av det erobrede. Imidlertid var forholdet til Pompeius efter Julias og Crassus' død kjølnet sterkt. Pompeius frygtet C. og sluttet sig til stormandspartiet. Aar 49 kom det endelige brud: senatspartiet forlangte at C. skulde nedlægge sin kommando; C. stillet den motfordring at Pompeius saa ogsaa skulde avtakke den hær han hadde i Spanien. Da denne fordring avvistes, gik C. med sin hær over Rubicon ind i Italien og begyndte dermed krig mot Pompeius og det herskende parti. Paa kort tid hadde C. hele Italien (og dermed statskassen) i sin magt; Pompeius flygtet til Grækenland for at samle tropper.

Først sikret C. sig i ryggen ved at slaa Pompeius' hær i Spanien; aar 48 gik han til Grækenland, slog Pompeius ved Farsalos, gik derpaa til Ægypten, hvor den flygtende Pompeius var blit myrdet, og ordnet forholdene der (se Kleopatra). Aar 47 fik han Lilleasien i sin magt; aar 46 slog han republikanerne under Pompeius' to sønner og Cato (s. d.) i Afrika ved Thapsus, og endelig aar 45 nedslog han den sidste motstand i Spanien ved Munda. Allerede fra aar 49 hadde han faktisk været enehersker og utøvet sin magt først som flere ganger valgt diktator, derefter som diktator paa livstid og som imperator (s. d.); men han beholdt republikkens former (embedmænd som han faktisk utnævnte o. s. v.). Han tilgav let sine fiender, ja viste dem tillid og gav dem embeder. I den korte tid han nu ledet staten, regjerte han med stor dygtighet: kolonianlæg (forsørgelse av veteraner), ordning av kornutdeling i Rom til fattige og provinsernes bestyrelse, forbedring av kalenderen (se Julianske kalender); endelig hadde han planer om en krig mot partherne (hevn for Crassus' nederlag). Da rammet døden ham; han faldt for en sammensvergelse (hovedmænd Brutus og Cassius), dannet dels av gammelrepublikanere dels av tidligere tilhængere av C., som mente ikke at ha faat løn nok; i et senatsmøte i Pompeius' teater, foran hans statue, sank C. sammen, myrdet av de sammensvorne. Han efterlot sig ingen barn, men i sit testamente hadde han adoptert C. Oetavius (se Augustus). Om de sammensvorne hadde ret i sin paastand om at han tænkte paa at anta kongenavn, er uvisst. Vurderingen av C.s historiske betydning er meget vanskelig. Den korte tid han regjerte i, gjorde at hans planer og hensigter maa konstrueres ut fra begyndelser og antydninger, og overleveringens karakter er sterkt bestemt av det faktum at det var hans slegt og hans parti som tilslut seiret. Den almindelige opfatning har i C. gjerne villet se et av verdens største politiske og militære genier, som bestemte verdens skjæbne for aarhundreder (se især Mommsen og Brandes); andre, som Ed. Meyer, har redueert hans verk til langt mere beskedne dimensioner. Uomtvistelig er derimot hans væsens eharme og harmoni, hans mangesidige begavelse som taler, forfatter, feltherre og politiker, hans sikre, nokterne og allikevel fantasifulde klarhet, hans overlegne vennesælhet. — C.s forfattervirksomhet strakte sig over de forskjelligste emner; vi har dog kun bevaret to skrifter: «Gallerkrigen» (7 bøker, skildrende krigen 58—52) og «Borgerkrigen» (3 bøker, fra dens begyndelse til Pompeius' død). Begge er klart skrevne beretninger om hans krige, naturligvis partisk farvet; i «Gallerkrigen» er av særlig interesse nogen avsnit om gallisk, germansk og britannisk levevis og kultur. [Litt.: Biografier av Plutark, Sveton, Napoleon III (forts. av Stoffel), Mommsen, Froude, G. Brandes, Ed. Meyer.]

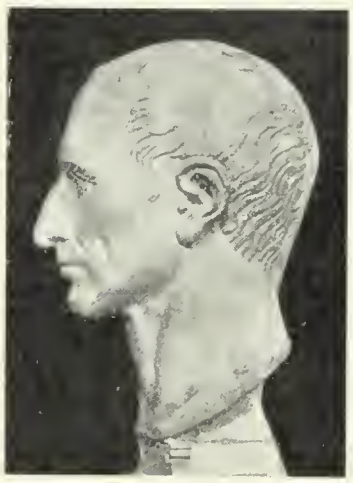
Gaius Julius Cæsar.

Cæsarēa (lat.; græ. Kaisareia), navn paa flere byer i oldtiden, kaldt saaledes efter en eller anden cæsar (keiser): 1. C. i Kappadokien, het opr. Mazaka, kaldtes C. av keiser Claudius, rik og blomstrende, nu ruiner ved Kaisarî. — 2. C. i Palæstina, syd for Karmel, utvidet av kong Herodes 13 f. Kr. og kaldt C. til ære for Augustus; god havn og anselige bygninger; ødelagt i korstogstiden. — 3. C. i Mauretanien (Alger), nu Shershel, opr. en fønikisk koloni Jol, senere hovedstad i Mauretanien og opkaldt efter Augustus; betydelige ruiner ved Shershel.

Cæsareopapi'sme (av *cæsar*, keiser, og *papa*, pave, biskop) betegner den ordning av forholdet mellem stat og kirke, hvorefter statens regent tillike er indehaver av den høieste kirkelige magt. C. er nærmest blit virkeliggjort av de østromerske keisere, særlig av Justinian.

Cæsārion (f. 47 f. Kr.), son av Julius Cæsar og Kleopatra (s. d.), utnævnt til Kleopatras medregent 34 av Antonius, men henrettet av Oetavianus (Augustus) efter Kleopatras død.

Cæsari'sme, et politisk system som det av Julius Cæsar i Rom grundede. Betegnelse for Napoleon I's og især Napoleon III's regjeringssystem, et monarki som i motsætning til det historiske enevælde er demokratisk og i motsætning til det sedvanlige konstitutionelle monarki lar herskerens person træde sterkt frem, et modernisert «oplyst enevælde», som dog vil benytte en lovgivende folkerepræsentation, men som fortrinsvis vil la en sterk statsmagt virke gjennem regjeringsadministrationen.

Cæsium, grundstof, kemisk tegn Cs, atomvegt 132.9, er et sjelden forekommende alkalimetal. Det findes i smaa mængder som salt i en mængde tyske og franske mineralvande og opdagedes deri ved spektralanalysens hjælp i 1861. Det findes ogsaa sammen med aluminium som kiselsurt salt i det sjeldne mineral pollux. C. er solvhvitt, smelter allerede ved 26° og har egenvegten 1.85. Det angripes let av luftens surstof. Dets forbindelser har stor likhet med de tilsvarende kaliumforbindelser.

Cæsūr (lat.), «overskjæring», betegner i metrikken et hvilepunkt (i regelen omkr. midten av verset) i en helst længere verslinje; e. findes ved slutningen av et ord, men inde i en versefot, saa at oret kræver fortsættelse. Er den sidste stavelse før e. betonet (el. lang), kaldes e. mandlig, er den ubetonet (el. kort), kvindelig. Eks. paa mandlig e.: vreden, gudinde! besyng | som grep peleiden Aehilleus; paa kvindelig: Mellem den ædling Aehilleus | og mændenes drot Agamemnon.

Cævresduoddar («Oterfjeldet»), en 550 m. høi fjeldvidde, hvorover fjeldveien mellem Alta og Kautokeino fører, omtrent midtveis mellem Alta og Kautokeino, Kautokeino herred, Finnmark fylke.

Cœcum, blindtarmen (s. d.).

Cølenterāter (*cœlenterata*), den enklest byggede og oprindeligste stamme av flereellede dyr, kaldtes tidligere ogsaa plantedyr (*zoophyta*) paa grund av sin ydre likhet med planter. C. er radiært byggede dyr, hvis legeme kun indeslutter et eneste hulrum eller system av hulrum og kanaler, det saakaldte cœlenteron (s. d.). De mest typiske c. er nesledyrene (s. d.), som ogsaa av mange alene benævnes c.

Cœle'nteron, tarm-kropshule, en av det indre kimblad omsluttet hulhet i cølenteraternes legeme, utfylder her den samme fysiologiske rolle som tarmkanalen, kropshulen og blodkarsystemet hos de høiere dyr. Benævnes ogsaa gastrovaskulærrummet eller -systemet.

Cølestīn, paver. C. I (pave 422—32), romer av fødsel, arbeidet energisk paa at utvide pavedømmets magt. — C. II (1143—44). — C. III (1191—98), opr. Jacinto Bobo av slegten Orsini, blev pave 85 aar gammel. Maatte nødtvungent krone Henrik VI. Faa aar efter bemægtiget keiseren sig det normanniske rike i Syditalien. Skjønt han negtet at yde paven lensed og lensskat, vovet

denne dog ikke at bryte med ham. 1191 maatte C. lose Filip August av Frankrike fra hans korstogsløfte, skjont han vendte hjem fra det Hellige Land med uforrettet sak. Likeledes mislykkedes hans bestræbelser for at hindre kongen i at skille sig fra sin dronning, den danske prinsesse Ingeborg. — C. IV (1241). — C. V (1294), opr. Peter fra Morrone, var benediktinermunk og ivrig asket. Folket æret ham som en helgen, og mange disciples flokkedes om ham. Som pave residerte han i Neapel og var ganske avhængig av Karl II av Anjou. Da han stod ganske hjælpelos overfor de opgaver hans embede paala ham, og desuten længtes efter sit gamle eneboerliv, nedla han sit embede. Hans efterfølger Bonifatius VIII lot ham indesperre i borgen Fumone, hvor den trange fængselsluft, faste og bodsøvelser snart gjorde ende paa hans liv (1296). Clemens V optok ham blandt kirkens hellige; hans mindedag er 19 mai.

Cølestin, et rombisk krystalliserende mineral, som bestaar av strontiumsulfat ($SrSO_4$). Oftest er mineralet farveløst, hvitt eller graalig, men den først opdagede varietet var himmelblaa, hvorav navnet (lat. *coelestis*, himmelsk). Mineralet er forholdsvis blott, med spec. v. 3.9—4.0. Smukke krystaller findes paa Sicilien o. fl. st. Som hvite, kornede masser har c. en temmelig utbredt forekomst i mergel-, kalkstens- og sandstenslag.

Cølestīnere er navnet paa to av Cølestin V (Peter av Morrone) stiftede munkeforeninger. De benediktinske c. stammer fra de eneboere som samlet sig om ham, da han levet som asket i Abruzzernes fjelde. De fulgte en skjærpet benediktinerregel. De franciskanske c. eller «Colestins fattige eneboere» er en kongregation, som dannedes 1294 efter Colestin V's tilskyndelse.

Cølesȳrien (græ. Koile Syria, d. e. «det hule Syrien») var i oldtiden opr. navn for den dype dal mellem Libanon og Antilibanon (nu El Beka-a), gjennemstrømmet av elven Orontes (nu El Asi); senere utvidedes navnet til ogsaa at betegne hele landet indtil Eufrat.

Cølibāt, ugift stand, jomfruelighet, er i romerkirken paalagt alle geistlige som har mottat de hoiere vielser. Det nye testamente indeholder intet paabud om c. Tvertimot gaar det ut fra at det sedvanlige er at menighetens forstandere, likesom apostlene (Matt. 8, 14; 1 Kor. 9, 5), lever i egteskap (1 Tim. 3, 2 jfr. 4, 1—3). Dog omtaler Paulus at det av hensyn til Herrens nære gjenkomst vil være raadelig ikke at indgaa egteskap (1 Kor. 7, jfr. Matt. 19, 12). Det varte imidlertid ikke længe, før den anskuelse fremkom i kirken at ugift stand var et fortrin, et høiere stade end den gifte. Allerede i 2 aarh. er der eksempler paa at kristne frivillig har avlagt løfte om at leve som ugifte. Navnlig begyndte man at foretrække ugifte til de kirkelige embedsstillinger. Dog vedblev egteskapet i de tre første aarh. at være en fri sak ogsaa for kirkens tjenere. I den følgende tid var utviklingen forskjellig i den osterlandske (græsk-katolske) og den vesterlandske (romerske) kirke. Den osterlandske blev i det væsentlige staaende ved at gifte mænd vel kunde bli prester, men at det var forbudt prester efter ordinationen at indgaa egteskap. I det store og hele er dette endnu gjældende skik i den græsk-katolske kirke. Det er presterne tillatt at leve i egteskap, kun maa dette være indgaat før ordinationen. Derimot er det paalagt biskoperne at leve i e. Folgen herav er at disse ofte søkes blandt munkene. Denne ordning har romerkirken ogsaa latt beholde gyldighet for den del av den græsk-katolske kirke som er traadt i union med Rom («de unerte grækere»). — I den vesterlandske kirke trængte derimot fordringen om e. igjennem. Allerede i 4 aarh. paabød paver og synoder presterne at leve i ugift stand. Dog varte det længe, inden man formaadde at faa dette paabud anerkjendt. Først da den cluniaeensiske vækkelse optog det paa sit program, begyndte kampen for alvor mot de gifte prester («nikolaiterne»). Efterat flere paver hadde gjentat forbudet mot presteegteskap, paabod Gregor VII 1074 at enhver som overtok et geistlig embede skulde leve i e., og at prester som levet i egteskap, enten skulde skille sig fra sine hustruer eller miste sit embede. Efter denne tid trængte c. omend langsomt igjennem i hele romerkirken. — C. trængte aldrig helt igjennem i den norske kirke trods gjentagne bestræbelser i den retning, bl. a. av Gregorius IX (1237) og biskop Arne av Bergen (beg. av 14 aarh.). — Tridentinerkoncilet fastslog at pligten til e. er bindende for alle klerikere som har mottat de hoiere vielser. Hvis en saadan gifter sig, er egteskapet ugyldig. Hvis derimot en geistlig, som kun er indehaver av de lavere grader, indgaar egteskap, er dette ganske vist gyldig, men medfører tillike embedsfortapelse og al utsigt til avancement. De som allerede er gift, kan motta de lavere grader, men kun stige til de hoiere vielser, hvis de lover stadig kyskhet, og hustruen er villig til at gaa i kloster. Skjønt der like fra reformationstiden til vore dage stadig har hævet sig roster indenfor romerkirken for onskeligheten av e.s avskaffelse, har paverne dog stadig motsat sig dette. Derimot har gammelkatolikkerne paa en synode 1878 ophævet e.-tvangen for sine prester. — Den evangeliske kirkes forskjellige avdelinger har alle forkastet e. og uttalt dette i sine bekjendelsesskrifter: den lutherske kirke i den Augsburgske konfession, art. XXIII jfr. XXVII; Apologien, art. XI jfr. XIII; de Sehmalkaldiske artikler, III, 11; den reformerte kirke i den første sehweiziske bekjendelse, art. 27; den anden sehweiziske bekjendelse, art. 29; og den anglikanske kirke i de 39 artikler, art. 32.

Cølōm, kropshule, en mellem tarmen og kropsvæggen utbredt epitelklædt hulhet. Optræder i dyreriket første gang hos rundormene. Hos de lavere hvirveldyr fremgaar av c. hjerteposens hulhet (perikardialhulen) og bukhulen (peritonealhulen). Hos de hoiere hvirveldyr (blandt disse mennesket) avsnores av den sidste den forreste del som omgir lungerne, og blir til de to plevrahuler.

Cøruleïn, $C_{20}H_8O_6$, er et værdifuldt tjærefarvestof som farver beiset bomuld olivengrøn og fremstilles av ftalsyre og pyrogallussyre. I kemisk henseende indeholder det en antrakinongruppe, som betinger farvestoffets gode egenskaper.

Cöster, Fredrik Bernhard (1797—1878), sv. forfatter, har utgit nogen temmelig ubetydelige digte, men han vil mindes som forfatter til «Hell dig, du höga nord», som ikke mindst paa grund av Crusells melodi synges meget.

D.

D, det fjerde bokstav i alfabetet, er en tungespidslyd. I det ældste runealfabet er D-tegnet gaat over til at betegne Þ, og der er dannet et nyt D-tegn ᛞ; det yngre runealfabet har samme tegn for d og t. — Som forkortelse betyder D decretum, deus, divus, dominus m. fl. Som romersk taltegn er D = 500. — I England betyder d penny (fl. pence). Paa tysk riksmynt betegner D Münehen, paa osterriksk mynt Graz, paa fransk Lyon. I international telegrafi er D betegnelse for iltelegram. Paa reeepter er d detur (der gives). — D er i mus. det andet trin i vor tonerække. Brukes ogsaa som fork. for da, dal, diseantus og destra, d. e. manu d., høire haand.

Da, dal, dalla (ital.), fra. Da eapo, se Capo. Brukes ogsaa i germanske lande som opfordring til optrædende kunstnere om at gjenta et nummer, i romanske lande brukes bis. Dal segno, fra tegnet 𝄋.

Daa, Ludvig Kristensen (1809—77), n. politiker, historiker og journalist, student 1826, eand. philol. 1834, stod i 1830-aarene sammen med Wergeland i spidsen for norskhetsbevægelsen blandt studenterne og forfegtet utpræget liberale anskuelser. Var 1835—37 konstituert doeent i historie ved Universitetet, senere statsrevisor (1839—51) og stortingsarkivar (1845—71) og virket samtidig som adjunkt og overlærer ved Kra. katedralskole. 1862 lektor, 1867 professor i historie virket han tillike som historisk, geografisk og statsøkonomisk forfatter. Størst betydning har D. dog faat ved sin virksomhet som journalist og politiker. 1840—43 utgav han tidsskriftet «Granskeren», som arbeidet for dannelsen av en sterk liberal opposition og for indførelsen av reformer i europæisk «nationalliberal» retning. I «Granskeren» førte han ogsaa sin bitre strid mot ungdomsvennen Wergeland (se herom Herman Jægers avhandling i «Edda» 1914). 1842 og 1845 valgt til Stortinget for Akershus fungerte han 1845 som præsident i Odelstinget; repræsenterte 1854 Kra. I Stortinget sluttet D. sig til bondeoppositionen og var en tid en av dens ledende mænd. I flere vigtige spørsmaal tok han dog avstand fra bondepartiet, da dette endnu væsentlig kun kjæmpet for sine klasseinteresser, kom derved paa kant med sine partifæller og laa i en uophorlig, oprivende pressefeide. Sin journalistiske virksomhet fortsatte han hele sit liv igjennem, dels som redaktør av «Christianiaposten», dels som utgiver av «Den Norske Tilskuer» (1851—53) og «Tidstavler» (1872—76). Han viste i sine artikler i «Christianiaposten» megen forstaaelse av arbeiderbevægelsen 1848—49 og var, omend ivrig skandinav, tillike en tilhænger av tanken om Slesvigs deling efter nationalitetsprincippet. D.s stil var fyndig og sterkt personlig særpræget.

Ludvig Kristensen Daa.

Daa *(galeopsis)*, stivhaarede urter av de læbeblomstredes familie med hele blade og blomsterne i kranser i de øverste bladhjørner. Bægeret har fem brodspidsede tænder, kronens overlæbe er hel og hvælvet, den treklovede underlæbe har en hul, tandformet pukkel paa hver side av midtflikens grund, hvilket sidste er slegtens bedste kjendemerke. I Norge forekommer tre vildtvoksende arter, som alle optræder som ugræs: Hvas-d. *(g. tetrahit)* er stivhaaret, dun-d. *(g. ladanum)* er dunhaaret, begge med røde blomster, den første undertiden ogsaa hvite; gul-d. *(g. versicolor)* har meget større blomster end de foregaaende arter, og kronen er lysegul med fiolet midtflik paa underlæben.

Hvas-daa *(galeopsis tetrahit)*.

Daaben er det sakrament, hvorved mennesket indlemmes i den kristne kirke. Dens gammeltestamentlige forbillede var omskjærelsen, hvorved den enkelte israelit optoges i det utvalgte folk. Den nærmeste historiske tilknytning for den kristelige d. er dog Johannes doperens d. Denne var en omvendelses-d., d. e. en handling hvorved den angrende sindbilledlig bekjendte sit forsæt om at avstaa fra synden og at begynde et nyt liv (Mark. 1, 4; Matt. 3, 11). Naar Jesus undarkaster sig denne d., tilkjendegir han at være rede til «at fuldkomme al retfærdighet», d. e. «til at paata sig den frelsergjerning som Guds vilje kræver (Matt. 3, 13 ff.). Den nye kristelige d. indstifter han først efter sin opstandelse (Matt. 28, 19; jfr. Mark. 16, 16). — Med hensyn til indhold er den kristelige d. menneskets optagelse i samfundet med Gud. Likesom dette kan sees under forskjellige synspunkter, tillægger den hellige skrift d. forskjellige virkninger. D. bevirker frelse (1 Pet. 3, 21), syndsforladelse og gjenfødelse (Rom. 6, 1—11; Kol. 2, 11—12; 1 Kor. 6, 11; 10, 1—2; Ef. 5, 26; Tit. 3, 5; Hebr. 10, 22) og fører saaledes den dopte ind i livssamfundet med Kristus (jfr. Gal. 3, 27). I d. blir mennesket delagtig i den Helligaands kraft (Ap. gj. 2, 38), som knytter alle dopte sammen til et samfund som lemmer paa det samme legeme (1 Kor. 12, 13, jfr. Ef. 4, 5; Hebr. 6, 2). D.s gave forutsætter, at mennesket i tro tilegner sig den. En antydning av barne-d.s. bruk i den apostoliske tid er maaske git i den hellige skrifts beretning om hele familiers d. (Ap. gj. 16, 15, 32 f.; 18, 8; 1 Kor. 1, 16). Da barnet ikke kan ha en bevisst tro, kan barne-d. kun forsvares ved en henvisning til den ubevisste længsel efter frelse, som lever i barnets sjæl (jfr. Mark. 10, 13—16). — Alle kristelige kirkesamfund fastholder at d. er indgangen til Guds rike. Derimot er der betydelig forskjel i læren om den. Romerkirken hævder at der i d. skjænkes tilgivelse for alle forut for den begaaede synder og for arvesynden, samt at den syndige lyst tilintetgjøres. Hvis den kristne synder efter d., maa han søke tilgivelse i bodens sakramente (se Bod). Den lutherske kirke lærer at d. bevirker optagelse i barneforholdet til Gud, d. e. syndsforladelse og gjenfødelse. D.s gave

gjælder ubetinget for enhver som i troen tilegner sig «den (jfr. Confess. aug.», art. II og IX). I den reformerte kirke er meningerne forskjellige. Zwingli lærte at d. væsentlig kun maa betragtes som en bekjendelses- og lydighetshandling fra menneskets side. Calvins opfatning gik i hovedsaken ut paa at d. er pant og segl paa at den syndsforladelse som Kristus har vundet, ogsaa gjælder den enkelte. — D. utførtes opr. ved neddykkelse, skjønt overøselse el. bestænkning tidlig var i bruk ved sykes d. Ved slutningen av 13 aarh. blev denne form alm. anerkjendt i den vesterlandske kirke. Derimot har den østerlandske kirke stadig fastholdt neddykkelsen. Ofte bygget man ved siden av kirkerne, navnlig domkirkerne, særlige daabskapeller, de saakaldte baptisterier (s. d.). — D. utføres av presten i kirken og sker i overvær av de saakaldte faddere som daabsvidner og repræsentanter for menigheten. Er et barn sykt eller av anden gyldig grund ikke kan føres til kirken, kan det døpes hjemme i huset. De nærmere forskrifter om d.s utførelse indeholdes i den norske kirkes alterboks anden avdeling. Efter Norske lovs 2—5—6 og 8 paaligger det statskirkens medlemmer som pligt at la sine barn døpe, og hvor barnet maatte være hjemmedøpt, snarest mulig at fremstille det i kirken til hjemme-d.s stadfæstelse.

Daabsattest er en av presten paa grundlag av kirkebøkerne meddelt bevidnelse om en persons daab, fødselsdag, fødested, forældre m. v. Likesom andre prestеattester utstedes den uten betaling i offentlige anliggender, men forøvrig mot erlæggelse av det i den geistlige lønningslov fastsatte gebyr.

Daadyr.

Daadyret *(cervus dama)*, en til hjortenes gruppe hørende drøvtygger, mindre end kronhjorten, men mere robust bygget end denne, ikke saa langbenet og med længere hale. Farven variabel, flekket eller ensfarvet, rødlig eller graalig. Takkerne har en rund stamme, som avgir to sidegrener, hvorav den nederste sitter ganske nær rosenkransen, og som derefter breder sig ut til et skovlformet endeparti, som bærer talrike smaa grenskud. — D. træffes nu kun fredet i dyrehaver og vildtparker i Mellemeuropa, Danmark og det sydlige Sverige; hos os trives d. ikke. Det stammer fra Middelhavslandene. — D.s kjøt ligner i smak hjortens, men er finere.

Daae, n. slegt som optræder i Trondhjem ved midten av det 17 aarh. Til slegten, som i en utpræget grad er en presteslegt væsentlig knyttet til Sogn, hører bl. a. professor Ludvig Kristensen Daa, professor Ludvig Ludvigsen D. og statsraad Ludvig D. [Litt.: J. F. Lampe, «Den norske familie Daae», Bergen 1862.]

Daae, Anders (1852—), n. læge, bekjendt for sit studentikose humor, siden 1880 praktiserende læge i Chicago. D. indtar en fremskutt stilling i den norske koloni, og har med adskillig ret været kaldt «norsk konsul i Chicago». Han var medlem av den n.-amer. kroningsdeputation.

Daae, Hans (1865—), n. læge, f. i Kragerø, cand. med. 1890, assistent ved Rikshospitalets avdeling for øre-, næse- og halssygdomme 1891—97 og har senere været praktiserende læge i Kra. D. blev 1890 fastlønnet løitnant i arméens sanitet, kaptein 1894, ved sanitetsgeneralens stab 1897—1904, major og brigadelæge i Tromsø 1907, oberst og chef for arméens sanitet 1909. Han har med offentlig stipendium foretat flere studiereiser, var saaledes militærstipendiat under den græsk-tyrkiske krig 1897, som han fulgte paa tyrkisk side, og var Norges delegerte ved den internationale genferkonferanse 1906. D. grundla 1896 «Tidsskrift for Militærmedicin» og har utfoldet et omfattende og betydningsfuldt forfatterskap paa det militærmedicinske omraade, likesom han har indlagt sig store fortjenester ved reorganisationen av hærens sanitetsvæsen.

Daae, Ludvig (1829—93), n. politiker, 1856 overretssakfører, 1869 foged paa Søndmør, 1876 sorenskriver i Nordre Søndmør. 1859—79 sat han som repræsentant for Romsdals amt paa Stortinget, hvor han blandt sine meningsfæller nød hoi anseelse for dygtighet, kundskapsrigdom og praktisk greihet. Han var lagtingspræsident 1871—79 og medlem av en række komitéer og kommissioner. D. tilhorte venstre og stod J. Sverdrup nær. Fra 1879 var han utenfor det politiske liv, indtil han 26 juni 1884 indtraadte i Sverdrups regjering som forsvarsminister. Som saadan fratraadte han allerede 30 april følg. aar, hvorefter han paany bosatte sig paa sin fædrenegaard Solnør i Skodje (Borgund) paa Søndmør. Perioden 1886—88 var han repræsentant for Aalesund og Molde. 1889 blev han utnævnt til toldkasserer i Kristiansand.

Daae, Ludvig Ludvigsen (1834—1910), n. historiker, f. i Aremark, 1863 universitetsstipendiat i historie, 1869 universitetsbibliotekar og 1876 professor i historie ved Kra. universitet. Allerede som student begyndte D. sin historiske forsker- og forfattervirksomhet. Med off. understøttelse anstillet han undersøkelser i danske, svenske og tyske biblioteker og arkiver og utgav flere vigtige kildesamlinger. Hans talrike avhandlinger, som for størstedelen er offentliggjort i forskjellige norske og danske tidsskrifter, særlig n. «Historisk Tidsskrift» utgit av den Historiske Forening, blandt hvis stiftere D. selv er, omfatter næsten alle perioder av fædrelandets historie. Dypest er han maaske trængt ind i det 15 og det 16 aarh.s historie, hvor hans forskning har bidraget til at

(Fot. L. Forbech.)
Ludvig Ludvigsen Daae.

Trykt september 1920.

omdanne vore forestillinger om den dansk-norske reformation og dens følger for Norden. Med stor forkjærlighet behandlet D. Norges kirke- og kulturhistorie. Han har skrevet «Trondhjems stifts geistlige historie» (1863), «Norske bygdesagn», bd. I—II (1870—71), «Norges helgener» (1879), «Det gamle Christiania 1624—1814» (1871, 2 ill. utg. 1891), «Kong Christian den førstes norske historie 1448—58», udg. 1879 som det norske Universitets lykønskningsskrift til universitetet i Kbh. ved dets 400-aarsfest, ved hvilken leilighet forfatteren blev kreeret til æresdoktor, «Stemninger i Daumark og Norge i anledning av og nærmest efter adskillelsen» (1887), «En krønike om erkebiskopperne i Nidaros» (i «Festskrift for Trondhjem» 1897) m. m. m. D.s historiske forfatterskap utmerker sig ved grundig viden, en paa samme tid naturlig og livlig, kunstnerisk utarbeidet og av forfatterens eiendommelige personlighet særpræget stil (dette gjælder ogsaa hans paa latin skrevne arbeider). Som foredragsholder hadde D. en sjelden evne til at interessere sine tilhørere gjennem en klar og livfuld, gjerne ved vid og humor fængslende fremstilling. Blandt hans forelæsningsserier ved Universitetet maa især fremhæves hans fremstilling av korstogenes, pavedømmets, humanismens og reformationsaarhundredets historie. I den politiske diskussion deltok D. med stor iver, baade som folketaler og i pressen, altid til forsvar for et utpræget konservativt standpunkt. — Venner og disciplер hyldet ham med et festskrift 1904.

Daalder *[dāl-]* el. rijksdaalder var en holl. i det 17 og 18 aarh. indtil 1816 præget sølvmynt av værdi $1^1/_2$ gulden = 30 stuivers = 150 eents, omkr. kr. 2.25.

Daarekiste, se Sindssykeasyler.

Daasvatn (ovre), gaard og turiststation i Hornnes herred, Aust-Agder fylke (Nedenes amt), ved den nye rodelagte vei, omtr. midtveis mellem Hornnes jernbanestation (Setesdalsbanen) og Aaseral sanatorium.

Daba, liten landsby i Tibet like ved Indiens grænse, ca. 80 ° o. l., omtr. 4500 m. o. h. Berømt for sine i dalvæggene utgravede huler, som om sommeren brukes til beboelse. Et berømt kloster og tempel er ogsaa klippehuler.

Daçanāmin, d. e. «med 10 navne», indisk religiost broderskap med 10 avdelinger, kaldt slik efter 10 disciplер av den berømte vedānta-lærer Cankara (ca. 800 e. Kr.). Endel (især omkring Benares), de saakaldte dandin-d., som bærer en stav (danda) som symbol paa selvbeherskelse, omfatter kun brahmaner, de øvrige derimot folk av alle kaster.

Da capo, se Capo og Da.

Dacca (Dhaka), by i Forindien, ligger i Ganges-deltaet, 250 km. nordost for Kalkutta og har 108 500 indb. 1911). Var fra 1610 hovedstad for Bengalens muhammedanske herskere og derfor en av Indiens største byer; fra denne tid mange ruiner. I det 18 aarh. berømt tilvirkning av fint musselin.

Dach, Simon 1605—59, t. digter, har skrevet verdslige og aandelige sange og leilighetsdigte. Av disse er bryllupsdigtet «Anke von Tharau» i preussisk dialekt og senere omdigtet av Herder til hoitysk mest kjendt. D. døde som professor i poesi ved universitetet i Königsberg.

Dachel (Dakhl, Ægypten, oase i den Libyske Ørken under ca. 25 ° 30′ n. br., ca. 240 km. sydvest for Siut ved Nilen, tre dagsreiser vest for Charga-oasen. D., som ligger i en sænkning i ørkenplataaet 58—100 m. o. h. med indtil 480 m. høie fjeldrygger i nord, har mange kilder, hvorav flere jern- og svovelholdige og indtil 36 ° varme, er frugtbar paa daddelpalmer og oliventrær og frembringer desuten hvete, ris, durra og forskjellige frugter. Av dens ca. 15 oasebyer (ca. 500 km.²) med tilsammen ca. 18 000 indb. (fellaher) er den største elkasr (100 m. o. h.) med 3 à 4 000 indb.

Dachs (hund), se Hunderacer.

Dachstein, fjeldgruppe i Østerrike, Salzkammergutalperne; den høieste del danner et plataa paa 1600—2300 m.s høide og er omgit av en del topper, hvorfra den største, den egentlige D. (2995 m.), ligger paa sydsiden. «D.-Riesenhöhle», den største ishule i Europa.

Da'cia. 1. Dacien, rom. provins, indbefattende det nuværende Siebenbürgen, Rumænien og en del av Ungarn. Dakerne var vistnok av trakisk herkomst, tapre og krigerske. Under Augustus plyndret de syd for Donau, men Augustus drev dem tilbake. Domitian førte en uheldig krig med dem (se Deebalus); men Trajan undertvang deres land (101—106 e. Kr.) og gjorde det til en rom. provins (fremstilliug av dakerkrigene paa Trajansoilen). Dakerne romanisertes hurtig. Aurelian opgav D. og gjorde Donau til Romerrikets grænse. — 2. D. anvendtes ofte av middelalderlige latinister for Danmark (korrektere Dania).

Dacke, Nils (d. 1543), anfører for det efter ham opkaldte bondeoprør (Dackefeiden) mot Gustaf I Vasa. D., som tilhørte en anset bondeæt, utnyttet den i Blekinge og Småland herskende uvilje mot kongens reformer til fordel for sine ærgjerrige planer og reiste bønderne (mai 1542). Gustaf lot hære rykke frem, men da disse litet kunde utrette, sluttedes der en vaabenstilstand (nov.). Da D. atter aapnet krigen, brøt tre nye hære i forening med et dansk hjælpekorps ind, og Lars Siggesson slog bønderne ved Åsunden. D. undkom og traadte nu i forbindelse med pfalzgrev Fredrik, Albrekt av Mecklenburg, Granvella og andre av Gustafs fiender, men et nyt oprørsforsøk faldt til jorden; D. flygtet, men skal under flugten være blit skutt.

Dackefeiden, se Daeke, N.

Dacryomycetāceæ, familie av basidiesopper med geléagtig eller brusket frugtlegeme. Basidierne er kolleformede og deler sig i spidsen i to lange grener, som hver bærer en stor, avlang basidiespore. Denne deler sig før spiringen ved tvervægger i to til flere eeller, som hver utsender en spiretraad. Av slegterne skal nævnes: *Dacryomyces*, som har puteformet, foldet frugtlegeme og lever paa død ved, og *calocera*, som har brusket, opret, kolleformet eller grenet frugtlegeme; den gule, klæbrige, galfelformig grenede *c. viscosa*, vokser paa gamle naaletræstubber.

Da'ctylis, se Hundegræs.

Daddelpalme *(phoniæ)*, slegt av palmefamilien. Busker eller høie trær med fjærdelte blade, hvis avsnit er rendeformede eller, de nederste, omdannet til torner. De tvebo blomster danner store, indtil over 1 meter lange blomsterstande, de saakaldte kolber. I hunblomsterne er der tre frie frugtblade, av hvilke dog kun det ene utvikles til frugt; denne er et saftig bær med 1 frø som paa den ene side har en dyp længdefure. — Den egentlige d. *(ph. dactylifera)* er et indtil 20 m. hoit træ; den tilhører de store ørkenomraader i Nordafrika og det sydvestlige Asien, hvor den spiller en overordentlig stor rolle og i høi grad bidrager til at lette tilværelsen for beboerne. D. forlanger for at trives, foruten tilstrækkelig varme, ogsaa rikelig vand i jordbunden. «Oasernes konge staar med fotterne i vand og med hodet i himmelens glød», sier araberne om denne plante. Men saasnart der er grundvand nok til at en oase kan opstaa, indfinder d. sig, og overalt hvor der i disse egne er betingelser tilstede for dens trivsel, blir den dyrket. I almindelighet er det rotskud som plantes, da disse vil komme til at vise kjønnet før de planter som er vokset op av frø. Der plantes gjerne i forholdet 100 hunplanter og 6 hanplantnr. Naar blomsterne er modne for bestovning, hænges der hankolber op i huntrærne, en bestøvningsmaate som kjendtes allerede i

oldtiden. Bærene, «dadler», er saftige og for modningen høirøde; de spises saavel friske som tørrede og er meget nærende; de indeholder foruten en del slim og gummi 58 pet. sukker og 24 pet. vand. En fuldt utvokset d. (i alderen fra 30 til opimot 100 aar) gir aarlig 15—20 kolber med dadler, og hver kolbe veier 5—7½ kg. Ogsaa marven og de unge blade spises, og ved indsnit i stammen flyter der en saft ut som gjæres til d a d d e l v i n. Ogsaa ellers nyttiggjøres dette træ av orkenegnenes beboere: av de utvoksede blade forarbeides saaledes matter og kurver, mens stammerne gir tømmer og brændmateriale. — D. vokser ogsaa i visse dele av Sydeuropa, hvor frugterne kan modnes i de sydligste egne av Spanien og Italien samt i Grækenland. — De fleste av de dadler som kommer i den europæiske handel, stammer fra Persien; disse gjælder sammen med de tunesiske som de bedste dadler. — Flere buskagtige *ph.*-arter dyrkes i handelsgartnerierne, saaledes den gulliggrønne *ph. reclinata* fra Sydafrika, *ph. rupicola* fra Himalaja samt den tornede *ph. spinosa* fra Vestafrika.

Daddelpalme.

Daddelplommer, se D i o s p y r o s.

Da'ddi, B e r n a r d o (omtalt 1317—55), ital. maler av den florentinske skole. Elev av Giotto. For hans skjønne madonna (1347) i Or san Michele i Firenze skapte Orcagna sit berømte marmortabernakel. Fresker i S. Croce i Firenze. I sine senere verker paavirket av sienesisk kunst.

Daði Guðmundsson (d. 1563), islandsk storbonde fra Vestlandet, ivrig for reformationens gjennemførelse, kom i strid med den katolske biskop Jon Arason, som 1548 banlyste ham. D. G. lik imidlertid opfordring fra Christian III om at gripe bispen, og dette gjorde han 1550. D. G. var den d. regjering en villig tjener, og denne saa til gjengjæld gjennem lingrene med hans langtfra pletfri levnet.

Dadler, sorte, se D i o s p y r o s.

Daendels, H e r m a n W i l h e l m (1762—1818), holl. general; deltok 1787 i oprøret mot arvestatholderen Vilhelm V, blev derfor landsforvist, indtil han paa revolutionstiden kom tilbake med de franske invasionshære under Dumouriez (1793) og Pichegru (1795) og blev divisionsgeneral i den nyoprettede Bataviske Republiks hær. Avslog som overgeneral den engelsk-russiske landgang 1799, utnævntes til marskalk av Holland 1807 og styrte med stor dygtighet de ostindiske besiddelser (1808—11), indtil englænderne besatte Java. Hjemkaldt av Napoleon ledsaget D. denne paa toget mot Rusland 1812—13). Efter Wienerkongressen sendtes D. 1815 til Guineakysten for at reorganisere de gjenerhvervede kolonier, men døde der.

Da'fne. 1. (Græ. mytol.). Nymfe, datter av en flodgud og Gaia, elsket av Apollon; da han forfulgte hende, flygtet hun for ham og mottoges av sin mor, som forvandlet hende til et laurbærtræ (græ. *dafne*), som derefter var helliget Apollon. — 2. En laurbær- og cypreslund ved Antiocheia i Syrien, berømt for sin skjønhet; i lunden et tempel for Apollon og Artemis, brændt 362 e. Kr.

Dafnier *(cladocera)*, orden av smaakrebs. Staar nær bladføtterne (s. d.), men har kortere krop med færre lemmer og er omsluttet av et sadelformig skjold. Hodet bærer et stort, sammensat, bevægelig øie, dannet ved sammensmeltning av de to sideøine, samt et litet uparret pandeøie. Det forreste par følehorn korte, det andet par derimot mægtig utviklet, tjener som dyrenes vigtigste svømmeredskap. Munddelene, med undtagelse av kindbakkerne, rudimentære. Den korte krop bærer 4—6 par svømmeføtter. — D. er smaa, kun 1—2 mm. lange, gjennemsigtige dyr, som lever saavel i ferskvand som i havet, hvor de undertiden kan optræde i store masser. Forplantningen hos d. er meget eiendommelig: Hunnerne lægger om sommeren talrike, ubefrugtede, tyndskallede «sommeregg», som utruges i en hulhet under skjoldet paa dyrenes rygside (rugesækken). Hanner optræder hos mange arter kun om høsten. Hunnerne faar da hver et befrugtet, tykskallet «vinteregg», som efter hunnens død synker tilbunds og overvintrer for den følgende vaar at gi oprindelsen til en ny generation, som i sommerens løp atter formerer sig parthenogenetisk. — Hos os almindelig i ferskvand slegten daphnia, vandlopperne, kaldt saa paa grund av sine hoppende bevægelser. Ved kysterne forekommer særlig almindelig den lille *evadne nordmanni.*

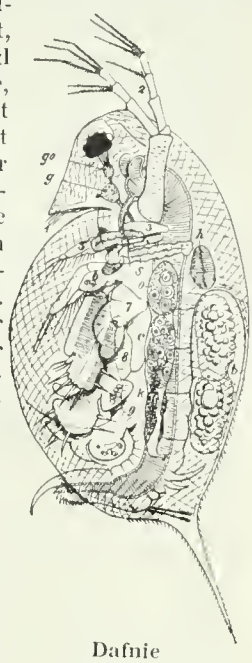

Dafnie *(daphnia pulex).*
go, g nerveknuter, over disse det uparrede øie; b hjerte; k eggstok; e egg i dannelse; o sommeregg; b sommeregg i rugesækken; 1 første, 2 andet følehorn; 3 kindbakker; 5—9 svømmeføtter.

Da'fnis (græ. mytol.), son av Hermes og en siciliansk nymfe, nævntes som opfinderen av hyrdedigtningen (bukolisk poesi); viste sig utro mot sin elskede, mistet til straf synet, men optoges i himmelen; stadig besunget i den alexandrinske hyrdedigtning.

Dag, enten den tid solen er over horisonten, i motsætning til nat da den er under horisonten (n a t u r l i g d.), eller den tid som forløper fra solen er i øvre (eller nedre) kulmination til den næste gang indtar samme stilling (b o r g e r l i g d.). I astronomien skjelner man mellem s t j e r n e-d., d. e. den tid da jorden dreier sig én gang rundt om sin akse, og s o l-d., d. s. s. borgerlig d. I det borgerlige liv begynder s o l-d. naar solen er i nedre kulmination, og da har vi midnat; naar den er i øvre kulmination, har vi middag. D. deles i 24 dele, benævnt timer, som enten tælles gjennemgaaende fra midnat (0) til næste midnat (24) eller fra midnat til middag (0 til 12 formiddag) og fra middag til midnat (0 til 12 eftermiddag). Den astronomiske dag regnes nu fra middag til middag, men skal fra 1925 begynde ved midnat. Den borgerlige d.s længde avhænger av solens avstand fra ækvator (deklination, s. d.) og stedets geogr. bredde. Er begge disse to av samme navn, er dagen længere end natten; er de av motsat navn, linder det omvendte sted. — Ukedagenes gamle latinske navne stammer fra planeterne, som i rækkefølgen efter det ptolemaiiske system (Saturn, Jupiter, Mars, solen, Venus, Merkur og maanen) sagdes at beherske hver sin time. Behersker Saturn d.s første time, kaldes d. «Saturns d.» (vor lørdag av islandsk laugardagr, badedag), men saa behersker Saturn ogsaa den 8de, 25de og 22de time. Den 23de beherskes av Jupiter, den 24de av Mars, og den

første time av næste d. beherskes av solen og kaldes solens d. (søndag). Derefter følger maanens d. (mandag), Mars' d. (tirsdag, Tyrs d.), Merkurs d. (onsdag, Odins d.), Jupiters d. (torsdag, Tors d.) og Venus' d. (fredag, Frøyjas d.).

Dag er i nordisk mytologi søn av Delling (den straalende), opfattes som et mandlig væsen, som hver dag færdes over himmelen. D. brukes ogsaa som mandsnavn.

Dag brukes i bergmandssproget, f. eks. i uttrykket «ute i dagen» i motsætning til inde i gruben.

Dag (Dagh), tyrkisk ord for fjeld, forekommer i en mængde geografiske sammensætninger, f. eks. Dagestan (d. e. fjeldlandet).

Dagali (utt. Daagaali), hoitliggende fjeldbygd i vakkert, skogklædt, ost-vestgaaende dalføre mellem øvre del av Hallingdal og Numedal. Gaardene ligger paa rad oppe i lien paa nordsiden av dalføret, som gjennemstrømmes av Numedalslaagen. D. hører til Nore i Numedal, hvorhen offentlig kjørevei fører. Til Hallingdal (Gjeilo jernbanestation) fører ny hovedvei.

Dagarbeider kaldes 1. i landbruket en arbeider som ikke hører til gaardens faste folk. De fæstes enten til et bestemt arbeide eller paa bestemt kortere tid, eller med en kortere opsigelsesfrist end vanlig i tjenesteforhold, gjerne aftensvarsel. 2. i industrielle bedrifter m. v. en arbeider som lønnes med dag- eller timelon, ikke med maanedslon eller akkordbetaling. Ofte utfører de samme arbeidere snart dagarbeide, snart akkordarbeide. Ansættelsesvilkaarene er de samme i begge tilfælde. En arbeider som utfører alskens forefaldende arbeide ved en bedrift (rydningsarbeide, hjælpearbeide m. v.) kaldes hyppig d a g m a n d.

Dagbladet, n. politisk avis i Kra., hvis første nummer utkom 2 jan. 1869, grundlagt av Anthon Bang. «D.» blev organ for den liberale opposition som fremgik av valgene 1868. Fra 22 febr. 1869 indtil utgangen av 1879 var H. E. Berner (s. d.) redaktør med F. Bætzmann (s. d.) som mest fremtrædende medarbeider. Dets uforsonlige kamp mot det Stang—Selmerske høire (navnlig artikelrækken «Det Stangske system», aarg. 1870) bidrog til at fremkalde riksretsopgjøret 1883—84. Blandt senere redaktører har været Erik Vullum 1880, N. Grevstad 1880—83, L. Holst 1883—98, A. T. Omholt 1899—1904, Olaf Thomesen 1904—07 og H. Volckmar 1907—15. Fra høsten 1915 har Einar Skavlan været bladets redaktør. «D.» har i hele denne tid været organ for det rene venstres politik.

Dagbladet, d. dagblad, stiftet 1851, sluttet sig først til det nationalliberale parti og fik under C. St. A. Billes (s. d.) ledelse betydelig indflydelse. Redigertes senere en række aar av forfatteren Vilh. Topsøe indtil hans død 1881. Bladet er siden Topsøes død blit ledet i utpræget konservativ retning, men har ikke bevaret sin tidligere indflydelse. «D.» blev 1891 overtat av C. Ferslew og har nu alt uten navnet fælles med et andet av de Ferslewske blade «Dagens Nyheder».

Dagblindhet, *nyktalopi*, kaldes den tilstand hvor synsevnen er forholdsvis bedst ved svak belysning; den forekommer ved synsnervelidelser.

Dagbok el. m e m o r i a l, en av bokholderiets hovedbøker, hvori indføres alle formuesforandringer, forsaavidt de ikke vedkommer de kontante penger (se B o k h o l d e r i).

Dagbrud anvendes istedenfor egentlige gruber ved leiesteder som lar sig avbygge ved aapne arbeidssteder i dagen. Endel nyttige sten- og jordarter utvindes i regelen ved d. som f. eks. torv og bygningssten, men ogsaa ved en del ertsleiesteder anvendes denne avbygningsmaate. D. anvendes saaledes i Dunderlandsdalen, ved flere av de store jernmalmforekomster i svensk Norrland, videre ved svovelkisforekomsterne ved Riotinto i Spanien, blyforekomsterne ved Bleiberg i Kärnthen, de alluviale guldforekomster i Kalifornien, de diamantførende jordlag i Sydafrika o. s. v. De drives enten i fjeldskraaninger som stenbrud eller i forsænkninger (graverier), og avbygningen foretages i regelen i trappeavsatser (strosser).

Dagbue, den del av et himmellegemes dageirkel (s. d.) som ligger over horisonten, i motsætning til natbue, den del som ligger under horisonten. For stjerner i himlens ækvator er d. lik natbuen.

Dagcirkel el. d ø g n e i r k e l, den eirkel parallel med himmelens ækvator et himmellegeme beskriver under himmelhvælvingens tilsyneladende daglige omdreining.

Dagden, se D a g o.

Dag Eilifssøn, lendermand, gift med Ragnhild av Giske, bosat paa Bratsberg, ledsaget Magnus Barfot paa hans andet vesterhavstog, kjæmpet tappert mot irerne ved kongens side og var den sidste som flygtet efter hans fald. D. E., som eiet betydelig jordegods paa Grenland og Vestfold, stiftet Gimsø nonnekloster. Av hans sønner er Gregorius Dagssøn (s. d.) den mest bekjendte.

Dagens Nyheter, sv. politisk avis som utkommer i Stockholm, indtil 1897 alle virkedage, senere hver dag om morgenen. Dets første nr. utkom 23 decbr. 1864. «D. N.» eiedes først av et interessentskap med L. J. Hierta og Rudolf Wall, ehefredaktøren, som største deltagere. Wall indløste efterhaanden parterne. 1889 avlostes han av F. Vult von Steijern. Siden 1 juli 1898 har «D. N.» været ledet av O. v. Zweigbergk, som med stor dygtighet har fortsat bladets frisindede traditioner. I unionstiden indtok det stedse en imotekommende holdning likeoverfor de norske krav. Bladet, hvis forskjellige utgaver utgaar i adskillig over 100 000 eksemplarer, hører til Sveriges betydeligste og mest ansete presseforetagender.

Dagerort, Estland, det vestligste punkt paa oen Dagø ut mot Østersjøen. Her staar, 60 m. o. h., et fyrtaarn som er 35 m. høit.

Dagestan (Daghestan), prov. i Transkaukasien, ligger paa nordskraaningen av Kaukasus og ved den vestlige bredd av det Kaspiske Hav, omtr. 29 710 km.² med 702 500 indb. (1912). Det er et vildt fjeldland med topper paa over 4 000 m., enkelte endog dækket med evig sne. Befolkningen bestaar av en blanding av en mængde folkeslag, lesgiske stammer, tyrkiske folk, persere, armeniere, jøder samt nogen tusen russere; med undtagelse av de sidste tre folk er alle de andre muhammedanere. Fjeldfolkene lever mest som nomader, mens befolkningen i øst ved det Kaspiske Hav lever av akerbruk, dyrker korn, vin, frugt og tobak. — D. blev efter langvarig og tapper motstand i 1859 russ. besiddelse.

Dagfin Bonde, birkebeiner, en av Sverres og hans efterfølgeres mest betrodde mænd, var 1201 og senere befalingsmand paa Sverresborg ved Bergen, som han 1207 saa sig nødt til at overgi til baglerne. Av Inge Baardsson blev D. B. gjort til lagmand og kgl. stallare. Efter Inges død satte han igjennem at Haakon Haakonsson blev kaaret til konge paa Øreting 1217 og forsvarte paa riksmøtet i Bergen 1223 Haakons ret til tronen. D. B. var en avgjort motstander av Skule og fraraadet forgjæves kongen at øke hans magt; han døde kort efter Skules ophøielse til hertug.

Da'ggert, se D o l k.

Dagh, se D a g.

Daghavende løitnant ved en militær avdeling utøver paa chefens (leirkommandantens) vegne politimyndighet inden avdelingens leiromraade. Han er nærmeste foresatte for og kontrollerer leirvakten, paaser at der er ro i leiren efter rosignal, inspicerer til ubestemt tid lokaler som ikke er stillet til underavdelingens disposition, kontrollerer at givne bestemmelser med hensyn til orden og renslighet overholdes m. v.

Dagleie, se Dagarbeider.

Dagliganker, undertiden om babords bauganker. Se Anker.

Daglilje, se Hemerocallis.

Dagmar, kvindenavn, indkommet til Norden med den d. dronning D., Valdemar Seiers gemalinde, hvis böhmiske navn var Dragomir; dette omdannedes til D. (dagens mø).

Dagmar Marie Sophie Frederike (1847—), russ. keiserinde, datter av Christian IX, 1864 forlovet med den russ. tronfølger Nikolai Alexandrovitsj, som imidlertid døde det følgende aar, hvorefter D. 1866 blev forlovet med den nye tronarving Alexander Alexandrovitsj efter at ha antat den græske tro under navnet Marie Feodorovna, viedes 9 nov. 1866 i Vinterpaladset, besteg med Alexander III tronen 1881, kronedes 1883 og blev 1894 enke. Under Verdenskrigen deltok D. i arbeidet for de saarede; da revolutionen utbrøt, blev hun fort til Krim, hvor hun blev bevogtet indtil engelskmændene befriet hende. 1919 kom hun hjem til Danmark.

Dagsmulkt er en ved dom fastsat mulkt til fremtvingelse av en i dommen paalagt handling; den løper saalænge dommen sittes overhørig, og inddrives som almindelig gjæld.

Dagnan-Bouveret *[dañā'-buvræ']*, Pascal Adolphe Jean (1852—), fr. maler. Elev av Gerôme. Moderne genrebilleder (f. eks. «Vakeinationen»), senere fremstillinger av folkelivet i Bretagne og i de sidste aar religiøse billeder («Nadveren», 1896; «Disciplene i Emmaus», 1897; «Madonna», 1900). Ved eiendommelige belysninger (gjerne et grønlig-gult lys) gir han sine billeder en egen mystisk virkning.

Dagobert, tre konger av Merovingerætten. 1. D. I (d. 638), son av Chlotar II, blev konge i Austrasien 622, i Neustrien og Burgund ved farens død 628, i Aquitanien efter broren Charibert 630; hadde hermed hele Frankerriket. 630 led D. et stort nederlag mot Samo, fyrsten over slaverne i Böhmen og Mähren; s. a. nedsablet han forrædersk omtr. 9000 landflygtige bulgarer i Bayern. Var den sidste kraftige Merovinger. — 2. D. II, konge i Austrasien 674—678, og 3. D. III, konge i Frankerriket 711—715, var rene skyggefyrster i Karolingerættens ledebaand.

Dagon, en filistæisk gud som bl. a. dyrkedes i Gath og Asdod (Dom. 16, 23; 1 Sam. 5); rimeligvis identisk med den i kileskrifterne omtalte gud Dagan.

Dagon.

Dag Ringssøn, en slegtning av Olav den hellige. Da denne i 1030 drog til Norge for at gjenerobre sit rike, ilte D. R. ham til hjælp med en stor stridsflok, men blev forsinket og naadde først frem til Stiklestad, efterat kongen var faldt. Ikke destomindre gjenoptok D. R. kampen med bønderne («Dagsriden»), men maatte snart flygte for disses overmagt.

Dagsbefaling, se Dagsordrer.

Dagsommerfugler *(rhopalocera)*, en avdeling av sommerfuglene (s. d.) med enkle, i en kølle endende følehorn og store, i alm. livlig farvede vinger, som under hvilen slaaes sammen lodret opad og derfor ofte paa undersiden har en beskyttelsesfarve, som ligner omgivelserne. Flyver kun om dagen i solskinnet og suger honning av blomsterne, hvorved de ogsaa bidrager til disses bestøvning. Larverne er 16-fotede, enten nøkne, svakt haarede eller taggede, lever i alm. enkeltvis paa urtagtige planter, sjeldnere paa busker eller løvtrær. De fleste er uten nogen økonomisk betydning; kun faa er skadelige, f. eks. «kaalmarken». Pupperne har ofte fremspringende partier og delvis metalglans, samt er i alm. fæstet til træstammer, vægger etc. enten bare ved enden eller desuten ved en silketraad om livet. — D. har gjennem sine navnlig i de varmere lande pragtfulde farver en ikke ringe æstetisk betydning som et belivende og forskjønnende element i naturen og yndes av samme grund ogsaa specielt av amator-insektsamlere. Hos os findes 94 arter, hvorav som mere alm. kjendte nævnes: svalehalen *(papilio machaon)*, apollo *(parnassius apollo)*, citronsommerfugl (s. d.), kaalsommerfugl (s. d.), neslesommerfugl *(vanessa urticæ)*, sorgekappen *(vanessa antiopa)*, blaa argus *(lycæna argus)* m. fl.

Dagsorden kaldes ved parlamentariske og andre raadslaaende og besluttende forsamlinger (f. eks. generalforsamlinger i aktieselskaper) den paa forhaand i bestemt rækkefølge fastsatte fortegnelse over de saker med hvilke forsamlingen i et givet møte har at befatte sig. Saker som ikke er opført paa d., vil da kun under særlige omstændigheter og bestemte betingelser kunne foretages, og da som regel først efterat sakfortegnelsen er uttømt. Paa den anden side har forsamlingen det i sin magt at utskyte saker av d. eller forandre deres rækkefølge. I Stortinget kan en sak utenfor d. ikke foretages straks, dersom præsidenten eller 1/5 av tingets tilstedeværende medlemmer motsætter sig det. Hvis der i en forsamling under debatten stilles og vedtages et forslag om overgang til d., saa betyder dette at forsamlingen ikke længer vil befatte sig med vedkommende sak, hvorfor denne avvises, forat forhandlingerne kan fortsættes med næste sak paa d. En avvisning av et forslag eller av forelæg i denne form kaldes simpel d. Angir forsamlingen grunde for at den voterer overgang til d., kaldes det en motivert d. Hvis saadanne grunde angives ganske kort og i al almindelighet, saaledes at man derved ikke tar standpunkt til sakens realitet (f. eks. «idet forsamlingen anser denne saks behandling som liggende utenfor sin kompetense . . . gaar man over til d.» el. lign.), er en paa denne maate motivert d. at sidestille med en simpel d. eller en avvisning. — I norsk sprogbruk betegner d. ofte bare specielle politiske voteringstemaer, f. eks. Bernerske d., Moursundske d., Lovlandske d. etc.

Dagsordrer utfærdiges i felten ved siden av operationsordrer. Mens operationsordrene kun omhandler troppernes marsj, kamp, forlægning og bevogtning, indeholder d. hovedsagelig bestemmelser om troppernes forhold under hvile eller stilstand. De omfatter saaledes f. eks. feltrop, bestemmelser angaaende troppernes forsyning med proviant og furage, angaaende bortførsel av syke folk og hester, angaaende posttjeneste, fangetransporter, utmerkelser o. l. De kan ogsaa benyttes til at gi uttryk for chefens tilfredshet eller misnøie med troppernes holdning m. v.

Dagsposten, n. politisk daglig avis i Trondhjem, hvis første nummer utkom 2 okt. 1877. Under den første redaktør, Olai Olssen (indtil juni 1883), var det upolitisk. Med cand. theol. Kr. Olsen (okt. 1883—april 1886) blev «D.» venstre og fortsatte som utpræget venstreblad under de følgende redaktører, Hjalmar Løken (1 mai 1886—27 juni 1890) og Haakon Løken (2 sept. 1890—mars 1902). Fra april s. a. var H. O. Oppedal redaktør. Under hans ledelse brøt bladet med det rene venstre og sluttet sig til samlingspartiet av 1903. 1 jan. 1914 blev redaktionen overtat av cand. jur. Gerh. Jynge. Fra 1 jan. 1917 er cand. philos. Johannes Knudsen bladets chefredaktør, og bladet er efterhaanden gaat over til at bli organ for den borgerlige samlings næringspolitik. «D.»s 3 ganger ukentlige utgave «Trønderen» begyndte at utkomme 1887.

Dagsværmere, se Dagsommerfugler.

Daguerre *[dagæ'r]*, Louis Jacques Mandé (1789—1851), f. maler, konstruerte 1822 et diorama og opfandt 1838 efter mange forsøk daguerreotypien. 1829—33 arbeidet D. sammen med J. N. Niepce (s. d.), hvem en del av æren for opfindelsen tilkommer. Staten gav D. en livsvarig pension paa 6 000 fres. og Niepces arvinger 4 000 fres., forat opfindelsen skulde bli almeneiendom.

Daguerreotypi, se Fotografi.

Dagupan, by paa Filippinerne, paa vestkysten av oen Luzon ved Lingajenbugten, omtr. 200 km. nord for Manila. Ca. 20 000 indb. Vigtig utførselsby, endepunkt for jernbanen fra Manila.

Dagvakt (sjøuttr.), vakten (tiden) fra kl. 4 til kl. 8 om morgenen. Se Vakt.

Dagvand brukes i bergmandssproget om det fra dagen igjennem fuger og sprækker i berget nedrindende vand.

Dagverd, davre, dugur, durmaal, norske (davre ogs. dansk, især jysk) almueuttryk for et formiddagsmaaltid omkr. kl. 10. Oldn. *dagverðr* eller *døgurðr*. Motsætn. er aftansverd eller eftasværd (s. d.).

Dagviol *(hesperis matronalis)*, en temmelig høi, ved de rødfiolette blomsterklaser let ioinefaldende plante som træffes hist og her i de sydligste og laveste egne av vort land, hvor den dog vel neppe oprindelig er vild. D. hører til de korsblomstrede, har lancetformede tandede blade og næsten trinde, lange skulpefrugter.

Dagviol *(hesperis matronalis)*.

Dagvise, Den gamle, en kristelig morgensang, som i sit sidste vers utgir sig for at være skrevet i himmelen av St. Johannes og sendt ned paa jorden. Dens meget katolske form er bevaret paa svensk og tildels paa islandsk. En rekonstruktion i 5 13-linjede strofer er forsøkt i «Edda» IV 1915: «Nu er os den mørke nat forleden». Av utvalgte halvstrofer med nogen tilføielser har en dansk lutheraner paa reformationstiden (Sthenius ??) dannet en smuk morgensang: «Den signede dag, som vi nu ser», som igjen 1826 av Grundtvig bruktes som grundlag for en lovsang paa kristendommens tusenaarsfest i Danmark: «Den signede dag med fryd vi ser».

Dagø (Dagden), Estland, ø i Ostersjoen, nær aapningen av den Finske Bugt, adskilt fra Osel ved det 4.27 km. brede Solasund, er 960 km.² med 16 000 indb., for størstedelen ester, forøvrig av svensk eller tysk herkomst. Oen er rik paa bugter og har fire store halvøer, Koppo i vest, Simpernes i nord, Sarve østsydøst og Serro i syd; dens længde fra øst til vest er 55 km., mens bredden fra nord til syd er 47 km. Den nordlige og indre del optages av myrstrækninger, mens den sydlige del er frugtbar og tæt bebygget.

Dahl, Bastian Anastasius (1851—95), n. filolog, f. i Molde. Videnskabelige arbeider: «Die lateinische Partikel Vt» (1882), «Zur Handschriftenkunde des ciceronischen Cato maior» I—II (1885—86). Hans «Latinsk litteraturhistorie» (1889) er væsentlig en bearbeidelse av et italiensk verk.

Dahl, Carl Adolph (1769—1819), f. i Sogndal, eand. jur. 1791, vieeraadmand, senere byfoged i Fredrikshald, sorenskriver i Idde og Marker, kaneelliraad, repræsenterte Fredrikshald paa riksforsamlingen paa Eidsvold 1814, blev valgt til stortingsmand 1818, men motte ikke paa grund av sygdom.

Dahl, Carl Adolf (1828—1907), n. ingenior. D. var 1859—99 stadsingenior i Trondhjem, av hvis økonomiske utvikling han indla sig stor fortjeneste, navnlig ved den efter hans plan foretagne ombygning av byens havn (1877—82) og av Rosenborg havn paa østsiden av Nidelvens utløp (1894—99). Ved de talrike nybygninger, reguleringer og forskjønnelser han forestod, fik byen i de 41 aar han virket der, et helt forandret og smukkere fysiognomi.

Dahl, Ceeilie (1858—), n. malerinde, f. i Vestre Aker, elev av Gussow i Berlin, Courbet i Paris og Eilif Peterssen i Kra. Portrætter og landskaper.

Dahl, Erik Christian (1814—82), n. forretningsmand, grundlægger av det landskjendte E. C. D.s bryggeri i Trondhjem (1856), som efter hans død er gaat over til et aktieselskap av samme navn. Oprettet ved testamente «E. C. D.s stiftelse», hvortil han skjænket over 900 000 kr., heri ikke medregnet tomter. [Litt.: Kr. Koren, «E. C. D.s bryggeri», Trondhjem, 1906.]

Dahl, Frederik August (1818—90), sv.-n. landbrukskyndig, f. i Göteborg, elev av Degebergs landbruksskole, inspektør paa nogen av de større eiendomme i Skåne (Marsvinsholm, Areslöf og Jordberga), fra 1847 inspektør og praktisk lærer ved Ultuna nye landbruksinstitut. Derfra kaldtes han i 1858 til direktør ved den høiere landbrukshøiskole paa Aas, som da oprettedes. D. nød stor anseelse som lærer og praktisk landmand. Han har skrevet flere avhandlinger og mindre skrifter om landbruk. Utgav fra 1874 i nogen aar «Tidsskrift for Landmænd».

Dahl, Gustav Adolf (Doffen) (1855—87), n. forfatter. Utgav 1879 «Eva», et treakts skuespil, som senere under titelen «Fru Faber» blev opført paa Chr. Theater. Hvad han ellers skrev, findes trykt i aviser og tidsskrifter; blandt disse ting bør fremhæves et par novellistiske studier: «En forgrundsfigur» samt «En lykkelig mands lykkelige hustru» («Nyt Tidsskrift», 1882—83).

Dahl, Hans (1849—), n. maler, f. i Hardanger. Oprindelig offieer. Elev av Gude i Karlsruhe; studerte senere i Düsseldorf; siden 1888 bosat i Berlin. Mest genrebilleder med bondepiker i landskapsomgivelser.

Dahl, Johan Christian Clausen (1788—1857), n. landskapsmaler, f. i Bergen. Fik tegneundervisning hos en svensk tegnelærer i Bergen, kom senere i malerlære hos dekorationsmaler J. G. Moller og malte adskillige «dørstykker» med landskaper og figurer, dekorerte rullegardiner o. l. Malte paa egen haand landskaper, dyr, blomster, portrætter som vakte opmerksomhet. For penger indsamlet av Lyder Sagen reiste D. 1811 til Kjøbenhavn, hvor han kom ind paa akademiet. Han studerte naturen og de hollandske mestere. Hans landskaper, hvoriblandt ogsaa norske, vandt megen anerkjendelse. Drog derefter til Dresden, hvor han traadte i nært forhold til Kaspar D. Fried-

Johan Chr. C. Dahl.
(Efter Thorvaldsens byste.)

rieh. Blev 1820 medlem av Dresdenerakademiet; drog derpaa til Italien som Christian Fredriks gjest. Italiens natur gjorde et dypt indtryk paa ham; han malte her en række udmerkede studier og malerier. I Rom sluttet han venskap med Thorvaldsen, som utførte en byste av ham. Fra 1821 tok han blivende bolig i Dresden, hvor han 1824 utnævntes til professor. D. elsket Norge og gjorde stadig reiser dit: i 1826, 34, 39, 44 og 50. Hver gang tok han ivrig skisser og studier av norsk natur. Han arbeidet ogsaa før utviklingen av norsk kunstliv, gav støtet til kunstforeningernes oprettelse, virket for Nationalgalleriet i Kra., som for en væsentlig del er grundlagt ved indkjop av hans samlinger, for gamle fortidsmindesmerkers bevaring, utkastet tanken om restaurering av Haakonshallen og Trondhjems Domkirke. Han var ogsaa den første som henledet opmerksomheten paa de norske stavkirker og utgav paa egen bekostning verket «Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den früheren Jahrhunderten in den innern Landschaften Norwegens» (1836—37). D.s kunst er naturalistisk. Hans styrke ligger netop i hans hengivelse i studiet av naturen forenet med teknisk overlegenhet og koloristisk begavelse. Hans billeder er «erindringskunst», komponert i atelieret efter studier, erindringer og hollandsk paavirkning. Størst er han i sine glimrende og friske førstehaands skisser og studier. Bedst repræsentert i Kunstmuseet i Kra., bl. a. ved en rikholdig samling av studier, i Bergens billedgalleri og i den kgl. malerisamling og Thorvaldsens museum i Kbh. [Litt.: Andreas Aubert, «Maleren professor D. 1788—1857» (1893) og «Den nordiske naturfølelse og professor D.» (1894), begge i samlet, illustrert utg. 1920.]

Johan Chr. C. Dahl: Bjerk i storm.

Dahl, Johan Fjeldsted (1807—77), n. bokhandler, f. i Kbh., grundla i 1832 en bokhandel i Kra. som fik stor betydning for norsk litteratur. D.s boklade var i 1830—40-aarene det daglige møtested for den unge hovedstads litterære og kunstneriske eelebriteter, navnlig den Welhaven'ske kreds. Wergeland og hans tilhængere stod i opposition til D., som før dem betegnet «Kjøbenhavneriet». Wergelands farce «Papegøien» er en satire rettet mot D., som dog lot den utkomme paa sit forlag. — D. var ogsaa med at stifte læseselskapet Athenæum og Kra. kunstforening. — D.s hustru Emma, f. Freyse-Sessi, var sangerinde og har utgit flere kompositioner.

Dahl, Johannes Siegwald (1827—1902), n. maler, f. i Dresden, d. smst. Søn av professor J. C. C. D. Elev av faren og dyremaleren W. Wegener. Studerte Landseer i London. Dyrebilleder, hvorav to i Dresdenergalleriet, og enkelte portrætter: Justitiarius G. J. Bull, faren o. fl. D. testamenterte en stor samling av sin fars studier og tegninger til Nationalgalleriet og Bergens billedgalleri.

Dahl, Jonas Anton (1849—1919), n. forfatter og prest, f. i Stavanger. D. var først sjømandsprest, virket senere som prest i sin fødeby og var fra 1907 sogneprest til Ullern ved Kra. Utgav «Paa hellig grund», kirkelige reiseskisser og indtryk (1879) og derefter et par bind populære religions-filosofiske avhandlinger. Som skjønlitterær forfatter slog han igjennem med «Cargadør Sahl» (1898), en stemningsfuld, mildt humoristisk skildring fra gamle dage. Blandt hans øvrige bøker kan nævnes «Vestanveir» (1896; 1907 indlemmet i «Bedstemors forlovelse»), samt «Paa gamle tomter» (1906). Begge disse bind skildringer og fortællinger gjorde stor lykke hos publikum. Av hans digte er «Vestanveir» mest kjendt og ofte sunget. D. utgav ogsaa en samling salmer og en prækensamling.

Dahl, Karl Frimann (1868—), n. jurist, f. i Kra., eand. jur. 1888, sakfører i Kra. 1889, magistratssekretær i Bergen 1892, redaktør av «Bergens Tidende» 1902, sakforer i Bergen 1903, assessor i Bergens byret 1908—18, da han blev utnævnt til ekstraordinær assessor i Høiesteret. 1919 blev han formand i arbeiderkommissionen av 1918 (s. d.) og s. a. formand i søcialiseringskommissionen.

Dahl, Knud (1823—94), n. industridrivende, foregangsmand paa maskinteknikkens omraade. Som bondegut fra Nordre Frøn i Gudbrandsdalen kom han i 1840-aarenes slutning til Kra., hvor han fik ansættelse paa brødrene J. J. og A. J. Jensens (s. d.) mek. verksted. Da dette 1849 flyttet til «Myren» ved Akerselven, gik D. med og snart efter ind i firmaet. Dette blev fra 1863 kaldt «J. & A. Jensen og Dahl». Det undergik under de tre lederes styre stadig betydeligere utvidelser og blev i D.s levetid landets største anlæg i sit slags.

Dahl, Knut (1871—), n. zoolog, dr. phil. 1911. Foretok 1893—96 en ekspedition til Sydafrika og Australien, hvor han bl. a. levet 2 aar blandt det nordvestlige Australiens indfødte. Utgav i 1898 sin reiseberetning «Dyr og vildmænd». D. overtok i 1900 bestyrelsen av Trondhjems biologiske station. 1903 blev han assistent i Norges fiskeristyrelse. 1912 utnævnt til forsøksleder for ferskvandsfiskerierne. Efter sin hjemkomst fra Australien har D. væsentlig ofret sig for studiet av vore matnyttige fiskers biologi og deltok under sit samarbeide med dr. Johan Hjort i en række av de grundlæggende arbeider som under dennes ledelse blev utført i aarene 1898—1912. Blandt hans arbeider fra denne tid kan nævnes «Fiskeforsøk i norske fjorde» (1899), sammen med Johan Hjort, hans studier over torskens livshistorie og om torskeutklækning, samt studier over sildens alder og vekst. D.s vigtigste arbeider er hans studier over laksens og ørretens naturhistorie, til hvis belysning han har levert flere større bidrag, saaledes: «Ørret og unglaks» (1902), «Alder og vekst hos laks og

ørret i Norge» (1910) samt «Studier over ørret og orretvand» (1917). De fleste av disse arbeider er likesom hans haandbok «Laks og ørret, fiskeri og kultur» utkommet i eng. overs.

Dahl, Konrad Neumann Hjelm (1843—), n. forfatter og prest, 1885—1903 prest ved Akershus strafanstalt, 1903—19 res. kap. ved Trefoldighetskirken i Kra. Utgav 1874 «Loven», en fortælling fra Finmarken, som gjorde adskillig lykke. Blandt hans senere arbeider kan nævnes «Eda Mansika», «Glimt», «Et slør», samt «Arne Livaag», en forbryders livsroman, hvori D. har benyttet sine erfaringer som fængselsprest til at gi en varmt sympatisk og forstaaelsesfuld skildring av et samfundets stedbarn.

Dahl, Ludvig Vilhelm (1826—90), n. læge, f. i Bergen. Utgav i 1859 efter offentlig foranstaltning sit bekjendte verk: «Bidrag til kundskab om de sindssyge i Norge». Efter en fremskutt virksomhet, væsentlig paa sindssykevæsenets omraade, utnævntes han i 1875 til medicinaldirektor og har som usedvanlig klar og karakterfast administrator indlagt sig store fortjenester av Norges medicinalvæsen. — Av hans ovrige litterære produktion nævnes hans udmerkede bok: «Den offentlige sundhetspleie med hensyn til norske forhold» (tillægshefte til «Folkevennen», 1879).

Dahl, Nils Alstrup (1876—), n. maler, f. i Kra., elev av Harriet Backer og av Academie Colarossi i Paris. D. har næsten udelukkende malt landskaper, billeder med en vek, drommende stemning. I Nationalgalleriet er han repræsentert med «Eftermiddag i september» (1906).

Dahl, Nils Nilsen (1806—54), n. prest og politiker, fra Veo prestegjeld i Romsdalen, cand. theol. 1830, blev efter i nogen aar at ha fungert som personel kapellan og hjælpeprest utnævnt til res. kap. i Melhus og endelig i 1851 til sogneprest i Eid i Nordfjord. D. repræsenterte S. Trondhjems amt paa Stortingene 1845—51, hvor han horte til bondepartiets ledere og i 1848 fungerte som præsident i Odelstinget (1851 vicepræsident). Han har utgit folkeskrifter til almuens oplysning og skrevet fortællinger paa vers og prosa i blade og tidsskrifter. Enkelte av hans utrykte digte lever som folkeviser i det trondhjemske.

Dahl, Ove Christian (1862—), n. botaniker, f. i Orkedalen, studerte forst filologi og vandt 1888 aeeessit for en prisavhandling om sproget i den gamle norske homiliebok, men har siden væsentlig ofret botanikken sit arbeide. Blev i 1893 assistent og noget senere konservator ved Universitetets botaniske museum. Har utgit mange plantegeografiske og floristiske arbeider over flere tidligere i botanisk henseende litet undersokte dele av vort land og har ved siden herav levert værdifulde bidrag til botanikkens historie i Norge. Efter professor A. Blytts dod utgav han dennes «Haandbok i Norges flora» (1906).

Dahl, Valdemar Ferdinand (Vladimir Ivanovitsj Dalj (1801—72), russ. forfatter og leksikograf, søn av en indvandret dansk læge. Erhvervet paa talrike reiser til alle egne av Rusland et grundig kjendskap til russ. folkeliv og utgav under pseudonymet Kazak Luganskij (kosakken fra Lugansk) en række folkelivsskildringer, som foreligger i en samlet utgave paa 8 bd. (1860—61 og 1878—84). Forfattet 1861—68 sin store «Forklarende ordbok over det levende storrussiske sprog», som er en meget værdifuld materialsamling. Paa sine reiser indsamlet han folkeviser, sagn og eventyr og utgav «Det russiske folks ordsprog» (1862).

Dahl, Walter Scott (1839—1906), n. jurist og politiker, f. i Melhus, søn av res. kapellan Nils D., repræsenterte Romsdals amt paa Stortingene 1874—76 og 1877—79, men frasa sig derpaa gjenvalg. Dog møtte han paa tingene 1883 og 1885 som suppleant. Særlig bekjendt som aktor i Riksretten mot ministeriet Selmer. I 1885 blev D. utnævnt til sorenskriver i Nordre Gudbrandsdalen, repræsenterte derpaa Kristians amt paa Stortinget 1886—88. I mars 1888 indtraadte han i det Sverdrupske ministerium, hvor han forblev til dets fald (juli 1889); blev samme aar lagmand i Gulating. D. har utgit vel ansete juridiske haandbøker for lægmænd, f. eks. «Landdistrikternes kommunalforfatning» (1878, 3 opl. 1894) og enkelte skrifter av historisk indhold, deriblandt en fremstilling av biskop Nikolas Arnessøns historie og «Johan Sverdrup, et stortingsbillede» (1899—1904, 3 bd.).

Dahlak (Daalae), Ostafrika, ogruppe i det Røde Hav ret ut for Massaua, tilhorer (siden 1885) den italienske koloni Eritrea. Bestaar av Store D., Norah, Nakala og mange mindre oer, tilsammen 1 100 km.² med 4 790 indb. (1899) (blanding av arabere og abessiniere). Oerne, som bestaar av vulkanske, av koralkalk dækkede bergarter, er litet frugtbare; kvægavl, skildpaddefangst og perlefisker er de vigtigste næringsveier. I den romerske keisertid var D. eentrum for perlefiskeriet og den dermed forbundne handel og dengang tæt befolket.

Dahlander, Gustaf Robert (1834—1903), sv. tekniker og videnskapsmand, 1856—70 lærer og lektor ved Chalmers' tekniske læreanstalt i Göteborg, derpaa professor i fysik og fra 1890 direktor ved den tekniske høiskole i Stockholm. D. har store fortjenester av Sveriges tekniske undervisningsvæsen og har utfoldet en betydelig forfattervirksomhet dels ved videnskabelige avhandlinger (determinantteori, lysets diffraktion, havflatens form, mekanisk varmeteori o. s. v.), dels ved lærebøker (mekanik, maskinlære, elektricitet, fysik), likesom han ogsaa har skrevet nogen skuespil.

Dahlbergh, Erik Jönsson, greve (1625—1703), sv. ingeniorofficer, deltok i næsten alle Karl Gustafs felttog, og hans navn er knyttet til de fleste sv. beleiringer og befæstningsarbeider. Vandt paa Karl Gustafs tog mot Danmark 1657 berømmelse ved indtagelsen av fæstningen Frederiksodde (Fredericia), likesom det var han som ledet den dumdristige overgang over Belterne paa isen. Efter i hemmelighet at ha rekognoseert Kbh.s fæstningsverker raadet han kongen til uten nolen at vove en storm paa Kbh., men hans mening gik ikke igjennem, hvilket muligens reddet Danmark. Han ledet beleiringen og deltok i den mislykkede storm 1659. Til lon for sine fortjenester blev han adlet. Senere deltok han med stor utmerkelse i krigen mot Danmark 1675—79, utnævntes til greve og feltmarskalk og blev 1696 statholder i Livland. D. har utarbeidet en mængde tegninger til fæstninger og planer over samtidige feltslag samt tegningerne til Karl Gustafs historie av Pufendorf. Hans billedverk «Sueeia antiqua et hodierna», som utkom 1716, bestaar av kobberstik av Sveriges byer, slotte o. s. v.

Dahle, Lars Nilsen (1843—), missionssekretær i N. Missionsselskap, f. i Grytten prestegjeld (Romsdalen). D. gjennemgik Klæbo seminar og derpaa missionsskolen i Stavanger 1864—67. Paa grund av de glimrende evner han la for dagen, bestemte hovedstyrelsen ham til at studere videre ved Universitetet, hvor han i to aar la sig efter teologi, osterlandske sprog og mediein. I 1869 foretok han en reise til Danmark, Tyskland og Schweiz for at studere missionsvæsen. Kommen til Madagaskar (1870) fik han sit virkefelt i Tananarivo, hvor han satte igang en presteskole, hvis bestyrer han var i flere aar. Fra 1873—87 var han med i oversættelsen av Bibelen paa madagassisk og i 1877—87 tilsynsmand for den n. mission paa Madagaskar. I 1888 kom han hjem og

Lars Nilsen Dahle.

overtok stillingen som missionssekretær. Han er desuten lærer ved missionsskolen og redaktør av «Norsk Missionstidende». D. har baade paa Madagaskar og i Norge utfoldet en betydelig forfattervirksomhet. Paa Madagaskar skrev han bl. a. en mængde avhandlinger i «The Antananarivo Annual and Madagascar Magazine» og flere bøker til belysning av det madagassiske folks historie, sprog og kultur («Madagaskar og dets beboere», Kra. 1876—77, 2 dele, «Specimens of malagasy folk-lore», Ant. 1877). Mest kjendt vil dog hans mange teologiske skrifter være, av hvilke kan nævnes: «Livet efter døden og gudsrigets fremtid», «Profeten Jonas», «Verdens ende», «Synd mod den Helligaand», «Religionen og menneskeslegtens stormænd», «Kristi forsoningsgjerning», «Den hellige skrifts oprindelse», «Adventisterne», foruten en hel del bøker om missionen samt artikler om mission og kirke i dagspressen og tidsskrifter. Han har fra konservativt hold været en av de ledende i de sidste aars teologiske stridigheter. D. er anset som en lærd og alsidig teolog og sprogforsker, en av vore første missionskjendere og en fremragende prædikant og foredragsholder.

Dahlerup, Hans Bireh (1790—1872), d. sjøofficeer. Han var ombord paa linjeskibet «Prins Christian Fredrik» under kampen ved Sjællands Odde, men laa syk og blev ført som fange til England. Han blev utlost og efter hjemkomsten ansat i den norske sjødefension; paany tat tilfange 1810 og 1812. Efter krigen var han lærer ved sjøkadetakademiet, kommandør 1847, men gik 1849 i osterriksk krigstjeneste og reorganiserte den østerrikske marine. Tok 1865 ophold i Danmark. Hans erindringer «Mit livs begivenheter» (4 bd. 1908—12) er ypperlig skrevet og gir interessante tidsbilleder, ogsaa fra hans ophold i Norge.

Dahlerup, Jens Vilhelm (1836—1907), d. arkitekt. Av hans kjøbenhavnske bygninger kan bl. a. nævnes: Tivoliportalen, den gamle toldbod, Kunstmuseet, det Kgl. Teater, Jesuskirken i Valby, Ny Carlsberg, den ældre del av Glyptoteket. D., der som arkitekt utmerker sig ved fantasi og smidighet, har ogsaa ovet stor indflydelse paa den d. kunstindustri.

Dahlerup, Karl Verner Hornemann (1859—), d. sprogforsker, magister i nordiske sprog 1883, 1887 assistent ved det kgl. bibliotek, 1899 docent i dansk ved universitetet, professor 1911. Dygtige utgaver av gamle islandske tekster; den stort anlagte danske ordbok, som han i mange aar hadde arbeidet paa, oversteg enkeltmands kræfter og gik over til det Danske Sprog- og Litteraturselskab, som 1918—20 har utgit de to første bind.

Dahlgren, Carl Fredrik (1791—1844), sv. digter og prest, var med at stifte «Manhemsförbundet» for at vække kjærlighet til Sveriges store minder og dyrket ved siden av prestegjerningen den humoristisk-satiriske poesi. 1819—20 kom hans «Mollbergs epistlar», i nogen grad paavirket av Bellman. D. deltok med fosforisterne i forfatterskapet av «Markalls sömnlösa nätter», utgav en mængde kalendere, hvori bl. a. flere udmerkede vaardigte, og skrev den komiske roman «Nahum Bergströms krönika».

Dahlgren, Erik Vilhelm (1848—) sv. biblioteksmand og geograf, siden 1903 overbibliotekar ved Kungl. biblioteket i Stockholm, hvor han tidligere var amanuensis. D. har, særlig som geograf, utfoldet en flittig forfattervirksomhet.

Dahlgren, Eva Charlotta (Lotten) Carolina (1851—), sv. forfatterinde, datter av nedenn. F. A. D., 1891—1907 redaktor av tidsskriftet «Dagny», har foruten sin litterære virksomhet nedlagt et alsidig arbeide i kvindesakens tjeneste. Har bl. a. skrevet «Ransäter» (1905) og «Ur Ransäters familjearkiv» (1907).

Dahlgren, Fredrik August (1816—95), sv. forfatter, f. i Värmland, er især kjendt for sit yndede skuespil «Värmländingarne» (1846) og sine «Viser paa värmlandske tongmåle», hvorav flere er yndede folkesange. D. har ogsaa utgit flere middelaldersskrifter, utfoldet en stor oversættervirksomhet (Shakespeare, Calderdon, J. L. Heiberg), samlet betydelige bidrag fra det 16 aarh. til «Svenska akademiens ordbok», hvis «Källförteckning» 1893) skyldes ham, og har skrevet det vigtige teaterhistoriske verk «Anteckningar om Stockholms teatrar» (1866). [Litt.: G. Fröding, «Fredrek på Ransätt» i «Efterskörd» II, 1910. Biografi av datteren Lotten D. i hendes utgave av hans samlede viser 1896.]

Dahlgren, John Adolf (1809—70), nordamer. admiral, son av en svensk konsul i Philadelphia; var 1845—61 ansat i sjoartilleridepartementet i Washington og opfandt der en forbedret konstruktion av bombekanoner. Blev under borgerkrigen kontreadmiral 1863 og chef for den sydatlantiske blokadeeskadre; ødela Fort Sumter ved Charleston og utmerket sig ved erobringen av denne by (1865).

Dahlhausen, Preussen, by i prov. Westfalen, 8 km. sydost for Essen, ved Ruhr; 10600 indb. D. har kulgruber, staal- og jernverk samt fabrik for ildfast sten.

Dahlia, se Georgine.

Dahll, Johan Martin (1830—77), n. bergverkseier og forretningsmand, f. i Kragerø. Overtok som ung mand sin fars betydelige forretning i Kragerø og senere bestyrelsen av nikkelgruberne i Bamle, hvilke han siden drev for egen regning. Han indførte flere forbedringer i nikkelutvindingen og opnaadde at fremstille et nikkelprodukt som vandt almindelig anerkjendelse. Drev desuten ogsaa apatitgruber i Bamle og var vistnok i sin tid landets største grubeeier. Desuten bidrog han meget til vor isindustris fremgang. 1877—79 valgtes han til stortingsrepræsentant for Kragerø.

Dahll, Lars Kristian (1823—1908), n. militær, officer 1842, øberstloitnant 1872, felttoimester 1875, oberst 1884 tok avsked 1897. Han var i 1884 det Schweigaard'ske ministerums forsvarsminister. D. optraadte i yngre aar som flittig og kundskapsrik krigsvidenskabelig og militærpolitisk forfatter, bl. a. med den praktisk betydningsfulde avhandling «Om hovedetablissementet for den norske marine (1856).

Dahll, Tellef (1825—93), n. geolog, f. i Kragerø. Blev i 1850 bestyrer av Neskilens jerngruber ved Arendal, geschworner i vestre søndenfjeldske distrikt 1861 og 1872 bergmester i samme distrikt. Da Norges geologiske undersøkelse blev oprettet 1858, overdroges ledelsen herav til Kjerulf og D. Han arbeidet med undersøkelsen av Kristiansands stift til 1866, da han begyndte den geologiske undersøkelse av det nordlige Norge. Blandt de praktiske resultater av hans arbeide kan nævnes opdagelsen av apatitgruberne i Bamle, guldleierne i Finmarken, stenkullene paa Andøen og nikkelforekomsten paa Senjen. Han har utgit flere geologiske karter og videnskabelige avhandlinger. Var

stortingsmand for Bratsberg 1865—66. Æresdoktor ved Upsala universitet 1877.

Dahlli't er et efter Tellef Dahll (s. d.) opkaldt mineral, bestaaende av kaleiumfosfat og -karbonat.

Dahlmann, Friedrich Christoph (1785—1860), t. historiker og politiker, studerte filologi ved Kbh.s universitet og erhvervet dansk indfødsret. Senere professor, først i Kiel, saa i Göttingen, endelig i Bonn; sendtes 1848 som Preussens repræsentant til forbundsdagen. I nationalforsamlingen blev D. en av de mest fremtrædende førere, men da hans tanke om at faa keiserkronen overdraget til Preussens konge ikke lot sig virkeliggjøre, trak han sig ut av det politiske liv. Har utgit en «Geschichte von Dänemark» i 3 bd., som omfatter tiden til reformationen, et fremragende og i det hele upartisk arbeide.

Dahn, Ludwig Julius Felix (1834—1912), t. jurist, historiker og digter, var professor, først i Münehen, senere i Würzburg, Königsberg og Breslau. Foruten juridiske arbeider har han utgit det store retshistoriske verk «Die Könige der Germanen». Av andre historiske arbeider kan nævnes «Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker» (bind IV i Onckens samling). Han har derhos skrevet en mængde romaner med emner fra middelalderen, som «Harald und Theano», «Ein Kampf um Rom», lystspil og livserindringer.

Dahna (Dehna), den sydlige arabiske orken, ligger i en høide av 500—700 m. og omgives av randfjelde; blot i det sydostlige Arabien paa omtr. 20° n. br. naar den havet. Den er dækket med dyp sand, mange steder uten nogensomhelst plantevekst. Kaldes ogsaa Robaa eller Chaly.

Dahome, Vestafrika, tidligere negerstat, siden 1893 fransk koloni paa Slavekysten (Øvre Guinea), mellem Togoland i vest og britisk Nigeria i øst, 97 200 km.² med 911 000 indb. (1911); 9 pr. km.² Den korte kyst (130 km.), som er uten indskjæringer og vanskelig tilgjængelig paa grund av sandbanker og stadige brændinger, bestaar av en lav, sandig landstrimmel, som følges av en række grunde strandsjøer, gjennem hvilke D.s to hovedelver, Ueme og Kuffo, har avløp til Guineabugten. Indenfor lagunerne ligger et skogkledt plataa, som ved de brede Lama-myrer skilles fra et aasland, hvor skog og savanner veksler, og som er frugtbarere end det indre fjeldland, Mahé, hvis største høide er Monts de l'Atacora (ikke over 1 000 m.). D. har et egte tropeklima, som ialfald i kystegnene er meget usundt for europæere, og hvis plante- og dyreliv er det for det tropiske Afrika sedvanlige. Jordbruk er ved siden av nogen industri den vigtigste næringsvei, og palmeolje, mais, kokos- og kolanøtter, kautschuk, i den senere tid ogsaa kaffe og kakao, utføres over kystbyerne Grand-Popo, Uida, Kotonu og hovedstaden Porto Novo ved Nokué-lagunen. Disse byer har telegrafforbindelse med fransk Sudan og Senegal, likesom en jernbane fører fra Uida og Kotonu til Tschauru, ca. 280 km. fra kysten. — D.-riket, som stiftedes 1625 av høvdingen Takudonu, hvis slegt har regjert indtil nu, som en ubetydelig indlandsstat omkring hovedstaden Abome, utvidedes snart mot det indre og 1728 ogsaa til kysten. Fra nu av hadde D. sin største blomstring ved slavejagt og slavehandel, hvis ophør 1843 bragte riket i forfald. 1885—87 under portugiserne, 1890 under fransk protektorat begyndte D.s konge, Behanzin, krig med Frankrike 1892, men blev efter to maaneders fortvilet kamp beseiret av oberst Dodds, som nov. 1892 erobret Abome og juni 1893 fanget Behanzin. — Befolkningen i D. er hovedsagelig ewe-negre, som under despotiske konger (fra ca. 1620) efterhaanden har fortrængt eller utryddet landets oprindelige beboere. Ved siden av kongen stod et mægtig presteskap som ledet folkets kultus. Religionen var naturdyrkelse, isprængt fremmede elementer; den krævet menneskeofringer, som var sedvanlige ved store festligheter og begravelser. Landets endelige erobring av franskmændene og Behanzins, den sidste konges, deportation har medført gjennemgripende forandringer i forholdene i D., som nu i kulturel henseende ikke væsentlig skiller sig fra nabokolonierne Togo og Lagos.

Dahra, Nordafrika, fjeldlandskap (760 m. o. h.) i det nordlige Algerie mellem Cheliffs dal og Middelhavskysten til Ténès i øst. Her begik general Pélissier 1845 den udaad at la 500 oprørske kabyler av stammen Ulad Riah, som hadde sokt tilflugt i Dahra-fjeldenes huler, kvæle ved rok fra fugtig ved som var antændt foran indgangen.

Dahr-el-Chodib, den høieste top av Libanon (Syrien), 55 km. nordost for Beirut, 3063 m.

Dai'dala (græ., «træbilleder»), en fest som feiredes i Boiotien til Heras ære. Hera hadde ifølge sagnet efter en strid med Zeus skjult sig for ham; da han lot som om han vilde egte en anden, kom hun forbitret frem, men lot sig forsone, da hun saa at hendes rivalinde var en utklædt træstøtte.

Dai'dalos, i de græ. myter en berømt kunstner fra Athen; maatte flygte derfra fordi han hadde myrdet en elev og blev mottat av kong Minos paa Kreta. Ogsaa her arbeidet han baade som bygmester og billedhugger, bygget labyrinten (s. d.); men i denne blev han selv indesperret med sin søn Ikaros (s. d.). D. forfærdiget da vinger til sig selv og sønnen og undkom derved til Sicilien; baade der og paa Sardinien og i Ægypten var han senere virksom. D. stod for de senere tider som alle kunstneres stamfar, og talrike opfindelser tillagdes ham (f. eks. sag, oks, ror).

Daily Chronicle *[de'li krå'nikəl]*, daglig morgenavis i London, grundlagt 1876 av Edw. Lloyd som uavhængig organ for venstres radikale fløi og en fremskreden socialpolitik. Under Boerkrigen gik det over til krigspartiet og har senere været organ for en imperialistisk rikspolitik. Dets chefredaktør er f. t. R. Donald. Dets daglige oplag gaar op til 350 000 eksemplarer.

Daily Mail *[de'li mei'l]*, daglig morgenavis i London, grundlagt 1896 av A. Ch. Harmsworth (den senere Lord Nordcliffe, s. d.). «D. M.» var en av de første godtkjøpsaviser (½ d. pr. nummer). Det har altid lagt an paa sensation og tillægges ikke synderlig troværdighet. Men dets utbredelse har været overvældende, op til 1½ mill. eksemplarer om dagen. Bladet er ingen partiavis, men forfegter overveiende konservative synsmaater.

Daily News *[de'li njū:]*, daglig liberal morgenavis i London, grundlagt 1846 bl. a. av Ch. Diekens, som dog kun redigerte de første 17 nr. 1854—66 skrev den radikale positivist Harriet Martineau bladets daglige leder. 1861 var «D. N.» en av de meget faa engelske aviser som tok parti for Nordstaterne i Amerikas borgerkrig. 1870—71 fik «D. N.» et sterkt opsving ved Archibald Forbes' korrespondanser fra den fransk-tyske krig. Siden den tid blev det Gladstones trofaste organ. 1902 gik eiendomsretten over til den rike fabrikant og kvæker George Cadbury, som drev dets ledelse over i frikirkelig retning. Nummerprisen, som oprindelig hadde været 5 d., sank med den stigende konkurranse og har siden 1904 været ½ d.

Daily Telegraph *[de'li le'ləgræf]*, daglig upolitisk morgenavis i London, grundlagt 1855. Bladet har knyttet sit navn til en række store foretagender som det har bekostet, bl. a. sammen med «New York Herald» 1874—77 Stanleys anden Afrika-ekspedition. Blandt dets redaktører var digteren Edwin Arnold; den nuværende chefredaktor er J. M. Le Sage.

Daimie'l, Spanien, by i prov. Ciudad Real, 95 km. sydøst for Toledo; 15 940 indb. (1910). Teglverker og saapefabrikker, uld- og lerretsvæverier samt brændevinsbrænderier. 10 km. nordost for D. «Guadianas øine» (ojos del Guadiana), se Guadiana.

Daimio *[-å]* (jap., «det store navn»); indtil lensvæsenets ophævelse 1869 benævnelse paa de omkr. 270 store kronvasaller i Japan i motsætning til shomioerne («det lille navn»), den lavere lensadel.

Daimler, Gottlieb (1834—1900), t. maskiningenior, begyndte 1882 i Kannstatt at bygge automobiler med den av ham opfundne eksplosionsmotor, D.-motoren. Nu drives fabrikationen av D.-Motorengesellschaft i Untertürkheim.

Daimon, se Dæmoner.

Dairen, se Dalni.

Dajāker, malaiisk folkestamme paa Borneo. Som malaierne almindelig er d. av middels storrelse, ofte spædbygget, men vel proportionerte og kraftige. De bor sedvanlig i befæstede landsbyer, bestaaende av pælehuse, og styres av hovdinger som deler magten med folkeforsamlingerne. D. ernærer sig ved akerbruk, navnlig ved risdyrkning. Stadige krige, stammefeider og blodhevn har sat sit præg paa deres kultur. Dennes vigtigste kjendetegn er hovedjagten. Besiddelse av jagttrofæer i form av hovedskaller er blandt d. en nodvendig betingelse for at kunne opnaa anseelse inden stammen. D.s antal sættes almindelig til 2½ mill. [Jfr. Boek, «Hovedjægerne paa Borneo».]

Dajak-kriger.

Dakalieh, Nordostafrika, provins i Nedreægypten, i den nordøstlige del av Nildeltaet, 2 604 km.² med 986 643 indb. (1917); 379 pr. km.² Overordentlig frugtbar paa korn, bomuld, tobak, indigo o. m., derfor saa tæt befolket. Hovedstad Mansura ved Nilens østlige hovedarm.

Dakār, Vestafrika, fr. sjoby og fæstning paa sydsiden av halvøen Kap Verde. Hadde 1916 19 808 indb. (hvorav 1 732 franskmænd) og er i stadig fremgang paa grund av sin gode, rummelige havn. Fra 1857 hovedstad i fransk Vestafrika. Forbundet med St. Louis de Sénégal ved en 264 km. lang jernbane. Norsk konsulat.

Dakhma er navnet paa det taarn hvorpaa de troende perseres lik henlægges for at fortæres av luftens oplosende indvirkning og rovfuglenes angrep. Denne skik, som i enkelte egne av Persien finder sted den dag idag, hitrører fra de religiøse forskrifter som forbyder at ilden besmittes ved beroring med de urene lik (f. eks. ved likbrænding), saaledes læser vi Vendidad 8: «Du skal slaa den mand ihjel, som brænder liket . . .» Før muhammedanismens seier i Iran var dette den almindelige begravelsesmaate.

Dakota *[dəko^{w}tə]*, et stort distrikt i de Forenede Stater, mellem Canada i nord, Montana og Wyoming i vest, Nebraska i syd og Iowa og Minnesota i ost, erhvervet 1803 og fra 1861 territorium (omfattende foruten D. ogsaa Idaho, Montana og Wyoming, som litt efter litt blev utskilt). I 1889 blev saa D. territorium delt i to stater, Nord-D. og Syd-D., idet grænsen mellem begge gaar langs 45° 55′ n. br. D. ligger paa begge sider av Missouri, som skjærer landet i retning nordvest—sydøst. Overflaten er en trælos prærie, som i ost mange steder er meget frugtbar, vest for Missouri derimot øde, ofte rent orkenagtig. Landet stiger jevnt i hoide fra ost til vest, fra 250 m. til 650 m.; langt i sydvest ligger Black Hills, de eneste fjelde, med topper paa 2 350 m. Klimaet utmerker sig ved frygtelig sommerhete og sterk vinterkulde. Bismarck, hovedstad i Nord-D., har aars-, juli- og jan.-temperatur henholdsvis 3.9°, 19.7 og ÷ 15.4°, men om vinteren kan temperaturen synke til ÷ 40°, om sommeren stige til 40°. Om vinteren farer ofte frygtelige storme, blizzards, henover sletterne, om sommeren derimot hete vinde. Nedboren er liten. — Nord-D. er 183 460 km.² (d. e. mere end halvparten av Norge). Indbyggertallet var i 1880 36 909, i 1890 182 719, i 1900 319 146 og i 1910 577 000; det anslaaes i 1918 til næsten 800 000. Av indb. i 1910 var 157 000 fodt i utlandet, derav igjen 46 000 i Norge; regnes ogsaa de indfodte norske med, kan den norske befolkning sættes til omtr. 175 000, d. e. næsten ⅓ av statens samlede folketal. Av indianere er der endnu tilbake 6 500, som bor i reservationer. Den storste del av befolkningen bor i ost, i Red Riverdalen, samt i Missouridalen. Der dyrkes hvete (i 1918 omtr. 101 mill. bushels, d. e. mere end i nogen anden stat naar undtages Kansas), havre, byg ete. Stort husdyrhold, 850 000 hester, over 1 mill. kvæg, ½ mill. svin ete. 8 000 km. jernbane (i 1917), mest ost for Missouri. Repræsenteres i kongressen av to senatorer og tre repræsentanter. Et statsuniversitet, stiftet 1884 med (i 1918) 85 lærere og 1 350 studenter. Hovedstad Bismarck. — Syd-D. er 201 014 km.² Folketallet var i 1880, 1890, 1900 henholdsvis 98 268, 328 808, 401 570; i 1910 var det 584 000 og kan i 1918 anslaaes til 735 000. Av indb. i 1910 var 101 000 fodt i utlandet, derav 21 000 i Norge; den samlede norske befolkning kan sættes til 75 000. Av indianere er der næsten 20 000 (mere end i nogen anden stat end Indianerterritoriet og Arizona), og kampe med indianerne har fundet sted like til 1890. Den storste del av befolkningen bor i ost og langs Missouri og dens tilløp (særlig Dakota- el. Jameselven). Der dyrkes mais (i 1918 næsten 110 mill. bush.), havre, byg og hvete (71 mill. bush., d. e. nr. 4 av staterne), desuten frugt, poteter ete. Meget stort husdyrhold, 830 000 hester (1918), 2½ mill. kvæg, over 1½ mill. svin, 800 000 sauer ete. I Black Hills er der mineraler, der utvindes guld for omtr. 7½ mill. doll. (1916). I 1916 var der 7 000 km. jernbaner. Repræsenteres i kongressen av to senatorer og tre repræsentanter. Statsuniversitet med 50 professorer og 460 studenter. Hovedstad Pierre. Se Kart over Dakota næste side.

Dakotas *[dəko^{w}'təz]*, gruppe av syv siouxstammer som ved det 19 aarh.s begyndelse indehadde landet om ovre Mississippi samt de vidtstrakte prærier vest for Missouri, mellem Yellowstone i nord og Platteelven i syd. D. er de høieststaaende av de vestlige indianerstammer. For sin utholdenhet og tapperhet i krig, og især for sin grusomhet har de indtil de seneste aar været frygtet i staterne vest for de store sjøer. En lang række, tildels alvorlige opror har fundet sted, indtil de mot slutten av det 19 aarh. endelig faldt til ro. Det farligste oprør i 1862, da henved 700 kolonister mistet livet; det sidste større opror 1890—91. D. lever nu fordelt paa flere reservationer i et antal av over 25 000.

Dakryocystītis, betændelse av taaresækken, opstaar hyppigst ved forplantning fra næsens slimhinde. Sygdommen er gjerne kronisk og medfører taareflod, idet taarernes avløp til næsen hindres ved vævets opsvulmning. Ved tryk paa taaresækken uttommes slim eller materie gjennem taarekanalerne. Dette sekret indeholder talrike mikrober og kan derved foraarsake en yderst farlig betændelse i hornhinden, naar denne berøves sit epithel ved en læsion eller et operativt indgrep. Ved den akute d. dannes en smertefuld rød hævelse i indre øiekrok.

KART OVER DAKOTA

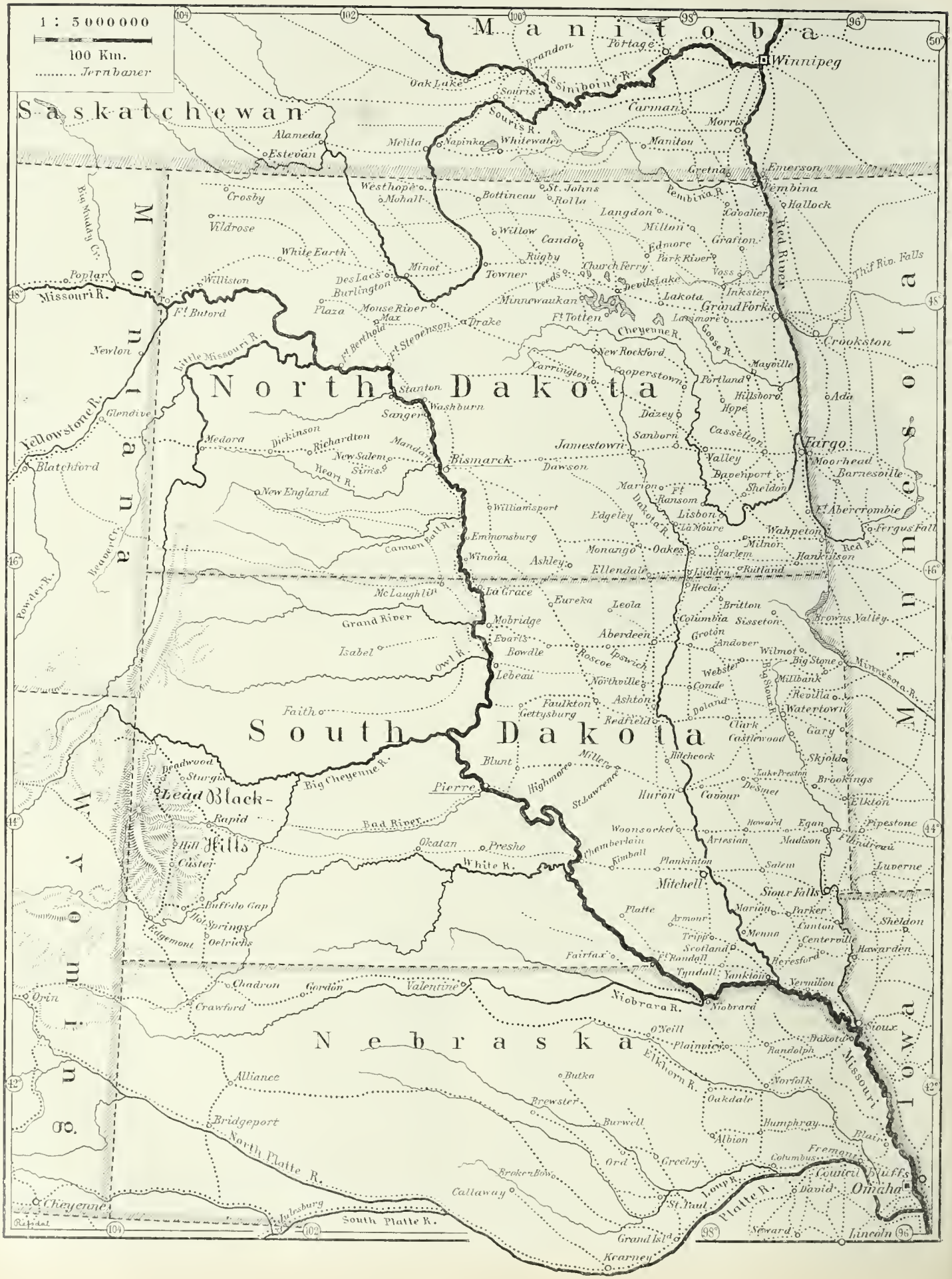
1 : 5000000
100 Km.
..... Jernbaner
Manitoba
Saskatchewan
Minnesota
North Dakota
South Dakota
Nebraska
Montana
Wyoming
Winnipeg
Portage
Brandon
Carman
Morris
Emerson
Pembina
Hallock
Crookston
Fargo
Moorhead
Barnesville
Grand Forks
Devils Lake
Minnewaukan
Church Ferry
Towner
Rugby
Minot
Bottineau
Rolla
St. Johns
Westhope
Mohall
Crosby
Alameda
Estevan
Oak Lake
Souris
Napinka
Melita
Whitewater
Manitou
Gretna
Langdon
Cavalier
Milton
Grafton
Edmore
Park River
Voss
Inkster
Lakota
Lasmore
Ft Totten
Fort Berthold
Max
Drake
Plaza
Mouse River
Burlington
Des Lacs
Williston
Poplar
Missouri R.
Ft Buford
Newlon
Little Missouri R.
Stanton
Washburn
Sanger
Glendive
Yellowstone R.
Blatchford
Medora
Dickinson
Richardton
Mandan
New Salem
Sims
Heart R.
New England
Bismarck
Dawson
Jamestown
Sanborn
Valley
Cassleton
Hope
Hillsboro
Portland
Mayville
Ada
Grand Forks
Larimore
Goose R.
Cheyenne R.
New Rockford
Carrington
Cooperstown
Devils Lake
Thief Riv. Falls
Red River
Pembina R.
Cavalier
Hallock
Baldhill Cr.
Big Muddy Cr.
Vildrose
White Earth
Poplar
Williston
Missouri R.
Ft Buford
Newlon
Little Missouri R.
Glendive
Yellowstone R.
Blatchford
Medora
Dickinson
Richardton
Mandan
New Salem
Sims
Heart R.
New England
Bismarck
Dawson
Jamestown
Sanborn
Valley
Cassleton
Hope
Hillsboro
Portland
Mayville
Ada
Fargo
Moorhead
Barnesville
Bagenport
Sheldon
Ft Ransom
Marion
Lisbon
La Moure
Wahpeton
Milnor
Harlem
Hankinson
Red R.
Ft Abercrombie
Fergus Falls
Wilmot
Big Stone
Minnesota R.
Webster
Millbank
Revilla
Watertown
Gary
Skjold
Brookings
Elkton
Lake Preston
DeSmet
Huron
Cavour
Pipestone
Howard
Egan
Madison
Artesian
Woonsocket
Chamberlain
Kimball
Plankinton
Mitchell
Salem
Luverne
Sioux Falls
Marion
Parker
Canton
Centerville
Hawarden
Sheldon
Menno
Tripp
Scotland
Ft Randall
Fairfax
Tyndall
Yankton
Vermilion
Niobrara R.
Niobrara
Sioux
Dakota
Randolph
Missouri
Norfolk
Oakdale
Elkhorn R.
Butka
O'Neill
Plainview
Albion
Humphray
Blair
Fremont
Columbus
Council Bluffs
Omaha
Lincoln
Seward
Platte R.
Loup R.
St. Paul
Grand Isld
Kearney
Greeley
Ord
Burwell
Brewster
Alliance
Bridgeport
North Platte R.
Cheyenne
Lodgepole
Sidney
Callaway
Broken Bow
Oelrichs
Hot Springs
Edgemont
Buffalo Gap
Custer
Hill
Hills
Lead
Black-
Rapid
Deadwood
Sturgis
Big Cheyenne R.
Bad River
Okaton
Presho
White R.
Pierre
Highmore
Blunt
Miller
St Lawrence
Faulkton
Gettysburg
Redfield
Ashton
Faith
Isabel
Owl R.
Lebeau
Mobridge
Evarts
Bowdle
Roscoe
Ipswich
Northville
Aberdeen
Groton
Andover
Conde
Poland
Clark
Castlewood
Hitchcock
Britton
Columbia
Sisseton
Browns Valley
Eureka
Leola
La Grace
McLaughlin
Grand River
Powder R.
Beaver Cr.
Cannon Ball R.
Emmonsburg
Winona
Ashley
Edgeley
Dakota R.
Monango
Oakes
Ellendale
Hidden
Rutland
Hecla
Harlem
Milnor
Wahpeton
Lisbon
La Moure
Williamsport
New England
Heart R.
Sims
New Salem
Mandan
Richardton
Dickinson
Medora
Yellowstone R.
Blatchford
Glendive
Newlon
Little Missouri R.
Ft Buford
Missouri R.
Poplar
Williston
Des Lacs
Burlington
Plaza
Mouse River
Max
Drake
Ft Berthold
Ft Stephenson
Carrington
Cooperstown
New Rockford
Cheyenne R.
Goose R.
Larimore
Ft Totten
Minnewaukan
Devils Lake
Church Ferry
Towner
Rugby
Minot
Bottineau
Rolla
St. Johns
Westhope
Mohall
Crosby
Alameda
Estevan
Oak Lake
Souris
Napinka
Melita
Whitewater
Manitou
Gretna
Emerson
Pembina
Pembina R.
Hallock
Cavalier
Langdon
Milton
Grafton
Edmore
Park River
Voss
Inkster
Thief Riv. Falls
Red River
Crookston
Big Muddy Cr.
Vildrose
White Earth
Baldhill Cr.
Carman
Morris
Souris R.
Souris
Brandon
Portage
Winnipeg
Assiniboine R.
Oak Lake
Saskatchewan
Manitoba
Minnesota
North Dakota
South Dakota
Nebraska
Montana
Wyoming
Rapid City
Spearfish
Belle Fourche R.
Cheyenne R.
Lead
Black Hills
Custer
Hot Springs
Edgemont
Buffalo Gap
Oelrichs
Chadron
Gordon
Valentine
Crawford
Orin
Alliance
Bridgeport
North Platte R.
Cheyenne
Lodgepole
Sidney
Callaway
Broken Bow
Ord
Greeley
Burwell
Brewster
Butka
Albion
Humphray
Blair
Fremont
Columbus
Council Bluffs
Omaha
Lincoln
Seward
Platte R.
Loup R.
St. Paul
Grand Isld
Kearney
Elkhorn R.
Norfolk
Oakdale
Niobrara R.
Niobrara
Sioux
Dakota
Randolph
Missouri
Yankton
Vermilion
Tyndall
Scotland
Tripp
Menno
Centerville
Hawarden
Sheldon
Parker
Marion
Sioux Falls
Mitchell
Salem
Luverne
Plankinton
Kimball
Chamberlain
Woonsocket
Howard
Egan
Madison
Artesian
Pipestone
Ellsworth
Brookings
Elkton
Lake Preston
DeSmet
Huron
Cavour
Skjold
Gary
Castlewood
Hitchcock
Britton
Columbia
Sisseton
Browns Valley
Watertown
Revilla
Millbank
Webster
Big Stone
Minnesota R.
Wilmot
Andover
Groton
Aberdeen
Ipswich
Roscoe
Bowdle
Evarts
Mobridge
Lebeau
Northville
Conde
Poland
Clark
Castlewood
Gettysburg
Faulkton
Ashton
Redfield
Faith
Isabel
Owl R.
Grand River
McLaughlin
La Grace
Eureka
Leola

Daksja, d. e. «dygtighet», fremtræder i den indiske mytologi som en skapergud; selv beskrives han som fremgaat av Brahmas høire tommelfinger. Han har en mængde døtre, og fra dem nedstammer de fleste væsener. Datteren Satī var gift med guden Çiva.

Daktȳl. 1. Se Daktylos. — 2. I den græ. mytologi en slags dæmoner som tænktes boende paa Idafjeldet (Kreta el. Frygien), og som skulde ha opfundet smedning o. s. v. av jern.

Daktyliotēk (græ.), ringkasse, særlig samling av ringer og gemmer og kameer (s. d.); saadanne samlinger fandtes allerede i oldtiden, navnlig i Rom; senere i middelalderen grundedes flere; den rikholdigste er nu i Firenze.

Daktylologī (av græ. *daktylos*, finger) kan betegne enten tælling paa fingrene, regning ved hjælp av fingrene, eller fingeralfabet, urigtig ofte kaldt «fingersprog». Se Fingeralfabet.

Da'ktylos (græ.) el. daktyl, en versfot som bestaar av én lang og to korte stavelser: — ⏑ ⏑ (ordets betydning eg. finger); anvendt av grækerne og romerne, navnlig i heksameter og pentameter (s. d.).

Daktyloskopi, se fingeravtryk.

Dal, n. adelsslegt, som optræder ved begyndelsen av det 16 aarh. og endnu lever paa mandssiden i bondestand paa Stord. Slegten hadde allerede længe før 1660 tapt sin adel paa grund av ufrit giftermaal. [Litt.: «Dansk adels aarbog» (1891), «Medd. fra Rigsarkivet», II, side 97 flg.]

Dal. Ved en d. forstaar man en langstrakt og forholdsvis smal indsænkning i jordens overflate. Man skiller mellem d.-sider og d.-bund. Blir d. snæver og d.-siderne steile, kaldes d. en slugt el. eañon (s. d.). Efter d.s tversnit skiller man mellem U-formede og V-formede d. En d. i et av foldede bergarter bestaaende landskap kan dels være parallel med lagenes strøkretning, længde-d., eller den kan være lodret paa den, tver-d. I det nordlige Norge har vi en sammenhængende række av længde-d. som loper parallelt med kysten og strækker sig fra den inderste del av Trondhjemsfjorden til Saltenfjorden; lodret paa disse har vi et system av tver-d. Undertiden kan en tver-d. gaa tvers igjennem en fjeldkjede (s. d.); man faar da en gjennembruds-d. Eksempel paa saadanne er Ångermanälvens og Luleälvens d. som gaar tvers igjennem den skandinaviske fjeldkjede. — D. kan dannes paa forskjellige maater. Det rindende vand kan danne dype d. selv i de haardeste bergarter naar de faar virke i tilstrækkelig lang tid. Isbræer spiller ogsaa en stor rolle ved d.-dannelser. Endelig kan d. opstaa ved «forkastninger», idet der i jordoverflaten dannes revner som videre kan utformes av rindende vand eller bræer.

Dalager, Lars (1715—72), d. kjøbmand og kolonibestyrer paa Grønland, var 1742—67 i Fredrikshaab og Godthaab, men maatte paa grund av hidsig optræden mot missionærerne ta sin avsked og kom til Vadsø i Finmarken, hvor han døde. Han var den første europæer som naadde ind paa indlandsisen. Han utgav 1752 «Grønlandske relationer» (ny utg. ved L. Bobé, 1915), som viser hans forstaaelse av grønlænderne.

Dalager, Mathias Ferslew (1769—1843), n. maler, var tegnelærer ved realskolen og vaisenhuset i Trondhjem og fra 1805 malermester i samme by. Han har malt talrike prospekter fra Trondhjem og omegn og desuten enkelte portrætter. — Hans søn Mathias Anton D. (1797—1837) var ogsaa tegnelærer og malermester i Trondhjem; fra hans haand kjendes ogsaa endel prospekter.

Dalaguete *[dalagæ'te]*, by paa østkysten av øen Cebu, Filippinerne, ca. 20 000 indb. Omegnen øde og ufrugtbar.

Dalāi-lama («stor-lama»; mongolsk *dalai*, hav, uendelighet, uendelig magt; tibetansk *lama* betegner en munk, især av høiere rang), den ene av de to paver i den lamaistiske hierarkiske kirke i Tibet og Mongoliet. Den anden heter Tasji-(el. Pan-tsjhen-)lama, residerer i Ta-sji-lhun-po og betragtes som en inkarnation av Amitābha-Buddha. D., hvis residens er byen Lhassa, er en inkarnation av Amitābhas søn (utsprunget av hans pande) bodhisattvaen Padmapāni. De to paver er like i rang; men fra D. utgaar den største indflydelse. Begge har sin oprindelse i den reform av lamaismen (en egen, i meget om katolicismen mindende form av den nordlige buddhisme), som ved midten av 15 aarh. e. Kr. foretoges av munken Tsong-kha-pa. De nye «gule» (gulklædte) munker fik sig paalagt celibat; paveværdigheten kan altsaa ikke nedarves, men gjennem visse forholdsregler finder man ved pavens død et nyfødt barn som repræsenterer den nye inkarnation; ved sit fjerde aar føres den nye D. under store æresbevisninger til Lhassa. Den tredje D. (1543—86) og hans nærmeste efterfølgere søkte tilknytning hos mongolerne. Senere traadte hierarkerne i Lhassa i sterk opposition til Mandsjudynastiet i Kina; men det endte med at de maatte bøie sig og for eftertiden finde sig i en stadig kontrol utøvet av to kinesiske embedsmænd i Lhassa. Den næstsidste D. blev forgiftet, da det saa ut til at han kunde bli farlig for den kinesiske politik. Den nuværende D. blev fundet i 1875. Han blev 1904 av engelskmændene fordrevet fra Lhassa.

Dalāi-nor. 1. Indsjø i Mongoliet, i nordøst, ved grænsen av Sibirien; kaldes ogsaa Kulun-nor. Den optar elvene Kyrylun og Urson; avløpet, Argun, gaar til Amur. — 2. Indsjø i Mongoliet, i den østlige del av orkenen Gobi, paa østsiden av Chinganfjeldene, 1 280 m. o. h. Intet avløp, har salt vand.

Dalarne (Dalekarlien), Sverige, det nordligste og største landskap i Svealand, grænser i nord til Härjedalen, i vest til Norge, i sydvest til Värmland, i syd til Västmanland og i øst til Gästrikland og Hälsingland. Det er 30 825.5 km.² og har 242 500 indb. D. er gjennemgaaende et skogrikt fjeldland især mot nord og vest, hvor Kjølen sender endel armer ind som naar en høide av 900 m., mens de enkelte topper rager høiere op, som Härjehågna (1 160 m.), Städjan (1 176 m.), Nipfjäll (1 185 m.) og Storvätteshågna i nordvest, landskapets største høide (1 265 m.). Mot syd og øst sænker landet sig, men heller ikke her er det et lavland. Hovedelven er Dalälven med dens bielver, og de største sjøer Idresjön (474 m. o. h.), Särnasjön (442 m.), Siljan (165 m.) og Runnsjön (109 m.). Klimaet er barskt. Faluns middeltemperatur er saaledes + 4°. I mere end ¾ av D.s areal bestaar jordbunden av gneis, gneisgranit, porfyrer, helleflintgranit og granit, det er derfor litet frugtbart, men i naturskjønhet er der faa av Sveriges landskaper som kan komme op mot D. — Aker og dyrket mark utgjør 3.7 pct., naturlig eng 3.4 og skog 73.6 pct. Der dyrkes havre, rug, hvete og poteter. Talrik kvægbebestand. Skogdriften er ogsaa betydelig. Bergverksdriften er en av hovednæringsveiene. I 1914 fik man av 88 gruber over 1 mill. ton jernmalm til en værdi av 7.3 mill. kr., og av 10 andre gruber fik man sølv, bly- og kobbermalm. Der fandtes 1911 668 fabrikker med 17 000 arbeidere og produktionsværdi 104 mill. kr. Endvidere en ældgammel husflid, hver egn med sin specialitet. — D. deles i 6 fogderier og har 3 byer: Falun, Hedemora og Säter. — De egentlige dalfolk (dalkarler, dalkullar) er bekjendt for sin dialekt, sin eiendommelige nationaldragt og sine gamle skikke. De har spillet en stor rolle i Sveriges historie (Sture, Gustaf Vasa).

Dalarö, Sverige, bekjendt badested, 45 km. sydøst for Stockholm. 2 km. sydsydvest ligger D. skans.

Dalasandsten er en over 600 m. mægtig, i den nordvestre del av Dalarne og de tilgrænsende dele av Härjedalen optrædende prækambrisk (algonkisk) lagserie, som dækker et omraade av over 7000 km.² Bestaar hovedsagelig av sandstener samt av konglomerater og skifere, desuten mægtige diabaslag i to nivaaer.

Dalasýsla, Island, distrikt paa Vestlandet ved bunden av Breiðifjörður, omtr. 2000 km.² med 2203 indb. (1910). D. ligger mellem Gljúfurá og Gilsfjörður, er fjeldrikt (indtil vel 900 m.) og kun bebygget langs kysten og i dalene.

Dalberg, Karl Theodor Anton Maria von (1744—1817), t. geistlig kurfyrste, senere en tidlang storhertug, son av en kurmainzisk geheimeraad, studerte teologi og jus, blev dr. juris og domherre i Mainz, 1772 statholder i Erfurt. 1787 koadjutor i Mainz og 1802 kurfyrste i Mainz og Tysklands primas. Da franskmændene 1801 erobret Kurmainz, sluttet han sig til Frankrike og knyttet sig stedse nærmere til Napoleon, hvem han ansaa for Tysklands frelser og sammenlignet ham med Karl den store. 1806 fik han tillike Frankfurt og blev Rhinforbundets præsident. Efter Osterrikes nederlag 1809 ophørte han at være geistlig fyrste og ophoiedes til storhertug av Frankfurt (Frankfurt, Hanau, Nassau, Fulda o. fl.). D. arbeidet ivrig paa at ophjælpe sine lande; men efter slaget ved Leipzig nedla han sin værdighet og drog til Schweiz. 1814 fik han erkebispedommet Regensburg tilbake og fik desuten bispedømmet Konstanz. D. var elsket for sit retsind og sin store godgjørenhet.

Dalabosjön, Sverige, det almindelige navn paa den vestre og mindste del av Vänern.

Dalby, Sverige, landsby og sogn i Skåne, Malmöhus län, 9 km. sydost for Lund. Sven Estridsson bygget her en kirke og et augustinerkloster, og da Roskilde stift i 1060 deltes, blev D. bispesæte, men nogen aar efter flyttedes bispesætet til Lund, og D. tapte litt efter litt sin anseelse. D. kirke er fra bispetiden, og rester av den gamle kirke haves endnu i langskibet og forhallen. D. kloster blev nedrevet 1533 av riksraad Anders Bille, som hadde faat det til forlening.

Dalcroze *[dalkrå'z]*, Emile Jaeques (1865—), osterr. musiker, f. i Wien. Han har komponert operaer og opretter, men er især kjendt ved sit arbeide for den saakaldte «rytmiske gymnastik»; han indrettet et institut for denne i Hellerau ved Dresden og det fik adskillig søkning, men virksomheten blev avbrutt ved krigen.

Dale, Knut Johannesen (1834—), telemarkisk hardangerviolinist. D., som har git konserter saavel i Amerika som i Norge, har gjort sig særlig fortjent ved at vedlikeholde en egte musikalsk tradition. Hans slaatter er egte overlevering fra de gamle mesterspillemænd; nogen av dem er nedskrevet av Johan Halvorsen («Norwegische Bauerntänze»), og Halvorsens musik til «Fossegrimen» er sterkt paavirket av disse.

Dale, Dalsbygden er hyppig forekommende navne paa gaarder, kirker og grænder utover det hele land. Specielt nævnes Dale i Søndfjord, vakkert beliggende handels- og dampskibsanløpssted med post og telefon ved Dalsfjorden i Ytre Holmedal herred, Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt).

Daleca'rlia, en latinisert form for det sv. Dalarne, paa lignende maate er daleearlus dannet av det sv. dalkarl.

Dale Fabrikker, stor bomulds- og uldvarefabrik ved Dale station paa Bergensbanen, Bruvik herred, Hordaland fylke, ligger paa en flate mellem høie fjelde ved Bergsdalselven, hvorfra fabrikkerne har sin kraftkilde. Fabrikkerne, der grundlagdes i 1870-aarene av konsul P. Jebsen, gik i 1905 over til et nyt aktieselskap. Fabrikkerne er derefter betydelig utvidet, tidsmæssig indredet og montert for elektrisk drift, og omfatter nu, foruten bomulds- og uldvarefabrik, ogsaa kamgarnsspinderi, blekeri, farveri og appretur. Fabrikkerne beskjæftiger 500 arbeidere. Indbyggertallet er omkr. 1400, og der er ialt rundt fabrikkerne 93 beboelseshuse, derav har fabrikken 38, foruten skolelokaler, kirke, forsamlingshus, festivitetslokale og bad m. m.

Dale-Gudbrand, mægtig høvding i det sydlige Gudbrandsdalen, bosat paa Hundorp i Fron, blev av Olav Haraldssøn overtalt eller tvunget til at anta kristendommen, hvilket han til en begyndelse haardnakket motsatte sig. Til denne begivenhet knytter der sig en række sagnagtige beretninger (Torsbilledet paa Hundorp m. m.), hvis paalidelighet ikke godt kan kontrolleres. At D.-G. selv er en historisk person, synes dog med sikkerhet at fremgaa av samtidige kvad.

Dale kirke (Lyster, Sogn), en liten middelalderlig stenkirke opført med kistemure av graasten med hjørner og indfatninger i klæbersten. Har er smuk, spidsbuet hovedportal samt et senere tilføiet vesttaarn. Hadde oprindelig aapen takstol, men i det 17 aarh. indlagdes flatt loft. Blev 1903 smukt og stilfuldt restaurert av arkitekt Jens Z. Kielland.

Dalén, Nils Gustaf (1869—), sv. ingeniør, uteksaminert fra Chalmerska Inst. 1896, studerte i Zürich 1896—97, arbeidet og eksperimenterte med varmluftturbiner 1897—99, var i en aarrække ansat ved A/S De Lavals Ångturbin; 1906 overingeniør og 1909 direktør ved Svenska A/S Gasaeeumulator. Betydningsfulde arbeider særlig over anvendelsen av opløst aeetylen; opfundet blinkapparat og «solventilen» ved fyr og bøiebelysning (agasystemet), jfr. Fyrvæsen. D. fik 1912 Nobelprisen i fysik. Æresdoktor ved Lunds universitet 1918.

Dalen i Telemarken, kjendt hotel i vakre omgivelser ved vestenden av Bandak, knutepunkt i turistruten

Dalen i Telemarken.

Telemarken—Haukeli. Her begynder kjøreveien over Haukelifjeld, og her er endepunkt for dampskibsfarten Skien—Bandak.

Dalene (D. sorenskriveri, Jæderen og D. fogderi) kaldes den del av Rogaland fylke (Stavanger amt) som ligger øst for Jæderen og syd for Ryfylkefjordene. Denne 1942.28 km.² store, skogfattige, spredt bebyggede landstrækning (ialt 16073 indb. (1900)), som omfatter herrederne Sokndal, Lund, Heskestad, Helleland. Bjerkreim, Eigersund og Ogna, er gjennemfuret av talrike mindre dalfører i forskjellige retninger. Vandsystemet er sterkt forgrenet, og der er mange tildels ganske store vande. Fjeldene er ensformige (heier og knuter) med avrundede topper, men steile sider. I den nordostlige del naar fjeldene op til en høide av ømkr. 1000

m. Egersund—Flekkefjordbanen gaar gjennem den sydlige del av omraadet.

Daler, en i mange lande under denne eller tilsvarende betegnelser anvendt større sølvmynt. Navnet er en oversættelse af det tyske *Thaler*, som atter er en forkortelse av *Joachimsthaler*. Dette navn fik mynten efter det böhmiske bergverk Joachimsthal, av hvis sølv man i 1518 begyndte at utmynte disse store sølvmynter, som skulde svare til guldgyldenens værdi. I Danmark-Norge efterlignet Christian II i 1523 disse mynter under deres tyske navn. De forste norske dalere sloges i 1543—46 i Telemarken av sølv fra Guldnes gruber (se ill.).

Den første norske daler fra 1546.

Mens den utmyntede daler, senere ogsaa kaldt riksdaler, i Danmark og Norge stadig beholdt omtrent den samme værdi av omkr. 4 kr. i vor nuværende mynt (vegt ca. 2 lod eller 28 à 29 gram), sank den langt overveiende mængde eirkulerende smaamynt stadig i værdi. Dette gav anledning til skjelningen mellem daler *in specie* (d. e. i selve den utmyntede myntsort) el. speeiesdaler og daler eller riksdaler i «eourant» (omløpende mynt) eller kurantdaler. Denne sidste gjaldt i det 18 og begyndelsen av det 19 aarh. $^4/_5$ speeiesdaler eller kr. 3.20. Kurantdaleren var en regningsmynt, som kun rent undtagelsesvis utmyntedes (de saakaldte «reisedalere» bestemt for kongernes reiser i Norge). Derimot lød pengesedlerne indtil 1813 paa denne myntsort. Kurantdaleren deltes i 6 mark à 16 skilling eller almindelig i Norge i 4 orter (egentlig kvarter) à 24 skilling. Speeiesdaleren, som i 1816 lagdes til grund for det norske myntsystem, indeholdt altsaa 5 saadanne orter (paa Østlandet kaldt marker) eller 120 skilling. I Danmark hadde man fra 1813 til kronemyntens indførelse daler eller riksdaler riksmynt værd $^1/_2$ speeiesdaler. I Sverige utmyntedes, foruten speeiesdalere av omtrent samme vegt og værdi som de danske og norske, i perioden 1528—1830 flere andre sorter daler av ringere værdi, navnlig daler sølvmynt og daler kobbermynt (= $^1/_3$ daler sølvmynt) og senere riksdaler baneo. Ogsaa plåtmynt og de av baron Görtz i 1718 og 1719 utmyntede nødmynter bærer betegnelsen daler.

Dalgas, Enrieo Myliuş (1828—94), d. ingeniør, en av Det Danske Hedeselskabs stiftere og i mange aar sjælen i dette selskaps stadig voksende virksomhet for de danske heders opdyrkning og beplantning. Ansattes som ung ingeniøroffieer ved veibygningen i Randers og Viborg amter og erhvervet sig herunder et indgaaende kjendskap til jyske forhold. Sammen med endel andre stiftet han 1866 Det Danske Hedeselskab, som hvis administrerende direktør han stod til sin død. Det lykkedes D., som i sjelden grad forstod at vinde menigmands tillid, at forene alle klasser og alle myndigheter til samarbeide for denne store folkesak; og naar man nu allerede har indvundet over halvparten av de danske heder, skyldes dette først og fremst D.

Dalgeh, Ægypten, by i prov. Siut, ved Nilen; 11 000 indb. (1907).

Dalhousie *[dælhū'zi]*, James Andrew Broun-Ramsay, marki av (1812—60), eng. statsmand; blev 1837 medlem av parlamentet, hørte til torypartiet; blev 1845 handelsminister og støttet kraftig Robert Peel med korntoldens ophævelse 1846. Ved Peels gjenkomst til magten blev D. generalguvernør i Indien (1847—57). Fuldendte den anden sikhkrig, som førte til Pandsjabs annektering 1849; efter den anden birmakrig (1852—54) annektertes Pegu, og for yderligere at styrke det britiske vælde annekterte D. Nagpur 1854, Satara og Audh 1856. D. reformerte i høi grad det engelske styre i Indien, lot hinduer indtræde i administrationen og oprettet det lovgivende raad i Kalkutta; utviklet ogsaa samfærdselsmidlerne sterkt ved at bygge den store Gangeskanal (1848—54), anlægge 3 700 km. jernbaner og veier og 7 500 km. telegraflinjer og gjennemførte et ordnet postvæsen.

Dalila (Delila), Samsons filistæiske elskerinde, bodde ifølge Dom. 16 ved bækken Sorek og blev av sine landsmænd brukt til at forraade dommeren Samson.

Dalimils krønike kaldes den ældste tsjekkiske rimkrønike. Den ukjendte forfatter har skrevet den omkr. 1310; den aander varm fædrelandskjærlighet og vender sig skarpt mot tyskerne. Den hviler dels paa ældre krøniker, dels paa overlevering og er temmelig ukritisk. Oversat paa tysk omtr. 1350.

Dalin, Olof von (1708—63), sv. digter, publieist og historiker, kgl. bibliotekar 1737, lærer for kronprinsen (Gustaf III) 1751—56 (adlet), rikshistoriograf 1755, forvist fra hoffet til 1761, hofkansler 1763. D. vandt almindelig yndest med tidsskriftet «Then swänska Argus» (1733—34), skrev senere skuespil (bedst komedien «Den afundsjuke»), læredigte («Sagan om hästen», «Svenska friheten»), humoristiske prosastykker, lyriske digte (ogsaa religiose) og politiske smaating. Det ligger nær at sammenligne hans forfattervirksomhet med Holbergs. Selv om D.s forsøk som sørgespilforfatter ikke faldt heldig ut, viser det dog utover Holberg, og langt mere gjælder dette hans lyriske digtning, som vidner om forstaaelse av folkevisen, og om hans smaa skjemteviser. Mens han paa flere omraader, som historiker («Svea Rikes historia») og humorist i mindre maalestok, staar værdig ved Holbergs side, eier han ikke Holbergs komiske genialitet. Som lærer for kronprinsen blev han indblandet i hoffets intriger, og da det kom for en dag at han var delagtig i visse bestræbelser for at utvide kongemagten, skal der ha været fare for hans liv. Hans høitstaaende venner avverget faren, men hans fleraarige forvisning fra hoffet føltes som et haardt slag baade av dronningen og ham selv. [Litt.: M. Lamm, «O. D.», 1908.]

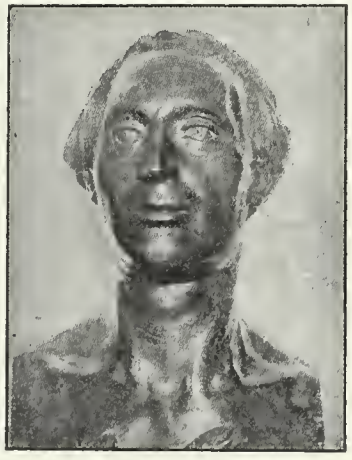

Olof von Dalin.
(Byste av L'Archevesque i Kgl. Vitterhets- och Antiquitetsakademien.)

Daljunkaren var eg. en sv. bondegut fra Västmanland ved navn Jöns Hansson. Han skal en tid ha tjent som staldgut hos adelsmænd og herunder gjort sig skyldig i tyveri. Senere drog han til Dalarne, hvor han optraadte i begyndelsen av aaret 1527. Bønderne i

Dalarne var ved denne tid sterkt ophidset som en følge av de tunge skatter og Gustaf Vasas velvilje for reformationen. De ønsket Sturerne tilbake, og allerede i 1525 var der utbrutt oprørske bevægelser. Da nu D. utgav sig for den avdøde riksforstander Sten Stures yngre søn, Nils Sture, fandt han i begyndelsen adskillig tilslutning blandt almuen i Öfre Dalarne. Men snart ankom der en skrivelse fra Sten Stures enke, hvori hun avsløret bedrageriet og oplyste at vedkommende søn nylig var død; dette hadde til følge at almuen faldt fra D., som maatte flygte til Norge; her blev han imidlertid venlig mottat av statholderen, den ærgjerrige og intrigante Vincents Lunge, og hans svigermor fru Inger til Austraat. V. L.s optræden kan maaske forklares av at der paa den tid gik rygter om at Gustaf Vasa var død. Hvad fru Inger angaar, har hun aabenbart trodd paa D.s foregivende, da hun endog lot ham forlove sig med hendes datter Elline. Efter et forgjæves forsøk paa med støtte fra sine venner i Norge at vinde fast fot i Dalarne, indskibet D. sig efter V. L.s raad i mai 1528 for at drage til Christian II i Nederlandene, men blev fængslet i Rostoek og henrettet inden aarets utgang.

Dalkarlsberg, Sverige, jerngrubedistrikt i Örebro län, syd for Nora stad. D. gruber har siden 1300 været drevet paa to parallele leier av jernglans med endel magnetjernsten. Malmen er rik, idet den indeholder 50—60 pct. jern. Den aarlige produktion har i den senere tid dreiet sig om 30 000 ton.

Dalkulla (sv.), kvinde fra Dalarne.

Dallas *[dæ'løs]*, by i de Forenede Stater, staten Texas, ved Trinityelven, 130 000 indb. (1917), største by i staten. Vigtig jernbaneknutepunkt, centrum for et rikt hvete-, mais- og bomuldsdistrikt.

Dalldorf, Preussen, by 8 km. nordvest for Berlin. 5—6 000 indb. I D. ligger Berlins sindssyke- og abnormanstalt. Jernindustri.

Dall' Ongăro, Francesco (1810—73), ital. digter og politiker, var først prest, men blev paa grund av sine frie meninger forbudt at præke. Han drog til Triest, hvor han gjorde propaganda for sine revolutionære meninger, utvistes derfra og levet siden i Venedig, Firenze, Rom og andre italienske byer. D. organiserte oprøret i 1848 i Venedig og sluttet sig i Rom til Garibaldi. Han levet en tid senere som journalist i Paris, men vendte i 1859 tilbake til Italien, blev professor i litteraturhistorie i Neapel, hvor han døde. Har skrevet noveller, tragedier og dantestudien «Storia del diavolo».

Dallwitz, Nikolaus Michael Louis Johann (1855—), t. statsmand, studerte jus, 1884 regjeringsassessor, 1901 ansat i det preuss. indenriksministerium, 1903—10 statsminister i hertugdømmet Anhalt, 1910 preuss. overpræsident i Sehlesien og s. a. preuss. indenriksminister. April 1914 overtok han statholderskapet i Elsass-Lothringen, og han, som var typen paa en preuss. junker, fik av keiseren den opgave at gjennemføre et strengt tvangsregimente i rikslandet — en tilstand som gled jevnt over i krigens tyranni.

Dalman, Vilhelm Fredrik Akates (1801—81), sv. riksdagsmand, blev 1821 ansat i kancelliet og 1824 medarbeider av «Allmännjournalen», hørte som medlem av riddarhuset til oppositionen paa riksdagen 1828—30. Fra 1833—50 var han med en kort avbrytelse redaktør av «Dagligt Allehanda». Da det norske Storting i 1859 besluttet statholderpostens ophævelse, fremsatte D. den 22 decbr. s. a. paa riddarhuset en motion, gaaende ut paa at grundlovsbestemmelserne vedkommende statholderposten var et unionsvilkaar som ikke kunde forandres uten Sveriges samtykke. Motionen, som blev vedtat og oversendtes regjeringen, bidrog til at Karl XV saa sig nødt til at ta tilbake sit løfte om sanktion i statholdersaken.

Dalmātien, Balkanhalvøen, landskap ved Adriaterhavet, før Verdenskrigen østerriksk kronland, grænser i nord til Kroatien, i øst til Bosnien, Herzegovina og Montenegro og i syd og vest til Adriaterhavet. Det er 12 831 km.², hvorav 2 390 km.² kommer paa øerne. Folkemængden er 646 000, 50 pr. km.², hvorav omtr. 97 pct. (611 000) serbo-kroater og 2.6 pct. (18 000) italienere. — D. er et fjeldland; paa grænsen av Kroatien gaar Velebitfjeldene, mens de Dinariske Alper danner grænsen mot Bosnien; blandt disse har man Dinara (1 831 m.) og Troglav (1 913 m.). Parallelt med disse gaar andre kjeder nærmere kysten, de høieste er Mosor planina og Biokovo planina med toppen Sveti Juro (1 762 m.). Øerne er ogsaa bergfulde. Av elvene, som er vandrike og seilbare, er de vigtigste Irmanja, Kerka med bielven Cikola, Citina og Narenta. Av sjøer findes bare Vranasjo som ligger 25 km. sydøst for Zara og er 29 km.² stor; dog har man endel periodisk fyldte sjøer. Kysten, som er rikt utstyret med halvøer, er 560 km. lang. Av øer kan nævnes Arbe og Pago i Quarnero-bugten, Brazzo, Lesina, Lissa, Curzola, Lagosta og Meleda, av halvøer Sabioneello, som er 65 km. lang. D. har et mildt, sundt klima. Middeltemperaturen er i Zara 15.3° og i Ragusa 17.1°, regnmængden er 700—800 mm. (indenfor Cattaro den største nedbørmængde i Europa med 4 560 mm.), og hovedregntiden varer fra okt. til decbr. Den almindeligste vind er sydosten, som kaldes sciroeco; sjeldnere blæser nordvesten (mistral) og nordøsten (bora). Jordbunden bestaar av eocen kalk som er tor og liteť dyrkbar. 10.7 pet. er aker og 46.3 pet. er eng. Fiskeriet er av stor betydning, 12 000 fiskere. Av mineralier findes brunkul, kalksten og marmor. Industrien omfatter skibsbygning og tilvirkning av likør (maraschino), kalk og teglbrænding. Skibsfarten er anselig; handelsflaaten utgjorde i 1910 2 900 skibe paa tilsammen 71 000 ton, derav 99 dampskibe paa 50 000 ton. 1912 løp ind (henholdsvis ut) i de henimot 70 dalmatiske havner 77 700 skibe paa $1^1/_3$ mill. ton. Der findes bare 2—300 km. jernbane. Hovedstaden er Zara. — Historie. D. fik navn av en stamme av de illyriske folkeslag, som opr. bebodde landet, og 180 f. Kr. dannet denne en egen republik, som dog allerede 156 blev skatskyldig til Rom. Augustus gjorde D. til rom. provins. I D., som efterhaanden blev helt romanisert, hørte Diocletian hjemme, og efter sin tronfrasigelse levet han i hovedstaden Salona (paladsruiner sees endnu ved Spalato). Ved Romerrikets deling kom D. under det vestlige rike, men gled 423 over til det østlige. 489 besatte ostgoterne landet, som efter Theodorik d. stores

Dalmatien. Ung pike fra Krivosije.

Perasto ved Cattaro.

dod (526) igjen forenedes med det østrom. rike. Under slavernes folkevandring i 7 aarh. bosatte kroater sig i det nordlige, serber i det sydlige D., og ca. 1000 kom kysterne under Venedig, hvis doge blev hertug av D. Resten av landet var længe et omstridt bytte, indtil ogsaa denne 1420 kom under Venedig, som efter lange kampe med tyrkerne hævdet besiddelsen, indtil landet 1797 gik over til Østerrike. Med en avbrytelse 1805—14, da Napoleon raadde, var D. siden Østerrikes indtil Verdenskrigen, fra 1816 som et kongerike. Ved forfatningen 1867 indordnedes det under den østerrikske halvdel av monarkiet. Den overveiende slaviske befolkning har sluttet sig til den sydslaviske enhetsbevægelse og bl. a. 1848, 1869 og 1881 foranstaltet oprørske bevægelser, som dog blev motarbeidet av de ital. byhoere. Italien betragter D. som en del av sit irredenta og besiddelsen av det som et led i sin adriatiske storpolitik. Ved Londontraktaten 25 april 1915 sikret det sig D. som seierspris, men den slaviske motbevægelse var for sterk, okt. 1918 forenet D. sig i Agram med de ovrige sydslaver, og ved freden i St. Germain 19 sept. 1919 tilfaldt det Jugoslovakiet.

Dalmātika (lat.), en fra Dalmatien stammende lang, hvit overklædning med ærmer; bares i purpur av de romerske keisere efter Dioeletian og blev senere embedsdragt for katolske geistlige. En d. av fiolet silke horte til de tidligere tyske keiseres kroningsdragt.

Dalni (russ., «fjern», Ta-lien, Dairen, havneby i Mandsjuriet, ved Talien-van-bugten paa sydsiden av Liau-tung-halvøen (som stikker ut i Gulehavet), 30 km. nord for Port Arthur. Blev anlagt av russerne i 1899 for at danne endepunktet for den sibirisk-mandsjuriske jernbane. I bugten, som er isfri, blev der anlagt en stor og god havn ved opmudring og moloer. Den blev aapnet som frihavn 1901. I 1904 blev den erobret av japanerne, som gav den navnet Ta-lien. Dalni er nu hovedstaden i det av japanerne «forpagtede» territorium Kvantung. Den er hovedtoldstation for hele dette land og er i det hele tat en ganske betydningsfuld by med omtr. 50000 indb. Ved jernbane forbundet med Mukden, Kharbin og hele det østlige kinesiske jernbanenet.

Dalou *[dalú]*, Jules (1838—1902), fr. billedhugger, elev av Carpeaux og Duret. Hans ofte malerisk bevægede stil beherskes av stor formsans og natursandhet. Hovedverker: Delacroix-monumentet i Luxembourghaven (1890) og bronsemonumentet «Republikkens triumf» paa Place de la Nation i Paris (færdig 1899). Som kommunard flygtet han 1871 til London, hvor han fik stor indflydelse paa engelsk skulptur.

Dalriaderne, irsk stamme, i 6 aarh. kommet over fra Ulster til Hebriderne og vestkysten av Skotland.

Dal segno, se D a.

Dalselven, hyppig forekommende elvenavn i alle egne av Norge. Særlig nævnes D. i Rana som kommer fra Akersvandene og falder i Ranenfjorden omtrent midtveis mellem Hemnes og Mo, Nordland fylke. Nedslagsdistrikt 205 km.²

Dalsfjord, flere steder i Norge forekommende fjordnavn. Særlig nævnes D. i Sondfjord, en ca. 34 km. lang, smal fjord som fra Askvoll skjærer ind omtrent ret i ost gjennem Ytre Holmedal til Sveen i Indre Holmedal. I mundingen har den en bredde av 3.5 km.; ved Stromsnes, 9 km. indenfor, snævres den ind til 1 km., og ved Dale indsnævres den yderligere til 500 m.

Dalsfoss. 1. D. med Rykanfoss, vandfald (90 m.) i Opdalselven, kort før denne elv forener sig med Laagen (Numedal), opgives at repræsentere 6600 ef. hk. — 2. Vandfald i Kragerøvasdraget (17 m.), opgives at repræsentere 4600 ef. hk., hvorav 3400 er utbygget 1918 (Drangedals kommune).

Dalsgaard, Christen (1824—1907), d. maler. D. hørte som Exner og Vermehren til den gruppe malere som i samklang med Høyens teorier fremstillet billeder av den danske almues liv. I motsætning til den lyse Exner har hans billeder ofte en mork og trist karakter, som titlerne i regelen allerede angir: «Mormonerne» (1856), «Utpantning hos en bødker» (1860), «Snekkeren bringer likkisten til det dode barn» (1857), «Avskeden» (1868). D. malte ogsaa religiøse billeder.

Dalsland el. Dal, Sverige, landskap, grænser i nord til Värmland, i vest til Norge og Bohus län, i syd til Bohus län og Västergötland og i øst til Vänern. Det er 4136.3 km.² Folkemængden 68000, hvorav 4700 i D.s eneste stad Åmål. D. er for størstedelen et høiland, men overstiger ikke 280 m. Den fornemste elv er Upperudsälven som danner avlop fra Stora Lee (101 m. o. h.) og Lelängen (93 m.). Foruten disse sjøer kan nævnes Grann (100 m.), Iväg (101 m.), Laxsjön (75 m.) og Råvarpen (58.8 m.). Fra sydsiden av Stora Lee og til Vänern gaar D.s-kanalen (s. d.) gjennem landskapets vakreste partier. I administrativ henseende horer D. til Älfsborgs län og bestaar av to fogderier; i geistlig henseende horer det til Karlstad stift og er delt i tre provstier. Hovednæringsveiene er akerbruk og kvægavl. Industrien er ubetydelig. D. gjennemskjæres av Bergslagsbanen langs Vänern og en med denne likeløpende indre linje. Om D.-banen s. d.

Dalslandsbanen, Sverige, bredsporet sv. privatbane, 70 km. lang, tilhører Dalslands Järnvägsaktiebolag, utgaar fra Sunnanå ved Vänern over jernbaneknutepunktet Mellerud i sydlig og vestlig retning op mot Dalslands høislette og fortsætter derfra i nordvestlig og vestlig retning til Kornsjø, hvor den gaar over i Smaa-

Trykt september 1920

lensbanen. Banen, som aapnedes for trafik 1879, er delvis bygget for norske penger, forsaavidt som Fredrikshalds kommune av hensyn til banens eventuelle betydning for denne by, tok aktier for 519 700 kr.

Dalslandsgruppen er en i Dalsland forekommende ca. 1 900 m. mægtig prækambrisk (algonkisk) lagserie bestaaende av sterkt foldede lag av konglomerat, sandsten, skifer og en til kloritskifer omvandlet diabas.

Dalslandskanalen er det fælles navn for de kanaler som forbinder en del sjøer i Värmland og Dalsland (Stora Lee, Lelången og Foxen) med hverandre og med Vänern. Ved den fra 1914 aapnede Töcksfors kanal er farleden forlænget nordover til sjøen Östen. Den er 254 km. lang og har en stigning paa 59 m., 28 sluser. Anlagt 1865—69 efter en av Nils Ericson utarbeidet plan. I 1913 passertes kanalen (tallet angir reiserne) av 5537 damp- og motorskibe, 459 seilskibe paa over 10 ton, 1237 mindre, 1618 prammer, alle fuldlastet, og 3497 tommerflaater.

Dalström, Kata (1858—), sv. politisk agitator, socialdemokrat og hørende til partiets yderste radikale fløi. D. har ogsaa oftere optraadt i Norge. Har bl. a. utgit «Nordiska guda- och hjältesagor», som har fundet stor utbredelse.

Dalton *[då'ltn]*, John (1766—1844), eng. fysiker og kemiker, søn av en fattig uldvæver, var først ansat som lærer ved skoler i sin hjembygd og i Manchester, ernærte sig fra 1799 som privatlærer og kemiker i Manchester og mottok i sine sidste leveaar en liten statspension. Hans navn er knyttet til nogen av fysikkens og kemiens vigtigste love, saaledes til lovene for gasarters utvidelse ved varme (1801), de saakaldte Gay-Lussaes love, endvidere den saakaldte D.s lov: i en gasblanding er trykket lik summen av de tryk som de enkelte gasser vilde øve om de andre gasser ikke var tilstede (1803). D. har grundlagt den moderne atomteori (1808, se Atom) og gjort vigtige arbeider over varmeledning, væskers utvidelse ved varme, meteorologi o. s. v. Om en efter D. opkaldt form for farveblindhet s. d.

Dalton in Furness *[då'ltn in fɔ'nəs]*, England, by i grevsk. Lancaster, 5 km. nord for Barrow, 11 000 indb. Betydelige jernverker og metalindustri.

Daltoni'sme, se Farveblindhet.

Dalton's lov *[då'ltn-]*, se Dalton, John.

Dalvola, 1111 m. høit fjeld, med storartet ulsigl, ved østre ende av Aursunden, Røros herred, Sør-Trondelag fylke (S. Trondhjems amt).

Daly *[de'li]*, elv i Nord-Australien, heter først Katherineelven, falder efter et 700—800 km. langt løp ut i Ansonbugten (Timorsjøen). Seilbar paa en længde av 150 km. fra mundingen.

Dalälven, Sveriges fjerde elv efter nedbørsomraadet, gjennemstrømmer Dalarne i sydøstlig retning, dannes av Väster og Öster Dalälv, som begge begynder ved den norske grænse. Öster Dalälv gaar gjennem Idresjön, Särnasjön og Siljan og forener sig ved Djursmo 156 m. o. h.) med Väster Dalälv, som opstaar av Fulu- og Göraälv. D., som falder i den Botniske Bugt sydost for Gävle, er rik paa fisk og danner mange vandfald; mest bekjendt er Alvkarlebyfaldet, 8 km. fra mundingen. D. er 420 km. lang. Nedbørsomraade 29 000 km.^{2}

Dam, Axel Otto Markus (1868—), d. filosofisk og pædagogisk forfatter, magister i filosofi 1892. D. har skrevet et par almindelig benyttede seminarlæreboker i pædagogik, hvortil kildesamlingen «Opdragelsens stormænd» (1912) knytter sig. 1912 disputerte han for doktorgraden med «Om muligheden af en formel opdragelse af de intelektuelle evner». Senere arbeider: «Vurderingsfilosofi» (1916) og «Den menneskelige tænkning» (s. a.). Han er en av lederne for Retsdemokratisk Forbund, i redaktionen av hvis tidsskrift «Retsstaten» han sitter, og har utgit «Lærebog i retsmoral» (1917).

Dam (overført fra tysk til norsk teknisk sprog, d.-n. dæmning), fællesbetegnelse for en række bygverk som bevirker opsamling eller opstuvning av vand, forandring av vandløp eller begrænsning av vandarealer. D.-bygninger er kjendt saa langt tilbake som historien rækker. Saaledes i Kina fra ca. 4000 aar for vor tidsregning. I Ægypten kjendtes kjæmpemæssige anlæg, som skriver sig fra ca. 2000 aar f. Kr. I vor tid indgaar d.-anlæg som vigtige led i vandbygningsteknikken. Øiemedet kan være: regulering av elvers vandføring, særlig forøkelse av vandstanden i den tørre aarstid og for at hindre skadevirkning av flommer, opmagasinering av vand til fløtningsøiemed for kunstig at øke flommenes varighet, vandtilførsel for sluser og kanaler, nyttiggjørelse av vandkraften for industrielle foretagender, vandforsyning for byer eller anden bebyggelse, vanding av jorder og dyrket mark, isutvinding m. v. Angaaende d., som tjener til beskyttelse av lavereliggende landstrækninger mot oversvømmelse av elver, sjøer og havet, se Elveregulering, Havneanlæg. Grundridsformen kan alt efter de stedlige forhold og øiemedet være ret, krum eller brukket. Man skjelner videre mellem faste og bevægelige d., samt kombinationer av begge konstruktioner. Faste d. kan anvendes i elver som er litet materialførende, eller hvor passage ikke er nødvendig, samt hvor høivand ikke kan foraarsake skadelig oversvømmelse. De kan anordnes enten saaledes

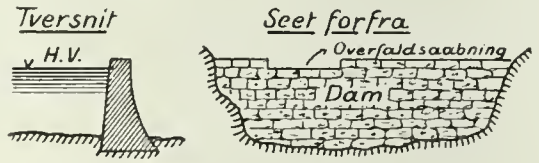

Fig. 1. Dam med overfaldsaapning.

at d.s øverste kant (kronen) er helt over høivand (fig. 1), hvilket reguleres ved overfaldsaapninger for flomvand, eller som overfalds-d. (fig. 2), hvis krone ligger over vandspeilet nedenfor d., og endelig som grund-d. fig. 3), hvor kronen ligger lavere end vandspeilet før d.s anbringelse. Som bygningsmateriale for faste d. anvendes træ, sten, beton, jord og tildels jern samt flere av disse materialer sammen. Træ-d. utføres oftest sammen med sten og jord. Den simpleste anordning er vist i fig. 4. En enkelt række pæler er nedrammet kant i kant og foran dækket med utfyldt sten og jord. Anvendes dog mest til provisoriske d. (se ogsaa Spundvæg). Paa nedsiden av d. er bunden forsterket med et lag av tømmer (flaate),

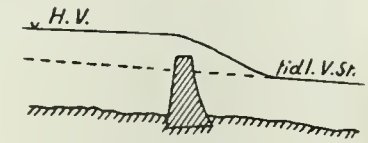

Fig. 2. Overfaldsdam.

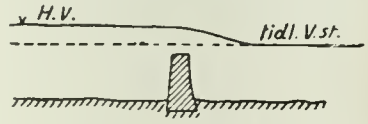

Fig. 3. Grunddam.

Fig. 4. Tversnit av pæledam.

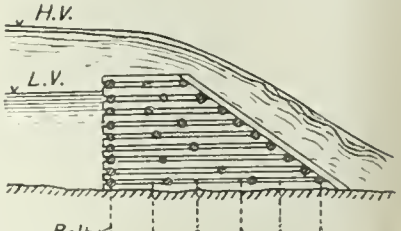

Fig. 5. Tversnit av lafleverksdam

DAMANLÆG

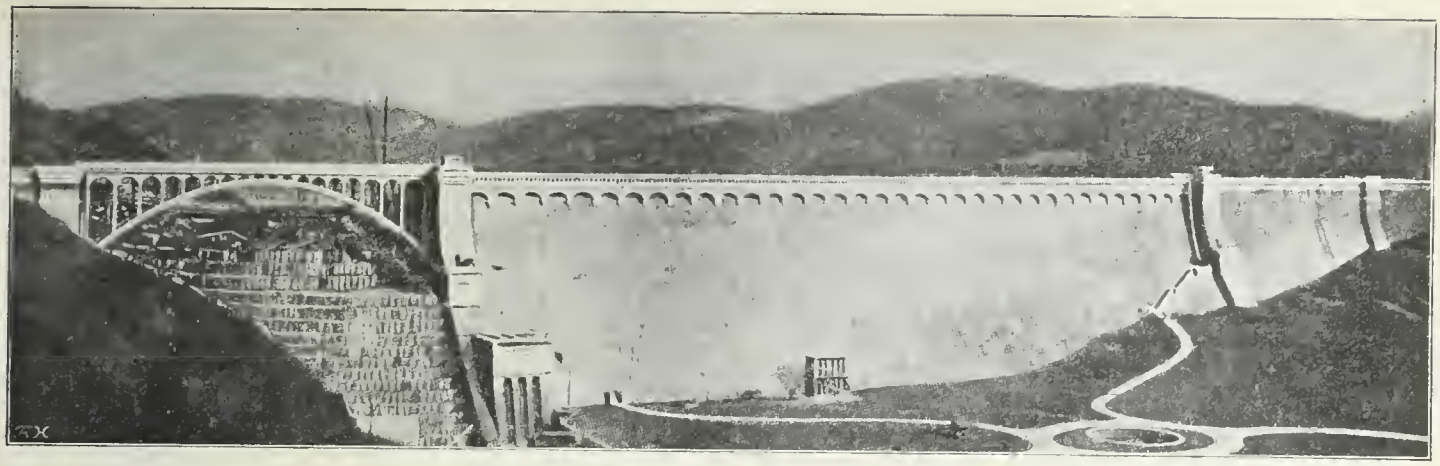

Croton dam over elven Croton ca. 40 km. ovenfor New York.

Vrangfoss dam ved Strengenkanalen.

Svælgfoss dam over Tinneelven ovenfor Notodden.

Eidsfoss dam ved Ulefoss—Strengenkanalen.

Sundfoss dam over Vormen ved Eidsvold.

som hindrer utgravning. Blir d.-høiden over 1 m., avstives pælevæggen med stræver. En anden byggemaate er lafteverk (s. d.) fyldt med sten (tømmerkister), som forankres i bunden. Den hos os almindeligste form er vist i fig. 5, forovrig varieres byggemaaten meget. Træ-d. er som regel billige i anlæg og har derfor været meget brukt særlig i vore tømmerdistrikter; men de er litet varige og gaar derfor mere og mere av bruk. Sten-d. er de nu mest brukte. De kræver solid fundament, helst fjeld. Tversnitformen avpasses efter vandtrykket og er forovrig avhængig av stenart, temperaturforhold m. v. Det i fig. 6 viste tversnit av Vrangfoss d. er karakteristisk. Høie sten-d. mures helt i cement av hensyn til saavel styrken som tætheten; desuten brukes ekstra tætningsmidler. Som eks. paa store sten-d. kan nævnes Croton d. (se planche Damanlæg og art. Croton), Assuan d. (se Assuan); her i landet har man Vrangfoss d. (fig. 6 og planche Damanlæg), Svælgfoss d. m. fl. I utlandet bygges ofte d. av brudsten uten forband og lagt i fet cementmortel tildels blandet med trass (s. d.). D. helt av betong brukes ikke saa litet baade ute og her hjemme. Lavere d. bygges hyppig av tormur med et tætningsskikt foran av betong, cementspækning, træ o. l. eller med en fyldning av lere og jord foran. Den sidste anordning danner er overgang til de egentlige jord-d., som dog ikke brukes saa meget her i landet, men som særlig i England og de engelske kolonier finder utstrakt anvendelse og bygges i betydelige høider, optil 30 à 40 m. Fig. 7 viser et alm. tversnit. Jorden stampes godt

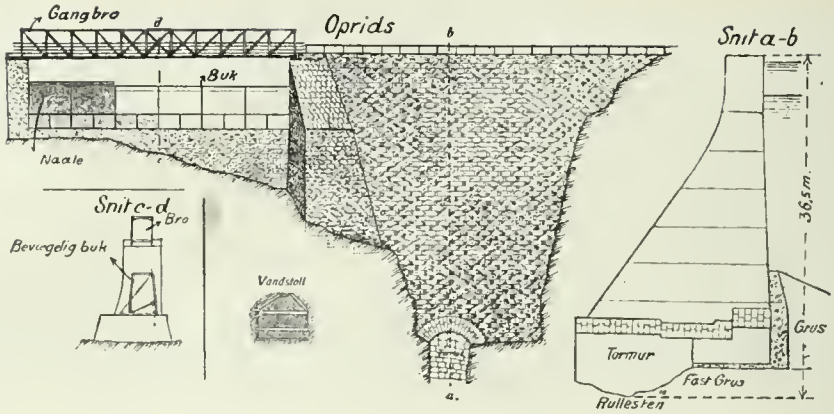

Fig. 6. Vrangfoss dam.

og nede. Svillerne understøttes av bukker som kan være faste (fig. 9) eller bevægelige. De sidste brukes hvor det av hensyn til tømmer- eller isgang er nødvendig at skaffe fri gjennemløpsaapning. Bukkene er av jern og svinges om en ved foten anbragt horisontal akse. Naar naalene er tat op, lægges bukkene ned paa dammen eller underlaget (se fig. 6). Naalene gjøres sjelden høiere end 3 m. av hensyn til manøvreringen. Ved større høider kan brukes en kombination av vertikale og horisontale naaler, eller man bruker tætte lemmer (luker) av træ eller jern, som bevæges ved heiseapparater. Lemmene kan ogsaa være svingbare om horisontal akse (klappe-d.) og enten bevæges ved mekaniske midler

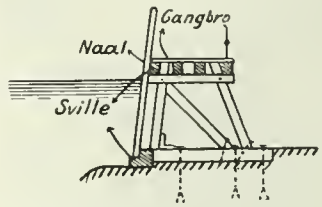

Fig. 9. Tversnit av naaledam med fast bukk.

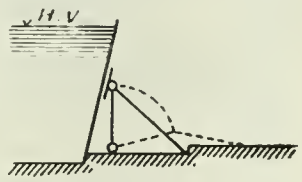

Fig. 10 Klappedam.

(fig. 10) eller være selvregulerende ved hjælp av vandtrykket. Av selvvirkende dammer findes en hel række konstruktioner, som dog brukes litet her i landet, hvor is- og tømmergang hindrer bruken. Se planche Damanlæg.

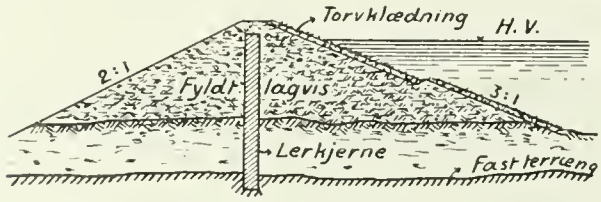

Fig. 7. Tversnit av jorddam.

lagvis, saa at d. blir kompakt. I midten anbringes et tætningsskikt av betong, lere eller andet materiale ugjennemtrængelig for vand. Den del som vender mot vandet beskyttes mot oplosning og utvaskning ved torvklædning eller ved et dække av grus, sten el. l. — Bevægelige d. brukes hvor det er onskelig at kunne regulere vandstanden ovenfor eller nedenfor d. De utføres av træ eller jern. Enklest er at variere gjennemløpsaapningens størrelse ved horisontale bjelker (naaler), som trækkes op naar vand skal slippes ut (fig. 8). Paa grund av vandtrykket er bjelkernes længde begrænset, og derfor brukes ofte flere aapninger. Hvor større vandmasser skal avledes under flom, brukes vertikale naaler av smekre firkantede stokker, som stilles kant i kant og ligger an mot en sville oppe

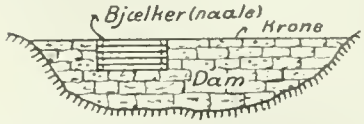

Fig. 8 Dam med horisontale naaler.

Dam, se Damspil.

Damān (portug. Damão), portug. besiddelse i Forindien, ved Cambaybugten, 150 km. nord for Bombay, bestaar av to adskilte dele, en ved kysten og en inde i landet, tilsammen 383 km.^{2} med ca. 50 000 indb. Folket (mest hinduer) lever av at dyrke ris, hvete og tobak. Store teaktræskoger. Hovedstaden D. er sæte for en guvernor og en biskop. D. blev erhvervet av Portugal i 1588 og 1780.

Damān, se Fjeldgrævling.

Damanhūr (av gammelægyptisk Tema-n-Hor), Nedreægypten, hovedstad i prov. Beherah i deltaets nordvestlige del like syd for Edku-lagunen, med 40 000 indb. (1917). Her deler Kairo-banen sig til Alexandria og Rosette. D. het i den romerske tid Hermupolis parva.

Damão, se Daman.

Damār el. Dammar, by i Arabien, landsk. Jemen, 250 km. nord for Bab el Mandebstrædet; omtr. 10 000 indb. Berømt hesteopdrætning. Muhammedansk høiskole.

Dāmara-land el. Herero-land, den midtre del av det tidligere tyske Sydvestafrika fra ca. 20° til 23° s. br., mellem Ovambo-land i nord og Store Nama-land i syd. Efter Verdenskrigen britisk. D. er koloniens bergfuldeste del, hvis gneis- og granitfjelde (høieste punkt Omatako i nord 2 680 m.) er gjennemskaaret av talrike elvelop, som dog ikke har aargangsvand, da det forholdsvis mindre varme klima er meget tort. D. er derfor væsentlig et steppeland (græs- og kratstepper), som især nærmest kysten har et orkenagtig præg. Beboes av ca. 90 000 (1902) til bantu-folkene hørende damara el. herero, som lever av fædrift; efter opstanden mot

tyskerne (1903—04) er deres antal neppe 20 000. Næsten udelukkende av planteføde lever berg-damara paa Komas-høisletten. Naar undtages Walfish Bay, har D. faa gode havner; den vigtigste er Swakop (Tsoaehaub)-mund, hvorfra jernbane til de vigtigste pladser i det indre, Otjimbingue og Windhoek. Tysk 1884—1919.

Dama's, Ange Hyaeinthe Maxence, baron av (1785—1862), fr. adelsmand og officer. Emigrerte sammen med sin familie under revolutionen. Deltok som officer i russisk tjeneste i alle russiske felttog mot Frankrike 1805—14. Under Bourbonerne i fransk tjeneste. 1824 krigsminister, s. a. utenriksminister (til 1828), opdrager for hertugen av Bordeaux (jfr. Chambord), hvem han 1830 fulgte i landsforvisning.

Damascēnerstaal, opkaldt efter Damaskus, et av hjemstederne for dets tilvirkning, er et slags digelstaal med fibret struktur, som i Orienten fremstilledes ved glodning av sveisjern med trækul. D. blev navnlig anvendt til fremstilling av blanke vaaben, «damascenerklinger», av stor styrke og smidighet. Kunstig d. fremstilles ved sammensveisning av tynde jern- og staalplater.

Damascēring, den for damascenerstaal særegne aarede og vredne tegning, som tydeligst fremtræder efter etsning. Ægte d. frembringes ved linjeetsning paa overflaten av alm. staal. Den forsvinder ved slipning, hvilket ikke er tilfælde med egte d.

Damaschke, Adolf Wilhelm Ferd. (1865—), t. socialpolitiker. Var 1886—96 lærer og journalist, men kastet sig saa udelukkende over arbeidet for en jordreform-politik, hvis program han har utredet i en række skrifter. Blandt disse er «Aufgaben der Gemeindepolitik» (1904) og «Der Bodenreform» (4 opl. 1907). D. er utgiver og redaktor av tidsskriftet «Bodenreform».

Dama'sk kaldtes atlaskvævede silketoier fra Damaskus og Babylon; utføres nu ogsaa av uld, lin el. bomuld. D. væves med figurer av forskjellig art, som paa retten danner rendingsatlask, mens bunden danner islætatlask el. omvendt, under anvendelse av glinsende traader, saa figurerne blir glinsende mot mat bund el. omvendt. Paa vrangsiden blir det omvendte tilfældet av hvad det er paa retten. Mest anvendes ensfarvet traad, men d. kan ogsaa være flerfarvet. Silke- og uld-d. anvendes til møbelstoffer o. l., lin-d. til dækketoi. Bomulds-d. er billig erstatning for lin-d.

Dama'skus (tyrk. og arab. Dimisjk-esj-Sjam), by i Syrien (tyrk. Asien). D. ligger paa østsiden av Antilibanon, 691 m. o. h., i en frugtbar slette, vandet av elven Barada; elven deler sig i en mængde kanaler, som gjennemskjærer de store enger, akrer og haver som omgir byen. Folketallet anslaaes til 250 000. Der findes nogen tusen jøder og kristne, resten er fanatiske muhammedanere. Byen er omgit av mure; gaterne er trange og krokede (undtagen «den rette gate», omtalt i Bibelen), og husene er smaa og stygge utvendig, men ofte prægtige indvendig. Mange moskéer (omtr. 250), deriblandt den prægtige Omajadernes moské, først et hedensk tempel, saa en kristen kirke og senere (omtr. 710) omgjort til moské. — Handelen er stor, basarerne er de mest berømte i østen. Før berømt for sine «damascenerklinger», som dog nu ikke smedes længer, og for sin silkevævning («damask»). Der utføres nu uld, hamp, korn, rosenolje, rosiner, vævede bomuldstoffer, guld- og sølvvarer etc. Byen forbindes ved en jernbane med Beirut ved Middelhavet; fra denne bane utgaar nordover en linje til Hama og Aleppo, hvorved byen har forbindelse med Bagdadbanen, og fra D. gaar sydover en jernbane (østenfor Jordandalen), til Medina og Mekka, som er vigtig for de muhammedanske pilegrimmer, da D. er samlingspunkt for disse. — D. er en ældgammel by, alt omtalt paa en indskrift fra det 16 aarh. f. Kr., og har

Damaskus: Den østre byport.

hat en meget vekslende historie. I 1860 fandt her sted et frygtelig blodbad paa de kristne.

Damāsus, paver. D. I, 386—84, bekjæmpet i dogmestridigheterne arianismen og apollinarismen. Var i besidelse av videnskabelig dannelse og lærde interesser; gav saaledes støtet til Hieronymus's revision av den latinske bibeloversættelse og er selv forfatter av et nu tapt skrift om jomfruelighet. Desuten smykket han de romerske katakomber med en række metriske indskrifter, hvorav flere brudstykker er bevaret. D. blev ophøiet til helgen; festdag 11 deebr. — D. II, 1047—48, utnævntes av Henrik III til pave; han døde faa maaneder efter at være kommet til Rom.

Damayantī, se Nala og D.

Dame (av lat. *domina,* hunkjøn av *dominus;* herre; sml. ital. *donna* og sp. *doña,* kvinde, i ældre tid særlig om fornemme kvinder). Notre d., vor frue, jomfru Maria. D. d'honneur, hof-d. Torvkonerne i Paris het og heter les d. de la halle. I sehakspil er d. d. s. s. dronningen; herav igjen navnet paa et særlig bretspil, damspil (fr. *dame*). s. d. — D. i kortspil. — Formindskelsesord til d. er damoiselle, demoiselle, eg. lille d., i ældre tid om ugifte døtre av fornem familie (svarende til frøken, t. *Fräulein*), senere om gifte kvinder av borgerstanden eller overhodet kvinder av borgerstanden i motsætning til bondepiker. I tiltale madame (ma, d. e. min, likesom mon i monsieur), mademoiselle, svarende i anvendelse til d. og demoiselle. Madame var titel for kongedøtre i Frankrike før revolutionen. Nu er madame og mademoiselle alm. i tiltale til kvinder av alle stænder.

Damefreden, se Cambrai.

Damejeanne *[damžā'n]* (fr., av arab. *damagān,* eng. *demijohn*), ballongformet glasflaske med kurvfletning; benyttes til opbevaring av syrer o. l., i Middelhavslandene til vin.

Damergu', Centralafrika, landskap mellem Air-oaserne i nord og Bornu i syd, vestnordvest for Tsad-sjøen paa overgangen mellem Sahara og Sudan, med yppigere vegetation, kulturland og skog. Beboes av negre og haussa-folk. Tilhører det franske militær-territorium Niger.

Damfoss med nærliggende stryk, vandfald i Glotelven (Tryssilelven), straks efter dens utløp av Fæmund; eies av den norske stat, repræsenterer ialt 4610 ef. hk.

Damfoss og Klosterfoss, vandfald (4.4 m) i Skienselven like ved Skien; repræsenterer 9300 ef. hk., hvorav 7000 er utbygget (1918).

Damiāni, Petrus (1006(7)—72), ital. munk. 1043 prior, senere abbed for klosteret i Fonte Avellana. D. gjennemførte blandt munkene en haard tugt med faste og daglige selvpiskninger. Utadtil optraadte D. som bodsprædikant overfor folkets og geistlighetens synder.

Politisk betydning fik han især, da keiser Henrik III begyndte at reformere kirken. D. stillet sig paa hans side i kampen mot simoni og presteegteskap. 1049 skrev han «Liber Gomorrhianus» (Gomorrhaboken), rettet til pave Leo IX, hvori han refset geistlighetens synder. 1057 blev han mot sin vilje utnævnt til kardinalbiskop av Ostia, men vendte snart tilbake til klosterlivet.

Damianistinder, se Clara, den hellige.

Damiānus, katolsk helgen, som sin bror Cosmas læge paa Sicilien; de led begge martyrdøden under Dioeletian (287 el. 303) og kanonisertes senere (helgendag 27 sept.). I 12 aarh. stiftedes ridderordenen Cosmas- og D.-ordenen med det formaal at stotte og yde lægehjælp til pilegrimmer i Palæstina. I middelalderen var brødrene lægers og apotekeres skytshelgener.

Damien *[damjæ']*, pater (1840—89), belgisk missionær, «de spedalskes apostel», het egentlig Joseph de Veuster og var en bondesøn fra Tremeloo ved Louvain. Han tilhorte «Jesu og Marias Hellige Hjertes Kongregation» og drog 1864 til Sanwiehoerne, hvor han 1873 frivillig overtok prestetjenesten for de spedalske som var internert paa oen Molokai. Her virket han utrættelig og selvopofrende som sjælesorger og læge, men blev efter 12 aars arbeide selv angrepet av sygdommen og dode 4 aar efter. [Litt. J. Jørgensen, «En apostel», Kbh. 1900.]

Damiens *[damjæ']*, Robert François (1714—57), gjorde 5 jan. 1757 i Versailles forsøk paa med en dolk at myrde den franske konge Ludvig XV, men opnaadde kun at saare ham. Blev under forfærdelige pinsler henrettet paa Grèvepladsen i Paris 28 mars s. a.

Damiette *[damjæ't]* (i oldtiden Tamiathis, arabisk Dumjat), Ægypten, for blomstrende handelsby mellem Nilens ostlige hovedarm og Mensaleh-sjoen med 30 984 indb. (1917). Som nøklen til Ægypten maatte D. paa korstogenes tid utholde flere beleiringer, sidst av Ludvig IX 1249, hvorfor den 1260 blev flyttet længere ind i landet. I nov. 1799 erobredes D. av Kléber, men gjenerobredes snart efter av Sidney Smith.

Damīrī, Kemāl ad-dīn Muhammed ibn Isā d. 1405), arab. forfatter; hans «hajāt al-haivān» («dyrenes liv») gir en alfabetisk ordnet oversigt over dyrene ogsaa fabeldyrene) i hensyn paa deres rolle i litteraturen, overtroen, drømmene, folkemedicinen etc. og er derfor av betydning for kulturhistorien.

Da'mjanics *[-nitš]*, Johann (1804—49), ung. revolutionsgeneral; var av serbisk oprindelse, men sluttet sig straks til revolutionen, da denne utbrøt, og utmerket sig i den grad at han fik tilnavnet *l'homme de fer*. Blev 1849 general og utmerket sig i flere træfninger, men maatte efter Görgeys kapitulation ved Vilagos overgi sig til russerne, som utleverte ham til østerrikerne, som lot ham hænge.

Damkultur av ferskvandsfisk omfatter navnlig to grupper av fisker, nemlig karpeartede, især karpen, og ørretartede, især den almindelige europæiske ørret, samt i den seneste tid et par amerikanske ørretarter. For begge grupper gjælder at en rationel d. kræver en række dammer, saa de forskjellige størrelsesklasser kan holdes hver for sig, og enhver dam bor kunne fyldes og helt torlægees uavhængig av de øvrige. De bor helst ligge paa frugtbart jordsmon og ha tilsig fra dyrket mark eller akerland, da deres ernæringsevne derved i hoi grad forøkes. Iovrig er betingelserne for d. av karper og ørret i mange henseender forskjellige. Karpekulturen kræver væsentlig store, forholdsvis meget grunde dammer med liten vandomskiftning og høi temperatur. Saadanne anlæg omfatter stundom et samlet flaterum av mange tusen ha., og hver enkelt dam er oftest flere eller mange ha. stor. Under gunstige forhold gir en dam stundom et aarlig utbytte av 200 kg. karper pr. ha. For at forøke produktionen av naturlig fode for fisken blir mange dammer avvekslende benyttet som fiskedam og akerland eller tørlægges ialfald om vinteren, likesom der ofte tilføres dem gjødning. Derhos benyttes ved mindre dammer ofte i stor utstrækning kunstig fôring (kjotmel, blod, erter, korn, kli o. s. v.). — Til orretkultur anvendes derimot oftest mindre, men dypere dammer med koldere vand og raskt vandskifte. Der opnaaes i disse dammer uten fôring sjelden en større aarlig produktion end 50 kg. pr. ha., i regelen mindre. — Intensiv orretkultur benytter sig helt av kunstig fôring. Der brukes da talrike smaa langstrakte dammer av i høiden 1.5 à 2 m. dybde. Dammenes størrelse varierer almindelig mellem 100 og 1000 kvadratmeter. Til fôr anvendes, hvor det er mulig, fortrinsvis billig vrakfisk fra saltvandsfiskerierne, eller ogsaa billig ferskvandsfisk og slagteriavfald. Der kan holdes fra 1.5—3 kg. fisk pr. kvadratmeter, henholdsvis sommer og vinter. D. av karper er av meget gammel oprindelse, hvorimot orretkulturen er forholdsvis ung. For tiden har begge slags i mange lande naadd en høi utvikling, særlig i Tyskland og Østerrike, hvor den spiller en væsentlig rolle i landenes forsyning med fisk. Ogsaa i Danmark og det sydlige Sverige har d. i den senere tid faat adskillig betydning. I Norge er derimot en fordelagtig d. av karper helt utelukket, navnlig paa grund av vor korte og kolde sommer. Ogsaa ørretopdrætning i dammer har hittil hos os været uten al betydning og har neppe nogen fremtid for sig, dels paa grund av de klimatiske forhold, navnlig for sterk og langvarig vinterkulde, dels fordi man ikke her kan opnaa paa langt nær de høie priser for den opdrættede ørret som betales i Mellemeuropa for den i levende tilstand.

Dammagruppen, se Dammastock.

Dammāraharpiks, en klar og haard, lysegul harpiks som faaes av trær av dipterokarpaeeernes familie (f. eks. *hopea-* og *valeria*-arter). D. er klar og gjennemsigtig og anvendes derfor især til farveløse lakeringer.

Dammastock, Schweiz, fjeldtop i Dammagruppen, den nordøstligste del av Berneralperne, er 3633 m. høi og ligger paa grænsen av kantonerne Uri og Wallis. Til Dammagruppen hører Galenstock (3897 m.), Tierberg (3446 m.), Sustenhorn (3512 m.) o. fl., av gletsjere merkes Rhone-, Trift-, Winter- og Tiefen-gletsjer. I en hule i nærheten av den sidste fandtes 1867 en mængde røktopas.

Dammuslingerne *(anodonta)*, store, indtil 20 cm. lange, tyndskallede muslinger, som lever i stillestaaende ferskvand. Ungerne, som svømmer omkring i vandet, fæster sig ved en klæbrig traad til huden av forbisvømmende fisker og borer sig ved hjælp av to tænder paa skallene ind i disses hud; her gjennemløper de sin forvandling; senere falder de unge muslinger ut og lever fra nu av halvt nedgravet i bundens slam.

Da'mno, se Agio.

Da'mnum (lat.), skade. D. emergens brukes i den juridiske litteratur for at betegne skade paa forhaandenværende værdier, positiv skade, i motsætning til luerum cessans, tapt vinding foraarsaket ved en skadegjørende handling.

Damoisel, damoiseau *[damwazæl, damwaza']* (fr.), formindskelsesord til dan, danz (av lat. *dominus*, herre, sml. sp. *don*), i ældre tid betegnelse for sonnen av en fornem kriger, for han blev væbner (nærmest d. s. s. page). Nu i betydningen laps.

Damoiselle *[damwazæl]*, se Dame.

Da'mokles, ung mand som Dionysios den ældre av Syrakus begunstiget. Da han berømmet Dionysios som det lykkeligste menneske, overlot denne ham pladsen paa sin trone. D. var først henrykt derover, men blev

rædselsslagen, da han saa at der hang et sverd i et hestehaar over hans hode, og bad sig fritat for stillingen. — Et D.-sverd er derfor betegnelse for en fare som stadig truer midt under den største lykke.

Dāmon og **Fi'ntias,** to for sit trofaste venskap beromte syrakusanere. F. blev anklaget for at ha stræbt herskeren Dionysios efter livet og domt til døden. Da han bad om en opsættelse, fik han denne mot at stille D. som borgen for sin tilbakekomst. I rette tid vendte F. tilbake for at lide døden og utfri D., og Dionysios blev saa begeistret over denne troskap at han ønsket at bli den tredje i deres venskapsforhold.

Damp. Naar et stof som er fast eller flytende ved almindelig temperatur (d. e. ca. 18° C.) og almindelig tryk (d. e. 1 atmosfære (s. d.) eller 760 mm. kviksølvtryk), optræder i gasform, kaldes det d. (jfr. Aggregatformer). Vand eller is som befinder sig i fri luft fordamper. Vand-d. er farvelos og gjennemsigtig likesom luft og kan for øiet ikke skilles fra saadan. Den hvite straale som sees over en lokomotivpipe, er likesom skyerne paa himmelen synlig, fordi den foruten d. indeholder vand i smaa, lette draaper. D. som danner sig fra en aapen vandbeholder, svinder bort i luften, idet den blander sig med denne. Man kan skaffe sig ublandet d. i et rum ved f. eks. at bringe litt av en væske ind i tomrummet over kviksølvet i et barometerror. Ved forsøk med saadan ren, ublandet d. har man fundet at den, saa længe den ikke er nær ved at fortættes, i et og alt følger samme love som gasarterne, saaledes f. eks. Boyles lov (se Boyle, R.); formindskes volumet, tiltar trykket i omvendt forhold, men kun til en viss grænse, d.s maksimumstryk, da. d. begynder at gaa over til væske (kondensation). Ved dette tryk sies d. at være mættet. Den mættede d.s tryk (maksimumstrykket) stiger raskt med temperaturen (V. Regnault, 1847). Det er ved ÷ 30° 0.4 mm. kviksølvtryk, ved 0° 4.6 mm., ved 50° 92.0 mm., ved 100° 760.0 mm. eller 1 atmosfære (s. d.); ved denne temperatur koker vandet i aapne kar, fordi damptrykket er saa stort at dampblærerne i vandet kan utholde atmosfærens tryk paa vandets overflate. Videre er ved 120° maksimumstrykket 1.9 atmosfærer, ved 150° 4.7 atm., ved 200° 15.4 atm. og ved 364.3° 194.6 atm. Over 364.3° kan vand ikke under nogetsomhelst tryk eksistere i flytende form. Denne temperatur kaldes vandets kritiske temperatur. Andre væsker har en anden kritisk temperatur, saaledes æter 194.4°, alkohol 243.6°, kviksølv over 1000°. Gasarter har ogsaa en kritisk temperatur, saaledes knlsyre 31.9°, surstof ÷ 118°, kvælstof ÷ 146°, vandstof ÷ 241°. Under ÷ 118° lar surstof sig ved tryk fortætte til væske, og det forholder sig da som vand og vand-d.; paa den anden side forholder vand-d. over 364.3° sig likesom surstof over ÷ 118°, saaledes at den ikke ved noget tryk lar sig fortætte til væske. Den i begyndelsen av denne artikkel opstillede populære definition paa d. har saaledes ingen fysikalsk berettigelse, men grunder sig alene paa hævd. — Opløses et fast stof i en væske, blir d.-trykket over væsken mindre end over opløsningsmidlet i ren tilstand: d.-trykformindskelsen forholder sig til det rene opløsningsmiddels d.-tryk som det opløste stofs molekyltal til opløsningsmidlets. Denne ogsaa for kemien meget vigtige lov fremgik av F. Raoults eksperimenter (1887) og utledes av den mekaniske varmeteori av M. Planck (1887). — Hvis mættet d. ophetes, svarer der til den høiere temperatur et større maksimumstryk, og d. er ikke længer mættet, den er overhetet. — I et luftfyldt rum fordamper der nøiagtig saa meget av en væske som i et like stort lufttomt, kun sker fordampningen langsommere, og det samlede tryk i rummet blir lik luftens + d.s tryk (se Daltons lov). — Befinder mættet d. sig i et lukket rum, vil dens tryk bestemmes av temperaturen ved rummets vægger; har disse ikke overalt samme temperatur, kan d.s tryk ikke holde sig høiere end det maksimumstryk som svarer til væggens temperatur der hvor den er koldest (James Watts «lov om den kolde væg»; jfr. dampmaskinens kondensator). D. fortættes paa den kolde væg enten i draaper (destillation) eller i fast form (sublimation), som f. eks. kamfer-d. — Naar væske gaar over til d., forbrukes varme (jfr. Frysemaskiner), mens omvendt varme dannes naar d. fortættes (opvarmning ved d.). — I atmosfæren findes altid vand-d.; dens mængde maales med psychrometer (s. d.) eller hygrometer (s. d.), jfr. Fugtighetsgrad. D.-tætheterne for forskjellige væsker forholder sig til hverandre som deres mylekylarvegter (se Molekyl).

Damp- i sammensætninger med blekning, farvning, vask o. s. v. betyder at der anvendes damp som drivkraft for de maskiner som utfører blekningen, farvningen o. s. v.

Dampbad, bad, hvis hensigt er at fremkalde sterk sved ved ophold i rum som er fyldt med varm vanddamp; yderligere økes svedningen ved indpakning i uldtepper, indgnidning med saape, piskning med bjerkeris, massage o. a. En mindre utgave av d. repræsenteres av dampskapet, hvor væggene kan slaaes sammen; i overste væg er et hul for hodet, som saaledes unddrages dampens indvirkning. — Se ogsaa under Bad.

Dampcylinder, se Dampmaskiner.

Dampe, Jacob Jacobsen (1790—1867), d. frihetsven. Han studerte teologi, blev cand. theol., vandt universitetets guldmedalje for en æstetisk prisopgave, blev dr. phil. 1812 og virket i de følgende aar som lærer. Sammen med endel unge likesindede dannet han 1819 en sammensvergelse, hvis maal skulde være en fri forfatning; det hele var uten al betydning, men regjeringen lot ham dog fængsle (1820), domme til døden for høiforræderi og hensætte som statsfange paa Christianso. Først 1848 fik D. sin fulde frihet tilbake, i sine sidste aar fik han en statsunderstøttelse.

Dampfløite brukes i skibe, lokomotiver og fabrikker til at gi signaler med. Lyden fremkommer ved at damp under sin utstrømning gjennem fløiten støter mot en skarp kant. Tonens høide avhænger av fløitens form og størrelse.

Dampfløite.

Dampfærge, dampskib, som kan drives og styres like godt ved fremover- og bakovergang. Den forsynes med skrue og ror i begge ender eller drives ved skovlhjul eller kjettingspil. D. anvendes særlig til overføring av jernbanevogner for at undgaa omlastning. D. har da ett eller to jernbanespor som optar vognene, ofte overdækket med et promenadedæk. Havnekaien maa paa begge sider av færgestedet ha utbygninger som nøie svarer til d. og for jernbane-d. ha tilsvarende spor og en broklaf, hvis ytterende kan indstilles efter vandstanden. Som eksempel paa en d. for større strækning kan nævnes Gjedser—Warnemünde-færgen.

Damphammer er en hammer ved hvilken damp benyttes til at løfte hammerklodsen og ofte ogsaa til at drive den mot ambolten. Se Hammer.

Dampier *[dæ'mpiə]*, William (ca. 1652—1715, eng. sjøfarer og sjørøver (boucanier, s. d.). Han deltok i en krig mot hollænderne i 1673, og derefter blev han opsynsmand paa en plantage paa Jamaica. I 1679 sluttet han sig til et selskap av fribyttere som førte sjørøverkrig mot Spanien. I 1686 begyndte han en reise rundt

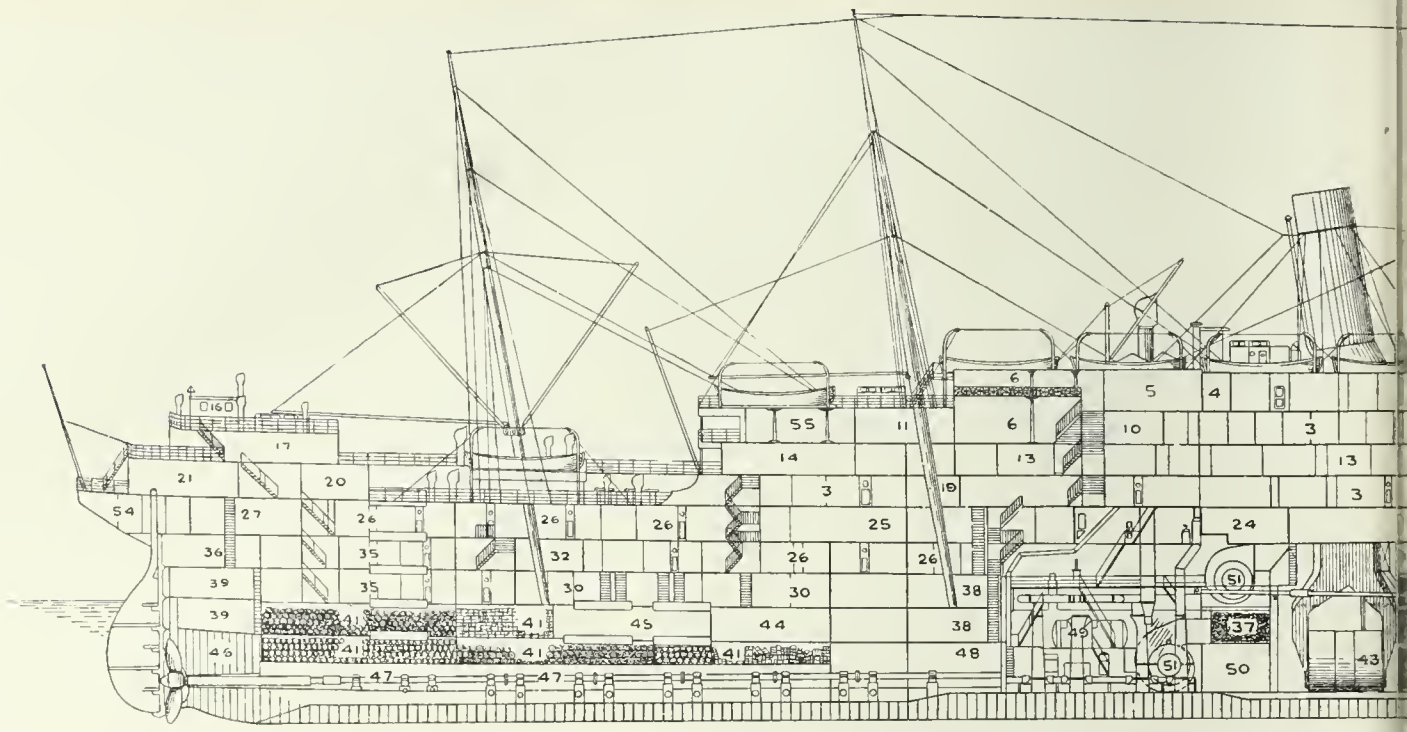

Gjennemsnit av et mo

En oceandamper med følgende dimensioner: Største længde ca. 213.5 m., st

1. Styrehus og bestiklugar.
2. Offieerslugarer.
3. 1ste plads lugarer.
4. Desinfektionsanstalt.
5. Traadløs telegrafstation.

5 a. Luftnet for den traadløse telegraf.

6. 1ste plads rokesalong.
7. Restaurant.
8. Læse- og skrivesalong.
9. 1ste plads damesalong.
10. Anretningsrum m. v.
11. Gymnastiksal.
12. } Luksusbekvemmeligheter
13. }
14. 2den plads damesalong.
15. Oplysningskontor.
16. Telefoncentral.
17. 2den plads rokesalong.
18. Blomsterutsalg.
19. Elektriske lysbad.
20. Kjøkken.
21. Styremaskine.
22. 1ste plads spisesalong.
23. Kjøkkener, anretningsrum m. v
24. Bakeri.
25. 2den plads spisesalong.
26. 2den plads lugarer.
27. 3dje plads spisesalong.
28. Mandskapsrum.

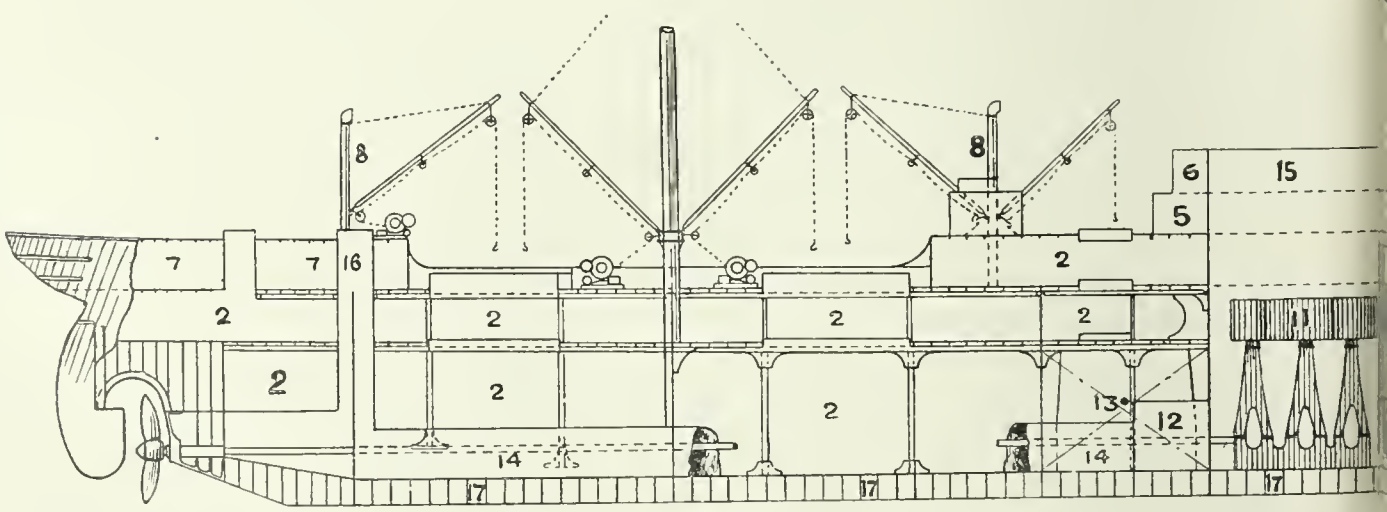

Gjennemsnit av

1. Mandskapsrum.
2. Lasterum.
3. Officerslugarer.
4. Kommandobro og bestiklugar.
5. Rum for «indfødte» arbeidere.
6. Maskinistlugarer.
7. Forraadsrum.
8. Ventilatorer, som samtidig bærer lastebom.
9. Donkey lysni
10. Hovedl
11. Hoved

KIBE

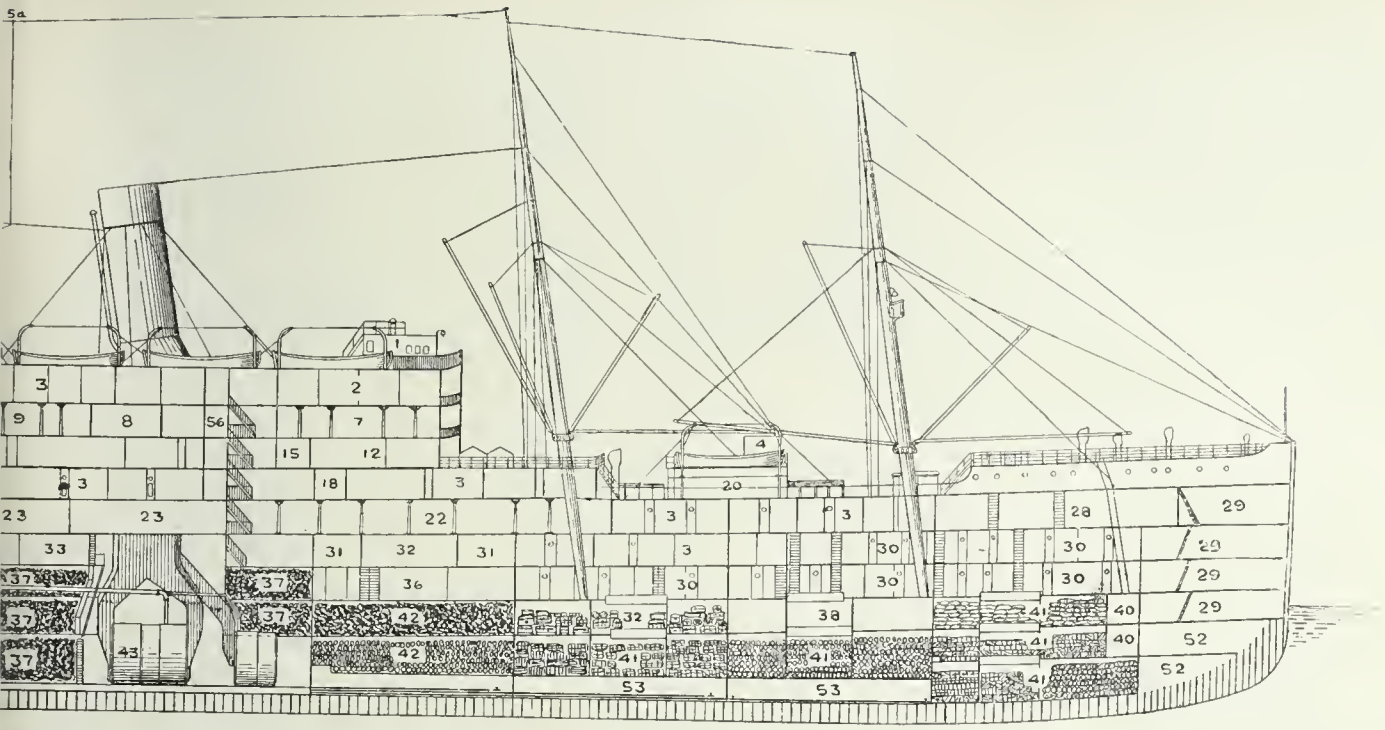

ne passager-dampskib.

bredde ca. 23.5 m., dybde fra overdækket ca. 16.5 m., dypgaaende ca. 10 m.)

9. Forraadsrum.
0. Mellemdæk.
1. Tjenerskaps-bekvemmeligheter.
2. Bagagerum.
3. Baderum for fyrbøtere.
4. Spiserum for fyrbøtere.
5. 3dje plads lugarer.
6. Tjenerskaps-bekvemmeligheter.
7. Kulbokser.
8. Proviantrum og iskjeldere.
39. Kabelgat (taugverk m. m.).
40. Kjettingkjeldere.
41. Lasterum.
42. Lasterum og reserve kulbokser.
43. Kjelrum.
44. Proviant- og kjølerum.
45. Postkontor.
46. Agterpig.
47. Akseltunnel.
48. Elektriske maskiner og kjølemaskiner.
49. Hovedmaskine.
50. Pumper.
51. Ventilationsvifte-maskineri.
52. Forpig.
53. Tunnel for rørledninger m. v.
54. Hospital.
55. Drivhus og have.
56. Elevatorer.

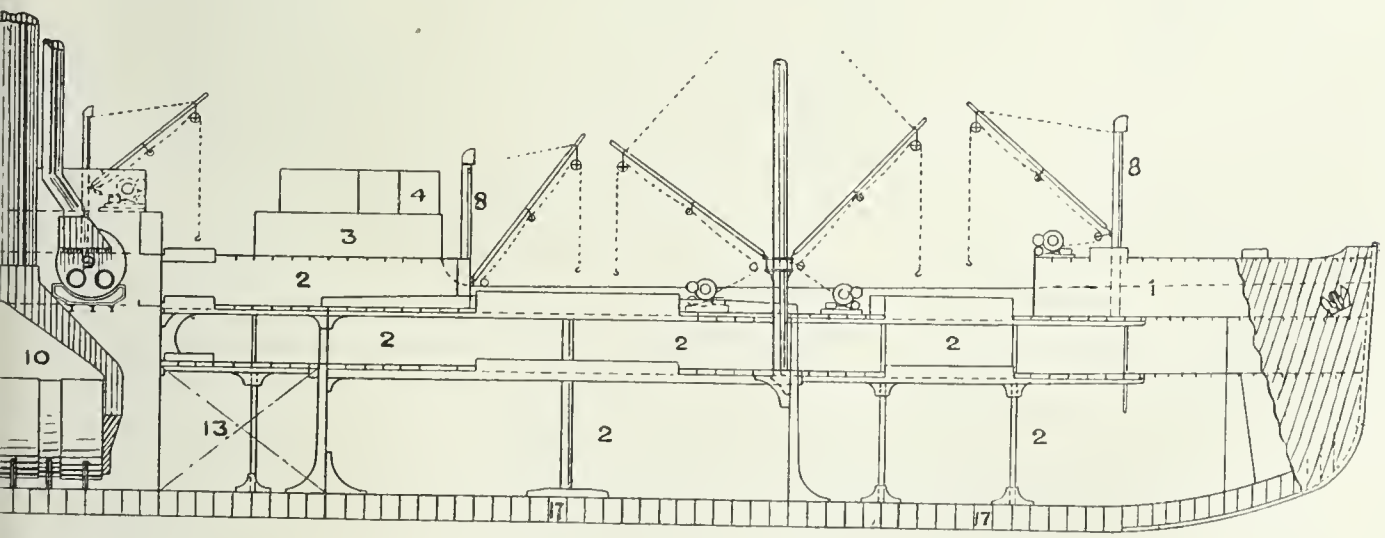

oderne lastebaat.

or wincherne, til be-
under stilleliggen.

e.

12. For trostlager m. v.
13. Lasterum, som kan benyttes til vandballast.
14. Akseltunnel.
15. Maskinskylight.
16. Nedgang til akseltunnel.
17. Vandtæt dobbelt bund fra for til agter.

jorden. Under denne kom han i hollandsk tjeneste i Ostindien, men rømte senere og kom i 1691 tilbake til England. Han blev saa sat i spidsen for en ekspedition som skulde utforske Stillehavet, og undersøkte under denne Australiens og Ny-Guineas kyster og gjorde flere andre opdagelser. Han var ogsaa senere paa en reise rundt jorden.

Dampier *[dæ'mpiə]*, geogr. navne. 1. D.-arkipelet, en øgruppe paa nordvestkysten av Australien, omtr. $20^1/_2{}^\circ$ s. br. og 117° ø. l., bestaar av en hel del smaa, tørre øer. — 2. D. Land, en halvø paa nordvestkysten av Australien, 16°—18° s. br. og 122°—123° ø. l., begrænset i øst av Kingsundet. — 3. D.-stræde t, a., mellem Ny-Guinea og Ny-Pommern (Bismarckøerne), b., mellem nordvestspidsen av Ny-Guinea og Waigeu. — 4. D.-øen eller Krakar, ø ved østkysten av Ny-Guinea, 146° ø. l., med en 2500 m. høi skogbevokset vulkan.

Dampkjel er et apparat til at fremstille vanddamp. Der findes to hovedgrupper av kjeler. 1. Cylindriske kjeler. 2. Vandrørskjeler. Cylindriske kjeler anordnes liggende eller opretstaaende og anvendes som landkjeler, skibskjeler og lokomobilkjeler. Ved de encylindriske kjeler dannes cylinderen av sammenklinkede staalplater og lukkes ved begge ender ved tilklinkede plater (bundplater). Den fyldes omtr. $^3/_4$ fuld av vand, mens den utviklede damp fylder rummet ovenover. Som landkjel benyttes meget en saakaldt fyrgangskjel med ett eller flere rør (fyrgangen), som strækker sig gjennem hele cylinderen og er fæstet til dens plane eller svakt hvælvede bunder; fyrgangen ligger saa lavt i cylinderen, at kjelvandet helt omgir den. I den forreste ende av røret er ildstedet anbragt. Dette dannes av en rist med askerum under. Baktil avsluttes risten av fyrbroen, som er muret av ildfast sten, og hvis opgave er at forhindre brændselet i at falde længere ind i fyrgangen. Risten bestaar av en del høie smale stænger, adskilt ved endnu smalere mellemrum, som dels skal gi den til forbrændingen nødvendige luft adgang fra askerummet, dels tillate asken at falde ned i dette. Kjelen omsluttes delvis av murverk, som understøtter den og har kanaler for røken. Den del av de i ildstedet utviklede gasarter som ikke er forbrændt i dette, strømmer sammen med luften gjennem fyrgangen, hvor forbrændingen fuldføres; herefter kan forbrændingsprodukterne (røken) ledes frem til kjelens front gjennem to kanaler i murverket, paa siderne av kjelen og derpaa atter tilbake gjennem en under kjelen liggende kanal, som utmunder i skorstenen. Under passagen gjennem disse kanaler avgir forbrændingsprodukterne varme til kjelvæggene, hvorfra varmen atter overføres til vandet; saavel fyrgangens overflate som en stor del av cylinderens overflate blir herved heteflate. Gjennem fyrgangen kan der gaa tverrør (galloway-rør), som er fyldt med vand og derfor forøker heteflaten. Ovrig adskiller de cylindriske landkjeler sig fra hverandre ved antal av cylindre, antal av fyrganger i hver cylinder, ildstedets anbringelse og maaten paa hvilken røken føres fra ildstedet til skorstenen. Ildstedet kan ogsaa være anbragt under (underfyring) eller foran kjelen (halvgasfyring) istedenfor i en fyrgang, og kjelens heteflate kan økes ved et stort antal smaarør, hvorigjennem forbrændingsprodukterne ledes og som gaar gjennem kjelens vandrum fra bundplate til bundplate. Det murverk som omgir landkjelerne, veier saa meget, at denne konstruktion ikke kan anvendes i skibe. Ved skibskjeler kan man derfor ikke benytte kjelens cylindervæg til heteflate, denne dannes av flere fyrgangsrør, som ikke føres frem til den bakre bund, men utmunder i høie kasser (forbrændingskamre) ophængt inde i kjelen, samt av smaarør, som leder røken fra kasserne frem til forsiden, hvor den ved et røkoptag ledes til skorstenen. Hvis man ønsker en kjel med liten diameter, kan man la smaarørene gaa fra forbrændingskamrets bakvæg til kjelens bakvæg. Ved lokomobilkjeler er ildstedet anbragt i en fyrkasse inde i den fremre del av en cylindrisk kjel, som her er utvidet nedad. Fra ildstedet ledes forbrændingsprodukterne gjennem et stort antal smaaror til kjelens bakre bund og derfra til et med skorsten forsynt røkoptag. Se videre Lokomotiv. Opretstaaende cylindriske kjeler brukes meget som transportable kjeler paa landjorden, f. eks. til dampsprøiter, kraner o. l. og som hjælpekjel (donkeykjel) ombord; ildstedet ligger indvendig nedentil i cylinderen, og fra dette fører en kanal, som oftest er forsynt med galloway-rør (se ovenfor) op gjennem kjelen, eller forbrændingsprodukterne ledes gjennem smaarør fra et kammer til et andet og derfra til en skorsten. — Vandrørskjeler bestaar av to eller flere vandkamre som er forbundet ved et stort antal rør med forholdsvis liten diameter (2,5—10 cm.). Rørene er fulde av vand likesom vandkamrene. Ildstedet er anbragt under eller mellem rørene; den utviklede damp samler sig øventil i en cylindrisk dampsamler, som er omtr. $^1/_3$ fyldt med vand og staar i forbindelse med begge el. det øverste vandkammer, hvilket den i nogen typer helt erstatter. I vandrørskjeler opnaar man, fordi man faar en fortrinlig vandcirkulation i rørene, en meget hurtig damputvikling, hvilket har stor betydning i krigsskibe, navnlig torpedofartøier og krydsere; de mest brukte vandrørskjeltyper er: Belleville, Nielause, Dürr, Babcock & Wilcox, Thornycroft, Yarrow, Normand og Schultz. For at faa en paalidelig drift av kjeler er det nødvendig at forsyne dem med forskjellig kjelbesætning (armatur); hertil hører, foruten mandhuller og renseluker, tilløpsventiler (fødeventiler, hvorigjennem vand føres til kjelen, vandstandsglas og prøvekraner til at kontrollere vandstanden, trykmaaler til at vise kjeltrykket, sikkerhetsventiler, som automatisk lar dampen blæse ut av kjelen, hvis trykket skulde overstige det tilladelige, stopventil for at sperre av for dampavgangen, samt adskillige kraner til forskjellig bruk. Dampen er, saa længe den befinder sig i kjelens damprum, mættet, d. e. den har samme temperatur som vandet, og denne svarer nøiagtig til trykket; blir temperaturen mindre, falder trykket, og en del av dampen fortætter til vand; omvendt, naar temperaturen stiger, fordampes vand, og trykket stiger. Naar dampen har forlatt kjelen, kan man derimot ved at tilføre den varme forhøie dens temperatur uten at trykket stiger tilsvarende; dette kaldes at overhete dampen. Overheteren bestaar av et system av rør i en kasse og kan være anbragt i skorstensoptrækket eller i selve kjelen; forbrændingsprodukterne ledes gjennem rørene, mens dampen ledes utenom dem gjennem kassen eller omvendt. Overheteren er i de nyeste anlæg skilt helt fra kjelen og har sit særskilte ildsted. — Efterhaanden som dampen i en kjel brukes, maa den erstattes med vand, som trykkes ind i kjelen ved hjælp av en tilløpspumpe (fødepumpe). Hver kjel maa ha mindst to av hinanden fuldstændig uavhængige tilløpspumper; av disse maa mindst den ene kunne virke, naar hovedmaskineriet staar stille, likesom den maa kunne arbeide ved haandkraft, naar der skal sættes vand paa kjelen, uten at der er damp i den. Som tilløpspumpe anvendes meget en ved damp drevet stempelpumpe, men ogsaa en straalepumpe (injektor), hvori en dampstraale river vandet med sig og trykker det ind i kjelen. Se Pumper. — Som middeltal kan man regne at man kan faa 8 kg. damp pr. 1 kg. kul; dette er dog særlig avhængig av kulsorten og tilløpsvandets temperatur. Ved normal

DAMPKJEL

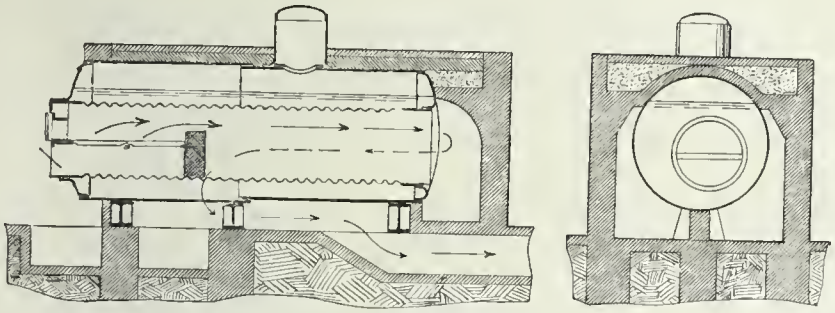

1. Cylindrisk landkjel med 1 fyrgang.

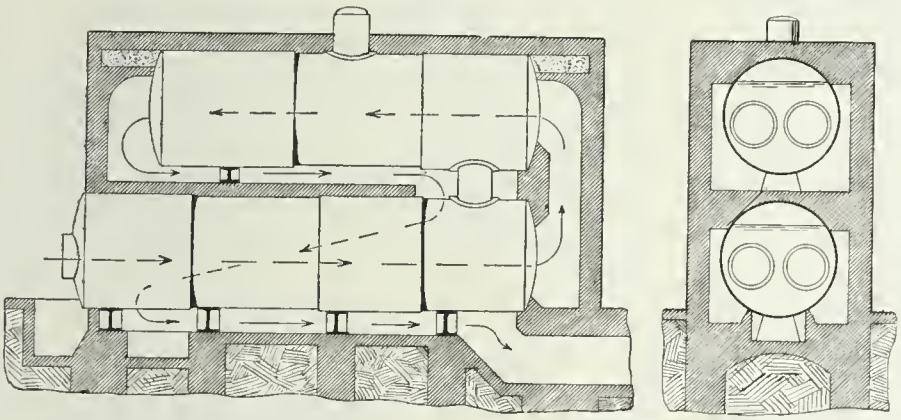

2. Dobbeltcylindrisk kjel med dobbelte fyrganger.

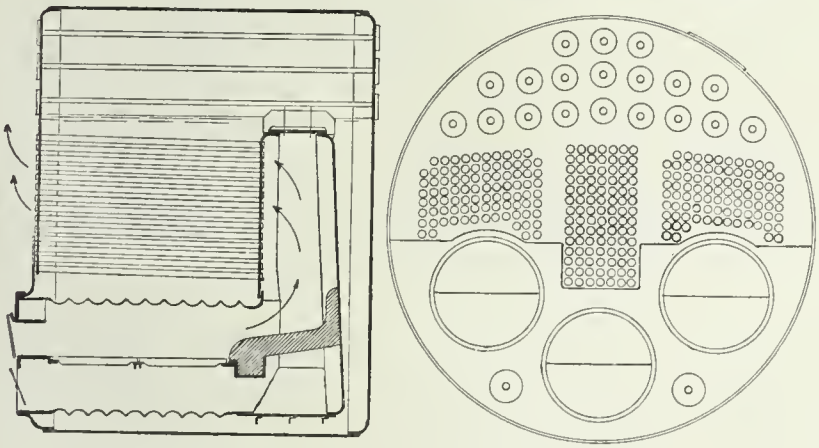

3. Cylindrisk skibskjel med 3 fyrganger.

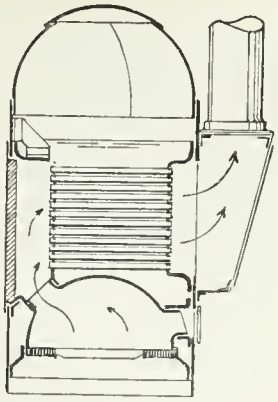

4. Opretstaaende cylindrisk kjel (Cochran-type).

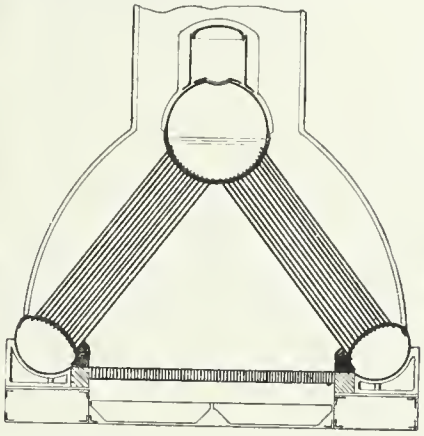

5. Vandrørskjel (Yarrow-Normand).

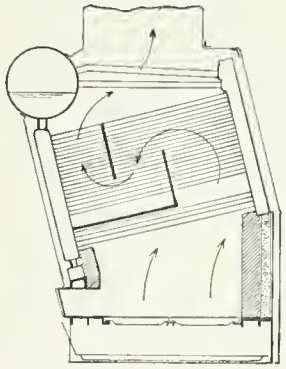

6. Vandrørskjel (Babcock & Wilcox-type).

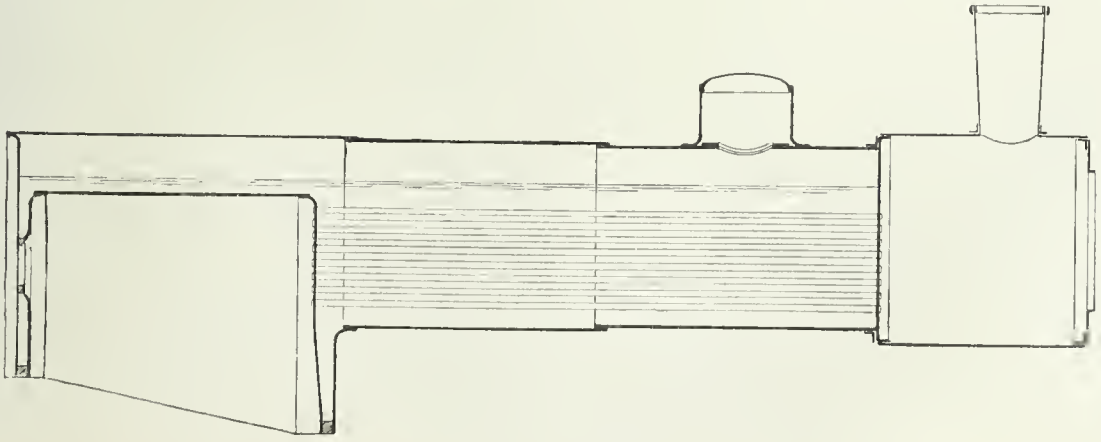

7. Lokomotivkjel.

drift kan man faa fordampet 16—20 kg. vand pr. 1 m.² heteflate, og ved foreert drift kan dette økes til 25 kg. ved almindelige landkjeler. Se planche Dampkjel.)

Dampkjelsprængning finder sted enten naar kjeltrykket stiger utover det tryk, kjelen er konstruert for, eller ved normalt kjeltryk, hvis kjelens plater eller ror er blit for svake. Kjeltrykket kan stige over det normale tryk, hvis sikkerhetsventilerne ikke virker, hvilket skyldes mangelfuld pasning, eller at de er for sterkt belastet. Svækkelse av kjelens dele kan skyldes tæring (rustdannelse), eller at dele av heteflaten paa grund av for lav vandstand i kjelen er blit glødende, hvorved de taper meget i styrke. Naar trykket pludselig falder ved at kjelen sprænges, svarer vandets temperatur ikke længer til trykket, og vandets overskud av varme vil medgaa til en pludselig dannelse av en stor mængde damp, hvilket i høi grad forøker virkningerne av en kjelsprængning, navnlig i cylindriske kjeler, hvor vandrummet i motsætning til vandrørskjeler) er forholdsvis stort.

Dampkjeltilsyn hører ved landkjeler under fabriktilsynet (s. d.). Kjelerne godkjendes av en kjelinspektør, som utsteder et certifikat, som bl. a. fastsætter høieste tilladelige damptryk. D. besørges tillike av det stedlige tilsyn. Tilsyn med skibskjeler hører under Norsk Veritas (s. d.).

Dampkjøkken, egentlig et kjøkken hvor der kokes med damp, betegner nu somoftest et folkekjøkken som sælger billig mat. Saadanne d. oprettedes i Tyskland som vældædighetsanstalter i begyndelsen av det 19 aarh., senere grundlagdes de paa selvhjælp, det første i Leipzig i 1849. Efter dette mønster begyndte Kristiania d. i 1857, det første og største i Skandinavien. Anstalten, som i førstningen gik med tap, har siden 1871 git utbytte og er senere gjentagne ganger utvidet. Utenom det almindelige salg bortgir anstalten en hel del mat til fattige gjennem indremissionen. D. er ogsaa oprettet i andre norske byer.

Dampkokning, væskers kokning ved hjælp av damp, brukes mest ved massekokning av mat. Dampen føres fra en kjel gjennem rør enten like ned i væsken og gir da al varme fra sig, men væsken fortyndes derved, eller den ledes omkring væsken i kokekarrets dobbelte vægger eller passerer gjennem et spiralrør som lægges ned i væsken. Enklere er dampkokning f. eks. av sygemat mellem to tallerkener over en dampende vandkjel, likeledes den almindelige potetkoker til rotter og grønsaker i husholdningen, ogsaa kaldt dampning: et mindre kar underst til det kokende vand, ovenpaa et større kar med gjennemhullet bund til poteterne. En særegen form for d. har man i autoklaven eller Papins gryte (se Papin), som brukes i hermetikfabrikkerne.

Dampledning er de rør hvorigjennem dampen ledes fra kjelen til det sted hvor den skal brukes. D. skal nær kjelen være forsynt med en stængekran og utføres ved landkjeler mest av støpejernsrør eller ved mindre kjeler av sveisede jernrør. Ved skibskjeler benyttes oftest kobberrør og ved høit tryk heltrukne staalrør. D. omgives med varmeisoleringsmasse.

Dampmaskinen er en varmekraftmaskine som tjener til at omforme drivmediets (dampens) varme til arbeide. Ved en alm. d. indføres dampen gjennem en rørledning fra kjelen vekselvis til den ene og den anden ende av en cylinder, hvori et tætsluttende stempel ved dampens tryk bringes til at utføre en frem- og tilbakegaaende bevægelse. Denne bevægelse blir som regel av maskinen selv overført til en aksel, som derved meddeles en omdreiende bevægelse. En saadan maskine sies at være dobbeltvirkende. Dette var imidlertid ikke tilfældet med de første utførelsesformer av d. Om end franskmanden Papin maa betegnes som d.s opfinder (1690), var det englænderen Newcomen som utførte den første d. som kom til praktisk anvendelse (1705). Ved hans d. var dampcylinderen aapen oventil og stemplet ophængt i en svingebjelke med motvegt. Cylinderen var anbragt direkte paa kjelen, forbundet med den ved en kran. Naar der indførtes damp i cylinderen, trak motvegten stemplet opover; men naar dampen ved indsprøitning av koldt vand i cylinderen fortættedes til vand, drev det ytre lufttryk stemplet nedover, og denne bevægelse benyttedes til at bevæge stemplet i en grubepumpe. Denne d. kaldtes derfor en atmosfærisk maskine. Englænderen James Watt har æren av, efter videnskabelig studium av Newcomens d., at ha omformet denne til en virkelig d., hvor dampens tryk benyttedes som drivkraft (1769). Hans første d. var likesom de foregaaende enkeltvirkende, og først flere aar senere konstruerte han en dobbeltvirkende maskine, hvor stemplets bevægelse i begge retninger besørgedes ved dampens tryk, idet mottrykket av dampen paa den anden stempelside mindskedes ved at cylinderen sattes i forbindelse med en særegen beholder, dampfortætter eller kondensator, hvori der indsprøitedes koldt vand, som sammen med den fortættede damp fjernes ved en pumpe. 1785 opstilledes hans første dobbeltvirkende d., hvor stempelbevægelsen omformedes i en omdreiende og benyttedes til drift av et industrielt anlæg, Albionmøllen i London. — Ved de første d. anvendtes kun et tryk noget over 1 atmosfære. Da det senere, efterat kjelmaterialet var forbedret, var mulig at anvende damp med høiere tryk, kunde dampfortætteren sløifes, og dampen forlater da d. med et tryk av 1.1 atm., mens en fortætter kan bringe mottrykket ned til 0.1 atm., hvorved dampen bedre utnyttes. Fortætteren kan ogsaa være en overflatefortætter, hvori dampen føres forbi rør som gjennemstrømmes av koldt vand. Disse fortættere benyttes særlig ved skibe i salt sjø. Allerede Watt fandt det uøkonomisk at la cylinderen staa i forbindelse med kjelen under hele den fremadgaaende bevægelse av stemplet (slaget). Avbrytes forbindelsen tidligere, saa der f. eks. kun gives en fjerdedel fyldning, vil den indestængte damp utvide sig og drive stemplet videre, mens dens tryk synker omtrent efter Mariottes lov (ekspansion). Mens dampforbruket herved mindskes til fjerdeparten, vil det midlere drivende damptryk kun synke til omtrent det halve, og hvert kg. damp vil derfor levere omtrent dobbelt saa meget arbeide som ved fuld fyldning. Jo høiere damptryk der anvendes, desto tidligere kan dampen avstænges (større ekspansion), men desto større blir tryk- og temperaturforskjellen ved begyndelsen og slutningen av stempelslaget, hvilket er uheldig. 1804 opfandt tyskeren Woolf at la dampen først indføres i en cylinder med liten diameter og derefter overføres i en cylinder med stor diameter, hvori ekspansionen fortsattes, indtil trykket var sunket til sin laveste grænse. Tryk- og temperaturforskjellene i hver cylinder blev da forholdsvis mindre end ved ekspansion i én cylinder, og d. blev derved mere økonomisk. Han anordnet cylinderne efter hinanden med fælles stempelstang, mens de nu som oftest anbringes ved siden av hinanden med hver sin bevægelsesmekanisme for overførelse av stempelbevægelsen til en fælles aksel. Saadanne d. kaldes totrins- eller compound-maskiner. Anvendes et damptryk av 9—12 atm., benyttes endog tre eller fire cylindere, hvorigjennem samme dampmængde ekspanderer, og man faar da tretrins el. fire-trins-tripel- el. kvadrupel-maskiner. Bevægelsen av stemplet *K* (se fig.) overføres ved stempelstangen *k*, som gaar gjennem en pakningsboks *s* i cylin-

DAMPMASKINER

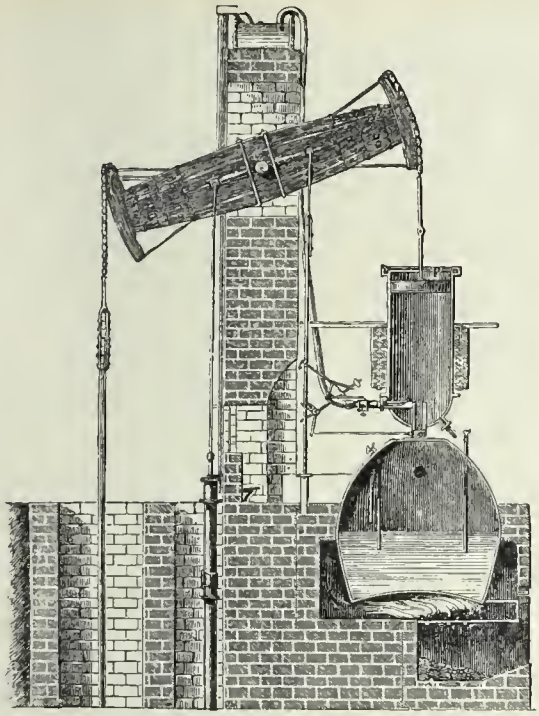

Neweomens dampmaskine.

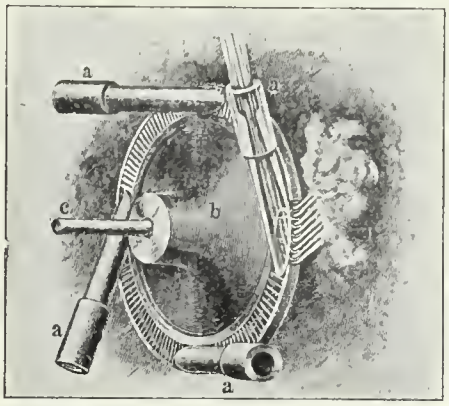

Lopehjul og mundstykker paa de Lavals turbine.

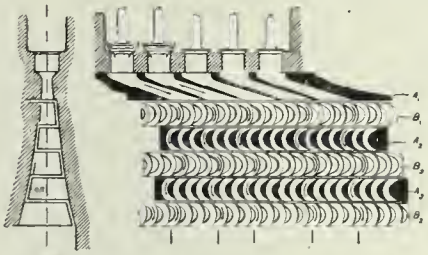

Curtis turbinsystem.

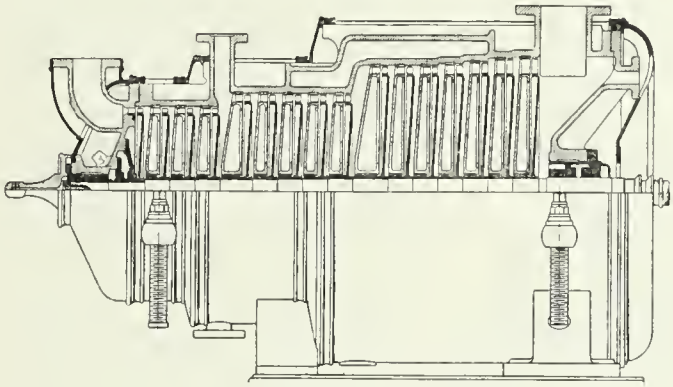

Parsons turbinsystem (Rateau).

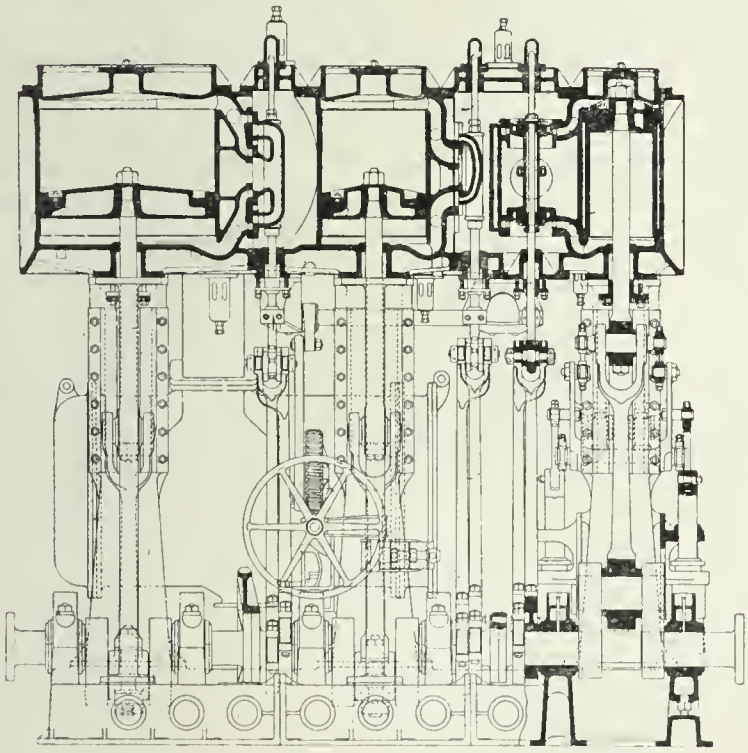

Længdesnit.

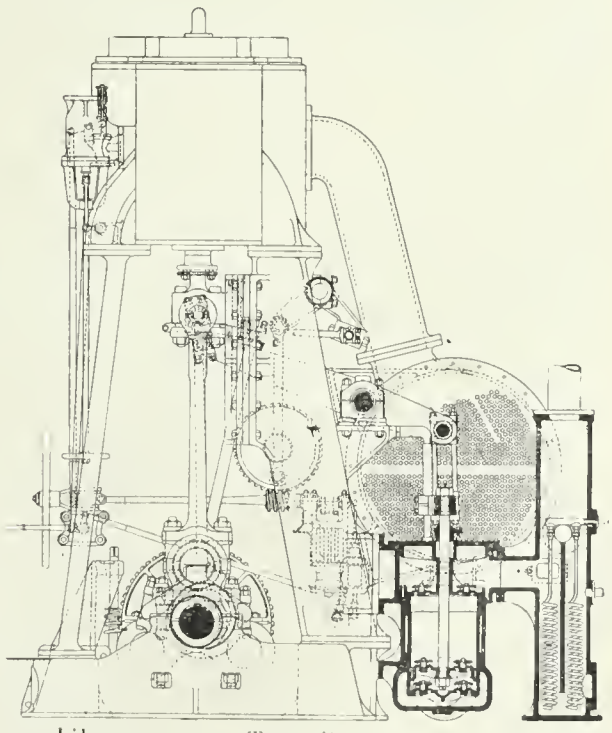

Tversnit.

Tretrinsmaskine for dampskib.
(Tripel-ekspansionsmaskine.)

derlokket, til et krydshode *q*, som styres retlinjet ved to føringer *g*. Ved veivstangen *p* er krydshodet forbundet med tappen *z* paa veivarmen K^1, som er fastkilet paa akselen *W*. Denne sættes derved i omdreiende bevægelse. Fordelingen av dampen til de to stempelsider kan foregaa ved en saakaldt glider el. sleide *S*. Denne er anbragt paa en planslepen flate inde i gliderskapet *D*, hvortil dampen føres gjennem en rørledning *d*. Dampen strømmer utenom glideren gjennem kanalen α til cylinderen og driver stemplet i den viste pilretning, mens den utnyttede damp paa den anden side av stemplet føres ut gjennem kanalen γ under glideren til rummet β for gjennem avløpsrøret *b* at forlate maskinen. Glideren staar ved stængerne *r* og *e* i forbindelse med en ring som omgir en ekseentrisk skive *E* paa akselen *W*. Naar denne gaar rundt, vil glideren *S* skifte stilling, saa at kanalen γ blir indløpskanal og α utstrømningskanal, og stemplet *K* bevæges da den motsatte vei. Denne veksling gjentar sig stadig. En saadan dampfordelingsmekanisme kaldes styring. Er den indrettet saaledes at det tidspunkt, da glideren avstænger damptilstrømningen til cylinderen, kan forandres, mens d. er igang, kaldes den en ekspansionsstyring. Ved moderne d. anvendes flere ind- og utstrømningsventiler istedenfor én glider, saa at kanalerne α og γ kan bli ganske korte. Disse ventiler bevæges fra maskinakselen under indflydelse av en regulator (s. d.), hvorved dampforbruket avpasses nøie efter det arbeide d. skal utføre (præcisionsstyring). D. med saadan styring er meget økonomiske, men dyre. — D., hvis omdreiningsretning skal kunne veksles, forsynes med en gangskiftemekanisme. Den første saadan anvendtes paa Stephensons lokomotiv. D. for industriel virksomhet anordnes som regel liggende paa et muret fundament, og dens aksel forsynes med et tungt svinghjul, som skal utjevne stempelbevægelsen, samt med remhjul eller taugskive, hvorfra arbeidet kan avledes. D. for skibe med skrue anordnes derimot som oftest staaende. D.s arbeidsevne bestemmes ved en indikator (s. d.), som drevet av d. optegner et diagram, hvorav dampens arbeide i cylinderen kan bestemmes. Dette uttrykkes i indicerte hestekræfter i motsætning til det effektive arbeide som kan avledes fra akselen, og som bestemmes ved bremsning (s. d.). — D.s størrelse varierer fra ganske smaa op til d. paa flere tusen hestekræfter. Alm. d. har omdreiningstal mellem 70 og 150. D. med betydelig høiere omdreiningstal kaldes hurtigløpende. Dampforbruket varierer betydelig. Ved smaa éncylindriske d. kan det gaa op til 24 kg. pr. time og effektive hestekr., mens det ved totrinsmaskiner med fortætter kan gaa ned til 6 kg. pr. time og effektiv hestekr. Ved enkelte særegne d. anvendes overhetet damp, hvorved dampforbruket mindskes noget. — I Norge leverte samtlige dampmotorer i industriens tjeneste 1917 et samlet arbeide av 102 373 hestekr., som var 8.5 pet. av hvad samtlige motorer i landet ydet. [Litt.: Matsehoss, «Die Entwicklung der Dampfmaschine», og J. Broch, «James Watt, dampmaskinens opfindelse» (Kra. 1919)..] (Se pl. Dampmaskiner.)

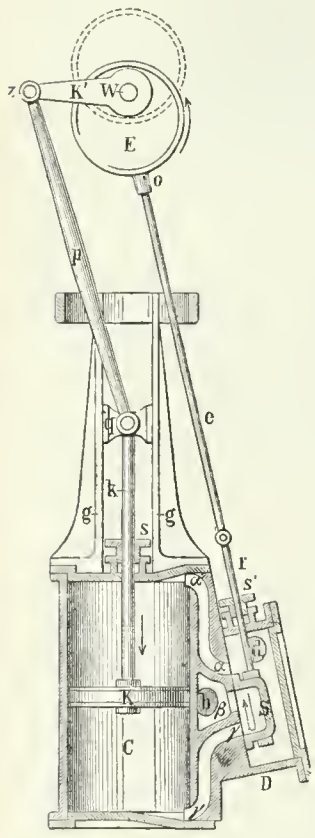

Dampmaskine med gliderstyring.

Dampmaskiner, roterende. Dette er betegnelsen for d. hvor der i cylinderen er anordnet et stempel fæstet til en aksel som ved dampens virkning bringes til at rotere. Herved undgaaes ulemperne ved den frem- og tilbakegaaende stempelbevægelse, men der opstaar andre vanskeligheter, saa disse d. tiltrods for mange opfinderes bestræbelser ikke er helt tilfredsstillende og derfor litet brukt.

Dampning, en behandling med mættet damp av trevlede stoffer, træ o. s. v., hvorved tilsigtes en blotgjøring som indledning til en videre forarbeidning. D. brukes ogsaa til desinfektion og undertiden istedenfor kokning, f. eks. d. av poteter, se Dampkokning. D. av torstopte cementvarer har til hensigt at tilføre disse det for hærdningen nødvendige vand.

Dampoverheter, se Dampkjel.

Damppipe, se Dampfløite.

Dampremy *[dãprømi']*, Belgien, kommune i prov. Hennegau, 2 km. nordvest for Charleroi, nær Sambreelven, 13 000 indb. Kulgruber og glasverker.

Dampskib kaldes et skib (s. d.) som helt eller delvis benytter dampmaskine til fremdrivning, idet dennes kraft overføres paa fremdrivningsmidlet, propel eller skovlhjul. Saadanne skibe maa derfor ha en eller flere dampkjeler som leverer den fornødne damp. Som brændsel benyttes almindeligst kul, dog ogsaa ved og petroleum. Propellen (s. d.) sitter agter paa en aksel i skibets længderetning, og drives rundt paa denne. Ved alm. laste-d. benyttes i alm. én, ved passager-d. to, tre eller fire propeller. Hjulet kan enten være sidehjul eller agterhjul. Sidehjul er tildels endnu i bruk paa indsjøer og elver, og agterhjul benyttes av flatbundede d. paa meget grunde farvand. Sidehjulene anbringes paa aksler, som ligger tvers paa skibet og drives av forholdsvis langsomt gaaende maskiner, med 35 til 40 omdreininger i minuttet. Agterhjulet har plads paa en tverskibsaksel, hvis lagere ligger paa bjelker stukket ut fra hver side paa skibet. Propellen el. skibsskruen anordnes som regel kun i skibets agterende, dog undertiden i begge ender, f. eks. paa færger, som skal gaa frem og tilbake uten at vende. Isbrytere har undertiden ogsaa skrue i baugen for at kunne skylle den brutte og sammenpakkede is væk. Skruepropellens omdreiningsantal pr. minut varierer fra 75—750. — De første praktisk brukbare d. blev sat i gang paa Clyden og Hudsonelven omtr. 1802—09. Robert Fultons damper «Clermont» paa Hudsonelven er den mest bekjendte sukees; den foretok sin første heldige fart i aug. 1807. Den første reise med d. over Atlanterhavet foretoges med «Savannah» 1819. Disse var hjulskibe, men navnlig for sjogaaende skibe varte det længe, inden man opgav seilene, og endnu længere, inden man opgav den skibsform som passer for et seilskib, og gik over til de former som passer for dampdrevne skibe. Den væsentlige forskjel bestaar i at damperne har forholdsvis større længde, mindre bredde, flatere bund, skarpere ender og ofte et langt stykke midtskibs ganske parallelt. — Opfindelsen av skibsskruen henføres til flere, men alm. tilskrives det svensk-amerikaneren ingeniør Ericson at ha bragt den første praktisk brukbare propel i virksomhet 1841. — Dampernes bygning og utrustning varierer meget efter det bruk de er bestemt for. De byggedes i begyndelsen av træ, nu omtrent udelukkende av staal. De store passager-d. som den engelske Cunardlinjes dampere «Mauretania» og «Lusitania» hadde en længde av 240 m., bredde 26.7 m., dybde fra kjølens

overkant til øverste dæk 24.6 m., med et dypgaaende, fuldt lastet, av 11.5 m. og et deplacement (s. d.) paa 45 000 ton, men der bygges stadig større baater. D.s fart er ogsaa i stadig stigning. Alm. lastedampere gjør 8 á 9 mil i vakten, eller knob i timen, de hurtigste krigsskibe 35 á 37 knob. De ovennævnte «Mauretania» og «Lusitania», som gjorde henimot 25 knobs fart under reisen over Atlanterhavet under sedvanlige omstændigheter, hadde maskinkraft paa 70 000 hk. Det er en kjendsgjerning at mens et d. med f. eks. en 800 hestekræfters maskine gjør 10 knob, vil der utkræves ikke den dobbelte, men omtrent den firedobbelte, for at drive det samme skib op i 20 knob. Efterhaanden som ladningernes art og andre omstændigheter har betinget det, har d.-typerne efterhaanden utviklet sig, saa at der nu findes en mængde forskjellige. Grundtypen er det glatdækkede skib med opbygninger forut, midtskibs og agterut. Utviklingen fra denne er gaat mot større og større overbygninger, som undertiden strækker sig over hele skibets længde, over det egentlige hoveddæk. Brønddækkere har sit navn fra en eller flere saakaldte «brønder» eller avbræk i den fortløpende overbygning, med tætte skanseklædninger. Stormdækkeren har overbygning i hele sin længde og ovenpaa overbygningen kun rækverk. Imellem disse typer findes foruten mange forskjellige overgangsformer ogsaa de saakaldte spardækkede skibe. Av hensyn til skibets sikkerhet anbringes som regel vandtætte tverskibs skot i passende antal, ialfald ett foran og ett agtenfor maskinrummet. Desuten anbringes det saakaldte kollisionsskot noget agtenfor forstævnen og ofte ogsaa et agterskot. Man anbringer nu ogsaa som regel en dobbelt bund under hele skibet for at forhindre vandet saavidt mulig i at trænge ind i last- og maskinrum ved grundstøtninger, og for at kunne gi skibet ballast ved at fylde rummet i den dobbelte bund uten at belemre lasterummene med sandballast o. l. Desuten forsyner man dem gjerne med et rum for ballast nederst forut og nederst agterut, de saakaldte skarptanker. Skibets tyngdepunkt ligger som regel i nærheten av vandlinjen for det lastede skib; kommer det til at ligge for høit, vil skibet bli «rankt», d. e. det vil lægge sig noget til den ene eller anden side, alt eftersom vind, sjø og stuvning av last o. s. v. har tendens til at kantre det, men samtidig bevæger skibet sig i sjøgang meget makelig og blott. Kommer omvendt tyngdepunktet for langt ned i skibet, vil det bli «stivt» og holde sig opreist i kuling o. l., men blir samtidig ubehagelig og haardt i sine bevægelser i sjøen. — Vandets bærende kraft, som er lik skrogets deplacement (s. d.), fordeler sig for det lastede skib paa ladningen og skibets egen vegt. Denne sidste bestaar atter av skibsskrogets vegt og maskinens vegt. Er disse sidste store, f. eks. naar der ønskes stor fart og derfor stor maskinkraft, vil ladningens mængde forringes. For en almindelig fragtdamper stiller forholdet sig omtrent saaledes: skrog omkr. 24 pct., maskine omkr. 6 pct. og ladning omkr. 70 pct. av deplacementet. (Se planehe Dampskibe, sp. 975—78.)

Norges handelsflaates størrelse pr. 1 jan. 1918, 1919, 1920.

	1918		1919		1920	
	Antal	Br. reg. ton	Antal	Br. reg. ton	Antal	Br. reg ton
Dampskibe . .	1837	1 652 126	1763	1 498 677	1826	1 637 848
Motorskibe . .	978	84 801	1164	113 486	1382	166 550
Seilskibe . . .	602	321 588	547	280 124	457	253 018
ialt	3417	2 058 515	3474	1 892 287	3665	2 057 418

Dampskibsfart, se under de enkelte lande (samfærdsel), samt Skibsfart.

Dampt *[dã]*, Jean Auguste (1858—), fr. billedhugger. Særlig heldig som fremstiller av barn. I Luxembourg: «Johannes den døper» (1881), «Bedstemorens kys» (1893). I gruppen «Melusine og ridder Raymondin» (1894) er kvindefiguren utført i elfenben, den pansrede ridder i metal.

Damptrykmaaler, se Manometer.

Dampturbiner. Ved disse utnyttes bevægelsesenergien hos strømmende damp derved at dampen ledes mot skovler i et turbinhjul, som derved sættes i omdreiende bevægelse i likhet med turbiner for vand, s. d. Da damp av høit tryk, som strommer ut av et mundstykke (straalespids), forlater dette med en hastighet av op til 1000 m. pr. sek., maa skovlerne i hjulet utføres ganske smaa og sættes tæt. — Den forste d. som kom til alm. praktisk anvendelse (1893), er konstruert av de Laval. Denne er en partialturbine, hvor dampen tilføres gjennem et eller flere mundstykker anbragt i skraa stillmg til turbinhjulet. Hjulkransen passeres av dampen i aksial retning, idet den av skovlerne tvinges til at forandre sin strømretning og derunder ove tryk paa skovlerne, saa hjulet maa rotere med op til 30 000 omdreininger pr. min. Hjulet er anbragt paa en saa tynd staalaksel at det under rotationen kan indstille sig rigtig. Akselens bevægelse overføres ved tandhjul til en parallelt liggende aksel med $^1/_{10}$ saa stort omdreiningstal (3000—1000), og hvorfra arbeidet kan avledes, f. eks. ved rem eller ved direkte koblet aksel, til den maskine som skal drives av d. — Parsons d. er nu den mest brukte. Dampen tilføres samtidig til hele omkredsen av turbinhjulet gjennem et faststaaende ledehjul med skovler, som svarer til turbinhjulets. Et stort antal saadanne ledehjul og turbinhjul er anordnet i række efter hinanden, og dampen passerer dem efterhvert i aksial retning. Herunder vil dampen ekspandere, hvorfor gjennemgangstversnittene maa tilta efterhvert. Ved Parsons specialkonstruktion danner turbinhjulene en sammenhængende trommel, hvortil skovlerne er fæstet i et antal som kan naa op til 60 000 i en d. Mellemrummene mellem de tynde bronseskovler paa turbinhjulet og de til den omgivende kapsel fæstede ledeskovler maa være overordentlig smaa, saa at turbinen maa forarbeides med noiagtighet av $^1/_{100}$ mm. For at ophæve det aksiale tryk lar man dampens gjennemstromning for enkelte grupper av hjul foregaa i motsat retning. Ved Rateaus d. er lopehjulene enkeltvis fæstet til akselen og deres antal mindre end ved de egentlige Parson-turbiner. Curtis d.-system er en mellemting mellem Laval og Parson, idet dampen tilføres gjennem grupper av ledekanaler og ledehjulsegmenter fra det ene turbinhjul til det andet. — Da d. ikke kan skifte omdreiningsretning, maa de, naar de brukes som skibsmaskiner, forsynes med en skiftbar mekanisme for bevægelsesoverforingen til propellen, eller der anbringes særegne d. for bakning (agterovergang). — Lavals d. utføres mest i mindre storrelser, fra 1 til 300 hestekr., mens Parson-d. bygges meget store, op til 30 000 hestekr. i en enkelt turbine og med omdreiningstal som synker med størrelsen, fra 4 000 til 750 pr. min. Atlanterhavsdamperen «Mauretania» (jfr. Cunardlinjen og Dampskib) har fire propeller som drives av to sæt d., hver paa en høitryks- og en lavtrykksturbine. Hvert sæt leverer 34 000 hestekr. Desuten har den to turbiner for agterovergang. — D. er med hensyn til okonomi (dampforbruk) endnu ikke stempeldampmaskinerne overlegne. [Litt.: Dr. A. Stodola, «Die Dampfturbinen», 3 utg. Berlin 1905.] (Se pl. Dampmaskiner.)

Dampveivalse, se Veivalse.

Damrokker *(apus)*, slegt av bladfotter (s. d..

Damsgaard kaldes landstrækningen mellem Laksevaag og Solheimsviken paa sondre side av Puddefjorden, straks syd for Bergen. Paa D., som tilhører Askøy herred, bodde der 1156 mennesker 1900. Navnet skriver sig fra gaarden D., som efter Syvaarskrigen av kon-

Damsgaard.

gen blev skjænket den bergenske raadmand Tønnes Klausen, som gav gaarden, hvis opr. navn var Haastein, navnet D. efter sin søn Dam. I syd for D. ligger det ca. 300 m. høie Damsgaardfjeld, et av Bergens 7 fjelde.

Damspil spilles av to personer med sjakbret og 24 brikker (12 hver). Brikkerne opstilles paa de 12 øverste og de 12 nederste sorte felter og flyttes diagonalt fra et sort felt til et andet. Naar brikken støter paa en fiendtlig, maa den stanse eller ta den fiendtlige bort av brettet (slaa). Dette kan kun gjøres hvis der er en aapen plads bak den fiendtlige brikke, og man maa da sætte sin brikke paa den aapne plads. Kommer en brikke saaledes op til den øverste (resp. nederste) feltrække, blir den dam, og kan senere slaa baade frem og tilbake hele brettet over. Spillet er vundet naar alle motstanderens brikker er slaat.

Damster Diep, Nederlandene, kanal i prov. Groningen, forbinder byen Groningen med Delfzijl, anlagdes 1598.

Damtæger *(hydrometra)*, smale, langstrakte med vinger forsynte tæger (s. d.), som lever paa overflaten av ferskvand, hvor de løper omkring paa sine lange utstaaende mellem- og bakben, mens de korte forben brukes til at fange andre insekter med. Kun faa arter hos os.

Dan, d sagnkonge, stamfar til danerne, stifter av det danske rike, far til Frode Fredegod.

Dan, en av Israels tolv stammer, opkaldt efter Jakobs søn D. Stammens landomraade laa ut til Middelhavet omkring byen Joppe (Jos. 19). Samson var fra D. (Dom. 13). Da daniterne ikke kunde hævde besiddelsen av landet, erobret de i den senere dommertid byen Lais paa nordgrænsen av Palæstina og kaldte den D. (Dom. 18). I D. indrettedes en mot loven stridende billeddyrkelse, og Jeroboam I oprettet her en helligdom, hvori Jahve dyrkedes i skikkelse av en kalv. Byen erobredes først av syrerne, senere av assyrerne. Efter eksilet hører vi intet til D.s stamme.

Dana *[deⁱnə]*, Charles Anderson (1819—97), amer. forfatter og avismand, deltok 1843—46 i et kommunistisk eksperiment «Brook Farm Community», var 1848—62 redaktør av «New York Tribune», hovedorganet for slaveriets bekjæmpelse. 1863—65 var han statssekretær for krigsdepartementet og nød stor indflydelse hos Lincoln. D. planla og utgav det store konversationsleksikon «New American cyclopædia» (1855—63, omarbeidet til «The American cyclopædia» (16 bd., 1873—76). 1868 grundla han dagsavisen «Sun» i New York, snart en av Amerikas mest utbredte aviser; den var uavhængig demokratisk og gik korruptionen under Grants præsidentskap haardt paa livet. Han utgav interessante erindringer, «Recollections» (1897).

Dana *[deⁱnə]*, Richard Henry, den ældre (1787—1879), amer. digter, grundet det frisindede «North American Review» og skrev digtet «The buccaneer» og kritiske arbeider.

Da'nåe (græ. mytol.), datter av kong Akrisios i Argos. Da det blev forutsagt denne at han skulde bli dræpt av en søn av D., indesluttet han hende i et taarn, men Zeus kom til hende som en regn av guld, og hun fødte Perseus. Akrisios satte nu D. og den lille Perseus ut paa havet i en kasse, forat de skulde drukne, men de blev reddet, og Perseus (s. d.) dræpte senere ved et vaadekast sin bedstefar.

Danåerne kaldes i de homeriske digte ofte argeierne (efter Danaos, s. d.) og hellenerne overhodet; en «danaergave» brukes om en gave som giveren skjænker med den lumske baktanke at den skal bringe ondt over mottageren (opr. anvendt om hesten ved Troja, se Laokoon). Se ogsaa Timeo danaos et dona ferentes.

Danafjorden, del av Kattegat ved indseilingen til Göteborg, omgit av Fötö, Hönö, Grötö og Öekerö. Sydost for Hönö ligger den lille, historisk bekjendte holme Danmark, tidligere kaldt Danaholmen. Paa denne o støtte fordum grænserne for de tre nordiske riker sammen.

Danaïder, se Danaos.

Danâkil, se Dankâli.

Da'nãos (græ. mytol.) stammet fra Ægypten, men flygtet derfra med sine 50 døtre («danaiderne») for at undgaa sin bror Aigyptos og kom til Argos, hvor han blev konge. Aigyptos' 50 sønner forfulgte imidlertid D., og han maatte gi dem sine døtre tilegte; men brudenatten dræpte de 49 paa sin fars bud sin brudgom, kun Hypermnestra skaante sin brudgom Lynkeus, som siden hevnet sine brødre ved at dræpe D. og hans 49 døtre. Danaiderne fik i underverdenen den straf stadig at øse vand i et bundløst kar.

Danbury *[dæ'nbəri]*, by i de Forenede Stater, Connecticut, 45 km. nordvest for Newhaven, 26 000 indb. 1917). Hatte- og skofabrikker. Under frihetskrigen faldt her den amer. general Wooster 1777.

Danby *[dænbi]*, Thomas Osborne, jarl av, se Leeds.

Dançay *[dãsé]*, Charles (1510—89), fr. diplomat, bosat i Danmark under Christian III og Fredrik II som fransk gesandt; hans hovedopgave gik ut paa at opretholde freden i Norden. Under Syvaarskrigen utfoldet han saaledes en rastløs mægling, som endelig i Stettin 1570 kronedes med held. D. efterlot sig optegnelser om tilstande og begivenheter i Norden.

Danckelmann, Eberhard Christoph Balthasar, friherre von (1643—1722), brandenburgsk statsmand, i ung alder opdrager før den store kurfyrstes søn, den senere Fredrik I av Preussen, blev senere Brandenburgs ledende minister. Utmerket sig ved dygtighet og sparsommelighet, men skapte sig mange fiender ved sin nepotisme. Da han bl. a. ogsaa motsatte sig Fredriks ophøielse til konge, faldt han i unaade, blev anklaget for bedrageri og, skjønt han blev frikjendt, en tid holdt i strengt fængsel.

Danckwardt, Henrik (d. 1719), sv. officer, kommandant i Karlsten ved Marstrand. Da Tordenskjold 1719 hadde tat byen og havnen og lot fæstningen beskyte, lot D. sig under presset av et lurende mytteri blandt besætningen forlede til at overgi Karlsten med alle dens forraad mot fri avmarsj. D. blev stillet for en krigsret, domt til dødeu og henrettet i Göteborg.

Dancourt *[dākūr]*, Florent Carton (1661—1725), fr. dramatiker, var først jurist, blev derpaa skuespiller og senere skuespildigter. Han efterlignet Molières farcedigtning og har skrevet en række komiske, mest enaktsstykker, fulde av lune og humor, men droie og grovkornede. Av disse kan nævnes «Le chevalier à la mode» og «Les bourgeois de qualité». Paa sine ældre dage blev D. from og oversatte Davids salmer.

Dandenong, liten by i Australien, Victoria, 25 km. sydost for Melbourne, berømt ved de kjæmpemæssige trær (eukalypter) som vokser i den nærliggende statsskog.

Dandin *[dādē']*, en figur i en komedie av Molière, en rik bonde som giftet sig med en adelig dame, hvilket bragte ham ind i en mængde vanskeligheter. Hans gjentagne utrop «Tu l'as voulu, George Dandin!» er blit et ordsprog.

Da'ndolo, en ældgammel venetiansk adelsslegt. 1. Enrico D. (1108—1205) blev 1192 doge i Venedig. I 1173 hadde han som gesandt i Byzants faat øinene utstukket (maaske kun det ene); nu lykkedes det ham gjennem det fjerde korstog at styrte det græske keiserrike, idet han gjennemforte at korsfarerhæren paa den venetianske flaate gik mot Konstantinopel, som indtoges 1204. Venedig fik, foruten handelsrettigheter, Morea, øerne i Archipelagos og senere Kreta. D. hadde tidligere erobret Genuas faste pladser i Istrien og utvidet herredømmet i Dalmatien. — 2. Andrea D., doge 1343—54, forbandt sig med tyrkerne mot Genua, som led nederlag. Under D. samledes Venedigs traktater i to bøker og dets aarbøker, «Chronicon venetorum», paabegyndtes.

Dandy *[dæ'ndi]*, laps, modeherre. Oprindelse ukjendt.

Danearv (oldn. *dánararf, -fé*) betegner i enkelte nordiske retskilder og sagaer nærmest en falden arv, som paa grund av mangel paa sikre arvinger hører under kongen. Uttrykkets forklaring er ikke fuldt paa det rene. I ældre norske love erstattet ved «*aldauða arfr*».

Danebrog, Danmarks riksflag (brog, d. e. uldduk), rødt med hvitt kors, nævnes første gang i den svenske rimkrønike ved omtalen av Nils Stensens indfald i Östergötland 1439. Imidlertid er dets bruk som nationalt merke adskillig ældre, og dets navn sikkert ogsaa. Om oprindelsen til flaget hersker uvisshet. En Slesvigmynt fra Valdemar I og enkelte av Knut VI's mynter fra Ribe og Lund viser et korsflag, rigtignok med liggende kors («Andreaskors»). Kjendt er sagnet om den «himmelfaldne» fane fra Lydanisslaget 1219 (sagnet fremtræder først 1527). Man vet imidlertid av billedlige fremstillinger at endnu Valdemar Seier bar de tre løver i sit banner; først i løpet av det 14 aarh. blev D. Danmarks anerkjendte hovedbanner.

Danegjæld kaldes de ekstraordinære skatter som kong Æthelred av England maatte utskrive for at skaffe penger til at kjøpe de danske vikinger bort; derefter bruktes det i England indtil midten av 12 aarh. hyppig som betegnelse for ekstraordinære skattepaalæg.

Danehof kaldtes i tiden fra midten av det 13 til begyndelsen av 15 aarh. de møter av danske stormænd, hvis væsentligste formaal var at virke som en retsdag for hele riket, idet danehofdomstolen dels var forum for alle stridigheter mellem kongen og hans mænd, dels appelret fra alle andre domstoler i riket. Eftersom i løpet av 15 aarh. den faste kreds av raadgivende stormænd, riksraadet, i det hele tat traadte i stedet for de tidligere stormandsmøter, ophørte (efter 1413) ogsaa indkaldelsen av det særlige danehofmøte.

Daneholm, se Danafjorden.

Danelag var i middelalderen betegnelsen for den del av England hvor dansk og norsk lov gjaldt, d. e. som i tiden 878—937 stod under nordiske herskere, og hvor mange nordboere var bosat. D. omfatter Northumberland og 15 eng. shirer (av ialt 32) nord for «Vætlingastreet», den rom. hærvei fra London til Chester.

Danell, David (1605—1661), leder av danske ekspeditioner til Grønland i aarene 1652—54. Hans dagbøker kjendes i utdrag (ved Chr. Lund). Efter D. opkaldtes Danells Fjord (ca. 61° n. br., gronl. Iluilek) og Danells Oer paa ca. 65½° n. br. ved Grønlands ostkyst.

Daner, det folk hvorefter Danmark er opkaldt. Navnet er dunkelt og sikkert ældgammelt. Opr. var d. nærmest Skjoldung-stammen i Skaane og paa Sjælland, men allerede omtr. 512 nævnes «danske stammer» paa det jyske fastland. Baandet mellem de stammer som gik op i d., maa søkes i samkvemmets livlighet over de danske belter og sunde; et gammelt uttryk for dette samkvem synes at være dyrkelsen av Nerthus (s. d.), hvorom en hel række stammer i Jyllands nabolag samlet sig nationalt paa Kristi tid. Som forpost for nordboerne kom d. til at gi hele denne gruppe navn hos sydlige og vestlige naboer. I vikingetiden satte saehser og franker en ære i at avlede sin herkomst fra d., likesom en Halvdan gamle, sikkert Skjoldungestamfaren, blev gjort til fælles topfigur for nordiske fyrsteætter; disse forestillinger hænger forøvrig sammen med sagnet om alle gotiske folks avstamning fra Skandinavien (se Skandia).

Danev, Stojan (1858—), bulg. statsmand, sluttet sig til Zankovičs parti, blev efter Stambulovs fald 1894 vicepræsident i Sobranjan, 1901 utenriks- og kultusminister i Karavelos ministerium og jan. 1902 ministerpræsident og utenriksminister. Hans politik søkte nær tilslutning til Rusland, og han provet derfor at hemme den sterke bulgariske agitation i Makedonien. Vakte derved sterk motstand og maatte mai 1903 vike for et stambulovsk ministerium. Blev 1912 præsident for sobranjan og deebr. s. a. formand for de midlertidige fredsforhandlinger med Tyrkiet i London. Efter freden med Tyrkiet 30 mai 1913 forhandledes med Serbien og Grækenland, men juni s. a. blev D. ministerpræsident og utenriksminister og hævdet steilt Bulgariens landekrav, hvad der forte til den ulykkelige 2den Balkankrig (s. d.); han gik av 16 juli under almindelig misnøie. Efter kong Ferdinands abdikation okt. 1918 spillet han igjen en kort tid en rolle som ententevenlig politiker.

Danevirke er en ældgammel grænsevold mellem Danmark og Tyskland. Den er i sit hele anlæg nærmest at jevnføre med de langvolder som flere steder, men navnlig i Jylland, endnu er bevaret (se Diker). Dens betydning som riksvern har dog bevirket at den ofte er utbedret og utvidet, saa dens oprindelige karakter flere steder er sterkt ændret. Dens endelige undersøkelse blev foretat av det danske nationalmuseum 1901 («Nordiske fortidsminder», I, s. 197—297), og dette banebrytende arbeide maa i hovedsaken sies at ha lost spørsmaalet om voldlegemernes indbyrdes tidsforhold. — Da Sønderjylland 1241 blev et eget hertugdømme, mistet D. derved sin betydning, og i krigene i midten av 17 aarh. spillet det en ubetydelig rolle. Inden krigen 1864 blev D.-linjen atter gjort til basis for landets forsvar, og en række skanseanlæg blev skutt ind i de gamle volder. Men den danske hær magtet ikke at beskytte den lange front. General de Meza rømmet stillingen 5—6 feb. 1864, hvilket kostet ham kommandoen. Efter freden 1864 rasertes voldene.

Trykt september 1920.

Danevirkestenen (kong Svends runesten), den eneste av Slesvigegnens runestener som endnu staar paa sin oprindelige plads ved Bustrup. Likesom Hedebystenen og et litet brudstykke i Aarhus minder den om Slesvigs beleiring 995—96. I sproghistorisk henseende er disse stener merkelige som de ældste der med fuld sikkerhet viser overgangen æi>ē.

Dānia, lat. navn paa Danmark.

Dānia, d. tidsskrift for folkemaal og -minder, begyndt 1890 under redaktion av Otto Jespersen og Kristoffer Nyrop. 1897 indtraadte Verner Dahlerup i redaktionen. Efter 10 bind (1903) avlostes «D.» av «Danske Studier» under redaktion av Marius Kristensen og Axel Olrik, fra 1917 av Marius Kristensen og Gunnar Knudsen.

Da'ničić *[-nitšitš]*, Gjuro (1825—82), den mest fremragende serbiske sprogforsker, professor i slavisk sprogforskning i Belgrad og senere sekretær i det sydslaviske akademi i Agram. Ved siden av Karadčić har han ydet det storste bidrag til reformeringen av det serbiske sprogs retskrivning. Sin største videnskabelige betydning har D. som en av grundlæggerne og hovedredaktorerne av det sydslaviske akademis store serbiske ordbok.

Daniel blev ifølge D.s bok i Jojakims 3 aar (606 f. Kr.) bortført av Nebukadnezar fra Jerusalem til Babel, hvor han undervistes i kaldæernes skrift og sprog og efterhaanden, trods alle onde anslag, vandt høi stilling og stor anseelse. Til bokens fortællende del (kap. 1—6) slutter sig en profetisk (kap. 7—12), indeholdende D.s syner. — D.s bok er imidlertid ikke forfattet av D. eller paa hans tid (hvilket allerede fremgaar av bokens paafaldende historiske urigtigheter, hvad denne tid angaar), men av en jode som levet under Antiochos Epifanes (175—164 f. Kr.). Det var denne konges attentat paa den jodiske religion som (ca. 165 f. Kr.) drev forf. til gjennem historie og (tilsyneladende) profeti at gi sine betrængte trosfæller opmuntrende eksempler og styrkende formaninger til at holde ut endnu en kort stund, saa vilde snart frelsen oprinde; med Antiochos' død vilde gudsriket (i motsætning til de dyriske verdensriker fremstillet i menneskeskikkelse, kap. 7) komme. Forf.s horisont spænder ikke ut over dette tidspunkt; de 4 verdensriker er: det babyloniske, mediske, persiske, græsk-makedoniske. Da forutsigelsen jo ikke slog ind, har man senere i det fjerde rike set det romerske, tildels ogsaa det muhammedanske. Og man har holdt krampagtig fast paa at boken er forfattet av D. selv i eksilet. Saaledes gjennem hele middelalderen og reformationstiden. Endnu Hengstenberg (og hos os hans disciple prof. Caspari) har ment at kunne holde denne position; den er imidlertid uhjælpelig rokket ved de nyere undersøkelser (hvis resultat forøvrig er foregrepet allerede av nyplatonikeren Porphyrios i anden halvdel av 3 aarh. e. Kr.). — Senere tillæg til D.s bok er: Asarjas bøn, de tre ynglingers lovsang i den gloende ovn, Susannas historie, historien om Bel og om dragen i Babylon.

Daniel *[dæ'njəl]*, Samuel (1562—1619), eng. digter, var knyttet til det engelske hof og har skrevet en række sonetter, skuespil og historiske digte. Hans hovedverk er en samling erotiske sonetter «Delila» (1592).

Daniell *[dæ'njəl]*, John Frederic (1790—1845), eng. kemiker, professor ved King's college i London fra institutets oprettelse i 1831, har levert værdifulde arbeider over meteorologi, kemi og elektricitet. 1820 beskrev han et nyt hygrometer, 1821 et nyt pyrometer og 1836 det beromte D.s element (s. d.).

Daniell's *[dæ'njəl]* **element,** et av J. F. D. opfundet galvanisk element. Den positive polplate er kobber, den negative sink. Kobberet befinder sig i en oplosning av blaasten (kobbervitriol), sinken i fortyndet svovelsyre, som indeholdes i en krukke av porost uglassert porselæn som staar i blaastensoplosningen. Elementet er meget konstant og har en spænding av 1.08—1.12 volt; det blev tidligere meget brukt som normalelement, ved telegraf o. s. v., men har nu væsentlig historisk og teoretisk interesse.

Daniell's hygrometer, se Fugtighetsmaaler.

Daniels bok, se Daniel.

Danielson, Anders Peter (1839—97), sv. politiker indtraadte 1865 i det politiske liv og gjorde sig snart gjældende ved sin naturlige begavelse og kraftige personlighet. Han var en av protektionismens sterkeste talsmænd og hadde en betydelig indflydelse. I forsvarssaken var hans holdning mere usikker.

Danielson-Kalmari, Johan Richard (1853—), finsk historiker og politiker, blev professor 1880, utgav 1888 «Die nordische Frage 1746—51», men vakte især stor opmerksomhet ved nogen skrifter (f. eks. «Finlands förening med ryska riket», 1890), hvori han kraftig hævdet Finlands statsretslige stilling overfor Rusland, et standpunkt han ogsaa forfegtet i praktisk politik. 1893—1906 var han vicekansler ved universitetet i Helsingfors. Fra 1901 begyndte han at forlate sit tidligere klare standpunkt og optræde mere mæglende mellem Finland og Rusland, hvilket skaffet ham titel av russ. statsraad, men vakte en sterk uvilje mot ham.

Danielssen, Daniel Cornelius (1815—94), n. læge, f. i Bergen. Begyndte i 1839 paa St. Jørgens hospital i Bergen at studere spedalskhet, hvilket studium han senere fortsatte sammen med C. W. Boeck (s. d.). Deres fælles arbeide «Om spedalskhed» (1847 n. og 1848 fr. utg.) er et monumentalt verdensbekjendt verk som har dannet grundlaget for alle senere undersøkelser om denne sygdom. D. var en merkelig alsidig og fyrig aand, for hvem intet menneskelig var fremmed, og om hvem det er sagt at han, trods den høie alder han opnaadde, aldrig blev gammel. Han var en naturforsker av den gamle omfattende skole; ikke alene ved sine stadig fortsatte studier om spedalskhet, hvortil senere kom andre hudsygdomme, men ogsaa ved omfattende undersøkelser av botanisk og især zoologisk art har han sat dype spor. D. har ogsaa bidraget væsentlig til utviklingen av Bergens Museum og indtok, bl. a. paa grund av den indspirerende virksomhet han paa saa mange vis øvet, en ledende stilling i sin fødeby. Han var i en række aar byens stortingsrepræsentant og siden 1849 overlæge paa Lungegaardshospitalet (for spedalske syke) sammest. [Litt.: Biografi (av Brunchorst) i «Bergens Museums Aarbok 1893».]

(Fot. L. Selmer.)
Daniel Cornelius Danielssen.

Danielsson, Anders (1784—1839), sv. politiker, blev paa riksdagen bøndernes fører og arbeidet utrættelig paa at vække deres politiske interesse. Fra 1817—18, da bondeoppositionen kom frem, var han deres høitbetrodde organisator, som overlæssedes med tillidshverv i den grad at hans private forretninger forsømtes og han, trods gode indtægter, stod paa randen av økonomisk ruin 1835. Han beklædte stillingen som statsrevisor.

Danielsson, Axel Ferdinand (1863—99), sv. socialdemokratisk partileder, journalist og forfatter, ind-

traadte 1886 ved Hj. Brantings side i redaktionen av «Socialdemokraten», men grundla 1887 i Malmö bladet «Arbetet», som snart blev partiets hovedorgan for Sydsverige, fik 1888 atten maaneders fængselsstraf for sine angrep paa Malmös domstol, men fortsatte bakefter sin propaganda. Efterhaanden indtok han dog et taktisk mere moderat standpunkt, og 1897 formulerte han ved socialistkongressen i Stockholm partiets reviderte program. Han skrev bl. a. «Socialdemokratien, dess uppkomst och utveckling» (1893).

Danien, se Kridtformationen.

Danile'vskij, Grigorij Petrovitsj (1829—90), russ. romanforfatter. Efter en tid at ha foretat studier i klosterarkiver virket han i sin hjembygd for folkeundervisningen og filantropiske foranstaltninger. Hans romaner, hvorav kan nævnes «Flygtningerne i Nyrusland», «Den 9de bølge» og «Potemkin ved Donau», omhandler væsentlig emner fra det 18 aarh.

Danile'vskij, Nikolaj Jakovlevitsj (1822—85), russ. natur- og samfundsforsker. Deltok i en mængde ekspeditioner og forskningsreiser fra Ishavet til det Kaspiske Hav, særlig vedrørende klima, jordbruk og fiske. I sit store arbeide «Darwinismen» kritiserte han Darwins teorier ut fra etiske synspunkter. Sin største herømmelse vandt D. gjennem sit arbeide «Rusland og Europa», hvori de panslaviske teorier sattes i et filosofisk system.

Da'nilo I Petrovitsj Njegosj (1826—60), fyrste av Montenegro (1851—60), efterfulgte sin farbror Peter II som «vladika», d. e. haade verdslig og geistlig overhoved, men opnaadde 1852 av den russiske keiser at faa adskilt disse værdigheter og fik utnævnt en slegtning til metropolit, mens han selv kaldtes «gospodar», d. e. herre. En krig som D. førte mot Tyrkiet, stansedes av Østerrike, og av hensyn til dette maatte han holde fred under Krimkrigen; siden nærmet han sig Frankrike og søkte ved en reise til Paris Napoleons hjælp til en landutvidelse. I en ny krig mot Tyrkiet 1858 seiret Montenegro ved Grahovo, hvorpaa stormagterne mæglet fred. I fredsperioden gjennemførte D. en del reformer, en ny lovbok 1855 og alm. værnepligt. D. egtet 1855 Darinka Kvekitj (1837—92), datter av en rik serbisk kjøbmand, men efterlot ingen sønner. D. dræptes med et pistolskud av en landsforvist montenegriner.

Dani'smer kaldes i norsk skrift og tale ord og konstruktioner, som er eiendommelige for d. i mots. til god n.

Dankâli (fl. danâkil), bedsjastamme mellem det Røde Hav og de abessinske prov. Amhara og Sjoa. D. er splittet i et antal av over 40 smaa nomadestammer med egne høvdinger. De lever væsentlig av kvægdrift og karavanetransport, ved kysten tillike av fiskeri; tidligere var ogsaa slavehandel en vigtig erhvervsgren. Av legemsbygning er de høie og slanke, velvoksne, hudfarven mørkebrun, haaret langt og glat eller lokket, ansigtstrækkene skarpe og regelmæssige. De er fanatiske tilhængere av Muhammeds lære, urolige og krigslystne, hvorfor stammefeider er almindelige.

Dankl, Victor v. (1854—), østrr. kavalerigeneral, blev dragonløitnant 1874, gjennemgik krigsskolen og var ansat i generalstaben 1899—1903. Divisionschef 1912 i Agram og senere korpschef i Innsbruck. Under Verdenskrigen var han fører for 1 østrr. armé mot Rusland, senere paa den italienske front.

Da'nkov, Rusland, by i guvernement Rjasan; omtr. 10 000 indb. Bekjendt domkirke.

Danmark har et flateindhold av ca. 42 871 km.² og er saaledes et av Europas mindste lande, vel 1/8 av Norge. Det nordligste punkt er Skagen, omtr. 57° 45′ n. br., det sydligste Gjedser Odde paa Falster, 54° 33½′ n. br. Landet omgives av Nordsjøen (Vesterhavet), Skagerak, Kattegat og Østersjøen samt de sunde som forbinder disse to have. Det deles naturlig i den Nørrejyske Ø, den Jyske Halvø, som er landfast med Tyskland, og øerne, ialt omtr. 150. Den Nørrejyske Ø er 5 166 km.², den Jyske Halvø (de sønderjyske landsdele iberegnet) ca. 24 400 km.²; største bredde er omtr. 170 km. Øerne falder i 3 grupper: 1. Den sjællandske, skilt fra Sverige ved Øresund, som paa det smaleste (ved Helsingør) bare er 4 km. bredt; den største ø er Sjælland, 7 000 km.² (d. e. litt mindre end Vest-Agder fylke), andre øer er Amager og Møen. 2. Den fynske, skilt fra foregaaende ved Storebelt og fra Jylland ved Lillebelt, som paa det smaleste bare er 700 m. bredt; den største ø er Fyn, 2 977 km.² (d. e. større end Vestfold fylke), andre øer er Ærø, Taasinge og Langeland. 3. Den lollandfalsterske, syd for Sjælland, største øer Lolland, 1 228 km.², og Falster, 514 km.² Desuten hører til D. endel spredte øer, Læsø og Anholt i Kattegat, Samsø mellem Sjælland og Jylland og Bornholm i Østersjøen sydøst for Skåne. — Kysterne. Jyllands vestkyst er meget farlig. Utenfor ligger der 2—3 rækker med sandrevler med grundt vand. Her foregaar mange forlis, og der er derfor oprettet en sammenhængende kjede med redningsstationer paa kysten. Gode havner mangler fuldstændig undtagen i sydvest, hvor der indenfor Fanø er en god havn (Eshjerg) med adgang for mindre skibe. Kysten gaar retlinjet eller danner store flate buer; de to fjorder Ringkjøbingfjord og Nissumfjord er grunde og adskilt fra havet ved klitter. Fra syd mot nord følger de fremspringende nes Blaavandshuk, Hansthølm, Hirshals, mellem hvilke Jammerbugten; Hirshals er nærmest Norge, 113 km. fra Ost-Agderkysten; længst i nord ender Jylland i Skagens odde. Den nordre del av Jylland er forøvrig en ø, idet Limfjorden adskiller den helt fra den sydlige del. De øvrige danske kyster er sterkt uttunget av havet; der er flere gode havner og mange fjorder, Mariager-, Randers-, Horsens-, Vejle- og Koldingfjorden paa Jyllands østkyst, Odensefjorden paa Fyn, Isefjorden paa Sjælland. — Naturen. Overflaten bestaar mest av løse jordlag, morænemateriale og lagdelt ler, sand og grus; disse lag er istidsdannelser, ført til D. fra Skandinavien under istiden. Underlaget for disse dannelser bestaar mest av lag fra kridttiden, mange steder av rent skrivekridt, som hist og her stikker op av de løse jordlag, f. eks. i Møens Klint, som er 143 m. høi og har spidse former, og i Stevns Klint paa Jyllands østkyst; nogen steder danner ogsaa lag fra tertiærtiden underlaget. Overflaten er forøvrig bølgeformig, idet D. nok er et lavt, men ikke netop flatt land. Jylland er høiest og mest bakket. I det østlige Jylland gaar fra nord mot syd et hakkedrag, hvis høieste punkt, Ejer Bavnehøi, er 172 m. (det høieste punkt i D.); længer nord er det bekjendte Himmelbjerg som bare er 146 m. Landskapet er her meget kupert, og der er fuldt av smaa indsjøer; i en vakker dal mellem bakkerne flyter mot nord den største elv i landet, Gudenaa. Vest for disse bakker er landet mere flatt, og her utstrækker hederne sig; her dannes jordbunden av ufrugtbar kvartssand, ofte sammenkittet til en fast sten, uigjennemtrængelig for planterøtter, den saakaldte al. Ute ved havet er der store hauger med løs sand, klitter; sanden er blæst op av vinden fra havbunden, naar denne ved fjæretid ligger tør. Klitterne blæses av vinden stadig længer indover, men nu er man begyndt at beplante dem med marehalm og huskfuru for at stanse sandflugten. Øerne er mest bakket som det østlige Jylland. Fyn naar i Frobjerg Bavnehøi i sydvest en høide av 131 m., mens Sjællands høieste punkt, Gyldenløves Høi, er 126 m. Lolland og Falster er ganske lave, det høieste punkt paa Falster er bare 44 m.: Lolland er en eneste slette. Ogsaa paa

oerne er der mange smaa sjøer, særlig paa Sjælland, i nord saaledes de vakre Arre-, Esrom-, Gurre- og Furesjøer. Der er mange smaa elver eller aaer i landet. For er nævnt Gudenaa, som er 150 km. lang; videre kan nævnes Skiveaa, Storaa, Skernaa, Vardeaa, Kongeaa og Nibsaa paa Jylland, Odenseaa paa Fyn og Susaa paa Sjælland. — Bornholm er ganske forskjellig fra det øvrige D., idet den dannes av fast, gammelt (omend lavt) fjeld som Skandinavien; det høieste punkt er Rytterknegten, 162 m. — Klima. D. har et temperert kystklima med mild vinter og kjølig sommer, fugtig luft og sterk blæst. Der er liten forskjel paa klimaet i landets enkelte dele. Middeltemperaturen er omkr. 7.6 °, mens den koldeste maaned (jan.) har omkr. 0 ° og den varmeste maaned (juli) har 15 °—17 °; naturligvis kan meget sterkere kulde og hete indtræffe, saaledes er i Kjøbenhavn maalt ÷ 25 °, mens den laveste i D. maalte temperatur er ÷ 29.6 °. Det blæser meget i D., især fra vest, og paa Jyllands vestkyst er der ofte vestenstorm. Skjønt luften er fugtig, er nedbøren ikke stor, omkr. 600 mm. I forhold til landets beliggenhet er klimaet mildt, og det er gunstig for jordbruk. — Planteverden. D.s planteverden tilhører i plantegeografisk henseende det mellemeuropæiske skogområde som omfatter Østersjøens og Vesterhavets kystlande, hvortil ogsaa hovedparten av Storbritannien medregnes. Den omfatter av vildtvoksende arter omkr. 1400 forskjellige karplanter (blomsterplanter, bregner, kraakefotarter og snelder) og omkr. 450 mosarter. I forhold til landets størrelse rummer D.s planteverden ret betydelig avveksling og en hel række mere eller mindre skarpt avgrænsede «plantesamfund». Paa Sjælland, Fyn og i Østjylland er bøken herskende skogtræ (de plantede skoger bestaar væsentlig av naaletræer), paa Lolland, Falster og de andre sydlige øer spiller den vikende ekeskog endnu en rolle. Til bokeskogen er knyttet forholdsvis faa urter, de fleste blomstrer tidlig om vaaren inden eller samtidig med bøkens lovspring. Skogbunden kan da som ved et trylleslag dækkes av et farvestraalende teppe av blaa, gule og hvite anemoner, *primula*-arter, lerkespore, lungeurter *(pulmonaria)*, guldstjerne m. fl. Senere er bokeskogen fattig paa blomster, dog kan snylterot og rederot blomstre under løvtaket i dyp skygge. Den aapne, lyse ekeskog har et langt mere avvekslende præg, eken er blandet med lind, alm, ask, avnbøk, løn, hagtorn, hassel, slaapen og andre løvfældende trær og busker. Bundfloraen er rikere end i bokeskogen. Paa de jyske heder synker ekeskogen til at bli lavt krat (ekepurrer), som oftest er rester av fortidens skoger. — Lyngheden omfatter et særlig plantesamfund, hvor røslyngen endnu dækker milevide strækninger; dens følgeplanter er hovedsagelig lave, sterkt grenede, stedsegrønne dvergbusker av samme præg som den selv; blandt de mere fremtrædende kan nævnes klokkelyng, melbær, tyttebær, skindtryte, krækling og bladlyng, desuten findes her ogsaa ener og *genista*. Til lynghedens urter hører flere arter kraakefot, skorsoner, solblom, lyngmaure og sotearter. Imellem og under lyngen vokser laver og moser, som nu og da selv kan være ene om at danne hedestrækninger. — I Vestjylland og, i ringere grad, andensteds huser klitterne en eiendommelig flora, hvor strandrug, *agropyrum junceum* og marehalm er de tre hovedgræs; her træffes urter som strandkaal *(crambe maritima)*, asparges, strandarve, strandtistel, strandreddik, strandasters samt klitrose *(rosa pimpinellifolia)* og hagtorn. Grænsen mellem land og hav kan, navnlig paa lerbund, utgjøres av «vader», hvor salturt er fremherskende, landdannende plante; indenfor vaderne træffes ofte utstrakte strandenger med tæt bevoksning av forskjellige græs, av trehake, strandkjæmpe, strandnellik og andre lavtvoksende urter. — I de danske myrer træffes de «insektætende» planter soldug og tættegræs, almindelig sammen med mygblomst, tranebær og myrhat, mens myrulden farver sine voksesteder skinnende hvite. I torvgravene svømmer blærerot, *hottonia, hydrocharis* og *stratiotes*, langs bredderne kneiser den gule sverdlilje, det rosenrøde brudelys *(butomus umbellatus)* og hvite skjermplanter med ioinefaldende blomster. Nede i torven ligger de gamle vidnesbyrd om D.s tidligere planteverden gjemt, saaledes stammer av furu og den nu i D. helt utdøde hornnøtt, som er fundet adskillige steder. — Ferskvandene indrammes ofte av bredere eller smalere plantebelter; ytterst rager kongleaks op med sine ranke, ugrenede stængler, længere inde mot land er tætte bevoksninger av takrør yderst almindelige. Ute i selve vandet træffes de talløse, mikroskopiske alger, som sammen med forskjellige dyreformer sammensætter det fritsvømmende «svæv». Paa en dybde av indtil 15 m. strækker de eiendommelige kransnaaler sig fra bunden op mot overflaten, som paa lavere vand dækkes med svømmende, hvite og gule vandliljer, vandaks, *hydrocharis* og vandranunkler. Helt nedsænkede i vand vokser hornblad *(ceratophyllum)*, *zannichellia*, vandpest og *isoëtes*. Overflaten paa mindre, stillestaaende dammer og pytter skjules tit under andemat eller alger. — Særlige, snævert begrænsede floraområder træffes bl. a. paa Møens Klint, hvis kalkbund, likesom i Allindelille skog ved Ringsted, huser mange sjeldne eller alene her voksende arter, særlig tilhørende orkidéerne. Ogsaa Bornholms granitklipper klædes med en eiendommelig plantevekst, hvoriblandt smukke bregner og lavarter. — Dyreliv. De dyr som nu tilhører D.s fauna, er for størstedelen indvandret efter istiden. Tilbake fra denne tid findes foruten endel høinordiske fugler, som ialfald gjester D. om vinteren, væsentlig repræsentanter for krebsdyrene og blotdyrene. Den øvrige og overveiende del av D.s fauna bestaar av former som efterhaanden er indvandret, hovedsagelig fra syd, og den har derfor ogsaa mest likhet med det nordlige Mellemeuropas fauna; flere arter har netop sin nordgrænse i D. — Sin rikeste utvikling naadde D.s dyreliv i stenalderen (litorina- el. tapestiden); efter den tid er en mængde arter forsvundet (av pattedyr: bjørn, gaupe, ulv, vildkat, elg, urokse, bison og bæver, av fugler: geirfugl, sortspette, tiur o. fl.; knokkelrester av flere av disse dyr er fundet i kjøkkenmøddingerne). Tilbakegangen skyldes for de lavere havdyrs vedkommende en nedsættelse av sjøvandets temperatur og saltholdighet en følge igjen av at de indre farvande ved landets hævning er blit avsperret fra aapen forbindelse med de store have, for de større havdyrs vedkommende mangel paa føde, da de lavere dyr forsvandt. Land- og ferskvandsdyrenes forsvinden skyldes i første række menneskets indgripen, dels direkte ved jagt, dels indirekte ved landets avskogning og opdyrkning, ved fabrikanlæg omkring vasdragene o. s. v. — Det lavere dyreliv ved D.s kyster er betydelig artsfattigere end ved Norges. Av økonomisk betydning kan blandt blotdyrene nævnes blaamuslingen og østersen, blandt krebsdyrene hummeren og den almindelige ræke (roskilderæken, *palæmon fabricii)*. Østersen, som i stenalderen var almindelig i næsten alle D.s fjorder og belter og gik helt ind i Østersjøen til Kielerfjord, findes nu kun i det nordvestlige Kattegat og i Limfjorden, paa det sidste sted i saa betydelig mængde at der her drives et lønnende østersfiskeri (limfjordøsters). Den danske fiskefauna omfatter omkring 170 arter, hvorav ¾ tilhører havet, kun et mindretal av disse har økonomisk betydning. De vigtigste fiskerier er aale- og rødspettefisket, derefter kommer sildefisket og torskefisket. — Av pad-

KART OVER DANMARK

der findes i Danmark 12 arter (mot 5 i Norge) og av krybdyr 7. I stenalderen fandtes ogsaa den europæiske sumpskildpadde i D. — Fugleverdenen omfatter ca. 310 arter, hvorav dog hoist 190 hækker i D., ogsaa av disse sidste er imidlertid flere nu sjeldnere (f. eks. hav- og fiskeørnen, duehøken o. fl. a. rovfugler, heiren, nøtteskriken o. a.). — D.s pattedyr utgjøres av 12 arter flaggermus, 5 insektætere, 17 gnavere, 12 rovdyr, 6 sæler, 5 hjorter, vildsvinet samt en række hvaler, hvorav dog kun én art (nisen) kan sies at høre hjemme i de danske farvande. Av pattedyrene er den sorte rotte, som nu kun findes i Kbh., indvandret i middelalderen, den brune rotte omkring 1800. Daadyret er indført i middelalderen og har ikke levet vildt i D. efter istiden. De vildsvin som nu holdes i dyreparkerne, er ogsaa indført, men vildsvin fandtes til omkring 1800 vildt. Kronhjorten, for et par hundrede aar siden almindelig, er nu næsten utryddet som vildtlevende. — Befolkning. Ved den første danske folketælling i 1769 androg folkemængden til 786 000, og den steg til 929 000 i 1801, 1 507 000 i 1855, 2 449 500 i 1901 og 2 921 362 i 1916. Derav faldt paa Jylland 1 253 800, Sjælland 1 189 900, Fyn 312 400, Lolland-Falster 121 700 og Bornholm 43 600. Folkemængden i Jylland og paa Sjælland er vokset til over det tredobbelte fra 1801 til 1916, mens den paa de øvrige øer er blit ca. $2^1/_2$ ganger saa stor. — Byernes andel i landets folkemængde er meget stor, næsten 42 pct. (i 1801 kun det halve). Kjøbenhavn med Frederiksberg har 605 800 eller like saa meget som samtlige provinsbyer, ialt 76, hvorav 5 med over 20 000 indb., nemlig Aarhus (65 900), Odense (45 300), Aalborg (38 100), Horsens (25 100) og Randers (24 400) og 11 med 10—20 000 indb. Desuten findes en række «stationsbyer» o. l. bymæssige bebyggelser, som ofte distancerer de mindre kjøpstæder i indbyggertal. Navnlig i Syd- og Midtjylland, hvor der er langt mellem kjøpstæderne, er store stationsbyer med kjøpstadagtig præg blomstret op. De regnes med under landdistrikterne, og en betydelig del av disses befolkningstilvekst falder da paa landsbyerne, som ikke mindst skylder andelsbevægelsen og fôromsætningen sin utvikling. — Befolkningstætheten var i 1916 pr. km.^{2} 75; den er, naar Kjøbenhavn fraregnes, størst paa Fyn (90); derefter følger Sjælland, Bornholm, Lolland Falster og tilslut Jylland (49). — Av befolkningen (1911) var 1 337 900 mænd og 1 409 200 kvinder, eller 515 kvinder pr. 1000 indb. Kvinderne er i sterkest overvegt i byerne; paa landet er der endog et litet overskud av mænd. — Av familiehusholdninger var der i 1911 ialt 584 000 foruten fælleshusholdninger av forskjellig slags; den gjennemsnitlige størrelse var 4.5 personer (Kbh. 3.9, landdistrikterne 4.8). – Utenfor folkekirken staar vel 42 000; størst tilslutning har baptister og romerske katolikker. Hvorledes den danske befolknings erhvervsforhold arter sig, fremgaar av følgende oversigt fra folketællingen 1911:

Immateriel virksomhet	142 200
Landbruk og gartneri	954 800
Skogbruk	14 600
Fiskeri	34 500
Haandverk og industri	753 100
Handel, kommission m. v.	239 900
Bankvirksomhet, forsikring	13 800
Restaurant- og hotelvirksomhet	40 800
Transport- og trafikvirksomhet	163 900
Dagleiere og tyende	178 100
Pensionister, kapitalister o. l.	117 200
Offentlig understottede m. v.	64 700
Uoplyste erhvervsforhold	39 500
Tilsammen	2 757 100

Forsørgede personer (hustruer og barn) er medregnet under forsørgerens erhverv. — Endskjønt D. er et utpræget landbruksland, har det dog forholdsvis noget mere industri end de andre nordiske lande. Dette finder sin forklaring i landets tætte bebyggelse og den talrike bybefolkning. — Forfatning og forvaltning. Grundloven av 5 juni 1849 satte et konstitutionelt monarki istedenfor det siden 1660 herskende enevælde. Efter flere forfatningsændringer i tiden mellem de to slesvigske krige gjennemfortes 1866 en i forhold til 1849-grundloven mere konservativt farvet grundlov, som gav de besiddende klasser en fortrinsstilling ved valg til førstekammeret (landstinget). Den avløstes under 5 juni 1915 av den nuværende grundlov, som vender tilbake til de av den oprindelige grundlov knæsatte demokratiske stemmeretsprincipper, som nu føres videre ut ved at stemmeretsalderen nedsættes, visse hindringer for at opnaa og utøve stemmeret fjernes (navnlig bestemmelsen om at tyende og med disse likestillede ikke kunde være vælgere), og kvinder gives stemmeret og valgbarhet like med mænd. Riksdagen bestaar derefter av et umiddelbart folkevalgt kammer paa 140 medlemmer (efter landets utvidelse med det gjenvundne sønderjyske omraade 148), folketinget, og et indirekte, av et noget ældre vælgerkorps, fremgaat paa 72 medlemmer (med det sønderjyske omraade 77), landstinget. Den for valg til folketinget før 1915 gjældende stemmeretsalder, 30 aar, skulde gjennem en viss overgangsperiode nedsættes til 25 aar. Ved grundlovsændringen 1920 i anledning av Sønderjyllands indlemmelse strykes imidlertid det resterende av denne, og fra og med valgene i sept. 1920 gir opnaadd 25-aars alder stemmeret til folketinget. Iøvrig kræves indfødsret og fast bopæl i landet. Stemmeretten fortapes, naar vælgeren mottar fattighjælp, begaar en i den offentlige mening vanærende handling eller [sættes ut av raadighet over sit bo. Rent praktisk er opforelse paa valglisten en betingelse for at kunne utøve stemmeret (valglistens utarbeidelsestidspunkt blir da avgjørende for om en person kan avgi stemme, dog at aldersbetingelsen i alle tilfælde ikke behøver at være opfyldt for selve valgdagen, av hvilken grund en tillægsliste føres over personer som i løpet av det aar som valglisten skal gjælde for, vil opfylde aldersbetingelsen). Til landstinget er stemmeretsbetingelserne de samme, blot at 35-aars alder skal være opnaadd. Valgbar, henholdsvis til folketing og landsting, er enhver folketings- eller landstingsvælger, dog at den som vælges til landstinget, maa ha fast bopæl i den landstingskreds som vælger ham. Folketingsmedlemmerne vælges efter indviklede regler i 23 storkredser (20 amter og 3 kjøbenhavnsk-frederiksbergske) som tæller et skiftende antal opstillingskredser hver, ialt 111. Der stemmes i hver av disse paa av partierne opstillede personer og tillike paa partierne som saadanne (bortset fra tilfælde hvor en kandidat stiller sig uten tilknytning til et bestaaende parti). Det ved opstillingskredsenes antal givne antal mandater for storkredsen (f. eks. i Odense amt 7, da amtet har 7 opstillingskredser) fordeles da paa partierne efter deres samlede stemmetal i storkredsen. Derefter fordeles 29 tillægsmandater med 6 paa hovedstaden, 10 paa øernes omraade og 13 paa Jyllands omraade (fra 1920 ialt 31 tillægsmandater med 15 til Jylland) til de partier som ikke ved den første uttagelse av folketingsmedlemmer har faat saa stor en repræsentation som deres stemmetal berettiger dem til. Valgmaaten kan betegnes som valg i enkeltmandskredser forbundet med forholdstalsvalg og gir temmelig nøiagtige resultater. Efter en gjennemsnitsberegning skulde ved valget den 26 april 1920 venstre med 350 437 stemmer ha hat 47.5 mandater,

socialdemokratiet med 300 394 40.8, det konservative folkeparti med 201 918 27.4 og de radikale med 122 122 16.6, og de fire partier fik henholdsvis 48, 42, 28 og 17; de hadde saaledes alle overskud, til gjengjæld fik en del smaapartier for ringe repræsentation. Tidligere foregik valgene udelukkende i opstillingskredser, og absolut flertal behøvedes ikke for at gjennemføre en kandidats valg. Av landstingets 72 medlemmer vælger tinget selv ved forholdstalsvalg de 18 ved en valgperiodes utløp (for den næste periode), resten vælges av valgmænd i 7 landstingskredser, som omfatter store omraader (saaledes hele Jylland kun 2). Valgmændenes antal bestemmes kredsvis efter folketallet (1 for hver 1000 indb.), og de uttages partivis efter det antal stemmer partiet opnaar i kredsen. Valgene til folketinget gjælder for 4 aar, til landstinget for 8 aar; valg til landstinget avholdes dog hvert fjerde aar, og halvdelen av de kredsvalgte medlemmer avgaar saaledes hver gang. Kongen kan iøvrig naarsomhelst opløse folketinget, men kun i særlige tilfælde landstinget. Grundlovsændringer kan ikke foretages, før en ny riksdag har godkjendt forslaget (i begge ting), og vælgerne derefter ved en folkeavstemning har avgit saa mange stemmer for ændringen som svarer til 45 pet. av det hele vælgertal. Kongen har formelt absolut veto ved love, men følger parlamentarisk statsskik og underskriver de ved begge tings samstemmige beslutning tilblevne love. Er tingene uenige, kan mægling forsøkes i et fællesutvalg, men vedtages dettes indstilling ikke likelydende i begge ting, er lovforslaget bortfaldt. — Forvaltningen. Der er for tiden (1920) 12 ministerier (departementer). Lokalforvaltningen foregaar dels gjennem embedsmænd, dels gjennem kommunalt selvstyre. Landet er delt i 19 øvrighetskredser og 130 underøvrighetskredser. — Vaaben. D.s vaaben var oprindelig tre løver i et med hjerter bestrødd skjold. Tegningen sees av Knut VI's segl fra 1190, og man vet at løverne var blaa, feltet gyldent. I tidernes løp undergik vaabenet, eftersom grænserne forandredes og sammen med kongernes titel, en række forandringer. I det store og hele har det siden 1819 hat følgende skikkelse: Et ved et danebrogskors firdelt hovedskjold, hvis kvarterer indeholder de enkelte rikslandes vaaben: 1. over til venstre: tre kronede blaa løver omsat av ni røde hjerter i gyldent felt (D.s oprindelige vaaben); 2. over til høire: to blaa løver i gyldent felt (Slesvig); 3. under til venstre, tverdelt, øverst: tre guldkroner i blaat felt (unionen fra Christian III's tid), nederst, kløvet, til venstre: hvit falk i blaat felt (Island), til høire, atter tverdelt: øverst hvit væder i blaat felt (Færøerne), nederst sittende isbjørn i blaat felt; 4. under til høire, tverdelt: øverst gaaende blaa løve over ni røde hjerter (de Gother) i gyldent felt, nederst kronet gylden lindorm i rødt felt (de Vender). Ovenpaa hovedskjoldet er lagt et midtskjold som ogsaa er firdelt: 1. over til venstre: Holstens nesleblad, tre svævende, ituskaarne blade i sølv, fastholdt med tre sølvnagler til et midtskjold i sølv og rødt; 2. over til høire: gaaende sølvsvane med guldkrone om halsen i rødt felt (Stormarn); 3. under til venstre: gyldenklædt rytter med blaat skjold og gyldent kors paa hvit hest og i rødt felt (Ditmarsken); 4. under til høire: gyldent hestehode i rødt felt (Lauenburg). Paa midtskjoldet er lagt et litet, kløvet hjerteskjold, som betegner kongehusets avstamning, til venstre: to røde bjelker i gyldent felt (Oldenborg), til høire: svævende guldkors i blaat felt (Delmenhorst). Hovedskjoldet holdes av to vildmænd med mandshøie køller i den frie haand. Skjoldet og mændene er omgit inderst av Danebrogsordenens, ytterst av Elefantordenens kjede, og det hele har som bakgrund den purpurfarvede øg hermelinsforede kongekaape med kongekronen over. — Flag. Det danske nationale flag, Danebrog (s. d.), findes som splitflag anvendt for krigsflaaten idetmindste fra 15 aarh., reglementert dog først fra Christian IV's tid. Under Christian VII indførtes Danebrogsflaget i hæren. Handelsflaget har hjemmel i forordning av 11 juli 1748 og lov av 13 mars 1867, som bestemte at intet dansk skib som ikke er regjeringsskib, maa føre andet end det alm. handelsflag; herfra er dog senere gjort endel særlige undtagelser. Nationalflaget, opr. høirødt, av Niels Juel forandret til kraprodt, har hvitt kors, hvis bredde er $^1/_7$ av flagets egen. Orlogsflaget har split, hvis to tunger er $^6/_4$ ganger længden av de ytterste firkanter. Handelsflaget har ingen split. Lodsflaget er handelsflaget med hvit bord. — Finansvæsen. Herunder behandles dels statens, dels kommunernes finanser. 1904—05 androg samtlige kommuneskatter til 44 mill. kr., samtlige statsskatter til 70 mill. kr. Samtidig var gjælden henholdsvis 204 og 241 mill. kr. Ved utgangen av finansaaret 1918—19 var gjælden vokset til henholdsvis ca. 600 og 780 mill. kr. — Statsregnskapets hovedposter 1918—19:

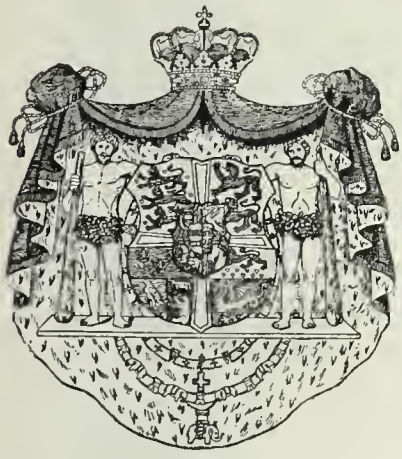

Danmarks riksvaaben.

Indtægt:

Domænerne	kr.	4 915 000
Statsbanerne	»	÷ 16 100 000
Andre aktiver	»	300 000
Eiendomsskyld m. v.	»	9 887 000
Indkomst- og formuesskat	»	230 262 000
Andre direkte skatter	»	7 654 000
Told	»	24 494 000
Olskat	»	13 063 000
Roesukkeravgit	»	6 113 000
Brændevinsavgift	»	18 363 000
Stempelavgifter	»	58 099 000
Arveavgift	»	7 654 000
Retssportler	»	9 094 000
Andre indirekte avgifter	»	16 908 000
Post- og telegrafvæsenet	»	÷ 623 000
Klasselotteriet	»	1 518 000
Diverse indtægter	»	42 029 000
Renter og beholdninger og fordringer	»	27 788 000
	Tils. kr.	461 459 000

Utgift:

De øverste statsmyndigheter og statsministeriet	kr.	4 405 000
Gjældens forrentning	»	25 419 000
Pensioner, invalideforsørgelse etc.	»	5 249 000
Utenriksministeriet	»	2 475 000
Landbruksministeriet	»	10 377 000
Alderdomsunderstøttelse	»	13 859 000
Sykekasserne	»	5 121 000
Tilskud til kommunerne	»	1 503 000
Indenriksministeriet forøvrig ordinært	»	7 969 000
Indenriksministeriet ekstraordinært	»	290 633 000
Ministeriet for offentlige arbeider	»	2 644 000
Justis-, politi- og fængselsvæsen	»	6 624 000
Medicinalvæsenet	»	9 897 000

Carl Bloch, Fra Jyllands vestkyst.

Hans Friis Sommerdag paa heden. Jylland.

L. A. Ring, Landsby.

Godfred Christensen, Jysk fjordlandskap.

Jens Juel, Lillebelt.

P. C. Skovgaard, Solskins-sommerdag i Dyrehaven Sjælland.

Johan Thomas Lundbye, Sjællandsk landskap.

Jul. Paulsen, Landsbyen Ry. Sjælland.

Justisministeriet forøvrig	kr.	4 670 000
Kirkelig oiemed		
Folkeskoler, seminarier, høiskoler, kurser, folkeboksamlingerne, abnorme etc.		
Kunstanstalter og samlinger	»	36 582 000
Tilskud til universitetet		
Tilskud til statens høiere almenskoler		
Kultusministeriet forøvrig		
Krigsministeriet	»	87 151 000
Sjøvernet	»	33 826 000
Lods- og fyrvæsenet etc.	»	5 049 000
Toldvæsenet	»	59 096 000
Finansministeriet forøvrig		
Island	»	353 000
Avdrag paa statsgjælden	»	4 263 000
Handelsministeriet	»	2 849 000
	Tils. kr.	615 752 000

Tallene for 1918—19 er sterkt præget av krigsforholdene, som paala staten en række store ekstraordinære utgifter, først og fremst til militærvæsenet, dernæst til dyrtidshjælp til den mindre bemidlede befolkning, endelig til forhøielse av alle embedsmands- og funktionærgager. Den sidste utgiftsstigning fordeler sig jevnt over alle ministerierne, utgiften til dyrtidshjælp (og prisregulerende foranstaltninger) har derimot særlig belastet indenriksministeriets budget, som viser en kolossal stigning. Til gjengjæld er statens indtægter ogsaa steget sterkt, som det fremgaar av foranstaaende tal. De direkte skatter har baaret størstedelen av statens stigende behov for indtægter (merindtægtsskat og forhøielser av den almindelige indkomst- og formuesskat). Under stempelavgifterne er opført den nye børsskat (omsætningsskat av værdipapirer). Statens erhvervsvirksomhet har derimot ikke, trods sterkt forhøiede takster jernbane, post, telegraf), kunnet bære den voldsomme fordyrelse av lønningskonto, brændselskonto m. v. — N æ r i n g s v e i e r. L a n d b r u k e t er hovednæringsveien. Derav lever over to femtedele av landets befolkning. Det deler sig i tre, oftest dog inderlig forbundne grener, jordbruk, skogbruk, havebruk. J o r d b r u k e t er av disse langt den vigtigste. Det hertil benyttede areal utgjorde i 1901 omkr. 28 900 km.² eller 29 mill. maal aker og eng. Utviklingen av D.s jordbruk har, særlig i det sidste femtiaar, været rask. Siden aar 1800 er opdyrket 4 700 km.² (de store hedearealer i Jylland er saaledes nu næsten overalt tat under plogen), og nu lægges mest vegt paa at forbedre det som allerede er dyrket. For hver besaadd hektar jord høstes i gjennemsnit omtr. 2 ton korn; med et kornareal av ea. 11 000 km.² fremkommer da i et normalt aar 2.2 mill. ton korn. Dertil kommer den store avl av r o t f r u g t e r, som i de senere aar har utgjort ca. 13.5 mill. ton (herav sukkerroer 1 mill. ton). D.s jord er fordelt paa mange brukere, næsten alle selveiere. Gaardbrukenes antal var i 1905 omkr. 212 000. Smaabrukenes antal er i det sidste sterkt oket, hvad delvis er en folge av statens jordbrukspolitik: antallet av store bondegaarder derimot noget formindsket. Jordbrukets indtægter kommer for en væsentlig del av rationel utnyttelse av husdyrene. Av storfæ holdtes i 1914 omkr. 2 463 000 stkr., i forhold til areal og folketal flere end i noget andet land. De to fæslag, det røde danske og det svartbrogede jyske, har naadd en høi, omtrent jevnbyrdig utvikling. Staten søker at fremme husdyrbruket paa mange maater, ved tilskud til avlsforeninger, dyrskuer, kontrolforeninger o. s. v. Melken forædles mest til smør, landets vigtigste utførselsartikel; herav tilvirkedes i 1914 ea. 117 mill. kg. og utførtes 95 mill. kg. til værdi 213 mill. kr. Svineholdet (2½ mill. svin) gav en utforselsværdi av ea. 180 mill. kr. i 1914. Faare- og gjeteholdet er mindre betydelig. Der holdes 15 mill. høns, hvorav egg for 36 mill. kr. aarlig utføres. — Det samlede utførselsoverskud av husdyr og husdyrprodukter var i femaaret 1901—05 omkr. 259 mill. kr., indførelsoverskuddet av korn og fôrstoffer i s. a. omkr. 100 mill. kr. Av den samlede utførselsværdi i aarene før Verdenskrigen (600 à 700 mill. kr.) falder de $^{9}/_{10}$ paa landbruksprodukter. Til gjengjæld indførtes til anvendelse i landbruket betydelige mængder fremmede fôrstoffer (før Verdenskrigen ca. $^{2}/_{10}$ av en samlet indførsel paa 800 à 900 mill. kr.). S k o g b r u k e t. Skogarealet er i det hele henved 3 300 km.², derav ikke fuldt det halve paa private hænder. H a v e b r u k e t har i det sidste gaat meget sterkt frem. Havearealet var i 1870 omkr. 20 000 ha. og er f. t. omkr. 40 000 ha. Frugt og grønsakers anvendelse er tilsvarende tiltat. — J a g t e n s hovedtermin er 16 sept.—31 decbr. Dens vigtigste metoder drivjagt og jagt med hønsehund. Kron- og daavildt parkeret. Raavildt fornemste klovvildt. Hare fornemste haarvildt. Fjærvildt særlig raphøns, fasaner, ænder, bekkasiner, snepper. Aarfugl sjeldnere. Tiurfugl under indførelse. Vildtet værdifuldt og let avhændelig. Av rovdyr kan nævnes ræv, maar, oter. De større rovdyr findes ikke, derimot de vanlige skandinaviske rovfugler. Jagtens forhold til Norges karakteriserer følgende tal: Danmark 28 400 km.² indmark, 3 800 km.² vildmark, folketal 2 588 919. Norge 9 000 km.² indmark, 313 000 km.² vildmark, folketal 2 250 000. F i s k e r i e t er en ældgammel næringsvei i Danmark. I de senere aar har særlig saltvandsfiskerierne tat sterkt opsving som følge av teknikkens, redskaperne og deres bruks, utvikling, men fiskeriets muligheter utnyttes dog endnu ikke saa sterkt som ønskelig. Anvendelse av motordrift i fiskefartøierne har skapt et havliske i Nordsjøen, Skagerak og Kattegat. Fangstværdien av saltvandsfiskerierne, som i 1895 utgjorde 6 021 490 kr., var i 1905 steget til henimot det dobbelte, 11 422 262 kr., og før krigen til 17.3 mill. kr.; krigsaarene har bragt utbyttet op paa ea. 50 mill. kr. Samtidig med teknikkens utvikling har nye love, ophævelse av gamle privilegier, oprettelse av laanekasser og assuranseforeninger, spredning av kundskaper gjennem fiskeritidsskrifter m. m. i høi grad medvirket til denne næringsgrens utvikling i D. De for D. vigtigste saltvandsfisker er: rødspette o. a. «flatfisker»; torsk og hyse («rundfisker») og sild. Desuten foregaar der langs kysterne et indbringende aalefiske med ruser, naar aalen om høsten søker fra Østersjøen og ferskvandene ut mot havet. Av mindre fiskerier kan nævnes makrel-, horngjæl-, hummer-, ræke-, lakse- (især ved Bornholm) og østersfisket (i Limfjorden). I ferskvand er aalefisket det mest indbringende. Forøvrig kan nævnes laksefangsten i saakaldte laksegaarder (Gudenaa), orret-, gjedde- og aborfisket. — H a n d e l. Et glimrende tidsrum i den danske handels historie lik en brat avslutning 1807. Derefter laa handelen indtil aarhundredets midte overveiende i Hamburgs hænder. Senere har den utviklet sig kraftig og frit med landets egen produktion og forbruk som grundlag; i ældre tider bestod den for en stor del i transit. Den samlede værdi av indførselen til forbruk (altsaa med fradrag av det gjenutførte) og av utførsel av indenlandske varer var 1896—1900 gjennemsnitlig henholdsvis 366 og 250, 1901—06 444 og 342, 1906 559 og 393 mill. kr. og 1914 som ovenfor angit (under omtalen av landbruksforholdene). Den har saaledes vist en meget sterk utvidelsesevne. Utførselen er paafaldende ensidig, idet, som nævnt, 91 pet. av dens værdi skyldes landbruket alene (i 1906: hester og føl 17.41, hornkvæg 24.58, smør 161.78, flesk og skinker 83.37, kjøtvarer 12.58, egg 25.50, andre matvarer av dyr 16.18, kornvarer og belgsæd 7.32, fôr-

stoffer og frø 2.52 mill. kr.), men industrivarerne gjør sig dog efterhaanden mere gjældende i handelsregnskapet (motorer, cement, ol, sukker). Indførselen er mere spredt over raa- og hjælpestoffer, færdige industrivarer og kolonialvarer. Transitgodsets (d. v. s. utenlandske varers) værdi var 1906 166 mill. kr. Denne transit iberegnet blev der 1906 i mill. kr. henholdsvis indført fra og utført til: Danske atlanterhavsoer 6.95 og 6.16, Norge 12.17 og 14.28, Sverige 62.63 og 48.39, Rusland 77.32 og 32.39, Tyskland 233.69 og 124.39, Storbritannien og Irland 110.59 og 291.17, Nederlandene 18.45 og 0.72, Belgien 10.57 og 2.19, Frankrike 17.96 og 1.58, de Forenede Stater 128.61 og 25.54, andre og unavngivne lande 46.68 og 12.76, tilsammen 725.63 og 559.51 mill. kr. Av utforselen gik 52 pct. til England (smør, flesk, egg), til Tyskland 22 pct. (hester, hornkvæg, kjøt), til Norge vel 2.5 pct. (landbruksprodukter). I indførselen deltar Tyskland med 32 pct. (industrivarer, transit), England med 15 pct. (kul, bomuldsvarer, skibe), Norge kun med 1.7 pct. (trælast, cellulose, fisk). Paa Kbh. alene falder $^6/_{10}$ av værdien for indførsel til forbruk, $^3/_{10}$ av utforselen av landets produkter og $^9/_{10}$ av transitten; her betales $^2/_3$ av tolden. Detaljhandelen er meget overfyldt, navnlig i Kbh., hvor 30 pct. av fagets hovedpersoner tidligere hadde under 800 kr. i indtægt. Paa landet har forbruksforeningerne berøvet kjøpstæderne en del av deres omsætning; 1919 fandtes 1545 foreninger med 237 000 medlemmer. Av handelens organisationer er det gamle, ærværdige (kan fores tilbake til 1742) Grosserersocietetet i Kbh. (ca. 4 000 medlemmer) den vigtigste. — Industri og haandverk. Haandverket finder man spor av selv i D.s ældste historie. Den virkelige fabrikindustri bryter derimot sent igjennem. Vistnok fik merkantilsystemet fast fot ogsaa i D., og bak toldmure, som naadde sin største høide 1768, søkte enevældets konger ved privilegier og opmuntring ikke uten held at fremelske en industri; men de spirer som saaledes blev lagt, ødelagdes for storstedelen i krigens og pengeforvirringens haarde aar 1807—14, og da nationen atter begyndte at komme til kræfter, maatte man omkr. 1825 begynde saa at si paa bar grund. Men senere har fabrikproduktionen skutt rask vekst og maa nu sies at være blomstrende. Den hemmes dog av mangelen paa raastoffer og brændselsstoffer og søker derfor paa mange felter at styrke sig overfor utlandet ved at slaa ind paa finere specialitetsarbeide. Den nu gjældende toldlov (av 1908) gir, som sin forgjænger av 1863, en moderat beskyttelse, fordelt over de fleste produktionsgrener, som dog med krigsaarenes fald i pengenes værdi efterhaanden er blit mere formel end reel, for saa vidt angaar alle vegttoldsatser (og det er langt de fleste). Industritællingen av 1914 viste at der i D. det aar fandtes 82 494 virksomheter med et samlet personale av 350 194, hvorav 232 615 egentlige industriarbeidere; av bedrifterne var 15 579 (1897: 3856) forsynt med mekanisk kraft (vind og vand undtat), og maskinernes hestekraft var 229 843 (1897: 49 201). Disse virksomheter var fordelt paa følgende grupper:

	Antal virksomheter.	Samlet personale.	Maskinernes hestekr.
1. Tilvirkning av fortæringsgjenstande	12 203	62 844	81 263
2. Tekstilindustri	1 465	17 336	16 306
3. Beklædningsindustri o. s. v.	25 959	65 050	3 434
4. Jordarbeide, bygnings- og møbelindustri	23 094	79 158	20 444
5. Trævareindustri	4 185	13 437	18 073
6. Lær- og lærvareindustri	158	1 221	1 429
7. Sten-, ler- og glasindustri	1 694	19 485	28 415
8. Metal, derunder ogsaa maskinindustri	10 644	62 919	33 680
9. Industri av teknisk og kemisk art	1 145	13 033	14 900
10. Papirindustri	106	3 550	7 660
11. Industri i litterær og kunstnerisk retning	1 841	12 161	4 239
Tils.	82 494	350 194	229 843

Litt over halvdelen av samtlige bedrifter (42 015) var smaa haandverksbedrifter uten arbeidere, 1—5 arbeidere hadde 34 104, 6—20 arbeidere 4 779, 21—100 arbeidere 1 322 og over 100 arbeidere 264. Av «dvergbedrifterne», saadanne som kun bestaar av vedkommende «mester» eller f. eks. en selvstændig arbeidende syerske, fandtes 73 pct. paa landet. Av de største bedrifter (paa over 100 arbeidere) var 55 pct. i Kjøbenhavn, 31 pct. i provinsbyerne og 14 pct. paa landet. Disse bedrifter beskjæftiget tilsammen 63 000 arbeidere. Ogsaa i Danmark viser der sig en sterk tendens til industrivirksomhetens koncentration i færre, men større bedrifter med forbedret teknik. De større anlæg er for en stor del grundet paa aktier; 1915 fandtes ca. 1 600 industrielle aktieselskaper med ca. 260 mill. kr. indbetalt aktiekapital. Trust- og karteldannelse er adskillig utbredt; herom vidner de mange selskaper hvis navn begynder med: De Forenede eller De Danske. Av det samlede personel var 82 000 indehavere eller personer i ledende stilling. Den samlede aarlige produktionsværdi av D.s haandverk og industri ansloges 1897 til 350 mill. kr., siden er den mangedoblet (alene salgsværdien av maskinindustriens produktion var 1918 over 100 mill. kr.). Utførselen av industriprodukter andrager kun til 20 à 25 mill. kr. aarlig. Industrien er til fremme av sine almindelige erhvervsinteresser organisert i haandverks- og industriforeninger landet over, der samles i «Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Haandverk». Den store industri har sit organ i «Industriraadet» i Kjøbenhavn. Forholdet til arbeiderne ordnes gjennem «Dansk Arbeidsgiver- og Mesterforening», som nu omfatter 228 organisationer med ialt ca. 15 000 bedrifter foruten en del store enkeltbedrifter. Staten stottet 1906—07 industrien med bevilgninger til et samlet belop av 530 000 kr., hvorav 375 000 kr. til tekniske skoler (heri er Polyteknisk Læreanstalt ikke indbefattet), 36 000 kr. til reiser, 30 000 kr. til husflid. Av tekniske skoler findes over 242 med over 18 000 elever, desuten er der forskjellige fagskoler. — Kirke. Da kong Harald Klak 826 lot sig døpe, fik han Ansgar til prest og missionær. Saaledes stiftedes Bremererkebiskopernes missionskirke i D., men med befolkningens overgang til kristendommen gik det kun smaat. Først omkr. 960 kunde en folkekirke dannes, ved at kong Harald Blaatand lot sig døpe og «gjorde danerne kristne». Svein Tjngeskjeg, og endnu mere Knut den store, bragte den unge kirke ind under engelsk indflydelse. Knut den hellige (d. 1086) var en gjæv kirkens ridder; han sikret kirkevæsenet økonomisk ved tiendens indførelse. 1103 blev Norden en selvstændig kirkeprovins med erkesæte i Lund; i 1152 og 1164 utskiltes dog Norge og Sverige herfra som egne erkebispedømmer. I Valdemarstiden gik erkebisperne Absalon og Andreas Sunesøn i spidsen for at høine den kirkelige kultur; prestentdannelsen forbedredes, klostrene reformertes, kirkens rettigheter sikredes (Sjællandske kirkelov 1171, Skaanske kirkelov 1174). Ved midten av det 13 aarh. opstod en forbitret kamp mellem kirken og kronen, og rikets nedgang i det 14 aarh. blev ogsaa kirkens. Stadig mere blev den-

nes høie embeder politiserende adelsmænds bytte. I 15 aarh. sporedes i mange kredser en religios inderliggjorelse. 1520 naadde reformationen D. 1526 bar Fredrik I aapenlyst lutherdom tilskue, og ved reces av 30 okt. 1536 indfortes reformationen lovformelig. De nye kirkeforhold besegledes ved herredagen i Odense 1539. H. P. Resen (1561—1638) førte teologisk den rene lutherdom til avgjørende seier. Under Christian IV prægedes iovrig kirken av statskirkelig tvangsvæsen. I forfatningsforandringen 1660 hadde geistligheten (H. Svane) stor andel; ved den avskaffedes menigheternes ret til at kalde prester. Enevældet kodificerte saa hvad utviklingen hadde skapt (Danske lov 1683, ritualet 1685, alterboken 1688, Kingos salmebok 1699). Med 18 aarh. begyndte den pietistiske vækkelse, og med Christian VI (1730) kom denne retning til herredømmet. Forkyndelsen fik nu en anden klang, troslivet inderliggjordes, men den aandelige synskreds indsnævredes. 1736 indfortes konfirmationen, 1739 organisertes folkeskolen ved lov om skoler paa landet. I aarhundredets sidste halvdel gjorde nye strømninger sig gjældende, først supranaturalismen, saa rationalismen, som mot aarhundredets slutning blev næsten eneraadende. I 19 aarh. vender man atter tilbake til den gamle rettroenhet (J. P. Mynster 1803, Grundtvig 1810); rationalismen forsvinder av forkyndelsen. Ved grundloven av 1849 fik den evangelisk-lutherske kirke en fortrinsstilling som folkekirke. 1854 reiste S. Kierkegaard den oprivende «sandhetsvidne-strid». I 1860-aarene begyndte «Kirkelig Forening for Indre Mission», og siden har man gjerne regnet med tre retninger: centrum (Mynsters), den Grundtvig'ske og den indre missions (Vilh. Bech). Omkring aarhundredskiftet begyndte efterhaanden en «moderne» teologi, paavirket av tysk religionshistorie, at gjøre sig gjældende. 1903 indfortes som lokal repræsentation for de enkelte menigheter menighetsraad, og disse har indstillingsret til geistlige embeder. Siden 1868 har der været adgang til at danne valgmenigheter. Saakaldte «anerkjendte» trossamfund er jøder, reformerte, romersk-katolikker og metodister. Ved folketællingen 1911 var 2 879 473 medlemmer av folkekirken, mens 41 889 stod utenfor denne. — Undervisningsvæsenet. Den lavere skole (tidligere «almueskole») har først i det 19 aarh. naadd en tilfredsstillende utvikling. Lærerutdannelsen blev ordnet ved den «store» skolekommission 1789—99, som avfødte den for sin tid udmerkede skolelov av 1814, hvis gjennemførelse dog tok lang tid. Bell-Lancasters undervisningssystem (se Bell, Andrew) fandt i D. en overordentlig sterk utbredelse, idet det indtil 1833 var indført i 2 110 skoler. Ved Grundtvigs og andres angrep blev det efterhaanden avskaffet. Ved aarhundredets midte opstod den Grundtvig'ske friskolebevægelse, som tilstrælte en nøiere forbindelse mellem skole og hjem og en undervisning bygget mere paa det levende ord end paa boken. Skolen staar i nær forbindelse med kirken, lærerne skal tilhøre folkekirken. Presten er selvskrevet medlem av skolekommissionen, provsten av skoledirektionen. Barnet er underkastet skolepligt fra syvende til fjortende aar, og forsømmelser straffes med mulkt. Lærerutdannelsen besørges av syv stats- og en række privatseminarier; videre utdannelse gir statens lærerhøiskole; fra 1892 haves en særlig utdannelse for forskolelærerinder paa landet. — Latinskolen svarte længe bokstavelig til sit navn. Først Christian VI paabød undervisning i dansk og bruk av danske lærebøker; men det nyttet litet, før plakat av 1805 og lov av 1809 hadde indskjærpet paabudet. Først ved lov av 1871, som indførte en sproglig-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig linje, blev morsmaalet med oldnordisk artiumsfag. Den nugjældende lov om høiere almenskoler av 24 april 1903 gjør et skridt henimot «enhetsskolen», idet disses første klasser («mellemskolen») bygger paa folkeskolens undervisning indtil 11 aars alder, hvorefter et treaarig gymnasium, spaltet i tre linjer (klassisk, matematisk-naturvidenskabelig og ny sproglig), danner avslutningen; parallelt med første gymnasieklasse haves som regel en «realklasse» som fortsætter og avslutter «mellemskolen». Fællesundervisning er ved den nye lov knæsat. Ogsaa for voksne findes mange skoler; en særlig rolle blandt disse spiller folkehøiskolerne (s. d.). Universitetet i Kjøbenhavn har 5 fakulteter (teologisk, rets- og statsvidenskabelig, medicinsk, filosofisk og matematisk-naturvidenskabelig); desuten findes i Kbh. en stor polyteknisk læreanstalt, en veterinær- og landbohøiskole, en farmaceutisk læreanstalt, kunstakadmi m. m., samt et skolemuseum med tilhørende pædagogisk bibliotek. — Retsvæsen. I retslig henseende var landet oprindelig delt i tre provinser: Skaane, Sjælland med omliggende øer og Jylland med Fyn; retsreglernes opr. kilde var sedvaneret. Deres mundtlige overlevering fæstnedes skriftlig, provinsiallovene, av hvilke Jyske lov (1241) er den eneste officielle retssamling. Disse provinsiallove var det alm. retsgrundlag like til Christian V's danske lov (1683). Fra 13 aarh. møter man dernæst stadsretterne, som var love for kjøpstæderne, vedtat av byens borgere og stadfæstet av dens overherre, i regelen kongen. Ved siden herav utvikledes de egentlige rikslove. Allerede under Knut den store møter vi vederloven, som gjaldt for en bestemt klasse av borgere (kongens hirdmænd), senere den skaanske og sjællandske kirkeret, gaardretterne (militær ret paa befæstede gaarder) og fra Christoffer II's tid like til enevældet haandfæstningerne. Fra Christian II's regjeringstid begynder lovgivningsarbeidet at ta fart. Der utkom i tiden indtil Christian V's Danske lov en stor mængde recesser og ordinanser, men først den sidstnævnte lov bragte dog fuldstændig retsenhet (se Danske lov). Den følgende tid like til grundloven (1849) har en række reformer at opvise. Her skal blot nævnes de gjennemgripende landbolove i slutningen av 18 aarh., de mange proceslove samt de fire straffelove fra 1833, 1840 og 1841. Ved grundloven gik lovgivningsmyndigheten over til konge og riksdag i forening. Av vigtigere love under den nye statsskik kan nævnes straffeloven (1866), konkursloven (1872), skifteloven (1874), fattigloven (1891), auktionsloven (1891), sjøloven (1892), løven om formuesforholdet mellem ægtefæller (1897), kjøpeloven (1906), lov om rettens pleie (1916). Ved denne sidste er domstolene organisert saaledes at visse saker anlægges ved underretterne og indankes for landsretterne (Østre landsret i Kbh. for østifterne, Vestre landsret i Viborg for Jylland, og Søndre landsret i Sønderborg for de sønderjyske landsdele), mens andre saker anlægges ved landsretterne som første instans og indankes for høiesteret. I straffesaker og saker om politiske forbrydelser medvirker jury. I Kbh. findes den særlige sjø- og handelsret, hvis avgjørelser ogsaa indankes for høiesteret. — Hæren. Kongen er høistbefalende chef; under ham styrer krigsministeren hærens anliggender, dels gjennem to generalkommandoer (én i Kjøbenhavn for «landsdelene øst for Storebelt» og én i Viborg for «landsdelene vest for Storebelt»), dels ved direkte befalinger til avdelingerne. En generalinspektør for hvert vaaben fører tilsyn med utdannelsen. I krigstid utnævnes en overgeneral for under krigsministeren at lede operationerne. — Hæren bestaar efter lov av 1909 av: 1. Generalstaben. 2. Fotfolket bestaaende av livgarden med en linje- og en forsterkningsbataljon samt en brigade à to linjeregimenter à tre bataljoner, otte linjeregimenter à tre bataljoner samt fem reserveregimenter à fire

bataljoner. 3. Rytteriet bestaaende av to regimenter à fire linjeeskadroner, paa Sjælland, og to regimenter à to linje- og to reserveeskadroner, i Jylland-Fyn, samt trænavdelingen à tre kompanier. 4. Artilleriet omfattende feltartilleriet med to regimenter à to avdelinger à fire batterier og to selvstændige avdelinger (kun den ene er oprettet); kystartilleriregimentet med tolv linje- og seks reservekompanier ordnet i tre bataljoner (fæstningsartilleriet er ved lov av 17 mars 1920 ophævet samtidig med ophævelsen av Kjøbenhavns landbefæstning). 5. Ingeniørkorpset bestaaende av et ingeniorregiment à ti linje- og to reservekompanier, indordnet i tre bataljoner, to ingeniordirektioner. 6. Det tekniske korps omfattende generaltøimesterkvarteret, forsoks- og kontrolavdelingen, toihus, laboratorium og krudtverk, den historiske vaabensamling og motorkjoretoitilsynet. 7. Skoler omfattende vaabnenes korporal- og kornetskoler til utdannelse av vernepligtig befal, underoffieerskoler til utdannelse av faste underoffieerer, officerskolen med tre klasser: «yngste» (eleverne er vernepligtige befalingsmænd), «næstældste», som alle faste offieerer i hæren maa ha gjennemgaat, mens «ældste» gir frivillig videreutdannelse. Skyteskolen utdanner hærens skytelærere, gymnastikskolen dens gymnastiklærere, rideskolen dens beridere. 8. Forpleiningskorpset. 9. Lægekorpset med sundhetstropperne. 10. Dyrlægekorpset. 11. Auditorkorpset. 12. Arbeidstropperne. 13. Bornholms væbning bestaaende av en bataljon fotfolk à fire kompanier, en eskadron rytteri, et batteri feltartilleri, et artillerikompani. — Hæren rekruteres ved alm. vernepligt, men kun et fast antal pr. aar indkaldes; resten gaar fri efter lodtrækning. Tjenestetiden regnes fra det tyvende leveaar, og det utskrevne mandskap staar 16 aar i hæren. — F l a a t e. Den danske flaate bestaar av tre panserskibe paa 3 500—4 000 ton deplacement, hvorav de to ældste dog maa sies at ha liten stridsværdi; et panserbatteri paa 2 200 ton og to krydsere paa ca. 1 300 ton hver, samtlige bygget i aarene 1892—96 og saaledes forholdsvis ældre fartoier. Endvidere haves 25 torpedobaater, derav 7 av ældre dato, 11 undervandsbaater, foruten mine-, skole- og transportskibe m. v. Under bygning er 1 panserskib og 3 undervandsbaater. — Ved orlogsverftet (Kjøbenhavn) bygges, vedlikeholdes og oplægges flaatemateriellet. Her findes tillike marinens depoter og ovrige til en orlogsstation hørende indretninger. Som chef for verftet staar en sjooffieer (kontreadmiral), un ler hvem igjen sorterer fem korpsehefer, som leder de forskjellige avdelinger ved verftet. — Det faste personel er inddelt i korpser, bestaaende av offieerer, underofficerer og menige i de forskjellige specialgrener (artilleri, minevæsen o. s. v.) ombord. Forovrig bemandes flaaten med vernepligtig mandskap, hvorav der aarlig indkaldes og øves omkr. 1 000 mand. — M y n t, m a a l o g v e g t. Av D.s ældre m y n t e r er særlig at merke specien (kr. 4), kurantdaleren (kr. 3.26, fra 1794 kr. 3.20) og riksbankdaleren (kr. 2) som gjaldt fra 1813—74. Fra 1 jan. 1875 gik D. med kronemynten over til guldmyntfot (lov og myntkonvention med Sverige av 26 juni 1873). Med Norge avsluttedes myntkonvention 16 okt. 1875. Av 1 kg. fint guld utmyntes 2 480 kr. Der utmyntedes 1870—1919 ialt i mill. kroner: 149.246 i guld, 34.817 i sølv og 2.852 i bronse, tils. 187 mill. kr. — M a a l og v e g t. Ved lov av 4 mai 1907 er det metriske system indført i D., saaledes at det skulde være enegyldig fra 1 april 1914. — S a m f æ r d s e l s m i d l e r. Ved utgangen av 1918 var den samlede længde av j e r n b a n e r n e 4 250 km., hvorav 2 065 var statens, 2 185 privates. Paa statsbanerne befordredes i finansaaret 1918—19 opimot 30 mill. reisende tilsammen 1 020 mill. km. og 7.3 mill. ton gods tilsammen 677 mill. km. Privatbanerne kjørte 12.8 mill. reisende over ialt 210 mill. km. og 4.1 mill. ton gods over 83 mill. km. Driftens økonomiske resultat har i de senere aar været slet og har aldrig været særlig godt. Paa statsbanernes anlægskapital, som nu er over 300 mill. kr., er kun i enkelte aar naadd en forrentning av opimot 4 pct. — V e i e r. Av amtsveier (landeveier) fandtes ved utgangen av 1918 6 771 km., av sogneveier (1913) 37 617 km. 1917—18 var amternes utgift til veivæsenet 4.7, sognenes 6.3 mill. kr. — H a v n e r. Det store flertal av danske byer har havn eller let forbindelse med havet over nærliggende lasteplads. Der er arbeidet sterkt for at forbedre havnene, og adskillige provinshavner er nu meget anselige og tar store skibe ind (Esbjerg, Aarhus, Aalborg, Odense, Frederikshavn, Helsingør, Kolding, Nakskov, Aabenraa). Til Kjobenhavns havn, der som de fleste kjopstadshavner er et selvstændig eiendomssubjekt, knyttes betydelige forventninger, hvad dens udmerkede beliggenhet og efter nordiske forhold sterke benyttelse ogsaa gjor berettiget. — S k i b s f a r t. D.s handelsflaate (over 4 registerton) var 1914 562 300 ton; der var 672 dampskibe med tils. 433 900 ton, 1906 seilskibe (hvorav 1 073, væsentlig fiskekuttere, fra 4—20 registerton) med 86 000 ton og 1 060 motorskibe med 42 400 ton. Ved Verdenskrigens slutning var dampskibsflaaten sterkt formindsket: 496 skibe med 313 300 ton. Kjobenhavn eiet 85 pct. av dampskibs-, men kun 17 pct. av seilskibstonnagen. For Verdenskrigen indgik til Kjøbenhavn 1 800 000 ton og avgik derfra 680 000 ton; indenriksk trafik desuten 290 000 ton ind og 500 000 ton ut. Av de i 1913 indgaaede 41 071 skibe var 19 885 danske, 10 576 svenske, 7 375 tyske og 1 311 norske; for de utgaaede skibe var tallene henholdsvis 20 224, 10 818, 7 449 og 1 378. Danske skibe besørger godt og vel halvparten av indforselen og $^2/_3$ av utforselen. Danske skibe seiler i stort omfang mellem fremmede lande indbyrdes; av den 1906 opseilede bruttofragt, 67.1 mill. kr., faldt 47.4 mill. paa fart fra utland til utland. — P o s t. 1919 fandtes 1 240 postkontorer og brevsamlingssteder med tils. 9 316 funktionærer. Der blev 1918—19 besorget 237 mill. breve (205.2 indenlandske, 13.2 fra utlandet og 18.4 til utlandet, 0.2 transiterende); 1890—91 var tallet 53 mill. Av aviser og tidsskrifter besorgedes 210 mill. nummer mot 51 mill. i 1890—91. Endvidere 1.1 mill. pengebreve, 13.7 mill. pakker, 13.4 mill. postanvisninger og postopkrævninger, repræsenterende ialt 610.8 mill. kr. — S t a t s t e l e g r a f e n hadde 1907 3 717 km. linjer, 525 stationer og 1 128 funktionærer. Der besorgedes 1906—07 tils. 2 729 000 telegrammer mot 1 503 000 i 1890. 1918—19 var ledningsnettet omtrent det samme, stationernes antal 630, telegrambesorgelsen 3.8 mill. stkr. — S t a t s t e l e f o n e n hadde 1906—07 2 663 abonnenter med 5 mill. samtaler; samtidig hadde de private telefonselskaper 191 000 abonnenter med 417 mill. samtaler. Statstelefonen har eneret paa forbindelsen m e l l e m landsdelene. Lokal telefonering besørges næsten udelukkende av de private selskaper (som skal ha koncession av staten). — S p r o g. Hvor langt tilbake i tiden D. har været bebodd av den nuværende stamme, kan hverken oldkundskapen eller sprogkundskapen avgjøre. De ældste vidnesbyrd om folkets nationalitet findes rimeligvis i stedsnavnene, men disses alder kan for de ældste lags vedkommende ikke engang tilnærmelsesvis bestemmes. Det kan dog sies at intet dansk stedsnavn med nogen rimelighet kan ansees for at være utgaat fra et sprog som var stammeforskjellig fra det danske. — Den ældste sikre kundskap om Nordens sprog faar vi av indskrifterne med den ældste runerække (se R u n e r). Det er umulig i de forholdsvis faa og smaa levninger av dette u r n o r d i s k e sprog at se stedlige forskjelligheter. I

vikingetiden kan man sikkert skjelne mellem dansk-svensk paa den ene side og norsk(-islandsk) paa den anden, idet dansk og svensk faar enkelt selvlyd istedenfor de gamle tvelyd *æi, áu, ey;* men forskjellen var dog ikke større end at man med lethet forstod hinandens sprog og brukte fællesbetegnelsen dansk tunge om alle de nordiske sprog. — I løpet av den ældre middelalder svækkedes endelserne i dansk stedse mere, saa at man ved aar 1300 kunde tale om dansk ogsaa i motsætning til svensk. Forskjellen utdypedes i den følgende tid yderligere, idet dansk faar nogen sterkt iørefaldende lydoverganger, dels fra enkelt *p, t, k* efter selvlyd til *b, d, g* eller endnu mere ændret til *v, ð, g* (el. *w*), og dels fra *g* til *w* (*u*) efter baktungeselvlyd, især *a*. Saaledes faar vi dansk *løbe, bide bage, lav* i motsætning til svensk *löpa, bita, baka, låg*. Ved disse to avvikelser, endelsernes svækkelse og den dermed følgende bøiningsfattigdom, og medlydsovergangene efter selvlyd, hvortil endvidere kommer det eiendommelige danske «stot», som omkr. 1300 delvis avløste den i svensk bevarte musikalske forskjel mellem én- og flerstavelsesord og i nyere tid den næsten fuldstændige gjennemførelse av *y* for gammeldansk og svensk *ju* (som *dyb; djup*), har dansk efterhaanden fjernet sig sterkt fra svensk. — Side om side med endelsernes svækkelse gaar kasussystemets oplosning. Nominativ, akkusativ og dativ fik efterhaanden samme form. I genitiv begynder *s* at avløse de vekslende endelser for efterhaanden at bli den eneste genitivsendelse. Andre bøiningstap, som der allerede tidlig findes spor av, er tapet av utsagnsordenes person- og talbøining (den sidste holdt sig i skoleretskrivningen til aar 1900), av konjunktivens fortidsform og gjennemførelsen av indikativ i næsten alle bisætninger. Til de nyeste bøiningsutjevninger hører tapet av imperativets flertalsform. Alle disse bøiningstap gjør dansk til et av de mindst formrike sprog. Formernes faatallighet erstattes for en stor del ved fastere ordstilling. — Dersom vi betragter ordforraadet, vil vi finde at berikelsen av ordstoffet fra fremmede kilder har været temmelig jevn fra oldtiden op til vore dage, men at en kamp mellem dansk og fremmed ordstof egentlig kun har været ført to ganger, først i England i den ældre middelalder, hvor dansk var angriperen som blev slaat tilbake, senere i D., hvor dansken slog tyskens anfald tilbake. I begge disse tilfælde ser vi kampens spor i et overvældende stort antal ord og orddannelseselementer, som fra det overvundne sprog er trængt ind i det seirende. Den engelske indflydelse, som navnlig har beriket dansken med mange kirkelige ord, blev avbrutt i Valdemarstiden. Forbindelsen med Tyskland, som henimot 1300 blev særlig fast, indførte til en begyndelse en mængde nedertyske ord, forstavelser og endelser i det danske sprog, saaledes at henved halvdelen av den danske ordbok er fyldt av nedertyske laanord. Efter reformationen avløstes den nedertyske indflydelse av høitysk, men denne trængte ikke saa dypt. Ved siden herav er der en del latinsk, senere ogsaa fransk indflydelse. Med F. C. Eilschow (omkr. 1745) faar de sprogrensningslyster som har været tilstede allerede før, en mere bestemt form, idet man da begyndte at skrive om filosofi og de eksakte videnskaper for ulærde, og dertil behøves rammende og forstaaelige ord. I det 19 aarh. er ordstoffets vekst fortsat ved laan fra snart hele verden. I den nyere tid har endelig stilens utvikling væsentlig foregaat. Med reformationstiden sluttet den urolige tid for det danske sprog, og dette blev samtidig fæstnet yderligere derved at dets rogt ved boktrykkerkunstens indførelse for en stor del kom til at hero paa nogen enkelte kyndiges behandling. Hertil kom saa at omkr. 1700 et dannet talesprog fremstod i nær tilknytning til skriftsproget, og dette dannede talesprog har siden da bredt sig mere og mere. — De danske almuesmaal deler sig naturlig i tre hoveddele: jysk, som væsentlig har tapt endelseselvlydene, ømaalene, hvis endelseselvlyd er svækket til et *ə*, og (skaansk-)hornholmsk, som endnu har *a* bevaret i en del endelser. — De vigtigste maalgrupper er følgende: 1. Sydslesvigsk, som nu næsten kun tales i Fjolde sogn ved Husum, med eiendommelige tvelyd, bevarelse av tal- og personbøining i utsagnsordenes indikativ og partiepiernes kjønsbøining, foruten en del andre merkelige forhold. 2. Nordslesvigsk, vestjysk ved sin mangel paa bestemt artikel som endelse, men med to kjøn i navnordene som østjysk. Særlig kan merkes den rene selvlydsrække (dog avvikende i Angel-Als) og bruken av *r* før aapen *d* (*ð*). 3. Østjysk med bestemt artikel som endelse og to kjøn, men som alt jysk med sterkt avkortede endelser, og som de to følgende med *o, á* før lang *aa, a*. 4. Vestjysk, hvor intetkjøn er blit stofkjøn, men alt hvad der kan tælles, er fælleskjøn (en ben, bord, brød, men det vand, jord), og som mangler bestemt artikel som endelse (æ mand motsat østjysk manden). Eiendommelig er det vestjyske stot paa *k, t* og *p* i flerstavelsesord. 5. Kattegatsmaalene i Vendsyssel, Djursland og paa de østjyske øer med *w* bevaret foran alle selvlyd (wejr og wind) og med tre kjøn. 6. Vestfynsk med *æj* for *e*, *åw* for *aa* og tildels *aj* for *æ* (slajtbomäulet). 7. Østfynsk og sydømaalene med den underlig dumpe uttale av selvlydene og (likesom vestfynsk) med snovlet selvlyd, hvor et *nd* eller *ng* staar efter selvlyd i skriftsproget. Fynsk og sydømaalene mangler de aapne *ð*- og *g*-lyd. 8. Sjællandsk med sin sterkt utprægede *ð*, sit kraftige stot, kun intetkjønsform av partiepperne og sin store overensstemmelse i bøining med skriftsproget. 9. Bornholmsk med talbøining i utsagnsordenes nutid, tre kjøn i adjektiverne, *a* i adskillige endelser og i det hele et noget svenskagtig præg, dog uten den eiendommelige svenske «syngen» paa ordene som sønderjysk og fynsk har mere av. [Litt.: N. M. Petersen, «Det danske, norske og svenske sprogs historie», I (1829), V. Dahlerup, «Det danske sprogs historie» (1896); Hj. Falk og A. Torp, «Dansk-norskens lydhistorie» (1898), «Dansk-norskens syntax» (1900), «Etymologisk ordbok over det norske og det danske sprog» (1903—06); C. Molbech, «Dansk ordbok» (1833, 2 utg. 1859); «Ordbog over det danske sprog» grundlagt av V. Dahlerup (1919 flg., under utgivelse); Kr. Mikkelsen, «Dansk sproglære med sproghist. tillæg» (1894) og «Dansk ordføiningslære med sproghist. tillæg» (1911); H. G. Wiwel, «Synspunkter for dansk sproglære» (1901); Marius Kristensen, «Nydansk» (1906); J. Byska, «Modersmaalet» (1913); Otto Jespersen, «Modersmaalets fonetik» (1906). Tidsskrifterne «Dania» I—X (1890—1903) og «Danske Studier» (1904 flg.).] — Litteratur. Den danske litteratur falder naturlig i tre hovedavsnit: hedenøld (fra den ældste tid til omkr. aar 1000), middelalderen (fra 1000 til omkr. 1500) og den nyere tid (fra 1500 til vor tid). — Hedenold har, bortset fra runeindskrifterne, ikke efterlatt sig skriftlige minder. Dog maa der ha eksistert en rik episk digtning i poesi og prosa, som dels behandler nordiske og hjemlige emner, dels henter emner fra den beslegtede gotiske og germanske verden. — Middelalderens første halvdel (til 1250) var en opgangstid som kulminerte med Valdemarerne; derpaa fulgte en nedgangstid, hvor efterhaanden det nationale forsvandt og blev avløst av opbyggelig og moraliserende læsning som kom fra utlandet. Den ældste skrevne litteratur er paa latin. Efter 1157 opstod saa paa foranledning av Absalon en

rik litteratur, hvorav maa fremhæves Sven Aggesens korte «Danmarkshistorie» og især «Gesta danorum», det storverk som skyldes Absalons klerk (privatsekretær) Saxo (s. d.). Absalon førte ogsaa an i lovgivningsarbeidet; 1171 vedtoges den Sjællandske kirkelov; efter den fulgte Eskils Skaanske kirkelov, og dette er sandsynligvis anledningen til samlingen av den skaanske og de sjællandske love. Disse love er i motsætning til de historiske verker paa morsmaalet. Fra den efterfølgende tid stammer Anders Sunesøns skolastiske læredigt «Hexaëmeron», og endelig 1241 vedtoges den Jyske lov, for en væsentlig del utarbeidet av viborgbispen Gunner (s. d.). Samtidig opstod folkevisedigtningen, antagelig ved midten av 12 aarh., og dens kulminationstid falder vistnok i tiden 1250—1350. Men længe efter den tid levet den, og saa sent som 1523 og 1559 satte den endnu kraftige skud. (Se forøvrig Folkeviser.) — Fra middelalderens sidste halvdel har vi ett merkelig historisk verk: «Den danske rimkronike» (fra midten av 15 aarh.), trykt 1495, hvor kongerne selv fortæller sit livsløp. I 15 aarh. oversattes fra svensk de saak. «Eufemiaviser», og fra samme tid er kroniken om Karl Magnus. Odensepresten Mikael skrev paa dronning Kristines opfordring ret vellykkede religiose læredigte efter fremmed forbillede. Peder Laales «Ordsprog», hvorav datidens barn skulde lære latin, interesserer os ved de deri samlede danske ordsprog. — Den nyere tid er jo naturligvis ikke kjendelig med ett slag; overgangen er ganske jevn, og den mest produktive av alle reformationstidens forfattere, Kristiern Pedersen, staar med det ene ben fast plantet i middelalderen. Han begyndte som humaniserende katolik og endte som humaniserende lutheraner, og han har en hoveddel i overs. av Christian III's bibel (1550). I motsætning til ham blev Povl Helgesen ved at være katolik, hatet av de egentlige reformatorer med Hans Tausen i spidsen. Reformatorerne vilde ha folket i tale og skrev derfor paa dansk baade stridsskrifter, viser og satirer, de sidste dog alle efter fremmed forbillede. Ogsaa salmer, især oversatte eller bearbeidede efter ældre katolske, ser lyset i mængde. 1528 utkom den første danske salmebok i Malmo. Efter reformationens gjennemførelse kom nye mænd frem; betydeligst er Sjællands første «evangeliske superintendent», Peder Palladius, hvem vi foruten en række danske opbyggelige og formanende skrifter skylder «Visitatsboken», som yder saare vigtige bidrag til tidens karakteristik. Men de fleste andre forfattere hadde nu ikke længer bruk for folket og dets tungemaal; de vendte tilbake til «gudernes sprog», latinen, og den folkelige vækkelse avlostes av spidsfindige teologiske studier; det gjaldt at være ortodoks luthersk, og «Danmarks alm. lærer» Niels Hemmingsen faldt som offer herfor. Ved jubelfesten for reformationen (1617) har ortodoksien seiret. — Naturvidenskaperne har i slutten av 16 og 17 aarh. en række glimrende navne, som Tyge Brahe, Thomas Bartholin, Steno, Ole Rømer o. a. Av historikere maa nævnes Anders Sørensen Vedel, «Saxo»s udmerkede oversætter og den første utgiver av folkeviser, samt Arild Huitfeld. — Digtningen er det smaat bevendt med; i 16 aarh. lod endnu efterklang av folkevisen (H. C. Sthen); i 17 aarh. naadde renæssansens kunstdigtning til D. over Tyskland (se Opitz). Arrebo indførte de nye metriske regler og tillike alexandrineren, og ham fulgte tidens andre poeter trolig. Det meste som fremkom av verdslig digtning, var oversættelser; op over det middelmaadige hæver sig kun enkelte av Bordings digte, Laurids Koks Dannevirkevise og enkelte ting av nordmanden Petter Dass. Men paa det religiøse omraade viser Kingo at «de danskes aand kan stige likesaa høit mot himmelen som andres». — Dramaet var i middelalderen knyttet til kirkerne og gik derfra over til skolen; vi har en hel del skolekomedier, de fleste uten værd. Et lysglimt finder vi i den vaagnende interesse for dansk sprog. Erik Pontoppidan (den ældre), Gerner og Peder Syv skrev grammatiske arbeider, og Matthias Moth samlet til en stor dansk ordbok. Christian V's Danske lov har likeledes stor sproglig betydning. Nævnes maa ogsaa Leonora Christina Ulfeldts med rette berømte «Jammersminde». Ved overgangen til 18 aarh. begyndte i utlandet en sondren mellem tro og erkjendelse, som fortes til D. av nordmanden Ludvig Holberg. Han er sterkt paavirket av engelske og franske idéer (især av J. Loeke og P. Bayle), og da han efter sine reiser og studier i utlandet blev professor ved universitetet, var han rustet til kamp mot alt det traditionelle, paa hvad omraade det end maatte være. Selv ansaa han sin moral-filosofiske forfattervirksomhet for det vigtigste; naar vi er tilbøielige til at hævde hans satiriske og komiske digtning forsteraugen, er det, fordi denne er den første bevisst nationale digtning og saaledes danner grundlaget saavel for al følgende dansk litteratur som for det danske teater. Holbergs skikkelse rager saa høit op i første halvdel av 18 aarh. at vi kan være tilbøielige til at overse de andre skikkelser; og dog staar der pietismens salmedigter Brorson med sine inderlige og den dag idag gripende toner. Nær beslegtet med ham er Ambrosius Stub, som viser at endnu lever natursansen i danske hjerter. Ellers er Holbergs tid videnskabelig; han har selv skrevet betydelige historiske arbeider; Hans Gram og Langebek syslet med kildestudier og utgiverarbeide, Arne Magnussen samlet sine kostbare haandskriftskatte, Erik Pontoppidan (den yngre) skrev religiose, historiske, naturhistoriske og topografiske verker; «Videnskabernes Selskab» og «Selskabet for Fædrelandets Sprog og Historie» stiftedes. En enkelt betydelig sprogmand hadde tiden, Jens Hoysgaard, men først en langt senere tid har forstaat og værdsat ham. Aarhundredets sidste halvdel kaldes oplysningstiden, som er karakteristisk ved mangfoldigere idékrydsninger og indflydelser. Under engelsk indflydelse skrev nordmanden Tullin sin beundrede «Maidagen», som er en efterligning av Thomsons «Seasons»; efter fransk monster (som i det hele er raadende) laget en anden nordmand, Nordahl Brun, tragedien «Zarine», som imidlertid sammen med hele genren snart druknet i latteren, efterat en tredje nordmand, J. H. Wessel, hadde utgit sin udødelige parodi «Kjærlighed uden stromper». Under væsentlig tyske impulser skrev derimot periodens hovedforfatter, den geniale Johannes Ewald, som brøt med gamle vedtagne former og paa epokegjørende maate viste vei tilbake til den nordiske oldhistorie. En interessant overgangsskikkelse (til 19 aarh.) er Jens Baggesen; helt karakteristisk for tiden er derimot P. A. Heibergs komedier med sin næsten journalistiske aktualitet. Den periodiske presse faar stigende betydning, endnu ikke som dagblade, men som tidsskrifter, hvorav de vigtigste er J. S. Sneedorff's «Den Patriotiske Tilskuer», Rahbek og Prams «Minerva» og Rahbeks «Den Danske Tilskuer». Det gjælder at populærisere og moralisere; den samme bestræbelse ligger ogsaa paa det religiøse omraade paa bunden av den saakaldte «rationalisme», hvis hovedrepræsentant er Bastholm, mens biskop Balle staar som ortodoksiens bannerfører. Historieskrivningen arbeider ogsaa i oplysnings og morals tjeneste; Mallings «Store og gode handlinger» gaar just ut paa at være en moraliserende eksempelsamling. — Den betydeligste oplysningsskribent er uten sammenligning Rahbek, som er paavirket av den franske revolutions idéer, hvad der

dog gjælder endnu mere P. A. Heiberg og M. C. Bruun, som begge vover sig ind paa det politiske forfatterskap og til tak blir landsforvist. — Med det 19 aarh. kom et nyt livssyn og en ny digtning: romantikkens tidsrum oprinder. Retningens første og betydeligste mand er Adam Oehlenschläger, en sund og likevegtig natur som næsten straks formaadde at omforme de romantiske idéer efter nationalt behov, saaledes at han skapte en eiendommelig dansk romantik, som hurtig viste sig at ha livskraft. Motstanden mot romantikken er kun svak; der var ingen livskraft og intet talent i det gamle: Oehlenschläger utsendte verk paa verk, som mere og mere befæstet seieren; efter den epokegjørende digtsamling av 1803 («Digte») synger han geniets lovsang i «Aladdin», og 1807 utgaves hans første tragedie «Hakon Jarl». En mægtig aand fremstod, skalden og kirkehovdingen Grundtvig, som førte romantikken videre ad egne nordiske veier og 1810 aapnet sin langvarige og vidtrækkende kamp mot den herskende fornuftkristendom. Mens Oehlenschläger og Grundtvig paa avgjørende punkter tidlig gik sine egne veier, opstod der en række betydelige digtere som trods sin originalitet dog staar i et nærmere avhængighetsforhold til den tyske romantik. Blandt disse kan nævnes tyrikeren Schack Staffeldt, Ingemann og Haueh. Imot den romantiske formløshet optraadte i slutten av 1820-aarene J. L. Heiberg som den skjønne og kunstneriske forms forfegter; han støttedes i denne kamp av Henrik Hertz. Heiberg utøver en vældig indflydelse baade gjennem sin digtning og endnu mere ved sin kritik. En række digtere slutter sig nøie til den Heiberg'ske «romanticisme»; av disse kan foruten Hertz, som med makeløs virtuositet tumler de forskjellige emner, fremhæves fru Gyllembourg, som med sikker smak og et fint psykologisk blik skriver om hovedstadens høiere kredser, og Chr. Winther, som besynger naturen og kjærligheten som ingen før ham. Ogsaa H. C. Andersen, den eneste verdensberømte av de danske digtere, og Paludan-Müller, en av de dypestgaaende, har oprindelig sit utgangspunkt i Heiberg. Mere for sig selv staar Poul Møller, Aarestrup og Blicher. Med 1840-aarene traadte litteraturen ind i politikkens og journalistikkens tegn. Ploug, «Fædrelandet»s redaktor, maner i klingende vers Norden til enhet, besynger grundløven og treaarskrigens helter og begivenheter, og Goldschmidt slaar i sit ukeblad «Corsaren» med skaanselløst vid løs paa absolutismen. Men 1840-aarenes mest yndede forfatter er dog sikkert Hostrup, som gaar i Heibergs fotspor som vaudevilledigter, men eier dypere humor end denne og kommer virkeligheten nærmere. — Trods enkelte betydelige verker er tiden 1850—70 en efterklangens og stilstandens tid: intet geni rager op, men mere eller mindre talentfulde forfattere, som Kaalund, Richardt, Molbech, Bergsoe, H. F. Ewald og Carit Etlar, vinder stor popularitet; av disse staar de to tyrikere adskillig over sine romanskrivende digterbrødre. Med den geniale kritiker Georg Brandes' berømte forelæsninger 1871 begyndte en ny periode i dansk aandsliv: realismens. Med vidunderlig assimilationsevne følger han utlandets aandelige strømninger og øver ved sine talrike skrifter en vækkende, forargende, men altid frugtbar virksomhet. Skjønt naturligvis ikke den gamle retning med én gang forsvinder, og skjønt ikke blot de ældre, som Kaalund og Molbech, fortsætter, men ogsaa enkelte unge, som E. v. d. Reeke, Thor Lange o. fl., træder i det gamle fotspor, saa er dog gjennembruddet overvældende, og alle de betydeligste forfattere slutter sig til Brandes og den nye retning. Litteraturen fyldes av moderne idéer og faar den nye tids stilpræg. Drachmann besynger i flammende digte tidens revolutionære bevægelser, Schandorph indfører uten romantisk utsmykning borgerfolk og bønder i litteraturen, J. P. Jacobsen gir ut fra et naturvidenskabelig livssyn sine farvemættede billeder fra fortid og nutid. — Under realismens fane fylker sig nu flere og flere forfattere. Som de eiendommeligste kan nævnes: H. Bang, Gjellerup, Pontoppidan, G. Wied og Karl Larsen. — Fransk lyrik, navnlig Baudelaire og symbolisterne, kom til at øve en sterk indflydelse paa en række talentfulde lyrikere, som alle debuterte i 1880-aarene; deres digtning betegner ved sin skjønhetsdyrkelse og fantasi som ved sin mystiske inderlighet en sterk motsætning til realismen, som netop i 1880-aarene var blit noksaa flat og aandsforlatt. De betydeligste av disse er Michaëlis, S. Claussen, Joh. Jørgensen og Stuckenberg; noget senere debuterte H. Rode, den danske digter som er kommet symbolismen nærmest. Det følgende tidsrum førte atter bort fra den franske paavirkning; digtere som V. Rørdam, L. C. Nielsen og J. Aakjær er friskere og mere objektive, beskjæftiger sig mere med de omgivende realiteter end med sine egne sjælstilstande. Og paa fortællingens omraade vinder virkelighetsskildringen nyt land, ja blir tildels lokalisert efter landskaper. Blandt de forfattere som fremtræder omkr. 1900, maa fremhæves J. V. Jensen, en original fortæller, et sproglig geni som D. neppe har hat make til siden J. P. Jacobsens dage; hans evne til at gjengi livets yderside er forbløffende, likesom hans skapende fantasi er overordentlig. Av andre maa nævnes Jak. Knudsen med sine eiendommelige subjektive romaner, og hjemstavnsskildrere som jyden Skjoldborg, sjællænderen K. Hjortø og bornholmeren Andersen Nexø; den sidste utvikler sig efterhvert til at bli proletariatets skildrer. Ved siden av disse kommer en realistisk psykolog som Kidde og en række kvindelige forfattere, yderst forskjellige indbyrdes, som Karin Michaëlis-Stangeland, Thit Jensen Fenger, Agnes Henningsen o. a. — Det 19 aarh.s videnskabelighet har været i frodig og sterk utvikling; næsten al polyhistori er forsvundet; mere og mere blir videnskapsmændene specialister, navnlig naturvidenskapens dyrkere. At aandsvidenskaperne længe har været sterkt paavirket av romantikken, og at de store teologer fra aarh.s første halvdel (Mynster, Martensen) ser æstetisk paa kristendommen, er naturlig; mot dem opstiller Kierkegaard sit strenge «enten-eller»: kristendom for sig og æstetik for sig. Filosofien følger utlandets strømninger; efter hinanden gjør naturfilosofien, hegelianismen og positivismen sig gjældende i D. Sibbern, R. Nielsen, Broehner, Høffding, Krøman o. a.). Store historieforskere har grundlagt et nyt og epokegjørende kildestudium av fædrelandets historie (Allen, C. Paludan-Müller, Holm, A. D. Jørgensen, Erslev, Steenstrup, Troels-Lund). Litteraturhistorien dyrkes av N. M. Petersen, G. Brandes, Borchsenius, P. Hansen, Vedel, V. Andersen, A. Olrik o. fl., kunsthistorien av Hoyen, Jul. Lange o. fl. Sprogforskningen har glimrende navne at opvise, hvorav mange verdenskjendte (Rask, Westergaard, Madvig, Verner, V. Thomsen, Wimmer). Ogsaa naturvidenskapen har mangfoldige store navne; idet der forøvrig henvises til de særlige fagoversigter, skal kun fremhæves som de berømteste: H. C. Ørsted, Schouw, Warming, Forchhammer, Schiodte, Steenstrup, Jul. Thomsen, Zeuthen, Niels Finsen. Idet der forøvrig henvises til monografierne av de enkelte forfattere, skal her anføres nogen av de vigtigste verker som behandler den danske litteraturs historie: N. M. Petersen, «Bidrag til den danske litteraturs historie» (5 bd., 2 utg. 1867—70); P. Hansen, «Illustreret dansk litteraturhistorie» (3 bd., 2 utg. 1902; ny utg. ved C. S. Petersen og Vilh. Andersen, 1916 flg.); A. Olrik, «Danmarks heltedigtning» (2 bd. 1905—10); Rosenberg, «Nordboernes aandsliv»

(3 bd. 1878—85); J. Paludan, «Renaissanceevægelsen i Danmarks litteratur» (1887); F. Ronning, «Rationalismens tidsalder» (3 bd. 1886—99); Kr. Arentzen, «Baggesen og Øhlensehlæger» (8 bd. 1870—78); V. Vedel, «Guldalderen i dansk digtning» (1890); G. Brandes, «Samlede skrifter», I—III; O. Borchsenius, «Fra fyrrerne» (2 bd. 1878—80); V. Andersen, «Tider og typer af dansk aandshistorie» (1907 ff.) og «Litteraturbilleder» (2 bd. 1904—07). Forfatterleksika er utgit av J. Worm (3 bd. 1771—84), Nyerup og Kraft (1820) og Erslew (6 bd. 1843—68). Likeledes maa henvises til Briekas «Dansk biografisk lexikon» (19 bd. 1887—1905). — Kunst. Allerede i den forhistoriske tid forekommer i D. som andetsteds geometriske ornamenter som utsmykning av bruksgjenstande, helt fra den yngre stenalders lerkar. Ved siden herav optræder dyre- og menneskefremstillinger saavel i bronsealderen som i jernalderen (guldhornene fra Gallehus, solvkjelen fra Gundestrup, vognene fra Dreiberg). Sin rikeste utvikling fik dyreornamentikken i 5—8 aarh. I 10 aarh. blev de irske «drageslyngninger» vanlige. De ældste bevarede middelalderlige levninger av D.s kunst er kirkelige. Fra 11 aarh. begyndte trækirkerne at avloses av stenkirker (av granit og tufsten). De ældste er domkirkerne i Roskilde (fuldfort 1081), Ribe (1125—ca. 1160) og Lund, samt den helt ombyggede domkirke i Viborg, alle i romansk stil, nærmest i tilslutning til neder-rhinsk arkitektur. Av noget senere dato er teglstenskirker med nordtysk paavirkning, væsentlig i romansk stil (klosterkirker i Sorø, Rungsted, Kallundborg og Roskilde domkirke, den sidste med fransk paavirkning og overgang til gotik). De gotiske teglstenskirker begynder ca. 1250 (domkirkerne i Odense og Slesvig, S. Petri i Malmø, senere dele av domkirken i Aarhus og klosterkirken i Maribo). Den romanske skulptur er sparsom (sondre portal paa Ribe domkirke, gravmonumenter); av gotisk skulptur findes talrike utskaarne, malte og forgyldte alterskap, dels utenlandske, dels utfort i D. (altertavlen i S. Knuts kirke i Odense av lübeekeren Klaus Berg og i Slesvig (1514—21) av dansken Hans Brüggemann). Malte ornamenter forekom allerede i 11 aarh.s trækirker (bjelken fra Hørring kirke). Av særlig interesse er kirkernes talrike kalkmalerier, de bedste fra den romanske tid (11—12 aarh.), men ogsaa fra den gotiske tid og renæssansen. — Med reformationen holder renæssansen sit indtog i holl. og tysk dragt; dog faar den sit eget danske præg under Fredrik II og særlig under Christian IV (arkitektur: Kronborg, Frederiksborg, Rosenborg, Borsen i Kbh.). Som materiale bruktes teglsten med baand, gesimser, vindusomfatninger og gavler av huggen sandsten. Den rike byggevirksomhet og store pragtlyst førte til større utbredelse av skulptur (den hollandske familie Steenwinchel; skulpturerne til Frederiksborg av hollænderen Adriaen de Vries). De store gravmonumenter utførtes i utlandet (Christian III's og Fredrik II's i Roskilde, Fredrik I's i Slesvig). Fra nu av frigjør malerkunsten sig fra kirken. Det ældste danske portræt er Christian II's, malet av flamlænderen J. v. Mabuse (1515). D s første faste verdslige maler er J. Binck. Ellers utmerket sig den danske M. Lorich, som ogsaa vandt navn i utlandet som kobberstikker; desuten virket flaml. Hans Knieper (d. 1587) og Tycho Brahes maler, T. Gemperlin (tysk). Paa Christian IV's tid fandtes en hel dansk malerskole, dels av mer eller mindre nationaliserte hollændere: P. Isaksz (1569—1625), K. van Mander II (d. 1623) og K. van Mander III (d. 1670), A. Wuchters (d. 1683), R. Pietersz (d. 1649), J. Coning (ca. 1650—ca. 1720), J. van Doordt og H. Dittmarsz (d. 1677), de to sidste tyske, dels av danske utdannet i utlandet: R. Thim (d. 1639) og B. Keil (1625—87). — Mens indtil Fredrik III's død (1670) særlig hollandsk indflydelse hadde gjort sig gjældende, blev under Christian V fransk toneangivende, skjønt ogsaa hollandsk og italiensk indflydelse spores (Frederiksberg av v. Platen, Charlottenborg, Amalienborg, Vor Frelsers kirke paa Christianshavn). Ogsaa i skulpturen spores fransk som hollandsk paavirkning (Christian V's rytterstatue av A. C. l'Amoureux, gravmonumenter tilskrevet hollænderen Th. Quellinus). Av malere kan nævnes de franske B. Coffre (d. 1722) og J. d'Agar (1642—1715). — Under Christian VI begynder rokokoens herredømme (Christiansborg av Häuser, Hirschholm av Thurah). Ved siden av den danske maler H. Krogk (1671—1788) og den norske elfensbensskjærer M. Berg (1666—1739) arbeider indkaldte utlændinger (billedhuggeren Petzold, de tyske malere Wahl og Tuscher, italieneren Miani). — Under Fredrik V utvidedes den i 1754 grundlagte kunstskole til kunstakademi, som i begyndelsen lededes i fransk retning (med den franske billedhugger Saly som direktor). Den franske arkitekt Jardin betegner overgangen fra rokoko til den antikiserende Louis XVI (Marmorkirken, fuldfort 1894, Fredrik V's rytterstatue paa Amalienborg plads). Av portrætmalere virket svensken Pilo (1711—73) og den udmerkede danske maler Vigilius Erichsen (1722—82). — Fra 1772 lededes akademiet av danske kunstnere væsentlig i antikiserende aand. Denne retning tilhører arkitekterne Harsdorff (1735—99), C. F. Hansen (1756—1845, ombygning av Christiansborg, Vor Frue kirke) og P. Malling (1781—1802), billedhuggerne Wiedewelt (1731—1802) og Thorvaldsen (1770—1844). Malerkunsten lededes ved akademiet av den lærde og formelle Abildgaard (1743—1809). Den akademiske retning tilhører ogsaa Carstens (1754—98) og Kratzenstein-Stub (1783—1816). Den udmerkede portrætmaler J. Juel (1745—1802) og E. Pauelsen (1749—90), historiebilleder, portræt og genre) var de første som hadde sans for gjengivelse av dansk natur. — Med Eckersberg (1783—1853) brot naturstudiet igjennem, hvorved der grundlagdes en dansk malerkunst av en fordringslos borgerlig, intim, troværdig karakter. Som hans elever utgik fra akademiet en hel ny dansk malergeneration: C. A. Jensen (1792—1870), M. Rorbye (1803—48), W. Bendz (1804—32), Constantin Hansen (1804—80), A. Müller (1811—44) og de to interessante og fremragende kunstnere Wilh. Marstrand (1810—73) med sine fantasirike og humørfyldte genrebilleder og tegninger og C. Købke (1810—48), en betydelig malerisk begavelse. I skulpturen behandlet Freund (1786—1840) emner av nordisk mytologi i græsk-antikiserende aand, den fine, lyriske A. Jerichau (1816—83) gik i mer realistisk retning og H. V. Bissen (1798—1868) fik særlig indflydelse som lærer. I arkitekturen var den tyske Hetsch (1788—1864) empirens forkjæmper; Bindesbøll (1800—56) har æren av det smukke Thorvaldsens museum; av brødrene Hansen arbeidet den yngre Teofilus i Wien; Herholdt og Meldahl sluttet sig til renæssansen; N. S. Nebelong gjenopførte Viborg domkirke. I malerkunsten fortsætter det nationalt hjemlige som grunddrag. Teoretisk hævdedes dette standpunkt i 1840-aarene kraftig av kunsthistorikeren Høyen. I landskapsmaleriet bringes det til utforelse av J. T. Lundbye (1818—48), P. C. Skovgaard (1817—75), V. Kyhn (1819—1903), G. Rump (1816—80) o. fl., i folkelivsskildringer av J. Sonne (1801—90), senere av C. Dalsgaard (1824—1907), J. Exner (1825—1910), F. Vermehren (1823—1910) o. a. Ved siden av den nationale skole holdt en del kunstnere paa en mere almindelig europæisk kunstretning. Fremdeles søkte mange danske kunstnere til Italien. Den fantasifulde tegner L. Frolich (1820—1908)

Trykt september 1920.

paavirkedes av tysk kunst (Richter); historiemaleren C. Bloch (1834—90), L. A. Schou (1838—67) o. fl. er ogsaa «europæere». Fra ca. 1878 blev det ikke længer Italien, men Paris som blev de danske kunstneres valfartssted; særlig søkte de Bonnats atelier. Det er friluftsmaleriets og naturalismens tid. Som lærer i fransk teknik fik den koloristisk begavede Tuxen stor indflydelse. Mesteren i moderne friluftsmaleri er Kroyer; M. Ancher malte natur og fiskerliv paa Skagen, Anna Ancher skildret livet indendørs, V. Johansen det danske familieliv; den nye teknik, men delvis med større indrømmelser til fantasien, har illustratoren og radereren H. N. Hansen, den farveelskende skildrer av Leonora Christines liv Zahrtmann (1843—1917), den lyriske illustrator A. Jerndorff, Holberg-illustratoren H. Tegner, V. Hammershoi, maleren av de fine, intime interiører i solvgraa toner, og de beslegtede kunstnere Ilsted og Holsoe; samme retning tilhører J. Paulsen, som ynder at skildre kampen mellem dagslys og lampelys, E. Henningsen, Ring o. m. a. Hele denne malergeneration har tilegnet sig den franske tekniks overlegenhet uten at gi avkald paa sin nationale karakter. Av samtidige billedhuggere kan særlig nævnes V. Bissen. «Symbolismens» reaktion mot naturalismen fik sine repræsentanter ogsaa i dansk malerkunst med tilslutning til middelaldersk romantik og ungrenæssansen i brodrene Skovgaards dekorative kunst (navnlig Joakim Skovgaards fresker i Viborg domkirke, det betydeligste kunstverk i sin art nordenfor Alperne), i kunstnerparrene Agnes og Harald Slott-Møller og N. V. og Bertha Dorph, som ogsaa er paavirket av samtidig engelsk malerkunst; i skulpturen repræsenterer Hansen-Jacobsen en lignende retning. Willumsen stræber at frigjøre sig for fortiden uten rigtig at vinde bifald utenfor kunstindustrien hvor han yder en betydelig indsats. For sig selv staar Einar Nielsen med monumentale, gripende billeder. Nynaturalismen faar sine repræsentanter i «fynboerne» Syberg, P. Hansen, Joh.s Larsen. I arkitekturen avlostes klassicismen av middelaldersk og renæssanse-stil: Meldahl, A. Jensen. Dahlerup utførte flere monumentale bygninger (det Kgl. Teater, og sammen med O. Petersen Kunstmuseet og Glyptoteket). Av mere national karakter er H. Holm, Storck, V. Koch, M. Borch, Kampmann, M. Nyrop (den talentfulde bygger av Kbh.s raadhus), Th. Jørgensen (Christiansborgs bygmester), Clemmensen og Jensen Klint, mens A. Rosen er paavirket av moderne utenlandsk bygningskunst. Fra Abildgaards og Freunds tid har danske kunstnere viet kunsthaandverket sin interesse. I nyere tid har dansk møbelkunst, sølvsmedarbeide, bokkunst, keramik (den kgl. porselænsfabrik, Bing og Grøndahls porselænsfabrik) o. s. v. hævdet sig med stor ære i den internationale kappestrid, og under Møller Jensens ledelse har skolen for kunsthaandverk oprettet 1912) gjort et betydelig arbeide, ikke mindst i haandverkerkredser. [Litt.: Se artikler under de betydeligere kunstneres navne og E. Hannover og C. A. Been, «Danmarks malerkunst» (1902—03), Madsen, «Kunstens historie i Danmark» (1901—07), E. F. S. Lund, «Danske malte portrætter» (1895—) og P. Weilbach, «Nyt dansk kunstnerlexikon» (ny utg. 1896—97).] — Musik. Et ordnet musikliv kan føres tilbake til reformationen, som i byerne bragte de faste musikinstitutioner, organisten, stadsmusikanten og kantoren med skolekor. Især Luthers og Palladius' store interesse for kirke- og skolesangen medvirket ogsaa til vækkelsen av den almindelige musiksans. I Kbh. samlet musiklivet sig om hoffet, som allerede tidlig underholdt et sangkapel, hvis ledere dog mest var utlændinger, av hvilke især Christian IV indkaldte flere berømte, likesom han ogsaa sørget for de unge danske talenter. Paa overgangen fra 16—17 aarh. hadde kirkemusikken sin blomstringstid, og i det 18 aarh. begyndte kunstmusik efter fremmede forbilleder at faa fast fot i Kbh. 1702 aapnedes operahuset i Bredgate, og her tilfredsstilledes de høiere kredsers smak ved italiensk opera. De mere nationale musikdyrkere samlet sig om Holberg og hans venner, og deres virksomhet bragte det første offentlige konsertselskap, som senere avfødte en mængde andre, mere private. Den nyere danske tonekunst har sine rotter i denne tid, som skapte det danske syngespil («Fiskerne», «Hostgildet») og utviklet sig videre gjennem Kuhlau, Weyse, den danske romance og den «danske tone» i det hele til Gades og Hartmanns tidsalder. Disse to tonemestre utfyldte hinanden lykkelig med sin forskjellige individualitet, og under dem vokste snart et stort kuld av danske tonekunstnere frem. Paa egne veier gik Heise og Lange-Müller, som med stort held førte den danske romance videre. Omkring sidste aarhundredskifte viser der sig yderligere tegn til fornyelser. Jevnsides med det 19 aarh.s store musikproduktion er der gaat en ivrig virksomhet for tilegnelse av fremmede musikværdier. Wagners musikdramaer er i den nyeste tid opført paa det Kgl. Teater, og de regelmæssige kapelkonserter samt palækonserterne bringer endnu nyere verker. Siden Musikkonservatoriet oprettedes i 1865, har praktisk og teoretisk fagundervisning faat fast stotte. Blandt andre musikalske institutioner kan nævnes Musikforeningen, Cæciliaforeningen, Kammermusikforeningen og «Samfundet til Udgivelse af Dansk Musik». Det kgl. bibliotek eier en stor, værdifuld samling av musikalier og musiklitteratur. I 1898 blev en historisk samling av instrumenter grundlagt av dr. Angul Hammerich, som fra 1892 ogsaa foredrager musikhistorie ved universitetet. Faglige sammenslutninger er Dansk Tonekunstnerforening, Dansk Organist- og Kantorforening m. fl. [Litt.: Særlig Panum og Behrend, «Illustreret musikhistorie», II; W. Nieman, «Die Musik Skandinaviens»; C. Thrane, «Danske komponister»; fest- og mindeskrifter, utgit av Musikforeningen, Cæciliaforeningen og Studentersangforeningen; V. C. Ravns «Samlede afhandlinger om dansk musikhistorie» (1908); G. Lynge, «Danske komponister i 20. aarh.» (1916).] — Teater. Den 23 sept. 1722 aapnedes i Lille Grønnegate i Kbh. det første danske skuespilhus. Vel var der før spillet dansk komedie. Den katolske kirke hadde hat sine «mysterier» og efter reformationen hadde de faat efterfølgere i de saakaldt «skolekomedier». Med den stigende, av hoffet begunstigede fortyskning fandt ogsaa tysk komedie indpas, og fremmede trupper, ogsaa av anden nationalitet, avla besøk for kortere og længere tidsrum. Opførelsen av det første danske komediehus var som en protest mot det utenlandske uvæsen, som det dog skulde ta mange aar helt at utrydde. Betegnende nok var det to utlændinger, franskmændene Montaigu og Capion, som fik privilegium paa at «indrette danske komedier». 23 sep. 1722 aapnedes den danske skueplads med en oversættelse av Molière, og tre dage efter aapningsforestillingen spilledes første gang Holbergs «Den politiske kandestøber», som hurtig efterfulgtes av den store klassikers andre komedier. Men den danske skueplads fristet i de første aar kun tunge kaar. Økonomiske vanskeligheter fremtvang 1727 teatrets lukning. Et senere forsøk paa rekonstruktion hadde ikke held med sig. Først efter den pietistiske Christian VI's død 1746 vaktes dansk komedie til nyt liv. Med Holberg som raadgiver aapnedes det nye teater 1747 og flyttet 1748 ind i bygningen paa Kongens Nytorv. Her gjorde hoffets indflydelse sig stadig mere gjældende. De urolige styrelsesforhold i den følgende tid gav ikke teatret den arbeidsfred som var nødvendig, forat det kunde op-

fylde sin mission. Holberg døde 1754, og smaken vendte sig i det hele bort fra de nationale skuespil, som maatte kjæmpe baade med utenlandske, særlig franske skuespil, med balletten og med den italienske opera, som stadig kunde glæde sig ved hoffets bevaagenhet. Disse utilfredsstillende forhold fremkaldte en stigende opposition, som tilsidst gjennem en i 1772 nedsat teaterkommission tvang den utenlandske opera og komedie ut av teatret. Harmen over det hule fremmede gjøgl hadde faat sit klassiske uttryk i Wessels parodi «Kjærlighed uden strømper», der opførtes 1773; snart efter fulgte Ewalds «Balders død», som dannet indledningen til en hel række nationale skuespil. Og jevnsides med det danske repertoire opførtes en mængde av utlandets bedste frembringelser. Og nu opdroges en stab av fortrinlige skuespillere og skuespillerinder. Smaken var i den følgende tid litt svingende; syngestykket og det taarepersende borgerlige skuespil blev efterhvert meget yndet. Hverken Oehlenschläger eller Shakespeare kunde beseire dette sidste. Det var en kunstart av en lettere støpning, den Heibergske vaudeville, som avløste smaken for den tyske begrædelighet og i en aarrække kom til at beherske teatret. I tidens løp har den og dens efterfølgere, de Hertz'ske og Hostrup'ske komedier, naturligvis hat medbeilere, først det Scribe'ske lystspil og senere den nye litteratur, navnlig repræsentert av Ibsen og Bjørnson. Samtidig med den senere tids opblomstring av den nationale dramatiske litteratur har teatret utdannet en talentfuld stab av kunstnere og nyskapt en betydningsfuld kunstnerisk kultus. — Samtidig har operaen (se Opera) og balletten (se Ballet) opretholdt sin særstilling ved siden av skuespillet, dog kun under idelige kontroverser. Kravet om en egen scene for skuespillet blir stadig mere paatrængende, og den tid kan ikke være fjern, da teaterbygningen paa Kongens Nytorv, som indviedes 1874, forbeholdes utstyrsskuespil, opera og ballet, mens det moderne skuespil faar en egen scene. Siden 1848 er det Kgl. Teater henlagt under undervisningsministeriet. Det ledes for tiden av grev Broekenhuus-Schaek med Johs. Nielsen som artistisk direktør. — En væsentlig andel i de senere aars teaterinteresse skyldes hovedstadens privatteatre, av hvilke byen har et halvt snes; de vigtigste er Casino, Folketeatret, Dagmarteatret, Det nye Teater og Betty Nansen-teatret. Privatteatrene har siden 1889 ret til at spille alle slags skuespil, og det Kgl. Teater har kun forret til et visst repertoire. Privatteatrene er underkastet censur av en av justisministeriet utnævnt censor. Ogsaa privilegierne utstedes av ministeriet. 1910 opførtes de første friluftsskuespil i Dyrehaven ved Klampenborg, og de fik efterfølgere rundt i landet. Det Kgl. Teater har sin egen, av undervisningsministeriet utnævnt censor. D. har kun ett fast provinsteater, nemlig i Aarhus, opr. 1900. Adskillige provinsbyer har tidsvarende teaterbygninger, hvor de omreisende selskaper med ministeriel bevilling ofte slaar sig ned for flere maaneder av gangen. — Presse. I D. som i andre lande er pressens oprindelse at føre tilbake til de i det 16—17 aarh. utkommende flyveblade, som under navn av «tidende», «relation» eller «avis» bragte meddelelse om merkelige begivenheter. Det ældste saadanne paa dansk grund skriver sig fra 1542. Indtil 1657 utkom der mindst 200 av dem, oftest uten trykkested og forfatternavn, ikke sjelden paa vers. Krigsaarene 1657—60 bragte alene likesaa mange, de fleste paa tysk. 1634 fik bokhandler Joachim Moltke og boktrykker Martzan privilegium paa at utgi «ukentlige aviser paa dansk og tysk». Den første virkelige danske avis blev imidlertid den av Anders Bording utgivne «Den Danske Mercurius», som var skrevet paa vers og holdt sig ¼ aarh., efter Bordings død (1677) fortsat av Jesper Als og Ahasverus Bartholin. En fremragende dygtig journalist paa prosa var Daniel Paulli (d. 1684), som fra 1672 utgav «Exstraordinaire Relationes» og «Maanedlige Relationer» samt det illustrerte ukeblad «Dansk Advijs»; 1698 begyndte Joh. Laverentzen ukebladet «Den Kjøbenhavnske Post-rytter», som bestod i 100 aar. En virkelig banebryter paa pressens omraade var i begyndelsen av 18 aarh. boktrykkeren Joach. Wielandt; han utgav det første litterært-kritiske ukeblad «Nye Tidender om Lærde Sager» (1720—1836), indførte (1726 «Speetator»-litteraturen i D.; tilslut hadde han ikke mindre end 6 aviser; han opnaadde at faa dem sendt gjennem postvæsenet mot en fast aarlig takst og, fremfor alt, han indførte annoncevæsenet, oprettet endog (1749) med «Adressekontorets Efterretninger» en særlig annonceavis. Grundlaget for en fast og økonomisk betrygget p. var dermed skapt. 1749 begyndte E. H. Berling med «Kjøbenhavnske Danske Post-tidender», det bladforetagende, som senere blev D.s største, «Berlingske Tidende» (s. d.). Den første danske provinsby som (1735) fik en avis, var Odense, i den diminutive «Ugentlige Provincial Notifications Liste», senere fortsat med «Den Moralske Landlober». I den Struensee'ske trykkefrihetsperiode fremkom en sand flom av kort levende skandalblade. Mot aarh.s slutning blomstret tidsskriftlitteraturen med Prams og Rahbeks «Minerva» (1785—1807) og «Den Danske Tilskuer» (1791—1808), redigert av Rahbek alene. En politisk død tid fandt sin sans for bagatellerne tilfredsstillet i ukebladet «Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn», dannelsens organ 1803—31. Den vaagnende politiske frihetsbevægelse fik spakfærdige organer i «Kjobenhavnsposten» 1827—59) og «Den Frisindede» (1835—46). Mere talentfuldt og mindre tamt var «Fædrelandet», hvis første nummer utkom 6 dec. 1835 (—82), og som ved medarbeiderskap av mænd som biskop Monrad, Orla Lehmann og Carl Ploug opnaadde megen indflydelse. 1845 begyndte det konservative hovedorgan «Berlingske Tidende» at utgaa to ganger daglig. Friske impulser kom i 1840-aarene med M. Goldschmidt's vittige og respektløse «Corsaren» (1840—55). En ny tid indledes med den liberale presselov av 1851, som utformet reglerne for den pressefrihet som i prineippet var fastslaat ved junigrundloven av 1849. De vigtigste aviser efter dette tidspunkt har været: det av C. St. A. Bille (1851—72) redigerte «Dagbladet», som 1891 blev overtat av C. Ferslew, eier og utgiver av det konservative «Nationaltidende», i hvilket ogsaa det av C. V. Rimestad 1864 grundlagte «Dagstelegraphen» gik op; en populær morskapsavis var samtidig Erik Boghs «Folkets Avis». Den socialistiske bevægelse fik 1871 sit organ i «Socialdemokraten». Spaltningen mellem venstre og høire avfødte oppositionsorganet «Morgenbladet» (1873—92), som efterfulgtes av «Dannebrog» (1892—1910), og fra 1884 som talerør for den saakaldte «europæiske» radikalisme det av V. Hørup og Edv. Brandes grundlagte «Politiken» som blev banebrytende i moderne dansk journalistik. Betydelig utbredelse har videre det nu nærmest liberalt konservative «København», grundlagt 1889 som organ for den radikale litterære ungdom. Desuten findes en række eftermiddagsblade: «B. T.» (utg. av interessentskapet «Berlingske Tidende»), «Aftenbladet», «Folkets Avis», «Extrabladet», «Dagens Ekko» m. fl. Likesom Norge har Danmark en betydelig og velredigert provinspresse med bl. a. en række betydelige organer for det store venstreparti, som i øieblikket (1920 intet hovedstadsorgan har. Særlig maa fremhæves den danske presse i Sønderjylland, som har utført et stort nationalt arbeide efter 1864, og som hvis fremskutte forpost «Flensborg Avis» har staat siden 1869. — Vigtigere tidsskrifter fra det sidste halvhundredaar er «Det 19 Aarh.»

(1874—77), «Tilskueren» (fra 1884), «Det Ny Aarh.» (1903—09) og «Gads Danske Magasin» (fra 1906); av illustrerte ukeblade findes bl. a. «Ill. Tidende» (fra 1859), Allers «Ill. Familiejournal» (fra 1877) og «Hjemmet» (fra 1904). — Historie. Jordfundene viser at D. har været bebodd mindst flere tusen aar før vor tidsregning. Men først fra midten av det første aarh. e. Kr. foreligger der beretninger, hvor historien begynder at utløses fra myten, og endnu i flere aarhundreder fortoner de skikkelser som omtales, sig i sagndannelsens svævende og forstørrende omrids. Som den «første» konge nævnes av Saxo Dan, av andre Skjold, Odins søn og angivelig stamfar til Skjoldungernes helteæt i Leire (Frode Fredegode, Rolv Krake); ved siden av disse omtales «konger» ogsaa i Jylland (Uffe hin spake, Amleth (Hamlet)) og i Skaane (Ivar Vidfadme). Den sidste ætling av de gamle hovdingekonger er Harald Hildetand (i det 7 eller 8 aarh.), hvem det tillægges at ha samlet en stor del av det senere D. til ett rike, som dog straks atter splittedes ved hans fald i det mytiske Braavalla-slag i kamp mot sveakongen Sigurd Ring. D.s egentlige historie begynder med vikingetogene, av hvilke de første sættes til ca. 790. Omtrent samtidig kom D. i berøring med landene i syd og vest, hvor langvarige grænsekampe opstod. 808 bar Karl den store vaaben paa kong Gotfred, fordi denne hadde bistaat sachserne; hans brorsøn Hemming tok 811 fred av keiseren paa det vilkaar at herefter skulde Eider være D.s grænse mot syd. Under frændekrige mellem Gotfreds efterkommere søkte Harald Klak 826 tilflugt hos keiser Ludvig den fromme, lot sig døpe og fulgtes hjem av Ansgarius (Ansgar), som blev den første missionær i D. Under Gotfreds søn Haarik (827—54), hvem det lykkedes at bli enekonge, og endmere under Haarik den yngre (d. 870) antok vikingetogene et vældig omfang. Stundom utgjorde de hære paa 30—40 000 mand. Englands nordøstlige del, Danelagen, blev erobret 878, Sydengland og Nordfrankrike, ja endnu fjernere lande blev gang paa gang hjemsøkt. Imidlertid blev hjemlandet oprevet av indre stridigheter. Endelig lykkedes det Gorm den gamle (d. 936) paany at samle riket, som fra nu av var en statsenhet; hans dronning Tyra Danebod bygget Danevirke til vern i syd mot de tyske stammer. Deres søn Harald Blaatand utstrakte sit herredømme ogsaa til store dele av Holsten, og i vendernes land ved Oderens munding grundla han krigerkolonien Jomsborg; ogsaa dele av Norge la han under sit vælde og skapte saaledes et stort nordisk rike. Da han ca. 960 lot sig døpe, bidrog dette kraftig til at skaffe kristendommen utbredelse blandt folket. 974 kom han i krig med keiser Otto II, som ødela Danevirke og oprettet et markgrevskap mellem Slien og Eider, som dog snart atter faldt ind under Haralds magt. Harald faldt (985) i kamp mot sin egen søn Svein Tjugeskjeg (d. 1014), som var en vældig kriger; han beseiret Olav Trygvessøn (1000), hvorved han erobret en del av Norge, og foretok flere hærtog til England, som i 1013 i sin helhet blev undertvunget. Ved Sveins død blev riket delt, idet hans yngre søn Harald blev konge i D. (1014—18), mens den ældre Knut den store (1018—36) foreløbig fik England. Her befæstet han sin magt ved at egte kong Ethelreds enke; ved brorens død arvet han ogsaa D. og 1028 fik han fravristet Olav den hellige Norge. Knuts regjering betegnet danevældets største magt, og der stod glans av hans navn som av ingen tidligere dansk konges. Han befæstet kristendommen og la grunden til en adel ved at oprette en fast hird. Men ved hans død faldt erobringsriket fra hverandre, og da hans æt 1042 utdøde med sønnen Hardeknut, blev dennes halvbror Edvard Bekjenderen konge i England, mens D. tilfaldt den norske konge Magnus den gode (1042—47), hvem det lykkedes i slaget paa Lyrskovshede (1043) at slaa tilbake det store vendiske angrep paa D. og derved sikre dette mot vendernes overherredømme. Magnus efterfulgtes av Knut den stores sostersøn Svein Estridssøn (1047—76), som dog indtil 1064 maatte føre en svækkende krig med Harald Haardraade. Svein styrket geistlighetens magt, og den klerikale politik blev fortsat av hans fem sønner og efterfølgere: Harald Hein (d. 1080), Knut den hellige (d. 1086), Olav Hunger (d. 1095), Erik Eiegod (d. 1103) og Nils Sveinssøn (d. 1134), for de flestes vedkommende svake og litet duelige konger, som gik i presteskapets ledebaand. Særlig var dette sidste tilfældet med Knut den hellige, som gav biskoperne rang med hertuger og jarler og stillet geistligheten utenfor den verdslige domsret. Hans kristne nidkjærhet skaffet ham helgenglorien. Erik utvirket at et særskilt erkebiskopsæte for Norden blev oprettet i Lund. Under Nils og hans efterfølgere Erik Emune (d. 1137) og Erik Lam (d. 1147) led riket av sterke indbyrdes stridigheter og vendiske plydringstog. En langvarig tronstrid endte med at Valdemar den store (1157—82) blev enekonge. Han var en kraftig hersker som gjenoprettet ro og orden i riket og erobret Rügen (1169). Hans søn Knut VI (1182—1202) fuldbyrdet 1184 vendernes undertrykkelse (herav titelen «slavernes» (senere «vendernes») konge), bragte Pommern og Meeklenburg i avhængighet av D. og indtok Holsten 1201). Knuts bror Valdemar Seier (1202—41) utbredte sit vælde over Østersjøens hele sydkyst og erobret 1219 Estland, hvis indbyggere blev døpt. Men det meste av disse erobringer gik atter tapt, da Valdemar 1223 toges til fange av grev Henrik av Schwerin og derpaa 1227 ved Bornhoved led et nederlag i kamp mot denne og andre nordtyske fyrster. I Valdemarernes tid utviklet sig, for en stor del rekrutert fra de mægtige bondeætter, en adel av kongelige lensmænd, som mot at gjøre krigstjeneste erholdt utstrakte rettigheter. Spørsmaalet om presteskapets retsstilling fik sin avslutning ved indførelse av tiende og tvungent eølibat; talrike klostre reistes i denne tid. Trældømmen avskaffedes helt og trællene gik over i bondestanden, men vedblev at være vornede, d. e. knyttet til den jord hvor de var født. Landskapslovene blev samlet og kodifieert: den sidste av dem var Jyske lov av 1241. Den overmagt, Lübeek og Hamburg hadde faat paa handelens omraade, mens de var forenet med D. under Valdemar Seier, vedblev de at beholde til skade for de danske byers utvikling. Efter Valdemarernes tid indtraadte D. i en forfaldsperiode, som bragte riket opløsningen nær. Valdemars tre sønner, Erik Plogpenning (d. 1250), Abel (d. 1252) og Christoffer I (d. 1259), led alle en voldsom død, og den sidstes søn Erik Klipping blev 1286 myrdet av sammensvorne adelsmænd. Geistligheten benyttet sig av forvirringen og de indre stridigheter til yderligere at øke sin magt. Landet blev 1259—75 belagt med interdikt, og det samme gjentok sig 1299—1303 under Erik Menved (1286—1319). Ogsaa adelens indflydelse tiltok, og 1282 maatte Erik Klipping gi den første haandfæstning. Christoffer II (1319—33) maatte kjøpe sin krone ved en endnu strengere haandfæstning, som tilsikret adel og presteskap alle deres rettigheter og beklippet kongemagten. Denne elendige konge bortpantet efterhaanden store dele av landet, var 1326—29 endog fordrevet av en motkonge og efterlot riket i den største forvirring. I syv aar hadde det ingen konge. Grev Gert av Holsten holdt paa at gjøre D. til en tysk provins, da Nils Ebbesson reddet landet fra denne skjæbne ved at myrde greven. Christoffers søn Valdemar Atterdag (1340—75) samlet atter det splittede rike, gjenerobret 1360 de skaanske landskaper som 1332 var kommet under den svenske konge, og indtok 1361 Gotland, hvor-

efter han antok titelen «de gothers konge». 1346 hadde han solgt Estland til den Tyske orden. 1362—71 førte han en forbitret, men uheldig krig med de stedse mere overmægtige Hansestæder. Valdemars datter Margrete (1376—1412) gjorde atter D. til et mægtig rike. Ved hendes egteskap med Norges konge Haakon VI (d. 1380) forenedes Norge og D. under hendes umyndige son Olav (1376—87). Saaledes blev hun den styrende i begge disse lande, og ved at hjælpe svenskerne mot Albreeht av Meeklenburg (1389) vandt hun ogsaa Sverige, som ved den saakaldte Kalmarunion 1397 forenedes med de to andre nordiske riker til en personalunion. Til gjenggjæld maatte hun 1386 overdrage Sønderjylland som arvelig forlening til greverne av Holsten, et skridt, som under hendes efterfølger Erik av Pommern (d. 1439), fremkaldte en langvarig krig. Under ham blev (ca. 1430) øresundstolden indført. 1434 maatte Erik bekjæmpe uroligheter i Sverige; han gjorde sig ved sin tiltagende uduelighet almindelig foragtet, og tilslut blev han avsat. Under Erik og Christoffer av Baiern (1440—48) blev Kbh. mere og mere fast residens og hovedstad. Med Christian I (1448—81) kom Oldenborgernes æt paa tronen. Foreningen med Norge blev under ham befæstet ved en overenskomst i Bergen 1450. I Sverige blev han rigtignok 1457 valgt til konge, men han formaadde ikke at opretholde besiddelsen av dette rike. For at vinde Holsten og Sønderjylland lot han sig 1460, ved sin onkel Adolf VIII's død, vælge til hertug i disse landsdele og gav dem privilegier, som senere blev grundlaget for den slesvig-holstenske opfatning av hertugdommernes stilling til den danske stat. Under ham oprettedes (1479) Kjøbenhavns universitet. Christians søn Hans (1481—1513) vandt 1497 efter lange underhandlinger Sverige tilbake, men tapte dette paany 1501, aaret efter et ulykkelig felttog mot ditmarskerne. Han bekjæmpet med held Hansestæderne og skapte en dansk flaate. Sønnen Christian II (1513—23) søkte forbindelse med borger- og bondestand for ved deres hjælp at knække geistlighetens og adelens magt og saaledes skape et sterkt kongedomme. Et led i denne politik var ogsaa hans bestræbelser for at trænge de overmægtige hanseater tilbake, saaledes at den hjemlige handel og næringsvirksomhet kunde faa bredere raaderum. For at svække hanseaterne begunstiget han derhos hollænderne. Ved siden av disse store opgaver vilde Christian undertvinge Sverige. Det lykkedes ham at erobre Stockholm, men han forspildte frugterne av sin seier ved at iverksætte Stockholms blodbad (8 nov. 1520). Denne grusomhet bragte svenskerne til at anspænde sin sidste motstandskraft, og de fik en udmerket forer i Gustaf Vasa. Han reiste Sverige, fordrev danskerne, og da Christian kort efter, frygtende en almindelig reisning av den danske adel, flygtet fra D., blev unionen mellem de to lande for altid opløst (1523). Adelen satte nu paa tronen Christians farbror Fredrik I (1523—33). Under ham begyndte reformationen at faa indgang i D. Ved hans død utbrøt den blodige «grevefeide» (1534—36), i hvilken dels borger- og bondestand reiste sig mot adelen, dels den nye kirkelære bekjæmpet den gamle, samtidig som lübeekerne ved at understøtte greven av Oldenburgs tronkandidatur søkte at fiske i rørt vande, og holstenerne i forbund med den danske adel kjæmpet for Fredriks søn, Christian III (1534—59), hvem det endelig lykkedes at indta Kjøbenhavn, som var grevens sidste besiddelse. Christian indførte reformationen 1536 og berøvet bisperne deres verdslige magt, hvorved adelen blev den eneste herskende stand i riket indtil 1660. Dog gik ogsaa kongemagten styrket nt av kampene, og der indførtes en bedre forvaltning med sterkere centralisation. Det norske riksraad ophævedes, og landet kom i lydrikeforhold til D. Fredrik II (1559—88) førte 1563—70 den nordiske Syvaarskrig med Sverige, som ikke bragte nogen av parterne fordele. Sjømagten utvikledes sterkt, og under vern av denne kunde nu hanseaterne holdes ute, saaledes at de ophørte at spille nogen rolle i D. og Norge. Mens adelens magt ogsaa under denne konge utvidedes og bønderne efter 1570 ikke mere blev indkaldt til riksdagene, førte hans søn Christian IV (1588—1648) for saavidt en mere demokratisk politik som han søkte at stotte bønder og borgere likeoverfor adelen. Christian var levende interessert for byernes og næringslivets opkomst, og mange indre reformer skyldtes hans aapne blik for folkets krav. Naar Kalmarkrigen (1611—13) undtages, var hans utenrikspolitik uheldig; hans deltagelse i Trediveaarskrigen medførte blot at Jylland herjedes av de keiserlige tropper, og ved freden til Bromsebro (1645) maatte han avstaa Jemtland, Herjedalen og Gotland til Sverige. Sønnen Fredrik III (1648—70) maatte kjøpe tronen med en haandfæstning, som beskar kongemagten, saa den blev svakere end under nogen tidligere konge. Da han 1657 søkte at gjenoprette D.s tap til Sverige 1645, oversvømmedes landet hurtig av Karl X, og den fred som 1658 avsluttedes i Roskilde, maatte kjøpes paa de ydmygende vilkaar at Skaane, Halland, Blekinge og Bornholm samt av Norge Bohuslen og Trondhjemsamterne maatte avstaaes til Sverige. Da Karl X faa maaneder senere atter aapnet krig mot D., blev landet bragt til undergangens rand og reddedes kun ved Kjøbenhavns tapre forsvar og hjælp fra Holland og Brandenburg. Ved freden til Kjobenhavn (1660) blev vistnok Trondhjemsamterne og Bornholm git tilbake, men rikerne var forarmet og ødelagt. Da adelen paa riksdagen 1660 vægret sig for at støtte statens finanser, vakte dette hos presteskapet og borgerstanden en saadan uvilje at kongen kunde vove et statskup. Adelen blev berøvet sin magt, haandfæstningen ophævedes, kronen erklærtes arvelig, og kongen tillagdes enevoldsmagt. Den nye forfatning lovfæstedes ved «kongeloven» (1665), men bønderne og borgerstanden gik i det væsentlige glip av de lovede reformer. Sønnen Christian V (1670—99) indførte en ny titeladel, ridderordener og rangvæsen. Efter omhyggelige forarbeider blev lovene kodificert i Danske lov (1683). Christian forsokte uten held at gjenvinde Skaane, Halland og Blekinge og at berøve hertugen av Holsten-Gottorp den overhøihet denne 1658 ved Sveriges hjælp hadde faat sig tilkjendt over Slesvig. Det sidste lykkedes derimot for sønnen Fredrik IV (1699—1730), men dennes langvarige krig med Sverige («den store nordiske krig» 1709—20) førte væsentlig kun til at D. begyndte at komme i avhængighetsforhold til Rusland. «Vornedskapet» avskaffedes 1702, men til gjenggjæld fik bondestanden en haardt trykkende militærtjeneste. Disse baand paa friheten strammedes yderligere under sønnen Christian VI (1730—46), som for at hindre de talrike romninger og til jordens «konservering» ved forordning av 4 feb. 1733 stavnsbandt alle landets bønder fra 14 til 36 aar og gav proprietærerne ret til at ta hvem de vilde paa sin eiendom til soldat. Industrien søktes fremmet efter merkantilsystemets grundsætninger. 1732 stiftedes det indbringende Asiatiske Kompani, og til næringslivets fremme oprettedes 1735 et økonomi- og kommercekollegium (handelsdepartement). Ved det tysktalende hof hersket pietisteri og pragtlyst. Ødselheten og statsformynderiet økedes end mere under sønnen Fredrik V (1746—66); merkantilismens monopolvæsen og indførselsforbud kulminerte. Hans søn Christian VII (1766—1808) var under den største del av sin regjeringstid sindssyk. 1770—72 laa styrelsen i den doktrinært reformvenlige, til greve ophøiede tyske læge Struensee's haand. Han stod i et brødefuldt forhold til

dronningen Caroline Matilde. Sammen med sin tilhænger grev Brandt blev han efter en skandaløs proces henrettet og efterfulgtes av den konservativt nationale Guldberg (1772—84), som ved et forbund, «den væbnede nøitralitet» (1780), knyttet D. endnu nærmere til Rusland. Fra 1784 blev regjeringsmagten utovet av kronprins Fredrik, som under A. P. Bernstorffs liberale ledelse (1784—97) ophævet stavnsbaandet (20 juni 1788), frigav kornhandelen og indførte trykkefrihet. Der indtraadte en blomstrende handelsperiode, som øket velstanden. Toldforordning av 6 febr. 1797 gjennemførte en moderat frihandel. Trykkefriheten indskrænkedes atter 1799. Med Rusland, Sverige og Preussen indgik D. 1800 en ny «væbnet nøitralitet». Dette ledet til fredsbrud med England og slaget paa Kjøbenhavns red 2 april 1801, hvorved D. blev latt i stikken av sine allierte. Da D. senere nærmet sig Frankrike, forlangte England at D. skulde forbinde sig med Napoleons liender og krævet dets flaate utlevert til pant herpaa. Dette krav avvistes, og herav fulgte 1807 Kjobenhavns bombardement, flaatens tap og en syvaarig ulykkelig krig, som svækket landet til det yderste. Jan. 1813 kom det til en formelig statsbankerot. 30 aug. 1812 var der mellem keiser Alexander I av Rusland og den svenske tronfølger Karl Johan blit avsluttet et forbund som gik ut paa at Sverige skulde erholde Norge mot til gjengjæld at støtte Rusland. For at realisere denne plan, som indgik som et led i de allierte fyrsters kampe mot Napoleon, hvis forbundne D. vedblev at være, rykket Karl Johan ind i Holsten. Saaledes betrængt, men efter et kortvarig felttog i decbr. 1813 ingenlunde overvundet gik den svake Fredrik VI, som siden 1808 regjerte i eget navn, med paa at avslutte freden til Kiel 14 jan. 1814, ved hvilken han til fordel for Sveriges konge gav «avkald paa alle sine rettigheter og adkomster til kongeriket Norge» (se Norge, historie). Svækket indad og utad var tilstandene i D. den følgende tid sørgelige; i aarene 1820—26 maatte mange gaa fra gaard og grund, fordi de ikke kunde betale skatterne. Kongens plan om at beskytte det danske sprog i Slesvig mot fortyskning strandet paa den slesvigske embedsstands motstand, og da han 1834 oprettet en egen regjering og høiesteret for Slesvig og Holsten, bidrog dette blot til at paaskynde fortyskningen. Da Fredrik manglet mandlige arvinger, gik kronen over til hans nærmeste frænde Christian VIII (1839—48), den fra Norges historie i 1814 kjendte Christian Fredrik. Som D.s konge førte han en svak og vaklende politik likeoverfor Slesvig-Holsten; herved og ved sin motstand mot frisindede reformer vakte han misnøie i D. Det av holstenerne og de tysktalende slesvigere længe forberedte opror utbrøt straks efterat hans søn Fredrik VII (1848—63) hadde besteget tronen. Kongen, som var henvist til at vinde det danske folks tillid, gav derfor i grundloven av 5 juni 1849 landet en fri forfatning. Det slesvig-holstenske oprør, som understøttedes av det tyske forbund og dettes stormagter, førte til en treaarig krig, som vistnok reddet monarkiets integritet, men iøvrig lot striden mellem dansk og tysk uavgjort. Under tryk fra de tyste stater og Rusland offentliggjorde Fredrik 1852 utkast til en ny helstatsforfatning for monarkiet («fællesforfatning»), som endelig 1855 fik riksdagens bifald. Den gik ut paa at junigrundloven kun skulde gjælde for det egentlige D., hvorimot de utenrikske anliggender, hær og flaate, told- og postvæsen blev riksfællesanliggender, underlagt et riksraad, hvor de særskilte landsdele var repræsentert i forhold til sin befolkning. Men misnøie vedblev at herske i de sydlige riksdele, og slesvig-holstenerne fik atter medhold av de tyske stater og i forbundsdagen. Allerede 1858 maatte helstatsforfatningen ophæves for Holsten og Lauenburg, og alle forhandlinger om en ny fælles ordning løp ut i sandet. 1863 besluttet D. at forandre helstatsforfatningen uten hensyn til de tyske lande, og en ny forfatning for kongeriket og Slesvig kom istand 13 nov. 1863. To dage efter dode kongen, og med ham utdøde den danske gren av den oldenborgske æt paa mandssiden. I henhold til traktat i London 1852 besteg en prins av Holsten-Glücksburg, som var gift med nærmeste tronarving til D., Luise av Hessen, tronen som Christian IX. Tyskerne bestred at han hadde nogen ret til hertugdommerne, og satte magt bak sit krav, en tidlang under paaskud av at det skedde til bedste for prinsen av Augustenborg. Efterat Danevirke var rømmet 5 febr. 1864, rykket tyske tropper ind i Jylland, og 18 april indtok de skanserne ved Dybbøl og 29 juni øen Als. Mens felttoget stod paa, samledes en konferanse i London for at drøfte D.s sak, men dets haardnakkede motstand mot enhver deling av Slesvig efter nationaliteterne ødela dets sidste chancer. Det maatte derfor linde sig i ved fredsslutning til Wien 30 okt. samme aar at avstaa ikke blot de to tyske hertugdømmer Holsten og Lauenburg, men ogsaa det gamle danske land Slesvig, hvis nordlige dele fremdeles var bebodd av dansktalende. Efter den ulykkelige krig rettedes opmerksomheten paa at sammensmelte junigrundloven med novemberforfatningen, og efter megen strid blev dette fuldbyrdet i «den gjennemsete grundlov av 28 juli 1866». Det lidte landstap erstattedes forholdsvis snart ved det opsving D.s næringsliv i den følgende tid undergik; aldrig blomstret jordbruk, handel og industri som i aarhundredets sidste tredjedel. 1866 grundlagdes «Danske Hedeselskab» (s. d.), som hurtig forvandlet halvdelen av Jyllands lyngmarker til aker, eng og skog; 1868—74 anlagdes Esbjerg havn, hvorved der banedes vei for en stedse stigende utførsel av landbruksvarer til England. Handelen fik et fremstøt ved oprettelsen av det «Forenede Dampskibsselskab» og det «Store Nordiske Telegrafselskab». I Tietgen fik landet en foregangsmand paa forretningslivets omraade, hvis initiativ og fremsyn virket ansporende til alle sider. Men samtidig med at den materielle utvikling tok vekst, tørnet de længe undertrykte interessemotsætninger sammen i voldsomme politiske kampe. Oppositionen samlet sig til «det forenede venstre». Da dette 1872 hadde opnaadd noget over halvdelen av pladsene i folketinget, krævet det parlamentarismen indført og satte al sin kraft ind herpaa til fortrængsel for løsningen av andre reformopgaver. I okt. 1873 grep det til det radikale middel at negte finanslovens (budgettets) behandling; det styrtet ministerierne Holstein 1874, Fonnesbech 1875, men i juni dette aar kom Estrup til magten, og han blev staaende i 19 aar, idet han med støtte av landstingets flertal hævdet de to kamres likeberettigede stilling og kongens ret til frit at vælge sine raadgivere. Under den lange forfatningskamp stod reformarbeidet i stampe. Det lykkedes imidlertid ikke at bryte regjeringens motstand, selv ikke da oppositionen 1882 slog ind paa en planmæssig «visnepolitik». Ved valgene 1884 opnaadde venstre en glimrende seier, idet antallet av ministeriets tilhængere i folketinget sank fra 34 til 19 av 102 medlemmer. Folketinget benyttet nu sin magt til yderligere at beklippe regjeringens budgetforslag. Dette fremkaldte et aapent brud med folketinget, og en provisorisk finanslov blev utfærdiget, et system, som under de to tingavdelingers strid blev fortsat i 9 aar. Imidlertid lot regjeringen uten lovlig bevilgning Kbh. befæste, anla et sterkt sjofort paa Middelgrunden, indskrænket trykkefriheten og oprettet et gendarmeri til vern mot mulige uroligheter. Forbitrelsen i landet steg stadig, og selv ikke store nationale fester som hundredaarsmindet om «stavnsbaandets» ophævelse

eller kongens 25 aars regjeringsjubilæum, formaadde at samle partierne. Denne golde haand kunde i længden ikke taales, og tilslut onsket ogsaa høire en tilbakevenden til normale forhold; i aarene efter 1890 slog det ind paa at gjøre indrømmelser, som fik utslag i en række gode reformer (fattiglov, alderdomsforsikring, sykekasselov, fællesnordisk sjofartslov, oprettelse av Kjøbenhavns frihavn o. s. v.). Venstre splittedes, og 1 april 1894 indgik høire og en fraktion av venstre (under F. Bojsen) det saakaldte «forlik», gaaende ut paa at de provisoriske forordninger skulde ophæves, et i lovens former utfærdiget budget istandbringes og befæstningerne godkjendes. Som en naturlig frugt herav fulgte i aug. s. a. Estrups avgang og dannelsen av ministeriet Reedtz-Thott, som dog ved sit ensidige høirepræg støtte venstre fra sig, samtidig med at dets mæglingsforsøk vakte uvilje hos yderste høire. Heller ikke høireministerierne Hørring (1897) og Sehested (1900) hadde bedre held med sig. Valgene 1898 og 1901 gav oppositionen en vældig overmagt. Vistnok fik man i denne periode en række vigtige nye love, men lovgivningsarbeidet viste at regjeringens indflydelse var i sterkt avtagende. Da bestemte kongen sig for et systemskifte i parlamentarisk retning og 24 juli 1901 blev det ublandede venstreministerium Deuntzer (s. d. utnævnt. Hermed var en ny reformernes tid indledet, og mange vigtige lovarbeider blev i de følgende aar fremmet, navnlig paa skolens, kirkens og landbrukets omraade. Et forsøk paa at sælge de Vestindiske Øer til de Forenede Stater strandet (1902). Uenighet inden venstrereformpartiet førte jan. 1905 til ministeriets opløsning og dannelsen av en ny venstreregjering under J. C. Christensen (s. d.), mens en del av partiet skilte sig ut i den radikale gruppe. 29 jan. 1906 avgik Christian IX ved døden og efterfulgtes av Fredrik VIII. Folketingsvalget i mai s. a. medførte trods en voldsom valgkamp kun en ringe forskyvning i partiernes styrke og bragte derfor ingen klarhet i den politiske situation, som var præget av at regjeringen efterhaanden sokte sin støtte længere til høire. Opløsningen av den svensk-norske union fremkaldte i Sverige en bitter stemning mot D., som paa den anden side av sundet blev mistænkt for at ha støttet Norge ved at tillate et medlem av kongehuset at motta valg som norsk konge, endnu forinden forhandlingerne om den tidligere unions avvikling var avsluttet. Denne følelse er i Sverige først under Verdenskrigen avdæmpet tiltrods for at det danske dynastis og diplomatis korrekte boldning under 1905-aarets spændte forhold i Norden senere tilfulde er godtgjort. En av kong Fredriks første regjeringshandlinger var at avlægge et besøk paa Island, hvis forfatningsmæssige stilling inden riket blev overgit til undersøkelse av en i dette øiemed nedsat kommission. Imidlertid ramtes landet sept. 1908 av en katastrofe, idet den avgaatte justisminister Alberti meldte sig til politiet som skyldig i besvikelser paa op imot 20 mill. kr. Ministeriet J. C. Christensen maatte gaa av okt. 1908 og fulgtes av ministeriet N. Neergaard av samme partifarve. Det følgende aar førte spørsmaalet om forsvarets ordning til megen strid: høire vilde Kbh.s befæstning, de radikale og socialisterne kun et nøitralitetsvern, venstre stod delt. Den i sept. 1909 under ministeriet Holstein-Ledreborg vedtagne lov betegnet et mellemstandpunkt. Strid mellem de grupper som hadde gjennemført loven, førte i okt. 1909 til et ministerskifte, og en radikal regjering under C. Th. Zahle traadte til. Valget 1910 gav imidlertid ikke ministeriet den fornødne parlamentariske basis, og det avløstes juni s. a. av et nyt moderat ministerium under Klaus Berntsen, som blev sittende til juni 1913. Der gjennemførtes nu en række vigtige love, bl. a paa skattevæsenets omraade, men interessen samlet sig stadig mere om forfatningsspørsmaalet. Flere forslag til grundlovsrevision var strandet, da Kl. Berntsen okt. 1912 forela et nyt utkast som gik temmelig vidt i demokratisk retning. Mens begge venstregrupper og socialisterne i det hele og store sluttet sig til forslaget, møtte det voksende motstand hos høire; ved valget mai 1913 fik de radikale og socialisterne flertal, og ministeriet gik av. Imidlertid var Fredrik VIII død 14 mai 1912 og fulgt paa tronen av sin søn Christian X. 21 juni dannet Zahle et nyt radikalt ministerium, hvor Edvard Brandes var finansminister, Ove Rode indenriksminister. Denne regjering optok det Berntsen'ske grundlovsforslag, men det lykkedes ikke at gjennemføre det mot høires motstand, inden Verdenskrigen brøt ut i aug. 1914. Først i mars 1915 blev man enig om lovens endelige form, og 5 juni samme aar — 66 aar efter at junigrundloven blev gitt — stadfæstedes den av kongen. Herved fik kvinderne stemmeret ogsaa til riksdagen. Et andet stort lovarbeide var retsreformen, som traadte i kraft 1919. — Verdenskrigen stillet D. overfor en yderst farlig situation, landfast som det var med den gamle motstander Tyskland og økonomisk avhængig av England. Tyskland forlangte og fik belterne sperret av miner; forøvrig søkte regjeringen, hvis utenriksminister var Erik Scavenius, at føre en strengt nøitral politik. Under hele krigen opretholdtes en betydelig sikringsstyrke, og farvandene avpatruljertes av krigsskibe, hvilket sidste dog ikke forhindret talrike mindre nøitralitetskrænkelser. De vanskelige færdselsforhold — ogsaa D. ramtes haardt av den uindskrænkede u-baatskrig — nødvendiggjorde stadige forhandlinger med Tyskland og England, hvorved den fremragende reder og pengemand H. N. Andersen specielt utmerket sig, og indadtil en række forbud og rationeringer; regjeringen, paa dette felt ledet av Ove Rode, hævdet maksimalprissystemet og statens kontrol med handelen, og undgik ikke at vække adskillig misstemning. De tre nordiske riker nærmet sig under forholdenes tryk til hinanden, og der holdtes flere møter av kongerne og ministrene. Valget til riksdagen mai 1915 var et fredsvalg (d. e.: alle avgaaende kandidater gjenvalgtes); ved folketingsvalget april 1918 fik den radikal-socialistiske regjeringsblok et litet flertal, men motstanden imot regjeringen ute i landet var voksende. Forskjellige forsøk paa at danne samlingsministerium strandet (bl. a. i anledning av de Vestindiske Øers salg til de Forenede Stater 1917), og den av Tysklands sammenbrud 1918 følgende situation bragte endelig forholdene til krisis. De danske sønderjyder, som hadde lidt haardt under Verdenskrigen og mistet 6 000 unge mænd paa slagmarkerne, reiste nov. 1918 gjennem sin mangeaarige fører H. P. Hanssen(-Nørremølle) krav om indlemmelse i D. efter en folkeavstemning. Ministeriet Zahle, støttet av H. P. Hanssen, ønsket fredelig forhandling med Tyskland om saken og vilde kun motta Slesvig nord for den saakaldte Clausen'ske linje, som gik like nord for Flensburg og syd for Tønder; sterke kredser i folket krævet derimot enten hele Slesvig eller dog Flensburg by. Versaillesfreden 28 juni 1919 indrettet to avstemningssoner med den Clausen'ske linje som grænse, og bestræbelsen for at vinde ogsaa anden sone blev nu dag for dag sterkere i D. Avstemningen i første sone 10 febr. 1920 viste 75 000 danske stemmer mot 25 000 tyske; i anden sone stemte derimot 14 mars kun 14 000 for Danmark og 48 000 for Tyskland. Ledet av ønsket om enten at vinde Flensburg trods avstemningens resultat eller dog at sikre de danske her paa effektiv vis, krævet kongen i forstaaelse med oppositionspartierne av Zahle at folketinget skulde opløses, og da Zahle avslog dette, avskediget kongen ministeriet 29 mars 1920. De tidligere regjeringspartier

erklærte dette for statskup, og arbeiderne truet med generalstreik. Stemningen i Kbh. var i nogen dage sterkt bevæget, og det av kongen utnævnte ministerium Liebe maatte allerede 5 april gaa av, hvorefter et forretningsministerium M. P. Friis ledet valget 26 april. Dette gav moderat-konservativt flertal, og Neergaard dannet mai s. a. et venstreministerium. 15 juni meddelte det øverste raad i Paris D. at grænsen mellem første og anden sone blev den fremtidige riksgrænse; den danske del var da allerede besat av danske tropper, og 10 juli holdt kongen under store festligheter sit indtog over den gamle grænse. Den nødvendige grundlovsændring var paa forhaand vedtat av riksdagen og de i den anledning fornødne valg til begge ting fandt sted i juli—aug.; de styrket yderligere det moderat-konservative flertal. 18 aug. traadte riksdagen igjen sammen for paany at vedta grundlovsændringen, som derefter yderligere blev vedtat ved en folkeavstemning 6 sept. Ved denne utfordredes det at 45 pct. av de stemmeberettigede stemte for ændringen. Resultatet blev at 47.76 pct. (616 950) stemte for. 19 726 stemte mot. — I D.s forhold til Island skedde 1918 en gjennemgripende ændring, idet Island blev erklæret for suveræn stat i personalunion med D.; dette varetar dog Islands utenriksanliggender. [Litt.: L. Holberg, «Danmarks riges historie» (3 bd., 1753—54); N. M. Petersen, «Danmarks historie i hedenold» (2 bd., 2 utg. 1854—55; Fr. Barfod, «Danmarks historie fra 1536—1660» (4 bd., 1891—92); C. F. Allen, «Haandbog i fædrelandets historie» (8 utg. 1882), «De tre nordiske rikers historie 1497—1527» (1864—72); E. Holm, «Danmarks og Norges indre historie 1660—1720» (1885—86), fortsat med «Danmark-Norges historie 1720–1814» (1891—1912); M. Rubin, «1807—14» (1892), «Fredrik VI's tid» (1895); N. Bache, «Nordens historie» (5 bd., 1880—87); S. B. Thrige, «Danmarks historie i det 19 aarh.» (2 bd., 1889—90); Ottosen, «Vor historie» 3 bd., 1901—04); «Danmarks riges historie» (ypperlig hovedverk av forskjellige forfattere, illustreret, 6 bd., 1896—1907); Neergaard, «Under junigrundloven» (1889—1916).]

Danmarkstrædet, mellem Island og Grønland, forbinder Atlanterhavet med Nordishavet. Paa det smaleste 300 km. bredt.

Dannat *[dæ'nət]*, William (1853—), amer. maler. Utdannet i Münehen og som elev av Munkacsy i Paris. Paavirket av Manet og Degas. Billeder av spanske sangerinder og danserinder i skarpt underlys fra rampen.

Dannebrog, se Danebrog.

Dannebrogsmand kaldes den som har mottat Dannebrogskorset i solv («Dannebrogsmændenes hæderstegn»), indstiftet 1808 som belønning for i «en engere kreds at ha gavnet fædrelandet».

Dannebrogsorden, se Ordener.

Da'nnecker, Johann Heinrich von (1758—1841), t. billedhugger. Elev av Pajou i Paris og av Canova i Rom. I Tyskland den betydeligste billedhugger av den klassicistiske retning. Hans mest bekjendte arbeide er «Ariadne paa panteren» (Stuttgart); som hans hovedverk regnes dog Kristusstatuen i Petrograd. D. var ven av Goethe, Herder og Schiller; av den sidste har han modelert en kolossalbyste, hvor natursandhet er parret med idealitet.

Dannelse betyder tilpasning av noget til anvendelse i et bestemt øiemed. Anvendt om mennesker blir det en utdannelse som er bestemt ved opdragelsens (eller selvopdragelsens) formaal. Faglig utdannelse omfatter de færdigheter og kundskaper som er nødvendige i vedkommende livsstilling. «Almindelig d.» er et meget omstridt begrep. Da det skulde betegne individets tilpasning til uten at vække anstot ved taktløshet eller paafaldende uvidenhet at omgaaes andre mennesker, blir det i høi grad bestemt ved de til enhver tid gjængse omgangsformer og gjængse samtaleemner. At dannelsesgraden ikke væsentlig beror paa kundskapsmængden, synes dog alle enige om. «D. er det som blir tilbake, naar man har glemt alt hvad man har lært», og «d. bestaar i at vite litt om alt, og alt om litt», d. e. alsidighet i forbindelse med kjendskap til hvad grundighet vil si, er uttalelser som betoner at d. nærmest er noget «formelt». Iovrig skjelner man mellem «selskabelig d.», «aands-d.» og «hjertets d.», som alle indgaar i alm. d.

Dannelsesvæv el. delingsvæv kaldes de væv som har til hovedopgave at foroke cellernes antal i en plante. D.s celler befinder sig altid paa et embryonalt stadium, de er forholdsvis smaa med store cellekjerner, bløte, av cellulose bestaaende cellevægger, og deres indre er tæt fyldt med protoplasma. I d. er der ingen cellemellemrum. Disse celler deler sig livlig, og de nye celler utformes efterhaanden efter de forskjellige opgaver i de utvoksede plantedele. D. gaar saaledes jevnt over i de utvoksede organers cellevæv. D. findes paa forskjellige steder i planten, saaledes i vekstpunkter og kambium.

Dannemand, Frederikke Benedicte (eg. Bente) (1790—1862), Fredrik VI's mætresse. Hendes 4 barn med kongen fik adelspatent. Slegten utdøde 1888.

Dannemand (-kvinde), ord av litt usikker rot, betyder ældst hædermand (-kvinde), brav mand; i sv. før husbonde, nu bondemand.

Dannemora, Sverige, gammelt kjendt jerngrubedistrikt i Uppland, ca. 50 km. nord for Upsala. Malmdistriktet nævnes allerede fra 1481, da der under Sten Sture blev drevet solv- og blygruber, mens jerngruber først optoges i 1579. Ved D. er der paa ca. 2 km.s længde og 150—200 m.s bredde ca. 80 større og mindre gruber, der samler sig i tre avdelinger: mellersta, norra og södra fältet. I mellersta fältet er nu malmmassen utbrutt fra dagen ned til en dybde av ca. 200 m., saa der viser sig et umaadelig hul. D.-malmene er magnetjernsten med en forholdsvis høi jerngehalt (49—53.5 pct.). De er fosforfattige, men har derimot en forholdsvis høi svovelgehalt. Den aarlige produktion var i 1870-aarene 35—40 000 ton, og i de sidste aar ca. 50 000 ton malm til en værdi av omkr. 400 000 kr.

Danner, Louise Christine (1815—74), lensgrevinde, Fredrik VII's tredje hustru. Datter av en mægler, dopt med morens navn Rasmussen. Figurantinde ved balletten, derefter modehandlerinde. Kong Fredrik bevarte en trofast kjærlighet til hende og lot sig som konge mot ministeriets ønske vie til hende 1850, samtidig ophøiedes fru D. til lensgrevinde. Hun paavirket heldig kongens livsforelse, men hendes herkomst og fortid vakte uvilje i landet og skadet Danmark ved Europas hoffer. Sin formue, 6½ mill. kr., og Jægerspris gods gav hun til en stiftelse for fattige piker.

Danneskjold gaves som navn til barn av Fredrik III's og Christian V's sønner utenfor egteskap. Fra Fredrik III's son U. F. Gyldenløve stammet linjerne D.-Løvendal, utdød 1829, og D.-Laurvigen, utdød med nedenn. C. C. D.-Laurvigen 1783. En tredje linje stammet fra Christian V's søn med Sophie Moth, Chr. Gyldenløve, hvis tre barn optoges i grevestand med navnet D.-Samsøe. Linjen forplantedes av nedenn. Chr. D.-Samsøe.

Danneskjold-Laurvigen, Christian Conrad (1723—83), d. sjøofficer, opnaadde, skjønt utsvævende og litet duelig, høie stillinger i marinen; ved sin brutale bortforelse av skuespillerinden Mette Marie Rose paadrog han sig et aars forvisning til Norge (1765—66).

Danneskjold-Samsøe. 1. Christian D.-S. (1702—28), d. greve, søn av Chr. Gyldenløve, præses i admiralitetet, var en lærd bokelsker. — 2. Frederik D.-S. (1703—70),

greve, bror av foreg., ledet marinen 1735—47, fra 1743 som generaladmiralloitnant, indla sig stor fortjeneste av flaatens utvikling ved bygning av skibe, arsenaler og en dok saavelsom ved at ordne indrullerings- og signalvæsenet m. m., var en fremragende og uegennyttig administrator.

Dannevig, Gunder Mathisen (1841—1911), n. fiskerikyndig, tidligere sjømand og skibsfører. Grundlægger av den første utklækningsanstalt for saltvandsfisk (Flodevigen 1883), senere anstaltens bestyrer. Forfatter av talrike skrifter vedkommende saltvandsfiskerierne, især utklækningssporsmaalet, hvorav flere skarpt polemiske («Fiskeri og videnskab», I—IV). De av D. opfundne tekniske indretninger for utklækning av saltvandsfisk har tjent som mønster for alle senere i utlandet oprettede anstalter.

Dannevirke, se Danevirke.

Danning, Sophus Christian (1867—), d. musiker. Utdannet av Tofte, Orth og Bondesen; studerte senere i Tyskland, Italien og Frankrike; fra 1899 kapelmester i Bergen, fra 1907 ved Fahlstrøms teater i Kra. Efter at være vendt tilbake til Danmark blev han 1914 kapelmester ved Odense bys orkester. Har komponert baade operaer, operetter, symfonier, korverker, violin- og klaverstykker.

Dans er rytmiske legemsbevægelser som uttrykker en sindsstemning, almindeligst livsglæde, og ledsages av sang eller instrumentalmusik. D. kan inddeles i fire hovedgrupper: den religiøse, den lyriske, den dramatiske og nyere tiders par-d. (selskaps-d.). Grækernes gamle dramatiske d., kor-d., naturfolkenes krigs- og jagt-d. og de europæiske oldtids- og tillike middelalder-d. i det hele var væsentlig sang-d. (se Folkevisedans). Først omkring midten av det 17 aarh. fortrængtes kor- og ring-d. av par-d., som fra Polen bredte sig utover Europa. Polka, mazurka, warschowienne, gallop og den festlige polonæse, den parvise «rei», overgangsformen fra ring-d. til par-d., gik sin seiersgang gjennem alle lande, indtil en ny smaksretning under Ludvig XIV utgik fra Frankrike og tok herredømmet for lang tid. De ofte vilde og stormende par-d. avløstes nu av de stilfærdigere tur-d., hvor hovedvegten lagdes paa gratie, ynde og elegant holdning. Menuetten, françæsen og senere den ved Napoleon III's hof saa yndede engelsk-franske laneiers blev sammen med de forskjellige «kunst-d.» (se Ballet) de høiere samfundsklassers yndlings-d. Men i slutningen av det 18 aarh., da Frankrikes glans var bleknet, holdt atter de polske d. sit indtog i Europas balsaler. Prisen for alle vandt nu den i Østerrike utviklede form valsen. Wiener-valsen har siden like til vore dage hævdet sin plads som perlen blandt par-d. Men som folke-d. hadde «polsk-d.» uavbrutt levet sit ubemerkede liv rundt om i landene, tat karakter efter folkelynnet og utviklet sig sammen med folkemusikken. De svenske «polskor» og de norske polsk-d. (spring-d.), gangarer, hallinger o. a. national-d. er alle sprunget av samme sydlandske kilde. Setesdalens gangar, som i sin stilfærdige ynde minder om menuetten, telemarks- og vossespringaren, rørospolsken og hallingernes sprække temperamentsfulde laus-d. (d. uten dame, alm. kaldt halling) er alle oprindelig samme dans, skjønt de nu i sin karakterforskjellighet likesom de tilhørende slaatter er blit eiendommelige aabenbaringer av folkekarakteren i de forskjellige landsdele. Av den oprindelige polske d. er i de fleste kun polka-trinene og takten tilbake. De paa Vestlandet i Norge kjendte vosserull, sjuspringar og tretur finder vi endnu igjen i Sydtyskland (Fusseintanz, Siehensprung, Dreitour). Ogsaa de spanske d. fandango og figaro lever i forskjellige skikkelser i Norge. Likesaa den skotske ril.

Danse macabre *[dās makâbr]*, dødedans, s. d.

Dansemusik har det formaal at akcentuere rytmen for de dansende. Den bestod oprindelig av sang og instrumenter, senere av de sidste alene. Tempoet er ogsaa i tidens løp steget i hurtighet. Middelalderens høitidelige passamezzo og paduane blev ofte tilsat med den livligere hupfauf, sprungk m. fl. Og da Trediveaarskrigen bragte mange fremmede viser og danse ind i Tyskland, samlet de indfødte musikanter et «parti» av allemande, corrente, sarabande, gigue o. s. v. Kunstmusikerne og især franskmændene indflettet yderligere gavotte, menuet, passepied, bourrée, rigaudon, chaconne m. fl. I den form naadde suiten sin høieste utvikling hos Bach og Händel. Bekjendte danskomponister er familien Strausz, Lanner, Gungl, Fahrbach, Métra, Waldteufel, Lumbye, Radolphe Berger o. a.

Dansere *(chorisantes, dansatores)*, en religios-sværmerisk bevægelse i middelalderen. Store flokker av mænd og kvinder drog dansende og springende gjennem landene, navnlig i Tyskland. De indbildte sig at vade i blod og forsøkte ved høie spring at komme ut av dette. Ofte paakaldte de helgenen St. Vitus (derav St. Veitsdans). Presterne betragtet dem som besatte, men almuen viste dem ofte stor ærefrygt.

Dansk arktisk station oprettedes ved Godhavn paa Disko-oen 1905 efter forslag av mag. M. Porsild ved en gave paa 40 000 kr. av justisraad Holek. Staten overtok den, og siden 1906 har Porsild været dens leder. Dens formaal er at vedlikeholde den naturvidenskabelige forskning i Grønland. Stationens arbeider fremkommer i «Meddelelser om Grønland».

Danske flag, se Danebrog og Danmark (vaaben og flag).

Danske Hedeselskab, Det, oprettet 1866, væseutlig ved daværende ingeniorkaptein E. M. Dalgas' (s. d.) energi og initiativ. Dets formaal er at fremme opdyrkningen av de jyske heder. Denne søkes opnaadd dels ved beplantning av hederne, dels ved vandings- og overrislingsanlæg, ved avgrøftning av myrer samt ved tilførsel av mergel til kalkfattige egne. Hedeselskapet eier selv en del plantager og støtter private eiere under beplantning av deres hedestrækninger. Mens der 1866 henlaa omkr. 7300 km.^{2} som udyrket land i form av hede, myr, klit o. s. v., er nu over det halve av dette areal opdyrket paa forskjellige maater.

Danske Kunstindustrimuseum, Det, grundlagt 1890, har til maal at vække interesse for kunstindustrien og derved forbedre arbeiderne. Bestyrelsen bestaar av 18 personer, hvoriblandt repræsentanter for stat og kommune. Museets bygning (opført 1892—94 av V. Klein) indviedes 1894. D. K. avholder utstillinger av kunstarbeider og har bibliotek (omkr. 7 000 bd. og 70 000 monsterblade). 1893—1905 lededes det av Pietro Krohn, derefter av Emil Hannover, under hvis ledelse det har skutt hurtig vekst. Det har utgit en række betydningsfulde publikationer, bl. a. «Kunstfærdige gamle bogbind» (1907) og «Tonderske kniplinger» (1911). Museet driver ogsaa en haandverkerskole (siden 1901) likesom «Fagskolen for boghaandverk» er knyttet til det.

Danske lov. Christian V's D. l. traadte ikraft 1683. Tanken var oprindelig alene at ordne processen og bringe enkelte punkter av den bestaaende materielle ret i overensstemmelse med den ved enevældets indførelse opstaatte tilstand, altsaa væsentlig at kodificere. Først senere blev der git tilladelse til at gaa utover denne ramme. Lovens hovedforfatter er Rasmus Vinding, som var professor ved universitetet, assessor i kancelliet og i høiesteret. D. l. er delt i 6 bøker, hver av disse i kapitler og disse igjen i artikler.

Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, Det Kgl., stiftedes 1745 av J. Langebek og fire

andre, het da «Selskabet til det Danske (fra 1747 Nordiske) Sprogs og Histories Forbedring» og kaldtes til adskillelse fra «Videnskabernes Selskab» ofte «Det Lille Selskab». Utgav 1745—52 6 bd. av «Danske Magazin», som især optok aktstykker, og hvorav siden er utkommet 23 bd. 1810 forenedes selskapet med «Genealogisk og Heraldisk Selskab» og fik sit nuværende navn. Har senere bl. a. utgit «Ældste danske arkivregistraturer» og «J. Langebeks breve» foruten flere samlinger av dokumenter.

Danske Studier, se Dania.

Danske vaaben, se Danmark (vaaben og flag).

Danske Videnskabernes Selskab, Det Kgl., se Akademi.

Danskeøen, en liten ø ved nordvestspidsen av Spitsbergens hovedø (Vestspitsbergen), paa omtr. 10° 52′ o. l. og 79° 43′ n. br. Bekjendt i polarforskningens historie. Fra denne steg Andrée op med sin ballong 1897, og herfra har Wellman gjort to mislykkede forsøk (1906 og 1907) paa at naa polen med ballong.

Dansk folkemindesamling er oprettet 1904 (paa initiativ av dav. docent Axel Olrik, dr. H. F. Feilberg i Askov og overbibliotekar H. O. Lange) som en særlig offentlig tilgjængelig avdeling av det kgl. bibliotek med det formaal at tjene som opbevaringssted for alle skriftlige optegnelser om dansk folkedigtning, folkemusik, folketro og folkeliv og at fortsætte indsamlingen og den videnskabelige ordning av disse emner. Samlingens første leder var Axel Olrik; den bestyres for tiden av to arkivarer i forening med et folkeminderaad.

Dansk Folkemuseum grundedes 1879 for at danne en fortsættelse av Nationalmuseets danske samling; tidsgrænse mellem de to museer er 1660. Det aapnedes 1885 og utmerker sig som kulturhistorisk samling bl. a. ved en række typiske rum fra fortiden, især fra bondegaarder. Dets lokale i en almindelig forretningsgaard paa Vesterbro i Kbh. er for længe siden blit ganske utilstrækkelig. Senere (1901) er der skapt en friluftsavdeling i nærheten av Lyngby, som rummer typiske bondegaarder fra gamle danske lande, av træ eller bindingsverk. Med friluftsmuseet samvirker tillike Dansk Landbrugsmuseum. Museet er offentlig eiendom. Det har hele tiden været ledet av sin grundlægger Bernhard Olsen, s. d.

Dansk Historisk Forening stiftedes 1839 med det maal at fremme interessen for og dyrkelsen av historie, især dansk. Har siden væsentlig virket ved utgivelsen av «Historisk Tidsskrift», som gir et alsidig indtryk av periodens forskning og stadig er et midtpunkt for dansk historievidenskap.

Dansk Historisk Fællesforening stiftedes 1909, opr. paa initiativ av riksarkivar V. A. Secher. Den bestaar av foreninger og institutioner som virker i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkloristisk retning, og har til maal at fremme fællesskap i arbeide og undersøkelser mellem disse. Den avholder foredrag og aarsmøter og har utgit et bind «Meddelelser fra D. H. F.» (1909—13) samt fra 1914 tidskriftet «Fortid og Nutid».

Dansk jurist kaldes i Danmark den som har bestaat den juridiske eksamen for ustuderte, i motsætning til den som har bestaat den fuldstændige juridiske eksamen. D. j. har adgang til forskjellig juridisk virksomhet, saaledes til stillinger som dommerfuldmægtiger og underretssakforere, derimot ikke til dommerembeder og politimesterembeder. Betegnelsen d. j. bruktes i foreningstiden ogsaa i Norge.

Dansk last er trælast (rundlast) under 8 toms (ca. 20 cm.) midtmaal, baade av furu og gran.

Dansk-norsk er den ældre betegnelse for hvad nu mest kaldes norsk riksmaal, d. v. s. det i Norge brukelige skriftsprog og normaltalesprog (i motsætning til landsmaalet). Benævnelsen d.-n. er sproglig urigtig, idet sprogformen har utviklet sig av dansk (norsk-dansk vilde være den rette betegnelse for den i Norge talte dansk). Se Norge, sprog.

Dansk-vestindiske Øer, en liten, tidligere dansk, ogruppe i Vestindien, vest for Portorico, omfatter de tre øer St. Croix, St. Thomas og St. Jan med et samlet flateindhold av 359 km.² og en befolkning paa 27 086 (1911). Øerne kom 1755 under den danske krone efter for delvis at ha tilhørt handelskompanier eller andre lande. Danmark hadde til stadighet vanskeligheter med at opretholde herredømmet over øerne, som kostet moderlandet store summer. 1865 tilbød de Forenede Stater at kjøpe dem, 1867 blev der sluttet en traktat herom, den danske riksdag gav ogsaa sit samtykke, men da det kom til stykket, trak Amerika sig tilbake. 1902 vilde Staterne igjen kjøpe øerne, der blev sluttet avtale om salg for ca. 19 mill. kr., men denne gang strandet salget paa det danske landsting. Endelig blev der 1916 sluttet en ny overenskomst om salg for en sum av ca. 94 mill. kr., og 1917 gik øerne saa over til de Forenede Stater. Se forøvrig de enkelte øer og Vestindien.

Dantan *[dãtã']*. 1. Jean Pierre D. (1800—69), fr. billedhugger, elev av Bosio og videre utdannet i Rom. Portrætbyster og karikaturskulptur (charges) av samtidens berømtheter. — 2. Joseph Édouard D. (1848—97), fr. maler, søn av foreg. Bekjendt for sine billeder av billedhuggeratelierer i dæmpet graalig belysning eller i brytning av dagslys og kunstig lys.

Dante Alighïēri (1265—1321), Italiens og en av verdens største digtere. Han var født i Firenze og tilhørte en gammel florentinsk adelsslegt. Nyere tids forskninger har git os nogenlunde sikkert begrep om hans liv, som av hans første biografer, saaledes av Boccaccio, var fremstillet med mange tildigtninger. D. var overordentlig tidlig utviklet og erhvervet sig allerede som barn omfattende kundskaper, deriblandt fortrolighet med den provençalske trubadurdigtning og færdighet i tegning og musik. Tidens oprivende partikampe stemte D. allerede som ung til det smertelige alvor som er grundakkorden i hans digtervæsen, og som taler saa sterkt ut av det berømte billede av ham. Til bevissthet om sin digterevne kom han under indflydelse av sin sværmeriske ungdomskjærlighet til Beatrice. Han var ikke mere end 9 aar gammel, da han ved en vaarfest saa denne jevnaldrende datter av Foleo Portinari, en anset florentinsk borger. Hendes skjønhet gjorde et uutslettelig indtryk paa ham. Han dyrket hende siden med en sværmerisk tilbedelse, som ikke ophørte, da hun 21 aar gammel egtet en anden og tre aar efter døde. Hendes bortgang kastet ham ind i en svær sygdom, som var nær ved at formørke hans sind. Da han endelig reiste sig fra sykeleiet, søkte han trøst i at digte om sin kjærlighet og sit savn. Det blev hans første poetiske arbeide, «La vita nuova», i hvilket han gir os et idealisert-allegorisk billede av den elskede, som har git anledning til den urigtige opfatning at Beatrice kun har levet i digterens fantasi. — I de bitre kampe som i Italien fandt sted mellem ghibelliner og guelfer, tok D. først del paa de sidstes side. I 1295 giftet han sig med Gemma av Donatiernes mægtige slegt. Ved siden av at drive indgaaende filosofiske og naturvidenskabelige studier begyndte han nu at interessere sig for sin bys politiske liv. Som medlem av de hundredes raad og de seks priorers kollegium spillet han en fremtrædende rolle. Det sidste embede tillægger han selv skylden for alle sine senere ulykker. To partier, «de hvite» og «de sorte», kjæmpet om herredømmet i Firenze. De sidste søkte sin støtte hos paven og det lykkedes dem ved dennes

hjælp i 1302 at faa det fulde herredømme i byen. 600 av motpartiets fornemste mænd blev domt til doden eller landsforvist. Blandt de sidste var D. Han domtes desuten for sine angivelige forbrydelser til en svær pengebot, og saafremt denne ikke betaltes, til døden ved ild. Denne forsmædelse gik den stolte D. overordentlig sterkt til hjerte og gjorde ham til en uforsonlig motstander av sine landsmænd. Han vandret nu som landflygtig rundt i Italien, ofte saa nødlidende at han maatte tigge sit brød. Han har efter traditionen opholdt sig i Bologna, Padua, Verona o. fl. st. og sies endog at ha været i Paris, hvilket dog er tvilsomt. — I 1316 blev der aapnet ham selv og hans lidelsesfæller adgang til at vende tilbake til Firenze, men paa nedværdigende betingelser. D. svarte med et gripende brev til en ven, i hvilket han erklærte at han heller end at underkaste sig disse vilde vedbli i eksil. Sine sidste aar tilbragte han i Ravenna hos en ven, muligens som lærer i poesi. Paa en diplomatisk reise til Venedig blev han syk; han førtes tilbake til Ravenna og døde der. Han blev begravet med stor høitidelighet i kirken San Pietro Maggiore, og fyrsten selv, en nevo av Francesca da Rimini, holdt liktalen over ham. — I sit testamente hadde D. bestemt at hans ben ikke skulde hvile i Firenze. Skjønt byen gjentagende har forlangt dem utlevert, endog saa sent som i 1864, er dette altid blit avvist. Nu pryder et mindesmerke over ham kirken Santa Croce, likesom Canova lot reise en marmorbyste i Pantheon i Rom. Rafael har anbragt ham paa to av sine store malerier i Vatikanet, «La disputa» og «Parnasset». 600-aarsdagen efter hans fødsel feiredes som en national fest. D. fremstilledes som forløper for Italiens enhet og frihetens og rettens forsvarer. Utenfor kirken Santa Croce reistes et gravmæle. Man gjenfandt ved denne leilighet D.s ben indmuret i en væg i franciskanerkirken, som var under reparation, mens den oprindelige kiste viste sig at være tom. Fra denne var benene fjernet i 1519 av franciskanerne, rimeligvis for at beskytte dem. — Blandt D.s arbeider kan foruten «La vita nuova» nævnes «Il convivio» (gjestebudet), som blev ufuldendt. Dets maal var at gi en samlet fremstilling av tidens viden og er det første forsøk paa at anvende det italienske sprog i videnskabelig prosa. D. har desuten skrevet flere latinske avhandlinger, deriblandt «De vulgari eloquentia» (om det italienske folkesprog) og «De monarchia» (om monarkiet), i hvilket han tar ordet for et verdensmonarki, sidestillet med kirken. Men det verk som har skapt D.s verdensry, er den mægtige digtning «Divina commedia», paa hvilket han maa ha arbeidet gjennem en række av aar, uten at vi dog vet noget sikkert om de enkelte deles avfattelsestid. Digtets opr. navn var kun «Commedia», hvorved forstaaes et digt som begynder mørkt og truende og ender skjønt og muntert. En beundrende eftertid har tilføiet «divina» (den guddommelige); første gang denne titel findes, er paa en venetiansk utgave fra 1555. Det er middelalderens religiøse aand som i D.s digt har faat sit monumentale uttryk, dens skjærsilds- og helvedesforestilling, dens forsonings- og salighetslære, dens etiske livsanskuelse, dens sociale og politiske brytning i lyset og farverne av en mægtig fantasi, en vældig formende skaperevne, en lidenskabelig bevæget sjæl. Digtet har sine trættende partier, men hvor D. er under sin inspirations magt, naar digtet alle tiders sublimeste eller dypsindigste poesi. Verket er delt i tre avdelinger: «Helvede», «Skjærsilden» og «Paradiset». Digteren gjennemvandrer dem alle, først ledet av den romerske digter Virgil, senere av Beatrice. Virgil leder ham gjennem helvedes ni kredser, hvor syndere av alle slags lider, like fra hedenskapets store aander til forrædernes skare, blandt dem Kain, Judas Iskariot, som i evig kulde sukker i uutsigelige lidelser. Helvede skildres som en uhyre tragt, hvis spids ender i jordens indre. Skjærsilden, hvorhen digteren nu fores ad en hulvei, skildres som et fjeld i skikkelse av en omvendt tragt, paa hvis syv avsatser de angrende sjæle lever. Overst oppe lyser det jordiske paradis, hvor Beatrice troner. Her overtar hun ledelsen og fører digteren ind i de saliges paradis, i hvis skildring vi møter tidens astronomiske forestilling om de mange jorden omgivende himler, i midten av hvilke den treenige Gud troner, omgit av helgener og engler. En brusende musik toner ut over «den hvite rose», himmelens pryd, dannet av de fuldkomneste aander. I denne rose tar Beatrice plads, mens D. fores frem for den hellige moder. — I denne i sin aand helt middelalderske digtning fornemmer vi dog den kommende renæssanse. Dens nye menneskeidealer aner vi i digterens stolte selvfølelse, saa fjern fra middelalderens ydmyghet, i den vegt som lægges paa samtidens eller eftertidens berømmelse, en helt antik forestilling, og i den benaadede stilling i helvede han skjænker oldtidens store digtere. — D. begyndte med at skrive sit digt i latinske heksametre. Han grep dog snart til den toskanske mundart og skapte derved det italienske skriftsprog, en gjerning som er endnu betydningsfuldere end digtets egen poetiske værdi. Formodentlig offentliggjordes digtets to første avdelinger allerede i digterens levende live, «Paradiset» først efter hans død. Det utbredtes i utallige avskrifter, av hvilke mange findes i utlandets store biblioteker. De ældste trykte utgaver fra 1472 og følgende aar er meget sjeldne. Den saakaldte Crusca-utgave fra 1595 blev længe grundlæggende for alle senere editioner. Den var imidlertid meget unøiagtig. Først i nyere utgaver og undersøkelser av Witte, Moore o. fl. er den oprindelige tekst fremstillet ved en omhyggelig sammenligning av de ældste codices. — «Divina commedia» er blit oversat utallige ganger paa de fleste europæiske sprog og er blit gjort til gjenstand for indgaaende fortolkninger, likesom der rundt om er dannet Danteselskaper til fremme av kritiske studier og kritiske utgaver av dette verk og andre av hans skrifter. — «Divina commedia» er i sin helhet oversat til dansk ved C. K. F. Molbech, og til svensk ved E. Lidforss. Paa svensk foreligger ogsaa «Vita nuova» i oversættelse med hosføiet originaltekst ved F. Wulff. Til dansk har J. Damm oversat et utvalg av D.s ungdomsdigtning, hvoriblandt «Vita nuova». Av nordiske verker om D. kan nævnes en række populære forelæsninger over D. ved J. Vising (1896). Av værdi er V. Vedels «Dante, en studie» (1892). For den rike utenlandske D.-litteratur henvises til de mange D.-bibliografier. Næsten uttømmende er T. W. Kochs katalog over D.-samlingen ved Cornell universitet i Amerika (1898—1900).

Dante Alighieri.
(Haandtegning av Rafael.)

Dante da Majāno, ital. digter, levet i slutningen av det 13 aarh. Under paavirkning av den provençalske trubadurpoesi skrev han sonetter, ballader og chanzoner. Indholdet er en efterligning av forbilledernes kjærlig-

hetsklager og kjærlighetsforsikringer og sproget plumpt og trivielt. I en av disse sonetter angriper han Dante Alighieri.

Danton *[dãtõ']*, Georges Jacques (1759—94), fr. revolutionsmand. Født i et middelstandshjem gik han som gut i en jesuitskole, hvor han viste baade flid og dygtighet, men hverken lyst eller evne til at underordne sig disciplinen. Efter skolegangen studerte han jus, tok gode eksamener og fik tidlig en god stilling i Paris. Men ved siden av sine fagstudier læste han med iver tidens store forfattere, baade digtere og videnskapsmænd (Montesquieu, Beccaria, Bayle, Helvetius, Rousseau, Voltaire, Adam Smith og mange andre, som rekonvalescent efter en sygdom skal han ha læst «Encyclopædien» fra ende til anden), og var fuld av iver for demokratiske og humane reformer, fuld av ringeagt for kirke og adel. Han blev derfor revolutionens ivrigste og dygtigste agitator, en «folkets Mirabeau», stiftet Cordelier-klubben juni 1790 og organiserte Paris' borgerskap. Efter kongens flugt 1791 ivret han for hans avsættelse og var natten 9—10 aug. 1792 den egentlige leder av bevægelsen. Blev straks efter justisminister. Septembermyrderierne paa de kongeligsindede fanger synes at være foregaat baade uten og mot hans vilje. Sept. 1792 medlem av konventet; gik kort efter av som minister og blev formand for Jakobinerklubben. I konventet ivret han for kongens henrettelse, fik oprettet revolutionstribunalet og velfærdskomitéen, d. e. en sterk provisorisk regjering som kunde bringe orden i forvirringen. Sommeren 1793 benyttet hans mange fiender og misundere hans fravær fra Paris til at gjøre ham mistænkt for forræderi mot friheten, og hans stilling begyndte at svækkes. Robespierre og Saint Just hatet og misundte ham. Han blev anklaget for at ville gjenoprette kongedømmet og tilintetgjøre konventet og den republikanske regjering, anklager, som har vist sig aldeles grundløse. Han og hans venner (bl. a. Camille Desmoulins) blev dømt til døden og guillotinert 5 april 1794. [Litt.: Aulard, «Danton» (1887), Madelin, «Danton» (1914; sv. overs. 1917).]

Georges Jacques Danton.
(Efter tegning)

Danu'bius, lat. navn paa Donau.

Danviken (Danviks hem), sv. syke- og gamlehjem ved indløpet til Stockholm, indviet 1915; opr. en sammenslutning av flere gamle stiftelser i Sthm. Det nye D. er et pragtfuldt og kostbart anlæg med en dominerende beliggenhet.

Danvila, Jaldero Alfonso (omkr. 1875—), sp. forfatter, har skrevet romaner, hvori han delvis satirisk behandler det spanske aristokratis liv med realistisk kunst. Av disse kan nævnes «La conquista de la eleganeia» og «Lully Arjona». «Luisa Isabel de Orléans», skildringer fra Filip V's hof, og «Don Cristobal de Moura», i hvilken Filip den II's tid skildres. Han har ogsaa utgit noveller og fortræffelige barnefortællinger.

Danville *[dæ'nvil]*, byer i de Forenede Stater. 1. By i Illinois, 190 km. syd for Chicago, 33 000 indb. (1917). Kulgruber, jernstøperier. — 2. By i Virginia, 200 km. syd vest for Richmond, 20 000 indb. (1900). Vigtig jernbaneknutepunkt. Ligger i centrum for det tobaksdyrkende land og er et av de største tobaksmarkeder i verden.

Danzig, fristad, 6 km. fra stranden ved Danzigerbugt, Østersjøen; siden 1840 har skibsadkomsten til D. gaat gjennem den utdypede Mottlau, idet Weichsel (s. d.) har ændret sit løp her. D. har 200 000 indb., av disse er 77.2 pct. protestanter, 31 pct. katolikker og 1.8 pct. jøder. Byen, som er en fæstning av anden rang, gjennemstrømmes av Mottlaus 2 armer, som danner Speicherøen. Paa venstre bredd ligger den gamle by med kvartererne Altstadt, Rechtstadt og Vorstadt, paa høire bredd den nye by, Niederstadt og Langgarten. Til D. regnes 9 forstæder, hvorav merkes: St. Albrecht, Alt- og Neuschottland, Schidlitz, Langfuhr og Neufahrwasser med havn. D. har et middelalderlig, eiendommelig præg, særlig Langgasse og Langemarkt med raadhus fra det 15 aarh., Artus- eller Junkerhof, som nu benyttes til børs. Av byens 19 kirker kan nævnes Mariakirken (1343—1502), en av de største protestantiske kirker som findes. D. har to gymnasier, teknisk høiskole, to realgymnasier, krigsskole, handelsakademi, navigationsskole, to astronomiske observatorier, bibliotek paa 100 000 bd., talrike lærde selskaper. — D.s industri omfatter skibsbyggeri, jernstøperi, maskinbyggeri, fabrikker for tobak, papir, bryggeri, brænderi, spritfabrikker («Danziger Goldwasser») m. fl. Men først og fremst er D. en handels- og skibsfartsby. De vigtigste utførselsvarer er sukker, træ, mel, spiritus, mens indførselen væsentlig bestaar av sild, kul, jern, petroleum. Norsk konsulat. Til D. (og Neufahrwasser) kom 1913 2 910 skibe, 925 000 ton, derav norske 203, 124 250 ton. I fristaden D. sammentraadte 15 juni 1920 den forfatningsgivende forsamling paa 150 medlemmer. — D., som var hovedstad i Pommerellen, kom 1308 under den Tyske orden og sluttet sig i 1358 til Hansaforbundet, 1454—1793 hørte den til Polen, men kom derefter under preussisk herredømme; indtoges av franskmændene under Lefebvre 24 mai 1807 og blev ved Tilsitfreden erklært for fri riksstad, men besattes av franskmændene indtil den efter en langvarig beleiring blev tvunget til overgivelse 17 nov. 1813. Efter Versaillesfreden 1919 er D. med et tilhørende omraade en fristad under vern av Folkenes Forbund, idet Polen har ledelsen av D.s utenrikske saker. D. er en del av det polske toldomraade, og Polen skal ha fuld adgang til at benytte og utbedre de færdselsveier og offentlige anlæg som det trænger for sin utenrikske varetransport.

Danzig.

Danzigerbugt, bugt av Østersjøen, ved Danzig, er ved mundingen, mellem Rixhöft og Brüsterort, 82 km. bred. Den vestlige del er Putziger Wiek, som dannes av den 30 km. lange landtunge Hela, i sydøst er den ved Frisehe Nehrung adskilt fra Frisehes Haff. Ved

Hela, Heisternest, Neufahrwasser, Rixhöft, Pillau og Brüsterort findes fyrtaarn.

Da'phne (myt.), se Dafne.

Da'phne, planteslegt av familien *thymelæaceæ*, busker eller undertiden smaa træer med fire-tallige blomster, som mangler kronblade, men har hvitt, gult eller rodt bæger. Frugten er bær. Herhen ca. 40 arter, av hvilke kun én vokser i Norge, nemlig *d. mezereum*, tysbast el. tyved. Dens rosenrode, vellugtende blomster kommer frem tidlig om vaaren, først senere utvikles de glatte, lanceetformede blade. Bærene er hoirode. Barken indeholder et giftig stof, daphnin, av sterkt brændende smak, og var tidligere officinel. Tysbast dyrkes tildels som prydbusk. En anden art, *d. laureola* fra Syd- og Mellemeuropa, har læragtige, glinsende og overvintrende blade, gule blomster og sorte bær, den er likeledes dyrket og kan i Norge trives i de sydligere kystegne. I koldhus dyrkes nogen arter som de sydeuropæiske *d. cneorum* og *neapolitana*, som begge har rode blomster, samt den i Japan hjemmehørende *d. odora* med hvite eller svakt rode blomster. Endel indiske arter har anvendelse i papirfabrikationen.

Daphnier, se Dafnier.

Dappental (fr. Vallée des Dappes), dal i Jurafjeldene, paa grænsen av Frankrike og Schweiz, kanton Waadt, 1 242 m. o. h. Ved grænseregulering 1862 blev den storste del av D. tilkjendt Schweiz. Gjennem dette pas forer veien fra Gent til Gez.

Dapsang, fjeldtop i Karakorumfjeldene, Asien, omtr. 8 100 m. h., av Schlagintweit forvekslet med Mt. Godwin Austin, som er jordens næst høieste maalte fjeld (8 620 m.).

Dar betyder i det nubiske sprog: land, i arabisk: bolig. Forekommer som forste sammensætningsled i mange geografiske navne i Nubien, Sudan og Østafrika, tildels ogsaa i Forasien.

Darab el. Darabsjird, Persien, by i prov. Farsistan, 230 km. nordvest for Bender Abbas, omtr. 16 000 indb. Omegnen en frugtbar høislette. I nærheten beromte ruiner av den gamle by D. samt et i fjeld indhugget relief til minde om en sassanidisk konges seier over keiser Valerianus.

Darāsi, Muhammed ibn Ismael, se Druser.

Dar-Banda, Centralafrika, et landomraade i fransk Kongo, mellem ca. 6° 30′ og 9° n. br., omgit av Dar-Runga i nord og Ubangi—Schari-territoriet i syd. Et frugtbart lavland (ikke over 700 m.), gjennemstrommet av Seharis talrike nordvestgaaende kildeelver, i øst ogsaa av Ubangis bielv Kutas kildeelver. Beboes av negre og njam-njam-folk. I sydvest fransk fort Crampel.

Darbhanga, Forindien, by i prov. Bihar ved en bielv til Ganges 90 km. nordøst for Patna; 62 600 indb. (1911). Her er der et prægtig palads tilhørende maharadsjaen av D.

D'Arblay *[darblæ']*, Fanny (Frances), se Burney.

Darby *[dā'əbi]*, John Nelson (1800—82), eng. teolog; blev som prest i den eng. statskirke grepet av en religiøs vækkelse, som stillet sig polemisk mot statskirken. 1828 traadte han ut av denne og sluttet sig til «Plymouthbrødrene», d. e. fromme kredser, som samlet sig til privatgudstjeneste og avskydde al kirkelig organisation. D. blev snart en av deres betydeligste ledere og søkte paa flere reiser baade i Europa og Amerika at vinde tilhængere. Efter ham kaldtes retningen ofte darbysme (darbyster).

Darcet's metal *[darsæ' -]*, en av den fr. kemiker Darcet angiven legering (8 dele vismut, 5 dele bly og 3 dele tin), som smelter ved 94.5°, altsaa under vandets kokepunkt.

Dardane'llerne, Hellespont, eg. navnet paa fire befæstede slotte paa begge sider av det smale stræde som forbinder Ægæerhavet med Marmarahavet, men benyttes ogsaa ofte som betegnelse for selve strædet. Av disse slotte ligger Sedd-el-Bahr og Kilid-Bahr paa den europæiske side og Kum-Kale og Kale-Sultanie paa den asiatiske. Strædet er 75 km. langt og 15—1.3 km. bredt. Overflatestrommens hastighet er i gjennemsnit 2.8 km. i timen, men paa det smaleste kan den naa op til 8.3 km. — Ifølge en traktat av 13 juli 1841 maa intet krigsskib passere strædet uten Tyrkiets tilladelse. I 1878 gik en engelsk flaate uten tilladelse gjennem for at beskytte Konstantinopel. Under den russisk-japanske krig seilte to russiske krigsskibe under handelsflag gjennem D. Før Verdenskrigen var der istedenfor de gamle slotsfæstninger anlagt moderne batterier, foruten ved de foran nævnte lokaliteter, ved Kap Kefez (Dardanos og Kefez paa asiatisk, Namik Pasja paa europæisk) og ved den 8—10 km. smale passage «snævringerne» (1 700—2 100 m.) fra Tsjanak til Nagara en flerhet av forter og batterier. 19 feb. 1915 aapnet engelske og franske krigsskibe bombardementet av forterne ved sydindgangen, 25 april s. a. begyndte landgangsforsøk paa Gallipolihalvøen, som efter en maaneds forløp og svære tap maatte opgives, og heller ikke lykkedes da de gjentoges i juni og august. Efter fredstraktaten mellem Tyrkiet og de allierte er D. (som de øvrige stræder) internationalisert og staar under kontrol av en kommission sammensat av repræsentanter for de allierte og nogen Balkanstater.

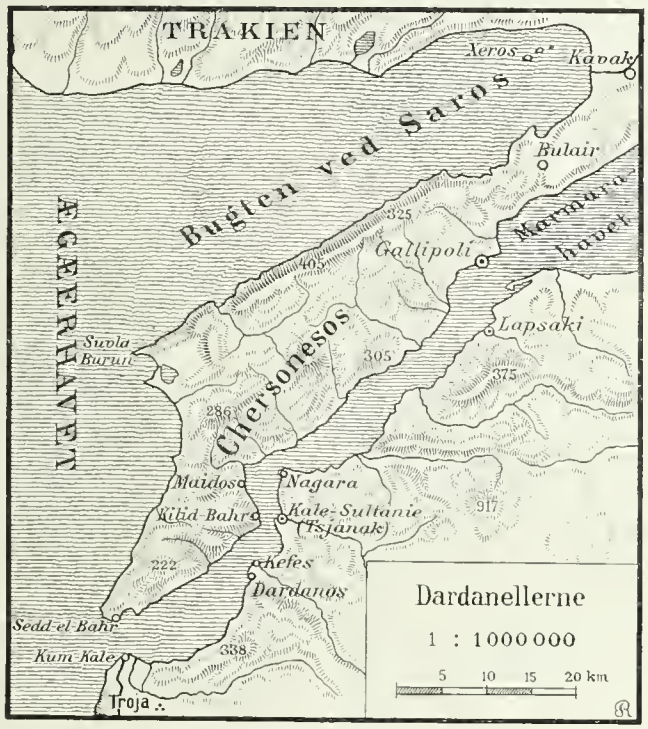

Dardanellerne.

Dardāner. 1. Hos Homer beboerne av et land, Dardania, ved Idafjeldets fot, troernes hjælpere i kampene ved Troja, anført av Aineias (se Dardanos 1); ofte brukes d. unoigtig ogsaa omfattende eller istedenfor troerne. — 2. En illyrisk stamme ved Moravas øvre løp, underkastet romerne og av Dioeletian utskilt fra Møsien og gjort til en særlig provins med hovedstaden Naissus (nu: Nisch).

Da'rdanos. 1. I den græske mytologi troernes stamfar, søn av Zeus; vandret ut fra sit fødeland Arkadien, først til Samothrake, derfra til Lilleasien, hvor han anla byen Dardania og blev troernes stamfar (hans sønnesøn het Tros). — 2. Oldtidsby i Troas, syd for Hellespont, hvis nuværende navn Dardanellerstrædet er avledet av D.

Da'rdel, Fritz Ludvig (1817—1901), sv. officer og kunstner. Har spillet en betydelig rolle i sv. kunstliv og optraadt som landskaps- og karikaturtegner under pseudonymet Stift & Co. (sammen med Höckert) («Ny Illustrerad Tidning», 1865—66; «Minnen från Stockholm», 1840—44). Utgav planeheverket «Svenska och norska arméerna samt flottorna i deres nuvarande uniformering» (1861—63). Desuten illustrationer til bøker. D. var en personlig ven av Karl XV, og vedblev ogsaa efter hans død at tilhøre hofkredsen. De «Minnen 1833—72» (4 bd.) og «Dagboksanteckningar 1873—80» (2 bd.) som er utgit i de senere aar, gir i tekst og billeder fornøielige skildringer av Stockholmslivet i høiere stænder.

Dardistān er et fælles geografisk navn paa en hel del smaa stater som ligger paa den sydlige skraaning av Hindukusj og Karakorum i det nordvestlige Forindien mellem Kashmir og Afghanistan. Det er et vildt fjeldland. Indbyggerne, darderne, er av arisk oprindelse. De var før buddhister, men de fleste er nu muhammedanere. De taler et sprog som nedstammer fra sanskrit. De kaldes ogsaa ofte for kanjut. D. er britisk besiddelse.

Darei'k (darik) av kongenavnet Dareios, gammelpersisk guldmynt, antages først utstedt av Dareios Hystaspes til bruk i handelssamkvem med grækerne eller til lønning under perserkrigene. D. er av meget rent guld, formen er oval, aversen fremstiller perserkongen med spyd og bue.

Darei'os, græsk form for et persisk kongenavn (pers. Darjavush, lat. Darius). 1. D. I, Hystaspes' søn (omkr. 550—485 f. Kr.), av Achaimenidernes slegt, en av Orientens betydeligste herskere, baade som kriger og som statsleder, konge 521 efter at ha overvundet den falske Smerdes (s. d.); indtil 519 førte han endnu krige mot forskjellige oprørere (særlig haard kamp mot Babylon; se Zopyros). D. omordnet nu hele sit rike (inddeling i 20 satrapier, ordning av skatteforhold; veianlæg, indretning av en rikspost); han foretok store byggeanlæg, navnlig i Persepolis. Omkr. 514 foretok D. sit store skythertog, med en hær paa 700 000 mand gik han paa en bro over Bosporus, underla sig Thrakien og Makedonien, gik over Donau ind i Skythien, hvor han dog intet opnaadde; han vendte saa tilbake med tap av mange folk, gik over Donau-broen, som de lilleasiatiske jonere hadde bevogtet, og tilbake til Susa. Omkring 500 gjorde jonerne efter tilskyndelse av Aristagoras opstand mot ham. Det lykkedes ham dog at slaa ned opstanden; derimot hadde han ikke held med sine foretagender mot Grækenland, særlig Athen: en flaate strandet ved Athos 492, hans hær led nederlaget ved Marathon 490 (se Perserkrigene. Mens D. traf forberedelser til et nyt stort tog, gjorde Ægypten opstand, og kort efter døde han. — 2. D. II, uegte søn av Artaxerxes, regjerte 424—04; lot sine brødre myrde ved sin tronbestigelse; talrike opstande omkring i riket, som dog for det meste blev dæmpet med grusomhet. Under ham var Tisafernes og Kyros den yngre (s. d.) satraper i Lilleasien og stottet Sparta mot Athen. — 3. D. III Kodomannos, sidste pers. konge (336—30), personlig velsindet og ædel, men svak som regent, bukket under for Alexander den stores angrep, nederlagene ved Issos (333) og Gaugamela (331); flygtet fra Gaugamela længere ind i sit rike, blev fanget av sin satrap Bessos, som tilsidst (330), haardt trængt av den forfølgende Alexander, dræpte D.; Alexander lot D.s lik begrave i Persepolis.

Darei'os-vasen, en antik vase av usedvanlig størrelse med en enestaaende allegorisk-historisk malet fremstilling av perserkrigene, blev fundet 1851 i et gravkammer ved Canosa. Den er 1.30 m. høi, største omfang 1.93 m.; opbevares i Neapels museum. Billedfremstillingen er delt i tre rækker; i midtrækken Dareios og hans raad, som planlægger krigen; i nederste række kongens skatmester, som mottar gaver og skat fra hele riket; i øverste række Hellas omgit av hellenernes guder. Paa vasehalsen er fremstillet amazonekampen og Bellerofons kamp med Chimaira. Fremstillingerne hører til det bedste av syditaliensk vasemaling.

Dar-el-Beïda, arab. navn paa Casablanca (s. d.).

Dar-es-salām, Ostafrika, hovedstad og distrikt av samme navn i den britiske koloni Tanganyika (før tysk Ostafrika), under 6° 49' s. br., i landskapet Usaramo ved det Indiske Hav, ca. 40 km. sydvest for øen Sansibar med ca. 15 000 indb. D., som ligger i en paa rismarker og kokospalmer frugtbar egn, har et usundt klima, men en udmerket havn og er forsynt med traadløs telegrafstation. Utfører kautsehuk og kopal. Herfra fører centraljernbanen mot vest til Udjiji ved Tanganyika-sjøen, ca. 1250 km. færdig 1914). D. blev erobret av englænderne 4 sept. 1916.

Dareste de la Chavanne *[darést d'la šaván]*. 1. Antoine Elisabeth Cléophas D. d. l. C. 1820—82), fr. historiker, lærer ved forskjellige latinskoler, senere prof. i Grenoble og Lyon, avskediget 1878 paa grund av klerikal opposition. Flere av hans arbeider blev prisbelønnet, saaledes et verk om Frankrikes indre styrelse siden Filip August (1848), et om de franske bønders kaar fra Ludvig den helliges tid til revolutionen (1853) og en «Frankrikes historie» i 8 bd. (1865—73). — 2. Rodolphe Madeleine Cléophas D. d. l. C. (1824—1911), ovenn.s bror, studerte særlig retshistorie, baade fransk og fremmed, bl. a. oldgræsk og oldnordisk, for hvis retskilder han har redegjort i «Journal des Savants». Fra 1877 medlem av kassationsretten.

Dar-Fertit, Centralafrika, et landomraade nord for 8° n. br. paa vandskjellet mellem Ubangis og Bhar el Ghazals tillop. D., som bestaar av stepper og skoger, har lidt meget under slavejagter og er derfor tyndt befolket, av kredj og njam-njam, i nord av arabere. Opdaget 1871 av Schweinfurth, ægyptisk 1878, tilhørte D. fra begyndelsen av 1880-aarene Mahdi-riket, indtil det ved den engelsk-franske traktat av 21 mars 1899 deltes mellem fransk Kongo og den britiske prov. Bahr el Ghazal.

Dar-Fur, Centralafrika, et før selvstændig, nu i brit. Sudan indlemmet sultanat under 9—16° n. br., mellem Wadai i vest og Kordofan i ost, ca. 450 000 km.² (som Sverige) med ca. 1½ mill. indb. D. er et middelshoit land med høiere fjelde (tildels utslukte vulkaner) i nord og vest, hvor Djebel Marrah's massiv naar 1830 m. Dette danner et vigtig vandskjel, hvorfra talrike wadi'er (d. e. elveleier med periodisk vandføring) grener sig ut i alle retninger (til Nilen, Schari og Bahr el Ghazal). Steppelandet i nord og øst beboes av tildels nomadiserende arabere, som er det herskende folk, mens de fastboende fur-negre, som under islams paavirkning har naadd en viss grad av kultur, er de talrikste og især bor i de vestlige fjeldegne og de frugtbare, i regntiden oversvømmede landstrøk i syd. Hovednæringsveier er foruten kvægavl og jordbruk bergverksdrift paa jern og (særlig ved Hofrat en Nehas i sydvest) kobber, samt nogen industri. D. herjedes før av hyppige slavejagter, hadde flere slavemarkeder og en livlig gjennemgangshandel med slaver og elfenben til Ægypten. Hovedstad er el Fascher i nord, 717 m. o. h. D.s før-islamitiske historie er litet kjendt. Ca. 1400 fik fur-negrene magten, ca. 1600 indførtes islam av sultanen Sulêman Solon, under hvem D. hadde sin stormagtstid. Under ægyptisk herredømme 1874—83, da D. erobredes av madhisterne, fra hvem det gjenerobredes 1899.

Dargomy'sjkij, Aleksander Sergejevitsj 1813—69), russ. komponist, slog med operaen «Russalka»

(kildenymfen) ind paa nationale baner og blev en av forerne for den ungrussike skole, idet han særlig i operaen «Stengjesten», som efter hans død fuldfortes av Cui og Rimski-Korsakow, endog overbod Wagner i gjennemforelsen av sangrecitation. Forresten orkesterfantasier, kor, klaversaker m. v.

Dariel, se Darjal.

Dario, Ruben (1867—1916), sp.-amer. digter, f. i Nicaragua, fra 1892 colombansk generalkonsul i Buenos Ayres. Ansees for nutidens storste lyriker i det spanske sprog, sterkt paavirket av Victor Hugo og Poul Verlaine. Har hat stor betydning som litterært bindeled mellem de gamle spanske kolonier og moderlandet. Foruten adskillige digtsamlinger, hvori hans lyriske og metriske evner gir sig glimrende utslag («El arte», «El canto errante», «La Tumba» o. a.), har han skrevet interessante reisebeskrivelser, bl. a. «Tierras Solares» og «España contemporánea».

Darius, lat. form for Dareios.

Darja (pers.), sjø, elv.

Darjal (el. Dariel), et dypt skar (pas) i Kaukasus ost for Kasbek, gjennem hvilket Terek bruser avsted mot nord. Her gaar den store militærvei over Kaukasus mellem Vladikavkas i nord og Tiflis i syd. D. er de gamle klassiske forfatteres Porta Caucasi og Porta Sarmatica.

Darjiling, Forindien, by i Bengalen, paa sydskraaningen av Himalaja i en høide av 2 185 m. med en utsigt til flere vældige fjeldtopper, deriblandt Kabru (s. d.) og Kanchanchanga; ca. 20 000 indb. Klimaet er sundt og behagelig (aars-, januar- og julitemperatur 12.2 °, 5 ° og 17.2 °), og her har derfor guvernøren over Bengalen sin sommerresidens; likeledes er der et stort sanatorium for indiske embedsmænd (Eden-sanatoriet). Jernbane til Kalkutta.

Darlaston *[dā'ləstn]*, England, by i grevsk. Stafford, nær Wednesbury, 12 km. nordvest for Birmingham; 17 000 indb. Kulgruber og jernverker.

Darling *[dā'liŋ]*, elv i Australien, bielv til Murray, opstaar ved sammenløpet av flere elver, Condamine, Barwon etc., som alle begynder i de ostlige fjelde og flyter i sydvestlig retning gjennem Ny-Syd-Wales; forener sig med Murray ved Wentworth. Længde omtr. 2 500 km. I tørketiden er den ofte fuldstændig uten vand, i regntiden svulmer den op og oversvømmer da landet.

Darling Range *[dā'liŋ re'ndž]*, fjeldkjede langs vestkysten av det sydlige Australien, høieste top omtr. 1 100 m.

Darlington *[dā'liŋtn]*, England, by i grevsk. Durham, ved Skerne, bielv til Tees; 56 000 indb., hvoriblandt mange kvækere. D. har jern- og staalverker, lokomotivverksteder og livlig handel. Fra D. til Stockton bygget Stephenson 1825 den første jernbane.

Darlingtōnia califo'rnica, en plante som vokser i Sierra Nevadas sumpige egne, og som utmerker sig særlig ved sine eiendommelige blade. Disse er hule, av form som et aapent kræmmerhus og med en hjelmformig dannelse over aapningen; deres bygning tyder paa at de er «insektætende», d. e. at de kan fange, fastholde og fordøie smaadyr, en egenskap som karakteriserer hele den familie, *sarraceniaceæ*, hvortil d. hører.

Darmaputra, se Bhatgaon.

Darmesteter *[darmøsteté'r]*, Arsène (1846—88), fr. sprogforsker, fra 1883 prof. ved Sorbonnen i oldfr. sprog og litteratur. Av hans mange arbeider kan nævnes: «Traité de la formation des mots composés» (1875, 2 utg. 1894), «De la création des mots nouveaux» (1877), samt «La vie des mots» (1887) og «Dictionnaire général de la langue française», fortsat efter hans død av Hatzfeld og Thomas.

Darmesteter *[darmøsteté'r]*, James (1849—94), fr. orientalist, beskjæftiget sig navnlig med studiet av oldpersisk; 1885 blev han professor i persisk ved Collège de France. Blandt hans arbeider kan merkes «Haarvatât et Ameretât, essai sur la mythologie de l'Avesta» (1875), «Ormazd et Ahriman, leurs origines et leurs histoire» (1877), «Études iraniennes» (1883). Han oversatte Avesta saavel til engelsk (i «Sacred books of the East») som til fransk (i «Annales du musée Guimet». Han har ogsaa skrevet en «Essai sur la littérature Anglaise».

Darmstadt, Tyskland, hovedstad i Hessen, ligger mellem Rhin og Main, ved foten av de nordvestre utløpere av Odenwald, 146 m. o. h.; 91 000 indb., derav 15 000 katolikker og 2 000 jøder. D. bestaar av Altstadt, som har trange, krokede gater, og Neustadt med brede gater, vakre anlæg og store pladser, som Luisenplatz med en høi sandstenssøile som bærer storhertug Ludvig I's bronsestatue, og Paradeplatz med krigermindesmerke. Mellem begge bydele ligger slottet, som bestaar av mange bygninger og indeholder et bibliotek paa over ½ mill. bind. Byen har flere kirker, russ. kapel, teater, museum og flere mindesmerker, teknisk høiskole med 2 000 studerende, to gymnasier, realskole og realgymnasium m. fl. D.s industri omfatter maskinbygning, fabrikation av kemiske produkter, musikalske og tekniske instrumenter. Handelen omfatter landbruksprodukter og lettes ved de mange jernbaner som møtes her.

Darnétal, Frankrike, by i depart. Seine-Inférieure, 4 km. ost for Rouen; 7 200 indb. Spinderier, væverier, farverier og klædesfabrikker.

Darnis, se Derne.

Darnley *[dā'nli]*, Henry Stuart, lord (1545—67), den skotske dronning Maria Stuarts fætter og anden egtefælle, son av Mathew Stuart, jarl av Lennox, og Margrete Douglas, Jakob V's halvsøster; derved nærmeste arving til Skotland efter Maria. D. var ivrig katolik; ved sin skjønhet vandt han sin kusines kjærlighet, men da han var en aandløs, raa og utsvævende person, blev forholdet mellem dem snart kjølig; desuten lot Maria ham ikke faa nogen politisk indflydelse. Et fuldstændig brudd indtraadte, da D. med nogen sammensvorne trængte ind i Marias værelse og myrdet hendes yndling David Rizzio (s. d.) 9 mars 1566. Sønnen Jakobs fødsel sommeren 1566 ændret intet i forholdet, men senere, da D. lik kopper, fandt en slags forsoning sted, og Maria pleiet ham i nogen tid. Om aftenen 9 febr. 1567 forlot Maria D. for at delta i en bryllupsfest, et par timer efter sprængtes huset i luften, og om morgenen fandtes D. myrdet et stykke derfra. De fleste regnet jarlen av Bothwell (s. d.) for delagtig i drapet, Maria for medvider.

Darre, n. adelsslegt, hvis første kjendte mand Jon D. nævnes allerede 1331. Hans sønneson Jon Reidarson D., der var norsk riksraad og hovedsmand paa Tønsberghus, døde ca. 1430, og med ham utdøde vistnok slegten paa mandssiden. Den nulevende borgerlige slegt D., som optræder i Oslo og senere i Trondhjem i begyndelsen av det 16 aarh., nedstammer muligens paa mødrene side fra den gamle æt.

Darre, Jacob Hersleb (1757—1841), n. prest, f. i Overhallen, cand. theol. 1784, res. kap. til Orkedalen 1792, sogneprest til Klæbu 1797—1833. Møtte som tredje deputeret fra Søndre Trondhjems amt paa riksforsamlingen paa Eidsvold 1814. Hans dagbok under riksforsamlingen er trykt i «Historisk Tidsskrift» bd. 4.

Darre, Niels Stockfleth (1765—1809), n. officer, f. paa Toten; 1783 sekondløitnant ved Oplandske Dragonregiment; 1787 ansat ved den militære opmaaling, og da denne senere blev forenet med den økonomiske, blev

D. stillet i spidsen for disse arbeider, som han ledet med stor dygtighet. 1799 blev han ritmester ved de oplandske dragoner, og blev ved krigens utbrud 1807 1ste adjutant hos Christian August, hvis ven og næsten uundværlige medhjælper han blev. Han deltok med utmerkelse i krigen, blev major 1808, avsluttet 14 sept. 1809 konventionen til Magnor med den svenske hærs befuldmægtigede baron Anekarsvärd, men dode allerede et par uker senere av nervefeber paa sin gaard Kraby paa Toten.

Darre, en med jernbolt forsynt sten av ca. 3 kg.s vegt som ved notfiske efter lakesild paa stromhaarde steder i Laugen fæstes i hver ende av notens undertelne for at faa denne til at folge elvebunden.

Darre-Jensen, Hans Jorgen (1864—), n. ingenior, f. i Strinda. Ansat ved anlægget av Ofoten-Luleåbanen 1887—89 og var 1889—90 i Spanien, hvor han deltok i bygningen av Zaragoza—Middelhavsbanen. Efter sin hjemkomst 1890 var han anlægsingenior ved Hamar—Sellbanen og Kra.—Gjovikbanen og ledet 1904—07 ombygningen av Kra. Østbanestation og i sammenhæng hermed forbindelsesbanen mellem Østbanen og Vestbanen, og ledet senere ombygningen av Kra.—Drammensbanen. 1909 blev han overingenior, 1910—12 var han medlem av W. Konows regjering og chef for Arbeidsdepartementet. Efter omordningen av statsbanernes administration blev D. 1912 utnævnt til jernbanedirektor og chef for de bygningstekniske anliggender, men fratraadte sin stilling 1919 sammen med de andre jernbanedirektorer som folge av en kompetansestrid med departementet. 1920 direktor for Akersbanerne. Fra 1912 er han medlem av Hovedbanens direktion. D. har ogsaa været medlem av Kra. bystyre (1904—16; frisindede venstre). 1914—17 præsident i «Norges Rode Kors».

Dar-Runga, Centralafrika, landskap i fransk Kongo (Tsadterritoriet) under ca. 10° n. br. mellem Wadai i nord og Dar-Banda i syd. Gjennemstrommet av Seharis tillop, hvis oversvommelser er til hinder for jordbruket i det flate og lave land. D.s indbyggere, som er negre, driver jagt paa elefanter og næshorn. Hovedstad er Bukkas eller Donass i nord.

Dartford *[dā̆ətfəd]*, England, by i grevskapet Kent, 27 km. øst for London, ved Darent; 23 600 indb. Papir- og krudtmoller; to store sindssykeanstalter.

Dartmoor *[dā̆ətmuə]*, England, granitplataa i grevskapet Devon, er 500 km.², har en middelhøide av 350 m., var tidligere dækket av skog, nu findes kun mos og heder. De høieste topper er Yestor (625 m.) og High Willhayse (621 m.).

Dartmouth *[dā̆ətməþ]*, England, by i grevskapet Devon, ved Darts utlop i den Britiske Kanal; 7 000 indb. Anlopes av postskibene til Afrika.

Daru *[dary']*. 1. Pierre Antoine Bruno, greve av D. (1767—1829), fr. politiker og forfatter. Sluttet sig til revolutionen og bruktes meget av Napoleon ved fredsforhandlinger (Pressburg 1805, Tilsit 1807, Wien 1809). Under felttoget i Rusland generalintendant, meget dygtig, men selvfolgelig ikke den umulige opgave voksen. 1818 pair. Skrev bl. a. en Venedigs historie i 7 bd. Overs. Horats. — 2. Napoléon, greve av D. (1807—90), fr. politiker, ovenn.s son. 1848 medlem av den grundlovgivende og den lovgivende forsamling. Efter Napoleon III's statskup 2 dec. 1851 foreslog han som kammerets viceformand Napoleons avsættelse, hvorfor han en tid blev holdt fængslet. 1869 lykkedes det ham at seire over regjeringens «officielle kandidat» ved de alm. valg, og da Napoleon i begyndelsen av 1870 syntes at ville indfore parlamentarisk regjering, lot D. sig overtale til i ministeriet Olivier (s. d.) at overta stillingen som utenriksminister, men han gik av efter kort tids forløp. 1871 medlem av nationalforsamlingen, 1876 senator. Tilhorte høire eentrum.

Daruvar, Jugoslavien, landsby i det slavonske komitat Požega, syd for det kroatisk-slavonske bergland og mellem tillop til Save; 1 800 indb.; har fem svovelkilder, som allerede kjendtes i romertiden (Thermæ jasornenses) og endnu gjør D. til et søkt badested for gigt- og reumatismepatienter.

Darwen *[dā̆əwən]*, England, fabrikby i grevskapet Lancaster, 5 km. syd for Blackburn; 40 000 indb. Betydelig industri i jern, papir og bomuld.

Darwin *[dā̆əwin]*, Charles Robert (1809—82), eng. naturforsker, f. i Shrewsbury. Studerte forst medicin og teologi i Edinburgh og Cambridge (1825—31), fulgte derefter som naturforsker med det engelske krigsskib «Beagle» paa dets jordomseiling i aarene 1831—36. Under denne reise gjennemstreifet D. flere trakter i Sydamerika og Ildlandet, besokte Galapagosoerne, Tahiti, Ny-Seeland, Australien, Van Diemens Land samt flere av det Stille Havs, Atlanterhavets og det Indiske Oceans øer. Denne reise blev av avgjorende betydning for D.s utvikling. Han vendte tilbake fra den, opfyldt av tanker om organismernes utvikling, tanker som forst og fremst hans studier av Sydamerikas forsteninger og Galapagosoernes fugleverden hadde indgit ham, og som kom til at danne de forste spirer til hans epokegjorende teori. — Efter sin tilbakekomst til England opgav D. enhver tanke om at fortsætte sine teologiske studier. Han hadde nu funnet sit rette kald og viet resten av sit liv til naturvidenskabelige studier. Han dode paa sit landgods Down i Kent, som han allerede hadde trukket sig tilbake til i 1842. Han bisattes blandt Englands stormænd i Westminster Abbey nær Newtons grav. — I tiden nærmest efter sin hjemkomst var D. optat med at ordne sine samlinger og besorge deres bearbeidelse. Fra denne tid skriver sig hans grundlæggende monografi om cirripedierne, de klassiske undersøkelser om koralrevene samt hans bekjendte reiseskildring («En naturforskers reise omkr. jorden»), almindelig anset som den bedste av alle reisebeskrivelser. Samtidig med disse arbeider var D. sysselsat med at utforme sin teori om arternes oprindelse og samle et stadig rikere bevismateriale for denne. De forste skriftlige optegnelser om sine grundtanker, som han gav sine venner, geologen Lyell og botanikeren Hooker, skriver sig fra aaret 1844; han lot sig dog ikke overtale til at offentliggjore disse. Forst i aaret 1858, da D. fra den reisende Wallace (s. d.) fik sig oversendt en avhandling som i de væsentligste punkter stemte overens med hans egen teori, besluttet han sig til at offentliggjore et kort utdrag av sin lære sammen med Wallaces manuskript. I det følgende aar (1859) utkom saa det vigtigste av alle hans arbeider, «The origin of species by means of natural seleetion» (norsk: «Arternes oprindelse»; oversat av I. Suleng («1000 Hjem»)), et arbeide som betegner et vendepunkt i zoologiens og botanikkens historie. Derefter fulgte med korte mellemrum, som

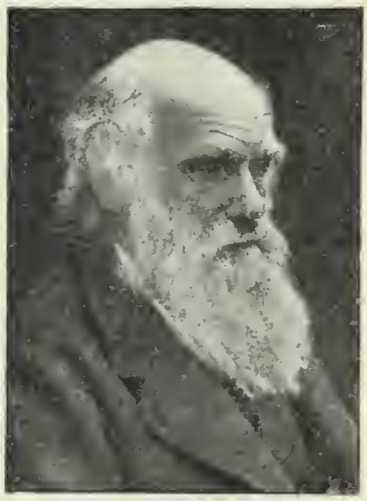

Charles Robert Darwin.

frugten av aarelange studier, en række grundlæggende arbeider, av hvilke her kun skal nævnes: «The variation of animals and plants under domestication» (1868). «The descent of man, and selection in relation to sex» 1871), «The expression of the emotions in man and animals» 1872). — I sine sidste leveaar var D. mest sysselsat med botaniske arbeider. Fra denne tid stammer hans arbeider om insektætende planter, om kryds- og selvbefrugtning i planteriket, om ulike slags blomster hos planter av samme art, om planternes evne til bevægelse o. s. v. Hans sidste arbeide, som utkom aaret før hans død, omhandler metemarkens betydning for muldjorddannelsen. [Litt.: Darwin's «Life and letters» 3 bd., 1887), norsk oversættelse av M. Søraas («1000 Hjem»), «More letters» (2 bd., 1903); biografier av Huxley, Spengel, Kleinenberg, Hoffding og J. P. Jacobsen, som har levert en udmerket overs. av «Origin of species».]

Darwin *[dâ'win]*, Erasmus (1731—1802), eng. læge, naturforsker og digter, Ch. D.s bedstefar. Merkeligste arbeide: «Zoonomia, or the laws of organic life» (1794—96). [Litt: E. Krause, «E. D. und seine Stellung in der Geschichte der Descendenztheorie», 1880.]

Darwin *[dâ'win]*, Francis (1848—), søn av C. D., siden 1888 professor i botanik i Cambridge. Har foruten endel plantefysiologiske arbeider ogsaa utgit C. D.s autobiografi og hans breve.

Darwin *[dâ'win]*, Sir George Howard (1845—1912), eng. matematiker og astronom, blev 1883 professor i astronomi i Cambrigde, fik 1892 det engelske astronomiske selskaps guldmedalje for sine epokegjørende teoretiske undersøkelser over tidevandet og dets indflydelse paa klodernes form og bevægelse.

Darwinismen el. selektionsteorien, den av Darwin og hans efterfølgere grundlagte teori om arternes utvikling gjennem naturlig utvalg, ofte urigtig benyttet som betegnelse for avstamningslæren el. deseendensteorien (s. d.). D. tar sit utgangspunkt i den, særlig ved Darwins egne undersøkelser nøiere belyste kjendsgjerning, at en række husdyrracer og kulturplanter skylder menneskets indgripen sin fremkomst, og opfatter de i naturen fritlevende organismers tilpasning til omgivelserne som fremgaat ved et naturlig utvalg mellem tilfældige variationer som helt kan sidestilles med det i husdyravlen og plantekulturen øvede kunstige utvalg. Teorien grunder sig væsentlig paa følgende overlægninger: Planterne og dyrene frembringer alle mere frø, flere egg og unger end nødvendig for artens bevarelse. Skulde saaledes alle egg av f. eks. et spurvepar utvikle sig til forplantningsdygtige spurver og likeledes samtlige disses egg, og saaledes generation efter generation, saa vilde jorden snart være overfyldt av spurver. Likedan, hvis det gjaldt en plante. Da nu, som vi av erfaring vet, individtallet indenfor en art paa samme sted gjennem aarene som regel holder sig nogenlunde uforandret og ikke stadig økes efter den teoretisk tænkbare skala, saa maa en stor mængde unge dyr og planter gaa til grunde før de kommer til forplantning. Denne betydelige dødsprocent kan kun skyldes forholdenes ugunst, det være sig næringsmangel, klimaet el. fienders herjinger. Hos alle levende væsener findes nu imidlertid en indre drift til at opholde livet, til at skaffe sig næring, til at undgaa sine fiender o. s. v. Herved opstaar en konkurranse mellem de paa samme lokalitet levende individer, og i denne vil de av naturen sterkeste og for livet mest skikkede seire. De svakere vil gaa til grunde, kun de første vil naa frem til forplantning og overføre paa avkommet de egenskaper som hjalp dem til seier «i kampen for tilværelsen». Paa denne vis vil de for arten nyttige egenskaper under dens fortsatte formering stadig økes og arten herigjennem gradvis forandres og fuldkommengjøres i forhold til sine livsbetingelser. — Denne teori, som fremsattes og begrundedes utførlig av Darwin (s. d.) i 1859, fandt til en begyndelse stor tilslutning. For tiden antar imidlertid kun de færreste at det naturlige utvalg spiller den fremtrædende rolle som artsdannende faktor som Darwin og særlig hans efterfølgere har ment. At det naturlige utvalg er av betydning ved at utrydde skadelige og befæste gunstige variationer, tør ansees som sikkert. Mere tvilsomt er det hvorvidt det ogsaa magter at bevirke en videre utvikling av de sidste. Under enhver omstændighet kommer her ogsaa andre momenter i betragtning, se art. Deseendensteorien.

Dasent *[de'snt]*, Sir George Webbe (1817—96), eng. videnskapsmand, meget fortjent av utbredelsen av kjendskap til nordisk sprog og litteratur i England. Han har oversat flere tekster (f. eks. «The story of burnt Nial», 2 bd. med en indledning om Island, dets historie og tilstande, 1861), Asbjørnsens «Norske folkeeventyr» (1859), skrev fortalen til Cleasbys (s. d.) ordbok, forfattet flere romaner og var i redaktionen av «Times». Adlet 1876.

Da'sjkof, Jekaterina Romanovna, f. grevinde Vorontsof (1743—1810), en begavet og lærd russ. kvinde, som i slutningen av 18 aarh. spillet en ikke ubetydelig rolle i Ruslands politiske og litterære liv. Bidrog i 1762 som Katarina II's veninde i høi grad til tsar Peter III's avsættelse, idet hun satte sig i spidsen for tropperne og vandt dem for keiserinden. Stiftet 1783 det russ. akademi, hvis første præsident hun blev. Tok ivrig del i det russ. undervisningsvæsen, utgav flere lystspil og smaaskrifter og var med paa utarbeidelsen av det russ. akademis ordbok. Hendes interessante memoirer er utkommet i flere oplag.

Dass, Benjamin (1706—75), n. skolemand, en brorsøns søn av digteren P. D. og født paa Helgeland. Han studerte i Kjøbenhavn og blev i 1734 rektor ved Trondhjems katedralskole. Med stor energi gjenreiste han den forfaldne skole og viste derhos en sjelden godhet og hjælpsomhet mot sine elever. I 1751 tok han avsked paa grund av myndighetenes overgrep og levet derefter dels i Trondhjem dels i Kjøbenhavn. D. utfoldet ingen litterær virksomhet, men bistod andre som Suhm og Sehoning i deres videnskabelige arbeide. [Jfr. A. E. Eriehsen i «Vor Ungdom», 1894.]

Dass, Petter (1647—1708), n. digter og prest. D. var av skotsk avstamning, blev 18 aar gammel dimittert fra Bergens katedralskole og studerte et par aar i Kjøbenhavn, men maatte saa reise hjem til Nordland for at tjene sit brod. En tid var han huslærer hos en prest i Vefsen, men omsider blev han personelkapellan hos presten i Nesna, giftet sig paa den usle løn og kjæmpet en 8—9 aar en haard kamp for det daglige utkomme, indtil han i 1681 opnaadde stillingen som residerende kapellan. I 1689 døde hans overordnede, sognepresten til Alstahaug, og D. sokte og fik embedet, dengang et av landets største og bedst avlagte sognekald. Indtægterne bestod for en stor del i fisk, som presten likesom de andre handelsmænd der nord maatte sælge til Bergen.

Petter Dass.

Trykt september 1920.

D. skal nok ha eiet mange store jægter og blev snart en formuende mand. Hans berømmelse som digter var væsentlig knyttet til hans omfangsrike verk «Nordlands trompet», enslags lyrisk-topografisk beskrivelse av hele det nuværende Haalogaland bispedømme. Digtet var paabegyndt allerede i 1678, men først henimot aarhundredets utgang fik det sin endelige avsluttede form. Det blev, som de fleste av D.s skrifter, først trykt efter hans død. «Nordlands trompet» er utkommet i en mængde oplag, og næst Holbergs komedier har vel intet digterverk fundet slik indgang blandt folket. Denne sjeldne syndest har «Nordlands trompet» vundet ved sin jevne, let humoristiske tone og ved den naive, troværdige kjærlighet til Nordlands natur og folk, hvorom hver linje i digtet vidner. For nutidslæsere utenfor Nordland kan enkelte altfor detaljerte beskrivelser føles som tung kost, men saa er der til gjengjæld nok av steder, hvor digterens hjertevarme, fantasi og humor fængsler ethvert mottagelig sind. — Av D.s øvrige skrifter maa nævnes hans katekismussange, først trykt i 1714, utkom snart i mindst 25 oplag; videre «Aandelige tidsfordriv el. bibelske visebog», ogsaa meget utbredt blandt almuen, samt de bibelhistoriske digte om Ruth og Ester og Judith. D.s «Samlede skrifter» foreligger i en ypperlig trebinds utgave ved rektor A. E. Eriehsen (første bind indeholder en utførlig biografi). Et monument over ham med hans byste blev 1918 reist paa Alstahaug.

Dasymēter (vegtmanometer, statisk manometer), apparat som tjener til at vise legemers opdrift i luft. En stor glaskule og en liten messingkule hænger paa hver sin ende av en vegtstang og holder stangen i likevegt i luft. Sættes apparatet under en glasklokke, hvorav luften pumpes ut, synker den store kule, fordi dens opdrift avtar mere end den lilles. Boyle brukte d. til maaling av luftens tæthet.

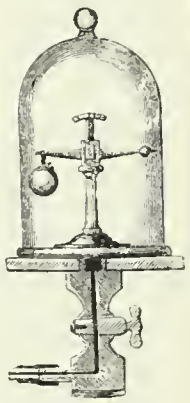

Dasymeter.

Dasypodīdæ, se Beltedyr.

Dat, dōnat, de'dicat (lat.), gir, skjænker og indvier, bruktes av romerne som indskrift paa tempelgaver (med giverens og gudens navn); i moderne latinske skrifter formular for dedikation.

Dāta, se Datum.

Datāria *(apostolica, dataric)*, et sekretariat indenfor den pavelige kurie, som, bortset fra enkelte undtagelser, ekspederer alle naadessaker, d. e. reserverte dispensationer, beneficialsaker o. l. I spidsen for det staar en kardinal prodatarius, som har flere subdatarier under sig.

Datēre, gi datum (s. d.).

Datia, Forindien, eng. vasalstat i Bundelkand, syd f. Ganges, omtr. 2125 km.² med 185 000 indb. Hovedstaden D. har 24 071 indb. (1901). Byen er omgit av en mur, og der er et storartet residensslot.

Dati'sca cannabina, en indtil 2 m. høi, fleraarig og tvebo plante som har megen likhet med kjæmpe-hamp. Hunplanten er den vakreste og holder sig længst frisk om høsten. D. c. anvendes som fritstaaende haveplante og er som saadan meget dekorativ. Denne plante indeholder datiscin, som i Orienten brukes til gulfarvning av silke.

Dātiv (gram.), kasus for handlingens fjernere gjenstand (hensynsbetegnelse), se Nomen.

Dāto, Eduardo (ca. 1865—), sp. statsmand, blev som fører for de konservatives moderate fløi forsteminister okt. 1913 efter den liberale Romanones og søkte at gjenopta Canovas' «liberalkonservative» politik. D. forøket hærens fredsstyrke og fik vedtat en omfattende flaateplan febr. 1915, men derved blottet han yderligere Spaniens finansielle svakhet. Mai 1916 avlostes D. av Romanones, men blev igjen forsteminister juni—okt. 1917. Paa grund av uroligheter i hæren og store streiker lot D. forfatningen træde ut av kraft, men kunde trods kraftige forholdsregler ikke hævde sig. Mars—decbr. 1918 var D. utenriksminister i koalitionsministeriet Maura.

Dāto brukes ensbetydende med datum 2 og 3 (s. d.); brukes endvidere i betydning avfattelsesdagen, altsaa: idag; f. eks. til d. eller fra d.

Datoli't, et meget formrikt monoklint krystalliserende mineral, som kemisk er et vandholdig kalciumborsilikat ($HCaBSiO_5$). Haardheten er omtrent som apatitens, og krystallerne er glasglinsende og oftest klare, farveløse eller grønlige. Bekjendte findesteder er ved Arendal, Utö i Sverige, Andreasberg i Harzen m. v.

Dātoveksel, en veksel, som forfalder en viss tid et bestemt antal dage, uker el. maaneder) efter utstedelsesdagen. Er tiden angit i dage, regnes efter vor lov ved beregning av forfaldsdagen utstedelsesdagen ikke med. Er tiden angit i uker eller maaneder, forfalder vekselen paa den dag som ved sit navn i uken eller sit tal i maaneden svarer til utstedelsesdagen. Findes ikke vedkommende dag i forfaldsmaaneden, forfalder vekselen paa maanedens sidste dag. Eksempel: en veksel, utstedt torsdag den 30 dec. 1919 a) tre dage eller b) tre uker eller c) to maaneder fra dato, forfalder a 2 jan. 1920, b torsdag 20 jan. 1920, c 29 feb. 1920 (maanedens sidste dag).

Dātum (lat.), eg. git, det givne. 1. Kjendsgjerning, faktum, navnlig i flertal data; 2. utfærdigelsesdag for dokument o. l.) og angivelse av utfærdigelsesdag; 3. tidsangivelse, særlig angivelse av maanedsdagen (i middelalderlige latinske dokumenter skrev man i underskriften gjerne: d. (d. e. git, utfærdiget) . . . og derefter tids- og stedsangivelse; derav har betydning 2 og 3 utviklet sig). — D. ut supra, d. som ovenfor, d. ut retro, d. som omstaaende. Datēre, gi datum; overført, f. eks. «statens ulykke daterer sig (d. e. skriver sig fra . . .»

Dātumskifte. Da jorden i 24 timer dreier sig én gang rundt sig selv mot øst, har hver meridian i et givet øieblik sit eget bestemte klokkeslet, hvilket for hver 15° blir 1 time større i østlig og 1 time mindre i vestlig retning. Herved nødvendiggjores det d. som ifølge vedtægt foretages i meridianen 180° fra Grw. saaledes at man under østgaaende lar ukedagen og datum vare 48 timer, men springer over baade ukedagen og datum under vestgaaende passage (se ogsaa Tidsforskjel).

Datūra, planteslegt av sotviderfamilien, 5-talsplanter med rørformet bæger, hvis grund er vedvarende, mens den øvre del falder av, tragtformig krone med foldet og tandet krave og kapselfrugt. *D. stramonium* (pigeple) har grovt bugtet-tandede blade og enlige, hvite blomster i grenvinklerne; den store kapsel er tæt besat med lange pigger. Planten indeholder et sterkt giftstof, daturin, d. s. s. atropin (s. d.). Flere d.-arter er yndede prydvekster i have og koldhus, saaledes den i Mexico og paa Cuba hjemmehørende *d. ceratocaula*, som har hvite eller svakt violette blomster, og den helt hvitblomstrede *d. metel* fra det tropiske Amerika. I koldhus dyrkes *d. sanguinea* med orangerøde blomster og *d. suaveolens*, som har hvite, vellugtende blomster, begge amerikanske arter.

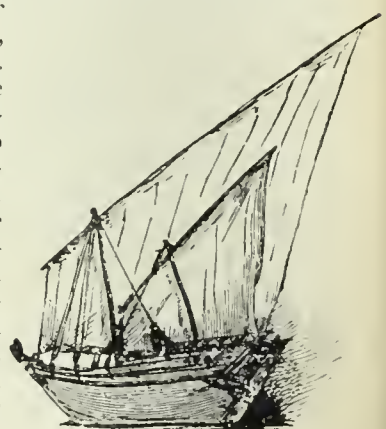

Dau (dhow).

Dau (dhow, arab., seil-

skib, alm. tomastet, med latinerseil. Kan ogsaa drives frem ved aarer.

Daubenton *[dabâtõ']*, Louis Jean Marie 1716—1800), fr. naturforsker, professor ved Collège de France. Blev 1742 medarbeider ved Buffons «L'histoire naturelle», skrev her kun om pattedyrenes anatomi, da hans tørre, nøiagtige og strengt videnskabelige behandlingsmaate ikke tiltalte Buffon. Talrike avhandlinger om zoologi, plantefysiologi og mineralogi. Hævdet den sammenlignende anatomis betydning for palæontologien og banet saaledes veien for Cuviers forskning paa disse omraader.

Daubigny *[dabiñi']*, Charles François (1817—78), fr. landskapsmaler av Barbizonskolen. Elev av sin far E. F. D. og av P. Delaroche. Malte i sin ungdom efter et ophold i Italien landskaper i vanlig «klassisk» stil, men slog siden (især efter 1860) igjennem ved sine naturalistiske landskapsstudier. Med ubestikkelig sandhetskjærlighet fordypet han sig i studiet av enkle og jevne motiver. Med forkjærlighet malte han den tidlige vaar med fugtig luft over trærs og engers saftige grønt. Samme gode egenskaper har hans raderinger (f. eks. «Voyage en bateau», 1862).

Daubrée *[dabré]*, Gabriel Auguste (1814—96), fr. geolog og mineralog, bergingenior 1834, docent i mineralogi og geologi i Strasbourg i 1839, professor i geologi ved det naturhistoriske museum i Paris og medlem av det franske akademi i 1861, aaret efter tillike professor i mineralogi ved École des mines og i 1872 direktør for samme; fra 1867 var han generalinspektør for de franske bergverker. Har gjort epokegjørende eksperimentelle undersøkelser over flere geologiske og mineralogiske spørsmaal, f. eks. tinstenens dannelsesmaate. En hel del av hans arbeider findes i det store verk «Études synthétiques de géologie expérimentale» (1879).

Daudet *[dadæ']*. 1. Alphonse D. (1840—97), fr. romanforfatter, var født i Nimes, men kom som ganske ung til Paris, hvor han blev hertugen av Mornys privatsekretær. Sine mange prøvelser som barn og yngling har han skildret i en henrivende bok: «Le petit chose» (1868), som blev hans første litterære sukces. Ved sine provençalske skisser «Lettres de mon moulin», ved «Contes du lundi», som gir mesterlige smaabilleder fra krigen i 1870—71, og sin novellesamling «Femmes d'artistes» befæstet han sit ry som en av det moderne Frankrikes ypperste novellister. Med «Fromont jeune et Risler aîné» (1874) begyndte han rækken av de store realistiske romaner, i hvilke han med livfuld skildring, træffende karakteristik og en ualmindelig stilens kunst skildret væsentlig det andet keiserdømmes personligheter og seder. Av disse kan, foruten opdragelses- og arbeideromanen «Jack», nævnes «Le nabab», «Les rois en exil», i hvilken han med gripende kunst skildrer de landflygtige kongefamilier, som fører sin hjemløse tilværelse i Paris, «Numa Roumestan», en skildring av den letbevægelige og karakterløse sydfranske politiker, «L'évangéliste», med skildring av religiøs fanatisme, «Sappho», en dristig skildring av den moderne hetæres odelæggende indflydelse, «L'immortel» (1888), en satire over det franske akademi. Flere av hans romaner er blit dramatisert. Fulde av sprudlende lune og elskværdig satire er hans «Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon» og «Tartarin sur les Alpes», i hvis titelfigur han har skildret sydfranskmanden med hans blanding av stortalenhet, fantasteri og elskværdighet. I «Trente ans de Paris» og «Souvenirs d'un homme de lettres» (1888), oversat til dansk av N. J. Berendsen (1889), har han git os sine livserindringer. D. stod Zola og naturalisterne nær i skildringens omhyggelige nøiagtighet, iagttagelsens skarphet, og sin deterministiske livsopfatning, men han er ubundet av skolens naturvidenskabelige teorier. Hans popularitet i Frankrike var ualmindelig, og hans bøker er oversat til de fleste sprog, flere også til norsk av H. Sinding, N. Th. Wallem, K. V. Hammer og Ingeborg v. d. Lippe Konow. — 2. Ernest D. (1837—), foreg.s bror, var også en tid sekretær hos hertugen av Morny, gik derpaa over til at skrive i blade og tidsskrifter og redigerte under Mac Mahons præsidentskap en tid «Journal Officiel». Som romanforfatter er han sin bror betydelig underlegen. Derimot har han levert en række fortjenstfulde bidrag til den nyeste tids historie. — 3. Julie D. (1847—), A. D.s hustru, har i tidsskrifter skrevet flere skisser, som vidner om fin iagttagelse og kunstnerisk smak. De utkom i 1879 samlet under titelen «Impressions de nature et d'art». Senere har hun skrevet «L'enfance d'une Parisienne» og «Enfants et mères». — 4. Léon D. (1868—), A. og J. D.s søn, er utdannet som læge, men har også skrevet romaner («L'astre noir» o. fl.). I den politiske diskussion har han optraadt som yderliggaaende konservativ og nationalist.

Alphonse Daudet.

Daujord, en betegnelse for ufrugtbar jord. Ufrugtbarheten kan skyldes tilstedeværelse av plantegift som svovelsurt jernoksydul, men som regel er aarsaken mangel paa bakterieliv, og især er dette tilfælde med undergrundsjord som bringes op i dagen. Denne omdannes dog forholdsvis let til frugtbar jord ved bearbeidning, gjødsling og luftpaavirkning.

Daulagiri el. Davalagiri, top i Himalaja, i Nepal, 8 180 m., en av Himalajas høieste maalte topper og for anset for jordens høieste fjeld.

Daulatabad, Forindien, liten by i vasalstaten Hyderabad, 250 km. nordøst f. Bombay. Berømt fæstning. D. het oprindelig Devagiri og var indtil omtr. 1300 det vigtigste støttepunkt for et hindurike paa halvøen Dekan. Nu er den uten betydning, også som fæstning.

Daumier *[damjé]*, Honoré (1808—79), fr. maler og karikaturtegner. Kaldt «karikaturens Michelangelo». Ved sin haan over de professionelle samfundsvogtere (især lovens haandhævere: dommere, advokater og jurymænd), ved sin medfølelse med de lidende og ensomme er hans karikaturer mere end en blodig satire over bourgeoisiregimentet under Ludvig Filip: de hæver sig til en gripende samfundsskildring. De er et plastisk sidestykke til Balzacs verker. Av sin samtid var D. kun kjendt som litograf og avistegner. Som maler vandt han først sit ry ved verdensutstillingen i Paris i 1900 og ved D.-utstillingen i 1901. Hans malerier forbauser ved sin monumentale virkning av grupper og personer, opnaadd ved lys- og skyggemassernes fordeling. Deres noget farveløse, dystre tone forhøier deres melankolske virkning. Ved sin sammenfattende behandling, ved nteladelse av biting og fremhævelse av hovedsaken, ved sin evne til at gjengi bevægelse, ikke blot det som er, men også det som i næste øieblik kommer, er D. en forløper for impressionisterne. Han er beslegtet med Degas som med Millet. Hans «Indbildte syke» staar i paro-

disk kraft paa høide med Molière's. «Folkestrømmen», som med uimotstaaelig magt bevæger sig fremad, er blit kaldt «det mest storslagne revolutionsbillede». I «Dramaet» har han malt skuespilkunstens suggererende kraft paa folkemassen. Av Napoleon III har han modellert en karikaturstatuette «Ratapoil». Som gammel blev D. blind. Staten gav ham en liten pension, og Carot skjænket ham det hus hvori han døde. Han hadde levet i stadig arbeide, fri og fattig og aldrig gaat paa akkord i sine idéer.

Daumont *[dåmô']*, A. Ia, fr. firspand, som styres av rideknegter paa de to venstre hester; forløpernes skagler er alm. fæstet i forlængelsen av stanghestenes.

Daun, Leopold Joseph Marie, riksgreve (1705—66), østerr. feltherre, tjente i Italien, ved Rhinen og i den tyrkiske krig, hvor han avancerte til generalmajor. I den østerr. arvefølgekrig kjæmpet han i Schlesien mot preusserne og i Böhmen mot franskmændene. Efter krigen reorganiserte han hæren. I Syvaarskrigen slog han Fredrik II ved Kolin 1757. Efter nederlaget ved Leuthen fik D. overkommandoen over den østerr.-ung. hær, seiret over preusserne ved Hoehkirch 1758 og ved Maxen 1759, men forstod ikke at utnytte seirene; hans altfor store forsigtighet var ogsaa skyld i at Laudon led nederlaget ved Liegnitz. Hans landsmænd gav ham hædersnavnet «den østerr. Fabius cunctator»; Fredrik II kaldte ham «den tykke excellence» og ansaa ham for sin farligste motstander.

Honoré Daumier: To advokater.

Daunou *[dånû]*, Pierre Claude François (1761—1840), fr. politiker og forfatter. Skjønt geistlig sluttet han sig til revolutionen. 1792 medlem av konventet. Motsatte sig her dødsdommen over kongen og forsvarte girondinerne; i rædselstiden derfor fængslet, men befriedes ved Robespierres fald. Medlem av de 500's raad og senere av tribunatet, men fjernet herfra av Napoleon, hvis planer han stadig motarbeidet. 1807—14 og efter 1830 riksarkivar og likeledes efter 1830 redaktor av «Journal des Savants». Forfatter av en mængde skrifter, oftest om samtidens brændende spørsmaal; hovedverk: «Cours d'études historiques» (20 bd.).

Dauphin *[dafæ']*, titel for tronfølgeren i Frankrike fra 1349 til revolutionen; opr. navn paa et landskap i det arelatiske Burgund, Dauphiné, efter en greve som het Dauphin. 1349 overlot grev eller kong Humbert av Dauphiné mot en aarlig livrente den franske prins Karl, senere Karl V, landet, og dette blev nu den sedvanlige apanage for den franske tronfølger. Paa latin kaldtes denne delphinus (idet man mente, at titelen d. var ensbetydende med ordet *dauphin*, delfin); herfra uttrykket: *in usum delphini*, til bruk for d., om læreboker og «rensede» utgaver av klassiske forfattere, som utarbeidedes av prinsens lærere til bruk for denne. Dauphine, tronfølgerens hustru.

Dauphiné *[dafine']*, Frankrike, tidligere provins i sydøst, utgjør nu departementerne Isère og Hautes-Alpes, størstedelen av Drôme og en liten del av Vaucluse; 20 441 km.² D. deltes i Haut-D. i øst med hovedstaden Grenoble, et alpelandskap med mange naturskjønheter, og Bas-D. i vest med hovedstaden Vienne, en slette som grænset til Rhône. D. er en av Frankrikes rikeste provinser; hovedprodukterne er korn, vin, olje og hamp. — I de tidligste tider beboddes D. av allobrogerne, blev derefter en del av burgundernes rike, kom ved arv til Tyskland (1032), men blev av Humbert II avstaat til Karl av Valois mot en aarlig sum av 120 000 guldgylden. Efter freden i Utrecht 1713) kom D. ind under Frankrike.

Dauthenday, Max (1867—1918), t. digter. Hans debutdigtsamling «Ultra Violett» (1893) viser ham som en utpræget l'art pour l'art-kunstner av den Stephan George'ske skole. Hans senere store produktion er av en anden art. I «Maja. Skandinavisehe Komedie» (1911) satiriserer han over kunstnertypen. Har levet i Skandinavien; har oversat orientalske digte.

Dautzenberg, Johan Michael (1808—69), belgisk forfatter, var en av de ivrigste forkjæmpere for flamsk sprog og saa i tilslutning til Tyskland et middel til dette formaals fremme. Hans fornemste bok er «Volksleesboek» som utkom i 1854.

Davalagiri, se Daulagiri.

Davenant *[dæ'vənənt]*, Sir William (1606—68), eng. dramatiker. Han kom som hertuginden av Richmonds page til Jakob I's hof og skrev i 1629 sin første tragedie «Albovine, king of the Lombards». Han har foruten flere tragedier skrevet et maskespil, «The temple of love», som opførtes for dronning Henriette. D. blev efter Ben Jonsons død leder av det kongelige teater, deltok i krigen paa kongens side, flygtet efter hans død til Frankrike og blev katolik. Efter restaurationen blev han hofdigter og skrev som saadan flere skuespil, i hvilke for første gang kvinder optraadte i de kvindelige roller.

Davenport *[dæ'vənpâət]*, Forenede Stater, by i Iowa, ved Mississippi, over hvilken stor smuk bro; 50 000 indb. (1917). Stor industri, tilvirkning av maskiner og jordbruksredskaper; vældig handel med korn. Naturvidenskabelig akademi.

David, konge over Israel ca. 1013—973 f. Kr., idet han efterfulgte sin svigerfar Saul, hvis mistænksomhet tidligere hadde drevet D. i landflygtighet til den filistæiske kong Akis av Gath. Efter Sauls død (jfr. D.s sorgedigt 2 Sam. 1, 17 ff.) blev D. først konge over judæerne (samtidig sandsynligvis lilisternes vasal); efter en længere borgerkrig mellem judæerne og de nordlige stammer blev hele Israel forenet under D., som efter 7½ aar forla residensen fra Hebron til Jerusalem, hvis borg Sion han erobret fra jebusiterne og gjorde til en hovedhelligdom, idet han overførte dit den saakaldte paktens ark, som tidligere hadde staat i Kirjath Jearim. Nu

frigjorde han sig ogsaa fra filisterne og førte heldige krige mot moabiterne, aramæerne, edomiterne og ammoniterne. D.s familiehistorie, der foreligger efter en gammel fortrinlig beretning, bidrager til at kaste lys over hans karakter; han var en motsætningernes mand: sterkt sanselig og fromt religiøs, kraftig (som konge) og svak (overfor sin familie); snart viste han sig slu og listig, snart bydende majestætisk, snart overstrømmende elskværdig. Utvilsomt har han været digterisk begavet; men naar man senere har tilskrevet ham 73 av de gammeltestamentlige salmer, beror dette paa en misforstaaelse og paa eftertidens tendens til i stigende grad at idealisere hans person og tid. De saakaldte messianske forventninger søkte tilknytning hos D.; folkets fremtidige redningsmand blev dels betragtet som en efterkommer efter D. (Jes. 11, 1), dels likefrem identificeert med kong D. (Jer. 30, 9). Se forøvrig 1 Sam. 16 ff., 2 Sam., 1 Kong. 1—2; jfr. 1 Kron. 10—29.

David, den hellige (d. omkr. 1082), Västmanlands apostel, var efter traditionen en cluniacensermunk av engelsk herkomst. Omkr. 1020 kom han til Sverige, og arbeidet for kristendommens utbredelse i det sydlige Sverige, navnlig i Västmanland, til sin død.

David *[de'vid]*. 1. D. I (1084—1153), konge av Skotland (1124—53), Malcolm III's yngste søn; gjennemførte lensvæsenet i Skotland og arbeidet for at hæve kulturen, især den geistlige, blev derfor kaldt den hellige. Hjalp sin niece dronning Mathilde i England mot Stephan av Blois, men blev slaat i «Faneslaget» ved Cutton Moor 1138. — 2. D. II, se Bruce.

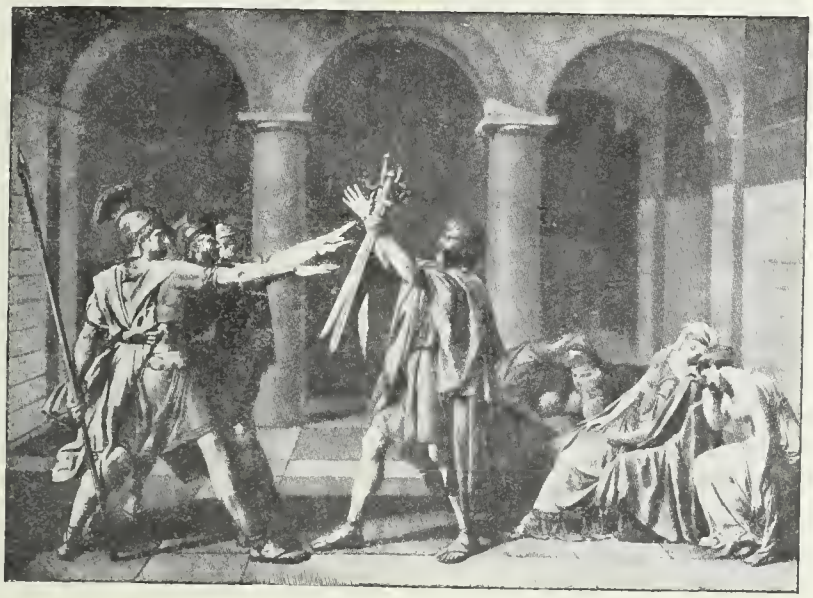

Jacques Louis David: «Horatiernes ed».

David, Christian (1690—1751), missionær i Brødremenigheten, grundet 1722 den første koloni av mähriske flygtninger i Sachsen, det senere Herrnhut. Senere gjorde han flere missionsreiser til Grønland, Holland, Liland og Pennsylvania. Desuten har han hat betydning som salmedigter. Død i Herrnhut.

David, Christian Georg Nathan (1793—1874), d. politiker, embedsmand, nationalokonom og journalist. 1830—36 professor i statsøkonomi. Stiftet 1834 ukebladet «Fædrelandet», hvis oppositionelle politik 1836 kostet ham hans professorat. Utviklet sig senere sterkt i konservativ retning. Blev successivt borgerrepræsentant, raadmand, kongevalgt medlem av den grundlovgivende riksforsamling, folketingsmand, medlem av riksraadet og landstinget. Juli 1864—nov. 65 var D., som længe hadde været den konservative helstatsgruppes ordfører, finansminister i ministeriet Bluhme, og var her trods sine 71 aar den bærende kraft med fremragende parlamentarisk dygtighet.

David, Eduard H. R. (1863—), t. politiker, var 1881—83 ved handelen, studerte 1886—90 ved Giessens universitet sprog og historie og blev doktor 1891. 1896—98 redigerte han «Mainzer Volkszeitung» og har siden levet som fri skribent. Han kom 1896 ind i den hessenske landdag og sat der til 1908; til riksdagen valgtes han 1903 i Mainz og er siden gjenvalgt. Han er en kundskapsrik og begavet mand som indtar en fremragende plads mellem det tyske socialdemokratis forere. Ved systemskiftet okt. 1918 blev han understatssekretær i utenriksministeriet (forhandlet som saadan om det sønderjyske spørsmaal med Hanssen-Nørremølle og Aage Friis), valgtes febr. 1919 til formand for nationalforsamlingen og blev samtidig minister uten portefølje i ministeriet Scheidemann, juni s. a. indenriksminister under Bauer og endelig mars 1920 igjen minister uten portefølje under Hermann Müller, indtil han avgik med denne juni s. a. D., som specielt har studert agrarsocialisme, har bl. a. utgit «Socialismus und Landwirtschaft» I (1903), «Darwinismus und soziale Entwickelung» (1909), den praktisk-agitatoriske veiledning «Referenten-Führer» (5. opl. 1919) og «Die Sozialdemokratie im Weltkrieg» (1915).

David *[davi'd]*, Félicien César (1810—76), fr. komponist, medlem av akademiet, bibliotekar ved Pariserkonservatoriet, var som tilhænger av Saint-Simonisternes trossamfund i flere aar missionær i Orienten og bragte med en samling østerlandske melodier samt odesymfonien «Orkenen» som grundla hans ry. Hans bestræbelser gik væsentlig i samme retning som Berlioz', men han var mindre lidenskabelig og patetisk end denne. Senere verker er operaerne «Lalla Roukh» og «La perle de Brésil», oratoriet «Moses», odesymfonierne «Eden» og «Columbus», symfoni, strykekvartet m. m.

David, Ferdinand (1810—73), t. violinvirtuos, orkesterdirigent i Leipzig og høitanset som lærer, av Mendelssohns og Gades type, med ren melodiøs stil, elev av Spohr og ven av Mendelssohn. Fem violinkonserter, udmerket violinskole og en hel del kammermusik.

David *[davi'd]*, Gérard (ca. 1460—1523), nederlandsk maler. Utgaat av den hollandske skole, videre utdannet under indflydelse av Hans Memling. Arbeidet væsentlig i sin fødeby Brügge. Andagtsbilleder, som især utmerker sig ved kvindeligurernes ynde og ypperlige landskapsbakgrunder. Fløialteret med «Kristi daab» (1508) i Brügge er en hovedhjørnesten i landskapsmaleriets historie. I Rouen en skjøn «Tronende madonna» (1509), i London det smukke alterbillede «Den hellige Katharinas trolovelse».

David *[davi'd]*, Jacques Louis (1748—1825), fr. maler, grundlæggeren av den nyere klassicistiske malerkunst i Frankrike. I sin ungdom paavirket av Boucher (f. eks. portrættet av danserinden Guimard), for hvem han hele sit liv nærét stor respekt. Ved paavirkning av hans lærer Vien vaktes siden hans interesse for antikken. Efter at ha vundet den store pris fulgte han Vien til Rom (1774—80), hvor han for altid blev en ivrig forkjæmper for den antikiserende retning, som gjennem utgravningerne i Pompeji og Winckelmanns optræden kom til at spille en saa stor rolle. Ved «Horatiernes ed» 1784; Louvre), som han efter sin hjemkomst utstillet i Paris, satte han denne retning i høisædet i

fransk malerkunst. Fra nu og til Napoleons fald behersket D. med diktators myndighet det kunstneriske liv i Frankrike. Der fulgte en række billeder med antikke emner: «Sokrates' død» (1787), «Paris og Helena» (1788; Louvre), «Brutus ved sine sønners lik» (1789; Louvre). Som ivrig republikaner, jakobiner og ven av Robespierre blev D. under revolutionen medlem av konventet og dets præsident. Han malte paa denne tid efter bestilling av konventet det ufuldendte «Eden i Boldhuset» (kartong i Louvre) og det udmerkede «Marats død» (1793; Brüssel). Ved Robespierres fald undslap han med nød og neppe guillotinen. I fængslet paabegyndte han «Sabinerinderne» (Louvre), som utstillet i 1799 gjorde en voldsom lykke. Han blev derefter Napoleons hofmaler og utførte for ham bl. a. «Napoleon til hest paa St. Gotthard» (1800; slottet i Berlin) og de pompøse billeder «Napoleons kroning» (1804; Louvre) og «Utdeling av ørnene» (1810; Versailles). Efter Napoleons fald maatte han i 1816 gaa i landflygtighet til Brüssel, hvor han øvet stor indflydelse, skjønt hans arbeider fra denne tid viser tilbakegang. — D.s kunst er som han selv tør og kjølig. Han undervurderte farvens betydning, men la stor vegt paa nøiagtighet i tegning, paa sandhet i stillinger og bevægelse. Hans betydning ligger i betoning av naturstudium og korrekt tegning. Særlig naar han steg ned fra historiemaleriets høider til nutidslivets virkelighet, frembragte han, især i sine portrætter, mesterverker av skarp naturiagttagelse og livfuld karakteristik, av utsøkt klassisk skjønhet og fin elskværdighet (Mme Réeamier og Mme Sériziat). Andre ypperlige portrætter av Pius VII, Robespierre, Marat, Mme Vigée-Lebrun (Rouen) og «De tre damer fra Gent». D. fik stor betydning som lærer: han hadde over 400 elever, deriblandt Gros, Gérard, Ingres, Isabey.

David *[davi'd]*, Pierre Jean, kaldt D. d'Angers (efter sin fødeby) 1788—1856), fr. billedhugger. Elev av Rolland og av Canova i Rom (1812—16). Ved sin uavhængige natur og friske naturopfatning blev han grundlægger av den nyere realisme i fransk skulptur i opposition mot den akademiske stil. Talrike portrætbyster og relieffer (Goethe, Napoleon), monumentale statuer (Jefferson i Washington, Corneille i Rouen, Gutenberg i Strasbourg), gravmonumenter som bryter med de vanlige allegorier og istedet sætter optrin av livet. Hovedverker: gavlrelief paa Panthéon (fædrelandet utdeler laurbærkranser til sine store mænd) og marmorstatuen «Filopoimen, den sidste græker» i Louvre.

David, Mellemamerika, by i republikken Panama og hovedstad i prov. Chirique, nær Stillehavet og grænsen av Costarica, med ca. 10 000 indb., derav mange franskmænd og italienere. Har en havn ved Stillehavet, derfra stor utførsel av kaffe, ris etc.

David, se Davit.

Davīdov, Karl (1838—89), russ. cellist, direktør for konservatoriet i Petrograd, udmerket lærer og talentfuld komponist med grundig musikalsk viden. Han har skrevet værdifulde kompositioner for cello og piano, sange, kammermusik m. v.

Davids *[de^{i}vidz]*, Thomas William Rhys (1843—), eng. indolog, studerte sanskrit i Breslau, blev dommer paa Ceylon og archeologieal commissioner for regjeringen smst. Siden 1882 har han været professor i pāli og buddhistisk litteratur ved University College i London; siden 1887 sekretær i Royal Asiatie Society. Selv grundet han 1881 Pāli Text Soeiety; han er en av vor tids mest fortjenstfulde pāli-forskere. Han har bl. a. skrevet «Buddhism» (1878) og «Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by Indian Buddhism» (1881).

Davidsdegne, et kor av de gamle latinskolers mesterlektianere som sang ved fester og begravelser for penger. Navnet menes at komme av at de sang Davids salmer eller snarere: at de som David sang salmer.

Davidsen, Jacob (1813—91), d. litterat og journalist, har skrevet en række bøker om Kjøbenhavn og livet der i ældre tid; av disse maa fremhæves «Fra det gamle kongens Kjøbenhavn» (2 bd., 1880—81).

Davidson, James O. (1854—), guvernør i Wiseonsin, f. i Sogn, kom til Amerika i 1872, blev kjøbmand i Soldiers' Grove, Wisconsin, var 1892—98 medlem av statslegislaturen, 1898—1902 statskasserer, 1902—06 viceguvernør, blev som republikanernes kandidat valgt 4 nov. 1906 til guvernør.

Davidson *[de^{i}vidsn]*, John (1857—1909), eng. digter, f. i Skotland. Kom 1890 til London og utgav her romanen «Perfervid», efterfulgt av to bind digte, det gripende «In a musie hall» (1891) og «Fleet Street eclogues» (1893; ny serie 1896). Av hans senere verker som ofte viser et sterkt pessimistisk syn paa livet, kan nævnes «Ballads and songs» (1894), «New ballads» (1896), «Testaments» (1901—02), «Holiday and other poems» (1906), «Mammon and his message» (1908).

Davids salmer, se David og Salmer.

Daviel *[davjæ'l]*, Jaeques (1696—1762), fr. læge, pestlæge under epidemien 1719 i Provence, fra 1728 alene øienlæge; erhvervet sig som saadan verdensberømmelse, særlig efterat han 1750 hadde foretat den første ekstraktion av graa stær som er blit gjort.

Davignon *[daviñõ']*, Julien (1854—1916), belg. diplomat, tilhørte en anset fransk-belgisk-tysk familie, og bedstefaren var en rik klædefabrikant i Verviers. D. blev medlem av deputeretkammeret for denne by og indtraadte 1907 som utenriksminister i ministeriet de Trooz. Han beholdt stillingen under Schollaert (fra 1908) og Broqueville (fra 1911), og det blev ham som kom til at motta det tyske ultimatum aug. 1914 og avgi det stolte svar som var redigert av utenriksministeriets generaldirektør baron Gaiffier. Siden ledet D. med dygtighet Belgiens utenrikspolitik, til han tok sin avsked paa grund av svakelighet 1916 og døde kort efter.

Davik, herred i Sogn og Fjordane fylke (Nordre Bergenhus amt), 654.47 km.^{2} med 3449 indb. (1918): 5.3 pr. km.^{2} Herredet, som svarer til D. prestegjeld med D., Rugsund og Aalfoten sogne, ligger paa begge sider av Nordfjorden i dens ytre parti og bestaar dels av fastland (574.5 km.^{2}) og dels av øer (80 km.^{2}). Herredet falder naturlig i to avsnit. En vestlig del, som omtrent svarer til Rugsund sogn, og som for det meste bestaar av større og mindre øer, hvoriblandt Rugsundø (10.7 km.^{2}), Husevaago (9.3 km.^{2}) og Bremangerland (s. d.), hvis østlige halvpart (55 km.^{2}) hører til dette herred. Øerne er bergrike og skogfattige. De er adskilt ved trange sunde (Skatestrømmen, Rugsund, Risøsund m. fl.). Av fjelde merkes Hornelen (s. d.). Det østlige avsnit, eller strøket omkring den egentlige Nordfjord og dens armer, Daviken og Aalfotfjorden, har en mere storslagen natur med mægtige snebræer (Aalfotbræen og Gjegnalundsbræen, ialt 87.28 km.^{2} evig sne og is) og imponerende fjelde, som naar op i en høide av over 1700 m. o. h. Langs fjorden er lierne skogklædt. Av arealet opgives 16.1 km.^{2} at være aker og eng, 85 km.^{2} skog (derav 20 km.^{2} naaleskog og 65 km.^{2} løvskog) og resten, 553.3 km.^{2}, utmark, snaufjeld, myr, indsjøer i et antal av 207), sne og is. De vigtigste næringsveier er fædrift (gode fjeldbeiter) og fiskeri; især er hjemmefisket av vigtighet. Frugtavlen har stigende betydning. Inden herredet er der gjort flere oldfund fra den yngre og ældre jernalder. Inden herredet Aalfot interkommunale kraftselskap til utbygning av Aalfotvasdragene, som

ialt repræsenterer 62 800 ef. hk. Paa Bremangerland ligger den historisk kjendte gaard Berle. 2 møbelfabrikker. D. sparebank oprettet 1896. D. Sogneselskap til fremme av landbruket, oprettet 1884. Antagen indtægt (1918) 1 017 690 kr., formue 4 141 600 kr.

Davis *[de'vis]*, Andrew Jaekson (1826—1910), nordamer. spiritist. Religiøs og grublende, kom under en professionel magnetisors paavirkning og reiste rundt med ham, slog sig 1845 ned i New York og dikterte her under hypnose «The prineiples of nature, her divine relevations and a voiee to mankind» (1847), som gaar ut paa at vise at det onde kun er det ufuldkomne, som dog arbeider sig frem til fuldkommenhet. Ved sin lære om sjælenes liv efter døden la D. grunden til den moderne spiritisme s. d.) og fik mange tilhængere. Redigerte spiritistiske tidsskrifter. Av andre verker nævnes: «The approaehing erisis, or truth of theology» (1852), «The great harmonia» (6 bd., 1850—60), en selvbiografi «The magie staff» (1857) o. fl. a. Har desuten skrevet arbeider om barneopdragelse, medicinske og religiøse emner. Utnævntes 1884 til doktor i mediein og antropologi av de Forenede Staters medieinalkollegium. Oprettet 1863 i New York et «Fremskridts-lyeeum», hvor barn opdroges efter hans læresætninger; det er efterfulgt av mange andre.

Davis *[de'vis]*, Jefferson (1808—89), nordamer. statsmand, valgtes 1845 som demokrat til medlem av repræsentanternes hus og utmerket sig som oberst for et regiment frivillige i krigen mot Mexieo ved Monterey 1846 og Buena Vista 1847. D. valgtes derefter ind i senatet, var en ypperlig taler og hævdet energisk slaveriet og de enkelte staters suverænitet; virket derfor ivrig for demokraten Pierees valg til præsident 1852 og var krigsminister under ham 1853—57. Paany indvalgt i senatet 1857 traadte D. dog ut ved Lineolns valg til præsident (nov. 1860 og opfordret Sydstaterne til losrivelse fra unionen. Paa en kongres i Montgomery valgtes D. 9 febr. 1861 til præsident for Sydstaterne og ledet fra da av regjeringen med stor dygtighet, men ogsaa med en hensynsløs, næsten terroristisk energi. D. krævet alm. utskrivning indtil det 45de aar og sendte nov. 1861 utsendinger til England og Frankrike for at vinde disse landes hjælp; men da regjeringssætet Richmond blev erobret (april 1865), flygtet D., blev fanget i Georgia 15 mai og blev holdt fængslet paa Fort Monroe i to aar; loslotes 1867. D. utgav 1881 «The rise and fall of the eonfederate states».

Davis el. Davys *[de'vis]*, John (omtr. 1550—1605), eng. sjømand og polarfarer. I aarene 1585—87 gjorde han med flere smaaskibe forsøk paa at finde Nordvestpassagen. Han trængte nord langs Grønlands vestkyst og opdaget det efter ham opkaldte stræde; hans nordligste punkt var 72° 12′. Senere var han med paa en ekspedition for at finde en gjennemfart syd for Sydamerika til Stillehavet og opdaget herunder i 1592 Falklandsøerne. Efter denne reise førte han flere ganger flaater eller enkelte skibe til Ostindien og blev paa en av disse reiser dræpt av japanske sjørøvere. Beskrivelse av hans reiser er utgit i 1880 av A. H. Markham.

Davis *[de'vis]*, Riehard Harding (1864—), amer. romanforfatter. Blandt hans bøker kan nævnes «Soldiers of festure», «The prineess Aline», «In the fog», «The scarlet ear».

Davis-kvadrant *[de'vis-]*, et tilsjøs ved siden av Jakobsstaven brukt instrument til at maale solens høide; opfundet av John Davis (s. d.). Nu brukes kun speilsekstant.

Davis-strædet *[de'vis-]*, mellem Grønland og Baffinsland (Cumberlandshalvøen), forener Atlanterhavet med Baffinsbugten; det er paa det smaleste noget over 300 km. bredt. Opkaldt efter John Davis (s. d.).

Davit (david, sjøuttr., sterk bom av jern, lodret og svingbar, fæstet ved skibssiden; den overste del av den er bøiet i en bue. Daviten er indrettet saaledes, at dens overste ende kan række et stykke ut over skibssiden. En skibsbaat sættes paa vandet og heises op ved hjælp av to daviter, en til hver ende av baaten. Skibsbaater hænger ofte (dog ikke altid) ved taljer ophængt i daviterne, saa de i en fart kan sættes ut.

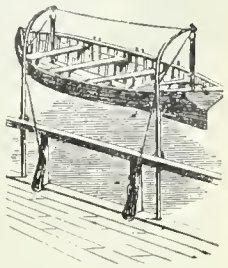

Davit

Davitt *[dævit]*, Michael (1846—1906), irsk agitator; sluttet sig 1866 til fenierne, blev 1870 idømt 15 aars strafarbeide for sammensvergelse, benaadedes 1877 og gjennemreiste som agitator Nordamerika og Irland. D. grundla 1879 den irske landliga, hvis leder han blev; fængsledes atter 1881 og løslotes 6 mai 1882, samme dag som Lord Cavendish myrdedes i Dublin; dette mord blev dog misbilliget av D. sammen med Parnell og Dillon i et manifest. D. medvirket til dannelsen av en nationalliga og valgtes 1882 til medlem av parlamentet, men valget erklærtes ugyldig, fordi straffetiden ikke var utløpet. Da det irske parti splittedes 1890, gik D. med anti-parnell'iterne og valgtes til parlamentet 1892, men valget kassertes atter; først 1895—99 blev D. parlamentsmedlem. D. skrev «Leaves from a prison diary» (2 bd., 1884) og «Defenee of the Land League» (1891).

Davos *[-vå's]*, Schweiz, dal i kanton Graubünden, gaar fra nordøst til sydvest, ligger 1633—1330 m. o. h. Gjennem dalen strømmer Landwasser, bielv til Rhinen, den danner Davosersjø (1502 m. o. h.). Mot syd gaar Flüeladalen med Flüelapas (2389 m.), Dischmadal og Sertigdal. I dalen ligger D. Laret (1530 m. o. h.), D. Dorf (1574 m.) med 1 660 indb., D. Platz (1560 m.) med 5 852 indb., D. Frauenkireh (1542 m.), D. Glaris (1459 m.) og D. Monstein (1620 m.). Den brede dal har liten nedbør, litet taake, men meget solskin. Aarets middeltemperatur er 2.6°, vinterens −6.1°. — D. søkes meget av tæringssyke, for hvilke der er bygget store sanatorier. Udmerket skøitesport; let luft; internationale skøiteløp.

Davos.

Davout (Davoust) *[davú]*, Louis Nicolas, hertug av Auerstädt, fyrste av Eckmühl, marskalk av Frankrike (1770—1823), en av Napoleons dyg-

Louis Nicolas Davout.

tigste felther rer. Sluttet sig til revolutionen ved dens begyndelse, valgtes 1792 til chef for en bataljon av frivillige. Deltok under Dumouriez i felttoget 1792—93; blev snart brigadegeneral; deltok under Pichegru og Moreau i Rhinhærens kampe og derefter i toget til Ægypten, hvor han vakte Napoleons opmerksomhet. 1800 divisionsgeneral, 19 mai 1804 (dagen efter at Napoleon var utropt til keiser) marskalk av Frankrike. Seiret 1806 over preusserne ved Auerstädt (1808 hertug av Auerstädt), 1809 over østerrikerne ved Eckmühl (fyrste av Eckmühl), 1811 guvernor over departementet Elbmundingen. Deltok i felttoget til Rusland. Efter tilbaketoget derfra organiserte han sine tropper i Sachsen og drog til Hamburg, som han holdt endog efter Napoleons avsættelse. I de hundrede dage krigsminister. Efter Waterloo overtok han forsvaret av Paris. 3 juni vaabenstilstand med Blücher og Wellington og forte tropperne syd for Loire (efter nogens paastand, navnlig Fouchés, bestukket dertil med 2 mill. fres.). Avskediget av Ludvig XVIII, men 1817 igjen marskalk og 1819 pair. Korrespondanse.

Dāvus sum, non Œ'dipus (lat.), «jeg er Davus, ikke Oidipus» (s. d., d. e. jeg er et alm. menneske og kan ikke gjette gaader (som Oidipus); replik av Davus (en latinsk Henrik-type) i komedien «Andria» av Terents.

Davy *[dē'vi]*, Sir Humphry (1778—1829), eng. kemiker; blev kun 20 aar gammel kemiker ved den saak. Pneumatic Institution i Bristol, 1801—13 professor i kemi i London ved Royal Institution og 1820—27 dennes præsident. D.s navn er knyttet til en række udmerkede eksperimentalundersokelser over gasarterne, bl. a. over kvælstofoksydul («lystgas»), men fremfor alt har han hat betydning som grundlægger av elektrokemien og som fremstiller av alkalimetallerne og de alkaliske jordarter (ved elektrolyse). Men ogsaa for andre omraader av den rene kemi var D.s arbeide av betydning. Nævnes maa hans bidrag til kjendskapet til syrernes konstitution og erkjendelsen av at klor er et grundstof. At den anvendte kemi ikke var ham fremmed, viste han gjennem konstruktionen av sin «sikkerhetslampe» (se Davy's lampe) og gjennem en række agrikulturkemiske forelæsninger som i begyndelsen av forrige aarh. vakte megen interesse. I D.s sidste leveaar hindret vedvarende sygdom ham i at fortsætte sin glimrende videnskabelige virksomhet. D. var en ivrig fisker og jæger og utgav 1827 «Salmonia or days of flyfishing», et slags sidestykke til Isak Waltons berømte «The complete angler». 1824 besokte han Norge.

Davy-medaljen *[dē'vi-]*, indstiftet ved Sir Humphry Davy's (s. d.) testamente; aarlig utdeles av Royal Society i London én eller to for de vigtigste kemiske arbeider i Europa eller Nordamerika i de nærmest foregaaende aar.

Davy's lampe *[dē'vi-]*, konstruert av Sir Humphry Davy (s. d.), er en sikkerhetslampe til bruk i gruber, hvor tilstedeværelsen av eksploderende gasarter kan befrygtes. Lampens flamme er omgit av et fint kobbertraadnet, hvorved en eventuel antændelse av grubegas inde i lampen hindres i at brede sig utenfor denne. D.s l. i sin opr. skikkelse yder ikke absolut sikkerhet, f. eks. ikke, hvis flammen paa grund av lufttræk trænger utenfor nettet, hvorfor man i nyere konstruktioner paa forskjellige maater har sokt at avhjælpe denne mangel.

Davy's Sund *[dē'vis]* kaldte Scoresby d. y. en bred fjord paa Grønlands østkyst mellem Traie O og Scoresby Land, ca. 72° n. br.; senere undersøkelser, især av A. G. Nathorst, har vist at D. S. er det sydligste brede indløp til det store fjordkompleks, hvis største fjorder er Kong Oscars Fjord og Frants Josefs Fjord.

Dawes *[dåz]*, Karl Friederich Griffin (1861—, n. sjoofficer, f. i Fredrikstad, sjoofficer 1882, kaptein 1894, kommandorkaptein 1900, kommandor 1903, kontreadmiral og kommanderende admiral 1910—19, da han gik av og blev chef for 1 sjomilitære distrikt (Horten). 1899—1901 var D. avdelingschef i Forsvarsdepartementets marineavdeling, 1901—02 chef for Hortens verft, 1902—07 og 1908—10 chef for sjokrigsskolen. 1907—08 var han medlem av Løvlands regjering og chef for Forsvarsdepartementet. Han har med offentlig stipendium foretat flere studiereiser til utlandet og har oftere været opnævnt som medlem av departementale og kgl. kommissioner til behandling av organisatoriske og maritime spørsmaal.

Dawison, Bogumil (1818—72), skuespiller, f. i Warschau av jødiske forældre. Kom efter at ha flakket rundt, spillende dels paa tysk og dels paa polsk, 1847 til Thaliateatret i Hamburg og 1849 til Burgteatret i Wien, hvilket teater han, efter en konflikt med dets leder Heinrich Laube, forlot 1852 for at gaa til hofteatret i Dresden. Berømt for sin utførelse av karakterroller baade i det tragiske og komiske fag.

Dawson *[dā'sn]*, Canada, by i nordvest ved elven Yukon, nær grænsen av Alaska, midtpunktet for gulddistriktet Klondike og hovedstaden i territoriet Yukon, 3013 indb. 1911. Den blev grundet 1896, da guldet blev opdaget i Klondike. Ingen jernbaneforbindelse, men der er dampskibsfart paa elven til mundingen.

Dax, Frankrike, by i depart. Landes, ved Adour, 40 km. nordost f. Bayonne; 11 400 indb. Allerede i oldtiden var D. bekjendt for sine svovelbad (63°). Livlig handel med træ, honning, uld og salt; betydelig industri i tjære, asfalt og stensalt.

Days of humiliation *[dē'z-øv-jumilie'šn]*, ydmygelsesdage, kaldes de to alm. bods- og bededage i England 30 jan. Karl I's henrettelse 1649 og 2 sept. (Londons brand 1666).

Dayton *[dē'tn]*, Forenede Stater, by i staten Ohio, 75 km. nord f. Cincinnati, 120 000 indb. 1917. D., som ligger ved Miamikanalen, som forbinder Ohio med Eriesjoen, er en stor fabrikby, maskin-, vogn-, papir- og tobaksfabrikker.

Dazio grande, Schweiz, vild fjeldkloft i kanton Tessin, gjennemstrommes av Ticino, som her danner mange vandfald. St. Gotthardveien gaar igjennem klofften, som ligger 950 m. o. h., St. Gotthardbanen forer igjennem den i 8 tunneler.

Dazzle*[dæzl]***-maling.** 1 mai 1917 foreslog den eng. sjoofficer, commander Wilkinson at male skibene saaledes at de saa ut som om de var brutt i stumper og stykker; paa den maate vilde man vanskeliggjøre de tyske ubaatschefer sigtningen gjennem periskopet. Admiralitetet foretok da forsok med transportskibet «Industry» som faldt saa godt ut at 50 skibe blev dazzlet (blendet, forblindet), og senere blev det obligatorisk at gi skibene d.-m. Der blev nu dannet en stab av malere ved Royal Academy, og herfra utsendtes de forsynt med modeller og planer. Der utarbeidedes stadig nye tegninger og monstre som inddeltes i typer og storrelser alt efter de forskjellige typer og storrelser av skibe,

saaledes at man, naar et skib kom i havn, straks kunde vælge en passende modelskisse og gaa i gang med malingen.

D. c., forkortelse for d a c a p o.

D. C. L. *[dī sī el]*, eng. forkortelse for d o c t o r o f c i v i l l a w, doktor i eivilret.

D. D. *[dī dī]*, eng. fork. for d o c t o r o f d i v i n i t y, doktor i teologi.

D. d. (lat., forkortelse med forskjellige betydninger: 1. d i i s, til guderne; 2. d e d a t o, fra idag av; 3. d i c t o d i e nævnte dag; 3. d o n o d e d i t, han) har git som gave.

D. d. d. (lat.), fork. for dat, donat, dedicat (se Dat).

D-dur toneart har 2 ♯ som fortegn. D-d u r a k k o r d er d-fis-a.

Deacon-processen *[dī'kn-]* er en klorfremstillingsmaate av klorvandstof (saltsyre), HCl, efter ligningen: $2HCl + O = Cl_2 + H_2O$. Gasformig klorvandstof ledes sammen med atmosfærisk luft ved ca. 400° over teglstensstykker impregnert med kobberklorid, som virker som kontaktsubstans (s. d.). Kloret vaskes for upaavirket klorvandstof, torres og brukes til fabrikation av klorkalk.

Dēa Dīa, hos de gamle romere gudinde for jorden eller markerne; hun dyrkedes i en hellig lund i nærheten av Rom, av arvalbrødrenes presteskap (s. d.).

Dead letter *[ded létə]*, eng. og amer. betegnelse for et brev som paa grund av mangelfuld adresse el. l. ikke kan bringes adressaten ihænde. D. l. o f f i c e, den autoritet hvis særlige hverv det er at aapne saadanne postforsendelser.

Dead weight tonnage *[ded weit ta'nədž]*, se D o d v e g t.

Deák *[déak]*, F e r e n c (Frans) (1803—76), ung. statsmand, av adelig byrd; deltok fra 1825 i komitatsforsamlinger, fra 1832 paa landdagen, hvor han sluttet sig til de liberale og hævdet landets nationale krav. Hans store begavelse og veltalenhet skaffet ham snart forerstillingen. 1840 mæglet han forlik mellem regjering og landdag, men holdt sig 1843—47 borte fra aktiv politik. Mars 1848 blev D., forfatteren av de liberales program, justisminister og gjennemførte flere frisindede reformer, men fratraadte i sept., fordi han var imot et brud med Østerrike. Under dette sokte han stadig at mægle og holdt sig derefter tilbake i flere aar. 1860 fremtraadte han paany med krav om gjenoprettelse av Ungarns forfatning, men fastholdende unionen. Som medlem av underhuset (1861) gjennemførte han en adresse til keiseren om Ungarns onsker. Likesaa 1866, da Osterrikes nederlag endelig avfødte forfatningsforhandlinger, hvori D. ivrig deltok. D. var hoiagtet av keiserhuset, elsket og æret av det ungarske folk, som hædret ham med en række smigrende tilnavne. Hans storstilede jordefærd og monumentet over ham var et vidnesbyrd om folkets kjærlighet.

Deakin *[dīkn]*, A l f r e d (1856—1919), australsk statsmand; blev 1879 medlem av kolonien Vietorias parlament, 1883 minister for offentlige arbeider og vandforsyning, 1886—90 indenriksminister. D. arbeidet energisk for en føderativ sammenslutning av kolonierne, var derfor en av Victorias repræsentanter i forbundsraadet (federal council) ved dettes sammentræden 1889, 1895, 1897 og 1899 samt i forbundskonventet (1897—98), som utarbeidet forslaget til den australske forbundsforfatning, og endvidere deltager i forhandlingerne i London før vedtagelsen av loven om The Commonwealth of Australia. I Australiens første kabinet, Sir Edmund Bartons, blev D. justisminister 1901—03 og har været premierminister 1903—04, juli 1905 til nov. 1908 og juni 1909 til april 1910. Senere var han oppositionens leder i parlamentet. D. var en ivrig forkjæmper for en sterkere utvikling av den britiske riksenhet og derfor en tilhænger av Chamberlains toldbeskyttelsessystem med begunstigelse for engelske varer. Spørsmaalet om Australiens bevanding er blit grundig studert av D., og han har med henblik herpaa skrevet «Irrigation in Egypt and Italy» (1887), «Irrigated India» (1892) og «Irrigation in Australia» (1893).

Deal *[dīl]*, England, by og badested i grevsk. Kent, 12 km. nordost for Dover; 11 300 indb. D. har livlig handel med skibsfornødenheter og er en betydelig lodsstation. Utenfor ligger farlige sandbanker, Goodwin Sands.

Deals *[dīlz]*, furuplanker, ogsaa r e d el. y e l l o w d., mens w h i t e d. betyder granplanker (jfr. B a l t i e d.).

Dean Forest *[dīn fa'rəst]*, England, hoidedrag i grevsk. Gloucester, mellem Severn og Wye, var tidligere dækket av store skoger.

Dease-strædet *[dīz-]*, mellem Kent-halvoen (det nordligste av Nordamerikas fastland) og Vietorialand, en av Nordvestpassagens dele, mellem omtr. 106—109° v. l. Strædet blev opdaget i 1838 av Simpson og Dease, to mænd utsendt av Hudsonbugtkompaniet. Den første, som seilte gjennem det, var Collinson (1851); senere er det ogsaa besokt av Roald Amundsen i 1905.

Death Valley *[dep væ'li]* (d. e. dodsdalen), i Nordamerika, Kalifornien, nær grænsen av Nevada, 67 m. under havspeilet. Et av jordens heteste steder.

Deauville *[dävi'l]*, Frankrike, badested ved kysten av Kanalen vest for Seines munding, like ved Trouville. 3 000 indb. I den senere tid meget besokt.

Deb., forkortelse for d e b e t (s. d.) og d e b i t o r.

Debardēre, 1. losse tømmer, 2. ophugge gamle baater. D e b a r d o r, en arbeider ved nævnte arbeide. I avledet betydning: let maskeradedragt; brukes ogsaa i tillempet form av kvinder og kaldes da d e b a r d e u s e *[-dø's]*, dragt.

Debarkēring er utlastning av tropper og krigsmateriel fra fartoi eller fra jernbane. Efter sjotransport sokes d. om mulig foretat ved brygger, men d. kan ogsaa ske ved hjælp av flaater eller baater, idet transportfartoierne lægger sig paa passende avstand fra strandbredden; hester og infanteri kan ogsaa landsættes ved svomning eller vadning. I sidste tilfælde maa der ved valg av landsætningssted tages specielt hensyn til veir, bundens og strandens beskaffenhet, vandets dybde m. m. Kjørende og ridende vaabenarter sokes saavidt mulig altid landsat paa steder hvor der er brygger, og hvorfra veier forer ind i landet. Under krigsforhold dækkes d. av eskorterende krigsfartoier, som lægger sig saaledes at de med sin ild behersker strækningen nærmest indenfor det valgte landgangssted. D. indledes gjerne ved at infanteri- eller matrosdetaehementer med landstigningsskyts, som trækkes av betjeningen, kastes iland paa dertil egnede steder, og trænger frem til stillinger hvor de ovrige vaabens d. kan dækkes. Sikret herav foretar saa de ovrige vaaben sin landstigning, idet gjerne træ-net tages tilslut.

Debat er forhandling i forsamlinger som er traadt sammen for at utrede og i tilfælde beslutte om en sak; særlig benyttes ordet om de parlamentariske forsamlingers forhandlinger. For saadanne forhandlinger, der som oftest er offentlige, og som gaar frem efter en paa forhaand bestemt og offentliggjort dagsorden (s. d.), har der i praksis utviklet sig en række regler, som gjerne paasees befulgt av den som har forsætet i forsamlingen. Blandt disse regler er de vigtigste: Formanden (dirigenten) gir deltagerne i d. ordet i den rækkefolge, i hvilken de begjærer det eller lar sig indtegne hos ham. Saa sker dog ikke i det engelske parlament og i de Forenede Staters kongres; i disse forsamlinger maa den som ønsker ordet, passe paa naar en taler har sluttet, og da straks reise sig og forlange det («fange forman-

dens blik»). Medmindre anderledes uttrykkelig er bestemt i det for forsamlingen gjældende reglement, eller andet besluttes av den for det enkelte tilfælde, vil en taler kunne faa ordet saa ofte han onsker det. I Stortinget er nu talernes adgang til at faa ordet begrænset efter reglementsbestemmelserne av jan. 1908, hvorefter en taler kun gives ordet to ganger i samme sak (forretningsordenens § 32). En avbrytelse i den indskrevne rækkefølge av talere kan en ordstyrer gjore naar et medlem onsker at fremføre en kort berigtigelse eller en personlig bemerkning. Ved en saadan forstaaes en indsigelse mot uttalelser som antages med urette at ha tillagt den protesterende person visse handlinger eller ytringer. Alle medlemmer skal ha like adgang til at bli indtegnet som talere, dog kan der undertiden efter særlig forskrift tilkomme en eller flere personer (f. eks. ministre i parlamenter, bestyrelsesmedlemmer i aktieselskaper) ret til ordet først for de indtegnede talere; og selv uten uttrykkelig forskrift kan der ofte være grund for en ordstyrer til at gi medlemmer som staar i et særlig forhold til den omdebaterte sak, saadan fortrinsret. Et medlem som har reist en sak, altsaa en forslagsstiller, indbyder, interpellant, har stedse, uten at det behøver at være hjemlet i forskrift, ret til at aapne d. om den sak han reiser. En taler skal som regel tale fra sin plads; i flere nationalforsamlinger er dog regelen den at taleren skal tale fra talerstol. Ordet henvendes til forsamlingen eller til ordstyreren (præsidenten). I parlamentariske forsamlinger undgaar man som regel i d. at nævne et andet medlem ved navn og bruker isteden en omkrivning («den ærede repræsentant fra . . . . .»). Dirigenten har ret til at paatale at en taler betjener sig av usømmelige eller fornærmelige uttryk eller bevæger sig utenfor saken. En saadan tilrettevisning benævnes at «kalde taleren til orden». Er talerens optræden særlig anstotelig, eller negter han at underkaste sig dirigentens opfordring, kan han fratages ordet, eller der kan i alvorlige tilfælde endog bli spørsmaal om at bortvise ham fra forsamlingen for resten av møtet eller en række av møter; i saadanne tilfælde vil dog forsamlingens samtykke først bli at indhente. Hvor det er ønskelig at avslutte en d., f. eks. av hensyn til at tiden er langt fremskreden, kan dirigenten, i tilfælde efter derom av forsamlingen fattet beslutning, fastsætte en viss taletid, f. eks. et kvarter, for hver taler. Forslag om at avslutte en d. kan i mangel av reglementsbestemmelse herom fremsættes av ethvert medlem naarsomhelst. Som regel vil dog en saadan avslutning ikke kunne vedtages med simpelt flertal, idet det vilde være i strid med al forhandlings prineip ved et magtsprog at stoppe adgangen for mindretallet til at gjøre sine indsigelser gjældende «mundkurvlov»). Paa den anden side vil det hyppig være hensigtssvarende at faa en sak erklært utdebatert. I de fleste parlamentariske forsamlinger er adgangen hertil omgjærdet med regler til betryggelse mot misbruk, saaledes i Stortingets nye forretningsorden (sml. Cloture, Avstemning). [Litt.: Alb. Heekseher, «Haandbog for dirigenter» (Kbh., 1893; Axel Svenson, «Om överläggningar och beslut» i Verdandis smaaskrifter nr. 5, 10 opl.; komitéindstilling om reglement for Stortinget, vedtat 1908.]

Debay *[dəbæ']*, fr. kunstnerfamilie. 1. Jean Baptiste Joseph D., den ældre (1779—1863), billedhugger. Elev av Chaudet. Byste av skuespillerinden Talma, rytterstatue av Ludvig XIV i Montpellier (1829), marmorstatue av Colbert (Luxembourg), desuten antikiserende grupper. — 2. Jean Baptiste Joseph D., den yngre (1802—62), billedhugger, søn av foreg. Elev av sin far og Bosio. Fantasiskulptur («Ung slavinde») og portrætstatuer. — 3. Auguste Hyacinthe D. (1804—65), billedhugger og maler, bror av foreg. Elev av sin far. Plastiske arbeider: statuer av Cl. Lorrain og Perrault (Louvre), skulpturerne paa fontænen Saint Michel. Som maler elev av Gros, frugtbar, men litet selvstændig.

Deberitz, Per (1880—), n. maler, f. i Drobak, elev av Zahrtmann i Kbh. og Matisse i Paris. D., som er en av den unge norske malerkunsts ypperste kolorister, har væsentlig malt landskaper fra Norge og Frankrike samt ypperlige aktstudier («Naken pike», 1914).

Debes, Inge (1882—), n. socialpolitisk forfatter, f. i Kragerø, cand. jur. 1906, sekretær i statens fabriktilsyn 1916—19, sekretær i arbeiderkommissionen av 1918 og i socialiseringskommissionen av 1919. D., som tilhører det socialdemokratiske parti og redigerte partiets tidsskrift «Det tyvende Aarhundrede» 1910—18, har utgit «Nye tider» (1917) og «Social nyorientering» (1918), samt i tilknytning til sit arbeide i de ovennævnte kommissioner: «Økonomisk demokrati» (1919), «Utbyttedelingens historie» (1920) og «Socialisering» (s. a.). Fra 1919 har han ogsaa været medredaktør av «Sociale Meddelelser». D. har desuten oversat en række skrifter av socialøkonomisk og skjønlitterær art, har bearbeidet nogen bd. hjemlige og fremmede folkeeventyr, og har som litterær medarbeider været knyttet til «Socialdemokraten» og siden 1918 til «Nationen».

Dēbes, Lukas Jakobsøn (1623—75), d. prest i Thorshavn paa Færøerne, skrev det kuriøse, men dog vigtige verk «Færøernes og færøske indbyggeres beskrivelse» (1673).

De Besche, Johan Gerhard (1821—75), n. læge og bladutgiver. Medicinsk embedseksamen 1843, deltok 1849 som ambulanceelæge i felttoget i Slesvig, 1857 livmedikus og blev staaende i denne stilling, fra 1862 som første livmedikus, indtil 1869. Blev 1863 ved arv eier av «Morgenbladet», hvis administration derefter optok det meste av hans tid. D. skrev avhandlinger om militære lægespørsmaal og hadde indflydelse i sit blads redaktion. «Morgenbladet» blev efter D.s død overtat av hans sønner, av hvilke Oscar de B. (1847—1909) blev eneeier av det 1883. Han solgte 1902 bladet til et aktieselskap.

Dēbet (lat., han skylder; flert. *debent*, de skylder, gjæld, skyld (jfr. Bokholderi), motsat kredit. Debetside, det motsatte av kreditside; debitere, anføre som gjæld, betegne som skyldner i bøkerne, belaste. Debitor, skyldner, motsat kreditor.

Debite're, de'bitor, se Debet.

Deblokēre. 1. Jernb., se Bloksystem. — 2. I boktrykkerkunsten at ombytte blokerte (s. d.) typer (▪) med de rigtige tegn.

Debōra. 1. Rebekkas amme (1 Mos. 35, 8), som fulgte Rebekka til Kanaan (1 Mos. 24, 59). — 2. Profetinde fra dommertiden, «en mor i Israel» (Dom. 4 f.). Hun og Barak av Naftali stamme opflammet israeliterne til kamp mot kanaaniterne, som blev overvundet. D.s sang (Dom. 5, 2—31), hvori D. og Barak lovpriser Herren for seiren, er et mægtig uttryk for gammel-israelitisk folkepoesi.

Débouché *[debušé]* (fr.), utmundingen av et defilé (s. d.) paa den mot fienden vendende side. En militæravdeling sies at debouchere frem fra et defilé, naar den rykker frem til et aapnere terræng og indtar en bredere formation end det var mulig i defiléet, gjerne for at gaa over til angrep.

Debra Tabor, Nordostafrika, Abessiniens tidligere, nu forfaldne hovedstad, i landskapet Amhara, ca. 55 km. ost for Tanasjø, 2496 m. o. h. Her ligger nu fæstningen Samara.

Debraux *[debrɔ']*, Paul Émile (1796—1831), populær fr. visedigter. Paa grund av sine angrep paa Bourbonerne blev han i 1823 holdt fængslet i flere maaneder.

Man har kaldt ham «Béranger de la canaille», idet hans losslupne viser gjerne blev sunget i kneiper og paa gaten.

Debreczen *[dæ'brætsæn]* t. Debreczin), Ungarn, by i komitatet Haidu, ca. 180 km. ost for Budapest. 93 000 indb., for det meste magyarer. D. har raadhus, teologisk læreanstalt for reformerte med et bibliotek paa 70 000 bind, to gymnasier. Livlig handel; stor industri i møllestener, børste- og tobakfabrikation. Nord for D. laa det store sanddynelandskap Nyír (se Nyíregyháza). — 14 april 1849 erklærte Kossuth Habsburgerne for avsat, og D. var da sætet for den ungarske riksdag under opstanden mot Habsburgerne.

De Broen, Abraham Isaaksson (1758—1804), sv. skuespiller, f. i Stockholm, ved hvis kgl. teater han virket fra 1781 til sin død. Sin tids største skuespiller i baade tragiske og komiske karakterroller, særlig avholdt som skuespillets «ædle far». Oprettet 1801 Djurgårdsteatret i Stockholm.

Debrosses (el. de Brosses) *[dəbrɔs']*, Charles 1709—77), fr. historiker. Hans betydeligste arbeider staar i forbindelse med 18 aarh.s opdagelsesreiser, saaledes «Histoire des navigations aux terres australes» (1756), hvori han som den første foreslaar navnet Australien (Sydlandet) for den sidst opdagede verdensdel (ogsaa «Polynesien» stammer fra ham), og «Le culte des dieux fétiches» (1760). Efter hans død utgaves en samling smukke privatbreve fra ham.

Debs, Eugene Victor (1855—), amer. arbeideragitator. D. gjennemgik folkeskolen, var 1871—74 lokomotivfyrboter og senere indtil 1883 kontormand. 1880—93 sekretær og kasserer i de amerikanske jernbanefyrboteres forbund, 1893—97 præsident i den mægtige American Railway Union og ledet som saadan en stor jernbanestreik; herunder blev han først anklaget for «sammensvergelse», men frikjendtes, senere for overtrædelse av de utstedte forordninger dømt til seks maaneders fængsel. 1897—98 formand i National Council Social Democracy. D. er en av arbeiderpartiets første mænd i de Forenede Stater og var dets præsidentkandidat ved valgene i 1900, 1904, 1908 og 1912. De strenge krigsbestemmelser som blev gjennemført efter de Forenede Staters deltagelse i Verdenskrigen, førte bl. a. til at D. blev anklaget for og sept. 1918 kjendt skyldig i overtrædelse av spionloven; han blev dømt til 10 aars bodsfængsel, kjendelsen blev opretholdt av Supreme Court of U. S. mars 1919, og D. blev indsat i fængsel 13 april 1919.

Debucourt *[dəbykûr]*, Louis Philibert (1755—1832), fr. kobberstikker og maler. Elev av Vien. Hans farvede kobberstik (1785—1800) utført i akvatintamanér med fire plater har saavel stor kulturhistorisk som kunstnerisk interesse: de gir et fortræffelig billede av liv og seder under direktoriattiden og er meget eftertragtet av samlere. Til de berømteste hører «Menuet de la mariée» (1786), «Promenade du jardin du Palais-Royal» (1787), «La promenade de la galerie du Palais-Royal» (1787), «Promenade publique du jardin du Palais-Royal» (1792).

Debussy *[dəbyssi']* (de Bussy), Claude (1862—), fr. komponist, tilhører den lille gruppe av ungfranske symbolister som stiller sig et godt skridt tilvenstre for Wagner i sin yderliggaaende stræben efter rafinerte stemninger. Mest bekjendt er operaen «Pelleas og Melisande» efter Maeterlinck, orkesterverket «Skogdjævelens skumringstime», strykekvartet, nocturner for orkester og og damekor.

Debut *[dəby']*, betegnelse navnlig for en skuespillers første optræden paa scenen, derfra gaat over til at betegne den første offentlige fremtræden som kunstner, forfatter o. s. v. Debutere, at ha d.

Decadents *[dekadã']*, Les, se Dekadenter.

Décadi *[dekadi']*, 10de dag i en dekade, d. e. et tidsrum av 10 dage, som efter den nye kalender (s. d.) under den franske revolution avløste den gamle 7 dages ukeinddeling. D. var hviledag.

Decaen *[dəkã']*. 1. Charles Matthieu Isidore D., greve (1769—1832), fr. officer. Deltok med hæder i revolutions- og Napoleonskrigene; 1796 brigadegeneral. Som generalguvernør over fransk Indien førte han siden 1803 fra Isle de France en dristig kaperkrig mot englænderne. Maatte 1810 overgi sig til englænderne og var krigsfange til 1811. Efter Napoleons fald opgav han sine offentlige hverv. — 2. Claude Théodore D., greve (1811—70), fr. officer, søn av ovenn. Gjorde som ung tjeneste i Afrika. Deltok i Krimkrigen, 1855 brigadegeneral. Deltok i den italienske krig 1859 og bidrog væsentlig til seiren ved Solferino. 14 aug. 1870 dødelig saaret ved Colombey-Nouilly, død i Metz.

Decamerone, Il, se Boccaccio.

Decamps *[dəkã']*, Alexandre Gabriel (1803—60), fr. maler. Elev av Abel de Pujol. Den første romantiker, som malte billeder fra Orienten («Tyrkisk patrulje», 1831). Bibelske billeder med landskapsstemninger, dyrebilleder. Mindre god som historiemaler.

De Camps *[dəkã']*, Louis Marie (1765—1844), fr.-sv. officer, f. i Pau, d. i Stockholm. Noie knyttet til Bernadotte, som kaldte ham sin diebror, svang han sig op til oberstløitnant i den franske hær og fulgte senere vennen til Sverige. Her vedblev han at være Karl Johans fortrolige, og ordningen av kongens private saker lagdes gjerne i D.s haand. Han beklædte stillingen som kongens første adjutant og var svensk generalmajor.

De Candolle. 1. Augustin Pyramus D. (1778—1841), schweizisk botaniker, professor i botanik i Genf. Han har levert meget vigtige, tildels grundlæggende arbeider i forskjellige grener av den botaniske videnskap, i morfologien, systematikken og i fysiologien. Av hans større arbeider skal nævnes «Prodromus systematis naturalis» (17 bd., 1824—73), som er grundlagt av ham. Til dette monumentale verk, som skulde beskrive alle kjendte plantearter og ordne dem systematisk, har han selv beskrevet over 100 familier. I sin avhandling «Théorie élémentaire de la botanique au exposition des principes de la classification naturelle et de l'art de décrire et d'étudier les végétaux» (1813) behandler han lovene for plantesystematikken og fremhæver tal- og stillingsforhold som særlig vigtige i systematisk henseende. — 2. Alphonse Louis Pierre Pyramus D. (1806—93), foreg.s søn og efterfølger som professor i botanik i Genf. Har likesom faren efterlatt meget betydelige botaniske arbeider, saaledes en plantegeografi (1855), som har været av grundlæggende betydning. Dernæst har han utgit et interessant verk om de dyrkede planters historie og oprindelse (1883). I sit bekjendte arbeide «Lois de la nomenclature botanique» (1867) behandler han nomenklatursporsmaalet.

Decānus, se Dekan.

Decapŏda. 1. Ti-benede krebsdyr, dekapoder (s. d.). — 2. Ti-armede blæksprutter (s. d.).

Decatur *[dəke''tə]*, Forenede Stater, by i Illinois, omtr. 250 km. sydvest for Chicago, 42 000 indb. (1917). Jernbaneknutepunkt, møller; fabrikerer jordbruksmaskiner.

Decazes *[dəka'z]*. 1. Élie D., hertug av D. (1780—1860), fr. politiker, gik 1814 over til Bourbonerne. Overtok paa eget ansvar, efter Waterloo, politipræfekt-embedet i Paris og opretholdt ro og orden og vandt derved Ludvig XVIII's tillid. 1818 førsteminister i et liberalt ministerium, som tilstræbte en utsoning mellem regjeringen og de maateholdne liberale. Hertugen av Berrys mord 1820 bragte forsøket til at strande. Meget

motstræbende avskediget Ludvig XVIII D. februar 1820 og utnævnte ham til hertug. (I 1818 var han av Fredrik VI ophøiet til hertug av Glücksbjerg.) 1830 sluttet D. sig til Ludvig Filip og trak sig først 1848 tilbake fra offentlig virksomhet. — 2. Louis Charles Élie Armanieu D., hertug av D. (1819—86), foreg.s søn, var en tid gesandt i Madrid og Lissabon, men gik 1848 ut av statstjenesten. 1871 medlem av nationalforsamlingen (hoire centrum), 1872 gesandt i London, 1873 utenriksminister i Broglies ministerium, ivrig for tilnærmelse til Rusland. Gik av 1877.

Decazeville *[dəkazvi'l]*, Frankrike, fabrikby i depart. Aveyron, ligger 122 km. nordøst for Toulouse, nær elven Lot, 225 m. o. h., og har 14 000 indb. D. er bekjendt for sine kulleier, som kan ha en tykkelse av 70 m., og sine jernverker med 4 500 arbeidere. Jernverkerne anlagdes 1827 av hertugen av Decazes.

Dece'balus, dakernes konge (se Dacia), erobret under keiser Domitian en del av den romerske provins Mosien og lik keiseren til at betale sig tribut, men Trajan erobret hans land, og D. dræpte sig selv.

Dece'mber (av lat. *decem*), i den julianske kalender den 12, i den gamle romerske den 10 av aarets maaneder. Navnet er altsaa kun en nummerbetegnelse. I den norske og danske almanak kaldes d. for kristmaaned, i den svenske for julmånad. — Luftens middeltemperatur er i denne maaned i Norge under 0 °, undtagen paa den ytre kystrand, fra Rost til Færder. Det er koldest i det indre av Finmarken; gaar vi sondenfra nordover, finder vi følgende temperaturer: Mandal 0.6, Bergen 1.5, Lærdal ÷ 1.2, Hamar (140 m. o. h.) ÷ 7.1, Kristiania ÷ 3.6, Dalen, Telemarken (103 m.) ÷ 3.9, Finse (1 226 m.) ÷ 8.1, Roros (630 m.) ÷ 10.2, Trondhjem ÷ 2.5, Kristiansund 1.9, Hatfjelldalen, Indre Helgeland (222 m.) ÷ 7.9, Bodø ÷ 1.4, Skomvær (Lofotodden) 2.2, Fagernes (nær Narvik) ÷ 2.9, Tromsø ÷ 2.7, Alten ÷ 7.7, Karasjok (129 m.) ÷ 15.8, Elvenes, Sør-Varanger ÷ 10.3, Vardø ÷ 4.4, Gjesvær (nær Nordkap) ÷ 3.2 ° C.

Dece'mberprotokollerne er to for unionsoplosningens forhistorie betydningsfulde dokumenter. Forhandlingerne i konsulatsaken resulterte i det saakaldte «kommuniké» av 24 mars 1903, indeholdende meddelelse (til riksdagen og Stortinget) om at de svenske og norske underhandlere var «komne til enighet om at forholdet mellem ministeren og diplomatiet paa den ene side og de særskilte konsulatvæsener paa den anden bor reguleres ved likelydende love, som ikke ensidig kan forandres» og med bibehold av status quo med hensyn til utenriksstyrelsen. Herom avgav utenriksministeren i sammensat statsraad 10 dec. s. a. foredrag, den norske regjering 18 dec. betænkning. I begge anbefaltes den foreslaaede ordning, som i sammensat statsraad 21 dec. fik kgl. godkjendelse, saaledes at forhandlingerne kunde optages paa det i kommunikéet givne grundlag. D. betegner det sidste forsøk paa at faa den unionelle strid utjevnet.

Decembri'ster, Ludvig Napoleons tilhængere, som stottet statskupet 2 dec. 1851.

Dece'mviri (lat.), timænd, navnlig brukt om de 10 mænd som i Rom valgtes for aaret 451 f. Kr. efter overleveringen for at skrive love; for 450 valgtes igjen 10 som fungerte lovstridig ind i 449, men navnlig paa grund av Appius Claudius' (s. d.) overmod blev de styrtet, og de gamle embedsmænd, konsuler og tribuner, som ikke hadde virket under d., valgtes paany. D. tilveiebragte de tolv tavlers love (s. d.) som vedtoges paa centuriatkomitierne.

Dece'nnium (lat.), tidsrum av 10 aar; decennālia, tiaarsfest, særlig en fest de romerske keisere feiret for hvert tiaar av sin regjering.

Dece'nt (lat.), sommelig, anstændig.

Decentralisatiōn, se Centralisation.

Deception *[dise'pšn]*, en ø i det sydlige Atlanterhav, ca. 63 ° s. br. og 60½ ° v. l., tilhører Syd-Shetlandsøerne syd for Sydamerika. Den er ringformet, av vulkansk natur, 550 m. høi, og dækket med evig sne og is.

Decharge *[dešaržə]* (fr.), eg. utløsning, i juridisk og statsretslig betydning befrielse for ansvar, erklæring om ansvarsfrihet ved avlæggelse av et regnskap eller for utførelse av et arbeide. Enhver som har erholdt et offentlig opdrag eller et embede, paatar sig ved overtagelsen herav ansvar for en forsvarlig utførelse av sit hverv. Ofte er dette ansvar indskrænket til at vedkommende funktionær staar under kontrol av loven eller et alm. reglement; dette er tilfælde med de fleste offentlige embeds- og tjenestemænd. Eller ansvaret er forenet med skyldighet til regnskapsfremlæggelse for et visst tidsrum eller for den særlige opgave. Dette er tilfælde f. eks. med formyndere, oppeborselsmænd, private kasserere og forretningsførere. Naar regnskapspligt foreligger, vil som regel d. gives efter regnskapernes gjennemgaaelse av særlig dermed betrodde personer, revisorer, ved en uttrykkelig erklæring av dertil kompetent myndighet, f. eks. av generalforsamlingen likeoverfor et aktieselskaps styre. Man taler ogsaa om at gi en minister d. for regnskapsvæsen som underligger hans departement, undertiden ogsaa for administrative eller politiske forholdsregler han i stillingens medfør har tat.

Deci-, i metersystemet en enhet som er $^1/_{10}$ av en grundenhet, f. eks. d.-meter = $^1/_{10}$ meter.

Decīdua (lat.), den under svangerskapet forandrede livmorslimhinde som det befrugtede egg er fæstet til. Den del av d. som ligger mellem egget og livmorvæggen, danner den moderlige del av morkaken (s. d.).

Decigra'm = $^1/_{10}$ gram (jfr. Metersystemet).

Deciliter = $^1/_{10}$ liter (jfr. Metersystemet).

De'cima (lat.), tiendedel, tiende.

Decimāl, se Decimalbrok.

Decimālbrøk, brøk, hvis nævner er en dekadisk enhet (10, 100, 1 000 o. s. v.). Nævneren skrives ikke, men antydes ved at skrive tælleren paa en særegen maate: foran denne skrives et komma (decimalkommaet) og mellem dette og tælleren skrives saa mange nuller, at der efter kommaet kommer til at staa saa mange taltegn, som nævneren har nuller, f. eks. $^1/_{10}$ = 0.1; $2^6/_{100}$ = 2.06. Den første som skrev d. paa denne maate, er formodentlig Joost Bürgi (1552—1632 el. 1633). — De sifre som følger efter decimalkommaet, kaldes decimaler. Periodisk d. er en d. hvor decimalerne fra en viss plads av gjentages i samme rækkefølge i det uendelige, f. eks. 0.35721721 . . . . Istedenfor komma brukes hyppig punkt.

Decimālgrad (dégré décimal), fr. længdemaal = 100 kilometer.

Decimālklassifikation, se Dewey, M.

Decimālsystem, den mynt-, maal- og vegtinddeling, hvorved hver større enhet indeholder 10 el. 100, 1000 o. s. v. enheter av den næst mindre. I vort land er d. først indført med metersystemet (s. d.) og kronemynten.

Decimālvegt er en vegt indrettet saaledes, at vegtlodderne holder likevegt med en 10 ganger saa tung veiningsgjenstand (jfr. Vegt).

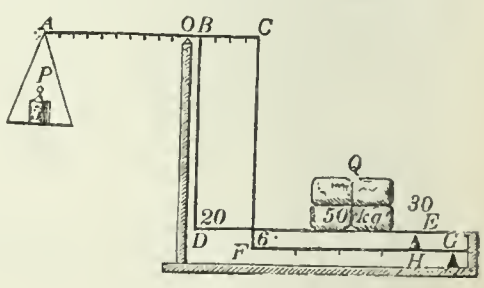

Skema av decimalvegt.

Décime *[desi'm]*, i Frankrike og andre lande betegnelse for $^1/_{10}$ fre.

Decimēre (lat. *decimare*, av *decimus*, den tiende), ta hver tiende (til straf); i overført betydning: uttynde rækkerne, anrette store ødelæggelser. Deeimering (lat. *decimatio*), formindskning med en tiendedel. Bruktes før som betegnelse for en millitær straf; hver tiende mand straffedes med døden, enten fordi man ikke kunde finde gjerningsmændene, eller fordi alle var skyldige. I tilfælde av at f. eks. en hel trop hadde gjort sig skyldig i en større forbrydelse, oprør, flugt o. l., blev saaledes hver tiende mand ved lodtrækning uttat og skutt i kameraternes paasyn, mens de øvrige slap med en mindre straf. Brukes ogsaa som almindelig betegnelse for betydelig formindskelse særlig av et menneskeantal ved sygdom, krig o. l.

Decimēter = $^1/_{10}$ meter (jfr. Metersystemet).

Decision (lat. *decisio*, av *decidere*, avskjære, avgjøre) betegner i norsk retssprog: 1. Skifterettens domme og kjendelser; efter den nye civilproceslov bortfalder dog betegnelsen «decision» i denne forbindelse; 2. de dertil kompetente myndigheters avgjørelser i regnskapsspørsmaal.

Decisīv (lat. *decisivus*, av *decidere*, avgjøre), avgjørende. Brukes bl. a. om stemmegivning. D.-stemme, stemme, som medtælles i avgjørelser i motsætning til konsultativ eller raadgivende stemme. D.-stemme anvendes ogsaa for at betegne den stemme, som gjør utslaget i tilfælde av stemmelikhet.

Decīso *[delši'zå]* (ital.), med bestemt musikalsk uttryk.

Decisor, den som har myndighet til at avsi decision, s. d.

De'cius, navn paa en gammel romersk plebeiisk slegt; to mænd av denne, Publius D. Mus, far og søn, skaffet som feltherrer, henholdsvis 340 f. Kr. ved Vesuv mot latinerne og 295 ved Sentinum mot gallere, etruskere og samniter, romerne seier ved at indvie sig selv og fienderne til underverdenen.

De'cius, Gaius Messius Quintus Trajanus, rom. keiser 249—51, sendtes som senator mot goterne av keiser Filippus Arabs, utroptes saa til keiser av sine tropper, blev 251 slaat av goterne og faldt. Han synes at ha arbeidet ivrig paa rikets vel; en kristenforfølgelse under ham har vistnok hos kristne forfattere fremkaldt uretfærdige domme om ham.

Decken, Karl Klaus von der, friherre (1833—65), t. afrikareisende, foretok 1861 sammen med Thornton en ekspedition til Kilimandsjaro, hvis høide han bestemte. Paa en ny ekspedition sammen med dr. Kersten 1862 besteg han dette fjeld til en høide av 4200 m. D. utrustet 1864 en stor ekspedition til utforskning av afrikanske elver. Seilte vaaren 1865 opover Djubaelven, men blev dræpt av somaliere ved byen Bardera. Senere utgav dr. Kersten pragtverket «Baron K. K. v. d. Deckens Reisen in Ost-Afrika 1859—65», 4 bd.

Decker, Sir Matthew (1679—1749), holl.-eng. storkjøbmand og økonomisk forfatter. D. kom ung til London, erhvervet stor formue, blev direktør i det Ostindiske Kompani og 1716 baronet. Han utgav 1743—44 et par anonyme skrifter, hvori han foreslaar en fuldstændig omlægning av beskatningen gjennem ophævelse av al told og indførelse av direkte skat paa mindre nødvendige forbruksartikler. Hans økonomiske frisind betegner det første gry av den frigjørelse, som faar sit gjennembrud 1776 i Adam Smiths verk «Nationernes velstand».

Declama'ndo (ital.), med deklamatorisk musikalsk foredrag.

Déclaration des droits de l'homme *[deklarasjõ' de drwa də lôm]*, erklæring av menneskerettigheterne, en opregning av menneskenes «naturlige og umistelige» rettigheter (frihet, d. e. retten til at gjøre alt som ikke skader nogen anden, eiendomsret, personlig sikkerhet, ret til motstand mot undertrykkelse), som paa forslag av Lafayette og efter den amerikanske uavhængighetserklærings mønster indsattes i den franske forfatning av 1791, og som senere i delvis ændrede former optoges i forfatningerne av 1793 og 1795.

Declaration of independence *[deklərei'šn əv indepéndəns]* (eng., uavhængighetserklæring) kaldes den av de 13 nordamer. koloniers fælleskongres i Philadelphia 4 juli 1776 undertegnede erklæring om at de var frie og uavhængige stater. D. er hovedsagelig forfattet av Th. Jefferson (s. d.) og indledes med en erklæring om menneskerettigheterne.

Declaration of rights *[deklərei'šn əv rai'ts]* (eng., rettighetserklæring) kaldes den akt som blev vedtat av et konventionsparlament, indkaldt febr. 1689 av Vilhelm av Oranien for at overdrage ham regjeringen og ordne arvefølgen, og hvori det eng. folks vigtigste politiske rettigheter fastsloges paa grundlag av Petition of rights av 1628. D. avskaffet den av Jakob II misbrukte dispensationsret, fastslog parlamentets skattebevilgningsret og talefrihet samt undersaatternes fri stemmeret og ret til at indsende adresser. D. blev senere ved kgl. sanktion til Bill of rights.

Decorah, Forenede Stater, by i Iowa, i statens nordostlige hjørne, 45 km. fra Mississippi, ca. 4000 indb. D. er et av de vigtigste centrer for norsk kirkelig liv i Amerika. Her utgives det meget kjendte norske blad

Decorah: Norske Luther College.

«D.-posten», og her har den Norske Synode sin store forlagsforretning Lutheran Publishing House, som utgir norske bøker, blade og tidsskrifter. Her ligger ogsaa det bekjendte Norske Luther College (s. d.).

Decorated style *[de'kərei'təd stai'l]*, se Dekorert stil.

Decoration-day *[dekərei'šn-dei']*, utsmykkelsesdagen, el. memorial-day (erindringsdagen) kaldes i de Forenede Stater 30 mai, som høitideligholdes til minde om de i borgerkrigen 1861—65 faldne, hvis graver smykkes.

Decōrum (lat.), velanstændighet, sømmelighet, anstand.

De Coster, C. T. H., se Coster, C. T. H. de.

Décourt *[dekûr]*, se Dekort.

Découvert *[dekuvêr]*, se À découvert.

Decrescendo *[dekreše'ndo]* (ital.), avtagende i tonestyrke. Betegnes ogsaa ved >.

Decu'bitus, se Liggesaar.

Decūria (lat.), eg. avdeling paa 10, undertiden paa flere; deeūrio (dekuriōn) kaldte romerne den som stod i spidsen for en d., særlig en rytteroffieer; deeurio betegner tillike byraadsmedlem i et romersk munieipium eller en romersk koloni; stillingen som dekurion blev i den senere keisertid byrdefuld, da dekurionerne skulde garantere keiserne byernes skat.

Dede-Agatsj, Grækenland, by i Trakien ved Ægæerhavet, 20 km. vest for Maritsas munding, mundingsomraadets havn og endepunkt for en sidejernbane fra Adrianopel, og for kystjernbanen fra Saloniki, omtr. 2 000 indb. Vigtig utforselshavn for Maritsadalens produkter.

Dēdekam, Hans (1872—), n. kunsthistoriker og museumsmand, f. i Kra., eand. mag. 1898, 1900 assistent og bibliotekar ved Kra. Kunstindustrimuseum, 1909 direktor for Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, 1919 direktor for Kra. Kunstindustrimuseum. Foruten talrike bidrag til aviser og tidsskrifter om kunst og kunstindustri og kataloger o. l. for de museer han har været knyttet til, særlig katalogen over Kra. Kunstindustrimuseums utstilling av gammel guldsmedkunst 1909, som til dato er hovedverket om gamle norske solvarbeider, har han i bokform offentliggjort: «Om museumsordning» (1904), «Kinesisk poreellæn i Kra. Kunstindustrimuseum» (1906), «Glasmaleriets estetik og historie» 1908), «Nordiske kniplinger» (1912), det store planeheverk «Norske folkebroderier. Hvitsøm fra Nordmør» (1914), «Gotik og geometriske systemer» (1916; et indlæg i striden om restaurationsplanerne for Trondhjems Domkirke) og «Baldisholtæppet» (1918). 1906 tok D. sammen med ingeniør Johan Anker initiativet til anskaffelsen av Vigelands fontæne for Kra., og 1912 fremla han i et par brochurer en storslagen plan til et eentralmuseum for kunst og kulturhistorie i Trondhjem.

Dedemsvaart *[-fārt],* Nederlandene, kanal i provinsen Overijssel, 41 km. lang, forener byerne Hasselt ved Zwarte Water med Gramsbergen ved Vecht. Kanalen paabegyndtes 1809 og var færdig 1852. — Byen D. har skibsverft og omtr. 2 450 indb.

Dedicēre (lat.), at indvie, hellige, hos romerne særlig templer til guderne; nu alm. tilegne (om et skrift eller kunstverk); dedikation, tilegnelse (av et skrift e. l.).

Dedichen, Georg Maria (1870—), n. kemiker, amanuensis ved Universitetets kemiske laboratorium 1900, 1911 overingenior i styret for det industrielle retsvern. Har særlig beskjæftiget sig med den organiske kemi og i dette fag skrevet flere avhandlinger, hvorav en i 1904 belønnedes med kronprinsens guldmedalje.

Dedichen, Henrik Arnold Thaulow (1863—), n. læge, eand. med. 1889, reservelæge ved Rotvold asyl 1894—99, oprettet 1901 et privat sindssykeasyl (dr. D.s privatasyl) i Østre Aker ved Kra. Grundlægger og utg. 1901—11 av «Tidsskrift for Nordisk Retsmedicin og Psykiatri». Foruten talrike artikler i dagspressen vedrørende litteratur, kunst og mediein har D. bl. a. skrevet «Sundt og sygt sjæleliv» (1898), «Paa begge sider af sindssygdommenes grænse» (s. a.), «Fra Nationalteatret (første sæson)» (1900), «Die Heil- und Pflegeanstalten für psyehiseh Kranke in den skandinaviseheu Ländern» 1901) og de filosofisk-religiøse studier «Frisind og slavestand» (1919).

Dedikatiōn, se Dedicere.

Dedi'novo (Dednovo), Rusland, landsby i guvernementet Rjäsan, ligger ved Oka, omgit av prægtige græsganger. Her var det, at Peter den store selv bygget en baat, «den russiske flaates stamfar». Den opbevares nu i Petrograd.

Deducēre, utlede, utvikle folgerigtig, bevise. Sml. Deduktion.

Deduktiōn. 1. (Log.). En slutning fra almene sætninger til de særlige tilfælde som falder ind under dem. D. stotter sig derfor til forutgaaende induktion, hvorved man har naadd til de almene domme. Er disse uvisse (hypoteser), kan d. brukes til at prove om de holder stik, naar de anvendes paa nye enkelttilfælde. Den bekræftelse de da kan faa, kaldes verifikation. — 2. (Jur.). D. betegner i eivilproeessen sakgivelsen. d. v. s. at fremstille saken og nedlægge paastand.

Dee *[dī].* Storbritannien, navn paa flere elver. De vigtigste er: 1. D. i Nordwales, grevsk. Merioneth, flyter gjennem grevsk. Denbigh, Chester og Flint og falder ut i det Irske Hav, 129 km. lang. — 2. D. i Skotland, kommer fra Cairngormfjeldene og falder ved Aberdeen ut i Nordsjoen, 140 km. lang.

Deelen (Delen), Direk van (1605—71), holl. maler. Elev av Frans Hals. Arkitekturmalerier: herskabelige saler med festende herrer og damer, korrekt, men tort malt. Repræsentert i Stoekh. og Kbh.

Deés el. Dés, Ungarn, by i komitatet Szolnok-Doboka, ved Szamos; 10 000 indb. Væverier og vinavl. I nærheten ligger et udmerket saltbergverk, Dés-akna.

De fa'cto (lat.), faktisk, virkelig, motsat de jure (s. d.); d. f. regjering, en regjering som faktisk har magten i landet, men som savner det forfatningsretslige grundlag eller andre magters anerkjendelse, f. eks. en revolutionsregjering indtil de nye forhold har faat lovlig grundlag.

Défaiti'sme (av fr. *défaite,* nederlag), bruktes i Frankrike under Verdenskrigen som betegnelse for den politiske retning som mistvilte om seiren, og som derfor ønsket en snarlig fred, selv med betydelige opofrelser. Retningen blev av al kraft bekjæmpet av Clemeneeaus regjering, og flere av dens ledende mænd som Caillaux blev formelig domt for d.

Defe'ctivum (gram.), ord som mangler en eller flere av sin ordklasses sedvanlige boiningsformer.

Defe'kt (lat., av *deficere*), at mangle, feile noget. Defektiv adjektiv), mangelfuld, ufuldstændig. Defektivkirker kalder den romerske kirke alle de kirker som er faldt fra pavedømmet.

Defendēre (lat.), forsvare.

Defensiōn (lat.), forsvar, forsvarslinje, forsvarsanstalt.

Defensiōnsskib, i ældre tid om et handelsskib som blev forsynt med kanoner og især bruktes til forsvar av en havn.

Defe'nsiv og offe'nsiv er almindelig benyttede franske uttryk for de to hovedkampformer forsvar og angrep. Man avventer i d. fiendens angrep og søker at avverge dette, mens man i offensiven har fiendens fuldstændige tilintetgjørelse for øie. I almindelighet vil den som er betydelig underlegen i antal eller med hensyn til troppernes kvalitet, vælge at holde sig paa d. Ved hensigtsmæssig valg av forsvarsstilling, ved anordning av feltbefæstninger og ved utnyttelse av de tekniske hjælpemidler som nutildags staar til felthærens disposition, kan man nemlig i d. drage den størst mulige nytte av de moderne ildvaabens odelæggelsesevne, og derved til en viss grad utjevne ulikheten. Den som tilsigter en avgjørelse, vil imidlertid aldrig holde sig til et rent avvergende forsvar, men søke at ordne sig saaledes at han, naar fiendens angrepsretning er avsløret, med sin hovedreserve kan gaa frem til motangrep; ti alene gjennem offensiven kan avgjørende resultater opnaaes. Der skjelnes saaledes mellem aktiv og passiv d. Ved den aktive d. har forsvareren til hensigt, saasnart omstændigheterne er ham gunstige, at gaa til motangrep. En saadan kampmaate benævnes ogsaa forsvars-angrepskamp (defensiv-offensiv). Ved den passive d. indskræn-

ker forsvareren sig til en rent opholdende kamp, uten tanke paa at gaa angrepsvis tilverks. Ved siden av taktisk d., som gjælder anordningerne for den enkelte kamp, tales der ogsaa om strategisk d., naar forholdene anskues i større stil. I sin almindelighet har man da valgt stort set at holde sig til forsvar, at avvente fiendens operationer for derefter enten at gaa over til taktisk offensiv eller at holde sig til ogsaa taktisk d. Følgen av at man vælger strategisk d., behøver saaledes ikke at være at man ogsaa vælger taktisk d. Under de talrike kampe som Napoleon leverte paa sin retræt fra Moskva, var han altid den angripende. D.-stilling er den stilling som en styrke indtar for at hindre fiendens fremtrængen i en bestemt retning. For en god d.-stilling kræves fri oversigt og god ildvirkning over det foranliggende terræng, gjerne en fronthindring f. eks. en elv) som kan opholde fienden under forsvarerens virksomme ild, gode dækningsforhold, støttepunkter paa fløiene (utilgjængelig eller vanskelig tilgjængelig terræng, sjø, myr, fjeld), gode forbindelser inden stillingen og i dennes ryg, dækket opstillingsplads for reserver, gode betingelser for overgang til motangrep, hvis saadant tilsigtes m. m. Om mulig befæstes stillingen ved hjælp av feltbefæstninger.

Defe'nsor, defensorat, se Forsvarer.

Defe'nsor fi'dei (lat.), «troens forsvarer», ærestitel, som av pave Leo X tildeltes Henrik VIII av England for hans skrift mot Luther. Fores endnu av de eng. konger.

Dēficit (lat., det mangler; subst., det manglende), det som mangler forat indtægterne dækker utgifterne i statshusholdningen; i forretningen det manglende i kassebeholdningen eller det beløp hvormed passiverne overstiger aktiverne (underbalanse).

Defilé. En vei sies at gaa i d., naar terrænget paa siderne av veien hindrer eller væsentlig vanskeliggjor troppebevægelser utenfor den, saaledes at tropperne ikke kan utvikle sig til kamp, men maa forbli i marsjkolonne paa veien. Passagen av et d. repræsenterer saaledes en svakhetsperiode for kolonnen. D. har derfor stor taktisk betydning saavel for angriper som forsvarer. Ligger d. paa en strategisk hindring, f. eks. ved en elv, en fjeldkjede, faar det ogsaa strategisk betydning. Forsvaret av et d. optages bedst i en stilling bak d., fordi angriperen maa passere d. i en for kamp uheldig smal formation og utvikle sig til kamp under forsvarerens koncentriske ild. Forsvarsstilling i selve d. tages kun naar dette har en betydelig utstrækning i længden, og naar det dreier sig om et rent midlertidig forsvar. En stilling foran d. er nødvendig naar det gjælder at holde dette aapent, forat egne tropper kan faa anledning til at passere d. Gjælder det saaledes under fremmarsj at passere et d., maa tropperne kastes saa langt frem paa den mot fienden vendende side av d. at kolonnen faar tid til at debouchere ut av dette. Skal d. passeres under tilbakemarsj, maa tropperne ta stilling saa langt foran (ɔ: paa fiendens side av) d. at fiendens beskytning av dette vanskeliggjøres. En stilling foran et d. blir altid vanskelig og styrkes derfor ofte ved anlæg av befæstninger (brohode). Der tales om bro-, skog-, berg-d. o. s. v.

Défilement *[defilmã']* er fastsættelsen av en befæstnings linjer (horisontalt d.), og av voldenes høide vertikalt d.). Ved det horisontale d. søkes verket traceret saaledes at befæstningerne kan skyte i de forønskede retninger. Ved det vertikale d. søkes opnaadd at den fiendtlige ild ikke direkte kan træffe verkernes indre, og heller ikke feie langs efter (enfilere) eller endog rygbeskyte verkerne. Et verk er defilert, naar der ikke i forterrænget findes noget sted hvorfra angriperen kan se eller direkte skyte paa hvad der findes bak verkernes ildlinje. Med den utvikling specielt kasteskyts nu har tat, og likeoverfor luftobservationen er nytten av d. i vore dage betydelig indskrænket, men søkes dog altid gjennemfort.

Defilēre, se Defilering.

Defilēring er troppers parademæssige forbimarsj under honnor for en chef. Den almindelige formation er hos os ved infanteri, ingenior og sanitet kolonne, d. e. pelotong for pelotong efter hinanden i linje; ved kavaleri tropskolonne, d. e. trop for trop efter hinanden i linje; ved artilleri sluttet batteri, d. e. alle batteriets kanoner paa linje tæt ved siden av hverandre, ammunitionsvognene paa tilsvarende maate bakenfor. Er der trang plads, kan ogsaa defileres i marsjkolonne kanonkolonne).

Definēre er at bestemme et begreps indhold saaledes at forveksling med andre begreper utelukkes. Definitionen tilstræber ikke en malende beskrivelse, men korthet og klarhet, noies derfor i regelen med at nævne det nærmest overordnede slegtsbegrep og angi kjendemerker, hvorved begrepet skjelnes fra alle de sideordnede artsbegreper. Enhver rigtig definition er en identitetsdom, som skal kunne «vendes om», d. e. bevare sin gyldighet, naar subjekt og prædikat ombyttes. Der kan gives forskjellige, logisk set like rigtige definitioner av samme begrep. Blandt disse foretrækker man den som bygger paa den «naturligste» klassifikation av tingene. Definitioner av ords betydning garanterer ikke at der findes en tilsvarende virkelighet. Ingen definition av en fiksstjerne kan forhindre denne i at bevæge sig.

Defi'nitiv (lat.), avgjort, bestemt, endelig (motsat interimistisk og provisorisk, s. d.).

Defle'ktor, nautisk instrument til at foreta kompaskorrektion og deviationsundersøkelse ombord uten anvendelse av peiling av solen eller terrestrisk gjenstand; bestaar av et par magneter som kan dreies over en inddelt cirkel og placeres paa kompaslokket ret over naalen.

Deflorēre (lat.), avblomstre, vanære en jomfru. Defloration, avblomstring, (med.) sprængning av hymen, (jur.) krænkelse av en mo.

Defoe *[difo'']*, Daniel (1660—1731), eng. forfatter. Han var bestemt til prest, men gik over til forretningslivet. Han optraadte derpaa som forfatter, forst av et socialøkonomisk skrift, senere som politisk essayist til forsvar for Vilhelm III med den vittige satire «The true-born Englishman», og senere efter hans død mot de hoikirkeliges forfølgelse av dissenterne med satiren «The shortest way with the dissenters». D. blev til straf dømt til gapestok og fængsel. Stor lykke gjorde han med tidsskriftet «The Review», som han begyndte at utgi under fængselsopholdet. Sit verdensry som forfatter vandt han dog først ved sin roman «Robinson Crusoe», bygget over en skotsk sjømand Alexander Selkirks oplevelser. Denne bok er blit alle tiders populæreste opdragelsesroman. Av hans øvrige skrifter er den morke samfundsroman «History of the plague» det betydeligste.

Daniel Defoe.

Deformitēt, avvikelse fra den normale legemsform. Kan være erhvervet f. eks. ved benbrud (deform arm) eller ved sygdom (deform ryg), eller medfødt, f. eks. hareskaar og klumpfot. (Se Misdannelser.)

Defosforisēring, fjernelse av fosfor fra jern, utføres i stor utstrækning ved basisk oksydationsproces (Thomas-processen) ved gjennemstrømmende luft og kalktilførsel i en konverter eller martinovn med basisk foring. Kalktilførselen er nødvendig for at binde den dannede fosforsyre og overføre den i slaggen (Thomasslagg, s. d.). Ved elektrisk staalfremstilling benyttes ogsaa kalktilførsel, men oksyderingen utføres ved tilførsel av surstofavgivende faste stoffer. Da smaa fosformængder gjør staalet skjørt, er en god d. av stor betydning.

Defraudatiōn (lat.), besvikelse, underslæp, især om toldsvik.

Defregger, Franz von (1835—), t. maler. Elev av Piloty i Münehen. Professor ved Münehener-akademiet. En av de mest bekjendte repræsentanter for «landsbynovellen» i tysk genremaleri. Scener fra bondelivet i Tirol. Hans ungdomsarbeiders friskhet har efterhaanden veket pladsen for det anekdotiske indhold og en idealiserende søndagsstemning paa bekostning av den maleriske opfatning og utførelse. Hans store popularitet skyldes for en stor del hans humor.

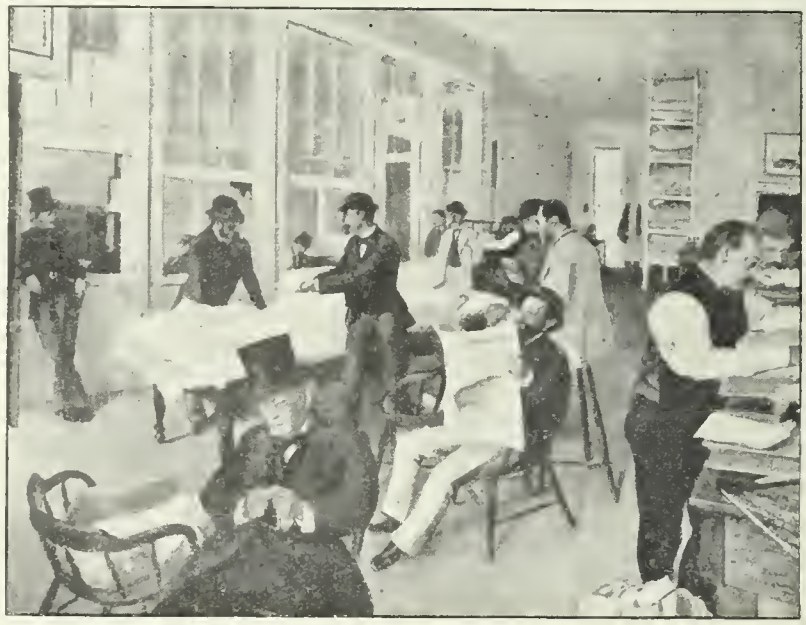

E. H. G. Degas: «Fra et bomuldskontor i New Orleans».

Degagement *[dəgāžmā']*, uttryk i fegtekunsten, en forandring av engagement, idet man ved en trang bevægelse under motstanderens vaaben engagerer dette paa den anden side. Dobbelt d. vil si at man utfører den samme bevægelse tilbake igjen.

Degagere *[-že-]*, benyttes militært om at fri ut av en vanskelig situation, at avløse tropper som staar i kamp med en overlegen motstander.

Degas *[dəga']*, Edgar Hilaire Germain (1834—1917), fr. maler. Elev av Lamothe. Sluttet sig til Manet og impressionisterne. Beundrer av Ingres og selv ypperlig tegner. Likesom Michelangelo og Rodin har D. skapt en ny glæde ved bevægelsesmotiver som hittil ikke har været iagttat, eller som ingen for ham har vovet at male. Av interesse for den momentane bevægelse har han med forkjærlighet fremstillet hester i løp og danserinder under øvelse. I sine mange billeder av kvinder ved toilette og bad og især av de smaa balletelevers lidelser mellem teaterkulissernes outrerte farver og i rampens grelle underlys har han avluret livet de mest overraskende stillinger og bevægelser. Hans skarpe blik overser heller ikke det hæslige, deforme og vulgære, som korsettet og storbyernes proletarliv paatrykker kvindelegemet. I kompositionen av sine billeder trodser og opløser han alle tilvante kompositionsregler. De dristige utsnit, overskjæringer og forkortelser viser paavirkning av japansk kunst. Ogsaa hans raffinerte og delikate kolorit staar under samme indflydelse: han ynder sammenstilling av lyst rosa og giftig grønt, av grelt blaat og skrikende gult. Til gjengivelsen av de fineste nuancer av lys og reflekser anvender han med forkjærlighet pastelfarver. D.s kunst forener i sin originalitet øieblikksfotografiets træfsikkerhet, den japanske kunsts raffinement og en moderne parisers skepticisme.

Degeberg landbruksskole, den ældste i Norden, oprettedes i 1834 paa Degeberg gaard, Västergötland, i Sverige, av eieren E. Nonnen. Undervisningen var dels teoretisk, dels praktisk. Den praktiske avdeling blev senere forbilledet for Sveriges läns-landbruksskoler.

De Geer *[dø jær]*, Gerard Jakob, friherre (1858—), sv. geolog, professor i geologi siden 1904 og rektor (1902—10) ved Stockholms högskola. Ved sine arbeider om Skandinaviens og Spitsbergens nivaaforandringer og nedisning har han levert overmaade vigtige bidrag til de herhen hørende spørsmaals løsning og til den kvartærgeologiske terminologi; han har i Sverige indført flere nye arbeidsmetoder, f. eks. den fotogrammetriske kartlægningsmetode. Det i 1896 utkomne arbeide, «Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden» er en populær sammenstillen av hans egne og andres undersøkelser paa det kvartærgeologiske område.

De Geer *[dø jær]*, Karl, friherre (1720—78), sv. entomolog. Hovedverket «Mémoires pour servir à l'histoire des insectes» (8 bd., 1752—78; fortsat av Retzius) er utarbeidet med Réaumurs berømte skrifter som mønster og indeholder som disse en mængde fortræffelige biologiske iagttagelser og klare systematiske beskrivelser. D. har selv tegnet de mange, gode illustrationer. Av andre og mindre skrifter kan nævnes «Tal om insecternas alstring» (1754).

De Geer *[dø jær]*, Louis (1587—1652), sv. kjøbmand og fabrikant, f. i Liége. Efter at være kommet i forretningsforbindelse med Sverige satte han store summer i forskjellige foretagender der, især jernverkerne, som hurtig blomstret op. Midtpunktet for hans virken blev Finspång i Östergötland, og Norrköping svang sig i veiret som fabrik- og havneby. En mængde walloner indkaldtes til bergverksdriftens forbedring. 1627 kom D. selv til landet og ophøiedes 1641 i adelsstanden. Under hans tilsyn utvidedes virksomheten stadig, og ledelsen av kobber- og salthandelen samt geværfabrikkerne betroddes ham. Foruten det almindelige opsving i næringslivet har D. ogsaa andre fortjenester av Sverige. Under krigen 1643—45 utrustet han for egne midler en flaate mot Danmark i Holland. Vel tvang Christian IV den efter slaget i Listerdyb til at vende om, men den kom igjen, forenet sig med den svenske flaate og odela i en kamp mellem Femern og Lolland (13 okt. 1644) den underlegne danske.

De Geer *[dø jær]*, Louis Gerhard, friherre (1818—96), sv. statsmand og forfatter, gik efter i 1840 at ha tat juridisk eksamen hurtig frem paa embedsbanen, var siden 1855 præsident i Göta hofret og blev i 1858 justitiestatsminister og ministerpræsident. Som saadan har han indlagt sig fortjeneste av en række vigtige reformer

paa lovgivningens omraade; men storst betydning har han dog faat ved løsningen av det dengang mest brændende stridsspørsmaal i Sverige, den allerede længe krævede reform av repræsentationen. Trods den motstand som fra konservativt hold blev reist mot opgivelsen av den gamle stænderforfatning, fremla D. i 1865 forslag om dens avskaffelse og indførelsen av en for alle stænder fælles repræsentation, som skulde inddeles i to kamre. Stemmeretten skulde indskrænkes ved hjælp av en temmelig hoi census, likesom man la vegt paa mest mulig at bibeholde den ældre ordnings ydre former. Sit forslag forsvarte D. paa en udmerket maate i sin brochure: «Några ord till försvar för det hvilande repräsentationsförslaget» og fik det vedtat paa riksdagen i dec. 1865, hvorpaa det 22 juni 1866 blev stadfæstet av kongen. Paa grund av sine fortjenester av denne reform vandt D. stor popularitet, men uttraadte 1870 av regjeringen, da riksdagen forkastet et nyt hærordningsforslag som D. ivrig forsvarte, og som han efter sin uttrædelse vedblev at arbeide for som medlem av riksdagen. I 1875 overtok D., som siden 1870 hadde været præsident i Svea hofret, paany stillingen som justitiestatsminister og erholdt forsætet i kabinettet, men tok i 1880 avsked paa grund av riksdagens stadige opposition mot de av ham forsvarte reformer i hær- og skattespørsmaalet. Derimot vedblev han at være medlem av riksdagens første kammer, hvor han spillet en fremtrædende rolle som medlem av præsidentkollegiet, ordfører i det særlige utvalg for forsvarsspørsmaalet m. m. Baade i riksdagen og som medlem av riddarhuset forsvarte D. liberale og frihandelsvenlige anskuelser. I forholdet til Norge hævdet han derimot de samme teorier om Sveriges forrang inden unionen, som paa hans tid hyldedes av næsten hele det svenske folk. I 1859 og 1862 forfegtet han saaledes paastanden om statholderpostens karakter av et unionsvilkaar, og at dens avskaffelse var et delvis svensk anliggende. Sammen med den norske statsminister Fr. Stang medvirket han dog til nedsættelsen av den norsk-svenske revisionskomité av 6 feb. 1865. Ved siden av sin politiske gjerning har D. ogsaa utfoldet en ikke ubetydelig litterær virksomhet, der viser ham som en ædel og æstetisk dannet personlighet, i besiddelse av en sikker smak og stor evne til klar og behagelig fremstilling. Han har utgit flere noveller («Hjertklappningen på Dalvik», «Carl XII's page» m. fl.) samt æstetiske og biografiske skildringer, samlet i «Valda skrifter» (1892). Allervigtigst er dog hans udmerket skrevne memoirer («Minnen», Sthm. 1892, 2 bd.; ny utgave 1908). D., som siden 1862 var medlem av det sv. akademi, blev ved Lunds universitets jubelfest 1868 kreeret til æresdoktor og var 1881—88 universitetskansler. Fra 1892 var han bosat paa Hanaskog i Skåne.

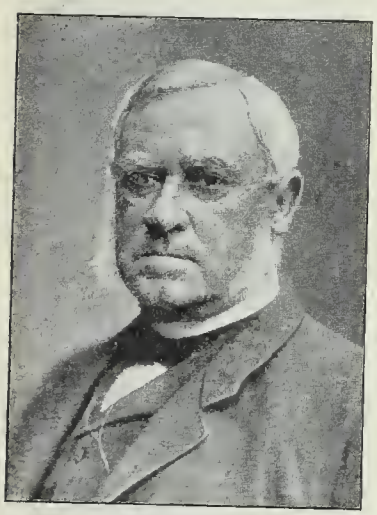

Louis Gerhard De Geer.

Degen, Karl Ferdinand (1766—1825), d. matematiker, f. i Braunschweig, professor i matematik ved universitetet i Kbh. Hans fortjeneste bestaar hovedsagelig i at den høiere matematik ved ham fik indpas ved det danske universitet, hvilket var begyndelsen til en hele aarhundredet igjennem fortsat utvikling, og dernæst i hans tabellariske arbeider.

Degeneratiōn. 1857 mente den franske sindssykelæge Morel at ha paavist at der i nogen slegter fandtes en lovbunden d. (en legemlig og aandelig utartning), som ofte medførte at slegten utdode i tredje eller fjerde led. Senere har italieneren Lombrozo ved sine fantasirike, men ikke helt naturvidenskabelige studier høiere utformet læren om den nedarvede d. (de saakaldte «d.stegn», det fødte forbrydermenneske o. s. v.). Hele læren om d. er for tiden sterkt paavirket av den omformning som arvelighetsteorierne (se Arvelighet) i de senere aar har undergaat. Ved siden av den nedarvede d. taler man ogsaa av og til, men mindre korrekt, om en f. eks. ved drik eller utsvævelser erhvervet d. I den almindelige patologi brukes d. som uttryk for visse kemiske og strukturelle omdannelser av vævene (f. eks. fett-d.).

Degenerēre (lat.), vanslegte, utarte.

Deger, degger el. decker betyder i skindhandelen 10 stykker.

Deget, en liten ubebodd holme nordøst for Fredrikshavns havn, omgit av grunder. Kjendes let paa en stor, hvit sten paa sydøst-siden.

Deggendorf, Tyskland, by i Bayern, 65 km. sydøst for Regensburg, ved nordbredden av Donau, hvorover en 345 m. lang bro, 7500 indb. Mange skoler, nogen fabrikvirksomhet.

Degn (oldn. *djákn*, av lat. *diaconus*), d. og ældre n. betegnelse for klokker el. kirkesanger. Ved reformationen paalagdes det d. at undervise ungdommen i katekismen; se forøvrig Klokker. Davids-d., s. d.

Dego, Italien, flekke i prov. Genua, paa Bormidas venstre bredd, skuepladsen for Bonapartes seier 16 april 1796 over østerrikerne under Beaulieu.

Dégoût (fr.), væmmelse, motbydelighet, avsky.

Degradatiōn, degradēre (lat. *degradatio, degradare*, av *gradus*, trappetrin, grad), nedflytning, nedflytte fra en høiere til en lavere tjenestegrad. Brukes særlig i betydning av straf. I den katolske kirkeret anvendes tre slags d.: 1. privatio beneficii, d. v. s. tap av det embede personen for tiden indehar, men med adgang til fremtidig ansættelse; 2. depositio el. remotio, utelukkelse ogsaa fra fremtidig embedsstilling, og 3. den egentlige degradatio, d. e. utstotelse av den geistlige stand. I den militære strafferet forekommer d. som æresstraf allerede hos romerne. I den dansk-norske krigsret (krigsart. av 9 mars 1683) anvendtes d. baade paa officerer og underbefal. For officerer blev straffen avskaffet 8 mai 1765. For dansk rets vedkommende blev d. helt ophævet ved den militære straffelov av 7 mai 1881. I den norske militære straffelov av 23 mars 1866 (§ 33) blev d. endnu bibeholdt for underbefalingsmænd, dog kun i felten eller ombord «istedenfor ensomt fængsel eller fængsel paa vand og brød, naar omstændigheterne ikke tillater disse straffes fuldbyrdelse paa lovbestemt maate». I vor nugjældende militære straffelov av 22 mai 1902 er d.-straffen ophævet. D. er nu avskaffet i de fleste lande for officerernes vedkommende. I Frankrike er den egentlige d. avskaffet. Den straf som traadte istedenfor d., den vanærende kassation, kaldes imidlertid i de franske love fremdeles d. Denne forekommer dels som tillægsstraf til dødsstraf, dels som selvstændig straf. Den foregaar under militær høitidelighet foran fronten, idet en soldat avriver den domtes militære distinktioner og hæderstegn. Er den skyldige officer, brytes hans sabel itu og kastes for hans fødder. — D. civique betegner i fransk retssprog tap av statsborgerlige rettigheter (jfr. Rehabilitation).

Degradēre (lat.), fornedre, forringe; se Degradation.

Trykt september 1920.

Degras *[degra']*, garvefett, avfald fra semsgarvningen (s. d.), er udmerket til indgnidning av lær.

De Gubernātis, Angelo (1840—), ital. forfatter, 1867 professor ved universitetet i Firenze, 1891 i Rom, en alsidig mand, som har skrevet videnskabelige studier over indisk litteratur, samtidig som han har forfattet dramaer med emner hentet fra indisk sagnhistorie; han har desuten produeert sig fordelagtig som lyrisk digter. Ved siden herav har han drevet folkloristiske studier (bl. a. «Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli indoeuropei», 1869) og utgit litteraturhistoriske arbeider («Dizionario biografico degli scrittori contemporanei», 1879—80, derav en fransk utg. 1888—91).

Degummēre er at fjerne silkelim fra raasilke ved at koke denne i en saapeoplosning.

De gu'stibus non est disputa'ndum, lat. ordsprog: «Om smak og behag kan man ikke disputere».

Dehli, Ole (1851—), n. kooperatør; hoiesteretsadvokat 1879, stiftet 1894 Kra. Kooperative Selskap og har senere ihærdig arbeidet for samvirkesaken, er siden 1906 formand i Norges Kooperative Landsforening. Medlem av bystyret i Kra. 1896—1901. Har bl. a. skrevet en indberetning om en stipendiereise 1892 i England og Amerika for at studere socíale spørsmaal, var formand i den departementale komité som utarbeidet løven om arbeidsformidling av 12 juni 1906 og er medlem av arbeiderkommissionen av 1918.

Dehli. 1. By i Forindien, se Delhi. — 2. By paa Timor, se Dilly.

Dehmel, Richard (1863—1920), t. digter, studerte filosofi, naturvidenskap, nationalokonomi og forsikringsvæsen, men begyndte derpaa som forfatter. Har skrevet en række digtsamlinger, «Erlösungen» (1891), «Aber die Liebe», «Weib und Welt», den versifieerte roman «Zwei Menschen», skuespillet «Der Mitmensch» og sammen med sin hustru Paula barnesangene «Fitzebutze», som har oplevet talrike oplag. — D. er den typiske digterrepræsentant for Wilhelm II's Tyskland i dets sterke livsvilje og dets stræben efter en ny etos, som efter Nietzsches ord skulde være hinsides godt og ondt. D. var en grublende symbolist, som vilde bryte nye veier for lyrikken og omforme dens sprog, men hans kunstneriske evne staar ikke altid paa hoide med hans digteriske fornemmelse og hans intensive oplevelse av det moderne liv. Han har ogsaa skrevet noveller og utgit et bind kritiske artikler. Ved krigsutbruddet aug. 1914 meldte han sig som frivillig og deltok i krigen. Til krigslitteraturen bidrog han med nogen begeistrede digte og en mindre begeistret «Kriegstagebuch» (1919). Hans samlede verker foreligger i flere utgaver.

Richard Dehmel.

Dehn, Israel, pseud. f. Foss, Frithjof (s. d.).

Dehna, se Dahna.

Dehortatōrium (lat.), anvendtes tidligere i folkeretten om den kundgjørelse som en noitral stat i krigstid utfærdiger til sine undersaatter, hvorsomhelst de befinder sig, at det er forbudt at ta tjeneste i nogen av de krigforende magters armé eller marine eller paa nogen maate bistaa de krigforende.

Dehra, Forindien, by ved foten av Himalaja, 200 km. nordost for Delhi, ca. 40 000 indb. Har en anglikansk, en presbyteriansk og en katolsk kirke og en amerikansk missionsstation.

Deichman. 1. Bartholomæus D. (1671—1731), d.-n. biskop, søn av byfoged i Kbh. Peder D., gik, efterat han i 1690 hadde tat teologisk embedseksamen og i nogen tid tjent som feltprest, med paafaldende hurtighet frem paa den geistlige bane, blev 25 aar gl. hofprædikant og 29 aar gl. biskop i Viborg, hvor han forblev til 1713, da han blev forflyttet til Kra. Her utfoldet han ved siden av sin gjerning som biskop en betydelig virksomhet ogsaa paa rent verdslige omraader, deltok i styrelsen av Kongsberg sølvverk, fik at gjøre med de kgl. skoger, veivæsenet m. m. og assisterte som «kommissær» ved en mængde retssaker. Han arbeidet ogsaa, omend forgjæves, for en reform av beskatningen og var hovedmanden for opprettelsen av den bekjendte Geheimekommission (fra 1724) til undersokelse av embedsmændenes forhold til forbudet mot at motta «skjænk og gave». I det hele var D. i besiddelse av stor arbeidskraft og en usedvanlig administrativ dygtighet, likesom han tillike var veltalende og litterært interessert; men de gode egenskaper ved ham skjæmmes av mange feil, særlig en stor egennytte. Hans lyst til at indynde sig ved hoffet drev ham til at arbeide for salget av de norske kirker for derved at skaffe penger i statskassen; hans hevnlyst likeoverfor motstandere har vistnok spillet ind ved hans arbeide for og i Geheimekommissionen. Hos Fredrik IV stod han i høi gunst og utnævntes til konferensraad (1724); men Christian VI, som næret stor uvilje mot den verdsligsindede biskop, lot ham straks efter sin tronbestigelse avsætte fra sit embede og berøvet ham hans naadsensaar. Kort efter døde D., maaske av græmmelse over den uretfærdige behandling. — 2. Carl D. (1700—80), jernverkseier, samler, foreg.s son, var i sin ungdom hofjunker hos Fredrik IV, fik senere ansættelse i bergverksdirektoriet paa Kongsberg, blev 1733 assessor i den norske overhofret og kaneelliraad. Sammen med sin ældre bror Vilhelm D. blev han medeier i Fossum og Bolvik jernverker ved Skien, senere ogsaa av Eidsfoss jernverk. D., som imidlertid hadde bosat sig i Porsgrund, var videnskabelig interessert, istandbragte betydelige samlinger av boker, manuskripter, natur- og kunstgjenstande, mynter og antikviteter, skrev mineral. og hist.

Bartholomæus Deichman.

Carl Deichman.

avh. (særlig over Norges bergverkshistorie) og korresponderte med flere av tidens bekjendte lærde. 1758 blev han medlem av Videnskabernes Selskab i Kbh. Sine samlinger, deriblandt et bibliotek paa ca. 6 000 bind, skjænket D. ved testamente av 28 feb. 1780 til offentlig bruk i Kra., tillikemed en kapital paa 2 000 rdl. til bibliotekets forøkelse. Av D.s efterlatte personalhistoriske optegnelser er en del trykt i «Meddelelser fra det norske Riksarkiv» (se ogsaa Deichmanske Bibliotek).

Deichmann, Jacob (1788—1853), d. bokhandler, svigerson av S. Gyldendal, hvis bokhandel han overtok og bragte i veiret; han indførte her de principper som senere er blit grundlæggende for dansk bokhandel.

Deichmanske Bibliotek blev testamentert Kristiania by til offentlig bruk av Carl Deichman (s. d.) og aapnet for publikum 12 jan. 1785. Ved en reorganisation i 1898 blev biblioteket med stort held utvidet og omformet efter amerikansk-engelske monstre under ledelse av Haakon Nyhuus (s. d.). Biblioteket har for 1920—21 et budget paa 300 500 kr., bevilget av Kra. kommune, derav 72 000 kr. til bokindkjøp og indbinding og 129 650 kr. til løn av 39 funktionærer. Tre filialer, én i egen bygning, fem utlaansstationer. Egen bygning for hovedbiblioteket er besluttet opført paa Hammersborg. Bokbestand 1 juli 1920 160 000 bd.

Deïfŏbos, hos Homer son av Priamos; senere digte nævnte ham som troernes vigtigste forer efter Hektors fald og fortalte at han og Paris dræpte Achilleus, og at han efter Paris' fald egtet Helena; ved Trojas erobring blev hans hus odelagt, og han selv lemlæstet av Menelaos.

Dēi grātia (forkortet D. g.; lat., «av Guds naade») bruktes først av biskoper paa koneiliet i Efesus (431) som et tillæg til sit navn, optoges senere av alle høiere geistlige, fra 13 aarh. i formen *Dei et apostolicæ sedis gratia* (av Guds og den apostolske stols naade). Av verdslige fyrster optog først Karolingerne D. g., derefter de tysk-romerske keisere og senere alle andre, i Norge kong Haakon Haakonssøn («með Guðs miskunn»).

Deildegast, i n. folkesprog gjenfærd av et menneske som ulovlig har flyttet deild (delesten). D. stræver stadig med at føre deilden tilbake til dens rette plads; men det lykkes aldrig, og den hujer da uhyggelig og jamrer sig.

Dei'mos og **Fo'bos,** se Ares.

Deinboll, Peter Vogelius (1783—1874), n. prest, var som student huslærer og kirkesanger, lot sig i 1814 immatrikulere ved Kra. universitet, hvor han tok sin teol. eksamen. Fra 1816—24 var han prest i Vadsø og valgtes til stortingsmand fra Finmarken, kom derefter til Løiten og endelig til Bolso i Romsdalen (1832—57). Foruten om botanik skrev han om forskj. emner; utgav bl. a. et «Religionsblad for Menigmand» (1845—46) og redigerte «Oeconomiske Samlinger», utgit av Romsdals amts landhusholdningsselskap (1845—50). Allerede fra ungdommen av hadde D. hat varm interesse for naturvidenskaperne, foretok 1820 med understøttelse av Videnskapsselskapet i Trondhjem en reise til russisk Lapmarken og til de norsk-russiske grænsetrakter, hvor han særlig studerte de botaniske og entomologiske forhold. D. er den første som har henledet naturforskeres opmerksomhet paa disse i mange henseender saa interessante trakter.

De i'ntegro (lat.), paany.

Deir. 1. Ed-Der el. D. el Zur, by i Mesopotamien, ved Eufrat, 10 000—20 000 indb. Vigtig handelsby. — 2. D.-el-Kamar el. Der-el-Kamar, by i Syrien, paa Libanons vestskraaning, 20 km. sydøst for Beirut, omtr. 8 000 indb. Drusernes vigtigste by i Syrien; i 1860 stort blodbad paa de kristne.

Dei'sme (av lat. *deus*, gud) kaldes den antagelse at Gud har skapt verden, men ikke paa overnaturlig maate griper ind i dens gang, som følger faste love. Deisterne forkaster de fleste religiose dogmer som fornuftstridige men fastholder viljens frihet og sjælens udødelighet. Bevægelsen er utgaat fra England i 17 aarh., hvor Herbert av Cherbury regnes for dens grundlægger. Den hadde mange tilhængere: Hobbes, Shaftesbury, Bolingbroke o. fl. I Frankrike fortsattes bevægelsen og fjernet sig endnu mere fra de positive religioner, til den endte i materialisme. Indenfor den protestantiske kirke er den deistiske aandsretning kjendt under navnet rationalisme, fornuftkristendom.

Dei'st, se foreg. art.

Dej el. Dey (tyrk., morbror), tiltaleform som de menige janitsjarer i Konstantinopel anvendte til sin chef; 1600—1830 titel paa janitsjarchefen og siden 1710 tillike paa det civile overhoved i roverstaten Alger.

Dejektiōn (lat.), utstøtelse; (med.) avføring; dejecta, ekskrementer, uttømmelser fra et sykt legeme.

Déjeuner *[dežønc']* (fr., av lat. *dis-jejunium*, ophævelse av fasten), frokost, hvad man nyder paa fastende hjerte. D. à la fourchette, gaffelfrokost, varm frokost. D. dinatoire el. d. diner (fr.), frokost med flere varme retter, som træder i middagsmaaltidets sted. Dejeunēre, spise frokost.

Dejo'tarus (d. omkr. 40 f. Kr.), fjerdingsfyrste i Galatien i sidste aarh. f. Kr., bistod Sulla, Lucullus og Pompeius under deres krige i Asien, lik til lon av senatet kongetitel; i borgerkrigen stottet han Pompeius, men opgav efter slaget ved Farsalos hans sak og fandt tilgivelse hos Cæsar; han anklagedes senere for at ha stræbt Cæsar efter livet, men reddet sig (Cicero forsvarte ham) og døde i besiddelse av alle sine lande.

De jūre (lat.), «efter loven», «retslig», motsat de facto.

Deka- (græ.), ti, alm. i sammensætning i metersystemet. Betegnelse for 10 ganger enheten, d.-gram, d.-meter, jfr. Meter.

Dekabri'ster, deltagerne i den russiske militæropstand 26 dec. 1825 (dec. paa russisk *dekābr*, derav navnet); dette forsøk paa med magt at fremtvinge en fri forfatning og opretholde den ret til tronen storfyrst Konstantin hadde git avkald paa, mislykkedes paa grund av tsar Nikolais kraftige optræden. Deltagerne i opstanden var især officerer og høiadelige, av hvilke mange straffedes med forvisning til Sibirien, mens fem blev henrettet.

Dekāde (græ.), eg. et antal av 10, særlig om tidsinddeling (et tidsrum av 10 aar, 10 dage o. l.). I den republikanske franske kalender indførtes d. istedenfor 7-dages-uken.

Dekade'nter (av fr. *décadence*, forfald) kaldes repræsentanterne for en retning inden den nyere fr. litteratur, som fremstod som reaktion mot naturalismen og den strenge parnassianske lyrik. Den kan føres tilbake til Baudelaire og Verlaines første digtning før 1870, men dens egentlige tidsrum er dog slutten av 1880-aarene. I motsætning til realismens forskjelslose syn paa mennesket fremstiller dekadeneen undtagelserne, det særegne, det syke og det dunkle, nutsigelige, halvt ubevisste sjæleliv. Den uttrykker sit indhold i besynderlige, regelløse, helt individuelle former. Av dekadencen utvikler sig symbolismen (s. d.) i den nyere digtning og kunst, og hvis tid er omkr. 1885—1900.

Dekādiske talsystem, d. e. titalsystemet, se Tal.

Dekagra'm = 10 gram.

Dekalīter = 10 liter.

Dekalōgen (eg. de ti ord) er allerede hos kirkefædrene navnet paa de ti bud som Gud gav Israel paa Sinai.

De findes optegnet 2 Mos. 20, 2—17, og 5 Mos. 5, 6—18. Med hensyn til den nærmere inddeling av d. er meningerne forskjellige. Joderne betragter 2 Mos. 20, 2 som det første bud, vers 3—6 som andet bud og vers 17 som det tiende bud. Den græsk-katolske og den reformerte kirke betragter derimot 2 Mos. 20, 3 som første bud, vers 4—6 som andet bud og vers 17 som tiende bud. Endelig tar den romerske og den lutherske kirke 2 Mos. 20, 3—6 som det første bud og vers 17 som det niende og tiende bud. D. betragtes sedvanlig som stammende fra den mosaiske tid, selv om der i den nyere tid ogsaa har hævet sig roster for en senere avfattelse.

Deka'meron (ital. Il Decamerone), se Boccaccio.

Dekamēter = 10 meter.

Dēkan (Dekhan, Deccan, Dekkan), den sydlige del av Forindien, som danner en halvø mellem den Bengalske Bugt i øst og det Arabiske Hav i vest. Vestkysten kaldes Malabarkysten, østkysten Koromandelkysten. Langs kysterne gaar de to fjeldkjeder Vest-Ghats og Øst-Ghats. Indenfor disse danner landet et høiland av høisletteagtig natur. Klimaet er meget hett og nøksaa tørt, da fjeldene tar av for regnvindene, men ved kunstig vanding gjøres jorden frugtbar. — Historie. Den første varige seier over indbyggerne i D. var da Dsjayasimha 1 omkr. 500 e. kr. underkuet draviderne og grundla et mægtig hindurike; dette deltes allerede omkr. 630 i to stater og gik efterhaanden til grunde henimot 1200. I det 14 aarh. trængte muhammedanske erobrere ind i D. og fra 1482 hersket Mahmud Sjah II over hele D. nord for Mysore. Det nordlige og vestlige del av dette rike oplostes i 5 muhammedanske smaastater: Berar, Bijapur, Ahmednagar, Bidar og Goleonda eller Haidarabad. I syd derimot opstod 1326 et kraftig hinduvælde i Vidsjayanagar, som først bukket under henimot 1500 for en koalition av nordstaterne. De smaa islamitiske riker underkuedes alle 1686—87 av den mægtige stormogul Aurangzeb, mens de ariske mahratter (s. d.) dannet en selvstændig stat under Sivadji omkr. 1670; denne deltes i 18 aarh. i fem mindre, som 1818 underkuedes av England. Nu hører D. i politisk henseende til Centralprovinserne: præsidentskaperne Bombay og Madras, provinsen Berar, samt vasalstaterne Haidarabad og Mysore. [Litt.: Gribble, «History of the D.», 1895.]

Dekanat, stillingen som dekanus (s. d.).

Dekānus, dekān, forekommer som kirkelig embedsnavn første gang i Benedikts munkeregel som betegnelse for den munk som hadde opsyn over et mindre antal (opr. 10) munker. I domkapitlerne var d. en av de øverste embedsmænd. I kardinalkollegiet er i regelen den ældste kardinalbiskop kardinal-d. I den lutherske kirke bibeholdtes visse steder d.-stillingen, som enten faldt sammen med superintendentstillingen eller var en mellemting mellem superintendenten og presterne. Ved universiteterne er d. navnet paa den professor som er formand for et fakultet (eller en del av et fakultet).

Dekapōder *(decapoda)*, tibenede krebsdyr, orden av storkrebs (s. d.), omfatter de høiest organiserte og bedst kjendte krebsdyr som hummer, ræker, llodkrebs og krabber (s. d.). Skjoldet vel utviklet, dækker hodet, kroppen og den forreste del av halen. Paa rygsiden er det sammenvokset med alle 8 kropsringer, sidedelene er derimot frie, og mellem disse og kroppen ligger paa hver side den rummelige gjellehule med fra 5 til nogen og 20 gjeller. Hodet bærer et par store stilkede øine, to par følehorn, et par kindbakker og to par kjæver. De 3 første par kropsfødter er omdannet til saakaldte kjævefødter, de øvrige 5 par, som kaldes brystfødter, tjener som gangben (herav navnet d.). Av disse er som regel det forreste, ofte ogsaa de følgende par, utviklet som klosaksben. — Halens utvikling er forskjellig hos de forskjellige arter. Av halefødterne danner oftest det sidste par sammen med sidste haleled en bred halevifte, av de øvrige 5 par er det første og andet hos hannen som regel omdannet til parringsredskaper, hos hunnen tjener de alle til at bære eggene. — D. har en kraftig tyggemave, ofte med store forkalkede knusetænder. Ved grundleddet av første par følehorn ligger et høreorgan, ved grundleddet av andet par munder den saakaldte antennekjertel el. grønne kjertel, som tjener som ekskretionsorgan. — D.s unger gjennemgaar en forvandling. Kun faa arter forlater egget paa det saakaldte nauplius-stadium (se art. Krebsdyr), de fleste i mere utviklet skikkelse, paa det saakaldte zoča-stadium, da dyrene svømmer omkring ved hjælp av kjævefødterne, som paa dette utviklingstrin endnu ikke er traadt i ernæringens tjeneste. — De fleste d. lever i havet, et litet antal i ferskvand, enkelte paa land.

Deka'polis (græ., «de ti byers land») er navnet paa den nordlige del av Peræa i Palæstina, som var opkaldt efter 10 hellenistiske byer. Pompeius befriet dem 63 f. Kr. fra jødernes herredømme og gav dem et visst selvstyre under statholderen av Syriens overhøihet. Med undtagelse av Skytopolis laa de alle øst for Jordan. Til dem regnedes Damaskus og Filadellia, men forøvrig vekslet tallet til de forskjellige tider. De omtales i det nye testamente.

Dekatēring er en behandlingsmaate av klæde under fabrikationen, hvorved luvens ved varm presning fremkaldte glans mildnes og gjøres mere holdbar. D. bestaar i klædets behandling med vanddamp, f. eks ved at oprulle det om en gjennemhullet cylinder, ind i hvilken der ledes damp. D. foretages efter luvens overskjæring og presning, ofte flere ganger avvekslende med presning. Presningen efter den sidste d. bør foretages uten anvendelse av varme, og ved finere klæde overskjæres luven derefter endnu en gang. Se ogsaa Appretur.

Dekelei'a, liten by i Attika i oldtiden, nord for Athen; blev efter Alkibiades' raad besat av spartanerne 413 f. Kr. i den peloponnesiske krig; de opnaadde derved at hindre korntilførselen fra Euboia til Athen; efter D. kalder man den sidste del av den peloponnesiske krig den dekeleiske (413—404).

Dekke, Ananias Christopher (1832—92), n. skibskonstruktør; indtraadte 1854 som medeier i det 1784 i Bergen grundlagte Georgernes verft, som herefter fik firmanavnet Brunehorst & Dekke. 1855—71 og 1883—92 var D. dets eneste indehaver. D. utviklet det ansete skibsverft til landets største anlæg i sit slags. Dets blomstring faldt i seilskibenes tid; det beskjæftiget da optil 300 mand. 1854—83 byggedes her 54 seilskibe av alle typer og 4 trædampskibe; senere udelukkende dampskibe. D. fik ry for at bygge solide, sjødygtige skibe med udmerket seileevne. Han var selv større skibsreder.

Eduard Douwes Dekker.

Dekker, Eduard Douwes (1820—87), holl. forfatter, kom som embedsmand i Hollandsk Indien i strid med ko-

lonistyrelsen og blev derved sat ut av det politiske liv. Stor opsigt vakte hans under pseudonymet Multatuli utgivne roman «Max Havelaar» (Amsterdam 1860; d. overs. 1901). Han behandler her med glødende farver og følelse Javas natur og folkeliv og de indiske regenters tyranni og de europæiske kjøbmænds havesyke. Av hans øvrige arbeider kan nævnes «Indrukken van den dag», «Minnebrieven», «Milliœnen-studien» og dramaet «Vorstensehool». [Litt.: Biografier av Swart Abrahamsz, Meerkerk, Spohr; bibliografi av Kok.]

Dekker *[de'kə]*, Thomas (1570—1637), eng. dramatiker. Han var en meget frugtbar forfatter som skrev komedier, maskespil, tragedier og omarbeidet ældre stykker, saaledes Marlows «Faustus». Av hans komedier kan nævnes «Shoemaker's holiday» og «Old Fortunatus».

Deklamatiōn (lat., foredragskunst) brukes 1. om den kunstneriske fremsigelse av vers som er lært utenad og indstudert med hensyn til den rette uttale og betoning. Det er et stridsspørsmaal i hvilken grad hensynet til versemaal, rytme og rim bør præge diktionen, og i hvilken grad denne bør stræbe efter at ligne den naturlige tales foredrag. — 2. D. (i sangkunsten) sigter til gjennem foredraget at avveie sangpartiets akcenter og nuancer mest mulig i overensstemmelse med teksten og dens indhold.

Deklaratiōn. 1. Tilkjendegivelse, erklæring, offentliggjørelse (f. eks. av en forlovelse). — 2. (Handel.) Forklaring, angivelse, især til toldboden og jernbanen. Fortegnelse over varer som forsendes eller indføres, eller som skal forsikres. — 3. I folkeretten anvendes d. om en avtale mellem to eller flere stater, hvori de konstaterer at de er kommet overens om i visse nærmere angivne tilfælde at optræde paa en bestemt maate. D. er, naar den er ratificeert, som en traktat forbindende for signaturmagterne.

Deklarēre (lat.), erklære, kundgjøre, angi.

Deklinatiōn. 1. (Astr.). D. er en stjernes vinkelavstand *Qs* fra himmelens ækvator QQ_1, maalt paa en gjennem stjernen *s* og himmelpolerne *P* og P_1 lagt storeirkel (d.s-eirkel). I ækvator er d. 0 og regnes derfra nordlig (+) eller sydlig (÷) til 90 ° i polen. D. findes ved observation i meridianen, idet, naar den sondenfor zenith maalte høide *Ss* kaldes *h*, og stedets bredde *NP* kaldes *p*, d. = *h* + *p* ÷ 90 °, fordi *SQ* + *PN* = 90 °. Maales høide *(h)* nordenfor zenith, har man d. = 90 ° + *p*—*h*. — 2. I fysikken d. s. s. kompasnaalens misvisning, se Magnetisme. — 3. (Gram.), d. s. s. nominalfleksion, de arter av bøining (især tal- og kasusbøining) som er eiendommelige for navnord og tillægsord (pronomener o. s. v; sml. Konjugation. Det tilsvarende verbum er deklinere.

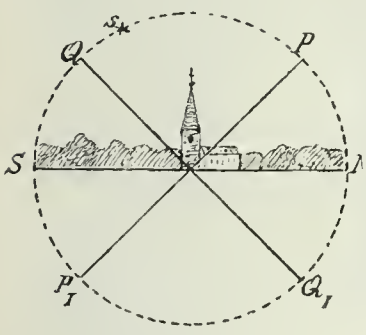

Deklination (astr.).

Deklinatiōnscirkel, se Deklination (astr.).

Deklinatiōnsnaal, deklinatorium, se Magnetisme.

Deklinēre, se Deklination (gram.).

Dekokt, se Avkok.

Dekolletērt (av fr. *collet*, halskrave), med blottet hals, nedringet.

Dekompositiōn (lat.), oploesning, sønderdeling. Dekomponēre, oploese, sønderdele.

Dekoratiōn, dekorēre, deko'rativ. Den kunstneriske utsmykning av en gjenstand, et bygverk eller et værelse. Selv hos primitive naturfolk findes trangen til at forskjønne de enkleste bruksgjenstande med ornamenter. I utviklet kunst skjelner man mellem plastisk d. (form) og malerisk d. (farve) og i bygningskunst mellem ytre og indre d. Til den plastiske d. hører utsmykning i rundplastik eller relief, med søiler (f. eks. karyatider), kapitæler, gesimser o. s. v., til den maleriske hører foruten dekorationsmaleri sgrafitto, beklædning med plater av farvet marmor eller fajansefliser, mosaik o. s. v. Mens staffelimaleriet væsentlig lægger an paa at gi illusion av virkelighet, har det dekorative maleri først og fremst at ta hensyn til samvirkningen med det bygverk det skal pryde. Det kræver derfor mere en flatebehandling end en rumbehandling og maa, om det skal virke dekorativt, følge særlige love for behandling av linjer og farve. Al d. opfylder bedst sin bestemmelse naar den retter sig efter det materiale, hvori den utføres, og slutter sig til konstruktionen av den gjenstand, som skal forsires (som f. eks. gotikken); derimot er den paa avveier, naar den tar overvegten over eller trodser det konstruktive og materialet. Dette er sterkt blit fremhævet i de senere aar, f. eks. av belgieren Henri van de Velde. D.s historie følger den almindelige stilhistorie. — En egen gren av d. utgjør malingen av teater-d. — Ved d. forstaaes ogsaa utmerkelsestegn, som f. eks. ordener.

Dekorērt stil *(decorated style)*, eng. benævnelse paa dette lands gotik under de tre Edvarder (1272—1377). De engelske arkæologer har paa de forskjelligste maater søkt at klassificere sin gotik, uten at egentlig nogen har faat fast hævd. Engelsk gotik gjennemgaar selvfølgelig som al anden gotik en ung eksperimenterende periode, som stiger op til høigotik for derefter at utfolde de sikre dekorative elementer. Mens denne sene gotik i Frankrike er en mat periode i forhold til den tidligere overordentlige rigdom, saa fortsætter i England byggemanien med uformindsket styrke. Stilens særkjende er noget urolig, sterkt dekorativt og individuelt i motsætning til den foregaaende tids fast sammensluttede stilenhet. De engelske hovedarbeider er skibet i York samt det meste ved katedralerne i Exeter og Lichfield. Tydeligst kjendes stilen paa de sterkt dekorerte kapitæler snart med figurer, snart med blomster (oprindelsen til de senere meget brukte dekorative roser, hos os saakaldte Trondhjemsroser). I vinduerne kommer maskeverket op, som paa fastlandet først optræder et aarhundrede senere. Der er heller ikke tvil om at der findes flere motiver som paa fastlandet meget senere optræder under den saakaldte «style flamboyant». I ottekanten i Trondhjem, hvor hellig Olavs lik stod paa. høialteret, kom efter branden 1328 adskillig av denne stil ind, hvor den paa en interessant maate blander sig med den ældre stil. Det samme gjælder ogsaa korbuen.

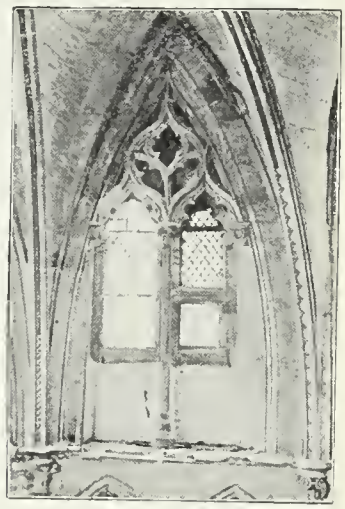
Vindu i dekorert stil.
(Fra det indre av høikorets kleristorium i Trondhjems Domkirke.)

Deko'rt (fr. *décourt*, eng. *deduction, abatement*, ital. *sconto*), avkortning, avslag, fradrag i pris el. sum. Jfr. Rabat, Diskonto, Skonto. Enten er fradraget paa forhaand avtalt mellem kjøper og sælger, eller det er sed-

vanemæssig fastsat paa enkelte handelspladser, eller det indrømmes, fordi en vare ikke er levert som omforenet. Dekortere, at gjøre fradrag.

Dekreme'nt, logaritmisk. Naar et svingende system møter en motstand som er proportional med hastigheten (f. eks. et pendel som svinger i luft), saa avtar utslagene (svingebuerne) i en geometrisk række. Forholdet mellem et utslag og det følgende er da konstant og kaldes dæmpningsforholdet. Logaritmen til dette kaldes efter forslag av Gauss for det logaritmiske d.

Dekrēt, beslutning, brukes særlig om et forvaltningsorgans avgjørelser i motsætning til domme; har dog ingen lovfæstet betydning i norsk ret. — Dekretere, avsi et d. — «Dekretet», se Gratianus.

Dekretāler er navnet paa pavebreve til biskoper i forskjellige lande, hvori der træffes avgjørelse om omstridte eller tvilsomme tilfælde indenfor kirkestyrelsen. I begyndelsen hadde de kun karakter av gode raad, men allerede i 5 aarh. antok de form av obligatoriske paabud. Omtrent samtidig begyndte man at opta dem i de kirkelige canones (d. e. den kanoniske ret) og at stille dem like med koncilliebeslutninger. I kirkehistorien er navnlig de falske pseudoisidorske d. (s. d.) blit berømte.

Dekretēre, se Dekret

Dekstrīn. En række ikke krystallinske, vandopløselige kulhydrater, sammensatte: $(C_{12}H_{20}O_{10})_3,H_2O$. Blandinger av disse utgjør de tekniske produkter. Disse fremstilles som mere eller mindre lyse, gulbrune pulvere av stivelse, enten ved at befugte den med svovel- eller salpetersyre, tørre og opvarme til omkr. 150° eller ved at ophete den ved 180—220°. Ren d. er et hvitt, lugtløst pulver. Tjener som erstatning for de naturlige gummiarter som appreteringsmiddel, som fortykkelses- og klæbemiddel.

Dekstrōse, se Glykose.

Dekupørarbeide, se Marquetteri.

Dekūrie, dekurion, se Deeuria.

Dekurt, dekurtēre, se Dekort.

Del., officiel fork. for den nordamer. stat Delaware.

Del., forkortelse for 1. deleatur (lat., paa korrekturark betegnet med ꝺ), «man utslette»; 2. delineavit (lat., paa kobberstik og tegninger), «han (hun) har tegnet det».

De la Brache *[dø-la-bráš]*, Helga (1817—1885), het eg. Aurora Florentina Magnusson og var datter av en toldvaktmester i Stockh., men utgav sig for legitim datter av den avsatte sv. konge Gustaf IV Adolf i et egteskap nr. 2, som denne skulde ha indgaat i et kloster i Tyskland. Det lykkedes hende virkelig at faa folk til at tro paa dette, og hun opnaadde som følge herav rikelig understottelse baade fra privat hold og av statskassen, indtil hun i 1870-aarene blev avsløret og hendes virkelige navn og herkomst opklaret. Hun har likevel ikke indtil den aller seneste tid savnet forsvarere, fremfor alle en landstingsmand Johansson, som gjentagne ganger har provet at faa kongehusets medlemmer stevnet for retten for at faa utlevert de papirer som skulde bevise retmæssigheten av hendes paastand.

F. V. E. Delacroix: «Grækenland døende paa Missolonghis ruiner.»

Delacroix *[dø-la-krwa']*, Ferdinand Victor Eugène (1798—1863), fr. maler. Elev av Guérin, i hvis atelier han paavirkedes av sin medelev Géricault. Likesom denne og Proudhon bekjæmpet han den akademiske klassicisme. D. er hovedmanden for romantikken i fransk malerkunst, en temperamentfuld personlighet som forenet nervos lidenskabelighet, kraft og poetisk flugt med stor kunstnerisk og litterær dannelse og med ræsonnorens og verdensmandens overlegenhet. Han la hovedvegten paa farve og lys, mens klassicisterne væsentlig betonet formen. D. utstillet første gang paa Salonen i 1822 med «Dante og Virgil» og i 1824 med «Massakren paa Chios». 1822 fik han ogsaa anledning til at se en række av Constables landskaper som utstilledes paa Salonen. Han lærte herigjennem at gi farven forøket styrke og lyset vibration ved anbringelse av rene, kontrære farver i sidestillede smaaflekker istedenfor at blande dem paa paletten. Denne fremgangsmaate (pointillisme), som allerede leilighetsvis var benyttet av store kolorister som Veronese, Rubens og Rembrandt, blev senere sat i system av «impressionisterne». Allerede for hadde han gjort bekjendtskap med den unge begavede engelske maler R. P. Bonington, som ogsaa utstillet forste gang paa Salonen 1822, og hvis koloristiske bestræbelser gik i samme retning som D.s. Efter Boningtons raad reiste han i 1825 til London, hvor han studerte de engelske malere og især Constable. Paa Salonen i 1827 utstillet han foruten 8 mindre billeder de tre hovedbilleder som bærer spor av dette ophold: «Kristus paa Oljeberget», «Dogen Marino Falliero halshugges» og «Sardanapals død» og i 1830 «Barrikaden» (Louvre). D.s romantiske periode (1822—31) avsluttes ved en reise til Marokko og Alger i 1832. Denne reise fuldender hans utvikling, idet sydens sterke lys helt aapner hans blik for virkningen av farve og lys. Han maler fra denne tid av med forkjærlighet orientalske emner. Ellers er emnerne

for hans billeder hentet fra Bibelen, historien, mytologien, poesien (Dante, Shakespeare, Ariost, Byron, Goethe, W. Scott) som fra hverdagslivet. Han har ogsaa utført glimrende dekorative arbeider i biblioteket i deputeretkammeret (1838), Apollosalen i Louvre (1848) og et kapel i Saint-Sulpice (1861). D. er den betydeligste grundlægger av nyere fransk malerkunst og danner forbindelsen mellem denne og de store venetianske og flamske kolorister. Av litografier, som for denne tid spiller samme rolle som raderinger for de gamle hollandske malere, har D. utført en ypperlig serie til Goethes «Faust» (1825). Utgivelsen av hans breve og dagbøker har i de senere aar vakt stor opsigt: «Lettres de D.», utg. av P. Burty (2 utg. 1880) og «Journal d'E. D.», utg. av P. Flat og R. Piot (1893—95, 3 bd.). [Litt.: Monografier av Chr. Tourneux (1886), E. Véron (1887), A. Robaut (1885) og P. Signac: «E. D. et le néo-impressionisme» (1899).]

Delacroix *[dəlakrwá]*, Léon Frédérie Gustave (1867—), belg. politiker, advokat. D. deltok tidlig i politik paa katolsk side. Efter Belgiens frigjørelse decbr. 1918 dannet han et koalitionsministerium, hvori den tidligere førsteminister Broqueville var indenriksminister og hvori foruten Vandervelde ogsaa soeialisten Anseele indtraadte som arbeidsminister. Efter den store soeialdemokratiske seier ved valgene 21 nov. 1919 rekonstruertes ministeriet; Broqueville traadte ut og soeialisten Destrée overtok undervisningsministeriet. D. er selv finansminister, Vandervelde justisminister. Hittil er det ikke lykkes ministeriet at forene partierne i forfatningssaken.

De la Gardie *[də-la-gardi']*, alm. utt. *delaga'rdi]*, en opr. fr. slegt, nedstammende fra den fra det 14 aarh. kjendte adelsslegt d'Eseouperie i Languedoe, men med Pontus de la G. overført til Sverige, hvor den kom til at spille en betydelig rolle. Navnet de la G. antok Pontus efter slegtens gaard mellem Narbonne og Careassonne. 1. Pontus de la G. (1520—1585), kom 1559 i dansk, senere i svensk tjeneste, hvor han stottet hertugerne mot Erik XIV. Baade som diplomat og kriger gjorde han sig fortjent og kjæmpet bl. a. glimrende mot russerne 1580. Druknet i Narova. — 2. Jaeob de la G. (1583—1652), sv. offieer, foreg.s søn. Under Sveriges indblanding i de russiske tronkampe trængte han 1610 ind i Moskva, men da han maatte vike for en polsk overmagt, indtok han Novgorod og sokte forgjæves at skaffe Gustaf Adolfs bror Karl Filip tsartronen. 1615 greve, 1617 riksmarskalk, 1632 medlem av formynderstyrelsen. Han var gift med Gustaf Adolfs ungdomselskede, Ebba Brahe. — 3. Magnus Gabriel de la G. (1622—86), sv. statsmand, foreg.s søn. Smuk, pragtlysten og kunstelskende steg han høit i dronning Kristinas gunst, selv om der vistnok ikke har været tale om noget elskovsforhold. Han egtet Karl Gustafs søster, blev 1652 riksskatmester, men faldt 1653 i unaade. Som rikskansler blev han 1660 en av formynderstyrelsens mægtigste mænd og en varm ven av Frankrike, men Karl XI's reduktion medførte hans økonomiske ruin. — 4. Jakob Gustaf de la G. (1768—1842), envoyé i Wien 1799—1801, London 1813, Madrid 1813—19. Landmarskalk 1834—35. Grundet det «De la Gardie'ska arkivet» (nu i Lund, 20 bd., utgit av P. Wieselgren), en berømt samler av gamle dokumenter.

Delagōa-Bay *[-be']*, Sydøstafrika, havbugt som fra det Indiske Hav gaar mot sydvest ind i den sydligste del av den portugisiske koloni Moçambique under 26° s. br. indenfor halvøen og øen Inyak. D., som omgives av et sumpig og usundt land, optar i nord Komati-elven, i syd Usutu og mellem disse Umbeluzi, ved hvis munding den vigtige by Lourenço Marques. Siden Vaseo da Gama's opdagelse 1498 har D. været i portugisisk eie; men Portugals ret blev bestridt først av Holland og siden 1823 av England, som gjentagne ganger (1875, da Mae Mahons voldgift avgjorde striden til Portugals fordel, 1889 og 1906) har gjort forgjæves forsøk paa at komme i besiddelse av denne Sydøstafrikas bedste og Transvaal nærmeste havn. Den i 1890-aarene anlagte jernbane fra D. til Transvaals hovedstad Pretoria var av overordentlig betydning for boerne under den sidste krig med England 1899—1900.

Delagtighet, se Medvirkning.

Delany *[dile'ni]*, Patriek Bernard (1845—), amer. telegraftekniker, f. i Irland, kom i 10-aarsalderen til Amerika og begyndte som telegrafist i 18-aarsalderen. Har gjort en række tildels vigtige opfindelser i telegrafteknikken.

Delaplanche *[də-la-plã'š]*, Eugène (1836—91), fr. billedhugger. Elev av Duret. Hovedverker: «Eva efter syndefaldet» (1870; i marmor i Luxembourg, i gips i glyptoteket i Kbh.) og komponisten Aubers statue i operaen i Paris (1881).

De la Rey, Jakobus Herklaas (1847—1914), boergeneral; siden 1893 medlem av Transvaals «forste folkeraad» og var her en motstander av Krügers yderliggaaende politik mot «uitlanders». Kjæmpet under Cronje mot Lord Methuen ved Modder River og Magersfontein. I den paafølgende guerillakrig var D. Louis Bothas næstkommanderende og opererte især i Vesttransvaal; slog her general Clement ved Nooitgedaeht (13 dec. 1900) og erobret oberst Paris' kolonne ved Tweeboseh (7 mars 1902), hvor ogsaa Lord Methuen blev tat tilfange. D. deltok i fredsforhandlingerne og medundertegnet overenskomsten i Vereeniging 31 mai 1902. 1914 stillet han sig i spidsen for et oprør mot engelskmændene, men blev skutt allerede 15 sept.

Delaroche *[də-la-rô'š]*, Paul (eg. Hippolyte) (1797—1856), fr. maler. Historiemaleri særlig med nationale emner. Eklektiker, som særlig sokte at behage publikum, og som repræsenterer den borgerlige smak under Ludvig Filip. Han lægger en hovedvegt paa historisk korrekt gjengivelse av dragter og omgivelser og behandler emnerne melodramatisk. Av hans arbeider kan nævnes: «Dronning Elisabeths død» (1828; Louvre), «Cromwell aapner Karl I's kiste (Nîmes), «Edvard IV's barn» (1830; Louvre), «Jane Grey's henrettelse» (1834), «Hertugen af Guise's mord» (1835; Chantilly). (Se ill. næste side.)

Delātor (lat.), angiver, anklager, særlig om de professionelle anklagere (for majestætsforbrydelse) i den romerske keisertid (fra Tiberius til Domitian).

Delaunay *(dəlanœ']*, Jules Élie (1828—91), fr. maler. Elev av Lamothe og Flandrin. Bibelske, historiske og mytologiske billeder, ogsaa fresker (i operaen og Panthéon i Paris): «Diana», 1872; Luxembourg; «Ofelia», 1882; portrætter.

Delaunay *[dəlånœ']*, Louis Arsène (1826—1903), fr. skuespiller, debuterte 1846 paa Odéon-teatret og kom efter to aars forlop til Théâtre français, hvor han snart optoges blandt societærerne. 1877 lærer ved konservatoriet. D. var baade i det moderne og klassiske repertoire den ideale elsker, som selv hoit oppe i aarene bevarte sin illuderende magt.

De Laval *[də-lava'l]*, Karl Gustaf Patrik (1845—1913), sv. ingenior og opfinder, tilhører en gl. militærslegt, hvis stamfar Claude D. 1622 kom til Sverige fra Frankrike. D., som 1866 tok eksamen som ingenior i Stoekholm og 1872 doktorgraden ved Upsala universitet, er blit mest bekjendt ved sit arbeide med melkecentrifugen (se Centrifuge), som han begyndte at eksperimentere med allerede i 1870-aarene. Til utnyttelse av

hans opfindelser dannedes selskapet «Separator», som snart vokste til en meget stor forretning. Et andet selskap, Aktiebolaget D. L.s ångturbin, utnytter hans dampturbinkonstruktioner. Videre har D. opfundet en kontinuerlig kjerne, en melkemaskine (laktator), arbeidet med elektrisk utvinding av metaller, fabrikert elektriske lamper o. s. v. 1888—90 var han medlem av riksdagens andet kammer, 1893—1902 av forste kammer.

Delavaud *[dəlavå']*, Louis Charles Marie (1860—), fr. diplomat, indtraadte 1885, efter at ha tat den juridiske doktorgrad, i fransk utenrikstjeneste, 1887—92 i Konstantinopel, Wien og Berlin, gjorde senere hurtig karriere inden ministeriet, hvor han blev kabinetchef 1901, stod Delcassé nær og gjennemforte i hans anden ministerperiode (1898—1905) indgripende organisatoriske reformer og tilrettela den franske alliancepolitik. Trak sig ved Delcassés avgang (6 juni 1905) tilbake, men blev 4 nov. s. a. utnævnt til befuldmægtiget sendemand i Kra. hvor han var til nov. 1910. Senere har han arbeidet i utenriksministeriet. Han har utgit flere geografiske og historiske arbeider, bl. a. «Les origines Norvégiennes des archipels Ecossais» (1910) om Orknoernes og Shetlandsoernes historie i den tid de var under Norge.

P. Delaroche: Dronning Elisabeths død.

Delavigne *[dəlavi'ñ]*, Jean François Casimir (1793—1843), fr. digter, skyldte sin forbigaaende berømmelse som restaurationstidens nationale digter sine oder «Les messéniennes» (1818), viet mindet omfædrelandets trængsler under magternes invasion, og hvorav nye samlinger utkom 1819, 1822 og 1828, som ogsaa besang grækernes frihetskamp. Under Julirevolutionen blusset den liberale digters ry atter op efter «La parisienne» og andre politiske digtninge. Ogsaa «La varsovienne», som var fremkaldt av den polske opstand, blev meget populær. Som dramatiker i Racinesk stil skrev han «Les vêpres siciliennes» (1819), «Le paria» (1821), «Marino Faliero» (1829), «Louis XI» (1832), «Les enfants d'Édouard» (1833) o. fl. Desuten en del komedier, hvorav kun «L'école des vieillards» (1823) mottoges med bifald.

Delaware *[de'ləwæə]*. 1. En av Amerikas Forenede Stater, optar den nordostre del av halvoen mellem Chesapeakebugten i vest og D.-bugten i ost og omgives av Maryland, Pennsylvania og New Jersey; Unionens næst mindste stat (efter Rhode Island), 6140 km.² med 217 000 indb. (1918). Den storste del av staten er ganske lav og flat, og jorden er i det hele meget frugtbar. Av landet er 85 pct. opdyrket; mest dyrkes der av mais og hvete, men der avles ogsaa meget frugt (særlig kirsebær) og tomater. Der er ikke liten industri, især lærvarefabrikker, dernæst jernbanevognfabrikker, støperier, maskinfabrikker etc. Befolkningen vokser som i de fleste østlige stater noksaa langsomt; omtr. 18 000 er født i utlandet. Negrene utgjør en betydelig del av befolkningen, næsten 16 pct., derimot er der ingen indianere. Hovedstaden heter Dover, men den største by er Wilmington, som har 95 000 indb. (1917). Til kongressen sendes to senatorer og en repræsentant. D. er en av de opr. 13 stater, som dannet Unionen; først av alle staterne antok den i 1787 unionsforfatningen. D. blev kolonisert i 1638 av svensker (Ny-Sverige), men blev i 1655 erobret av hollænderne, i 1664 av engelskmændene. — 2. Elv i de Forenede Stater, utspringer ved foten av Catskillsfjeldene i staten New York, gjennembryter nogen av Alleghanysystemets østlige kjeder og falder efter et næsten 600 km. langt lop ut i D.-bugten. Seilbar for storre skibe til Trenton.

Delaware *[de'ləwæə]* (Leni-lenâpe), forbund av Algonkinstammer, som ved europæernes ankomst til Nordamerika var bosat i Delawaredalen fra kysten til det østlige Pennsylvania. Allerede 1682 sluttet de traktat med Penn., men omkr. 1720 tok irokeserne magten og med deres billigelse fordreves D. en snes aar senere av de indflyttende kolonister fra deres stammeland og vandret mot vest, først til Ohio og Indiana, siden i slutningen av 18 og begyndelsen av 19 aarh. til Kansas og Texas. De fleste samledes i den sidste halvdel av 19 aarh. i indianerterritoriet og Oklahoma, mindre grupper bor spredt i Kansas, Wiseonsin og Ontario; deres nuværende antal ca. 2 000. I slutningen av 18 aarh. da de hadde fjernet sig tilstrækkelig fra irokesernes overmagt, stod de som de hvites mest utprægede fiender.

Delbrück, Berthold (1842—), t. sprogforsker, siden 1869 professor i sanskrit og sammenlignende sprogvidenskap i Jena. Har gjort sig særlig fortjent som grundlægger av den sammenlignende indoeuropæiske syntaks («Syntakt. Forschungen» I—V, 1871—88, «Vergleichende Syntax der indogerm. Sprachen» I—III, 1893—1900).

Delbrück, Clemens Gottlieb Ernst v. (1856—), t. politiker, f. i Halle. Studerte i Halle, Heidelberg, Greifswald og Berlin, blev 1877 geheimereferendar, gik 1879 over i forvaltningen og blev 1885 landraad, 1896

overborgermester i Danzig, 1902 overpræsident i Vestpreussen. Uten synderlig held ledet han den Bülow'ske kampagne med polakkerne. 1905—09 var han handelsminister, 1909—16 indenriksminister, 1914—16 desuten rikskanslerens stedfortræder. Han har bl. a. gjennemført riksforsikringsloven; han var en smidig politiker, men maatte ofte la sig noie med kompromisser. Han gik av 1916 træt og mismodig over ernæringssituationen og blev s. a. professor i statsvidenskap i Jena. Høsten 1918 var han i ganske kort tid regjeringens kabinetschef for sammenbruddet. 1919 valgtes han til medlem av nationalforsamlingen (tysk-nationale folkeparti) og 1920 av riksdagen. Adlet 1916. Er en sjelden dygtig administrator. «Reden 1906—16» utkom 1917.

Delbrück, Hans G. L. (1848—), t. historiker. Studerte i Heidelberg, Greifsvald og Bonn, deltok i krigen 1870—71. 1881 blev han privatdocent i Berlin, 1885 ekstraordinær og 1896 ordinær professor smst. 1882—85 var han medlem av det preussiske deputeretkammer, 1884—90 av riksdagen (frikonservativ). Som historiker hører D. til «ung-rombianerne», er meget selvstændig i syn og metode og en skarp polemiker. Hans speeialomraade er krigshistorie, hvor han foruten flere andre vigtige skrifter har utgit «Gesehiehte der Kriegskunst im Bahnen der politischen Gesehichte» (1900—07), som gaar til 15 aarh. En del av sine mindre arbeider har han samlet i «Erinnerungen, Aufzätze und Reden» (3. oplag 1905), og «Krieg und Politik 1914—16» (1918). Størst betydning har D. maaske hat som redaktor av «Preussisehe Jahrbücher» fra 1889. Han har ledet tidsskriftet i selvstændig konservativ aand. 1898 angrep han køllerpolitikken i Sønderjylland, 1909 blottet han storgodseiernes egennytte, og under krigen bekjæmpet han altyskerne.

Delbrück, Martin Friedrich Rudolf von (1817—1903), t. finansmand, blev 1849 foredragende raad og 1859 direktor i det preussiske handelsministerium; arbeidet for det tyske toldforbund og gjennemforte vigtige handelstraktater, blev 1868 preussisk statsminister og var Bismarcks raadgiver i alle finansielle sporsmaal. 1870 ledet han underhandlingerne med de sydtyske regjeringer, som forte til det Tyske Rikes oprettelse. I de følgende aar gjennemførte D. en frihandelsvenlig toldtarif, og da Bismarck 1876 slog ind paa protektionismen, nedla D. sit embede. Som medlem av den tyske riksdag 1878—81 bekjæmpet han ivrig den nye toldtarif.

Delcassé *[delkasé]*, Théophile (1852—), fr. statsmand. Skapte sig i ottiaarene et stort navn som utenrikspolitisk medarbeider ved Gambettas blad «République Française» og ved «Le Journal». 1889 deputeret. 1894 kolonidminister i ministeriet Dupuy. 1898—1905 utenriksminister i ministerierne Brisson (1898), Dupuy (1898), Waldeck-Rousseau (1899—1902), Combes (1902—05) og Rouvier (1905). D.s store idé var en utvikling av det franske kolonirike og oprettelsen av en tripelentente som motvegt mot tripelalliancen. Det var D. som ved sin fine takt bragte Fashoda-affæren (s. d.) 1898 ut av verden. Samme aar var han mægler efter den spansk-amerikanske krig, likesom han indla sig megen fortjeneste ved ordningen av det kinesiske sporsmaal efter bokseropstanden (s. d.) 1900. 1899 hadde han truffet en Marokko-overenskomst med Spanien. Likeledes lykkedes det ham at skape et godt forhold til Italien. Ved avslutningen av ententen med England 1904 satte D. kronen paa verket. Samme aar maatte han demissionere, da hans kolleger ikke turde ta konsekvenserne av hans faste politik i Tangeraffæren (s. d.). Under kulturkampen hadde D. gjort opmerksom paa betydningen for Frankrikes orientpolitik av et godt forhold til pavestolen. Utenriksminister under Viviani 1914—15; gik av som folge av den uheldige Balkanpolitik. Sammen med Edvard VII og Isvolski (s. d.) staar D. i allerforste række blandt den store ententes fædre.

Théophile Delcassé.

Del crédere (ital.), «paa tro og love», handelsuttryk, som betegner at der foreligger en overtagelse av borgen (garanti) i et forretningsforhold. At staa d. e. sies om en kommissionær, naar han likeoverfor sælgeren indestaar for kjøpesummens rigtige erlæggelse. For at overta dette ansvar oppebærer mellemmanden som regel visse procenter av kjøpesummen. D. c.-konto horer enten til de saakaldte gevinst- og tapskonti og krediteres for den d. e.-godtgjorelse den bokforende forretning faar, samt debiteres for den forretningen yder, eller den hører især ved aktieselskaper til gjældskonti og krediteres for det saakaldte d. e.-fond, som det bokførende selskap lægger tilside av sin fortjeneste for derav at kunne dække mulige fremtidige tap.

Deleātur, se Del.

Deledda, Grazia, gift Madesani (1872—), ital. romanforfatterinde, f. paa Sardinien; har vundet ry utenfor Italiens grænser ved sine sardinske fortællinger, som rober fremragende iagttagelsesevne. Hun debuterte med «Anime oneste», men slog særlig igjennem med «Elias Portolu» (1903) og «Cenere» (1904). Senere arbeider: «I giuochi della vita» (1905), «Sino al confine» (1910), «Chiaroseuro» (1912), «Camie al vento» (1913) o. fl.

Delegation (lat. *delegatio*, overdragelse), overdragelse til en anden at utfore et hverv. I civilretten anvendes d. om den retshandel hvorved en person indtræder i en andens retsforhold. I statsretten anvendes d. undertiden om parlamentsutvalg, særlig i statssammenslutninger, f. eks. den tidligere repræsentation for den østerr. og ung. riksdag efter den østerr.-ung. statsforfatningsret. I folkeretten anvendes d. om repræsentation for de forskjellige lande ved internationale konferanser.

Delegēre, avsende som befuldmægtiget med et bestemt hverv, bemyndige, overføre til (se Delegation). Delegeret, avsending, befuldmægtiget.

Delelighet kaldes i fysikken den egenskap ved materien, at legemer kan deles i mindre dele. Av forskjellige grunde antages det at der er grænse for d.; de mindste dele som kan faacs ved fysiske processer, kaldes molekyler (s. d.). Molekyler kan kun deles videre ad kemisk vei, idet de spaltes i atomer (s. d.). Molekylerne er meget smaa, vandstofmolekylet har f. eks. en diameter av 0.000 000 024 cm. Fuldkommen opdeling i enkelte molekyler opnaaes kun ved fordampning. i dampen er de enkelte molekyler frie. Nær til dette kommer opdelingen av et stof i kolloidal tilstand (s. d.). Rubinglas er rødt, fordi det indeholder meget smaa guldpartikler av diameter = 0.0000004 cm. eller mindre. Disse indeholder kun nogen hundrede molekyler.

Delemaskiner, apparater som tjener til fremstilling av skalaer eller inddelte cirkler paa matematiske og naturvidenskabelige instrumenter, f. eks. maalestaver, termometre, landmaalingsinstrumenter o. s. v. Man har længde- og cirkel-d. I de første flyttes et ridseapparat ved hjælp

av en skrue med mikrometer langs den stav som skal inddeles. I de sidste overføres inddelingen fra en større, nøiagtig inddelt cirkelring paa de mindre ringer, som er anbragt koncentrisk med den første.

Dēlen, Direk van, se Deelen.

Delescluze *[dəleklȳ'z]*, Louis Charles (1809—71), fr. journalist og revolutionær socialist under alle de vekslende regjeringsformer siden 1830, likesaa fanatisk som fantastisk, stiftende hemmelige selskaper, sammensvergelser og smaaoprør, flere ganger landflygtig eller i fængsel. Fra 1868 utgav han i Paris det revolutionære blad «Réveil». Under pariserkommunen 1871 var han særlig virksom, blev formand for velfærdsutvalget og «krigsminister». 20 mai, dagen før regjeringstropperne drog ind i Paris, foreslog han under den almindelige desperation at sætte ild paa alle Paris' offentlige bygninger, hvilket ogsaa for en del utførtes. Faldt paa en av de sidste barrikader 28 mai.

Dēlet, det forholdsvis aapne farvand i Ålandshavet, øst for Ålands hovedø, som forbinder Østersjøen i syd med den Botniske Bugt i nord.

Delfi, se Delfoi.

Delfīnen (astr.), stjernebillede mellem Ørnen og Føllet, kjendelig ved fire stjerner av tredje—fjerde storrelse, som danner en liten skjæv firkant.

Delfīner, se Hvaler.

Delfisk orakel, se Delfoi.

Delfoi, liten oldgræsk by i Fokis ved foten av Parnassos, et hovedsæte for apollondyrkelsen. Egnens natur er storslagen; byen laa paa en bergskrent 700 m. o. h. med bratte klippevægger ovenfor; flere kilder, bl. a. Kastalia, utspringer paa fjeldene; hyppige jordskjælv hjemsøker egnen. Oprindelig het byen Pytho, s. d. (kun saaledes hos Homer); og sagnet beretter at Apollon ved at dræpe dragen Python gjorde egnen beboelig. Her feiredes de pythiske leker (s. d.); og D. var midtpunktet i et amfiktyoni (se Amfiktyoner). Indtil omkr. 590 f. Kr. var D. avhængig av Krisa; paa den tid blev Krisa ødelagt og D. gjort uavhængig (første hellige krig). Byen var nu en selvstændig, aristokratisk regjeret stat. Midtpunktet i D., ja «jordens navle», var apollonhelligdommen, hvor prestinden Pythia, en fornem, mindst 50-aarig delfisk jomfru, sittende paa en trefot over en revne i jorden, hvorfra berusende dampe steg op, uttalte sine dunkle ord som sattes paa vers av presterne til svar paa pilegrimmenes forespørsler. Oraklets vigtigste opgave var ikke at varsle om fremtiden, men at gi raad i vanskelige avgjørelser, baade til privatmænd og stater, hyppig angaaende kolonianlæg eller gudsdyrkelse. Det delfiske orakel var det berømteste i Grækenland, ja det raadspurtes av fremmede fyrster, f. eks. Kroisos i Lydien og Tarquinius i Rom. Presternes gode forbindelser over den hele græske verden muliggjorde dem i regelen at svare fornuftig eller i det mindste diplomatisk dobbelttydig. Allerede i 4 aarh. f. Kr. gik det dog tilbake med helligdommen og med oraklets anseelse; man begyndte at tvile om presternes ærlighet. Øg mens tidligere store rigdomme navnlig som gaver var blit samlet i D., begyndte nu plyndringerne, først fokiernes, senere flere romerske, bl. a. bortførte Nero 500 statuer (dog skal der være blit 3 000 tilbake). En opblussen av den græske gudetro i 2 aarh. e. Kr. bragte D. en tid lang (under Hadrian og i den følgende tid) bedre kaar, men keiser Theodosius (379—95 e. Kr.) lukket templet og forbod orakelvirksomheten. — Mindre utgravninger er foretat flere ganger, men en systematisk undersøkelse først 1892 ff. av det franske arkæologiske institut. Den moderne landsby Kastri er delvis fjernet og det hellige omraade bragt for dagens lys. Av særlig vigtige bygninger som er fremdraget, maa nævnes flere skatkamre *(thesauroi)*, d. e. bygninger opført av forskjellige stater til at motta statens gaver til Apollon; skjønnest er resterne av sikyoniernes, sifriernes og athenernes; i det sidste er fundet som indskrift en hymne til Apollon med noter. Utgravningerne av hovedtemplet har derimot ikke bragt meget interessant. Statuer er ogsaa fundet, navnlig en fortrinlig bronsestatue av en vognstyrer. [Litt.: Fr. Paulsen, «Oraklet i D.», Kbh. 1919.]

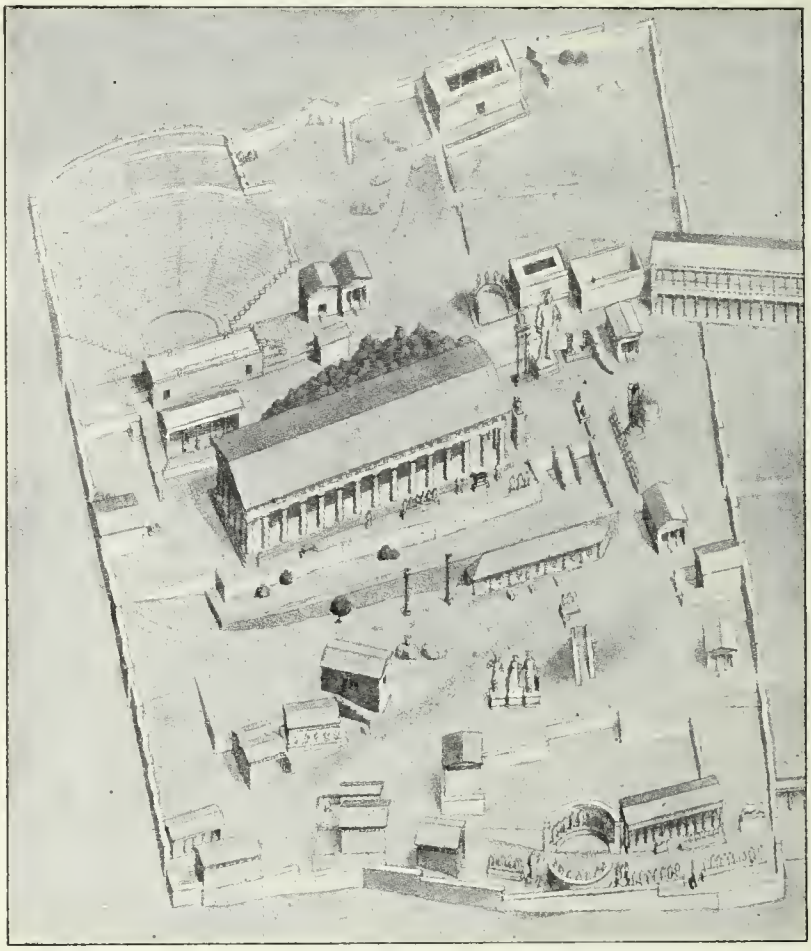

Delfoi. (Rekonstruktion.)

Delfrugt kaldes hver av de, opr. av ett frugtblad bestaaende nøttagtige smaadele hvori en spaltefrugt naturlig deles. Hos de skjermblomstrede er der to, hos de læbeblomstrede fire, hos stokrose et ubestemt antal d.

Delfshaven *[-hafən]*, Nederlandene, tidligere by i prov. Syd-Holland, efter 1886 forenet med Rotterdam (s. d.).

Delft, Nederlandene, by i prov. Syd-Holland, 9 km. sydøst for Haag, ved elven Schie; 35 000 indb. D. gjennemskjæres av kanaler og er regelmæssig bygget. Av bygninger merkes Prinsenhof, hvor Vilhelm av Øranien blev myrdet 10. juli 1584 av Balthasar Gerardsz, det store raadhus, den gamle gotiske kirke med mindesmerker over admiralerne Tromp og Piet Hein, og den nye kirke med et klokkespil og et 95 m. høit taarn. Før var D. berømt for sin fajanse (delfterfajanse), nu findes bare et par fabrikker igjen. Handel med ost, smør, eigarer, saape og glas.

Delfter-fajanse, se Fajanse.

Delfzijl *[-zæjl]*, Nederlandene, befæstet havneby i prov. Groningen, ved Dollartbugten; 8 600 indb. Ved D. begynder Emskanalen og den «lange kanal», som fører til Harlingen ved Zuidersjoen. Norsk vicekonsulat under generalkonsulatet i Rotterdam.

Delga, Ægypten, by i provinsen Siut el. Assiut, 280 km. sydvest for Kairo. Ca. 11 000 indb.

Delgādo, Cabo. 1. Forbjerg paa Østafrikas kyst under 10° 24′ s. br. paa grænsen av den portugisiske koloni Moçambique og tidligere tysk Østafrika, straks syd for Rovumas munding. Kaldes ogsaa Kap Suahu. — 2. Tidligere navn paa det nordligste distrikt i Moçambique, nu kaldt Companhia Nyazza.

Delgobe *[dølgå'b]*, Charles Antoine (1844—1916), fr.-n. bergingeniør og genealog; fransk ingeniøreksamen med utmerkelse 1867, kom 1870 til Norge, 1871—73 direktør for Vigsnes kobberverk, 1878—86 for apatitgruberne i Bamle, dengang Norges største private grubeforetagende, senere bosat i Kristiania som belgisk vicekonsul. D. har oversat norske verker og videnskabelige avhandlinger til fransk, deriblandt «La Norvège» (1900), jubilæumsutgave av Abels verker (1903), samt levert talrike bidrag til norsk personalhistorie og genealogi («Familien Holberg» (1884) o. a.), foruten at han bistod andre norske genealoger.

Delhi, by i Forindien i landsk. Punjab (Pandsjab), ved den sydlige bredd av elven Jumna (Dsjamna), 233 000 indb. (1911). Fra 1912 det indiske keiserrikes hovedstad (før dette aar var hovedstaden Kalkutta). D. er omgit av en 9 km. lang mur og indeslutter nogen av

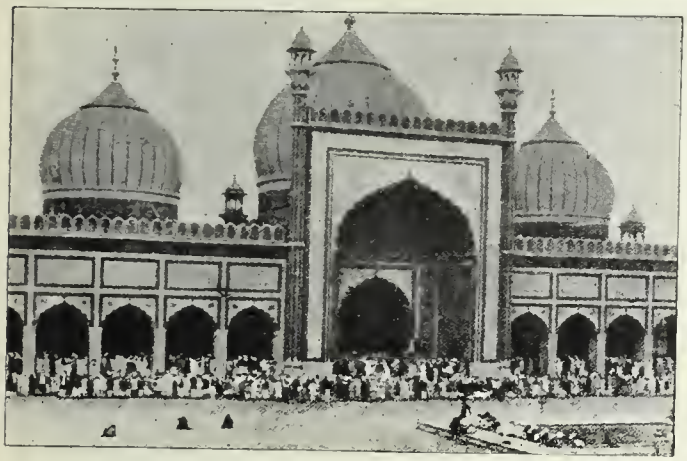

Delhi: Jama Masjid (den store moské).

Indiens vakreste bygninger. Her er et stort keiserslot, 1 000 m. langt og 500 m. bredt, nu benyttet som kaserne. Endvidere findes her den vældige moské Jama Masjid, den største i Indien (i D. er der 80 000 muhammedanere). Utenfor byen er der en mængde ruiner fra det gamle D., deriblandt taarnet Kutab Minar, en 76 m. høi minaret tilhørende en ufuldført moské, samt keiser Humajuns vakre gravmæle. Byens industri (i guld- og sølvarbeider etc.) er ubetydelig, men handelen med bomuld, indigo, silke, sukker, tobak, korn o. m. er stor. D. er knutepunkt for fire jernbanelinjer og for trafikken paa elven. D. er en av Indiens ældste og maaske dens mest berømte by. Den eksisterte allerede før vor tidsregnings begyndelse. Fra omkring aar 1000 e. Kr. var den hovedstad i flere tyrk.-tatar. riker, indtil den i 1398 blev erobret og ødelagt av mongolen Timur. Senere kom den under afghansk herredømme, men blev i 1526 erobret av en ætling av Timur, Baber, som utropte sig selv til stormogul og gjorde D. til sin hovedstad. I 1739 blev D. erobret og plyndret av perserne. I 1803 kom stormogulen under britisk beskyttelse, men da de oprørske tropper under seapoyoprøret gjorde D. til sit hovedkvarter, blev den sidste stormogul avsat og forvist til Rangun.

Deli. 1. Sabuan D., holl. vasalstat i det nordvestre Sumatra, ved Malakkastrædet. Indbyggerne er malaiere, og landet styres av en muhammedansk sultan. Der dyrkes krydderier og tobak. Hovedstaden har samme navn. — 2. Se Dilly.

Delibes *[dəli'b]*, Leo (1836—91), fr. komponist, prof. ved Pariserkonservatoriet, har skrevet en række seeneverker som særlig utmerker sig ved fængslende, gratiøse melodier, fin rytmik og livfuld eleganee. Av de mest kjendte i Norden er operaen «Lakmé» samt balletterne «Sylvia» og «Coppélia». Berømte operaer er ogsaa «Le roi l'a dit» og «Jean de Nivelle». Forøvrig korverker, messe, sange («Les filles de Cadix»).

Delicate'zza, ital., *con d.* el. *delicato*, med fint, smakfuldt musikalsk foredrag.

Deli'ciæ (lat., «fornøielser», «behageligheter»), bruktes i ældre tid ofte som titel paa samlinger av digte (antologi); hos romerne ogsaa om «yndling» («lyst»); d. generis humāni, «menneskeslegtens yndling», kaldte romerne keiser Titus.

Deli'ctum (lat.), forbrydelse, misgjerning, retsstridig handling; jfr. Délit.

Deligeorgis *[dilijär'jis]*, Epameinondas (1829—79), græ. statsmand, en av hovedlederne for oppositionen mot kong Otto. Var oftere minister under kong Georg og premierminister; som saadan medvirket han til grev Sponneeks fjernelse 1865. D. forstod heldig at hindre indblanding i den russisk-tyrkiske krig. Han var en udmerket taler og en statsmand av stor karakterstyrke og sjelden uegennyttighet.

Deligiannis *[dilijia'nis]*, se Delyannis.

Delikāt (lat.), fin, sart, lækker, fintfølende, vanskelig, mislig. D. sak, en sak, som kræver megen takt i behandlingen. Delikate'sse, finfølelse, omhu; lækkerbisken.

Delille *[dəli'l]*, Jaeques (1738—1813), fr. digter. Han virket i sin ungdom som lærer og skrev flere digte i tidens didaktiske stil; men vandt først alm. anerkjendelse ved sin bearbeidelse av Virgils «Georgica» (1769). Han indvalgtes i akademiet 1774, blev professor ved Collège de Franee og utstyrtes med det rike abbedi Saint-Séverin. I 1782 utkom hans beskrivende læredigt «Les jardins» i 8 sange. Han drog under revolutionen til Schweiz, Tyskland og England; vendte 1802 tilbake. Hans øvrige læredigte er «L'homme des champs» og «La pitié» (1802), «L'imagination» (1806), «Les trois règnes de la nature» (1808), «La conversation» (1812). D. er maaske den mest typiske repræsentant for det 18 aarh.s poesi uten poesi. Hans digte virker nu som beskrivende kataloger paa regelrette, gode vers.

Delineāvit, se Del.

Delingsregning el. selskapsregning, den fremgangsmaate man anvender for at dele et givet tal i dele som forholder sig til hverandre som visse givne tal, f. eks. dele utbyttet av en forretning mellem et antal interessenter i forhold til disses indskud i forretningen.

Delinkve'nt (lat. *delinquens*), fængslet forbryder.

Delīrier, vildelse, kan indfinde sig i mange forskjellige sygdomme, saaledes ofte hos febrile tyfuspatienter.

Delīrium trēmens, drankergalskap, kaldes de anfald av delirier forbundet med søvnløshet som av og til indfinder sig hos drankere. Anfaldene slutter som regel efter 2—5 dage med en dyp søvn.

Dēliske problem (mat.), den opgave at finde siden i en terning som er dobbelt saa stor som en given terning. Navnet skyldes et sagn: Engang da pest raste paa Delos, fik indbyggerne av oraklet det raad at de

skulde fordoble et terningformet alter for Apollon uten at forandre dets form. Ved konstruktion med passer og linjal kan opgaven ikke loses, men vel paa anden maate, f. eks. ved hjælp av keglesnit.

Delisle *[dəlīl']*, Jacques, se Delille.

Delisle *[dəli'l]*, Léopold Victor (1826—1910), fr. historiker og palæolog, 1874—1906 chef for Bibliothèque Nationale i Paris. Hans store lærdom og vidunderlige arbeidsomhet har tilveiebragt et stort forhen næsten utilgjængelig materiale til studiet av middelalderlig kultur og historie. Hans utgiverarbeider er talrike og betydelige; en stor del av dem findes i den store franske historiske kildesamling: «Recueil des historiens des Gaules et de la France».

Délit *[deli']*. Den fr. straffelov deler forbrydelserne i tre grupper efter straffens storrelse. Crimes, délits og contraventions (jfr. den tyske straffelovs inddeling i Verbrechen, Vergehen og Übertretungen). Til denne materielle gruppering svarer der en processuel: crimes paadommes ved cours d'assises, délits ved tribuneaux correctionnels og contraventions ved tribuneaux de simple police. D. manqué, fuldendt, mislykket forsøk, d. tenté, begyndt, ufuldendt forsøk.

Delitzsch, Franz (1813—90), t. teolog, 1846 prof. i Rostock, 1850 i Erlangen og fra 1867 i Leipzig. Han utfoldet en rik forfattervirksomhet i ortodoks luthersk aand og staar som en av den ældre konservative teologis betydeligste repræsentanter. Han oversatte det nye testamente paa hebraisk (1877) og virket for israelsmissionen bl. a. ved oprettelsen av Institutum Judaicum i Leipzig til utdannelse av jødemissionærer.

Delitzsch, Friedrich (1850—), t. orientalist, studerte semitiske sprog i Leipzig, hvor han 1877 blev prof. i assyriologi, en dengang helt ny videnskap, som navnlig gjennem D. indførtes i den tyske videnskabelighet. Siden forflyttedes D. til Breslau, derpaa blev han prof. ved Berlins universitet og direktør for det forasiatiske museum. Av hans arbeider kan nævnes: «Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft» (1873), «Assyrisehe Studien» (1874), «Assyrisehe Lesestücke» (1876, nu 5 utg.), «Wo lag das Paradies» (1881), «Assyrische Grammatik» (1889, 2 utg. 1906), «Assyrisches Handwörterbuch» (1896), «Die Entstehung des ältesten Sehriftsystems» (1896). Sammen med Paul Haupt staar han som utgiver av «Assyriologische Bibliothek» (fra 1891) og «Beiträge z. Assyriologie und semitischen Sprachwissenschaft» (fra 1890). I den senere tid er D.s navn blit kjendt i vide kredser gjennem hans foredrag over (med et av ham fundet slagord) «Babel u. Bibel» (første foredrag 13 jan. 1902, andet 12 jan. 1903; ved begge leiligheter var den tyske keiser tilstede, og det andet foredrag foranlediget en keiserlig skrivelse av 15 febr. til admiral Hollmann, hvori keiseren avlægger en slags bibelkritisk trosbekjendelse). D. har gjort sig fortjent ved at samle den alm. opmerksomhet om dette vigtige emne. I det hele tat er D. først og fremst filologen i det ældre slegtled av assyriologien. De spredte bestræbelser efter at naa til noiagtighet i forstaaelsen av sproget saa at si løp sammen i D., hvorfor hans grammatik og ordbok blev av største betydning for den internationale videnskap. I sine senere aar har han paa lignende maate optat studiet av det sumeriske sprog, hvis grammatik han har fremstillet i flere arbeider.

Delitzsch, Tyskland, by i Preussen, prov. Sachsen, 20 km. nord for Leipzig; 13 000 indb. D. har cigar-, sukker- og skofabrikker, mølledrift og ølbryggerier, realskole, lærerseminar og en strafanstalt for kvinder. D. var oprindelig en vendisk koloni; ved Sachsens deling 1485 tilfaldt byen den albertinske linje; preussisk 1815.

Dēlius, Frederiek (1863—), t.-eng. komponist, f. i Yorkshire, reiste 21 aar gammel til Florida, og drog derfra til Leipzig, hvor han i to aar studerte ved konservatoriet; senere har D. været bosat i Frankrike. Hans verker omfatter bl. a. seks musikdramaer, musik til Gunnar Heibergs «Folkeraadet», talrike orkesterverker og sange.

Delius, Nikolaus (1813—1888), t. filolog og Shakespeare-forsker, f. i Bremen, d. i Bonn, hvor han siden 1844 virket. Han begyndte 1846 kritisk-polemiske Shakespeare-studier, leverte 1852 et leksikon til digteren, utgav «Pseudo-Shakespeare'sche Dramen» (1854) og gjorde sig særlig fortjent ved sin kommenterte utgave av Shakespeare 1854—61 i 7 bd., «Naehträge» (1865); senere en haandutgave i 2 bd. Hans avhandlinger i «Shakespeare-Jahrbuch» utgaves samlet 1878 og 1887.

Delkrēdere, se Del eredere.

Della Ro'bbia, se Robbia.

Dellen, Sverige, Nordre og Søndre, to indsjøer i Hälsingland, 80 og 50 km.² store. I og ved disse sjøer findes en eiendommelig. mellem lipariter og andesiter staaende yngre eruptiv bergart, som av Brøgger har faat navnet dellenit.

Delling, i nordisk mytologi far til Dag (s. d.).

Dellys *[deli's]*, Nordvestafrika, befæstet sjøby i den franske koloni Algerie, ca. 76 km. øst for hovedstaden Alger, hvormed jernbaneforbindelse, med 14 070 indb. (1901). God havn indenfor forbjerget Bengut.

De'lmenhorst, Tyskland, by i Oldenburg, ved elven Delme, 10 km. vest for Bremen, 25 000 indb. Uld- og kamgarnspinderier, cigar-, tobak- og linoleumsfabrikker; betydelige hestemarkeder.

De Lolme *[dəlå'lm]*, Jean Louis (1740—1806), schw. advokat og statsretslærer. Han var advokat i Genf, men maatte flygte til England paa grund av sit skrift «Examen de trois parts de droit», som ansaaes som et strafbart angrep paa byens myndigheter. I England levet han som journalist, ofte i trange kaar. Her skrev han 1771 sit berømte verk: «La constitution de l'Angleterre», videre «A parallel between the English government and the former government of Sweden» (1772), foranlediget ved partistridigheterne mellem hatterne og huerne. I 1775 fik han tilladelse til at vende tilbake til Schweiz. I 1782 utgav han «A history of the flagellants» og i 1787 «An essay on the union of Scotland and England».

De Long *[dəlå'ŋ]*, George Washington (1844—81), amer. polarforsker; drog med sit skib «Jeanette» i 1879 nordover gjennem Beringsstrædet. I to aar var skibet indesluttet i pakisen, indtil det i 1881 knustes. D. sokte med sit mandskap sydover og naadde Asiens fastland, men her omkom de fleste av sult i Lena-deltaet. Nogen aar senere fandt man paa Grønlands sydvestkyst nogen gjenstande som hadde tilhørt «Jeanette», og som altsaa maatte være drevet over polhavet. Dette gav Nansen idéen til hans polarfærd.

De Long-øerne *[dəlå'ŋ-]*, Sibiriske Ishav, 2 smaa oer, Jeanette- og Henriette-øen, en nordostlig forpost for de Nysibiriske Øer, under ca. 77° 30′ n. br. og ca. 157° ø. l. Opdaget av nordamerikaneren De Long, hvis skib, det sørgelig berømte «Jeanette», sank her 17 juni 1881.

Delorme *[dəlå'rm]*, Joseph, pseudonym for C. A. Sainte-Beuve.

Delorme *[dəlå'rm]*, Marion, eg. Marie de Lon de l'Orme (1611—50), fr. kurtisane, berømt for skjønhet, aand, eventyrlig livsførelse og elskovsforhold til mange av tidens kjendte mænd (hertugen av Buckingham, Cinq-Mars o. fl.). Under Frondekrigen (s. d.) var hendes hus samlingssted for Frondens førere. Hendes

liv er digterisk skildret av Victor Hugo i skuespillet «M. D.» og av Alfred de Vigny i romanen «Cinq Mars».

Delorme (De l'Orme) *[dəlɔ'rm]*, Philibert (1515—70), fr. arkitekt; fik sin kunstneriske utdannelse i Italien og var en av de første som indførte renæssansen i Frankrike. Opførte flere slotsanlæg, saaledes de nu ødelagte Anet og Meudon, samt planla for Katarina av Mediei det under kommunen nedbrændte Tuilerierne.

Dēlos (nu kaldt Mikrá Dilos), Grækenland, o midt i Ægæerhavet, midt blandt Kykladerne (s. d.), 3 km.² stor, en bar granitklippemasse, bebodd av jonere. Til D. knyttet sig sagnet om Apollons og Artemis' fødsel (se Leto). Ved foten av det omkr. 100 m. høie fjeld Kynthos laa byen D. og helligdommen for Apollon, til hvilken ved de aarlige fester avsendinger langveis fra strømmet sammen. Dette tempel blev ogsaa en tid skatkammer for det joniske sjøforbund, som stiftedes efter perserkrigene under Athens ledelse. Paa D. dreves navnlig efter Korinths ødelæggelse (146 f. Kr.) stor handel, især med slaver, men 88 f. Kr. blev byen fuldstændig ødelagt og fik aldrig sin gamle betydning tilbake. Ved de franske arkæologiske utgravninger, væsentlig under Homolles ledelse, er der siden 1873 avdækket ruinerne av talrike interessante bygverker tilhørende forskjellige tidsaldre og stilarter, saaledes det i dorisk stil byggede Apollontempel fra 5 aarh. f. Kr., en række mindre templer, altre og helligdomme, skatkammerbygninger, kaianlæg, teater, privathuse o. a. Der er ogsaa gjort vigtige fund av over 2 000 indskrifter samt kunstverker som de arkaiske skulpturarbeider den vingede Nikestatue og kolossalstatuen av Apollon, en gave til D. fra øen Naxos.

Delphi, se Delfoi.

Delphīnida, delfiner, se Hvaler.

Delphīnium, ridderspore (s. d.).

Delta. 1. Det græske navn paa bokstavet D (Δ). — 2. Lave landstrækninger og øer ved mundingen av elver i havet eller indsjøer. De dannes av grus, sand og lerslam som elvene fører med sig, og som avsættes ved mundingen. Under visse betingelser kan disse avsætninger naa op over havets overflate som flate landstrækninger. Henover dette lavland tar elven undertiden nyt løp, grener sig og avsætter slam og grus paa det nydannede land, som saaledes vokser baade i mægtighet og flateindhold. D.-dannelserne bestaar av avvekslende grus-, sand- og lerlag med indesluttede levninger av ferskvands- og saltvandsorganismer. Mangelen paa ebbe og flod samt havstrømme, tilstedeværelsen av rev eller strandvolder utenfor elvemundingen, sekulære hævninger av havbunden og rikelig slamføring hos elvene er faktorer som begunstiger d.-dannelsen. D. har ofte form som en trekant eller som det græske bokstav D (Δ); grundlinjen vender mot havet, toppunktet mot land. De mest bekjendte d. har elvene Rhinen, Rhône, Po, Nilen, Mississippi samt Ganges og Bramaputra. De to sidstnævntes fælles d. er jordens største, 82 600 km.² D.s mægtighet kan være stor, saaledes gav boringer i Po-d. ned til 215 m. under havflaten intet andet end elveslam. I Norge er d. sjelden; nævnes kan Glommens og Lerelvens i Øieren, Mesnaelvens i Mjøsen og Memurelvens i Gjende.

Delta del Orinoco, Sydamerika, den nordlige del av territoriet Delta Amacuro i republ. Venezuela, omfatter den nordlige del av Orinoco's delta. Deles ved elven Macareo i D. superior og D. inferior.

Deltametal, en blekgul metallegering som nærmest kan betegnes som en slags messing med tilsætning av litt bly og jern. Sammensætningen er omtrent 57 pct. kobber, 41 pet. sink, 1 pet. bly og 1 pet. jern. Benyttes i maskindele, særlig lagre, pumpestænger, aksler m. v., desuten ogsaa i kunstindustrien. Legeringen kan smedes og valses. D. blev opfundet i 1870-aarene av Alex. Dick.

Deltamuskelen, den store muskel som fra skulderbladet og kravebenet gaar ned til overarmen og dækker skulderleddet. Lofter med sine forskjellige dele armen fremover, utover og bakover til horisontal stilling og bevæger den løftede arm i horisontalplanet (f. eks. ved kastning).

De'lvenau, Tyskland, bielv til Elben, i Lauenburg. Den er kanalisert fra Mölln og til dens munding, og ved Steckenitzkanalen staar den i forbindelse med Trave. 72 km. lang.

Delyannis *[dilijánnis]* (Deligiannis). 1. Theodoros D. (1826—1905), græ. statsmand; var utenriksminister mai—juli 1863 og var siden medlem av talrike ministerier. Var 1867—68 gesandt i Paris og sokte forgjæves at erhverve Kreta. Fik juni 1877 sæte i Kanaris' koalitionsministerium og arbeidet ivrig for krig mot tyrkerne. Blev jan. 1878—mars 1880 utenriksminister, repræsenterte Grækenland paa Berlinerkongressen, hvor han opnaadde magternes tilsagn om Thessalien, hvilket ogsaa opfyldtes 1881. Som førsteminister 1885—86 rustet D. ivrig ved Østrumeliens forening med Bulgarien for at opnaa tilsvarende utvidelse i Makedonien, men maatte gaa av paa grund av stormagternes tryk. I sin stadige politiske kamp med den fredeligsindede Trikupis repræsenterte D. den voldsomme, nationalistiske ekspansionspolitik. D. var igjen førsteminister 1890—92 og 1895—97, men da han ved oproret paa Kreta 1896 trods finansernes bankerottilstand styrtet Grækenland i den ynkelige krig med Tyrkiet, fik han avsked. Var igjen førsteminister decbr. 1902—juni 1903 og decbr. 1904—13 juni 1905, da han blev myrdet. — 2. Nikolaos D. (1844—1910), brorson av ovenn.; var gesandt i Paris 1886—92, førsteminister jan.—juni 1895 og siden da gesandt i Paris.

Demagōg (græ.), «folkeleder»; demagogi, en d.s virksomhet. I oldtiden er d. uten dadlende bibetydning en mand som ved optræden i politikken (som taler og forslagsstiller) søker at lede folket, særlig i Athen: Perikles var saaledes likesaavel d. som Kleon eller Alkibiades. Hos romerne optraadte navnlig almuetribunerne ofte som d. — 2. I nyere tid forstaar man i regelen ved d. en mand som søker at lede folket ved at tale til og smigre for navnlig de lavere lags mindre ædle instinkter.

Demancher (fr.), tekn. uttryk for ved spil paa et strengeinstrument at forandre haandstilling, skifte applikatur.

Demanda, Sierra de la (Mons Idubeda), Spanien, fjeldkjede i prov. Burgos og Logroño, naar i Cerro de San Lorenzo 2305 m.s høide.

Dema'rk (græ. *demarchos*), i oldtiden forstander for en attisk demos (s. d.).

Demarkationslinje, begrænsningslinje; saaledes benævnes 1. den linje som ved avslutning av vaabenstilstand under krig fastsættes for hver av de to parter, idet derved avgrænses en noitral sone som ingen av dem maa betræde; 2. en linje som undertiden tidligere fastsattes utenom en fæstning, og indenfor hvilken grundeierne ikke eller kun under særlige betingelser maatte opføre bygninger, forat det nærmest fæstningen liggende strøk fuldt ut kunde beskytes fra fæstningen. Linjens beliggenhet laa som regel paa virksomt kanonskuds avstand fra fæstningen. I vore dage fastsættes i almindelighet ingen saadan d. og kun det allernærmeste terræng underkastes indskrænkning med hensyn til byggefrihet. — 3. (Med.). En rød, betændt linje som danner sig mellem det sunde væv og en organdel (f. eks. en finger) som avdør ved koldbrand.

Demaskēre, ta masken av, avsløre, blotte; i militærsproget at fjerne de skjul hvormed angreps- eller forsvarsverker eller troppeopstillinger har været maskert.

Demave'nd, den høieste top av Elbursfjeldene syd f. det Kaspiske Hav, 5670 m. D. er en utslukket vulkan, men krateret utsender endnu svoveldampe; den er dækket med evig sne, og flere bræer strækker sig nedover siderne. Forste gang besteget av europæere i 1837, senere oftere.

De'mbea, Nordostafrika, den nordlige del av landskapet Amhara i Abessinien, nord for Tanasjoen som ogsaa kaldes D.-sjo. D. ligger paa et ca. 2 000 m. høit plataa, er frugtbart og vel skikket for akerbruk og fædrift, særlig saueavl. Her ligger Gondar, som for var keiserdømmets hovedstad; den blev ødelagt 1888.

De'mbia, Vestafrika, elv i fransk Guinea, utspringer i Futa Djallons fjelde, heter i sit ovre løp Konkuré som optar Kakriman og Kokulo, og munder ut i Sangaréabugten under 9° 40' n. br.

Dembi'nsky, Henryk (1791—1864), polsk general. Deltok under Napoleon i felttoget mot Rusland (1812) og blev kaptein. Under fædrelandets opstand (1830—31) vandt D. ry som en av Polens tapreste generaler. Særlig opsigt vakte hans dristige tog fra Lithauen gjennem det av fiender opfyldte land til Warschau, hvor han mottoges med jubel (juli 1831) og blev guvernør. Efter oprørets undertrykkelse flakket han hjemløs om og var bl. a. i Syrien, hvor han reorganiserte Mehemed Alis hær. Under Ungarns oprør 1848 ilte D. til hjælp, fik en kommando og kjæmpet i flere slag med vanlig tapperhet, men uheldig. Derefter gjenoptok D. sit omflakkende liv og har selv i en række skrifter git en fremstilling av sine felttog.

Dementī (fr.), erklæring om at noget er usandt, gjendrivelse. Dementere, erklære noget for usandt, gjendrive.

Deme'ntia, slovsind, er en gjennem hjernelidelser opstaat sjælelig svækkelsestilstand; den findes hyppig i den høiere alder (aareforkalkning m. m.), sees ogsaa efter apoplektiske anfald, alvorlige hodelæsioner, hjernebetændelser, i forløpet av svære (f. eks. alkoholiske) sindssygdomme, ved epilepsi etc. — D. paralytica («generel parese») kaldes det sløvsind som kan opstaa hos syfilitikere 13—15 aar efter smitten, og som er præget av storhetsidéer og eksaltation. Kun et ringe procentantal av sylfilitikere faar denne lidelse, som sedvanlig i løpet av faa aar fører til døden under tiltagende almindelig sjælelig og legemlig svækkelse, lammelser, kramper m. m.

Demerāra, Sydamerika. 1. Elv i britisk Guayana, utspringer paa Maceari-fjeldene midt i landet og rinder mot nord ut i Atlanterhavet ved koloniens hovedstad Georgetown. — 2. Distrikt i britisk Guayana omkring 1, mellem elvene Essequibo i vest og Berbice i ost. — 3. D. brukes undertiden som navn paa britisk Guayana i sin helhet.

Demerāra, et sukker som faaes fra brit. Guayana; de lysere sorter, som har store, krystallinske korn, er meget anset, de morkere derimot er ikke saa fin vare.

Demēter (græ. mytol.), gudinde for jordens frugtbarhet, datter av Kronos og Rheia, romernes Ceres (s. d.). D. dyrkedes overalt i Grækenland som den der hadde skjænket menneskene kornet og lært dem akerdyrkning, særlig i Eleusis (s. d.). Med Zeus har hun datteren Persefone (s. d.). — D. kaldes Chloe (s. d.) og Karpoforos («frugtgiverinden») og Thesmoforos («lovgiverinden»). — D. fremstilles i den græ. kunst som en noget ældre kvinde, fuldt beklædt, i regelen bærende aks, et seepter eller en fakkel (denne spillet en rolle ved hendes kultus; mest bekjendt er et relief fra Eleusis (D. sammen med Persefone og hendes tjener Triptolemos) og en statue i Ny-Carlsbergs glyptotek.

Demētrias, havneby i oldtidens Thessalien ved den Pagasæiske Bugt, grundlagt omkr. 290 f. Kr. av Demetrios Poliorketes (s. d.); var i almindelighet de makedoniske kongers residens; ruiner i nærheten av Volo.

Demeter.

Demētrios, makedoniske konger. 1. D. I Poliorkētes (d. 283 f. Kr.), «stadbeleireren», søn av Antigonos Monoftalmos, under hvem han kjæmpet tappert, befriet 307 f. Kr. Athen for Kassandros' herredømme, antok kort efter kongenavn, led med sin far nederlaget ved Ipsos (301); 294 konge i Makedonien, som han dog maatte forlate 288, forhatt av sit folk for sin ødselhet og sit hovmod; død hos Seleukos i Syrien. — 2. D. II, son av Antigonos Gonatas, konge i Makedonien 239—29, kjæmpet uavbrutt mot nabofolk. — 3. D. III (d. 181 f. Kr.), prins, søn av Filip V av Makedonien, gissel og gesandt i Rom, mistænkeliggjort av sin bror Perseus og forgit av sin far.

Demētrios, syriske konger. 1. D. I Soter (d. 151 f. Kr.), son av Seleukos IV; ved dennes død levet D. i Rom som gissel, men undvek derfra 163 f. Kr., og 161 blev han herre over Syrien. Kjæmpet uten resultat mot joderne. Senere beseiret av en oprører og dræpt. — 2. D. II Niktor (d. 126 f. Kr.), søn av D. I, gjenvandt Syrien 146 efter at ha levet i landflygtighet; efter en paa vekslende tilskikkelser rik regjering blev han slaat ved Damaskus av en rival og dræpt kort efter.

Demētrios Falēreus (d. e. fra Faleron) (omkr. 345—omkr. 280 f. Kr.), græ. filosof, discipel av Theofrast, sattes av Kassandros til at styre Athen fra 318—307, hvilket han gjorde glimrende; 307 drog han til Ægypten, hvor han medvirket ved indretningen av Alexandrias bibliotek; intet skrift av ham bevaret.

Demētrius, russ. storfyrster, se Dimitrij.

Demetz *[dəmæ'ts]*, Frédéric Auguste (1796—1873), fr. kriminalreformator; besøkte 1837 de Forenede Stater for at studere strafanstalterne der og fik herunder stadfæstet sine erfaringer som dommer for at det herskende straffesystem med isolert indesperring hverken forbedrer forbryderen eller betrygger mot tilbakefald. Straffangen skulde ikke ruge over sin skjæbne og fortætte sit samfundshat inden cellens vægger, men vænnes til arbeide i det frie, dog fjernet fra storbyernes fristelser. For at prøve sit system anla han 1839 sammen med en ven paa dennes gods Mettray (ved Tours) en jord-

brukskoloni og forbedringsanstalt for unge, løslatte forforbrydere. Den blev berømt (se Mettray).

Demīdov. 1. Nikita D. (f. omkr. 1665) var opr. smed, men vandt Peter den stores yndest og opnaadde at faa ledelsen av Sibiriens første jernverk, som 1702 blev hans eiendom og kilden til slegtens rigdomme. D. ophøiedes i adelsstanden. — 2. Paul Nikolajevitsj D. (1798—1840) var 1831—34 guvernør i Kursk, men er især bekjendt for sin velgjørenhet overfor Moskvas fattige og forviste i Sibirien. — 3. Anatolj Nikolajevitsj D. (1812—70), bror av foreg. Foretok store videnskabelige reiser i Sydrusland, som han beskrev i et verk. Han var gift med en datter av Jerôme Bonaparte (skilt 1845). Da han under Krimkrigen skjænket Rusland en million, utnævntes han til statsraad. I lang tid var han gesandt i Firenze, hvor han ophøiedes til «fyrste av San Donato». Likesom broren utfoldet han en storstilet virksomhet som mæcen og skjænket store summer til velgjørenhet.

Demijohn *[démidžån]*, se Damejanne.

Demimonde *[dəmimõ'd]* (fr.), eg. «halvverden», uttryk indført av Dumas den yngre som betegnelse for de halvdannede, halvfine, umoralske og løse eksistenser som i det ydre søker at efterape det gode selskap *(le beau-monde)*; folk, navnlig kvinder, av tvilsomt rygte.

Demīr-Basj, «jernhodet» (tyrkisk *demir*, jern, *basj*, hode), en betegnelse tyrkerne anvendte paa Karl XII efter hans optræden under kalabalikken i Bender.

Demīr Hissár, Grækenland («Jernborgen»), by ved jernbanen Dedeagatseh—Saloniki; 8—13 000 indb. Den har et slot, flere moskéer og gamle klippegraver.

Demīr-Kāpu, se Jernporten.

Demissiōn, avsked, embedsnedlæggelse; hjemsendelse eller opløsning av militær avdeling efter endt tjeneste, saavel for kortere som længere tid. Benyttes ogsaa om enkelte personer. Demissionēre, nedlægge sit embede.

Demiu'rg (græ.). 1. Haandverker, indbefattende efter græsk forestilling ogsaa læger og kunstnere. — 2. Embedsmand i flere peloponnesiske og thessaliske byer. — 3. Hos Platon (i skriftet «Timaios») Gud som den der har skapt verden og dannet verdenssjælen.

Demi-vierge *[dəmivjérž]* (eg. halv-jomfru), en ved sin usunde «verdenserfaring» halvt fordærvet ung pike. Navnet er skapt av romanforfatteren Marcel Prévost («Les demivierges»).

Demmīn, Tyskland, by i Preussen, prov. Pommern, ved elven Peene; 12 000 indb. D. har tre forstæder, et gymnasium og en vinterlandbruksskole, jernstøperier, maskinfabrikker, livlig handel med træ, landbruksprodukter og uld. Omtales første gang 1070.

Demobilisēring, hærens overgang fra krigs- til fredsorganisation efter en krig.

Demografī el. befolkningslæren (ogs. demologi, populationistik) behandler den paa statistiske iagttagelser byggede kundskap om befolkningens sammensætning og lovene for dens utvikling. Se Befolkning.

Demokrāter, polit. parti i U. S. A., se Forenede Stater, historie.

Demokratī (av græ. *demos*, folk, og *kratein*, herske), folkets herredømme, de «brede lags» overvegt i staten, folkelig selvstyre, flertalsstyre. D.s historie er magtkampenes historie i de forskjellige samfund, fra de ældste virkelig politiske bevægelser opstod og indtil nu. Utviklingen faar sit præg av at magtens tyngdepunkt, den avgjørende indflydelse paa statens styre og stel stadig forskyves, saaledes at den gaar over fra faa til stadig flere av samfundets medlemmer, men rigtignok med sterke tilbakefald og svingninger iblandt. Læren om folkets, d. v. s. borgernes delagtighet i magten, har sin oprindelse i det gamle Grækenland. Antikkens grækere forstod ved d. en statsform som var bygget paa princippet om at alle frie medborgere hadde like ret til at delta i folkeforsamlingens avgjørelser, idet denne selv bestemte over statens anliggender (umiddelbart d.); denne forfatning blev efterhaanden almindelig i deres byrepublikker. Men de blev av de tidligere herskende ofte karakterisert som pøbelherredømme (oklokrati), d.s vrængebillede. Dette fik i Aristoteles (s. d.) en skarp kritiker. Allerede hos ham stemples flertallets misbruk av magten som frihetsfornegtelse, og han opstiller som det i hans dage utskeiende d.s motsætning den tilstand han kaldte politeia, folkets anvendelse av regjeringsmagten til det almene vel; han gir altsaa ikke dem ret som vilde føre magten tilbake til et faatal, til et «aristokrati» (d. e. eg. efter ordet de «bedstes» styre). Ved det antikke d. var der imidlertid altid et aristokratisk træk, idet nemlig det herskende borgerskap stedse under sig hadde en talrik slavebefolkning, som savnet ikke blot politiske rettigheter, men alle til personen knyttede retsgoder. Slaven hadde ingen selvstændig retsdygtighet; han var sin herres ting. Det virkelige d. forberedes ved filosofien og nye religionsformer, navnlig kristendommen. Dennes lære om alle menneskers «brorskap» og «like værd for Gud» betegner et radikalt brud med antikkens opfatning av menneskenes indbyrdes samfundsstilling. Med den nye læres seier faar opfatningen av d. et andet indhold. Hertil bidrog ogsaa den fra germanerne utgaaede indflydelse paa middelalderens statsdannelser og samfundsorganisation. Det d. man finder hos germanerne i ældre tid, lignet vistnok det antikke deri at statens anliggender blev avgjort umiddelbart i folkeforsamlingen (til tinge), og at slaveriet ogsaa hos dem fandtes; men det skiller sig fra det græske d. deri at det var et bonde- og ikke et by-d., og at folkeforsamlingerne hos de germanske stammer delte magten med en konge. Middelalderens feudale samfund er imidlertid langt fra demokratisk; bare i enkelte byer og hos enkelte sekter finder man i middelalderen virkelig demokratiske tendenser. I nyere tid har et sterkt kongedømme med nivellerende tendens i enkelte stater virket til at svække standsmotsætningerne, og i konstitutionelle stater har kampen for den like og almindelige stemmeret i løpet av det 19 og 20 aarh. i de fleste europæiske lande ført frem imot et formelt politisk d., rigtignok ikke umiddelbart som det antikke, men middelbart, gjennem representanter. Bare i enkelte stater, navnlig i Sehweiz, har man med et visst held forsøkt at kombinere det umiddelbare og det middelbare d. ved hjælp av folkeavstemning, plebiscit og referendum (se disse art.). Kapitalismens vekst, med den magt den utøver gjennem sine organisationer og sin presse, og paa den anden side den magt som arbeiderbevægelsen har naadd frem til, har imidlertid i de sidste aar reducert betydningen av det parlamentariske d., bygget paa almindelig stemmeret, og det er blit klart at uten økonomisk d. er det politiske d. mere av formel end reel art. Baade fra konservativt og fra revolutionært hold rettes derfor nu kritikken ikke bare mot bestemte «demokratiske» statsformer, men mot selve det parlamentariske d.s princip. [Litt.: M. Ostrogorski, «Democracy and the organization of political parties», 2 bd. (London 1902; ogsaa i fr. utg.); Getz, «Om demokratiet» (1885); J. D. Irgens Hansen, «Demokrati eller almue» (1890); Karl Staalf, «Det demokratiska statsskicket, 2 bd. (1917).]

Demo'kritos el. Demokri't (omkr. 460—370 f. Kr.), græ. tænker og naturforsker fra Abdera. Det berettes om ham at han gjorde store reiser og bl. a. i Storgrækenland blev bekjendt med pythagoræerne og eleaterne. Han utviklet sine tanker i talrike velskrevne verker, av hvilke vi kun har brudstykker. D. antok

det «fulde» og det «tomme» for grundbestanddelene av alt; det «fulde» tænkte han sig igjen bestaaende av utallige udelelige, ensartede smaalegemer, atomer. Tilblivelse vil altsaa si sammensætning, undergang adskillelse av atomer. Sjælen tænkte D. sig ogsaa sammensat av atomer som ved døden adskilles, hvorved sjælen gaar tilgrunde. Aristoteles hadde øie for betydningen av D.s teorier, og Epikur og hans skole grundet sin naturoptatning paa D.s; romeren Lucretius har fremstillet D.s og Epikurs lære. D. staar i den antikke filosofis historie som materialismens talsmand motsat Platon.

Demolēre, uttryk fra fæstningskrigen: at odelægge fiendens verker ved beskytning med svært skyts eller ved minesprængninger.

Demolins *[dømalē's]*, Edmond (1851—1907), fr. historiker og sociolog, opr. elev av Le Play, skrev i konservativ aand «Histoire de France» (1877—80, 4 bd.) og grundla 1886 det liberale «La Science Sociale». D. vakte sterk opsigt med sine skrifter «A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons» (1897), «Les français d'aujourd'hui» (1898), «Les grandes routes des peuples» (1901—03, 2 bd.), og har som pædagog hat stor betydning for det fr. skolevæsen.

Demonēsi (Prinseøerne), ogruppe bestaaende av 9 øer i Marmarahavet, sydøst for indløpet til Bosporus.

Demonetisēre (av lat. *moneta*, mynt), berøve en myntsort dens egenskap av at være lovlig betalingsmiddel. Naar et land gaar over til guldmyntfot, taler man t. eks. om at solvet d.s, d. v. s. inddrages og omsmeltes eller sælges som metal. Selvfølgelig synker det herved i værdi.

Demonstra'ndum, se Quod erat demonstrandum.

Demonstratiōn. 1. (Filos.). Paavisning, dernæst bevis i almindelighet, særlig naar dette nøie stotter sig til hvad der kan paavises, d. e. sees og iagttages. Desuten brukes ordet om handlinger, hvis øiemed er uttrykkelig at tilkjendegi den handlendes sindelag eller meninger, f. eks. politisk d. — 2. D. kaldes den militære operation, at tropper dirigeres frem paa steder hvor ingen avgjørelse tilsigtes, væsentlig i den hensigt at vildlede motstanderen med hensyn til hvor hovedangrepet vil foregaa. En d. utføres med færrest mulig tropper, som til gjengjæld maa utstyres rigelig med ammunition for i det længste at skjule foretagendets sande karakter. Av samme grund grupperes tropperne mere i bredden end ved en avgjørelseskamp. Kampen maa imidlertid føres med energi, da motstanderen ellers ikke lar sig narre. En d. kan enten utføres angrepsvis, idet tropper dirigeres frem for at fastholde fienden indtil hovedangrepet kan gjøre sig gjældende andetsteds; eller forsvarsvis idet hensigten er at opholde fienden paa en del av fronten, mens hovedtropperne sættes ind paa en anden del; eller endelig som en blot og bar skinkamp for at narre fienden. Det er speeielt efter ildvaabnenes indførelse at denne kampmaate er indført. En d. kan være av saavel strategisk som taktisk natur. Ved d. forstaar man desuten samling av tropper ved en stats grænser, eller avsendelse av en flaateavdeling til dens kyster med det formaal at true for lettere at sætte en politisk fordring gjennem.

Demo'nstrativ. 1. (Gram.). Paapekende (om en klasse av pronomener). — 2. Paapekende, sterkt fremhævende.

Demonstrēre (lat. *demonstrare*), vise, forklare, bevise. Demonstrare ad oculos, fremstille en sak saa tydelig at den saa at si kan sees, gjøre indlysende. Demonstrare ad hominem, se Ad hominem.

Demontēre, uttryk fra fæstningskrigen: at odelægge fiendens skyts ved beskytning eller paa anden maate. Brukes ogsaa om odelæggelse av eget skyts, naar der er fare for at dette skal falde i fiendens haand.

Demoralisēre (fr.), eg. gjøre usedelig, fordærve, berøve en de gode egenskaper man bør bevare. Demoralisation, sedernes fordærvelse, karakterens utartning.

De mo'rtuis nil ni'si bēne (lat.), «om de døde skal man enten tie eller tale godt».

Dēmos (græ.), folk, særlig det suveræne folk (se Demokrati); i Attika ogsaa sogn, kommune som underavdeling under fyle (opr. 100, senere 174 demer); medlem av d. het demotes.

Demo'sthenes. 1. Fremragende athensk feltherre under den peloponnesiske krig; viste stor dygtighet ved at besætte og befæste Pylos paa Peloponnes' vestkyst i ryggen paa spartanerne 425 f. Kr.; 413 avsendtes han til Sicilien for at hjælpe Nikias; men da Nikias ikke vilde opgi angrepet paa Syrakus, gik det galt; begge blev tat til fange og henrettet. — 2. Athens og oldtidens betydeligste taler (384—22 f. Kr.); søn av velhavende forældre; efter deres død mistet han ved formynderes uærlighet sin formue; utdannet sig til taler og opnaadde glimrende dygtighet, skjønt han hadde store vanskeligheter at overvinde (utydelig stemme, kortaandethet). Han levet av sine indtægter som forfatter av retstaler; men snart optraadte han i politikken. Hans maal var at gjenreise Athens overherredømme og bevare Grækenlands frihet, som han saa truet av Filip av Makedonien. I sin kamp mot Filip var D. uten tvil ledet av ærlig fædrelandskjærlighet, og han viste stort mod og fasthet, men undervurderte sin motstander, og hans midler i kampen var heller ikke altid de fineste. Av hans taler mot Filip, «de filippiske» (se Filippika), er 10 (maaske kun 8 egte) bevaret. Han fremkaldte 340 krigen mot Filip, som endte med nederlaget ved Chaironeia; i dette slag kjæmpet D. med som menig soldat, og han fik det ærefulde hverv at holde liktalen over de faldne. Snart efter stillet Ktesifon, D.s ven og meningsfælle, forslag om at hædre D. med en guldkrans for hans fortjenester; Aisehines, D.s hovedmotstander, angrep Ktesifon for forslaget, og i retssaken «om kransen» kom det til et opgjør mellem D., som forsvarte Ktesifon, og Aisehines; ved proeessen, som fik det utfald at Aisehines maatte gaa i landflygtighet, fik D. glimrende opreisning. Men 324 blev han anklaget og domfældt for at ha beriket sig av penger som var deponert hos den athenske stat; en kort tid var han fængslet, men undslap til Aigina. 323 kaldtes han tilbake og deltok i oprøret mot makedonerne; da det gik uheldig, maatte han flygte til Kalauria, hvor han, indhentet av Antipatros' folk, tok gift. Bevaret under D.s navn er omtr. 60 taler, av hvilke dog omtr. halvdelen ansees for uegte; hans veltalenhet utmerker sig ved alvor og kraft.

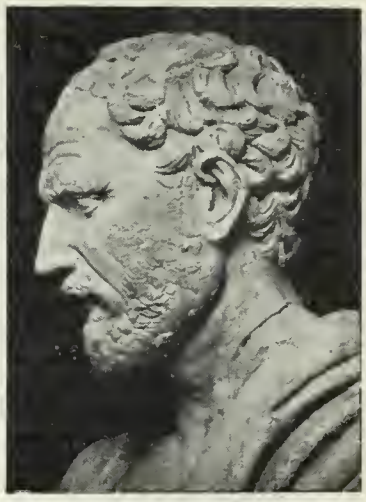

Demosthenes.

Demōtika (Dimotika), Grækenland, by i Trakien ved jernbanen Dedeagatsj—Adrianopel; 10 000 indb., mest muhammedanere. D. er græsk bispesæte, har silkeindustri og betydelige pottemakerier. Karl XII levet her 1713—14.

Demōtisk betegner en av hovedperioderne under det ægyptiske sprogs utvikling (1. gammel-ægyptisk, 2 og 3

mellemrikets og det nye rikes folkesprog; 4. demotisk, folkesproget i den græske tid, skrevet med en eiendommelig skrift; 5. koptisk, de kristne ægypteres sprog, skrevet med græsk skrift).

Demurrage *[dəmʌ'rədʒ]* (eng.), liggedags- eller overliggedagspenger, en godtgjørelse som ydes rederen av et skib av befragteren for ophold av dette i en havn utover de i befragtningskontrakten stipulerte laste- el. lossedage. Se Liggedage.

Denain *[dənæ']*, Frankrike, by i depart. Nord, ved Schelde, 10 km. sydvest for Valenciennes; 27 000 indb. D., som ligger midt i et rikt kuldistrikt, er en sterkt opblomstrende industriby, har store jernverker, maskin-, glas- og vognfabrikker. 1 juli 1712 seiret franskmændene her under Villars over de allierte under prins Eugène.

Denār (denarius), den almindeligste romerske sølvmynt fra oldtiden, av storrelse omtr. som en halvkrone, av skiftende værdi, mest dog omtr. 60—65 ore. Den deltes alm. i 4 sestertier, hver paa $2^1/_2$ as (s. d.). D. prægedes saavel i den republikanske tid som i keisertiden. I den ældste tid sees paa den ene side et kvindehode, Roma, paa den anden side et firspand eller dioskurerne. Senere prægedes d. som regel med keiserens billede. Saa langt den romerske handel strakte sig, er d. fundet. Fra denne mynt stammer tegnet d. for den engelske penny.

Romersk denar.
(Hode av Roma, og dioskurerne.)

Denaturalisēre (lat.), frata indfødsret, løse fra undersaatlig forhold til en stat.

Denaturēring. 1. Tilsætning til alkohol av ildelugtende og -smakende stoffer, hvorved den gjores udrikkelig. Anvendes i de lande hvor denaturert sprit til teknisk bruk er skattefri i motsætning til drikkespiritus. D.smidlerne er lovbefalet, men retter sig efter spritens senere anvendelse. Almindelig brukte denatureringsmidler er tjæreprodukter (pyridin), aletan og metylalkohol, terpentin, petroleumsdestillater etc. Det er meget vanskelig at denaturere effektivt uten sundhetsskadelighet. — 2. Lignende tilsætninger til andre produkter som salt og olivenolje for av liskale hensyn at gjøre dem uspiselige, men samtidig skattefri (f. eks. litt petroleum til salt for teknisk bruk, vermutpulver for salt til kjør o. s. v.).

Denātus, moderne lat., avdød, motsat natus, født.

Denbigh *[de'nbi]*, Storbritannien. 1. Grevskap (shire) i nordl. Wales, 1724 km.^{2}, 145 000 indb. Landet er bergfuldt og har brede, frugtbare daler ved Conway, Clwyd og Dee. Der findes kul, jern, bly og sølv. — 2. Hovedstad i grevskapet, ligger ved Clwyd, 38 km. sydvest for Liverpool. 7 000 indb.

Dender *[dā'dr]* (Dendre), Belgien, elv i prov. Østflandern, dannes av Øst- og Vest-D. ved Ath i Hennegau og forener sig ved Dendermonde med Schelde. Hele længden er 117 km., herav er 65 km. kanalisert.

De'ndera, Nordostafrika, by i Øvreægypten, paa venstre Nilbredd under 26° 10′ n. br. med ca. 10 000 indb. Storartede ruiner av den gamle ægyptiske by Ta-nt-rer (græ. Tentyris). Blandt disse er særlig berømt et til den ægyptiske kjærlighetsgudinde Hathor indviet tempel, maaske allerede fra det 4de dynastis tid, men ialfald restaurert av Thutmosis III (ca. 1470 f. Kr.) og paany opbygget av Ptolemaios XIII og Kleopatra med tilføielser fra den første romerske keisertid. Her fandtes den berømte fremstilling av dyrekredsen, hvor de græ. zodiakaltegn sees ved siden av de ægyptiske stjernebilleder. Den opbevares nu i Nationalbiblioteket i Paris. (Se planche Ægyptisk bygningskunst bd. II, sp. 396.)

Dendermonde *[dā'dr-]* (fr. Termonde), Belgien, by i prov. Østflandern, ved Denders utløp i Schelde, 25 km. nordvest for Brüssel; 10 200 indb. I D. findes et biskoppelig collège og et tegneakademi. D. har bomuldsvæveri og garveri og en kirke med malerier av van Dyck. Brændt under tyskernes invasion 1914.

Dendre *[dā'dr]*, se Dender.

Dendri'ter. 1. Fine træ- eller moslignende brune eller sorte figurer som findes paa visse bergarter, f. eks. kalkstener, sandstener og kvartsiter. De dannes ved at det i bergarten cirkulerende vand, som indeholder jern- og mangankarbonater, trænger ind i fine spalter og avsætter jern og manganhydroksyd. — 2. D. kaldes de korte, trægtige, forgrenede utlopere fra en nerveeelle.

Dendrōbium (bot.), epifytiske orkideer, vildtvoksende i Sydasien og Australien. De har istedenfor knolder lange, leddede stængler. Av det store antal arter som dyrkes i veksthuse, skal her kun nævnes den særlig yndede *d. wardianum*, som har store, voksagtige blomster, gule i svelget og med to purpurfarvede pletter, *d. nobile* med lange blomsterklaser med hvite og fiolette farver og den gulblomstrede, vellugtende *d. aureum*.

Dendroli'ter, forstenede træstammer, især av naaletrær og bregner, har ofte en saa vel bibeholdt struktur, at baade slegten og arten kan bestemmes.

Dendrologī, læren om trærne. D. befatter sig især med de dyrkede trærs og buskers systematik. Av dendrologiske verker kan nævnes: A. S. Orsted, «Frilandstræveksten i Danmark» (1864—67), J. C. Loudon, «Arboretum et frutieetum britannicum» (1833) og av senere tyske verker: E. Koehne, «Deutsehe Dendrologie» (1893), samt C. K. Schneider, «Ill. Handb. der Laubholzkunde» (1904—).

Dendromēter, instrument til indirekte maaling av staaende trærs diametertykkelse i hvilkensomhelst høide.

Deneb, stjernen α av 1ste—2den storrelse i Svanen. D. betyder hale.

Denfert-Rochereau *[dāfér-råšra']*, Pierre Marie Philippe Aristide (1823—78), fr. offieer. Berømt for sit forsvar av Belfort 1870—71. Medlem av nationalforsamlingen 1871, men nedla sit mandat, da forsamlingen hadde vedtat fredspræliminærerne. Samme aar dog paany valgt og likesaa 1877. Skrev «Histoire de la défence de Belfort» (Paris 1871).

Denga (flert. *dengi*, opr. tatarisk ord) el. denesja, russ. mynt = $^1/_2$ kopek (s. d.) el. omtr. 1 ore.

Dengis (tyrk.), «hav», navn paa flere sjøer i Asien, i den russ. provins Akmolinsk paa Kirgisersteppen, f. eks. Selety-Dengis.

Denguefeber *[dæŋge-]* er en akut, febril infektionssygdom, hvis hovedsymptomer er kortvarig feberanfald, led- og muskelsmerter og et mæslingelignende hudutslæt. Likesom influenza, som d. i det hele ligner, opstaar den meget pludselig og optræder epidemisk, idet undertiden hele befolkningen angripes, men i motsætning til influenza findes den kun i de tropiske og subtropiske lande. Den første erkjendte d.-epidemi optraadte 1779 paa Batavia.

Denham *[de'nəm]*, Dixon (1786—1828), eng. major og bekjendt Afrika-reisende. Deltok sammen med Oudney og Clapperton i den store ekspedition som African Association i London utsendte til losning av Nigerspørsmaalet (1822—24). Gjennemvandret fra Tripolis over Murzuk den store ørken til Bornu, opdaget Tsadsjøen og dens tilløp Schari, trængte mot sydvest gjennem Sudan til 10° n. br. og naadde i Nupe Niger, som D. merkelig nok ansaa for Tsad's hovedtillop og identisk med Schari. Døde som guvernor i den brit. koloni Sierra Leone.

Trykt oktober 1920.

Denham *[de'nəm]*, Sir John (1615—69), eng. digter; sluttet sig i borgerkrigen til kongens parti og gjorde dette store tjenester. Gjennem sine naturskildrende digte blev D. en grundlægger av den beskrivende eng. poesi. Hans vigtigste digt er «Cooper's hill».

Denia, Spanien, by i prov. Alicante, mellem Alicante og Valencia, 20 km. vest for Cabo de la Nâo; 12 431 indb. (1900). D. og det noget nordenfor liggende Gandia besøktes 1913 av 535 skibe paa 376 000 ton, derav norske 89 skibe, 52 400 ton, og utforer sydfrugter, især rosiner. Norsk vicekonsulat under konsulatet i Barcelona.

Denier *[dənje']* (fr., av lat. *denarius*, mynt), den mindste myntenhet i de gamle fr. provinser = 1/12 sol (sou) el. 1/240 livre (tournois); den mindste mynt var imidlertid 1 liard = 1/4 sol = 3 d. eller ikke fuldt 1 øre. Værdien vekslet forovrig efter tid og sted.

Deni'fle, Friedrich Heinrich Suso (1844—1905), østerr. romersk-katolsk teolog, dominikaner, blev 1883 ansat ved vatikanerarkivet og 1896 underarkivar. D. er forfatter til en række lærde arbeider, særlig vedrørende middelalderens teologi og kirkehistorie. Sammen med pater Franz Ehrle grundet han 1885 «Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters». I sit skrift «Luther und Lutherthum in der ersten Entwickelung quellenmässig dargestellt» (1904) rettet han et skarpt angrep paa Luther og hans verk. Da dette arbeide blev haardt angrepet av protestantiske lærde, sokte D. at verge sig i skriftet «Luther in rationalistiseher und ehristlieher Beleuchtung».

Deniker, Joseph (1852—), fr. antropolog og naturforsker, f. i Rusland, siden 1888 bibliotekar ved det naturhistoriske museum i Paris; forfatter av en række fortjenstfulde verker, navnlig over emner fra antropologi, etnografi og sammenlignende anatomi.

Denikin, russ. general, blev 1917 overstkommanderende paa sydvestfronten og var en kort tid overgeneral. Efter bolsjevikernes seier stillet han sig i spidsen for den national-storrussiske bevægelse i syden og fordrev sammen med Alexejev (s. d.) bolsjevikerne fra Kubandistriktet. Don-kosakkerne og en mængde officerer sluttet sig til hans hær, der talte flere hundrede tusen mand. Aug. 1919 erobret han Charkow og Krim, siden Poltava og Kijev. Sammen med Koltsehak og Judenitsj sokte han at danne en vældig enhetsfront mot bolsjevikerne i forstaaelse med ententen, men forsoket mislykkedes baade politisk og militært; mars 1920 mistet D. sine sidste støttepunkter og gik ombord paa en tidligere russisk destroyer.

Denina, Giacomo Carlo (1731—1813), ital. historiker. Hans frisindede verk «Le rivoluzioni d'Italia» I—III (1769—70) skaffet ham et professorat i Turin, men snart mistet han dette under den storm som reistes mot ham. Fredrik II indbod ham til Berlin, hvorhen han ogsaa drog, blev legationsraad og akademimedlem og skrev «Rivoluzioni di Germania» (8 bd., 1804). Sine sidste leveaar tilbragte han i Frankrike, hvor Napoleon hadde utnævnt ham til bibliotekar i Paris.

Denis *[dəni']*, Maurice 1870—), fr. maler; nyromantiker og ny-impressionist. Paavirket av Puvis de Chavannes. Søker at uttrykke folelse og mystik ved en arkaiserende, dekorativt forenklet form. Den fine kolorit gir billederne et eget eventyrskjær. Har i de senere aar opgit pointillismen. Hovedverk: utsmykningen av Sacré-Coeur-kapellet (1903). Gruppebillede av neoimpressionisterne: «Hommage à Cézanne». Illustrationer til Verlaines «Sagesse» og «Thomas a Kempis».

Denis, Saint, se Saint Denis.

Denisly, by i Lilleasien, 175 km. sydøst for Smyrna, ved en liten sidebane til jernbanen Smyrna—Burdur; omtr. 17 000 indb. Ligger vakkert til i en frugtbar omegn. I nærheten er ruiner av det græske Hierapolis og Laodikeia.

Denison *[de'nisn]*, Forenede Stater, by i staten Texas, nær Red River; 15 000 indb. (1917). D. driver handel med bomuld og er knutepunktet for flere jernbanelinjer.

Denitrëring, se Kunstsilke og Svovelsyre.

Denmark Hill *[de'nmāək hil]*, England, sydlig forstad til London, horer til Camberwell-omraadet.

Denner, Balthasar (1685—1749), t. portrætmaler; hans billeder, som er uten aand og dybde og ikke altid korrekte i tegningen, er malet med en minutios gjengivelse av ansigternes detaljer (hudfolder, aarer o. s. v.). Han arbeidet for flere hoffer, ogsaa for det danske. Portræt av Tordenskjold.

Dennery *[dænri']* el. d'Ennery, eg. Adolphe Philippe 1811—90), fr. dramatisk forfatter. Skrev allerede 20 aar gammel sammen med Ch. Desnoyer stykket «Èmile ou le fils d'un pair de France» og derefter sammen med andre over 200 teaterstykker, vaudeviller og librettoer, hvorav særlig kan merkes: «Cèsar de Bazan» (1844), «Les deux Orphelines» (1875) samt flere ogsaa hos os spillede dramatiseringer av Jules Verne's romaner.

Dennewitz, Tyskland, landsby i Preussen, i distriktet Potsdam, bekjendt ved slaget 6 sept. 1813, hvor den preussiske general F. W. v. Bülow (s. d.) tilføiet franskmændene under Ney et avgjørende nederlag. Til belønning blev Bülow greve med titlen Bülow von D.

Denominativa (gram.), avledninger paa grundlag av en nominalstamme (godhet, huslig, rødme, laase, parvis) motsat deverbativa, avledninger av en verbalstamme (brynde, spiselig, sænke).

De nōvo (lat.), paany.

Dens (lat.), tand.

Densimēter, en flytevegt (s. d.), som umiddelbart angir specifik vegt.

Denritēt (lat.), tæthet.

Dent *[dā]* (fr.), tand, betegnelse for steile alpetopper, svarende til n. tind. 1. D.-Blanche, Sehweiz, kanton Wallis, 4364 m. — 2. D.-de-Brenlaire, kanton Freiburg, 2356 m. — 3. D.-du-midi, Berneralperne, 3260 m. — 4. D.-de-Moreles, Berneralperne, 2974 m. — 5. D.-d'Hèrens, Penninske Alper, 4180 m. — 6. D.-d'Oche, Chablais-Alperne, 2437 m.

Dentāl (av lat. *dens*), horende til tænderne.

Dentāler, uklart og forskjellig brukt ord, i regelen d. s. s. tungespidslyd; sml. Inter-, Post-, Supradentaler.

Dentālium (zool.), sjotænder, den eneste slegt av en til blotdyrene horende liten, meget gammel. allerede i silur og devon repræsentert dyregruppe. de saakaldte scaphopoder, som ofte regnes til sneglene, men i mange henseender slutter sig nærmere til muslingerne. De hos larverne parrede kappeanlæg vokser under utviklingen sammen paa buksiden til en i begge ender aapen sæk. Skallet av form som en elefanttand. aapent i begge ender. Dyrene lever gravende i havbundens sand. Flere arter ved vor kyst.

Dentāria, se Tandrot.

Dentātus, Marius Curius, se Curius Dentatus.

Dentelërt arbeide (fr. *dentelure*, uttakning), uttakket arbeide, kniplinger o. s. v.

Denti'kler (lat. *denticuli*) kaldes tandsnit i gesimser.

Dentīn, tandben, se Tænder.

Dentipalatāler kaldes av svenske fonetikere lyd frembragt med tungebladet mot overtænder og gane.

Denti'st (lat.), tandtekniker.

Dentitiōn (lat.), tændernes frembrud (hos barn).

Denton *[dentn]*, England, fabrikby i grevsk. Lancaster, 7 km. nordøst for Stockport; 17 000 indb. Hattefabrikker; kulgruber.

D'Entrecasteaux-øerne *[dãtrəkastə'-]*, brit. øgruppe i Stillehavet ved sydostspidsen av Ny-Guinea, omtr. 3150 km.² med omtr. 12 500 indb. (papuer). De storste oer er Normanby, Fergusson og Goodenough.

Dents-du-midi *[dã-dy-midi']*, se Dent 3.

Denudatiōn (lat.), blottelse; denudere, blotte, avslore. — D. (geol.), bortførelse av de i overflaten beliggende dele av jordskorpen, saa tidligere dækkede partier blottes. D. virker henimot at jevne jordens overflate ned til havets niveau. Det er vand, is og vind som frembringer d. Det rindende vand og isbræer virker ved sin erosion (s. d.), som særlig er av betydning i fjeldlandskaper, havets bolger og brænding ved at tære paa kysterne ved abrasionen (s. d.); vindens d. (deflation) ytrer sig især i lavlandet.

Denunciatiōn (lat.), angivelse, melding, specielt angivelse for øvrigheten av en tilsigtet eller utført forbrydelse. Ofte brukes ordet i en noget foragtelig betydning om angivelser, som sker av lavere, private bevæggrunde. Sidstnævnte betydning forbindes hyppigst med denuncia'nt, angiver, og denuneiēre, angi.

Denver *[de'nvə]*, Forenede Stater, hovedstad i Colorado, ved den sydlige Platteelv og ved foten av Rocky Mountains, 1 600 m. o. h., omtr. 268 000 indb. (1916). D. er midtpunktet for et stort grubedistrikt og har desuten meget betydelig industri, jern- og maskinindustri, ølbryggeri, møller etc. Byen har brede gater, mange vakre parker og storartede bygninger, deriblandt et imponerende «kapitol» av granit. Her er ogsaa Colorados statsuniversitet. — D. blev anlagt i 1859. Norsk vicekonsulat.

Dēo annue'nte (favente el. juvante) (lat.), med Guds hjælp.

Deoband, Forindien, by i distriktet Saharanpur, 150 km. nord for Delhi, omkr. 20 000 indb., har mange moskéer og hindutempler. I nærheten flere hinduiske helligdomme, som besøkes meget av pilegrimmer.

Deogarh, Forindien, by i prov. Bihar, 80 km. sydvest for Baghalpur (ved Ganges), 10 000 indb. Beromt ved en gruppe av 22 templer helliget til Çiva og besøkt av en mængde pilegrimmer.

De'o grātias (lat.), Gud ske lov.

De o'mnibus rēbus et nonnu'llis āliis (lat.), «om alt mulig og forskjellig andet», d. e. om alt mulig mellem himmel og jord.

Deoprajag el. Deoprag, by i Indien ved sammenløpet av Alaknanda og Bagirathi, Ganges' to kildeelver. D. er et av hinduernes helligste valfartssteder og har et beromt tempel, som ifølge traditionen skal være 10 000 aar gammelt.

Deosāi («Gudesletten»), en høislette i det nordvestlige Forindien syd for Indus, mellem Kashmir og Baltistan. Høiden er omtr. 4 000 m., og den er omgit av optil 5 000 m. høie fjelde. Den er fuldstændig vegetationsløs, men bebodd av en mængde murmeldyr. Veien Srinagar—Skardo gaar over den.

Departement *[-mãŋ]* er i Norge navnet paa de hovedavdelinger, hvori den overordnede centraladministration er delt. Hvert d. ledes av en statsraad (statsminister), se Centralforvaltning. Det samme er tilfældet i Sverige. I Danmark er d. derimot benævnelse paa underavdelinger i ministerierne, saaledes at d.s-chef omtrent svarer til ekspeditionschef i Norge. I Frankrike er d. navnet paa de store lokale administrative distrikter svarende til vore fylker; styres av en præfekt.

Departementāl komité er i Norge benævnelse paa en av et regjeringsdepartement nedsat komité med det formaal at undersøke eller forberede en sak av vigtighet. En saadan komité har i almindelighet færre medlemmer og et mindre omfattende opdrag end de av Kongen opnævnte kongelige kommissioner eller de av Stortinget nedsatte parlamentariske kommissioner (se Kommisjoner).

Departementstidende *[-mãŋs-]* er et i Norge med offentlig understøttelse siden 1829 utkommende ukeblad. Det indeholder de vigtigste kongelige resolutioner, de til grund for disse liggende departementsforedrag, embedsutnævnelser m. v. og er saaledes et for landets administration betydningsfuldt kildeskrift.

Departēre (lat.), fordele. Departition, fordeling.

Depeche el. depesche *[depéšə]* (av fr. *dépêcher*, paaskynde), eg. ilbrev, embedsskrivelse fra el. til et utenriksdepartement og en diplomatisk tjenestemand i utlandet. Vigtigere d. sendes for at sikre dem hurtig besørgelse med særlig kurer eller ellers, for at betrygge deres hemmelighet, i egen forseglet væske. I utvidet betydning benyttes uttrykket d. om ethvert ilbrev, særlig alle ved telegraf befordrede meddelelser.

Dependēre (lat.) være avhængig av, være undergiven, bero paa. Dependent, avhængig, undergiven.

Depensēre (fr.), gi ut, ødsle. Depense, utgift, omkostning.

Depilatōrium, midler, ved hvilke man fjerner haar. Anvendes især ved abnorm haarutvikling i ansigtet hos kvinder. Tidligere benyttedes, som regel uten held, forskjellige kemiske stoffer, som svovelkalcium eller svovelbaryum; nu anvendes alm. elektrolytisk depilation, idet en fin elektrode føres ned i haarroten. Naar den galvaniske strøm sluttes, ødelægges haarpapillen.

Deplacement *[deplasmã']* kaldes vegten av den vandmasse som et frit flytende fartøi fortrænger. Denne er igjen lik fartøiets vegt, og d. er saaledes et maal for fartøiets størrelse og uttrykkes i ton à 1 000 kg. Det er især krigsskibe, hvis storrelse angives paa denne maate, mens handelsskibe betegnes ved drægtighet i internationale register-ton. Passagerskibe betegnes ofte paa begge maater.

Deployere *[deploajérə]*, et nu forældet milit. uttryk for at opmarsjere, d. e. at gaa over fra en smal og dyp formation (marsjkolonne, kolonne) til en bredere formation (kolonnelinje, linje). De bakre avdelinger rykker da ut til siden og frem i høide med de forreste.

Depolarisēre. Uttrykket brukes i fysikken om poler, d. e. parvis forekommende kraftcentrer. Naar de i polerne virkende kræfter fjernes eller noitraliseres, taler man om depolarisation.

Depōnens (gram.), utsagnsord (verbum) med passiv form uten passiv betydning, som synes, længes.

Depone'nt (lat. *depositor*, av *deponere*, nedlægge) betegner i det juridiske sprog for det første den som nedsætter noget hos en anden til forvaring (jfr. Depositum). Desuten brukes ordet tidligere ogsaa om den som avgav en forklaring, særlig for politiet eller retten.

Deponēre (lat., nedlægge, avgi). 1. D. er (juridisk) at overgi en losoregjenstand til forvaring hos en anden mot eller uten vederlag. Det retsforhold som herved stiftes mellem de to personer, deponenten og depositaren, betegnes i n. lovsprog med forvaring, gjemme, opbevaring, nedsættelse o. s. v. eller med det romerske navn depositum *(in deposito)*. Til dette retsforhold hører at forvareren overtar et tilsyn med tingen, og at forvaringen er kontraktens hovedoiemed, og at den samme ting skal tilbakeleveres. Depositaren pligter at føre personlig tilsyn med tingen og skal ifølge lovbokens 5—8—17 gjemme tingen som sit eget gods. Han er ikke uten særlig avtale berettiget til at bruke den mere end fornødent for bevaringen (f. eks. for at motionere en hest). Deponenten kan naarsomhelst til rimelig tid kræve gjenstanden utlevert paa opbevaringsstedet, selv om en bestemt tid er avtalt, idet man gaar ut fra at

tiden alene er sat i hans interesse. — 2. Akad., se Deposition.

Depopulatiōn (lat.), avfolkning, formindskelse av et lands folkemængde.

Deport (fr.), fradrag i kursen ved prolongationsforretninger i motsætning til report, tillæg til kursen. Ved kortere laan paa værdipapirer som bærer hoi rente, indrømmes d., mens der ved saadanne laan paa værdipapirer med lav rente maa ydes report.

Deportatiōn (lat. *deportatio*), forvisning til et bestemt opholdssted med større eller mindre frihetsindskrænkning. I den romerske stat anvendtes d. fra Augustus' tid (særlig til øer). D. gjaldt for livstid; i realiteten var den imidlertid hyppig livsstraf, idet man nemlig til d.s-sted ofte valgte øde og ufrugtbare øer, hvor det var umulig at opholde livet. D. hadde hos romerne kun til hensigt at uskadeliggjøre den bortviste. Det er først i de moderne stater at man ved siden herav har søkt at utnytte de forvistes arbeidskraft til at grundlægge kolonier. D. har i den nyere tid særlig været anvendt av England, Frankrike og Rusland. I England blev d.s-straffen indført ved en lov fra dronning Elisabeths tid, og i løpet av 17 og 18 aarh. blev en mængde forbrydere deportert til de nordamerikanske kolonier; disse protesterte, men d. blev allikevel fortsat indtil frihetskrigen utbrøt. Da d. til Amerika ophørte, og England ikke hadde fængsler nok til sine forbrydere, begyndte man (1787) at deportere til Australiens østkyst. De uheldige virkninger av den tiltagende forbryderimport blev imidlertid stadig foleligere og kolonisternes uvilje mot den saa sterk at regjeringen i 1840 erklærte New South Wales som fri koloni, som ikke mere maatte benyttes til d.s-sted. D. fortsattes dog endnu en tid til Van Diemens Land, til Vestaustralien og nogen aar igjen til New South Wales. Fra 1864 er d.s-straffen helt ophævet i England. — I Frankrike blev d.s-straffen indført ved code pénal 1810, ophævet 1832 (uten at være anvendt i praksis), men gjeninndfort ved lov av 8 juni 1850. Loven skjelner mellem to arter: 1. den eg. d. i to grader for politiske forbrydelser og 2. transportation for alm. forbrydelser. Hertil kommer efter lov av 27 mai 1885 relegation som straf for visse recidivister. D.s-steder: Ny Kaledonien og Guayana.

Déposé (fr.), egentlig deponert, retslig beskyttet.

Depositiōn (deposits) (lat., avlæggelse), kaldes en gammel akademisk skik, hvorved den nye student (*depositurus*, derav «rus») «deponerede» (avla) sit gamle dyriske væsen. D., som foregik med utklædning og mange ceremonier, endte med at dekanus optok de nye studenter ved universitetet, idet han heldte vin paa deres hoder og salt paa deres tunger.

Depōsitum (lat.) betegner for det første den deponerte gjenstand, for det andet forvaringsretshandelen og de dermed stiftede retsforhold. Jfr. ogsaa Bank.

Depossedēre (fr.), sætte en ut av en tings besiddelse, fordrive en fra hans eiendom. Depossederede fyrster er herskere som er sat ut av besiddelse av sine lande.

Depot *[depó]* (milit.), 1. magasin, oplag av militære avdelingers beklædning, utrustning og bevæbning; 2. den del av en militæravdeling som ved dennes mobilisering, d. e. opsætning paa krigsfot, utskilles for at danne den første reserve, hvorfra feltavdelingens tap erstattes. D.-avdelingens størrelse sættes gjerne til omkring $^1/_4$ av feltavdelingen; saaledes organiseres for et infanteriregiment en d.-bataljon, for en inf.-bataljon et d.-kompani, for et kavaleriregiment en d.-eskadron o. s. v. Ved d. drives en travel virksomhet: der opoves reservister, utdannes reservebefal, fores kontrol med ikke indkaldt personel, repareres og oparbeides ny beklædning m. v., utbetales avlønning til soldaternes hjemmeværende familie, besvares foresporsler fra denne m.m.m.

Depravēre (lat., fordærve, gjøre eller bli slettere. Depravation, moralsk fordærvelse.

Depressiōn, eg. trykkethet. 1. (Astr.). Dybde, negativ høide, den under horisonten liggende del av en høidecirkel. Især brukes uttrykket om horisontens d. og betegner da det samme som kiming (s. d.). — 2. (Fys.). Den sænkning av en væskes frysepunkt som finder sted naar en anden substans opløses i den. — 3. (Meteor.). Et omraade med lavt lufttryk. — 4. I geografien betegner en d. en del av jordoverflaten som ligger lavere end havspeilet. Saadanne findes i alle verdensdele. Den største er den store sænkning i det sydøstlige Europa paa grænsen av Asien, som for en del optages av det Kaspiske Hav (26 m. u. h.), den dypeste ligger i Syrien, Jordandalen og det Døde Hav (397 m. u. h.). — 5. (Med.). Nedtrykt sindsstemning, optræder dels som en mere selvstændig, ofte periodisk tilbakevendende lidelse, dels som et symptom ved fordoielsessygdomme o. a. — 6. (Milit.). Ved skytning under d. eller plongé er kanonen rettet under horisonten for at kunne bestryke sterke skraaninger, f. eks. skytning fra klippefæstningen Gibraltar. — 7. I økonomisk sprogbruk trykkede forhold; ved d.s-periode forstaaes «daarlige tider, slette konjunkturer», da produktions- og omsætningslivet er avmattet. Ofte skjelnes mellem kriser, som særtegnes ved store fallitter, bankstansninger o. l., og som gjerne forløper akut, og den mere langvarige svækkelse og flauhet paa markedet som er eiendommelig for d.

Deprētis, Agostino (1813—87), ital. statsmand; fik 1848 sæte i Sardiniens deputeretkammer og gjenvalgtes siden uavbrutt. Han tilhørte venstre eentrum og arbeidet for Italiens enhet. Som prodiktator paa Sicilien 1860 blev han fortrængt av Crispi, men 1862 blev han minister for de offentlige arbeider under Ratazzi, 1866 marine- og dernæst til april 1867 finansminister under Ricasoli. Mars 1876 dannet han sit eget ministerium og blev tillike finans- og siden utenriksminister. Mars 1878 gik han av, men blev 1879 atter forsteminister og november s. a. indenriksminister under Caïroli. Mai 1881 paany forsteminister; en del reformer, bl. a. en stemmeretsutvidelse, gjennemfortes. I strid med venstres forere gled D. over mot høire og blev chef for et stort moderat parti. 1885 blev han utenriksminister, og april 1887 dannet han sit sidste kabinet.

Deprez *[dəpræ']*, Marcel 1843—, fr. ingeniør, siden 1900 prof. i elektroteknik ved Conservatoire des Arts et Métiers i Paris, er især kjendt for sine forsøk med elektrisk kraftoverføring paa lange avstande ved hjælp av høispændte stromme, hvad der har hat stor praktisk betydning. D. har ogsaa konstruert en selvregulerende compounddynamo og flere maaleinstrumenter.

Deprimēre (lat.), nedtrykke, svække; deprimert puls, svak puls; deprimert sindsstemning, nedtrykt sindsstemning. Se ogsaa Depression 5.

De profu'ndis (lat., «av det dype»), den efter begyndelsesordene opkaldte 130te (i Vulgata 129de) salme, en av de syv bodssalmer. I romerkirken benyttes den som begravelsessalme. Luther omdigtet den til salmen: «Av dypsens nød jeg rope maa».

Deptford *[de'tfəd]*, England, sydøstlig forstad til London, ligger paa høire bredd av Themsen. 110 000 indb. D. har store slagtehuse for alt fra utlandet kommende kvæg, jernstøperier og maskinfabrikker. To sogn: D. St. Paul og D. St. Nicholas.

Deputāt brukes om ydelser i naturalier til embedsmænd ved siden av den faste lon, ofte paalagt som avgift av en fast eiendom, se Grundbyrder.

Deputatiōn (av lat. *deputare*, henvise), utvalg av ombudsmænd, som optræder paa en korporations eller en institutions vegne, for at overbringe andragende, lykonskninger, budskap, utredninger o. s. v., f. eks. stortings-d. (til Kongen), kronings-d. o. s. v. Undertiden benyttes d. om en av en national eller kommunal forsamling nedsat komité; d. var saaledes det alm. navn paa de svenske riksdagskomitéer i frihetstiden (1719—72) og er endnu betegnelsen paa komitéer i en flerhet av de tyske landdage.

Deputēret (fr. *député*, av lat. *deputatus*, bestemt til, valgt til), fuldmægtig, ombud, repræsentant. I alm. forstaaes nu ved d. medlem av en folkevalgt lovgivende forsamling, f. eks. i Frankrikes d.-kammer, *chambre des députés*. I det ældre dansk-norske administrationssprog kaldtes medlemmerne av enkelte regjeringskollegier, f. eks. kancelliet og rentekammeret, d.

De Quincey *[dikwi'nsi]*, Thomas (1785—1859), eng. forfatter, f. i Edinburgh; førte et temmelig bevæget ungdomsliv, under hvilket han stundom led nød, men studerte tilsidst i Oxford. Han var en fortrolig ven av sjoskolens digtere og levet en stund sammen med Coleridge og Wordsworth. Tapet av hans formue førte ham ind paa journalistikken. Han skrev glimrende artikler i «The London Magazine» og «Blackwood's Magazine». Mest bekjendt er han blit ved boken «Confessions of an English opium-eater», en slags selvskildring; overs. til norsk av J. Hazeland 1878.

Der, se Deir.

Dera Ghazi Khan, Forindien, by i Punjab, ligger et par km. vest for Indus og har omtr. 20 000 indb.; talrike templer, garnison. Hovedstad i distriktet av samme navn.

Dera Ismail Khan, Forindien, by i Punjab, nord for foreg., ligger ved den vestlige bredd av Indus og har ca. 25 000 indb. Vigtig handelsplads for Afghanistan. Fort med eng. garnison. Hovedstad i distrikt av samme navn.

Derajat, landskap i det nordvestlige Indien, Punjab, omkring Indus.

Deraje, Arabien, by i landskapet Nedsjd (i det indre). Var før vahabiternes hovedstad og skal da ha hat 60 000 indb., men den blev i 1818 ødelagt av Ibrahim pasja og ligger nu i ruiner. El Riad, 20 km. i øst, er nu hovedstad for vahabiterne.

Derangere *[deraŋšē'rə]*, av fr. *déranger*, bringe i uorden, forstyrre.

Der'āt (Derā'ā) er med sine ca. 5 000 indb. en av de største byer i Hauran (østenfor Jordan); identisk med det gamle Edreī, en av kong Ogs hovedstæder (4 Mos. 21, 33; Jos. 12, 4 o. a. st.). Fra fortiden skriver sig levningerne av en stor vandledning og et romersk bad; men av særlig interesse er den underjordiske by, som senere er blit benyttet dels av indbyggerne under farefulde tider, dels av roverbander (jfr. Josephus' arkæologi XV, 10, 1).

Derb anvendes i mineralogien som betegnelse for ensartede mineralmasser av kompakt beskaffenhet og uten regelmæssig ydre form.

Derbe, by i oldtidens Lilleasien i Lykaonien, sydøst for Ikonien, nævnes som aposteldiscipelen Timotheos' fødested; apostelen Paulus prækt der.

Derbend (pers.) betyder slaa; brukes alm. som navn paa snævre fjeldpas.

Derbe'nt el. Derbend, by i den russ.-kauk. prov. Dagestan, ligger paa den vestre bredd av det Kaspiske Hav nord for Kaukasus; 32 718 indb. (1911). Indbyggerne lever av silke- og bomuldsindustri samt landbruk og handel. Byen ligger paa en aasryg som danner en av de ytterste utløpere fra Kaukasus, og er omgit av vældige mure. Ved sin beliggenhet hehersket den før veien langs havet («Jernporten»). Fra det store citadel Naryn-Kale strakte der sig vestover langs fjeldene en stor mur, den kaukasiske mur, helt til Darielpasset. — D. nævnes først omkr. aar 500. Den var i middelalderen residens for en khan. Efter en vekslende skjæbne blev byen i 1813 russisk.

Derby *[dā'əbi* el. *dā'bi]*, jarl av, eng. peerstitel, siden 1485 tilhørende slegten Stanley. 1. Edward Geoffroy Smith Stanley, jarl av D. (1799—1869), blev medlem av underhuset 1820, tilhørte det liberale parti, blev derfor oversekretær for Irland 1830 og fik sæte i Lord Greys kabinet 1831, hvor han var en ivrig talsmand for valgreformen (1832); i Irland indførte D. et nationalt folkeskolevæsen, men bekjæmpet orangisternes parti og O'Connells fordring om repeal, d. e. gjenoprettelsen av et irsk parlament. Som koloniminister 1833—34 gjennemførte D. ophævelsen av negerslaveriet, men svinget i den følgende tid over i konservativ retning og blev koloniminister paany 1841—45 i Peels toryministerium. Da Peel vilde avskaffe korntolden, dannet D. i forening med Disraeli et protektionistisk parti, som 1846 styrtet Peel. Allerede 1844 fik D. plads i overhuset og blev efter farens død 1851 Lord D. Han motsatte sig stadig frihandelens utvikling 1849 og var konservativ premierminister 1852 (febr.—decbr.), men styrtedes paa grund av sine beskyttelsesprincipper. D. var atter premierminister 1858—59, gjennemførte jødernes politiske likestilling, og igjen 1866—68; han gik da med paa at la Disraeli gjennemføre en ny demokratisk valgreform (1867). D.s biografi er skrevet av Kebbel 1890 og Salisbury 1892. — 2. Edward Henry Stanley, jarl av D. (1826—93), foreg.s ældste søn; medlem av underhuset 1848—69; minister for Indien 1858—59; omdannet dette lands overordnede styrelse. Var utenriksminister 1866—68, holdt sterkt paa Englands tilbakeholdenhet i fastlandsanliggender. D. avslog tilbudet om at bli det konservative partis leder, blev atter utenriksminister 1874—78 under Disraeli, men gik av, da han misbilliget dennes truende optræden mot Rusland. 1880 gik D. aapent over til de liberale og blev koloniminister 1882; men som motstander av Gladstones home rule-politik gik han av 1885 og var i sine sidste aar liberal unionist. — 3. Frederick Arthur Stanley, jarl av D. (1841—1908), foreg.s yngre bror; 1865 konservativt medlem av parlamentet; 1878—80 krigsminister; 1885—86 minister for kolonierne; 1886—88 handelsminister og ophøiedes til peer som Lord Stanley; 1888—93 generalguvernør i Canada, men trak sig tilbake da han ved brorens død 1893 blev Lord D. — 4. Edward George Villiers Stanley, jarl av D. (1865—), søn av foreg., medlem av underhuset 1892—1906; konservativ; finanssekretær i krigsministeriet 1900—03, generalpostmester 1903—05. Under Verdenskrigen overtok han ledelsen av rekrututskrivningen 1915—16, blev derefter krigsminister 1916—18 og viste sig som en fremragende organisator. Blev 1918 engelsk ambassador i Paris og fik sæte i ambassadorraadet, som behandlet spørsmaal angaaende gjennemførelse av Versaillestraktaten av 28 juni 1919, bl. a. behandling og godkjendelse i mai 1920 av indstillingen fra den internationale avstemningskommissionen i Nordslesvig.

Derby *[dā'əbi* el. *dā'bi]*, England. 1. Grevskap (shire), 2 666 km.² med 683 400 indb. Den nordvestlige del er bergfuld med toppen High Peak 604 m., den sydlige del er flat og frugtbar. Hovedelven er Trent med Derwent. Av mineraler findes kul, jern, bly, sølv og sink. Industrien er livlig. — 2. Hovedstad i grevskapet, fra hvilket den i 1888 utskiltes som eget «county borough», ligger ved Derwent og Derbykanalen; 123 400 indb. D.

har silkeindustri, betydelige maskinverksteder og porselænsfabrikker.

Derby *[dā'əbi* el. *dɔ̄'bi]* er det almindelige navn paa de hoit doterte veddeløp for 3-aarige hingster og hopper. I de fleste lande er D.-løpene aarets betydeligste løp. Oprindelig et udelukkende engelsk løp, oprettet i 1780 av jarlen av Derby, er det gaat over til at betegne de klassiske hesteveddeløp ogsaa i andre lande som Frankrike, Tyskland, Osterrike og Danmark Det engelske D., The D. Stakes, avholdes paa sletten ved Epsom hvert aar i juni maaned. Løpets længde er ca. 2400 m. Indskuddene, 50 sovereigns pr. hest, utdeles som præmier. De anmeldte hesters antal kan ofte gaa op til mellem 2 og 300, men der starter sjelden mere end 30. Dette løp omfattes i England med en formelig national interesse, og saavel seirende hest som rytter omgives med en national glorie som sent forsvinder. Baade over- og underhus tar sig fri paa D.-dagen. Det engelske D. er sjelden vundet av hopper og utenlandske hester. — Det franske D. (Prix du Jockey Club) er oprettet 1836 og rides i mai maaned ved Chantilly nær Paris). Dette løp er lavere dotert end Grand Prix de Paris, som er Frankrikes høieste hesteveddeløp. Det tyske D. er oprettet 1869 og rides ved Hamburg, det osterrikske D. skriver sig fra 1868. Det skandinaviske D. er oprettet 1875 og rides i juli maaned paa Eremitagen ved Kjobenhavn. Fra 1895—1910 var løpet indstillet. Løpet, som gaar over 2400 m., er aapent for 3-aarige hingster og hopper, født i Norge, Sverige og Danmark, eller med moren indført dertil i fodselsaaret. Præmien er 7 000, 1 500, 1 000 og 500 kr. henholdsvis for de fire første hester.

Derelinkvēre (lat. *derelinquere*) brukes i det juridiske sprog om opgivelse av eiendomsretten til en gjenstand. Er denne fast gods, tilfalder den staten; er den losore, tilfalder den første finder. Ved avkald paa arv, indtræder staten i arveretten.

Derfflinger, Georg, riksfriherre av (1606—95), brandenburgsk generalfeltmarskalk, f. av fattige forældre i Osterrike. Ved Trediveaarskrigens utbrud traadte han i krigstjeneste, først hos saehserne og senere hos svenskerne under Gustaf Adolf, Banér og Torstenson, hvor han utmerket sig som en dristig rytterforer og hurtig avaneerte til general. Efter den westfalske fred traadte han i brandenburgsk tjeneste som general hos den store kurfyrste og deltok i dennes forskjellige felttog. Utmerket sig særlig ved overfaldet paa svenskerne ved Rathenow og i slaget ved Fehrbellin 1675, erobret Stettin 1676 og slog svenskerne ved Tilsit 1679. D. blev ogsaa anvendt ved forskjellige diplomatiske sendelser.

Derg, Lough *[lak dāg].* Irland. 1. Sjo i grevskapet Donegal; paa en ø i denne ligger et kapel for St. Patrik, som aarlig i juni—aug. besokes av omtr. 4 000 pilegrimmer. — 2. Sjo paa grænsen mellem Tipperary og Galway, 38 km. lang og 4—11 km. bred; gjennemstrømmes av Shannon.

Deriva'ntia, avledende midler (s. d.).

Derivāter. En kemisk forbindelse sies at være d. av en anden, naar den formelt kan avledes av denne ved ombytning av visse atomer (især vandstof), eller atomgrupper (f. eks. hydroksyl OH) med andre. Kloreddiksyre, $Cl . CH_2 . COOH$, og aeetylklorid, $CH_3 . CO . Cl$, er saaledes begge d. av eddiksyre, $CH_3 . COOH$. Alm. alkohol, $CH_3 . CH_2 . OH$, og eddiksyre, $CH_3CO . OH$, er d. av æthan, $CH_3 . CH_3$, som atter er d. av methan, CH_4.

Derivatiōn, den forskyvning til siden (avdrift) som et projektil faar paa grund av rotationen. Projektilbanens horisontale projektion blir derved en uregelmæssig kurve.

Derivātum (gram.), avledning; verba derivata, avledede verber, motsat rot-verber; sml. Denominativa.

Derivēre (lat.), avlede, utlede, stamme fra.

Derivert funktiōn, avledet funktion, se Differentialregning.

De'rketo, forekommer hos Ktesias som betegnelse for gudinden Atargatis, den syriske form (jfr. Lukians «dea syria») av Astarte (Atar = Aschtar = Istar). I Syrien, hvor fiskene (frugtbarhetens symbol) var helliget hende, dyrkedes hun navnlig i Hierapolis (syr. Bambyke el. Mabug), hvor hendes tempel stod ved en fiskerik sjo, og i Damaskus.

Derma (græ.), hud; dermatitis, hudbetændelse; dermatologi, læren om hudsygdomme; dermatomykosis, sopsygdom i huden.

Dermatogēn (bot.), det ytterste cellelag i de høiere planters vekstpunkter. Fra d. stammer de utviklede organers overhud.

Dermatoplasti'k, operationer, ved hvilke man dækker substanstap med hud, der enten tages i nærheten som en hudlap, som ikke utskjæres helt, idet en stilk vedlikeholder lappens ernæring, eller fra et andet sted, og huden utskjæres da som smaa, tynde stykker. Se Autoplastik.

Dermoīdcyste er en svulst som er dannet ved indkrængning av huden under fosterutviklingen. Den bestaar av en lukket sæk, som kan indeholde fett, haar, ben, tænder o. a. Den findes hyppigst i eggestokkene, ofte av betydelig størrelse, sjeldnere i testiklerne og i bindevævet under huden og da navnlig omkring øiet og paa halsen. Den kan ogsaa findes i lungerne o. a. st.

Dermoplasti'k, se Dermatoplastik.

Dernburg, Bernhard Jakob Ludwig (1865—), t. finansmand og politiker; f. i Darmstadt, 1890—1901 direktor for et tysk-amerikansk Treubandselskap og 1901—06 leder av en bank i Darmstadt. Hans fremragende dygtighet gjorde sig tidlig gjældende, og han fik indllydelse paa ledelsen av den preussiske hypotekaktiebank og den tyske hypotekbank. Han var en mand med fyrstelige indtægter og anset og frygtet for sin paagaaende energi, da han sept. 1906 til almindelig overraskelse utnævntes til leder av koloniavdelingen i utenriksministeriet — den første egentlige forretningsmand som indtraadte i tysk statsstyre. Han var i begyndelsen Bülows mand og støttet denne i kampen mot eentrum, da dette krævet kolonibudgettet indskrænket. Efter riksdagsopløsningen og blokkens seier ved valget 1907 blev D. chef for det nyoprettede koloniministerium og arbeidet i tre aar energisk for koloniernes utvikling. Han administrerte ypperlig, skapte et utvidet jernbanenet og drog kapitalen ind i arbeidet for kolonierne. men blev angrepet bl. a. av Erzberger for at begunstige storkapitalen og forkjæle negrene. 1907—08 foretok han undersøkelsesreiser til Afrika. Efter blokpolitikkens nederlag tok han sin avsked juni 1910; 1913 blev han medlem av herrehuset. Efter Verdenskrigens utbrud blev han 1914 sendt til Amerika for at paavirke stemningen for Tyskland, men arbeidet daarlig sammen med grev Bernstorff (s. d.) og begik mai 1915 den taktloshet offentlig at forsvare «Lusitania»s torpedering. Bernstorff bevæget ham da til at reise hjem, hvorved øieblikkelig krig blev undgaat. Efter revolutionen 1918 er han en av lederne for det demokratiske parti, valgtes 1919 til nationalforsamlingen for Potsdam og var april—juni s. a. riksfinansminister i Seheidemanns ministerium. D. er utvilsomt en av rikets skarpeste hoder og sterkeste viljer, men ikke nogen stor diplomat. Han har utgit flere mindre arbeider om kolonialpolitik og soeiale forhold.

Dernburg, Heinrieh (1829—1907), t. retslærd, blev 1852 professor i Zürieh, 1862 i Halle og 1873 ved Berlins

universitet. Medlem av det preussiske herrehus. Han har skrevet flere videnskabelige verker over romersk og tysk ret. Mest kjendt er hans «Pandekten» og «Lehrbueh des preussischen Privatrechts».

Derogatiōn (lat.), indgrep i rettigheter, ophævelse av fastsatte regler; derogēre, gjøre saadant indgrep, ophæve saadanne regler.

Déroulède *[derulɛ̄'d]*, Paul (1846—1914), fr. digter og politiker. Patriotiske digte fra 1870-aarene, saaledes to samlinger «Soldatersange» fra 1872 og 1875, som utkom i en mængde oplag og som gav tyskerhatet og hevntanken umiddelbart folkelig uttryk. Stiftet 18 mai 1882 Patriotligaen og virket ved reiser rundt i utlandet, navnlig i Rusland, som revanchekrigens apostel. Stiftet bladet «Le Drapeau» (fanen) og var Boulangers (s. d.) ivrigste støtte. 1889 opløste regjeringen Patriotligaen, men s. a. lykkedes det (efter flere tidligere forgjæves forsøk) D. at bli valgt ind i deputeretkammeret, hvor han fortsatte sin larmende og glupske opposition mot regjeringen. Under kampen om revision av Dreyfus-processen var han en av Dreyfus' hatefuldeste fiender. Ivrig for et nationalistisk statskup søkte D. ved præsident Faures begravelse 23 febr. 1899 at overtale general Roget til at føre sine tropper mot Elysée-paladset. Han blev arrestert, men løslatt 31 mai. Paany arrestert 12 aug. og 4 jan. 1900 sammen med nationalisten Guérin o. fl. domt til 10 aars landsforvisning for forsøk paa at omstyrte forfatningen. Benaadet 1905. 1906 paany medlem av deputeretkammeret, men spilte senere ingen rolle.

Déroute *[derút]* (fr.), eg. avvei, forfald, forstyrrelse, uordnet flugt efter et nederlag.

Derrik (sjouttr.), lossebom, som den brukes paa dampskibe; den gaar skraat utover fra masten, og den øvre ende er fæstet til masten ved et tau eller en kjetting, løfteren; navnet d. brukes enkelte steder (Trondhjem, bl. a.) om løfteren.

Derry *[de'ri]*, se Londonderry.

Dersja'vin, Gavriil Romanovitsj (1743—1816), den betydeligste russ. digter før Pusjkin. Var i sin ungdom militær og deltok 1773 som offiser i kampen mot Pugatsjev, men overflyttedes i 1777 til eivil tjeneste, blev 1785 guvernør i Tambov, 1791 statssekretær, 1792 geheimeraad og senator, 1799 finansminister og 1802—03 justisminister. D.s egentlige betydning laa i odedigtningen, hvori han besang Katarina II og hendes tid. Han er med rette blit kaldt den poetiske kronikør for Katarinas tidsalder. Av hans mange oder til keiserindens pris kan nævnes oden «Felica», som skaffet ham rikelig belønning og aapnet hans glimrende embedskarriere. Den berømte geistlige ode «Bog» (Gud) gjorde megen lykke i utlandet og er blit oversat paa alle mulige sprog, endog japansk.

Dervisj (pers., med samme betydning som arab. *fakīr*, fattig, brukes til betegnelse av medlemmerne av en slags munkeorden, som efterhaanden har vundet indpas i den muhammedanske verden, tiltrods for at Muhammed nærmest stillet sig avvisende overfor saadanne foreteelser jfr. uttrykket om de kristne: «munkevæsenet har de fundet paa av sig selv», Koranen 57, 27. Der findes en mængde slike ordener utbredt over Asien og Nordafrika, hver med sine særegne statutter og sin eiendommelige ordensdragt. Den orden som kan følges længst tilbake i tiden, er den saakaldte Alwanīje, hvis specielle ordensregler og religiøse ceremonier daterer sig fra aar 766 e. Kr. Blandt de øvrige kan merkes ordenen Maulawīje, som er den mest almindelige i det tyrkiske rike; av europæerne kjendemerkes dens medlemmer gjennemgaaende som de «dansende» d.; i sit kloster takia har de sammenkomst hver onsdag og søndag kl. 2. Endvidere ordenen Rufaije, kjendt i Tyrkiet og Ægypten som de «hylende» d.; dens medlemmer er ogsaa talrike i visse dele av Indien. Her er forøvrig den almindeligste orden den saakaldte Murdārīje. De forskjellige ordeners klostre staar under ledelse av en sheik (pers. *pīr*, ældste). De religiøse sammenkomster benævnes zikr, d. e. erindring, omtale (av Gud); en vigtig rolle spiller derunder de øvelser, hvirvlende dans, anstrengende bevægelser ledsaget av høie skrik o. l., hvis hensigt er gjennem ekstase at bringe deltagerne i mystisk forbindelse med guddommen. Herved viser d.-institutionen hen til de persiske og indiske religioner som den jordbund hvori den har sine rotter. Det er da naturlig at den ikke kan glæde sig ved sympati hos repræsentanterne for den islamitiske ortodoksi. Derimot nyder den ikke ringe anseelse blandt den store mængde. [Litt.: J. Ostrup, «Islam», Kbh. 1914.]

Persisk dervisj.

Dervisj pasja, Ibrahim (1817—96), tyrk. general og statsmand; utdannet ved studier i London og Paris, 1849 divisionsgeneral og 1855 øverste leder av Tyrkiets militærskoler. 1862 armékorpschef i krigen mot Montenegro, derpaa en tid gesandt i Petrograd. 1873 generalguvernør i Bosnien og Herzegovina, men hans haardhet gav oprøret ny næring, og han faldt i unaade. Var 1876 krigsminister og forsvarte i den russ.-tyrk. krig 1877—78 Batum med stor dygtighet. D. underkuet 1880 det albanesiske oprør og utnævntes 1888 til generaladjutant hos sultanen.

Derwent *[dɔ̄'wənt]*, England, navn paa flere elver. 1. Derbyshire-D. kommer fra High Peak, gaar forbi Derby og falder ut i Trent, 96 km. lang. — 2. Yorkshire-D. utspringer paa York Moors høiland, flyter ut i Ouse, 91 km. lang, er seilbar til Malton. — 3. Cumberland-D. flyter gjennem Derwent Water og falder i den Irske Sjø, 60 km. lang. — 4. I Tasmanien findes ogsaa en D., den munder ut paa sydkysten i nærheten av Hobart, 209 km. lang.

Derwent Water *[dɔ̄'wənt wå'tə]*, England, indsjø i grevskapet Cumberland, 5 km. lang, med mange vakre øer. D. W. er bekjendt for sin skjønhet, særlig vandfaldene ved Lodore (the falls of Lodore), besunget av Southey.

Des er tonen D med ♭ foran. D. dur toneart har fem ♭; istedenfor d. moll brukes eis moll. D. dur akkord er des, f, as.

Desaguadēro, Sydamerika. Rio D., Titicacasjøens avløp, som fra sjøens sydende rinder et stykke paa grænsen mellem Peru og Bolivia, derpaa mot sydøst gjennem Bolivia ut i Pampa Aullaguas eller Poopo-sjøen, 300 km. lang.

Desaix de Veygoux *[dɔsɛ̄ də vɛgú]*, Louis Charles Antoine 1768—1800, fr. officer, blev 15 aar gl. under-

løitnant i den franske hær og utmerket sig i revolutionskrigen, saa han 1794, 26 aar gl., blev divisionsgeneral. Fulgte 1798 med Bonaparte til Ægypten, deltok med hæder i slaget ved pyramiderne og ledet dygtig forvaltningen av Øvre-Ægypten (av araberne hædret med navnet «den retfærdige sultan»). Tilbake til Frankrike 1800, fulgte Bonaparte til Italien og bidrog til seiren ved Marengo 14 juni, men faldt selv.

De Sanctis, Franceseo (1818—83), ital. statsmand og litteraturhistoriker. Blev 1848 ansat i det neapolitanske undervisningsministerium, men 1850 fængslet som revolutionær. 1858 utnævntes D. til professor i Zürich, men drog 1860 med Garibaldi til Neapel og blev ital. undervisningsminister 1861—62, samt 1878 og 1879—80. Fra 1871 var han professor i Neapel og hadde fra 1861 sæte i kammeret, hvor han tilhørte venstre centrum. Hans evner kom dog til rikest utfoldelse i hans litterærhistoriske virken, som frembragte en række skrifter av høi rang, bl. a. endel studier over Dante.

Desargues *[dæzárg]*, Gérard (1593—1662), fr. geometer, f. i Lyon. Som ingeniør deltok han i beleiringen av La Rochelle, men levet ellers som privatmand først i Paris og senere paa sit gods i Condrieu. Hans arbeider er banebrytende for de nye metoder i geometri. Han beskjæftiget sig meget med perspektivlæren. Ham skyldes betragtningen av parallele linjer som linjer som skjærer hinanden uendelig fjernt.

Desarmēre, at bortta skytset fra et fæstningsverk eller krigsskib. At d. et krigsskib efter avsluttet togt vil desuten si at fjerne alt materiel som ikke skal forbli ombord naar skibet oplægges. At d. en elektrisk minesperring eller mine vil si at gjøre denne ufarlig ved at avbryte det elektriske stromløp som skal bevirke at den armerte mine ved paaseiling eller ved avfyring sprænges. At d. en mekanisk (ɔ: ikke elektrisk) mine vil si at fjerne dennes tændanordning.

Desault *[døså']*, Pierre Joseph (1744—95), fr. kirurg, 1782 overkirurg ved Charité, 6 aar senere ved Hôtel-Dieu, hvor han oprettet den første kirurgiske klinik i Frankrike. 1794 klinisk kirurg ved École de santé. Skaperen av den kirurgiske anatomi. Indskrænket indikationerne for amputation og trepanation, gjenoptok den forglemte umiddelbare underbinding av arterierne. Ringe litterær virksomhet.

Desavouēre *[desavuē'rə]* (fr.), fragaa, negte at ha sagt eller gjort noget, misbillige, fornegte, benegte.

Desbordes-Valmore *[dæbård-valmā'r]*, Marceline Josèphe Félicité (1788—1859), fr. digterinde. Efter en ulykkelig ungdom giftet hun sig 1817 med skuespilleren Valmore. For sin inderlige, følelsesfulde digtning blev hun av flere, bl. a. Sainte-Beuve, sat meget høit. Hun debuterte 1818 med «Élégies et romances», som sammen med hendes senere samlinger blev utgit i 3 bd. 1886—87.

Descabezādo, Sydamerika, nu utslukt vulkan i Chile, depart. Talca, under ca. 35° 30′ s. br., 3 900 m. o. h. I nordøst, paa grænsen mot Argentina, vulkanen D. chico, 3 252 m.

Descartes *[dækárt]*, René, lat. Cartesius, Renatus (1596—1650), fr. filosof og matematiker, av adelig slegt, blev undervist i et jesuiterkollegium, viste tidlig anlæg og lyst til tænkning og lærdom; D. deltok i Trediveaarskrigen og gjorde omfattende reiser i Europa, men tilbragte ogsaa lang tid i ensomme studier i overensstemmelse med sit valgsprog: *bene vixit qui bene latuit.* Sine sidste aar tilbragte han i Holland, indtil han kaldtes til Sverige av dronning Christina, som ønsket at lære at kjende hans filosofi. Her døde han, og hans lik blev senere ført til Paris. Av hans verker utkom 1637 «Essais philosophiques», som foruten den berømte avhandling om metoden (sv. oversættelse) indeholdt hans grundlæggende arbeide om den analytiske geometri o. fl. 1641 utkom «Betragtninger over filosofiens grundlag» (som er oversat til norsk av H. C. Hansen 1894), 1644 «Prineipia philosophiæ» og 1649 et psykologisk arbeide «Passiones animæ». — D. ansees for den nyere filosofis grundlægger. Hans metodiske principper gaar ut paa: 1. ikke at holde noget, hvorom der kan tviles, for sandt, 2. at dele ethvert problem i dets simpleste dele, 3. derfra forsigtig og systematisk at skride til det sammensatte og 4. paase at ingen muligheter oversees. I overensstemmelse hermed tar hans filosofi sit utgangspunkt i den erkjendelse, som ingen skepsis kan rokke, at jeg er til som tænkende væsen (ti at tvile er at tænke). Om materiens eksistens faar jeg derimot kun visshet ad en omvei, gjennem forvissningen om en fuldkommen Gud, der som fuldkommen og sanddru ikke kan ville at vi skal bedrages gjennem vore sanser. Som bevis for Guds tilværelse anføres at selve begrepet om Gud som den fuldkomne indbefatter hans eksistens, da ikke-eksistens vilde være en ufuldkommenhet. Det fuldkomne begrep kan ikke skyldes ufuldkomne væseners erfaring, er derfor medfødt og maa ifølge D.s aarsaksbegrep skyldes et fuldkomment væsen, da en virkning ikke kan rumme mere end der er i aarsaken. Gud er den absolutte substans. Materien (det utstrakte) og sjælen (det tænkende) er relative substanser, som kan vekselvirke paa et sted i hjernen *(glans pinealis).* Sjælen kan ændre den legemlige bevægelses retning, men ikke dens mængde. Dyrene har ingen sjæl, men er maskiner. Al vor erkjendelse gaar ut paa mekanisk aarsaksforklaring, guddommens hensigter kan vi ikke utgranske.

René Descartes.

Descende'ns (lat., nedstigende), betegner indbegrepet av en persons avkom (barn, barnebarn o. s. v.) i motsætning til aseendens (s. d.) og sidelinjer; descendenter, de enkelte personer i avkommet. De betegnes i den norske arvelov som personens livsarvinger. Sml. Arv.

Descende'nsteorien, ned- el. avstamningslæren, evolutionsteorien, utviklingslæren, den lære som i motsætning til den overnaturlige skabelseshistorie antar at alle organismer som lever og gjennem tiderne har levet paa jorden, i løpet av overmaade lange tidsperioder ved gradvise omdannelser har utviklet sig paa naturlig maate fra én eller nogen faa meget primitive stamformer. De høiere dyr stammer efter denne teori fra lavere dyreformer som har levet i tidligere jordperioder eller som endnu lever, og mennesket har paa samme vis utviklet sig fra dyrene. — D.s grundtanke er overordentlig gammel og fremtræder allerede hos Empedokles (f. 504 f. Kr.). Efter ham opstod først planterne, saa de lavere dyr, av disse utviklet sig de høiere dyr og tilsidst menneskene. Det virksomme princip i denne utvikling saa han i at de uheldig byggede organismer bukket under i kampen for livet, mens de livskraftige formerte sig. Først over 2000 aar senere blev disse tanker videre utført og empirisk begrundet av mænd som Geoffroy, Saint-Hilaire, Lamarck og fremfor alle Ch. Darwin (s. d.), og i vore dage findes ingen naturforsker av nogen be-

tydning som ikke har sluttet sig til d. — At en evolution virkelig har fundet sted, kan ikke direkte bevises. Talrike kjendsgjerninger taler imidlertid med overveiende sandsynlighet herfor, paa samme tid som man ikke kjender et eneste forhold som er uforenelig med en saadan. En række ellers uforklarlige kjendsgjerninger finder ogsaa ved antagelsen av en evolution sin naturlige forklaring. Som alm. bekjendt henforer vi alle dyr og planter til forskjellige arter (s. d.). Et indgaaende studium av talrike individer tilhørende samme art viser at disse ikke alle er ens, men tvertimot i mange tilfælde «varierer» inden ret vide grænser, saaledes at det kan bero paa et skjon hvorvidt de alle virkelig skal henføres til én gruppe eller til flere saakaldte varieteter eller underarter. Denne vanskelighet i at avgrænse de enkelte arter fra hverandre staar i bedste overensstemmelse med den ved talrike erfaringer godtgjorte kjendsgjerning at arterne ikke, saaledes som d.s motstandere har ment, er uforanderlige, men tvertimot gjennem kortere eller længere tidsrum kan gjennemgaa endog

Benbygning i en hval-luffe og en menneskehaand (efter naturen).

indgripende omdannelser. Saaledes er det noksom bekjendt at flere husdyrarter i tidens lop er spaltet i et antal racer som indbyrdes tildels er meget forskjellige. Ved forandringer av dyrenes livsbetingelser, f. eks. ved forandringer av foden, lyset, temperaturen eller vandets saltholdighet, har man ogsaa i mange tilfælde formaadd at fremkalde tildels betydelige forandringer av deres farve, storrelse og andre eiendommeligheter. Talrike eksempler viser ogsaa at en overforing av en dyre- eller planteform fra et sted til et andet kan medfore lignende forandringer. — At arterne i tidernes løp har gjennemgaat forandringer, støttes ogsaa i hoi grad av den sammenlignende anatomis og embryologis vidnesbyrd. Betragter vi en hval, f. eks. en grønlandshval, saa minder denne ved første blik baade i legemsform og levevis meget om en stor fisk, og dog tilhører den som alm. bekjendt pattedyrene. Av lemmer har hvalen kun ett par, de saakaldte luffer, som sitter paa samme plads paa legemet som andre pattedyrs forlemmer. I sit ydre har disse luffer form av aareblade og meget litet tilfælles med vore armer. De indeholder imidlertid ganske de samme knokler som disse (se figuren). Alle knoklerne er imidlertid hos hvalen sterkt forkortet og flattrykt, og istedenfor led findes mellem dem stramme baand, som gjør dem indbyrdes ubevægelige, saaledes at forlemmene bare kan bevæges i skulderleddene. Denne indviklede bygning av luffernes skelet, som staar i sterk motsætning til deres enkle funktion, kan alene forklares ved at hvalerne stammer fra pattedyr som oprindelig levet paa land. Ved overgangen til vandlivet og ved forlemmernes forandrede funktion forsvandt saa, maa vi tænke os, bevægeligheten i leddene, som nu kun kunde virke uheldig, samtidig sóm fingrene blev forbundet med hverandre til en aareplate. — Som alm. bekjendt har ingen hvaler synlige baklemmer. Derimot har de alle et bækken, og til dette slutter sig hos enkelte arter et kort laarben og skinneben, som ligger indleiret i kropsmuskulaturen; fotknokler mangler derimot altid. Disse dannelser, som er uten enhver betydning for dyrene og mangler hos de fleste arter, vilde være ganske uforklarlige, hvis man ikke antok at hvalerne stammet fra firfottede dyr og at baklemmerne under vandlivet var blit overflodige og derfor hos de forskjellige arter mere eller mindre tilbakedannet rudimentære). At hvalernes forfædre engang har besiddet baklemmer, viser ogsaa fosterutviklingen. Paa et meget tidlig stadium av denne findes nemlig anlæg til baade for- og baklemmer, som springer frem paa kroppens overflate ganske som hos de firfottede landdyr. Under den videre utvikling tilbakedannes imidlertid anlæggene til baklemmerne. — Paa samme maate som for hvalerne gjælder nu ogsaa for talrike andre dyr at deres bygning bare blir forstaaelig ved antagelsen av at de stammer fra former som har hat en ganske anden levevis end de selv. Et særlig tydelig sprog taler de rudimentære organer (sml. ovenf.). — Hos alle hvirveldyrs fostre optræder baktil paa hver side av hodet, like foran horeblæren, en række spalter (se fig.), som forer fra svelget ut til overflaten. Hos fisker og padder blir disse til gjellespalterne, hos krybdyr, fugler og pattedyr, som ingen gjeller har, lukkes de senere. Disse spalters optræden hos de hoiere hvirveldyrs fostre peker hen paa at disse dyr stammer fra gjelleaandende forfædre. Herfor taler ogsaa den omstændighet at karsystemet hos disse dyr anlægges ganske som om der skulde utvikles gjeller. Først under den videre utvikling sker der en omdannelse av anlægget. Gjellespalterne hos de hoiere hvirveldyr er altsaa likesom baklemmerne hos hvalerne rudimentære organer som de har arvet fra forfædre, hvor de var i funktion. Paa grund av den omstændighet at organer som hos de utviklede dyr kan være helt forsvundet eller sterkt omdannet, hos fostrene ofte anlægges og en kortere eller længere tid bevares i sin oprindelige skikkelse, har vi i

Descendensteorien:
Fostre av hajfisk (I), snog (II), hone (III) og menneske (IV) i tre utviklingsstadier (a—c). Paa første og andet stadium er gjellespalterne tydelig synlige paa halsen.

embryologien en overordentlig vigtig ledetraad ved bedommelsen av dyrenes slegtskap. Embryologien viser os saaledes at flyndrene stammer fra symmetriske fisker, hvis oine laa et paa hver side, og at talrike ved snylteliv omdannede dyreformer stammer fra ofte langt høiere organiserte, fritlevende stamformer o. s. v. — Vegtige beviser for d.s rigtighet leverer studiet av forverdenens dyre- og planteliv. Forsteningerne viser at det organiske liv paa jorden fra de ældste tider indtil nu har undergaat gradvise, store forandringer; de perioder hvori man deler jordens utviklingshistorie, karakteriseres netop ved de i lagene avsatte forskjellige dyre- og plantelevninger. Jo længere vi gaar tilbake i tiden, desto mere forskjellig er dyre- og planteverdenen fra den nuværende, desto flere arter og slegter stoter vi paa som nu ikke længere findes levende paa jorden, og omvendt, jo nærmere vi kommer nutiden, desto mere lik blir faunaen og floraen den som vi selv kjender. Dette forhold svarer netop til d.s fordringer. Naar vi av de embryologiske fund (se ovenfor) mener at maatte slutte at de høiere, lungeaandende hvirveldyr nedstammer fra gjelleaandende, saa følger herav at fisker og padder maa ha levet før krybdyr, fugler og pattedyr. Hermed stemmer nu ogsaa forsteningernes lagfølge. Rester av fisker kjendes allerede fra den tidligste oldtid, padder optræder først efter midten av denne periode og krybdyr først i dennes sidste lag, mens fugler og pattedyr først optræder i den saakaldte middelalders avleiringer. For flere enkelte arters vedkommende formaar forsteningerne endog at klargjøre den gradvise omdannelse gjennem tiderne (flere snegler, hesten, kamelen o. s. v.). Om forsteningslærens vidnesbyrd angaaende fuglenes utvikling fra krybdyrene, se Archæopteryx. — Ogsaa læren om dyrenes og planternes utbredelse, den saakaldte dyre- og plantegeografi, gir vigtige støttepunkter for d., se Dyregeografi. Man finder nemlig at faunaen og floraen i regioner av jorden som gjennem længere tider har været skilt fra hverandre ved naturlige, for organismerne mere el. mindre uoverskridelige hindringer, har sit særpræg, som bare kan forklares ved at organismerne i hver region har levet som et forholdsvis avsondret hele og herunder utviklet sig i forskjellig retning. — Antar vi paa grundlag av de kjendsgjerninger som den moderne naturforsknings forskjellige grener har bragt for dagen, at det organiske liv paa jorden, saaledes som d. uttaler, har utviklet sig gjennem tiderne fra enkle former, saa reiser sig spørsmaalet hvad som har betinget denne utvikling. Herom har meningerne været og er fremdeles meget delt. Se Darwinisme, Lamarckisme, Migrationsteorien, Mutationsteorien.

Desce'nsus (lat.), nedsynkning. D. uteri, sykelig fremfald av livmoren i skeden (se Prolapsus), d. testieulorum, den normale vandring av sædkjertlerne fra bukhulen ned i pungen ved slutten av fosterlivet.

Deschamps *[dæšã']*. 1. Émile D. (1799—1871), fr. digter, har bevaret et navn som en av den fr. romantiks skapere. 1823 grundet han tidsskriftet «La Muse Française» for de nye idéer, var medlem av det første «Cénacle» og utgav 1828 sine «Études françaises et étrangères», som ogsaa indeholder bearbeidelser av fremmede digtninger. Han oversatte «Romeo og Julie» 1839 og «Macbeth» 1844. — 2. Antoine François Marie D., kaldt Antony (1800—69), fr. digter, foreg.s bror, har en lignende historisk betydning ved sin oversættelse av Dantes «Divina commedia» 1829. Skrev ogsaa «Trois satires» 1831, samt endel tungsindige, personlig formede digte «Résignation» 1839. Brodrenes poesier utgaves samlet 1842.

Deschanel *[dæšanèl]*. Paul Eugène (1856—), fr. politiker, f. i Brüssel, kom som jurist meget ung ind i statstjenesten og blev 1885 medlem av deputeretkammeret, hvor han blev en av førerne for de moderate republikanere. Fremragende taler og politisk forfatter; utgav bl. a. en samling taler under titelen «Questions actuelles», en samling historiske portrætter «Orateurs et hommes d'état», avhandlinger om utenrikske spørsmaal o. s. v. 1898 blev han kammerets formand, og 17 jan. 1920 blev han valgt til republikkens præsident efter Poincaré, men maatte nedlægge denne værdighet allerede i september s. a. paa grund av svækket helbred. 1899 blev D. medlem av akademiet.

Des Cloizeaux *[dækluazø']*, Alfred Louis Olivier (1817—97), fr. mineralog, 1876 professor ved det naturhistoriske museum i Paris. Hans krystallografiske og mineralogiske arbeider er meget omfattende og utmerker sig ved en stor nøiagtighet og sikkerhet. Som D.s hovedfortjeneste maa nævnes indførelsen av optiske undersøkelsesmetoder i mineralogien. Av hans arbeider kan fremhæves: «Manuel de minéralogie» (1862—94), «De l'emploi des propriétés optiques biréfringentes en minéralogie» (1857), «Nouvelles recherches optiques» (1867). D. foretok mange reiser bl. a. til Island, hvor han overvar Heklas utbrud i 1845. Om dette og andre forhold paa Island har han ogsaa skrevet flere arbeider.

Desenzano *[-tsa'nå]* **sul Lago,** Italien, by i prov. Brescia, ved den sydvestlige bredd av Gardasjøen, 5 600 indb. Fiskeri, vinavl etc. Vigtigste italienske havn ved Gardasjøen.

Dese'rtas el. Ilhas Desertas tre smaa ubebodde klippeøer sydøst for Madeira; de to største heter Deserta grande og Bugio. Søkes av fiskere og folk som driver jagt paa øernes forvildede gjeter og kaniner. Tilhører Portugal.

Desertiōn som militær forbrydelse, se Romning. Desertio malitiosa), en i lovbokens 3—18—15, 2 omhandlet skilsmissegrund, naar «den ene egtefælle uden skjellig aarsag eller samtykke forlader den anden og drager bort». Skilsmisse kunde isaafald kræves av den anden egtefælle efter 3 aar. Se nu lov av 31 mai 1918 § 45, hvorefter et egteskap efter forlangende av den ene egtefælle skal oploses ved dom, naar den anden egtefælle i 2 aar har unddraget sig samlivet mot saksøkerens vilje og uten fyldestgjørende grund, og samlivet ikke senere er gjenoptat.

Desertør, se Romning.

Desèze *[dəsǣ'z]*, el. de Sèze, Raymond, greve (1748—1828), fr. sakfører. Var ved revolutionens utbrud berømt som en av Paris' dygtigste advokater. Paatok sig (sammen med Malesherbes, s. d.) at forsvare Ludvig XVI for konventet og holdt en mesterlig forsvarstale. Blev i rædselstiden fængslet som «mistænkt», men blev fri efter Robespierres fald. Under restaurationen overøst med æresbevisninger av Ludvig XVIII; 1815 pair, 1817 greve og medlem av akademiet.

Deshima, se Desjima.

Desiderātum, desiderat (lat., noget som savnes, en mangel som ønskes avhjulpet.

Desideria (Eugénie Bernhardine Désirée, f. Clary) 1777—1860), n.-sv. dronning, datter av en rik kjøbmand i Marseille, var i sin ungdom en kort tid forlovet med Napoleon Bonaparte, derefter med general Duphot, efter hvis voldsomme død i Rom 1797 hun egtet den allerede da meget ansete general Bernadotte. Bryllupet stod i Paris den 16 aug. 1798. D., hvis ældre søster var gift med Joseph Bonaparte, var en av de mest velsete og feterte damer ved Napoleons hof, og hendes mands ophøielse til marskalk av Frankrike og fyrste av

Desideria.

Pontecorvo skyldes vistnok mere hendes end hans stilling til keiseren. Efter Bernadottes valg til svensk tronfølger reiste D. til Stockholm (jan. 1811), men trivedes ikke her og vendte efter faa maaneders forløp tilbake til Paris, hvor hun hadde et eget palads. Først i 1823 kom hun atter til Stockholm, hvor hun blev boende resten av sit liv. Hun var i besiddelse av en skarp forstand, var personlig elskværdig og i stilhet meget velgjørende; men mere kjendt var hun dog for sine mange egenheter.

Desidērio da Settignano (1428—64), ital. billedhugger av florentinsk skole. Elev av Donatello. Skjønt død ung har han øvet stor indflydelse paa florentinsk billedhuggerkunst. Tilfælles med Donatello har han opfatningens naturlighet og livfuldhet. Eiendommelig for ham er hans sans for skjelmskhet og ynde, der gjør ham til en ypperlig fremstiller av unge kvinder og barn. Hovedverker: statssekretæren Marsuppinis gravmæle i Sancta Croce og marmortabernaklet i San Lorenzo; desuten den livfulde portrætbyste av Marietta Strozzi.

Desidērium (lat.), ønske; p i u m d. (fl. p i a d e s i d ē r i a), fromt ønske.

Desidērius, den sidste longobarderkonge (756—74). Kom paa tronen ved pavens og frankernes hjælp, men mot løfter om landavstaaelse til pavestolen, som han ikke holdt eller kunde holde. Derover strid med paven, og da han støttet nogen oprørske slegtninger av Karl den store, ogsaa krig med frankerkongen, som seiret over ham 774, satte ham og hans familie i kloster og lot sig selv krone som konge.

Designēre (lat.), betegne, bestemme, utpeke til (et embede eller hverv).

Desinfektiōn er uskadeliggjørelse av smittestoffer. Hertil anvendes oftest midler som dræper de levende smittekim, men en mekanisk fjernelse, f. eks. ved vaskning, kan virke likesaa sikkert. D. bør helst være saa fuldstændig at alle kim dræpes, henholdsvis fjernes, d. e. være lik sterilisering; men saa vidt naar man sjelden. — D. kan ske kemisk (ved bakteriegifter) eller fysisk (ved varme eller lys). I førbakteriologisk tid var d. nærmest et slag i luften og faldt tildels sammen med at fjerne lugt («desodorisation»). Nu maaler man d.s-midlernes virkning ved særlige forsøk. Som maal anvendes oftest renkulturer av forskjellige bakterier i opslemning eller indtørrede paa glas eller silketraader. Disse anbringes f. eks. i opløsninger av forskjellige d.s-midler for at bestemme hvilke og hvilken styrke av disse formaar at dræpe bakterierne, og i hvad slags oplosninger midlerne virker kraftigst (oplosning i vand er bedst, i alkohol daarligere, mens olje kan ophæve virkningen o. s. v.). Eller man anbringer f. eks. silketraader med bakterierne i sterilisert filtrerpapir, som lægges mellem de klædesplagg o. l. som skal desinfieeres i en desinfektionsovn (se nedenfor). I saa godt som alle tilfælde beror virkningen paa koagulation av det levende protoplasma. — Av de forskjellige midler kan nævnes: F y s i k a l s k e: varme. Enten brænder man gjenstandene op (papir, aviser, leketøi o. s. v., eller man anbringer dem i rum, hvor luften f. eks. ved en ovn varmes sterkt op (til 150 ° C. o. m.) uten ekstra tilsætning av vanddamp («tør varme»; brukes nu kun sjelden). Eller man anbringer dem i apparater (de moderne d.s-ovner), hvor de utsættes for vanddamp paa 100—115 ° C. («fugtig varme»). Dampene maa indvirke saa længe at de trænger fuldstændig igjennem dyner, madrasser o. l.; linnet, somme sengklær, skeer, glas o. l. kan kokes i alm. vand. — Særlig hvor det gjælder melk, anvendes ofte ophetning til temperaturer under 100 ° C. (60—80 ° C., «pasteurisering»). — Paa overgang mellem kemiske og fysiske d.s-midler staar l y s e t. Sollyset anvendes tildels hvor adgang til d.s-anstalt er vanskelig. — D e k e m i s k e d.s-midler kan være metalsalter (sublimat 1 pro mille, helvedessten 2 pct.). Av stor betydning er alkalierne soda 2 pct.), saape (3 pct.) Disse opløsninger virker bedst i varm tilstand (linnet, sengklær). Kalkmelk 1 del brændt kalk til 3 dele vand) anvendes til kalkning av uthuse og som tilblanding i like dele til urin, ekskrementer o. s. v. Sterke syrer kan virke desinficerende, men anvendes sjelden. Tidligere anvendtes alm. den ved forbrænding av svovel dannede svovelsyrling, som dog kan odelægge toi og farver. Det samme gjælder klor (utviklet ved tilsætning av syrer til klorkalk) og klorkalkmelk (1 del klorkalk + 5 dele vand), som virker paa lignende maate, men sterkere end kalkmelk. En mættet oplosning av klorkalk i vand kan anvendes til vask av rendestener, tønder o. s. v. Ogsaa oksyderende stoffer som vandstofhyperoksyd og overmangansurt kali har desinficerende virkning, det sidste især blandet med saltsyre (0.1 + 1 pet.). Alkohol, bedst 60 pct., virker omtr. som 3 pct. karbolvand. Billigere end den rene, men likeledes sterkt desinficerende er den raa karbolsyre, som gir en uklar oplosning likesom kreolin. — Et moderne d.s-middel er formaldehyd (i handelen i 40 pet. vandige opløsninger som formol og formalin). Er et luftformig, ret uskadelig og ret ugiftig d.s-middel, som dog har den ulempe at det kun virker paa overflaten. Kan utvikles ved opvarmning av særlige pastiller eller ved fordampning av oplosninger. Virker bedst i forbindelse med vanddamp. Den generende lugt kan fjernes ved ammoniak, som med formaldehyd danner en lugt- og giftfri forbindelse. — Til d. av tapeter har den rent mekaniske avgnidning med rugbrodsskorper vist sig brukbar.

Desinfektiōnsanstalter utstyres bedst med liggende hule cylindre av jern, ind i hvilke der kan ledes varm vanddamp. (De moderne «d e s i n f e k t i o n s o v n e r»,

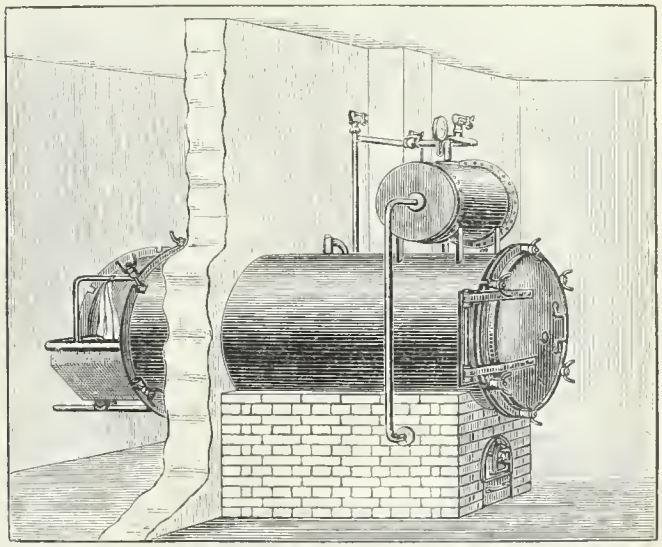

Stationær desinfektionsovn med kjel (system Reck).

se fig.) De indmures i en skillevæg mellem to rum og er til at aapne fra begge sider, hvorved man opnaar at de inficerte gjenstande kan bringes ind i cylindrene fra den ene side og tages ut ved den anden, saa at desinficerte gjenstande ikke kommer i berøring med inficerte. I disse cylindre foregaar desinfektionen ved vanddamp paa 100—115° C. I større byer bygges anstalter, hvortil klær o. s. v. henbringes til desinfektion, mens der fra anstalten utsendes indovet mandskap med alle fornødne apparater til boligens desinfektion, hvilken utføres ved omhyggelig vaskning med saape- eller karbolvand eller ved utvikling av formalindampe. Paa anstalterne kan tildels smittede familier faa bad.

Desinfektiōnsmaskiner kan anvendes ved desinfektion av stalder, lagerrum og større lokaler, hvis vægger og loft taaler at besprøites med desinficerende væsker. D. bestaar av væskebeholder, trykpumpe, slange og fordelingsapparat (mundstykke). Som desinfektionsvæske benyttes kalkmelk, formalinoplosning, karbolineum, petroleums-emulsioner o. l. — Ved hjælp av trykpumpen presses væsken gjennem slangen til mundstykket, hvorfra den i taakefin tilstand fordeles over de flater og gjenstande som skal desinficeres. Da sprøitningen foregaar under tryk, kan væsken presses ind i revner og sprækker, hvorved desinfektionen blir effektiv. D. kan ogsaa benyttes til hvitning av store vægflater og til sprøitning av trær og busker mot sop og skadedyr.

Desinfektionsovner, se Desinfektion og Desinfektionsanstalter.

Desinficēre, se Desinfektion.

Desintegrator (kastemølle), en maskine til pulverisering av tørt materiale som kalk, ler, kul, salt o. l. D. har to ringformede skiver besat med flere koncentriske rækker av staalstifter. Rækkerne paa den ene skive griper ind i mellemrummene mellem rækkerne paa den anden. Naar den ene skive roterer hurtig (2—3000 omdreininger pr. min.), mens den anden staar stille eller roterer langsomt, vil det ved midten av skiverne indførte materiale kastes utover mellem stifterne og knuses, saa det som pulver forlater skivernes omkreds og opfanges i en omgivende kapsel. En lignende maskine for opdeling av kladdet mel kaldes dismembrator.

Desio *[dezía]*, by i Italien, prov. Milano, 11 900 indb. (1911). I nærheten Villa Traversi med pragtfulde parker.

Désirade *[dezi.a'd]*, La, fransk ø, hører til de smaa Antiller, 14 km. øst for Guadeloupe; 27.2 km.² med ca. 1500 indb. D. opdagedes av Columbus og kaldtes Descada (den efterlængtede).

Désirée, se Desideria.

Desjima, en liten kunstig ø i Nagasakis havn (Japan, Kiusjiu), 1635—39 port., 1641—1854 holl. handelsstation. Det eneste sted i Japan gjennem disse 200 aar, hvor europæere (og blot holl.) kunde opholde sig og drive handel med Japan.

Desjnev, Kap, Asiens østligste punkt ved Beringstrædet, ogsaa kaldt Østkap.

Deskriptiōn (lat.), beskrivelse, skildring; deskriptiv, beskrivende.

Deskriptiv geometrī er en geometrisk disciplin, som er vokset op av de arbeidstegninger, haandverkere fra gammel tid av har utført. Disse blev av Desargues (i 1640) og Frézier (i 1754—69) o. a. optat til teoretisk behandling; men selvstændig videnskabelig betydning fik den d. g. først gjennem Monge's systematiske fremstilling (1795). Den d. g. stiller sig et dobbelt maal. Først det mere praktiske at levere plane billeder av geometriske legemer og av linjer og flater, som ikke er plane, paa en saadan maate at de rigtige dimensioner kan tages ut av tegningerne. Dernæst det teoretiske gjennem disse tegninger at studere de geometriske egenskaper hos de avbildede legemer, flater og linjer. Man tegner i alm. to billeder av gjenstandene, en «horisontal» og en «vertikal projektion», eller «grundrids» og «oprids», som fremkommer paa følgende maate: Man tænker sig to planer, projektionsplaner, et horisontalt og et vertikalt. Billedet av gjenstandens enkelte punkter i grundridset faar man ved at nedfælde perpendikulærer fra dem paa det horisontale plan (Frézier: ved blækdraaper som falder ned). Grundridset viser os gjenstanden saaledes som den vil se ut for en iagttager som staar hoit (eg. uendelig hoit) over horisontalplanet og ser ret ned mot dette. Opridset viser os gjenstanden set av en iagttager som staar (uendelig) langt foran vertikalplanet og ser ret ind mot dette. Det fremkommer ved fra gjenstandens punkter at nedfælde perpendikulærer paa vertikalplanet. Grundrids og oprids konstruerer man i ett tegneplan, idet man tænker sig vertikalplanet dreiet bakover om de to planers skjæringslinje, «grundlinjen», indtil det gaar i ett med horisontalplanet. — Den d. g. er i 19 aarh. særlig dyrket i Frankrike og Tyskland (darstellende Geometrie); den er nu et væsentlig fag ved enhver teknisk utdannelse, læres ogsaa i de høiere almenskoler, hos os i realgymnasiet (i rent elementær form som projektionstegning). — Se ogsaa Projektion, Projektiv geometri, Perspektiv.

Desmaner *(myogale)*, liten gruppe insektætere som staar spidsmusene nær; vanddyr med svømmehud mellem tærne og lang, skjællet hale, langt, sterkt bevægelig tryne, under haleroten moskuskjertler. — En større art, desmanen *(m. moschata)* findes i Sydrusland, en mindre art, den pyrenæiske bisamspidsmus *(m. pyrenaica)* findes i Pyrenæerne.

Desman (*myogale moschata*).

Desmerdyr *(viverridæ)*, familie av pattedyr, tilhørende rovdyrenes orden, utmerker sig ved en langstrakt, slank, men ikke særlig kraftig legemsform, korte ben og en som regel lang og busket, i enden tilspidset hale. Halsen lang, hodet litet, snuten tilspidset, besat med lange veirhaar. D. er dels taagjængere, dels saalegjængere, klorne kan hos nogen trækkes ind, hos andre ikke. Pelsen snart fin og silkeagtig, snart mere strid og langhaaret. Farven for det meste mørk med lysere pletter, striper eller andre tegninger. Alle d. utbreder en eiendommelig, gjennemtrængende moskuslugt, som skyldes sekretet av kjertler omkring analaapningen; disse kjertler tømmer hos flere former sit sekret i en fælles kjertelsæk. — D.s levevis er meget forskjellig; i det store og hele ligner de vore maarer og erstatter disse i den gamle verdens varme lande; andre minder dog mere om katter og enkelte endog om bjørner. De fleste er blodtørstige kjøtætere og nærer sig av smaa pattedyr, fugler, egg o. s. v., andre tar ogsaa krybdyr, padder, fisk, krebsdyr og insekter, mens atter andre hovedsagelig lever av plantefode. De fleste er natlige dyr, nogen jager dog ogsaa om dagen. Flere arter tæmmes og holdes i husene som katter. Meget omskrevet og alm. kjendt er det mod og den behændighet, hvormed d. angriper selv de farligste giftslanger. — D. tilhører den gamle verdens varme regioner, de nordligste arter

Desmerdyr: Genettakatten *(viverra genetta)*.

overskrider ikke Middelhavslandene. Av talrike herhenhorende slegter og arter skal her kun nævnes følgende: 1. Desmerkattene el. viverrerne *(viverra)* er taagjængere, klorne kan trækkes tilbake. Eneste repræsentant for disse i Europa er genettakatten *(v. genetta)*, et vakkert litet dyr, omkr. 50 cm. langt, halen 40 cm., skulderhøiden 15—18 cm.; gulgraa med sorte pletter, har fortrinsvis hjemme i Nordafrika (Marokko og Algerie, nord for Atlasfjeldene), men forekommer ogsaa i Spanien og Sydfrankrike. Lever særlig i klippefulde egne og nærer sig av fugler, rotter, mus o. s. v., bryter undertiden ind i honsegaarder og myrder for fote. Da den først jager efter solnedgang og bevæger sig med enestaaende hurtighet og smidighet, lykkes det kun sjelden jægeren at gjore den til sit bytte. — To andre desmerkatter, eivetten *(v. civetta)* fra Afrika og den indiske desmerkat *(v. zibetha)*, er særlig kjendt, fordi de leverer det vellugtende desmer eller zibeth. Den afrikanske form er av størrelse som en ræv, den indiske noget mindre og slankere. Pelsen hos begge tæt og grov, langs ryggen strækker sig like til haleroten en slags man, som dyrene kan reise. Pelsens grundfarve hos den afrikanske art er gulgraa med morke uregelmæssige pletter. Den indiske art mere brunlig. Civetten findes i hele Centralafrika, navnlig i Øvre og Nedre Guinea. Den indiske form lever saavel paa fastlandet som paa de Ostindiske Oer og er av malaierne overfort til talrike oer i det Stille Hav. Begge disse desmerkatter holdes som husdyr for sit kjertelsekrets skyld. Dette tømmer sig i to sækker som munder paa overflaten gjennem en spalte kort foran analaapningen. Kjertelsekretet skrapes ut av sækkene ved skeer et par ganger om uken, knades sammen med olje og indesluttes i smaa blikæsker. Man føder dyrene med ferskt kjøt, særlig fuglekjøt, jo rikeligere de fodres, desto mere desmer leverer de. Nutildags er handelen med desmer gaat betydelig tilbake, da det ikke længer anvendes i medicinen og i kosmetikken fortrænges av moskus. — 2. Palmekattene el. palmerullerne *(paradoxurus)*, dyr av størrelse som huskatten; halen, som næsten er like lang som kroppen, kan hos nogen arter rulles op (derav det sidste navn). De er halvsaalegjængere med fem tær, som bærer lange klør som kun kan trækkes halvt tilbake; udmerkede klatrere, som jager fugler, men ogsaa æter frugter og begaar alskens tyverier i plantagerne, hvor de røver ananas, bananer og andre frugter; særlig er de store yndere av de kjottede hylstre omkring kaffebønnerne; bønnerne selv passerer ufordøiet gjennem deres tarmkanal og opsamles i ekskrementerne; efter javanesernes forsikring leverer netop disse bønner den bedste kaffe. Av palmerullere kan nævnes den forindiske p. *(p. niger)* og den malaiiske p. eller musangen *(p. hermaphroditus)* fra Bakindien og de store Sundaoer. — 3. Mangusterne *(herpestes)* har forlængede tær, som er forsynt med klør som ikke kan trækkes tilbake, fotsaalerne nokne. Herhen hører den allerede i oldtiden beromte faraorotte *(h. ichneumon)*, som lever i Nordafrika, navnlig i Nildalen og Vestasien. Den er noget større end vor huskat og har en langhaaret, graagron pels, som falder nøie sammen med omgivelsernes farve. Den holder til i elvebreddernes sivskoger og graver sig underjordiske boliger. Jager kun om dagen, i sommermaanederne altid familievis. Dens næring er pattedyr, fugler og krybdyr, sandsynligvis ogsaa frugter. — De gamle ægyptere tilbad faraorotten som en landets velgjører og en tilintetgjører av slanger og krokodiller. Efter Plinius' skildring skulde den springe ind i krokodillernes gap og sønderrive deres hjerte. Faraorotten holdes ofte tam. — Næst efter faraorotten er mungoen *(h. mungo)* den mest kjendte art. Den er utbredt øver hele Forindien og Ceylon, er kun 40—50 cm. lang og har en sølvgraa pels. Blandt hinduerne holdes den høit i ære paa grund av sin utrættelige jagt paa rotter, mus og slanger. Da den er renslig og av fredsommeligere gemyt end faraorotten, egner mungoen sig godt til at holdes tam og blir sin herre tro som en hund. Mungoen er indført paa Jamaica, hvor den sies at gjore nytte for et par mill. kr. aarlig ved at rense sukkerplantagerne for rotter.

Desmerurt *(adoxa moschatellina)*, en liten, spæd urt som hører til vore tidligste vaarplanter. Fra dens krypende, skjællede rotstok utgaar 1—3 langstilkede, 3-koblede blade; de uanselige, gronlige blomster er samlet i et litet hodeformet aks i stængelens spids. Planten, som utsender en sterk moskusduft, vokser helst i lovkrat; hos os findes den især i det ostenfjeldske, men den har ogsaa andre voksesteder og gaar nordover endog til Varanger.

Desmidiaceer, smaa encellede grønalger, se Alger.

Desmīn, mineral av zeolitgruppen (s. d.). Bestaar av et vandholdig kalcium-aluminium-silikat. Mineralet er gjennemsigtig til gjennemskinnende, farveløst eller ogsaa brunlig, gulagtig eller rødlig paa grund av forurensninger. Forekommer paa ertsganger ved Kongsberg, Andreasberg o. fl. st., men hovedsageligst i vulkanske bergarter, f. eks. paa Island, hvorfra man har meget vakre krystaller.

Desmōdium gyrans, «telegrafplanten», en omtrent meterhøi plante av de erteblomstredes familie, særlig interessant ved de bevægelser som dens blade utforer. Disse er 3-koblede, og endesmaabladet er meget større end de to smaa sidesmaablade. Disse sidste er det som i sterkt solskin bevæger sig periodisk op og ned. Blomsterne er brungule og uanselige. D. stammer fra det tropiske Asien og dyrkes ofte i varmhus.

Des Moines *[dəmwa'n]*, Forenede Stater. 1. Bielv til Mississippi, rinder gjennem Iowa og falder ved Keokuk i Mississippi efter et omtr. 900 km. langt løp. — 2. Hovedstad i Iowa, ved elven av samme navn, 104 000 indb. (1917). Mange vakre bygninger, deriblandt statens kapitol. Universitet, stort bibliotek. Stor tilvirkning av landbruksmaskiner.

Des-moll, se Des.

Desmoulins *[dæmulæ']*, Benoît Camille (1760—94), fr. revolutionsmand. Jurist, sakfører i Paris, da revolutionen brøt ut. Utgav 1789 «La France libre», en idealistisk forherligelse av oltidsrepublikkernes samfundsliv. Efter Neckers avskedigelse opfyldt av harme mot regjeringen agiterte han i Palais Royals have (12 juli 1789) og var en av hovedmændene for toget mot Bastillen (14 juli). Stiftet tidsskriftet «Revolutions de France et de Brabant» (1789—91, 7 bd.). Sammen med Danton deltok han i den agitation som førte til stormen

Benoît Camille Desmoulins.

paa Tuilerierne 10 aug. 1792. Grundet med Danton) Cordelierklubben. Medlem av konventet, stemte for kongens henrettelse og var ivrig motstander av girondinerne (mot hvem han skrev smædeskriftet «Histoire des girondins»), men blev efter deres fald selv betænkelig over det jakobinske rædselsherredomme og begyndte i slutningen av 1793 bladet «Le Vieux Cordelier», hvori han angrep de revolutionære utskeielser. Hébert anklaget ham for at arbeide for kongedommets gjenoprettelse. Han blev vistnok frikjendt for anklagen, men Robespierre var mistænksom og skinsyk paa ham, og da baade D. og Danton stadig mere angrep rædselsregimentet, blev de begge fængslet, dodsdomt og guillotinert (5 april 1794). Hans yndefulde og opofrende hustru, Lucile, guillotinertes 8 dage efter. — D.s skrifter er utgit av Claretie (2 bd., Paris 1874).

Desna, elv i det sydvestlige Rusland, begynder i guv. Smolensk og falder ut i Dnjepr likeoverfor Kijev. 1 000 km. lang. Den er seilbar fra Brjansk, 840 km. Dens storste bielv er Seim, som er 600 km. lang.

Desodorisatiōn, fjernelse, tilintetgjorelse av ildelugtende stoffer. Sker oftest ved oksyderende midler som ozon, vandstofhyperoksyd, overmangansurt kali o. s. v. Som nodhjælp anvendes dækning med anden lugt. Jfr. Desinfektion.

Desoksydatiōn, fjernelse av surstof, se Reduktion.

Desolation *[desole'šn]* (eg. trostesloshet, ode sted). 1. Forbjerg paa oen Nunarsuit i det sydvestlige Gronland. — 2. Saa kaldte Davis et av ham 20 juli 1585 opdaget land, som senere viste sig at være det sydostlige Grønland. — 3. D. Cañon kaldes en dal i staten Utah i Nordamerika under ca. 39° 30′ n. br.; den gjennemstrommes av Green River, Colorados vestlige kildeelv. — 4. Langstrakt o i det sydlige Chile syd for den vestlige indgang til Magellanstrædet, som begynder ved Kap Pillar.

Desorganisatiōn (fr.), opløsning av den organiske sammenhæng, forstyrrelse; desorganisēre, opløse, forstyrre, bringe ut av naturlig forbindelse.

Despatch-money *[despæ'tš mɔni]*, se Dispatch-money.

Despektēre (lat.), ringeagte; despekt, ringeagt.

Despeñapérros (Puerto de D., Spanien, pas i Sierra Morena; gjennem D. gaar jernbanen fra Madrid til Sevilla.

Desperādos (sp., «de fortvilede»), medlemmer av et radikalt omveltningsparti, som stiller sig utenfor lovene.

Desperāt (lat.), fortvilet, haabløs; desperatiōn, fortvilelse.

Despériers *[deperje']*, Bonaventure (omtr. 1500—44), en av det 16 aarh.s storste prosaforfattere i Frankrike. Blev sekretær hos Margrete av Navarra, men mistet kort efter denne stilling i anledning av «Cymbalum mundi» (1538), en antireligios satire. Hans hovedverk, utg. 1558, er «Nouvelles récréations et joyeux devis», en samling noveller i Boccaccios stil.

Despoblādo, Sydamerika, et ca. 3 500 m. høit, med græs og busker bevokset, tyndt befolket plataa i de ostlige Ander mellem 22° og 25° s. br. Tilhorer siden 1900 Argentina, prov. Jujuy.

Desportes *[depa'rt]*, Alexandre François 1661—1743, fr. maler. Elev av den tyske dyremaler Nicasius. D. er den forste franske kunstner som malte dyrebilleder, jagtbilleder og stilleben. Arbeidet for Ludvig XIV's og Ludvig XV's hof. Ogsaa utkast til gobeliner.

Desportes *[depa'rt]*, Philippe (1546—1606), f. i Chartres. Som biskopssekretær i Rom erhvervet han tidlig grundig kjendskap til ital. sprog og litteratur. Han er da ogsaa en av hovedrepræsentanterne for den italianiserende retning i den franske lyrik i det 16 aarh.s anden halvdel, ved sine glimrende og pointe-rike, men samtidig maniererte og tørre sonetter.

Despot (av græ. *despotes*, hersker, uindskrænket magthaver), i moderne sprogbruk om fyrster som regjerer vilkaarlig og brutalt.

Despotī el. despoti'sme brukes hovedsagelig om en forfatningstilstand, hvor statsoverhodet hersker ubundet av lov og ret og utover regjeringsmagten vilkaarlig efter eget godtykke. Undertiden anvendes det om det absolutte regjeringssystem (se Absolutisme). Man taler ogsaa om d., naar den individuelle frihet og sikkerhet krænkes og undertrykkes ved en stats lovgivning.

Despréaux *[dæpreâ']*, se Boileau D.

Després *[dæpræ]*, Suzanne (1877–), fr. skuespillerinde, f. i Indien, vokset op i en fattig arbeiderfamilie paa Montmartre i Paris, debuterte 1895 ved L'Oeuvreteatret, med hvis direktor Lugné-Poë hun blev gift. Hendes roller tilhorer saavel det klassiske franske (Phédre) som det moderne drama (Nora). Hendes styrke ligger i den intelligente gjennemarbeidelse av rollernes psykologi og den sanddru, for ethvert effektjageri befridde gjengivelse av disse. Hun har besøkt mange lande, saaledes flere ganger Norge.

Desprez *[dæpræ']*, Jean Louis (ca. 1740–1804), fr. maler og arkitekt. Efter at ha truffet Gustaf III i Rom kom han i 1784 til Stockholm, hvor han kom til at spille en stor rolle i byens kunstliv. Særlig utmerket han sig som teatermaler. Hans talrike flotte arkitektoniske projekter kom for en stor del ikke til utforelse. Utfort blev dog orangeribygningen i Upsala (1787—1807). Hans historiemalerier, hvorav «Gustaf III i Peterskirken i Rom» og «Slag mellem krotoniater og sybariter» findes i Stockholms nationalmuseum og «Slaget ved Hogland» paa Rosersberg, er mindre fremragende.

Dessalines *[desali'n]*, Jean Jaeques (1758—1806), keiser av Haïti, opr. negerslave fra fransk Haïti, utmerket sig under Toussaint l'Ouvertures oprør mot Frankrike ved stor tapperhet og grusomhet. Ved Toussaints forvisning underkastet D. sig 1802 general Leclerc, men ved en ny opstand 1803 fordrev han de franske og lot sig 1804 utrope til keiser; gjorde sig snart forhatt ved sin tyranniske grusomhet og myrdedes i et oprør reist av generalerne Christophe (s. d.) og Pétion.

De'ssau, Tyskland, hovedstad i Anhalt, ved elven Mulde, 3 km. ovenfor dens munding i Elben; 58 000 indb. (1910). D. er en moderne by med brede gater. Av bygninger kan nævnes slottet med en stor malerisamling, teatret fra 1856, raadhuset fra 1901 og kunstmuseet fra 1904. Byen har 6 kirker, flere høiere skoler og et prægtig bibliotek med 80 000 bind. Mindesmerker findes bl. a. av fyrst Leopold («Der alte Dessauer»), Moses Mendelssohn og keiser Vilhelm I. Industrien er betydelig og omfatter sukkerraffinaderi, uldfabrikker, mekaniske verksteder og tapetfabrikker. Siden 1860 har D. en havn ved Elben, Wallwitzhafen.

Dessauermarsjen, populær marsjmelodi hvormed fyrst Leopold av Anhalt-Dessau («Der alte Dessauer») blev mottat, da han 1706 holdt sit indtog i Turin. Motiver derfra benyttet i flere musikverker.

Dessert *[desæ'r]* (av fr. *desservir*, ta av bordet), efterret. — D.-ske, omtrent d. s. s. barneske. — D.-vine er fine, sterke vine som drikkes til d. I syden brukes oftest røde vine, i norden hete vine.

Dessin *[desæ̃']*, fr., tegning, monster.

Dessintraad *[desæ̃'-]*, metaltraad av stjerneformet, halvrundt eller andet specielt tversnit. D. anvendes f. eks. til drev i ure og til indfatning av brilleglas samt til paraplystel.

Dessus *[dsy]* (fr.), overstemme, diskant, sopran, tidligere ogsaa benævnelse paa violinen.

Desterro, by i Brasilien, se Floria-Napolis.

Destillatiōn er overføring av en væske til damp og derpaa følgende fortætning av dampene. D. foretages i stor maalestok i den kemiske industri for at skille flygtige stoffer fra ikke- eller mindre flygtige og for at adskille blandinger av flygtige stoffer i de enkelte bestanddele. Alm. vand destilleres for at befries for salter og andre urenheter. Opvarmes en blanding av to væsker

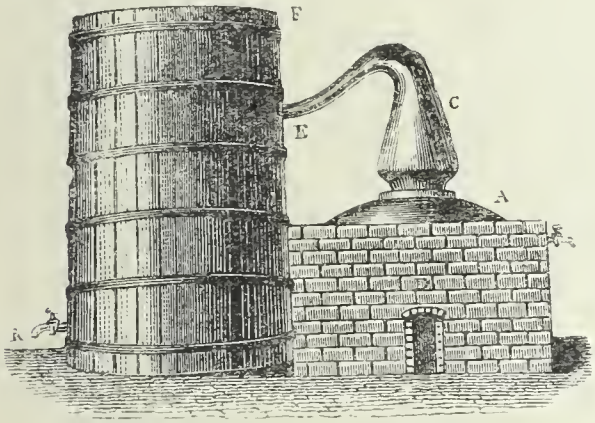

Fig. 1. Gammelt destillationsapparat.
A kobberkjel; C hatten; E kjølerør; F kjøletønden; K uttapningskran.

av forskjellig flygtighet, d. e. av forskjellig kokepunkt, f. eks. vand og alkohol, gaar den mest flygtige, altsaa den væske som har lavest kokepunkt, fortrinsvis bort som damp, mens resten blir rikere paa den mindst flygtige. Avkjøles dampblandingen delvis, fortættes der mest av den mindst flygtige væske, hvorved dampen blir rikere paa den mest flygtige bestanddel. Destilleres 1000 l. vandig 10 pct. alkohol, vil de 400 først overdestillerende l. indeholde al alkoholen, resten vil være vand. Destilleres de 400 l. anden gang, gaar al alkoholen over med de første 200 l., tredje gang med de første 140 l. og fjerde gang med de første 125 l. Man har da her en 80 pct. alkohol. I det gamle d.s-apparat (fig. 1) fremstillet man saaledes alkohol av den tynde gjærede mæsk ved gjentagne d. I Pistorius' apparat (fig. 2) findes væskeblandingen i kjelerne *A* og *B*, hvorunder

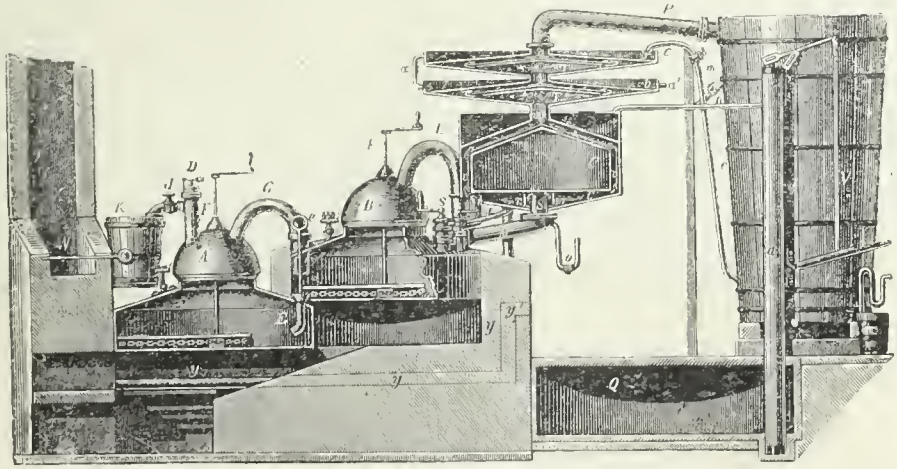

Fig. 2. Pistorius' destillationsapparat.
A første kjel; B anden kjel; C fortætningsapparat; P rør som fører den rensede spiritusdamp til kjøleapparatet.

der fyres. Dampene fra *A* stiger op gjennem væsken i *B* og berikes her med alkohol. De gaar saa til apparatet C, hvor en delvis fortætning (deflegmation) finder sted. Her berikes dampene altsaa yderligere med alkohol og gaar saa til kjøleren *V*. Dette apparat maa tømmes efter hver d. Alkoholen kan avdrives i styrker paa indtil 85 pct. De moderne kolonneapparater virker kontinuerlig og leverer alkohol av indtil 95 pct. Det karakteristiske element «kolonnen» er en

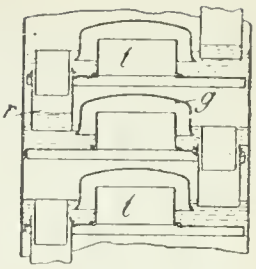

Fig. 3. Kolonner.

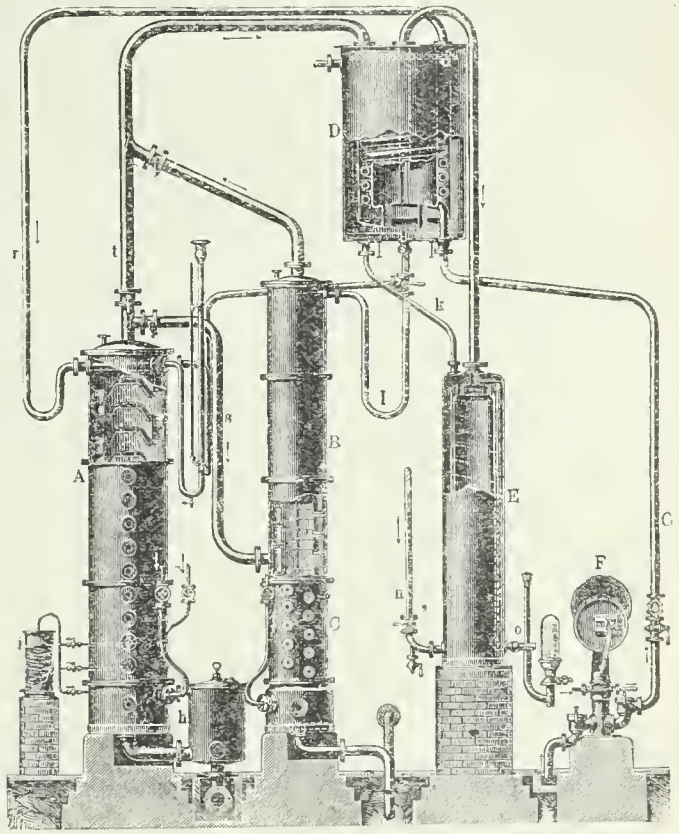

Fig. 4. Destillationsapparat til kontinuerlig drift.

høi cylinder avdelt ved talrike bunder, av hvilke skissen (fig. 3) viser tre. Hver bund har i midten et rør *t* overhvælvet med en klokke *g* samt et overløpsrør *r*. Den svake alkoholiske opløsning løper paa overst i kolonnen og bevæger sig fra bund til bund gjennem overløpene. Nederst i kolonnen sendes damp ind, som stiger op gjennem rørene *t* og av klokkerne *g* tvinges gjennem væskelagene. — Al alkohol utdrives av væsken paa veien ned gjennem kolonnen, og dampblandingen opover blir da rikere

paa alkohol, jo flere bunder der findes. Et fuldstændig kolonneapparat sees i fig. 4. Der er to kolonner. Mæsken, som forvarmes i *D*, kommer gjennem *r* til *A*, hvor den befries for alkohol og loper ut nedentil («dranken»), hvor der ved *i* kan uttappes prover som skal være alkoholfri. Fra *A* gaar dampene til *B*, i enkelte tilfælde ogsaa gjennem *t* direkte til *D*. De fra kolonne *B* kommende damper deflegmeres i *D*. Det fortættede loper paa kolonnen *B* og befries her og i den nederste del *C* for alkohol. Fra *D* gaar de ikke fortættede alkoholrike dampe til kjøleren *E*. — Kolonneapparater i talrike modifikationer brukes til de mest forskjellige d., f. eks. av raapetroleum, tjæreoljer, benzol, bensiner, eddiksyre, ammoniak, vellugtende æteriske oljer o. a. Den nyeste modifikation tjener til d. av flytende luft, hvorved surstof og kvælstof adskilles. — Det maa dog bemerkes at mange væsker ikke lar sig skille fuldstændig ved d. selv i disse apparater, idet bestemte blandinger ved alm. tryk koker uten yderligere adskillelse, f. eks. en blanding av 68 pet. salpetersyre og 32 pct. vand. — Ved mange d. anvendes vanddamp, som mekanisk river de frembragte dampe bort, særlig ved stoffer som ved beroring med de direkte ophetede vægger vilde spaltes, f. eks. stearin. Vanddampen overhetes undertiden i ophetede jernrør. Væskers kokepunkt synker i luftfortyndet rum. Man destillerer derfor undertiden i storre eller mindre vakuum, f. eks. mineralsmøreoljer, likesom tyk sukkersaft inddampes under luftfortynding. — Ved d. ved meget hoi temperatur, f. eks. av kviksølv og sink, anvendes jern- eller lerretorter. — Ved tor d. forstaaes ophetning av organiske stoffer, f. eks. kul, træ o. l. uten luftens adgang, hvorved der foregaar spaltninger under dannelse av flygtige forbindelser, gasarter og en forkullet rest, f. eks trækul. I laboratorierne foretages i det smaa d. med samme hensigt og efter samme principper som ovenfor skildret, som oftest i glasapparater.

Destillere, se Destillation.

Destillērt vand, se Vand.

Destinatār, adressat, den til hvem en avsendt vare er bestemt, varemottager.

Destinēre, bestemme, tiltænke, bestemme sig til (et sted). Destinationssted, en avsendt vares bestemmelsessted.

Destouches *[detu'š]*, Philippe Néricault (1680—1754), fr. komedieforfatter. D. danner overgangen fra Molières nærmeste efterfolgere til det 18 aarh.s «larmoyante» skuespil. «Le philosophe marié» (1727); «Le glorieux» (1732), hans bedste stykke, er et tidsbillede, som skildrer sammenstotet mellem fødsels- og pengearistokrati.

Destra (mano) (ital.), musikuttryk for: hoire haand. Colla d., med hoire haand.

Destroyer, den engelske betegnelse for torpedobaatsodelægger eller -jager, et letbygget, hurtiggaaende fartoi, forholdsvis kraftig armert med hurtigskytende kanoner for angrep paa torpedobaater og undervandsbaater samt utstyret med torpedoer for ogsaa at kunne optræde mot større krigsskibe. D.s størrelse varierer mellem 500 og 1800 ton deplaeement.

Destruēre (lat.), nedbryte, odelægge, tilintetgjøre. Destruktion, odelæggelse, tilintetgjorelse.

Destruktionsanstalter er anlæg hvor man uskadeliggjør sundhetsfarlige næringsmidler, særlig kjøt, f. eks. av kreaturer med smitsomme sygdomme (miltbrand, utbredt tuberkulose o. a.), raattent kjot o. l. Anstalterne kan være indrettet efter forskjellige principper; i somme foregaar f. eks. uskadeliggjørelsen ved forbrænding i lignende store ovner som ellers efter engelsk monster i mange byer anvendes til forbrænding av søppel (søppel-«destruktorer»). I almindelighet uskadeliggjøres dog de nævnte næringsmidler ved kokning med damp under hoit tryk (ca. 160 ° C.) i store kjeler, som hver kan opta kadaveret av et helt kreatur. Disse apparater frembyder bl. a. den økonomiske fordel at man kan utvinde kadavernes fett, som sælges til teknisk bruk, likesom benene og kjøttet efter kokningen torres og bl. a. sælges som grisefôr og gjodningsstoffer. — Det blod, tarmindhold o. a. som trods alt ofte flyter ut av kadaverne før destruktionen, krever tildels egne forsigtighetsregler (rensning ved «septic tanks» eller desinfektion), forinden det slippes i kloakerne. Kra. kommune har en moderne d. paa Lille Tøien.

Destutt de Tracy *[destyttrasi']*, Antoine Louis Claude, grev (1754—1836), fr. filosof og officer, blev 1789 deputeret, 1792 rytteranforer ved nordarméen, fængslet under Robespierre 1793, løslatt 1794, under Napoleon senator. Medlem av akademiet 1808 og pair 1814, deltog i revolutionen 1830. Som filosof er han sensualist og bekjæmper antagelsen av en immateriel sjæl. Hans hovedverk er «Elements d'idéologie» i 4 bd.

Desuk, Nordostafrika, by i Nedre-Ægypten, prov. Gharbieh, paa høire bredd av Nilens Rosettearm, ca. 40 km. sydost for Rosette med 11 878 indb. (1897). Jernbane- og dampskibsstation.

Dēsunt non pau'ca (lat.), «her mangler ikke saa litet».

Detachement *[-mán]* benyttes som betegnelse for et — hyppig av alle vaabenarter sammensat — mindre troppeforband som for kortere eller længere tid er avdelt (detaehert) fra hovedstyrken til losning av en selvstændig opgave. — Detachere er at avdele fra hovedstyrken en mindre troppestyrke med særskilt opgave. — Detaehementsovelser er stridsovelser med mindre, av alle vaabenarter sammensatte troppestyrker i motsætning til større felttjenesteovelser med divisioner og armékorps.

Detachērte forter kaldes de egentlige forsvarsverker ved en moderne fortfæstning (s. d.). Selve den by som fæstningen skal forsvare, lates nu uten direkte befæstning; for at hindre byens bombardement anlægges der paa skikkede punkter i 6—10 km. avstand fra den et belte av forter eller smaa fæstninger, hvorimot en fiende saaledes maa rette sit angrep. Avstanden mellem forterne (fortintervallerne) avhænger av terrængforholdene, men dreier sig om 3—5 km., saaledes at mellemrummet kan kraftig beskytes med granatkardætskeild. De ovenfor nævnte tal vil antagelig ved fremtidens befæstninger bli væsentlig modificert efter de erfaringer Verdenskrigen har git paa befæstningskunstens omraade.

Detail, se Detalj.

Détaille *[deta'j]*, Édouard Jean Baptiste (1848—1912), fr. slagmaler. Elev av Meissonier. Mest populære arbeide «Le rêve» (soldaternes drom, 1888, i Luxembourg).

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 062057168